PARAPHRASIS IN PSALMOS OMNES DAVIDICOS, CVM ARGVMENTIS ET ANNOTATIONIBVS,

ITEMQVE

In ea veteris Testamenti Cantica, quæ per singulas ferias Ecclesiasticus vsus obseruat:

CORNELII IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS.

EIVSDEM,

In Prouerbia Salomonis & Ecclesiasticum accuratissima Commentaria.

In quibus omnibus hoc agitur, vt sublatis mendis quæ in nostram lectionem irrepserunt, genuina lectio retineatur, & vt ex collatione facta cum originalibus Hebræis & Græcis, sensus habeatur qui illis conueniat, aut proximè accedat.

Omnia multo quam vnquam antehac accuratius ab ipso authore recognita, & multis in locis auctiora reddita.

Cum Indice rerum & verborum locupletissimo.

Ioë Masseo

S. Bonauentura

LVGDVNI,
APVD CAROLVM PESNOT,
M. D. LXXVIII.

AMPLISSIMO DOMINO

PRAEPOSITO, D. DECANO, TOTIQVE CAPITVLO ECCLESIÆ CATHEDRALIS GANDAVENSIS

CORNELIVS IANSENIVS.

VM ante multos annos, clarissimi viri, in celeberrimo Tongerlensi monasterio inter alia etiã Psalmos Dauidicos Religiosis enarraremus, ne quę ex varia interpretum lectione, studióque, ac docendi labore nobis comparauimus, omnino diffluerent, memoriæ conseruandæ gratia, conscripsimus nobis Paraphrases quasdam in omnes Psalmos, præmissis Argumentis, & subiectis aliquibus Annotationibus, ex variis scilicet scriptoribus colligentes quicquid ad simplicem & genuinam Psalmorum explicationem pertinere videbatur. Hanc nostram conscriptionem mihi paratam cùm intelligerem quosdã auidè exscripsisse, etiam nobis insciis, metuere cœpi ne immaturum & imperfectum fœtum nostrũ, vt quibusdam accidit, saltem post mortem nostram aliqui edere curarent. Nam etsi à plerisque ad edendum solicitarer, induci tamen ad id ob certas causas non facilè potui. Itaque cùm post negotia pastoralia, quæ me aliquot annis à prælectione sacrarum literarum impeditum detinuerunt, Louanium reuersus, plus otij in studiis literariis rursum nactus essem, cœpi quod prius conscripseram ad incudem reuocare, deprehendique multa in illo mutanda esse, multa etiam addenda aut resecanda. Nec tamen adhuc (licet doctissimis quibusdam vrgentibus) adduci potui ad editionem, ob plerasque causas, quæ iam etiam magis quàm prius animum meum commouere cœperunt. Animaduertebam enim me multorum calumniæ subiiciendum hac editione, tum quod hactenus tam varia & innumera conscripta sint in Psalmos Dauidicos commentaria, vt illis aliquid adiicere, videri posset non esse aliud, quàm quod est in Prouerbio: Actum agere, aut mundum infinitis libris onerare, cum iustè queratur Ecclesiastes componendorum librorum nullum esse finem. Tum quòd noua illa quam sectamur Psalmorum tractatione metuendum esset ne in odiosissimum Iudaizantium nomen pertraherer atque inuoluerer. Verùm cum studiosi plerique non cessarent nos post editionem commentariorum in Prouerbia, partim precibus, partim obtestationibus impellere ad editionẽ etiam nostri in Psalmos laboris, metuerémque ne id negligentius fortè per quosdã sub nostro nomine perageretur à morte, malui id me viuo præstaretur, quando accuratius res peragi, & reddita instituti nostri ratione, calumnia omnis apud æquum iudicẽ depelli posset. Itaque re apud me diligenter perpensa, videbã mihi non magnopere metuendũ à duplici illa, quam diximus, calumnia, saltẽ apud eos, qui affectibus depositis rectè de rebus iudicant: nã aliis nihil placet, nisi quod eorũ cõuenit corruptis affectibus. Quanquã enim extent innumeri penè cõmentarij in Psalmos, in singulis tamen propemodũ pleraq; merito desiderantur, vt non satisfaciant ei qui nostram sequi delegit lectionem, & natiuam eius quærit intelligentiam. Nam quod alias diximus, pro ratione nostrorum in Prouerbia commentariorum, id multo magis hic dicere licet, quosdam scilicet qui Psalmis explicandis intenti fuerunt, ita nostram tractasse vulgatam Latinam versionem, vt ad originalia, tum Græca, tum Latina, vel nullus vel exiguus habitus sit respectus: imo ita Psalmos tractauerunt, quasi latinè primum scripti essent, diligenter expendendo vim Latinarum dictionum & phrasium absque collatione cum fontibus, vnde verus & genuinus sensus petendus erat, quemadmodum bene monet Diuus Augustinus libro 2. cap. 11. de doctrina Christiana. Latinæ (inquit) linguæ homines duabus aliis ad scripturarum diuinarũ cognitionẽ opus habent, Hebræa scilicet & Græca, vt ad exemplaria præcedentia recurratur, siquam dubitationẽ attulerit Latinorũ interpretum infinita varietas. Alij vel neglecta, vel etiam superbè reiecta vulgata nostra lectione, suas proposuere mundo nouas versiones: commentaria etiam quandoque tantum ex Iudæorum lacunis hausta adiicientes, ex quibus vulgatam nostram lectionem non satis illustrari posse certum est, cùm tamen eandem iustissimis de causis retinendam esse rectè iudicauerit sanctissimum & celeberrimum Concilium Tridentinum. Iam & in explicandis Psalmorum sensibus illa inuenitur reprehendenda varietas, vt quidam eos nimis literaliter & Iudaicè tractent, sic ad Daui-

dem & antiqua illa fecula eos accommodantes, vt Christi nostri, & nostrorum temporum vel nulla, vel parua habeatur ratio. Alij rursum ita eos mysticè tractent, vt de Christo & Christianis eos tantum interpretentur, quasi tempore noui testamenti scripti sint, & non pertineant vel ad eum, qui illos cecinit, Dauidem, vel ad ipsius tempora. Itaque cum in tanta varietate videremus medium aliquod sectandum, & quærendum quod vulgatæ nostræ lectioni ritè & genuinè explicandæ maximè conueniret, imprimis dedimus operam, vt collatione facta cum originalibus linguis, & antiquis item nostris exemplaribus, veterúmque commentariis, nostram lectionem à multis, quæ librariorum incuria irrepserunt, mendis repurgaremus. Rectè enim scripsit Diuus Augustinus libro secundo de Doctrina Christiana cap. 14. Codicibus (inquit) emendandis primitus debet inuigilare solertia eorum, qui scripturas diuinas nosse desiderant, vt emendatis non emendati cedant, ex vno duntaxat interpretationis genere venientes. Præstitit idem etiam copiosius, edito iam superiori anno libello, doctissimus & diligentissimus vir D. GVILIELMVS LINDANVS Reuerendiss. Ruremundeñ. Verùm vt ea de causa à nostris quæ prius parauerámus edendis non obstendendis non abstineremus, etiam idem Dominus missis ad nos literis impulit, & quanquam ob insigniter ab eo præstitam operam cessandum mihi aliquandiu iudicassem, tamen tádem adduci me sum passus ad editionem, vel hoc nomine, quòd non parum ad vulgatæ lectionis nostræ restitutionem faceret diuersorum concors annotatio. Deinde iuxta rationem, quam in explicandis Prouerbiis secuti sumus, id studuimus, vt cùm nostra lectio varios subinde sensus admittere posset, & ab originalibus lógius recedere sæpius videatur, recursu semper habito ad fontes, eum sensum traderemus, qui cum illis vel omnino consentiat, vel illis vicinissimè accedat. Ideóque mirari nemo debet, si aliquoties dictiones quasdam aut orationes non explicauerimus, quemadmodum magis secundum rationem linguæ Latinæ explicandæ videbantur. Non enim tam vim & phrasim linguæ Latinæ attendimus, quàm quid originalia requirerent, accommodantes scilicet, quantū id citra violentiam fieri potuit, riuulos suo fonti, potius quàm illos à suo fonte longius recedere atque diuelli pateremur. Quam sane rationē scripturas tractandi nullus sanus non iudicabit esse conuenientissimā. Postremūquò plena, & non manca tantùm haberetur Psalmorū intelligentia, & vt solidius percipi posset verus sensus eorū mysticus, qui ad Christum & res spirituales pertinet sub corporalibus adūbratas, in iis Psalmis qui admittūt sensum literalē, sub quo quæ Christi ac spiritus sunt rectè delineantur per ea quę de Dauide, vel aliis, atq; de creaturis dicuntur: imprimis studiosè indicauimus primum illum literalem sensum, quod is veluti clauis sit & basis intelligentiæ spiritualis: quæ alioqui nimis est vaga, incerta & libera, nec solidæ alicui rationi subnixa, sed pro ingeniorum maxima varietate adeo varia, vt ridicula plærisq; efficiatur. Literali sensu reddito, insinuauimus, etiam diligenter satis, seruata tamen quantum fieri potuit breuitate, sensum spiritualem ad Christum & spiritum pertinentem, quo sic absoluta & integra haberetur Psalmorum intelligentia. Itaque dum hanc rationem sectamur, speramus nos ab odiosissimo Iudaizātium nomine exemptos fore apud æquos rerum censores. Non enim sensum literalem (quem plærique nimis vilem habent) ideo sequimur, quòd illi immorandum existimemus, sed vt per illum & certius & iucundius sensum spiritualem & mysticum assequamur: quem licet secūdarium, non tamen inferiorem habendum putamus sed præcipuum, atque tanquam à spiritu diuino præci-
1.Corin. 10. puè intentum, à nobis etiam maximè quærendum. Cum enim, teste Paulo, omnia veteris testamenti patribus in figura contigerint, & finis totius legis Christus sit, in quo omnia recapitulantur & perficiuntur, ad illum omnia referenda sunt, maximè quatenus perfectioni eius conueniunt, & inter omnia, peculiariter quæ à Dauide præclarè vel dicta vel facta sunt, vel tolerata: qui adeo in plærisque Christi figuram prætulit, vt apud Prophetas etiam Dauidis nomine ali-
Iere. 30. quoties Christus nominetur. vt est videre apud Ieremiam, dicentem: Seruiēt Domino Deo suo,
Ezec. 34. & Dauid Regi suo quem suscitabo eis. Et apud Ezechielem: Suscitabo, inquit Dominus, super ea pastorem vnū qui pascat ea, seruū meū Dauid: ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastorē Ego autem
Ose 3. Dominus ero eis in deum, & seruus meus Dauid princeps in medio eorū. Sic & Oseæ dicit: Post hæc reuertentur filij Israel, & quærent dominum Deum suum, & Dauid Regem suum. Cùm ergo duplex sit in scripturis veteris Testamenti sensus, literalis scilicet & spiritualis siue mysticus: ille quidem primus habendus est, sed iste præcipuus, & principalis. Ille huic subseruire debet, sicut Agar Saræ at hic lic ab illo pendet non ritè intellecto, nec ipse solidè percipi possit. Quemadmodum enim librum Leuitici cæremonias legales describentem nemo rectè in mystico sensu tractauerit, qui non prius & intellexerit & explicauerit illarum literalem constitutionem: ita quæ sub typo Dauidis dicta sunt in Psalmis mysticè de Christo, nó exactè satis quisquam tractauerit, nisi quomodo eadem Dauidi conueniant, prius animo perceperit. Et quomodo non Christianè satis Leuiticum perlegit, qui præter figuras illas & vmbras nihil attendit, nec eas ad Christum saltem aliquousque transfert: ita nec satis Christianè Psalmos Dauidicos vel legit vel explicat, qui in eis tantum ad Dauidem, Salomonem, & alios respicit, nec ex figuris assurgere nouit ad ipsam veritatem. Et rursum sicut illi Iudaizantes censendi non sunt, qui quo rectè solidéque explicent sensus mysticos sub legis cortice reconditos, pro fundamento præstruunt & collocant literalem legalium cæremoniarum intelligentiam: ita nec qui Psalmos ad Dauidem aut alios pertinentes, de illis prius explicant, vt certius sensus mysticus constabiliatur. Scio quidem quosdam in ea esse sententia, vt existiment eos omnes Psalmos, ex quibus in nouo testamento quædam citantur dicta de Christo, in primo & literali sensu de Christo intelligendos esse, nec de Dauide aut aliis vllo modo interpretandos, ideóque & vereor ne illi mox exclamaturi sint. Iudæos nos potius imitari quàm Christianam sequi pietatem, vbi viderint à nobis quosdam huiusmodi Psalmos etiam Dauidi tribui. At tales per Christianam mansuetudinem

dinem & charitatem deprecor, vt quemadmodũ nos in rebus huiusmodi, quæ salua fide con-
sistere possunt, vnumquemque in sensu suo abundare iuxta Pauli consilium permittimus: ita Ro.13.
vicissim non dedignentur nostras attendere rationes, quibus cogimur ab eorum recedere sen-
tentia: quas etsi aliquoties sparsim in Annotationibus subiectis Paraphrasi Psalmorum indica-
uerimus, non pigebit tamen hic eas paucis repetere. Itaqua vt non putemus omnes eos Psal-
mos, è quibus de Christo ab Apostolis atque ipsomet Christo testimonia producuntur, tantùm
ad Christum pertinere, etsi ad illum præcipuè & perfectius pertineant, nos mouent plærique
Psalmi, qui nimis manifestè etiam de Dauide aut aliis sunt accipiendi, & imprimis Psalmus 17.
ex quo de Christo citat D. Paulus illud: Propterea confitebor tibi in populis Domine, & nomini Ro.15.
tuo Psalmum dicam. Eum enim etiam de Dauide accipiendum clarè arguit & Psalmi titulus, &
Psalmi materia, quæ in plærisque versibus parum conuenit Christo. Et historialis item liber Re-
gum secundus, in cuius vigesimosecundo capite adducitur hic Psalmus tanquam historialis, & 2.Re.22
continens victorias Dei beneficio Dauidi concessas. Idem præter alios Psalmos satis compro-
bat Psalmus octauus, ex quo D. Paulus de Christo dictum profert: Quid est homo, quod me- Psal.8.
mor es eius? aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulominus ab angelis, &c. Hebr.2
Et tamen eadẽ ad literã esse dicta de humano genere in vniuersum, satis ostenditur tum per ea
quæ sequuntur, cùm pro explicatione eius (Omnia subiecisti sub pedibus eius) subiicitur, oues
& boues vniuersas, insuper & pecora campi, &c. in quibus verbis alluditur ad dominium homi-
ni in principio supra omnia animalia concessum: tum per similem locum in Psalmo centesimo Psal.143
quadragesimo tertio, vbi simili interrogatione de vniuerso humano genere effertur: Domine
quid est homo, quia innotuisti ei? aut filius hominis, quia reputas eum? Plura loca in Annota-
tionibus circa singulos Psalmos obseruare licebit, vt intelligatur non statim consequens esse
Psalmum aliquem de Christo solùm & ad literam accipiendum, quòd ex eo testimonia produ-
cantur Christo accommodata. Sicut enim Christo ab Euangelistis tribuuntur illa: Os non com- Ioan.19
minuetis ex eo. &: Ex Ægypto vocaui filium meum. & alia similia, quæ certissimum est de illo Matt. 2.
non primò & ad literam esse dicta, sed in sensu spirituali latente sub litera: ita & ex Psalmis mul-
ta Christo tribuuntur, quòd, etsi sint de aliis literali sensu primùm dicta, in illum tanquã ipsam
veritatem præfiguratam perfectius quadrent. Atque hac ratione rectè scriptum est, Christum
aperuisse sensum vt intelligerent scripturas. Id enim non ideo solùm dictum est, quòd demon- Luc. 24.
strarit illis loca quæ propriè & sine typo, atque, quod dici solet, ad literam de eo scripta sunt: sed
quod etiam docuerit typos veteris Testamenti ad se & ecclesiam suam referendos, & quæ de
aliis dicta videntur, in se verius competere, qui in illis præfiguratus sit. Quæ scripturas intelli-
gendi ratio, à Christo primùm declarata Apostolis, ac deinde nobis per Apostolos communi-
cata, nobis Christianis propria est, nec nobis cum Iudæis communis, qui literalem tantum &
vnicam carnalem in scripturis intelligentiam norunt: in qua qui cum eis acquiescit, aut eam
præcipuam ducit, is demum verè Iudaizare dicendus est. Vt autem ex multis argumentis, quæ
circa quosdã Psalmos subinde indicamus, ad ostendendum plærosque Psalmos, qui à quibus-
dam tantum ad Christum & noui Testamenti beneficia pertinere putãtur, etiam ad Dauidem,
& sui temporis beneficia pertinere, vnum aliquod afferamus, quod in Ecclesiastico obseruaui
mus: Psalmus vigesimus, qui incipit: Domine in virtute tua lætabitur Rex: proculdubio ad Chri- Psal. 20.
stum pertinet, existimatúrque à plerisque tantùm ad illum pertinere, adeo plæraque eius Psal-
mi illi soli conuenire videntur: & tamen auctor libri Ecclesiastici, quẽ non dubitamus diuinum
& canonicum esse scriptorem, satis indicat eum Psalmum etiam de Dauide, veri Regis nostri
typo, decantatum esse, cùm dicit de eo sic: In decem millibus glorificauit eum, & laudauit eum
in benedictionibus Domini, in offerendo illi coronam gloriæ. In qua sententia, vt latius osten- Eccl.47.
demus in commentariis super Ecclesiasticum, quos ad manum habemus, verba, glorificauit, &
laudauit, referenda sunt non ad Dominum, sed ad populum. Et est sensus, quòd populus glorifi-
cauerit Dauidem in decem milibus, cùm scilicet de eo canerent: Percussit Saul mille, & Dauid
decem millia. Idem populus laudauit Dauidem in benedictionibus Domini, in offerẽdo illi co- 1 Reg.
ronam gloriæ, cùm scilicet de eo caneret: Præuenisti eũ in benedictionibus dulcedinis, posuisti 18.
in capite eius coronam de lapide pretioso. Ecclesiasticus enim ille scriptor in commemoran-
dis patrum laudibus respicit semper ad ea quæ prius de eis scriptura narrauit. Et hæc quidem
pro depellenda nostri instituti calumnia sufficere putamus apud beneuolum Lectorem, qui si
dignabitur sequentes in Psalmos Annotationes cum iudicio legere, spero illi abunde satisfa-
ctum iri. Ceterùm vt in mysticis scripturarum & maxime Psalmorum sensibus solidè & fœlici-
ter quis versetur, annotandum hic mihi visum est, mysticorum sensuum duos esse locos, vnde
petendi sunt. Alter est ipsarum creaturarum omnium visibilium, quas ab initio mundi non so-
lum sic creauit omnium conditor Deus vt humanis seruirent vsibus, & necessitatibus corpora-
libus, sed etiam vt suis proprietatibus adumbrarent res spirituales atque cœlestes. Itaque dum
in Psalmis iuxta literam canuntur Dei beneficia per creaturas nobis præstita, iuxta sensum
mysticum intelligenda sunt, & ea spiritualia bona, quæ creaturæ suis proprietatibus designant.
Vt cùm canitur cœlos enarrare gloriam Dei, & intelligamus cœlos corporales Dei gloriam no-
bis deprædicare ac declarare, & multo magis intelligamus cœlos spirituales, Apostolos scilicet
& viros diuinos, idem multo perfectius præstitisse & præstare. Id diligenter obseruatum, aptissi-
ma erit clauis ad aperiendum sensus mysticos in litera latentes. Alter locus, vnde petendi
sunt sensus mystici, est personarum, & rerũ gestarum, aut institutarum cæremoniarum, quæ in
scriptura veteris testamenti celebrantur. Cùm enim, teste Paulo, omnia in figura contigerint il-
lis, quæcunque de his scripta sunt, nouo testamento iuxta spiritualem sensum accommodan-
da sunt, si modò momentum aliquod singulare in se habeant. Sícque in his quæ Dauid cecinit

vel sibi diuinitus præstita, vel à se gloriosè facta aut tolerata, simul intelligere oportet quæ Christi sunt in Dauide adumbrati. Vt tamen solidè vterque hic locus mysticorum sensuum tractetur diligenter obseruanda sunt ea scripturarum loca, in quibus innuitur quid vel creaturæ quædam, vel res testamenti veteris mysticè designent, vt iuxta formam in scripturis insinuatam, non autem pro libera cuiusuis ingenij adinuentione, mysticus sensus eruatur atque tradatur, & ibi mysticum aliquid quæratur, vbi mysticum aliquid esse ex scripturis colligi potest. Proinde vtilissimum foret annotata habere omnia ea sacræ scripturæ loca, in quibus quædam mysticè tractata sunt atq; exposita. At de ea re prolixius agere, alterius est instituti. Vt ergo ad reddendum instituti nostri rationem redeam, video etiam hoc superesse, vt dicamus cur eam potius enarrandi Psalmos rationem delegerimus, quæ Paraphrasi fit, quàm quæ iustis fit commentariis, in quibus singula quæque distinctè explicantur, & proinde aptior videtur docendis ineruditioribus. Fecimus certè illud, non solum quòd paraphrastica enarratio sit breuior, & vel eo nomine gratior: sed etiam quòd iucundior sit, & ingenijs excitandis conuenientior, dum lector intentus esse cogitur, vt obseruet quid in Paraphrasi respondeat singulis quæ in litera dicuntur: quod cùm assequitur, magis etiam inde reficitur. Imitati sumus hac in re non pœnitendos authores, F. Franciscum Titelmannum, Antonium Flamminium, Ioannem Campensem, & alios quorum etiam verba sæpius mutuatos nos agnoscimus, vt ne quem suo fraudemus honore. Itaque qui ex hac nostra Paraphrasi fructum facere volet, diligenter semper intendat ad ea quibus respondet Paraphrasis, cogitétque nihil in ea otiosum esse, nihilque positum, quod non ad explicationem vel verborum, vel phrasium, vel ad ordinem & connexionem versuum insinuandam pertineat. Si autem amplius quid desideret, legat & subiectas annotationes circa loca quædam difficiliora, quas scio debuisse copiosiores fuisse, vt abundè multis satisfacerent: verum nos breuitati studuimus, contenti ea tantum annotare quæ necessaria videbantur. Quæ autem & quot loca in singulis Psalmis peculiares habent annotationes, indicant literæ alphabeticæ marginibus ascriptæ. Et in Paraphrasi, sicut medium versus insinuatur stellula*, ita si quando aut totus versus, aut medium eius, aut aliqua eius pars plures habet explicationes, idipsum indicat crucis signum † appositum.

Cæterum cum hos nostros labores viderem pro more alicui dedicandos esse, statim iudicaui non alij magis quàm vobis confratribus meis, mihi ex animo & colendis & dilectis, esse nuncupandos: tum ob singularem illum vestrum erga nos affectum, sæpius quidem à plerisque vestrûm mihi declaratum: sed ab omnibus præcipuè in receptione atque introductione ad vestram ecclesiam nuper peracta, tanta cum beneuolentia: vt vestro exemplo omnes etiam alij quorumuis ordinum, & ecclesiastici, & laici summo nos fauore vsque ad stuporem & magnam spectantium admirationem exceperint: tum quod deinceps vobiscum in decantandis Dauidicis Psalmis mihi perpetuo insistendum sit, nimirum vt ex lectione harum nostrarum elucidationum clariorem Psalmorum intelligentiam assecuti, lubentius in Psalmorum decantatione occupemini, aliique omnes per vniuersam nostram Diœcesim ecclesiastici imprimis vestro exemplo ad deuotam Psalmorum in horis diuinis frequentationem prouocentur: sicque etiam laici omnes obseruantes ecclesiasticos: quo decet affectu & reuerentia, diuina peragere officia, illis magis afficiantur, & glorificent communem omnium patrem qui in cœlis est. Id quod à vobis eo magis futurum confido, quòd iam à nobis admoniti de quibusdam ad cultum diuinum pertinentibus statim communi sententia eadem approbaueritis, eisque vos accommodaturos receperitis: ita vt cùm impositum nobis Episcopale officium magna trepidatione ob periculosa hæc tempora & susceperimus: & aggressi fuerimus: tamen ex vestro fauore & obsequio bonam conceperimus fiduciam fœlicioris in nostro officio progressus. Sanè experior non vanam esse meam de vobis expectationem, quam mihi & vestræ aliquot literæ, & multorum de vobis præclara existimatio suggessit, vt ad suscipiendam duram Episcopalem prouinciam non me omnino præberem difficilem. Video enim Capitulum hoc nostrum, vt Præposito Viro eminentissimo, ac Decano humanissimo: ita & aliis Viris plerisque doctissimis simul & probissimis, pietatisque addictissimis ornatum esse, qui digni planè sunt in ciuitate tam præclara & celebri, ac Capitulo tam bene constituto, & æquissimis statutis erecto residere vbi præter alia pleraq; commẽdanda, & in receptionibus Canonicorũ nihil exigitur aut numeratur, & omnes pene fructus solùm ex distributionibus per singulas horas constitutis percipiuntur. Fiduciam nostram non parum auget fauor Reuerendi præpositi nostri Domini Præsidis Vigilij, qui non desinit nos & consilio suo & ope omni adiuuare, vt fœlicé planè me vobiscũ iudice, quòd talem ego Mœcenatẽ, & vos mecum talem nacti sitis Præpositum: qui non solum sua authoritate magna, sed etiã prudentia insigni nobis adesse, nósq; tueri & potest, & paratum se semper exhibet.

Itaque quo & ego vicissim declararem animi mei in Reuerẽdum D. Præpositum & reliquos vos confratres meos gratitudinem nó habui prætermittere, quin sicut nostra nuper in Prouerbia Salomonis commentaria Reuered. D. Præposito: ita eidem (cui me totum debeo) & vobis, Decano, totique Capitulo hunc nostrum alterum fœtum nuncuparem: persuasus nullum aliud munus vobis omnibus gratius esse posse, quàm illud, quod his qui canonici dicuntur maximè conuenit: quod item confido per vos & alijs nostræ Diœcesis clericis (pro quibus omnibus sollicitum me esse debere agnosco) acceptius & commendatius fore, vt cum cultus Diuini profectu illud vobiscum lubentius legant & amplexentur. Quod si assecutus fuero, non pœnitebit nos laborum, quos in colligendo & edendo hoc opere subiuimus, sed abundè nos illorum fructum adeptos nobis persuadebimus. Valete colendissimi Domini, & nostram operam boni consulite. Gandaui, 4. Decembris. ANNO 1568.

PARAPHRASIS IN OMNES PSALMOS DAVIDICOS, CVM ARGVMENTIS EORVM ET ANNOTATIONIBVS.

ARGVMENTVM PRIMI PSALMI.

CVM omnes natura trahantur ad beata vitæ appetitionem, pauci verò intelligant in quo illa consistat, eam rem imprimis explicat elegantissimè vir sanctus, docens hunc demum, qui abiecto omni consortio & consensu cum impiis, animum suum adiicit legi Dei, atque ob id in ea assiduè meditatur, esse in hac vita beatum. eo quod similis sit arbori bene plantatæ, fructifera, semperq́; virenti: cùm contra impij eleges similes sint pulueri leuissimo, sterili, aridoq́; qui proinde non poterunt admitti in congregationem iustorum, vt cum eis eadem accipiant præmia, sed vt res nihili, vna cum suis actibus perdentur.

PARAPHRASIS EIVSDEM PSALMI.

1 Beatus vir qui non abijt in consilio impiorum:

** & in via peccatorum non stetit.*

** & in cathedra pestilentiæ non sedit.*

BEATITVDINEM, quã omnes natura appetũt, sed PSAL. I.
quę vera, perfectaq́; in hac vita cõtingere nõ potest, a
iam tamen firma spe & expectatione consecutus
est, & meritò fœlix dicendus est, quisquis non consentiens
impiorum consiliis, non est conuersatus
in iis quæ illi consulunt:* & multo magis non est delectatus
institutis peccatorum, si quando eis acquieuerit,
in eis perseueraret, *omnium autem maximè b
abstinuit, ne cum pestilentissimis quibusdam hominibus, deridentibus
eos qui iustitiam & pietatem colunt, pestiferum se exhiberet doctorem,
noxiis institutionibus alios corrumpens, ac malitiam ac falsitatem velut professus.

2 Sed in lege Domini voluntas eius:

** & in lege eius meditabitur die ac nocte.*

2 Sed omni impiorum commercio relicto, (quoniam satis non est vitia declinare,
nisi etiam virtus colatur) omnem suum animum & affectum adiecit legi Dei,
illam amans, illamq́ue adimplere ex animo cupiens,
cuius consilia & viæ longè sunt diuersæ à consiliis impiorum: * at- c
que ob id in ea solicitè meditatur assiduè, vt intelligẽs quæ iubeat Deus,
quidúe, prohibeat, vitam suam legi Dei attemperet. Nec animo tantum
secum in lege Dei meditatur, sed & illa quoque in ore eius erit semper,
nec vlla de re loquitur cupidius.

3 Et erit tanquam lignum plantatum secus decursus aquarum,

** quod fructum suum dabit in tempore suo.*

3 Meritò autem hunc beatum dico, atque fœlicem, quoniam qui talis fuerit,
similis erit arbori fœcundæ, fœliciter plantatæ, nempe iuxta
decurrentes riuulos aquarum, quæ nunquam destituta humore, fructum
suum tempore opportuno reddet, cuiusq́ue folia etiam decerptis
fructibus non defluent: sed semper viridia, etiam hyeme, persistent.* Ita
enim & ille in cœlesti solo firmiter plãtatus, fluminibus diuinarum scripturarum,
quæ de cœlesti fluunt paradiso, ac succo diuini spiritus, hoc
est, spirituali gratia perpetuò irrigatus, nunc quidem bonorum operum
fructus Deo gratissimos, hominibusq́ue vtilissimos reddet, cũ res poscet,
charitásque suadebit, immo toto huius vitæ tempore, quod est bene operandi
tempus: in futura autem vita perpetuum Deo reddet fructum laudis & confessionis.

4 Et folium eius non defluet.

4 Idem autem non tantum bonos proferet fructus, sed nec incidenti- d
bus malis frangetur. Nam instar arboris prædictæ, cuius folia neque hyeme,
neque ęstate defluunt, semper virebit ac florebit. hic quidem animo,

qui non languescet tribulationum æstu, vel malitiæ mundanæ frigidita-
te: postea autem florebit animo simul & corpore, in æterna fœlicitate
Rom. 8. * *& omnia quæcunque fa-
ciet, prosperabuntur.
eundem virorem semper retinens. * Et omnia quæcunque faciet, quan-
tumuis apud homines infœliciter illi cedere videátur, prosperè illi apud
Deũ cedent, illo disponente, qui sanctis suis omnia vertit in illorũ bonũ.
5 *Non sic impij, non sic,*
sed † tanquam puluis quem
proijcit ventus à facie ter-
ræ.
5 Non sic autem sese habent impij, diuinæ legis nequaquam studiosi,
non sic, inquam, sese habent, sed etiamsi videantur hominibus firmiter
radicati, ac egregiè florere, tamen sunt sicut puluis leuissimus, sterilis &
aridus, quem dispellit ventus à superficie terræ, quique non solum inu-
tilis est, sed à vento dispersus omnia etiam commaculat, oculósque
hominum lædit: Ita enim & impij impulsibus suarum passionum, &
flatibus malarum suggestionum in omnia vitia rapiuntur, non solum
inutiles, sed & noxij omnibus. † Qui etiam seueritate iustitiæ Dei, quasi
procelloso ac valido quodam vento, subitò rapientur è terra, ac disper-
gentur à conspectu Dei & hominum, tam facilè quàm rapit ventus pul-
uerem.
e 6 *† Ideo non resurgent im-*
pij in iudicio.
** neque peccatores in conci-*
lio iustorum.
6 Et quia sic impij pulueri sunt similes, ideo non stabunt, nec se erigere
poterunt: sed causa sua cadent in generali judicio Dei, aut etiam iusto-
rum, qui cum Deo mundum iudicabunt, non poterunt illud iudicium
sustinere, * neque peccatores durare poterunt in congregatioue iusto-
rum. † Et quamuis impij ac peccatores nouissimis temporibus vnà cum
iustis ad vitam sint reuocandi, non tamen sic resurgent, vt fiant partici-
pes salutaris iudicij, & congregationis iustorum, à qua abigentur in
tenebras infernales.
7 *Quoniam nouit Domi-*
nus viam iustorum,
** & iter impiorum peri-*
bit.
7 Ob eam verò causam iusti intenti legi diuinæ, in perpetuum floren-
tes ac beati erunt: improbi verò sempiternis suppliciis eruciabuntur,
quoniam dominus Deus modum viuendi iustorum singulariter amat,
eúmque curæ habet, dirigit ac approbat: * institutum autem impiorum
simul cum impiis peribit, quando, sublatis è medio impiis, emarcescere
faciet Deus omnem eorum gloriam, perdétque omnes eorum cogita-
tiones, studia, & actiones.

ANNOTATIONES.

PLerique hunc Psalmum non Dauidis, sed Esdræ esse putant, qui prologi vice omnibus eum Psalmis præposuerit, quo ad meditationem legis diuinæ nos inuitarit. Verum receptius est vnũ hunc esse ex psalmis Dauidis, qui ante omnia docet qua in re sit sita hominis vera beatitudo, vt sciremus quo debeamus referre omnes nostras actiones & studia. Nam in Græcis quibusdam codicibus præfigitur titulus: Dauid prophetę & regis carmen. In aliis, Psalmus Dauid.

a BEATVS VIR.] Hic versus duobus modis accipi potest. Hebręi enim intelligunt hic figuram esse, quam Quintilianus vocat congeriem, vt ad maiorem emphasim vnius rei sit coaceruatio, & per hoc quod dicit: virum beatum esse, qui non abijt, nec stetit, nec sedit cum impiis: simpliciter intelligatur voluisse, beatum virum esse, qui penitus ab omni abstinet malorum consortio, eò quòd omnis hominis vita peragitur eundo, stando & sedendo. Quæ interpretatio consentit cum eo quod in alio postea Psalmo dicit Propheta: Non sedi cum concilio vanitatis, &
Psal. 25. cum iniqua gerentibus non introibo. Quo significare vult nullum se habuisse cum impiis commercium. Latini autem ferè & veteres & recentiores intelligunt in his tribus partibus esse figuram, quam vocant Incremẽtum vel gradationem, vt minus sit ambulare in consilio peccatorum, quàm stare in via peccatorum, & istud minus, quàm sedere in cathedra. Verum quibusdam videri poterit, harum partium ordinem non rectè positum, cum in negatiua locutione, quod maximum est præponi deberet, sicuti contrà in affirmatione à minori ad maius est ascendendum. Ideóque dicendum videbatur: Beatus qui non sedebit in cathedra, nec etiam stetit in via peccatorum, nec in eorum consiliis ambulauit. Ad quod dicendũ erit, duplici ratione hoc ordine. Prophetam has partes posuisse. Primum vt designaret quibus gradibus ad summã impietatem perueniretur. Primũ enim impiorũ consilia sequuntur homines, deinde capti dulcedine peccati, in eo perseuerant, ac tandem aliis malitiæ & falsitatis duces fiunt & magistri. Secundò hunc ordinem obseruauit, vt doceret viro, qui beatus esse volet, imprimis cauendum ne acquiescat impiorum consiliis: magis autem, ne si per humanam infirmitatem peccare eum contigerit, in malo perseueret. Omnium verò maximè, ne aliis fiat malitiæ vel falsitatis magister.

IN CONSILIO IMPIORVM.] Consilia impiorum, non solum sunt impiorum vel hominum vel dæmonum suggestiones, sed etiam rationes illorum astutæ: quibus norunt assequi aut huius seculi diuitias, aut honores, aut cupitas voluptates. Filij enim huius sæculi, inquit Saluator, prudentiores sunt filiis lucis in generatione sua. Cæterum, dictionem, *consilio*, scribendam hoc loco per literam, s, in penultimo verò versu per literam, c, quanquam ex dictione Gręca constare non possit, quæ vtrobique eadem est, βουλὴ, & vtrunque significat consilium scilicet, & locum consilij, atque senatum, constat tamen ex Hebręis, apud quos priori loco ponitur עצת Aetsath quod consilium significat: posteriori עדת Adath, quod congregationem significat. b Luc. 16.

IN LEGE EIVS MEDITABITVR.] Dictio Hebraica הגה Hagha, quæ hoc loco ponitur, non tantum pertinet ad cordis cogitationes, sed & ad oris sermones, c

quomo

quomodo & noster verbum meditandi aliquoties accipit:vt cum vertit hanc dictionem Psalm.34. Lingua mea meditabitur iustitiam tuam.

d ET ERIT TANQVAM LIGNVM.] Vt versus hi duo rectè intelligantur, sciendum hos duos in Hebræis vnum esse versum, duobus constantem præcipuis membris, vt omnes fere Psalmorum versus. Quorum prius est, Erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet: Posterius est, & omnia quęcunque faciet,prosperabuntur.Itaque priori membro comparatur homo iustus arbori (dictio enim, lignum, vt sępe in scripturis, accipi hoc loco debet pro arbore) tres habenti conditiones, nempe quę & conuenientissimè est plantata, nimirum iuxta riuos aquarum, & fructum edit opportuno tempore, & perpetuò viret, etiam decerptis fructibus.Posteriori membro explicatur similitudinis ratio. Id annotandum videbatur,quo intelligeremus illud: Et folium eius non defluet: non pertinere primò ad hominem iustum, sed ad arborem, cum qua fit comparatio. nec idem esse suppositum verbi, defluet, & verbi, faciet. Videtur autem per arborem, cum qua facit comparationem Propheta, designare palmam aut auleam. Vtriusque enim decerpto fructu folia non decidunt, sed etiam in hyeme perseuerant. Et alibi his arboribus iustum comparat, vt Psalmo 91. Iustus vt palma florebit.&:Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei.Psalmo 51.

e IDEO NON RESVRGENT.]Dictio Hebraica יָקֻמוּ Iakumu, quamuis etiam resurgere significet, propriè significat stare: secundum quam significationem plerique ex Hebræo vertunt, non stabunt, vel subsistent impij in iudicio, vt sit sensus: Impij in iudicio Dei, aut etiam iudicio iustorum, qui cum Deo iudicabunt, non poterunt sese defendere, suamque causam & innocentiam probare: sed causa sua cadent, atque in eo victi condemnabuntur. Hi enim dicuntur Latinis cadere sua causa, qui causam suam probare & defendere non valent. Atque hic sensus probè quadrat cum eo quod prius comparauit impios pulueri, qui ob suam leuitatem subsistere non potest. Ad hunc autem sensum nostra lectio accomodabitur, si hoc modo intelligamus: impij non resurgent, hoc est, non se erigent vt stent in iudicio, sed condemnati cadent. Huic intelligentiæ consentit illud Psalmo 109. Cadent super eos carbones, in ignem deijcies eos, in miseriis non subsistent: vbi Hebræis idem verbum est quod hoc loco. Quod si autem verbum, resurgere, accipiatur propriè, vt significet futuram corporum resurrectionem, considerandum, quod non neget impios resurrecturos, sed non resurrecturos in iudicio iustorum, hoc est, vt participes sint eius iudicij quo iudicabuntur iusti. Dictio enim, iustorum, ex secundo membro repetenda est. Hilarius inter impios & peccatores hoc ponit discrimen, vt impij sint infideles, qui non resurgent in iudicio, quoniam, vt inquit Saluator, qui non credit, iam iudicatus est: Peccatores verò, fideles malè viuentes, qui resurrecturi quidem sunt vt iudicentur, sed non resurgent in cœtu iustorum. Sic & Euthymius. Verùm Propheta indistinctè videtur accipere impios & peccatores. Cæterùm legendum per futurum, resurgent, & non per præsens, resurgunt, (vt passim legitur) docent tum Græca, tum Hebræa.

ARGVMENTVM SECVNDI PSALMI.

PRadicit Psalmista vanam esse hostium Christi coniurationem, nomen eius delere studentium, quem Deus pater post resurrectionem, totius orbis regem constituerit, collata vindicandi rebelles maxima potestate, adhortans deinde, vt illi subijciantur, cui qui restiterit, summam sibi perniciem conciliabit: qui verò submiserit se illi, fœlix futurus est & beatus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Quare fremuerunt Gentes,
** & populi meditati sunt inania?*
2 Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius.
3 Dirumpamus vincula eorum,
** & proijciamus à nobis iugum ipsorum.*
4 Qui habitat in cœlis, irridebit eos:
** & Dominus subsannabit eos.*
5 Tunc loquetur ad eos in ira sua.
** & in furore suo conturbabit eos.*
6 Ego autem constitutus sum rex ab eo, super Sion montem sanctum eius:

VT quid gentes per indignationem & fremitum turmatim insurre- PSAL.
xerunt, atque turbatæ sunt, * & populi inter se ea cogitauerunt, 2.
quæ vt eis erunt inutilia, ita & impossibilia?
2 Nec populi tantum, sed & reges terræ simul consurrexerunt, promptisque animis sese opponere decreuerunt, & principes simul congregati sunt contra Deum, & contra eum qui ab ipso in regem vnctus est.
Huic enim dum se opponunt, Domino resistunt.
3 Sic autem inter se dicunt hi & numero multi, & potentia fortes:
Destruamus imperium illorum, quo nos isti tanquam vinculis quibusdam obstringere sibi moliuntur,* & iugum seruitutis ipsorum, ne dominentur nobis, abijciamus à ceruicibus nostris. Nolumus enim hunc re- Luc. 19.
gnare super nos.
4 Hæc quidem inter se statuunt homines amentissimi. At summus il- b
le omnium rerum Dominus, qui cum habitet in cœlis, & illorum impios prospicit conatus, & ab illis oppugnari non potest, suo tempore illos ridebit, * ac subsannabit, cùm illis deuictis & perditis inanes osten
det eorum conatus, omnibusque hominibus ridendos exponet.
5 Tunc qui iam ad tempus dissimulat, iratus admodum illis loquetur, seuerè illos puniendo & vindicando, * & per vltionem seueritatis suæ conturbabit eos, dum sibi irasci cogentur, ac pœnitentia infructuosa confundi, dumque mala illos subitò occupabunt, quæ effugere non
poterunt.
6 Ego autem cui subijci recusatis, quemque perdere molimini, non c
mihi regnum vsurpaui, sed ab omnium domino constitutus sum rex,

vt regnem in Syon, monte eius verè sancto, quòd in eo sacrarij sui se-
** prædicans præceptum e-ius.*
dem sibi delegit Dominus. * Atque hic rex constitutus annuntio vo- d
bis & omnibus quid de me statuerit Dominus, quidque me vobis denun
tiare, præcepit, vt ne per ignorantiam peccetis.

7 Dominus dixit ad me: Filius meus es tu,
** ego hodie genui te.*
7 Ipse dixit ad me, cùm, data mihi omni potestate in cœlo & in terra,
me in regem super populum suum constitueret, Filius meus es tu, * ego e
hodie nouo quodam modo rursum te genui, alium & nouum hominem
te reddens.

8 Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam:
8 Tanta est autem mea in te beneuolentia, vt quidquid petieris à me,
voluntati tuæ sim concessurus. Itaque postula à me, & ego, cuius sunt
omnia, pro paterna mea indulgentia, dabo tibi (vt conuenit facere filio)
non solùm Iudæos, sed & gentes omnes in tuam hæreditatem:
** & possessionem tuam terminos terræ.*
* & omnes fines terræ tibi dabo in firmam ac perpetuam possessionem,
omnes terræ nationes ditioni ac potestati tuæ submittens.

9 Reges eos in virga ferrea:
** & tanquam vas figuli confringes eos.*
9 Quod si qui sint imperium tuum repudiantes, hos imperio tuo ac f
potestate diuina à me tibi collata, cui tanquam ferreæ virgæ resistere
non poterunt, reges: * atque penitus sine reparationis spe perdes, & ad
nihilum rediges, idque facillimè, quemadmodum virga ferrea facilli-
mè vas terrestre à figulo factum, sic in minutissimas comminuitur par-
tes, vt reparari nequeat.

10 Et nunc reges intelligite:
** erudimini qui iudicatis terram.*
10 Itaque cùm hæc ita se habeant, vos reges terræ, qui insipienti
consilio vos hactenus opponere studuistis regi a Deo constituto, nunc
saltem rectè sapite, * erudiamini iudices terræ nunc, cùm vobis pro-
desse potest vera sapientia, ne serò sapere vestro malo cogamini.

11 Seruite Domino in timore:
** & exultate ei cum tremore.*
11 Vos inquam, appello, qui continetis multitudinem, quorum
exemplum facilè vulgus sequetur. Addicite vos vltrò in seruos non
homini, sed Domino, cui repugnatis, dum agnoscere respuitis re-
gem à se institutum. Huic, inquam, in hoc rege seruite, idque, vt
decet illius maiestatem cum metu ac reuerentia: * &, quoniam talem
regem constituit qui voluntariè subiectos seruet, non perdat, ob hoc
salutare regnum lætemini in eo, gaudio tamen (ne nimis sit effusum)
restricto, reuerentia ac tremore quodam, nato ex anxia cura gratifi-
candi illi.

12 Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus:
** & pereatis de via iusta.*
12 Suscipite doctrinam filij, acquiescentes legibus eius, ne quando ve- g
stram rebellionem vlcisci incipiatis, qui a Deo patre constitutus est om-
nium Dominus, accepta simul vindicandi rebelles potestate, * & ab ea
via ac vita, qua Deo quis probari potest, excidatis, atque pereatis.

13 Cum exarserit in breui ira eius:
** beati omnes qui confidunt in eo.*
13 Tunc cùm ira & vltio eius, quam iam ad tempus adhuc reprimit,
sese manifestabit, ac sæuiet. id quod breui ac citius opinione futurum
est. * O verè beati ac fœlices, qui vltro se eius potestati fideique com-
miserint, omnem suam spem in illum collocantes: sicut contrà plane
miseri, quotquot huius imperium agnoscere recusant.

ANNOTATIONES EIVSDEM.

DVbium esse non potest Christiano, quin de Christo saluatore hic Psalmus sit intelligendus, cùm in variis locis Apostoli hunc de Christo sint interpretati, vt patet Actuum quarto & decimo tertio. Ad Hebræos primo & quinto. Apocal. secundo & decimo nono. Verum an primo de illo sit accipiendus, & non potius primo & ad literam de Dauide, sed tanquam typo Christi, in quem verius & perfectius competant quæ in ipso Dauide aliquousque completa sunt, dubitari potest. Videri enim potest, Dauid cum iam in regem super Israel esset receptus, & in monte Syon sibi regiam delegisset, hoc Psalmo expostulasse contra Philisteos, omnesque inimicos suos pernicem eius quærentes, & regnum Israel dissoluere conantes, prædicerétque irritos fore eorum conatus, quia à Deo sit in regem electus, summa accepta ab eo in hostes potestate. Nam omnino videri potest in sua persona dicere: Ego autem constitutus sum rex ab eo: & quæ sequuntur. Neque veritati officit, si quæ de Christo sunt in nouo testamento citata, ad literam intelligantur primò competere alicui, qui figuram & typum Christi gessit: imo iucundius & clarius ea de Christo intelligimus, cùm in Ipsius typo eadem contemplamur, sed quæ verius & perfectius Christo conuenire cernimus. At si quis diligenter obseruet finem huius Psalmi, maximè iuxta Hebraicam veritatem, merito magis inclinari debet in eam sententiam, vt primo & ad literam asserat prophetam hunc Psalmum de Christo cecinisse, quamuis non sine typo sui regni, in quo videbat Christi regnum per multa adumbrari, in oppugnatione scilicet & contradictione multorum per circuitum regnorum, eam quam Christi regnum passurum erat contradictionem: primum in Iudæa, ac deinde per vniuersum orbem à variis populis & regibus terræ. In regni sui dilatatione etiam ad exteras gentes, suáque, quam de rebellibus obtinuit, diuina victoria, propagationem regni Christi vsque ad extremos fines terræ, eiúsque in rebelles potestatem, quam in nouissimo potissimum die in illos exercebit.

QVARE FREMVERVNT GENTES.] Dictio Græca ἐφρύαξαν, quanquam propriè significet fremere, significat tamen etiam extolli & insurgere contra aliquem. In qua significatione hic accipiendam Euthymius ex Hebrææ dictionis exigentia, se asserit didicisse. Ea enim signifi a

gnificat tumultuosè congregari, & non, quod proprie Latinis est, fremere. Itaque in nostra lectione sic accipiendum est, quod dicitur, gentes fremuisse, quo dicimus fremere vbique bella, pro eo quod est, omnia bellis personare, & tumultuari.

b IRRIDEBIT EOS.] Plerique verba hæc futuri temporis exponunt per tempus præsens, vt sit sensus: Illi quidem quasi feriæ rei intenti tumultuantur, ac simul concurrunt: at Deus omnia conspiciens, in cœlis quietus semper residens, eorum conatus ridet, hoc est, pro nihilo ducit, quomodo rideret Gigas, si videat pusionem aliquem velle se bello adoriri. Verum quoniam subditur: tunc loquetur, &c. magis per futurum tempus exponenda sunt, vt intelligamus Dominum tum illos irrisurum, cùm loquetur illa illis, & conturbabit eos. Irridet enim Dominus aliquos tunc, dum eorum conatus irritos faciens aliis eos ridendos exponit. Sic Psalmo alio: Et tu Domine, inquit, deridebis eos, & ad nihilum deduces omnes Gentes. Et Prouerb. primo dicitur: Ego in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cum vobis quod timebatis acciderit. Psal. 58.

c SVPER SYON MONTEM SANCTVM EIVS.] Quatenus hic Psalmus ad Christum pertinet, per Syon, hoc loco, sicut & aliis plerisque scripturæ locis, ecclesia fidelium, super quos peculiariter Christus regnat, intelligitur. quæ hoc nomine sæpe vocatur, tum quod regnum Christi præfiguratum fuit in regno Dauidis, qui sibi regiam diuino nutu delegit in Syon: tum quod regnum Christi cœperit in Syon, atque ipsa terrena Hierusalem, iuxta illud Isaiæ secundo, exibit lex, & verbum Domini de Ierusalem: tum etiam quod nominis significatio rectè quadret in Ecclesiam Christi. Significat enim Syon, speculationem vel speculam. quod bene competit ei, cuius conuersatio tota est in cœlis.

d PRAEDICANS PRAECEPTVM EIVS.] Nomine præcepti ferè intelligitur à nostris Euangelica doctrina, eiúsque mandata à fidelibus obseruanda, quæ Christus ex patris iussu annuntiauit mundo. In Hebræo autem hæc pars est principium noui versus sequentis. Cùm enim in præcedenti versu apud Hebræos, introducatur pater loquens de filio: Et ego ordinaui regem meum super Syon montem sanctum meum (pro quo septuaginta verterunt mutatis punctis: Ego autem ordinatus sum Rex ab eo) in sequenti versu inducitur loquens filius, & exponens quid de se pater decreuerit: Narrabo, inquit, decretum vel statutum, patris scilicet de me. Illud autem est quod sequitur: Dominus dixit ad me, &c. proinde vt etiam hunc sensum in nostra lectione habeamus, dictio, præceptum, accipienda erit pro decreto vel statuto, quomodo Psalm. 104. cum dicitur Deus testamentum, hoc est, pactum suum mandasse in mille generationes, illúdque statuisse ipsi Iacob in præceptum. Vbi Hebræo eadem est, quæ hoc loco, dictio פח hoc. Quod autem sit illud præceptum vel decretum, sequentia exprimunt, cum subiungitur: Dicens tibi dabo terram Chanaan, &c. Ita & hoc loco sequentia continent Dei patris de suo filio decretum, quod se filius prædicare dicit, nempe de hæreditate vniuersi orbis sibi tanquam filio tradita, & potestate in rebelles accepta.

e FILIVS MEVS ES TV, EGO HODIE GENVI TE.] Pierique ob hunc versum totum huuc Psalmũ de solo nostro Christo accipiendum contendunt, intelligentes quod dicitur, hodie genui te, de generatione æterna filij, vt per hodie, significetur æternitatis duratio, quæ præteritum non habet nec futurum, sed stabile præsens. Verum quoniam Actuum decimo tertio omnino videtur Paulus hunc locum citasse, ad comprobandam Christi resurrectionem, generatio, de qua hic fit mentio, magis ad ipsius resurrectionem referenda est, quemadmodum ex Paulo hunc locum intellexerunt Ambrosius libro tertio de Sacramentis: Hilarius super hoc Psalmo: Chrysostomus item: & Theophilus Antiochenus. Et loci huius circumstantiæ satis conuincunt, hanc partem intelligendam esse de Christo, secundum eius humanitatem. Nam quod dicitur: Constitutus Rex à Deo super montem Syon, accipi debet dictum de eo, quatenus homo est. Item quod sequitur: Postula à me, &c Tunc ergo eum pater nono modo genuit, cùm eum à morte resuscitauit, & per resurrectionem manifestè eum filium suum esse declarauit, iuxta illud ad Romanos primo: Qui prædestinatus vel declaratus est filius Dei in virtute per resurrectionem ex mortuis, quando & omnium rerum potestatem ei nouo modo tradidit, iuxta Domini sententiam, qua post resurrectionem sibi datam asserit omnem potestatem in cælo & in terra. Reuocatio enim ad vitam, quasi noua generatio est. Vnde resurrectionis tempus à Christo regeneratio dicitur. In regeneratione, inquit, cum sederit filius hominis in sede maiestatis suę. Et Paulus Christum vocat ad Colossenses primogenitum ex mortuis. Et alioquin tum aliquis quidpiam fieri dicitur, cum talis incipit agnosci, & mundo patefieri. Secundum quam intelligendi rationem non absurdè accipi posset istud etiam de Dauide dictum, sed tanquam typo Christi. Eo enim tempore, quo palam in regem vnctus est, Deus illum in suum peculiarem filium recepit: & veluti genuit, cùm eum ex pastore ouium, regem populi sui constituit, nouóque eum spiritu adimpleuit. Secundum scripturæ enim modum, filij Dei specialiter dicuntur, in quibus paternam suam benignitatem eximiè declarat. Sic Israeliticus populus, frequenter Dei filius dicitur. Et de Salomone etiam dictũ est, vt patet 2. Reg. 7. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium. Quod quoniam de Salomone dictum est tanquã Christi figura, rectè & Christo dictum interpretatur diuus Paulus ad Hebræos primo capite, vbi & hunc locum illi tribuit, vt in quem vel solum, vel perfectè quadret. Sic Psalmo 88. de Dauide ad literam, sed tanquam figuram Christi gerente, dictum est: Ipse inuocabit me, pater meus es tu, Deus meus, & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ. Certè Deo patri, qui solus suscitauit filium suum à mortuis, proprium est dicere in die resuscitationis filij sui: Ego hodie genui te; cùm in die natiuitatis Christi secundùm carnem, Maria virgo dicere etiam potuit: Ego hodie genui te. Act. 13. Rom. 1. Mat. 28. Mat. 19. Colos. 1

f REGES EOS IN VIRGA FERREA.] Per virgam hanc, quidam potestatem Christi iudiciariam, qua omnes regit, quidam sermonem eius, quo malos etiam salubriter conterit, alij aliter interpretantur. Verum ex Isaiæ capite trigesimo octauo, vbi contritio grauis comparatur contritioni lagenæ figuli, & similiter Ieremiæ decimo nono, & ex citatione istius loci in Apocalypseos capite secundo, & decimo nono

satis apparet malis perdendis istud debere intelligi, sicut habet paraphrasis. Et in Dauide quidem ex parte,& in figura istud impletum est, quando penitus strauit omnes in circuitu inimicos suos, vt non valerent amplius illi resistere,vt legitur secundi Regum decimooctauo capite.In Christo autem implebitur perfectissimè in nouissimo iudicij die,quando lapis ille, quem reprobauerunt ædificantes, cadens super impios conteret penitus eos, vt habetur Matthæi decimo nono.Nam nunc impij impingentes in hunc lapidem, tantum franguntur, tunc autem conterentur. Videtur quidem huic sensui obstare in prima versus parte verbum Græcum ποιμανεῖς, quod pascere potius significat, & pastorum more ouium curam gerere, quàm simpliciter regere. Verum quod aliquoties hoc verbum simpliciter pro regere accipiatur, etiam vbi sermo est de tali regimine, quod in rebelles exercetur, ostendunt citata Apocalypseos loca. Et alioqui Hebræa magis secundum multos vertenda erant, Conteres eos in virga ferrea, vt idem significetur prima & secunda parte, quemadmodum familiare est Psalmis.

g APPREHENDITE DISCIPLINAM.] Videri posset istud pertinere ad id quod prius dixit Propheta: Intelligite, & erudimini: vt significet suam disciplinam apprehendendam, qua monet seruiendum Domino. Verum sciendum, Hebræa quanquam à diuersis variè hic vertantur, à pluribus & probabilius sic vertenda: Osculamini filium, quo per tropum significatur, illum, cui Dominus dixit: Filius meus es tu: pro rege agnoscendum, summáque pietate colendum. Osculum enim manuum, in Palæstina argumentum eræ subiectionis, vt & nunc apud nos. Eundem ergo sensum habebit nostra lectio,si de disciplina filij ipsius accipiatur, hoc est, doctrina Euangelica: quam qui amplexantur, hoc ipso filium cælestis patris quodam modo osculantur & complexantur. Atque hæc videri potest ratio nostræ lectionis, quam eum septuaginta etiam Chaldeus paraphrastes secutus est, qui habet: Accipite doctrinam: vt scilicet obscurus tropus huiusmodi versione explicaretur.Notandum autem,dictionem Græcam δράξασθε non simpliciter significare apprehendere vel accipere, sed summo studio veluti rapere, & arreptum firmiter retinere, vt bene annotat Euthymius.

NEQVANDO IRASCATVR DOMINVS.] Nomen, Dominus, non est Hebræis, sed tantum, ne irascatur. Et videtur verbum referendum ad filium, de quo proximè præcedit: Osculamini filium. Et rectè quadrat vt de illo dicatur: Ne irascatur. quoniam illi data superius dicitur potestas vindicandi rebelles. Proinde vel ex hoc maximè loco constare potest, hunc Psalmum non ad Dauidem pertinere, sed tantum ad Christum, cùm hic indicetur cauendam eius qui filius dictus est iram, qua æterna perditio possit inferri. Ad eundem referendum omnino videtur epiphonema, quo Psalmus clauditur: Beati omnes qui confidunt in eo, nempe filio à Deo patre constituto. Vt sicut infælices fore dicuntur qui ei repugnant, ita contrà beati prædicentur, qui salutis suæ spem in illum collocant, quem pater in salutem sui populi regem constituit. Impertinens enim huic Psalmo est, dicere simpliciter beatos, qui in Ceo spem suam constituunt. Itaque cùm nostra lectio habet: Nequando irascatur Dominus: nomine Domini, non tam Deus pater accipiendus videtur, sicut in præcedentibus accipitur, sed pro eo qui à patre omnium Dominus constitutus est. Nisi quod de ira Domini dicitur, intelligatur de vltione Dei per filium inferenda, cui datum est confringere rebelles tanquam vasa figuli. Et similiter quod dicitur de fiducia in Dominum collocanda, de ea accipiatur, qua à Domino salus speratur per filium à se in saluatorem hominum constitutum. Sic enim eòdem redit cum priori sensu. Cæterum addedum superioribus & hoc est, quod hic Psalmus (qui omnino videtur primo & ad literam referendus ad Christum) accipi potest, vel vt principium & finis dicatur in persona Dauidis, medium verò in persona Christi: vel potius vt totus dicatur in persona Christi, vt is de se in principio Psalmi & fine loquatur in tertia persona: in medio verò de se in prima & secunda persona, dum scilicet refert verba patris ad se dicta. Ita enim magis conuenit intelligere, vt vna sit per totum Psalmum persona loquens. Diuus Hilarius existimat primam Psalmi partẽ esse vocem Dei patris, eo quod Actuum 4. dicatur: Qui per os Dauid patris nostri dixisti: Quare fremuerunt, &c. Sed hoc non conuincit nisi scripturam hanc esse diuinam.

Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absalon filij sui. 2. Reg 15.

ARGVMENTVM IN PSALMVM TERTIVM.

Queritur cum admiratione de populo qui ab imperio suo ad Absalonem defecerat filium & hostem: deinde spe diuini præsidij, quod prius sæpius expertus fuerat, animum suum mirabiliter confirmat et impietate omni discussa securum facit. Quoniam autem in ea, quam a filio pertulit Dauid persecutione, Christi figuram gessit, ad hunc iuxta mysticum sensum pertinet procul dubio hic Psalmus. Qui & à suo populo, in quo multa contulerat beneficia, ad mortem quæsitus est, & egressus item trans torrentem Cedron in monte Oliueti deprecatus Deum Patrem consolationem recepit, vt de liberatione plane securus, somno mortis sese tradiderit, à qua propria virtute cùm voluit resurrexit, quasi a somno euigilans. Ad exemplum autem Dauidis & Christi, etiam fidelis quisque, cùm a varijs hostibus siue visibilibus, siue inuisibilibus infestatur, hoc psalmo vti potest, quo se hoc carmine ad fidendum Deo excitet, eiusque fiducia confirmet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 3. *1 Domine quid multiplicati sunt qui tribulant me?*

DOmine, quid causæ est, quod tribulatores mei sint multiplicati, cùm nemini illorum vel re vel verbo nocuerim, sed omnes paterna sim

** multi insurgunt aduersum me.*

na sim amplexatus pietate?* multi enim valde sunt, qui contra me insurgunt.

2 Multi dicunt animæ meæ:
** non est salus illi in Deo eius.*

2 Multi Domine cum videant me tam turpiter exhonoratum, ac a
extrema ignominia affectum, de me & anima mea sic dicunt:
* Non veniet nunc huic salus à Deo, qui eum saluare est solitus. peni- b
tus diuino iam destitutus est auxilio ob sua peccata, vt non solum regno,
sed & vita sit spoliandus.

3 Tu autem Domine susceptor meus es,
† gloria mea,
** & exaltans caput meũ.*

3 Sed licet magna & multitudine & confidentia hæc dicant, tu tamen Domine, semper solitus es me ad te confugientem suscipere in tuam defensionem, ac strenuè defendere. † Tu Domine es qui summo me honore decorasti, & in regiam dignitatem erexisti, in quo solo, tanquam ornamento meo gloriari soleo ob præstita mihi à te beneficia, * tu idem deuictis hostibus meis quærentibus me deijcere ac deprimere, caput meum frequenter euexisti, liberans me, glorificans, ac superiorem illis faciens. Quare & certò confido iam te mihi futurum præsidio, nec passurum, vt regno à te mihi tradito me exuant, & ignominia obruant: sed & tandem exaltabis caput meum, luculenta victoria in regnum me restituens.

4 Voce mea ad dominum clamaui:
** & exaudiuit me de monte sancto suo.*

4 In tribulationibus & angustijs constitutus non ad humanum respe-
xi præsidium, sed vocem meam leuaui semper ad Dominum,
* fœliciterque id mihi semper cessit. nam deprecantem me exaudiuit c
Dominns è cœlo, monte videlicet sanctitati eius peculiariter dicato.

5 Ego dormiui, & soporatus sum, & exurrexi:
** quia Dominus suscipiet me.*

5 Itaque & iam de diuino securus præsidio, depositáque animi cura, d
& anxia solicitudine, quieta mente consistam, somno me tradam, suauiter dormiam, ac finito somno securus exurgam, * eo quod certo persuasus sim, quod is, cui nemo præualere potest, Dominus, ad se confugientem suscipiet, defendet, & sustentabit ne peream, cum sit veluti petra tutissima & solidissima.

6 Non timebo millia populi circundantis me:
** exurge domine, saluum me fac Deus meus.*

6 Non timebo quamuis magnam multitudinem hostium, etiam si ex omni parte me circumcinxerint, vt euadere impossibile videatur. * Tu itaque Domine, ne sperato fruster auxilio, diutius noli dissimulare iudicium, sed tuam potentiam contra hostes meos profer ac declara, & de hostibus meis saluum me fac Deus meus, cuius solius nitor virtute.

7 Quoniam tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa: dentes peccatorũ contriuisti.

7 Ita enim te facere conuenit, qui semper tibi ipsi constas. Ita quo- e
que vt facias fidenter peto, quia hactenus semper eos, qui sine meo merito iniustè mihi aduersati sunt, valde & ignominiose & grauiter percussisti: quasi si quis aliquem in maxilla cædat adeo grauiter, vt & dentes illius confringat. Vim enim & ferociam impiorum hominum, lædere ac discerpere me quærentium sic inflicta plaga retudisti ac repressisti, vt amplius nocere non potuerint. Et hos igitur cæde, ferociámque retunde, ne me discerpant, quemadmodum conantur, quibusuis beluis feriores.

8 Domini est salus: & super populum tuum benedictio tua.

8 Iure autem sic sum securus ope Domini inuocata. nam hic vnus est, qui saluare potest: & vt potest, ita quoque vult. Nam populum tibi fidentem, téque colentem, Domine, tuis bonis ornare & cumulare soles.

ANNOTATIONES.

a DICVNT ANIMAE MEAE.] Phrasis Hebraica est, pro, dicunt de anima mea. Et anima synechdochicè ponitur pro ipso bomine. quamuis emphasis sit in nomine animæ, vt intelligatur periculum vitæ.

b NON EST SALVS IPSI IN DEO EIVS.] Post hunc versum apud Hebręos ponitur dictio, סֶלָה Sela, quæ in hoc Psalmo ter ponitur, nec alieubi reperitur, nisi in psalmis, & in cantico Abacuc, pro qua apud Hræcos est διάψαλμα. De quibus dictionibus operępretium uon est multis agere, tum quòd in nostra lectione sint penitus omissę, tum quòd ob expositiouum varietatem nihil certi de dictione Hebraica afferri possit, nisi quod probabilius sit eam esse notam eleuandę inter cantandum vocis. Videtur enim deriuari à verbo סָלַל Salal, quod eleuare significat.

c EXAVDIVIT ME.] Difficultatem nonnullam in hoc Psalmo, & aliis plerisque sequentibus adfert, quod cum in tribulatione constitutus Propheta oret ad Dominum, mox se exauditum canit: & tamen tanquam uecdum exauditus rursum Dei opem implorat. vt cum bic postquam se dixit exauditum, mox subiungit: exurge Dominc, saluum me fac. Et tamen iterum quasi omni malo liber subdit: Tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa. Quod incommodum triplici ratione submoueri potest. Primum enim dici potest istud à Propheta factum, quod bos Psalmos iam à malis, in quibus fuit, liberatus dictauerit, vt ob id in eodem Psalmo comprehendat: & verba precationis, quibus in tribulatione vsus fuerat, & celebrationem beneficiorum à Deo sibi præstitorum. Verum quoniam secundum hanc rationem dura & sibi non cohærens, erit versuum vnius Psalmi connexio. Secundò dicendum ipsum significare voluisse, priorum beneficiorum recordationem, fiduciam illi præbuisse, eum in uoua incidit mala, vt & ab his

sibi liberationem precaretur & pollicere tur, quemadmodum indicat Paraphrasis. Aut in precatorijs huiusmodi Psalmis, ex certa exauditionis fiducia Prophetam pronunciare, se iam accepisse quod precabatur, nimirum quod, quasi iam illud accepisset, se firmiter accepturum confideret. Secundum quam rationem preterita verba plerunque accipienda sunt posita pro futuris: quod frequens est apud Prophetas, maximè in Psalmis. Itaque in hoc Psalmo præteritum, exaudiuit, & quę sequuntur, per futurum exponenda essent. Cæterùm per montem sanctum potest ad literam intelligi mons Syon, qui Psalmo superiori dicitur mons sanctus Dei, ob arcam Dei eo loci constitutam. Pollicitus enim fuerat Deus se exauditurum è medio Cherubin & propitiatorio, quod erat super arcam fœderis. Generalius tamen erit, si per montem sanctum, cœlum intelligatur: ex quo etiam aliquoties se exaudituum canit, vt cum postea dicit: Exaudiet illum de cælo sancto suo.

d EGO DORMIVI, ET SOPORATVS SVM: ET EXVRREXI, QVIA DOMINVS SVSCEPIT ME.] In hoc versu imprimis annotandum, legendum esse verbum futurum, suscipiet. Sic enim habet non solum Hebręa, sed etiam Græca, ex quibus nostra lectio desumpta est. Et diuus Augustinus quoque manifestè declarat se futurum legisse, & sic habent vetusta quædam nostra exemplaria. Vitio enim scriptoris futurum mutatum est in præteritum, quoniam iudicauit futurum hoc malè cohęrere cum pręcedentibus præteritis. Incommodè enim videtur dicere se exurrexisse, quoniam Dominus illum suscipiet: sed omnino videbatur dicendum se exurresisse, quia Dominus illum susceperat. Quod incommodum tollit diuus Augustinus, dicens: In prophetia hene misceri futura preteritis, quia vtrumque significatur. Quia, inquit, ea quę ventura prophetantur, secundum tempus futura sunt, secundum scientiam prophetantium iam pro factis habenda. Itaque secundum eum pręterita, hęc Dormiui, soporatus sum, & exurrexi, per futura sunt exponenda. quod sane omnino faciendum est, cùm hic Psalmus intelligitur esse oratio Christi iam in persecutione existentis, & his verbis suam mortem atque resurrectionem prędicentis, quemadmodum communiter à nostris intelligitur. Verùm iuxta sensum literalem, quo hic Psalmus (vt ex titulo patet) ad Dauidem pertinet, cùm iam à filio suo persecutionem pateretur, rectè iuxta scripturæ phrasim per somnum, soporem, atque ex somno exurrectionem, intelligitur significari summa securitas, & mentis tranquillitas. Nam qui malis pressi anguntur, lectum quietis causa petere nequeunt: aut si se ad quietem componunt, dormire nequeunt, curis somnum adimentibus. Qui verò se quieti dans, dormit, & cùm saturatus est, nullo excitante surgit, is se nulla districtum anxietate declarat. Itaque hoc tropo aliquoties in scripturis summa securitas designatur. Vt cùm Leuitici vicesimosexto capite, inter reliqua bona, quę Dominus seruantibus legem promittit, dicitur: Dabo pacem in finibus vestris: dormietis, & non erit qui exterreat. Sic Ezechielis vicesimoquarto capite, de ouibus sub pastore Christo degentibus: Qui habitant in deserto, securi dormient in saltibus. Et Oseæ secundo capite: Arcum & gladium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter. Iuxta hanc rationem intelligentiæ huius loci, possunt etiam præterita illa tria, per futura exponi, vt cohęreant cum futuro sequenti: quia Dominus suscipiet me. Nec est quod quis hanc literalem intelligentiam reijciat, tanquam Iudaicam, & quæ eneruet mysterium mortis & resurrectionis Christi, quod hic plerique significatum volunt.

Leui. 26

Ezec. 34

Oseæ 2.

Primum enim, quamuis hæc ab Ecclesia in officio Diuino de CHRISTI morte & resurrectione canantur, non ex eo mox consequitur, eum esse proprium huius loci sensum, cum multa CHRISTO tribuantur per accommodationem piam & vtilem. Deinde ea quę de CHRISTO sub typo aliquo dicuntur, non semper necesse est eodem modo de CHRISTO intelligere dicta, quo ipsi typo conueniunt, sed etiam ex intentione spiritus frequenter longe alio & sublimiori sensu CHRISTO sunt accommodanda, quàm quo de typo dicuntur. Ita & hoc loco quanquam etiam simili sensu hęc CHRISTO conueniant, quo Dauidi, rectè intelligitur spiritum sanctum etiam mysterium mortis & resurrectionis CHRISTI, designasse nomine soporis, & surrectionis à sopore. Idem dicendum de multis similibus locis.

PERCVSSISTI ADVERSANTES MIHI SINE CAVSA.] Pro, sine causa, Hebræa habent maxillam. לְחִי Lechi enim maxillam significat. quod bene conuenit ei quod sequitur de dentibus confractis. Significatur enim non solum ignominiosa in maxillam percussio, sed etiam vehemens, quę scilicet dentes confregerit. Septuaginta videntur pro לְחִי Lechi legisse aliter, sed similibus literis, לָחִנָּם Lahau, hoc est, in vanum & sine causa. he scilicet pro heth, & vau pro iod. e

In finem in carminibus, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM QVARTI PSALMI.

Prædicat Propheta Dei erga se misericordiam & benignitatem, & inimicos suos hortatur, vt omissis vanis suis contra se conatibus & consilijs, eduum iramq; deponant, & rectam viuendi rationem amplectantur, atque in vno Deo spes suas reponant, cuius beneficio se omnésque pios rerum abundantiam, pacem ac securitatem, quam omnes desiderant, accepisse gloriatur. Et hic quoque Psalmus sic de Dauide est accipiendus, vt in illo etiam Christum, cuius ille fuit figura, & in quem omnes scripturæ respiciunt, loquentem intelligamus, Dauidisq; & Christi exemplo nobisipsis accommodemus.

PARAPHRASIS.

PSAL. 4. 1 *Cùm inuocarem exaudiuit me Deus iustitiæ meæ.*

CVM piis precibus inuocarem Dominum, semper exaudiuit me Deus parens, custos & approbator iustitiæ meæ, a

* cum

** in tribulatione dilatasti mihi.*

* cum tribulatione aliqua coarctarer, tu Domine semper mihi te inuocanti latitudinem præstitisti, cor meum tristitia angustatum, gaudio ex tua consolatione immisso dilatans, méque ex afflictione, qua arctabar, & velut in angustum locum concludebar, educens, & liberum, meique iuris efficiens.

2 Miserere mei, & exaudi orationem meam.

2 Nunc ego etiam, & in reliquum vitæ meæ tempus miserere mei, & b
exaudi semper orationem meam.

3 Filij hominum vsquequo graui corde?
** vt quid diligitis vanitatem & quæritis mēdacium?*

3 Vos autem homines mortales, qui me à Domino glorificatum &
semper exauditum contumelia afficere studetis, quamdiu eritis corde
in malis obstinato ac crasso ad intelligendum quæ recta sunt? * ad quid c
amatis atque inquiritis contra me huiusmodi consilia, quæ perficere
neutiquam poteritis, sed vos fallent?

4 Et scitote, quoniam mirificauit Dominus sanctum suum:
** Dominus exaudiet me, cum clamauero ad eum.*

4 Cognoscite quæso & animaduertite, quod Dominus, cui resistere
nemo potest, me sanctum suum, apud omnes clarum & mirabilem reddidit, etiamsi multi conati fuerint me opprimere, nomenque meum obscurare. * Nec vnquā me Dominus in posterum deseret, sed qui semper me tutatus est, & admirandum fecit, is & in futurum exaudiet me, cum inuocauero illum.

5 Irascimini, & nolite peccare:
** quæ dicitis in cordibus vestris in cubilibus vestris, compungimini.*

5 Itaque si vos irasci contra me, aut quemuis iustum eius, contingat,
nolite tamen ex ira peccare, malum aliquod inferre conantes, sed iram
vestram metu diuini numinis abrumpite & compescite, * cum estis in d
lectis vestris soli & quieti, ita vt singula melius expendere liceat, compungamini, pœniteatque vos eorum que malè cogitatis interdiu apud vos contra iustum.

6 Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in Domino:
** multi dicunt, quis ostendet nobis bona?*

6 Ita autem omnique mala voluntate deposita, vt Deum vobis habea- f
tis placatum ac propitium, pro corporalibus cruentarum victimarum
sacrificiis, sacrificate illi sacrificia iustitiæ, virtutem colite, pietatem atque innocentiam: ac tum deinde in Deum vobis placatum omnes spes
vestras reponite, non amplius in vobis ipsis, aut quibusuis fluxis caducisque rebus. * Multi de summi Dei prouidentia & benignitate dubitantes g
dicunt, quis exhibebit nobis bona?

7 Signatum est super nos lumen vultus tui Domine:
** dedisti lætitiam in corde meo.*

7 At vero super nos qui in te confidimus Domine, declaratio tui fauoris & benignitatis, tanquam signum quoddam leuata est, & ante oculos nostros posita, * atque ob id perfudisti cor meum lætitia.

8 A fructu frumenti, vini, & olei sui multiplicati sunt.

8 Hi enim qui in te mecum Domine confidunt, frumento, vino, oleo, h
omnibúsque rebus ad vitæ cultum necessariis, multum abundant.

9 In pace in idipsum dormiam & requiescam.

9 Itaque expertus tuam in nos benignitatem ac prouidentiam, vnà i
cum illis in tranquillitate mentis securus viuam atque quiescam.

10 † Quoniam tu Domine singulariter in spe constituisti me.

10 Quoniam tu Domine, qui solus potes, singulari quodam modo, me constituisti, ac deinde semper constitues in confidentia tui, quæ me ab omni metu liberum faciet.

† Tu Domine me confidenter habitare fecisti apud meipsum, solitarium ac liberum, vt meo iure viuere liceat.

ANNOTATIONES.

QVanquam parum dicendum putem de titulis psalmorum, maximè quod attinet ad quasdam dictiones in Hebræo positas, quibus quid significatum sit, parum constare potest: tamen vt aliquid solidum dicatur de eo, quod in huius psalmi & sequentium multorum titulo ponitur, scilicet in finem, sciendum dictionem Hebraicam לַמְנַצֵּחַ Lamnatseach, quæ in datiuo hic semper ponitur, iuxta probabiliorem sententiam, significare victorem, vel præpositum, cuius erat vrgere opus, vt ex variis scripturæ locis patet. Itaque putatur hac dictione significari præpositus aliquis cantorum, cui Psalmus à Dauide traditus sit, vt curaret eum cani instrumentis musicis. Ad quod intelligendum, operæpretium fuerit legere 15. caput 1. libri Paralipomenōn. Eadem dictio, detracta litera Mem, significat idem quod, in finem, sicque in ipsis Psalmis aliquoties occurrens vertitur à Septuaginta. Vt cum legimus: Vsquequo domine
Psal. 12. irasceris in finem? &: Irritat aduersarius nomen
Psal. 73. tuum in finem. Quibus locis, in finem, positum est pro imperpetuum. Itaque vt quod simplicissimum est dicamus, videntur Septuaginta in titulo psalmorum vertentes, in finem, intellexisse significari Psalmos imperpetuum esse canendos: nec tantū pertinere ad ea tempora quibus editi sunt, sed & ad omnia secutura sæcula. Id enim Hebraica dictione לַמְנַצֵּחַ Lamnatseach in titulis posita significari, etiam Hebræi quidam, teste Pagnino, intellexerunt.

IN TRIBVLATIONE DILATA- a
STI, &c.] Tropus est familiaris scripturis sanctis, & maximè Psalmis, vt qui in tribulatione est constitutus, coarctatus dicatur & angustatus, tum quia tribulationes cor hominis tristitia coarctant & constringunt, tum quia is qui persecutionem patitur, quasi in arctum & angustum locum concludatur, vt latere frequenter cogatur. Contrà qui è tribulatione liberatur, dicitur educi in latitudinem, & dilatari, eo quod cor eius gaudio dilatetur, & liberius fiat, & quod latior ei locus aperiatur, vt iam ab omni persequente liber vbiuis versari possit. Cæterum pro illo, dilatasti mihi. Græcis est ἐπλάτυνάς με, dilatasti me, quomodo habet Psalteriū Romanum. Nostra lectio exponenda est, vt in paraphrasi. Imitatus est enim noster interpres phrasim Hebraicam.

MISERERE MEI.] Hic versus accipi potest,

vt sit oratio qua significet se visum fuisse in tribulatione per quam exaudiri meruit: vel coniungi potest cum superiori in hunc modum: Quoniam semper me Deus exaudisti, etiam nunc miserere mei.

VSQVEQVO GRAVI CORDE?] Plerique per cor graue, intelligunt cor ad terrena depressum, nec cœlestia respiciens. Verum argumento Psalmi, & Hebraicæ lectioni magis conuenit per cor graue intelligere cor obstinatum in malo contra iustos, cor crassum, nec valens intelligere quod verum est. quomodo Esaiæ quinto capite dicitur: Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua. Per vanitatem autem & mendacium, plerique & hi maximè, qui graue cor intelligunt cor ad terrena depressum, intelligunt res istius seculi vanas & fallaces, nec præstantes fœlicitatem, quam ab eis expectant homines mundani: alij verò intelligunt vana falsaque idola. Verùm Psalmi argumento, & Hebraicæ lectioni magis conuenit, vt accipiamus per vanitatem & mendacium quod in Psalmo secundo per inania, vana scilicet consilia, & conatus impiorum contra iustos. Sic enim habent Hebræa: Filij viri vsquequo gloriam meam ad ignominiam, scilicet perducere conamini? diligetis vanitatem, & quæretis mendacium? vbi ex prima parte versus satis intelligitur, quid per vanitatem intelligi debeat. Cæterum quod ex Hebræo omnes vertant. Vsquequo gloriam meam ad ignominiam, pro eo quod Septuaginta verterunt: Vsquequo graui corde: prouenit ex eo, quod Septuaginta quasdam alias literas similes legerint, & alia puncta, quàm legantur apud Hebræos, vt facile aduertere possunt Hebraicarum literarum periti. Quod semel hic monemus, vt minus mirentur lectores veritatem versionis Septuaginta, à communi aliorum versione in aliis multis locis.

ET IN CVBILIBVS VESTRIS.] Coniunctio, &, sicut nec Græcis est, nec Hebræis, ita nec apud Augustinum, & sensui obest. Non enim Græcis & Hebræis eadem est præpositio, cum dicitur, in cordibus vestris, & cum dicitur in cubilibus vestris: sed priori loco est præpositio ἐν, in posteriori verò loco est ἐπὶ, super. Sic & Hebræis, vnde non rectè per interpositam coniunctionem hæc copulantur, sed significatur: quòd quæ per diem malè sunt cogitata, nocturno tempore sint expendenda, & abiicienda, quemadmodum & Euthimius exponit.

COMPVNGIMINI.] Græca habent verbum κατανύγητε, quod non solum significat compungi & pœnitere, sed etiam tacere ac quiescere. quam significationem habet verbum Hebræum דמו dumu. vnde potius vertendum fuisset, tacete, quemadmodum vertunt ex Hebræo plerique. Ac tum sensus fuisset: Quæ apud vos in cubili dicere proponitis contra iustum, hæc tacete. bene tamen hic quadrat verbum, compungimini. Nam qui tacet, & quiescit ab his quæ dicere vel facere proposuit, is iam de eis compungitur, & pœnitentiam agit. Hebræa autem non habent, quæ dicitis, sed, dicite in cordibus vestris, super cubilia vestra: & tacete. Cuius sensus est: perpendite rem ipsam apud animum vestrum, in lectis vestris cum soli estis, & tacete, ac quiescite à malo, quod iusto inferre studuistis. Verbum tamen Hebræum, quod Græcus vertit κατανύγητε, etiam significat meditari & cogitare: secundum quam significationem rectè accipitur verbum κατανύγητε, positum pro compungimini, eo quod huiusmodi meditationem & cogitationem subsequi soleat mentis compunctio & pœnitudo vera.

SACRIFICIVM IVSTITIAE.] Hæc oratio duobus modis accipi potest. Primum eo modo, quo accipitur sacrificium laudis & confessionis pro ipsa laude & gratiarum actione: sic sacrificium iustitiæ pro ipsa iustitiæ puritate & innocentia vitæ neminem lædente. Secundo pro sacrificiis exterioribus commendatis studio solidæ iustitiæ, vt intelligamus Prophetam exigere non tantum sacrificia exteriora, qualia in veteri lege erant vituli & agni, &c. in nouo, corporis mortificatio, corporis Christi oblatio, &c. sed etiam vt hæc sacrificia cum iustitia offerantur, & vero melioris vitæ proposito. Aut sacrificia iustitiæ, intelligit sacrificia quæ iustitia exigit, quæque iustum est Deo offerre. Cæterùm ne quis, quia singulari numero dictum est, sacrificium, de singulari aliquo vno sacrificio istud contendat intelligendum, aduertendum Hebræa habere pluraliter, sacrificia iustitiæ.

MVLTI DICVNT, &c. Hæc multorum petitio dupliciter accipi potest. Primum vt hosce multos intelligamus hostes Dauidis, optantes cernere Dauid extinctum, & sit sensus: Quis dabit, vel vtinam det aliquis, vt videamus quod cupimus, quod bonum est in oculis nostris. Dauidem scilicet extinctum. Secundò, vt per bona, accipiamus diuitias, & omnia fortunæ bona, externamque fœlicitatem. Atque sic quod dicitur, quis ostendet, accipi potest, siue per modum optantis diuitias, quas homines mundani impensè desiderant & quærunt, sed non ab eo, à quo solo fœliciter dantur: siue per modum desperantium de diuina benignitate & prouidentia. Notandum autem, non esse legendum, ostendit, per præsens vel præteritum, sed futurum, ostendet, vt habent exemplaria correctiora consentientibus originalibus.

A FRVCTV FRVMENTI, &c.] Plerique, quoniam congruere non putant Prophetæ, vt se lætitia perfusum dicat ob temporalem suam, suorumque fœlicitatem, intelligunt per multiplicatos à fructibus, istis, homines mundanos terrena bona sectantes: prophetamque significare se illis non inuidere sua bona, sed ob ea simul cum illis gaudere, ac simul cum illis quietа & secura esse mente per fiduciam in Deum. Quidam accipit præpositionem, à, pro plusquam: vt significet Dauid se magis lætitia affectum ob persuasionem diuini fauoris, quàm cum homines terreni abundant rebus terrenis. Alij ob eandem causam frumentum, vinum & oleum mysticè intelligunt, vt significent nouæ legis sacramenta & charismata, quibus locupletandos in spiritu Christianos præuiderit propheta, cum quibus in bona spe se dicat somnum mortis subiturum. Verum indignum Prophetæ non debet videri, imo argumento Psalmi ad literam optimè conuenit vt intelligamus, Dauidem pro illo statu lætitia perfusum ob temporalem fœlicitatem, ei post inimicorum persecutionem concessam. Rerum enim abundantia, & securitas eisdem penè verbis à Moyse promissa & prædicta est, quibus de his Dauid gloriatur hoc loco, vt patet Leuitici 26. Apprehendet messium tritura vindemiam, & vindemia occupabit sementem: & comedetis panem vestrum in saturitate

turitate, & habitabitis absque pauore in terra vestra. Dabo pacem in finibus vestris, dormietis, & non erit qui exterreat. Et Deuteronomij 33. Habitabit Israel confidenter, & solus. Oculus Iacob in terra frumenti & vini. Sic tamen Psalmi, & omnes scripturæ à Spiritu sancto dictati sunt, vt omnibus sæculis congruant. Proinde quoniam in noua lege spiritualia magis bona & promissa sunt, & desideranda sunt dum ad, CHRISTVM, aut CHRISTI membra hunc Psalmum referimus, per terrenarum rerum abundantiam mysticè accipere oportet spiritualium donorum plenitudinem, quam suis membris consequutus est CHRISTVS.

Deut. 33

i IN IDIPSVM] Græcis est ἐπὶ τὸ αὐτό. Aliquoties in Psalmis hæc oratio occurrit pro qua Hebræis est dictio significans simul. vnde in hoc significatu accipienda est quando occurrit.

k QVONIAM TV DOMINE SINGVLARITER.] Indicat paraphrasis duplicem intellectum. Alterum quo dictio, singulariter, refertur ad Deum, vt significetur Deum singulari ratione hoc effecisse, vel potius Deum solum hoc ei concessisse, nam dictio Hebræa correspondens, significat idem quod solus. Alterum, quo dictio, singulariter, refertur ad accusatiuum, me, vt significet propheta se constitutum seorsum & solitarium, hoc est, vt suo viuere possit arbitrio, nemine ei facessente negotium. Qui sensus præferendus videtur, ob similem locum, quem ex Deuteronomio iam produximus: Habitabit Israel confidenter & solus, vbi duo hæc eisdem verbis populo Dei coniunctim tribuuntur.

In finem, pro ea quæ hæreditatem consequitur, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI QVINTI.

VIR sanctus à Saule impiissimo tyranno vehementer exagitatus, & à sceleratis eius adulatoribus grauia expectans, molestè admodum ferens, quod exul ab hæreditate Dei non posset cum pijs simul Deum colere, preces, quas quotidie fundebat, ardens tamen & ardenter orat, consolans se, eo quod nec improbi Deo probari, nec ope eius iuuari destitui possunt. Ab hoc ergo se regi ac defendi ac hostium, quorum dolos & malitiam simul describit, perniciosa consilia euerti, sicque exularis boni ob Dei intellectam benignitatem deprecatur. Est autem hic Psalmus, conueniens oratio pro ecclesia destinata ad cœlestem hæreditatem, quæ ab impijs impedire eam a consecutione huius hæreditatis conantibus liberari expetit: et ob id rectè iuxta Septuaginta versionem positum sit in titulo pro ea quæ hæreditatem consequitur, quanquam quid dictione Hebraica נְחִילוֹת *nechiloth hoc loco posita significetur, valde incertum sit.*

PARAPHRASIS.

1 Verba mea auribus percipe domine:
** intellige clamorē meum.*
2 Intende voci orationis meæ, rex meus, & Deus meus.
3 Quoniam ad te orabo Domine:
** mane exaudies vocem meam.*
4 Mane astabo tibi, & videbo:
** quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*
5 Neq; habitabit iuxta te malignus, neque permanebunt iniusti ante oculos tuos.
6 Odisti omnes qui operantur iniquitatem: perdes omnes qui loquuntur mendacium.
*7 Virum sanguinum & dolosum abominabitur dominus: * Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ,*
8 Introibo in domum tuam: adorabo ad templum

NE quæso Domine, repellas à te orationem meam, sed verba mea
recipe: * cognoscere te declara clamorem cordis & oris mei. PSAL. 5.
2 Intentus esto ad vocem orationis meæ, vt exaudias tu Domine, qui a
es rex meus: & Deus meus quem solum colo, quem solum dominum
meum agnosco, à quo solum pendeo.
3 Quoniam sublatis ad te Domine manibus & oculis, te oro, semper-
que orabo, ad te vota mea dirigam, nullum aliud mihi præsidium quæ-
tēs: * tempore matutino, quo, (vt est summè ad orandum opportunum) b
te domine semper orabo, tu quæso exaudi vocem meam, quod & te fa-
cturum confido.
4 Mane enim cum mens ab omnibus humanis curis vacua est, postha-
bitis omnibus alijs meis curis & studijs, ante omnia ego me per mentis c
eleuationem præsentem tibi exhibebo, & sublatis ad cœlum oculis su-
spiciam ad te intentè, expectans auidissimè tuam consolationē & opem,
* quam ideo mihi certissimè promitto, quoniam tu non es Deus appro-
bans iniquitatem, vt sunt dij gentium, noxij dæmones, qui flagitijs, frau-
de, & omni improbitate delectantur.
5 Non habitabit in sancta ciuitate tua apud te malignè agens, nec per-
manebunt iniusti ante conspectum tuum, sed ab eo repellentur. Nam &
in hac vita non sines eos diu inter tuos agere, & post hanc vitam à tuo-
rum electorum consortio, tuique vultus contemplatione reiicientur.
6 Odisti enim omnes eos qui dediti sunt iniquitati, perdes omnes qui
loquuntur mendacium, quo aliis negotium exhibere, eosque circum-
uenire student.
7 Hominem studentem alienum effundere sanguinem, & fraudulen-
tum detestatur Dominus: * Ego autem tandem ab huiusmodi impijs
per magnam misericordiam tuam liberatus.
8 Introibo in domum tuam, cum pauida ac religiosa veneratione tui,
versus sacrarium sanctum tuum, quod tua sanctitas inhabitat, te adora- d
bo & venerabor, gratias tibi agens de tuis in me beneficiis, digneque
semper colens quem isti prorsus negligunt, imo impietate plurima
offendunt.
9 Eheu Domine, inimici mei me obseruant sicubi noceant, sicubi præ- e
cipitent

sanctum tuum in timore tuo.

cipient. Tu itaque domine, ne quicquam nocere valeant, sis quæso mihi comes & dux per iustitiam tuam, qua semper bonis in te confidentibus ades, malos autem execraris. † Deduc etiam me in ea quam nobis præcepisti, iustitia tua, vt in ea constanter conuerser: * fac vt mea vita & conuersatio recta sit ante te, vt tibi grata sit, & placeat. Sic enim cum tuus spiritus me in omnibus ad tua iussa deduxerit, nihil officient, quantumuis vigilanter mihi improbi isti insidientur.

9 † Domine deduc me in iustitia tua propter inimicos meos,
** dirige in conspectu tuo viam meam.*

10 Quoniam non est in ore eorum veritas,
** cor eorum vanum est.*

10 Meritò autem istud facere debes mi Domine, propter insidiantium mihi inimicorum improbitatem: quoniam non est in ore eorum rectitudo, nihil nisi maledicta, fraudes, mendacia in ore eorum vigent: * nec mirum, cum cor eorum non nisi vana cogitet & praua.

11 Sepulchrum patens est guttur eorum:
** linguis suis dolose agebant:*
** Iudica illos Deus.*

11 Ideoque guttur eorum est velut apertum sepulchrum, ex quo teterrimus ac lethalis odor mortui cadaueris afflatur, quodque paratum est vt mortuum excipiat & deuoret. Nam & guttur eorum cordis mortui intus latentis fœditatem ac noxium odorem exhalat, paratum semper vt homines captos voret & extinguat: * linguis suis fraudulenter mecum agebant, aliud in ore, aliud in corde gerentes. * Tu itaque Deus potentissime & iustissime, pro nobis iudicans condemna illos, reddens illis perditionem quam merentur, tuaque punitione illorum iniustitiam declarans.

12 Decidant à cogitationibus suis, secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos,
** quoniam irritauerunt te Domine.*

12 Fac vt non assequantur quæ contra me cogitauerunt, pro merito multitudinis iniquitatum illorum proijce eos a tuo conspectu, & sanctorum consortio in sempiternas tenebras, * quoniam non solum mihi iniuriam faciunt, sed etiam te domine ad iracundiam prouocauerunt, dum tuæ constitutioni tanto furore obnituntur.

13 Et lætentur omnes qui sperant in te.
** In æternum exultabunt, & habitabis in eis.*

13 Et fac vt boni qui in te fiduciam collocant, videntes impiorum vanos conatus, eorúmque pœnas, iustorum autem ab impijs liberationem, lætentur de tua iustitia, & erga iustos bonitate. * Profectò, quod precor, domine eueniet. Nam boni lætabuntur in perpetuum, eo quod tu habitabis in medio eorum, tua præsentia eos semper ab omni malo defendens, & omni lætitia adimplens.

*14 Et gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum, * quoniam tu benedices iusto.*

14 Et de tua beneficentia gloriabuntur qui te diligunt, * quoniam videbunt quod tu omni qui iustitiæ incumbit, benefacies, ab omnibus malis ipsum eripiens, summisque bonis afficiens.

15 Domine, vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.

15 Tu Domine omnes nos qui in te speramus, teque diligimus, tua beneuolentia ac beneplacito, tanquam scuto quodam tutissimo, circumdedisti, ac ex omni parte circũcinxisti in modũ coronę, semperque cinges, vt tuti fuerimus, semperque futuri simus ab omnibus telis & insidijs inimicorum, tua beneuolentia nos protegente in modum scuti.

ANNOTATIONES.

a AVRIBVS PERCIPE, &c.] Ex magno affectu & desiderio multis verbis, idem ferè significantibus exaudiri optat. Notandus tamen est ordo trium horum verborum. Primum enim est, auribus percipere orationem. Deinde intellectum etiam ad eam applicare. Postremum ad illam intendere, ac vim mentis ad eam inclinare, & diligenter quid oretur, considerare.

b MANE EXAVDIES.] Dicit exaudies, ex certa exauditionis fiducia: vel futurum positum est pro imperatiuo, exaudi. Nam id frequens est apud Hebræos. Vtrumque indicat paraphrasis.

c ET VIDEBO QVONIAM.] Coniunctio, quoniam, coniungi potest cum verbo, videbo, & accipi (vt aliquando accipitur) pro quòd. vt sit sensus: Ego perpendam & considerabo, quòd tu non approbes iniquitatem, atque hac consideratione mihi persuadebo futuram ab inimicis meis liberationem. Aut diuisim potest legi, & accipi causaliter, vt sit sensus iste: Aspiciam ad te, expectans à te consolationem, quoniam scio tibi non probari iniquitatem. Dictio enim Hebraica אצפה Atsappe non simpliciter videre significat, sed speculari, & oculis diligenter obseruare: vt faciunt qui intentis in aliquem oculis aliquid ab eo expectant. quod & hic posita Græca dictio ἐπόψομαι significat, est enim, spectare in aliquem. Et est notandum Græca, vt iam ferè habent, hic esse corrupta. habent enim ἐπόψει με, id est, videbis me: cũ sit legendũ ἐπόψομαι, quomodo Euthymius quosdam codices habere testatur. nec tamen in passiua significatione accipi debet, vt ille vult: sed actiua, vt noster bene vertit.

d ADORABO AD TEMPLVM SANCTVM TVVM.] Per templum sanctum, ad literam intelligit Propheta tabernaculum fœderis, quod soli sacerdotes introibant ad orandum: reliqui verò foris in atrijs stantes orabant versus illud, hoc est, conuersis in illud oculis, tanquam in quo peculiarem sui præsentiam Deus exhiberet. Iuxta mysticum autem sensum, ipsum cœlum, per tabernaculum illud adumbratum significatur, ad quod mente conuersos nos adorare Deum oportet. Est autem adorare, mente ac corpore se alicui incuruare.

e DEDVC ME IN IVSTITIA TVA.] Dupliciter hæc pars accipi potest. Primum vt per iustitiam Dei, accipiamus eam quæ in Deo est, qua ipse in se iustus est, malos execrans, bonisque seruans quæ promisit: & tunc præpositio, in, exponenda est pro, per. Alio modo iustitia Dei accipi potest ea, quam nobis præcepit. vt sit sensus: Deduc me in iustitia mandatorum tuorum, quam nobis præcepisti. Qui sensus magis cõsentit cum eo quod sequitur: Dirige in conspectu tuo viam meam. pro

quo

quo tamen in Hebræo habetur, Dirige in conspectu meo viam tuam. quemadmodum Hieronymus in epistola ad Sumiam & Fretillam testatur haberi in emendatis codicibus 70. interpretum. Cuius sensus hic erit: Fac Domine, vt via tua recta sit coram me, vt rectam & bonam eam iudicem, vel, Tu Domine, tanquam dux itineris mei, fac vt via tua recta planáque sit ante me, vt nullo impediente in tua via ambulem. Qui sensus coincidit cum nostra lectione. Cum enim Dominus facit vt in via eius
f ambulare possimus tunc in conspectu eius via nostra recta est & bona.

VT SCVTO BONAE VOLVNTATIS TVAE.] Pronomen, tuæ, nec in Hebræis est, nec in Græcis. Et in Hebræo ea dictio, quæ scutum significat, non ponitur in regimine. Vnde potius vertendum erat, vt scuto, bona voluntate coronasti, vt significetur, bonam Dei voluntatem, aut beneplacitum eius (id enim dictio Hebræa significat, & Græca) esse instar scuti. Quem sensum vt etiam nostra litera habeat, oratio transitiua intransitiue accipi debet, hoc est, scutum bonæ voluntatis, pro scuto, quod est bona Dei voluntas.

2 In finem in carminibus, Psalmus Dauid pro octaua.

ARGVMENTVM PSALMI SEXTI.

Correptus graui morbo Dauid (quem ob stuprum cum Bersabea, & homicidium Vriæ à plerisque incurrisse putatur) ardentissimè a Deo precatur sanari, mortem plurimum horrens, metuens ne per eam gloria Dei aliquid obscuretur, ac inimicis eius impijs occasio detur de eius interitu gloriandi, & blasphemandi Dei in promissis veritatem. Deinde de exaudita sua a Deo oratione glorians, hostibus suis exitium eius expectantibus pie insultat. Mysticus autem Psalmus hic, oratio est hominis intra conscientiam suam anxij, & ob memoriam peccatorum suorum trementis iram futuri iudicij, ac ob id pœnitentiam agentis, iramque Dei deprecantis, & postremum de diuina consolatione lugentibus promissa gloriantis: vt quæ de infirmitate, morteque corporali ad literam intelliguntur, ea mystice intelligantur de infirmitate animæ ac morte æterna.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Domine ne in furore tuo arguas me: * neque in ira tua corripias me.*

Domine ne quæso, duriter, ceu iratus, grauique indignatione ac- PSAL. 6
census, me corripias, * neque ad vindicandum mea scelera me
castiges per seueritatem iustitiæ tuæ, sed paternam tantum adhibe fi-
lio castigationem.

*2 Miserere mei domine, quoniam infirmus sum: * sana me domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.*

2 Miserere mei Domine, quoniam plane fractus sum viribus corpo-
ris & animi: * sana me Domine, quoniam morbi dolorísque vehemen- a
tia, mortis item horrore, concussa sunt ossa mea, & membra corpo-
ris mei.

*3 Et anima mea turbata est valde: * & tu Domine vsquequo?*

3 Sed & anima mea præ nimio dolore ac timore turbata est valde, ita
vt & exterius & interius crucier, idque vehementer: * Et cum ita mecum b
geratur, tu domine quamdiu exercebis iram in supplicem tuum,
quousque differes curationem animi & corporis mei?

*4 Conuertere Domine, & eripe animam meam: * saluum me fac propter misericordiam tuam.*

4 Visus es optime Domine auertisse iam faciem tuam à me propter
scelera mea, cum tanto me dolore discrutiari siueris: nunc quæso tan-
dem placatus conuertere rursum ad me, fauorem tuum iterum mihi
exhibens, & à morte imminente, ac infirmitate, doloreque præsente
libera animam meam, * saluum me fac non ob mea merita, de quibus
diffido, sed propter infinitam misericordiam tuam.

*5 Quoniam non est in morte qui memor sit tui: * in inferno autem quis confitebitur tibi?*

5 Quoniam non est inter mortuos quisquam, qui memoriam tui
agat apud viuentes. * Quis existens in inferno aut sepulchro inter mor-
tuos, sanctissimum nomen tuum celebrare poterit apud mortales? Ita-
que Domine ne immatura me morte eripias, sed sanitati restitue, vt c
tuam apud homines potentiam, bonitatem, ac veritatem deprædicare
valeam.

*6 Laboraui in gemitu meo: * lauabo per singulas noctes lectũ meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.*

6 Scio Domine grauiora quàm patior me promeritum, sed tamen &
misericordiam tuam pœnitentibus paratam non dubito. Itaque partim
vt hanc impetrarem, partim ob doloris mortisque vehementiam, iu-
gibus suspirijs te inuocaui, adeo vt defatigatus sim suspirando, * nec
desinam donec impetrem quod cupio, sed per singulas noctes, cum
solitudo dolori habenas laxat, tam copiosè lachrymas effundam, vt eis
lectus meus lauetur & humectetur abundè, ne tunc quidem mihi quie-
tem concedens, cum tempus est requiei.

*7 Turbatus est à furore oculus meus: * inueteraui inter omnes inimicos meos.*

7 Oculi mei propter acerbitatem vindictæ tuæ quam sentio, turba-
ti sunt, & caligantes, præ lachrymarum abundantia, vt visum penè ami-
serint: * ego in medio inimicorum meorum, qui sua insultatione & glo-
riatione molestiam animi mihi duplicarunt, ante tempus consenui, suc-
cóque depereunte, facies mihi contracta ac senilis facta est præ nimio
dolore ac fletu.

*8 Discedite à me omnes qui operamini iniquitatẽ: * quoniam exaudiuit Dominus:*

8 Discedite à me, spe vestra delusi, omnes vos operarij iniquitatis, qui
interitum meum expectabatis, & quærebatis, sed frustra, * quia Domi-
nus exaudiuit flebilem & querebundã vocem meã, quã cum fletu pro-
fudi

† vocem fletus mei.
9 Exaudiuit dominus deprecationem meam:
** Dominus oratione͂ meam suscepit.*
10 Erubescant & conturbentur vehementer omnes inimici mei:
** conuertantur & erubescant valde velociter.*

fudi.† exaudiuit fletum meum inuocantem ipsum.
9 Exaudiuit, inquam, Dominus deprecationem meam:* Dominus
orationem meam non repulit,sed acceptauit,gratámque habuit.
10 Hoc igitur intelligentes inimici mei multum pudefiant,& admira-
tione simul ac terrore conturbentur, videntes se opinione sua frustra-
tos esse,* conuertantur in fugam,à cœpto suo ac cogitatione sua retro-
cedant, ac pudore afficiantur subito, videntes subito me sanatum diui-
na gratia,quem derelictum putabant,mortique destinatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM SECVNDVM MYSTICVM SENSVM.

1 Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me.

DOmine ne, quæso,propter peccata mea me castiges per seueritate͂
iustitiæ tuæ, qua corripies in nouissimo die impios, tradens eos
æternis cruciatibus: sed hic virga paterna me castiga, ne in æternum
cum mundo condemner.

2 Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum: sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

2 Miserere,mei miserere Domine,peccata mea clementer remittens,
ac per gratiam tuam vulnera animæ meæ curans, quoniam ad bonum
agendum omnino sum imbecillis: sana me Domine ab hac infirmitate,
& à peccati vulneribus,quoniam etiam ossa mea concussa sunt horrore
tremendi tui iudicij,quod impios manet.

3 Et anima mea turbata est valde: Et tu Domine vsquequo?

3 Sed & anima eodem timore,ac pœnitentiæ dolore valde conturbata
est,& tu Domine piissime quamdiu me miserum te inuocantem dese-
res,tua gratia & consolatione priuatum?

4 Conuertere Domine & eripe anima͂ meam: saluum me fac propter misericordiam tuam.

4 O Domine, qui iam auersus es à me ob peccata mea, conuertere
obsecro ad me,mihique placatus sis ac propitius, & eripe anima͂ meam
à peccatorum nexibus,à mortis æternæ timore:& quanquam meis pec-
catis merui non saluari,saluũ tamen me fac propter misericordiã tuam.

5 Quoniam non est in morte qui memor sit tui: In inferno autem quis confitebitur tibi?

5 Quoniam non est inter eos,quos æterna mors possidet, quisquam,
qui memor sit tui ad te laudandum,quis in æterna constitutus damna-
tione laudabit nomen tuum, vbi blasphemiis, fletibus,& dentium stri-
doribus omnia plena sunt?

6 Laboraui in gemitu meo: lauabo per singulas noctes lectum meũ,lachrymis meis stratum meum rigabo.

6 Ecce Domine, quo misericordiam tuam, pœnitentibus semper pa-
ratam,ad parcendum flecterem,iam suspiriis meis defatigatus sum,nec
adhuc desistam:sed per singulas noctes,cum ipsa solitudo peccatorum
admissorum citius suggerit memoriam,lectum meum lachrymis meis
abunde madefaciam, ne tempore quidem quietis requiescens.

7 Turbatus est à furore oculus meus: inueteraui inter omnes inimicos meos.

7 Oculus mentis meæ ex consideratione seueræ tuæ vindictæ mul-
tum est in me conturbatus,oculúsque corporalis nimio fletu caligauit,
dum perpendo iram, quam super impios effundes in nouissimo die,
quam & ego me promeruisse cognosco, propter inimicos salutis meæ,
inter quos conuersor iugiter, mihi insultantes, atque ad peccata & de-
sperationem pertrahentes, ego iam præ nimio dolore ac fletu velut
consenui,facie plane corrigata atque contracta.

8 Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem: quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei.
9 Exaudiuit dominus deprecationem meam: Dominus oratione͂ meam suscepit.
10 Erubescant & conturbentur, &c.

8 Discedite longe à me omnes operarij iniquitatis, qui me tum ad
peccandum, tum ad desperandum sollicitastis, quoniam exaudiuit
Dominus flebilem vocem meam,dimissis peccatis securum me faciens
ab æternæ mortis timore,ac sua gratia,infirmitate animi curata, ad bo-
num habilem reddens.
9 Exaudiuit certe(quod præ nimio gaudio sæpe dicendum est)Domi-
nus deprecationem meam,Dominus orationem meam admisit.
10 Proinde pudefiant & conturbentur frustrati omnes inimici mei,
qui me æternæ morti destinatum habebant:conuertantur in fugam, at-
que à sua retrocedant opinione, ac erubescant velociter.

ANNOTATIONES.

PRo octaua,Hebræi dictione͂ שְּׁמִינִית seminith, pro qua nos in titulo habemus octaua, significare hic putant instrume͂tum musicum octo chordarum,quale est quod dicimus Hackebert vel santorie. Quorum sententia an vera sit expendendum esset ex 1. Paralip.15.vbi dicuntur quidam in citharis pro octaua cecinisse epinicion, vbi Hebræa habe͂t eode͂ modo,sicut hoc loco עַל־הַשְּׁמִינִית Al seminith, quod magis est,super octaua.Latini fere per octauam intelligu͂t diem octauã,diem scilicet nouissimi iudicij,qui succedet septem diebus, quibus iam omne tempus peragitur. Atque ideo in titulo positum dicunt pro octaua, quoniam hic Psalmus congrua forma est homini pœnitenti, iram Dei deprecanti,vt effugiat Dei furorem in die nouissimo. Verum hæc interpretatio non conuenit nisi sensui mystico, & in dictionibus illis, de quibus nihil est certi,non multum hærendum est.

CONTVRBATA SVNT OSSA MEA.] Non est legendum, omnia ossa mea:sed tantum ossa mea, quemadmodum habent libri correctiores, consentientibus Græcis & Hebræis. Ossa aute͂ Hebraicè sæpe per synechdochen ponuntur pro membris ipsis corporis,quæ ex ossibus constant.

ET TV DOMINE VSQVEQVO.]
b Cùm in quibusdam Latinis libris habeatur coniunctio, sed, in aliis, &, posteriorem lectionem veram esse docent Hebræa simul & Græca, quæ etiam apud D. Hieronymum & Augustinum reperitur. Et habet hæc lectio aliquid emphasis. Postquam enim suæ miseriæ statum exaggerauit, subiicit: Et tu Domine vsquequo. quasi dicat: Cùm ergo sic mecum agitur, quandiu tu Domine differs consolationem?

IN INFERNO.] Dictio Hebraica שְׁאוֹל
c Seol propriè significat sepulchrum, vnde plerique hic vertunt in sepulchro autem quis confitebitur tibi? Sicut postea dicitur in alio psalmo: Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam? Plerunque tamen accipitur in scripturis pro omni mortuorum loco & statu ante Christi passionem,
Gen. 37. siue iustorum, siue damnatorum. Vnde Iacob dicit: Descendam lugens in infernum ad filium meum. In qua significatione generali etiam hic accipi debet secundum sensum literalem. Idem enim est quod dicitur in priori parte, in morte, cum eo quod in secunda parte dicitur, in inferno. Cùm autem dicit: quis confitebitur tibi: non vult negare mortuis laudandi Deum facultatem, sed hæc dicens respicit in quem finem viuamus in hoc seculo, nempe vt alij aliis gloriam Dei deprædicemus. Neque enim prophetæ institutum fuit hic tractare quid agant, vel in
Isaiæ 38 quo se occupent mortui. Elucidat multum hunc locum, maximè secundum literalem sensum, similis locus in cantico Ezechiæ, qui lethali morbo correptus, similibus verbis mortem corporalem deprecatur, dicés: Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam. Viuens, viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie, &c.

DISCEDITE A ME.] Intelligunt d quidam hæc Dauidem dicere ad quosdam, qui sub amicitiæ specie ægrotum Dauidē visitabant, quem tamen extinctum cupiebant, quales aliquot fuisse testatur in Psalmo quodam sequente, cum dicit: Ingrediebatur vt videret, &c. Psal. 40 Generalius tamen & simplicius intelligi potest illud dictum ad omnes eos qui Dauidis interitum expectabant. Quoniam enim qui sua opinione frustrantur, confusi sese ab hominibus subducunt, & in bello victi pedem referunt, hinc propheta volēs significare inimicos suos delusos esse sua expectatione, præcipit, vt à se discedant, & conuertantur in fugam, per tropum significans eos desistere debere à sua expectatione. Subiungit autem hanc consolationem post orationem, siue quia hic psalmus compositus est post liberationem, atque ob id continens simul & orationem, qua in malis vsus est, & beneficium liberationis, quæ postea secuta est: siue quia inter orandum firmam concepit impetrandæ sanitatis & exauditionis confidentiam.

Psalmus Dauid, quem cantauit Domino pro verbis Chusi filij Iemini.

ARGVMENTVM PSALMI SEPTIMI.

QVoniam iniquissimus Dauidis hostis Saul (quem modestia causa alieno nomine designat, appellando eum Cus, id est, AEthiopem, simul tamen immutabilem animi eius malitiam notans) Dauidem generum suum proditionis insimulatum in medium populi adduxit, aliosque ipsum proditionis accusantes libenter audiuit, vir sanctus sese purgat his carminibus, in quibus suam commemorat innocentiam, ob quam seruari se ab iniqua Saulis persecutione precatur, diuinam iustitiam aduersus eius crudelitatem implorando, vt reddito regno diuinitus sibi destinato, populus in cultum Dei sub se colligatur. Tum deinde improbos & nocentes Dei iustitia & seueritate terrens, inimici sui interitum prædicit, laudem Deo pro iustitia seruata promittens. Quoniam autem in hac persecutione Christi per omnia figuram Dauid gessit, mysticè Psalmus hic, oratio est Christi contra impium Iudaicũ populum, per Cus rectè designatum, in qua suam innocentiam diuina iustitia vindicari optans, populum illum suo ipsius gladio periturum prædicit. Ad Dauidis autem & Christi exemplum, est etiam conueniens orandi forma, iusto liberari optanti ab inimicis salutis nostræ, perditionem nostram iniquè quærentibus.

PARAPHRASIS.

1 Domine Deus meus in te speraui: saluum me fac ex omnibus persequentibus me, & libera me.*
2 Nequando rapiat vt leo animam meam:
** dum non est qui redimat, neque qui saluum faciat.*
3 Domine Deus meus:
† si feci istud:
** si est iniquitas in manibus meis.*
4 Si reddidi retribuentibus mihi mala:
** decidam merito ab inimicis meis inanis.*

DOmine Deus meus, quem vnicè colo, in te semper omnem meam PSAL. 7
spem collocaui: * Itaque tu me in te sperantem saluum fac, & libera ab omnibus persequentibus me.
2 Ne aliquando contingat, vt hostis meus, qui me cum suis summa
ferocia & ardore maximo persequitur, me quem quærit, tanquam leo
rapiat ad deuorandum & perdendum, * dum non fuerit aliquis qui me
redimat, & saluum faciat de manu eius. Nam nisi tu ab huius leonis impetu me serues, nullum alium seruare posse, mihi persuadeo.
3 Domine Deus meus misericordiam tuam fidenter imploro, fretus
innocentia mea, cuius tu ipse optimè testis es. Si enim feci istud inimico meo, quod mihi facit, † si feci quod me fecisse criminatur, & cuius ab aliis apud illum accusor, vitæ scilicet eius & imperio insidias me struxisse: * si mali & iniqui aliquid molitus sum manibus meis contra eum.
4 Si retribuentibus mihi mala ego vicissim malum reddidi, & non potius mala bonis compensaui, seruans eis aliquando vitam, qui me ad mortem insectabatur: Si hæc, inquam, Domine, qui omnia nosti, commisi, * lubens patiar, vt secundum meritum meum succumbam victus ab inimicis meis, vita, gloria, omnibusque fortunis exutus, & omni spe mea frustratus.

Persequatur inimicus animam meam & comprehendat & conculcet in terra vitam meam:
** & gloriam meam in puluerem deducat.*

5. Persequatur me fugientem inimicus meus ad perdendam vitam meam, & quem persequitur, capiat, captóque mihi non solum vitam meam violenter ac probrose eripiat eamque conterat & consumat,*sed etiam gloriam ac omnem nominis mei honestam memoriam, qua à morte superesse possem, funditus extinguat, & in nihilum redigat.

6 Exurge domine in ira tua:
** & exaltare in finibus inimicorum meorum.*

6 Quoniam autem tu ipse Domine conscius es innocentiæ meæ, probéque nosti non admisisse me quæ mihi imponunt, & ob quæ me persequuntur, noli vltra quasi iacenti ac dormienti, aut etiam viribus destituto simili, tuum pro me differre iudicium, tuámque dissimulare potentiam, sed per seueritatem iustitiæ tuæ, perque iustam vltionem tuam declara in hostibus meis tuam potentiam.* Fac omnes inimici mei per circumitum ostensione tuæ iustitiæ & potentiæ te sentiant omnibus esse altiorem & superiorem.

7 † Et exurge Domine Deus meus in præcepto quod mandasti:
** † & synagoga populorum circundabit te.*

7 Tu Domine præcepisti ciuitatum rectoribus, vicariis suis, vt iniustos ab iniuria prohiberent, neque sinerent aliquem iniustè opprimi. Tu ergo Domine qui hactenus mihi dormire visus es, exurge mihi, declarãdo pro me tuam iustitiam & potentiam secundum præceptum illud quod aliis faciendum mandasti. † Tu etiam te Domine vigilare mihi demonstra in ea re & negotio, quod mihi præcepisti in munere scilicet regio, quod mihi iniunxisti. Quod quidem peto, nõ tam meæ vitæ & dignitati, quàm tuæ sanctissimę religioni ac saluti ciuium consulens.*Si enim pro me de iniquis iudicium feceris, si in destinatum mihi regnum adduxeris, populus intelligens te bonis consulere, improbos vlcisci, simul congregatus vndique circundabit te, tuam iustitiam collaudans, tuúmque patrocinium contra iniustos inuocans, † populus item iam sub impio principe à cultu tuo alienatus, illiúsque exemplo ad impia pertractus, sub me principe ad te reuocabitur, & in tuum cultum adunabitur.

8 † Et propter hanc in altum regredere.
*a * Dominus iudicat populos.*

8 Itaque propter salutem populi, fac vt declarata tua in impios hominespotentia, altiorem te omnibus homines intelligant. † Quique dum finis tuos à tyrannis diuexari, videris solium tuæ iustitiæ reliquisse: rursum repete tuum tribunal, & in altitudinem tuæ iudiciariæ sedis conscende, declarans te tuorum esse vindicem.* Quod ideo meritò à Domino peto, quoniam ipse est, qui omnes populos etiam gentium nunc iudicat, ac in futuro iudicabit: nunc quidẽ ad defensionem innocentum contra noxios, in futuro autem ad plenã vniuscuiusque retributionem.

9 Iudica me domine secundum iustitiam meam:
** & secundum innocentiam meam super me.*

9 Itaque quoniam tibi competit iudicium, quæso Domine vt pro me contra hostes meos facias iudicium secundum iustitiam meam, qua erga illos me gessi,* & secundum innocentiam meam, quæ est in me erga illos, dum nihil illis te teste, nocumenti intuli.

b 10 Consummetur nequitia peccatorum, & diriges iustum:
** scrutans corda & renes Deus.*

10 Non perduret quæso Domine impietas hominum peccatorum, sed malitia eorum, quam ad tempus toleras super iustos, perdatur, ac finem accipiat, sicque tu iustum diriges, præstando ei rerum suarum fœlicem successum.* Tu inquam, Domine, qui in iudicãdo falli non potes, quippe qui introspicias, diiudices, & probè cognita habeas intima quæque, nempe hominum cogitationes, ac affectiones, & desideria.

c 11 Iustum adiutoriũ meum à Domino:
† qui saluos facit rectos corde.

11 Iustum itaque est adiutorium meum, quod à Domino peto, non iniustè, nec immeritò hoc ab illo expecto,* quoniam ipse saluos facit omnes eos qui recto sunt & simplici corde, qualem & me esse confido.

d 12 Deus iudex iustus, fortis & patiens:
** numquid irascitur per singulos dies?*

12 Vos autem impij, ne ob dilationem diuinæ vindictæ securos vos arbitremini, illud scitote, quod Deus est iudex iustus, & fortis, cui nemo resistere potest, quique facile perficere possit, quod faciendum iudicat: & nihilominus longanimis est, patienter tolerans aliquandiu hominum iniquitatem,*non enim ipse, sicut hominum impietatibus quotidie irritatur & offenditur, ita etiam per singulos dies peccata vindicat, ac vltione iram suam declarat, quod quidem non fit per impotentiã aut iniustitiã, sed per eius longanimitatẽ, qua peccatores ad pœnitentiã expectat.

13 Nisi conuersi fueritis gladium suum vibrabit:
arcum suum tetendit & parauit eum.

13 Quamuis autem longanimis sit, si tamen à vestra prauitate non fueritis conuersi, scitote imminere vobis perditionem, breuique vos interituros. Ecce enim iamiam Deus (vt de ipso tanquam homine loquar) gladium suum vagina extractum & exacutum quatiet, parans se ad percutiendum,* imo iam arcum suum tetendit, & ad sagittandum parauit.

14 Et in eo parauit vasa mortis:
*e * † sagittas suas ardentibus effecit.*

14 Ac in ipso arcu parauit tela mortifera, sagittasque suas ardentibus carbonibus operatus est, ignitásque fecit, vt vehementius offenderent ac incenderent.* † Sagittas etiam suas fabricatus est his qui odio & ira ardentes me iniustè persequuntur. Seueritatem enim iustitiæ suæ, quæ hactenus sese nõ exeruit, & hebetata videri poterat; iam declarare Deus decreuit, vt per hanc tanquam per gladium quendam, impœnitentibus mortem tum corporalem, tum æternam infligat, & ex ea tanquam arcu quodam iaculetur sententiam mortis & æternæ perditionis, quæ tanquam

quam ignita quædam iacula ſuccendat igne inextinguibili eos, qui odio ardentes me perſequuntur.

15 *Ecce parturijt iniuſtitiam, concepit dolorem: * & peperit iniquitatem.*

15 Ecce hoſtis meus anxia mentis ſolicitudine & cruciatu annifus eſt iniquitatem exercere in me. Concepit in animo ſuo afflictionem, quam mihi inferre cogitat: * Malúmque quod in corde ſuo primùm conceptum, deinde parturiebat, etiam tandem peperit, opere hoc ipſum, quantum in ſe erat, perficiens.

16 *Lacum aperuit, & effodit eum: * & incidit in foueam quam fecit.*

16 Neque palam ſolū oppugnat, ſed etiam inſidias ſtruxit quibus me perderet: quaſi ſi quis foueam occultam aperiat, ac profundè effodiat, vt incauti in eam lapſi pereant. * Verùm iuſto Dei iudicio futurum cognoſco, vt me à perditione liberato, ipſemet incidat in interitum, quem mihi parauit.

17 *Conuertetur dolor eius in caput eius: & in verticem eius iniquitas eius deſcendet.*

17 Afflictio, quam mihi inferre conatus eſt, redibit in ipſummet authorem, & iniuria, qua me afficere ſtuduit, recidet in verticem eius, grauiter eum feriens & premens. Deprehendent eum mala quæcunque mihi parauit, ipſáque improbitas, quæ ad meam perniciem illum exacuit, illi exitij & perditionis eius occaſio erit, quomodo, ſi quis in altum mittat lapidem, & non cauto ſatis recidat in caput.

18 *Cōfitebor domino ſecundum iuſtitiam eius: & pſallam nomini Domini altiſſimi.*

18 Ego autem periculis omnibus liberatus, gratias agam Domino, illúmque laudabo pro iuſtitia eius, qua innocentes liberat, impióſque, vt merentur, perdit, & ſanctiſſimum nomen Domini altiſſimi hymnis celebrabo.

ANNOTATIONES.

QVoniam in titulo dicitur Pſalmus iſte cantatus pro verbis Chuſi, quidam (inter quos Enthymius) putant hunc Pſalmum compoſitum contra Abſalonem filium, intelligentes per Chuſi, conſiliarium Dauidis, qui apud Abſalonem diſſoluit conſilium Achitophelis. Verum præter alia, quę huic ſententiæ contrariantur, ſciendum, nomen illius Chuſi ſcribi apud Hebræos per literam heth in principio, nomen vero hic poſitum per Caph. Nec eſt Hebræis hoc loco Chuſi, ſed Cus, quo nomine Saulem rectè deſignat, ob profligatos eius mores. Significat enim nomen Cus, Aethiopem. Malis autem hominibus nigri nomen à veteribus tribui ſolitum etiam poetæ Latini indicant. Porro Saulem fuiſſe virum Gemini, ipſemet Saul teſtatur in libris Regum.

a DOMINVS IVDICAT POPVLOS.] Videtur interpres legiſſe præſens κρίνει, cum Græcis iam ſit futurum κρινεῖ, iudicabit, quemadmodum habent & Hebræa.

b CONSVMETVR NEQVITIA PECCATORVM.] Auguſtinus & Hieronymus in commentarijs legunt conſummetur, vt ſignificetur, nequitiam peccatorum implendam eſſe & perficiendam, ac tum demum rectitudinem iuſti declarandam. Sicque vertiſſe noſtrum interpretem videri omnino poteſt, ex eo quod Græcis eſt verbum deprecatiuum συντελεσθήτω, hoc eſt, conſummetur, vel cōſumatur. Nam dictio Græca vtrumque ſignificat, & conſumi, hoc eſt deficere, & conſummari, hoc, eſt, ad ſummum perduci. Verbum autem conſumendi magis conuenit Hebræis. vnde ex Hebræo D. Hieronymus vertit, conſumetur. Quod ſi conſummetur imperatiuè legere velimus, quemadmodum Græca deſiderant, poterit hoc verbum exponi pro ad finem deduci, quod non eſt aliud quàm deficere. Nam ſic aliquoties in ſcripturis hoc verbum ponitur: ſicut & conſummatio pro conſumptione. Itaque in hoc ſenſu omnino puto interpretem vertiſſe conſummetur, potius quàm conſumetur.

c IVSTVM ADIVTORIVM.] Adiectiuum, iuſtum, apud Hebræos additur verſui ſuperiori eum nomine, Deus. Sed & in quibuſdam Græcorum codicibus additur ſuperiori verſui aduerbium δικαίως, id eſt, iuſtè. quamuis etiam in aliquibus ponatur in principio huius verſus in genere fœminino δικαία ἡ βοήθεια.

d DEVS IVDEX IVSTVS &c.] Hebræa tantum habent, Deus iudex iuſtus, & comminans tota die: Græca habent, & non iram adducens per ſingulos dies, ſine interrogatione. quomodo & Diuus Auguſtinus legit. Græcus interpres videtur dictionem Hebraicam אל Al, legiſſe eum puncto patach. cùm quo ſignificat idem quod non. At nunc legitur cum puncto tſere, cum quo ſignificat idem quod Deus & fortis. Vnde quod in Græcis etiam legitur, fortis, ex alterius fortaſſe verſione, margini prius aſſcriptum, textui deinde inſcriptum videri poteſt: quemadmodum & quod additur, patiens, videri poteſt additum ab aliquo ad explicandum, quomodo non iraſcitur Deus omni tempore. poteſt autem quod in noſtra lectione dicitur: Nunquid iraſcitur per ſingulos dies: accipi, vel vt reſpondeat Hebraicę lectioni, vel vt Gręcę, vel vt affirmatiuam inſinuet reſponſionem, & nunquid pro nonne, poſitum ſit, ſenſuſque ſit: Deum quotidie iraſci, quia quotidie per ſuos prędicatores, & varia flagella peccatoribus inflicta comminatur impijs: qui ſenſus conuenit rectè ſequentibus. Vel vt ſignificetur Deum non omni tempore iraſci, quia non ſemper vleiſcitur, ſed vindictam diſſimulat. Cęterum notandum, veram lectionem eſſe per verbum pręſens, iraſcitur, non per verbum futurum, iraſcetur: vt multi libri habent. Pręſens enim verbum habent originalia & correctiora Latina. Et vt in ſequentibus huius Pſalmi verſibus tempora, quę perperam in multis codicibus leguntur, reſtituantur iuxta exigentiam originalium & antiquorum codicum: primum non eſt legendum, vibrauit, ſed futurum, vibrabit. Eſt enim Gręcis στιλβώσει. Et Diuus Auguſtinus diligenter annotauit per futurum dictum eſſe, vibrabit, quamuis per pręterita dicatur: Arcum ſuum tetendit, & parauit illum. Deinde, parturijt, legendum eſt, non parturit: cùm Gręcis ſit ὠδίνησεν. Et rurſum futurum, incidet, non, pręteritum, incidit: cùm Gręcis ſit futurum ἐμπεσεῖται.

ARDENTIBVS EFFECIT.] Du-

plicem indicat Paraphrasis intelligentiam. iuxta priorem dictio, ardentibus, ablatiuus est instrumen- ti: iuxta posteriorem, datiuus acquisitiuus.

In finem pro torcularibus, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI OCTAVI.

PSalmus hic, hymnus est, quo cum summa admiratione celebrat inestimabilem creatoris virtutem & amplitudinem, quam per creaturas suas vbique terrarum demonstrat, tum & ipsius in humanum genus beneficentiam & dignationem. Quod cum miserum sit & vile, ipse autem altissimus sit, & potentissimus, tam multis tamen beneficiis dignatus est. Mysticus autem huius Psalmi sensus in annotationibus indicatur.

PARAPHRASIS.

PSAL. 8.

1 Domine Dominus noster,
** quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra!*

O Domine Deus, qui cùm ratione creationis & gubernationis omnium sis Dominus, peculiariter tamen noster es Dominus, qui te colimus, tibique seruimus, quorum & maior tibi ratio est & cura: *quam potentem ac magnum teipsum declarasti, non in cœlo solùm, neque in Iudæa solùm, sed etiam in vniuersa terra, quàm meritò tu ab omnibus admirandus es in vniuersa terra!

2 Quoniam eleuata est magnificentia tua super cœlos,

2 Quoniam gloria tuæ diuinitatis, potentiæ, ac bonitatis tam longè, latè, alteque diffusa est, vt non solum omnem terram repleat, atque vbique se visendam ac fruendam exhibeat, sed & cœlos omnes transcendat, in quibus etsi perfectius quàm in terris à sanctis mentibus conspiciatur, comprehendi tamen ab eis non valet. Ita est ea incomprehensibilis, omnia replens, omnia excedens.

b *3 Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos:*

3 Quamuis autem meritò ab omnibus suspiciendum & laudandum sit nomen tuum, tamen quoniam plerique sunt, sempérque fuerunt, te agnoscere recusantes, tuæ gloriæ, tuóque nomini pertinaciter resistentes, siue inter homines, siue inter impios dæmones, ideo quo magis cõtra illos tuam declarares potentiam, laudem virtutis tuæ tu confirmasti, & stabiliuisti frequenter ex ore puerorum lactentium, corúmque qui his assimiles fuere. Pharaone enim hoste tuo cum suis tua virtute submerso, Israelitæ tui, simplicibus & imbellibus pueris similes, quorum ora necdum aperta fuerant in tuas laudes, decãtare cœperunt sanctum nomen tuum, & victricem manum tuam laudauerunt pariter, quoniam sapiẽtia tua aperuit os mutorũ, & linguas infantium fecit disertas. Inter prophetas quoque tuos, per quos voluisti laudem tuam perfici apud homines, eos potissimũ delegisti, qui simplices essent, rudes, & indocti. In tempore item Messiæ tu ex ore paruulorum, vixdum ablactatorum, laudem tuam confirmasti, cùm acclamare eos fecisti filio tuo laudis canticum, quo vel sic conuinceres duritatem, ac malitiam inimicorum eius. Quin & per Apostolos eius, simplicitate ac malitia paruulos, homines ineruditos, ac mundi iudicio humiles, laudem nominis tui perfectam fecisti, fama nominis tui per vniuersas terras propagata ab eis, sed tua virtute. * Sic autem tibi visum est per ora puerorum tuorum laudem tuam confirmare, vt sic ad maiorem admirationem tuæ potentiæ conuinceres, ac cessare faceres inimicos tuos, qui se exhibent vltores ac punitores tibi credentium, ac seruire cupientium. Confunditur enim & conuincitur omnis eorum sapientia & fortitudo, ac tua potentia mirabiliter elucescit, dum, paruulis licet * laudẽ tuam prædicantibus, eam abolere nequeunt, quam impensè extinctam cupiebant. a

Sap. 10.

** vt destruas inimicum & vltorem.*

4 Quoniam videbo cœlos tuos: opera digitorum tuorum, lunam & stellas, quæ tu fundasti.

4 Et quidem Domine, quoties oculis sublatis contemplor cœlos tuos, quæ sunt opera tua per teipsum, tuaque virtute perfecta, similiter lumen & stellas, quæ elegantissimo ordine in illis firmiter collocasti, quoties cœlorum amplitudinem, motúmque varium ac stabilem, & stellarum in eis positarum pulchritudinem variam, multitudinem, & ordinem, omniaque hæc hominum vtilitati seruire attendo. b

5 Quid est homo, quod memor es eius:
** aut filius hominis, quoniam visitas eum?*

5 Tum sic apud me cogito: Deus bone, quid est miser homuncio, quod tu tantus, tamque immensi operis artifex, & tam sublimis domus inhabitator, illius rationem & curam habeas?* aut quid est filius hominis, ex mortali homine natus mortalis, quod dignaris illum inuisere, beneficia multa in illum conferendo?

6. Minuisti eum paulo minus ab Angelis:
** gloria & honore coronasti eum.*

6 Adeo enim ipsum hominem sublimasti, vt paululum tantum sit inferior Angelicis mentibus, diuinæ tuæ nobilitati vicinissimis, inferior scilicet solum secundum corpus, & corporis necessitates.* Tu denique magnifica gloria & honore illum in modum coronæ circũdedisti, c

& or

* *& constituisti eum super opera manuum tuarum.*

& ornasti, dum eum ad imaginem tuam creasti rationis capacem, dumque ad participandam tuam beatitudinem ac diuinitatem eum fecisti, * denique dum super omnia opera hæc visibilia à te facta dominũ eum constituisti, volens vt omnia eius imperio subessent, aut eius vtilitati seruirent. Quod quidem in omnia dominium, etsi pro magna parte toti conueniat humanæ creaturę, eximio tamen quodam modo collatum est à te ei, qui inter omnes homines primus est & præcipuus, inter omnes tuos filios primogenitus, & vnigenitus tuus, quem per assumptam humanitatem, mortisque passionem ab angelis minoratum, summo tandem honore coronasti, dans ei plenam omnium in cœlo & in terra potestatem, per quem etiam humano generi pristinum dominium, & dignitas per peccatum magna ex parte imminuta, rursum restaurata est & aucta.

6 *Omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues vniuersas, insuper & pecora campi:*

6 Omnia, inquam, Domine subiecisti tua benignitate hominibus: oues scilicet, reliquaque pecora minora, boues, omniaque armenta, nec siccures tantum pecudes, sed etiam feras agrestes, inter quas nulla est, quin eam suo imperio subijcere valeat, ac vtilitatem ex ea capiat.

7 *Volucres cœli, & pisces maris, qui perambulant semitas maris.*

7 Nec terrestria tantum illi subiecisti animalia, sed etiam volucres in aere volitantes, & pisces maris, qui per varia maris loca huc illucque vagantur, ac veluti perambulant.

8 *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra.*

8 Merito certè ex consyderatione tuæ in humanum genus dignationis, rursum, quemadmodum cœpi, exclamare libet: Omnium Domine, qui peculiariter noster es Dominus, quam magna, ac proinde summa admiratione digna est gloria nominis tui, non solum in cœlo, sed etiam in vniuersa terra.

ANNOTATIONES.

PRO TORCVLARIBVS, in Hebræo ponitur dictio גתית githith, quam Hebræi putant deriuatam à nomine ciuitatis Philistinorum Geth, & significare instrumentum musicum, in quo Psalmus hic cantandus esset à Geth ablato, ibi ve reperto. Felix putat hoc nomen esse patronymicum, à Geth deriuatum, & per illud significari populum gentilem, qui per Philistæos frequenter intelligitur. Septuaginta autem videntur legisse nomen pluralis numeri gethoth, vt sit plurale nominis gath, quod significat torcular. Hæc autem torcularia, Augustinus intelligit ecclesias, quod in eis, bonis mali essent permixti, sicut in torculari vinacea cum vino. Alij per torcularia, Christi intelligunt passiones, de quibus secundum mysticum sensum mentio fit, dum dicitur: Minuisti eum ab angelis. Et apud Isaiam Christi passio, torcular dicitur, cùm ait: Torcular calcaui solus, &c. Verum vt de hac & a'ijs similibus dictionibus nihil certi adfertur, ita ex hac & alijs superuacaneum fuerit velle aliquid stabilire, quod ad sensum Psalmorum pertineat. Isaiæ.63

a EX ORE INFANTIVM ET LACTENTIVM. Quia hunc versum Dominus in euangelio adduxit de pueris ei acclamantibus Osanna, & Paulus Christo tribuit illud: Minuisti eum paulominus ab Angelis, & : Omnia subiecisti sub pedibus eius: existimant plerique priorem illum versum de pueris illis vel solum, vel propriè dictum, imò totum Psalmum ad solum Christum referendum, etiam secundum primum & literalem sensum. Verum neutrum ea citationibus istis necessariò consequitur, cùm constet frequenter scripturas quibusdam attribui, quibus non solis competunt, idque varijs modis. Primum, quia quod in genere dictum est, & diuersis conuenit, quibusdam in genere illo comprehensis tribuitur, maximè si illis eximio & peculiari modo conueniat. Secundò, quia quod de figura primò & ad literam dictum est, tribuitur veritati adumbratæ, propter quam potissimum dictum est, quale est illud: Ex
Mat.21. Hebr 2. 1.Co 15

non comminuetis ex eo, & alia multa. Tertiò quia quod de aliquo propriè dictum est sine figura, accommodatur alicui, in quem illud etiam rectè quadrat, quale videtur esse illud: Vox in Rama audita est, &c. Quod autem hic Psalmus secundum primum & literalem sensum non pertineat ad solum Christum, satis ostendit similis locus in Psalm. 143. vbi similiter exclamat: Domine, quid est homo, quia innotuisti: aut filius hominis, quia reputas eum? &c. Et omnino videtur, cum hic dicit: omnia subiecisti sub pedibus eius, oues, & boues vniuersas, &c. commemorare dominium, quod humano generi in principio Geneseos Dei beneficio collatum describitur. Itaque rectius sic Psalmus iste accipietur, vt omni tempori conueniat, & in genere Dei celebret potentiam, & bonitatem humano generi declaratam, & citationes illæ in nouo testamento factæ non accipiantur, quasi peculiaterm, & nullis alijs conuenientem indicent citatorum verborum sensum, sed tantum vt quod in genere dictum est, eis tribuatur, quibus eximio modo competit, iuxta sensum in paraphrasi explicatum. Nam & liber Sapientiæ satis indicat, illa verba: Ex ore infantium: competere Israelitis, cùm educerentur ex AEgypto. Quod si quis totum Psalmum Christo appropriare velit, in quem maximè omnes scripturæ respiciunt, & in quo omnia, quæ de Deo in genere dicuntur, peculiari modo recapitulantur, iam quod dicitur: Nomen Dei admirabile factum in vniuersa terra: ad prædicationem euangelicam. est referendum, qua notum & celebre factum est nomen Domini in vniuersa terra, quod prius tantùm notum fuit in Iudæa. Quod de eleuata magnificentia Domini super cælos dicitur, referendum est ad Christi super omnes cœlos ascensionem. Per cœlos, Apostoli intelligendi: per lunam & stellas, ecclesia, & eminentiores quique in ecclesia, quæ cum eis in Apostolis fundata est & stabilita. Per quinque illa animalium genera quæ filio hominis peculiariter subiecta narrantur, quam-
Mat. 2. Psa.143. Gene. 1

quam in mystico sensu variè à varijs explicetur, rectè secundum tractationem diui Augustini, quinque hominum genera accipiuntur: per oues & boues, fideles boni: quorum quidam simpliciter subsunt, alij fideliter pro alijs laborant: per reliqua tria, homines mundani, scilicet per pecora campi, homines in concupiscentijs vagabundi: per volucres cœli, superbi: per pisces maris, homines curiosi & auari.

b QVONIAM VIDEBO COELOS TVOS.] Coniunctionem, quoniam, quidam referunt ad præcedentia, vt reddatur hic causa, cur dixerit nomen eius in vniuersa terra esse admirabile, & magnificentiam eius eleuatam super cœlos. At rectius videtur referri ad sequentia, vt sequenti versu perficiatur sententia, quibusdam subintellectis iuxta sensum in paraphrasi insinuatum: vt scilicet significetur, contemplationem cœlestium corporum, causam esse exclamandi cum admiratione: Quid est homo, quod memor es eius? Illud etsi exiguum sit, prætermittendum non est, pronomen, tuos, Græcis non esse, nec apud Diuum Hieronymum in commentarijs, nec Augustinus legisse videtur, si eius commentarius diligenter legatur. Est tamen in Hebræo, vnde irrepsit in nostram lectionem: quæ etsi ex Græcis facta sit, habet tamen quandoque quædam cum Hebræis magis conuenientia.

c MINVISTI EVM PAVLO MINVS AB ANGELIS.] Pro paulò minus, Græcis est βραχύ τι, id est, modicum quid, hoc est, paululum inferiorem fecisti. Pro angelis, Hebræis est dictio אֱלֹהִים Elohim, quæ quanquam Deum magis significet, (vnde vertunt quidam, minuisti eum parum à Deo,) tamen aliquando angelis tribuitur, in quos bene competit illud Psalmi: Ego dixi, dij estis, & filij excelsi omnes. Id hoc loco magis secuti sunt Septuaginta, quod videretur absurdum, dicere hominem parum inferiorem Deo constitutum, à quo infinitis distat partibus. Septuaginta secutus est Diuus Paulus ad Hebræos 2. Psal. 18. Heb. 2.

INSVPER ET PECORA CAMPI.] Cùm additur, insuper, separantur pecora campi ab ouibus & bobus. Sciendum ergo pro, pecora, Hebreis esse dictionem בְּהֵמוֹת Behemoth, quę quasuis significat bestias. Additione verò campi vel agri, significantur bestię agrestes, hoc est, syluestres, & nequaquam domesticę: quales sunt, oues & boues. Has ergo oportet intelligere ad literam per pecora campi significari, quamuis Latinis ferę non dicantur propriè pecora. Sic & Gręca dictio κτήνη, teste Euthymio, significat omnia animalia, quę prona in terram aspiciunt. Hic ergo versus continet animalia terrestria, & prior quidem pars bestias cicures, & domesticas: secunda verò agrestes & feras: sequens versus volatilia & aquatilia. Quod autem in eo legimus, qui perambulant, Græcis est in neutro genere vnica dictio, non cohærens cum piscibus, τὰ διαπορευόμενα, hoc est, ea quæ perambulant. Quoniam enim de piscibus dixerat, ob varietatem piscium, subiungit: quæcunque perambulant semitas maris. Et Hebræis postquam pluraliter dictum est, pisces maris, subiungitur singulariter, quod transit semitas maris, hoc est, quicquid transit. Videri posset interpres vertisse, quæ perambulant, nisi constanter libri haberent, qui.

In finem pro occultis filij, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI NONI.

PSalmus hic in duas diuisus est partes adeo dissimiles, vt singulæ partes singulos iam Psalmos apud Hebreos cōstituant. Nam primum quidem gratias agit Deo pro insigni aliqua victoria de præcipuo suo hoste, quem Goliath nonnulli arbitrantur: aut pro victoria, quam a finitimis gentibus reportauit, attollens pluribus Dei iustitiam, qua suos in tempore vindicat. Deinde autem precationem adiungit, rogans vt improbos Deus semper (vt iam fecerat) compescat. In qua precatione pulchre impiorum superbia, impietas, nocendi artes & conatus ad opprimendum quomodocunque homines innocuos, inopes, & ope humana desertos, describuntur. Mysticè autem Psalmus hic, gratulatio est ecclesiæ pro occultis aduentibus, mysterijs, & iudicijs Christi filij Dei, quo pro nobis iudicante agnoscit ecclesia se liberatam ab hoste humani generis, diabolo: orans deinde, vt in finem vsque seculi suos fideles ab impiorum, siue hominum, siue dæmonum, oppressione liberet. Idcirco rectè intelligitur in titulo positum, pro occultis filij: quanquam, vt de alijs quibusdam superius dictum est dictionibus in titulo positis, nihil etiam hic ex Hebræo statui possit hoc loco de dictione hic posita.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo:
** narrabo omnia mirabilia tua.*

LAudabo te Domine ex toto corde meo, gratiamque tibi habebo, quantam animus meus capere potest maximam, * Ad laudem tui nominis, aliorumque eruditionem, narrabo, quantum in me erit, vniuersa mirabilia tua, consilia, & facinora. Quanquam enim ea memoratu sint impossibilia, enarrare certè, si fieri posset, ardenter peroptem: & licet singula pro dignitate celebrare nequeam, vniuersa tamen commemorare vel in genere incipiam. PSAL. 9

2 Lætabor et exultabo in te:
** psallam nomini tuo altissime,*

2 Non iam me rebus vllis fragilibus & caducis oblectabo, non in meis, aut quorumcunque hominum viribus lætabor, sed in te, tuæque bonitatis memoria lætabor mente, & exultabo corpore, * & præ nimia cum interna, tum externa lætitia carminibus te celebrabo altissime Domine, qui supereminentem omnibus tuam potentiam pro me declarasti, quique cum sis altissimus, omni laude es dignus, omni etiam laude maior.

3 In conuertendo inimicum meum retrorsum, in-

3 Ideo autem meritò in te lætabor, téque canam, quoniam cùm inimici mei terga mihi darent, ac victi fugerent, non mea fortitudine

firmabuntur & peribunt à facie tua.

dine victi sunt, sed à præsentia tuæ potentiæ, quam sustinere nequiuerunt, viribus suis fracti & debilitati sunt, ac tandem perierunt.

4 Quoniam fecisti iudicium meum & causam meam: sedisti super thronum qui iudicas iustitiam.*

4 Tu enim Domine iam iudicium meum, & causam meam perfecisti
& absoluisti, vindicando me ab iniustis oppressoribus: * tu qui iudicas quod iustum est, cum visus sis solium tuæ iustitiæ reliquisse, quamdiu hostes superiores erant, iam rursum conscendisti solium tuum iudiciarium, dum à violentis oppressoribus me liberasti.

*5 Increpasti gentes, * & periit impius: * nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi.*

5 Tu sententia pro nobis pronunciata impios aduersarios horribiliter increpuisti, dum tua vltione illorum iniustitiam eis declarasti * &, te tantummodo illos increpante, perierunt impij. Statim enim vt voluisti, solo tuo nutu & voluntate illos perdidisti, * & honestam ac celebrem memoriam nominis eorum aboleuisti in æternum.

6 Inimici defecerũt frameæ in finem:& ciuitates eorum destruxisti.

6 Gladij inimicorum iam penitus defecerunt, & confracti sunt, omnisque potestas nocendi & ledendi eis ablata est, & ciuitates eorum fortes, in quibus habitabant & confidebant, euertisti.

*7 Periit memoria eorum † cum sonitu: * & Dominus in æternum permanet.*

7 Nec ipsi tantum perierunt, sed etiam cum ipsis perijt apud homines honesta memoria eorum, simul cum eorũ nominatione, † aut quemadmodum perit sonitus aliquis, cuius nihil remanet. * Dominus autem in sempiternum permanet, semper affuturus his qui in ipsum spem suam collocauerunt.

*8 Parauit in iudicio thronum suum, & ipse iudicabit orbem terræ in æquitate, * iudicabit populos in iustitia.*

8 Parauit sedem suam iudiciariam ad exercendum iudicium, & ipse in nouissimo die, imo omni tempore, iustissimè iudicabit omnes totius orbis terræ homines, * iudicabit populos vniuersos in iustitia, bonis bona, malis mala rependens: vt merito sese Dei cultores consolari debeãt, tum quod Dominus illorum perpetuò subsistat, tum quod idem iustè omnes iudicet, liberans tandem ab impijs iustos, etiamsi ad tempus iniuriam eos pati permittat.

*9 Et factus est Dominus refugium pauperi: * adiutor in opportunitatibus in tribulatione.*

9 Itaque Dominus afflictis omnibus humana ope destitutis se præstitit tutum refugium, ad quem illis confugere licet, vt tuti sint ab iniurijs impiorum: * Adiutor illis factus est in tempore opportuno, nempe cum in tribulatione sunt constituti.

*10 Et sperent in te qui nouerunt nomen tuum: * quoniam non dereliquisti quærentes te domine:*

10 Meritò ergo in te omnem suam spem collocabunt, nec ad aliud confugient præsidium, qui nouerunt tuam Domine æternam potentiam, iustitiam, atque in fidentes tibi bonitatem: * quoniam nunquam deseruisti Domine eos qui pijs factis sese tibi commendare studuerunt, quique in tribulationibus tuum inuocauerunt auxilium.

*11 Psallite domino qui habitat in Sion: * annunciate inter gentes studia eius.*

11 Proinde vos dei cultores, qui Deo fiditis, canite hymnos Deo, qui domum quandam peculiarem sibi delegit in monte Sion: * prædicate in Gentibus opera eius mirabilia, quæ pro suorum patrauit liberatione, vt Dei cognoscentes potẽtiam ac bonitatem, ab erroribus suis liberatæ conuertantur ad sanctissimum Dei nostri cultum.

*12 Quoniam requirens sanguinem eorum recordatus est: * non est oblitus clamorem pauperum:*

12 Quoniam etsi aliquamdiu negligere innocentes videatur, dum sinit eos iniustè opprimi, tamen tandem de manibus opprimentium requirens effusum sanguinem innocentum, omnemque violentam oppressionem, nec relinquens inultum sanguinem eorum, declarat se eorum memorem esse: * & non esse oblitum clamoris pauperum, qui in tribulatione constituti ad illum toto corde vociferati sunt, quemadmodum ego feci, dicens:

13 Miserere mei domine, vide humilitatem meam de inimicis meis.

13 Miserere mei Domine, aspice afflictionem meam, quam patior ab inimicis meis: ne diutius dissimules te videre, sed mihi præstita ope videre te ipsam declara.

*14 Qui exaltas me de portis mortis. * vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.*

14 Tu Domine miserere, qui me in summo constitutum periculo, ac morti vicinissimum solus potes & soles de mortis faucibus eripere. * Ideo autem miserere mei, vt per te liberatus, palam prædicem omnes tuas laudes in ijs locis, vbi celebris fit conuentus populi.

*15 Exultabo in salutari tuo: * infixæ sunt gentes in interitu quem fecerunt.*

15 Sic autem me orante, exaudisti domine orationem meam: vnde de salute tua, quam mihi attulisti, exultabo. * Nam impij hostes mei, tanquam auidi venatores me persequentes, in eam ipsam foueam perditionis demersi sunt, quam mihi parauerant: in illud ipsum exitium inciderunt nec opinantes, quod mihi intentabant.

16 In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum.

16 Illis insidijs & malis, quibus me capere vt aucupes studebant, ipsimet capti sunt, & ea ipsa, quibus nos capere & perdere conabantur, ipsis suæ perditionis occasio & causa facta sunt.

*17 Cognoscetur dominus iudicia faciens. * in operibus manuum suarum comprehensus est peccator.*

17 Itaque si prius à quibusdam non cognosceretur, an Deus humanarum rerum haberet procurationem, iam cum fecit iudicium pro suis innocentes saluando, noxios perdendo, ab omnibus magis cognoscetur eius prouidentia & iustitia. * Peccatores enim, dum alijs malum inferre studuerunt, ipsi per hoc comprehensi sunt, & irretiti.

18 Conuertantur peccato-

18 Recident certè peccatores obstinati in infernum, æternis ad

*ros in infernum : * omnes gentes quæ obliuiscuntur Deum.*

dicti supplicijs, * omnes, inquam, infideles & impij homines, qui Dei etiam ab omnibus per creaturas vtcunque agniti rationem non habent illum agnoscere, illique placere & ante oculos habere non curant.

*19 Quoniam non in finem obliuio erit pauperis:
* patientia pauperum non peribit in finem.*

19 Quoniam quamuis ad tempus videatur Deus obliuisci miserorum, non tamen in sempiternum obliuiscetur eorum, nec sinet ab impiis eos semper diuexari:
* expectatio, qua patienter expectant afflicti à Deo consolationem, non frustrabitur in æternum.

20 Exurge Domine, non confortetur homo: iudicentur gentes in conspectu tuo.*

20 Quemadmodum autem Domine iam mihi contra meos adfuisti inimicos, ita semper pro me, & omnibus piis tuam contra impios declara potentiam, neque sinas vitem hominem ita confortari, vt tuis prævaleat:* Perseuera in eo quod cœpisti, semperque impij homines pro meritis suis à te iudicentur, pœnas debitas persoluentes.

21 Constitue Domine legislatorem super eos: sciant gentes quoniam homines sunt.*

21 Constitue Domine super eos grauem aliquem moderatorem, cuius potestate terreantur, & à suis impijs conatibus cohibeantur: * sic- c
que fac vt intelligant sese homines esse, hoc est, infirmos & mortales, nec amplius in sua fortitudine ac prosperitate glorientur, quam si homines non essent.

*22 Vt quid Domine recessisti longe : * despicis in opportunitatibus in tribulatione?*

22 Cur Domine frequenter sic te exhibes tuis, vt longè ab eis recessisse videaris, dum eos à malis diuexari pateris, & incommodis affici?
* cur sic te geris, vt contemnere, nec exaudire velle videaris, etiam tunc cùm maximè opportunum tempus esset auxiliandi, nempe cùm in tribulatione sunt constituti?

*23 Dum superbit impius, incenditur pauper:
* comprehenduntur in consiliis quibus cogitant.*

23 Dum sinitur à te Domine impius agere pro sua superbia, qua ne- d
minem veretur, tum ab eo grauiter vritur & affligitur pauper, omni
humano destitutus auxilio.* Veruntamen tandem iusto tuo iudicio e
impij irretientur, & peribunt per ea ipsa consilia, quæ aduersus bonos excogitauerunt.

24 Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ: & iniquus benedicitur.*

24 Et quidem quoniam peccatores habent aliquos sibi similes, qui
illos laudant in desideriis & studiis suis: * & quoniam quæstui per fas f
nefasque intenti, habent qui eos commendant.

*25 Exacerbauit Dominum peccator:
* secundum multitudinem iræ suæ non quæret.*

25 Hinc horum adulatione & commendatione fit, vt peccatores non vereantur Deum ad iram prouocare suis sceleribus, * præ nimio suo fastu, & ea quæ ex fastu oritur in tenuiores sæuitia, non quærunt quid licitum, quid non: non quærunt Deum, nec illi se commendare student, imò non curant eum, sed contemnunt, & pro nihilo ducunt.

*26 Non est deus in conspectu eius : * inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore.*

26 Non habent Deum ante mentis suæ oculos, cuius timore à malo cohibeantur, & vel persuadent sibi omnino Deum non cognoscere, aut non curare humana, ac proinde nec iudicaturum de eis: * Et quoniam sic Dei vacant timore, ideo illorum actiones omni tempore pollutæ sunt variis sceleribus.

*27 Auferuntur iudicia tua à facie eius:
* omnium inimicorum suorum dominabitur.*

27 Et quoniam mens eorum vitiorum caligine omnino est obducta, g
à consideratione mentis ipsorum longè sunt semota iudicia tua terribilia, quibus impios es iudicaturus, quorum consideratione solent homines à maleficio deterreri. * ideóque tantum sibi arrogantiæ assumunt, vt persuadeant sibi omnibus his, quos pro suis habent inimicis, se dominaturos, neminem illis obsistere posse ducentes.

*28 dixit enim in corde suo, Non mouebor à generatione in generationem: * sine malo.*

28 Perpetuam enim peccator sibi promittens fœlicitatem, sic cum h
animo suo loquitur & cogitat: Nullius certè potentia, vnquam deijciar ab hoc florenti rerum mearum statu, * semper potens ac fœlix ero, omni carens malo.

29 Cuius maledictione os plenum est & amaritudine & dolo: sub lingua eius labor & dolor.*

29 Os eius non loquitur nisi maledictionem, amarulentiam & frau- i
des: * paratus semper est ad loquendum ea quæ spectant ad alterius afflictionem & dolorem.

30 Sedet in insidiis cum diuitibus in occultis, vt interficiat innocentem.

30 Occultè insidiatur, non, vt vulgo solent latrones, è syluis & speluncis cum suo periculo, sed coniunctus potentibus huius seculi, in ipsis diuitum atriis, variis artibus insidias struit, vt interficiat, opprimat, ac spoliet innocentes.

*31 Oculi eius in pauperem respiciunt:
* insidiatur in abscondito quasi leo in spelunca sua.*

31 Oculi eius intentè respiciunt in humana ope destitutos, vt quos tales esse cognouerit, opportunitate habita rapiat, spolietque eum bonis suis, tum vita: * latenter insidiatur illis non minore crudelitate, quàm leo ouiculæ ex antro suo, ex quo prætereuntes bestiolas obseruat, vt inopinatas capiat.

*32 Insidiatur vt rapiat pauperem.
* rapere pauperem, dum attrahit eum.*

32 Insidias ponit, ac media varia per suam astutiam excogitat, vt simplices ac impotentes diripiat, omnibúsque bonis exuat:* vt diripiat, inquam, simplices, dum suis adinuentionibus eos ad se attraxerit, eisque cœperit dominari: quemadmodum solent ad se trahere capta animalia aucupes, vt ea rapiant.

33 Per

*33 In laqueo suo humiliabit eum: * inclinabit se, et cadet, cum dominatus fuerit pauperum.*

33 Per suas insidias, quas tanquam laqueos quosdam tetendit, deprimet, & conteret pauperem: * cúmque dominatus fuerit pauperum, inclinabit se super eos, & procumbet, ad eum modum, quo in lucta victor toto corpore, omnibusque viribus procumbit super prostratum, vt nequeat exurgere: & quomodo aucupes captæ prædæ incumbunt, vt non possit effugere: Ita etiam impius totis viribus contendit in suam potestatem detinere pauperes, eosque penitus confringere.

*34 Dixit enim in corde suo, oblitus est Deus. * auertit faciem suam ne videat in finem.*

34 Omnium autem horum prædictorum causa est, quod impius sic apud se cogitauit: Nulla est Deo ratio pauperum, nec tangitur cura rerum humanarum, † auertit faciem suam, ne vnquam videat ea quæ hic fiunt, ad iudicandum de his vnumquemque secundum sua merita. Circa cardines, inquit, cœli perambulat, & maioribus intentus, nostra non considerat. Quæ quidem persuasio libertatem & audaciam præbet quæuis facinora perpetrandi.

*35 Exurge Domine Deus, exaltetur manus tua: * ne obliuiscaris pauperum.*

35 Tu verò Domine impiorum improbitate veluti excitatus & permotus, per vltionem de eis sumptam, declara tuam pro tuis potentiam, & fac vt dextera omnipotentiæ tuæ, quæ retracta videtur, cùm impij pro sua grassantur libidine, sese exerat ad vindicandum, sicque clarificetur, & omnibus altior ac fortior esse agnoscatur, * ne sic te exhibeas, quasi curam pauperum non habeas, sed liberando eos, declara illos tibi curæ esse.

36 Propter quid irritauit impius Deum? dixit enim in corde suo, non requiret.

36 Cur enim ausus est impius suis maledictis & blasphemiis Deum ad iram prouocare, apud se cogitans, Deum non curare res humanas, nec vindictam sumpturum de sceleribus hominum?

*37 Vides quoniam tu laborem & dolorem consideras: * vt tradas eos in manus tuas.*

37 Sed vt volet ille hæc loquatur, sibique persuadeat: tu certè vides, k
& cognoscis omnia. Nam & afflictionem ac dolorem, quem ab impiis iusti patiuntur, consideras, * vt suo tempore de impiis iustam sumas vindictam.

*38 Tibi derelictus est pauper: * orphano tu eris adiutor.*

38 Certe vir pius, ab omnibus desertus, tibi relinquitur defendendus, * his qui omni hominum ope destituti sunt, vt solent pueri parentibus orbati, tu Domine eris adiutor, quemadmodum te fore promisisti.

*39 Contere brachium peccatoris & maligni: * quæretur peccatum illius, & non inuenietur.*

39 Frange opes & potentiam impij peccatoris, quod te facturum suo tempore cognosco. * A te enim de peccato eius quæstio & vindicta sumetur, & tunc ipse nusquam comparebit. peribit enim condemnatus, & in æternas miserias & tenebras deiicietur.

*40 Dominus regnabit in æternum & in seculum seculi: * † peribitis gentes de terra illius.*

40 Mentiuntur certè homines amentes & impij, qui negant Deum regere humanum genus, aut vllam nostri rationem habere. Dominus enim super omnia rex est, & regnabit in sempiternum, sua prouidentia vniuersum mundum administrans: qui cum iustus sit, rectè factis præmia, sceleribus autem pœnas constituat oportet. * Proinde certum habeo, quod omnes impij vos de terra hac, quæ illius est, & iniquè à vobis possidetur, exterminabimini, & perdemini. † E terra quoque viuentium peribitis, non habentes inter sanctos aliquam partem & hæreditatem.

*41 Desiderium pauperum exaudiuit Dominus: * præparationem cordis eorum audiuit auris tua.*

41 Desiderium afflictorum semper exaudiuit, semperque certò scio exaudiet Dominus, * tu quidem corda eorum præparas, & mones vt te inuocent, & hanc à te factam cordis eorum præparationem tu exaudisti, sempérque exaudies. Tanta est enim tua clementia, vt etiam tunc exaudias, cùm ad orandum corda tantum præparari cœperint. Cordis intimus es scrutator, magisque cordis affectibus attendis, quàm externis vocibus.

*42 Iudicare pupillo & humili, * vt non apponat vltra magnificare se homo super terram.*

42 Ad hoc autem exaudisti, sempérque exaudies afflictorum vota, vt tu iudices pro oppressis, humanóque præsidio destitutis, nec in illo confidentibus, liberando eos à violentia impiorum, impios autem perdendo: * vt homo mortalis, qui ex sua conditione humiliare seipsum deberet, non vltra sese super terram magnificet, sesque contra Deum & proximos suos extollat, Deum non reueritus, & in homines quiduis sibi licere putans.

ANNOTATIONES.

a CIVITATES EORVM DESTRVXISTI.] Pronomen, eorum, non est in originalibus Hebræis vel Græcis, nec apud Augustinum, sed nec in plerisque Latinis nostris, & obest sensui, præcedit enim in singulari numero frameæ inimici. Vnde consequens erat intelligere, eius destruxisti: sicut & in sequenti versu Græca habent pronomen singulare, periit memoria eius, quamuis hic Hebræa habeant plurale, eorum, quomodo & legit D. Augustinus. Quod autem dicitur: cum sonitu: cum variè à diuersis intelligatur, nos in paraphrasi indicauimus duplicem eius intelligentiam, quæ & literali & mystico sensui conuenit, & Hebræa maximè accedit lectioni, quæ habet: Periit memoria eorum cum ipsis. Quod autem Septuaginta verterint, sonitum, hinc est, quòd dictio Hebræa cum aliis punctis hoc significet.

IN PORTIS FILIAE SION.] Pulchrè por-

b tis mortis, opponit portas filiæ Sion. Cæterum sicut per portas mortis, phrasi in scripturis recepta ad literam significantur pericula, quæ ad mortem deducunt: ita similiter phrasi scripturæ per portas ciuitatis, designantur loca publica, in quibus est frequens conuentus populi, eo quod in portis, aut circa portas ciuitatum soleant sedere iudices ad reddendum iura. Similiter phrasi Hebraica filia Sion, dicitur congregatio Sion: sicut postea Psal. 44. filia Tyri, pro congregatione & populo Tyri, eo quòd populus à ciuitate protegatur, sicut filia a matre. In mystico sensu portæ mortis, sunt vitia, quæ ad mortem æternam pertrahunt: portæ filiæ Sion, particulares ecclesiæ, in quibus laudes Dei annunciantur. Filia Sion, populus Christianus in vnam ciuitatem collectus.

c CONSTITVE DOMINE LEGISLATOREM.] Pro legislatorem, dictio Hebraica מוֹרָה Moreth ambigua est, & significat vel doctorem, vt sit à verbo יָרָה Iarah, per he in fine, quod secuti sunt Septuaginta: vel timorem aut terrorem, vt sit à verbo יָרֵא Iara, per Aleph in fine, & litera he sit posita pro Aleph. Atque hanc significationem hic omnes alij sequuntur, quod sit huic loco magis conueniens. Itaque etiam D. Hieronymus ex Hebræo vertit, terrorem. Vt ergo & nostra lectio huic intelligentiæ accedat intelligimus in paraphrasi per legislatorem in genere, rectorem aliquem, qui minis & suppliciis impios cohibere possit. D. Augustinus, & similiter D. Hieronymus in commentariis per legislatorem, particulariter intelligunt Antichristum, qui his qui noluerunt recipere veritatem, dabitur in pœnam doctor malę legis, vt credant mendacio. Alij, inter quos Euthymius, & rectius certè, per legislatorem Christũ intelligũt. Is enim etiam in malũ impiorum constitutus est legislator, index, & vindex eorum, vt scilicet rebelles vindicet, & puniat pro meritis. Constitutus etiam est in bonum illorum legislator, vt eius doctrina instructi salubriter intelligant suam infirmitatem, eamque humiliter agnoscentes ad Deum conuertantur. Legendum autem esse, sciant gentes, (quemadmodum etiam habent libri correctiores) non autem sciant, manifestè patet ex Græcis, quæ verbum imperatiui modi habent, γνώτωσαν.

d DVM SVPERBIT IMPIVS.] Hæc pars dupliciter accipi potest. Primum, vt verbum, incendi, accipiatur pro persecutionem pati, vt habet paraphrasis. Secundò, vt sit sensus: dum impius hic superbè viuit, & pro sua superbia omnia agit, ac ad summos promouetur honores, pauper hoc considerans vritur, & cruciatur in animo suo.

IN CONSILIIS QVIBVS COGITANT.] e
Græco more dictum est, quibus cogitant, pro quæ cogitant. Græci enim relatiuum ponunt in casu antecedentis.

QVONIAM LAVDATVR.] Coniunctio, f
quoniam, accipi potest, vt reddat causam versus præcedentis, nempe quod meritò comprehenduntur in suis consiliis, quia adeo eos non pœnitet suorum malorum, vt etiam glorientur, & ab aliis se laudari patiantur in malis suis. Aut potius coniunctio hæc accipitur, vt dicat causam partis sequentis versus: Exacerbauit Dominum peccator. Quæ pars apud Hebræos contexitur in vno versu cum superioribus, vt intelligamus hanc esse causam, ob quam non vereatur Dominum irritare peccator, quod malitiæ suæ aliquos habeat commendatores.

AVFERVNTVR IVDICIA TVA.] Intel- g
ligi istud potest vel de iudiciis præceptorum Dei, quæ alibi iudicia iucunda vocat: nam de his non cogitant impij ad obseruandum ea: Vel de iudiciis Dei terribilibus, quibus impios est iudicaturus, de quibus alibi inquit: A iudiciis enim tuis timui.

A GENERATIONE IN GENERATIO- h
NEM MALO.] Potest illud, à generatione in generationem, coniungi cum verbo mouebor, vt deinde adiungatur, sine malo, subaudiendo participium, existens. Aut iuxta Euthymium post mouebor, sit comma, deinde simul legatur à generatione in generationem sine malo, subaudiendo verbum, ero. Porro à generatione in generationem, significat per totam vitam, ita tamen, vt simul significetur, impium sibi polliceri longam vitam, & multarum generationum. Aut simpliciter à generatione in generationem, significat semper, vt intelligatur impius sibi polliceri æternam vitam, saltem secundum famam & gloriam nominis.

LABOR ET DOLOR.] Sæpe in scripturis, & i
maximè in Psalmis, labor ponitur pro calamitate & afflictione, quomodo & apud Latinos aliquando accipitur, maximè in poesi, vnde est, laborare capite vel renibus, pro affligi.

VIDES, QVONIAM TV LABOREM k
ET DOLOREM CONSIDERAS.] Legendum esse, vides, & non videat, quemadmodum habent quidam libri, patet ex originalibus. Cæterum Græca hic non habent dolorem, sed θυμὸν, hoc est, iram: quomodo legit D. Augustinus: Videtur aliquis pro, iram, coniunxisse dolorem labori, quia prius illa duo coniungebantur: sub lingua eius labor & dolor.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI DECIMI.

COlloquitur vir sanctus cum his qui volentes ipsi bene consultum, fugam suadebant, ne per insidias à Saule circumueniretur. Quibus ille respondet, se in Domino Deo suam collocasse fiduciam, qui in cœlis residens, cum omnibus sit superior, omniaque quæ hic aguntur cognoscat, ac iustè de omnibus iudicet, iustam de impijs vindictã suo sumet tempore, liberatis ab eorum oppressione iustis, quos diligit, propter quod sibi benè conscius, se consolatur. In quem modum sese hoc Psalmo consolari potest iustus quisque cui suadetur, vt propter impiorum molestias & persecutiones, derelinquat locum suum, impijsque cedat cum detrimento gloriæ Dei, aut propriæ salutis, quomodo & Christus propter spem, quam in parte habuit, non acquieuit suadentibus illi fugam ob metum Herodis. Cui quidem Christo etiam Psalmus hic rectè adaptatur, vt cuius figura per omnia fuit Dauid, maximè in eis, quas pertulit, persecutionibus.

PARAPHRASIS.

1 *In Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ,* IN Domino confido, qui & solus omnia valet, & in se sperantes non potest derelinquere. Quare ergo vos amici mei, de mea salute dif- 10. PSAL.
fiden

transmigra in montem sicut passer?

tidentes ad fugam me adhortamini? dicentes mihi: Transmigra è loco
tuo in montem aliquem: Nusquam consiste, de loco in locum, de mon-
te in montem semper vagus demigra, sicut passer, aut quæuis auicula,
cui insidiantur aucupes, nec vsquam nidiculari ei conceditur, vbi se tu-
tò abscondere valeat cum aliqua quiete. Si magno exercitu virorum
instructum bene sperare iuberetis, quantò magis præsidio summi Dei
munito nulla vis impiorum metuenda erit?

2 Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum, parauerunt sagittas suas in pharetra:
** vt sagittent in obscuro rectos corde.*

2 Ideo autem fugiendum semper suadent mei, quoniam ecce pec- b
catores qui me persequuntur, quasi paratum habentes arcum & sa-
gittas ad occidendum, instructissimi sunt & paratissimi,* vt me & meos,
qui simplici & innoxio sumus animo, perimant cum obscurum fuerit,
& à nobis nec videri, nec vitari poterunt. Neque enim in aperta luce nos
aggredi volunt, sed noctem obscuraque loca obseruant, quo impara-
tos incogniti opprimant.

3 † Quoniam quæ perfecisti destruxerunt:
** iustus autem quid fecit?*

3 Ecce enim Domine leges, quas seruandas constituisti, ipsi impij c
dissipauerunt, legibusque tuis neglectis, iniquè iustos persequuntur
ad mortem. † Consilia item tua, quæ tu de me statuisti, illi subuertere
studuerunt, ab ea dignitate, ad quam me euehere destinasti, impedire
conantes.* At quid Domine ego iustus tuus feci, aut in eos admisi, ob
quod vitam mihi studeant eripere?

4 Dominus in templo sancto suo: Dominus in cœlo sedes eius.

4 Sed quanquam mihi tanta pericula impendent, mea tamen fretus
innocentia, ac domino, in quem confido, nunquam de salute despera-
bo. Dominus enim, in quem omnem fiduciam meam collocaui, ipse in
cœlesti templo suo, tanquam in palatio, auláque regia, habitat, in cœlo
peculiariter residet, omnibus superior.

5 Oculi eius in pauperem respiciunt:
** palpebræ eius interrogant filios hominum.*

5 Nec cœlestia tamen tantum curat, sed è supremo cœlorum conspi-
cit etiam quoscunque homines, ac potissimum pauperes & afflictos:
quorum etsi videatur aliquando oblitus, ipse tamen considerat, & quæ
illorum sint ab impiis tribulationes, & quæ ipsorum in malis tolerantia. b
* Neque simpliciter solum omnes videt, sed suo solo aspectu & obtu-
tu certo ac clarè diiudicat homines omnes. Proinde meritò fidenti &
erecto sum animo, qui & mihi bene sum conscius, & in eum Domi-
num confidam, qui & potentissimus sit, & omnia cognoscens, omnés-
que iustè discernens.

6 Dominus interrogat iustum & impium:
** qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.*

6 Dominus quasi diligentem prius adhibuisset inquisitionem & exa-
minationem, probè nouit ac discernit quis iustus, quis iniustus.* Proin-
de qui diligit iniquitatem, hanc diligendo, re vera odit suam ipsius ani- c
mam, quam, præterquàm quod variis modis commaculat, verísque bo-
nis priuat, grauissimis etiam malis à Deo immittendis obnoxiam
facit.

7 Pluet super peccatores laqueos:
** ignis, & sulphur & spiritus procellarum pars calicis eorum.*

7 Nam quemadmodum copiosa pluuia desuper cadere solet super d
homines, & inopinatos corripere: ita etiam super peccatores è cœlo
Dominus immittet subitam ac grauem vltionem, eos sic implicantem,
vt se nequeant extricare. Ea vltio talis erit, quali olim maxima Deus
Sodomitas euertit in exemplum eorum, qui impiè acturi essent.* Ignis e
enim incendens, & sulphur fetore omnia replens, ac sempiterna, nec
vnquam cessatura tempestas ac turbatio procelloso vento similis, hæc,
inquam, erunt portio eorum, hæc illorum sors & merces, quæ eis Deo
distribuente continget.

8 Quoniam iustus Dominus, & iustitias dilexit,
** æquitatem vidit vultus eius.*

8 Hæc autem impios scelerum suorum merces manet: nam Domi- f
nus iustus est ex sua natura, & ideo non potest nisi iustitias diligere,
* rectitudinem vitæ placidè intuetur, eamque approbat, suo tempore
maximis & pulcherrimis præmiis eam remuneraturus: contra verò
omnem iniustitiam hominum auersatur, atque ab ea benignum suum
aspectum auertit.

ANNOTATIONES.

a QVOMODO DICITIS, &c.] Quidam intelligunt hic Dauidem expostulare eum quibusdam, qui sibi metuentes ob præsentiam Dauidis, illi non concedebant locum apud se, recusantes illum defendere, qui de ipsis bene meritus erat. Et quod subditur: quoniam ecce, &c. intelligunt significare causam, qua ostendit Propheta, impiè & crudeliter illos se ab eis reiici, eo quòd non moueantur impietate suorum inimicorum, & sua innocentia. Notandum autem, in primo versu Græca non habere, in montem, sed pluraliter ἐπὶ τὰ ὄρη, hoc est, in montes, quomodo & Augustinus manifestè legit, & Hieronymum item sic legisse patet ex commentario: quamuis in contextu habeatur vitiose, montem, Proinde hanc crediderim veram esse nostræ versionis lectionem. Hebræa tamen singulariter habent, montem vestrum, hoc est, montem, in quem tu Dauid cum tuis latere soles, In secundo versu, pro, In obscuro, Græcis est ἐν σκοτομήνῃ, Significat autem, σκοτομήνη, no-

ctem illunem, hoc est, luna carentem, ac omnino obscuram, & quam Latinè vnico vocabulo appellare liceret, obscurilunium. Hinc est quòd Diuus Augustinus legit, in obscura luna, multa commentatus de obscura luna, cum Hebræa dictio tantum significet caliginem & tenebras.

b INTERROGANT FILIOS HOMINVM.] Interrogare dicitur in scripturis Deus, scrutari & probare aliqua vel aliquos, siue quia eos obseruat, & ad eos attendit: siue quia tanquam inquisitos, interrogatos & exploratos eos cognoscit.

c ODIT ANIMAM SVAM.] Odire animam quis dicitur in scripturis duobus modis, secundum quod dupliciter anima considerari potest: nempe secundum carnalitatem & sensualitatem eius, & secundum eius spiritualitatem, qua diuinitatis & cælestium rerum capax est. Secundum carnalitatem enim eius odit eam qui illi in suis carnalibus desideriis non acquiescit, sed resistit, quod bonum animæ propriæ odium à nobis saluator exi-
Ioan 12. git, dicens Ioannis.

13 Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam. Secundum autem spiritualitatem eius eam odit, quisquis peccat: quomo-
Prou 29 do hic accipitur, & Prouerb. 29. Qui cum fure partitur, odit animam suam.

d LAQVEOS, IGNIS.] Ignis non est genitiuus, vt cohæreat cum accusatiuo laqueos, quemadmodum distungunt male multi libri sed post laqueos puncto facto, nouo principio legendum est, Ignis & sulphur. Id enim docent originalia.

e PARS CALICIS EORVM.] Frequens est in scripturis hæc metaphora, qua per partem calicis, hoc est, admensam vini portionem, certa cuiusque sors & merces tam bona, quàm mala significatur. Mutuata verò est à potantium veteri ritu, quo per modiperatorem, hoc est, conuiuij præsidem, sua cuique portio, quam hauriret, statuebatur. Sicut autem frequenter scriptura cùm alicui genti aut ciuitati comminatur diram vltionem etiam hic sumendam, comminatur se sic illos perdituros, sicut Isaię 13.
Sodomam, vt pater de Babylone, Isaiæ capitul. 13. & aliis locis. Sic cum vult describere pœnam infernalem, describit eam per ignem & sulphur, alludens ad Sodomæ subuersionem, eo quod non sit nobis 2. Petr. 2
cognita horribilior vltio, & quòd hæc, vt docet Petrus 2. epist. cap. 2. sit posita in exemplum omnium qui impiè sunt acturi.

QVONIAM IVSTVS DOMINVS: ET IVSTITIAS DILEXIT.] Apud Græcos interponitur coniunctio, καὶ, in Hebræo verò est sine coniunctione. Quoniam iustus Dominus iustitias dilexit: quomodo & habent libri quidam nostri, & est efficacior sententia.

In finem pro octaua Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XI.

QVaritur de moribus seculi depranatis, iustitiam scilicet & fidem vbique concidisse, impios & fraudulentos omnia occupare, ac deinde Deum inducens loquentem, & opem suam pollicentem pijs contra impios, propter diuinorum verborum veritatem, promittit Dei custodiam affuturam pijs contra impiorum fraudes. Est autem hic Psalmus, commoda etiam oratio iusti, precari volentis, vt Deus illum præseruet à contagio sceleratorum hominum in quorum medio habitare cogitur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Saluum me fac Deus, quoniam defecit sanctus. * quoniam diminuta sunt veritates à filiis hominum.*

SAluum me fac tu Domine, quoniam iam nulli penè supersunt iusti & boni homines, * iamque fidelitates ac veracitates ab homini- PSAL.
bus imminutæ sunt: rara est in homine veritas, vixque aliquis reliquus 11.
est, qui vera loquatur, ac fidem seruet, cui tutò fidem habere possim. a
Itaque tu me Domine serua, tum vt ne dolis ac insidijs fallacium hominum peream, tum vt ne ipsorum, cum quibus viuendum mihi est, perditi mores & exempla me corrumpant, atque in aliquam turpitudinem pertrahant.

*2 Vana locuti sunt vnusquisque ad proximum suum: * labia dolosa, in corde & corde locuti sunt.*

2 Vnusquisque ad proximum suum, quem meritò decipere non de- b
beret, loquitur vana, mendacia scilicet, falsas blanditias, & ad peccandum malas persuasiones: * labia hominum sunt fraudulenta, nam duplici corde locuti sunt, aliud sentientes, & aliud loquentes.

3 Disperdat Dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam.

3 Tollat quæso Dominus, iustitiæ & veritatis amator, vniuersa huius- c
modi labia dolosa, & linguam magna loquentem, ac superba iactantem quæ ferè coniuncta est labiis dolosis.

*4 Qui dixerunt, linguam nostram magnificabimus: * labia nostra à nobis sunt, Quis noster Dominus est?*

4 Eos, inquam, disperdat Dominus, qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, libere & audacter quæcunque libuerit loquentes, nec aliquem metuentes, ac sic authoritatem quiduis dicendi nobis nostra libertate parantes, * labia nostra non ab alio pendent, sed á nobisipsis, vt in potestate nostra sit, illis prout libitum fuerit, vti. Quis enim noster est Dominus, cui sic subesse debeamus, vt non liceat quæcunque volumus loqui, cuique de dictis, factisque reddenda nobis sit ratio?

5 Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum nunc exurgam, dicit dominus.

5 Illi quidem hæc superbè loquuntur, suisque linguis graues frequenter afflictiones humilibus adducunt, quæ gemitus & eiulatus illis extorquent. Verùm quo bono sitis animo quicunque iustitiam colitis, audite quid afflictis dicat Dominus: Etsi, inquit, aliquamdiu dissimulanter egerim, sinens impios pro sua libidine loqui, & agere: nunc tamen propter miseriam, quam ab eis pauperes patiuntur, itemque propter

corum

eorum gemitum, quo me inuocant, meam pro illis declarabo poten-
tiam.

6 † Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo.

6 Ponam eos in salutari, dabo eis quendam seruatorem, in hoc ego d
contra impios confidenter & audacter loquar,& agam, per ipsum durè
illos increpans ac comprimens. † Eos item qui nunc sunt in miseria,
constituam in salute,in qua salute ferenda confidenter agam, audacter
impios increpando,nullius personam vel potentiam reueritus.

7 Eloquia Domini, eloquia casta:

** argentum igne examinatum, probatum terra, purgatum septuplum.*

7 De his certè Domini verbis & promissione non est quod diffidatis, e
verba enim Domini non sunt vt verba hominum, de quibus prius dixi,
vanitate ac falsitate plena:sed omnia eius verba,eloquia sunt, ab omni
vanitate, impuritate & falsitate pura. * Simillima sunt candido argen- f
to, non ei quod iam nuper effossum est, sed ei quod igne est examina-
tum, & per ignis probationem purgatum ab omni terræ admixtione,
nec semel tantum,sed sæpius per iteratam refusionem purgatum.

8 Tu Domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum.

8 Tu itaque Domine iuxta verissimum tuum verbum, certò scio nos g
cultores nominis tui seruabis, & custodies in æternum ab hac praua
generatione iniquorum hominum, ne quicquam nobis noceant, néve
suo contagio ex familiaritate cum illis necessaria nos inficiant.

9 In circuitu impij ambulant:

** secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.*

9 Omnia quidem iam loca impiis sunt plena, circumquaque licenter h
vagantur,circumeuntesad circumueniendum & opprimendum bonos.
* verum vt tu es altus & immensus, ita pro magnitudine potentiæ &
bonitatis tuæ,tu semper multiplicasti filios hominum, eos potissimum,
qui tibi curæ sunt, non sinens eos opprimi & extingui, quantumuis id
conentur impij, sed eorum semper magnam curam gerens, proinde
confidimus te in futurum quoque semper ita eos custoditurum & cu-
raturum.

ANNOTATIONES.

a DIMINVTAE SVNT VERITATES.] Indicat paraphrasis dupliciter hic accipi posse veritates, aut vt significet veras rerum assertiones, vt opponatur falsitati & mendacio, aut vt significet fidelitates, & opponatur dolo: quomodo sæpe in scripturis accipitur.

b LABIA DOLOSA IN CORDE, ET CORDE LOCVTI SVNT.] Oratio illa, labia dolosa, aut per se legenda est iuxta sensum Paraphrasis: aut si cum sequentibus iungitur, subaudienda præpositio, per, quemadmodum apud Græcos subticetur sæpe præpositio κατὰ. vt sit sensus, locuti sunt per labia dolosa. Hæbræa enim verti debent, labio doloso in corde locuti sunt. Aut denique sensus est: Ipsi qui sunt labia dolosa, in corde & corde locuti sunt: quomodo hominem scelestum, scelus nominamus. vnde & sequitur: Disperdat Dominus labia dolosa: vbi homines magis significantur, quorum labia sunt dolosa.

c ET LINGVAM MAGNILOQVAM.] Coniunctio, &, nec est apud Hebræos, nec apud Græcos, vnde nec est apud D. Augustinum, nec in quibusdam nostris. Itaque potest intelligi significari labia dolosa eadem etiam esse linguam magniloquam, vt eorum contra quos hoc dicit, duplex notet vitium, dolum scilicet & superbiam: quorum alterum contra proximum est, alterum contra Deum. quod in sequentibus prosequitur, sicut prius in præcedentibus expressit.

d PONAM IN SALVTARI.] Obscurus est hic versus, nec mirum, cùm & apud Hebræos magis sit obscurus, vt declarat versionum varietas. Non exprimitur quid vel quos ponet, sed id intelligendum est ex præcedenti, nempe, ponam eos pauperes & inopes, Potest autem, salutare, accipi pro saluatore, quemadmodum accipit D. Augustinus: aut potius pro ipsa salute, quomodo habent Hebræa, & exponit Euthymius, eodemque sensus recidit. Promittitur enim eis Saluator, qui eos defendat ab impiis: quod ex parte quidem præstitum est per Dauidem, qui in regnum iam sublimatus impios persecutus est, sed perfectè non præstatur, nisi per Christum, qui toti orbi datus est Saluator, suaque doctrina, spiritu atque potentia liberat suos à vi & seductione impiorum. Cæterum quoniam verbo, ponam, nullus additur accusatiuus, Euthymius verbum græcum, quod est medium, exponit etiam passiuè, vt sit sensus: Ponatur in salutari: intelligens. Christi esse vocem, prædicentis se ponendum in saluifica cruce. Verum ex Hebræis constat verbum θήσομαι, actiuè esse exponendum.

e ELOQVIA DOMINI CASTA.] Rectè casta dicit eloquia Domini, eo quod nullam contineant falsitatem, nullam turpitudinem, nullam etiam vanitatem, nihilque quod ad rem non pertinet. Argento etiam non iam recenter effosso, sed frequenter à terra purgato, hoc est, purissimo & candidissimo comparat Dei eloquia. Prophana enim omnium hominum dicta vel scripta quædam, non nisi plumbum aut terra sunt, vt quæ obscœnitate plena sint, qua humanam mentem ad terrena deprimant. Quædam etiam argento similia sunt, sed recenter effosso, & necdum repurgato, vt quæ vera quædam contineut, sed interim multis vanitatibus ad rem non pertinentibus, aut etiam erroribus respersa sunt. Sunt quorundam scripta diligenter ac sępius examinata & probata, sed non igne diuini amoris, diuinique spiritus. Sola Dei eloquia siue voce siue scriptis nobis commēdata, purissimo sunt similia argento, igne diuino diligenter purgata ab omni eo quod terrenum est.

f PROBATVM TERRAE, Gręcis est nomen minus obscurum δοκίμιον τῇ γῇ. vnde sicut constat dictionem, terrę, esse datiui casus, ita patet, dictionem, probatum, non esse participium, sed nomen, quod significat probum, quomodo contrà dicitur argentum reprobum. Exponit autem Euthymius hanc orationem dupliciter: Pro-

ba

batū, inquit, terræ dixit, pro in terra. Fabri enim conflatum argentum fundunt in terram, vel probatum terræ, hoc est, ex terra. Tres ergo conditiones argenti, cui eloquia Domini comparantur, videntur indicari, scilicet vt & primò in ignem mittatur vt liquescat: deinde in terram, aut in terreum aliquod vas fundatur, vt probum fiat & sæpius repurgetur. Diuus Hieronymus ex Hebræo verti, separatum à terra.

g TV DOMINE CVSTODIES, &c.] Græca habent Aoristum optatiuum φυλάξαις & διατηρήσαις, serues & custodias. Interpres autem videtur legisse φυλάξεις & διατηρήσεις. Hebræa autem vtrumque sensum admittunt, cum futurum indicatiui frequenter accipiatur pro futuro optatiui. Cum autem dicitur in eodem versu: A generatione hac in æternum: duplex potest esse sensus. Aut enim per generationem hanc, accipi potest generatio praua, à qua iusti sint liberandi, vnde Chaldæus paraphrastes habet: A generatione hac praua in æternum. Aut intelligi potest significari ex nunc vsque in æternum, quem sensum Græca habent. Nam interposita coniunctione, est in Græcis: A generatione hac & in æternum. Coniunctionem tamen Hebræa non habent, quamuis facilè subintelligi possit.

h IN CIRCVITV IMPII AMBVLANT, &c.] Cùm obscurus sit hic versus, & ob id varijs tractetur modis, quo solidius aliquid habeatur, sciendum Hebræa, quamuis & illa variè vertantur, sic optimè verti: In circuitu impij ambulant cum exaltaueris, vel exaltatæ fuerint vilitates filijs hominum, hoc est, cum apud filios hominum vilissimi dominantur, tunc omnia plena sunt impijs, & illi vbique per circuitum obtinent, & tutò vagantur. Vnde patet quomodo apud nos accipiendum sit illud: In circuitu impij ambulant. Quod autem sequitur: secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum: accederet ad sensum Hebraicæ lectionis, si sic acciperetur: Secundum altitudinem inscrutabilis consilij tui, tu permisisti multiplicari pro filijs Dei, homines mundana sapientes, & humanam tantum originem referentes. Verum sciendum in Græcis, vnde nostra lectio desumpta est, longè alium esse sensum. Non est enim hoc loco pro multiplicasti, ἐπλήθυνας, quod est multiplicasti, sed Septuaginta nescio quid secuti verterunt ἐπολυώρησας, quod magis est, magnipendisti, aut plurimum curasti. Est enim πολυωρέω diligenter & multum curo, compositum à πολὺ, hoc est, multum, & ὠρέω, quod est curo & custodio: cuius verbi contrarium est ὀλιγωρέω, quod est negligere. Significatur ergo Deum sicuti altus est, excelsus & magnus, ita etiam magnam semper gessisse curam hominum: aut iuxta altitudinem & magnitudinem bonitatis & misericordiæ suæ, nunquam neglexisse genus humanum. Vnde in nostra lectione sequendus videtur sensus in Paraphrasi indicatus.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XII.

VIR sanctus in ancipiti periculo deprehensus, vt cum à Saule longam pateretur persecutionem, miserè queritur Deo, quod succurrere differat. Deinde fauorem & opem precatur, ne suo casu hostes eius exhilarentur, sed ipse potius seruatus in Dei ope lætetur, eiusque bonitatem celebret. Est autem per anagogam apta hæc Psalmus precatio viro iusto contra Satanam, ne a Domino perpetuò derelictus, atque ob id a Satana deuictus, æternæ mortis incurrat perditionem cum hostium suorum insultatione.

PARAPHRASIS.

PSAL. 12.

*1 Vsquequo Domine obliuisceris me in finem? * vsquequo auertis faciem tuam a me?*

a QVamdiu Domine sic te reges, vt mei perpetuò ac penitus oblitus, nec curam aliquam mei habere videaris, dum me te inuocantem tamdiu deseris, nec exaudis.* quandiu Domine quasi iratus, ac vultu à me auerso, fauorem tuum mihi non exhibebis?

*2 Quamdiu ponam consilia in anima mea: * dolorem in corde meo per diem?*

2 Quamdiu Domine me sines anxiè apud me consultare ac deliberare quid facto opus sit, quà ve ratione præsentia mala euadam?* quamdiu sines me tota die molestam cogitationem ponere in corde meo, meque affligi varijs & anxijs cogitationibus, dum non occurrit quo pacto me periculo eximam? b

*3 Vsquequo exaltabitur inimicus meus super me? * respice & exaudi me Domine Deus meus.*

3 Quousque permittes hostem meum esse me superiorem? Satis iam diu oculos à me auertisti, & aures querelis meis clausisti. * Iam tandem benignè me respice, fauoremque tuum mihi declara, & exaudi me inuocantem te Domine Deus meus, quem vnicè colo, à quo totus pendeo.

*4 † Illumina oculos meos, ne vnquā obdormiam in morte: * nequando dicat inimicus meus, præualui aduersus eum.*

4 Iam quidem in his tantis malis, in hoc animi dolore, tanquam in profundissimis noctium tenebris, squalidus ac mœrens viuo, versari in summa caligine videor, oculique fletu caligant. Verum tu Domine luce tui vultus, gratissimaque tua ope ac fauore mihi ostenso, dispelle hanc prementium malorum caliginem, atque his malis liberatum recrea, ne crescentibus malorum tenebris durissimo mortis somno consopiar, * & ne aliquando insultando & gloriando dicat inimicus meus se præualuisse mihi, † Oculos etiam mentis meæ ignorantiarum tenebris offusos, tu Domine luce gratiæ & sapientiæ tuæ illustra, vt videam quæ mihi agenda sint, ne destitutus tuo lumine, semperque in tenebris versans incidam in lethiferum peccati somnum, & glorietur de c

mea

mea perditionē hostis meus.

5 *Qui tribulant, me exultabunt, si motus fuero:*
* *Ego autem in misericordia tua speraui.*

5 Etenim inimici mei, qui me affligunt, præ nimia lætitia exultabunt,
si contigerit me deijci, prosterni,& cadere.* Ego autem non in meis vi- d
ribus aut meritis, sed in tua misericordia semper speraui, & etiamnum
spero, propter quod tua bonitate dignum fuerit Domine, si secundum
meam in te fiduciam me his malis exemeris, qui nunquam derelinquis
sperantes in te,

6 *Exultabit cor meum in salutari tuo:* cantabo Domino qui bona tribuit mihi, & psallam nomini Domini altissimi.*

6 Hoc si(vt te facturum confido)feceris, omni tunc mœrore,qui iam
mentem occupat,deposito,gaudebit cor meum de salute à te mihi præ-
stita,* ac præ summa lætitia,mentisque gratitudine cantabo hymnos in
laudem Domini, qui bona mihi secundum meam in illum spem rependit,& carmina canam in honorem Domini altissimi,qui altitudinem suę potentiæ pro me declarauit.

ANNOTATIONES.

a VSQVEQVO OBLIVISCERIS ME IN FINEM.] Quoniam in secundo membro verbum est præsentis temporis, auertis,plerique pronunciant in priori membro verbum,obliuisceris:vt sit præsens penultima breui.Ex Hebræis autem & Græcis patet accipiendum,vt sit futuri temporis,& proinde pronunciandum penultima longa. Quamuis autem in secundo membro etiam Hebræis sit futurum tempus, Græcis tamen est præsens ἀποστρέφεις.vnde legēdum est,auertis,non auertes.Notandus autem ordo,qui est in his tribus primis versibus, & postea etiam in sequentibus. In primo enim quærit quod ad Deum pertinet, vsque quo tu obliuisceris?Vsquequo tu auertis?In secundo quærit quod ad se pertinet, vsquequo ego ponam consilia & dolorem in corde meo? In tertio quærit, quod ad inimicum suum pertinet: Vsquequo exaltabitur inimicus? Tria enim illum male habebant, malorum cruciatus, Dei neglectus, inimici gloriatio. Quo autem ordine conquestus est, eodem & liberationem à malis precatur.Nam contra id quod ipsum in Deo malè habebat,dicit, Respice & exaudi me Domine, Domine Deus meus. Et respice, quidem, vt annotauit Diuus Augustinus, refertur ad id quod dictum est, Vsquequo auertis faciem tuam à me?Exaudi, refertur ad id quod dictum est, vsquequo obliuisceris me in finem? Contra id verò quod ipsum in se cruciabat, dicit: Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte. Contra inimici gloriationem subijcit:Nequando dicat inimicus meus, præualui aduersus eum.

b PER DIEM.] Græcis est ἡμέρας καὶ νυκτός. die ac nocte: Hebræis tamen est tantum nomen diei, vt ne quis putet codices nostros vitiatos. Potest autem illud,per diem, accipi positum pro, per singulos dies, aut pro tota die. Diei autem tantum meminit, siue quod nocturno tempore per somnum aliqua daretur requies, siue quod contra significare voluerit, quod non solum noctu torqueretur curis, sed etiam interdiu. Solent enim interdiu per occupationes recedere curæ, quæ redeunt nocte.

c ILLVMINA OCVLOS MEOS.] Duplicem indicat Paraphrasis huius versus intelligentiam. Alteram quæ literali sensui magis conuenit. Frequens enim est in scripturis tropus, quo qui in malis versantur, in tenebris degere: & qui malis liberantur,illuminari,hoc est, recreari dicantur. Alteram, quæ mystico sensui magis conuenit, iuxta quam petitur lumine gratiæ diuinæ intellectus perfundi,ne per ignorantiam incidatur in mortem peccati & æternæ damnationis.

d EGO AVTEM IN MISERICORDIA TVA SPERAVI.] Hæc accipi possunt duobus modis. Primò, vt intelligamus hic Prophetam coram Deo adducere spem suam in illum, ac promittere cantica gratiarum actionis, vt per hæc Deum ad exaudiendum flectat, iuxta sensum Paraphrasis. Secundò, vt intelligamus hic Dauidem propter spem in Deum, quę nunquam confundit sibi pollicentem exauditionem & impetrationem salutis:vt sit sensus: Quoniam ego semper speraui in misericordia tua,ideo certò confido, quod cor meum de tua salute exultabit.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XIII.

DEscribit multitudinem malorum,qui sibi persuadentes Deum non esse,nec illum agnoscere studentes, quiduis dicere & facere pro oppressione iustorum non verentur, quos tandem vel suo malo Deum cognituros, sub Dei introducta persona asserit,quando cum illorum graui vltione, iusti a Deo liberantur ab iniusta eorum violentia.

PARAPHRASIS.

PSAL. 13. 1 *Dixit insipiens in corde suo,Non est Deus.*

IMpij qui,cum veram Dei veri cognitionem(quæ sola vera est sapientia)non habeant, verisque bonis neglectis falsa sequantur, non iniuria insipientes dicuntur:hi, inquam,pro sua insipientia apud se dixerūt, suoque animo persuadere conati sunt,non esse aliquem Deum,qui omnia humana cognoscat,curet,& iudicet: qua cogitatione vt nihil potest esse magis impium,ita nihil insipientius, cum negare esse à quo omnia habent quod sunt.Hoc autem in animo suo loquuntur,quoniam effutire non audent, quod etiam immanes gentes execrandum arbitrantur,

2 Et

2 Corrupti sunt, & abominabiles facti sunt in studijs suis

** non est qui faciat bonum. non est vsque ad vnum.*

2 Et quoniam hanc falsissimam cogitationem semel in animo suo
admiserunt, hinc facti sunt corrupti ac deprauatis moribus, per quos
& ipsi corrupti sunt, adeo vt ob ea quæ studiosè egerunt mala, detesta-
biles facti sint Deo, omnibusque bonis, tanquam putida quædam ca-
dauera. * Non est inter eos quisquam qui faciat quod bonum est co-
ram Deo, quique faciat in proximos debitam benignitatem, non est ne
vnus quidem.

*3 Dominus de cœlo prospexit super filios hominum: * vt videat si est intelligens, aut requirens Deum.*

3 Dominus è supremo cælorum, vbi peculiarem sibi sedem delegit,
in terras prospexit super filios huius sæculi, non ex Deo natos, sed hu-
manam tantum & carnalem referentes originem,* vt consideraret si in
tanta istorum multitudine quisquam esset rectè sapiens, aut Deum co-
gnoscens, & cognito Domino sese pijs factis commendare, illumque
inuenire studens. Ad hoc enim hominibus ille rationem & mentem
contulit, vt in ipso cognoscendo, & perquirendo, & inueniendo omnem
operam collocarent.

*4 Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: * non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.*

4 Verum frustra ille circumspexit. Nam omnes filij hominum a Deo
atque a recta viuendi ratione deflexerunt ad iniquitatem, omnes pari-
ter suis corruptis moribus fœtidi facti sunt, & inutiles ad bonum fa-
ciendum: * non est inter eos qui faciat bonum, non est vel vnus qui-
dem.

*5 Sepulchrum patens est guttur eorum, * linguis suis dolose agebant, * venenum aspidum sub labijs eorum.*

5 Vt autem in specie eorum vitia intelligantur, ecce guttur eorum a
patenti sepulchro simile est, fœditatem lethalem mortui cordis intus
sepulti semper exhalans, semperque paratum vt captos voret, & extin-
guat iustos, * linguis suis fraudulenter agebant, aliud sentientes, aliud
loquentes quo facilius deciperent, * sermones pestiferos quasi vene-
num aspidum gerunt latenter sub labijs suis, parati semper serpentum
more illud euomere cum opportunum fuerit.

*6 Quorum os maledictione & amaritudine plenum est. * veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*

6 Quorum os plenum est maledictione & amarulentia, adeo vt alia
rarò loquantur.* Neque lingua tantum pestifera nocent omnibus, sed
& pedes eorum tardi ad iuuandum proximum, veloces sunt ad effun-
dendum sanguinem innoxium, & ad opprimendum quouis modo in-
nocentes.

*7 Contritio & infœlicitas in vijs eorum. & viam pacis non cognouerunt: * non est timor Dei ante oculos eorum.*

7 Ad hoc omnes eorum actiones nituntur vt alios conterant, & infœ-
lices miserosque reddant: viam autem iustitiæ, quæ pacem cum proxi-
mis seruare docet, quæque piorum mentibus pacem suauissimam ad-
fert, & ad æternam pacem adducit, hanc cognoscere noluerunt:* Om-
nium autem horum malorum caput est & fons, quia timor Dei, quo a
malo homines reuocari solent, non est ante oculos eorum, non consi-
derant oculis mentis Deum vbique præsentem sibi timendum esse.

8 Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam sicut escam panis?

8 Itaque Dominus è cœlo hæc prospiciens, profecto, inquit, * homi- b
nes isti impij, qui me iam cognoscere nolunt, imo me iactant non exi-
stere, & hac opinione consili dediti sunt iniquitati, cultoresque meos
sine aliqua commiseratione deuorant, dispoliant, ac perdunt, ad eum
modum quo à comedente voratur panis, sine vlla cibi resistentia, sine
vlla comedentis misericordia, hi, inquam, tandem, sed sero & maximo
suo malo, me cognoscent, cum meam in se vim & potestatem sen-
tient.

9 Deum non inuocauerunt:

** illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor.*

9 Nulla hos homines veri Dei tenet religio, Deum omnium, qui so-
lus est, in quauis necessitate inuocandus, in quo omnium rerum præ-
sidium est collocandum, hunc non inuocauerunt, in hoc suas spes non
reposuerunt, sed in falsis idolis, aut alijs perituris huius sæculi bonis,
quæ pro dijs coluerunt. * vnde fit, vt cum non timeant & colant quem
debebant, magno timore frequenter trepident & conturbentur, vbi
non est timoris iusta aliqua causa. Timent enim sibi ab idolis suis, quæ
non decebat timere, vana superstitione in minimis sæpe rebus tenen-
tur. A moto quandoque arboris folio consternuntur, fugiuntque ne-
mine illos insequente. In aduersitatibus aut infirmitatibus corporis
constituti anxiè sibi timent, vbi iustis diuino præsidio munitis nihil est
turbatione dignum. In nouissimo etiam iudicij die grauissimo com-
prehendentur horrore & timore; vbi tamen iustis non erit timor, qui in
magna fiducia securi occurrent iudicis aspectui.

10 Quoniam Dominus in generatione iusta est:

** consilium inopis confudistis, quoniam Dominus spes eius est.*

10 Hoc autem stulto timore nunc tenentur impij, atque in futuro c
comprehendentur summo horrore, quoniam Dominus tantum est in
congregatione hominum iustorum, quos sua præsentia defendit, atque
ab omni metu securos facit. * Vos autem impij consilium pauperum,
mundi auxilio destitutorum, nec illud quærentium pudore suffudistis,
quasi stultum illud irridentes, videlicet quoniam in Deo omnem suam
spem collocauerunt, quam non vanam fuisse suo tempore cognos-
cetis.

Quis dabit ex Sion salutare Israel?

** cum auerterit Dominus captiuitatem Sion, exultabit Iacob & letabitur Israel.*

11 Considerata autem impiorum tyrãnide, qua populum Dei iustum
grauiter premunt, exclamare cogor: O vtinam det Dominus ex sanctis-
simo monte Sion salutem Israeli, populo ipsum colenti summopere ne-
cessariam & desideratam! O vtinam asperrimum seruitutis iugum ab
eius ceruicibus repellat, & captiuitatem eius soluat: * quod quidem
eum facturum certò scio, ac tum populus eius, qui nunc sub graui ser-
uitutis & miseriarum pondere ingemiscit, solida lætitia gaudebit & e-
xultabit: contrà verò impij, qui nunc quamdiu dominantur, & bonis ad
tempus præualent, lætantur, vltione de ipsis sumpta, bonisque ab illo-
rum oppressione liberatis, mærebunt perpetuò.

ANNOTATIONES.

a SEPVLCHRVM PATENS EST GVTTVR EORVM. &c.] Tres hi versus non sunt in Hebræo, ita nec in plerisque Græcis codicibus, vt nec in Complutensi editione, nec apud Euthymium, sicut hec apud nos sunt in Psalmo 52. huic per omnia fere simili. Vnde, vt bene indicat diuus Hieronymus in commentarijs super hũc Psalmum, non est existimandum D. Paulum ex hoc Psalmo desumpsisse hos versus in epistola ad Romanos: sed quoniam ex hoc Psalmo quosdam versus citauerat, eisque subiecit quædam ex varijs scripturis contexta, quidam ex diuo Paulo huc totam eius citationem transtulerunt, existimantes ipsum ex vno aliquo loco totam citationem desumpsisse, & proinde eo loco vnde ceperat. Nec tamen versus hi temerè loco suo mouendi sunt, sed ob antiquissimam lectionis consuetudinem, quæ tempora D. Hieronymi & Augustini præcessit, retinendi sunt.

b DEVORANT VT CIBVM PANIS.] Græca quidem habent. ἐν βρώσει τοῦ ἄρτου. hoc est, in cibo panis, tamen bene vertit interpres, cùm Euthymius in cibo panis interpretetur, instar cibi panis.

c IN GENERATIONE IVSTA EST.] Interpres legit δικαίᾳ, quomodo habet & Germanicum exemplar, cùm apud Euthymium & in Complutensi editione, sit genitiuus δικαίων, vt sit, in generatione iustorum. Cæterùm pro eo quod nos legimus: Quoniam Dominus spes eius est: Græcis est. Dominus autem spes eius est. Nostra autem lectio magis cum Hebræis hac in parte conuenit, quę habent, quoniam.

d QVIS DABIT EX SION.] Apparet ad literam, Dauidem hunc Psalmum composuisse pro captiuitate aliqua populi Israelitici, quæ intelligi potest sub Saule rege impio, sub quo iusti detinebantur captiui, vt non quæ vellent dicerent, & agerent. Atque ideo ex Sion petit salutem dari Israeli, quoniam ibi sciebant regnum suum confirmandum, per quod liberandi erant pij ab oppressione malorum. Euthymius, quoniam ex Sion petitur salus Israeli, intelligit Dauidem præuidisse periculum quod erat Israeli tempore Ezechiæ, vt Psalmus iste dictus sit contra Sennacherib, in quem rectè competit quod in principio dicitur: Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus. Secundum sensum autem mysticum, intelligendus est Dauid ad Christum respexisse, ac salutem electo Dei populo precari eam que postea per Christum præstita est, qua liberatus est Dei populus à captiuitate diabolica, sub qua detinebatur, addictus seruituti peccati, atque obnoxius ęternę morti. Secundum sensum vero anagogicum, hoc versu rectè precantur iusti liberationem à captiuitate quam adhuc patiuntur, quamdiu sunt in carne hac mortali, in qua propter carnis ac dęmonis suggestiones ac prauorum hominum consuetudinem & oppressionem, nondum spiritus hominis perfectam est assecutus libertatem, quam in die iudicij assequetur, ob quam assequendam exclamat Paulus: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Notandum autem phrasi Hebraica hic dici: Quis dabit, pro, o vtinam aliquis det. quomodo & Ieremias: Quis, inquit, dabit capiti meo fontem lachrymarum? Notandum & illud, quamuis sit exiguum, quia videri posset nomen Israel esse datiuus, cum dicitur: Quis dabit ex Sion salutare Israel, ex Græcis & Hebræis constare esse genitiuum, qui regatur à salutare. Est enim Græcis τὸ σωτήριον τοῦ ἰσραήλ, hoc est, salutem Israelis, hoc est, ei necessariam & expectatam. Hebræis est nomen ישועת Iesuath, in regimine scilicet genitiui positum.

Rom. 7.

Ierem. 9

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XIIII.

PRopheta præmissa ad Deum quæstione, qua quærit qui sint Dei domum ingressuri, Deum inducit præcipientem & certam formulam viuendi, maxime cum proximo (cuius dilectio, legis est plenitudo) constituentem: quam qui seruauerit, in domo Dei perpetuò firmus permanebit, nullo vnquam tempore suo loco mouendus.

PARAPHRASIS.

PSAL. 14. DAVID.

Domine quis habitabit in tabernaculo tuo?

** aut quis requiescet in monte sancto tuo?*

DOmine quis habitabit tecum in cœlesti domo tua, cuius tabernaculum tibi in monte Sion constitutum, figura quædam est & vmbra? * quis stabilem habebit sedem tecum in altissimo monte cœlorum, qué tu peculiariter inhabitas, cuius & mons noster Sion (quem & ipsum in sedem tibi in terris delegisti) typus quidam est?

DEVS. *2 Qui ingreditur sine macula,*
** & operatur iustitiam.*

2 Is mecum fixam habebit mansionem, qui ante omnia conuersatur sine omni vitiorũ labe,* ac deinde totum se iustitiæ addixit, atque animo prompto omnem operatur iustitiam. In his enim duobus perfecta laus est, vt quis & à malo primum recedat, & bonum deinde studiosè faciat, vtque legis diuinæ vetita per libidinem animi non attingat, & quæ iussa sunt, per negligentiam non omittat.

3 Qui loquitur veritatem in corde suo.
** qui non egit dolum in lingua sua.*

3 Hæc autem præstat, qui non cogitat in corde suo aliquam falsitaté, qua proximum decipiat, sed tantum veritatem concipit apud se,* & quemadmodum corde suo neminem decipere proponit, ita etiam nec per linguam suam aliquem fraudare studuit.

4 Nec fecit proximo suo malum,
** & opprobrium non accepit aduersus proximos suos.*

4 Qui insuper non solum animo vel lingua nemini nocet, sed multo minus reipsa & facto, nullum inferens proximo suo malum, nullam iniuriam vel damnum, nihil in alterum committens quod non sibi ab alio factum vellet.* Qui denique non modo sibi ab omni in proximum maleficio temperat, sed etiam non suscepit æquo animo, neque sustinuit opprobrium aliquod à quopiam iactari contra proximos suos, immo quantum in se fuit, omnem proximi contumeliam & iniuriam auertere conatus est.

5 Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus,
** timentes autem Dominum glorificat.*

5 Quin etiam improbos & malignos homines, etsi genere, opibus & gloria florentes, & apud mundum insignes pro nihilo ducit, quatenus mali sunt:* reuerentes autem, & colentes Dominum magnifacit ac laudat, licet humiles sint & obscuri, & apud homines abiecti ac contempti. Nimirum quia virtutem & iustitiam ex animo colit & amat, vitia autem penitus detestatur.

6 Qui iurat proximo suo, & non decipit,
** qui pecuniam suam non dedit ad vsuram.*
** & munera super innocentem non accepit.*

6 Qui etiam si quid Deo teste cuiquam promiserit, seque (necessitate compellẽte, aut vtilitate suadente) iureiurãdo obstrinxerit, etiamsi molestum id sit, & sibi damnosum, non tamen fallit proximum, sed summa fide quod promisit, præstat:* qui postremùm nec dando nec accipiendo peccauit, neque suam pecuniam indigenti mutuatus est ad accipiendam vsuram, sed contra sine spe aut pacto fœnoris lubenter inopi mutuatus est,* neque munera aliqua (quæ etiam sapientes & iustos excæcare solent) accepit ob sententiam vel testimonium dicendum contra innocentes iniquo iudicio opprimendos, sed contrà potius innocentum causam, quoad potuit, tutatus est.

7 Qui facit hæc, non mouebitur in æternum.

7 Qui hæc fecerit, hic mea protectione securus nunquam mouebitur, sed semper immobilis persistet, nulla vnquam vel in hac vita, vel in futura deijcietur tempestate. Habitabit enim mecum in superna mea ciuitate Hierusalem, quam qui inhabitauerit, non commouebitur in æternum, sed erit sicut mons Sion immobilis.

ANNOTATIONES.

QVIS HABITABIT IN TABERNACVLO.] Per tabernaculum & montem sanctum, quidam Hebræorum ad literam intelligunt montem Sion, & tabernaculum Moysi in eo monte à Dauide erectum: intelliguntque hoc Psalmo doceri, quo modo dignè Leuitæ in tabernacula Dei habitare possint, aut etiam quomodo omnes Israelitæ dignè in hunc montem ascendere possint. Alij verò Hebræorum intelligunt per mõtem & tabernaculum, totam terram promissionis, quæ per hæc intelligitur, Exodi 15. cum dicit Moyses: Introduces eos, & plantabis in monte hæreditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es Domine, &c. Atque hi pro verbo, habitabit, vertunt, quis peregrinabitur: quemadmodum etiam Hebraicum verbum significat, vt significetur Israelitas in terra promissionis aduenas fuisse & peregrinos. Inter Latinos verò plerique per tabernaculum Dei, Ecclesiã Christi hic in terris militantẽ accipiunt, eo quod nomen tabernaculi militantibus propriè & non in pace viuentibus cõueniat, nec est Grecis propriè habitabit, sed παροικήσει, quod propriè est incolet, aut peregrinabitur. quemadmodũ legit diuus Augustinus. Incola autẽ seu peregrinus is dicitur, qui aliena in domo aut regione ad tẽpus moratur. Itaque prior pars primi versus ad Ecclesiam hic militantẽ referri posset, posterior ad triumphãtẽ, in qua requiescitur post labores & peregrinationes. Verũ quoniã in fine Psalmi, cum secundum propositam quæstionem subiungendũ videbatur: Qui facit hæc, habitabit in tabernaculo meo: subiungit Dominus, Qui facit hæc, non mouebitur in æternũ. quasi quisquis habitauerit in tabernaculo dei, non moueatur in æternum. Hinc rectius etiam secundum primum & literalem sensum, per tabernaculum & montem Dei, intelligitur regnum cœlorum, quod aliquoties in scripturis tabernaculum Dei vocatur, eo quod, teste diuo Paulo, Moysaicum tabernaculum, figura fuerit cœlestis habitationis Dei, vt cum postea dicit Propheta Psalmo 60. Inhabitabo in tabernaculo tuo in secula. & in Apocalypsi: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, &c. Nec male verbum παροικήσει, hoc est, incolere, conuenit habitaturis in regno cœlorum, cum illud gratia Dei donetur, & naturæ nostræ per sese non debeatur, vt non simus eius naturales ciues, sed tantum ascripti & adoptiui. Obseruandum autem in hoc Psalmo, quàm exactè & ordinatè ea prosequitur Propheta, quæ ad perfectam pertinent iustitiam, quemadmodum indicat Paraphrasis. In qua & illud obseruandum, in his quæ negatiuè efferuntur etiam indicari aliquid affirmatiuum quod perfectius sit, vt cum dicitur: pecuniam suam non

dedit

dedit ad vsuram: non solum significatur, eum qui iustus esse volet, pecunia sua non abuti ad oppressionem proximi, sed ea rectè vti ad subleuandum proximum.

Tituli inscriptio ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XV.

ORAT Propheta Dei tutelam, sanctis se deditum esse, & ab impijs abhorrere profitetur, eo quod Dominum sibi in suam elegerit hæreditatem, quod agnoscens Dei beneficio sibi contigisse, gratiarum actionem pollicetur: de cuius assidua præsentia ac protectione gauisus, certò etiam sibi promittit corporis resuscitationem, ac æternam & perfectam ex conspecta Dei facie fœlicitatem. Quoniam autem vt in alijs, ita & in hac oratione, Christi typum gessit Dauid: ideo quædam hic sic posita sunt, vt secundum exactam significationem non Dauidi per se conueniant, sed in Christo solo, qui est veritas, perfectè sint impleta, per quem & quodammodo Dauidi, omnibusque sanctis eadem competunt. Proinde quæ Psalmus habet de sancto non visuro corruptionem, Petrus & Paulus in Actis de Christo dictum interpretantur, cui soli id propriè conuenit, cui & totus Psalmus excellentiori quodam modo, quàm reliquis sanctis Christi membris adaptatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Conserua me Domine, quoniam speraui in te:

** dixi Domino, Deus meus es tu, quoniã bonorum meorum non eges.*

CVstodi me Domine inter huius mundi pericula, in hoc impiorum hominum consortio. quod certè ob id merito facere debes, quoniam non in meis viribus, non in falsis diis, non in fragilibus huius sæculi rebus, sed in te omnem meam spem collocaui, qui in te sperantes nunquam tua custodia destituis.* Ego enim tibi omnium Domino dixi, tu Domine es Deus meus, quem solum colo, à quo totus pendeo, qui mihi omnium meorum bonorum fons es, quoniam tu bonorum quæ ego facio non eges, nihil hæc tibi commodi afferunt, sed ego contra tuis donis egeo. PSAL. 15.

2 Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit omnes voluntates meas in eis.

2 Quoniam autem Deo mea opera commodare nequeo, ideo Dominus fecit, vt omnes voluntates meæ mirabiliter essent in sanctis ac iustis hominibus, qui hic mecum in hac Dei terra peregrinantur, & ad possidendam regionem cœlestem asscripti sunt. Hos vnicè me fecit diligere, ita vt summopere cum illis semper esse, & in eorum cœtu consistere cupiam. In hos omnia mea studia conferre me facit, vt omnibus modis his prosim, & iuuem quibus quæcunque impensa fuerint officia, non aliter illi grata sunt, quàm si illi impensa essent. a

3 Multiplicatæ sunt infirmitates eorum:

**postea accelerauerunt.*

4 Non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus:

** nec memor ero nominum eorum per labia mea.*

3 Impiorum autem hominum, qui nec nomine quidem digni sunt, qui, Deo vero derelicto, multiplicauerunt sibi idola infirma, in quibus confidentes omni destituuntur vera animi fortitudine, * & deinde ad ea colenda æstuanti desiderio properarunt, nihil quantumuis graue eorum gratia facere detrectantes. b

4 Horum certè iniquas congregationes, immo conuenticula, quæ fiunt ad offerendum sanguinem pecudum, ego non congregabo, cum illis partem habere nolo, in illorum cœtu minime consistam, * nec de his vnquam honorificè loquar, non dignabor eos memoria nominum suorum, qua inter iustos indigni sunt.

5 Dominus pars hæreditatis meæ:

** calicis mei,*

** tu es qui restitues hæreditatem meam mihi.*

5 Ideo autem idololatrarum, omniumque iniquorum hominum communionem contemno, quia Dominus ipse est mihi cum sanctis suis portio mea hæreditaria, in quo omnia mea propria bona possideo, quem vnum omni diligentia colere cui, soli gratificari studeo.* Ipse mihi quasi dulcis portio calicis, quæ ipso distribuente mihi contigit.* Tu Domine es, cuius munere hanc hæreditatem semel amissam recepi, quique eandem mihi semper integram & saluam seruabis, firmamque mihi constitues, ne quandoque eam amittam, & suo tempore perfectè ac securè hanc mihi possidendam trades, cùm te mihi videndum facie ad faciem exhibebis. c

6 Funes ceciderunt mihi in præclaris:

** etenim hæreditas mea præclara est mihi.*

6 Perinde certè mihi euenit, ac si funes mensorij, quibus agri diuidi solent cecidissent mihi in amœnissimis & pulcherrimis locis.* Nam hæreditas mea, quæ Deo diuidente mihi obtigit, quasi sorte quadam, mihi admodum est & habetur speciosa, vt præ illa nullam aliam mihi optandam ducam. sicut certè ei nulla est præferenda, non ea quam in terris carnales sibi homines delegerunt, nec alia quæuis.

7 Benedicam Dominum, qui mihi tribuit intellectum

** insuper & vsque ad noctem increpuerunt me renes mei.*

7 Gaudeant proinde alij in suis hæreditatibus quas eligunt, ego certè semper gratias agam Deo, illumque laudabo, quod mihi hanc mentem dederit & intellectum, vt abdicato malorum consortio, omnique terrena hæreditate, sanctorum communioni interesse, ac Domino Deo adhærere prælegerim, neque enim huiusmodi intellectus homini inesse potest, nisi Deo donante, * ex cuius dono etiam mihi contingit, vt tota die vsque ad noctem intimi affectus mei semper erudiant me, sug-

gerentes quæ Deo grata, quæque ingrata, & cessantem me semper admonentes, & corripientes.

8 Prouidebam Dominum in conspectu meo semper:

** quoniam à dextris est mihi, ne commouear.*

8 Ante oculos mentis meæ semper opposui mihi Dominum, vnde in d
conspectu meo semper illum vidi, ita vt in omnibus quæ cogitarem, loquerer, aut facerem, ad illum respicerem, & præsentem mihi cogitarem, * quod meritò sane facio. Nam re vera semper adest mihi præsens, & quasi à dextris adstat, ad ducendum me & defendendum semper paratus, ne vnquam vel calamitatibus, vel prauorum suggestionibus, aut persecutionibus deiiciar, & cadam.

9 Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea.

** insuper & caro mea requiescet in spe.*

9 Propter quod incredibili lætitia perfusum est cor meum, & ex magna mentis lætitia etiam lingua mea exultauit, per quam cum iubilo gratias deo non cesso agere, & eius in me beneficia prædicare.* Ad hæc etiam corpus meum ob mortis necessitatem non grauabitur mœrore, sed cùm somnus mortis aduenerit, post transactos huius mundi labores placidè requiescet in sepulchro, cum bona certaque spe futuræ resurrectionis.

10 Quoniam non derelinques animam meam in inferno.

** nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

10 Scio enim te non relicturum animam meam apud inferos, aut in morte,* neque sines, vt ego, qui sanctitati & iustitiæ studeo, perpetuam incurram in corpore meo corruptionem, sed morte & corruptione superiorem me facies, resuscitans me nouissimo die, per eum qui mortis victor, à morte & ab inferno detineri non poterit, nec reliquorum hominum more corruptionem & putrefactionem patietur, sed tertia post mortem die resurget è sepulchro, primogenitus omnium mortuorum.

11 Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitia cum vultu tuo:

** delectationes in dextera tua vsque in finem.*

11 Istud autem te facturum confido, quia tu mihi fecisti cognitas vias, quibus perueniatur ad æternam vitam corporis simul & animæ: ad quam cùm te donante peruenerim, tum demum contemplatione tui vultus me omni lætitia satiabis sine fastidio, vt præter te nihil aliud desiderare valeam vnquam. * Tu enim semper in promptu habes iucunditates quas ex tua munificentia, quasi dextera quadam manu, vsque in æternum tuis depromas & largiaris. His in æternum perfruentur illi, quos contigerit in dextera tua collocari in optimorum tuorum bonorum fruitione.

ANNOTATIONES.

Christiani ferè psalmorum interpretes hunc Psalmum de solo Christo accipiendum existimant, ratione sanè vrgente adducti, nimirum quod versum penultimũ huius Psalmi & Petrus Actuũ 2. & Paulus Actuum 13. nequaquam Dauidi, sed soli Christo conuenire interpretatus sit. Verùm cùm reliqua Psalmi aptissimè in Dauidem quadrent, non absurdè quidam etiam in hoc Psalmo Dauidem de se loquentem intelligunt, sed sic, vt cùm sciret prophetico spiritu se Christi in multis gerere figuram, & in suo regno illius regnum adumbrari, quædam etiam in hoc Psalmo vt in aliis quibusdam similibus, inseruerit, quæ vel omnino sibi non conuenirent, sed ei tantum quem repræsentabat, Christo venturo, vel sibi non tam perfectè & verè, quàm illi, vt meritò in scripturis noui testamenti Christo accommodentur, quòd de eo vel solùm vel præcipuè ea dicta sint. Quale est quod hic in penultimo versu dicitur de non relinquenda anima in inferno, aut carne non visura corruptionem. Id enim vel omnino non quadrat in Dauidem, vel non tam verè & perfectè quàm in Christum, per quem solum aliquo modo in Dauidem, reliquosq; fideles competit, cuius beneficio alibi audet dicere Dauid: Deus redimet animã meã de manu inferi. Et Iob dicit: Scio quod redemptor meus viuit & in nouissimo die de terra surrecturus sum. Et Christus ipse de credentibus in se dicit: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternũ. Non videre autem mortem, non multum diuersum est à non videre corruptionem. Itaque cum obseruare liceat, in nouo testamento pleraque alia sic citari ex Psalmis aut aliis scripturis de Christo, quasi illi propria, quæ tamen primo & ad literam de aliis dicta sunt quibus tamen tantum imperfectè & ex parte competũt, vt omnia in ipsa veritate deprehenduntur perfectiora, quàm in figuris & vmbris, secuti peritissimorum quorundam iudicium, non iudicauimus absurdũ, Psalmum hunc Dauidi attribuere, vel ob id quod hic Psalmus non tantum in hoc editus videatur à spiritu sancto, vt sciremus quomodo Christus aliquando orauerit, sed quo formam haberemus, qua & nos ad exemplum Dauidis, tum veteris, tum noui, orare possimus. Dedimus ergo sensum, qui cum Christo etiam omnibus iustis conueniat, secuti receptissimas in scripturis phrases, quanquam, vt diximus, quædam in hoc Psalmo Christo vel vnicè vel præcipuè competant. Quod si qui mordicus totum hunc Psalmum soli Christo attribuendum putent iuxta eam rationem quam secuti sunt qui in mysticis sensibus toti versantur, ne hi frustrentur suo voto, nec conquerantur, subiecimus & alteram eiusdem Psalmi paraphrasim, qua omnia penè huius Psalmi sic Christo accommodantur, vt ei sint propria.

Act. 2. Act. 13. Psal. 48. Iob 19. Ioan. 8.

Titvli inscriptio ipsi Da. &c.] Quanquam, vt superius diximus, parũ tribuendum sit titulis Psalmorum, ob incertam significationem dictionum Hebraicarum, tamen vt aliquid dicatur de noua hac inscriptione, sciendum pro hac oratione. Tituli inscriptio, Hebræis esse dictionem מִכְתָּם Michtam, quæ non huic tantum Psalmo præfigitur, sed etiam postea Psalmis 55. 56. 57. 58. & 59. Pro qua Septuaginta semper verterunt dictionem. στηλογραφία.

Dictione Hebraica, quæ vel aurum significat, vel secundum quosdam, margaritam preciosam, aut diadema, aut aliud insigne segmentum, rectè intelligitur significari, quod hic Psalmus preciosus esset

Dauidi,& merito certè, ob eius singularem excellentiã. Ita & dictione Græca rectè intelligimus significari, Psalmum hunc meritò perpetua retinendum & celebrandum memoria, veluti inscriptionem tituli, quæ ad perpetuam alicuius memoriam conseruandam fieri solet. Notandum enim, cùm apud nos legitur,tituli inscriptio, nomen tituli,non accipiendum pro eo quod apud nos propriè significat.Sic enim significat ipsammet inscriptionem alicuius operis, quæ libro,aut operi,aut statuæ superscribitur quo argumentum aut artificem operis noscamus. quomodo Ioannes inscriptionem crucis Latino nomine vocauit τίτλον, pro quo alij dixerũt ἐπιγραφήν. At ex dictione Græca patet titulum debere accipi pro monumento,columna,aut statua in alicuius rei memoriam erecta.Id enim Græcis significat στήλη,& Latinis etiam dicitur titulus. quomodo Gene.28. Iacob dicitur lapidem erexisse in titulũ.Ideo studiosius annotauimus, ne quis in Psalmis hanc inscriptionem habentibus philosophetur non satis solidè de titulo crucis Christi.

a SANCTIS QVI SVNT IN,&c.] Græca non habent,volũtates meas;sed αὐτοῦ hoc est,suas.quomodo & legit & exponit diuus Hieronymus in commentariis. Augustinus item epistola 59.vbi tamen postea asserit codices emendatiores & electioris authoritatis habere non suas,sed meas atque hoc modo legit ipse in libro commentariorum in Psalmos. Vbi tamen non legit in tertia persona, mirificauit,sed in prima,mirificaui. Itaque tri lex inuenitur huius loci lectio apud Latinos: Mirificauit voluntates suas, Mirificaui voluntates meas:& tertia, quæ iam recepta est, Mirificauit voluntates meas. Quæ nostra lectio an ex duabus illis prioribus sit contexta, vt ex vna acceperit pronomen, meas,ex altera verbum mirificauit:an verò nostra lectio prima fuerit antiquior, quæ postea sit altero istorum duorũ modorum mutata,eo quod pronomẽ, meas, non videretur verbo tertiæ personæ conuenire,dubitari potest.Certe eam lectionem,quę habet,meas, esse veriorem Hebræa docent,atque sic etiam Gręcos codices olim habuisse videri potest ex diuo Augustino cum dicat emẽdatiores & electioris authoritatis libros sic habere.Nam Græcos codices consulere solitus fuit diuus Augustinus,non Hebræos. Iam & Græca vt hodie leguntur,in hoc versu dupli cem habent distinctionem.nam quod habet, πάντα θελήματα,hoc est omnes voluntates,potest esse accusatiuus, qui construatur cum verbo iuxta lectionem diui Hieronymi. Aut potest esse nominatiuus seorsum positus, vt sit hæc distinctio: Sanctis qui sunt in terra eius,mirificauit Dominus,(nam,Dominus,habent Græca)hoc est,Dominus mirabiliter admodum egit cum sanctis suis. Et deinde noua subiiciatur sententia,πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ,ἐν αὐτοῖς, omnes voluntates eius in eis, hoc est,ab eis adimplentur omnes voluntates Dei. Sic enim distinguit & interpretatur Euthymius, ob quem hæc annotanda duximus, ne quis in eius lectione turbetur. Cæterum vt intelligatur ratio paraphraseos huius versus, quam ad originalem sensum accommodare conati sumus, sciendum Hebræa hunc habere sensum:Bonum meum non ad te,scilicet peruenit. Ad sanctos qui in terra sunt,& magnificos, omnis voluntas mea in eis est. Quo significatur, vtilitatem bonorum suarum operationum non peruenire ad Deum,qui in cœlis existens nullius eget:sed ad sanctos,qui in terris degunt,& ob id omnem suam voluntatem illis adiecisse vt illis prodesset.Itaque, mirificauit,exposuimus pro mirificè addixit,quod verbum in altero sensu,quo hæc omnia appropriantur Christo,rectè exponitur pro,admirandas fecit.

b MVLTIPLICATAE SVNT.&c.] Vt huius & sequentis versus verus habeatur sensus,sciendum in originalibus Hebræis, quanquam & ipsa obscura admodum sint in priori versu,qui ob id variè transfertur à diuersis, tamen omnium consensu psalmistam significare se abhorrere à consortio & sacrificiis idololatrarum, quemadmodum superiori versu significauit se summè delectari sanctis Deum colentibus. Vnde & mox rectè subiicit: Dominum esse partẽ suam hæreditariã,quã scilicet sibi delegit contra idololatras. Nec potest apud Hebræos hic esse sensus, nisi apud eos alicubi subintelligatur relatiuum,qui,quod apud eos non est nouum,vt sic vertatur: Qui multiplicauerunt idola sua,(vel dolores suos, vtrumque enim dictio Hebræa significat) & post alium accelerauerunt:(vel alij,nempe Deo,donauerunt) non libabo libamina eorum,vel, Multiplicauerunt labores suos,qui post alium accelerauerunt: non libabo, &c. Itaque si similem sensum in nostra lectione retinere velimus(ad hoc enim laborandum putamus,vt quàm fieri potest proximè accedamus ad sensum originalis linguæ) relatiuum, eorum,in 3. versu non erit referendum ad eosdem, de quibus in 2.versu, sanctos scilicet,vt communiter intelligitur nostra lectio,sed ad impios, de quibus etsi non facta sit prius expressa mentio, tamen in sequenti versu sancti insinuantur.Nam etiã apud Hebræos relatiuum sine expresso antecedẽte nonnunquam ponitur, vt patet in principio Psalm. 86. Fundamenta eius in montibus sanctis. Et apud nos Psal. 88. item cùm odij causa aliquẽ nominare nolumus,relatiuum expresso caret antecedente.vt cum Iuno de Semele pellice ait:Ipsa petenda mihi,ipsam, si maxima Iuno ritè vocor perdam. Et hic dicitur:Non ero memor nominum eorum per labia mea Hanc intelligentiæ rationem in Paraphrasi indicatam si ample cti velimus, per infirmitates, rectè intellexerimus cum D.Hieronymo idola gentiũ.Sicut enim verum Deum Propheta sæpe vocat suam fortitudinem,ita & idola gentium rectè dicũtur earum infirmitates, quòd cum in illis confidant,per illa sint infirmæ, & nihil boni possint peragere, aut quicquam mali superare.Quod si hanc intelligentiam quis nimis coa-ctam putet, & secundum communem intelligentiam relatiuum,horum, ad sanctos referri velit, de quibus in secundo versu,habebit in secunda Psalmi huius Paraphrasi explicationem horum versuum communem,eam si lubet sequatur.

c DOMINVS PARS,&c.]Qui Christo hæc propria esse volunt,per hæreditatem Christi, hoc loco Psal 2. & duobus sequentibus intelligũt ecclesiam ex gentibus potissimum collectam, de qua Psal.2.dictum est:Postula à me,& dabo tibi gentes hęreditatẽ tuã. Itaque intelligunt Christum vocare Dominum partem hæreditatis suæ,quod is esset, quem tanquam suam portionẽ sibi ecclesia Christi hæreditas, delegisset:ita & partem calicis Dominum Deum vocari intelligunt,quod ipse esset merces & præmium passionis Christi,qui calicis nomine aliquoties in nouo Testamẽto significatur. Et cum sequitur:Tu es qui restitues hæreditatem meam mihi:intelligunt significari gentes à Deo alienatas, per fidem Christo restituendas. Verum simplicius fuerit secundum scripturæ phrasim intelligere,Dominũ dici partem hęreditatis,quod ipse sit portio hæreditaria iustis:partem item calicis,quod ipse sit veluti attributa iustis

partem itẽ calicis,quod ipse sit veluti attributa iu-
stis portio,qua illis datum est frui,& sese oblectare.
quomodo supra Psal. 9: dixit: Ignem & sulphur esse
partem calicis impiorum. Calicis enim nomine , se-
cundum Hebræã phrasim designatur quicquid ali-
cui ferendum,sentiendum,hauriẽdum,& possiden-
dum obtingit. In hunc sensum ex Ecclesiastico vsu
clericis dicẽdus præcipitur hic versus. Quomodo &
Numeri 18. dicit Dominus Aaroni: Ego pars & hære
ditas tua. Iam quo verus habeatur sensus eius partis:
Tu es qui restitues hæreditatem meã mihi: sciẽdum
est Hebræa habere: Tu sustẽtas sortem meã. Quo si-
gnificat propheta, Dei singulari gratia & beneficio
fieri,vt quæ ipsi obtigit portio,salua illi maneat,nec
ab ea excidat,sicut plerũque contingit à sua posses-
sione quosdam deturbari, quòd nullus eos tueatur,
Quẽ sensum valde singulare vt & nostra lectio reti
neat,cõpositũ,restitues, pro suo simplici,statues, vt
frequenter fit , accipiẽdum est: quãquã etiam possit
intelligi de restitutione vitæ æternæ,quam per pec-
catum omnes amisimus. Verũ Græcis non est futu-
rum tẽpus,sed, sicut & Hebræis,præsens participiũ,
ἀποκαθιστῶν,hoc est restituẽs , vel statuens,vt magis
intelligamus significari nõ quid Deus nobis postea
facturus sit,sed quid modò præstet,nempe quod no
bis firmã facit delectã à nobis hęreditariã possessio-
nem, Aut si quis vrgere velit prępositionem Re,po-
tius intelligere debeat,Deũ se modò nobis restitue-
re,quem per peccatum semel omnes amisimus.

d PROVIDEBAM, &c.] Quidam istud sic intelligũt,
quasi his verbis Propheta prædicet Dei in se bene-
ficiũ,quod scilicet Deus se illius oculis semper obii-
ciat semperq; præsentẽ exhibeat. Verũ Hebræa ha-
bent: Posui Dominũ in cõspectu meo. Vnde magis
sic intelligendũ est: Ego in omnibus quæ dixi,vel fe
ci,semper ad illũ respexi,sempereũ mihi pręsentem
cogitaui , cuius timore à malo semper reuocabar.
Quod autẽ sequitur: Quoniã à dextris est mihi,&c.
sic cum superiori connecti potest : Meritò Domi-
num mihi præsentem cogito, quoniam reuera mihi
se semper præsentem exhibet , tanquam dux & de-
fensor meus. Aut sic: Quod Dominũ semper mihi
præsentem cogito , non ex me habeo , sed ex Dei
beneficio , videlicet quoniam semper mihi præsens
adest. Notandum tamen , hanc partem ex Hebræo
verti posse hoc modo: Quoniam à dextris est mihi,
non commouebor.

CARO MEA, &c.] Dum dicit, requiescet, signi
ficat iustorum mortem,verum esse somnum. In scri-
pturis autem quãdoque omnium hominum mors,
tam iustorum quàm iniustorum, somnus dicitur. vt e
Danielis 12. Multi qui dormiunt in puluere terræ,
euigilabũt: alij in vitam. alij in opprobriũ. Aliquan-
do sola iustorum hominum mors, somnus dicitur. vt
cum dicit ad Thessalonic. Paulus: Nolo vos ignora-
re de dormientibus , &c. Generali autem ratione
omnium hominum mors, somnus dicitur. Primum,
quia sicut post labores diurnos homo se tradit
quieti & somno, vt adueniẽte die resurgat ad inter-
missos labores: ita post laboriosam hanc vitam,cor-
pus hominis in sepulchro quieti traditur in nouissi-
mo die iudicij, à morte, tanquam à somno , resusci-
tandum, diuina virtute. Deinde quia sicuti in som-
no cessant quidem exteriorum sensuum operatio-
nes, non autem interiorum virium: ita in morte cor-
pus quidem ab omni operatione cessat, anima verò
viget,& suis adhuc vtitur potẽtiis. Quoniam autem
hæ rationes peculiariter sanctis competunt, meritò
frequenter sola illorum mors , somnus dicitur : Illi
enim soli in hac vita laborant,cùm contrà iniquorũ
opera nihil nisi vanitas sint , & res planè inanes. qui f
etiam quoniam in hac vita, quæ laboribus destinata
est, quietem semper quærunt, non in morte requie-
scunt, sed à quæsita quiete ad perpetuam transeunt
inquietudinem. Sancti etiam soli in nouissimo die
resurgere dicuntur, cùm transeãt à morte ad vitam
æternam : impij verò à morte corporis ad mortem
animę & corporis perpetuã. Siquidem illorum vita,
cùm sit alienata à Dei contemplatione, in qua sola
consistit vera vita, potius mors est quàm vita. Præ-
terea neque illorum animæ iacentibus corporibus
in sepulchro aliqua quiete fruũtur, neque suis pro-
priis funguntur officiis , sed maxima inquietudine
semper exagitantur. Nec magis quiescere dici pos-
sunt impij mortui , quàm is qui in somno grauibus
& horribilibus insomniis ita turbatur & molestatur,
vt nõ surgat somno refectus, sed magis defatigatus.

DELECTATIONES IN DEXTERA, &c.]
Græcis in Complutensi editione , & apud Euthy-
mium, est singularis numerus τερπνότης. hoc est dele- i
ctatio , quomodo & Augustinus legit. Hebræa ta-
men habent pluralem numerum, sicut & Germani-
cum exemplar Græcum , vt meritò nostra lectio
mutari non debeat, nec existimari viciata.

QVANQVAM *autem eodem fere modo totus hic Psalmus Christo accommodari possit, quo iam expositus est generaliter de omnibus, excepto penultimo versu: potest tamen etiam hic Psalmus, quoad omnes pene versus, de Christo sic intelligi, vt illi soli conueniat, de quo principaliter hunc Psalmum intelligendum docent Petrus & Paulus. In hunc scilicet qui sequitur modum.*

PARAPHRASIS PSALMI EIVSDEM CHRISTO PROPRIA.

1 Conserua me Domine, quoniam in te speraui:

** dixi Domino. Dominus meus es tu.*

** quoniam bonorum meorum non eges.*

CONserua me Domine pater ab inimicis me ad mortem quęrẽtibus, ne ante tempus à te constitutum mortem obeam, aut in morte permaneam , ego enim in te Domine omnem meam fiduciam collocaui: * Dixi tibi omnium Domino, Deus & Dominus meus secundum assum ptam humanitatem es tu, à quo totus in omnibus pẽdeo. Quod quidem merito dixi mihiq́ue persuasi, * quoniam tu nõ eges meorum bonorum nihilque tibi omnium bonorum fonti conferunt mea opera , sed ego contra tuorum bonorum egeo, omnesq́ue hi , quos liberandos & sanctificandos dedisti mihi , meorum egent bonorum.

2 Sanctis qui sunt in terra eius , mirificauit omnes voluntates meas in eis.

2 In his sane, quos ab æterno sibi sanctificare decreuit , & qui adhuc mecum in hac terra peregrinantur, atque ad possidendum regnum cœlorum asscripti sunt, Dominus meus fecit, vt quæ ego pro ipsorum salute volui & feci, summæ essent admirationi, quantumuis hæc impiis ridicula & stulta habeantur.

3 Multiplicatæ sunt infirmitates eorum:

3 Horum postquam peccata, & ad bene operandum imbecillitates,

corum

** postea accelerauerunt.*

eorum item infirma idola sunt multiplicata, * tum deinde festinauerũt
ad fidem in me, & ad ecclesiam meam, agnoscentes se Dei gratia, meis-
que meritis indigere.

4 Non congregabo conuenticula eorum in sanguinibus.

** nec memor ero nominum eorum per labia mea.*

4 Et quidem bos tum ex Iudæis, tum ex gentilibus in vnam mihi con-
gregabo ecclesiam, verum non congregabo eorum collectiones ad of-
ferendum sanguinem pecudum, ad quem offerendum hactenus, tum
Iudæi, tum gentiles congregari solent: sed ad offerendum sacrificiũ lau-
dis patri meo gratissimum, sacrificium item corporis & sanguinis mei,
quod sit communionis ipsorum testis, * nec amplius eos nominabo no-
minibus, quibus vocati sunt in Iudaismo vel gentilitate, sed scribam su- Apoc. 3.
per eos nomen Dei mei, noménque ciuitatis meæ, & nomen meũ nouũ,
vt iam omni discretione nominum sublata, omnes Christi dicantur, &
membra mea, Deique filij. Per me enim inter eos non erit distinctio Iu
dæi & gentilis.

5 Dominus pars hæreditatis meæ:

** & calicis meæ:*

** † tu es qui restitues hæreditatem meam mihi.*

5 Fœliciter autem lege Mosaica, falisque idolis relictis, ad me prope-
rabunt. Nam Dominus ipse erit portio & merces fidelis populi mei, quẽ
ex omnibus gentibus collectum in meam mihi pater dedit hæredita-
tem. * Ipse idem merces erit & præmium calicis passionis meæ, quem
pro salute populi mei bibiturus sum. * Tu Domine hæreditatem, quam
mihi ab æterno destinasti, sed diaboli fallacia mihi erepta est, iam per
mortem meam liberatam ab eius tyrannide mihi restitues. † Tu mihi
eam tutaberis, integrámque & saluam constitues, vt ex eis qui in hære-
ditatem mihi ceſſerunt, nemo pereat, quantumuis impiorum maximis
conatibus sint oppugnandi.

6 Funes ceciderunt mihi in præclaris:

** etenim hæreditas mea præclara est mihi.*

6 Perinde certè mihi accidit, ac si funes diuisorij cecidiſſent mihi in
egregijs aliquibus locis. * Nam hæreditas, quæ mihi ex patris mei diui-
sione contigit, admodum est egregia, & insignis, mihíque amabilis,

7 Benedicam Dominũ qui tribuit mihi intellectum:

** insuper & vsque ad noctem increpuerunt me renes mei.*

7 Itaque Dominum semper laudabo, qui me suis consilijs semper iu-
uit, ac intellectum dedit, quo scirem quomodo meos mihi rursum asse-
rerem, & è captiuitate liberarem, * quin etiam ex patris mei dono, inti-
mi affectus animi semper me erudierunt, vt scirem quid patri gra-
tum esset.

8 Prouidebam Dominum in conspectu meo semper.

** Quoniam a dextris est mihi ne commouear.*

8 Proposui mihi velut scopum ante oculos mentis meæ semper Do-
minum, qui ante oculos semper obuersatus est, ita vt in omnibus grati-
ficari ei studerem, quod sanè meritò feci, * Quoniã se mihi semper præ-
sentem exhibet, & dux atque defensor meus existens, quasi à dextris mi
hi semper adest, ne vnquam calamitatũ oneri succumbam, aut vlla me
perdere poſſit hominum improbitas.

9 Propter hoc lætatũ est cor meum, & exultauit lingua mea.

** insuper & caro mea requiescet in spe.*

9 Propter quod lætatus est animus meus, sed & lingua mea iubila-
uit, * quin etiam corpus meum, etsi morti propinquum, etsi morti ob-
noxium, in spe bona futuræ mox à morte resurrectionis, placidè requi-
escet in sepulchro.

10 Quoniã non derelinques animam meam in inferno:

** nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

10 Idque ob id, quoniam scio te, animam meam descensuram ad in-
fernum, pro populi mei liberatione, non ibi derelicturum, * neque sines
me sanctum tuum, reliquorum hominum more, in corpore sentire pu-
trefactionem, sed tertia a morte die me resuscitabis amplius non mori-
turum: animam quidem ex inferno, corpus vero ex sepulchro reducẽs.
Neque enim congruum est, vt quem tibi consecrasti, atque omnium gẽ-
tium regem designasti, & primogenitum mortuorum esse voluisti, tan-
diu vita careat, quoad corpus corrumpatur.

11 Notas mihi fecisti vias vitæ:

** adimplebis me lætitia cũ vultu tuo,*

** delectationes in dextera tua vsque in finem,*

11 Cum hactenus nemo inuenire potuerit vias, quibus à morte cor-
pus ad vitam redeat, & ad æternam vitam homo pertingat, mihi vnicè
demonstrasti, quibus rationibus & ego & mei ad vitam corporis redire,
& ad æternam vitam peruenire poſſemus, nempe per mortem meã, qua
omnium mortem superarem, & ad æternam vitam viam aperirem: * ad
quam cum à morte peruenero, iã omni corporis miseria liberatus, per
contemplationem vultus tui satiabis me, & in anima, & in corpore, om-
ni lætitia, * mihi enim ad dexteram tuam in æqualitate gloriæ tuæ ex-
altato perpetuæ erũt iucunditates, quas munificentia tua indesinenter
in promptu habet, vt mihi, meisque semper eas largiaris.

Oratio Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XVI.

VIR sanctus acerbiſſimè vexatus à Saule, & maximis angustijs preſſus, ardentiſſime Deum inuocat, & vt fecit Psal. 7. innocentiam suam & iustitiam multis modis à Deo probatam proponit, atque ob eam iudicium sibi contra aduersantes fieri exoptat, tum etiam perseuerantiam in iustitia, & diligentem ipsius custodiam, ne quicquam illi nocere pos-

sunt hostes ipsius, quorum (vt quod petit magis impetret) impietatem, iniustam oppressionem superbiam, & crudelitatem commemorat, ac deinde differentiam inter impios & iustos designans, illorum fœlicitatem in caducis huius mundi bonis, suam verò in futura Dei contemplatione & cognitione sitam esse confitetur. Est autē & hic Psalmus, conueniens orationi Christi, per Dauidē in ipsius persecutionibus præfigurata: Sed & cuilibet viro iusto apta est orandi forma contra hostes iniqui ipsum affligentes, siue visibiles, siue inuisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Domine † iustitiam meam:
** intende deprecationem meam.*

EXaudi Domine iustam hanc meam precationem, † Exaudi innocentiam, qua me gessi erga hostes meos, integritatem item causæ meæ, quæ vel me tacente pro me clamat ad te, * propter ipsam adhibe animum tuum ad deprecationem meam, vt eam exaudias.

2 Auribus percipe orationem meam,
† non in labijs dolosis.

2 Ne quæso te quasi surdum præbeas ad orationem meam, sed admitte, & audi eam, quam sanè fundo ex vero animo, purisque labiis, non aliter sentiens atque loquor, † quam item profero labiis, quibus nullam fraudem in proximum locutus sum. Nam dolosa labia non dignum est vt audias.

3 De vultu tuo iudicium meum prodeat:
** oculi tui videant æquitatem.*

3 A te Domine, qui solus æquus es iudex, à facie tua, quæ omnia contemplatur, ad quam pro iudicio intentè suspicio, iam tandem iudicium meis meritis debitum egrediatur, liberando me ab iniustis oppressoribus meis: * Declara omnibus te ea quæ recta & iusta sunt considerare, approbare, eorumque iustam rationem habere.

4 Probasti cor meum,
† & visitasti nocte.
** † igne me examinasti.*
** & non est inuenta in me iniquitas,*

4 Non enim tibi innocentia mea incognita est, qui me optimè pernouisti. Siquidem explorasti animum meum num syncerus esset, & nocte, cum animus maximè vacat ab externis negotiis, magisque se proferunt quæ in animi penetralibus latēt, tum per immissas à te cogitationes cor meum visitasti. † Nocte etiam atque in tenebris calamitatum sæpe animum meum scrutatus es. * Et quemadmodum puritatem auri igne explorant homines, sic exacti tui iudicij examine, † igne item vrentis tribulationis me probasti, * & purum ac syncerum me inuenisti, nec est à te inuenta aliqua in me iniquitas, quam in hostes meos sum molitus.

5 † Vt non loquatur os meum opera hominum:
** † propter verba labiorum tuorum.*
† ego custodiui vias duras.

5 Adeo non est inuenta in me iniquitas, vt non solum non peccarem in eos opere, sed ne quidem os meum maledicendo loquatur opera iniqua, quæ in me iniustè admiserunt homines. † contra quos etiam os meum non est locutum vindictam, cæteraque mala opera hominum carnalium. * Et quanquam carni ob innatam corruptionem durum sit non malè velle, loqui, & facere malefactoribus suis, ego tamen propter amorem & reuerentiam præceptionum tuarum custodiui vias iustitiæ, quantumuis corpori duras ac difficiles, * propter præcepta item tua, vias peruersorum verè duras, quia omnibus molestas, & in se difficiliores quam sunt vitæ tuæ, ego diligenter obseruaui, cauens studiosè ne in eas inciderem, aut eas ingrederer. † Obseruaui quoque eas in aliis mihi adhærentibus, vt si eas in ipsis aduerterem, eosdem illis admonerem, corriperem, & corrigerem. c

6 Perfice gressus meos in semitis tuis:
** vt non moueantur vestigia mea.*

6 Veruntamen hanc meam innocentiam, iustámque conuersationem non meis viribus insolenter arrogo, sed quicquid in me boni & recti est, totum id tuæ benignitati tribuo. Proinde à te peto, vt qui me fecisti ingredi vias mandatorum tuorum, per quæ peruenitur ad beatam vitam, firmes ac perseuerare facias vires animi mei, & appetitiones, actionésque meas in mandatis tuis, * vt non aliquando à recto dimoueantur, atque ita tuæ vltioni & desertioni meipsum reddam obnoxium.

7 Ego clamaui quoniam exaudisti me Deus,
** inclina aurem tuam mihi, & exaudi verba mea.*

7 Ego ad te Domine hac ratione iam clamaui, quia semper me exaudire soles. * Et nunc ergo quæso ne pellas orationem meam, sed adhibe animum tuum ad audiendum, & exaudi verba mea.

8 Mirifica misericordias tuas,
** qui saluos facis sperantes in te.*

8 Fac vt per ostensam tuam in liberatione & defensione mea benignitatem, omnes admirentur tuas misericordias. * Tu enim Domine saluator es omnium sperantium in te, nec vnquam eos tuo præsidio dereliquisti.

9 A resistentibus dextera tua custodi me,
** vt pupillam oculi.*

9 Hostes mei Domine non solum me oppugnant, sed etiam omnipotentiæ tuæ, cui nemo nec debet, nec potest resistere, quantum in se est, resistunt, dum eum, quem regnum tuum obtinere voluisti, regno deiicere student. Ab his ergo vel tui nominis causa me custodi. * ea diligentia & tutela, qua ab hominibus custoditur pupilla oculi, res quidem minima ac tenerrima, & quæ vel leuissimo puluere facilè læderetur, ni diligenti ciliorum tutela muniretur.

10 Sub vmbra alarum tuarum protege me a facie impiorum qui me afflixerunt

10 Sicut solicita auis protegit alis pullos suos ab inuasoribus, ita & tu fortitudine ac misericordia tua me protege ab his, qui me iam aliquandiu afflixerunt. Nos enim ex nobis imbelles ac infirmi, quasi oculi pupilla

pupilla, solumque pulli,si tua protectione destituti fuerimus, mox læ-
demur, ac diripiemur à rapacibus quibusdam vulturibus perdere nos
quærentibus.

11 Inimici mei animam meam circundederunt
** † adipem suum concluserunt.*
** os eorum locutum est superbiam.*

11 Ecce enim Domine, inimici mei ex omni parte circundederunt
me, quærentes vitam mihi auferrre, ita vt quoquo me vertam, mortis
immineat periculum. * Viscera pietatis suæ omnino concluserunt su- b
per me, † pinguedinem etiam & abundantiam diuitiarum reposuerunt
apud se in thesauris suis,& temporalibus bonis elati,ore suo superba lo-
cuti sunt in Deum,& in homines.

12 Proijcientes me circundederunt me,
** † oculos suos statuerunt declinare in terram.*

12 Cum me prius ex suo consortio iniquè eiecerint, omnibúsque
meis bonis deturbauerint, nunc etiam circundederunt me in magno
numero,quærentes me etiam vbiuis latitantem perdere, * in hoc vnum
oculos suos figunt, & cogitationem suam intendunt, vt inuentum me
& captum inclinent in terram,penitusque prosternant.† Apud se etiam
statuerunt deflectere oculos suos in terram, obseruantes callidè quo
fugiam,vt me vel inopinatum capiant.

13 Susceperunt me sicut leo paratus ad prædam.
** & sicut catulus leonis habitans in abditis.*

13 Quantum ad eorum attinet spem,ipsi me iam susceperunt, omni- c
nóque iam stant parati ad suscipiendum me, sicut leo intentus ad ra-
piendam prædam, * & sicut catulus leonis habitans in occultis latibu-
lis suis, & ex his omnia oculis collustrans si qua sese offerat fera. Sic
enim & ipsi truculenti hostes mei crudelissime in hoc intenti sunt, vt- d
me corripiant & lanient.

14 Exurge Domine,præueni eum,& supplanta eum:

14 Verum ò Domine, iam diu satis tuam pro me dissimulasti poten-
tiam, satis diu data est inimicis meis scelerum impunitas: iam tandem
quæso vel inimicorum meorum permotus improbitate, tuam pro me
declara potentiam,támque in illos iustitiam, præueni impiorum cona-
tus ne perueniant ad scelera quę in me machinantur,eósque prosterne,

** Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ.*

* libera animam meam ab impiis, potestatem & fortitudinem, quam
tu eis in me concessisti, iam tandem aufer ab his, qui non pro te mili-
tant,sed potius tibi,tuæque potentiæ resistunt.

15 Domine, à paucis de terra diuide eos in vita eorum:

15 Domine in hac ipsorum vita, post quam nullam aliam nec expe-
ctant,nec accipient,tu eos separabis a paucis in terra existentibus, à iu-
stis scilicet, quorum paruus est numerus, si conferatur ad impiorum i
multitudinem. Dabis enim eis in hac breui vita ipsorum portionem,

** & de absconditis tuis adimpletus est venter eorum.*

quam iustis non hic, sed in futura æterna vita largieris. * Hic enim non
quidem mens eorum de tuis bonis adimpletur, aut postea implebitur,
sicut iustorum:sed solus venter eorum, & omnis appetitus terrenarum
rerum repletus est tuis huius mundi bonis,quæ sola cupiunt,quæ apud
te,quasi in thesauro diuiti nobis occulto, recondita habes, ex quo qui-
bus vis ea hic præbes.

16 Saturati sunt filiis.
** & dimiserunt reliquias suas paruulis suis.*

16 Insuper etiam pro suo voto multitudinem filiorum adepti sunt,
* & his relinquent ea quæ eorum libidini supererunt, nec secum hinc
morientes deferre poterunt. Nam hæc vel maxima ab eis fœlicitas re- k
putatur,vt magnam posteritatem relinquant, habeántque aliquos ex se l
genitos,quibus relinquant sibi superflua.

17 Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo.

17 At vero ego iustitiam meam hic non derelinquam, sicut illi opes
suas sed simul eum ea,& per eam apparebo coram te, contemplaturus
faciem tuam: ac cum quidem ego, qui multis hic egeo, ac frequenter
esurio, nec si adsint, expleri possum vanis ac perituris huius mundi bo-

** satiabor cum apparuerit gloria tua.*

nis,* plenè satiabor,cùm sese visendam mihi,omnibúsque piis exhibe-
bit, quæ modo abdita est gloria maiestatis tuæ, quæ,cùm sit summum,
immo omne bonum, vbi à me conspecta fuerit, tum me sine fastidio
ita in perpetuum satiabit, vt præter eam nihil aliud desiderare vn-
quam valeam. cum interim tunc in summa erunt egestate impij hic
satiati.

ANNOTATIONES.

a EXAVDI DOMINE IVSTITIAM, &c.] Hebræis non est pronomen, meam, sed tantum, Exaudi Domine iustitiam. vt rectè possit intelligi per iustitiam, id quod iustum est, iusta scilicet hæc eius precatio. Quanquam etiam rectè accipiatur, de innocentia vitæ, qua se gessit erga suos hostes, aut, quod eódem redit, de integritate suæ causæ, quæ Deo Iudice finienda erat. Porrò cùm dicitur, Intende deprecationem meam, verbum, intende, pro attende, positum est. Alioqui dicendum erat: Intende deprecationi meæ. quomodo legit diuus Augustinus & Græca habent, πρόσχες τῇ δεήσει μου.

VIDEANT AEQVITATEM.] Et Hebræa & Græca habent pluralem numerum, æquitates, vel rectitudines: Augustinus tamen nobiscum legit singulare, æquitatem, ididem & D. Hieronymus in commentariis.

VIAS DVRAS.] Has vias communiter Latini intelligunt vias iustitiæ, quas etsi Saluator lenes dicat, duras tamen hic dictas volunt, quia carni corruptæ duræ sunt. Ex Hebræo tamen magis vertunt vias latronis, aut dissipatoris: nam hoc magis

significat פריץ paries. Vnde rectius per vias duras, intelliguntur viæ iniustitiæ, quas Sapientiæ quinto impij testantur esse difficiles, vt custodire accipiantur pro obseruare, quemadmodum Gen. 3. Ad custodiendam viam ligni vitæ.

d ADIPEM SVVM CONCLVSERVNT.] Duplicem indicat paraphrasis sensum, Alterum, vt per adipem, viscera intelligantur, circa quæ solet esse multa pinguedo: per viscera autem significetur misericordia, quæ in viscerum commotione sentitur. Alterum, vt per adipem intelligatur, opum affluentia, quæ superbiæ & contemptus Dei, hominúmque, causa plerisque esse solet, iuxta illud Deuteron. 32. Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit: Incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum.

e PROIICIENTES ME.] Proiicientes, exposuimus pro eiicientes, quia Græcis ἐκβάλλοντες. Vnde & Diuus Augustinus exponit, proiicientes me extra ciuitatem.

f OCVLOS SVOS STATVERVNT, &c.] Duplex potest esse sensus quemadmodum Euthymius annotauit, & paraphrasis indicat. Nam vel intelligi potest. Oculos suos in hoc stabiliuerunt, vt me declinent, in terram: qui sensus Hebræis bene conuenit, quæ habent, ad declinandum in terram. Vel sensus est: Statuerunt apud me, vt oculos suos declinarent in terram hoc est, vt oculos suos à te, deflectēdo, cōuerterēt ad terrena quærēda: aut potius, vt curiose ac diligenter obseruarent gressus meos.

g SVSCEPERVNT ME.] In Hebræo habetur: Similitudo eius sicut leonis. Verū interpres Hebræi דמינו dimionu, quod est similitudo eius, mutatis punctis legisse videtur demainnu, à verbo דמה dama, quod significat aliquando existimare & putare, quod Græcus vertit ὑπέλαβον, quod verbum & ipsum aliquando significat existimare & arbitrari. Vnde Latinus rectius vertisset, de me cogitauerunt, alioqui quid est, susceperunt me sicut leo paratus ad prædam? talis enim leo prędam nondum suscepit, nisi malimus simpliciter cum Euthymio intelligere, susceperunt me, quantum ad eorum spem attinet.

h PRÆVENI EVM.] Græca habent plurale, præueni eos, & supplanta eos, quomodo & Augustinus egit. Hebræa habent singulare, eum, quod magis conuenit sequenti: Eripe animam meam ab impio. Per frameam, Augustinus intelligit animam istius, quod per eam Deus oppugnet iniquos. Paraphrasis verò iuxta aliorum sententiam, per phrameam intelligit potestatē impiis permissam ad tempus contra iustos. Possunt autem Hebræa etiam sic verti, & melius, Eripe animam meam ab impio framea tua: vt sit ablatiuus instrumenti. & sit sensus: Eripe me ab impio tua illa potestate, qua ad vindicandum impios vti soles pro defensione iustorum. Atque sic etiam legit Euthymius, qui non legit accusatiuum ῥομφαίαν, vt nunc habent Græci, sed datiuum ῥομφαίᾳ.

i A PAVCIS DE TERRA DIVIDE EOS IN VITA EORVM.] Quidam partem illam, à vita eorum, coniungunt cum sequentibus, omittentes coniunctionem, &, quę in quibusdam libris deest, intelligentes secunda versus parte significari causam, cur meritò diuidi debeant à paucis, nempe quod in vita sua abunde temporalibus bonis perfruiti sint. Verum legendum cum coniunctione: Et de absconditis tuis: vt etiam correctiores libri habent, patet ex originalibus Hebræis & Græcis, in quibus coniunctio, separans partem sequentem à pręcedentibus verbis. Porrò quo rectè intelligatur quę sint absecōdita Dei, de quibus dicit: De absconditis tuis adimpletus est venter eorum, quandoquidem id variè explanant plerique ex ignorātia phrasis Hebraicæ, sciendum ex phrasi Hebraica ea dici abscondi apud aliquem, quę quis veluti thesaurum apud se reposita habet, vt suo tempore proferat daturus cui volet. Sic postea dicitur: Quam magna multitudo dulcedinis tuę Domine, quam abscondisti timentibus te! Et Cantico. 7. vbi nos habemus: Poma noua & vetera dilecte mi seruaui tibi: Hebrea habent abscondi tibi. hoc est, reposui tibi. Itaque abscondita Dei, hic vocat thesauros Dei hoc est, bona, quę Deus apud se in sua potestate habet, quæque ex secreto consilij sui proferens distribuit quibus vult. Psal. 30

k SATVRATI SVNT FILII.] Vetus lectio, quam sequitur Augustinus, habet, saturati sunt porcina, quæ versio ex eo processit, quod interpres aliquis legerit in Græco ὑῶν, vt scribatur sine iota, vt sit genitiuus pluralis ab ὗς ὑός, quod nomen suem & porcum significat, cum legendum sit υἱῶν, ab υἱός, cum iota, hoc est filius. Tractat hunc locum Diuus Augustinus epistola 54. respondens ad interrogationes Paulini, vtriusque lectionis mentionem faciens, sicut & hoc loco in commentariis. Et Euthymius quoque Grecus vtriusque meminit. In eodem versu legendum esse, dimiserunt, non autem, vt habent quidam libri, diuiserunt, patet ex originalibus Hebræis simul & Græcis, quæ habent reliquerunt, quomodo & D. Augustinus legit. Græcis enim est ἀφῆκαν, Græcis tamen non est pronomen, suas, sicut nec apud D. Augustinum. Est tamen apud Hebręos, vt meritò de nostra lectione tolli non debeat. In sequenti autem versu Græca addūt pronomen, quod apud nos non est, nec in Hebræo. Habent enim: Saturabor cum apparuerit mihi gloria tua, quanquam hæc ad sensum non ita multum referant.

In finem puero Domini Dauid, qui locutus est Domino verba cantici huius, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Saul, & dixit, 2. Reg. 22.

ARGVMENTVM. PSALMI XVII.

HVnc hymnum Deo cecinit rex Dauid, vt patet ex 2. Regum 22. capite, cum iam diuina virtute omnes hostes suos, Saulem, Isboseth, Iebusæos, Philistæos, Moabitas, Syros, Edomitas, Ammonitas delesset, sibíque subiecisset, & regno constituto placidissima pace frueretur. Itaque primum canit immotam suam in Deum fiduciam deinde mala quibus fuerat obru

rat ebrietatem, postea Dei potentiam pro se contra hostes suos declaratam, mox suam liberationem, tum & innocentiam, atque Dei iudicia in omnes, post hec victoriam multo amplissimam de hostibus diuina virtute relatam, regnum, potentia mirandū in modum prolata etiam in exteras gentes, postremum inges Deo promittens laudes ob suam in ipsum benignitatem, Psalmum claudit, canens omnia de se tanquam typo Christi seminis sui, cuius passiones, victorias, & imperium in omnes gentes propagandum & sine fine duraturum in se praeuidit adumbrari.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Diligam te domine fortitudo mea.

PRo tot tantisque, quę mihi impendisti Domine, beneficijs, cum nihil aliud habeam quod tibi rependam, merito te semper toto animo diligam, idque vt tuo mihi beneficio semper facere contingat summè desidero. Tu enim es qui mihi omne robur suppeditasti, per quem solum potui, quidquid vnquam bene potui. PSAL. 17. a

** Dominus firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus.*

* Dominus ipse mihi est, sempérque fuit, cum fugiendum est, quasi petra in qua firmiter consisto, & quasi arx quædam inexpugnabilis, ad quam tutò confugere licet. Ipse liberator meus ab omnibus periculorum casibus.

2 Deus meus adiutor meus, & sperabo in eum.

2 Ipse mihi Deus meus, qui suam fortitudinem pro me subinde declarauit: adiutor meus, & ob id semper sperabo in eum.

3 Protector meus, & cornu salutis meæ

3 Ipse mihi cum pugnandum est, quasi clypei vice ab omnibus inimicorum telis me protegit, ipse mihi est velut cornu saluté mihi afferent. per ipsum enim, confectis hostibus meis, salus mihi parta est, quemadmodum cornifera animalia se cornibus suis defendunt & seruant, & contraria repellunt.

** & susceptor meus.*

* Ipse mihi perfugium meum, a quo semper susceptus sum; quoties me hostes tanquam venatores quidam insectarentur.

4 Laudans inuocabo dominum,
** & ab inimicis meis saluus ero.*

4 Itaque cum laude & gratiarum actione de perceptis à Deo beneficijs inuocabo Dominum, si quando contigerit me ab hostibus oppugnari, * nec dubito quin per imploratum diuinum auxilium saluus sim futurus ab inimicis meis. Nec ego solum, sed & omnes quotquot mei exemplo dominum inuocauerunt.

5 Circumdederunt me dolores mortis:
** & torrentes iniquitatis conturbauerunt me.*

5 Ita enim de ipso frequenter sum expertus. Nam sæpe me ex omni parte circumdederunt dolores imminentis vndique mortis, & incursiones iniquissimorum hominum, * qui more torrentium aquarum concitati contra me ferebantur, vt inopinatò me obruerent & perderent, me magno timore adeo conturbauerunt, vt consilium euadendi non haberem.

6 Dolores inferni circumdederunt me:
** præoccupauerunt me laquei mortis.*

6 Animum meum planè occupauerunt dolores grauissimi, quales sunt eorum qui sunt in inferno, aut morti, quæ ad inferos ducit, sunt vicini: * insidiæ, quibus quidam vt aucupes mortem mihi inferre parabant, subito & inopinato me implicauerunt, vt potestas euadendi nulla mihi esset.

7 In tribulatione mea inuocaui Dominum:
** & ad Deū meū clamaui.*

7 Ego autem in quacunque huiusmodi tribulatione & mentis angustia constitutus, non hominem, nec deos falsos, sed Dominum semper innocaui, * & ad Deum meum, qui solus verus est Deus, pro auxilio clamaui.

8 Et exaudiuit de templo sancto suo vocem meam,
** et clamor meᵘ in cōspectu eius introiuit in aures eius.*

8 Neque id sanè frustra feci. Nam de sanctissimo suo cœli habitaculo exaudiuit vocem meam, * & intenta ac ardens affectus mei deprecatio non reiecta est ab eo, sed recepta est ab ipso, & admissa. b

9 Commota est, & contremuit terra, & fundamenta montiū conturbata sunt, & cōmota sunt, quoniā iratus est eis,

9 Itaque suam pro me potentiam, & quidem memorandis cœlestibus miraculis, contra inimicos meos declarauit, quemadmodum olim contra Pharaonem & eius exercitum pro Israelitis ostendit. Nam terra ab eo conquassata est terribili motu suo, & hoc motu etiam stabilissima montium fundamenta, totique ipsi montes commoti sunt, idque ob id, quoniam ostendere voluit Deus inimicis meis se iratum.

*10 Ascendit fumus in ira eius et ignis a facie eius exarsit, * carbones succensi sunt ab eo.*

10 Et quemadmodum vehementer iratus homo fumum spirare videtur è naribus præ furore iracundiæ, & ex vehementi sanguinis commoti inflammatione quasi ignem incendentem ore suo emomere: ita & pre nimia in hostes meos indignatione, è terra quasi fumus ascendit nebula, quæ in atram densata est postea nubem, in qua à præsentia irati Dei ignis fulminum succensus est. * Similiter & tela fulminea, quæ cœlitus in terras vibrauit quasi ignitos carbones.

*11 Inclinauit cœlos, & descēdit, * & caligo sub pedibus eius.*

11 Fecit, vt apparentibus nubibus terræ imminentibus, cœli inclinati & demissi esse viderentur, & simul cum ipsis cœlis, in quibus peculiariter habitat, & ipse descendit, præsentiam suam in inferioribus nubibus exhibens, * & vt se, qui inuisibilis est, iratum adesse ostenderet, sub ipso in nubibus existente atra caligo omnia obscurans & contristās longe latéque diffusa est super terram.

12 Et ascendit super Cherubim, & volauit.

12 Neque tardè, & cum longa mora se mihi præsentem defensorem exhibuit, sed quasi pernicissimis equis incedit cœlestibus suis spiri-

 tibus,

** volauit super pennas ventorum.*

tibus, summa celeritate omnia diuina iussa conficientibus, ac mirabili
rerum effectu Dei præsentiam exhibentibus. * Volauit ipse per aëra
vectus alatis celerrimisque ventis. Per hos enim à se excitatos, circum-
quaque subitò suam omnibus hostibus meis præsentiam horribiliter
declarauit.

13 Et posuit tenebras latibulum suum:
** in circuitu eius tabernaculum eius, tenebrosa aqua in nubibus aëris.*

13 Fecit vt obscuritas atrarum nubium & caliginis sibi essent pro la-
tibulo. Nam in his sic se præsentem exhibuit, vt tamen à nemine vi-
deretur, sicut re vera est inuisibilis, * obscura aqua adhuc pendens
in nubibus aëris, fuit quasi tabernaculum eius in circuitu eius. In hac
enim præsens, quasi ex omni parte domo conclusus delituit vt nec præ-
sens cerneretur.

14 Præ fulgore eius in conspectu eius nubes transierũt.
** grando & carbones ignis.*

14 At mox tenebrosæ illæ nubes à præsentia Dei propter nimium eius,
qui immensa lux est, fulgorem & efficaciam, propter fulminum etiam
splendorem dissolutæ sunt, atque in pluuias conuersæ abierunt, * gran-
do simul, ac ignita fulmina in terram deciderunt.

15 Et intonuit de cœlo dominus,
** & altissimus dedit vocem suam.*
** grando & carbones ignis.*

15 Et quo hostibus meis magis terrori esset, intonuit ex altissimo aë-
ris ac nubium loco Dominus, * & altissimus emisit terribilem tonitrui
vocem, (quæ eius propriè vox est à nullo imitabilis) * repetitis vicibus c
rursum decidit grando, fulguráq; ignea, quasi ignei quidam carbones.

16 Et misit sagittas suas, & dissipauit eos,
** fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.*

16 Et misit in hostes meos grandinem, ac fulgura quasi sagittas, &
his dispersit ac perdidit eos, * fulgura sua magno numero multiplica-
uit, & per hæc hostes meos magno timore conturbauit, attonitósque
fecit.

*17 Et apparuerunt fontes aquarum, * & reuelata sunt fundamenta orbis terrarum.*

17 Exhaustis & desiccatis vi ventorum fluminibus, aluei aquarum d
prius tecti aquis, iam apparuerunt, * & profundæ fluuiorum sedes, quæ
sunt quasi orbis fundamenta, retectæ sunt.

*18 Ab increpatione tua domine: * ab inspiratione spiritus iræ tuæ.*

18 Idque solo iræ tuæ iussu & imperio, * & propter spirationem ar-
dentis, & omnia desiccantis, venti, quem ex ira tua super terram indu-
xisti vehementem.

*19 Misit de summo, & accepit me: * & assumpsit me de † aquis multis.*

19 Cœlesti sua virtute & ope, quasi manu sua è cœlo ad me demissa,
me accepit, * & extraxit me ex profundis gurgitibus calamitatum,
† ex multis hostibus meis, qui me quasi aquæ multæ obruere & perde-
re studebant.

*20 Eripuit me de inimicis meis, * & ab his qui oderũt me quoniam confortati sunt super me.*

20 Liberauit me ab inimicis meis fortissimis, ipse longe illis fortior,
* & ab his qui capitali odio me persequebantur: eamque liberationem
mihi ideo dignatus est impendere, quoniam vidit inimicos meos fortio
res me esse, vt mea virtute ab eis me tueri non possem.

*21 Præuenerunt me in die afflictionis meæ, * & factus est dominus protector meus.*

21 Tempore afflictionis meæ super incautum & imparatum me ir-
ruerunt, vt priusquam ex vno malo explicatus essem, aliud obiicerent:
* verum Dominus contra illorum inopinatos insultus se mihi defenso-
rem exhibuit.

*22 Et eduxit me in latitudinem: * saluũ me fecit quoniam voluit me.*

22 Et cum maximis periculorum angustiis arctarer, ipse me ex his
eductum constituit in lato ac tuto loco, * saluum me fecit propter gra-
tuitam suam in me beneuolentiam, quia scilicet me amauit, & ei in me
complacitum erat.

*23 Et retribuet mihi dominus secundũ iustitiam meã: * & secundũ puritatem manuũ mearũ retribuet mihi.*

23 Et reddidit, ac in posterum reddet Dominus pulcherrima mihi præ
mia secundum iustitiam meam, * & secundum puritatem, qua manus e
meas ab omni malo opere puras seruaui, potissimum erga inimicos
meos, ipse mihi rependit, sempérque rependet.

24 Quia custodiui vias domini, nec impiè gessi à Deo meo.

24 Ego enim seruaui mandata Domini, nec impietatem admittens
defeci a Deo meo, cui me semel totum addixi.

25 Quoniam omnia eius iudicia in conspectu meo:
** & iustitias eius non repuli à me.*

25 Quoniam omnia ipsius præcepta, quæ facienda iudicauit, semper
oculis mentis intuitus sum, semper recogitans quid mihi dominus præ-
ceperit, & ad ea quæ præcepit, omnem meam vitam componens,
* & iusta eius mandata non reieci à me, contemnens ea aut negligens.

26 Et ero immaculatus cum eo:
** & obseruabo me ab iniquitate mea.*

26 Neque desinam ab incepto, sed quemadmodum hactenus con-
uersatus sum sine macula, ita & semper studebo coram eo ab omni vi-
tiorum labe immunis esse, * & diligenter me obseruabo, nequando ali-
quam committam iniquitatem.

27 Et retribuet mihi dominus secundũ iustitiã meã:
** & secundum puritatem manuum mearum in cõspectu oculorum eius.*

27 Et cum ita me gessero, sicut hactenus fecit, ita & in posterum libera-
liter mihi reddet secundum iustitiam meam, * & secundum mũditiam f
operum meorum, quam non seruaui in gratiam hominum, sed coram
Deo, quem cum nihil latere possit quantumuis occultum, non potest
non mea innocentia & puritas illi esse cognita.

28 Cum sancto sanctus eris,
** & cum viro innocente innocens eris,*

28 Neque mihi solum secundum iustitiam meam retribues Domine,
sed qualem quisque se gesserit, talem & tu Domine te geres aduersus
eum. Cum eo enim qui sanctitati & iustitiæ studet, tu te vicissim san-
ctum & bonum exhibebis, fidelissimè illi præstans quæ pollicitus es,
* & cum homine innocenter viuente tu quoque ages innocenter, nihil g
illi

illi quod non promeruit mali rependens.

*29 Et cum electo electus eris: * & cum peruerso † peruerteris.*

29 Illi, qui ob vitæ puritatem singulariter est probatus, tu quoque
singularem exhibebas benignitatem: * contra autem cum eo qui pes-
simis moribus à recta viuendi ratione auersus est,& peruersus,tu etiam
non benignè,sed prauè,hoc est,seuerè admodum ages,mala ei pro me-
ritis malis inferens. † Tu cum eo promissionem tuam, & morem tibi
proprium,qui est misereri & benefacere,inuertes,quemadmodum ipse
ab eo quod esse deberet,inuersus est.

*30 Quoniam tu populum humilem saluum facies: * & oculos superborum humiliabis.*

30 Tu enim domine populum humilem & afflictũ immeritò, saluum
facies ab iniustis oppressoribus, cùm in hac tum maximè in futura vita,
* homines autem fastuosos,& arroganter sustollentes oculos deijcies,
ac ita deprimes, vt oculos suos eleuare non audeant. h

*31 Quoniam tu illuminas lucernam meam Domine: * Deus meus illumina tenebras meas.*

31 Et quidem Domine quod humilem populum saluum facias in me
declarasti. Nam tu is es qui lucernam meam iam pene extinctam rur-
sum tua luce accendere solitus es.tu meam gloriam aduersitatum te-
nebris obscuratam,ac pene deletam tuo fauore,quasi luce quadam rur
sus illustrare soles: * quare fidẽter abs te peto,vt si quæ ingruerint mihi
adhuc calamitatum tenebræ, tuo fauore eas depellere digneris, ac eas
in gratissimam lucem fœlicitatis conuertere.

*32 Quoniam in te eripiar a tentatione, * & in Deo meo † trãsgrediar murum.*

32 Per te enim sæpe à grauibus & multis ereptus sum tentationibus,
sempérque eripiar, si quando adhuc inciderint, * & per virtutem Dei
mei muratas sepe vrbes expugnaui, vt per earum muros transire & in- i
gredi mihi liceret. † Per ipsum quoque semper fortis ero,ad quæuis
obstacula impedientia superandum, vt nihil cursum & progressum
meum impedire valeat.

*33 Deus meus impollata via eius: * eloquia Domini igne examinata: * protector est omnium sperantium in se.*

33 Cùm iam aliquandiu videri potuerit modus agendi Dei iniustus,
ac iniustitia pollutus esse,quandiu me hostibus dereliquit,& promissio-
nem destinati regni mutasse videbatur,iam ipsa experiẽtia declaratum
est in me,quod studia & facta Dei syncera sunt,& ab iniustitia pura,pro-
missisque eius probè respondentia. * Eloquia eius, quasi argentum i-
gne examinatum, ab omni fallitatis admistione pura sunt. * Ipse enim,
quemadmodum promisit,tanquam scutum quoddam protegit omnes
qui confidunt in ipsum, solúsque ipse verus ac securus protector est
sperantium in se.

34 Quoniam quis Deus præter Dominum? aut quis Deus præter Deũ nostrum?

34 Quoniam quis alius in cœlo aut in terra verus est Deus præter
Deum,quem nos colimus? Nemo certè alius, ac proinde solus ipse est,
qui sua fortitudine protegere potest sperantes in se.

*35 Deus qui præcinxit me virtute, * & posuit † immaculatã viam meam.*

35 Quicquid vnquam fortiter gessi, non meis id viribus peregi, sed
Deus ipse est,qui me armauit fortitudine,tum vt res aduersas & asperas
magno & inuicto animo sustinerem, tum vt copias hostium secundis
prælijs frangerem & vincerem, * ipse fecit vt omnis mea actio & con- k
uersatio ab omni sceleris labe pura fuerit.
† Ipse denique præstitit non mea prudentia, vt via mea expedita esset
& integra, vtque actionum mearum institutio fœlicem haberet succes-
sum omni carens offendiculo.

*36 Qui perficit pedes meos tanquam ceruorum: * & super excelsa statuens me.*

36 Ipse est qui pedes meos ita veloces reddidit:quemadmodum sunt l
pedes ceruorum, qui in currendo sunt celerrimi, * & hac summa cur-
rendi pernicitate fecit, vt quælibet loca & inexpugnabilia superarem,
& occuparem.

*37 Qui docet manus meas ad prælium: * & posuisti vt arcum æreũ brachia mea.*

37 Ipse est qui me instruxit scientia rei militaris, aptans manus meas
ad pugnam,eisque promptitudinem præbens, * tu Domine insigne ro-
bur brachiis meis contulisti,& effecisti ea similia æreo arcui,quia fecisti
ea ad feriendum & iaculandum fortia,ad læsionem suscipiendam dura
ac talia,quæ nullis possent frangi aut fatigari laboribus.

*38 Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ: * & dextera tua suscepit me.*

38 Tu me tua saluatione,tanquam clypeo quodam,protexisti ab om-
nibus malis, * & omnipotentia tua me sustentauit,ne vnquam cade-
rem.

*39 Et disciplina tua correxit me in finem: * & disciplina tua ipsa me docebit.*

39 Quasi si quando mihi aliquas calamitates immisisti,id non in ma-
lum meum, sed in bonum fecisti.Tua enim paterna castigatio,qua me
varijs angustijs misericorditer castigasti, ipsa me semper rectificauit,
& vt vsque in finem in rectitudine vitæ perseuerarem,effecit,
* mihique pro magistro fuit, vt non declinarem in vitia,atque vt tuam
opem mihi necessario inuocandam intelligerem.

*40 † Dilatasti gressus meos subtus me. * & non sunt infirmata vestigia mea.*

40 Cùm frequenter in eas inciderim angustias,vt iam non haberem
vbi vestigium facerem, gressusque mei plane essent coarctati, tum præ-
stitisti gressibus meis latitudinem viæ,vt tuto,quò vellem,incedere pos-
sem: * & te me sustentante,non sum vnquam collapsus & prostratus
vlla vi inimicorum. † Præterea in persequendo hostes meos libe-
rum & expeditum iter mihi concessisti, & te fortitudinem mihi
suppe

suppeditante, quanquam diu longéque hostes meos insequerer, pedes mei tamen non sunt nimio labore delassati & infirmati.

*41 Persequar inimicos meos, & comprehendam illos. * & non conuertar donec deficiant,*

41 Persequutus sum inimicos meos fugientes, sed & assequutus sum eos, cepíque, * neque reuersus sum à persequendo eos, donec penitus delerentur.

*42 Confringam illos, nec poterũt stare. * cadent subtus pedes meos.*

42 Fregi eorum vires adeo, vt non potuerint amplius stare contra me, mihique obsistere, * sed victi prostratíque iacuerint sub me.

43 Et præcinxisti me virtute ad bellum, supplantasti insurgentes in me subtus me.

43 Vt autem hæc fortiter designarem, non ego, sed tua bonitas causa fuit. Neque enim ex me ad bella tam multa & grauia instructus fui, sed tu me ad bellum heroica fortitudine paucis data armasti, & prostrauisti, ac perfectè subiecisti mihi, quotquot mihi bellum facere conati sunt.

*44 Et inimicos meos dedisti mihi dorsum, * & odientes me disperdidisti.*

44 Tu fecisti, vt inimici mei mihi terga darent, conuersi in fugam, * & odio habentes me, tu per me perdidisti.

*45 Clamauerunt nec erat qui saluos faceret: * ad Dominum, nec exaudiuit eos.*

45 Vociferabantur illi quidem, sed nemo subsidio veniebat, * ad Dominum, inquam, clamauerunt, & qui solet inuocantes se exaudire, eos, quia indigni erant, non exaudiuit, vt imploratum illis auxilium præstaret.

*46 Et comminuam eos vt puluerem ante faciem venti, * vt lutum platearum delebo eos.*

46 Quemadmodum pulis facilè dispergitur à vento, & comminuitur, ita diuina virtute eos dispersi, * & quomodo lutum platearum hominum pedibus conculcatur, & proteritur, & ex platis aufertur: ita & ego planè eos protriui, perdidi, & abstuli homines vilissimos & leues, nec quicquam contra virtutem mihi à Deo præstitam valentes.

*47 Eripies me de contradictionibus populi: * constitues me in caput gentium.*

47 Liberasti me Domine ab oppugnatione populi mei Israelitici, qui frequenter mihi contradixit, seséque mihi opposuit, cùm iam totum mihi Israelem subiecisti, * ac deinde etiam externarum gentium in circuitu habitantium principem me constituisti.

48 Populus, quem non cognoui, seruiuit mihi.
** in auditu auris obediuit mihi.*

48 Populus, quem prius inter meos subditos non agnoui, subiectus factus est mihi, * statim vt auribus percepit famam nominis mei, item auribus percepit famam nominis mei, mihi obediuit.

49 Filij alieni mentiti sunt mihi,
** filij alieni inueterati sunt,*
** † & claudicauerunt à semitis suis.*

49 Alienigenæ bello à me victi, coacti sunt speciem præse ferre beneuolentiæ, & voluntariæ seruitutis, amicitiam simulantes, cum inimicissimos gererent animos. * Alienigenæ viribus suis debilitati & fracti sunt, vt iam mihi resistere non possint, * & per proprias ipsorum semitas, quas ingredi solebant, claudi facti sunt, quia per ipsa bella quæ mihi intulerunt, ita sunt debilitati & eneruati, vt contra me amplius stare non valeant. † A semitis etiam suis, in quibus prius contra me ambulabant, ipsi quanquam inuiti, & animo nutante, ac quasi in alteram partem pede claudicante recedere coacti sunt.

50 Viuit Dominus, & benedictus Deus meus,
** & exaltetur Deus salutis meæ.*

50 Viuit sane Dominus, quem impij negare audent, nec est, vt dij Gentium, mortuus, sed in me dilucidè se declarauit viuere ac florere, & ob id meritò cupio, vt ab omnibus laudetur, sicut verè solus est benedicendus atque laudandus, * & vt ipse salutis meæ autor ac conseruator apud omnes altus & clarus habeatur, cui soli tribuere debeo quæcunque per me insigniter gesta sunt.

51 † Deus qui das vindictas mihi, & subdis populos sub me;
** liberator meus de inimicis meis iracundis.*

51 Tu enim Domine is es, qui dedisti mihi vltionem sumere de inimicis meis, † tu es qui iussisti mihi vindicare improbissimos hostes gentis tuæ ab aliis relictos, tu es, qui varios populos mihi subiecisti, * tu me liberasti ab infestissimis mihi hostibus.

52 Et ab insurgentibus in me, exaltabis me.
** a viro iniquo eripies me.*

52 Et ab his qui in me summo furore insurrexerunt, méque deprimere conati sunt, tu me ereptum extulisti victoria mihi præstita, & glorioso regno, *idémque a tyranno iniquo ad mortem me diu persequente eripuisti.

53 Propterea confitebor tibi in nationibus domine:
** & nomini tuo psalmum dicam.*

53 Itaque propter hæc tua in me beneficia gratias tibi semper agam, téque celebrabo, non in Iudæa tantum, sed & in exteris nationibus, ad gloriam nominis tui Psalmos laudis decantabo, * hymnos conscribam, quos prǽuideo in omnium Gentium templis celebrandos, per quorum etiam ora, ego te vsque in finem laudabo.

54 Magnificans salutes regis eius,
** & faciens misericordiam Christo suo Dauid,*
** & semini eius vsque in seculum.*

54 Ipse enim Dominus frequenter magnas saluationes fecit mihi regi à se constituto, variásque salutes mihi impensas, apud homines illustres & gloriosos effecit, * & benignè ac misericorditer egit, egítque mecum, quem in regem vnxit super populum suum, * neque mecum solum, sed & cum semine meo vsque in sempiternum, cui perpetuam misericordiam Deus meus pollicitus est, quam illum maximè præstiturum cognosco in Messia ex me secundum eius promissum nascituro, & his qui per fidé in eum, illius membra, meumque semen futuri sunt.

QVanquam ex hoc Psalmo quędam in nouo testamento citentur de Christo, vt illud: Confitebor tibi in nationibus Domine, &c. hunc tamen Psalmum à Dauide dictum etiam in sua persona, nimis manifestum est, tum ex titulo Psalmi, & 22. cap. 2. libri Régum, tum ex Psalmi materia, cùm bella & victorias Dauidis apertè ad literam describat. Vel ex hoc ergo Psalmo duo hęc colligere licet, videlicet, quod ex citatione alicuius loci ex Psalmis, non statim concludendum sit psalmum illum soli illi accommodandum, pro quo citatus est. Et rursum: Quod in his quę de se in psalmis propheta regius cecinit, Christi figuram prætulerit, in quē proinde etiam illa ex intentione spiritus competunt, & in quo pleraque dictorum verius & perfectius quadrant: sicut contrà Dauidi quædam ad literã magis conueniunt, spiritu sanctó miro quodam artificio ita temperante hęc cãtica, vt quoniam propheta de se frequenter loquitur, non sine respectu ad eum, cuius fuit figura, & de Christo loquitur, sed vt per se præfigurato, quædam sint quæ ipsi figuræ magis conueniant, quædam quæ ipsi figurato. Quemadmodum in hoc Psalmo magis & perfectius quadrant in Christum, quæ de perfectione vitæ dicuntur, vt illud: Custodiui vias Domini, nec impiè gessi à Deo meo, & quę sequuntur. Item: Constitues me in caput gentium. &: Confitebor tibi in nationibus Domine. Non fuerit autem difficile, sensu literali probè intellecto, totum etiam Psalmum in mystico sensu tribuere Christo. Siquidem etiam ipse variis quorundam insidiis ad mortem quęsitus est, & graues mortis angustiæ animum eius, instante morte, occupauerunt, ac tum Deus contra hostes ipsius variis cœlestibus signis iram suam declarauit, lunę scilicet, solisque obscuratione, terrę motu, petrarum scissione, ac monumentorum apertione, tandem illum à morte resuscitans, atque ab omnibus eum inimicis eripiens, Idque propter innocentiam ipsius, de qua solus ipse verè gloriari potest. Nec hæc tantum ei pręstitit Deus, sed etiam de inimicis eius vniuersis gloriose ipsum triumphare dedit, regnumque eius in omnes gentes à Deo prius in populo Dei non receptas, propagauit: quę cùm ipsum in carne non vidissent, ad solum auditu prædicationis Apostolorum in obedientiam fidei facile venerunt, Iudęis interim plerisque (qui filij Dei vocari solebant, sed per inobedientiam fidei, à Deo alieni filij facti sunt) mentientibus illi, dum non recipiunt eum quem se recepturum sperauerant, qui proinde à pręclaris animi virtutibus defecerunt, senescentes in veteribus suis cęremoniis, & per has quasi claudicantes à semitis patrum suorum, dum non rectè Deo seruiunt, sed ex parte eum recipientes, & in multis ei contradicentes. Ob quę sibi pręstita beneficia, suisque propter se vsque in finem præstanda, Christus patris nomen & per se post resurrectionem celebrauit, & per suos prædicatores, omnésque fideles semper celebrare non cessat.

Cæterùm quoniam magnam obscuritatem adfert huic Psalmo, quod præteritis verbis futura, & rursum futuris pręterita subtexuntur, oportet hic meminisse eius, quod supra dictum est, in Psalmis tempora sępe confundi, & pręterita pro futuris, & contra sæpe accipi: & proinde vbi sensus ita requirit, hęc per illa exponenda esse, quod in hoc Psalmo vel ob id magis faciendum est, quod Septuaginta verterunt in eo sæpius futurum, vbi Hebręa postulant pręteritum.

DILIGAM TE DOMINE.] Indicat Paraphrasis duplicem sensum, vt scilicet vel promittendo dicat, Diligam, vel etiam optando. Cęterùm in variis illis nominibus quę Deo tribuit, sciendum Hebręa habere pleraque nomina metaphoricè posita, quę magnam habent gratiam, sed à Septuaginta reddita sunt aliis nominibus metaphoras explicantibus. Nam pro firmamentum, Hebręis est petra, in qua scilicet firmiter consistitur: pro refugium, est arx, in quam scilicet quis tutò refugit: pro protector, est hic & alibi frequenter clypeus, quo scilicet obiecto quis in bello protegitur. Huic addit cornu, quo scilicet hostes oppugnantes inuaduntur. Priora duo conueniunt fugientibus, posteriora pugnantibus. a

COMMOTA EST, ET CONTREMVIT TERRA.] Quidam hęc putant Deum pro Dauide, sicut hic narrantur, præstitisse: etsi non legamus ea facta, sicut hæc Deus prius fecerat, cùm Israel transiret mare rubrum, & cùm Iosue pugnaret contra reges Amorrhęorum. Et de Dauid legitur 2. Reg. 5. quod non prius inierit prælium contra Phylistęos, quàm audierat sonitum gradiẽtis in cacumine pirorum. Alij rectius hæc omnia metaphoricè & hyperbolicè accipiunt, intelligẽtes hæc Prophetam poëtica quadam exornatione narrare, atq; per hæc significare quomodo Deus sibi adfuerit, summo horrore hostibus immisso, ac illis mirabiliter cœlesti virtute prostratis: quomodo etiã intelligũt quod Isaiæ 29. excidium Hierusalem prædicitur futurũ in tonitruo, & commotione, & voce magna turbinis, & flamma ignis omnia deuorãtis. Et in descriptione subuersionis Babylonicæ cap. 13. dicitur Sol & Luna obscurãda, & stellæ casuræ de cælo. & Dominus dicit: Turbabo cœlum, & mouebitur terra de loco suo. Quem locum exponens D. Hieronymus, dicit hyperbolicõs esse dicta, vt vehemẽtissimam irã Dei vates exaggeraret. Sunt etiam, qui quoniam ad literam nõ inueniunt hæc pro Dauide facta, nec poëticas exaggerationes recipiũt in scripturis, ad Christũ hæc omnia propriè & solum pertinere volunt: quorum vt labores contemnere nõ debemus, quoniam eisdẽ verbis varios sensus spiritũ sanctũ significasse dubiũ nõ est, Ita simplicius esse putamus hæc primũ tribuere Dauidi, altero duorum prędicorũ modorũ. Certe Dauid alio loco, cũ precatur à Deo, vt de medio tollat inimicos suos, vtitur & sentẽtiis, & orationis ornamẽtis eisdẽ, quibus hoc loco: Domine, inquit, inclina cœlos tuos, & descende: tange montes, & fumigabunt. Fulgura coruscationes, & dissipabis eos. Emitte sagittas tuas, & cõturbabis eos: Emitte manum tuã de alto, eripe me, & libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum. Quibus verbis ea precatur, quæ hic sibi pręstita canit. Cùm verò Christo tribuũtur, intelligere simpliciter licet significata ea miracula, quæ in cœlo & in terra Christo crucifixo ostensa sunt, ad declarationem admissi sceleris & indignationis diuinæ. Qui sublimiora requirit, facilè apud alios inueniet qui ea studiosè prosecuti sunt, quorum tractatio, vt vnico verbo attingatur, in eo consistit, vt quæ ad literam hic dicuntur in vindictam impiorum à Deo irato facta, mysticè intelligantur Dei beneficio per euangelicam prædicationem pręstita, Deo non hominibus irato, sed eorum vitiis. b c d Psal. 143

GRAN

c GRANDO ET CARBONES IGNIS.] Hęc pars secundo loco nō reperitur apud Græcos, nec est apud Augustinum: est tamen bis apud Hebræos, sicut & apud nos, vt ne quis putet eam secundo loco notandam obelisco.

d APPARVERVNT FONTES AQVARVM.] Videri posset hoc versu significasse per terræ motū, terram ita apertam, vt latētes in ea fontes aquarum & interiora terræ, quæ sunt quasi fundaměta terræ, retecta sint. Verum dictio Hebraica non significat fontes propriè, sed torrentem, aut locum etiam, per quem torrens decurrit. quæ significatio huic loco maxime conuenit, vt significetur alueos aquarum detectos, quòd aquæ absorptæ essent vi ventorum, de quibus sequenti versu dicitur. His verò rectè intelligitur Prophetam significare voluisse, diuina potentia hostes ipsius, qui instar validi torrētis obruere ipsum conabantur, & ea subnixi potētia videbantur, vt minus credibile esset eos posse extingui, quam ingentia desiccari flumina, mirabiliter sublatos esse atque subuersos. Vim enim hostium suorū, quàm suprà per torrentes iniquitatis significauit, aquis amplissimè inundantibus similem facit. Vnde in hac metaphora perseuerans subijcit: Assumpsit me de aquis multis. Quod exponens subdit: Eripuit me de inimicis meis fortissimis.

e SECVNDVM, &c. De iustitia gloriatur, quanquam in multis se peccasse alibi agnoscat. Aut quia in causa, quę illi erat cum inimicis suis, quos nulla in re læserat, iustus esset. Aut etiam propter conatum & studium mentis vitia summè detestātis, atque penitus in eam curam incumbentis, vt sese castam, puramq; à vitiis seruaret. Vnde non dicit, se nihil mali gessisse, sed nō impiè gessisse, derelicto penitus Deo, seque dicit obseruatorum se ab iniquitate. Id enim qui facit, etsi per imprudentiam & infirmitatē multa committat quæ minus recta videantur, non tamen omnino iustus esse desinit, quod mox ad misericordiam Dei confugiat, qui summa benignitate errata condonat.

f OBSERVABO ME, &c.] Hoc est, custodiam me, ne sit in me aliqua iniquitas, vt iniquitatem suam dicat quæ eius fuerat, nisi se obseruaret cautius. Aut dicit, ab iniquitate mea, hoc est, iis peccatis quæ olim admisit: occidendo scilicet Vriam, & adulterium cum mittendo eum Bersabea. Quanquam & subtilius accipi posset, ipsum loqui de peccato illo, quod iuata Paulū, habitat in carne, à quo, nisi eriā sancti summa caueāt diligētia, in magna facilè impellētur flagitia.

g CVM SANCTO SANCTVS ERIS.] Quidam sic intelligunt: A sancto & innocēte, tu Domine sanctus & innocens reputaberis: & à peruersis, peruersus & iniquus habeberis. Verum alter sensus, quem habet Paraphrasis, magis loco conuenit. Cui non absimile est, quod est Leuit. 26. Si ambulaueritis aduersum me, & ego incedam aduersus vos.

h TV ILLVMINAS LVCERNAM, &c.] Græca in vtraque parte huius sententiæ habēt idem verbum futuri temporis secundæ personæ φωτιεῖς, illuminabis, quomodo & Augustinus legit in vtraque parte. Hebræa in 1. parte habent verbum secundæ personæ, in secunda parte verbum tertię personæ: Tu illuminabis lucernam meam, Dominus Deus meus illuminabit tenebras meas. vt mirum sit cur interpres noster verterit, illumina, in secunda parte, & videri posset ipsum vertisse, illuminat, nisi fortè putauerit futurum, quod in Gręco ponitur in secunda, illuminabis, vertendum per imperatiuum, ne idem dicatur secundo membro, quod priori. Cæterum per lucernam, ad literam iuxta phrasim in scriptura frequentem significatur gloria, fœlicitas, atque rerum prosperitas, quod hæc instar lucis aut candelæ animum recreet: sicut contrà per tenebras significantur aduersa, quæ mœrorem adferunt sicut tenebræ. Itā quod dicit, illuminas lucernā meam, aut simpliciter significat, Deum fœlicitatis ipsius esse causam, vt sit sensus, Tu es, qui lumen glorię & fœlicitatis mihi præbes. quod conuenit cum eo quod 2. Reg. 22. in eodem Cantico dicitur: Tu es lucerna mea Domine. Aut amplius significatur, Deum gloriam ipsius ac fœlicitatem, cum periclitari inciperet, & veluti extingui, restituisse, & rursum illustrasse. quod conuenit cum secunda parte, qua dicitur Deus illuminare tenebras: quod nihil aliud est, quàm Deum sua gratia dispellere aduersitatum molestias, easque in fœlicitatem commutare. Vtut est, significatur Deum suæ gratię luce & fœlicitatem adferre, & infœlicitatem auferre. Iuxta mysticum autem sensum, sicut per tenebras, ignorantię & peccata ferè intelliguntur: ita per lucernam, veri cognitio, cuius Deus in nobis auctor est, sicut ipse solus mentis tenebras dispellere potest.

TRANSGREDIAR MVRVM] Non dicit se transgressurum murum, quasi per murum sit iturus, sed quod vltra illum transiturus sit. Non enim est Græcis verbum διαβήσομαι, sed ὑπερβήσομαι Et Hebræis est transiliam, vt vertit D. Hieronymus. i

POSVIT IMMACVLATAM VIAM, &c.] Græcè est ἄμωμον, hoc est, irreprehensibilem. k

Iuxta quam versionem istud dictum videtur de vitæ suæ conuersatione, quæ Dei beneficio integra fuit. Hebræa dictio significat propriè, perfectum & integrum, & potest intelligi via perfecta, via quæ nullum habet impedimentum, sed expedita est & libera. Itaque significabitur Deum hoc ei præstitisse, vt cursus actionum ipsius prosperè procederet, atque ad optatum finem deueniret. Qui sensus magis conuenit toti narrationi. Vnde Hieronymus vertit in 2. Reg. Et complanauit perfectā viam meam. Eūdem sensum habebit nostra litera, si immaculata via accipiatur pro ea quę caret offendiculo. Ob hoc enim via aliqua, per quam eūdem est, reprehēditur.

QVI PERFECIT PEDES MEOS.] Græcis est, sicut & Hebræis, participium præsentis temporis. Vnde & diuus Augustinus legit, Qui perficit. Idem eum Græcis legit, tanquam cerui, quanquam Hebræis sit plurale, ceruorum. Sed hæ minutiora sunt, nec ad sensum multum faciunt. l

IN AVDITV AVRIS.] Græcis est, εἰς ἀκοὴν ὠτίου, quod magis est, ad auditum auris, quomodo & habent Hebręa, & est sensus: statim vt auribus suis audisset famam nominis mei, aut voluntatem meam. m

FILII ALIENI MENTITI SVNT.] Filios alienos vocat alienigenas, quomodo & Psalm. 143. qui huic in multis similis est: Eripe me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum. Quid autem sit illud mentiti sunt mihi, cùm variè etiam ab Hebræis accipiatur, optimè ex aliis locis intelligetur, in quibus hæc loquendi forma occurrit. Talis enim est Psalm. 65. cùm dicitur: In multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui. Quem locum etiam Græci sic exponunt, vt significetur, falsorum deorum cultores, magnitudine operum diuinorū territos, pietatem & cultum veri Dei, etiam si ab eo maxime abhorrerent, simulaturos. Sic & Deuteronom. 33. de Israel dicit Moyses: Beatus es tu Israel, quis similis tui popule, qui saluaris in Domino, scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ? n

Nega

Negabunt te inimici tui, & tu eorum colla calcabis. Vbi pro, negabunt te inimici tui, est, sicut hoc loco: Mentientur tibi inimici. In quibus sane verbis satis liquet, mentiri inimicos Israeli, idem esse, quod supplices ei fieri, & illius potentiæ vel inuitos subijci. Quod vel illud abundè declarat, & tu eorum colla calcabis. Itaque mentiri, pro trepidante & maxime seruili subiectione scriptura vsurpare solet: quod qui ita subiecti sunt, multa soleant timore adacti mentiri ijs quibus seruiunt. Quemadmodum olim Latini fures pro seruis dicebant, quod serui omnes furari soleant, propter nimiam in eos dominorum parsimoniam. In eundem sensum facilè accipi potest ad literam quod Septuaginta verterunt: & claudicauerunt à semitis suis: quam quam Paraphrasi huius partis etiam alium indicauerimus sensum, qui conueniat cum illa parte: Filij alieni inueterati sunt. Quod autem in mystico sensu per filios alienos, Iudæi intelligantur, mirum esse non debet, cùm gentibus in populum Dei translatis per fidem, ipsi per infidelitatem suam in gentium locum & nomen translati sint.

VIVIT DOMINVS.] Hebraice est, viuens Dominus, & potest subintelligi, est, vel sit. vnde Septuaginta verterunt, viuit: alij verterunt, viuat. quod sequentibus magis videtur conuenire. Quamquam etiam rectè quadrat quod post commemorata tam varia potentiæ diuinæ argumenta, Psalmista cum exclamatione dicat: Viuit Dominus: quasi dicat: Vere Deus meus non est vitæ expers, vt sunt idola, quæ suis opem ferre non possunt. o

In finem, Psalmus David.

ARGVMENTVM PSALMI XVIII.

Canit hoc hymno propheta de duplici ratione cognoscendi Deum. & primum quidem de ea quæ percipitur ex contemplatione rerum naturalium, & maxime corporum cælestium, quæ sua magnitudine, pulchritudine, ordine, varietate, perpetuoque cursu, creatoris omnipotentiam, sapientiam ac bonitatem omnibus nationibus insinuant. Deinde de ea quæ certius percipitur ex lege Dei, scripturisque sanctis, quas peculiariter suo populo tradidit Deus, cùm iam lege naturali obscurata vt maximos errores incidissent homines. Hanc igitur diuinam legem miris modis commendat, vt quæ pietatem doceat & innocentiam, per quam ad summa præmia perueniatur, quibus ne priuetur, occulta peccata sibi dimitti, & a futuris seruari orat. Ex citatione autem Pauli ad Rom. 10 patet septem primos ve sus huius Psalm. allegoricos esse intelligendos, vt per cælos intelligantur homines cælestes, Apostoli scilicet, qui omnium linguis loquentem per vrbem diuulgauerunt solem iustitiæ Christum Dominum, non secus quam cæli suum otu solem in omnem deferunt terram. Itaque & insignis quæ subijcitur legis diuinæ commendatio, ad euangelicam legem, quam Apostoli prædicauerunt, perfectius pertinet, quam ad Mosaicam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 18. *1 Cæli enarrant gloriam Dei.*

COEli sua varietate, ornatu, motu ac vtilitate multiplici, declarant nobis, ac materiam subministrant nobis, narrandi maiestatem potentiæ, sapientiæ ac bonitatis Dei: * & tam amplus cœli ambitus infinitis syderibus ornatus testatur, quàm magna & admirabilia sunt opera potentiæ ipsius. a

** & opera manuum eius annunciat firmamentum.*

2 Dies diei eructat verbum,

** & nox nocti indicat scientiam.*

2 Neque vllo vnquam tempore cessabunt Dei gloriam suo modo cœli prædicare: nam perpetua successione præcedens dies effundit in subsequentem diem verbum prædicationis & cogitationis gloriæ Dei, * præcedensque nox transmittit scientiam Dei in subsecuturam noctem. Quasi enim de die in diem, de nocte in noctem tramisso verbo ac scientia Dei, nobis cœli loquuntur, dum sine fine singulis diebus ac noctibus non cessant Dei gloriam declarare. b

3 Non sunt loquelæ, neque sermones,

** quorum non audiantur voces eorum.*

3 Neque vero quibusdam tantum Dei gloriam cœli prædicant, sed quemadmodum omni tempore, ita & omni loco, omnibusque hominum nationibus Deum insinuant. Nulla enim sunt idiomata, aut sermonum genera, * quorum voces non audiantur in ipsis cœlis: qui quodammodo omnium linguis loquuntur, cùm ab omnibus intelliguntur, & omnes in suo idiomate Dei gloriam, ex cœlesti machina intellectam, deprædicare faciant. c

*4 In omnem terram exiuit sonus eorum: * & in fines orbis terræ verba eorum.*

4 In vniuersam terram peruenit sonus eorum, quo nobis Deum annunciant: * & in extremas orbis terræ partes verba eorum. Hic autem eorum sonus & verba, sunt immutabilis eorum ordo, constantia, motus, pulcherrimaque eorum structura, tanquam ad regulam & lineam facta, ac similia, quibus Deum maximum, sapientissimum, ac optimum hominibus cunctis ostentant. d

5 In sole posuit tabernaculum suum.

5 Verum inter omnia cœlestia corpora, nullum æquè Dei maiestatem testatur & glorificat, atque sol, sydus præclarissimum, maximéque diuinum. In hoc peculiariter Dominus constituit suum tabernaculum, suamque mansionem. Non enim alibi gloriam maiestatis suæ gloriosius & clarius spectandam exhibuit, quam in sole præ aliis maximè glorioso: in quo sic conspicitur, veluti si gloriosissimus imperator resideat spectabilis & admirandus in suo proprio tabernaculo. Ex hoc, quasi è regia sua, omnia supera & infera mirabiliter regit, cum sol sit omnium reliquorum syderum dux, & luminis eorum fons, cunctarum vero caducarum rerum salus & conseruatio. e

* Huius

** & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo.*

* Huius certè mirum quanta sit in exortu suo gratia & pulchritudo,
quantus in motu impetus, quanta in calefaciendo efficacia. Ipse enim
vbi nocturno tempore delituit in hemisphærio inferiori, & quasi cum
hominibus dormierit, summo mane in magna procedit claritate, omnia
sua luce recreans, & veluti innouans: quemadmodum si sponsus splen-
didissimis indutus vestibus procedat è cubili suo, è quo cum progredi-
tur, expectantes amici exhilarantur, ac gratulabundè excipiunt ve-
nientem.

6 Exultauit vt gigas ad currendam viam:

6 Iam quanta eius in conficiendo suo motu pernicitas! Ipse enim, quasi
potentissimus aliquis gigas, promptus est & expeditus, postquàm exor-
tus est, ad absoluendum summam celeritate spatium illi præscriptum.

** à summo cœlo egressio eius.*

* Ab altera cœli extremitate mane egreditur.

7 Et occursus eius vsque ad summum eius.

** nec est qui se abscondat à calore eius.*

7 Et breuissimo tempore velocissimè fertur vsque ad alteram cœli ex-
tremitatem, * & minimo tempore etiam ab his terris maximè dissitus
omnia loca radiantibus flammis illustrat, omnibusque calorem suum
vitalem, cunctas naturas augentem & nutricatem impertit, ita vt nemo
expers sit, etiamsi velit, caloris eius salutaris.

8 Lex Domini immaculata, conuertens animas:

8 Cum autem harum creaturarum aspectus & contemplatio multum
ad hoc valeat, vt earum creator & gubernator Deus per ea cognoscatur,
& agnitus colatur: quoniam tamen mortales sua incuria per hæc ad Dei
cognitionem parum promouebantur, & naturalem legem, quam crea-
turarum intenta consideratio non parum illustrat, obscurari in se passi
sunt, sua benignitate Deus etiam legem à se traditam per celestes vi-
ros populo suo addere dignatus est, qua non ipse tantum, sed & viuen-
di bene beatéque ratio certius cognosceretur, quam certè dignum est
omnibus hominibus commendare. Ipsa enim ante omnia in seipsa syn-
cera est, nihil iniquum, nihil vanum continens, ideóque conuertit ho-
minum animas ab errorum tenebris ad sapientiæ lumen, à vitiis ad vir-
tutes.

** testimonium domini fidele.*

** sapientiam præstans paruulis.*

* Ipsa (quæ & testimonium est Domini, eo quod testetur per
eam nobis Dominus quid faciendum, quidve fugiendum, quid item
facientibus voluntatem suam seruare decreuerit) cùm sit fidelis & ve-
rax, non vanas continens promissiones, nec aliud docens, quàm fide-
litatem & iustitiam, * sapientiam præstat his qui antea erant imperiti,
& his maximè, qui humiles sunt, & animo paruuli, submisséque se ge-
rentes. Nullus enim sapientiæ locus est in superborum animis, sed hu-
milibus Deus dat gratiam.

9 Iustitia Domini recta,

** letificantes corda,*

9 Mandata Domini, quæ hominem docent iustitiam, quæque serua-
ta hominem iustificant, cùm sint recta & æqua, à iustitia minimè o-
bliquantia, * solido gaudio exhilarant animos, ipsa sua rectitudine &
veritatis cognitione, diuinorum item promissorum magnitudine, ac se-
curitate mentis, & vita spirituali, quam donant suis obseruatoribus.

** praeceptum Domini lucidum,*

** illuminans oculos.*

* Lex Domini, quæ ipsius continet præcepta, cùm sit tanquam puris-
sima aqua translucida, nullis errorum aut difficultatum tenebris turbi-
da aut obscura, * immo sit tanquam lux clarissima, illustrat mentem,
vt possit videre quæ via deducat in cœlum.

10 Timor Domini sanctus,

10 Timor Domini is, quem hominum mentibus potissimum ingene- i
rare lex Dei conatur, talis scilicet, qualis esse solet optimi filij aduersus
optimos parentes: is inquam timor ac reuerentia filialis, sancta est &
pura in seipsa, & ab omni macula ac vitio puros integrósque seruans
piorum animos,

** permanens in sæculum sæculi,*

** iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa.*

* nequaquam instar timoris mundani facilè ad quam-
uis occasionem mutatur, nec transit, sed permanet in æternum, con-
comitans etiam iustos è corpore migrantes, * præcepta Domini quæ k
facienda nobis iusto suo iudicio iudicauit, sicut in seipsis singula, æquis-
sima sunt, & à recto neutiquam deuiantia, ita inter sese mutuò omnia
simul iusta sunt.

11 Desiderabilia super aurum, & lapidem pretiosum multum,

** & dulciora super mel & fauum.*

11 Præferenda sane hæc sunt omnibus & diuitiis & voluptatibus. Nam
horum intelligentia & obseruatio magis est desideranda, quàm ea quæ
homines maximè desiderant, vt sunt aurum, & lapides pretiosi valde,
quæ concupiscuntur ob eorum tum pulchritudinem, tum pretium &
valorem; * Ipsa etiam Dei mandata dum intelliguntur & obseruan-
tur, dulciora sunt his quæ corporali gustui sunt suauissima, qualia sunt
mel & fauū. Magis enim hæc intellectum oblectant, quàm oculos aurī
gemmarumque pulchritudo, suntque auro & gēmis pretiosiora, vt quæ
verè diuitem faciant custodientem ea: neque intellectum tantū pascūt
& recreant, sed & affectum hominis seruantis ea maiori dulcedine pro-
fundunt, quàm dulcissima quæque gustum afficere possunt, cum ho-
rum dulcedo spiritualis sit, atque perpetua. Sæpe tamen fit, vt quemad-
modum gustus aliquo morbo deprauatus mel iudicat amarum: sic ani-
mi sensus falsis opinionibus corruptus, Dei præceptiones natura suaues,

ues,acerbas ducat, & præ his ſuauiores reputet carnis falſas delitias.

12 *Etenim ſeruus tuus cuſtodit ea:*

** in cuſtodiendis illis retributio multa.*

12 Sed quanquam quorundam tale ſit iudicium, deſiderabiliora tamen rectè ea dico maximè deſiderabilibus, ac dulciora dulciſſimis: quia quiſquis tibi ſeruire cupit, is per ea continuè admonetur, admonitúſque intentè ea obſeruat, vt ſecundum ea vitam omnem inſtituat, * per obſeruationem autem & adimpletionem eorum magnam certè & inexplicabilem percipit mercedem, tum in hoc tempore, quo mens eius con ſcouritate ſciētiæ, ac vita ſpiritus diuini ineffabiliter recreatur, tum in futuro, quo ea bona aſſequetur, quæ nec oculorum aſpectu comprehendi, nec auribus percipi, nec vlla queant cogitatione adumbrari.

13 *Delicta quis intelligit?*

** ab occultis meis munda me Domine:*

** & ab alienis parce ſeruo tuo.*

13 Veruntamen quis attendens humanam infirmitatem, & quàm multa peccemus inſcientes, audeat affirmare ſe per omnia cuſtodiſſe Dei præcepta, quorum obſeruationi tanta propoſita ſunt præmia? An eſt aliquis, qui poſſit cuncta errata in ſe animaduertere? Nemo certe, cùm in multis omnes quotidie offendamus & frequenter item ſub ſpecie virtutis, vitium ſubrepat. * Proinde optime Domine te rogo, vt pro tua infinita miſericordia maculas occultas, quæ conſcientiam meam effugiunt, abluere digneris, * & ne vnquam in poſterum à legis tuæ obſeruatione, atque tua amicitia excidam, defende me ſeruum tuum ab his qui per ſuam ſuperbiam à te ſunt alieni, ab iniquis ſcilicet dæmonibus, eorumque miniſtris, improbis hominibus, tuæ voluntati contrariis. Ab his me præſerua, vt non illorum prauis ſuggeſtionibus in vi-
tia pertrahar. d

14 *Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero:*

** emundabor à delicto maximo.*

14 Etiamſi ſemper hi oppugnauerint, ſi tamen, tua gratia me cuſto-
diente, non fuerint mihi dominati, ita vt ad eorum voluntatem vitiis e
ſeruiam, tunc certè quanquam à leuibus delictis, ſine quibus nemo vi-
uit, liber non ero, tamen immaculatus ero, * & mundus à grauibus pec-
catis, quæ Dei inimicum conſtituunt, & a cœlorum regno exclu- f
dunt.

15 *Et erunt vt complaceant eloquia oris mei.*

** & meditatio cordis mei in conſpectu tuo ſemper.*

15 Neque à malis tantummodo factis immunis ero, ſed & eloquia oris mei talia erunt, vt tibi placeāt, * inſuper & omnis meditatio cordis ſemper erit tibi accepta & grata. Erit enim ea ſemper in lege tua, & beneficiis tuis.

16 *Domine adiutor meus & redemptor meus.*

16 Corā te, inquam, erunt, ò Domine, & verba & cogitata mea, quem ſolum ego habeo pro adiutore meo ad faciendum bonum, & pro liberatore à malo, in quod incidere me contigit.

ANNOTATIONES.

a ET OPERA, &c.] Pro opera, Hebræis & Græcis eſt ſingulare, opus. Et Græcis eſt ποίησιν, quod magis ſignificat operationem, quàm ipſum opus. Nō enim eſt ποίημα aut ἔργον, vt Pſ. 8. cū dicitur: Videbo cœlos, opera digitorum tuorum. Et magis conuenit dicere, ipſum firmamentum annunciare operationem Dei, quàm opus & opera, cum ipſum ſit opus Dei. Itaque ſignificatur, firmamentum indicara quam admiranda ſit Dei operatio.

b DIES DIEI, &c.] Quidam datiuos hos diei & nocti vertunt per genitiuos, nam lamed apud Hebræos plerumque etiam genitiui eſt nota, aut per præpoſitionem, de, exponitur, quemadmodum Pſalmos tertio: Dicunt animæ meæ: pro, dicunt de anima mea, vt ſic vertatur: Dies diei eructat verbum, & nox noctis indicat ſcientiam. Aut: Dies de die eructat verbum, & nox de nocte indicat ſcientiam, hoc eſt, dies vnus indicat ſubſecuturum alterum, & nox præcedens docet nos cognoſcere noctem ſequentem. Sic Campenſis, ſic Kimhi Hebræus. Plerique autem, qui datiuos legunt, aliquid putant eſſe ſubintelligendum, hoc modo, dies ſuccedens diei, &c. hoc eſt, quælibet dies & quælibet nox, indicat ſcientiam Dei. Verùm rectius ſine ſubintellectione hic verſus accipitur ſignificare cœlos indeſinenter Dei gloriam enarrare. Nam etſi dies hodierna, quæ hodie Dei gloriam enarrat, eſſe deſinat, non tamen ob id gloria Dei amplius non enarratur, quia hæc dies loquitur verbum ſequenti diei, & in eam quodammodo cum ſucceſſione ſuam prædicationem diuinæ gloriæ tranſmittit, dum & ſequens eodem modo Deum prædicat, quaſi à præcedenti die edocta. Iuxta quam huius verſus explicationem, in myſtico ſenſu recte intelligitur ſignificari id quod à Domino Apoſtoli acceperunt, hoc in poſteros eſſe traiectum, & continua traditione ad nos perueniſſe, tanquam dies præcedens doceret ſequentem. Cuius intelligentiæ meminit inter alias D. Auguſtinus.

c NON SVNT, &c.] Verſus hic difficultatem habet propter duo relatiua, quorum & eorum, hic coniuncta. In Hebræo autem relatiuum, quorum, non habetur, ſed ad verbum ſic eſt: Non eſt verbum neque ſermones, non auditur vox eorum, quod ſine aliqua adiectione ſic plerique intelligunt: Etſi cœli dicti ſint enarrare Dei gloriam, non eſt tamen illis aliquod verbum, non loquuntur hominum more, vt audiatur vox, eorum. In quo ſenſu & Græca commodè accipi poſſunt, quæ non habent, audiantur, ſed ἀκούονται, audiuntur, indicatiui modi: ſic intelligit D. Baſilius in principium Prouerbiorum Salomonis. Verum frequens eſt apud Hebræos, vt ſubintelligatur relatiuum qui, quæ, quod, quemadmodum hic Græci interpretes hoc putauerunt ſubintelligendum, quomodo & qui ex Hebræo nunc vertunt, ſubintelligunt, relatiuum quibus, vel aduerbium vbi, vt ſignificetur nullos eſſe populos, quantumuis linguis & idiomate differant, à quibus, vel apud quos non audiantur voces cœleſtium corporum. Vtrumque ſenſum etiam no-

ſtra litera recipere poteſt. Primò enim accipi poteſt relatiuum, eorum, hic quod ad ſenſum attinet, eſſe ſuperfluum, quemadmodum tub inde vnum relatiuum ſupereſt apud Hebræos, vt cùm dicitur poſtea: Mons Sion, in quo babitaſti in eo, ſic ergo intelligi poteſt noſtra lectio: Non ſunt ipſis cœlis loquelæ, neque ſermones, vt quorum, cœlorum ſcilicet, voces non audiantur. Cui ſenſui bene conuenit, quod in ſequenti verſu apud Hebræos cœlis non tribuitur ſonus, neque verba, ſed habent Hebræa: In omnem terram exiuit canon vel regula eorum, & in fines orbis terræ. Quo ſignificari videtur cœlos, etſi ritu mortalium non loquantur, aut vllam vocem humanam emittant, tamen ad omnes homines pertingere eorũ ordinem quem in eorum ſtructura & motu obſeruare licet, & qui hominibus Dei gloriã prędicat mirabiliter. Secundò, iuxta alterũ ſenſum noſtra lectio accipi poteſt vel vt genitiuus quorũ, accipiatur poſitus pro datiuo quib⁹, quomodo vertit ex Hebręo diuus Hieronymus. vel hoc modo: Nõ ſunt alicuius nationis loquelæ, neque ſermones, quorum ſermonum ſcilicet, voces non audiantur in cœlis, & non audiãtur eſſe etiam voces cœlorũ, hoc eſt, cœli omniũ quodammodo nationum linguis loquuntur, dũ omnibus Dei potentiã prędicant, & ab omnibus intelliguntur. quem ſenſum proſequitur & declarat verſus ſequens. Et conuenit hic ſenſus etiam myſtico ſenſui, quo communiter intelligitur hoc verſu ſignificatum, cœlos ſpirituales, hoc eſt, Apoſtolos omnium linguis locutos, & ab omnibus intellectos Euthymius Græcus ſentiens obſcuritatem huius verſus, dupliciter hunc tractat. Primum tradens hũc interrogatiue eſſe legendum, quaſi dicat: Nunquid non ſunt loquelæ, neque ſermones earum rerum, quarum voces non audiuntur? vt ſit obiectio alicuius contra id quod dictum eſt, cœlos enarrare gloriam Dei, cuius obiectionis ſolutio ſequatur in verſu ſequenti. Itaque pronomen, eorum, coniungit cum, ſermones & quorum, cum voces. Altero modo indicat genitiuum, quorum, poſitum pro, quibus, quomodo & Hieronymus vertit ex Hebræo. vt ſit ſenſus: Non ſunt alienius idiomatis ſermones, per quos non audiantur voces cœlorum, hoc eſt, omnium gentium linguis prædicatur id quod docent cœli.

IN OMNEM. &c.] Ex citatione Pauli ad Rom. omnino apparet hunc locum præter literalem de
d cœlis intelligentiam, etiam allegoricè accipiendum de apoſtolis. Quidam tamen intelligunt Paulum à literali non receſſiſſe ſenſu, eumque non loqui de Apoſtolorum prædicatione, vt quæ tum necdum exierit in omnes fines terræ, ſed de cœleſtium corporum prædicatione. Cum enim Iudæi culparent in Paulo, quod ſalutis promiſſionem vulgaret gentibus, intelligunt eum quærere, an ne ipſæ quoque gentes audiſſent aliquando de Deo: ac reſpondere ex hoc loco, apertam illis fuiſſe diſcendæ pietatis & cultus Dei viam, quia in omnem terram exiuit, &c. quaſi dicere voluerit, Deum iam anteactis ſęculis patefeciſſe Gentibus ſuam gloriam, iuxta id quod dicit cap. 1. atque hoc amplioris doctrinæ, quæ per euangelium acceſſit, fuiſſe pręludium: nec mirum videri debere, ſi vtriſque tãdem ſe promiſcuè Deus patefaciat, quos pridem cõmuniter ad ſe inuitaſſet.

IN SOLE.] Hebræis eſt: Soli poſuit tabernaculum in eis, nempe cœlis. quo ſignificatur Deum ſoli
e in cœlis circumſcripſiſſe domicilium, vt illic velut in ſublimi theatro melius conſpiceretur. Idem intelligit etiam Euthymius in Græcis ſignificari: proinde accipit dictionem αὐτὸ, non vt ſit nomen relatiuum, ſed vt ſit aduerbium ſignificans illic, hoc eſt, in cœlis: vt ſit ſenſus, Deus poſuit in ſole, hoc eſt, ipſi ſoli tabernaculum in ipſis cœlis.

EXVLTAVIT.] Sicut Hebręis, ita & Græcis
eſt verbum futuri temporis ἀγαλλιάσεται, exultabit, f
quomodo & habent antiqui quidam codices Latini. Et magis conuenit futurum tempus, ad ſignificandam perpetuam curſus ſolaris continuationem, quanquam Euthymius futurum rectè putat poſitum pro præſenti.

A SVMMO.] Dictio Hebraica, pro qua hos bis
habemus ſummum, manifeſtè ſignificat extremita- g
tem & finem, proinde dictio Græca ἄκρος, quę & ſummum ſignificat & extremum, per extremum potius vertenda fuerat, quemadmodum & Matthæi 24. vbi legimus: Congregabunt electos eius à quattuor ventis, à ſummis cœlorum vſque ad terminos eorum. vbi pro vtraque dictione, ſummis & terminos, Græcis eadem eſt dictio ἄκρων. Vnde manifeſtum eſt, interpretem noſtrum, ſummum cœli, poſuiſſe ſemper pro extrema cœli parte. Pro ſummo cœlo autem rectius verteretur, ſummo cœli. Græca enim habent ἀπὸ ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, vbi interpoſitus articulus requirit, vt vertatur, à ſummo cœli, & ſic reſpondet ei quod ſequitur. Vſque ad ſummum eius. Vnde ſummum cœlum apud nos accipi debet pro ſumma cœli parte, quemadmodum & Deuter. 4. cùm dicitur: Interroga de diebus antiquis qui fuerunt ante te, ex die qua creauit Dominus Deus hominem ſuper terram, à ſummo cœlo vſque ad ſummum eius. Vbi etiam ſignificatur, ab oriente vſque ad occidentem ſicut & hoc loco. Summum ergo cœli non dicitur his locis reſpectu verticis noſtri, ſed reſpectu motus ſolis, vt ſummum ſit vltra quod motus ſolis apud nos non protenditur, hoc eſt, oriens, vnde ſol nobis oritur: & occidens, vbi nobis deſinit apparere. Cæterum quomodo hæc ſoli iuſtitię competant, obſcurum non eſt intelligere. Ipſe enim per incarnationem ſuam egreſſus eſt in mundum è ſummo cœlorum oriens nobis ex alto, & rurſus per aſcenſionem occurrit vſque ad ſummum cœlorum. ceſſans ſuam nobis viſibilem exhibere præſentiam, donec rurſum noua dies illa oriatur, in qua venturus eſt ad iudiciũ.

SAPIENTIAM &c.] Accipi iſtud poſſet de paruulis ſpiritu, hoc eſt, humilibus, de quibus dicit
Dominus: Abſcondiſti hæc à ſapientibus, & reuela- h
ſti ea paruulis. Verum dictio Hebraica propriè ſignificat imperitos. Vnde potius accipi debet de paruulis ſenſu, & iudicio: ſicut & in Prouerbiis: Vt detur paruulis aſtutia.

TIMOR &c.] Quidam legunt permanet, nec malè. Nam quanquam Græca habeant participium
permanens, ſicut & Hebræa, & libri noſtri correctio- i
res, tamen in hoc participio ſubaudiendum eſt verbum, eſt. Notandum enim in tribus verſibus quibus lex Dei commendatur, eleganter in vtroque membro cuiuſque verſus, legi Dei tribui aliquod epitheton, quod ei per ſe conueniat, & ſine diſtinctione, cui deinde facta diſtinctiũcula adiicitur aliud, quod ei reſpectu hominum conueniat, in quo attribuẽdo ſubaudiendum eſt verbum, eſt. Primum enim dicitur: Lex Domini immaculata: quod legi Dei in ſe conſideratæ competit. Cui cùm adiicitur, conuertens animas: quod effectum eius in hominibus exprimit, iam ſubaudiendum eſt verbum, eſt. Sic & in ſecundo membro, illi: Teſtimonium Domini fidele: adijcitur, ſapientiam præſtãs paruulis. Et eſt ſenſus: Lex Domini immaculata, conuertit animas, teſtimonium

monium domini fidele, sapientiam præstat paruulis. Idem obseruare est in sequenti versu. Similiter ergo in tertio, illis: Timor domini sanctus: additur, permanens in sęculum sęculi, vbi iam supplendum est verbum, est, vt sit sensus: Timor domini sanctus permanet in sæculum sæculi. Hoc modò versus hos ordinandos patet ex Hebræis in sequenti membro: Iudicia domini vera, iustificata in semetipsa. Hic enim iam apud Hebræos pro participio iustificata, est verbum iustificata sunt. Non est autem Græcis propriè sanctus, sed ἁγνὸς, hoc est, mundus & castus, quod & Hebræa vox טָהוֹר tahor significat. Videri potest interpretem nostrum apud Græcos legisse ἅγιος vocem scilicet non multũ diuersam ab ἁγνὸς, castus, legit D. Augustinus & hoc loco in commentariis, & aliis, vbi hunc locum tractat. Iam quod dicitur timor domini sanctus vel castus permanere in sęculũ sęculi, duppliciter intelligi potest. Aut vt epitheton sanctus & castus additum sit, ad distinctionẽ cuiusdam timoris Domini, qui sanctus non sit, & cui non conueniat permanere: qualis est timor seruilis, quem perfecta charitas foras mittit. Itaque sensus esset: Timor Domini, non quiuis, sed sanctus aut castus, ille permanet in sæculum sæculi. Aut vt epitheton illud additum sit, non ad distinctionem, sed ad commendationẽ timoris Domini, ex qua consequatur quod sequitur, permanet in sæculum sæculi. Ad quem modum potius intelligendum, satis docet superiorum versuum membra, quæ hunc habent sensum: Lex Domini, cùm sit immaculata, conuertit animas. Testimonium Domini, cùm sit fidele, sapientiam præstat paruulis. Et quandoquidem iustitiæ Domini rectæ sunt, lætificant corda: Præceptum Domini cum sit lucidum, illuminat oculos. Frequens est autem in scripturis per timorem Domini significare pium illum affectum erga Deum, quem Græci vocant εὐσέβειαν vel θεοσέβειαν. Vnde Iob 28. Vbi nos legimus ecce timor domini, ipsa est sapientia, Græcis est θεοσέβεια.

k IVSTIFICATA, &c.] Plerumque istud sic intelligitur, quasi significari voluerit propheta præcepta Dei per se iusta esse. Verum pro eo quod habemus, in semetipsa, Hebræa habent eam dictionem, quam Græci semper verterunt per ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod Latinus vertere solet, in id ipsum, hoc est, pariter & simul. Vnde & hic in semetipsa accipi debet, pro inter sese mutuo, hoc est, omnia pariter.

l DALICTA, &c.]Intelliget: per futurum legendum est, non per præsens intelligit, vt multi libri habent. Est enim Græcis verbum συνήσει intelliget, sicut & Hebræis futurum est.

m AB ALIENIS, &c.]Septuaginta videntur legisse literam Res pro Daleth, inter quas literas est maxima Hebræis similitudo. Nam si legas זָרִים zarim, significat alienos: si זֵדִים zadim, vt iam legitur, significat superbos. Vnde D. Hieronymus vertit superbos. Porro dubium est apud Græcos, an genitiuus ἀλλοτρίων, sit masculini generis, an neutri, hoc est, an sit intelligendum, ab alienis peccatis est hominibus: vel ab alienis peccatis. Noster interpres ad personas retulit, cùm vertit in sequentibus: Si mei non fuerint dominati, illi, scilicet alieni. Alij referunt ad peccata, vnde vertunt: Si mei non fuerint dominata, occulta scilicet & aliena peccata. Nam cùm Græcis non sit participium, sed verbum κατακυριεύσουσι, hoc est, dominabuntur, potest referri vel ad personas, vel ad peccata. Ad personas magis esse referendum, docent Hebræa, vbi dictio propriè significat superbos, quanquam sint qui eam accipiant hoc loco pro ipsis superbiis.

n A DELICTO, &c.]Græcis non est, à delicto maximo, sed tantum, à delicto magno, quomodo & D. Aug. legit: interpretans tamen delictum magnum esse superbiam, de qua & noster interpres intellexisse videtur, cùm vertit maximo: rectius tamen accipitur loqui propheta in genere de quouis magno, hoc est, criminali delicto, vnde superlatiuus apud nos accipi debet positus pro positiuo. Hebræa verti possunt, a delicto magno, quamuis magis sit, à delicto multo. Nam vtrumque dictio Hebręa רָב Rab significat.

o ET ERVNT, &c.] Hic versus accipi potest, vt per eum intelligatur propheta promittere quid sit facturus, si quod petiit impetrauerit: vt sit sensus: Istud si mihi Domine præstiteris, talia certè erunt eloquia oris mei vt placeant: proferam enim carmina laudis & gratiarum actionis, & meditatio cordis semper erit coram te intenta in lege tua, & beneficiis tuis. Aut melius hoc versu adhuc pergit narrare quę sit consecuturus, si non permiserit dominus alienos & superbos sibi dominari, vt per gradationem quandam significet se mundum ferè & in operibus, & in verbis, & in cogitationibus. Ex Hebręo autem etiam verti potest optatiuè. Et sint vt cõplaceant, &c.

p DOMINVS, &c.] Quamuis secundum Latinos & Hebręos nomina, adiutor & redemptor, accipi possent vt sint nominatiui casus, & sit sensus: nomine tu es adiutor meus: tamen apud Gręcos hęc oratio coniungenda est superiori versui, vt sensum cum illo compleat, sicut apud Hebręos in vna sententia cum superioribus clauditur.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XIX.

Psalmus iste cùm, vt ex titulo constat, à Dauide sit conscriptus, & tamen videatur esse oratio populi regi suo fausta precantis, cùm ad bellum esset profecturus, videtur à Dauide traditus populo, vt esset ei veluti forma, qua pro se, aliisque regibus suis post ipsum, precari deberent, ita vt & nobis sit apta supplicandi forma, qua vti debeamus, cum pro principis pij & religiosi salute atque victoria vota sunt facienda. Continet ergo imprimis hic Psalmus benedictionem regis, qua alloquendo regem, bene ei eiusque pietati precatur populus: Deinde & congratulationem, qua post adeptam desideratam salutem, Dei potentiam & bonitatem est celebraturus: Ad postremum orationem ad Deum, qua regis salutem, ac per eum suam Domino commendat. Cùm autem certum sit Dauidem, in suis contra hostes populi Dei & pugnis & victoriis, Christi gessisse figuram, rectè quis dixerit, in huius Psalmi decantatione Dauidem etiam in Christum respexisse, ita vt & ipsius fuerit oratio, qua venturo Christo victoriam contra hostes humani generis, in salutem fidelis populi imprecatus sit, formamque reliquerit, qua qui in veteri populo erant spirituales, eadem Christo optarent, & optando quæ futura erant canerent. Atque hunc esse præcipuum huius Psalmi & scopum & vsum à spiritu sancto intentum, iuxta quem & nobis conueniat vt precemur illo, Christi preces, (quas vel aliquando in terris fudit, vel iam in cœlis quodam modo fundit ad Patrem apud quem iuxta Paulum interpellat pro nobis) exaudiri pro fidelibus, in quibus adhuc pugnat contra pietatis hostes: eius item sacrificium, quod vel olim in cruce, vel adhuc in cœlis offert, aut etiam in terris per manus sacerdotum, acceptari pro eis salutem & victoriam obtineat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Exaudiat te dominus in die tribulationis: * protegat te † nomen Dei Iacob.*

EXaudiat Dominus preces tuas in tempore difficili, & periculoso, quo afflictionem tibi, tuisque inferre conantur insurgentes inimici.* PSAL. 10.
Tueatur te nominata vis & potestas Dei, qui Iacob è multis & maximis
periculis sæpe liberauit, à quo ob id studiosissimè cultus est.† Conser- a
uet ab hostium iaculis immunem is qui peculiariter Deus est Israeliti-
tici populi, quem præ aliis maximè protegere solet, à quo pro vero Deo
solus colitur.

*2 Mittat tibi auxilium de sancto, * & de Sion tueatur te.*

2 Mittat tibi auxilium è sanctuario suo quod inhabitat, * & è monte
Sion, in quo tabernaculum tibi delegit, ex alto cœlorum habitaculo, per b
montem Sion tabernaculum eius adumbrato, defendat te.

3 Memor sit omnis sacrificij tui, & holocaustũ tuum pingue fiat.

3 Declaret se memorem esse omnis libamenti tui, quod vel vnquam
vel nunc illi piè obtulisti, & holocaustum tuum, quod pro adipiscenda
victoria nunc illi immolasti, pingue ab illo habeatur, & tanquam pin-
guissimum, ac è liberali & pio animo profectum, gratum sit illi.

*4 Tribuat tibi secundum cor tuum: * & omne consilium tuum confirmet.*

4 Det tibi Dominus omnia iuxta desiderium & votum cordis tui,* &
omne consilium tuum ac propositum confirmet, adimplens illud, & in
effectum producens. Siquidem quicquid optas ac aggrederis, rectum
est ac pium, idque totum in Dei gloriam, tuorumque subiectorum sa-
lutem optas.

*5 Lætabimur in salutari tuo: * & in nomine Dei nostri magnificabimur*

5 Sane vbi quod petimus tibi, vt confidimus, præstiterit, tum nos, quos
iam periculum tuum sollicitos facit, lætabimur de salute tibi, & per te c
nobis à Deo de hostibus præstita,* & per potentiam Dei nostri, in quam
confisi sumus, quamque inuocauimus, magni erimus, superiores facti d
hostibus nostris, ac de illis triumphantes, dicetque cum lætitia tunc v-
nusquisque nostrum:

*6 Impleat Dominus omnes petitiones tuas: * nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus Christum suum.*

6 Adimpleat Dominus, & in effectum deducat, etiam in posterum
semper omnia quæ piè sanctéque pro Dei gloria, populique sui salute
desideras, quemadmodum modo fecit: * Nunc enim veré cognoui,
quod Dominus vnctum à se in regem saluum fecerit: nunc experientia
didici, non humana, sed diuina virtute seruatum ipsum esse ab hostibus
numero nos superantibus.

*7 Exaudiet illum de cœlo sancto suo: * in potentatibus salus dexteræ eius.*

7 Nunc cognoui, quod sicut illum inuocantem se exaudiuit, ita & in
futurum semper exaudiet, de cœlo sancto suo quod inhabitat, * quod-
que saluatio dexteræ & potentiæ Dei facta sit per maximas Dei vires &
fortitudines, sine quibus de tantis, & tam potentibus hostibus victor
euadere rex noster nequaquam valuisset.

*8 Hi in curribus, & hi in equis, * nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus.*

8 Hostes nostri vel in curruum multitudine, vel equorum vi & nume-
ro confidere solent, & ad ea confugere, *nos autem non in his fiduciam
collocabimus, sed quemadmodum nunc fecimus, ita & semper virtu-
tem Dei nostri inuocabimus, qua experti sumus nos hostibus nostris
præualuisse.

*9 Ipsi obligati sunt, & ceciderunt: * nos autem surreximus & erecti sumus.*

9 Illos enim sua fefellit fiducia, nostra non ita. Illi enim, qui superbè
* se contra nos erexerant, quasi circum ligati compedibus impediti •
sunt, ne quid contra nos possent, sicque à nobis victi, prostrati sunt: * nos
autem de humilitate, qua nos deprimere quærebant, & animi deiectio-
ne surreximus, atque à Deo erecti sumus, exaltati per victoriam de ho-
stibus acquisitam.

*10 Domine saluum fac regem, * & exaudi nos in die in qua inuocauerimus te.*

10 Vt ergo ô Domine sic in te gloriari possimus, saluum fac ab hosti-
bus regem nostrum pro nobis pugnantem, * & non nunc solum, sed &
semper, dum te inuocauerimus, exaudire nos digneris.

ANNOTATIONES.

a NOMEN DEI, &c.] Paraphrasis indicat dupliciter hic accipi posse nomen Iacob, aut scilicet pro ipso Patriarcha, aut pro eius semine, populo scilicet Israelitico. Nam & sic aliquando accipitur in scripturis, sicut & nomen Israel.

b OMNIS SACRIFICII, &c.] Sacrificium hic non accipitur vt sit generale nomen, sed vt sit speciale, comprehendens sub se ea sacrificia, quæ non de animalibus, sed de farina, pane, vino, oleo, & thure fiebant. Ponitur enim hic apud Hebræos nomen מִנְחָה Mincha, quod etsi aliquando sit generale nomen, tamen hic quia holocausto iungitur, specialiter accipiendum videtur, quemadmodum accipitur semper in Leuitico, quod nomen ibi vertit Hieronymus per sacrificium vel libamentum.

c LAETABIMVR.] Verba istius versus etiam verti potuissent per verbum deprecatiuum, quemadmodum verba versuum superiorum, lætemur, & magnificemur, Sicut etiam verba versuum præcedentium, quidam omnia vertunt per futurum indicatiui, vt habent Hebræa, & sic Psalmus hic maximè quadrat in Christum, vt sit Prophetæ vaticinium de Christi exauditione. Exaudiet te Dominus, &c. Sic Campensis, qui & vltimum versum sic vertit: Dominus saluabit regem, & exaudiet nos, &c. Pro magnificabimur, Hebræa dictio magis significat, vexilla erigemus, hoc est, triumphabimus. Est enim Hebræis verbum deriuatum à דֶּגֶל Degel, quod vexillum significat. Septuaginta verò verbum hoc legerunt literis inuersis. Nam גָּדַל Gadal, magnum esse significat, & sensus eodem redit. Porro quoniam sequitur: Nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus: & postea dicitur, surreximus, & erecti sumus, rectè intelligi potest, post verbum magnificabimur,

bimur,referri verba gratulationis, quam promittit se eum lætitia & triumpho edituros post adeptam victoriam. Nisi malimus hæc dicta esse ex bona eon fidentia inter orandum eoncepta de Dei fauore, vt præterita illa,eeciderunt, surreximus, & erecti sumus,pro futuris exponantur.

d IN NOMINE DNI.&c.]Hebræis quidem non est inuocabimus,sed reeordabimur,hoc est memores erimus nominis eius, vt illud inuoeemus:tamen aliquoties apud Hebræos oceurrit hæc phrasis, qua inuocare in nomine Domini ponitur, pro inuoeare nomen domini.Nam Psal.115.vbi noster bis vertit,nomen Domini inuocabo,Hebræis est,in nomine Domini. Alioqui mystieo sensui bene conuenit, vt ad Christum respicientes dieamus, inuocabimus Deum in nomine domini Dei nostri,iuxta illud: Si quid petieritis patrem in nomine meo. D. Aug. legit, nos autem in nomine Domini Dei nostri exultabimus, sieque vitat orationis incommodum: & verbnm, exultabimus, etiam ad prius membrum referri potest, cùm apud nos aliquid videatur subaudiendum. Durè enim dicuntur inuocare quidam in curribus & in equis.

IPSI OBLIGATI,&c.]Græcis est συνεποδίσθησαν quod proprie est,quasi compedibus obligari,& circa pedes constringi, sicque impediri. Nam & impediri,apud nos à pedibus dicitur.Hebræis est,ipsi incuruati sunt, vt vertit diuus Hieronymus. Notandus autem est ordo in duobus verbis, quæ singulis membris tribuuntur Illis enim qui superbè se exerant & erecto eollo eonfidenter ineedebãt, prius tribuit incuruari aut obligari,ac deinde eadere.Nam hoc sequitur ineuruationem & obligationem. Illis verò qui deiiciendi putabantur, quique demisse se Deo subiiciebant, tribuit primum surgere à deiectione, seilicet intentata, & animi submissione, ac deinde erectum stare, quod perfectam indicat confidentiam.Nam antequam quis erectus stet, praeedit surrectio. e

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XX.

Videtur omnino præsens Psalmus superiori respondere,vt sicut ille est oratio pro rege cum hostibus pugnaturo,ita hic sit gratulatio pro salute regis, & victoria de hostibus obtenta. Itaque sicuti ille rectè iuxta literalem intelligentiam accipitur vt sit oratio populi, Dauidis salutem & victoriam a Deo optantis:ita & iste videtur esse gratulatio, qua populus cum Dei laude cantat Dei beneficia, & claras victorias Dauidi regi a Deo concessas, & præcipue eam quam superiore Psalmo precabatur. Sed quemadmodum in illo iuxta spiritualem sensum Dauid Psalmi author meritò dicendus est in Christum respexisse,vt huius vtriusque etiam ipsius Dauidis fuerit oratio: ita multo magis de hoc Psalmo existimandum est, cum pleraque huius Psalmi vel solum,vel perfectius & verius Christo conueniant, quam Dauidi, adeo vt si non solum atque ad literam de Christo sit editus,(quod tamen non improbabiliter quidam existimant) saltem præcipuè de ipso sit accipiendus,ita vt hoc Psalmo etiam ipse Dauid gratulatus sit de victoria Christi pro salute humani generis,formamq; omnibus posteris reliquerit de eadem gratulandi. Sic autem continet gratulationem ob accepta beneficia, vt simul etiam postea adiungatur oratio & Prophetia, qua continua potentiæ & iustitiæ in hostes eius declaratio & petitur & prædicitur. Certe ad literam hunc Psalmum etiam pertinere ad Dauidem satis patet ex Ecclesiast. cap. 47. vbi inter multa quæ de Dauide dicuntur,omnino videtur etiam respectus habitus ad id quod hic dicitur tertio versu.

PARAPHRASIS EIVSDEM

*1 Domine in virtute tua lætabitur rex, * & super salutare tuum exultabit vehementer.*

Domine propter virtutem quam contulisti regi, & qua adiutus à te PSAL
victor euasit,impensè gaudebit rex noster, * & de salute, quam illi 20
& per ipsum nobis præstitisti de hostibus nostris,semper exultauit vehementer. Non enim in propria virtute aut exercitus sui fortissimi gloriabitur,sed tibi soli partam victoriam acceptam feret.

2 Desiderium cordis eius tribuisti ei, & voluntate labiorum eius non fraudasti eum.

2 Quicquid enim animo à te desiderauit, tribuisti ei: & quod labiis à te voluit,non negasti ei.

3 Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.*

3 Immo etiam vltrò anteuertisti illum dulcissimis & optimis munerib- a
us è dulcedine tuæ bonitatis profectis, adeo vt dederis quæ necdum
petierat, vel expectauerat, & quocunque se verteret, vndique illi bona
obuiarent, & quasi vltrò se offerrent, * Et vt per partes quædam expli- b
cem,ecce,Imposuisti capiti eius coronam ex lapidibus pretiosis, regalique eum dignitate & splendore donasti.

*4 Vitam petiit à te, * & tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum, & in sæculum sæculi.*

4 Rex factus petiit à te, vt ne ab inimicis suis morti traderetur, sed
tuo beneficio ab illorum vi seruatus,tutò diu viuere posset in regno suo
* & tribuisti ei longitudinem dierum perpetuò duraturam. Nam præter
quam qnod ad bonam peruenire ei concesseris senectutem,regnum ac c
semen eius promisisti fore perpetuum, eique apud te immortalem vitam largieris.

5 Magna est gloria eius in salutari tuo. gloriam & magnum decorem impones super eum.*

5 Per salutem, quam à te assequutus est de inimicis suis cunctis, magna illi gloria apud mortales accessit, * sed & in posterum gloria & honore magno cumulabis eum.

6 Quoniam dabis eum in benedictionem in sæculum sæculi: lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo.*

6 Efficies enim vt in æternum tum in seipso, tum in semine suo lar- d
gissimè particeps sit tuæ beneficentiæ, & affluenter illi semper benefacies,* gaudio magno eum afficies semper per gratissimum tuum vultum.Nam & in hoc sæculo tuo fauore,quo te benignè illum aspicere testaris,semper eum lætificabis, & in futuro ex conspecta tua coram facie ineffabili eum gaudio perfundes.

7 Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia altissimi non commouebitur.

7 Et quidem quoniam rex noster omnem suam spem in Domino col- e
locauit, ideo per misericordiam altissimi Domini, nullis vnquam hostium oppugnationibus deiicietur,sed stabilietur & ipse,& regnum eius Neque enim is, in quo fiduciam suam collocauit, cum sit & misericor-

8 Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis,

** dextera tua inueniat omnes qui te oderunt.*

dissimus,& potentia omnibus altior,deiici illum patietur.
8 Quemadmodum autem o Domine tam tuam contra hostes nostros f
immo tuos declarasti potentiam, ita & in posterum semper fac. Manus
tuas non euadant omnes inimici tui, sed sentiant,experianturque seue-
ram vltionem irę tuæ, * omnes qui te oderunt, ad vnum vsque dextera
tua atque potentia assequatur ac comprehendat, vltionemque exer
ceat in eos.

9 Pones eos vt clibanum ignis, in tempore vultus tui:

** Dominus in ira sua conturbabit eos, & deuorabit eos ignis.*

9 Æstuare atque ardere facies eos tanquam furnum igneum & arden
tem,quo tempore vindictam tuam in illos exercere volueris,grauissima
eos vindicta afficies,qua,veluti igne omnia vorante,penitus consumen-
tur. * Dominus per seueritatem iustitiæ suæ nimio eos terrore & angu-
stia conturbabit,deturbabit, ac prosternet, & consumet eos ignis, gra-
uissimáque afflictio.

10 Fructum eorum de terra perdes, & semen eorum a filiis hominum.

10 Neque illos solum Domine perdes, sed fructum ventris eorum,
hoc est, progeniem eorum de terra euelles, * & auferes ab hominibus,
vt simul ipsi cum suo nomine & memoria pereant.

11 Quoniam declinauerũt in te mala,

** cogitauerunt consilia, quæ non potuerunt stabilire.*

11 Hæc autem meritò illis facies, quoniam inclinauerunt in te mala:
conati sunt tuo nomini,tuóque populo mala inferre, idque magno stu-
dio.* nã cogitauerant consilia,quibus nomen tuum, tuósque perderent
sed non potuerunt ea per adimpletionem confirmare, te illorum cona-
tus frustrante.

12 Quoniam pones eos dorsum,

** in reliquiis tuis praeparabis vultum eorum.*

12 Certè quemadmodum sæpe fecisti,ita semper inimicos tuos in fu-
gam conuertes,ac terga dare coges, * efficies vt dirigant facies suas ad
eos quos tu tibi reliquisti,& superstites seruasti, quorum salutem & fœ-
licitatem cum summo dolore videre cogentur.

13 Exaltare domine in virtute tua:

** cantabimus,& psallemus virtutes tuas.*

13 O Domine quemadmodum iam tuam pro salute regis & populi
tui declarasti potentiam, ita semper hoc modo tua potentia altior in te
fac,& declara omnibus impiis,sic sane,laudãdi te data occasione,* can-
tabimus,& psalmis celebrabimus varias tuas fortitudines, quas pro tuis
operaris.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM PRAEVENISTI,&c.] Dulcedo hoc loco non est accipienda eo modo quo ad gustum refertur. Non est enim Græcis γλυκύτητος, sed χρηστότητος, quod magis est benignitatis vel bonitatis, quomodo & habent Hebræa. Vnde apud nos benedictionem dulcedinis, accipi dicunt pro beneficiis à dulcissima Dei bonitate profectis, quanquã etiam exponi possit pro beneficiis dulcissimis, hominique gratissimis. Benedictiones enim Dei, sunt eius beneficia,& dona: sicut & eius dicere, facere est. Porrò quod dicitur Deus præuenisse eum suis beneficiis, duo significat, quemadmodum indicat Paraphrasis, videlicet & quod antequam peteret, aut de eis cogitaret; affecerit eum amplissimis beneficiis, vt sit amplificatio eius quod dicitur versu secundo, datum illi quicquid vel corde vel ore postulauit. Et quòd quocunque se verteret, vbique sibi parata bona inueniret, quæ illi vltro offerrentur,& quasi obtruderentur, hoc est, phrasi Hebraica significatur omnium bonorum affluentia, quæ ei vltrò obueniret. Iam coniunctio, quoniam, quandoquidem non videtur reddere causam eius quod dicitur in versu secundo, aut debet referri ad primum versum, vt reddatur hic etiam causa, ob quam lætabitur vehementer. Aut coniunctio, quoniam, accipi debet, vt in psalmis frequenter, tantum posita affirmatiuè pro certè, vel imo etiam, nam & hoc sæpe dictio Hebraica כִּי Ci significat, & Euthymius quoque annotat coniunctionem, quoniam, in psalmis aliquoties sic accipiendam.

b POSVISTI IN CAP.&c.] Iuxta sensum literalem videri potest istud dictum de corona illa, quæ ablata de capite regis Ammonitarum, imposita est capiti Dauidis, vt est 2. Reg. 12. vt non immeritò occasione victoriæ huius putetur à plerisque hic Psalmus editus: quãquam verisimile est etiam prius, & à principio regni corona regia Dauidem vsum, sicut & Saulem cum 2. Reg. 1. Dicatur diadema quod erat in capite Saul, allatum ad Dauidem: vt rectè intelligatur, hoc loco non significari aliud, quàm regalem dignitatem & gloriã Dei beneficio ei obtigisse. c

LONGIT.&c.] Hic locus, similiter & qui sequitur Dabis eum in benedictionem in sæculum sæculi: omnino vrgere videntur, vt ad solum saluatorem nostrum hic Psalmus referatur, quia ille primus obtinuit vitam immortalem,& benedictionem sempiternam. Duobus tamen modis etiam hæc aliquo modo recte intelliguntur de Dauide, sicut & quædam similia in sequentibus aliquot Psalmis, videlicet vel ratione vitæ sempiternæ, quam per Christum Dauid in cœlis bona spe expectauit, vel etiam ratione perpetuitatis regni & seminis eius illi promissæ. Sicut enim dictum est Abrahæ: Tibi dabo terram Chanaan: cùm eam non possederit, nisi in suo semine: ita perpetuitas Dauidi tribuitur, quia dixerat Dominus, vt est Psalm. 88. Iuraui Dauid seruo meo, vsque in æternum præparabo semen tuum, & ædificabo in generatione & generationem sedem tuam. In semine enim suo, semper viuente, semperque regnante, etiam Dauid quodammodo & viuit, & regnat. Vnde eodem illo Psalmo, ob regni desolationem, diu post tempora Dauidis, quæritur Psalmista: Tu verò repulisti,& despexisti, distulisti Christũ tuum, & minorasti dies temporis eius. Iuxta hunc literalem sensum etiam in regnum Christi hic respicitur, quoniam non nisi per Christum, regnum Dauidis est sempiternum, quod alioqui iuxta temporalem gloriam non admodum fuit diuturnum. d

DABIS EVM,&c.] Græca habent: Dabis ei benedictionẽ, atque sic legunt d. Hieronymus & d. Augustinus: Hebræa tamen habent, Pones eum benedictiones, vnde nostra lectio partim ex Hebræis, par

tim

tim ex Græcis desumpta est. Dupliciter autem accipi potest: aut simpliciter eo modo quo dicitur Isaiæ. 19. In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assirio benedictio in medio terræ, hoc est, benedictus vel benedictione plenus: vt abstractum accipiatur passiuè pro concreto, quod frequens est apud Hebræos. Itaque sensus erit: Sic illum constitues, vt sit perpetuò benedictus, & à te, qui eum immortalitate donabis: & ab hominibus, à quibus in æternum laudabitur, qui sensus & Christo & Dauidi conuenit. Aut accipi potest, vt significetur etiam amplius ipsum fore in benedictionem aliorum, hoc est, per quem alij benedicantur, & beatos sese prædicent, vt benedictio etiam actiuè accipiatur, quomodo videtur accipi Gene. 12. vbi pro eo quod nos habemus dictum Abrahæ, Eritque benedictus: Hebræis est, Et eris benedictio. Quo non tantum videtur significari ipsum fore benedictum, sed etiam quod per ipsum alijs bene futurum esset, quia sequitur: Benedicam benedicentibus tibi. Et benedicentur in te vniuersæ cognationes terræ. Hic sensus optimè quadrat in Christum, quanquam prior sensus magis cohæreat cum sequenti versus parte, quæ priorem declarare videtur.

e QVONIAM REX P. &c.] Dupliciter hic versus distingui potest. Nam illud, & in misericordia altissimi, coniungi potest cum præcedentibus, vt sit sensus: Quia rex sperat in Domino, hoc est, in misericordia eius, ideo non commouebitur. Aut potest coniungi sequentibus, vt sit sensus: Quoniam rex sperat in Domino, ideo per misericordiam Dei non commouebitur. Quam distinctionem magis secuti sumus ob notas distinctionis apud Hebræos. Iuxta quā distinctionem coniunctio, &, pro illatiua, ideo, est posita.

f INVENIATVR MANVS, &c.] Plerique hæc putant dicta ipsi regi, de quo agit Psalmus. Et qui Dauidi hæc tribuunt, existimant grauissimis his vltionibus, quæ hic cōmemorantur, haberi respectum ad ea quæ Dauid 2. Reg. 12. designasse scribitur in Ammonitis, cùm de eis victoriam reportasset. Legimus enim, quod populum adducens serrauit & circumegit super eos ferrata carpenta, diuisitque cultris, & traduxit in typo laterum. Nobis magis visum est ad Deum hæc referre, tum quod hactenus psalmista semper Deum sit allocutus, non ipsum regem, sicut & in fine Deum manifestè alloquitur, tum quod Deo hæ tam graues vltiones magis sint asscribendæ, de quo, inter eas describendas, interserit in tertia persona, Dominus in ira sua conturbabit eos. Quanquam cùm hic Psalmus Christo tribuitur, perinde est, siue hæc Domino, siue regi à Domino constituto tribuantur, cùm Deus per filium has vltiones grauissimas sit illaturus, nisi quod personarum mutatio non sit temerè introducenda. Quamuis autem nomine ignis quandoque in scripturis metaphoricè grauissimæ etiam temporales huius mundi vltiones significentur, tamen quia hæ exemplum quoddam sunt nouissimi supplicij æterni, propter quod eo nomine designantur, istud potissimum hic significari omnino intelligendum est.

IN RELIQVIIS, &c.] Euthymius obscuritate huius versus motus, pronomen σοῦ, pro quo nos legimus, tuis, refert ad vultum, sicque sententiam ordinat: Præparabis vultum tuum in reliquiis eorum, vt significetur, Deum etiam iram & vltionem suam directurum in eos, quos illi post se superstites reliquerunt, filios scilicet & nepotes. At Hebræa non permittunt, vt pronomen illud referatur ad dictionem sequentem, sed tantum ad præcedentem. Nostri varie exponunt illud quod Septuaginta verterunt, in reliquiis tuis. Verum cùm dictio Græca non ad res relictas, sed ad personas superstites omnino sit referenda, visum est in paraphrasi intelligere reliquias Dei, eos quos Deus sibi seruauit, electos scilicet. Non est enim hic Græcis dictio κατάλοιπα, quæ est Psal. 16. cùm dicitur: dimiserunt reliquias suas paruulis suis: nec est κατάλειμμα, vt ibi Psal. 36. reliquiæ impiorum interibunt, sed est περιλείποις, quod significat, superstitibus tuis. Vnde melius quidam libri habent, in reliquis tuis. g

Paraphrasis eiusdem, secundum sensum Principaliorem ad Christum pertinentem.

1 Domino in virtute tua lætabitur rex,

** & † super salutare tuum exultabit vehementer.*

DOmine, rex noster Messias, rex regum, & Dominus dominantium, de potestate tua, qua miracula potenter operatus est, qua peccatores ad te traxit, qua humani generis hostem deuicit, qua à morte reuocatus est ad vitam, semper lætabitur, * & de salute, quam illi præstitisti resuscitans eum ad vitam immortalem: † deque salute, qua saluasti per eum humanum genus, exultabit vehementissimè. PSAL. 20.

*2 Desiderium cordis eius tribuisti ei, * & voluntate labiorum eius non fraudasti eum.*

2 Et merito quidem exultabit, quoniam quicquid animo desiderauit * vel verbo postulauit, aut pro se, aut pro suorum salute, à te impetrauit.

3 Quoniam præuenisti eū in benedictionibus dulcedinis,

** posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.*

3 Ob id etiam exultabit, quoniam cum omnes homines præueniantur maledictionibus amaritudinis, dum in peccatis concipiuntur, hunc tu vltro anteuertisti benedictionibus ipsis dulcissimis, atque è dulcedine tuæ bonitatis profectis: quoniam antequàm natus esset, aut aliquid à te petiisset, aut promeruisset, variis eum benedictionibus affecisti, dum diuinitatem humanæ naturæ in eo ab initio coūniuisti, & propter hanc mirabilem vnionem, immunitatem à peccato, omniumque donorum ac gratiarum plenitudinem exuperantem contulisti. * Inter quæ dona, hoc vel imprimis commemorandum est, quod eum ab initio vnxisti in regem populi tui, imposito ei regio honore, quem etiam tandem, cùm hostibus suis deuictis victor in cœlum sublatus est, regali gloria palam decorasti, & regem toti mundo declarasti, dans ei qui prius humilis & abiectus est habitus, potestatem omnium in cœlo & in terra.

4 Vitam petiit à te, & tribuisti ei longitudinem die-

4 Vitam, quam per peccatum amiserat genus humanum, petiuit obtinere à te, & eandem ei tribuisti pro seipso, & omnibus suis,

rum in sæculum sæculi.

perpetuo duraturam, resuscitando eum à morte, & ad immortalem in cœlis vitam eum subleuando.

5 *Magna est gloria eius in salutari tuo,* gloriam & magnum decorem impones super eum.*

5 Per salutem, quam illi contulisti, & qua per ipsum humanum genus saluasti, magna est & in cœlo & in terra gloria eius, quæ nunquam desinet. * Nam etiam in posterum honore & gloria maxima afficies, atque ornabis eum.

6 *Quoniam dabis eum in benedictionem in sæculum sæculi:*
** lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo.*

6 Quoniam tam abundè eum tuarum gratiarum benedictione replebis, vt & ipse aliorum sit benedictio, sitque is per quem in æternum omnes gentes terræ benedicantur, * Ineffabili gaudio eum cum omnibus illi adhærentibus lætificabis, per contemplationem faciei tuæ.

7 *Quoniam rex sperat in Domino, * & in misericordia altissimi non commouebitur.*

7 Et quidem quoniam rex noster non in humana virtute aliqua confidit, sed in Domini, * ideo etiam per misericordiam omnipotentis Dei nunquam deiicietur à suo regno, aut à sua fœlicitate, quantumuis multi semper erunt, qui eius regnum & gloriam oppugnabunt.

8 *Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis,*
** dextera tua inueniat omnes qui te oderunt.*

8 Sic Domine, quemadmodum cœptum est, manus tuæ potentiæ assequatur omnes inimicos tuos, * ita vt ne vnus quidem vltricem manum tuam euadat, sed experiri eam cogatur vel in hoc, vel omnino in futuro sæculo.

9 *Pones eos vt clibanum ignis, in tempore vultus tui:*
** Dominus in ira sua conturbabit eos, & deuorabit eos ignis.*

9 Etsi ad tempus iam tuam in illos dissimules potentiam, & vltionem, quoniam misericordiæ nunc tempus est, tamen in nouissimo iudicij die, cum tempus erit quo seueritatem tuæ iustitiæ & vltionis in impiis declares, ardere penitus intus & foris inimicos tuos facies, sicut ardet incensus fornax. * Dominus cum iram suam exercere voluerit, deturbabit eos, deiiciens eos in ignem gehennæ, qui eos deuorabit ac perdet vt nihil in eis ab ignis læsione saluum remaneat.

10 *Fructum eorum de terra perdes:* & semen eorum à filiis hominum.*

10 Simul quoque cum eis Domine perdes è terra omnem eorum impiam posteritatem,* eosque omnes qui ad impiorum exemplum impietatem sectati sunt, eradicabis ab hominibus, mancipans eos æternis cruciatibus.

11 *Quoniam declinauerũt in te mala, * cogitauerunt consilia, quæ non potuerunt stabilire.*

11 Hæc autem iustè illis inferes mala, quoniam inique conati sunt mala tibi inferre, * excogitauerunt varia consilia, quibus te, tuumque populum, ac regis à te constituti regnum delerent, sed te dissipante eorum vana consilia, non potuerunt ea adimplere.

12 *Quoniam pones eos dorsum, * in reliquiis tuis præparabis vultum eorum.*

12 Ob id certè tu à te eos planè reiicies, vt terga tibi vertant,* efficies vt dirigant vultus suos in eos qnos tibi seruasti, quo non tantum suo malo, sed etiam aliena torqueantur fœlicitate.

13 *Exultare Domine in virtute tua,*
** cantabimus & psallemus virtutes tuas.*

14 O Domine, qui in rege nostro semel tuam declarasti potentiam, dum per eum humani generis hostem deuicisti, dum ab impiorum hominum manu atque morte eum liberasti, semper quoque in posterum per tuam virtutem altiorem te declara, & potentiorem omnibus inimicis regis nostri regnum eius adhuc oppugnare audentibus,* sic sane fortia tua facinora, quæ pro eius gloria, nostraque salute patraueris, nos semper carmine & cantu celebrabimus.

In finem Psalmus dauid, pro susceptione matutina.

ARGVMENTVM PSALMI XXI.

Testimonia omnium euangelistarum, & apostoli Pauli, sed & Psalmi huius verba apertissimè conuincunt, omnia huius Psalmi non de Dauide, sed de Christo domino nostro expedienda: quanquam verisimile sit Dauidem occasione suarum tribulationum, ad has querelas adductum, sic tamen vt Christi se typum agnoscens, ad illum potius deflecteret animum, eumq; ob oculos haberet. itaq; Christum Dominum loquentem inducit. Primum quidem de sua derelictione conquerentem, deinde & hostium suorum crudelitatem, passionumq; suarum magnitudinem enarrantem: postea pro liberatione rogantem, & pro ea promittentem patri gratiarum actionem & prædicationem nominis ipsius apud omnes gentes, apud quas sua restitutione prædicit regnum Dei, veramq; religionem illustranda fore & dilatanda. Hæc autem omnia de Christo canens Propheta, in se adumbrari prouidit. Nam & cum ipse post multas passiones, summamq; deiectionem liberatus esset, plurimum dilatatum est regnum Israel, etiam in exteris gentibus, ac religio Dei prius collapsa, egregiè restaurata est. Bene autem conuenit huic Psalmo ipsius inscriptio, iuxta 70. versionem. quæ habet: Pro susceptione matutina vel auxilio matutino, quoniam hic Christus petit à patre suscipi & adiuuari, vt matutino tempore à morte resuscitetur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Deus Deus meus respice in me:*
** quare me dereliquisti?*

O Mi pater, qui secundum assumptam humanitatem meus es PSAL.
Deus, declara te quæso considerare, in quanta præter meum me- 21.
ritum positus sim afflictione, tuum quęso mihi fauorem exhibe. *quare a
enim mi Domine, qui non soles derelinquere in te sperantes, me confidentem in te, nihilque tale promeritum qualia patior, dereliquisti?

Dere

** longè à salute mea verba delictorum meorum?*

Dereliquisse certè te dico, pateris enim atrocissimis me excruciari tormentis,& secundum corpus tua consolatione penitus destitutum, nullum tui in me fauoris indicium sentio. * An delicta mea me accusantia longè me faciunt à salute mea?num mea peccata præpediunt salutem meam? Tu certe Domine nosti nulla omnino esse delicta quæ commiserim, b

2 Deus meus clamabo per diem,& non exaudies:& nocte.
** & non insipientiam mihi.*

2 Deus meus,à quo totus pendeo,die ac nocte clamaui ad te, desiderans secundum carnis infirmæ appetitum,transferri à me amarissimum calicem passionis,nec exaudis, qui inuocãtes te semper exaudire soles. * Et tamen quod me non exaudis,non potest mihi imputari ad insipientiam,non est enim aliquid quod stultè & malè à me gestum est,vt propter hoc me non exaudias. c

3 Tu autem in sancto habitas,
** laus Israel.*

3 Et quidem Domine tu inter homines sanctuarium tibi delegisti in quo habitares, ac potentiam tuam hominibus declarans, testareris te auditurum preces ad te clamantium.Tu in sancto cœlorum habitaculo sedes firmiter regnans, tui semper similis, * Tu is qui oblatam opem meritò semper laudaris à populo te colente,teque inuocante.

4 In te sperauerunt patres nostri, sperauerunt, & liberasti eos.

4 Qui fit igitur, vt ad meas preces nunc adeo obsurdescas? Maiores nostri in tua benignitate confisi sunt,confisi inquam sunt, nec frustrati, nam liberasti eos frequenter a variis malis.

5 Ad te clamauerunt, & salui facti sunt: in te sperauerunt, & non sunt confusi.*

5 Ex fiducia, quam in te habuerunt clamauerunt in tribulationibus suis ad te, & salui facti sunt: * in te sperauerunt, & non sunt pudefacti ob spem frustratam.

6 Ego autem sum vermis & non homo.
** opprobrium hominum, & abiectio plebis.*

6 At me quantumuis te inuocantem, & in te sperantem sic deseruisti, d
sic impiorum crudelitati dedidisti,vt iam non homo, sed vermis esse videar, infirmissimum animal & contemptissimum, quod conculcationi expositum est,atque gradientium pedibus sine vlla misericordia proteritur,* factus sum illusio hominum,à populo quasi res vilissima reiectus & habitus quasi virorum omnium nouissimus.

7 Omnes videntes me deriserunt me:
** locuti sunt labiis, & mouerunt caput.*

7 Quantumuis atroces essent cruciatus mei, nemo tamen mei misertus est: sed contra omnes inimici mei, cùm viderent me grauissimè excruciatum,deriserunt me,neque risum suum apud se continuerunt,sed quod non parum dolorem auget, signis & verbis declarauerunt. * Irrisoria enim & blasphema verba labiis suis effutierunt, & capita sua cum gaudio & ludibrio mouerunt.

*8 Sperauit in domino,eripiat eum, * saluum faciat eum,quoniam vult eum.*

8 Dixerunt enim: Hic omnem suam spem in Domino reposuit, liberet ergo nunc eum,* saluum faciat eum de manu nostra, quoniam gloriatus est se ab eo diligi, atque in se beneplacitum esse illi. Dixit enim: quoniam filius Dei sum.Quibus vocibus mi Deus quid molestius! Quid magis blasphemum esse potest,dum meam in te fiduciam irrident.

*9 Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, * spes mea ab vberibus matris meæ:* in te proiectus sum ex vtero.*

9 Et quidem domine,quantumuis illi rideant meam spem, quantumuis vanum putent tuum in me fauorem,tu certe is es, qui me in vtero matris formatum tandem ex vtero eduxisti in hanc lucem: * tu is es, in quo,ab vberibus matris meæ,ab ipsa infantia semper,vsque in hanc horam, omnem meam spem fixi. * Cùm primum ex vtero matris meæ in lucem editus essem, super te proiectus sum, tuæ prouidentiæ commissus à matre mea,méque ipsum totum ab ineunte ætate in te plenissima confidentia proieci. e

10 De ventre matris meæ Deus meus es tu:
** ne discesseris a me.*

10 Ex eo tempore,quo in hunc mundum natus sum vsque in præsens tu te mihi Deum exhibuisti,alens, gubernans, & ab omni malo præseruans: & ego vicissim te solum pro Deo meo agnoui & colui.* Ne igitur ò Domine, qui hactenus mihi semper adfuisti, in quo solo semper speraui, iam longè discesseris è me, sine omni me derelinquens consolatione.

11 Quoniam tribulatio proxima est,
** quoniam non est qui adiuuet.*

11 Quod iustum est te facere, tum quia grauissima iam mihi adest tribulatio, * tum quia non est aliquis, qui opem aliquam ferat afflicto, quiue sua consolatione calamitatum mearum miseriam mitiget.At vero tu Domine libenter adesse soles afflictis, & his maximè qui humana penitus destituuntur ope & consolatione.

12 Quoniam circundederunt me vituli multi,
** tauri pingues obsederunt me.*

12 Præsentem mihi dico afflictionem, quoniam ecce multi è populo quasi vituli lasciuientes me circundederunt ad capiendum, illudendum,& affligendum,* principes eorum, potentes, & efferati instar taurorum pinguium vndique me obsederunt, vt humana via non videar eripi posse e manibus eorum.

13 Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens & rugiens.

13 Aduersum me aperuerunt os suum, deuorare me quærentes:non aliter quam leo inhians prædæ, & præ fame rugiens, & ipsi contra me dilatauerunt os suum, cum magno rugitu & clamore ferociter desiderantes meum interitum. Quemadmodum etiam leo correpta præda rugit præ gaudio, ita & ipsi potiti iam suo voto, liberè iam contra

me loquuntur, & gloriabundè, orêque dilatato in me opprobria iactant.

14 *Sicut aqua effusus sum, * & dispersa sunt omnia ossa mea.*

14 Et ego præ nimio pauore, præ passiouum enormitate dilapsus sum viribúsque omnibus destitutus in modum aquæ efusæ, quæ consilientiam non habens diffluit, & dilabitur:* & omnia ossa mea dissoluta sunt, & à suis quæque locis diuulsa sunt, soluente nimirum membrorum compages frigiditate, ariditate, ac acerbissima extensione in cruce facta.

15 *Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei,*

15 Sicut cera liquescit ab ardore ignis, suámque perdens continuitatem, diffluit resoluta: sic & cor meum in medio mei, metu ac pœnarum acerbitate tanquam igne quodam liquescit, atque resoluitur, tendens continuè ad defectionem.

16 *Aruit tanquam testa virtus mea, * & lingua mea adhæsit faucibus meis:* & in puluerem mortis deduxisti me.*

16 Sicut testa arida facta est, igne excoquente omnem eius humiditatem: ita & omnis membrorum meorum vis exaruit, penitúsque defecit, nimirum sanguine, omnique succo vitali, pauore ac passione exhausto, * & præ nimia ariditate lingua mea adhæsit palato admodum sitibunda: * & viribus omnibus deficientibus eò te deserente & permittente perueni, vt proximus sim sepulchro.

17 *Quoniam circundederunt me canes multi: * consilium malignantium obsedit me.*

17 Ideo autem hæc quæ dixi, passus sum vt cor meum deficeret, virtus omnis aresceret, & reliqua, quoniam multi latrantibus ac ferissimis canibus similes me tanquam feram quandam circundederunt, rabidos latratus contra me emittentes, ac quasi dentibus suis me sæuissimè dilaniantes,* congregatio noxiorum hominum circumuallauit me.

18 *Foderunt manus meas & pedes meos, * dinumerauerunt omnia ossa mea.*

18 Perfoderunt clauis manus meas & pedes meos, cruci me crudeliter affigentes:* numerare illis licuit omnia ossa mea, propter nimiam membrorum distentionem in cruce, ac carnem maximis pressuris exesam, omnemque humorem exhaustum.

19 *Ipsi verò considerauerunt, & inspexerunt me. * diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.*

19 Cùm autem tanta esset pœnarum acerbitas, vt vel maximè ferreus cruciatibus meis illacrymaretur, ipsi cum gaudio & voluptate me inspexerunt, ludibrio me habentes, ridentes, & ex inspectione mei sese satiantes. * Iam de mea extinctione omnino securi, partiti sunt sibi vestes meas, vnicuique partem vnam tradentes, & super vnam vestium mearum inconsutilem, quoniam diuidi non conueniebat, miserunt sortem quis eam acciperet.

20 *Tu autem domine ne elongaueris auxilium a me, * ad defensionem meam conspice.*

20 Hæc quidem in me illi crudelissimè exercent. Verùm tu domine, qui pater es misericordiarum, ne quæso diutius differas mihi auxilium tuum, * respice in me, non quemadmodum impij hi, cum ludibrio me contemplantes, sed ad defensionem meam.

21 *Erue à framea Deus animam meam:* & de manu canis † vnicam meam.*

21 Erue animam meam à gladio iamiam percutiente, à cæde iam præsente,* & de potestate rabidorum horum canum libera animam meam quæ mihi vnicè chara est, † quæque ab omnibus sola derelicta est, omni humano auxilio destituta.

22 *Salua me ex ore leonis: * & a cornibus vnicornium humilitatem meam.*

22 Ex ore horum leonum qui me iam captum impetunt ferociter edunt, extrahe me, ne quemadmodum cupiunt, me planè deuorent, & consumant.* Et à potentia horum qui tanquam sæuissimi, fortissimi, ac indomabiles vnicornes, me sua fortitudine quasi cornibus impetunt, libera me humilem, & afflictum, pauperculum tuum.

23 *Narrabo nomen tuum fratribus meis, * in medio ecclesiæ laudabo te.*

23 Id si feceris, quemadmodum te certò facturum confido, & scio, cùm me tertia post mortem die resuscitabis ad vitam, faciens me morte omnibusque inimicis meis superiorem, tunc partim per meipsum, partim per Apostolos meos annuntiabo nomen tuum, virtutem tuam, ac bonitatem his, qui eiusdem mecum consortes naturæ, & cœlestis natiuitatis, ad eiusdem etiam regni ab æterno à te vocati sunt hæreditatem: * palam ac liberè in medio magnæ congregationis populi, ita vt omnes audiant per me, perque meos, tuas laudes semper prædicabo.

24 *Qui timetis Dominum laudate eum: * vniuersum semen Iacob glorificate eum.*

24 Et dicam: Vos quicunque reiectis falsis diis, Deum colitis, & reueremini, laudate eum, * vniuersi qui legitimi estis filij Iacob, fidem eius ac pietatem imitantes glorificate eum.

25 *Timeat eum omne semen Israel, * quoniam non spreuit, neque despexit deprecationem pauperis.*

25 Casto ac filiali timore reuereantur eum omnes filij Israelis, quoniam non reiecit deprecationem, qua ego pauper, abiectus, & miser, eum deprecatus sum in mea abiectione.

26 *Nec auertit faciem suam a me,* & cùm clamarem ad eum, exaudiuit me.*

26 Nec dedignatus est me audire, ac fauorem rogatum mihi exhibere, * & cum inuocarem illum, exaudiuit me. Quæ res meritò vos omnes excitare debet ad Dei laudem & reuerentiam, cùm Dei bonitas hac in re claruerit, & salus mihi præstita etiam vobis omnibus salutem attulerit, & mea exauditio firmam suggerat spem omnibus futuræ exauditionis, si & ipsi meo exemplo in afflictione Deũ inuocauerint.

*28 Apud te laus mea in ecclesia magna, * vota mea reddam in conspectu timentium eum.*

29 Edent pauperes, & saturabuntur,

** & laudabunt dominum qui requirunt eum. viuent corda eorum in saeculum saeculi.*

30 † Reminiscentur & conuertentur ad Dominum, vniuersi fines terrae.

28 Coram te, & de te erit omnis laus in frequentissima hominum congregatione, * quae voui illi sacrificia laudis, haec reddam coram omnibus reuerentibus eum. g h

29 Hi qui pauperes sunt spiritu, se indigere agnoscentes, ab hoc mundo contempti, quique prius in summa mendicitate vitam trahebant miserrimam, vtpote religionis & virtutum omnium egentes, hi iam opulenti fient, omnibus bonis coelestibus circumfluentes, ac saturati. Et quemadmodum hactenus mos fuit, pro gratiarum actione offerre pacificas victimas, quibus simul cum laetitia vescebatur ad sacrificium vocati: ita & coelestem panem corporis mei, pro rememoratione perceptorum à patre beneficiorum, offerendum, & à pauperibus meis vnanimiter sumendum, relinquam: quem qui ederint, omnibus verè bonis saturabuntur, * & iam saturati cum mentis laetitia laudabunt Dominum, illi placere cupientes, corda eorum hoc cibo alita in summa alacritate ac laetitia viuent in perpetuum.

30 Neque vero carnale tantum semen Iacob, à quo iam solum coleris te laudabit, sed ex omnibus terrae finibus gentes, quae acceptam primum Dei cognitionem amiserunt Dei oblitae, cuius cognitio mentibus ipsorum indicat fuit rursum per meorum praedicationem recordabuntur Dei, & conuertentur ad Dominum, quem dereliquerunt, creaturas pro creatore colentes. † Reminiscentur quoque subinde liberationis praestitae, dum edent de instituto sacrificio, & cum gratiarum actione conuertent totum animum suum ad Dominum Deum.

31 Et adorabunt in conspectu eius vniuersa familiae Gentium.

31 Et ex omnibus tribubus & gentibus conuersi plerique procident, non iam amplius coram falsis diis, sed coram Deo vero.

32 Quoniam domini est regnum, & ipse dominabitur Gentium.*

32 Neque enim Deus tantum Iudeorum Dominus est, sed ad ipsum pertinet regnum super omnes, * atque ob id non sinet gentibus idola daemonesque semper dominari, sed ipse in illis dominabitur, subiectos sibi voluntariè faciens.

33 Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terrae

** in conspectu eius cadent † omnes qui descendunt in terram.*

33 Nec tantum humiles & abiecti Deo subiicientur, sed & in omnibus terris reges ac potentes quique praedestinati, in testimonium suae fidei & religionis edent de mystico sacrificio corporis mei, gustabuntque spiritualia Dei dona, eisque gustatis supplices Deo fient: * vniuersi denique mortales, qui in terram & puluerem dilabuntur, suppliciter Dominum venerabuntur, † imo & mortui omnes in terra sepulti in venerationem illius genua flectent, vt iam coram illo non tantum coelestium & terrestrium, sed & infernorum genu flectatur.

34 Et anima mea † illi viuet. & semen meum seruiet ipsi.*

34 Et ego semel peccato mortuus à morte resuscitatus, vitam immortalem viuam coram ipso, † atque ad illius gloriam, * & spirituales mei filij quos per euangelium Deo gignam, semper voluntariè seruient ipsi:

*35 Annuntiabitur Domino generatio ventura. * & annuntiabunt iustitiam eius populo qui nascetur, quem fecit Dominus.*

35 Generatio post ventura accipiet de domino annuntiationem, † ipsa item adnumerabitur Domino in populum eius, * & haec iustitiam Dei, quam praestitit in redéptione hominis, praestans quod promisit, liberansque eos qui ab iniusto oppressore vexabuntur, annuntiabit populo qui postea adhuc nascetur, qué iam in sua praedestinatione Dominus fecit, & in coeleste suum regnum praeparauit.

ANNOTATIONES EIVSDEM.

a DEVS DEVS, &c.] Haec verba, respice in me, adiecerunt Septuaginta, non habent Hebraea: quae tantum habent ea verba, quibus Christus in cruce vsus est, Deus meus, Deus meus, vt quid me dereliquisti, apertè demonstrans hunc Psalmum totum ad se pertinere, sicut idipsum & Euangelistae satis indicauerunt, non solum eo quod ex hoc Psalmo citauerunt illud: diuiserunt sibi vestimenta mea, &c. sed etiam quod eisdem, quibus hic Propheta vsus est, verbis descripserunt inimicos Christi derisisse illum in cruce, & mouentes capita sua dixisse: Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult, vt certe vel ex hoc Psalmo colligere liceat quantus propheta fuerit Dauid, qui Christi passionem tam clare & particulatim praeuiderit, & explicauerit, clarius quàm aliorum prophetarum quiuis.

b LONGE A, &c.] Oratio haec multum obscura, clarior est in Hebraeo, ex quo sic omnes transferunt longe à salute mea verba rugitus mei. Septuaginta verò שאג Saag, quod significat rugitum, per transpositionem literarum acceperunt pro שגא Saga, quòd significat delictum & errorem. Plerique vt fugiant orationis huius difficultatem, aliter distinguût hunc versum, quàm communiter habent libri, nam haec verba, longe à salute mea, coniungunt cum praecedenti verbo, dereliquisti: & quod sequitur, Verba delictorum meorum: coniungunt cum sequenti versu, vt facit Valentia. Aut seorsim accipiunt, vt facit Ricardus Panopolitanus, vt sit sensus: Haec quae loquor, sunt verba delictorum meorum. Verùm has distinctiones non admittunt Hebraea, & contrariatur communi distinctioni codicum Graecorum simul & Latinorum. Sicut etiam Hebraea & Graeca non permittunt, vt genitiuus meorum, accipiatur non esse adiectiuum substantiui delictorum, sed vt regatur à nomine delictorum, sicut accipiunt authores praedicti. Non enim intelligunt Christum hic agnoscere aliqua esse sua delicta, sed loqui hic de delictis suorum hominum, scilicet qui illi commissi erant. Hi autem, qui communem sequuntur distinctionem, sic fere hunc locum intelligunt: Delicta populi, quae ego mea feci, satis

satisfacturus pro eis ac si mea essent, hæc me longè faciunt à salute mea. Dicit autem, verba delictorum siue quia verba frequenter Hebraico more facta dicuntur & opera: siue quia delicta hominum clamabant pro Christi passione, per quam expiarentur. Verum hic sensus proposito non satis conuenire videtur, vt interim taceam, non propriè hominum delicta vocari Christi delicta. Non enim conuenit animo summè afflicto statim sic subiicere causam & rationem, qua cessare meritò deberet eius angustia & querimonia, maxime cum adhuc postea diu in querimonia, à qua cœpit, perduret. Euthymius Græcus præter hunc sensum etiam alium indicat, hunc scilicet, Reatus meorum peccatorum, cum nulla ea sint. nullo impedimento sunt saluti meæ, non impediunt eam, sicut non impedit quod ab aliqua re multum elõgatum est. Similem sensum hæc oratio clarius habebit, si eam interrogatiue legamus, vt habet paraphrasis, qui sensus cõtextui, ac affectui querentis magis conuenire videtur.

c NON AD INSIP. &c.]Plerique hanc partem sic accipiunt, quòd à te petam, id quod non impetro, non potest imputari insipientiæ meæ, sicut in reliquis hominibus hoc insipientiæ eorum ascribitur, quia scilicet nesciunt quid petendum erat. Ego verò & causas cognosco, quare petere debui quod non eram impetraturus, & quare tu me non exaudias statim. Verùm contextui & affectui conquerentis magis conuenit sensus Paraphrasis, vt intelligamus ipsum suam innocentiam hic proponere, quemadmodum & in primo versu, & in Psalmo 68. Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita.

SVM VERMIS.] Euthymius tres indicat iucundas rationes, ob quas rectè Christus vermi comparetur, etsi proposito inconuenientes. Primũ, quia sicut vermis sine commistione sexuum nascitur ex pluuia & terra: ita Christus cœlesti virtute ex virgine natus est. Secundo, quia sicut vermibus, hamo in eis abscondito, capiũtur pisces: ita & per humanam Christi naturam captus est Leuiathan, & cœtus ille magnus diabolus propter latentem in ea Christi diuinitatem. Tertio, quoniam sicut vermis etsi tenerrimus durissima corrodit & transfodit ligna: ita & Christus, quantumuis in speciem vilis & infirmus, hostem humani generis perdidit, quemadmodum & Dauid, 2. Reg. penultimo vocatur tenerrimus ligni vermiculus.

e SPES MEA, &c.]Quemadmodum in Latino sermone à teneris vnguiculis, à cunis, & similia: ita & in scripturis, ab vberibus, ab vtero, &c. per hyperbolen significant illud tempus, quo homines incipiunt vti ratione, quomodo Dauid de se loquitur Psalm. 70. & Iob cap. 31. Verum quoniam hic Christus loquitur, citra tropum istud hic accipi potest. Nam ab initio conceptionis & natiuitatis, Christus ratione vsus est, etsi id non declararet. Quod autem hic dicitur, tu extraxisti me de ventre, simpliciter tantum significat Dei benignitate in lucem se esse editum, quomodo & quisque hominum de se id dicere potest. Verum altiori quodam sensu id propriè Christus dicere potest, qui non viri copula, nec obstetricis opera in mundum prodiit.

CONSILIVM, &c.] Legendum concilium per, c, & non per, s, non solum Hebræa docent, sed & Græca, quæ habent συναγωγὴ, synagoga, hoc est, congregatio. f

APVD TE. &c.] Græca habent ἀπὸ σοῦ, à te, quomodo & Hebræa verti magis possunt, quanquã Hieronymus verterit vt nos legimus: apud te, eodem autem recidit sensus. Dicens enim laudẽ suam à Deo processuram, vel apud Deum permansuram, significat Deum suæ laudis fore fundamentum & materiam. g h

VOTA MEA, &c.]Alluditur ad id quod in arduis negotiis, vbi imminebat aliquod periculum, vouere solebant sacrificium pacificum, quod voto suo potiti soluebant, inuitantes ad illud amicos, qui ex illo coram Deo simul in lætitia epularentur. Ita enim & Dominus pollicetur se gratitudinis suæ signa editurum, persoluendo vota quæ in extremis angustiis nuncupauerit, idque non sine solemni pietatis exercitio, cuius & alij amici sint participes cum gaudio & fructu. Id autem quomodo Christus præstet, non ostendi potest verius, quàm per institutionem eucharistiæ, per quam à se iustitutam instante morte, & frequentari iussam, Christus in ecclesia per sacerdotum ministerium agit quotidie gratias patri pro præstita liberatione humani generis, vt qui de illo edunt, reminiscentes passionem ipsius saturentur, vitamque æternam consequantur Vnde rectè D. Aug. hoc loco, vota Christi, interpretatur sacramenta corporis & sanguinis eius. Et in secunda expositione: Quæ, inquit, sunt vota sua? Sacrificium quod obtulit Deo. Nostis quale sacrificium. Norunt fideles, vota, quæ reddit coram timentibus eum. Quibus verbis aperte significat, sacramenta corporis & sanguinis Domini esse idem illud sacrificium, quod semel in cruce obtulit Deo, quodque idem quotidie offert per manus sacerdotum: item quod vota dicantur, non solum quia in vltima cœna instituta, & offerri iussa, sed etiam quia idem corpus olim ex voto Deo Christus obtulit in cruce. Proinde & hoc nomine admirandus venit propheta Dauid, quod non solum Christi passionẽ tam aperte præuiderit, sed & sacrificij nostri nouitatem, quod in illius memoriam pro sacrificiis veteribus esset in ecclesia cum tanto fructu celebrãdum. i

ANIMA MEA, &c.]Græcis non est futurum, sed præsens ζῆ, id est, viuit. Quod respondet illi Paulino: Christus resurgens ex mortuis, iã non moritur. k

ANNVNTIABITVR, &c.]Duplex sensus potest esse in Hebræis. Nam verti potest, narrabitur de Domino generationi, vel annumerabitur Domino. Ita & nostra lectio accipi potest, vt sit sensus: Generatio ventura annuntiationem accipiet de Domino aut in honorem Domini, vel: Annuntiabitur domino quia ipsi nomine ascribetur in populũ ipsius. Cęterũ dictio cœli, sicut nec est in Hebræis, nec Græcis ita nec in quibusdã vetustis Latinis, vt omnino adiecta videatur, vt verbũ annuntiabunt, haberet suppositum, cùm eius suppositum sit, generatio ventura.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXII.

PSalmus hic totus, gratulatio est viri iusti de cura & prospectione Dei, quem primum tanquam pastorem, deinde vt hospitem secum agere gloriatur, perpetuam sibi ex percepta eius benignitate misericordiam pollicens, donec eo perueniat, vt æternam in domo Dei obtineat habitationem. Quanquam autem sic rectè in genere accipiatur hic Psalmus, isq; eius videatur esse primus ac literalis intellectus, tamen cum omnis scriptura in Christum respiciat, qui finis est legis specialiter etiã rectè accipitur, vt sit Ecclesiæ Christianorum gratulatio de pastore suo Christo Domino, qui tanquam pastor.

bonus

bonus pro ouibus suis sese vltro in mortem obtulit, ipse eas à rapinis diaboli tuetur, qui sacrosanctis Sacramentis in aqua, oleo, ac speciebus panis & vini institutis, oues suas pascit, omnibusque spiritualibus bonis replet.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Dominus regit me, & nihil mihi deerit, PSAL. 22.

** in loco pascuae ibi me collocauit.* a

Dominus tanquam pastor optimus pascit, regitque me ouiculam suam, & ideo nihil mihi vnquam ad bene beatéque viuendum deerit. * Quemadmodum enim bonus pastor ouibus suis ante omnia de pascuosis ac herbosis locis, déque aquarum potu prospicit, ita & mecum egit Dominus. Nam constituit me in eo loco, vbi optima herbarum sunt pascua: in congregatione scilicet sanctorum suorum, in qua salutari doctrina Dei, ac beneficiorum eius dulcedine, mentes hominum incredibili cum voluptate pascuntur & aluntur.

2 Super aquam refectionis educauit me:

** animam meam conuertit.* b

2 Enutriuit etiam me iuxta aquam, quæ lassum atque sitibundum reficit, nimirum iuxta fontes spiritus sancti, ac fluenta scripturarum sanctarum, & salutaris sapientiæ, quæ fluit in sanctorum congregatione, potátque omnes Dei oues. * Et quomodo bonus pastor errabundas reuocat oues, ita & Dominus errantem animam meam, & à recta viuendi via sese aliquando auertentem, ipse ad se conuertit.

3 Deduxit me super semitas iustitiæ,

** propter nomen suum.*

3 Méque ab omni vano errore reuocatum deduxit in semitas virtutis, in his me collocans & inducens, ac inductum semper deducens ac custodiens, ne ex eis vnquam per peccatum exciderem.* Id autem fecit non propter mea merita, sed propter infinitam suam bonitatem.

4 Nam etsi ambulauero in medio vmbræ mortis,

** non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

4 Adeo autem securè mihi persuadeo, nihil mihi defuturum vnquam vt etiam si versari me contingat in medio maximorum periculorum, quæ imaginem ac speciem mortis præ se ferant, aut in densissimis etiam tenebris,* non tamen timeam mihi aliquid mali, idque ob id, quoniam tu mecum semper es, dux meus, ac custos: quo protegente, quæ vis, quæ improbitas impiorum officere possit? Heb. 12.

5 † Virga tua ac baculus tuus ipsa me consolata sunt.

5 Tua Domine deductio, tuáque pastoralis cura, quibus me, tanquam virga ac baculo pastoris, deduci ac custodiri aduerto, plurimum sanè me consolantur ac recreant, vt propter hæc etiam graues afflictiones æquissimo feram animo. Aduerto enim tua cura mihi optimè prospici. Quæ consideratio vt semper recreat, ac iucunda est: ita & in aduersitatibus non paruam affert consolationem.† Imo & aduersitas quæuis siue parua siue magna, qua pro officio boni pastoris quasi virga quadam aut baculo errare me incipientem ad te reuocas, hæc me multum consolatur, dum intelligo te id facere pro officio pij pastoris, ac dilectionis id signum esse, non odij. Castigas enim omnem quem diligis.

6 Parasti in conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me.

6 Neque verò tantum te mihi tanquam ouiculæ pastorem exhibes, sed & tanquam hospitem humanissimum. Quemadmodum enim amicum singularem amicus ad conuiuium vocans, vnguento primùm caput ad refocillationem, & recreationem perfundit, deinde variè instructa mensa, potúque cor lætificante amicum excipit, ita & tu hæc officia in me exhibuisti. Coram me enim quasi dubiam mensam parasti, vinumque optimum propinasti, dum me omnium rerum copia abundare fecisti, vt illis refici & recreari liceat, videntibus etiam hostibus meis & inuidentibus, nec tamen impedire meam fœlicitatem valentibus. Beneficia quoque tua varia mihi declarata & ostensa, quæ ob oculos meos semper versantur, mentem meam quasi cibus ac potus optimus mirè reficiunt, ac contra hostium meorum insultus fortem reddunt. Scripturam etiam sanctam, quasi mensam variarum epularum, vnde quisque quod conueniat sumere sibi possit, mihi proposuisti, vt huius meditatione & masticatione munitus sim contra affligentes me. Sed & mensam cœlestis ac supremi conuiuij delicatissimis ferculis refertam, tu iam in conspectu meo, omniumque piorum parasti, vt hanc ob oculos semper habens, ac pura mentis cogitatione eam prægustans, forti & infracto sim animo aduersus omnes me tribulantes, dum persuasum habeo, præ illius conuiuij delitiis omnes huius vitæ ærumnas nihil esse.

7 Impinguasti in oleo caput meum.

** & calix meus inebrians quam præclarus est.*

7 Mentem meam oleo spiritus tui sancti perfudisti, imo & impinguasti, vnctione tua intellectum meum docens omnem veritatem, ac infusione charitatis tuæ affectum miris modis lætificans, & ad bene agendum fortificans, atque fœcundans. * Et o quàm verè præclarus, quàm prætiosus, quàm omni poculo præferendus est calix à te mihi propinatus: mentem meam sua plenitudine inebrians, plenè exhilarans, atque in obliuionem mundanarum tum delectationum, tum afflictionum inducens. Calicem autem hunc dico beneficiorum tuorum ac fauoris iugem memoriam, scripturarum sanctarum dulcissimam meditationem, ac suauissimum illud nectar, quod pleno calice sanctis tuis in regno tuo bibendum dabis, nobisque iam hîc ex parte das prægustandum.

8 Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ.

8 Expertus autem hactenus semper tuam in me benignitatem, ac misericordiam præuenientem, persuasissimum habeo, quod me nunquam destituet tua bonitas, & misericordia: sed omnibus diebus vitæ meæ comitabitur me, per vias huius vitæ periculosas ingredientem, studiosissimè semper insequens, vt benefaciat, custodiat, & ad salutarem finem perducat. d

9 Et vt inhabitem in domo domini, in longitudinem dierum.

9 Imo per eandem tuam misericordiam dabitur, euenietque mihi, vt non solum hic protegar & dirigar: sed etiam vt in domo tua inter fideles diu versari liceat in laude tua, quod inter alia bona vehementer exopto, & vt migrans ex hoc corpore, tandem in cœlesti domo tua habitem tecum inperpetuum, liber omnium malorum metu, omnibusque bonis & gaudiis perpetuò affluens. e

ANNOTATIONES.

a DOMINVS, &c.] Græcis est verbum ποιμανεῖ, quod est propriè, pascit, quemadmodum legit D. Augustinus, quod magis huic loco conuenit, cum Dominum introducat tanquam pastorem. Vnde sequitur: In loco pascuæ ibi me collocauit, Vbi pro, pascuæ, Græcis est χλόης, quod propriè significat herbam virentem, sicut & dictio Hebraica.

b SVPER AQVAM, &c.] Græcis est ἀναπαύσεως, quod non significat refectionē, sed requietem, quemadmodum & Hebraica dictio. Intelligunt autem quidam aquam quietis, aquas trãquillas, leniterque fluentes, quæ gratæ sunt ouibus pascentibus. Possunt tamen etiam rectè intelligi, aquæ quietis, aquæ quæ lassum, mœrentem atque sitibundum requiescere faciunt, & recreant, sicque coincidit cum eo quod noster vertit: aquam refectionis, sicut & Matthæi 10. vertit: Et ego reficiā vos, pro eo quod Græcis est, ἀναπαύσω ὑμᾶς id est, requiescere vos faciam.

c CALIX MEVS, &c.] Græcis est poculum tuum: quomodo & D. Augustinus legit. Hebræa tamen habent, sicut noster vertit, calix meus. Pro quàm præclarus, Græcis est ὡσεὶ κράτιστον, hoc est, quàm optimum, scilicet est. Vnde apud nos dictio, quàm, accipi debet non interrogatiuè posita sed potius pro dictione, valde quæ, positiuis addi solet, sicut quàm, superlatiuis, vt quàm præclarus, si positum pro præclarissimo. Nam in hac significatione, quam, etiam apud Ciceronem, licet rarò, iūgitur positiuo.

d MISERICORDIA TVA, &c.] Verbum Græcum subsequetur καταδιώξει maiorē habet emphasim. Significat enim persequetur, quo innuitur, misericordiam Dei nunquam derelicturam iustum, sed indiuulsum in omnibus eius actionibus adfuturā ei, vt eas prosperet, & ad optatum finem deducat.

e ET VT INHABITET, &c.] Coniunctio &, quæ videri possit hic superesse, quia non videtur quæ copulet, non est apud D. Augustinum in contextu. Ex commentario tamen apparet ipsum eam legisse, & accepisse pro, etiam. Sic enim habet: Subsequetur me, non autem hic tantum, sed etiam vt inhabitem in domo Domini in æternum: Sed & Græca & Hebræa coniunctionem hanc habent. Et Hebræa quidem habent, Et habitaui, pro, habitabo in domo Domini: Græca verò non habent, & vt inhabitē. Nō est enim, καὶ τοῦ κατοικεῖν με, sed καὶ τὸ κατοικεῖν με hoc est, & ipsum habitare me, hoc est, habitatio mea in domo Domini. Est autem oratio imperfecta, quæ, vt subindicat Euthymius, duobus modis perfici potest. Altero, vt repetatur verbum subsequetur, & sit sensus: Et ipsa mea in domo Domini habitatio, subsequetur me in longitudinem dierum, hoc est, diu, imo in æternum mihi continget. Altero modo, vt subintelligatur verbum erit, vel dabitur, aut aliud simile, & sit sensus: Habitare me in domo Domini, hoc est, sicut noster vertit, vt habitem in domo Domini, dabitur mihi, vel continget, & erit mihi in longitudinem dierum. Ex quibus patet apud nos coniunctionem, vt, non accipiendam vt designet finem ob quem misericordia Dei iustum subsequitur: sed, vt inhabitem, positum est pro ipsa habitatione: quomodo in Psalmo sequenti: Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini, hoc est, ipsam habitationem petij. Nam & ibi Græcis est κατοικεῖν Et nostra ergo litera altero dictorum modorum est intelligenda, vt illud, vt inhabitem, sit suppositum verbi repetendi subsequetur: aut subaudiatur verbum, erit, aut dabitur.

Psalmus Dauid, in prima sabbati.

ARGVMENTVM PSALMI. XXIII.

PSalmum hunc composuisse Dauid videtur, cùm è domo Obed-edom transferret arcam Domini in Hierusalem, in domum à se preparatam in monte Sion, quem sibi Dominum elegisse intellexit, vt in eo per Salomonem templum Deo erigeretur. Itaque secundum literalem sensum primum quidem canit, Dei esse quicquid terrarum finibus continetur, sed ex omnibus terris peculiariter quendam montem sibi in habitationem inter homines delegisse: docetq́ qualem eum oporteat esse, qui in hunc dignè sit conscensurus, vt dignè Deum ibi veneretur, & quod petit ab eo impetret. Tum principes ciuitatis Hierusalem alloquitur, adhortans vt apertis portis suis ingredientem Dominum cum arca prompti lætiq́ suscipiant, Dominum vtique gloriosissimum ac potentissimum. Sunt qui non ad portas ciuitatis Hierusalem hæc dicta intelligunt, sed ad portas templi, vt hic Psalmus à Dauide fuerit editus, cum iam omnia quæ ad templi ædificationem fuerant necessaria, summo studio comparasset, valde desiderans, vt arca in illud ædificandum per filium induceretur. Verùm vt omnia illius populi facta, dictaq́ vmbratica erant, aliquidq́ significantia, quod ad nouam legem pertineret, quodq́ a nobis magis spectandum est: ita & hic a litera ad spiritum transcendum est, sine quo litera omnis sterilis. Per illationem enim arcæ in Hierusalem, in montem Sion, aut templum, ac sanctum sanctorum, significatam fuisse ascensionem humanitatis Christi in cœlos, satis ex Paulo patet: qui Hierusalem, montem Sion, ac sancta sanctorum, cœlos interpretatur, in quos semel ingressus est Dominus. Nec dubitandum, quin ad hanc significationem Dauid arcam cum summa pompa ac lætitia inferens, ac carmen hoc dictans, respexerit. Proinde secundum spiritualem sensum, postquam cecinit Dei esse terram, & omnes mortales in ea habitantes, significat non omnes eos qui Dei terram inhabitant, etiā ascensuros in cœlestem Dei habitationem, sed eos tantum, qui sancta vita se illa dignos fecerint. Considerans autem nulli hominum etiam iustissimo in cœlos patere aditum, nisi Christo Domino ea loca suo ingressu & ascensu patefaciente, qui vt solus sine omni fuit labe, ita primus meruit cœlorum regna ingredi, quasi iam ascendentem Dominum contemplans, sanctos Angelos alloquitur, vt apertis cœlorum portis, prius

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Domini est terra, & plenitudo eius: orbis terrarum, & omnia quæ in eis sunt.

Domini est terra, & omnia quibus ipsa plena est: orbis terrarum, & vniuersi mortales, qui habitant in eo, Domini Dei sunt. PSAL. 23

2 † Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina præparauit eum.

2 Ipse enim est, qui totum terræ globum creauit, ac immobiliter stabiliuit, idque (quod maximè mirum est) super maria & flumina, quæ secundum magnam sui partem, terræ, quasi pro fundamento subiecta sunt, non sine magna admiratione ac indicio sustentationis, & gubernationis Dei, qui terram vt creauit, ita & sustentat: vt cùm tanta moles aquis niti videatur, non tamen pro suæ naturæ ratione mergatur: † Ipse etiam in vsus hominum terram discooperiens, immobiliter eam fundauit, & parauit iuxta maria, quibus vndique circundatur, & iuxta flumina varias terræ partes perfluentia, in vtilitatem hominum.

3 Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius?

3 Cum autem eius sint vniuersi mortales, vniuersaque terra: tamen quæ eius est in nos magna dignatio, nos ex omnibus gentibus peculiariter in suum populum, atque inter nos montem Sion in habitationem suam deligere dignatus est; in quo tabernaculo sibi condituro, placuit ei adorari, placari, ac responsa dare populo suo. Verùm in hunc montem Domini quis dignè ascendet? quis dignè stabit in loco sancto eius vt ipsum laudet, precetur, ac illi sacrificet?

4 Innocens manibus, & mundo corde.
** qui non accepit in vanum animam suam, nec iurauit in dolo proximo suo.*

4 Is certè, qui manus habuerit innoxias ab omni praua actione, nec mundas tantum habuerit manus, sed & cor mundum, non admittens in mente sua malam aliquam cogitationem, aut affectum. * Qui denique neque leuiter, neque falsò in ore suo acceperit animam suam, ita vt per eam iuret, ac iuramento eam obstringat, nec dolosè iurauit proximo suo fallere eum cupiens: Hoc est, qui & factis, & corde, & ore integer fuerit, hic demum dignus erit, qui ascendat ad Deum in montem eius.

5 Hic accipiet benedictionem a Domino, & misericordiam à Deo salutari suo.

5 Qui talis fuerit, afficietur à Domino beneficiis & spiritualibus & corporalibus, & misericordiæ ac benignitatis diuinæ dona accipiet à Deo authore salutis ipsius.

6 Hæc est generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob.

6 Hi certè qui tales fuerint, sunt qui verè Dominum quærunt, non omnes illi qui corpore ad montem eius & locum arcæ Domini accedunt: hi sunt, qui verè, & ex animo faciem Dei populi Israelitici quærunt, anxiè cupientes illi placere, omnia sua ab eo inspici, & eius vicissim bonitatem in se contemplari.

7 Attollite portas principes vestras,
** & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.*

7 Vos autem principes ciuitatis Hierusalem, nolite ingressuro Domino portas vestras claudere, sed planè attollite eas, atque in altum leuate vt longè latèque pateant, * vosque portæ æternitate stabiles, altè latèque aperiamini, & introibit per vos rex gloriosus in montem quem sibi delegit in habitationem.

8 Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis, & potens in prælio.

8 Quod si quis scire cupiat, quis sit rex iste gloriosus, quem ingressurum dico, ecce rex iste, est Dominus, fortis valde & potens, potens multum in prælio: cuius sane potentia fortes eritis contra omnes inimicos vestros, contra quos sua fortitudine pro vobis pugnabit.

*9 Attollite portas principes vestras, * & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.*

9 Proinde ò principes tollite in altum portas vestras, * vosque portæ in altum leuemini, vt liber & apertus sit introitus, & ingredietur per vos rex illustrissimus.

*10 Quis est iste rex gloriæ? * dominus virtutum, ipse rex gloriæ.*

10 Quod si quis rursum quærat, quis sit rex hic illustrissimus, * ecce rex hic illustrissimus, Dominus est angelicorum exercituum, in multis milibus illi assistentium, ac ministrantium, quem proinde pro eius summa excellentia dignum est cum omni reuerentia ac lætitia suscipere.

Psalmi eiusdem Paraphrasis secundum sensum principaliorem ad Christum pertinentem.

1 Domini est terra, & plenitudo eius: orbis terrarum, & vniuersi qui habitant in eo.

Domini est terra, & quicquid in ea continetur, totus terræ globus, & homines vniuersi, qui habitant vbiuis locorum in eo, Domini sunt.

2 Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina præparauit eum.

2 Quod certè probat terræ creatio, & continua sustentatio. Nam Dominus est, qui eam super & iuxta maria & flumina stabiliuit, creator eius, ac perpetuus sustentator.

3 Quis ascendet in montem Domini aut quis stabit in loco sancto eius?

*4 Innocens manibus, & mundo corde, * qui non ac-*

3 Verum etsi tota terra Domini sit, tamen suam habitationem peculiariter sibi delegit in altissimo cœlorum monte, super terras longè eleuato. In hunc etsi vniuersi mortales Domini sint, sat scio non omnes tamen conscensuros, & cum Deo habitaturos. Cui ergo id dabitur, vt in montem illum ex hac terra ascendat, * & perpetuò permaneat in loco

cepit in vanum animam suam, nec iurauit in dolo proximo suo.

loco sancto eius?

4 Et certè, cuius neque facta, neque cogitata, neque dicta polluta fuerint,* qui ore suo iurando, neque in animam propriam, neque in proximum peccauerit.

5 Hic accipiet benedictionē à domino, et misericordiam a deo salutari suo.*

5 Qui talis fuerit, maximum à Domino consequetur beneficium, immortalitatem scilicet ac fœlicitatem æternam,* talis perfectam misericordiam æternæ salutis accipiet à Domino saluatore suo.

6 Hæc est generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob.

6 Hoc est genus illud hominum, qui quærunt Deum, & cupiunt peruenire ad contemplationem vultus Dei Iacob.

7 Attollite portas principes vestras,

7 Verum in augustissimum hunc Dei montem neminem omnino ascensurum scio, nisi supernæ ciuitatis portas hominibus ob peccatum ab æterno clausas suo ingressu patefecerit Dei filius, humanam assumens naturam: qui vt solus sine omni labe futurus est, ita solus dignus erit, qui primus in eum locum ascendat. Cuius in cœlos per spiritum præuidens desideratissimum introitum, vos alloquor beatas mentes, custodes portarum cœlestis Hierusalem. Referate quæso vos principes supernæ ciuitatis, atque in altum sustollite portas vestras,* vosque portæ in altum leuemini, vt apertus per vos sit aditus, & introibit per vos cum magno comitatu rex verè inclitus.

** & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.*

*8 Quis est iste rex gloriæ? * Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio.*

8 Si quæritis quis sit hic rex inclytus, quem dico,* ecce non est talis rex: quales reges huius mundi, puri homines, ac proinde infirmi: sed est Dominus Deus fortis, & potens, Dominus est potens admodum in prælio. Nam sua fortitudine inuincibilem humani generis hostem, inito cum eo prælio, fœliciter prostrauit, gloriosè triumphans de peccato, morte ac inferno a se superatis.

*9 Attollite portas principes vestras, * & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.*

9 . Proinde quod semel dixi, id quoniam summè fieri desidero, rursum repeto. Aperite quæso longè latéque portas vestras ô principes ciuitatis sanctæ Hierusalem,* vos portæ apertum introitum præbete, & introibit per vos cum suis spoliis opimis rex gloriosissimus.

*10 Quis est iste rex gloriæ? * Dominus virtutum ipse est rex gloriæ.*

10 Quod si quærat aliquis, quis sit rex hic gloriosissimus,* scitote quoniam hic rex, quem dico, non hominum tantum rex & dominus est cœlestium exercituum, illi in omnibus quæ voluerit militantium & seruientium. Itaque communem vestrum ac nostrum Dominum a victoria redeuntem, læti ac venerabundi suscipite, qui inimicitiis sublatis, cœlestibus humana copulauit.

ANNOTATIONES EIVSDEM.

IN titulo huius Psalmi est apud nos, prima sabbati, pro quo Græcis est, τῆς μιᾶς σαββάτων, hoc est, vna sabbatorum, eadem scilicet oratio, quæ est apud Euangelistas in descriptione resurrectionis Christi. Verum huius inscriptionis parua habenda est ratio quòd apud Hebræos hæc oratio non sit, nec quicquam ei respondens. Videtur ergo à quibusdam addita, quod hic Psalmus secundum mysticum eius intellectum bene conueniat resurrectioni Christi, in qua declaratus est esse rex gloriæ, quòd mortem primus superauerit, infernumque cōtregerit, cui proinde primo datum est cœlos conscendere, & ingredi, sicut primus ex inferis ascendit.

a QVIA IPSI, &c.] Græcis non est coniunctio, quia, sed tantum, Ipse super maria fundauit, quo modo & Augustinus legit. Hebræis tamen est hæc coniunctio, vt ne quis putet eam esse superfluam.

b QVI NON ACCEPIT, &c.] Nec Hebræa, nec Græca debent necessariò verti per relatiuum, reciprocum, suam; sed possunt verti per relatiuum non reciprocum: Qui non accepit in vano animam eius: vt ad Deum referatur. Vnde alia lectio in Hebræo (nam est duplex lectio) habet, animam meam, vt sit hic versus, vox Dei respondentis ad præcedentem interrogationem. Accipit autem in vano animam Dei, qui in vanum & fallaciter iurat per Deum, dicendo, vt habet mos scripturæ: Viuit Dominus. Sicut enim Deus in scripturis dicitur iurare per animam suam, vt licet videre Ieremiæ 51. & Amos 6. quia iurando dicit: Viuo ego: ita & homines per animam Dei iurare dicuntur, cum iurando dicunt: Viuit Dominus. Possunt tamen tum Hebræa, tum Græca, etiam verti per relatiuum reciprocum, suam, quemadmodum noster vertit, secūdum quam versionem quidam hanc partem sic intelligunt. Qui animam & mentem sibi à Deo datam non frustra accepit, nec in vanum, ita scilicet vt ea abutatur, nec rebus vtilibus eam accommodet. Alij etiam sic: Qui animā suam non accepit ad vanitatem, hoc est, vanitati eam non applicuit. Verùm magis verisimile est his verbis prophetam post operū & cogitationum peccata, voluisse oris peccata excludere, inter quæ vanum falsumque iuramentum grauissimum est, vnde & explicandi causa subiectum videtur: Nec iurauit in dolo. Itaque intelligi posset is in vanum accipere animam suam, qui falsò aut leuiter per animam suam iurat, iuramento eam obstringens, eo modo quo Paulus dicit: Ego autem testem inuoco Deum in animam meam. 2.Cor. 1 Non habet tamen veteris testamenti mos, vt quis præter Deum iuret per animam suam, sed tantum in scripturis iurant per vitam, & animam maioris, vt cum dicunt: Viuit Dominus, & viuit anima tua: cum ad regem fit sermo, vel cum Elizeus loquitur Eliæ. Proinde apud nos rectius relatiuum reciprocum acciperetur, vt aliàs aliquoties positum pro non reciproco, vt ad Deum referatur.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXIIII.

PRecatio est hominis in maximo periculo versantis, ac inimicorum improbitate pressi, quam quoniam (vt fere fit) sibi accidisse aduertit ob res parum honestè actas, propterea misericordiam sibi tribui, ac omnia peccata condonari

Deum deprecatur, idq́; propter suam bonitatem semper declaratam erga fidentes illi: vias item Dei doceri à Deo orat, quas grauissimis suæ orationis interpositis sententijs asserit Deum docere, & indicare etiam peccatoribus, sed si mansueti sint, ac animo submisso, Deiq́; adhuc timore detenti. In fine autem annectit precatiunculam pro toto Dei populo.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 24.

1 Ad te Domine leuaui animam meam,
** Deus meus in te confido, non erubescam.*

AD te Domine leuo non tantum oculos & manus, sed & animam meam ac mentem à terrenis rebus, in quibus nulla mihi est salus, eam attollens, humana omnia obliuiscens, teque solum cogitans. * Mi-Deus non in meis viribus, non in amicorum opibus, & gratia, vt plærique, sed in te solo omnem meam spem colloco. Ne itaque finas, vt frustratus mea de te expectatione pudefiam.

2 Neq́; irrideant me inimici mei,
** & enim vniuersi qui sustinent te, non confundentur.*
3 Confundantur omnes iniqua agentes superuacuè.

2 Neque permitte vt irrideant me inimici mei, videntes me ope destitutũ, seque superiores me factos. * Persuasissimum enim habeo, vniuersos, qui patienter expectant tuam bonitatem, non passuros vnquam confusionem nec sua frustrandos expectatione.

3 Qui verò non errore, aut animi infirmitate, quæ venia digna est, sed sine causa per voluntatis corruptæ malitiam flagitiis sese contaminant, quique iustos præter eorum meritum inique persequuntur, certè æternam confusionem incurrent, oróque vt istorum conatus ac consilia infringas, ac frustreris, ne perueniant ad scelera quæ machinantur.

4 Vias tuas domine demõstra mihi.
** & semitas tuas edoce me.*

4 Ne autem & ego aliquando iniquè agens, tua protectione ac custodia indignus efficiar, quæso Domine demonstra mihi eam vitæ rationem quę tibi probatur, * & semitas quibus peruenitur ad te. Edoce me. Sic doce me, vt persuasus nullas vias meliores esse, & ad parandam beatitndinem aptiores, nullas item iucundiores, constanter in eis ambulem. Sic doce me, vt omni tempore à te admonitus, sciam quid in omni negotio mihi agendum sit.

5 Dirige me in veritate tua,
** & doce me, quia tu es Deus saluator meus.*
** & te sustinui tota die.*

5 Et quoniam non est satis te mihi doctorem exhibere, si non etiam perpetuò adsis mihi dux, precor, deduc etiam me iugiter in iustitia præceptorum tuorum, faciens vt in ea ambulem, * semperque me doce, vt nunquam mandatorum tuorum obliuiscar. Tu enim es Deus qui salutis author mihi esse soles, quem solum in saluatorem requiro, * te semper expectaui, à te totus pendens, à te omnia mihi prouentura expectans.

6 Reminiscere miserationum tuarum Domine, & misericordiarum tuarum,
** quæ à sæculo sunt.*

6 Neque tamen sum nescius, quàm me indignum tua benignitate reddiderim frequenter peccando: verum optime Domine declara te memorem esse misericordiarum, & miserationum: * quas à prima mundi origine semper humano generi exhibuisti, secundum has multiplices ac magnas miserationes etiam nunc mecum age, qui tibi semper es similis.

7 Delicta iuuentutis meæ & ignorantias meas ne memineris.

7 Plurima Domine delicta sunt adolescentiæ meæ, in quæ concupiscentiæ vigor, ac iuuenilis imprudentia & inconsideratio præcipitauit: plurima sunt, nec mihi satis cognita, quæ per ignorantiam commisi. Sed tu domine, admirandæ bonitatis memor, ne quæso hæc mea delicta & ignorantias memineris, vt ad vltionem mihi ea imputes, sed benignè cõdona, & obliuione dele sempiterna.

8 Secundum misericordiam tuam memento mei tu.
** propter bonitatem tuam Domine.*

8 Memento mei quæso, Domine non secundum iustitiæ tuæ rigorem, sed iuxta misericordiam tuam, vt secundum eam mecum agas, misericorditer mea peccata præterita condonando, ac deinceps ne amplius peccem erudiendo, & confirmando animum meum: * Id te quæso Domine facias propter infinitam bonitatem tuam, cui meritis meis diffisus planè confido.

9 Dulcis, & rectus Dominus, propter hoc legem dabit delinquentibus in via.

9 Benignus est Dominus, idémque recti amantissimus, propter quæ duo non dedignabitur peccatoribus legem dare in via vitæ huius, vt per eam legem à suo errore resipiscant, & iustitiam quam amat, amplectantur. Quoniam enim rectus est & iustus dominus, non potest peccatum iniustitiam approbare: quoniam autem benignus, & in misericordia sua ac benignitate dulcis est, non potest non peccantibus rectam viuendi rationem commonstrare. b

10 Diriget mansuetos in iudicio.
** docebit mites vias suas.*

10 Non omnes autem peccatores interiori sua instructione docebit vias suas, sed eos qui mansueti fuerint, submisse se gerentes, mala sua agnoscentes, nec superbè Deo resistentes, hos deducet in iustitia præceptorum suorum, hos ita diriget, vt cum iudicio & ratione omnia faciant * hos docebit eas viuendi rationes quæ illi placent, quibúsque ad se, atque beatam fœlicitatem peruenitur. Ita autem docebit, vt ab eo vere persuasi eas vias amplectantur, nihilque rectius, facilius, atque iucundius iudicent, quàm eas sequi, & cursum conficere præceptorum illius.

** de necessitatibus meis erue me.*

meorum, tum ob peccatorum meorum rememorationem, iam multipli catæ sunt. * Itaque Domine de his tantis ac tam multis meis angustijs, quæ vim mihi inferunt, libera me.

*19 Vide humilitatẽ meam & laborem meum. * & dimitte vniuersa delicta mea.*

19 Declara te quæso videre deiectionem & afflictionem meam, siue quam ab inimicis meis patior, siue qua meipsum ob peccatorum conscientiam coram te affligo, * & hac castigatione placatus dimitte vniuersa delicta mea, quibus quæ patior mala me promeruisse confiteor, vt his dimissis, à malis quibus premor, liber sim.

*20 Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, * odio iniquo oderunt me.*

20 Declara quoque te videre Domine, & quòd inimici mei multiplicati sunt, * & quòd iniusto odio me oderunt, persequentes me, cum nullam iustam habeant causam. Quamuis enim hæc quæ patior mala, iustè meis peccatis promerui, non tamen in vltionem meorum peccatorum hæc illi inferunt, sed ex sola animi vel malitia, vel inuidia, non tuæ gloriæ, sed suæ inseruientes libidini.

*21 Custodi me Domine, & erue me: * non erubescam quoniam speraui in te.*

21 Horum itaque & multitudinem & iniustitiam considerans Domine, custodi animam meam, quam illi perdere student, & libera me ex his in quibus versor, angustiis, * & quanquam meis peccatis promerui à te derelinqui, tamen quoniam in te spem meam collocaui, non me sinas pudefieri. Derogabit enim tuæ gloriæ, si sperantem in te frustrari permittas sua expectatione.

*22 Innocentes & recti adhæserunt mihi, * quia sustinui te:*

22 Innocentes homines & recti sese mihi adiunxerunt, ac amicitiæ fœdere copulati sunt, * ob id quoniam viderunt me omnem meam spẽ in te Domine collocasse, ac à te omnia patienter expectare. Itaque vel propter hos ne me frustrari sinas, vt tuam aduertentes fidelitatem, in cui amorem magis accendantur, ac per me pariter tibi gratias agant.

23 Libera Deus Israel ex omnibus tribulationibus suis

23 Iam verò quemadmodum pro mea salute sum deprecatus, ita & orationem concludens ex animo peto, vt liberes totum tuum populum ex omnibus tribulationibus suis. Variæ enim populi tui sunt tribulationes, quas ab hominibus huic mundo deditis, à lubrica carne, ab iniquis dæmonibus patitur. Verùm tu ab his omnibus eum libera, non sinens in hac vita vnquam suis inimicis ipsum esse inferiorem, & ex hac vita exemptum, omnibus eum malis superiorem faciens, & liberum.

ANNOTATIONES.

a VIAS TVAS DOCE ME.] Non loquitur hic de eo docendi modo quo scripturæ nos docent, aut exterior docentium vox. sic enim propheta iam erat edoctus vias Domini. Sed de modo docendi, qui Deo proprius est. Hic autem est duplex, Primus, is quo interiori sui spiritus instructione mentem hominis sic docet, vt etiam persuadeat vias suas verè ad fœlicitatem hominem perducere, sicq; persuasus homo eas amplectatur. Secundus, is quo hominem singulis horis admonet, illique suggerit quid in omnibus occurrentibus casibus & occasionibus sit agendum, Euthymius prophetam optare dicit, vt reipsa atque operationibus melius addiscat, quæ ex libris diuinis prius didicerat, vt coactus quodammodo à Deo operari, experimento deinceps cognoscat quod sola prius ratione didicerat. Indicat etiam quosdam intelligere per vias & semitas Dei dispensationes & administrationes rerum, vt precetur propheta sibi ostendi quàm iustè mundum & homines gubernet, liberando ipsum ab oppressoribus.

b DVLCIS ET RECTVS DOMINVS.] Etiam hic interpres dictionem Græcam χρηστὸς vertit dulcis, cùm magis quadret benignus & bonus, sicut supra vertit χρηστότητος, dulcedinis.

c LEGEM STATVET EI, &c.] Pro legem statuet, est Græcis vnicum verbum νομοθετήσει, quod est legem feret, magistrum se exhibebit, & vt est Hebræis, docebit: vnde patet relatiuum, quam, non ad legem esse referendum, sed ad viam. Patet etiam legendum esse futurum, statuet, non præteritum statuit, vt habent fere nostri codices. Porrò quanquam iuxta communem intelligentiam, quam in paraphrasi secuti sumus, suppositum verbi, elegit, intelligatur homo: sunt tamen, qui suppositum intelligunt, Deum. vt sit sensus: Docebit Dominus illum viam, quam ipse probatam habeat. d

SEMEN EIVS HÆREDITABIT TERRAM.] Iniusti non propriè terram hæreditant aut possident. Primum, quia cùm terrenis rebus sint addicti, verius à terra possidentur. Deinde, quia non bono iure possident, cùm DEO terræ DOMINO debitam seruitutem & reuerentiam non exhibeant: vnde & terræ possessione spoliantur, non accipientes meliorem pro ea commutationem. Postremum, quia in summa mentis inquietudine in hac terra viuunt. Contrà verò iustorum semen terram hanc possidere dicitur, eo quod terra seruit illorum vtilitatibus & necessitatibus, non ipsi seruiunt terræ. Deinde, quia optimo iure eam inhabitant, cum sint Domini terræ filij, vnde nec per mortem eius dominio priuantur, sed pro eius vsu meliorem accipiunt possessionem. Postremum, quia in mentis quiete in hac terra viuunt, præsentibus contenti, omniáque se possidere arbitrantes. e

FIRMAMENTVM EST DOMINVS, &c.] In hoc versu noster interpres partim secutus est Hebræa, partim Græca. Nam cùm Græca habeant per genitiuum: firmamentum vel robur est Dominus timentiũ eum; quomodo & legit D. Augustinus, noster vertit per datiuum, timentibus eum, quomodo habent Hebræa. Sed pro illo, quod noster secutus Græcos vertit: firmamentum est dominus habent Hebræa: Secretum domini, vt sit, Secretum domini est timentibus illum. hoc est, illis patefacit Deus suam voluntatem, quæ impijs occulta est & incognita. Sic & in secunda parte versus noster, magis Hebræa secutus est. Nam Græca habent, καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ δηλώσει αὐτοῖς, hoc est, Testamentum ipsius manifestabit: vt testamentum, sit nominatiuus, &

ſuppoſitum verbi. Et eſt ſenſus iuxta Euthymium: Lex Domini maniſeſtabit eis hoc quod dictum eſt, ſcilicet quod Dominus eſt eorum fortitudo & firmamentum. Aut maniſeſtabit eis quid ſit illis faciendum. Hebræa verò habent: Et teſtamentum eius, vt cognoſcant ipſi, vel vt eos cognoſcere faciat. Et videtur hic eſſe ſenſus in Hebræo: Secretum Domini eſt timentibus eum, & teſtamentum ipſius, hoc eſt, lex eius eſt timentibus eum, ad hoc vt cognoſcant eam, hoc eſt, illis data eſt, ita vt per eam diuinitus inſtruantur. Illis Deus ſe, ſua myſteria, ſuámque voluntatem inſinuat, non impijs, aut alia ratione quàm impijs. Vnde & noſtra lectio ſic intelligi poteſt, vt in ſecundo membro repetatur datiuus, timentibus eū. & ſit ſenſus: Dominus eſt robur timentibus eum, & lex ipſius, qua teſtatus eſt hominibus ſuam voluntatem, eſt potiſſimum timentibus eum, ad eos potiſſimum pertinet, eis peculiariter eſt data, vt ipſa maniſeſtetur eis. Quanquam cum D. Auguſtino etiam intelligi poſſit, vt ſubaudiatur verbum, facit: Dominus facit vt lex eius maniſeſtetur eis: quomodo habet paraphraſis. Sunt qui hanc partem ſic intelligūt: Teſtamentum Domini, hoc eſt, pactum ſiue promiſſio Dei (nam Hebræa dictio propriè pactum ſignificat) eſt, vt ſuo tempore ipſe maniſeſtetur eis. Ac præterquam quod teſtamentum magis accipiendum ſit pro ipſa præcipiente lege Dei, vt & ſuperius, cum dicitur, requirentibus teſtamentum eius, etiam aliqui eum ſenſum Hebræa non recipiunt.

DE NECESSITATIBVS MEIS.] Anguſtias & mala quæque, quæ hominem angunt ac cruciant, & veluti in arcto collocant, Græcus aliquoties vertit ἀνάγκας hoc eſt, neceſſitates, quod homini vim quandam inferant, vt quæ contra naturæ deſiderium ferenda ſint, & à pleriſque hominem impediant, ad quæ ſuapte natura fertur.

Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM. PSALMI XXV.

VIR ſanctus iniuſtè impiorum perſecutiones patiens, Deum orat, vt pro ſe ſecundum ſuam innocentiam contra illos iudicet, quare & memorat quomodo innocentiæ Deo teſte ſtuduerit, malorum ſocietatem fugerit, ac religioni ex animo deditus ſit, ob quæ precatur ne ea, quæ debetur improbis, vltione etiam ipſe inuoluatur, promittens Deo, liberatione obtenta gratiarum actionem, illiuſq; laudem. Omnino autem apparet & hunc Pſalmum a Dauide editum fuiſſe occaſione Saulis iniuſtè illum perſequentis, eorumq; qui apud Saulem falſis ipſum inſimulabant criminibus: & tum potiſſimum compoſitum, cum Saulem fugiens, exul apud Philiſthæos commoratus eſt. Proinde aptus eſt hic Pſalmus, orandi forma cuiuis iuſto, qui vel ob impiorum perſecutionem cogitur exul degere apud malos, deplorans religionis ruinam, vel ob inuiſibilium hoſtium inſectationem in exilium huius mundi, anhelat ad patriam cœleſtem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 25. 1 *Iudica me Domine, quoniam ego in innocentia mea ingreſſus ſum,*

MAgnis criminibus oneror ab inimicis, ab importuno tyranno mor- a
te dignus iudicor: at ego te Domine æquiſſimum omnium iudicem appello. Tu diſcerne cauſam meam, tu pro me fac de hoſtibus meis iudicium, quoniam, te teſte, innocenter ego conuerſatus ſum, nihil eorum committens, quæ mihi inimici mei imponunt, nihil agens in eos, ob quod ipſorum perſecutione ſim dignus, atque ab omni ſcelere me

** & in Domino ſperans nõ infirmabor.*

ſtudens ſeruare immunem. * Nec à cœpta iuſtitiæ via vnquam deli- b
ſtam, ſed quoniam in te omnem meam ſpem collocaui, non ſinam animum meum à virtute ſectanda langueſcere: perſeuerabo conſtanter in innocentia mea, ſpe conſequendæ liberationis.

2 Proba me domine, & tenta me.

** vre renes meos & cor meum.*

2 Neque verò vt ſecūdum meæ conſcientiæ teſtimonium me iudices velim, ſed tu ipſe, cuius cognitionem nihil quamuis ſecretum effugere poteſt, examina me, ac periculum fac mei, habe rationem actionum c
mearum: * & quomodo aurum aut argentum exactiſſimè examinatur igne, ſic tu intimas cogitationes & affectus animi mei exacto tuo iudicio diligenter explora, ac perpende quales ſint.

3 Quoniam miſericordia tua ante oculos meos eſt,

** & complacui in veritate tua.*

3 Sic autem me tuæ explorationi, tuóque iudicio ſubiicere nō vereor, quoniam, vti ipſe reperies de me ob oculos meos ſemper verſatur miſericordia tua, qua omnibus in te ſperantibus ſemper benefacis, mihique d
nunquam benefacere ceſſaſti, * & complacitum eſt mihi in fidelitate & iuſtitia tua, quam exibēs innocentibus, & ſperantibus in te, in qua tua fide recogitanda diligenter me ſemper exercui. Atque huius quidem tuæ & miſericordiæ & veritatis iugis conſideratio facit, vt innocenter conuerſatus ſim, non reddens inimicis meis malū pro malo, ſed patienti animo aduerſa omnia tolerans, méque omni virtutū genere ubi commendare ſtudens: eadémque conſideratio facit, vt in te ſemper meam collocarim fiduciam, nec à cœpta virtutis via ſtatuerim deficere.

4 Non ſedi cum concilio vanitatis,

** & cum iniqua gerentibus non introibo.*

4 Imprimis quidem omni ſtudio repudiaui vſum & conſuetudinem impiorum hominum: non conſedi cum congregatione vaniſſimorum hominum, vanitatem tractantium, vt ſimul cum illis vana tractarem: * & cum gerentibus iniqua non ſimul ambulaui, vt cum eis iniquitatem perpetrarem.

5 Odiui eccleſiam malignantium.

5 Deteſtatus ſum toto pectore congregationem malignorum hominum, qui ad hoc collecti erant, vt de peſſimis inter ſe conſultarent, quibus

** & cum impijs non sedebo.*

bus interesse omnino nolui,* sed & in posterum cum impiis nó sedebo,
tractaturus cum eis de facinorum quæ moliuntur perpetratione: imo,
quantum fieri potest, me omnino ab horum consortio & familiaritate
semper separabo, ne illorum conuictu aut ipse inficiar, aut illos in malo
confirmem.

6 Lauabo inter innocentes manus meas.

** &c. circundabo altare tuum Domine.*

6 Et cùm me ab exilio hoc domum reduxeris, innocentibus me sem-
per adiungam, inter quos omnem meam actionem & vitam puram tibi
semper exhibere studebo: & si quid sordiũ contraxero, abluere festina-
bo, * & sic demum purgatus ac mundus, altare tuum Domine, choro
canentium, & magna victimarum multitudine circundabo.

7 Vt audiam vocem laudis tuæ.

** & enarrẽ vniuersa mirabilia tua.*

7 Vt tibi & à psallentibus audiã vocem laudis tuæ, quæ est sacrificium
tibi longè gratissimum, * & vicissim ego psalmis & hymnis de te cópo-
sitis enarrem omnibus audientibus vniuersa mirabilia opera tua, quæ
pro mea, tuorúmque omnium salute benignè operatus es.

8 Domine dilexi decorem domus tuæ.

** & locum inhabitationis gloriæ tuæ.*

8 Domine ex animo diligo pulchritudinem domus tuæ, * & locum,
quem peculiariter inhabitat gloria tua, hunc ego summè desidero exor
nare, in hoc cum timentibus te conuenire, te adorare, te laudare, tuam
præsentiam, & in ea tuam benignitatem in nos admirari, summa volu-
ptas fuerit. Atque ob id maximè hoc mihi exilium graue est, quòd non
liceat domum tuam adire, & cum iustis ibi conuersari.

9 Ne simul perdas cum impijs Deus animã meam, & cum viris sanguinum vitam meam.

9 Quoniam autem impiorum mores & amicitias semper declinaui, & c
religionis tuæ cum bonis hominibus sum studiosissimus, ne quæso me
perdas cum impiis, & sanguinariis hominibus, ne me ea perditione in-
uoluas, quæ & hic, & in futuro debetur, & manet homines deditos cædi-
bus, & oppressioni innocentum.

10 In quorum manibus iniquitates sunt.

** dextera eorum repleta est muneribus.*

10 Quorum manus plenæ sunt iniquitatibus, quas patrauerunt, sem-
pérque paratæ sunt ad edendum scelera, * dextera eorum plena est
muneribus acceptis ad iudicandum iniustè, ad perferendum falsum te-
stimonium ad opprimendum innoxios.

11 Ego autem in innocentia mea ingressus sum.

** redime me, & miserere mei.*

11 Ego autem non vt illi, sed innocenter conuersatus sum, nullum læ-
dés, nec lædere cupiens, * itaque non me simul cum eis perdas, sed re-
dime me à malis, in quibus iam versor, à malis, quæ iure imminent re-
probis, & miserere mei.

12 Pes meus stetit in directo.

** in ecclesijs benedicam te domine.*

12 Nam munere tuæ gratiæ, pes meus firmiter stetit in rectitudine vi-
tæ: affectus meus in ea firmiter hæsit, ambulans ac perseuerans semper f
in ea, quare pro mea iustitia quæso Domine me redime. * Id vbi præsti-
teris, Psalmis à me compositis prædicabo te Domine in conuentibus ho
minum: quibus etiam Psalmis suo tempore in omnium gentium tem-
plis per piorum ora laudes tuas celebrabo.

ANNOTATIONES.

a IVDICA ME DOMINE.] Græcis est [illegible] Iudica mihi Domine. Hebræa tamen habent, vt noster vertit, Iudica me. Idem tamen significatur vtraque oratione. Nam vult vt Deus se iudicem exhibeat inter ipsum & aduersarios suos, nec se gerat, tanquam causa ipsius ad se non pertineat, hoc est, vt Deus pro se sententiam ferat contra aduersarios ipsius, vindicando se, & liberãdo ab illorum iniuria.

b IN DOMINO SPERANS, &c.] Potest huius partis etiam hic esse sensus: Et sicut cœpi in Domino spem meam collocare, ita non infirmabor in spe mea sed in ea semper constanter & fortiter persistam vt intelligatur duas causas proferre, ob quas sit meritò pro ipso iudicandum, nẽpe innocentiam suam, & spem constantem in Deum repositam. Sunt qui & sic intelligũt: Quia in Deo spero, ideo non infirmabor ab hostib⁹ meis, hoc est, illi mihi nequaquã præualebunt, nec deiicient, aut infirmum reddent.

c VRE RENES MEOS.] Pleriq; sic intelligunt: Si quid purgandũ inueneris in ieiunis meis, gratiæ tuæ ac spiritus tui igne exure. Verum intentioni Psalmistæ magis conuenit sensus quẽ habet Paraphrasis.

d QONIAM MISERICORDIA TVA, &c.] Hac causali accipi potest simpliciter tantum reddere causam quare iudicari petat, nec vereatur Dei subire iudicium. Aut etiam reddere causam suæ innocentiæ, propter quam non veretur se diuinæ explorationi subiicere, quem sensum Paraphrasis prosequitur. Porro quod dicitur: Complacui in veritate tua: quamuis accipi posset in hoc sensu, complacui tibi per veritatem mandatorum tuorum à me seruatam, aut per veritatem tuorum promissorum: tamen conuenientius accipitur in hoc sensu: Complacui mihi in veritate tua, hoc est, veritas tua mihi placuit, sicut Matthęi 4. dicitur: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, hoc est, qui est mihi gratus, & in quo est mihi complacitum. Secundum hunc enim sensum melius istud coniungitur cum particula superiore. Quoniam misericordia tua ante oculos meos est.

NE SIMVL PERDAS CVM IMPIIS DEVS. Nomen Deus, sicut non est in Græcis, nec Hebræis e ita nec in emendatioribus Latinis.

PES MEVS STETIT IN DIRECTO.] f Pro, in directo, Græcis est [illegible], hoc est, in rectitudine. Et potest hac parte intelligi significari idem quod prius dixit: Ego in innocentia mea ingressus sum: vt reddatur hic causa, ob quam meritò sit redimendus. Vnde quidam libri habent: Pes enim meus: sed, enim, vt non est in originalibus, ita nec in emendatioribus Latinis. Itaque potest & aliter hic versus accipi, vt pedem stare in rectitudine, vel in recta via sit in tuto constitutum esse, liberum à periculis, & sit sensus: Cùm tu me iam errabundũ cõstitueris in recta via, ita vt ambulare liceat tutò, quò velim, tũc in cœtibus hominum benedicam te Domine.

In finem Psalmus Dauid priusquàm liniretur.

ARGVMENTVM PSALMI XXVI.

HOc Psalmo vir sanctus in magno adhuc periculo constitutus, primum quidem se, recordatione diuinæ protectionis quam frequenter contra inimicos expertus fuerat, plurimum animat contra ingruentia mala, victoriamq́; contra hostes, & tranquillam in studijs religionis vitam sibi pollicitus, de celebri gratiarum actione votum nuncupat: sicq́; optima spe confirmatus, opem Dei implorat, doceriq́; se viam Deo gratam precatur, ne ob suam transgressionem in inimicorum suorum veniat potestate: iterum ad fidendum fortiter Deo se ipsum hortatur. Porrò quod hic dicitur de domo Dei, & bonis eius in terra viuentium, anagogicè intelligendum est de cœlesti habitatione Dei, æternisq́; futuri sæculi bonis, ad quæ dubium non est Dauidem magis respexisse, quàm ad vmbras terrenas: sicut Abraham in promissa sibi terra magis aspexit in fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor est Deus. Itaque sic conuenit hic Psalmus cuiuis iusto, sicut Psalmus superior.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dominus illuminatio mea, & salus mea quem timebo?

DOminus est, qui hactenus semper depulsis aduersitatum tenebris PSAL.
me illuminauit, suique fauoris & auxilij luce me recreauit, ac salu- 26.
tem mihi attulit de inimicis meis: Cùm igitur tam potentem habeam
saluatorem, quem metuam?

2 Dominus protector vitæ meæ,
** a quo trepidabo?*

2 Dominus ipse est, qui vitam meam semper quasi scuto quodam pro
tegit, ne ab hostibus meis eripiatur, * quis est igitur tam potens ac for-
midolosus, à quo trepidem? Meritò sanè me tam potentis protectoris
præsens semper præsidium, securũ facit ab omni trepidatione ac metu.

3 Dum appropiant super me nocentes, vt edant carnes meas.

3 Iam frequenter impij me accesserunt, vt tanquam rabidi canes me
deuorarent, ac perderent: verum cùm sic imminerent mihi, & ita appro
pinquassent, vt eorum manibus elabi posse non viderer.

4 Qui tribulant me inimici mei ipsi infirmati sunt & ceciderunt.

4 Ecce inimici mei, qui me affligebant, ipsi viribus suis destituebantur,
tur, & præter opinionem suam in eam perniciem inciderunt, quam mi-
hi parabant.

5 Si consistant aduersum me castra non timebit cor meum.

5 Itaque cùm videam Deum pro me pugnantem, etiam si contra me
sint iam hostium castra collocata, & ordinata, non tamen timebit cor
meum.

6 Si exurgat aduersum me prælium.
** † in hoc ego sperabo.*

6 Si oriatur aduersus me prælium, non consternabor animo, * sed in a
hoc quod dixi in initio, Deum scilicet esse illuminatorem meum & sal-
uatorem, ego sperabo. † In hac re constitutus, per spem in Domino pla
cida & tranquilla mente consistam.

7 Vnam petij à Domino, hanc requiram,
** vt inhabitem in domo omnibus diebus vitæ meæ.*

7 Vnam rem petij a Domino, hanc indesinenter ab eo requiram, quo-
usque obtineam, * videlicet vt parta pace, superatisque hostibus, quie-
tè habitem toto reliquo vitæ meæ tempore, in eo loco, vbi domus est
Domini.

8 Vt videam voluptatem Domini,
** & visitem templum eius.*

8 Vtque liceat mihi semper videre & experiri eam delectationem, b
qua Dominus declaratione suæ præsentiæ suos afficit: * & visitare quo-
tidie templum eius, vt ibi peculiariter eum laudem, vbi peculiariter
præsens est, aliosq; meo exemplo ad religionem & pietatem in Deum
excitem, & confirmem, atque ex cæremoniarum obseruatione, in cœ-
lestium ac spiritualium rerum cognitionem promouear, deiq; in homi-
nes dignationem & beneficia contempler.

9 Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum,
** protexit me in abscondito tabernaculi sui.*

9 Ideo autem istud vnum meritò ab eo postulo, & facere requiro, c
quoniam tempore calamitatum mearum me semper protexit, non se-
cus quam si me audisset in suo tabernaculo, * immo in intimis domus
suæ latebris, quo nullus inimicorum meorum peruenire potuit.

10 in petra exaltauit caput meum super inimicos meos.

10 Sine timore securum me constituit in seipso, non secus quàm si in
rupem aliquam sustulisset excelsam, & præruptam, omnique humana
vi inaccessibilem. Nam & ipse talis est petra, cui innixus sum: * Quin
etiam tam certo scio illum me superiorem facturum inimicis meis, ac
illis superatis in regnũ me exaltaturum, quàm si id iam facto præstitisset.

11 Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hostiam vociferationis,
** Cantabo, & Psalmum dicam Domino.*

11 Propter quod in gratiarum actionem circundabo altare eius ho-
stiarum multitudine, & immolabo in tabernaculo eius hostias cum sum
ma vocis ac mentis iubilatione, * & quæ sunt illi gratissima sacrificia,
cantabo carmina laudis, & Psalmos dicam in laudem Domini.

12 Exaudi Domine vocem meam, qua clamaui ad te:
** miserere mei, & exaudi me.*

12 Exaudi Domine vocem meam, qua iamdudum clamaui ad te, pe-
tens vt me liberes à persequẽtibus me, ac quietã in tua domo des mansio-
nẽ, * & iniusta mei persecutione permotus miserere mei; & exaudi me.

13 Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea,
** faciem tuam Domine requiram.*

13 De te semper cogitauit cor meũ sollicitũ, vt tibi placeat, exquisiuit
te facies mea, semper ad te intẽta & eleuata, tibi in omnibus placere de- d
siderans, atque fauorẽ tuum & auxiliũ à te expectans, * nec desistã vn-
quam faciem tuam requirere, semper studens me tibi cõmendare, sem-
per tuum in me fauorem & protectionem ex animo postulans: semper
contendens, vt post hanc vitam merear te contemplari facie ad faciem;
Quoniam

14 *Ne auertas faciem tuā a me:*
* *ne declines in ira a seruo tuo.*

14 Quoniam igitur ex animo tuam quæro Domine faciẽ ad te totus
conuersus, ne quæso tu eam faciẽ à me auertas,* ne tuũ mihi fauorem
deneges: ne per iram conceptam in me ob aliqua mea peccata, à seruo
tuo, cui hactenus astitit, secedas, ita vt me tuo fauore & ope destituas.

15 *Adiutor meus esto, ne derelinquas me,*
* *neque despicias me Deus salutaris meus.*

15 Adiutor meus esto, ne vnquam derelinquas me, qui sine te nihil
sum,* neque me pauperculum despicias, denegans tuam opem, ô mi
Deus, qui solus & es, & haberis à me saluator meus,

16 *Quoniam pater meus & mater mea dereliquerũt me.*
* *Dominus autem assumpsit me.*

16 Quoniam cum pater meus, & mater mea, omnésque amici ac pro-
pinqui me deseruissent, nullum solatium aut auxilium adferẽtes,* tum
certè Dominus assumpsit me in suam tutelam, protegens ab omnibus
malis itaque Domine & nunc ne me negligas.

17 *Legem pone mihi Domine in via tua,*
* *& dirige me in semita recta, propter inimicos meos,*

17 Legem pone mihi Domine in via tua, docens quomodo in via vir-
tutis tibi grata cõuersari debeam,* & deduc me in semita recta, faciens
vt in ea constanter ambulem, idque propter inimicos meos, ne scilicet
per errorem à tua via, & transgressionẽ tuæ legis, & a te derelictus, iustè
tradar inimicorum meorum voluntati, quibus omnis nocendi facultas
adempta erit, quandiu tuæ voluntati paruero.

18 *Ne tradideris me in animas tribulantium me,*
* *quoniam insurrexerunt in me testes iniqui,*
* *& † mentita est iniquitas sibi.*

18 Ne me domine tradideris voluntati tribulantium me, sed eorum
attende iniustitiam,* quoniam insurrexerunt contra me falsi testes, qui
falsis suis testimoniis me quærunt opprimere,* iniquitas eorum men-
daciter de me locuta est, vt suam de me volũtatem explere posset.† Ini- c
quitas eorum nõ tibi, cui nemo mentiri potest, sed sibi mentita est, falso
persuadens sibi se iustis rationibus studere meæ perditioni.

19 *Credo videre bona Domini in terra viuentium.*

19 Versor quidem adhuc in malis & periculis quamplurimis, & per
calamitatum tristitiam, apud inferos in regione mortuorum diuersari
videor: verùm firmissimè credo me inter viuos percepturum bona
quæ mihi dominus pollicitus est, & dabit, nempe quod superatis hosti-
bus regnum recuperabo, fruiturus alta pace, omnibúsque Dei bonis in
hac vita. Sed & post hanc vitam calamitatibus plenam, persuasissimum
habeo me in regione cœlesti, vbi mors, omnísque dolor ac miseria planè
exulat, & vita sempiterna, páxque dulcissima viget, fruiturum bonis Do-
mini, voluptatibus ac lætitiis sempiternis, quas ex ditissimo suę benigni-
tatis fonte sanctis ibi profundet.

20 *Expecta Dominum, viriliter age,*
* *& confortetur cor tuum: & sustine Dominum.*

20 Hac itaque fiducia meipsum in his malis ad tolerantiam adhortor,
dicens: Quoniam persuasum habes te his malis liberandum, ac fruitu-
rum bonis Domini ob id patienter expectes dominum, viriliter te gere,
* & in huius mundi malis forti sis animo, non sinens eum per ea lan-
guescere, & patienter expecta Dominum quandoquidem tua spe te
non frustrabit.

ANNOTATIONES.

QVod in titulo huius Psalmi habemus, post-
quam liniretur, aut, vt est Græcis, πρὸ τοῦ χρι-
σθῆναι, hoc est, priusquam vngeretur non est in He-
bræis, additum autem est ab aliquibus, vel ab ipsis
Septuaginta, ad significandum hunc Psalmum per-
tinere ad ea tempora, quibus eum Saul perseque-
batur, priusquam à populo in regem vnctus esset
palam, quanquam iam vnctus erat secretò a Sa- a
muele.

IN HOC EGO SPERABO.] Relatiuum, hoc,
non potest referri, nec ad Deum, nec ad prælium,
cùm Græcis sit fœmininum genus ἐν ταύτῃ, id est, in
hac. Dictio vero πόλεμος, hoc est, prælium, Græcis est
masculini generis. Euthymius putat referendum ad
cor, de quo præcedit: non timebit cor meum, quia
καρδία, id est, cor est, illis fœmininũ. Aut subaudien-
dum, spe, vt sit sensus: in hac spe ego sperabo. Diuus
Augustinus legit, in hanc ego sperabo: & subintelli-
git, in hanc petitionem, de qua scilicet sequitur:
Vnam petitionem petij à Domino. Vbi etiam sup-
plet, vnã petitionẽ petij à Domino. Verum sciẽdum
Hebræis fœmininum genus sæpius poni, sicut apud
nos neutrum genus adiectiuum accipitur substan-
tiuè, vt cùm dicitur. Triste lupus stabulis. hoc est, tri-
stis res. Itaque Hebraico more fœminina ista ταύτῃ
& μίαν apud Græcos, & apud nos dictio, vnam ac-
cipi debent substantiuè posita pro hoc & vnum,
hoc est, hac re, & vna re.

VT VIDEAM VOLVPTATEM, &c.] Multi b
libri habent voluntatem, sed Græcis est τερπνότητα,
hoc est delectationem, quomodo & legit D. Augu-
stinus: vnde dubitandum non est, quin interpres no-
ster verterit voluptatem, quomodo habent antiqui
quidam scripti codices.

QVONIAM ABSCONDIT ME.] In He- c
bræo omnia hæc verba sequentia ponuntur in fu-
turo tempore, atque in eo quidam hæc vertunt, se-
cundum quam lectionem hæc optimè quadrãt sen-
sui mystico, secundum quem per domum domini,
quam requirere se dicit, intelligitur domus cœlestis,
quam ideo vir sanctus requirere se dicit, quoniam
ibi in tabernaculo Dei abscondetur, securus iam ab
omni malorum metu.

TIBI DIXIT COR MEVM.] Græca hic am- d
plius habent hoc modo: Tibi dixit cor meum, do-
minum requiram, exquisiuit, &c.

INIQVITAS MENTITA EST SIBI.] e
Iniquitas hominis dicitur etiam sibi mentiri, dum
persuadet se perfecturam, & assequuturam quod
assequi non valet. Atque in hoc sensu hic quidam
locum hunc accipiunt. Verum alij sensus, quos ha-
bet Paraphrasis, magis conuenire videntur. Non
enim vult significare iniquitatem impiorum fru-
strandam, sed eam vult apud Deum accusare.

Pſalmus ipſi Dauid,

ARGVMENTVM. PSALMI XXVII.

ET hunc quoque Pſalmum in graui aliquo periculo conſtitutus propheta cecinit. In quo primum Dei auxilium implorat, deinde precatur ne ſe innocentem nocentibus in vltione coniungat, quibus meritum iudicium imprecando prædicit. Poſt hæc Deo gratias agit, ſiue pro ſalute qua prius à Deo ſæpe affectus fuit, ſiue quod de huius ſua orationis exauditione certus a Deo factus inter orandum fuerit: poſtremò communem pro ſalute populi fundens orationem, ſic demum Pſalmum concludit. Poteſt tamen quæ hic continetur gratiarum actio, accipi ea qua Propheta gratias egit poſt adeptam ſalutem de inimicis, pro qua in principio Pſalmi precatur, vt accipiatur hic Pſalmus compoſitus poſt adeptam ſalutem, continens ſimul & orationem, qua ſalutem precatus eſt, & gratiarum actionem, quam poſtea pro obtenta ſalute egit, in exemplum noſtrum. Atque hic modus in pleriſque Pſalmis facilè obſeruari poteſt. Secundum verò allegoricum ſenſum Pſalmus hic intelligendus eſt de Chriſto Domino noſtro vero Dauide, orante liberationem à morte, & inimicorum ſuorum Iudæorum interitum perpetuum prædicente, eo quod ex operibus Dei à ſe factis ipſum cognoſcere noluerint.

1 Ad te Domine clamabo ne ſileas a me, nequando taceas a me.
** aſſimilabor deſcendentibus in lacum.*
2 Exaudi Domine vocem orationis meæ dum oro ad te:
** dum extollo manus meas ad templum ſanctum tuum.*
3 Ne ſimul trahas me cum peccatoribus:
** & cum operantibus iniquitatem ne perdas me.*
4 Qui loquuntur pacem cum proximo ſuo:
** mala autem in cordibus eorum.*
5 Da illis ſecum opera eorum:
** & ſecundum nequitiam adinuentionum ipſorum.*
6 Secundum opera manuum eorum tribue illis:
** redde retributionem eorum ipſis.*
7 † Quoniam non intellexerunt opera Domini, & in opera manuum eius,
** deſtrues illos & non ædificabis eos.*
8 Benedictus Dominus, quoniam exaudiuit vocem deprecationis meæ.
9 Dominus adiutor meus & protector meus.
** in ipſo ſperauit cor meũ, & adiutus ſum.*
10 Et refloruit caro mea,
** & ex voluntate mea confitebor ei.*
11 Dominus fortitudo plebis ſuæ,
** & protector ſaluationum Chriſti ſui eſt.*

PARAPHRASIS EIVSDEM.

AD te Domine tota cordis intentione clamo, tu viciſſim ne quæſo PSAL. 27.
me clamante ſileas à me, vt quaſi ſurdus ad preces meas mihi non
reſpondeas, ne quæſo, aliquando, quaſi clamantem non audieris, à re- a
ſponſione taceas, ſed viciſſim & mihi benignè loquere, præſtans ſcilicet
quod peto. Siquidem tuum loqui & reſpondere, facere eſt.* Nam ſi vo-
tis meis non reſponderis, de me planè actum eſt. ſimilis enim fiam his
qui deſcendunt in ſepulchrum, factus vnus de numero eorum.
2 Exaudi Domine vocem deprecationis meæ, nunc dum oro, ad te re-
ſpiciens, * dum præ ardore affectus & deſiderij leuo manus meas ver-
ſus oraculum ſanctum tuum, quod inhabitas: verſus cœleſte etiam ha-
bitaculum quod ſanctitas tua inhabitat. b
3 Ne me innocentem Domine ſimul cum peccatoribus eadem vltio-
ne inuoluas, * & cum his qui dediti ſunt perpetrandis ſceleribus, ne ſi-
mul me perdas, aut in hoc, aut in futuro ſæculo.
4 Qui verbis promittunt pacem & amicitiam proximis ſuis, * cum in-
terim mala eis inferre cogitent in cordibus ſuis, aliud lingua loquen-
tes aliud corde cogitantes, homines peſtilentiſſimi, & apertis hoſtibus
magis noxij, quales plurimi ſunt mecum ſic doloſè agentes.
5 His Domine ſat ſcio præmia digna dabis, imo ex zelo iuſtitiæ, & ad
tuam gloriam, ſicut tu de eis futurum decreuiſti, ita peto vt des eis præ-
mia ſecundum merita operum ſuorum, * & ſecundum malitiam ſce-
leratarum cogitationum, quibus excogitauerunt varia conſilia & ratio-
nes ad opprimendum alios. Non enim ex ignorantia aut infirmitate
peccant, ſed conſultò, ac deliberata peccant voluntate.
6 Secundum opera, quæ egerunt, retribue eis mercedem: * redde eis
premium, quod ſuis factis promeruerunt.
7 Et quidem quoniam animũ ſuum nõ aduerterunt ad opera, Domini,
ad opera inquã, potentiæ eius. quæ per me, & pro me operatus eſt, qui- c
bus facilè intelligere poterãt Dei de me voluntatẽ: * ob id certè Domi-
ne tu eos perdes, neque amplius reparabis, æterna eos perditione dãna-
bis.† Rurſum quia terrenis prauiſque rebus immerſi intellectum ſuum
non exercuerunt in operibus Domini, quæ omnipotentia ſua in exor-
dio mundi pro hominibus creauit, & poſtea ſæpe pro hominum ſalute,
aut peccatorum punitione operatus eſt, ex quibus Dei potentiam, boni
tatem, ac iuſtitiam cognoſcere potuiſſent, hinc funditus peccatores tu
domine deſtrues, nullo vnquam tempore à te reſtituendos.
8 Dignus certè eſt Dominus qui à me laudetur, quoniam exaudiuit
vocem deprecationis meæ, certum me reddens de his que iam po-
ſtulaui.
9 Dominus adiutor meus & protector ſemper fuit, ſeque talem mihi
fore iam addixit, * cor meum ſperauit in eius adiutorio, nec ſum fruſtra d
tus, ſed ipſius conſolatione iam fortis animo factus ſum, adiuuandum-
que me contra inimicos meos ſcio.
10 Neque cor tantum & animus fortior factus eſt, ſed & caro prius aſ-
flictionibus & ſollicitudinibus anxius tabefacta, & langueſcens, iam ve-
luti refloruit atque reuiguit ex gaudio mentis capto ex diuina conſola-
tione.* & ideo adeptus quam poſtulo ſalutem, alacri animo, prompti-
que voluntate non coactus, laudabo illum.
11 Glorientur alij in virium ſuarum, aut equorum, aut curruum forti-
tudine: certè populus Dei non ſuis fidit viribus, ſed Deo. Hic eſt fortitu-
do: populi ſui, quem contra inimicos ſuos fortem facit. * ipſe eſt pro-
tector, per quem frequenter ſaluatus ſum ego, ſuper populum eius
vnctus

vnctus in regem. Ipse, inquam, est, qui mihi harum salutum sua protectione author fuit, non ego, aut militum meorum fortitudo.

12 Saluum fac populum tuum domine.
12 Quandoquidem ergo Domine te solum pro fortitudine nostra agnoscimus, serua ab omni malo populum tuum, super quem me vnxisti in regem, cuius ex animo pro boni regis officio salutem exopto,

** & benedic hæreditati tuæ.*
** & rege eos:*
** & extolle illos in æternũ.*
* & dona tua cumulatum impartire populo, quem in hæreditatem specialem, & in peculium tibi ex omnibus gentibus elegisti. * & tanquam optimus pastor rege eos, * & extolle eos imperpetuum, in hoc quidem mundo inimicis eius semper eos superiores efficiens, in futuro vero sæculo eos magnificans æternæ tuæ gloriæ sublimitate.

ANNOTATIONES.

a NEQVANDO TACEAS A ME.] Hæc pars coniungi potest cum superioribus, vt idem significet cum eo, ne sileas à me: & tunc coniunctio, &, accipi debet pro, quia, sicut & Valla lib. 2. elegantiarum accipi eam aliquoties testatur, quomodo, &, accipitur cum postea dicitur in alio Psalmo: Non auertas faciem tuam à me, & similis ero, &c. Potest tamen etiam coniungi cum sequentibus, eritque hic sensus: Ne si fortè tacueris à me, ego assimiler descendentibus in lacum.

b NE SIMVL TRAHAS ME.] Legendum esse, trahas, quemadmodũ libri emendati habent, & non, tradas, vt ferè legitur, patet non solum ex Hebraica dictione, quæ trahere significat, sed etiam ex Græcis, quæ habent συνελκύσῃς, id est, simul trahas.

QVONIAM NON INTELLEXERVNT, &c.] c
Sicut in sequentibus additur: Non intellexerunt in opera Domini. Et est phrasis Hebræa, iuxta quã, intelligere in aliquid, est intelligere illud, & intellectum suum ad illud accommodare. Postquam autẽ dixisset opera Domini: adiecit, opera manuum eius, ad significandum opera magnæ potentiæ Dei, quæ per manꝰ eius significatur. Aut, vt vult Euthymius, ad significandum, opera illa non casu, sed summo consilio & studio perfecta esse.

ET IN IPSO SPERAVIT COR MEVM.] d
Et, coniunctio sicut nec est in Græcis, nec in Hebræis, ita nec est apud D. Augustinum, nec in quibusdam nostris, & sensui nonnihil officit, proinde delenda est.

Psalmus Dauid in consummatione tabernaculi.

ARGVMENTVM PSALMI. XXVII.

INuitat in hoc Psalmo Propheta ad hostiarum oblationem, & laudem Dei, debitam ei tum propter admirandam eius potentiam, quam in tonitrui voce; ac reliquis cœli tempestatibus declarari magnificè canit: tum ob ipsius in populum suum beneficentiam, qua illum et contra inimicos ipsius fortem semper facit, & omnibus suis beneficijs cumulat. Sicut autem alijs plerisque locis per vocem Domini, hoc est, tonitrui, allegorico sensu intelligi etiam hic debet euãgelica prædicatio, quæ, quòd cœlestis doctrina sit, atque in omnes terræ partes breui tempore latissimè diffusa, ac deinde omnium corda salubriter conturbans, & ad pœnitentiam commouens, rectè vox Domini dicitur, ac per tonitruum designatur. Igitur secundum mysticum sensum Psalmus hic ad spiritualium hostiarum oblationem, atque ad laudem Dei inuitat, ad idque propter beneficia fidelibus collata per euangelicæ prædicationis vocem effusam super omnes populos, eosque potenter commouentem ad pœnitentiam, & ad currendam viam virtutis eos aptantem. Quod autem in titulo habetur, in consummatione tabernaculi, cum in Hebræo non habeatur, additum videtur ad designandum Psalmum hunc decantatum a Propheta, cum perfectum esset tabernaculum a se pro arca Domini constructum in Hierusalem, quando & oculis propheticis in exteriori tabernaculo Christianam prædixit ecclesiam, in euangelicæ prædicationis voce ædificandam, quæ illo tabernaculo præfigurabatur.

ParaPhrasis secundùm sensum historialem.

*1 † Afferte domino filij Dei. * afferte domino filios arietum.*

1 AFferte Domino vos sacerdotes & Leuitæ, qui peculiariter Dei estis filij, cuius hæreditatem possidetis: * Afferte, inquam, illi agnos arietum filios, vt eos Domino solenniter secundum officium vestrum offeratis. † Imo & omnes vos Israelitæ, qui ex omnibus gentibus in Dei filios electi estis, qui suorum bonorum vos hæredes instituit, accedite ad tabernaculum Domini, ac vobiscũ afferte agnos in oblationem Dñi. PSAL. 28.

*2 Afferte domino gloriam & honorem: * afferte domino gloriã nominis eius, adorate dominũ in atrio sancto eius.*
3 Vox Domini super aquas.

2 Maximè autem afferte Domino gloriam & honorem, venerando illum, & cantica laudis illi canendo, quæ sunt sacrificia illi omnium gratissima: * afferte, inquam, illi gloriam nomini eius debitam, hoc est, adorate Dominum, suppliciter vos incuruantes coram eo in atrio sancto eius.

3 Et quidem meritò omni honore dignus est, meritò coram illo venerabundi procidere debetis propter admirandam ipsius potentiam, quæ apertissimè sese exerit, dum horribilem omnibus tonitrui sonum causat cũ pluuijs & nymbis. Ecce enim, cùm vult Dñs terribilis & mirabilis, vox tonitrui eius fit super aquas: * gloriosus Deus cũ declaratione suæ maiestatis intonat, idque super aquas vox maris multas, super quas hæc lõgè latèque diffunditur, abyssum earum cõmouẽs: quemadmodũ olim fecit, cũ per mare rubrũ populũ suum ex Ægypto traduceret, tonante cœlo super aquas, quibus cũ suis omnibus Pharao demersus est. † Super aquas a

** † Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas.*

item in nubibus adhuc pendentes, mirificè intonat Dominus, super eas
suam hominibus declarans potentiam.

4 Vox domini in virtute, vox domini in magnificentia,

4 Hæc vox domini cum virtute est & magnificentia, potentissima est,
& magnificentissima, per quam admirabilia potenter & magnificè fiũt,
quǽque diuinæ potentiæ & claritatis clarum est indicium.

5 Vox domini confringentis cedros, & confringet dominus cedros Libani.

5 Hæc enim vox Domini, vox est eius, qui per eam confringit ce- b
dros, arbores densas admodum & durissimas: Dominus, inquam,
sua voce confringit, cùm vult, cedros montis Libani, in quo copio-
sè nascuntur.

6 † Et comminuet eas tã quam vitulum Libani:

** & dilectus quemadmodum filius vnicornium.*

6 Nec magna difficultate eas confringit, sed mira facilitate. Nam
quàm facilè tener vitulus Libani infringitur & comminuitur,
* aut tener filius vnicornium adhuc apud parentes agens, à quibus c
plurimum diligitur, ita & eiusdem Libani cedros voce confractas com-
minuit. † Hæc autem potenti sua voce frequenter pro populi sui salute
Dominus operatus est, confringes & comminuens fortissimas hostium
acies, quæ tanquam cedri superbè se erigebant, contra quas summè ab
eo dilectus rex populi sui, dilectus etiam populus eius fuit quasi filius
vnicornium, inuictus semper & insuperabilis, ac fortitudine à Deo ac-
cepta veluti cornu vnicornis omnes hostes suos proterens.

7 Vox Domini intercidẽtis flammam ignis,

** vox domini concutientis desertum, & commouebit Dominus desertum Cades.*

7 Vox domini, vox est eius, qui per eam secat ab inuicem tanquam d
igneas flammas, fulmina, quæ erumpentia è nubibus Dominus tonando
eiaculatur, altero alterum subsequente: * vox Domini, eius est vox, qui
per eam timore concutit feras deserti, feras vastissimi deserti Cades, Do-
minus per suam vocem, cùm volet, timore magno conturbabit.

8 Vox Domini præparantis ceruos,

† & reuelabit condensa,

** & in templo eius omnes dicent gloriam.*

8 Vox Domini, vox est eius, qui per eam præparat timidos ceruos ad fu-
gam & cursum, ceruásque difficilis alioqui partus tempestate consterna
tas ad partum præparat: vox tonitrui denudat & detegit syluas arborum
densitate obscuras. has enim arbores, arborúmque ramos deijcit, sic-
que conspicua facit quæ antea in syluis latebant. † Vox etiam e
tonitrui reuelat syluas, quia, quæ in eis absconditæ latebant, feras ti-
more commotas in conspectum prodire facit. * Atque ob hæc diuinæ f
vocis admirabilia opera, omnes Dei cultores Deo dicunt in templo e-
ius gloriam, laudantes illum qui tam est in operibus mirabilis, gau-
dentésque se tam potentem habere protectorem, qui vt alijs omnibus
suo tonitru timorem incutit, ita suos hac potentiæ suæ declaratione re-
creat, ac in laudem suam compellit.

9 Dominus diluuium inhabitare facit,

** & sedebit dominus rex in æternum.*

9 Dominus est, qui tempore Noë in peccatorum vltione diluuium g
diu morari fecit super terram, quíque & nunc frequenter post tonitrua
& fulmina nimbos super terram perseuerare facit: & qui ab initio mun-
di se omnium Dominum suis portentosis factis declarauit, hic semper
omnibus præsidebit, & manebit rex in æternum.

10 Dominus virtutem populo suo dabit:

** dominus benedicet populo suo in pace.*

10 Hic autem potentissimus Dominus virtutem suam etiam populo
suo communicabit, fortem eum contra omnia mala reddens, * ipsum-
que beabit ac benedicet, donando ei, deuictis hostibus eius, pacem,
ac omnium rerum tranquillum successum. Itaque Dei potestas, etsi im-
pijs formidanda, in quorum timorem & exitium sua potentia vtitur, ip-
sius tamen populo, in cuius bonum suam potentiam exerit, gaudij me-
ritò, lætitiæ, ac maioris fiduciæ causa esse debet.

Paraphrasis eiusdem secundùm sensum mysticum.

1 † Afferte domino filij Dei, afferte domino filios arietum.

O Vos spirituales viri, qui Deum præsentius & insignius refertis, am-
pliori diuinitatis portione beneficijs atque virtute donati à Deo,
adducite ad Deum in ecclesia eius sancta filios arietum, homines qui
vestra doctrina filij & imitatores fiant Prophetarum & Apostolorum,
gregis Dominici ducum insignium & fortium. † Sed & vos omnes fi-
deles afferte & offerte vos ipsos Domino, tanquam filios Patriarcharum
& Apostolorum, illorum fidem & puram conuersationem in omnibus
coram Deo exhibentes.

2 Afferte domino gloriã & honorem: afferte domino gloriam nominis eius,

† adorate dominũ in atrio sancto eius.

2 Afferte Domino gloriam & honorem, voce & vita vestra ipsum hono-
rantes, afferte domino gloriam nomini eius debitam, suppliciter vene-
remini dominum in sancta fidelium congregatione, extra quam nullus
Dei cultus gratus esse potest. † adorate etiam eum in aula eius regia
cœlesti, in qua residet omnium Dominus.

3 Vox domini super aquas.

3 Meritò certe vos fideles omnes Deum laudare & venerari debetis,
propter declaratam eius potentiam, ac beneficia exhibita, per vocem
euangelicæ prædicationis. Hæc enim vox domini, tanquam tonitruum
quoddam

** Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas.*

quoddam grande, super aquas facta est: * gloriosus Deus gloriosè intonuit super aquas multas, dum euangelicæ prædicationis vocem breui temporis spatio dispersit super omnes populos, (Siquidem aquæ multæ, populi multi.) eósque terribili futuri iudicij comminatione conturbauit, & ad pœnitentiam commouit.

4 † Vox domini in virtute, vox domini in magnificentia.

4 Vox hæc Domini cum virtute & cum decore magno facta est. Neque enim vt humana vox infirma fuit & inefficax ad persuadendum, sed potenter admodum & gloriosè multorum populorum conuersionem operata est, potētibus & sapientibus huius sæculi nō resistere ei valentibus, cum tamen fortiter, omnibúsque viribus conarentur. † Cum virtute etiam signorum & prodigiorum multorum facta est, per quæ mirum in modum confirmata est & glorificata.

5 Vox Domini confringentis cedros. & confringet dominus cedros Libani.

5 Bene autem cum virtute magnifica vocem hanc Domini esse dico. Ipsa enim confringit eos, qui per suam superbiam & fortitudinem, tanquam altæ fortésque sunt cedri: confringit, inquam, Dominus sua voce eos qui sunt quasi electissimę cedri montis Libani. Fortissimos enim ac superbissimos dęmones toti humano generi dominantes euāgelica prædicatio contriuit, vires eorum frangens, ac dominium illorum auferens. Tyrannos etiam multos, potentésque & sapientes huius sęculi, tanquam cedros quasdam exaltatos in hoc mundo, confregit, superare eorum vi ac sapientia, qua aduersum euangelicam prædicationem præualere non potuerunt. Sed & multos huius sęculi potentes & sapientes salubriter confregit, semperq; confringit, subijciens eos fidei ac religionis iugo, fracti animi ipsorum superbia.

6 Et comminuet eas tanquam vitulum Libani: † & dilectus quemadmodū filius vnicornium.

6 Nec magna has cedros difficultate confringet, sed quemadmodum tener vitulus Libani facilè cōminuitur, aut delicatus filius vnicornium, à parentibus, apud quos adhuc agit, admodum dilectus. Faciet enim vox Domini eos qui prius vt feroces tauri & vnicornes indomabiles ac fortissimi habebantur, iam sint tenerrimis vitulis aut vnicornium pullis similes. † Et dilectus filius Domini messias, quem illi cedris similes validè oppugnant, semper erit sicut filius fortissimorum vnicornium, inuictus semper ac insuperabilis & in se, & in populo suo, aduersum quē nec portæ inferi vnquam præualebunt.

7 Vox Domini interdicentis flammam ignis,

7 Vox hæc Domini diuidit flammas ignis, quia per eam charitas, aliáque spiritualia dona, cæcas ac frigidas hominum mentes illuminantia, purgantia, atque incendentia, ab igni diuini spiritus prodeuntia, variè fidelibus sunt distributa, & diuisa. * Vox Domini timore grandi concussit regiones vastissimas gentium, quæ more ferarum desertæ viuebant, moribus incultis, rationis pene expertes, sine Deo, sine lege existentes: quas ita horribili iustitiæ diuinæ comminatione conturbauit, vt ab infidelitate mox ad fidem conuerterentur.

** vox domini concutientis desertū, & commouebit dominus desertum Cades.*

8 † Vox domini præparantis ceruos.

8 Vox Domini fideles tanquam seruos quosdam alacres & promptos præparat ad currendum viam virtutis, ad pugnandum cum serpentibus venenosis, cum iniquis dæmonibus, & ad extrahendum huiusmodi serpentes de cauernis, in quibus latitant, de infidelium scilicet cordibus. † Vox hæc mentes hominum, quæ ceruarum more ad pariendum virtutum opera difficiles sunt & tardæ, ad partum faciles facit, timore iudicij interiora concutiens & commouens. * Vox ista obscuras syluas detexit. Nam auferens legales cæremonias, syluarum, more obscuras, ac veritatem vmbrarum inuolucris obtegentes, veritatem ipsam conspicuam ac cognitam fecit: † Et cæcas ac syluestres infidelium mentes, in quibus variæ passiones quasi feræ quædam suas latebras & habitationes constituerunt, sublata tenebrarum densitate denudauit, vt latentes in ea feræ manifestæ factæ sint, sicque capi facilè potuerint.

** † & reuelabit condensa*

** & in templo eius omnes dicent gloriam.*

* Et ob hęc omnia à Deo potenter ac salubriter facta per euangelicam prædicationem omnes fideles in templo eius dicent ei gloriam.

9 † Dominus diluuiū inhabitare facit:

9 Dominus qui tempore Noë diluuium inundare fecit, quo vitia omnia absorberentur, in quo iustus Noë cum suis seruatus est in arca, his & euangelij tempore baptisma tanquam diluuium perseuerare facit in ecclesia, vt illo peccata demergantur, seruentur autem quotquot iustitiæ dediti in ecclesiæ arca sese receperint. † Et quomodo aquarum abundantia tonitrui subsequi solet, ita & euangelicę prędicationis vocem abundantia spiritualis gratię subsecuta est, quam per euangelium inhabitare facit in ecclesia sua. * Nec est quod de iugi protectione & custodia populi Domini quisquam dubitet. Ipse enim dominus ac regnum obtinebit sempiternum, populum suum semper regens, & ad ea quę salutis sunt promouens.

** & sedebit Dominus rex in æternum.*

10 Dominus virtutē populo suo dabit:

10 Dominus fortitudinem populo suo dabit, quo & inimicis suis omnibus resistere, & quæ recta sunt & bona operari valeat;

* Domi

2 Domine Deus meus clamaui ad te, & sanasti me.

2 Domine Deus meus clamaui ad te, vt me ab infirmitate graui, ac morte imminente liberares, & quod petij præstitisti, curando morbum meum.

*3 Domine eduxisti ab inferno animam meam: * saluasti me à descendentibus in lacum.*

3 Iam sepulchro ac morti proximus eram, ac propemodum descenderam ad vmbras inferni: Verùm tu Domine eduxisti ab inferno animam meam, restituens mihi sanitatem: * saluasti me, vt non essem vnus eorum qui descendunt in sepulchrum.

*4 Psallite Domino sancti eius: * † & confitemini memoriæ sanctitatis eius.*

4 Proinde vos, qui coram Deo sanctitati & bonitati studetis, Psalmos in honorem Domini cantate, scientes eandem benignitatem, quam mihi modo exhibuit, & vobis esse expositam, * propter quod laudate memoriam sacrosanctæ maiestatis ipsius, gratias agite ei, quod noster sanctissimus Dominus semper tandem memor sit, etsi ad tempus oblitus videatur. † Vestro item præconio celebrem facite, & augustam memoriam sanctitatis eius, vt eius passim homines recordentur cum laude eius. a

*5 Quoniam ira in indignatione eius: * & vita in voluntate eius.*

5 Quoniam quidem punitio quidem est in zelo iustitiæ eius quo peccatis hominum offensus & indignatus, peccata punit & vindicat, * verùm hæc punitio non est in voluntate eius, non est ipsi in vindicta beneplacitum, sed vita, omnéque bonum est in voluntate eius. Ipsam enim ex sua natura voluntariè, nec aliquo modo coactus aut prouocatus hominibus impartit, impartirique semper cupit, contra autem vindictam non ex electione aut voluntariè, sed non nisi coactus infert. Non enim vult mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat.

6 Ad vesperum demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia.

6 Vnde fit plerumque, vt si sub vesperum aduenjat homini aliquid flebile, illo mox post vnam pernoctationem depulso, mane succedit lætitia.

*7 Ego autem dixi in abundantia mea, * non mouebor in æternũ.*

7 Et quidem cum deletis hostibus, & regno constituto, omnia mihi secunda cederent, omniúmque rerum copia affluèret, ego cum animo meo loquebar, ac mecum cogitaui in hunc modum: * Iam nulla vi, nulla calamitate deijciar de hoc florenti rerum mearum statu, iam finis mihi adest omnium calamitatum mearum, post hac nihil experiar mali.

8 Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem.

8 Tu enim Domine non per mea merita aut vires, sed per tuum beneplacitum, claritati ac excellentiæ regni mei contulisti fortitudinem magnam, qua iam omnibus hostibus meis superior factus eram, & in regnum confirmatus, atque ob id stabilem mihi fœlicitatem pollicebar.

9 Auertisti faciem tuã à me: & factus sum conturbatus.

9 Verùm quo aduerterem secundæ fortunæ instabilitatem, & melius cognoscerem omnem fœlicitatem à te pendere, nec quenquam tam fœlicem esse, qui non ilico miser sit, si tuam Deus subtrahas beneuolentiam, hinc paulisper fauorem tuum mihi subtraxisti, immittendo mihi grauem corporis infirmitatem, & ego consternatus sum, videns me frustratum mea expectatione.

10 Ad te domine clamabo: & ad Deum meum deprecabor.

10 Neque tamen de recuperando tuo fauore desperaui, sed bene confisus de tua bonitate ad te ex intimo affectu clamaui, & ad te Deum meum deprecatus sum, sic dicens.

11 Quæ vtilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?

11 Quidnam profuerit tibi, hominibúsque vita mea, si nunc præmatura morte absumptus descendero in sepulchrum, ibique putrefactionem corpus incurrat?

12 Numquid confitebitur tibi puluis, aut annuntiabit veritatem tuam?

12 Num in cinerem, secundum corpus, redactus homo te laudare poterit apud mortales, aut deprædicare tuam in promissis fidelitatem? Nequaquam certè. Atqui mortem non ob priuatam mei ipsius rationem deprecor, sed vt gloriam tuam apud homines amplificem, collapsam religionem restaurem, ac promissionum tuarum veritatem in me seruatam annunciare possim, nec habeant inimici mei, imo tui, ansam gloriandi super interitu meo, cum blasphemia tuæ in promissis veritatis, quam tanquam vanam irridebunt.

*13 Audiuit dominus, & misertus est mei: * Dominus factus est adiutor meus.*

13 Cum autem sic orarem, audiuit Dominus orationem meam, audiensque misertus est mei. * Dominus enim factus est adiutor meus, eripiens me à morte quæ tunc impendebat.

*14 Conuertisti planctum meum in gaudium mihi: * conscidisti saccum meum, & circundedisti me lætitia.*

14 Commutasti mihi mœrorem meum in gaudium reddita sanitate, omnemque luctum à me amouisti, * sicque quasi saccum, quo in signum mœroris indui solemus, rupisti, & pro sacco luctus me ex omni parte vestiuisti, & perfudisti lætitia.

*15 Vt cantet tibi † gloria mea, * & non compungar, * Domine Deus meus in æternum confitebor tibi.*

15 Vt in tuum honorem caneret anima mea, quæ decus est & gloria mea, † vtque omnis mea laudatio non alij quàm tibi cantaret, * & non amplius ego nimio dolore compunctus silerem à tua laude. Quod vtique Domine fideliter præstabo. * Te enim domine Deus meus toto vitæ meæ tempore laudabo, tibi meam salutem acceptam referens, tuámque bonitatem, ac veritatem prædicans.

ANNO

ANNOTATIONES.

SIcut in aliis plerisque Psalmis Christi typum gerit Dauid, ita & hic Psalmus Christo non incongruè tribui potest, tanquam gratias agenti suo patri propter liberationem suam morte & inferno per resurrectionem ipsius. In illum enim non metaphorica, sed propria locutione competit, quod dicitur de eductione animæ ex inferno, quanquam in illum non ita quadrat, quod habet hic Psalmus: Ego dixi in abundantia mea, non mouebor in æternum. &: Auertisti faciem tuam à me. nisi eo intelligamus significari, post eum statum, quo ob miracula gratus fuit populo, ac salutatus rex, à Deo ad tempus derelictum in summa crucis ignominia, ita vt quereretur in cruce Deus meus, vt quid dereliquisti me? post quam derelictionem rediit Dei in illum fauor, cùm in morte eum non reliquit, sed resuscitauit à morte, mœrore in gaudium conuerso.

CONFITEMINI MEMO. &c.] Huius partis, quæ etiam est in fine Psalmi 96. quanquam ibi habeamus, sanctificationis, duplex indicatur in paraphasi intelligentia. Altera, vt memoria ad Deum referatur, quod scilicet ipse nostri memor fuerit. quem sensum tradit Euthymius. Altera, vt memoria ad homines referatur, & significetur confessione laudis memorandam, & celebrem reddendam eius sanctitatem. Quem sensum ferè intelligunt qui Hebræa sectantur.

In finem, Psalmus Dauid in extasi.

ARGVMENTVM PSALMI XXX.

REfert hoc Psalmo vir sanctus, quomodo in persecutione, quam ab Absalone, aut potius à Saule perpessus est, Deum precatus sit. Primum quidem spem quam semper habuit in Dei bonitate, deinde propter calamitatum suarum magnitudinem, & inimicorum suorum iniquitatem, petens liberari ab inimicis suis. Postremum bonitatis Dei erga sperantes in se immensitatem, & custodiam ingem ab iniquis hominibus admirans, de diuina benignitate sibi exhibita Deum benedicit, omnesque Dei cultores ad Dei studium, & amorem, & ad fidendum fortiter illi, qui a se pendentes haud potest deserere, hortatur. Cùm autem Saluator, Luca teste, in cruce pendens, hemistichio quodam ex hoc Psalmo desumpto vsus sit, dicens: Pater in manus tuas, &c. satis patet in his quæ Dauid hic se passum canit, Christi vmbram prætulisse, ac proinde mysticè totum etiam hunc Psalmum Christo conuenire. Ad cuius, Dauidisque exemplum etiam cuilibet conuenit homini, qui in magna aliqua constitutus afflictione, siue corporali, siue spirituali, Dei misericordiam implorare voluerit. Quòd autem in Græcis, Latinisque codicibus habetur in titulo, pro extasi, significat orantis intentam deuotionem, mentem a corpore alienantem, aut potius orantis summum pauorem, mentem hominis perturbantem, & præcipitantem. De quali extasi fit mentio in fine Psalmi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 In te domine speraui, non confundar in æternũ: * in iustitia tua libera me.*

IN te Domine omnem meam spem constitui, ne igitur sinas, vt vnquam pudefiam, spe & expectatione mea frustratus: * sed per tuam iustitiam & fidelitatem, libera me à malis quæ me premunt, & ab inimicis me persequentibus. Exposcit enim hoc tua iustitia, vt, sicut pollicitus, non destituas tua ope sperantes in te. Exposcit tua iustitia, vt ab iniquis innocentes liberes. PSAL. 30.

*2 Inclina ad me aurẽ tuã: * accelera vt eruas me.*

2 Tu Domine, cuius altitudinem mea humilitas attingere non valet, inclina te, & condescende te mihi. Clementer attende orationi meæ, exaudiens eam: * & cùm periculum in mora sit ob hostium improbitatem, ne quæso differas extremè periclitanti auxilium tuum, sed festina, vt me eruas ab his angustiis.

3 Esto mihi in Deũ protectorem, & in domum refugij, vt saluum me facias.

3 Exhibe te mihi Domine Deum protectorem, & quasi domum, ad quam tutò confugiam, ita vt saluum me facias ab inimicis meis, me ad perdendum insequentibus.

4 Quoniã fortitudo mea & refugium meum es tu.

4 Tu enim Domine solus es, per quem fortis esse soleo contra inimicos meos: tu is es, ad quem confugere soleo. Tu etiam es, & modò fortitudo mea, cui soli nitor, per quem spero me ab inimicis meis seruandum: Tu es, ad quem modò tanquam ad locum munitissimum confugio. * Itaque propter teipsum, propterea quia misericors appellaris & fidelis, deduc me, vt te duce ambulem absque nocumento insidiantium mihi in via, & tanquam bonus pastor enutrias me, vt nihil mihi desit.

** & propter nomen tuum deduces me, & enutries me.*

*5 Educes me de laqueo hoc quẽ absconderunt mihi: * quoniã tu es protector me⁹*

5 Educ me ab insidijs his quas latenter mihi disposuerunt inimici mei, vt me caperent, * quoniam tu solus es, quem in protectorem mihi delegi, qui ab hostibus meis semper me protegere soles.

*6 In manus tuas cõmendo spiritum meum, * redemisti me domine Deus veritatis.*

6 Potentiæ & curæ tuæ commendo Domine spiritum meum, quem mihi eripere hostes contendunt: * quod ob id merito facio, quia hactenus me semper redemisti tu, Domine qui es Deus in præstandis promissis constantissimè verax: propter quod securus confido, te & iam spiritus mei & vitæ curam gesturum, & tua potentia me custodiendum, ne peream.

7 Odisti obseruantes vanitates superuacuè.

7 Odisti eos qui attendunt ad res vanas, ex quibus nullam vtilitatem vnquam percipient, vt qui ad idola vana respiciunt, ab illis

salu

salutem expectantes, quique ex superstitiosa creaturarum obseruatione, futurarum rerum requirunt euentum: deinde quia vana hominum attendunt auxilia, atque in caducis rebus spem constituunt.

*8 Ego autem in Domino speraui: * exultabo & lætabor in misericordia tua.*

8 At verò ego non in huiusmodi rebus, sed in te omnem meam spem constitui, quam non vanam fore vt illorum spem confido: * Iuxta spem enim in te habitam aliquando liberatus exultabo, & lætabor de misericordia tua mihi exhibita.

*9 Quoniam respexisti humilitatem meam: * saluasti de necessitatibus animam meam.*

9 Quoniam scilicet declarasti te videre afflictionem meam, quam iniustè ab hostibus meis patiebar, * & saluasti de angustijs animam meam.

*10 Nec conclusisti me in manibus inimici. * statuisti in loco spatioso pedes meos.*

10 Nec siuisti me concludi & constringi in manibus inimicorum meorum, vt in eorum potestatem captiuus venirem: * quin potius me eductum ex angustia inimicorum circundantium collocasti, & confirmasti in latitudine, vt iam liberè quouis pergere possem.

*11 Miserere mei domine, quoniam tribulor: * conturbatus est in ira oculus meus, anima mea et venter meus,*

11 Sic autem, vt de tua misericordia exultare mihi liceat, tu Domine, qui miseris libenter misereri soles, miserere mei quoniam grauissimè affligor ab inimicis meis, * præ ira & infestatione hostili, quam iamdiu perpessus sum, oculi mei turbati sunt, vt clarè videre nequeant: sed & anima mea, & quæcunque sunt interiora corporis mei in medio ventris mei, nimio angore & pauore conturbata sunt.

12 † Quoniam defecit in dolore vita mea. & anni mei in gemitibus.

12 Consumpta est enim bona pars vitæ meæ in mœstitia, & anni mei iam multi in gemitibus transacti sunt. † Pérque dolorem ac gemitus vita mea penè defecit, ita vt dolore vitalem succum exiccante, mortuo magis similis sim quàm viuenti.

*13 Infirmata est in paupertate virtus mea: * & ossa mea conturbata sunt.*

13 Præ diuturna ac magna afflictione, quam patior robur, animi & corporis imminutum est, * & ossa mea mota sunt à fortitudine, & soliditate illa quam habebant, non valentia amplius, vt antea, me sustinere.

*14 Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium vicinis meis valde: * & timor notis meis.*

14 Etenim tanta iam sit mea afflictio, non habeo tamen in hominibus qui me consolentur. Nam propter multitudinem inimicorum meorum habitus sum tanquam probrosus, & execrabilis, etiam his qui mihi valde erant propinqui: * & terrori fui amicis meis, qui metuentes ne propter me periclitarentur, mihi coniungi timuerunt.

*15 Qui videbant me, foras fugerunt a me: * obliuioni datus sum tanquã mortuus à corde.*

15 Itaque quotquot viderunt me in publico, relicto me solo, foras fugerunt à me, vel quod tanquam probrosum auersarentur, vel quòd me tuerent, ne propter me periculum aliquod sustinerent: * obliuioni datus sum à corde tanquam si mortuus essem, nullis ob salutis desperationem mei curam gerentibus, atque adeo omnibus mei planè obliuiscentibus, quomodo obliuioni dari solent mortui.

*16 Factus sum tanquam vas perditum. * quoniam audiuit vituperationẽ multorum commorantiũ in circuitu.*

16 Similis factus sum vasi confracto, quod vt omnino inutile ab omnibus reijcitur, quod expertus loquor. * Audiui enim vituperationem & infamiam mei à multis commorantibus in circuitu meo.

17 In eo dum conuenirẽt simul aduersum me, accipere animam meam consiliati sunt.

17 Qui tunc, cum congregarentur vnanimiter contra me, consilium inierunt, vt eriperent mihi vitam. b

*18 Ego autem in te speraui Domine, * dixi: Deus meus es tu. in manibus tuis sortes meæ.*

18 Et quidem hostes mei hoc pacto se habent, ego verò in tam multorum persecutione, in tanta omnium amicorum derelictione, in te omnem meam spem collocaui Domine, * dixi tibi, Deus mẽus es tu, cui soli nitor, quantumuis ad mortem me persequantur, vtcunque videar vndique conclusus: non est tamen penes hostes meos, vt mihi cum volent mortem inferant, sed in tua solius potestate ac cura sunt dispositiones vitæ mortisque meæ, ita vt te nolente nemo mihi vitam eripere possit.

*19 Eripe me de manu inimicorum meorum, * & à persequentibus me.*

19 Tu itaque libera me à potestate inimicorum meorum,
* & à persequentibus me, ne mihi præualeant, nec perficiant in me quod moliuntur.

*20 Illustra faciẽ tuã super seruũ tuũ: * saluum me fac in misericordia tua domine non confundar, quoniã inuocaui te.*

20 Lucidam ac illarem faciem exhibe mihi seruo tuo, declara mihi ope lata tuum fauorem * saluum me fac ab his malis per tuam misericordiam, Domine ne sinas me frustratum mea expectatione pudefieri, vel ob id quoniam inuocaui te. Cedet enim non in meam tantum, sed & in tuam ignominiam, si inuocantem te ope tua destitueris.

*21 Erubescant impij, & deducantur in infernum: * muta fiant labia dolosa.*

21 Pudefiant potius impij cernentes irritos esse suos conatus, & pro meritis suis deijciantur, erepti ex hac vita, in infernum: * fac vt flagellis tuis ac vindicta coerciti, qui contra proximos suos dolosa ac mendacia loquuntur, obmutescant, nec amplius valeant linguis suis pestiferis innocentes lædere.

22 Qui loquuntur aduersus iustum iniquitatẽ in superbia & in abusione.

22 Hi, inquam, qui loquuntur contra iustum iniqua cum magno fastu, & qui fastum sequuntur, contemptu, quo proximis suis, quos æquales sibi habere debuerant, abutuntur, nihili facientes eos.

23 Quàm magna multi-

23 Ad hunc certè modum te Dominum in afflictione mea deprecatus c

tudo dulcedinis tuæ domine quam abſcondiſti timentibus te.

catus ſum, verùm nunc liberatus tua benignitate ex conſideratione tuę
in homines bonitatis, cum admiratione exclamare cogor: O verè ma-
gna eſt Domine multitudo dulciſſimæ tuæ beneficentiæ, quam apud
te abſconditè recondidiſti & repoſuiſti, pro his qui te reuerenter co-
lunt, vt eam ſuo tempore illis depromas.

*24 Perfeciſti eis qui ſperant in te, * in conſpectu filiorum hominum.*

24 Quam etiam omni tempore his qui ſperant in te exhibuiſti non d
obſcurè & clam, * ſed palam in conſpectu & cum admiratione ho-
minum. Neque in hac tantum vita magna eſt tua erga timentes te bo-
nitas, ſed multo magis pro futura vita apud te recondita habes, & pa-
rata pro timentibus te, & ſperantibus in te magnifica bona, quæ nec
oculus vidit, nec auris audiuit, nec cor hominis vnquam comprehen-
dere valuit.

25 Abſcondes eos † in abſcondito faciei tuæ, a conturbatione hominum.

25 Aſcondes eos tum in hac, tum in futura maximè vita, per faciem
tuam impijs abſconditam, † & in latibulo, quod eſt coram te, vt liberi
ſint à minis & iniurijs hominum, perturbantibus tranquillitatem. In
hac enim vita tuo benigno aſpectu ac fauore ita eos quaſi apud te ab-
ſconditos cuſtodies, vt non illos commoueat hominum improbitas: &
in futura vita ita eos apud te contemplatione abſconditæ faciei tuæ oc-
cultabis, vt nullum ad eos accedere valeat malum, quod eorum fœli-
citatem perturbet.

26 Proteges eos in tabernaculo tuo a contradictione linguarum.

26 Proteges eos in tabernaculo tuo, ita vt nihil illis nocere valeat
linguarum virulentia illis contradicens, aut calumniam impingere ſtu- e
dens. Siquidem & nunc eos quaſi in abſcondito tuo tabernaculo cuſto-
dies, vt tuti ſint à calumnijs hominum contentioſorum: & in futura vi-
ta, in cœleſti tua domo eos abditos ita defendes, vt nullam amplius ſint
audituri malignorum contradictionem.

27 Benedictus Dominus, quoniam mirificauit miſericordiam ſuam mihi in ciuitate munita.

27 Benedictus ſit & laudatus per omnia Dominus, quoniam mihi iam
omnibus malis erepto exhibuit mirabiliter miſericordiam ſuam in ciui
tate Hieruſalem munitiſſima. In qua ingenti gloria & fœlicitate, copiá-
que omnium rerum me affecit.

28 Ego autem dixi in exceſſu mentis meæ:

** proiectus ſum à facie oculorum tuorum.*

28 Ego autem olim cùm ex conſideratione plurimorum malorum, in f
quibus me Domine diu reliquiſti, mens mea perculſa ſtuperet, nec præ
ſtupore bene apud ſe eſſet, ſic apud me præcipitanti iudicio cogitaui:
* Reiectus ſum à te Domine, ita vt mea amplius vt begnigno tuo aſpe-
ctu non ſis reſpecturus.

*29 Ideo exaudiſti vocem orationis meæ, * cum clamarem ad te.*

29 Tu itaque Domine videns animi mei ſummam deiectionem &
deſolationem, ne me planè abſorberet, * ſtatim, cum toto affectu in-
uocarem te, exaudiſti vocem orationis meæ, educens me malis quibus
premabar.

*30 Diligite dominum omnes ſancti eius, * quoniam veritatem requirit dominus, & retribuet abundanter facientibus ſuperbiam.*

30 Proinde vos ſancti cultores Dei, videntes Dei in me benignitatem,
qui è maximis malis me liberatum in ſummam dignitatem & fœlicita- g
tem euexit, diligite tam benignum dominum, * quoniam veritatem
vitæ & iuſtitiam dominus amat: & quanquam videatur ad tempus illam
negligere, tamen diligenter eam obſeruat, vt eos in quibus eam inue-
nerit cuſtodiat, ac ſecundum eam eis benefaciat: his autem qui valdè
ſuperbè agunt, finem ſuperbiæ ſuæ, qua contra innoxios efferuntur,
non facientes, dominus ſuo tempore condigna prœmia retribuet, etſi
aliquantiſper differat.

31 Viriliter agite, & confortetur cor veſtrum omnes qui ſperatis in Domino.

31 Itaque omnes vos, qui ſpem veſtram in domino collocatis, in ten-
tationibus huius mundi nequaquam ſitis puſillanimes: ſed viriliter vos
gerite, fortíque ſitis animo, non dubitantes, quin is, in quem ſperatis,
vos non reſtituet, ſed mox aderit cum ſua ope & conſolatione.

ANNOTATIONES.

SVPER OMNES, &c.] Præpoſitio, ſuper, accipi poteſt pro magis quam, vt ſit ſenſus: habitus ſum opprobrio vicinis meis, magis quàm omnes inimici mei. Aut pro, præter, vt ſit ſenſus præterquam quod ab omnibus inimicis meis habitus ſum opprobrio, etiam probroſus fui vicinis meis. Verum ſenſus in paraphraſi explicatus, iuxta quem præpoſitio, ſuper, accipitur pro propter, conuenientior eſt, eo quòd ſecundum duos hos ſenſus ad hanc partem referri non poſſit illa pars, & timor notis meis. Et notandum eſt veram lectionem eſſe cum coniunctione, &, factus ſum opprobrium & vicinis meis valdè. Eam enim coniunctionem emphaticam habent non tantum Hebræa & Græca, ſed & Auguſtinus, & noſtra pleraque exemplaria antiqua. Itaque ſenſus eſt: factus ſum opprobrium etiam his qui mihi valde erant propinqui. In eo autem quod ſequitur: Qui videbant me foras fugerunt à me: rectius verſum fuiſſet, foris. Nam quanquam Græca vtrouis modo verti poſſint, foras & foris, Hebræa tamen exigunt, foris, vt iungatur non cum verbo ſequenti, ſed cum præcedenti, vt ſit ſenſus: Amici mei cùm me foris in publico viderunt, propter hominum timorem non auſi ſunt ſe mihi coniungere, ſed abſtinuerunt à conſortio meo.

IN EODEM CONVENERINT, &c.] Græca habent, ἐν τῷ συναχθῆναι αὐτοὺς, hoc eſt, in conne- h

niendo illos aduersum me. Pro quo interpres noster vertit: In eo dum conuenirent. cùm satis fuisset dicere, dum conuenirent, vel, sicut legit D. Augustinus, dum congregarentur ipsi. Proinde illud, in eo, quod ad sensum pertinet, superest.

c ET ABVSIONE.] Pro abusione Graecis est ἐξουθενώσει, quae dictio propriè contemptum significat, quomodo legit D. Augustinus. Videri potest nostrum interpretem imitatum dictionem Hebraeam, בוז Buz.

d ABSCONDISTI TIMENTIBVS.] Hanc partem, qui de dulcedine futurae vitae haec intelligunt, plerunque sic interpretantur, vt abscondisse dicatur Deus timētibus se suam dulcedinem, quoniam eam in hac vita nondum eis reuelat. Verum magis consonat ei quod sequitur: Perfecisti eis qui sperant in te: si accipiatur abscondisse Deus, quia suam beneficentiam reconditam habet pro timentibus se, quomodo in alio Psalmo per abscondita intelliguntur reposita, dum dicitur: de absconditis tuis adimpletus est venter eorum.

e PROTEGAS EOS IN TABERNACVLO. &c.] Pronomen, tuo, vt non est in Hebraeis, nec Graecis, ita nec in correctioribus multis Latinis. Vnde sensus esse potest, proteges eos quasi in tabernaculo quodam: Frequenter enim particula similitudinis subintelligitur apud Hebraeos, sicut etiam quidam subintelligunt in eo quod sequitur: Mirificauit misericordiam suam mihi in ciuitate munita. vt sit sensus: Miso modo ostendit in me misericordiam suam, protegendo me perinde ac si fuissem in ciuitate munita. Quod autem D. Augustinus legit in ciuitate circunstātiae, hic est, quod Graecis sit dictio περιοχῆς, quae à verbo περιέχω deducta significat, circunstantiae, hic verò significat ambitum murorum. Vnde bene noster vertit, ciuitate munita. f

IN EXCESSV MENTIS MEAE.] In Graecis & Hebraeis non est mentio mentis, sicut nec apud nos Psalmo 115. Vnde & Augustinus hic legit, In extasi mea. Quod ideo annotandū erat, ne quis putet hic sermonē esse de laudabili illo mentis excessu, quo ad diuinarum rerum contemplationem mens subleuatur. Significat autem Hebraea dictio festinationem & trepidationem. Diuus Hieronymus vertit, stuporem.

VERITATEM REQVIRET DOMINVS.] g Graeca habent pluralem numerum ἀληθείας, veritates, sicut & Hebraea habent fideles vel veraces. Iuxta autem vtraque originalia legendum est non per futurum, requiret, & retribuet, sed potius per praesens, requirit & retribuit, quomodo & quaedam nostra habent exemplaria, maxime in verbo requirit. Graecè enim est ἐκζητεῖ & ἀνταποδίδωσι. Porrò aduerbium, abundantèr, iuxta Graecam lectionem referendum est ad, facientibus superbiā, vt quemadmodum indicat paraphrasis, significentur hi qui valde superbè se gerunt. Est enim Graecis, τοῖς περισσῶς ποιοῦσιν ὑπερηφανίαν, hoc est, his qui copiosè faciūt superbiā. At iuxta Hebraea magis referendum est ad verbum, retribuit, vt significetur, Deum copiosè retributurum superbis, hoc est, grauem eis inflicturum vltionem, & vehementer eos depressurum.

Intellectus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXI.

PSalmum hunc conscripsisse videtur Propheta, cùm post commissum adulterium & homicidium, in corporis infirmitatem aliasque calamitates incidisset, quas ob id ei immisit Dominus, vt vexatione dante intellectum, quae dissimulauerat, & tegere conabatur peccata, agnosceret & confiteretur. Itaque iam accepta per peccatorū suorum confessionem venia, primum quidem canit foelicem esse cui à Deo gratis condonata sunt peccata, nec amplius ei in poenam imputantur: Deinde narrat, quomodo propter peccatorum suorum dissimulationem, vltricem Dei manum senserit, & per hanc delictum suum agnouerit, confessus sit ac veniam remissionemque acceperit quamocyus: Propter quam Dei facilitatem, Dei cultores dicit meritò Deum oraturos, siquando vel peccatorū conscientia vel afflictione aliqua premantur: Postea verò sermone ad vnumquemlibet conuerso erudiendo admonet ne brutis similis efficiamur, vt quemadmodum illa fraeno compellantur hominum voluntati inseruire, ita & nobis opus sit Dei flagellis, quibus adigamur accommodare nos diuinae voluntati. Postremum peccatorum & iustorum diuersitatem describens, ad laetitiam omnes iustos ob paratam illis Dei misericordiam generaliter inuitat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Beati quorum remissae sunt iniquitates,
** & quorum tecta sunt peccata.*
2 Beatus vir cui non imputauit dominus peccatum:
** nec est in spiritu eius dolus.*
3 Quoniam tacui inueterauerunt ossa mea,
** dum clamarem tota die.*
4 Quoniam die ac nocte grauata est super me manus tua:
** conuersus sum in aerumna mea, dū configitur spina.*
5 Delictum meum cognitum tibi feci,
** & iniustitiam meam non abscondi.*
5 Dixi, confitebor aduer-

Foelices sane illi, quorum scelera à Deo sunt condonata, * & quorum PSAL. 31.
peccata abscondita sunt, vt ea non aspiciat Deus ad vindicandum.
2 Foelix ille cui non imputauerit Dominus peccatum, sua gratia illud a
remittens, nec commeritas pro eo poenas exigens. * Foelix is, in cuius
animo nulla est fictio, nullum mendacium, aut simulatio, qua Deo imponere velit. Talis enim, etiamsi peccauerit, cùm ex animo humiliter suum peccatum agnouerit, & cōfessus fuerit facilè sine vindicta veniam à Deo consequetur.
3 Quoniam autem ego tacui, & peccata mea dissimulaui, ac confiteri b
neglexi, ideo ossa mea quasi vetustate consumpta, languida facta sunt,
* dum assiduè ciularem, & clamarem prae nimio afflictionis dolore; in quam ob mea peccata incidere me permisit Dominus.
4 Per diem enim, pérque noctem assiduè manus tua Domine, ac pote c
stas scelerū vltrix, me grauiter pressit, immissa mihi graui tribulatione:
* ego autem, dum sic spina infigeretur mihi, dum sic me pungeres aduersitatū stimulis, per miseriam meā quā immisisti, cōuersus sum ad te.
5 Delictum meum quod prius dissimulauerā, sed iam vexatione dante intellectum, aduertere coactus sum tibi per confessionem aperui: & iniustitiam meam, quam admiseram, non iam amplius reticui.
5 Statui apud me confiteri Domino contra me iniquitatem meam, meipsum accusando, & reum agnoscendo: * tu autem, quae tua magna

sum me iniustitiam meam Domino:
** & tu remisisti impietatem peccati mei.*

est clementia,statim vbi vel confiteri iniquitatem proposuissem,remisisti iniquitatem quam peccato meo admiseram.

6 Pro hac orabit ad te omnis sanctus.
** in tempore opportuno.*

6 Propter hanc rem,quoniam scilicet tam facilis fuisti in remittendo peccato meo,& tam exorabilem te declarasti,ideo meo exemplo omnis qui sanctitati studet, ad te orationem fundet, * in tempore illius vitæ, quod est opportunum tempus inueniendi gratiam tuam. † In tempore itemquo te orare opportunum fuerit. Non est enim quisquam, quantumuis sanctus, qui non frequenter peccet, quique non debeat pro peccatorum remissione tibi supplicare.

7 Veruntamen in diluuio aquarum multarum,
** ad eum non approximabunt.*

7 Et certè eo quod sic te sanctus continuè orauerit, tibique se reconciliauerit,cùm grauissima mala in modum inundantium aquarum multarum ingruerint,* non poterunt pertingere ad illum,non ipsum mala ea simul cum reprobis inuoluent & demergent in nouissimo die.

8 Tu es refugium meum à tribulatione quæ circumdedit me:
** exultatio mea erue me à circumdantibus me.*

8 Tu domine vnicus es,ad quem semper confugio,à tribulatione quę me comprehenderit. * tu qui es gaudium meum, in quo ob expertam sæpe,& adhuc iam expectatam tuam in me beneuolentiam glorior, libera me à malis,quæ ex omni parte me circumcingunt: ab impiis, qui vndique me oppugnant.

9 Intellectum tibi dabo, & instruam te in via hac qua gradieris:
** firmabo super te oculos meos.*

9 Ego autem diuina castigatione correctus & edoctus,vobis, quicunque rectè consultum vobis volueritis, si me audieritis, intelligentiam dabo,& docebo vitæ rationem quam obseruetis, * & quomodo docturus aliquem,aut alicui prospecturus intentos in illum habet oculos, ita & ego mea prospectione & cura vobis consulam.

10 Nolite fieri sicut equus & mulus,quibus non est intellectus.

10 Eruditio autem mea est hæc. Vos homines, cùm sitis à Deo intellectu donati, nolite similes fieri equo & mulo, in quibus non est intellectus. Ne efficiamini similes brutis,viuentes non secundum rationem, quæ ad optima nititur, sed secundum carnalem appetitum. Nolite ita vos gerere, vt quomodo equus & mulus adiguntur ad opera, & infrænantur ad opportuna hominibus officia: ita etiam & vos necesse sit flagellis & afflictionibus compelli,ad amplexandum virtutis viam, & obediendum voluntati Dei:quin potius intellectu vobis donato,expendentes Dei iussa,ac salutem quam adferunt agnoscentes, sponte vestra rectam viam domini currite.

11 In chamo & freno maxillas eorum constringe qui non approximant ad te.

11 Quoniam tamen Domine multi sunt,qui equis mulisque indomitis similes tibi non acquiescunt,sed recedunt à te,ideo tu quæso eos afflictionibus & pressuris ita constringas, vt vel ad te reuerti compellantur,vel saltem à libera malefaciendi facultate cohibeantur ad eum modum,quo solent equorum ac mulorum ora chamis & frenis constringi, ne mordendi potestatem habeant, & vt cogantur obsequi voluntati hominum.

12 Multa flagella peccatoris:
** sperantem autem in Domino misericordia circumdabit.*

12 Bene autem monui,ne sitis sicut bruta rationis expertia.Nam multa flagella manent peccatorem, cum in hac vita,tum maximè in futura vita. * qui autem contemptis huius mundi bonis in Domino omnem suam spem collocauerit, hunc Dei misericordia circumcinget, protegens eum ab omni malo, omnibúsque veris bonis eum cumulatissimè afficiens.

13 Lætamini in Domino, & exultate iusti.
** & gloriamini omnes recti corde.*

13 Proinde vos qui iustitiæ studetis,lætamini & exultate,non quidem in vobisipsis, sed in Domino, cuius beneficio à flagellis, quæ manent peccatores, liberi eritis, cuiúsque misericordiam semper cumulatim percipietis: * & ob id gloriamini omnes vos qui recto estis corde, diuinam voluntatem approbantes,& rectitudinē vitæ constanter sectantes.

ANNOTATIONES.

a NEC EST IN SPIRITV EIVS DOLVS.) Græca aliter, οὐκ ἔστι ἐν στόματι αὐτοῦ δόλος, non est in ore eius dolus, quomodo & August.legit. Cæterum Hebræa habent, spiritu, nec ad sensum multum refert,cùm si dolus non sit in spiritu, nec in ore erit. Videri potest Grǽca mutata ex 1.Petro,2. qui dicit de Christo: nec est inuentus in ore eius dolus.

INVETERAVERVNT OSSA.)Communiter
B istud sic intelligitur:Vires animæ defecerunt, dum iugiter prædicarem meas virtutes, aut dum assiduè publicè peccare non desisterem. Nam publica peccata,aliquando clamores dicuntur in scripturis. Atque in hos sensus Gregorius. Qui sensus etsi pÿssimi sint,& pœnitentibus maximè conuenientes, tamen proprij non sunt. Hebræa enim dictio,pro qua nos habemus, clamarem, propriè rugire significat. Vnde patet de tali eum clamore loqui, quem infirmitatis aut alterius calamitatis dolor excussit.

DVM CONFIGITVR SPINA.) Romanum psalterium habet, Dum confringitur spina. Quod exponēt cassiodorus, qui i lud psalterium interpre- C
tatur,spinam accipit pro eo osse dorsi,quod hominem rectum sustentat:quo fracto,homo incuruatur,Itaque metaphoricè per confractionem spinæ, intelligit confractionem superbiæ, quæ hominem erigit & extollit,quæque per afflictiones frangitur. Verum hæc lectio & interpretatio non consentit Grǽcis,quæ sic habent: ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν. dum infigitur mihi spina. Nec apud hebræos spina in hac significatione vnquam accipitur.

IMPIETATEM PECCATI MEI.) Græcis est,Im

est.Impietatem cordis,quomodo & Augustinus legit.Hebræa tamen habent,vt nos. Dicit autem impietatem peccati,iniquum suum peccatum, aut iniquitatem peccato admissam. Cùm autem sequitur, Pro hac orabit,relatiuum,hac,non debet referri ad impietatem,vel remissionem impietatis,sed, quemadmodum suprà dictum est, in illud, vnam petij à Domino:relatiuum, hac, substantiuè accipi debet, pro neutro hoc,vt sit sensus:Ob hanc rem,eo quod scilicet tam facilis fueris in remittendo.

e VERVNTAMEN,&c.] Plerique conantes coniunctionem hanc propriè accipere,sic hunc versum interpretantur,vt relatiuum eum, Deum referat, & sit sensus: Veruntamen hi qui sunt in diluuio aquarum multarum,id est, qui in passionum suarum turbatione demerguntur, aut qui in hæreticorum varijs doctrinis fluctuant, ad Deum non appropinquabunt.Verum Hebræa dictio, quam noster vertit veruntamen,significat etiam,verè & profectò, quo modo hæc dictio in Psalmis frequenter accipi debet:vt Psalmo 38.& 61.quomodo etiam hic eam accipi conuenit,vt per aquas multas,intelligantur mala plurima,quemadmodum in scripturis frequenter Admonuit idem & Euthymius.

f INTELLECTVM TIBI DABO.] Plerique hunc versum accipiunt, vt mutata persona, Dauid hic introducat Deum loquentem,vel respondétem sibi ad id quod versu præcedenti petiuit, dicens: Erue me à circundantibus me:quomodo intelligit Euthymius,vt versu sequéti,Nolite fieri sicut equus rursum sint verba prophetæ alloquentis homines. Alij intelligunt hic Deum alloqui quosuis peccatores per verba versus sequentis, vt & illa sint Domini verba. Simplicius tamen fuerit sine mutatione personæ, etiam in hoc versu intelligere Prophetam alloqui quosuis homines, & versu sequéti admonere quid suo exemplo facere debeant, quéadmodum habet paraphrasis.Nec obstat illud,firmabo super te oculos meos, quod in Deum solum competere videtur, qui solus in quemuis oculos suos intentos habere potest,& quorumuis singularem habere curam.Hebræis enim est: Et consulam te oculo meo. Quod nihil aliud est, quàm consulam tibi prospectione mea,præuidédo scilicet quid tibi sit vtile,idque tibi suggerendo.Vel est sensus:Nutu meo consilium tibi dabo.Quod etiam ad hominem rectè cósulentem referri potest,quemadmodum & nostra lectio: sicut indicat paraphrasis, vt non significetur aliud, quàm bonum me tibi magistrum exhibebo. Nec rursum obstat,quod in hoc versu singulari numero dicitur,Tibi dabo:in sequenti verò pluraliter, Nolite fieri. Huiusmodi enim mutatio numeri frequens est in Psalmis.

MVLTA FLAGELLA PECCATORIS.] g
Ex originalibus patet veram lectionem esse per singularem numerum, peccatoris & sperantem, non autem sperantes in Domino,vt multi legunt, quanquam ad sensum parum referat. Potest autem hic versus duobus modis intelligi. [illegible] riori modo sic:Multa quidem sunt flagella peccatori deputata, qui tamen inter peccatores sperat in Domino, & ob id eius ambit gratiam,hunc misericordia circundabit, per quam debita ei supplicia remittátur.Altero modo,vt sit inter membra huius versus oppositio,& sit sensus:Multa flagella accidunt peccatori. at contrà qui non est peccator, sed sperat in Domino, atque ob id se à peccatis studiosè cauet,huic Dei benignitas & misericordia vbique aderit & copiosè. Atque hunc esse veriorem sensum indicat versus sequens, in quo iam iusti & recti corde dicuntur,qui hic vocantur sperantes in Domino.Deinde peccatores fere non vocat,nisi eos,qui peccare perseuerant.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXII.

HOrtatur hic Psalmus,primum quidem iustos ad laudem Dei,ob eius in omnibus verbis & factis æquitatem, misericordiam,ac potentiam omnium creatricem & insuperabilem, ob quam deinde etiam omnes ad Dei timorem hortatur.beatum[illegible] populum illum prædicat,cui in Deum hic dominus omnium contigerit,tum ob ea quæ de eo dicta sunt,tum ob perfectam scientiam eius & prouidentiam ac custodiam,quæ defendit sperantes in se,cuius solius custodia & potentia saluari homo potest. Propter quod nomine Dei spem & fiduciam in illum vir sanctus profitetur,speratamq́ue misericordiam ac bonitatem eius inuocat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exultate iusti in Domino:
** rectos decet collaudatio.*

VOS iusti gaudentes in Domino, laudate eum quos ideo vel solos ad laudandum cum gaudio Dominum adhortor,* quia decentissimum est,vt recti rectum Dominum laudent,tum quia non est speciosa laus dei in ore peccatoris, tum quia recti sicut Dei bonitatem magis perceperunt & agnoscunt,ita magis laudabilem prædicare Dominum debent. PSAL. 32.

2 Confitemini domino in cithara,in psalterio decem chordarum psallite ei.

2 Neque ore tantum illum laudetis,sed etiam cithara ac psalterio decem chordis tenso,reliquisque musicis instrumentis adhibitis, tum in lætitiæ euidens testimonium, tum vt excitent torpentes vestros, aliorúmque animos in lætitiam spiritualem.

3 Cantate ei canticum nouum:
** bene psallite ei in vociferatione.*

3 Qui iam frequenter in honorem eius cecinistis, iam innouate laudem eius,canite ei canticum nouum, qui noua semper nobis exhibet suæ benignitatis indicia.* psallite ei non negligenter,sed quàm optimè, ex toto corde,atque cũ iubilo ac exaltatione vocis,quæ animi gaudium magnum & alacritatem testetur.

4 Quia rectum est verbum domini:
** & omnia opera eius in fide.*

4 Ideo autem merito illum omnibus modis, & ex tota anima laudare conuenit,quia quicquid loquitur præcipiendo vel promittendo,rectum est & æquum. Nihil enim præcipit nisi quod iustum est: nihil promittit quod non sit impleturus: * & omnia quæ facit opera, in fide fiunt & æquitate,fidelia sunt & iusta, respondentia dictis & promissis eius, & in omni fidelitate disposita,ab omni fraude,& omni iniustitia aliena.

5 Diligit miſericordiam & iudicium:
** miſericordia Domini plena eſt terra.*

5 Diligit miſericordiam & iuſtitiam. Nam & ipſe hæc ſemper obſeruat, in omnibus quæ facit operibus hæc duo ſimul committens, & hæc in hominibus quoque amat & requirit, vt inter eos vigeant, * miſericordia Domini & benignitate eius plena eſt vniuerſa terra. Nihil enim eſt eorum quæ viuunt in terra, expers benignitatis eius, nihil item eſt eorum quæ ſunt in mundo, in quo non clarè Dei beneficentia reſulgeat, cùm in vſum hominis vniuerſa ſint condita.

6 † Verbo Domini cœli firmati ſunt:
** & ſpiritu oris eius omnis virtus eorum.*

6 Solo iuſſu domini cœli ab initio ita conditi ſunt, vt firmi ſint & ſtabiles omnis corruptionis expertes, * & ſolo imperio ac voluntate eius efficaci factus eſt omnis cœlorum exercitus ac militia, hoc eſt, aſtrorum multitudo in cœlis ordinatiſſimè & ornatiſſimè diſpoſita, per quam potenter hæc inferna Dominus gubernat, † per filium item ſuum, qui verbum eſt patris, virtus ac ſapientia, omnipotens pater cœlos ab initio condidit: & à ſpiritu ſancto, qui à patris procedit ſubſtantia, quomodo flatus ab ore procedit ſpirantis, ſimul cum patre & filio factus eſt omnis cœlorum ornatiſſimus ac potentiſſimus exercitus.

7 Congregans ſicut in vtre aquas maris:

7 Ipſe ſolo ſuo verbo aquas maris in vnum locum congregauit, ſuiſque terminis & limitibus concluſit, concluſaque tenet, ad eum modum, quo in vtre pauxillum aquæ concluditur ab hominibus, & continetur. Neque enim in tam vaſto mari minor eſt, imo maior Dei potentia, quàm ſit poteſtas hominis in colligendo paululū aquæ in vaſculo.

** ponens in theſauris abyſſos.*

* Ipſe quoque immenſas aquarum profunditates in occultis quibuſdam locis, & terræ aëriſque nubibus quaſi in theſauris repoſuit: ex quibus etiam aquarum abundantiam, cum voluerit, educit ſuper terram.

8 Timeat dominum omnis terra.
** ab eo autem commoueantur omnes qui inhabitant orbem.*

8 Cum itaque tanta ſit Dei potentia, timeant eum omnes qui degunt in terra, cúmque digno reuereantur honore: * ex conſideratione potentiæ eius ſalubri timore concutiantur, & commoueantur ad reuerentiam eius quotquot inhabitant terram.

9 Quoniam ipſe dixit, & facta ſunt:

9 Quoniam ipſius tanta eſt potentia, vt ſine aliquo labore, ſine aliqua temporis mora, ſine aliquo adiutorio, ſola eius voluntate omnia creata ſint, & ſolo eius iuſſu omnia facta ſint, & quicquid vnquam fieri voluit, & præcepit, id continuo ad mandatum eius extitit.

10 Dominus diſſipat conſilia gentium.
** reprobat autem cogitatione. populorum, & reprobat conſilia principum.*

10 Dominus ſua potentia cùm vult diſſipat, & à ſuo effectu impedit conſilia gentium, quæ frequenter contra dominum aut populum eius ineunt: * irritas facit cùm vult cogitationes populorum, quantumuis multorum, ac conſilia, quātumuis potentiſſimorum principum. Neque enim aut multitudo, aut vis aliqua valet contra dominum.

11 Conſilium autem Domini in æternum permanet:
** cogitationes cordis eius in generatione & generationē.*

11 Id autem quod ſua prouidentia Dominus fieri ordinauit, quamuis plerique ſint qui impedire conentur, ſemper tamen impletur, ac in æternum permanet, * ea quæ facere ipſe proponit, fient per omnia ſæcula. Neque enim eſt ſapientia aut potentia aliqua contra dominum.

12 Beata gens, cuius eſt Dominus Deus eius:
** populus, quem elegit dominus in hæreditatem ſibi.*

12 Proinde cum iuſtiſſimus, miſericordiſſimus, ac potentiſſimus, ſit dominus, ſanè verè fœlix eſt ea gens, quæ pro Deo ſuo colit ſolum hunc dominum, cuique hic dominus ſe Deum exhibet protectorem: * beatus ille populus, quem ex omnibus gentibus ſibi dominus iſte elegit in c
peculium & hæreditariam poſſeſſionem, quam tanquam præclaram hæreditatem excolat, ac perpetuò poſſideat habitans in medio eius.

13 De cœlo reſpexit dominus:
** vidit omnes filios hominum.*

13 Accedit ad hæc, ob quæ populum a domino electum beatum dixi, prouidentia & ſcientia domini, qua quæ in terra àb hominibus fiunt, omnia conſiderat & cognoſcit. Neque enim, vt plerique exiſtimant, circa cardines cœli tantum perambulat, tantum cœleſtia curās, nec noſtra conſiderans: ſed è cœlo, in quo peculiariter reſidet, etſi vbique ſit, reſpicit dominus in has terras. * Conſiderat omnes homines tam bonos quam malos, diligenter omnium opera aduertens.

14 Deprecato habitaculo ſuo reſpexit ſuper omnes qui habitant terram.

14 De habitaculo ſuo cœleſti, quod ab ipſo præparatum eſt in regiam, dominus attendit ad omnes qui in habitant terram, habens rationem operum eorum, eáque probè cognita habens.

15 Qui finxit ſigillatim corda eorum,
** qui intelligit omnia opera eorum.*

15 Ille, inquam, vniuerſos cōſiderat qui ſingulorum corda & animum formauit, * qui proinde etiam perfectè cognoſcit omnia opera eorum, ita vt non ſolum exteriora opera, hominum more, contempletur, ſed & quo animo cuncta fiant clariſſimè videat, cum cordis creator intimius cor noſtrum proſpiciat quam noſipſi. Quæ ſanè res fœlicem facit Dei populum, meritóque gaudij & ſpei in Deum ſuum materia iuſtis eſſe debet, quod intelligant dominum tam potentem & iuſtum benefactorum ſimul & malefactorum habere rationem.

16 Non ſaluatur rex per multam virtutem.
** & gigas non ſaluabitur in multitudine virtutis ſuæ.*

16 Fruſtra enim ſpes collocatur in quocunque alio, cùm in nullo alio ſit ſalus. Neque enim rex maximo inſtructus exercitu ſaluatur per multam fortitudinem militum ſuorum * nec fortiſſimus quiſque homo ſaluari poterit propriis viribus, quantumuis hæ multæ ſint, ſed quæcun-

que

que saluari contigerit, Dei virtute contingit.

17 Fallax equus ad salutem.
** in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur.*

17 Equus ipse, in quo plerique plurimum confidunt, inter bellandum res fallax est ad præstandam salutem, siue oppugnandus sit hostis, siue fugiendus, * per multitudinem virium suarum non poterit saluare ipsemet equus, quanto minus sessor eius qui confidit in illo. Simili quoque modo frustra a quibusque creaturis salus expectatur, quam nec sibi ipsis præstare queunt. a

18 Ecce oculi domini super metuentes eum,
** & in eis qui sperant super misericordia eius.*

18 vis autem scire vnde salus proueniat? Ecce, dominus diligenter ac fixè attendit ad eos qui reuerentur illum metuentes eum ostendere, * quique spem suam collocant non in creaturis, non in proprijs meritis, sed in illius benignitate, quos benigno suo aspectu semper aspicit, curam illorum continuam agens.

19 Vt eruat à morte animas eorum, & alat eos in fame.

19 Vt liberet eos a morte quam impij illis intentant, & victum suppeditet eis tempore famis, ac multo magis eos protegat in minoribus malis. Nam & a morte corporali, quam impij homines inferre iustis conantur, suos dominus liberare ac quibusuis calamitatibus corporalibus, inter quas maxima est fames, remedia adhibere curat, & multo magis studet eos eruere à morte ęterna, in quam inducere nequissimi dæmones moliuntur, & pascere eos cœlesti suo pabulo, vt & in hac vita habeant quicquid ad vitam spiritus necessarium est, cùm interim impij spiritualium bonorum inopia pereant: & in futuro sæculo, cùm impij affligentur fame æterna, satientur pane vitæ æternæ in aspectu vultus Dei, & inebrientur ab vbertate domus Dei.

20 Anima nostra sustinet Dominum:
** quoniam adiutor & protector noster est.*

20 Quoniam igitur tanta cura suis prospicit Dominus, ideo nos Dei cultores patienter Dominum expectamus, liberationem a malis quæ incidunt, ac promissorum bonorum fœlicitatem cum secura fiducia præstolantes donec exhibeat. * Ipse enim est, qui nos adiuuat, vt malarum quæ incidimus, superemus: ipse nos tanquam secutum quoddam protegit, ne quid intentata ab hostibus mala lædant.

21 Quia in eo letabitur cor nostrum:
& in nomine sancto eius sperauimus.

21 Et certè non frustra expectamus illum, sed in illo dabitur nobis aliquando lætari solido ac stabili gaudio, ob id quia spem nostram in sanctissima eius benignitate collocauimus, propter quam spem malis nos eripiens, gaudendi de se materiam præbebit cordibus nostris.

22 Fiat misericordia tua Domine super nos.
** quemadmodum sperauimus in te.*

22 Itaque Domine fiat super nos misericordia tua, à malis eripiens, bonisque cumulatim afficiens, * quemadmodum sperauimus in te, non quo misericordia tua æquiparetur spei nostræ, quam cupimus longè excedi: sed quo ei respondeat, vt quomodo sperauimus venturam super nos misericordiam tuam, ita etiam verè veniat: & sicut sperauimus misericordiam spe nostra maiorem, ita & talem experiamur.

ANNOTATIONES.

a VERBO DOMINI, &c.] Duos indicat paraphrasis sensus. Alterum simpliciorem, iuxta quem idem significatur per verbum Domini, & spiritum oris eius, iussus scilicet & imperium Domini, quo omnia creata sunt in initio. Verbum enim est oris spiritus, aërem verberans. Alterum altiorem, quo per verbum, filius in trinitate significatur: per spiritum verò oris, spiritus sanctus, quem spiritum oris rectè appellat, vt ostẽdat eum eiusdem esse substantiæ cum illo à quo emittitur, & quod non sit creatus aliundè. Et vtrumque sensum simul credendum omnino est hic significasse spiritum sanctum, quemadmodum in principio Genesis, quando verbo omnia creata scribuntur: cum Ioannis 1. omnino ad principium Genesis, & ad hunc locum respexisse videatur quando per verbum incarnatum omnia facta scribit in exordio sui euangelij. Sed priori illo & simpliciori sensu pascit spiritus sanctus in his & similibus locis simpliciores & rudiores, quales sunt Iudæi: posteriori verò perfectiores, quales sunt Christiani. Vt autem rectè intelligatur quid per virtutem cœlorum hoc loco debeat accipi, sciendum est hic Hebræis esse dictionem, quæ est in Genesi cap. 2. ad quem locum hic alluditur, vbi nos legimus: & omnis ornatus eorum, dictionem scilicet צבא tsaba: à qua dictione dicimus Deum Dominum Sabaoth, pro quo Septuaginta verterunt, Dominum virtutum, cùm ea dictio propriè significet militiam aut exercitum. Itaque simpliciori intelligentia, per virtutem cœlorum, hoc loco significatur tota illa stellarum innumerabilis multitudo, qua cœlum ornatur, & mundus à Deo regitur, stellis Dei imperio famulantibus, & veluti sub imperatore militantibus, quæ nullo numero faciè comprehendi posse videntur, sicut in exercitu homines: Sublimiori verò intelligentia, etiam significatur angelorum multitudo, propter quos potissimum dicitur Deus, Dominus virtutum, qui & ipsi in scripturis dicuntur virtutes, quod sint potentes virtute, ministri Domini ad faciendam voluntatem eius. a

CONGREGANS SICVT IN VTRE AQVAS MARIS.] Græcis non est, sicut in vtre, sed ὡς ἀσκὸν, hoc est sicut vtrem, quomodo & legit Diuus Augustinus. Sic Psalmus 77. Grecæ lectionis Euthymius varias affert interpretationes, sed quæ fere coincidunt cum nostra lectione Hebræa dictio magis aceruũ significat & cumulum, quàm vtrem. Non enim est hoc loco נאד Nod, quomodo videntur legisse Septuaginta, nam hæc significat vtrem, sed נד Ned, quæ dictio significat aceruum, & ponitur eadem dictio Exodi 15. & Iosue 3. vbi de aquis diuisis propter transitum filiorum Israel, & instar aceruí eleuatis, & fixe consistentibus fit b

mentio. Nam vbi nos legimus: Stetit vnda fluens: Hebræis est, steterunt sicut aceruus fluenta. Et Iosue 3. vbi nos legimus: Quæ autem desuper venient, in vna mole consistent: pro, in vna mole, Hebræis est, in vno aceruo. Itaque omnino verisimile est, Dauidem hoc loco respexisse ad id quod contigit in mari rubro. Nam & de eo dicit Psal. 77. Interrupit mare, & perduxit eos, & statuit aquas quasi in vtre. Vbi & Hebræis est eadem dictio quæ hoc loco, & Græca etiam ibi habent, quasi vtrem. Dicuntur autem in mari rubro aquæ constitutæ vel congregatæ instar aceruì, quòd in altum essent eleuatæ, & contra naturam suam sint immobiles constitutæ. Idem etiam significatur, cum dicuntur statutæ quasi vter, quia in altum intumuerunt, conclusæque steternnt, à suo flexu prohibitæ. Quanquam etiam de aquis maris in genere locus hic accipi possit, iuxta sensum in paraphrasi insinuatum.

c BEATA GENS, CVIVS EST DOMINVS DEVS EIVS.] Malè quidam hanc orationem sic putant ordinandam, vt dictio, Dominus, sit construenda ante verbum, est: dictio verò, Deus, pòst, in hunc modum, Beata est gens, cuius Dominus est Deus eius. Nam tum ex Græcis, tum ex Hebræis patet manifestè sic ordinandam orationem Beata gens, cuius Deus eius est Dominus, hoc est, quæ pro suo Deo habet & agnoscit eum, qui est verè omnium dominus. Nam Græca habent articulum ad nomen, Deus, non autem ad nomen, dominus, ὧ ἐςὶ κύριος ὁ θεὸς αὐτοῦ. Articulus enim indicat id quod præconstrui debet, & de quo aliquid dicitur. Hebræa autem pro, dominus, habent nomen tetragrammaton, quod proprium est vero Deo, ita vt relatiuum, cuius non possit regi à nomine, Dominus, sed à nomine, Deus. Fefellit eos secundum relatiuum, eius, quod etiam à nomine, deus, regitur. Sed hoc ex phrasi Hebraica additum est, alioqui superfluum, quod ad sensum attinet. Nam Hebræis est frequens, duo relatiua hoc modo pro vno ponere. Idem dicendum est de ea oratione quæ est in Psalmo 39. Beatus vir, cuius est nomen domini spes eius. Et quæ est Psalmo 45. Beatus vir, cuius est deus Iacob adiutor eius. Sensus enim est. Beatus est ille, cuius spes est nomen domini. & Beatus est, cuius adiutor est deus Iacob. Alioqui qua est gens, cuius dominus non est deus eius, hoc est, qui non habeat suum dominum pro deo suo?

QVIA IN EO LAETABITVR COR NOSTRVM.] Coniunctio, quia, si accipienda est vt causam designet, referenda est ad illud: Anima nostra sustinet dominum, vt duplex reddatur ratio sustinentiæ. Sustinemus dominum, quoniam adiutor noster est, & quia in ipso lætabitur cor nostrum, cum per ipsum à malis liberati fuerimus, quo modo intelligunt Euthymius & Diuus Augustinus. At rectius acceperimus coniunctionem, quia, hic sicut & aliàs quandoque positam, non vt causam reddat, sed tantum vt affirmet pro, certè, Nam Hebræa dictio sic sæpe ponitur. Cùm autem in membro sequenti legendum potius sit præteritùm, sperauimus, quàm futurum, sperabimus, (nam originalia habent præteritum) coniunctio, &, videtur accipienda causaliter pro, quia. Nam & Hebræa dictio non, &, significat, sed quia. d

Psalmus Dauid, cùm mutauit vultum suum coram Abimelech, & dimisit eum, & abiit.

ARGVMENTVM PSALMI XXXIII.

MOtus Dauid ex singulari illo beneficio, quo ipsum Deus, cum apud Achis regem Philistinorum (quorum reges Abimelech communi nomine vocabantur) agnitus de vita periclitaretur, non sine miraculo seruauit, Dei erga suos curam & bonitatem in vniuersum prædicat magnificè, omnesq; iustos ad eandem prædicandam inuitat, simul ad timorem & innocentiæ studium, (quod & docet in quo consistat) adhortans, eo quod qui eo prædits sunt ex omnibus malis eripiantur, & bonis vniuersis cumulentur. Cuius præclarum in seipso exemplum considerandum offert. Diuus Augustinus titulum huius Psalmi, & historiam in eo indicatam doctè simul & piè secundum mysticum sensum interpretatur, vt per Dauidem commutantem vultum coram Abimelech, intelligatur Christus, qui coram populo Iudaico per Abimelech significato, quia in eo fuit regnum patris sui (interpretatur enim Abimelech, pater meus rex) immutauit vultum suum, ita vt ab eo populo non cognosceretur, siue cum in forma Dei existens, humanam induit naturam, siue cum sacrificia veteris legis immutauit in sacrificium corporis & sanguinis sui quod cum illis sumendum proponeret, pro insano a Iudæis reputatus est, a quibus dimissus, quia agnitus ab eis non fuit, abijt ad Gentes Itaque hunc Psalmum mysticè accipit, vt sit gratiarum actio Christi, gratias agentis Deo patri pro liberatione de manibus Iudæorum: aut vt sit laus populi fidelis, agnoscentis per Christum se ab omni malo liberatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.

2 In Domino laudabitur anima mea:
** audiant mansueti,*
** & lætentur.*

CVM diuino munere euaserim maximum periculum, laudabo Dominum in omni tempore, assiduè laus eius erit in ore meo, nunquam, cùm oportunum fuerit & congruum, cessabit os meum à laude eius. PSAL 33.

2 In Domino gloriabitur laudando anima mea, * audiant hoc hi qui ob animi mansuetudinem malè à mundo tractantur, quique mansueto ac patienti animo aduersa in hoc mundo ferunt, * & simul mecum lætentur. Gaudeant, audientes Dei, quem vnicè amant laudem, gaudeant, audientes nunquam à Deo deseri eos, qui se illi committunt, & à mundo persecutionem ferunt: gaudeant ex fraterna charitate cum gaudente, audientes eum qui eiusdem est sortis, mirificè à Deo adiutum. a

3 Vos

3 Magnificate dominum mecum.
** & exaltemus nomen eius in idipsum.*

3 Vos mansueti, glorificate & laudate mecum communem Domi-
num,* extollamus eum laudibus pariter.

4 Exquisiui dominum, & exaudiuit me, & ex omnibus tribulationibus meis eripuit me.

4 Ego enim in tribulationibus constitutus, orationibus imploraui au-
xilium Domini, & pro benignitate sua exaudiuit me, & ex omnibus af-
flictionibus meis liberauit me.

5 Accedite ad eum, & illuminamini.
** & facies vestra non confundentur.*

5 Proinde etiam vos omnes, quoscunque aliqua premit tribulatio,
exemplo meo accedite ad Dominum eius, implorantes opem, illique
vos totos committentes: * quod si feceritis, à benigno eius aspectu &
fauore vobis exhibito, tanquam à gratissima luce recreabimini, nec ob
frustratam vestrà ab eo expectationẽ pudefient facies vestræ. Assequemi
ni enim quicquid ab eo postulaueritis, quod vel ex me discere potestis.

6 Iste pauper clamauit, & dominus exaudiuit eum:
** & ex omnibus tribulationibus eius saluauit eum.*

6 Ecce enim ego cum pauper essem & afflictus, omni humano desti-
tutus auxilio, toto affectu inuocaui Dominum, & exaudiuit me, * & ex
omnibus tribulationibus meis saluum me fecit.

7 Immittet angelus Domini in circuitu timentium eũ:
** & eripiet eos.*

7 Per circuitum eorum qui metuentes Dominum offendere, studiosè b
curant eius obseruare mandata, angelus à Domino missus sese immittet
& diffundet, atque cum multitudine militiæ cœlestis velut castra meta-
bitur circum eos, ne possint ad nocendum illis accedere aduersarij:* &
ipse pro eis pugnans liberabit eos ab omni malo.

8 Gustate, & videte quoniam suauis est Dominus:
** beatus vir qui sperat in eo*

8 Sentite in vobisipsis per attentam considerationem, quod Dominus
ob suam benignitatem admodum est suauis. Hanc enim benignitatem
eius in me & omnibus cultoribus eius aduertere vobis licet,* propter
quam certè fœlix est omnis, qui spem suam in eo collocat.

9 Timete dominum omnes sancti eius:
** quoniam non est inopia timentibus eum.*

9 Verum hæc spes non præsumptuosa esse debet, sed sancto timore
Dominum offendendi mista, sine quo vera spes non est. Proinde vos
omnes, qui coram Deo sanctitati studetis, cum spe quam in illum habe
tis, constanter illum metuite, sollicitè semper curantes, ne illum offen-
datis,* quoniam sic metuentibus eum nullius rei est inopia.

10 † Diuites eguerunt & esurierunt:
** inquirentes autem dominum, non deficient omni bono.*

10 Frequenter euenit, vt diuites leonibus potentia similes, ac leonum c
more quanta potuerunt vi ab aliis rapientes, ad inopiam redacti sint, &
famem passi.† Semper tales etiam cum maximè abundauerint, esuriunt
& egent, non contenti præsentibus, sed semper alia & alia adijcere desi-
derantes, & vt in hac vita nunquam visi sint terrenis bonis egere, inopes
tamen sunt verorum bonorum, & hic, & in futura maxime vita, in qua
fortiter esurient & sitient in æternum: * his autem qui per obseruatio-
nem mandatorum quærunt Domino se commendare, nullum vnquam
bonum deficiet. Nam & terrenorum bonorum quod satis est, Domino
suppeditante, habebunt: & spiritualibus, eisque veris bonis ita ditabun-
tur, etiam in hac vita, vt hæc tueantur & suppleant in eis egestatem, si in
cidat, corporalem, quod sciant per hæc præsentibus contenti esse, abun
dare, & penuriam pati, omnia possidere, etiam si nihil habeant. In futura
autem vita æternorum bonorum locupletissimi erunt.

11 Venite filij, audite me:
** timorem domini docebo vos.*

11 Cùm itaque timor & cultus Domini, omnis boni fons sit, quotquot
discere cupitis, accedite me, & auscultate mihi, * docebo vos quo pa-
cto verè coli Dominus possit à vobis.

12 Quis est homo qui vult vitam:
** diligit dies videre bonos?*

12 Quis est homo, qui vult in hoc sæculo longæuam ac veram vitam,
& in futuro vitam perpetuam? * quis est, qui cupit tum in hoc, tum in
futuro tempore percipere & experiri dies fœlices?

13 Cohibe linguam tuã a malo:
** & labia tua ne loquantur dolum.*

13 Quisquis is es, qui ex animo hæc cupis, timore Domini ea conse-
quèris. Hunc autem vt quomodo decet, timeas & reuerearis, ante om-
nia, quoniam & faciles & varij sunt linguæ lapsus, cohibe linguam tuam
à maledicentia:* & labia tua cohibe ne loquantur dolum aliquem pro-
ximo suo.

14 Declina a malo, & fac bonum:
** † inquire pacem, & persequere eam.*

14 Tum & declina ab omni malo opere, & fac quod bonum est. hæc
enim duo sunt absolutæ iustitiæ partes. * Ad hæc, sollicitè stude, vt cũ
omnibus pacem habeas, & quoniam variæ quotidie inter homines occa
siones offensionis incidunt, difficileque est pacem cum omnibus serua-
re, totis viribus in hoc incumbas, vt quantum in te est, assequaris cum
proximis pacem. Neque enim satis est facere bonum, & bene viuere, ni-
si &, quantum in te est, sine proximi viuas offendiculo. † Sed & hoc dili-
genter tibi curandum, vt cum Deo, atque etiam cum teipso, sedatis sci-
licet animi perturbationibus, pacem obtineas.

15 Oculi domini super iustos:
** & aures eius in preces eorum:*

15 Quod si hæc facere studueris bene tibi consulueris. Dominus enim
benigno suo aspectu respicit eos qui student iustitiæ, curam illorum ge-
rens, eisque semper prospicere studens, ne quid mali noceat, neue quo
bono careant.* Dominus benignum auditum præbet precibus eorum,
facilis ad exaudiendum eas.

16 Vultus autem Domini super facientes mala:

16 Respicit quidem etiam Dominus facientes mala, verùm non be-
nigno, sed toruo aspectu indignationis suæ, quo eos aspicit, non vt cu-

** vt perdat de terra memoriam eorum.*

ſtodiat, * ſed vt ſuo tempore per mortem inflictam aboleat è terra memoriam eorum. Per mortem quidem corporalem, è terra hac corporali: per mortem vero æternam, è terra cœleſti, ac ſanctorum conſortio, in quo perditorum hominum nulla erit memoria,

17 Clamauerunt iuſti, & dominus exaudiuit eos:
** & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.*

17 Ipſa autem experientia docet verum eſſe quod diximus, aures Domini intentas eſſe in preces iuſtorum. Quotieſcunque enim iuſti afflictionibus preſſi clamauerunt ad dominum, ipſe exaudiuit eos, * & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos, frequẽter quidem etiam temporali liberatione, ſemper autem ſpirituali & æterna, ita ſanctos interius in præſenti conſolando, vt in tribulationibus non deficiant, aut per mortem omnibus malis exutos, in æternam eos transferendo fœlicitatem.

18 Prope eſt Dominus his qui tribulato ſunt corde:
** humiles ſpiritu ſaluabit.*

18 Proximè adeſt dominus iis, qui ob tribulationum magnitudinem ſunt contrito, fractóque corde, ſubuenire illis paratus, * & eos qui afflicto ſunt animo ſaluos faciet ab omnibus malis.

19 Multa tribulationes iuſtorum:
** & de omnibus his liberabit eos dominus.*

19 Multæ quidem accidunt tribulationes iuſtis, cum neceſſe ſit omnes qui piè volunt viuere, multiplicem pati perſecutionem, * ſed de omnibus his tandem liberabit eos dominus, qui non ſinet eos afflictionibus vinci aut immorari, ſicut continget impiis, d

20 Cuſtodit dominus omnia oſſa eorum:
vnum ex eis non conteretur.

20 Et quamuis variæ ſint iuſtorum afflictiones, tamen dominus ita cuſtodit animi eorum omnem fortitudinem & vires, vt licet continuò allidantur, non tamen conterantur vires eorum, cuſtodiens frequenter & corporis oſſa omnia, vt ne vnum quidem ex eis frangatur ab hoſtibus, totum etiam hominem perdere quærentibus. Quod ſi autem contingat apud homines, iuſtorum oſſa confringi atque comminui, coram Deo tamen oſſa iuſtorum cuſtodiente, ne vnum quidem confractum eſt: apud quem etiam mortui viuunt, apud quem & omnes capilli capitis iuſtorum numerati ſunt, quorum nullus de capite eorum peribit. Reſtituet enim eis omnia oſſa cum magna gloria, in nouiſſima reſurrectione.

21 Mors peccatorum peſſima:
** & qui oderunt iuſtum, delinquent.*

21 Mors eſt peccatorum, eáque admodum miſera. Illis mors eſt deputata, veluti eis propria & debita. Illi enim & hic pro peccatis ſuis vt in plurimum mala morte moriuntur, & poſt hanc vitam ad æternam mortem, quæ ſola vera mors eſt, pertrahentur. * Et qui ob diſſimilitudinem vitæ oderunt iuſtum, quique iniuſtè iuſtum perſequuntur, hi, domino eos deſerente, ſemper ſuis peccatis adiicient peccatum, peccantes peccato ad mortem: hi à domino vſque in finem peccare permittentur, ita vt æternæ obnoxij fiant damnationi. e

22 Redimet dominus animas ſeruorum:
** & non delinquent omnes qui ſperant in eo.*

22 Seruorum autem ſuorum dominus animas redimet à morte, atq; omnibus huius vitæ malis: ab omnibus iniquorum dæmonum inſidiis, omnique peccato, * nec ſinet ſperantes in ſe peccare ſaltem vſque in finem, ne æternæ fiant damnationi obnoxij. Nam etſi per fragilitatem peccare eos contigerit, eius tamen miſericordia, in quam ſperant, & à peccato reuocabit, & peccata condonabit,

ANNOTATIONES.

a IN DOMINO LAVDABITVR ANIMA. &c.] Iuxta noſtram & Græcorum lectionem videtur ſignificare propheta, animam ſuam, hoc eſt, ſe laudandum ab hominibus non ob propriam virtutem, ſed propter dominum, quod ſcilicet illum adiutorem habuerit, quemadmodum exponit Euthymius. At diuerſum ſenſum requirunt Hebræa, quæ hoc loco habent verbum, quod in prima coniugatione ſignificat laudare: at in quarta coniugatione, in qua hic ponitur, ſignificat laudare ſeipſum, hoc eſt, iactare ſeipſum, quod ferè idem eſt quod gloriari. Vnde omnes vertunt: In domino gloriabitur anima mea. Qui ſenſus optimè conuenit propoſito. Agitur enim hic non de propria laude, ſed de laude dei. Itaque vt verus ſenſus etiam in noſtra habeatur lectione, verbum, laudabitur, & hoc loco, & aliis locis aliquod accipi debet deponentaliter pro gloriabitur. Sic enim Hebræa requirunt, vt etiam accipietur poſtea Pſal. 63. cum dicitur: Lætabitur iuſtus in domino, & ſperabit in eo, & laudabuntur omnes recti corde. Et Pſal. 62. Laudabuntur omnes qui iurant in eo. Et alioqui qui gloriatur, laudat & iactat ſeipſum, vt etiam noſtra lectio ſic accipi poſſit: Anima mea laudabitur a ſeipſa in domino, hoc eſt, iactabit ſeſe, & fœlicem ſe prædicabit, quod dominum nacta ſit protectorem.

b IMMITTET ANGELVS DOMINI.] Pro verbo immittet, Hebræa habent verbum quod ſignificat caſtrametari, pro quo Septuaginta verterunt verbum παρεμβαλεῖ, quod etſi immittere ſignificet, tamen etiam ſignificat caſtrametari, & in ordinem exercitum conſtituere. Vnde vertendum fuerat, caſtrametabitur. Idem tamen per noſtram lectionem ſignificabitur, ſi bene intelligatur. Vnde patet vanam eſſe interpretationem quorundam ſic intelligentium: Angelus domini immittet terrorem in circuitu timentium eum. Magis autem hunc locum corruperunt, qui, quoniam noſtra lectio videtur habere incommodum ſenſum, legerunt: Immittet angelum dominus. Legendum enim, vt etiam diuus Auguſtinus diligenter annotauit, angelus domini. Nec tamen legendum eſt, immittit, vt apud eum legitur, ſed futurum, immittet. cùm Græcis ſit παρεμβαλεῖ, futurum ſcilicet.

Diuites

c DIVITES EGVERVNT.]Pro, diuites, Hebræa habent leones vel leunculos. Et est sic iucundà oppositio inter leones, & inquirentes dominum. Significatur enim, leones ad prædam quærendā natos, eiq; auidè inhiantes, fame & inedia potius perituros, quàm vt necessario victu fraudētur sic hi qui ante omnia dominum quærunt. Septuaginta intellexerunt per leones significari homines, qui cōquirendis diuitijs per fas & nefas incumbūt, vnde verterunt, diuites. Nam & tales Psalmo 9. leonibus propheta cōparat, asserens eos sedere cū diuitibus.

d MVLTAE TRIBVLATIONES IVSTORVM. Quæ hoc & sequenti versu in nostra & Græca lectione dicuntur de iustis pluraliter, Hebræa habent singulariter de iusto. Quæ etsi generaliter sint de omnibus iustis accipiēda, vt rectè verterint Septuaginta pluralem numerum, tamen singulari numero rectè intellexerimus hic vnum spiritum sanctū, quod respiceret in vnum illum verè iustum, dominum nostrum Christum, in quem hi duo versus singulariter quadrant, cū quod verè eius tribulationes fuerint multę, à quibus tamē omnibus per resurrectionem est liberatus: tum quod sic eius ossa sint custodita, vt ne vnum quidem ex eis sit confractum, etiam in violenta morte, iuxta illud: Os non comminuetis ex eo.

e MORS PECCATORVM. &c.)Græcis non est superlatiuus, sed tantum positiuus πονηρὸς, hoc est, mala, Hebræa autem longè conuenientiorem possunt habere sensum in hoc & sequenti versu, in quibus opposita dicuntur de impio & iusto. Possunt enim sic verti: Interficiet impium malitia, & qui oderunt iustum, desolabuntur. Redimet Dominus animam seruorum suorum, & non desolabuntur omnes qui sperant in eo. Verbum enim Hebraicum, pro quo nos habemus in vtroque versu, delinquent, significat non solum peccare, sed etiam deuastari & subuerti. Et Euthymius Græcum verbum πλημμελήσουσιν exponit duobus modis, hoc est, inquit, peccabunt aut periclitabuntur. Et in sequenti versu: Non peccabunt, inquit, eo quod valida atque constanti spe ad Dominum ferantur, nec vllum etiam animæ periculum sustinebunt. Vt autem illud: Mors peccatorum pessima, opponatur priori parti versus sequentis: Redimet dominus animas seruorum suorum, à morte scilicet, sicut Hebræa requirunt, & sicut secunda pars secundæ parti versus sequentis opponitur: intelligendum est non hoc significari quod fere intelligitur, nempe mortem peccatorum secerni à morte iustorum, quasi significetur horum mortem esse bonam, illorum esse malam. Sed genitiuus, peccatorum, intelligendus est regi à subintelligendo verbo, est, non à nominatiuo, mors, vt sit hic sensus: Ipsa mors est peccatorū, hoc est, eis à Deo deputata est, eaque mala, & admodum misera. Sic enim opponitur illi quod sequitur: Redimet dominus animas seruorum suorum. Non enim hoc Psalmo iustis tribuitur mors, sed liberatio à morte; sicut & prius dixit: Vt eruat à morte animas eorum.

In finem Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM. PSALMI XXXIIII.

PRopheta Dauid in iniustam ab hostibus suis persecutionem perpetiens, Deum hoc Psalmo inuocat, vt pro se contra eos pugnet, atque pro se secundum iustitiam suam iudicet eos, vt & ipse de manu illorum liberetur, & illi in ea incidant mala, quæ inferre parauerunt: quæ vt impetret, inimicorum suorum in se iniustitiam, suam verò in illos non solum innocentiam, sed etiam charitatem Deo proponit, simul & gratiarum actionem ac laudem Deo pro adepta liberatione promittens. Secundum mysticum autem sensum accipiendus est hic Psalmus, vt sit oratio Christi, per Dauidem in persecutionibus eius præfiguratam, suam à Iudæis liberationem, Iudæorumq; vltionem secundum iustum Dei iudicium experientia siue potius prædicentis. Exemplo autem & Christi & Dauidis etiam cuilibet iusto competit, precari volenti liberationem ab hostibus quos habet, siue visibiles siue inuisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Iudica domine nocentes me. * expugna impugnātes me.*

IVdex omnium Domine, iustá iudicans, fac in his qui iniustè mihi nocere quærant, iustum iudicium, * oppugna eos, qui malitiosè me impugnare præsumunt. PSAL. 34

2 Apprehende arma & scutum: ** & exurge in adiutorium mihi.*

2 Quomodo solet pro aliquo pugnaturus arma arripere & scutum, & sic demum exurgere, vt alium adiuuet: ita & tu pro salute mea, & in auxilium meum vtere armis tuæ fortitudinis, quæ iam aliquandiu deposuisse videris, tanquam scuto quodam me protegas à malis, quæ intentant hostes, * téque mihi exhibe in adiutorem, qui viribus longè impar sum hostibus meis.

3 Effunde frameam. ** & conclude aduersus eos qui tribulant me;* **† dic animæ meæ, salus tua ego sum.*

3 Quomodo pugnaturus non scuto tantum se munit contra hostium tela, sed & gladium effundit & eximit è vagina, quo hostem impetat: ita & tu Domine pro me pugnaturus, non tantum me ab hostium sagittis custodias, sed & contra hostes meos euagina gladium vltionis tuæ, exerce in eos iustitiæ tuæ seueritatem, quam tanquam conclusum in vagina gladium, seruare videris, quandiu differs facere iudicium: * conclude viam contra persequētes me interclude ac præpedi opportunitatem lędendi me, * interiori tua inspiratione promitte animæ meæ te allaturum ei salutem, † fac quoque anima mea cognoscat & sentiat ipsa experientia, te esse saluatorem eius.

4 Confundantur & reuereantur quærentes animam meam.

4 Te pro me pugnante, méque saluante, quotquot quærunt auferre mihi vitam, confundantur & pudore afficiantur, frustrati suorum suis conatibus.

5 Auertentur retrorsum et

5 Fac vt te defendente terga vertere, séque infecta discedere, atque à

confundantur cogitantes mihi mala.

cœpto desistere cogantur, sicque coram omnibus pudefiant, quotquot
cogitant mihi malum inferre.

6 Fiant tanquam puluis ante faciem venti.
** & angelus Domini coarctans eos.*

6 Quemadmodum puluis à vento facilè raptatur & dispergitur, nec
vi impetus eius resistere valet: ita & ipsi à te dispergantur, nec aliquam
finas habeant fortitudinem ad perficiendum quæ moliuntur,* & ange-
lus à Domino in auxilium mihi missus, sit coartans eos, & ad fugam im-
pellens, vt cogantur cœpta relinquere, nec valeant proposita perficere.

7 Fiant via illorum tenebræ & lubricum:
** & angelus domini persequens eos.*

7 Viæ, per quas fugiendum illis erit, fiant tenebrosæ & lubricæ, hoc est,
nec videant quo sit eis eundem, nec detur illis commodè effugere pos-
se:* & angelus Domini velocissimus insequatur eos, iustam de eis sum-
pturus vltionem. † Et quomodo læuissimus puluis flatu ventorum huc
illùcque dispellitur, ita & ipsi angelo exagitante eos, varijs passionum
suarum impulsibus huc illùcque impellantur, nulla certa sequentes
consilia, sed continuò de malo in malum præcipitati, omnes illorum ra-
tiones tenebrosæ sint & lubricæ, nihil videant quod vtiliter sit sequen-
dum, nihil instituant quod firmum sit, sed suis ipsi rationibus & cōsilijs,
quasi palpitantes in tenebris, ac in lubrica via hærentes cadant.

8 Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui,
** supervacuè exprobrauerunt animam meam.*
*9 Veniat illi laqueus quem ignorat: * & captio quam abscondit apprehendat eum & in laqueum cadat in ipsum.*

8 Ipsi enim sine vlla causa, & præter omne meum meritum occultè mi-
hi parauerunt perditionem, in quam suis insidijs, tanquam laqueis qui-
busdam, me conati sunt inuoluere, quomodo venatores clam dispositis
laqueis parant feris interitum,* sine causa opprobrio me affecerunt, fal
sa de me loquentes in vituperium mei.
9 Et quoniam inopinato malo iniustè perdere me conantur, obueniat
Dei iusto iudicio vnicuique illorum inexpectata calamitas, qua sic in
uoluantur, vt se extricare nequeant,* & illud rete ac malum, quod clam
parauerunt mihi, eos irretiat, incidant in eandem ipsam perniciem, in
quam me pertrahere machinati sunt, eòque malo, quod mihi intentaue
runt, ipsimet pereant.

*10 Anima autem mea exultabit in Domino, * & delectabitur super salutari suo.*
*11 Omnia ossa mea dicent: * Domine quis similis tibi?*

10 Hanc vbi de hostibus meis iustam vltionem sumpserit Dominus,
cum mei liberatione, tum ex animo gaudebo in Domino, cuius benefi-
cio seruatus ero:* & delectabor de salute eius mihi ab eo præstita.
11 Non ego ingratus ero, nec ad percepta beneficia stupidus, sed ex
incomparabilis tuæ bonitatis admiratione, omne corpus & totam ani-
mam peruadente, & ad laudem tui accendente, ego ex omnibus inti-
mis meis, omnibusquè viribus dicam:* Domine quis tibi in bonitate,
potentia, reliquisque perfectionibus vsquam similis est?

12 Eripiens inopem de manu fortiorum eius:
** egenum & pauperem a diripientibus eum.*
13 Surgentes testes iniqui, quæ ignorabam interrogabant me.

12 Tibi, inquam, quis est similis, qui per immensam tuam bonitatem &
potentiam liberas eum, qui omni humano destitutus est auxilio, de vio-
lentia eorum qui viribus sunt superiores eo? * indigentem ope & affli-
ctum liberas ab his qui eum diripere student,
13 Hanc autem vt de tua ope & salute exultationem magis præstes, au
di amplius hostium meorum in me iniustitiam & ingratitudinem. Con-
surgentes contra me homines, contra me falsum proferentes testimo-
nium, interrogabant me quorum mihi non eram conscius, siue quia ex
propria cōfessione, excogitata de me mala elicere satagebant, siue quia
cum subsannatione & derisu obijciebant, & interrogando asseuerabant.

14 Retribuebant mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ.
15 Ego autem cum mihi molesti essent, induebar cilicio.

14 Pro bonis à me in eos collatis retribuebant mihi mala, retribuere
mihi conati sunt omnium rerum orbitatem & desolationem, vt rebus
meis exutus nullum iam haberem amicum, nullumquè patronum.
15 Ego autem, cùm mihi suis iniurijs molesti essent, non vicissim illis a
molestus fui, nec malum quid illis precatus sum, sed contrà pro vesti-
mento induebar cilicio, lugentium indumento, lugentis habitum mihi
sumpsi, deplorans illorum prauitatem.

16 Humiliabam in ieiunio animam meam:
** & oratio mea in sinu meo conuertetur.*
17 Quasi proximum, & quasi fratrem nostrum sic complacebam:
** quasi lugens & contristatus sic humiliabar.*

16 Ob summum animi mei de eorum malitia mœrorem, & propter im
petrandam à te mētem in eis meliorem, ego meipsum affligebam ieiu-
nio:* & oratio mea, quam pro illis fudi ad Dominum, talis fuit, vt cu- b
piam eam conuerti in sinum meum, & in meipsum, à quo egressa est,
hoc est, vt velim ea mihi euenire, atque in sinum meum (in quo donata
recipimus) refundi quæ illis precatus sum.
17 Sic me placidè & mansuetè gessi ad vnumquemque eorum, quasi ad c
amicum & fratrem meum. Ita omnibus placere studui quasi amicis &
fratribus meis,* sic affligebar ob eorum malitiam, quemadmodum qui
seriò lugent & contristantur ob amicorum suorum charissimorum mor
tem.

18 Et aduersum me lætati sunt, & conuenerunt:
** congregata sunt super me flagella, † & ignoraui.*

18 Ipsi verò non indoluerunt malis meis, sed econtrà cùm aduersum
aliquid mihi accidisset, contra me letati sunt, immo & ipsi simul congre
gati sunt contra me, vt de inferendo mihi malo inter se consulta-
rent:* congregati inquam, sunt contra me homines me flagellare stu-
dentes,

dentes, ego autem eorum contra me inita consilia ignorarem. † Aut etiam si scirem, sic me gessi quasi ignorarem, nihil de vindicta cogitans, nihil ad vindicandum moliens.

*19 † Dissipati sunt, nec compuncti: * tentauerunt me, subsannauerunt me subsannatione, frenduerunt super me dentibus suis.*

19 Dissecti sunt in cordibus suis, atque in diuersa suis cogitationibus distracti, quærentes varia consilia, & modos diuersos, quibus me affligerent.† Dissecti item sunt in ore suo, liberè labia sua laxantes, in accusationem & derisionem mei, nec sunt compuncti corde, vt aliquando à maledicentia & derisu sisterent,* varijs modis me vexauerunt, suis subsannationibus & irrisionibus me deriserunt, insuper & præ nimia indignatione & ira frenduerunt dentibus suis super me, auidi nimium vt me deuorarent.

20 Domine quãdo respicies, restitue animam meam à malignitate eorum: a leonibus vnicam meam.*

20 Domine quando tandem declarabis te hæc videre? in pristinam quæso securitatem restitue animam meam, liberatam ab illorum peruersitate,* eámque iam ab omnibus desertam libera ab ijs qui leonina feritate contra me frendent, & deuorare animam meam conantur.

*21 Confitebor tibi in ecclesia magna, * in populo graui laudabo te.*

21 Id vbi feceris, tuam bonitatem prædicabo, idque in magna hominum frequentia,* in populo multo & magno laudabo te.

*22 Non supergaudeant mihi qui aduersantur mihi inique, * qui oderunt me gratis, & annuunt oculis.*

22 Non sinas mi Domine, vt super me & perditione mea, quam quærunt, gaudeant hi qui iniustè me persequũtur,* qui præter omne meum meritum oderunt me, & nihilominus exteriori gestu pacem mecum simulant, oculis mihi, vt solent amici, annuentes.

23 Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes, dolos cogitabant.*

23 Quoniam mihi aliquando præsentes loquebantur amicè, ne eorum e
prauitatem aduerterem:* verum interim dum loquerentur, sic mihi per terrenam & pessimam iram, quam contra me occultè gerebant, voluebant in cordibus suis contra me dolos.

24 Et dilatauerunt super me os suum: dixerunt: Euge euge viderũt oculi nostri.*

24 Et cum prius pacem verbis simularent, & iram occultam pressis labijs in animo seruarent, vbi iam multa mala me vndique premerent, os suum in latitudine aperuerunt contra me,* effusóque ore cum gaudio dixerunt sibi mutuo: Optimè, optimè iam sese res habet, viderunt tandem oculi nostri quæ desiderauimus.

*25 Vidisti Domine, * ne sileas: * Domine ne discedas a me.*

25 O Domine vniuersorum, vtcunque hactenus visus sis non videre quæ iniquè passus sum, scio tamen te ea vidisse qui omnia vides.* Ne ita que pro tua iustitia & misericordia cesses iustum exercere iudicium, vindicando me ab eorum iniurijs.* Domine qui semper mihi adfuisti, & fauorem tuum mihi exhibuisti, ne quæso iam elongeris à me, fauorem tuum & auxilium tuum mihi substrahendo. Cessante enim erga me tutela tua, necesse est me perire, cum nullus alius sit mihi adiutor.

26 Exurge, & intende iudicio meo, Deus meus, & dominus meus in causam meam.

26 Qui præualentibus mihi impijs, visus es aliquandiu mihi dormire, iam tandem te profer, & ostende te o Deus meus habere rationem iudicij mei & causæ meæ mi Domine, cui me totum commisi, à quo totus pendeo.

*27 Iudica me secundum iustitiam tuã domine Deus meus, * & non supergaudeant mihi.*

27 Fac pro me iudicium Domine Deus meus secundum iustitiam tuam,* nec permittas vt inimici mei cõpotes voti sui lætẽtur super me.

*28 Non dicant in cordibus suis, euge euge animæ nostræ: * nec dicant, deuorauimus eum.*

28 Fac ne habeant cur dicant in cordibus suis: Iam bene, bene est animæ nostræ, iam lætitia & exultatio sit animæ nostræ, cui euenit quod optabat.* fac ne dicere iactantes possint: Iam eum deuorauimus, & penitus perdidimus.

29 Erubescant et reuereantur simul, qui gratulantur malis meis.*

29 Erubescant potius & pudefiant frustrati spe sua omnes pariter,* qui g
gaudent calamitatibus meis, & voluptatem capiunt ex malis meis.

30 Induantur confusione & reuerentia, qui magna loquuntur super me.*

30 Inuoluantur & operiantur confusione & pudore, * qui superbè lo- f
quuntur contra me mala, quæ mihi se gloriantur illaturos grauia.

*31 Exultent & lætentur qui volunt iustitiam meam: * & dicant semper, magnificetur Dominus, qui volunt pacem serui eius.*

31 Illi autem qui amant meam innocentiam, & quibus beneplacitum est in mea iustitia, fac Domine vt exultent & lætentur: & qui volunt pacem ac salutem serui tui,* fac Domine vt semper dicere possint: Dominus, qui iustorum rationem habet, eósque ab impijs liberat, ab omnibus magnus reputetur, magnificeq. prædicetur ob suã bonitatẽ & iustitiam.

*32 Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam, * tota die laudem tuam.*

32 Hæc vbi mi Domine præstiteris, lingua mea ex meditabundo corde loquetur, & assiduè prædicabit iustitiam tuam, quam in me exhibuisti, respondendo promissis tuis, & iniustè oppressum vindicando: * iugiter lingua mea voluet & personabit laudem tuam.

ANNOTATIONES.

1

a DOMINE QVIS SIMILIS TIBI?]Græca nunc habent per geminationem: Domine, domine, quis similis tibi? At Hebræa tantum habent: Domine quis similis tibi, sicut & diuus Augustinus habet, vt ne quis putet addendum secundũ Domine.

2

INDVEBAR CILICIO.]Plerique sic intelli- b
gunt hunc locum, vt hanc humiliationem intelligatur propheta assumpsisse pro seipso, ad deprecãdam scilicet molestiam quam patiebatur. Verùm ex Hebræis patet accipiẽdum de humiliatione, quã assumpsit

assumpsit pro inimicis suis quorum, malitiam miseratus est. Nam illa habent: ego autem in infirmitate eorum, &c. Pro cilicio, Hebræis est שק Sac, & Græcis σάκκον, vt mirum sit Latinum potius vertisse cilicium quàm saccum.

c ET ORATIO MEA IN SINV MEO CONVERTETVR. Magis vertendum fuerat, in sinum, cùm construatur cum verbo motus ad locum, & Græcis sit, εἰς κόλπον μοῦ, sicut & Hebræis est, ad sinum meum. Cùm autem variè admodum hæc oratio à diuersis accipiatur, præter intelligentiam in paraphrasi indicatam, iuxta quam verbum, convertetur, pro optatiuo, conuertatur, oportet exponere. potest & sic accipi, vt significetur, orationem iusti pro impiis fusam, etsi à Deo, ad quem mittitur, non redeat cum fructu ad ipsos impios, sed frustra, quod ad ipsos attinet, emissa sit: redituram tamen cum fructu ad ipsum qui orat, quod ille percepturus sit Dei beneficia, quemadmodum Dominus in euangelio dicit: Pacem domui indignæ imprecatam rediturum ad eos qui eam imprecati sunt. Sunt qui vertunt: Et precatio mea super sinum meum versa est: intelligúntque simili ratione istud dici, quasi Latinis dicitur, gaudere in sinu, is qui arcano & interiore gaudio contentus est. Ita enim in sinu flere & precari aptè dicetur, qui suas lacrymas & preces in aëra non spargit ad captandum hominum gratiam, sed contentus vno Deo teste, affectus suos apud se continet. Itaque sensus erit: orationem meam apud me iterabam, & frequenter repetebam.

d QVASI PROXIMVM, &c. Quidam etiam Græci codicis habent accusatiuos, verum emendatiores habent datiuos ὡς πλησίον, ὡς ἀδελφῷ ἡμετέρῳ, &c. vbi πλησίον, aduerbium est positum loco datiui, quod fortassis imposuit interpreti. Paraphrasis autem indicat duobus modis orationi incommoditati subueniri posse, vt aut subintelligatur ad accusatiuos præpositio, ad, aut accusatiui per antiptosin accipiantur positi pro datiuis.

e ANNVVNT OCVLIS. Plerique nutum hunc oculorum accipiunt, vt sit signum gaudij, quo inimici sese mutuò in malis alterius concitarunt, ad gaudendum & ridendum. Verum aliâs hæc oratio in scripturis accipi solet, pro eo quod est, fraudulenter cum aliquo pacem simulare. vt Prouerb. 6. homo apostata, vir inutilis, graditur ore peruerso, annuit oculis, terit pede, prauo corde machinatur malum. & Prouerb. 10. Qui annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labiis verberabitur. Vbi quem intelligat annuere oculo, patet ex præcedenti versu: Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit. Videtur igitur annuenti oculo, opponere ei qui ambulat simpliciter. Et manifestius Ecclesiastici 27. Annuens oculo fabricat iniqua, & nemo eum abijciet. In conspectu oculorum tuorum condulcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum, &c.

ET IN IRACVNDIA TERRAE LOQVENTES. Apud Græcos non sunt hæ duæ dictiones, terræ loquentes: sed tantum habent, Et in ira dolos cogitabant. Vnde & Augustinus legit, Et super iram dolosè cogitabant. Non sunt tamen hæc verba delenda, quia eis respondent quædam in Hebræis. Quæ sic vertit Diuus Hieronymus: Et in rapina terræ verba fraudulenta concinnant. f

EVGE EVGE. Apud Hebræos ponitur interiectio. heah heah, pro qua Latini dicunt, vah vah. quod diligenter notandum est. nam ea interiectione vsi sunt Scribæ & Pharisæi, gloriantes contra Christum in cruce pendentem. g

NEC DICANT, DEVORAVIMVS EVM. Vera lectio est, deuorauimus, non, vt multi legunt, deuorabimus. Græcis enim est κατεπίομεν. Vnde & Augustinus legit, absorbuimus eum. h

QVI MALIGNA LOQVVNTVR. Græca habent μεγαλοῤῥημονοῦντες, hoc est, magna loquêtes, & Hebræa habent, qui magnificantur super me. Vnde omnino certum est vitio scriptoris alicuius in codicibus nostris legi, maligna, pro magna. Certè Psalterium Romanum habet, magna. Sic & codices Latini iam impressi ex codicibus antiquissimis scriptis. Participium enim hoc loco positum deriuatur ab eo verbo quod mox Psal. 37. vertit, super me magna locuti sunt. i

In finem seruo Domini Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. XXXV.

Committit hoc Psalmo inter se propheta duas res diuersissimas, impiorum scilicet peruersitatem, & Dei effusissimam in omnia bonitatem, quæ suo contrario comparata magis elucescit. Itaque primum describit cogitationes & facta impiorum: deinde summopere admiratur Dei in omnia bonitatem, quam etiam impiis non claudit, quamuis eorum impietas maxima sit. Postea canit, quomodo eam peculiari ratione præ aliis percipiant electi in Deo sperantes, & orat vt Deus se agnoscentibus prolixius benefaciat, ipsósque tueatur à violentia sceleratorum, quorum simul casum & interitum prædicit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Dixit iniustus vt delinquat in semetipso: * non est timor Dei ante oculos eius.*

VIR iniquus in corde suo cogitauit vt peccaret, ex electione & pro posito iniqua agere decreuit, semper aut crebrò secum voluens quomodo iniquitatem suam perpetret: * idque ideo: quia ante oculos mentis eius non versatur timor Dei, non cogitat Deum sibi metuendum esse, quem aut non esse sibi persuadet, aut non habere rationem humanorum actuum, & proinde non vindicaturum hominum peccata cogitat. PSAL. 35

*2 † Quoniam dolosè egit in conspectu eius: * vt inueniatur iniquitas eius ad odium.*

2 Et quidem nullo eum Dei timore teneri hinc patet, quoniam coram Deo, qui omnia videt, non veritus est dolosè agere cum proximo suo, † Sed & secum dolosè egit: dum simulat se quærere Deum, eique velle placere: verum non ex animo, nec verè, * ita à vt Deo deprehendatur iniquitas eius odio extremo esse digna.

*3 Verba oris eius iniquitas & dolus, * noluit intelligere vt bene ageret.*

3 Quicquid loquitur, iniquitate & fraude plenum est: non solum ignorauit bene agere, * sed etiam noluit habere intelligentiam ad bene agendum, spernens quemuis monitorem & eruditorem, ac mentem suam à confide a

consideratione iustitiæ & veritatis auertens.

*4 Iniquitatem meditatus est in cubili suo: * astitit omni viæ non bonæ, malitiam autem nõ odiuit.*

4 Noctu in lecto suo, cùm animus vacans ad se redire merito deberet, tempúsque admonet cogitare meliora, ipse contrà secum cogitat, quomodo interdiu quouisque afficiat iniuria: * astitit omnibus institutis non bonis, paratus ea sequi & peragere, nullũ malitiæ genus auersatur.

*5 † Domine in cælo misericordia tua: * & veritas tua vsque ad nubes.*

5 Cùm autem tanta sit in hominibus improbitas, infinitis tamen partibus amplior est bonitas tua Domine, quæ collata cum hominum malitia maximè relucet, & eo quidem magis, quod eam etiam impijs communem facis, quos & multis afficis beneficijs, & lenitate summa ad pœnitentiam toleras, quæ certè tua bonitas contra impiorum iniquitatem me summopere consolatur. † Tua etiam domine misericordia lógissimè latissiméque patet, ita vt ab infimis terris vsque in cœlum pertingat, nec aliquid cœlorum ambitu contineatur, quod non sit benignitatis tuæ particeps: * fidelitas tua promissis & proposito tuo constanter respondens a terris vsque ad nubes protenditur diffusa super omnia. † Altior etiam est tua bonitas & constantia, quàm vt ab hominibus comprehendi valeat.

*6 Iustitia tua sicut montes Dei, * iudicia tua abyssus multa.*

6 Iustitia tua æquat, imo superat montes excelsissimos, incomprehensibilis ab hominibus, * iudicia tua, secundũ quæ cuncta dispensas, adeo sunt profunda, & inscrutabilia, vt ab humano intellectu penetrari nequeant, quemadmodum immensa aquarum profunditas, cuius fundus cognosci non potest. d

7 † Homines & iumenta saluabis Domine:

7 Tu domine tua bonitate homines simul & pecora, bonos simul & malos seruas & sustentas, vitam, victum, & sanitatem eis suppeditans, & cõtinua generatione hominum & bestiarum omnium species conseruans. † Tu etiam secundum immensam tuam, & occulta tua iudicia, non eos tantum æterna salute saluabis, qui vt vetè homines rationabiliter viuũt, sed & eos qui rationis expertes irrationabilium instar degunt, non Iudæos tantum, sed & Gẽtiles idololatras saluos facies. * Propter quod merito exclamare libet: O quantum Deus misericordiam tuam multiplicasti, quam in omnes effudisti, homines simul & pecora, bonos simul & malos, ò quàm multam & magnam fecisti eam a nobis haberi.

** quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus*

8 Filij autem hominum in tegmine alarum tuarum sperabunt.

8 Propter quam tuam immensam bonitatem homines, soli ratione præditi inter omnia animalia, sese summa fiducia committent tuæ tutelæ, spémque suam constituent in protectione tua, qua eos ita foueas, & custodias, vt sub vmbra alarum matris, pulli diligenter fouentur & custodiuntur.

*9 Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ: * & torrente voluptatis tuæ potabis eos.*

9 Hoc qui fecerint, non modo temporaria huius vitæ salute communi hominibus cum brutis donabuntur, sed etiam in præsenti sæculo gustum quendam cœlestium bonorum percipient, per spiritum tuum sanctum diffusum in cordibus eorum, * cuius spiritalibus donis quasi riuulis quibusdam è pleno tuo flumine deriuatis, varias menti voluptates afferentibus, tum eorum mentem ita potabis & reficies, vt nihil mundanarum rerum magnopere concupiscant aut requirant. Verum in futuro sæculo cùm in cœlestem tuam domum recepti fuerint, iam verè abundantissima omnium bonorum cœlestium plenitudine saturabuntur, & inebriabuntur, tunc fruitione & visione perfecta, quasi pleno flumine cum impetu indesinenter fluente, secúmque iugi fluxu varias nouásque semper adducente delitias ita eos potabis & reficies, vt omnium malorum obliti & expertes, nihil omnino amplius desiderẽt, nec fiant in æternum, semper saturi sine fastidio.

*10 Quoniam apud te est fons vitæ, * & in lumine tuo videbimus lumen.*

10 Non enim in hoc mundo, sed apud te in cœlesti tua habitatione est fons vitæ veræ, vitæ scilicet perennis & fœlicis. Nam ea quam hic viuimus in terris vita, non tam vita, quam mors quædam continua est. Tu ipse fons es & origo vitæ veræ, ex quo quidem nunc profluit sperantibus in te vita spiritus & mentis. Verum cum eis ex hoc mundo liberatis dabitur apud te agere in domo tua, tũ ex fonte tuo augustissimo haurient vitam sempiternam, quæ cùm fœlicissima sit futura, perpetuam satietatem ac voluptatem afferat eis necesse est. * Tunc certè nos quotquot hic in te speramus, per lumen tuum, quod à te diffundes super nos depulsis omnibus huius mundi tenebris, clarè perspicuéq; videbimus verum lumen, quod nullas omnino patitur tenebras, tunc clarissimam pulcherrimamque summi boni faciem coram intuebimur, tunc liberati ab omnibus afflictionum tenebris fœlicitatem veram & solidam consequemur. In lumine enim solari huius mundi, aut lumine mundanæ sapientiæ non cernitur verum ac purum lumen, sed tantum per lucem tuam diuinam, quæ mentibus piorum etiam hic in terris suos radios infundens, lumen verum videre eos facit, sed per speculum & in ænigmate,

10 Pretende domine misericordiam tuam scientibus te,et iustitiam tuam his qui recto sunt corde.

*11 Non veniat mihi pes superbiæ: * & manus peccatoris non moueat me,*

12 Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem:

** expulsi sunt, nec potuerũt stare.*

ænigmate, & quasi per caliginem, & nubes.
10 Interim Domine, dum in hac vita misera fragilique versamur, mi- e
sericordiam tuam & iustitiam, quam omnibus exhibes, extende, proli-
xiusque ac profluentius exhibe ijs qui te verè agnoscunt, quique recto
sunt corde.
11 Ne quæso Domine sinas vt perueniat vsque adme pedibus suis su-
perbus, nec me eius violentia opprimat,* nec sinas vt me loco meo mo-
ueat, aut deijciat impiorum ferox manus & potestas. f
12 Redundant enim iam omnia superbis & violentis hominibus, qui
contemptis Domini mandatis, non verentur insontes obruere. Verum quàm volent crudeliter molestẽt bonos, en locum aspicio, vbi iam iámque è fœlicitatis & dignitatis suæ statu cadent: * expellentur, nec poterunt vlla ratione consistere, deiecti à conspectu Dei in tenebras extremas.

ANNOTATIONES.

a VT INVENIATVR, &c.) Græca habent infinitiuos actiuos, εὑρεῖν τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ, καὶ μισῆσαι, hoc est, vt inueniret iniquitaté eius vel suam, & odisset. Quæ lectio etsi in eo sensu accipi posset, quem habet paraphrasis, si suppositum verborum accipiatur, Deus, & legatur, iniquitatem eius. Augu. tamen, qui legit: vt inueniret iniquitatem suam, & odiret: intelligit peccatorẽ dolosè egisse hac in re, vt scilicet ipse peccator inueniret iniquitaté propriã, & deinde eam odiret, hoc est, non ex animo, nec simpliciter inquisiuisse iniquitatem suam, vt inuentam odiret, sed in ea re fallaciter sese gessisse, quandoquidem inuentam iniquitatem non odire, sed excusare studuit. Ita etiam ferè Euthymius Græcus interpres. In quo sensu etiam nostra lectio accipi potest, si intelligatur impium dolosè agere in eo, vt à se deprehendatur iniquitas eius. At sensus paraphrasis magis conuenit cum Hebræo, & cum his quæ sequuntur.

b SICVT MONTES DEI.] Montes Dei phrasi Hebraica vocat montes altissimos. Nam quicquid eximium, magnum & præstans est, id Hebræi dicũt esse Dei. Sic postea dici cedros Dei.

c QVEMADMODVM MVLTIPLICASTI.] Pro, quemadmodum, vel, vt legit D. Augustinus, sicut, Græcis est ὡς, quæ dictio etsi sit sæpe particula comparationis, est tamen etiam sæpe particula admirationis, idem valens quod quàm, vel quantum. Atque hoc modo accipiendam patet ex Hebræis, vnde apud nos, quemadmodum, pro quantum est accipiendum admiratiuè positum.

d INEBRIABVNTVR, &c.] Hos duos versus plerique in iustis impleri intelligunt in præsenti vita. Verùm quoniam dicit: apud te est fons vitæ: per quod satis significare videtur, quod vitam illi demũ percipient, quos Deo adesse contigerit: & dicit, videbimus lumen: magis hæc referenda videntur ad statum futuri sæculi. Certè non satis propriè aut non perfectè, inebriati dicũtur sancti in hac vita, quibus hic esurientibus & sitientibus promittit saluator saturitatem, vtique in futura vita. Et quod dicitur Isaiæ 49. de fidelibus: Non esurient, neque sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator eorũ reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos: Ioannes in Apocalypsi in futura vita impleri interpretatur. Apocalyp. 7.

e PRAETENDE DOMINE MISERICORDIAM TVAM,] Dictionem, Domine, nec Græca habent, nec Hebræa, nec Augustinus, nec scripta pleraque. Prætendere autem, hic non est positum pro prætexere, quod fere nobis significat, sed pro exhibere. Nam & hoc significat, aut potius pro protendere. Nam id magis significat dictio Græca παράτεινον, quam Euthymius interpretatur pro in longum tempus extendere, & Hebræa dictio significat trahere & protrahere.

f IBI CECIDERVNT. Græca habent, omnes qui operantur iniquitatem, quomodo & Augustinus legit. At Hebræa non habent, omnes, vt ne quis addẽdum putet, quanquam ad rem parum faciat. Intelligũt autem multi: Ibi, hoc est, per superbiam ceciderunt omnes peccatores, &c. Sic Augustinus lib. de spiritu & litera cap. 7. vbi etiã legit, non moueant me. Campensis: In ipso conatu collapsi sunt qui perpetrare iniqua conabantur. Verum sensus paraphrasis præferendus videtur, vt verba præteriti temporis prophetice accipiantur pro futuris: & Propheta quasi digito ostendat impiorum ruinam, licet sit adhuc abscondita, quo certius ad bene sperandum se suósq; animet. In hunc sensum etiam Euthymius.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. XXXVI.

QVoniam infirmi homines, cum vident florere impios solent mirum in modum turbari, & nonnunquam cogitare, Deũ nullam habere rerum humanarum curam, ac proinde prouocari ad imitandum malos, deserta virtutis via, ideo hos in isto Psalmo admonet Propheta ne eos vrat malorum prosperitas, vt ob eam neque de diuina diffidant prouidentia, neque ad imitationem malorum prouocentur: sed in pietatis studio strenuè pergant, Deo se totos committentes, eo quòd timentibus Deum, & in illum sperantibus omnia tandem optime sint cessura, vereq; fœlices tales sint futuri: impij autem vtcunque ad tempus florere videantur, tandem excindendi sint, & penitus delendi. Quod autem Propheta copiam bonorum terrenorum, fœlicitatem huius vitæ & possessionem terræ promittit iustitiæ studiosis, aduertendum est priscis hominibus qui de futuris bonis non perinde docti fuere plura de successu rerum præsentis vitæ promissa, quàm sanctis noui testamenti. Quibus tamen & ipsis in euangelio saluator copiam bonorum quæ vita præsens requirit, & possessionem terræ pollicetur. Siquidem vetat solicitos esse de victu & vestitu, mansuetis terræ possessionem, derelinquentibus omnia propter se centuplum etiam in hoc sæculo recepturos promittit. Pietatem enim colentibus vt plurimum dat Deus cum laudem etiam in hoc sæculo vitam degere, suppeditans quantum satis est, hoc est, quantum desiderent, faciens eos præsentibus

prasentibus contentos, liberum animum ad utendum concessis tribuens, qui soli proprio iure ac faeliciter & quiete terram inhabitant iusti & totum mundum possident, qui illis totus usui est et voluptati: communi tamen tempore quidem sunt Lazari à Deo in singulare exemplum tolerantiæ, & ad sublimiorem rationem illustrandi nomen Dei deliciis, quos etiam ad mendicitatem, & summam inopiam redigi Dominus permittit. Verum hos quo in terrenis bonis minus datum fuerit, eo amplius in spiritualibus & cœlestibus bonis accipiunt. Nec propter hos falsa sunt ea scriptura, quæ rerum copiam & sufficientiam pollicentur iustis, cum ea scriptura non quid semper sed quid ut in plurimum futurum sit, significare velint. Deinde terrenorum bonorum promissio terrenos homines manu ducere studet ad cogitanda bona alia veriora, quarum illa umbra quadam sunt. Hæc autem verissima bona ac præcipua bona sunt, ita præcipuè in scripturis iustis promissa accipere debemus, quibus quoniã nemo iustus frustratur, an est etiam illa scriptura verè complentur, qui etiam per spiritualium bonorum participationem omnium terrenorum bonorum totiusque mundi domini efficiuntur. Non enim fallitur, qui pro terrenis bonis sibi promissis accipit cœlestia & spiritualia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Noli æmulari in malignantibus,

TV quisquis iustitiæ studes, & veram solidamque quæris fœlicitatem noli in iram & indignationem concitari, cum videris sceleratorum in hoc mundo prosperitatem: noli ex ea re sic conturbari, vt cogites Deum humana nec scire, nec dispensare, ac proinde ad imitandum malos prouoceris, * sed nec inuidiæ zelo contra facientes iniquitatem commouearis ob eorum fœlicitatem. PSAL. 36 a

** neque zelaueris facientes iniquitatem.*

2 Quoniam sicut fœnum velociter arescent:

** & quemadmodum olera herbarum cito decident.*

2 Non enim solida est eorum fœlicitas, sed fluxa, caduca & fallax, quoniam sicut virens gramen mox suam perdit viriditatem, & per resecationem aut solis ardorem subito arescit: ita & ipsi, quanquam in hoc mundo florere conspiciantur, citius opinione suo priuabuntur virore, * & quemadmodum viuæ, virentésque herbæ subito flaccescunt, ita & ipsi à suo ornatu & fœlicitate cito decident.

3 Spera in Domino,

** & fac bonitatem & pasceris in diuitijs eius.*

3 Tu itaque noli ad illorum imitationem sperare in fluxis huius mundi rebus, nec cum illis iniquitati te addicere, sed spem tuam ante omnia in Dominum constitue, illi te totum committens, qui solus potest solidam fœlicitatem præstare, * sperans autem in domino, non sis otiosus, sed fac constanter quod bonum est: hoc vnum sollicitè cura, vbi te domino commiseris, vt virtuti incumbas, de reliquis securus: quæ si feceris pacificè & fœliciter habitabis in terra rerum omnium Dominus, & suauiter reficieris in diuitibus terræ prouentibus, quos illa tibi fideliter & certò suppeditabit.

4 Delectare in Domino:

** & dabit tibi petitiones cordis tui.*

4 Ne autem te conturbet impiorum prosperitas, oblecta teipsum non in vanis huius mundi bonis, sed in bonitate Domini, quæ vt in omnibus relucet creaturis, ita maximè patata est sperantibus in eum. * Quod si sic te Dei bonitate oblectaueris, dabit tibi dominus per suam bonitatem quicquid desideraueris cor tuum. Iam enim nihil desiderare poteris, nisi quod illi, quem amas, gratum esse putaueris.

5 Reuela domino viam tuam, & spera in eo:

** & ipse faciet.*

5 Propone deuotis precibus Deo institutum tuum, & omnem rerum tuarum statum illi commenda, & spera in eo. * Id si feceris, ipse de te, tuisque omnibus rebus faciet quæ conducunt. Si aliquibus malis affligeris, quibus te eximere nequeas, Deo committe, & tota fiducia pende ab illo, & ipse faciet fœliciorem malorum euentum, quam vel desiderare poteris. Si quid ex Dei voluntate agere institueris, illius prouidentiæ ac bonitati tam opus quàm finem operis commenda, & ipse ad optatum terminum institutum tuum perducet: non quod otiosum te esse velim, aut nihil teipsum agere, sed quod de rerum tuarum euentu nolim superflua te cura macerari.

6 Et educet quasi lumen iustitiam tuam.

** & iudicium tuum tanquam meridiem:*

** subditus esto Domino.*

** & ora eum.*

6 Quod si te sic totum illi commiseris, ipse iustitiam tuam, etsi ad tempus incognitam, & impiorum vel fœlicitate vel persecutione obscuratam, tandem è tenebris educet, vt quasi lumen solis ab omnibus clarè conspiciatur, * & æquitatem tuam, ac vitæ rationem ex recto rationis iudicio institutam tam claram faciet, quàm est meridies. Vltione enim de sceleratis qui florere videntur sumpta, suum erga te declarabit fauorem, cum dignissimos innocentiæ tuæ fructus percipies, & id quidem vel in hac vita, vel in futura * Tu itaque subde teipsum Domino, sub potenti manu eius tete humilians, patientérque ferens si quid aduersi immiserit, nec in corde tuo illi obmurmures, * & constanter illum ora, vt se in huius vitæ malis confirmet, vtque tuarum rerum rationem habeat. b

7 Noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias.

7 Sic autem rerum tuarum securus, nihil moreris aliorum successus, neque ad tristitiam aut iram concitaris, cum videris impium aliquem facientem iniustitias, fœlicem habere rerum suarum successum.

8 Desine ab ira, & derelinque furorem

8 Et quoniam difficulter sibi ab huiusmodi conturbatione temperant etiam iustissimi, iterum atque iterum eandem inculco. Cum videris impios secunda vti fortuna, cessa ab ira, & derelinque furorem, vt neque ex inuidentia fœlicitatis eorum, neque ex indignatione con-

tra diui

tra diuinam prouidentiam intra te irascaris: quod si autem omnino tibi
temperare non possis, quin super eorum prosperitate commouearis, eo
quòd videas in iacturam pietatis & gloriæ Dei eam cedere, * tamen ca-
ue ne ita irriteris, vt illorum exemplo ad perpetranda eadem scelera
animum adducas, aut altero præuaricationis genere pecces, & malefa-
cias, proximis scilicet inuidendo, & diuinam prouidentiam calumnian
do, viámque virtutis fastidiendo.

** noli emulari, vt maligne-
ris.*

*9 Quoniã qui malignan-
tur, exterminabuntur:
* sustinentes autem domi-
nũ ipsi hæreditabunt terrã.*

9 Caue, inquam, ne æmulando etiam ipse malignè agas, quoniam qui
malè agunt, à Deo excindentur, ante tempus auferentur è terra sublati,
in æternas miserias præcipitabuntur: * qui autẽ patienter Dominũ expe
ctant, ipsi velut hæreditario iure possidebunt terram, plerumque quidẽ
etiã hãc præsentem, in qua longa fœliciq́ue vita à Deo donabuntur: sem
per autem cœlestem terram viuentium, quam perpetua possessione
cum summa tranquillitate obtinebunt.

*10 Et adhuc pusillum, &
non erit peccator:
* & quæres locum eius, &
non inuenies.*

10 Et ne te mora affligat a in impiorum vindicta, ecce perbreui excin-
dentur, à Deo impij. Post pusillum enim temporis, quo sua longanimita-
te Deus impios tolerat, videbis impium per mortem sublatum amplius
non esse; * adhuc eum requires inter homines, & ecce citius opinione
tua sublatus erit, non inuenies eum. Adeóq; radicitus euelletur è terra,
vt etiamsi requisieris aliquid veteris pompæ, nihil reliquum inuenturus
sis, eo quod nullę vel prolium vel diuitiarum reliquiæ supersint.

*11 Mansueti autem hære-
ditabunt terram:
* & delectabuntur in mul-
titudine pacis.* e

11 Contrà verò mansueti, qui patienter etiam iniquorum ferunt pro-
speritatem & iniurias, & quicquid illis immittitur à Deo cui se consecra
runt, ipse hæreditario ac præcipuo iure possidebunt terram, * & in mul-
ta pace & tranquillitate potissimum conscientiæ suæ sese oblectabunt
suauissimè. Atque id quidem plerumque illis dabitur in præsenti terra,
vt in ea longo tempore viuant in altissima pace & requie animarum sua-
rum, quam inueniunt soli mites & humiles corde: cùm contrà impiis
etiam in summa prosperitate nulla pax esse possit, sed mira semper ad-
sit animi & omnium actionum perturbatio. Semper autem hæreditare
terram, & in multitudine pacis deliciari dabitur mansuetis in futura vi-
ta, in qua tranquillissimè viuent in sempiternum, nacti solidam & incon
cussam pacem.

*12 Obseruabit peccator iu-
stum. * & stridebit super
eum dentibus suis.*

12 Peccator obseruabit Iustum, occasionem & opportunitatem quæ-
rens perdendi eum: * & præ nimia ira in illum concepta frendebit den-
tibus suis super eum, grauia illi minitans, & inferre cupiens.

*13 Dominus autem irride-
bit eum.
* quoniam prospicit, quia
veniet dies eius.*

13 Verũ vbi id contigerit, sicut frequenter fit, Dominus è cœlo prospi-
ciens super filios hominũ, more irridentis aliquẽ se habebit erga impiũ.
pro nihilo enim eũ ducet, videns eum conari impossibilia, sibiq; noxia.
* ipse enim prænouit mox aduentum tempus quo ipse peribit.

*14 Gladium euaginaue-
runt peccatores, * intende-
runt arcum suum.*

14 Imo si etiam contigerit, iniquos iamiam paratos esse ad perdendum
iustos, & iam euaginatũ tenere gladium, * arcúmque suum intendisse.

*15 Vt decipiant pauperem
& inopem, * vt trucident re
ctos corde.*

15 Vt suis insidijs capiant, captúmque suo statu deijciant insontem, e
humano auxilio destitutum, * captósque innocentes paratis armis
mox occidant.

*16 Gladius eorum intret
in corda ipsorum:
* & arcus eorum confringa
tur,*

16 Id, inquam, cùm vsuuenerit, nihil iustis eorum molimina nocebũt,
sed contra gladius, quem contra innocentem euaginauerunt, intrabit
in corda ipsorum, * arcus eorum confringetur. Malum, quod aliis infer-
re parauerunt, in ipsorum caput redibit, visque eorum ac potestas, qua
bonis nocere cogitauerunt, frangetur impedita à Deo ne bonos lædat,
sed in propriam ipsorum perniciem retorqueatur: quemadmodum ar-
cus qui confringitur, non eum in quem paratus est, sed frequenter eum
à quo paratus est, lædit.

*17 Melius est modicum
iusto, * super diuitias pec-
catorum multas.*

17 Melius est iusto homini modicum id, quod cum iustitia partũ pos-
sidet, * quàm multæ diuitiæ, quomodo eas habent peccatores, per iniu-
stitiam scilicet coaceruatas. Melius, inquam, est, tũ quia hoc ipsum mo-
dicum illi sufficientius est, qui præter naturæ paucissimis contentæ ne-
cessitatem nihil requirit: tum quia iucundius ac securius illud possidet,
& cum maiori suauitate eo fruitur & reficitur, quàm peccatores diuitia-
rum suarũ abundantia. Deniq; quia hoc ipsum modicũ iustè partũ, quo
contentus viuit ei seruabitur, & à Deo mirum in modum augebitur, sal-
tem in futura vita, cum contrà impiorum opes ilico euanescant.

*18 Quoniam brachia pec-
catorum conterentur,
* confirmat autem iustos
Dominus.*

18 Quoniam robur facultatem, quibus ad tempus potentes sunt pec-
catores, mox à Deo consumetur, * iustos autem sic Dominus confirmat
& sustentat, vt impij illis præualere nequeant.

*19 † Nouit Dominus dies
immaculatorum:*

19 Curam singularem gerit Dominus dierum & vitæ eorum, qui si-
ne macula cõuersari student, † & quasi descriptum habet in notitia suæ d
prædestinationis numerum dierum quibus victuri sunt super terram,
quem proinde numerum nulla humana potentia anteuertere poterit:
* & hæ

** & hereditas eorum in æternum erit.*

* & hęreditas eorum à nullo eis auferri poterit, sed perpetua eis erit. Nam cum ablata eis fuerit temporalis terræ possessio, æternæ vitæ hæreditatem, quæ propria illorum hæreditas est, obtinebunt.

20 † Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur

** quia peccatores peribunt*

20 Non pudefient sancti, ita vt spe sua & ope Dei expectata frustrētur quando aduersa tempora incident, & in tempore famis, alijs fame laborantibus, ipsi saturabuntur à Deo: qui cum eos diligat, & cognoscat quid eis opus sit, nihil eis deesse sustinebit. † In tempore etiam nouissimi iudicij summè calamitoso non confundentur simul cum impiis: & in tempore illo, quo æterna fame impij cruciabuntur, ipsi perpetuo saciabuntur, non enim sinet perire iustos suos Deus, * sed peccatores ab eo dispergentur, priuati terrena hac fœlicitate, & in æternas miserias deiecti.

21 Inimici verò Domini mox vt honorificati fuerint & exaltati:

** deficientes quemadmodum fumus deficient.*

21 Ita quidam cum iustis aget Deus, vt dixi: At vero inimici Domini post paulùlum quàm in hoc mundo honorificati fuerint, & exaltati, * subito ac penitus deficient in modum fumi, nullum relinquentes gloriæ suæ vestigium.

22 Mutuatur peccator, & non soluet:

** iustus autem miseretur & tribuet.*

22 Frequenter contingit, vt peccator mutuo accipiat, nec postea soluat quod mutuo accepit, propter nimiam scilicet vel egestatem vel auaritiam. Tanta frequenter peccatoris est egestas, vt nec debita reddere valeat. Tanta auaritia, vt non solum non impartiatur propria, sed nec aliena reddere velit. * At contrà iustus ita subinde necessariis vitæ abundat, támque est ad participandum aliis etiam modicum quod habet liberalis, vt misericordia motus vltro etiam tribuat eis qui opus habent.

23 Quia benedicentes ei hereditabunt terram:

** maledicentes autem ei disperibunt.*

23 Et certè tam charus Deo est iustus, vt qui ei bona precati fuerint, simul cum eo sint possessuri terram: multo magis qui ei benefecerint: * qui verò maledicunt ei, peribunt de terra.

*24 Apud Dominũ gressus hominis dirigentur: * & viam eius volet.*

24 A Domino gressus huiusmodi hominis iusti dirigentur, Dominus faciet vt gressus eius in recta virtutis via instituantur, & vt quicquid facere instituerit, prosperè succedat: * & opera eius grata habebit ac beneplacita, suo fauore ea prosequens.

25 Cum ceciderit non collidetur,

** quia dominus supponit manum suam.*

25 Cum per infortunium aliquod à pristino statu ceciderit, & aduersam inciderit fortunam (vt nihil est stabile in hoc mundo) aut cum per humanam fragilitatem in aliquod peccatum prolapsus fuerit (siquidem septies in die cadit iustus) non conteretur, nec peribit, * quia Dominus illum præseruat ad modum eius qui manum cadenti supponit, siue vt casum frangat, siue vt collapsum a casu eleuet. Ita enim Dominus sua potentia ac cura, quasi manu supposita, iustum præseruat, vt nec infortunio, nec peccato succumbat & pereat, sed in pristinum mox statum restituatur.

*26 Iunior fui, etenim senui, & non vidi iustu. n: * nec semen eius quærens panem.*

26 Iuuenis fui, & iam senex effectus sum, nec tanto vitæ meæ spatio vidi iustum aliquem à Deo derelictum, vt non ei vitæ necessaria suppeditaret: * nec semen iusti vidi vnquam mendicare, vt aut inopia victus, saltem diuturna, aut extrema, laboraret, aut alimenta necessaria requireret, quæ non vel tandem inueniret.

*27 Tota die miseretur, & commodat: * & semen ipsius in benedictione erit.*

27 Immo verò habet potius iustus vnde assiduè aliorum indigentiæ succurrat, & nunc quidem misericordia motus sua gratis donat, nunc sine fœnore mutuo dat, * propter puod etiam posteris illius à Deo benefiet, qui propter paternam pietatem & temporalibus & spiritualibus beneficiis eos cumulabit.

*28 Declina a malo, & fac bonum. * & inhabita in seculum seculi.*

28 Itaque declina ab omni malo, & fac quod bonum est, * & habitabis imperpetuum. Nam & in hoc sæculo diu fœliciterque viues, & ex hoc mundo in perpetuam cœlorum habitationem commigrabis.

29 Quia dominus amat iudicium, & non derelinquet sanctos suos:

** in æternum conseruabuntur.*

29 Dominus enim amat quod æquum est, propter quod nunquam derelinquet sanctos suos æquitati studentes, * sed in æternum ab eo custodientur ab omni malo.

*30 Iniusti punientur. * & semen impiorum peribit.*

30 Iniusti verò suæ impietatis pœnas luent, * & semen quod eorum impietatem secutum est, simul cum eis peribit, & è terra hac, ac sanctorum consortio exterminabitur.

*31 Iusti autem hereditabunt terram: * & inhabitabunt in sæculum sæculi super eam.*

31 Iusti autem proprio & hæreditario iure possidebunt terram, quietè ac læta conscientia eam incolentes: * & diutissimè ac imperpetuum habitabunt super eam. Vt in plurimum enim vsque ad consummatam ætatem viuent in ea longè fœlicius quàm impij, velut mare semper intranquilli, qui violenta frequenter morte intercepti non assequuntur senectam. Et ex imperfecta vitæ huius fœlicitate in cœlestem sustollentur, domini iam & possessores non terræ tantum, sed & cœli, & totius mundi effecti.

32 Os iusti meditabitur sapientiam:

** & lingua eius loquetur iudicium.*

32 Os iusti non, vt impiorum os, stultitiam ac vanitatem effutiet, sed loquetur sapientiæ verba, idque magno studio, & ex solicita cordis meditatione: * & lingua eius loquetur quod æquum est & iustum, cupiens

alios & docere,& ad ea quæ æquitatis sunt pertrahere.

33 Lex Dei eius in corde ipsius:

** & non supplantabuntur gressus eius.*

33 Ideo autem talia loquetur iustus, quia iugiter in corde suo reuoluit legem Dei,nihil potius cogitans quàm legem Dei probè cognoscere,& vitam iuxta eam instituere. Et quoniam in lege Dei iugiter meditatur secum,* ideo non continget eum supplantari,& prosterni ab aliquo in gressibus suis. Iugis enim diuinæ legis meditatio nó sinet eum in peccatum prolabi,aut prolapsum iacere in eo,vt ab hoste diabolo supplantetur. Et diuina custodia non sinet legis suæ studiosum à quocunque impio prosterni,aut quouis malo succumbere.

34 Obseruat peccator iustum, & quærit mortificare eum.*

34 Obseruat quidem impius iustum,quærens opprimendi oppportunam occasionem: & studiosè quærit occidere eum opportunitate inuenta.

35 Dominus autem non derelinquet eum in manibus eius:

** nec damnabit eum cum iudicabitur illi.*

35 Verùm Dominus non derelinquet eum potestati & violentiæ eius sed liberabit eum: * & cùm ab impio iustus iudicatus fuerit, tanquam impius ab eo cõdemnatus,mortique addictus, non vicissim illum Deus condemnabit, non etiam ipse eum tanquam impium habebit, aut vindicabit,nec permittet eum ab impio tanquam nocentem opprimi.

36 Expecta dominum,& custodi viam eius,

** & exaltabit te vt hereditate capias terram:*

** cùm perierint peccatores, videbis.*

36 Tu itaque, etiamsi impios ad tempus florere videas, & ab his aliquamdiu diuexeris,patienter expecta Dominum, & custodi constanter mandata eius,in quibus nos ambulare præcepit, * & certissimè suo tempore te omnibus inimicis tuis superiorem factum ita exaltabit, vt in hæreditatem & perpetuam possessionem accipias terram:* cúmque à Deo
subuertentur peccatores,tu securus,& cum voluptate, quam capies ex g
diuina iustitia,videbis eorum interitum.Certò enim perituri sunt impij, quod & ipsa experientia didici.

37 Vidi impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani.

37 Vidi enim impium in hoc mundo superexaltatum diuitiis & honoribus,& eleuatum sicut altissimas cedros Libani, qui tanquam arbor firmiter radicata,& sibi & aliis videbatur non facilè euerti posse.

38 Et transiui,& ecce non erat:quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

38 Et paulo post obiter pertransiui locum,in quo ille floruisset, & ecce non erat ibi,* quæsiui eum, nec me inquirente inueniri potuit locus eius inter homines.Euanuerat enim.

*39 Custodi innocentiam, & vide æquitatem, * quoniam sunt reliquiæ homini pacifico.*

39 Tu itaque impiorum fœlicitate transitoria nihil commotus,custodi vitæ integritatem,semperque attende ad æquitatem, vt eam in omnibus verbis & factis præstes:* quoniam homini, qui per iustitiam pacem cum omnibus sectatur, neminem lædens, sed omnibus benefaciens, quique in seipso pacem habet,nec variis passionibus inquietatur, huic, inquam, supererunt post hanc vitam, virtutis suæ reliquiæ splendidæ, pax scilicet, & vita fœlicissima, inperpetuum duratura.

40 Iniusti autem disperibunt simul: & reliquiæ impiorum interibunt.*

40 Iniusti autem omnes pariter disperibunt,* sed & reliquiæ eorum,
diuitiæ scilicet, gloria, prolesque speciosæ, ac reliqua interibunt, nec h
descendet cum eis gloria eorum.

41 Salus autem iustorum a Domino, & protector eorum in tempore tribulationis.*

41 Salus autem,quam iusti expectant,quæque,vt dixi eis, prouéniat, non à seipsis eis obueniet, sed a Domino, * qui est protector eorum in tempore tribulationis, vnde eorum salus solida erit & certa.

42 Et adiuuabit eos dominus,& liberabit eos,& eruet eos,a peccatoribus, & saluabit eos,quia sperauerũt in eo,*

42 Ipse auxiliabitur eis & liberabit.liberabit, inquam,eos à peccatoribus, * & salutem illis afferet,ob id quia spem suam posuerunt in eo.

ANNOTATIONES.

NOLI AEMVLARI.] Ex Græca lectione patet verbum, æmulari, hic non posse accipi in
a ea significatione deponentali, quam proprie habet apud Latinos, pro irasci scilicet aut indignari; est enim Græcis παραζηλοῦ,quod verbum in actiua significat prouocare ad æmulationem:in passiua,prouocari.in qua significatione hic ponitur. Vnde & verbum,æmulari, passiue debet accipi in ea significatione,quemadmodum in simili significatione accipitur actiue ad Rom.11. vt illos æmulentur: Porro æmulatio, quam significat verbum æmulari aut zelare,non potest accipi pro æmulatione imitationis, vt zelare facientes iniquitatem,sit imitari eos, quomodo multi intelligunt,quod quidem patet ex Hebræo, vbi verbum primo loco positum significat proprie irasci, secundum autem verbum nunquam significat imitari,sed bene inuidere,aut ad inuidiam & iram prouocari.

EDVCET TANQVAM, &c.] Per iustitiam & iudicium iusti,in paraphrasi intelligitur ratio.Potest
b etiã intelligi iusta eius causa & ius quod habet contra impios apud Deum,qui etsi ad tempus iustitiam causæ eius non declarat, tamen tandem eam manifestam & notam omnibus facit.

VT DECIPIANT.] Verbum Hebraicum significat deiicere,quod ipsum etiam significat dictio Græca καταβαλεῖν, quamuis ea etiam decipere significet,sed quæ significatio hic parum conuenit. Et di-
uus Augustinus legit, deiiciantur, sed & libri qui- c
dam antiqui nostri habent,deiiciant, vnde satis patet hanc esse veram lectionem. Annotauit autem Euthymius, verbum καταβαλεῖν,positum esse propter arcum: trucidare, autem verbum, propter gladium.Significat enim καταβάλλω,aliquando telis aliquem impetere & obruere.

NOVIT DOMINVS.] Græcis non est,dies,sed τὰς ὁδοὺς,hoc est, vias, quomodo & diuus Augustinus legit. Hebræis tamen apertè est dies, vt ne quis putet nostram lectionem ex Græcis esse corrigen-
dam. Videri potest Græca corrupta ex simili loco d
in Psalmo primo,vbi est, Nouit Dominus viam iustorum.

MVTVATVR PECCATOR.] Vera lectio est,mutuatur,non mutuabitur,per futurum,vt quidam

dam libri habent. Nam Græcis & Hebræis est verbum præsens, vnde & Augustinus legit, tenetatur. Sic & in secundo membro legendum est, non retribuet, sed tribuit: nam & hæc lectio reperitur in quibusdam nostris libris, eáque cum Hebræis & Græcis consentit. Imposuit quibusdam verbum futurum, soluet, vt ob id alia verba in futuro posuerint.

f APVD DOMINVM.) Rectius noster vertisset à Domino, cùm sit Græcis παρὰ κυρίου, non autem παρὰ κυρίῳ, quomodo noster legisse videtur. Et Hebræa habent, à Domino, quomodo legit D. Augustinus. In eodem versu lectionem veram esse, diligentur, & non singulare, dirigetur, docent tum Græca, tum Hebræa, quomodo & legit D. Augustinus.

g CVM PERIERINT.) Multi perperam legunt, & videbis, eùm nec in plerisque Latinis sit coniunctio, &, quæ sensui obest.

h INIVSTI, &c.) Dictionem, simul, non coniungendum cum sequentibus, vt multi faciũt, sed cum præcedentibus, vt significetur, iniustos simul, hoc est, omnes ad vnum perituros, patet manifestè ex originalibus tum Hebræis, tum Græcis.

Psalmus Dauid in rememoratione sabbati.

ARGVMENTVM PSALMI XXXVII.

PLerique existimant hunc Psalmum, sicut & Psalm. 8. qui cum eo eiusdem est principij, editum, cum ob adulterium & homicidium in grauem aliquem corporis morbum Dauid incidisset, quem ex hoc Psalmo suspicantur fuisse vicus aut fœmoræ qualis morbo vsque ad mortem ægrotauit rex Ezechias, quod' genus morbi inter maledicta legis continetur Deuteronom. 28. Alij verò sub metaphora morbi & ægritudinis corporalis, quam hoc Psalmo prætendit, intelligunt etiam ad literam Prophetam significare voluisse illa mala, & afflictiones quas foris & intus patiebatur propter peccata sua, cùm ab Absalone filio persecutionem sustineret, quemadmodum Isaias primo per ægritudinem corporalem & vulnera populi Israelitici afflictiones significantur. Itaque siue eum sæuiore morbo correptus esset, siue eum varijs ob admissa scelera malis affligeretur, hoc Psalmo Dei tam atrocem castigationem etsi peccatis suis debitam deprecatur, afflictionum intolerabilem vim, amicorum defectionem, inimicorum crudelitatem, suámque aduersus eos mansuetudinem miris affectibus exponit, demum opem Dei, cui sese penitus permittit, implorat. Cum autem in hoc quæ Dauid hic narrat de amicorum defectione, & de inimicorum malitia, suaq; in illos lenitate, Christi figuram gesserit, eadémq; Christo longè etiam perfectius competant, ideo plerique eam Psalmi partem de Christo interpretantur, de quo etiam quidam non male totum Psalmum intelligunt, vt accipiatur Christus hic deprecari flagella Dei patris, quæ ob peccata humani generis in se suscepta, atque ob id sua quodammodo effecta, patiebatur. Secundum moralem autem sensum Psalmus hic homini conuenit, qui propter commissam iniquitatem supra modum conturbatur, sentiens in se diuini iudicij horrorem, pungentes admodum malæ conscientiæ stimulos, mirabilem in corpore indispositionem, & motuum diuersorum tumultum, qui ob id diuinam iram cum gemitu cordis deprecatur. Iuxta quem sensum per amicos & proximos, angeli boni rectè intelliguntur, qui quoties nos peccare viderint, consistunt coram nobis tristes, & ob grauem peccatorum olentiam à nobis absistunt: vnde postmodum venientes maligni angeli nos, & in grauiores lapsus deducere student, in auribus nostris manes sermones clam inserentes, quibus cum beato Dauid aures sunt obstruendæ, Deiq; auxilium contra eos implorandum.

PARAPHRASIS EIVSDEM

Domine ne in furore tuo arguas me:

** neque in ira tua corripias me.*

TAnta quidem Domine peccata mea agnosco, vt maiora etiam quàm patior promeruerim, verùm mi Domine humiliter te quæso ne per seueritatem iustitiæ tuæ, quam certè commerui, me castiges: PSAL. 36. * neque grauissima vltione indignationis tuæ peccatis meis condignè me corripias, sed iuxta clementiam tuam moderare vindictam, paternámque tantum adhibe seueritatem, contentus his quæ hactenus passus sum.

2 Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi:

** & confirmasti super me manum tuam.*

2 Quoniam ecce iam multiplicibus malis & miseriis, quasi sagittis quibusdam iræ tuæ mihi infixis, ac grauiter pungentibus, me affecisti, * & castiganti tuam potestatem super me firmasti, dum assiduis me flagellis cædis, omnéque malorum pondus mihi immisisse videris.

3 † Non est sanitas in carne mea à facie iræ tuæ:

** non est pax ossibus meis à facie peccatorum meorum.*

3 Nihil est integrum in toto corpore meo propter tuam vltionem: a * non est requies ossibus meis propter multitudinem & magnitudinem peccatorum meorum. Mala enim, quæ propter peccata mea tua indignatio mihi immisit, totum corpus meum affligunt, ossáque mea præ dolore ac timore grauiorum malorum conturbant. † Sed & iræ tuæ ac peccatorum meorum consideratio, ac diligens expensio, non animam tantum, sed & ossa, totúmque corpus miris modis commouet & concutit.

4 Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum:

** & sicut onus graue grauatæ sunt super me.*

4 Quoniam iniquitates meæ in modum exundantium aquarum superauerunt caput meum: * & sicut onus admodum graue, factæ sunt mihi graues magis quam vt ferre possim, mala enim propter peccata mihi inflicta occupauerunt omnia corporis membra, & quasi aquarum diluuium quoddam me totum demerserunt ac inuoluerunt, grauioráque facta sunt, quàm vt eis ferendis sufficiam. † Sed & peccata mea quasi diluuium quoddam ita excreuerunt, ac multiplicata sunt, vt me totum his immersum propemodum de salute desperare faciant, & grauiora facta sunt, quam vt illorum conscientiam & memoriam ferre possim.

5 † Putruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ, à facie insipientiæ meæ.

5 Propter insipientiam meam, quam peccando admisi, facta sunt mi-
hi putida vulnera, saniem diffluentia, hoc est, grauissimis malis mihi in-
flictis ad eum modum affectus sum, ac si toto corpore vlcerosus essem,
grauiter in me afflictus, & omnibus abominabilis. † Propter insignem
etiam stultitiam meam computruerunt & tabuerunt liuores mei, ac
plagæ, quas ex peccatis meis animæ incurrit, & cicatrices, quas vulneri-
bus malè sanatis obduxi. Quoniam enim vulnera animæ meæ ex pec-
cato contracta dissimulaui, ac sanare neglexi, eisque malè sanatis quasi
cicatrices obduxi, ideo in putredinem & tabem conuersa sunt, fœtidá-
que facta sunt magis ac magis coram te, atque in horum quæ nunc pa-
tior malorum corruptionem eruperunt.

*6 Miser factus sum, & curuatus sum vsque in finem * tota die contristatus ingrediebar.*

6 Per ea mala, quæ mihi ob peccata immisisti, miser admodum factus b
sum, eorúmque pondere ac grauitate pressus sum valde, adeo vt viderer
amplius ferre non posse, * tota die contristatus obambulaui.

7 † Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus: et non est sanitas in carne mea.*

7 Quoniam intestina mea, omniáque interiora plena sunt ludibriis c
hominum, ob quæ grauiter vruntur & torquentur. † Plena item sunt
sensu malorum, ob quæ ludibrio habeor inimicis meis:* nec est aliquid
integrum in toto corpore meo, adeo me calamitates totum affligunt, ac
languidum faciunt.

8 Afflictus sum & humiliatus sum nimis: rugiebam à gemitu cordis mei.*

8 Afflictus sum, & miser factus sum vehementer, * præ summo ge-
mitu & anxietate cordis mei, vocem edidi, non humanam, sed rugitum
potius leoninum.

9 Domine ante te omne desiderium meum: & gemitus meus a te non est absconditus.*

9 Domine notum tibi est desiderium meum, quo desidero peccato-
rum meorum veniam, & à præsentibus malis liberationem: * & suspi-
rium meum, quod ex magno cordis edo desiderio, non latet te. Quouf-
que ergo sines me tantopere discruciari?

10 Cor meum conturbatum est, dereliquit me virtus mea: & lumen oculorum meorũ, & ipsum non est mecum.*

10 Cor meum afflictionum magnitudine, peccatorum conscientia,
ac iræ tuæ consideratione perturbatum est, destituit, me fortitudo tum
animi, tum corporis mei:* & ipsum quoque lumen & claritas oculorum
meorum periit à me: oculis nimirum fletu caligantibus, aut aduersita-
tum tenebris obnubilatis.

11 Amici mei & proximi mei aduersum me appropinquarunt & steterunt,

11 Qui olim fuerunt amici mei & familiares, non iam se mihi con- d
iunxerunt, sed è regione mei longè à me appropinquauerunt mihi &
steterunt, nullam iam consolationem in malis meis afferentes, nec au-
dentes auxilium mihi præstare.

12 Et qui iuxta me erant, de longe steterunt, & vim faciebant qui quærebant animam meam.

12 Et qui iuxta me esse solent, longè steterunt à me, seséque ob ma-
lorum meorum magnitudinem, & persequentium inimicorum fortitu-
dinem elongauerunt à me: * & his me derelinquentibus, inimici mei
qui quærebant auferre mihi vitam, magnam mihi vim intulerunt.

13 Et qui inquirebant mala mihi, locuti sunt vanitates: & dolos tota die meditabantur.*

13 Et qui cupierunt mihi mala, locuti sunt contra me mendacia ac e
blasphemias:* & insidias assiduè excogitabant, quibus me caperent, &
captum perderent.

14 Ego autem tanquam surdus non audiebam: & sicut mutus non aperiens os suum.*

14 Ego autem ad illorum in me iacta conuitia & mendacia ita me
gessi, quasi surdus essem, nec audirem quæ dicerent: * & sicut mutus
non aperui os meum, vt vel me defenderem, vel vicissim in eos maledi-
cta reijcerem.

15 Et factus sum sicut homo non audiens: & non habens in ore suo redargutiones.*

15 Et factus sum sicut homo non audiens,* nec ore suo redargués ea
quæ illi obiiciuntur crimina.

16 Quoniam in te domine speraui: tu exaudies me Domine Deus meus.*

16 Ideo autem tam mansuetè me gessi erga eos, quoniam in te domi-
ne speraui, præstolans patienter & confidenter tuum auxilium, téque
mihi futurum vindicem sperans, * propter quod sat scio, quod tu exau-
dies me domine deus meus.

17 Quia dixi, ne quando supergaudeant mihi inimici mei: & dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt.*

17 Ego enim inter orandum dixi tibi: Domine ne aliquando sinas, vt
inimici mei ob interitum meum, quem cupiunt, lætetur super me:* qui
videntes iam à pristino statu me inclinari ad ruinam, superbè contra me
insultauerunt, quasi iam præualuerint.

18 Quoniam ego in flagella paratus sum: & dolor meus in conspectu meo semper.*

18 Et merito sane ita orabam Domine, Quoniam ego ad flagella fe- f
renda videor à te esse destinatus, * & dolor meus ob continuas afflictio
nes semper mihi ob oculos versatur.

19 Quoniam iniquitatem meam annuntiabo: & cogitabo pro peccato meo.*

19 Nec hoc dico, quasi non agnoscam coram te hæc me commeruis- g
se mala. Nam ego quidem semper tibi confitebor iniquitatem meam:
* & anxiè cogitabo apud me pro admisso à me peccato, solicitus de
impetranda à te perfecta reconciliatione, téque placando.

20 Inimici autem mei viuunt, & confirmati sunt: & multiplicati sunt qui oderunt me iniquè.*

20 Verum hoc interim malè me habet, quod inimici mei viuant, va-
leántque & cótra me, ac magis quàm ego fortes facti sint, * & quod mul
ti admodum numero sint, qui sine causa me oderunt, cùm nulla in re
vnquam à me læsi sint.

21 Qui retribuunt mala pro bonis detrahebant mihi:

21 Homines tam impij, vt non solum malefaciant ei qui in illos nihil
peccauit, sed etiam retribuant mala pro perceptis beneficiis, tales de
meme

quoniam sequebar bonitatẽ. me malè locuti sunt, calumniantes me: non ob commissa in te Domine mea peccata,* sed ob eam causam solam, quod illis dissimilis bene agere studebam, cùm illi mihi nisi malum sectentur.

22 *Ne derelinquas me Domine Deus meus :* ne discesseris à me.* 22 Proinde ne ab his perdendum vel ridendum me derelinquas mi domine Deus, tu qui hactenus mihi adfuisti, & in omnibus malis custodiuisti,* ne quæso iam tuam opem & protectionem subtrahas à me.

23 *Intende in adiutorium meum, domine Deus salutis meæ.* 23 Intentus esto & paratus ad præstandum citò mihi auxilium mi Domine Deus, author salutis meæ, in quo confido, sine quo ab inimicis meis multis & fortioribus me, liberari non possum.

ANNOTATIONES.

a NON EST SANITAS, &c. Quantum attinet ad intellectum, quo Psalmus hic de Dauide intelligitur, indicat paraphrasis hunc versum, similiter & sequentes, duobus modis accipi posse. Primum vt hoc versu Propheta intelligatur voluisse significare, malorum & calamitatum suarum magnitudinem totum corpus affligentem propter peccata sua: sic similiter & versu sequenti, vt per iniquitates per metonymiam, mala quæ propter iniquitates patiebatur, intelligantur. Secundo intelligunt aliqui hoc versu significare prophetam voluisse magnitudinem suæ contritionis & doloris, quem habuit ex consideratione iræ diuinæ, & peccatorum à se admissorum: similiter & versu sequenti intelligunt prophetam significare peccatorum suorũ multitudinem & grauitatem: & versu quarto, peccatorum suorum fœditatem: & similiter versus sequentes intelligũt de humiliatione, afflictione & ægritudine cõtracta ex dolore ac pondere peccatorũ conscientiam grauante. Verũ quoniã versus secundus, Quoniam sagittæ tuæ, &c. apertè satis videtur intelligendus de miseriis viro sancto immissis propter sua peccata, conuenientius & sequentes versus accipiuntur secundum primum sensum, vt significent malorum magnitudinem totum corpus exulcerantem: Proinde quod dicit putruisse suas cicatrices, intelligendum est per metaphoram significare voluisse, affectum eum fuisse vulneribus putidis & sanie diffluentibus, hoc est, malis grauissimis, ob quæ non aliter discruciabatur, quàm si toto corpore vlcerosus fuisset, & ob quæ tanquam saniosus abominabilis esset, Non enim dictio, cicatrices, hic propriè accipi debet, sed pro liuoribus & vulneribus. Ponitur hic apud Hebræos dictio eadem, quam Isaiæ. 1. Hieronymus vertit, liuor, dũ dicit: Vulnus & liuor, & plaga tumens, &c. Vbi Septuaginta eãdem quam hic verterunt dictionem μώλωψ, quã Euthymius vulnera hic interpretatur. Quemadmodum autem omnes hi versus à tertio vsque ad vndecimum duobus modis exponuntur, dum Dauidi attribuuntur: ita similiter duobus modis exponuntur, dum sensu mystico cuiuis pœnitenti accommodatur Psalmus: plerique enim cum dicitur, sagittæ tuæ infixæ, &c. intelligunt per sagittas, eas miserias, tum animæ, tum corporis, quæ propter peccatum Adæ, & propria cuiusque peccata generaliter omnibus hominibus inflictæ sunt: quales sunt rebellio carnis contra spiritum, pronitas in carne ad malum, infirmitas ad bonum, passionum variarum turbatio, similiter fames, sitis, nuditas, & reliqua ob quæ meritò dicit pœnitens non esse sanitatem in carne sua, (non est enim, inquit Paulus, in carne mea bonum) & iniquitates suas superasse caput suum, quæ totum hominem affligunt intus & exterius, & quasi onus quoddam graue multis miseriis grauant, per quas etiam miserum se clamat, & tota die tristem incedere. Alij, cum dicitur, sagittas infixas, intelligunt per sagittas, timorem diuinæ vltionis è Deo pœnitenti immissum qui contritionis dolore totum hominem conturbante dicit non esse sanitatem in carne sua, ob id quia videt peccatorum suorum multitudinem & fœditatem, & contristatum assiduè quòd videret lumbos suos plenos esse fœdis motibus, hominis dignitatem ignominia afficientibus: secundùm quem sensum quod dicitur, cicatrices putruisse, accipi potest, vt cicatrices propriè accipiantur pro vulneribus semel sanatis, aut illorum vestigiis, vt intelligamus significari peccata semel sanata rursum recrudu isse.

b CVRVATVS SVM, &c.] Græcis est ἕως τέλους, pro vsque in finem, quæ oratio in Psal. sæpe ponitur pro perpetuò, & semper, quandoque pro penitus, omnino vel valde, quomodo hoc loco. Est enim Hebræis idem quod postea, vbi habemus: Afflictus sum & humiliatus sum nimis. Nam est vtrobique, vsque valde. Itaque & ibi dictio, nimis, vt sæpe in Psalmis, accipi debet posita pro valde.

c LVMBI MEI.] Pro, illusionibus, Hebræis est dictio נִקְלֶה Nicole, quæ significat vel ardorem, vel rem fœdam & ignominiosam. Ex qua dictione simul & ea quæ præcessit, quam noster vertit cicatrices, maximè mouentur plerique, vt putent hunc Psalmum editum occasione alicuius morbi pudendi, quo in femore grauiter laborauit propheta. Nostri ferè ex hoc versu intelligunt prophetam hic magis deplorare miseriam, quam & Paulus, cùm queritur non habitare in carne sua bonum, vt significet se variis fœdisque concupiscentiæ, cuius sedes est in lumbis, agitari motibus, quibus illuditur homo, & ignominia afficitur. Verùm cùm omnino videatur prophetam hic ad literã corporales aliquas deplorare afflictiones, in quas ob peccata se agnoscit incidisse, nec tamen certum sit an ea afflictio fuerit morbus aliquis, an aliud quoduis malum sub figura morbi significatum, vt cuiuis malo hic locus possit accommodari, commodè intelligitur prophetam asserere lumbos impletos illusionibus, quod ipsius interiora plena essent sensu malorum, ob quæ ludibrio haberetur inimicis suis, de quibus postea dicit: dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt. Cui sensui bene conuenit versio diui Hieronymi, quæ habet, lumbi mei impleti sunt ignominia. Sicut enim in lumbis consistit hominis fortitudo, ita cùm magnis malis quis premitur, in lumbis vel renibus affligi dicitur, quod illis per afflictiones dissolutis totum corpus concidat. Sic postea dicit Psalmista, Inflammatum est cor meum, & renes mei commutati sunt. Et Isaie 21. Repleti sunt inquit, lumbi mei dolore, & angustia possedit me. Et Thre. 3. Misit in renibus meis filias pharetræ suæ. Factus sum in derisum omni populo, canticum eorum tota die. Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absynthio. Qui locus similis satis est his quæ hoc loco dicuntur.

c AMICI MEI ADVERSVM.] Aduersum me, hoc loco accipi non debet vt contrarietatem significet, sed pro eo quod est, e regione, vt significetur amicos non ausos prope accedere ad iuuandum &

** notum fac mihi domine finem meum.*

* Notum fac mihi Domine, quisnam & quando sit futurus finis vitæ a
meæ huius calamitosæ, cuius iam multum tædet animam meam.

6 Et numerum dierum meorũ: vt sciam quid desit mihi.*

6 Fac sciam Domine quis sit numerus dierum vitæ meæ, quantámque mensuram ac periodum vitæ mihi statueris:* vt cognoscam quantum temporis adhuc mihi desit: quo finito, ex hac vita omnibus malis liberatus emigrare potero.

7 Ecce mensurabiles posuisti dies meos:
** † & substantia tua tanquam nihilum ante te.*

7 Tum etiam vitæ hominum breuitatem ac miseriam lamentabar, dicens: Ecce Domine, breues valde constituisti dies vitæ meæ, facilé que ob eorum breuitatem mensurabiles: * & sustantia mea, ac vitæ meæ tempus, quo in hoc corpore in terra subsistam, quasi nullius est durationis, si ad tuam æternitatem conferatur, † atque à te, qui æternitatem inhabitas, pro re nihili reputatur.

8 Veruntamen vniuersa vanitas.
** omnis homo viuens.*

8 Et certè vniuersa quæ sunt in hoc mundo, res sunt vanissimæ, instabilitati continuè obnoxiæ: * inter omnia autem maximè vana res est, omnis homo viuens in hoc mũdo, mutationibus ac malis præ aliis creaturis magis subiectus.

9 Veruntamen in imagine pertransit homo:
** sed & frustra cõturbatur.*

9 Certè enim instar inanis vmbræ, quæ imago rei est, non res, homo pertransit in curriculo vitæ huius, nunquam permanens in eodem statu ac velociter festinans ad mortem.* Accedit ad hæc incommoda, quod is nequit hoc pauxillum temporis quod illi datum est, tranquillè, placidéque traducere, sed turbulentis animi permotionibus, timoris scilicet, cupiditatis, solicitudinis, lætitiæ, reliquarumque passionum semper agitatur, idque frustra & inutiliter.

10 Thesaurizat & ignorat cui congregabit ea.

10 Eorum autem, in quibus inaniter & vanè homo conturbatur, hoc b
vel potissimum est, quod summo studio & labore multa cõngregat, nec
tamen scit cui ea congregabit. Sibi quidem ac hæredibus colligere se putat, verùm ignorat miser num collectis frui in hac vita dabitur, aut quibus post mortem obuentura sint, cum frequenter etiam hostibus aut furibus cedant, & vt veris obtingant hæredibus, quales hi futuri sint, grati ne an ingrati, partis bene vtentes an non, penitus ignorat.

11 Et nunc quæ est expectatio mea, nónne Dominus?
** † & substantia mea apud te est.*

11 Cùm igitur tam miserè se habeant res meæ, omnisque homo, & quicquid moliuntur homines, plenum sit summæ leuitatis, & inanitatis quis est quẽ nunc mihi expectem in adiutorem & liberatorem? nónne Dominus?* Immo certè tu Domine vnus es, in quo omnem meam spem constituo omne meum esse ac subsistere tibi commendaui, † quique ex meipso deficio in his malis, apud te per fixam in te spem subsisto.

12 Ab omnibus iniquitatibus meis erue me:
** opprobrium insipienti dedisti me.*

12 Tu itaque pro tua erga sperantes in te misericordia, libera me ab c
omnibus iniquitatibus meis, vt a malis, quæ propter eas patior, liberer.
* Iam enim propter peccata mea permisisti me haberi ludibrio, stultis hominibus iudicia tua ignorantibus.

13 Obmutui, & non aperui os meum:
** quoniam tu fecisti:*
** amoue a me plagas tuas.*
14 A fortitudine enim manus tuæ ego defeci:

13 Ego autem cum me maledictis incesserent, obmutui, nec aperui os meum, siue ad diluendum obiecta falso crimina, siue ad regerendum maledicta, sed patienter tuli,* propterea quod sciebam te, qui nihil iniustè aut vis, aut agis, hæc mala quæ patior mihi immisisse, & vt mihi improbi maledicerent te permisisse, & voluisse, ad exercendam patientiam meam, & ad castigationem meæ:* verùm iam tandem verberandi fac finem, easque plagas, quas tu inflixisti, tu ipse item remoue à me.

14 Hoc enim iam res postulat, quandoquidem præ grauitate vltionis tuæ, & præ fortitudine vltricis tuę potentię, qua grauissima mihi mala immisisti, ego iam penè defeci viribus animi & corporis: immo & vita

** in increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem.*

penè destitutus, & ita vltione tua confectus, vt diutius tuam vltricem
manum ferre nequeam.* Tu enim domine propter commissam iniqui- d
tatem tuis castigationibus soles corripere hominem peccantem.

15 Et tabescere fecisti sicut araneam animam eius.

15 Imo & eo procedit nonnunquam tua indignatio & vltio, vt homines nimio cruciatu, merore ac lachrymis facias contabescere, languescere, ac macerari, quemadmodum tabescit aranea omni humore & vigo-
re exiccata, quę seipsam continuo in texendis telis labore exhaurit: e

** veruntamen vanè conturbatur omnis homo.*

* veruntamen hac in re etiam verum experior quod prius dixi, nempe quod inaniter omnis homo conturbatur. Vanum est enim in malis quę incidunt, aut à Deo immittuntur, immodico dolore torqueri, cõfultiúsque fuerit & vtilius tranquillo etiam in malis persistere animo, & ad te pro impetrãda consolatione confugere, quod ipsum nunc mihi faciendum esse putaui. Vnde te precor, dicens:

16 Exaudi orationem meam domine, & deprecationem meam auribus percipe, lachrymas meas,
17 Ne sileas:
** quoniam aduena ego sum*

16 Exaudi quęso Domine orationem meam & deprecationem meam f
lachrymas meas, quas inter precandum ad te fudi.
17 Ne quęso despicias neue dissimules, sed responde, & satisfac eis,
pręstans quam peto liberationem: quoniam etsi apud homines reputer
simul cum aliis terrę indigena, tamen in conspectu tuo sum tanquam
aduena, & peregrinus, sicut omnes maiores mei. Aliunde enim in g

g 4 hunc

apud te, & peregrinus sicut omnes patres mei. hunc mundum venientes alienam terram inhabitamus, in qua proinde non fixam habemus sedem, sed te volente, qui terrę verus es Dominus mox quasi peregrini hinc transimus.

18 *Remitte mihi.* 18 Quoniam igitur breuis est mihi in hac vita mansio, ne hoc ipsum breue tempus totum in ęrumnis transigatur, remissius leniúsque mecum age, remitte mihi flagella tua, * vt ab his liberatus paululum respirem, & consoler priusquàm hinc abeam, quando amplius non ero in hoc mundo inter homines.

** vt refrigerer priusquam abeam, & amplius non ero.*

ANNOTATIONES.

a NOTVM FAC, &c.] Quoniam indignum videtur viro sancto velle cognoscere finem vitæ suæ, quem omnibus Dominus voluit esse incognitum, intelligunt quidam prophetam hic loqui de fine, non vitæ, sed calamitatum. Verùm quoniam sequitur, & numerum, constat eum loqui de fine vitæ quem scire optat, non quòd velit simpliciter Dominum illum sibi indicare, sed hoc petitionis modo significat desiderium mortis ex tædio vitæ calamitosæ, sicut cùm calamitate nos opprimente dicimus: quando Domine facies finem? pro eo quod est, ò vtinam faceres finem:

b ECCE MENSVRABILES, &c. Pro mensurabiles, D. Augustinus legit, veteres. Cuius lectionis interpres videtur legisse παλαιάς. Ea enim dictio veteres significat. At legendum est παλαιστάς, vt modò Græca habent. Quam dictioné dupliciter accipi posse indicat Euthymius. Vno modo, vt vertatur, contentiosos, vt sit à verbo παλαίω, quod luctari significat. Itaque sensus esset: Posuisti dies meos certaminis ac luctæ plenos. Altero modo, vt vertatur palmares, vt sit à παλαιστή, quæ dictio significat mensuram quatuor digitorum, quæ est tertia pars palmi, minima omnium mensura inter vsitatas olim mensuras, quæ manibus fieri solebant, & brachiis. Hanc mensuram cùm etiam significet dictio Hebraica, certum est in hac posteriore significatione dictionem Græcam accipiendam. Vnde non malè noster vertit mensurabiles, significans eos facile ob breuitatem suam mensurari posse, quamuis dictio Græca sit efficacioris significantiæ.

c THESAVRIZAT, &c.] Quidam hunc versum intelligunt de homine, de quo loquitur Ecclesiastes cap. 4. qui laborat & thesaurizat, cum tamen non habeat aliquem hæredem cui cógreget. Verùm sensus paraphrasis generalior est hoc sensu.

d ET SVBSTANTIA, &c.] Pro substantia, Gręcis est ὑπόστασις, Hebræa dictio æuum hominis significat, ac vitę tempus. Ideóque in paraphrasi interpretati sumus substantiam, pro subsistentia. Nam & hoc propriè Gręca dictio significat. Dum autem sequitur: Et substátia mea apud te est: etsi sit Gręcis eadem dictio, non tamen Hebręis, sed significat Hebraica dictio spem & prestolationem. Vnde exposuimus de ea subsistentia, qua apud Deum, & in Deo per spem subsistimus. Et in eo versu Euthymius legit παρά σου ἐστιν, id est, à te est. At alij libri habét παρὰ σοί, hoc est, apud te, quod magis Hebræis conuenit.

e IN INCREPATIONIBVS, &c.] Illud, in increpationibus, potius coniungendum esse sequentibus, quàm præcedentibus, quomodo coniungit Augustinus, docent Hebræa, cum sit in Hebræo principium noui versus. Posset autem etiam intelligi propheta hic loqui de seipso in tertia persona, vt sit sensus: me hominem miserum corripuisti. Sic enim intelligit Euthymius, qui in versu sequenti legit, animam meam, cum alij libri Græci habeant αὐτοῦ, hoc est eius, consentientibus Hebræis.

f VANE CONTVRBATVR, &c.] Hebræis non est, conturbatur, sed tantum, vanitas est omnis homo. Et Græcis tantum est, μάτην πᾶς ἄνθρωπος, hoc est, vane omnis homo. Euthymius tamen vult repetendum esse verbú, conturbatur, ex pręcedentibus.

g LACHRYMAS MEAS.] Accusatiui isti in nostris libris separantur à sequentibus, ne sileas. Et hęc fere seruatur distinctio in hoc versu: Exaudi orationem meam & deprecationem meam, vt hic sit punctus. Deinde subiiciatur: auribus percipe lachrymas meas, quomodo Augustinus quoque distinguit, sed is legit: ne sileas à me, cùm, à me, nec Gręci habeant, nec Hebręi, iuxta quos vtrosque accusatiui isti iunguntur cum verbo sequenti, ne sileas, habentque Hebræa clarius: Ad lachrymas meas ne sileas. Et Euthymius, ne sileas, exponit pro, non despicias. Nam qui aliquem despiciunt, tacere solent. Vnde rectior distinctio est, vt accusatiui isti sequenti verbo iungantur, etsi in alio versu posito apud nos.

h ADVENA EGO, &c.] Aduenas nos esse omnes manifestum est. Verum dubium est, quid sit, aduena sum apud te. Quod quidam sic intelligunt: ego coram te sic me gero, quasi aduenam & peregrinum in hoc mundo. Verum hic sensus vt propositio parum conuenit, ita alienus est à loco libri 1. Paralip. 29. vbi in concione ad populum idem dicit Propheta Dauid, & ex præcedentibus & sequentibus satis paret, ideo se dicere aduenam & peregrinum coram Deo, quia si ad Deum conferamur, non sumus veri terræ domini, cuius solus Deus dominus est, cuius proinde omnia sunt quæ in terra sunt, quique ob id nos, cum vult, ex hac terra auferre potest.

i REMITTE MIHI.] His verbis non peccatorum remissionem postulat, sed relaxationem pœnarum, vt patet ex Hebræis, quæ habent: Desine à me, vel, parce mihi.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM. PSALMI XXXIX.

EX ingenti periculo Dei ope se liberatum vir sanctus hoc Psalmo gloriatur, eiusq; inexplicabilem in timentes eum bonitatem admiratur, propter quam, eo quod Deus sacrificia non moretur, sed requirat ipsum hominem præceptis suis auscultantem, canit se addixisse ei ad faciendam voluntatem eius, celebrasse quoque iustitiam eius & bonitatem in frequenti hominum conuentu. Postremum autem commemorata malorum suorum magnitudine, ab his liberari, hostes suos deuici, & bonos benignitate Dei in se exhibenda exhilarari precatur. Videtur autem Psalmi finis cū principio haud rectè conuenire, cùm initio glorietur se malis ereptū, in fine verò à malis, quibus circundatum se queritur, liberari expetet. Ad quod primum dici potest, sicut in aliis iam prius est dictum, in fine Prophetam subnexisse orationem, qua olim ea mala deprecabatur, à quibus se in principio liberatum canit, vt primum in exemplum nostri gratitudinem animi sui commonstret, ac deinde quomodo

modo in malis suis Deum orauerit. Secundo, rectè intelligitur propheta multis oppressum malis, post expertã aliquando Dei in se benignitatem, prima Psalmi parte gloriari de consecuta prius a Deo liberatione, sicuti ab eo sperauerat, ac deinde ex huius benignitatis recordatione fuentiorem factum, vt & a praesentibus malis ipsum erueret. vt sicut eum à Saule, ita & ab Absolone persequente liberaret. Quoniam autem apostolus ad Hebraeos versum 9.10. & 11. de Christo interpretatur, patet Dauidem haec de se dicentem, in Christum respexisse, eiusq; in his sicut in aliis typum gessisse, in quem ea quae illis versibus & aliquot sequentibus dicuntur, longe perfectius competunt, de quo proinde etiam totus Psalmus rectè exponitur, quasi totus ab eo prolatus. Idq; bifariam commodè fieri potest. Primum, vt principio Psalmi Christus accipiatur gloriari de sua per resurrectionem liberatione a morte & inferno, & in fine, quasi in cruce ac in passione constitutus, precari a malis innumeris liberationem. Secundo, vt primis Psalmi versibus accipiatur Christus loqui in persona ecclesiae fidelium, expectantis ab initio mundi salutem a Domino per Christum tandem ei donatam: ac deinde loqui Deo patri in propria persona, coram quo rationem sui in hunc mundum aduentus, suumque euangelizandi munus rectè administratum exponit. Postremum rursus accipiatur loqui in persona Ecclesiae & in sua persona precari pro membris suis. (quorum miserias & peccata sua reputat (vt a peccatis, miseriis, & inimicis liberentur membra ipsius quae etsi sanguine eius sanctificata, frequenter tamen adhuc peccant, variisq; malis a mundo & a daemone afficiuntur. Ab hoc autem exponendi hunc Psalmum modo, non multum differt illorũ interpretatio qui in principio & in fine ecclesiam loquentem intelligunt, in medio vero Christum. Siquidem in Prophetis frequens est trãsitus a corpore Christi mystico, ad corpus Christi verum, & econtra, atque tum quidem perinde fuerit, si dixerimus Christum loqui nunc in sua persona, nunc in persona membrorum suorum, sponsaeque suae ecclesiae, cum qua vnum est corpus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Expectans expectaui dominum, * & intendit mihi.*

CVm in profundo malorum haererem, ardenter, continuo, & confidenter expectaui mihi Dominum in liberatorem: * nec fefellit me expectatio mea, cum orarem eum in malis meis, attendit ad me, orationem meam recipiens. PSAL. 39. a

*2 Et exaudiuit preces meas, * & eduxit me de lacu miseriae, & de luto faecis.*

2 Et exaudiuit preces meas, * & eripuit me è miseria & calamitate, in qua, tanquam in lacu quodam, demersus eram, & tanquam in luto feculento valde & caenoso detinebar, nec consistere, nec inde me eximere valens.

*3 Et statuit super petram pedes meos: * & direxit gressus meos.*

3 Ereptum autem me sic firmum ac securum constituit, vt iam quasi super firmam petram immotus consisterem, qui prius quasi in fluido limo haerebam, * fecitque vt inoffensè ac rectò pede ambulare possem.

4 Et immisit in os meum canticum nouum:

** carmen Deo nostro.*

4 Et dedit in ore meo canticum nouum, dum & nouam obtulit materiam noua laude se celebrandi, ob innouatam eius in me beneficentiam: & animum meum ipse accendit ad depraedicandum noua gratitudine nouum beneficium. * Dedit, inquam, in os meum carmen, quod decantarem in laudem ipsius, qui est Deus noster.

*5 Videbunt multi, & timebunt: * & sperabunt in Domino.*

5 Videbunt multi exhibitam Dei in me benignitatem, & ad meum exemplum Dei bonitate permoti, reuerebuntur Dominum, placere illi per obseruationem mandatorum studentes: * & sperabunt in illo, sese illi totos committentes, quem in me vident sperantes in se non derelinquere.

*6 Beatus vir cuius est nomen domini spes eius: * & non respexit in vanitates & insanias falsas.*

6 O quàm verè, nimirum ipsa experientia edoctus, exclamare iam possum, beatum esse eum qui spem suam in Domino collocauit: * & non, vt plerique hominum faciunt, respexit ad vanitates & insanias fallentes, salutem ab illis expectando, quales res sunt imprimis idola, idolorúmque insana ac desipientia vaticinia, tum superstitiosae quaeuis obseruationes: deinde & creaturae quaeuis huius mundi res vanissimae, rerum uerarum tantummodo vmbrae, dementantes homines, ac frustrantes expectata ab eis salute, & foelicitate.

7 Multa fecisti tu Domine Deus meus mirabilia tua:

** & cogitationibus tuis non est qui similis sit tibi.*

7 Multa certè sunt Domine Deus meus opera tua mirabilia, quae non mihi solum, sed omnibus tibi credentibus, omni tempore fecisti: * & non est vel in diis, vel in angelis, vel in hominibus quisquam, qui sit similis tibi in cogitationibus tuis, quibus sedulò nos curas: non est quisquam, qui tales rationes, qualibus tuos seruare decernis, excogitare valeat, adeo sunt eae mirabiles, omnémque superantes existimationem. b

*8 Annuntiaui, & locutus sum, * multiplicata sunt super numerum.*

8 Si quando (vt frequenter feci) conatus sum annuntiare, & eloqui cogitationes tuas mirabiles, * ecce reperi plures esse, quàm vt numerari queant. c

9 Sacrificium & oblationem noluisti:

** aures autem perfecisti mihi.*

9 Quum ergo tam multa & magna tua sint opera, quae operatus es, tum pro me priuatim, tum pro populo tuo in vniuersum, quid est quod tibi potissimum vicissim offeremus? an legales victimas? At sacrificium pacificorum, & oblationem libaminũ non per se, nec magnopere requiris: * aures autem meas aperuisti mihi, easque perfectas atque purgatas fecisti: quia cum plerique adeo surdi sint, vt quid maxime requiras non possint intelligere: auresque tam habeant grauatas, vt tibi non auscultent, mihi cognoscere fecisti quid potissimum probes, méque tibi auscultantem & acquiescentem fecisti. d

*10 Holocaustũ & pro peccato non postulasti. * tũc dixi, ecce venio.*

10 Holocaustum & hostiam pro peccato non magnopere postulasti, e
nec per se hæc tibi grata sunt:* quod ego à te instructus intelligens, dixi,
xi, ecce Domine ego ipse paratum me exhibeo ad faciendum volunta-
tem tuam.

*11 In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. * Deus meus volui, & legem meam in medio cordis mei.*

11 In summa enim legis tuæ scriptum est de me. Id potissimum est f
quod tota lex tua à me exigit, vt facerem voluntatem tuam, * id certè g
mi Deus volui, & legem tuam in medio cordis mei repositam seruaui, h
ingiter meditans de obseruatione eius, qua tibi gratificarer. Quando-
quidem intellexi omnibus externis victimis meliorem, & gratiorem ti-
bi esse obedientiam & studium gratificandi tibi.

12 Annuntiaui iustitiam tuã in ecclesia magna: ecce labia mea non prohibebo, domine tu scisti.*

12 Et quoniam summè tibi acceptum est sacrificium laudis, & prædi-
catio nominis tui, in frequenti hominum congregatione prędicaui iu-
stitiã tuam, quã iuxtà promissum tuum seruasti erga me, sempèrque ser-
uas erga sperantes in te:* ecce labia mea à laude & prædicatione no-
minis tui nequaquam continui, nec vnquam continebo, quod & tu i
Domine ipse optimè nosti.

13 Iustitiam tuã non abscondi in corde meo: & veritatem tuam & salutare tuum dixi.*

13 Iustitiam tuam, qua promissa sperantibus in te præstas, non celaui
in corde meo: * fidelitatem tuam in præstandis promissis, & salutem,
quam sperantibus in te semper exhibes, palam annuntiaui,

14 Non abscondi misericordiam tuam & veritatẽ tuã à concilio multo.

14 Non destiti frequenti hominum conuentui commemorare tuam
& misericordiàm & fidelitatem, quæ vtraque in prę standis promissis re-
lucent,

15 Tu autem domine ne lõge facias miserationes tuas à me: misericordia tua et veritas tua sẽper susceperũt me*

15 Tu autem domine ne quęso vnquã miserationes quas mihi sem-
per impendisti, & ego semper prędicaui, auferas à me : * sed misericor-
dia tua & fidelitas tua in seruandis promissis & nunc & semper me de-
fendant.

16 Quoniam circundederunt me mala, quorum non est numerus, comprehenderũt me iniquitates meæ:* & non potui vt viderem.*

16 Nunc enim ex omni parte me circundederunt mala innumerabi- k
lia, * iniquitates meæ comprehenderunt me, quia propter eas multis
iam malis premor, carúmque recordatio animum meum totum occu-
pat & perturbat:* quas cùm considerare conatus sum, plures esse inue-
nio, quam vt eas videre & dispicere potuerim.

17 Multiplicatæ sunt super capillos capitis mei: & cor meum dereliquit me.*

17 Multiplicatæ sunt magis quàm capilli capitis mei, * quare & ani-
mus meus me destituit ob multitudinem tum calamitatum, tum maxi-
mè peccatorum admissorum, propter quæ hæc mala mihi accidisse co-
gnosco.

18 Complaceat tibi domine vt eruas me: domine ad adiuuandum me respice.*

18 Verùm iam tandem Domine pro solita tua in me benignitate cõ-
placeat tibi, vt eruas me ab his malis simul & à peccatis meis:* Domine
iam tandem benigno tuo vultu me respice ad adiuuandum me contra
inimicos meos.

19 Confundantur & reuereantur simul, qui quærunt animam meam vt auferant eam.*

19 Confundantur & pudore afficiantur frustrati sua spe, omnes pari-
ter,* qui persęquuntur animam meam, vt eam mihi auferant.

*20 Conuertantur retrorsum * & reuereantur qui volunt mihi mala.*

20 Conuertantur in fugam, re infecta à me discedant, fugiántque, te
eos impellente, sicque frustrati ignominia afficiantur quotquot cupiũt
mihi mala.

21 Ferant confestim confusionem suam, qui dicũt mihi: Euge, euge.

21 Accipiant confestim pro mercede confusionem, quæ illorum ini-
quitati debetur, eámque, qua me afficere conati sunt, perferant confu-
sionem omnes qui insultantes mihi in malis meis, dicunt mihi, vah, vah.

*22 Exultent & lætentur super te omnes quærentes te: * & dicant semper: Magnificetur dominus, qui diligunt salutare tuum.*

22 Contra vero fac, vt omnes te inuocantes, tibíque placere studentes
exultent & lætentur super te, videntes in me tuam benignitatem, * &
fac vt quotquot diligunt salutem tuam, & à te saluari desiderant, dicant
semper. Magnificat Dominus, erga suos tam misericors, & iustus.

*23 Ego autem mendicus sum & pauper * Dominus solicitus est mei.*

23 Ego quidem pauper sum, & humano destitutus auxilio, * sed ta-
men Dominus curam gerit solicitam mei.

*24 Adiutor meus & protector meus tu es: * deus meus ne tardaueris.*

24 Adiutor meus & liberator tu es in omnibus malis:* quare te quæ- l
so mi Deus meus, ne diutius differas mihi adferre in his malis auxilium.

ANNOTATIONES.

a INTENDIT MIHI.] Ex Hebræo patet verbũ, intẽdit non debere exponi per, respexit, vt plerique intelligunt, exponentes, intendit mihi, hoc est, ad me benigno suo vultu respexit. Hebræa enim habent, & inclinauit ad me scilicet seipsum, vel aurem suam. Vnde intendit mihi, accipiendum est pro attendit ad me. Nam & Græcis est πρόσεχέ μοι, quod magis est, attendit mihi.

b MVLTA FECISTI. &c.] Plerique hãc partem accipiunt, vt sit Hebraismus, & ex Hebraica phrasi subaudiatur relatiuũ, ordineturq; in hunc modum: Multa sunt mirabilia tua, quæ fecisti tu dñe Deus me, Potest tamẽ etiã sine hac subintellectione, quę durior videtur, sic ordinari: Fecisti Dñe multa esse mirabilia tua, hoc est, non tantum fecisti mirabilia quædam sed mirabilia tua multiplicasti, effecisti vt ea multa essent. Cui bene conuenit quod sequitur.

c MVLTIPLICATI SVNT, &c.] Hebræa simul & Græca non requirunt masculinum, multiplicati sunt: cum sint verba indifferentia cuiuis generi, & verti etiam possint, multiplicatæ sunt, vel multiplicata sunt, Quomodo vt verteretur, præcedentia requirunt. Vnde Hieronymus vertit: plura sunt, quàm vt narrari queant, scilicet mirabilia tua. Sic & Euthymius: Proinde benè annotat Lyranus, literam nostram hic esse vitiosam, ita vt legendum sit:

sit: multiplicata sunt, aut potius (quod in quibusdã nostris libris iam legitur,) multiplicatæ sunt, vt ad cogitationes referatur. Quod si quis cum Augustino legere velit masculinum genus, sensus erit: Annuntiaui & locutus sum mirabilia tua & cogitationes tuas, quod cùm fecerem, multiplicati sunt super numerum, qui meæ prædicationi crediderunt.

A V R E S A V T E M P E R F E C I S T I.] Hebræa habent: aures fodisti vel perfudisti: Græce, corpus autem perfecisti vel aptasti mihi, quomodo & Paulus citat in epistola ad Hebræos, quod ea lectio tunc
d multum recepta, suo proposito magis conueniret. Itaque nostra lectio, in eo quod habet, aures, non corpus, secuta est Hebræos: in eo verò quod habet, perfecisti, nõ fodisti, secuta est Græcos. Dupliciter autem intelligi potest, quod habent Hebræa: Aures perfodisti mihi. Potest enim accipi hoc sermone allusum esse ad id quod Exodi 21. præceptum legimus de seruo Hebræo, qui in anno remissionis seruitutem libertati prætulit. Eius autem iussit Dominus per aurem postis demus affigi, in signũ perpetuæ seruitutis. Ad quod si hic allusum est, quod dicit Psalmista, perfodisti mihi aures, hunc sensum habebit, addixisti me tibi in seruum perpetuum, sicut illi dominis suis addicebantur, quibus aures pertundebantur. Aliter omnes Hebræi ferè hoc sermone intelligũt significari idem quod, aures mihi aperuisti, vt idè hic significetur, quod, cùm dicit Isaias, Dominus Deus aperuit mihi aurem. Aperit autem aures Deus alicui, siue cùm interiori & secreto suo afflatu eum docet, quę aliis sunt velata & incognita, quale est istud de sacrificiorum externorum reiectione: siue cum hominem ad auscultandum & obediendum adaptat. Et vtrumque hic simul significatum rectè intelligitur, sicut & in nostra lectione, cùm dicitur: aures perfecisti mihi, hoc est, perfectas & purgatas mihi aures præstitisti, vt & intelligerem quæ vulgus parum intelligebat, & ad obediendum tibi me totum dederẽ. A quo sensu nõ est diuersum quod Gręci legunt, corpus perfecisti mihi. Cũ enim quis se totum tradit obedientiæ volũtatis Dei, corpus eius alioqui voluntati Dei rebelle, ad obsequium eius formatur, atque perficitur, vt pro sacrificiis illis veteris legis, gratius iam Deo sacrificium offeratur, iuxta illud Pauli: Obsecro vos vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationale obsequium vestrum. Cæterum vt Christo competit perfectissimè, & edoctum esse à patre, & obedientiam illi exhibuisse: ita in eum singulari ratione quadrat vt dicere possit, corpus perfecisti mihi, eo quod ex purissima virgine diuinitus acceperit ab omni labe liberum corpus, ad hoc sic perfectum, vt pro omnibus veteris legis sacrificiis Deo patri in salutem hominum offerri posset. Vnde non mirum si de Christo istud peculiariter dictum citauerit Paulus.

H O L O C A V S T V M E T P R O, &c.] Obseruandum est prophetam quatuor sacrificiorum veteris legis genera hic enumerare, de quibus agitur in principio Leuitici: Nomine enim sacrificij, pro quo Hebræis est זֶבַח zebah, significantur sacrificia pacificorum, quæ non tota comburebantur. Nomine oblationis, pro quo Hebræis est, מִנְחָה minha, significantur oblationes ex rebus inanimatis, vt ex frugibus cum libamentis eorum, de quibus Leuit. 2. Nomine holocausti, significantur ea quæ ex animalibus tota cremabantur. Per illud, & pro peccato significatur genus sacrificiorum, quod pro peccato, offerebatur. Subaudiendum enim est, & hostiam pro peccato, cùm Hebręis sit dictio, quæ propriè significat peccatum, & per translationem hostiam pro peccato.

I N C A P. &c.] Difficultas est non parua in hoc versu. Primum enim non videtur, quomodo hęc Dauidi conueniant, cui tamen primo & literali sensu totus Psalmus aptandus videtur, cùm Christo non satis propriè conueniant quæ sequuntur: Comprehenderunt me iniquitates meæ. &: Multiplicatæ sunt f
super capillos capitis mei. Eius enim hæc propriè sunt, cuius sunt Psalmi duo præcedentes, & alij, in quibus similiter propheta multitudinem suorum peccatorum agnoscit. Deinde etiam cùm Christo hæc tribuuntur, (cui soli hæc competere videntur, ita vt ob hæc verba, versus aliquot, imo & totũ Psalmum plerique contendant de solo Christo etiam in literali sensu esse intelligendos) obscurum est de quo capite libri, & de quo libro hic sit sermo. Vt ergo ad verum & solidum huius loci sensum perueniatur, sciendum primo Hebræa non habere, in capite libri, sed in volumine libri. Dicitur autem volumen libri, liber plicatilis & inuolutus. Veteres enim non solum Hebræi, sed & Ethnici scribere solent in membranis aut chartis, quæ in rotundum conuoluebantur. Vnde Isaiæ 34. dicitur: Complicabuntur cœli sicut liber. Et apud Ethnicos voluminum fuisse vsum, satis indicat prouerbium illud, Ad vmbilicum perducere, pro eo quod est, librum finire, atque absoluere. Erat enim vmbilicus, vt quidam volunt, lignum, circa quod chartæ descriptæ circumuoluebantur. Sed & hodie Iudæi in huiusmodi circumuolutis chartis legem ac prophetas scribere dicuntur, Barbare rotuli vocantur. In eundem sensum, id quod est Gręcis, ἐν κεφαλίδι βιβλίου, accipit Euthymius, exponens dictionem κεφαλίς per volumen, (cùm hoc ea dictio significare non videatur) forte ob id quod volumina, hoc est, inuolutæ chartæ, in quibus primum scribebatur summatim, in vnum conuoluerentur, nã κεφάλαιον & κεφαλίς Græcis non tantum caput, corporis partẽ significat, sed & pro summa rei ponitur, sicut & apud nos caput, quomodo ad Hebræos 8. dicitur: Caput autem super his quę dicuntur. Et Gręcis ἐν κεφαλαίῳ ponitur pro, in summa, vel ad summam, vel summatim. Itaque quo nostra litera eundem habeat sensum, quẽ originalis Hebręa, aut saltem non multum diuersum intelligere licebit dictum in capite libri, pro eo, quod est in summa legis, aut diuinarum scripturarum. Notandum pręterea Hebręa non habere de me sed עָלַי Alai, idem scilicet quod super Psal. 37. cùm dicitur, super me magna locuti sunt: quod etiã potest significare, pro me vel propter me, sicut & Gręca περὶ ἐμοῦ. Sensus ergo esse potest: In scripturis sacris scriptum est pro me, vel propter me, hoc est illud est quod à me potissimum tota scripturarum summa requirit, nẽpe non tam vt sacrificiis incumbam, quàm vt faciam voluntatem tuam. Illud enim pręter alia loca aperte requiritur in Deut. cap. 10. pręcipuo scilicet diuinę legis libro, cùm dicitur: Et nunc Israel, quid Dominus Deus petit à te, nisi vt timeas Dominum Deum tuũ, & ambules in viis eius, & diligas eum, ac seruias Domino Deo tuo in toto corde tuo &c. quę & prosequitur Moyses illo capite & sequenti. Ex qua doctrina processit sapiens cuiusdam scribæ, Marci 12. responsum, qui dilectionem Dei & proximi, præferendam asseruit omnibus holocaustomatibus & sacrificiis. Hic ergo conueniens est intellectus huius loci, iuxta quem hæc pars versus non tantum Christo, sed e-

tiam

etiam Dauidi & cuiuis iusto in literali sensu cōperit. Iuxta quam intelligendi rationem etiam Christo hæc verba conueniunt, idque longè excellentius, vel de eo particulariter hæc Paulus citauerit. Ipse enim est, de quo potissimum scriptum est in totius scripturæ sacræ summa, quæ totam illum tendit. Ipse est, quem scriptura significat futurum perfectè voluntatem Dei, sic vt Deum esset reconciliaturus hominibus sua obedientia. Quod si quis hanc partem soli Christo contendat conuenire, & caput libri velit cum Diuus Augustino intelligere, principium psalmorum, in quo dicitur, viri beati esse, habere voluntatem in lege Dei: aut cum D. Hieronymo principium Geneseos, in quo rectè fit mentiō filij Dei, liberum illi per me sit, sed agnoscat parum solidam esse intelligentiam, nec originalibus conuenire. Solidior est eorum intelligentia, qui de libro prædestinationis diuinæ hunc locū intelligunt, de quo alibi dicit idem propheta: Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur. In huius libri volumine sicut sunt descripti omnes electi, ita in eius capite Christus descriptus est, vt qui sit primogenitus in multis fratribus, per quem solum aliqui sunt prædestinati.

g VT FACEREM.] Quidam hanc partem coniungunt cum eo quod immediatè præcedit, vt sit sensus: in capite libri scriptum est de me, hoc nempe, vt facerem voluntatem tuam Deus meus: Deinde subiungatur, volui hoc ipsum, scilicet, quod de me scriptum est. Alij eam partem iungunt sequenti verbo, volui, vt sit sententia à superiori separata, & sit ordo: volui vt facerem, vel potius, vt habent Græca & Hebræa, volui facere voluntatem tuā. Id enim est quod in summa totius legis à me exigitur. D. Paulus coniungit cum illo: Tunc dixi, ecce venio, sed tunc magis conuenirer vertere, vt faciam, sicut habet epistola ad Hebræos. Et ea pars, in capite libri scriptum est de me, per parenthesin deberet accipi, interposita. Cæterum illud, Ecce venio, in sensu literali, phrasi Hebraica idem est, quod ecce adsum, hoc est, paratum me exhibeo. In sensu verò Christo peculiari, significat eius in hunc mundum aduentum, quemadmodum Paulus interpretatur.

ET LEGEM TVAM.] Aut repetendum est verbum, volui, aut subaudiendum est verbum aliquod vt habui, vel seruaui. Pro cordis, Græcis est κοιλίας, hoc est ventris. Idem significat dictio Hebraica. Noster videtur legisse καρδίας. Sed sensus eodem redit. h

ANNVNTIAVI IVSTITIAM TVAM.] D. Augustinus legit, bene nuntiaui, quia Græcis est εὐηγγελισάμην, hoc est, euāgelizaui. Quod verbum in Christū optime quadrat, qui nobis auctor est euangelij, optimique nuncij, cui & peculiariter quadrat ecclesia magna, concilium multum, & annuntiatio iustitiæ, quæ per fidem obtinetur.

MISERICORDIA ET, &c.] Sic & pleraque Græca habent verbū ἀντελάβετο, susceperunt. At Euthymius legit optatiuum, ἀντιλάβοιτο, hoc est, suscipiant me, quomodo & Hebræa plerique vertunt. Sic enim hæc pars magis cohæret præcedenti. k

EGO AVTEM, &c.] Dictio mendicus, sicut & pauper, sæpius in Psalmis accipitur, non vt significet indignum rerum temporalium, sed afflictum ac destitutum ope humana. l

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. XL.

HVnc Psalmum composuisse videtur Propheta occasione corporalis morbi, quem se ob peccata sua incidisse agnouit: quanquam sint qui, sub nomine ægritudinis corporalis putent intelligendam esse calamitatem, quam sub Absalone perpessus est. Commendat autem primum, ac fœlices pronuntiat eos qui afflictos & calamitosos miserantur: tum interposita prece qua sanitatem animæ precatus fuit, queritur de inimicis suis, qui cum ipse æger admodum iaceret, mortem eius optabant, etsi aliquando tanquam amici illum inuiserent. Inter quos vnum fuisse queritur, qui cum amicissimus esse debebat, & sperabatur, perdere tamen magis ipsum studuerit. Postea canit, quomodo oranti sibi a morbo liberationem Deus opem tulerit, & sanitate reddita ipsum præstare fecerit, subtracta inimicis eius lætandi super interitu eius occasione. propter quod Dominum perpetua laude prosequendum concludit. Quoniam autem in his quæ Dauid ab iniustitiis suis inimicis, fictisq́ʒ & perfidis amicis pertulit, Christi figuram gessit, rectè Saluator noster versum huius Psalmi, Qui edebat panes meos, &c. in se impletum testatur, Ioannis 13. per perfidiam Iudæ proditoris. Proinde & totus Psalmus rectè de Christo exponi potest: sic tamen vt quod peccasse se dicit, de nostris ab illo susceptis peccatis accipiatur, & per ægritudinem corporis, ipsius passiones intelligantur, a quibus per resurrectionem liberari exoptat, ac tandem resuscitatum, ac in cœlestia sublimatum in conspectu patris sui gloriatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Beatus qui intelligit super egenum & pauperem. PSAL 40.

FOElix ille, qui videns aliquem afflictum, aut rebus, viribúsque attenuatum, non malè sentit de eo, nec aspernatur illum, sed id quod res est de eo cogitat & intelligit, qui scilicet prudenter apud se perpendit non irato Deo, sed benigno Dei consilio illum nunc affligi, vt à grauioribus malis liber sit tum etiam facilè quæ ille nunc patitur sibi accidere posse, atque ob hanc sanam intelligentiam, prudenter quoque sese gerit erga afflictum, compatiendo illi, & quibus potest modis iuuando.

** in die mala liberabit eum Dominus.*

* Hic certè verè beatus est, quia hunc vicissim Deus ab omni malo liberabit, cum tempus malorum inciderit, siue in præsenti, siue in futuro seculo. a

2 Dominus conseruet eum & viuificet eum,

2 Dominus custodiet eum, ne in malum incidat: aut si inciderit, ne ab eo superetur. & si vel morbum, vel quoduis mortis periculum incurrerit Dominus eum à morte instante ereptum vitæ pristinæ restituet, * & fœliciter eum viuere faciet in terra, nec permittet eum voluntati & libidini inimicorum eius, quærentium mortem & oppressionem eius.

** & beatum faciat eum in terra, & non tradat eum in animam inimicorum eius.*

*3 Dominus opem ferat illi super lectum doloris eius: * † vniuersum stratum eius versasti in infirmitate eius.*

3 Si quando decubuerit in lecto, ob morbi dolorem Dominus auxiliabitur ei, confirmans sua consolatione animum eius ne morbo succumbat, aut ab ægritudine eum curans, * tu Domine in infirmitate eius vertes & mutabis penitus stratum eius, in quo languidus iacet, reddens eum sanum, vt iam lectum ægritudinis relinquat, & pro eo quietis locum ascendat. † Tu etiam in morbo ipsius sic te geres, quasi si totum eius lectum (vt fieri ad infirmorum consolationem solet) versares, angulis vndique ventilatis, facies enim vt mollius cubet, leuiúsque ferat morbum.

*4 Ego dixi: Domine miserere mei. * sana animam meam, quia peccaui tibi.*

4 Ego autem, cùm grauiter ac periculosè, siue corpore, siue animo ægrotarem, méque hominum adiumenta & solatia destituerent, ad tuam misericordiam supplex confugiens, dixi: Tu Domine miserere mei, * sana me ab infirmitate animi & corporis mei. Ego enim in te Domine peccaui, atque ob id & animus peccatis pestiferis æger factus est, b
& corpus graui à te morbo aut calamitate afflictum. Tu autem peccatis meis offensus percussisti solus, solus item Domine sanare potes.

*5 Inimici mei dixerunt mala mihi, * quando morietur, & peribit nomen eius?*

5 Inimici mei mala mihi precabantur, dicentes: * quando tandem iste morietur, & simul cum morte abolebitur nomen eius? Nihil enim auidius optabant, quàm vitæ meæ interitum: nihil eos magis torsit, quàm vitæ meæ prolongatio.

*6 Et si ingrediebatur, vt videret, vana loquebatur: * cor eius congregauit iniquitatem sibi.*

6 Quod si quisquam illorum ingrediebatur ad me, vt inuiseret me, vana loquebatur, simulans verbis sibi morbum meum dolere, cum interim summè optaret meum interitum: * cor eius congregauit in seipso iniquitatem, dum officio ficto scelus sceleri adderet, dumque considerata valetudine mea, lætitiam in animo conciperet ex spe interitus mei.

7 Egrediebatur foras, & loquebatur in idipsum.

7 Cùm egressus fuisset foras, loquebatur vnà cum reliquis inimicis meis ea quæ circa me vidisset.

*8 Aduersum me susurrabant omnes inimici mei: * aduersum me cogitabant mala mihi.*

8 Ibi contra me susurrabant inter se omnes inimici mei: * contra me studiosè cogitabant inter se mala mihi.

*9 Verbum iniquum constituerunt aduersum me. * numquid qui dormit, non adiiciet vt resurgat?*

9 Contra me tanquam certo implendum statuerunt & deffiniuerunt verbum illud, quod ex iniquo illorum in me odio processit: * Nónne putandum est, inquiebant inter se, quod is qui nunc dormit & decumbit c
in lecto ægritudinis suæ, non amplius valebit ex eo, resumptis viribus, resurgere? immo dicebant: Tanta est morbi grauitas, vt ab eo nullo modo surgere possit vnquam.

*10 Etenim homo pacis meæ, in quo speraui, * qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem:*

10 Sed inter cætera illud maximè animũ meum dolore affecit, quod d
etiam homo ille, cum quo fuit mihi arctissima amicitia & familiaritas, in cuius fide confisus sui, * quem etiam mensæ consortio dignatus fui, meóque cibo alui, plus quam alij contra me suum calcaneum leuauit, méque supplantare & perdere conatus est.

*11 Tu autem Domine miserere mei, & resuscita me, * & retribuam eis.*

11 Ego autem his malis pressus, dixi tibi in oratione mea: Domine miserere mei, atque ab hoc grauissimo morbo me fac surgere, * tunc per potestatem a te mihi contra impios traditam, ego illis, quas meriti sunt pœnas, tuo nomine retribuam.

*12 In hoc cognoui quoniã voluisti me: * quoniam non gaudebit inimicus meus super me:*

12 Iam autem tua benignitate ab infirmitate liberatus cognoui potissimum in ea re me amari abs te, * quod non permisisti inimicis meis ansam aliquam, vt gloriari possint de mea morte.

*13 Me autem propter innocentiam suscepisti: * & confirmasti me in conspectu tuo in æternum.*

13 Me enim propter innocentiam meam à morte subleuasti, * & firmiter me coram te constituisti in perpetuum apud te mansurum. Nam & in præsenti vita, me quasi tibi præsentem, semper curandum & custodiendum suscepisti, & tãdem inter electos tuos, me tibi coram præsentem, tuáque bonitate perfruiturum perpetuò constitues.

14 Benedictus dominus Deus Israel a sæculo & vsque in sæculum fiat, fiat.

14 Benedictus & laudatus sit ab hominibus Dominus Deus Israelis ab hoc sæculo, & vsque in æternum. Ita cupio omnino fiat.

ANNOTATIONES.

a IN DIE MALA LIBERABIT.] Hæc pars cum duobus versibus sequentibus dupliciter accipitur. Quidam enim intelligunt his verbis reddi rationem eius quod dixit, beatum esse eum qui intelligit super pauperem, secundum quem sensum verba optatiui modi posita in duobus versibus sequentibus, accipienda sunt pro futuris indicatiui, quemadmodum habent Hebræa. Alij intelligunt hæc esse verba viri intelligentis super egeno, qui videns afflictum aliquem, his verbis illi benè precetur, aut illi aliquando benè futurum prædicat. Inter quos quidam hanc partem, in die mala, construunt cum præcedentibus non obstãte asnachta, hoc est signo distinctiuo, quod in Hebræis ponitur ante hæc verba vt hic sit sensus: Beatus qui intelligit super afflictum cum in aduersitatem aliquam inciderit, & dicit, liberabit vel liberet eum Dominus. Alij, in die mala, coniungunt cum verbo, liberabit, vt intelligatur is qui, rectè intelligit super egeno dicere, ecce hũc qui iam affligitur, Dñs liberabit in ea die, qua alij grauioribus malis affligẽtur, in nouissimo scilicet iudicij die.

SANA ANIM. &c.] Cõiunctio, quia, causam reddidit, quare sanari petat: verum ratio quam reddit est imperfecta, addendum est enim, pec- b

caui

caui tibi,& ob id æger factus sum. Aut vis facienda est in pronomine,tibi,& intelligendum eum reddere rationem, quare à Deo sanari petat, vt sit sensus: tu sana, quia tibi peccaui, hoc est, te meis peccatis ita offendi,vt à te hoc morbo sim castigatus:proinde tu solus es,qui me sanare potes,secundum quem sensum per animam synecdochicè accipiendus est totus homo, & intelligendum eum non petere solum sanitatem spiritualem mentis, quemadmodum plerique intelligunt, sed totius hominis, in anima scilicet & corpore.

c VERBVM INIQVVM.)Latini ferè interrogationem in hoc versu positam, intelligunt prolatam in persona eius,qui in Psalmo loquitur, Christi scilicet,vel Dauidis, & ad eum respondendum esse affirmatiuè,vt hic sit totius versus sensus:Inimici mei inter se statuerunt de me rem iniquam, cogitantes scilicet me penitus delere. Verùm num ego qui iam dormio in lecto ægritudinis meæ, (quantum ad nauidem) aut qui dormiam somnum mortis in sepulchro, (quantum ad Christum)non etiam adhuc resurgam: quasi dicat,ita,sicut Iob 14.dicitur:Putásne mortuus homo rursum viuat?Hebræa verò habent: verbum iniquum effusum est in isto, & qui dormit non adiiciet vt resurgat. Vnde magis accipienda est interrogatio hæc prolata ab inimicis nauidis, vel Christi,& respondendum ad eam negatiuè,quemadmodum habet paraphrasis.Nec obstat ei intelligentiæ verbum, dormit, quia dictio Hebraica proprie significat cubare aut iacere, quanquam & dormire significet:sicut & dormire apud nos pro cubare ponitur,cum quis dormire dicitur cum muliere.

ETENIM HOMO,&c.)Coniunctio, etenim, hic impropriè est posita pro,nam, &,vel sed &. Hebræis est, etiam. Annotauit simile Euthymius Græcus. d

In finem intellectus filij Core Psalmus.

ARGVMENTVM PSALMI. XLI.

EXponit hoc Psalmo vir sanctus, quanto desiderio, sollicitudine ac dolore teneretur,cum siue à Saule,siue ab Absalone iure electus esset è populo Dei,tum quod neque domum Dei cum reliquis religionis causa adire,neque sacrificiis solennibus interesse posset:tum quod variis afficeretur malis,& impiorum vocibus plurimum exagitaretur, qui tanquam frustraneum religionis & Dei studium,cui fuerat deditus,blasphemabant, contra quæ animam suam consternatam consolatur & confirmat spe salutis expectatæ, & videndi rursum Dei.Sunt autem qui hunc Psalmum ad literam intelligendum putent sub persona pij ac sancti Iudæi,aut etiam vniuersi populi Iudaici in captiuitate Babylonica degentis,& reditum in Hierusalem,& templum Dei auidè desiderantis.Quorum sententia vt omnino non improbanda videtur, ita prior verisimilior apparet.Secundum spiritualem autem & potiorem sensum, congruit hic Psalmus pio cuilibet ac religioso homini, qui variis huius vitæ malis defatigatus,impiorumq́; ludibrio exagitatus,summo tenetur desiderio cœlestis patriæ, cupiens dissolui, & esse cum Christo,qui se in multis malis,quibus affligitur,atque dum vota eius differuntur,subinde consolatur, & perdurare facit spe æternæ salutis certò aliquando venturæ,ac fruendi Deo cum laude eius. Incertum autem, an filij Core, de quibus in titulo fit mentio(qui descenderunt ab Asir,Elcana, & Aiasaph, qui superstites manserunt, cum pater eorum cum multis ob seditionem è terra absorberetur) hunc & sequentes aliquot ediderint Psalmos,& à Dauide editos receperint decantandos.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum * ita desiderat anima mea ad te Deus.*

QVàm cupidè ceruus vel canibus infestatus & fatigatus, vel post voratum serpentem maximè sitiens, anhelare solet ad fontes aqua plenos, * tam cupidè anhelat ad te ò Deus anima mea, cupiens summo desiderio ad te peruenire, vt variis iam malis delassata, ex te fonte plenissimo & suauissimo refocilletur. PSAL. 41.

*2 Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum, * quando veniam & apparebo ante faciem Dei?*

2 Anima mea summo desiderio fertur ad te Deum, inquam, præpotentem & semper viuentem. * O quando tandem exilio hoc liberatus venire potero, & conspici cum reliquo Dei populo ante conspectum Dei ante arcam,super quam Deus suis potentiam suam exhibet, aut ante denudatum vultum Dei in cœlis? a

3 Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte, dum dicitur mihi per singulos dies, vbi est Deus tuus?*

3 Fuerunt mihi lachrymæ meæ die ac nocte pro cibo, ita vt fastidito cibo nihil æquè libuerit atque lachrymari, dum assiduè dicitur mihi ab inimicis meis insultantibus: * Vbinam iam est Deus tuus quem colebas,cuiúsque auxilium tam confidenter iactabas?sic mihi exprobrantes quasi vanè Deum coluerim, & in adiutorem expectauerim, ac etiamnum colam & expectem. b

*4 Hæc recordatus sum, & effudi in me animam meam * quoniam trãsibo in locum tabernaculi admirabilis vsque ad domum dei.*

4 Hæ voces sanè admodum mihi graues fuere. Verùm ne his vocibus aut quibusuis calamitatibus succumberem, ea frequenter mente reuolui quæ mihi promisisti, eorumque recordatione animam meam tribulationibus & dolore nimium angustatam & coarctatam,intra me effudi dilataui,& relaxaui:* hæc,inquam,recordabar, quod aliquando te donante transibo vsque in locum tabernaculi admirabilis,vsque inquã, in domum quam peculiariter Deus inhabitat. c

5 In voce exultationis & confessionis, sonus epulantis.

5 Transibo,inquam, in eam domum simul cum voce lætitiæ & laudis Dei, quæ vox erit sonus populi festum celebrantis, ac festiuiter epulantis,& de perceptis à Deo beneficiis cum lætitia gratias agentis. d

6 Quare tristis es anima mea & quare conturbas me?

6 Cùm ergo hæc aliquando secundum promissiones Dei euentura sint, quare sine intermissione tristis es anima mea? & quare me nimio dolore conturbas?

7 Spera in Deo quoniam adhuc confitebor illi

7 Spera potius in Deo deposito mœrore, quoniam adhuc tempus veniet quo ab his malis liberatus gratias cum reliquo eius populo illi agam

** salutare vultus mei, & Deus meus.*

agam,* qui est salus vultus mei,quem erubescere non sinet,sed suæ præ
sentiæ contemplatione magnificè sublimabit, & exhilarabit:quiq; ne est
Deus meus, a quo cùm totus pendeam, nequaquam me deserere po-
terit.

8 Ad meipsum anima mea conturbata est:
** † propterea memor ero tui de terra Iordanis & Hermonij a monte modico.*

8 Mi Domine sic cum anima mea interdum consolationis gratia col-
loquor. Ipsa enim in memetipso immenso mœrore conturbata est:* pro c
pter quod ad consolationem eius, etsi à domo tua longissimè absim, &
in terra quæ iuxta Iordanem est, & Hermonij montem modicum, exul
agam,tamen in hac terra ac monte exiguo valde,præ augustissimo mon
te tuo quem inhabitas,semper memor ero misericordiæ,veritatis & bo-
nitatis tuæ. † Semper etiam meipsum consolabor recordatione benefi-
ciorum, quæ exhibuisti patribus nostris trans & citra Iordanem, & in
ipso Iordane,sed & in montibus Hermonij,in Basam & Galaad,deuictis
regibus terræ illius habitatoribus.

9 Abyssus abyssum inuocat:
** in voce cataractarum tuarum.*

9 Eheu vnam calamitatem me propemodum in modum abyssi ab- f
sorbentem ita semper alia mox similis calamitas sine intermissione sub
sequitur,vt vna alteram inuitare, adducere, & post se trahere videatur.
* Id autem fit per horrisonum strepitum cataractarum tuarum, quia
scilicet quasi cum impetu noua semper super me mala mote inundan-
tium & perstrepentium aquarum de cœlis effundis, & irruere facis, si-
cut cùm vere nouo, ruptis nubibus, immensam vim imbrium è cœlis
cum terrifico fragore præcipitas, ita vt vna abyssus aliam aquarum im-
mensitatem aduocare & adducere videatur.

10 Omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt.

10 Omnes sublimes tuæ inundationes, & feri fluctus aduersitatum,
quibus homines obrui solent,in modum exundantis diluuij, & eleuatæ
procellæ,super caput meum transierunt,me penè absorbentes.

11 † In die mandauit Dominus misericordiam suam, & nocte canticum eius.

11 At vero cùm nuper cum populo Dei dies solennes agerem, Do-
mino iubente per diem adeo affatim exhibebatur mihi beneficentia g
eius,vt & in nocte canticum eius esset in ore meo,quo illum de eius mi-
sericordia interdiu percepta laudarem.† Sed & aliquando pulsis malo-
rum tenebris, ac luce prosperitatis reddita, decreuit Deus misericor-
diam suam exhibere mihi, quare neque durante hac horribili miseria-
rum nocte,intermittam illum canticis laudare.

*12 Apud me oratio Deo vitæ meæ: * dicam Deo, susceptor meus es.*
13 Quare oblitus es mei, & quare tristis incedo,
** dum affligit me inimicus?*
14 Dum confringuntur ossa mea, exprobrauerunt mihi,qui tribulant me inimici mei.
15 Dum dicunt mihi per singulos dies, vbi est Deus tuus? Quare tristis es anima mea,et quare conturbas me?
16 Spera in Deo, quoniam † adhuc confitebor illi:
** salutare vultus mei, & deus meus.*

12 Apud me quoque, durantibus his malis, erit in ore meo semper
oratio ad Deum,qui cum sit author vitæ meæ, solus etiam eam conser-
uare & fœlicem facere potest, ac proinde solus est ad quem confugere
debeam.* huic in oratione suppliciter dicam: mi Domine, tu solus es,
ad quem tanquam ad tutum refugium confugio,vt in eo suscipiar.

13 Quare ergo sic te geris erga me, quasi oblitus mei, & quare me
continuè tristem incedere permittis,* ob afflictionem inimici afficien-
tis me multis malis multisque opprobriis?

14 Dum enim vires animi & corporis mei nimiis malis me premen-
tibus franguntur & debilitantur, id videntes inimici mei, qui me tribu-
lant,etiam exprobrauerunt mihi,non sine blasphemia nominis tui.

15 Dicunt enim mihi per singulos dies, vbi est in quem confidebas
Deus tuus,qui te his malis eripiat?* Attamen quorsum ò anima mea as-
siduè tristis es,tuáque tristitia me conturbas?

16 Spera potius in Deo, deposito mœrore, quoniam adhuc tempus
veniet, quo ab omnibus his malis liberatus gratias illi agam,* qui est
salus vultus mei,& Deus meus.† Adhuc confitebor illi quod ipse sit sa-
sus faciei meæ,& Deus mei curam gerens.

ANNOTATIONES.

a SITIVIT ANIMA.] Fortem legendum esse,vt habent libri correctiores,& non fontem, vt passim legitur & cantatur in ecclesiis, manifestum est ex Græcis, quæ habent ἰσχυρόν. Ea enim dictio manifestè significat fortem. Causam corruptionis præbuit, quod in versu primo fiat mentio fontium, ad quos ceruus,cui se comparat propheta,anhelat. Hebræa dictio אל El,quanquam etiam fortem significet, màgis tamen significat Deum. Vnde vertunt, Sitiuit anima mea ad Deum viuum. Et diuus Augustinus nec fortis nec fontis meminit, sed tantum habet, ad Deum viuum. Cæterum, vt annotat Euthymius, quidam ex hoc versiculo sumptum esse dicunt hymnum illum, quem Græci Trisagium vocant,quo laudare Deum solemus,dicentes: Sanctus Deus,sanctus fortis,sanctus immortalis. Nam per viuum,immortalis designatur,

FVERVNT MIHI LACHRYMAE, &c.] b
Plerique intelligunt ideo lachrymas panes dici, quod animam hominis reficiant & pascant. Verum id est præter intentionem prophetæ, qui his verbis non consolationem, sed anxietatem mentis suæ significare voluit,sicut & postea in alio Psalmo dicit: quousque irasceris super orationem serui tui? Cibabis nos pane lachrymarum,&c. quo proculdubio noluit significare lachrymas animam pascere, sed animam dolore ita premi, vt cibo neglecto pro eo nihil aliud libeat, quam lachrymari.

HAEC

HAEC RECORDATVS, &c.] Secundum sensum in paraphrasi explicatum, pronomen, hæc, ad sequentia refertur. & effundere animam, accipitur pro animam sic tam tribulationibus dilatare per consolationem. Euthymius autem Græcus interpres præter huuc sensum & alium indicat, vt pro nomen, hæc, ad præcedētia referatur, videlicet quod dicebatur illi, vbi est Deus tuus: & effundere in se animam, accipiatur pro eo quod est omnem constantiam eius & firmitatem in seipso dissoluere, quoniam firmiora & constantiora esse solent quæ sunt solidiora: quæ verò fluida sunt, molliora atque laxiora. Quomodo & prius dixit Psalmo 21. Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Secundum hunc sensum coniunctio, quoniam, accipi debet non causaliter, nec pro quod, sed, vt sæpe accipitur in Psalmis, pro aduerbio confirmandi, vt sit idem quod & certè. Quidam, effundere animam in seipso, accipiunt pro laxare menti doloris habenas, ac sinere animum pro libito indulgere dolori. Afferunt autem ad hanc sententiam alia scripturæ loca, vt cum 1. Reg. dicitur, Anna effudisse animam suam coram Domino. Et cum dicitur in Psalmo sequente: Effundite coram illo corda vestra. Verùm aliud est, effundere animam coram Domino, quod est omnia sua desideria Domino exponere: & aliud, effundere animam suam in seipso, sicut isti accipiunt. At hæc oratio, effundere animam suam super se, legitur etiam apud Hebræos Iob 30. vbi pro eo quod nos legimus: Nunc autem in memetipso marescit anima mea: Hebræa habent: Et nunc super me vel in me effundit se anima mea. Vnde satis licet colligere veriorem esse interpretationem istam iam dictam. Secundum quam pronomen, hæc, etiam ad sequentia referendum est, sed verbum, transibo, futuri temporis exponendum est, vt frequenter, pro præterito imperfecto, vt sit hic sensus: Libere permisi animum meum indulgere dolori, quoniam recordabar quod transire solebam cum aliis in domum Dei. Quæ interpretatio vel ob id maxime congruere videtur, quod recordatio non sit vel futurorum, vel præsentium, sed præteritorũ. Sic & quod hic sequitur: propterea memor ero tui, &c. ipsi exponunt, & vertunt: anima mea conturbata est, propterea quod memor eram tui, &c.

d SONVS EPVLANTIS.] Græca habent genitiuum ἤχου soni, quemadmodum & Augustinus legit, & tunc sensus est, In voce epulationis, in voce inquam soni: & tunc huius genitiui adiectiuũ, est genitiuus, epulãris, qui apud Græcos & Hebræos non simplices significat epulas, sed epulas festiuas, immo ipsam festiuitatem, quã epulis solennibus celebrare solebant, quomodo & verbũ epulemur accipi debet 1. Cor. 5. pro festũ agere, & festiuiter epulari. Itaque sensus apud Græcos est, in voce soni festiui, vel festiuitatem celebrantis Et dubitari potest, si non interpres noster pro sonus verterit sonitus In genitiuo casu, quanquam sensus coincidet si subaudiatur in voce, quæ est sonus epulantis, scilicet multitudinis, vt habent Hebræa, sicut etiam relatiuum cum verbo substantiuo debet intelligi in versu sequenti: confitebor illi qui est salutare, &c. nisi maluerimus hoc modo orationem illam perficere: Confitebor illi: & carminibus de illo testabor, quod ipse sit salutare vultus mei, & Deus meus.

DE TERRA IORD. &c.] Per terram Iordanis secundum sensum mysticum recte quis intellexerit ecclesiam hic militantem, quæ baptismate tanquam Iordanis flumine, in quo baptisma cœpit, irrigatur. Secundus sensus in paraphrasi explicatus, bene etiam conuenit sensui mystico. e

ABISSVS ABISSVM, &c.] Afferuntur alij huius versus sensus, pij quidem, sed proposito non conuenientes, quales duos indicat Euthymius, quorum primus est: Profunditas peccatorum meorum profunditatem inuocat tuæ misericordiæ, idque ad vocem & prædicationem tuorum apostolorum, qui tanquam tuæ cataractæ, plenitudinem cœlestis doctrinæ nobis effundunt. Alter est: Nouum testamentum inuocat in testimonium vetus testamentum, ad prædicationem tuorum Apostolorum, aut prophetarum. Iuxta proprium sensum in paraphrasi indicatum, est elegãs allegoria, qua inducitur Deus excitatis tonitruis, & ingenti tempestate Dauidem obruere infinita copia imbriũ. In qua allegoria persistit adhuc in versu sequenti, vbi notandum per excelsa, Græcis esse μετεωρισμοὶ. quæ dictio proprie significat sublenationes, vel, vt Augnst. legit, suspensiones, significat autem hoc loco imbres, ex sublimibus nubibus in aere suspẽsis decidentes. Aquas autem in scripturis dici pro calamitatibns, nemo est qui ignoret. f

IN DIE. &c.] Inter duos sensus, quos habet paraphrasis, secundo sensui multum patrocinatur, quod Hebræa & Græca habent verbum futuri temporis, mandabit. Verum frequenter futura pro præteritis, & contrà accipiuntur. Secundus etiam sensus magis conuenit intellectui mystico, secundum quem per diem conuenit intelligere tempus futuræ vitæ, eo quòd tunc & omnia erunt manifesta, & liberatio ab omnibus malis. Per noctem verò, tempus præsens, ꝙ in eo versemus in multis ignorantijs, erroribus, & malis. Itaque sensus mysticus huius versus est: Etsi nunc in multis agam malis, tamen in futura vita, pulsis omnibus malis, Dominus exhibebit mihi misericordiam illam suam perfectam, propter cuius spem etiam in hoc tenebroso tempore miseriæ huius vitæ, non desinam eius laudes carminibus celebrare. g

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. XLII.

EIusdem est hic Psalmus cum superiori Psalmo argumenti, & secundum sensum literalem, & secundum sensum spiritualem Est enim velut continuatio materiæ præcedentis. Vnde & apud Græcos ἀνεπίγραφος est, hoc est, tituli nullius inscriptionem habens. Precatur itaque propheta secundum iustum Dei iudicium liberari ab iniquo viro, siue Saule, siue Absalone, & gente illi in malum confœderata, vt ab exilio, quod ab illis patiebatur, reuocatus laudes Dei in domo eius deprædicare possit, cuius aliquando consequendi certa spe concepta animam suam interim dum affligitur consolatur. Conuenienter autem hic Psalmus secundum ecclesiasticam consuetudinem ante missæ initium præmittitur, quasi ad illud sacrosanctum officium præparatorius, vt ad altare Dei, de cuius accessu hic fit mentio, accessurus hoc Psalmo precetur se liberari ab iniqua dæmonum natione, semper oppugnantium iustos, semperq; studentium spiritum hominis iusti inutili mœrore conturbare, cum maxime ab eis optat in peragendo missarum officio, ad quem depellendum, & ad deuincẽdum hostes nostros inuisibiles efficacissima est mensa dominica, certissimum symbolum parata nobis per Christum peccatorum remissionis, pignus æternæ vitæ, animæq; piorum robur.

1 *Iudica me Deus, & discerne causam meam de gente non sancta:*
** ab homine iniquo & doloso erue me.*
2 *Quia tu es Deus fortitudo mea:*
** quare me repulisti, & quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?*
3 *Emitte lucem tuam: & † veritatem tuam:*
** ipsa me deduxerunt, & adduxerunt in montem sanctum tuum, & in tabernacula tua.*
4 *Introibo ad altare Dei, * ad Deum † qui lætificat iuuentutem meam:*
5 *Confitebor tibi in cythara deus deus meus.*
** quare tristis es anima mea, & quare cõturbas me?*
6 *Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, salutare vultus mei, & Deus meus.*

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Iudex meus esto Deus, meamque causam te discernere à gente impia, quæme persequitur, declara, à viro, qui inique & dolose me perdere quærit, libera me. PSAL. 42.

2 Tu enim Deus es robur meum, per quem hactenus omnia mala deuici, & in quo solo iam nitor, * quare ergo sic te nunc mihi exhibes, quasi me à tua cura & protectione abieceris? & quare sinis vt assiduè mœrens incedam, dum te permittente inimicus me affligit?

3 Emitte iam tandem è cœlis super me fauorem tuum, & opem, quæ pulsis his malorum tenebris me illuminet & recreet, * emitte quoque tuam in præstandis promissis fidelitatem, eam in me declarando. * lux a
enim & veritas tua me ex hoc exilio deducent, & tandé introducent in montem sanctum tuum, quem peculiariter inhabitas, & in tabernacula tua.

4 Per eas comites introibo vsque ad altare, in quo illi sacrificia laudis offeram. * Introibo ad Deum, qui tum quidem sua præsentia, & percepta bonitate lætificabit me iuuenem factum & innouatum, viribus scilicet meis per hæc mala senescentibus modo & languentibus, tunc resumptis † Qui etiam nunc subinde, dum in his malis veterasco, me sua consolatione ita lætificat, vt per eam lætitiam reiuuenescam, viribusque b
restitutis, alacrior & fortior efficiar.

5 Tunc mi Deus, Deus inquam meus, quem vnicè colo & amo, gratias tibi agam, téque laudabo simul cum modulatione cytharæ. Cum autem hæc assequendi spem habeas, cur assiduè tristis es o anima mea, & tuo mœrore me conturbas?

6 Spera potius deposito mœrore in Deo, quoniam adhuc veniet tempus, quo in domo eius gratias ei agam qui Deus meus, & salus vultus mei, quem pudefieri non sinet, sed sua præsentia, fauore, atque allata salute exhilarabit.

ANNOTATIONES.

a EMITTE LVCEM TVAM, &c.] Iuxta sensum paraphrasis, lux & veritas in Deo sunt, quæ tamen mitti dicuntur, cùm opere declarantur in hominibus, quomodo & alibi dicit: Misit Deus misericordiam suam, & veritatem suam, & eripuit me de medio leonum. Possunt tamen hæc mystico magis sensu accipi, vt in mẽtibus nostris intelligantur, vt lux quidem sit illuminatio ea, qua à Deo perfunditur mens humana ad cognoscendum: veritas verò, ipsa cognitio, ad quam lux diuina perducit. Hæc enim proprio sensu emitti à Deo dicuntur, & per hæc deducuntur homines in tabernacula cœlestia. Subtiliori etiam intelligentia per lucem & veritatem Dei rectè accipitur significari Christus, qui de seipso dicit: Ego sum lux mũdi. Ioan. 8. Ego sum via, veritas, & vita. Ioan. 14. Hunc veteres sancti emitti è cœlis postulabant, vt iusto Dei iudicio per ipsum liberarẽtur à potestate sathanæ. Hunc & nos secundò emitti postulamus, vt per nouissimum eius aduentum plenè liberemur ab omnibus inimicis, ac transferamur in cœlestes Dei mansiones. Meminit huius intelligentiæ non tantum D. Augustinus, sed & Enthymius: qui etiam monet verba illa præterita, deduxerunt & adduxerunt, pro futuris accipienda. Certè Hebræa habent futura.

b LAETIFICAT IVVENTVTEM MEAM.] Paraphrasis indicat duplicem huius interpretationem. Primum, vt præsens accipiatur pro futuro, lætificabit. Ac tum quidé præter sensum in paraphrasi explicatum, qui literali & mystico conuenit sensui, quidam hunc locum sic intelligunt: Ad eum veniam qui lætificabit iuuentutem meam quam ago commutabit, & perducet ad virilem ætatem, vt iuuentus intelligatur status istius vitæ, cùm contrà in alio sensu iuuẽtus intelligatur in futura vita. Verùm hic sensus tantum conuenit sensui mystico. Secundò, indicatur sensus, quo intelligitur hæc pars seruato tempore præsenti: Hebræa vero longè secus habent, ad Deum lætitiæ, & exultationis meæ.

In finem filiis Core ad intellectum.

ARGVMENTVM PSALMI XIII.

Plerique sunt Psalmi, qui cùm a Dauide, aut saltem tempore Dauidis compositi putentur, tractant de calamitatibus & afflictionibus populi, neque præteritis neque præsentibus, sed post ea tempora futuris, per Sennacherib, Nabuchodonosor, Antiochum, & post eos per christianorum persecutores, quas afflictiones spiritu prophetico præuidens Psalmorum author, Psalmos in persona populi huiusmodi calamitates perpessuri reliquit, quibus in eis afflictionibus populus Deum precaretur. de quorum numero vnus est hic Psalmus, quem Iudæi quidem de suo præsenti exilio interpretantur. Verùm quoniam eis non competit, quod hic dicitur: Et iniquè non egimus in testamento tuo, & pleraque quæ sequuntur, in quibus populus, qui hic loquitur, suam iactat innocentiam, manifestum est vanam esse illorum interpretationem. Ob quam eandem causam quidam catholici putant Psalmum hunc etiam accipi non posse de captiuitate Babylonica, aut persecutione, quam Machabeorũ tempore sub Antiocho illustri perpessus est populus Israeliticus, cùm & illam & hanc ob peccata sua populus ille passus sit, vt patet ex Threnis Hieremiæ, & ex 2. Machabæorum cap. 5. Proinde tantum intelligendum volunt de Christianis, qui tempore primitiuæ ecclesiæ omnia hæc perpessi sunt, quæ hic præcinuntur. Quemadmodum & D. Paulus ad Romanos versum 24. de persecutione, quæ suo tempore ecclesia Christi exercebatur, adduxit. His tamen non obstantibus, ad literam videtur hic Psalmus agere de afflictione veteris populi, vel ea quam sub Nabuchodonosor, vel potius ea quam sub Antio-

h *cho per*

cho pertulit,vt sit vox non quidem totius populi,sed eorum qui ex eo populo adhuc synceri & iusti perstiterunt, quorum proculdubio magna pars fuit. Quoniam autem eorum afflictio,umbra quadam fuit & figura eius quam à varijs tyrannis credentium ecclesia primitiua passa est,omniáque quæ hic canuntur cumulatius verior Israel expertus est iuxta anagogen & principaliter ad primitiuæ ecclesiæ persecutionem referendus est quemadmodum & Paulus fecit. Itaque Dei populus grauiter afflictus,commemorans primum Dei beneficia patribus præstita,& miracula pro illis patrata,queritur ex opposito nunc se a Deo derelictum,vt ab hostibus suis diripiendus sit,& deridendus,nec Deum sibi adesse antiquis illis suis miraculis,precatúrque vt ille virtutem suam tandem exerat,suósque ab impiorum iniurijs asserat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

DEus nos ipsi auribus nostris audiuimus, patres enim nostri annun PSAL. 43.
tiauerunt nobis.
2 Insignia opera quæ tu operatus es temporibus eorum, & tempori- a
bus quæ illos præcesserant.
3 Inter quæ opera hoc imprimis nobis memorandum, quòd tua om-
nipotentia Gentes Chananæas perdidit è terra quam habitabant,* eisq;
extirpatis, patres nostros firmiter in eorum loco collocasti, & habitare
fecisti,* plurima mala intulisti populis illis,& expulisti eos è terra sua.
4 Tu,inquam,tua potentia hæc fecisti, palam est enim patres nostros
non suis armis terram illam obtinuisse, * nec propria fortitudine sese
saluasse à tantis gentibus,cùm & numero,& armis, ac fortitudine supe-
riores essent Gentes patribus nostris.
5 Sed potentia tua,& robur tuum,& benignus aspectus vultus tui, fa-
uórque tuus, quo illis affulsisti, hæc illis præstiterunt, * non ob aliud,
quàm quia tibi complacitum fuit in eis,quos sola tua bonitate ex omni-
bus gentibus in peculium tibi elegisti,eis benefacere destinans.
6 Tu ipse,qui hæc olim es operatus,etiam es rex meus & Deus meus,
* qui,cùm vis solo tuo iussu præstas populo tuo Israelitico saluationes.
7 Si adiuuare nos volueris,per te Inimicos nostros ita profligabimus, b
& dissipabimus,quomodo bos cornibus suis quæ rapit in ventum proij-
cit & dissipat:* & per virtutem tuam pro nihilo reputabimus insurgen-
tes contra nos, quantumuis alioqui formidabiles ob multitudinem &
fortitudinem eorum.
8 Non enim in arcu meo sperare volo,* certóque scio quod gladius
meus non poterit me saluare ab hostibus meis.
9 Tu enim es,qui superioribus temporibus nos,patrésque nostros sal-
uasti ab affligentibus nos: * & eos qui odio nos persequebantur, tu pu-
dore affecisti, spe sua eos frustrans. Tu item solus, qui & nunc liberare
nos potes ab his qui nos affligunt.
10 Id vbi feceris,in te Deo nostro cum laude tua lætabimur, & gloria-
bimur assiduè,fœlices nos ipsos prædicantes: * & ad gloriam nominis
tui laudes canemus perpetuo.
11 At verò iam tu nos singulari illa cura tua exhibita patribus nostris
abiecisti,& pudefieri nos permisisti,dum non præstas contra hostes no-
stros expectatam à te opem,*nec vt soles,amplius egrederis cum exer-
citibus nostris in prælijs, vt solito more nobiscum & pro nobis pugnes.
12 Cum issemus post inimicos nostros,tu nos deserens coegisti terga
præbere eis,* téque nos deserente,hi qui nos odio persequebantur,di-
ripiebant sibi & nos,& omnia nostra.
13 Permisisti nos fieri similes ouibus mactationi & esui destinatis,qui
ad morem imbellium huiusmodi ouium iam venundamur, occidimur,
& deuoramur.* dispersisti nos per exteras, & à cultu diuino alienas
nationes.
14 Populum tuum tibi olim tam vnicè charum passus es venundari
minimo pretio,& quasi pro nihilo,† sed & tu ipse populum tuum alie-
nigenis vendidisti, tradens eum in seruitutem, nulla accepta ab eis pe-
cunia, quasi vilissimi simus, nec alicuius pretij. * In venditionibus eo- c
rum qui sunt de populo tuo,non fuit multitudo pretij,sed modico pre-
tio ob captiuorum venditionum copiam,tanquam vilia iumenta emebantur.† neque
tu ex eorum venditionibus magnum precium tibi parasti, quos gratis
Gentibus in seruitutem dedisti.
15 Tales nos iam constituisti,vt probris nos afficiant vicini nostri,sub-
sannent,& irrideant ij qui habitant circum nos.
16 Fecisti nos tales,vt parabola,exemplum,& fabula simus gentibus,
à quibus de nobis,nostraque miseria passim cum ioco fit mentio,* & vt
populi nobis conspectis caput suum moueant super nos, ad irrisionem
nostri.
17 Assiduè ob oculos versatur pudor meus,qui à me nó recedit: & eru-

1 *Deus auribus nostris audiuimus, patres nostri annunciauerunt nobis:*
2 *Opus quod operatus es in diebus eorum, & in diebus antiquis.*
3 *Manus tua gentes disperdidit,*
* *& plantasti eos:*
* *afflixisti populos,& expulisti eos.*
4 *Nec enim in gladio suo possederunt terram:*
* *& brachium eorum non saluauit eos.*
5 *Sed dextera tua & brachium tuum, & illuminatio vultus tui:*
* *quoniã cõplacuisti in eis.*
6 *Tu es ipse rex meus & Deus meus,*
* *qui mãdas salutes Iacob.*
7 *In te inimicos nostros ventilabimus cornu:*
* *& in nomine tuo spernemus insurgentes in nos.*
8 *Non enim in arcu meo sperabo.*
* *& gladius meus non saluabit me.*
9 *Saluasti enim nos de affligentibus nos:*
* *& odientes nos confudisti.*
10 *In deo laudabimur tota die:*
* *& in nomine tuo confitebimur in sæcula.*
11 *Nunc autem repulisti,et confudisti nos.*
* *& non egredieris deus in virtutibus nostris.*
12 *Auertisti nos retrorsum post inimicos nostros:*
* *& qui oderunt nos,diripiebant sibi.*
13 *Dedisti nos tanquam oues escarum:*
* *& in gẽtibus dispersisti nos*
14 †*Vendidisti populum tuum sine precio:*
* *& non fuit multitudo in commutationibus eorum.*
15 *Posuisti nos opprobrium vicinis nostris: subsannationem & derisum his qui in circuitu nostro sunt:*
16 *posuisti nos in similitudinem Gentibus,*
* *commotionem capitis in populis.* 17 *Tota die verecundia mea contra me est,& confusio faciei meæ cooperuit me.*

befcen

18 Hæc omnia venerunt super nos: nec obliti sumus te,
** & inique non egimus in testamento tuo.*
19 Et non recessit retrò cor nostrum:
** declinasti semitas nostras a via tua.*
20 Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis:
** & cooperuit nos umbra mortis.*
21 Si obliti sumus nomen Dei nostri:
** & si expandimus manus nostras ad Deum alienum.*
22 Nonne Deus requiret ista?
** ipse enim nouit abscondita cordis.*
23 Quoniam propter te mortificamur tota die,
** æstimati sumus sicut oues occisionis.*
24 Exurge quare obdormis domine?
** exurge, & ne repellas in finem.*
25 Quare faciem tuam auertis, obliuisceris inopiæ nostræ & tribulationis nostræ?*
26 † Quoniam humiliata est in puluere anima nostra: conglutinatus est in terra venter noster.
27 Exurge Domine adiuua nos:
** & redime nos propter nomen tuum.*

bescentia, quæ est in facie mea, totã faciem meam occupauit & obtexit.
18 Hæc omnia acciderunt nobis, neque tamen ob hæc obliti sumus tui,* neque fœdus tecum initum rupimus, ita vt trãsgrederemur legem tuam, & ad alios deos declinaremus, quamuis id hostes nostri summè contenderent efficere.
19 Neque cor nostrum, te derelicto, alio deflexit, * neque permisisti, vt actiones nostræ declinarent a via mandatorum tuorum, in qua nos constanter perdurare fecisti etiam in his multis malis. d
20 Quod dico, tu ipse Domine verum esse nosti. Tu enim Domine nos quidem valde attenuasti in loco captiuitatis nostræ, in quo multum affligimur, in terra Gentiũ, inter quas, draconibus magis quam hominibus similes, nos dispersi viuimus in magna afflictione : * iam grauissimæ calamitatis caligo, quæ mortis imaginem præ se fert, mortémque quasi præsentem ostendit, nos vndique obtexit & inuoluit.
21 Si autem in his tantis malis, (vt non pauci facere solent) obliti sumus Dei nostri, qui nos tam grauiter afflixit, * & si expansis manibus inuocauimus Deum alienum:
22 Certè ipse Deus hæc cognoscet, fallere eius cognitionem non poterimus.* Ipse enim nouit non tantum externa facta, sed & secreta cordis hominum.
23 Itaque ipse Domine, qui omnia scis, nosti nos in his malis te nõ dereliquisse. Nos enim propter tui nominis confessionẽ & cultum assiduè occidimur, grauissimisque malis afficimur,* reputati sumus ab infidelibus tanquam oues mactationi destinatæ. Ita enim nos pro illorum libito absque omni commiseratione ad mortem & supplicia trahimur, quomodo à lanijs trahuntur oues,* nec pluris ab illis æstimamur, quam à lanio oues, dum mactat eas.
24 Proinde Domine, hostium nostrorum considerans iniustitiam, nostrámque synceritatem, nobis iam tandem exurge, tuamq; nobis profer potentiam, quare te nobis exhibes, quasi dormientem? * exurge tandem, & ne perpetuo nos à tua cura & liberatione abijcias. c
25 Quare benignum aspectum, fauorémque tuum auertis à nobis? * vt quid sic te geris, quasi nullam habeas desolationis & afflictionis nostræ rationem?
26 Ecce enim iam ita in terram depressi & prostrati sumus, vt venter noster terræ firmiter adhæreat, nã morti proximi de vita propemodum desperamus, atque ab impiis oppressoribus miserè conculcamur, nos, vitáque nostra.† Sed & nos præ nimia mentis angustia pronì coram te in terra iacemus, humiliantes animas nostras.
27 Tuam itaque tandem pro nobis declara potentiam, & auxilium fer nobis, & libera nos, nõ quidem ob virtutum nostrarum merita, sed propter temetipsum, tuámque immensam bonitatem, & propter item gloriam nominis tui, ne id ab infidelibus semper blasphemetur, sed timeatur, & venerationi sit apud eos.

ANNOTATIONES.

a OPVS QVOD OPERATVS ES.] Potest istud & aliter accipi quàm habet paraphrasis, singulariter scilicet, vt per dies eorum & dies antiquos, eadem tempora intelligantur, quandoquidem coniunctio, &, abest apud Græcos & Hebræos, vt opus de quo loquitur illud sit, de quo fit mentio in versu sequenti. Verum iam quod dicitur, patres nostri narrauerunt nobis, intelligi debet, quod narrauerint per posteros suos & scripta sua. Non enim patres illos, in quorum diebus illud opus contigit, per sese ipsi illud opus narrauerunt, cum iamdiu mortui fuissent. Coniunctio, &, non est etiam in antiquis quibusdam Latinis exemplaribus, vt meritò ea lectio habenda sit incorruptior, quæ cum originalibus consentit.

b VENTILABIMVS CORNV.] Plerique omnia hæc futuri temporis verba, per præteritum vertunt, hoc modo: In te inimicos nostros ventilabamus, spernebamus, non in arcu meo sperabã, in Deo lætabamur tota die. Et videtur hic sensus magis conuenire illi quod ex opposito subiungit: nunc autem repulisti. Verum alteri sensui magis patrocinatur, quod pro eo quod nos habemus, qui mandas salutes Iacob: Hebræa habent, mãda salutes Iacob: deinde quod vicinum verbum confitebimur, per præteritum exponi non posse videtur. Non enim aptè satis dictum, & nomini tuo confitebamur imperpetuum. Cæterum in hoc versu rectius legitur, insurgẽtes in nos, quàm in nobis, cum & Augustinus habeat, in nos, & exemplaria alia.

c COMMVTATIONIBVS.] Græca habent ἀλλάγμασι, vociferationibus & iubilationibus. Verum interpres legisse videtur ἀλλάγμασιν à verbo ἀλλάττω, hoc est, muto, quem sensum & Hebræa significant. Aldina editio habet ἀλαλάγμασι, Euthymius vtriusque lectionis meminit.

d ET DECLINASTI SEMITAS NOSTRAS. &c. Iuxta sensum in paraphrasi indicatum repetenda est in hac parte negatio in priori mẽbro posita, quemadmodum multi intelligũt hic Hebræa, quæ & ipsa non habent hoc loco negationem. Vnde D. Hieronymus vertit, nec declinauerunt semitæ nostræ. Est enim Hebræis familiare, negationem in principio sententiæ positam, ad vtramque sententiæ partem referre, etiam per copulatiuam coniunctionẽ connexã, quemadmodum apud nos fit in connexis per disiunctiuam, vt si dicatur: Non recessit retrò cor nostrum, nec deflexit, à via tua. Qui partẽ hanc

 affirma

4 Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime.

4 Cùm autem etiam sis fortissimus, accinge quæso te gladio tuo super femur tuum, para te ad pugnandum, tua potentia tanquam gladio quodam contra inimicos tuos.† Et gladium spiritus, quod est verbum Dei, in assumpta humanitate fortiter apprehēde, vt in eo vincas hostes tuos, siue impurissimos dæmones, siue malos homines: illis quidem vsurpatum in populum tuum dominium præripiendo, hos vero tibi spontanea voluntate subiiciendo.

5 Specie tua & pulchritudine tua intende, prosperè procede, & regna.

5 Accingere, inquam, gladio, simul cum dato tibi à Deo splendore ac decore fortitudinis, atque iustitiæ. Sicque intende bello quod dixi, prosperrimè procede in cœptis tuis, & deuictis hostibus tuis regnum obtineas.

*6 Propter veritatem, & mansuetudinē, & iustitiam: * & deducet te mirabiliter dextera tua.*

6. Idque ob id, quod veritate, mansuetudine & iustitia polleas, virtutibus bono rege dignis, quibus sibi maximam dignitatem populiq; amorem reges consiliant.* Sed & omnipotentia diuinitatis tuę te in hoc negotio mirabiliter diriget, faciens te cum omnium admiratione ad optatum de hostibus tuis triumphum pertingere.

7 Sagitta tua acutæ, populi sub te cadent in corda inimicorum regis.

7 Sagittæ tuæ vehementer acutæ infigentur cordibus inimicorum tuorum ò rex, vnde fiet, vt variæ nationes tibi subiiciantur & supplices fiant. Verba enim doctrinæ tuæ quibuslibet sagittis acutiora, summa cum celeritate totum orbem discurrentia etiam interiora hominum eorum, qui tibi prius restiterunt, corda penetrabunt, quibus salubriter vulnerati, sponte sua se tibi subdent, imperata facere parati.

*8 Sedes tua Deus in sæculum sæculi: * virga directionis virga regni tui.*

8 Sic autem tua fortitudine paratum regnum tuum o Christe Deus, non vt aliorum regum regna, aliquando abs te auferetur, sed erit æternum:* sceptrum tuum regale, sceptrum est iustitiæ. Potestate enim tua iudiciaria, quam simul cum regno obtines, rectè iustéque vteris, iudicans omnes in iustitia.

*9 Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: * propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* a

9 Amantissimus es iustitiæ, & odio prosequeris quicquid est ab æquitate diuersum:* quare Deus pater, Deus, inquam, tuus, secundum assumptam humanitatem, vnxit te Christe oleo lætificante, & te & tuum e populum, præ omnibus qui tecum in nomine vel regis vel filij Dei communicant. Inter omnes enim suos filios, qui tecum in natura communicant, & ad eandem vocati sunt hæreditatem, tibi soli summam omnium, quæ in cœlis & in terra sunt potestatem tribuit, regem te omnium constituens, & in dexteram tuam te extollens.

10 Myrrha, & gutta, & casia a vestimentis tuis, à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te.

10 Myrrha, stacte, & casia, omnísque generis aromata suauiter spirant & redolent à vestimentis tuis, quæ deprompta sunt è domibus ac reposi- f toriis vestium eburneis, ex quibus vestimenta desumpta te suo odore g gratissimo lætificauerunt. Verius enim ac multiplex virtutum, doctrinæ, miraculorum ac gratiarum odor spirat & emanat ab assumpta à te humana natura, qua tanquam vestimento diuinitas tua circundata est, procedens è virginis aula, candidiore quouis ebore, è qua cum variis charismatum donis prodiēs humana natura te supra modum exhilarauit.

** filia regum in honore tuo.*

* Accedit ad hunc gloriæ tuæ splendorem, quod in tanto tuo honore tibi non vnius tantum, sed multorum regum ac principum magnorum filiæ adsunt in obsequium tuum. Multæ enim fidelium animę, multæque prouinciarum ac regnorum collectiones, per prophetarum scripta, & apostolorum prædicationem spiritualiter Deo genitæ, se tibi in decore hoc regni tui quod adeptus es, exhibent, paratæ in quibusuis tibi obtemperare.

11 Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circundata varietate.

11 Inter has regum filias, vna præ aliis magis dilecta, omniū aliarum regina ac primaria tua coniunx, astitit tibi ad dexteram in veste aurea, circumamicta veste variegata, varióque omnis generis ornatu. Inter omnes enim fidelium ecclesias vna speciolior ac peculiariter amata, prima credentium ecclesia ex gentibus maximè collecta, tibi proximè coniuncta, regni tui æterni tecum sublimiter particeps, vestita quasi aureo vestimento, ardentissima charitate, qua vsque ad mortem tibi deuota est, ac diuersarum virtutum ornamentis decorata.

*12 Audi filia, & vide, * & inclina aurem tuam: & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui.*

12 Tu autem filia à Messia tam peculiariter electa, audi diligenter quæ te rex de veri Dei vero cultu docturus est, eáque sollicitè perpende, * & aurem tuam ad obediendum illi præbe, & secundum illius monita ante omnia obliuiscere populum tuum, de quo egressa es, & cognationem patris tui. Neglige iam vanam religionem ac impiam conuersationem gentilis & idololatræ populi, ac mundanorum hominum, inter quos nata es, à quibus te rex in coniugem vocauit.

*13 Et concupiscet rex decorem tuum: * quoniam ipse est Dominus Deus tuus, & adorabūt eum.*

13 Hæc si feceris, pulchritudinem tuam tum naturalem, tum quam ex obedientia eius & neglectu paternæ ac pristinæ religionis consequeris, rex eximio amore prosequetur, *. & certè quo magis scias te illi auscultare debere, ipse est Dominus Deus tuus, cui merito supplex esse

debes,quandoquidem eum ſuppliciter venerabuntur omnes nationes.

14 Et filia Tyri in muneribus:
** vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis.*

14 Quod ſi quæ dixi feceris etiam populi Tyri,externæque gentes ve-
nient ad te cum muneribus quæ tibi offerent:* imo propter tuam ma-
gnificentiam & gloriam à ſponſo tuo tibi communicatam, venerabun-
tur te omnes reges ac principes cuiuſcunque plebis deprecantes te vt
ipſos tibi velis adiungere, vbique vnitos in ſponſi tui communionem
perducere.

15 Omnis gloria eius filiæ regis ab intus,
** in fimbriis aureis circumamicta varietatibus.*

15 Huius filiæ regis erit in interiore regia omnis gloria. Verſabitur i
enim cum rege aſſiduè in interiore parte domus,regis ſocietate ſemper
perfruens,ac ſecretiſſimorum eius conſcia: hic autem conſiſtens tota
glorioſa erit,omnibúſque modis decorata:hęc filia regis altiſſimi,à quo
Meſſiæ in coniugem data eſt: † Neque in exterioribus tantum ornata
erit,ſed multo magis omnis generis ornat⁹ & pulchritudo erit ei intrin-
ſecus in animo. * Circumamicta erit veſtibus variegatis ſimul cum fim-
briis aureis.Decorabitur enim multiplici, tum ſpiritualium gratiarum,
tum virtutum varietate,in operibus eius omnibus conſpicua:quæ virtu-
tum varietas ita charitati erit intertexta, quomodo in pretioſis veſtibus
diuerſos colores filis aureis intextos videmus: ita quoque à charitate
omnes virtutes continente claudetur, terminabitur,ac ornabitur, quo-
modo fimbriæ veſtem & terminant,& ornant.

16 Adducentur regi virgines poſt eam, proximæ eius afferentur tibi.

16 Poſt hanc regis ſponſam,adducentur ad regem virgines, ſponſam
reginarum more comitantes, amicæ eius afferentur etiam tibi ô rex,
Poſt eccleſiam enim primitiuorum tibi adducentur omnium gentium
eccleſiæ,electorúmque animæ ex vniuerſo orbe,quæ relicta patria, pa-
trioque cultu primæ tuæ ſponſæ veſtigia fidem ac charitatem ſequen-
tur,nuptias etiam tecum celebrantes,ſed virgines caſtæ ſemper perma-
nentes,nec vlterius cum alienis diis fornicantes,nec ſynceritatem fidei
corrumpentes.

17 Afferentur in lætitia & exultatione,
** adducentur in templum regis.*

17 Adducentur autem hæ virgines cum ſumma omnium lætitia, &
exultatione,* adducentur ſimul cum primaria ſpõſa vſque in intimum
palatium regis,in eccleſiæ ſcilicet Catholicæ,quæ regis ſummi tẽplum k
eſt,vnitatem, ac tandem in cœleſtem manſionem, vbi perpetuo regis
conſpectu,& iucunda ſocietate perfruentur.

18 Pro patribus tuis,nati ſunt tibi filij.
** conſtitues eos principes ſuper omnem terram.*

18 Accedit ad hunc tuum tantum ſplendorem etiam liberorum fœli-
citas,In locum enim patrum tuorum,patriarcharum ſcilicet & prophe-
tarum,naſcentur tibi filij,patribus longe præſtantiores,Apoſtoli, Apo- l
ſtolicique viri:hos tu conſtitues principes populorum ſuper vniuerſam
terram.

19 Memor ero nominis tui in omni generatione & generationem.

19 Quoniam autem ſic omnibus modis es glorioſus, ego carminibus
de te compoſitis memorabo,& memorabile faciam nomen tuum apud
omnes poſteros.

20 Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in ſæculum ſæculi.

20 Propter quod omnes mundi nationes te celebrabunt & laudabũt
vſque ad conſummationem ſæculi, & in perpetuum.

ANNOTATIONES.

a DICO EGO OPERA MEA REGI.] Verbum,dico, facilè hic imponere poteſt lectori, cui prima facie videri poſſit eſſe verbũ primæ coniugationis,ſignificans offerre & addicere,iuxta modum loquendi, quo dicimur dicare alicui poëmata aut libros editos. At ex Græcis ſimul & Hebræis conſtat eſſe verbum tertiæ coniugationis,ſignificãs loqui & pronunciare. Nam Græcis eſt λεγω, & Hebræis eſt participium אמר Omer, quod loquentem & dicentem manifeſtè ſignificat. Loquitur autem propheta de hoc carmine, quod dicit ſe dicere regi,ſiue quia in hoc regem alloquitur, ſiue quia in eius gloriam canitur,ſiue quia de ipſo eſt:vt datiuus exponatur hoc loco,quomodo Pſal.3.Multi dicunt animę meę hoc eſt de anima mea.

b PROPTEREA BENEDIXIT TE DEVS.] Difficultatem aliquam facit in hoc verſu coniunctio,propterea,eo quod quæ præcedũt,non videntur eſſe cauſa impetratæ benedictionis Dei, ſed contrà potius benedictio Dei cauſa eſt eorum quæ præcedunt, Ex diuina enim benedictione præueniente ipſum, Chriſtus habuit & pulchritudinem ſuam & gratiam labiorum, non autem ſua pulchritudine & gratia labiorum promeruit ſibi Dei benedictionem. Similem imo maiorem difficultatem exhibet eadem coniunctio in verſu ſequenti: Propterea vnxit te Deus tuus, &c. non enim quia diligit iuſtitiam, & odiuit iniquitatem, ideo vnctus videtur à patre,cùm à patre, vnctus ſit ſpiritu ſancto ab initio conceptionis, atque ab ea vnctione habuerit vt dilexerit iuſtitiam,& odierit iniquitatem.Itaque vt has fugiant difficultates, quidam ex Hebræo vertunt vtroque loco, propterea quod,vt non quod præcedit, ſignificetur eſſe cauſa ſequentis,ſed econtrà quod ſequitur ſignificetur eſſe cauſa eius quod præceſſit. Eiſdem de cauſis in noſtra lectione quidam præpoſitionem, propterea,accipiunt, non vt ſignificet id quod ſecutum eſt,& præcedentibus meritis obtentum,ſed potius cauſam finalem. vt ſit ſenſus:Ad hunc finem Deus pater te benedixit,vt eſſes ſpecioſus forma præ filijs hominum,& diffuſa eſſet gratia in labijs tuis. Similiter ideo te Deus tuus vnxit præ conſortibus tuis, vt diligeres iuſtitiam, & odires iniquitatem. Sic enim Diuus Auguſtinus hunc poſteriorem verſum e narrat poteſt tamen vtrobique coniunctio, propterea, accipi, vt ſignificet præcedentia cauſam eſſe eorum que ſubijciuntur, iuxta intelligentiam

tiam in paraphrasi insinuatam, vt scilicet intelligantur hi duo versus non de prima benedictione, & vnctione, quæ omnia merita præcessit, sed de ea, quam Christus suis meritis cõsecutus est, ea scilicet qua exaltatus est super omnia, accepto à patre nomine, quod est super omne nomen. Sicut enim Dauid frequenter vnctus est in regem, semel, scilicet secreto à Samuele in domo patris sui, semel à tribu Iuda, & tertiò ab omnibus filiis Israel: ita & Christus
a vnctus est in sua cõceptione, ita vt sit natus rex Iudæorum, ac deinde in baptismo, velnti secundo vnctus est, cùm deeo dictum est cœlesti voce: Hic est filius meus dilectus, &c. ac postremum per resurrectionem & ascensionem suam, omnium rex declara
c tus est, non solum Iudæorum, sed etiam Gentium.

SPECIE TVA ET PVLCHRITVDINE, &c.] Non tãtum ex Hebræis, sed etiam ex Græcis patet, versum hunc perperam à plerisq; distingui. Primum enim ablatiui illi, specie tua & pulchritudine tua, nõ possunt conlungi cũ verbo, intende, sed potius cum præcedentibus. Deinde adnerbiũ, prosperè, coniungi debet, non cum verbo, intẽde, sed cũ verbo procede, Est enim Grecis καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ, hoc est, & intende, & prosperare, vel prosperè procede. Coniunctio enim, &, manifestè docet, præcedentes ablatinos cum verbo, intende, non esse iungendos, sed cum præcedenti, accingere, quomodo & D. Augu-
d stinus distinguit & Euthymius.

SAGITTAE TVAE ACVTAE.) Videri potest interpretem vertisse, non in corda, sed in corde: Cùm Græcis sit ἐν καρδίᾳ, hoc est in corde, quomodo non solum legit D. Augustinus, sed & Hieronymum sic legisse commentarius eius arguit. Explicat enim populos cadere in corde, quia non superbiunt, sed humiliter eredunt, quomodo & Augustinus intelligit. Itaque hanc partem, in corde, coniungunt cum illo quod præcedit, Populi sub te eadunt. Et quoniam iam durè annectitur, inimicorum regis, fere alij, teste etiam Euthymio, verba illa, populi sub te cadent, intelligunt per parenthesin intexta, vt illud, in eorda, vel in corde inimicorum regis, iungatur cum illo, sagittę tuæ acutæ. & sit sensus: Sagittæ tuæ acutæ sunt in ipso corde, hoc est, illud penetrant. vel: Sagittæ tuæ acutæ infixæ sunt in corde vel corda. In illo, inimicorum regis, est subita personæ mutatio, pro inimicorum tuorum. Et quandoquidem per sagittas, intelligitur verbum prædicationis euangelicæ, quod dicit, inimicos regis, accipi debet pro tempore præterito, hoc est, pro ijs qui prius inimici erant, cùm vulnerati sagittis salutaribus, amici facti sint. Possent tamen etiam accipi per sagittas, pœnæ & supplicia, quibus plectitur eorum pertinacia, qui salutare regnum Christi repudiãt. Et notandum, prophetam Messiæ pugnaturo & gladiũ tribuere, quo-quominus pugnatur: & sagittas, quibus eminus hostis inuaditur, vt intelligatur eum perfectè instructum, nec quenquam eius manum posse effugere.

e VNXIT TE DEVS DEVS TVVS.]D. Augustinus prius nomen, Deus, refert ad filium, quem hic propheta alloquitur, posterius ad patrem, vt sit sensus: O tu Deus, vnxit te Deus tuus, idque putat ex Græcis esse manifestum. Etenim, inquit, in Latino putatur idem casus nominis repetitus, in Græco autem euidentissima distinctio est, quia vnũ nomen est quod cõpellatur, & alterũ ab eo qui cõpellat. Verũ vt hodie leguntur Græca, non video vnde hæc constet distinctio. Nam etsi possit alterum nomen ad filium, alterũ ad patrẽ referri, nihil tamen cogit vt sic intelligatur, imo porius vtrumque ad patrem videtur referẽdum, sicut & apud Hæbræos, cùm sic hic dictum videatur, ὁ θεὸς ὁ θεός σου, sicut alibi dicit: ὁ θεὸς ὁ θεός μου. id est-Deus, Deus meus. Citat quidem hunc versum D. Paulus ad Hebræos, simul cũ versu præcedente: sed id non eò facit vt ex versu hoc ostendat Messiam esse angelis superiorem, quòd Deus esset. Ad hoc enim valet versus superior, in quo manifestè Messiæ nomen Deo tribuitur, cùm dicitur: Sed tua Deus in sæculum sæculi. Hunc vero versum adiungit, quòd in eo dicatur Messias vnctus præ consortibus, hoc est, magis quàm omnes consortes.

E DOMIBVS EBVRNEIS.) Per domos eburneas, quidam intelligunt domus & palatia regis, f
ex quibus rex odoriferis indutus vestimentis procedit. Propriè enim dictio Hebraica palatia significat, sicut & dictio Græca βάρεων, teste Euthymio, significat templa. At tum quidem sensus erit: Myrrha & gutta redolent à vestibus tuis, dũ procedis è domibus eburneis. Verùm alter sensus, quem explicat paraphrasis, conuenientior videtur, quod non sit verisimile domus regis Salomonis, ad quem alluditur, eburneas fuisse. Itaque palatia, vocat magnas arcas, in quibus reponuntur vestimenta, hac vnus metaphora ob amplificationem rei.

EX QVIBVS DELECTAVERVNT TE.]&c. g
Apud Hebręos hęc pars, filiæ regum in honore tuo, principium est versus sequẽtis. Itaque nominatiuus, filiæ, nõ apud eos suppositum verbi, delectauerunt: sed eius verbi suppositum oportet intelligere, vestimenta, quemadmodum habet paraphrasis. Aut si relatiuum, quibus, ad vestimenta referatur, aliquid in verbo erit subaudiendum in hunc modum: Ex quibus, pro quibus vestimentis delectauerunt te, qui scilicet ea tibi donarunt. Quod si quis omnino velit hanc partem, filiæ regum in honore tuo, coniungere cum verbo, delectauerũt, quemadmodum nostra lectio deposcere videtur, commodissimum fuerit relatiuum, quibus, referre ad aromata prædicta, vt sit sensus: Filias regum, quæ fragrãtia vestimentorum sponsi perfusæ sunt cum gaudio vicissim eorũ odorum fragrantia sponsum oblectare, dum eius suaue olentes virtutes studẽt imitari. Cum enim per vestimenta spõsi nostri, omnino eius humanitas intelligenda videatur, intelligi nõ potest filias regum delectare sponsum vestimentis eius, quasi ea ipsæ sponso tradiderint, parauerint vel ornauerint. Nec enim per vestimenta sponsi, Apostoli rectè intelliguntur, cùm illi ad sponsæ personam magis pertineant, de qua subiicitur.

QVONIAM IPSE EST DOMINVS DEVS TVVS.] Deus, non est in Hebręo, nec in Græco: sed tantum est: Ipse est Dominus tuus, quod bene conuenit figura, ad quam hic alluditur, nempe filiæ Pharaonis, sub qua ecclesia hic adumbratur, quæ iubetur suum Salomonem pro suo Domino agnoscere, Apertè tamen sponsus iste, de quo canticum agit superius, Deus vocatur de quo sequitur: Et adorabunt eum. Pro quo Græca habent, καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. hoc est, & adorabis eũ, quomodo & habent Hebræa, vt mirum sit nostrum vertisse: Et adorabunt eum. At ea lectio relicta est nobis ex veteri lectione, quam secuti sunt D. Augustinus, & Hieronymus, secundum quam ab hac parte principiũ est noui versus, quod cum sequentibus sic legitur: Et adorabunt eum filiæ Tyri in muneribus: cùm vera lectio habeat: Et filia Tyri, non autẽ filiæ Tyri, vel, vt filię Tyri Legendum enim esse, filia Tyri, docent tum Græca, tum Hebræa, consentientibus plerisq; codicibus nostris.

Et significatur phrasi Hebraica per filiam Tyri, populus Tyrensis. Hebræi enim filiam alicuius ciuitatis, vocãt eius populum, vt suprà annotatum est circa eam orationem, filia Sion notandum etiam in eodem versu nec Græca nec Hebræa habere, omnes diuites plebis, sed tãtum, diuites plebis, sine omnes. quomodo & quædam nostra exemplaria habent.

5 OMNIS GLORIA EIVS, &c.] Pronomen, eius, sicut nõ est aut in Græcis, aut Hebræis, ita nec in plerisque nostris, est tamen apud Augustinum, vnde in nostris quibusdam libris irrepsisse videtur. Intelligunt autem plerique istud dictum, ne quis existimaret decorem & ornatum reginæ cõstare ex rebus externis, & iis quæ oculis cernuntur. At iam de veritate hujus dicti occurrit dubium, nam eccle-
Matth. 6 siæ ornatus aliquis etiam in externis consistit. Nam vt omittam eius cæremonias & sacramenta, ei dictum est: Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona. Deinde quæ hic de Christo, eiúsque ecclesia canũtur sub figura Salomonis, eiúsque vxoris præcipuæ filiæ Pharaonis dicuntur: ita vt aliquo saltem modo figuræ competant, atque ab ipsa figura tribuantur verò Salomoni, eiúsque sponsæ, quibus solis hæc verè conueniunt. Itaque in paraphrasi primum quidem sic partem hanc explicuimus, vt suo modo quadret etiam in ipsam figuram, à qua carminis occasio desumpta est. Subiecimus tamen & alteram huius partis intelligentiam, quæ propria est sponsæ Christi: quæ etsi etiam in exterioribus sit ornata, ac benè composita, rectè tamen dicitur omnis eius gloria & decor esse intrinsecus, & in animo, quia ab animi ornatu habẽt omnia externa, vt coram Deo sint grata. Nam si absit recta animi intentio, externa omnem suam apud Deum amittent gratiam.

PRO PATRIBVS TVIS, &c.] D. Augusti- k
nus, Hieronymus, & Euthymius intelligunt hæc dicta ad ecclesiam, vt per patres ecclesiæ, ipsi accipiantur apostoli: per filios, episcopi eorum successores. Verum ex Hebræis patet hæc dicta ad ipsum regem, quod pronomen, tuis & tibi, sit masculinũ. l

MEMOR ERO NOMINIS.] Multi libri habent: Memores erunt nominis tui, vt ad filios illos referatur de quibus in versu præcedente. Sicque legit Augustinus, & Hieronymus in cõmentariis. At Græca habent simul & Hebræa: Memor ero nominis tui, quomodo & multa Latina habent exemplaria. Itaque secundum quosdam vox est ecclesiæ, gratias suo sponso aut Deo patri agentis. Aut secũdum alios, & rectius, sunt verba prophetæ, qui his duobus versibus concludit carmen hoc epithalamicum, sicut duobus prælabatur. Cæterum nomen, Domine, vt in originalibus non est, ita nec in correctioribus Latinis, nec apud Augustinum.

In finem filiis Core pro arcanis Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XLV.

PRæsens Psalmus compositus putatur occasione victoriæ Dauidi diuinitus concessæ de omnibus suis circumquaque inimicis, regno eius infestis. Aut occasione eius liberationis, qua tempore Ezechiæ regis populum Iuda & ciuitatem Ierusalem Dominus liberauit ab obsidione Assyriorum, plaga magna illos cædens, & suis pacem præbens. Est itaque gratulatio pro insigni aliquo auxilio, Israeli & sanctæ ciuitati Ierusalem diuinitus collato, propter quod ab ipsis experimento comprobatum accolunt etiam in maximis periculis securos se fore canunt ob Dei præsidium, aliásque gentes ad considerationem diuinæ potentiæ in ipsis declaratæ inuitant. Secundum sensum autem mysticum, Psalmus hic, vox est ecclesiæ fidelium exultantium in Deo, eo quod illis a persecutione & oppugnatione infidelium iam tandem liberatis pacem vniuersalem præstiterit, euangelicæ prædicationis voce iniquos ac superbos dæmones conturbans & prosternens, gentésq; armis contra ecclesiam depositis, fidei subiiciens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 45.

1 Deus noster refugium et virtus,
** adiutor in tribulationibus quæ inuenerunt nos nimis.*

DEus noster quem colimus, est refugium nostrum tutissimum, & robur nostrum: ad ipsum enim quibuslibet malis obuenientibus tutissimè per spem confugimus, & per ipsum contra omnia mala fortes su- a
mus: ipse semper valde factus est nobis adiutor in tribulationibus quæ nobis acciderunt, liberando nos ab illis, aut sustinendi æquanimiter gratiam donando.

2 Propterea non timebimus dum turbabitur terra.
** & transferantur montes in cor maris.*

2 Propter quod non timebimus, etiamsi ab eo terra graui suo motu concutiatur ac conturbetur, * & transferantur montes in medium maris, ita vt nimia tempestate immissa à Deo, montes suo loco dimoueantur aut diluuio aliquo montes à mari occupentur,

3 † Sonuerunt, & turbatæ sunt aquæ eorum, conturbati sunt montes in fortitudine eius.

3 Licet præ nimia cómotione aquæ maris strepitum edant maximum, b
ac per emissam tempestatem turbatæ sint, etiamsi montes commoueantur per fortitudinem Dei, vel ipsius maris, nos tamen non timebimus.
† Rursum cum grauis ingruerit contra nos persecutio, quæ terram ac
fortissimos etiam cóturbet & obruat, nos tamen nequaquã timebimus. c

4 Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.
** sanctificauit tabernaculum suum altissimus,*

4 Nam riuuli varij fluminis Gihon, qui ciuitatem Hierusalem dulci cum impetu perlabũtur, iugiter lætificant ciuitatem nostram sanctam, quam Deus peculiariter inhabitat, hoc est, varia diuinæ benignitatis dona, quæ quasi è pleno suæ bonitatis flumine per varios riuos dulci cũ impetu intra nostram ciuitatem decurrere facit, ita nostram ciuitatem, etiam reliquis omnibus territis & cómotis, imo multis contra nos exurgentibus, exhilarant, quomodo fluuius Gihon pereuni suo flexu vrbem nostram recreat Herusalem; * quam ideo Dei ciuitatem appello, quia in ea altissimus Dominus sibi sanctificauit, & elegit tabernaculũ in quo peculiariter habitat.

5 Deus in medio eius non commouebitur;

5 Quare cum Deus sit in medio huius nostræ ciuitatis, eo curante & custodiente non commouebitur quocunque hostili incursu, quibuscũ-

que

** adiuuabit eam Deus mane diluculo.*

que malis: * quod si quando opus fuerit, ipse opem ei adferet quàm celerrimè, etiam ante ipsam auroram summo mane.

6 Conturbatæ sunt gentes & inclinata sunt regna: dedit vocem suam.
** mota est terra.*

6 Ipso pro nobis pugnante, gentes variæ trepidauerunt, eorúmque regna collapsa sunt, vocem suam diuinæ maiestatis plenam edidit Deus, tonitruo emisso, aut alio quouis modo iram suam maximam declarans, * propter quod habitatores terræ vehementi timore commoti sunt, pristinas vires amittentes.

*7 Dominus virtutum nobiscum: * susceptor noster Deus Iacob.*

7 Certè Dominus, qui præest exercitibus cœlestibus angelorum, atque in cuius potestate sunt omnes exercitus, nobiscum est, * Deus, quem Iacob coluit, & propitium habuit, ipse est qui nos quoque ad se confugientes suscipit, atque defendit.

*8 Venite & videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, * auferens bella vsque ad finem terræ.*

8 Huc accedite omnes, & contemplamini quæso opera Domini, quæ e
quasi prodigia quædam, & vsque ad miraculum stupenda designauit in terra pro populo suo, * cessare faciens mirabiliter bella vsque ad finem terræ.

*9 Arcum conteret, & confringet arma, * & scuta comburet igni.*

9 Arcum inimicorum comminuit, & confregit sagittas ac lanceas, reliquáque id generis arma, * scuta combussit igni. Omnia hostium nostrorum arma cessare fecit, & perdidit.

10 Vacate & videte quoniam ego sum Deus.
** exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra.*

10 Vos itaque populi cessate ab impijs vestris contra me & populum f
meum conatibus, & ex tam insignibus factis pro salute populi mei à me editis cognoscite, quòd ego & verè sum Deus & solus, quantumuis plerique gloriam meam obscurare conentur: * ego tamen per facinora mea insignia magnus reputabor, non in cœlo tantum, nec tantum apud Iudæos, sed apud omnes nationes, & in vniuersa terra.

*11 Dominus virtutum nobiscum. * susceptor noster Deus Iacob.*

11 Certè id verè identidem nobis gloriari licet, quod Dominus imperator omnium exercituum, partium est nostrarum: * Deus, quem Iacob coluit, & propitium habuit, ipse quoque est qui nos ad se confugientes suscipit, & defendit.

ANNOTATIONES.

a QVAE INVENERVNT NOS NIMIS.] Aduerbium, nimis, quod sæpe in Psalmis ponitur pro valdè, quáuis coniungi in nostra lectione possit cum verbo, inuenerunt, vt significetur magnitudo & multitudo tribulationum, Euthymius tamen testatur Chrysostomum voluisse referri ad dictionem, adiutor, vt significetur in tribulationibus Deum adfuisse validum adiutorem. Qui intellectus conuenit cum Hebræis, quæ habent: auxilium in tribulationibus inuenimus abundè.

b SONVERVNT, &c.] Obscuritas in hoc versu magna prouenit, eo quòd nõ pateat quid referant relatiua, eorũ, & eius. Et putant plerique relatiuum, eorum, & eius. Et putant pleriq; relatiuum, eorum, referri ad, montes. Verùm quid significat, aquæ montium? Sic enim oportet scripturas interpretari, vt nõ pereat metaphorarũ gratia. Ex Græcis autem & Hebræis satis patet relatiuum, eorum, referre maria: nam quamuis nos habeamus singulariter, in cor maris, Græca tamen & Hebræa habent pluraliter, marium. vnde & Romanum Psalterium habet, aquæ eius, maris scilicet. Proinde pro cõcordantia nostræ literæ cum originalibus, mari, accipi debet collectiuè, vt eorum, ad eum genitiuum referatur secundũ rem. Multa enim dicuntur secundum proprietatem linguæ Hebraicæ esse maria, propter diuersos maris sinus, vnde diuersas sortitur mare appellationes. Iã relatiuum, eius, in secunda parte positum, quamuis communiter referatur ad Deum, cuius fortitudine turbantur montes, iuxta illud: Qui respicit terram, & facit eam tremere: Hebræa tamen magis exigũt, vt ad illud referatur, ad quod relatiuum prioris partis, nempe mare, cuius fortitudine & impetu nonnunquam etiam montes deijciuntur, & quasi contremiscere videntur. Itaque clarior esset sensus, si vsquequaque legeretur singulari numero, eius, quomodo legit Augustinus. Annotandum & illud circa hunc versum, posse hunc bifariam accipi. Primum, vt pẽdeat sentẽtiâ cum superiori versu, & sit sensus: Non timebimus, dum vel etiam si sonuerint & turbatæ sint aquæ maris, &c. Qui sensus magis perciperetur, si etiam hic per futurũ vertisset interpres, Sonabunt & turbabuntur aquę eorum, &c. Nam & Hebræa habent verba futuri temporis, sed nouum non est in Psalmis, aut futura pro præteritis poni, aut contrà præterita pro futuris. Iuxta hunc sensum, quem sequitur paraphrasis, indicatur etiam in paraphrasi duplex horum duorum versuum intelligentia. Possunt enim quę de elementorum & montium turbatione & motione dicuntur, ad literam accipi, vt per terram montes, & aquas, homines significentur, quibus timore correptis, fideles se liberos à timore fore gloriantur. Aut potius significatur grauis persecutio contra populum Dei, quæ licet fortissimos etiam conturbet sua vi atque magnitudine, non tamen populum Dei. Per infestã enim aquarum vim, in scripturis non rarò significantur persecutiones, & hostium contra populum Dei irruptiones. Secundò hic versus accipi potest, vt separatus à sententia versus præcedentis, & magis pertinens ad versum sequentem, sitq; sensus: Aquas maris aliquoties graui cum sonitu commotas fuisse, ac montes firmissimos conturbatos fuisse Dei aut aquarum virtute. Tunc tamen ciuitatẽ Dei liberam fuisse à metu, nec commotam fuisse, Deo eam lætificante, qui est in medio eius. Hunc sensum magis requirere videtur nostra lectio propter verba præteriti temporis, cùm priorem sensum magis postulent Hebræa.

FLVMINIS IMPETVS LAETIFICAT, &c.] c
Vt hic locus bene intelligatur, obseruandum prophetam hic eleganter aquis maris sonantibus, & omnia terrore replentibus, opposuisse aquas fluminis parui, quod non turbat, sed lætificat populum Dei, & ne à tempestate marinarum aquarum timeas præmonit, alludens ad aquas fluminis Siloê, ac sub illis tropicè significare volens Dei præsidium & consolationem, qua suum populum Deus reficit etiam in medijs calamitatibus & ingruentibus tempestatibus. Sic Isaias capite octauo aquis Siloê,

quæ vadunt cum silentio, despectis à decem tribubus, opponit aquas fluminis fortes & multas, quæ decem tribus obruerent, significans eos qui Ezechiæ præsidium contempsissent, qui in Ierusalem regnabat, obruendos à vi regis Assyriorum. Notandum & illud, quod ad lectionem attinet, omnino videri legendum esse per pluralem numerum, lętificant, vt impetus sit pluralis numeri, quemadmodũ & Pagninus annotat, eo quod Græca habeant *τὰ ὁρμήματα εὐφραίνει*. Certe D. Augustinum legisse pluraliter, patet & ex commentariis, & ex contextu & Hebręa quoque pluraliter habent: Fluminis riui exhilarabunt.

d DEDIT VOCEM SVAM.] Per vocem Dei significare solet scriptura tonitruum, quo Psalm. 17. & aliis canit propheta Dominum hostes perterrefecisse ac deiecisse. Iuxta quam intelligētiam in sensu mystico, euangelica prædicatio significatur, qua personante, salubriter hostes populi Dei commoti sunt & subacti. Quanquam congruentius per vocē Dei hoc loco videatur significari Dei imperium & sententia, quam pro populo suo protulit ipso effectu contra hostes eius. Hunc enim sensum insinuat psalmus 75. huic psalmo satis similis, in quo etiam dicitur de arcubus & scutis confractis. Ibi enim dicitur: de cœlo auditum fecisti iudicium, terra tremuit & quieuit, cum exurgeret in iudicium Deus, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ.

AVFERENS BELLA, &c.) In sensu mystico quod hic dicitur de pace toti orbi præstita, non est intelligendum de ea quæ data fuit mundo, Christo iam nato, sed de ea, quæ tandem ecclesiæ obuenit, cui iam omnes Gentes prius inter se religionum diuersitate dissidentes, ac simul euangelicam prędicationem oppugnantes, sese depositis contra ecclesiam armis submiserunt fidei euangelicæ.

VACATE ET VIDETE.) Quod dicitur, vacate, aliter quàm habet paraphrasis, accipi potest, vt sit sensus: Abijcite omnem terrenarum rerum superfluam curã, sicq; sancto otio dediti cõsiderate, &c. f

In finem pro filiis Core Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. XLVI.

CONtinet hic Psalmus iubilũ populi Israelitici, cum arcã fœderis omnes tribus Israel cum capitibus tribuũ, & familiarũ principibus, ac plerisq; alienigenis exultantes introducerent, cum solenni pompa in tabernaculũ, à Dauide in monte Sion paratum, aut, vt alij volunt, in templum à Salomone extructum. Certe 2. Regum 6. versus ille: Ascendit Deus in iubilo, &c. fere eodem modo ponitur, quo hoc loco, apud Hebræos pro eo enim quod nos legimus ibi ducebant arcam testamenti Domini in iubilo, & in clangore buccinæ: Hebræa habent, Ascendere fecerunt in iubilo & voce tubæ. In hac autem arca Dei illatione delineata est & adũbrata ascensio Christi in cœlum, qui est vera fœderis arca, verum propitiatorium, vera Diuinitatis sedes, mediator Dei ac hominum. Proinde secundum mysticum & præcipuum sensum psalmus iste gratulatio est fidelium omnes Gentes ad laudem Dei & gaudium spiritus adhortantium, ob diuinæ gloriæ per vniuersum mundum illustrationem conuersionemq; principum & populorum ad Deum quæ facta est Christo per ascensionem in cœlum exaltato.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Omnes Gentes plaudite manibus, iubilate Deo in voce exultationis.
2 Quoniam dominus excelsus, terribilis rex magnus super omnem terram.
3 Subiecit populos nobis, & Gentes sub pedibus nostris.
4 Elegit nobis hæreditatem suam,
** speciem Iacob,*
** quam elegit.*

QVotquot vsquam estis populi, plaudite manibus insignum lætitiæ PSAL.
vestræ, voce maximè hilari cantate in honorem Dei. 46
2 Dominus enim admodum excelsus ac tremendus est, ac potentissi-
mus rex vniuersæ terræ, quam totam sibi subiectam habet, & pro suo
arbitrio moderatur.
3 Ipse sua potentia varios populos subiecit nobis, ac multas Gentes
perfectè nobis fecit esse subditas, expellens Cananæos è terra sua, mul-
tósque in circuitu nostro populos subijciens imperio nostro.
4 Elegit in nobis hæreditatem suam, nullis nostris meritis, sed gratuita a
sua electione nos sibi in suam hæreditatem ac peculiaré possessionem
asciuit, specialem nostri curam gerens, * quæ quidem ipsius hæreditas,
ornatus est ac pulchritudo patriarchæ Iacob, cuius hæc hæreditas Dei,
progenies est, per varia Dei beneficia insigniter decorata, * quam ip- b
sius Iacob progeniem pulcherrimam, Deus semper peculiari dignatio-
ne præ alijs nationibus prosecutus est sola sua gratia multis eam bene-
ficijs cumulans.

*5 Ascendit Deus in iubilo, * dominus in voce tubæ.*

5 Hic autem Deus noster in montem sanctum suum, in quo peculia-
rem sibi habitationem elegit, ascendit cum iubilo populorum & princi-
pum prosequentium eum: * Dominus ascendit cum clangore tubæ &
magna totius populi lætitia.

6 Psallite Deo nostro, psallite: psallite regi nostro, psallite.
7 Quoniam rex omnis terræ Deus:
** psallite sapienter.*
8 † Regnauit deus super Gentes.
** Deus sedet super sedem sanctam suam.*

6 Omnes itaque psalmis celebrate Deum nostrum, iterum dico, cele-
brate regem nostrum, atque iterum sine cessante celebratione.
7 Deus enim noster, rex est vniuersæ terræ, & omniũ qui terrã incolũt,
* ideóque psalmos in honorem illius canite, idq; sapienter, vt non bac-
chantiũ more illi canatis, sed cõpositis moribus: nec ore tantum illũ lau-
detis, sed & tota cordis deuotione, ac bonorũ operum correspondentia.
8 Ab initio creaturæ semper regnum obtinuit Deus noster super om- c
nes gentes, pro suo arbitrio eas moderatus: † Sed & nunc peculia-
re dominium in plerisque gentibus suscepit, quas nostro imperio sub-
iectas fecit. * Deus sedet super thronum suum sanctum, & ab omni
iniustitia alienum. In cœlo enim, tanquam in throno suo sanctissi-
mo, præ

9 Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham.
** quoniam Dij fortes terræ vehementer eleuati sunt.*

mo, præsidet tanquam rex ac iudex omnium, iustè omnia gubernans, ac iustè de omnibus suo tempore iudicaturus.

9 Propter hanc autem Dei nostri celsitudinem, non solum plebei ex alienigenis gentibus, sed etiam primates diuersarum tribuum ac gentium, adiuncti sunt Deo, quem eximiè ac vnicè coluit Abraham, subjicientes etiam se illi in seruitutem. * Idque ob id, quoniam fortes, quos Deus habet in terra, quique sunt in terra tanquam dij quidam fortes, vehementer sunt exaltati. Nam quoniam principes, regésque nostri per Dei fortitudinem omnibus inimicis nostris superiores euaserunt, hinc & principes, tribuum & familiarũ Israeliticarum in cultum Dei Abrahæ solicitius coadunati sunt, & plerique etiam externorum populorum primores nostro Deo sese adiunxerunt, cultum eius vnà nobiscum suscipientes. d

Paraphrasis eiusdem secundum sensum mysticum.

1 Omnes Gentes plaudite manibus iubilate Deo in voce exultationis.
2 Quoniam dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram.
3 Subiecit populos nobis,
** & Gentes sub pedibus nostris.*
4 Elegit nobis hæreditatem suam.
** speciem Iacob, quam dilexit.*
5 Ascendit Deus in iubilo, Dominus in voce tubæ.
6 Psallite Deo nostro, psallite: psallite regi nostro, psallite.
7 Quoniam rex omnis terræ deus: psallite sapienter.
8 Regnauit Deus super Gentes,
** Deus sedet super sedem sanctam suam.*
9 Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham.
** Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati sunt.*

CVM iam omnes Gentes vnum eundémque Deum consecuti sitis, omnésque ex æquo illius misericordiæ participes effecti, omnes in honorem eius edite signa lætitiæ, manibus & lingua, factis & verbis. PSA 46.

2 Quoniam dominus omnium nostrum sublimis factus est & suspiciendus, constitutus est rex, omnia potens super vniuersam terram.

3 Euangelica prædicatione per vniuersum orbem diffusa subiecit nobis populos varios & multos, à cultu diuino antea alienos: nunc autem in eandem religionem nobis coadunatos: * gentes, inquam, multas fecit nobis supplices, & ad pedes nostros prouolutas, nostram legem & præcepta spontè amplexantes.

4 Sed & in nobis ipse sibi gratuita sua bonitate elegit suam hæreditatem, * quæ est secundum spiritum, & fidei imitationem speciosa progenies Iacob patriarchæ, quam ab initio semper dilexit, Esau cum sua progenie odio habens ac reijciens.

5 Præter hæc, est & ista iusta communis gaudij omnibus ratio, quod Deus noster, iam peracto in terris opere salutis nostræ, ascenderit è terris in cœlum cum iubilo, & summa lætitia omnium, tum angelorum illum prosequentium festiuiter, tum fidelium hominum: quibus illius ascensus, certa promissæ salutis fiducia est.

6 Proinde omnes quotquot quatuor mundi partes incolitis, iterum atque iterum sine intermissione communi omnium nostrum Deo ac regi psallite.

7 Quoniam hic Deus, rex est constitutus omnium qui vniuersam terram incolunt: quare psallite ei sapienter, ita vt vocis psalmodiæ consentiat & cor & opus.

8 Qui prius tantum Iudæorum Deus habebatur, & illis solis imperare videbatur, * iam super omnes etiam gentes Deus regiam ac iudiciariam super omnes potestatem habet perpetuò regnaturus.

9 Propter hanc igitur ipsius sublimitatem non plebei tantum Gentium, sed & reges ac primates omnium populorum coüniti sunt cum hoc Deo nostro, quem vnicè Abraham coluit, fidem eius ac religionem vno consensu suscipientes, * idque ob id, quoniam fortes, quos in terra Deus habuit, quique tanquam dij quidam constituti sunt in terra, Apostoli scilicet, vehementer eleuati sunt, prædicationis suæ efficacia, ac signorum virtute totum orbem mirabiliter, etiam multis fortissimis & doctissimis contrà nitentibus, sibi spontè subiugantes.

ANNOTATIONES.

a ELEGIT NOBIS.] Hebræa habent, elegit nobis hæreditatem nostram: intelligitúrque tum per hæreditatem, terra promissionis. Græca habent: Elegit nobis hæreditatem sibi, quod Euthymius interpretatur, elegit nobis, hoc est, per nos sibi suam hæreditatem. vt sit apostolorũ vox. Verùm hic sensus literali non potest conuenire sensui. Alij, elegit nobis dare suam hæreditatem: alij aliter. Psalterium Romanum habet: Elegit nos in hæreditatem sibi. cui lectioni nostra consentiet, si, vt habet paraphrasis, subintelligatur propositio, in.

b SPECIEM IACOB, &c.] Quidam libri habent, quem dilexit, quomodo & D. Hieronymus legit in commentariis. Alij, quam dilexit, vt ad speciem referatur, quomodo legit diuus Augustinus. Vtramque lectionem permittunt Hebræa, Græca verò habent relatiuum fœmininum ἣν, vt iuxta Græca legendum magis sit, quam dilexit.

c REGNAVIT DEVS.] Multi libri habent futurum, regnabit, quomodo & Augustinus legit. At verior lectio est per præteritum, regnauit, quoniã & Hebræa & Græca manifestè habẽt tẽpus præteritũ.

d DII FORTES TERRAE.] Hebræa & Græca non habent nominatiuum. Dij, sed genitiuum, Dei. Verisimile est vitio scriptoris in nostris codicibus legi, Dij, pro, Dei.

Pſalmus Cantici filijs Core ſecunda ſabbati.

ARGVMENTVM. PSALMI XLVII.

OCcaſio huic Pſalmo fuiſſe videtur inſignis aliqua vrbs Hieruſalem contra hoſtes Deo propugnante victoria, ſiue ea fuerit nobilis illa contra Ammonitas & Syros tempore Dauidis victoria, ſiue qua donatus eſt rex Aſa, contra quem Aethiopes decies centenis millibus venerant, vt ſcribitur 2. Paral. 14. ſiue ea qua potius eſt Ioſaphat rex, contra quem Moabitæ & Ammonitæ innumeras quoque copias duxerunt, vt habetur 2. Paralip. 20. ſiue ea quæ contigit regnante Ezechia, cum Hieruſalem ab obſidione Aſſyriorum Deus liberauit, occidens ex eis vna nocte centum & octuagintaquinque millia virorum. Certè vero ſimilius eſt Pſalmum hunc, quantum ad literam & ad typum attinet, de victoria illa præclariſſima, quam Dominus regi Ioſaphat dedit, canere: quòd tum maximè multi reges ſimul contra Ieruſalem conuenerant, nempe Moabitarum, Ammonitarum, Idumæorum & Syrorum, quos adeo metu perculſos, & terrore exagitatos ſcriptura commemorat, vt ſeipſos trucidarint, quando & filij Core, de quibus in titulo Pſalmi, Dominum Deum Iſrael laudaſſe voce magna prædicantur. Itaque quod ad literalem attinet ſenſum, Pſalmo hoc canitur eximia ciuitatis Ieruſalem magnificentia & fœlicitas, ob præſentiam Dei in ea, & tutelam eius reſpondentem expectationi habitantium in ea. Tum deinde & propter hæc inuitantur ciues eius ad lætandum in Deo protectore ipſorum, & contemplandum diligenter magnificentiam. Huius autem terreſtris Ieruſalem typo, myſticè hic Pſalmus deſcribit fœlicitatem eccleſiæ fidelium Ieruſalem cœleſtis & nouæ, quæ firmiter tanquam in monte quodam fundata, vrbs vere Dei inuicta ſemper manſit contra omnium huius mundi regum oppugnationem, manebitq; vſque ad finem mundi, vt etiam portæ inferi non preualere poſſint aduerſus eam. Cum varia ſunt domus, turres, & palatia particulares ſcilicet eccleſiæ, ex quibus conſtat & ornatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Magnus dominus & laudabilis nimis in ciuitate Dei noſtri, in monte ſancto eius.

MAgnus eſt valde Dominus in potentia, ſapientia, ac bonitate: PSAL.
ac proinde dignus, qui plurimum laudetur etiam vbique: ſed 47.
maximè in ciuitate Dei noſtri, atque in monte ſancto Sion, quem ſibi peculiariter in habitationem & cultum ſui Dominus elegit.

2 † Fundatur exultatione vniuerſæ terræ, mons Sion, latera Aquilonis ciuitas regis magni.

2 Hic mons Sion ſitus ad Aquilonarem plagam vrbis Hieruſalem, in a
quo conſtructa eſt ciuitas regis maximi, Dei ſcilicet noſtri, eleganter ac firmiter fundatus eſt cum gaudio vniuerſæ terræ. Eſt enim hic mons cum ob regionis elegantiam: tum maximè ob Dei in eo potentiam, omnibus Iudæam inhabitantibus, ſed & exteris pleriſque gaudij cauſa, omnes etiam fideles per vniuerſum orbem lætificans, quod inde ſaluifica doctrina in omnem terram ſparſa ſit.

*3 Deus in domibus eius cognoſcetur, * cum ſuſcipiet eam.*

3 In huius ciuitatis palatijs inſignibus, Dei & potentia, & erga nos bonitas magis cognoſci cœpit, * cum eam contra hoſtes nos oppugnare aggredientes ipſe defenderet.

*4 Quoniam ecce reges terræ congregati ſunt, * conuenerunt in vnum.*

4 Ecce enim reges terræ inito inter ſe conſilio congregati ſunt contra b
hanc Dei ciuitatem, * eiúſque ciues pariter ad nos expugnandos conuenerunt.

*5 Ipſi videntes ſic admirati ſunt, conturbati ſunt: * commoti ſunt, tremor apprehendit eos.*

5 Qui cùm ſenſiſſent Dei noſtri virtutem, ſuos mirabiliter ac potenter c
propugnantis, tum demum admirati ſunt, attoniti facti ſunt ad inopinatam vim numinis, * toti perterriti ſunt, trepidatio apprehendit eos.

*6 Ibi dolores vt parturientis, * in ſpiritu vehementi conteres naues Tharſis.*

6 Tum etiam dolores apprehenderunt eos ſubitò ſicut dolores mulieris ſub inſtante partu, hoc eſt, dolores grauiſſimi, fugæ, quem quærebant, facultatem intercipientes: quemadmodum iam pariturae mulieris
dolor vbicunque parturientem corripuerit, ibi detinet, * tu Domine ve- d
hementi ac valido impetu iræ tuæ tam faciliter eos contriuiſti, ac animum eorum fregiſti, quàm conterere ſoles maximas & diuitiarum plenas naues Tharſis, vento vehementi ab Orientali plaga emiſſo.

*7 Sicut audiuimus, ſic vidimus in ciuitate domini virtutū, in ciuitate Dei noſtri, * Deus fundauit eam in æternum.*

7 Sicut audiuimus per prophetas Dominum promiſiſſe ſe ad fore populo ſuo, & ciuitatem hanc ſe ſtabiliturum: ita quoque iam factum vidimus, experti ſumus in ciuitate Domini exercituum, in ciuitate, inquam, Dei noſtri. * Id enim ipſa experientia didicimus, quod Deus eam ciuitatem firmauit in æternum, nec paſſurus ſit eam vnquam vllo hoſtium incurſu proſterni.

8 Suſcepimus Deus miſericordiā tuā in medio templi tui.

8 Miſericordiam tuam ô Deus à nobis expectatam, & iam expertam e
nos animo concepimus, ac diligenter nobiſcum reputauimus magnitudinem eius in medio templi tui: vbi maximè locus admonet expendere tuam bonitatem, & de te cogitare.

*9 Secundum nomen tuum Deus ſic & laus tua in fines terræ. * iuſtitia plena eſt dextera tua.*

9 Sicut nomen tuum diuulgatum eſt & prædicatum in finibus terræ per ſanctos homines, tuam iuſtitiam, potentiam, & bonitatem prædicantes: ita & laus nominis tui peruenit vſque in fines terræ, eo quod tua facta reſpondere cognoſcantur prædicationi ac famæ nominis tui. * Dextera enim tua plena eſt iuſtitia, quia quicquid facis iuſtiſſimè facis, exhibens tuis quā pollicitus es miſericordiam, & de iniuſtis iuſtam ſemper, vindictam ſumens.

10 Lætetur mons Sion, & exultent filiæ Iudæ,

10 Proinde meritò lætari debent habitatores montis Sion, & exultare f
hi qui

** propter iudicia tua Domine.*
*11 Circundate Sion & complectimini eam, * narrate in turribus eius.*
12 Ponite corda vestra in virtute eius, & distribuite domos eius,vt enarretis in progenie altera.*
13 Quoniam hic est Deus noster in æternum & in sæculum sæculi:ipse reget nos in sæcula.

hi qui incolunt vrbes Iudææ,* propter æquitatem iudiciorum tuorum
Domine secundum quam nos tibi fidentes ab iniustis liberasti oppres-
soribus, seruans quam promisisti fidem.
13 Vos autem Dei nostri cultores circuite Ierusalé, & diligenter per
circumitum contemplemini magnificentiam eius, * narrate de turri-
bus eius quàm sint excelsæ, fortes, ac multæ.
12 Apponite corda vestra ad cognoscendam eximiam fortitudinem
eius, * & sigillatim dinumerate insignes domos ac palatia eius,vt quàm
sint admiratione digna enarrare possitis posteris.
13 Profecto ipse, qui hanc ciuitatem firmauit atque defendit, est g
verè Deus, Deus, inquam, noster persistens in æternum, ipse reget
nos imperpetuum.

ANNOTATIONES.

a FVNDATVR, Græca non habent verbum, sed nomen datiui casus εὐζίζῳ, quod non solum significat fundato, quemadmodum fortè interpres vertit,sed bene fundato.

b QVONIAM ECCE. Plerique quod dicitur de regibus terræ intelligunt de regibus qui tempore Salomonis venerunt Ierusalem, eosque conturbatos intelligunt admiratione, cum viderent ciuitatis magnificentiam, Verum quod dicit, tremor apprehendit eos,& dolores vt parturientis: & totus item Psalmi contextus, magis significat psalmum loqui de regibus inimicis. Porro in sensu mystico quod dicitur Deus suscepisse Ierusalem,quódque dicitur de regibus,primum accipi potest de ea susceptione & liberatione qua ecclesiam suam Deus redemit à diaboli potestate per Christi incarnationem,& passionem:& tunc reges terræ, dæmones sunt intelligendi,qui videntes crucis potentiam, & Dei suos liberantis virtutem, conturbati sunt, animóque fracti. Secundò, accipi potest de ea liberatione, qua ecclesiam Deus ab oppugnatione regum & tyrannorum huius sæculi iam tandem exemit,pace à persecutione præstita ecclesiæ: tum quod dicitur, reges commotos & conterritos, de salubri timore & conturbatione est accipiendum, qua scilicet ad pœnitentiam sunt commoti. Tertiò, etiam accipi potest de ea susceptione, qua ecclesiam in nouissimo die ab omnibus visibilibus & inuisibilibus hostibus liberabit, quando impij reges terræ, videntes electorum glorificationem,maximè commouebuntur & dolebunt.

c IPSI VIDENTES SIC ADMIRATI SVNT. Dictionem,sic,quidam coniungunt participio, videntes,vt sit sensus:Cùm congnouerunt rem ita se habere, Deum scilicet verè esse in Sion, admirati sunt.At coniungendam potius cum verbo,admirati sunt,vt communiter distinguitur,Hebræa satis demonstrant, quæ habent:Ipsi viderunt, sic admirati sunt. Et Euthymius quoque manifestè vult dictionem,sic,iūgendam cum, admirati sunt,vt sit sensus: quod tunc demum reges illi admirati sunt, postquàm Dei potentiam viderunt.

d IN SPIRITV VEHEMENTI,&c.] Cùm non legamus vnquam naues hostium populi Dei pro liberatione Hierusalem esse confractas,omnino videtur in hoc versu esse allegoria, quomodo & doctissimi Hebræorum intelligunt,vt significetur, hostes qui venerant contra Ierusalem,terrore & dolore incredibili, atque impetu iræ diuinæ perculsos fuisse atque deiectos, quomodo in mari maximas naues vehementi vento conterere Deus solet. hac fere similitudine Ieremias vsus est cap.18.cùm inducit Dominum sic minantem: Sicut ventus vrens dispergam eos coram inimico Vbi pro vento vrenti, Hebræis est, sicut & hoc loco Ventus קָדִים Cadim, hoc est, Orientalis,qui Eurus dicitur,cui in scripturis summa tribuitur vehementia.Non dissimilis multum est explicandi ratio quam sequitur Euthymius, qui monet subaudiendam particulam similitudinis, vt sit sensus:In spiritu vehementi conteres eos velut naues Tharsis autem, Cilicia olim dicta est, teste Iosepho 1. lib. antiquitatum, à Tharsis nepote Iaphet. vnde & metropolis eius, quæ insignem portum habebat,& mercatum maximum. Tharsis nomen habuit, quæ Paulo patria fuit. Solinus scribit, Tharsum olim matrem vrbium dictam, & Ciliciam vsque ad Pelusium Ægypti pertinuisse, habuisseque sub imperio Lydos, Mœdos, Armenios, Pamphyliam, & Cappadociam : vt mirum esse non debeat,quod peculiariter nauium Tharsis fiat mentio in scripturis.Id enim fit,quod eæ naues & celeberrimæ & maximæ essent inter eas,quibus in mari mediterraneo nauigabatur,& quas norant Israëlitæ.Vnde Ezech.27,vbi nos legimus : Naues maris principes tui in negotiatione tua marina,Hebræa habent: Naues Tharsis.Sunt qui Tharsis intelligunt Aphricam aut Carthaginem, quæ & ipsa celebris in nauigatione marina. Vnde eodem cap. Hieron. vertit: Carthaginenses,pro quo Hebræis est Tharsis.Certè ob nauium Tharsis celebritatem, scriptura per eas significat mundi huius gloriam, potentiam, atque superbiam, vt Isaiæ 2. Et super omnes naues Tharsis.Quæ omnia non parum faciunt ad huius loci & aliorum explicationem.Ex his etiam patet constare posse eorum interpretationem, qui naues Tharsis metaphoricè accipiunt potentes & diuites huius sæculi.

e SVSCEPIMVS,&c.] Pro hoc verbo Hebræa habent דִּמִּינוּ Diminu, hoc est, æstimauimus, vel considerauimus.Varia enim verbum Hebræis significat. Græci autem ὑπελάβομεν, quod est à verbo ὑπολαμβάνω, quod non solum significat capere, sed etiam reputare : in qua significatione ex Hebræis constat accepisse Septuaginta. Proinde suscipere apud nos accipiatur, vt sit animo concipere. Simile annotatum est Psalmo 16.

f EXVLTENT FILIAE,&c.]Græcis est Ἰουδαίας, hoc est,Iudææ,nō Iudæ, vt ne putetur loqui de Iuda patriarcha,sed de terra quæ Iudæa dicitur, cuius filiæ dicuntur phrasi Hebraica eius vrbes & vici.

QVONIAM HIC &c.] Iuxta D. Augustinum & Euthymium hic versus ita coniungitur superiori, vt significetur quòd enarrandum sit generationi alteræ,nēpe quod iste est verus Deus, vt coniunctio, quoniam,non causaliter accipiatur,sed continuatiuè pro quod potest eadem coniunctio accipi, quomodo sæpius in psalmis, affirmatiuè posita pro certè, vt sit hæc sententia,psalmum concludens & absoluens,correspondens eius principio,in quo dicitur: Magnus Dominus & laudabilis nimis.

In finem

In finem pro filiis Core Psalmus David.

ARGVMENTVM PSALMI. XLVIII.

MOnet hoc Psalmo Propheta non esse sectanda bona huius sæculi, sic saltem vt ob ea comparanda, vt ferè fit, illi opprimantur ad imitationem potentum & diuitum huius sæculi, qui in potentia & diuitijs suis spem ponūt & gloriantur: quorum & insaniam traducit, & miseriam exponit. Neque enim diuitijs suis, in quibus confidunt, a morte redimi poterunt: neque hinc secum eas auferre, sed in hac vita bonis suis perceptis, in æternum apud inferos miseri erunt: cum contra virtutis studiosi in generatione ab æterna miseria liberi, fruentur sempiterna fœlicitate, domini & iudices horum, quos nunc vrbis ob vim diuitiarum, vt deos quosdam suscipit ac metuit. Quoniam autem quæ hic canit Propheta, paupertatem, aliaq; huius vitæ incommoda, non esse timenda: opes & copias non admirandas aut quærendas: Deum his qui neglectis mundi bonis, virtuti studens, post hanc calamitosam vitam, beatam & perpetuā vitam dare, à communi hominū sensu sunt aliena: ideo tam sedulo aliquot versibus præfatur, omnes ad intelligendum quæ dicturus est inuitans, eaq; parabolas & ænigmata appellans, tum quod comparationibus ac similitudinibus, tum quod grauioribus & tectioribus (præsertim hominibus huic mundo deditis) sententiis vtatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Audite hæc omnes gentes, * auribus percipite omnes qui habitatis orbem.*

OMnes gentes audite hæc, quæ dicturus sum, * auribus ea percipi- PSAL. 48
te, quotquot inhabitatis orbem, quandoquidem quod omnibus
prosit dicturus sum, & quod diligentem desideret auditorem.

2 Quiq; terrigenæ & filij hominum simul in vnum diues & pauper.

2 Audite, inquam, & vos obscuro genere nati, ac quasi terræ filij; & qui a
principum ac insignium hominum estis filij, diues & pauper audite. b

*3 Os meum loquetur sapientiam, * & meditatio cordis mei prudentiam.*

3 Os meum loquetur verba veræ sapientiæ, neque temerè quicquam
dicturus sum, * sed ex accurata & attenta mentis meæ consideratione,
proloquar verba prudentiæ, vtpote, quæ ex vera sapientia & prudentia,
diuina scilicet, nata sint, quæque rectè sapere, prudentérque omnia
iudicare & instituere doceant.

*4 Inclinabo in parabolam aurem meam, * aperiam in psalterio propositionem meā.*

4 Habiturus autem sermonem ad vos, cui vos intendere adhortor, & c
ego vicissim adhibebo aurem meam ad audiendum, & parabolicum &
abstrusum sermonem, qui à spiritu sancto mihi suggeritur, * vt eum
deinde aliis eloquar, atque quo sermo meus iucundius percipiatur, cū
citharæ harmonia, ex cordis mei penetralibus depromam ænigma
meum & problema, quod ad audientium vtilitatem proponam, ipsumque
vt intelligatur declarabo.

*5 Cur timebo in die mala? * iniquitas calcanei mei circundabit me.*

5 Itaque vt rem aggrediar: Cur quæso committam, vt timere debeam,
cùm dies ille formidandus, & miseriæ plenus aduenerit, quo vniuersi d
iudicabuntur? * cur ob diuitias huius sæculi coaceruandas, sinam vt iniquitas,
qua alios iniustè supplantarem, me in illa die circuncingeret, mo
vndique accusans;

*6 Qui confidunt in virtute sua. * & in multitudine diuitiarum suarum gloriantur.*

6 Stultè certè id à me committeretur. Nam qui modò spem suam col
locant in fortitudine sua, * & in multitudine diuitiarum suarum, quas
per fas & nefas coaceruarunt, sibi placent.

*7 Frater non redimit, * redimet homo? * non dabit Deo placationem suam.*

7 Hos in illa die nec frater, aut illis charissimus quisquam redimere
poterit aliquibus diuitijs à morte, ab æterna perditione: * multo minus e
alius quisquam eos redimet: aut ipsemet homo seipsum, * non poterit
quisquam illorum ex omnibus suis diuitijs aliquid dare, quo Deum ita
sibi placatum faciat, vt mortem aut corporis, aut æternam effugiat.

*8 Et pretium redemptionis animæ suæ, * & laborauit in æternum, & viuet adhuc in finem.*

8 Nec poterit dare pretium aliquod pro redemptione animæ suæ à f
morte. * Quod etiam toto tempore præsentis sęculi laborauerit, an fun-
sibi labore comparare poterit vt viuat imperpetuum? Certè nequaquā.

9 Non videbit interitum cum viderit sapientes morientes.

9 Hunc autem suum interitum, qui propterea quod vana huius mun-
di bona etiam cum aliorum iniuria sectatus est, eum manet, non præui-
debit, nec intelliget, eo quod videat etiam sapientes qui terrena hæc
spernunt morientes: propter quod nihil interesse inter mortem sapien-
tum & stultorum, nec vitam eorum fœlicem post mortem intelligens,
& vanè eos à fruitione terrenorum bonorum abstinuisse iudicans, exi-

** simul insipiens & stultus peribunt.*

stimabit melius esse, quandiu datur præsentibus bonis frui. * Verum
permultum interest inter sapientum & stultorum mortem. Nam & insi-
pientes veri, rectique cognitionem non habentes, & stulti qui cogni-
tam veritatem non sequuntur, nō solum moriuntur sicut sapientes, sed
pariter ipsi post mortem perpetuò interibunt.

*10 Et relinquent alienis diuitias suas, * & sepulchra eorum domus illorum in æternum.*

10 Nec secum magno labore congestas diuitias auferre poterunt, sed
relinquere eas cogentur aliis, imò frequenter planè alienis, * ac tum se- g
pulchra eorum, quæ sibi magnificè extrui curauerunt, erunt domus
eorum imperpetuum. Non habebunt alibi gloriosam mansionem, sed
gloriam tantum suorum sepulchrorum obtinebunt, per quæ, tanquam
in domibus quibusdā suis apud homines superesse semper cupiuerunt.

*11 Tabernacula eorum in progenie & progenie. * vocauerunt nomina sua in terris suis.*

11 Hæc, inquam, erunt tabernacula eorum, per multas secuturas ge-
nerationes, per quę habitabūt, sicut stultè desiderauerūt apud homines h
* per quorum magnificentiam & inscriptionem effecerunt nomina sua
celebria

celebria super terras, nulla interim cura detenti parandi sibi mansionem, & nomen in cœlis.

12 Et homo cum in honore esset, non intellexit.

** † comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis.*

12 Itaque certè miserabilis est homo talis, qui cum in honore haberetur apud mortales, ob diuitias & gloriam suam, fastu & honore excæcatus non intellexit quæ recta sunt, quæque post hanc vitam manent: * vnde sicut elegit cum bestijs quasi ratione non esset prӕditus viuere: ita & cum eis penitus peribit, æternæ morti traditus. † Cúmque in honore à Deo esset constitutus, ad cuius imaginem conditus est, non tamé intellexit dignitatem sibi à Deo collatam: sed dignitatis suæ oblitus, & quasi intellectus expers esset, similem se fecit iumentis insipientibus. præsentia tantum bona sectatus, & quæ coram sunt solum videns, carni suæ, spiritu neglecto, in omnibus brutorum more obtemperans.

*13 † Hæc via illorum, scandalum ipsis, * & postea in ore suo complacebunt.*

13 Hoc talium hominum institutum, & viuendi ratio ipsis est ruinæ & perditionis occasio, * & tamen postquam hæc quæ dixi fecerunt, ore suo sibi complacent in operibus suis & peccatis gloriantes, séque commendantes, quod extremæ est malitiæ ac desperatæ. † Cumque exitialem hanc sibi fœlicitatem temporalem adepti fuerunt, sibi complacent gaudentes se eam assequutos.

14 Sicut oues in inferno positi sunt,

** mors depascet eos.*

14 Verum miseri ipsi ita in infernum vel ignorantibus ipsi collocabuntur in pabulum mortis, & ignis æterni, quomodo bene pastæ oues è pinguibus pascuis in stabulum ignorantes collocantur, vt mactentur & edantur.* In inferno enim mors perpetua eos depascet, vorabit, atque cruciabit in sæcula.

15 Et dominabuntur eorum iusti in matutino.

** & auxilium eorum veterascet in inferno à gloria eorum.*

15 Et iusti, quibus in hac vita impij dominantur, multas eis iniurias inferentes, vbi fugatis huius vitæ tenebris, sublatísque tenebris mortis & sepulchri, clarum mane illuxerit, in resurrectione scilicet nouissima, versa vice dominabuntur eorum, cum Domino omnium regnum sortiti, atque cum eo impios condemnantes,* & post gloriam, quàm impij in hac vita habuerunt, auxilium ac robur eorum, quod hic super terram habuerant è gloria diuitiarum suarum, antiquabitur, & peribit in inferno, vbi nihil illis præsentis vitæ diuitiæ prodesse poterunt.

16 Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferi, cum acceperit me.

16 Sic quidem cum iniustis hominibus, cùm ex hoc mundo sublati fuerint per mortem, euenturum cognosco. At verò cùm Deus me aut quemcunque virtuti studentem ex hoc mundo susceperit animam meam de potestate inferni, nec sinet ab inferno rapi ac detineri cruciandam æternis cruciatibus.

17 Ne timueris cum diues factus fuerit homo.
** & cum multiplicata fuerit gloria domus eius.*
18 Quoniam cum interierit, non sumet omnia:
** neque descendet cum eo gloria domus eius.*
19 Quia anima eius in vita ipsius benedicetur,
** confitebitur tibi cum benefeceris ei.*
20 Introibit vsque in progenies patrum suorum,
** vsque in eternum non videbit lumen.*
21 Homo cùm in honore esset, non intellexit,

** comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis.*

17 Tu itaque quisquis virtuti deditus es, ne metuas hominem cum diues factus fuerit: néve formides, ne non hominum recta facta Deus respiciat, cùm videris iniustum aliquem hominem diuitem factum,
* propter diuitias multiplicatam gloriam domus eius.

18 Quoniam cum morietur, non sumet secum multa ista quæ congessit, * neque in infernum descendet cum eo gloria, qua in mundo perfruitus est.

19 Nam anima quidem eius in vita ipsius beata fœlíxque prædicabitur, tum ab alijs hominibus, tum ab ipsomet, ob affluentiam & fruitionem rerum temporalium, * tunc laudabit quemque cum ipsi benefecerit, vt qui se tantum amet, nec alia bona agnoscat, quàm sua commoda, non virtutes, nec sapientiam.

20 verù post terminum vitæ huius perueniet ad generationem patrum suorum, quorum impietatem in hac vita sectatus est, * & simul cum eis vsque in perpetuum non videbit lumen, habitaturus perpetuò in densissimis tenebris & maximis cruciatibus, sine omni consolatione.

21 Miserabilis homo cùm propter diuitias suas in honore haberetur apud mortales, nihil intellexit: sed quasi intellectu carens similem se fecit brutis irrationalibus. Nam & considerationem omnem de futuris & cœlestibus rebus animo suo exuit, & irrationabilem animæ partem sibi dominam statuens, circa vilia ac terena versatus, brutorum instar cupiditates carnis sectatus est.* Proinde & in eo similis fiet pecudibus, quod sicut illæ per mortem penitus intereunt, ita & ipse sua morte in perpetuum incidat interitum.

ANNOTATIONES.

a TERRIGENAE ET FILII HOMINVM.] Secundum Chrysostomum, teste Euthymio, inter terrigenas & filios hominum, non est differentia, sed duplici hac appellatione, dupplicem humanæ naturæ originem significari intelligit, ex terra scilicet quoad primum hominem: & ex hominibus, per procreationem, vt significatione conditionis humanæ naturę, homines humiliari cogat. Basilius verò per terrigenas, intelligit eos qui terrena sapiunt: per filios hominum, eos qui rationem, à qua homines dicimur, ducem sequuntur.

Verum

Verum secundum proprietatem linguæ Hebraicæ magis conuenit per terrigenas, intelligere ignobiles, sicut & apud nos terræ filius per adagium dicitur, qui obscuro loco natus est, qui & Græcis dicuntur γηγενεῖς, quod nomen hic ponitur: per filios autem hominum, principes & nobiles.

b SIMVL IN VNVM DIVES ET PAVPER.] Satis fuisset alterum ponere, videlicet vel simul, vel in vnum, cùm in vnum nihil sit aliud quàm simul pro, pro quo Græcis est ἐπὶ τὸ αὐτὸ, hoc est pariter. Et sunt libri Latini, qui non habent simul, sed tantum in vnum, vt alterum videatur additum ex alicuius explicatione.

c INCLINABO IN PARABOLAM, &c.] Dupliciter hæc pars accipi potest. Aut scilicet vt significet propheta se auscultaturum ad id quod spiritus in ipso sit locuturus, priusquàm alios sit docturus: aut vt significet se illi ipsi quod est locuturus diligenter aures præbiturum, hoc est, perpensurũ accuratè, quo intelligatur ipsum de rebus serijs locuturum, & quæ ipsi vehementer sint cordi. Porro pro, propositionem, Hebraica dictio significat ænigma, Græcis est πρόβλημα, problema. Est autem problema propositio interrogationem habens de re aliqua abdita, & non omnibus obuia, qualis est quæ sequitur. Itaque nomen propositionis non hic accipitur, quomodo apud dialecticos, pro enuntiatione veri vel falsi, sed pro disquisitione rei obscuræ, quæ proponitur ad vtilitatem audientium: sicut & nomen parabolæ non propriè accipitur pro similitudine, sed, vt sæpe in scripturis, pro sermone graui, obscuritate verborum velato, & qui non omnibus satis est apertus.

d CVR TIMEBO IN DIE MALA?] Versus iste, qui continet quæstionem, circa quam Psalmus iste versatur, satis est obscurus, sicut ea quę sequuntur, inter varias autem eius intelligentias sunt præcipuè duæ. Altera, qua per diem malam accipitur tempus calamitatis & afflictionis huius sæculi, in quo iusti à diuitibus, & potentibus iniqua sæpe ferre coguntur. Vt scopus huius Psalmi sit docere, nõ esse metuendum iustis à potentibus & diuitibus huius sæculi, qui in sua potentia & diuitijs gloriantur. Id enim cõgruit illi quod postea dicitur: Ne timueris cùm diues factus fuerit homo. Itaque sensus erit: Cur quæso mihi timeam in aduerso tempore, cùm me prauitas eorum qui me supplantare & conculcare student, circumquaque obsederit? Oportet enim subintelligere iuxta hunc sensum aduerbium, quandu, & per calcaneum intelligere supplantatorem. Iam in sequentibus intelligendum est ostendi, non esse impios tales timendos multum, quòd etsi multum glorientur, & sibi placeant: breui tamen in extremum prolabendi sint interitum, vnde nulla ratione eximi poterunt. Altera intelligendi ratio est, qua per diem malam, accipitur dies nouissimi iudicij diuini, quæ in scripturis dies mala nonnunquam dicitur, ob extremam calamitatem, quę tunc impijs obueniet ob quod eam Sopho. 1. vocat diem irę, calamitatis & miserię. Et iuxta hanc acceptionem admodum variè tractatur hic versus, vt videre est apud diuum Augustinum, Ambrosium, & Basilium, quorum iste legit secundam partem negatiuę. Iniquitas calcanei mei non circundabit me. Verùm si quis diligenter ad scopum totius Psalmi intendat inter varias explicandi rationes, cõuenientior videtur ea, quam innuit Flaminius, vt Propheta intelligatur seipsum, & in seipso omnes, auocare ab immodico diuitiarum huius sęculi studio, quod ferè cum aliorum iniusta oppressione coniunctum est. Totus enim Psalmus in hoc versatur, vt ostendat miseriam eorum, qui ob gloriam & diuitias huius sæculi sibi fœlices videntur: cùm ex illis in die iræ diuinæ nihil prodesse poterunt, vt imminentem sibi Dei vltionẽ effugiant. Huius ergo consideratione sanctus vates se auocat à diuitiarum comparandarum studio, ne scilicet committat quo ipsi in die illa mala timorem adferat. Iuxta hũc sensum in paraphrasi explicatum interrogatio repetenda est in secunda versus parte. Potest tamen idem versus aliter accipi, vt priori parte interrogetur quid efficiat, vt homo timeat in die iudicij: & secunda parte respondeatur id effecturam iniustitiam, qua quis alium supplantauit, quæ in die illa hominem circundabit & circumcinget, vt in sua persona Propheta de quouis loquatur.

FRATER NON REDIMIT, &c.) Cùm & circa hunc versum varia dicantur, quo is sensus habeatur qui auctoris intentioni maximè accedit, sciendum Hebræa habere: Frater non redimendo redimet virum, vel, Fratrem non redimendo redimet vir, hoc est, nullus redimere poterit proximum suum. Proinde conuenit nostram lectionem sic intelligere: Frater non redimit fratrem suum. An ergo quisquam alius homo redimere poterit? vt secunda pars interrogatiuè efferatur. Porro pro, placationem suam, Latinius & significantius dixisset interpres, placationem vel propitiationem sui ipsius, cum Græcis sit ἐξίλασμα ἑαυτοῦ. e

ET LABORABIT IN AETERNVM, &c.) f
Pars hæc omnium obscurissima, communiter sic intelligitur, vt significetur impium perpetuò affligendum, atque in maximis versaturum cruciatibus (vt laborare sit affligi) nec tamen vnquam consumendum, sed in cruciatibus semper victurum, substantia scilicet eius semper permanente. Qui sensus etsi verus sit, nimis tamen remotus est ab eo quod originalia Hebræa significant, & coactus satis videtur. Neque enim scriptura vitam æternam tribuere solet impijs, sed mortem. Coactior etiam est diui Augustini interpretatio, qua viuere in finem, accipit pro, desinere viuere. Quo ergo hic solidior intelligentia habeatur, notandum Græcis non esse futurum, laborabit, sed præteritum ἐκοπίασεν, laborauit, quomodo non solum diuus Basilius legit & exponit, sed & D. Ambrosius, & diuus item Hieronymus in commentarijs, vt meritò hæc vera debeat haberi lectio. Nec est in Græcis aduerbium, adhuc, sed tantum, & viuet in finem, quomodo & diuus Augustinus legit. Itaque diuus Basilius dum simplicem huius versus sensum prosequitur, significat se hanc partem interrogatiuè legisse, vt sit sensus: Etiamsi talis pro redemptione animæ suæ toto tempore pręsentis sęculi laborauerit, seseque cruciauerit, an putas quòd hoc suo labore ac cruciatu mortem euadere poterit, ac vitam sibi cõparare æternam? Qualis autem, inquit ille, labor præsentis sæculi, sufficiens humanæ animæ viaticũ fuerit ad futurum sæculum? Non enim Græca habent in æternum, sed εἰς αἰῶνα, hoc est in sæculum, quod de præsenti sæculo accipi potest, sicut & mox postea accipi debet, cùm dicitur: sepulchra eorum, domus eorum in æternum. Hic sensus valde accedit ad ea quæ in Hebręo significantur. Nam omnes penè in Hebręo significari intelligunt, hominem non posse pretium pro redemptione animæ suę sic persoluere, vt vitam sibi comparet ęternam. Atque hunc sensum facile admittere potest nostra lectio, etiam si legatur per futurum, laborabit.

SEPVL

SEPVLCHRA EORVM, DOMINVS, &c.] Dupplieiter istud accipi potest. Primum de sepulchris, quæ diuites, dum viuunt, sibi magnifica fieri eurant, eáq; intelligatur dieere domus eorum perpetuas, & tabernacula per multas generationes, quod per ea habitare quodam modo & superesse semper apud homines studuerint: ita vt hac narratione eorum insinuet rectè stultitiam, qui per mortis signa sibi voluerint apud homines vitam & mãsionem comparare, & quibus sola eura fuit nomen sibi apud homines, & diuturnam memoriam comparare, non autem mansiones eœlestes, aut nomen bonum apud Deum. Huic intelligentiæ bene conuenit quod sequitur: vocauerũt nomina sua in terris. Eáque intelligentia valde aeeedit ad id quod Hebræa habent. Ea enim significant, interiores impiorum cogitationes esse, domos sibi perpetuas in terris construere, quasi semper ibi essent victuri. Nam Hebræa habent קִרְבָּם kirbam, quod est intimum eorum, pro quo Septuaginta transpositis literis legerunt קִבְרָם kibrã, quod est sepulehrum eorum. Secundò, generaliori & simplieiori intelligentia accipi potest de omnium impiorum sepulehris, vt significetur, impios pro magnificis suis ædibus, quas hic inhabitauerunt, non alias domus, iuxta eorpus scilicet & visibilem apparentiam, habituros post mortem, quàm sepulchra, in quibus semper sint mansuri per omnes mundi ætates, nunquam scilicet redituri ad vitam, nec ex eis inter iustos resuscitandi.

h VOCAVERVNT NOMINA SVA IN, &c.] Pronomen, suis, nec Græca habent, nec Hebræa, nec quidam nostri codiees. Dicit autem eos vocasse nomina sua in terris, siue quia terris & locis quibusdam sua nomina indiderunt, vt vel sic immortalitatem sibi quandam pararent: siue quia effeeerunt, vt nomina ipsorum vocarentur & eelebrarentur super terram, per sepulchra scilicet magnificè à se extructa, & inscriptiones eorum. Hebræa enim habent, super terras, quod & Græea magis significant, quæ habent, ἐπὶ τῶν γαιῶν hoc est, super terras.

CONFITEBITVR TIBI CVM, &c.] Potest intelligi prophetam in hac parte sermonẽ suum conuertisse ad Deum, vt significetur, impium tunc tantum laudare Deum, & ei gratias agere, eùm illi in hac vita benefecerit, & omnia pro voto succedunt: obmurmurare verò, cùm aduersa immiserit: eùm cõtra iustus benedicat Dominum in omni tempore. Potest etiam & melius intelligi, vt ad quemuis hominem sit sermo, vt significetur, impium nõ laudare quempiam nisi à quo eommoda eonsequitur temporalia. Hic enim sensus magis accedit originalibus Hebræis, quæ habent: Confitebũtur tibi eum benefeceris tibi, hoe est, laudabunt te impij, cum ad illorum imitationem tibi in hae vita benefeceris, indulgens tibi perfruitionem horum temporalium bonorum. Iuxta priorem intelligentiam, præcedens pars: Anima eius in vita ipsius benedieeretur: accipienda est de benedictione diuina, vt sit sensus: Deũ illi in vita hac, quam solam impij vitam ducunt, benefacere, donando eum perfrui bonis huius vitæ. Iuxta quod diuiti epuloni dictum est: Recepisti bona in vita tua. Iuxta posteriorem intelligentiam, illa pars aeeipienda est de benedictione humana, vt significetur, impium in hae vita prædicari ab hominibus fœlieem, ob affluentiam rerum temporalium: aut potius quod seipsum beatum iudieabit atque fœlicem. Hebræa enim habent: Animæ suæ in vita sua benedieet. i

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM. PSALMI XLIX.

PRopheta hoc Psalmo introducturus Deum iudicio contendentem, & arguentem populum suum Israeliticum, priusquam id faciat, prophetando prædicit gloriosum, manifestum, & terribilem Domini ad iudicium aduentum, vt huius intuitu plus ponderis accedat diuinæ sententiæ, quæ hoc profertur in populum Iudaicum, eáq; acceptetur, velut a iudice in nouissimo illo iudicij die lata. Itaque deinde Deum ipsum tanquam iudicem populi sui loquentem facit. Et quoniam Iudæi sibi multum placebant, tum in externis suis sacrificijs, tum in lege eis data quam cum in ore semper haberent, opere tamen nequaquam seruabant, vtramque illorum vanam gloriationem conuellit, docens primum Deum non magnopere requirere illa carnalia, sed pietate potius colendum esse mentis, de omnibus Deo gratias agentis, & in omnibus a Deo pendentis. Tum & nihil ipsis profuturum, quòd legem Dei semper habeant in ore, cùm contraria legi faciant: imò tales suo tempore iustam factorum vltionem reportaturos, tametsi iam vsque ad iudicij diem dissimulare Deus videatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus deorum dominus locutus est, * & vocauit terram,*

DOminus, qui est Deus, ac supremus iudex omnium iudicum (qui & ipsi dij quidam sunt terrestres) ipse (etsi nũc tempus hominum facta dissimulet, ac taceat,) certo tamen certius aliquando loquetur, * & ad iudicium suum vocabit omnes qui inhabitant terram. PSAL. 49. a

*2 A solis ortu vsque ad occasum, *ex Sion species decoris eius*

2 Vocabit, inquam, omnes ab oriente vsque in occidentem. * Ex superna Sion habitatione sua cœlesti, species & ornatus gloriæ eius prodibit, in conspectu omnium.

*3 Deus manifestè veniet, * Deus noster, et non silebit.*

3 Non tũc occultè veniet, sed manifestè, vt iam & ab omnibus videatur, & Deus esse omnium cognoscatur. * Veniet, inquam, Deus noster, & non, vt modo facit, silebit, sed iudiciaria sua potestate hominum facta redarguet ac vindicabit.

*4 Ignis in conspectu eius exardescet, * & in circuitu eius tempestas valida.*

4 Veniet autem admodum terribilis. Nam ante ipsum accendetur ignis, mundum totum exurens ac purgans, malósque inuoluens: * & circum ipsum valida erit tempestas, ac mira omnium quæ in mundo sunt commotio.

*5 Aduocabit † cœlum desursum, * & terram discernere populum suum.*

5 Aduocabit in testes iustitiæ suæ cœlum & terram † Cœlestes quoque spiritus * & terrestres homines pariter ad iudicium conuocabit, vt in præsentia omnium diiudicet populum suum, qui nomen illi dedit. b

6 Congregate illi sanctos eius,

6 Vos autem cœlestes spiritus ex eius imperio tum congregabitis ad illum sanctos eius, quos ex omnibus populis sibi Deus selegit, & in po-

** qui ordinant testamentum eius super sacrificia.*

pulum suum sanctificauit, * qui diligenter & studiosè disponunt, quomodo adimpleant Dei legem, quæ est de offerendis sacrificijs.

7 Et † annuntiabunt cœli iustitiam eius:
** quoniam Deus iudex est.*

7 Cùm cœli ipsi iustitiam, venientis iudicis palam cunctis manifestabunt per gloriam eius illustrem, quæ in cœlo & in nubibus omnibus apparebit, * per quam cœli testabuntur, quod ipse Deus sit iudex, qui venit ad iudicandum, qui proinde iustè est omnia iudicaturus. † Sed & angeli, cœlorum habitatores iustitiam iudicis omnibus prædicabunt, præcedentes ante ipsum cum tuba & voce magna.

VOX DEI.

8 Audi popule meus, & loquar: Israel,
** & testificabor tibi, Deus Deus tuus ego sum.*

8 Tu itaque popule meus, vel ante tremendi illius iudicij diem audi, & loquar tibi. Audi, inquam, Israel, & commouebo te, quid à te requiram, & in te desiderem. * Id autem imprimis te testatum volo, quod Deus, Deus inquam tuus ego solus sum, præter quem nullum alium Deum agnoscere & colere debeas: cuius sententiam vel ante nouissimum diem illum summa cum attentione recipere & obseruare meritò debeas.

*9 Non in sacrificijs tuis arguam te, * holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper.*

9 Non quidem arguam vos de neglectis externis vestris sacrificijs, * holocausta enim vestra coram me sunt semper, & quantum ad hanc partem attinet, satis multum sacrificiorum mihi semper offertis.

10 Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.

10 Verùm vt intelligatis ea quę tam studiosè mihi impenditis, & in quibus plurimum gloriamini, non magnopere grata mihi esse, id primum scitote, non esse necesse, imò nunquam futurum, vt ego accipiam à domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.

11 Quoniam mea sunt omnes feræ syluarum, iumenta in montibus, & boues.

11 Quoniam meæ sunt innumeræ illæ feræ quæ in syluis degunt, pecudes præterea, quæ in montibus errant, & boues, hoc est, & syluestria & domestica animalia omnia mea sunt.

12 Cognoui omnia volatilia cœli,
** & pulchritudo agri mecum est.*

12 Exactè noui omne genus auium, quod in aëre volat, & tanquam certissimus earum dominus enumeratas eas habeo apud me, quas & proprijs nominibus sigillatim possum aduocare, & statim aderunt: * omnia item terræ nascentia, quorum mira varietate agri admodum ornantur, in mea sunt potestate. Cùm itaque omnia mea sint, nihil est quod à te accipiam.

13 Si esuriero, non dicam tibi:
** meus est enim orbis terræ, & plenitudo eius.*

13 Proinde si fieri posset vt ego esuriam, non dicam tibi vt mihi suppedites hæc in cibum. * Totus enim orbis meus est, & omnia quibus mundus plenus est, mea sunt.

*14 Nunquid manducabo carnes taurorum, * aut sanguinem hircorum potabo?*

14 An autem quisquam vestrum tam est stolidus, vt putet me, qui incorporeus sum, taurorum carnes manducaturum, * aut sanguinem hircorum potaturum?

15 Immola Deo sacrificium laudis,
** & redde altissimo vota tua.*

15 Cùm itaque horum sacrificiorum mihi nullus sit vsus, & si esset, abundè satis earum rerum mihi sit ex meipso, vt non sit opus ea à te accipere, pro his sacrificijs Deo (qui bonorum tuorum non eget, & à quo omnia tibi bona contingunt,) exhibe potius in sacrificium laudem & gratiarum actionem pro acceptis beneficijs, * & cum huiusmodi sacrificia persolue altissimo quæcunque te oblaturum illi promisisti, votáque tua neque soluere negligas, neque alicui alteri persoluas, quam ei, qui vt solus est altissimus, ita ei soli cuncta accepta referre decet.

16 Et inuoca me in die tribulationis,
** eruam te & glorificabis me.*

16 Et si quando tempus afflictionis inciderit, à me totus pendeas, méque solum inuoca: * id si feceris, ego te à malis eripiam, tu vero tua laude & gratiarum actione glorificabis me apud homines,

17 peccatori autem dixit deus: Quare tu enarras iustitias meas?
** & assumis testamentum meum per os tuum?*

17 Ad impium autem dixit Deus: Qua fronte tu verbis memoras præcepta & iustificationes meas, * & ore tuo iactas pactum, quod cum sanctis meis inij, in eo pacto gloriando, tibique placendo?

18 Tu verò odisti disciplinã,
** & proiecisti sermones meos retrorsum.*

18 Cùm tu odio habeas omnem rectam admonitionem, * & abieceris verba mea post tergum tuum, nec curæ tibi sint vt ea obserues.

19 Si videbas furem, currebas cum eo,
** & cum adulteris portionem tuam ponebas.*

19 Si videbas furem, adiunxisti te illi, cùmque eo ad furandum promptè currebas, * & socius factus es illorum qui alienas stuprare solent vxores.

20 Os tuum abundauit malitia.
** & lingua tua concinnabat dolos.*

20 Os tuum scatutiebat maledicentia, * & lingua tua artificiosè aptabat fraudes, quibus simplices deciperes.

21 Sedens aduersus fratrẽ tuum loquebaris.
** & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum,*
** hæc fecisti, & tacui.*

21 Sedens cum alijs tuæ factionis, loquebaris contra fratrem tuum, iniquè illi detrahens, & de eius perditione cum alijs consultans: * & contra filium matris tuæ ponebas offendiculum, in quod inopinatè impingens caderet. * hæc fecisti, ego autem dissimulaui, & impunitum te dimisi, mea longanimitate te inuitans ad pœnitentiam.

22 Existimasti iniquè quod ero tui similis,
** arguam te, & statuam contra faciem tuam,*

22 Me autem sic tacente, nec te redarguẽte, tu iniquè reputasti de me, quod ad similitudinem tui peccata non odirem, sed approbarem: * verum suo tempore ego te arguam, & ante oculos tuos ordine disponam flagitia tua, quæ me dissimulasse putas, faciámq; vt eadẽ clarè videas, ipsaq; te condẽnare iustè intelligas, ac eorũ vltionẽ sẽper in teipso sentias.

23 Intelligite hæc qui obliuiscimini Deum,

23 intelligite hæc vos quibus non est cura, voce Deum inuocandi, & laudandi, ac digna vita illi gratificandi, * nequando vos inopinatos rapiat

** neguando rapiat, & non sit qui eripiat.*
24 Sacrificium laudis honorificabit me,
** & illic iter, quo ostendam illi salutare Dei.*

piat à præsenti vita ad æternam condemnationem, & non sit qui vos liberet de insuperabili manu vltionis eius.
24 Illud autem rursum repetens & concludens addā: Sacrificium laudis, inquit Dominus, glorificabit me apud homines, * & in eo sacrificij genere est via, per quam ego aliquādo ostendam illi qui in eo sacrificio occupatur, salutem meam sempiternā, quam nullus oculus vidit, quam & impiorum oculi nunquam videbunt.

ANNOTATIONES.

PLerique principium huius Psalmi intelligūt prophetare de dupplici Christi aduentu, & primos quidem duos versus loqui de primo Christi aduentu, in quo per euangelij prædicationem vocauit omnes homines ad fidem, & Dei agnitionem, quando etiam ex Sion prodiit species decoris eius, quia ex Hierusalem cœpit prædicatio gloriæ Domini: sequentes verò versus quinque, de secundo aduentu ad Iudicium. Quidam vero omnia quę hic dicuntur de aduentu Domini intelligunt de aduentu Christi in carnem: & quòd tunc ignis coram ipso accensus sit, ignis scilicet ille, quem venit Dominus mittere in terram, vt arderet, & tempestas valida exorta, virtus scilicet diuina, quæ cooperās verbo nunciorum suorum, totum sibi orbem subegit. Verùm & scopo prophetæ, & verbis quibus vtitur conuenientius fuerit, omnia de aduentu Christi ad iudicium intelligere, sicut habet paraphrasis, vt quod dicit: locutus est, &, vocauit terram, propter certitudinem euentus, præteritum accipiatur pro futuro. Et quod dicit, ex Sion, &c. intelligatur de Sion cœlesti, sicut illud Iohelis 3. Ex Sion rugiet Dominus, & de Ierusalem dabit vocem suam, vbi manifestè per Sion & Hierusalē cœlestis Dei mansio significatur, per Sion & Hierusalē adūbrata. Cęterū alibi scriptura Deum simili modo, quo hic, introducit iudicantem & reprehendentem suum populum, aduocatis cœlo & terra in testem, vt cùm dicitur Michææ 6. Audiant montes iudicium Domini, & fortia fundamenta terræ, quia iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel dijudicabitur. Deinde sequitur vox Domini redarguentis: Popule meus, quid feci tibi, &c. Et Isaiæ 1. Audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam, Dominus locutus est. Deinde sequitur vox Domini: Filios enutriui, &c. Sed hoc est peculiare in isto loco, quod iudicium Dei particulare, cum populo
a eius super sacrificijs & lege introducturus, & de vniuersali Dei iudicio vaticinatur, veluti ex illo iudicio particulare istud prodeat.

DEVS DEORVM, &c.] Ex Hebræis manifestū est, genitiuum, deorum coniungendum non cum nominatiuo dominus, sed cum nominatiuo, Deus, vt sit ordo: Dominus qui est Deus deorū. Nam pro, DOMINUS, Hebręis est nomen DEI tetragrammaton, quod illis est velut proprium Dei nomen, quod non admittit genitiui regimen. Quanquam autem intelligi posset, locutus est ea quæ mox sequuntur: Audi popule meus, &c. & ad ea audienda vocasse Deum vniuersam terram tanquam testem dicendorum: tamen communiter propter sequentia, quæ ad vniuersale & extremum pertinent iudicium, etiam hæc ad
b illud referūtur, vt præterita per futura exponantur.

ADVOCABIT COELVM &c.] Multi nostri libri habent præteritū, Aduocauit, vt respondeat primo versui, in quo dicitur: Et vocauit terram: Alij habent, Aduocabit, atque ea lectio originalibus tum Hebræis, tum Græcis consentit, quomodo & D. Augustinus legit, & Cyprianus sermone 3. vbi in hoc versu legit: Aduocabit cœlum desursum, & terram deorsum, vt separent populum suum: intelligens scilicet cœlum & terram aduocari, vt vtrumque suos reddat mortuos. Dictio enim Græca hoc loco posita *diangîrai* significat etiam diuidere, & separare. Ac eandem hoc loco positam pro dijudicare dictio Hebræa ostendit, quæ manifestè significat iudicare. Itaque intelligendum, cœlum & terram aduocari, vt sæpius in scripturis, vt sint testes iustitiæ & sententiæ diuinæ. Familiaris enim est hic mos in scripturis, vt per prosopopeiam, inanimata, & maximè cœlum & terra, in testimonium aduocentur. quo significatur maximi momenti esse quæ dicuntur, ac creaturas aliquando vindicaturas ipsos præuaricatores.

CONGREGATE ILLI &c.] Cùm de vniuersali iudicio & in præcedentibus versibus, & in sequenti sit sermo, atque ad illud iudicium omnes sint conuocandi, & non solum hi qui sunt de Dei populo: tamen horum tantum meminit, tum quòd horum peculiariter in iudicando sit habenda ratio, cum infideles iam iudicati sint: tum quòd sermonem suum instituit ad vtilitatem hominum suæ ætatis, & eorum quos iam hoc Psalmo susceperat instruere. Sanctos itaque vocat omnes Israelitas, sicut & diuus Paulus omnes Christianos illos dicit ordinare testamentum Dei super sacrificia, vel, vt legit D. Cyprianus, in sacrificijs (Græcè enim est *épì thysíais*) quòd de sacrificijs eorum, in quibus maximè operam collocabant, sit acturus: quasi dicat, adeste vt audiatis quid pronunciaturus sit Deus de his in quibus securè confiditis, & gloriamini. c

NON ACCIPIAM.] Plerique istud putant referendum esse ad tempus noui testamenti, in quo iam reiecit Deus omnia legalia sacrificia. Verùm hoc dominum hic non voluisse, patet ex subiecta causa: Quoniam meæ sunt omnes feræ syluarum, &c. ex qua satis patet hunc versum sic esse accipiendum, vt ideo dicat Dominus se non accepturum vitulos, quia nihil propriè ab alio accipere dicimur, nisi quod illius est, & nostrum non est, sed per ipsius donationem fit nostrum. d

IMMOLA DEO, &c.] Reiectis sacrificijs quæ videri poterant offerri, quasi quibusdam Deus indigeret, sicut illa dijs hominibúsque offerri solent, ea commodè requirit sacrificia, quibus testamur omnia nobis a Deo prouenire, & nos eius donis indigere: qualia sunt sacrificiū laudis, & cum pro perceptis aut percipiēdis beneficiis vota illi persoluimus, illúmque in necessitate pijs precibus inuocamus. e

In finem Psalmus Dauid, quando venit ad eum Nathan Propheta, quando intrauit ad Bersabee.

ARGVMENTVM PSALMI L.

COntinet hic Psalmus, vt ex titulo patet, precem regis Dauid, quam fudit ad Deum cùm per admonitionem Nathan prophetæ, super adulterij & homicidij grauissimis sceleribus, post longam in peccatis suis impœnitentiam, tan-

dem peccatorum suorum magnitudinem agnouit. Serio itaque peccata sua agnoscens, feruenti ac humili oratione, certáque fiducia per multiplicem Dei misericordiam, primum peccata sua remitti ac purgari, tum & spiritum sanctum per peccata sua deperditum reddi sibi postulat. Id vt assequatur, sese ad docendum alios bonitatémque Dei prædicandum, quæ germana resipiscentiæ officia sunt, offert, adiungens in fine communem precem pro instauratione ciuitatis Ierusalem, ne propter peccatum suum ea intermitteret Deus, quæ in ea facere instituerat, sub cuius typo, ecclesiæ veræ Ierusalem instaurationem precatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Miserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam.

Miserere mei ô Deus secundum immensam misericordiam tuam. PSAL.
Immensum enim esse profiteor quod deliqui, vt qui sciens gran- 50.
dia mala commiserim.

2 Et secundum multitudinem miserationũ tuarum † dele iniquitatem meam.

2 Et secundum multitudinem miserationum tuarum, quas ab initio
mundi semper hominibus te inuocantibus exhibuisti, multiplicem in-
iustitiam meam dele à conspectu tuo, vt eam non videas ad vltionem. †
Absterge item à spiritu meo defœdato peccatis meis.

3 Amplius laua me ab iniquitate mea, & a peccato meo munda me.*

3 Et quoniam me plurimum commaculauit turpitudo peccatorum
meorum, tu etiam multum laua me ab iniquitatibus meis, * tuáq; abun-
danti ablutione à peccatis meis me totum purum redde.

4 Quoniam iniquitatem meam ego cognosco: & peccatum meum contra me est semper.*

4 Scelera enim mea, quæ iamdiu dissimulaui, ecce iã agnosco, * & pec-
catum meum assiduè mihi ob oculos mentis meæ versatur, cuius consi-
deratione continuè anima mea affligitur & conteritur. Cum ergo iam
serio expendam apud me meam iniquitatem, hæc est causa, cur tam ar-
denter implorem tuam misericordiam, & misericordiæ tuæ abundan-
tiam. Rursum hoc ipsum te meritò mouere debet, vt desidera tam præ-
stes misericordiam.

*5 Tibi soli peccaui, * & malum coram te feci, * vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris.*

5 Iniquitatem, inquam, meam agnosco, dicens: Tibi, Domine, imo tibi b
soli peccaui, quoniam etsi etiam meis sceleribus alios læserim, tu solus
es, cuius leges præuaricatus sum, quique mea peccata vindicare potes:
* & grande malum feci, non tam coram hominibus, qui aut peccatum
meum ignorant, aut reprehendere non audent, quàm coram te, cuius
oculos omnia perlustrantes non sum reueritus, * vnde fiet, vt si mihi c
hanc iniquitatem condonaueris & promissa seruaueris, iustus habearis
in promissis tuis, & vincas cum quis facta tua expenderit. Iam enim in
me intelligent omnes, te secundum promissionem tuam veniam pœni-
tentibus non denegare. Iam quoque omnes cognoscent tantam tibi in
seruãdis promissis esse iustitiam & fidem, vt ne ob peccata quidem ho-
minum promissiones tuas irritas facias, quandoquidem mihi rursum
placatus seruaueris, quicquid de successore regni, de confirmatione, &
semine sancto ex me nascituro pollicitus fuisti.

*6 Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, * & in peccatis concepit me mater mea.*

6 Congruum est autem, vt ad indulgentiam peccatorum meorum faci-
lis sit misericordia tua ob innatam peccandi pronitatem. Ecce enim cũ
iniquitate conceptus sum, * & statim vt me mater mea concepit, pecca-
tum mihi adhæsit.

*7 Ecce enim veritatem dilexisti, * incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.*

7 Nec tamen in hanc naturæ corruptionem meum peccatum reijce-
re volo. Scio enim te, vt omnem fucum, atque omne mendacium odire: d
ita veritatem, & integritatem animi diligere: proinde ecce verè & ex ani
mo me peccasse confiteor, idque grauissimè, * quia mihi manifestare di
gnatus es multis incognita & occulta decreta sapientiæ, ita vt impru-
dentiæ peccata mea tribuere non possim, imo ea per summam ingrati-
tudinem commissa profiteri debeam.

*8 Asperges me Domine hyssopo, * & mundabor, lauabis me, & super niuem dealbabor.*

8, Itaque quoniam me vehemẽter pollutum agnosco, tu quæso me in-
uisibiliter veluti hyssopo asperge: vt quomodo sacerdotes in expiatio- e
nem immundorum, hyssopi aspersionem corpori adhibent: ita tu spiri-
tum mundes, idque aquis spiritus tui, ac sanguine filij tui, in cõsumma-
tam peccatorum meorum expiationem, quam hissopi externa aspersio
significat. * Id si feceris, verè mundabor secundum animam peccatis
meis pollutam. * Si tu me lauare digneris, ipsa iterum niue albior fiam.

*9 Auditui meo dabis gaudium & lætitiam, * & exultabunt ossa humiliata.*

9 Fac me quæso in conscientia audire vocem gaudij & lætitiæ, plenam
peccatorum remissionem, tuique fauoris restitutionem mihi in spiritu
significando. * Id vbi feceris, omnes vires animę & corporis nimio pœni-
tentiæ dolore, atq; iræ tuæ timore afflictæ, atque confractæ, exultabunt,
gaudio omnia corporis membra peruadente, atque ad laudandum te,
& seruiendum tibi promptè exilient.

*10 Auerte faciem tuam à peccatis meis, * & omnes iniquitates meas dele.*

10 Auerte itaque faciem tuam à peccatis meis, vt non eorum amplius
recorderis ad vindicandum, * & omnes iniquitates meas delè è conspe-
ctu tuo, vt non eas mihi imputes in pœnam.

*11 Cor mundum crea in me Deus, * & † spiritum rectum innoua in visceribus meis.*

11 Mentem puram crea in me Deus, qui id solus potes, * & cùm spiri-
tus meus prauè obliquatus sit, & peccati vetustatem contraxerit, tu rur-
sum innoua in interioribus meis spiritũ rectũ, sic vt animã meam facias
non

non nisi quæ recta sunt cupere,† spiritúmque illum tuum ab omni pra-
uitatis obliquatione alienum,& quicquid rectum ac bonum est docen-
tem,rursum immittas intimis animæ meæ viribus.

12 Ne projicias me à facie tua.
** & spiritum sanctũ tuum ne auferas a me.*

12 Ne quæso offensus peccatis meis,me solito tuo fauore,cura,& custo
dia destituas : * & spiritũ illum tuum sanctum , quo solo nos sancti esse
possumus,tu ne penitus auferas,& alienes à me, sed deperditum iam re
stitue,vt me rursum sanctificet.

13 † Redde mihi letitiam salutaris tui.
** & spiritu principali confirma me.*

13 Atque per hunc spiritum mihi restitutum , redde mihi gaudium,
quod de salute mihi per te præstanda concepi. † Restitue lætitiam,
quam de Saluatore Messia ex me nascituto,déque salute per eum exhi-
benda humano generi habueram,* & ne vnquam amplius à gratia tua
excidam,tu me in omnibus bonis stabilem fac, spiritu tuo munifico, re-
glóque ,ac potenti, qui regia liberalitate dona sua petentibus, largiter
elargitur:qui,vt est omnium dominus & princeps, facilè hominum mẽ-
tes in bona constabilire potest:quique hominem sui iuris facit, ac cupi-
ditatum noxiarum dominum, liberum & alacrem ad omne bonum per
ficiendum.

14 Docebo iniquos vias tuas.
** & impij ad te conuertentur.*

14 Hoc vbi præstiteris mihi , non iam ipse tantum vias tuas teram, sed
qui meo exemplo alios praua docui, iam etiam iniquos docebo verbo
& scriptis vitæ actiones tibi gratas,viasque,quibus peruenitur ad te, * &
mea doctrina atque exemplo,impij abs te alieni conuertentur ad te.

15 Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ.
** & exultabit lingua mea iustitiam tuam.*

15 O mi Deus, Deus autor salutis meæ , libera me à reatu innoxij san-
guinis per me effusi, propter quem, secundum legis tuæ præscriptum,
etiam ipse mortis sum reus.Libera me à peccatis,quæ sunt carnis & san
guinis corruptiones, animámque meam fœdè cruentarunt. * Id vbi fe- g
ceris,lingua mea cum summa mentis exultatione canet tuam iustitiam
quam mihi exhibuisti, remittens secundum promissiones tuas peccata
mea.

16 Domine labia mea aperies:
** & os meum annunciabit laudem tuam.*

16 Domine labia mea, quæ ad laudandum te iam inepta facta sunt,
quæque in laudem tuam præ dolore aperire iam nõ libet, tu quæso ape-
ri , rumpendo peccatorum atque doloris vincula , quibus occlusa sunt,
ac nouam laudandi te materiam suppeditando, * & os meum deprædi-
cabit omnibus laudem tuam , quouis tibi sacrificio externo gratiorem.

17 Quoniam si voluisses sacrificium , dedissem vtique,
** holocaustis non delectaberis.*

17 Dico autem me laudem tuam annunciaturum, potius quàm exter-
num aliquod sacrificium oblaturum,quia si pro expiatione peccatorum
meorum à me exegisses sacrificium aliquod exteruum,obtulissem sane
illud, * verùm holocaustis non per se delectaris,nec adeo tibi placent,vt
per ea peccata apud te purgentur & dimittantur.

18 Sacrificium Deo spiritus contribulatus,
** cor cõtritum & humiliatum Deus non despicies.*

18 Sed sacrificium tibi Deo gratum, & ad expiationem peccati coram
te valens est animus seipsum dolore pœnitentiæ affligens ac mactans,*
animam verè contritam & deiectam tu Deus nullo vnquam tempore
despicies , quemadmodum nunc parui facis externa sacrificia , quæ &
suo tempore in totum es abiecturus.

19 Benignè fac Domine in bona voluntate tua Sion.
** & ædificentur muri Hierusalem.*

19 Tandem autem & pro communi populi tui salute precor te , vt ne
peccatis meis offensus desistas benigno fauore tuo prosequi ciuitatem
tuam Ierusalem,in qua me regem constituisti,& cultum tuum per me in-
staurare cœpisti:sed quanquam id demeruerim,per bonam tamen tuam
voluntatem benefac Domine ciuitati Sion, * & ædificentur quæso per h
te muri Hierusalem, da vt hæc ciuitas fœlicem habeat in omnibus re-
bus progressum,ac potissimum in religione ac timore nominis tui.

20 Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationes & holocausta.
** tunc imponẽt super altare tuum vitulos.*

20 Tunc cultu tuo in ea ciuitate egregiè constituto , grata tibi erunt i
sacrificia,quæ ex iustitia interiori tibi offerentur , oblationes item liba-
minum & holocausta,* tunc omnes Israelitæ vnanimiter ponent vitu-
los super altare , quod in hac ciuitate tibi vnicè delegisti. In hac autem
quam peto ciuitatis Hierusalem cõsummatione, illud multo magis pe-
to,vt per nasciturum ex me Messiam,veram Hierusalem, fidelium scili-
cet ecclesiam,cuius nostra Hierusalem typus est, ex omnibus gentibus
ædifices.Quod vbi feceris,iã post externa hæc,ac carnalia sacrificia,tibi
parum probata,in noua Hierusalem offerẽtur tibi vituli labiorum con-
fitentium nomini tuo,ac sacrificia iustæ conuersationis. holocausta spi-
ritus & corporis humani,tibi longè gratissima.

ANNOTATIONES.

AMPLIVS LAVA ME.] Quod dicitur,amplius laua,intelligi potest.plusquàm hactenus lauisti.Id enim & Græca propriè significant. Habẽt enim ἐπὶ πλεῖον. Hebræa tamen dictio tantum significat multum , quomodo & Euthymius id quod Græcis est, secundo loco exponit. Vt vt est , locus
hic præterquam quod apertè ostendat per pecca- a
tum maculas aliquas inhærere menti , etiam docet non statim per simplicem peccatoris pœnitentis conuersionem ad Deum , perfectam consequi suorum peccatorum remissionem & curationem : sed manere etiam,dimisso vtcunque peccato , reliquias

 quasdam

quasdam purgandas atque curandas.

b TIBI SOLI PECCAVI.] In Hebræo maior est emphasis. Sic enim est: Tibi, soli tibi peccaui. Soli autem Deo se peccasse deplorat, quanquam & in Vriam fidelissimum milité grauiter peccasset, quod Dei solius leges transgressus esset, quódq; eum solum haberet, qui eum tanquam reum ad pœnam rapere posset. Deinde quia illud vnum ipsum cruciabat, quod Deum offendisset, ita vt quicquid in homines commisisset, ideo ei displiceret quod in eo Deum offendisset. In quo sensu etiam quiuis peccator dicere potest se soli Deo peccasse. Cum emphasi item intelligi debet dictum quod sequitur: Et malum coram te feci. Emphasis enim est in illo, coram te, vel vt est significantius Hebræis: In oculis tuis, hoc est te vidéte. Quo auget suum malum, vt quod non reueritus sit Deo spectante committere. Emphasis item est in dictione, malum, cui hoc loco apponitur articulus הרע Harag, sicut & Græcis τὸ πονηρὸν, vt significetur grande malum & crimen.

c VT IVSTIFICERIS, &c.] Plerique coniunctionem, vt, referunt ad verba mediatè præcedétia, miserere mei, munda me. Verum hic sensus non videtur conuenire intellectui Pauli, qui ad Rom. 3. ex hoc loco colligit Dei iustitiam ex nostra iniquitate illustrioré fieri, quod ex illa connexione non potest colligi. Ex hac enim connexione, miserere mei vt tu iustificeris in verbis tuis, quibus misericordiam pœnitentibus promisisti, nō tam sequitur Dei iustitiam declarari ex nostra iniustitia, quàm quod ex Dei misericordia eius iustitia illucescit. Vnde melius coniunctio, vt, coniungetur cum verbo, peccaui: ita tamen, vt nō denotet finem, sed tantum consecutionem, quemadmodum etiam annotauit Theophilactus super epistolam ad Rom. Cæterum inter varias huius loci explicationes, quarum communiores prosequitur paraphrasis, simplicissima & maximè genuina videtur esse ipsius Euthymij, qui hæc refert ad verba Domini, quæ per Nathan locutus est Dauid, disceptans cum eo, & in iudicium eum eo ingressus, vt est 2. Reg. 12. vbi Deus per Prophetá eum redarguit, quod pro tátis ab eo acceptis beneficiis, & adhuc accipiendis, ipse contrà in benefactorem ingratus extiterit, vbi & Dei iustificatione ostensa, condemnatio ipsius Dauidis, tanquam rei conuicti, subtexitur. Itaque sensus erit: Lubéter me in te grauiter peccasse confiteor, ita vt cū inter nos causa disceptetur, & tu mecū iudicaris, tu in tuis sermonibus, quibus me reum agis, iustam causam agere inueniaris, & ego vicissim veluti erga tátum benefactorem adeo ingratus magis condemner, nihil habens quo me cōtra te defendam & tuear. Iuxta quem sensum etiam facile fuerit intelligere, quomodo ad Dauidis imitationē hæc verba cuiuis pœnitenti conueniant. Vnusquisq; enim agnoscere in seipso debet, Deum in scripturis omnes peccati reos agere, ita vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo. Vnusquisque item in internæ mentis redargutione, qua Deum sentit secū loquentem & redarguentem, fateri debet Deum iustum esse: se verò reum, Deum non esse culpandum, sed se solum ob ingratitudinem, & liberam peccandi voluntatem.

d ECCE ENIM VERITATEM DILEXISTI.] Versus iste obscurus est, & variè ob id explicatur. Sunt enim qui intelligūt de veritate Dei, siue quam exhibet, dum secundum promissa sua misericorditer ignoscit pœnitentibus, vt iam hic secunda ratio afferatur, ob quam Deum misereri conueniat: siue quam exhibet, dum secundum iustitiam suam non sinit peccata impunita, quomodo intelligit Diuus Augustinus. Verùm ex Hebræo satis constat hunc locum magis accipiédum de veritate quæ sit in homine. Nam Hebræa habent: Ecca veritatem dilexisti in intimis. Quo significat Deo probari maximè integritatem cordis, vt nihil fictum sit, vel duplex in homine, nec sit, vt alio Psalmo 31. dicitur, in spiritu eius dolus. Itaque quo remissionem impetret significat se non velle dissimulare peccatum suum, nec excusationis causas prætexere, sed ex animo illud confiteri, & detestari coram eo qui integritatem cordis amat. Ideóque in exaggerationem sui peccati subiicit: Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi. Significat enim his verbis secundum Euthymiū, eo grauius se deliquisse, quo magis ei voluntas ipsi fuerat patefacta. Magna enim fuit ingratitudo, quod cùm excelleret intelligentia cœlestis doctrinæ, & Prophetico spiritu esset donatus, tamen instar brutæ pecudis, proiecit se ad fœdam libidinem. Cùm ergo superiori versu dixerit de ingenita corruptione naturæ, quod ad peccati sui excusationem quodam modo pertinebat, hoc iam versu illud vehementer accusat, vt obscuare liceat in his verbis exprimi agitationem animi perturbati, seque in partes contrarias versantis. Ad quod innuendum valet aduerbium, ecce in vtroque sensu positum. Cæterum ad quid referenda sit coniunctio, enim, in vtroque versu addita, anxiè quærendū non est, cum non sit apud Hebræos. Et Euthymius fatetur, quod ad sensum attinet, superesse.

ASPERGES ME DOMINE HYSSOPO.] e
Domine non habent nec Græca, nec Hebræa, nec Augustinus, nec nostri codices emendatiores. Verba, asperges & lauabis, pro imperatiuis accipienda sunt, Asperge & laua. Vno autem obseruanda in his verbis sunt, quæ emphasim habent: nempe & quod hyssopo aspergi velit, & quod à Domino aspergi velit. Et hyssopi quidem meminit, quod in solennibus cæremoniis ad expiationem institutis hyssopus adhiberetur, vt patet Leuit. 14. in expiatione leprosi: & Numeri 19. in expiatione, quæ fiebat per aquam lustrationis. A Domino autem vult aspergi, innuens exteriores aspersiones, quæ à sacerdotibus secundum legem impendebantur, non posse sibi sufficere ad mentis purgationem, quam quærebat, cùm illæ, iuxta Paulum, tantum afferrent iustitias & mundiciam quandam carnis. Itaque sub hac locutionis forma, est allegoria, qua significare voluit, se petere vt quod in solenni expiationis corporalis cæremonia, quæ fit à sacerdotibus, exterius significatur, Deus inuisibiliter operetur in mente, perfectā munditiem & remissionem conferendo. Et quanquam hæc simplex explicatio sufficere vtcunque posset pro loci huius intelligentia, omnino tamen existimandum in hac locutionis forma aliquid amplius prophetam intellexisse. Cùm enim hyssopo non fieret aspersio, nisi per intinctionem eius in sanguine alicuius animalis occisi: aut in aqua, cui occisi animalis inessent cineres, omnino putandum est prophetam etiā respexisse ad sanguiné illum & aquam, qua mens per fidem aspersa verè mundatur, sanguinem scilicet Christi, & aquam spiritus sancti. Christus enim in ligno crucis, charitatis vinculo alligatus, vera est hyssopus, ligno cedrino per filum coccineum colligata, vt qui sua humilitate inflationem cordis nostri sanet, sicut hyssopus valet purgandis & curandis præcordiis. Hæc hyssopus tincta in cruce proprio sanguine, aspergit per fidem credentes in eum, iuxta id quod de eo dixit Isaias: Ipse asperget gentes

get gentes multas. Notandum & illud in hoc versu, quod & aspergi petit & lauari, vt fiat perfectè mundus, qui se valde agnoscit pollutum. In lege enim veteri immundos, duobus his modis legimus purificari solitos aspersione scilicet & ablutione.

g ET EXVLTABIT LINGVA MEA, &c.] Quoniam verbum, exultabit, verbum est neutri generis, & ob id accusatiuum ex sua natura non admittat: quidam illud mutauerūt in exaltabit, legentes: & exaltabit lingua mea iustitiam tuam. At exultabit legendum Græca apertè demonstrant, cum non habeant ὑψώσει sed ἀγαλλιάσεται. Eiusdem verbi occasione in Græcis quidam non accusatiuum legunt, τὴν δικαιοσύνην, sed datiuum τῇ δικαιοσύνῃ, vt patet apud Euthymium, vt sit sensus: Lingua mea exultabis propter iustificationem à te mihi præstitam. Plures tamen libri habent accusatiuum, iuxta quam lectionem verbum, exultabit, actiuè debet accipi pro exultando celebrare, & canere. Cæterum obscuritatē aliquam adfert, quod dicit: iustitiā tuam cum potius videbatur dicendum, misericordiam tuam, vel pietatem tuam, cum in gratuita peccatorum remissione non tam Dei iustitia reluceat, quàm misericordia. Verùm sciēdum in scripturis iustitiam Dei non semper eam dici, qua reddit vnicuique secundum sua merita, bona vel mala, sed etiam eam, qua se veracem in promissis ostendit, quod etiam facit remittendo pœnitentibus peccata. Deinde iustitia in scripturis, siue dum Deo, siue dum hominibus tribuitur, accipitur sæpe vt idem valeat quod virtus & bonitas, ita vt pietas dicatur iustitia. Diuus Hieronymus in commentariis legit pluraliter, iustitias tuas, & interpretatur Dei mādata. Alij iustitiam Dei interpretantur iustificationem, quam pœnitens ex Dei dono gratuito consequitur.

ET AEDIFICENTVR.] Græca habent, καὶ οἰκοδομηθήτω, & ædificētur, vt verbum, ædificentur,
sit imperatiui modi deprecatiuè accepti. Et sic veri-
h simile est vertisse interpretem, quomodo etiam habet psalterium vetus, quo vsus est Augustinus, & quædam nostra tum scripta, tum impressa. Non itaque petit benignè agi cum Sion ad illum finem, vt muri Hierusalem ædificentur: sed ipsa ciuitatis ædificatio est, quam Dei benignitate impendi cupit. Et quod ad literam quidem attinet, Hierusalem etiamsi esset extructa, nondum ad suam peruenerat perfectionem, quod præcipua adhuc deesset eius pars, templum scilicet, in quo arca poneretur, quæ catenus adhuc erat tantum sub tugurio. Verùm omnino videtur his verbis non precari potissimum eam ædificationem ciuitatis, quæ manibus hominū fieri potest per magnificarum ædium & mœnium extructionem: sed quę cōsistit in bono ciuitatis statu, per obseruationem mandatorum Dei, & religiosum Dei metum & cultum. Hebręa enim habent: Et ædifica muros Hierusalem. AEdificat autem Deus muros ciuitatis, ipsamq; ciuitatē, cùm promouet eius fœlicitatem, quæ in Dei cultu potissimum est sita. Cui bene conuenit, quod huius versus prima pars potius sic verti deberet, tum ex Hebræis, tum ex Græcis: bonam fac Domine in bona voluntate tua ipsam Sion. Græcè enim est, Nisi enim hoc versu Propheta præcipuè precetur, vt in regia ciuitate Hierusalem Dei timor & cultus obtineat, quomodo subiungit: Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ? Neque enim ob speciosam ciuitatis ædificationem, sacrificia reddentur acceptiora, sed si Dei timor ibi obtineat & vigeat. Tunc enim continget ibi offerri sacrificia iustitiæ, hoc est, quæ ex mente iusta procedent.

TVNC ACCEPTABIS. &c.] Quanquam nos
conformiter cum Græcis habeamus singulari nu- i
mero sacrificium iustitiæ, ne quis extra rem philosophetur hic de singulari aliquo sacrificio, quod iustitiæ dicatur, sciendum Hebræa habere pluraliter sacrificia iustitiæ. Opponit autem sacrificia iustitiæ sacrificiis quæ nihil habebant præter inanem pompam, quæque a Iudæis veluti meritis & compensationis causa offerebantur, de qualibus prius dixit: holocaustis non delectaberis. At sacrificia iustitiæ sunt quæ ex animo per iustitiam & pium in Deum affectum proficiscuntur, quæ tum demum offeruntur à populo, cùm Dei benignitate religiosus metus optinet apud omnes.

ARGVMENTVM PSALMI LI.

PSalmum hunc, vt ex titulo satis patet, Dauid composuit, cum ab Abiathar filio Abimelech sacerdotis audisset Doeg Idumæum Sauli prodidisse se fugientem, ac Abimelech sacerdotem accusasse, quòd panes & gladium fugienti dedisset, tum & iussu Saulis occidisse primum quidem octogintaquinque sacerdotes, deinde & cunctos sacerdotalis ciuitatis Nobe viros, mulieres, paruulos, boues, asinos & oues. Contra hunc itaque in consolationem sui, & eorum qui iniuria affecti fuerant hoc Psalmo inuehitur, memorans primum peruersum animum & studium Doeg, tum exterminium illius, & ex eo iustorum gaudium prædicens, suamque, qui in Deo semper confisus fuerit, gratulationem promittens. In his autem quæ Dauid passus est à Doeg proditionis & auaritiæ notato, typus est eorum quæ Christus a Iuda proditore pertulit. Proinde secundum mysticum sensum Psalmus hic inuectio est contra Iudam, Christum iniquè prodentem, & tradentem inimicis eius Iudæis. Potest & ad exemplum Christi ac Dauidis efferri Psalmus hic a quouis iusto contra suos infestatores quoscunque, siue dæmones, siue homines, quorum Doeg & Iudas quadā sunt figuræ, sicut iustorum, Christus & David sunt exēplar. Reg. 22.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate?

2 Tota die iniustitiam cogitauit lingua tua,

** sicut nouacula acuta fecisti dolum.*

3 Dilexisti malitiam super benignitatem.

** iniquitatem magis quàm loqui æquitatem.*

VT quid gloriaris in tua quam perpetrasti prauitate, tu qui ad faciendum iniquitatem potens es?

2 Omni tempore cogitasti lingua tua loqui iniusta ad iustorum op- PSAL.
pressionem, assiduè ex præmeditato corde malo, lingua tua elocuta est 51.
iniqua, * fecisti fraudem ac si esses acuta nouacula. Nam quomodo acuta nouacula grauiter vulnerat eos quos vel leuiter tetigerit: ita quos tuis dolis circumueniri vel obiter contigerit, eos prorsus internecioni dedisti. Et quomodo nouacula acuta, sua acutie omnes simul pilos deradit: ita & tuis fraudibus circumuentos vsque ad omnimodam perditionem adegisti.

3 Amasti malitiam magis quàm bonitatem, * elegisti magis loqui iniquitatem quàm æquitatem.

4 Dilexisti omnia verba præcipitationis lingua dolosa.

4 Dilexisti omnia huiusmodi verba, quibus præcipitari & perdi innocentes possent: lingua tibi est non nisi ad fraudes parata, eamque linguam dilexisti.

*5 Propterea Deus destruet te in finem, * euellet te & emigrabit te de tabernaculo tuo: * & radicem tuam de terra viuentium.*

5 Propter hæc omnipotens Deus perdet te in perpetuum, * de habitatione tua ac domo tua, in qua iam gloriosus habitas, ipse te penitus euellet, & emigrare faciet: * sed & omnem tuam progeniem, omnémque tuam gloriam, fortitudinem, ac diuitias, quibus in hoc mundo firmiter radicatus tibi videris, auferet Deus de hac terra viuentium, téque cum tota tua impia progenie transferet ad terram eam, in qua perpetua mors regnat.

6 Videbunt iusti & timebunt.

** & super ipsum ridebunt & dicent: Ecce homo, qui nõ posuit Deũ adiutorem suũ.*

6 Videbunt iusti hanc Dei de ipso sumptam vltionem, videntésque magis Dominum reuerebuntur, quem pro suis contra iniquos tam vultè agere, & in vindicandis sceleribus tam seuerum esse considerabunt, * super ipsum ob stultos eius conatus ridebunt, & dicent: Ecce hic est ille vir, qui non elegit sibi Deum in adiutorem suum, nec in eius adiutorio confisus est.

*7 Sed sperauit in multitudine diuitiarum, * & præualuit in vanitate sua.*

7 Sed fiduciam habuit in multitudine diuitiarum suarum, & * per dolos suos ac scelera roborauit se contra innocentes, eísque præualuit.

8 † Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei.

** speraui in misericordia Dei in æternum, & in sæculum sæculi.*

8 Et quidem, vt dixi, eradicabitur ille de habitaculo suo, quoniam in Deo non est confisus. Ego verò quem ille succidere conatus fuit, in domo Dei similis ero oliuæ semper virenti, ac fructiferæ, in pingui humo plantatæ. In sanctorum enim ecclesia, horto fertilissimo, ac cœlestibus aquis semper irriguo, firmiter plantatus, Deo me custodiente, semper virens ac florens perseuerabo, fructus bonorum operum Deo grates omni tempore proferens. † Et quanquam nunc à tabernaculo & templo Dei exul agam, tamen cum populo Dei in domo eius longo tempore reversabor assiduè virens & florens, ac fructus pinguissimos proferens, * spem enim meam posui in misericordia Dei, quam nullo vnquam tempore deponam.

*9 Confitebor tibi in sæculum, quia fecisti, * & expectabo nomen tuum, * quoniam bonum est in conspectu sanctorum tuorum.*

9 Laudibus te efferam imperpetuum, quia fecisti iustam de iniquo vindictam, mihíque quam speraui salutem attulisti, * & cum omni longanimitate præstolabor semper deinceps te, tuámque opem & clementiam, quæ de te prædicatur, * Tu enim & nomen tuum admodum est gratum sanctis tuis, & ab eis habetur valde ad benefaciendum expositum quantumuis illud ingratum sit impiis.

ANNOTATIONES.

a LINGVA DOLOSA] Hanc orationem quidam in vocatiuo casu accipiunt: Alij in ablatiuo, quemadmodum & psalterium Romanum habet, in lingua dolosa. Alij in nominatiuo casu, vt per se accipiatur. Græca autem habent accusatiuum linguam dolosam. Atque sic ex Hebræo vertit Hieronymus. Ita quoque habet psalterium vetus, quo Augustinus vsus est, similiter & quædam nostræ lectionis exemplaria. Proinde hæc lectio meritò præferenda est.

b EGO SICVT OLIVA.] Pulchra est oppositio inter se iustum, & iniquum, de quo locutus est. Nam illum eradicandum dixit, quia non in Deo sperauit: se verò in domo Dei plantandum, quia in Deo sperauit.

In finem pro Mahaleth intellectus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. LII.

Eiusdem est argumenti cum Psalmo 13. cum quo etiam in verbis planè idem est, exceptis his, quæ ex Paulo in eum Psalmum sunt translata, & versu 7. huius Psalmi.

1 Dixit insipiens in corde suo, non est Deus,

2 Corrupti sunt, & abominabiles facti sunt in iniquitatibus,

** non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.*

3 Deus de cælo prospexit super filios hominum,

** vt videat si est intelligens aut requirens Deum.*

4 Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt.

** non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.*

5 Nonne scient omnes qui

PARAPHRASIS EIVSDEM

PSAL. 52.

IMpij vera sapientia destituti, pro sua maxima insipiẽtia persuaserunt animo suo, nullum esse Deum qui omnia moderetur, & rationem habeat eorum quæ ab hominibus fiunt.

2 Atque ob hanc vanissimam persuasionem corrupti sunt, ac toti deprauati, adeo vt per suas iniquitates detestabiles facti sint Deo, omnibúsque bonis, * non est inter eos quisquam, qui faciat quod bonum est coram Deo.

3 Deus è cœlo, in quo peculiariter habitat, in terras prospexit super filios huius sæculi, non ex Deo natos, sed humanam tantum referentes originem, * vt consideret an in tanta istorum multitudine quisquam sit rectè sapiẽs, quiq; studeat Deum agnoscere, illiq; piis operibus placere.

4 Verum frustra circonspexit. Nam omnes à vero Deo in recta viuendi ratione deflexerunt ad iniquitatem: omnes pariter suis corruptis moribus inutiles facti sunt ad faciendum quod bonum est, * non est inter eos qui bene faciat, non est ne vnus quidem.

5 Itaque Dominus è cœlo hæc prospiciens: Profectò, inquit, homines

*operantur iniquitatem. * qui deuorant plebem meã vt cibũ panis.*

nes isti impij, qui me modò agnoscere nolunt, quique me non esse, sibi
persuadentes, liberè iniquitatibus seruiunt, * cultoresque meos sine
aliqua commiseratione deuorant, dispoliant, ac perdunt, ad eum mo-
dum quo à comedente voratur panis, serò tandem maximo suo malo
me cognoscent, cùm meam in se vltionem sentient.

*6 Deum non inuocauerũt, * illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor.*

6 In Deo spem suam non posuerunt, ac proinde eum qui solus in
quauis necessitate inuocandus est, non inuocauerunt: * propter
quod maximo timore timebũt, vbi non erit timor aliquis hic qui Deum
in præsenti vita coluerunt, & inuocauerunt.

*7 Quoniam Deus dissipauit ossa eorum qui hominibus placent: * confusi sunt, quoniã Deus spreuit eos.*

7 Deus enim suo tempore disperdet, & ad nihilum rediget vires, om-
némque fortitudinem eorum qui Deo placere non student, nec illum d
inuocant: sed quærunt hominibus placere, pendéntque ab illorum au- a
xilio & fauore, * pudore afficientur à Deo, quoniam eos à se abijciet
in æternas miserias.

*8 Quis dabit ex Sion salutare Israel? * cum conuerterit Deus captiuitatem plebis suæ, exultabit Iacob, et lætabitur Israel.*

8 O vtinam Deus det ex monte Sion salutem Israeli, populo suo co-
lenti ipsum, qui nunc in tanta impiorum multitudine grauiter ab im-
pijs premitur. Id certè Deum certò facturum confido, ac tum quidem
populus eius à misera hac captiuitate & oppressione liberatus, solida læ-
titia gaudebit & exultabit.

ANNOTATIONES.

a DEVS DISSIPAVIT OSSA EORVM, &c.] In Psalmo 13. pro hoc versu legimus; quoniam Dominus in generatione iustorum est, &c. quo versu redditur ratio, quare impij in nouissimo die trepidabunt, quia scilicet consilium iustorum irriserunt, & contempserunt, qui in Deo spem suam collocãdam existimarunt. Hic verò dicitur, quod ideo trepidabunt, quia in hominibus spem suam collocarunt, eisque ob id placere studuerunt. proinde idem diuersis his sententijs significatur. Hebræa autem aliter modò habent: quoniam Deus dissipauit ossa circundantis te, confundens scilicet eos, quoniam Deus spreuit eos. secundum quam lectionem sermo est ad populum Dei, quem priùs impij vorare dicti sunt. Hebræus autẽ interpres pro חנך chonach, quod est circundantis te, legisse videtur חנף chonepli, hoc est, hypocritæ, & eorum qui hominibus placere quærunt, quos vocant Græci ἀνθρωπαρέσκους. Eundem ferè sensum reddit Chaldaica paraphrasis, quem Græci: nam sic habet: Deus disperdet ossa exercituum peccatorum: erubuerũt, quoniam verbum Dei abiecit eos.

In finem, in carminibus intellectus Dauid, cùm venissent Ziphei, & nuntiassent Sauli: Nónne Dauid absconditus est apud nos?

ARGVMENTVM PSALMI LIII.

VIr sanctus proditione Ziphæorum semel & iterum in maximum periculum adductus, præsenti Psalmo opẽ Dei contra persequentes exorat, promittens Deo sacrificium gratiarum actionis, & canticum laudis pro præstanda sibi salute & inimicorum suorum iusta vltione. In his autem etiam Christi typum prætulit, atque exemplo est omnibus iustis, quos simili ratione Dominus subinde exercet. 1. Reg. 23

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus in nomine tuo saluũ me fac, * & in virtute tua iudica me.*

DEus per misericordiam, iustitiam ac potentiam, quæ in te prædica- PSAL.
tur, saluum quæso me fac ab inimicis meis, & cum omni humano 53.
destitutus sim præsidio, &, quantum ad meas vires attinet, inferior sim
hostibus meis, * tu quæso per fortitudinem tuæ diuinitatis pro me fac
iudicium aduersus persequentes me.

*2 Deus exaudi orationem meã, * auribus percipe verba oris mei.*

2 Mi Deus, exaudi quæso orationem meam, * attende ad verba oris
mei, eaque clementer suscipe, exaudiens ea.

*3 Quoniã alieni insurrexerunt aduersum me, & fortes quæsierunt animã meã, * & non proposuerunt Deũ ante conspectum suum.*

3 Congruum est enim vt exaudias, quoniam ecce hi qui alieni sunt à
te, contemptores nominis tui, consurrexerunt contra me, & qui for-
tiores sunt quàm vt ego eis præualere possim quæsierunt vitam mihi e-
ripere: * nec ob oculos mentis suæ constituerunt sibi Deum, vt eius ti-
more à proposita malitia sua reuocarentur.

4 Ecce enim Deus adiuuat me, & dominus susceptor est animæ meæ.

4 Verum non est quod mihi anxiè ab illis metuam, quoniam ecce
Deus est qui mihi semper opem adferre solet, quémque & nunc mihi
auxilio esse non dubito, * Dominus defensor est vitæ meæ, quam mi-
hi eripere illi conantur.

*5 Auerte mala inimicis meis, * & in veritate tua disperde illos.*

5 Quare certò confido quòd à me auertes mala in inimicos meos, re- a
torquens in eos malum quod mihi parauerunt, * & pro tua iustitia, &
tua in seruandis promissis fidelitate disperdes illos.

6 Voluntariè sacrificabo tibi.
** & confitebor no mini tuo domine, quoniã bonum est.*
*7 Quoniam ex omni tribulatione eripuisti me, * & super inimicos meos despexit oculus meus.*

6 Id vbi feceris, non aliquo mandato coactus, sed spontè, promptóque ac læto animo in gratiarum actionem tibi offeram sacrificia, pro suscepta salute, * simúlque laudibus efferam nomen tuum Domine. Bonum est enim & gratiosum, atque ad benefaciendum tuis expositum.

7. Laudabo, inquam, te ob id, quoniam ex omni tribulatione liberasti me: * & quoniam tuo beneficio vidit oculus meus in inimicis meis b optatam vltionem.

ANNOTATIONES.

a AVERTE MALA. &c.] Nec Hebræa, nec Græca habent imperatiuum modum secundæ personæ. Græcis enim est ἀποστρέψει, hoc est, Auertet: atque eo modo legisse D. Augustinum, quanquam in impressis libris habeatur, Auerte, patet satis, tum eo quod coniungit hanc partem cum illa præcedenti, Dominus susceptor est animæ: tum ex commentario. Eadem corruptio manifestior est in D. Hilario, apud quem etsi etiam legatur, conuerte, tamen eum legisse cõuertet, manifestissimum est. Tres enim illas partes, Deus adiuuat me: &, dominus susceptor est animæ meæ: conuertet mala inimicis meis: in vnum versum coniungens, singulas dicit respondere tribus membris versus præcedentis, Ecce alieni insurrexerunt aduersus me, &c. Ac mox expositurus partem quæ sequitur, In veritate tua disperde illos: deinde, inquit, rursum fit ad personam Dei, ad quem primum deprecatio erat cœpta, conuersio. Itaque mox ante hæc verba non intellexit esse verba ad Deum. Nec in libris nostris emendatioribus est coniunctio, Et, sed tantum, In veritate tua disperde eos. In quo etiam verbo cauendum, ne quis cum Augustino legendum putet, In virtute tua, cùm Græcis sit, ἀληθείᾳ.

d DESPEXIT. &c.] Hebræa habent, & inimicis meis vidit oculus meus. Græca, καὶ ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου, & in inimicis meis inspexit oculus meus. Est autem oratio imperfecta, quali frequẽter Hebræi vtuntur, vt est illud, euge, euge, viderunt oculi nostri. Proinde despicere, apud nos accipi nõ debet pro contẽnere, quomodo plerique interpretãtur, sed pro suo simplici, vt sit idẽ quod vidit aut respexit, aut saltẽ ex alto vidit. D. Aug. legit, respexit. D. Hilari⁹ legit despexit, sed interpretatur, ex alto vidit.

In finem, in carminibus intellectus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. LIIII.

CVM in titulo præsentis Psalmi, nulla indicetur historia, quæ Psalmo huic occasionem dederit, diuersi de materia eius diuersimodè sentiunt, quibusdam asserentibus compositum esse ratione persecutionis, quam a Saule in principio pertulit, cùm ab vxore Michol per fenestram dimissus, e domo Saulem fugiens saluatus est, vt scribitur 1. Reg. 19. Alij existimantibus de eo discrimine conscriptum hunc Psalmum, in quo erat, cùm oraculo didicisset aduenire Saulem, vt ipsum in vrbe Ceila comprehenderet, & ciues Ceilæ se Sauli tradituros, quos tamen Philisthæorum obsidione magno suo periculo liberauerat, vt habetur 1. Reg. 23. Verùm quoniam versu 12. & aliquot sequentibus apertè notare videtur ipsum Achitophel consiliarium suum, verisimilior eorum est sententia, qui de coniuratione Absalonis, quando Dauid fugit cum multis è Hierusalem, Psalmum hunc interpretantur. Hoc itaque tempore in magno periculo constitutus Propheta regius, ad Dominum in oratione confugiens, primum quidem nimiam ex inimicorum persecutione mentis conturbationem, animæque suæ desolationem queritur, postulans sibi dari vt in tutum aliquem locum fugere velociter possit: deinde commemorans improbitatem et dolos ciuium Hierusalem, & coniuratorum Absalonis, consilia eorum contra se irrita fieri cupit, vehementer illud exaggerans, quod inter eos contra se consurrexerit is, quem inter primos amicos habuerat, notans, vt apparet, Achitophelem. Tum imprecatus dignam huiusmodi hominibus mortem, sibi Deum assiduè inuocanti certam ab ipso opem pollicetur hominibusque suis dignam vltionem obuenturam prænunciat ob illorum pertinacem malitiam, ac sermones fraudulentissimos. Propter quod in fine se, omnémque iustum hortatur omnem suam curam Deo committere, qui non sit in æternum derelicturus sperantes in se. In his autem omnibus typus est Christi, cuius persecutiones in omnibus Dauidis persecutionibus præfigurata sunt. Sicut & in filio Absalone cum coniuratis eius, populus Iudaicus: & in Achitophele, Iudas proditor per omnia delineatus est. Proinde hæc omnia per anagogem accipienda sunt de Christo, malitiam persequentium se Iudæorum subinde declinante, fugiendo in desertum, ac ibi apud Deum patrem suam miseriam conquerente, sibique saluationem precante, ac hostium suorũ perditionem prædicente. Ad exemplum autem Dauidis & Christi, Psalmus hic generalis est iustorum querela, de impietate dominante in ciuitate, hoc est, societate impiorum iustos persequentium.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Exaudi Deus orationem meam. & ne despexeris deprecationem meã. intende mihi & exaudi me.*
2 Contristatus sum in exercitatione mea. & conturbatus sum a voce inimici. & à tribulatione peccatoris.
3 Quoniam declinauerunt in me iniquitates, et in ira molesti erant mihi.*

MI Deus exaudi orationem meam, & ne reijcias à te deprecationem Psal. meam, * sed attende mihi: & exaudi me inuocantem tuam 54 clementiam.

2 Ego enim, dum meipsum exerceo, meditando & considerando maxima pericula in quibus versor, nec inueniens post longam meditationem euadendi rationem, vehementer sum contristatus, & conturbatus sum propter minas ac calumnias inimicorum meorum, & tribulationem peccatorum qui iniustè me persequuntur.

3 Ipsi enim falsis suis criminationibus iniquitates mihi imposuerunt a & impegerunt, quarum mihi non sum conscius: * & per iram in me in conceptam molesti facti sunt mihi, varijs modis me affligentes.

4 Ob

*4 Cor meum conturbatū est in me. * & formido mortis cecidit super me.*
*5 Timor & tremor venerunt super me. * & contexerunt me tenebræ.*
*6 Et dixi: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ? * & volabo, & requiescā?*
*7 Ecce elongaui fugiens, * & mansi in solitudine.*
8 Expectabam eum qui saluum me fecit, à pusillanimitate spiritus & tempestate.
*9 Præcipita Domine, * diuide linguas eorum. * quoniam vidi iniquitatē & contradictionem in ciuitate.*
*10 Die ac nocte circundabit eam super muros eius iniquitas, * & labor in medio eius & iniustitia.*
11 Et non defecit de plateis eius vsura & dolus.
*12 Quoniam si inimicus meus male dixisset mihi, * sustinuissem vtique.*
*13 Et si is qui oderat me super me magna locutus fuisset, * abscondissem me forsitan ab eo.*
*14 Tu verò homo vnanimis, * dux meus & notus meus.*
*15 Qui simul mecum dulces capiebas cibos, * in domo Dei ambulauimus cum consensu.*
*16 Veniat mors super illos, * & descendant in infernum viuentes.*
*17 Quoniam nequitiæ in habitaculis eorum, * in medio eorum.*
*18 Ego autem ad Deum clamaui, * & Dominus saluabit me.*
*19 Vespere, & mane, & meridie narrabo & annunciabo, * & exaudiet vocem meam.*
*20 Redimet in pace animam meam ab his qui appropinquant mihi, * quoniam inter multos erant mecum.*
*21 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.*

4 Ob hæc cor meum in meipso timore magno turbatum est, * & me-
tus mortis irruit in me, grauiter me premens, deijciens, ac conturbans.
5 Timor magnus in intimis, & ex eo tremor in membris inuaserunt
me, * & vndique me circundederunt afflictionum tenebræ, ac pauo-
res mentem planè offuscantes & confundentes, vt sibi non constet, nec
videat euadendi pericula consilium.
6 In hac itaque mentis angustia, ac hostium me circundantium mul-
titudine constitutus, dixi: O vtinam mihi dentur alæ tales, quales habet
columba velocissimi inter aues volatus, vt quomodo mansuetum & in-
nocens illud animal pernicissimo suo volatu, eoque solo sese ab hoste
accipitre liberat, cui alioqui viribus est impar, fugitque in tuta aliqua lo-
ca, in quibus quiescat: * ita & ego velocissimè hinc auolare possim in lo
ca aliqua tutiora, & in eis securè requiescere, quandoquidem non nisi
fuga me saluari posse considero de manibus eorum, qui quibusuis acci-
pitribus sæuiores me dilaniare quærunt.
7 Ecce autem quod optaui, id mihi ex parte datum est. Fugiēdo enim
meipsum elongaui ab impijs, * & relicto hominum consortio, permansi
atque habitaui in deserto cum feris agrestibus.
8 Hic expectare patienter constitui Deum, qui me saluum faciat à pu b
sillanimitate spiritus mei, & vehementi tentationum procella.
9 In hac autem solitudine existens, te precor Domine vt præcipites in c
profundum malorum hostes meos, eosque demergas & perdas, * diui-
de linguas eorum, ac discordias inter eos suscita, quo contraria loquen
tes & sentientes minus conspirare possint ad meum exitium: non secus
atque olim disturbasti institutum vanorum hominum, cum turrim Ba-
bel extruere tentantes diuisi sunt per linguas, vt inter sese concordare
nequirent. * Id autem vt præstes congruum est Domine, quoniam in ci
uitate istorum nihil aliud vidi quàm iniquitatem, & contentionem, quæ
iniquitatis inter impios semper est comes, dum charitatis fœdere subla
to, omnes quærunt quæ sua sunt.
10 Die ac nocte circumerrabit in muris huius ciuitatis iniquitas, * in d
medio eius afflictio & iniustitia regnant, hoc est, extima & intima eius
plena assiduè erunt omni genere fraudis & iniuriarum.
11 Nec cessabit à platæis eius impius quæstus, pauperumque ob quæ-
stum oppressio ac dolus, quæ in ea vrbe & passim & publicè commit-
tuntur.
12 Et quidem si ex professo inimicus malè de me locutus fuisset, pro-
bróque affecisset, * æquanimius certè id meritò tolerassem.
13 Et si is qui me palam oderat, contra me superba locutus fuisset, per
ditionem meam superbè comminans, * subtraxissem me forsitā ab eo,
cuius consortium & intentatum malum facilè declinare mihi licuisset. e
14 Nunc autem quod intolerabile malum est, mihique ineuitabile,
tu mihi male dixisti, & cōtra me superbè locutus es, qui fuisti tanquā inti
mus amicus, mecum vnius animi ac sententiæ, qui fuisti dux ac consilia
rius meus, arctissimáque mecum familiaritate coniunctus.
15 Qui vna mecum dulci voluptate soles suauiter refici, * in domo f
Dei vnanimiter conuersati sumus, hoc est, & in prophanis rebus & in di-
uinis coniunctissimè inter nos viximus.
16 Digni sunt certè huiusmodi, super quos ex vltione diuina irruat im
matura & improuisa mors, * & vt absorpti à terra, viui descendant in in
fernum, ad similitudinem Dathan & Abyron cum congregatione ipso-
rum.
17 Regnant enim nequitiæ in habitaculis eorum, * inter sese collecti
aliud non cogitant, quàm omnis generis nequitias.
18 Ego autem contra horum insidias magno ardentique affectu Dei
auxilium imploraui, nec implorare cessabo, * atque ob id non dubito
quin saluabit me.
19 Vespere, mane, & meridie, omníque tempore narrabo & exponā g
Deo miseriam meam, ac hostium meorum iniurias, * certóque confi-
do, quòd, me assiduè illum orante, exaudiet orationem meam.
20 Ab his qui mihi appropinquant, vt oppugnent, ipse me redimet,
reddendo mihi pacem, & tranquillitatem, * quoniam aduersarij mei cū
plurimis ad capiendum & perdendum me appropinquauerunt, & ad-
iunxerunt se mihi. h
21 Propter quod Deus, qui solus me ab eorum multitudine saluare
potest, exaudiet me orantem, & deprimet eos: * ipse qui æternus est,
ante omnia sæcula existens, atque ab initio super omnia imperium
obtinens, cuius proinde potentiam quantumuis fortes effugere non
poterunt.

Et

22 Non enim eſt illis commutatio, & non timuerunt Deum,

** extendit manum ſuam in retribuendo.*

22 Et quidem digniſſimi ſunt qui à Deo perdantur,quoniam non cõ-
mutantur à malitia ſua, ſed in ea impœnitentes perſeuerant: neque vi-
dentur vnquam mores ſuos emendaturi & mutaturi in melius.nõ enim
timẽt Deũ,cuius timore, vel ſolum ſed maximè homo à malo reuoca-
tur, * atque ob hanc eorum in prauitate pertinaciam iã Deus manum
ſuam vltricem extendit,iam paratus eſt ad retribuendum ſua potentia
eis condigna ſupplicia.

23 Contaminauerunt teſtamentum eius, diuiſi ſunt ab ira vultus eius,

** & appropinquauit cor illius.*

23 Prophanauerunt & violauerunt pactum cum Deo initum,leges e- h
ius præuaricando, dum innocentem opprimere quærunt: atque ob id
ab ira vultus diuini,ab vltione indignationis eius diſſipabũtur & diſper-
gentur,ac ſeparabuntur à Deo, & ſanctorum ſocietate. Accedit ad illo-
rum prauitatem ſimulatæ beneuolentiæ malum peſtilentiſſimũ. * Cor-
da enim illorum appropinquauerunt mihi ad capiendum & perdendũ
me.In cordibus ſuis cogitauerũt mihi appropinquare in malum, vt ſci-
licet nocerent.

*24 Molliti ſunt ſermones eius ſuper oleum, * & ipſi ſunt iacula.*

24 Et tamen quo malitiam ſuam tegerent: blandiſſima verba locuti
ſunt,quæ oleo magis lenia erant, * cum re ipſa verba eorum ſagittæ eſ-
ſent,quibus me alióſque iuſtos transfigere & perimere ſtudebant.

25 Iacta ſuper dominum curam tuam,& ipſe te enutriet. & non dabit in æternum fluctuationem iuſto.*

25 Tu autem anima mea, tu item quiſquis inſidijs & iniurijs impiorũ
impeteris,proijce ſuper Dominum omnem tuam ſolicitudinem,curam
tui illi omnino committens,nec id faciés fruſtraberis. Ipſe enim te tan-
quam ſedula nutrix ſolicitè ædacabit & cuſtodiet, * nec ſinet iuſtum
ſemper per impiorum perſecutiones fluctuari & iactari corpore & ani-
mo:quanquam enim ad tempus eum commoueri permittat,tamẽ mox
tranquillitatem præbebit.

26 Tu verò deus deduces eos in puteum interitus.

26 Ipſos autem impios,qui innocentes perſequuntur, tu Deus præci-
pitabis in puteum perditionis, in profundum lacum inferni, è quo ob
eius profunditatem ſe liberare non poterunt.

27 Viri ſanguinum & doloſi non dimidiabunt dies ſuos,

** ego autem ſperabo in te Domine.*

27 Viri ſanguinarij,qui ſanguinis effuſioni ſunt dediti, & dolis ſuis iu-
ſtos opprimere ſtudent, vt in plurimum non pertingent ad dimidium
vitæ quam ſecundum naturalis complexionis curſum viuere poterant,
ſed immatura & violenta morte hinc abripientur in iniquitatibus ſuis.
* ego autem ſpem meam omnẽ ſemper in te collocabo Domine, cer-
tò confidens te cuſtodiente non ante tempus me ex hac vita auferen-
dum,quemadmodum impij hoſtes mei conantur me auferre.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM DECLINAVERVNT.&c. Apud Græcos,teſte Euthymio,duplex eſt hic lectio Quidam enim libri habent accuſatiuum ſingularẽ ἀνομίαν, iniquitatem. Alij nominatiuum pluralem ἀνομίας.iniquitates,& tunc eſt ſenſus:Quoniam iniquitates, hoc eſt,homines iniquiſſimi venerunt contra me.Verum ex Hebræis patet priorem lectionem eſſe rectiorem, quam & habet pſalterium Romanũ. Proinde magis conuenerit in noſtra lectione aut legere ſingulari numero, iniquitatem, quomodo & habent quidam noſtri libri,aut dictionem, iniquitates, accipere in accuſatiuo caſu, & non in nominatiuo.

b EXPECTABAM EVM QVI SALVVM.&c.] Græca habẽt,προσεδεχόμην τὸν θεὸν τὸν σώζοντά με,hoc eſt expectabam Deum ſaluantem me, vel qui ſaluum me fecit. Vnde videri poſſet vitioſè nos legere eum pro Deum, niſi ita conſtanter legerent omnes. D. Hilarius legit:Expectabam ſaluantem me.D.Auguſtinus,expectabam eum qui me ſaluum faceret: rectius certè quàm nos,qui legimus per præteritum, fecit. Nec eſt apud hos patres, ſicut nec in Græcis, genitiuus, ſpiritus, ſed tantum à puſillanimitate & tempeſtate.

c PRÆCIPITA DOMINE, DIVIDE.&c.] Annotauit D.Hilarius,nec Hebræam, nec Græcam dictionem ſignificare propriè præcipitare,cùm Græcis ſit καταπόντισον,quæ dictio ſignificat demergere, ſicut & Hebræa dictio ſignificat abſorbere. Vnde & Auguſtinus legit,ſubmerge.Itaque nõ videtur verbum,præcipita, referendum ad linguas, ſed ſubaudiẽdum:Præcipita eos, in profundum ſcilicet inferni aut malorum, quod non eſt aliud quàm demerge eos.

d CIRCVNDABIT EAM INIQVITAS.] Propter hos verſus pleriſque videtur propheta non loqui de ciuitate Hieruſalem, eo quòd breui tempore in ea coniurati egerũt,hic autem perpetuum quoddam ſtudium malorum vrbi ill tribuit. Verùm notãdum,Prophetam vſum eſſe verbis futuri temporis,circundabit, & , non deficiet, (ſic enim habent Hebræa) vt intelligere liceat Prophetam voluiſſe ſignificare iniquitatem ſemper dominaturã in ea ciuitate, ſi hos hoſtes ſuos contra ſe præualere Dominus permiſiſſet:notans item Iudæorum Chriſtum perſequentium malitiam, cuius eos nunquam pœniteret.

e QVONIAM AI &c.] Pronomen,meus, vt non eſt in originalibus,ita nec in quibuſdã noſtris exẽplaribus, nec apud Auguſtinum, & abſolutior eſt ſenſus ſi omittatur.

f QVI SIMVL MECVM.] Hebræa apertius Achitophelem notant:habent enim, qui ſimul dulciter tractabamus ſecretum,vel cõſilium. Et Chaldaica paraphraſis apertè de eo intelligit.ſic enim habet Tu verò Achitophel homo ſimilis mihi,&c.

g ET DOMINVS.] Græca habent, & dominus exaudiuit me. Vnde & quidam noſtri libri habent: Et dominus ſaluabit me.Rectius tamen legitur, ſaluabit,quia ſic habent Hebræa, quæ hoc loco ſecutus eſt interpres,non Græca.

h APPROPINQVAVIT, &c.] Hanc partem plerique de Deo intelligunt,vt ſit ſenſus: Cor Dei appropinquauit ad vindicandum. Verùm tum ex

Hebręis,

Hebræis tum ex Græcis patet hæc accipiēda de impijs,& singularem numerum exponēdum esse pluraliter. Nam Græca pluraliter habent: appropinquauerunt corda eorum, Molliti sunt sermones eorum super oleum,&c. Certè D. Hilarius non de Deo hęc accipit, sed de proditore illo, de quo supra fit mētio.

In finem, pro populo qui à sanctis longè factus est Dauid in tituli inscriptione, cùm tenuerunt eum Allophyli in Geth.

ARGVMENTVM PSALMI LV.

PResenti Psalmo exponit Propheta regius, quomodo periclitatus apud Achis regem Philistinorum in Geth, Dei opem implorauerit, Saulisq́; ac complicum eius in se malitiam, dolos ac vim, qui in illud periculi ipsum detruserant, apud Deum accusauerit, eorum perditionem preuiderit, atque seipsum spe diuina ac consideratione diuinarum promissionum confirmauerit, Deíque laudis vota pro consequenda salute nuncuparit. Eo autem quod in titulo nostra lectionis habetur, pro populo qui à sanctis longè factus est, notat vel eum populum qui Sauli adhærebat, contra quem populum hunc Psalmum composuit: vel etiam populum Philistinorum, non quòd contra eum Psalmum ediderit, sed quòd occasione eius periculi, in quod incidit apud eam gentem, hunc Psalmum cecinerit. Accommodus est autem cuilibet iusto, contra quoscunque suos hostes, siue visibiles siue inuisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Miserere mei Deus, quoniam conculcauit me homo, * tota die impugnans tribulauit me.*
*2 Conculcauerunt me inimici mei tota die, * quoniam multi bellantes aduersum me.*
*3 Ab altitudine diei timebo? * ego verò in te sperabo.*
4 In Deo laudabo sermones meos,
** in Deo speraui,*
** non timebo quid faciat mihi caro.*
5 Tota die verba mea execrabantur,
** aduersum me omnes cogitationes eorum in malum.*
6 Inhabitabunt & abscondent,
** ipsi calcaneum meum obseruabunt.*
7 Sicut sustinuerunt animam meam, pro nihilo saluos facies illos,
** in ira populos confringes.*
8 Deus vitam meam annunciaui tibi,
** posuisti lachrymas meas in conspectu tuo.*
9 Sicut & in promissione tua. Tunc conuertentur inimici mei retrorsum.
10 In quacunque die inuocauero te, ecce cognoui, quoniam Deus meus es tu.
11 In Deo laudabo verbū, in domino laudabo sermones, in Deo speraui,
** nō timebo quid faciat mihi homo.*
12 In me sunt Deus vota

MIserere mei Deus, quoniam conculcare & conterere me conatus PSAL. 55.
est homo, iugiq; sua persecutione iam me propemodum obtriuit,
* & assiduè me oppugnans, vehementer afflixit me.
2 Omni tempore me conculcare conantur hostes mei, suísque per-
secutionibus iam me penè quasi conculcatum obtriuerunt, * plurimi
enim sunt me oppugnantes, animóque hostili me persequentes. a
3 Verùm nunquid mihi timebo à temporali hostium meorum super-
bia, potentia, ac prosperitate? nequaquam, * sed in te potius Domine
omnem meam spem collocabo, de tua protectione securus. b
4 In Deo laudabo, & cum laude prædicabo sermones eius ad me
pertinentes, quibus promisit mihi se exhibiturum magnifica beneficia,
déque inimicis meis liberationem, * quibus sermonibus fretus om-
nem meam fiduciam in Deo reposui: * ac proinde ipsius potentiam,
beneuolentiam ac veritatem perpendens, non timebo anxiè quicquid
moliatur aduersum me carnalis, & ob id fragilis homo.
5 Ipsi quidem hostes mei assiduè abominabantur quicquid vel dice-
rem, vel facerem, calumniantes illud, & in peiorem partem rapientes,
* omnes eorum cogitationes contra me in hoc intentę erant, vt malum
mihi inferrent.
6 Inhabitant & conuersantur mecum, abscondunt se suásque insidias,
quas occultè mihi disponunt, * vestigia mea diligenter obseruant, vt
aliquando opportuno loco me capiant.
7 Verùm quomodo ipsi expectauerunt & desiderauerunt animam
meam perdere, ita & tu Domine pro nulla re eos saluos facies: * sed c
per iustitiæ tuę seueritatem & vltionem, hanc inimicorum meorum po-
pulosam multitudinem conteres & disperdes.
8 Mi Deus, inopiam meam conuersationem, & quicquid in omni vita
mea miseriarū, & periculorum pertuli, tibi in oratione exposui, * nec du
bito quin amarissimas & frequentes lachrymas meas, quas mihi coram
te in oratione miseriæ meæ excusserunt, repositas habeas in tua me-
moria.
9 Sicut hoc ipsum te facturum promisisti, quandoquidem promisisti
te nunquam neglecturum miserorum clamorem & lachrymas. Itaque
certò confido tunc semper io fugam conuertendos inimicos meos, &
cum pudore à me discessuros.
10 Quandocunque ego te supplex inuocauero. Ecce id ita futurum
ex eo cognosco, quia tu es Deus meus, curam mei assiduè geērs, libera-
tor meus, & protector. quemadmodum multis iam exēplis in me didici.
11 In Deo laudabo verbum promissionum eius, quas mihi fecit: in
Domino, inquam, cum laude deprędicabo sermonem, quo salutem,
aliáque magnifica mihi beneficia promisit, harúmque promissionum
iucunda consideratione in Domino constanter sperabo, * cuius spe ni-
xus non timebo quicquid contra me moliatur mortalis homo, res (si
ad Dei potentiam conferatur) admodum fragilis.
12 Sacrificia ô Deus quę tibi offerre voueram, in mea adhuc sunt memo
ria, quæ

tus quæ reddã laudationes tibi.

ria, quæ liberatus persoluam tibi, laudationes scilicet & gratiarum actiones, omnibus externis sacrificijs acceptiores.

13 Quoniam eripuisti animam meam de morte, pedes meos de lapsu.

**vt placeam coram Deo in lumine viuentium.*

13 Ideo autem tibi sacrificia laudis persoluam, cùm liberatus fuero, quoniam tu me liberasti à morte, & pedes meos continuisti ne laberentur: nec permisisti vt ab inimicis meis deijcerer & prosternerer, * quod ob id facies, vt hac luce, qua fruuntur viuentes homines, perfruens, tuique spiritus lumine illustratus, quo perfunduntur hi soli, qui verè viuũt, tibi semper digna conuersatione & laude nominis tui placare studeam.

ANNOTATIONES.

a AB ALTITVDINE, &c.] Apud Hebræos quod noster vertit, ab altitudine, coniungitur cum superiori versu. Vnde sic vertit Hieronymus: multi bellantes aduersum me altissime, & potest, altissime, esse vocatiuus, vt sit sermo ad Deum: vel aduerbium, vt intelligãtur hostes eius bellare ab alto loco quò magis lædant. Et Græci codices plerique hanc orationem, ab altitudine, coniungunt cum fine versus præcedẽtis. Et deinde versum sequẽtem sic legunt, ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι, hoc est, dies non timebo, vt habet Euthymius. vt, alij intelligunt, die, hoc est, per diem nõ timebo. Potest enim ἡμέρας apud Græcos esse & genitiui casus, & accusatiui pluralis. Quidã tamen Græci codices legunt hæc verba cum principio versus tertij, hoc modo: ἀπὸ ὕψους ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι, ab altitudine diei nõ timebo. cui lectioni negatiuæ consentiet nostra lectio affirmatiua, si interrogatiuè legamus, & respõdeatur negatiuè. cuius intelligentiæ meminit etiam D. Hieronymus. Vetus psalterium, quod secutus est Augustinus, hæc verba, ab altitudine diei, habet post hæc verba, conculcauerunt, me inimici mei: deinde sic habet, quoniã multi qui bellant aduersum me, timebunt: ego verò, &c. Hilarius legit, Ab altitudine dierum non timebo, quoniam multi qui debellant me, timebunt. Tanta est hic codicum varietas & deprauatio. b

IN DEO LAVDABO, &c.] In paraphrasi exposuimus, sermones meos, pro, sermones ad me pertinẽtes. Sic enim nostra lectio coincidet cũ Hebræis, quæ habẽt: laudabo verbum eius. Alioqui nostra lectio sic potest iuxta Euthymiũ accipi, vt sit sensus: In Deo laudabo, hoc est laudabiles faciam sermones meos, quia erunt de Deo, eúmq; prędicabunt.

SALVOS FACIES, &c.] Plerique Gręci codices hic sunt deprauati. Habẽt enim: ὤσεις αὐτούς, hoc est, expelles eos, cùm legendum sit σώσεις. hoc est, saluabis, quemadmodum & habent Biblia Cõplutensia. c

QVÆ REDDAM, &c.] Hebræa non habent; quę, & sic est apertus sensus. Gręca habent: In me sunt Deus vota, quæ reddã laudationis tuę. Et Psalterium Romanum habet, laudationis tibi. Et Augustinus quoque legit per genitiuum, laudis tibi. d

In finem ne disperdas Dauid in tituli inscriptione, cùm fugerat à facie Saul regis Israel in speluncam.

ARGVMENTVM PSALMI. LVI.

MEmorat hoc Psalmo vir sanctus, quomodo in spelunca cum suis latitans (quando cum tribus milibus electorum virorum ex omni Israel venerat Saul ad capiendum eum, vt scribitur 1. Reg. 24.) Dei opem implorauerit propter spẽ in ipso repositam, ipsaque implorata mox sibi certo auxilium eius pollicitus fuerit, & hostium suorum interitum præuiderit eum quem ipsi parauerant: ac denique sese ad laudandum coram omnibus Deum addixerit. Quod autem in titulo Psalmi huius & duorum sequentium habetur, ne disperdas, quidam hoc significare putant, quod suos his verbis reprimere soleat, qui incitabant eum vt Saulem perderet, quod quidem tum contigit, cùm in spelunca latens oram clamidis Saulis latenter abscidit, cùmque Abisai volentem interficere in castris dormientem Saulem, his verbis repressit: Ne interficias eum. Cui consonat quod in tertio post hunc Psalmo orat Propheta, ne occidas eos. Alij his verbis significari intelligunt Prophetam orasse pro se his Psalmis Deum, ne ipsum perdi sineret ab hostibus suis.

PARAPHRASIS EIVSDEM

*1 Miserere mei Deus, miserere mei, * quoniã in te confidit anima mea.*

MIserere mei ò Deus, miserere mei, ita enim congruum est vt facias, * quoniam in tua solius misericordia ac potentia confidit anima mea. PSAL. 56

2 Sub vmbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas.

2 Nec desinam in protectione tua quasi in vmbra alarum, quibus infirmi pulli defenduntur à vi rapacium animalium sperare, quoad defecerit iniquitas inimicorum meorum. Nam tua custodia distitutus non secus paterem rapacium ferarum violentiæ, quàm infirmi pulli, destituti protectione maternarum alarum.

3 Clamabo ad Deum altissimum, Deum qui benefecit mihi.

3 Iugiter itaque ardenti affectu inuocabo Deum, Deum inquam, qui & altissimus est, * & mihi iam aliquoties benefecit: ob quæ duo merito cum omni fiducia illum semper inuocare debeo.

*4 Misit de cœlo, & liberauit me, * dedit in opprobriũ conculcantes me.*

4 Me autem ipsum inuocante, certo certius confido, quod vt iam aliquoties fecit, mittet è cœlo auxilium mihi, & liberabit me de manu hostium meorum, * & opprobrio afficiet eos, qui me obterere conantur, quos suo frustrabitur conatu. a

5 Misit Deus misericordiã

5 Non dubito, quin misericordiam suam, & in seruandis promissis suis fide

suam & veritatem suam, et eripuit animam meam de medio catulorũ leonum. dormiui conturbatus.*

fidelitatem, Deus in me declarabit, allato mihi cœlitus auxilio, & eripiet me ab hostibus in modum catulorum leonum ferocissimis, qui me per circuitum obsident, * inter quos sanè cum magna animi conturbatione dormiui, præ nimio timore plenam requiem nunquam habens.

*6 Filij hominum dentes eorum arma & sagittæ, * & lingua eorum gladius acutus.*

6 Homines quidem sunt, quos dixi leonum catulos, ad omnem humanitatem & mansuetudinem à Deo conditi: toti tamen contra me sunt efferati, vt dentes eorum non iam sint quasi dentes canum, aut aprorũ, sed instar sagittarum, aut similium quorumcunque armorum: * linguáque eorum, sit velut acutissimus gladius, acutie sua facilè penetrans, multúmque lædens. Suis enim calumnijs, detractionibus atque consilijs impijs, quæ dentibus & linguis suis loquuntur, tanquam gladiis quibusque & lanceis me transfodere & perdere conantur.

*7 Exaltare super cœlos Deus, * & super omnem terram gloria tua.*

7 Tu verò, ô Deus, fac declaratione tuæ potentiæ, vt sublimis ac super cœlestis ab omnibus agnoscaris: ostende te Dominum cœlorũ * & gloriam potẽtiæ ac iustitiæ tuæ declara per vniuersam terram. Id quod maximè fiet, si innocentes liberes de manu opprimentium eos.

*9 Laqueum parauerunt pedibus meis, * † & incuruauerunt animam meam.*

9 Hostes mei passim mihi insidias tanquam laqueos disposuerunt, vt me caperent, * conatique sunt me suis insidijs captum deprimere, & in mortem pertrahere, quomodo captam venatores feram laqueo suo incuruant, & depriment. † Suis etiam persecutionibus molestijs iam animam meam multum depresserunt & humiliauerunt.

*10 Foderunt ante faciem meam foueam, * & inciderunt in eam.*

10 Latenter mihi exitium parauerunt, in quod incautus inciderẽ: veluti si quis in alterius perniciem foueam effodiat in via, per quam iturus esset. * verùm Deo me edocente, certo futurum præuideo, vt in eãdem perniciem incidant, quam mihi parauerunt: nec secus illis euenturum, quàm solet plerumque venatoribus, qui dum sedulo nimis capiendis feris inhiant, in eandem incidant improuisò foueam, quã illis effoderunt.

*11 Paratũ cor meum Deus, paratum cor meum, * cantabo, & psalmum dicam Domino.*

11 Propter quod paratum est cor meum ô Deus ad laudandum te: paratum est, inquam, cor meum, * ad laudem nominis tui, cãtabo, & hymnos proferam.

12 Exurge gloria mea.

** exurge psalterium, & cithara, * exurgam diluculo.*

12 Dicam animæ meæ: O anima mea, quæ decus meum es & gloria, discusso torporis somno expergiscere, téque promptè & alacriter ad laudandum Deum excita; a cuius laudibus iam dudum, prementibus tribulationibus siluisti, * & quò laus sit plenior, vos quoque psalterium, & cithara, reliquáque musica instrumenta, quæ otiosa & neglecta iamdiu iacuistis, iam in manus meas venite, atque è vobis modulationem edite, * summo certè mane exurgam è lecto quietis meæ, vt ante etiam exortam diem, ante omnia mea negotia, tempore ad id conuenientissimo te laudem alacriter.

*13 Confitebor tibi in populis Domine, * & psalmum dicam tibi in gentibus.*

13 Palam te laudabo Domine in frequentia multorum populorum, * hymnos in honorem tuum cantabo coram varijs gentibus.

*14 Quoniam magnificata est vsque ad cœlos misericordia tua. * & vsque ad nubes veritas tua.*

14 Tam est enim grandis misericordia tua, vt vsque ad cœlos ipsos pertingat, * & tua in seruandis promissis fidelitas tanta est, vt vsque ad nubes perueniat. Vtraque enim hæc, terrestria simul & cœlestia obtinet atque in eis vbique respersa est. Vtraque adeo sublimis & excelsa est, vt à nobis comprehendi nequeat.

*15 Exaltare super cœlos Deus, * et super omnem terram gloria tua.*

15 Iterum atque iterum te precor, vt teipsum cœli dominum ostendas, téque omnibus altiorem esse declares, * & gloriam tuam demonstres in vniuersa terra. Quod cum quidem semper facias, quando innocentes ab impiorum oppressione liberas: tunc tamen perfectissimè perficies, cùm euangelio per mundum diuulgato tuæque bonitatis, misericordiæ ac iustitiæ gloria palam declarata fuerit, idolisque omnibus abolitis, solus per vniuersam terram Deus agnosceris.

ANNOTATIONES.

MISIT DEVS MISERICORDIAM.] Propter verba hæc præteriti temporis intelligũt plerique prophetam hoc psalmo partim precari, quoniam nondum perfectè liberatus fuit ab omnibus periculis: partim gloriari, & gratias agere de præstita sibi ope Dei, ne scilicet vsque in illud temporis incideret in manus Saulis. Verùm conuenientius apparet verba hæc præteriti temporis exponere per futurum, quoniam Hebræa in his duobus versibus habent verba futuri temporis. Atque hanc interpretationem sequitur & argumentum & paraphrasis. Secundum sensum tamen mysticum, quo vnicuique fideli, aut toti ecclesiæ Psalmus accommodaretur, bene quadraret seruata ratio temporis præteriti, vt hoc Psalmo partim precetur ecclesia liberari de instantibus semper periculis: partim agnoscat beneficium redemptionis, per Christum iam exhibitum.

In finem, ne disperdas Dauid in tituli inscriptione.

ARGVMENTVM PSALMI LVII.

INuectiua est hic Psalmus in Saul, & maximè in assentatores, quorum inueteratam ab infantia & pertinacem malitiam primo describens, deinde sub varijs similitudinibus pulchrè celerem vltionem ipsorum prædicit, eorumq; vltione iustos mirè exhilarandos, Deiq; iustitiam agnoscendam canit. Sub horum autem typo, simul etiam hostium Christi & iustorum deplorata malitia depingitur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Si verè vtique iustitiā loquimini, * rectè iudicate filij hominum.*

O Vos filij hominum, ratione ad discernandum à Deo præditi, qui- PSAL.
bus etiam prouincia rectè iudicandi mandata est, si certè, quem- 57.
admodum ex vestro officio debetis, & sicut vos facere gloriamini, verè a
iustitiam loquimini, quæque iusta sunt pronuntiatis, * in hoc meo ne-
gotio, quæ recta & iusta sunt iudicate. Inuenietis certè me innocentem
esse, & præter meritum à vobis persecutionem pati ad mortem.

2 Etenim in corde iniquitates operamini in terra,

** iniustitias manus vestra concinnant.*

2 Verùm nihil minus facitis, quàm vt iustitiam loquamini, aut quæ
iusta sunt iudicetis. Nam vos immemores vestri officij in hac terra, in
qua potestatem nacti estis & cui toti dediti estis, omnem cogitationem
insumitis in hoc, vt quæ praua & iniqua sunt designetis: * ac deinde b
quas cogitastis designare iniustitias, executrices manus vestrę tam aptè
componunt & perficiunt, vt quamuis vestram iniquitatem pro æquita-
te venditetis.

3 Alienati sunt peccatores a vulua.

** errauerunt ab vtero, locuti sunt falsa.*

3 Nec mirum sanè, si tam sint hi peccatores impij, quandoquidem à
tempore, quo primùm editi fuerunt in lucem ab ipsa infantia, semper
alienati sunt à Deo, iugiter in iniquitatibus proficientes, * ab egressu c
ex vtero matris semper aberrauerunt ab eo quod rectum est, à prima
semper ætate locuti sunt mendacia ad oppressionem innocentium.

4 Furor illis secundum similitudinem serpentis,

** sicut aspidis surdæ, & obturantis aures suas.*

4 Talis est illis in innocentes concepta ira, qualis est furor venenati
alicuius serpentis, furor scilicet implacabilis: quem non prius serpens
deponit, quàm suum venenum effuderit * immo similis est furor eo-
rum furori nocentissimi & crudelissimi serpentis, aspidis scilicet, quæ
seipsam surdam facit obturando aures suas, dum quibusdam coniectu-
ris præsentit adesse eos qui suis carminibus & incantationibus serpen-
tes cogere & conantur, & solent, vt virus ponant, & mansuescant.

5 Quæ non exaudiet vocem incantantium,

** et venefici incantantis sapienter.*

5 Quæ quidem sic obturans aures suas, non iam audiet voces incan-
tantium eam, * nec carmina malefici, quantumuis etiam secundum
suam artem magicam sapienter incantantis, audiet, vt propterea virus
suum deponere cogatur. Ita enim & illi aures suas obturant, vt nul-
lis verborum blanditijs, nullisque exhortationibus, quantumuis sapien-
tibus & salubribus, reuocari à concepta ira valeant, & furore deposito
in mansuetudinem redigi.

6 Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum,

** molas leonum confringet Dominus.*

6 Verùm propter hanc Insolitam & obstinatam ipsorum malitiam,
Deus aliquando graui & ignominiosa plaga inflicta, ita vim & ferociam
istorum, qui Innocentes quasi dentibus suis lædere & discerpere co-
nantur, reprimet & franget, vt nihil amplius contra eos valeant:
* molares dentes, atque ad conterendum innoxios, potestatem eo-
rum qui sua crudelitate leonibus similes magis sunt, quam hominibus,
Dominus suo tempore planè conteret, omnem nocendi facultatem il-
lis adimens.

7 Ad nihilū deuenient tāquam aqua decurrens,

** intendit arcum suum donec infirmentur.*

7 Sicut aqua fluminis velociter decurrens, & pertransiens non iam d
amplius apparet: & quomodo aqua è cœlo diffluens, & in terram di-
spersa, ab ea absorbetur, nec amplius inuenitur: ita & ipsi velociter cum
labili sua potestate ac prosperitate, hinc auferentur, & quasi in nihilum
redacti non amplius apparebunt, * intendet contra eos omnipotens e
Deus arcum suum, vltricem suam potentiam in eos parabit, & exerce-
bit, iaculans in eos dira tela, mortis scilicet tum corporalis, tum æter-
næ supplicia, donec omnibus suis, quas nunc habent viribus desti-
tuantur.

*8 Sicut cera quæ fluit auferentur, *. super cecidit ignis, & non viderunt solem.*

8 Sicut cera igni admota statim fluit & liquescit, ita & ipsi subitò hinc
auferentur, * è cœlo enim irruet super eos ignis diuinæ vltionis, quo
facto, iam amplius non videbunt cum reliquis mortalibus solem hunc
corporalem, & multo minus videbunt cum sanctis in futura vita solem
spiritualem semper lucentem, sed in sempiternas deijcientur tenebras
mortis & inferni.

9 Priusquam intelligerent

9 Istud autem, ò Impij, continget, priusquam spinæ vestræ tenuiores f
assecutæ

*spina vestra rhamnum, * sicut viuentes sic in ira absorbet eos.*

assecutæ sint modum rhamni, ac magnarum spinarum, priusquam concepta à vobis malitia in effectum deducatur, & antequam pungendi vires in vobis adolescant, atque in inmensum crescant. * Dominus enim velut iratus eos totos subito de vita abripiet & absorbebit, velut si viuẽtes terra dehiscente absorberi faceret. Nam in flore adhuc ætatis, immatura eos morte hinc auferet, ac tandem secundum corpus & animam viuos inferno absorbendos dabit.

10 Lætabitur iustus cum viderit vindictam.
** † manus suas lauabit in sanguine peccatoris.*

10 Iustus, cùm viderit hanc iustam Dei vltionem, lætabitur, tum quòd per eam innocentes liberati sint à violenta oppressione, tum maximè quòd ea cedat in Dei gloriam, & iustitiæ eius declarationem, * manus, pedésque suos lauabit in sanguine peccatoris. Nam de vltione & morte impij ita gaudebit, quemadmodum solent victores sanguinem hostium insultantes & gaudentes conculcare, & in eo manus suas tingere. † Ex consideratione quoque vltionis sumptæ de impio, magis actiones suas omnes mundare curabit, eruditus pœna peccatoris ad salutem.

11 Et dicet homo, si vtique est fructus iusto?
** vtique est Deus iudicans eos in terra.*

11 Et dicet vnusquisque qui viderit: An certè iusto est aliquis fructus & vtilitas? Ita sane, inquiet, * nam Deus iustos suos est iudicans in terra, non siuens eos semper impiorum violentia opprimi.

ANNOTATIONES.

a SI VERE VTIQVE.] Plerique Latini libri habent, rectè iudicate. Et tunc conueniens sensus hic erit: O filij hominum, recto iudicio apud vos diiudicate, an verè loquimini iustitiam. Cui sensui iam rectè subiungeretur versus sequẽs. Verùm ex Græcis & Hebræis patet legendum esse, recta, accusatiuus pluralis, quemadmodum & habent plerique Latinorum codices. Græca enim habent ἰ υἱοί. Apud Hebræos autem totus hic versus interrogatiuè legitur in hunc modum: An verè vtique iustitiam loquimini? an recta iudicatis filij hominum? Et sic etiam verti ex Græco potuisset, vt, εἰ, si, accipiatur interrogatiue. Nam κρίνετε, quod noster vertit, iudicate, per imperatiuum modum, etiam verti potuisset per indicatiuum modum, iudicatis, est enim etiam indicatiui modi. Et sic vertendum fuisse Hebræa satis declarant, quamuis alioqui nostra litera conuenientem habet sensum, nisi quòd versus sequens crude iam cohæret cum isto, nisi aliquid subintelligatur.

b MANVS VESTRAE.] Concinnate, non est hic solum perficere ipso opere, vt plerique accipiũt: sed ita aperte disponere, vt iniquitates speciem iustitiæ habeant. Hebræa enim habẽt: iniustitiam manuum vestrarum ponderabitis, hoc est, quasi iusta statera libratam venditatis.

c ERRAVERVNT, &c.] Per tropum istud accipi debet, quomodo dicimus: à cunis inter aliquos fuisse amicitiam. Quidam tamen intelligunt dictum esse, ab vtero peccatores errasse, propter originale peccatum. Verùm eius consideratione non solum
d ab vtero, sed etiam in vtero omnes peccauerunt.

AD NIHILVM, &c.] Vetus lectio, qua vsi sunt D. Hilarius & Augustinus, habet: Spernentur tanquam aqua decurrens. Nam dictio Græca ἐξουδενωθήσονται, significat etiam pro nihilo ducere & spernere. In quem sensum & nostra lectio accipi posset, vt sit sensus. Pro nihilo reputabuntur: sicut aqua fortuitò ab aliquo effusa, & dispersa. At in paraphrasi alium secuti sumus sensum, iuxta quem Græca dictio accipitur pro annihilabuntur, quia dictio Hebræa significat dissolui & colliquescere.

e INTENDIT ARCVM, &c.] Intelligunt aliqui, quod dicitur Deus intendisse arcum, Deum iam ad vindicandum esse paratum. Verùm Græca habent verbum futuri temporis ἐντενεῖ, intendet, vt intelligamus Deum intenturum arcum suum, & iaculaturum in eos in die vltionis. Proinde vel legendum est, intendet, quomodo legit D. Hilarius: vel præteritum accipiendum pro futuro, vt frequenter. f

PRIVSQVAM, &c.] vel coniungendum est istud cum superioribus, sicut habet paraphrasis, post Euthymium: aut si cum sequentibus legatur, oportet intelligere subitò, more Prophetico, personæ mutatione, & dictum esse, absorbet, vel absorbebit vos. Quamuis autem plerique libri habeant, sicut viuentes sic in ira: rectius tamen, vt patet ex vtraque lingua, legitur, sicut viuentes, sicut in ira. Vtrobique enim Græca habent ὡσεὶ, sicut D. Augustinus legit: tanquam viuentes, tanquam in ira combibit eos.

MANVS SVAS.] Communiter quidem istud g
intelligitur, vt significetur iustus actiones suas mũdaturus ex consideratione vindictæ de impio sumptæ. Hebræa autem habent: Pedes suos lauabit, &c. Quod quamuis in eodem sensu accipi possit, tamen secundum modum loquendi, quem habet Propheta psalmo 67. cum dicit: dixit Dominus ex Basan conuertam, &c. vt intingatur pes tuus in sanguine, &c. potius videtur sic accipiendum, vt hac parte significet propheta tropice gaudium iustorum, sicut parte versus prima, metaphora desumpta à victoribus, qui pedes suos tingere solent in sanguine victorum. Et ad hunc sensum etiam redigi potest cõmode nostra litera. Hic autem sensus rectè conuenit ad declarandum generalem illam iustorum lætitiam, qua gaudebunt in nouissimo die de generali h
impiorum vltione.

ET DICET.] Iuxta sensum paraphrasis, prior pars huius versus accipitur, vt sit interrogatio, ad quam sequenti parte respondeatur. Euthymius tamen intelligit sine interrogatione, vt sit argumentatiò hunc habens sensum: Dicet homo, si hoc est, quia est fructus iusto, vt est manifestum ex eo quòd propter iustitiam suam liberatur ab impiorum oppressione: certe manifestũ euadit, Deum esse, eumque iudicare, quæ in terris aguntur, & non negligere mortalia, sicuti impij sibi persuadent. Atque hic sensus magis accedit Hebræis, quæ non habent, Si, sed tantum, vtique est fructus iusto, &c.

In finem ne disperdas Dauid, in tituli inscriptione, quando misit Saul, & Custodiuit domum eius vt interficerent eum.

ARGVMENTVM PSALMI LVIII.

Occasione eius discriminis, in quo fuit Dauid cum Saul domum eius obsideri fecerat, vt comprehensum eum morte interficeret, sicut legitur 1. Reg. 19. hoc Psalmo opem Dei contra persequentes se implorat, quam vt impetret, suam iactat innocentiam, illorumq; impium ad capiendum se studium & iniqua consilia memorat: tum se diuina misericordia custodiendum, illorumq; vanos fore conatus & vltionem prædicit, precatus Deum ne omnes suos hostes subitò interimat, sed in memoriam, eos potius dispergat & humiliet, ac tandem gratiarum actionem & laudem Deo pro præstanda sibi ope promittens. In his autem omnibus Christi typum animaduertere necesse est. Nam satellites missi a Saule ad obsidendum domum Dauid, & capiendum eum, figuram prætulere eorum qui a Iudæorum consilio missi fuere siue ad capiendum Christum Dominum, siue, vt magis plerisq; placet, ad custodiendum sepulchrum Domini: è quo tamen clauso, nihil proficiente militum custodia, egressus est. Iudæorum itaque Christi hostium non tale exterminium, sed dispersio per vniuersum orbem, quam eos nunc in magna pati miseria & inopia videmus, hic à Christo prædicitur, & petitur vt sint populo fideli in memoriam eius facinoris, quod in Christum commiserunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 58.

*1 Eripe me de inimicis meis Deus meus, * & ab insurgentibus in me libera me.*

O Mi Deus, cui soli seruio, à quo totus pendeo, eripe me ab inimicis meis, & ab his qui insurgunt contra me, libera quæso me.

2 Eripe me de operantibus iniquitatem, & de viris sanguinum salua me.

2 Eripe me ab hominibus iniquitati deditis, & de viris sanguinariis saluum me fac.

*3 Quia ecce ceperunt animam meam, * irruerunt in me fortes.*

3 Ita enim te facere mihi conuenit, quoniam ecce tanquam rabidi venatores conati sunt me suis insidiis capere, * & qui tam sunt viribus a potentes, vt eis per meipsum resistere non possim, magno numero, magnóque impetu venerunt contra me, vt me prosternant & obruant.

*4 Neq; iniquitas mea, neq; peccatum meum domine, * sine iniquitate cucurri & direxi.*

4 Neque tamen, ô Domine, sicut tu ipse nosti, iniquitas mea, aut peccatum meum in causa est, ob quam me persequantur ad mortem. * ego enim sine iniquitate cum eis conuersatus sum, omnésque meas actiones rectas facere conatus sum.

*5 Exurge in occursum meũ & vide, * & tu Domine Deus virtutum, Deus Israel.*

5 Tu itaque Domine, innocentiæ meæ testis, ne quæso quasi dormienti similis sinas illos mihi prævalere, sed mihi te quærenti, & ad te confugienti, ad succurrendum præsentem exhibe, declara te videre illorum vesaniam, meámque innocentiam. * Et tu domine, quũ sis Deus, imperium habens in omnes exercitus, & sis Deus populi Israelitici.

*6 Intende ad visitandas omnes gentes, * non miserearis omnibus qui operantur iniquitatem.*

6 Ne semper sinas tuos ab impiis diuexari, sed animum tuum adhibe ad visitandum digna tua vltione, non tantum inimicos meos, sed & omnes gentes tui populi hostes. * Non misereаris omnibus qui ex proposito firmo addicti sunt iniquitati, & obdurati sunt in malitia, sed ad gloriam nominis tui, pro salute tuorum, iustam de eis sume vltionem.

*7 Conuertentur ad vesperam, & famem patientur vt canes, * & circuibunt ciuitatem.*

7 Inimici illi mei ad me capiendum & obseruandum missi, ibant & redibant sub vesperam, & tanquam famelici canes auidè me deuorare cupiuerunt, * & circuibant ciuitatem, huc illúcque discursantes, & obseruantes ne qua elaberer.

*8 Ecce loquentur in ore suo & gladius in labiis eorum, * quoniam quis audiuit.*

8 Res mira profectò, ore suo contra me loquebantur inter se inuicem in labiis eorum semper sonabant verba de me, necando & perdendo. * Ideo autem talia verba inter sese liberè effutiebant, quoniam, inquiebant, nemo est qui nos audiat. Dum enim nullum hominem suos sermones audire putabant, prorsus à nemine eos agnosci rebãtur, eo quòd Dei ratio nulla apud eos esset.

*9 Et tu Domine deridebis eos, * † ad nihilum deduces omnes gentes.*

9 Verũ tu Domine te erga illos habebis more irridentis. Eorum enim conatus facilimè irritos facies, sicque ridendos eos omnibus expones: * nec hos tantum meos inimicos, sed & omnes gentes populo tuo pertinaciter infestas, tu pro nihilo reputabis, spernens omnem earum potestatem. † Ipsasque omnes suis conatibus & consiliis contra populum tuum, rediges in nihilum, votis ipsorum eos frustrans, omnémque illis nocendi potestatem adimens.

*10 Fortitudinem meam ad te custodiam, * quia Deus susceptor meus deus meus, misericordia eius præueniet me.*

10 Et quidem, mi Domine, meam fortitudinem, qua fortior esse possem inimicis meis, ego non in meipso reponam, qui me viribus longè inferiorem eis agnosco, sed omnem meam fortitudinem apud te reponam, repositamque apud te custodiam, per te mihi semper contra eos robur sufficiens promittens. * Tu enim Deus & defensor meus. Deus meus, in quem vnicè confido, talis est, vt eius misericordiam non dubitem me præuenturam. Sua enim gratia anteuertet preces meas, ad precandum se cor meum excitans, & antequam eum inuocem, opem suam mihi exhibens. Sua item gratia, quocunque me vertero, præsens mihi aderit, ac vltro sese offeret.

*11 Deus ostendet mihi super inimicos meos, * ne occidas eos, * nequando obliuiscantur populi mei.*

11 Is ipse Deus videre me faciet in inimicis meis optatam ad gloriam eius vltionem. * Te tamen precor mi Domine, ne eos omnes subito oc- b cidas, * ne vltio inimicorum meorũ penitus veniat populo meo in obli- c uionem est populum meum in mente habere. pretium quam ad iustitiæ tuæ cognitionem & reuerentiam diu operæ-

*12 Disperge illos in virtute tua, * & depone eos protector meus domine.*
*13 Delictum oris eorū sermonem labiorum ipsorum, * & comprehendantur in superbia sua.*
*14 Et de execratione & mendacio annunciabuntur * in consummatione, in ira consummationis, & non erunt.*
15 Et scient quia Deus dominabitur Iacob, & finium terræ.
16 Conuertentur ad vesperam, & famem patientur vt canes, & circuibunt ciuitatem.
*17 Ipsi dispergentur ad mãducandum, * si vero non fuerint saturati, & murmurabunt.*
*18 Ego autem cantabo fortitudinem tuam, * & exultabo mane misericordiam tuam.*
19 Quia factus es susceptor meus, & refugium meum in die tribulationis meæ.
*20 Adiutor meus tibi psallam, quia Deus susceptor meus es, * Deus meus misericordia mea.*

12 Propter quod potius per tuam fortitudinem vagari eos coge de loco in locum, * & de sua superbia ac dignitatis gradu detractos deprime quæso Domine, qui protector meus es.
13 Istud quæso eis fac propter delictum oris eorum, impiúmque sermonem labiorum ipsorum, * & fac vt per superbiam verborum suorum ipsimet capiantur, atque in perditionis laqueum incidant, quo alios se comprehensuros gloriati sunt. d
14 In hac autem ipsorum destructione & perditione, fabula & sermo omnibus erunt, propter suam blasphemiam & maledicentiam, quam in innocentem euomuêre, & mendacium quod contra eum protulerunt: Tunc inquam, sermo fiet apud omnes de blasphemia & mendacijs eorum, cùm veniet super eos vltio diuina, consumens & perdens eos, ita vt iam amplius non sint, sublati scilicet per mortem à viuorum consortio, aut inter viuentes ita dispersi, vt iam non amplius esse videantur.
15 Id vbi factum fuerit, tum & ipsi, & omnes homines ex declarata Dei potentia & iustitia cognoscêt, quod Deus imperium habeat in populo Israelitico, & in omnibus finibus terræ. e
16 Inimici mei, qui, vt dixi, iam reuersantur nocte, & discursant canum instar, vt me capiant aliquando, rursum discursare miserè cogentur, non vt me capiant, sed vt panem sibi comparent, propter quem quærendum ire & redire sub vesperam cogentur, & canum more præ inopia nimia famem patientur, & circuibunt ciuitatem. f
17 Ipsi vagari cogentur de loco in locum, vt comparent victum sibi, * & quia non inuenient famelici quo saturentur, etiam murmurabunt præ animi impatientia.
18 Ego autem tua benignitate & potentia liberatus ab eorum violentia, cantabo tuam fortitudinem, * & summo mane cum exultatione cantabo tuam benignitatem: fortitudinem quidem, qua tyrannos opprimis: benignitatem autem, qua subleuas tibi addictos, g
19 Cantabo, inquam, tuam misericordiam ob id, quoniam tempore afflictionis meæ tu factus es defensor meus, ac refugium ad quod tutò confugi.
20 Adiutor meus tu es, atque ob id tibi psallam, quoniam Deus defensor meus es tu. * Deus meus ipse est misericordia mea: ipse solus est, qui mei miseretur, quémque solum vt mihi misereatur inuoco.

ANNOTATIONES.

a ECCE CEPERVNT.] Hebræa habent, insidiati sunt. Græca ἐθήρευσαν à θηρεύω, quod propriè venari vel captare significat. Vnde verbum, ceperunt, hic accipi debet pro suo frequentatiuo, captarunt.

b DEVS OSTENDIT.] Sicut Hebræa habent futurum, ita & Græca, δείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου, hoc est demonstrabit mihi in inimicis meis. Proinde vel legendum est, ostendet, vel præteritum per futurum exponendum.

c OBLIVISCANTVR, &c.] Græci nescio quid secuti habent: nequando obliuiscantur legis tuæ, νόμου σου. & hoc etiam Psalterium Romanum & vetus. Proinde Latina hic sunt emendatiora, quàm Græca. Tractat hunc locum D. Augustinus epistola 54.

d DELICTVM, &c.] Græca habent accusatiuos hos in nominatiuo: Delictum oris eorum, sermo labiorum ipsorum. Interpres accusatiuos vertit, vt subaudiatur præpositio, propter, quam & alij ex Hebræo interpretes subaudiunt.

e SCIANT QVIA, &c.] Sicut & Hebræa habent præsens tempus, ita & Græca, δεσπόζει, hoc est, dominatur. Et sic habent antiqua quædam nostra, vnde meritò existimanda est hæc vera esse lectio, quæ cõuenientiorem habet sensum.

f CONVERTENTVR, &c.] Versus iste repetitus hic à plerisque eodem modo accipitur, quo primo loco, vt significetur studium & conatus satellitum, qui missi sunt ad custodiendum Dauidem, vel Christum. Et tunc secundum eundem sensum etiam intelligi potest versus sequens, vt sit sensus: Ipsi diuagabuntur ad me deuorandum, & quia frustrabuntur suo voto, ideo murmurabunt. Alijs magis placet his duobus versibus significari vindictam hostium Dauidis & Christi, quod scilicet qui prius circuibant & vagabantur ad capiendum innocentem, Dei vltione cogentur vagari ex inopia victus, qualem vltionem etiam inimicis suis imprecatur Christus alio Psalmo: Nutantes fiant filij eius, & mendicent, &c.

g ET EXVLTABO.] Latini codices fere omnes habent: & exaltabo. Verùm ex Græcis & Hebræis satis patet vitium esse scriptoris, qui putabat ineptam esse orationem, exultabo misericordiam, cùm hoc eodem modo dictum sit, sicut prius: & exultabit lingua mea iustitiam tuam. Græca enim hic habent idem verbum quod ibi, nempe ἀγαλλιάσομαι. Exultabo etiam habent multa nostra exemplaria, sicut & Augustinus habet & Hilarius.

In finem pro his qui commutabuntur, in tituli inscriptione Dauid in doctrinam, quum succendit Mesopotamiam Syriæ, & Syriam Sobal, & cõuertit Ioab, & percussit Ædom in valle Salinarum 12. millia.

ARGVMENTVM PSALMI LIX.

PRæsentem Psalmum, vt ex titulo satis patet, edidit propheta, cùm iam in regem totius Israelitici populi electus, deuictis Philistæis, Moabitis, atq; Syris, Idumæos expugnare, sibiq; subiicere pararet, de quibus scribitur 2. Regum. 8. & 1. Paralip. 18. Itaque primùm memorat quomodo olim iratus Deus populum suum hostibus permiserit, rursum tamen benignè illis opem ferens liberauerit. Deinde nominatim narrat regni Israelitici latitudinem & potentiam, cui & Moabitæ & Philistæi iam subiecti erant: indéq; colligit se eodem Deo fretum, etiam de Idumæis victoriam relaturum. In Dauide autem omnes finitimos imperio suo adeo fœliciter subiiciente, Christi typus deliniatus est, qui post multam ecclesiæ afflictionem & coarctationem, omnes primum gentes hoc Psalmo, secundum mysticum sensum, sibi subiectas per euangelij prædicationem gloriatur, ac deinde per eandem etiam Israeliticum populum per Idumæos designatum, sibi subiugandum in fine mundi prædicit. Nam & Isaiæ 63. per AEdom, Iudaicus populus significatur: qui iam verus Israel esse desiit, & AEdom, hoc est, rubicundus factus est, ob effusum sanguinem Christi, Prophetarum, & Apostolorum. Discimus autem ex hoc Psalmo, Dauidis exemplo in periculis animum roborandum ex consideratione promissionum Dei, & priorum beneficiorum eius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus repulisti nos, & destruxisti nos: iratus es, * & misertus es nobis.*

SVperioribus, ô Deus, temporibus, peccatis nostris prouocatus auxilio tuo nos destitueras, & hostibus nos tradés disperdi permisisti, PSAL 59. a
* iratus eras nobis propter peccata patrum nostrorum, * at mox rursum misertus es nobis, liberans nos de manu hostium nostrorum.

*2 Commouisti terram, & conturbasti eam. * sana contritiones eius, quia commota est.*

2 Propter inimicos nostros, qui vndique nos oppugnare solent, & adhuc oppugnant, magno timore, grauíque oppressione concussisti & conturbasti inhabitatores terræ nostræ, quasi eam graui terræ motu commouisses.* Verùm iam tádem, vt per me cœpisti, perfectè medere malis istis terræ nostrę. Est enim iam lógo tempore ad ruinam commota, & inclinata ad destructionem.

*3 Ostendisti populo tuo dura, * potasti nos vino compunctionis,*

3 Fecisti populum tuum videre & experiri grauia, * potasti nos vino, non eo quod exhilararet sed quòd mœstissimos faciebat. Fecisti enim nos degustare amarissimas tribulationes, graui dolore corda nostra vulnerantes, ac ita consopientes, vt, omnium rerum nostrarum incerti, quid agendum nobis esset non videremus.

*4 † Dedisti metuentibus te significationem, * vt fugiát à facie arcus,*

4 Verùm iam tandem dedisti populo tuo te metuenti & colenti significationem, & admonuisti, * vt fugeret hostilem arcum. † me enim in regem super populum tuum vnxisti, & quasi in signum aliquod erexisti, vt hoc signo admoniti fugiant arcum, omnémque armorum vim, qua eos hostes insequuntur, & ad istud signum à te erectum fugitiui congregentur, ad redintegrandum regnum tuum.

*5 Vt liberentur dilecti tui, * saluum fac dextera tua & exaudi me.*

5 Proinde vt per me ab hostibus omnibus suis liberentur hi, quos tu peculiariter diligis, * tua quæso potentia me semper salua, & exaudi preces meas.

6 Deus loquutus est † in sancto suo:

** Lætabor & partibor Sichimam, & conuallem tabernaculorum metibor.*

6 Id certe me obtenturum certò confido. Nam Deus per spiritum suum sanctum, † perque suam sanctitatem qua mentiri nequit, cùm tantum regnum obtinerem super Iudam, promisit mihi olim, * quod gauisurus essem in amplitudine & gloria regni, quódque tanquam verus Dominus diuisurus essem pro meo arbitratu Sichimam, & dimensurus tanquam meam hæreditatem, vallem Succoth, hoc est tabernaculorum, in qua post Saulem in regem constitutus erat filius eius.

7 Meus est Galaad, & meus est Manasses, & Ephraim † fortitudo capitis mei.*

7 Atque id quidem iam re ipsa compleuit. Iam enim mea est terra Galaad, & Manasse terra, scilicet quæ trans Iordanem Israelitico populo contigit, * Iam populus Ephraim, vtpote tribus numerosior & potentior aliis, est præcipuum robur principatus mei, † ac fortitudo, qua in bellis à capitis periculo defendor.

8 Iuda rex meus.

** Moab olla spei mea.*

8 Tribus Iuda ipsa est, in qua & primum & principaliter mihi regnum vsurpo, sicut & huic tribui regia dignitas à patriarcha Iacob promissa b
est,* nec tantum tribus Israel meum agnoscit imperium, sed & externæ nationes. Moabitæ mihi sunt quasi olla aliqua, in quam sperem. Ita enim mihi seruiliter & humiliter subiecti sunt ad ministrádum, quomodo lebes ad lauandum deputata. Ex eis quoque, tanquam ex olla plena, haurire mihi quantum desidero licet, vt quæ sit mihi perfectè iam subiecta.

9 In idumæam extendam calceamentum meum.

** mihi alienigenæ subditi sunt.*

9 Certóque confido, quod & in Idumæam proferam calceamentum meum, eámque terram meæ seruituti perfectè subiiciam,* quemadmodum & Philistæi iam mihi subiecti sunt.

10 Quis deducet me in ciuitatem munitam? quis deducet me vsque idumæam?

10 Verùm quis me perducet vsque in ciuitatem munitam Idumæorum? quis, inquam, me perducet vsque in Idumæam?

11 Nonne tu deus, qui repulisti nos, & non egredieris Deus in virtutibus nostris,*

11 Nonne solus tu Deus id mihi præstare poteris, qui auxilio tuo & fauore longo nos tempore destituisti:* & non egrediebaris ô Deus cum exercitibus nostris ad præliũ? Certè per te solum id assequi potero, per cuius solius derelictionem hactenus inimicis nostris inferiores fuimus.

12 Tu

*12 Da nobis auxilium de tribulatione, * quia vana salus hominis.*
*13 In Deo faciemus virtutem, * & ipse ad nihilum deducet tribulantes nos.*

12 Tu itaque fer nobis auxilium ad pellendam hanc tribulationem, quam ab hostibus nostris in circuitu diu perpessi sumus. * vana est enim salus que expectatur ab homine.

13 Per dei auxilium, nos qui alioqui ex nobis infirmi sumus, designabimus fortia: * & ipse Dominus sua infinita & insuperabili potestate omnes qui opprimere nos conantur, vel conabuntur in nihilum rediget omnibusque suis viribus exutos disperdet, vt contra nos nihil amplius valeant. d

ANNOTATIONES.

PLerique hunc Psalmum existimant à Dauide compositum, cùm in Ammonitas bellum pararet, & Rabath ciuitatem Ammonitarum, esse eam ciuitatem, de qua in fine Psalmi: Quis deducet me in ciuitatem munitam? Verùm titulus contrarium conuincit, quandoquidem ex eo patet compositum fuisse tunc, cùm ea bella pugnaret Dauid quæ describuntur 2. Reg. 18. post quæ lõgo tẽpore primùm cum Ammonitis pugnauit. Idem satis patet ex eo quod in eodem versu sequitur: Quis deducet me in Idumæam? Id autẽ pleritque imponere posset. quod 2. Reg. 8. nulla fiat mentio Syriæ Mesopotamiæ, cuius tamen fit mentio 1. Paralipo. 19. cùm describitur pugna contra Ammonitas. Verùm fieri potest, vt pro eo quod 2. Reg. 8. dicitur Syria Damasci, hic Syria Mesopotamiæ posita sit: non quod eadem sit, sed quod idem regnauerit in Damasco, & in Mesopotamia. Caput enim Syriæ Damascus.

a DEVS REPVLISTI NOS, &c.] Quod dicit hic Deum repulisse eos, referri potest vel ad tempora Iudicum, vel ad proximiora tempora Saulis. Eo enim regnante, Philistijm dominabantur multum Israeli, eóque occiso magis se dominaturos sperauere. In mystico autem sensu quatuor primi versus duob[9] modis exponi possunt. Primum, vt Christus vel ecclesia loqui intelligatur. de derelictione gentium ante aduentum Christi, & de commotione salubri omnium gentium, qua per euangelicam prædicationem commotæ sunt ad pœnitentiam, dum grauia illa quæ ventura sunt super impios in die iudicij, illis sunt ostensa, & potatæ vino salubris contritionis: data tamẽ illis significatio vt fugerent arcũ Dei. hoc est, diuinam vltionem, quam admoniti omnes sunt fugere posse per pœnitentiam & fidem in Christum. Secundò, magis conformiter ad sensum primum, literalem scilicet, intelligi potest ecclesiam loqui de ea tribulatione, quam in principio sæpius passa est, pro qua amouenda hic precatur. In quo sensu quod dicitur: Dedisti metuentibus te, &c. sic rectè accipitur, quanquam nobis grauia experiri feceris, tamen dedisti nobis signum, admouuisti nos quomodo fugere possimus arcum hostilem. Christum enim nobis in signum erexisti, ad quem confugientes, quemque imitantes, vinceremus hostes nostros. Hic autem sensus consentit Hebraicæ veritati, quæ habet: dedisti metuentibus te signum vel vexillum, vt fugiant, vel, vt triumpharent & exaltarentur.

b MOAB OLLA, &c.] Dictio Hebraica, pro qua nos habemus, spei, propriè significat lotionem aut lauacrum. Vnde vertunt, olla lotionis vel lauacri mei, qua locutione significatur seruilis subiectio Moabitarum. Porro dicto ea Caldaice significat fiduciam, atque eam significationem secuti sunt interpretes. Accommodando autem hæc Christo per Dauidem præfigurato, simplicius fuerit per Iudam, Manassem, Ephraim, Moab & Philistæos, &c. intelligere fidelem ecclesiam, ex Iudæis & Gẽtibus maxime collectam, cui & adunabuntur aliquando Idumæi, hoc est, Iudæi infideles. Altius tamen hæc considerare iucunde licet. Nam inter eos populos, qui hic dicuntur Dauidis regno subiecti, quidam voluntarie Dauidem in regem susceperunt: primùm scilicet tribus Iuda, deinde & reliquæ tribus Israel. Alij verò coacte Dauidi subiecti sunt, seruientes ei sub tributo, nempe Moabitæ, Philistæi, & Idumei. In his autem qui Christi regno subiecti sunt populis quadruplex est diuersitas. Sunt enim Christiani, qui Christum voluntarie in suum regem susceperunt, designati per 12. tribus Israel. Sunt hæretici, designati per Moabitas, qui erant de cognatione Abrahæ. Sunt Gentes prophanæ, significatæ per Philistæos, à cognatione populi Israel omnino alienos, vnde & ἀλλόφυλοι & alienigenæ dicti sunt. Sunt Iudæi, per Idumæos significati. Atque hi omnes, vel inuiti Christo sunt subiecti, cui à patre omnis potestas data est.

c NÓNNE TV, &c.] Hic versus varie potest accipi. Imprimis enim vel potest ex superiori versu peti, vnde perficiatur, in hunc modum: Nónne tu Deus solus es, qui deduces nos in ciuitatem munitam? vt sit in hoc versu responsio ad quæstionem superiori versu propositam. Vel potest hic versus per se separatim accipi, vt post quæstionem illam: Quis deducet nos subiiciatur causa perplexitatis illius, & sit sensus: Meritò perplexus dico: Quis deducet nos, &c. Annon enim tu Deus is es qui repulisti nos? quasi dicat: Te nos repellente, nec pugnante nobiscum, quis deducet nos in ciuitatem munitam? Atque hic sensus magis conuenit Hebræis, quæ non habent relatiuum, qui, sed tantum, Nónne tu Deus repulisti nos. Rursum potest tot[9] hic versus vnica legi interrogatione, vt cõiunctio, &, copulet duo illa verba, repulisti, & non egredieris, & tunc verbũ egredieris, futuri tẽporis debet accipi, positum pro præterito egrediebaris. Vel accipi debet in hoc sensu: Nónne tu repulisti nos? & quantũ apparet, non amplius egredieris nobiscũ solito more ad pugnandũ nobiscũ & pro nobis. Potest etiam legi duabus interrogationibus, vt prior sit: Nónne tu Deus, qui repulisti nos? Deinde subiiciatur alia: Et an non tu Deus amplius egredieris cum exercitibus nostris?

d QVIA VANA, &c.] Hebræa & Græca non habent coniunctionem, quia, sed coniunctionem, &. Bene tamen vertit interpres, quia hæc coniunctio, vt & alias, hic ponitur pro causali. Sunt tamẽ etiam multi Latini codices, qui habent coniunctionem, &, quomodo & Augustinus legit.

In finem in hymnis Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. LII.

EX ea quod in hoc Psalmo dicit Propheta a finibus terræ se clamasse, apparet hunc Psalmum ab ipso editum, cùm exul ageret in extremis partibus terræ Israel, persequente ipsum, siue Saule, siue Absalone. Est autem hunc Psalmo com-

uitate cum multis alijs argumentum. Liberari enim à periculo orat, & mox percepta ex prece consolatione, liberationem, & perpetuam in domo Dei mansionem, protectionémque, ac vitæ regniq́; diuturnitatem sibi pollicetur, pro his ingentem gratiarum actionem Deo promittens. In his verò quibus gloriatur de vitæ regniq́; sui duratione & æternitate, Christi typum sese propheta exhibet, in quo hæc verius & perfectius competiunt, per quem etiam Dauid regni vitæq́; perpetuitatem est assecutus, & per quem hæc etiam omnibus his conueniunt, qui per ipsum reges regnique sui consortes effecti sunt. Porro secundum argumentum superius, erit necessarium verba præteriti temporis hic posita pro futuris accipere, quemadmodum & fere omnia apud Hebræos in futuro tempore ponuntur. Sunt tamen qui seruata temporis, quod habet nostra litera, ratione, hunc Psalmum Dauidi ascribunt iam regnanti, vt in regnum constitutus intelligatur precari continuam Dei opem contra quoscunque in circuitu inimicos, eámque sibi polliceri ob expertam prius frequenter Dei in se benignitatem & fauorem, cùm ipsum de manibus Saulis sæpe liberasset.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Deus deprecationem meam, intende orationi meæ.
*2 † A finibus terræ ad te clamaui, dum anxiaretur cor meum, * in petra exaltasti me,*
*3 Deduxisti me, quia factus es spes mea, * turris fortitudinis à facie inimici.*

EXaudi Deus deprecationem meam, ausculta ad orationem meam. PSAL. 60
2 Ab extremis terræ partibus, in quibus exul ago, † è terra quæ
longissimo tractu à cœlis distat, te ardenti affectu, vocéque alta inuoco
& iam diu inuocaui, dum sic ob malorum multitudinem angustiatur
cor meum, * propter quod certò cõfido, quod me velut in rupem sublevatum,
tuto firmóque loco constitues, vt ad me accedere hostes non
valeant.
3 Ad talem, inquam, locum me duduces, quia tu mihi factus es is, in
quem omnem meam spem collocaui. * tu mihi factus es instar turris
fortissimæ contra inimicum meum. Per te enim, ad cuius præsidium
confugi, non secus me custodiendum ab hostium telis confido, quàm
munitissima aliqua arx est præsidio confugiẽtibus ad eã, atque in ea latentibus.

*4 Inhabitabo in tabernaculo tuo in sæcula, * protegar in velamento alarum tuarum.*

4 Quare nihil dubito quin habitaturus sim imperpetuum in taber- a
naculo tuo, * & protegendus tua protectione tam sollicitè, quàm protegit
suis alis gallina pullos suos a vulturum rapacitate. Nam & in hac
vita me, quasi apud te absconditum, tecúmque habitantem, ad quem
nullum accedere malum valet, custodiendum tuo fauore confido, vt
nulla me commouere valeat hominum improbitas: & in futura vita, in
cœlestem tuam habitationem receptus per te, securissimè viuam, omni
malorum timore sublato.

*5 Quoniam tu deus meus exaudisti orationem, * dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum.*

5 Tu enim Deus nihil dubito exaudies orationem meam, * nobis te
colentibus dabis certissimè hæreditatem cùm terrenam, tum maximè
cœlestem. Neque enim fines nos semper extorres agere, ac hęreditate
populi tui in terris carere, quemadmodum nunc quorundam improbitate
cogimur, & post hanc vitam, perpetuam in cœlis hæreditatem timentibus
te promissam obtinere facies.

*6 Dies super dies regis adijcies, * annos eius vsque in diem generationis & generationis.*

6 Dies diebus regis adiicies, * annos eius produces vsque in tempora b
multarum generationum. In hac enim vita plurimos dies addes diebus
vitæ eius, vt multis viuat hic generationibus saltem in semine suo, & diebus
vitæ præsentis addes dies futuri sæculi, vt per omnes huius mundi
generationes apud te fœliciter viuat.

*7 Permanet in æternum in conspectu Dei: * misericordiam & veritatem eius quis requiret?*
*8 Sic Psalmum dicam nomini tuo in sæculum sæculi, * vt reddam vota mea de die in diem.*

7 Permanebit in æternum coram Deo. Nam & in præsenti vita nun- c
quam ab eius fauore excidet, regnúmque eius in suo semine stabile erit
apud Deum, & in futura vita perpetuo Dei conspectu fruetur, * nec erit
aliquis qui in rege requirat absentem Dei misericordiam. Hæc enim
perpetuo eum comitari & adesse palam videbuntur.
8 Propter quod ego his omnibus affectus à te Domine beneficijs, d
Psalmos ad gloriam tuam dicam imperpetuum, * vt per singulos dies
reddam tibi, quas voui, gratiarum actiones.

ANNOTATIONES.

INHABITABO, &c.] Quandoquidem Dauid in suo exilio vnice desiderauit conuersari cum alijs in tabernaculo illo temporali Mosaico, vt ex multis locis patet, videri posset his verbis sibi promittere exilij liberationem, & restitutionem in regnum suum, & templi liberum accessum, nisi addidisset, in sæcula. Ob quam partem magis accipiendum, Prophetam his verbis allegorica locutione significare Deum sibi perpetuò futurum præsidio, quomodo & Psalmo 26. dicit: Protegar in velamento alarum tuarum.

DIES SVPER DIES, &c.] Quanquam duo versus aliquo modo ad literam competere possint Dauidi, vt his in tertia persona sibi polliceatur aut regni perpetuitatem in sua posteritate, aut vitæ cœlestis adeptionem: certum tamen nobis esse debet, Dauidé in his oculos defixos habuisse in Christum, cuius personam se sciebat sustinere. In hunc enim solum hæc verè conueniunt perfecte, per quem etiam solum Dauidis regnum æternum effectum est, & æterna in cœlis vita à Dauide obtenta. Atque ob hanc causam videri rectè potest, Dauidem mutata persona hæc extulisse in tertia persona. Vide quæ supra notata sunt Psalmo 20. circa illud: Longitudinem dierum in sæculum sæculi. Cùm autem hi versus, & totus Psalmus Christo accommodantur, illa pars: Misericordiam & veritatẽ eius quis requiret: intelligitur cõmuniter, vt relatiuum, eius,

ad regem referatur, & significetur Christi misericordiam, & veritatem, quam exhibuit in redimendo humano genere, neminem satis exquirere & inuestigare posse. Verùm in paraphrasi alium sensum secuti sumus, quod in Hebræo, misericordia & veritas manifeste ad Deum sint referenda. Significatur enim per illa, regem semper seruandum.

PERMANEBIT IN.] Hebræa habent verbum futuri temporis, similiter & Græca, διαμενεῖ, permanebit. Interpres legisse videtur verbum præsentis temporis, διαμένει, accentu in penultima. Et tamen sunt Latini aliquot codices, qui habent futurum, permanebit, quomodo & Diuus. Augustinus legit, proinde hæc lectio præferenda est.

MISERICORDIAM, &c.] Pro, quis, Hebræa habent מן Man, quod interpretantur, præpara, vt sit sensus: Misericordiam & veritatem præpara, seruabunt eum. Septuaginta acceperunt eam dictionem secundum significationem eius Chaldaicam. Sic enim significat quis vel quid, quod Hebræis dicitur Mah. Hieronymus dictionẽ eã in totũ omisit habet enim: Misericordia & veritas seruabunt eum. d

In finem pro Idithum Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXI.

EXhortatur hoc Psalmo Propheta primum quidem seipsum, & simpsius animam ad fidendum Deo, illiq́; se committendum, cuius fiducia securum se fore ab omni malorum incursu non dubitat, atque ob id cum increpatione insultat irruentibus contra se persecutoribus. Tum verò deinde suo exemplo omnes generatim hortatur in Domino spem suam collocare, non in vanissimis & fallacibus hominibus, neque in diuitijs iniuria aut vi partis, sed neque in diuitijs citra iniustitiam obuenientibus, subijciens in fine ad terrorem malorum, & consolationem bonorum Deo fidentium duo illa, quæ ex certissimo Dei verbo & lege eius cognita sunt, potentiam scilicet Dei, & bonitatem eius ac misericordiam: secundum quæ redditurus est vnicuique secundum opera eius, vt ob id meritò Deo fidens, securus esse debeat: iniustus verò, ob eius potentiam & in remunerando iustitiam pertimescere.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 *Nonne Deo subiecta erit anima mea?* ** ab ipso enim salutare meũ.*

ETsi variis malorum vndis obruar, & impij vndique impetant, non tamen Deo obmurmurabit, neque ad aliud pro auxilio respiciet anima mea, quàm ad Deum. Meritò enim Deo sese totam subiiciet, illique sese committet anima mea, boni consulens quamuis sortem ab eo immissam, ac patienter expectans opem eius.* Ab ipso enim Deo, eóque solo salus mea pendet, mihique certo prouenict. PSAL. 61

2 *Nam & ipse Deus meus, & salutaris meus, susceptor meus: * non mouebor amplius.*

2 . Ipse enim est Deus meus, curam singularem mei gerens. Ipse saluator meus est, & defensor meus, qui me ad se confugientem custodiendum suscepit, * propter quod scio me non multum commouendum impiorum oppugnationibus grauissimis, etiamsi parum me per eas fluctuare, & nutari contingat pro humana fragilitate. b

3 *Quousque irruitis in hominem, & interficitis vniuersi vos.* tanquam parieti inclinato, & maceriæ depulsæ?*

3 Cum igitur tam potentem habeam adiutorem, quamdiu vos vniuersi impij in me, etsi infirmum hominem, impetum facietis, & interficere conabimini me?* quousque inquam, irruetis in me, tanquam in parietem ad ruinam inclinatum, & maceriam iam conquassatam, atque minantem ruinam? Quasi facile vobis sit me deiicere & prosternere, quemadmodum facile est inclinatum deiicere parietem, cui me similem vos existimatis, casui me proximum reputantes.

4 *Veruntamen pretium meum cogitauerunt repellere.* cucurri in siti:* ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant.*

4 Et certè impij honorem meum, ad quem videbant me à Deo euehi, studiosè meditati sunt, inito inter se consilio, auferre à me: * propter quod sitibundè ac desideranter ad Deum confugi, fontem aquæ viuæ: *qui me lassatũ reficeret, ac saluum mihi seruaret honorem delegatum Quo autem minus eorum iniquas contra me machinationes aduerterem, ore suo bene mihi precabantur & blandiebantur, qui animo suo pessimè mihi volebant. c

5 *Veruntamen Deo subiecta est anima mea. * quoniam ab ipso patientia mea.*

5 Verùm quantumlibet hi contra te ferantur, quantumlibet infestent, tu tamen, ô anima mea, te totam Deo subiice, illique te quanta es committe, sine omni querela ac diffidentia longanimiter opem eius expectans.* ab ipso enim veniet tibi id quod patienter expecto.

6 *Quia ipse deus meus, & saluator meus, adiutor meus * non emigrabo.*

6 Certè enim certius ipse est Deus meus, curam mei singularem gerens, ipse saluator meus & adiutor meus, * quare nunquam sat scio loco meo mouebor, quantumuis me hostes mei deturbare conentur.

7 *In Deo salutare meum & gloria mea:* Deus auxilij mei, & spes mea in deo est.*

7 In Deo sita est salus & gloria mea, quam ab eo me assecuturum nil dubito.* Ipse est Deus auxiliator meus, & spes omnis mea in Deo sita est, qui fallere non potest sperantes in se.

8 *Sperate in eo omnis congregatio populi: * effundite corã illo corda vestra. Deus adiutor noster in æternum.*

8 Proinde mecum vnà sperate in eo, quotquot vsquam estis populi, * omnes vestras cogitationes, curas ac desideria per orationẽ deo proponite, illique curanda committite, deus enim adiutor omnium nostrum sperantium in se futurus est in perpetuum.

9 *Veruntamen vani filij hominum, mendaces filij hominum in stateris vt deci-*

9 Ipsi autem homines vani sunt, & fallaces: mendaces sunt filij hominum omnes, adeo vt etiam proximos suos decipiant, in stateris, instru-

*piant, * ipsi de vanitate in idipsum.*

mentis,quæ ad mensurandam iustitiam,& fidem declarandam cómuni iure sunt instituta.* Certè ipsi omnes pariter sunt ex vanitate, filij scilicet vanitatis:& quatenus homines sunt, toti vanitati, mendacijs & fraudibus dediti.Ipsi quoque omnes simul magis sunt quàm vanitas. Proinde stultũ fuerit in vanissimis hominibus ac fallacissimis spem collocare.

10 Nolite sperare in iniquitate,& ad rapinas nolite concupiscere.

10 Sed neque speretis in diuitiis per iniquitatem & calumniam partis, & rapinas ne concupiscatis auarorum hominum more:* quinetiam si diuitiæ absque iniustitia vltrò copiosè obuenerint,ne tamen animum vestrum illis affigatis, ita vt vel fiduciam vestram in eis collocetis, aut amore eas inordinato prosequamini. Quomodocunque enim partę diuitiæ,cùm fluxæ sint & incertæ,saluare hominem nequeunt. e

11 † Semel locutus est Deus, duo hæc audiui, quia potestas Dei est, & tibi domine misericordia:

** quia tu reddes vnicuique iuxta opera sua.*

11 Quo autem magis,spretis omnibus mundanis rebus,& iniustitiam odientes in Dominum speretis, ecce semel in monte Sinai populo suo locutus est Deus.† Constãter & irreuocabiliter mihi per spiritum suum sanctum locutus est. Duo ab eo audiui, nempe quòd solius Dei sit potentia, qua possit omnia quæ vult: & quòd tibi Domine sit summa clementia,qua quæ potes,etiam velis.* Quod autem hæc duo tibi, Domine,maxime competant,hinc patet,quia tu reddes vnicuique secundum opera eius, per tuam omnipotentiam malos supplicijs afficiens, & per tuam clementiam omnipotentiæ coniunctam, in te sperantes perpetuò fœlices efficiens,vt merito diffidere non debeant, qui in te Dominum potentissimum & clementissimum confidunt: metuere vero hi, qui te neglecto terrena sectantur,cuius in puniendo inuictam potentiam aliquando sentire cogentur. f

ANNOTATIONES.

a SVBIECTA, &c. Istud non esse intelligendum de subiectione obedientiæ, qua anima hominis parata est ad faciendum imperata: sed de subiectione, qua quis se totum Deo committit, vt habet paraphrasis,patet ex Hebræis,ex quibus quidam præsentem locum vertunt: expectabit anima mea, alij, ad Deum,silebit anima mea, quæ vtraque significãt animum resignatum, & conscientiæ promptitudinem ad ferendum quamuis sortem.

b NON MOVEBOR,&c.]Ex Hebræis patet, dictionem,amplius,hic accipiendam, vt in Psalmo 50. Amplius laua me: pro multum scilicet, non pro amodo aut posthac. Est enim רבה Rabba.

c PRETIVM, &c.]Græcè est τιμὴν, significat autem pretium,& etiam honorem. Hic autem significare honorem Hebræa docent, quæ secundum lectionem,quam secuti sunt Septuaginta,habẽt,exaltationem meam cogitauerunt, &c. Vnde pretium apud nos accipi debet non pro mercede, vt plerique intelligunt, sed pro honore, quo quis in pretio est,qui sensus & Dauidi, & omnibus item iustis optimè conuenit. In eodem versu pro eo quod habemus,cucurri in siti:Gręcè est, ἔδραμον ἐν δίψει. Potest autem ἔδραμον esse & primę personæ singularis numeri, aoristi secundi, & tertiæ personæ pluralis numeri,hoc est,cucurri vel cucurrerunt. At vero quod potius fuisset vertendum, cucurrerunt, satis docet verbum præcedens,cogitauerunt, & quæ sequuntur in plurali numero,sed apertissimè Hebræa, quæ habent verbum tertiæ personæ pluralis numeri.Vnde sensus esse deberet:Inimici mei sitibunde admodum festinauerunt, & cucurrerũt ad perdendũ me.

d AB IPSO, &c.] Patientia hic non debet accipi pro eo quod proprie significat, pro virtute scilicet, qua aduersa fortiter toleramus. Dictio enim Hebraica proprie significat expectationem.Vnde Hieronymus vertit,præstolatio mea. Et Græcis est ὑπο-

e μονὴ, quæ dictio magis expectationem significat, quàm patientiam. Vnde patientia hic debet accipi pro expectatione patienti pro re expectata.

VT DECIPIANT,&c.] Ex Hebræo & Græco simul patet, pronomen, ipsi, non posse construi in nostra litera cum verbo, decipiant. Apud Græcos enim hæc oratio,vt decipiãt, ponitur in infinitiuo, τοῦ ἀδικῆσαι αὐτοὶ. Quod si autem pronomen, ipsi, construendum esset cum verbo, decipiant, dicendum fuisset, τοῦ ἀδικῆσαι αὐτούς. Vnde hæc verba,ipsi de vanitate in idipsum,seorsum legenda sunt, vti etiam legit Euthymius:& dupplici sensu commode accipi possunt, vt etiam indicat paraphrasis. Apud Hebræos longe aliter habetur in hunc modum:Certe vani filij hominis, mendaces filij, in statera si ascendant ipsi pariter, leniores sunt vanitate. In quibus verbis est elegans hyperbole, quæ stultitiam & leuitatem hominum exaggerat, significans homines vniuersos ipsa vanitate esse magis vanos, adeo vt si in altera parte libræ ponas vanitatem, in alterã vniuersum genus humanum, vanitas ipsa præponderatura sit.

SEMEL, &c.] Hebræa etsi recte eo modo vertuntur,quomodo nos habemus:tamen vt sunt ambigua,pluribus aliis modis verti possunt.Sunt enim qui sic vertũt: Vnũ quiddã locutus est Deus,bis audiui, hoc est,frequenter. Alij : Vnũ locutus est,duo hæc audiui.Alij : semel locutus est Deus, & bis hæc audiui, hoc est, sæpius hæc locutus est. Dictiones enim,quas noster vertit,semel & duo, aliquãdo exponuntur per nomina,vnum & duo, aliquando per aduerbia semel & bis. Quod autem nos legimus:semel locutus est Deus, conuenienter accipitur semel pro constanter, vt concordet cum eo quod dicitur Iob 33.semel loquitur Deus,& secundò idipsum non repetit. Aut referendum est ad ea quæ Deus locutus est in datione legis Mosaicæ, vbi satis intimat Deus potentiam, misericordiam, & in retribuendo vnicuique secundum opera eius,iustitiam, sic enim dixit: Ego sum Dominus Deus tuus,fortis, zelotes, visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me: & faciens misericordiam in millia his qui diligunt me,& custodiunt præcepta mea, vbi suam potentiam & misericordiam aperte significat,Exod.20. f

Psal

Pſalmus Dauid cùm eſſet in deſerto Iudeæ.

ARGVMENTVM PSALMI LXII.

CAnit hoc Pſalmo Propheta, quomodo exultans ob perſecutionem Saulis in deſerto Ziph (quod in titulo deſertum Iudææ dicitur, non, vt corruptè legitur, Idumeæ) cum prohiberetur intereſſe ſacro cœtui populi Dei, & verſari in tabernaculo eius, quod ſummè deſiderabat, animum ſuum dederit contemplationi diuinæ virtutis & bonitatis, indéque mirificè fuerit conſolatus, atque in laudem Dei accenſus, prædicens in fine hoſtium ſuorum extinctionem & condemnationem: ſuiipſius verò liberationem, exaltationem, & gaudium. In his verò & Chriſtum in ſe delineatum cecinit, cui non vltimus tantum Pſalmi verſus (quo dum de ſe Dauid in tertia loquitur perſona, Meſſiam notare voluit) ſed & totus Pſalmus perfectè conuenit, cum ad declarandam Iudæorum rabiem etiam ipſe in deſerto latens, aliquoties ad patrem ſuſpirauerit, bonitatis eius conſideratione ſeſe conſolans, hoſtium ſuorum interitum, ſuamque liberationem præſidens. Secundum anagogen autem cuilibet iuſto Pſalmus præſens conuenit, qui in hoc mundo tanquam in exilio degens, auidè Deo coniungi, atque in cœleſti eius templo cum ſanctis ipſum laudare deſiderat: quod autem eo frui non datur, hic interim in huius mundi deſerto, corpore exiſtens, ſed mente Deo coniunctus, contemplatione diuinæ gloriæ & bonitatis ſeſe conſolatur, cõfirmátque in vita præſentis malis ſecurus de inuiſibilium hoſtium ſuorum iniquiſſimorum dæmonum perditione, atque de gaudio ſolido, quod in Deo liberatore ſuo in futura vita ipſi proueniet.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Deus Deus meus, ad te de luce vigilo.*

ODeus, tu es peculiariter Deus meus, quem vnicè colo, quémque SAL.
in me benignum ſemper ſentio,* quare & ſummo mane, omnibus 62.
aliis meis rebus poſtpoſitis, ad te vigilo, te quærens, ad te ſuſpirans, at- a
que de te attentè meditans.

2 Sitiuit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea.*

2 Anima mea ſummo deſiderio ad te Domine fertur, cupiens coram te intereſſe populo tuo ſancto in domo tua: * neque anima mea te tantum deſiderat, ſed deſiderio animæ maximo corpus peruadente, etiam caro mea valde admodum concupiſcit tuam præſentiam, vt hoc graui exilio liberata, in ſanctorum tuorum cœtu te laudet, tuámque gloriam contempletur.

3 In terra deſerta, inuia, & inaquoſa ſic in ſancto apparui tibi, vt viderem virtutem tuám, & gloriam tuam.*

3 In terra hac deſerta, inuia, & aquis carente, in qua exul à domo tua agere cogor, in hac, inquam, terra etſi afflictionibus plena, ego coram te ſpiritu apparui, quaſi in tuo ſancto tabernaculo, * vt quoad licet contemplarer tuam fortitudinem & gloriam tuam: quam quoniam cum reliquo tuo populo in tabernaculo tuo, vbi eam præſentem exhibes, cernere non licet, ſpiritu præſens non deſino contemplari, quo eius contemplatione in his malis me conſoler.

4 Quoniam melior eſt miſericordia tua ſuper vitas, labia mea laudabunt te.*

4 Ideo autem, quamuis in exilio & in vaſto ſim deſerto, tuæ virtuti & b
gloriæ contemplandæ me addicere volui, quia miſericordia tua, qua tuos proſequeris, gratior & optabilior eſt quauis corporali vita, quantumuis fœlici, quantumuis diuturna. Plus enim voluptatis conſiderata tua bonitas affert tuis, quàm vita hæc corporalis, res alioqui bominibus gratiſſima & optatiſſima. Magis item beatum facit hominem tua miſericordia, quàm fœliciſſima quæuis uita corporea, * propter quod etiam in bis malis non ceſſabo te laudare.

5 Sic benedicam te in vita mea, & in nomine tuo leuabo manus meas.*

5 Ad hunc modum, nempe expreſſa & attenta contemplatione bonitatis tuæ, cum labiorum ſono ego te laudabo ſemper quoad vixero, vtcunque ſe habeat res meæ, * & cum inuocatione nominis tui extollam in oratione manus meas, à nullo alio auxilium petens, quàm à te potentiſſimo ſimul & benigniſſimo.

6 Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, & labiis exultationis laudabit os meum.*

6 Per hanc autem ſeriam bonitatis tuæ perpenſionem ſatiabitur, op- c
tóque vt ſatietur anima mea, veluti adipe & pinguedine, delicatiſſimis ſcilicet cibis ſpiritualibus, ſummíſque delitiis, * túmque ex ſuaui cordis plenitudine os meum exultantibus labiis laudabit te.

7 Si memor fui tui ſuper ſtratum meum, in matutinis meditabor in te: quia fuiſti adiutor meus.*

7 Laudabit te, inquam, os meum etiam in lecto meo, quandocunque in eo tui memor fuero, * & quotieſcumque de te meditabor attentè in matutinis, tempore ſcilicet ad meditandum aptiſſimo. * Et quidem merito iſtud faciam. Fuiſti enim mihi ſæpiſſimè auxilio.

8 Et in velamento alarum tuarum exultabo,
** adhæſit anima mea poſt te,*
** me ſuſcepit dextera tua.*

8 Quare etiam poſthac ſecurus exultabo in ſedula illa tua protectione, qua tuos ita protegis potentia, & bonitate tua, ſicut auis pullos ſuos alis protegit. * Anima quidem mea ex conſideratione tuæ bonitatis tibi per fiduciam & amorem adhæſit, nunquam diuulſa à memoria tui, ſemper in omnibus à te pendens, * nec fruſtrata eſt, nam tua omnipotentia me ſibi coniunxit, atque in omnibus his mundi periculis, quaſi ſuppoſita manu fideliſſimè ſuffulſit & ſuſtentauit.

9 Ipſi verò in vanum quæſierunt animam meam, introibunt in inferiora terræ: tradentur in manus gladij partes vulpium erunt:*

9 Propter quod nihil dubito, quin illi aduerſarij mei qui fruſtra tot cõſilijs, tot inſidijs quæſierunt vitã meã perdere, quin inquã potius ipſi pro meritis ſuis ad inferna retrudantur, * hic à Deo tradentur in vim & a- f
ciem gladij quo occidendi ſunt, occiſique cedent in partem vulpium, aliarúmque ferarum ſanguinariarum, à quibus eorum cadauera pro-

strata dilaniabuntur. Ad inferos quoque detrusi, proscindentur ibi acie gladij, ac grauissimis supplicijs ibi enecabuntur, cedéntque in portionem & possessionem crudelium ferarum, malignissimorum & callidissimorum dæmonum, quibus cruciandi tradentur.

10 *Rex vero lætabitur in Deo, * laudabuntur omnes qui iurant in eo, quia obstructum est os loquentium iniqua.*

10 Ipse autem rex, hostium suorum iustam vltionem cernens, & optatam à Deo liberationem assecutus, lætabitur in Deo, quem tam benignum in se experietur, * sed & omnes qui Deum vnicè colunt, non iniurantes, cùm res poposcerit, per aliud nomen quàm Dei, simul gloriabuntur in Deo cum laude eius, eo quòd os loquentium falsa contra iustum sit obstructum, & à calumniando impeditum per vltionem & mortem eis inflictam. g

ANNOTATIONES.

a DEVS DEVS. Posset istud continuè legi cum verbis sequentibus, vt sit vocatiui casus, & sit sensus: O Deus Deus mi, vigilo ad te. Verum Hebræa habent: Deus, Deus meus tu, supple, es. Vnde conuenientius hœc verba seorsim accipiuntur, vt subintelligatur in nostra lectione, es tu,

b SVPER VITAS.] Pluraliter dixit, vitas, more Hebræorum, apud quos dictio significans vitam, voce, pluralis est numeri, significatione, singularis, sicut apud nos dictio, tenebræ.

c LEVABO, &c.] Sunt qui hanc partem sic intelligunt: Cum veneratione nominis tui extendam manus meas ad omnia quæ facturus sum atque in hūc modum Campensis. Verum conuenientius videtur, vt accipiatur de eleuatione manuum, quæ fit in oratione. Duo enim in hoc versu coniunguntur, quę ex attenta consideratione bonitatis diuinæ nascuntur, & in quibus duobus Dei cultus consistit, nempe laudare Deum, eúmque in omni necessitate inuocare.

d REPLEATVR.] Hebræa habent futurum indicatiui. Vnde & Hieronymus vertit, implebitur. Secundum quam lectionem explicat hoc versu quid ex consideratione Dei consequatur, nempe satietas animæ, cuius sitim & desideriū prius introduxit. Septuaginta acceperūt futurū indicatiui deprecatiue, vt frequēter accipitur. Nec est sensus multū à priori diuersus, siquidem vt anima nostra sic ex cōtemplatione spirituali repleatur, à Deo petendum est, cuius solius donum est.

e SI MEMOR, &c.] Græca non habent, sic, sed εἰ, hoc est, si: nec habent meditabor, futuri temporis, sed præteritum imperfectum ἐμελέτων, meditabar. Atque in hunc modum legit & Augustinus: Si memor fui tui super stratum meum, in matutinis meditabar in te. Et in commentarijs Hieronymi textus habet, si: Magister sententiarum vtriusque meminit lectionis, & Glosa item Ordinaria, quæ in contextu habet, si: in margine, sic. Hebræa quoque habent dictionem, quæ non sic, sed si significat. Vnde omnino apparet vitio scriptorum locum hunc corruptum, sicut eorum vitio Ioannis vltimo legitur sic pro si, dum dixit Dominus: Si eum volo manere, &c. Vnde & hic libri plerique habent, si, Hebræa tamen non habent verbum præteriti temporis, meditabar sed futuri, sicut nos, meditabor. Necesse est autem in nostra & Hebræorum litera verbum præteriti temporis, memor fui, accipere pro futuro, memor ero: aut verbum futuri temporis, meditabor, accipere pro præterito, meditatus sum, vt frequenter fit, & sicut habent Græca. Quòd si autem sequamur rationem temporis præteriti, sicut habent Græca, sensus conuenientissimus iste erit: Quandocunque memor fui tui in lecto meo, quod maximè & semper fit in matutinis, tunc meditabar, hoc est, attentè & pressè de te recogitabam. Quòd si verò sequamur rationem temporis futuri, quemadmodum contextus magis requirere videtur, iam hic versus rectius coniungetur cum fine versus præcedentis, quemadmodum habet paraphrasis: quanquā etiam seorsim accipi posset in sensu simili cum eo qui explicatus est, dum sequimur tēpus præteritum. Quòd si quis legendum contendat, sic, sensus erit: Sic, hoc est, per attentam contemplationem tuæ bonitatis & frequenter memor fui tui, & in posterum semper in matutinis meditabor in te. Porro in eo quod sequitur: quia fuisti: coniunctio, quia, accipi potest vel caussaliter, sicut habet paraphrasis: vel infinite, pro quod, vt significet se hoc meditaturum quod Deus fuerit illi adiutor.

f PARTES VVLPIVM.] Quod de vulpibus peculiariter faciat mentionem, sub his intelligent omne ferarum genus, in caussa esse potest multitudo eorum animalium in illis locis, quæ ex eo ibi videtur fuisse maxima, quod Sampsonem trecentas vulpes facili negotio cepisse legimus. Vnde & Threnorum 5. sub nomine vulpium, omnes feræ significantur, dum dicitur: Ideo contenebrati sunt oculi nostri, propter montem Sion qui disperiit, vulpes ambulauerunt in eo.

g LAVDABVNTVR, &c.] In hac oratione verbū, laudabuntur, accipi debet deponentaliter, sicut in psalmis frequēter, pro gloriabūtur: alioqui crude cohæret subiuncta ratio: quia obstructū est os, &c. Porro cū dicitur: omnes qui iurant in eo: quidā relatiuū referunt ad regem: & intelligunt iurare in rege eos, qui ipsum pro suo rege agnoscunt. Solet enim populus iurare per suum regem, sicut Ioseph iurauit per salutem Pharaonis. Aut iurare in rege vel in regem, accipiunt pro eo quod dicimus, iurare in verba regis, hoc est, illi subiectionem & fidelitatem promittere. Verùm conuenientius scripturis fuerit, vt, eo, referatur ad Deum. Per iurare enim in Deo, scriptura significat aliquoties religiosum dei cultum, vt Isaiæ 45. Mihi curuabitur omne genu, & iurabit omnis lingua. Pro quo Septuaginta: & confitebitur omnis lingua, quod secutus est Paulus ad Philippenses secundo. Similiter Isaiæ 65. Et qui iurat in terra, iurabit in deo, Amen. Cæterùm non ita multi id rem facit, quod, Græca & Hebræa singulariter efferunt: laudabitur omnis qui iurat in eo, quo modo & Augustinus legit, & habent quædam nostra exemplaria. Nam idem significatur, siue singulariter, siue pluraliter dicatur.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. LXIII.

PRecatio est hic Psalmus contra delatores falsò iustum accusantes, quorum sæuitiam in cupiditate nocendi, & studia struendarum insidiarum præmittentes, prædicit deinceps, quomodo Dei virtute, & irrita fient ipsorum machinamenta,

mentu,& iusta de eis sumpta vltione, timor Dei augendus sit apud malos, & gloria eius illustranda à bonis iusta Dei iudicia depredicaturis & de bonitate ac iustitia eius gauisuris. Conuenienter autem hic Psalmus mysticè Christo per Dauidem adumbrato adaptatur, vt sit eius contra persecutores suos Iudaeos oratio, contra quem tantis suis conatibus & consilijs perfidi Iudaei non solùm nihil profecerunt, sed etiam sibiipsis Dei vltionem pepererunt, quam videntes iam omnes gentes obstupescunt, mirabilem in iudicijs suis Deum annuntiantes, & glorificantes.

PARAPHRASIS EIVSDEM

*1 Exaudi Deus orationem meam cùm deprecor, * à † timore inimici eripe animam meam.*

O Mi Deus, exaudi quæso nunc cùm te deprecor orationem meam * libera animam meam à timore inimici, vt de tua protectione secura, sæuitiam non nimis metuat. † Serua quoque vitam meam ab his minis, quibus me terret hostis meus. PSAL. 63.

*2 Protexisti me à conuentu malignantium, * à multitudine operantium iniquitatem.*

2 Tu enim qui hactenus me protexisti, in futurum spero proteges, atque vt protegas oro à congregatione malignè agentium qui contra me congregati sunt, à multitudine hominum, qui planè dediti sunt iniquitati. a

*3 Quia exacuerunt vt gladium linguas suas, * intenderunt arcum rem amaram, vt sagittent in occultis immaculatum.*

3 Qui exacuerunt linguas suas non aliter quàm exacui solent gladij, vt certius ac magis lædant. Parauerunt enim linguas suas ad lædendum efficacissimè, habentes apud se meditata verba, quibus innocentem falso accusantes velut gladio quodam perimant. * Præparauerunt iam arcum suum, vt absconditè & per insidias impetant suis sagittis me incautum & innocentem, nihil tale opinantem, nihil tale ab eis commeritum. Hunc autem eorum arcum, dico verbum triste & amarum, quo in me eiaculari student mortiferas plagas. b

*4 Subitò sagittabunt, & non timebunt, * firmauerunt sibi sermonem nequam.*

4 Subitò præter expectationem, falsis delationibus, quasi suis sagittis, impetent me nihil præcauentem, nec aliquo vel Dei vel humanæ legis tenebuntur timore, quo à sua malitia reuocarentur. * obstinato enim animo sequi decreuerunt prauum consilium inter se habitum.

*5 Narrauerunt vt absconderent laqueos, * dixerunt quis videbit eos?*

5 Verbis vltrò citróque habitis constituerunt abscondere suas insidias, quasi quosdam laqueos, persuaserúntque sibi neminem eorum insidias cogniturum, qui eas vel detegeret, vel vindicaret: adeo impij isti ne prouidentiæ quidem atque iustitiæ diuinæ vllam habent rationem.

*6 Scrutati sunt iniquitates, * † defecerunt scrutantes scrutinio.*

6 Excogitauerunt varios nocendi modos, * adeo vt dum quærunt dolosas artes, in excogitando defatigati sint, nec facilè inuenire potuerint conuenientem perdendi innoxium rationem.

7 † Accedet homo ad cor altum,

7 Vnde homo quisquam ex eis accedet ad aliquem, qui profundi est cordis & consilij magni. † Ipsi quoque homines impij ingredientur in secretum & profundum cordis sui, vt ex profunda meditatione inueniant tandem perdendi innocentem rationem quam quærunt.

** & exaltabitur Deus.*

* Verùm illis hæc agentibus Deus exaltabitur, qui inefficaces faciet omnes illorum cogitationes, comprehendens sapientes in astutia ipsorum.

*8 Sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum, * & infirmatæ sunt contra eos linguæ eorum.*

8 Eorum enim plagæ & verba, quibus innocentem lædere studuerunt, fient sicut sagittæ paruulorum: quæ vt nullam habent lædendi potentiam, ita tantum laborem & fatigationem puerulis adferunt sagittantibus. * Et linguę eorum, quibus ad subuersionem innocentis impia loquebantur, in proprium ipsorum malum infirmabuntur, ita vt nihil linguarum virulentia valeat contra iustum, sed in proprium malum recidat.

*9 Conturbati sunt omnes qui videbant eos, * & timuit omnis homo.*

9 Propter quod omnes qui videbunt eos & suis conatibus turpiter frustratos, & à Deo grauiter vindicatos, magno timore & stupore conturbabuntur, * timebítque omnis homo Deum, cuius in vindicando impiorum scelera, potentiam & iustitiam considerabit.

*10 Et annuntiauerunt opera Dei, * & facta eius intellexerunt.*

10 Et prædicabunt plerique alijs opera iustitiæ diuinę, quę pro liberatione iusti, ac vindicta impiorum operatus erit, * & facta eius diligenter expensa intelligent, cognoscentes quàm sit in liberando innocentes benignus, quámque in puniendo impios, iustus.

11 Lætabitur iustus in domino, & sperabit in eo,

11 Iustus autem iam Dei opem in se expertus, iustus etiam quisque Dei iustitiam & clementiam in liberatione innocentis conspiciens, lętabitur de Domino, ob eius clementiam & iustitiam, iámque magis ac magis de eius protectione securus omnem suam spem in eum collocabit, * & cum laude Deo gloriabuntur omnes in Deo, qui candido sunt pectore.

** & laudabuntur omnes recti corde.*

ANNOTATIONES.

a PROTEXISTI ME.] Quomodo factum sit, vt constanter omnes Latini libri habeant, protexisti, nō facilè patet, cū & Hebræa & Græca habeāt, protege, quod magis cohæret cum oratione incœpta in primo versu. Est enim Græcum *σκέπασον*, aoristus primus imperatiui, & Hebræis est futurum indicatiui, quod pro imperatiuo sæpe accipitur. Proinde nostra litera sic est intelligenda, vt dū propheta agnoscit se hactenus à Deo protectum esse, tacitè intelligatur precari, vt in posterum ab eodem protegatur. Ipsa enim beneficij agnitio, alterius beneficij est impetratio. Aut præteritum, protexisti, accipiendum est pro futuro, proteges.

b QVIA EXACVERVNT.] Rectius habent plerique libri, qui. Est enim Græcis ὅτι. Vtriusque lectionis meminit Magister.

c ACCEDET, &c.] Principio hic aduertendum, altum hic nõ posse accipi pro sublimi, quemadmodum multi interpretãtur: sed pro profundo, vt patet ex linguis originalibus. Est enĩ Græcis βαθεῖα. Deinde non est Græcis, ad cor altum: sed, & cor altum, προσελεύσεται ἄνθρωπος καὶ καρδία βαθεῖα. Quam lectionem Enthymius pro sensu literali sic interpretatur: homo & cor altum, hoc est, homo alti cordis & profundi consilij in malum accedet ad eos, vt suggerat scilicet eis rationem perdendi istum, quam quærebant, nec inuenire poterant. Indicat etiam in mystico sensu, ab aliquibus intelligi per hominem istum, Iudam Iscariotem, qui Iudæis non inuenientibus conuenientem perdendi Christum modum, aperuit quomodo eum capere possent. Augustinus quoque videtur legisse non, ad sed &, ex sua interpretatione in hunc versum: quanquam in impressis libris vitio scriptorum semper habeatur, ad. Sic enim scribit super hunc versum: Accedet homo, &c. Illi dixerunt: Quis videbit nos? Defecerunt scrutantes consilia mala. Accessit homo ad ipsa consilia, passus est se teneri vt homo, non enim teneretur nisi homo, &c. Accessit ergo ad omnes illas passiones, quæ in illo nihil valerent, nisi esset homo. Sed si ille non esset homo, non liberaretur homo. In his verbis quoniam vtitur Augustinus præpositione, ad, dicens: Accessit homo ad ipsa consilia, ad omnes illas passiones: videri posset oscitanti lectori legisse, ad cor altum, & cor altum, interpretari ipsa Iudæorum consilia, & passiones, quas alto consilio Christo inferre studuerunt. Verum ex his quæ mox sequuntur, patet hanc non fuisse Augustini intentionem, sed tantum hactenus interpretatum, quare dictũ sit, accedet, & explicasse ad quid homo iste accesserit, quod propheta non dicit. sic enim sequitur in Augustino volente iam interpretari quid sit cor altum: Accessit homo ad (&) cor altum, id est, cor secretum, obijciẽs aspectibus humanis hominem, seruans intus Deum, celans formam Dei, in qua æqualis est patri: & offerens formam serui, qua minor est patre. Ex his verbis manifestè patet, cor altum tribui ab Augustino non Iudæis, sed Christo, declarans Christum accessisse ad passiones cum corde suo secreto, quia scilicet obiecit aspectibus humanis hominem, &c. Vnde indubiè legit: Accedet homo, & cor altum. Alloqui eius interpretatio non erit accommoda. Id ipsum apertius patet ex multis quæ sequuntur: accedet, inquit, homo ad (&) cor altum, cor secretum; cor abditum, non ostendens quid nosset, non ostendẽs quid esset. Et in his quæ sequuntur vocat Christum hominem alti cordis. certe Magister sententiarum, qui vtriusque lectionis meminit, legit apud Augustinum non, ad: sed, &. Nam postquam exposuit priorem lectionem quæ habet, ad, expositurus alteram quæ habet, &, affert interpretationem eius literæ ex Augustino. sic enim habet: Vel ita, scrutati sunt sed frustra, quia homo christus, qui nõ pateretur, nisi homo esset, accedet sponte ad passionem. Et cor altum, erat ei, hoc est, secretum cor. quia hoc faciebat secundum altum consilium, obijciens illis hominem, id est, formam humanam, in qua sæuirent seruans intus Deum, id est, Dei formam, cuius potẽcia suscitaretur. Proinde vitio scriptoris videtur in nostra lectione legi, ad, pro, &, quod putarit orationem sic esse perfectiorem. Nec est in pronunciatione magna dissimilitudo inter, &, atque ad. Quid legerit Hilarius, ex interpretatione non satis liquet. Facit autem mentionem etiam hominis alti cordis. Et in Psalterijs quibusdam benedictinorum inueni, &. Et Augustini ergo locus valde corruptus, nec cõmodum habens sensum meritò est restituendus, & nostra item lectio.

In finem Psalmus Cantici dauid, canticum Ieremiæ & Ezechielis de populo transmigrationis, cùm inciperent proficisci.

ARGVMENTVM PSALMI LXIIII.

Plerique existimant hunc Psalmum à Dauide conscriptum, ex persona eorum qui in captiuitate Babylonica à se per spiritum præuisa, deprecarentur essent reditum in patriam, & templi readificationem. Ex quorum persona accipiendum esse videri posset, eo quod in plerisque libris in titulo legitur: Canticum Hieremiæ & Ezechielis, & populi transmigrationis cum inciperet proficisci. Verum hæc verba omnino non habentur in Hebrais, quæ tantum habent: In finem Psalmus Dauid sicut & Græcorum ac Latinorum codices plerique. Proinde adiecta ea verba constat sicut & alias aliquoties, ab aliquibus expositoribus indicare volentibus, ex quorum persona Psalmus intelligendus esset. Quamuis itaque præsens Psalmus rectè accommodetur his qui in captiuitate Babylonica reditum expectabant, & expetebant, non est tamen necesse ex eorum persona asserere hunc Psalmum accipiendum esse, & non ex persona Dauidis auctoris Psalmi, cùm etiam rectissimè in tempora Dauidis quadret. Extructo enim in monte Sion tabernaculo, pro arca Domini precatur propheta hoc Psalmo, vt dimissis populi iniquitatibus, auferat ab eo hostium in circuitu habitantium, qui ei populo aliquamdiu preualuerant, imperium & iugum. vt donata populo pace, sublatoque seruitutis iugo, ex omnibus locis homines accedere valeant templum Domini, quod in Sion sibi elegerat. Vbi sicut peculiariter dominus præsidebat, ita quoque ibi eum peculiariter laudandum canit ob potentiam eius, quam in cœlo terra, marique, declarat: & bonitatem eiusdem, qua in vsus hominum terram, immissa è cœlo pluuia, varios fructus producere facit. Sub typo autem corporalis montis Sion, & ciuitatis Hierusalem, magis canere voluit de ecclesia Christi, quod ex eo satis patet quod dicit: Ad te omnis caro veniet. Proinde secundum mysticum & principaliorem sensum precatur propheta, vt dimissis peccatis humani generis, sublatoque iugo dæmonis, humano generi præualentis, omnes totius orbis terræ nationes ad spiritualem ac cælestem Hierusalem, ecclesiam sanctorum confluant, in qua sola Deo reddatur laus eo digna. Secundum hunc autem sensum, quæ dicuntur de præparatis & firmatis à Deo montibus, de conturbatione maris, de visitatione, irrigatione & fœcundatione terræ, arietumque vestimentis, altius accipi possunt, vt iuxta anagogen hæc omnia impleta intelligamus per vnigeniti filij dei in hunc mundum aduentum, quo visitauit nos oriens ex alto, sua prædicatione sterilem mundum irrigans, & fœcundans, ipsumque, procelloso mari similem salubriter commonens, præparans item, tanquam altiores quosdam montes, apostolos & apostolicos viros ad ædificandum in eis ecclesiam suam, eosque tanquam arietes quosdam, qui ouium Christi duces essent induens & vestiens abundanti spiritus sancti gratia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Te decet hymnus Deus in Sion. * & tibi reddetur*

O Mi Deus, cùm optimus sis simul & maximus, decet certè vt tu lauderis ab omnibus, & quidem peculiariter in monte Sion, in PSAL 64.

quo

votum in Hierusalem.

quo peculiarem tibi delegiſti manſionem, * tibi perſoluentur vota in Hieruſalem ciuitate quam elegiſti.

*2 Exaudi orationē meam * ad te omnis caro veniet.*

2 Proinde exaudi quæſo orationem meam.* Id ſi feceris, omnis generis homines confluent ad te adorandum & laudandum in monte ſancto Sion.

*3 † Verba iniquorum præualuerunt ſuper nos. * & impietatibus noſtris tu propitiaberis.*

3 Quod autem à te vnicè peto, iſtud eſt: Ecce facta iniquorum hominum, quos imitati ſumus, ita aggrauata & multiplicata ſunt in nobis, vt a
vires noſtras ſuperauerint, nec ſufficiamus illis diluendis.† Iniquorum etiam dominatium nobis, & opprimentium nos blaſphemiæ, quas contra nos & te Deum fundunt, iam magis inualuerunt, quàm vt ferre diutius poſſimus. * tu itaque quæſo propitius ignoſce nobis peccata noſtra, propter quæ eis à te traditi ſumus: vt dimiſſis peccatis, ac ſublato hoſtium noſtrorum iugo, in monte tuo te, vt decet, omnes laudare & venerari poſſimus.

*4 Beatus quem elegiſti & aſſumpſiſti. * inhabitabit in atriis tuis. 5 Replebimur in bonis domus tuæ. * ſanctum eſt templum tuum, mirabile in æquitate.*

4 Fœlix certè eſt ille, quem tu elegeris, tibique propinquum feceris, * & qui tua electione aſſiduè verſari & manere poterit in atriis tuis. b
5 Nos enim, vbi id aſſecuti fuerimus, ſaturabimur contēplatione & fruitione bonorum domus tuæ.* Nam templum tuum propter tuam inhabitantis ſanctitatem, eximiè ſanctum eſt, & per tuam conſtantem iuſtitiam, quam ſemper ſeruas & declaras, admodum mirabile. Proinde perceptione tuæ ſanctitatis & æquitatis, quæ in templo tuo maximè relucent, & perpenduntur, abundè ſaturabimur.

*6 Exaudi nos deus ſalutaris noſter, * ſpes omnium finium terræ, & in mari longè.*

6 Exaudi itaque nos ò Deus ſaluator noſter, in quem non nos tantum ſperamus, qui in terra habitamus, * ſed & hi qui in omnibus terræ finibus, & extremis inſulis maris habitant. Vt enim à te ſolo cuncta hominibus proueniunt, ita & à te, etſi non ſatis bene cognito eis, cuncta omnes expectant, dum à creaturarum & naturæ conditore omnia ſua præſtolantur, & pendere agnoſcunt. c

*7 Præparans montes in virtute tua, accinctus potentia, * qui conturbas profundum maris ſonum fluctuum eius.*

7 Tu, inquam, Domine nos exaudi, qui per tuam fortitudinem montes ſtabiliter diſponis, quique omni ex parte cinctus es omnipotentia, d
inſtructus per eam ad faciendum quodcunque volueris, * qui cum vis e
commoues tempeſtatibus profunditatem maris, & ſonum fluctuum eius, rurſumque cùm vis eos fluctus compeſcis, plenam ſcilicet omnium in terra, & in aquis poteſtatem obtinens. f

*8 Turbabuntur gentes, & timebunt qui habitant terminos à ſignis tuis. * † exitus matutini & veſpere delectabis,*

8 Conturbabuntur admiratione omnes nationes terræ, & cum veneratione timebunt qui incolunt fines terræ, propter admiranda tua ſigna cœleſtia, gloriam tuam omnibus prædicantia, * per illorum ortus tum matutinos, tum veſpertinos tu exhilarabis eos, eoſque ouare & laudare te facies. † Populos item tum orientales, apud quos mane oritur: tum occidētales, vnde nox oritur, tu tuis cœleſtibus ſignis ſēper exhilarabis.

*9 Viſitaſti terram, & inebriaſti eam: * multiplicaſti locupletare eam.*

9 Ab exordio conſtituti mundi aſſiduè tuis donis inuiſiſti terram, eámque ſiticuloſam, pluuia è cœlo immiſſa, abundè irrigaſti, * ſicque g
multipliciter eam ditaſti, variis fructuum ac herbarum generibus eam fœcundans.

*10 Flumen dei repletum eſt aquis, * paraſti cibum illorum. * quoniam ita eſt præparatio eius.*

10 Flumen tuum, ò Deus, quod in nubibus aëris eſt, vnde in terram fœcundans aqua profluit, plenum eſt aquis pluuialibus nunquam deficientibus: * ex quo quidem flumine ſemper paraſti, & paras cibum illorum qui degunt in terra. * hoc enim modo, nempe per pluuiam inebriantem terram, fit ex tua ordinatione præparatio terræ, vt ad ferendos fructus homini neceſſarios apta ſit, & fertilis.

*11 Riuos eius inebrians multiplica genimina eius, * in ſtillicidiis eius lætabitur germinans.*

11 Tu tua bonitate ſulcos ipſius terræ (qui ſunt quaſi quidam ipſius h
riuuli) copioſe per pluuiam humectans, multiplicabis germina eius, atque vt in poſterum ſemper multiplices in vſus noſtros, te rogamus:* te autem ita faciente, ipſa germinans terra lætabitur in imbribus leuiter ſtillantibus ſuper ipſam. Proferet enim quaſi lætabunda multam herbam, per roridum imbrem decidentem in ipſam.

12 Benedices coronæ anni benignitatis tuæ. & campi tui replebuntur vbertate: 13 pingueſcent ſpecioſa deſerti, * & exultatione colles accingentur. 14 Induti ſunt arietes ouiū. & valles abundabunt frumento.* clamabunt, etenim hymnum dicent.*

12 Toti circulo anni, in quo tuam declaraturus es benignitatem, tu benefacies, * & campi terræ tuæ implebuntur fructuum abundantia.
13 Tua benignitate, & pluuiarum ſtillicidio, pinguia fient ſpecioſa paſcua deſerti olim ſterilis, * & lætitia colles vndique circundabuntur, lætiſſimo ſcilicet gramine, ac fructuum copia à te exornati.
14 Arietes ouium præ pinguedine paſcuorum induentur velleribus, & valles abundabunt frumento, * propter quod cuncti hac tua liberalitate perfruentes, ex intimo corde tibi gratias agentes clamabunt, atque hymnum dicent tibi in Sion.

ANNOTATIONES.

VERBA INIQVORVM.) Primū hic aduertendū, ex Hebræis conſtare præpoſitionē, ſuper, hic debere accipi comparatiuè, vt frequenter accipitur, & quemadmodum indicat paraphraſis. Deinde pro

ἀδίκων, hoc est, iniquorum, Hebræis est, iniquitatum. Et hunc intelligunt sensum: Verba iniquitatum, hoc est, ipsæ iniquitates (nam verba pro factis sæpe accipiuntur) inualuerunt, adeo vt vires nostras superẽt. Septuaginta videntur accepisse genitiuum, iniquitatum, pro ipsis iniquis: sicut scelestum hominem, vocamus scelus, nisi forte verterint ἀνομιῶν, & non ἀνόμων. Euthymius literæ nostræ hunc sensum reddit, quem paraphrasis secundo loco habet, scilicet blasphemiæ iniquorum nobis dominantium nimis præualuerunt. Potest tamen literæ nostræ idem reddi sensus, quem dant sensum Hebreæ lectionis, hoc modo: Facta iniquorum hominum, quæ imitati sumus, multiplicata sunt nimis: & ideo tua misericordia propitieris eis, sicut prius orat: Propter nomẽ tuum domine propitiaberis peccato meo, multum est enim.

b INHABITABIT, &c.] Hæc pars accipi potest, vt reddatur hic ratio, quare beatum dixerit eum quem Deus elegerit. Vnde Hieronymus vertit: habitabit enim in atriis tuis. Verùm quoniam idem est, habitare in atriis Dei, & à Deo assumptum esse, hoc est, vt habent Hebræa apertius, Deo proximum factum, rectius apparet vt hic repetatur relatiuum, qui, & idem intelligatur significari parte secunda versus, quod prima parte, vt frequenter.

c SPES, &c.] Ad literam dicitur Deus spes esse omnium finium terræ, sicut postea dicit, omnia à Deo expectare, vt det illis escam in tempore.

d PRAEPARANS, &c.] Græca magis consonãt Hebræis. Habẽt enim ἑτοιμάζων ὄρη ἐν δυνάμει αὐτοῦ, &c. præparans montes in virtute sua, accinctus potentia, cõturbans profundum maris, &c. omnia in tertia persona, vt subintelligatur, præparans, supple, est Deus, &c. vt hic incipiat propheta commendare Dei potentiam. Et Augustinus legit, sua, non tua.

e ACCINCTVS, &c.] Metaphorica hæc locutio, qua subinde vtitur propheta, desumpta videtur à militibus, qui accincti armis, instructi sunt ad pugnam.

SONVM, &c.] Græca hic amplius habent, quàm nos; καὶ τὸν ἦχον κυμάτων αὐτῆς τίς ὑποστήσεται, sonum fluctuum eius quis sustinebit. Verùm hæc verba, quis sustinebit, Hebræa non habent. f

EXITVS, &c.] Non potest hic, exitus, accipi, vt sit genitiui casus, quomodo quidam accipiunt, intelligentes in hoc sensu: Tempore exitus, aut, homines exitus matutini delectabis. Est enim apud Græcos accusatiuus casus ἐξόδους. Neque rursum per exitus vesperæ, intelligi possunt occasus solis, quomodo aliqui intelligunt, hunc reddentes sensum: tu delectabis homines qui habitant vbi sol oritur, & eos qui habitãt vbi sol occidit, hoc est, orientales & occidẽtales. Dictio enim Hebraica, quã noster interpres vertit exitũ, tantũ significat ortũ, non autẽ occasum. Vnde oportet altero illorũ duorum modorum accipere hanc partem qui in paraphrasi explicantur, quorum postremum sensum Euthymius assignat, in priori subintelligitur præpositio, per. D. Augustinus sic accipit hanc partem: Tu delectabiles facies exitus matutini & vesperæ. g

RIVOS EIVS, &c.] Græcis est αὔλακας, quæ dictio magis significat sulcos non riuos, quemadmodum & dictio Hebraica hic posita. Vnde & Augustini lectio habet, sulcos. Nec est Græcis inebriãs sed μέθυσον, inebria, sic & apud Hebræos. Interpres legisse videtur μεθύων, quanquam ad sensum nihil referat, & sunt plerique libri qui habent, inebria, vt ea meritò videatur vera lectio, quæ est & apud D. Augustinum. h

CLAMABVNT, &c.] Quidam suppositum horum verborum intelligunt ea quæ præcedunt, valles, arietes, &c. vt ea dicantur clamare, & Deum laudare, quia eum sua fertilitate commendant, & laudandum testantur. Porro, etenim, simpliciter ponitur pro, &, vt, enim, sit superfluum, quomodo sæpe: vel pro, sed etiam. i

Paraphrasis in sensu mystico eiusdem Psalmi.

1 *Te decet hymnus Deus in Sion, & tibi reddetur † votum in Ierusalem.*

DEcet ô Deus, vt in sanctorum ecclesia peculiariter lauderis, in qua apertius declarata tua bonitas magis cognoscitur, & extra quam omnis laus sordet,* in spirituali tua Hierusalem, à fideli populo persoluetur tibi quicquid tibi ab eis promissum est, † votum item gratiarum actionis tibi debitum. PSAL. 64.

2 *Exaudi orationem meã. * ad te omnis caro veniet.*

2 Proinde exaudi orationem meam, quod si feceris, * ad te laudandum in ecclesia tua omnium nationum homines venient.

3 *† Verba iniquorum præualuerunt super nos, * & impietatibus nostris tu propitiaberis.*

3 Est autem oratio, quam exaudiri cupio, ista: Facta iniquorum quos imitati sumus, ita inualuerunt per totum orbem, vt illis diluendis non sufficiamus, nec illorum conscientiam diutius ferre queamus. † Superba item iniquorum dæmonum verba, quibus perpetuo se nobis dominaturos gloriantur, magis inualuerunt, quam vt ferre possimus. * Tu itaque tua benignitate quæso propitiare peccatis nostris, vt his dimissis sublatóque diabolicæ seruitutis iugo, dignè te in ecclesia tua ex omnibus populis collecti laudare, sicut te decet, valeamus.

4 *Beatus quem elegisti, et assumpsisti. * inhabitabit in atriis tuis.*

4 Et sanè omnibus modis beatus est ille, quem tu æterna tua prædestinatione ab initio elegisti, & tandem in tempore per tuam vocationem tibi adiunxisti: * beatus ille qui tua electione & vocatione habitabit in atriis tuis, in populo scilicet tuo fideli, ac tandem in domo tua cœlesti.

5 *Replebimur in bonis domus tuæ. * sanctum est templũ tuũ, mirabile in æquitate.*

5 Nos enim fideles, quibus istud dabitur, satiabimur in bonis domus tuæ. In ecclesia siquidem in terris agente, spiritualibus tuis bonis, quæ domui tuæ propria sunt: in superna vero domo, contemplatione tuæ præsentiæ, & maiestatis, & participatione omnis fœlicitatis, abundè replebimur.* Tẽplum enim tuũ sanctũ est, & præ iustitia summè admirandum. Nã quod in terris tibi ex omnibus gentibus ædificatũ est tẽplũ, tuo spiritu inhabitante sanctificatum, est merito admirandum ob summam

mam præceptorum & doctrinæ eius rectitudinem, quam solam hic reperire licet:& cœleste tuum templum adeo sanctum est, vt in illud nihil coinquinatum sit ingressurum.

*6 Exaudi nos Deus salutaris noster, * spes omnium finium terræ, & in mari longè.*

6 Exaudi itaque nos Deus, Deus saluator noster, * in quem non iam Iudæi tantum, sed & qui fines terræ, marisque extremas insulas inhabitant, spem suæ fœlicitatis sunt collocaturi.

7 Præparans montes in virtute tua,

** accinctus potentia, * qui conturbas profundum maris sonum fluctuum eius.*

7 Tu, inquam, qui per tuam fortitudinem, pérque spiritum tuum sanctum, qui virtus tua est, Apostolos, Apostolicósque viros, tãquam montes quosdam, fide firmos, altitudine mentis ab humilibus huius mundi rebus subleuatos, præparas ad ædificandam in eis ecclesiam tuam, * qui fortitudine maxima instructus es ad debellandam communem humani generis hostem, * quíque euangelicæ prædicationis sono mundum hunc procelloso mari similem, & feros fluctus eius, quibus tuos obruere mundus conatur, salubriter conturbas, compescens eos.

*8 Turbabuntur gentes, & timebunt, qui habitant terminos a signis tuis, * † exitus matutini & vespere delectabis.*

8 Omnes terræ nationes, conspectis tuis miraculis, quæ per tuos operaberis, & conturbabuntur admiratione, & ad timorem ac reuerentiam nominis tui prouocabuntur, * tuísque signis, ac vera tui cognitione delectabis & orientales & occidentales populos. † Omnes quoque gentes tibi credentes gaudio afficies perpetuo, vt & cum mane illis oritur, hoc est, omnia sunt prospera: & cùm oritur eis vespera, hoc est, omnia sunt tristia, gaudio semper perfruantur.

*9 Visitasti terram & inebriasti eam, * multiplicasti locupletare eam.*

9 Inuisisti terram, è cœlis ad saluandos homines descendens, atque tui cognitione, tuísque donis terram replens, hísque veluti cœlesti pluuia aridam terram irrigasti, * atque in hunc modum multipliciter ditasti eam, multitudine nimirum credentium, spiritualium donorum, & bonorum operum.

10 Flumen Dei repletum est aquis,

** parasti cibum illorum, quoniam ita est præparatio eius.*

10 Flumen tuum, ô Deus, plenum est cœlestibus aquis, verbum scilicet doctrinæ cœlestis, quod sanctarum doctrinarum fluxu semper redundat, & Christus item tuus aquis spiritualis doctrinę, ac cœlestium charissimatũ ita repletus, vt ipso indesinenter fluente, nec tamen vnquam exhausto, omnes de eius plenitudine accipiant. * Per has autem aquas paras cibum tuorum fideliũ, qui cœlesti eius doctrina, donísque spiritus eius, ac bonorum fluctibus, quos hinc producunt, in mente reficiuntur. Hoc enim pacto constat pręparatio terrę, vt ad ferendos bonorum operum fructus fertilis sit & apta,

*11 Riuos eius inebriãs multiplica genimina eius: * in stillicidijs eius lætabitur germinans.*

11 Proinde precamur vt terrena hominum corda, euangelicę prędicationis aratro proscissa, cœlestibus tuis aquis irrigans, multiplices fructus eius, * id dum feceris, germinans terra humani cordis lętabitur in stillicidiis gratię tuę, leuiter stillantibus in eam.

*12 Benedices coronæ anni benignitatis tuæ, * & campi tui replebuntur vbertate.*

12 Tu Domine toti circulo temporis gratię & misericordię tuę benefacies, nunquam tuam benignitatem ab eo auferens, * tuáque benedictione particulares tuę ecclesię, & singulę fidelium animæ, quas tanquam agros tuos excolendos suscipies, implebuntur fertilitate donorum spiritualium, operúmque bonorum.

13 Pinguescent speciosa deserti,

** & exultatione colles accingentur.*

13 Ex eadem quoque tua benedictione populus gentium, qui tanquam desertum, aridum & sterile, nullos tibi fructus protulit, ex pinguedine tui spiritus ita pinguescet, vt speciosa fiãt pascua, quæ prius inculta iacebant: * & qui in populo Dei fuerunt tumẽtes mote collium, præpositi simplicibus lætitia induentur, ac veluti accingentur, expeditiores facti ad ministerium sibi creditum, cùm videbunt sibi commissos continuo profectu crescere in Deo.

14 Induti sunt arietes ouium, & valles abundabunt frumento.

** clamabunt, etenim hymnum dicent.*

14 Populi tui doctores, & rectores, quos tanquam arietes quosdam, duces ouium tuarum constitues, induentur virtute spiritus tui, bonísque operibus, quę in aliorum exemplum exhibebunt, & humiliores quique præpositis tuis subditi, abundabunt pabulo spirituali verbi Dei fructúmque ferent copiosum bonorum operum. * Atque ob hanc tantam tuam benedictionem fideles tui præ summa mentis lætitia iubilabunt, sed & hymnum gratiarum actionis tibi in ecclesia tua decantabunt.

In finem Canticum Psalmi resurrectionis.

ARGVMENTVM PSALMI. LXV.

PRæsens Psalmus, gratulatio est de liberatione populi Israelitici a tyrannide impiorum, qua psaltes in persona totius populi cunctos mortales inuitat ad laudem Dei, & considerationem admirabilium operum eius, potentiam Dei, & bonitatem eius, tum à priscis, tum a recentibus ipsius erga populum suum facinoribus, prædicans: atque ob hæc summam pietatem & gratitudinem animi, voce externísque sacrificiis se testaturum promittens. Quoniam autem, teste Paulo, quæcunque veteri populo contigerunt, in figura ei contigerunt, ad delineandum ea quæ ad nouum pertinerent populum, ideo quæ hic dicuntur de exsiccatione maris, de redemptione à tyrannide improborum, de oblatione sacrificiorum, mysticè ab ecclesia Christiana accipienda sunt, quæ se liberatam à persecutione infidelium Tyrannorum hoc Psalmo gloriatur, inuitans omnes gentes ad laudandum, & considerandum Dei potentiam, & bonitatem in se declaratam, dum inuium hunc

hunc mundum periuum sibi fecerit, & grauissimis malis, quæ in exortu suo plurima passa est, ipsam exemerit, propter quæ gratitudinem suam voce, externisque factis, tanquam sacrificiis quibusdam, se declaraturum in domo Dei pollicetur. Porro quod titulus habet, Canticum Psalmi resurrectionis: dictio resurrectionis, quæ in Hebræo non habetur, adiecta videtur ob id quia in Psalmo dicitur: Qui posuit animam meam ad vitam. Proinde significat hunc Psalmum agere de liberatione populi à summis periculis mortis, & de iustificatione gentium, quæ est spiritualis animæ è morte peccati viuificatio, déque spe futuræ resurrectionis, quæ in capite nostro Christo præcessit.

f

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Iubilate Deo omnis terra, psalmum dicite nomini eius,
** † date gloriam laudi eius.*
2 Dicite Deo quam terribilia sunt opera tua Domine,
** † in multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui.*
3 Omnis terra adoret te, & psallat tibi,
** psalmum dicat nomini tuo*
*4 Venite, & videte opera Dei, * terribilis in consiliis super filios hominum.*
*5 Qui conuertit mare in aridam, * in flumine pertrãsibunt pede,*
** ibi † lætabimur in ipso.*
*6 Qui dominatur in virtute sua in æternum, oculi eius super gentes respiciunt, * qui exasperant non exaltentur in semetipsis.*
*7 Benedicite gentes Deum nostrum, * & auditam facite vocem laudis eius.*
*8 Qui posuit animã meam ad vitam, * & non dedit in commotionem pedes meos.*
*9 Quoniam probasti nos Deus, igne nos examinasti, * sicut examinatur argentum.*
*10 Induxisti nos in laqueum posuisti tribulationes in dorso nostro. * imposuisti homines super capita nostra.*
*11 Transiuimus per ignem & aquam, * & eduxisti nos in refrigerium.*
12 Introibo in domũ tuam in holocaustis, reddam tibi vota mea, quæ distinxerunt labia mea.
13 Et locutum est os meum in tribulatione mea.
*14 Holocausta medullata offeram tibi cum incenso arietum, * offeram tibi boues cum hircis.*
15 Venite, audite, & narrabo omnes qui timetis deum quanta fecit animæ meæ.
*16 Ad ipsum ore meo clamaui, * & exaltaui sub lingua mea.*
17 Iniquitatem si aspexi in

QVotquot inhabitatis terram, edite voce signa lætitiæ in honorem PSAL 65.
Dei, Psalmum dicite ad honorem nominis eius, * glorificate laudandam meritò magnificentiam eius. † Gloriosè etiam ac magnificè illum, sicut par est, laudate, & non humano tantum more: eiúsque laudem ne sinatis esse obscuram, sed gloriosam eam facite, palam prædicãtes quàm magnifica laude sit dignus.
2 Dicite Deo: Quam sunt ò Domine opera tua stupenda & admiranda. * quæ certè talia sunt, vt ob magnitudinem tuæ potentiæ declaratam in tuis operibus, non solum tibi subiicientur qui te diligunt, sed vt etiam inimici tui seruiliter, fictoque animo tibi supplices fient, voluntariam subiectionem simulantes, quantũuis inimicos in te gerãt animos. † Præ magnitudine etiam potentiæ tuæ, mendaces palam deprehendentur fuisse in te hostes, qui diuinitatem non tribuebant tibi.
3 Proinde, vt decet, ita quoque ex animo precor, vt vniuersæ terræ homines te adorent, & psallant tibi, psalmum dicant ad honorem nominis tui: qui vt es altissimus, ita solus & adorandus es, & laudandus.
4 Venite, & considerate diligenter opera Dei. * admirandus enim est a
in consiliis, quibus humanum genus gubernat.
5 Vt autem admirandorũ operum eius quædam paucis attingam, ecce ipse est qui pro salute suorum electorum, sua potentia maxima fecit, vt vbi paulò antè fuerat mare, ibi terra extaret arida: & rursum fecit, vt patres nostri sicco pede pertransierint alueum fluminis Iordanis, * propter quod lætabantur in ipso, † & nos quoque ex his rebus eius in nos in- b
telligentes benignitatem, lætabimur iugiter in ipso.
6 In ipso, inquam, illi lætabantur, nósque semper lætabimur, qui non aliena, sed propria fortitudine super omnia imperium obtinet imperpetuum, oculi eius diligenter obseruant quæcunque fiunt in singulis nationibus, * propter quod consultum fuerit, vt qui Deum irritant suis impietatibus, non exaltentur apud semetipsos, cum Dei potentiam & scientiam effugere nequeant.
7 Proinde hunc Deum nostrum omnes gentes, reiectis idolis, laudibus extollite, * vocémque laudis eius longe latéque audire facite.
8 Qui nos è maximis malis, ac morte impendente ereptos vitæ restituit, * nec permisit vt laberentur pedes nostri, & caderemus in mortem & exterminium.
9 Tu enim mi Deus probasti nos multis tribulationibus, igne tribulationis nos examinasti, * sicut igne examinari solet argentum, quod non solum igne non consumitur, sed mundum declaratur, puriúsque redditur.
10 Permisisti nos induci in captiuitatem & seruitutem, qua tanquam laqueo quodam inclusi arctabamur: venire fecisti super nos grauissimas afflictiones, multum nos deprimentes, * impiósque homines ita nobis imposuisti, & dominari fecisti, vt instar iumentorum nobis abuterentur, ac velut equis insiderent.
11 Et, vt in summa dicam, varias maximásque calamitates experti sumus, quibus propemodum tanquam igne quodam absorpti, & quasi aqua inundante demersi eramus. * Verum iam tandem tua benignitate nos ex omnibus his malis eduxisti in refocillationem.
12 Propter quod introibo in domum tuam cum holocaustis, persoluam tibi vota mea, quæ cùm in malis versarer, distinctè & clare protulerunt labia mea.
13 Et quæ os meum locutum est in tribulatione mea.
14 Holocausta pinguia medullis & adipe plena offeram tibi simul cum incenso thuris, quod in arietum & aliorum oblatione tibi adoletur * offeram tibi boues cum hircis.
15 Omnes qui timetis Deum, huc accedite, & audite, & narrabo vo- c
bis quanta fecit animæ meæ.
16 Ecce ad ipsum ore meo clamaui pro auxilio, * & inter clamandum exaltaui illũ lingua mea, agnoscens eũ solum esse, qui me saluare posset.
17 Quod si autẽ inter orandum aspexissem in corde meo iniquitatem, malè

corde meo, non exaudiet Dominus.
maléque mihi conscius fuissem; & praua intentione illum fuissem deprecatus, vtique non exaudisset me Dominus.

18 Propterea exaudiuit Deus, & attendit voci deprecationis meæ.
18 Quoniam autem vero puróque corde illum innocaui, ideo exaudiuit me Dominus, & attendit precationi meæ.

19 Benedictus Deus, qui non amouit orationem meam, & misericordiam suam a me.
19 Laudatus sit ab omnibus Deus, qui non auertit orationem meam à se, & misericordiam suam à me.

ANNOTATIONES.

a TERRIBILIS, &c.] Græca habent ὡς φοβερά, quàm terribilis.
b QVI DOMINATVR, &c.] Græca qui domi-
c natur in virtute sua sæculo, quomodo & Hieronymus vertit ex Hebræo. Sic enim est Græcis τῷ δεσπόζοντι ἐν τῇ δυναστείᾳ αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος.

CVM INCENSO ARIETVM.] Hanc orationem plerique sic intelligunt: offeram tibi holocausta simul cum oblatione arietum, quos tibi incendam & adolebo. Verùm non videtur hæc interpretatio conueniens. Primùm, quia incensum propriè dicitur, suffitus thuris, nam & Græcis est θυμίαμα. Deinde cum dicitur: offeram tibi holocausta cum incenso, &c. significatur incensum esse diuersum ab holocaustis. In Græcis autem codicibus nõ est hæc difficultas, in quibus legitur: μετὰ θυμιάματος καὶ κριῶν, hoc est, cum incenso & arietibus, quomodo & August. legit. Hanc tamen lectionem Hieronymus improbat in epist. ad Suniam & Fretillam, nostrámque præfert, eo quòd in Hebræis non habeatur coniunctio, &. Verti autem ex Hebræo potest hoc modo: offeram tibi medullata holocausta cum incenso, arietes scilicet offeram, atque hoc modo vertit Campensis, & alij aliquot, sicque omnis difficultas est sublata. In nostra tamen litera duplex inconuenientia, quæ adducta est, tolli potest duobus modis. Primum eo modo quem indicat paraphrasis. In holocaustis enim semper debebant simul offerri libamina, cum libaminibus verò thus, vt docet Leuitici liber. Secundò, vt genitiuus, arietum, non construatur cum nomine, incenso, sed cum, holocausta, & hoc modo oratio ordinetur: holocausta, medullata arietum offeram tibi cum incenso. Notandum autem quod holocaustorum tantum mentionem facit, eo quòd hęc offerri solebant peculiariter in gratiarum actionem. Deinde his tribus, nempe arietibus, bobus & hircis, omnis generis holocausta complexus est. Nam ex his tribus speciebus holocausta fiebant, vt docet primum cap. Leuitici. d

ET EXALTAVIT SVB LINGVA.] Legendum esse, exaltaui, non autem exultaui, originalia docent. Græca enim habent ὕψωσα. Porro præpositio, sub, pro præpositione, in, posita est: quemadmodum & alibi, dum dicitur: Sub lingua eius labor & dolor, &: Venenum aspidum sub labijs eorum. Quod annotat etiam Euthymius Græcus.

In finem in hymnis Psalmus cantici Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVI.

PSalmum sic oratio est prophetica, qua Dei misericordia, benedictio & salus per Christum super omnes gentes ventura multa verborum replicatione ab desiderij intentionem postulatur, vt hac salute exhibita, & per vniuersum orbem prædicata, omnes Gentes Deum venerentur ac laudent, atque in eius benignitate lætentur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus misereatur nostri, & benedicat nobis: * illuminet vultum suum super nos, & misereatur nostri.*
2 Vt cognoscamus in terra viam tuam,
** in omnibus gentibus salutare tuum.*

OMnibus votis id vnicè postulo, vt Deus misereatur aliquando humano generi, & benefaciat nobis; * vtq; illucescere faciat lumen PSAL. 66
vultus sui super nos, fauorem suum nobis declarando, cum hactenus 2
nobis offensus fuerit, & etiam tandem misericordiam faciat nobiscum.
2 Vt in vniuersa terra omnes cognoscamus viam, quæ itur ad te Deus,
viam item ac rationem, qua humanum genus saluare decreuisti, * & in
omnibus gentibus cognoscatur tua salus, tuúsque saluator quem redimendo homini præparasti.

3 Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes.
*4 Lætentur & exultent gentes, quoniam iudicas populos in æquitate, * & gentes in terra dirigis.*

3 Fac quæso ô domine, vt hac tua salute vbique manifestata, laudent te non solũ Iudæi, sed populi multi, vt laudẽt, inquam, te populi omnes.
4 Fac omnes gentes te tuámq; æquitatẽ & bonitatem cognoscẽtes animo lætẽtur, & voce ac corpore exultent, ob id quod omnes populos summa æquitate iudicas, regis, & moderaris, neminem per vim opprimens, immo omnes tibi fidentes ab impiorum, tum hominum, tum dæmonum tyrannide liberans, reddénsque, vnicuique secundũ opera sua: * lętentur & ob id quòd non iudæos tantum, sed omnes etiam gentes in terra tanquam bonus omnium pastor deducis, dirigens eas ad viam veritatis ne errent, nec aliquo eos bono carere permittens, qui se tibi committunt.

5 Confiteantur tibi populi Deus, confiteantur tibi populi omnes.
** terra dedit fructum suum.*

5 Fiat, inquam, ô Domine te iterum ac iterum precor, vt confiteantur tibi populi multi, vt confiteantur tibi populi omnes, * ob id quia terra, quæ cœlo hactenus clauso, nec rorante in eam, sterilis in pietate & vera iustitia permanlit, nunc tandem cœlo, nubibusque pluentibus iustitiam protulit, fructum suum, diu ex ea desideratum, saluatorem scilicet

6 Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus,
** & metuant eum omnes fines terræ.*

mundi, qui vitam toti mundo largitur, & per eum iustitiæ ac bonorum operum in hominibus vbertatem.

6. Benefaciat nobis Deus Deus noster, benefaciat nobis Deus,* sicque fiat vt reuereantur illum omnes, qui etiam extremas mundi partes inhabitant.

ANNOTATIONES.

a SVnt qui hunc Psalmum intelligunt esse orationem Prophetæ, qua fauorem Dei super populo Israëlito suo tempore precatur, intelligentes in eo quod hic dicitur: terra dedit fructũ suum: verbum, dedit, positum pro deprecatiuo, det, & precari prophetam fertilitaté terræ promissionis. Verùm quoniam fertilitas terræ illius, & fauor peculiariter illi populo exhibendus, non potest videri conueniens ratio lætitiæ omnium gentium, magis intelligendum est, eum precari vel solum, vel potissimum, salutem per Christũ toti humano generi exhibẽdam. Et eam partem, terra dedit fructum suũ, de eodem fructu accipere, de quo loquitur & postea, cùm dicit: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum, vbi prophetam loqui de fructu spirituali satis patet ex præcedentibus, dum dicit: Veritas de terra orta est, &c. Magis autem patet prophetam loqui de communi humani generis salute, ex eorum versione qui omnia verba imperatiui modi hic posita vertunt per futurum indicatiui. Deus miserebitur nostri, &c. Confitebuntur tibi populi omnes, &c. Nam vtroque modo hæc omnia ex Hebræo verti possunt.

. VT COGNOSCAMVS] [illegible] &c. Verti etiã hæc possunt: vt cognoscatur in terra via, quæ versio magis conueniret el quod sequitur: in omnibus gentibus salutare tuum.

b QVONIAM IVDICAS POPVLOS, &c.] Hebræa & Græca habent verba futuri temporis, iudicabis & diriges. At frequenter apud Hebræos sic ponuntur futura, vt non tantum quod futurum est significent, sed quid semper & omni tempore fiat. Vnde & D. Hieronymus ex Hebræo hic vertit, iudicas, & ductor es. Et Diuus Augustinus nobiscum legit: Iudicas & dirigis.

In finem Psalmus Cantici Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVII.

QVoniam D. Paulus in epistola ad Ephesios cap. 4. ex hoc Psalmo desumptum testimonium, Ascendisti in altum, &c. de Christi interpretatur ascensione, ac donorum spiritus sancti distributione, plerique totum hunc Psalmum referendum tantum putant ad tempora noui testamenti. Verum quoniam omnia pene huius Psalmi nimis apertè psaltem loqui significant de beneficijs ac victorijs, veteri populo olim præstitis, magis fatendum est, Apostolum testimonium illud non secundum primum scripturæ sensum adduxisse, sed, vt frequenter facit, secundum mysticum eius sensum, qui & in omnibus psalmi partibus intelligendus est. Quantum itaque ad literalem attinet sensum, propheta exordiens ab his verbis, quibus Mosen vsum legimus Numer. 10. quoties in deserto arca Domini eleuabatur & transferebatur, precatur vt primis Dei virtute dispergi hostes populi eius, vt populo Dei exultandi in ipso semper sit occasio: tum & ad laudem Dei inuitat, cuius benignitatem vari[illegible]odis declaratam erga populum maximè Israeliticum describit, dum eum mirabiliter deduxit in deserto, & induxit in montem fertilissimum terræ promissionis, ibique eum sub principatu Iudicum varijs victorijs de hostibus suis donauerit, quibus omnibus heroico plane sermone enarratis: precatur rursum vt coeptam in populum suum benignitatem Deus continuare & confirmare pergat, quo deuictis hostibus populi sui, externæ etiam gentes vltro sese cultui veri Dei subdant, & ad adorandum Deum in Ierusalem conueniant. Postremo demum versu, ex prospecta olim exhibita Dei in populum suum bonitate, pollicetur populo Israelitico Dei virtutem adfuturam, qua inimicis suis facile sint superiores. Videri autem potest ex eo quòd hic dicitur: Exurgat, & iter facite illi, Psalmus hic decantatus in translatione arcæ in montem Sion, aut, vt alij volunt, cum ad bellum cum suis Dauid proficisceretur. In his autem omnibus intelligi debere adumbrata mysteria noui testamenti, non Pauli tantum citatio & interpretatio docet, sed & propheta verba, quibus omnia terræ regna laudem Domino canere hortatur, nimirum quòd prouideret Christo totum orbem nomen aliquando daturum. Proinde secundum mysticum sensum præsens Psalmus oratio est ecclesiæ contra hostes populi Dei visibiles & inuisibiles, in qua ille Christi in cælos ascensione, spiritus sancti missione, Apostolorum prædicatione, Gentiũ in ecclesia vocatione, & euangelicæ prædicationis efficacia, alijsq; fidei nostræ mysterijs gloriatur ecclesia, continuationem diuinæ erga se benignitatis obnixè rogans, sibiq; promittens.

PARAPHRASTES EIVSDEM.

1 Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius.
** & fugiant, qui oderunt eum, a facie eius.*
2 Sicut deficit fumus, deficiant,
** sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei.*
3 Et iusti epulentur, & exultent in conspectu Dei,
** & delectentur in lætitia.*
4 Cantate Deo, Psalmum dicite nomini eius, iter facite ei qui ascendit super occasum

NE quæso diutius Deus quasi dormiens suam pro nobis dissimulet potentiam sed exurgat, exerens suam pro nostra salute potentiam, PSAL. 67.
& per eam dispergantur inimici, non tam nostri quàm eius,* a potentia virtutis eius pro nobis declaratæ fugiant qui oderunt eum.
2 Sicut fumus statim ac sine negotio deficit, vt minimè appareat, maximè si vi ventorum impellatur, ita & inimici Dei, virtute diuina propulsi, deficiant: & * sicut liquescit cera à præsentia ignis, ita pereant peccatores à præsentia potentiæ Dei, qui est ignis voracissimus.
3 Sicque fiat, vt iusti solemnes & festiuas epulas celebrantes, lætentur in præsentia Dei,* & lætitia magna delectentur.
4 Cantate o iusti in laudem Dei, hymnum dicite in honorem nominis eius, præparate viam illi qui tã excelsus est, vt vehatur super occasum, & tenebris insideat, nimirum quia tenebrosa nobis sunt latibula gloriæ

eius

** dominus nomen illi.*

eius, humanis oculis prorſus imperceptibilis. Nomen eius eſt * Domi- a
nus omnium, qui vt ſolus eſſe à ſeipſo habet, ita omnibus eſſe & fœlici-
ter eſſe largitur.

5 Exultate in conſpectu eius.
** turbabuntur à facie eius patris orphanorum & iudicis viduarum.*

5 Iuſtum ſane eſt, vt vos qui populus eius eſtis, exultetis in præſentia
eius, * ſicut contra impij (& quidem meritò) conturbabuntur timore
& horrore magno à præſentia eius, qui pater eſt pupillorum, ac iu-
dex viduarum, omniumque qui humano deſtituti ſunt auxilio & præſi-
dio.

6 Deus in loco ſancto ſuo.
** Deus qui inhabitare facit vnius moris in domo.*

6 Deus qui habitat in ſanctiſſimo ſuo cœlorum habitaculo, hic in-
quam, Deus quantumuis longe videatur ab hominibus diſſitus, tamen
humilia reſpicit, & terrena curat, atque ſua potentia mirabilem in ho-
minibus mutationem operatur. * Nam eos qui paulo antè fuerant ſoli b
ſine liberis, ſimplici miniméque diſtracta vita degentes, facit ſubinde vt
habeant domum familia pleniſſimam.

7 Qui educit vinctos in fortitudine.
** ſimiliter eos qui exaſperant qui habitant in ſepulchris.*

7 Ipſe item per ſuam fortitudinem eos qui vincti fuerant, aut graui ſer-
uitute preſſi, aſſerit in libertatem: * qui etiam per nimiam ſuam beni- c
gnitatem eos qui ad iram ipſum frequenter prouocarant, cum habita-
rent in locis aridis & horridis, ac calamitate plenis, vbi mortuis ſimiles
videri poterant, ex huiuſmodi locis eduxit in regionem fœcundam, in
qua fœliciter viuerent.

8 Deus cum egrederis in conſpectu populi,
** cum pertranſires in deſerto.*
9 Terra mota eſt
** etenim cœli diſtillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Iſrael.*
10 Pluuiam voluntariam ſegregabis Deus hæreditati tua.
** infirmata eſt, tu verò perfeciſti eam.*
11 Animalia tua habitabunt in ea,
** paraſti in dulcedine tua pauperi Deus.*
12 Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa.

8 Deus cum olim gradereris ante populum tuum, ducem te illi præ- d
bens in columna nubis, * cùm ante ipſum pertranſires in deſerto
9 Terra à tua præſentia commota eſt, nempe cum legem populo tuo
in monte Sinai traderes, * ſed & cœli ſtillauerunt manna, fulgura & plu-
uias, propter præſentiam Dei, qui in Sinai apparuit, propter præſentiam,
inquam Dei Iſraelis.
10 Eadem ſane tua potẽtia & bonitate tu etiã iam nobiſcum gradiens e
& habitans, pluuiam liberalem ex tua benigna voluntate ſeorſum deſti-
nabis terræ, quam tibi iure hæreditario vendicaſti. Nam ſicut populo
tuo in deſerto pluiſti manna, ita & ſperamus te terræ tuæ è cœlo abundè
tuis donis prouiſurum, * quæ quidem aliquandiu variis malis afflicta
fuit. Verum tu eam modò rurſum ſtabiliuiſti, depulſis fractiſque hoſti-
bus eius, donans eam pace, omnibúſque bonis frui.
11 Hi, quos tanquam tua animalia tibi paſcendos ſuſcepiſti, habita-
bunt in hac tua terra, * nullis noſtris meritis, ſed per dulcedinem tãtum
tuæ bonitatis paraſti cibum, atque de neceſſariis proſpexiſti, ô Deus pau
peri tuo populo, à variis tyrannis grauiter afflictio.
12 Nec tantum è cœlo ſuis bonis proſpiciet populo ſuo, ſed, ſicut ſæ- f
pe fecit, inſignes etiam ei victorias præbebit, per quas ſuppeditabit ſer-
monem his qui annuntiabunt lætiſſimum nuntium de obtenta præclarè
victoria exercitus Dei.

13 Rex virtutum dilecti.
** & ſpecies domus diuidere ſpolia.*
14 Si dormiatis inter medios cleros,
** pennæ columbæ deargentatæ, & poſteriora dorſi eius in pallore auri.*

13 Dabit etiam Dominus noſter rex exercituum dilectiſſimi populi g
ſui, * dabit, inquam, ſpecioſæ ſuæ domui, populo ſcilicet ſuo domeſti-
co, vt diuidat ſpolia hoſtium ſuorum.
14 Huius benignitate vos populus eius, qui prius prementibus multis h
malis, atri fuiſtis, & inglorij, cùm deuictis omnibus hoſtibus veſtris fœli- k
citer requieueritis in medio ſortium veſtrarum, intérque terminos hæ-
reditatis veſtræ, * tunc eritis ſicut deargentatæ pennæ alicuius colum-
bæ, cuius dorſum fuluorem habet auri, hoc eſt, candidi, læti, atque feſti-
ui eritis.

15 Dum diſcernit cœleſtis reges ſuper eam, niue dealbabuntur in Selmon,
** mons Dei, mons pinguis.*

15 Eo quòd cœleſtis & omnipotens Dominus iam diſtribuit ſuper
ſuam hæreditatem qui eam regat, ob id ij qui eam inhabitant, veluti ni-
ue dealbabuntur, ad ſimilitudinem montis Selmon, * Sane iam benè
declaratum eſt, quod iſte mons, in quo ſibi Deus ſuam inter nos pecu-
liarem delegit habitationem, mons eſt admodum pinguis & fertilis
multorum bonorum, quæ hinc nobis à Deo proueniunt.

16 Mons coagulatus, mons pinguis,
** vt quid ſuſpicamini montes coagulatos?*
17 Mons, in quo beneplacitũ eſt Deo habitare in eo,
** etenim Dominus habitabit in finem.*
18 Currus Dei decem milibus multiplex milia lætantium,
** Dominus in eis in Sinai in ſancto.*

16 Mons iſte eſt ad modum caſei coagulati firmiter ſolidatus, caſeique l
ac butyri pinguedinem reddens: mons, inquam, eſt admodum pinguis,
* proinde vt quid cogitatis de aliis neſcio quibus montibus ſolidis ac
pinguibus, aut alios expectatis montes, cùm nulli ſint qui huic monti
comparari valeant.
17 Hic enim mons eſt, in quo complacitum eſt Deo vt peculiariter ha-
bitaret in eo, * ſed & Dominus habitabit in eo imperpetuum.
18 Currus, quibus Deus inuehitur, in infinitum ſunt multiplicati: hi
autem currus, ſunt multa angelorum lætantium milia, per quos poten-
ter & celeriter vbiuis locorum quæcunque vult peragit, fortis admo-
dum contra hoſtes populi ſui: * his autem multis ſuis curribus Domi-
nus iam inequitat in ſuo ſanctuario, ſanctóque hoc ſuo monte, ſicut
olim fecit in Sinai, vt meritò in ipſum fidere debeant, quotquot in hoc

monte colunt eum.

19 Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem,
** accepisti dona in hominibus.*

19 Te pro nobis pugnante Domine gloriosus victor de hostibus no-
stris euasisti, ac veluti in altum ascendisti instar triumphātium, qui par-
ta victoria currus triumphales ascendunt, omnibus præeminentes, ca-
ptiuos post te traxisti hostes tuos,* quos tamen ita tibi deuinxisti, vt vi- m
tro se offerrent, tuæque seruituti addicerent.

20 Etenim non credentes inhabitare Dominū Deum.

20 Nam eos qui tibi prius rebelles fuerunt, & credere tuis verbis recu-
sauerunt, sic acccepisti tibi, vt tu Dominus Deus inhabitares inter eos,
& ab eis agnoscereris & colereris.

21 Benedictus dominus die quotidie,
** prosperum iter faciet nobis, Deus salutarium nostrorum.*

21 Benedictus atque laudatus sit ab omnibus Deus per singulos dies
pro variis suis erga nos beneficiis,* ipse Deus auctor omnium salutatio- n
num nostrarum, tanquam bonus pastor fœliciter nos deducet in omni-
bus nostris negotiis.

22 Deus noster, Deus saluos faciendi,
** & domini Domini exitus mortis.*

22 Deus noster, Deus est habens potestatem faciendi eos saluos quos
vult, * & in potestate Domini Dei sunt varii exitus mortis: variis enim
modis nouit & potest suos è morte eripere.

23 Veruntamen Deus confringet † capita inimicorum suorum,
** verticem capilli perambulantium in delictis suis.*

23 Veruntamen Deus confringet capita inimicorum suorum,† prin-
cipes eorum penitus perdet, omnésque suos hostes, quasi confractis co-
rum capitibus perfectæ internecioni dabit, * cófringet verticem capil-
losum eorum qui perseuerant in delictis suis, obstinati in malitia.

24 Dixit dominus ex Basan conuertam,
** conuertam in profundum maris.*

24 Dixit Dominus, redire faciam populum meum cum triumpho, de- o
uictis hostibus eius: sicut olim meos redire feci ex Basan, occiso Og re-
ge Basan cum omnibus suis redire, inquam, meos faciam, sicut olim fe-
ci in profundo maris rubri, per quod meos illæsos eduxi, suffocato Pha-
raone cum omni robore Ægipti.

25 Vt intingatur pes tuus in sanguine,
** lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.*

25 Sic, inquit Dominus, te populum meum cum triumpho redire fa-
ciam, vt ex multa hostium tuorum strage pes tuus tingendus sit sangui-
ne interfectorum,* & lingua canum tuorum tingenda sit ab occisis ini-
micis tuis, ex ipso scilicet sanguine effuso.

26 Viderunt ingressus tuos Deus,
** ingressus Dei mei regis mei, qui est in sancto.*

26 Et certè quod tuis Domine promisisti, id eis iam frequenter egregiè
præstitisti. Viderunt enim tui iam sæpe & experti sunt, quomodo cum
eis egressus sis ad pugnam, & cum triumpho à pugna regressus secun-
dum tuam promissionem.* Viderunt certè populi ingressus Dei mei &
regis mei, qui in suo sanctuario præsidet.

27 Præuenerunt principes coniuncti Psallentibus,
** in medio iuuencularum tympanistriarum.*

27 Itaque potita per te victoria, cum triumphali pompa domum re-
deuntes præcesserunt in solenni populi tui conuentu principes, coniū-
cti his qui instrumentis ludebant musicis, * qui victoriosos principes
præibant, ludentes in medio puellarum circumfusarum, in tympanis
etiam ob lætitiam pulsantium, atque dicentium:

28 In ecclesiis benedicite Deo domino,
** de fontibus Israel.*

38 In sacris vestris cœtibus laudate Deum, Dominum inquam, lauda-
te,* vos qui emanastis è filiis Iacob veluti è fontibus eius.

29 Ibi Beniamin adolescentulus in mentis excessu.

29 In his autem populo tuo præstitis triumphis, tribus Beniamim mi- p
nor numero reliquis tribubus, facta est in maximo mentis stupore &
admiratione ob gloriosas per suum Saulem partas victorias.

30. Principes Iuda duces eorum,
** principes Zabulon, & principes Nephtalim.*

30. Ibi & aderant principes ex tribu Iuda, duces populi tui, per quos,
item triumphum agere de hostibus populo tuo dedisti. * Similiter & q
principes ex tribu Zabulon, & tribu Nephtalim, qui & ipsi quandoque
populi tui duces gloriosè de inimicis per te triumpharunt.

31 Manda Deus virtuti tuæ,
** confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis.*

31 Proinde quemadmodum iam frequenter tua fortitudine nobis ad-
fuisti, ita & in posterum præcipe, ô Deus, potentiæ tuæ, fac eam nobis
semper adesse contra hostes nostros,* perge quæso confirmare id quod
cœpisti in nobis.

32 † A templo tuo in Ierusalem tibi offerent reges munera,

32 Id cùm feceris, iam propter splendorem & celebritatem templi tui
quod in Hierusalem tibi ædificabitur, reges terræ offerent tibi munera:
† Per vniuersam quoque terram, incipiendo à templo tuo Hierosoly-
mitano, reges te suis muneribus colent.

33 Increpa † feras arundinis,
** congregatio taurorum in vaccis populorum,*
** vt excludant eos qui probati sunt argento.*

33 Quare tuæ potentiæ robore, cohibe sæuissimos hostes nostros, ar-
matos lanceis ex durissima arundine paratis;† quique similes sunt feris,
in arundinibus & caricibus nidum sibi & latibula facientibus: * Con-
gregati enim sunt fortissimi & ferocissimi principes, velut tauri qui-
dam, simul cum populis suis in modum vitularum lasciuientibus, * vt
expellant è sua hæreditate eos qui tibi probati sunt, ad similitudinem
purissimi argenti.

34 Dissipa gentes quæ bella volunt, venient legati ex Aegypto,
** Aethiopia præueniet manus eius Deo.*

34 Disperge populos qui tuis volunt bella, quod cùm feceris, venient
vltrò legati ex Ægypto, tecum & cum populo tuo fœdus inire cupien-
tes: * Æthiopes festinabunt porrigere manus suas Deo, fœdus cum eo
paciscentes, & ad eum adorandum manus suas extendentes, ac munera
illi adferentes.

35 Regna terræ cantate

35 Vniuersa regna terræ communem vestrum & nostrum dominum
nobiscum

Deo,psallite Domino.
36 Psallite Deo,qui ascen-dit super cœlũ cœli ad orien-tem:
37 Ecce dabit voci suæ vo-cem virtutis, date gloriam Deo.
i *super Israel,magnificentia eius & virtus eius in nubi-bus.*
38 Mirabilis Deus † in san-ctis suis.
** Deus Israel ipse dabit vir-tutem & fortitudinem plebi*
k *suæ,benedictus Deus.*

nobiscum carminibus celebrare;psallite in honorem eius.
36 Psallite,inquam, Deo, qui altissimus & super omnes est. Ipse enim r
insidet & vehitur in supremo cœlorum circa orientem, vbi lucis sedes
est,vnde lumen omne dimanat.
37 Atque vt est altissimus, ita & potentissimus. Ecce enim ipse cum
vult,dabit voci tonitrui sui,vt sit vox admodum potens,& ad faciendum
mirabilia efficax:date gloriam Deo, * magnificentia enim potentiæ &
bonitati eius in populo Israelitico declarata est, & fortitudo eius in nu-
bibus relucet, vnde potenter fulgura & tonitrua, pluuias & grandines
terræ immittit.
38 Verè mirabilis est Deus in suis sanctuariis,† & in hominibus quos
sibi in sua sacraria sanctificauit.Deus Israelis ipse dabit robur & fortitu-
dinem plebi suę:benedictus proinde & laudatus sit semper ab omnibus
Deus.

ANNOTATIONES.

a QVI ASCENDIT SVPER OCCASVM.] Non est hic illud ascendere,quod postea:cùm dicitur:Ascendisti in altum,&c.nec significat talem ascensionem,quali Christũ in cœlum dicimus ascendisse. Hebraica enim dictio propriè significat inequitare.Itaq; sic dicitur Deus ascendere super occasum,quomodo in alio psalmo dicitur ascẽdere super Cherubim,& quomodo hominẽ dicimus ascendere super equum. Porrò pro eo quod nos habemus occasum, siue, vt verterunt Septuaginta δυσμῶν, hoc est,occasus,plurali numero, Hebræi dictionem habent,quæ aliquando vesperam significat,aliquando solitudinem,aliquãdo supremum cœlorum, dictum ערבות araboth, propterea quòd desertũ sit stellis: atque in hac postrema significatione communiter hic Hebræi accipiunt,vt significetur Deus inhabitare summũ cœlum,quod empyreum dicitur: in quo sensu postea dicitur Deus ascendere super cœlum cœli.Ad primam autem significationem respexerũt Septuaginta,volentes,vt videtur,significare Deum nobis sedere in tenebris, eò quòd nobis sit inuisibi-
b lis. In quo sensu & prius dictũ est Psalmo 17.Deum posuisse tenebras latibulum suum,&c.

DEVS QVI INHABITARE FACIT,&c.] Notandum hic primum,quod & D.Augustinus diligenter annotauit.Græcis non esse relatiuum,qui, sed tantum, Deus inhabitare facit:quomodo & impressi quidam codices iam habent. Deinde notandum pro vnius moris,& Hebræis & Græcis vnicam esse dictionem. Et Hebræa quidem dictio יחידים Iehidim,significat vnicos & solitarios, vnde omnes intelligunt significari:Deum frequenter efficere,vt hi qui soli sunt & vnici sine omni sobole,fiant multorum filiorum parentes, iuxta illud Psalmi 112. Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem. Græca verò dictio μονοτρόπους, etsi propriè significet eos qui sunt vni⁹ modi, vel vnius moris,vnde in Psalterio Romano legitur,vnanimes: significat tamen etiam homines cœlibes & solitarios,vt rectè intelligatur idem à Septuaginta significatum, quod in Hebræis iam omnes intelligunt. Quod & Symmachus intellexit, cùm vertit μοναχούς,hoc est monachos,qui scilicet soli degũt sine prole.Quales & rectè dicuntur vnius moris homines,quod seorsum sibi viuant,familiæ amplitudine non diuisi in varia. Proinde quamuis hunc sensum nostra lectio non tam facilè admittit, eum tamẽ in paraphrasi sequi maluimus, quàm alios quosuis, qui nostræ quidem literæ magis conueniunt, sed ab originali & scriptoris intentione sunt alieni.

c QVI HABITANT IN SEPVLCHRIS.] Pro sepulchris, dictio Hebraica propriè significat loca arida & sicca. Proinde hic sepulcha accipi debent eo modo,quo Ezechielis 37.vbi terra Babylonica dicitur sepulchra Iudæorum. Sic & Ægyptus & desertum,quasi sepulchra fuerunt populi Israelitici,è quibus eum populum, etsi Deum frequenter exasperãtem,Deus tamen eduxit. Quomodo enim in regione vmbræ mortis scriptura habitare dicit eos qui in multis viuunt calamitatibus,ita hic habitare eos in sepulchris.

DEVS CVM EGREDERERIS.] Desumpti sunt hi duo versus ex cantico Deboræ, quod describitur Iudicum.5. in cuius principio eadem penè leguntur. d

PLVVIAM VOLVNTARIAM,&c.] Versus hi dupliciter accipi possunt. Nam intelligi potest Prophetam prosequendo quod narrare cœperat, cõmemorare Dei beneficia,quibus populum in deserto affecit,prouidendo eis de omnibus necessariis ad vitæ sustentationẽ. & instar pastoris eis prospiciẽdo,vt per pluuiã voluntariã, vel,vt habent Hebræi, liberalem, intelligatur manna, quod instar pluuiæ De⁹ populo suo demisit,vnde & alibi dicit:pluit illis manna ad manducandum. Iuxta quem intellectum verba futuri temporis, segregabis,&. habitabũt,per præterita sunt exponenda, quomodo & sequentia præterita, infirmata est, perfecisti & parasti, videntur requirere. Vnde & diuus Hieronymus ex Hebræo omnia per præteritum vertit. Intelligi etiam potest Prophetam ex consideratione beneficiorum, quæ olim in deserto Deus suo populo præstitit, polliceri futuris temporibus similiter illum adfuturum eidem populo, quem sibi in suam delegit hæreditatem: aut benefacturum terræ, quæ & ipsa Dei hæreditas sæpe dicitur, vt per pluuiam voluntariam & liberalem, significentur omnia Dei beneficia, quibus abundè populum suum è cœlo pascit, ei de necessarijs prouidendo. Et primum quidem promittit Deum prospecturum suis, de his quæ ad victum pertinent: Deinde verò pollicetur & victoriam Deum suis concessurum de hostibus ipsorum. Id enim significatur versu sequenti: dominus dabit verbum, &c. f

DOMINVS DABIT VERBVM, &c.] Communiter quidem hic versus intelligitur de prædicatoribus euangelij, in hoc sensu: Dabit dominus euangelizantibus verbum, idque cum magna efficacia. Verùm pro dictione, virtute, ponitur apud Hebræos צבא tsaba, vnde tsabaoth. quæ dictio non significat propriè potentiam & efficaciam, sed exercitum. Vertunt quidem Septuaginta eam dictionem semper per

δύναμις, sed eam dictionem videntur accipere pro exercitu, vt cum dicunt dominum δυνάμεων, virtutum, hoc est exercituum. Pro dictione autem, euangelizantibus, quæ, vt patet ex Græcis, est generis masculini, τοῖς εὐαγγελιζομένοις, apud Hebræos ponitur genus fœmininum. Vnde Hieronymus vertit, annunciatricibus fortitudinis plurimæ. Proinde Hebræi hunc versum sic intelligunt: Dominus dabit carmen triumphale in ore annunciatricum mulierum, annuntiantium victoriam exercitus Israelitici populi, aut fortitudinem per Deum pro populo suo exhibitam. Mos enim erat, mulierum in triumphis carminibus, musicisque instrumentis epinicia cantare. At verò Septuaginta fœmininum genus acceperunt positum pro genere masculino, quemadmodum aliquoties apud Hebræos fit. Atque in hunc modum etiam accepit Chaldæus Paraphrastes, qui sic hunc versum reddidit: Deus dedit verba legis populo suo, mediantibus Mose & Aaron, qui annuntiauerũt verbum Dei exercitui magno Israelis. Illa autem oratio, virtute multa, duobus modis accipi potest. Primùm vt sit idem quod, cum magno annuntiantium exercitu. Secundò, vt sit sensus: annuntiantibus de multo potentique exercitu, quomodo scilicet Dei virtute de suis hostibus gloriosè triumphauerit Dei populus, vt subaudiatur g in nostra lectione præpositio, de.

Rex virtutum dilecti.] Græca non habent nisi semel genitiuum, dilecti, nec habent coniunctionem, &. Et Augustinus notat diligentiores codices, asteriscum apposuisse repetitæ dictioni, dilecti, ad significandum eam non esse apud Septuaginta. Nec tamen ea auferenda est, quia in h Hebræo est repetita dictio, quæ cum eis pũctis quæ modo habet, significat, fugient, fugient. Cum aliis vero punctis quæ, legisse apparet Septuaginta, significat dilectum.

Si dormiatis inter medios, &c.] Pro, inter medios cleros, ferè ex Hebræo nunc vertunt, inter chytropodas, vel trypodes & ollas, vt sit sensus, etiamsi habitaueritis inter loca humilia & nigra, vbi ponuntur ollæ & caldaria, tamen eritis deinceps clari, candidi, & gloriosi. Videtur autem verus huius orationis sensus petendus ex simili loco, qui est Geneseos 49 cum dicitur de Isachar, quod sit asinus fortis accubãs inter terminos. Nam & ibi pro, accubãs inter terminos, Hebræis est idem quod hic legimus, dormiatis inter medios cleros. Et Septuaginta ibi verterunt pro inter terminos, eodem modo vt hic, ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων, hoc est inter medium clerorum, vel, vt noster vertit, inter medios cleros, hoc est, sortes. Cùm ergo secundum eam versionem intelligendum sit, Isachar inter sortes filiorum Israel sibi quietam delegisse habitationem, etiam hoc loco rectè ad literam intellexerimus significatam quietam in terra promissionis inter sortes Israelitis distributas mansionem: & consequenter in mystico sensu, ecclesiæ quietem, quam possidet in sortibus suis, hoc est particularibus ecclesiis, quæ cuique velut sorte contingunt. Vnde & Petrus ea, cleros vocat, cum dicit pastores non debere dominari in cleris, hoc est, vt prius dixit, in grege ipsis commisso. Itaque, inter medios cleros, accipietur positum pro in medio clerorum, vt habent Græca: & illud pro, inter cleros, hoc est, sortes, vel, vt vertit Diuus Hieronymus, inter terminos. Diuus Augustinus doctè annotauit per hoc quod est dictum, inter medios cleros, vel in medio clerorũ, significatum esse duas esse sortes, inter quas est dormiendũ, quas proinde putat intelligendas: vel duo testamenta, vel potius hæreditatem vitæ temporalis, & hæreditatem vitæ æternæ: vt inter duas has hæreditates dormire, sit nec illam iam ardenter quærere, & istam patienter expectare. Et reuera dictio Hebraica hoc loco posita dualis numeri est. Vnde Geneseos 49. vertunt: Isachar asinus fortis accubans inter duas i sarcinas. Alij: inter duos terminos, & assignant terminos hos, mare mediterraneum, & mare Galileæ, inter quæ suam habuit sortem tribus Isachar.

In Selmon.] Nomen Selmon Septuaginta acceperunt, vt sit nomen proprium montis, de quo fit mentio in libro Iudicum: quem aiunt semper niue candere. Alij illud nomen accipiunt, vt sit nomen appellatiuum, significans obscuritatem, vmbras & tenebras, vt sit sensus: velut nix dealbabuntur hi qui prius versabantur in aduersitatum obscuritate & tristitia. k

Mons Dei, mons pinguis.] Videri poterat per montem Dei significare ad literam montosam promissionis terram, de qua dicitur Psal. 77. Induxit eos in montem sanctificationis suæ, montem quem acquisiuit dextera eius. Hæc enim terra verè pinguis & fertilis fuit, atque iuxta literalem sensum in hanc terram Ægyptiis, aliisque hostibus populi sui tanquam victor ascendisse intelligi potuisset, secum ducens populum suum, quem de manu Pharaonis & aliorum sibi asseruerat, atque hoc ipsum figuram fuisse ascensionis Christi in cœlum, per quam secum in cœlum subleuauit eos, qui prius sub diaboli potestate captiui detinebantur: verùm quia de hoc monte hic dicitur, quòd Deus suam in eo delegerit habitationem, idque de monte Sion ferè dici solet, de monte Sion istud ad literam potius accipi debet, qui figura fuit ecclesiæ & militantis & triumphantis. Hunc autem montem vocat pinguem, (cùm re vera esset sterilis, & minimè pascuosus) propter Dei, illic suam potentiam exhibentis, gratiam, quæ ab illo loco omnibus diffluebat: & fertilitatem omnium bonorum, quæ Deum ibi inuocantes abundè perceperunt. Notandum autem, Hebræa non habere, mons pinguis, sed pro nomine, pinguis, illis est nomen proprium loci, Basan, quæ dictio non significat pinguem, nam hoc significat Dasan, quomodo videri potest interpretes Septuaginta legisse. Sed mons Sion, appellatur mons Basan, ad significandum, quod etsi omnino videatur illi fertilissimæ regioni & valde pascuosæ dissimilis, tamen ob Dei in eo habitantis præsentiam, & bona inde Israelitis prouenientia, meritò illi sit conferendus immo præferendus in fertilitate. Notum enim est, fertilissimam fuisse regionem montosam Og regis Basan. Itaque bene sensum reddidit interpres, l vertendo, pinguis.

Mons coagulatus.] Dictio Hebraica, similiter & Græca, à caseo dicitur. Vnde Euthymius interpres magis dicit vertendum, mons caseatus, vt significetur abundantia butyri & casei præ pingue- m dine terræ.

Accepisti dona in hominibus.] Magna hic difficultas est, quomodo, cum hic ponatur verbũ, accipere Paulus citans istud testimonium substituat verbum dare, cùm maxima sit inter accipere & dare differẽtia. Quam difficultatem soluens Hieronymus super epistolã ad Ephesios, sic inquit: Eleganter hic posuit, dedit dona in hominibus: cum in Psalterio scriptum sit: Accepisti dona in hominibus. Verũ ibi, quia necdũ factum erat, sed futurum promittebatur propterea dicitur accepisse. Hic autem

tem cũ apostolus scribit, quia iam dederat, & in vniuerso orbe ecclesiæ fundatæ erant, idcirco nõ accepisse dicitur, sed dedisse. Ex quibus verbis apparet Hieronymum hũc locũ sic accepisse: acquisiuisti à patre varia dona pro posteris Adæ, quẽadmodũ & intelligit Campẽsis. Augustinus aliter difficultatem soluit, sic dicens: Nec moueat quod Apostolus idem testimonium commemorans non ait, Accepisti, sed dedisti dona hominibus. Ille quippe authoritate Apostolica secundum hoc locutus est, quod Deus filius cum patre fecit. Secundum hoc quippe, dedit dona hominibus, mittens eis spiritum sanctum, qui spiritus est patris & filij: Secundum illud verò, quod idem ipse Christus in corpore suo intelligitur, quod est ecclesia, proculdubio & ipse accepit dona in hominibus. Verùm hic Augustini sensus non conuenit interpretationi literali. Proinde melius alij videntur soluere dubium, dicentes ideo apostolum mutasse verbum, accepisse, in dedisse, ad significandum quod Deus non accipit dona in hominibus, nisi sua prius illis det: immo aliud non accipere quàm quod dat, vt meritò Deum accipere, non sit diuersum ab eo quod est Deum dare. Quod vt melius intelligatur, videndum prius quid sit illud quod præcedit: Cepisti captiuitatem. Fere enim illud sic accipitur, vt significetur Deum eos qui ab aliis captiui tenebantur sibi cepisse & asseruisse. At ex aliis scripturæ locis, vbi hæc phrasis occurrit, patet ea locutione simpliciter significari Deũ sibi quosdam asseruisse, siue captiui ab aliis tenerentur, siue non. Nam Deuteronom. 21. vbi nos legimus: Si egressus fueris ad pugnam contra inimicos tuos, & tradiderit eos Dominus Deus tuus in manu tua captiuosque duxeris: pro captiuos duxeris, Hebręis est, sicut hoc loco, cepisti captiuitatem, vel captiuasti captiuitatem, Sic & 2. Paralipomenon 28. vbi nos legimus: Reducite captiuos quos adduxistis: Hebræis ad verbum est, Reducite captiuitatem quam cepistis vel captiuastis. Itaque capere captiuitatem, non est aliud quam aliquos sibi deuincire, & subijcere. Ne autem de inuoluntaria subiectione & captiuitate loqui propheta putaretur, qualis est ea qua principes terreni sibi quosdam captiuos abducũt, postquam dixit: cepisti captiuitatem. adiecit, accepisti dona in hominibus: significare volens homines qui prius Deum non agnoscebant, eique rebelles erant, sese vltrò Deo dedidisse. Cui consonat quod sequitur, Etenim non credentes, &c. Sic ergo declaratione potentiæ & bonitatis suæ Deus sibi quosdam captiuauit, vt rebelles sese illi sponte submitterent, illisque seruitio addicerent.
Quod quoniam fieri non potuit, nisi Deo sua dona effundente in hominibus, rectè Paulus, accipere dona in hominibus, mutauit in, dare dona hominibus. Hic videtur genuinus huius loci intellectus, conueniens & literali & mystico sensui. Siquidem & tempore Dauidis, plerosque hostes populi sui ita sibi Deus per Dauide & præclaras victorias subiecit, vt cognoscere inciperent quòd solus ipse verè esset Deus, vt ob id dicat Psalmista: In multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui. Et tempore noui testamenti incredulæ gẽtes ita à Deo captæ sunt, vt sese Deo vltro offerrent: & sic Deus in hominibus acciperet dona, sed non nisi per hoc, quòd eis sua varia dona dederit.

DOMINI DOMINI EXITVS MORTIS.]
o Vt bis sit positum à Septuaginta nomen, Domini, ex eo prouenit, quod apud Hebræos priori loco sit nomen Dei tetragrammatõ, pro quo legi solet nomen Adonai, quod interpretatur Dominus: posteriori verò loco, sit nomen Adonai. Itaque his duobus nominibus nihil aliud significatur, quam si dicas, domini Dei: Vel est sensus: Domini, domini inquam, sunt exitus mortis.

DIXIT DOMINVS, EX BASAN, &c.] Versus hic duobus modis accipi potest. Primum, vt hic intelligatur Propheta introducere verba, quibus per Moysen populo Israelitico promisit victoriam de Pharaone & Og rege Basan. Secundo, vt intelligatur Deus his verbis promisisse victoriam populo suo tempore Iudicum & Dauidis, idque ad similitudinem victoriarum, quæ præstitæ erant temporibus prioribus, de rege Basan & Pharaone. Et sic oportet subintelligere aduerbium similitudinis, in vtraque parte, quod frequenter apud Hebræos desideratur. Atque hæc interpretatio magis videtur conuenire, vbi gloriatur de victorijs Iudicum habitis, secundũ dei promissionem. p

IN MENTIS EXCESSV.] Sicut in Psalmo 30. annotatum est, non esse genitiuum, mentis, ita & hic tantum est, ἐν ἐκστάσει, in extasi vel excessu. Ex Hebræo vertunt omnes: dominator eorum. vnde & Hieronymus vertit, cõtinens eos. Est enim Hebræis רֹדֵם Rodam, quæ deriuatur à verbo רָדָה Radah cum affixo pronomine. Itaq; ad literã omnes intelligunt Prophetam loqui de Saul, qui prius regnauit apud Israelitas: aut de tribu Beniamin, quæ per Saul præfuit Israeli. Eadem tamen dictio, si alia puncta substituantur, significat soporem, vel soporatum esse, vt sit à verbo רָדַם Radam. Hoc ergo respexerunt Septuaginta, cum verterunt, in extasi. p

PRINCIPES ZABVLON, &c.] Horũ præcipuè facit mentionem, quòd hi in cantico Deboræ insigniter laudentur ob victoriam habitam de Sisara. Secundum mysticam autem rationẽ, Beniamin, principũ Iuda, &c. meminit peculiariter, quod apostoli, principes ecclesiarum, ex his tribubus maximè essent. Nam Iacobus & cæteri fratres domini erant ex tribu Iuda, & cæteri etiam erant Galilæi. Galilæa autem sortẽ Nephtalim & Zabulon cõplectebatur. q

QVI ASCENDIT.] Quod hic dicitur de ascensu dei ad orientem, communiter refertur ad Christi ascensionem: quem quidam ad orientem ascendisse accipiunt, quia è monte oliuarum, qui est ad partem Orientalem ciuitatis Hierusalem, ascendit. Alij ideo ad Orientem ascendisse intelligunt, quia ad patrem ascendit, quem Orientis nomine significatum accipiunt. Verùm hoc loco pro, ascẽdit, apud Hebræos est idem verbũ quod prius, cum dicitur: ascendit super occasum. quod verbum magis significat inequitare & vehi super aliquid. Pro eo autem quod Septuaginta verterunt κατὰ ἀνατολὰς, ad orientem vel orientes, Hieronymus ex Hebræo vertit, à principio. vt sit sensus: quod deus a principio semper omnibus cœlis altior fuerit, & supremum cœlorum inhabitauerit. Videntur autem Septuaginta significare voluisse, deum habitare maximè in oriente, ad significandum, deum lucis fontem esse, ne, quia prius dixerunt deum ascendisse super occasus, putetur deus esse tenebrosus esse. Nubis enim in tenebris habitat, sibi verò & sanctis in oriente, habitans, vt inquit Paulus, 1. Ti. 6. lucem inaccessibilem. r

MIRABILIS DEVS IN.] Græcis est, ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ Nec ex eis constat an, sanctis, sit masculinum, an neutrum: sicut nec ex nostra lectione. Vnde communiter intelligitur de sanctis hominibus, vt significetur, deum in illis mirabilia designare, aut ab illis haberi mirabilis. Verùm ex Hebræis patet f

magis accipiendum in neutro genere. Nam Hebræa dictio non significat proprie sanctos homines, sed sanctuaria dei, hoc est, sancta loca, quæ deus inhabitat, quanquam hæc præcipuè sint sancti homines.

Paraphrasis secundum mysticum sensum.

1 Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius,
** & fugiant qui oderunt eum à facie eius.*

EXurgat nobis Deus, declarans, pro nobis suam potentiam, & per eã PSAL.
dispergantur inimici eius, visibiles pariter & inuisibles, * in fugam 67.
conuertantur qui oderunt eum propter potentiam eius.

2 Sicut deficit fumus, deficiant,
** sicut fluit cera à facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei.*

2 Sicut fumus vi ventorum impulsus, subitu & sine negotio deficit, ita hostes Dei, virtute eius populi deficiãt priuati omni virtute lędendi populum Dei, * sicut liquescit cera propter præsentiam ignis, sic pereant qui in peccatis sunt obstinati, propter præsentiam Dei.

3 Et iusti epulentur, & exultent in conspectu Dei.
** & delectentur in lætitia.*

3 Sicque fiat, vt iusti Dei potentiam & iustitiam contemplantes, & de impiorum violentia liberati, coram Deo suaui mentis epulo reficiantur, & lætentur, * & lætitia solida delectentur.

4 Cantate Deo Psalmum dicite nomini eius,
** iter facite ei qui ascendit super occasum, dominus nomen illi.*

4 Interim, ó iusti, de Dei ope securi, cuius benignitatem sæpe in vobis experti estis, carminibus Deum celebrate, Psalmos decantate in honorem nominis eius, * parate illi viam in cordibus vestris, qui tam excelsus est, vt inuehatur & insideat tenebris, incomprehẽsibilis scilicet à nobis. Nomen eius est, Dominus omnium, qui omnibus esse suum diuinum, quod à seipsu solus habet, impertitur, per fidẽ viuificans credentes in se.

5 Exultate in conspectu eius.
** turbabuntur a facie eius patris orphanorum, & iudicis viduarum.*

5 Iustum sane est, vt contemplantes eius potentiam & bonitatem, coram eo exultetis: * sicut contrà coram eo impij aliquando graui timore turbabuntur, qui se patrem & iudicem exhibet omnium desolatorũ ab hoc mundo, vt meritò his nominibus in eo lætari debeãt iusti: impij verò conturbari corã eo, qui tanquam iustus iudex non sinet iniuriam suorum inultam.

6 Deus in loco sancto suo.
** Deus qui inhabitare facit vnius moris in domo.*

6 Deus qui habitat in sancto suo cœlorum habitaculo, * ipse inquam, Deus facit eos qui prius soli erant, multa prole fœcundos: gentium ecclesiam prius sterilem, facit matrem multorum filiorũm, quos Deo genuit.

7 † Qui educit vinctos in fortitudine.
** similiter eos qui exasperãt qui habitant in sepulchris.*

7 Ipse est, qui per suam fortitudinem eduxit patres nostros vinctos in limbo inferni, † qui & quotidie multos peccatorum vinculis sub diaboli, mortisque dominio vinctos educit è dira vitiorũ captiuitate: * qui per immensam suam benignitatem, etiam eos qui varijs suis peccatis diu multúmque eum exasperauerant, cùm per sua peccata inter mortuos iacerent, in peccatis suis quasi in sepulchris per prauam peccandi consuetudinem requiescentes, educit ex his ipsorum sepulchris in terram viuentium & consortium beatorum.

8 Deus cum egredereris in conspectu populi tui,
** cum pertransires in deserto.*

8 Deus cùm, assumpta humana natura, gradereris coram populo tuo, visibilẽ te illi exhibens, viamque demõstrans, qua ex huius mũdi deserto ascenditur ad veram promissionis terram, regionem scilicet cœlorũ. Cùm sic, inquam, pertransires in deserto istius mundi, ducem te populi tui exhibens.

9 Terra mota est.
** etenim cœli distillauerunt à facie Dei Sinai, a facie Dei Israel.*

9 Tunc terra nouitate cœlestis tuæ doctrinæ, & cõtemplatione admirandorum tuorum prodigiorum commota est, * sed & cœli antea semper clausi cœlestem spiritum ac spiritualia charismata distillauerunt in hunc mundum, propter præsentiam Dei, qui in Sinai olim apparuit, Dei inquam, populi Israelitici.

10 Pluuiam voluntariam segregabis Deus hæreditati tuæ.
** & infirmata est, tu verò perfecisti eam.*

10 Eadem certe Domine tua benignitate, semper tuæ ecclesiæ, quam tanquam tuam hæreditatem perpetuò possidendam & excolendam tibi delegisti, destinabis liberaliter ex benigna tua voluntate pluuiã cœlestis doctrinæ, ac spiritualium donorum, quibus irrigetur & fœcũdetur ecclesia tua: * quã, cùm multis calamitatibus & persecutionibus affligeretur, tu semper stabiliuisti, vt nunquam deijci potuerit, sed omnia semper mala superauerit.

11 Animalia tua habitabunt in ea.
** parasti in dulcedine tua pauperi Deus.*

11 In hac tua hæreditate semper habitabunt hi, quos tãquã tuas oues suscepisti pascendos. * Nullis ó Deus, nullis hominũ meritis prouocatus, sed per solam tuę benignitatis dulcedinem populo gentili omnibus prius cœlestibus bonis destituto parasti quæ ad vitæ spiritualis sustentationẽ sunt necessaria, nẽpe vt pabulo verbi diuini, ac sancti corporis tui, donisque spiritus sancti nutriretur, atque ditesceret.

12 Dominus dabit verbum euãgelizãtibus virtute multa.

12 Nec tantum Dominus suis de necessarijs prospexit, sed etiam dabit semper gloriosas de hostibus suis cõsequi victorias, ita vt semper sit prædicatoribus suppeditaturus copiosè sermonẽ ad prædicandum de magno fidelium exercitu quomodo Dei virtute suos hostes gloriosè superauerit.

13 Rex virtutum dilecti, dilecti: & speciei domus diuidere spolia.

13 Dabit etiã Dominus noster, rex exercituũ & militũ dilectissimi populi sui, dabit, inquã, speciosæ domui, ecclesiæ scilicet suæ, per milites ipsius, vt spolia à deuicto dæmone capta diuidat, constituens diuersis in

locis

locis super particulares fidelium, ecclesias, qui eas regant.

14 Si dormiatis inter medios cleros,
** pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi eius in pallore auri.*

14 Vos autem, ô fideles, cum pace ab hostibus data securè habitare
& quiescere cœperitis, vnusquisque in ea parte & sorte ecclesiæ, quam
ei Deus diuisit, * tunc vos qui tempore infidelitatis vestræ, vel etiã per-
secutionis atri fuistis & fuliginosi, eritis similes columbæ, habentis pen-
nas in modum argenti candidas, & dorsum fuluorem auri referens, hoc
est, splendidi eritis per candorem & simplicitatem fidei, ac rubicun-
di per ardorem charitatis, atq; ad modum pulcherrimæ columbæ, Deo
dilectissimi, & ornatissimi.

15 Dum discernit cœlestis regis super eam, niue dealbabuntur in Selmon.

15 Propterea quod cœlestis Dominus discernat super suam hæredi-
tatem pastores qui eam regant, ob id hi qui prius habitabant in densis
ignorãtiarum tenebris, denigrati atra peccatorum caligine, admodum
niuis dealbabũtur, ab omnibus peccatorum suorum sordibus, spiritua-
li baptismatis ac pœnitentiæ lauacro abluti. * Certè iam manifestum

** mons Dei, mons pinguis.*

factum est, quod hæc Dei hæreditas, quæ mons Dei est, eleuatus super
omnes, colles mons sit per abundantiam spiritualium donorum, admo-
dum pinguis ac fertilis.

16 Mons coagulatus, mõs pinguis.

16 Mons iste, mons est coagulo fidei firmiter compactus, multis sci-
licet populis per vnitatem fidei in vnum coeuntibus & conglutinatis:
mons est proferens pinguedinem bonorum operum, quibus tanquam
caseo ac butyro mens nutriatur ac pinguescat, mons est admodum pin-

** vt quid suspicamini montes coagulatos?*

guis. * Proinde vt quid, o fideles, cogitatis alios montes solidos ac
pingues? vt quid, præter hunc pinguissimum montem existimatis
alios esse pinguiores, quemadmodum faciunt qui ad terrena huius
mundi bona confugiunt, aut qui aliarum sectarum dogmata sectantur,
ex eis fœlicitatem veram expectantes?

17 Mons, in quo beneplacitũ est Deo habitare in eo.
** Etenim dominus habitabit in finem.*

17 Hic mons est solus, in quo complacuit Deo habitare, * quem ne-
quaquam vnquam deseret, quemadmodum deseruit montem Sinai,
montémque carnalem Sion, sed habitabit in eo imperpetuum.

18 Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantiũ, dominus in eis in Sinai, in sancto.

18 Neque solus hunc montem Deus inhabitat, sed cum multa An-
gelorum frequentia: quibus tãquam in suis curribus vehitur in hoc suo
sanctuario, sicut olim in Sinai.

19 Ascendisti in altum.
** cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus.*

19 Ita autem, ô Deus noster, pro nobis fœliciter pugnasti, vt tandem
deuictis humani generis hostibus, gloriosus victor ascenderis in altitu-
dinem cœlorum. Cepisti tibi multos captiuos, non sic tamen vt faciunt
huius mundi reges, qui inuitos & reluctantes post se trahunt, * sed vt
tuorum donorum præuentione acciperes dona in hominibus, essént-
que in hominibus plerique, qui se tibi sponte subijcerent, & offerrent.

20 Etenim non credentes inhabitare dominum Deũ.

20 Nam eos qui prius te non agnouerunt, nec in te crediderunt gen-
tiles, accepisti tibi, vt tu Dominus Deus habitares in eis.

*21 Benedictus Deus die quotidie. * prosperum iter faciat nobis Deus salutarũ nostrorum.*

21 Dignus sanè est Deus, qui ab omnibus per singulos dies laudetur.
* Ipse Deus autor omnium nostrarum saluationum, prosperabit no-
strum iter faciens, omnia nobis cooperari in bonum, vt nihil à conse-
quenda fœlicitate, ad quam tendimus, nos impedire valeat.

22 Deus noster Deus saluos faciendi,
** & domini domini exitus mortis.*

22 Non habent dij gentium potestatem aliquos saluandi, sed solus
noster Deus, est Deus habens potestatem faciendi saluos quos vult, so-
lus potens à quouis malo corporali, à peccatis, mortéque æterna homi-
nes liberare. * & in eius solius potestate sunt varij exitus mortis: qui so-
lus nouit & potest varijs modis eximere homines è mortis periculis, at-
que ab æternæ mortis condemnatione humanum genus educere.

*23 Veruntamen Deus confringet capita inimicorũ suorum. * verticem capilli perambulãtium in delictis suis.*

23 Et quidem Deus noster, nobis est Deus saluator, ab omni malo nos
liberans: verum idẽ Deus inimicos suos, quasi cõfractis eorũ capitibus,
perfectè perdet, * eos scilicet, qui in delictis suis iugiter perseuerant.
Quod quidem & in præsenti sæculo frequenter & fecit & facit, sed ge-
neraliter & perfectissimè in consummata impiorum vltione facturus
est, in nouissimo scilicet iudicij die.

24 Dixit dominus, Ex Basan conuertam.
** conuertam in profundum maris.*

24 Id quo magis verum credatis, ecce dominus promisit populo, di-
cens,: Ego te populum meum, superatis hostibus tuis, cum triumpho
redire faciam, sicut olim meos redire feci ex Basan, occiso Og rege Ba-
san: * & sicut olim feci in profundo maris rubri, è quo submersis Ægy-
ptijs, meos saluos eduxi.

*25 Vt intingatur pes tuus in sanguine, * lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.*

25 Sic, inquit Dominus, te triumphare de prostratis omnibus tuis ho-
stibus faciam, vt talis sit futurus vester triumphus, qualis solet esse vi-
ctorum, quando ex multa occisorum strage pes eorum sanguine inter-
fectorum tingitur, * & canes lingua sua effusum sanguinem lambunt.

26 Viderunt ingressus tuos Deus, ingressus Dei mei regis mei, qui est in sancto.

26 Quam certè promissionem etsi perfectè implebit Dominus in no-
uissimo die, iã tamen frequenter promagna parte implere cœpit. Vide-
runt enim tui, ô Deus quomodo pro illis egressus sis in pugnam con-
tra inimicos populi tui, & eis superatis regressus cum triumpho.

Viderunt te contra communem humani generis hostem diabolũ pugnantem fœliciter de eo triumphasse. Contemplati sunt quomodo per apostolos milites à te ad expugnandum orbem missos, omnes tibi gentes per obedientiam fidei subieciśti destructis idolis. Deinde quam gloriosam de Iudæis, te tuamque ecclesiam persequentibus victoriam reportasti, omnibus eis aut occisis, aut è sua terra expulsis. Postremum quomodo deletis omnibus tyrannis populo tuo frequenter infestis, pacem ecclesiæ tuę prętitisti, & contra omnium hæreticorũ varias oppugnationes semper eam inconcussam seruasti, iuxta tuam promissioné.

27 Præuenerunt principes coniuncti psallentibus.

27 Proinde quemadmodum, victoria adepta, in solemnibus triumphis: c
fieri solet, vt victoriosi principes totum exercitum præcedant; adiunctis illis vtriusque sexus hominibus qui triumphum voce, musicisque celebrent instrumentis: ita & in tuis illis triumphis ecclesiæ præstitis, tuorum militũ exercitum præcesserunt apostoli, quos militiæ tuæ principes constituisti, primi, per quos de vniuerso mũdo triumphasti: * quibus ad celebrandum tuos triumphos adiuncti sunt viri pariter & mulieres, ad laudem Dei triumphantis omnes inuitantes his verbis.

** in medio iuuencularũ tympanistriarum.*

28 In ecclesiis benedicite Deo domino de fontibus Israel.

28 Vos fideles, qui è duodecim Apostolis, tanquã duodecim fontibus Israel, per semé verbi diuini Deo regenerati estis, dominum Deum gloriosum triumphatorem nostrum laudate in sacris vestris conuentibus.

*29 Ibi Beniamin adolescẽtulus, * † in mentis excessu.*

29 Inter hos autem principes, atque in his triumphis celebrandis præcipuus fuit doctor Gentium, qui è tribu Beniamin postremus ad apostolatum vocatus (quemadmodum Beniamin inter reliquos fratres natu minimus erat) * qui aliquando raptus in tertium cœlum audiuit ibi arcana verba, quæ non licet eloqui, † quique cum summa mentis admiratione insignes Dei triumphos per se editos contemplatus est, & per eos omnibus admirandus factus est.

30 Principes Iuda duces eorum, principes Zabulõ, & principes Nephtalim.

30 Ibi etiam duces populi Dei fuerunt principes electi ex tribu Iuda, Zabulon, & Nephtalim. 2.Corin.

*31 Manda Deus virtuti tuæ, * confirma hoc Deus quod operatus es in nobis.*

31 Proinde quemadmodũ iam sæpe tua fortitudine ecclesiæ tuæ adfuisti, ita & in posterum fac tuam potentiam ei semper adesse contra hostes eius, * perge quæso confirmare, quod cœpisti in nobis. 12.

32 † A templo tuo, quod est in Hierusalem, tibi offerent reges munera.

32 Ita fiet, vt propter celebritatem templi tui, quod in Ierusalem cœlesti, atque in ecclesia tua in terris adhuc agente tibi delegisti, reges vniuersæ terræ suscepta vera religione offerant tibi munera, † per vniuersam quoque terram, incipiẽdo à templo tuo Ierosolymitano, ex quo salus sparsa est, per totum mundum reges te suis muneribus colent.

*33 Increpa feras arundinis. congregatio taurorum in vaccis populorum, * vt excludant eos qui probati sunt argento.*

33 Itaque omnipotenti tuo iussu cohibe sæuissimos nostros hostes lãceis in nos armatos. Congregati enim sunt ferocissimi principes, velut quidam tauri, simul cum populis in modum vitularum lasciuientibus, * vt à prędicatione nominis tui, atque à consequenda hęreditate, quam eis prępatasti, excludant & impediant eos qui tibi probati sunt quasi argentum candidissimum.

*34 Dissipa gentes quæ bella volunt, * venient legati ex Aegypto, Aethiopia præueniet manus eius Deo,*

34 Disperge omnes populos qui tuis bella volunt, pacé ecclesiæ quouis modo turbantes, * ita fiet, vt omnes externæ gentes, & imprimis Ægyptij ac Æthiopes, vltro ambiant tuam religionem suscipere.

35 Regna terræ cãtate Deo, psallite Domino.

35 Vniuersa regna terræ communem iam dominum ob communem omnibus salutem carmine celebrate, psallite in honorem eius.

36 Psallite Deo qui ascendit super cœlũ cœli ad Orientẽ.

36 Psallite Deo, qui tam excelsus est, vt inuehatur supremo cœlorum in oriente, lucem habitans inaccessibilem, electis suis sine occasu semper oriens.

*37 Ecce dabit voci suæ vocem virtutis, date gloriam Deo, * super Israel magnificentia eius, & virtus eius in nubibus.*

37 Vt autem est altissimus, ita & potentissimus. Ecce enim voci euangelicæ prædicationis dabit, vt sit vox admodum efficax: quia, quantumuis renitente mundo, omnes gentes fidei crucis subijcientur. In nouissimo quoque iudicij die valde potẽtem faciet vocem suam, qua omnes b
qui in monumentis sunt resumptis mox corporibus, ad vitam reuocabit. Hunc itaque glorificate & dictis & factis. * Magnificentia enim potẽtiæ ac bonitatis eius in populo suo fideli, qui verus Israel est, frequenter declarata est, & fortitudo eius in suis Apostolis, quibus tanquam quibusdam nubibus cœlesti pluuia vniuersa terra irrigata est, multum c
relucet, eo quòd per homines tam infirmos & prodigia magna operatus sit, & totum orbem ad se traxerit. In nouissimo etiam iudicij die virtus eius in nubibus declarabitur, quando veniet in nubibus cum potestate magna, & angelis suis, conspicuus omnibus.

*38 Mirabilis Deus in sanctis suis, * Deus Israel ipse dabit virtutẽ & fortitudinẽ plebi suæ, benedictus Deus.*

38 Verè mirabilis est Deus in suis sanctuarijs: * Deus Israelis ipse dabit plebi suæ contra inimicos robur & fortitudinem, ita vt nec portæ inferi vnquam pręualere poterint aduersus eam. proinde benedictus sit hic Deus noster ab omnibus semper.

In finem pro his qui commutabuntur, Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVIII.

CVM in scripturis noui testamenti sex vicibus ex hoc Psalmo desumpta testimonia Christo applicentur, pleraque etiam sint in eo, quæ neque Dauidi satis propriè conuenire possint, neque populo Israelitico in captiuitate Babylonica constituto, cui Iudæi hunc Psalmum tribuendum putant, sed soli nostro Christo: manifestè constat hunc Psalmum à Dauide de Christo, eóque solo editum fuisse. quamuis non sine typo suspitus, in cuius passionibus adumbrari grauiores Christi passiones prævidit. Itaque Christus tanquam per Dauidem præfiguratus, & iustorum omnium exemplar, hoc Psalmo primò quidem, cum vehementi exaggeratione queritatur de maximis malis, quæ non ob sua peccata, sed ob Dei magis gloriam & studium domus Dei patiebatur ab impiis: deinde subiungit & ardentem pro liberatione precationem, tum & diram hostium deuotionem, postremum promissionem gratiarum actionis & laudis Dei pro lato auxilio: adiungens simul & vaticinium de profectu ecclesiæ, quam nomine Sion & Iudæa significat, quod in ea vera sit Dei contemplatio atque confessio.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Saluum me fac Deus, quoniã intrauerunt aquæ vsque ad animam meam.

SAlutum me fac, ô Deus, quoniam calamitates plurimæ & grauissimę, in modum innundantium aquarum affluentes, ita excreuerunt, vt vniuersum etiam cor occupent, & de vita extremè periclitor, perinde ac in aquis constitutus ita ascendentibus, vt per os ingredi incipiant, ad suffocandum cor, & extinguendum animam. Psal. 68

*2 Infixus sum in limo profundi, * & non est substantia.*

2 Perinde me habeo, ac si in fixus essem in luto profundæ aquæ, * quod fundo penitus caret, in quo subsistere possem. immo in quo eo profundius immergerer, quo magis me extricare laborarem, propter quod ex eo nulla mihi euadendi per meipsum via esset. Sic enim & iam in his calamitatibus meis nusquam solidè subsistere valeo, in quibus eo semper altius infigor, quo magis adnitor euadere: ex quibus proinde nulla per meipsum ratione liberari, sed sola tua virtute possum.

*3 Veni in altitudinẽ maris, * & tẽpestas demersit me.*

3 Ita constitutus sum ac si decidissem in profunditatem maris, * & me tempestas suis fluctibus inuolutum demergeret. Sic enim malorum vndis penitus immersus, ac tribulationum tumultibus, quasi sæui maris fluctibus obrutus sum, vt quantum ex me est euadere prorsus desperé.

*4 Laboraui clamans, raucæ factæ sunt fauces meæ, * defecerunt oculi mei dum spero in Deum meum.*

4 In his autem malis ego clamando ad te dominum desatigatus sum, raucum factum est guttur meum præiugi & intenso clamore, * sed & occuli mei debilitati sunt, & caligauerunt, dum intentè suspiciendo in cœlum expecto auxilium à Deo meo.

5 Multiplicati sunt super capillos capitis mei, qui oderunt me gratis.

5 Plures sunt quàm capilli capitis mei, hoc est, innumerabiles qui oderunt me: idque sine causa, cum nulla in re vnquam à me læsi sint.

*6 Confortati sunt qui persecuti sunt me inimici mei iniustè, * quæ non rapui tunc exsoluebam.*

6 Inimici mei, qui me absque iusta causa persequuti sunt, & numero & viribus admodum contra me inualuerunt, * his autem contra me præualentibus, ego similis factus sum illi qui exoluere cogitur quod nõ abstulit. Pœnas enim dedi earum rerum, quas non admisi, eáque perpeti coactus sum, quæ non merui.

*7 Deus tu scis insipientiã meam. * et delicta mea à te non sunt abscondita.*

7 Tu ipse Domine qui omnia nosti, scis quid stultè contra eos admisi, * si quæ sint peccata mea in eos commissa, hæc te minimè latent. Et certe ipse tu mihi es testis, nihil me imprudenter aut malignè egisse, vt isti videri volunt & calumniantur.

8 Non erubescant in me qui expectant te domine, domine virtutum.

8 Itaque o Domine, Domine inquam, qui imperium habes in omnes exercitus, ac proinde tua potentia saluare potes omnes te inuocantes, ne quæso sinas vt pudefiant per me, qui patienter tuam opem expectãt: qui sanè erubescẽt, si viderint me inuocantẽ te iugiter, nõ exaudiri à te.

9 Neque confundãtur super me qui quærunt te Deus Israël.

9 Non suffundantur pudore propter me illi, qui studiose ambiunt amicitiam & opem tuam ô Deus Israëlis.

*10 Quoniam propter te sustinui opprobrium, * operuit confusio faciem meam.*

10 Ego enim hãc talem ignominiam ab inimicis meis pertuli tua causa, nempe quia te colere studiosius, tuámque veritatem adserere solebam, * propter te, pudor ignominiam illatam consequens obtexit faciem meam méque totum repleuit & occupauit. a

*11 Extraneus factus sum fratribus meis, * & peregrinus filijs matris meæ.*

11 Et tanta quidem facta est ignominia mea, vt propter eam à fratribus meis, mihique amicissimis ac coniunctissimis prius hominibus, reputatus sim vt externus, * & incognitus aliquis hospes, ita vt me iam derelinquerent & negarent qui prius familiares erant amici.

12 Quoniam zelus domus tuæ comedit me,

** & opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me.*

12 Propter te autem ô Domine hoc opprobrium sustinui. Quoniam ecce ardentissimum studium gloriæ domus tuæ vrebat animum meum, molestissimè ferentem neglectum religionis, & inhonorationem domus tuæ, * & opprobria eorum qui tibi exprobrauerũt, admodum molesta facta sunt mihi, ita vt iniquiori ea animo ferrem, quàm si ego ipse probris illis affectus fuissem, & sic pro dictis factisq; gloriæ tuæ derogãtibus doleré, vt pro eis tanquam à meipso commissis me humiliauerim, b

iram

iram tuam in eos qui hæc admittebant, placare studens.

*13 Et operui in ieiunio animam meam, * & factum est in opprobrium mihi.*

13 Ita tum propter violatum nomen tuum, tum propter impiorum salutẽ ego in ieiunio adsumpto operui animã meã mœrore ac fletu, meipsumq; inter ieiunandũ multũ afflixi, * & cum hoc nomine illis charior esse deberẽ, ecõtrà illud apud eos factũ est mihi occasio opprobrij mei.

*14 Et posui vestimentum meum cilicium, * & factus sum illis in parabolam.*

14 Vtebar pro veste mea sacco, exteriorique habitu tristitiam meam testatus sum, * & factus sum etiam ob hoc illis fabula, ita vt mea humiliatio publica irrisione celebraretur.

*15 Aduersum me loquebãtur qui sedebant in porta, * & in me psallebant qui bibebant vinum.*

15 Pessimè de me loquebãtur iudices & primores ciuitatis, qui ad iudicandum sedebant in porta, in publicis hominum conuentibus detrahentes mihi, atque in suis iudiciis me condemnantes, * & de me psallebant cum irrisione carmina, hi qui bibebant vinum.

*16 Ego verò orationem meã ad te domine, * tempus beneplaciti Deus.*

16 Ego verò contra hæc omnia, & in his omnibus malis nihil aliud quàm ad te Domine orationem meam dirigo. * Sit quęso nunc, ô Deus, tempus, quo placeat tuæ bonitati succurrere mihi.

*17 In multitudine misericordiæ tuæ exaudi me, * in veritate salutis tuæ.*

17 Per multitudinem misericordiæ tuæ exaudi me, * per veritatem, qua salutem te tuis allaturum promisisti.

*18 Eripe me de luto vt non infigar, * libera me ab his qui oderunt me, & de profundis aquarum.*

18 Libera me de his malis, in quibus tanquam in luto profundo hæreo, vt non prorsus immergar & absorbear, * libera me quæso ab his qui iniquo odio me persequuntur, & de calamitatibus istis, in quibus tanquam in profundissimis aquis detineor, absorbendus ab eis, nisi tu me extraxeris.

*19 Non me demergat tempestas aquæ, neq; absorbeat me profundum, * neque vrgeat super me puteus os suũ.*

19 Non sinas vt tribulationum magnitudo, quasi tempestas quædam aquarum, me demergat; neque profunditas ista malorũ me absorbeat, neque puteus hic, in quem iam cecidi, constringat super me os suum, aut cooperculo suo me concludat: hoc est, ne permittas vt de mea liberatione planè sit desperatum. † Sed neque inferni ac sepulchri puteũ super me claudi sinas, quin potius ex eo me à morte eripiendo educas.

*20 Exaudi me domine, quoniam benigna est misericordia tua, * secundum multitudinem miserationum tuarum respice in me.*

20 Exaudi me Domine, quoniam benigna, & ad auxiliandum admodum prompta est misericordia tua: * secundum multitudinem miserationum tuarum, quas varias omni tempore hominibus exhibuisti, benigno aspectu fauoris tui respice in me.

*21 Et ne auertas faciẽ tuã à puero tuo, * q; tribulor, velociter exaudi me.*

21 Et ne auertas tui fauoris declarationem à me seruo tuo, * sed quoniam grauissimè tribulor, velociter exaudi me.

*22 Intende animæ meæ, & libera eam, * † propter inimicos meos eripe me.*

22 Declara te attendere ad desolationem & afflictionem animę meę, & miseratus libera eam, * tu quæso permotus iniustitia & blasphemiis inimicorum meorum, eripe me, † ne quoque inimici mei de mea perditione lætentur, atque in sua impietate roborentur, & te blasphement, quasi non valentem aut non volentem suos liberare, eripe me à perditione, quam mihi cupiunt inferre.

23 Tu scis improperium meum, & confusionem meã, & reuerentiam meam.

23 Tu Domine cum omnia noscas, scis vtique quibus probris, quo pudore, quáque verecundia iam affectus sim.

*24 In conspectu tuo sunt omnes qui tribulãt me, * improperiũ expectauit cor meũ & miseriam.*

24 Nosti item omnes qui me tribulant, quàm sint scilicet multi, & quãtã illorum malitia, atque in persequendo me iniustitia. * Ab his ita afflictio afflictioni accessit, vt oon aliud mihi expectãdum videretur, quàm c
opprobrium & miseria.

25 Et sustinui qui simul contristaretur, & non fuit: & qui consolaretur, & non inueni.

25 Qnod autem omnium grauissimum est, in his tantis malis expectaui aliquem, qui simul mecum doleret: sed nullus aduenit: expectaui aliquem, qui nonnihil me consolaretur, sed nullum inueni. Itaque non tantum me omnes inimici mei grauiter afflixerunt, sed & omnes amici deseruerunt.

*26 Et dederunt in escam meam fel, * & in siti mea potauerunt me aceto.*

26 Adeo autem nemo fuit qui consolationem aliquam adferret, sed omnes potius grauissimam afflictionem augere studuerunt, vt dederint mihi pro cibo fel, * & cùm maxima siti premerer, pro potu reficiente obtulerint mihi acetum, contra naturam nimium inhumani, vt qui volentes videri naturæ inopiam subleuare, magis eam auxerint: & sub refectionis specie, afflictionem adiecerint afflicto.

27 Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum.

27 Quoniam itaque talem mihi parauerunt mensam, ob id secundum d
iustitiæ tuæ æquitatem, sicut futurum præuideo, ita & pręuidens precor, vt fiat mensa eorum illis tanquam laqueus ante eos expensus, in quem incidant & irretiantur, vt ibi capiantur in exitium, vnde delitias sibi petendas putabant. * Fiat & mensa eorum eis in condignam retributioné. vt tale scilicet fiat eorum prandium, quale mihi apposuerunt, amarum, & in suaue: & vt ipsa eorum mensa sit eis occasio recipiendi ea quæ promeruerunt, & in ruinam ipsorum cedat eis.

** & in retributiones & in scandalum.*

28 Obscurentur oculi eorum ne videant,

28 Per subtractioné tui luminis obtenebrẽtur oculi mentis eorũ, ne videãt manifestã veritatem, priuati omni recto iudicio: * & graui eos seruituris, omnique miseriarum onere ita preme, vt similes sint his, qui ob oneris impositi magnitudinem incuruato dorso incedunt.

** & dorsum eorum semper incurua.*

29 Copio

29 Effunde super eos irã tuã, & furor iræ tuæ comprehendat eos.

29 Copiose super eos demitte tuas vindictas, & grauissima vltio tuæ seueritatis apprehendat illos.

30 Fiat habitatio eorũ deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.

30 Fiant habitacula eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet. Ita vniuersi eijciantur de suis habitationibus, vt domus eorum desolatæ ab eis maneant. Ita eorum domus funditus deleantur, vt non manente lapide super lapidem quisquam eas inhabitare valeat.

31 Quoniã quem tu percussisti persecuti sunt.

** & super dolorem vulnerum meorum, addiderunt.*

31 Et quidem iustum est hæc omnia eis euenire, quoniam cùm humanitas exigat, vt afflicto commisereamur: ipsi econtrà me, quem tu domine grauibus malis afflixeras, amplius persequuti sunt, varijs me insectantes contumelijs, * & ad dolorem vulnerum meorum, quibus tu me vulneraueras, alium addiderũt dolorem, dum qui consolari me debuissent, suis conuitijs meos dolores exasperauerunt. e

32 Appone iniquitatem super iniquitatem eorum,

** & non intrent in iustitiã tuam.*

32 Proinde sicut mihi dolorem dolori addiderunt, ita quoque secundum iustum tuum iudicium sic eos labi permittas, vt noua semper iniquitas addatur iniquitati eorum, & excæcati ruant de scelere in scelus, * nec eò perueniant, vt participes fiant iustitiæ tuæ, qua per fidem homines coram te iustificas.

33 † Deleantur de libro viuentium. & cum iustis nõ scribantur.*

33 Et cùm hactenus connumerati fuerint cum iustis, ex quibus prognati sunt, & cum populo Dei, nunc expugnantur ex numero eorum, quod ad vitam æternam ab initio delegisti, & quasi in libro tuæ prædestinationis descriptos habes: † fac vt verbis & factis ipsorum omnibus declaretur, non esse eos adscriptos in librum prædestinatorum ad vitã, * & numero iustorum amplius non adscribantur.

34 Ego sum pauper & dolens, salus tua Deus suscepit me.*

34 Ego quidem iam pauper sum, omni humano destitutus auxilio, & mœrore summo affectus: * Verùm securus confido, quod salus tua me ex his malis subleuabit.

35 Laudabo nomen Dei cũ cantico, et magnificabo eum in laude.

35 Liberatus autem laudabo Deum cantico, & gloriosa laude extollam eum.

36 Et placebit Deo super vitulum nouellum cornua producentem & vngulas.

36 Eritque huiusmodi laus & gratiarũ actio Deo gratior, quàm quodlibet sacrificium animalium, magis quàm oblatio vituli nouelli & teneri, cuius cornua iã pro ratione ætatis enasci incipiũt, & indurari vngulæ.

37 Videãt pauperes & lætentur, quærite Deum, & viuet anima vestra.*

37 Considerent afflicti à Deo mihi præstandam salutem, & ea considerata lætentur: * vos qui afflicti estis exemplo meo inuocate opem Dei, & certissimè anima vestra malis omnibus exempta reuiuiscet, & exhilarabitur.

*38 Quoniã exaudiuit pauperes dominus. * & † vinctos suos non despexit.*

38 Quoniam ab initio semper Dominus exaudiuit afflictos se inuocantes, * & qui causa illius vincti erant, † aut qui in sua captiuitate & afflictione ipsum inuocabant, nullo vnquam tempore despexit.

39 Laudent illum cœli, & terra, mare & omnia reptilia in eis.

39 Laudet illum vniuersa creaturarum machina, cœli scilicet, terra & mare, & omnia quæ mouentur in eis.

40 Quoniam Deus saluã faciet Sion, et ædificabuntur ciuitates Iudæ.*

40 Quoniam non me tantum saluum faciet, sed per me etiam Deus, hostibus populi sui deletis, saluam faciet nouam Sion, * & collapsæ ciuitates Iudæ reædificabuntur: pro dirutis ciuitatibus Iudæ, ecclesiæ gentium per vniuersum orbem nouæ erigentur.

41 Et inhabitabunt ibi, & hæreditate acquirent eam.

41 Et serui eius in ipsa Iudæa habitabunt, & in hæreditatem perpetuam possidebunt eam.

*42 Et semen seruorum eius possidebit eam, * & qui diligunt nomen eius, habitabunt in ea.*

42 Sed & progenies seruorum eius hæreditario iure possidebit eam imperpetuum, * & qui amatores sunt nominis eius, pacificè habitabunt in ea.

ANNOTATIONES.

a PROPTER TE SVSTINVI, &c.] Plerique orationem, propter te, sic intelligunt, propter tuã voluntatẽ, & quia pro salute hominum me pati voluisti. Verùm sequentibus magis conuenit sensus qui in paraphrasi explicatur, vt propter Deum Christus sustinuisse opprobrium intelligatur, quia propter Dei gloriam illustrandam, à Iudæis opprobrio affectus est. Hic enim sensus declaratur, cùm subdit: Quoniam zelus domus tuæ, &c. Est autem notandum, quòd in scripturis quandoque propter nos opprobrio affectus fuisse Christus dicitur, aliquando propter Deum. Propter nos quidem, si Dei patris voluntatem consideremus, qui ipsum pati voluit propter nostram salutẽ. Propter Deũ verò, si Iudęos respiciamus, qui odio eum persequębantur, quòd gloriæ Dei illustrãdæ intẽtus esset, eorũ vitia carperet, eáq; facerçt quæ à patre illi erãt delegata.

OPPROBRIA EXPROBRANTIVM, &c.] Pars ista in paraphrasi dupliciter explicatur, & vtrumq; simul sensum significare voluisse videtur propheta. Certè secundum, Paulus ad Roma. 15. satis indicat, non quòd eum solum scriptura hęc significaret, sed quòd is proposito suo conueniret. b

IMPROPERIVM EXPECTAVIT, &c.] Hebræa habent: opprobrium contriuit cor meum. Verùm Septuaginta literam schin leui spiritu legerunt, שִׂבַּר sibar scilicet, quod expectare significat, non שִׁבַּר schibbar, quòd conterere significat, vt modò legitur. Nostram autem lectionem plerique sic intelligunt vt significetur hac parte voluntaria passio Christi, & quòd pro salute improperium desiderauerit, sicut ipse in Euangelio testatur, dicẽs Baptismo habeo baptizari, & quomodo coarctor vsque dum perficiam illud? Verùm sensus, quẽ habet c

habet paraphraſis,toti propoſito pſalmi,præcedentibus etiam & ſequentibus magis conuenit.Non enim hic Chriſtus loqui inducitur ſecũdum id quod in eo perfectum erat,ſed in modum afflicti de ſua calamitate conquerens.

d FIAT MENSA EORVM,&c.] Intelligitur iſtud rectè de duplici ſimul menſa: menſa ſcilicet corporis, & menſa animi. & quantum quidem attinet ad menſam corporis, iſtud impletum eſt in Iudæis, dum tempore paſchalis feſtiuitatis, quando ad celebrandum eum voluptate paſchale conuiuium ex omnibus locis in Ieruſalem Iudæi conuenerunt, ſimul ibi omnes hac occaſione concluſi ſunt, exercitu Romanorum ciuitatem obſidente. Tunc enim menſa illorum facta eſt illis occaſio, vt irretirentur, caperentur,& caderent. Scribit hac de re Ioſephus lib.7.de bello Iudaico,cap.17.Quod verò attinet ad menſam animi, menſa hæc eſt ſacra ſcriptura, quæ Iudæis, eo quod ab illis malè intelligatur, occaſio eſt vt illaqueentur varijs erroribus, & vt in Chriſtum ſcandalizentur,atque in æternum pereant.

e QVONIAM QVEM TV PERCVSSISTI, &c.] Duplex in verbis huius verſus apparet abſurditas. Primum,quoniam non apta videtur ratio quam aſſignat,ob quam hoſtes ſui à Deo vindicentur.Qua enim vindicta digni ſunt,ſi eum perſequãtur, quem Deus percuſſit, & perſequi voluit? Secundo,quia dum dicit, quem tu percuſſiſti perſecuti ſunt, &c. indicare videtur præter eam percuſſionem, qua Deus ipſum percuſſit, hoſtes ſuos aliam addidiſſe perſecutionem, & alia vulnera. Iam autem percuſſiones Dei patris,& vulnera eius, diuerſa non ſunt ab eis, quæ Iudæi inflixerunt. Percuſſit enim pater filium ſuum non niſi per Iudæos.Proinde ſunt,qui vt hanc ſermonis, quæ videtur, abſurditatem tollant, ſic exponunt: quem tu percuſſiſti vſque ad mortem, ipſi amplius perſequebantur, dum ſcilicet me in membris meis & fidelibus meis perſecuti ſunt. Diuus Auguſtinus autem patrem filium percuſſiſſe intelligit,dum humano corpore indutum, neceſſitatibus & miſerijs illius vitæ obnoxium fecit, atque his malis Iudæos addidiſſe & alia mala. Verùm conuenientius fuerit & ſimplicius hunc locum ſic intelligere, quemadmodum illud Iob 19. Miſeremini mei ſaltem vos amici mei, quia manus Domini tetigit me. Quare me perſequimini ſicut Deus, & carnibus meis ſaturamini? Ibi enim propheta Iob amicos, qui ad ſe viſitandum venerant, perſecutionem addere dicit diuinæ percuſſioni, eo quòd cùm conſolari debuiſſent, amaris verbis ei loquerentur, dolorem eius non lenientes, ſed exaſperantes & augentes.In Hebræo autem pro, vulnerum meorum,habetur vulnerum tuorum, vel, vt plerique vertunt,vulneratorum tuorum:& pro,addiderunt, habetur narrabunt. Quam lectionem ita plerique intelligunt, quoniam eum perſecuti ſunt quem dicunt te percutere, & percuti velle: & cum voluptate narrauerunt dolorem eorum, quos te vulnerare iactabant, vt quod hic dicitur Deus iuſtum percuſſiſſe non intelligatur, quòd reuera ſic eſſet, ſed quod ſic gloriarentur hoſtes, putantes ſe obſequium præſtare Deo in perſecutione iuſti, & ſuam impietatem in Deum reijcientes. Qui ſenſus optimè quadrat cum eo quod de Chriſto dicitur, Iſaiæ 53. Nos reputauimus eum quaſi percuſſum à Deo, & humiliatum.

In finem Pſalmus Dauid in rememoratione,eo quòd ſaluum fecit eum Dominus.

ARGVMENTVM PSALMI LXIX.

VIR iuſtus in vrgentibus periculis ac malis conſtitutus,hoc Pſalmo orat ſibi celerem Dei opem,hoſtibus confuſionem, ſanctis autem ex ope ſibi impenſa lætitiam. Eſt autem Pſalmus iſte ad verbum pene idem cum vltimis verſibus Pſalmi 39. Quòd verò titulus habet: in rememoratione,vel,vt Græca magis habent, in rememorationem, (quod & ponitur in titulo Pſalmi 37.)videtur ſignificare, Prophetam hoc carmine voluiſſe alijs in exemplum memorare, quomodo in perſecutione hoſtium ſuorum Deum inuocarit. Quod autem ſequitur, eo quod ſaluum me fecit dominus, Hebræa omnino non habent: Græca vero aliter, εἰς τὸ σῶσαί με κύριον,quod rectius ſic vertitur: vt ſaluum faciat me Dominus.quanquam & Euthymius hæc verba legiſſe non videtur: noſter interpres apud Græcos legiſſe videtur ἐν τῷ σῶσαι.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus in adiutorium meũ intende, * domine ad adiuuandũ me feſtina.*
2 Confundantur & reuereantur qui quærunt animã meam.
*3 Auertantur retrorſum & erubeſcant, * qui volunt mihi mala.*
4 Auertantur ſtatim erubſcentes,qui dicunt mihi, euge euge.
5 Exultent & lætentur in te omnes qui quærunt te.
** & dicant ſemper, magnificetur dominus qui diligunt ſalutare tuum.*

DEVS intentus quæſo eſto ad auxilium meum, * Domine feſtina ad adiuuandum me, vrget enim periculum. PSAL. 69

2 Fac vt te liberante me, pudefiant, & ignominia afficiantur,fruſtrati ſua ſpe omnes qui cupiunt perdere animam meam.

3 Te eos impellente, in fugam conuertantur,diſcedentes à me re infecta, & pudore ſuffundantur, * quotquot cupiunt mihi mala.

4 Subito in fugam cum ignominia conuertantur,quotquot malo meo gaudentes dicunt de me:Euge,Euge.

5 Contrà vero fac vt omnes te inuocantes, tibique placere ſtudentes corpore & animo gaudeant de te,videntes tuam in me benignitatem. * Fac vt quotquot diligunt ſalutem tuam,& à te ſaluari deſiderant,ſemper dicant: Magnificat Dominus erga ſuos tam miſericors & iuſtus.

6 Ego certè Domine pauper ſum,& omni humano deſtitutus auxilio: quare tu Deus pauperum pater, adiuua quæſo me.

7 Tu es,quem in adiutorem meum & liberatorem mihi delegi,tu mihi in omnibus malis adiutor ſemper fuiſti,ne ergo differas diutius mihi adferre auxilium.

6 Ego verò egenus & pauper ſum, Deus adiuua me. 7 Adiutor meus & liberator meus es tu, Domine ne moreris.

Pſalmus

Psalmus Dauid filiorum Ionadab & priorum captiuorum.

ARGVMENTVM PSALMI. LXX.

Creditur hic Psalmus a Dauide editus, eo tempore commutationis filij sui Absalomi, quemadmodum ex ipso vel etiam inmanuit apparet, quod precatur ne se Deus derelinquat in tempore senectutis. Sed & eo quod dicit, inimicos suos inter se consultasse, & dixisse: persequimini eum: consilium illud Achitophelis subnotare videtur. Est autem praesens Psalmus argumenti communis, quo Dei opem implorat contra suos inimicos, petens a domino, vt sicuti a puero ipsum seruauit; ita nec in senectute deserat, sed inimicos ipsius pudefaciat, promittens se semper praedicaturum omnibus Dei potentiam, iustitiam, & bonitatem, & voce musicisque instrumentis se domino celebraturum. In his autem Dauid & Christi typum & exemplum omnium afflictorum gesta continet hic Psalmus: generalis est oratio pro auxilio Dei, vt adsit semper in variis afflictionibus. Quod vero in Graecis, Latinisque codicibus titulus habet, Psalmus Dauid filiorum Ionadab, & priorum captiuorum, et praefixo psalmo parum conuenire videtur, ita Hebraei omnino non habent: in quibus Psalmus ille ἀνεπίγραφος est, quemadmodum & Graeca in titulo testantur. Vnde in Graecis Latinisque, addita sunt ea quae in titulo legimus, ab interprete vel aliquo expositore, adq; ex Hieremiae 35. vbi dicuntur filij Ionadab in prima captiuitate migrasse e suis sedibus in Hierusalem.

PARAPHRASIS EIVSDEM

*In te Domine speraui, non confundar in aeternum. * in iustitia tua libera me, & eripe me.*

IN te Domine omnem meam spem collocaui, ne ergo finas vt vnquam confundar, frustratus, quam in te habeo, spe: * sed per tuam in seruandis promissis fidelitatem, eripe me a malis, & libera me. PSAL. 70.

*2 Inclina ad me aurem tuam * & salua me.*

2 Cumque mea humilitas tuam altitudinem attingere nequeat, inclina te, & condescende mihi: clementérque attende orationi meae, exaudiens eam, & saluum me fac.

*3 Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij. * vt saluum me facias.*

3 Praebe teipsum mihi Deum protectorem; & quasi locum aliquem bene munitum, ad quem confugere, & in quo delitescere tutus possim, * ita vt saluum me facias ab inimicis meis.

4 Quoniam firmamentum meum & refugium meum es tu.

4 Tu enim solus es fortitudo mea, cui, tanquam rupi firmissimae, nitor: tu vnicus es, ad quem & nunc & semper confugio, vt per te ab omnibus malis tutus sim.

*5 Deus meus eripe me de manu peccatoris, * & de manu contra legem agentis & iniqui.*

5 Tu itaque Deus eripe me de potestate peccatoris me persequentis, * & de tyrannide hominis agentis contra legem tuam, & ob hoc iniqui. Non enim iusta aliqua causa me hostis meus persequitur, vt vel ob manifestâ eius impietate merito me ab eius violentia liberari conueniat.

*6 Quoniam tu es patientia mea, * Domine spes mea a iuuentute mea.*

6 Eripe, inquam, me Domine, quoniam tu vnus es, à quo patienter & nunc expecto, & semper expectaui mihi omnem opem. * Domine tu solus es, in quem a iuuentute mea vsque in hanc aetatem omnem meam spem collocaui.

*7 † In te confirmatus sum ex vtero, * de ventre matris meae tu es protector meus.*

7 Ab eo tempore, quo primum egressus sum ex vtero, in hoc vsque tempus, semper tuo praesidio stabilitus sum: téque me sustenente, ne aliquo vnquam malo deijcerer confirmatus, * ab exitu ex vtero matris meae tu me semper protexisti vsque in hunc diem. † Ab ineunte etiam aetate, & ex eo tempore, quo primum intelligere ac sapere datum fuit, per spem tibi veluti firmissimo sustentaculo firmiter innixus sum, téque mihi in protectorem vsque in hoc tempus semper delegi.

*8 In te cantatio mea semper. † tanquam prodigium factus sum multis, * & tu adiutor fortis.*

8 Quoniam itaque tuam semper expertus sum protectionem, ideo de te vnico semper fuerunt mea cantica. Nunc autem, ô Domine, à multis reputatus sum, tanquam res prodigiosa, ita vt plerique me tanquam rem terribilem, & propter quam sibi malè metuant fugiant, † ac multi ob afflictionum grauitatem oculos in me intentè iniiciant, & spectaculum illis factus sim. * Verum tu vnicus mihi es fortissimus adiutor, quo vel solo me protegente, quae videntur ineuitabilia mala, facilè superare potero.

*9 Repleatur os meum laude vt cantem gloriam tuam, * tota die magnitudinem tuam.*

9 Fac itaque vt ab his malis liberatus, pleno te ore laudare, sempérque tuas laudes ore resonare possim, ita vt assiduè canam laudem tuam, * omnique tempore cantem magnitudinem bonitatis tuae.

*10 Ne proijcias me in tempore senectutis, * cum defecerit virtus mea ne derelinquas me.*

10 Cum autem me à puero semper hactenus custodieris, & per iuuentutis discrimina saluum perduxeris, ne quaeso me iam tempore senectutis abijcias a tua cura: * & cùm me destituere coeperint vires meae, tu ne destituas me tua ope.

*11 Quia dixerunt inimici mei mihi, * & qui custodiebant animam meam consilium fecerunt in vnum.*

11 Et quidem merito te rogo ne me derelinquas. Quoniam ecce inimici mei dixerunt de me, * & qui obseruant me struendo insidias animae meae, captandóque oportunam aliquam perdendi occasionem, ipsi inter se pariter consultarunt contra me,

12 Dicentes: Deus dereli-

12 Dicentes. Deus cuius fauorem semper iactare solet, cuius ope hactenus

*quit eum, persequimini: * et comprehendite eum, quia nõ est qui eripiat.*

ctenus contra omnes suos hostes fortis fuit, is nunc dereliquit eum à
solita sua protectione: proinde persequimini eum: * & si sic feceritis,
certissimo comprehendetis eum, quoniam non habet quemquam qui
conabitur eum eripere de manibus vestris.

*13 Deus ne elongeris à me, * Deus meus in auxilium meum respice.*

13 Tu itaque Domine vel propter impia eorum verba, quo scilicet fal-
sum esse declaretur, quod de te dicunt, ne quæso tuum auxilium lon-
ge facias à me. * quin potius, ô mi Deus, benigno tuo fauoris aspe-
ctu respice in me, ad adiuuandum me.

*14 Confundantur et deficiant detrahentes animæ meæ, * operiantur confusione & pudore qui quærunt mala mihi.*

14 Pudefiant & deficiant in suis conatibus, tuæque vltionis vindicta
absumantur hi qui malè loquuntur de me, * contegantur vndique pu-
dore & ignominia, quotquot me malis afficere student.

*15 Ego autem semper sperabo, * et † adijciam super omnem laudem tuam.*

15 Ego autem cùm liberatus ab eorum immprobitate, expertus fue-
ro non fuisse vanam meam in te confidentiam, vlterius semper magis
ac magis in te omnem meam spem collocabo, * & ad omnes laudes
tuas, quibus ob accepta à te innumera beneficia hactenus te laudaui,
adijciam & alias laudes, † maiore etiam studio quàm ante hac, laudi-
bus tuis cantandis incumbens.

16 Os meum annunciabit iustitiam tuã, tota die salutare tuum.

16. Os meum deprædicabit tuam in seruandis promissis fidelitatem, & a
in vindicandis impijs iustitiam, omni tempore annuntiabit salutem mi-
hi abs te allatam.

*17 Quoniam non cognoui literaturam, * introibo in potẽtias domini, domine memorabor iustitiæ tuæ solius.*

17. Et quidem humana eruditione in literis non sum institutus, vt qui
de post fœtátes, & ex rustico pastore assumptus sim in militiam, & dein-
de in regnum: * tamen ingrediar ad contemplandum magnifica Dei
opera, & ad ea prædicanda alijs accingar: Domine solius tuæ in redden-
dis promissis iustitiæ semper memor ero, de ea semper & cogitans me-
cum, & loquens coram aliis.

*18 Deus docuisti me à iuuentute mea & vsque nũc, * pronunciabo mirabilia tua.*

18 Tu enim Domine me ab hominibus & libris non instructum do- b
cuisti ab ineunte ætate, vsque nunc, per experientiam scilicet poten-
tiæ ac bonitatis tuæ in me semper declaratæ, pérque spiritum tuum,
quo me & aduertere & intelligere ea quæ tua sunt dedisti. * quare
semper publicè prædicabo opera tua admiratione dignissima, quę desi-
gnasti.

*19 Et vsque in senectam & senium, * Deus ne derelinquas me.*

19 Etiam vsque in extremam senectutem & canos. * Tu itaque Do-
mine ne me nunc tuo auxilio destituas.

20 Donec annuntiẽ brachiũ tuum generationi omni quæ ventura est.

20 Vt tuam omnipotentiam voce & scriptis annuntiare possim om- c
nibus generationibus post me venturis.

*21 Potentiã tuã & iustitiã tuã Deus vsque in altissima, quæ fecisti magnalia, * Deus quis similis tibi?*

21 Et vt potentiam ac iustitiam tuam in altum laudibus extollam, d
sicut & tu potentiam ac iustitiam tuam vsque in altissima extulisti. Quæ
enim designasti Domine, admodum magnifica sunt, adeo vt ob ea ne-
mo tibi conferri possit. * Quis enim Deus similis est tibi?

*22 Quantas ostendisti mihi tribulationes multas et malas, & conuersus viuificasti me, * & de abyssis terræ iterum reduxisti me?*

22 Vel in me enim solo quam magnifica operatus es Domine. Ecce e-
nim sæpe experiri me fecisti tribulationes & multas & molestas: mox
tamen tu qui me dereliquisse videbaris, rursum reuersus ad me per de-
clarationem tui fauoris, ex grauissimis periculis mortis me liberasti, e
* & veluti è sepulchro, ac infimo terræ iterum me reduxisti, liberans
scilicet me ex his malis, in quibus iam propemodum morti & inferno
traditus eram.

23 Multiplicasti magnificentiam tuã, & conuersus consolatus es me.

23 Secundum multitudinem & magnitudinem tribulationum mea-
rum tu etiam multiplicasti, & multipliciter declarasti in me magnifi-
centiã bonitatis tuæ, & conuersus ad me, consolatus es me tua bonita-
te & ope. Quare & nũc eandem tuam in his malis benignitatem securus
me percepturum confido.

*24 Nã et ego confitebor tibi in vasis Psalmi veritatem tuã Deus, * psallã tibi in cithara sanctus Israel.*

24 Vt autem tu hactenus, quod tui muneris est, egregiè in me præsti-
tisti, & nunc te præstiturum confido: ita quoque etiam ego quod mei
muneris est exequés, te laudibus efferam, specialiter autem confitebor
tuam in seruandis promissis fidelitatem, * idque cum instrumentis mu-
sicis, ad honorem tuum cithara psallam, qui sanctificator es veri popu-
li Israelitici.

*25 Exultabũt labia mea cũ cantauero tibi. * & anima mea quã redemisti.*

25 Neque enim segniter aut torpidè te laudabo, neque tantum musi-
corum instrumentorum sono, sed cùm musicis instrumentis tibi psal-
loro, cúmque voce tuas laudes sonuero, simul etiam labia mea cum
summa mentis exultatione & corporis gestu te laudabunt, * & multo
magis anima mea inter cantandum exultabit in te, eo quòd eam rede-
meris ab omnibus malis.

*26 Sed & lingua mea tota die meditabitur iustitiã tuã, * cum confusi & reueriti fuerint qui quærũt mala mihi.*

26. Quin & lingua mea cum attenta mentis meditatione assiduè se
exercebit in cantando tuam in promissis reddendis iustitiam, * cum
per te confusi & reueriti fuerint qui me iam malis afficere student.

ANNO

ANNOTATIONES.

a QVONIAM NON COGNOVI, &c.] Pro nomine literatura, apud Hebræos ponitur dictio, quæ etsi etiã literas significat, tamen proprie significat numeros. Vnde fere omnes vertunt: Quoniam nõ cognoui numeros: & adiungunt hanc partem cum superioribus, vt idē hic significetur quod
Psal. 39. alibi, dum dicit: Multa fecisti tu domine Deus, &c. Annunciaui & locutus sum, multiplicati sunt super numerum. Sed & apud Græcos hic positum nomẽ γραμματεία non solum literas, sed & numerationem significat, sicut Græcorum lexica docent. Interpres autem noster alteram significationem magis secutus est, vertendo literaturam, quia mox sequitur: Deus docuisti me a iuuentute, &c. Porro, in potentias, Græcè est ἐν δυναστείᾳ in potentatu vel in potẽtia, quomodo & quidam apud nos legendum putãt, vt sit sensus: quoniam humano magisterio non sum instructus, ingrediar in diuina potestate, qua fretus huiusmodi prouinciam tenebo. Sic Euthymius. Et Augustinus quoque legit singulari numero, in potentiam, quomodo & multi nostri libri habent. Hebræa tamen habent pluralem numerum, in potentias. quomodo etiam multa nostra scripta habent.

b DEVS DOCVISTI ME, &c.] Multi hũc versum sic distinguunt, vt hæc verba, & vsque nũc, cõiungantur cum verbo, pronũtiabo, & hic sit sensus: docuisti me à iuuẽtute mea, & ideo vsque in hoc tẽpus semper pronuntiaui mirabilia tua. Sic enim futurum tempus, pronuntiabo, secundum hanc distinctionem, pro tempore præterito accipi debebit. Verum Græcorum lectioni magis cõsentit, vt hæc oratio, & vsque nunc, cum præcedentibus cõnectatur. habent enim Græca hoc modo: Deus, quæ docuisti a iuuentute mea & vsque nunc, pronuntiabo mirabilia tua. Quæ oratio sic est ordinanda. Deus pronuntiabo mirabilia tua, quæ docuisti me, &c.

c DONEC ANNVNTIEM.] Aduerbia, donec, vsque, & similia. Hieronymus contra Heluidium in scripturis duobus modis accipi ostendit. Propriè enim hæc aduerbia certum tempus significant, quo finito non amplius futurum est quod vsque ad illud tempus factum fuit, aut econtrariò, futurũ est, quod vsque ad illud tempus factum non fuit. Frequenter tamen accipiuntur vt infinitum tempus designent, hoc est, vt id quod significatur futurũ vsque ad certum tempus, semper futurum intelligatur: aut contrà, quod vsque ad certum tempus non factũ significatur, nunquam intelligatur factum vel futurum. Exempla primi sunt: dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, donec ponã inimicos tuos, &c. Similiter quod dicit Dominus Matthæi vltimo: Ego vobiscũ sum vsque ad cõsummationem seculi. Exemplum secundi est, quod habetur Matth. 1. Non cognouit Mariam Ioseph, donec peperit filium suũ primogenitum, & alia multa. Ideo autem in his omnibus certum tempus determinatur, vt dum aliquid dicitur factum vsque ad illud tẽpus, quo videri poterat non factum, intelligatur multo magis & reliquo tempore futurũ: aut econtrario dum significatur aliquid non factum vsque ad illud tempus quo poterat videri factum, intelligatur & reliquo tempore multo minus factum. Quoniam autem his duabus horum aduerbiorum acceptionibus non videtur commodè hic locus & alia aliqua scripturæ loca explicari posse, addenda est & tertia acceptio, qua scilicet hæc aduerbia sic aliquando ponuntur, vt rei tantum consecutionem significent. Ita enim hic significare vult, si ipsum Deus non dereliquerit consecuturum vt omnibus Dei potentiam annuntiet. Sic & illa oratio explicari potest: Sede à dextris meis, donec ponam, &c. vt intelligamus post sessionem Christi in dextra patris, consecuturum aliquãdo vt omnes inimici eius subijciantur ei. d

POTENTIAM TVAM ET IVSTITIAM.] Possunt accusatiui hi coniungi cum præcedentibus vt hic repetatur, donec annuntiem: vel seorsum accipi possunt, vt subintelligatur verbum, extulisti. e

CONVERSVS VIVIFICASTI ME.] Hæc vt Dauidi non nisi per tropũ conueniunt, ita Christo per Dauidem præfigurato verius & perfectius competunt. Hunc enim Deus pater viuificauit, resuscitando a morte, & de abyssis terræ reduxit, dũ & corpus è sepulchro, & animam ex inferis reuocauit.

Psalmus Dauid in Salomonem.

ARGVMENTVM PSALMI LXXI.

DAuidem huius Psalmi authorem esse non autem, vt quidam existimant, Salomonem, euidenter satis comprobat id quod in fine subiunctum est. Defecerunt laudes Dauid filij Iesse. quod ad præcedentes Psalmos, non autem, vt quidam faciunt, ad titulum Psalmi sequentis referendum est. Cum autem pleraque huius Psalmi soli Christo competant, quædam verò etiam propriè typico Salomoni manifeste satis constat Prophetam Dauid, cum decantaret hunc psalmum, in Salomonem filium respexisse (vnde & titulus habet, in Salomonem) sed tanquam in typum Messiæ, cui soli tanquam vero Salomoni totus Psalmus accommodari potest. Orat itaque Propheta aduenire regnum Messiæ, & vaticinatur de regni huius æquitate, amplitudine, felicitate & diuturnitate omnia autem sub typo regni Salomonis qui præcipuam figuram fuit Messiæ, præterquam quod de regno Christi prophetat, simul etiam aliquot versibus prædicit & orat æquitatem, tranquillitatẽ, & felicitatem regni Salomonici. Quod autem in fine Psalmi subiungitur, defecerunt laudes, &c. non sic accipi potest quasi nullo omnino post hunc Psalmus Dauidis sint sed secundum quosdam, quia post hũc aliquot subsequuntur non sunt Dauidis, sed eorum quæ non nomina titulus habet & potissimum ipsius Asaph, cuius nomen habent aliquot Psalmorum sequentium inscriptiones. Ipsum autem Asaph Psalmos composuisse, satis testatur id quod legitur 2. Paralip. 29. Ibi enim scribitur. Ezechiam regem Leuitis mandasse vt laudarent Dominum sermonibus Dauid & Asaph videntis. Alij verò per hæc verba significari intelligunt finem esse omnium votorum Dauidis fuisse, vt quæ hoc Psalmo canuntur euenirent, materiãque huius Psalmi finem fuisse omnium quæ in Psalmis Dauid conceperat. Sicut enim legis, ita & Psalmorum omnium finis Christus de quo aperte hic canitur. Nec desunt qui hunc Psalmum vltimum fuisse existiment eorum quos Dauid composuit, tametsi ordine vltimus non sit, atque ob idipsum in fine subiunctam habere hanc clausulam, Defecerunt, &c.

PARAPHRASIS EIVSDEM. PSAL. 71.

1 Deus iudicium tuum regi da,
** & iustitiam tuam filio regis.*

DOmine Deus da quæso nostro Salomoni, quem regem populi tui constituisti, æquitatem tui iudicij: * da huic filio regis, vt sit in eo tua ad rectè de omnibus iudicandum iustitia.† Committe qnoque huic excellentissimo regi tuam iudicandi potestatem, iustitiæque tuæ executionem illi trade.

2 Iudicare populum tuũ in iustitia,
** & pauperes tuos in iudicio.*

2 Vt à te iudex constitutus, tuæque iustitiæ æquitate donatus, iudicet electum populum tuum cum iustitia, * & pauperes tuæ curæ relictos, atque à te solo pendentes cum æquitate, vindicãs scilicet eos ab iniquis eorum oppressoribus.

3 † Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam.

3 Da, ô Domine, vt mõtes & colles, atque vniuersa terra cœlitus suscipiant pro populo tuo pacem & iustitiam, vt scilicet impiorum iniustitia compressa & sublata, pacificam populus tuus sub hoc rege vitam degat: † da quoque vt primores populi tui, qui montibus & collibus ob excellentiæ eorum altitudinem similes sunt, à te suscipiant pacem & iustitiam populo tuo annuntiandam, vt scilitet ex tua delegatione euangelizent pacem per summam tuam, tuique regis iustitiam populo tuo præstitam, hostibus eius deuictis & expulsis,

4 Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum.
** & humiliabit calumniatorem.*

4 Tuo certè dono Domine, rex iste iudicabit pauperes populi tui, saluando scilicet ipsos ab violentis eorum oppressoribus, * & humiliando iniquum calumniatorem populi tui, diabolum scilicet, humanum genus calumniosis accusationibus insectantem, ac impiè & tyrannicè illi dominantem.

5 Et permanebit cũ sole, & ante lunam, in generatione & generationem.

5 Et permanebit in hoc suo regno quoad fuerit sol, & in conspectu lunæ, atque durante luna ipse perseuerabit per omnes generationes, nullum habens nec subsistentiæ suæ finem, nec regni successorem.

6 Descendet sicut pluuia in vellus,
** & sicut stillicidia stillantia super terram.*

6 Eius autem in hunc mundum aduentus admodum erit nouus, mirabilis, iucundus, & vtilis. Quemadmodũ enim olim pluuialis ros in aridum vellus Gedeonis miraculosè descendit, absque vllo strepitu, nihil nocumenti inferens velleri, neque dum illabebatur, neque dum exprimebatur: ita & ipse è cœlo cælestis, nouo & inaudito modo illabetur in vterum virginis insensibiliter, nihil vitians aut suo ingressu aut egressu pudorem virgineum: * & sicut stillicidia imbrium leuiter stillant super terram sitientem, fœcundantia eam, hominésque suo descensu ac humectatione lætificantia: ita & ipse è cœlo descendet in vterum virgineum, atque etiam in hunc mundum, suo aduentu mirè mortales lætificans, mundumque hunc sterilem & aridum, sua irrigatione fertilem reddens. d a

7 Orietur in diebus eius iustitia.
** & abundantia pacis, donec auferatur luna.*

7 Itaque cùm antea aduentum eius in vniuerso mundo iustitia & iniquitas præualuerit, diuersæque gentes per diuersas religiones inter sese dissenserint, ac tumultuatæ fuerint, mortales etiam cũ Deo longas propter iniquitatem inimicitias traxerint, neque cum seipsis conscientiæ pacem & tranquillitatem inuenire potuerint, in diebus eius terra ab eo fœcundata germinabit, & proferet vndique iustitiam, * & pacis abundãtiam duraturam, vsque dum à suo officio cesset luna, hoc est, vsque ad consummationem sæculi, & vltrà. Iustitia enim fidei ac bonorum operũ vbique obtinente, irato Deo humanum genus reconciliabitur, ac dissidentes prius populi in vnam religionem coadunabuntur, inter se veram in Deo pacem seruantes, atque in seipsis altissima mentis pace & tranquillitate perfruentes. b

8 Et dominabitur à mari vsque ad mare,
** & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum.*

8 Vt autẽ regnum eius æquissimũ erit & pacificum, ita quoque latissimè sese protendet. Obtinebit enim hic rex imperium à mari occidẽtali, vsque ad mare orientale, * & à flumine magno Euphrates, vsque ad extremos fines orbis terrarum, totũ scilicet orbem semini Abrahæ promissum, sibi subiectum habens.

9 Coram illo procident Aethiopes.
** & inimici eius terram lingent.*

9 Ante ipsum prouoluent sese vltimarum regionum incolæ, quales sunt Æthiopes, * & qui prius inimici eius & populi ipsius fuerũt, in perfectæ subiectionis protestationem ipsam terram corã eo deosculabuntur, externóque corporis habitu summam ei & reuerentiã & subiectionem exhibebunt.

10 Reges Tharsis & insulæ munera offerent:
** Reges Arabum & Saba dona adducent.*

10 Reges Tharsis, & hi qui insulas inhabitãt remotissimas, munera offerent, huic regi in reuerentiam eius, & in subiectionis declarationem, * reges Arabum, regésque Saba honoraria dona ei adducent.

11 Et adorabunt eũ omnes reges terræ, omnes gentes seruient ei.

11 Et adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes voluntariè seruient ei. c

12 Quia liberabit pauperem à potente.
** & pauperem, cui non erat adiutor.*

12 Idcirco autem se cuncti eius imperio subijciẽt, quia regali sua fortitudine & iustitia liberabit pauperẽ à tyrannide potentis, * & pauperem talem, cui nullus erat inter homines adiutor. humanum enim genus omnibus veris bonis egens, ac crudelissimo diaboli potentissimi imperio pressum,

pressum, à quo qui ipsum liberaret nemo erat, nec inueniri poterat, ipse liberabit à diabolicæ seruitutis iugo grauissimo. Quemcunque etiam afflictum, qui humano præsidio destitutus ipsius auxilium implorabit, à quocumque oppressore, siue dæmone, siue homine, quantumuis potente, liberabit.

13 Parcet pauperi & inopi. ** & animas pauperum saluas faciet.*

13 Neque verò in iam sibi subiectos durus erit, sed clementem se ac mitem exhibebit pauperi & inopi, facilè donans errata humilium spiritu, inopiámque suam agnoscentium, quorum imprimis curã suscipiet, * & animas pauperum saluas faciet à peccato, à morte, ac tandem ab omni malo, æterna beataque salute eos donans.

14 † Ex vsuris & iniquitate redimet animas eorum. ** & honorabile nomen eorũ coram illo.*

14 A manifestis criminibus, quales sunt vsuræ, & ab omni iniquitate, d
quam admiserunt, liberabit animas eorum. † Ab omni etiam peccato quod commiserunt, & ab omni obligatione, qua tanquam accepto fœnore & ære alieno grauati se peccatores per peccatum diabolo, mortique debitores faciunt, ipse animas eorum redimet, persoluens precis redemptionis debitum precium. † Sed & ab omni iniustitia & violenta impiorum oppressione liberabit animas pauperum. * & quanquã prius pauperes fuerint, & à se redempti, non tamen eos habebit (vt fieri solet) veluti viles mancipia, sed in magno apud ipsum pretio & honore erunt admodum ei chari & grati, habẽtes iam nomen nouũ, quod apud ipsum maximi fiat.

15 Et viuet, & dabitur ei de auro Arabiæ. ** & adorabunt de ipso semper tota die benedicent ei.*

15 Et viuet hic rex imperpetuum, in flore regni, summáque fœlicitate e
semper degẽs, & dabitur ei de auro fœlicis Arabiæ, ac quicquid optimũ est ab omnibus ei passim offeretur, * & orabunt omnes gentes semper Deum pro prospero successu regni eius, assiduéque illum suis hymnis laudabunt, & regno eius semper bene precabuntur.

16 Erit firmamentum in terra in summis montium. ** super extolletur super Libanum fructus eius* ** & florebunt de ciuitate, sicut fœnum terræ.*

16 Neque sub hoc rege aliqua erit ciborum victúsque inopia in terra, sed summa fertilitas. Erit enim tempore regni eius in summitate montium, in summis illis viris Apostolicis firmamentum panis, Verbum scilicet euangelicæ doctrinæ, & sacrosanctæ Eucharistiæ cibus, quo corda fidelium confirmabuntur ne vnquam deficiant. *Huius autem vtriusq; f
cœlestis panis fructus quem proferet, frugiferum libanum excedet & altitudine, & multitudine sua, * & qui erunt ciuitatis regis istius ciues, florebunt sicut gramen terræ, per fœcunditatem cœlestis panis in bonis operibus virentes, atque in maxima crescentes multitudine, quẽadmodum solet gramen in agro.

17 Sit nomen domini benedictum in sæcula. ** ante solem permanet nomen eius.*

17 Proinde sit nomen eius ab omnibus perpetuò laudatum: * in conspectu enim solis, & quamdiu durabit hic sol, permanebit celebritas nominis eius.

18 Et benedicentur in ipso omnes tribus terræ. ** omnes gentes magnificabunt eum.*

18 Et iuxta promissionem patribus nostris, Abrahæ, Isaac & Iacob factam, vniuersæ nationes terræ sine discrimine & acceptione, per ipsum benedicentur a Deo spiritualibus & sempiternis bonis, & a seipsis quoque propter ipsum fœlices prædicabũtur: * ideóque omnes gentes magnificabũt eum, fatẽtes eum omnibus esse beatiorem, per quem omnes benedicti benedicentur, & beatificabuntur.

19 Benedictus dominus Deus Israel. ** qui facit mirabilia solus*

19 Benedicatur ab omnibus Dominus Deus Israelis. * Non enim dij gentium, sed hic solus, non adiutus alienis viribus, sed suis solis viribus mirabilia designat opera, qualia maximè erunt ea, quæ in hoc, quem dixi, rege & per ipsum designabit pro totius humani generis salute.

20 Et benedictum nomen maiestatis eius in æternum. ** & replebitur maiestate eius omnis terra, fiat fiat.*

20 Laudetur ab omnibus perpetuo nominata & celebris maiestas eius, * itaque vt non solum in Iudæa, sed & in vniuersa terra maiestas potentiæ, bonitatis & substantiæ eius declaretur, prædicetur & agnoscatur. Id quod omnibus votis vnicè fieri exopto.

DEFECERVNT LAVDES VEL finiunt preces Dauid Filij Iesse.

ANNOTATIONES.

a DESCENDET SICVT PLVVIA, &c.] Dictio Hebraica, pro qua nos habemus, vellus, significat & herbã demessam & vellus. Priorẽ significationẽ plerique translatores sequuntur, vertẽtes: Descendes sicut pluuia in demessam herbã, &c. Secundum quam lectionem hoc versu tantum significatur, quod aduentus Christi & gratus sit futurus hominibus, & vtilis mũdo, quomodo scilicet pluuia in defecatã herbam descendẽs, admodum grata est, eo quòd progerminare eã facit. Septuaginta & Hieronymus secuti sunt secundam significationẽ, secũdum quam lectionẽ omnes penè interpretes intelligunt hic prophetam alludere ad vellus Gedeonis, in quod miraculosè ros descendit in signum futuræ liberationis. Accõmodatur autẽ hic versus ad figurã velleris dupphciter. Augustinus enim, & post eũ

alij priorem huius versus partem referunt ad primũ miraculum, quod Gedeoni datum est, rore scilicet descendente tãtum in vellus expansum in area. Secundam autem partem ad secundum miraculum, quo ros in reliquam terram decidit, vellere permanente sicco. Itaque intelligunt per vellus mysticè, designatum populum Iudaicum, cui soli Christus in hunc mundum descendens primũ apparuit: quo tamen postea propter suam incredulitatem derelicto, Christus gentilem populũ doctrinæ suæ irrigatione fœcundauit. Alij priorẽ tantũ huius versus partem ad signum Gedeoni datum referunt, per vellus Gedeonis intelligentes præsignificatum uterum diuæ virginis, quem sensum latè satis explicat paraphrasis. Videri autem potest Propheta non respexisse ad vellus Gedeonis, eò quòd in libro Iudicũ non pluuia, sed ros descendisse dicitur primũ in vellus, deinde in reliquam terram. Vnde & Euthymius hanc partem sic explicat, vt nullã velleris Gedeonis mẽtionẽ faciat, sed simpliciter intelligatur Christus descendisse in vterum virginis insensibiliter, & sine corruptione, sicut in vellus pluuia descẽdere solet.

b ORIETVR DIEBVS EIVS.] Pro, orietur, Græca quidem dictio ἀνατελεῖ ortũ significat, qualis soli & lunæ tribuitur. At Hebræa hoc loco posita, ortum significant, qualis tribuitur herbis, quæ & ipsæ oriri dicuntur è terra. Significat enim germinare & crescere. Sed & alias sæpe Septuaginta pro germinare eo verbo abusi sunt, vt cum dicitur: Veritas de terra orta est. Et Isaiæ 61. hic locus clarius explicatur: Sicut terra profert germẽ suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic dominus Deus germinabit iustitiam. Quo loco pro, germinabit, etiam est ἀνατελεῖ.

c REGES ARABVM ET SABA.] Vocabulum Saba, in scripturis nor. semper eandẽ regionẽ significat, sicut nec apud Hebræos vnum semper nomen est eisdem scriptum literis. Nam quandoque scribitur per literã schin. & legitur scheba: aliquando per samech, & legitur seba. שְׁבָא Sebeba autem significat Arabiam fœlicẽ, quæ est illa Saba, de qua scribit Isaias cap. 60. Omnes de Saba venient, aurũ & thus offerentes, &c. Hoc enim loco scribitur per schin. סְבָא Seba autem per samech, regionẽ significat Æthiopię, vt satis liquet ex Isaię cap. 43. & 45. vbi Seba cõiungitur Ægypto & Æthiopæ. Vtrumque autem istud Saba hoc loco apud Hebræos ponitur. Nam pro nomine Arabum, Hebræa habent Scheba. Mutuatæ sunt autem hæ regiones hæc sua nomina à filijs Cus, sicut & ipsa Æthiopia, quæ Hebræis Cus dicitur, à primo suo inhabitatore Cus nomen est sortita. Cus enim filium habuit Seba, vnde Iosepho teste Sabei dicti sunt, & Renga. Porro Renga filium habuit Scheba. Vnde Sabateos, quos & Arabes Iosephus dictos esse testatur.

d EX VSVRIS, &c. Paraphrasis triplicem huius partis sensum indicat: Primum, vt nomen, vsuræ, propriè accipiatur, & sub hoc nomine omnia manifesta crimina intelligantur. Secundò, vt vsura non attribuatur ei qui mutuum dat, sed qui mutuum accipit sub vsura: sicque per vsuram rectè intellexerimus omne peccatum, quo per perceptam carnis voluptatem diabolo, quasi fœneratori nostro, debitores nos facimus. Tertiò vt vsura rursum referatur ad vsurarium, qui imposito fœnore pauperes grauat, & nomen speciei accipiatur sinecdochicè pro genere, Hoc est, vsura pro quauis iniqua oppressione, vt significetur animas pauperũ & oppressorũ liberãdas ab impiorũ oppressione, fraude, & dolo. Nam & Hebraica dictio, quam noster vertit per vsurã, frequenter etiã quãuis fraudẽ & dolũ significat. Atque hic sensus postremus magis conuenit cũ superioribus, vbi dicitur de saluatione pauperũ.

e ADORABVNT DE IPSO SEMPER.] Apud Hebræos & Græcos non est verbum quod adorare propriè significet, est enim Græcis προσεύξονται, quod orare significat. Vnde & Romanum Psalterium habet, Orabunt de ipso semper, sic & Augustinus legit, & Hieronymus lib. 1. contra Iouinis. legit orabunt pro eo semper. Proinde In nostra lectione compositum, adorabunt, accipi debet pro suo simplici, orabunt.

f ERIT FIRMAMENTVM.] Pro dictione, firmamentum, apud Hebræos duæ ponuntur dictiones פִּסַּת בַּר pissath bar, Dictio autem, bar, frumẽtum significat. Vnde Liranus mendosè legi putauit in nostris libris firmamentum pro frumentum. Verùm rectè nos legere firmamentum Græca docent, quæ habent στήριγμα: Dictio autem pissa significat particulam aliquam, vel volam & palmam manus. Vnde vertunt quidam: Erit particula frumẽti in terra, &c. Alij: erit pugillus frumenti in terra, &c. Intelligunt autem significari, quòd ex paucis granis in terram proiectis, & ex tantillo frumenti, quantum vola manus capere potest, maxima proueniet messis. Quod quidem carnales Iudæi de temporali fertilitate agrorum, quam expectant in diebus Messiæ sui: Verùm nos id rectissimè intellexerimus de semine verbi euangelici, quod in euangelio saluator noster comparat grano sinapis, eo quòd in principio quidem minimum, totam iam terram impleuerit. Sunt autem inter Iudæos vetustissimos, qui etiam ante Christi tempora extitère, qui dictionẽ, pissath, pro placentula accipiunt, exponentes: erit placentula frumenti in capite montium. Idque ideo, vt apparet, quoniam placentulæ similitudinem habent volæ & palmæ manus. Intelligunt autem de sacrificio panis in diebus Messiæ offerẽdo in capite montium, hoc est, vt interpretantur, sacerdotum. Vnde Targum Ionatæ sic habet: Erit sacrificium panis in terra in capite montium. & Targum aliud: erit panis substantificus in terra in capite montium. Iraque rectè verterunt Septuaginta, firmamentum, sensum potius quam verba sequuti: intelligentes autẽ per firmamentum panem. Nam panis cor hominibus confirmat. Et alio Psalmo dicitur: omne firmamentum panis contriuit. Panis autẽ iste, de quo loquitur, nullus alius accipi potest, quàm sacrosancta Eucharistia, aut euangelica doctrina, vel vtèrque panis simul, vt habet paraphrasis.

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXII.

Propheta hoc Psalmo in consolationem piorum, qui fœlicitate impiorum aliquoties vruntur & offenduntur, canere instituit quàm infœlicem exitum habeat impiorum fœlicitas, & contra quàm fœlicem piorum infœlicitas. Itaque primum præmittens fidei sententiam contra carnis tentationem, postea personam assumit hominis fidelis & iusti, qui ex vna parte nonnihil tentatus circa prouidentiam Dei consideratione & fœlicitatis impiorum, & sua iugis miseriæ: ex altera verò parte huic tentationi occurrens, eo quòd suam sortem sibi videat cum omnibus iustis esse communem, animum suum accõmodat

ad per

*ad peruestigandam diuersitatis in speciem absurdae, quae inter iustos est & iniustos, rationem: asserens se hanc inuenire nequi-
uisse priusquam in secretiora Dei adyta introgressus, in sancta contemplatione a Deo didicisset, impiorum foelicitatem in-
faelici subito terminari exitu. Contra verò piorum momentaneam afflictionem, perpetuae illis foelicitatis causam esse, pro-
pter quod concludit, optimum sibi esse sub Deo adhaerere & fidere.*

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Quàm bonus Israel Deus his qui recto sunt corde.

VEre admodũ benignus est Deus in Israelẽ, hoc est, in eos qui synce- PSAL. 72.
ro sunt corde, vera intẽtione in omnibus vni Deo placere studẽtes.

2 Mei autem pene moti sunt pedes,
** pene effusi sunt gressus mei.*

2 Quanquam autem istud certissimum sit, tamen aliquando cùm mei
pene oblitus essem, & secundum sensus imperfectum iudicium iudica-
rem, mihi propemodum accidit, vt similis efficerer his quorum pedes
in via vacillant,* quique per lubrica ambulãtes, effuso gressu collabun-
tur, hoc est, vt a fiducia in Deum, & studio virtutis exciderem.

3 Quia zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns.

3 In causa verò fuit, quòd indignationis & inuidiae cuiusdam stimulis
commotus excãdescere cœperim aduersus iniquos, cùm viderem om-
nia illorum esse pacata & prospera.

4 Quia non est respectus morti eorum.
** † & firmamentum in plaga eorum.*

4 Non enim est videre frequentes & acerbas eorum mortes sicut iu-
storum,* nec est in eorum afflictione aliqua firmitas & perseuerantia.
Nam si quando incidat afflictio, mox ab ea liberantur. † In eorum quo-
que calamitate incidente adest eis robur & fortitudo diuitiarum, qua
repellere afflictionem mox valeant.

5 In labore hominum non sunt,
** & cum hominibus non flagellabuntur.*

5 A molestiis famis, frigoris, defatigationis, & id genus reliquis, quibus
ex ipsa conditione homo fragilis obnoxius est, liberi sunt,* nec, sicut alij
homines, malis afficiuntur.

6 Ideo tenuit eos superbia.
** operti sunt iniquitate & impietate sua.*

6 Hinc fit, vt superbia possideat eos totos,* & quemadmodum totus
homo vndique veste sua tegitur, ita, & ipsi toti inuoluti sint impieta-
te & iniquitate sua, quam & in Deum, & in proximũ liberè committunt.

7 † Prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum.
** transierunt in affectum cordis.*

7 Ex illorum opulentia, quasi ex adipe refudante suam pinguedi-
nem, prodiit iniquitas eorum. † Ex intimis etiam ipsorum, quasi ex ipso-
rum adipe, prodit in opus exterius, meditata prius & concepta iniqui-
tas eorum,* assequuntur quicquid corde affectauerunt.

8 Cogitauerunt & locuti sunt nequitiam,
** † iniquitatem in excelso locuti sunt.*

8 Apud se excogitãt nequitiam, ac deinde eam sine pudore eloquun-
tur, tractantes cum suis similibus quomodo bonos & simplices circum-
ueniant, & adeò eos non pudet suorum scelerum, vt iniquitatem com-
missam aut conceptam in excelso aliquo loco publicè palamque pro-
loquantur. † Adeo etiam temerarij, vt contra ipsum Deum, quamuis su-
per omnia sit, audeant loqui quae iniqua sunt.

9 Posuerunt in cœlum os suum. & lingua eorum transiuit in terra.

9 Efferunt in cœlum os suum, & lingua sua peruagantur vniuersam
terram, neque superis, neque inferis parcentes, sed in omnes prae nimia
superbia venenatam suam linguam liberè exercentes.

10 † Ideo conuertetur populus meus hic,
** & dies pleni inuenientur in eis*

10 Atque ob haec fit, vt populus fidelis (cui me annumero) reuocetur
nonnunquam, & declinare incipiat ad haec impiorum studia.* videtur
enim quod in impiis inueniuntur dies pleni, quódque in multam sene
ctam viuentes impij, omni fœlicitate perfruantur. † ob haec item impio-
rum studia, & prosperitatem, plerunque fideles & iusti animum suum
accommodant, ad considerandum eorum opera, ac fœlicitatis eorum
rationem: & ecce quod magis eos fluctuare facit, dum de his attentè co-
gitant, inueniũt in impiis dies & longaeuos, & omni fœlicitate abũdãtes.

11 Et dixerunt quomodo scit Deus?
** & si est scientia in excelso?*

11 Proinde in impiorum fœlicitate nonnihil scandalizati dixerunt
apud se secundum carnis infirmitatem: Quomodo verum est Deum
omnia scire & curare, quae hic aguntur?* & an est omnium rerum scien-
tia in altissimo Deo?

12 Ecce ipsi peccatores & abundantes in saeculo obtinuerunt diuitias.

12 Videri sane potest non cognoscere, aut saltem non curare omnia
Deum, quoniam ecce illi sunt peccatores, & tamen abundantes in hoc
saeculo, assecuti sunt ingentes diuitias.

13 Et dixi: Ergo sine causa iustificaui cor meum,
** & laui inter innocentes manus meas*

13 Itaque apud memetipsum dixi. Si non curat terrena Deus, & si me-
lius est peccatoribus quàm iustis, ergo frustra studui cor meum emun-
dare, & mundum seruare ab omni iniustitia,* frustra mundas ab iniqui-
tate cum innocentibus manus habere studui.

14 Et fui flagellatus tota die, et castigatio mea in matutinis.

14 Quotidie enim pertuli varias afflictiones, & castigatio mea singu-
lis exortibus solis statim incepit. Nullus enim oritur dies, qui non mox
mihi aliquam adferat molestiam.

15 Si dicebam narrabo sic.
** ecce nationem filiorum tuorum reprobaui.*

15 Si dicebam in animo meo, vt ad istum modum loquerer,* ecce
iam ex altera parte inconueniens se offerebat. Consequebatur enim
quod non solum me cõdemnarem vanitatis, sed etiam totam nationem
filiorum tuorum reprobarim, quasi frustra iustitiae studentem, cum om-
nes hi, quos pro filiis tuis habes, hic variè affligantur.

16 Existimabam vt cognoscerem, hoc labor est ante me
17 Donec intrem in sanctuarium Dei.

16 Itaque in hac animi perplexitate constitutus, constitui in animo
meo horum rationem inuestigando cognoscere, & speraui me horum
causam facilè cognoscere posse,* Verũ inueni id mihi esse difficilimũ.

17 Donec ingrederet in ſecretiora Dei adyta, animúſque à cunctis
creaturis abſtractus ſeſe Deo coniungeret, ſancta contemplatione to-
tum ſe addicens voluntati diuinæ diſcendæ,* ſicque Deo me erudiente
intelligerem, quem finem habituri eſſent impij, qui hic vidétur fœlices:

** vt intelligam in nouiſſimis eorum.*

18 Veruntamen propter dolos poſuiſti eis.

18 Sanè huic contemplationi deditus, didici te Domine dediſſe eis
fœlicitatem hanc temporalem, vt per eam deciperentur. Cùm enim ſe-
mel eos ab æterno reptobaueris, æterníſque addixeris ſuppliciis, tem-
poralia eis in hoc mundo bona largiris, quibus tua gratia eos deſerente
permittentut abuti, ac abutendo grauiſſima ſibi cumulare ſupplicia, &
ita ſecunda ſortnna blandiente decipi, vt futura non præuideant nec
metuant mala.* Ecce enim Domine, dum exaltati ſunt impij iſti, dum
ſe magis ac magis eleuare conantur, tu eos mox ab ea gloria & fœlicita-
te deiicies in extremas miſerias, quéadmodũ & iam frequentet feciſti.

** deieciſti eos dum alleuarentur.*

19 Quomodo facti ſunt in deſolationem, ſubitò defecerunt, perierunt propter iniquitatem ſuam.

19 Quàm ſubitò enim frequenter impij deuaſtati ſunt, defecerunt,
atque in nihilum redacti ſunt propter iniquitates ſuas!

20 Velut ſomnium ſurgentium,

** Domine in ciuitate tua imaginem ipſorum ad nihilum rediges.*

20 Quemadmodnm ſomnium eorum qui expergiſcũtut perit & eua-
neſcit ſubitò, dormientem inani delectatione detentum ſua fraudans
expectatione:* ita tu Domine in ſanctorum tuorum conſortio, ſuper-
náque tua ciuitate ad nihilum tediges memoriam eorum ſplendidam,
quam apud omnes habebant, eorúmque fœlicitatem tempotalem, quæ
imago tantum & vmbra eſt fœlicitatis, non ipſa fœlicitas. Atque tum
primum de ptæſenti ſtupore, qui animum eorum captuni tenet, euigi-
lantes, intelligent ſe inanes omnium bonorum fuiſſe & eſſe, ſomnióque
vano ſimilimam fuiſſe, quæ blandiebatut in hoc mundo fœlicitatem.

21 Quia inflammatum eſt cor meum, & renes mei commutati ſunt, & ego ad nihilum redactus ſum, & neſciui.*

21 Et quidem Domine priuſquam hanc iudiciorum tuorum æquita-
tem perpenderem, ex æmulatione & cogitationum varietate æſtuabat
in me cot meum irrequietum, ſed & interiotes mei affectus commoti
ſunt ſuper iniquos, atque immntati, ita vt iam ea concupiſcere incipe-
rem, quæ ſequebantut impij:* ſique propemodum conſumptus ſum, &
virtute deſerta in peccatum prolapſus, quaſi enim incipiés iudiciorum
tuotum tationem non intellexi.

22 Vt iumentum factus ſum apud te,

** & ego ſemper tecum.*

22 In expendendis conſiliis tuis ſimilis factus ſum bruto iumento, in-
telligentia omni deſtituto, nec curãte niſi præſentia,* tua tamen gratia
factum eſt, vt à te non recederem, ſed apud te ſemper permanerem.

23 Tenuiſti manum dexteram meam, & in voluntate tua deduxiſti me,

** & cum gloria ſuſcepiſti me.*

23 Cùm enim variis in meipſo cogitationibus cóflictatus vacillarem,
ac propemodum à te recederem, tu me quaſi apprehenſa manu dexte-
ra tenuiſti, & benigna in me voluntate tua, mirabilique tuæ voluntatis
conſilio, tu me ſic deduxiſti, vt etſi in inſipientes illas inciderem cogita-
tiones, non tamen pet eas à pietate deficerem: ſed magis in ea profice-
rem,* ſicque à te deductum me, prius quodammodo brutum effectum,
cum gloria poſtea ſuſcepiſti ad te, dum omni vacillatione ſupetata, fir-
mius tibi adhærere feciſti, poſt huius vitæ miſerias me certò cum glotia
ad te recepturus, cum me tuæ maieſtatis participem es redditurus.

24 Quid enim mihi eſt in cœlo? & à te quid volui ſuper terram?

24 Quid enim mihi, præter te, gtatum eſt in cœlo: aut præ te ſolo quid
deſideraui ſupet terram?

25 Defecit caro mea & cor meum, Deus cordis mei, et pars mea Deus in æternũ.

25 Præ nimio deſiderio adhærendi tibi deficit ac langneſcit & caro
mea, & ſpiritus meus,* tu Deus vnicus es, quem deſiderat, atq; in quem
ſperat cor meum, portio mea hæreditaria tu Deus es in æternum.

26 Quia ecce qui elongãt ſe à te, peribunt,

** perdidiſti omnes qui fornicantur abs te.*

26 Idque merito. Nam ecce qui à te protul recedunt peribunt,* per-
des cettiſſimò omnes eos, qui, te derelicto, cui ſoli adhærete deberent
& coniungi, aliquid ſuper te amant, eique pet amotem adhærent.

27 Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt, ponere in Domino Deo ſpem meam.

27 Mihi autem optimum iudicaui adhærere per fidem & dilectionem
Deo, ponetéque in Domino Deo omnem meam fiduciam.

28 Vt annuntiem omnes prædicationes tuas in portis filiæ Sion.

28 Vt perceptis à te Domine ſempiternis tuis beneficiis, narrem ſem-
pet, omnes laudes tuas palam, nempe in portis ciuitatis ſanctę Hieruſa-
lem, atque his locis, quibus ftequens eſt hominum conuentus.

ANNOTATIONES.

a

QVIA NON EST RESPECTVS, &c.] Hebræa ferè ſic vertunt: Quia non ſunt ligamina morti eorum, vel in morte eorum. Græca, *ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνάνευσις ἐν θανάτῳ αὐτῶν*, hoc eſt, quia nõ eſt abnuitio in morte eorum. Græca enim dictio, *ἀνάνευσις* non ſignificat reſpectum, ſed recuſationem & abnuitionem. Cui conſonat lectio Auguſtini, quæ habet, declinatio. Græcam lectionem ſic intelligit Euthymius, vt ſit ſenſus: quoniam mors quę eis obuenit, non eſt abnuenda, aut reſpuenda, veluti quæ & ſecundum naturam aduenit, & nnlla eum violentia. Simili ſenſu quidã intelligũt in Hebræo ſignificari, in impiorum morte non eſſe ligamina, hoc eſt, longos cruciatus, & moras diuturnas, ſed placidè & tranqnille mori, Quanquam autem non ſatis videatur quid ſecutus noſter interpres verterit, reſpectus: tamen hæc noſtra lectio ſatis conſentit eum eo quod Diuus Hieronymus vertit ex Hebræo: Quia non recogitauerint de morte ſua. Idem enim ſignificabitur noſtra lectione, ſi ſic accipiatur: Non eſt

eis reſpe

eis respectus morti eorum, hoc est, ad mortem ipsorum, id est non respiciunt, nec habent præ oculis mortem eis imminentem. Verùm quoniam his versibus non in quo peccent impij propheta describere velle videtur sed in quibus videatur esse fœlices, nempe vt explicet quod in genere dixit, pacem peccatorum videns, ideo alium in paraphrasi sensum secuti sumus, qui magis verè interpretationi Hebræorum conuenit: Possunt enim Hebræa rectius intelligi, vt sit sensus: non ligantur ad mortem, hoc est, ad eam non vrgentur variis morbis, aut hominum iniuria, sicut iusti.

b FIRMAMENTVM IN PLAGA.] Paraphrasis indicat duplicem huius partis sensum. Primum negatiuè accipiendo, vt negatio, quæ ponitur in prima parte, hic repetatur. Secundo, accipiendo affirmatiuè, sine repetitione negationis.

c IN LABORE HOMINVM.] Labor in scripturis non significat tantum molestiam operationum humanarum, sed quamuis afflictionem.

d INIQVITATEM IN EXCELSO, &c.] Quidam legunt per accusatiuum, in excelsum, & intelligunt in excelsum, hoc est, contra Deum, vt excelsum sit masculinum. Verum id non patiuntur Græca, quæ etsi habeant accusatiuum, habent tamen neutrum genus, εἰς τὸ ὕψος, Vnde & Augustinus legens, in altum, interpretatur clarè, & audientibus omnibus. Qui sensus cõsonat Hebræis, quæ habent, de excelso scilicet loco locuti sunt. Sic ergo & nostra litera accipienda est, siue legas in excelso siue in excelsum. Euthymius quidem intelligit impios loqui iniquitatem contra Deum: sed per τὸ ὕψος, hoc est altitudinem, intelligit diuinitatem.

e ET DIXERVNT QVOMODO SCIT, &c.] Sic fere legitur, sed Hebræa & Græca habent præteritum, sciuit, quomodo & Augustinus legit, & glosa ordinaria habet ad marginem. Parum tamen refert vtrouis modo legatur.

f DONEC INTREM, &c.] Plerique ob tempora futuri temporis hic posita, intelligũt hic prophetam significare, non posse se huius difficultatis solutionem inuenire, priusquam in cœlestem Dei mansionem exutus hoc corpore ingressus fuerit. Verum quoniam mox videtur velle aperire rationem propositæ difficultatis, cùm dicit: propter dolos, &c. conuenientius futura pro præteritis accipientur. Quoniam autem in sanctuario Dei fideles peculiariter Dei opera contemplantur & perpendunt, ideo quandocunque quis se per sanctam meditationem accommodat ad considerandum opera Dei, iam ingredi dicitur in sanctuaria Dei vbi de his quæ Dei sunt, à Deo eruditur. Quod autem dicitur: intelligam in nouissimis eorum: Hebraica phrasi dictum est, pro intelligam nouissima eorum.

PROPTER DOLOS POSVISTI EIS.] Difficultatem habet hæc oratio, tum quia videtur Deo dolum asscribere, tum quia non dicitur quid Deus illis posuerit. Græca autem ad auferendam hanc incõmoditatem additum habent aliquid quod Hebræa non habet. Habent enim sic: propter dolos posuisti eis κακὰ, id est, mala. Et tunc sensus est: Propter fraudes impiorum, quibus innocentes opprefserunt, tu eis præparasti æterna supplicia. Verùm aliud Hebræa videntur velle significare, & propheta hic videtur velle reddere rationem diu iam quæsitam, quare scilicet impiis omnia in hoc mundo prosperè eueniant, atque hanc significare eam esse, vt per fœlicitatem temporalem à Deo illis datam decipiantur. Quod tamen ita oportet intelligi, vt præpositio (propter) hic non accipiatur, vt denotet propriam causam finalem, sed tantum consecutionem rei, quæ Deo permittente, non autem faciente consequitur, per impiorum malitiam ex prosperitate illis à Deo concessa, quomodo frequenter in scripturis accipitur coniunctio, vt, Huic sensui consentit quod aliqui ex Hebræo vertunt: In adulatione posuisti eis. Porro, posuisti, Hebraica phrasi positum est, pro dedisti. g

IN VOLVNTATE TVA DEDVXISTI, &c.] Græcis non est, voluntate, sed βουλῇ, hoc est, consilio, quomodo & Hebræa habent. At interpres videtur legisse βουλήσει, nam ea dictio voluntatem significat. Sunt autẽ qui intelligunt significari Deum deduxisse prophetam in cognitionem consilij sui, vt scilicet cognosceret quo consilio impij hic sint fœlices, pij verò opprimatur. Verùm vt istud significaretur, dicendum fuerat: in cõsilium tuum: Nunc autem dicitur: ἐν βουλῇ σου, in consilio tuo. Proinde rectius accipitur de consilio illo Dei, quo mirabiliter pios finit incidere in zelum illum & indignationem contra impios: sic tamen, vt per varias cogitationes non excidant à pietate, sed magis in ea proficiant atque post fluctuationem confirmentur. Sicque eodem recidit siue dicas, in voluntate tua: siue, in consilio tuo. In eo autem quod sequitur: Et cum gloria suscepisti me. Hebræa habent futurum tempus, suscipies: & additur dictio ordinem significans. post. Est enim, & post cum gloria suscipies me, vel. Et post gloria suscipiet me. At in Psalmis maximè nouum non est, vt præteritum pro futuro, & contrà ponatur. Indicat autem paraphrasis, quomodo hæc pars ad vtrumque tempus referri possit. h

Intellectus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIII.

PRæsens Psalmus, manifestè ad literam est querimonia de vastatione ciuitatis Hierusalem, & prophanatione templi eius. Quare sunt qui eum non putent compositum ab Asaph illo primo, qui fuit cantor temporibus Dauidicis, sed vel à posteris eius, quorum ordo patris nomen retinuerit, vel ab aliquo de familia Asaph, habente nomen patris familiæ. Alij tamen verisimilius editum putant à primo illo Asaph, spiritu prophetico præuidente vastationem Hierusalem & templi, quæ eo tempore nondum facta fuerat. Plerique autem Iudæorum, quidam etiam nostrorum, censere Psalmum intelligunt de ea vastatione, quæ facta est per Titum & Vespasianum, quam & nunc adhuc patiuntur, expectantes per aduentum Messiæ ab ea liberari. Verùm vt vana est eorum expectatio, ita Iudæis excæcatis piæ adeo voces, quales hic Psalmus memorat, omnino non conueniunt, sicut nec oues pascuæ Dei, & pauperes eius nominari amplius possunt, qui se Dei inimicos constituerunt, quos etiam Romani nequaquam in odium religionis & cultus veri Dei deuastauerunt, sed ob superbam eorum rebellionem Deo ita ordinante, propter crudelitatem in Messiam ab eis commissam. Sed nec de ea deuastatione intelligendus videtur, quæ per Nabuchodonosor contigit Iudæis, de qua plerique Psalmum interpretantur. Tunc enim prophetas suos habuere Iudæi, qui finem desolationis prædicerent, cùm Psalmus conqueratur non fuisse aliquem Prophetam. Proinde conuenientius de ea intelligitur quæ inter has duas media fuit, quæ scilicet facta est per Antiochum Epiphanem tempore Machabæorum. Hanc itaque præuidẽs in spiritu propheta, in persona populi Israelitici grauiter afflicti, primum queritur de templi, ciuitatis, populi

tis, populique sancti vastatione, déque impiorum gentium in Deum & sanctos eius contumeliatum postquam ad suffulciendum spem commemorant aliquot Dei facinora pro populo suo edita, & potentiam eius, qua omnia simul creauit, erat, vt vel ob suampsius gloriam Deus vindicet sanctos, impiis gentibus digna vltione repressis. Cum autem hac vastatio ciuitatis, & prophanatio templi, qua per Antiochum facta est, figura fuerit prophanationis & vastationis ecclesiæ, quæ per Mahometum, eiusque sequaces facta est, quotidiéque fit, & eius quoque quæ per nouissimum Antichristum futura est, cuius typum pratulisse Antiochum satis ex Daniele constat, secundum mysticum sensum intelligendum est, prophetam etiam de his vastationibus hoc Psalmo conqueri ex persona ecclesiæ fidelium.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Vt quid Deus repulisti in finem?*
** iratus est furor tuus super oues pascuæ tuæ?*

EC quare, ô Deus ita te geris erga nos, vt videaris nos à tua cura & fa- PSAL.
uore abiecisse penitus & imperpetuum, tanquam nullam amplius 73.
nostri rationem te habiturum statueris?* cur optime Deus indignatio-
nis tuæ seucritas manet in eis, quos tibi delegisti in oues pascuæ tuæ, vt
scilicet eos pascas, cures & regas?

2 *Memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio.*

2 Qui iam diu nostri visus es fuisse immemor, declara quæso te memo- 2
rem esse eius congregationis, quam tibi propriam fecisti, possidens eam
in peculiarem hæreditatem, non ab heri aut hodie, sed à diebus anti-
quis, dum eam ex Ægyptiaca seruitute assertam, tibi in peculium ex
omnibus gentibus delegisti.

3 *Redemisti virgam hereditatis tuæ,*
** mons Sion, in quo habitasti in eo.*

3 Liberasti enim è durissima seruitute nos, quos tanquam virga men-
soria ab aliis separasti tibi in tuam hæreditatem,* Mons Sion iam ab ho-
stibus vastatus, ipse est in quo habitare solitus es.

4 *Leua manus tuas in superbias eorum in finem.*
** quanta malignatus est inimicus in sancto?*

4 Proinde vt tua clementia respondeat pristinis tuis beneficiis nobis
exhibitis, ne quæso omnipotentiæ & iustitiæ tuæ manus diutius demit-
tas sed eas eleua, & exere contra superbias hostium nostrorum, vsque-
quo penitus eos perdas.* Sunt enim & grauia & multa valde, quæ ini-
mici maliguè egerunt in templo sancto tuo.

5 *Et gloriati sunt qui oderunt te,*
** in medio solemnitatis tuæ.*

5 Aduersarij tui victores effecti, sublata voce clamauerunt,* ídque in
ipsis tuis festis solênibus, prophanantes ea, & in eis contra te gloriantes,
in quibus decebat nos præ gaudio cantare in honorem tuum.

6 *Posuerunt signa sua, signa:*
** & non cognouerunt, sicut in exitu super summum.*

6 Vexilla sua in excelso loco quasi in portis ciuitatis, per quas omnes
egrediuntur, ipsi erexerunt in manifestæ victoriæ signa,* & non cogno- b
uerunt se tua permissione hanc victoriam esse consecutos, non sua vir-
tute, cui eam asscribebant: nec agnouerunt aliquam in loco tuo excel-
lentiam, neque reuerentiam deferendam templo arbitrati sunt.

7 *Quasi in sylua lignorum, securibus exciderunt ianuas eius in idipsum,*
** in securi & ascia deiecerunt eam.*

7 Non aliter enim quàm si syluam lignorum ingressi fuissent, ita sine
omni reuerentia nulli rei parcentes, omnes pariter exciderunt securi-
bus ianuas ciuitatis, & domus tuæ,* per securé & asciam, aliáque id ge- c
neris instrumenta deiecerunt eam.

8 *Incenderunt igni sanctuarium tuum in terra,*
** polluerunt tabernaculum nominis tui.*

8 Incenderunt igni sanctum habitaculũ tuum, quod tibi in terra dele-
gisti, prophanarunt tabernaculum nomini tuo sancto consecratum,
detrahentes illud in terram, omnique sua gloria spoliantes, & vero Dei
cultu sublato, falsorum deorum cultum in ipsum inferentes.

9 *Dixerunt in corde suo: cognatio eorum, simul.*
** quiescere faciamus omnes dies festos Dei a terra.*

9 Omnis illorum praua generatio pariter inter se dixerunt: * Cessare d
faciamus in terra omnes festiuitates, omnémque cultum Dei, quem co-
lit populus iste.

10 *Signa nostra non vidimus, iam non est propheta:*
** & nos non cognoscet amplius.*

10 Plerique itaque nostrum his grauissimis & diuturnis malis com-
moti, iam desperantes dixerunt: Hactenus non vidimus aliqua talia Dei
miracula, ac diuinæ in nos beneficentiæ portenta, qualia nobis promissa
sunt in lege, & pro patribus nostris edi solita: non est iam propheta ali-
quis, vt olim esse solet, qui à Domino missus potens sit in miraculis &
sermone, quique nos consoletur, ac indicet, quamdiu duratura sit hæc
tribulatio,* proinde apparet Deum amplius non habiturum curam
nostri, sed tanquam alienos & incognitos à se nos reiecisse.

11 *Vsquequo Deus improperabit inimicus?*
** irritat aduersarius nomen tuum in finem?*

11 Quousque sines, ô Deus, inimicum exprobrare tibi?* num feres vt
aduersarius tuus sanctum nomen tuum suis blasphemiis ad iracũdiam
prouocet imperpetuum?

12 *Vt quid auertis manum tuam? & dexteram tuam de medio sinu tuo in finem?*

12 Quare imperpetuum recusas manum tuam dexteram proferre è e
sinu tuo, ad adiuuandum nos, & vindicandũ hostes tuos?* Vt quid otio-
so homini similis, qui manum suam in sinum reconditam seruat, profer-
re cessas tuam pro nostra salute & hostium vltione omnipotentiam?

13 *Deus autem rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ.*

13 Nequaquam sanè impotentiæ asscribi potest, quod hactenus suam
nobis Deus salutem differt. Ipse enim Deus regem nostrum se exhibẽs f
ante multa sæcula, olim sua virtute patribus nostris operatus est salu-
tem, idque quasi in medio terræ, hoc est palam, atque in conspectu om-
nium populorum, cùm scilicet ab Ægyptiaca seruitute patres nostros
per varia signorum prodigia assereret.

14 *Tu confirmasti in vir-*

14 Tu Domine tua potentia consolidasti fluidum mare, vt esset, pa-
tribus

*tute tua mare: * contribulasti capita draconum in aquis.*

tribus nostris transeundi locus, * atque in eisdem aquis, per quas eduxeras tuos saluos, omnino perdidisti Ægyptios, qui draconibus immanitate similes erant cupientes deuorare populum tuum.

*15 Tu confregisti capita draconis, * † dedisti eum escam populis Aethiopum.*

15 Fregisti vires Pharaonis, qui similis videbatur draconi maximo, & capita multa habenti: * obiecisti eum cum suis deuorandum auibus coruini generis, quæ in desertis locis versari solét, & victitare cadaueribus. † Æthiopũ etiam géti, Ægyptijs semper infestissimæ, Pharaoné demersum cum suis dedisti in escam, atque in oblectationem & derisionem.

16 Tu dirupisti fontes & torrentes,
** tu siccasti fluuios Ethan.*

16 Post hæc tu discindendo semel atque iterum petram, profluere fecisti ex ea aquas, in modum fontium scaturientes, atque in modum fluminum ac torrentium abundantes: * è contrario tu aliquoties rapidissimos ac maximos fluuios exiccasti, vt cùm Iordanem patres nostros sicco pede transire fecisti. g

*17 Tuus est dies, & tua est nox, * tu fabricatus es auroram & solem.*

17 Nec in nobis tantum tua declarata est potentia, sed & in cunctis creaturis. A te enim creata sunt dies & nox, atque è tua ordinatione & imperio est eorum vicissitudo. * tu condidisti & luminaria minora, qualis est aurora: & maiora, qualis est sol.

*18 Tu fecisti omnes terminos terræ, * æstatem & ver, tu plasmasti ea.*

18 Tu fecisti omnes fines terræ, * æstatem & ver, omnésque anni partes tu pro hominum commoditate distinxisti, Dominus nimirũ & cœli, & terræ, & temporis, & proinde etiam omnium quæ in eis sunt.

*19 Memor esto huius, inimicus improperauit domino, * & populus insipiens incitauit nomen tuum.*

19 Cùm itaque tanta sit Domine tua potentia, declara quæso te esse memorem istius, quod scilicet inimicus populus exprobrauit, tibi Domino infirmitatem & impotentiam obiiciens, * & populus iste stolidus, suis blasphemiis ad iram prouocauit nomen tuum, ignorans longanimem tuam patientiam ac omnipotentiam, suúmque creatorem non agnoscens.

*20 Ne tradas bestijs animas cõfitentes tibi: * & animas pauperum tuorum ne obliuiscaris in finem.*

20 Ne quæso diutius permittas potestati ferocium hominum animas eorum qui te colunt & laudant, * neque in perpetuum tuo fauore & ope destituas animas afflictorum, qui tuæ solius curæ relicti sunt, quique de se nihil præsumentes, tibi simpliciter confidunt. h

*21 Respice in testamentũ tuum, * † quia repleti sunt qui obscurati sunt terræ domibus iniquitatum.*

21 Declara te respicere ad fœdus quod cum patribus nostris pepigisti, * iam enim obscura & tenebrosa loca terræ repleta sunt habitaculis & carceribus violentis, in quibus per violentiam hostium nostrorum agere cogimur. † Sed & impij homines obscuratum in terra cor habentes, iam pleni sunt habitaculis iniustitię, quę per vim & iniustitiam à nobis cum omnibus bonis abstulerunt, diuites inde effecti & abundantes. i

*22 Ne auertatur humilis factus confusus, * pauper & inops laudabunt nomen tuũ.*

22 Ne permittas vt populus tuus ad te humiliter confugiens, à conspectu tuo abeat sua spe frustratus: * non enim diuites isti in semetipsis cõfidentes, nec putantes se tuo auxilio egere, sed afflicti, & humano auxilio destituti, cùm à te adiuti fuerint, laudabunt, & celebre facient magnum nomen tuum.

*23 Exurge Deus iudica causam tuam, * memor esto improperiorum tuorum, eorum quæ ab insipiente sunt tota die.*

23 Declara itaque tuam contra inimicos potentiam, quam iam diu dissimulasti, dormienti similis: & defende non tam nostram quàm tuam ipsius causam, * per vindictæ illationem ostende te memoré esse improperiorum, quibus assiduè afficeris à populo isto insipiente.

*24 Ne obliuiscaris voces inimicorum tuorũ, * superbia eorũ qui te oderunt, ascẽdit semper.*

24 Ne sic te geras quasi immemor sis earum vocum, quas contrà te iactant inimici tui, * ecce enim superba vociferatio eorum qui te oderunt, semper exaltatur, assiduéque maior fit & maior. Nec dubium est quin vsque ad te in cœlis perueniat, ita vt ea non lateat te, cuius oculis omnia sunt nuda.

ANNOTATIONES.

a OVES PASCVAE TVAE.] Hanc orationem communiter interpretes ita interpretantur, vt sit sensus: Oues quas tu pascendas suscepisti, vt nomen, pascuæ, hic non videatur accipi pro loco in quo quis pascitur, sed pro ipso actu pastoris, pascua scilicet pro pastura. Si autem pro loco accipere quis velit, sic explicabitur: Oues quæ in tuis pascuis pascuntur. Est autem ad literam pascua Dei, ipsis Iudæis terra promissionis: nobis autem secũdum spiritum, Christi ecclesia, in qua pascimur verbo vitæ æternæ, & pane corporis Domini.

b SICVT IN EXITV, &c.] Græca, *ὡς εἰς τὴν ἔξοδον ὑπεράνω*, sicut in exitum desuper: desuper, habet etiam lectio Augustini, vt ne quis interpretetur summum pro excelso Deo. Euthymius per exitum, portas ciuitatis intelligit, super quas superius vexilla erecta fuerint: & aduerbium similitudinis, sicut, ad sensum propemodum superfluere. Illam autem partem, & non cognouerunt, per parenthesim interpositam accipere oportet: cuius partis duos sensus paraphrasis indicat quorum posterior optimè conuenit sequentibus. Porro quod Hebræa aliter iam vertuntur, in causa est, quòd aliter Septuaginta legerunt, atque hodie legitur.

INCENDERVNT IGNI, &c.] Hic vnicus versus obstare videtur ne Psalmus referatur ad desolationem, quæ facta est ab Antiocho. nã ab eo nõ legimus templũ fuisse incensum. Sicut contrà, ne referatur ad eã vastationé, quæ facta est per Nabuchodonosor, obstat solum quod dicitur: Signa nostra non vidimus, iam nõ est ꝓpheta: cũ eo tẽpore fuerint Hieremias, Ezechiel, Daniel, & alij. Quamuis auté sub Antiocho non legatur tẽplũ incẽsum, sed tãtũ prophanatũ, legitur tamen li. 1. ca. 1. Mac. ciuitas Hierusalẽ incensa a

igni:& hanc aliquoties scriptura vocat Dei sanctuariū, sicut & totam terram promissionis. Verisimile etiā est multas domus sacerdotū, tēplo adiacentes, incensas fuisse cum multis ad templum pertinentibus, atque ob id dictum esse, quòd incenderint Dei sanctuarium. Qui autē propter hunc versum putant referēdum Psalmum ad desolationem, quæ facta est sub Nabuchodonosor, quando templum omnino fuit incensum, ij quod dicitur, non est Propheta: intelligunt, vel esse voces impiorum Iudæorum, qui Hieremiam & alios pro Dei Prophetis non agnouerunt: aut esse voces iustorum in populo qui erat in captiuitate, antequam Daniel prophetare inciperet. nam tūc etiam non erat cum eis Hieremias, qui in Ægyptum abiens, ibi mortuus erat. Priori modo Lyranus. Secundo Caietanus. Euthymius intelligit esse verba hostium, populum Dei deuastantium. Quod autē additur, in terra, ex Græcorum & Hebræorum distinctione coniungendum est cum sequentibus, non cum præcedentibus: nec habent Græca, in terra. sed ἐν τῇ γῇ, in terram, vt intelligatur tabernaculum Dei in terrā detractū, siue quia solo fuit æquatū, siue quia fuit gloria eautū.

QVIESCERE FACIAMVS.] Græca amplius habent, nempe δεῦτε, venite, quiescere faciamus, pro eo autē quod nos legimus, quiescere, &c. apud Hebræos legitur verbum quod incendere significat, sicut & ex Hieronymi translatioue patet. Vnde & annotauit Hieron. ad Suniam & Fretillam, Græcorum codices hic esse vitiatos, in quibus nunc legitur καταπαύσωμεν, id est, quiescere faciamus, cum Septuaginta verterint κατακαύσωμεν, id est, incēdamus. Porro incensioni, quam significat verbum Hebraicum, magis conuenit, vt dictio, prò qua nos legimus, solennitates, accipiatur apud Hebræos pro synagogis. nam vtrunque illis significat. Itaque vertunt plerīq; incenderunt synagogas Dei in terra.

VT QVID ADVERTIS, &c.] Secundum sensum in paraphrasi explicatum in hac oratione subintelligere oportet verbum proferre, aut simile, & est metaphora desumpta à moribus otiosorum hominum. Euthymius tamen alium reddit sensum, vt scilicet per sinum Dei, bonorum omnium thesaurus intelligatur, & manus dextera illam operationē significet, qua sua dona Deus dispensat. & sit sensus: quare auertis manū tuam à sinu tuo, vt iam nō mittas manū tuā in sinum vt ex eo tua beneficia nobis largiaris? hoc est, quare bona tua amplius nobis non participas, sicut olim? f

OPERATVS EST, &c.] Secundum mysticum sensum istud intelligi debet de ea salute, quam pro nobis in cruce Christus operatus est, quā in medio terræ operatus dicitur, siue quia in conspectu omnium hominū, siue quia Iudæa meditulliū est terræ. g

SICCASTI FLVVIOS ETHAN, &c.] Plerique nomen, Ethan, putant esse nomen proprium loci eius, in quo tertio loco castrametati sunt filij Israel: atque per fluuios Ethan, significari mare rubrum ei loco proximum. Verùm aliter scribitur nomen loci illius, quàm nomē hic positū. illud enim per, m, in fine, istud verò per, n, in fine apud Hebræos scribitur. Proinde rectius accipitur tanquam nomen appellatiuum, significans idem quod fortes & magnos. Per fluuios autem magnos, synecdochicē fluuium Iordanem significat, numero scilicet plurali posito pro singulari. Chaldæus tamen paraphrastes non tantum Iordanem, sed & flumen Arnon pro transitu Israelis exiccatum intelligit. h

NE TRADAS BESTIIS ANIMAS, &c.] Sic rectius legitur, quàm, animas confitentium tibi. Et adhuc præferenda est lectio, quæ inuenitur in quibusdam libris per singularem numerum: Animam confitentem tibi. Sic enim habent originalia & Græca & Hebræa. Sic & August. legit, quamuis vtrouis modo legatur parum refert, cū singulare pro plurali positum accipiendum sit. i

REPLETI SVNT QVI OBSCVRATI SVNT, &c.] Genitiuum, terræ, ex Græcis, sed magis ex Hebræis, constat construi debere cum participio, obscurati, non cum, domibus, vel, iniquitatum. Accedit autem nostra litera ad sensum Hebraicæ lectionis, si subintelligamus in adiectiuo, obscurati, substantiuum loci hoc modo: obscuri loci terræ pleni sunt domibus iniquitatum. Potest tamen & ad homines referri, vt indicat secundo loco paraphrasis.

In finem ne corrumpas, Psalmus Cantici Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIIII.

HOc Psalmo Propheta nunc se, nunc Deum loquentem vicissim introducit. Et Dominum quidem semel atque iterum prædicentem facit iustum suum iudicium, quo omnes pro meritis suo tempore iudicaturus est, deprimens impios, exaltans autem iustos: se verò iudicij huius cōsideratione testatur impios admonuisse, ne se contra Deum efferrent, & cum iustis se iustissimum dominum semper celebraturum promittit, nimirum quod per eius iustitiam omnes iustos prauideret ab impiorum violentia liberandos, quemadmodum & frequenter etiam nunc in hoc mundo liberantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitebimur tibi Deus, confitebimur,

** et inuocabimus nomē tuū.*

CVm iam aliquoties Domine tuam iustitiam experti simus in vindi- PSAL.
cando nos ab impiorum improbitate, eadēmque tua iustitia nos 74.
semel ab impijs perfectè liberandos confidamus, hinc ò Deus laudabimus te semper, laudabimus, inquam, * simulque in omni tribulatione inuocabimus nomen tuum pro auxilio.

2 Narrabimus mirabilia tua.

** cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo.*

2 Narrabimus mirabilia opera tua, quæ pro tuis designasti per summam tuā iustitiam, & aliquando consummatius designabis. Sic enim dixisti, iudicij tui æquitatem nobis manifestans:* Cùm venerit coram me tempus ad iudicandum definitum, tunc qui facta hominum dissimulare videor, quæ iusta sunt & recta iudicabo, reddens vnicuique secundum merita sua. a

3 Liquefacta est terra, & omnes qui habitant in ea.

3 Id cum fiet, per terribilem aduentum præsentiæ meæ liquescet terra, omni sua virtute destituta, & omnino immutata, simul & omnes habitantes b

** ego confirmaui columnas eius.*

bitantes in ea præ metu exanimabuntur. * ego enim fundamenta illius ieci, & velut columnis ſtabiliui. quare & concutere eam mihi difficile non erit cum voluero.

4 Dixi iniquis: Nolite iniquè agere, & delinquentibus: Nolite exaltare cornu.*

4 Huius itaque metuendi tui iudicij conſideratione, ſæpe admonui ſtultos impios, dicens eis: Nolite iniquè agere: * & delinquentibus dixi: nolite gloriari, & præſumere in veſtris viribus atque potentia.

*5 Nolite extollere in altum cornu veſtrum, * nolite loqui aduerſus Deum iniquitatem.*

5 Nolite, inquam, in ſublime attollere veſtram potētiam ac iactabundam gloriationem, de veſtra potentia ſuperbè ſine Dei metu gloriantes, * neque loquamini contra Deum quæ iniqua ſunt.

6 Quia neque ab Oriente, neque à deſertis montibus, quoniam Deus iudex eſt.

6 Quoniam neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque ab Auſtro, c
vbi ſunt deſerta montoſa, cuiquam continget quod eum ſolidè magnū faciet. Deus enim ſolus omnium iudex eſt.

*7 Hunc humiliat, & hunc exaltat, * quia calix in manu domini, vini meri plenus miſto.*

7 Itaque ipſe ſolus pro ſua æquitate hunc quidem deprimit, illum d
autem erigit in altum. * Ideo quoque contra Deum nolite ſuperbire, quia in manu Domini eſt calix iræ ac furoris ſui, plenus vino nequaquam diluto, ſed fortiſſimo, vtpotè meraco, cóque admodum turbido, atque variè permiſto. Apud ipſum enim iam parata eſt impiis ſua portio admodum amara, quam tanquam portionem vini fortiſſimi & auſteri, ſed tamen valde turbidi, & ob id ingrati, epotare cogentur, ita vi eius inebriandi, vt omnes illorū vires, mentiſq; harmonia ſoluēda ſit.

8 † Et inclinauit ex hoc in hoc,

8 Et inclinauit Deus hunc calicem ex parte vna in partem aliam, c
quemadmodum fieri ſolet, cùm diuerſis idem calix propinatur bibendus. † ex hoc enim ſuæ retributionis poculo, propinauit Deus nunc his, nunc illis impiis cum voluit, grauem eis pro ſuis demeritis calamitatem immittens.

** veruntamen fex eius non eſt exinanita.*

** bibent omnes peccatores terræ.*

* Veruntamen fex ipſius calicis nondum eſt euacuata, nondum extremas vltionis ſuæ pœnas, quas adhuc reſeruat, impios ſenſire fecit: * has certè, tanquam feces impotabiles, epotare nouiſſimè cogentur omnes peccatores terræ.

9 Ego autem annuntiabo in ſæculū, cātabo Deo Iacob.

9 Ego autem hanc diuinæ iuſtitiæ æquitatem annunciabo hominibus ſemper, atque ob eam cantabo Pſalmum in honorem Dei Iacob.

*10 Et omnia cornua peccatorum confringam, * & exaltabuntur cornua iuſti.*

10 Sic enim inquit Dominus: Ego ſuo tempore confringam omnem impiorum ſuperbiam & potentiam, qua ſeſe in hoc mundo ſuperbè extulerunt: * & contrà, efficiam, vt humilium iuſtorum gloria atque potentia magna ſit & exaltata.

ANNOTATIONES.

a CONFITEBIMVR TIBI DEVS, &c.] Difficultatem magnam in Pſalmo facit, quod cū vna & eadē perſona ſemper loqui videatur in omnibus verſibus, non tamen eidem perſonæ omnia commodè conuenire poſſint. Et quidem ſunt pleríque, qui Chriſtum in toto Pſalmo loqui intelligunt nunc quidem ſecundum humanitatem, nunc verò ſecundum diuinitatem: vt cum ſe iudicaturum dicat, quatenus Deus eſt loquatur: eum admonuiſſe ſe impios dicit, quatenus homo eſt loquatur. Verū cum pater non iudicet quenquam, ſed omne iudicium dederit filio, dans ei poteſtatem iudicium facere, non ſolum quatenus Deus, ſed etiam quatenus filius hominis, vt dicitur Ioan. 5. ideo non videtur in Chriſtum quadrare: quod in hoc Pſalmo dicitur admonuiſſe impios de iudicio Dei, quod is qui hic dicitur admonuiſſe iniquos, non ſibi competere ſignificat iudicium, ſed alteri à ſe, nempe Deo. Proinde conuenientius hunc Pſalmum interpretantur, qui viciſſim nunc prophetam, nunc dominum loquentem intelligunt, etiam ſi mutationis perſonarū nulla nota interponatur. nam id in Prophetis frequens eſt, & maximè in Canticis Canticorum.

b LIQVEFACTA EST TERRA.] Quidam hunc verſum ad primum Chriſti aduentum referūt vt ſit ſenſus: Cùm omnes habitatores terræ in omnia vitia liberè diffluerent & diſſoluerentur, ego veniens in hunc mundum, quoſdam velut columnas terræ ſtabiliui, Apoſtolos ſcilicet, per quos Chriſtus ædificium Eccleſiæ ſuæ ſuſtentauit & ſtabiliuit, qui & apud Paulum ad Gala. 2. columnæ dicuntur. Verùm quoniam in his quæ mox præcedunt, & in ſequentibus, de iudicio fit mentio, rectius hic verſus ad ſecundum Chriſti aduentum refertur, vt præteritum, liquefacta eſt exponatur per futurum, liquefiet, vt habet paraphraſis. Sunt autem qui hunc verſum referentes ad ſecundum Chriſti aduentum, aliter intelligunt quàm habet paraphraſis, vt verbum, confirmaui, etiam pro futuro accipiatur, & columnæ intelligantur omnes iuſti, qui ſunt quaſi fundamenta terræ. Itaque ſenſus erit: omnes terreni homines in nouiſſimo iudicij die præ nimio metu liquefiēt, & exanimabūtur. Verū iuſtos ego cōfirmabo & ſtabiliam, ne terrore præſentiæ meę deficiant.

QVIA NEQVE AB, &c.] Oratio iſta imperfecta indubiè eſt, & à diuerſis vario modo perficitur & plerunque quidem hoc modo, neque ab Oriente, &c. eſt aliquis qui latere poterit Deum in illo die: Alij autem aliter. Verùm annotandum in Hebræis pro dictione, montibus, poni dictionem הָרִים Harim, quę ſi accipiatur eſſe nomen, ſignificat mōtes: ſi verò vt ſit verbum infinitiui modi, in coniugatione hiphil à themate רָם Ram, ſignificat exaltationem. Atque ſic magis apud Hebræos accipiendum videtur. Itaque plerique vertunt: neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque à deſerto, exaltatio ſcilicet eſt. Qui ſenſus conuenit optimè & præcedentibus, vbi de exaltatione cornu fit mentio, & ſequētibus, vbi ſolus Deus iudex dicitur quos vult exaltare: proinde conuenientior completio ſententiæ ea videtur, quam ſequitur paraphraſis, c

CALIX IN MANV DOMINI.] Calix in ſcripturis, Dei remuneratio & portio ab eo attributa intelligitur: & nunc quidem in bonam, nunc in d

malam

malam partem. Difficultatem autem hic facit, quòd calix iste, de quo hic fit mentio, dicitur esse vini meri plenus misto contraria enim inter se illa videntur vt sit calix vini meri, hoc est, puri, & tamen plenus misto. Proinde sunt plerique, qui calicem hic accipiunt pro diuina remuneratione, qua & bonis bona, & malis mala distribuit: & vinum merum referatur ad iustos, mistum autem ad impios. Secundum quem intellectum genitiuus, vini meri, construi debet cum substantiuo, calix, non cum, misto. vt sit sensus: In manu domini est calix puri vini, quod pijs scilicet præbet: qui tamen calix etiam est plenus misto, quod propinabit impijs. Verùm si hunc locum conferamus cum alijs multis scripturæ locis, in quibus fit mentio de calice vini, qui est in manu Domini, vt Isaiæ 51. & Hierem. 51. Apocalypsis 16. & alijs locis, videbimus cõuenientius esse, vt calix hic tantum in malam accipiatur partem pro diuina vltione & vindicta: neque contrarietatem habet, quod dicit calicem esse plenũ misto vini meri. Potest enim vinum esse purum, hoc est, alienum ab omni aquæ admistione, & tamen esse mistum, siue quia turbidum est & fœculentum, siue quia ex varijs vini speciebus confusum. Hunc itaque calicem dicit esse in manu Domini, quia ex Dei dispensatione vnicuique sua merces contingit. Calicem autem vini, quia mentem inebriat, & à sese alienat: Meri autem vini dicit, ad significãdam diuinæ vltionis efficaciam: plenum autem misto, siue ad significandum horrorem diuinę vindictę, sicut à turbido & fœculento vino abhorremus: siue quia diuina vltio varias in se pœnas & calamitates continet. e

Et inclinavit ex hoc in hoc.] Hebræa tantum habent: Et effudit ex hoc scilicet calice. Augustini lectio habet: Et inclinauit ex hoc in hunc: & refert, hoc & hunc, ad duo illa hominum genera de quibus superius: hunc humiliat, & hunc exaltat. At Græca habent neutrum genus *ἐκ τούτου εἰς τοῦτο*. Proinde conuenit sic intelligere, vt indicat paraphrasis, nempe calicẽ hũc in varias partes Deũ inclinare, vt qui omnibus sufficiat impijs potandis. f

Ego. avtam, &c.] Græcis non est, annunciabo, sed *ἀγαλλιάσομαι*, hoc est, exultabo. Vnde Augustini lectio habet, gaudebo. Hebræa tamen dictio significat annunciare. Vnde Diuus Hieronymus vertit: Ego autem annunciabo. Ex eius ergo versione secundum Hebraicam veritatem habemus, annunciabo, nisi fortè interpres noster apud Græcos legit non *ἀγαλλιάσομαι*, sed *ἀναγγελίσομαι*. Certè cum hic versus omnino videatur dici ex persona Prophetæ, & sequens versus etiam videatur dici ex eadem persona, ex qua iste: videndum num sequens versus sic accipiendus sit, vt Propheta dicat se confracturum cornua peccatorum, quia sua continua admonitione, de qua superius meminit, & diuini iudicij commemoratione, impiorum superbiam sit repres- 2. Corin. 10.
surus, quomodo & Paulus se arma dicit habere potentia Deo, ad destructionem munitionum, consiliáque destruere, & omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam Dei.

In finem in laudibus Psalmus Asaph canticum ad Assyrios.

ARGVMENTVM PSALMI. LXXV.

PRæsens Psalmus eiusdem ferè argumenti cum Psalmo 47. apertè satis ad literam celebrat præclaram aliquam hostium deiectionem, qua suam Deus in Hierusalem potentiam demonstrarit, seque præsidem ac Deum Iudeæ declarauit. Ea ex Psalmi verbis maximè videtur fuisse illa, quam de Assyrijs sub rege Ezechia populo suo concessit, dum vna nocte centum & octoginta quinque millia in exercitu Sennacherib obsidentis Hierusalem occidit. Quod & inscriptio Latinorum et Græcorum codicum indicat, in quibus legitur in titulo: ad Assyrium: quamuis ea verba in Hebræis non inueniantur. Huius itaque victoriæ occasione, Propheta canit hoc Psalmo defensam insigniter a Deo Hierusalem, atque in ea Dei præsentiam declaratam, dum ibi hostes ciuitatem oppugnantes sua virtute mirabiliter prostrauit, iustum de cœlo iudicium pro suis faciens. propter quod & potentiam eius sicut supereminentem omnibus, ita vnicè formidabilem celebrat, atque ad cultum & victimarum oblationem, pro gratiarum actione populum Dei inuitat. Cùm autem temporalis illa liberatio ciuitatis Hierosolymytanæ figura fuerit eius, qua ecclesiam suam, quæ vera Hierusalem est & Sion, liberauit, primum ab obstinato eius hoste diabolo, per Sennacherib Assyrium adumbrato: deinde & à tyrannis multis ecclesiam oppugnantibus, & qua postremum eandem liberaturus est in nouissimo die, ab omnibus impiorum oppugnantibus, debet secundum mysticum sensum Psalmus accipi, vt canticum ecclesiæ fidelium celebrãtis Dei potentiam & iustitiam in sui defensione & vindicatione ostensam, & amplius adhuc in nouissimo die ostendendam.

Paraphrasis eivsdem

*1 Notus in Iudæa Deus: * in Israel magnum nomen eius.*

PRopterea quod suam Deus in iudæa potentiam cõtra hostes nostros mirabiliter declarauit, ob id celebris factus est in Iudæa, * & pręclarum est nomen eius in Israelitico populo. Psal. 75

*2 Et factus est in pace locus eius, * & habitatio eius in Sion.*

2 Iam declarauit omnibus gentibus, in Salem, quæ interpretatur pax, esse locum suum, in quo peculiariter habitat: * & mansionem suam peculiariter esse in monte Sion ostẽdit, cum hunc locum sic vnicè ab impiorum violentia immunem seruauerit.

*3 Ibi confregit potentias arcuũ, * scutum, gladium, & bellum.*

3 Ibi enim confregit vires arcuum, vt nihil contra nos possent. Ibi confregit & hostium tela, quæ arcuum sunt vires: * scutum quoque, gladium, ac totum denique bellum. Ibi sua virtute omnem hostilem apparatum dissoluit, & inanem reddidit, ac bellum contra eum excitatum cessare fecit. a

*4 Illuminans tu mirabiliter a montibus æternis, * turbati sunt omnes insipientes corde.*

4 Cum in maxima mœroris caligine degeremus, ac tetra desperationis nube circundati essemus, tu ab altissimis cœlorum montibus, qui ab initio semper firmi perstiterũt, luce tua nos mirabiliter & magnificè perfudisti, lætificando nos splendore auxilij & opis tuæ, quo tuo splẽdore sicut nos exhilarasti, * ita contrà per ipsum omnes hostes nostri corde val

de valde insipientes,velut oculis perstrictis conturbati sunt, cùm inopinatum & nobis auxilium & sibi exterminium cernerent, verè insipientes,vt qui se tibi resistere posse præsumerent.

*5 Dormierũt somnum suũ, * et nihil inuenerunt omnes viri diuitiarũ in manibus suis.*

5 Dormierunt somnum mortis,& morte illis immissa,ita elanguerũt, quomodo solet opprimens somnus omnes simul vires auferre, nec inuenerunt omnes viri isti, in diuitijs ac viribus suis confidentes, aliquid in manibus suis,quo se defenderent,& saluarent.

6 Ab increpatione tua Deus Iacob dormitauerunt qui ascenderunt equos.

6 Non autem à natura,non nostris viribus, sed per tuam increpationem,solóque tuæ seueritatis iussu omnipotenti factum est, vt mortem oppetierint hi, qui in equis suis & curribus, quos ascendere solebant, confisi fuerunt.

7 Tu terribilis es, & quis resistet tibi? ex tunc ira tua,

7 Vehementissimè certe metuendus es tu,& solus meritò metuendus. non est enim aliquis quantumuis potens,quantũuis multò exercitu in-
structꝰ,qui resistere valeat tibi, ex quo tẽpore ira tua deseuire cœperit. d

*8 De cœlo auditum fecisti iudicium, * terra tremuit, & quieuit.*

8 E cœlo tu pro nobis protulisti iustum iudicium,illud omnibus gen-
tibus audiri fecisti, cùm palam cœlesti virtute pro nobis depugnasti cũ e
tyrannis, * habitatores terræ timuerunt, & quieuerunt,nemine eorum vel mutire,vel sese mouere contra nos audente, aut valente.

*9 Cùm exurgeres in iudiciũ Deus, * vt saluos faceres omnes masuetos terræ.*

9 Cùm tu Deus post longam dissimulationem teipsum palã proferres ad proferẽdum iudicium contra malos,* vt liberos redderes à tyrãnide illorũ pios qui degunt in terra: Quod & ipsum cõsummatissimè facturus es in nouissimo tui iudicij die, quando te adueniente in mundũ ad vindicandũ omnes pios ab impiorum violentia, omnes habitatores terræ timore magno adeo commouebuntur, vt contra nihil mutire vel tentare audeant.

*10 † Quoniã cogitatio hominis confitebitur tibi, * & reliquiæ cogitationis diem festum agent tibi.*

10 Sanè ex recogitatione huius liberationis homines pij laudabunt te, * & ex memoria relicta ex hac recogitatione, te solẽniter ac palam celebrabunt ac venerabuntur. † Indignabunda quoque,& malitiosa cogitatio hostium nostrorum in laudem & cõfessionem nominis tui ô Deus conuertetur & cedet. Nam iam hostes nostri, qui malum nobis cogitauerunt,vel inuiti cogẽtur tuam potentiam confiteri,& nobis, omnibúsque gẽtibus eorum impia machinatio iam frustrata, erit occasio magis laudandi nomen tuum:& si quæ adhuc maligna cõtra nos cogitatio reliqua fuerit in aliquibus hostibus nostris,hæc,conspecta tua potentia in nos declarata,immutabitur,ac in solennẽ tui venerationẽ conuertetur.

11 Vouete,& reddite domino Deo vestro, omnes qui in circuitu eiꝰ affertis munera.

11 Vos autem omnes Israelitæ, qui in circuitu domini Dei, in medio vestrum existentis,habitatis,& afferre soletis ei munera,iam spontaneas oblationes illi vouete,& cùm vouistis,persoluite vota.

*12 Terribili, & ei qui aufert † spiritum principum, * terribili apud reges terræ.*

12 Ei,inquam,vouete, qui meritò metuendus est, * qui, cum velut, g
adimit principibus omnem animositatem,† & ipsam quoque animam: qui proinde meritò formidabilis est, etiam ipsis regibus terræ.

ANNOTATIONES.

a POTENTIAS ARCVVM.] Male legerunt multi: potentias,arcum,vt sint distincti accusatiui, cum legẽdum sit per genitiuum,potentias arcuum, vt habent libri correctiores. Græcis enim est, τὰ κράτη τῶν τόξων, pro quo apud Augustinum legitur,fortitudines arcuum. Hebræa habent,sagittas arcus.

b ILLVMINANS TV,&c.] Græcè est φωτίζεις σὺ, illuminas tu,&c. in Hebræo tamen participium, illuminans. quo modo si legatur, subandiendum est verbum, est.

c DORMIERVNT SOMNVM.] Frequens est, vt in scripturis somnus mortem significet. Verùm alibi ferè ideo mortem significat, quod ex morte, sicut ex somno, homines exurgant. Hic verò ob id quod sicut somnus languidum hominẽ facit, ita & mors.

d EX TVNC IRA TVA.] Plerique hanc partem separant à præcedente interrogatione,& intelligũt in hoc sensu: Ex tunc, hoc est, olim ira tua declarata est. Alij verò aliter. Verum conuenientius fuerit cum præcedenti coniungere interrogatione, quemadmodum facit Fœlix, & quotquot ex Hebræo quoque vertunt, hunc reddentes sensum quem habet paraphrasis. Fuisset autem sensus apertior, si addidisset interpres relatiuum, quod apud Hebræos frequenter subijcitur, hoc modo: Ex illo tempore, quo ira tua, scilicet sæuire cœperit.

e DE COELO,&c.] Ad literam quidem istud intelligendum est de iudicio, quod pro suo populo tunc contra hostes fecerat, liberans eum ab iniustis oppressoribus. Tamen quoniam sequitur, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ, respicere videtur propheta ad nouissimum Dei iudicium: & sub speciali Dei iudicio, generale iudicium voluisse significare. Vnde Beatus Hieronymus omnia hæc præterita per futurum reddit, hoc modo: de cœlo annuntiabis iudicium, terra timens tacebit, &c. Porro pro verbo, tremuit, Græcis est ἐφοβήθη, quod proprie est, timuit: sicut & Hebræum verbum non tremorem sed timorem significat. quanquam tremor timoris indicium fit.

f COGITATIO HOMINIS,&c.] Duos indicat sensus paraphrasis huius versus, quorum secundus Hebraicæ literæ magis consentit. Nam pro dictione, cogitatio, quæ hoc versu bis ponitur, dictio Hebraica furorem & iram significat, pro qua Septuaginta verterũt nomẽ ἐνθύμιον: quod quamuis communiter cogitationẽ significet, à θυμὸς tamẽ deriuatur, quod frequẽter etiam iram significat. vt videri possit pro ira, vocabulũ ἐνθύμιον Septuaginta vsurpasse.

AFFER

8 AFFERTIS MVNERA.] Græcis est οἴσουσι, hoc est, offerent munera, sic & Hebræa, & lectio quoque quam sequitur Augustinus. Cõmunis autem lectio in nostris codicib⁹ relicta est ex Psalterio Romano.

In finem pro Idithum Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI. LXXVI.

PRæsentem Psalmum compositum fuisse occasione alicuius calamitatis, manifestè verba Psalmi testantur. Incertum tamen, an occasione calamitatis populi Israelitici, an ipsius qui loquitur Prophetæ. Et si de calamitate populi editus sit, rursus incertum de qua populi calamitate agat. Proinde generaliter accipiatur vt sit vox Prophetæ, qui in exempli posterorũ memorat, quomodo in tribulatione mentis constitutus, quam siue ob suam causam, siue ob populi sancti calamitatem patiebatur, sese gesserit, nempe quod ad Deum confugerit, à quo & exauditus sit, & quòd etiam molestis cogitationibus nocturnis cruciaretur, rursum per memoriam factorum Dei, quæ pro populo suo edidit, animum recepit & consolationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 *Voce mea ad Dominum clamaui: * voce mea ad Deum, & intendit mihi.*

EX ardentissimo affectu animi calamitatibus pressi, clamaui ad Deũ voce mea, quæ testis erat intentissimi desiderij: *voce, inquam, mea ad Dominum constanter & eum fide certissima clamaui, neque repulit clamorem orationis meæ, sed sua benignitate auscultauit mihi, exaudiens orationem meam. PSAL. 76.

2 *In die tribulationis meæ Deũ exquisiui manib⁹ meis, * nocte contra eum & non sum deceptus.*

2 Cum tribularer, non ad humanum confugi auxilium, sed Deum mihi inuocaui pro auxilio, nocturno tempore, quo mundanis omnibus curis vacuus erat animus, quo etiam aliis dormientibus, somnum mihi orationis studium intercepit, expansis & sublatis in cœlum manibus meis steti coram Deo, nec sum frustratus mea, quam habui in Deum, spe. a

3 *Renuit consolari anima mea, * memor fui Dei et delectat⁹ sum, * et exercitatus sum, et defecit spiritus meus.*

3 Tantus autem fuit animæ meæ mœror, vt recusauerit admittere vllam consolationem ab alio quouis quàm à Domino, quem solum sciui desperatis rebus meis subuenire posse, atque in quem solum spem meam collocaui: *quapropter memor fui Dei, & cogitans eius erga suos bonitatem & potentiam, magna ex parte gaudio perfusus sum. * Cum autem altera ex parte longa meditatione animus meus exercitaretur, solicitè curans quonam pacto à tanta mœstitia liberari possem, nec tamen euasionis rationem inuenirem, spiritus meus nimio mœrore in me propemodum defecit. b

4 *Anticipauerunt vigilias oculi mei. * turbatus sum, & non sum locutus.*

4 Oculi mei vigilando præuenerunt omnes nocturnas custodias, transigentes scilicet totam noctem insomnem præ nimia solicitudine; * cúmque considerarem diuturnam meam calamitatem, nec rationem liberationis aduerterem, adeo sum in meipso turbatus, vt ne loqui quidem amplius libuerit. c

5 *Cogitaui dies antiquos, * & annos æternos in mente habui.*

5 Itaque reuolui animo tempora quæ fuerunt ab initio sæculi: * & annos multorum sæculorum superiorum rememorabar, in quibus cũ tuis afflictis semper benignè egisti.

6 *Et meditatus sum nocte cum corde meo, * & exercitabar, & scopebam spiritum meum.*

6 Et nocturno tempore, ad meditandum ob quietem aptissimo, meditatus sum mecum solus, loquens cum corde meo, * animumque meum variis exercui meditationibus, nec spiritum meum permisi esse quietum, sed variis enim cogitationibus, quasi scopa quadam agitaui, nunc Dei terribilia iudicia, nunc in suos clementiam, & in promissis seruandis iustitiam, nunc calamitatum causas, aliáque multa discutiens. d

7 *Nunquid in æternum proijciet Deus? * aut non apponet vt complacitior sit adhuc?*

7 Itaque dixi in meditatione mea: Num imperpetuum sua cura & fauore destituet nos Deus? * & futurumne est, vt placatiorem se nobis exhibeat vnquam posthæc?

8 *Aut in finem misericordiam suam abscindet à generatione in generationem.*

8 Num imperpetuum solitam suam misericordiam abscindet à nobis per omnes generationes?

9 *Aut obliuiscetur misereri Deus? * aut continebit in ira sua misericordias suas?*

9 Num obliuiscetur misereri Deus, cui misereri & parcere proprium est? * aut si reprimet præ ira sua misericordias suas, ne vnquam eius varia genera benignitatis illius sentiamus? e

10 *†Et dixi: Nunc cœpi. * hæc mutatio dexteræ excelsi.*

10 Post longuam autem meditationem mecum habitam, ex perpensione diuinæ misericordiæ in spem cõfirmatus, dixi: Nunc de nouo cœpi fidero Domino, omni pusillanimitate & desperatione abiecta: * hæc autem commutatio à desperatione ad fiduciam in Deum ampliorem non meis viribus peracta est, sed per potentiam altissimi domini, qui sua clementia mentem meam donauit iucunda confidentia. † Ex perpensione item diuinorum operum, quæ prius designauit, tandem dixi apud me: Nunc primum incœpit intelligere quod hæc est mutatio dexteræ altissimi Dei, vt postquam suos ad tẽpus quasi iratus deseruit, mox eosdem sua potentia liberet, atque post iram det gratiam.

11 Memor fui operũ domini, ...
** quia memor ero ab initio mirabilium tuorum.*

11 Hinc autem facta est in me ea quam dixi mutatio, hinc & mutationem dexterę Dei auerti, quia memor fui operum domini, quæ superioribus designauit sæculis, post extrema excidia & pericula suauissimis gaudijs suos recreans semper, * neque vnquam horum operũ domini memoriam deponam, sed & in futurum semper memor ero mirabiliũ operũ tuorum domine, quę ab initio mundi semper operatus es.

*12 Et meditabor in omnibus operibus tuis: * & in adinuentionib[9] tuis exercebor.*

12 Et meditabor in omnibus operibus tuis, * & in recogitandis tuis consilijs & rationibus, quibus tuis adesse soles, occupatus ero semper.

*13 Deus in sancto via tua. * quis Deus magnus sicut Deus noster? * tu es Deus qui facis mirabilia.*

13 Cum autem tua opera studiosius meditarer ô Deus, deprehendi actionum tuarum rationem plenam esse sanctitate, nec aliquid in eis esse reprehensibile: deprehendi quoque potentiæ tuæ magnitudinem.* Quis enim ex dijs gentium est magnitudine potentiæ conferendus cum Deo nostro? * Tu certè solus es Deus, qui admirãda designas, cuius solius potentia fit, quicquid mirabile contingit & magnificum in hoc mundo. f

*14 Notam fecisti in populis virtutem tuam, * redemisti in brachio tuo populũ tuum, filios Iacob & Ioseph.*

14 Notam ac celebrem fecisti in varijs populis omnipotentiam tuam, * redemisti enim è dura seruitute per tuam fortitudinẽ populum Israeliticum, qui & filij Iacob, qui eos genuit, & filij Ioseph, qui vt suos filios in Ægypto eos nutriuit aliquando, rectæ dicuntur.

*15 Viderunt te aquæ Deus, viderunt te aquæ, * & timuerunt, & turbatæ sunt abyssi.*

15 Atque maris rubri ob præsentiam & potentiam tuam, quasi eam vidissent & sensissent, atque ob eam metu quodam perculsæ fuissent, ita aufugerunt, relinquentes viam electis tuis, * visæque sunt abyssi maris nimio terrore commotę ab impetu suo, dum relicto naturali suo fluxu, insolito modo starent solidæ ad dextram & ad sinistram.

*16 Multitudo sonitus aquarum. * vocem dederunt nubes.*

16 Magnus tunc erat sonitus aquarum sese diuidentium pro transitu populi tui, & rursum concurrentium pro submersione hostium, * magnus item sonitus erat aquarum è nubibus descendentium copiosè, nubes ediderunt sonum tonitrui grauem.

*17 Etenim sagittæ tuæ transeunt: * vox tonitrui tui in rota.*

17 Sed & grandines in modum sagittarum à te è cœlis copiosè decidebant, * sonus tonitrui in ipsis curribus rotis impetum fecit, subuertens eas, atque in profundum demergens.

*18 Illuxerunt corruscationes tuæ orbi terræ, * † commota est & contremuit terra.*

18 Emicauerunt in orbem terræ fulgura tua, * habitatores terræ intelligentes quæ pro populo tuo operabaris, conturbati sunt & conterriti. † Ipsis quoque inimicis populi tui visa est præ nimio horrore terra concuti & commoueri.

*19 In mari via tua, et semitæ tuæ in aquis multis. * & vestigia tua non cognoscentur.*

19 Per ipsum inuium mare tu ambulasti ante populum tuum, & semitas tibi delegisti in aquis plurimis, * neque vestigia tua postea cognosci potuerunt, aquis nimirum in sese coniunctis atque vnitis, vt diuisionis nulla vestigia apparerent. Et adeo fuerunt alijs tua vestigia incognita, vt cũ per tuas semitas Ægyptij tentarẽt incedere, illicò perierint suffocati.

20 Deduxisti sicut oues populum tuum in manu Moysi & Aaron.

20 Non aliter quam pastor solet gregem sibi commissum, tu illo tempore ex Ægypto per mare rubrum deduxisti populum tuum, * per ministerium Mosis & Aaron.

ANNOTATIONES.

a MANIBVS MEIS, &c.] Pro, cõtra eum, Græcis est ἐναντίον αὐτοῦ, quod magis cõuenit huic loco, vt vertatur, coram eo, quomodo habet Augustini lectio. Itaque, contra, hic accipi debet pro, è regione, hoc est, coram.

b ET EXERCITATVS, &c.] Græcis est, ἠδολέσχησα, verbum scilicet deriuatũ à nomine ἀδολεσχία, quod propriè significat sermonem superfluum & nugacitatem. vnde vbi nos postea habemus: Narrauerunt mihi iniqui fabulationes: Græcis est hæc dictio ἀδολεσχία. Iuxta hanc significationem habet lectio Augustini, & garriui. Eadem tamen dictio aliquando in meliorem partem accipitur simpliciter pro meditari, & secũ pressè cogitare: vertitq; noster interpres eam persæpe per exerceri vel exercitatũ esse, vt hoc loco, & mox postea: Et exercitabar. Et rursum: In adinuentionibus tuis exercebor. Et Psal. 118. In mãdatis tuis exercebor. Et: Seruus tuus exercebatur in iustificationibus tuis. Hæc ergo, aliaque similia loca accipienda sunt de exercitatione, quæ in meditatione consistit & cogitatione, non ea quæ est in operatione virtutum.

c ANTICIPAVERVNT, &c.] Intelligunt quidam hanc partem, vt sit sensus: oculi mei præuenerunt cõsuetas vigilias hominum, hoc est, antequam alij inciperent euigilare, ego excusso sumno ad te vigilare cœpi. At dictio non solum Hebræa, sed etiã Græca non significat tales vigilias, sed quomodo nox apud militantes solet distribui in quatuor vigilias, hoc est, statuta vigilandi tempora, de quibus vigiliis aliquoties fit mẽtio in Euãgeliis. Est enim Grecè, προκατελάβοντο φυλακάς. hoc est, prꝗoccupauerũt vel prꝗuenerũt custodias, hoc est, nocturno tẽpore vigilare cœpi ante vigiliarum custodes, quo significat se totas noctes insomnes duxisse.

ET SCOPABAM, &c.] Græca aliter habent, καὶ ἔσκαλλε τὸ πνεῦμά μου, hoc est, & fodiebat spiritus meus, sic & Hebræa. Noster tamen interpres sensum probe reddit. Spiritum enim fodere, non est aliud quàm spiritũ peruestigare, & de re aliqua inquirere, quod idem est cum eo, quod scopere vel scopare spiritũ, hoc est, varia cogitatione quasi scopa quadam mentem agitare, solemus enim perdita scopando quærere. Augustinus legit: & scrutabar spiritum meum. D. Hieronymus interpretatur, scopebam, hoc est, fodiebam tanquam agrum. d

A GENERATIONE, &c.] Ante hæc verba plus est in Græcis & Hebræis. Sic enim habent e

Græca: Συντέλεσε ῥῆμα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, hoc est, consummauit verbum à generatione in generationem. & est sensus: Num iam ab omnibus generationibus abstulit, & irritum fecit sermonem suum, quo pollicitus est se consolaturum mœstos ipsum inuocantes?

f DEVS IN SANCTO, &c.] Præter sensum huius partis, quę explicat paraphrasis, sunt qui eã intelligũt, vt ablatiuus, sancto pro Dei sanctuario accipiatur, sicut fere semper accipitur, &, in sancto, cõstruatur cum nomine, Deus, & accipiatur oratio imperfectè prolata a propheta: qui Dei vias considerans, nimis stupefactus sermonẽ ediderit imperfectum, quemadmodum fieri solet in his qui magna rei alicuius admiratione detinentur. Itaque iste erit sensus: O Deus, qui in sancto habitas, via tua scilicet summè est admiranda. Cui intelligentiæ optimè conuenit quod sequitur quis Deus magnus, sicut Deus noster.

MVLTITVDO SONITVS, &c.] Hæc pars vel separatim accipi potest, vt subintelligatur verbum, fuit: vel, vt fit in Græcorum codicibus, appositiuè coniungi cum nominatiuo (Abyssi) qui ponitur in versu præcedenti, vt sit sensus: Abyssi, hoc est, multitudo sonitus aquarum turbata est. Si autem separatim accipiatur, indifferenter accipi potest vel de aquis maris rubri, vel de aquis pluuialibus cum impetu & fragore super Ægyptios demissis. g

Intellectus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXVII.

CONsiderans Propheta Dei esse præceptum, vt patres memoriæ posteriorum Dei facinora commendarent, præsenti Psalmo prolixe repetit opera Dei, quæ à patribus accepit gesta à liberatione ex Aegypto vsque ad tempora Dauidis. Itaque canit quomodo quamlibet incredulum populum Israeliticum varijs editis signis ex Aegypto eduxerit, eum in deserto continuò se irritantem beneficijs cumularit, deinde filios eorum qui ex Aegypto educti fuerant, in terram promissam induxerit, eiectis indigenis: in qua etsi prouocantes se sæpe grauiter afflixerit, ac tandem in signum maximæ iræ cum ipsorum ingenti clade, arcam quoque eripi passus fuerit tempore Heli sacerdotis: iterum tamen respexit, dato rege Dauide, & instaurata religione Hierosolymis. Hæc autem omnia eo fine canit, vt ex recordatione diuinorum operum populum erudiat, & instituat ad obseruationem legis diuinæ, ne incredulorum patrum exempla filij sequantur, sed potius vestigijs Dauidis à Deo electi insistant, & vt ostendat regnum Israel diuina electione non ad tribum Ephraim, sed ad tribum Iuda, ipsumque Dauidem pertinere, ac cultum diuinum non amplius in Silo, sed in monte Sion exhibendũ esse. Vocat autem Propheta canticum istud, legem quòd sit recta vitæ institutio, quæ expressa operum Dei consideratione nascitur: Parabolas quoque & propositiones, seu (vt significantius Græca habent) problemata, quod contineat graues & sapientia fœcundas sententias, atque a vulgi intelligentia alienas, quódque ex similitudine antiquorum factorum erudire velit suum populum: Deinde quod in his tectè adumbrentur, quæ ad populum noui testamenti & Christum pertinent: Quia autem Euangelista Mattheus capite decimotertio, principium huius Psalmi in Christo adimpletum testatur, intelligendum est ipsum adducere testimonium illud non secundum primum eius sensum, sed secundum mysticum, vt frequenter in nouo testamento ea quæ de alijs ad literam dicta sunt, Christo accommodantur tanquam ei propria, siue quia in his Christus figuratus erat, siue quòd excellentiori, & peculiari quodam modo ea Christo competant. De cuius etiam regno sub typo Dauidis in fine Psalmi huius vaticinatur Propheta, sicut & in principio de se ea dicit, quæ in Christum absolutissimum doctorum peculiarius quadrant.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Attẽdite popule meus legem meã, * inclinate aurẽ vestram in verba oris mei.*
*2 Aperiam in parabolis os meum, * loquar propositiones ab initio.*
*3 Quanta audiuimus & cognouimus ea, * & patres nostri narrauerunt nobis.*
4 Non sunt occultata a filijs eorũ in generatione altera.
5 Narrantes laudes domini, & virtutes eius, et mirabilia eius quæ fecit.
*6 Et suscitauit testimoniũ in Iacob, * & legem posuit in Israel.*
*7 Quanta mandauit patribus nostris nota facere ea filijs suis, * vt cognoscat generatio altera.*
8 Filij qui nascentur, & exurgent, et narrabunt filijs suis.
*9 Vt ponant in Deo spem suam, * & non obliuiscantur operum Dei, * & mandata eius exquirant.* *10 Ne fiant sicut patres eorum,*

MI popule attende ad doctrinam meam,* prębete aures vestras ser- PSAL. 77
monibus meis, quibus dicturus sum, quæ & prosint omnibus, &
diligentem requirant auditorem.
2 Commemorabo enim ea quæ sunt abstrusa & parabolica, * è ple-
nitudine meditabũdi cordis eloquar ea quæ sunt quasi ænygmata quæ-
dam obscura, & penè incredibilia, quæ contigerũt superioribus seculis.
3 O quam sunt & multa & magna Dei opera quæ audiuimus, & certò a
vera esse scimus. * Maiores enim nostri & verbo & scriptis narrauerunt
ea nobis.
4 Non permiserunt ea esse posteris suis occulta in generatione, quę
post eos ventura erat.
5 Sed narrauerunt laudes Domini, & potentissima eius opera, ac mi-
rabilia eius facinora, quæ ille designauit plurima. b
6 Fecerunt autem illi hoc ex domini mandato. nam constituit domi-
nus præceptum filijs Iacob, * & legem posuit in populo Israelitico.
7 Vt nota facerent omnia ea filijs suis, quæcunque mandauit ipsis pa-
tribus nostris, * vt sic ea quæ Deus vel pro suo populo mirabiliter ẽgit,
vel ab eo fieri voluit, generatio post eos ventura cognosceret.
8 Filij scilicet qui post eos nascerentur, & vt hi quoque vbi exorti fue-
rint, atque adulti, narrarent eadem posteris suis.
9 Vt per huiusmodi diuinorum tum mandatorum, tum operum nar-
rationem, discant semper posteri omnem suam fiduciam collocare in
solo Deo, & non excidant memoriæ eorum mirabilia opera Dei, * per-
que horum iugem memoriam studeant semper mãdata eius & intelli-
gere, & obseruare.
10 Ne in malitia & diuina vltione fiant similes progenitoribus suis,

* qui

** generatio praua & exasperans.*

* qui fuerunt generatio praua, ad iracundiã Deum suis sceleribus semper prouocans.

*11 Generatio quæ non direxit cor suum, * & non est creditus cum Deo spiritus eius.*

11 Generatio quæ non fecit rectum cor suum,* nec vnquam ex ani- c
mo credidit Deo, semper diffidens, in necessitate quauis de eius poten-
tia ac bonitate.

*12 Filij Ephraim intendentes & mittentes arcum, * conuersi sunt in die belli.*

12 Ecce enim filij Ephraim, etsi in bello fortissimi & peritissimi rei d
bellicæ, gnari intendere arcum, & mittere sagittas ex eo.* tamem fre-
quenter tempore belli terga verterunt hostibus suis; inferiores facti eis
quibus solebant esse superiores.

*13 Non custodierunt testamentum Dei: * & in lege eius noluerunt ambulare.*

13 Idque ob id Domino permittente eis contigit, quòd non perstite-
rint in pacto inito cum Deo, * & secundum legem à Deo ipsis præscri-
ptam viuere noluerint.

*14 Et obliti sunt beneficiorum eius, * & mirabiliũ eius quæ ostendit eis.*

14 Et obliti sunt beneficiorum eius,* & mirabilium operum eius, quę
nota fecit eis per patrum suorum narrationem.

15 Coram patribus eorum fecit mirabilia in terra Aegypti in campo Taneos.

15 Ipse enim, spectantibus patribus eorum, designauit mira in terra
Ægypti, in agro Taneos vrbis regiæ & metropolitanæ, vbi coram regę e
Moyses & Aaron varia edidere miracula.

*16 Interrupit mare, & perduxit eos: * & statuit aquas quasi in vtre.*

16 Inde cum eos educeret ex Ægypto, diuisit mare rubrum, & per il-
lud sicco pede traduxit eos,* & stare fecit aquas sua natura fluidas, qua
si in vtre conclusæ essent.

*17 Et deduxit eos in nube diei, * & tota nocte in illuminatione ignis.*

17 Et deduduxit eos in omnibus viis eorum, per diem quidem cum
columna nubis, qua contra ardorem solis obtegebantur:* per totam ve- f
rò noctem lumine igneæ atque lucentis columnæ, qua noctis tenebras
depellebat.

*18 Interrupit petram in eremo: * & adaquauit eos velut in abysso multa.*

18 Fidit in gratiam eorum arentes petras in ipso deserto; * & ex eis
aquarum potum suppeditauit ipsis tam copiosè, ac si fuissent in magna
aquarum profunditate.

19 Et eduxit aquam de petra, & eduxit tanquam flumina, aquas.

19 Et eduxit aquam de petra, eduxit, inquam, aquas tam copiosas, vt
æquare potuerint fluuios maximos.

*20 Et apposuerunt adhuc peccare ei, * in iram prouocauerunt excelsum in inaquoso.*

20 Et cùm tam multa & magna pro ipsis Deus edidisset, nihil tamen
his omnibus facti sunt meliores, sed prioribus suis peccatis noua adie-
cerunt peccata, * & ad iram prouocauerunt altissimum in ipsa vastissi-
ma solitudine, in qua nulla ratione viuere poterant, nisi beneficio eius.

*21 Et tentauerunt Deum in cordibus suis, * vt peterẽt escas animabus suis.*

21 Ipsi enim de diuina potentia dubitantes, in cordibus suis cupie-
runt experimentum facere quantum posset Deus & intempestiuam di-
uinæ virtutis declarationem fieri desiderarunt, * ita vt peterent sibi ci- g
bum, qui desideriis eorum satisfaceret.

*22 Et male locuti sunt de Deo, & dixerunt: * nunquid poterit Deus parare mensam in deserto?*

22 Nec corde tantum suo Deum tentauerunt, sed & linguis oblocuti
sunt de Deo, murmurantes contra eum, quasi fame eos necasset, & de-
lectabiles ac gratos cibos eis abstulisset, & tentantes eum dixerunt:
* Num poterit Deus hic, qui tam putatur potens, instruere nobis conui-
uium carneum in hac vasta solitudine, in qua omnium rerum est sum-
ma inopia?

*23 Quoniam percussit petram, * & fluxerunt aquæ, & torrentes inundauerunt.*

23 Ecce enim vidimus quia percussit petram, * & statim ex ea fluxe-
runt aquę, quæ tanquam torrentes inundauerunt.

*24 Nunquid & panem poterit dare, * aut parare mensam populo suo?*

24 Num etiam cibum quem desideramus, panemque vulgarem po-
terit dare, * aut instruere conuiuium carneum populo suo? & hæc qui-
dem dixerunt, de potentia atque bonitate, etsi prius multis modis de-
clarata, dubitantes, atque ob id cupientes eam intempestiuè declarari.

*25 Ideo audiuit dominus & distulit, & ignis accensus est in Iacob, * & ira Dei ascendit in Israel.*

25 Dominus itaque audiuit eorum murmur, & iratus reiecit, & elon-
gauit à suo fauore ipsos, & continuò exarsit ignis a Domino emissus in h
posteros Iacob, deuorans extremam partem castrorum, & grauis Dei
vindicta exorta est in populo Israelitico.

*26 Quia non crediderunt in Deo, * nec sperauerunt in salutari eius.*

26 Idque ob id, quia post tot miracula & beneficia non crediderunt
Deo, quod & posset & vellet necessaria præstare suo populo: * nec spe-
rauerunt se ab eo saluari, & in necessariis omnibus prouideri posse.

*27 Mandauit nubibus desuper, * & ianuas cœli aperuit.*

27 Quod tamen merito ab eo sperare debuerant, nam prius pro illo-
rum necessitate subleuanda mãdauerat nubibus quæ super eos in aere
pendebant: easque solo suo iussu rupit, vt essent quasi apertæ ianuæ cœ-
li, per quas è cœlo Deus in terras suam diffunderet beneficentiam.

*28 Et pluit illis manna ad mãducandum: * & panem cœli dedit eis.*

28 Et in modum pluuiæ copiosè descendere fecit super eos manna
ad edendum:* & panem nouum dedit eis, vtpotè qui non è terra, sed è
cœlo atque ex nubibus, quæ natura feraces non sunt, prouenerat.

*29 Panem † angelorum manducauit homo, * cibaria misit eis in abundantia.*

29 Et quod est res summè mira, homo mortalis è terra prognatus,
manducauit panem Angelorum, hoc est, qui non è terra, nec humano
ministerio, sed Angelico paratus & formatus fuerat, † quique vel ob id
Angelorum rectè dicatur, quòd è cœlo, Angelorum domicilio, descen-
derat, * cibúmque suppeditauit eis Dominus in abundantia quocun-
que proficiscebantur: meritò ergo in eos iratus fuit Dominus, qui tam l

rum tentare cœperunt Dominum quàm potens esset: * & Deum, qui
sanctificat Israelem, exasperauerunt sua incredulitate.
47 Non fuerunt memores, nec aduerterunt Dei potentiam, quam
ostendit eo tempore, quo per admiranda prodigia liberauit eos de po-
testate opprimentis eos Pharaonis. Ex hac potentia enim Dei tunc de-
clarata, facilè intelligere potuissent, Deũ quiduis pro suorũ salute posse.
48 Non aduerterunt, inquam, quomodo ediderat in Ægypto varia
miracula suæ potentiæ manifestiua, * signa & prodigia, quæ fecit in agro
vrbis regiæ Taneos.
49 Mutauit enim in sanguinem flumina eorũ, * & manationes aqua- l
rũ ab imo dũ foderẽt, scaturientes, vt non esset Ægyptiis quod biberẽt. Prima
50 Misit in eos omnis generis muscas, quæ momorderunt eos, * mi- Plaga.
sit & ranas, quæ vexauerunt eos. Exod. 7
51 Et dedit ærugini fructus eorum: * & terræ fruges, pro quibus pa- m 4.Plaga.
randis magnum laborem impenderant, tradidit locustis consumendas. Exod. 7
52 Et perdidit grandine vineas eorum: * & sycomoros, quorum in n
Ægypto est copia, perdidit pruina, quæ ita inimica est moris, sicut gran- 2.Plaga.
do vineis. 5.Plaga. Exod. 10
53 Et tradidit grandini iumenta eorum perdenda: * & quicquid pos- 7.Plaga.
sidebant tradidit carbonibus ignitis, qui cum grandine permisti contra Exod. 7.
naturam fuerant.
54 Postremum autem post multas plagas, per ministerium Mosis im-
missas Ægyptiis, misit in eos maximam suæ seueritatis & excandescen-
tiæ vltionem, * indignationem, iram, & tribulationem, quam immisit eis o
per angelos, secundum Dei præceptum pessimè eos percutientes, & ob
id valdè malos Ægyptiis.
55 Parauit iræ suæ viam ad incedendum per eam, nam percussurus
per Angelos suos Ægyptiorum primogenita, præscripsit iræ suæ viam,
per quam incederet, prohibens eam à domibus Hebræorum consigna-
tis: † Iræ quoque suæ tum viam fecit, laxans suæ seueritatis omnes ha-
benas, ita vt sine omni impedimento aut retinaculo procederet contra
Ægyptios, * & iam non amplius (vt in prioribus plagis fecerat) parceret
animabus eorum à morte, & iumenta quoque eorum interficeret.
56 Itaque occidit omne primogenitum in terra Ægypti, * hoc est, pri-
mitias omnis laboriosissimi partus eorum in habitaculis Ægyptiorum,
patris sui Chan impietatem imitantium.
57 Hisque percussis, eduxit illinc populum suum, non aliter quàm
pastor oues: * & perduxit eos tanquam gregem per loca deserta.
58 Et deduxit eos per mare cum multa in Deum fiducia, & non ti-
muerunt, quamuis & maris aquas viderent sibi ad latera, & hostes post p
tergum insequentes, * quos, ipsis per mare securè transeuntibus, mare
cooperuit, ita vt ne vnus quidem superesset.
59 Et induxit eos in loca montosa, quæ ipse sibi ad inhabitãdum san-
ctificauerat: * loca, in quã, montosa, quæ ipse cõparauit sibi potentia sua.
60 Et eiecit, ipsis ingredientibus, ex eo loco gentes impias, quæ eum
locum longo tempore possederant: * & per sortem diuisit eis terram,
quasi per funiculum, quo mensurari solet & distribui terra.
61 Et habitare fecit ipsas tribus Israel in habitaculis eorum qui expul-
si fuerant.
62 Rursum tamen tentauerunt & irritauerunt Deum, qui est super
omnia, * & præcepta eius, quibus suam ipsis voluntatem contestatus
fuerat, non obseruauerunt.
63 Et auerterunt se à Deo, & non seruauerũt pactum quod cum Deo
pepigerunt: sicut nec patres eorum in deserto seruauerunt sub duce
Mose, * conuersi sunt à suo pacto ad similitudinem arcus praui & obli-
qui, qui inter iaculandum ilico vertitur, ita vt aliud feriat quàm fuerat
expectatum. Sic enim & ipsi mox alios sese Deo exhibuerũt quàm pro-
miserant, & quàm ab eis fuerat expectatum: ad aliud conuersi, quàm ad
quod dirigebantur.
64 Ad iracundiam concitauerunt eum per altaria & lucos, quos in
editis locis sitos frequentabant: * & per statuas, quas sibi fecerant deos,
ad iram vehementer eum prouocauerunt.
65 Audiuit Dominus, & intellexit omnia illorũ scelera, quæ ad Deum
pro vindicta clamitabant: * & qui prius Israeliticum populum præ alijs
magnificiebat, iam offensus vilem eum habuit, * eúmque iam pro ni-
hilo habuit, & valde humiliauit, dans eum in manus inimicorum.
66 Iratúsque repudiauit tabernaculum quod erat illi primitus in Silo,

*tentauerunt Deum: * & sanctum Israel exacerbauerunt.*
47 Non sunt recordati manus eius die qua redemit eos de manu tribulantis.
*48 Sicut posuit in Aegypto signa sua: * & prodigia sua in campo Taneos.*
*49 Et conuertit in sanguinem flumina eorum, * & imbres eorum ne biberent.*
50 Misit in eos cynomiam & comedit eos rana, & disperdidit eos.
*51 Et dedit erugini fructus eorum: * & labores eorum locustæ.*
*52 Et occidit in grandine vineas eorum, * & moros eorum in pruina.*
*53 Et tradidit grandini iumẽta eorum: * & possessiones eorum igni.*
*54 Misit in eos iram indignationis suæ. * indignationem, & iram, & tribulationem, immissiones per angelos malos.*
*55 † Viam fecit semitæ iræ suæ, * & non pepercit à morte animabus eorum, & iumenta eorum in morte conclusit.*
56 Et percussit omne primogenitum in terra Aegypti, primitias omnis laboris eorum in tabernaculis Chan
*57 Et abstulit sicut oues populum suum: * & perduxit eos tanquam gregem in deserto.*
*58 Et deduxit eos in spe, & non timuerunt. * & inimicos eorum operuit mare.*
*59 Et induxit eos in montem sanctificationis suæ: * montem quem acquisiuit dextera eius.*
*60 Et eiecit à facie eorum gentes: * & sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis.*
61 Et habitare fecit in tabernaculis eorum tribus Israel.
*62 Et tentauerunt, & exacerbauerũt Deum excelsum: * & testimonia eius non custodierunt.*
*63 Et auerterunt se, & non seruauerunt pactum: quemadmodum patres eorũ, * conuersi sunt in arcũ prauum.*
*64 In iram concitauerũt eum in collibus suis: * & in sculptilibus suis ad æmulationem eum prouocauerunt. 65 Audiuit Dominus, & spreuit, * & ad nihilum redegit valde Israel. 66 Et repulit tabernaculum Silo.*

** tabernaculum suum, vbi habitauit in hominibus.*

* tabernaculum, inquam, suum, in quo inter homines ipse cœli Dominus habitare dignatus erat.

67 Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici.*

67 Capi enim permisit ab hostibus Philistæis areā fœderis, quæ erat Israelitis velut eorum robur, per quod ob Dei præsentiam in ea, contra inimicos semper fortes erant,* & ornamentum illud arcæ, qua populus ille non parum ornabatur, Dominus in potestatem hostium venire permisit.

*68 Et conclusit in gladio populum suum * & hæreditatem suam spreuit.*

68 Et gladio cadere fecit populum suum,* & quē prius in suam hæreditatem elegerat, iam contemptibilem habuit, sua protectione & defensione eum destituens.

69 Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorum non sunt lamentata.*

69 Sæua vis belli, & gladij in modum ignis omnia deuorantis, absumplit adolescentes eorum,* & virgines eorū occisas, aut in captiuitatem abductas, suisque sponsis priuatas (quæ ob sterilitatem defleri solent) q
non erat qui lugeret, eo quòd commune omnibus esset malum.

70 Sacerdotes eorum in gladio ceciderunt, & viduæ eorum non plorabantur.*

70 Sacerdotes eorum Ophni & Phinees gladio ceciderunt in bello,*& viduæ eorum simul præ dolore ob auditam maritorum mortem morientes, non habebant qui eas pro more ploraret, ob communem omnium rerum perturbationem.

71 Et excitatus est tāquam dormiens Dominus, tanquam potens crapulatus à vino.*

71 Tandem autem post longam dissimulationem Dominus ad similitudinem hominis dormientis, qui à somno completo exurgit, excitatus est ad auxilium populi sui, & vindictam hostium: * tanquam fortis aliquis miles, cuius fortitudini accedit vt vino sit liberaliter exhilaratus & repletus, qui ob id fortius ac impetuosius quàm antea prælia aggreditur. Ita enim & Deus fortissimus quidem, sed tamen indignatione contra hostes suos magis accensus, ad vltionem eorum vehemētior exarsit.

72 Et percussit inimicos suos in posteriora, opprobrium sempiternum dedit illis.*

72 Et percussit inimicos suos in natibus,* atque hac plaga infami ignominia affecit illos, quam nunquam eluere poterunt.

73 Et repulit tabernaculum Ioseph: & tribum Ephraim non elegit.*

73 Cum autem iam arca captiua reduceretur, & placatus Dominus regem populo suo deligere vellet, qui ipsum defenderet, spreuit familiam Ioseph,*& tabernaculum illud antiquum, in quo prius in Silo, in sorte Ephraim habitauit, & tribum Ephraim non amplius elegit sibi in arcæ habitationem, nec in regalis dignitatis solium.

74 Sed elegit tribum Iuda, montem Sion, quē dilexit.*

74 Sed ad hæc elegit tribum Iuda,* & in ea tribu montem Sion, quem ab initio peculiariter semper dilexit, & in suam peculiarem habitationem delegit.

75 Et ædificauit sicut vnicornium sanctificium suum in terra: quam fundauit in secula.

75 In hoc monte extruxit sibi ædem sanctam, similem palatiis magnorum principum, qui sua altitudine & potentia vnicornibus assimilantur: extruxit autem in ea terra: quam imperpetuum pro sua domo fundauit, volens eam perpetuum sibi habitaculi esse fundamentum & sustentaculum. r

76 Et elegit Dauid seruum suum, & sustulit eum de gregibus ouium: de post fœtantes accepit eum.*

76 Et elegit è tribu Iuda in regem populi sui, Dauid seruum suum, & abstulit eum de gregibus ouium, quas pascebat: * à fœtis ouibus quas sectabatur, auocauit eum.

77 Pascere Iacob seruum suum, & Israel hæreditatem suam.

77 Vt qui prius oues pauit, pasceret Iacob seruos suos, & filios Israel, quos in hæreditatem suam sibi elegerat.

78 Et pauit eos in innocentia cordis sui: & in intellectibus manuum suarum deduxit eos.*

78 Nec malè functus est commisso sibi officio, pauit enim eos in simplicitate & syneeritate cordis sui, nihil aliud spectans quàm commoda & salutem populi sibi commissi,* & actionibus summa prudentia dispositis gubernauit eos: quæ duo boni regis sunt munera, nimirum vt & syncero sit in suos corde, & res gerēdas summa cum prudētia instituat.

ANNOTATIONES.

a QVANTA AVDIVIMVS, &c.] Obscuritatem facit nomen, quanta, hic bis positum, pro quo apud Hebræos ponitur relatiuū, vnde vertūt: quæ audiuimus, & quæ mādauit, &c. Septuaginta tamen pro hoc relatiuo solēt aliquoties trāsferre nomen ὅσα, quantus, vt Psalm. 70. Quantas ostēdisti mihi tribulationes, &c. pro quo ex Hebręo Hieronymus: Qui ostendisti mihi, &c. Dictio tamen apud Græcos posita ὅσα, non tantum, quanta significat, sed etiam quæcunque. Vnde verti posset, quæcunque audiuimus, & quæcunque mandauit, &c. Et ad hunc sensum etiam nostra litera aptè reduci potest, vt quanta accipiatur pro quæcunque. & versus iste, quanta audiuimus, &c. non accipiatur interrogatiuè aut admiratiuè, sed infinite, & tunc hic erit sensus: quæcunque audiuimus, &c. hæc non sunt, pro non erunt, per nos occultata à filiis eorum, sed erimus narrātes laudes Domini, &c. quia Dominus ea præcepit fieri.

SVSCITAVIT, &c.] Per testimonium & legē plerique accipiunt hic significari vniuersam legem Domini. & intelligunt hic Prophetam incipere narrare Dei beneficia, inter quæ hoc fuit præcipuum, quod legem suam Israelitico populo traderet. Non enim fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Hic itaque quod sequitur, Quanta mandauit, &c. admiratiue accipiunt, vt sit sensus: Valde multa sunt quæ mādauit Deus in lege sua patribus nostris, vt nota ea facerēt posteris suis. Verū hæc interpretatio nō bene sequētibus versibus cōuenire videtur, in quib⁹ satis significatur Prophetā loqui non tā de enarrādis Dei præceptis in lege traditis, quàm de operibus Dei, cum dicat: vt non obliuiscantur operum Dei. Vnde rectius per testimonium & legem, intelligitur specialiter illud Domini pręceptum, quod ponitur Deuteron. 4. cap. dicente b

Domi

Domino: Ne obliuiscaris verborũ quæ viderũt oculi tui, & ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ. Docebis ea filios ac nepotes tuos, &c.

c NON EST CREDITVS CVM DEO, &c.] *καὶ οὐκ ἐπιστώθη μετὰ τοῦ θεοῦ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ*, quæ sic verti possunt: Et non fuit fidelis cum Deo spiritus eius. Quod quamuis in eo etiam sensu accipi potest quem habet paraphrasis, tamen & aliter accipi potest conformius Hebræis, vt, fidelis, accipiatur pro firmus & stabilis, sicut Hebræis frequenter accipitur. Itaque sensus erit: Et non fuit spiritus eius cum Deo firmus, sed ad minimam occasionem statim ab eo defecit.

d FILII EPHRAM.] Græca & Hebræa habent Ephraim, quomodo & Biblia quædam Latina Coloniæ olim impressa habent, vt meritò non Ephrem sed Ephraim legendum sit. Dubium autem est, quando quod hic dicitur contigit. Et sunt qui putant eam historiam hic notari, quæ ponitur 1. Paralip. 7. vbi filij Ephraim dicuntur cæsi fuisse à viris Geth indigenis, quia descenderant, vt inuaderent possessiones eorum. Verùm illud contigisse ante exitum ex Ægypto, manifestissimè ex eo constat, quia cõtigit ante mortem Ephraim filij Ioseph, quem ante exitum ex Ægypto mortuum fuisse satis constat vel ex 1. cap. Exodi. Hi autem filij Ephraim de quibus hic fit mentio, filij fuerunt eorum qui ex Ægypto educti fuerunt, quod patet ex eo quod sequitur Coram patribus eorum fecit mirabilia, &c. Quo eodem argumento refellitur & eorum sententia, qui putant Prophetam hic loqui de ea strage, quæ describitur Num. 14. cùm scilicet filij Israel contra Domini voluntatem voluerunt ingredi terram promissionis. Proinde sunt qui putant prophetam hic propheticè prædicere eam stragem, qua sub Abia Hieroboam cum suis cæsus est, vt scribitur 2. Paralip. 13. Filiorum autem Ephraim fieri peculiariter mentionem, eo quòd Hieroboam ex tribu Ephraim esset, propter quod in Prophetis aliquoties nomine Ephraim, decem tribus à domo Dauid diuisæ notantur. Sed huic intelligentiæ repugnat, quod in principio Psalmi Propheta testatus est se narraturum ea quæ ab initio contigerunt, non quæ postea ventura erant, vt interim omittamus, quod nec sequentibus istud conueniat. Itaque verisimilius illi dicunt, qui de illa strage istud dictum accipiunt, quæ facta est à Philistæis, cùm arca Domini caperetur, de qua in fine fusius canitur. Ideo autem filiorum Ephraim specialiter fieri mentionem, quod arca Domini in Silo tum locum haberet, atque ideo eam tribum primas partes in eo bello habuisse. Magis autem adhuc verisimiliter illi sentiunt, qui hoc versu non vnam tantum stragem, sed plures notari intelligunt, eas scilicet quas iudicum tempore varias à diuersis hostibus acceperunt Israelitæ propter impiorum prauitatem. Filiorum autem Ephraim nomine, omnes Israelitas significari, eo quòd ea tribus numerosior esset, & ad bellum magis expedita. Quam sententiam recenset Euthymius Græcus.

e CAMPO TANEOS.] Quoniam Tanis regia in Ægypto fuit ciuitas, ideo plerique intelligunt hic significari, miracula ea quæ coram Pharaone Moyses edidit, facta esse in ciuitate ea, & agro circumiacente. Alij per Taneos synecdochicè totam accipiunt Ægyptum, & campum vocari Ægyptum ob agrorum fertilitatem.

f IN NVBE DIEI.] Genitiuum *ἡμέρας*, interpres accepit, quasi rectus esset à *νεφέλη*, hoc est, nube, cum ex Hebræo constet accipi, debere, vt sit genitiuos temporis quando, qui vertendus fuerat per ablatiuum, die. Proinde per antiptosin rectè accepimus casum positum pro casu.

g TENTAVERVNT DEVM.] Varius est vsus verbi, tẽtare, in scripturis. Est autem propria eius significatio, experimentum de aliquo sumere: sic Deus dicitur tentasse Abraham, & diabolus Christum in deserto. Quoniam autem afflictionibus probantur homines, ideo tentatio frequenter pro afflictione ponitur, & inde tentare sæpe pro affligere, vexare, & molestare. Et rursum quoniam dum diabolus, vel mundus, aut caro prauis suis suggestionibus ad peccatum sollicitat, quoddam experimentum hominis sumitur, ideo etiam tentare accipitur pro solicitare aut inclinare ad peccatum. in qua acceptione Iacobus dicit, Deum neminem tentare. Tentare autem Deum, quod in scripturis fere semper accipitur in malam partem, duobus modis accipitur. Primo, pro eo quod est periculum facere diuinæ potentiæ & bonitatis præter necessitatem, quomodo hoc loco accipitur. Secundo generalius, pro eo quod est Deũ irritare & exasperare. Nam quomodo homo hominem tentare dicitur, quem molestat, & affligit quantum in se est. Atque in hac acceptione accipitur postea in eodem isto Psalmo.

h ET DISTVLIT.] Communiter quidem oratio hæc intelligitur cum subintellectione, & distulit iram suam. Verùm aduertẽdum apud Hebræos poni verbum quod irasci significat, pro quo in translatione Hieronymi ex Hebræo legitur in nostris libris: & non distulit. Verùm apparet esse mendum, cum negatio non habeatur in Hebræo. Septuaginta autem hic verterunt *ἀνεβάλετο*. Verbum autem *ἀναβάλλομαι*, significat quidẽ etiam differre & proferre, sed proprie significat reijcere à se: atque in hac significatione Septuaginta accepisse, satis patet ex eo quod cum postea in hoc eodem Psalmo dicitur: Audiuit Deus & spreuit, pro verbo, spreuit, apud Hebræos idem ponitur verbum, quod hoc loco: pro quo ibi Septuaginta transtulerunt *ὑπερεῖδεν*, quod spernere, hoc est, à se abijcere significat. Proinde hic, distulit, accipi debet pro abiecit, quemadmodum etiam secundum omnes accipitur Psal. 88. cùm dicit: Distulisti Christum tuum. Vbi in Hebræis & Græcis eadem ponuntur verba, quæ hoc loco.

TRANSTVLIT &c.] Liber Numer. non explicat speciem venti à Domino emissi, sed tãtum ventum dicit a Domino egressum coturnices attulisse. Hic verò dicitur Auster è cœlo sublatus, & superinductus Aphricus. Circa quod tamen dubitari potest, ob quid necesse fuit Austrum è cœlo auferri, vt Aphricus flaret, cum non sint venti contrarij. Et sunt qui Aphricum hic improprie accipiunt pro vento Septentrionali Borea, qui Austro contrarius est, cum dictio ea Hebræis, Græcis & Latinis nihil minus significet. Est enim Aphricus, ventus medius inter Occidentalem & Australem, qui & libicus dicitur. Proinde aduertendum pro nomine, Austro, dictionem Hebraicam significare ventum Orientalem. Vnde vertit Hier. Eurum, qui est ventus medius inter Orientalem & Meridionalem. hic ergo Auster accipi debet pro eo vento, qui ob id Auster dicitur, quòd ad Austrum vergat. hic autem satis contrarius est Aphrico. Diuus Hieronymus eandem dictionem, quæ hic ponitur in Hebræo, vertit etiam alibi per Austrum, Ezechiæ scilicet cap. 27. Ventus Auster contriuit te.

i SPIRITVS &c.] Quis sit genuinus huius loci sensus, satis patet ex simili loco Psal. 102. Quoniam

spiritus pertransibit in illo, & non subsistet, &c. Spiritum ergo hominis semper properantem dicit non redire, siue quia non redibit ad eandem corporis vitam, siue quia non redit, permanēte hoc rerū statu.

l :IMBRES EORVM, &c.] Cùm in Ægypto rarò sint imbres, sed fœcundentur agri inundatione Nili vt scribit Plinius, cùque de Imbribus in sanguinem conuersis historia Exodi nihil memoret, rectius videretur riuos vel fluenta, quemadmodum ex Hebræo vertit Hieronymus. Id quoque tāgit Augustinus, edisserens hunc locum: vel potius, inquit, manationes aquarum, sicut nonnulli melius intelligunt quod Græcè scriptū est, τὰ ὀμβρήματα, quas Latinè scaturigines dicimus ab imo aquas ebulientes. Foderunt enim Ægyptij, & sanguinem pro aquis inuenerunt. Hæc Augustinus. Iam verò idem est nomē Latinis, Imber, quod Græcis ὄμβρος, siue ὄμβρημα, mutata litera, o, in, i. Proinde meritò intelligendum erit, quomodo exponit Augustinus. Dicitur enim, ὄμβρος ab ἐκ τοῦ ὁμοῦ ῥεῖν, hoc est, à simul fluere, quod etiam conuenit aquis ab imo scaturientibus.

m MISIT IN, &c.] Pro nomine, cynomia, apud Hebræos est ערב Arob, quod interpretatur Hieronymus & hoc loco, & in Exodo, omnis gēeris muscas: Alij, omnis generis feras. Proinde Hieronymus ad Suniam & Fretillam, existimat corruptè legi cynomyam. Nam κυνόμυια Græcis est musca canina: κοινόμυια verò, communis musca: nisi vellemus omnem muscam dictam esse cynomiam ob eius impudentiam.

n DEDIT, &c.] AEruginis nulla fit mentio in Exodo. Est autem ærugo, propriè vitium æris, sicut rubigo & ferrugo ferri. Rubigo tamen etiam significat vitium segetum ex humore nimio contractum: atque in ea significatione plerique putant debere hic accipi æruginem. Confunditur enim sæpe differentia quæ est inter æruginē & rubiginē. Verū Hebraica dictio propriè significat genus quoddā animalis arrodētis & vastātis segetes, quod Hieronymus & alij vertūt bruchū. Est autē bruchus, locustarum species, alis tamen carens. Hoc itaque animal aut simile accipi debet significari nomine æruginis, ob id quod segetes perdat sicut rubigo.

o IMMISSIONEM, &c.] Incertum est an occisio primogenitorum, de qua hic potissimum fit mentio & aliæ plagæ AEgyptiacæ, inflictæ sint à Deo opera bonorum an malorum Angelorum. Nam & per bonos Angelos huiusmodi mala nominibus à Deo immitti patet & ex punitione Sodomitarum, & ex plaga exercitui Sennacherib illata, quam magis apparet factam per angelum bonum quàm malum. Et videri quidem posset plagas omnes AEgyptiacas angelorum bonorum opera inflictas, quia eorum opera satis cōstat ranas immissas, & aquā in sanguinē cōuersam, vt bene hoc loco Augustinus ostēdit. Nec obstat quod hic fiat mentio angelorum malorum. Mali enim intelligi possunt dici, non à malitia affectus, sed à malitia pœnæ. Vnde & Euthymius: Malos, inquit, eos appellat hoc in loco, quia pœnas inferunt & supplicia. Et ex Hebræo multi vertunt: angelorum noxiorum vel nocentium. Notandum autem pro, immissionem, rectè verti potuisse legationē: Hoc enim significat dictio Hebraica, ita & Græca ἀποστολὴ significat, & bene conuenit angelis, hoc est, nuntiis.

DEDVXIT, &c.] Quidam libri habent, eduxit: alij deduxit, sicut & notatur in glosa ordinaria. At, deduxit, legendum cum Augustino, docent non tantum Hebræa, sed & Græca, quę habent ὡδήγησεν, deduxit. p

VIRGINES, &c.] Participium, lamentatæ, passiue accipiendū esse docet dictio Græca ἐπενθήθησαν, et Hebræum quoque verbum passiuū est, sed quod verti debet: non sunt laudatæ, epithalamiis scilicet, vt mos erat. Quo significatur, virgines sponsis suis morte absumptis, non potuisse constitutis potiri nuptiis. In sequenti autem versu pro passiuo, plorabantur, magis conueniebat verbum actiuum, plorabant. Nam quamuis dictio Græca κλαυθήσονται, vtrāque significationem admittat, Hebræa tantum actiuam recipit. Itaque significatur, viduas non fleuisse suorum maritorum mortem, sicuti mos habebat, quod simul cum illis mortuæ essent præ dolore. q

ET AEDIFICAVIT, &c.] In glosa ordinaria, & apud Liranū legitur singulari numero, sicut vnicornis, & accipitur ab eis vt sit nominatiui casus, cum ex Græcis constet singularem quidem numerum magis conuenire, sed in genitiuo casu. Habent enim ὡς μονοκερώτων, tāquam ipsius vnicornis. Augustinus legit pluraliter vnicornium, & Hebræis est dictio pluralis, sed significans excelsa, scilicet palatia, proinde parum refert pluraliter legatur an singulariter. r

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXVIII.

PRæsenti psalmo propheta sub persona populi Dei ad literam queritur de calamitate illata Hierosolymis à prophanis gentibus. Incertum autem an de ea quæ sub Antiocho, an quæ sub Nabuchodonosor contigit: Exposita itaque gentium infidelium impietate & crudelitate, orat vt diuina vltio à Dei populo auersa in impias gentes effundatur, denique populus ab impiorum violentia liberetur, vt sic & impijs gentibus occasio blasphemandi Deum verum eripiatur, & Dei populo occasio laudandi dominum offeratur. Est autem mysticè hic Psalmus, oratio conueniens ecclesiæ, contra externos suos hostes infideles, quos vel ab initio passa est, vel etiamnum patitur, & quos maximè sub nouissimo Antichristo sentiet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus venerunt gentes in hæreditatem tuam, * polluerunt templum sanctum tuū, * posuerunt Hierusalem in pomorum custodiam.*

O Domine impiæ & infideles gentes iam inuaserunt eum locum, & populum, quem in tuam hæreditatem delegisti, * prophanauerūt templum sanctum tuum, sine reuerentia illud vastantes, aut impiis ritibus contaminantes: * Ciuitatem tuam sanctam Hierusalem admodum magnificam olim: similem fecerūt tugurio extructo ad pomorum custodiā, quod post decerptos fructus mox deseritur & destruitur. Ita cui & nunc inclyta olim tua ciuitas & plena populis, ædificiis dirutis & incensis, in aceruos lapidum redacta, ab omnibus deseritur. PSAL. 78

*2 Posuerunt morticina seruorum tuorum escas volatilibus cœli, * carnes sanctorum tuorum bestiis terræ.*

2 Dederunt cadauera seruorum tuorum volucribus aëris in cibum, & carnes eorum qui tibi sanctificati sunt, bestiis terræ.

3 Vn

3 Effuderunt sanguinē eorum tanquam † aquam in circuitu Hierusalem. * *& non erat qui sepeliret.*
4 Facti sumus opprobrium vicinis nostris, * *subsannatio & illusio his qui in circuitu nostro sunt.*
5 Vsquequo Domine irasceris in finem? * *accendetur velut ignis zelus tuus?*
6 Effunde iram tuam in gentes, quæ te non nouerunt: * *& in regna quæ nomē tuū non inuocauerunt.*
7 Quia comederunt Iacob, & locum eius desolauerunt.
8 Ne memineris iniquitatū nostrarum antiquarū, * *cito anticipent nos misericordiæ tuæ,* * *quia pauperes facti sumus nimis.*
9 Adiuua nos Deus salutaris noster, * *& propter gloriam nominis tui Domine libera nos, & propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum.*
10 Ne forte dicant in gentibus: Vbi est Deus eorū? * *& innotescat in nationibus coram oculis nostris.*
11 Vltio sanguinis seruorum tuorum qui effusus est, * *introeat in conspectu tuo gemitus compeditorum.*
12 Secundum magnitudinem brachij tui posside filios mortificatorum.
13 Et redde vicinis nostris septuplum in sinum eorum, * *improperium ipsorū quod exprobrauerūt tibi domine.*
14 Nos autem populus tuus & oues pascuæ tuæ confitebimur tibi in sæculum.
15 In generatione & generationē annuntiabimus laudem tuam.

3 Vndique per circuitum ciuitatis Hierusalem, effuderunt sanguinem eorum tanquam aquam, in maxima scilicet abundantia, ita vt fluerent riui sanguinis, † & sine omni commiseratione, ita vt super effusionem sanguinis ipsorum non magis commouerentur, quàm super effusione aquæ:* nec quisquam inuentus est qui occisos sepeliret, omnibus nimirū vel occisis, vel fugiētibus, vel à sepultura prohibitis per impios.
4 Itaque propter hæc dira quæ patimur, facti sumus ludibrio vicinis nostris, * irrisioni & subsannationi his qui habitant circum nos, idque non sine ignominia nominis tui, cui nos frustra credidisse iactant.
5 Verum ò Domine quousque te sic semper quasi iratum nobis exhibebis? * quandiu iusta tua indignatio contra nos accendetur, & deseuiet ad modum ignis omnia consumentis, & vorantis?
6 Effunde potius indignationem tuam in eas gentes, quæ non agnouerunt te, & in regna, quæ tuum auxilium nunquam implorauerunt, sed proprias vires iactant, & falsos deos inuocant.
7 Hæ enim gentes tuam vltionem promeruerunt, quia deuorauerunt & vastauerunt posteros Iacob, * & locum habitationis eorum desolatum fecerunt.
8 Ne quæso in malum nostrum memor sis iniquitatum nostrarum, quas antehac vel patres nostri vel nos commisimus, * sed his omissis, priusquam nos apprehendant ea mala quæ commeruimus, priusquam omnes pereamus, miserationes tuæ multæ & magnæ subito nos præueniant & præoccupent, * quia attenuati & miseri facti sumus vehementissimè.
9 Adfer itaque opem nobis, ò Deus saluator noster, etsi non propter nos, qui tuum furorem nostris peccatis demeruimus, * saltem propter gloriam magnifici nominis tui, libera nos a malis, in quibus versamur, & remitte peccata nostra propter honorem nominis tui.
10 Ne scilicet aliquando homines dicant inter gentes incredulas, vbi iam est Deus illorum quem colunt: vel tam impotens, vt non possit: vel tam immisericors, vt non velit suos iuuare? * fac quæso potius vt nobis videntibus palam fiat in gentibus,
11 Vltio sanguinis seruorum tuorum, qui ab eis iniquè effusus est, * ne repellas, nec despicias gemitum eorum qui in carcere tenentur captiui, sed eum sinas penetrare vsque in conspectum tuum, vt vindictam iustam, & opem quam petit, mox præstes.
12 Pro magnitudine potentiæ tuæ quæso Domine, nos occisorum parentum filios, qui & ipsi cum eis morti destinati sumus, tibi vendica, expulsis iniquis dominis in nos dominium vsurpantibus, nosque assertos, quasi tuam hæreditatem & peculium custodi.
13 Et vicinis nostris maleuolis, qui se hostibus nostris adiunxerunt, atque de nostra calamitate gloriantur, repende abundanter quod promeruerunt:* redde, inquam, illis quod meruerunt opprobrio suo quod exprobrando dixerunt contra te Domine.
14 Cum autem hæc quæ petimus præstiteris, vt te facturum confidimus, tunc nos populus tuus & oues, quarum tu prouinciam pascendi sumere dignatus es laudabimus te, & gratias agemus imperpetuum.
15 Per omnes generationes prædicabimus omnibus, quàm verè sis dignus qui lauderis ab omnibus.

ANNOTATIONES.

Circa hunc Psalmum, qui difficultatem non habet in verbis aut sententiis, non est opus annotationibus multis, nisi quòd notare conueniat Ier. cap. 10. habere quosdā versus istius Psalmi, vt videri omnino possit pertinere ad illius tēpora & desolationem, quæ facta est per Nabuchodonosor. Sicut & Isaias similibus verbis precatur contra eandem calamitatem quam ex spiritu præuidit, aut eam quæ suo tempore ab Assyrijs Iudaico populo partim inferebatur, partim timebatur. Sic enim orat cap. 64. Ne irascaris Domine satis, & ne vltra memineris iniquitatis, ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Hierusalem desolata est, &c. Sicut ergo hi prophetæ deprecati sunt vastationem Hierusalem, quam in spiritu præuidentes descripserūt quasi iam factā: ita mirum esse non debet, si & Asaph propheta, cui hic Psalmus tribuitur, & præuiderit futuram desolationem, & pro ea quasi iam facta orationis formam reliquerit.

In finem, pro his qui commutabūtur, Psalmus pro Assyrijs testimonium Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIX.

Eiusdem pene est argumenti præsens Psalmus cum superiori. Hic enim etiam propheta, in persona populi Israelitici ab Anthioco oppressi, aut (vt magis videtur) in captiuitate Babylonica existentis, Dei auxilium & fauorem implorat: & quo efficacior sit oratio, ac in Deum spes magis erigatur, priora Dei beneficia memorat, eáque præsenti calamitati confert: sub vineæ allegoria exprimens, quomodo olim gloriose populum Israeliticum eductum de Aegypto transtulerit in promissionis terram, ibique multiplicauerit, radicauerit, & glorificauerit super omnes per circuitum nationes, cum nunc in prædam fiet omnibus hostibus per circuitum, quomodo vinea, cum diruta fuerit maceria, a transeuntibus conculcatur, atque ab agrestium bestijs dissipatur. Propter quod in fine Deum precatur, ne quam gloriose olim transplantauit vineam, prorsus deserat, sed vt conuersus perficiat quod cœpit in sua vinea, captiuitatemque dissoluat. Et hæc quidem quantum ad literalem sensum, præter quem intelligendum est etiam Propheta hoc Psalmo sub temporali calamitate aut captiuitate, deprecari spiritualem humani generis captiuitatem, in scripturis sæpe per Babylonicam captiuitatem designatam. Itaque dum precatur Deum venire, ostendere faciem suam, visitaréque vineam suam, secundum spiritualiorem sensum, Messiæ in hunc mundum aduentum precatur, per quem humani generis captiuitas sub diaboli potestate soluatur, ac vinea Domini, hoc est ecclesia ante Christi aduentum penè desolata perficiatur. Ad exemplum autem veteris populi, hic Psalmus etiam est conueniens Christianorum ecclesiæ oratio, qua contra tyrannos atque hæreticos vineam Domini ex Aegyptiaca, hoc est, peccati seruitute liberatam, & per totum orbem diffusam depascentes, Dei opem & fauorem inuocet, vt pristina sua dignitati & integritati restituatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Qui regis Israel intende, * qui deducis velut ouem Ioseph.*

O Domine, qui tanquam bonus pastor regere semper soles posteros Iacob, * qui velut oues deducere soles Israelitas tuos filios Ioseph vel ob id merito dicendos, quod eis ipse alter in Ægypto pater esses, alimenta eis præbens. PSAL. 79

2 Qui sedes super Cherubin, manifestare coram Ephraim, Beniamin, & Manasse.

2 Qui intra sancta sanctorum inuisibiliter tanquam omnium spirituum Dominus, sedes super Cherubin, * idque ante tribus Ephraim, Beniamin, & Manasse, quæ in deserto ex tua constitutione occidentalem arcæ partem claudebant: tu, inquam, Domine, qui sic nobis tuam præsentiam olim exhibere dignatus es, iam quæso te nobis manifestum fac tuam in nobis præsentiam allata ope declarans. a

*3 Excita potentiam tuam & veni, * vt saluos facias nos.*

3 Potentiam tuam, quam iamdiu dissimulasti, exere, & veni, * ad saluandum nos à malis, in quibus versamur, atque ab impijs oppressoribus quos ferre cogimur.

*4 Deus conuerte nos, * & ostende faciem tuam, & salui erimus,*

4 O Deus, qui nos ob peccatata nostra à tua gratia & fauore reiecisti, iam quæso nos ad te conuerte, per tuam gratiam ab omni malitia cor nostrum reuocans, atque sic in tuam gratiam nos recipiens: * quique iamdiu quasi dorsum nobis præbuisti iratus, modo nos ad te conuertens, placido vultu aspice, fauorémque tuum nobis exhibe, hoc enim si feceris, salui erimus ab omnibus his malis. Tam est enim efficax tuus vultus, vt mox salutem consequantur, eamque veram ac solidam, quos tuo sereno vultu aspexeris, tuoque fauore dignatus fueris.

*5 Domine Deus virtutũ, * quousque irasceris super orationem serui tui?*

5 Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus supernos, ac terrestres, * quamdiu iratus dedignaberis audire orationem populi, qui cultui nominis tui dicatus est?

*6 Cibabis nos pane lachrymarum. * & potum dabis nobis in lachrymis in mensura.*

6 Quamdiu tu nos præ nimia calamitate coges lachrymas pro pane comedere, * quamdiu pro potu bibere nos facies meras lachrymas in maxima mensura? Vsquequo nos facies panem manducare, & bibere vinum cum lachrymis? Durantibus enim his malis, neque cibum, neque potum sine lachrymis sumere licet: imo ne libet quidem potum aut cibum sumere, sed potius, cum edendum esset, lachrymari.

*7 Posuisti nos in contradictionem vicinis nostris, * & inimici nostri subsannauerunt nos.*

7 Constituisti enim nos tales, vt omnes vicini nostri iugiter nobiscum contendant, nosque maledictis incessant, * & inimici nostri deriserunt nos.

*8 Deus virtutum conuerte nos. * & ostende faciẽ tuam, & salui erimus,*

8 Verùm ô Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus, iam tandem conuerte nos ad te, tua gratia nos à malo reuocatos ad te trahens, atque in tuam gratiam recipiens, * & benignum tuum fauorem quem hactenus subtraxisti, nobis exhibe: quod si feceris, mox salui erimus.

9 Vineam de Aegypto trãstulisti,

9 Id quo magis facias, in memoriam reuoca pristina tua beneficia nobis exhibita. Ecce enim populum Israeliticum, quem in vineam optimam tibi deligens, tanquam bonus agricola studiosè excolendum suscepisti, vt eum longe latéque crescere faceres, & fructum suauissimum ex eo reciperes: hanc, inquam, vineam tu olim ex Ægypto, in qua multiplicari impediebatur, transtulisti, ad modum agricolæ studiosi, qui vineam, quam amat, de incommodo loco transfert ad locum commodiorem, * atque vt hanc euulsam è terra Ægypti, plantares in terra vbi fructum tibi facere posset: eiecisti impias gẽtes, quasi spinas quasdam inutiles è terra sua, * atque in ea, illis eiectis, vineam tuam inseruisti. b

** eiecisti gentes, * & plantasti eam.*

10 Dux itineris fuisti in conspectu eius, & plantasti radices eius.

10 Exhibuisti te ducem itineris ante faciem eius in columna nubis & ignis, vitæ tramitem ostendens, & inimicos eius ante eam prosternens,

neque

** & impleuit terram.*

neque solum eam in terram optimam introduxisti, sed in eâdem etiam fecisti firmas agere radices, dum, eiectis indigenis terræ, firmam illi sedem in ea terra dedisti.* Vnde etiam factum est, vt totam terram, quam accepit in possessionem, impleuerit, multiplicatis in ea supra numerum filiis Israel, tanquam quibusdam propaginibus fœcundæ vitis.

*11 Operuit montes vmbra eius, * & arbusta eius cedros dei.*

11 In tantam autem altitudinem excreuit hæc à te plantata vinea, vt vmbra eius montes obtexerit, * & rami eius cedros procerissimas ac maximas. Nam per te ita sunt in gloria & potentia exaltati Israelitæ, vt plerasque suæ potestati gentes finitimas subiectas haberét, tribus quoque & cognationes: multi etiam populi tui duces & reges, qui velut propagines erant vineæ tuæ, adeo sunt eleuati, vt altissima gentium regna, regesque eorum superarent, sibique subiicerent.

*12 Extendit palmites suos vsque ad mare, * & vsque ad flumen propagines eius.*

12 In tantam quoque latitudinem excreuit hæc vinea, vt ramos suos extenderit vsque ad mare occidentale ex parte vna,* & vsque ad flumé Euphratem ex parte altera.

*13 Vt quid destruxisti maceriam eius? * & vindemiãt eam omnes qui prætergrediuntur eam?*

13 Quare ergo nunc vineæ huius tam firmiter radicatæ, tam exaltatæ & dilatatæ sepem, qua prius muniebatur, destruxisti? vt quid tuam protectionem, quæ populo sepis & maceriei loco erat subtraxisti? * ita vt iam cum eo agatur, quemadmodum post dirutam maceriam cum vinea, quam vastant & decerpunt quotquot iter faciunt iuxta illam? Ita enim modo, destituente nos tua protectione, omnium volentium, omniumque vicinorum nostrorum direptioni & vastationi patemus, nemine scilicet eos prohibente à nobis.

*14 Exterminauit eam aper de sylua, * & singularis ferus depastus est eam.*

14 Et quomodo vineam patentem non homines tantum depascuntur, sed & apri de sylua egredientes, aliæque feræ agri demolientes eam & conculcantes: ita & vineam tuam, populúmque tuum custodia tua destitutum depopulatus est hostes crudelis, & immundus; * qui ob suam immundiciam & feritatem, syluestri apro ac porco agresti (quem singularem decimus, quod ob summam feritatem aliis nonmisceatur) magis similis est quàm homini. c

*15 Deus virtutum conuertere, respice de cœlo, & vide * & visita vineam istam.*

15 Tu itaque Domine Deus exercituum, qui iratus auertisti faciem tuam à nobis, iam tandem misertus vineæ tuæ, conuertere obsecro ad nos, respice de cœlo & vide quæ patitur vinea tua, benignóque eam vultu aspice:* quinetiam veni, & visita eam, opem tuam illi afferens.

16 Et perfice eam quam plantauit dextera tua. & super filium hominis, quem confirmasti tibi.*

16 Et quam non aliena manu, sed tua omnipotentia, quasi propria manu semel in optima terra plantare dignatus es, eam quæso iam dirutam pristinæ integritati restitue, * respice super populum tuum, quem in filium tibi coaptasti, sed qui tamen hominis est filius ex sese fragilis & miser, quem olim tua virtute, atque ad tui nominis gloriam corroboraueras contra inimicos ipsius. d

*17 Incensa igni & suffossa, * ab increpatione vultus tui peribunt.*

17 Ecce enim vinea ista tua incensa est igni, & suffossa, planèque nimia calamitate deuastata: * quod si autem eam respexeris, mox quotquot eam demoliuntur, peribunt vel à sola increpatione faciei tuæ, hoc est, à toruo tuo in eos aspectu, atque iræ tuæ in eos declaratione. Neque enim ad perdendum hostes nostros magno tibi labore opus est, qui tam facilè eos perdere vales, quàm siquis hostes suos solo suo aspectu perdere posset. e

18 Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ. & super filium hominis, quem cõfirmasti tibi.*

18 Proinde adsit nunc omnipotentia tua populo quem tibi delegisti in virum, cui tua potentia mirabiliter adesse solebas, * & in filium tuum quem ex sua quidem conditione fragilem, & infirmum, tu olim tua virtute tibi corroborasti.

*19 Et non discedimus à te, viuificabis nos, * & nomen tuum inuocabimus.*

19 Id cùm feceris, Domine, non iam amplius discedemus à te, sed firmiter tibi adhærebimus, vbi tu nos ab hac morte viuificaueris, atque his malis liberaueris,* nos iam perpetuo in cultu & inuocatione nominis tui persistemus, nullum iam alium Deum, præter te solum appellantes.

*20 Domine Deus virtutũ cõuerte nos, * & ostende faciem tuam, & salui erimus.*

20 Itaque vt concludendo repetam quod prius: Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus, nos quæso à te reiectos ad te cõuerte, in gratiam nos recipiens,* absconditámque tuam iamdiu faciem ostende fauorem tuum rursum nobis declarans. Id enim si feceris, mox salui erimus ab omnibus malis.

ANNOTATIONES.

a CORAM EPHRAIM, &c.] Plerique hanc assignant rationem, quare harum trium tribuum peculiariter fiat mentio, nempe quia olim in deserto fuerant in Occidentali parte tabernaculi habentes ante se arcã, in qua super cherubin Dominus sedebat. Verũ secundũ hanc rationem videtur necesse, vt hęc oratio nõ cõiungatur cũ verbo immediate pręcedenti, manifestare sed cũ pręcedenti qui sedes, &c. vt habet paraphrasis. Vnde Felinus in sua paraphrastica versione habet: qui es coram Ephraim, &c.

Alij dicūt harum tribuum nomine, significari omnem Israelem, sicut aliquando significatur nomine Ioseph, eo quòd hi essent filij Rachelis, præcipuæ vxoris Iacob. Secundum vtramque verò rationem in mystico sensu rectè intelligitur per has tribus, populus Christianus. Nam hic designatus est per eos qui castrametabantur in occidentali parte arcæ, eo quòd in fine sæculi crediderit, & post aduentum Christi Deo coniunctus sit. Per filios quoque Rachelis, quos simul cum Rachele magis dilexit Iacob præsignatus fuit: sicut & per Rachelem ecclesia gentium significata est, prius quidem sterilis, sed postea mater multorum filiorum, magis à Deo dilecta, quàm vetus synagoga, propter quam etiam graui seruitute Christus seruire dignatus est, vt eam sibi in sponsam copularet.

b VINEAM, &c.] Frequenter in scripturis nomine vineæ, populus Dei significatur, vt Isaiæ 5. Mat. 20. & 21. & alias, idque valde appositè. Primum quòd vinea latius quàm aliæ arbores suos ramos extendit Deinde quod fructum & vberiorem & suauiorem afferat: Tum quod maiorem operam in sui cultura requirat ab agricola, si fertilitatem ex ea expectet, ad significādum summam Dei curam & sollicitudinem, quam impendit suo populo, vt fructum bonorum operum sibi quouis vino gratiorem proferat. Præterea quòd sicut in vinea sunt palmites fertiles, qui ab agricola purgantur, vt fructum plus afferant, sunt & infrugiferi qui auferuntur, ita & in Dei populo & ecclesia eius, boni pariter sunt & mali.

SINGVLARIS, &c.] Non est ferus singularis, bestia solitaria, vt plerique intelligunt, accipientes nomen, ferus, substantiue: singularis, vero adiectiue, sed nomen, singularis, debet hic accipi substantiue pro certo genere animantis aprini generis. Est enim Græcis non μόνος, sed μονιὸς, ἄγριος. Nomen autem μονιὸς, significat quoddā genus porci syluestris, teste Cęlio, qui li. 2. ca. 39. sic habet: Aristophanes grāmaticus: Sunt, inquit, ex suibus qui dicuntur monij, quibus similis forsan fuerit, quem vocant chluuem, sæuitia & moribus. Vnde lexicon Græcum, μονιὸς, animal, porcus syluestris, qui Latine singularis dicitur. c

ET SVPER, &c.] Filium hominis, & virum dexteræ, nostri fere christum intelligunt, qui sibi hoc nomen quasi proprium fecit, vocans se frequenter filium hominis. Iudæi intelligunt ipsūm Zorobabel, aut totum populum, quæ postrema sententia probabilior est, & simplicior, dum literā sequimur, nec tamen ideo excluditur intelligentia de christo, maxime dum totum Psalmum mystice intelligimus. Nam & matthæus de christo citat: Ex Aegypto vocaui filium meum, cum tamen ad literam de toto populo dictum sit. d

AB INCREPATIONE, &c.] Hanc partē plerique aliter, quam habet paraphrasis intelligunt, in hunc scilicet modum: Iam vinea tua incensa & suffossa est, si autem durauerit ira tua, peribunt omnes qui significantur hac vinea, ab indignatione tua. e

In finem pro torcularibus, Psalmus ipsi Asaph quinta Sabbati.

ARGVMENTVM PSALMI LXXX.

PRæsenti Psalmo exhortatur propheta populum israeliticum, & potissimum ministros Dei Leuitas ad celebrandum in lætitia festiuitates domini Dei, & maxime eam, quæ in prima die mensis septimi erat solenniter celebranda cum clangore tubæ corneæ: & quoniam hæc insignis solennitas fiebat in memoriam præteritorum beneficiorum Dei, & legis a Deo tubæ sonitu datæ, (propter quod Leuit. 23 dicitur sabbatum memoriale) hinc appositè Deū introducit beneficia sua Israeli collata commemorantem, atque de fideli ac pura seruitute, quam sibi vult impendi, contestantem eis penè verbis, quibus in datione legis populum contestatus fuerat, Tum quid populus à neglectu Dei acceperit mali, quantumque bonorum accipere potuisset, si illi dicto audiens fuisset, summatim perstringit. In quibus omnibus & nos admoniti aduertere debemus ad celebrandum sabbatum spirituale, & colendum serio Deum voce & opere pro præstita nobis ab eo per Christum spirituali ex Aegypto liberatione, & vera ipsius cognitione per legem Euangelicam: in qua si Deo obedientes fuerimus, multa, magnáque bona consecuturi sumus, nempe omnium hostium nostrorum subiectionem, vitamque perpetuā, & eandem omnibus bonis abundantem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Exultate deo adiutori nostro, * iubilate Deo Iacob.*

CVm exultatione laudate Deum, qui se adiutorem nostrum frequē- PSAL.
ter exhibuit, ac ob id merito à nobis cum exultatione laudandus 80.
est, * lætitiæ signa edite in honorem Dei Iacob.

2 Sumite Psalmum & date tympanum, psalterium iucundum cum cithara.

2 Assumite in ore vestro hymnos, quibus laudetis eum: exhibete quoque tympanum, atque psalterium iocundum cum cithara, omnibusque instrumentorum musicorum generibus, vt in his cum voce humana personetur sonitus lætitiæ.

*3 Buccinate in neomenia tuba, * in insigni die solennitatis vestræ.*

3 Ministri Dei Leuitæ clangite tuba cornea in nouilunio, * illo quod c
est nobis dies insigniter festa, nempe in nouilunio mensis septimi duplici nomine solenni.

*4 Quia præceptum in Israel est, * & iudicium deo Iacob.*

4 Quia de solennitate hac sic celebranda præceptum datum est in populo Israelitico: * & lex iustra profecta à Deo Iacob.

*5 Testimonium in Ioseph posuit illud cū exiret de terra Aegypti, * linguā quam non nouerat audiuit.*

5 Hoc autem præceptum in testimonium & memoriā beneficiorum suorum constituit Deus posteris Ioseph, cùm exissent de terra Ægypti,
* quando populus ille vocem audiuit prius inauditam, & auribus eius
insuetam, vocē scilicet Dei è mōte Sinai cum clāgore tubæ pręcipiētis. a

*6 Diuertit ab oneribus dorsum eius, * manus eius in cophino seruierunt.*

6 Quādo & liberauit à gestandis oneribus dorsū eius, * manus enim eius seruierāt in cophinis, in quib⁹, portare cogebātur lutū, lateres, & paleas. Ob quæ duo præcipuè beneficia, liberationis scilicet ex Ægypto,

& da

& datæ legis, hanc festiuitatem celebrari voluit.

*7 In tribulatione inuocasti me, exaudiui te in abscondito tempestatis: * probaui te apud aquã contradictionis.*

7 Sic enim inquit Dominus: Cum tu ô Israel in maxima constitutus esses tribulatione apud Ægyptios, implorasti auxilium meum, & liberaui te. adimpleui tuas petitiones, cùm ego in columna nubis latens, tonitrui tempestate concitata, Ægyptiorum currus in profundum maris rubri subuersis rotis agitarem. * Post hæc autem meæ tum potentiæ, tum bonitatis manifesta indicia, feci aliquoties in deserto periculum, num firmiter mihi crederes, quemadmodum (vt exempli gratia vnum proferam) cùm te probarem apud aquas, quæ ex tua murmuratione nomen acceperunt, vt dicerentur aquæ contradictionis.

8 Audi popule meus, & cõtestabor te Israel, si audieris me, non erit in te Deus recẽs neque adorabis Deũ alienũ.

8 Super hæc etiam in monte Sinai obtestatus sum te, atque etiam hodie obtestor, dicens: Audi popule meus, & commonebo te: Israel si obedieris mihi, non erit in te Deus aliquis nouus, neque veneraberis Deum alienum à me.

9 Ego enim sum dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti. dilata os tuum, & implebo illud.*

9 Ego enim solus sum Dominus Deus, qui eduxi te de terra Ægypti. * Quod si autem id feceris, aperi quantum velis os tuum, ac postula à me quicquid libuerit, & ego copiosissimè voti tui compotem te faciam.

*10 Et non audiuit populus meus vocem meam, * & Israel non intendit mihi.*

10 Ad hunc quidem modum ego eis contestatus sum: Verum non obediuit populus meus voci meæ, * & Israel non acquieuit sermonibus meis.

*11 Et dimisi eos secundum desideria cordis eorũ, * ibũt in adinuentionibus suis.*

11 Propter quod permisi illos ferri secundum praua desideria cordis eorum, * atque à me permissi sua secuti sunt consilia, ipsis perniciosissima, qui noluerunt sequi mea saluberrima illis futura.

12 Si populus meus audisset me, Israel si in viis meis ambulasset.

12 Si enim populus meus obedisset mihi, Israel si in præceptis meis conuersatus fuisset.

*13 Pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliassem, * & super tribulantes eos misissem manum meam.*

13 Nullo itaque negotio statim inimicos eorum perdidissem, * & super tribulantes eos extendissem vltricem omnipotentiam meã ad perdendum eos.

*14 Inimici domini mentiti sunt ei, * & erit tempus eorum in secula.*

14 Inimici domini coacti fuissent seruiliter fieri supplices populo eius, ac voluntariam subiectionem simulare, quantumuis inimicos gessissent animos, * & vidisset populus Dei fœlicia tempora perpetuò. b

*15 Et cibauit eos ex adipe frumenti, * & de petra melle saturauit eos.*

15 Et cibasset eos Dominus semper medulla tritici, * & ad saturitatem vsque pauisset eos, melle tam abundè illis suppeditato, vt etiam de petris colligeretur, vbi absque hominũ studio vltro apes mellificassent.

ANNOTATIONES.

QVoniam in versu tertio dicitur: Buccinate in neomenia tuba: plerique putant hunc Psalmum, adhortationem ad celebrandum Calendas singulorum mensium, quæ Iudæis sanctæ erant Verùm hanc sententiam alij probabiliter refellunt. Primum, quia hic dicitur, in insigni die solennitatis. Calendæ autem singulorum mensium non erant Iudæis insigniter solennes, nam quanquam in eis peculiaria sacrificia offerri debebant, vt patet Num. 28. non tamen in eis ab omni opere cessare debebãt sicut nec hodie Iudæi in eis vacant. Vnde etiam Leuit. 23. inter ferias Domini sanctas non computatur cum reliquis feriis. Secundò, quia quanquam Calendis omnium mensium tubis Iudæi vterentur, vt patet Num. 10. cap. non tamen tali tuba, quæ hic significatur, vtebantur. Pro vocabulo enim, tuba, apud Hebræos est dictio שׁוֹפָר Sophar, quæ non quamuis tubam, sed corneam tantum tubam significare ab Hebræis dicitur. In Calendis autem omnium mensium non tuba cornea, sed tubis argenteis ductilibus vtebantur, quę in Hebræo dicuntur חֲצֹצְרוֹת Hesoscroth. Proinde probabilius dicitur, hunc Psalmum adhortationem esse ad celebrandum primam diem mensis septimi, qui Iudæis solennis erat, & tubæ corneæ vsu celebrabatur, propter quod Nu. 29. dies clangoris dicitur & tubarum. Dicunt autem Hebræi huius diei festiuitatem institutam fuisse cum sono tubæ corneæ in memoriam liberationis Isaac, quandò aries cornibus suis hærens inter vepres, pro Isaac immolatus est. Verùm hæc ratio cum ex scripturis omnino haberi nõ possit, nec his quæ in presenti Psalmo dicuntur conueniat, fabulosa videtur. Dicitur autem hæc festiuitas Leuitici 23. Sabbatum memoriale: vtique propterea quod celebrari deberet in memoriam præteritorum. In quorum autem præteritorum memoriã celebrari debuerit, hîc Psalmus satis indicare videtur, dum mentionem facit liberationis ex Aegypto, & contestationis diuinæ factæ in monte Sinai, cùm legem decalogi populo daret. Atque hæc videtur fuisse ratio, quare in hac die vsus fuerit tubę cornea, nempe quòd huius sonitus auditus sit cùm populo loqueretur, nam cum dicitur Exodi 19. populus audisse vocem buccinę: apud Hebręos ponitur dictio שׁוֹפָר Sophar. Et quidẽ conuenienter prima mensis septimi die, datio legis in memoriam reuocabatur, eo quòd decimo die eiusdem mensis ob transgressam legem affligere deberent animas suas.

LINGVAM, &c.] Plerique istud intelligunt de lingua Aegyptiaca, quę Israelitis peregrina erat, intelliguntque hic significari Israelitas in ægypto peregrinos quod in ea audirent idioma ipsis prius inauditum. Verùm cum idioma Aegyptiorum peregrinum & inauditum non fuerit Israelitis egredientibus de Aegypto, sensus is conuenientior videtur, quem explicat paraphrasis: secundum quem in sensu mystico per linguam inauditam fidelibus ex diaboli potestate liberatis, intelligenda est vox Euangelica, per quam inaudita prius toti mundo audita sunt, vt de regno cœlorum, de adoptione filiorum, crucis virtute, &c. a

INIMICI, &c.] Omnia verba quę ponuntur in his quatuor vltimis versibus, apud Hebręos ponuntur in tempore futuro. Vnde sic verti possent: Si populus meus audiuerit me, &c. pro nihilo inimicos eorum humiliabo; &c. Inimici Domini mentientur ei, & erit, &c. & cibabit & saturabit, &c. b

Quo

ANNOTATIONES.

a FACIES PECCATORVM, &c.] Sumere faciẽ alicuius, phrasis est Hebraica: pro qua Græci fere semper habent [illegible], vel [illegible], vt est apud Iacobũ. quod nostri vertunt: accipere personam: quemadmodum & hic reddi potuisset, nam & hic ponitur [illegible]. Significat autem [illegible] faciem simul & personam. Hebræi, sumere faciem, vel eleuare faciem alicuius, vt ad verbum apud eos sonat, exponunt honore alicuius vultum, quemadmodum & Hieronymus vertit Isaiæ 3. cap. vbi legitur, honorabilem vultu: pro quo in Hebręo ad verbum est, susceptum vel eleuatum facie: vbi in bonum accipitur, cùm alias ferè vitium signet, quod Græci [illegible], nos personarum acceptionem dicimus, phrasi, vt patet, ab Hebræis deriuata.

b MOVEBVNTVR, &c.] Græca habent [illegible], moueantur: Hebræa verò habent futurum, mouebuntur, sed quod potius per præsens vertendum erat, mouentur vel nutant, sicut quod præcedit per præsens versum est, in tenebris ambulant. Itaque sensus esset: hi qui constituti sunt, vt sint terræ fundamenta, ipsimet nutant & vacillant, excidentes à iustitiæ æquitate. Potest nostra litera & hunc cõuenienter habere sensum: Ipsi qui aliis prælucere deberent, in tenebris ambulant, ideóque tota firmitas terræ vacillat & cõcidit. Vniuersus enim orbis vacillat, & omnis humanæ vitæ ratio & ordo confunditur, vbi iudices non fungũtur officio suo.

VOS AVTEM, &c.] Hunc versum quidam intelligunt priori subiunctum ad reprimendam iudicum superbiam, ne ex versu præcedente audientes [c] se esse deos, & filios Dei, efferantur nimis. Itaque sic eum superiori connectunt: Quamuis deos vos dixerim, scitote tamen quòd communi cum reliquis hominibus morte moriemini. Verùm proposito Psalmi cõuenientius fuerit, vt intelligatur hoc versu prædicere perditionem & humiliationem, quæ veniet iudicibus male fungentibus suo officio, vt opponatur versui superiori in hunc modum: Ego quidem vos deos esse feci, immortalitatis meæ facturus vos participes, verùm quoniam commissa mea vobis potestate abusi estis, moriemini, sicut hi, qui non sunt dij, aut filij Dei: sed sicut hi, qui tantum sunt homines, qui à morte corporis amplius nõ viuunt beate: aut erit mors vestra ingloria, sicut infimi alicuius ex hominibus. Potest & ex Hebræo verti per nomen proprium, vt vertit diuus Hieronymus: sicut Adam moriemini, hoc est, sicut Adam, cũ tanquã Deus esset futurus immortalis, factus est mortalis peccato suo, ita & vos priuabimini immortalitate vobis parata.

Canticum Psalmi asaph.

ARGVMENTVM PSALMI. LXXXII.

EX eo quòd in Psalmo hoc dicuntur multæ gentes contra Dei populum confœderatæ, & facta in auxilium filijs Loth, probabiliter à plerisque putatur compositus contra hostes eos, qui cum Ammonitis & Moabitis filiis Loth venerunt contra Iosaphat in maxima multitudine, vt scribitur 2. Paralip. 20. quanquam sunt qui existiment editum fuisse occasione eius belli grauissimi, quod Dauid gessit cum Ammonitis, qui vndique sibi auxiliares copias parauerant, sed minus probabiliter. Itaque populus Dei conspirasse ad expugnandum se gentes plerasque cum Moabitis & Ammonitis confœderatas, conqueritur: & orat vt sicut olim prisci sui hostes Madianitæ & Chananæi sub ducibus Gedeone & Baruch absumpti & deleti fuerant, ita & modo isti diuina vltione penitus absumantur, quo superstites intelligant Deum Israelis, solum verum esse Deum in cuius potestate sunt omnia. Est autem præsens Psalmus, aptissima ecclesiæ orandi forma contra suos hostes, qui vniuersi per decem istas gentes ob denarij perfectionem significantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus quis similis erit tibi? * ne taceas, neque compescaris Deus.*

O Domine, cùm nemo sit tibi in potentia conferendus, * ne quæso diutius dissimules aut cesses, neque diutius tuam virtutem contineas: sed responde nobis, profer pro nobis iudicium contra hostes nostros & tuos. PSAL 82.

*2 Quoniam ecce inimici tui sonuerunt, * & qui oderunt te extulerunt caput.*

2 Ecce enim iam inimici non tam nostri quàm tui magnum dedere sonitum, congregati scilicet contra nos in multitudine, magnisque clamoribus contra nos perstrepentes: * & osores nominis tui iam extulerunt caput suum, superbè se contra te tuumque populum erigentes.

*3 Super populum tuũ malignauerunt cõsilium, * & cogitauerunt aduersus sanctos tuos.*

3 Contra populum tuum inter se malitiose tractauerunt consilium, * & consultauerunt contra eos quos tibi sanctificasti.

*4 Dixerunt, venite & disperdamus eos de gente, * & non memoretur nomẽ Israel vltra.*

4 Dixerunt inter se: Venite, ita extirpemus eos, vt amplius non sint gens: * nec vnquam amplius mentio fiat nominis Israelitici.

*5 Quoniam cogitauerunt vnanimiter, simul aduersum te testamentum disposuerũt. * tabernacula Idumæorum, & Ismaelitæ.*

5 Quoniam omnes pariter vnanimi consensu conspirauerunt, aduersus te fœdus pepigerunt gentes quamplurimæ, * nempe Idumæi in tabernaculis habitantes, & Ismaelitæ. [2]

6 Moab & Agareni, Gebal & Amon & Amalec, alienigenæ cum habitantibus Tyrum.

6 Moabitæ quoque & filij Agar, Gebalitæ & Amalethitæ, Philistæi, vnà cum habitatoribus Tyri.

*7 Etenim Assur venit cum illis, * facti sunt in adiutorium filijs Loth.*

7 Quin & assyrij cum eis venerunt contra nos, * venerunt autem hi omnes iã nominati, vt essent auxilio Ammonitis, & Moabitis filijs Loth.

*8 Fac illis sicut Madiam & Sisara: * sicut Iabin in torrentem Cisson.*

8 Verum tu illis fac, sicut olim fecisti Madianitis sub duce Gedeone, & sicut antea etiam sub ducibus Baruch & Deboræ feceras Sisarç, * & exercitui Iabin regis Chananæi, iuxta torrentem Cisson.

9 Qui

*9 Disperierunt in Endor, * facti sunt vt stercus terræ.*

9 Qui perierunt in Endor, * & corpora eorum conculcata sunt vt stercus terræ, relictáque inhumata, vt computrescentia essent: quasi stercus terram impinguans.

10 Pone principes eorum sicut Oreb & Zeb & Zebea & Salmana.

10 Fac, inquam, principes hostium nostrorum similes Oreb & Zeb & Zebeæ & Salmana, principibus Madianitarum.

*11 Omnes principes eorum qui dixerunt, * hæreditate possideamus sanctuariũ Dei.*

11 Omnes, inquam, principes hostium nostrorum, qui dixerunt: Venite, in hæreditatem possideamus eam terram, quam Deus israelis sibi ad inhabitandum sanctificauit.

*12 Deus meus pone illos vt rotam, * & sicut stipulam ante faciem venti.*

12 Deus meus, in quo solo mea nixa est fiducia, fac quæso sint tam instabiles in suis cogitationibus & actionibus, quàm est rota, quæ continuè circumagitur, suísque consiliis præcipites ruant in propriam perniciem: * fac vt sint quasi læuissima & vilissima stipula, quæ à præsentia venti facilimè & subitò rapitur, & tollitur, vt sic & ipsi ab omnipotentia tua subitò dispergantur & disperdantur.

*13 Sicut ignis qui comburit syluam: * & sicut flamma comburens montes.*

13 Sicut ignis syluam etsi viridem comburens.* & sicut flamma, quæ obuia quæque in cacuminibus montium deuastat inextinguibili incendio.

*14 Ita persequêris illos in tempestate tua, * & in ira tua turbabis eos.*

14 Ita tu eos persequaris vi vltionis tuæ, quasi tempestate quadam abs te immissa, * & per vindictam tuam ita eos conturba, vt nullo pacto consistere, nec vsquam se recipere valeant.

*15 Impie facies eorum ignominia, * & quærent nomen tuum Domine.*

15 Perfunde vultus eorum pudore, * vt quærere cogantur placationem nominis tui domine, cui se opponunt.

16 Erubescant & conturbentur in sæculum sæcu i. & confundantur & pereant.

16 Pudefiant frustrati sua expectatione, & perpetuo terrore conturbentur, ne se amplius populo tuo opponere audeant, imperpetuum etiã cõturbentur à sempiterna tua in eos vindicta, erubescãt & pereant.

*17 Et cognoscant quia nomen tibi Dominus, * tu solus altissimus in omni terra.*

17 Et tandem vel inuiti cognoscant, quod tibi soli verè competit nomen domini:* & quòd tu solus es altissimus, potestatem habens non in Iudæa tantum, sed super vniuersam terram.

ANNOTATIONES.

a VNANIMITER, &c.] Ex Hebræis patet verũque aduerbium debere referri ad verbum præcedens, vt aduerbium, simul, denotet gentium congregationem: vnanimiter verò, consensum.

b GEBAL.] Quæ gẽs hoc nomine significetur, ex scripturis non satis patet, cùm in eis nusquam hoc nomen legatur, nisi hoc loco. Septuaginta quidem montem eum, qui Deut. 27. dicitur Hebal, vocant Gebal mutato initio nominis, sed eum montem hic non significari satis certum est. Putant autem quidam hoc nomine significari ciuitatem quandã Syriæ, quę nunc Gibil dicitur. Verùm verisimilius est significari hoc nomine gentem quandam ex Idumæis, quę ad montem Seir habitarit. Nam Targum Hierosolymitanum montem Seir vocat Gibala, & Gebalena regio dicitur esse Idumæorum. Et Genes. 36. Ebal dicitur esse filius Sobal, filij Seir, filij Edom Vnde probabiliter loco alicui nomen Gebal inditum est, mutato paulolum nominis initio, quemadmodũ in nomine montis Hebal fecerũt Septuagitã.

In finem, pro torcularibus filiis Core Psalmus

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIII.

EIusdem est hic Psalmus argumenti cum quadragesimo primo, sicut & vtrobique in titulo filij Core ponuntur. Proinde sicut illum quidam editum putant sub persona populi Israelitici, è captiuitate Babylonica cupide desiderantis reditum in Hierusalem: ita & de præsenti Psalmo existimant. Verùm sicut ille verisimilius ad literam intelligendus est de Dauide, summo desiderio cupiente reditum in templum Domini, cùm ab eo propter coniurationem Absolonis abesse cogeretur: ita & iste, maximè cum in versu nono dicatur: Respice in faciem Christi tui. Exponit itaque vir sanctus, à domo & arca Dei exclusus, flagrantissimum suum desiderium adeundi locum sacrum, in quo Deus peculiariter coli voluit, ac fœlicitatem decantat, tum eorum quibus datum est habitare in domo Domini, tum eorum qui a Deo aduati suis temporibus eam domum adeunt. Deinde ad orationem conuersus petit voti sui compos fieri, de diuina benignitate sese sancta fiducia confirmãs ac securum faciens. Cùm autem tabernacula illa & altaria veteris legis, cœlestis habitationis Dei figura fuerint: & Dauidis exilium, exemplar quoddam eius exilij, in quo se agere pij homines queruntur, quandiu in hoc mundo, exclusi à cœlesti patria, degere coguntur, mysticè hic Psalmus accipiendus est, sicut & quadragesimumprimum, ut congruas cuique pio homini, summè desideranti, vt ex miserijs huius vitæ præsentis commigret in cœlestem Dei domum, perpetuò ibi Deum laudaturus: in cuius præsentia contemplatione & laude, vera hominis consistit fœlicitas. Ad quem Dei domum principaliter etiam Dauidem, dum hæc caneret, respexisse dubium esse non potest, cum intelligeret materialia illa tabernacula tantum exemplaria esse verorum. Proinde Septuaginta ita hunc Psalmum ex Hebræo verterunt, vt pleraque magis congruant sensui mystico, quam literali, vt quod dicitur: Habitantes in domo Domini, in sæcula sæculorum laudabunt te cum pro, in sæcula sæculorum ex Hebræo etiam verti potuisset, vsq., vel semper.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutum.

O Quàm sunt amabilia habitacula tua Domine exercituum, * ob amorem certè eorum tanto desiderio fertur anima mea ad atria PSAL. 83.
Domi

** concupiscit & deficit anima mea in atria Domini.*

Domini, vt præ nimio illorum desiderio, & ad factam eorum mentionem penè deficiat, vt vix apud se permaneat.

2 Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum.

2 Cor meum,& ex redundantia cordis simul quoque caro mea in tui nominis memoria sese cum exultatione oblectauerunt, summóque affectu gestierunt peruenire ad te Deum viuum. Nam propter te solum, tuámque præsentiam, spiritus & caro mea concupiscit atria & tabernacula tua.

3 Etenim passer inuenit sibi domum,& turtur nidum sibi,vbi ponat pullos suos.

3 Siquidem etiam passer,animal paruum & fragile, inuenit sibi habitationem:& turtur nidum sibi,vbi reponat pullos suos, ne pateant voracitati rapacium animalium. a

*4 Altaria tua Domine virtutum. * rex meus & Deus meus.*

4 Ad eum itaque modum ego quoque fugitiuo passerculo,ac turturi gemebundo similis,altaria tua inuenire cupio, vt iuxta hæc in dulcedine spiritus conquiescam, & ab omni malorum incursu securus degam, * ô Domine exercituum,qui mihi rex es & Deus.

5 Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.*

5 Fœlices enim sunt, quibus datum fuerit habitare in domo tua Domine,* siquidem hi semper laudare te poterunt, tua nimirum benignitate semper illis suppeditante materiam laudis tuæ, in qua summa hominis consistit & voluptas,& fœlicitas.

*6 Beatus vir, cuius est auxilium abs te, * ascensiones in corde suo disposuit in valle lachrymarum, in locum quem posuit.*

6 Fœlix tamen etiam est, qui etsi nondum habitare in domo tua potest, tamen auxilium omne suum abs te expectat, atque in te omne robur suum constituit,& hoc auxilio confisus, etsi constitutus in loco humili ac miseriarum pleno, quasi in valle quadam lachrymarum, disposuit tamen apud se ascendere ad eum locum, quem constituit sibi Dominus in habitationem. b

7 Etenim benedictiones dabit legislator, ibunt de virtute in virtutem. videbitur Deus Deorum in Sion.*

7 Fœlix,inquam,etiam talis est. Nam ipse Dominus,qui legem dedit, & certum sibi locum delegit, ad quem omnes vult ascendere, his qui tales sunt varias benedictiones gratiæ suæ largietur,* pérque eas benedictiones progredientur de fortitudine in fortitudinem, facti in dies seipsis robustiores: sicque tandem peruenient in montem Sion, vbi ab eis palam videbitur Deus Deorum,quem quærunt. c d b

8 Domine Deus virtutum exaudi orationem meā, auribus percipe Deus Iacob.

8 Proinde cùm ego in hoc misero degens exilio, auxilium meum in te collocarim,atque per te adiutus ascendere ad tabernacula tua disposuerim, exaudi quæso Deus exercituum orationem meam, admitte ô Deus Iacob precē meā, qua vnicè cupio ad tabernacula tua peruenire.

9 Protector noster aspice Deus. & respice in faciem Christi tui.*

9 Protector noster ne quæsō iratus vultum, fauorémque tuum auertas a me, sed benigno tuo vultu aspice in me, fauorem tuum mihi declarās, *& cùm ego faciem meam sublatam habeam ad te,expectans auxilium à te vnico,tu vicissim clementer intuere in faciem meam,quem tua benignitate in regem vnxisti.

10 Quia melior est dies vna in atriis tuis super millia.

10 Meritò enim tanto desiderio deprecor accessum in atria tua. Quia melior,optabilior,atque iucundior est dies vna in atriis tuis, quàm mille dies siue in hoc miseriæ & exilij loco, siue quocunque alio loco.

*11 Elegi abiectus esse in domo Dei mei. * magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.*

11 Itaque elegi potius abiectus esse in domo Dei mei, & vel infimum ostiarij munus obire, * quàm habitare in splendidis tabernaculis peccatorum, qui per fas atque nefas diuitias colligentes, omnibus huius mundi bonis atque voluptatibus perfruuntur. e

*12 Quia misericordiam & veritatem diligit Deus, * gratiam & gloriam dabit Dominus.*

12 Et certè quod tantopere desidero, me consecuturum securus confido. Quoniam enim Dominus misericordiam & fidelitatem diligit, seruans ea in cunctis suis operibus:* ideo secundum suam misericordiam & promissionem dabit & gratiam & gloriam confidentibus in se. Gratiam quidē, qua & sibi, & bonis omnibus amabiles sint ac gratiosi: Gloriam verò eximiæ sanctimoniæ,& tandem fœlicitatis sempiternæ. f

*13 Non priuabit bonis eos qui ambulant in innocentia. * Domine virtutum, beatus homo qui sperat in te.*

13 Non negabit desiderata bona iis qui viuunt in simplicitate & integritate. Propter quod meritò cum exclamatione dicere licet concludendo:* Domine exercituum,omnibus modis fœlix est ille homo, qui, omnibus aliis posthabitis,spem suam collocat in te.

ANNOTATIONES.

a ETENIM, &c.] Hos duos versus quidam sic ordinant, vt accusatiuus, altaria tua, appositiuè iungantur cum accusatiuis, nidum & domum: intelligúntque Prophetam conqueri, quod cùm auibus datum sit circa altaria Dei nidos habere, sibi iuxta ea versari nō detur. Pro turture autem vertunt, hirundinem, quod dictionem Hebraicam magis significare dicunt, & huic sensui magis conuenit, nam hirundines circa templa habitare solent. Verùm cùm non sit verisimile aues sibi nidos facere potuisse in tabernaculis & altaribus Dei,(nondū enim Dauidis tēpore templum Deo extructū fuerat) meritò sensus ille multis non placet. Proinde sunt plerique, qui turturem & passerem hic accipiunt mysticè pro anima hominis iusti, cui ad modū passeris laquei tenduntur, quíque ad modū turturis in malis suis ingemiscit solitarie degens. Hunc itaque intelligunt sibi domū inuenisse, & nidum in ipsis Dei altarib⁹ in quibus requiescat. Verū magis appositus erit sensus, si pars ea, altaria, &c. accipiatur per reticentiā, quæ inter se aliquid desiderātibus valde congruit, & frequēs est. Hāc autē quidā sic absoluit: Passer

ser inuenit,&c.ego verò inuenire nequeo altaria tua Alij,vt habet paraphrasis.

b IN LOCO,&c.]Græca εἰς τόπον, hoc est, in locum quem posuit : quemadmodum & legit & interpretatur D.Augustinus,qui intelligit virum,de quo loquitur,ascendere ad locum,quem Deus posuit.Psalterium Romanum habet:in locum quem disposuisti ei.Itaque primùm dicit eum beatum , qui in domo Dei habitat.Secundò eum , qui etsi in eo nondum habitet,& ab ea exclusus sit, tamen ad eam ascendere disponit : idque non suis nixus viribus, sed Dei fretus adiutorio. Porro per vallem lachrymarum, in sensu literali intelligitur locus miseriarum: qualis is erat,in quo exul tum agebat propheta Dauid.In sensu autem mystico,vallis miseriarum,totus hic mundus est,qui vallis quædam est , si ad altitudinem cœlorum referatur.Pro nomine autem, loci, apud Hebræos nunc legitur מַעְיָן Mahian , quod fontem significat.Vnde vertit hieronymus : Transeuntes in valle fletus fontem,ponent eam.Septuaginta verò legisse videntur מָעוֹן Maon , vau scilicet pro Iod,quod nome . locum significat refugij, vt alias frequenter verterunt refugium & habitaculum.

a ETENIM,&c.]Græca & Hebræa habent pluraliter,benedictiones,vt significentur varia Dei dona,& benedictionum eius copia.Et scripta quædam b nostra habent pluralem numerum, vnde & Biblia Louanien.habent in contextu,benedictiones.

d IBVNT,&c.]Non est hic Græcis ἀγαθά,sed nomé δύναμις,quod fortitudinem significat , sic & Hieronymus vertit ex Hebræo.

IN TABERNACVLIS,&c.]Non est hic Hebræis eadem dictio,quæ prius,cùm dicitur de tabernaculis Dei:quàm dilecta tabernacula,&c.quamuis Græcis vtrobique eadem sit dictio. Nam hic ponitur dictio אֹהֶל ohel , quę propriè tabernaculum & tentorium significat:Ibi verò מִשְׁכְּנוֹת miscenoth quod propriè significat habitaculum,vt non inepte hic quidam philosophentur in nomine tabernaculi, intelligentes peccatorum habitationes non esse firmas & stabiles. c

QVIA,&c.]Hebræa habent : quia sol & scutum Dominus , secundum quam lectionem istud accipi potest vt causa superioris , vt significet se ideo elegisse habitare in domo nomini , quod ipse sit habitantibus in ea sol illuminans , & depellens eorum tenebras, & scutum protegens ab omni malo. Nostram lectionem ita multi accipiunt , vt coniunctio, quia , accipiatur tantum affirmatiue pro , & certe. Conuenienter tamen accipi potest, vt coniunctio, quia,causam indicet sequentis,vt habet paraphrasis Secundum quam connexionem rectè duo illa, quæ ponuntur in secunda parte, accipiuntur respondere præcedentibus duobus,gratia scilicet misericordiæ, gloria veritati & iustitiæ.Gratia enim quæ gratis datur,ex Dei procedit misericordia : gloria vero , quæ datur bene operantibus , ex Dei iustitia , quamuis etiam in vtroque vtraque concurrat.

In finem filiis Core Psalmus.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIIII.

PRæsentem Psalmum Iudæi accipiunt,vt sit vaticinium & precatio liberationis è captiuitate Babylonica. Verùm cùm neque peccatorum omnium remissio,neque pax quæ hic promittuntur , obuenerint redeuntibus ex ea captiuitate , non potest ad eam liberationem psalmus referri,aut saltem non principaliter , sed ad eam , quæ per Christum humanum genus liberatum est è dura peccati ac diaboli seruitute , veráque pace donatum: quamuis verisimile sit de hac redemptione Prophetam hic prophetasse sub figura & typo illius è Babylone liberationis,in qua & humani generis captiuitatem spiritualem & liberationem adumbratam videbat,quemadmodum & Isaias cap.45. dum precatur , dicens:Rorate cœli desuper , & nubes pluant iustum:Aperiatur terra,& germinet &c.humani generis liberationem principaliter precatur,sed sub typo liberationis è captiuitate Babylonica,de qua ante hæc verba & postea apertè loquitur. Principio itaque huius Psalmi Propheta vtens verbis præteriti temporis,ob euentus futuri certitudinem,vaticinatur humani generis redemptionem per Christum futuram:deinde & pro eadem precatur,ac rursum venturam eam asserit per Dei misericordiam,veritatem & iustitiam,quæ in aduentu Christi toto orbi declaranda erant . Dum autem à nobis hic Psalmus pronunciatur,hoc tempore,quo adimpleta ea sunt quæ hic ventura prædicuntur sub verbis præteriti temporis, sic accipiendus est, vt precemur salutis præstitæ olim mundo per Christum participes fieri,Deique iram,quam nostris peccatis mereremur,à nobis auerti.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedixisti domine terrã tuam,auertisti captiuitatem Iacob.

2 Remisisti iniquitatem plebis tuæ. operuisti omnia peccata eorum.*

3 Mitigasti omnem iram tuam, auertisti ab ira indignationis tuæ.*

4 Conuerte nos Deus salutaris noster.

** & auerte iram tuam à nobis.*

5 Nunquid in æternum irasceris nobis, aut extendes iram tuam à generatione in generationem?

CErto certius tu Domine terræ tuæ benefacies dissolues enim captiuitatem populi tui. PSAL. 84. a

2 Remittes iniquitatem plebis tuæ,* teges tua benignitate omnia peccata eorum , non amplius memor eorum ad vindicandum.

3 Sedabis iram tuam,qua nostris iniquitatibus offensus fuisti, * auerte ab ira indignationis tuæ,ab ira & vltione grauissima, quam commeriti sumus,atque ad miserendum & benefaciendum nobis pertransibis.

4 Id quo quam citissimè facias te toto corde precamur, dicentes . O deus saluator noster conuerte quæso nos ad te,tua gratia nos recipiens, * & ne amplius nobis irascaris,vt hactenus iustè iratus fuisti.

5 Num enim imperpetuum irasceris nobis, aut protendes iram tuam per omnes generationes?

6 Ita sane naturali tuæ misericordię non conuenit, sed potius tu ad nos conuersus, benignóque tuo vultu respiciens, & in gratiam recipiens,viuifica nos:* id cùm feceris , plebs tua lætabitur in tua benignitate.

6 Deus tu conuersus viuificabis nos: & plebs tua lætabitur in te.*

7 Fac

7 Oſtende nobis domine miſericordiam tuam,& ſalutare tuum da nobis.

7 Fac Domine experiamur miſericordiam tuam quam pollicitus es, & ſalutem tuam exhibe nobis.

*8 Audiam quid loquatur in me Dominus Deus: * quoniam loquetur pacem in plebem ſuam.*

8 Auſcultabo quid inſpiraturus ſit mihi dominus Deus, * certò enim ſcio, quòd ſua inſpiratione loquetur in me ſuper populo ſuo ea quæ ad pacem & fœlicitatem eius pertinebunt.

9 Et ſuper ſanctos ſuos & in eos qui conuertuntur ad cor.

9 Super populo, inquam, ſuo, hoc eſt, ſuper ſanctis ſuis & electis, & ſuper his qui depoſita malitia, ob quam Dei iram inciderunt, redeunt ad cor ſuum, meliora proponentes.

*10 Veruntamen prope timentes eum ſalutare ipſius, * vt inhabitet gloria in terra noſtra.*

10 Et certè propinqua erit colentibus eum ſalus ipſius, * qua fiet, vt non perfunctoriè perambulet terram noſtram, ſed eam inhabitet gloria maieſtatis & bonitatis diuinæ, quæ nobis præſens facta, magnum terræ noſtræ prius maledictæ decus & ornamentum eſt allatura.

*11 Miſericordia & veritas obuiauerunt ſibi: * iuſtitia & pax oſculatæ ſunt.*

11 Tunc miſericordia Dei, & eius in præſtandis promiſſis veracitas mutuò ſibi obuiam fient, in ſalute ea quæ præſtabitur, ſimul concurrentes, dum & gratis Deus ſuis ſubueniet, & quæ promiſit adimplebit. c
* Iuſtitia Dei, quam ſeruat in ſuis promiſſis, & pax ab eo terræ præſtita, ſecundum ſua promiſſa tunc ſimul conuient in mundo.

*12 Veritas de terra orta eſt, * & iuſtitia de cœlo proſpexit.*

12 Dei veracitas de terra progerminabit fructum ſuum, hoc eſt, promiſſam ſalutem, & omnis boni abundantiam in terra, & hominibus terram habitantibus proferens, * & iuſtitia Dei, quæ diu latuerat, è cœlo proſpiciet, Deo ſcilicet ſecundum promiſſorum ſuorum iuſtitiam nobis ſubueniente.

*13 Etenim Dominus dabit benignitatem, * & terra noſtra dabit fructum ſuum.*

13 Dominus enim è cœlo benignè faciet terræ noſtræ, gratiæ ſuæ benedictionem infundens in eam, * atque ſic terra noſtra, quæ prius cœlo clauſo, nec ſtillanti in eam, ſterilis fuit, dabit fructum ſuum, diu expectatum ac deſideratum, ſalutem ſcilicet & ſaluatorem mundi, & per ipſum iuſtitiæ ac bonorum operum in hominibus vbertatem.

*14 Iuſtitia ante eum ambulabit, * & ponet in via greſſus ſuos.*

14 Iuſtitia Dei coram ipſo fœliciter ingredietur, & ad peruagandum vniuerſam terram alacriter ſeſe parabit. non enim ſemper differet venire Dominus ad ſaluãdum nos, veniéſque nihil ex iniuſtitia aget, * ſed iuſtitiam ſuam ſemper ob oculos habebit in omnibus quæ acturus eſt, atque ſecundum eam promptè in vniuerſo orbe diffundet quam promiſit ſalutem, populi ſui hoſtes pro ſua iuſtitia profligans atque humilians.

ANNOTATIONES.

a BENEDIXISTI.] Caietanus motus verbis his præteriti temporis, hos tres primos verſus intelligit de liberatione Iſraelitici populi ex Ægypto. Lyra de liberatione è captiuitate Babylonica, & verſibus ſequentibus liberationem humani generis precari & viticinari. Simili ferè modo Valentia, qui tribus primis verſibus intelligit generaliter cõprehendi liberationes frequenter exhibitas populo veteri. Verùm quoniam circa finem Pſalmi, Propheta redẽptionem humani generis vaticinatur per verba præteriti temporis, dum dicit: Miſericordia & veritas obuiauerũt ſibi, &c. melius intelligitur etiam his verſibus eandem vaticinari, vt præterita accipiãtur pro futuris, quemadmodum circa finem ſecundum omnium interpretationem accipienda ſunt. Porro pro verbo, Benedixiſti, Græcis eſt εὐδόκησας, hoc eſt bene voluiſti, vt etiam habent Hebræa.

b DEVS TV CONVERSVS.] Græcis participium medium ἐπιστρέψας, quod poteſt verti vel actiuè, conuertens, vt habet lectio Auguſtini, vel paſſiuè, conuerſus, vt nos legimus: & eodem redit, nam etiamſi actiuè legatur, magis conuenit intelligere: Tu conuertẽs te ad nos. Hebræa enim habent, Tu reuerteris.

c ET IN EOS QVI CONVERTVNT.] Græca paulò aliter, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας καρδίαν ἐπ' αὐτόν, & ſuper eos qui conuertunt cor ad ipſum. In quem modum habet Pſalterium vetus, quo vſus eſt Auguſtinus Pſalterium Romanum: & in eos qui conuertũtur ad ipſum. Apparet noſtram lectionem miſtam eſſe ex duplici hac lectione.

d MISERICORDIA ET VERITAS.] Hos verſus plerique variè interpretantur. Quidam enim per miſericordiam & veritatem, intelligũt virtutes quæ per aduentum Chriſti paſſim in toto orbe obtinuerunt, atque ob id dictas eſſe ſibi has obuiare, mutuata ſimilitudine ab hominibus ſibi inuicem occurrentibus: quod cum paſſim fit, magna eſt hominum frequentia. Alij, de miſericordia & veritate accipiunt, quæ in Chriſto conuenerunt, quemadmodum & in verſu ſequente per veritatẽ Chriſtum intelligunt natum de virgine incorrupta, & ad modum terræ, cœlitus fœcundata & irrigata. Verùm ſi diligenter in Pſalmis obſeruemus, dum hæc duo Pſalmiſta coniungit, de Dei miſericordia & veritate in Præſtandis promiſſis loquitur. Quomodo autem intelligi debet quod ſequitur: Veritas de terra orta eſt, &c. ſimilis locus apud Iſaiam docebit, ca. 45. vbi ſic habet Hebraica veritas: Rorate cœli deſuper, & nubes ſtillent iuſtitiam. Aperiat ſe terra, & fructificãt ſalus & iuſtitia, quas illa germinare faciat ſimul: ergo Dominus creaui eum, nempe Cyrum, de quo prius facta eſt mentio. Hieronymus verò pro, iuſtitia, primum vertit, iuſtum: & pro ſalute, ſaluatorem: volens Chriſtianis magis commendare huiuſmodi verſione myſterium redemptionis humanæ hic inſinuatum. Teſtatur autem in commentariis, quoſdam hunc locum intelligere de relaxatione captiuitatis Babylonicæ, de qua prius apertè fit mentio, & mox poſtea. Qui autem ſic intelligũt (vt ad literam videtur debere intelligi, quamuis ſub litera etiam inſinuetur liberatio ſpiritualis) vtique debent accipere de Dei iuſtitia, quæ tunc è cœlo pluit, & è terra naſcitur, dum quã promiſit Deus ſalutem è cœlis in terra hominibus præſtat. Mutuata eſt enim ſimilitudo & metaphora à copia frugum, quæ copioſè &

ſit & fœliciter proueniunt, vbi fœcunditati terræ reſpondet cœli benignitas. Porro intellectum vltimi verſus, quem variè diuerſi enarrant, docet ſimilis locus in Pſalmo 88. Miſericordia & veritas præcedent faciem tuam: quo intelligunt omnes ſignificari, Deum in omnibus quæ agit ſeruare miſericordiam & iuſtitiam, ſecũdum illud: Vniuerſæ viæ Domini, miſericordia & veritas. Porro pro ἀνατολὴ, hoc eſt, orta, Hebræis eſt verbum quod ſignificat progerminare. Vnde, oriri, nõ poteſt hic accipi, vt ſignificet talem ortum quo ſolem oriri dicimus, ſed quo herbam dicimus oriri e terra. Irenæus lib. 3. cap. 5. intelligit per illud: Veritas de terra orta eſt, ſignificari & natiuitatem Chriſti ex virgine, & reſurrectionem ex mortuis.

Oratio Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXV.

VIR ſanctus impiorum perſecutionibus preſſus, varijs primum rationibus Deum ad audiendum ſe flectere ſtudens, tum deinde duo precatur, nempe deduci in via mandatorum Dei, eo quòd ſciat ſe a Deo non derelinquẽdum, quamdiu innocenter vixerit: & liberari ab inſequentibus ſe hoſtibus ſuis, interſerens etiam orationi ſuæ vaticinium de regno Chriſti, ac gentium vocatione. Apparet autem occaſione perſecutionis Saulis hãc orationem Dauidem fudiſſe ad Deum, & id quidem, vt ferè ſemper, in typo Chriſti, qui de ſe veriſſimè dicere poteſt: Sanctus ſum, & eruiſti animam ex inferno inferiori. Ad cuius tamen exemplum Pſalmus hic, oratio eſt communis omni viro iuſto, pro impetranda vita innocentia, & liberatione ab hoſtibus.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Inclina Domine aurem tuam, & exaudi me.
** quoniam inops & pauper ſum ego.*
2 Cuſtodi animam meam, quoniam ſanctus ſum.
** ſaluum fac ſeruum tuum Deus meus ſperantem in te.*
3 Miſerere mei Domine, quoniam ad te clamaui tota die.
** lætifica animam ſerui tui, quoniam ad te domine animam meam leuaui.*
4 Quoniam tu Domine ſuauis & mitis & multæ miſericordiæ omnibus inuocantibus te.
5 Auribus percipe domine orationem meam,
** & intende voci deprecationis meæ.*
6 In die tribulationis meæ clamaui ad te.
** quia exaudiſti me.*
7 Non eſt ſimilis tui in dijs domine,
** & non eſt ſecundum opera tua.*
8 Omnes gentes quaſcunque feciſti venient.
** & adorabunt coram te Domine, & glorificabunt nomen tuum.*
9 Quoniam magnus es tu,
** & faciens mirabilia tu es Deus ſolus.*
10 Deduc me Domine in via tua, & ingrediar in veritate tua:
** lætetur cor meum, vt timeat nomen tuum.*
11 Confitebor tibi domine Deus meus in toto corde meo
** & glorificabo nomen tuũ in æternum.*
12 Quia miſericordia tua magna eſt ſuper me, ** eruiſti animam meam ex inferno inferiori.*

CVm, ô Domine, mea humilitas tuam altitudinẽ attingere nequeat, PSAL. 85.
inclina quæſo aurem tuam ad precem meam, mihi condeſcende,
atque ad audiendũ te facilem præbe, & exaudi me, * primũ quidem hoc
nomine, quòd afflictus & omni humano præſidio deſtitutus ſim ego.
2 Animam meam, ne incidat in manus inimicorum, quæſo cuſtodi,
etiam ob id quia ſanctitati ac virtuti deditus ſum, innocenter me gerens
cum hoſtibus meis, tibique ſoli in omnibus placere ſtudens: * ſaluum
fac me ſeruum tuum Deus meus, ob hanc etiam cauſam, quòd omnem
meam ſpem in te collocarim.
3 Miſerere mei Domine vel ob orationis meæ perſeuerantiam & intentionem. Ego enim toto affectu tuum auxilium aſſiduè imploraui,
* proinde exhilara animam ſerui tui in his malis mœrentem, quoniam
ad te vnicum animam meam leuaui, à terrenis rebus, in quibus nulla
mihi eſt ſalus, eam attollens, têque ſolum cogitans.
4 Ideo autem ſic aſſiduè te inuocaui. Ideo quoque vt præter dictas
cauſas mei miſerearis conuenit tibi: Quoniam tu Domine benignus es
& clemens, & multus in miſericordia erga omnes qui tuum auxilium
inuocant.
5 Auſculta itaque Domine ad orationem meam, * & attende ad intenſum clamorem deprecationis meæ.
6 Quotieſcunque enim aduerſi aliquid mihi accidit, tuam opem imploraui, ſicut & in hac calamitate mea ego te inuoco, * ob id quòd ſemper exaudire me ſolitus ſis, quare & iam ſecundum ſolitam tuam miſericordiam conuenit me exaudire.
7 Accedit ad hæc tua omnipotentia, qua quod peto non fuerit præſtare difficile. Non eſt enim quiſquam vel inter deos gentium, vel inter angelos, aut homines potẽtia aliqua pollentes, conferendus tibi in potentia: * & non eſt aliquid factum ab aliquo ſimile operibus tuis.
8 Quare futurum eſt, vt exteræ omnes nationes, quarum omnium tu
autor es, prouocatæ operum tuorum magnitudine veniãt ad te, * & ſup- a
plices tibi fiant, & magnificent nomen tuum.
9 Quandoquidem magnus es tu, * ſoluſque tu es Deus ille qui mira- c
bilia deſignas.
10 Vt ne autem à te iuſtè derelinquar violentiæ hoſtium meorum, deduc quæſo me Domine in via mandatorum tuorum, vt eam intelligam & velim, atq; in ea ſemper verſer: fac vt ingrediar in æquitate præceptorum tuorum: * fac vt in hac re ſit vnicum vel præcipuum gaudium cor- b
dis mei, vt reuereatur nomen tuum, ſcilicet vt timor ac cultus nominis tui non ſit ſpiritui meo grauis, ſed lætitiam potius menti adferat, & vnicè me oblectet.
11 Cùm autem quam peto ab his malis liberationem mihi præſtiteris, ego non ingratus celebrabo te toto pectore meo, * & in perpetuum laudibus efferam nomen tuum.
12 Ob id quod miſericordia tua magna declarata ſit in me, * quòdque erueris animam meam è ſummis periculis in quibus verſabar, ac veluti ex inferis ad ſuperos reuocaueris.

13 Deus iniqui insurrexerunt super me:
** & synagoga potentum quæsierunt animam meam, & non proposuerunt Deum ante conspectum suum.*

13 Ecce ô Deus homines iniqui, qui præter iustam causam me perse-
quuntur, iam insurrexerunt cõtra me: * & magna congregatio fortium
studiosè hoc egit, vt vitam mihi adimat, nec aliquam habent tui ratio-
nem, vt per timorem tuum à proposita malitia reuocentur.
14 Tu autem Domine es Deus miserator & misericors, tardus ad iram, c
sed multus ad miserandum, & verax in promissis.

14 Et tu domine Deus miserator et misericors, patiens & multa misericordia & verax.
15 Respice in me & miserere mei, da imperiũ tuum puero tuo:
** & saluum fac filium ancillæ tuæ.*

15 Secundum tuam itaque misericordiam & veritatem respice in me
benigno tuo aspectu, & miserere mei: da mihi seruo tuo fortitudinem
tuam, qua dominium & victoriam de hostibus meis obtineam: * & sal-
uum fac me, qui non solum me seruum tuum humiliter agnosco, sed &
vernam ac natiuum seruum, vtpote filium humilis ancillæ tuæ.
16 Ede præclarum aliquod signum fauoris erga me tui, vt qui oderunt
me videant, & confundantur: * videant inquam, quòd tu Domine adiu-
uisti me, & consolationem attulisti mihi, liberando me ab his malis, & in
regni gloriam me euehendo.

*16 Fac mecum signum in bonum, vt videant qui oderunt me & confundantur, * quoniam tu Domine adiuuisti me, & consolatus es me.*

ANNOTATIONES.

a NON EST SECVNDVM OPERA TVA.] Hebræa ad verbum habent non est sicut tu in Diis Dñe, & nõ sicut opera tua: vbi in secũda parte subaudiedũ est, nõ sunt opera sicut opera tua. quomodo & Græca accipi possũt, οὐκ ἔστι κατὰ τὰ ἔργα σου, vt τὰ ἔργα repetatur ad verbũ ἐστί & sit sensus non sunt opera iuxta opera tua, hoc est, similia tuis. Quẽ sensum & nostra lectio habebit, si in verbo, est, subaudiatur nõ dictio, aliquis, sed dictio, aliquid, scilicet factum ab alio: Alioqui potest nostra lectio accipi, vt alij intelligunt: nõ est aliquis secundũ opera tua, hoc est, qui ea imitari valeat, & talia facere qualia tu.

b LAETETVR COR MEVM, VT TIMEAT, &c.] D. Augustinus intelligit coniunctionem, vt, significare modum, quo hic est lætandum, vt sit sensus: Lætetur cor meum, sed sic vt simul etiam timeat nomen tuum, hoc est, vt non nimis securus degam. At hunc sensum Græca non bene admittunt, quæ habent, τοῦ φοβεῖσθαι vbi subaudiendum est ἕνεκα phrasi Græca usitata. Itaque ad verbum est, propter timeri nomen tuum, hoc est, propter timorem nominis tui. Potest autem præpositio, propter, vel designare finem, ob quem lætari desiderat, vt significetur ipsum velle lætari in Deo, ad eum finem, vt per eam lætitiam constanter timeat & colat Deum, hunc sensum videtur secutus noster interpres. Potest etiam accipi, vt significetur causa lætitiæ, nempe vt ideo lætetur, quia sentit se timere & reuereri Deum. Quem sensum intellexit Euthymius, exponens: Lætetur cor meum in timore nominis tui. Ad quem sensum tanquam conuenientiorem, nostram lectionem in paraphrasi conati sumus accõmodare.

c DA IMPERIVM TVVM.] Græcè est, κράτος, quod nomen significat imperium & fortitudinem, hic autem significare fortitudinem Hebræa docet dictio.

Filiis Chore, Psalmus Cantici.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXVI.

SVb typo cælestis Hierusalem, celebrat Propheta hoc Psalmo Hierusalem supernam & nouam, de qua in spiritu meditans prorumpit in verba de ea, commendans eam a fundamentis suis & portis, hoc est, a firmitate & fortitudine, ac vaticinans in ea omnes gentes a Deo quondam alienas habitaturas cum summa animorum lætitia. Non est autem distinguendum num de ecclesia militante an triumphante Psalmus sit accipiendus, siquidem vtraque hæc ecclesia, vna est Hierusalem, quam supernam, cælestem, & nouam scriptura appellant, cui pro vtraque sui parte, tam ea scilicet quæ in terris, quam quæ in cælis agit, conueniunt ea quæ hoc Psalmo canuntur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Fundamenta eius in montibus sanctis,

CIuitas illa noua, quam in spiritu sub typo nostro Hierusalem me- PSAL.
ditor, firmiter erit fundata: habebit enim fundamenta sua in mon- 86.
tibus sanctis: in altissimis scilicet cœlis, atque in ipsis Apostolis, viris fi- a
de sublimibus, & sanctitate præcipuis, in quibus prima ciuitatis il-
lius iacientur fundamenta, quibus superædificari oportebit omnes
eos, qui tanquam lapides viui coædificabuntur in ciuitatem Dei. b

** diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Iacob.*

* hanc ciuitatem Sion, quæ & fortissimas & multas habet portas,
hoc est, quæ & optimè munita est, & omnibus aditum præbet ex omni
loco, Dominus magis quã omnes veteris populi synagogas diligit, ma-
iori eam fauore & cura prosequens, pluribusque & maioribus eam be-
neficiis ornans, atque in ea magis sibi complacens, quemadmodum &
terrenam Sion præ aliis habitaculis populi Israelitici sibi delegit in pe-
culiarem habitationem.

2 Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.

2 O ciuitas Dei, admodum magnifica dicta sunt de te à Deo per pro
phetas ipsius.

3 Memor ero Raab & Babylonis scientium me.

3 Inter quæ à Deo dicta, istud quoq; de te dixit Dominus: In noua ci-
uitate Sion, ego Dominus agnoscam non tantum Israelitas, sed etiam

eos qui antea populi mei præcipui fuerunt hostes, Aegyptios scilicet &
Babylonios, iam tum agnoscentes me, quem prius ignorauerunt.

4 Ecce alienigenæ & Tyrus, & populus Aethiopum, hi fuerunt illic.

4 Ecce rem nouã Philistæi & Tyrij vna cũ Æthiopibus, & ex omnibus d
omnino gentibus, oriente, occidente, aquilone, & meridie, erunt in hac
ciuitate non tanquam aduenæ & peregrini, sed quasi ciues eius, vtpotè
in qua nati erunt per lauacrum regenerationis.

5 Nunquid Sion dicet homo & homo natus est in ea:

5 Proinde de ipsa Sion aliquando dicet vnusquisque, quòd plurimi, & e
diuersarum nationum homines nati sint in ea: * quódque ipse, qui est
altissimus, ædificauerit & stabiliuerit eam, firmam & inconcussam eam
faciens contra omnes hostium insultus.

** & ipse fundauit eam altissimus.*

6 Dominus ipse narrabit istud, & notum faciet tũc, cum omnes simul
populos & principes, qui nati fuerint in ea ciuitate, describet & recense
bit in nouissimo scilicet iudicij die, quando omnes simul ciues huius ci-
uitatis numerans, toti mundo declarabit, quãta sit, & quàm diuersarum
gentium multitudo ciuium eius.

6 Dominus narrabit in scripturis populorũ & principum horum, qui fuerunt in ea.

7 Quanquam autem tam varia erit, ô Sion, ciuium tuorum multitudo,
nulla tamen in te erit discordia, atque tumultus dissonus, sed omnes si-
mul habitantes in te erunt sicut hi qui præ nimio gaudio tibijs canunt,
choròsque ducunt. Solida enim de Dei benignitate lætitia afficientur,
& cùm adhuc in terris agent, & multo magis cùm hinc in cœlos trans-
lati fuerint.

7 Sicut lætantium omniũ habitatio est in te.

ANNOTATIONES.

a FVNDAMENTA EIVS.] Relatiuũ, eius, apud Hebræos & Græcos est masculini generis. Vnde non videtur posse referre ciuitatem Sion, cum nomen, Sion, in omni lingua sit generis fœmini. Itaque Euthymius refert relatiuum, eius, ad Christum, qui fundamenta sua, hoc est, prima fidei dogmata iecit in Apostolis. Sed in Prophetis, maximè Hieremia, id crebrò fit, vt cum de Hierusalem & de Israele sermo fit, subijciantur relatiua masculina, quę non tam respondent nomini Hierusalem, quàm nomini quo Hebręi significãt populum, nempe nomini עם Am quod & hic rectè creditur factum, vt sit relatio non tam ad vocem, quàm ad rem: siquidem ciuitas ipsa de qua loquitur, nihil est aliud, quàm Dei populus.

b PORTAS SION.] Per portas, quidam sacra dogmata fidei, alij virtutes intelligunt. Verùm simplicius fuerit per portas Sion, ipsam ciuitatem Sion intelligere: & portarum ideo fieri mentionem, tum ad designandum fortitudinem ciuitatis, quæ ferè à portis pendet, tum ad significandum omnibus ad eam patere aditum, sicut Apocalyp. 21. duodecim dicuntur ciuitatis nouæ Hierusalem portæ, & in singulis mundi partibus tres, vt intelligatur omnibus gentibus ingressum patere.

c RAAB ET, &c.] Nomen, Raab, hic non est nomen eius mulieris, quæ exploratores accepit hospitio, nam illius nomen scribitur Hebræis cum aspiratione forti, nempe cheth. Vnde & Græcis scribitur ῥαχάβ. Istud verò nomen per aspirationem lenem, Græcis ῥαάβ. Significat autem hoc nomen alibi frequenter AEgyptum, ab AEgypti rege sic dictum ob superbiam, vt Psalmo 88. Tu vulnerasti, sicut vulneratum superbum. Vbi Hebræis idem nomen ponitur quod hic. Porro quod nos habemus

d in genitiuo, scientium me, Hebræi & Græci habent in datiuo, τοῖς γινώσκουσί με, & est sensus: Ego Dominus Ægyptiorum & Babyloniorum memor ero simul cum agnoscentibus me Iudæis, vel apud cognoscentes me Iudæos, quibus annunciabo & illos a me susceptos esse.

d HI FVERVNT &c.] Interpres legit ἐγενήθησαν, cùm Septuaginta transtulerint, ἐγενήθησαν, hoc est, nati sunt. quemadmodum & Euthymius legit. Et postea cùm habemus: Principum qui fuerunt in ea, Græcè est γεγενημένων ἐν αὐτῇ, hoc est, qui nati sunt in ea, cum interpres legisse videatur, γεγενημένων, per ν simplex. Certè Hebraica dictio apertè nasci significat. habent autem Hebræa ad verbum in hunc modũ: Ecce Philistęa & Tyrus cum Æthiopia, hic natus est ibi. Quam lectionem sic accipiunt, vt gentibus intelligatur annunciari quod insignis aliquis natus sit in Sion, nempe Christus: aut in typum Christi, Salomon. Septuaginta autem lectionem Hebraicam acceperunt secundum phrasim satis receptam apud Hebræos, quibus frequens est pluribus subiungere singulare, quoties vnicuique illorũ plurimũ volunt significare aliquid conuenire.

NVNQVID &c.] Ex Hebræo constat dictionem, Sion, esse datiui casus. Pro signo autem interrogatiuo, nunquid, quod apud Hebræos non est, vt modo legitur, Græcè iam legitur μήτηρ, mater Sion dicet &c. in quem modum legit & Augustinus. Verùm codices Græcos hic esse deprauatos, annotauit & Hieronymus in commentarijs, sic scribens: Septuaginta interpretes ita transtulerunt. Nunquid Sion dicet homo. Sperauerunt ergo multi, nec intellexerunt μήτι σιών, quid est, & addiderunt ρ, & legunt μήτηρ σιὼν ἐρεῖ ἄνθρωπος, & hoc propterea dicunt, quia sequitur, & homo natus est in ea. Sperauerunt etiam ita debere dici, mater Sion dicet homo, quoniam filius natus dicitur. Propterea errant in matris vocabulo. Hæc ille. Porro nostra lectio dupliciter distinguitur. quidam enim distinctionem faciunt post primum, homo, vt illud sit suppositum verbi, dicet, & sit sensus: nunquid ipsi Sion dicet homo quispiam, quod homo natus sit in ea, nempe Christus quatenus homo, & quod idem quatenus altissimus & Deus fundauerit eam? Verùm quoniam apud Hebręos pro, dicet, ponitur verbum passiuum, dicetur, conuenientius fit distinctio post verbum, dicet, vt subaudiatur eius suppositum: & oratio illa, homo & homo, accipiatur secundum phrasim Hebraicam, pro varijs & multis hominibus.

f IN SCRIPTVRIS POPVLORVM.] Græcè est ἐν γραφῇ, in scriptura. intelligitur autem à plerisque de scriptura sacra, in qua Dominus notam facit vocationem gentium, & ædificationem Ecclesiæ. Verùm Hebræa magis sonant, in scribendo, vel describēdo populos. est enim apud eos infinitinus. Vnde vertit Hieronymus: Dominus numerauit scribens populos. Proinde sequendus videtur sensus paraphrasis.

Canticum Pſalmi filijs Core, in finem pro Maeleth, ad reſpondendum intellectus Heman Ezrahitæ.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXVII.

FRaeſens Pſalmus oratio eſt & querulatio vehementiſſima hominis afflicti, penitusq́, à Deo derelicti in grauiſſimis afflictionibus, qui cum magna exaggeratione extremis ac plurimis malis ſe obrutum conqueritur ſine aliqua conſolatione, præter aliorum omnium pſalmorum conſuetudinem. Apparet autem ex conſonantia cum alijs multis pſalmis editus eſſe ad literam de Dauide, occaſione eorum malorum quæ paſſus eſt, ſiue à Saule, ſiue ab Abſolone. Secundum ſpiritum verò de Chriſto per Dauidem adumbrate intelligendus eſt, cui pleraque huius Pſalmi verius, perfectius atque ſimplicius conueniunt, vt penè in quem vates potiſſimum reſpexerit. Allegoricè autem hic Pſalmus etiam congruit cuique fideli, qui in mortale crimen prolapſus, atque ob id pœnitentiæ dolore ſeſe macerans, æternam damnationem deprecatur, in qua nemo Deum laudabit. Quod autem in titulo ponatur & nomen filiorum Core, & nomen Heman Ezrahitæ, putatur Heman hunc Pſalmum compoſuiſſe, ipſis autem filijs Core decantandum tradidiſſe. Fuit enim Heman, vates regis in ſermonibus Domini, vt ſcribitur 1. Paralip. 25. & princeps cantorum inter filios Caath, de quibus fuerunt & filij Core. Heman enim legendum eſſe, non Ethan, quod nomen in titulo eſt ſequentis Pſalmi, patet ex Hebræis: ex quibus etiam patet perperam apud Græcos legi nomen Eſraelita, cùm ſit legendum Ezrahita.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine Deus ſalutis meæ in die clamaui & nocte coram te.
2 Intret in conſpectu tuo oratio mea,
** inclina aurem tuam ad precem meam.*
*3 Quia repleta eſt malis anima mea, * & vita mea inferno appropinquauit.*
4 Æſtimatus ſum cum deſcendentibus in lacum:
** factus ſum ſicut homo ſine adiutorio, inter mortuos liber.*
5 Sicut vulnerati dormientes in ſepulchris, quorum nõ es memor amplius,
& ipſi de manu tua repulſi ſunt.
6 Poſuerunt me in lacu inferiori, in tenebroſis, & in vmbra mortis.
7 Super me confirmatus eſt furor tuus:
** † & omnes fluctus tuos induxiſti ſuper me.*
*8 Longè feciſti notos meos à me, * poſuerunt me abominationem ſibi.*
9 Traditus ſum, & non egrediebar,
** oculi mei languerunt præ inopia.*
*10 Clamaui ad te Domine, * tota die expandi ad te manus meas.*
11 Nunquid mortuis facies mirabilia?
** aut medici ſuſcitabunt, & confitebuntur tibi?*
12 Nunquid narrabit aliquis in ſepulchro miſericordiam tuam?
** & veritatem tuam in perditione?*
13 Nunquid cognoſcentur in tenebris mirabilia tua, & iuſtitia tua, † in terra obliuionis?

DOmine Deus, autor ſalutis meæ, in quo ſita eſt omnis ſpes ſalutis meæ, ſicut tu ſolus me ſaluare potes, per diem ſimul & per noctem PSAL. 87.
ſine aliqua intermiſſione inuocaui te tota mentis intentione.
2 Admittatur itaque precatio mea in conſpectum tuum, * facilemque te præbe ad exaudiendum orationem meam.
3 Quia ad ſaturitatem vſque plena eſt calamitatibus anima mea, vt pluribus ferendis non ſufficiat, * & morti atque ſepulchro iam proximus eſſe videor.
4 Reputatus ſum ab hominibus cum his qui iamiam in ſepulchrum deſcendunt, omnibus ſcilicet de mea ſalute deſperantibus: * ſimiliſque factus ſum homini qui eſt omni auxilio deſtitutus, quique inter mortuos exiſtens, liber eſt ab officijs, curis, & rebus vitæ huius.
5 Similis factus ſum vulneratis, qui mortui iacent in ſepulchris, quorum non recordaris amplius, vt eos priſtinæ vitæ reſtituas, * quique à cura tua, quam viuis impendes, penitus ſunt reiecti. Ita enim & mei penitus oblitus videris, nec aliquam prouidentiæ & protectionis tuæ declarationem in me exhibes.
6 Affecerunt me malis tam multis aduerſarij mei, vt viſus ſim ipſe mihi poſitus in puteum aliquem profundum, aut in carcerem obſcuriſſimum, atque iam verſari in extremis malis, quæ nihil niſi mortem præ ſe ferant.
7 Super me confirmatus eſt furor tuus, perſeuerante ſcilicet afflictione, nouáque ſemper priorem ſequente, * & omnia genera calamitatum quibus obruere homines ſoles, venire feciſti ſuper me. † In me quoque ſolũ exarſiſſe videris, adeo vt totã tuã iram ſolus ego ferre mihi videar.
8 Neque verò me tantum omni tua conſolatione deſtituiſti, ſed & familiariter mihi notos alienaſti à me per immiſſa à te horrenda mala, ita vt neque ab eis aliquid accipere poſſim conſolationis. * reputauerunt enim me apud ſe, quaſi rem ſummè abominandam.
9 Traditus ſum à te extremis malis, atque ab eis vndique concluſus, nec video quo pacto his me explicem, * propter quod oculi mei per nimium dolorem & fletum debilitati ſunt ob calamitatem meam, & quòd omni auxilio ac conſilio deſtitutus eſſem.
10 Imploraui toto corde tuum auxilium Domine, * idque aſſiduè, expandi in oratione manus meas ad te, & dixi.
11 Nunquid in defunctis declarabis potentiam & bonitatem tuam, operando in eis mirabilia, qualia frequenter in viuentibus operaris? * aut num medici ſuſcitare poterunt mortuos, vt ſic mortui laudes tuas decantent apud viuos?
12 Nunquid aliquis iam mortuus prædicabit apud viuos miſericordiam tuam? * & veritatem tuam, quam in promiſſis ſeruas, num aliquis laudabit, cùm perierit?
13 Num cognoſcentur mirabilia tua, vbi omnia ſunt tenebræ? * & iuſtitia tua, quam in promiſſis ſeruandis exhibes, num nota fiet apud eos qui ex hoc orbe migrarunt in locum mortuorum, qui à te, & à viuentibus obliuioni traditi ſunt? † quique immemores ſunt & ignari earum rerum quę hic à te aguntur? nequaquam certè iſta futura ſunt. Cùm enim

mortui tuam bonitatem, neque in viuentibus, neque in seipsis maximè secundum corpus amplius experiantur, eàdem quoque amplius laudare nequeunt: propter quod à morte, te quæso, me præserues, quò declaratam in me tuam bonitatem ac veracitatem apud viuos celebrare valeam, ob quam prædicandam magis mihi deprecor mortem, quàm ob priuatam meipsius rationem.

14 Et ego ad te Domine clamaui,
** & mane oratio mea præueniet te.*

14 Et quidem ad hunc modum ego ad te Domine clamaui,* & summo mane ante omnia precatione mea occupaui te priusquàm solem mundo oriri faceres.

15 Vt quid Domine repellis orationem meam,
** auertis faciem tuã à me?*

15 Cur igitur Domine non admittis orationem meam, * cur aufers à me benignum aspectum, solitúmque fauorem tuum?

16 Pauper sum ego, & in laboribus à iuuentute mea:
** exaltatus autem humiliatus sum & conturbatus.*

16 Miser sum ego & in afflictionibus ab adolescentia mea: * cùm autem paululum essem per te exaltatus, mox rursum sum deiectus & afflictus, adeóque in meipso conturbatus, vt præ inopia auxilij & consilij desperare cœperim:

17 In me transierunt iræ tuæ,
** & terrores tui conturbauerunt me.*

17 In me apparuerunt manifesta signa furoris tui,* & mala, quibus me terrebas, conturbauerunt me.

18 Circundederunt me sicut aqua tota die,
** circundederunt me simul.*

18 Circundederunt me vndique, sicut solent aquæ vndique obruere collapsum in eas, idque assiduè:* cinxerunt me, non vnum malum post aliud, sed simul mala vniuersa.

19 Elongasti à me amicum & proximum, & notos meos à miseria.

19 Et quod est extremæ calamitatis, fecisti à me procul abire propter nimiam miseriam meam, amicum & proximum, & omnes familiariter mihi notos ita vt in tantis malis nemo sit qui miserum consoletur, & consolatione sua miseriam mitiget.

ANNOTATIONES.

a INTER MORTVOS LIBER.] Ob hanc partem potissimum plerique hunc psalmum de solo Christo accipiendum putant, quòd hic solus dicere possit se liberum esse inter mortuos, eo quòd inter eos existens, mortis vinculis alligatus & detentus non fuerit, sed liberam habuit facultatem vitam resumendi. Verùm hic sensus etsi piissimus, solique Christo conueniens, non videtur esse proprius sensus huius loci. In hoc enim sensu hæc verba non calamitatem, sed fœlicitatem loquẽtis explicant, cùm tamen omnia & præcedentia & sequentia miseriam loquentis significent, Itaque potius videtur sensus paraphrasis amplectendus, secundum quem is qui loquitur, non dicit se esse liberum inter mortuos, sed esse similem homini libero inter mortuos. Dicunt autem Hebræi mortuos homines liberos esse, quomodo nos eos dicimus defunctos, scilicet quia defuncti sunt & destituti hac vita, & officiis eius. Sic Iob. 3. seruus in morte, dicitur esse liber à domino suo, quo loco eadem est dictio Hebræis, quæ hoc loco.

b NVNQVID MORTVIS.] Dum Psalmus Christo applicatur, his versibus tribus intelligendus est Christus secundum infirmitatem humanæ naturæ deprecari mortem, quemadmodum fecit in horto: aut precari suam aut potius omnium nostrum resuscitationem & viuificationem, propter quã mortuus est. In sensu autem tropologico per mortuos, damnati: per perditionem & tenebras, æterna damnatio intelligenda est, in qua nemo Deum laudabit, nec cognoscet ritè.

IN TERRA OBLIVIONIS.] Dubium est num genitiuus, obliuionis, actiuè debeat exponi an c
passiuè, num scilicet sit sensus: in terra, in qua qui habitant immemores sunt omnium quæ hic aguntur: an in terra eorum qui obliuioni traditi sunt à viuentibus. Vtrámque intelligentiam Latina & Hebræa admittunt. Verùm Græca exigunt expositionem passiuam, habent enim ἐν γῇ ἐπιλελησμένῃ. in terra obliuioni tradita. Septuaginta nomen quod significat obliuionem, acceperunt apud Hebræos tanquam participium passiuum, non tanquam nomen: sicut & Hieronymus, qui trãstulit: in terra quæ obliuioni tradita est. Actiua tamen expositio magis quadrat. Gratius enim est si dicatur aliquid cognosci non posse in eo loco, vbi omnium est obliuio, sicut in prima parte dicitur, Dei mirabilia non cognosci in tenebris. Tenebræ enim obsunt cognitioni, sic & obliuio.

Intellectus Ethan Ezrahitæ.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXVIII.

PRæuidens in spiritu Propheta temporalem desolationem regni Dauidici, quæ facta est per Chaldæos sub Sedechia, priusquam de ea conqueratur, ne de Dei misericordia, fidelitate ac potentia dubitare videatur, primum quidem celebrat Dei bonitatem & veritatem, tum & ipsius summam potentiam, qua & omnia creata sunt & gubernantur, & qua sanctos suos vindicauit & exaltauit supra inimicos ipsorum. Deinde verò prolixius memorat promissiones Dei factas Dauidi de semine suo perpetua conseruatione, de Throni regij æterna sublimatione, de misericordia in perpetuum semini eius seruanda, & alijs huiusmodi multis. Post hæc autem vsque ad finem queritur ex opposito, semen Dauidis quasi rupto fœdere a Deo reiectum, regia dignitate exutum, malisq; omnibus obiectum. Porro quemadmodum Dauid in omnibus pene Christi typus fuit & figura, ita quæ hic & alibi promissa dicuntur Dauidi & semini eius, non implentur perfectè, nisi in Christo, qui & per Dauidem præsignatus est, & ex eo secundum carnem descendit, & in his qui per Christum semen Dauidis spirituale efficiuntur. Itaque fit, vt etiamsi Dauidi ea competãt ratione Christi ex ipso nati, propriè tamen Christo conueniant, quamobrem conuenienter allegoricè sic Psalmus accipitur, vt sit vox ecclesiæ celebrantis pactum Dei patris initum cum Christo ac semine eius, ac ex opposito conquerentis super fidelis populi derelictione & afflictione, quam cum sinit Deus, videtur fœdus irritum fecisse, quod cum Christo suo pepigit. Cæterum Ethan Ezrahita, cuius nomen ponitur in titulo, fit mentio 3. Reg. 4. qui & videtur idem esse cum eo, de quo 1. Paralipom. 6.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Misericordias Domini in æternum cantabo.

MVltiplices miserationes Domini, quas omni sæculo exhibuit, in æternum celebrabo, nunquam non carminibus testabor & meæ ætatis hominibus, & posteris omnibus, quàm sit Dominus semper misericors. Psal. 88.

2 In generatione & generationem annunciabo veritatem tuam in ore meo.

2. Sed & tuam in præstandis promissis fidelitatem per omnes generationes ore meo depredicabo.

*3 Quoniam dixisti: In æternum misericordia ædificabitur in cœlis, * præparabitur veritas tua in eis.*

3 Tu enim dixisti Domine, quod misericordia tua in æternum firmabitur, & augebitur instar ædificij, quod summa arte construitur,* quóq; veritas tua in ipsis cœlis stabilietur, nimirum quód perpetuo sit duratura, quemadmodum & cœli perpetuo persistent. a

*4 Disposui testamentum electis meis iuraui Dauid seruo meo: * vsque in æternum præparabo semen tuum.*

4 Fœdus inquit Dominus pepigi cum electis meis, Abraham, Isaac, Iacob, & posteris corū: Deinde & per memetipsum iuraui, ac irreuocabiliter pollicitus sum Dauid seruo meo dicens: Perpetuo stabiliam semen tuum, nunquam sinens interire posteritatem tuam.

5 Et ædificabo in generatione et generationem sedem tuam.

5 Pérque omnes generationes firmabo regale solium tuum, perpetuum illud faciens simul cum seminis tui perpetuitate.

*6 Confitebuntur cœli mirabilia tua Domine: * etenim veritatem tuam in ecclesia sanctorum.*

6 Et certè ipsi cœli à te Domine mirabiliter conditi, & per quos constanter hunc mundum gubernas, testantur, sempérque testabuntur mirabilia opera tua,* tuam quoque in statutis & promissis cōstantiam notam faciet in cœtu sanctorum tuorum. Hi enim sancti tui ex ipsis cœlis intelligent quàm sis mirabilis opifex, quámque verax, & constans in decretis tuis. Ipsi quoque cœlestes homines in congregatione electorum tuorum colentium nomen tuum annunciabunt mirabilia opera tua, quæ tum in creando mundum, tum in redimendo designasti, & fidelitatem tuam, qua quæ prioribus temporibus promisisti, fideliter præstitisti.

*7 Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? * similis erit Deo in filijs Dei?*

7 Mirabilia, inquam, opera tua annuntiabunt sanctis tuis. Quoniam quis est nedum in terra, sed etiam in supernis locis qui in potentia & mirabilium patratione possit Domino comparari?* & quis similis erit Deo, etiam inter angelos dignitate & potentia tam sublimes, vt filij Dei rectè dicantur?

*8 † Deus qui glorificatur in consilio sanctorum. * magnus & terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt.*

8 Ipse Deus est, qui per declarationem maiestatis & potentiæ suæ glorificatur à seipso in medio sanctorum suorū, & angelorum & hominum, in quorum cœtu regia eius maiestas & diuinitas relucet & agnoscitur. † Ipse quoq; est, qui ob eximiā suam potentiā magnificatur à congregatione sanctorū suorum.* magnus est & metuendus apud omnes, qui in circuitu eius sunt, siue angelos illi assistētes, siue homines illū colentes.

*9 Domine Deus virtutum quis similis tibi? * potens es Domine, & veritas tua in circuitu tuo.*

9 Quis igitur similis tibi esse possit ô Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus supernos & infernos?* Tu enim præ omnibus potens es Domine, insuper & fides atque iustitia tua te ex omni parte circundat, vndiq; relucens in omnibus tuis operibus, & inseparabiliter tibi adhærens.

*10 Tu dominaris potestati maris, * motum autem fluctuum eius tu mitigas.*

10 Tu imperium obtines non solum super vniuersam terram, sed etiam super sæuitiam & superbiam maris: elationem enim fluctuum eius tu dum vis compescis, quod certe nemo potest ex regibus & dominatoribus quisunt super terram.

*11 Tu humiliasti sicut vulneratum superbum, * in brachio virtutis tuæ dispersisti omnes inimicos tuos.*

11 Tu deiecisti superbum illum Ægypti regem pharaonem, non maiori negotio, quàm si res tibi fuisset cum vulnerato aliquo viribus omnibus suis destituto,* potenti brachio tuo subuertisti inimicos tuos vniuersos.

*12 Tui sunt cœli, & tua est terra. * orbem terræ & plenitudinem eius tu fundasti, Aquilonem & mare tu creasti.*

12 Tua sunt omnia & superna & inferna, cœli scilicet & terra, quæ à te creata sunt, & in tua semper permanēt potestate,* orbem terræ, & quibus ipsa terra plena est, tu condidisti: Aquilonem & Meridiem, vbi est mare mortuum, tu creasti.

*13 † Thabor & Hermon in nomine tuo exultabunt, * tuum brachium cum potentia.*

13 Thabor mons occidentalis, & Hermon mons orientalis, sua mole testantes omnipotentiam tuam, occasionem præbent videntibus laudandi nomen tuum. † ipsi quoque qui habitant montem Thabor, hoc est, occidentem, & qui montem Hermon, hoc est, orientem habitant, omnes scilicet habitatores terræ, agnoscentes tuam potentiam & bonitatem in te exultabunt.* tuum enim robur nequaquam inualidum est, sed summa potentia præditum.

*14 Firmetur manus tua, & exaltetur dextera tua. * iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ.*

14 Opto autem vt omnipotentia tua semper valida sit in nobis ad protectionem nostrā, vt potentiæ tuæ altitudine semper declaretur in inimicis nostris: neque vero summa tibi tantum adest potestas, quæ dum sola est tyrannum facit, sed & æquitas omnipotentiæ tuæ coniuuiuncta est,* Iustitia enim & æquitas ipsa instruunt & stabiliunt regale solium tuum, ipsa regalis tua potestas in æquitate constabilita est, ita vt nihil agere valeas, nisi quod iustum sit & æquum.

15 Misericordia & veritas præcedét faciem tuam.
** beatus populus qui scit iubilationem.*
16 Domine in lumine vultus tui ambulabunt,
** & in nomine tuo exultabunt tota die,*
† & in iustitia tua exaltabuntur.
17 Quoniam gloria virtutis eorum tu es:
** & in beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum.*
18 Quia domini est assumptio nostra,& sancti Israel regis nostri.
19 Tunc locutus es in visione sanctis tuis,& dixisti:
** † posui adiutorium in potente & exaltaui electum de plebe mea.*
20 Inueni David seruum meum,
** oleo sancto meo vnxi eum.*
21 Manus enim mea auxiliabitur ei,
** & brachium meum confortabit eum.*
22 Nihil proficiet inimicus in eo,& filius iniquitatis non apponet nocere ei.
23 Et concidam à facie ipsius inimicos eius,& odientes eum in fugam conuertam.
24 Et veritas mea & misericordia mea cum ipso,
** & in nomine meo exaltabitur cornu eius.*
25 Et ponam in mari manum eius,
** & in fluminibus dexteram eius.*
26 Ipse inuocabit me:Pater meus es tu, Deus meus, & susceptor salutis meæ.
27 Et ego primogenitum ponam illum,
** excelsum præ regibus terræ.*
28 In æternum seruabo illi misericordiam meam,
** & testamentum meum fidele ipsi.*
29 Et ponam in sæculum sæculi semen eius: & thronum eius sicut dies cœli.*
30 Si autem dereliquerint filij eius legem meam, & in iudicijs meis non ambulauerint:*
*13 Si iustitias meas prophanauerint, * & mãdata mea non custodierint:*
32 Visitabo in virga iniquitates eorum: et verberibus peccata eorum.*
33 Misericordiam autem meam non dispergam ab eo, neque nocebo in veritate mea.*

15 Misericordia quoque & fides semper antecedent te, in omnibus
quæ facturus es semper præsentes, & in omnibus tuis factis quasi ob
oculos tuos versantes,vt eas in omnibus semper præstes?* Fœlix igitur
ille populus,qui agnoscens hanc Dei potentiam,iustitiam ac misericor-
diam,nouit delectari in Domino,atque de his dignè Deum laudare.
16 Quicunque enim Domine tales fuerint, hi aspirante & concomi-
tante illos semper tuo fauore, fœliciter in omnibus agent, & veluti in
clarissima luce vultus tui versabuntur tuum fauorem semper sentien-
tes,tuámque voluntatem semper intelligentes,* atque ob id assiduè in
tua benignitate & nominis tui memoria exultabunt, pérque iustitiam
tuam, qua talibus secundum promissionem tuam semper præsto eris,
omnibus inimicis suis superiores euadent,magnique per te efficientur,
† propter iustitiam quoque tuam sese ipsi attollent, persuasi scilicet te
pro ipsis vigilare ac proinde nihil eis nocere posse.
17 Tu enim es in quo gloriantur se fortes esse:* tu is es,per cuius gra-
tuitam beneuolentiam robur nostrum magis ac magis incrementa su-
scipiet,& super omnes inimicos nostros præualebit.
18 Quia à Domino pendet defensio nostra,& à sanctificatore Israelis-
qui est rex noster,in cuius solius potestate consistit,cuique soli tribuen-
da est protectio nostra.
19 Olim enim,cum tibi placuit populum tuum in tuam protectionem
assumere,locutus es sanctis prophetis tuis per visionem interiorem, &
dixisti eis:* Viro alioqui forti addidi robur ad adiuuandum populum
meum:†dedique fortitudinem viro,quem mea virtute potentem feci,
& virum quendam electum de plebe mea exaltaui in regem super po-
pulum meum.
20 Cùm diligenter & ex animo quærerem dignum aliquem regem
populo meo,inueni tandem.mihique prouidi Dauid seruum meum:qui
existens vir secundum cor meum,dignus à me habitus est,quem popu-
lo meo præficerem,* atq; ob id oleo sancto meo vnxi eum,regem eum
constituens populi mei.
21 In hoc,inquam constitui adiutorium populi mei,nam omnipoten-
tia mea adiuuabit eum semper cótra inimicos ipsius:* & fortitudo mea
corroborabit eum,vt omnibus inimicis semper præualeat.
22 Nihil poterit aduersus illum vllus inimicus, nec homo sceleratus
nocere poterit ei.
23 Conteram enim ante eum inimicos eius,& odientes eum in fugam
conuerti faciam.
24 Et veritas mea & misericordia mea semper erit cum ipso,ita vt red-
diturus sim ei quidquid promisi,& primam illam gratiam,qua eum ele-
gi,non sim vnquam ablaturus ab eo,* & per me robur ipsius,regalisque
dignitas semper exaltabitur,ita vt omnibus semper inimicis suis præua-
leat,ac magis semper ac magis augescat.
25 Extendam enim vsque ad mare occidentale ditionem illius, * &
versus orientem vsque ad flumina Mesopotamiæ proferam potentiam
imperij ipsius.
26 Ipse inuocando me familiariter dicere audebit:Pater meus es tu,
Deus meus,& defensor salutis meæ.
27 Et ego inter omnes filios meos primogenitum illum constituam, C
tribuens ei inter omnes fratres suos principatũ,munus scilicet primo-
genituræ, * superiorem quoque illum faciam omnibus regibus terræ.
28 Misericordiam meam, quam cœpi in illum declarare, imperpetuũ
seruabo erga illum:*& pactum,quod inij cum ipso,firmum erit ei.
29 Et durare faciam posteritatem eius in omne æuum : * & solium re-
gni eius tam diuturnum faciam,quam erunt dies cœli.
30 Quia si filij eius dereliquerint legem meam, *& secundum æquis-
sima præcepta mea non conuersati fuerint:
31 Si iusta mea statuta per inobedientiam violauerint, * & mandata
mea non seruauerint,opere ea perficientes:
32 Ego non, tanquam seuerus iudex,agam cum eis, penitus eos per-
dens aut abijciens,neque sinam eorum peccata diu impunita, ne in pe-
iora prolabantur: sed tanquam pius ac bonus pater, filiorum errata ca-
stigatione emendare studens,virga paternæ correptionis mox animad-
uertam in eos,neque morte, aut extrema perditione vlciscar eos, * sed
verberibus corripiam peccata eorum.
33 Misericordiam autem meam non auferam ab eius semine,*neque
iniustitiam aliquam committam in fide mea, ita scilicet vt transgrediar
pacta cum illo inita,& fidem meam fallam.

34 Neque prophanabo teſtamentum meum: & quæ procedunt de labijs meis,non faciam irrita.*

34 Neque violabo pactum quod eſt inter me & illum; * & quæ ſemel
locutus ſum illi,non mutabo vnquam.

35 Semel iuraui in ſancto meo. ſi Dauid mentiar, ſemen eius in æternū manebit.*

35 Hoc eſt autem pactum,quod cum eo pepigi,& locutus ſum,nem-
pe quod ſemel iurauerim,idque per memetipſum & ſanctitatem meam
eo quòd non habeam maiorem mé per quem iurarem:iuraui, inquam,
dicens:* Nequaquam Dauidem fallam,ſed,ſicut promiſi,ſemen eius in
æternum perſiſter.

*36 Et thronus eius ſicut ſol in conſpectu meo. & ſicut luna perfecta in æternū * † & teſtis in cœlo fidelis.*

36 Neque poſteritas eius tantum,ſed & ſolium regni eius tam erit ſta-
bile & diuturnum , tam etiam clarum , quàm eſt ipſe ſol in conſpectu
meo:regnum eius imperpetuum erit clarum , ſicut luna perfecta tēpo-
re plenilunij,perpetuóque ſubſiſtet ſicut luna quæ facta eſt, vt in æter-
num perduret.* Et ne quis vanas fore credat has pollicitationes,horum
omnium teſtem fidelem in cœlo conſtituo,ſolem ſcilicet & lunam:om-
niaque aſtra,quæ pollicitationis meæ ſtabile ſignum eſſe volo,vt his du-
rantibus omnes intelligant regnum eius certiſſimò duraturum. † Ipſe
quoque ego, qui hæc in cœlo conteſtatus ſum & pollicitus , fidelis ſum
& verax,vt ne de promiſſis meis quiſquam diffidere debeat.

37 Tu verò repuliſti,et deſpexiſti, diſtuliſti Chriſtum tuum.

37 Hæc quidem olim Dauidi, & ſemini eius pollicitus es : & tamen
nunc tanquam horum omnium oblitus,repuliſſe,deſpexiſſe,& elongaſ-
ſe videris à te Chriſtum tuum,dum ſemen eius ita ab impijs conculcari,
& regni eius gloriam intercidere permittis.

*38 Euertiſti teſtamentum ſerui tui, * prophanaſti in terra ſanctuarium eius.*

38 Euertiſſe videris & abieciſſe à te fœdus cum ſeruo tuo initum, nec
amplius illud ſeruare velle. * quaſi enim rem prophanam ignominiosè
in terram deieciſti diadema illius,regalemque ipſius dignitatem, qua à
te conſecratus erat,& ab alijs inſigniter ſeparatus.

39 † Deſtruxiſti omnes ſepes eius: poſuiſti firmamentum eius formidinem.*

39 Deſtrui permiſiſti omnia munimenta regni eius: * feciſti vt loca
firmiora,quæ munire & defendere ſolebant ab hoſtium inſultibus, iam
ſint in formidinem , eoquòd diruta ſint , eóſque qui in regno fortiores
erant pauore magno impleuiſti. † Omnem quoque tuam protectio-
nem,qua muniti & fortes eſſe ſolebamus, cōtra aduerſarios hoſtes qua-
ſi dirutis muris ciuitatis,aut maceria vineæ deiecta,à nobis abſtuliſti, vt
iam tu ipſe nobis formidini ſis,qui firmum munimen eſſe ſoles.

*40 Diripuerunt eum omnes tranſeuntes viam, * factus eſt opprobriū vicinis ſuis.*

40 Proinde quemadmodum eum vinea fieri ſolet , cùm diruta iacet
maceria:ita & nunc populum eius deuaſtant, quotquot iter faciunt iux-
ta illum,factus eſt ludibrio vicinis ſuis.

*41 Exaltaſti dexteram deprimentium eum , * lætificaſti omnes inimicos eius.*

41 Potentiam hoſtium conculcantium eum tu ſuperiorem feciſti,
* gaudio affeciſti quotquot malè voluerunt illi.

42 Auertiſti adiutorium gladij eius, & non es auxiliatus ei in bello.*

42 Abſtuliſti adiutorium tuum, quo gladium eius adiuuare ſoles,* &
non attuliſti ei opem in bello vt ſoles.

43 Deſtruxiſti eum ab emundatione, & ſedem eius in terra colliſiſti.*

43 Deſtruxiſti mundiciam & ornamentum eius regale, ceſſaſti ab or-
nando illum ſolito more, * ſoliū illius regium in terram vſque deieciſti.

44 Minoraſti dies temporis eius, perfudiſti eum cōfuſione.*

44 Abbreuiaſti dies temporis eius cum durationem regni eius,(quod
pollicitus fuiſti fore æternum)tam breuem feciſti,* vndique eum igno-
minia cooperuiſti.

45 Vſquequo domine auertis in finem. exardeſcet ſicut ignis ira tua?*

45 Quamdiu Domine ſic ſemper auertes te à nobis, fauoremque
tuum nobis ſubſtrahes?* quamdiu ira tua deſæuiet in nos , ad modum
ignis omnia deuorantis & conſumentis?

46 Memorare quæ mea ſubſtantia, nunquid enim vanè conſtituiſti omnes filios hominum?*

46 Declara quæſo Domine te memorem eſſe,quàm breue & nihili ſit
tempus vitæ & ſubſiſtentiæ noſtræ , quod cum perbreue admodum ſit,
cōuenit ſane vt interim dum viuimus,bonitate tua aliquantulum frua-
mur.* non enim fruſtra creaſti vniuerſos homines.Ita ſane videbitur , ſi
in breui hac vita,non niſi ad miſerias perferendas nati ſimus Nam quid
vixiſſe profuerit , ſi & mox moriendum ſit, & breue illud tempus quod
viuitur,in ſolis miſerijs tranſigendum?

*47 Quis eſt homo, qui viuet & non videbit mortem? * eruet animam ſuam de manu inferi?*

47 Nullus eſt enim homo quātumuis etiam fortis, qui ita viuat vt non
ſit moriturus , * quique vitam ſuam liberare poſſit de poteſtate mortis.
Propter quod conuenit,vt miſertus fragilis conditionis noſtrę,tua boni-
tate nos hic paululum reſpirare dones,priuſquam hinc abeamus.

48 Vbi ſunt miſericordiæ tuæ antiquæ Domine, ſicut iuraſti Dauid in veritate tua.*

48 Accedit ad hæc promiſſionum tuarum veritas , inimicorumque
noſtrorum exprobratio,in tuam vergens ignominiam, quæ & ipſa quo-
que ad miſerendum nobis te merito commouere debent. Vbi enim
nunc ſunt ſuperiorum ſæculorum miſericordię tuę Domine,* quas per
fidelitatem tuam iuraſti Dauid,te exhibiturum ſemini eius?

*49 Memor eſto opprobrij ſeruorum tuorum , * quod continui in ſinu meo multarum gentium.*

49 Declara quæſo te perpendere opprobrium, quo multæ gentes ſer-
uos tuos afficiunt , * quod concoquere cogor clam , & velut in ſinu
meo portare.

*50 Quod exprobrauerunt inimici tui Domine, * quod exprobrauerunt commutationem Chriſti tui.*

50 Opprobrium, inquam, quod inimici non tam noſtri quàm tui ex-
probrando iecerunt & in nos, & in te:* quo , inquam , exbrobrauerunt
nobis,quod iam commutatus ſit,& à te reiectus Chriſtus tuus.

51 Benedictus Dominus in æternum. Fiat, fiat.

51 Qualiſcunque tamen ſit ſtatus rerum noſtrarum, Deus quod promiſit non poterit non adimplere, quamuis moleſta ſit nobis mora: quare dignus eſt qui perpetuò laudetur ab omnibus. Amen, Amen.

ANNOTATIONES.

a IN COELIS PRAEPARABITVR, &c.] In cœlis, iungendum ſequentibus docent & Græca & Hebræa. Nam Græca non habent, in eis, ſed tantum, in cœlis præparatur veritas tua. & Hebræa habent: cœlos parabis vel ſtabilies, veritas tua in eis. Dictio enim Hebræa etſi parare ſignificet, magis tamen ſignificat ſtabilire. Vnde & Euthymius exponit ſtabilietur. Verbum enim, præparo, inquit, ſæpenumerò apud Hebræos ponitur pro ſtabilio.

b AQVILONEM ET MARE.] Septuaginta pro eo quod Hebræa habét יָמִין Iamin, hoc eſt dextrũ, meridies ſcilicet, legerunt יָם Iam, quod nomẽ mare ſignificat. vt ante opponatur Aquiloni, accipiendum videtur de mari mortuo aut rubro, quorum vtrumque in meridie eſt, reſpectu terræ promiſſionis. Porro quod ſequitur: Thabor & Hermon, &c. plerique intelligunt notari miracula illa, quæ in his montibus pro ſalute populi Iſraelitici Deus edidit. In monte quidem Thabor per Barach & Deboram: in monte Hermon, dum ſiccis pedibus deduxit Iſraelẽ per Iordanem. Secũdum quam intelligentiam Hermon hic accipitur pro monte quodam iuxta Iordanem, ſicut Pſal. 41. Et dicuntur montes iſti exultare in nomine Dei, eo quòd ratione beneficiorum Dei, quæ in eis præſtita erant, dabant occaſionem exultandi in Deo. Verùm quoniam prius duarum plagarum mundi fecit propheta mentionem, intelligunt alij veriſimilius his duobus montium nominibus & alias duas mũdi plagas deſignari: & ſic nomen, Hermon, accipi debet pro monte quodam iuxta Libanum, qui aliàs Sarion dicitur, qui reſpectu montis Thabor in Oriente ſitus eſt.

Iudi. 4.

c IPSE INVOCABIT ME.] Cùm & Græca & Hebræa habeant tempus futurũ, ſicque Latina quædam etiam habeant, dubium eſſe non poteſt, quin ea ſit vera lectio, quæ & apud Auguſtinum eſt.

EVERTISTI TESTAMENTVM.] Quidam libri habent: Euertiſti: ſicut & Auguſtinus legit. quæ lectio vt commodiorem habet ſenſum, ita Græcæ dictioni, κατέστρεψας, magis conuenit. vnde ea potius retinenda eſt. Cùm autem ſequitur: Auertiſti adiutorium gladij, iam non eſt Græcis idem verbum, ſed ἀπέστρεψας. Vnde ibi legendum eſt Auertiſti. d

SANCTVARIVM EIVS.] Intelligũt hic per, ſanctuarium, ſignificari templum Hieroſolymitanum. Verùm notandum Hebræis eſſe dictionem, נֵזֶר nezer, quæ propriè ſignificat diadema regium. Deducitur autem ea dictio à themate quod ſeparare & ſanctificare ſignificat. Vnde & Nazaræi dicti ſunt. Atque ob id videtur diadema regium נֵזֶר nezer dici, quòd ſit quaſi regis ſanctificatio, qui per illud ab alijs ſeparatus eſt, & præ alijs ad regalem dignitatem conſecratus. Vnde Septuaginta vertunt ἁγίασμα, quæ dictio etſi etiam ſanctuarium ſignificet, propriè tamen ſignificat ſanctificationem. Atque in hac ſignificatione ſatis reſpondet ſignificationi dictionis Hebraicæ. Proinde vt ab originalis linguæ ſententia quamminimum recedatur, conuenit vocabulum, ſanctuarium, impropriè hic accipere potius, quàm alienum ſenſum reddamus. e

DESTRVXISTI, &c.] Græcis clarius eſt, κατέλυσας ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτοῦ. quod rectius verti poteſt: deſiuiſti à mũdatione eius. Etſi enim καταλύω ſignificet deſtruere, ſignificat tamẽ & deſinere. quod & Hebræa dictio hoc loco ſignificat. Nec eſt, ĩ terra, ſed εἰς τὴν γῆν, id eſt, in terrã, quomodo & quidã noſtri libri habẽt. f

Oratio Moyſi hominis Dei.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIX.

PRæſenti Pſalmo Propheta primum lamentando deſcribit humanæ vitæ tum breuitatem, tum multiplicem miſeriam, quam ob peccatũ humanum genus incurriſſe agnoſcit. Tum precatur, vt ex temporali hac caſtigatione omnes doceantur metuere venturam Dei iram, et vt placatus dominus reparare velit ſua miſericordia humanum genus, ac calamitatem eius in fœlicitatem commutare, ſuóque fauore electorum ſuorum opera dirigere in viam pacis æternæ. Cùm autem humanæ naturæ reſtitutio per Chriſtum facta ſit, conſequens eſt Prophetam, dum eam precaretur, in Chriſtum reſpexiſſe, per quem vita per peccatum amiſſa, gaudium, ſimul pax atque fœlicitas, hic quidem in ſpiritu incipit, in futuro autem conſummatur. Quod verò titulus pſalmi habet: Oratio Moyſi hominis Dei: plerique cum Hieronymo ad Cyprianum intelligunt Moyſen præſentis pſalmi authorem fuiſſe. Alij autem ideo in titulo nomen Moyſis poſitum putant, quod ſimiliter olim Moyſes orauerit pro populo Iſraelitico in deſerto, cùm iram Dei ſuis peccatis prouocauerat, aut quod, quoniam Moyſes ſcripſit humani generis hiſtoriam, quomodo homo factus ſit, & peccauerit, punitúſque ſit, ideo attribuatur ei iſte Pſalmus in quo memoratur miſeria humani generis. Alij etiam alia, ſed minus probabilia aſſerunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine refugium factus es nobis a generatione in generationem.

2 Priuſquã montes fierent, aut formaretur terra, à ſæculo & vſque in ſæculum tu es Deus.

3 Ne auertas hominẽ in humilitatem.

DOmine tu, omnibus nobis agnoſcẽtibus & colentibus nomen tuũ, PSAL.
fuiſti in omnibus generationibus inſtar aſyli, ad quod ſemper con- 89.
fugimus in quauis neceſſitate.
2 Et quidem meritò, nam non ab heri aut nudiuſtertius, vt dij gentium,
cœpiſti eſſe Deus: Neque ab exordio naſcentis mundi, ſed priuſquam
mõtes producerẽtur, aut formaretur terra & orbis, ab æterno & vſque
in æternum tu es Deus in te ipſo potentiſſimus.
3 Solito ergo more ad te fugientes, tuámque æternitatem componen-
tes cum breuitate noſtræ calamitoſæ vitæ, te precamur ne miſe-

rum

** & dixisti: Conuertimini filij hominum.*

humanum genus in eam vtilitatem, abiectionem, & contritionem de-
duci sinas, vt perpetuò in more permaneat, * eo quòd peccato primi
hominis offensus, diffiniueris de omnibus hominibus posteris Adæ,
quod redire debeant secundum corpus in terram, vnde formati sunt,
dicens de homine: Puluis es, & in puluerem reuerteris.

4 Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies externa quæ præterijt.

4 Ne quæso ob hanc tuam sententiam, hominem ad tuam imaginem
creatū perpetuò deijcias ac cóteras. Tu enim Domine nosti quàm bre-
ue, immo nihili sit tempus, quod hic viuimus. Nam ecce etiam mille an-
ni, quos tamen nulli viuere datur, apud te & cum tua æternitate collati,
sunt tanquam dies externa, quæ iam præterijt, & nihil iam eius su-
perest.

*5 Et custodia in nocte. * quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt.*

5 Et quid dico tanquam dies, immo tanquam vna vigilia noctis, quæ
tribus tantum horis cōstat. * Anni hominum ob breuitatem suam sunt a
ex numero eorum quæ nihili reputantur, vt sunt ea quæ amplius non
sunt, quæque homines esse somniant.

6 Manè sicut herba transeat, manè floreat & trāseat.

** vespere decidat, induret, & arescat.*

6 Ex tua constitutione homo similis est herbæ mox virenti, & mox b
arescenti. Quemadmodum enim herba manè exoriente sole proficit,
permutatur, & transit per augmentationem ad perfectiorem staturam,
ita vt iam aliquid esse appareat flore emergente. * Cùm autem nimio
solis calore per diē adusta fuerit, vespere decidit à suo virore, suóq; hu-
more destituta, arescit: ita & homo manè, hoc est, in initio vitæ, quasi è
tenebris noctis productus, continuo profectu celeriter trāsibit ad iustā
corporis mensuram, manè, inquam, florebit, ac vigebit secundum cor-
pus, proficiētque semper: ad vesperam autem, cum vitæ terminus siue
senectus aduenerit, decidet à suo vigore, & exhaustus humore naturali
indurescet & arescet, senectute scilicet aut ipsa morte humorē, quo vi-
uebat, consumente.

*7 Quia defecimus in ira tua: * & in furore tuo turbati sumus,*

7 Sic enim per tuam iram consumimur: * & quia nobis hoc pacto de-
claras te vehementer offensum, ideo conturbamur & inhorrescimus.

*8 Posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo: * sæculum nostrū in illuminatione vultus tui.*

8 Experimur enim quod collocaueris iniquitates nostras coram te,
memor earum ad vindicandum, * & quòd totum vitę nostræ decursum
constitueris in luce vultus tui, lucidissimè considerans, & cognoscens
omnes sæculi nostri operationes prēteritas atque præsentes, etiamsi no-
bis occultæ sint.

*9 Quoniam omnes dies nostri defecerunt. * & in ira tua defecimus.*

9 Id autem ita esse vel ex eo satis intelligimus, quoniam omnes dies
nostri subitò in magna ac varia miseria consumuntur, * & cum illis
nos quoque consumimur propter iram tuam, qua in nos accensus es,
non sanè ob aliud, quàm propter peccata nostra.

*10 Anni nostri sicut aranea meditabuntur, * dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni.*

10 Et quidem adeo subito dies nostri consumūtur, vt anni nostri, qui- c
bus hic viuimus, reputari possint quasi tela quędam aranei res maximè
fragilis, quæ leui tactu mox disrumpatur, * dies annorum nostrorum d
tam breues sunt, vt in ipsis tantum sint anni septuaginta.

*11 Si autem in potentatibus octoginta anni: * et amplius eorum labor & dolor.*

11 Si autem multi fuerint dies annorum nostrorum, & admodum for
tis complexionis fuerimus, octoginta sunt communiter ad summum
anni vitæ nostræ: * neque solum breue est tempus vitæ nostræ, sed &
plurimum tempus annorum nostrorum plenum est laboriosis molestijs e
atque miserijs.

12 Quoniā superuenit mā- suetudo, & corripiemur.

12 Hinc autem nobis tāta vitæ nostræ breuitas, & cum breuitate affli- f
ctio obtingit, quoniam venit super nos mansueta tua castigatio, eáque à
te corripimur pro delictis nostris, vt hac correptione præsenti erudia-
mur, ad intelligendum & fugiendum venturam tuam in nouissimo sæ-
culo iram.

*13 Quis nouit potestatem iræ tuæ? * aut præ timore tuo iram tuam dinumerare?*

13 Quis enim hominum ex se nouit vim iræ tuæ, quæ ventura est su-
per impios in futuro sæculo? quis nouit ex timore tibi debito compre-
hendere venturam tuam indignationem? nemo certè.

*14 Dexteram tuam sic notam fac: * & eruditos corde in sapientia.*

14 Proinde tu Domine temporali hac castigatione notam fac nobis
potentiam iræ tuæ futuræ: * & fac nos per sapientiam cœlestem erudi-
tos esse corde, vt ex præsenti tua vltione venturam iram intelligentes,
eam effugere studeamus.

15 Conuertere Domine, vsquequo?

** & deprecabilis esto super seruos tuos.*

15 Non maneat autem Domine super nos hæc ira tua, qua ob pecca-
ta nostra & multis modò miserijs, & morte dénique nos afficis: sed qui
iamdiu quasi iratus teipsum ab humano genere elongare visus es, iam
tandem ad nos redi, in tuam pristinam gratiam nos recipiens. quamdiu
mi Domine auersus eris à nobis? * vel iam exorabilem te præbe erga
seruos tuos.

16 † Repleti sumus mane misericordia tua, & exultauimus, & delectati sumus omnibus diebus nostris.

16 Fac quæso id quod certò futurum expectamus, nempe vt adue-
niente Messia, qui discussis huius mundi tenebris, quasi sol mane oriēs
totum hunc mundum illuminabit, abundè impleamur misericordia
tua. † Per ipsum quoque Messiam præsta, vt in nouissimo iudicij g
die

dic nos post transactam huius sæculi noctem, è somno mortis resuscitati satiemur benignitate tua, vt exultare liceat, & delectari in te omnibus diebus quibus viuemus coram te.

*17 Lætati sumus pro dieb' quibus nos humiliasti: * annos, quibus vidimus mala.*

17 Fac, inquam, vt de tua misericordia satiati lætemur pro diebus, in quibus nos in hac vita afflixisti, * pro annis, in quibus mala plurima experti sumus.

18 Respice in seruos tuos & in opera tua dirige filios eorum.

18 Benigno quæso vultu respice in nos, fauorem tuum nobis declarans, tum quia serui tui sumus, tum quia opera manuum tuarum: * ducémque te præbe posteris nostris, vt tua directione fœliciter omnia agant, & ad desideratam fœlicitatem pertingant.

*19 Et sit splendor domini Dei nostri super nos, * & opera manuũ nostrarum dirige super nos, & opus manuum nostrarum dirige.*

19 Declaretur quæso in nobis splendor magnificentiæ & fauoris domini Dei nostri: *tuóque domine fauore nobis affulgente, quæcunque, nos gesserimus tu in nobis dirige: quæcunque, inquam, gesserimus, tu ita dirigas & instituas, vt fœliciter nobis cedant, & ad perpetuam verámque beatitudinem nos promoueant.

ANNOTATIONES.

a QVAE PRO NIHILO HABENTVR, &c.] Græca habent, τὰ ἐξουδενώματα αὐτῶν ἔτι ἔσονται, hoc est, contemptus eorum adhuc erũt, hoc est, vt exponit Euthymius, ipsorum mille annorum contemptus adhuc erũt apud me, hoc est, magis ac magis à me contemnentur, collati ad tuam æternitatem. Habent enim Græci codices, ἔτι, adhuc, nõ, ἔτη, hoc est, anni. Verum Septuaginta vertisse ἔτη satis ex Hebræo constat, dum manifestum est eos legisse שָׁנָה schana, quod nomen annũ significat, pro quo iam legitur שֵׁנָה schena, quod somnum significat.

b MANE SICVT HERBA, &c.] Verba hæc optatiua, in Hebræo sunt futura indicatiui. Et Euthymi' annotauit, omnia hæc verba, licet optantis modum retineant, in futuri tamen significatione accipienda.

c ANNI NOSTRI SICVT ARANEA, &c.] Plerunque hic locus sic intelligitur, vt per araneam, ipsum animalculum intelligatur, cui commoda comparatione vita hominis comparatur, eo quòd sicut animal istud magna solicitudine telã suã sibi parat, atq; ob eam parandam sese totam euiscerat, nec tamen alium inde fructum consequi potest, quàm tenuem victũ, quo tamen sæpe frustratur. Alio, vt ipsa tela, quam animalibus capiendis texunt, ipsimet laqueus fiat quo capiatur. Ita & in conquirendis huius sæculi bonis, magno, inutili, immo plerunq; noxio labore homo vitam suam consumit. Secundùm hunc autem sensum, oratio ista in commodo sensu accipi debet, vt anni nostri dicantur meditari, quia nos in annis nostris exercemur, & meditamur ad modum, araneæ. Verùm nomen, aranea, fœmininũ, melius & frequẽtius ipsam telã significat, quemadmodum & nomen Græcum hic positũ ἀράχνην, cùm ipsum animal dicatur Græcis ἀράχνης, sicut apud nos araneus. Proinde aptior videtur sensus paraphrasis, quanquam is habeat illud incommodi, quòd verbũ, meditari, passiuè accipi debeat. Atque hunc sensum reddit Euthymius Græcus, éstque simplicior, & præcedentibus atque sequentibus magis conueniens. Hebræa nullam faciunt araneæ mentionem, sed habent: anni nostri quasi sermo loquentis. Cur autem araneæ vocabulum positum sit à Septuaginta, explicat Hieronymus ad Cyprianum, dicens: Pro, sermone loquentis, Septuaginta meditationem araneę transtulerunt. quomodo enim sermo loquentis prętervolat, ita & opus araneæ prætervolat.

IN IPSIS 70. ANNI.] Quidam libri habent, d
annis, quomodo & D. Hieronymus vertit ex Hebræo. Itaque ordo erit: Dies annorum nostrorum sunt in ipsis annis 70. Verùm Græca, ex quibus nostra translatio est facta, habẽt in nominatiuo, septuaginta anni. Cui conuenit quod sequitur in nominatiuo, octoginta anni. Proinde relatiuũ, ipsis, referendum est ad nominatiuum, dies, qui ponitur absolutè. Illud enim, dies annorum nostrorum in ipsis, positum est Hebraica phrasi, pro, in ipsis diebus annorum nostrorũ sunt 70. anni. Sicut illud: Dñs in cœlo sedes eius: dictum est pro, Dñi in cœlo est sedes.

ET AMPLIVS EORVM, &c.] Græca καὶ τὸ e
πλεῖον αὐτῶν, &c. Vnde patet hic, amplius debere accipi nominaliter propter articulum τὸ. Potest autem hæc oratio duob' modis accipi. Primũ vt sit sensus: & quod excedit iã dictos annos, plenũ est afflictione: aut, quod plurima pars dictorũ annorũ plena sit miserijs. qui sensus originali linguæ magis cõsentit.

QVONIAM SVPERVENIT.] Verbum, super f
uenit esse præteriti temporis & non præsentis, docent Græca, quæ habent, ἐπῆλθε.

REPLETI, &c.] in Hebręo hi duo versus habẽt verba g
deprecatiua sicut alij duo seqũetes: & Euthymi' annotauit pręterita hic ꝑ futuris accipiẽda, quẽadmodũ inquit Aquila, & cæteri interpretes significarũt.

Laus Cantici ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. XC.

SEcuritatem hominis solam fiduciam in Deo habentis mira iucunditate toto Psalmo Propheta depingit: asserens eũ qui Deo sese firmiter commiserit, diuina protectione, & Angelorum custodia tutum liberumque à malis vniuersis, siue qua ab hostibus eius per noctem vel per diem, ex insidijs vel ex aperto obuenire possint, siue quæ à Deo impijs immittuntur, siue quæ sua negligentia aut fortuitò homo incidere solet, siue quæ à feris noxijsque bestijs immunere possint. In fine autem quo magis indubitata sit ipsius assertio, etiam Deum ipsum loquentem introducit, suam protectionem, & ab omnibus malis liberationem in se sperantis promittentem, & post liberationem ab omnibus periculis vitæ huius, beatitudinem vitæ æternæ.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Qui habitat in adiutorio altissimi, * in protectione Dei cœli commorabitur.*

QVicunq; omnẽ suam spẽ firmiter collocauerit in adiutorio altissimi, atq; in eo requieuerit, hic certè tutò versabitur inter pericula vitæ huius. * nã huic pro secura mansione & habitaculo erit protectio Dei cœli, Dei scilicet potentissimi, atque in omnia imperium habentis. PSAL. 90. a

a Quis

*2 Dicet domino: susceptor meus es tu, et refugium meū: * Deus meus, sperabo in eū.*

2 Quisquis enim talis fuerit, dicet ad Dominum: Tu es defensor meus,
tu es, ad quem semper in omnibus malis meis volo confugere. * Tu es
Deus meus, quem vnicè colo, & à quo totus pendeo, atque ob id omnem spem ponam in eum.

*3 Quoniam ipse liberabit me de laqueo venantium: * & à verbo aspero.*

3 Et quidem meritò: quoniam ipse certo certius liberabit me, ne ca- b
piar insidiis eorum qui quærunt perdere animam meam: néue incidam
in rem aliquam asperam & noxiam.

*4 Scapulis suis obumbrabit tibi: * & sub pennis eius sperabis.*

4 Et sane quemadmodum tibi quisquis eiusmodi es, promittis, ita tibi
eueniet. Nam ad modum gallinæ, sedulò infirmos pullos suos protegē-
tis, ipse quasi alis suis super te expansis, cooperiet te, sua potentia atque
bonitate protegens te ne quid mali patiaris: * & sub hac alarum eius
protectione tu in spe bona securus deges.

*5 Scuto circundabit te veritas eius, * nō timebis a timore nocturno.*

5 Admodum scuti vndique hominem circundantis, muniet te ex om-
ni parte, & omni tēpore fidelitas eius, quę te sperātem in ipsum nunquā
fallet: * ideóq; non timebis ab eo quod noctu timorem incutere posset.

*6 A sagitta volante in die, à negocio perambulante in tenebris, * ab incursu et dæmonio meridiano.*

6 Neque à sagitta iacta per diem, non ab eo quod in tenebris occultè
toto conamine & magna calliditate studeant negotium facere tibi, * non c
etiam à dæmone aut aduersario quouis, qui clara luce apertè tibi vim d
inferre conatur, hoc est, securus eris ab omni malo, quod vel per noctē,
vel per diem obtingere, & vel ex insidijs, vel ex aperto inimicus aliquis
homo vel dæmon tibi intentare posset.

*7 † Cadent à latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis, * ad te autem non appropinquabit.*

7 Si prelium ingressus cum hostibus manus conserueris, à latere tuo
sinistro corruent mille, & à dextro decem millia. * Tu verò nullum in-
commodum accipies.

*8 Veruntamen oculis tuis considerabis, * & retributionem peccatorum videbis.*

8 Quin potius tuis ipsis occulis securè conspicies, * & cum animi vo-
luptate videbis (Deo pro te pugnante) impios qui te persequebantur
commeritas dare pœnas. † Similiter cùm offensus dominus peccatis
hominum, grauem aliquam vltionem hostibus immiserit, adeo vt ab v-
troque tuo latere, atque ab omni parte infiniti cadant: ad te tamen hu-
iusmodi malum non perueniet, neque te simul inuoluet, sed securus vi-
debis condignam vltionem sumi de impijs, quemadmodum & in nouis-
simo iudicij die impijs ex omni parte cadentibus, tu secundum tuam in
Deum fiduciam ab eorum vltione liber eris, quam tuis ipsis oculis secu-
rus conspicies.

*9 Quoniam tu es Domine spes mea. * altissimum posuisti refugium tuum.*

9 Hinc autem tibi hæc securitas proueniet, quoniam dixisti: Tu Do-
mine es, in quem omnem meam spem colloco: * & quoniam ipsum al-
tissimum dominum constituisti tibi tuum refugium, qui, cùm altissimus
sit, & super omnia potentissimus, ad se confugientes ita quasi in altissi-
mum aliquem locum sublatos, sua omnipotentia custodit, vt nullum
nocumentum appropinquare eis valeat.

*10 Non accedet ad te malū, * & flagellū non appropinquabit tabernaculo tuo.*

10 Propter hoc itaque non poterit malum aliquod ad te accedere, aut
nocumenti aliquid inferre, * nec vlla plaga infestabit familiam tuam.

*11 Quoniam angelis suis mandauit de te: * vt custodiāt te in omnibus vijs tuis.*

11 Quoniam angelis suis præcepit Deus de te: * vt custodiant te ab o- f
mni malo quacunque ieris, & vt solliciti sint ne in omnibus actionibus
tuis mali quiddam incidas, aut in via mandatorum Dei ambulans, scan-
dalum aliquod incurras.

*12 In manibus portabūt te, * ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.*

12 Proinde ipsi mandato Dei lubenter parentes, te fidelissimè omni
cura & studio custodient, quasi manibus te portantes in via quam am-
bulas: * ne quo modo tua negligentia, aut improuiso impingas ad la-
pidem pedem tuum, & vel leue offendiculum aut læsionem patiaris.

13 Super aspidem & basiliscum ambulabis,

** & conculcabis leonem & draconem.*

13 Neque immunis tantum eris à malis quæ impij tibi intentant, aut
quæ Deus impiis immittit, aut improuiso accidere possent: sed & à no-
cumentis ferarum quātumuis potentium atque ferocium, quantumuis
noxiarum atque callidarum: * à quibus non solum non læderis, sed &,
cùm oportunum fuerit, tibi parere coges, earumque fortitudinem, fe-
rociam, atque nociuam astutiam victor superabis. Itaque super aspidem
& basiliscum ambulabis, & conculcabis leonum & draconem, hoc est,
omnes omnino bestias homini formidabiles, nec has tātum, sed & quę-
cumque nociua atque terrifica in dæmonibus, hominibus aut rebus
quibuscunque, diuina virtute subijcies ac conteres.

*14 Quoniam in me sperauit, liberabo eum. * protegam eum, quoniam cognouit nomen meum.*

14 Quo autem maior magnificis promissis meis à te fides habeatur,
Deum ipsum de sperante in se loquentem audi: Quoniam, inquit Do-
minus, in me sperauit, liberabo eum ab omni malo: * protegam eum,
quoniam nouit maiestatem, potentiam, bonitatem, atque prouidentiam
meam, atque ob id me coluit & inuocauit.

*15 Clamauit ad me, & ego exaudiam eum, * cum ipso sum in tribulatione,*

15 Quoniam autem me ex toto corde inuocauit, ego nequaquam
frustrabor eum, sed exaudiam, cum aduenerit ei aliqua tribulatio: ne-
quaquam deseram eum, etiamsi hominibus desertus à me videatur,
* sed adero ei: consolabor enim eum ac perdurare faciam in tribu-
latione

** eripiam eum.& glorificabo eum.*

latione,* & in tempore eripiam eum ab ea,atque magnificabo illum superiorem illum faciens hostibus affligentibus eum, & pro afflictione ipsum dignitate insigni ornans.Et id quidem frequenter etiam in præsenti vita, semper autem in futuro.

16 Longitudine dierũ replebo eũ.& ostendam illi salutare meum.

16 Longæua ætate saturabo eum,& exhibebo ei salutem meam, faciẽs eum experiri & degustare.nam & in præsenti sæculo frequenter eũ qui eiusmodi est, perducam ad extremam senectutem, vt plenus dierum hinc discedat, expertus meam salutem,qua à cunctis malis,atque à cũctis hostibus eum saluum feci:Et in futuro eum semper satiabo æternitate sæculorum, perpetua illum vita donans, atque salutis illius, quæ à me solo obtingere potest,participem faciens, qua liber à malis omnibus, in æternum mecum fœlix viuat..

ANNOTATIONES.

a QVI HABITAT.] Græca & Hebræa habent participium, habitans in adiutorio,&c.Vnde patet hunc versum accipiendum, vt per se perfectũ faciat sensum,& non, vt quidam intelligunt, pendere cum sequenti versu,in hunc sensum: qui habitat & commorabitur, &c.dicet Domino,&c.

b IPSE LIBERAVIT ME.] Græca & Hebræa habent verbum futuri temporis, neque habent me, sed te, ῥύσεταί σε, liberabit te,vt hic intelligatur loqui Propheta ei qui spem suam ponens in Domino, dixit:Susceptor meus es tu. sicut eidẽ in sequentibus loquitur versibus. August.lectio habet verbũ eruet.

c NON TIMEBIS A TIMORE NOCTVRNO.] Quatuor hæ partes, quibus varia tentationum genera designãtur,ita distinguenda videntur, omissis multorum varijs interpretamẽtis, vt duabus primis partibus duplex tentatio significetur,nempe occulta & manifesta.Rursum duplex huiusmodi tentatio significetur per duas partes posteriores : sed quæ in hoc differunt à duabus prioribus, quòd prioribus membris significẽtur tentationes aut oppugnationes leues,& citò transeuntes : posterioribus autem graues,molestæ & diuturnæ.Quomodo autem hęc varietas tentationum deprehendatur in inuisibili nostro hoste diabolo,facilè quisque apud se intelliget ex generali literæ sensu.

d A NAGOTIO PERAMBVLANTE,&c.] ἀπὸ τοῦ πράγματος, habent Græca,& accipit Euthymius dictionẽ πρᾶγμα, simpliciter pro quacunq; re.nam hoc,dictio significat. Eadem tamen etiam significat molestiã,quomodo & Latinis dicim⁹ negotium pro molestia.In hac ergo significatione hic accipi debere dictio Hebræa indicat, nam ea pestem significat.

e ALTISSIMVM POSVISTI REFVGIVM,&c.] Quoniam sunt qui hanc partem malè intelligunt, referentes dictionem,altissimum,ad refugium,quasi sit neutri generis, quorum etiam quidam in hoc membro putant sermonem dirigi ad Deum, sicut in priori membro, hunc sensum reddentes: tu Deus posuisti refugium tuum altissimum, hoc est, in alto loco: ideo notandum ex Græcis manifestum esse, dictionem, altissimum, esse masculini generis, quę significat ipsum Deum qui est altissimus, sicut & Hebręa dictio significat.Est enim Grecis τὸν ὕψιστον, ipsum altissimum,scilicet Deum. Itaque cum in hac parte propheta sermonem dirigat ad pium, sicut in superioribus versibus : in priori verò versus parte sermo dirigatur ad Deum, vt sit partium apta cohærentia,oportet in priori parte subintelligere verbum,dixisti,vt ea verba,Tu es Domine Deus meus, non sint verba Prophetæ.sed pij,ad quem Propheta loquitur, de quo superius dixit : Dicit Domino, susceptor meus es tu, & refugium meum. Hebræa enim verti possunt : Quoniam tu Dominum spem meam,altissimum posuisti refugium tuum.

f MANDAVIT DE TE.] Græca & Hebræa habent,mandabit,ἐντελεῖται,sic& postea pro,clamauit, originalia habent futurum,clamabit,κεκράξεται.

Psalmus Cantici in die Sabbati.

ARGVMENTVM PSALMI XCI.

PRæsens Psalmus,qui,vt ex titulo satis habetur,sabbatis cantari solitus erat,docet quid præcipuè sabbatis sanctis sit agendum,nempe considerare,& ex consideratione laudare opera Domini.Inuitat itaque fideles ad laudem Dei, cuius amplissimam materiam suppeditant probè considerata opera ipsius:inter quæ hoc a iustis animaduersum eos maximè cõsolatur, quòd intelligant Deum omnia ex æquitate gubernare,vt impios sui nominis hostes, quamuis hic ad tempus sæpe florere videantur,tandem tamen deijcit ac perdat:iustos verò extollat ac beet,longæua ac iucunda vita eos donans, & quidem partim in præsenti tempore, maximè autem in futuro.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Bonum est confiteri domino: * & psallere nomini tuo altissime.*

*2 Ad annuntiandum manè misericordiam tuam, * veritatẽ tuam per noctẽ.*

3 In decachordo psalterio, cum cantico in cithara.

*4 Quia delectasti me domine in factura tua, * & in operibus manuum tuarum exultabo.*

*5 Quam magnificata sunt opera tua domine, * nimis profunda facta sunt cogitationes tuæ*

BOnum est,salutare & æquum, laudare Dominum, * & ad gloriam nominis tui ò altissime cantare. PSAL. 91.

2 Vt annuncietur à nobis omni quidem tempore, sed potissimum à summo mane, * & rursum vespertino tempore misericordia tua, & in præstandis promissis fidelitas.

3 Idque non voce solum,sed & musicis instrumẽtis, psalterio scilicet decem chordarum, & cithara, simul cum vocis dulci modulamine.

4 Perfudisti enim me lætitia per elegantissimam hanc operum tuorum varietatem,* ex consideratione operum à te factorum memet oblectabo, aduertens in eis immensam tuam potentiam,sapientiam, & bonitatem erga nos.

5 Verè enim valde suscipienda ob magnitudinem sunt opera tua domine, * vehementer profunda & inscrutabilia sunt consilia tua, quibus cuncta gubernas & dispensas.

6 Itaque

6 Vir insipiens non cognoscit, & stultus non intelliget hæc.

6 Itaque vir insipiens, qui, destitutus spiritu tuo, terrenis rebus omnino adductus est, nihil tuorum operum & cõsiliorum ob eorum profunditatem intelligit: * neque animalis homo, qui verè stultus est, agnoscit quæ dixi opera tua, neque considerat id quod modò dicturus sum, quod in omnibus tuis operibus summè admirandum minimè agnoscitur, atque ob id quamplurimos errare facit.

*7 Cum exorti fuerint peccatores, * & apparauerint omnes qui operãtur iniquitatem.*

7 Nempe quòd postquàm peccatores ad modicum tempus germinauerint, * atque floruerint, sicut gramen terræ, & eminere cœperint omnes qui operantur iniquitatem. b

*8 Vt intereant in sæculum sæculi. * tu autẽ altissimus in æternum domine.*

8 Futurum mox est vt in æternum pereant. * Ipsis autem cum sua gloria pereuntibus, tu Domine, cùm sis altissimus, & omnium potentissimus, in æternum idem & immutabilis permanes: quare & hi qui a te pendent, tecum quoque, quamuis hic ad tempus afflicti, perpetuò florebunt.

*9 Quoniam ecce inimici tui Domine, quoniam ecce inimici tui peribunt, * & dispergentur omnes qui operantur iniquitatem.*

9 Ecce enim (quod tuæ altitudinis & omnipotentiæ manifestum est argumentũm) inimici tui Domine, inimici, inquam, tui, qui nunc florere videntur, funditus peribunt, * & subuertentur ob sua peccata quotquot operantur iniquitatem.

*10 Et exaltabitur sicut vnicornis cornu meum. * & senectus mea in misericordia vberi.*

10 Contra vero per tuam potentiã mea gloria atque potestas exaltabitur ad modum cornu vnicornis. cuius est præ alijs animalibus cornu magis eleuatum & potens: * neque, vt impij, ante tempus hinc diuellar, sed ad extremam perueniam senectutem, eáque copiosam Dei sentient misericordiam, quæ tanquàm oleum quoddam pingue, corpus ex se deficiens succulentum reddet & cœlesti quodam vigore reuiuiscere ac florere faciet. c

*11 Et despexit oculus meus inimicos meos: * & in insurgentibus in me malignantibus audiet auris mea.*

11 Et videbit ipse oculus meus inimicos meos ea pati, quæ commeruerunt, & quæ optaret quisquam in hostibus suis: & de malignè agentibus qui me persequuntur, audiet auris mea mala quæ illis contigerunt.

*12 Iustus vt palma florebit, * & sicut cedrus Libani multiplicabitur.*

12 Neque vero mecum tantum sic aget diuina bonitas, sed in vniuersum iusti omnes florebunt, non quidem sicut impij florẽtes, vt gramen terræ, quod virorem & florem suum subitò perdit: sed quemadmodum palma quæ & viuacissima est, & semper viret etiam ipsa hyeme, & gratiæ succo nunquam destituti, tum in prosperis, tum in aduersis semper virebunt, longæuam degentes vitam, ac fructus dulcissimos bonorum operum semper proferentes, ne tum quidem florere cessantes cum hinc discesserint, immo verius hinc in terram fœcũdiorem transplantati fuerint. *Et quomodo cedri Libani robore, odore, & incorruptibilitate insignes, in maximam succrescunt altitudinem, multúmq; augentur, & ramis suis latè expansis diffunduntur: ita & iusti insigni à Deo robore pręditi, virtutũ odore omnibus grati semper in bono proficient, seipsis semper altiores, ac multam prolem Deo proferentes, donec tandem cœlos ipsos, ad quos palmarum ac cedrorum more semper nituntur, attingãt.

13 Plantati in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri florebunt.

13 Non enim iusti, quemadmodum impij eradicabuntur è terra, sed firmiter plantati in domo Dei, florebunt iugiter in atrijs eius. In congregatione enim sanctorum colentium Deum vsque in longam senectam vt in plurimum viuentes, vigebunt in ea, fructúsque proferent, & gratissimos flores bonorum operum, semper validi ad laudendum Deum in templo eius, in medio populi sui, & hinc decedentes, in cœlesti Dei domo, è qua nunqaam dimouebuntur, perpetuo virore vigebunt. d

*14 Adhuc multiplicabuntur in senecta vberi. * & bene patientes erunt vt annuncient.*

14 Etiam in ipsa senectute, quæ non erit in eis effœta & arida, sed succo diuini spiritus pinguis & fœcunda, viribus proficient, & in virtutibus crescent, *erúntque etiam tum bene habiti atque dispositi, vt experti in se Dei iustitiam & bonitatem annuntient.

15 Quoniam rectus Dominus Deus noster, & non est iniquitas in eo.

15 Quòd iustus est Dominus Deus noster: * quódque ab omni iniustitia & prauitate est alienissimus. e

ANNOTATIONES.

AD ANNVNCIANDVM.] τὸ ἀναγγέλλειν, hoc est, ipsum annunciare, vt repetatur verbum, bonum est. Interpres legisse videtur τοῦ ἀναγγέλλειν.

NON INTELLIGET HÆC.] Pronomen, hæc, quidam ad præcedentia, alij ad sequentia referunt, nec multum interest. Nam in sequentibus ex operibus Dei vnum describit, quod stulti & carnales homines minime aduertunt. Quod autem sequitur, cùm exorti fuerint, &c. est oratio imperfecta, quam quidam paulo aliter quàm habet paraphrasis absoluunt hoc modo: cùm exorti fuerint, &c. hoc ideo fit, vt intereant in sæculum sæculi: vt sit idem cum eo quod alibi dicitur de impiorum fœlicitate: Veruntamen propter dolos posuisti eis. Porro pro verbo, apparuerint, Hebræis est verbum quod propriè significat florere: quod tamen etiam aliquando significat videre, prospicere. Ad quam significationem respexisse videntur Septuaginta, vertẽtes, ἀνέκυψαν. Est enim ἀνακύπτειν, prospicere. Quod tamen quomodo cum originali concordandũ sit, paraphrasis indicat: Sic & pro exorti fuerint, verbũ Hebraicum germinare significat. Vnde Hieronymus vertit:

uertit:germinauerũt impij quasi fœnum, & floruerunt omnes qui operantur iniquitatem vt intereãt.

c IN MISERICORDIA VBERI.] Interpres legisse videtur ἐν ἐλέῳ, cùm Græca habeãt ἐλαίῳ, oleo, atque hoc modo legendum esse Hebræa manifestè docent. Per oleum tamen Dei misericordia intelligitur, quare sensui nihil detrahitur.

d PLANTATI IN DOMO.] Quantum ad literã attinet, plãtati in domum Dei aut habitare in ea dicuntur in psalmis hi, quibus datum erat longo tempore conuersari & viuere in populo Dei, & eum eo statis diebus conuenire ad domum Dei, ibiq; Deũ cum reliquis laudare. Nos autem per domum Dei, intelligere debemus Christi ecclesiam, aut domum Dei cœlestem, cui per fidem & spem inuiti sunt omnes fideles, cuius domus Dei illa vetus vmbra fuit.

e BENE PATIENTES ERVNT.] Græca, καὶ εὐπαθοῦντες ἔσονται. dicitur autem εὐπάθεια, bona corporis dispositio & complexio. Vnde εὐπαθοῦντας eos vocat, qui corpore bene sunt dispositi & affecti. Augustinus legit, Tranquilli erunt: Dictio autem vberi, secundũ Hebræa quidã referenda esse ad sequentia, vt sit nominatiuus pluralis. habent autem, pingues & virides erunt: Secundum Græca verò, coniungi debet cum ablatiuo, senecta. Habent enim Græca ἐν γήρει πίονι, hoc est, in senecta pingui.

Laus cantici Dauid in die ante sabbatum, quando fundata est terra.

ARGVMENTVM PSALMI. XCII.

PRædicat hic Psalmus Dei maiestatem à conditione orbis, & gentium maximè formidabilium (quas per flumina & maria designat) deiectione, unde & oraculorum Dei certitudo declarata sit, dum quam suis promiserat salutem præstitit. Causam autem cur hæc cecinerit omnino apparet fuisse insignem aliquam victoriam, qua Deus suum populum hostibus superiorem fecerit. In eo verò simul adumbrata fuit salus per Christum parta, & victoria de hostibus Christiani nominis concessa. Quare secundũ mysticum sensum accipiendus est hic Psalmus canere de regno Christi, quod deuicta morte accepit à patre, quodque in vniuerso mundo obtinuit, deuictis omnibus qui se Christiano nomini opposuerunt, potentiam & sapientiam, ita vt oracula vatum, quibus hæc deus prædixerat, iam certa facta sint & indubitata. Deniq; ecclesia in sua sanctificatione permansura sit vsq; in consummationem seculi. Quod autem in titulo legitur: Laus cantici Dauid in die ante sabbatum, quando inhabitata est terra: paruipendendum est, quando quidem neque Hebræa in titulo hæc habent, nec emendatiora exẽplaria Septuaginta interpretum, vt testatur Euthymius. quare certum est ab aliquo pro sua voluntate adiectum.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Dominus regnauit, decorem indutus est.
** indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se.*

DOminus est qui regnum in omnia obtinet, idque cum summa tum gloria, tum fortitudine, quibus sic vndique atque abunde ornatur, vt indutus his quasi vestimentis quibusdam videatur. * Et quomodo vir pugnator gladio sese accingit, vt aduersus hostẽ dimicet, ita & ipse robore sese quasi præcinxit summa sua potentia, sese adaptans ad faciendum quæcunque vult, & deijciendum aduersarios suos. Psal. 92 a

2 Etenim firmauit orbem terræ:
** qui non commouebitur.*
3 Parata sedes tua Deus ex tunc,
** a seculo tu es.*

2 Ecce enim quod potentiæ ipsius & gloriæ præclarum est indicium, ipse orbem terræ, dum conderet, ita firmiter stabiliuit: * vt non sit imperpetuum commouendus de loco suo.

3 Itaque non ab heri aut nudiustertius regnandi prouinciam tu Domine suscepisti, sed ex eo tempore, quo à te terra firmata est, solium regni tui firmatum fuit, etiam si id mundus non agnoscat. * Ab æterno etiam ante mundi constitutionem tu es idem semper in teipso permanens.

4 Eleuauerunt flumina Domine,
** eleuauerunt flumina vocem suam.*

4 Præterquàm autem quod in creatione omnium tuam fortitudinem declarasti, etiam in hostium nostrorum deiectione eam mirabiliter innotescere fecisti. nam quam plurimæ ac fortissimæ gentes sese in modum fluminum perstrepentium extulerunt contra nos, * vociferantes contra nos, atque suis persecutionibus & oppugnationibus obruere conantes.

*5 Eleuauerunt flumina fluctus suos, * a vocibus aquarum multarum.*

5 Extulerunt, inquam, in modum fluminum suas contra nos voces & oppugnationes, quibus quasi fluctibus quibusdam nos opprimerent, * atque propter voces multarum gentium, quæ tanquam aquæ multæ fragore magno confluentes, conclamauerunt contra nos. b

6 Mirabiles eleuationes maris,
** mirabilis in altis Dominus.*

6 Propter has, inquam, plurimarum gentium voces & contradictiones, mirabiliter & terribiliter validæ erant oppugnationes hostilis populi, nos obruere tanquam tempestuosum mare conantis. * Verum magis mirabilis factus est Dominus, qui vt in altis habitat, ita & in omnia summam obtinet potestatem. Hic enim vt solus potest maris fluctus compescere, eósque cùm vult facilè sedat: ita & omnium hostium nostrorum validam oppugnationem sua virtute facile deiecit & contriuit, hostibus nostris quantumuis fortibus & admirandis longe potentior, atque ob id magis admirandus.

7 Testimonia tua credibilia facta sunt nimis.
** domum tuam decet sanctitudo Domine in longitudinem dierum.*

7 Quòniam ergo quam promiseras salutem nobis attulisti, hinc iam testimonia tua & oracula vatum, quibus salutem nobis te allaturum testatus es, iam valde certa esse declarata sunt, & mundo egregiè per suasa. * Decet autem ô Domine vt quemadmodum iam cœpisti suam pro nobis

nobis declarare potentiam, ita per tuam virtutem domus tua, quam in nobis tibi delegisti, sancta permaneat in perpetuum, vt ne eam aliquis omnino hostis prophanus polluat vnquam. Cum enim sis sanctissimus, domui etiam tuæ decens est perpetua sanctitas.

ANNOTATIONES.

a DOMINVS REGNAVIT.] Incertum an dicat dominum regnasse, eo quod ab initio mũdum gubernauerit, an quia insigni aliqua victoria potentiam suam declarauerit, & regnare cœperit in prostratis hostibus. Priorem sensum sequitur paraphrasis, vt cui magis conueniat subiuncta ratio: Etenim firmauit, &c. Pro quo tamen Hieronymus vertit ex Hebræo, Insuper appendit, cui lectioni magis conueniret secundus sensus. In sensu autem mystico per decorem & fortitudinem, quam induit Dominus Deus noster Christus, intelligi debet gloria immortalitatis, quam deposita ignobilitate & infirmitate carnis, assumpsit in resurrectione sua, & per orbem terræ, ecclesia per vniuersum orbẽ fundata.

b A VOCIBVS, &c.] Hanc partem nostri ferè cõiungunt cum superioribus, distinguentes inter flumina & aquas multas, atque mare: vt per flumina Apostoli intelligantur: Aquæ multæ, populi multi, contradicentes Apostolorum prædicationi, atque eosdem per mare intelligentes. Itaque hunc reddunt sensum: Apostoli tanquam flumina plena aquis cœlestis doctrinæ eleuauerunt vocem suam contra voces populorum multorum contradicentiũ: vel eleuauerunt vocem suam magis quàm voces multorum populorum, quibus scilicet præualuerunt. Verùm hic modus intelligendi non potest aptari literali intelligentiæ, & omnino apparet idem significari per aquas multas, mare & flumina, per quæ in scripturis frequenter hostilis oppugnatio designatur. Itaque melius secundum distinctionem Hebræorum coniungetur cum sequenti versu, quemadmodum & Euthymius fecit. Vertunt autem Hebræi quidam hoc modo: præ vocibus aquarũ multarum, & admirabilibus fluctibus maris admirabilis in excelsis Dominus, quod Sãtes apertius sic: Plusquam sonitus aquarum multarũ, fortium fluctuum maris, fortis est in excelso Dominus. Hieronymus autem: A vocibus aquarum multarum grandes fluctus maris, grandis in excelso Dominus. Quæ lectio simul cum nostra præter sensum paraphrasticum etiã sic accipi potest: Propter voces aquarum fuerunt fluctus maris grandes, propter eandem etiam grandis est Dominus, qui eas compescuit.

Psalmus Dauid, quarto Sabbati.

ARGVMENTVM PSALMI XCIII.

PRæsenti Psalmo vir sanctus inuocat iustum Dei iudicium contra improbos innocentum & eorum qui omni humana opẽ maximè destituti sunt, oppressores: & quoniam in eam immanitatem prolapsi diuinam negant prouidentiam, ostendit contra eos, Deum omnia cognoscere, omniaque scelera vindicaturum, ex eo quod nobis cognoscendi facultatem dedit, & antea quoque mundi scelera grauiter vltus sit. Deinde fœlices eos pronunciat, qui, quamdiu impij dominari permittuntur, a Deo ita erudiuntur, vt afflictiones impiorum mansueto animo ferant, vsque dum iusta de impijs vltio sumatur: asserens in exemplum omnium iustorum, Deum solum esse, per quem impiorum violentiam semper superauerit, & a quo, dum ab impijs vexaretur, abunde sit consolatus, quodque suo tempore omnibus impijs quam merentur inferet perditionem. Apparet autem à Dauide præsentem Psalmum editum esse occasione Saulis, & impiorum qui Sauli adhærebant: nam est consimilis plerisque Psalmis, quos hac occasione editos constat. Quod verò titulus habet, Psalmus Dauid, quarta Sabbati: cum in Hebræo non sint hæc verba, adiecta videntur ab aliquo, forte quia feria quarta hic decantari solitus erat à Iudæis.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus vltionum Dominus, * Deus vltionem liberè egit.*

PSAL. 93

DOminus, qui solus est Deus habens potestatem vlciscendi iniurias suorum, * cuique soli competit vltio omnis, in vlciscendis impiorum criminibus, & in vindicando suos semper liberè & confidenter egit, ac semper acturus est, neque enim respicit cuiusquam personam, neque metuit vultum cuiusquam, vt illius dignitati aliquid deferat: sed sine omni personarum acceptione liberè cum vult de omnibus vltionem sumit, siue paruis, siue magnis.

*2 Exaltare qui iudicas terram: * redde retributionem superbis.*

2 Tu itaque Domine scelerum vltor, etiam modò pro tua libertate age cum impijs, cumque sis iustus iudex hominum vniuersæ terræ, altiorem te & potentiorem impijs declara, atque in altum solium tuum iudiciarium conscende, hoc est, iudicium iustum exerce: * & his qui præ nimia animi superbia nec te verentur, redde quod merentur.

3 Vsquequo peccatores Domine, vsquequo peccatores gloriabuntur?

3 Quamdiu enim impij Domine, quamdiu impij te permittente & conniuente gloriabuntur, quasi impunè malefaciant?

4 Effabuntur & loquentur iniquitatem, loquentur omnes qui operantur iniustitiã?

4 Quamdiu sines eos è plenitudine peruersi cordis sui effundere & loqui iniqua? quamdiu fastuosè loquentur?

*5 Populum tuum Domine humiliauerunt: * & hæreditatem tuam vexauerunt.*

5 Audi enim Domine quàm superbè glorientur, & quàm iniqua loquantur. Nam populum tuum Domine afflixerunt, * & quos tibi delegisti in peculiarem tuam hæreditatem, varijs malis affecerunt.

6 Viduam & aduenam interfecerunt; & pupillos occiderunt.

6 Eos qui humana ope maximè destituti sunt, quales sunt viduæ, aduenæ, atque pupilli, crudeliter occiderunt.

*7 Et dixerunt: non videbit dominus, * nec intelliget Deus Iacob.*

7 Et cum hæc immania fecerint, dixerunt apud se: non considerabit
Dominus ea quæ facimus: * nec Deus Iacob habebit eorum rationem,
vt aliquando ea vindicet.

*8 Intelligite insipientes in populo, * & stulti aliquando sapite.*

8 Vos autem qui tam estis insipientes in hominibus, intelligite tan-
dem: * & qui tam stultam de Deo habetis opinionem, tandem quæ re-
cta sunt sapite.

*9 Qui plãtauit aurem, non audiet? * aut qui finxit oculum, non considerat?*

9 Qui capitibus hominum aures affixit, & potestatem dedit audiendi
an non audiet quæcunque vos superbè loquimini? * & qui oculos ho-
minibus in fronte aptauit, & videndi facultatem concessit, an non ipse
quoque considerabit quæcunque à vobis aguntur?

*10 Qui corripit gentes, non arguet? * qui docet hominem scientiam.*

10 Qui ob scelera eorum frequenter iam corripuit varias gentes, an b
non de vestris criminibus supplicium sumet? * is, inquam, qui omnes
homines docet scientiam, insculpens eam animis omnium, & sugge-
rens vnicuique quod rectum, & quid maximè sequendum, an non vos
abutentes scientia ab eo data, pro magistri officio arguet sua vltione?
Ipse quoque, à quo homini est omnis quam habet prudentia, an non
cognoscet omnia vestra, aut ex ignorantia, dictorum & factorum ve-
strorum vindictam de vobis non sumet?

11 Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vana sunt.

11 Certè Dominus non solum perfectam habet notitiam eorum quę
dicunt aut faciunt huiusmodi homines, sed & de cogitationibus eorum
nouit quòd futiles sint & inualidæ, atque de omnibus omnino homini-
bus cognoscit, quòd quæ ex sese cogitant, vana sint & inefficacia.

*12 Beatus homo quem tu erudieris Domine, * & de lege tua docueris eum.*

12 Quare modis omnibus fœlix est ille: Domine, quem tua doctrina
imbuere dignaberis: * quèmque in lege tua institueris.

*13 Vt mitiges ei a diebus malis, * donec fodiatur peccatori fouea.*

13 Quo tranquillitatem illi pares à temporibus istis malis, quibus bo- c
ni ab impiis opprimuntur: * vsque dum parata fuerit peccatori fouea in-
teritus, in quam incidat: quæ nunc ipso non aduertente paratur ei, dum
finitur bonis dominari. Hoc enim præstat eruditio diuina, ac iugis legis
Dei meditatio, vt tempore aduerso, priusquàm incidant eum interitum
impij, quem suis facinoribus iam sibi effodiunt & parant, docti à Deo,
mitius, tranquillius atque patientius illatam ferant afflictionem, ex Dei
lege agnoscentes omnes ipsorum calamitates in bonum eorum cessu-
ras, & eos qui affligunt, condignas aliquando criminibus suis pœnas da-
turos.

*14 Quia non repellet Dominus plebem suam, * & hæreditatem suam non derelinquet.*

14 Intelligunt enim docti à Deo, quòd sua cura Dominus non desti-
tuet etiam in tribulationibus populum suum, * & quos in hæreditatem
suam delegit, non derelinquet.

*15 Quoadusque iustitia conuertatur in iudicium, * & qui iuxta illam, omnes qui recto sunt corde.*

15 Quousque tandem id eueniat, quod certò futurum est, nempe vt
iustitia Dei post aliquam dissimulationem procedat ad iudicandum pro
populo suo, cumque liberet, impiis condemnatis: * ac tum quidem om- d
nes qui rectò sunt corde, propinqui erunt iustitiæ diuinæ, eámque se-
quentur, approbantes atque amplexantes eam, cùm è contrario impij
Dei iustitiam auersabuntur & execrabuntur.

*16 Quis consurget mihi aduersus malignantes, * aut quis stabit mecum aduersus operantes iniquitatem?*

16 Quod autem suos Dominus nunquam sit derelicturus, vt demum
ac tādem pro eis iustè sit iudicaturus, vel ex me discere licet. Nam cum
ex meipso hostibus meis longè inferior sim, & ab omnibus desertus,
quis alius præter Dominum surget pro me aduersus homines malignos
* aut quis se mecum opponet hostibus iniquè me persequentibus?

*17 Nisi quia Dominus adiuuit me * paulominus habitasset in inferno anima mea.*

17 Nullum certè præter Dominum adiutorium expecto, neque præ-
ter eum aliquem sufficere mihi puto, nisi enim Dominus auxilio fuisset
mihi, * parum abfuisset quin vita spoliatus habitassem apud inferos, im- e
mo breui futurum erat vt in mortem caderem.

*18 Si dicebam, motus est pes meus, * misericordia tua Domine adiuuabat me.*

18 Si quando videbatur mihi pes meus vacillare, & in periculum lap-
sus & interitus venisse me putabam, * misericordia tua Domine statim
adfuit mihi, addens mihi robur, & stabiliens me.

19 Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificauerunt animã meam.

19 Pro multitudine dolorum meorum, quibus per varias cogitatio-
nes intra me cruciabatur animus meus, vicissim multæ consolationes
tuæ exhilarabant mœstam animam meam.

*20 Nunquid adhæret tibi sedes iniquitatis, * qui fingis laborem in præcepto?*

20 Atque hoc quidem maximè te suggerente me consolabatur & re-
creabat, quòd apud me sic cogitabam: num fieri poterit, vt commune
quicquam tibi sit cum solio & potestate tyranni, cum eo, inquam, qui
per præceptum ac prætextu legis cogitat adducere afflictionem inson-
tibus, * quiue ad hoc impia decernit præcepta, ut homines affligat &
opprimat? Sané quicunque talis est, tibi non sociabitur, nec acceptus ti-
bi erit, cum tribunal tuum æquissimum sit, nec aliud tuis præceptis in-
tendas, quàm hominum promouere salutem.

*21 Captabunt in animam iusti, * & sanguinem innocentem condemnabunt.*

21 Ipsi quidem impij animam meam præter meritum meum vena-
buntur, cupientes eam capere & perdere, méque innoxium condemna-
bunt, ac morti addicent.

22 Et factus est mihi Dominus in refugiū, & Deus meus in adiutoriū spei meæ.*
22 Verùm contra hos Dominus factus est mihi loco asyli, in quo tutus lateam: * Deus meus factus est adiutorium, in quo fiduciam meam omnem collocaui.

23. Et reddet illis iniquitatem ipsorum, & in malitia eorum disperdet eos. disperdet illos dominus Deus noster.*
23 Et retorquebit in eos iniquitatem ipsorum, qua alios opprimere conati sunt:* & propter malitiā eorum subuertet eos penitus, subuertet, inquam, eos certissimò Dominus Deus noster.

ANNOTATIONES.

a LIBERE EGIT.] Hebræa habent הוֹפִיעַ hophia quod potest esse appare vel apparuit, sed sequētia indicāt, debere accipi vt sit imperatiuus. Septuaginta videntur legisse הוֹפִיעָה hophiah, & illud acceperunt in tempore præterito, nam hoc verbum, Psal. 15. verterunt παῤῥησιάζω, quod liberé agere vel
b dicere significat.

QVI DOCET, &c.] Paraphrasis indicat dupliciter intelligi posse, quod dicit Deum docere hominem scientiam, nempe vel quia omnes docet quid maxime sequendum per lumen naturale, ac legem scriptam in cordibus hominum. Vel quia quæcunque homini est scientia, illi à Deo est, Indicat etiam orationem hanc imperfectam duobus modis perfici posse, scilicet vt aut repetatur: non arguet, aut vt intelligatur hæc pars carere suo antitheto, subintelligenda hoc modo: qui docet scientiam, quomodo non & vestra sciret mala?

c VT MITIGES, &c. Per dies malos, quidam intelligunt tempora nouissimi iudicij, à quibus bene homini esse facit eruditio diuina, accipiuntque dictionem, donec, pro quando, ut sit sensus: vt bene ei esse facias à die malo nouissimo, quando parabitur peccatoribus omnibus fouea æternæ perditionis. Verùm quoniam hæc acceptio huius dictionis noua est, & ea dictio exigit, vt dies mali, de quibus loquitur, intelligantur præcedere peccatoris perditionem, ideo per dies malos oportet intelligere tempora illa, quibus finitur hic iustus vexari à malis. Notandum autem quod secundum hanc intelligentiam dictio, donec, dupliciter hic accipi potest. Primum, vt accipiatur denotare certum aliquod tempus, quo impius perdetur, & tunc dicatur peccatori fouea fodi, vel effossa esse, quando iam incipit Deus de eo supplicium sumere, & in interitum præcipitare. Itaque quod dicitur, donec fodiatur, exponi debebit, vsque dum effossa fuerit. Secundo, vt, donec, accipiatur pro quandiu, & toto eo tempore intelligatur peccatori fouea fodi, quo dominari permittitur in hoc mundo. Erit itaque sensus: vt tranquillo eum animo esse facias à diebus istis malis, quandiu impio foditur fouea, & quandiu adhuc impletur mensura peccatorum eius, post quam decreta de eo vltio sumatur.

d ET QVS, &c.] Græca non habent hanc interrogationem, nec vtrumque relatiuum, qui, sed hoc modo, καὶ ἐχόμενοι αὐτῆς πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. Quod iuxta Psalterium Romanum sic est translatum: Et qui iuxta illud, omnes qui recto sunt corde. Vetus autem, quam sequitur Augustinus, sic habet Et qui habent eam, omnes recto sunt corde. Acceperunt enim qui sic transtulerunt dictionem, ἐχόμενοι, vt sit participium ab, ἔχω, habeo, cùm hic sit nomen, vt patet ex regimine, significans propinquum & vicinum. Itaque sic sonat: Et propinqui eius omnes recti corde. Quæ verba cùm variis modis exponi possunt, accommodanda sunt ad lectionem Hebræorum, qui sic habent ad verbum: & post eam, vel illud, omnes recti corde. Vnde Hieronymus: & sequentur illud omnes recti corde. Quæ lectio hoc videtur indicare, quòd Dei iustitiam vel iudicium (nam ad vtrumque potest referri relatiuum apud Græcos & Hebræos) sequentur & approbabunt omnes recti corde.

PAVLOMINVS, &c.] Apparet hic quædam sermonis incōuenientia, nam his verbis significatur, quod etiamsi Dominus non adiuuisset, non habitasset apud inferos, sed tamē parum abfuisse quin habitaret qui tamē non videtur Prophetæ sensus. Proinde hac absurditate apparenti offensus, vt videtur, Campensis, ipsa Hebræa sic accepit: nisi Dominus auxiliator meus, paulominus, habitauit in inferno anima vt ante paulominus fiat punctus, & præcedens oratio sit defectiua, perficienda hoc modo: Nisi Dominus auxilio fuisset mihi, periissem, parum enim abfuit quin habitauerit: &c. Alius verò simili, vt apparet, ratione motus, dictionem, paulominus, explicat per breui: Breui, inquit, habitasset anima mea in locis silentium. e

NVNQVID, &c.] Communiter Latinorum codices habent, qui fingis, &c. & intelligunt quidam Prophetam hic sermonem suum conuertere ad impium, qui causatur præcepta Dei difficilia esse, vt sit sensus: Nunquid, ô impie, qui mendaciter astruis difficultatem esse in obseruatione præceptorum Dei, adhæret tibi inueterata malè agendi consuetudo, in qua sedes & quiescis velut in sede? Verùm hic sensus præcedentibus & sequentibus impertinens est. Alij itaque hæc verba Deo intelligunt esse dicta cui & prius Propheta loquitur. Et quidam intelligūt Deum fingere laborem in præcepto, quia ea præcepit quæ sunt homini ex infirmitate carnis laboriosa Augustinus autem legens, qui fingis dolorē in præcepto, exponit Deum fingere, hoc est, constituere & facere dolorem in præcepto, quia de dolore præceptum dedit, nempe quia præcepit suis dolores & calamitates patienter ferre. Posset & intelligi Deum fingere laborem, hoc est, dolorem & flagella constituit & comminatus est. Verùm hæc omnia aliena sunt à mente Prophetæ, qui sedem iniquitatis vult fingere laborem, hoc est, dolorem & molestiam in præcepto. Apud Græcos enim & Hebræos pro, qui fingis, est participiū, fingens, quod interpres quidē accepit in secunda persona, cum omnino debeat referri ad ipsam sedem, vt sit sensus: sedes, & thronus fingens laborem, quomodo apertè exponit Euthymius. Sed & D. Hieronymus in Commentariis legit, qui fingit. f

Laus Cantici ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCIIII.

PRæsens Psalmus primùm quidem Dei populum ad laudandum & colendum seriò Deum inuitat, tum quia omnium sit supremus, qui omnia fecit & gubernat: tum quia peculiariter nobis Deus esse dignatur pastor & curator fuerim

fidelissimus. Deinde fideles omnes admonet ad obediendum voci illius Domini potentissimi simul & optimi, adducens exemplum antiquorum qui seipsos sua inobedientia priuauerunt terra promissæ quietis. Hac autem exhortatione D. Paulus ad Hebræos secundum mysticum sensum subtiliter usus est, interpretans his verbis nos admoneri, ne simus inobedientes & increduli voci Domini, ni velimus excludi à requie cælestis patriæ, quemadmodum ob incredulitatem suam exclusi fuerunt Israelitæ ab ingressu in terram Canaan. Hanc enim intellexit figuram obtinuisse patriæ cælestis. & cum admoneamur his verbis, ne simus Deo inobedientes exemplo antiquorum, qui ob suam inobedientiam prohibiti sunt ingredi in requiem terræ promissæ eis, intellexit quoque, per contrarium sensum nobis non obdurantibus cor nostrum, sed credentibus promitti hic introitum in requiem Dei, quamuis expresse hoc non promittatur. Porro etiam prior Psalmi pars, quæ inuitationem ad laudem Dei continet, ad nos singulariter pertinet, cùm à nobis maximè Deus laudandus modo sit, postquam per Christum saluator & pastor humani generis excellentiori ratione esse cœpit. Totus itaque Psalmus inuitat ad solidum Dei cultum, qui in duobus maxime consistit, nempe in laude ac veneratione ipsius, & in obedientia eius

Paraphrasis eiusdem.

PSAL. 94

1 *Venite exultemus Domino:* iubilemus Deo salutari nostro.*

VEnite cum exultatione, laudemus Dominum cum iubilo vocis: * laudemus Deum propterea quod ipse sit saluator noster, qui ab hostibus nostris ac multis malis nos saluos fecit.

2 *Præoccupemus faciem eius in confessione:* & in psalmis iubilemus ei.*

2 Ante omnia maturemus & festinemus summo diluculo venire coram eo, cum laude ipsius, * & Psalmis iubilemus in honorem eius.

3 *Quoniam Deus magnus dominus: * & rex magnus super omnes deos.*

3 Ita enim exigit vt faciamus, primum quidem potentiæ eius magnitudo, tum & singularis eius in nos bonitas, nam Dominus noster est Deus magnus: * & Rex magnus præ omnibus qui à gentibus falsa appellatione dicuntur dij, aut qui ob aliquam excellentiam vocantur dij, siue in cœlo siue in terra.

4 *Quia in manu eius sunt omnes fines terræ, * & altitudines montium ipsius sunt.*

4 In ipsius enim solius potestate sunt omnes fines terræ: * & summos vertices montium ipse possidet, ita vt nihil sit quantumuis eminens & altum, quod non sit in eius potestate.

5 *Quoniam ipsius est mare, & ipse fecit illud, * & siccam manus eius formauerunt.*

5 Ipsius etiam est mare, nam ipse fecit illud, * & terram omnipotentia eius formauit: fecitque extare extra mare vt esset arida, quæ prius aquis tegebatur.

6 *Venite adoremus, & procidamus, & ploremus ante dominum qui fecit nos* quia ipse est dominus Deus noster.*

6 Venite itaque, adoremus & procidamus, & pro commissis peccatis nostris ploremus coram Domino qui fecit nos: * quia ipse est peculiariter Dominus Deus noster, quem, relictis idolis gentium, nos colendum singulariter suscepimus.

7 *Et nos populus pascuæ eius * & oues manus eius.*

7 Et nos vicissim sumus populus, qui ab eo peculiariter pascimur: * & veluti grex ouium, qui ab eius prouidentia quasi pastoris manu deducimur & dirigimur.

8 *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

8 Proinde cùm hic Dominus noster maximus simul sit & optimus, quandocunque vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, ita vt eam vocem non suscipiatis, credendo & obediendo ei.

9 *Sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto*

9 Sicut olim fecerunt patres nostri, cùm ad iracundiam Deum sua incredulitate prouocauerunt, cumque in deserto tentauerunt. a

10 *Vbi tentauerunt me patres vestri, * probauerunt & viderunt opera mea.*

10 Ibi enim, inquit Dominus, patres vestri multis vicibus me tentauerunt, nunc ex diffidentia periculum cupientes facere potentiæ & veritatis meæ, nunc meis verbis obmurmurantes & discredentes: * cum tamen experti fuissent & vidissent opera mea mirabilia, quæ feceram coram eis, ex quibus meritò intellexisse debuissent me omnia posse, nec aliquando illis defuturum.

11 *Quadraginta annis offensus fui generationi illi, * & dixi semper hi errant corde.*

11 Et quoniam sic me frequenter tentauerunt, & potissimum quia diffidebant se possessuros quam promiseram eis terram, ob hoc quadraginta annis infensus fui generationi illi prauæ, spatio quadraginta annorum eum populum varijs plagis afficiens, donec omnes in deserto morerentur quotquot increduli fuerant. * Dixi enim. Hi, etsi multis à b
me affecti beneficiis, & frequenter admoniti, semper tamen persistunt b
in errore cordis sui.

12 *Et isti non cognouerunt vias meas, * quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

12 Non enim voluerunt cognoscere meam potentiam, iustitiam ac misericordiam, quas in omnibus actionibus meis adhibeo, nec mandata mea cognoscere & amplecti voluerunt: * Vnde factum est, vt iuratus c
fuerim eis iratus, quod non essent ingressuri in locum illum quietissimum, quem eis parauêram & promiseram.

Annotationes.

a SICVT IN IRRITATIONE. Pro dictione, irritatione, & tentationis, apud Hebræos ponuntur duæ illæ dictiones, quibus appellatus est locus ille, in quo Israelitæ Deum tentauerunt in Raphidim, cùm ob defectum aquæ murmurassent, nempe Meriba Massa, pro quibus Hieronymus Exodi 17. vertit: Tentatio. Vnde putatur à quibusdam hic notari ea tentatio, qua populus Deum tentauit in Raphidim. Paulus tamen ad Hebræos interpretatur hic notari eam tentationem, qua populus Deum irritauit, cùm nō crederet se posse obtinere terrā promissā, de qua prophetā hic loqui satis patet ex fine.

Propter

Propter eam enim iurauit Dominus non ingressurum eum populum requiem paratam: neque in ea tentatione, quæ facta est in Raphidim apparet, quomodo populus obdurauerit cor suum, & vocem Dei non audiret, cùm nihil tunc legatur Deus dixisse illi populo.

b QVADRAGINTA, &c.] Psalterium romanum habet: proximus fui, quomodo qui vertit, legisse videtur in Græcis codicibus προσώχθισα, non προσοχθίσα. Nam, vt testantur lexica. προσοχθίζω significat ad littus appellere & propinquare: quamuis etiam significet idem quod προσοχθίζειν, nempe offensum esse, & molestiam ex re quapiā accipere. Porro lectio Psalterij Romani cōsentiet in sensu cum lectione Græcorum & Hebræorum, si intelligatur Deus illis proximus fuisse in malum, nempe quod assiduè eos vindicauerit, nec vltricem suam manū ab eis amouerit.

VT IVRAVI.] ὡς habent Græca, hoc est, vt. At in epistola ad Hebræos legitur οἷς, id est, quibus, quo- c modo & habet Psalterium Romanum, & Augustini lectio, quomodo & Hebræa magis sunt vertenda habent enim relatiuum.

Psalmus Dauid, quando domus ædificabatur post captiuitatem

ARGVMENTVM PSALMI XCV.

PSalmus hic primo Paralip. 16. scribitur cum alijs decantatus, & ad decantandum ordinatus eo die, quo arcam domini Dauid transtulerat in tabernaculum a se in monte Sion erectum. Quoniam itaque eo tempore res populi Israelitici optimè sese habebant, salute iam & pace ei præstita ab vniuersis hostibus: ob id, quantum quidem ad literam attinet, inuitat Psalmus omnes primùm gentes ad celebrandum Deum hymnis, offerendum ei sacrificia, & prædicandum apud omnes eius potentiam, splendorem, æquitatem, atque salutem præstitam: tum & omnes quoque creaturas ad lætitiam prouocat, & gaudiūm prædicat ob æquitatem Domini, qua, vt tunc facere cœperat, populum suum per Dauidem ab iniquorum hostium oppressione liberans, etiam totum orbem terræ iudicaturus erat. Cùm autem regnum Dauidis, ipsissimus typus fuerit regni Christi: & temporalis illa salus per Dauidem populo præstita, vmbra quædam illius verioris salutis, quæ per Christum toti orbi ventura erat, nihil dubium quin hæc canens propheta in Christi regnum respexerit, in quod solum pleraque huius Psalmi perfectè competunt, vt quæ dicuntur de salute & gloria Dei publicanda, & euangelizanda in omnibus gentibus, iudicando orbe terrarum quod iam per primum Christi aduentum ex parte impletum est, dum humanum genus ab iniquo dæmonis imperio assertum est, sed consummatè implebitur in secundo Christi aduentu, in quo reddet vnicuique secundum merita sua. Proinde secundum mysticum sensum & principaliorem, præsens Psalmus, vocatio est omnium gentium ad laudem Dei, ob salutem mundo per Christum præstitam, & iudicium eius æquissimum, quo suos iudicat & iudicabit. Porrò quòd in titulo nostri codices habent: Laus cantici Dauid, quando domus ædificabatur post captiuitatem: cùm Hebræa non habeant, adiectum est ab aliquo, fortè quia Psalmus hic cantatus fuerat à Leuitis tempore Esdræ, cùm templum readificabatur post captiuitatem Babylonicam. Psalmos enim Dauidicos fuisse tum ab eis decantatos, testatur scriptura, i. Esdræ 3.

ANNOTATIONES.

*1 Cātate domino canticum nouum, * cantate domino omnis terra.*

*2 Cantate domino, & benedicite nomini eius: * annuntiate de die in diem salutare eius.*

*3 Annuntiate inter gentes gloriam eius, * in omnibus populis mirabilia eius.*

*4 Quoniam magnus dominus, & laudabilis nimis, * terribilis est super omnes deos.*

*5 Quoniam omnes dij gentium dæmonia, * Dominus autem cœlos fecit.*

*6 Confessio & pulchritudo in conspectu eius, * sanctimonia & magnificentia in sanctificatione eius.*

*7 Afferte domino patriæ gentium, afferte Domino gloriam & honorem, * afferte domino gloriam nomini eius.*

*8 Tollite hostias, & introite in atria eius, * adorate dominum in atrio sancto eius.*

*9 Commoueatur à facie eius vniuersa terra. * dicite in gentibus, quia dominus regnauit.*

CVm iam Dominus nouum nobis beneficium contulerit, ob id etiā PSAL
modò nouum carmen canite in honorem ipsius. * Canite autem 95
non Israelitæ tantum, sed etiam omnes terræ habitatores, vt quibus hic b
Dominus omnibus communis & idem est.

2 Canite in honorem Domini, & collaudate nomen eius, * prædicate a
per singulos dies salutem quam ipse attulit nobis, liberans nos ab omnibus per circuitum inimicis nostris.

3 Quo autem vestra prædicatione etiam gentes, relictis idolis, ad cultum vnius verique Dei conuertantur, narrate etiam apud gentes maiestatem eius: * & apud omnes populos mirabilia opera eius, quæ pro suis operatus est.

4 Magnus est enim Dominus in potentia, sapientia, iustitia atque bonitate, & propter suam magnitudinem dignus est, qui & multum laudetur, * & timeatur plusquam omnes qui vsquam habentur pro dijs.

5 Quoniam omnes, quos gentes habent pro dijs, sunt impia & fallacia dæmonia, quæ in idolis gentium coluntur: * at vero Dominus noster ipse est qui cœlos fecit.

9 Quicquid est coram ipso, confessione dignum est, ac summè decorum. * sanctitas eius eximia, & magnificentia maiestatis eius relucent in sancto templo eius, quod sibi in nobis delegit, & maximè in eo quod in cœlis sibi peculiariter elegit.

7 Proinde in sanctuarium eius afferte Domino omnes vos familiæ gentium, relictis idolis vestris: afferte, inquam, ante omnia gloriam, quæ conuenit nomini eius.

8 Tum & arripite hostias, & cum eis introite in atria eius: * prosternite vos ante Dominum in atrio sancto eius. c

9 Sancto timore ac reuerentia commoueantur ab ipso omnes qui habitant terram: * id vt fiat, euulgate in gentibus, quòd Dominus solus est qui regnum in omnia obtinet.

*10 Etenim correxit orbem terræ, qui non commouebitur * iudicabit populos in æquitate.*

10 Ipse enim in mundi exordio direxit, ac egregia virtute stabiliuit
orbem terræ, ita vt non sit commouendus de loco suo in æternum: *Ip- d
se quoque in cōsummatione sęculi iudicabit omnes populos cum ęqui-
tate summa, reddens vnicuique secundum merita sua, qui etiam inte-
rim omnes populos æquissimè moderatur, atque gubernat.

*11 Lætentur cœli, & exultet terra, commoueatur mare, & plenitudo eius. * gaudebunt campi, & omnia quæ in eis sunt.*

11 Propter quod tunc lætabuntur cœli, & exultabit terra: commoue-
bitur præ lætitia mare cum omnibus quæ in eo sunt: *gaudebunt campi e
& omnia quæ sunt in eis.

12 Tunc exultabunt omnia ligna syluarum à facie domini quia venit, quoniam venit iudicare terram.

12 Tunc & omnia ligna syluarum exultabunt propter Dominum, eo
quod aduenerit, * quod, inquam, aduenerit ad iudicandum vniuersam
terram. Quicquid enim vsquam est creaturarum rationabilium in cœlis,
in terra, in mari, in campis & syluis, ad aduentum Domini communi læ-
titia gaudebit, omnesque omnino creaturarum differentiæ materiam
diuinæ laudis præbebunt, immo suo quoque modo hominibus redem-
ptis congaudebunt, vt quæ propter homines factæ sint, & quæ homine
restituto etiam ipsæ restituentur, sicut filiis Dei hic adhuc laborantibus
semper congemiscunt corruptioni subiectæ.

*13 Iudicabit orbem terræ in æquitate, * & populos in veritate sua.*

13 Lætabuntur, inquam, omnia ob aduentum Domini ad iudicium.
Nam cum summa æquitate iudicabit orbem terræ, * & populos secun-
dum iustitiam suam.

ANNOTATIONES

a ANNVNTIATE, &c.] Non est hoc loco Grę-
cis idem verbum quod sequenti versu, sed ver-
bum nouo testamento congruens εὐαγγελίσασθε,
euangelizate, quod etiam Hebræa dictio significat,
pro quo Augustinus legit, bene nuntiate.

b PATRIAE, &c.] Interpres reliquit dictionem
Græcam πατριαὶ, quæ tamen Græcis non idem si-
gnificat, quod Latinis patria. Nam illis significat tri-
bum & familiam. Vnde hoc loco dictio hæc acci-
pienda vt Græca, non vt Latina.

c TOLLITE, &c. Nō est apud Hebræos, hostias,
sed מנחה minha, quod nomen significat non ho-
stias & oblationes ex pecudibus, sed libamenta, quę
pane, vino, & oleo, &c. constabant: vt hic meritò in-
telligi debeat insinuari sacrificiū Eucharistię, quod
constat in pane & vino, & solum relictum est eccle-
siæ gentium pro omnibus sacrificiis legalibus.

d ETENIM, &c.] Hebraïs idem verbum est quod
Psal. 92. vbi habemus: Etenim firmauit orbem terrę.
Notandum enim Septuaginta verbum Hebraicum,
כון Kon, nunc vertere per κατορθοῦν, quod est cor-
rigere: nunc per ἑτοιμάζειν, quod est parare: nunc per
στερεοῦν, quod est firmare. Vnde & cum Psalmo præ-
dicto 92. sequitur: Parata est sedes tua: & cum Psal.
98. dicitur. Tu parasti directiones: semper est idem
verbum, sicut & Psalmo sequenti, vbi legimus: Iusti-
tia & iudicium correctio sedis eius: pro correctio, &
vt habent Græca, κατόρθωσις, Hebræis est nomen à
prædicto verbo deductum, pro quo Psalmo 88. ver-
terunt Septuaginta ἑτοιμασία, præparatio, cùm sit
alioqui Hebræis idem verbis. Vnde Hieronymus
vtrobique vertit: Iustitia & iudicium firmamentum
throni. Omnibus enim illis locis verbum firmandi
& stabiliendi magis conuenit, quod Hebræa dictio
etiam magis significat.

Psalmus ipsi Dauid, quando terra ei restituta est.

ARGVMENTVM PSALMI XCVI.

Occasionem huic Psalmo dedisse videtur insignis aliqua de hostibus cœlesti virtute relata victoria, in qua mirabiliter de cœlo salutificam suam potentiam declarauerat Deus, tempestate scilicet facta hostibus immissa, quemadmodum fecerat in mari rubro, & alias aliquoties, quomodo & pro se Deum fecisse Dauid prolixè describit Psalmo 17. & vt fieri, precatur Psalmo 143. Itaque ob hanc ipsius iustitiam suos vindicantem ab impiis monentur omnes homines: ac potissimum iusti, ad gaudendum: gentes ad idolorum detestationem: angeli, ad reuerentiam Dei: iusti vero, ad odium vitiorum, eo quod iustitiæ studentes, & iniquitatem odientes custodiat Dominus, & ab impiorum violentia liberet. Vt autem omnis temporalis salus veteris populi per dei æquitatem præstita, figura fuit eius salutis, quam Christus summa æquitate nobis attulit, ab iniquo dæmone humanum genus liberans, eius quoque quam consummatius per suam iustitiam afferet omnibus electis in nouissimo iudicii die, cùm ab omni malorum metu liberabuntur: ob id secundum mysticum sensum accipiendus est Psalmus, vt sit gratulatio de regno Christi ob eius æquitatem, cuius maiestas atque potentia per cœlestia signa tum declarata est, dum & se spiritus sancti suos cum tempestate afflauit in die Pentecostes, & cœlesti sua virtute corruscante in mundo per apostolos verbo & portentis regna idolorum & gentium, quæ tanquam montes stabant instar ceræ differuerunt, partim voluntate, partim vi Christi subiecta. Et euidentius suam potentiam in secundo aduentu suo ostensurus est, cùm venturus est in nubibus & caligine ad iudicium, igne & fulminibus ipsum præcedentibus: præclarius multo ac magis tremendè suam potentiam exhibiturus quam illa tempestate, qua in monte Sinai suos exterruit, ad quam hic alluditur. Proinde Paulus de Christi regno hunc Psalmum canere intelligens ad Heb. 1. de Christo dictum interpretatur quod hic dicitur: Adorate eum omnes angeli eius. Vnde & alios Psalmos huic similes de Christo intelligendos mysticè, secundum spiritus intentionem ex Pauli interpretatione docemur. Quod autem titulus habet: Psalmus ipsi Dauid, quando terra eius restituta est, vel melius, secundum significationem verbi Græci καθίσταται, constituta est apud Hebræos non est. Itaque adiectum est ad significandum Psalmum hunc à Dauide editum, cùm iam terra eius pacem & tranquillitatem obtinuisset, hostibus populi deuictis, hoc est cùm terram eius restitutam & constitutam fuisse, vt interpretatur Euthymius & Hieronymus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.]

*1 Dominus regnauit, exultet terra, * lætentur insulæ multæ.*

Dominus noster ipse est, qui imperium in omnia obtinet: ipse iam deuictis hostibus nostris se regnare & dominari declarauit, ac nouo modo regnare cœpit. Proinde vniuersi habitatores terre, relictis idolis suis, exultent in eo, * gaudeant & hi qui longè à terra distantes incolunt insulas numero plurimas. PSAL. 96.

*2 Nubes & caligo in circuitu eius, * iustitia & iudicium correctio sedis eius.*

2 Vt autem intelligatis quomodo hostes nostros prosternens se regnare declararit, ecce cùm ad pugnandum pro nobis, & vindicandum nos veniret, nubes caliginosa erat circa illum: in nube tenebrosa, quam subito oriri ad terrorem malorum iussit, præsentem se, sed tamen inuisibilem declarans, atque in ea nube se nobis quasi iudicem in tribunali sedentem exhibens. * Ipsius autem iudiciariam & regalem sedem, rectam & æquam faciunt atque confirmant iustitia & iudicium, ita vt his perpetuis comitibus sedem ipsius dirigentibus, nihil valeat agere & iudicare, nisi quod æquum sit & iustum. a

*3 Ignis ante ipsum præcedet: * & inflammabit in circuitu inimicos eius.*

3 Ex ipsis autem nubibus, in quibus delitescebat & residebat, secundum iustitiæ ipsius æquitatem, in executionem vindictæ præcessit ante ipsum ignis fulminum, * & vastauit vndique hostes illius: quemamodum & factum ab eo fuit in mari rubro, cum pro assertione suorum, igne misso è cælo, Pharaonem cum suis præcipitabat in mari

*4 Alluxerunt fulgura eius orbi terræ, * vidit, & commota est terra.*

4 Illuxerunt fulgura eius orbi terrę: * quare videntes hæc habitatores terræ, timore magno commoti sunt.

*5 Montes sicut cera fluxerunt a facie Domini: * a facie Domini omnis terra.*

5 Montes, in modum ceræ, ob ignis præsentiam liquescentis & diffluentis, videbantur per ignis vorantis impetum è cœlo demissi, diffluere propter præsentiam domini: * præsentiam, inquam, Domini vniuersæ terræ, quemadmodum olim contigit, cùm in monte Sinai lex daretur, qui totus ignis vi dissolui videbatur. b

*6 Annuntiauerunt cœli iustitiam eius, * & viderunt omnes populi gloriam eius.*

6 Ipsi cœli testati sunt Dei iustitiam, dum ex eis vi tempestatum impios pro sua iustitia vindicauit, ac suos liberauit Deus: * & viderunt vniuersi populi maiestatem eius, quæ per prodigia magna è cœlis ostensa, sese omnibus exeruit.

*7 Confundantur omnes qui adorant sculptilia, * & qui gloriantur in simulacris suis.*

7 Cùm itaque omnibus Dei nostri gloria satis sit declarata, pudefiant omnes qui venerantur sculptilia: * & qui sibi placent in suis idolis, atque intelligentes deorum suorum vanitatem, qui nihil tale vnquam pręstare potuerunt, qualia noster designauit admodum multa, verum, vnũque Deum nobiscum colant.

*8 Adorate eum omnes angeli eius, * audiuit, & læta est Sion.*

8 Quin & vos angeli ipsius ita, vt facitis, illum semper venerari debetis, vt qui est communis omnium & hominum & angelorum Dominus: * Qui montem Sion incolunt, audiuerunt quæ pro suorum salute Dominus operatus est secundum suam iustitiam, & lætati sunt.

9 Et exultauerunt filiæ Iudæ, propter iudicia tua domine.

9 Sed & quotquot habitant in ciuitatibus Iudæ, exultauerunt propter æquissima iudicia tua Domine, quibus tuos vindicasti, oppressis impiis.

*10 Quoniam tu dominus altissimus super omnem terram, * nimis exaltatus es super omnes Deos.*

10 Tu enim Domine iam declaratus es esse altissimus super vniuersam terram: * per hæc admiranda quæ designasti, cognitus es infinitis modis altior esse omnibus aliis qui pro diis habentur.

*11 Qui diligitis dominum odite malum, * custodit Dominus animas sanctorum suorum, de manu peccatoris liberabit eos.*

11 Vos qui diligitis Dominum, constanter odio habete omnem malitiam: * custodit enim dominus animas sanctorum suorum, quemadmodum nunc ipso opere declarauit, de tyrannide impiorũ liberabit eos

*12 Lux orta est eis, * & rectis corde lætitia.*

12 Nunc certè gratissima lux diuini fauoris, qui ad tempus nobis sese occultauerat, iustis orta est: * nunc rectis corde magna lætitiæ materia data est, quando suam æquitatem & bonitatem suis palam modo ostendit.

*13 Lætamini iusti in Domino, * & confitemini memoriæ sanctificationis eius.*

13 Proinde quotquot iusti estis, lætamini in Domino, eo quòd sentiatis eum vos tam propitium habere, * vestraque confessione & laude celebrem facite memoriam sanctitatis eius, vt eam passim homines recordentur cum laude ipsius, intelligentes tam sanctum esse dominum nostrum, vt nulli iniquitati vnquam faueat, ac sanctitati studentes nunquam derelinquat.

ANNOTATIONES.

a NVBES ET, &c.] Plerique existimant, omnia quæ hic canuntur debere ad literam referri ad regnum & aduentum Christi: partim, quia ille futurus legitur in igne & nube: partim, propter Pauli citationem ad Heb.1. Verùm quæ hic canũtur de nube, igne, & fulminibus, & aliis similibus verbis, de Deo canuntur, vbi manifestè de Christi aduentu ad literam non est sermo, vt Psalmo 17. & 143. versus etiam quartus: Alluxerũt, &c. ponitur etiam in psalmo 76. vbi impletus canitur in submersione Ægyptiorum in mari rubro. Et qui sequitur: Montes, &c. ponitur etiam in cantico Deboræ, pene eisdem verbis, & impletus canitur in mõte Sinai, cũ à Deo lex daretur. Proinde ad literam hæc sic sunt intelligẽda

Dei faluabit nos fibi,hoc eft, in fuam gloriam, cui nos faluatos ftudere vult. Verùm magis accipi debet fecüdum phrafim Hebraicã,vt hoc datiuo intelligamus fignificari Deum per fe, non adiutum alienis viribus,faluaffe. Eft autem fimilis locutio Ifaiæ 59. & 63.

b MOVEATVR, &c.] Huiufmodi profopopœia frequenter vates vtūtur ex nimio Dei amore, etiam eas creaturas ad laudandum Deum, & gaudendum in Deo inuitantes,quæ gaudere & laudare nequeūt volentes hoc modo fignificare Dei beneficia, Deique bonitatem & potentiam à nobis fatis celebrari non poffe,& ob id fe optare, vt omnes creaturæ Deum laudarent,fi id fieri poffet, volentes etiã nos admonere quàm debeamus nos in Deo gaudere, & eum laudare,quando iftud & creaturæ irrationales debent. Hoc tamen loco fpecialiter creaturæ irrationales ad gandendum ob aduentum Dei inuitantur, quoniam & ipfæ tunc liberabuntur à feruitute corruptionis,propter quam Paulus eas ingemifcere afferit.

Pfalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCVIII.

CAnit & hic Pfalmus regnum Dei,quo in veteri populo olim Deus regnauerat, & maximè Dauidis tempore, arca Domini iam in monte Sion collocata:ob cuius potentiam fæpius Ifraeli declaratam,fanctitatem quoque & æquitatem, ad colendum ipfum & prædicandum maximè in monte Sion inuitat,proponens in exemplum Moyfen, Aaron, & Samuelem:qui quod præceptorum Dei ftudiofi fuerint obferuatores, femper meruerunt in fuis precibus à Deo exaudiri. Vt autem regnum illud,quo olim in veteri populo Deus regnauit,mitium quoddam & figura fuit eius regni, quo per Chriftum nouo modo regnare cœpit in vniuerfo mundo:ita à nobis hic Pfalmus myfticè accipiendus eft canere potentiam & æquitatem regni Chrifti,qui infinito maiorem & altiorem fefe exhibet in Sion cœlefti,ecclefia fcilicet Chriftianorum,quam olim in monte Sion. Huius itaque fcabellum adorare præcipimur, hoc eft,corpus fanctiffimum, quod velut diuinitatis eius fcabellum eft, & quafi arca propitiatorium:coram quo fide incuruati reconciliamur Deo,quandoquidem Chriftum,tefte Paulo,propofuit nobis pater propitiatorem,vel,vt habent Græca,propitiatorium per fidem in fanguine ipfius

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 † Dominus regnauit,irafcantur populi. qui fedet fuper Cherubim, moueatur terra.*

DOminus eft,qui imperium in omnia obtinet,quique deuictis hoftibus noftris nouo modo iam in nobis regnare cœpit:irafcantur & indignentur quantum voluerint incredulæ nationes,nihil vnquam fuis viribus profuturæ contra Domini noftri potentiam:* is,inquam, dominus regnum fufcepit,qui fedet fuper Cherubin,angelorum omnium & hominum dominus:moueantur contra eum terreni homines vt volunt nihil tamen omnibus fuis machinationibus vnquam proficient. † Aut potius falubri timore commoueantur habitatores terræ à declarata infigniter eius potentia, atque fibiipfis irafcantur, quòd tanto domino tamdiu rebelles fuerint. PSAL. 98. a

*2 Dominus in Sion magnus * & excelfus fuper omnes populos.*

2 Dominus eft,qui in Sion magnus eft:* & poteftate in omnes populos fublimis. Neque enim celfitudo potentiæ eius tantum fe extēdit ad eum locum in quo colitur,aut ad populum fuum,fed ad omnes omnino populos.

3 Confiteantur nomini tuo magno,quoniam terribile & fanctum eft. & honor regis iudicium diligit.*

3 Dignum itaque eft,quemadmodum & quandoque futurum eft, vt omnes populi laudem dicāt nomini tuo magno, eft enim illud ob fummam potentiam vnicè metuendum,& fimul etiam fanctum ob fummã ipfius æquitatem:* nam quamuis potentiffimus fit dominus, non tamen tyrannidem in aliquos exercet, fed regia ipfius dignitas & poteftas æquitatem diligit, quam & in omnibus fuis operibus, & erga omnes femper feruat.

4 Tu parafti directiones. iudicium & iuftitiam in Iacob tu fecifti.*

4 Tu enim domine femper defignafti quæ recta funt:* quod æquum eft & iuftum in pofteris Iacob exercuifti femper, fumma æquitate eos nunc affligi permittens,nunc rurfum liberans.

5 Exaltate Dominum Deū noftrum, & adorate fcabellum pedum eius * quoniam fanctum eft.*

5 Hunc igitur dominum deum noftrum potentiffimum fimul & iuftiffimum omnes quantum in vobis eft exaltate, altitudinem eius hymnis & laudibus canentes,veftráque prædicatione eam aliis notam ac celebrem reddentes:* & in reuerentiam eius qui fedet in medio duorum Cherubin,profternite vos coram propitiatorio arcæ eius,quod eft quafi fcabellum pedum eius.* Eft enim ipfe fanctiffimus, & propter nimiam eius fanctitatem etiam hoc fcabellum eius fanctum eft ac reuerendū. b

6 Moyfes & Aaron in facerdotibus eius. & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius.*

6 Vt autem intelligatis quanto cum fructu fitis eum veneraturi & inuocaturi,eorum vos doceant exempla,qui religionis noftræ prima fuere capita. Ecce enim Moyfes & Aaron inter facerdotes eius,* & Samuel vnus ex his qui inuocant nomen eius.

7 Inuocabant dominum, & ipfe exaudiebat eos. in columna nubis loquebatur ad eos.*

7 Hi,inquam, implorauerunt Dei auxilium, & ipfe exaudiebat eos: * & quo fuam erga illos familiaritatem ac beneplacitum magis teftaretur,è nube,quæ formam columnæ habebat,loquebatur ad eos.

8 Cuftodiebant teftimonia eius.& præceptum quod dedit illis.

8 Obferuauerunt enim mandata ipfius & cæremonias, quas præfcri-

pserat eis,atque ob id tantopere Deo placuerunt.

*9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos: * Deus tu propitius fuisti eis, † & vlciscens in omnes adinuentiones eorum.*

9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos frequenter orantes pro populo,* Deus tu ad preces illorum propitius fuisti patribus nostris clementer remittens quod contra te iniquè gesserant: † & quia tibi illi summè placuerunt, tu etiam subinde vltus es stulta consilia, & iniqua opera patrum nostrorum, cùm sanctis illis tuis obmurmurarent & resisterent.

10 Exaltate dominum Deũ nostrum, & adorate in monte sancto eius, quoniam sanctus dominus deus noster.*

10 Itaque vt quod semel dixi, rursum concludendo repetam, hunc dominum deum nostrum tam potentem, iustum, & erga suos beneuolum omnes exaltate,* & prosternite vos coram ipso in sancto ipsius monte Sion,est enim sanctissimus dominus deus noster,atque ob id omni reuerentia & laude dignus.

ANNOTATIONES

a QVI SEDET,&c.]Sedet,legendum est, vt habent libri correctiores,& Augustini lectio.Est enim Græcis & Hebræis participium, sedens, quod refertur ad præcedens nomen,dominus. Et admonuit D.Augustinus repetendum verbum,regnauit.

b QVONIAM,&c.]Recepta quidem lectio habet neutrum genus, sanctum. Et bene scabellum Dei sanctum dicitur,quomodo terram illam,in qua Moyses stabat,Dominus sanctam dicebat.Verùm Græca habent genus masculinum, ἅγιός ἐστι,quoniam sanctus est, quemadmodum & ex Hebræo vertit Hieronymus,quanquam in Hebræo nomen קדוש cados, accipi potest in vtroque genere. Magis enim conuenit accipere in masculino, vt ad dominum, referatur,non ad scabellum:quia in fine Psalmi,vbi versus iste repetitur,dicitur:sanctus Dominus Deus noster. Augustinum quoque legisse masculinum, sanctus,manifestè ipsius enarratio ostendit, quamuis contextus habeat,sanctum, vitio certè scriptorum.Sic enim scribit: Ideo & ad terram quamlibet eum tu inclinas atque prosternis, non quasi terram intuearis, sed illum sanctum cuius pedum scabellũ est quod adoras,propter ipsum enim adoras.Ideo & hic subiecit:Adorate scabellũ pedũ eius,quoniam sanctũ est.Quis sanctus est? In cuius amore adoras scabellũ pedũ eius.D.Hieronymum quoque legisse, sanctus est, commentaria indicant. In quibus sic scribit: Multæ de scabello opiniones sunt, sed hic Propheta corpus Dominicum dicit, in quo maiestas diuinitatis tanquam super scabellum stat. Sanctum enim eum dici sæpe docuimus.Cùm enim dicit sanctum eum dici, &c. manifestè ostendit se legisse genus masculinum.Proinde satis apparet vitio scriptorum neutrum genus in nostris codicibus irrepsisse.

c PROPITIVS,&c.] Plerique quidem relatiua, eis & eorum,referunt ad Moysen, Aaron,& Samuelem,ostendentes quomodo omnes peccauerint, & puniti sint à Deo, cùm tamen de peccato & vindicta Samuelis scriptura nullam faciat mentionẽ. Sed neque hic sensus conuenit intentioni prophetæ, qui & prius dixit hos viros custodisse Dei testimonia,& his verbis vult ostendere Dei erga istos beneuolentiam, & quàm hi Deo fuerint grati. Proinde melius hæc relatiua referenda ad populum, cui illi præfuerunt. Nam Hebræis frequens est,relatiua sine antecedente ponere, quando ex subiecta materia certum antecedens facile potest intelligi:Aut si omnino relatiua prædicta referenda sunt ad Moysen, Aaron,& Samuelem, iam conueniens erit cum Euthymio in passiuo sensu accipere illud, adinuentiones eorum,vt significentur adiuuentiones, quæ aduersus illos compositæ & structæ fuerunt.

Psalmus in confessione.

ARGVMENTVM PSALMI XCIX.

Hortatur hic Psalmus omnes,& maximè Dei cultores,vt agnoscentes Dominum suum,solum esse verum Deum, ipsumque esse,qui nos & fecit & pascit,frequentes,lubentes,& læti templum Dei adeant, ipsum in sacro cœtu laudaturi,& prædicaturi,idque maximè de perpetua illius misericordia & fide.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Iubilate Deo omnis terra, * seruite Domino in lætitia.*

IVbilate in honorem Domini, quotquot inhabitatis terram, * colite PSAL 99
Dominum cum lætitia cordis.Ita enim conuenit eum colere,vt quem sentiatis vobis esse propitium. Ita quoque coli à nobis vult, vt qui hilarem cultorem diligat,tristem autem aut coactum reiiciat cultum.

2 Introite in conspectu eius, in exultatione.

2 Venite in conspectum eius cum exultatione, vt in sacro cœtu eum læti laudetis, lætitiam cordis etiam vocis iubilo, ac totius etiam corporis gestu testantes.

*3 Scitote quoniam Dominus ipse est Deus: * ipse fecit nos,& non ipsi nos.*

3 Id vt faciatis,perpendite quòd Dominus noster,quem colimus,ipse solus est verus Deus: * ipse fecit nos, & nequaquam nosipsos fecimus. Propter quod planè congruum est,vt læti eum colamus, tum quia verum Deum præ aliis gentibus nacti simus, tum quia ipse nobis creator est.Neque enim à nobis ipsi subsistimus,vt ipsi seruitutem & cultum negare possimus. a

4 Populus eius & oues pascua eius.

4 Perpendendum autem & illud, quod non solum fecerit nos (quod quidem cum omnibus creaturis nobis est commune) sed quod etiam ipsius dignatione sumus peculiariter populus eius,quẽ singulari ratione sibi acquisiuit, & singulariter acquisitum singulariter etiam pascit b
ita vt simus quasi oues pascuæ eius: quandoquidem nos terra sua optima abundè pascit secundum corpus: secundum animam verò

**introite portas eius in confessione. atria eius in hymnis confitemini illi.*

sanctissimis suæ legis institutis & verbis.* quare hæc attendentes introi-te portas eius cum laude,& gratiarum actione, & per portas introite in atria eius cum hymnis,& celebrate eum.

*5 Laudate nomen eius quoniam suauis est Dominus: * in æternum misericordia eius & vsque in generatione & generationē veritas eius.*

5 Iterum atque iterum dico,quod omnino faciendum est,laudate nomen Domini, quoniam Dominus admodum est benignus, & ob suam benignitatem valde suauis:* in æternum permanebit misericordia eius & veritas eius in præstandis promissis per omnes generationes durabit.

ANNOTATIONES.

ET NON,&c.] Hieronymus vertit: & ipsius sumus,quam lectionem Faber præfert, eo quòd nullus sit tam hebes, vt arbitretur creasse seipsum. Sequitur & hanc lectionem Caietanus. Itaque Hieronymus legit hic in hebræo לו lo,per vau, & non per aleph,sic enim significat,non: cùm per vau, significet,ipsi,vel ipsius. Hebræa tamen satis constanter habent לא lo per aleph,id est, non. Neque frustra dicitur,quod nō creauerimus nosipsos. Id enim additum est, non quòd quisquam de eo dubitare posset, sed quòd ex hac consideratione omnibus persuasi,cogamur fateri,debere nos Deo seruitutē.

OVES,&c.] Per pascuam ad literam videtur intelligi terra promissionis, & lex Dei, nam illa quidem populus secundum corpus, hac verò secundum mentem à Deo pascebatur, nobis autem pascua Dei,est tota terra,scriptura sacra, & sanctissimū Dei corpus. Sunt autem qui pascuam accipiunt pro actu pascendi,explicantes hanc orationem hoc modo: Oues pascuæ eius,hoc est, qui ab eo peculiariter pascimur,& eius curæ commissi sumus, b

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI C.

PRopheta regius hoc Psalmo describit officia pij & iusti principis, siue vt se in exemplar omnibus imitandum proponeret siue vt se virtutum quas præstitit,& præstare decreuit,commemoratione in recta viuendi norma confirmaret, suamque in Deum fiduciam magis excitaret. Cæterum cum per Dauidem quatenus regem Christus sit præfiguratus eaque omnia, quæ Dauid hic pollicetur, ille ipse verè & perfectè præstiterit, rectè etiam ad ipsum hic Psalmus refertur: qui in matutino futuræ resurrectionis disperdet omnes impios, ciuitatem Dei ab omnibus improbis purgaturus. Sed & ad priuatum quemque quæ hoc Psalmo ponuntur, pertinent secundum moralem sensum. Vnusquisque enim sincerè conuersari debet in conscientia sua(quæ sua cuique domus est)vt nihil sit in quo ipsum propria arguat conscientia: occidere quoque valde maturè omnes peccandi affectus, vt mens hominis,quæ ciuitas Dei est, pura sit ab omni impietate.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Misericordiam & iudicium cantabo tibi Domine.

STatui, mi Domine, iam coram te, & ad tuum honorem carmine celebrare virtutes eas præcipuas, sub quibus omnes aliæ comprehenduntur, misericordiam scilicet & iustitiam: quæ vt in omnibus tuis operibus relucent, & à te seruantur, ita eas à nobis maximè vis obseruari. Statui carmine commemorare quomodo piè & iustè viuendum sit. PSAL. 100. a

*2 Psallam & intelligam in via immaculata: * quando venies ad me?*

2 De his mi Domine psallā modò,& prudenter apud me dispiciam, atque pronunciare studebo quibus in rebus sita sit vita irreprehensibilis. Verum dum illud conor nihil profecero, nisi meos conatus iuueris. *Oro ergo,atque omnibus votis desidero vt venire digneris ad me,quo animum meum luce sapientiæ tuæ illustres, & amore sanctissimo inflammes. b

3 Perambulabam in innocentia cordis mei, in medio domus meæ.

3 Itaque vt omnes vel in me discant, quomodo piè & iustè viuendum sit,& quæ sit viuendi ratio perfecta ac immaculata,ecce ante omnia studui inter domesticos meos conuersari corde innocenti & syncero,vt nihil culpare in me possent qui omnium actionum mearum sunt familiares inspectores.

*4 Non proponebam ante oculos meos rem iniustam, * facientes præuaricationes odiui.*

4 Non proposui mihi rem aliquam iniustam, vt de ea perficienda vel imitanda in aliis cogitarem, * quin,& omnes transgressores mandatorum tuorum ex animo odiui.

*5 † Non adhæsit mihi cor prauum: * declinantem à me malignum non cognoscebam.*

5 Non permisi vt in animo meo hæreret affectus aliquis prauus, †Sed & hominem qui peruerso est corde non siui mihi familiariter adhærere * malignos, qui ob vitæ dissimilitudinem à mea societate declinauerunt nihili feci,& etiamsi prius amicissimi mihi fuissent,tamen amplius inter notos & amicos habere nolui,omnem quoque impium, qui à meo vitæ instituto declinat, non agnoui, sic vt cum eo commune aliquid haberem in eius studiis.

6 Detrahentem secretò proximo suo hunc persequebar

6 Infamantem clanculum proximum suum (quo malo nihil est perniciosius) hunc nō solū nō suscepi,sed persecutus sum & verbis & factis magis ad eum redarguendū & puniēdum intentus,quàm in eū qui presenti obloquitur,cū qui presens est, ab irrogata infamia se tueri possit.

7 Cum

ſideratione æternitatis & immutabilitatis Dei, promittit ſibi Dei quoque ſeruos ſecundum ipſius promiſſa fœliciter victuros, & in terra Domini habitaturos. Quod autem ad Hebræos primo, ex fine huius Pſalmi D. Paulus citat de Chriſto dictum: Initio tu domine terram fundaſti: non probat hunc Pſalmum referendum eſſe ſecundum literalem & primum ſenſum ad Chriſtum, & ad reſtaurationem humani generis per eum peragendam, vt plerique colligunt. Non enim eos verſus de Chriſto ſic diuus Paulus citat, quaſi de eo ſolo dicti ſint, cum toti diuinitati competant, ſed Chriſto propriè accommodat, vel quia Chriſto, quatenus verbum Dei, propriè tribuitur, vt per ipſum omnia dicantur facta: vel quoniam intelligebat in hoc Pſalmo ſub typo reſtauranda terrena Hieruſalem optare reſtitutionem ſupernæ Hieruſalem, quæ per Chriſtum expectabatur. Hanc ſiquidem Prophetam præcipuè hic optaſſe illud plane probat, quòd in hanc ſolam pleraque verè competant, vt quod præter alia hic dicuntur omnes gentes & reges terræ, reædificata Hieruſalem, reuerituri nomen Domini. Porro inter Pſalmos pœnitentiales hic Pſalmus connumeratur, quòd in principio verè pœnitentis dolorem exprimat, ac deinde & conſolationem adiungat de dei miſericordia ac bonitate. Eſt autem apta orandi forma iuſto, qui eccleſiæ deſolationem mœſtus deplangit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Domine exaudi orationem meam: * & clamor meus ad te veniat.*

DOmine exaudi orationem meam:* & clamor meus, quem præ deſiderij & doloris magnitudine edo, admittatur vſque ad te. PSAL. 101.

*2 Non auertas faciem tuã à me: * in quacunque die tribulor, inclina ad me aurem tuam.*

2 Ne tuum quæſo fauorem atque benignum aſpectum auferas à me: * quin potius præbe te mihi ad exaudiendum facilem, in quacunque die affligor, nam afflictis lubenter adeſſe ſoles.

*3 In quacunque die inuocauero te, * velociter exaudi me.*

3 Cumque non ſoleas derelinquere quærentes & inuocantes te, in quacunque die inuocauero auxilium tuum, * tu quæſo votis meis citò reſponde, quandoquidem in mora eſt periculum.

*4 Quia defecerunt ſicut fumus dies mei, * & oſſa mea ſicut cremium aruerunt.*

4 Ecce enim tanta eſt miſeriarum noſtrarum & doloris magnitudo, vt dolore abſumente omnem vitæ vigorem, inſtar fumi ſtatim euaneſcentis dies vitæ meæ ſubitò conſumpti ſint, ſine omni honore atque voluptate, * & oſſa mea ſicut aridum & concrematum aliquod lignum exaruerint, dolore ſcilicet & afflictione ſuccum corporis & oſſium medullam exhauriente. a

*5 Percuſſus ſum vt fœnum, & aruit cor meum, * quia oblitus ſum comedere panem meum.*

5 Quemadmodum gramen ſolis ardore percuſſum exiccatur, ita & ego afflictionis & doloris æſtu percuſſus ſum, vt etiam cor meum penè aruerit, & humore ſuo deſtitutum elanguerit, idque non ſolum ob doloris magnitudinem, * ſed etiam quia præ nimia calamitate oblitus ſum ſumere cibum, quem natura exigebat. Ita enim omnem cibi cupiditatem ægritudo animi abſtulit, vt non ſolum non liberet cibum ſumere, ſed ne de eo quidem cogitarem.

6 A voce gemitus mei adhæſit os meum carni meæ.

6 Præ clamoſo gemitu factum eſt, vt carne penè omni conſumpta, & ad maciem corpore redacto, oſſa mea cuti adhæreant.

*7 Similis factus ſum pelicano ſolitudinis, * factus ſum ſicut nycticorax in domicilio.*

7 Similis factus ſum pelicano, in auijs & deſertis locis habitanti ſolitariè Nam & ego præ nimio mœrore hominum conſortia fugiẽs, ſecreta loca quærito amica mœrentibus.* Factus ſum ſicut noctua, quæ reliquarum auium commercia fugiens habitat in ſecreto & tenebroſo aliquo loco domicilij, lucem quoque atque conſpectum hominum odiens noctibus vigilat, ac grauiter cantat, velut canticum lugubre. Sic enim & ego lucem & hominum aſpectum effugiens, per noctem vaco fletibus & lugubres edo gemitus b

8 Vigilaui, & factus ſum ſicut paſſer ſolitarius in tecto.

8 Totas noctes inſomnes duxi, tum quia dolor ſomnum mihi eripiebat, tum quia anxiè redemptionem noſtram expectarem, & factus ſum ſicut paſſer, qui ſolus reſidet ſuper tectum, ſummo mane continuo clamore, eòque inuariato ſine omni modulationis dulcedine perſtrepens. Nam & ego ab omnibus deſertus, & omnes derelinquens, poſt nocturnas vigilias ſummo diluculo continua ad te edo ſuſpiria.

*9 Tota die exprobrabant mihi inimici mei, * & qui laudabant me, aduerſum me iurabant.*

9 Accedit ad hæc mala, quod nullus in eis ſit conſolator. Inceſſanter enim inimici mei contumelia me afficiunt, * ſed & qui olim amici fuerunt, & laudauerunt me, cum adhuc fœlix ac proſper degerem, iam coniurauerunt & conſpirauerunt contra me.

*10 † Quia cinerem tanquam panem manducabam * & potum meum cum fletu miſcebam.*

10 Hinc autem & illi hoſtes mei me conuitijs inſectati ſunt, & iſti olim amici mei coniurauerunt contra me, quia videbant me iam in maximis conſtitutum malis, ita vt præ nimio dolore ego comederim panem tanquam cinerem, & cibus meus non magis mihi ſapuerit, quam ſi cinerem comediſſem. † In puluere quoque procumbens, ipſum puluerem loco panis, ac ſimul cum cibo meo edi, præ dolore non ſatis perpendens quid ederem:* & potui meo lachrymas admiſcui, ne inter bibendum quidem temperans me à fletu. c

*11 A facie iræ indignationis tuæ: * quia eleuans alliſiſti me.*

11 Idque propterea, quia aduertebam te mihi vehementer iratum. *Ita enim mecum egiſſe videris, quomodo faciunt hi qui quidpiam grauiter colliſere conantes, hoc ipſum in altum prius eleuant, quo ſit illius colliſio grauior. Ita enim & me quaſi ex alto loco deiectum vehementer afflixiſti & humiliaſti. Cumque me prius multũ extuleris, ac inſigni gloria affeceris, nunc contrà me deieciſti & depreſſiſti, vt poſt exaltationem

declinauerunt, & ego ſicut fœnum arui.*

tionem meam grauior mihi iam & moleſtior ſit mea humiliatio.
12 Dies mei ad modum inanis & fugacis vmbræ tranſierunt velociter
ſine honore:* & ego calamitatis ardore exiccatus, arui ſicut herba, quæ
calore ſolis exuſta areſcit ſubitò.

13 Tu autem Domine in æternũ permanes: & memoriale tuum in generatione & generationem.*

13 Tu autem Domine nequaquam, ſicut nos, defectum aliquem pa-
teris, ſed imperpetuum immutabilis perſeueras: * & cum ſubſtantiæ
tuæ perpetuitate, ipſa quoque memoria tui per omnes generationes du-
rabit. Neque enim per admiranda opera tua, quæ ſemper deſignas, ex-
cidere vnquam poterit.

*14 Tu exurgens domine miſereberis Sion, * quia tempus miſerendi eius, quia venit tempus.*

14 Tu itaque, qui in teipſo idem & immutabilis permanens, non po-
tes tuis deeſſe promiſſis, quique hominibus tui memoriam ſemper in-
geris, nunc quæſo tandem poſt longam diſſimulationem profer te ad
miſerendum Sion deſolatæ, quemadmodum & te facturum certò con-
fido.* Eſt enim iam tempus vt miſerearis eius, quia iam aduenit tempus
à te conſtitutum.

15 Quoniã placuerunt ſeruis tuis lapides eius, & terre eius miſerebuntur.*

15 Quod vel ex eo ſatis colligere licet, quia ſeruis tuis iam beneplaci-
tum eſt in ruinis & deiectis lapidibus Sion, ita vt ſint parati ſuo vel præ-
cepto vel miniſterio ruinas eius reſtaurare: * & cũ miſera ſit facies eius d
pulueris eius, & ruderum miſerti ſuccurrere cupiunt.

*16 Et timebunt gentes nomen tuum Domine, * & omnes reges terræ gloriam tuam.*

16 Neque infrugifera erit reſtauratio Hieruſalem. Tum enim metue-
re & reuereri incipient etiam exteræ gentes nomen Domini:* & omnes
reges terræ venerabuntur maieſtatem illius.

17 Quia ædificauit dominus Sion, & videbitur in gloria ſua.*

17 Ob id quoniam Dominus reædificauit Sion, * in qua videbitur ab
omnibus in maieſtate ſua, quæ nunc quidem ipſis occulta ibi palam de-
clarabitur.

18 Reſpexit in orationem humilium, & non ſpreuit precem eorum.*

18 Et quoniam conuertit ſe ad exaudiendam precem afflictorum, e
* nec reiecit orationes eorum.

*19 Scribentur hæc in generatione altera, * & populus qui creabitur laudabit Dominum.*

19 Hæc quæ pro ſuorum reſtitutione Dominus benignè operatus
erit, ſcribentur propter poſteros, * & populus qui naſcetur intelligens f
iſta ex ſcripturis, laudabit Dominum.

20 Quia proſpexit de excelſo ſancto ſuo: dominus de cœlo in terram aſpexit,

20 Eo quòd dignatus ſit reſpicere nos de excelſo ſuo ſanctuario, * &
Dominus è cœlis in ipſam vſque terram proſpexerit.

*21 Vt audiret gemitus compeditorum, * & ſolueret filios interemptorum.*

21 Vt attenderet gemitus eorum qui vincti detinebantur, * & vt at-
tendens, à vinculis & à captiuitate ſolueret eos, quorum patres crudeli-
ter interempti fuerunt, cum quibus & ipſi filij morti deſtinati fuerunt.

22 Vt annuntient in Sion nomen domini, & laudem eius in Hieruſalem.*

22 Vt à captiuitate ſoluti deprædicarent in Sion nomen Dei, & lau-
dem eius in Hieruſalem.

*23 In conueniendo populos in vnum, * & reges vt ſeruiant Domino.*

23 Tunc cum ſimul collecti erunt populi: * & eorum reges, vt vna- g
nimiter Dominum colant.

24 Reſpondit ei in via virtutis ſuæ. paucitatem dierum meorum nuntia mihi.*

24 Proinde ob horum deſiderium iuſtus quiſque, qui eſt in populo
Dei, locutus eſt modò ipſi Domino, cùm iam incepit ſuos confortare h
per illuceſcentem ſuam beneuolentiam, & dixit: * Indica quæſo mihi
domine, quàm pauci ſint dies mei, quibus in his malis viuere cogar, vt
conſolatior ſim, intelligens poſt breue tempus me liberandum, & ciui-
tatem Dei reparandam.

25 Ne reuoces me in dimidio dierum meorum, & in generatione & generationem anni tui.*

25 Ne reuoces me ex hac vita, in medio tempore vitæ meæ: neque im-
matura morte me hinc abripias, ſed in ſenectam vſque, vitam meam
proferas, vt ante mortem videam promiſſam & iam inſtantem libera-
tionem, ac ciuitatis Sion reſtitutionem. Tuæ enim ſubſiſtentiæ duratio
per omnes generationes ſeſe protendit, vt quæ ſit æterna: quare conue-
nit vt tuam æternitatem breuitate vitæ noſtræ comparans noſtri miſe-
rearis, ne morte præuenias iuſtum vitæ noſtræ terminum.

*26 Initio tu Domine terram fundaſti, * & opera manuum tuarum ſunt cœli.*

26 Tu Domine in principio terram potentia tua ſtabiliuiſti, * & cœli
ipſi ſunt opera omnipotentiæ tuæ.

*27 Ipſi peribunt, tu autem permanes, * & omnes ſicut veſtimentum veteraſcent.*

27 Ipſi quantumuis iam diu ſubſtiterint, ſuo tamen tempore interi-
bunt, immutati à præſenti ſuo ſtatu: tu autem ſemper idem permanes,
* & omnes ad modum veſtimenti veteraſcent, vt ſicut veſtis aſſiduo vſu
& tempore inueterata innouari debet, ita & ipſi cœli cum terra poſt lon-
gum vſum & tempus quaſi attriti renouatione egeant.

*28 Et ſicut opertorium mutabis eos & mutabuntur. * tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficient.*

28 Itaque quomodo veſtimentum vetus facili negotio mutatur in no-
uum, ita & tu ſumma facilitate mutabis & renouabis eos, & cùm volue-
ris, ad tuum imperium ſtatim renouabuntur:* tu ipſiſſimus ille es, eriſ-
que ſemper, qui ab initio fuiſti, & duratio tua fine carebit, ſicut nec ha-
bet initium.

*29 Filij ſeruorum tuorum habitabunt, * ſemen eorum in ſeculum dirigetur.*

29 Quare de tua tum potentia, tum æternitate confiſus, nihil addubi-
to, quin filij ſeruorum tuorum paternam pietatem & fidem imitantes,
tuo munere ſecurè habitabunt in terra tua: * & illorum quoque filij in
perpetuum coram te proſperabuntur, fœliciterque viuent. Miſertus
enim aliquando noſtri poſt hanc captiuitatem, malorum oppreſſionem

& exilium, filios populi tui in terram tuam translatos omnimoda fœlicitate donabis, perpetuaque beneuolentia prosequeris. Id quod quidem partim in hac vita, sed maxime in cœlesti mansione tua perficies per desideratum nobis tuum Messiam, qui collapsam Hierusalem verè aliquãdo restituturus est.

ANNOTATIONES.

a SICVT CRAMIVM, &c.] Vocabulum istud, cremium, quod nusquam inuenitur, nisi hoc loco, videtur interpres deriuasse à verbo cremo, ad imitationem Græcæ dictionis φρύγιον à verbo φρυγίω.

Putatur autem à plerisque significare id quod in frixorio durum & aridum remanet, pinguedine liquefacta. Quæ significatio videtur ei tributa, eo quòd Psalterium Romanum & vetus habeat: sicut in frixorio frixa sunt. Hæc autem translatio alludit ad vocabula Græca. Sic enim habent Græca: ὡσεὶ φρύγιον συνεφρύγησαν. Deriuatur enim à φρυγίω, apud Latinos frigo. Porro Euthymio teste pro φρύγιον, & cremium, Symmachus vertit torrem. Atque in hac significatione magis conuenit accipere nostrum cremium, & φρύγιον apud Græcos. Sic enim aptissima est comparatio, vt ossa arida ligno arido & concremato comparentur. Atque in hac significatione exponunt vtrumque nomen lexica Græca.

b SIMILIS, &c.] Non oportet ad intelligendum sensum prophetæ curiosè inuestigare quales sint hę aues, & quæ earum proprietates, cùm propheta solùm velit indicare se assimilatum auibus solitudinẽ quærentibus, atque hoc pacto suam desolationem & mœstitiam explicare. Quoniam tamen pleraque hoc loco dici solent de pelicani proprietatibus, operepretium fuerit nonnulla de eo annotare. Primum autem vocabulum Hebraicum hic positum, קָאַת quaath scilicet. à Hieronymo aliquando transfertur per, onocrotalus, vt Sopho. 2. aliquando per nomen pelicani, vt hoc loco. De pelicano autem sic scribit Aristoteles in quodam loco historiæ animalium: Pelicanes autem (nam apud Græcos per quintam inflexionem dicitur, πέλεκαν, ᾶνος, auis sic dicta, quòd arbores perforet, nam πέλεκυς securis, & πελεκάω dolo) fluuios accolentes maiusculas planasque cõchas glutiũt: quas vbi in ingluuie præuentriculóque ceperint, euomunt, vt hiantibus ipsis eximentes carnes edant. Plura de his Cicero 2. de natura deorum, vocans eos alio nomine, nempe plataleas. ob latitudinem pedum apparet, sed ex descriptione satis patet eandem esse auem. Sic enim habet: Legi etiam scriptum esse, auem, quæ platalea nominatur, eam sibi cibum quærere aduolantem ad eas aues quæ se
c in mari mergerẽt: quæ cùm emersissent, piscémque cepissent, vsque eo premere eorum capita mordicus dum captum illæ amitterent, idque ipsa inuaderet. Eademque hæc auis scribitur conchis se solere cõplere, easque cùm stomachi calore conceperit, euomere, atque ita eligere ex eis quæ sunt esculenta. Huc secutus est Plinius lib. 10. vocãs eas aues, plateas sic enĩ scribit. Platęa nominatur, aduolãs ad eas quę se in mari mergunt, & capita illarum morsu corripiens, donec capturam extorqueat. Eadem cùm deuoratis se impleuit conchis, calore ventris coctas euomit, atque ita ex iis esculenta legit, testas excernens. De onocrotalo verò sic scribit eodem libro: Olorum similitudinem onocrotali habent, nec distare existimarentur omnino, nisi faucibus ipsis inesset alterius vteri genus. Huc omnia inexplebile animal congerit, mira vt sit capacitas, mox perfecta rapina sensim inde in os reddita, in veram aluum, ruminantis modo, refert. Gallia hos septentrionalis proxima oceano mittit. Ex qua vtriusque auis descriptione patet in hoc vtramque conuenire, quòd deuoratam rapinam euomat, ob quam proprietatem vocabulum Hebraicum hic positum vtrique conuenire potest. Nam à verbo deriuatur quod vomere significat. Immo Hieronymus vtroque vocabulo vtrumque genus significari intellexisse videtur. Nam in commentariis Sophon. 2. Onocrotalorum duplex dicit esse genus: alterum aquatile, alterum solitudinis. Et in commentariis super hunc locum: Duo, inquit, dicuntur esse genera horum volatilium. Vnum in aquis est, & esca eius pisces sunt: & vnum in solitudine, & esca eius venenata animalia, hoc est, serpentes, crocodili, & lacertæ. Augustinus autem super hoc loco, ex aliorum sententia & alias pelicani proprietates narrat: Dicuntur, inquit, hæ aues tãquam colaphis rostrorum occidere paruulos filios suos, eosdemque in nido occisos lugere per triduum: postremo dicunt matrem seipsam grauiter vulnerare, & sanguinem suum super filios fundere, quo illi superfusi reuiuiscunt. Porro hanc pelicani proprietatem alij aliter narrant, asserentes pelicanum non à se occisos, sed à serpentibus occisos filios proprio sanguine viuificare, atque huius sententiæ authorem citant, B. Hieronymum. Hic enim ad Præsidium in epistola, quam Erasmus reiecit in quartum tomum, quod non putet esse Hieronymi, sic scribit: Pelicani cum suos à serpente filios occisos mortuos inueniunt, lugent, & se & sua latera percutiunt, & sanguine excusso ad corpora mortuorum sic reuiuiscunt. Verùm sicut hæc proprietas incerta est, ita huic loco nõ deseruit. In quo hoc tantum spectandum est, quod pelicanus auis sit solitudinis, nisi quis putet ad hunc locum pertinere quod scribitur de eius vomitu, ad designandum quo modo is qui loquitur mœstitiam cordis in solitudine coram Deo euomuerit. Quod & rectè quadrabit, dum in persona pœnitentis hæc intelliguntur. Gręgorius de pelicano nihil adducit, nisi quòd auis sit amans solitudinem, vbi venenatis pascitur animalibus. Sophoniæ secundo ponitur קָאַת quaath, vbi solitudo loci futura prædicitur: similiter & Isaiæ 34. Vertunt autem aliqui, cuculum. Hieronymus onocrotalum.

CINEREM, &c.] Indicat paraphrasis hanc partem dupliciter intelligi posse. Primum per figuram hyppallagen, vt, cinerem tanquam panem, positum sit pro, panem tanquam cinerem. Per quam figuram dictum est à poeta: perflauit fistula buccas, pro eo quod dicendum erat, perflauerunt buccæ fistulam. & apud aliũ: Trade ratis ventos, date classibus æquor. Secũdò, vt significet se cinerem loco panis, & cum pane commedisse. In puluere enim solebant iacere qui vehementer lugebant: hinc dicit se puluerem esitasse, dum nimirum pronus in terram procumberet.

d PLACVERVNT, &c.] Serui hi ad literam ab Hebręis intelligũtur Darius & Cyrus, & reliqui principes, qui Iudæis annuerunt ædificare templum & ciuitatem: nam & in Isaia Cyrus Dei seruus dicitur.

Aut

Aut accipi possunt ipsimet Iudæi, qui promptos se exhibuerunt ad ædificandum templum. Secundum spiritum autem hi serui Dei, sunt Apostoli, & quotquot studuerint ex viuis lapidibus templum Dei ædificare.

c QVIA AEDIFICAVIT, &c.] Græca habent futurum οἰκοδομήσει, ædificabit, quomodo & Augustinus legit. Hebræa tamen habent verbum præteriti temporis, ædificauit, quod etiam sequẽtibus magis conuenit.

f SCRIBANTVR, &c.] Communiter libri ferè habent, in generatione altera. Quidam tamen libri habẽt, in generationem alteram, quomodo & Græca habent & Augustinus, proinde ea lectio est conuenientior. Vtriusque lectionis meminit Glosa ordinaria, & sensus idem semper intelligendus est, vt præpositio, in, accipiatur pro propter vel pro, quem sensum clarius exprimũt Hebræa, quæ habent, scribatur, vel scribetur hoc generationi alteræ.

g VT ANNVNTIENT, &c.] In Græcis & Hebræis incertum est an vertendum sit per verbum singulare, vt annuntiet, an plurale, annuntient, quia vtrobique est infinitiuus, vt sit, Ad annuntiandum: Itaque Euthymius intelligit verbum singulare, quod refert ad Christum, vt sit sensus: Christũ de cœlo prospexisse vt solueret filios interemptorum, ad hoc vt ipse annuntiaret nomen patris sui fidelibus. At quoniam superius dictum est: populus qui creabitur laudabit DOMINUM: magis videtur hæc annuntiatio tribuenda iis qui liberandi dicuntur, vt rectè versum sit per pluralem numerum; Vt annuntient.

h RESPONDIT, &c.] Obscurus est hic locus, nec ex Hebræis iuuari possumus ad intellectũ eius. Longe enim aliter Hebræa habent, nempe: Afflixit in via virtutem meam, breuiauit dies meos. DICAM, DEUS meus ne reuoces me, &c. Cuius lectionis sensus satis planus est. Pro intelligentia autem nostræ lectionis primum annotandum nomen, virtutis, hic non posse accipi, vt opponatur vitio. Est enim apud Græcos ἐν ὁδῷ ἰσχύος. Vnde D. Augustinus legit, in via fortitudinis. Dubium autem quod debeat accipi suppositum verbi, respondit, & quid referant relatiua, ei, & suæ. Et sunt qui intelligunt pro supposito nomen, DOMINUS, & relatiua referri ad Sion & Hierusalẽ, aut populum potius, nam relatiua apud Græcos sunt masculini generis. Itaque hæc pars non ad sequentia, sed ad præcedentia referenda erit in hoc sensu: cùm conuenient populi in vnum, tunc DOMINUS respondebit, id est, satisfaciet voto populi per rationem fortitudinis suæ. Vel, Populus qui creabitur laudabit DOMINUM. Primum, quia prospexit de cœlo, &c. Deinde etiam, quia respondit populo suo per fortitudinem suam. Verum magis apparet Septuaginta voluisse verba quæ sequũtur, scilicet paucitatem dierum meorum nuntia mihi, &c. esse verba eius qui hic respondisse dicitur, vt suppositum verbi sit, populus, aut iustus quisque in populo. Vel his qui in principio psalmi locutus est, hic intelligatur loqui de se in tertia persona, vt suppositum sit pauper, de quo loquitur titulus, sicut & alio loco propheta de se loquitur in tertia persona, dum dicit Iste pauper clamauit, &c. In hoc autem sensu, respondere, accipi debet simpliciter pro, dicere, vt alias in scripturis frequenter. Sic Euthymius.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CII.

HOc Psalmo vir sanctus primum suam animam excitat ad laudandum Deum totis viribus, ex perpensione beneficiorum Dei sibi præstitorum, quæ sex numero gradatim enumerat, tum & dei erga totum populum suum, omnesque timentes ipsum iustitiam, misericordiam, ac bonitatem, celebrat. Postremum cantans vniuersale esse ipsius in omnia dominium, etiam angelos, omnesque omnino creaturas ad laudem Dei inuitat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedic anima mea domino: & omnia quæ intra me sunt nomini sancto eius.*

GRatias age domino, & lauda eum anima mea.* & omnes interiores PSAL 102.
vires animæ meæ nunquam cessent laudare nomen eius ob sauctitatem summè reuerendum. Neque enim satis est lingua & voce ipsum laudare, sed cum ipse spiritus sit, ac nostrum spiritum intimè perscrutetur, maxime mente laudandus est, idque non frigidè, sed ex totis ipsius viribus, cum omnia illi debeas quæ habes.

2 Benedic anima mea domino: noli obliuisci omnes retributiones eius.*

2 Gratias itaque age o anima mea Domino, * nec sinas vnquam ex- a
cidere memoriæ tuæ illa tam varia quæ in te liberaliter contulit beneficia, sed horum iugis memoria, & digna æstimatio ad laudem diuinam te semper accendat.

3 Qui propitiatur omnibus iniquitatibus, qui sanat omnes infirmitates tuas.*

3 Gratias, inquam, age Domino, qui (quod est omnium bonorum & beneficiorum Dei fons, ac ob id primò recensendum) propitius remittit omnem iniquitatem tuam, quantumuis varia sit & multiplex: * qui, remissis peccatis tuis, sanat quoque omnem ægritudinem tuam.

4 Qui redimit de interitu vitam tuam, qui coronat te in misericordia & miserationibus.*

4 Et quod isto maius est, etiam de imminente ac destinato interitu frequenter redemit, ac constanter redimit vitam tuam: nec his contentus, non solum à malis vniuersis te liberat, * sed etiam sua benignitate atque miserationibus te vndique circuncingit, & abundè cumulat.

5 Qui replet in bonis desiderium tuum, renouabitur vt aquilæ iuuentus tua.*

5 Quodque his amplius est, etiam vsque ad saturitatem satisfacit desiderio tuo, abundantiam omnium bonorum tibi suppeditans: * cuius b
beneficio & id postremò consequeris, vt ad modum aquilæ, quæ rostrum ob vetustatem nimis aduncum abiicit, sicque iuuentam ac nouas vires recipit, tu quoque senescens florem iuuentutis recipias, & viribus valens veluti reiuuenescas. Atque hæc quidem omnia temporaliter tibi præstat,

præſtat, peccatis quæ animæ mala ſunt, remiſſis, etiam corporis mala, qualia ſunt morbi ac mors, quibusper peccatum homo fit obnoxius, depellens, omni benignitatis genere cumulans, & temporalium bonorum abundantia vſque ad ſatietatem replens, & ipſam ſenectam floridam ac vegetam reddens. Veruntamen etiam ſpiritualiter hæc omnia in te magnificè complet, non tantum remittens tua peccata, ſed & morbos eos, qui propriè animi ſunt morbi, & quorum ipſe ſolus eſt medicus, hoc eſt, ad vitium pronitatem, ad virtutis officia infirmitatem ſanans ſua gratia, & ab æternæ damnationis interitu vitam ſuam præſeruans, ac deinde variis ſuæ benignitatis ſpiritualibus bonis te ornans, imo & ſatians, atque ſenectutem tuam iuuentuti reſtituens, & id quidem tum in præſenti vita, in qua te ſiue per peccati vetuſtatem, ſiue per tædium miſeriarum ſeneſcentem, ſua gratia & conſolatione renouat, vegetámque facit: tum maximè in futura vita, in qua te gloria fœlicitatis per ſuam miſericordiam coronans, omníque bono ita ſaturans, vt nihil vltra concupiſcere poſſis, tandem etiam per futuram corporum reſurrectionem, veteri & mortali corpore depoſito, nouo & immortali induet corpore, cum quo in perpetuo flore vigebis.

6 Faciens miſericordias Dominus & iudicium, omnibus iniuriam patientibus.

6 Neque verò tantum ea quæ erga te agit Dominus, ô anima mea, laudandi Deum materiã ſubminiſtrãt, ſed ea quæ generaliter erga omnes, & maximè erga populũ ſuũ egit & agit. Ipſe enim & miſericordiã & iudicium facit omnibus qui iniuriam patiuntur, ſubueniendo eis, & liberando, atque iniuſtos oppreſſores eorum vindicando, quemadmodum olim per ſuam miſericordiam & æquitatem fecit in eductione populi ſui ex Ægypto.

7 Notas fecit vias ſuas Moyſi.
** filijs Iſrael voluntates ſuas*

7 Ipſe quoque ſingulari ſua in nos dignatione poſt eductos ex Ægypto patres noſtros, patefecit Moyſi præcepta rectè viuẽdi: * & per hunc Iſraelitis ſuas voluntates notas fecit, indicans quæ ab eis fieri vellet, vt benè beatéque viuere poſſent: indicans etiam eis, quæ nouiſſimis temporibus pro ſuorum ſalute operaturus eſſet.

8 Miſerator & miſericors dominus,
** longanimis & multũ miſericors.*

8 Accedit ad hæc, quod (quemadmodum poſt datam legem ſæpius in nobis declarauit) benignus ſit & miſericors Dominus, * tardus ad vindictam, multus autem & facilis ad miſerendum.

9 Non in perpetuum iraſcetur:
** neque in æternum comminabitur.*

9 Vnde etiamſi contingat eum peccatis offenſum ſuos vindicare, eiſque grauia comminari, ſiue per prophetas, ſiue per immiſſos terrores, non tamen propter nimiam ſuam miſericordiam in æternum ſuos vlciſcetur, * neque in perpetuum comminabitur, ſed paterna virga caſtigatos, & iam emẽdatos mox in gratiam recipiet, perpetua eos proſequens miſericordia.

10 Non ſecundum peccata noſtra fecit nobis,
** neque ſecundum iniquitates noſtras retribuit nobis.*

10 Quod autem dico de magna ipſius miſericordia, ex nobis diſcere licet. Non enim egit nobiſcum ſecundum exigentiam multitudinis & magnitudinis peccatorum noſtrorum *: neque pro merito iniquitatum noſtrarum pœnas ſumpſit de nobis, quandoquidem cum exterminium & perpetuam abiectionem commeruiſſemus, temporaliter tantum nos afflixit immo & multa peccata, ſua clementia ſine vltione remiſit. c

11 Quoniam ſecundum altitudinem cæli a terra corroborauit miſericordiã ſuã ſuper timentes ſe.

11 Ipſe enim ſuper eos qui reuerentur ipſum, ſtabiliuit miſericordiam ſuam, idque non in parua menſura, ſed ſecundum altitudinem cœli à terra: vt quantum eſt interuallum a cœlo in terram, tanta ſit & miſericordia eius ſuper timentes eum, hoc eſt, immenſa: cuius celſitudo ab homine comprehendi & coniectari non poſſit. Vnde fit, vt etiam ſi ſubinde tales peccent, eius tamen miſericordia ab eis non auferatur, immo longè ſuperet ipſorum miſeriam & delicta.

12 Quantum diſtat ortus ab occidente, longe fecit à nobis iniquitates noſtras.

12 Itaque per hanc immenſam ſuam miſericordiam tantum elongauit à nobis iniquitates noſtras, quantum diſtat oriens ab occidente, hoc eſt, maximè, & remotiſſimè à nobis noſtra peccata profligauit, vt quemadmodũ oriens & occidens extremi termini orbis nunquam ſe contingere poſſunt ita & nos nõ poſſint remiſſæ iniquitates noſtræ corripere, & malis quæ commerueramus inuoluere.

13 Quomodo miſeretur pater filiorum, miſertus eſt Dominus timentibus ſe.
** quoniam ipſe cognouit figmentum noſtrum.*

13 Sicut pater ſummo miſericordiæ affectu mouetur erga filios ſuos, ta vt vel ad eorum vitia conniueat: vel ſi verberandos eos iudicet citra, meritum tamen verberet, nec alio fine quàm vt caſtigatione emendet: ita & Dominus non ſolum affectu pij domini, ſed paterno affectu miſertus eſt ſempérque miſerebitur iis qui reuerentur illum, neque ſingula errata vindicans, neque pro merito puniens dum caſtigat: * ipſe enim nouit conditionẽ plaſmationis noſtræ, naturámq; noſtram à ſe effictam.

14 Recordatus eſt quoniã puluis ſumus:
** homo ſicut fœnum dies eius taquam flos agri ſic efflorebit.*

14 Rationem ſcilicet habet, quòd ex limo terræ conſtamus, quódque ob id in fragili & terreno corpore fragiles ad bonum, proni autem ad ſectandum terrena ſimus. * Aduertit etiam inanitatem, breuitatem, & irreparabilitatem vitæ noſtræ, nempe quòd hominis dies, ſunt ſicut

fœnum & gramen, quódq; in vita sua miserabilis homuncio fœno graminique sit similis. Floret enim sicut flos agri, hoc est, ad modicum tempus viget, mox suo vigore destituendus,

15 Quoniam spiritus pertransibit in illo, & non subsistet:
** & non cognoscet amplius locum suum.*

15 Quoniam quemadmodum cum ventus aliquis vrens attigerit & d
perflauerit florem agri mox emarcessit, & esse desinit: * nec obtinet amplius locum suum, quem ita perdit, vt prius eũ obtinuisse non videatur: ita & cùm spiritus indignationis vel sententiæ Dei, imperiumque eius pertransierit in hominem, mox deperdito suo virore subsistere desinit homo, nec amplius inter mortales locum aliquem obtinet.

16 Misericordia autem domini ab æterno, & vsque in æternũ super timentes eum

16 Non sic autem se habet Dei misericordia, quomodo vita hominis, sed misericordia Dei ab æterno & vsque in æternum perdurat erga eos qui reuerenter colunt illum, quantumuis per se inanes sint & caduci.

17 Et iustitia illius in filios filiorum:
** his qui seruant testamentum eius.*

17 Et illius in præstandis promissis veritas perseuerat etiam in filios filiorum, * eos qui non degenerantes à patribus suis, soliciti sunt ad seruandum pactum cum Deo initum.

18 Et memores sunt mandatorum ipsius ad faciẽdum ea.

18 Hoc est, memores sunt præceptorum eius, non tantum ad cognoscendum aut recensendum ea, sed ad complendum ea opere.

19 Dominus in cœlo parauit sedem suam,
** & regnum ipsius omnibus dominabitur.*

19 Præter autem iam commemoratam Dei iustitiam, atque benignitatem, superest etiam ipsius super omnia potentiam recensere & celebrare. Ipse enim Dominus ab initio parauit & firmauit sibi solium suum in cœlo, omnibus se altiorem declarãs, * & potestas eius regia in omnia imperium obtinet.

20 Benedicite domino omnes angeli eius,
** potentes virtute facientes verbum illius ad audiẽdam vocem sermonum eius.*

20 Propter quod non homines tantum, sed & vos cœlestes angeli Dominum laudate, * qui maximis præditi viribus exequimini mandata ipsius, ita vt obediatis voci & imperio eius, & cuncta ei obedire cogatis.

21 Benedicite domino omnes virtutes eius,
** ministri eius, qui facitis voluntatem eius.*

21 Laudate inquam, Dominum omnes exercitus eius cœlestes, qui in maximo numero sub potentissimo hoc principe militatis, ad similitudinem multorum exercituum militarium: * laudate eũ vos ministri eius, qui promptissimè exequimini quæcunque fieri ipse vult.

22 Benedicite domino omnia opera eius, in omni loco dominationis eius,
** Benedic anima mea Domino.*

22 Et quoniam ne ab angelorum quidem multitudine satis omnium hic Dominus laudari potest, laudate eum etiam vniuersa opera eius, quęcunque estis in vllo loco potestati eius subiecto, hoc est, omnes omnino creaturæ, nam & omnes creaturæ, Dei sunt opera, & omnis locus, Dei est subiectus imperio, vt ob id duplici nomine Deo laudẽ debeant omnia, tum quia Dei opera, tum quia in regno eius existentia. * Cùmque omnia Deo laudem debeant, etiam tu anima mea, quemadmodum dicere cœpi, Dominum totis viribus lauda, considerans eius iam commemoratam in te & in omnes benignitatem, iustitiã, atque potentiam.

ANNOTATIONES.

a QVI PROPITIATVR, &c.] Pro omnibus his verbis cum relatiuo, ponuntur apud Græcos participia accusatiui casus, quæ construuntur cum accusatiuo, κύριον, Præcedente: Benedic Dominum propitiantem, sanantem, &c.

b RENOVABITVR VT AQVILAE.] Scriptura hic satis indicat, aquilam in senectute innouari, & reiuuenescere, quod qua fiat ratione non satis constat. Aristoteles enim & Plinius de eius innouatione nihil meminerunt. Iudæi autem quidam fabulantur, aquilam quolibet decénio, donec ad centum annos perueniat, petere ignem elementalem, & ab eo vbi supra modum incaluerit, deiicere se in mare, indeque nouas ei succrescere plumas, ac ita reiuuenescere. At cùm cẽtesimo id anno facere tentet, destitui viribus, vt è mari, cùm se in illud præcipitauerit, resurgere nequeat. Ab aliis autem aliter modus innouationis describitur, idque authore Hieronymo ex epistola ad Præsidium, in qua sic scribitur: Aquila quando senuerit, grauantur illius pennę & oculi, quærítque fontem, & erigit pennas, & colligit in se calorem, & sic oculi eius sanantur, & in fontem se ter mergit, & ita ad iuuentutem redit. Verisimilius autem est quod de hac re scribit Augustinus super hoc loco, nempe aquilam, cùm ad senectam deuenerit, rostrum acquirere iam aduncatum, vt vnco superioris rostri claudere rostrum inferius, prohibeatur sumere cibum, sicque viribus necessariò deficere: sed naturali industria rostrum aduncum ad petram atterere, & cibo resumpto, vires labentes reparare. Huic enim sententiæ satis accedit quod Aristoteles & Plinius scribunt, aquilam non senectute, sed fame mori, cùm propter aduncitatem rostri non valuerit cibum sumere. Euthymius de renouatione nihil amplius affert, quam quòd veteres pennas deiiciat, nouásque resumat, quod & notatur Isaiæ 40. Qui sperant in Domino, mutabunt fortitudinem assument pennas vt aquilæ, volabunt & non deficient. Vbi D. Hieronymus: Crebro, inquit, diximus aquilarum senectutem reuirescere mutatione pennarum, &c.

QVONIAM SECVNDVM ALTITVDINEM.] c Diuus Augustinus hunc versum sic intelligit, vt sit sensus: Sicut cœlum semper eleuatum est super terram, ita Dei misericordia semper permanet super timentes ipsum. Sicut, inquit, protectio cœli permanet super terram, sic protectio Domini permanet super timentes eum. Alij sic intelligunt: Quanto ipsum cœlum est altius terra, tanto Dei misericordia fortior est, & maior miseriæ & indigentia timentium ipsum. Verùm magis ap[illegible]aret prophetam hoc versu de Dei misericordia duo asserere. Primùm, quod Deus eam firmauit super timentes eum, sicut alio loco dicit: Confirmata est super nos misericordia eius, &c. Secundò, quia firmata est non in parua mensura, sed in immensa: quod significat per altitudinem

dinem cœli à terra, ſicut & alias id ſignificat, dum Dei miſericordiam dicit eleuatam vſque ad cœlos & ad nubes.

d QVONIAM SPIRITVS PERTRANSIBIT.] Quidam ſpiritum hic accipiunt pro anima hominis, & relatiuum, illo, referunt ad hominem, non ad florem. Et videri poteſt ſic neceſſariò intelligendum, quia in fine verſus dicitur: & non cognoſcet locum ſuum: vbi de homine loqui videtur, nõ de flore, cui non competit cognitio. Magis tamen videtur, ſpiritus de vento accipiendus, & relatiuum, illo, ad florem, propter ſimilem locum, qui eſt apud Iſaiam cap. 40. Omnis caro, fœnum: & omnis gloria eius quaſi flos agri, exſiccatum eſt fœnum, & cecidit flos, quia ſpiritus Domini ſufflauit in eo. Hîc enim manifeſtè ſpiritus dicitur flauiſſe in flore. Hebræa autem non habent: & non cognoſcet locum: ſed, & non cognoſcet eum locus eius, quamuis & noſtra lectio in eundem ſenſum bene accipitur, vt indicat paraphraſis.

Pſalmus ipſi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CII.

VIR ſanctus ſeipſum ad laudandum ex animo Deum excitat idque non vt in præcedenti Pſalmo, ex conſideratione beneficiorum Dei, ſingulariter ſibi omnibuſque colentibus ipſum præſtitorum, ſed ex conſideratione vniuerſorum operum Dei, quæ in cœlis, terra, atque mari potentia ſua, & ſapientia Dei maxima condita eſſe, ac benignitate ſumma conſeruari atque gubernari, canit pulchro ordine, accenſuſque in his conſiderandis, diuinæ potentiæ, ſapientiæ, & potiſſimum bonitatis admiratione promittit ſe, quoad vixerit, laudes Dei cantaturum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedic anima mea Domino: Domine Deus meus magnificatus es vehementer.*

LAuda anima mea Dominum. Ita enim fieri decet: * nam tu Domine PSAL.
Deus meus admodum magnus declaratus es per potentem rerum 130.
omnium creationem, & ſapientiſſimam atque benigniſſimam earum gubernationem.

2 Confeſſionem & decorem induiſti.

** amictus lumine ſicut veſtimento.*

2 Tu te laude & pulchritudine ex omni parte circundediſti, ornaſti, & velut veſtiuiſti, dum per cuncta opera tua potentiam, ſapientiam & bonitatem tuam declarans, oſtendiſti quàm ſis in omnibus laudabilis, decorus & glorioſus. * Et primum quidem id te glorioſum atque laudabilem prędicat, quod lumine tanquam veſtimento te circundederis. Nam & lucem habitas inacceſſibilem, nihil habens in te tenebrarum. Et in initio creationis ante omnia lucem tuo præcepto feciſti, qua tuam ſedem ac domum, hoc eſt, cœlum ita perfudiſti, vt ea luce quaſi pallio ex omni parte amictus videaris.

3 Extendens cœlum ſicut pellem:

** qui tegis aquis ſuperiora eius.*

3 Quomodo homo pellem aliquam tentorij, aut cortinam in vnum conuolutam facili negotio latè expandit: ita & tu poſt creatam lucem facilimè ipſum cœlum in maximam latitudinẽ extendiſti, vt eſſet quaſi tentorium & operimentum inferioris iſtius domus, quam homini omnibúſq; animalibus ædificaſti. * Huius autem cœli ſic expanſi ſuperiorem partem texiſti aquis, diuidens per extenſum firmamentum aquas ſupernas ab aquis infernis. a

4 Qui ponis nubem aſcenſum tuum:

** qui ambulas ſuper pẽnas ventorum.*

4 Tu Domine nubibus ipſis inequitas, eiſque pro vehiculo quodam vteris: his enim per vniuerſum orbem quaſi veheris, tuam potentiam mortalibus oſtendens, per mirabilia quæ ex eis deſignas. In his quoque frequenter te nobis peculiariter præſentem exhibuiſti, ex eis nobis loquens, aut contra hoſtes noſtros pugnans, quemadmodum rex aliquis è curru ſuo. *Iter facis vectus alatis celerrimiſque ventis, hoc eſt, indicibili pernicitate vbicunque vis te mox præſentem exhibes, vt velociſſimis ventis ferri videaris, per quos etiam frequenter ſubitò excitatos, circumquaque tuam potentiam horribiliter declaras, & ad terrendum homines quaſi aduolas.

5 † Qui facis angelos tuos, ſpiritus: & miniſtros tuos, ignem vrentem.*

5 Tu facis ipſos ventos tibi eſſe pro nuntiis & angelis, ita vt iram tuam b
impiis denuntient, tuáq; iuſſa ſtatim perficiant: * ſimilique modo ipſa fulgura flammãtia facis tibi eſſe quaſi miniſtros, dum per ea quęcunque vis exequeris, per ventos enim atque fulgura inſignes ſæpe vltiones de impiis feciſti. † Tu Domine etiam feciſti, vt hi quos pro nuntiis & miniſtris tuis eſſes habiturus, eſſent creaturæ omnino ſpiritales, & lucidiſſimæ, ac inſtar venti, atque ignis velociſſimi & efficaciſſimi, nobiliſſimos ſcilicet & potentiſſimos tibi proſpiciens miniſtros, ſicut tuam decebat maieſtatem.

6 Qui fundaſti terram ſuper ſtabilitatem ſuam,

** non inclinabitur in ſæculum ſæculi.*

6 Tu terram firmiter collocaſti in ſua ſtabilitate, vt videatur quaſi baſibus quibuſdam inniti, cùm pro baſi & ſuſtentaculo ſit ei ſola tua diſpoſitio atque voluntas, qua mirabiliter etiam in ipſis fluidis aquis ita ſtabilita eſt, * vt non ſit mouenda loco ſuo vnquam.

7 Abyſſus, ſicut veſtimentum amictus eius:

** ſuper montes ſtabunt aquæ.*

7 Aquarum maxima profunditas ipſam in principio veluti veſtimentum quoddam cooperuerant: * ſuper ipſos altiſſimos montes ſtabant aquæ.

8 Ab increpatione tua fugient, à voce tonitrui tui formidabunt.*

8 Mox autem propter imperium tuum, quo eas velut impedientes bo-
num terræ videbaris increpare, recesserunt:* & propter iussum tuum,
quod erat quasi sonus tonitrui efficacissimum, celeriter fugerunt, ve-
lut timentes te.

9 Ascendunt montes, & descendunt campi in locum quem fundasti eis.

9 Atque ita ex ipsa aqua montes quasi ascenderunt, & campi quasi
descenderunt ad locum istum, quem eis stabiliter collocasti, dum ni-
mirum aquis desidentibus, & in oceanum collectis, montes, & campi,
vallésque apparuerunt.

10 Terminũ posuisti quem non transgredientur: neque cõuertentur operire terram.*

10 Terminum statuisti aquis, quem tuo iussu parentes non transgre-
dientur neque amplius reuertentur ad operiendum terram vniuersam,
quemadmodum in principio operuerunt.

11 Qui emittis fontes in conuallibus, inter medium montium pertransibunt aquæ.*

11 Ne tamen ipsis tum hominibus, tum bestiis aquarum sit inopia si-
ne quibus vita hæc subsistere nequit, ob id tu ex montium occultis
venis iugiter emittis, & scaturire facis fontes in locis humilioribus:
* atque ita fit, vt ex fontibus collectæ aquæ inter montes indesinenter
fluant.

12 Potabunt omnes bestiæ agri, expectabunt onagri in siti sua.*

12 Bibent ex eis omnis generis animalia, quæ in agris degunt:* Ipsi c
sylvestres asini, vt sunt animalia valde sitibunda, & in arentibus locis ha-
bitantia, in siti sua anhelabunt ad eiusmodi aquas, vt ex eis sitim suam
restinguant.

13 Super ea volucres cæli habitabunt, de medio petrarum dabunt voces.*

13 Iuxta ista, nempe iuxta fontes & flumina, aues, quæ in aëre volitant,
habitant in arboribus iuxta aquas nascentibus:* ex ipsis altissimis mon- d
tiũ rupibus suauiter cãtillant vnaquæq; secundũ naturæ suæ cõditionẽ.

14 Rigans montes de superioribus suis: de fructu operum tuorum satiabitur terra.*

14 Cúmque fontium, fluminúmque aquis montes rigari nequeant, ne
prorsus sterilescãt, humectat eos Deus è locis suis superioribus, ex ipsis
nubibus pluuias demittens;* per hanc autem aquarum pluuialium irri-
gationem vniuersæ terræ cum montibus communem, saturantur quæ-
cunque degunt in terra, ex abundantia fructuum, qui opera tua pro-
ueniunt.

15 Producens fœnum iumentis, & herbam seruituti hominum.*

15 Hac enim ratione germinare facis in incultis locis gramen in vsum
brutorum animantium:* & herbam cultorum locorum ad hoc vt ser- e
uiat vsui hominum,

16 Vt educas panem de terra: & vinum lætificet cor hominis.*

16 Vt scilicet ex herba prouenire facias homini cibum è terra:* & vi-
num exhilaret cor hominis variis miseriis obnoxij.

17 Vt exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis confirmet.*

17 Vtque per oleum hilariores reddat vultus eius:* & panis cor ho-
minis, & cum corde omnes corporis vires confirmet.

18 Saturabuntur ligna cãpi, & cedri libani, quas plantauit, illic passeres nidificabunt.*

18 Earumdem aquarũ irrigatione etiam ipsæ arbores campi huma-
na opera destitutæ, humoris summam copiam imbibunt, quæ ad earum
incrementum sufficiat: & Cedri quæ in monte Libano copiosè proue-
niunt, quas non hominum opera, sed Dei solius cura plantauit, crescere
eas faciens citra hominum culturam.* Has autem arbores non homi-
num tantum vsibus creauit, sed & auium. In his enim passeres, reliquæ-
que aues nidulantur.

19 Herodij domus dux est eorum, montes excelsi Ceruis, petra refugium Erinaciis.*

19 Inter has autem aues, nidus Herodij siue Ardeæ principatum ob-
tinet, eo quòd & amblior & altior sit nidus eius quàm reliquarũ auium. f
* Quemadmodum autem arbores auium mansioni deputatæ sunt, ita
& mõtes excelsi diuina prouidentia ipsis Ceruis ordinati sunt ad quos
confugientes à persequẽtibus se saluent: similiter latibula petrarum, ex
Dei ordinatione sunt refugiũ ipsis Erinaciis: & similiter aliis animalibus
sua sunt loca, in quibus seruentur deputata. Adeo nullum est animal,
quantumuis vile & infirmũ, cui non prospexerit Deus: nec vllus est lo-
cus, qui si nõ hominibus, saltẽ aliquibus animalibus seruiat, vt sunt mõ-
tes excelsi ac rupes.

20 Fecit lunam in tẽpora.

** sol cognouit occasum suũ.*

20 Iam quanta est solis ac lunæ in his inferioribus vtilitas. Fecit enim
Deus lunam, vt sua mutatione certa tempora distingueret, & mensium
exordia indicaret suis nouiluniis.* Sol obseruat tempus occasus sui id- g
que adeo determinatè & constanter, vt videatur intellectu præditus co-
gnoscere, quod sit tempus occasus quotidiani, sibi à Deo præscriptum.

21 Posuisti tenebras, & facta est nox: in ipsa pertrãsibunt omnes bestiæ syluæ.*

21 Post solis occasum inducis tu Domine tenebras, & fit nox, quæ non
ad hoc tantum vtilis est, vt diurnis fessos laboribus somno reficiat, sed &
multis seruit animalibus ad vigilandum.* In ea enim liberè prodeunt
animalia, quæ per diem in syluis hominum causa latuerunt, tumq; huc
& illuc ambulant.

22 Catuli leonum rugientes vt rapiant: & quærãt à Deo escam sibi.*

22 De quorum numero maximè sunt catuli leonum præ fame rugien
tes, qui perambulant syluas vt rapiant sibi prædam:* & quærant pro se
aliquam escam à Deo, à cuius solius prouidentia omnibus animalibus
etiam ferocissimis cibus præparatur.

23 Ortus est sol, & congregati sunt, & in cubilibus suis collocabuntur,

23 Post hæc autem iterum oritur sol, & quæ per noctem sparsa erant
animalia, ad quærendum sibi victum colliguntur rursum, & in antris
suis

*24 Exibit homo ad opus suum, * & ad operationem suam vsque ad vesperam.*

suis collocantur, vt in eis cubent per diem.

24 Illis autem cubantibus, cùm iam ab eis nullum homini est periculum homines qui nocte quieuerunt, egrediuntur ad perficienda opera sua: * & ad culturam agrorum suorum (quod præcipuum & maximè naturale eorum est opus) vsque ad vesperam. Itaque fit, vt homo cum bestiis illis, quæ homini sunt formidabiles, per vices ipsa terra vtatur.

*25 Quàm magnificata sunt opera tua Domine: * omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possessione tua.*

25 Meritò itaque ex horum omnium consideratione exclamare licet: O Domine opera tuá sunt à te valde magnifica facta, tu fecisti ea admodum magnifica haberi à nobis, dum in tanto numero, tali ordine atque vtilitate omnia condidisti: * nihil enim non summa sapientia creasti, ipsaque terra plena est diuitiis tuis, & rebus à te creatis, quarum vt es author, ita & possessor.

*26 Hoc mare magnum & spatiosum manibus: * illic reptilia, quorum non est numerus.*

26 Nec minorem admirationem de se præbet ipsum mare, quàm terra. Ipsum enim mare magnum est & amplissimum spatiis, habens brachia latissima, & sinus: * in quo sunt natatilia innumerabilia, nó tantum quoad indiuidua, sed etiam quoad eorum species.

*27 Animalia pusilla cum magnis, * illic naues pertrãsibunt.*

27 Pisces parui cum magnis ibi sunt, * &, quod summè est admirandum, per ipsum naues pertranseunt, homines quaquauersum voluntas transferentes, cum grandi tum miraculo, tum vtilitate.

28 Draco iste, quem formasti ad illudendum ei,

28 Illic etiam sunt admirandæ magnitudinis cete; quæ tu creasti, vt se in ipso voluerent atque reuoluerent quasi ludendo, vtque nimia sua fortitudine ita in ipso dominarentur, vt ridere audeant; & contemnere reliqua, quæ degunt in mari, omnia: & metus eis sit lusus venasi, & capere animantes in eo quaslibet. Omnia autem hæc, quæ siue in terris, siue in aquis viuunt, animalia innumera, sicut à te creata sunt, * ita non à se ipsis, sed à te conseruantur. * Omnia enim à te expectant, vt des illis tempore oportuno cibum, naturæ cuiusque conuenientem.

** Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore.*

*29 Dante te illis, colligent, * aperiente te manum tuã, omnia implebũtur bonitate.*

29 Vbi tu illis suppeditaueris, colligent: * vbi velut aperta manu illis largiter dederis, omnia saturabuntur tua benignitate.

*30 Auertente autem te faciem, tur babuntur. * auferes spiritum eorum, & deficient, & in puluerem suum reuertentur.*

30 Si verò iratus faciem tuam auerteris ab eis, & cura tua destitueris ea continuo turbabuntur, & in seipsis anxiabuntur: * quòd si spiraculo illo vitæ, quod insufflasti, & animas ipsorũ spoliaueris ea, mox interibũt, & in terram, vnde sumpta fuerant, resoluentur.

31 Emittes spiritum tuum, & creabũtur, & renouabis faciem terra.

31 Rursum autem insufflabis spiritum tuum in eandem terram, & creabuntur alia in locum eorum quæ interierant: sicque per illa innouabis superficiem terræ. Atque hæc quidem manifestè in generali illo terræ diluuio declarata sunt, cum hominum peccatis offensus vniuersa penè animantia perdidisti, ac mox nouis animalibus totum orbem impleuisti. Quotidie quoque hæc oculis omnium ingeruntur, dum per continuam animalium corruptionem & generationem, mortuis parentibus orbem succedentibus filiis renouas. At verò in nouissimo die cùm per ignem mundus innouabitur, vt olim per aquam, istud, quantum ad homines attinet, eximiè præstabis, cùm in deposita corpora & corrupta spiritum tuum, hoc est, animas hominum (quæ magis propriè tuus dicuntur spiritus, quàm aliorum animalium animæ, eo quòd à te solo inspirétur, tuique spiritus expressiorem gerant similitudinem) emittes, & qui mortui fuerint homines, & secundum corpus interierunt, rursus creabuntur, atque per nouos hos innouabis orbem terræ, & simul cum eis ipsa quoque terra à præsenti statu innouabitur.

32 Sit gloria domini in sæculum.

** lætabitur Dominus in operibus suis.*

32 Sanè cum magnificam Dei maiestatem ex operibus eius modò perpendam, ex totis animæ visceribus opto, vt in perpetuum perduret gloria maiestatis eius, quæ in operibus eius relucet: vtque maiestas eius ex creaturis semper ab hominibus agnoscatur, & agnita colatur, quemadmodum certè futurũ est: * nam Dominus in variis istis operibus suis semper se oblectabit, liberalissimo amore ea semper prosequens, & maxima sapientia atque bonitate ea gubernans, quemadmodum pater in filio se oblectans singulari eum fouet indulgentia, & artifex in opere quod diligit plus operæ & curæ impendit.

33 Qui respicit terram, & facit eam tremere:

** qui tangit montes, & fumigant.*

33 Neque gloriam suam tantum declarabit sua erga creaturas benignitate, sed & virtutis suæ maximæ ostensione terrifica. Ipse enim vbi terram vel semel aspexerit, solo ipsius nutu cõtinuò mouebitur, & quasi formidans contremiscet: * & cùm vel leuiter montes tetigerit, mox ab ipsius igne incensi fumigabunt, quomodo olim factum est in monte Sinai: qui mox vt præsentiam suam in eo Deus testatus est, in modum fornacis terribiliter totus fumabat: quemadmodum etiam & frequenter fieri videmus, cùm fulminibus attactos mox fumare facit. Adeo nihil est quantumuis firmum, aut magnis præditum viribus, quod non tam facilè ad nutum eius commoueatur, & concidat, quàm si quis solo suo aspectu aut attactu omnia vincere posset.

34 *Cantabo Domino in vita mea, * psallam Deo meo quandiu sum.*
35 *Iucundum sit ei eloquium meum, * ego verò delectabor in Domino.*
36 *Deficiant peccatores à terra, & iniqui ita vt non sint.*

* *benedic anima mea Domino.*

34 Propter hæc igitur omnia tam admiranda cantabo in honorem
Domini per omnẽ vitã meam, * psalmis celebrabo eum, quoad vixero.
35 Opto autem, vt sermo meus quo eum deprædicabo, sit ei gratus &
acceptus: quod si fiet, * ego certè delectabor in Domino, quod illum
mihi habeam propitium.
36 Vt autem ego laudis diuinæ studiosus perpetuo Deum carminibus
glorificare, & meas laudes illi acceptas esse desidero: ita quoque opto, 1
vt peccatores & iniqui, qui Dei laudes negligũt, immo nomen Dei blasphemant, suaque vita, quod in ipsis est, Dei gloriam obscurant, sic consumantur à terra, vt amplius in ea non sint: sed vbique omnia obtineant hi, qui Dei nomen verè sanctificent, quemadmodum & suo tempore fore nihil addubito. * Interim autem quandiu adhuc in terra peccatores tolerãtur, tu saltẽ anima mea (vt in principio dixi) totis viribus lauda Dominũ, aliósque ad laudandũ eum, quantũ in te est, adducere labora.

ANNOTATIONES.

a QVI TEGIS AQVIS.] Quæ nos legimus hoc versu & tribus sequentibus in secunda persona, Græca & Hebræa habent in tertia persona. Vnde & Augustinus legit, qui tegit aquis: &, Qui ponit nubem ascensum suum, &c. Aliquoties enim in hoc Psalmo est mutatio personæ, vt nunc ad Deum, nunc de Deo fiat sermo.

b QVI FACIS ANGELOS TVOS, &c.] Qui literalem sensum diligenter persequuntur, intelligunt hic significari Deum ventis & igne vti, tanquã ministris & nuntiis. Qui sensus optimè conuenit his quæ præcedunt de nubibus & pennis ventorum. Simili loquẽdi figura vsus est postea Psalmo 148. cùm ait: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, faciunt verbum eius. Iuxta hãc intelligentiam accusatiui, spiritus, & ignem vrentem, debent præconstrui in hunc modum: Tu facis ipsos ventos esse angelos tuos, hoc est, vteris eis pro nuntiis: & ignem facis ministros tuos, hoc est, vteris eo pro executore tuæ volũtatis: quomodo ventorum ministerio Deus viam strauit Hebræis in mari rubro: igne Sodomitas consumpsit. Sed & Augustinus hoc ordine istum versum accipit, etsi in longè diuerso sensu priorem partem accipiat, nimirum de his qui propriè Dei angeli sunt, versum explicans in hunc modum: Deus est, qui spiritus, hoc est, spirituales creaturas facit esse angelos, hoc est, nuntios suos. Nomen enim spiritus, intelligit hic esse nomen naturæ: nomen verò angeli, nomen officij nõ naturæ. At ex Græcis cõstat Septuaginta interpretes hunc versum diuerso ordine intellexisse, vt scilicet accusatiui, angelos & ministros, præconstrui debeant. Habent enim Græca sic, ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. Vbi articuli additi ad accusatiuos, angelos & ministros, & non ad alios accusatiuos, exigunt hanc ordinationem: Qui facit ipsos angelos suos, esse spiritus, & ipsos ministros suos, facit esse flammã ignis. Angelos autem, qui sunt Dei ministri, dicit à Deo factos spiritũ & ignem, siue vt eorum celeritatem, vim & efficaciam insinuaret: siue vt eorum naturam hoc pacto declararet, videlicet quòd à Deo facti essent immateriales, & instar ignis lucidi, & charitate ardentes. Itaque sic hunc versum intelligunt Euthymius & Theodoretus, qui cum Græci essent, facilè aduerterunt hunc ordinem Græca requirere, quem non requirunt Hebræa, quæ priorem sensum & ordinem magis postulant. Cùm ergo Diuus Paulus in epistola ad Hebræos, 1. hunc locum citet secundum Septuaginta versionem, sicut & alia in eadem epistola; non mirum est, quòd in alio sensu hunc versum adducat, quàm quem Hebræa requirunt, nempe de angelis Dei propriè dictis. De his enim solis Græca intelligi possunt.

c EXPECTABVNT ONAGRI.] Græca modò habent, προσδέξονται, hoc est, suscipient onagri in sitim suam, quomodo & D. Augustini lectio habet. Verisimile tamen est Septuaginta vertisse, προσδοκήσουσιν: atque sic legisse nostrum interpretem, quia hoc verbum significat, expectare. Hebræum enim verbum שׂבר Sabar, hoc loco positum, si cum puncto in sinistro cornu, litera Schin legatur, significat expectare & sperare. Quanquam iam legatur punctus in dextro, quo modo significat conterere & frangere. Vnde vertunt: Frangent onagri sitim suam.

d SVPER EA VOLVCRES CAELI.] Græcis pro, super ea, est ἐπ' αὐτά, quod est, super ea vel iuxta ea: & refertur relatiuum, ea, ad aquas, quæ Græcis dicuntur in neutro genere, ὕδατα. Vnde vertendum erat iuxta eas. Augustini lectio habet: Super illos: & referendum putat ad montes, qui & ipsi neutro genere efferuntur Græcis. Cui sensui, benè conuenit quod in sequenti versus parte dicitur: De medio petrarum dabunt voces: aut, vt rectius legitur singulariter, vocem. Sic enim habent & Græca & Hebræa, & Augustinus. Pro, petrarum, autem dictio Hebræa putatur magis significare ramos aut frondes arborum. Vnde aliena est Euthymij interpretatio, qui intelligit aquas fontium, & fluminũ de medio petrarum, inter quas fluunt, edere vocem, hoc est, strepitum.

e ET HERBAM SERVITVTI HOMINVM.] Quidam per seruitutem hominum, intelligũt significari iumenta, quæ hominum seruituti sunt deputata, vt idem significetur secũda versus parte, quod prima. At Hebræa dictio magis postulat operationem, culturam, & vsum alicuius rei. Vnde magis conuenit accipere hunc sensum: Herbam producis è terra in vsum hominum, atque ad hoc vt seruiat hominibus, vt priore parte significetur cibus bestiarum, fœnum scilicet, hoc est gramen, (sic enim nomen fœni hic & alibi accipiendum est.) Posteriori verò parte significetur cibus hominum, herba scilicet, quæ in cultis locis nascitur, cuius species præcipua est seges. Græcis enim priore loco est, χόρτον, quod significat herbam, tam maximè quæ in incultis nascitur locis. Secundo loco est, χλόην, quod significat herbam, quæ ex cultis percipitur locis, vt olus.

f HERODII DOMVS, DVX EST, &c.] Græca clarius pro, dux est eorum, ἡγεῖται αὐτῶν, hoc est, præcedit eas, præsidet eis. Qualis autẽ auis sit Herodius, nõ satis certum est. Suidas Ciconiam putat, aut auem Ciconiæ similem. Alij Ardeam intelligũt, quod huic loco benè conuenit. Siquidem ea gaudet nidificare in altis arboribus. Augustinus Fulicam legit, hoc est, mergum.

g Refvgivm erinaciis.] Græcis est λαγωοῖς, quod significat magis lepores, sicut & Hebræa dictio significare creditur. D. Augustinus legit Ericiis & leporibus, vtrumque coniungens.

h Possessione tva.] Græca habent τῆς κτίσεώς σου, hoc est, creatione tua, hoc est, vt interpretatur Euthymius, his quę à te creata sunt. & Augustinus legit creatura tua. At Hebræa dictio significat non creationem, sed possessionem. Vnde verisimile est Septuaginta potius vertisse, κτήσεως, quod possessionem significat.

i Spatiosvm manibvs.] Græcis tantum est εὐρύχωρος, hoc est, spatiosum. At, manibus, additum est ex Hebræo, quæ habent latum manibus, vel locis, nam dictio, quæ illis manus significat, quandoque etiam pro loco ponitur.

k Emittes spiritvm tvvm.] Emittes, legendum est, non emitte, cùm sit Græcis ἐξαποστελεῖς, sicque habent etiam nostri codices emendatiores, quemadmodum legit & Augustinus.

l Deficiant peccatores.] Quidam legunt per futurum indicatiui, deficient, quomodo & Hebræa habent: quanquam nō sit nouum apud Hebræos, futurum indicatiui ponere pro optatiuo. Alij legunt, deficiant, quod magis conuenit cum Græcis, vnde nostra lectio sumpta est, habent enim optatiuum ἐκλείποιεν.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CIIII.

Præsens Psalmus vsque ad versum 16. describitur 1. Paral. p. 16. decantatus ex institutione David coram arca Domini, cùm in montem Siō translata esset in tabernaculum a Dauide præparatum. Inuitat autem filios Israel ad laudandum Deum & narrandum eius in illos collata beneficia. & maxime, quod promissam olim patribus terram Chanaan eis possidendam tradiderit. Propter quod & memorat varia Dei in populum illum beneficia, inchoans ab eo quod fœdus iniit cum Abraham, Isaac, & Iacob, vsque ad id temporis, cum ei educto magnis portentis ex Ægypto, & per deserta deducto, terram Chanaan tradidit in possessionem hæreditariam. In his autem omnibus oportet nos etiam simul agnoscere & illa beneficia, quæ per Christum omnibus fidelibus impensa sunt, per quem fideles in spe introducti sunt in terram viuentium sub typo terræ Chanaan, spirituali semini Abrahæ promissam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Confitemini Domino, & inuocate nomen eius: * annunciate inter gentes opera eius.*

LAudate Dominum ob percepta ab eo beneficia, & agnoscentes ex his ipsius in nos benignitatem, inuocate in omni necessitate opem eius: * deprædicate etiam inter exteras nationes admiranda opera eius quæ pro suorum salute operatus est, vt & ipsæ gentes hæc cognoscentes relictis idolis suis, vna nobiscum Deum verum colant. PSAL. 104.

*2 Cantate ei, & psallite ei, * narrate omnia mirabilia eius.*

2 Cantate & psallite in honorem eius, * psallendo autem enarrate illa tam varia, & admiratione digna facta, quæ in nobis designauit.

*3 Laudamini in nomine sancto eius. * lætetur cor quærentium dominum.*

3 Laudando gloriemini in nomine sancto eius, eo quod eius, beneuolentiam tam insigniter experti sitis: lætentur ex corde, & solido gaudio, omnes qui placere student ei, & in quauis necessitate inuocant eum.

*4 Quærite Dominum, & confirmamini: * quærite faciem eius semper.*

4 Quærite Dominum, atque in perquirendo eum estote constantes & fortes: * quærite faciem eius semper, in omni tribulatione non ad alium quam ad ipsum confugientes, piisque studiis assiduè studentes illius fauorem vobis comparare.

*5 Mementote mirabilium eius quæ fecit: * prodigia eius, & iudicia oris eius.*

5 Vt autem & canatis ei, & gloriemini in eo, & constanter illum quæratis, memores estote mirabilium operum eius quæ fecit pro nobis: * recordemini quàm stupenda sunt quę designauit, quámque æqua sint omnia quæ locutus est vnquam, aut quæ suo decreto ac iussu vnquam exercuit.

*6 Semen Abraham serui eius: * filij Iacob electi eius.*

6 Vos, inquam, hæc facite, qui estis posteri Abrahæ, & cultores illius, a
* filij Iacob, & electi ab eo ex omnibus gentibus in populū sibi peculiarem, vt merito tum ratione diuinæ in vos dignationis: tum ob paternam pietatem quam imitari vos decet, Deum peculiariter colere debeatis.

*7 Ipse dominus Deus noster * in vniuersa terra iudicia eius.*

7 Nam ipse Dominus, est peculiariter Deus noster, * qui tamen per b
vniuersam terram iudicia exercet, imperium & iudicandi potestatem non in Iudæa tantum, sed vbique obtinens.

*8 Memor fuit in sæculum testamenti sui: * verbi quod mandauit in mille generationes.*

8 Ecce autē vt ex multis pauca narrem, ob quæ à nobis celebrandus est & laudandus, Deus noster post datam modo nobis quietam in terra Chanaan habitationem, declarauit se memorē esse pacti, quod in æternum durare voluit; * & verbi quod statuit, vt in mille generationes, & vsque in consummationem sæculi perstet.

*9 Quod disposuit ad Abraham: * & iuramenti sui ad Isaac.*

9 Memor inquam, fuit eius verbi, quod primū promisit ipsi Abrahæ, * & iuramenti sui, quo deinde astrinxit se ipsi Isaac.

*10 Et statuit illud Iacob in præceptum: * & Israel in testamentum æternum.*

10 Quod & ipsi Iacob firmiter statuit, vt esset quasi statutum & lex, qua seipsum obligauit: * & Israeli constituit illud vt esset ei in fœdus æternum, nunquam à se infringendum.

*11 Dicens: Tibi dabo terram Chanaan: * funiculum hæreditatis vestræ.*

11 Dicens singulis istorum trium patriarcharum: Tibi dabo terram Chanaan, * vt sit tibi & semini tuo in portionem vestram hæreditariam, quam, velut funiculo distinctam à portione reliquarum gentium, hæreditario iure possidebitis.

12 Cum essent numero breui paucissimi, & incolæ eius.

12 Hoc autem pacto cum eis inito, mox suam cœpit in eos declarare d
beneuolentiam. Cùm enim adhuc esset eorum familia in exiguo numero,
immo paucissimi cùm essent,& simul etiam peregrini in ea terra,
quam in hæreditatem illis promiserat.

13 Et pertransierunt de gente in gentem: & de regno ad populum alterum.*

13 Cúmque adhuc nullam fixam habentes mansionem proficiscerentur
peregrinorum more,ex vna natione in aliam : * & ex vno regno
ad populum alterius regni,morum ab altero longè diuersorum.

14 Non reliquit hominem nocere eis: & corripuit pro eis reges.*

14 Cùm sic,inquam,se haberent ,& iniuriæ hominum paterent , tum
ob paucitatem,tum quòd peregrini essent nó permisit Dominus vllum
hominem nocumentum aliquod eis inferre: * quin & reges corripuit
verbo & facto,illorum causa.

15 Nolite tangere Christos meos, & in prophetis meis nolite malignari.*

15 Ne attigeritis,inquiens , Christos meos,vt noceatis eis:* & in prophetis
meis ne quicquam malignè agatis : Christi enim,hoc est,vncti,&
prophetæ erant patriarchæ nostri,eo quòd a Deo electi essent,& spiritu
eius sanctificati,futurarum rerum vaticinia à Deo excipientes , aliisque
renuntiantes.

16. Et vocauit famem super terram, & omne firmamentum panis contriuit.*

16 Iam & Dei nostri beneuolētiam declaratam in nos per patriarcham
Ioseph attendamus. Ecce enim Dominus famem magnam venire iussit
super terram Chanaan : * & omnem panem quo confirmatur & sustentatur
cor hominis , perdidit, & absumpsit per sterilitatem septem annorum.

17 Misit ante eos virum, in seruum venundatus est Ioseph.*

17 Verùm ne fames hæc patres nostros opprimeret,multo antè miserat
ante eos in Ægyptum virum insignem,* in seruum enim vænundatus
est Ioseph à patribus nostris , qui etsi de eo malum cogitauerint,
Deus tamen illorum malum vertit in bonū , tum ipsius Ioseph,tum eorum
qui vendiderūt, in quorū gratiā hac ratione præmittebatur à Deo.

18 Humiliauerunt in compedibus pedes eius, ferrū pertrāsijt animam eius,donec veniret verbum eius.*

18 Afflixerunt compedibus pedes eius:* ferreique compedes cruciauerunt
animam eius,vsquequo eueniret id quod de eo Deus decreuerat e
& ordinauerat.

19 Eloquium Domini inflammauit illum, misit rex & soluit eum princeps populorum & dimisit eum.*

19 Tunc enim sermo quem Dominus illi suggessit in interpretatione f
somniorum,ipsum ad loquendum accendit, & velut argētum igne examinatum
probauit , & verè Dei spiritu præditum fuisse declarauit,cùm
scilicet testimonium veracis interpretationis pincerna Pharaoni de eo
redderet, * propter quod rex misit , & solui iussit eum è vinculis carceris:
is,inquam,qui imperium habebat in plurimos populos , rationē habuit
illius qui in carcerem coniectus fuerat , & liberum eum dimitti
iussit,solutis,quibus detinebatur,vinculis ferreis.

20 Constituit eū dominum domus suæ: & principem omnis possessionis suæ.*

20 Neque solum eum liberauit è carcere , sed ob sapientiam eius maximam,
etiam constituit illum dominū regiæ domus suæ:neque domus
tantum dominum,* sed etiā totius regni,& omniū quæ possidebat ipse.

21 Vt erudiret principes eius sicut semetipsum: & senes eius prudetiā doceret.*

21 Vt sua sapientia,qua erat eruditus à Deo etiam erudiret principes:
* & multo seniores se ipse prudentiam doceret. Adeo in illo emicuit
diuina quædam sapientia,vt ab eo,quanquam seruo & peregrino,etiam
principes ac senes suos sapientiam discere vellet , cùm semper de insigni
sapientia apud se nata Ægyptij sese iactarent.

22 Et intrauit Israel in AEgyptum: & Iacob accola fuit in terra Cham.*

22 Ioseph itaque regnante,tempore famis intrauit pater noster Israel
in Ægyptum cum suis :* & Iacob peregrinus fuit in terra Cham , hoc
est,Ægypto: sic dicta,quòd eā primus incoluerit Mesraim filius Cham,
cuius & impietatem hic populus postea imitatus est.

23 Et auxit populū suum vehementer: & firmauit eum super inimicos eius.*

23 Et auxit ibi Dominus populum suum vehementer : * multitudine
& viribus fortiorē fecit inimicis eius,qui seruitute dura premebant illū.

24 Conuertit cor eorū vt odirent populum eius: & dolum facerēt in seruos eius.*

24 Quoniam autem insigni miraculo populum suum ex Ægypto liberari,
suámque in eum beneuolentiam rursus testari voluit,nec id fieri
posset,nisi populo antea afflicto , & ab Ægypciis attrito, ob id immutari
permisit animos Ægyptiorum,vt odio persequerentur populum suum,
quem eos fecerat prius per Ioseph diligere : & vt aduersus seruos suos
machinarentur dolos, quibus eos opprimerent callidè : Immutauit autem
animos dico non incitando ad odium , sed affectum dilectionis,
quem dederat,subtrahendo,& odij occasiones apponendo , atque permittendo,
vt in odium eorum commouerentur.

25 Misit Moysen seruum suum , Aaron quem elegit ipsum.

25 Itaque iam afflictis succurrere volēs, misit Moysen seruum suum,
ipsum quoque Aaron fratrem eius , quem nihil tale cogitantem , aut
ambientem suo beneplacito elegit ad perficiendum per ipsum cum
fratre opus redemptionis populi sui.

26 Posuit in eis verba signorum suorum,& prodigiorum in terra Cham.

26 His itaque dedit præceptum & facultatem faciendi signa sua , &
stupenda opera in terra Cham.

27 Misit tenebras & obscurauit: & non exacerbauit sermones suos.*

27 Immisit per eos huic terræ tenebras, & obscuritate maxima inuoluit
omnia,* nec fecit sermones suos esse incredibiles,quin potius perficiēs
quæcunq; per Moysen & Aaron loquebatur, fecit vt tū ab Israelitis, g
tum

28 Conuertit aquas eorũ in sanguinem:& occidit pisces eorum.
*29 Edidit terra eorũ ranas, * in penetralibus regum ipsorum.*
30 Dixit,& venit cynomyia. & cinipbes in omnibus finibus eorum.*
31 Posuit pluuias eorum grandinem: ignem comburentem in terra ipsorum.*
*32 Et percussit vineas eorum, & ficulneas eorum, * & contriuit lignũ finium eorum.*
33 Dixit,& venit locusta & bruchus, cuius non est numerus.
*34 Et comedit omne fœnum in terra eorũ, * & comedit omnem fructum terræ eorum.*
35 Et percussit omne primogenitum in terra eorum, † primitias omnis laboris eorum.
36 Et eduxit eos cum argento & auro, & non erat in tribubus eorum infirmus.*
*37 Læta est Aegyptus in profectione eorum: * quia incubuit timor eorum super eos.*
*38 Expandit nubem in protectionẽ eorũ: * & ignem vt luceret eis per noctem.*
*39 Petierunt & venit coturnix: * & pane cœli saturauit eos.*
*40 Dirupit petrã & fluxerunt aquæ: * abierunt in sicco flumina.*
41 Quoniam memor fuit verbi sancti sui,quod habuit ad Abraham puerũ suum.
42 Et eduxit populũ suũ in exultatione, & electos suos in lætitia.
*43 Et dedit illis regiones gentium: * & labores populorum possederunt.*
44 Vt custodiant iustificationes eius, & legem eius exquirant.*

tum ab Ægyptiis vel inuitè crederentur veri esse sermones eius. †Ipsis
quoque Moysi & Aaron fecit Deus sermones suos non esse ita acerbos
& molestos,vt iussis eius non obtemperarent, quamuis periculosum videretur
prouocare tantum regem,támque grauia comminantem.
28 Mutauit aquas eorum in sanguinẽ, sicque pisces eorum occidit. 1.Plaga.
29 Ebulliuit terra ipsorum ranas in maxima multitudine: *idque nedum
in domibus plebeiorum, sed & in secretissimis quibusque locis 2.Plaga. h
principum eorum,quæ tamen tutissima ab omni malo esse solent.
30 Iussit,& subito prodiit omnis generis maxima muscarum copia: 4.Plaga.
* & similiter ad solum eius iussum in omnibus terminis regni illorum
extiterunt pediculi aut culices,hominum ac iumentorum corpora molestè
cruciantes.
31 Immisit illis pro pluuiis grandinẽ in maxima multitudine:*& cum 3.Plaga.
grandine mistum ignem fulminum, omnia comburentem misit in terram
ipsorum.
32 Et percussit per grandinem vineas eorum, & ficulneas eorum: 7.Plaga.
* & contriuit quicquid fuit vsquam arborum in finibus illorum.
33 Iussit,& continuò extitit locustarum maxima copia,& bruchorum 8.Plaga.
innumerabilis multitudo. b
34 Hæc vastauerunt quicquid residuum fuerat grandini, omne scilicet
gramen,& omne viride quod erat in terra eorum, * & vorauerunt
omnem fructum,quem terra producere cœperat eis.
35 Nouissimè autem percussit in terra eorũ tam in hominibus quàm 10.Plaga.
in pecoribus omne primogenitum,hoc est,primitias omnis laboriosissimi
partus eorum,† & prima quæque in animalibus, pro quibus acquirendis
& conseruandis homo laborat.
36 Et post hæc omnia ostenta,eduxit illinc suos, onustos argento &
auro,quod mutuo acceperant ab Ægyptiis, Deo ita iubente,vt haberẽt
mercedem ministerij sui,quod illis impenderat:*cúmque in exitu tãtà
esset Israelitarum multitudo,non erat tamen Dei beneficio in omnibus
tribubus eorum aliquis infirmus, qui præ infirmitate ab itinere impediretur.
37 Tum autem & mirabili rerum mutatione factum est, vt Ægyptij,
qui prius nullis signis adduci potuerunt, vt populum dimitterent, iam
etiam exire compellerẽt,& lætarentur cùm abire inciperent,quàquam
ab eis spoliati essent:*quia irruerat super eos timor à Domino immissus,quo
sibi malè metuebant ab illis.
38 In ipsa autem profectione expandit super eos nubem, vt ea tanquam
vmbraculo per diem protegerẽtur ab æstu:* columnam quoque
ignis extendit super eos,vt lumine suo pelleret tenebras per noctem.
39 Cùm autem iam in deserto existẽtes ciborum inopia laborarent,
mox vt postulauerunt,aduenit eis coturnicum,auium certè delicatissimarum,maxima
vis:*& pane non in terra, sed contra naturam in aëre
nato,ad saturitatem vsque impleuit eos Dominus, non satis habens famem
illorũ leuare,nisi & optimis & delicatissimis cibis suos saturaret.
40 Et quemadmodum mirabiliter in fame ipsorum,cibum illis prouidit,ita
& pro extinguenda siti eorum,dirupit petram arentem, & ex ea
mox effluxerunt aquæ in maxima copia: * & labebantur instar fluminũ
per loca arentia deserti.
41 Hæc autem omnia Deus tam benignè cum Israelitis operatus est,
quoniam rationem habuit illius promissi sanctissimi, quod promiserat
Abrahæ seruo suo,quod omnino violari propter nimiam eius sanctitatem
non potuit.
42 Propter quod eduxit ex Ægypto populum suum cum exultatione,&
cum gaudio electos suos.
43 Eisque ex Ægypto eductis, dedit regiones gentium multarum:
* & ea,in quibus populi laborauerunt, ipsi hæreditario iure possederũt,
agros scilicet quos illi coluerant,& vineas quas plantauerant, ac ciuitates
quas extruxerant.
44 Hæc verò cuncta Deus illis præstitit, vt custodirent iustissima statuta
ipsius:* & legem ab eo latam toto corde exquirerent, summo studio
annitentes eam & discere & facere. Neque enim pro omnibus suis
beneficiis aliud Deus requirit, quàm obedientiam & obseruantiam legum
suarum.

ANNOTATIONES.

SEMEN ABRAHAM, &c.] Dictiones,serui & electi,non possunt accipi in genitiuo casu,vt referantur ad Abraham & Iacob: sed accipi debent, vt sint nominatiui casus, pluralis numeri. Græca enim

enim habent: δοῦλοι αὐτοῦ & ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ.

b IN VNIVERSA TERRA,&c.] Præter sensum paraphrasis potest & sic intelligi: Iudicia eius, quibus pro nobis iudicauit contra hostes nostros, nota facta sunt per vniuersam terrã. sicut alibi dicitur: In conspectu gentium reuelauit iustitiam suam.

c DICENS TIBI DABO.] Non debet ex his verbis intelligi quod promissio, quæ his verbis cõtinetur, sit pactum cum Abraham initum, (nõ enim promissio est pactum) sed in pacto includitur, & pacti signum est. Nam pactum, est amicitia aut obligatio aliquorum inter se, sub certis conditionibus vtriusque partis. Pactum itaque Dei cum Abraham & semine eius est, quod ipse erit eorũ Deus, & ipsi vicissim eius populus; atque hoc quidem pactum æternum est, quia reiecto carnali semine Abraham, in spirituali continuatur.

d CVM ESSENT NVMERO BREVI.] Quidam hunc versum cum superiori connectunt in hunc sensum: Promisit eis Deus terram Chanaan, etiam tunc cùm erant in exiguo numero, &c. Verùm iam durè cohærebunt versus illi, Non reliquit, &c. Proinde conuenit sic accipere, vt cum sequentibus versus illi duo coniungantur.

e FERRVM PERTRANSIIT, &c] Ita habent omnes libri, vt sit hic similis locutio ei quæ est in euangelio: Tuam ipsius animam pertransibit gladius. sicut annotauit diuus Augustinus. Græca tamen non habent accusatiuum, animam, sed ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, hoc est, anima eius pertransiuit ferrum, hoc est, passa est ferrũ. Et D. Hieronymus vertit: In ferrum venit anima eius, hoc est, ipsemet Ioseph.

ELOQVIVM DOMINI, &c.] Quidam literam nostram simpliciter sic intelligunt: eloquium Domini accendit eum ad loquendum. Verùm Hebraica dictio, pro qua habemus, inflammauit, propriè significat per ignem examinare & probare. quod & dictio Græca, ἐπύρωσεν, hic posita significat, quamuis & ea significat, inflammare & incendere. Proinde conuenit istud intelligere in sensu quem indicat paraphrasis. D. Augustinus alios codices magis expressè ex Græco habere annotauit: Eloquium Domini igniuit eum. f

ET NON EXACERBAVERVNT.] Latina hic à Græcis, & Græca ab Hebræis dissident. Hebræa enim habent: & non exacerbauerunt, vel, non fuerunt rebelles sermonibus eius: & tunc refertur verbum istud ad Moysen & Aaron, qui Dei præceptis obedierunt, quamuis eis grauia minaretur rex potentissimus. Græca verò habent ὅτι παρεπίκραναν, quoniam exacerbauerunt sermones eius: & tunc referri debent ad Aegyptios, qui increduli fuerunt sermonibus Dei, & ob hoc dicuntur sermones eius exacerbasse, sensu, vt notat Euthymius, improprio. In nostra autem lectione verbũ ad Deum referendũ est, & omnino apparet nostrum interpretẽ aliud apud Græcos legisse, nẽpe, καὶ οὐ παρεπίκραναν, &c. g

EDIDIT TERRA EORVM, &c.] Legendũ est, edidit, non, & dedit, vt docent Græca, simul & Hebræa. Nam Hebræa dictio propriè significat, in multitudine magna proserpere: & Græcis est, ἐξῆρψεν, quod est, ebulliuit, vel potius repentes edidit. h

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CV.

PRæsentem Psalmum ad populum captiuitatis Babylonicæ quidam referendum putant, eo quòd in fine precando dicatur: Saluos fac nos Domine Deus noster, & congrega nos de nationibus, &c. Verùm cum 1. Paralip. 16. primus versus & tres vltimi scribantur decantati coram arca Domini tum translata in montem Sion, patet satis & ad tempora Dauidis hunc Psalmum pertinere. Inuitat autem propheta ad laudem diuinam, simulque pro salute populi precatur: & ad laudem quidem Dei inuitat, non eadem qua in præcedenti Psalmo ratione: in eo enim, nulla facta mentione malorum, quæ filij Israel egerunt contra Dominum, tantum describuntur illa Dei beneficia, quibus secundum promissa tribus patriarchis facta, à tempore Abrahæ vsque ad introductionem populi in terram promissam, suam beneuolentiam erga semen Abrahæ semper Deus testatus sit. Hic verò Dei benignitas & misericordia commemoratur, qua peccantes Israelitas sæpius in deserto, ac multis vicibus in terra promissionis Deus prosecutus est, in gratiam eos suscipiendo & liberando. Atque huius quidem benignitatis Dei consideratione, præterquam quòd ad laudem eius hortatur, simul etiam precatur, vt pro solita sua misericordia nunc Deus populo suo placatus beneuolentiam exhibeat, & collectum rursus saluet. Nam & tempore Dauidis multos fuisse Israelitas in variis gentibus dispersos per oppressionem populi ante Dauidis tempora, dubium non est. Negandum tamen non est, quin & ex persona populi captiui in Babylone, precatio hoc Psalmo contenta accipi possit, quandoquidem & in posterorum vsum psalmos a se editos prophetæ reliquerunt. Secundum mysticum autem sensum, ea precatione, quam hic Psalmus comprehendit, intelligendus est propheta precari Christi aduentum, per quem filij Dei, qui erant dispersi ex omnibus terminis terræ, congregandi erant in vnum ouile.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitemini domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia eius.
2 Quis loquetur potentias Domini? auditas faciat omnes laudes eius?
3 Beati qui custodiunt iudicium, & faciunt iustitiam omni tempore.

LAudate Dominum, quia benignus est, nec vllo tempore finem accipiet misericordia illius.

2 Neque solum ob suam benignitatem laudandus est, sed & ob summam suam potentiam. Quis enim eloqui poterit illa admiranda diuinæ fortitudinis opera, quæ tum in creatione omnium rerum, tum pro suorum salute operatus est? quis est vel in hominibus, vel in angelis, qui cõmemorare valeat alias omnes meritas laudes eius? nemo sanè. Nam quis enarrabit inenarrabilia? PSAL. 105.

3 Sanè fœlices sunt illi, qui seruant æquitatem à Deo præscriptam, & secundum eam faciunt omni tempore quæ iusta sunt. Hi enim & idonei sunt præcones laudum Dei, & immensæ illius ac sempiternæ benignitatis Dei maximè sunt participes.

*4 * Memento nostri Domine in beneplacito populi tui: * visita nos in salutari tuo.*

4 Memor autem Domine tuæ benignitatis patribus nostris sæpius exhibitæ, & promissæ, te nunc precor vt digneris te declarare memorem nostri in bonum, nempe secundum gratuitam illam tuam beneuolentiam qua prosequi soles populum tuum, quamque ei promisisti: * visita nos salute tua sæpius patribus nostris præstita, & nobis promissa.

*5 Ad videndum in bonitate electorum tuorū, ad lætandum in lætitia gentis tuæ, * vt lauderis cum hæreditate tua.*

5 Vt videre mihi liceat, & frui bono electis tuis præstito, videlicet simul cum exultante populo tuo gaudeam, * atque præ nimio mentis gaudio lauderis à me simul cum populo tuo, quem in hæreditatem tibi delegisti.

6 Peccauimus cum patribus nostris, iniustè egimus, iniquitatem fecimus.

6 Fateor quidem Domine, peccauimus nos, sicut & patres nostri: impiè multa gessimus, iniustitiam commisimus. Verùm quemadmodum tua benignitas patrum nostrorum malitiam vicit, vt promissa tua eis sæpius te offendentibus nihilominus præstares, & ad eorum peccata remittenda facilis esses, ita & modò nobiscum agas precamur.

*7 Patres nostri in Ægypto non intellexerunt mirabilia tua: * non fuerūt memores multitudinis misericordiæ tuæ.*

7 Ecce autem, vt in memoriam reuocem quædam patrum nostrorum peccata: & contrà in illos tua beneficia & indulgentiam, patres nostri, qui in Ægypto habitauerunt, nō prudenter expenderunt illa stupenda, quæ pro eis in Ægypto designaueras ipse: * non diu fuerunt memores multimodæ, quam toties experti fuerant, clementiæ tuæ.

8 Et irritauerunt ascendētes in mare, mare rubrū.

8 Nam etiam tunc cùm ex Ægypto ascenderent ad mare, mare, inquam, rubrum, te ad iracundiam prouocauerunt, cùm diffisi de tua potentia & benignitate (quæ tamen duo eis satis declarata erant mirabilibus illis in Ægypto editis) insequentes se hostes nimis metuebant, & contrà Moysen obmurmurabant.

*9 Et saluauit eos propter nomen suum, * vt notā faceret potentiam suam.*

9 Etsi autem hi ob suam incredulitatem Dei beneficio indigni essent, Dominus tamen eos ab inimicis ipsorum saluauit, idque propter nomen suum, * nempe vt in omnibus populis notam faceret fortitudinem suam, & per hanc celebre redderet nomen suum.

*10 Et increpuit mare rubrum, & exsiccatū est. * & deduxit eos in abyssis sicut in deserto.*

10 Itaque pro salute illorum Dominus quasi iratus mari rubro, quod iter eorum impediret, iussit vt sese diuideret contra naturam, & continuò ad præceptum eius exaruit: * sicque deduxit eos Dominus per alueum profundissimum in medio aquarum maris, tam securè & tam facilè quàm si fecissent iter per desertum siccissimum.

*11 Et saluauit eos de manu odientium: * & redemit eos de manu inimici.*

11 Atque ad hunc modum liberauit eos de potestate eorū qui oderant eos, * & redemit eos de violentia inimici Pharaonis, qui cum toto suo exercitu eos insequebatur.

12 Et operuit aqua tribulantes eos: vnus ex eis non remansit.

12 Et cooperuerunt aquæ maris tribulatores eorum Ægyptios, vt ne vnus quidem ex omnibus reliquus fuerit.

*13 Et crediderunt verbis eius, * & laudauerūt laudem eius.*

13 Et tunc quidem videntes se adeo mirificè saluatos, & extinctos Ægyptios, crediderunt verbis Domini, quæ per Moysen eis loquebatur, promittens eis perpetuam protectionem: * & cantabant laudes illius.

*14 Citò defecerunt, obliti sunt operum eius, * non sustinuerunt consilium eius.*

14 Verùm cito recesserunt è sua in Deum fide & laude, mox postea diffidentes de Dei potentia & bonitate, declarauerunt se oblitos esse operum eius, in quibus ipsius omnipotentia & clementia adeò insigniter reluxit: * non expectauerunt exitum diuini consilij & voluntatis, sed impio suo murmure illud præuenerunt. Mox enim post triduum ab insigni illa de Ægyptiis victoria, propter aquarum amaritudinem contra
Mosen in Mara obmurmurauerunt, nec multo post ob ciborum inopiam: Exo.15.
deinde etiam ob aquæ penuriam: & quotiescunque non omnia pro vo- Exo.16.
to succedebant, impatientes facti murmure suo Deum tentauerunt. Exo.17.

15 Et concupierunt concupiscentiam in deserto, & tentauerunt Deum in inaquoso.

15 Inter frequentes autem eorum obmurmurationes, quibus ob ci- Nu.11.
borum aut aquarum inopiam murmurauerunt, illa insignior & intolerabilior erat, quod cum panem cœlestem Deus illis abundè suppeditaret, ipsi tamen hunc cibum fastidientes, exarserunt concupiscentia carnium in deserto: * & periculum facere conati sunt, an verè potens esset Deus in solitudine.

*16 Et dedit eis petitionem ipsorum, * & misit saturitatem in animas ipsorum.*

16 Ipse autem Dominus etsi tentatus, tamen tribuit eis carnes quas b
petiuerant: * nec id quidem tenuiter, sed in tanta abundantia, vt saturaret animas eorum, adeò vt exirent carnes per nares, & verterentur eis in nauseam: ac deinde Domino vindicante, etiam mors sequeretur, quæ omnem eis cibi appetentiam abstulit.

17 Et irritauerunt Moysen in castris, Aaron sanctum Domini.

17 Rursum autem alias plerique eorum cum Core, Dathan, & Aby- Nu.16.
ron exacerbauerunt in castris Mosen, & Aaron consecratum Domino in sacerdotem. Contra hos enim à Domino præpositos surrexerunt, & seditionem excitauerunt ex inuidia: Core quidem cum suis contra Aaron, propter sacerdotium, quod sibi vindicare optabant: Dathan autē, & Abyron, cōtra Moysen ob principatum, quem sibi deberi, eo quòd ex tribu Ruben primogeniti essent, contendebant.

18 Itaque

18 *Aperta est terra, & deglutiuit Dathan: * & operuit super congregationem Abyron.*

18 Itaque in vltionem istorum, primùm quidem aperta est terra, & absorbuit Dathan viuum cum suis:* & cooperuit eos qui cõspirauerant cum Abyron contra Moysen.

19 *Et exarsit ignis in synagoga eorum, flamma combussit peccatores.*

19 Deinde in vindictam eorum, qui cum Core coniurauerant contra Aaron, dum incensum suis thuribulis offerrent, ignis egressus à Domino exarsit in cœtu illorũ, flamma exussit peccatores: primùm ducentos quinquaginta viros, ac deinde quatuordecim millia ac septingentos.

20 *Et fecerunt vitulum in Horeb, & adorauerunt sculptile.*

20 Quodque his, quæ dixi, grauius est, fecerunt sibi patres nostri vitulum iuxta montem Horeb, & supplices se prostrauerũt ante statuam, Exo. 32.
quam ipsi conflauerant.

21 *Et mutauerunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum.*

21 Et mutauerunt diuinam maiestatem, quæ gloria illorum fuerat, in simulachrũ vituli, animalis tam humilis vt fœno victitet. Deserto enim Deo, qui decus erat eorum, loco eius assumpserunt colendum non vitulum, sed similitudinem vituli, animalis certè irrationalis, vt quod fœno vescatur, cùm ipsi tamen essent rationales.

22 *Obliti sunt Deum qui saluauit eos, qui fecit magnalia in Aegypto, mirabilia in terra Cham, terribilia in mari rubro.*

22 Obliti sunt Dei qui saluos fecerat eos, qui pro eorum salute primum magna designauit in Ægypto, stupenda in terra Cham: Deinde etiam in mari rubro admiratione dignissima; & ipsorum hostibus terribilia. Huius tamen obliti salutem suam acceptam referebãt simulachro vituli, dicentes: Hi sunt dij tui Israel, qui te eduxerunt è terra Ægypti.

23 *Et dixit vt disperderet eos: si nõ Moyses electus eius stetisset in confractione in conspectu eius.*

23 Quare iratus Dominus cogitauerat illos funditus subuertere: nisi Moyses vir illi charissimus tãquam mediator stetisset coram eo, in ea, quæ illis imminebat plaga, qua confringendi & perdendi erant. c

24 *Vt auerteret irã eius, ne disperderet eos. * & pro nihilo habuerũt terram desiderabilem.*

24 Nisi, inquam, Moyses se medium opposuisset inter Deum & populum, vt iram Dei à populo auerteret, ne penitus eum disperderet. Iam & alias vide quanta eorum impietas. *Spreuerunt enim terram optatissimam eis promissam, optantes potius in solitudine mori, aut in Ægyptũ Nu. 14.
redire, quàm terram à Domino promissam, fluentem lacte ac melle ingredi, & pro ea obeunda aliquod periculum aut laborem subire.

25 *Non crediderũt verbo eius, * & murmurauerunt in tabernaculis suis, non exaudierunt voci Domini.*

25 Non crediderunt verbis eius, quibus promiserat se illam daturum eis, *atque ob hanc incredulitatem murmurauerunt in tentoriis suis, nec obedire voluerunt voci Domini loquentis ad eos per Moysen, Iosue, & Chaleb, ad ingressum eos adhortantes.

26 *Et eleuauit manum suam super eos, * vt prosterneret eos in deserto.*

26 Propter quod iratus Dominus, ad similitudinem eius qui grauiter d
quempiam percussurus, in altum manum eleuat, quo fortius feriat, grauem vltionem sua potentia eis inferre decreuerat, *ita nimirum, vt prosterneret eos in deserto.

27 *Et vt deiiceret semen eorum in nationibus. * & disperderet eos in regionibus.*

27 Vt & posteros eorum corruere faceret inter impias gentes: *& dispergeret eos per regiones varias. Verùm per preces Moysis, decreta & debita vltio mitigata est, vt tantummodo hi qui obmurmurauerant in deserto caderent per quadraginta annos: Semen autem eorum promissam terrã ingrederetur, & possideret, nisi quod & istud quoque postea, paternam impietatem imitans, in variis regionibus dispersum sit.

28 *Et initiati sunt Beelphegor, * & comederunt sacrificia mortuorum.*

28 His omnibus sceleribus & aliud pessimum addiderunt: consecra- Nu. 25.
uerunt enim se, & addixerunt Beelphegor idolo Moabitarum: * & deficientes à Deo viuo, sacrificia oblata diis, in quibus nihil erat vitæ, comederunt in venerationem eorum.

29 *Et irritauerũt Deum in adinuentionibus suis. * & multiplicata est in eis ruina.*

29 Itaque his prauis suis studiis ad iram prouocauerunt Deum: * iratóque Deo eos vindicante, multi in eis corruerunt occisi.

30 *Et stetit Phinees, & placauit, * & cessauit quassatio.*

30 Phinees autem sacerdos zelo Dei accensus sese pro gloria Dei erexit ad vltionem transgressorum, trãsfodiens Zambri Israelitam cum muliere Madianitide: & hac ratione placauit iram Dei, * & cessauit à filiis Israel plaga, qua eos Deus concussit, occidens viginti quatuor milia hominum.

31 *Et reputatum est ei in iustitiam. * in generatione & generationem vsque in sempiternum.*

31 Et adeo quidem hoc opus Deo placuit, vt non solum ad crudelita- e
tem non ei imputaretur à Deo, sed etiam ad iustitiam: * ita vt propter hoc opus Deus ei & semini eius promitteret sacerdotiũ sempiternum, quod per omnes generationes semen eius obtineret, quandiu legale sacerdotium vigeret: post quod succedens Messias, verus Phinees, propter zelum gloriæ Dei quo accenderetur, accepturus erat sacerdotium nunquam finiendum.

32 *Et irritauerunt eum ad aquas contradictionis: * & vexatus est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius.*

32 Insuper etiam prouocauerũt Deum ad iram in eo loco qui à con- Nu. 20.
tradictione & murmure dictus est, Aqua cõtradictionis: *& afflictus est à Deo etiam Moyses propter eos, eo quòd spiritũ Dei impio suo murmure illi nimis exacerbauerint.

33 *Et distinxit in labiis suis.*

33 Vnde factum est, vt quemadmodum homo aliquis multũ exacerbatus facilè etiam charissimo sibi amico ob leue aliquod delictũ irascitur, ita quoque & Dominus Moysi vnicè dilecto, & fido seruo suo iratus,

ob dif

** non disperdiderūt gentes quas dixit Dominus illis.*
*34 Et commisti sunt inter gentes,& didicerūt opera eorum: * & seruierunt sculptilibus eorum,& factū est illis in scandalum.*
35 Et immolauerunt filios suos,& filias suas dæmoniis.
36 Et effuderunt sanguinem innocentem,sanguinem filiorum suorum & filiarum suarum quas sacrificauerunt sculptilibus Chanaan.
37 Et infecta est terra in sanguinibus, & cōtaminata est in operibus eorū:& fornicati sunt in adinuentionibus suis.
*38 Et iratus est furore Dominus in populum suum, * & abominatus est hereditatem suam.*
39 Et tradidit eos in manus gentium, & dominati sunt eorum qui oderunt eos.*
40 Et tribulauerunt eos inimici eorum,& humiliati sunt sub manibus eorū,sæpe liberauit eos.
*41 Ipsi autem exacerbauerunt eum in consilio suo: * & humiliati sunt in iniquitatibus suis.*
42 Et vidit cum tribularentur,& audiuit orationem eorum.
*43 Et memor fuit testamenti sui, * & pœnituit eū secundum multitudinē misericordiæ suæ.*
*44 Et dedit eos in misericordias: * in conspectu omnium qui ceperant eos.*
*45 Saluos nos fac domine Deus noster: * & congrega nos de nationibus.*
*46 Vt confiteamur nomini sancto tuo: * & gloriemur in laude tua.*
47 Benedictus Dominus Deus Israel à seculo vsque in seculum,fiat,fiat.

ob diffidentiam eius dira locutus sit,distinctè & apertè affirmans,ipsum
& Aaron non ingressuros terram promissam.Iam autē postquam etiam
patres nostri ingressi essent terram eis promissam, nec tunc quidem à
peccando destiterunt, * Non enim disperdiderunt omnes eas gentes,
de quibus Dominus dixerat,illis præcipiens eas deleri.
34 Sed commisti sunt impiis illis gentibus, & ex illorum consortio
didicerunt opera eorū,ob quæ Deus eos auersabatur.*Coluerunt enim
ad imitationem illarum gentium sculptilia earum:quæ res fuit eis frequenter causa offendiculi & ruinæ.
35 Eo quoque dementiæ ex commistione harum gentium peruenerunt,vt filios suos & filias immolarent crudelissimis cacodæmonibus.
36 Et effunderent sanguinem innoxium,quódque magis adhuc impium est,sanguinem charissimorum filiorum suorum & filiarum, quas sacrificauerunt sculptilibus terræ Chanaan, tribus modis impietatem committentes.
37 Itaque terra illa,quam Deus sibi sanctificauerat, polluta est per effusionem innoxij sanguinis,& contaminata est per scelerata opera eorum:*Ipsi enim suis nouis studiis & factis fornicati sunt cum diis alienis,quibus adhæserunt contra fidem,quam soli debebant Domino. g
38 Quare vehementer iratus est Dominus populo suo:* & abominatus est eum,quem in suam hæreditatem selegerat.
39 Et quoniam commodum Domini iugum & imperium abiecerāt, merito tradidit eos in potestatem gentium, & dominati sunt eis qui odiebant eos.
40 Et grauissimè afflixerunt eos inimici eorum,& subiecti sunt tyrannidi eorum.Ipse quidem pro sua benignitate eos sæpe liberauit ab hostibus eorum.
41 Verùm ipsi liberati ad ingenium redeuntes, perrexerunt eum irritare per sua consilia impia, quæ sequebantur: * quare & sæpius afflicti sunt propter scelera sua.
42 Cùm autem tribularentur,Dominus benigno vultu aspexit tribulationes eorum,& audiuit orationem eorum.
43 Rationē enim habuit pacti quod pepigerat cum Abraham:*ideóque pro inexhausta misericordia sua in morem pœnitētis se habuit erga eos,commutans vindictam in miserationem,& recipiens se ab indignatione sua.
44 Ipse enim misertus est eorum:eidque adeo apertè & manifestè, vt id perspicuè cognoscerent & viderent hi qui eos prius captiuauerant, & in seruitutem redegerant.
45 Iuxta hanc itaque tuam solitam misericordiam te Domine precamur,saluos fac nos,qui ob peccata nostra impiorum potestati & dominio traditi sumus:* & collige nos ex variis illis nationibus, per quas dispersi sumus.
46 Vt collecti simul laudare possimus sanctissimum nomen tuum: * & inter laudandum te,exultemus de benignitate tua.
47 Ab æterno & vsque in æternum laudetur Dominus Deus Israel,& dicat omnis populus:Ita fiat.Ita omnino fiat.

ANNOTATIONES.

a CITO FECERVNT] Græca ἐτάχυναν,festinauerunt.sic & Hebræa. Putant autem hic quidam notari crimen commissum in Mara, vbi post tertium diem ab egressu è mari rubro murmurauerunt ob aquas amaras. Alij putant hic prophetam incipere describere crimen illud,quod sequenti versu apertius exponitur. Paraphrasis autem generaliter hunc versum accipit, vt eo intelligantur comprehendi omnia peccata,quorum postea aliqua speciatim recensentur.

b MISIT SATVRITATEM] Hebræa habent, misit maciem vel tenuitatem,& intelligunt per maciem, mortem eis immissam in vltionem sceleris. Vnde vt ad hunc sensum nostra litera accedat, oportet saturitatem,non in bonum accipere, de ea quæ propitio Deo eis contigit:sed in malum, de ea qua iratus illis Dominus fecit illis cibum verti in nauseam,eo quòd fastidio illis fuerit panis cœlestis: aut de ea qua per mortem omnis eis cibi appetentia ablata est.

SI NON MOYSES &c.] Benè hic annotat D. Augustinus non ita dictum esse Moysen stetisse in confractione, quasi vt frageret iram Dei: sed in confractione, hoc est,in plaga qua erant illi feriendi:id enim Græca apertius significāt,quæ habent,ἐν τῇ θραύσει, hoc est, in quassatione & vulneratione. c

ET ELEVAVIT, &c] Per eleuationem manuum Dei intelligunt quidam iuramentum Dei, quo iurauit in ira sua non ingressuros eos qui increduli fuerāt in terrā promissam, de quo iuramento Numer. 14. Nam mos iurantium est manus in cœlum leuare. Verùm quoniam in iuramento illo Dei non includebatur, quòd semen eorum deiiceretur in nationibus, magis videtur amplectendus d

sensus paraphrasis, secundum quem alibi dicitur:
Psal. 73. Leua manus tuas in superbias eorum, &c.

Et reputatum est ei, &c. Quidam
e hunc versum sic intelligunt: Per omnes generationes hoc factum imputatur ei ad iustitiam apud homines qui per omnes generationes ipsum Phinees laudant, tãquam iustum ob opus zeli ipsius. Verùm per illa verba, in generatione, &c. magis apparet prophetam alludere ad verba Domini, quibus promisit ipsi Phinees & semini eius sacerdotium sem-
Nu. 25. piternum, dicens: Ecce do ei pacem fœderis mei, & erit ei & semini eius pactũ sacerdotij sempiternum. Dicitur itaque hoc opus reputatum ei apud Deum ad iustitiam vsque in sempiternum, quia Deus pro eo opere promisit ei sacerdotium sempiternum. Nec huic promissioni obstat quod ad tempus modicum, sacerdotium summum fuerit in familia Ithamar. Heli enim fuit ex domo Ithamar, nam quamuis ad tempus ob causam aliquam fuerit in ea, ius tamen summi sacerdotij mansit in familia Phinees.
3. Reg. 2 Vnde ad eam mox rediit, in Sadoch scilicet, quem reiecto Abiathar, qui fuit ex filiis Heli, Salomon sacerdotem summum constituit, mansitque in eius semine sacerdotium summum vsque ad Christum. Rursum non obstat quòd sacerdotium illud legale non solum à semine Phinees, sed etiam à toto populo Iudaico sublatum sit per Christum: nam quod sacerdotium sempiternum illi promittebat, ad literam quidem significabatur sacerdotium in eius semine permansurum quamdiu duraret lex, in qua sacerdotium illud institutum erat, ita quod collatione legis sempiternum dicebatur: secũdum spiritum verò significabatur sacerdotiũ eius in Christo perseueraturum, cuius Phinees suo zelo typum gessit.

f Exarcebauerunt, &c.] Prima pars versus sequentis, Et distinxit in labiis suis: non debet cum sequentibus coniungi, quemadmodũ quidam faciunt, intelligentes iratum Deum promisisse & affirmasse, quòd non possent Israelitæ vincere gentes quas promiserat Israelitas superaturos. Nam illis verbis: non disperdiderunt, &c. describere vult propheta aliud peccatum populi commissum in terra promissionis. Debet itaque cum præcedentibus ea pars coniungi, quemadmodum & in Hebræo coniungitur, & diuus Augustinus distinguit. Porrò relatiuum, eius, & verbum distinxit, quidam ad Moysen referunt, vt sit sensus: quod filij Israel exacerbauerint spiritum Moysis, qui exacerbatus distinxit, hoc est, vt interpretatur Euthymius, flexiloquo & ambiguo sermone locutus est, dicens: Num ex petra hac aquam vobis educere poterimus? Verùm verbo illo διαστέλλειν, pro quo hic legimus, distinxit, Septuaginta videntur vsi pro promittere, eloqui & affirmare, vt alibi: Reddam tibi vota quæ distinxerunt labia mea. Proinde magis videtur referendum Psal. 65
ad Deum secundum sensum paraphrasis.

g Et infecta est terra] Plerique libri habent: Et interfecta est terra, quod tamen non est putãdum accidisse vitio scriptoris, quemadmodum annotat Augustinus, qui ostendit debere legi, interfecta. nam Græca habẽt: ἐφονοκτονήθη, quæ dictio manifestè significat, interfecta est. Hebræa tamen dictio manifestè significat infectam & pollutam esse, quemadmodum omnes vertunt, & Euthymius dictionem Græcam hic accipiendam dicit pro eo quod est, cæde infecta est. Proinde verisimile est Hieronymum, qui Psalterium se emẽdasse testatur, dictionem interfecta, mutasse in, infecta, quo lectio nostra magis Hæbreis cõsentiret, & absurditas locutionis tolleretur. Isaiæ autem vigesimoquarto ca- Isaiæ. 24.
pite, corruptè legitur: & interfecta est terra ab habitatoribus suis: cùm legendũ sit: & infecta est. nã & in Hebræo eadem ponitur dictio quæ hoc loco. Et Septuaginta habent ἠνόμησε, terra iniquè egit, &c.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CVI.

Qvoniam quæ Psalmus hic memorat tanquam res gestas aliquando, non videntur ex aliqua historia contigisse vsque ad tempora Dauidis, ob id quidam omnia istius Psalmi ad literam putant dicta prophetice de redemptione humani generis per Christum ventura, ita vt quæ hic dicuntur de errore, esurie, siti, carcere, & similibus, metaphoricè accipiantur de spirituali errore & esurie, & sic de reliquis. Alij eadem moti ratione literam magis sequentes intelligunt hoc Psalmo generaliter describi, quomodo à variis periculis & malis, quæ solent homines incidere, Deus sua bonitate clamantes ad se liberare, & omnia pro voluntate sua immutare soleat. Verum sicut primæ expositioni obstat, quòd nimis apertè Propheta videatur loqui de temporali liberatione a malis corporalibus, sub qua solet prophetare sed in mystico sensu, liberationem humani generis a malis spiritualibus: ita secundæ obstat, quòd secundum eam frustra videbuntur admoneri ad laudem Dei, redempti a Domino, & collecti à quatuor partibus mundi. Ex eo enim apparet, pericula hæc, de quibus hic fit mentio, ad eos spectare. Proinde ad literam apparet hunc Psalmum canere de iis beneficiis temporalibus, quæ populo veteri tempore Dauidis collata erant, cùm iam ab omnibus hostibus liberatus, collectus esset in terra sua. Videtur enim hic Psalmus sic respondere Psalmo præcedenti, vt sicut ibi in fine petitur congregari populus Dei de nationibus in quibus dispersus fuerat per oppressionem tyrannorum ante Dauidis pacificum regnum, ita hic congregati ad Dei laudem inuitentur. Constat enim ex libro Iudicum Israelitas propter peccata sua frequenter traditos in manus diripientium, qui ceperunt eos, & vendiderunt hostibus habitantibus per gyrum, sub quibus mala quæ memorat hic Psalmus, passi sunt, liberati autem perfectè tempore Dauidis, qui omnes hostes in circuitu populo Israelitico subiecit. Hortatur itaque Propheta redemptos vndique & collectos a Domino laudare Deum propter bonitatem eius, tum quia tribulatos clamantes ad se liberauit a quatuor malis, scilicet vagationis in deserto, captiuitatis, ægritudinis, & fluctuosæ nauigationis: tum quia post terræ sterilitatem, & populi oppressionem, contulit terræ fertilitatem & populi multiplicationem, atque exaltationem. In his autem oportet intelligere principaliter admoneri laudis diuinæ fideles, qui per vnitatem fidei collecti in vnam ecclesiam liberati sunt, per Christum ab errore & siti spiritualibus, à captiuitate diabolica, ab infirmitate & tædio benefaciendi, à tempestate seculi, ecclesiam suis persecutionibus quasi quibusdam fluctibus concutiente. In qua etiam ecclesia mysticè adimpletur, quod hic dicuntur flumina in desertum redigi a Deo: desertum verò in stagna aquarum, secundum eum sensum in quo hæc eadem quasi ex hoc loco desumpta Isaias prædicit cap. 41. & 42. nempe quia reiectis Iudæis, gentes prius steriles fructificare cœperint. Annotanda autem poesis elegantia, quam seruat Propheta in quatuor illis malis, à quibus clamantes ad Deum liberatos canit, hoc scilicet ordine, vt primùm describat tribulationem, secundò recursum ad Deum, tertiò beneficium diuinum, quartò autẽ gratiarum actionem exigat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

LAudate Dominum,tum quia benignus est:*tum quia nullo sæculo
finem accipiet misericordia eius. Psal.
2 Fateantur istud,& publicè deprædicent qui redẽpti sunt à Domino: 106.
*quos scilicet Dominus redemit à tyrannide & potestate opprimentiũ,
eos,quósque in vnũ collegit è variis regionib*,in quibus dispersi fuerãt.
3 Ab oriente & occidente,ab Aquilone,& austro,vbi est mare Arabi- a
cum hoc est,à quatuor mundi plagis.
4 Hi certè ab oppressione hostium dispersi vagabantur per loca de-
serta,aquis carentia:*nec inueniebant viam quæ duceret ad ciuitatem
in qua tutè habitare possent.
5 Sic autem errantes in desertis locis & arentibus esuriebant & sitie-
bant,*anima eorum præ inopia cibi potúsque, præque mœrore nimio
elanguit in ipsis,ac penè defecit.
6 Et clamauerunt ad Dominum cum sic affligerentur,* ipse verò ex
angustiis eorum eripuit eos.
7 Itaque eos ab errore & vagatione liberans, eduxit in viam rectam,
*vt irent in ciuitatem, quam securè inhabitare possent.hostibus enim
eorum extinctis,& ob id occasione erroris & vagationis sublata, fecit vt
ad inhabitandam ciuitatem securè pergere possent.
8 Quare congruum est,vt misericordiæ Domini, quas experti tales b
sunt,deprædicentur ab eis in honorem Domini :* & vt mirabilia opera
eius narrentur ab eis filiis hominum.
9 Eo quod satiauerit animas eorum siti laborantes,*& animas eorum
famelicas impleuit bonis quibus indigebant.
10 Similiter eos qui sedebant in tenebris carceris, quæ mortis quan- c
dam imaginem præ se ferebant,*quique constricti fuerunt afflictione,
ferreisque cathenis & compedibus.
11 Propterea quod inobedientes fuissent præceptis Domini,*& con-
silia eius qui est super omnia contempsissent,prouocantes & irritantes
Deum per suam inobedientiam.
12 Propter quod afflictum est molestis afflictionibus cor eorum,
*viribus suis destituti sunt,nec erat quisquã qui eis aut vellet aut pos-
set succurrere.
13 Hos cum clamarent ad Dominum,implorantes auxiliũ eius quan-
do sic affligebantur,ipse Dominus liberauit ex angustiis in quibus re-
dacti erant.
14 Et eduxit eos è tenebris illis horridis carceris, quæ mortis imagi-
nem ostentabant:*& vincula,quibus vincti fuerant,disrupit.
15 Prædicentur itaque ab eis in honorẽ Domini misericordiæ eius:
*& mirabilia eius opera ab eis narrentur filiis hominum.
16 Eo quod fregerit portas æreas,& vectes ferreos comminuerit, hoc
est,fortissima repagula,quibus sine spe euasionis in carcere inclusi de-
tinebãtur,non solum abstulerit,sed etiam contriuerit, hostibus qui eos
ceperant deletis.
17 Atque in hunc modum,quasi porrecta manu eos suscepit in gra-
tiam suam è via iniquitatis eorum:*propter iniustitias etenim suas affli-
gebantur.
18 Rursum autem & alio beneficio suam misericordiam ostendit re-
demptis suis inuocantibus ipsum. Omnem enim cibum respuebat ani-
ma eorum præ nimia ægritudine animæ & corporis, & * iam proximè
morti accedebant.
19 Et clamauerunt ad Dominum cùm sic affligerentur:* & de angu-
stiis eorum mox liberauit eos.
20 Mandauit verbo,& per solum verbum ac imperium suum sanauit
eos à languoribus eorum:* & eripuit eos de interitu mortis, qui immi-
nebat illis.
21 Prædicẽtur itaque ab eis in honorem Domini misericordiæ eius:
*& mirabilia eius opera narrentur ab eis filiis hominum.
22 Et offerant sacrificium laudis,hoc est, ipsam laudem sacrificium
Deo gratissimum pro gratiarum actione offerant,externisque etiam sa
crificiis testentur animi sui gratitudinem: *& cum exultatione apud
alios commemorent palam opera eius.
23 Iam verò non solum qui in terra errantes, aut in carcere
conclusi , aut infirmitate quauis grauati Deum inuocauerunt,
eius benignitatem & mirabilia experti sunt

1 Confitemini Domino, quoniam bonus: quoniam in sæculũ misericordia eius.*
2 Dicant qui redempti sunt à Domino: quos redemit de manu inimici, de regionibus congregauit eos.*
3 A solis ortu & occasu, ab aquilone & mari.
4 Errauerunt in solitudine in inaquoso, viam ciuitatis habitaculi non inuenerunt.*
5 Esurientes & sitientes, anima eorum in ipsis defecit.*
6 Et clamauerũt ad Dominum cum tribularentur, & de necessitatibus eorum eripuit eos.*
*7 Et deduxit eos in viã rectam,*vt irent in ciuitatem habitationis.*
8 Confiteantur Domino misericordiæ eius, & mirabilia eius filiis hominum.*
9 Quia satiauit animam inanem, & animam esurientem satiauit bonis.*
*10 Sedentes in tenebris & vmbra mortis,*vinctos in mendicitate & ferro.*
11 Quia exacerbauerunt eloquia Dei, & consilium altissimi irritauerunt.*
12 Et humiliatum est in laboribus cor eorum: infirmati sunt, nec fuit qui adiuuaret.*
13 Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur: & de necessitatibus eorum liberauit eos.*
14 Et eduxit eos de tenebris & vmbra mortis, & vincula eorũ disrupit.*
15 Confiteantur Domino misericordiæ eius: & mirabilia eius filiis hominum.*
16 Quia contriuit portas æreas, & vectes ferreos cõfregit.*
17 Suscepit eos de via iniquitatis eorũ: propter iniustitias etenim suas humiliati sunt.*
18 Omnem escam abominata est anima eorum: & appropinquauerũt vsque ad portas mortis.*
19 Et clamauerunt ad Dominũ cùm tribularẽtur: & de necessitatibus eorum liberauit eos.*
20 Misit verbum suum,& sanauit eos: & eripuit eos de interitionibus eorum. 21 Confiteantur Domino misericordiæ eius,* & mirabilia eius filiis hominum. 22 Et sacrificent sacrificium laudis:* & annuntient opera eius in exultatione.*
23 Qui descendunt mare in nauibus,facientes operationem in aquis multis.

sed

sed & hi qui ingredi solent mare, nauibus negotiationem exercentes
per aquas illas vastissimas.

*24 Ipsi viderunt opera Domini * & mirabilia eius in profundo.*

24 Ipsi quoq. re ipsa experti sunt qualia sint opera Domini: * & quàm
admiratione digna quę fiunt ab ipso in profundo maris.

*25 Dixit & stetit spiritus procella: * & exaltati sunt fluctus eius.*

25 Mox enim vt iussit, astitit ei, & surrexit ventus procellosus: * & per
eum exaltati sunt fluctus illius maris vastissimi.

*26 Ascendunt vsque ad cœlos, & descendunt usque ad abyssos, * anima eorum in malis tabescebat.*

26 Qui fluctus nunc in maximam altitudinem eleuabantur, nunc
profundissimè demittebantur: simúlque per fluctus vectores cum naui
bus subleuati ascendere in cœlum vsque videbantur, & iterum velut in
barathrum præcipitari: * propter quod animi eorum in his malis solue-
bantur, & defecerunt præ metu.

*27 Turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius: * & omnis sapientia eorum deuorata est.*

27 Turbati sunt hac iactatione, & ad modum ebrij cōmoti sunt, quia
scilicet nunc huc, nunc illuc iactati, atque in seipsis prę nimia turbatio-
ne mentis suæ inopes, * & quantumuis alioqui variarum rerum periti
& sapientes fuerant, ibi tamen omnis sapientia, omnísque sensus ac ra-
tionis vsus absorptus & interceptus est ab illa maris iactatione & men-
tis turbatione.

*28 Et clamauerunt ad Dominum cum tribularētur: * & de necessitatibus eorum eduxit eos.*

28 Cùm itaque nulla eis in aliquo spes reliqua esset, clamauerunt ad
Dominum in afflictione sua: * & de angustiis eorum mox liberauit eos.

*29 Et statuit procellam eius in auram: * & siluerūt fluctus eius.*

29 Continuò enim suo præcepto ac nutu commutauit tempestatem
eius in serenitatem, & placidam spirationem, * sicque sedati sunt, stre-
pentes horridè fluctus illi maris.

*30 Et lætati sunt quia siluerunt: * & deduxit eos in portum voluntatis eorum.*

30 Lętati sunt itaque, eo quod fluctus sedati erant: * & deduxit eos do-
minus recta in eum portum, quem optauerant.

*31 Confiteantur domino misericordiæ eius: * & mirabilia eius filiis hominum.*

31 Quare etiam ab his misericordiæ Domini prædicentur in honorem.
eius: * & mirabilia eius opera ab eis narrentur filijs hominum.

*32 Et exaltent eum in ecclesia plebis: * & in cathedra seniorum laudent eum.*

32 Et laudibus extollant eum in frequenti congregatione populi: * &
in consessu senum laudent eum.

*33 Posuit flumina in desertum, * & exitus aquarum in sitim.*

33 Præter hæc etiam aliis modis declarauit Deus suam misericordiā.
Nam redegit flumina nimia siccitate exiccata in aridum desertum, * & d
fluenta aquarum commutauit in siccitatem & litiētem terram, hoc est,
fecit vt terra, quæ prius abundantia aquarum irrigabatur, & ob id ferti-
lis erat, aquis destituta fieret quasi aridum desertum & sterile.

*34 Terram fructiferam in salsuginem: * & terram sine aqua in exitus aquarū.*

34 Terram fructiferam redegit in salinas, & sterile solum, idque pro-
pter malitiam eorum qui habitabant eam. * At mox ad clamorem affli-
ctorum rursus terram desertam & sterilem aridam conuertit in irrigua,
aquarúmque riuulis irrigauit, & terram aquis destitutam fluentis aqua-
rum donauit.

*35 Et collocauit illic esurientes: * & constituerūt ciuitatem habitationis.*

35 Et habitare fecit in ea colonos antè famelicos, * qui deinde in ea
construxerunt sibi ciuitatem quam inhabitarent.

*36 Et seminauerūt agros, & plantauerūt vineas, * & fecerūt fructum natiuitatis.*

36 Et seminauerunt agros illos nouos, & plantauerunt vineas, * & agri
atque vineæ eorum non solum generauerunt & germinauerunt, sed e-
tiam protulerunt fructum generationis & germinis sui, nec fuit eorum
generatio & germen infrugiferum.

*37 Et benedixit eis, & multiplicati sunt nimis, * & iumenta eorum non minorauit.*

37 Et Deus suo fauore illis aspirabat, corúmque conatus fœcundabat.
quare multiplicati sunt valde, in fructibus terræ diuites facti, & multa
item prole fœcūdi: * & effecit ne pecora eorum vel morbo, vel alia ca-
lamitate minuerentur.

38 Et pauci facti sunt, & vexati sunt a tribulatione malorum & dolore.

38 Rursum autem ob scelera eorum facti sunt pauci numero atque
diuitiis, & afflicti sunt per tribulationem variarum calamitatum, & dolo-
rem, quo affecti sunt præ calamitatibus eis, quas venire permisit Deus
super eos.

*39 Effusa est contemptio super principes: * & errare fecit eos in inuio & non in via.*

39 Effudit despectionē super principes, faciens eos qui gloriosi prius
erant, infames & sine authoritate, abstulitque cor eorum & sapientiam:
* ita vt errarent quasi per inuia loca, nihil recti apud se statuentes, aut
agentes.

*40 Et adiuuit pauperem de inopia * & posuit sicut oues familias.*

40 Contrà verò pauperem liberauit, & subleuauit de inopia & affli-
ctione sua: * fecitque illi familias sicut greges ouium numerosas, † &
multas familias ac tribus prius dispersas, tanquam oues sub aliquo pa-
store pascendas constituit.

*41 Videbunt recti & lætabuntur, * & omnis iniquitas oppilabit os suum.*

41 Videbunt hæc iusti, & diligenter obseruabunt, intelligentésque in
huiusmodi mutationibus Dei iustitiam & bonitatem, lætabuntur. * Om-
nes autem scelerati, qui Deo cōniuente ad eorum scelera, dum prospe-
rè agerent, lacescebant ore suo Deum & homines, Dei in impios seue-
ram iustitiam & bonorum exaltationē aduertentes, obturabunt os suū.

42 Quis sapiens & custodiet hæc? & intelliget misericordias Domini.

42 Quisquis certè sapiens fuerit, is & diligenter obseruabit ista, & ex eis
intelliget quàm multæ sint misericordiæ Domini, quas, vt prædictū est,
suis impertit, intelligénsq. istud, totū se illius bonitati committet, atque
in omnibus hoc vnum studebit, vt ipsi sese approbet.

ANNOTATIONES.

a ERRAVERVNT, &c.] Secundum lectionem quidem nostram necesse est omnino, vt, quemadmodum dictum est in argumento, ad redemptos & congregatos à Domino pertinere intelligantur qui dicuntur errasse, in tenebris sedisse, & cibum præ ægritudine reiecisse. Verùm Hebræa sic accipi possunt, vt prius intelligantur vocari ad laudem Dei hi qui redempti sunt: Deinde specialiter hi qui errauerunt, quiue captiui fuerunt, & sic de aliis. Possunt enim Hebræa sic accipi: Qui errauerunt in solitudine, &c. & liberauit eos dominus, confiteantur misericordiam Domini. Similiter & sedentes in tenebris, vinctique ferro confiteantur domino: & tertio stulti, qui propter iniquitatem suam infirmitate percussi sunt, & à Deo liberati sunt, confiteantur, &c. vt suppositum verbi, confiteantur, sit, qui errauerũt sedentes, & stulti. Nam participium, sedentes, quamuis apud nos sit accusatiui casus, verti tamẽ potuisset, sicut alij vertunt, in nominatiuo casu: nec habet aliud verbum cum quo pendeat, quàm confiteantur: & pro eo quod nos habemus, suscepit eos, Hebræi habent, stulti, &c.

b CONFITEANTVR, &c.] Græca habent τὰ ἐλέη αὐτοῦ. Potest autem ἐλέη esse vel accusatiui casus, vel nominatiui. Itaque interpres accepit in nominatiuo casu, cùm debuisset potius in accusatiuo vertere, misericordias eius, tum quia impropriè verbum, cõfiteantur, accipitur passiuè pro narrari & prædicari sicut hic nunc accipi debet: tum quia Hebræa nomen, misericordiæ, habent in singulari numero, vnde non potest esse apud Hebræos suppositum verbi pluralis numeri, confiteantur.

SEDENTES, &c.] Accusatiuos hos, sedentes & vinctos, plerique connectunt cum verbo præcedenti, satiauit. Verùm ad illud verbum non esse referendos patet, tum quia impropria est locutio, vt dicantur sedentes in tenebris, & vincti ferro, satiati: tum quia ad literam non possunt eidem intelligi, qui prius dicuntur in errore suo esuriisse, sitiisse, & satiati esse, & qui postea dicuntur sedisse in tenebris, vincti. Non enim eidem eodem tempore errauerunt & sederunt vincti. Proinde necesse videtur hos accusatiuos per hyperbaton coniungere cum verbo sequenti, liberauit, cùm dicitur: & de necessitatibus eorum liberauit eos.

c POSVIT, &c.] Quidam intelligunt hic significari Deum aliquando in desertis locis flumina perducere: quemadmodum fecit in deserto, in quo quadraginta annis filij Israel errauerunt. Verùm hic sensus non conuenit versui sequenti, qui exigit, vt in diuerso sensu accipiatur, nempe quòd flumina redegerit in desertum, irrigua loca aquis destituendo. Non enim dicitur: posuit flumina in deserto, sed in desertum. Neque proposito item psalmi conuenire videtur, quòd aliqui intelligunt his versibus designari, Deum pro sua voluntate nunc hæc loca fertilia ad sterilitatem redigere, quemadmodum fecit regioni Sodomorum, nunc alia loca sterilia aquarum irrigatione fœcunda facere: sed potius videtur ad literam velle significare, Deum qui offensus hominum peccatis sterilitatem terræ fertili induxerat, rursum reconciliatum fertilitatem adduxisse eidem terræ. Ex vltimo enim & primo psalmi versu patet prophetam ea tantum velle hic commemorare, in quibus Dei misericordia relucet. At verò secundum priorem sensum magis his versibus significabitur Dei potentia, omnia pro voluntate sua immutantis. Porro ante Dauidis tempora sterilitatem terræ promissionis fertilissimæ Deus propter peccata induxerat: quando, vt scribitur primo capite Ruth, in diebus vnius iudicis famem decem annorum immisit tantam, vt propter eam Elimelech, homo alioqui potẽs cogeretur cum vxore & filiis, deserta terra, peregrinari in terra Moab, post quam famem rursum terræ sua fertilitas reddita est. Notandum autem, versum illum: Posuit desertum, &c. ab Isaia cap. 41. ex hoc loco desumptum esse ad verbum, & adductum de vocatione gentium. Vnde manifestè constat & hoc loco principaliter debere intelligi in mystico sensu de gentibus. Dei beneficio fœcunditate donatis per fidem in Christum, per quem fideles in principio nascentis ecclesiæ mox multiplicati sunt, & deinde rursus ad exiguum numerum redacti per tyrannorum & hæreticorum expugnationem, sed rursus de Inopia sua adiuti positis familiis multarum ecclesiarũ, sicut ouibus sub vno pastore Christo pascendis.

d EFFVSA, &c. Omnes quidem penè Latini codices habent, contentio; verùm manifestum est scriptoris vitium, qui pro nomine, contemptio, quod vertit interpres, putauit scribendum, contentio, quòd nomen, contemptio, parum illi vsitatum videretur. Hebræa enim dictio, בוז Buz, manifestè despectum significat, similiter & Græca ἐξουδένωσις. Et Augustinus contemptum legit. Hieronymus quoque in commentariis, contemptionem, & interpretatur: Vt qui Dominum contempserant, ipsi contemnerentur. Verus autem huius versus sensus petendus est ex cap. 12. Iob, è quo hunc versum Dauid indubiè mutuatus est, sicut & illud quod sequitur: Et omnis iniquitas opilabit os suum: ex Iob capite quinto, vbi Hieronymus vertit: iniquitas autem contrahet os suum. Nam eodem modo quo hic versus hic ponitur in Hebræo, etiam eo capite Iob ponitur in hebræo, ut nullius nec literæ, nec puncti sit mutatio. Nam quod hic legimus: Effusa est contemptio super principes: ibi vertit Hieronymus: Effundit despectionem super principes, & quod hic legimus: Et fecit eos errare in inuio, & non in via: ibi post aliquot versus vertit Hieronymus: Et decepit eos vt frustra incedant per inuium. Hebræa tamen eodem modo vtrobique se habent. Iam quis sit prioris partis sensus, patet ex his quæ ibi præcedunt: Baltheũ regum dissoluit, ducit sacerdotes inglorios, & optimates supplantat, &c. Quis autem sit posterioris, patet etiam ex eo quod præcedit: Qui immutat cor principum populi terræ. & ex eo quod sequitur: Palpabunt quasi in tenebris, &c. Videtur autem ad literam ex Iob hanc generalem sententiam assumptam esse vel contra Saulem, vel contra eos principes, qui populi Israelitici fuerunt hostes, quemadmodum & in mystico sensu intelligi debet de excæcatis & despectis eis principibus: qui Ecclesiæ infesti fuerunt. Quod autem sequitur: Et adiuuit pauperẽ de inopia: per pauperem vel se notare vult in regem & in pastorem euectũm à Deo, aut populum ab afflictione sua liberatũ, & iã ouiũ instar multiplicatũ.

Alleluya, Canticum Psalmi ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CVII.

PSalmus iste compositus est ex fine Psalmi 56. & fine Psalmi 59. conuenitque in materia cum Psalmo 59. Nam quemadmodum eo Psalmo victoria contra Idumæos desideratur, ita & præsenti, qui tamen in hoc ab illo differt, quòd

in illo memorata prius populi deiectione, & diuina promissione de latitudine regni sui transit ad petendum victoriam contra Idumæos secundum Dei promissionem, hic autem primum se ad laudem Dei paratum offerens, tum ad precandum eam victoriam secundum Dei promissionem transit eamque se obtenturum diuina virtute pollicetur, qua iam multos sibi hostes subiecerat, & regni sui ditionem late propagauerat, idque in typo regni Christi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Paratum cor meũ Deus, paratum cor meum, cantabo & psallam in gloria mea.

PAratum est cor meum, ô Deus, ad laudandum te: paratum est, inquã, PSAL.
cor meum, vt assecutus quam expecto victoriam, cantem & psallam 107.
idque ex tota anima quæ mea gloria est & decus.

*2 Exurge gloria mea, exurge psalterium & cithara, * exurgam diluculo,*

2 Dicam animæ meæ: ô anima mea, discusso corporis somno, teipsam
ad laudem Dei alacriter excita: & quo laus sit plenior, vos quoque psal-
terium & cithara, reliquaque musica instrumenta in manus meas veni-
te, & modulationem è vobis edite: * summo certè mane exurgam è le-
cto quietis meæ, vt ante etiam exortam diem, ante omnia mea negotia,
tempore ad eam rem conuenientissimo, te laudem alacriter.

3 Confitebor tibi in populis Domine: & psallam tibi in nationibus.

3 laudabo te Domine in frequentia multorum populroum, * & in ho-
norem tui hymnos cantabo coram variis gentibus.

*4 Quia magna est super cœlos misericordia tua: * & vsque ad nubes veritas tua.*

4 Cantandu autem deprædicabo quod misericordia tua tam magna
sit & alta, vt cœlurum altitudinem superet: * & quod tua in præstandis
promissis veritas vsque ad nubes ipsas pertingat. Vtraque enim, hæc ter-
restria & cœlestia omnia obtinet, atque in eis vbique respersa est. Vtra-
que adeo sublimis & excelsa est, vt à nemine comprehendi valeat:

*5 Exaltare super cœlos Deus, & super omnem terram gloria tua, * vt liberentur dilecti tui.*

5 Proinde precor tuæ potentię operatione te cœli Dominum osten-
das, omnibusque te altiorem declara, & fac vt appareat per vniuersam
terram maiestas tua: * hoc est, vt amici tui liberentur à malis suis, & ab
inimicis tuis.

*6 Saluum fac dextera tua, & exaudi me, * Deus locutus est in sancto suo.*

6 Tu quæso salutem adfer omnipotentia tua, & responde votis meis,
sic enim per eos & in eis exaltaberis, & glorificaberis per vniuersam ter
ram. Hanc autem salutem me obtenturum certo confido: * Nam Deus
per suam sanctitatem, qua mentiri nequit, olim mihi promisit:

*7 Exultabo, & diuidam Sichimam * & conuallem tabernaculorum metibor.*

7 Quod gauisurus essem in amplitudine & gloria regni, quodque tan
quam verus Dominus diuisurus essem pro meo arbitrio Sychimam, * &
dimensurus tanquam meam hæreditatem vallem Succoth, hoc est, ta-
bernaculorum.

*8 Meus est Galaad & meus est Manasses: * & Ephraim susceptio † capitis mei.*

8 Atque id quidem iam re ipsa compleuit. Iã enim mea est terra Ga-
laad & Manasses, terra scilicet quæ trans Iordanem Israelitico populo
contigit: * iam populus Ephraim, vtpote tribus numerosior & fortior
aliis, est præcipuum robur principatus mei, † & fortitudo qua in bello à
capitis periculo defendor.

9 Iuda rex meus,

9 Tribus Iuda est, in qua & primum & principalirer mihi regnum v-
surpo, sicut & regia dignitas à Iacob patriarcha huic tribui promissa est
neque tantum tribus Israel meum agnoscunt imperium, sed & externæ

** Moab lebes spei meæ.*

nationes. * Moabitæ enim sunt mihi quasi olla aliqua, in quam sperem,
hoc est, seruiliter subiecti sunt, sicut lebes ad lauandum deputata: aut si-
cut olla aliqua plena, ex qua quantum libet accipere liceat.

*10 In Idumæam extendam calciamentum meum, * mihi alienigenæ amici facti sunt.*

10 Propter quod certò confido, quod & Idumæam mihi perfectè sub-
iiciam, * quemadmodum & Phylistæi, cepitales prius inimici nostri iam
amicitiam mecum inierunt, tributarij nobis facti sunt.

*11 Quis deducet me in ciuitatem munitam? * quis deducet me vsque in Idumæam?*

11 Verum quis me deducet in ciuitatem munitam Idumæorum?
* quis, inquam, deducet me in Idumęam, eam mihi subiiciens?

*12 Nonne tu Deus qui repulisti nos, * & non exibis Deus in virtutibus nostris.*

12 Nonne tu Deus id solus mihi præstare poteris, qui auxilio tuo &
fauore, longo nos tempore destituisti? * & non egrediebaris cum exer-
citibus nostris ad prælium. Certè per te solum id assequi potero, pro-
pter cuius solam derelictionem hactenus inimicis nostris inferiores
fuimus.

*13 Da nobis auxilium de tribulatione, * quia vana salus hominis.*

13 Tu itaque fer nobis auxilium ad pellendam hanc tribulationem,
quam ab hostibus nostris perpessi sumus. * vana est enim salus, quæ ex-
pectatur ab homine.

*14 In Deo faciemus virtutem, * & ipse ad nihilum deducet inimicos nostros.*

14 Per Dei certè auxilium designabimus fortia: * & ipse in nihilum
rediget omnes inimicos nostros, omnibusque suis viribus exutos disper
det, vt contra nos nihil amplius valeant.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. CVIII.

PRæsenti Psalmo Propheta Dauid primum quidem memorata peruersitate & malitia ipsius Doeg, aliorumque adulatorum Saulis, qui Saulem suis mendaciis contra ipsum incitabant, multis verbis dira eis imprecatur, tum & de miseria

feria sua conquerens opem Dei implorat, in fine more suo, vota laudis publicè nuncupans. Sub typo autem Doeg & aliorum adversariorum Dauidis, oportere intelligere Iudam proditorem Christi, omnesque Iudaos Christum persequentes docet citatio Petri, Actuum primo, cum in Iuda implendum esse testatus est, quod hic in septimo versu dicitur: Et episcopatum eius accipiat alter. Proinde in mystico & præcipuo sensu præsens Psalmus, est oratio Christi contra impios suos hostes Iudaos, & singulariter contra Iudam proditorem suum, vt diræ imprecationes, quas Psalmus hic continet, generaliter quidem, contra totum populum accipiantur, singulariter contra Iudam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Deus laudem meam ne tacueris. * quia os peccatoris & os dolosi super me apertum est.*

MI Deus, ne quæso laudem meam, quam obscurare aduersarij mei conantur, tu taceas: sed manifestam fac omnibus laudem innocentiæ meæ. * quoniam os peccatoris, & os dolosi contra me apertum est, falso me accusans, & nomini meo detrahens. Psal. 108.

*2 Loquuti sunt aduersum me lingua dolosa: * & sermonibus odij circumdederunt me, & expugnauerunt me gratis.*

2 Loquuti sunt contra me lingua fraudulenta, dolos & insidias contra me exquirentes: * & sermonibus ex odio profectis omni ex parte aggressi sunt me, sine vllo meo merito oppugnauerunt me.

*3 Pro eo vt me diligerent detrahebant mihi: * ego autem orabam.*

3 Immo pro dilectione, quam mihi pro acceptis à me beneficiis debuerant, detraxerunt mihi: * ego autem nec sic quidem prouocatus a
sum, vt malum illis rependerem, sed pro illis potius orabam.

*4 Et posuerunt aduersum me mala pro bonis, * & odium pro dilectione mea.*

4 Ipsi vero rependerunt mihi mala pro bonis: * & odium pro amore meo in illos.

*5 Constitue super eum peccatorem: * & diabolus stet à dextris eius.*

5 Proinde quandoquidem tam peruersa, obstinata, & nociua pietati est malitia eorum, fac eis quod iusto iudicio tuo te facturum non dubito, præfice illi impium aliquem iudicem & dominum: * & calumniator improbus astet semper a dextris eius, accusans eum, & criminans apud crudelem tyrannum.

*6 Cum iudicatur exeat condemnatus: * & oratio eius fiat in peccatum.*

6 Cumque causa illius tractata fuerit in iudicio, non abeat illinc nisi impietatis condemnatus: * & precatio illius fusa vel ad iudicem pro remissione, vel ad Deum pro liberatione, magis exasperet tum iudicem, tum Deum, & augeat peccatum eius potius, quàm remissionem aut liberationem impetret. Hæc autem Domine mala duci aduersariorum meorum, omnibusque qui cum eo apud iniquum iudicem me immeritum criminantur, eueniat: partim in iudicio humano, vt scilicet iniquus & seuerus iudex, atque infestus aduersarius in causa ipsorum eis contingat: partim in tuo iudicio, vt iusto iudicio tuo condemnati tradantur imperio tortoris tui, & satellitis dæmonis, atque a sathana iugiter criminentur apud te & diuexentur.

*7 Fiant dies eius pauci, * & episcopatum eius accipiat alter.*

7 Sint dies vitæ eius pauci: * illoque sublato de medio, præfecturam b
eius accipiat alter.

8 Fiant filij eius orphani & vxor eius vidua.

8 Fiant, per mortem eius immaturam, filij eius orphani, & vxor eius vidua.

*9 Nutantes transferantur filij eius, & mendicent, * eijciantur de habitationibus suis.*

9 Quin etiam vagando transferantur de vno loco in alium filij eius & mendicent: * eiiciantur de domibus suis, quemadmodum me cogit exulem è domo mea huc illucque vagari.

*10 Scrutetur fænerator omnem substantiam eius, * & diripiant alieni labores eius.*

10 Id itaque vt fiat, fœnerator postquam crescentibus vsuris, cunctas improbi facultates obnoxias sibi fecerit, omnisque durus exactor scrutetur omnem substantiam eius ad vendicandum sibi: * & diripiant extranei omnia quæ suo labore conquisiuerat ipse, vt de paternis bonis nihil sit, quod secum filij auferant.

*11 Non sit illi adiutor, * nec sit qui misereatur pupillis eius.*

11 Addatur & hoc calamitatibus eius & filiorum, vt nemo sit qui ei sic afflicto vllum humanitatis præstet officium: * vel quem misereat liberorum eius, etsi pupillorum & mendicorum.

*12 Fiant nati eius in interitum: * in generatione vna deleatur nomen eius.*

12 Quin & filij eius simul cum eo ita pereant & exterminentur: * vt ipsis sine prole decedentibus, nomen eius deleatur in generatione prima, quæ ipsum proximè sequitur.

*13 In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu Domini, * & peccatum matris eius non deleatur.*

13 Et quo nihil desit ad consummatam ipsius vltionem, * reuocetur c
etiam apud Dominum in memoriam iniquitas progenitorum eius quos imitatus est, * & peccatum matris eius non sit in obliuione coram Domino, sed illius memor sit Dominus ad vindicandum etiam illud in ipso, hoc est, tam grauis de eo & semine eius vltio sumatur, vt non tantum proprias eorum iniquitates Deus vlcisci videatur in eis, sed & maiorum, quibus peccantibus Deus ita pepercerat, vt non condigna eis supplicia inferret.

*14 Fiant contra Dominum semper, & dispereat de terra memoria eorum: * pro eo quod non est recordatus facere misericordiam.*

14 Semper peccata maiorum suorum sint, velut ob oculos posita coram Domino, ita vt nunquam desinat maiorum peccata in impiis filiis punire: sic fiat, vt pereat apud homines honorifica & celebris memoria eorum. Hæc autem omnia dira ei & semini eius, ita vt iustum est, imprecor: * propterea quod ne semel quidem in mentem venerit illi pietatis erga afflictum proximum exercendæ.

15 Et perſecutus eſt hominem inopem & mendicum, & compunctum corde mortificare.

15 Quin potius(quod extremæ crudelitatis eſt)hominem afflictum,*
omnique humano auxilio deſtitutum , & contritum ſpiritu perſecutus
eſt , vt occideret illum non ſolum non præſtans ei debitam miſericor-
diam , ſed etiam ſathanicam & inhumanam in eum exercens impieta-
tem.

16 Et dilexit maledictionem,& veniet ei. & noluit benedictionem.* & elongabitur ab eo.*

16 Dilexit maledictionem, tum quia ad maledicendum & detrahen-
dum ſemper fuerit paratus , tum quia impiis ſuis ſtudiis viſus eſt ſibi ac-
cerſere & quærere execrationem Dei & hominum , quæ impia ſtudia
neceſſario ſequitur , propter quod & continget ei maledictio quam di-
lexit:* & benedictio,quam aliis præſtare noluit, quamque viſus eſt nol-
le conſequi à Deo(dum ea ſectatus eſt , ob quæ , etiam ipſo non igno-
rante,homines Deus execratur)ipſa,inquam , benedictio procul rece-
det ab eo.

17 Et induit maledictionem ſicut veſtimentum, & intrauit ſicut aqua in interiora eius , & ſicut oleum in oſſibus eius.*

17 Induit ſibi ex omni parte maledictionem ſicut veſtimentum :* & d
penetrauit ſicut aqua , quam quis bibit,in interiora eius , immo ſicut o-
leum in oſſa eius, hoc eſt , maledictio totum ipſum intus & foris
poſſedit in intimis cordis ſui penetralibus , nihil aliud cogitans quàm
maledicere & nocere aliis,& in lingua ſua ſemper ſe contra innocétem
armans maledicentia ſua.

18 Fiat ei ſicut veſtimentum quo operitur : & ſicut zona qua ſemper præcingitur*

18 Proinde ſit illi maledictio diuina, ſicut veſtimentum quo operitur
vndique :* & ſicut zona qua ſeſe ex omni parte præcingere ſolet , hoc
eſt,maledictio & vltio diuina totum eum ſemper inuoluat , ſemperque
vndique conſtringat.

19 Hoc opus eorum qui detrahunt mihi, apud Dominum : & qui loquuntur mala aduerſus animã meã.*

19 Hæc ſit merces eorum à Domino qui detrahunt mihi :* & qui lo- e
quuntur mala in perniciem vitæ meæ.

20 Et tu Domine, Domine fac mecum propter nomen tuum : quia ſuauis eſt miſericordia tua.*

20 Mecum autem Domine tu age benignè , idque maximè propter
clementiam tuam quæ de te prædicatur.* eſt enim admodum benigna
in omnes,atque ob nimiam benignitatem ſuauis miſericordia tua.

21 Libera me,quia egenus & pauper ego ſum, & cor meum conturbatum eſt intra me.*

21 Proinde ſecundum eam libera me à malis , indigeo enim miſeri-
cordia tua,ad miſerendum miſeris ſemper facili , nam afflictus & hu-
mano præſidio deſtitutus ego ſum :* & præ nimia calamitate & deſola-
tione cor meum in meipſo turbatum eſt.

22 Sicut vmbra cum declinat ablatus ſum: & excuſſus ſum ſicut locuſta.*

22 Sicut inanis & fugax vmbra cum ad occaſum vergit,& tenebris no
ctis fit propinquior , ita & ego velociter à malis me præuenientibus pe-
nè ſublatus ſum,morti ſepulchroque proximus :* atque in modum lo-
cuſtarum ego vbique depulſus ſum ab inimicis meis, coactus vagari de
loco ad locum,quemadmodum locuſta ſaltat nunc huc,nunc illuc,nul-
lam certam habens ſedem.

23 Genua mea infirmata ſunt à ieiunio, & caro mea immutata eſt propter oleum.*

23 In his autem meis malis ita in precibus, addito etiam perpetuo ie-
iunio,fui ſedulus, vt genua mea debilitata ſint , & vacillent præ ieiunio,
* & caro mea à ſuo vigore immutata ſit propter deficientem eius pin- f
guedinem , & propter neglectum & intermiſſum vſum vnguentorum,
quę ſicut & alias delitias corpori meo ſubtraxi,propter orationis ſtudiũ.

24 Et ego factus ſum opprobrium illis, viderũt me, & mouerunt capita ſua.*

24 Et cum hac ratione charus illis eſſe meritò deberem , contrà ob
hoc factus ſum illis opprobrio :* cum viderunt me humiliatum & affli-
ctum,in deriſionis ſignum mouerunt ſuper me capita ſua.

25 Adiuua me Domine Deus meus: ſaluum me fac ſecundum miſericordiã tuã.*

25 Tu itaque ſuppetias fer mihi Domine Deus meus,quem vnicè co-
lo , atque à quo totus pendeo :* ſalutem adfer mihi pro inexhauſta mi-
ſericordia tua.

26 Et ſciant quia manus tua hæc: & tu Domine feciſti eam.*

26 Et fac inſigni virtutis tuæ in me declaratione,vt hoſtes mei intelli- g
gant , quòd hæc ipſa ſalus mea,quam à te expecto , tua potentia mihi
contigerit :* & quòd tu dòmine eam rem mihi præſtiteris , ſicque ad-
uertentes tuum in me fauorem,pudefiant.

27 Maledicent illi & tu benedices: qui inſurgunt in me confundantur.ſeruus autem tuus lætabitur.*

27 Illi quidem pro libito maledicant mihi , omnia imprecentur & in-
tentent. Verùm tu contrà benedicas mihi , commutans eorum execra-
tiones in benedictiones :* fac vt qui oppugnant me , pudefiant ſua ſpe
deſtituti,ego verò ſeruus tuus læter in te,ope tua liberatus.

28 Induantur qui detrahunt mihi pudore, & operiantur ſicut diploide confuſione ſua.*

28 Qui detrahunt mihi, contegantur vndique ignominia velut veſte:
* & induantur toti tanquam pallio infamia qua digni ſunt.

29 Confitebor Domino nimis in ore meo , & in medio multorum laudabo eum.*

29 Id vbi factum fuerit,celebrabo dominum ore meo:* & inter mul-
tos laudabo eum.

30 Quia aſtitit a dextris pauperis , vt ſaluam faceret à perſequentibus animã meam.*

30 Eo quod mihi pauperi præſens adfuerit,quaſi à dextris aſtans :* vt
defenderet & ſaluaret animam meam ab his qui eam perdere ſtudiosè
conabantur.

ANNOTATIONES.

a PRO EO VT ME DILIGERENT.] Græca habent, ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με,quod etiam verti poteſt,pro eo quod ego dilexi,ſcilicet eos , quem ſenſum magis ſic Hebræa exigunt.

b Episcopatvm,&c.] Dictio, episcopatus, non solum significat ex se eam dignitatem quæ competit summis sacerdotibus, inter quos vnus fuit & Iudas proditor, sed generaliter significat præfecturam, vnde & illud nomeo competit Doeg Idumæo, quem historia testatur fuisse principem pastorum Saulis. Nam apud Athenienses ciuitatibus præfecti, episcopi dicebantur, sicut & apud Lacedemonios ἁρμοσταί, ab ἁρμόζειν, constituo, compono, quod morum essent compositores, & legum constitutores. Et Cicero in 7. epistolarum ad Atticum episcopi nomine vtitur Vult, inqnit, me Pompeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat episcopum, ad quem delectus & negotij summa referatur Proinde à Græcis primitiua ecclesia nomen Episcopi mutuata est, vt eo vocarentur præfecti ecclesiarum, quos simili mutuatione Dionysius in Eccles. Hierarch. harmostas etiam vocat, sicut etiam Ecclesia Latina nomen Pontifex, eisdem imposuit, mutuatum à Romanorum sacerdotibus. Apostoli enim ex gentibus maximè fundaturi ecclesiam Christi, nouo sacerdotio noua etiam imposuere vocabula, non amplius vtentes nomine sacerdotis aut summi sacerdotis, quo Iudæi & gentes suos vocabant, sed vocantes eos episcopos & presbyteros, quo intelligeretur differenria à sacerdote veteri.

c In mamoriam.&c.] Vt intelligatur quomodo Deus puniat peccata patrum in filiis, & concordentur scripturæ id asserentes cum aliis scripturis, quæ asserunt Deum reddere vnicuique iuxta opera sua, & quod anima quæ peccauerit, ipsa morietur, vt dicitur Ezech. 18. & Hieremiæ 31. ante omnia id pro certo habendum, Denm iustum neminem punire ob culpam alienam, sed tantum ob propriam. Verũ quoniam peccata parentum qnandoque in præsenti non vindicat, in filiis (qui Dei longanimitate non adducuntur ad recipiscentiam. sed porius ea abutentes paternam non cessant imitari impietatem) dicitur peccata parentum vindicare, quando tam graui vltione peccata filiorum punit, vt non solum propria, sed & parentum, quæ inulta hic permisit, vindicare ab hominibus iudicetur, & renera vindicet eo quod filij parentum peccata, fecerint sua per imitationem. Proinde quod dicitur Exodi 20. & alibi Deus visitare peccata parentum in filios in tertiam & quartam generationem: nõ pugnat eum eo quod Ezec. 18. dicitur: Anima quæ peccauerit, ipsa morietur, & filins non portabit iniquitatem patris. Neque enim Exodi 20. dicitur Deus visitare peccata parentum in filiis innocentibus, nam additur, his qui oderunt me. Ezechiel verò ostendere vult toto capite, neminem puniri à Deo nisi nocentem, & filium innocentem non puniendum propter peccatum parentis impij: cuius contrarium populus vulgo sibi persuaserat. Quod si quis obiiciat de filio Dauidis nato ex adulterio, qui morte affectus est propter peccatum parentis, & de paruulis qui in generali aliqua plaga cum impiis pereunt, quemadmodum contigit paruulis qui cum Sodomitis perierunt: dicendum est primo, aliud esse Deũ punire patrem in filiis, aliud punire filios innocentes propter patres. Illud enim frequenter facit, & qnidem iustè, quatenus filij sunt aliquid ipsius patris, immo & chariora eius pignora. Alterum verò propria locutione nunquam facit, nam etsi aliquandò filiis innocentibus (si modo quisquam innocens dicendus est) Deus mala aliqua, defectus, calamitates, immo & mortem propter peccata patrum inferat, non tamen illos punire, sed porius patres, dicendus est. Nam punire dicendus non est, nisi quibus offensus est: mala autem quæ filiis innocentibus propter patres immittit, in punitionem quidem patrum illis infert, in bonum verò filiorum qui patiuntur. Infantibus enim baptizatis dubium non est quin in bonum cedat, si cita morte hinc auferantur. Non baptizatis autem bene actum putandum, si pueri occiduntur simul cum iniquis parentibus, ne malorum parentum vestigia secuti, in grauiorem incidant pœnam. Secundo notandum & illud quod Ezech. 18. & Hieremiæ 31. non dicitur, quod pro omni tempore filius non portat iniquitatem patris, sed indicare videtur hoc referendum esse ad tempora Messiæ. Nam Ezechiel sic habet: Viuo ego dicit Dominus: Si erit vltra parabola hæc vobis in prouerbium, quasi dicat: hactenus quidem sic dicere licuit: Patres comederunt vuam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt. Verum tempus veniet, quo id nequaquam vltra verè dicetur, & Hieremias apertius: In diebus, inquit, illis, (loquitur autem manifestè de diebus Messiæ.) non dicent vltra, Patres comederunt, &c. Sed vnuiquisque in iniquitate sua morietur. In diebus enim Messiæ mors non reputatur, nisi sola mors æterna, quæ filio innocenti propter peccata patris non infertur. Vt intelligamus autem de hac morte principali prophetas loqui, dictum est: Anima quæ peccauerit, ipsa morietur.

d Et indvit,&c.] Quidam hunc versum intelligunt, vt vltionem diuinam etiam hic imprecetur propheta, & verba præteriti temporis per futura, aut per imperatiuum modum exponantur, & idem hoc versu significari accipiatur, quod sequenti. Verum rectius cum Cãpensi accipitur, vt seruetur tẽporis ratio, & idẽ hoc versu significari intelligatur quod prius, cũ dixit: dilexit maledictionem, & noluit benedictionẽ. Sequenti autem versu hoc quod prius dixit. veniet ei, & elongabitur ab eo.

e Hoc,&c.] Opus secundum Hebraicam phrasim hic accipi debet pro mercede, quemadmodũ & Leuitici 19. Non morabitur opus mercenarij tui apud te vsquam mane, Isaiæ 4. Ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Rursum Isaiæ 62.

f Caro,&c.] Apud Hebræos dictio quæ illis oleũ significat, etiam pinguedinem aliquando significat. Vnde hanc partem quidam sic accipiunt: Caro mea immutata est propter deficientem pinguedinem eius per ieiunium.

g Et sciant,&c.] Pronomina, hæc, & eam, Hebraico more debent hic accipi substantiuè, pro hoc & illud, hoc est, hanc meam salutem quam à te expecto. Videtur autẽ idem dicere quod alibi: Fac mecum signum in bonnm, vt videant qui oderunt me. &c.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CIX.

Constat non solum ex verbis Christi Matthæi 22. & interpretatione Apostolorum Petri 2. & Pauli ad Corinth. 15, & ad Hebræos varijs capitibus. Verum ex antiquorum Rabinorum scriptis hunc Psalmum intelligendum esse de Christo

vsque ſic, quod etiam Scribæ ac Phariſæi in lege docti negare non potuerunt. Quamuis enim pleraque hic de Christo dicantur, prius præfiguratus fuit per Dauidem, qui in Sion constituens ſibi regiam ſedem, illinc regni ſui pomeria dilatare capit ſubijciens ſibi & ſuperans cunctas gentes finitimas, idque in typo Christi: de Dauide tamen Pſalmus exponi non poteſt, nec de quouis alio puro homine, quod in eum non quadret ſedere à dextris Dei, nasci ex vtero ante luciferum, eſſeque ſacerdotem in æternum. Itaque Dauid prophetico ſpiritu canit hoc Pſalmo primum quidem de regno Christi, quod per reſurrectionem & aſcenſionem accepit in dextera patris, quodque in Sion incipiens inde vſque ad fines orbis in fideles peruenit per euangelicam prædicationem. Deinde verò de Christi ſacerdotio perpetuo, ac poſtremum de perfecta hoſtium eius, hoc eſt, impiorum omnium & proſtratione & ſubiectione ſub pedibus eius futura in nouiſſimo generalis iudicij die.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dixit dominus domino meo: ſede à dextris meis.*

DEus pater cœleſtis dixit Domino meo meſſiæ, deuicta morte, aſcen- PSAL. 109.
denti in cœlum, * ſede modò mihi à dextris, mecumque nunc a
quietè in æquali poteſtate regna ſuper omnia.

2 Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

2 Vſque dum in nouiſſimo die omnes inimicos tuos ita tibi ſubiece- b
ro perfectè, vt ſint quaſi ſcabellum pedum tuorum: ſic, inquam, domino
meo Deus pater ſedere iuſſit, hoc eſt, æterno ſuo conſilio ſtatuit, atque
ſuo tempore ſedere fecit: eius enim dicere, facere eſt.

3 Virgam virtutis tuæ emittet dominus ex Sion:

3 Neque tamen interim inefficax erit ô Meſſia regia tua poteſtas,
ſed quomodo regia mea ſede in Sion conſtituta, inde regnum meum
dilatatum eſt ad finitimas gentes: ita etiam ex ipſa Sion & Hieruſalem,
eque populo Iudaico, in quo primum per fidem regnare incipies, Dominus
Deus regiam tuam poteſtatem immittet vſque ad omnes fines
terræ, idque per ſpiritum ſuum ſanctum, perque euangelicam prædica

** dominare in medio inimicorum tuorum.*

tionem diffuſam in vniuerſam terram: * itaque velint, nolint, dominabe- c
ris in medio hoſtium tuorum, tum quia quamuis nunquam quocunque
etiam loco deſituri ſint qui regno tuo repugnabunt, nunquam tamen
omni ſua virtute illud impedire valebunt, nec aliquid tuis inferre, quod
non in illis in bonum cedat, tum quia pro arbitrio tuo de hoſtibus illis
tuis etiam ante iudicij diem ſtatues & facies.

4 Tecum principium in die virtutis tuæ † in ſplendoribus ſanctorum:

4 Quamuis enim in die humilitatis & afflictionis tuæ indutus eris d
formam ſerui, tamen rerum omnium ſumma & principatus ſuper omnia
tecum erit in die roboris tui & regni, cum iam ſublatus eris in magnificis
& ſplendidis illis tuis ſanctuariis cœleſtibus, quæ vera ſunt ſancta
ſanctorum † cumque magnifica & eximia illa ſpiritus tui ſanctiſſima
dona mundo diſtribues: nec mirum quidem hunc principatum tibi

** † ex vtero ante luciferum genui te*

adfore, quandoquidem ad te Deus pater dixit: * antequam luciferum
aut ſolem, aliamue creaturam facerem, ego te genui mihi conſubſtantialem,
è ſecreto diuinitatis meæ, ac propria mea ſubſtantia, quaſi ex vtero.
† ante luciferum etiam, omnemque naturam ego te mea virtute, ſine
virili cooperatione, è ſolo virginis vtero, hominem generare decreui,
iamque tunc in mea prædeſtinatione genui, primogenitum te & caput
omnium filiorum meorum conſtituens.

*5 Iurauit dominus, & non pœnitebit eum. * Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech.*

5 Præter dignitatem autem regiam Dominus etiam iurauit tibi, atque
immutabili voluntate ſtatuit, quare nunquam pœnitentis more illud retractabit:
iurauit, inquam, dicens: * Tu es ſacerdos in perpetuum, non
ſecundum ordinem Aaron, ſed ſecundum ordinem & ritum Melchiſedech.
Quomodo enim Melchiſedech (quod interpretatur rex iuſtitiæ)
rex Salem, hoc eſt, rex pacis, ita regnum adminiſtrabat in Salem, quæ
Hieruſalem poſtea dicta eſt, vt ſimul & ſacerdotio fungeretur, eoque
tali, in quo ipſe nemini, nec aliquis ipſi ſucceſſiſſe legitur: Ita & tu Meſſia,
verus iuſtitiæ & pacis rex, ſimul cum regno, quod in ſuperna Hieruſalem
obtinebis, etiam ſacerdotium conſequeris non temporale, quale
Aaron: ſed perpetuum, quod nec quiſquam ante te obtinuit, nec poſt te
quiſquam accepturus eſt, vnica corporis tui oblatione imperpetuum
conſummaturus, ſanctificaturus, & iugi in cœlis interpellatione patrem
hominibus conciliaturus. Et quomodo typicus ille Melchiſedech Abrahæ
è cæde hoſtium reuertenti obtulit panem & vinum Deo prius oblata,
feſſumque recreauit, & benedixit, magno illo patriarcha Abraham
longè maior: ita & tu verus Melchiſedech Abrahæ, omnibuſque fidelibus,
quorum ille pater eſt, benedices, æterna eos vita donans, corporis
ac ſanguinis tui ſacrificio ſub panis, vinique ſpeciebus paſces, recreabis
& confirmabis.

6 Dominus à dextris tuis confregit in die iræ ſuæ reges

6 Tandem autem cùm conſummatio ſæculi aduenerit, & iam poſt
tempus iſtud gratiæ & clementiæ adfuerit dies vltionis Domini, tum
ipſe dominus aſtans tibi à dextris, & pro te pugnaturus, conteret potentiſſimos
quoſque reges, qui regno tuo ſeſe ſubmittere noluerunt, &
proinde multo magis & cæteros omnes hoſtes tuos.

7 In

*7 Iudicabit in nationibus, implebit ruinas,*conquassabit capita in terra multorū.*

7 Iudicium in gentibus exercebit, sumens supplicium de eis qui rebellauerunt tibi, multiplicabit ruinas, multos destruens, & ruere faciens * comminuet atque confringet potestatem eorum, qui principatum obtinuerunt super terram multorum populorum, seque in terra extulerunt, quos quasi confractis eorum capitibus perfectè perdet, omnique potentia rebellandi exutos, tanquam scabellum pedibus tuis subiiciet, quemadmodum promisit, & in inimicis meis in typum hostium tuorum iam præstitit.

8 De torrente in via bibit.

8 Tam perfecta autem erit tunc hostium Messiæ nostri strages, quàm si quis victor tanta cæde hostium suorum sanguinem effunderet, vt in torrentis modum fluens potum in via præberet, victorúmque desiderium abundè satiaret. Ita enim perfecta erit Messiæ nostro de hostibus suis victoria, vt ad vnum omnibus deletis, satiandus sit condigna eorum

**propterea exaltabit caput.*

vltione:* propter quod attollet caput suum, superior factus impiis omnibus hostibus suis.

ANNOTATIONES.

a DIXIT DOMINVS.]Variis modis Iudæi conantur hunc Psalmum nobis eripere, vt de Messia ostendant non esse intelligendum. Nam, vt testatur Tertulianus quinto libro contra Marcionē quidam de Ezechia hunc putant accipiendum. Hieronymus autem super Matthæi caput 22. dicit Iudęos hunc Psalmum intelligere dictum de Abraham in persona Eliezer serui eius. Alij intelligūt quidem dictum de Dauide, sed in persona populi, qui Dauidem Dominum suum appellarit. Sunt & qui intelligunt Dauidem ipsum hic dominum suum vocare Saulem, & quod dicitur. Dixit Dominus domino meo: sic exponunt, dominus dixit ad me propter dominum meum Saulem, qui me persequitur. Verùm his omnibus obstat præter alia quod hic dicitur: Tu es sacerdos, &c. quod nemini præterquam Messiæ competere potest. Notandum autem, quod pro dictionibus, dominus & domino, non sit apud Hebręos eadem dictio: Nam pro, Dominus, Hebręis est nomen tetragrammaton יְהֹוָה quod quamuis eaiscentem propriè significet, vertitur tamen per nomen, dominus, eo quod pro nomine illo ineffabili legatur nomen adonai. Pro dictione autem, Domino, ponitur nomen אדון Adon, quod propriè dominum significat, quo nomine semper Christum Paulus appellat, & conuenienter hic Christum nomine domini nominat, eo quod de regno eius & do minio hic agat. Dominum autem suum Dauid vocat non solum secundum diuinitatem, sed etiam secundum humanitatem, sicut secundum eam noster dominus est & caput ecclesiæ. Nec obstat quod Christus in euangelio colligit Messiam Deum esse, ex eo quod Dauid eum dominū suum vocat. Nam Messias quatenus homo, non est dominus Dauid, nisi quia homo ille simul etiam Deus est. Respexisse ad hunc Psalmum videtur Ecclesiasticus, cùm capite vltimo dicit: Inuocaui dominum patrē domini mei: dominum suum vocans Messiam, filiū domini nei.

b DONEC, &c.]Donec, non debet hic accipi, vt excludat sessionem ad dexteram, postquam aduenerit certum illud tempus præscriptum, sed vt tantum in dicet euentum rei huius certo tempore futurum quod satis aperit Paulus ad Heb. 10. dum dicit: Sedit ad dexteram Dei, de extero expectans donec ponan tur, &c.

c DOMINARE, &c.] Quidam intelligunt Christum dominari in medio inimicorum suorum, quia scilicet qui prius inimici erant sibi, per euangelij prædicationem subiecit. Verum vt patet ex secundo huius Psalmi versu, inimici Christi hic non dicuntur, nisi qui obstinatè pergunt Christo repugnare. Nam qui ad tempus solum sunt inimici, non ponentur scabellum pedum Christi. Proinde paraphrasis indicat alio sensu, quomodo Christus dupliciter dominetur in medio hostium suorum, nempe quia quantumuis ea omni parte regnum eius oppugnent, nequaquam tamen illud extinguere valent, quòd regis huius fortitudinem mare commendat, & quia pro arbitrio hostes suos tractat & superat.

TECVM, &c.]Pro, tecum, Hebræa habent, populus tuus, quæ varietas ex punctorum varietate nata est. Nam si legatur עַמְּךָ Ammecha, significat idem quod populus tuus, si verò עִמְּךָ Immena, significat tecum. Pro dictione principium, Græcis est ἀρχὴ quæ & principatum significat, & principium. At vero debuisse hic verti principatum Hebraica dictio docet, quæ principibus nonnunquam tribuitur. Nā hi dicuntur נְדִיבִים Nedibim. Proinde dictionem, principium necesse est accipere impropriè, pro principatu, quomodo caput & summa pro principatu nonnunquam accipitur. In eo autem quod legimus in splendoribus sanctorum, & Græci ἐν λαμπρότησι ἁγίων σου: notandum dictionem, splendoribus, accipiendam, vt significet claritatem, qualis est claritas solis aut lunæ: nec dictionem, sanctorum, accipiendam pro sanctis hominibus. Nam pro dictione, splendoribus, Hebraica dictio potius significat magnificentiam & decorem, & pro, sanctorum, Hebræi habent dictionem singularis numeri, קֹדֶשׁ codasch, quæ significat sanctitatem, vel sanctuarium, vnde per splendores sanctitatis, intelligunt sanctam magnificentiam & decorem Messiæ. Aut per splendores sanctuarij, magnificum ac splendidum illius sanctuarium. Proinde oportet dictionem, sanctorum, accipi substantiuè in neutro genere, quemadmodū satis paraphrasis indicat. d

e EX VTERO, &c.]Hebræa longè aliter habent secundum verba, quamuis sensus non multum diuersus sit Sic enim habent: Ex vtero auroræ ros natiuitatis tuæ. Aut secundum quorundam lectionem: Ex vtero ex aurora tibi ros natiuitatis tuæ. Nam duplex est apud Hebræos lectio. Quidā enim legūt מִשְׁחַר mishar, vt litera, M, sit heemantica. quidam מִשְּׁחַר missahar, ex aurora, vt M sit præpositio à min. Possunt & Hebræa sic verti: ex vtero ex aurora tibi ros natiuitas tua. Est autem Hebraicæ lectionis præter diuersorum varias interpretationes hic sensus maximè probabilis: Natiuitas tua ex vtero erit tibi, sicut ros ex aurora, hoc est, quemadmodum ros quem aurora demittit, mundo gratissimus est, terramque fœcundat: ita & tua natiuitas. Neque nasceris ex vtero virili cooperatione, sed sicut ros nascitur ex au-

ad Christum hæc potissimum pertinere. Est autem hic Psalmus tertius inter eos, qui iuxta ordinem alphabeti apud Hebræos compositus est. Verùm non, vt alias, capita solum versuum à nouis literis incipiunt, sed & exordia singulorum hemistichiorum, & vnius cuiusque nouæ orationis, ad quem modum etiam sequens Psalmus conscriptus est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo: * in concilio iustorum & congregatione.*
2 magna opera Domini, † exquisita in omnes voluntates eius.

NOn tantum labiis, sed ex corde toto celebrabo te Domine, * idque PSAL.
palam in cœtu & congregatione iustorum. Hi enim soli diuinas lau- 110.
des audire percupiunt, & ex eis fructum percipiunt. a
2 Vt autem laudem Dei canere incipiam: Ecce opera domini modis
omnibus sunt eximia, quæ si diligentius & religiosius peruestigata fue- b
rint ab aliquo, faciunt ad explendum omnes volũtates & desideria eius.
Inueniet enim in eis tantam potentiam, sapientiam, æquitatem, & bonitatem, vt nihil penitus queat in eis desiderare, sed omnia sua vota longè superare agniturus sit. † Eadem Dei opera si quis seriò attenderit, plurimum promouent hominem, & excitant ad perficiẽdum quicquid Deo gratum esse cognouerit.

*3 Confessio & magnificentia opus eius: * & iustitia eius manet in seculum seculi.*

3 Omnia opera domini laude & honore sunt dignissima, celeberrima c
quoque ac magnifica, quodque non parua eius laus est, * iustitia eius permanet in æternum, omnia enim semper iustè facit, sempérque in præstandis suis promissis constans est.

*4 Memoriam fecit mirabilium suorum misericors & miserator Dominus: * escam dedit timentibus se.*

4 Tam admiranda designauit pro salute suorum, vt sempiterna sit futura apud homines memoria operum suorum tam mirabilium, ob quæ ipsum meritò misericordem, ad benefaciendum propensum appellare decet, quandoquidem se talem declarauit in præclaris illis bonitatis suæ facinoribus. * Inter quæ memoranda semper illius opera, hoc vnum vel maximè admirandum est, quod cultoribus suis in deserto per quadraginta annos mirabiliter suppeditauit cibum è cœlo.

*5 Memor erit in seculum testamenti sui: * virtutem operum suorum annuntiabit populo suo.*

5 Quo quidem opere, sicut & aliis, declarauit satis se semper habiturum rationem fœderis sui, quod cum Abraham & semine eius iniit:
*Opera enim summæ fortitudinis exhibuit, & exhibendo nota fecit po-
pulo suo, dum in signis & prodigiis magnis populum suum ex Ægypto d
liberauit, & in desertum deduxit, atque gentes multas potentes extermi-
nauit.

*6 Vt det illis hæreditatem gentium: * opera manuum eius veritas & iudicium*

6 Vt daret illis hæreditatem gentium, quas in illorum gratiam expulerat. * In quibus certè Dei operibus agnoscere cogimur opera potentiæ eius fidei & æquitatis esse plenissima, dum & præstitit suis, quæ olim patribus promiserat, & impiis gentibus debitam vltionem intulit.

*7 Fidelia omnia mandata eius, confirmata in seculum seculi: * facta in veritate & æquitate.*

7 Quemadmodum autem in operibus suis Dominus prædicandus: ita & in suis præceptis. Omnia enim mandata eius firma sunt, summamque in se continent fidelitatem & æquitatem, confirmata sunt vt in omne æuum perdurent, nec aliquando humanorum præceptorum more rescindentur. * decreta enim sunt ab eo summa cum iustitia & æquitate.

*8 Redemptionem misit dominus populo suo, * mandauit in æternum testamentum suum.*
*9 Sanctum & terribile nomen eius, * initium sapientiæ timor Domini.*

8 Liberationem è seruitute Ægyptiaca attulit dominus populo suo: * ob quam ei mandauit seruare in perpetuum pactum suum cum eis initum.
9 Quod quidem meritò seruandum est, vel ob id quòd sanctus sit, & ob sanctitatem summam tremendus ac reuerendus dominus, qui mandata sua seruari præcepit: * huius autem timor, ad quem mandata inducunt, nequaquam est sterilis, sed est principium & radix veræ, solidæque sapientiæ. Cùum enim faciat semper attendere mandatis Domini, quæ omnium agendorum rectissima sunt regula, docet etiam quid in omni re maximè fieri expediat.

*10 Intellectus bonus omnibus facientibus eum: * laudatio eius manet in seculum seculi.*

10 Intelligentia horum bona est, vtilis & salutaris eis qui non solum e
intelligunt, sed opere ipso præstant quod intelligunt. * quicunque enim talis fuerit, laudem apud Deum & homines assequetur perpetuo duraturam.

ANNOTATIONES.

a IN CONCILIO, &c.] Neque ex Græca dictione, neque ex Hebræa constat, an consilio, scribendũ an concilio, cum vtraque dictio vtrumque significet: ex sensu tamen & dictione sequenti patet magis per c, scribendum. Quemadmodum & Hieremiæ 15. Non sedi in concilio ludentium, vbi eadem est dictio.

b EXQVISITA, &c.] Relatiuum, eius, in nostra lectione, sicut & in Græcis, referendum videtur ad genitiuum, Domini, & exponitur hæc pars à quibusdam in hoc sensu: Opera domini sunt exquisitè & eximiè facta iuxta omnes voluntates suas, quia scilicet omnia quæcunque voluit fecit. Euthymius verò sic interpretatur: Opera Domini exquisitè facta sunt, vt fideles ea opera aduertentes adimpleant omnes voluntates & mandata Domini.

Excitant enim Dei opera ad implendum Dei præcepta. Hebræa autē pro eius habent plurale numere, eorū,& vertunt quida hoc modo: Exquisita omnibus volentibus ea:vt nomen substantiuū quod voluntatē significat,accipiatur pro nomine תאוה thoar hoc est sensus:Quod opera domini exquirantur, & diligenter peruestigantur ab omnibus his quibus complacitum est in eis,quique ea amant.Alius verò vertit:Exquisita ad omnia beneplacita eorum,& interpretatur significari opera Dei huiusmodi esse, vt si exquisita fuerint ab aliquibus, faciant ad satisfaciendum omnibus eorum desideriis:ita vt relatiuū, eorum, referatur ad id quod subaudiendum est ad participium, exquisita, atque in eundem modum etiam litera nostra accipi potest. nescio enim si participium,exquisita,apud Hebræos accipi possit pro exquisitè factis.

c MEMORIAM,&c.]Hanc partem quidam etiam referunt ad sacramentum Eucharistiæ,quemadmodū partem sequentem,& momoriam accipiunt pro memoriale mirabilium operum, quæ pro nostra salute Christus edidit.esse sacramentum corporis Domini, qui sensus verissimus quidē est & catholicus,verùm is non est proprius scripturæ sensus. Non enim est hic μνημόσυνον,quod memoriale significat,sed μνεία, memoria.Sensus autem paraphrasis seruit & literali & mysticæ intelligentiæ, atque in eo includitur etiā prior ille sensus nam per sacramentum corporis sui Christus effecit, ne vnquam memoria redemptionis nostræ perire possit.

d ANNVNTIABIT,&c.] Græca habent præteritum ἀνήγγειλε,similiter & Hebræa.Vnde vertendum potius erat:Virtutem operum annuntiauit,vt daret illis,&c.]

e INTELLECTVS,&c.]Relatiuum, eum, non potest referri ad timorem Domini, nam φόβος est masculini generis:hic autem relatiuum positum est fœmini generis,scilicet αὐτὴν,quod refertur apud Græcos ad nomen σύνεσις. Hebræi autem habent relatiuum plurale,facientibus ea, & refertur ad mandata domini,de quibus prius dictum est,& est sensus:His qui faciunt Dei mandata est bona intelligentia, hoc est,rectè sapiunt tales,verèque prudentes sunt, vnde videndum num relatiuum αὐτὴν,apud Græcos referendum sit ad διαθήκην,id est, testamentum, quod Græcis etiam est fœmininum.

Alleluya.
Reuersionis Haggæi & Zacariæ.

ARGVMENTVM PSALMI CXI.

Quemadmodum superiori Psalmo Propheta Dominum commendauit ab operibus & præceptis eius,ita præsenti Psalmo virum commendat,qui præceptis Dei seruandis studet,prosequens id quod in superioris Psalmi fine canere cœpit. Itaque canit fœlicitatem hominis Deum timentis, & proximis maximè egentibus beneficentis, id quod vnum ex præcipuis esse viri iusti operibus indicat. Fœlicitatem autem eius canit in semine,in operibus, in liberatione & securitate a malis in memoria, stabilitate atque exaltatione:atque ob hanc eius fœlicitatem impium quemque iusti viri hostem ira & inuidia contabescendum. Porro animaduertendum, vatem hic,vt & alias, ad lueram extenuisse externam sanctorum fœlicitatem, qua omnibus Dei synceriter studiosis sane ad hunc modum contingit,nisi ad sublimiora illos Dominus vocarit,nimirum vt sua in aduersis tolerantia mundo ostentent spes futuri seculi. Quas cum post Christum reuelatum magis proferri conueniat quam antea, plures quoque ad id hoc tempore,quàm priore Deus delegit. His tamen vt nihil deesse potest verorum bonorum,ita externa ea bona,quæ Psalmus hic iusto promittit cōmutata in bona spiritualia cumulatim accipiunt,femme,diuitiis ac gloria spiritualibus à Deo donati. Quod autem in titulo legitur, reuersionis Aggæi & Zachariæ: cùm Hebræa non habeant, nec pleraque Græca, adiectitium habendum est,nec ad quid irrepserit constare potest.Siquidem & Euthymius eius nullam facit mentionem.

PARAPHRASIS EIVSDEM. PSAL. SII.

a

1 Beatus vir qui timet Dominum,in mandatis eius volet nimis.

FOElix est ille vir qui reueretur Dominum,non seruili quidem timore,sed sancto & filiali, qui scilicet multam habet complacentiam in mandatis eius, atque ad ea obseruanda omnem suam voluntatem adiicit.

*2 Potens in terra erit semen eius, * generatio rectorum benedicetur.*

2 Huius enim viri semen, siue carnale, siue spirituale, potens erit in terra,quia numero,viribus & opibus præstans:* iustorum enim posteritas ob paternam pietatem beneficiis afficietur à Deo.

*3 Gloria & diuitiæ in domo eius, * & iustitia eius manet in seculum seculi.*

3 Gloria apud Deum & homines, & cum gloria opes erunt in domo eius:* & iustitia eius non moritur simul cum ipso: verùm permanet in b perpetuum, semper laudata ab hominibus*, & æternam apud Deum mercedem recipiens.

4 Exortum est in tenebris lumen rectis, misericors & miserator,& iustus.*

4 Quod si aduersitas aliqua inciderit, ipse Dominus, qui misericors est,miserator & iustus,velut lux exorietur iustis,in tenebris illis calamitatum splendore suo & fauore tenebras illas depellens,aut iustorum animos ita confirmans,vt grauis non sit eis futura calamitas.* Ita enim om- c nino necesse est eum facere,cùm sit misericors,& miserator,& iustus.

*5 Iucundus homo qui miseretur & commodat,disponit sermones suos in iudicio: *quia in æternum non commouebitur.*

5 Amabilis est & gratus Deo atque hominibus, is qui misericordia mouetur erga pauperes, & ex misericordiæ affectu mutuo dat indigentibus: qui deinde etiam iudicium misericordiæ coniunxerit, ita vt omnia sua verba, rationesque ac negotia dispenset cū iudicio & discretione, nec aliquid temere vel dicat,vel agat:*Is etenim non mouebitur

vnquam

vnquam suo loco.* nam & in præsentis seculi malis, impiorumque insidiis Deo ipsum seruante fixus persistet, & post hanc vitam stabili a Deo fœlicitate donabitur.

*6 In memoria æterna erit iustus. * ab auditione mala non timebit.*

6 Huiusmodi vir iustus erit in memoria æterna, non tantum in vita, sed & post mortem celebris apud Deum & homines bonos, * cum audierit malum aliquod ingruere, nihil metuet sibi.

7 Paratum cor eius sperare in domino, confirmatum est cor eius: non commouebitur donec despiciat inimicos suos.*

7 Cor enim eius constans est & firmum ad sperandum in Domino, perque spem eam cor eius stabilitum est:* quare non conturbabitur timore cuiusquam, quin potius futurum est, vt tandem hostibus omnibus suis superior, quasi ex alto respiciat inimicos suos pati quæ meruerunt, & quæ quiuis videre optaret in hostibus suis.

c *8 Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculum sæculi.* cornu eius exaltabitur in gloria.*

8 Iustus quidem non thesaurizat nec colligit immodicas diuitias, sed d
in modum seminantis dispergit eas, liberaliterque expendit, non in voluptates suas, sed in pauperum vsus. Verum quamuis pecuniæ sic distributæ & dispersæ amittantur ei, & minuantur, iustitia tamen eius permanet in æternum, perpetuam laudem apud homines, & mercedem apud Deum obtinens:* ipse etenim gloriosè admodum sublimabitur, ac potestas illius augebitur assiduè cum gloria.

9 Peccator videbit & irascetur dentibus suis fremet, & tabescet: desiderium peccatorum peribit.*

9 Impius videre cogetur hanc iusti exaltationem, atque ob eam indignabitur, cúmque ore suo obstructo nihil iam habebit quod contra iustum loqui vel audeat, vel possit, dentibus suis præ ira & inuidia fremet & contabescet, sui plius effectus carnifex sæuissimus:* frustrabuntur enim desiderio suo impij, iustorum optantes interitum & humiliationem. Atque hæc quidem, quam dixi, iusti exaltatio cum impiorum confusione & inuidia frequenter etiam in hoc mundo obtingit, semper autem in futuro sæculo.

ANNOTATIONES

a IN MANDATIS, &c.] Hæc pars duobus modis superiori coniungi potest, scilicet vt aut explicet quis sit qui timet Dominum, sicut indicat paraphrasis, vt repetatur relatiuum, qui. Aut vt significetur primus fructus timoris Domini, videlicet quod per eum homo multum amat Dei mandata, vt sit sensus Talis imprimis in mandatis Dei gaudebit & delectabitur, vt intelligit Euthymius.

b MISERICORS, &c.] Et hæc quoque pars dupliciter accipi potest, nimirum vt cum superiori cohæreat, & significetur ipsemet Dominus misericors & iustus esse lumen rectis corde. Aut vt per se & seorsum accipiatur, & causam significet præcedentis partis, sicut in paraphrasi indicatur.

c DISPONET, &c.] Legendum est per futurum, disponet, nam & Hebræa futurum habent, & Græca οἰκονομήσει, dispensabit. Porro pro, sermones, dictio Hebraica etiam facta nonnunquam significat, & omnia negotia, vnde & verbum per factum nonnunquam in scripturis exponi debet. Similiter & Græca dictio λόγος non sermonem, sed & rationem ac negotium significat.

d DONEC, &c.] Verbum, despiciat, non debet hic accipi pro contemnere, verbum enim Hebraicum simpliciter videre significat, & Græcis est, ἕως οὗ ἐπίδῃ ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς, hoc est, donec videat super inimicos suos. Et, despicio, Latinis propriè significat ex alto videre. Est autem oratio imperfecta, & modus loquendi, quo frequenter psalmista vtitur, subticens expressionem mali quod videndum est.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXII.

INuitat ad laudem Dei propheta cultores eius, asserens eum & semper & vbique laudandum, tum ob celsitudinem eius summam, tum ob eius clementiam immensam, qua, cum sit summus, humilium tamen etiam rationem habet, abiectos erigens, sterilesque fœcundans. Porro quod hic dicitur de paupere sublimato ad solium gloriæ, vt in veteri testamento adimpletum est in Dauide, Saule, & aliis, ita & in nouo testamento in Apostolis, & omnibus quoque gentibus & peccatoribus, quos è peccatorum fœditate extractos sublenat ad consortium angelorum patriarcharum & Apostolorum. Similiter quod dicitur de sterili matre, donata à Deo prole multa, vt olim impletum est in Sara, Rebecca, atque Anna Samuelis matre (è cuius cantico hæc desumpta sunt) ita nunc eximio modo præstitum est gentium ecclesiæ quæ cum olim sterilis fuerit, nunc multis filiis, quos Deo peperit, ac etiamnum parit, lætatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Laudate pueri dominum, laudate nomen Domini.

VOs qui estis serui Domini, eiusque cultui vos mancipastis, laudate PSAL.
Dominum, laudate, inquam, celebre & sanctum nomen Domini. 112.

2 Sit nomen domini benedictum, ex hoc nunc & vsque in sæculum.

2 Celebretur nomen Domini laudibus ab hoc tempore vsque in perpetuum.

3 A solis ortu vsque ad occasum laudabile nomen domini.

3 Non enim tantum omni tempore à vobis, sed & vbique terrarum a
ab omnibus gentibus, quæ sunt ab oriente vsque ad occidentem, dignũ est laudibus extolli nomen Domini, quemadmodum & aliquando futurum est.

4 Ipsius

*4 Excelsus super omnes gentes dominus: * & super cœlos gloria eius.*

4 Ipsius enim celsitudo extendit se non tantum super Israelem, sed etiam super omnes gentes, cum omnium creator sit & dominus, nec tantum extendit se super terram, & inhabitantes eam, * sed & super cœlos gloria maiestatis eius eleuata est, cœlestia omnia implens & superans, atque angelorum dignitatem longè post se relinquens.

5 Quis sicut Deus noster qui in altis habitat, & humilia respicit in cœlo & in terra?

5 Præterquam autem quod ob altissimam eius maiestatem ab omni-
bus meritò celebrandus est, etiam ob admirandam eius clementiam
summæ maiestati coniunctam suspiciendus est maximè. Quis est enim
vel in diis gentium, vel in omnibus qui in cælo sunt, aut in terra, qui aut
in potentia, aut in clementia conferendus sit cum Deo nostro? Qui cum
in altissimis cœlis suam delegerit habitationem tanquam omnium Do-
minus, tamen etiam quarumcunque rerum quantumuis humilium & b
vilium curam habet in cælo & in terra, eosque maximè attendit, & be-
nigno suo fauore prosequitur, qui humiliter de se sentiunt, siue in cœlo
inter angelos, siue in terra inter homines. Neque enim ipse potentium
hominum more, aut infirmarum rerum curam fastidit, aut superbis po-
tius & potentibus elatis delectatur, abiectos contemnens.

6 Suscitans à terra inopem, & de stercore erigens pauperem.

6 Ipse enim nonnunquam pauperem, dum quasi in puluere & maximis sordibus iacere videtur, è sua paupertate, & contemptissimis sordibus erigit & euehit.

7 Vt collocet eum cũ principibus, cum principibus populi sui

7 Ita vt sedere eum faciat cum primoribus, cum primoribus, inquam, præpositis populo Domini.

8 Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem.

8 Ipse quoque sæpenumero facit mulierem ob sterilitatem suam despectam & mœrentem, habitare in ampla familia: ita vt sit mater multorum filiorum, de fertilitate sua gaudens.

ANNOTATIONES

2 LAVDATE PVERI.] Nomen, pueri, non accipitur vt significet ætate paruulos sed malitia, hoc est, simplices & humiles. Vnde & dictio, puer, hoc loco accipi debet pro seruo, quomodo frequẽter & in prophanis, & in sacris accipitur scripturis. Itaque Psalmus 134. eandem sententiam exprimit, mutato partium ordine, dum ait: Laudate nomen Domini, laudate serui Dominum.

b HVMILIA, &c.] Potest hæc pars dupliciter accipi pro diuersa acceptione dictionis, humilia. Aut enim humilia dicuntur res humiles & viles, aut homines humiliter de se sentientes. Atque in hac acceptione eisdem pene verbis quæ hic legimus, postea dicitur: Excelsus Dominus, & humilia respicit, & alta à longe cognoscit. Porro Hebræa paulo diuersum habẽt sensum, hunc scillcet: Dominus exaltat se ad videndum ea quæ sunt in cœlo & in terra. Secundũ quem sensum explicat hic propheta Dei bonitatem relucentem in eius prouidentia, cui sensui prior sensus literæ nostræ satis accedit.

MATREM, &c.] Græca paulo aliter, nempe, *μητέρα τέκνων* matrem super vel de filiis lætantem. c

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXIII.

PRincipio canit Israelem ex Aegypto eductum, à Deo electum in populum suum, & insignia aliquot miracula diuinæ potentiæ pro eo edita: Tum orat, vt pro antiqua illa sua potentia & bonitate, populo suo propter nominis sui gloriam Dominus benefaciat, ope sua populum vindicans a gentium contumeliis, quo liberatus populus laudes ipsi vero Deo canere valeat, & manifestum fiat ipsum vnum esse Deum: idola autem gentium, nihili figmenta, quorum vilitatem, & à vero Deo diuersitatem, similiter & distinctionem, qua est inter cultores veri Dei, & cultores idolorum pulchrè depingit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 In exitu Israel de Aegypto domus Iacob de populo barbaro.

CVm egrederetur Israeliticus populus de Aegypto, & posteri Iacob PSAL.
relinquerent populum alienæ linguæ, Deum Deique legem non 113.
agnoscentem: a

*2 Facta est Iudæa sanctificatio eius, * Israel potestas eius.*

2 Tunc ipse Iudaicus populus, factus est populus sanctus Dei, quem b
scilicet sibi Deus sanctificauerat, è prophana & barbara gente eductum
* tunc Israel factus est Deo populus, in quem præ cæteris nationibus pe-
culiarius regnaret & dominaretur, postquam à graui Ægyptiorum ty-
rannyde eos asseruerat.

*3 Mare vidit, & fugit, * Iordanis conuersus est retrorsum.*

3 Tum ipsum mare rubrum, quasi præsentiam diuini numinis in Israele sensisset, atque ob eam perterritum fugisset, mox sectum est aquis hinc illinc delabentibus: * similiter & Iordanis postea in gratiam illorum conuersus est retrorsum, aquis contra naturam redeuntibus ad locum originis suæ, quasi si fugissent perterritæ.

*4 Montes exultauerunt vt arietes: * & colles sicut agni ouium.*

4 Simili miraculo etiam montana Sinai, cùm in ea dominus suis legẽ c
daturus descendisset, a præsentia Dei ita tremebant & agitabantur, vt
sublilire viderentur sicut arietes currentes, * & colles Sinai, sicut agni
ouium exilire videbantur ob concussionem eorum.

5 Quid est tibi mare quod fugisti? & tu Iordanis, quia conuersus es retrorsum?

5 Verum quid accidit tibi ô mare,quod fugere videbaris? tibique ô Iordanis,quod receperis te retrorsum?

6 Montes exultastis sicut arietes, & colles sicut agni ouium?

6 Et vobis montibus quid quæso fuit, quod subsilire visi sitis sicut arietes, quodque vos colles sicut agni ouium lasciuientes exilire videbamini?

7 A facie domini mota est terra,a facie Dei Iacob.

7 Dicam vestro nomine quid in causa fuerit. Propter præsentiam domini commota & agitata fuit terra, propter præsentiam, inquam, eius Dei, quem coluit Patriarcha Iacob, & post eum posteri eius colendum susceperunt. Atque ob eiusdem præsentiam & aquæ diuisæ sunt, vt est terræ simul & maris dominus.

8 Qui conuertit petram in stagna aquarum: & rupē in fontes aquarum.*

8 Qui semel atque iterum in deserto à naturali sua duritie & siccitate lapidem ita commutauit, vt è petra effluxerint aquæ maxima copia: * & è rupe aquæ largissimæ eruperint.

9 Non nobis domine,non nobis: sed nomini tuo da gloriam.*

9 Simili virtutis tuæ declaratione te domine precamur, vt & nunc ab hostibus nostris nos vindices, non nostram hac in re optantes gloriam, non nostram, inquam, optantes gloriam, * sed vt teipsum, nomenque tuum,cui soli omnis gloria debetur,gloriosum facias.

10 Super misericordia tua & veritate tua: ne quando dicant gētes, vbi est Deus eorum?*

10 Idque per misericordiam nobis exhibitam, & veritatem promissorum tuorum erga nos seruatam, * ne amplius impij qui nos affligunt, exprobrando nobis cum iniuria nominis tui dicere valeant: vbi nunc est Deus eorum? Cum enim nullum in terris simulachrum tui colamus, nisi insigni potentiæ tuæ effectu te esse declaraueris, clamabunt quem colimus Deum nusquam consistere.

11 Deus autem noster in cælo: omnia quæcunque voluit fecit.*

11 Verùm illi vt volunt rideant nos, quasi nusquam sit Deus noster, qui in terris nusquam,vt idola eorum, videtur. Certum enim habemus, Deum nostrum in cœlo peculiariter habitare tanquam vniuersorum dominum,* & eius esse potentiæ,vt quicquid illi vnquam libuerit facere,fecerit.

12 Simulachra gentium, argentum & aurum: opera manuum hominum.*

12 Simulachra autem gentium, quæ pro diis colunt, nihil quàm argentum sunt & aurum:* opera hominum manu facta, ita vt in eis nihil sit alicuius momenti præter materiam,& ingenium artificum,res plane materiales,anima spirituque carentes,non à natura productæ,sed,quod inferius est,mera figmenta artis humanæ,atque ob id longè ignobiliora illis à quibus coluntur.

13 Os habent, & non loquentur: oculos habent,& non videbunt.*

13 Itaque neque vox,neque sensus,neque motus illis inest: oris enim formam habent,verùm eo loqui non possunt:* oculos habent, sed tales quibus nihil videre possint.

14 Aures habent, & non audient: nares habent, & non odorabunt.*

14 Aures habent,sed quibus nihil audiant: * nares, quibus nihil olfaciant.

15 Manus habent,& non palpabunt:pedes habent, & non ambulabunt, non clamabunt in gutture suo.*

15 Manus etiam,sed quibus palpare nequeunt:pedes, quibus incedere non valeant:* guttur,quo nullum sonum edere possint.

*16 Similes illis fiant qui faciunt ea: * & omnes qui confidunt in eis.*

16 Dignum sane est vt his similes fiant & qui ea faciunt,*& quotquot spem suam ponunt in eis, vt scilicet etiam ipsi,quasi meri trunci, omni sensu homine digno sint destituti:oculos habentes & aures, nec tamen quod verum est videntes, & audientes: sintque & ipsi infirmi & impotentes, quemadmodum nullas habent vires à quibus opem expectant.

*17 Domus Israel sperauit in Domino.*adiutor eorum & protector eorum est.*

17 Longe secus se habet Deus noster,& hi qui colunt eum. Posteritas enim Iacob spem suam reposuit in domino cœli, nec frustra id fecit. * nam factus est eis adiutor & protector,opem eis ferens ad consequendum quæ desiderabant, eosque veluti scuto quodam ab omni malorum impetu protegens.

18 Domus Aaron sperauit in domino: adiutor eorum & protector eorum est.*

18 Familia Aaron sperauit in domino,* & ipse vicissim factus est adiutor eorum & protector.

19 Qui timent dominum sperauerunt in domino: adiutor eorum & protector eorum est.*

19 Atque in vniuersum quotquot reuererēter colunt dominum,etiam qui ex gentibus Israeli coniuncti sunt sperauerunt in Domino:*& ipse factus eorum tum adiutor ad consequendum bonum, tum protector ad euadendum malum.

20 Dominus memor fuit nostri,& benedixit nobis.

20 Dominus semper habuit rationem nostri,& benefecit nobis,

21 Benedixit domui Israel:Benedixit domui Aarō.

21 Benefecit posteritati Iacob,benefecit familiæ Aaron.

22 Benedixit omnibus qui timent dominum, pusillis cum maioribus.

22 Benefecit omnibus qui reuerenter colunt eum,siue parui fuerint,siue magni:non enim est personarum acceptio apud Deum:

23 Adiiciat Dominus super vos: super vos, & super filios vestros.*

23 Opto autem,quod & futurum certò confido,vt ad antiquam suam beneficentiam,qua hactenus vos prosecutus est, adijciat etiam vt posthac vobis benefaciat,*vobis,inquam,& filijs vestris.

24 Benedicti vos à Domino,qui fecit cælum & terrā.

24 Vos sitis,quibus,vt hactenus,semper benefaciat dominus ille,qui creauit cælum & terram.

25 Cælum cæli Domino

25 Inter cælum autem & terram,quę vtraque idem creauit hoc interest,quod cælum quidem,& maxime supremum cœlorum omnium Domino deputatum sit, Vt illud peculiariter cum ostensione gloriæ suæ

inha

** terram autem dedit filijs*

*26 Non mortui laudabūt te Domine: * neque omnes qui descendunt in infernum.*
27 Sed nos qui viuimus benedicimus Domino ex hoc nunc & vsque in seculum.

inhabitabit,ibique suos immortalitatis suæ principes faciat:* terram au-
tem dedit hominibus, vt in ea vitam, quam ab Adam acceperunt, hoc
est,mortalem degerent,atque in ea dominium obtinerent,quemadmo-
dum ipse in cœlo.
26 In hac autem terra mortui non laudabunt te Domine:* neque
omnes qui per mortem descendunt in inferiorem terræ locum. e
27 Sed nos qui viuimus vitam hanc corporalem, laudabimus domi-
num in hac terra, ex hoc tempore vsque in finem vitæ nostræ, & vsque
in consummationem seculi. Proinde tum quia terram hominibus pos-
sidendam tradidisti, tum vt sint in terra, qui nomen tuum apud viuos
celebrent, ne quæso nos cultores tuos è terra impiorum violentia ante
tempus tolli sinas: multo autem magis ab æterna nos morte & damna-
tione, in qua te nemo laudabit, præserua, atque hic quidem vita spiritus
postea autem æterna tecum vita viuere dona, quo & in hoc tempore, &
in æternum te vt dignum est laudare possimus.

ANNOTATIONES.

a

DOMVS,&c.] Dictio, domus, non nominatiui, sed genitiui casus est construenda cum, in exi-
b tu, id quod apertius Græca docent, οἴκου ἰακώβ.

FACTA,&c.] Nomen, Iudæa, propriè significat eam terram, quam inhabitauit tribus Iuda, aut etiam totus populus Israeliticus. Proinde intelligunt quidam hanc terram factam sanctificationem eius, eo quòd hanc terram sibi Deus sanctificauit, vt in ea nomen suum coleretur. Verùm Hebraica dictio magis significat ipsam tribum Iuda. Est enim hic, יְהוּדָה Iehuda, quod vertere solent Iuda. Per tribum autem Iuda, hic intelligunt designari totum populum Israeliticum, vt aliquando per Ephraim & Ioseph. Alij spiritualiter intelligunt tribum Iuda factam sanctificationem Dei, quòd eam Deus sibi delegit, vt in ea regale solium constitueret, propterea quod vt dicunt Hebræi, hæc tribus prima ingressa sit mare rubrum.

c MONTES,&c.] Non significat hic verbum, exultare, gaudium & lætitiam, sed tantum exilitionem. Loquitur enim de montanis Sinai, de quorum subsilitione legitur Exodi 19. nã pro eo quod nos legimus, eratque omnis mons terribilis valde, Hebræa habent, & omnis mons valde tremebat vel agitabatur, & commouebatur. Dicit autem montes & colles, eo quod in varias partes mons Sinai diuisus sit. Est enim in eo & mons Oreb.

d BENEDICTI, &c.] Græca & Hebræa non habent præpositionem à, sed per datiuum habent: Benedicti vos Domino, quomodo & Augustinus legit, quã puto esse veriorem lectionem.

e NOS QVI, &c.] Græca & Hebræa habent futurum tempus, sic enim est Græcè, εὐλογήσομεν κύριον, benedicemus Dominum.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXIIII.

PRæsens Psalmus, carmen est gratulatorium Dauidis de ope Dei qua euasit ex angustia aliqua summa, & periculo mortis, quale inciderat cum a Saulis exercitu cinctus esset, aut cum coram Achis se insanum simularet. Itaque memorat angustiam in qua fuerat, suamque tunc fusam ad Deum orationem, ac mox Dei opem præsentem adfuisse, ob cuius expertam bonitatem se addicit dilectioni Dei, studioque placendi illi. Est autem præsens Psalmus, quoad principium, similis principio Psalmi 17. quoad finem autem, similis fini Psalmi 55.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dilexi, quoniã exaudiet Dominus vocem orationis meæ
*2 Quia inclinauit aurem suam mihi: * & in diebus meis inuocabo.*
*3 Circumdederunt me dolores mortis, * & pericula inferni inuenerunt me.*
*4 Tribulationem & dolorē inueni: * & nomen Domini inuocaui.*
*5 O Domine libera animã meam: * misericors Dominus & iustus, & Deus noster miseretur.*
*6 Custodiens paruulos Dominus, * humiliatus sum, & liberauit me.*
7 Conuertere anima mea in requiem tuam,

DIlectionis affectum totum iam in Domino constitui, firmúmque in PSAL.
ipsum amorem concepi, eo quòd exaudierit vocem orationis meæ. 114
2 Quodque se mihi ad exaudiẽdum facilem præbuit:* propter quod
omnibus diebus vitæ meæ clamoribus meis recurram ad ipsum.
3 Cinxerunt enim me, totumque occupauerunt dolores mortiferi,
* & præsentissima pericula mortis apprehenderunt me.
4 Incideram in afflictionem & anxietatem:* sicque in summa rerum
mearũ desperatione constitutus, auxilium Domini implorabam, dicens:
5 Obsecro Domine libera animam meam a præsenti mortis discri-
mine:* Et sane ob expertam tum mox ipsius misericordiam & verita-
tem exclamare modo debeo, Dominum misericordem esse & iustum.
Ipse enim Deus noster miseris & afflictis miseretur, quemadmodum
promisit.
6 Custos est Dominus simplicium, qui posita cuncta carnis vafricie
sese totos diuinæ prouidentiæ committunt, eorumque qui per se sape-
re non possunt. * quum enim affligerer grauissime, & consilij expers
essem, ipse saluauit me.
7 Proinde tu, ò anima mea, quæ in periculis mortis constituta summè
afflictabaris, & angustiarum procellis iactabaris, nunc recipe te à

tua

** quia Dominus benefecit tibi.*

tua perturbatione, atque redi ad veterem tuam tranquillitatem, atque in ipso Deo tuo securus quiesce.* Dominus enim benefecit tibi.

8 Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos à lachrymis, pedes meos à lapsu. 9 Placebo Domino in regione viuorum.

8 Liberauit enim à morte animam meam, nec hoc solum, sed & oculos meos à fletu pedésque meos à lapsu, ne leue quidem passus mihi obuenire incommodum.

9 Propter quod ego iam liberatus è regione mortuorum, inter quos pene constitutus eram, studebo omnibus viribus placere Domino inter viuos, nomen eius & vita & voce apud eos sanctificans.

ANNOTATIONES.

a PLACEBO, &c.] Græca habent, εὐαρεστήσω ἐνώπιον κυρίου. quod dupliciter accipi potest. Primùm, vt sit sensus: Delectabor coram Domino, quomodo Euthymius interpretatur. Est enim εὐαρεστεῖν, hilariter affectum esse, placidéque sa habere: Secundò, vt sit sensus, quem noster interpres vertit, nam & hoc dictio Græca significat. Porro secundum sensum magis esse prophetæ docent Hebræa, quæ habent: ambulabo coram Domino. Est autem ambulare coram Domino, Hebraica phrasi studere Domino placere. In hoc enim sensu dictum est Abrahæ: Ambula coram me, & esto perfectus. Proinde Hebraicam phrasim doctè interpres vertit, dicendo: placebo Domino.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXV.

PRæsens Psalmus est continuatio eorum quæ præcedens continet. Vnde & apud Hebræos in vnum cum præcedenti connectitur. Itaque præter ea quæ ob consequutam à Deo salutem superiori Psalmo promiserat, hic pro eadem se publicè persoluturum vota sua, sacrificiaq; laudis pollicetur. Non male autem quidam hunc Psalmum in sensu mystico accipiunt, vt sit vox cuiuscunque martyris fidem cordis palam profitentis, seque pro beneficijs Christi etiam ad mortis & passionis calicem cum Christo gustandum exhibentis. Siquidem Paulus 2 ad Corin. 4. principium huius psalmi sibi applicat, omnibusq; qui mortem non reformidantes pro Christo suscipere, quod corde credebant, ore confitebantur. Conuenientius tamen accipitur in mystico sensu, vt sit vox cuiuscunque fidelis, qui pro percepta per Christum liberatione à morte, alijsque beneficijs, sacrificium gratiarum actionis se oblaturum in ecclesia pollicetur: & speciatim illud quod in altari sub speciebus panis & vini offerendum nobis in memoriam passionis suæ, qua redempti sumus, instituit Christus. In sacra enim mensa salutiferum illū dominici sanguinis calicem & offerimus & accipimus, in gratiarum actionem liberationis nostræ per illum præstitæ quemadmodum olim apud Iudæos gratulatoria conuiuia cum sacrificijs pacificorum coram Deo celebrabantur, cum solemnes Deo pro insignibus quibusdam beneficijs gratias agerent.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Credidi propter quod locutus sum,

** ego autem humiliatus sum nimis.*

2 Ego dixi in excessu meo omnis homo mendax.

FIrmam quidem habui promissorum Dei fidem, certò mihi persuadens, Deum omnia circa me perfecturum, quæ per Samuelem pollicitus fuerat, atque ob id etiam confidenter de hac Dei erga me benignitate loquebar apud meos, palam id ore prædicans quod corde credidi:* Verùm post factas mihi insignes illas pollicitationes, contigit vt affligerer vehementer, & periclitarer grauissimè. PSAL. 115. a

2 Itaque tum præ nimio metu vix bene compos mentis sic apud me præcipitanti iudicio cogitaui: mendax est omnis homo. Ecce enim promiserat tibi Samuel, ut ei videbatur, ex iussu Dei regnum Israelis, iam autem peribis hic miser, priusquam vel vmbram regni consequutus sis. b

3 Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi?

3 Cum autem ex tanto periculo (quod in summam animi desperationem & diffidentiam me perduxerat) modò me Deus liberauerit, quid est quod rependere valeam domino, pro tam multis ac varijs quæ in me contulit beneficijs?

4 Calicem salutaris accipiam:

** & nomen Domini inuocabo.*

4 Sane etsi vicem rependere dignam non possim, tamen in signum gratiarum actionis, celebrans coram deo cum sacrificij oblatione gratulatorium conuiuium, accipiam manibus meis calicem salutis, hoc est quem in celebri memoria perceptæ à Deo salutis & Deo offeram, & coram ipso lætus bibam: * simulque nomen domini inuocabo, auxilium eius mihi semper adfore precaturus, quemadmodum iam adfuit. c

*5 Vota mea Domino reddam coram omni populo eius * † pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.*

5 Quæ voui domino in tribulatione mea, persoluam ei in præsentia totius populi eius, * idque ob id, quod vt in meipso experientia didici, magnificat apud ipsum mors suorum qui bonitati student, adeo vt non temerè eam patiatur ipsis ab impiis inferri, quin potius pro ea auertenda designet frequenter admiranda & magna. † Et si quando d

Dei

Dei gloria exegerit iustos mori in Dei causa, adeo pretiosa est eorum mors coram Deo, vt non solum in præsenti sæculo eorum famam celebrem faciat, sed multo magis æterna fœlicitate & vita cópéset in cœlis.

6 O Domine quia ego seruus tuus, ego seruus tuus, & filius ancillæ tuæ.

6 Meritò itaque mihi exclamare confitendo licet: Eia mi Domine, verè ita est quod ego sum seruus tuus. Ego, inquam, seruus tuus, nec simpli e
citer seruus, sed etiam verna ac natiuus tibi seruus, vtpote filius humilis ancillæ tuæ matris meæ. Talem enim me tibi haberi satis tua ope declarasti, talem & me tibi exhibere, totumque me tibi deuinctum agnoscere necesse est.

*7 Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis: * & nomen domini inuocabo.*

f
7 Dirupisti enim vincula mea, quibus necessitati mortis illigatus eram mortisque imminentis necessitati exemisti, propter quod tibi offeram sacrificium laudis, * nec desinam vnquam auxilium Domini implorare in omni mea necessitate ad ipsum fugiens.

8 Vota mea Domino reddam in conspectu omnis populi eius, in atrijs domus Domini in medio tui Hierusalem.

8 Vota mea Domino persoluam palam in præsentia totius populi eius, in atriis domus Domini, intra te o Hierusalem, in qua locum Deus delegit vnicè.

ANNOTATIONES

a CREDIDI, &c.] Pro eo quòd habemus, propter quod, & Græci habent διὸ, & Hebræi habēt dictionem כי ki, quæ propriè significat quoniam, vel quia. Vnde Hebræi intelligunt sensum esse: Credidi quia vel quòd loquar. Septuaginta tamen eam dictionem verterunt per διὸ, id est, propter quod, quos & Paulus secutus est: sæpe enim sic dictio hæc apud Hebræos accipitur. Vnde Campensis Psalmo 101. quod nos legimus: quia cinerem tanquam panem manducabā: paraphrasticè reddit: Quare cibus meus nō sapuit magis mihi, quàm si cinerem comedissem. Idem alibi similiter. Caietanus intelligit dictionem, quia, præconstruendam ante verbum, credidi, vt sit sensus: quia credidi locutus sum, ad quem modum ordinat & versum primum præcedētis Psalmi: Quoniam dilexi, ideo exaudiet, &c.

b EGO, &c.] Dupliciter hic versus intelligitur. Primò, vt intelligatur Dauid dixisse omnem hominem esse mendacem, ad reprimendam propriam diffidentiam, vt sit sensus: cùm essem in magna trepidatione constitutus, & vix apud me essem, iamque diffidentiæ cogitationes caro suggereret, dixi apud me: Omnis quidem homo mentiri potest: verùm Deus, qui mihi regnum promisit, nequaquam mentiri potest. Proinde ò anima mea persiste in priore tua fiducia. Et videri potest hunc locum sic Paulum intellexisse eo quod ad Rom. 3. citans hinc illud, omnis homo mendax, adiecit, Deus autem verax. Secundo, intelligitur hic locus, vt eo significet Propheta cogitationes diffidentiæ, quam passus erat in sua angustia, atque hic sensus magis videtur esse Prophetæ, magisque conuenit cum eo loco Psal. 30. Ego dixi in excessu mentis meæ, proiectus sum à facie oculorum tuorum. Porro nomen, excessus, & hoc loco & illo non accipi pro laudabili illa mentis extasi (qua mēs à terrenis abstracta subleuatur ad diuinorum contemplationem) Hebræa dictio apertè docet, quæ festinationem propriè & trepidationem significat. Sed & Græca dictio ἐκστάσις propriè stuporem & alienationem illam significat, quæ ex nimio timore vel gaudio accidit: quanquam & pro laudabili illa alienatione Dionysius vsurpet.

CALICEM, &c.] Per calicem salutis, ad literam in-
c telligitur poculū, quod in conuiuio gratulatorio coram Deo apud Iudæos bibi cum lætitia solebat. Vnde patet quis huius loci sit certior sensus mysticus, nempe, quod per calicem salutaris intelligi debet calix sanguinis Domini, qui in memoriam liberationis nostræ à fidelibus cum lætitia spirituali sumitur, potius quàm calix passionis, quem exemplo Christi martyres degustarunt. Conuiuia enim gratulatoria Iudæorum, typi quidam erant & vmbræ mēsæ nostræ sacræ: noster autem calix verius dicitur calix salutis, quàm Iudæorum. Illorum enim solum ob id dicebatur calix salutis, quod in memoriam salutis sumeretur: noster vero non solum quia in memoriam salutis accipitur, sed quia etiam salutis nos participes facit. Porro pro verbo, accipiam, dictio Hebraica significat etiam leuare & tollere. Vnde aliqui vertunt: Calicem leuabo in altum scilicet, quod sensui mystico etiam optime quadrat. Itaque quod nos habemus, accipiam, rectè intelligitur, accipiam ad offerendum & sumendum: Alioqui non rectè videtur hic versus respondere superiori quæstioni, qua quærebatur, quid retribuam Domino?

PRETIOSA, &c.] Hæc pars fere sic intelligitur, vt d
mors sanctorum pretiosa dicatur apud Deum, quia magnam habet remunerationem mors pro Deo suscepta. Verum hic sensus etsi verissimus & bene conueniens sensui mystico, dum hic Psal. martyribus tribuitur, non conuenit sensui literali, sed phrasi Hebraica dicitur mors sanctorum pretiosa apud Deum quia eam tam magni facit, vt non temere eam sinat inferri ab impijs sanctos persequentibus. Quo modo loquendi & Saul dicit Dauidi, 1. Regum 26. Nequaquam vltra tibi malefaciam, eo quod pretiosa fuerit anima mea in oculis tuis, & Psal. 71. pro eo quod nos habemus: Et honorabile nomen eorum coram illo: Hebræi habent, Et pretiosus sanguis eorum coram illo. Atque hic quidem sensus optime conuenit sensui mystico, secundum quem per calicem salutis intelligitur calix sanguinis Domini: Hic enim cum gratiarum actione offerri & sumi debet, eò quod mors omnium sanctorum & electorum Dei tanti habita sit ab eo, vt pro ea auertenda filiū suum vnigenitum in hunc mundum miserit, & pro nobis in cruce mori voluerit. Quemadmodum mortem corporalis Dauidis tanti fecerat Deus: vt ne illam Dauid incideret, Phylistæos irruere fecerit in terram Iudaicam, quo vel sic à Dauide obsesso Saul recedere cogeretur.

O DOMINE, &c.] Pro dictione, ò apud Hebræos e
est אנה anna, quæ hoc loco non est obsecrantis interiectio, vt superiori Psalmo, sed confitentis, vel secundum aliquos, amantis, vt respondeat nostræ interiectioni, amabo. Vnde habet Campensis: Merito te amo benignissime Domine. Coniunctio autem, quia, accipi debet quoad sensum superfluere, quemadmodum & in Psalmo 117. cum dicitur, In nomine Domini, quia vltus sum in eos.

vnde Græca nec hic, nec ibi hanc coniunctionem habent. Aut accipienda est, vt sit particula affirmandi, nisi quis velit hunc versum coniungere cum sequenti, hoc modo: quia ego sum seruus, ideo dirupisti vincula mea.

f NOMEN DOMINI INVOCABO.] Communiter nomen Domini inuocare accipitur, vt sit implorare à Deo opem & auxilium, nam gratiarum actioni ob accepta beneficia, iungenda est oratio pro accipiendis. Hebræa tamen dictio non solum verti potest per inuocare, sed etiam per prædicare, vt significet Propheta, se prædicaturũ nomen Domini, quod magis conuenit his, quibus in isto Psalmo iungitur hæc oratio: Calicem salutaris accipiam, & tibi sacrificabo, hostiam laudis. Proinde magis cõueniret apud nos, inuocare nomen Domini, accipere, pro prædicare illud, sicut accipitur in 3. versu cantici Moysi quod est Deuteron. 23.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXVI.

INuitat Propheta ad laudandum Deum omnes gentes propter magnitudinem & perpetuitatem misericordiæ, & veritatis eius erga suos. In eo autem quòd non tantum Iudæos, sed & omnes populos ad communem Dei laudem vocat, vaticinatus est ad vniuersas gentes salutem a Iudæis peruenturam. Vnde & Paulus ad probandum gentes quoque per Christum fuisse Deo adducendas, citauit huius Psalmi testimonium ad Rom. 15. Proinde non tantum loquitur Propheta de misericordia & veritate Dei Iudæis exhibita, sed multo magis de ea quæ per Christum tum erat toti humano generi exhibenda: quæ cum amplior sit quam quæ veteri populo præstita fuit, & omnibus sit gentibus communis, omnibus item laudandi Deum iustissima est materia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Laudate Dominum omnes gentes. * laudate eum omnes populi.*
*2 Quoniam confirmata est super nos misericordia eius: * & veritas domini manet in æternum.*

VNiuersæ gentes, abiecto idolorum cultu nobiscum laudate Dominum: * laudibus extollite eum quotquot vsquam estis populi.
2 Illius enim misericordia admodum fortis & valida facta est super nos, effusa super nos valde liberaliter, & ita super nos constabilita, vt Psal. 116.
nunquam sit auferenda à nobis: * sed & illius in præstandis promissis a
veracitas duratura est perpetuò. Ob hanc igitur ipsius in nos populum eius copiosè effusam & confirmatam benignitatem omnino & decens & expediens omnibus vobis gentibus, vt, idolis reiectis, vnum nobiscum Deum laudetis multo autem magis ob eam benignitatem, quam nouissimis diebus per Messiam longè copiosius toti humano generi exhibebit, dũ illius bonitas à nobis Iudæis ad omnes dimanabit: quæ vt omnibus erit gẽtibus cõmunis: Ita & omnibus iustior laudandi eum occasio.

ANNOTATIO.

a CONFIRMATA EST MISERICORDIA EIVS SVPER NOS.] Dupliciter accipi potest quod dicitur misericordia Dei confirmata, siue quia stabilita est, siue quia fortis facta est, hoc est, præualida & magna. Atque hunc posteriorem sensum magis Hebræa exigunt: similiter & Græca, quæ habent ἐκραταιώθη, hoc est confortata est. Porro pronomen nos, ad literam demonstrare videtur Iudæos: quemadmodum enim in Psalmo 97. & 95. ob salutem Iudaico populo præstitam omnes gentes ad laudem Dei inuitantur, vt Dei bonitate in eum populum conspecta, relictis idolis ad veri Dei cultum conuerterentur, ita & hic. Verùm quoniam benignitas illa Dei, quam exhibuit sub Dauide veteri populo, vmbra quædam erat illius misericordiæ quæ sub Christo exhibenda erat toti humano generi, nihil dubium quin ad illam potissimum Propheta respexerit in his Psalmis, & ob id omnes gentes ad laudem Dei inuitarit, vaticinãs omnes gẽtes Deum aliquando agnituras & laudaturas.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXVII.

PResentem Psalmũ Propheta cecinit, vel cum ab vniuerso Israele inauguratus est in Hebron: vel cum solemni illa pompa arcam fœderis in montem Sion introduxit, celebrem eum fuisse diem, ac maximam populi frequentiam cum cantatum est, ipsa Psalmi verba abunde testantur. Fuisse autem diem illum, quo arca in Sion introducebatur, ex eo videtur, quod dicitur de ingressu per portas iustitiæ, & de die solemni cum sacrificiorum oblatione celebrando. Continet autem hic hymnus, vsque ad versum vicesimum primum, gratulationem Dauidis, qua defunctus iam omnibus malis suis, et in regem totius Israelis euectus publice Dei in se bonitatem magno studio celebrauit: & ad prædicandum Deum alios inuitauit: tum sequentibus quatuor versibus complectitur applausum populi de regno Dauidis, atque acclamationem, qua regi suo populus acclamabat bene ei precatus: Deinde vero duobus versibus sequentibus sacerdotum vocem populo bene precantium, & ad celebrandum solemnitatem adhortantium: Postremus autem tribus rursus Dauidis gratiarum actionem & ad laudandum Deum inuitationem, a qua cœperat, Porro in his omnibus Dauid Christi imaginem gessit, propter quod ex instinctu certè spiritus sancti eadem acclamatione illa, qua Dauidi populum acclamasse hic canitur, a populo acclamatum est Christo, tanquam regi suo, cum Hierusalem asina insidens, solemni pompa introduceretur. Et Christus ipse, de se apud Iudæos dictum interpretatur illud: Lapidem quẽ reprobauerunt, &c. Matth. 22. Marci 12. Lucæ 20 Similiter & Petrus Actuum 4. & secundo capite epistolæ suæ primæ. Paulus quoque ad Ephesios, 2. dum Christum summum angularem lapidem appellat. Sed & ante hos omnes Isaias ipse de Messia præcipuè dictum esse, quod hic dicitur de lapide facto in caput anguli, ostendit satis caput 28. vocans eum lapidem angularem. Proinde secundum mysticum sensum Psalmus iste, vox est partim

Christum iam resuscitati à morte, & in regnum sublati, atque ob id Deo patri gratias agentis, & totius fidelium Christi regno congratulantium, cui quadam huius Psalmi longè verius competunt quam Dauidi, vt est illud Non moriar, sed viuam. Qui veluti angularis lapis in vnam Ecclesiam coniunxit Iudæos & Gentes, quemadmodum per Dauidem Regem decem tribus diuisæ a tribu Iuda eidem coniunctæ sunt vt iam esset populus vnius regni.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

LAudate Dominum quoniam benignus est:& perpetuò duratura est
misericordia eius. PSAL.
2 Fateatur nunc Israeliticus populus quod bonus sit, * quódque per- 117.
petuò perdurat misericordia eius.
3 Fateatur & familia Aaron,* quòd perpetuò duratura sit misericordia eius.
4 Sed & quotquot reuerentur Dominum, etiamsi ex gentibus sint, prædicent nunc ex animo perpetuam fore misericordiam eius.
5 Ita enim ab omnibus modo Dei bonitatem prædicari decens est, nam cum tribularer,& tribulatio mentem atque corpus in arctum conclusisset, imploraui auxilium Domini: * próque sua benignitate Dominus exaudiuit me, perducens me ex angustia illa mentis ac corporis ad latitudinem & libertatem mentis & corporis
6 Dominus declarauit se mihi adiutorem esse, mihiq; certissimè persuasum est ipsum adesse mihi semper:* quare non timebo quicquid moliatur aduersus me homo quiuis, qui quantuscunque sit, tamen, quia homo Deo longe est inferior, sine cuius nutu nihil potest homo quicunque.
7 Dominus stat pro me:* quare nihil dubito quin omnibus inimicis meis superior factus, quasi ex alto respiciam eos ea pati quæ promeruerunt.
8 Sane melius est confidere in domino, quàm confidere in homine quouis.
9 Melius est, consultius, & tutius, spem suam collocare in Domino, quàm fidere vlli principum, cum omnibus etiam principibus Dominus sit potentior, benignior & iustior.
10 Ecce enim gentes variæ circundederunt me, comprehendere me, a
& perdere conantes:* ego autem per auxilium Domini inuocatum vltionem sumpsi de eis.
11 Diligentissimè circumcinxerant me, verùm per auxilium Domini vindictam exercui in eos.
12 Circundederunt me tam copiosi mordaces & infesti, quàm solent esse examina apum:& effrænata ira exarserunt contra me, quemadmodum ignis grassans in spinis cum ingenti fragore,& inextinguibili rapacitate:* ego verò non quidem mea, sed Domini virtute meipsum de illis vindicaui.
13 Impulsus ab hostibus meis conuersus sum ad casum, parúmque abfuit, quin caderem:* verùm Dominus adiuuit me, sustentans me ne caderem.
14 Proinde agnosco illum esse robur meum, per quem & iam præualui, & in posterum præualebo hostibus meis. Ipse est quem semper canam:* propterea quòd factus sit mihi author salutis meæ.
15 Neque ego tantum illum canam, sed & in ædibus iustorum communis Dei in me bonitatem spectantium audietur vox exultationis, & pro adepta salute gratulationis, ita vt dicant lætantes:
16 Omnipotentia Domini fortia designauit. Et sane ita est. Omnipo- b
tentia enim Domini exaltauit me, eripiens me ab omnibus malis, & in gloriam regni euehés, omnipotentia Domini fortiter in me operata est.
17 Non incidam mortem ab hostibus meis optatam & intentam, sed viuam,* viuensque apud viuentes memorabo opera Domini, propter quod solum vita hæc & ducenda est & optanda.
18 Castigatione seria castigauit me Dominus, in graues me sinens incidere afflictiones:* verùm morti non tradidit me, paterna tantum clementia in salutem meam aduersa immittens.
19 Itaque aperite mihi portas iustitiæ, & ego, ingressus eas in templo Domini laudabo Dominum:* hæc porta, de qua loquor, Domini est, iusti ingredientur per eam ad conspectum Domini.
20 Gratias tibi agam Domine, sempérque te laudabo, quoniam exaudisti me,& factus es saluator meus.

VOX POPVLI.

21 Is qui fuerat quasi lapis quem repudiauerunt ædificantes, veluti c

1 Confitemini domino quoniam bonus:
** quoniam in seculum misericordia eius.*
2 Dicat nũc domus Israel quoniam bonus:
** quoniam in seculum misericordia eius.*
3 Dicat nũc Aaron: quoniam in seculum misericordia eius.*
4 Dicant nunc qui timent Dominum: quoniam in seculum misericordia eius.*
5 De tribulatione inuocaui Dominum:
** & exaudiuit me in latitudine dominus.*
*6 Dominus mihi adiutor, * non timebo quid faciat mihi homo.*
*7 Dominus mihi adiutor, * & ego despiciam inimicos meos.*
8 Bonum est confidere in domino, quam confidere in homine.
9 Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus.
10 Omnes gentes circuierunt me: & in nomine domini quia vltus sum in eos.*
11 Circundantes circundederũt me, & in nomine domini quia vltus sum in eos.*
12 Circundederũt me sicut apes, et exarserũt sicut ignis in spinis. & in nomine Domini quia vltus sum in eos.*
13 Impulsus euersus sum vt caderem. & dominus suscepit me.*
14 Fortitudo mea & laus mea Dominus: & factus est mihi in salutem.*
15 Vox exultationis & salutis in tabernaculis iustorum.
16 Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me, dextera Domini fecit virtutem.
*17 Non moriar sed viuam, * & narrabo opera Domini.*
*18 Castigans castigauit me Dominus, * & morti non tradidit me.*
*19 Aperite mihi portas iustitiæ, ingressus in eas confitebor domino. * hæc porta domini iusti intrabunt in eam. 20 Confitebor tibi quoniam exaudisti me.* & factus es mihi in salutem. 21 Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.*

nulli

nulli ædificij loco idoneum, mox præter omnium expectationem, mirabili rerum mutatione non solum assumptus est in ædificium, sed factus etiam caput anguli, primum & insigniorem ædificij locum obtinens, ac velut duos in se parietes continens. Rex enim noster, qui à principibus populi Dei velut maleficus, & ob id indignus consortio populi sancti reiectus fuerat, ecce iam non solum in populum Dei receptus est, sed illius etiam caput effectus, ac velut angularis lapis, duos populos prius dissidentes in vnum componens, atque in se continens.

*22 A Domino factum est istud, * & est mirabile in oculis nostris.*

22 Et certè nequaquam fortuitò hæc res accidit, neque humanum est istud opus, sed facta est hæc res diuina virtute & voluntate, * & est mirificè mirabilis in oculis nostris. b

*23 Hæc est dies quam fecit Dominus: * exultemus & lætemur in ea.*

23 Hic est ille dies, quem singulariter Deus fecit, eo quòd singularia in ipso fecit, & singulariter suam in nos benignitatem declarauit: * proinde exultemus corpore, & lætemur animo in ipso.

*24 O Domine saluum fac: O Domine bene prosperare. * benedictus qui venit in nomine Domini.*

24 O Domine saluum fac regem nostrum, vt per illum & nos salui simus. O Domine prosperum da regi, & per eum etiam nobis successum, fœlices nos cum ipso & per ipsum reddens. Benefiat à Domino regi nostro, atque ab omnibus benedicatur & laudetur, qui à Domino missus, venit ad nos in salutem nostram.

*25 benediximus vobis de domo Domini: * Deus dominus & illuxit nobis.*

25 Bene precamur vobis de domo Domini, fœlicésque iudicamus, & quidem meritò. * Dominus enim noster quem colimus, ipse verus & solus est Deus: & nunc fugatis omnibus malorum tenebris suo fauore, ac benignitate veluti luce quadam gratissima nos perfudit & recreauit, atque sub hoc nouo rege nostro suam benignitatem nobis aperire cœpit, cum prius quasi iratus vultum suum à nobis auertisset.

26 Constituite diem solennem in condensis vsque ad cornu altaris.

26 Proinde celebrate solennem festiuitatem, disponentes condensos arborum ramos, & eis templum ornantes vsque ad cornu altaris, lætitiamque vestram de Dei in nos benignitate conceptam externis etiam signis declarate.

VOX REGIS.

*27 Deus meus es tu, et confitebor tibi. * Deus meus es tu & exaltabo te.*

27 O Domine, tu es Deus meus, à quo totus pendeo, quémque vnicè colo, quare cum gratiarum actione laudabo te: * Deus, inquam, meus es, atque ob id laudibus te semper extollam.

*28 Confitebor tibi quoniam exaudisti me * & factus es mihi in salutem.*

28 Laudabo te, eò quòd me in tribulatione clamantem ad te, exaudieris, * & factus sis mihi saluator.

*29 Confitemini Domino quoniam bonus, * quoniam in seculũ misericordia eius.*

29 Sed & vos omnes mecum celebrate Dominum, quoniam benignus est, * atque in perpetuum duratura est benignitas eius.

ANNOTATIONES.

a QVIA VLTVS SVM IN EOS.] Coniunctionem, quia in his tribus versibus non habent Græca, nec Augustini lectio. Habent tamen Hebræa, sed quidam eam superfluere putãt, aut esse positã pro aduerbio, certè. Alij orationem esse putant ecclipticam, perficiendam in hunc modum: In nomine Domini factum est, quod vltus

b sum me de eis.

DEXTERA DOMINI FECIT, &c.] Prima huius versus pars referri potest ad præcedentem, vt sit vox illa iustorum, de qua illo versu dicitur: nam & in Hebræo hæc pars cum præcedenti in vnum versum coniungitur; & tunc quod sequitur accipiendum vt sit vox regis confirmantis iustorum vocem. Aut totus hic versus accipiendus est, vt sit vox regis, vt nulla vox iustorum exprimatur. In Hebræo tamen etiam id quod sequitur: dextera Domini exaltauit me, &c. vox adhuc est iustorum. Habent autem Hebræa hoc modo: Dextera Domini excelsa, dextera Domini fecit virtutem.

APERITE MIHI PORTAS.] Per portas iustitiæ, & per portam Domini, idem hic intelligitur,

c quod in Psal. 23. dum dicitur: Attollite portas, &c. Proinde ad literam intelligitur porta templi, quæ ob id iustitiæ dicitur, quod per eam nemo dignus esset ingredi, nisi qui iustitiæ studeret, quemadmodum illo dicitur Psalmo: Quis ascendit in montem Domini? Innocens manibus & mundo corde. Secundum mysticum autem sensum intelligitur ingressus in cœlum, quod prius clausum Christus angelos alloquens sibi aperiri iubet. Dicitur autem rectè porta iustitiæ & porta Domini, quod in cœlum ad conspectum Domini nemo pertinget, nisi iustus.

LAPIDEM QVEM REPROBAVERVNT, &c. Lapis iste factus in caput anguli, hoc est, factus caput anguli, ad literã Dauid est, sed quatenus Christi typum gessit, Dauid enim 10. tribus Israel diuisas à tribu Iuda in vnum populum suo regno coniunxit, in figuram eius, quòd gentes Iudæis in vnam fidem & ecclesiam esset coadunaturus. Per decem enim tribus, quæ Israel dicuntur, frequẽter apud prophetas gentes significantur: per tribum autẽ Iuda populus Iudaicus, quemadmodum videre licet in Osee, & similiter Ezechielis cap. 37. vbi gentium significatarum per Israelem: & Iudæorũ, qui significantur ibi nomine Iudæ, coadunatio futura prophetatur per Christum venturum, qui ibi significatur nomine Dauid: idque sub visione duorum lignorum, quæ in vnum coniungebantur, non sine magno crucis Dominicæ mysterio, vt apparet. Hoc autem quod est esse caput anguli, longè verius & perfectius Christo conuenit, quàm Dauidi: sicut omnia quæ sunt in vmbra, perfectius est inuenire in ipso corpore. Dauid enim tantum caput fuit duodecim tribuum, quæ in vnius regni populum sub eo coadunatæ sunt: Christus au- e

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Aleph,id est,doctrina.

1 Beati immaculati in via. qui ambulant in lege Domini.

FOElices sunt qui in sua conuersatione sunt irreprehensibiles, & sine PSAL.
omni macula peccati,hoc est,qui viuunt iuxta legem Domini. 118.

2 Beati qui scrutantur testimonia eius: in toto corde exquirunt eum.*

2 Fœlices,qui vt innocenter viuant & conuersentur secundum legem
Domini,summo studio inuestigant præcepta Domini, quibus suam nobis
voluntatem testatus est,* & vbi ea intellexerint, tum reliquis omnibus
posthabitis pro virili student placere illi.

3 Non enim qui operantur iniquitatem, in vijs eius ambulauerunt.

3 Fœlices,inquam,dico,qui pro virili,totóque pectore illi student pla- a
cere. Qui enim adhuc aliqua in re iniquè agũt,& qui iniquitati student
perficiendæ, nondum conuersantur secundum eas viuendi rationes,
quas ille præscripsit,& per quas ditur ad ipsum.

4 Tu mandasti mandata tua custodiri nimis.

4 Et sane tu Domine,tu inquam,qui summæ es authoritatis,& potestatis
præcepistivt mandata tua à nobis custodirentur summo studio,summáque
diligentia,volens ne minimum quidem mandatorum tuorum à
nobis prætermitti,vtque in eis seruandis nõn simus tepidi & segnes.

5 Vtinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas iustificationes tuas.

5 Proinde dum perpendo fœlicitatem seruantium mandata tua, tum
& tuam præcipientis ea seruari authoritatem, postremum esse super vires
meas,vt per me ea seruem,quæ tam accuratè seruare voluisti,id vnicè
opto Domine, vt abs te omnes meæ actiones dirigantur ad seruandum
mandata tua, quæ vt sunt in seipsis iustissima, ita quoque seruantem
te coram te iustum faciunt.

6 Tunc non confundar, cum perspexero in omnibus mandatis tuis.*

6 Scio enim me tunc non confundẽdum vnquam: * si non solum ali- b
qua, sed omnia tua mandata ob oculos mentis habuero, atque secundum
ea omnes meas actiones instituero. Tum enim non frustrabor spe
totius vitæ meæ,sed assequar optatam & expectatam salutem.

7 Confitebor tibi in directione cordis, in eo quod didici iudicia iustitiæ tuæ.*

7 Celebrabo te corde recto & syncero, * propterea quod te docente
didicerim quæ sunt æquissima illa decreta & statuta iustitiæ tuæ.Neque
enim pro hoc tuo dono,quod maximum esse agnosco,ingratus ero, sed
ob illud continuè te laudabo,& gratias agam,idque corde puro & recto,
quo te nemo celebrare potest, nisi à te edoctus madata obliquitatem
cordis corrigentia & purgantia.

8 Iustificationes tuas custodiam, non me derelinquas vsquequaque.*

8 Neque verò solum te ob id celebrabo, sed & seruabo pro viribus
mandata tua,quibus nos iustificas:* quod vt præstare possim, quoniam c
ex me nequaquam possum, tu quæso ne me vnquam multum derelinquas,
ne me ita penitus tua gratia destituas, vt in peccatum aliquod cadam
mortiferum. nam vt non derelinquar aliquantulum eatenus scilicet
vt tenter,aut leue aliquod peccatum committam,scio me assequi in
hac vita non posse.

Beth,id est,domus.

1 In quo corrigit adolescentior viam suam? in custodiendo sermones tuos.*

QVa re poterit adolescens corrigere,& ad synceritatẽ perducere li- a
centiosius vitæ suæ genus?* nulla certè re magis,quam si diligenter
obseruauerit verba tua, & secũdum ea vitã suam solicitè formare
studuerit.Quanquam enim illi præ alijs difficile sit vitam,moresq;
prauos corrigere,ob carnis vim prædominãtem,facile tamen id illi fiet,
si verborum tuorum attentus sit obseruator: quod etiam præ aliis huic
ætati faciundum est,eo quòd leue sit & simplex, quódque à prima vitæ
institutione tota quæ sequitur vita pendeat.

2 In toto corde meo exquisiui te, ne repellas me à mandatis tuis.*

2 Toto pectore studui placere tibi:* quare ne sinas me errare à man- c
datis tuis.Scio enim Domine neminem gratia tua dignum esse, qui non
toto corde,sed segniter & tepidè te quæsierit: sed & illud rursum confiteor
non posse quenquam constanter per omnia seruare mandata tua,
etiamsi te pro virili suo quærat,nisi tua ipsum gratia semper doceas,& in
mandatis tuis deducas.

3 In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccẽ tibi.*

3 Et quidem ita toto pectore tibi placere studui,vt eloquiis,fabulisque
hominum posthabitis & reiectis,eloquia tua sanctissima nõ tantum aut
legerim, aut ab aliis audire studuerim: sed & in animo meo quasi thesaurum
optimum & pretiosum reposuerim,voluens ea semper in corde
meo:* vt ne qua in re peccem tibi.

4 Benedictus es Domine, doce me iustificationes tuas.*

4 Dignus es Domine,qui ob tuam in omnes benignitatem benedicaris
& lauderis, * pro tua ergo benignitate doce me constanter & perfectè
iustissima tua statuta, vt & in omnibus sciam quid agendum sit, &
tuis monitis in omnibus acquiescam. Neque enim satis est semel edoctum
esse mandata tua, neque humana sufficit eruditio, nisi & tu mentem
interius constanter & perpetuo doceas, & ita quæ æquitatis sunt
homini persuadeas vt amplectatur.

5 In labijs meis pronuntiaui omnia iudicia oris tui.

5 Non solum autem in animo meo reposui eloquia tua, vt dixi, sed &

apud alios recensui labijs meis omnia decreta iustitiæ tuæ,quæ per tuos
seruos locutus es, studens etiam alios ad obseruationem mandatorum
tuorum pertrahere, nihilque prius habens, quàm loqui de verbis tuis,
non de fabulis ac vanis rebus huius seculi.

6 In via testimoniorum tuorum delectatus sum,sicut in omnibus diuitijs.

6 Ego enim in via,quam docent mandata tua,perinde delectatus sum
ac si diuitias omnes huius seculi possedissem:& perinde atq; is qui mul-
tis seculi diuitijs delectatur. Noui enim per obseruationem mandato-
rum tuorum veriores & stabiliores obtineri diuitias, quàm sint vanæ &
fluxæ huius mundi opes. In custodiendis namque illis retributio mul-
ta,immo omnis veri boni possessio æterna. Psal.15.

*7 In mandatis tuis exercebor, * & considerabo vias tuas.*

7 Proinde assidua meditatione præceptorum tuorum exercitabo ani-
mum meum:* & semitas tuas ob oculos mentis habebo semper,secun-
dum eas omnes actiones meas moderari studens.

*8 In iustificationibus tuis meditabor, * non obliuiscar sermones tuos.*

8 De iustissimis, inquam, mandatis tuis meditabor continuè: * nec
obliuiscar vnquam verborum tuorum.

Gimel,id est,retributio, vel secundum Hieronymum,perfectio,

*1 Retribue seruo tuo,viuifica me, * & custodiam sermones tuos.*

CVm autem Domine tibi per omnia placere studeam,tu quæso ser- a
uo tuo tribue quæ pollicitus es cultoribus tuis, hoc est secundum
promissionem tuam à malis quæ me premunt restitue & recrea,tuóque
me spiritu conforta:* id cum feceris,diligentius iam & liberius seruabo
mandata tua.

*2 Reuela oculos meos, * & considerabo mirabilia de lege tua.*

2 Et quoniam ad perfectè meditandũ mandata tua multum præstant b
impedimenti mala quæ me premunt , crassæ quoque & carnales huius
seculi cogitationes, tu quæso remoue huiusmodi velamina ab oculis
mentis meæ:* quod cùm feceris,oculis iam retectis, ac tua luce illumi-
natis, considerabo admiranda illa quæ continentur in lege tua: intelli-
gam scilicet quàm sint admirandæ æquitatis præcepta tua,quàm magni-
fica præmia obseruantibus proposita sunt in lege tua, atque quàm ab-
strusa lex tua mysteria contineat.

*3 Incola ego sum in terra, * non abscondas à me mandata tua.*

3 Peregrinum ego me hic in terra esse agnosco,in qua nec habeo ma-
nentem locum,nec hæreditatem mihi expecto,sed aliam inquiro regio
nem. Vnde & huc veni,& ad quam toto studio propero:* tu ergo ne ce
laueris me mãdata tua, sed clarè me doceas,vt per ea tuo ducatu perue
niam quò tendo. Deprimit enim terrena hæc inhabitatio intellectum,
vt per se diuina agnoscere non queat, & adeo nobis peregrinis via no-
stra incognita est, vt, nisi te perpetuo duce,ad terminum peregrinatio-
nis nostræ peruenire non valeamus.

4 Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore.

4 Ne itaque abscondas vnquam à me mandata tua,nam quoniã agno- a
ui me peregrinum esse in hoc mundo, ob id anima mea valde semper
desiderauit teneri desiderio iustissimorum præceptorum tuorum, non
satis habens quòd modò ea concupiscat,sed adeo ardenter ea amans,vt
cupiat ea omni tempore desiderare,nec vnquam eorum tędio affici,sed
in eis semper vnicè sese oblectari: vt per ea tandem terminum peregri-
natiõis assequatur.Hoc autẽ desiderio sẽper teneri cõcupiuit à te Domi
ne,sciẽs vtiq; sine dono tuo illa se semper desiderare & amare nõ posse. b

*5 Increpasti superbos, * maledicti qui declinant à mandatis tuis.*

5 Ideo vero anima mea semper optauit præcepta tua desiderare.nam
tu ab initio semper seuera vindicta vltus es contemptores legum tua-
rum,sese contra te erigentes, nec iugo tuo se submittere volẽtes:male-
dicentur à te quotquot relictis mandatis tuis voluntariè declinant ad
vana & impia.

*6 Aufer à me opprobrium & contemptum, * quia testimonia tua exquisiui.*

6 Pro hac ergo tua iustitia in vindicando superbos legũ tuarũ trans- c
gressores,libera me à probro & ignominia,qua me afficiũt, aut afficere
conantur superbi hostes mei:* quod te facere mihi cõuenit,qa admoni-
tiones præceptorũ tuorũ ego studiosè & cognoscere & facere quæsiui.

*7 Etenim sederunt principes, & aduersum me loquebantur, * seruus autem tuus exercebatur in iustificationibus tuis.*

7 Nam etiam potentes principes huius seculi simul consederunt, con
silium inter se ineuntes, & contra me loquebantur pariter, tractantes
quomodo mihi noceant,aut quomodo perdant,* ego verò seruus tuus
ne eorum quidem improbitate aut deterritus,aut irritatus,cessaui medi-
tari in lege tua, sed assiduè meipsum exercui in meditatione iustissimo-
rum præceptorum tuorum, solicitè cauens ne quid etiam in eos com-
mitterem,quod te offenderet.

*8 Nam & testimonia tua meditatio mea est, * & consilium meum iustificationes tuæ.*

8 Admonitiones enim præceptorum tuorum sunt,circa quas assiduè
versatur meditatio mea: neque simpliciter circa eas semper meditor,
* sed & in omnibus agendis adhibeo in consilium iustissima præcepta
tua,non agens quod agendum suadet aut caro, aut mundus, sed id so-
lum quod faciundum tua præcepta consulunt.

Daleph

Daleth,id est,ostium vel ianua.

1 Adhæsit pauimento anima mea:
** viuifica me secundum verbum tuum.*

ANima mea adeo humiliata est & afflicta,vt malorum prementium
pondere terræ adhæreat,hoc est,iam propemodum perij,morti se-
pulchróque proximus,* quare tu quæso pristino statui me restitue iux-
ta promissa tua.

2 Vias meas enuntiaui,& exaudisti me.
** doce me iustificationes tuas.*

2 Quicquid mihi vnquam faciundum erat, ego in oratione mea tibi
exposui,tuam voluntatem inquirens,optansq; actus meos dirigi secun-
dum tuum beneplacitum, & tu pro tua benignitate semper me exau-
disti suggerens quid maximè agendum actiouésque meas prosperans.
* & nunc ergo ne derelinquas me,semper per spiritum tuum doce me
iustissima præcepta tua, vt secundum ea constanter omnia mea studia
dirigam.

3. Viam iustificationũ tuarum instrue me, & exercebor in mirabilibus tuis.*

3 Fac me in omnibus semper intelligere viam quam docent mandata
tua,quibus nos iustificas:* id si feceris,ego in præceptis tuis,ob æquita-
tem nimiam,& promissorum adiunctorum magnitudinem summa ad-
miratione dignissimis, non perfunctoriè, sed diligenter ac sedulò me-
cum meditabor, horumque meditatione animum meum in omnibus
malis consolabor.

4 dormitauit anima mea præ tædio,
** confirma me in verbis tuis.*

4 Ideo autem rursum à te doceri cupio mandata tua, nam ecce præ a
tædio malorum quæ patior,anima mea cœpit deficere, & à pristino suo
vigore ac promptitudine seruiendi tibi flaccescere:* tu ergo per verba
promissionum tuarum ita confirma animum meum,vt alacritate resum-
pta in mandatis tuis firmus persistat.

*5 Viam iniquitatis amoue à me. * & de lege tua miserere mei.*

5 Iniquam viuendi rationem longè fac à me, non sinens me vnquam
eam amplecti:* & quoniam nõ est satis declinare à malo,nisi & bonum
fiat,fac mecum hanc misericordiam, vt doceas me legem tuam, atque
in ea deducas. Hanc enim misericordiã mecum præcipuè fieri exoptò.

6 Viam veritatis elegi.
** iudicia tua non sum oblitus.*

6 Quam sanè misericordiam mihi exhibeas conuenit,nam veram re-
ctámque viuendi rationem,quę ab omni sit falsitate & prauitate aliena,
quæque sibi deditos nõ fallat,ego elegi,repudiato instituto impiorum
malo,* & æquissima decreta iustitiæ tuæ nequaquam passus sum men-
ti excidere sed ante oculos mentis ea mihi semper proposui.

7 Adhæsi testimonijs tuis domine,
** noli me confundere.*

7 Adhæsi enim admonitionibus præceptorum tuorum domine, affe-
ctu,meditatione & opere in eis semper fixus, nec ab eis, huius mundi
vel malis vel delitijs me abstrahi permittens: * ne ergo me quæso sinas
vnquam pudefieri,ita vt vel in peccatum aliquod prolabar,vel ab hosti-
bus meis superer,frustratus spe mea quam habeo de te.

8 † Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.

8 Si quando Domine torpore mentis discusso cor meum gratia spiri- b
tus tui dilatasti,amorem ac promptitudinem seruiendi tibi menti instil-
lans,tum ego viam,quam docent mandata tua, non solum perambula-
bam, sed etiam percurrebam, strenuè & alacriter perficiens mandata
tua.† Sic & quando sublata afflictione animum coarctante, cor meum
gaudio perfusum dilatasti & recreasti, iam tum ego de tua in me beni-
gnitate lætior & alacrior factus strenuè studui perficere voluntatem
tuam. Proinde & modò precor vt tædio & angustia affectam animam
meam, tum gratia spiritus tui, tum gaudio de salute à te accepta per-
fundere digneris;vt sic animo dilatato alactiter viuam secundum te.

He,id est,ista.

1 Legem pone mihi Domine, viam iustificationum tuarum, & exquirã eam semper.*

EAm viuendi rationem,quam docent mandata tua iustissima,tu quę-
so Domine mihi poné pro lege, eámq; mihi describe in corde meo
& doce:* ego autem à tè edoctus,omnibus diebus vitæ meæ omni stu-
dio conabor eam seruare.

2 Da mihi intellectum,& scrutabor legem tuam.
** & custodiam illam in toto corde meo.*

2 Quoniam autem frustra quis docetur,nisi intelligat quæ docentur,
nec in nobis situm est, vt tuam legem & doctrinam intelligamus, non
solum doce,sed & da mihi intelligentiam legis tuæ:ita fiet vt toto corde
& exerceam meipsum in meditatione eius, * & opere ipso adimplere
eam semper studeam.

3 Deduc me in semita mandatorũ tuorum: quia ipsam volui.*

3 Deduc etiam me Domine in via quam monstrant mandata tua,atq;
secundum eam viuendi rationem fac me conuersari: * hanc enim ego
elegi & concupiui,reiecta impietatis via.Deduc itaque me in ea, neque
enim vt secundum legem tuam viuamus,satis est vt doceas, & simul in-
telligere dones, si non etiam ductor nobis efficiaris, viuere secundum
te nos faciens.

4 Inclina cor meum in testimonia tua

4 Rursum autem non nudum te mihi velim esse doctorem & ducto-

** & non in auaritiam.*

rem, sed & illud adiice, quod tuæ potentiæ & gratiæ proprium est munus, sine quo diu in lege tua persistere non licet, nempe vt tu, qui in manu tua corda hominum habes, & quocunque vis inflectis ea, cor & affectum meum inclines ad admonitiones præceptorum tuorum, faciens me eas ex animo amare,* nec finas cor meum inclinari ad superfluam cupiditatem rerum temporalium, omnium malorum radicem, qua ab obseruatione mandatorum tuorum homines maximè abducuntur.

5 Auerte oculos tuos ne videant vanitatem,

** in via tua viuifica me.*

5 Neque ab auaritia solùm immunem facias, sed etiam auerte oculos mentis meæ, ne intentè videant, probéntque, magnifaciant & ament vanissimas quasque huius seculi res, quales sunt voluptates, honores, diuitiæ, miserè fallentes suos sectatores. Oculos quoq; corporis, omnésque sensus coerceas, & præserua ne quid percipiant huius mundi, cuius amore capiantur.* Sed & illud omnibus superioribus adde, vt abiecto omni onere secularium cupiditatum, in obseruatione mandatorum tuorum alacrem & viuacem me facias, ac per eam omnibus malis exemptum vera fœlicique vita me dones.

6 Statue seruo tuo eloquiũ tuum in timore tuo

6 Post hæc autem omnia, da & fructum obseruatæ legis assequi, hoc est, per timorem & reuerentiam nominis tui, cui me totum addixi, confirma mihi seruo tuo promissa tua, præstando scilicet mihi ea quę cultoribus tuis in lege pollicitus es. a

*7 Amputa opprobrium meum quod suspicatus sum, * quia iudicia tua iucunda.*

7 Secundum quæ promissa tua peto, vt auferas à me opprobrium, quod mihi timui ab inimicis meis, omni studio me confundere conantibus: quod vt ita facias, iustitiæ tuæ omnino conuenit. Sunt enim iudicia tua, quibus cunctos iustè iudicas, tuis admodum iucunda & grata ob admirationem iustitiæ & clementiæ tuæ in eis.

8 Ecce concupiui mandata tua, in æquitate tua viuifica me.*

8 Ecce Domine flagranti desiderio complexus sum mandata tua: * tu ergo pro tua æquitate me restitue liberatum à malis quibus premor atque post huius vitæ mala æternam fac consequi vitam.

Vau, id est, &.

*1 Et veniat super me misericordia tua Domine: * salutare tuum secundum eloquium tuum.*

ET contingat mihi Domine misericordia tua quam promisisti cultoribus tuis:* adueniat mihi salus tua secundum pollicitationem tuam in lege factam, simúlque in me declara tuam & misericordiam & fidelitatem, liberando me à malis in quibus versor. a

2 Et respondebo exprobrãtibus mihi verbum, quia speraui in sermonibus tuis.

2 Atque hac ratione fac, vt qui modo tacere cogor, respondere possim verbum his qui nunc exprobrant mihi spem meam quam in te habeo, quasi vana sit: id quod vt mihi præstes sane conuenit, eo quod speraue rim in promissis tuis.

*3 Et ne auferas de ore meo verbum veritatis vsquequaque * quia in iudicijs tuis speraui.*

3 Ne itaque diutius finas ab ore meo auferri sermonem verissimum, sed per declaratam in me tuam veracitatem fac me liberè posse prædicare tuam in præstandis promissis fidelitatem:* ego enim in æquitate iudiciorum tuorum, quibus omnia iustè dispensas & moderaris, valde confisus sum, expectans ardenter ea etiam in me declarari.

4 Et custodiui legem tuam semper in seculum, & in seculum seculi.

4 Assecutus autem tuam quam peto misericordiam & salutem, non tantum prædicabo veritatem, sed etiam custodiam legem tuam, idque omnibus diebus vitæ meæ.

*5 Et ambulabam in latitudine: * quia mandata tua exquisiui.*

5 Neque tantum custodiam, sed cum omni alacritate eam adimplere studebo. Liberatus enim ex hac mentis angustia, in latitudine & libertate spiritus pergam semper viuere secundum mãdata tua,* hæc enim sunt in quibus vincè me exercere cupio.

*6 Et loquebar de testimonijs tuis in conspectu regum, * & non confundebar:*

6 Insuper etiam loquar de tuis constitutionibus, nec id solum apud plebeos, sed & coram quamlibet potentibus huius seculi:* idque liberrimè & constanter, atque sine vllo pudore, nullus veritus hac in re potentiam.

7 Et meditabar in mandatis tuis quæ dilexi.

7 Et meditabor assiduè in mandatis tuis, quæ semper amaui, ita vt in his meditari voluptas mihi sit.

*8 Et leuaui manus meas ad mandata tua quæ dilexi, * & exercebor in iustificationibus tuis.*

8 Neque meditabor solum in eis, sed & extendam manus meas ad perficiendum mandata tua quæ dilexi, opere ipso testimonium exhibens dilectionis:* & iugiter occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum æquissimorum.

Zain.

1 Memor esto verbi tui seruo tuo: in quo mihi spem dedisti.

2 Hæc me consolata est in humilitate mea,

DEclara mihi seruo tuo esse te memorem promissi tui,* in quo me spem magnam habere fecisti.

2 Hæc res, nempe quòd in promissione tua sperare me feceris consolata

** quia eloquium tuum vivificauit me.*

solata est me in afflictione mea: * nam cùm malorum grauitate penè exanimarer, verbum promissionis suæ rursum me recreauit: & ne mœstitia extinguerer, in vita conseruauit.

3 Superbi inique agebãt vsquequaque, a lege autem tua non declinaui.

3 Et quidem adeo me confirmauit promissio tua, vt quamuis superbi legum tuarum contemptores valde iniquè agerent contra me, irridentes meam in te fiduciam, studiúmque placendi tibi, atque studiosè persequerentes me, ego ne illorum quidem irrisione aut malitia irritatus ab obseruatione legis tuæ defecerim.

*4 Memor fui iudiciorum tuorum a seculo domine, * & consolatus sum.*

4 Atque vt ab ea non deficerem, in memoriam reuocaui iustissima illa tua iudicia quæ ab initio mundi semper fecisti cum iustis & impiis: * & per horum recordationem multum consolationis accepi in malis, quæ ab impiis pertuli.

5 Defectio tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus legem tuam.

5 Vt autem consolationem attulit mihi recordatio iudiciorum tuorum, ita contra præ vredine & dolore nimio mentis, defectio quædam animi frequenter inuasit me propter peccatores derelinquentes legem tuam, eo quòd ex animo dolerem multum, & propriam ipsorum salutem, & tuam legem negligi ab eis.

6 Cantabiles mihi erant iustificationes tuæ, & in loco peregrinationis meæ.

6 Adeo enim ardenter legem tuam dilexi, vt etiam in loco, quo exulare & peregrinari cogebar propter hostes me insequentes, atque in hoc mundo, in quo tanquam peregrinus & aduena dego, iustissima tua præcepta a me decantarentur, quæ mihi in Psalmos & cantica constituebam, vt horum oblectatione exilij atque peregrinationis meæ molestiam lenirem & condulcorarem, ad morem peregrinantium, qui ad leuandum laboris & afflictionis suæ fastidium cantica exhilarantia per viam decantare solent.

*7 † Memor fui nocte nominis tui Domine: * & custodiui legem tuam.*

7 Neque die tantũ studio legis tuæ tenebar, sed & noctè, cùm omnia maximè sunt pacata, memor fui nominis tui Domine, somnum nocturnum memoria tui interrumpens, * & attentè tum consideraui legem tuam, perpẽdens an diebus præcedẽtibus eam obseruassem per omnia, & solicitus quomodo eam deinceps semper adimplerem. † Cúmque nocturno tempore magis ad peccandum faciles esse soleant homines propter tenebras & dæmonum tentationes, ego tamen etiam tunc per memoriam nominis tui diligenter obseruaui legem tuam.

8 Hæc facta est mihi:

8 Istud nempe, vt mandata tua pro carminibus mihi essent, vtque memoria tui ne nocturno quidem tempore mentem meam desereret,

** quia iustificationes tuas exquisiui.*

euenit mihi: * eo quod mandata tua omni studio quæsierim & cognoscere & adimplere.

Heth, id est, vita.

1 Portio mea domine,

CVm impij sibi partem & hæreditatem deligant in terra, ego despectis terrenis bonis te mihi in partem meam hæreditariam delegi, a
te vnum possidere cupiens, atque in te vno omnia mea bona reponens:

** dixi custodire legẽ tuam.*

* quare in animo meo firmiter statui custodire legẽ tuam, vt per ejus obseruationẽ te semper possidere merear quem vnicè cupio, quemadmodum, pro terrena sua hæreditate & consequenda & conseruanda omnem suum laborem impendunt impij.

2 Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo.

2 Quemadmodum autem ob id quod sors mea sis & hereditas, vni tibi placere proposui, ita quoque eadem ratione te pro liberatione ab his b
malis deprecatus sum, à te solo mihi cuncta expectans: deprecatus autem sum non verbis tantum, sed & toto corde meo conuersus ad te,

** miserere mei secundum eloquium tuum.*

tuúmque fauorem toto pectore precibus ambiens: * miserere ergo mei iuxta verbum tuum, quo promisisti te auiuturum, omnibus tibi placere studentibus, atque ex animo inuocantibus.

*3 † Cogitaui vias meas: * & conuerti pedes meos in testimonia tua.*

3 Ego enim identidem apud me recogitaui omnes conuersationis c
meæ actiones, attentè discutiens num cum lege tua conuenirent, * & si quãdo qua in re deprehendi me aberrasse à lege tua, mox reuocaui affectus & actus meos ad mandata tua. † Similiter si quid mihi agendum esset, aut dicendum, non temerè id aggressus sum, sed prius de eo apud me cõsideraui, tum & hoc ipsum quod faciũdũ erat reduxi ad mãdata tua, secũdum rectitudinem præceptorum tuorum id dirigere studens.

4 Paratus sum, & non sum turbatus vt custodiam mandata tua.

4 Neque solum actiones meas reduxi ad mandata tua, sed cũ mecum cogitando aduerterem quid maximè lex tua exigeret, mox cum omni alacritate paratus fui, ac etiamnum paratus sum ad custodiẽdum mandata tua, nec hac in re turbatus sum vel difficultate operis, vel timore eorum qui iustos ac iustitiæ opera persequuntur.

5 Funes peccatorum circumplexi sunt me,

5 Nam scelerati quidem homines suis studiis & artibus veluti quibusdam funibus ad capiendum prædam expansis, circundederunt me,

** & legem tuam non sum oblitus.*

conantes me capere & perdere: * ego tamen neque illorum violentia deterritus sum, neque periculorũ magnitudine ita turbatus sum, vt legis tuæ obliuiscerer.

6 Media nocte surgebã ad confitendum tibi super † iudicia iustificationis tuæ.

6 Immo præ iugi memoria legis tuæ, etiam in mediis calamitatum tenebris,& non in die solum,sed in ipso etiam medio noctis interrumpens somnum & quietem, surgebam ad laudandum te de æquissimis decretis mandatorum quæ iustitia tua facere nobis præcepit, †déque iustissimis iudiciis illis tuis, quibus ex lege tua intellexi te omnia iustè moderari.

7 Particeps ego sum omnium timentium te, & custodientium mãdata tua.

7 Quia autem iudiciorum tuorum perpendo æquitatem,ob id socius sum omnium reuerentium te, & ex reuerentia nominis tui custodientium mandata tua.Cùm his enim in timore tuo & obseruatione legis participo: cum his beneplacitum est mihi amicitiam inire, cõuiuere & connumerari opto.

*8 Misericordia tua domine plena est terra, * iustificationes tuas doce me.*

8 Ob id igitur,tum etiã quia benignitate tua plena est terra, *tu quæso pro tua benignitate doce me tuo spiritu iugiter mandata tua, vt in omnibus semper intelligam quid faciendum sit idque tuo spiritu persuadente perficiam.

Teth.

1 Bonitatem fecisti cum seruo tuo Domine secundum verbum tuum.

QVanquam Domine me multis malis afflixeris, tamen hac in re agnosco te mecum iuxta promissa tua bene egisse, tum quod ad vtilitatem meam castigaueris me,tum quòd in afflictionibus me consolatus sis.

2 Bonitatem & disciplinam & scientiam doce me:

** quia mandatis tuis credidi.*

2 Perge itaque me tua castigatione à malo auocatum docere, ita vt imprimis affectu sim benignus erga te & proximos omnes, ac insuper secundum intellectum sim instructus in lege tua,& scientiam habeam omnium agendorum. * nam mandatis tuis firmam habeo fidem, firmissimè credens ea esse oracula diuina, per quæ sola ad veram salutem parata sit via:quod qui nondum credit, nequaquam adhuc capax est doctrinæ tuæ.

3 Priusquam humiliarer ego deliqui:

** Propterea eloquiũ tuum custodiui.*

3 Dico autem te bene mecum egisse, immissis afflictionibus. Nam priusquàm à te affligerer,ego à via recta aberraueram: * propter quod tua castigatione admonitus peccatorum meorum,& aduertens ea afflictionum esse causas,iam attentius & diligentius legem tuam obseruo.

*4 Bonus es tu: * & in bonitate tua doce me iustificationes tuas.*

4 Verùm quoniam mandata tua intelligere perfectè nemo per sese potest,tu qui natura bonus es,& solus bonus,immo ipsa bonitas, * per tuam quæso bonitatem doce me iugiter iustissima mãdata tua,quorum obseruatione apud te iustus habear.

5 Multiplicata est super me iniquitas superborum,

** ego autem in toto corde meo scrutabor mãdata tua.*

5 Homines superbi,qui legem tuam negligere non verentur, neque te aut homines metuunt,valde iniustè egerunt contra me,mendacia in perniciem meam concinnantes & componentes: * ego tamẽ nihil horum malitia commotus toto corde scrutabor legem tuam, cognoscere & adimplere eam pro viribus studens.

*6 Coagulatum est sicut lac cor eorum. * ego vero legem tuam meditatus sum.*

6 Quemadmodũ lac natura sua purũ ac fluidum admistione coaguli obduratur & coacescit,ita & cor eorum odij,aliorúmque vitiorum corruptione sic induratum est & constrictum, vt neque mihi bene affici possint,neque legem tuam intelligere, quæ cor requirit molle, * ego vero cum voluptate meditatus sum legem tuam.

*7 Bonum mihi quia humiliasti me, * vt discam iustificationes tuas.*

7 Itaque vtile est mihi quòd rebus aduersis afflixeris me: * ad hoc scilicet vt studiosius discerem mandata tua.

8 Bonum mihi lex oris tui super millia auri & argenti.

8 In his enim maxima consistit vtilitas.nam ipsa lex,quam per os sanctorum tuorũ nobis tradere dignatus es,vtilior mihi futura est, si à me cognoscatur & adimpleatur,quàm auri & argenti pondo mille,cùm ea nequaquam saluare possidentem valeant.

Iod,id est,principium secundũ Hieronymum, secundum Ambrosium confessio.

1 Manus tuæ fecerũt me: & plasmauerunt me:

** da mihi intellectum vt discam mandata tua.*

QVemadmodum artifex manibus suis opus aliquod format, formáque indita secundum artem fingit:ita tu omnipotentia, sapientia a
ac bonitate tua,quasi quibusdam manibus me formasti & finxisti, secũdum corpus è limo terræ, singularique studio præ aliis omnibus creaturis,velut adhibita manuum operatione condidisti, donis & prærogatiuis specialibus me exornando: * tu ergo me tuum opus, & opus tam studiosè à te formatum ne destituas tuo magisterio: sed qui alia omnia quæ habeo dedisti,da etiam intelligentiam vt discere possim mandata tua,

tua, non quidem vt sciam modo quæ sint à te præcepta, sed vt etiam intelligam & persuasus sim in mandatis tuis, eisque solis, verã fœlicémque vitam consistere, eáque cæteris omnibus posthabitis vnicè sectanda esse. Hanc, inquam, da intelligentiam per tuam benignitatem, qua sola esse dedisti, quo per eam intelligẽtiam perfectum sit opus tuum.

*2 Qui timent te videbunt me, & lætabuntur: * quia speraui in sermonibus tuis.*

2 Id cùm dederis, tum etsi impij meam spem sint irrisuri, tamen cultores tui, quibus maximè probari cupio, videntes me lætabuntur: * ob id quod me videant simul cum ipsis spem collocasse in promissionibus tuis, atque ob eas legi tuæ seruandæ operam dare. Iustorum enim charitas non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati. Vel ob horum ergo promouendum gaudium & profectum, da quæso quam postulaui intelligentiam. 1.Cor. 13.

3 Cognoui Domine quia æquitas iudicia tua:

** & in veritate tua humiliasti me.*

3 Quod verò attinet ad afflictiones quas immisisti mihi, vt resipiscens attentus discerem obseruare mandata tua: scio quidem Domine quòd omnia iudicia tua, quibus agis cuncta cum omnibus, iustissima sunt, immo ipsa æquitas: * ac proinde etiam scio, quòd sine aliqua iniustitia, immo per summam æquitatem tuam afflictiones has mihi immiseris. Neque enim immeritum flagellasti, sed grauiora etiam promeritũ quàm patior.

4 Fiat misericordia tua vt consoletur me, secundum eloquium tuum seruo tuo.

4 Verùm sit quæso tandem malorum finis, & sicut tua me afflixit iustitia, ita & tua misericordia modò mecum fiat ad consolandum me, liberatione ab his malis præstita, iuxta promissionem à te factam mihi seruo tuo. Soles enim post iram & flagella misericordiã exhibere. Huic itaque simul & veritati tuæ in præstandis pollicitis magis innitor, quàm propriis meritis. b

*5 Veniat mihi miserationes tuæ, & viuam, * quia lex tua meditatio mea est.*

5 Adueniant, inquam, mihi variæ ac multiplices miserationes tuæ, & fac vt liberatus ab his malis reuiuiscam exhilaratus, * ita enim vt facias mecum decet, quia lex tua est, in qua iugiter cum summa voluptate meditor.

6 Confundantur superbi, quia iniustè iniquitatem fecerunt in me.

** ego autem exercebor in mandatis tuis.*

6 Fac vt superbi legum tuarum contemptores pudefiant spe sua de me frustrati, & infames fiant per tuam de eis sumptã vltionem: promeretur enim hoc eorum malitia, quia præter omne meum meritum inique egerunt in me. * Id cùm feceris, ego iam liberius & diligentius occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum.

7 Conuertantur mihi timentes te, & qui nouerunt testimonia tua.

7 Impiis autem pudefactis, & procul à me recedentibus, fac vt reuerentes te & cognoscẽtes admonitiones præceptorum tuorum, qui iam ob impiorum persecutionem à me elongati sunt, ad me redeant, mihi de adepta salute congratulantes, téque mecum laudãtes, & in legis tuæ studio sese exercentes. Vel ob horum itaque gaudium & legis studium promouendum, tum & propter hostium meorum iniquitatẽ & fructum confusionis eorum, deinde & ob studium legis tuæ qua nũc teneor, sed ante omnia propter tuam misericordiam, & in præstãdis promissis fidelitatem, ab his malis saluum fac seruum tuum.

8 Fiat cor meum immaculatum in iustificationibus tuis,

** vt non confundar.*

8 Verùm vt huius tuæ misericordiæ & salutis, quæ à solido legis tuæ studio pendet, particeps & nunc & semper esse possim, fac vt animus meus irreprehensibilis sit per obseruationem mandatorum tuorum, fac vt in præceptis tuis cor meum ita candidè sese habeat, vt nullius transgressione præcepti cõmaculetur: * adhoc vt nunquã pudore suffundar vel in hoc vel in futuro seculo, aduersariis meis mihi præualẽtibus.

Caph, id est, manus vel curuatio.

*1 Defecit in salutare tuum anima mea, * & in verbum tuum supersperaui.*

O Domine dum salus tua, quam intensissimè expecto, diutius differtur, anima mea præ vehementia desiderij salutis tuæ in seipsa dissoluitur & deficit, vix amplius apud se existens. Insigniter enim & multum speraui in promissione salutis tuæ mihi facta. a

2 Defecerunt oculi mei in eloquium tuum,

** dicentes: quando consolaberis me?*

2 Neque tantum anima viresque interiores vehementiam desiderij non ferentes defecerunt, sed & oculi mei, dum intentè in cœlum respiciunt, expectantes à te promissam salutem, defecerunt & debilitati sunt ad expectationẽ impletionis promissi tui: * dum iugiter ego dicerem, immo & ipsi oculi suo modo clamarent: Quando tandem consolaberis me?

3 Quia factus sum sicut vter in pruina.

** iustificationes tuas non sum oblitus.*

3 Iam enim tempus est vt adferas consolationem, quia præ calamitatum magnitudine & diuturnitate, præque desiderij vehementia, iam facta est cutis mea similis sacco coriaceo pruina congelato & constricto, aut fimo in rugas contracto & denigrato. Nam ad eum modum & ego maceratus, constrictus & corrugatus sum, vilis & abiectus apud homines: * nec tamen in his malis mandatorum tuorum oblitus sum. b

4 Itaque

*4 Quot sunt dies serui tui? * quando facies de persequentibus me iudicium?*

4 Itaque mi Domine quot adhuc dies reliqui sunt mihi seruo tuo quibus hæc pati cogar? * quando tandem de his qui persequuntur me iniustè, iustum supplicium sumes? Ne diutius quæso istud facere differas, tum quod seruus tuus sim, tum ob iniquitatem persequentium me, & tuam in iudicando æquitatem.

*5 Narrauerũt mihi iniqui fabulationes, * sed non vt lex tua.*

5 Ecce enim iniqui narrauerunt de me apud seinuicem nugacissimos c
sermones, falsa de me inter sese mutuo nugantes & garrientes in perniciem meam: * verùm quæ fabulantur inter sese, non erant consona legi tuæ.

*6 Omnia mandata tua veritas: * iniqui persecuti sunt me, adiuua me.*

6 Omnia enim mandata tua æquissima sunt, nihil aliud præcipientia d
quàm quod verũ est & æquum: * illi verò vt sunt iniqui, ita iniustè persecuti sunt me: Tu itaque vel propter illorum iniquitatem adiuua me: siue vt ab illorum persecutionibus liberer, siue vt ab eis non superer.

*7 Paulominus cõsummauerunt me in terra: * ego autem non dereliqui mandata tua.*

7 Pene enim consumpserunt & perdiderunt me hic in terra: * ego tamen non dereliqui mandata tua, ad extremum vsque spiritum paratus ea seruare, nec vlla vi sinens mihi ea extorqueri.

*8 Secundum misericordiam tuam viuifica me: * & custodiam testimonia oris tui.*

8 Tu itaque respectu habito tum ad illorum iustitiam, tum ad meum in lege tua pertinax studium, me ab his malis restitue iuxta misericordiam tuam: * id cùm feceris, iam diligentius & liberius seruabo admonitiones præceptorum tuorum, quæ ipse nobis tradere dignatus es per os seruorum prophetarum tuorum.

Lamed, id est, disciplina.

1 In æternũ domine verbũ tuum permanet in cœlo.

ECce Domine in ipsis cœlis persistit perpetuò mãdatum illud tuum, quo eos voluisti esse æternos, & in hominũ vtilitatẽ continuè volui.

*2 In generatione & generationem veritas tua, * fundasti terram & permanet.*

2 Per omnes generationes perdurat tua in præstandis promissis constantia, quemadmodum id patet in continua cœlorum reuolutione, temporúmque sibi succedentium promissa vicissitudine, similiter & in terræ stabilitate: * stabilem enim eam esse voluisti, & secũdum promissionem ac iussionem tuam permanet semper.

*3 Ordinatione tua perseuerat dies: * quoniam omnia seruiunt tibi.*

3 Iuxta dispositionem tuam dies in suo cursu semper perseuerat, post noctem statuto semper tempore rediens: * omnia enim velut serui tui obediunt mandato tuo. Hanc itaque constantem creaturarũ obedientiam aduertens, æquissimũ esse iudico & nos tuis mandatis parere semper. Rursum dum in his tuam attẽdo æternitatem, potentiam & fidem, non parum in malis meis consolationis ea mihi res attulit.

*4 Nisi quod lex tua meditatio mea est: * tũc fortè periissem in humilitate mea.*

4 Ad eũdem modum etiam meditatio legis tuæ multum in afflictionibus animum confirmauit. Nisi enim assiduè meditatus fuissem in lege tua, quæ & ipsa tuam prædicat potentiam & fidelitatem, * tunc fortè mœrore periissem in afflictione mea grauissima.

*5 In æternum non obliuiscar iustificationes tuas: * quia in ipsis viuificasti me.*

5 Itaque nunquam obliuiscar mandatorum tuorum, eo quòd per eorum meditationem me recreaueris, & ne mœrore perirem, in vita conseruaueris.

*6 Tuus sum ego, saluum me fac: * quoniam iustificationes tuas exquisiui.*

6 Tuus per omnia sum ego, qui me totum tibi dedidi, & me tibi curæ esse satis sentio: saluum itaque me fac, * quoniam mandata tua omni studio & cognoscere & facere quæsiui.

*7 Me expectauerũt peccatores vt perderent me, * testimonia tua intellexi.*

7 Impij quidem expectauerunt cupidè perdere me: * Verùm ego aduerti ad contestationes præceptorum tuorum, tum vt ex eis intelligerem quid facere contrà oporteret me, tum vt ex eis consolarer & confirmarer.

*8 Omnis cõsummationis vidi finem. * latum mãdatum tuum nimis.*

8 Cùm autem sic considerarem testimonia tua, intellexi nihil esse tam absolutum & perfectum in hoc mundo, quod non haberet finem, a
* At vero mandatum tuum latissimè se extendere, eo quòd per omnia sæcula firmum permaneat, nec aliquem habeat finem, sed ad æternitatem diuinam obseruatores suos perducat.

Men, id est, ex ipsis.

*1 Quomodo dilexi legem tuam Domine: * tota die meditatio mea est.*

VAlde Domine dilexi legem tuam, id quod vel hinc manifestissimũ a
est, * quòd tota die assiduè mea meditatio in ea versetur.

2 Super inimicos meos prudentem me fecisti mandato tuo, quia in æternum mihi est.

2 Nec facta est huiusmodi assidua meditatio mihi infrugifera, quo- b
niam enim perpetuò tua præcepta mihi in animo sunt, ideo per ea prudentiorem me fecisti inimicis meis, qui cum legem tuam contemnant, sine qua nulla est vera sapientia, quantumuis sapientum nomen apud homines obtineant, nequaquam tamen verè sapientes dici possunt, neque suas actiones & consilia ex vtilitate & salute propria ordinare.

3 Neque

*3 Super omnes docentes me intellexi: * quia testimonia tua meditatio mea est.*

3 Neque inimicis tantum meis, sed & his qui me quondam docuerunt, parentibus & præceptoribus sapientior euasi, *propterea quòd in constitutionibus tuis assiduè meditatus sum.

*4 Super senes intellexi: * quia mandata tua quæsiui.*

4 Eos quoque qui ætate & annis longè me erant seniores, prudentia superaui: * eo quod mandata tua omni studio ambigerem tum cognoscere, tum facere. Ea enim sapientia, quæ ex indesinenti meditatione & obseruatione legis tuæ per magisterium spiritus tui paratur, longè verior est & perfectior, primum quidem ea que mille suis artibus instructi sunt impij ad malum, tum & ea quam vel humano solum studio doctores hominum, vel vsu vel experientia rerum senes consequuntur.

5 Ab omni via mala prohibui pedes meos, vt custodiam verba tua.

5 Non solum autem meipsum assiduè exercui in meditatione legis tuæ, sed vt etiam per omnia custodirem legem tuam, prohibui actus & affectus meos ab omni actione & instituto malo. Neque enim custodire legem tuam potest faciendo bonum, qui non imprimis declinauerit à malo, neque ab vno tantum malo, sed ab omni: quod nemo præstabit, nisi qui carnis affectiones ad malum pronas rationis imperio cohibuerit, & à malo reuocauerit.

6 A iudiciis tuis nō declinaui.

** quia tu legē posuisti mihi.*

6 Sicut autem ab omni mala via declinaui, ita contrà à iustissimis mādatorum tuorum decretis neque ad dexteram, neque ad sinistram declinaui. Quod tamen nequaquam meæ industriæ arroganter tribuo, sed tuæ gratiæ dono: *nempe quia tu in corde meo descripsisti legem, docens & suggerens in omnibus quid faciundum.

*7 Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, * & super mel ori meo.*

7 Ex hac autem assidua meditatione & custodia legis tuæ factum est Domine, vt præcepta tua, cunctáque tua eloquia, quæ plerique affectu deprauati acerba iudicant & insuauia, admodum suauia sint faucibus mentis meæ, intellectui & voluntati: * adeo vt etiam dulciora sint palato & gustui spiritus mei, quàm sit ori meo suaue id quod suauissimi est saporis, quale est mel.

8 A mandatis tuis intellexi:

** propterea odiui omnem viam iniquitatis.*

8 Ex mandatorum etiam tuorum meditatione & obseruatione prudens factus sum: * propter quod omnem iniquam actionem non tantum deserui, sed etiam odio prosecutus sum. Hoc enim odium parit vera illa sapientia, quæ ex sola legis tuæ meditatione & obseruatione paratur.

Nun.

*1 Lucerna pedibus meis verbum tuum. * & lumen semitis meis.*

VErba tua Domine sunt instar lucernæ affectibus & actionibus meis, * immo velut clarum lumen sunt conuersationi meæ. Nam in præsentis vitæ tenebris, atque in affectuum nostrorum nocte, verba legis tuæ rectam mihi virtutis viam commonstrant, ne deuiem, impingam & cadam, quemadmodum cōtingit iis qui in tenebris illis sine lucerna legis tuæ ambulant, secundum præscriptum legis tuæ non viuentes. Pedibus autem meis & semitis verbum tuum lucerna est & lumen, nempe cuius ducatu opus est, quamdiu ambulandum est in caliginoso hoc loco, donec peracto hoc peregrinationis itinere dies illucescat, & Lucifer atque Sol ipse orietur in cordibus nostris. P.cu. 6. 2. Pet. 1.

2 Iuraui, & statui custodire iudicia iustitiæ tuæ.

2 Itaque perpendens legis tuæ ad rectè viuēdum vtilitatem & necessitatem, iuraui, & firmiter apud me constitui obseruare quicquid æquissimo iudicio tuo præcepisti.

3 Humiliatus sum vsquequaque Domine.

** viuifica me secundū verbum tuum.*

3 Afflictus sum vehementer Domine, * restitue me à malis his, sicut pollicitus es verbis tuis.

4 † Voluntaria oris mei beneplacita fac Domine:

** & iudicia tua doce me.*

4 Promissiones oris mei, quibus in hac mea tribulatione nulla necessitate, sed sponte ac volenti animo pollicitus sum, me tibi oblaturum sacrificia laudis & gratiarum actionis, has inquam, spontaneas promissiones gratanter quæso accipe Domine, liberando me à malis his, vt que promisi sacrificia tibi offerre possim: * & iudicia illa tūa, quibus omnia iustè agis & moderaris, doce me per experientiam æquitatis tuæ declaratæ in me. † Voluntarias quoque illas promissiones, quibus iuraui me seruaturum iudicia iustitiæ tuæ, tu quæso benignus accipe, dirigendo vota mea, & doce me semper illa iudicia quæ nos facere præcepisti.

*5 Anima mea in manibus meis semper: * & legem tuam non sum oblitus.*

5 Assiduè de vita periclitor, animam & vitam meam velut in manu omnibus expositam portans: * legis tamen tuæ in malis tam præsentibus non sum oblitus.

*6 Posuerunt peccatores laqueum mihi, * & de mādatis tuis non erraui.*

6 Impij veluti expandentes laqueum in perniciem meam, insidias parauerunt ad capiendum & perdendum me: * ego tamen à mādatis tuis non aberraui, persuasus per horum obseruationem nequaquam me confundendum.

7 Hæreditate acquisiui te-

7 In hæreditatem perpetuam mihi delegi constitutiones tuas, constituens

*testimonia tua in aeternum, * quia exultatio cordis mei sunt.*

*8 Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in aeternum, * propter retributionem.*

stituens illas possidere tota vita mea, quasi hæreditaria bona, quæ mecũ semper etiam post hanc vitam permaneant, & propter quæ aliam hic hæreditatem non quæro. * Sunt enim mandata tua in quibus oblectatur cor meum, non in fluxis ac perituris huius mundi bonis.

8 Itaque animum meum à caducis rebus huius sæculi abstractum accommodaui, vt opere præstem iustissima præcepta tua toto tempore vitæ meæ: * idque vt consequar eam mercedem, quæ in lege tua promissa est seruantibus mandata tua.

Samech.

*1 Iniquos odio habui. * & legem tuam dilexi.*

*2 Adiutor & susceptor meus es tu: * & in verbũ tuum supersperaui.*

*3 Declinate a me maligni: * & scrutabor mandata Dei mei.*

*4 Suscipe me secundum eloquium tuum, & viuam. * non confundas me ab expectatione mea.*

*5 Adiuua me & saluus ero, * & meditabor in iustificationibus tuis semper.*

*6 Spreuisti omnes discedentes a iudiciis tuis. * quia iniusta cogitatio eorum.*

SCeleratos odio habui: * legem autem tuam dilexi, ob cuius solius dilectionem impios odiui, idque solum in eis odiẽs quod legem tuam transgredi non vererentur.

2 Vt autem omni impietate reiecta legẽ tuam vnicè amaui, ita quoque humano præsidio neglecto, te mihi in adiutorem & defensorem delegi: * multum enim in certissimis legis tuæ promissis speraui.

3 Proinde vt legi Dei, quam amo, expeditius vacare possim, quotquot estis impij, qui vel vestra persecutione impedimentum exhibetis liberè vacandi Deo, vel impiis suggestionibus & consiliis conamini auertere à lege Dei, recedite à me: * & à vestra oppugnatione atque consortio liber, diligentius perscrutabor mandata Dei mei.

4 Tu verò Domine me confugientem ad te suscipe secundum promissionẽ tuam in quam speraui: defende quæso, & ne ab hostibus meis deiiciar, sustenta, & fac vt ab his malis restitutus alacrius viuam: * neque sinas me frustrari expectata à te salute.

5 Tu me adiuua Domine, id si feceris, quanquam & multi & fortes sunt qui me oppugnant, tuo tamen solius auxilio mox ab eorum violentia saluus ero, qui alioqui tua ope destitutus periturus sum: * Consecutus autem tua ope salutem, assiduè meditabor in iustissimis præceptis tuis.

6 Ideo autem in mandatis tuis occupari assiduè volo. Ideo etiã conuenit, vt ab impiis meis hostibus me vindices, nam spernis sine delectu omnes recedentes à iustissimis mãdatorum tuorum decretis: * eo quod omnis eorum cogitatio, qua excogitant quomodo sua expleant desideria, iniusta sit & impia.

*7 Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ: * ideo dilexi testimonia tua.*

7 Quare & ego quoque iudicium meum tuo conformans, nequaquã impios iustificaui aut laudaui, sed omnes sine discrimine peccatores, qui in terra degũt, reputaui præuaricatores iustitiæ & legis tuæ: * Atque ob id ne & ego præuaricator haberer, atque à te reiicerer, dilexi admonitiones præceptorum tuorum.

*8 Confige timore tuo carnes meas: * a iudiciis tuis timui.*

8 Verum quoniam mandata tua, quæ secũdum spiritum diligo, constanter seruare non potero, nisi caro, carnalésque affectus, qui contra spiritus desideria semper terrena diligit, reprimatur tuo timore, isque timor tuæ sit gratiæ donum: tu quæso carnẽ meam, carnalésque omnes cupiditates timore tuo quasi clauis quibusdam confige, reprime atque mortifica, efficiens scilicet vt carnalis affectus, qui legem tuam diligere non potest, saltem timore tuo à perficiendo suo desiderio cohibeatur. * Ita autem salubriter configi & vulnerari carnem meam exopto, eo quod perterritus sim à iudiciis illis tuis, secundum quæ te ex lege tua intelligo & sumpsisse frequenter de impiis supplicium, & in nouissimo die sumpturum.

Ain.

*1 Feci iudicium & iustitiam: * non tradas me calumniantibus me.*

*2 Suscipe seruum tuum in bonum, * non calumnientur me superbi.*

*3 Oculi mei defecerunt in salutare tuum: * & in eloquium iustitiæ tuæ.*

*4 Fac cum seruo tuo secundum misericordiã tuã: * & iustificationes tuas doce me.*

EGo Domine nulli iniuriam aliquã intuli, sed erga omnes feci quod æquum est & iustum: * ne itaque me derelinquas tyrannidi illudentiũ iniuria me afficere. Conuenit enim tuæ iustitiæ & bonitati, quemadmodum & te facturum promisisti: vt non sinas iniustè opprimi eum qui erga omnes iustitiam seruauit.

2 Itaque me seruum tuum ad te confugientem suscipe, ita vt benefacias mihi qui in alios bonus fui & æquus, * nec sinas vt superbi legũ tuarum transgressores vim & iniuriam eam quam conantur, mihi inferant.

3 Iam enim oculi mei debilitati sunt, & caligare cœperunt, dum iugiter in cœlis intentè sublati sunt, expectantes venturam à te salutem, * & adimpletionem promissionis factæ à iustitia tua.

4 Proinde mecum qui tibi soli seruire cupio age secundum misericordiam tuam, liberando me à præsentibus malis: * & simul etiam

manda

mandata tua doce. Hæc est enim absoluta misericordia, sine qua parum
profuerit à malis liberatum esse: quare ab eis vel ob id maximè liberari
opto, vt liberius à te mandata tua doceri possim.

*5 Seruus tuus sum ego, * da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua.*

5 Seruum tuum me esse profiteor, qui & creationis iure obedientiam
tibi debeo, & bonæ voluntatis proposito tuæ me seruituti addixi: *quare
da mihi eam intelligentiam, qua intelligere queam iustissima mandata
tua: non enim tibi Domino meo seruire potero, nisi tuum beneplacitum
intellexero. Vt autem intelligam perfectè, humana non sufficit diligentia
aut ratio, nisi & spiritus tui sancti accesserit interna eruditio,
menti quæ iusta sunt persuadens.

6 Tempus faciēdi Domine, dissipauerunt legē tuam.

6 Sanè Domine tempus iam est tibi vt facias de impiis vltionem, idque
non solum causa mei, qui vsque ad oculorum defectionem iamdiu a
salutem tuam expectaui, sed etiam impiorum causa, nam vsque adeo
iam creuit eorum impietas, vt legem tuam spreuerint & dissipauerint,
non ipsi tantum eam transgredientes, sed & alios ad transgrediendum
compellentes, & abolitam eam volentes.

7 Ideo dilexi mandata tua super aurū & topazion.

7 Quoniam autem eos vidi legem tuam spernere, & nihili facere, ob
id ego contrà eius amore magis magisque accensus sum, diligens eam
præ auro & topazio, omnibúsque desiderabilibus & pretiosis huius mūdi
bonis.

*8 Propterea ad omnia mandata tua dirigebar. * omnem viam iniquam odio habui.*

8 Quoniam autem eam dilexi, ideo nō ad vnum solum aut alterum,
sed ad omnia mandata vniuersæ legis tuæ meipsum dirigebā, ad omnium
obseruationem me accommodans, & secundum omnia mandata tua
conuersationem meam rectā facere studens: * sicut autem omnia mandata
tua dilexi, ita cōtrà omnem iniquam actionem odio habui, vt quæ
cum æquissima lege pugnaret ex diametro.

Phe.

*1 Mirabilia testimonia tua. * ideo scrutata est ea anima mea.*

CONstitutiones præceptorum tuorum Domine admodum sunt mirabiles, a
tum quod in eis etsi per paucis perfectissima sapientia &
æquitas conclusa sit, ita omnibus vitiis corrigendis sufficiant, omne virtutis
genus doceant, omni tempori conueniant, cunctísque hominibus
accommodæ sint, consummatam eos iustitiam & sapientiam doceentes,
tum quòd sapientia, æquitas atque vtilitas in eis recondita, non sit quibusuis
exposita, nec possit à carnalibus & animalibus hominibus percipi:
* ob hanc itaque mandatorum tuorum admirandam & abstrusam
perfectionē anima mea summa cum diligentia & exquisitione scrutata
est mandata tua.

*2 Declaratio sermonum tuorū illuminat: * & intellectum dat paruulis.*

2 Nec inutilis sanè horum est inuestigatio, nam hæc cum declarari &
exponi cœperint, mox depulsis omnibus ignorantiarum & errorum tenebris,
admirabili luce perfundūt, *intelligentiámque dant ætate atque
sensu paruulis, hoc est insipientibus: sed his maximè, qui nulla sibi vafricie
placentes, neque humana sapientia inflati sese tibi doctori cœlesti
simplicissimè & humiliter submittunt. Neque enim superbis aut maleuolis
declaratur, nec aperitur à te arcana legis tuæ sapientia: sed clausa
eis manet & abscondita: quæ nisi a te reueletur, non magis illuminat,
quàm abscondita sub modio candela.

*3 Os meum aperui, & attraxi spiritum. * quia mandata tua desiderabam.*

3 Proinde ad similitudinem hominis præ nimio dolore os suum aperientis
ad rem expectatam anhelantis, spiritumque per respirationem
attrahentis, ego mentem meam tibi aperui, atque eam tuam doctrinam
ex verbis tuis imbibere cupiui. * valde enim desideraui pertingere ad
intelligentiam mandatorum tuorum.

4 Aspice in me & miserere mei secundū iudicium diligentium nomen tuum.

4 Quoniam itaque ad te domine velut aperto & hiante ore conuersus
sum, tu quoque ad me conuersus benigno tuo vultu respice me, & miserere
mei secundum eam rationem, qua iudicare & tractare soles diligentes
te. Nam & ego Domine inter eos esse studeo semper.

*5 Gressus meos dirige secundum eloquium tuum: * & non dominetur mei omnis iniustitia.*

5 Misericordia autem, quam mecum fieri cupio, hæc est, vt omnes
meos affectus & actus disponas & dirigas secundum rectissimam regulam
legis tuæ: * nec finas vt vel iniquitas aliqua, vel ipsi iniqui præualeant
mihi, etiamsi semper oppugnent.

*6 Redime me à calūniis hominum, * & custodiam mandata tua.*

6 Redime me a falsis criminationibus & iniusta oppressione hominū: b
* & da vt liberatus expeditius custodire possim mandata tua, à quorum
intenta meditatione & studiosa obseruatione nonnihil iniuriæ & molestiæ
hominum abstrahunt.

*7 Faciem tuam illumina super seruū tuum, * & doce me iustificationes tuas,*

7 Fac clarè appareat super me seruum tuum fauor tuus, qui præsentium
malorum tenebris discussis, tanquam clara lux me recreet & consoletur:
* sed simul tamen iustissima statuta tua doce me, sine quorum
cogni

cognitione non est vera aliqua fœlicitas & salus.

*8 Exitus aquarum deduxerunt oculi mei: * quia non custodierunt legem tuã.*

8 Adeo enim amaui legem tuam, vt oculi mei præ nimio cordis do-
lore effuderint largissimas lachrymas, quasi riuulos aquarum per genas
decurrentes: * eo quòd viderem impios transgredi legem tuam, cuius
neglectum magis deploraui, quàm propriam ab impiis vexationem.

Sade.

*1 Iustus es Domine: * & rectum iudicium tuum.*

2 Mandasti iustitiam, testimonia tua & veritatem nimis.

*3 Tabescere me fecit zelus meus: * quia obliti sunt verba tua inimici mei.*

*4 Ignitũ eloquium tuum vehemẽter, * & seruus tuus dilexit illud.*

*5 Adolescẽtulus sum ego & contemptus, * iustificationes tuas non sum oblitus.*

*6 Iustitia tua, iustitia in æternum, * & lex tua veritas.*

IVstus es Domine, & solus ex teipso iustus: * quare & omnia iudicia
tua, siue quibus omnia moderaris, & omnes iudicas, siue quæ nos fa-
cere præcepisti, recta sunt & æqua.
2 Per mandata enim tua nihil aliud præcepisti nobis, quàm iustitiam a
& æquitatem maximam.
3 Itaque cùm perpenderẽ tam æquã esse legem tuã, zelus meus, quo b
nimio amore tui & legis tuæ accensus sui, pene me confecit: eo quod
viderem inimicos meos, verborum tuorum nullam habere rationem.
4 Tua enim lex velut aurum igne examinatum & purgatum, summè c
pura est, nihil admistum habens vanitatis, falsitatis aut iniustitiæ:
* propter quod ego seruus tuus valde dilexi eam.
5 Iunior quidem sum inimicis meis, & ob id ab eis despectus quasi
paruulus puer, & adhuc insipiẽs ac vilis ab eis reiectus sum: * mandata
tamen tua non sum oblitus.
6 Et quidem meritò: nam iustitia, quam tuis mandatis nobis præcepi-
sti, non est talis, qualis ea quam hominum statuta præscribunt, quæ fre-
quenter ad tempus solum iustitia est, nec omni tempori conuenit: tua
verò iustitia perpetua est, * & lex tua æquissima simul est & stabilissima,
nihil falsitatis aut iniustitiæ, vt aliquoties humanæ leges, admistum ha-
bens, & ob id omni tempore stabiliter persistens.

7 Tribulatio & angustia inuenerunt me, mandata tua meditatio mea est.

7 Itaque propter summam hanc & perpetuam æquitatem præcepto-
rum tuorum, ego in eis assiduè meditatus sum, cum tribulatio corporis
& angustia mẽtis me apprehẽdissent, meditatione iustitiæ tuæ meipsum
in malis meis oblectans.

*8 Aequitas testimonia tua in æternum: * intellectum da mihi & viuam.*

8 Tua enim mandata nullo non tempore æqua sunt, * istud quæso fac
me intelligere & persuasum esse. sic enim alacer & lætus viuam, etiam
in mediis calamitatibus.

Coph.

*1 Clamaui in toto corde meo, exaudi me Domine: * iustificationes tuas requiram.*

*2 Clamaui ad te, saluum me fac: * & custodiã mandata tua.*

*3 Præueni in immaturitate, & clamaui, * quia in verba tua supersperaui.*

PRæ vehementi desiderio clamaui pro auxilio, neque lingua & voce
tãtum clamaui, sed ex toto etiam pectore: exaudi ergo me Domine:
* Id cum feceris, studiosius & liberius mandata tua quæram tum co-
gnoscere, tum facere.
2 Clamaui autem non ad alium Deum quàm ad te, tu itaque saluum
me fac a malis istis: * & ego salute a te donatus diligentius mandata tua
seruabo.
3 Non clamaui autem ad te solum per diem, sed cum adhuc non es- a
set oportunum tempus vigilandi, cúmque adhuc essent tenebræ, præ-
ueni tempus surgendi, tuamque faciem præoccupaui, & summo desi-
derio tuum auxilium imploraui: * eo quòd in promissis tuis magnam
spem conceperam.

*4 Præuenerunt oculi mei ad te diluculo: * vt meditarer eloquia tua.*

*5 Vocem meam audi secundum misericordiam tuã Domine: * & secũdum iudicium tuum viuifica me.*

4 In ipso adhuc diluculo ante exortum diem oculi mei somno dis-
cusso ad te intenti erant, * vt occuparer in meditatione verborum tuo-
rum, tum eorum quibus tuam benignitatem tuis promisisti, tum eorum
quibus tuam voluntatem nobis præcepisti.
5 Itaque clamorem & desiderium meum exaudi pro benignitate tua:
* & secundum æquitatem tuam, qua omnes iustè iudicas, secũdum iu-
dicium illud tuum quo agere soles cum his qui inuocant te viuifica me,
eximendo me ab his moroibus, in quibus ago.

*6 Appropinquauerũt persequentes me iniquitati: * A lege autẽ tua longe facti sunt.*

*7 Prope es tu domine, * & omnes viæ tuæ veritas.*

6 Ita certè vt facias, etiam impietas hostium meorum postulat. Qui b
enim persequuntur me, appropinquauerunt iniquitati, magno conatu
agentes vt iniquitatem contra me conceptam designarent, * à lege au-
tem tua remotissimè elongati sunt.
7 Verum vt illi iam mihi imminent, studentes conceptam iniquita-
tem in me patrare: ita nihil dubito, quin tu quoque adsis mihi, qui pro-
pinquus es omnibus inuocantibus te: * noui & illud, quod omnia man-
data tua, in quibus nos ambulare voluisti, æquissima sint & verissima.
Quare sicut ob tuam præsentiam non multum metuo hostes meos ini-
quitati

quitati appropinquantes, ita ob præceptorum tuorum æquitatem noluil illorum exemplo elongari à lege tua.

8 Initio cognoui de testimonys tuis, quia in æternum fundasti ea.

8 Vt autem noui mandata tua æquissima esse, ita quoque ab initio cognoui de eis quòd ob summã illorum æquitatem volueris ea esse, perpetuò stabilia, ac ob id ab eis nullo vnquam tempore recedendum.

Res.

*1 Vide humilitatem meam & eripe me, * quia legem tuam non sum oblitus.*
*2 Iudica iudicium meum, & redime me, * propter eloquium tuum viuifica me.*

Declara quæso Domine te respicere afflictionẽ meam, & eripe me. * nam legem tuam non sum oblitus.
2 Tu qui iustus es iudex, ad quem omne iudicium pertinet, cuique vni meam causam commisi, fac pro me de aduersariis meis iudicium quod meæ innocentiæ debetur, & redime me ab iniustis oppressoribus meis, * sed & propter promissiones tuas ab his malis restitutum alacrius viuere da mihi. Hanc enim quam peto liberationem vt præstes cõuenit, tum propter tuam in iudicando æquitatem, tum propter promissorum tuorum fidelitatem.

*3 Longè à peccatoribus salus, * quia iustificationes tuas non exquisierunt.*
*4 Misericordiæ tuæ multæ Domine, * secundum iudicium tuum viuifica me.*
*5 Multi qui persequuntur me, & tribulant me. * a testimonijs tuis non declinaui.*
*6 Vidi præuaricantes & tabescebam: * quia eloquia tua non custodierunt.*
*7 Vide quoniam mandata tua dilexi Domine: * in misericordia tua viuifica me*
*8 Principium verborum tuorũ veritas, * in æternum omnia iudicia iustitiæ tuæ.*

3 Procul quidem abest ab impiis salus tua Domine, * eo quòd mandata tua illis curæ non sunt, per quorum obseruationem solam salute tua tum præsenti tum futura dignus quis efficitur.
4 Verum erga legis tuæ studiosos multæ sunt miserationes tuę Domine: * secundum has itaque, & secundum æquitatem tuam, qua illos iudicare soles, tu me his malis exemptum lætius viuere tribue.
5 Multi enim numero sunt qui persequuntur & affligunt me, * nec tamen à mandatis tuis declinaui.
6 Immo tanto legem tuam amore prosecutus sum, vt cum viderem præuaricantes aliquos legem tuam, non solum non imitarer illos, sed etiam singulari tædio & molestia animi afficerer, * non ob aliud quàm quod verba legis tuæ non obseruarent.
7 Declara itaque Domine te attendere quod mandata tua dilexerim, * pérque misericordiam tuam restitue me ab his malis.
8 Et merito quidem mandata tua dilexi Domine, nam omnium verborum tuorum principium & caput est veritas; siue quia ab veritate tua summa procedunt, in eáque quasi primo fundamento nituntur, atque ob id verissima & æquissima esse necesse sit: siue quia summa est omnium verborum tuorum veritas, obtinẽs scilicet in omnibus verbis tuis, quibus nihil aliud quam quod veritatis est & æquitatis præcipitur: * atque ob hanc verborum tuorum veritatem omnia decreta illa æquissima, quæ nobis tua iustitia præscripsit, in æternum durabunt, neque aliquando labefactabuntur, quemadmodum statuta hominum, quæ nonnunquam mutari necesse est ob deficientem eorum æquitatem.

Sin.

1 Principes persequuti sunt me gratis
** † & a verbis tuis formidauit cor meum.*

Non quicunq; homines, sed potentes principes persecuti sunt me, idque præter omne meũ meritũ. * eos tamen non tantopere metui, quam timui ex animo ne præcepta tua transgrederer: † neque adeo eorum minas aut persecutionem metui, quàm metui illa tua verba, quibus grauissima mala comminaris legem tuam deserentibus.

2 Lætabor ego super eloquia tua,

** sicut qui inuenit spolia multa.*

2 Proinde quoniam per hunc salubrem timorem verborum tuorum perstiti in lege tua, nec ab ea dimotus sum, etiam principum iniquis persecutionibus, ob id modo gaudeo, sempérque gaudebo de eloquiis tuis, * perinde atque is qui deuictis hostibus suis nactus est spolia multa: cuius quidem gaudium duplici nomine maximum esse conuenit, quòd scilicet & hostes suos superauerit, & opima præda ditatus sit. Ad eum enim modum ego summè gaudeo de verbis tuis, per quæ & hostes meos superaui, & ditissimum me esse reputo.

*3 Iniquitatem odio habui, et abominatus sum, * legem autem tuam dilexi.*

3 Quod autem timui ne præcepta tua transgrederer, hinc erat, quia scilicet omnem iniquitatem odio habui, inimò & abominatus sum: * legem autem tuam dilexi, non enim tam ex metu vitionis tuæ præceptorum tuorum transgressionem formidaui, quam ex vero amore iustitiæ, odióque iniustitiæ.

4 Septies in die laudem dixi tibi, super iudicia iustitiæ tuæ.

4 Itaque quoniam legem tuam ob æquitatem ipsius dilexi, ob id non tantum singulis diebus, sed septies, hoc est, multoties per diem laudaui te, propter æquissima illa mandatorum tuorum decreta, quæ nobis præscripsit iustitia tua.

5 Pax multa diligentibus legem tuam,

5 Et meritò te ob ea laudaui, nam diligentibus legem tuam ampla pax obtingit, & quidem plerunque etiam pax, successus atque fœlicitas corporalis, semper autem pax mentis, quæ exuperat omnem sensum, nec

rem caput omnium nationum terræ, quas in vnum coniunxit, neque homines tantum inter se coadunauit, sed & homines cum angelis in vnam coniunxit domum. Et hic quidem parietes in vnum continet, & coniunxit nunquam dissoluendos: tribus autem illæ quæ sub Dauide counitæ sunt, post paucos annos sub Roboam rursum diuisæ sunt. Sic Christus longè verius lapis dicitur, & lapis reiectus ab ædificantibus, quàm Dauid.

d A DOMINO FACTVM EST ISTVD.] Græci habent genus fœmininũ, παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ. A Domino facta est illa. Vnde putant plerique, maximè Græci, pronomen αὕτη, referendum ad caput vel ad angulum, nam vtrumque nomẽ Græcis est fœminini generis. Est quidem & apud Hebræos genus fœmininum, sed quod satis constat, omnibus etiam cõsentientibus, debere accipi substantiuè, pro idiomate linguæ. Nam cum ea lingua non habeat genus neutrum, ponitur genus fœmininum apud eos substantiuè, quemadmodum apud nos & Græcos genus neutrum. Proinde si velimus Græca reducere ad sensum linguæ originalis, oportet pronomen αὕτη, & nomen θαυμαστὴ, accipi more Hæbraico substãtiuè, ac si essent posita in neutro genere, vt & aliàs sæpe fit, vt illo loco: Vnam petij à Domino, hanc requiram. Itaque rectè vertit noster interpres, istud, & mirabile, quæ non ad caput sunt referenda, sed substantiuè accipienda, vt ad totum præcedens referantur.

HAEC EST DIES. &c.] Vt intelligatur quomodo hanc diem singulariter dicatur fecisse Deus, qui omnes fecit dies, notandum in nomine diei nõ tantum includi mensuram ipsam temporis, sed & qualitates temporis, & conditiones tempori accidentes, vt patet dum dicimus diem lætam aut tristem, calidam aut frigidam. Itaque hanc diem singulariter dicitur Deus fecisse, propter singularia sua beneficia quæ dies illa attulit. Est autem dies hæc ad literam quidem tempus illud quo Dauid regnabat: secundum spiritum verò dies resurrectionis Dominicæ, aut totum potius hoc tempus gratiæ, quod Paulus vocat diem salutis. Valẽtia autem indicat & alium sensum subtiliorem, quo intelligi potest quod dicitur Dominus fecisse hunc diem, vt intelligatur significari diem hanc non esse diem communẽ, quẽ sol corporalis suo ortu facit, sed diẽ spiritualẽ, quã Dominus suo aduentu in mundum fecit, fugatis tenebris ignorãtiæ & omnium malorũ.

O DOMINE SALVVM FAC.] Pronomen, me, non habent nec Hebræa, nec Græca, nec Psalterij Gallicani codices emendati, & omnino obest sensui, est enim vox populi precantis salutem regi suo, quomodo & Christo acclamabat populus: Osanna filio Dauid, id est, salutem affer filio Dauid. Pro, saluum fac autem Hebræa habent הוֹשִׁיעָה־נָּא Hosia na, quod non solum sonat, saluum fac, sed saluum fac nunc. Adiectitia enim illa syllaba נָּא significat nunc tandem. Sic & Græca non solum habent σῶσον, salua: sed σῶσον δὴ, salua nunc tandem, quæ adiectio non caret magna emphasi.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXVIII.

PRæsenti Psalmo vir sanctus considerans fœlicitatem eorum qui viuunt secundum legem Dei, authoritatem item Domini præcipientis eam summo studio seruari, atque hoc ipsum supra vires suas esse: tota animi intentione precatur Dei gratia doceri, & perficere legem ipsius, multum ac sæpe ab æquitate illam commendans, suumque erga illam amorem & studium, atque ob illius transgressores mœrorem commemorans. Simul autem etiam precatur secundum promissionẽ Dei, quam lex eius continet, liberari ab impijs se persequentibus. Atque hac etiam causa tam studiosè & narrat suum erga legem Dei affectum, & optat Dei gratia in legis obseruatione constanter persistere, persuasum habens ei qui legis Dei studiosus est neminem nocere posse, quemadmodum hoc ipsum lex Dei suis cultoribus promisit. Compositus est autem hic Psalmus iuxta ordinem literarum Alphabeti Hebraici, quæ sunt 22. ita vt octo semper versus ab vno incipiant elemento, quod quidem aliqui ornatus & iuuandæ memoriæ gratia factum putant: alij verè certum aliquod in eo intelligunt mysterium. Notandum autem decem esse dictiones idem penè significantes, quarum saltem vna in singulis penè versibus occurrit, quæ sunt lex, mandata, testimonia, iustificationes, via semita, iudicia sermones, eloquia, verba. Verum quatuor posteriora, etsi ut plerunque pro præceptis dei accipiantur, quãdoque tamen etiam aliter hic accipiuntur. Iudicia scilicet pro iustis Dei factis, quibus suos asserit, & hostes eorum reprimit, omnium se iudicem declarans. Sermones autem, eloquia & verba pro Dei promissis, quibus suis se affuturum in lege sua pollicitus est. Et quidem quare Dei præcepta dicantur lex, mandata, sermones, eloquia, verba, satis per se manifestum est. Cæterum testimonia dicuntur, tum quia cum contestatione pœnarum & præmiorum tradita sunt, tum quia contestantur nobis voluntatem Dei monstrantis quid agendum, & quid non: iustificationes autem, quod obseruantes faciant iustos. Via & semita, siue quia per ea ad Deum tenditur, siue quia sunt recta viuendi ratio. Sæpe enim Hebrais via accipitur pro vitæ instituta, agendique ratione. Iudicia vero dicuntur, eo quòd sint summa æquitatis Dei decreta. Porro his decem dictionibus & apud Hebræos correspondent decem. Verum pro dictione, mandata, duo sunt nomina apud eos, מִצְוֹת & פִּקּוּדִים piccudim & misuoth. Contra verò pro dictionibus duabus, verba sermones, apud eos vnũ est, nempe דָּבָר dauar.

Mysterium in eo quòd per literas alphabeticas hic Psalmus cõpositus est, sic explicat Ambrosius in proœmio commentarij super hoc Psalmo: Quem inquit, per singulas Hebræorum digessit literas, vt quemadmodum paruulorum ingenia primis literarum elementis assuescunt discendi vsum assumere, ita etiam nos huiuscemodi elementis vsum discamus viuendi. Idem penè & D. Hieronymus in epist. ad Paulam Vrbicam de interpretatione alphabeti Hebraici. Postquam enim dixisset omnem moralem locum in hoc Psalmo comprehendi, post aliqua subiungit: Quomodo autem in his nostris literis nõ potest quis ad legenda verba texendáque procedere, nisi prius ab elementis cœperit: ita & in scripturis diuinis non valemus ea quæ maiora sunt nosse, nisi ab ethica habuerimus exordium, secundum illud quod Propheta dicit: A mandatis tuis intellexi, quòd videlicet post opera corporis habere scientiã scripturarum. Huic autem rationi astipulari videtur, quod omnes Psalmi ordine alphabetice compositi, multum sint morales, vt est videre in Psalmis 24. 33. 35. 110. 111. 118. 144. Quòd autem Hieronymus ibi dicit tantum Psalmum, 110. 111. 118. 144. ordine alphabetico esse compositos, intelligi debet de pleno ordine & numero literarum, nam in alijs tribus deest aliqua literarum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Aleph,id est,doctrina.

Psal. 118.

1 Beati immaculati in via. qui ambulant in lege Domini.

FOElices sunt qui in sua conuersatione sunt irreprehensibiles, & sine omni macula peccati,hoc est,qui viuunt iuxta legem Domini.

2 Beati qui scrutantur testimonia eius: in toto corde exquirunt eum.*

2 Fœlices,qui vt innocenter viuant & conuersentur secundum legem Domini,summo studio inuestigant præcepta Domini, quibus suam nobis voluntatem testatus est,* & vbi ea intellexerint, tum reliquis omnibus posthabitis pro virili student placere illi.

3 Non enim qui operantur iniquitatem, in vijs eius ambulauerunt.

3 Fœlices,inquam,dico,qui pro virili,totóque pectore illi student placere. Qui enim adhuc aliqua in re iniquè agũt,& qui iniquitati student perficiendæ, nondum conuersantur secundum eas viuendi rationes, quas ille præscripsit,& per quas ditur ad ipsum. a

4 Tu mandasti mandata tua custodiri nimis.

4 Et sane tu Domine,tu inquam,qui summæ es authoritatis,& potestatis præcepistivt mandata tua à nobis custodirentur summo studio,summáque diligentia,volens ne minimum quidem mandatorum tuorum à nobis prætermitti,vtque in eis seruandis non simus tepidi & segnes.

5 Vtinam dirigantur viæ meæ ad custodiendas iustificationes tuas.

5 Proinde dum perpendo fœlicitatem seruantium mandata tua, tum & tuam præcipientis ea seruari authoritatem, postremum esse super vires meas,vt per me ea seruem,quæ tam accuratè seruare voluisti,id vnicè opto Domine, vt abs te omnes meæ actiones dirigantur ad seruandum mandata tua, quæ vt sunt in seipsis iustissima, ita quoque seruantem coram te iustum faciunt.

*6 Tunc non confundar. * cum perspexero in omnibus mandatis tuis.*

6 Scio enim me tunc non confundēdum vnquam: * si non solum aliqua, sed omnia tua mandata ob oculos mentis habuero, atque secundum ea omnes meas actiones instituero. Tum enim non frustrabor spe totius vitæ meæ,sed assequar optatam & expectatam salutem. b

7 Confitebor tibi in directione cordis, in eo quod didici iudicia iustitiæ tuæ.*

7 Celebrabo te corde recto & syncero, * propterea quod te docente didicerim quæ sunt æquissima illa decreta & statuta iustitiæ tuæ. Neque enim pro hoc tuo dono,quod maximum esse agnosco,ingratus ero, sed ob illud continuè te laudabo,& gratias agam,idque corde puro & recto, quo te nemo celebrare potest, nisi à te edoctus madata obliquitatem cordis corrigentia & purgantia.

8 Iustificationes tuas custodiam, non me derelinquas vsquequaque.*

8 Neque verò solum te ob id celebrabo, sed & seruabo pro viribus mandata tua,quibus nos iustificas:* quod vt præstare possim, quoniam ex me nequaquam possum, tu quæso ne me vnquam multum derelinquas,ne me ita penitus tua gratia destituas, vt in peccatum aliquod cadam mortiferum. nam vt non derelinquar aliquantulum eatenus scilicet vt tenter,aut leue aliquod peccatum committam,scio me assequi in hac vita non posse. c

Beth,id est,domus.

*1 In quo corrigit adolescentior viam suam? * in custodiendo sermones tuos.*

QVa re poterit adolescens corrigere,& ad synceritaté perducere licentiosius vitæ suæ genus?* nulla certè re magis,quam si diligenter obseruauerit verba tua, & secũdum ea vitã suam solicitè formare studuerit. Quanquam enim illi præ alijs difficile sit vitam,morésq; prauos corrigere,ob carnis vim prædominãtem,facile tamen id illi fiet, si verborum tuorum attentus sit obseruator: quod etiam præ aliis huic ætati faciundum est,eo quòd leue sit & simplex, quódque à prima vitæ institutione tota quæ sequitur vita pendeat. a

*2 In toto corde meo exquisiui te, * ne repellas me à mandatis tuis.*

2 Toto pectore studui placere tibi:* quare ne sinas me errare à mandatis tuis. Scio enim Domine neminem gratia tua dignum esse, qui non toto corde,sed segniter & tepidè te quæsierit: sed & illud rursum confiteor non posse quenquam constanter per omnia seruare mandata tua, etiamsi te pro virili suo quærat,nisi tua ipsum gratia semper doceas,& in mandatis tuis deducas. c

3 In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccẽ tibi.*

3 Et quidem ita toto pectore tibi placere studui,vt eloquiis,fabulisque hominum posthabitis & reiectis,eloquia tua sanctissima nõ tantum aut legerim, aut ab aliis audire studuerim: sed & in animo meo quasi thesaurum optimum & pretiosum reposuerim,voluens ea semper in corde meo:* vt ne qua in re peccem tibi.

*4 Benedictus es Domine, * doce me iustificationes tuas.*

4 Dignus es Domine,qui ob tuam in omnes benignitatem benedicaris & lauderis, * pro tua ergo benignitate doce me constanter & perfectè iustissima tua statuta, vt & in omnibus sciam quid agendum sit, & tuis monitis in omnibus acquescam. Neque enim satis est semel edoctum esse mandata tua, neque humana sufficit eruditio, nisi & tu mentem interius constanter & perpetuò doceas, & ita quæ æquitatis sunt homini persuadeas vt amplectatur.

5 In labijs meis pronuntiaui omnia iudicia oris tui.

5 Non solum autem in animo meo reposui eloquia tua, vt dixi, sed &

apud alios recensui labijs meis omnia decreta iustitiæ tuæ,quæ per tuos
seruos locutus es, studens etiam alios ad obseruationem mandatorum
tuorum pertrahere, nihilque prius habens, quàm loqui de verbis tuis,
non de fabulis ac vanis rebus huius seculi.

6 In via testimoniorum tuorum delectatus sum,sicut in omnibus diuitijs.

*7 In mandatis tuis exercebor, * & considerabo vias tuas.*

*8 In iustificationibus tuis meditabor, * non obliuiscar sermones tuos.*

6 Ego enim in via,quam docent mandata tua,perinde delectatus sum
ac si diuitias omnes huius seculi possedissem:& perinde atq; is qui mul-
tis seculi diuitijs delectatur. Noui enim per obseruationem mandato-
rum tuorum veriores & stabiliores obtineri diuitias, quàm sint vanæ &
fluxæ huius mundi opes. In custodiendis namque illis retributio mul- Psal.18.
ta,immo omnis veri boni possessio æterna.
7 Proinde assidua meditatione præceptorum tuorum exercitabo ani-
mum meum:* & semitas tuas ob oculos mentis habebo semper,secun-
dum eas omnes actiones meas moderari studens.
8 De iustissimis, inquam, mandatis tuis meditabor continuè: * nec
obliuiscar vnquam verborum tuorum.

Gimel,id est,retributio, vel secundum Hieronymum,perfectio,

*1 Retribue seruo tuo,viuifica me, * & custodiam sermones tuos.*

CVm autem Domine tibi per omnia placere studeam,tu quæso ser- a
uo tuo tribue quæ pollicitus es cultoribus tuis, hoc est secundum
promissionem tuam à malis quæ me premunt restitue & recrea,tuóque
me spiritu censorta:* id cum feceris,diligentius iam & liberius seruabo
mandata tua.

*2 Reuela oculos meos, * & considerabo mirabilia de lege tua.*

2 Et quoniam ad perfectè meditandū mandata tua multum præstant b
impedimenti mala quæ me premunt, crassæ quoque & carnales huius
seculi cogitationes, tu quæso remoue huiusmodi velamina ab oculis
mentis meæ:* quod cùm feceris,oculis iam retectis, ac tua luce illumi-
natis, considerabo admiranda illa quæ continentur in lege tua: intelli-
gam scilicet quàm sint admirandæ æquitatis præcepta tua,quàm magni
fica præmia obseruantibus proposita sunt in lege tua, atque quàm ab-
strusa lex tua mysteria contineat.

*3 Incola ego sum in terra, * non abscondas à me mandata tua.*

3 Peregrinum ego me hic in terra esse agnosco,in qua nec habeo ma-
nentem locum,nec hæreditatem mihi expecto,sed aliam inquiro regio
nem. Vnde & huc veni,& ad quam toto studio propero:* tu ergo ne ce
laueris me mādata tua, sed clarè me doceas,vt per ea tuo ducatu perue
niam quò tendo. Deprimit enim terrena hæc inhabitatio intellectum,
vt per se diuina agnoscere non queat, & adeo nobis peregrinis via no-
stra incognita est, vt, nisi te perpetuo duce,ad terminum peregrinatio-
nis nostræ peruenire non valeamus.

4 Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore.

4 Ne itaque abscondas vnquam à me mandata tua,nam quoniā agno- a
ui me peregrinum esse in hoc mundo, ob id anima mea valde semper
desiderauit teneri desiderio iustissimorum præceptorum tuorum, non
satis habens quòd modò ea concupiscat,sed adeo ardenter ea amans,vt
cupiat ea omni tempore desiderare,nec vnquam eorum tędio affici,sed
in eis semper vnicè sese oblectari: vt per ea tandem terminum peregri-
natiōis assequatur.Hoc autē desiderio sēper teneri cōcupiuit à te Domi
ne,sciēs vtiq; sine dono tuo illa se semper desiderare & amare nō posse. b

5 Increpasti superbos, maledicti qui declinant à mandatis tuis.*

5 Ideo vero anima mea semper optauit præcepta tua desiderare.nam
tu ab initio semper seuera vindicta vltus es contemptores legum tua-
rum,sese contra te erigentes, nec iugo tuo se submittere volētes:male-
dicentur à te quotquot relictis mandatis tuis voluntariè declinant ad
vana & impia.

6 Aufer à me opprobrium & contemptum, quia testimonia tua exquisiui.*

6 Pro hac ergo tua iustitia in vindicando superbos legū tuarū trans- c
gressores,libera me à probro & ignominia,qua me afficiūt, aut afficere
conantur superbi hostes mei:* quod te facere mihi cōuenit,qa admoni-
tiones præceptorū tuorū ego studiosè & cognoscere & facere quæsiui.

7 Etenim sederunt principes, & aduersum me loquebantur, seruus autem tuus exercebatur in iustificationibus tuis.*

7 Nam etiam potentes principes huius seculi simul consederunt, con
silium inter se ineuntes, & contra me loquebantur pariter, tractantes
quomodo mihi noceant,aut quomodo perdant,* ego verò seruus tuus
ne eorum quidem improbitate aut deterritus,aut irritatus,cessaui medi-
tari in lege tua, sed assiduè meipsum exercui in meditatione iustissimo-
rum præceptorum tuorum, solicitè cauens ne quid etiam in eos com-
mitterem,quod te offenderet.

8 Nam & testimonia tua meditatio mea est, & consilium meum iustificationes tuæ.*

8 Admonitiones enim præceptorum tuorum sunt,circa quas assiduè
versatur meditatio mea: neque simpliciter circa eas semper meditor,
* sed & in omnibus agendis adhibeo in consilium iustissima præcepta
tua,non agens quod agendum suadet aut caro, aut mundus, sed id so-
lum quod faciundum tua præcepta consulunt.

Daleph

Daleth,id est;ostium vel ianua.

1 Adhæsit pauimento anima mea:
** viuifica me secundum verbum tuum.*

ANima mea adeo humiliata est & afflicta,vt malorum prementium pondere terræ adhæreat,hoc est,iam propemodum perij,morti sepulchróque proximus,* quare tu quæso pristino statui me restitue iuxta promissa tua.

2 Vias meas enuntiaui,& exaudisti me.
** doce me iustificationes tuas.*

2 Quicquid mihi vnquam faciundum erat, ego in oratione mea tibi expolui,tuam voluntatem inquirens,optansq; actus meos dirigi secundum tuum beneplacitum, & tu pro tua benignitate semper me exaudisti suggerens quid maximè agendum actionésque meas prosperans. * & nunc ergo ne derelinquas me,semper per spiritum tuum doce me iustissima præcepta tua, vt secundum ea constanter omnia mea studia dirigam.

3 Viam iustificationũ tuarum instrue me, & exercebor in mirabilibus tuis.*

3 Fac me in omnibus semper intelligere viam quam docent mandata tua,quibus nos iustificas:* id si feceris,ego in præceptis tuis,ob æquitatem nimiam,& promissorum adiunctorum magnitudinem summa admiratione dignissimis, non perfunctoriè, sed diligenter ac sedulò mecum meditabor, horúmque meditatione animum meum in omnibus malis consolabor.

4 dormitauit anima mea prætedio,
** confirma me in verbis tuis.*

4 Ideo autem rursum à te doceri cupio mandata tua, nam ecce prætædio malorum quæ patior,anima mea cœpit deficere, & à pristino suo vigore ac promptitudine seruiendi tibi flaccescere:* tu ergo per verba promissionum tuarum ita cõfirma animum meum,vt alacritate resumpta in mandatis tuis firmus persistat. a

*5 Viam iniquitatis amoue à me. * & de lege tua miserere mei.*

5 Iniquam viuendi rationem longè fac à me, non sinens me vnquam eam amplecti:* & quoniam nó est satis declinare a malo,nisi & bonum fiat,fac mecum hanc misericordiam, vt doceas me legem tuam, atque in ea deducas. Hanc enim misericordiã mecum præcipuè fieri exoptò.

6 Viam veritatis elegi.
** iudicia tua non sum oblitus.*

6 Quam sanè misericordiam mihi exhibeas conuenit,nam veram rectámque viuendi rationem,quę ab omni sit falsitate & prauitate aliena, quæque sibi deditos nó fallat,ego elegi,repudiato instituto impiorum malo,* & æquissima decreta iustitiæ tuæ nequaquam passus sum menti excidere sed ante oculos mentis ea mihi semper proposui.

7 Adhæsi testimonijs tuis domine.
** noli me confundere.*

7 Adhæsi enim admonitionibus præceptorum tuorum domine, affectu,meditatione & opere in eis semper fixus, nec ab eis, huius mundi vel malis vel delitiis me abstrahi permittens: * ne ergo me quæso sinas vnquam pudefieri,ita vt vel in peccatum aliquod prolabar,vel ab hostibus meis superer,frustratus spe mea quam habeo de te.

8 † Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.

8 Si quando Domine torpore mentis discusso cor meum gratia spiritus tui dilatasti,amorem ac promptitudinem seruiendi tibi menti instillans,tum ego viam,quam docent mandata tua, non solum perambulabam, sed etiam percurrebam, strenuè & alacriter perficiens mandata tua. † Sic & quando sublata afflictione animum coarctante, cor meum gaudio perfusum dilatasti & recreasti, iam tum ego de tua in me benignitate lætior & alacrior factus strenuè studui perficere voluntatem tuam. Proinde & modo precor vt tædio & angustia affectam animam meam, tum gratia spiritus tui, tum gaudio de salute à te accepta perfundere digneris,vt sic animo dilatato alacriter viuam secundum te. b

He,id est,ista.

1 Legem pone mihi Domine, viam iustificationum tuarum, & exquirã eam semper.*

EAm viuendi rationem,quam docent mandata tua iustissima,tu quęso Domine mihi pone pro lege, eámq; mihi describe in corde meo & doce:* ego autem à tè edoctus,omnibus diebus vitæ meæ omni studio conabor eam seruare.

2 Da mihi intellectum,& seruabor legem tuam.
** & custodiam illam in toto corde meo.*

2 Quoniam autem frustra quis docetur,nisi intelligat quæ docentur, nec in nobis situm est, vt tuam legem & doctrinam intelligamus, non solum doce,sed & da mihi intelligentiam legis tuæ:ita fiet vt toto corde & exerceam meipsum in meditatione eius, * & opere ipso adimplere eam semper studeam.

*3 Deduc me in semita mandatorũ tuorum: * quia ipsam volui.*

3 Deduc etiam me Domine in via quam monstrant mandata tua,atq; secundum eam viuendi rationem fac me conuersari: * hanc enim ego elegi & concupiui,reiecta impietatis via. Deduc itaque me in ea, neque enim vt secundum legem tuam viuamus,satis est vt doceas, & simul intelligere dones, si non etiam ductor nobis efficiaris, viuere secundum te nos faciens.

4 Inclina cor meum in testimonia tua

4 Rursum autem non nudum te mihi velim esse doctorem & ducto-

** & non in auaritiam.*

rem,sed & illud adiice, quod tuæ potentiæ & gratiæ proprium est munus,sine quo diu in lege tua persistere non licet,nempe vt tu,qui in manu tua corda hominum habes,& quocunque vis inflectis ea, cor & affectum meum inclines ad admonitiones præceptorum tuorum, faciens me eas ex animo amare,* nec sinas cor meum inclinari ad superfluam cupiditatem rerum temporalium, omnium malorum radicem, qua ab obseruatione mandatorum tuorum homines maximè abducuntur.

5 Auerte oculos tuos ne videant vanitatem,

5 Neque ab auaritia solùm immunem facias,sed etiam auerte oculos mentis meæ,ne intentè videant,probéntque,magnifaciant & ament vanissimas quasque huius seculi res, quales sunt voluptates,honores,diuitiæ,miserè fallentes suos sectatores.Oculos quoq; corporis, omnésque sensus coerceas, & præserua ne quid percipiant huius mundi, cuius amore capiantur.* Sed & illud omnibus superioribus adde, vt abiecto omni onere secularium cupiditatum, in obseruatione mandatorum tuorum alacrem & viuacem me facias,ac per eam omnibus malis exemptum vera fœlicique vita me dones.

** in via tua viuifica me.*

6 Statue seruo tuo eloquiũ tuum in timore tuo.

6 Post hæc autem omnia, da & fructum obseruatæ legis assequi, hoc est,per timorem & reuerentiam nominis tui,cui me totum addixi, confirma mihi seruo tuo promissa tua, præstando scilicet mihi ea quę cultoribus tuis in lege pollicitus es.

*7 Amputa opprobrium meum quod suspicatus sum, * quia iudicia tua iucunda.*

7 Secundum quæ promissa tua peto, vt auferas à me opprobrium, quod mihi timui ab inimicis meis, omni studio me confundere conantibus:quod vt ita facias,iustitiæ tuæ omnino conuenit. Sunt enim iudicia tua, quibus cunctos iustè iudicas, tuis admodum iucunda & grata ob admistionem iustitiæ & clementiæ tuæ in eis.

8 Ecce concupiui mandata tua, in æquitate tua viuifica me.*

8 Ecce Domine flagranti desiderio complexus sum mandata tua:* tu ergo pro tua æquitate me restitue liberatum à malis quibus premor atque post huius vitæ mala æternam fac consequi vitam.

Vau,id est,&c.

*1 Et veniat super me misericordia tua Domine: * salutare tuum secundum eloquium tuum.*

ET contingat mihi Domine misericordia tua quam promisisti cultoribus tuis:* adueniat mihi salus tua secundum pollicitationem tuam in lege factam,simúlque in me declara tuam & misericordiam & fidelitatem,liberando me à malis in quibus versor.

2 Et respondebo exprobrãtibus mihi verbum,quia speraui in sermonibus tuis.

2 Atque hac ratione fac,vt qui modo tacere cogor,respondere possim verbum his qui nunc exprobrant mihi spem meam quam in te habeo, quasi vana sit:id quod vt mihi præstes sine conuenit, eo quod speraui in promissis tuis.

*3 Et ne auferas de ore meo verbum veritatis vsquequaque * quia in iudicijs tuis speraui.*

3 Ne itaque diutius sinas ab ore meo auferri sermonem verissimum, sed per declaratam in me tuam veracitatem fac me liberè posse prædicare tuam in præstandis promissis fidelitatem:* ego enim in æquitate iudiciorum tuorum, quibus omnia iustè dispensas & moderaris, valde confisus sum,expectans ardenter ea etiam in me declarari.

4 Et custodiã legem tuam semper in sæculum,& in sæculum sæculi.

4 Assecutus autem tuam quam peto misericordiam & salutem, non tantum prædicabo veritatem,sed etiam custodiam legem tuam, idque omnibus diebus vitæ meæ.

*5 Et ambulabam in latitudine: * quia mandata tua exquisiui.*

5 Neque tantum custodiam,sed cum omni alacritate eam adimplere studebo. Liberatus enim ex hac mentis angustia, in latitudine & libertate spiritus pergam semper viuere secundum mãdata tua,* hæc enim sunt in quibus vnicè me exercere cupio.

*6 Et loquebar de testimonijs tuis in conspectu regum, * & non confundebar:*

6 Insuper etiam loquar de tuis constitutionibus, nec id solum apud plebeos,sed & coram quamlibet potentibus huius sæculi:* idque libertimè & constanter, atque sine vllo pudore, nullius veritus hac in re potentiam.

7 Et meditabar in mandatis tuis quæ dilexi.

7 Et meditabor assiduè in mandatis tuis,quæ semper amaui,ita vt in his meditari voluptę mihi sit.

*8 Et leuaui manus meas ad mandata tua quæ dilexi, * & exercebor in iustificationibus tuis.*

8 Neque meditabor solum in eis,sed & extendam manus meas ad perficiendum mandata tua quæ dilexi, opere ipso testimonium exhibens dilectionis:* & iugiter occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum æquissimorum.

Zain.

1 Memor esto verbi tui seruo tuo: in quo mihi spem dedisti.

DEclara mihi seruo tuo esse te memorem promissi tui, * in quo me spem magnam habere fecisti.

2 Hæc me consolata est in humilitate mea,

2 Hæc res, nempe quòd in promissione tua sperare me feceris consolata

** quia eloquium tuum viuificauit me.*

solata est me in afflictione mea: * nam cùm malorum grauitate penè exanimarer, verbum promissionis tuæ rursum me recreauit: & ne mœstitia extinguerer, in vita conseruauit.

3 *Superbi iniquè agebant vsquequaque, à lege autem tua non declinaui.*

3 Et quidem adeo me confirmauit promissio tua, vt quamuis superbi legum tuarum contemptores valde iniquè agerent contra me, irridentes meam in te fiduciam, studiúmque placendi tibi, atque studiosè persequentes me, ego ne illorum quidem irrisione aut malitia irritatus ab obseruatione legis tuæ defecerim.

4 *Memor fui iudiciorum tuorum à seculo domine, * & consolatus sum.*

4 Atque vt ab ea non deficerem, in memoriam reuocaui iustissima illa tua iudicia quæ ab initio mundi semper fecisti cum iustis & impiis: * & per horum recordationem multum consolationis accepi in malis, quæ ab impiis pertuli.

5 *Defectio tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus legem tuam.*

5 Vt autem consolationem attulit mihi recordatio iudiciorum tuorum, ita contra præ zelo dine & dolore nimio mentis, defectio quædam animi frequenter inuasit me propter peccatores derelinquentes legem tuam, eo quòd ex animo dolerem multum, & propriam ipsorum salutem, & tuam legem negligi ab eis.

6 *Cantabiles mihi erant iustificationes tuæ, & in loco peregrinationis meæ.*

6 Adeo enim ardenter legem tuam dilexi, vt etiam in loco, quo exulare & peregrinari cogebar propter hostes me insequentes, atque in hoc mundo, in quo tanquam peregrinus & aduena dego, iustissima tua præcepta à me decantarentur, quæ mihi in Psalmos & cantica constituebam, vt horum oblectatione exilij atque peregrinationis meæ molestiam lenirem & condulcorarem, ad morem peregrinantium, qui ad leuandum laboris & afflictionis suæ fastidium cantica exhilarantia per viam decantare solent.

7 *† Memor fui noctè nominis tui Domine. * & custodiui legem tuam.*

7 Neque die tantũ studio legis tuæ tenebar, sed & noctè, cùm omnia maximè sunt pacata, memor fui nominis tui Domine, somnum nocturnum memoria tui interrumpens, * & attentè tum consideraui legem tuam, perpẽdens an diebus præcedẽtibus eam obseruassem per omnia, & solicitus quomodo eam deinceps semper adimplerem. † Cúmque nocturno tempore magis ad peccandum faciles esse soleant homines propter tenebras & dæmonum tentationes, ego tamen etiam tunc per memoriam nominis tui diligenter obseruaui legem tuam.

8 *Hæc facta est mihi:*

** quia iustificationes tuas exquisiui.*

8 Istud nempe, vt mandata tua pro carminibus mihi essent, vtque memoria tui ne nocturno quidem tempore mentem meam desereret, euenit mihi: * eo quod mandata tua omni studio quæsierim & cognoscere & adimplere.

Heth, id est, vita.

1 *Portio mea domine.*

** dixi custodire legẽ tuam.*

CVm impij sibi partem & hæreditatem deligant in terra, ego despectis terrenis bonis te mihi in partem meam hæreditariam delegi, a
te viuum possidere cupiens, atque in te vno omnia mea bona reponens: * quare in animo meo firmiter statui custodire legẽ tuam, vt per ejus obseruationẽ te semper possidere merear quem vnicè cupio, quemadmodum pro terrena sua hæreditate & consequenda & conseruanda omnem suum laborem impendunt impij.

2 *Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo.*

** miserere mei secundum eloquium tuum.*

2 Quemadmodum autem ob id quod sors mea sis & hereditas, vni tibi placere proposui: ita quoque eadem ratione te pro liberatione ab his b
malis deprecatus sum, à te solo mihi cuncta expectans: deprecatus autem sum non verbis tantum, sed & toto corde meo conuersus ad te, tuúmque fauorem toto pectore precibus ambiens: * miserere ergo mei juxta verbum tuum, quo promisisti te affuturum, omnibus tibi placere studentibus, atque ex animo inuocantibus.

3 *† Cogitaui vias meas: * & conuerti pedes meos in testimonia tua.*

3 Ego enim identidem apud me recogitaui omnes conuersationis c
meæ actiones, attentè discutiens num cum lege tua conuenirent, * & si quãdo qua in re deprehendi me aberrasse à lege tua, mox reuocaui affectus & actus meos ad mandata tua. † Similiter si quid mihi agendum esset, aut dicendum, non temerè id aggressus sum, sed prius de eo apud me cõsideraui, tum & hoc ipsum quod faciũdũ erat reduxi ad mãdata tua, secũdum rectitudinem præceptorum tuorum id dirigere studens.

4 *Paratus sum, & non sum turbatus vt custodiam mandata tua.*

4 Neque solum actiones meas reduxi ad mandata tua, sed cũ mecum cogitando aduerterem quid maximè lex tua exigeret, mox cum omni alacritate paratus fui, ac etiamnum paratus sum ad custodiẽdum mandata tua, nec hac in re turbatus sum vel difficultate operis, vel timore eorum qui iustos ac iustitiæ opera persequuntur.

5 *Funes peccatorum circumplexi sunt me:*

5 Nam scelerati quidem homines suis studiis & artibus veluti quibusdam funibus ad capiendum prædam expansis, circundederunt me,

tua,non quidem vt ſciam modo quæ ſint à te præcepta,ſed vt etiam intelligam & perſuaſus ſim in mandatis tuis, eiſque ſolis, verã fœlicémque vitam conſiſtere, eáque cæteris omnibus poſthabitis vnicè ſectanda eſſe.Hanc,inquam, da intelligentiam per tuam benignitatem, qua ſola eſſe dediſti,quo per eam intelligẽtiam perfectum ſit opus tuum.

*2 Qui timet te videbunt me,& lætabuntur: * quia ſperaui in ſermonibus tuis.*

2 Id cùm dederis,tum etſi impij meam ſpem ſint irriſuri, tamen cultores tui,quibus maximè probari cupio,videntes me lætabuntur: * ob id quod me videant ſimul cum ipſis ſpem collocaſſe in promiſſionibus tuis,atque ob eas legi tuæ ſeruandæ operam dare. Iuſtorum enim charitas non gaudet ſuper iniquitate,congaudet autem veritati. Vel ob horum ergo promouendum gaudium & profectum, da quæſo quam poſtulaui intelligentiam. 1.Cor. 13.

3 Cognoui Domine quia æquitas iudicia tua:

** & in veritate tua humiliaſti me.*

3 Quod vero attinet ad afflictiónes quas immiſiſti mihi.vt reſipiſcens attentus diſcerem obſeruare mandata tua:ſcio quidem Domine quòd omnia iudicia tua,quibus agis cuncta cum omnibus,iuſtiſſima ſunt,immo ipſa æquitas: * ac proinde etiam ſcio,quòd ſine aliqua iniuſtitia,immo per ſummam æquitatem tuam afflictiones has mihi immiſeris. Neque enim immeritum flagellaſti, ſed grauiora etiam promeritũ quàm patior.

4 Fiat miſericordia tua vt conſoletur me ſecundum eloquium tuum ſeruo tuo.

4 Verùm ſit quæſo tándem malorum finis,& ſicut tua me afflixit iuſtitia,ita & tua miſericordia modò mecum fiat ad conſolandum me, liberatione ab his malis præſtita, iuxta promiſſionem à te factam mihi ſeruo tuo.Soles enim poſt iram & flagella miſericordiã exhibere. Huic itaque ſimul & veritati tuæ in præſtandis pollicitis magis innitor, quàm propriis meritis. b

*5 Veniat mihi miſerationes tuæ,& viuam, * quia lex tua meditatio mea eſt.*

5 Adueniant,inquam,mihi variæ ac multiplices miſerationes tuæ, & fac vt liberatus ab his malis reuiuiſcam exhilaratus,* ita enim vt facias mecum decet,quia lex tua eſt, in qua iugiter cum ſumma voluptate meditor.

6 Confundantur ſuperbi, quia iniuſtè iniquitatem fecerunt in me.

** ego autem exercebor in mandatis tuis.*

6 Fac vt ſuperbi legum tuarum contemptores pudefiant ſpe ſua de me fruſtrati,& infames fiant per tuam de eis ſumptã vltionem: promeretur enim hoc eorum malitia,quia præter omne meum meritum iniqua egerunt in me. * Id cùm feceris,ego iam liberius & diligentius occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum.

7 Conuertantur mihi timentes te, & qui nouerunt teſtimonia tua.

7 Impiis autem pudefactis,& procul à me recedentibus, fac vt reuerentes te & cognoſcẽtes admonitiones præceptorum tuorum, qui iam ob impiorum perſecutionem à me elongati ſunt, ad me redeant, mihi de adepta ſalute congratulantes,téque mecum laudãtes, & in legis tuæ ſtudio ſeſe exercentes.Vel ob horum itaque gaudium & legis ſtudium promouendum,tum & propter hoſtium meorum iniquitatẽ & fructum confuſionis eorum,deinde & ob ſtudium legis tuæ qua nũc teneor, ſed ante omnia propter tuam miſericordiam,& in præſtãdis promiſſis fidelitatem,ab his malis ſaluum fac ſeruum tuum.

8 Fiat cor meum immaculatum in iuſtificationibus tuis.

** vt non confundar.*

8 Verùm vt huius tuæ miſericordiæ & ſalutis, quæ à ſolido legis tuæ ſtudio pendet,particeps & nunc & ſemper eſſe poſſim, fac vt animus meus irreprehenſibilis ſit per obſeruationem mandatorum tuorum,fac vt in præceptis tuis cor meum ita candidè ſeſe habeat, vt nullius tranſgreſſione præcepti cõmaculetur: * adhoc vt nunquã pudore ſuffundar vel in hoc vel in futuro ſeculo,aduerſariis meis mihi præualẽtibus.

Caph,id eſt,manus vel curuatio.

*1 Defecit in ſalutare tuum anima mea, * & in verbum tuum ſuperſperaui.*

O Domine dum ſalus tua,quam intenſiſſimè expecto,diutius differtur,anima mea præ vehementia deſiderij ſalutis tuæ in ſeipſa diſſoluitur & deficit,vix amplius apud ſe exiſtens.Inſigniter enim & multum ſperaui in promiſſione ſalutis tuæ mihi facta. a

2 Defecerunt oculi mei in eloquium tuum,

** dicentes:quando conſolaberis me?*

2 Neque tantum anima viréſque interiores vehementiam deſiderij non ferentes defecerunt,ſed & oculi mei,dum intentè in cœlum reſpiciunt,expectantes à te promiſſam ſalutem,defecerunt & debilitati ſunt ad expectationẽ impletionis promiſſi tui: * dum iugiter ego dicerem, immo & ipſi oculi ſuo modo clamarent: Quando tandem conſolaberis me?

3 Quia factus ſum ſicut vter in pruina.

** iuſtificationes tuas non ſum oblitus.*

3 Iam enim tempus eſt vt adferas conſolationem, quia præ calamitatum magnitudine & diuturnitate,præque deſiderij vehementia,iam facta eſt cutis mea ſimilis ſacco coriaceo pruina congelato & conſtricto, aut fimo in rugas contracto & denigrato.Nam ad eum modum & ego maceratus,conſtrictus & corrugatus ſum, vilis & abiectus apud homines: * nec tamen in his malis mandatorum tuorum oblitus ſum. b

4 Itaque

*4 Quot sunt dies serui tui? * quando facies de persequentibus me iudicium?*

4 Itaque mi Domine quot adhuc dies reliqui sunt mihi seruo tuo
quibus hæc pati cogar? * quando tandem de his qui persequuntur me
iniustè, iustum supplicium sumes? Ne diutius quæso istud facere differas,
tum quod seruus tuus sim, tum ob iniquitatem persequentium me,
& tuam in iudicando æquitatem.

*5 Narrauerũt mihi iniqui fabulationes, * sed non vt lex tua.*

5 Ecce enim iniqui narrauerunt de me apud seinuicem nugacissimos c
sermones, falsa de me inter sese mutuò nugantes & garrientes in perniciem
meam: * verùm quæ fabulantur inter sese, non erant consona legi
tuæ.

*6 Omnia mandata tua veritas: * iniqui persecuti sunt me, adiuua me.*

6 Omnia enim mandata tua æquissima sunt, nihil aliud præcipientia d
quàm quod verũ est & æquum: * illi verò vt sunt iniqui, ita iniustè persecuti
sunt me: Tu itaque vel propter illorum iniquitatem adiuua me:
siue vt ab illorum persecutionibus liberer, siue vt ab eis non superer.

*7 Pauloƺminus cõsummauerunt me in terra: * ego autem non dereliqui mandata tua.*

7 Pene enim consumpserunt & perdiderunt me hic in terra: * ego
tamen non dereliqui mandata tua, ad extremum vsque spiritum paratus
ea seruare, nec vlla vi sinens mihi ea extorqueri.

*8 Secundum misericordiam tuam viuifica me: * & custodiam testimonia oris tui.*

8 Tu itaque respectu habito tum ad illorum iustitiam, tum ad meum
in lege tua pertinax studium, me ab his malis restitue iuxta misericordiam
tuam: * id cùm feceris, iam diligentius & liberius seruabo admonitiones
præceptorum tuorum, quæ ipse nobis tradere dignatus es per
os seruorum prophetarum tuorum.

Lamed, id est, disciplina.

1 In æternũ domine verbũ tuum permanet in cælo.
*2 In generatione & generationem veritas tua. * fundasti terram & permanet.*
*3 Ordinatione tua perseuerat dies: * quoniam omnia seruiunt tibi.*

ECce Domine in ipsis cœlis persistit perpetuò mãdatum illud tuum,
quo eos voluisti esse æternos, & in hominũ vtilitatẽ continuè volui.
2 Per omnes generationes perdurat tua in præstandis promissis constantia,
quemadmodum id patet in continua cœlorum reuolutione,
temporumque sibi succedentium promissa vicissitudine, similiter & in
terræ stabilitate: * stabilem enim eam esse voluisti, & secũdum promissionem
ac iussionem tuam permanet semper.
3 Iuxta dispositionem tuam dies in suo cursu semper perseuerat, post
noctem statuto semper tempore rediens: * omnia enim velut serui tui
obediunt mandato tuo. Hanc itaque constantem creaturarũ obedientiam
aduertens, æquissimũ esse iudico & nos tuis mandatis parere semper.
Rursum dum in his tuam attẽdo æternitatem, potentiam & fidem,
non parum in malis meis consolationis ea mihi res attulit.

*4 Nisi quod lex tua meditatio mea est: * tũc forte periissem in humilitate mea.*
*5 In æternum non obliuiscar iustificationes tuas: * quia in ipsis viuificasti me.*
*6 Tuus sum ego, saluum me fac: * quoniam iustificationes tuas exquisiui.*
*7 Me expectauerũt peccatores vt perderent me, * testimonia tua intellexi.*
*8 Omnis cõsummationis vidi finem, * latum mãdatum tuum nimis.*

4 Ad eũdem modum etiam meditatio legis tuæ multum in afflictionibus
animum confirmauit. Nisi enim assiduè meditatus fuissem in lege
tua, quæ & ipsa tuam prædicat potentiam & fidelitatem, * tunc fortè
mœrore periissem in afflictione mea grauissima.
5 Itaque nunquam obliuiscar mandatorum tuorum, eo quòd per eorum
meditationem me recreaueris, & ne mœrore perirem, in vita conseruaueris.
6 Tuus per omnia sum ego, qui me totum tibi dedidi, & me tibi curæ
esse satis sentio: saluum itaque me fac, * quoniam mandata tua omni
studio & cognoscere & facere quæsiui.
7 Impij quidem expectauerunt cupidè perdere me: * Verùm ego aduerti
ad contestationes præceptorum tuorum, tum vt ex eis intelligerem
quid facere contrà oporteret me, tum vt ex eis consolarer & confirmarer.
8 Cum autem sic considerarem testimonia tua, intellexi nihil esse
tam absolutum & perfectum in hoc mundo, quod non haberet finem. a
* At vero mandatum tuum latissimè se extendere, eo quòd per omnia
sæcula firmum permaneat, nec aliquem habeat finem, sed ad æternitatem
diuinam obseruatores suos perducat.

Men, id est, ex ipsis.

*1 Quomodo dilexi legem tuam Domine: * tota die meditatio mea est.*
2 Super inimicos meos prudentem me fecisti mandato tuo, quia in æternum mihi est.

VAlde Domine dilexi legem tuam, id quod vel hinc manifestissimũ a
est, * quòd tota die assiduè mea meditatio in ea versetur.
2 Nec facta est huiusmodi assidua meditatio mihi infrugifera, quo- b
niam enim perpetuò tua præcepta mihi in animo sunt, ideo per ea prudentiorem
me fecisti inimicis meis, qui cum legem tuam contemnant,
sine qua nulla est vera sapientia, quantumuis sapientum nomen apud
homines obtineant, nequaquam tamen verè sapientes dici possunt, neque
suas actiones & consilia ex vtilitate & salute propria ordinare.

3 Neque

*3 Super omnes docentes me intellexi: * quia testimonia tua meditatio mea est.*

3 Neque inimicis tantum meis, sed & his qui me quondam docuerunt, parentibus & præceptoribus sapientior euasi, *propterea quòd in constitutionibus tuis assiduè meditatus sum.

*4 Super senes intellexi: * quia mandata tua quæsiui.*

4 Eos quoque qui ætate & annis longè me erant seniores, prudentia superaui: * eo quod mandata tua omni studio ambigerem tum cognoscere, tum facere. Ea enim sapientia, quæ ex indesinenti meditatione & obseruatione legis tuæ per magisterium spiritus tui paratur, longè verior est & perfectior, primum quidem ea que mille suis artibus instructi sunt impij ad malum, tum & ea quam vel humano solum studio doctores hominum, vel vsu vel experientia rerum senes consequuntur.

5 Ab omni via mala prohibui pedes meos, vt custodiam verba tua.

5 Non solum autem meipsum assiduè exercui in meditatione legis tuæ, sed vt etiam per omnia custodirem legem tuam, prohibui actus & affectus meos ab omni actione & instituto malo. Neque enim custodire legem tuam potest faciendo bonum, qui non imprimis declinauerit à malo, neque ab vno tantum malo, sed ab omni: quod nemo præstabit, nisi qui carnis affectiones ad malum pronas rationis imperio cohibuerit, & à malo reuocauerit.

6 A iudiciis tuis nō declinaui.

** quia tu legē posuisti mihi.*

6 Sicut autem ab omni mala via declinaui, ita contrà à iustissimis mādatorum tuorum decretis neque ad dexteram, neque ad sinistram declinaui. Quod tamen nequaquam meæ industriæ arroganter tribuo, sed tuæ gratiæ dono: *nempe quia tu in corde meo descripsisti legem, docens & suggerens in omnibus quid faciendum.

*7 Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, * & super mel ori meo.*

7 Ex hac autem assidua meditatione & custodia legis tuæ factum est Domine, vt præcepta tua, cunctáque tua eloquia, quæ plerique affectu deprauati acerba iudicant & insuauia, admodum suauia sint faucibus mentis meæ, Intellectui & voluntati: * adeo vt etiam dulciora sint palato & gustui spiritus mei, quàm sit ori meo suaue id quod suauissimi est saporis, quale est mel.

8 A mandatis tuis intellexi:

** propterea odiui omnem viam iniquitatis.*

8 Ex mandatorum etiam tuorum meditatione & obseruatione prudens factus sum: * propter quod omnem iniquam actionem non tantum deserui, sed etiam odio prosecutus sum. Hoc enim odium parit vera illa sapientia, quæ ex sola legis tuæ meditatione & obseruatione paratur.

Nun.

*1 Lucerna pedibus meis verbum tuum. * & lumen semitis meis.*

VErba tua Domine sunt instar lucernæ affectibus & actionibus meis, * immo velut clarum lumen sunt conuersationi meæ. Nam in præsentis vitæ tenebris, atque in affectuum nostrorum nocte, verba legis tuæ rectam mihi virtutis viam commonstrant, ne deuiem, impingam & cadam, quemadmodum cōtingit iis qui in tenebris illis sine lucerna legis tuæ ambulant, secundum præscriptum legis tuæ non viuentes. Pedibus autem meis & semitis verbum tuum lucerna est & lumen, nempe cuius ducatu opus est, quamdiu ambulandum est in caliginoso hoc loco, donec peracto hoc peregrinationis itinere dies illucescat, & Lucifer atque Sol ipse orietur in cordibus nostris

P.eu. 6.

2. Pet.1.

2 Iuraui, & statui custodire iudicia iustitiæ tuæ.

2 Itaque perpendens legis tuæ ad rectè viuēdum vtilitatem & necessitatem, iuraui, & firmiter apud me constitui obseruare quicquid æquissimo iudicio tuo præcepisti.

*3 Humiliatus sum vsquequaque Domine, * viuifica me secundū verbum tuum.*

3 Afflictus sum vehementer Domine, * restitue me à malis his, sicut pollicitus es verbis tuis.

*4 † Voluntaria oris mei beneplacita fac Domine: * & iudicia tua doce me.*

4 Promissiones oris mei, quibus in hac mea tribulatione nulla necessitate, sed sponte ac volenti animo pollicitus sum, me tibi oblaturum sacrificia laudis & gratiarum actionis, has inquam, spontaneas promissiones gratanter quæso accipe Domine, liberando me a malis his, vt que promisi sacrificia tibi offerre possim: * & iudicia illa tūa, quibus omnia iustè agis & moderaris, doce me per experientiam æquitatis tuæ declaratæ in me. † Voluntarias quoque illas promissiones, quibus iuraui me seruaturum iudicia iustitiæ tuæ, tu quæso benignus accipe, dirigendo vota mea, & doce me semper illa iudicia quæ nos facere præcepisti.

*5 Anima mea in manibus meis semper: * & legem tuam non sum oblitus.*

5 Assiduè de vita periclitor, animam & vitam meam velut in manu omnibus expositam portans: * legis tamen tuæ in malis tam præsentibus non sum oblitus.

*6 Posuerunt peccatores laqueum mihi, * & de mādatis tuis non erraui.*

6 Impij veluti expandentes laqueum in perniciem meam, insidias parauerunt ad capiendum & perdendum me: * ego tamen à mādatis tuis non aberraui, persuasus per horum obseruationem nequaquam me confundendum.

7 Hæreditate acquisiui te-

7 In hæreditatem perpetuam mihi delegi constitutiones tuas, con-

stituens

testimonia tua in æternum, stituens illas possidere tota vita mea,quasi hæreditaria bona,quæ mecũ semper etiam post hanc vitam permaneant, & propter quæ aliam hic

** quia exultatio cordis mei sunt.* hæreditatem non quæro. * Sunt enim mandata tua in quibus oblectatur cor meum,non in fluxis ac perituris huius mundi bonis.

*8 Inclinaui cor meum ad faciẽdas iustificationes tuas in æternum. * propter retributionem.*

8 Itaque animum meum à caducis rebus huius sæculi abstractum accommodaui,vt opere præstem iustissima præcepta tua toto tempore vitæ meæ:*idque vt consequar eam mercedem,quæ in lege tua promissa est seruantibus mandata tua.

Samech.

*1 Iniquos odio habui. * & legem tuam dilexi.*

SCeleratos odio habui:*legem autem tuam dilexi,ob cuius solius dilectionem impios odiui,idque solum in eis odiẽs quod legem tuam transgredi non verecrentur.

*2 Adiutor & susceptor meus es tu: * & in verbũ tuum supersperaui.*

2 Vt autem omni impietate reiecta legẽ tuam vnicè amaui, ita quoque humano præsidio neglecto, te mihi in adiutorem & defensorem delegi:*multum enim in certissimis legis tuæ promissis speraui.

*3 Declinate à me maligni: * & scrutabor mãdata Dei mei.*

3 Proinde vt legi Dei,quam amo,expeditius vacare possim,quotquot estis impij,qui vel vestra persecutione impedimentum exhibetis liberè vacandi Deo,vel impiis suggestionibus & consiliis conamini auertere à lege Dei,recedite à me: * & à vestra oppugnatione atque consortio liber,diligentius perscrutabor mandata Dei mei.

*4 Suscipe me secundum eloquium tuum, & viuam. * non confundas me ab expectatione mea.*

4 Tu verò Domine me confugientem ad te suscipe secundum promissionẽ tuam in quam speraui:defende quæso, & ne ab hostibus meis deiiciar,sustenta,& fac vt ab his malis restitutus alacrius viuam: *neque sinas me frustrari expectata à te salute.

*5 Adiuua me & saluus ero, * & meditabor in iustificationibus tuis semper.*

5 Tu me adiuua Domine:id si feceris, quanquam & multi & fortes sunt qui me oppugnant,tuo tamen solius auxilio mox ab eorum violentia saluus ero,qui alioqui tua ope destitutus periturus sum: *Consecutus autem tua ope salutem,assiduè meditabor in iustissimis præceptis tuis.

*6 Spreuisti omnes discedentes à iudiciis tuis. * quia iniusta cogitatio eorum.*

6 Ideo autem in mandatis tuis occupari assiduè volo. Ideo etiã conuenit,vt ab impiis meis hostibus me vindices , nam spernis sine delectu omnes recedentes à iustissimis mãdatorum tuorum decretis:*eo quod omnis eorum cogitatio,qua excogitant quomodo sua expleant desideria,iniusta sit & impia.

7 Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ: ideo dilexi testimonia tua.*

7 Quare & ego quoque iudicium meum tuo conformans,nequaquã impios iustificaui aut laudaui , sed omnes sine discrimine peccatores, qui in terra degũt,reputaui præuaricatores iustitiæ & legis tuæ:*Atque ob id ne & ego præuaricator haberer,atque à te reijcerer , dilexi admonitiones præceptorum tuorum.

*8 Confige timore tuo carnes meas: * a iudiciis tuis timui.*

8 Verum quoniam mandata tua,quæ secũdum spiritum diligo , constanter seruare non potero , nisi caro , carnalisque affectus , qui contra spiritus desideria semper terrena diligit , reprimatur tuo timore,isque timor tuæ sit gratiæ donum:tu quæso carnẽ meam, carnalésque omnes cupiditates timore tuo quasi clauis quibusdam confige, reprime atque mortifica,efficiens scilicet vt carnalis affectus,qui legem tuam diligere non potest,saltem timore tuo à perficiendo suo desiderio cohibeatur. * Ita autem salubriter configi & vulnerari carnem meam expoto , eo quòd perterritus sim à iudiciis illis tuis, secundum quæ te ex lege tua intelligo & sumpsisse frequenter de impiis supplicium , & in nouissimo die sumpturum.

Ain.

*1 Feci iudicium & iustitiam: * non tradas me calumniantibus me.*

EGo Domine nulli iniuriam aliquã intuli,sed erga omnes feci quod æquum est & iustum:*ne itaque me derelinquas tyrannidi studentiũ iniuria me afficere.Conuenit enim tuæ iustitiæ & bonitati,quemadmodum & te facturum promisisti:vt non sinas iniustè opprimi eum qui erga omnes iustitiam seruauit.

*2 Suscipe seruum tuum in bonum. * non calumniẽtur me superbi.*

2 Itaque me seruum tuum ad te confugientem suscipe, ita vt benefacias mihi qui in alios bonus fui & æquus,*nec sinas vt superbi legũ tuarum transgressores vim & iniuriam eam quam conantur,mihi inferant.

*3 Oculi mei defecerunt in salutare tuum: * & in eloquium iustitiæ tuæ.*

3 Iam enim oculi mei debilitati sunt, & caligare cœperunt, dum iugiter in cœlis intentè sublati sunt, expectantes venturam à te salutem, * & adimpletionem promissionis factæ à iustitia tua.

*4 Fac cum seruo tuo secundum misericordiã tuã: * & iustificationes tuas doce me.*

4 Proinde mecum qui tibi soli seruire cupio age secundum misericordiam tuam , liberando me à præsentibus malis : * & simul etiam

manda

mandata tua doce. Hæc est enim absoluta misericordia, sine qua parum profuerit à malis liberatum esse: quare ab eis vel ob id maximè liberari opto, vt liberius a te mandata tua doceri possim.

*5 Seruus tuus sum ego, * da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua.*

5 Seruum tuum me esse profiteor, qui & creationis iure obedientiam tibi debeo, & bonæ voluntatis proposito tuæ me seruituti addixi: *quare da mihi eam intelligentiam, qua intelligere queam iustissima mádata tua: non enim tibi Domino meo seruire potero, nisi tuum beneplacitum intellexero. Vt autem intelligam perfectè, humana non sufficit diligentia aut ratio, nisi & spiritus tui sancti accesserit interna eruditio, menti quæ iusta sunt persuadens.

6 Tempus faciẽdi Domine, dissipauerunt legẽ tuam.

6 Sanè Domine tempus iam est tibi vt facias de impiis vltionem, id- a
que non solum causa mei, qui vsque ad oculorum defectionem iamdiu salutem tuam expectaui, sed etiam impiorum causa, nam vsque adeo iam creuit eorum impietas, vt legem tuam spreuerint & dissipauerint, non ipsi tantum eam transgredientes, sed & alios ad transgrediendum compellentes, & abolitam eam volentes.

7 Ideo dilexi mandata tua super aurũ & topazion.

7 Quoniam autem eos vidi legem tuam spernere, & nihili facere, ob id ego contrà eius amore magis magisque accensus sum, diligens eam præ auro & topazio, omnibúsque desiderabilibus & pretiosis huius mũdi bonis.

*8 Propterea ad omnia mandata tua dirigebar. * omnem viam iniquam odio habui.*

8 Quoniam autem eam dilexi, ideo nó ad vnum solum aut alterum, sed ad omnia mandata vniuersæ legis tuæ meipsum dirigebã, ad omnium obseruationem me accommodans, & secundum omnia mandata tua conuersationem meam rectã facere studens: * sicut autem omnia mandata tua dilexi, ita cótrà omnem iniquam actionem odio habui, vt quæ cum æquissima lege pugnaret ex diametro.

Phe.

1 Mirabilia testimonia tua.

COnstitutiones præceptorum tuorum Domine admodum sunt mi- a
rabiles, tum quod in eis etsi per paucis perfectissima sapientia & æquitas conclusa sit, ita omnibus vitiis corrigendis sufficiant, omne virtutis genus doceant, omni tempori conueniant, cunctisque hominibus accommodæ sint, consummatam eos iustitiam & sapientiam docentes, tum quòd sapientia, æquitas atque vtilitas in eis recondita, non sit quibusuis exposita, nec possit a carnalibus & animalibus hominibus percipi: * ob hanc itaque mandatorum tuorum admirandam & abstrusam perfectioné anima mea summa cum diligentia & exquisitione scrutata est mandata tua.

** ideo scrutata est ea anima mea.*

*2 Declaratio sermonum tuorũ illuminat: * & intellectum dat paruulis.*

2 Nec inutilis sanè horum est inuestigatio, nam hæc cum declarari & exponi cœperint, mox depulsis omnibus ignorantiarum & errorum tenebris, admirabili luce perfundũt, * intelligentiámque dant ætate atque sensu paruulis, hoc est insipientibus: sed his maximè, qui nulla sibi vafriciæ placentes neque humana sapientia inflati sese tibi doctori cœlesti simplicissimè & humiliter submittunt. Neque enim superbis aut maleuolis declaratur, nec aperitur à te arcana legis tuæ sapientia: sed clausa eis manet & abscondita: quæ nisi a te reueletur, non magis illuminat, quàm abscondita sub modio candela.

*3 Os meum aperui, & attraxi spiritum. * quia mandata tua desiderabam.*

3 Proinde ad similitudinem hominis præ nimio dolore os suum aperientis ad rem expectatam anhelantis, spiritumque per respirationem attrahentis, ego mentem meam tibi aperui, auidéque tuam doctrinam ex verbis tuis imbibere cupiui. * valde enim desideraui pertingere ad intelligentiam mandatorum tuorum.

4 Aspice in me & miserere mei secundũ iudicium diligentium nomen tuum.

4 Quoniam itaque ad te domine velut aperto & hiante ore conuersus sum, tu quoque ad me conuersus benigno tuo vultu respice me, & miserere mei secundum eam rationem, qua iudicare & tractare soles diligentes te. Nam & ego Domine inter eos esse studeo semper.

*5 Gressus meos dirige secundum eloquium tuum: * & non dominetur mei omnis iniustitia.*

5 Misericordia autem, quam mecum fieri cupio, hæc est, vt omnes meos affectus & actus disponas & dirigas secundum rectissimam regulam legis tuæ: * nec sinas vt vel iniquitas aliqua, vel ipsi iniqui præualeant mihi, etiamsi semper oppugnent.

*6 Redime me à calũniis hominum, * & custodiam mandata tua.*

6 Redime me a falsis criminationibus & iniusta oppressione hominũ: b
* & da vt liberatus expeditius custodire possim mandata tua, à quorum intenta meditatione & studiosa obseruatione nonnihil iniuriæ & molestiæ hominum abstrahunt.

*7 Faciem tuam illumina super seruũ tuum, * & doce me iustificationes tuas,*

7 Fac clarè appareat super me seruum tuum fauor tuus, qui præsentium malorum tenebris discussis, tanquam clara lux me recreet & consoletur: * sed simul tamen iustissima statuta tua doce me, sine quorum

cogni

cognitione non est vera aliqua fœlicitas & salus.

*8 Exitus aquarum deduxerunt oculi mei: * quia non custodierunt legem tuã.*

8 Adeo enim amaui legem tuam, vt oculi mei præ nimio cordis dolore effuderint largissimas lachrymas, quasi riuulos aquarum per genas decurrentes: *eo quòd viderem impios transgredi legem tuam, cuius neglectum magis deploraui, quam propriam ab impiis vexationem.

Sade.

*1 Iustus es Domine: * & rectum iudicium tuum.*

IVstus es Domine, & solus ex teipso iustus: * quare & omnia iudicia tua, siue quibus omnia moderaris, & omnes iudicas, siue quæ nos facere præcepisti, recta sunt & æqua.

2 Mandasti iustitiam, testimonia tua & veritatem nimis.

2 Per mandata enim tua nihil aliud præcepisti nobis, quàm iustitiam a
& æquitatem maximam.

*3 Tabescere me fecit zelus meus: * quia obliti sunt verba tua inimici mei.*

3 Itaque cùm perpenderẽ tam æquã esse legem tuã, zelus meus, quo b
nimio amore tui & legis tuæ accensus sui, pene me confecit: eo quod viderem inimicos meos, verborum tuorum nullam habere rationem.

*4 Ignitũ eloquium tuum vehemẽter, * & seruus tuus dilexit illud.*

4 Tua enim lex velut aurum igne examinatum & purgatum, summè c
pura est, nihil admistum habens vanitatis, falsitatis aut iniustitiæ: * propter quod ego seruus tuus valde dilexi eam.

*5 Adolescẽtulus sum ego & contemptus, * iustificationes tuas non sum oblitus.*

5 Iunior quidem sum inimicis meis, & ob id ab eis despectus quasi paruulus puer, & adhuc insipiẽs ac vilis ab eis reiectus sum: * mandata tamen tua non sum oblitus.

*6 Iustitia tua, iustitia in æternum, * & lex tua veritas.*

6 Et quidem meritò: nam iustitia, quam tuis mandatis nobis præcepisti, non est talis, qualis ea quam hominum statuta præscribunt, quæ frequenter ad tempus solum iustitia est, nec omni tempori conuenit: tua verò iustitia perpetua est, *& lex tua æquissima simul est & stabilissima, nihil falsitatis aut iniustitiæ, vt aliquoties humanæ leges, admistum habens, & ob id omni tempore stabiliter persistens.

7 Tribulatio & angustia inuenerunt me, mandata tua meditatio mea est.

7 Itaque propter summam hanc & perpetuam æquitatem præceptorum tuorum, ego in eis assiduè meditatus sum, cum tribulatio corporis & angustia mẽtis me apprehẽdissent, meditatione iustitiæ tuæ meipsum in malis meis oblectans.

*8 Aequitas testimonia tua in æternum: * intellectum da mihi & viuam.*

8 Tua enim mandata nullo non tempore æqua sunt, * istud quæso fac me intelligere & persuasum esse. sic enim alacer & lætus viuam, etiam in mediis calamitatibus.

Coph.

*1 Clamaui in toto corde meo, exaudi me Domine: * iustificationes tuas requiram.*

PRæ vehementi desiderio clamaui pro auxilio, neque lingua & voce tãtum clamaui, sed ex toto etiam pectore: exaudi ergo me Domine: * Id cum feceris, studiosius & liberius mandata tua quæram tum cognoscere, tum facere.

*2 Clamaui ad te, saluum me fac: * & custodiã mandata tua.*

2 Clamaui autem non ad alium Deum quàm ad te, tu itaque saluum me fac à malis istis: * & ego salute à te donatus diligentius mandata tua seruabo.

*3 Præueni in immaturitate, & clamaui, * quia in verba tua supersperaui.*

3 Non clamaui autem ad te solum per diem, sed cum adhuc non es- a
set oportunum tempus vigilandi, cúmque adhuc essent tenebræ, præueni tempus surgendi, tuamque faciem præoccupaui, & summo desiderio tuum auxilium imploraui: * eo quod in promissis tuis magnam spem conceperam.

*4 Præuenerunt oculi mei ad te diluculo: * vt meditarer eloquia tua.*

4 In ipso adhuc diluculo ante exortum diem oculi mei somno discusso ad te intenti erant, * vt occuparer in meditatione verborum tuorum, tum eorum quibus tuam benignitatem tuis promisisti, tum eorum quibus tuam voluntatem nobis præcepisti.

*5 Vocem meam audi secundum misericordiam tuã Domine: * & secũdum iudicium tuum viuifica me.*

5 Itaque clamorem & desiderium meum exaudi pro benignitate tua: * & secundum æquitatem tuam, qua omnes iustè iudicas, secũdum iudicium illud tuum quo agere soles cum his qui inuocant te viuifica me, eximendo me ab his mortibus, in quibus ago.

*6 Appropinquauerũt persequentes me iniquitati: * A lege autẽ tua longe facti sunt.*

6 Ita certè vt facias, etiam impietas hostium meorum postulat. Qui b
enim persequuntur me, appropinquauerunt iniquitati, magno conatu agentes vt iniquitatem contra me conceptam designarent, * à lege autem tua remotissimè elongati sunt.

*7 Prope es tu domine, * & omnes viæ tuæ veritas.*

7 Verum vt illi iam mihi imminent, studentes conceptam iniquitatem in me patrare: ita nihil dubito, quin tu quoque adsis mihi, qui propinquus es omnibus inuocantibus te: *noui & illud, quod omnia mandata tua, in quibus nos ambulare voluisti, æquissima sint & verissima. Quare sicut ob tuam præsentiam non multum metuo hostes meos ini-

quitati

quitati appropinquantes, ità ob præceptorum tuorum æquitatem noluì illorum exemplo elongari à lege tua.

8 Initio cognoui de testimonijs tuis, quia in æternum fundasti ea.

8 Vt autem noui mandata tua æquissima esse, ita quoque ab initio cognoui de eis quòd ob summã illorum æquitatem volueris ea esse, perpetuò stabilia, ac ob id ab eis nullo vnquam tempore recedendum.

Res.

*1 Vide humilitatem meam & eripe me, * quia legem tuam non sum oblitus.*

DEclara quæso Domine te respicere afflictioné meam, & eripe me. * nam legem tuam non sum oblitus.

*2 Iudica iudicium meum, & redime me, * propter eloquium tuum viuifica me.*

2 Tu qui iustus es iudex, ad quem omne iudicium pertinet, cuique vni meam causam commisi, fac pro me de aduersarijs meis iudicium quod meæ innocentiæ debetur, & redime me ab iniustis oppressoribus meis, * sed & propter promissiones tuas ab his malis restitutum alacrius viuere da mihi. Hanc enim quam peto liberationem vt præstes cõuenit, tum propter tuam in iudicando æquitatem, tum propter promissorum tuorum fidelitatem.

*3 Longè a peccatoribus salus, * quia iustificationes tuas non exquisierunt.*

3 Procul quidem abest ab impiis salus tua Domine, * eo quòd mandata tua illis curæ non sunt, per quorum obseruationem solam salute tua tum præsenti tum futura dignus quis efficitur.

*4 Misericordiæ tuæ multæ Domine. * secundum iudicium tuum viuifica me.*

4 Verum erga legis tuæ studiosos multæ sunt miserationes tuę Domine: * secundum has itaque, & secundum æquitatem tuam, qua illos iudicare soles, tu me his malis exemptum lætius viuere tribue.

*5 Multi qui persequuntur me, & tribulant me, * a testimonijs tuis non declinaui.*

5 Multi enim numero sunt qui persequuntur & affligunt me, * nec tamen a mandatis tuis declinaui.

*6 Vidi præuaricantes & tabescebam: * quia eloquia tua non custodierunt.*

6 Immo tanto legem tuam amore prosecutus sum, vt cum viderem præuaricantes aliquos legem tuam, non solum non imitarer illos, sed etiam singulari tædio & molestia animi afficerer, * non ob aliud quàm quòd verba legis tuæ non obseruarent.

*7 Vide quoniam mandata tua dilexi Domine: * in misericordia tua viuifica me*

7 Declara itaque Domine te attendere quod mandata tua dilexerim, * pérque misericordiam tuam restitue me ab his malis.

*8 Principium verborum tuorũ veritas. * in æternum omnia iudicia iustitiæ tuæ.*

8 Et merito quidem mandata tua dilexi Domine, nam omnium verborum tuorum principium & caput est veritas, siue quia ab veritate tua summa procedunt, in eáque quasi primo fundamento nituntur, atque ob id verissima & æquissima esse necesse sit: siue quia summa est omnium verborum tuorum veritas, obtinés scilicet in omnibus verbis tuis, quibus nihil aliud quam quod veritatis est & æquitatis præcipitur: * atque ob hanc verborum tuorum veritatem omnia decreta illa æquissima, quæ nobis tua iustitia præscripsit, in æternum durabunt, neque aliquando labefactabuntur, quemadmodum statuta hominum, quæ nonnunquam mutari necesse est ob deficientem eorum æquitatem.

Sin.

*1 Principes persequuti sunt me gratis * † & a verbis tuis formidauit cor meum.*

NOn quicunq; homines, sed potentes principes persecuti sunt me, idque præter omne meũ meritũ. * eos tamen non tantopere metui, quam timui ex animo ne præcepta tua transgrederer: † neque adeo eorum minas aut persecutionem metui, quàm metui illa tua verba, quibus grauissima mala comminaris legem tuam deserentibus.

*2 Lætabor ego super eloquia tua, * sicut qui inuenit spolia multa.*

2 Proinde quoniam per hunc salubrem timorem verborum tuorum perstiti in lege tua, nec ab ea dimotus sum, etiam principum iniquis persecutionibus, ob id modo gaudeo, sempérque gaudebo de eloquiis tuis, * perinde atque is qui deuictis hostibus suis nactus est spolia multa: cuius quidem gaudium duplici nomine maximum esse conuenit, quòd scilicet & hostes suos superauerit, & opima præda ditatus sit. Ad eum enim modum ego summè gaudeo de verbis tuis, per quæ & hostes meos superaui, & ditissimum me esse reputo.

*3 Iniquitatem odio habui, et abominatus sum, * legem autem tuam dilexi.*

3 Quod autem timui ne præcepta tua transgrederer, hinc erat, quia scilicet omnem iniquitatem odio habui, immo & abominatus sum: * legem autem tuam dilexi, non enim tam ex metu vitionis tuæ præceptorum tuorum transgressionem formidaui, quam ex vero amore iustitiæ, odióque iniustitiæ.

4 Septies in die laudem dixi tibi, super iudicia iustitiæ tuæ.

4 Itaque quoniam legem tuam ob æquitatem ipsius dilexi, ob id non tantum singulis diebus, sed septies, hoc est, multoties per diem laudaui te, propter æquissima illa mandatorum tuorum decreta, quæ nobis præscripsit iustitia tua.

5 Pax multa diligentibus legem tuam,

5 Et merito te ob ea laudaui, nam diligentibus legem tuam ampla pax obtingit, & quidem plerunque etiam pax, successus atque fœlicitas corporalis, semper autem pax mentis, quæ exuperat omnem sensum, nec

* *& non est illis scandalum*

impiis contingere potest, qui sunt quasi mare feruens, qnod quiescere
non potest,* nec sentiunt diligentes legem tuam vllum offendiculum, a
& id quidem plerunque etiam secundum externum hominem,semper
autem & principaliter secundum spiritum, nam etsi aduersitates in-
gruant, etsi peccantium multitudinem cernant:tamen neque aduersi-
tatibus occurrentibus status & quies mentis turbatur, cum persuasi
sint omnia sibi cooperari in bonum, neque peccantium exemplo à re-
cto dimouentur, eo quòd per legis Dei amorem in via virtutis firmati
sint.

6 Expectabã salutare tuũ Domine: & mandata tua dilexi.*

6 Considerans itaque hanc pacem diligentium legem tuam,expecta-
ui salutem abs te Domine: * atque vt hanc impetrarem mandata tua
dilexi.

7 Custodiuit anima mea testimonia tua, & dilexit ea vehementer.

7 Custodiui ex animo mandata tua,& dilexi ea vehementer.

8 Seruaui mandata tua & testimonia tua, quia omnes via mea in conspectu tuo,*

8 Seruaui mandata & admonitiones tuas:* studui enim omnes actio-
nes meas coram te instituere, in omnibus vni tibi placere cupiens, per-
suasusque fui omnes actus meos tibi esse notissimos, nec aliquem illo-
rum latere, sed omnes te teste perfici, atque ob id studiosius mandata
tua seruare laboraui.

Thau.

ADmittatur quæso in conspectum tuum, atque à te suscipiatur pro-
lixa hæc mea deprecatio Domine:* & quemadmodum hactenus
precatus sum, fac me sapere non secundum humanas artes aut mundi
sapientiam,sed secundum eloquium tuum,vt scilicet sermones tuos,ac
legem perfectè intelligam.

1 Appropinquet deprecatio mea in conspectu tuo domine: iuxta eloquiũ tuum da mihi intellectum.*

2 Perueniat, tua gratia approbante, postulatio mea vsque in conspe-
ctum tuum:* & quemadmodum tum in lege tua, tum priuatim mihi
promisisti, eripe me à malis. Hæc enim duo sunt quæ hactenus toties
rogaui,legis scilicet tuæ intelligētiam,ac malorũ istorum depulsionem.

2 Intret postulatio mea in conspectu tuo: secundũ eloquium tuum eripe me.*

3 Hæc vbi mihi præstiteris, nequaquam ingratus ero,aut infructuosus,
nam vbi tu docueris me mandata tua, labia mea è plenitudine læti pe-
ctoris effundent copiosas laudes tuas, hymnúmque gratiarum actionis
largiter personabunt.

3 Eructabunt labia mea hymnum, cum docueris me iustificationes tuas.

4 Ad hæc etiam lingua mea iugiter eloquetur aliis eloquia tua, quo
per te edoctus,& alios secundum te instruam,quod certè vt per me fiat
æquissimum est: * omnia enim præcepta tua, vt iam sæpe dictum est,
æquissima sunt, immo ipsa æquitas,adeo vt quicquid sit præter vel con-
tra legem tuam,æquitas non sit.

4 Pronũciabit lingua mea eloquium tuum,
** quia omnia mãdata tua æquitas,*

5 Adsit mihi potentia tua ad saluandum me à malis:* omni enim im-
pietate reiecta mandata tua elegi.

5 Fiat manus tua vt saluet me: quoniam mandata tua elegi.*

6 Optaui mihi non salutem humanam,sed tuam, atque à te,qui solus
verè saluare potes, vnicè saluari desideraui:* insuper & lex tua est, in
qua assiduè cum summa mentis oblectatione occupor meditando.

6 Concupiui salutare tuũ domine, & lex tua meditatio mea est.*

7 Itaque cum & in te solo confidam,& tibi soli placere desiderem, da
vt anima mea his periculis mortis exempta viuat, tum enim grata lau-
dabit te:* fac vt iudicia tua mihi opem ferant contra hostes meos,quod
fiet,si iusto de eis sumpto supplicio ab eorum violentia me liberes.

7 Viuet anima mea & laudabit te: & iudicia tua adiuuabunt me.*

8 Ecce ego modo exclusus ab ouili populi Dei errare cogor in syluis
& montibus,sicut ouis innoxia,quæ à pastore suo perdita, ac ob id lupis
aliisque bestiis exposita, proxima est vt pereat:tu ergo vigilantissimus &
amantissimus tuorum pastor require me seruum tuum, atque ab hoc
errore reuocatum reduc ad gregem & ouile tuum, mandata enim tua
non sum oblitus.

8 Errauit sicut ouis quæ periit: quære seruum tuum quia mandata tua non sum oblitus.

ANNOTATIONES.

In primo octonario.

a NON ENIM QVI OPERANTVR,&c.] Hebræa non habent relatiuum,qui,sed,non enim operantur iniquitatem, in viis eius ambulauerunt. Secundum quam lectionem redditur hoe versu ratio quare dixerit beatos qui scrutantur,&c. Eodem modo & Græca accipi possunt, si in participio ἐργαζόμενοι, intelligatur substantiuum εἰσί sunt.

b PERSPEXERO.] Græca ἐπιβλέπειν, respexero, vt ne in verbo, prospexero, quis philosophetur, cum & Hebræa verbum habeant quod simpliciter videre significat. Augustinus legit: inspicio in omnia mandata tua.

c IN DIRECTIONE CORDIS.] ἐν εὐθύτητι καρδίας, in rectitudine cordis, hoc est, recto & puro corde.

d * NON ME DERELINQVAS,&c.] Dupliciter accipi potest hæc pars superiori adiecta. Primum,vt significet se non posse custodire mandata Dei, nisi sua ope adsit illi Deus, vt indicat paraphrasis. Secundo, vt precetur ne relinquatur hostibus suis, eo quòd addixerit se obseruationi mandatorum Dei.

In se

a

In secundo.

IN QVO CORRIGIT.] Hebræa & Græca habent futurum tempus. Græca enim habent κατορθώσει corriget, quod tempus melius sensui conuenit. De correctione auté viç iuueoum singulariter mentionem facit, tum quia eorum vita vt in plurimum magis deprauata est & tortuosa, tum quia difficilius est eis vitam suam corrigere, tum etiam quia eis hoc ipsum magis est necessariũ. Boonum est enim viro, cùm portauerit iugum ab adolescentia sua. Et: Adolescens iuxta viam, etiam cum senuerit, non recedet ab ea. e

IN TOTO CORDE, &c.] Duo hic versus docet. Prmũ, indignum esse Dei gratia, nisi qui toto corde Deum quæsierit. Secundo, frustra nos quærere toto corde Deum, nisi & gratia eius nobis adsit, qua mandata eius perficiamus.

In tertio.

a RETRIBVE SERVO.] Intelligunt quidam prophetam hic optare retributionem æternæ mercedis. Verùm cùm toto boc Psalmo assiduè precetur liberari ab impiis, & hoc quoque hic precari videtur, vt verbum, retribue, accipiatur pro tribue, quemadmodum sæpe. Pro, viuifica autem Hebræa habent, viuam, sic & Græca ζήσομαι. Interpres autem legit ζῆσόν με, quomodo & babere quædam Græca & Euthymius quoq; testatur. Porro viuificare propheta semper accipit pro è malis liberare & consolatione recreare, quamuis in morali sensu nõ malè à plerisque accipiatur, vt significetur precari vitam spiritus & alacritatem, quomodo in Octonario quinto necessario accipieodum videtur, cùm di-
b citur: In via tua viuifica me.

REVELA OCVLOS.] Dum dicit, reuela oculos meos, significat esse aliquod oculorum velamen quod auferri cupiat. Id autem duplex indicat paraphrasis, nempe carnales cogitationes, & mundanas calamitates. Quæ autem vocet mirabilia, satis patet, ex eo quod postea dicit: mirabilia testimonia tua Domine in sensu tamen anagogico rectè intelligitur prophera ablationem illius velaminis, quod in secunda ad Corinthios Paulus dicit positum super cor iudæorum, quo prohibentur intelligere mirabilia mysteria in lege contenta. e

AVFER A ME OPPROBRIVM.] Ad literam quidem loqui vult de opprobrio eo quo eum impij afficere conabãtur, vt patet ex versu sequente: anagogicè autem intelligendum est de opprobrio illo nouissimi diei iudicij, quo afficientur à Deo omnes impij. d

ET CONSILIVM MEVM.] Notandum quod Dei mandata non tantum dicat suam meditationem, sed etiam consilium. Plerique enim meditãtur iugiter in scripturis sacris, eas tamen nõ habent pro consiliariis suis, vt qui secundum eas vitam suam instituere oolint aut negligant.

In quarto.

a DORMITAVIT ANIMA.] Tædium quidam accipiunt pro tædio bonorum operum, quod iustis etiam hominibus quandoq; oboritur. Verùm Hebraica dictio significat doloré & tristitiam, quam significationem etiam habet Græca vox ἀκηδία. Porro pro, dormitauit, Hebræa habẽt, stillauit quomodo etiam Ambrosius legit secutus Origenem. Nã vt ipse annotauit, si apud Græcos legatur ἐνύσταξεν, significat dormitauit: si veró omissis dnabus literis legatur ἔσταξεν, significat stillauit. Posteriori ergo modo legendum esse ex Origenis authoritate vult, qué verisimile est id ex Hebræis inspectis collegisse: nec diuersus est sensus Hebraicę lectionis à nostra, nam stillasse dicit animã suam, hoc est, liquefactam esse: quod vires eius paulatim defluxis- b sent sicut aquæ.

VIAM MANDATORVM CVCVRRI.] Apud Hebræos in futuro dicitur, currã & dilatabis. Proinde dum in nostra lectione narrat præterito tempore quid feecrit, intelligendus est propheta petere idem beneficium dilatationis cordis, vt & in posterum currere valeat viam Dei, vt olim.

In quinto.

IN hoc octonario diligenter annotandus est ordo omnium eorum quæ petuntur ita vt posterius
a semper priori aliquid adiiciat.

STATVE SERVO TVO ELOQVIVM.] Hi tres versus, quos paraphrasis interpretatur, vt intelligatur propheta precari liberationem à malis & hostibus suis secundum Dei promissa, etiam aliter intelligi possunt, vt hic sit sensus: Confirma me seruum tuum in verbis præceptorum tuorum per timorem tuum, &c: Amputa opprobriũ æternæ condemnationis, quia præcepta tua mihi sunt grata. Viuacem & alacrem me fac in æquitate præceptorum tuorum. Verùm notandum, quod secũdum Hebraicam phrasim statuere eloquium, vel confirmare sermones, sit adimplere promissa, vt patet ex oiultis scripturę locis, sic enim 3. Regum 2. Dauid Salomoni dixit: Serua cæremonias Domioi, vt coofirmet sermones suos quos locutus est ad me.

In sexto.

a ET RESPONDEBO, &c.] Quidam in hoc versu actiuũ verbũ construunt cum participio, exprobrãtious, vt sit sensus secundum Campensem: vt habeamquod respondere possim iis qui exprobrant mihi hoc quod dicere soleo, fidere me promissioni tuæ. Verùm apud Hebrços participiũ potius nominaliter accipitur. Habét enim: & respõdebo exprobratoribus meis verbum. Vnde constat verbum, dicere, connecti cum, respoodebo. Vt autem subiuncta ratio: Quia speraui, &c. cum superiori cõueniat, futurum, respondebo, optatiué accipieodum est, vt sit sensus, fac vt respõdere possim. Præterita autem illa verba, ambulabam, loquebar, per futura exponenda esse docent & Hebræa præcedentia, item & Octonarij finis, in quo per futurũ dicitur, Et exercebor. Iro quo tamen etiam Gręcis est præteritum ἠδολέσχουν, vnde & Augustinus legit: & exercebar, Hebræa autem & hic & superius habẽt futura.

In septimo.

a HÆC ME CONSOLATA EST.] Pronomen, hæc, nō videtur posse referri ad nomen spem, quandoquidem illud nomen neque in Græcis est, neque Hebræis, sed vtrobique est vnum verbum, pro quo nos habemus, spem dedisti. Proinde accipiendum est substātiuè in fœminino genere secundum phrasim Hebraicam. Quemadmodum & in vltimo versu octonarij huius.

In octauo.

a PORTIO MEA DOMINE.] Versus hic dupliciter distingui & intelligi potest. Primo quemadmodum habet paraphrasis. Secundo, vt hoc modo ordinetur: Dixi apud me, quòd portio mea sit custodire legem tuam, sicut & postea dicitur: Hæreditate acquisiui testimonia tua, &c.

b DEPRECATVS SVM FACIEM TVAM.] Dupliciter indicat paraphrasis hanc orationem exponi posse. Primùm, vt simpliciter significetur, deprecatus sum te. Cum enim aliquem precari solemus, faciem nostram ad illius vultum conuertimus. Secundò, vt per Dei faciem, vt alias frequenter, Dei fauor intelligatur.

COGITAVI VIAS MEAS.] Indicat paraphrasis hūc versum intelligi posse vel de actionibus præteritis, vel de futuris, quemadmodum id annotauit & Ambrosius. c

In decimo.

a MANVS TVAE PLASMAVERVNT ME.] Hebræa habent, parauerunt, quomodo etiam Ambrosius legit.

FIAT MISERICORDIA TVA.] Notādum in quatuor versibus istis varia afferri argumenta ad impetrandam liberationem quam petebat. Primò quidem à Dei misericordia & veritate. Secundò à suo studio legis. Tertiò ab iniquitate hostium suorum, & fructu confusionis eorum. Quartò ab vtilitate hinc peruentura ad iustos.

In vndecimo.

a DEFECIT IN SALVTARE TVVM.] Iuxta anagogen postulat vir sanctus aduentum saluatoris in carnem.

b FACTVS SVM SICVT VTER IN PRVINA.] Hanc partem eleganter in sensu allegorico explicat Ambrosius, vt per eam significetur mortificatio corporis viri iusti, quem vtri intelligit comparari, eo quòd sicut vter de exuuiis fit animantis mortui, ita & corpus viri iusti peccato mortuū à carnali fit cupiditate abstractum, & factum vter ille, de quo in euangelio dicitur, quòd vinum nouum in vtres nouos mittūt. Comparatur autem vtri in pruina, quòd fit corpus eius rore gratiæ spiritus diuini, & continentiæ gelu, ieiuniorúmque restinctibus refrigeratum ab æstu libidinis & carnalium desideriorum.

c NARRAVERVNT MIHI, &c.] Communiter hic versus intelligitur de sermonibus mundanorum hominum, & doctrinis hæreticorum, qui fabulationes rectè dicuntur, quòd sint vel vani, vel falsi, vel iniqui. Vani quidem, dum in eis nulla est vtilitas: falsi, quia mēdaciis respersi: iniqui, dum ad impietatem hortantur. Verùm hic sensus parum videtur conuenire proposito prophetæ. Proinde notādum Hebræa longe aliter habere, nempe: foderunt mihi superbi foueas, hoc est, parauerūt mihi interitum. Cui lectioni & sensui nostra lectio satis accedet, si datiuus, mihi, Hebræa phrasi exponatur per, de me, quemadmodum psalmo tertio: Multi dicunt animæ meæ, id est, de anima mea, vt significetur iniquos de viro iusto fabulatos ad perdendum eum. Vel: narrauerunt mihi fabulationes, quia falsissima crimina obiecerunt.

INIQVI PERSECVTI SVNT ME.] Satis probabile est vitio scriptoris legi, iniqui, pro aduerbio, iniquè: nam & Hebræa habent, falsò persecuti sunt me. Et Græca aduerbium habent, ἀδίκως, Ambrosium quoque & Augustinum legisse iniustè. Hilarium autem iniquè, satis patet ex eorū commentariis, quanquam in textu eorum vitio librariorum habeatur iniusti, & iniqui. Sic enim habet Ambrosius: Non dixit quia persecutiones patior adiuua me, sed iniustè, inquit, persecuti sunt me, adiuua me. Potest enim qs & persecutiones pati, sed nō iniustè, quia est etiam iusta persecutio. Augustinus verò sic: Iniustè persecuti sunt me, quia non in me persecuti sunt nisi veritatem. Hilarius ad hūc modum: Iustum qui persequitur, necesse est vt iniquè persequatur: quia iniquitas iniustæ operationis effectus est. Et sunt quidam codices qui habent, iniquè. d

In duodecimo.

a OMNIS CONSVMMATIONIS.] Variè hic versus ordinatur, & intelligitur. Quidā enim sine distinctione versum sic ordināt: Vidi latū mandatum tuum esse finem omnis consummationis: intelligentes per mandatum latum, præceptum charitatis, quod latum dicitur, tum quia ad omnes se extendit, tum quia in eo comprehenditur vniuersa lex & prophetæ, tum etiam quòd nunquam hoc præceptum adimpletum sit. Verùm per mandatum toto hoc psalmo vniuersa lex designari solet, & non vnicum illud dilectionis mandatum. Proinde alij per distinctionem versum intelligunt, secundum quam, quoniam videtur significari quædam aduersatio inter duas versus partes, intelligendus est versus secundum sensum paraphrasis.

In decimotertio.

a QVOMODO DILEXI LEGEM TVAM.] Dictio, quomodo, nō interrogatiuè accipienda est, sed admiratiuè, pro, O quā: Est enim Græcis ὡς, sicut & postea: Quàm dulcia faucibus meis.

SVPER OMNES INIMICOS MEOS.] Quod b dicit se prudentiorem factum omnibus inimicis suis, simpliciter accipi potest, nempe quod inimici sui vera essent destituti sapiētia, quæ ex sola lege Dei paratur. Aut per tria hæc genera, nēpe hostes, doccutes, & senes, intelligi potest triplex sciētia, quam superat sapientia ex lege Dei parta, scilicet sapientia impiorū diabolica, qua docti sunt ad malè agēdum, sapientia humana studio humano acquisita, & prudentia per experientiam parta.

In decimoquarto.

a* ANIMA MEA IN MANIBVS MEIS.] Græca habent manibus tuis, quam lectionem prætereunt Augu. & Ambrosius, in pluribus libris asserentes haberi, tuis potius, quàm meis. Sed vitio scriptorum legi, tuis, satis constat ex Hebræis, nam cum quidam phrasim Hebraicam ignorantes iudicarent durius dici: anima mea in manibus meis: pro meis, scripserunt tuis, quod sic sensus aptior & facilior videretur: Dicunt autem Hebræi ponere animam in manibus, pro eo quod est exponere se periculo, vt patet Iudic 12. & 1. Regum 28. Portare autem animam in manibus, aut habere animam in manibus, accipiũt pro eo quod est versari in afflictionibus, & de vita periclitari: ita accipitur hoc loco, & Iob 13. Quare lacero carnes dẽtibus meis, & porto animã meam in manibus meis? Vnde Chaldæus paraphrastes hoc loco sic habet: In periclitatione fuit anima mea, ac si fuisset in extremitate manus meæ semper.

In decimoquinto.

a CONFIGE TIMORE TVO.] Primùm hic notandum, verbum, configere, non significare hic talem confixionem, qualis fit per sagittam, vt ne intelligamus timorem Dei hic sagittæ comparari, vt quidam intelligunt: Dictio enim Græca, καθήλωσον, significat propriè configere clauis: deriuatur enim ab ἧλος, clauus. Vnde Ambrosius & Augustinus legit Confige clauis à timore tuo. Proinde intelligẽdum de tali confixione, de quali Paulus loquitur, dum dicit quosdam crucifixisse carnem suam cum vitiis & concupiscentijs. Verùm difficultas est quomodo petat timore se configi, cùm subiiciat se timere Dei iudicia, & hoc ipsum pro ratione subiũgit. Proinde aduertendum plerosque timere quidem Dei iudicia, nec tamen habere carnes timore Dei confixas, vt qui timentes quidem æternam damnationem, nondum tamen tali timore detinentur, quo ab omni malo fugiant. Atque hoc ferè est quod pro solutione huius difficultatis Euthymius affert, sic scribens: Dum tua inquit, lego iudicia, in animo quidem timore corripior, ipsum tamen corpus huiusmodi timore non castigatur. Tu igitur confige & ipsum corpus hoc timore, ita vt ad immoderata desideria amplius non feratur. Similiter ferè & Augustinus indicat difficultatem hanc solui posse, vt scilicet intelligatur propheta optasse addi sibi timorem, vt tantum timeret quantum sufficeret crucifigendis carnibus suis, id est, concupiscentiis. Postea tamen & aliam affert solutionem, vt scilicet intelligatur prima parte petere timorem Domini castum & filialem: secunda verò loqui de timore seruili. Hebræa tamen pro, confige, habent סָמַר samar, quod secundũ omnes significat ita inhorrescere, vt pili erigatur, vnde vertit Hieronymus, horripilauit, quamuis horripilare propriè sit Latinis horridiore asperioreq; pilo fructificare. Vnde ab hoc verbo deriuatur nomen מַסְמֵר masmer, quod clauum significat ad quam significationem respexerunt Septuaginta.

In decimosexto.

a TEMPVS FACIENDI.] Legendum est per datiuum, Domino, non per vocatiuum, Domine. In Hebræo enim manifestè ad nomen, Domini, additur nota datiui casus litera lamed, & Græcis est τῷ κυρίῳ. Et Augustinus testatur plures codices habere, Domino, quomodo etiam Ambrosium legisse apparet ex commentariis. In cõmentariis Hieronymi habetur item, Domino. Porro verbum, faciendi, quidam referunt ad prophetam, vt significetur tempus esse vt ipse faceret legem Dei, & viueret secundum Deum. Verùm potius referendum ad ipsum Deum, sicut fecit D. Hieronymus, qui vertit: Tempus est vt facias Domine. Si autem ad Deum referatur, dupliciter hic locus intelligi potest. Primo vt intelligatur propheta asserere iam venisse tẽpus, quo conueniat Deum vltionem facere propter nimiam hostium suorum impietatem. Secundo vt intelligatur loqui de tempore nouissimi iudicij, aut tempore à Deo constituto ad vindicãdum impios, vt sit sensus: Tempus constitutũ est à Deo, quo sumpturus est supplicium de impiis, secundũ quem sensum quod dicitur in versu sequenti, ideo dilexi, &c. ad hãc partem referri potest, vt intelligatur prophetam ideo dilexisse legẽ Dei, quòd consideraret mente tempus illud vltionis. Paraphrasis autem versum illum refert ad partem secundam istius versus, vt significetur propheta ideo magis amore legis Dei accensus, quòd videret eam ab impiis contemni. Porro vltimus versus in quo dicitur, Propterea ad omnia, &c. referri potest ad idẽ ad quod refertur: Primùm ideo: vel quoniam dixit se diligere legem Dei in comprobationem dilectionis, subiecit: propterea ad omnia mandata dirigebar. Dirigi autem ad mandata, dupliciter indicat paraphrasis accipi posse.

In decimoseptimo.

a MIRABILIA, &c.] Quoniam non facilè apparet quare Dei mandata, quæ testimonia vocare solet, dicantur mirabilia, cùm sint aperta & obuia, ideo quidam intelligunt per testimonia hic Dei opera, idque malè intelligentes Augustinum, qui hoc primo videtur sequi, cum eam potius interpretationem referat. Alij simili ratione scripturas sacras intelligunt, quæ mirabilia Dei opera testantur nobis. Verùm paraphrasis indicat quomodo duplici ratione Dei mandata, (hæc enim semper hic vocat testimonia) dicantur mirabilia. Dicitur enim quid mirabile, siue ob eximiam eius perfectionem, quam in aliis non ita licet inuenire: siue quod occultum sit, & cuius ratio non ab omnibus percipitur. Vnde Hebræa quidam sic vertunt: occulta vel separata sunt testimonia tua. Augustinus autem intelligit ideo testimonia esse mirabilia, quòd cum bona sint, & à bono Deo profecta, hominem tamen iustificare, & bonum facere nequeãt. quæ ratio ex Paulo desumpta huic loco non videtur competere.

RADIMA ME, &c.] In huius versus Secunda parte cum quidam libri habeant, vt, alij & ex Græcis & Hebræis patet legendum, &, sicut & in secundo versu octonarij 19.

In decimooctauo.

a MANDASTI IVSTITIAM, &c. In hoc versu pronomen, tuam, dum nos legimus, veritatem tuam, redundat, nec habetur in Hebræis aut Græcis, nec apud Augustinum aut Ambrosium, vt satis patet ex eorum commentariis: obest autem, si adiiciatur, non parum sensui. Accusatiuus autem, testimonia tua, potest ex Hebræo verti etiam per ablatiuum, eritque sensus apertus iste: Mandasti iustitiam testimoniis tuis, & veritatem valde, id est, veritatem maximam. Proinde si & Græcã & nostram literam ad hunc sensum redigere placet, subaudietur in accusatiuo, testimonia, præpositio κατὰ vel per alioqui ordinabitur oratio hoc modo: Mandasti, id est, voluisti testimonia tua esse iustitiam, & veritatem maximam: vel mãdasti a nobis nimis seruari iustitiam hoc est, testimonia tua & veritatem tuam. b

TABESCERE ME FECIT.] Ambrosius habet: Exquisiuit me. Proinde videtur dictionem Græcam ἐξέτηκε deriuasse ab ἐξετάζω, cum sit ab ἐκτήκω. c

IGNITVM ELOQVIVM TVVM.] Ambrosius intelligit eloquium Dei ignitum dici, quod ad similitudinem ignis purget, illuminet & incendat. Verùm ex dictione Hebraica patet ideo dici ignitũ, quòd sit velut argentum aut aurum igne excoctum & purgatum, vt sit idem cum eo quod alibi dicitur: Psal. 11. Eloquia Domini casta, argentum igne examinatum, &c.

In duodecimonono. b

a PRAEVENI IN MATVRITATE.] Vitio scriptoris hunc locum deprauatum esse, & legendũ per vnam dictionem, immaturitate: vel per geminationem præpositionis, in immaturitate, manifestè patet tum ex Græcis quæ habent, ἐν ἀωρίᾳ: tum ex Augustino, cuius textus habet, intempesta nocte: sicque commentatur: Plures, inquit, codices non habent, intempesta nocte, sed immaturitate: Vix autem vnus inuẽtus est, qui habeat geminatã præpositionem, id est, in immaturitate. Immaturitas itaque in hoc loco nocturnum tempus est, quod non est maturum, id est, oportunum vt agatur aliquid vigilando, quod etiã vulgo dici solet hora importuna, &c. Et postea: Quod ergo Græcè dictum est, ἐν ἀωρίᾳ, non vno verbo, sed duobus, id est, præpositione & nomine, hoc interpretes quidam nostri dixerunt, intempesta nocte, plures immaturitate, non duobus verbis, sed vno, cuius vocabuli nominatiuus est immaturitas: nõnulli verò in duobus verbis, sicut Græcus potuit, in immaturitate, &c. Hæc ille.

APPROPINQVAVERVNT, &c.] Augustinus similiter & Ambrosius legũt aduerbium, iniquè, vel ablatiuum iniquitate, qui construatur cum participio, persequentes, vt sit sensus: Hi me persequũtur iniquè & præter meritum meum, appropinquauerunt mihi, scilicet ad nocendũ. & sic quoque Græca verti possunt. nam datiuus ἀνομίᾳ, potest vel per datiuum verti, & construi cum, appropinquauerunt: vel per ablatiuum. & construi cum persequentes. nostra tamen lectio videtur ob id conuenietior, quòd secundũ eam pulchra sit oppositio inter duas partes versus. Hebræa etiam videntur ex diuersorũ versionibus duplicem habere lectionem. Quidam enim videntur legere רֹדְפַי rodephai, & tunc est sensus: persecutores mei appropinquauerunt iniquitati Quam lectionem & Hieronymus & Campensis sequuti sunt. Alij legũt רֹדְפֵי rodephei, in regimine, vt sit sensus: persequutores sceleris appropinquauerũt mihi.

In vigesimo.

a PRINCIPIVM, &c. Pro principio Hebræis est ראשׁ ros, hoc est caput. Potest autem, caput, accipi pro principio, atque hanc acceptionem sequuti videntur Septuaginta: vel pro summa rei, hoc est, eo quòd omnia in se complectitur, vt sit veritas obtinet in omnibus verbis tuis, &, vt paucis dicam, omnia verba tua sunt veritas. Iuxta quẽ sensum etiam verti possunt Græca principatus verborum tuorum, nam vtrumque significat dictio Græca ἀρχὴ, vt supra annotatum est in Psalmo 109.

In vigesimoprimo

a NON EST EIS SCANDALVM.] Non esse scandalum idem est quod alibi dicitur, nõ mouebor in æternum. His autem locutionibus, si spectemus statim veteris populi, promittitur quidem etiam temporalis stabilitas, vt scandalum vel offendiculum intelligatur temporale nocumentum, hic enim sensus proposito conuenit: verùm hic sensus nõ est generaliter semper verus, vnde oportet principalius intelligere de scandalo mentis, sic enim verior & generalior est hæc sententia. Contingit autem scandalum mentis ex duplici causa. Primò ex aduersitatibus, vnde saluator in parabola seminantis, semini quod super petrosa cecidit, comparat eos qui cum gaudio suscipiunt verbum, sed oborta tribulatione continuò scandalizantur. Secundò ex aliorum malis exemplis. Atque huiusmodi scandala etsi etiam impiis contingant, tamen dicuntur communiter scandala pusillorum quos tamen & aliter scandalizari contingit, nempe ex facto etiam licito. sed indiscretè ab aliis facto, vepote corã eo qui per infirmitatem fidei & ignorãtiam excusabilem nondum nouit illud esse licitum, hæc autẽ pusillorum vel impiorum scandala non contingunt perfectis. Proinde cum Paulus dixisset: Quis infirmatur, & ego non infirmor & subiungeret, quis scandalizatur, non addidit, & ego non scandalizor, sed, & ego non vror. Itaque notant quidam hic dictum, non esse scandalum diligentibus legem Dei. Perfectorum enim est diligere legem Dei. Porro contingit etiam præter tres causas superius dictas, alia causa quoidam scandilizari, nempe ex opere licito, immo optimo, per ipsorum malitiam aut ignorantiam nimis crassam in malam partem interpretato, verùm istud est Pharisiacum scandalum, propter quod vitandum, à licitis & bonis abstinendum nonest.

In vigesimosecundo.

a ERRAVI, &c.] Plerique istud intelligunt de errore à lege Dei per peccatum. Verùm hic sensus proposito Prophetæ non ita conuenit, qui in hoc Psalmo toties gloriatur de seruata lege: neque

conue

conuenit rationi subiuncta, quia mandata tua non sum oblitus. Recte tamen de illo errore intelligitur secundum sensum moralem, secundum quem significatur nemine a Deo errantem reuerti posse ad eum, nisi Deo ipsum requirente. Neque omnino obstat huic expositioni subiuncta ratio, quandoquidem peccator, qui adhuc dicere potest, quære seruum tuum, nondum mandatorum Dei planè oblitus est, à quibus aberrasse se cognoscit.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI. CXIX.

PRæsenti Psalmo Propheta regius primum in exemplum nostrum memorat exauditum se à Deo cùm in tribulatione constitutus (ea scilicet qua ob Saulis persecutionem exul agere apud impios cogebatur) Deum inuocaret: deinde & precem qua Dei opem implorauit, memorat, in qua malitiam, pestémque linguæ fraudulentæ pulchrè describit, & suum inter impios exilium deplorat. Vt autem præsens oratio Christo vero Dauidi etiam conuenit, ita quoque omnibus iustis, qui & à virulentia linguæ praua suggerentis, aut iniquè calumniantis liberari exoptant, & suum in medio prauorum pacem odientium desient incolatum, qui desiderio cœlestis patriæ quàm longissimus eis esse videtur. Porro quod titulus habet, Canticum graduum, quomodo & quatuordecim sequentes Psalmi inscribuntur, certa ratio huiusmodi inscriptionis reddi non potest, quibusdam asserentibus quindecim hos Psalmos hoc titulo inscriptos, quòd in quindecim gradibus templi decantarentur a Leuitis in festiuitatibus: alijs verò ob id, quòd profectuum quorundam in vero Dei cultu carmina sint alijs rursum aliud opinantibus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ad Dominum cùm tribularer clamaui,

** & exaudiuit me.*

CVm calamitatibus affligerer, nequaquam, vt faciunt impij tribulationem incidentes, animum despondi, aut murmuraui contra Dominum, neque ad mundi præsidium solatiúmue confugi, sed magno cordis desiderio clamaui ad Dominum,* & mox exaudiuit me. Psal. 119.

2 Domine libera animam meam a labijs iniquis, & à lingua dolosa.

2 Clamaui autem in hunc modum: Domine libera animam meam à labiis mendacibus, & à lingua fraudulenta, vt ne quid mihi noceant labiis suis qui falsis accusationibus, sed tamen dolosè & callidè, me student opprimere, falsis quæ mihi impingunt, prætextum veri addentes, aliúdque in corde quàm in ore gerentes.

3 Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam?

3 Et quidem merito ab huiusmodi labiis singulariter liberari opto. Quid enim adhuc mali posset tibi, quisquis es, superaddi, quídque superadiici ad linguam fruadulétam? quod malum pestilentius accidere cuiquam posset? a

4 Sagitta potentis acuta,

** cum carbonibus desolatorijs.*

4 Est enim lingua fraudulēta, velut sagittæ, quæ & à fortissimo aliquo iaculantur, & simul acutissimæ sunt, atque ob id penitissimè homini subitò & præter expectationem infiguntur.* Est item velut carbones maxime vrentes, qui vehementia caloris citissime aliquid vastant & absumunt, quales sunt carbones iuniperorum, vehementissimè vrentes, & diutissimè feruentes. Siquidem lingua quæ fraude dolóque aliquem impetit, vsque ad intima hominis præter opinionem & subito lætale suum virus immittit, non tantum externorum bonorum dispendium inferens, sed animæ etiam vitæque perniciem adferens. Ipsa quoque iræ odiique igne accensa, instar ardentium carbonum, & maxima excitat discordiarum incendia, & diuturnam innoxij inurit infamiam, atque cruciatu maximo torquet non prius finem faciens quàm absumpserit & desolauerit quem perditum voluit.

5 Hei mihi quia incolatus meus prolongatus est, habitaui cum habitantibus Cedar,

** multum incola fuit anima mea.*

5 Malè certè agitur mecum, quod peregrinatio & exilium meum à domo & populo Dei tandiu duret: coactus enim sum habitare cum his qui habitant regionem Cedar: próque habitaculo domus diuersari in tabernaculis, in quibus habitant Cedareni Arabes: & pro sancto consortio populi Dei consuetudinem habere cum feris hominibus, qui populi Dei maximi sunt hostes, omnisq; humanitatis expertes, nomen habentes moribus ipsorum conueniens, sonat enim Cedar nigredinem* Inter hos diu nimis se peregrinatam & exulantem iudicat anima mea, tum ob desiderij domus Dei magnitudinem: tum ob inhumanitatem & impietatem eorum inter quos agit. b

6 Cum his qui oderunt pacem eram pacificus, cùm loquebar illis impugnabant me gratis.*

6 Cum his enim qui oderunt pacem, ego pacificè viuere studui, * verùm mox vt loquebar eis quæ pacis erant, illi non solum eam non amplectebantur, sed contrà potius præter omne meritum cótentiosis verbis, iniuriosisque factis me impetebant, inde occasionem oppugnandi sumentes, vnde ad pacem perduci debuissent.

ANNOTATIONES CANTICVM GRADVVM.

QVæ dicuntur de quindecim gradibus templi, in quibus hi Psalmi decantari soliti fuissent, plane incerta sunt: neque enim vel ex scripturis vel ex Iosepho constare potest, quot fuerint gradus

templi à Salomone primò extructi. Ezechiel quidem in suo templo quindecim gradui meminit, in quorum septem ascendebatur ad atrium mulierum, reliquis octo ab atrio mulierum ad atrium virorum. Iosephus tamen in secundo templo plures gradus fuisse memorat, quatuordecim enim testatur fuisse à porticibus ad atrium mulierum, & ab eo vsque ad atrium alterum quindecim, ab hoc rursum duodecim gradibus in templo ascendi solitum, sed neque eorum sententia conuenire videtur, qui cantica gradnum hæc dicta putant ad literam, quod hæc decantata fuerint à Iudæis iam à Babylone ascensuris in Hierusalem. Etsi enim quidam populo in illo statu conueniant, quidam tamen personæ Dauidis attribuendi sunt, vt patet de primo: nam Cedar non est locus in Babylonia, vt quidam putant, sed in deserto Arabiæ: fuit enim Cedar filius Ismael, qui cum suis filiis Arabiam incoluit. Et tamen quoniam nec inter Arabes Dauid diuersatus legitur, existimant quidam ipsum de suis popularibus metaphoricè locutum, ad significandum ipsorum barberiem & inhumanitatem, vt etiamsi inter suos vixerit, perinde tamen vixerit apud suos, ac si fuisset inter Arabes: nec quia de incolatu suo conqueritur, necesse est intelligere hunc Psalmum pertinere ad tempus exilij ipsius. Sæpe enim Propheta huius vitæ tempus, incolatũ vocat & peregrinationẽ, vt supra Psal. 118. Incola ego sum in terra: &, Aduena ego sum & peregrinus, sicut omnes patres mei.

a QVID DETVR TIBI, &c.] Hi duo versus tribus potissimum modis exponuntur à variis interpretibus. Primum enim Augustinus & pleriq; cum eo intelligunt hic significari, quod sit remedium contra linguam dolosam: & versu illo, quid detur tibi, &c. intelligunt Deum introduci interrogantem eũ qui liberari cupit à lingua dolosa, quid sibi contra eam dari oportet, & deinde ipsum respõdentem Deo vt dentur ei sagittæ potentis, &c. ac tum per sagittas & carbones intelligendum est verbum Dei, quod & Psalmo 44. significatur per sagittas acutas, & apud Hieremiam igni comparatur: Nunquid, inquit Dominus, verbum meum quasi ignis, & quasi malleus conterens petram? Verùm hic sensus sicut optime conuenit mysticæ intelligentiæ, ita Hebraicæ literæ non bene conuenit. Illa enim tertium versum sic habet: Quid dabit, aut quid apponet tibi lingua dolosa? Proinde secundò alij intelligunt his versibus significari perniciẽ linguæ dolosæ tantam vt ea nihil perniciosius addi possit. Secundum quem sensum in tertio versu Propheta accipiendus est sub pronominẽ secundæ personæ loqui sibiipsi vel potius cuiuis, quemadmodum Psalmo sequenti. Atque hunc sensum persequitur paraphrasis, à quo non multum dissentit interpretatio Campẽsis. Tertiò quidam intelligunt sic significari præmium & vindictam, quæ manet linguam dolosam, vt per sagittas & carbones vltio diuina, quæ ventura est super impios, designetur, propter vermẽ interius vrentem, & ignem corpus depascentem. Quem sensum secutus Valentia versum tertium sic intelligit: quid dabitur tibi, ô tu quisquis lingua iniqua me impetis, ad, id est, pro secundum quẽ sensum interpretes pro Caietano Hebrça sic verterunt: Quid dabit tibi lingua dolosa? Sagittas potentis acutas, &c. scilicet dabit tibi. Porro pro carbonibus ἐρημικοῖς, desolatoriis, Hebræa habent, carbonibus iuniperorum. Verùm quoniam hi maximè, vrunt, vt tropum explicarent Septuaginta videntur vertisse ἐρημικοῖς, nisi fortè hanc dictionem acceperunt, vt sit idem quod solitudinariis vel carbonibus solitudinis, eo quòd iuniperus, vel vt alij volunt, genista, arbor sit syluestris. b

CVM HABITANTIBVS CEDAR.] Hebræa habent tabernaculis. Similiter &: Græca. Sic enim habent, σκηνωμάτων: Cedareni enim & omnes Arabes in tabernaculis habitabant, quæ pro commoditate pascuorum transferebant. Tabernaculis, legit etiam D. Augustinus. Cæterum interiectio, hei, referri potest ad tres partes huius versus, in hunc modum: Hei mihi quòd incolatus meus prolongatus sit, quòdque habitauerim cum habitantibus Cedar, & quòd multum incola fuerit anima. Aut ibi, habitaui, noua potest esse sententia, declarans quare conqueratur incolatum suum prolongatum.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXX.

Docet hoc Psalmo vir sanctus suo exemplo expectandum auxilium à solo Deo, quem etiam prouidam curam sperantium in ipso pollicetur habiturum, seruaturùmque eos omni tempore, tum ne malum aliquod eos lædat, siue in prosperis, siue in aduersis, tum vt omnia eorum instituta & negotia prospere succedant.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxiliũ mihi.

IN tribulatione constitutus, anxiè opem alicundè mihi aduenturam expectaui, simpliciterque habitus fui, atque is qui super montes & celsiora aliqua loca consistens, circumfert in omnem circumquaque regionem oculos suos, dispiciens sicunde auxilia sibi veniant. PSAL. 120. a

*2 Auxilium meum à Domino, * qui fecit cœlum & terram.*

2 Verum dum vndique mihi auxilium disquiro, deprehendi auxilium meum non ab alio sperandum esse, quàm à Domino, * qui solus inter omnes qui dicuntur dij, creauit cœlum & terram, ac proinde omnium summus est, potens facere quæcunque vult, omniáque sibi subiecta habens. Ab hoc itaque, ô anima mea, aut tu quisquis es qui opem tibi imploras, meo exemplo tuum auxilium expecta: nam vt est potentissimus, ita & vigilantissimus suorum custos.

3 Non det in commotionem pedes tuos.

** neque dormitet qui custodit te.*

3 Non enim sinet vel vacillare, & ad casum inclinari pedes tuos, hoc est, nequaquam permittet vt à statu tuo dimotus incidas in aliquod malum: * neque dormitanti similis in tui custodia vel leuiter negligens erit is, qui tui custodiam suscepit, & cui te seruandum commisisti.

4 Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel.

4 Ecce, mihi crede, etiamsi hominibus quandoque videatur dormire aut dormitare, dum multa dissimulat ad tempus, nequaquam tamen

vel leuiter obdormiſcet,multo magis non dormiet vnquam is qui ſin-
gulariter cuſtodiendum ſuſcepit verum Iſraelem,hoc eſt , nequaquam
pigro & dormitabũdo aut fatigato cuſtodi ſimilis,cui obrepẽs ſomnus
aufert curam rei concreditæ,aliquando vel ad minimum tempus curã
tui deponet.

5 Dominus custodit te, Dominus protectio tua super manum dexterã tuam.

5 Bono igitur ſis animo.Dominus enim cuſtodit te , atque vt intelli- b
gas,qua ratione,& quanta ſecuritate ab eo cuſtodiaris , ecce Dominus
tibi eſt velut vmbraculum protegens , aſtátque tibi aſſiduè velut iuxta
dexteram manum tuam,paratus ſcilicet te ab omni malorum incurſu
defendere,téque deducere.

6 Per diem sol non vret te,neque luna per noctem.

6 Proinde illo obumbrante te,neque ſolis ardor interdiu lædet te,ne- c
que lunæ frigus noctu,ſed omni tempore domino te protegente ſecu-
rus eris,in proſperis ſimul & aduerſis,in tentationibus magnis & paruis.

*7 Dominus custodit te ab omni malo. * custodiet animam tuam Dominus.*

7 Dominus enim cuſtodit te,adeo vt etiamſi malum aliquod occur-
rat,nullum tamen omnino noceat tibi,ſed magis proſit: * & ne quid du-
bites,iterum atque iterum dico,cuſtodiet ánimam tuam Dominus.

*8 Dominus custodiet introitum tuum & exitum tuum, * ex hoc nunc,& vsque in seculum.*

8 Neque tantum ab omni malo te cuſtodiet, ſed & in omni tua con-
uerſatione curam tui geret,omnia tua negotia proſperans , & in omni-
bus te dirigẽs,ſiue interna curare volueris,ſiuę externa, * idque ex hoc
tempore vſque in ſeculum.nunquã enim fidentes Domino relinquen-
tur,ſiue in præſenti vita,ſiue in futura.

ANNOTATIONES.

a LEVAVI OCVLOS IN MONTES.] Dupliciter hic verſus intelligi poteſt. Simpliciter enim accipi poteſt,vt præpoſitio,in,accipiatur pro, ad,& per montes,cœli intelligantur:aut ſaltem per ſublationem oculorum ad montes , intelligatur ſublatio eorum ad alta loca,atque ad cœleſtia. Iuxta quem ſenſum dictio, vnde , refertur ad montes , vt ſignificetur à montibus,hoc eſt , è cœlo ſibi polliceri auxilium.Verùm Hebræi aliter exponunt præpoſitionem hic poſitam, accipientes pro ſuper , vt intelligatur ipſum dicere voluiſſe ſe in montibus conſtitutum conieciſſe in omnem circũmquaque regionem oculos,atque ſpeculatum , vnde ſibi auxilia venirent.Id autem per metaphoram dicit , ſimilitudine ſcilicet mutuata ab illis qui expectantes auxilia, ex editioribus locis ſpeculantur , vnde illa demum adueniant. Voluit itaque exprimere quàm anxiè opem expectarit,atque & hunc ſenſum habebit noſtra litera,ſi,in,pro ſuper accipiatur.quemadmodum cum dicimus , dormio in latus. Iam verò quod ſequitur:Vnde veniet auxilium mihi : aut debet legi interrogatiuè, aut aliquid eſt ſubaudiendũ, in hunc modum:Leuaui oculos meos in montes, deſpiciens vnde mihi veniat auxilium.

b DOMINVS PROTECTIO TVA.] Hebræa dictio non ſignificat ſimpliciter protectionem , ſed vmbram:proinde oportet intelligere de huiuſmodi protectione,qualis eſt vmbra vel vmbraculum, totum hominem omni ex parte obumbrans. Ex quo item conſequens eſt,particulam ſequentem , ſuper manum,non ſic cum ſuperiori connecti, vt ſignificetur Deum protegere & obumbrare manum dexteram , qui totum hominem quaſi ſub velamento alarum ſuarum tegit : ſed intelligendum eſt Dominum aſtare iuxta manum dexteram, vt,ſuper , accipiatur pro iuxta, ſicut cum dicitur poſtea : Super flumina Babylonis ſedimus , &c.vt idem ſit hic loquendi modus qui alibi , dum dicit : A dextris eſt mihi,ne commouear.Itaque poſtquã dixiſſet : Dominus cuſtodit te:ſubiũgit duplicem rationem,qua Deus intelligatur prouidè admodum nos cuſtodire , vt eo intellecto ſecurius nos illi credamus. In anagogico tamen ſenſu rectè Auguſtinus per manum dexteram intelligit bonas operationes,in quibus Deus nobis adeſt adiutor.

c PER DIAM SOL,&c.] Ad literam quidẽ hic aliud Propheta ſignificare non vult , quàm omni tẽpore ab omni malo Deum fidẽtes ſibi cuſtodire. vnde quaſi exponens tropũ,ſubit:Dominus cuſtodit te ab omni malo. Secundum anagogicũ tamen ſenſum rectè per diem,tẽpus proſperitatis : per noctem, tempus aduerſitatis intelligitur. Auguſtinus autem ſubtilius per ſolem, Chriſti diuinitatem:per lunã,Chriſti humanitatem intelligit.Fuerunt enim hæretici, qui in Chriſti diuinitate ſunt ſcãdalizati,& errauerunt:alij verò in Chriſti humanitate.

d DOMINVS CVSTODIAT,&c.] Familiare eſt linguæ Hebreæ per introire & egredi ſignificare omnem vitæ humanæ cõuerſatione , vt Deuter.28. Benedictus eris ingrediẽs:& egrediens. Vel, vt habẽt Hebræa,Benedictus eris in introitu tuo , & benedictus in egreſſu tuo.Sic.2.Regum 17. Dauid dicitur egredi & ingredi corã populo. & 3. Regũ 3. Salomõ:Ego autẽ , inquit,ſum puer paruulus, ignorans egreſſum & introitum meum, id eſt , quomodo cõuerſari,& omnia mea inſtituere debeam. D. Auguſtinus myſticè introitum accipit, cùm ingredimur tentationem:exitum,cùm ab ea liberamur, eamque ſuperamus.Porro etſi interpres in hoc Pſalmo bis vertat per præſens indicatiui,Dominus cuſtodit,bis per optatiuum.Dominus cuſtodiat : Græcis tamen ſemper eſt futurum indicatiui,Dominus cuſtodiet, vt correſpondeat quarto verſui , Non dormitabit, neque dormiet.Hebræis verò in tribus vltimis locis eſt,cuſtodiet , primo vero cuſtodit , quomodo & Auguſtinus legit , Editio tamen Complutenſis omnibus quatuor locis habet optatiuum φυλάξαι, cuſtodiat.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXI.

PRæſens Pſalmus deſcribit ſtudium & gaudium ſanctorum in adeundo domum Domini in Hieruſalem , cuius gloria & fœlicitas canitur ab eo quod ſit egregiè ædificata,optatáque ciuium vnanimitate optimè inſtituta,quódque ea & religionis eſſet locus,& ſedes item regnatum & vota continet ſanctorum,ipſius Hieruſalem pacem & proſperitatem optantium. Videtur autem hunc Pſalmum Dauid compoſuiſſe , & cantandum dediſſe , cum iam tranſlata arca fœderis in

Hierusalem, eam domicilium fecerat religionis & regni. Quanquam etiam conueniat his qui post solutum exilium Babylonicum readificauerunt Hierusalem & templum. Sub typo autem terrena Hierusalem, hic oportet intelligere describi potissimum fœlicitatem ecclesia Christi votaque & studia sanctorum erga illam. Qua vt est verior Hierusalem, ita omnia hac verius illi competunt qua de ea hic magnifice pradicantur.

PARAPRASIS EIVSDEM.

1 *Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus.*

GAudio magno perfusus sum ex his quæ dicebantur mihi à dicentibus: In domum Domini ibimus. Gauisus, inquam, sum, tum quod iucundum mihi esset adire domum domini, tum quòd audirem alios sese mutuo ad domum Domini inuitantes, & ad eam aspirantes. PSAL. 121 a

2 *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Hierusalē.*

2 Itaque nihil cunctantes ad eam statis temporibus venimus, steterúntque summa cū mētis corporísque alacritate pedes nostri in atriis tuis, ó Hierusalem.

3 *Hierusalem quæ ædificatur vt ciuitas, * † cuius participatio eius in idipsum.*

3 Et merito quidem hanc adire, atque in hac stare optamus multis nominibus. Ipsa enim Hierusalem ædificata est, vt par est ædificari ciuitatem: * ciuiúmque eius communio & societas gratissima vnitate sibi mutuò cohæret. † Domorum quoque eius colligationes ob inhabitantium multitudinem in vnum connexæ sunt. b

4 *Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israel. * ad confitendum nomini Domini.*

4 Deinde illuc, iuxta testificationem & præceptum datum à Deo Israeli, ascendunt statutis anni temporibus tribus, tribus, inquam, non omnium nationum, sed à Domino electæ: * Ascendunt autē potissimū ad laudandum ibi pro acceptis beneficiis Dominum, qui vnicè præ aliis sacrificiis requirit laudis sacrificium. c

5 *Quia illic sederunt sedes in iudicio, * sedes super domum Dauid.*

5 Illic quoque collocatæ sunt sedes ad dicendum ius omni populo: * sedes, inquam, pro domo & familia Dauid, ad cuius solius familiam ex promissione diuina regia & iudiciaria potestas pertinet. d

6 *Rogate quæ ad pacem sunt Hierusalem,*

6 Proinde quoniam hæc diuinitus instituta est & religionis & regni sedes, atque ob id ab eius pace & prosperitate, totius populi ac regni fœlicitas pendet, quotquot estis de populo Dei, precemini quæ faciunt ad pacem & prosperitatem huius nostræ Hierusalem, mecúmque ei bene precantes dicite: * Abūdantia omnium bonorum sit, ó Hierusalem, his qui diligunt te, ibíque ex animo fauent, quo hac ratione plures exteri ad amorem tui pelliciantur. e

** & abundantia diligentibus te.*

7 *Fiat pax in virtute tua, * & abundantia in turribus tuis.*

7 Sit etiam pāx in numerosa populi inhabitantis te multitudine, atque in mœnibus tuis, quibus circumcincta muniris, omniúmque bonorum copia sit in turribus & palatiis tuis, quæ habes insignia. f

8 *Propter fratres meos & proximos meos loquebar pacem de te.*

8 Sic, ó Hierusalem, quæ pacis erant optaui tibi propter eos qui in te habitant fratres meos, & proximos meos, vnius mecū religionis & fidei.

9 *Propter domum domini Dei nostri quæsiui bona tibi.*

9 Propter domum item domini Dei nostri, quæ constituta est in te, & precando optaui tibi bona, & omni studio tibi prodesse, quod in me est, conatus sum, duplici dilectionis nomine tibi bene affectus, nempe dilectionis proximorum, quibus omnem opto fœlicitatem, & dilectionis Dei, cuius gloriam illustrem esse percupio.

ANNOTATIONES.

a IN IIS QVAE DICTA SVNT] Hebræa habent participium actiuum, in dicentibus mihi. sic autem melius cohæret quod sequitur: In domum Domini ibimus. Ita & Græca participium actiuum habent, ἐν τοῖς εἰρηκόσι, non ἐν τοῖς εἰρημένοις, hoc est, in dicentibus, non, in dictis. Porro quod sequitur, in domum Domini ibimus: potest etiam verti futurū, ibimus, per imperatiuum, eamus, vt sit vox adhortantium ad eundum in domum Domini, quamuis etiam rectè intelligatur vox eorum qui annunciant adesse tempus adeundi Dominum.

b CVIVS PARTICIPATIO, &c.] In hac oratione secundum relatiuum, eius, secundum Hebraicam phrasim additum superest, quod ad sensum attinet. Porro relatiuum, cuius, referri potest vel ad, Hierusalem, vel nomen, ciuitas. Significatur autem secundum quosdam connexio domorum ob multitudinem inhabitantium: secundum alios, ciuium communio & vnanimitas. secundum quem sensum duo hic versus continet, quæ ad absolutam ciuitatis gloriam faciunt, nempe ædificiorum splendorē, dum dicit: ædificatur vt ciuitas: & ciuium concordiam, cùm dicit: cuius participatio, &c.

TESTIMONIVM ISRAEL,] Dictio, Israel, datiui casus est. Additur enim in Hebræo litera Lamed, & in Græcis articulus τῷ. Porro dictio, testimonium, potest esse accusatiui casus, vt subaudiatur, κατά, id est, iuxta, quemadmodū annotauit Euthymius. aut nominatiui casus, vt hæc oratio, testimonium Israel, per parenthesim interiecta legatur, & sit sensus: Testimonium istud factum est Israeli. c

SEDERVNT SEDES.] Aut sederunt, impropriè debet accipi pro collocatæ sunt, quāuis tamen Græca dictio ἐκάθισαν, propriè significet vel sedere vel constituere: aut sedes, &, vt habet Græca, throni pro ipsis iudicibus sedentibus in sedibus: nisi forte, sederunt, accipiatur hic significare perpetuitatem quandam, vt sit idem quod permanserunt, & firmiter constitutæ sunt. Hebræa enim dictio significat sedere, manere, & habitare. Vnde interpretes pro Caietano verterunt, steterunt: ipse autem interpretatur, manserunt. d

QVAE AD PACEM, &c.] Dictio Hierusalem, manifestè apud Hebræos est genitiui casus. Verùm apud Græcos videtur esse accusatiui casus, præponitur enim articulus τὴν. Τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ. Vnde e

Euthy

Euthymius sic exponit: Loquimini ad ipsam Hierusalem verba pacifica, dicendo scilicet, pax sit tibi. Vnde videtur verbum ἐρωτήσατε, accepisse pro dicere & loqui. Videtur autè potius esse vitium scriptoris, qui scripserit τὴν pro τῆς, nisi fortè articulus τὴν referri debeat ad nomen εἰρήνης repetendum, vt sit sensus: rogate quæ ad pacem, pacem, inquam, ipsius Hierusalem.

IN VIRTVTE TVA.] Dictio Hebræa significat quandoque exercitum, secundum multos tamè hic significat mœnia vel valla ciuitatis. Proinde δυνάμει, vt habent Græca, hoc est, vt nos habemus, virtute, rectè accipitur hic vel pro exercitu, sicut accipitur cum dicitur Dominus δυνάμεων, virtutū, vel pro ipsius muris & vallis ciuitatis, eo quòd in his ciuitatis fortitudo sita sit. f

PARAPHRASIS EIVSDEM SECVNDVM SENSVM MYSTICVM.

1 Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum domini ibimus.

Gauisus sum magno spiritus gaudio cùm ab Euangelicis prædicatoribus diceretur mihi iam esse tempus, vt relictis idolorum templis omnes gentes adeamus domum Domini, tum eam quæ in terris constituta est ex sanctis hominibus, è quorum consortio gentes prius excludebamur: tum eam quæ in cœlis est, à cuius ingressu omnes antehac homines prohibebātur. Lætatus quoque sum, cum audirem quamplurimos me & seinuicem aduocantes ad domum Domini, hoc est, vt relicto mundo, sancta conuersatione ad cœlestem habitationem properarent. PSAL. 121.

2 Stantes erant pedes nostri in atrijs tuis Hierusalē.

2 Itaque ad hanc prædicationem aut adhortationem nihil cunctātes stetimus, ô cœlestis Hierusalē, pedibus nostris in atriis tuis. Relicta enim pristinæ vitæ conuersatione, ac torpore omni discusso, quāmuis adhuc corpore peregrinemur à te, tamen affectibus ad te sublatis, in mansionibus tuis supernis consistimus alacriter & fixè, & quandiu non licet in penitiora tua adyta, & vera illa sancta sanctorum ingredi, hic interim in atriis tuis, hoc est, fidelium qui in terra sunt congregationibus, perseueranter stamus cum gaudio.

3 Hierusalem quæ ædificatur vt ciuitas,

** cuius participatio eius in idipsum.*

3 Et sanè tanta est huius ciuitatis, de qua loquor, claritas & splendor, vt meritò volupe sit eam adire, & in ea stare, idque multis rationibus. Primum enim hæc ipsa Hierusalem ad instar alicuius ciuitatis terrenæ ædificatur, sed ex lapidibus viuis ipsi fundamento apostolorum & prophetarum superædificatis, * estque societas ciuium eius summè vnanimis, sibique consentiens, & id quidem quoad vtramque eius partem, tum eam scilicet quæ in terris, quasi in humiliore valle sita est, tum eam quæ in cœlis, quasi edito monte Sion, suam habet mansionem. Nam & in illa, sublata omni religionum diuersitate, omnes vnius fidei & charitatis vinculo inter se cohærent, quantumuis diuersarum sint nationum & linguarum, & in hac vnius omnes per omnia voluntatis perfectissima sibi amicitia consentiunt. Neque tamē singularum partium ciues inter se tantum separatim cōsentiunt, sed vt sunt omnes vnius ciuitatis ciues, ita quoque eiusdem Dei cultu, mutuæque charitatis glutino mirabiliter atque iucundè inter sese colligati sunt & hi illis, & illi istis.

4 Illuc enim ascenderūt tribus, tribus Domini testimonium Israel.

** ad confitendum nomini Domini.*

4 Ad hanc autem quam dixi, ciuitatis huius gloriam, quam habet partim ex ædificiorum claritate, partim ex ciuium vnanimitate, accedit & alia eius gloria, nempe quod ad eam ascendunt non iam tātum duodecim Israelitarum tribus, sed ex omnium gentium tribubus quamplurimi, non tamen omnes, sed quos sibi Deus ab initio delegit: ascenduntque non iam ter solum in anno, sed continuò. idque siue spectes eā partem quæ in terris sita est, siue eam quæ in cœlis. Siquidem ad illam quotidie adeunt, qui per fidem & sacramenta eius ciues inscribuntur: ad hāc vero, qui peracto peregrinationis huius cursu sursum recipiūtur. * Ascendunt autem ad laudandum ibi pro acceptis beneficiis nomen Domini, quod sacrificij genus pro omnibus legalium victimarum sacrificiis hic vnicè exhibetur. Et quidem vt huc ascendant, præceptum est à Deo constitutum omnibus his qui inter veros Israelis filios censeri volunt. non enim præterquam in hac sola ciuitate voluit esse locum cultus sui, adeo vt accepta non sit illi seruitus aut laus, quæ extra eam ipsi defertur.

5 Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum Dauid.

5 Postremum autem præter sanctitatis ac religionis honorem, quo præeminet, etiam regia ac iudiciaria potestate clara est. Illic enim constitutæ sunt sedes ad exercendum iudicia. Verum hæ sedes tantum spectant ad domum & familiam Dauid. Solus enim Messias, Dauidis filius est, ad quem primo iudicandi potestas pertinet: qui tamen eam tum in terris, tum in cœlis quibusdam quasi vicariis suis & assessoribus cōmunem facit. Siquidem in terris habet, qui eius nomine populum Dei iudicent, non quidè in his rebus, quæ cum caduco hoc mūdo intereunt sed

in his

in his quæ spiritus sunt, iustum ab iniusto, sanctum à prophano, verúmque à falso discernentes, & inobedientiam gladio spiritus vlciscentes. In cœlis vero habet, qui cum ipso iam fœliciter regnantes, in nouissimo iudicij die totum hunc mundum cum ipso iudicabunt.

6 Rogate quæ ad pacem sunt Hierusalem.

** & abundantia diligentibus te.*

6 Quoniam itaque à prosperitate huius ciuitatis omnium nostrum salus pendet, quotquot estis ciues ipsius, siue cœlum iam incolentes, siue adhuc in terra peregrinantes, orate concorditer ea quæ faciunt ad pacem & tranquillitatem ipsius, secundum eam scilicet partem quæ in terris constructa est, & varijs vndique hostibus oppugnatur: nam secundum eam partem, quæ in cœlis existens ab omni hostili oppugnatione libera est, non est quod pacem eius quis precetur. Orantes autem dicite: * Sit his qui te diligunt, o Hierusalem, omnium bonorum maximè spiritualium copia.

7 Fiat pax in virtute tua.

** & abundantia in turribus tuis.*

7 Sit Dei beneficio pax in multitudine ciuium tuorum atque exercitu tuo, qui pro te contra hostes tuos militat assiduè: pax, inquam, illa diuina, qua omnes tui ciues & inter sese omni dissensione opinionum & voluntatum submota, in vna fide & dilectione consentiant, & ab externorum hostiũ oppugnatione sint liberi. * Cum pace autem sit innominibus turribus & palatijs tuis, hoc est, in singulis fidelium cógregationibus, omnium bonorum spiritualium abundantia, quæ pacé cósequi solet, sit vbertas gratiarum spiritus sancti, sit profectus euangelicæ doctrinæ, sit & fœcunditas bonorum operum.

8 Propter fratres meos & proximos meos loquebar pacem de te.

8 Ad hunc sanè modum precatus sum pacem pro te, sempérque precabor, tum propter fratres meos & amicos, qui te diligentes vnius mecum sunt professionis & fidei.

9 Propter dom᷑ Domini Dei nostri quæsiui bona tibi.

9 Tum propter domum Domini, quam in te solam sibi delegit. Siquidé partim ex charitate fraterna, partim ex dilectione Dei tibi bene precatus sum, quo nimirum per pacem & fœlicitatem tuam, & Dei nomen gloriosius continuo sanctificetur, & electi vniuersi destinatam fœlicitatem plenius percipiant.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXII.

ORatio est hic Psalmus, sanctorum, qui expositi ludibrijs impiorum ob rerum successum insolenter agentium, anxiè orant Deum, vt ipsos liberet, quippe a quo toti pendeant, non aliter quam a dominorum suorum ope serui. Putantur autem hac orasse Iudæi, cum Babylonica captiuitate premerentur: quanquam & pro alijs temporibus veteri populo hæc oratio conuenerit, vt & nunc ecclesiæ fidelium quandocunque ab impijs opprimitur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Ad te leuaui oculos meos, * qui habitas in cœlis.*

IN his nostris afflictionibus Domine nequaquam ad mundi respexi præsidium, sed ad te leuaui oculos meos, tum corporales tum mentis: PSAL. 122.
* qui cum sis vbique, peculiariter tamen tibi habitationem delegisti in cœlis, demonstrans te potentissimum vniuersorum esse Dominum.

2 Ecce sicut oculi seruorum, in manibus dominorũ suorum.

2 Neque leuaui solum, sed perseueranter ad te respexi. Sicut enim oculi seruorum intentè respiciunt ad manus dominorum suorum, siue vt longo labore fatigati serui necessarium accipiant cibum, siue vt eorum ope vindicentur ab iniustis oppressoribus, eo quod seipsos defendere nec debeant, nec sufficiant, neque alios adiutores sperare possint, quam suos dominos, in quorum iure toti sunt.

*3 Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ. * ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri.*

3 Sicut etiam ad eundem modum ancillæ respiciunt ad manus dominarum suarum: * ita & nos, humiles Dei nostri serui, omnem vindictam illi committentes, & ab eius ope toti pendentes suspicimus iugiter ad ipsum, donec misereatur nostri.

*4 Miserere nostri Domine, miserere nostri. * quia multum repleti sumus despectione.*

4 Itaque miserere nostri Domine, miserere, inquam, nostri, * quia plus nimio satiati sumus contemptu.

*5 Quia multum repleta est anima nostra: * opprobriũ abundantibus, & despectio superbis.*

5 Vehementer, inquam, & vsque ad nauseam plena est anima nostra contemptu & contumelia, ita vt molestè admodum nos grauet & oneret, quemadmodum nimia saturitas ventriculum: * opprobrium enim facti sumus locupletibus, & despecti ab his qui præ nimiis opibus & fœlicitate superbiunt contra te, & omnes afflictos, ex his quæ a te acceperunt bonis cótra sanctos tuos non sine iniuria nominis tui occasionem insolescendi sumentes.

ANNOTATIO.

OPPROBRIVM ABVNDANTIBVS, &c.] Euthymius subintelligendum vult verbum, obueniat, vt sit sensus: His qui nos opprobrio afficiunt & despectui habent, obueniat vicissim opprobrium & despectio superbis: & subaudit verbũ, erit. Cæterũ ex Hebræo verè hos nominatiuos vertunt per ablatiuos: Repleta est anima mea opprobrio, abũdantia, & despectione superborum. Cui intelligentiæ magis conuenit sensus nostræ lectionis in paraphrasi indicatus, vt subaudiatur, facti sumus,

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXIII.

GRatulatur hoc Psalmo populus sanctus ereptum se diuina ope à præsentissimo discrimine: & hostibus ferocissimis, qui alioqui totum erant populum deuoraturi. Putatur autem a plerisque & hic decantatus, cum solueretur exilium Babylonicum: uerum cum ex titulo Hebræorum codicum constet à Dauide editum, & hic dicatur a Dauide: Dicat nunc Israel: magis existimandum hunc Psalmum a Dauide editum, occasione eius liberationis, qua ipso regnante populus Israeliticus liberatus est ab omnibus hostibus circumuicinis, a quibus prius grauiter premebatur, quamuis etiam conueniat populo è Babylone redeunti, aut alias a quocunque graui periculo liberato, quemadmodum & nunc Ecclesiæ fidelium gratias agenti pro liberatione ab hostili aliqua oppugnatione, siue à potestate dæmonum humano generi prius prædominantium.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Nisi quia Dominus erat in nobis, dicat nunc Israel, nisi quia Dominus erat in nobis.

DIcat nunc totus Israel, quod nisi Dominus affuisset nobis, dicat in-
quam, nisi Dominus affuisset nobis defendendo & succurrendo. PSAL.
2 Quum insurgebant contra nos hostili animo homines in magna 123.
multitudine, vtique veluti viuos deglutissent nos, hoc est, celerrimè nos a
totos perdidissent, ita vt nihil nostrũ amplius superfuisset, quemadmo- b
dum dum fera aliqua bestia celeritate summa animalcula minora viua
deglutit. Tanta enim certè fuit imminentium nobis hostium feritas.

2 Cùm exurgerent homines in nos, fortè viuos deglutissent nos.

3 Cùm irasceretur furor eorum in nos, forsitan aqua absorbuisset nos.

3 Dicam & alia comparatione imminentis nobis perditionis celeritatem. Cùm arderet furor eorum in nos, vtique hostilis multitudinis impetus instar inũdantium aquarum nos omnes penitus obrutos demersisset & extinxisset.

4 Torrentem pertransiuit anima nostra, forsitan pertransisset anima nostra aquam intolerabilem.

4 Incidissemus enim in hostilem impetũ, in modum rapidissimi tor-
rentis, irruentem subitò & præter expectationem, omnésque obuios se- c
cum rapientem: vtique incidissemus in ineuitabilem hostium vim, nos
omnes vastãtem, quasi impetus aquarum maximus, quem effugere ne-
quit qui eo correptus fuerit.

5 Benedictus dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum.

5 Quandoquidem itaque sola Dei ope à tam graui tamque præsenti periculo erepti sumus, meritò ab omnibus nobis laudandus est Dominus, qui non permisit nos fieri prædam dentibus illorum: dico autem prædam dẽtibus eorum, eo quòd simili sanè feritate nos perdere conabantur, qua belluæ prædam captã dentibus corripiẽtes & concerpẽtes.

6 Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.

6 Quid autem dico, Deum non permisisse nos capi & dilaniari ab hostibus nostris? maius est quod nobis præstitit, quandoquidem anima nostra Dei beneficio erepta est de laqueo venatium, nos quemadmodum passer aliquis captus, qui præter spem elabitur è reti aucupis. Cùm enim iam ab eis capti videremur, & in illorum potestatem venisse, subito ab eorum tyrannide liberati sumus, priusquam ad internecionem vsque, in nos sæuirent.

7 Laqueus contritus est, & nos liberati sumus.

7 Sicut enim captum passerem liberari contingit dum frangitur rete, ita & hostium nostrorum potestas, qua tanquam laqueo quodam nos comprehensos detinebant dissoluta est; atque per hunc modum liberati sumus ab eorum violentia.

8 Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum & terram.

8 Cæterum hanc liberationem nulli alij acceptam ferre debemus quàm soli Deo. Omne enim nostrum adiutorium per virtutem Domini nobis contingit, pérque eandem in posterum omne auxilium nobis expectamus: Illius, inquam, Domini, qui fecit cœlũ & terram, ita vt de eius immensa potentia meritò nobis gloriari, & confidentius sperare liceat.

ANNOTATIONES.

a NISI QVIA DOMINVS.] Hanc orationem quidam, eo quòd imperfecta videatur, sic supplendam putant: Nisi saluati fuissemus, quia Dominus erat in nobis. Verùm præstat eam secundum phrasim Græcanici sermonis accipere, vt, quia, superfluat, & sit sensus: Nisi Dominus fuisset in nobis, quemadmodum illud: Nisi quia Dominus adiuuit me, &c. &, Nisi quòd lex tua meditatio mea est, &c. Hebræa habent ad verbum: Nisi Dominus qui erat in nobis, & subaudiunt, Nisi Dominus qui erat in nobis, seruasset nos. Plerique tamen eodem modo vertunt quo expositum, est intelligentes relatiuum, quod etiam potest significare quia superesse quod ad sensum attinet.

FORTE VIVOS, &c.] Aduerbium dubitan- b
di fortè & forsitan hic ter positum non bene in his locis conuenire videtur, significat enim non omnimodam necessitatem opis diuinæ, ac proinde & beneficij diuini magnitudinem extenuat, quod omnibus modis hic extollere & augere conatur. Proinde notandum. Hebræa in his locis non habere dictionem dubitãdi, sed magis dictionem confirmantem. vbique enim est (tunc) & Græca dictio ἄρα, non solum significat fortè, sed frequenter etiam certè, vtique, sane. Vnde vertendum potius erat: vtique nos viuos deglutissent nos. Vtique aqua, &c. Ita

&c. Itaque in nostra lectione hic, forsitan, non debet accipi dubitatiuè, sed modestiæ causa positum, vt & alibi aliquoties, eo quòd futurarum rerum euentus nobis sit vt in plurimùm incertus.

c TORRANTEM PERTRANSIVIT.] Videtur versus hic secundum nostram lectionem sic esse intelligendus, quemadmodum & communiter intelligitur: Anima nostra euasit periculum, verum nisi Dominus fuisset in nobis, incidissemus periculum insuperabile. Hic tamen sensus non congruit originali linguæ Hebrææ, nec in seipso expensus conueniens est. Siquidem cum torrens aquas significet rapidissimas, quomodo dicitur anima pertransisse torrẽtem: non tamẽ aquam intolerabilem, nulla enim fluens aqua insuperabilior torrente. Deinde secundum illum sensum, verbum, pertransire, æquiuocè accipiendum erit. In Hebræo autem omnia verba hic posita in præterito eodẽ ponuntur, quod apud eos est vnum: vnde sicut præcedentia verba versa sunt per præteritum subiunctiui, cõueniebat & istud verbum sic verti, quomodo & Græcũ præteritũ hic positũ verti potest, cùm sit etiã Aoristus, sicut præcedẽtia, & idem verbũ quod in eodẽ versu versũ est p, pertrãsisset. Annotatũ est idẽ in Psal. 80.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXIIII.

PRæsenti Psalmo Propheta, vt firmiter in Deo sperare, & in iustitia perseuerare faciat, primum quidem promittit instar montis Sion, & ciuitatis Hierusalem stabiles fore & tutos omnes iustos fidentes in Dominum: tum & prece interposita pro salute iustorum, prædicit à iustitia declinantes impiis in punitione coniungendos, pacẽ autem Israelitis veris obuenturã.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Qui confidunt in domino, sicut mons Sion, nõ commouebitur in æternum, qui habitat in Hierusalem.

QVotquot spem suam collocant in Domino, eique se totos credunt, PSAL.
hi sicut mons Sion, qui in Hierusalem fixum habet locũ, nũquam 124.
tolletur de loco suo: ita quoque nunquã commouebũtur, nec deficien- a
tur, sed omni tempore stabiles erunt.

*2 Mõtes in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi sui: * ex hoc nunc & vsque in sæculum.*

2 Sicut montes sunt in circuitu Hierusalẽ, eisque circumcincta munitur: ita & Dominus est pro muro in circuitu populi sui, ex omni parte ipsum ab hostili impetu muniens & defendens: * idque ex hoc tempore vsque in perpetuum.

*3 Quia non relinquet dominus virgam peccatorum super sortem iustorum: * vt non extendant iusti ad iniquitatem manus suas.*

3 Etsi enim sinat aliquando populum suum oppugnari ab impiis, aut etiam impios aliquantulum populo suo præualere, tamen non sinet sceptrum & potentiam impiorum diu dominari hæreditati, quæ velut diuina sorte iustis obuenit: * ne & ipsi iusti extendant ad perpetranda scelera manus suas. Nouit enim Dominus & iustis periculum esse, ne si diu ab eo relinquantur, de diuina iustitia & custodia desperãtes, viam iustitiæ relinquant. Nouit impiis imperium obtinentibus raram esse iustitiam, ac plerosque iustos adhuc infirmos, aut timore tyrannorum, aut placendi illis studio, aut denique quadam peccandi licentia & consuetudine à recti studio facilè detorqueri.

4 Benefac Domine bonis & rectis corde

4 Pro hac ergo Domine tua custodia, qua iustos tibi fidentes seruas, benefac bonis, & his qui sincero sunt corde, puri scilicet à simulatione omni & iniquitate.

*5 Declinantes autem in obligationes adducet Dominus cum operantibus iniquitatem: * pax super Israel.*

5 Eos autem qui relicta rectitudine iustitiæ, quã semel amplexi sunt, b
declinant ad obliqua, tortuosa, & peruersa, atque ad ea quibus suas conscientias miserè obligant ad vindictam, Dominus coniunget iis qui ex professo mali sunt, ac ab initio semper dediti iniquitati, eodem illos quo hos supplicio inuoluens: * super Israelem autem, qui fidem & pietatem Iacob imitatur, pax requiescet tum in hoc, tum maximè in futuro sæculo.

ANNOTATIONES.

a QVI CONFIDVNT IN DOMINO.] Versus hic dupliciter distingui & intelligi potest. Primum enim cõmuniter sic intelligitur: Qui confidunt in Domino, erunt sicut mons Sion. Deinde noua oratione subiungatur: non commouebitur in æternum quisquis habitat in Hierusalẽ. Verùm iam necesse est per Hierusalẽ intelligere cœlestem Hierusalem, quandoquidem commoti sunt iam omnes ciues terrestris Hierusalem. atque hunc sensum sequitur Augustinus, qui deinde in versu sequenti per montes qui sunt in circuitu Hierusalem, intelligit angelos & sanctos ecclesiæ custodes, vt sit sensus: Habet quidem hæc Hierusalem montes in circuitu quibus munitur: verum hoc maximè eam munit, quòd etiam Dominus est in circuitu eius. Hebræa autem alium habent sensum: habẽt enim: Qui confidunt in Domino, sicut mons nõ commouebitur, sed in æternum manebit: ita etiam illi non cõmouebuntur vnquam. Ac deinde in versu sequenti, defensio populi Dei explicatur per similitudinem defensionis ciuitatis Hierusalem: montes habent in circuitu suo, & Dominus in circuitu, &c. omittitur autem nota similitudinis, sicut, quod frequens est Hebræis: nominatim autem meminit montis Sion & ciuitatis Hierusalem, ad literam quidem, eo quòd hæc essent notiora, gratiora, & sanctiora Iudæis: secundum spiritum verò propter stabilitatem & munimen cœlestis Sion & Hierusalem. Secundum hunc ergo originalis linguæ sensum, dum dicitur: Qui habitat relatiuum, qui,

ad mon

ad montem Sion referendum, & verbum, habitare, pro manere accipiendum.

DECLINANTES IN OBLIOATIONES.] Libri iam nouiter impressi habent, obliquationes: & eam certè lectionem dictio Hebræa magis requirit, quādoquidem ea manifestè peruersitates significat. Idē quoque significat dictio Græca στραγγαλία. Vnde exponit Euthymius εἰς στραγγαλιάς, hoc est, in peruersa & obliqua. Et Græcis στραγγαλώδης, significat tortuosum. Eadem tamen dictio à Septuaginta interpretibus accipitur pro obligatione Isaiæ 58. nam vbi nos habemus: Dissolue colligationes impietatis, Septuaginta habent, Dissolue obligationes violentarum cautionum. vbi ponitur eadem dictio, quæ hic, στραγγαλία. Dicuntur enim Græcis στραγγαλίδες, nodi siue nexus intricati, ac proinde & obligauo rectè dicitur στραγγαλία, quod hominem innodet & implicet. Videtur itaque interpres potius vertisse obligationes quam obliquationes, maximè cum hæc dictio Latinis auribus satis sit insolens. Lectio autem diui Augustini habet: Declinantes in strangulationem. quæ lectio alludit ad dictionem Græcam. nam & στραγγαλίζω Græcis significat suffocare & strangulare. Porro peccata dicuntur obligationes, siue quia nos obligant seruituti peccati, siue quia reos faciunt supplicio.

Canticum graduum. 1

ARGVMENTVM PSALMI CXXV.

PVtant hunc Psalmum pertinere ad literam ad populum Israeliticum, cum è Babylone reuersus a vicinis gentibus continuo vexaretur, & a reparatione Hierusalem impediretur, & adhuc magna populi pars in Babylone detineretur. Itaque populus sanctus in memoriam reuocans letitiam suam in prima relaxatione captiuitatis qua facta est sub Cyro, spem sibi firmat, & orat etiam reliquam captiuitatem cum omnium gaudio reuocari. Cum autem typo Babylonicæ liberationis obumbrata sit perfectior illa totius humani generis liberatio, quæ per Christum facta est: post quam tamen vsque in finem seculi semper adhuc electorum aliqui captiui detinentur sub diaboli potestate, nec desunt vnquam qui captam ædificationem cælestis Hierusalem remorari conentur & impedire: ob id secundum mysticum & præcipuum sensum Psalmus hic vox est ecclesiæ in memoriam reuocantis beneficium liberationis per Christum facta, orantisque vt cum gaudio & fructu prædicatorum, etiam eos qui per infidelitatem adhuc detinētur captiui, dominus reducat a diaboli captiuitate. Porro Augustinus & Hilarius quæ versibus quatuor primis per præteritum dicuntur quasi de liberatione præterita, putant prophetico more de futura captiuitatis reductione esse dicta, ac præteriti temporis verba per futura exponenda, quemadmodum & in Psalmo 84 huic perquam simili, vt sicut in illo primum quidem vates verbis præteritis prophetat reductionem captiuitatis populi, ac deinde pro eadem orat, ita & hic: Quam sententiam, vt est valde probabilis, si sequi placet, iam hic Psalmus prophetia est, & oratio prophetarum veteris testamenti prophetantium & orātium reductionem populi e Babylone, & sub huius typo liberationem humani generis è potestate diaboli: Secundum quem modum etiam ecclesiæ fidelium vox est prædicentis & orantis eam captiuitatis nostræ liberationem, quam in nouissimo die iusti omnes consequentur, translati in libertatem gloriæ filiorum Dei, & fructum seminati a se verbi Dei, bonorumque operum metentes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 In conuertendo Dominus captiuitatem Sion: * facti sumus sicut cōsolati.*

*2 Tunc repletum est gaudio os nostrum. * & lingua nostra exultatione.*

*3 Tunc dicent inter gētes: * magnificauit Dominus facere cum eis.*

*4 Magnificauit Dominus facere nobiscum: * facti sumus lætantes.*

*5 Conuerte domine captiuitatē nostram, * sicut torrens in Austro.*

6 Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent.

7 Euntes ibant & flebāt, mittentes semina sua.

8 Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.

CVm reuocaret Dominus ab exilio nos qui captiui ex Sion abducti PSAL.
fueramus, * facti sumus sicut hi, qui post graues calamitates con- 125.
solantur, hoc est, magno gaudio perfusi sumus, somno atque quiete nos a
reficientes: præque magnitudine gaudij visi sumus non assequuti verè
tantum boni, sed somniare, quemadmodum consolatis euenire solet.
2 Tunc præ plenitudine gaudij cordis, etiam os nostrum plenū fuit:
* iucundisque ac lætis canticis, tunc lingua nostra copiosè resonabat
carmina lætitiæ.
3 Quin & ipsę gentes Dei nostri benignitatem summam conspicien-
tes, dixerūt inter sese: * Magnificè admodum fecit Dominus cum istis,
supra modum enim magna & stupenda sunt quæ fecit in gratiā eorum.
4 Ita profectò se res habet vt dicitis, magnificè fecit Dominus nobis-
cum: * quare gaudio affecti sumus maximo.
5 Tu autem Domine, vti cœpisti, perge reuocare reliquias captiuita- b
tis nostræ: * ita vt ea sit quasi torrens rapidè & copiosè fluens in vasta il-
la & sicca solitudine, quæ est ad Austrū Iudeæ, hoc est, captiuos nostros
copiosè recurrere fac, tantóque cum gaudio & fructu redire, quo terra
sitiens excipit fluentes per eam riuulos aqua plenos.
6 Tum certè fiet id quod in agricolis seminantibus fieri solet. Qui c
enim seminant cum mœrore & labore, post cum lætitia metunt.
7 Soliciti quidē eunt, & mœrent portantes & spargentes semina sua.
8 Verùm post venient gaudio pleni, referētes manipulos suos in hor-
rea. Ita quoque & hi, qui lachrymantes & mœrentes in captiuitatem ie-
runt, dispergentes in populis sese, semēnque suum, redibunt cū gaudio
magno, dispersos iam quasi in manipulos collectos reducentes.

ANNOTATIONES.

SICVT CONSOLATI] In Hebræo est, sicut somniantes. Videntur autem Septuaginta sub metaphora somni, cōsolationem designatam intellexisse, ac ob id quasi tropum explicare volentes, vertisse: quasi consolati. Plerique tamen illud, sicut somniantes, intelligunt significare gaudij magni

gni

gnitudinem, præ qua id quod gerebatur, verè accidere nō sit visum, sed quasi per somnium, quemadmodū Petrus è vinculis liberatus præ stupore putabat se id quod gerebatur somniare. Ad quem sensum etiam nostram literam accipi posse paraphrasis indicat.

SICVT TORRENS IN AVSTRO.] Intel-
b ligitur communiter hæc pars hoc modo: sicut conuertitur torrens flante vento australi. Conuertitur autem, & fluere incipit torrens hoc vēto flante, tum quia hic ventus vt est calidus, congelatas aquas dissoluēs, fluere eas facit: tum quia pluuiam, vt est humidus, adducens, torrentes prius exiccatos rursus fluere facit. Verùm hic sensus non conuenit originali linguæ, in qua dictio, נֶגֶב negeb, pro qua nos habemus, Austro, nunquam significat ventum Australem, sed vel terram siccam & desertā, vel ipsam meridionalem plagam, sic dictam, quòd vastum sit desertum in meridie Iudeæ. Proinde pro illo deserto, aut indistinctè pro deserta terra accipitur hoc loco, & precatur vates vt Deus captiuitatem redire faciat sicut torrentes in deserto fluentes, vt scilicet ita eos lætificet reditu captiuitatis, sicut lætificantur habitatores terræ siccæ fluentis aquarum. Itaque in nostra litera Auster potius accipi debet pro meridie. Conuenit autem iste sensus optime etiam mystico intellectui, secundum quem hoc versu precamur, vt qui adhuc captiui sunt sub diaboli potestate, Dominus redire ad se, & ad ecclesiam suam faciat, sicut torrétes in solitudine: nam & hac metaphora frequenter Isaias gentium conuersionem significat. Notandum & illud, Hebræis & Græcis non esse in singulari numero torrens, sed in plurali, & in accusatiuo casu torrentes, χειμάῤῥους, & hoc modo legisse etiam Augustinum & Hieronymum patet ex eorum commentariis.

QVI SEMINANT IN LACHRYMIS.] Per c
allegoriam seminantiū cum mœrore, & metentium cum gaudio, describere vult mœrorem euntium in captiuitatem, & lætitiam redeuntium. Secundum quosdam autem hac allegoria promittit vates populo magna cum afflictione in reparāda Ierusalem sudanti lætam messem pacis & fœlicitatis optatæ. Quod quidem mystico sensui magis conuenit, quo significatur eos qui in instauranda veriore Ierusalem hic verbo & exemplis incumbūt, multa ab impiis hoc sacrum ædificium remorari conātibus patientes, paulo pòst messuros fructus vitæ beatæ & sempiternæ, præter optatissimam messem restitutæ religionis in hoc sæculo.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXVI.

PRæsenti Psalmo Propheta vt ad colendum Deum & fidendum ei vnice inuitet, canit, sine Dei beneuolentia frustra esse omnem conatum, curam & laborem hominis, quem vel in paranda sibi domo & familia, vel in curanda republica, vel in quærendis vitæ necessariis suscipit, diligentibus autem Deum omnium rerum securrissimam abundantiam, liberisque & eos valentes atque frugi obuenire a Dei benignitate. Conuenit autem hic Psalmus ad literam magis statui veteris testamenti, in quo filiorum multitudo, cæteráque temporalia bona Deo placere studentibus promittebantur. Cæterum in mystico sensu & nos docemur, sine Dei gratia nihil nos posse, siue ad promouendum profectum mentis nostræ, siue ad ædificandum & custodiendum ecclesiam Dei, a quo ecclesiæ filij spirituales dantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Nisi dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificāt eā.

NIsi Dominus familiam & posteritatem parauerit & concesserit, fru- PSAL.
stra laborant qui sibi comparare eam conantur. 126.

2 Nisi dominus custodierit ciuitatem, frustra vigilat qui custodit eam.

2 Similiter & in eo quod ad communem vtilitatem & salutem perti- a
net, nisi Dominus custodierit ciuitaté, frustra vigilabit cui cura incumbit custodiendi eam.

3 Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquam sederitis, qui manducatis panem doloris.

3 Proinde vos quicunque vescimini cibo ærumnoso, quicunque in tristitia editis panem magnis sudoribus paratum, scitote nihil successurum vobis, etiamsi summo mane surrexeritis, & statim postquam fessi sedistis, iterum surgatis ad opus & labores: nihil, inquam, vobis succedet, eo quod non in illo magis quàm laboribus vestris fidatis.

4 Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini, filij, merces, fructus ventris.

4 His autem quos diligit Dominus, quæcūque vos magnis laboribus quæritis anxiè, sine solicitudine torquente, abundanter prouenient, ita vt Dei benignitate omnes eorum labores secundāte & condulcorante, videantur omnia quæ contingunt dormientibus obuenire. Cùm itaque dederit Dominus his quos diligit mentis securitatem ac quietem summam ob persuasionem præsidij diuini, & affluentem rerum omnium abundantiam, tum certè inter reliqua illius dona, ipsi filij erunt hæreditas data eis a Domino, ac præcipuum præmium iustitiæ eorum, erit fructus vteri.

5 Sicut sagitta in manu potentis, ita filij excussorum.

5 Per hos autem filios ipsi dilecti à Deo, quamuis per sese fortissimi, b
& ad oppugnandum hostes suos expeditissimi, tamen fortiores erunt: siquidem hi filij erunt eis velut sagittæ in manu alicuius robusti: vt quomodo fortis aliquis vir sagittas in hostes maxima vi iaculatur, ita & illi filiis suis ad superandum & opprimēdum hostes suos sint potentissimi.

*6 Beatus vir qui impleuit desideriū suum ex ipsis, * non cōfundetur cū loquetur inimicis suis in porta,*

6 Fœlix certè ille vir, qui plenā habet pharetram telis eiusmodi, hoc est, qui eiusmodi filiis plenam habet domum, & pro desiderio suo plenus est filiorum: * is enim non suffundetur pudore, cùm cōtigerit eum filiis comitatum contendere cum aduersariis suis in porta, & frequentia populi.

Sensus mysticus.

IN sensu mystico domus & ciuitas, mēs nostra est vel ecclesia, quarum vtramque frustra quis, vel ædificat vel ædificatam custodit sine Dei gratia.

Panem doloris manducant, qui veritatis cognitionem (hæc enim mentis panis est) extra veri Dei cognitionem, & extra ecclesiam summis quærunt laboribus: vt fuerunt philosophi, & nūc adhuc sunt hæretici, Iudæi, & infideles, quorum omnia studia pro inuenienda veritate vana sunt, eo quòd à Dei non pendeant illuminatione.

Somnus datus dilectis, securitas est fidelium per aduentum Christi, data eis ex persuasione diuinæ benignitatis, & gratiarum spiritus sancti abundantia enim hoc ergo summo dati sunt Apostolis filij, quasi pro mercede laborum suorum. Vnde hos filios Paulus vocat spem suam & coronam & gaudium, per quos filios, tanquam per sagittas, totum orbem Christo subiecerunt, & propter eos non cōfundentur in nouissimo iudicij die.

ANNOTATIONES.

a NISI DOMINVS AEDIFICAVERIT. &c.] Per domum hic non intelligitur propriè locus mansionis, (quamuis & de eo quod hic dicitur verum sit) sed familia. Hebraica autem phrasi ædificare domum accipitur pro parare alicui familiam. Sic 2. Regum 7. & 1. Parali. 17. promittitur Dauidi, quòd Dominus faciet & ædificabit ei domum. & Exodi 1. dicitur Deus ædificasse domos obstetricibus, vnde & Hebræis filius dicitur בן Ben ab ædificando, & ædificari, pro eo quod est suscipere liberos. Nam Gen. 16. vbi habemus Saram dicentem, Ingredere ad ancillam meam, si fortè ex ea suscipiam filios: Hebræa habent, si fortè ædificer ex illa.

b SVRGITE POSTQVAM, &c. Ex Euthymio constat eum legisse ἐγείρεσθαι, surgere, non ἐγείρεσθε, vt habent nunc Græcorum codices. Et illo modo per infinitiuum vertisse Septuaginta constat satis ex Hebræo: non est enim קוּמוּ cumu, sed קוּם cum, quod significat surgere. Proinde nostra litera sic est accipienda: etiamsi surgatis postquam sederitis.

c CVM DEDERIT DILECTIS, &c.] Hæc pars in Hebræo finis est superioris versus, & paulo aliter habetur, nempe: sic vel certè dabit dilecto suo somnum. Significatur autem hic per somnum, securitas cum omnium rerum abundantia, quemadmodum & in Psalmo 4. Opponit enim somnum ei quod prius dixit de ijs, qui cū solicitudine magna vanos perferūt labores pro parandis vitæ necessarijs. Porro in versu sequenti dū dicitur: merces fructus ventris: communiter accipitur fructus esse genitiui casus, quēadmodū manifestè est in Græco, vbi legitur: ὁ μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστρός. Proinde intelligitur significari, quòd filij adoptiui Dei, sunt merces Christi, qui est fructus vteri virginalis. Verùm in Hebræo fructus est nominatiui casus, non enim שָׂכָר Sacar merces ponitur in regimine. Itaque sensus est, quod fructus ventris est merces pietatis, quemadmodum promittitur in Deuteronom. Et Euthymius in hoc sensu etiam Græcam literam intelligit, sic explicans hanc orationem, merces fructus ventris. Merces illa quæ de ventris prouenit fœcunditate, pietatis est merces.

d FILII EXCVSSORVM.] Laborant hic omnes interpretes inquirēdo qui sint isti excussi & eorum filij. Et sunt qui excussos intelligunt Apostolos, & filios eorum esse credentes. Alij rursum excussos intelligunt prophetas & filios eorū esse Apostolos, alij aliud adferunt. Verùm secūdum consilium Hieronymi in epistola quadā ad Marcellam in qua hunc locum Psalmi cum aliis eiusdē tractat, recurrendum ad frontem Hebraici sermonis. Hic autem habet secundum omnium versiones: ita filij adolescentiæ vel iuuētutis. Dictio enim Hebræa hic posita potest significare iuuentutem, potest etiā esse participium passiuum, significans excussos, à verbo נָעַר Naar, quod excutere significat. Septuaginta autem interpretes hic per excussos voluisse significasse iuuenes patet, vt ostendit Hieronymus, ex eo quod Nehemiæ 4. eandem hanc dictionem eodem modo verterunt. Nam vbi nos habemus: media pars iuuenum faciebat opus: Septuaginta verterūt, Medij excussorum, &c. vbi per excussos, iuuenes manifestè intellexerunt, sic eos appellantes, quòd excussi essent, hoc est, expediti ad opus. Excussos enim, inquit Hieronymus, & consuetudo sermonis humani vegetos & robustos & expeditos vocat: nimirum quòd tales ab omni operandi impedimento liberi sint. Sunt ergo filij excussorum, filij iuuenum, hoc est ad literam, filij qui electis in adolescentia nascuntur. Proinde in hoc versu notatur duplex bonum filiorum, quos Deus dat electis. Primùm, quòd dentur eis filij validi ad deiiciendum hostes, secundo, quòd dentur eis adhuc adolescentibus, quo duplicem Dei benignitatem notauit, & quod suis maturè liberos donat & quod donat cùm tempus est illos educandi, probeque instituendi, quod filiis senectutis à parentibus præstari non potest. Porro in sensu mystico per filios excussorum vel iuuenum, Christianorum populus accipiendus, qui filij sunt Apostolorum, qui respectu patrum veteris testamenti, iuuenes fuerunt expediti valde ad perficiendum noua opera Dei. Et hi quoque sagittis & arcui e comparantur Zachariæ 9.

NON CONFVNDETVR.] Græca & Hebræa habent plurale, non confundentur cum loquentur. Verùm familiare est linguæ Hebreæ mutare numerum. Vnde & Campensis singulariter interpretatur.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXVII.

PRæsenti Psalmo vates homini colenti Deum primum quidem promittit fœlicitatem in bonis priuatis, deinde autem etiam imprecatur fœlicitatem in bonis publicis. Enumerat autem bona vulgaria & temporalia, quemadmodum Psalmo superiori, eo quòd hæc promittebantur veteri populo. Verùm in his spiritualia bona nos intelligere oportet, & quidem per manducationem laborum, voluptatem & fructum ex bonis operibus percipiendum: per vxorem fertilem, siue cælestem sapientiam, quæ tot parit homini filios, quot per eam quisque instituit & erudit: siue carnem nostram, quæ rationi subdita bonorum operum multitudinem producit: per bona Hierusalem & pacem Israelis, superna Hierusalem vera bona, pacemque sempiternam electorum Dei.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Beati omnes qui timent Dominum, qui ambulant in vijs eius.

FOElices sunt omnes sine discrimine cuiuscunque nationis aut conditionis qui reuerentur Dominum, & ex reuerentia eius viuunt secundum præscripta eius. Neq; enim alioqui verè & salubriter quis Dominum reueretur, nisi secundum illius mandata ambulet. PSAL. 127. a

2 Labores manuum tuarum quia manducabis.

** beatus es, & bene tibi erit.*

2 Fœlices autem tales esse dico. Nam tu quisquis huiusmodi fueris, primum quidem cum voluptate edes laboribus tuis propriis acquisita, hoc est, neque inopia cogente alienos labores comedere necesse tibi erit, neque rursum alienus tuos labores te frustrato consumet: * diues eris, fœlicitérque tibi cuncta succedent.

3 Vxor tua, sicut vitis abundās in lateribus domus tuæ.

3 Ad hanc autem externorũ bonorum sufficientiam & abundantiam accedet & alia maior fœlicitas. Vxor enim tua similis erit viti fructiferæ, quæ sese propagabit per omnia latera domus. Quemadmodum enim vitis humile & infirmum lignum cùm sit, longe tamen latéque ramos suos diffundit, fructúmque omnium suauissimum profert: ita & vxor tua filiis multis, eisque elegantibus ac dulcibus domum tuam replebit.

4 Filij tui sicut nouellæ oliuarũ in circuitu mensæ tuæ.

4 Filij tui sicut nouæ oliuarum plantulæ, pulchræ, ductibiles, delectabiles, semper virentes, bonæque spei erunt in circuitu mensæ tuæ, ita vt & Dei munere eos iucundè pascas, & numero atque elegantia circumstantium oblecteris.

5 Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum.

5 Ad hunc profectò modum diuinam benignitatem percipiet quisquis piè metuit Dominum, abstinens eius metu ab omni malo, & faciens bonum.

6 Benedicat tibi Dominus ex Sion, & videas bona Hierusalem omnibus diebus vitæ tuæ.*

6 Benefaciat tibi Dominus ex Sion, * & ad priuatam illam quam dixi fœlicitatem adiiciat etiam publicam, vt scilicet cum voluptate videas & participes fœlicitatem Hierusalem cunctis diebus vitæ tuæ.

7 Et videas filios filiorum tuorũ, pacem super Israel.*

7 Det quoque vt longo viuens tempore oblecteris, videndo tum filios filiorum tuorum: * tum pacem super vniuersum populum Dei. a

ANNOTATIO.

a PACEM SVPER ISRAEL.] Græca habent, pax super Israel, vt eodem modo concludatur hic Psalmus quo 124. Et sic legit D. Augustinus. Hieronymus tamen ex Hebræo vertit accusatiuum nam & sic Hebræa verti possunt, & ab aliis quoque sic vertuntur. Vnde nostra lectio hac in parte mutuata videtur ex D. Hieronymi ex Hebræo translatione, sicut & alibi quandoque fit.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI. CXXVIII.

HOc Psalmo vir sanctus primum inuitat populum Dei ad agnoscendum Dei erga se beneficium, quod scilicet impios, etsi ab initio sæpe multumque populum Dei oppugnantes, non permiserit præualere eum & precando pradicit in posterum quoque semper hostes populi Dei frustrandos sua spe. Quod autem dicitur, dicat nunc Israel, videtur ad literam notare tempus illud, quo post constitutum regnum Dauidis in Sion populus Israeliticus liberatus erat ab omnibus hostibus quos sæpe expertus fuerat, a quo tempore cœperunt esse populus sub Mose duce. Verum in mystico sensu, quo hic Psalmus referendus est ad ecclesiam fidelium, aduerbium, nunc, quoduis tempus designare potest, cum omni tempore ecclesia gloriari & potuerit & possit de diuina ope qua in hostibus suis (quos tum ab exordio mundi, tum a principio euangelicæ prædicationis semper habuit, sempérque habitura est vsque in consummationem seculi,) nunquam vel succubuit, vel succumbet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Sæpe expugnauerunt me à iuuentute mea, dicat nunc Israel.

MErito iam dicere potest & debet Israel, sæpe impij oppugnauerunt me ab eo tempore, quo cœpi esse populus Dei. PSAL. 128.

*2 Sæpe expugnauerunt me a iuuentute mea: * etenim non potuerunt mihi.*

2 Sæpe, inquam, oppugnauerunt, & expugnare conati sunt me veluti ab ineunte ætate: * sed certè nequaquam potuerunt mihi præualere penitus, ita vt, quemadmodum cupiebant, omnino extinguerent, aut in sua potestate semper detinerent. a

3 Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores:

** prolongauerunt iniquitatem suam.*

3 Non solum autem multis vicibus me oppugnarunt, sed etiam grauissimis atque diuturnis afflictionibus. Ipsi enim impij veluti supra dorsum meum fabricauerunt & arauerunt, sine vlla scilicet commiseratione grauissimis calamitatibus corpus meum velut contundentes & proscindentes: * deinde iniquitatem suam etiam longo tempore in me continuauerunt. b

4 Dominus iustus concidet ceruices peccatorum, confundantur & conuertantur retrorsum omnes qui oderunt Sion.*

4 Verum Dominus, eo quod iustus sit abscidit elatas impiorum ceruices, arrogantiamque illorum ac potentiam perdidit: * sed & in posterum ipso pro nobis pugnante pudefient semper, & in fugam conuertentur, pudefactique discedent quotquot odio habent Sion. c

5 Fiant sicut fœnum tectorum, quod priusquam euellatur exaruit.

5 Fient similes herbæ crescenti in tectis domorum, quæ priusquam in eam magnitudinem excreuerit, vt humana opera euellatur, exaruit, eo quod non habebat firmam radicem.

6 De quo non implebit manum suam qui metet: & sinum suum qui manipulos colliget.*

7 Et non dixerunt qui præteribant. Benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini.*

6 Qua non dignatur manum suam implere vllus messor:* nec sinum d
suum is qui colligit manipulos.

7 Atque ob id etiam nulli prætereuntes pro huiusmodi verba vel segete dixerunt messori & collectori:* Adsit laboribus vestris benignitas Domini, benè precamur vobis, inuocando super vos nomen Domini. Ita enim & ipsi, quamuis ad tempus florere videantur, tamen eo quod non habeant firmam radicem, subito ante tempus euanescent, diuinæ vltionis ardorem non ferentes, neque erunt qui eos colligere & erigere dignabuntur, aut colligentibus bene precari. Atque in nouissimo die non habebuntur digni, vt à messoribus Domini congregentur in horrea eius, aut vt quis videns eos benedicat iis qui fauent eis, aut laborant pro eis.

ANNOTATIONES.

ETENIM NON, &c.] Coniunctio, etenim, hic est accipienda, sicut in Psalmis frequenter pro, & certè. Plerique tamen intelligunt eam dicere causam eius quod dixit, sæpe expugnauerũt, vt sit sensus: multis viribus me oppugnarunt, eo quod non potuerint præualere.

b SVPRA DORSVM FABRICAVERVNT.] Hebræa habent, arauerunt aratores. Significatur autem illa metaphora idem quod in nostra litera: notatur enim vtraque locutione & hostium crudelitas, & calamitatum magnitudo.

c DOMINVS IVSTVS CONCIDIT.] Legendum esse præteritum, concidit, & originalia docet, habent enim Greca συνέκοψεν, & sensus postulat. Siquidem post narratam in versu superiore calamitatem, restabat vt beneficium diuinæ gratiæ hic recenseret. Sic apertè declarat se legisse Hieronymus in Commentariis.

d DE QVO NON IMPLEBIT.] Si legatur in hoc versu per futurum, metet & colliget, legendũ etiam est, implebit. Aut si legatur, implenit, quemadmodum habent Græca & Hebræa, legendum est per præsens tempus metit & colligit. Originalia enim habent participia præsentis temporis, sic & emendatiora habent exemplaria Latina.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXIX.

HIc Psalmus, vox est siue populi, siue hominis aduersitatibus propter peccata pressi, atque ob id primum quidem seriò precantis peccatorum condonationem, malorúmque liberationem, deinde verò hac omni Israeli spe solida pollicentis. Putatur autem & hic ad literam pertinere ad populum apud Chaldæos exulantem, quamuis alioqui generali vsu conueniat omnibus peccatorum veniam precaturis: nec improbabiliter quidam existimant hoc Psalmo Prophetam aduentum Messiæ & orasse & prophetasse, eo quod remissio peccatorum, de qua hic agitur, proprius sit Messiæ actus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 De profundis clamaui ad te domine,
** domine exaudi vocẽ meã.*

E Profundissimis malorum vndis, in quibus iam penè obrutus sum, & PSAL.
è quibus non licet meis viribus emergere: è profundis etiam & inti- 129.
mis cordis mei clamaui ad te Domine:* Itaque Domine exaudi vocem meam.

2 Fiant aures tuæ intendentes in vocem deprecationis meæ.

2 Declara quæso te attentum esse ad vocem deprecationis meæ, quod fiet, si orationem meam exaudias.

3 † Si iniquitates obseruaueris Domine:
** Domine quis sustinebit?*

3 Vt autem exaudias omnino conuenit, tum propter humanam fragilitatem, tum propter propriam tibi misericordiam, tuæq; misericordiæ promissa. Si enim iniquitates hominum, tanquam curiosus & seuerus iudex exquirere volueris, prò singulis iustam vindictam infligendo: † Si denique eorum quæ admisimus scelerum perpetuò memor esse
volueris, & veluti reposita apud te seruare Domine:* tui Domine iam a
non ego tantum ferre tuæ iustitiæ seueritatem non potero, sed nullus omnino coram te subsistere, aut tuam iustitiam sustinere valebit. Adeo nullus omnino est hominum, qui non suis peccatis grauiora commeruerit, quàm ferre possit.

4 Quia apud te propitiatio est.
** & propter legem tuam sustinui te domine.*

4 Verum non ita sat scio iniquitates nostras obseruas Domine. Quoniam tecum semper adest propitiatio, tibi adeo genuina & naturalis, vt nunquam abesse possit: qua fit vt neque singula punias, neque quæ pu-
nis, iusta æternáque vltione semper punias.* Propter hanc itaque tuam b
miserendi & parcendi facilitatem, propter etiam legem tuam, qua clementiam & indulgentiam promittis pœnitentibus, & clamãtibus ad te, ego nequaquam per desperationem defeci, sed spe bona erectus expectaui tuam misericordiam Domine.

5 Sustinuit anima mea in verbo eius. sperauit anima mea in domino.*

5 Longanimiter expectauit anima mea adimpletionem promissionis eius:* sperauitque anima mea in Domino.

6 A custodia matutina vsque ad noctẽ speret Israel in domino.

6 Hortor autem vt meo exemplo omnis Israel veri Dei cultor a matutino tẽpore vsque ad noctem, hoc est, omni tempore speret in Domino.

7 Quia apud dominũ misericordia, & copiosa apud Deum redemptio.

7 Est enim suapte natura misericordissimus, ac copiosus, liberalisque ad redimendum ab omnibus malis suis.

8 Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius.

8 Quare ipse liberabit Israelem ex omnibus quantumuis variis, multis ac grauibus iniquitatibus eius, ac proinde etiam ab aliis malis, quorum iniquitates solæ sunt causa: Israelem, inquam liberabit, hoc est, electum populum suum, derelictis interim reprobis verum Deum ignorantibus, aut non dignè colentibus, in suis vitiis, per quæ æternis malis fiant obnoxij.

ANNOTATIONES.

a SI INIQVITATES, &c.] Quomodo hic significat Deum non obseruare iniquitates, cum Ecclesiastici 23. dicatur: omnia vides oculus illius? Et: Oculi Domini multo plus lucidiores super solem, circumspicientes omnes vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda intuentes in absconditas partes. Notandum itaque duobus modis intelligi posse Deum obseruare iniquitates, quemadmodum & paraphrasis indicat. Primo enim diceretur obseruare eas, si diligenter eas sigillatim exquireret: id autem tum faceret, si singula iustè vindicaret, nam alioqui sigillatim omnia exquirit cognoscendo, non autem puniendo. Secundò diceretur eas obseruare vel seruare, vt possunt Hebræa verti, si eas semper memori mente retineret, nolens eorum obliuisci, sed in æternum pro eis irasci, eaque vindicare volens. Dictio enim Hebraica significat, & obseruare aliquid & seruare. Porro pro, sustinebit, Hebraica dictio significat, stabit, quasi dicat: Omnes cadent à sua causa, victique discedêt. Atque in hac significatione videntur accepisse Septuaginta verbum ὑποστήσεται, quod hic transtulerunt, vt sit idem, quod subsistet, quamuis significet idem verbum etiam sustinere. Non est enim Græcis hic idem verbum quod postea, cùm bis habemus sustinere: nam ibi ponitur verbum ὑπομείνω, quod significat & sufferre & expectare, atque in secunda significatione debere hic accipi, Hebræa docent.

b PROPTER LEGEM TVAM, &c.] Græca aliter nunc habent, nempe, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, id est, propter nomen tuum. Noster autem interpres legit pro ὀνόματος, νόμου, atque hoc modo vertisse Septuaginta magis apparet ex Hebræis. Nam cùm nunc Hebræa habeât: Quia apud te propitiatio est, vt timearis: Septuaginta videntur cum aliis punctis legisse תִּוָּרֵא pro תּוֹרָה tora pro tiffare.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXX.

PRopheta Dauid canit se ab arrogantia alienum fuisse, & sectatum humilia, atque hoc modestia sua exemplo propesito omnem Israelem monet vt sibi diffisus, atque de se humiliter sentiens, totum se Deo commendet, & ab illo semper in omnibus pendeat. Quemadmodum enim qui sibi multum tribuit nequaquam a Deo omnia expectat: ita contrà qui modestè de seipso sentit, facile spes suas omnes in Deo reponet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine non est exaltatū cor meum, neque elati sunt oculi mei.*

DOmine qui solus corda hominum nosti, tu ipse mihi testis es quia cor meum non superbierit,* & ob id etiam non fuerunt elati oculi mei, quemadmodum esse solent oculi superborū corde, qui oculis suis elatis & alta solum magnáque spectant ac ambiunt, & præ se alios arroganter despiciunt. PSAL. 130.

2 Neque ambulaui in magnis, neque in mirabilibus super me.

2 Atque vt quod dico clarius exprimam, nō versatus sum in rebus me maioribus & magis mirandis, quam vt me decerent. In his, inquam, non sum versatus, ita scilicet vt ea ambirem assequi, aut his me ingererem aut arrogarem, aut denique quæ captui meo superiora essent intelligere conarer. a

3 Si non humiliter sentiebam, sed exaltaui animam meam.

3 Nisi enim Domine, te teste, modestè semper de me sensi, sed extuli animam meam, appetendo vel arrogando altiora me, non recuso quiduis à te pati. b

4 Sicut ablactatus super matre sua: ita retributio in anima mea.*

4 Verùm quemadmodum infans ab vberibus matris suæ recens depulsus se habet ad matrem suam, à qua adhuc totus pendet, & siue qua nihil adhuc potest, etiamsi iam non sugat:* ita & anima mea tibi vni omnia refert accepta, atque à te vno omnia sibi tribui, donaríque expectat.

5 Speret Israel in domino, ex hoc nunc & vsque in sæculum.

5 Meo itaque exemplo quiuis ex Israel, si sapit speret in Dominum, déque seipso nihil magnificum sentiens humiliter se Deo subijciat, pendens in omnibus ab eo ab hac hora assiduè vsque in finem vitę. Sic enim fiet, vt sicut in me videre est, exaltetur ab ipso qui superbis resistit, & humilibus dat gratiam.

ANNOTATIONES.

a NEQVE AMBVLAVI.] Varijs quidem modis contingit in magnis ambulare, vt satis indicat paraphrasis. Verùm Dauid videtur ad literam loqui de maiestate regni & munere prophetiæ, quorum nihil sibijpsi temere arrogauit. Ex Hebræo autem constat, magnis & mirabilibus, esse neutri generis, non masculini, vt intelligit Euthymius.

b SI NON HVMILITER, &c.] Possunt hi duo versus dupliciter intelligi & distingui. Ante omnia enim constat coniunctionem, si, hic accipi per modum iurantis, & alicui maledicto se obstringentis. Potest ergo primum sic intelligi, vt altera pars, qua exprimitur maledictum cui se obstringere vult, reticeatur, vt tertius hic versus accipiatur per se distin-

ctus à versu sequenti, vt in sequenti versu intelligatur significare Propheta suam animam habuisse se erga matrem suam, hoc est, à Deo in omnibus pependisse. Secundo potest hic versus legi cõiunctim cum versu sequenti, vt in quarto versu contineatur maledictio cui se iurando obstringere vult, vt sit hic sensus si non humiliter de me sensi Domine, volo vt sit talis retributio animæ meæ, qua sim sicut est infans qui ante tempus ablactatur à matre, hoc est, vt subtrahatur mihi gratia Dei in vltionem superbiæ meæ. Verùm prior sensus verisimilior est, vt & Hebræi illum magis sequuntur. Notandum autem pro nomine, retributio, Græcis esse verbum ἀνταποδώσεις, id est, retribues. Verisimilius tamen est Septuaginta vertisse ἀνταπόδοσις, quod est retributio, nam hoc potest significare dictio Hebraica, mutato vno puncto, nullo autẽ modo potest esse, retribues. Deinde Græcis est, ἐπὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, & ἐπὶ τὴν ψυχήν μου, id est, ad matrem suam, & ad animam meam. Item Græca habent ὡς τὸ ἀπογεγαλακτισμένον, hoc est, sicut ablactatum, quomodo etiam habent quædam antiqua scripta. Augusti. legit. Sicut qui ablactatus est à lacte super matrem suam, ita retributio in animam meam.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI. CXXXI.

PRæsentem Psalmum fuisse orationem Salomonis, cùm ab eo arca Domini trãsferretur in templum à se ædificatum, partim quidem ex Psalmi verbis, sed maximè ex fine capitis sexti primi libri Paralipom. constat. Ibi enim in oratione sua post multa alia huic Psalmo congruentia, tandem eadem dixisse Salomon scribitur quæ hic canuntur versibus octauo, nono & decimo, vt ob id etiam valde verisimile sit hunc Psalmum à Salomone editum: quanquam sint qui putent Dauidem à se compositum ipsum Salomoni profutura arcæ translatione tradidisse, cui & omnia pro extruendo templo necessaria prouidit. Itaque rex Salomon in memoriam coram Deo reuocans votum Dauidis de inueniendo loco tabernaculi & arcæ Domini, precatur vt in templum à se ædificatum eo in loco, qui fuerat Dauidi demõstratus, ascendat, sacerdotes iustitia induat, seque propter Dauid patrem suum benigno fauore prosequatur: atque quo maiorem sibi impetrandi hæc spem faciat, memorat promissiones Dauidi à Deo factas de stabilitate regni ipsius, de electione & fœlicitate Sion, & claritate eiusdem per regnum Dauidis in Sion constitutum. Proinde in tres potissimum partes Psalmus hic secatur. Primò enim narratur votum ac iuramẽtum Dauidis Deo factum. Tertio verò loco promissiones Dei factæ Dauidi: atque inter hæc duo, secundo loco interseritur Salomonis oratio, quæ duobus illis innixa, efficacius Deum flectere potuit, & maiorem fiduciam exauditionis suggerere. Cæterùm quoniam Dauid flagrans desiderio ædificandi templum Domini, Christi gessit hac in parte figuram, templumque à Salomone extructum vmbra fuit templi noui, quod est in cœlesti nouáque Hierusalem, promissiones item Dauidi factæ de gloria regni sui & ciuitatis Sion in Christi solum regno & veriore Sion perfectè adimplentur: ob hæc, inquam, in mystico sensu accipiendus est hic Psalmus, vt sit vox fidelis populi precantis vt pro voto Christi, & secundum promissiones Dauidi nostro factas, ecclesiam fidelium ipse Deus pater cum veriore arca, nempe filio suo, inhabitare dignetur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Memento domine Dauid, & omnis mansuetudinis eius.*

O Domine declara quæso te memorem esse Dauidis: * & omnis mãsuetudinis ac patientiæ eius, qua æquissimo mitissimoque animo multas magnasque afflictiones frequenter pertulit, propter quam eius insignem in malis ferendis mansuetudinem dignus certè est, vt, sicut promisisti, domum eius claram facias & illustrem. Declara etiam te recordari omnem illam animi ipsius humiliationem, & huic coniunctam mansuetudinem, quam exhibuit, cùm post peccatum numerationis populi, pro plaga populi cum multa mansuetudine animi sese humiliaret & affligeret. PSAL. 131.

2 *Sicut iurauit domino: * votum vouit Deo Iacob:*
3 *Si introiero in tabernaculum domus meæ: * si ascendero in lectum strati mei.*
4 *Si dedero somnum oculis meis: * & palpebris meis dormitationem.*
5 *Et requiem temporibus meis, donec inueniam locum domino, tabernaculum Deo Iacob.*
6 *Ecce audiuimus eam in Ephratha, * inuenimus eã in campis syluæ.*
7 *Introibimus in tabernaculum eius, * adorabimus in loco vbi steterunt pedes eius.*
8 *Surge Domine in requiẽ tuam, * tu & arca sanctificationis tuæ.*
9 *Sacerdotes tui induantur iustitiam: * & sancti tui exultent.*

2 Memento quomodo tunc iurauerit tibi Domino: * & votum nuncu a
pauerit fortissimo Deo Iacob, b
3 Dicens: Nequaquam introibo in habitaculum domus meæ, * mul- c
toque magis non ascendam stratum lecti mei.
4 Neque permittam oculis meis somnum: * immo nec dormitationẽ quidem palpebris meis.
5 Nec requiem præbebo temporibus, vsque dum inuenero Domino locum aliquem qui placeat ei, vt in eo sacrificia ipsi offerantur, & templum extruatur.
6 Et certè quod inuenire tam studiosè quæsiuit inuenit. Ecce enim d
per Prophetam audiuimus, ipsam mansionem domini debere esse in Ephratha: * ac deinde & reipsa inuenimus eam esse in campis syluosis, in monte Moria, & area Areunæ Iebusei.
7 Proinde introibimus in habitaculum quod ipse sibi delegit, * ac deinde adorantes prosternemus nos in loco eo, in quo est arcæ propitiatorium, quod secundum humanæ mentis conceptum scabellum est pedum eius.
8 Et tu ergo etiam Domine nobiscum exurge, & veni in eum locum e
quem tibi ad hoc elegisti, vt præ cæteris peculiariter requiescas in eo: * veni, inquam, tu & arca quam tibi sanctificasti, atque in qua sanctificaris & honoraris.
9 Et vt in hoc loco dignè à ministris tuis colaris & lauderis, da vt sacerdotes tui à te veluti vestimento quodam vndique operiente induantur iustitiam, vt scilicet ipsi & perfectè iusti sint, & promissam à te salutem consequantur: * atque hac ratione præsta, vt hi qui in populo tuo

ſpecialiter tibi in ſeruitium tuum conſecrati ſunt,atq; adeo omnes ſan-
cti tui habeant cur ſeriò exultent,& exultando te laudent.

10 Propter Dauid ſeruum tuum. non auertas faciem Chriſti tui.*

10 Quanquam autem ego indignus ſim quem exaudias, tamen pro- f
pter Dauid ſeruum tuũ tibi chariſſimum,* ne quæſo confundas faciem g
meam, qui tua diſpoſitione in regem populi tui vnctus ſum:ne quæſo
reiicias precem meam,& me repulſam paſſum pudefacta auerſaque fa-
cie abire facias,ſed que rogaui benignè præſta, ac grato me ſemper fa-
uore proſequere.

11 Iurauit Dominus Dauid veritatem, & non fruſtrabitur eam: de fructu ventris tui ponã ſuper ſedem tuam.*

11 Firmiſſimè autem confido quæ præcatus ſum Deum præſtiturũ.Si- h
quidem Dominus iuramento promiſit ipſi Dauid rem veriſſimam, atq;
ob id non faciet eam irritam, cùm fallere veritas veritatem nequeat.
* Iurauit autem dicens,Poſt te collacabo in ſolio tuo filium, qui egreſ-
ſus erit de vtero tuo: quod quidem in me Salomone pro parte imple-
tum iam eſt,ſed perfectius implendum in vero Meſſia, qui ex ſemine
Dauid natus ſedebit in æternum ſuper ſolium ipſius.

12 Si cuſtodierint filij tui teſtamentum meum, et teſtimonia mea hæc quæ docebo eos.*

12 Iurauit & præterea addens:.Si cuſtodient filij tui pactum meum,
* & ſtatuta mea hæc quæ docturus ſum eos.

13 Et filij eorum vſque in ſeculum ſedebũt ſuper ſedem tuam.

13 Etiam filij filiorum tuorum donec ſic in iuſtitia perſtiterint, ſedo-
bunt propter te vſque in ſempiternum ſuper ſolium regni tui.

14 Quoniam elegit Dominus Sion: elegit eam in habitationem ſibi.*

14 Ipſam enim Sion,in qua regni Dauidis regia eſt ſedes, dominus præ
aliis elegit:* elegit,inquam,non tantum in regale ſolium,ſed etiam pro
habitatione ſua,ex qua etiam firmitas regalis ſolij colligi poſſit.

15 Hæc requies mea in ſeculum ſeculi: hic habitabo,quoniam elegi eam.*

15 Dixit enim hic erit locus,in quo quieſcam,non ad tempus, quem-
admodum in Silo,ſed in perpetuum:* hic ſtabiliter habitabo,quoniam
præ aliis ciuitatibus elegi mihi eam in manſionem.

16 Viduam eius benedicens benedicam: pauperes eius ſaturabo panibus.*

16 Annonam eius,viduáſque ipſius copioſè benedicam:* egenis qui
in ea ſunt cibum ad ſaturitatem vſque ſuppeditabo. i

17 Sacerdotes eius induam ſalutari, & ſancti eius exultatione exultabunt.*

17 Sacerdotes eius profundam ſalute:* & ſancti eius propter magni-
tudinem benignitatis meæ ſeriò exultabunt.

18 Illic producam cornu Dauid: paraui lucernam Chriſto meo.*

18 Ibi faciam prodire ipſi Dauid cornu, regiámque eius poteſtatem
ibi creſcere faciam, vt nunquam deſit ex ſemine eius qui regnet in ea. k
* Paraui enim vncto meo Dauidi poſteritatem,quæ ſua claritate & glo
ria quaſi lucerna quædam illuſtrabit Dauidis nomen. l

19 Inimicos eius induam confuſione. ſuper ipſum autem efflorebit ſanctificatio mea.*

19 Inimicos ipſius Dauidis perfundam pudore & infamia:* in capite
autem illius erit cum ſumma claritate regia corona, qua eum cum ſuo
ſemine à me præ aliis conſecratum & ſanctificatum declarabo.

ANNOTATIONES.

a SICVT IVRAVIT DOMINO.] Ex ſcripturis quidem patet quàm ſtudioſius fuerit Dauid in parando loco arcę,& ædificando templo,dum mox in principio regni ſui ſuper totum Iſraelem arcam Domini cum ſolemni pompa transferret: primum è domo Abinadab: deinde è domo Obededom in domum ſuam,& poſtea ædificare templum cogitaret,niſi à Domino per prophetam Nathan prohibitus fuiſſet. Verùm de voto Dauidis nihil in ſcriptura legitur. Putant igitur quidam votum iſtud Dauidem feciſſe illo tempore, quo circa arcam transferendam intentus erat. Verùm iam obſtare videntur verba voti hic explicita.Cùm enim Dauid tũc nondum inuenerit tabernaculum Deo Iacob, neceſſe fuiſſet eum contra votum ſuum frequenter feciſſe, ac proinde ſtultum votum conſequens fuit eum emiſiſſe.Itaque dicunt verba huius voti non ſimpliciter eſſe accipienda,ſed per tropum, vt per omnia hæc, Non aſcendam in domum vel lectum meum, nec dormiam,&c intelligatur voluiſſe ſignificare ſe non perfecte quieturum, nec depoſiturum ſolicitudinem,priuſquam inueniſſet locum Domino,&c. Hæc tamen interpretatio non videtur literæ bene cõgruere.Proinde veriſimilior eſt Hebræorum hoc loco ſententia, qui dicunt iſtud votum Dauidem feciſſe eo die,quo vidit propter peccatum numerationis populi angelum paratum ad percutiendum Hieruſalem,vt ſcribitur 1. Paralipp.21 & 2. Reg.24. Tunc enim videbat neceſſarium ſibi eſſe vt Deum ſacrificiis placaret, nec tamen poterat ire in Gabaon,vbi erat altare holocauſtorum, vt ſcribitur in locis prædictis:erat enim nimio timore perterritus, ſciebat quoque templum à filio Salomone ædificandum in Sion,quemadmodum ei promiſſum fuerat: verùm certum locum in qua ædificãdum erat nondum didicerat. Itaque tunc vouit ſe non introiturum in domum ſuam,&c. priuſquam diuina reuelatione didiciſſet locum illum à Deo electum,in quo templum extruendum eſſet. Acceſſit ergo Dei iuſſu Gad propheta, qui præcepit vt aſcenderet ad aream Ornam Iebuſei, ſuper quã viderat angelum, extentum habentem gladium, ibique extructo altari offerret ſacrificia: quæ cùm vidiſſet igne cœleſti deuorari (exaudiuit enim eum Dominus in igne de cœlo, vt ibi ſcribitur) dixit: Hæc eſt domus Dei,& hoc eſt altare in holocauſtum Iſrael,quaſi dicat:Iam inueni locum quem quærebam.Hic enim erit locus, in quo à filio meo conſtruetur templum, & in quo erit altare holocauſtorum. Vnde & 2. Paralipom.3. dicitur Salomon conſtruxiſſe templum in monte Moria,qui demonſtratus fuerat Dauidi patri eius,In loco quem parauerat Dauid in area Ornam Iebuſei: atque ab eo tempore cœpit parare omnia ad ædificandum templum neceſſaria, & filium Salomonem ad id adhortari.Secundum hanc ſententiam ſcripturis & literæ conformem,quod dicitur in primo verſu memento manſuetudinis eius,vel,vt habent Hebræa, afflictionis eius, rectè intelligitur de ea affli-

ctio

ctione & humiliatione, in qua erat tūc tēporis, cùm sacco indutus & prostratus in terram hæc voueret. Alioqui enim satis impertinens videtur quod hic affertur de mansuetudine & humiliatione Dauidis. Quod ergo dicitur: donec inueniam tabernaculum: intelligendum est, donec inueniam locum tabernaculi, quemadmodum quod dixit David: hæc est domus Dei, &c.

b VOTVM VOVIT DEO IACOB.] Conuenienter hoc loco vocat Deum Iacob eo quòd hac in re David imitatus sit Iacob, de cuius simili voto legimus in Genesi.

c SI INTROIERO IN TABERNACVLVM.] Notandum in tribus istis partibus, si introiero, si ascendero, si dedero, &c. gradationem esse contra morem Latinorum, sed secundum consuetudinem Hebræorum, qui quod maius est præponere solent, quemadmodum fit in versu primi Psalmi. In tribus autem illis orationibus. Si dedero oculis: &, si dedero palpebris: &, si dedero requiem, gradatio est contraria secundum morem Latinorum. Vltima tamen illa pars non est apud Hebræos, qui tãtum quatuor habent membra.

d ECCE AVDIVIMVS EAM.] Locus hic admodum difficilis est, torquens etiam plurimum Hebræos, eo quòd vates videatur hoc versu voluisse dicere, se audisse locum arcæ fœderis debere esse in Ephrata, quæ erat Bethlehem, quò arca nunquam perlata in scripturis legitur. Lyra similiter & Valentia, & post eos Caietanus, per Ephrata hic intelligũt locum Silo, eo quòd fuerit in sorte Ephraim: per campos syluæ, ciuitatem Cariathiarim, quod Interpretatur, vt dicitur Iosue 15. ciuitas syluarum. Itaque intelligunt hic designari duo loca, in quorum altero primum requieuit arca post introitum filiorum Sion in terram promissionis: in altero verò post multas alias arcæ sedes vltimò mansit antequam à Dauide in Sion transferretur, atque hoc versu reddi rationem quare tanto desiderio David optauerit inuenire locum domino, nempe quod aduerterit eatenus arcam instabilem fuisse. Atque ob id, inquit Caietanus, prius dicitur, audiuimus eam, &c. postea verò, inuenimus eam, &c. quia Dauid non vidit vnquam arcam in Silo, sed à patribus id tantum didicerat, in Cariathiarim autem ipsemet eam inuenit. Verùm hæc sententia verisimilis non est, cum quòd Ephrata nunquam significet sortem Ephraim, tum quòd hoc versu omnino videatur significari locus ille iam inuentus, pro quo inueniendo prius dicitur David votum fecisse. Proinde omissis multorũ Hebræorum super hoc versu interpretationibus, verisimilius videtur per Ephratam & cãpos syluæ, eundem hic locum voluisse significare, cum scilicet, in quo à Salomone templum extructum est, nempe aream Ornan Iebusei, quæ ad literam quidem hic vocatur Ephrata, siue propter loci fertilitatem, à qua & Bethlehem id nominis accepit (significat enim Ephrata fructiferam etiam Hieronymo teste super micheam) siue quia erat hæreditas, & empta possessio Dauidis Ephratei. Sicut enim Bethlehem dicitur ciuitas Dauid, ita & Siō in qua erat ista area. Vnde fieri potest, vt & Siō dicatur ea ratione Ephrata, vel etiam ob maximam eius cum Bethlehem vicinitatem, non enim nisi duobus milibus distat Bethlehem à Hierusalem, cœpitque Hierusalem semper computari cum sorte Iuda, postquam esset capta à Dauide, expulso Iebuseo, cum secundum diuisionem terræ prius esset in sorte Beniamin. Itaque fieri potest, vt ab eo tempore & nomen etiam ciuitatis Dauid acceperit. Dicitur & idem locus, Campi syluæ, siue quia locus esset syluosus: vnde & postea in eo loco ædificauit Salomon domum, quæ dicta est domus saltus Libani & mons Sion aliquando vocatur in scripturis Libanus, vt apparet Hiere. 22. vbi dicitur de Hierusalem, Quæ sedes in Libano, & nidificas in Cedris, quomodo congemuisti cum venissent tibi dolores: siue etiam propter vicinitatem montis Iarim, de quo Iosue 15. id est, montis syluarum, qui erat ad occidentem vrbis Hierusalem. Verùm quacunque ratione literali hic locus sic est appellatus, rectè intelligitur his nominibus voluisse hic spiritum sanctum hunc locũ appellasse propter mysterium, nēpe vt nos subduceret ad sensum mysticũ de loco arcæ verioris, quæ est humanitas Christi de hac enim populus Gentilis verè dicitur audiuisse ex Euangeliis, & Apostolorum prædicatione, quod fuerit in Ephrata Bethlehem, in qua Christus natus est: inuenisse autē se eam in campis syluæ, hoc est, in syluestri & inculto populo Gentili. Sicut etiã non sine mysterio templum extructum est in hæreditate hominis Gentilis, & per manũ proselytarum, & seruos regis Tyri. Porro relatiuum, eam, non habet apud Græcos aut Latinos antecedens aliquod, ad quod secundum vocē referatur: Apud Hebræos tamen videtur referri ad nomen illud pro quo nos habemus tabernaculum: nam id est fœminini generis, quamuis sit hoc loco pluralis numeri: nam pluralis numerus hic videtur accipi pro singulari, cum vnum tantum quæsierit tabernaculum, & mutatio numeri apud Hebræos frequens est. Secundùm autem eam sententiã quæ iam posita est, annotandum quòd primò quidē dicitur, audiuimus: deinde verò, inuenimus. Primum enim ex narratione Gad, David intellexit quis deberet esse locus quem quæsiuit. Deinde verò signo cœlesti deprehēdit reipsa, quod auditu prius perceperat, cùm igne cœlesti sacrificiũ absumeretur. Quod si non placeat idem intelligere per Ephrata & per campos syluæ, sed per Ephratã ipsam ciuitatem Bethlehem, commodè locus hic secundum quosdã Hebræos sic intelligetur. Nos quidem fama & opinione ducti quorũdam, putauimus aliquando locum arcæ futurum in Bethlehem, sed postea ex indicio diuino deprehēdimus illum debere esse in campis syluæ, In mōte Morea qui est Sion. Verisimile enim est, cum locus esset incertus, & de eo inueniēdo David multũ esset sollicitus, quosdam opinatos illum futurum in patria Dauid, vbi & Christus postea esset nasciturus.

INDVANTVR IVSTITIAM.] Non videtur istud cōuenire cum eo quod dicitur in 2. Parallp. 6. vbi habetur: Induantur salutari, sicut & postea in hoc Psalmo, cum describitur promissio Dei huic orationi correspondens, salutare ponitur non iustitia. Vnde pro locorũ istorum concordantia, vel debet hic iustitia accipi pro Dei iustitia, (sic enim idem erit quod salus Dei, eo quòd eam promiserat) aut si pro hominum iustitia accipiatur, ideo hic positũ est nomen iustitiæ, cũ alibi salutare ponatur, eo quod iustitia, sit vera & cōsummata hominis salus. Porro quis sit sensus, cum dicit: Sancti tui exultatione exultabunt: satis patet ex eo quod dicitur in Paralipom. Sancti tui lætentur in bonis. e

NON AVERTAS, &c.] Phrasi Hebraica sicut suscipere faciē, & honorare aliquē: ita auertere alicuius faciē, est reiicere precē illius, eo quod is qui aliũ exaudire renuit, cogat eũ cum pudore faciē auertere, & pudefactũ abire. Vertit autē hãc orationem Hieronymus non semper eodē modo, nã 3. Reg. in f

 oratio

oratione Bersabeæ ad Salomoné vertit:ne confundas faciem meam. Postea tamen statim vertit:neque enim fas est vt auertam faciem tuam. Secũdi autem Paralipom.cap.6.vertit: ne auerseris faciem Christi tui. Essent autem ad verbum Hebræa vertenda hoc modo ne facias auertere faciem,&c.

g IVRAVIT DOMINVS DAVID.] Quod dicit iurauit Dominus veritatem,accipi potest,vt sit sensus: Iurauit ei fidelitatem, promisitque ei se fore fidelem. Alibi enim in Psalmo dicit Dominus: Semel iuraui in sancto meo:si Dauid mentiar. Aut iurasse veritatem dicitur,quia iurauit rem verissimam,quæ interpretatio ideo videtur conueniẽtior,quia postea videtur velle explicare eam veritatem quam promisit. Porro legẽdũ esse,nõ frustrabitur eã, nõ autẽ eum, patet ex Hebræis,Græcis,& Latinis emẽdatioribus.

h PONAM SVPER SEDEM.] In his quidem verbis intelligẽdum est,Messiam promitti nasciturũ ex semine Dauid & sessurum super solium eius: veruntamen id nõ est quod his verbis primũ promittitur. Primo enim ad literam hic promittitur Dauidi vnum ex filiis eius regnaturum post ipsum,quod quidẽ in Salomone ex parte impletũ est. Sed sicut in iis promissionibus,quæ habentur 2.Reg.7. de Salomone filio Dauidis, necesse est intelligere Salomonem Christi gessisse typũ,in quem eæ promissiones verius competunt, ita & in hoc loco. Irenæus libro 3.cap.27. expendit dictum esse,de fructu ventris tui,non autem de fructu lumborum vel renum tuorum.

i VIDVAM EIVS.] Interpres noster legit apud Græcos, τὴν χήραν, cum sit θήραν, hoc est, cibum eius,vt etiam habent Hebræa.

k ILLVC PRODVCAM,&c.] Melius illic,&,Dauid,est datiui casus. Additur enim ei apud Græcos articulus, τῷ, & apud Hebræos litera Lamed. Porro pro cornu hic solito scripturæ more intelligitur potestas regia,quæ ex semine Dauid & in gloriam nominis Dauid creuit in Sion. Sicut autem aliæ omnes promissiones hic positæ perfectè in Christo & eius ecclesia impletæ sunt,ita & istud quoque,nam cornu istud,de quo hic canitur potissimũ,esse Messiam docet illud Zachariæ Luc,1. Et erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui.

PARAVI LVCERNAM.] Secundum phrasim Hebraicam lucerna frequenter accipitur pro filio vel posteritate,quæ patris nomen clarum facit & illustre. Sic dicitur 3.Regum 11.ad Hieroboam: Filio eius(nempe Salomonis)dabo tribum vnã, vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cũctis diebus. Et 15. cap.de Abiam dicitur: Propter Dauid dedit ei Dominus Deus suus lucernam in Hierusalem, vt suscitaret filium eius, & statueret Hierusalem. Sic & 2. Paralip.21.de Achab dicitur: Noluit autem Dominus disperdere domum Dauid propter pactũ quod inierat cum eo,& quia promiserat vt daret ei lucernam,& filiis eius omni tẽpore. Ex quibus locis satis patet posse hoc loco nomen,lucerna,accipi vel pro ipso filio Salomone,vel pro posteritate succedentiũ sibi filiorum Dauidis. Porro in sequẽti versu pro dictione,sanctificatio,& dictione Græca ἁγίασμα, Hebræis est dictio quæ significat coronam regiam, sic dictam à sanctificatione & separatione. Vnde si velimus habere sensum originalis linguæ,debet hic ἁγίασμα accipi,sicut annotatũ est in Psal.88.cũ dicitur: Prophanasti in terra sanctuariũ eius,vbi apud Græcos & Hebræos eadem est dictio quæ hoc loco. l

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXII.

COmmendat fratrum concordiã pulchris similitudinibus,tum vtilitatem,tum iucunditatem quæ in ipsa est depingens. Apparet autem hoc concordiæ encomium tunc Davidem cecinisse,cum populus Israeliticus, qui in principio regni Dauidis diuisus erat sub duobus regibus,iam totus vnitus fuisset sub vno rege,Dauide scilicet,ac tum demonstrare voluisse ab ipsa experientia bonum concordiæ, cum in diuisione populi satis experti fuerant discordiæ malum. Verius tamen & perfectius quæ hic tanguntur,competunt in eos qui eodem spiritu renati,fraterna inter se charitate maxime cohærent,vt sunt omnes vere Christiani. Nam & fidelium ecclesia,quæ ex Iudæis & gentibus constat,cum prius diuisa fuerit,alium Deum Iudæis,alium Gentibus colentibus,nunc sub vero Dauide mira gratáque consensione coniuncta est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ecce quam bonum & quam iucundum, habitare fratres in vnum.

POsteaquam experti sumus in fratrum diuisione discordiæ incommodum & insuauitatem,nunc certè videre est quàm sit res tum bona,tum suauis,habitare fratres vnà inter se concordes. PSAL. 132.

2 Sicut vnguentum in capite quod descendit in barbam,barbam Aaron.

2 Habet enim se huiusmodi fratrum vnanimitas, sicut vnguentum illud pretiosissimum & summè odoriferum, quod copiosè effusum super caput,defluere solet præ abundantia in barbam,barbam,inquam, summi sacerdotis. a

3 Quod descendit in oram vestimenti eius,

** sicut ros Hermon,qui descendit in montem Sion.*

3 Ac deinde fluere in superiorem oram,& os vestimentorum eius. Sicut enim huiusmodi oleum & in sese optimum est, & dum sic copiosè effunditur, mirè præsentes recreare solet: ita huiusmodi fratrum concordia,præterquam quòd res sit optima,etiam Deum hominésque maximè reficit & oblectat. * Proinde etiam similis est huiusmodi concordia rori, qui descendit tum in montem Hermon, tum in montem Sion, nã vt ros cœlestis & gratissimus est hominibus ac terræ, & summè item bonus,vt qui fertilitatem & fœcunditatem adferat terræ, maximéq; sit necessarius potissimum montibus,qui fluminibus irrigari nequeunt:ita & cõcordia,præter voluptatẽ,multorũ etiã bonorũ mortalibus parẽs est. b c

4 Quoniam illic mandauit dominus benedictionem, & vitam vsque in seculum.

4 In vnanimi enim fratrum habitatione Dominus suo iussu esse facit donorum suorum munificentiam,&,quod inter omnia dona eius potissimum est & caput,vitam perpetuam,quæ quidem hic incipit in sancto ac religioso Dei cultu, & durabit semper in contemplatione vultus diuini, à qua omnibus bonis replebuntur. Proinde quid melius, quidue iucundius esse possit fratrum concordia?

ANNO

ANNOTATIONES.

a QVAM BONVM, &c.] Græca paulò aliter habent: Ecce quid bonum, aut quid iucundum, nisi habitare fratres in vnum. hoc est, nihil illo melius aut iucundius. nostra tamen lectio magis cum Hebræis conuenit. Duo autem dicit de concordia fratrum, nempe quòd res sit bona, & simul iucũda. Quædam enim bona sunt, sed non iucunda, & contra. Martyrium enim bonum est, sed nõ iucundum. & contrà, voluptas est iucunda, non autem bona. Comparationes autem duas quæ sequuntur quidã sic accipiunt, vt prima adhibeatur ad ostendendum per eam concordiæ suauitatem. Secunda verò ad ostendendum concordiæ bonitatem & vtilitatem. Verùm rectius acceperimus per vtramque vtrũque ostendi. nam & vnguentum vel oleum, de quo hic loquitur res erat, optima & prætiosissima. Vnde etiã in Hebræo hic habetur. sicut vnguentum bonum, &c. & ros, res est gratissima. Comparat itaque concordiam oleo non cuiuis, sed sacerdotali, eo quòd illud esset optimum & maximè odoriferum: Vnguento autem effuso comparat, eo quòd tunc vnguẽtum odorem suum spargat quàm latissimè. Per hoc autem quod dicit vnguentum descendens in barbam & in oram, abundantiam effusi vnguenti significare vult, vt sic magis concordiæ suauitatem maximam designaret. Ideo quoque rectè intelligitur oleo sacerdotali comparasse concordiam, vt ostenderet eam rem esse sanctam, & quæ nos Deo consecret, & sanctos faciat. Rori verò qui in montes descendit, comparat, quòd huiusmodi ros magis sit gratus & vtilis, cum valles fluminibus irrigari valeant: Rori verò potius quàm pluuiæ, quòd ille sit gratior, nec vnquam noxius, vt quandoque impetuosa pluuia. Et in hac rursum comparatione rectè intelligitur designari, concordiam fraternã rem esse diuinam è cœlo prouenientem, sicut ros cœlestis est. Montium autem Hermon & Sion facit specialem mentionem, eo quod hi essent Iudæis notiores, & celebriores apud eos. Abstrusiori autem intelligentia rectè à patribus nostris intelligitur comparari concordia Christiana oleo, &c. eo quod sit gratia spiritus sancti, quæ à capite Christo (qui non ad mensuram accepit spiritum) descendit in Apostolos, & ab eis in inferiores & posteriores fideles. Christi enim barba, Apostoli sunt, vt qui ei proximè adhæserunt, & virile robur eius declarauerũt. Vestimentum verò Christi, fideles omnes. Similiter cõparatur rori Hermon & Sion, eo quod coadunauerit populũ Gentilẽ & Iudaicum in vnitate fidei.

QVOD DESCENDIT, &c.] Ora hic non potest accipi pro extremitate vestis inferiore, sed prò extremitate superiore. Hebræa enim habent: in os: & Græca dictio ὤα, significat propriè rei fastigium. b

ROS HARMON, &c.] Non debet intelligi ros montis Hermon, idem numero descendere in montem Sion, sed idem specie, vt repetatur nomen, ros. vt sit sensus ros Hermon, & ros qui descendit, &c. Enthymius tamen intelligit rorem generatum è vaporibus & niuibus montis Hermon descendere in montem Sion. c

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIII.

INuitat seruos Dei ad orandum & benedicendum Deum. At vicissim eis diuinam benedictionem optat atque promittit. Apparet autem ex eo quod dicitur, ecce nunc, ad literam siue Dauidem, siue Salomonem hoc Psalmo adhortatum sacerdotes & Leuitas, vt pace populo data, & extructo tabernaculo vel templo. Leuitarũmque mansionibus, diuino cultui studiosius insisterent, quod non ita prius eis licebat. Quod verò ad nos attinet, admonet hoc Psalmo spiritus sanctus, vt hoc tempore gratiæ pro effusa Dei in nos per Christum benignitate, gratias ei agamus, & ad Christum, qui vera est arca & propitiatorium, manus attollamus inter orandum illius meritis nitentes, & per eum exaudiri a patre precantes

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ecce nunc benedicite domino, omnes serui domini.
2 Qui statis in domo Domini, in atriis domus Dei nostri.
3 In noctibus extollite manus vestras in sancta.
** & benedicite Domino.*
4 Benedicat tibi dominus ex Sion,
** qui fecit cœlum & terrã.*

ECce cùm modò Dei in nos benignitas eximiè declarata sit, nunc SAL.
studiosius laudate Dominum quotquot estis cultores illius. 133.
2 Qui versamini iugiter in domo Domini, atque in atriis domus Dei
nostri.
3 Neque interdiu tantum, sed etiam in noctibus leuate manus vestras
ad propitiatorium sanctitati illius singulariter dicatum, orantes scilicet
quæ spectant ad salutem populi, * simúlque pro perceptis ab eo beneficiis laudate Dominum.
4 Tibi autem quicunque id feceris, è diuerso promitto & opto, vt sicut tu benedicis Domino laudando ipsum, ita & ipse tibi vicissim ex Sion benedicat, benefaciendo tibi: * qui Dominus etsi in Sion peculiariter habitat, autor tamen est cœli & terræ: ac proinde etiam omnipotẽs omnium Dominus, meritò ab omnibus colendus: & talis in quo tutò confidamus.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIIII.

RVrsum seruos Dei inuitat ad laudandum ipsum, idque tum propter bonitatem eius qua Israelem sibi elegit, tum propter ipsius potentiam, quam partim ex his quæ passim per vniuersum orbem solus designat: partim ex his quæ pro Israele primum in Aegypto, deinde in terra Canaan patrauit, deprædicat. Ex hoc autem populo credẽdo Dei misericordiã etiam in posterum pollicetur, risis idolis, idolorũmque cultoribus, iterum ad celebrandum Deum sanctos cuiusque ordinis hortatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Laudate nomen domini: * laudate serui dominũ.*

LAudibus extollite nomen Domini: * laudibus, inquam, extollite PSAL.
Dominum vos qui cultores & serui estis ipsius. 134.

2 Qui statis in domo domini, in atriis domus dei nostri.

2 Qui statis in domo Domini,& in atriis domus Dei nostri assiduè ver-
samini.

*3 Laudate dominũ, quia bonus Dominus. * psallite nomini eius, quoniam suaue.*

3 Laudate Dominum, quia benignus est, * psalmos canite in honorẽ
nominis ipsius. est enim memoria nominis ipsius ob imménsam eius be-
nignitatem admodum suauis & iucunda.

4 Quoniam Iacob elegit sibi Dominus, Israel in possessionem sibi.

4 Et quidem illius benignitas omnibus etsi communis, tamen eximie
erga nos hac in re declarata est, quòd ipse Dominus præ aliis omnibus
populis, nullis prouocatus meritis, sed sua sponte, soláque sua gratuita
beneuolentia elegerit populum ex Iacob prognatum, elegeritque eum
quasi in suum peculium & singularem possessionem, quam singulari
cura & gratia prosequeretur, cum alioqui omnium sit Dominus & mo-
derator.

*5 Quia ego cognoui quod magnus est Dominus: * & Deus noster præ omnibus diis.*

5 Neque verò sola eius bonitas causam laudandi ipsum præbet, sed &
potentia eiusdẽ imménsa, qua omnes superat. Ex magnificis enim ipsius
operibus ego certè noui magnum potentémque esse Dominum: * &
Deum nostrum potentia longè superiorem esse vniuersis reliquarum
nationum nihili diis, & omnibus qui siue in cœlo, siue in terra rarioris
& insignioris sunt potentiæ.

6 Omnia quæcunque voluit fecit, in cœlo & in terra, in mari, & in omnibus abissis.

6 Ita enim esse primo quidem ea opera declarãt, quæ passim per vni-
uersum orbem semper & fecit & facit. nam quæcunque vnquam voluit
efficere, ea mox fecit siue in cœlo, siue in terra, siue in mari, & in omni-
bus aquarum aliorúmque locorum profunditatibus, tantæ nimirum
potentiæ existens, vt solus omnia quæ vult facere possit, omniáque solo
suæ voluntatis imperio perficere.

*7 Educens nubes ab extremo terræ. * fulgura in pluuiam fecit.*

7 Et vt ex multis ipsius operibus quædam recenseam, ipse è terra, infi-
ma orbis parte, à cœlis maximè distante, ad editissimum aëris locum fa-
cit ascendere nubes, * fulgura in pluuiam desinere, simúlque cum plu- a
uia miscere facit, cum magno certe naturæ miraculo, quo contrarium b
contrario quodammodo gigni, aut contraria inter se commisceri cer-
nuntur, ita vt fulgurum ignis aquis pluuialibus permistus, non tamen
ab eis extinguatur.

*8 Qui producit ventos de thesauris suis, * qui percussit primogenita Ægypti ab homine vsque ad pecus.*

8 Ipse denique est qui ventos educit è locis abditis, tanquam thesau-
rorum suorum repositoriis, recludens & cohibens ventos cum vult, eos-
démque cùm vult relaxans: * Sed & ex his quæ propter nos peculiari-
ter edit, potentiæ ipsius magnitudo mirabiliter innotuit. Ipse enim est,
qui (vt cæteris prætermissis id recenseam quod vltimum fecit pro nobis in
Ægypto) occidit vna nocte omnia primogenita Ægypti tam hominũ,
quàm reliquorum animalium.

9 Misit signa & prodigia in medio tui Ægypte, in Pharaonem, & in omnes seruos.

9 Et immisit admiranda signa & prodigia in medio tui, ô Ægypte, in
Pharaonem, & in omnes seruos ipsius.

10 Qui percussit gentes multas, & occidit reges fortes.

10 Qui & deinde percussit gentes numero plurimas, & reges occidit
potentissimos.

11 Seon regem Amorrhæorum, & Og regem Basan, & omnia regna Chanaan.

11 Seon scilicet regem Amorrhæorum, & Og regem ipsius Basan: &
post hæc etiam omnia regna Chananæorum.

12 Et dedit terram eorũ hæreditatem, hæreditatem Israel seruo suo.

12 Et dono dedit terram eorum veluti in patrimoniũ, patrimonium,
inquam, ipsi Israeli, populo sibi charissimo.

13 Domine nomen tuum in æternum, Domine memoriale tuum in generatione & generationem.

13 Proinde Domine per hæc tuæ tum potentiæ, tum bonitatis in nos
facinora, nomen tuum nunquam in obliuionem veniet, sed memoria
tui perseuerabit per omnes generationes, nec interibit vnquam: adeo
sunt præclara & eximia quæ designasti, nec designare cessabis.

*14 † Quia iudicabit Dominus populum suum. * & in seruis suis deprecabitur.*

14 Nam ex his quæ hactenus nobiscum fecit satis constat, quod si
quando populus ipsius impiis iniustè oppressus fuerit, etiam in poste- c
rum iudicium facturus sit de aduersariis pro populo suo, * & erga ser-
uos suos se facilem & exorabilem præbebit, sinens se ab eis cum affli-
guntur facilè exorari. † Insuper si quando populus suus illi peccauerit,
nequaquam impunitos illos dimittet, tanquam alienos abiiciens, sed
vindicabit peccata populi sui: non tamen ipsi imperpetuum irascetur,
neque exterminabit, sicut gentes Chananæas, sed mox vltione de pec-
catis ad castigationem eius sumpta, clementem se & exoratu facilem
exhibebit seruis suis: atque hac tum iustitiæ, tum misericordiæ suæ
ostentione, etiam perdurabit memoria nominis ipsius in omne æuum.

*15 Simulachra gentium argentum & aurum, * opera manuum hominũ.*

15 Longè verò ab hac quam dixi Dei nostri excellentia absunt dii
gentium. Siquidem simulachra eorum quæ pro diis colunt, quod qui-
dem attinet ad materiam, argẽtum sunt & aurum: * quod verò ad figu-
ram, opera hominum manu facta, ita vt in eis nihil sit mirandum, præ-
ter materiam & ingenium artificum, & res sint planè materiales, anima

spiri

*16 Os habent, & non loquentur: * oculos habent, & non videbunt.*

spiritúque carentes, rebúsque naturalibus longè inferiores, vt quæ sint
solum artis humanæ figmenta.
16 Itaque oris quidem habent speciem, sed eo nequaquam loqui po-
terunt: * & oculorum similiter figurâ, sed quibus nihil videre possunt.

*17 Aures habent, & non audient: * neque enim est spiritus in ore ipsorum.*

17 Aures quoque habere videntur, non tamen eis quicquam audiét:
* non enim halitus vitæ est in ore ipsorum. propter quod necesse est
eos etiam omnibus sensibus vitalibus esse destitutos.

*18 Similes illis fiant qui faciunt ea: * & omnes qui confidunt in eis.*

18 Et sanè dignum est vt his similes fiant, tum qui ea faciunt, * tum
qui spem suam collocant in eis, vt scilicet & ipsi quasi meri trunci omni
sint priuati sensu homine digno, sintque contra populum Dei infirmi
& inualidi, quemadmodum nullas habent vires in quibus confidunt.

*19 Domus Israel benedicite Domino. * domus Aaron benedicite domino.*

19 Proinde quoniam soli verum Deum sortiti sumus, vos quicunque
estis ex familia Iacob, contempta idolorum & gentium vanitate, laudi-
bus extollite Dominum: * peculiariter autem vos filij Aaron, sacerdo-
tali donati munere, laudate Dominum.

*20 Domus Leui benedicite Domino: * qui timetis Dominum benedicite Dominum.*

20 Omnes posteri Leui laudate Dominũ: * atque in vniuersum quot-
quot reueremini Dominum, etiam qui ex gentibus ad veri Dei cultum
conuersi estis, laudibus celebrate eum.

*21 Benedictus dominus Deus ex Sion. * qui habitat in Hierusalem.*

21 Laudetur ab omnibus è Sion Dominus, * ipse enim peculiarem
sibi delegit in Hierusalem habitationem, cùm alioqui cœlum & terram
impleat.

ANNOTATIONES.

a AB EXTREMO TERRAE.] Per extremum terræ, quidam terræ superficiem, quidã mare Oceanum, alij verò ipsam terram accipiunt, quæ respectu cœli extrema est & infima orbis pars, vt intelligatur hoc miraculum hic designari, quod ex infima terra in cœlos vsque nubes eleuentur.

b FVLGVRA IN PLVVIAM, &c.] Duplicem sensum indicat paraphrasis, nempe vt vel intelligãtur fulmina in pluuiam desinere, vel simul cũ pluuia misceri. nam Hebræa etiam verti possunt: Fulgura cum pluuuia fecit.

c QVIA IVDICABIT.] Quod dicit Dominũ iudicare populum suum, dupliciter exponi posse indicat paraphrasis. Primum vt sit idem quod iudicabit pro populo suo. Secundo, vt sit sensus: vltionem sumet de peccatis populi sui. atque hic sensus ob id præferẽdus videtur, quòd in cantico Moysis Deuteronomij trigesimosecundo, vnde hic versus desumptus est ad verbum secundum Hebræorum codices, in hoc secundo sensu accipiatur, vt patet ex præcedentibus & sequentibus. Secundum quem sensum duplex Dei beneficium erga populũ suum hic significat. Primum, quia, vt dicitur 2. Machab. 6. non multo tempore sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficij est indicium. Non enim sicut in aliis nationibus Dominus patiẽter expectat, vt eas, cum iudicij dies aduenerit, in plenitudine peccatorum puniat, ita & in nobis statuit, vt peccatis nostris in finem deuolutis, ita demum in nos vindicet. Secundò, quòd in populum suum non irascitur semper, neque exterminat, sed statim se exorabilem præbet, more optimi patris. Vnde & illo loco subditur: Propter quod nunquam à nobis misericordiam suam amouet, corripiens vero populum suum non dereliquit.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXV.

PRæsens Psalmus ita pleraque eadem habet quæ præcedens: ita cum eo eiusdem penè est argumenti. Inuitat enim & iste ad laudem Dei, ob perpetuam eius misericordiam, quam singulis inculcat versibus, commemorans tamen simul Dei tum potentiam, quam & in creatione orbis, & in liberatione Israelis exhibuit, tum prouidentiam & curam, qua & specialiter curat populum suum, & generaliter omnia animantia. Noua enim ratione hic Psalmus compositus est, vt cum in singulis versibus repetatur: Quoniam in seculum misericordia eius: atque misericordia Dei causa afferatur laudis Deo debitæ, semper tamen etiam tribuatur Deo aliqua conditio ipsi propria, quæ excellentiam naturæ, potentiæ, vel prouidentiæ demonstret. vt huius etiam ratione ostendatur laudandus Dominus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Confitemini Domino quoniam bonus, * quoniã in æternum misericordia eius.*

LAudate Dominum, tum quoniam natura sua bonus est, & ad bene- PSAL. 135
faciendum facilis: * tum quia imperpetuum duratura est miseri- a
cordia eius.

*2 Confitemini Deo deorũ: * quoniam in æternũ misericordia eius.*

2 Laudate eum qui est Deus super omnes, qui vel falsò ab hominibus
dicuntur dij, vel ob participationem diuinæ potestatis deorum nomine
censentur: * quoniam imperpetuum duratura est misericordia eius.

3 Confitemini domino dominorum, quoniam, &c.

3 Laudate eum qui est Dominus omnium dominorum, quoniam im-
perpetuum, &c.

4 Qui facit mirabilia magna solus, quoniam. &c.

4 Laudate eum qui sua solius omnipotẽtia facit admiratione dignis-
sima, quæ alius nemo facere potest, quoniam imperpetuum, &c.

5 Qui fecit cœlos in intellectu, quoniam, &c.

5 Laudate eum qui summa intelligentia singularique ingenio & arte
fecit cœlos, quoniam imperpetuum, &c.

6 Qui firmauit terrã super aquas, quoniam, &c.

6 Laudate eum qui summo miraculo terram stabiliuit super aquas,
quoniam imperpetuum, &c.

7 Lauda

7 Qui fecit luminaria magna,quoniam,&c.
8 Solem in potestatē diei, quoniam,&c.
9 Lunam & stellas in potestatem noctis,quoniā,&c.
10 Qui percussit Aegyptū cum primogenitis eorū,quoniam,&c.
11 Qui eduxit Israel de medio eorum,quoniam,&c.
12 In manu potenti & brachio excelso,quoniā,&c.
13 Qui diuisit mare rubrum in diuisiones, quoniam,&c.
14 Et eduxit Israel per medium eius,quoniam,&c,
15 Et excussit Pharaonem & virtutem eius in mari rubro,quoniam,&c.
16 Qui traduxit populum suum per desertum, quoniam,&c.
17 Qui percussit reges magnos,quoniam,&c.
18 Et occidit reges fortes, quoniam,&c.
19 Sehon regem Amorrhaeorum,quoniam,&c.
20 Et Og regem Basan, quoniam,&c.
21 Et dedit terram eorū hæreditatem,quoniam,&c.
22 Hæreditatem Israel seruo suo,quoniam,&c.
23 Quia in humilitate nostra memor fuit nostri,quoniam,&c.
24 Et redemit nos ab inimicis nostris,quoniam,&c.
25 Qui dat escam omni carni,quoniam,&c.
26 Confitemini Deo cœli,quoniam,&c.
27 Confitemini Domino dominorum,quoniam,&c.

7 Laudate eum qui fecit in cœlis duo luminaria magna,quoniam imperpetuum,&c.
8 Ipsum scilicet solem,vt præesset diei, eúmque suo motu & lumine conficeret:laudate itaque eum,quoniam,&c.
9 Ipsam quoque lunam & stellas,vt præessent nocti, laudate eū, quoniam,&c.
10 Laudate eum qui multis plagis affecit Ægyptum, inter alia multa etiam occidens omnia primogenita eius,quoniam,&c.
11 Laudate eum qui deinde eduxit Israelem è medio Ægyptiorum, quoniam,&c.
12 Idque fecit per maximam suam potentiam, quam exeruit in prodigiorum patratione:laudate itaque eum:quoniam,&c.
13 Laudate eum qui mare rubrum diuisit in duas partes,quoniā, &c.
14 Qui eduxit Israelem per medium ipsius,quoniam,&c.
15 Atque demersit Pharaonem & exercitum eius in eodem illo mari rubro,quoniam,&c.
16 Laudate eum qui per imperuium desertum duxit populum suum, quoniam,&c.
17 Qui deinde percussit reges potentes,quoniam,&c.
18 Et occidit reges fortes,quoniam,&c.
19 Sehon scilicet regem Amorrhæorum,quoniam,&c.
20 Et Og regem Basan,quoniam,&c.
21 Qui dedit terram eorum in hæreditatem,quoniam,&c.
22 In hæreditatem,inquam,Israeli seruo suo,quoniam,&c.
23 Et sane quotiescunque etiam postea affligebamur, declarauit se nostri memorem esse:laudate itaque eum,quoniam,&c. b
24 Et eripuit nos frequenter à tyrannide hostium nostrorum, proinde laudate eum,quoniam,&c.
25 Ipse est qui non nostri tantum curam gerit,sed & vniuersæ carnis, cum omni carni cibum tribuat:quare laudate eum,quoniam,&c.
26 Laudate Deum cœli creatorem & inhabitatorem, quoniā imperpetuum,&c.
27 Laudate Dominum dominorum omnium, quoniā imperpetuum duratura est misericordia eius.

ANNOTATIONES.

a CONFITEMINI.] Tribus his primis versibus in prima parte notatur excellentia diuinæ naturæ. Et in primo quidē versu ponitur nomē tetragrammaton יְהוָה in secundo verbo אֱלֹהִים elohim, in tertio אֲדֹנָי adonai, simul & trinitas personarum in vnitate naturæ designatur. In sequētibus verò versibus diuinæ potentiæ excellentia notatur. In quibus notādum, semper debere repeti verbum, confitemini, sicut repetitur, quia in æternum, &c, nam pro eo quod nos legimus : Qui fecit. Qui firmauit. Qui percussit,&c. apud Hebræos & Græcos ponitur semper participium præsentis temporis, datiui casus. Nam apud Hebræos additur ei litera lamed, & apud Græcos articulus τῷ. Vnde apud eos habetur, Facienti, Firmanti, Percutienti, &c. Ad hos autem datiuos constat debere subaudiri verbum, confitemini, quare & ad hoc verbum semper referri debet causalis illa, quia in æternum,&c: nō autem ad verbum illud quod in singulis versibus explicitè ponitur, vt plerique intelligunt.

QVIA IN HVMILITATA,&c.] Et Græca quoque habent dictionem causalem ὅτι, quia. vndè videtur litera intelligenda de afflictione ea quam in Ægypto perpessi erant, vt hic intelligatur reddi ratio eorū quæ prius dicta sunt, nempe quare percusserit Ægyptum,& eduxerit Israelem,&c. Verùm Hebræa etiā verti possunt per relatiuū, qui & conuenit magis, vt sit sensus : Cōfitemini ei qui in afflictione nostra memor fuit nostri. sicque rectius intelligetur de ea afflictione, quā tēpore iudicū frequēter perpessi sunt post acceptā terrā promissionis in possessionem Quem sensum sequendo, accipiemus coniunctionē, quia, vt in psalmis frequēter, vt sit idē quod, & certè, & affirmet potius quā causā reddat. b

Psalmus Dauid Hieremiæ.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXVI.

PSalmus iste, vox est sacerdotum, Leuitarum, cantorum, omniúmque iustorum in Babylonica captiuitate existentium, qui primo quidem memorant susceptum à se ob vastationem Hierusalem luctum, eumque se etsi Babylonijs carmina lætitiæ requirentibus non deposituros durante exilio: Deinde verò talionem orant vel prophetant tum Idumæis, qui cū fratres essent, & dolere Israelis calamitatem debuissent, etiam incitauerunt hostes ad sæuiendum magis, tum Babylonijs, qui ad summam crudelitatem nihil fecerunt reliquum. Porro secundum mysticam intelligentiam hic Psalmus aptandus est populo fidelium in hoc mundo, tanquam in exilio atque in medio Babylonis degenti. Sancti enim iugiter memores sui exilij,

& agnos

& agnoſcentes locum vnde abducti ſunt, & in quem redire aliquando ſperant. ſuſpendunt organa in ſalicibus: hoc eſt omnia huius mundi gaudia abiurant, ſemper ad patriam ſuam aſpirantes, atque in omnibus quæ hic blandiuntur renuentes delectari. Vltio autem illa quæ in fine Pſalmi canitur, grauiſſimam illam ſignificat vindictam, quam de dæmonibus, Iudæis, mundanisque hominibus in nouiſſimo iudicij die ſumpturus eſt. Per Idumæos enim rectè, dæmones vel potius Iudæos Chriſti ſanguine rubicundos (Edom enim rubicundum interpretatur) intellexerimus. Per Babylonios verò, mundi iſtius (qui in Apocalypſi Babylon nominatur) homines carnales, iuſtos affligentes & irridentes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Super flumina Babylonis illic ſedimus, & fleuimus dum recordaremur tui Siõ.

1 IVxta Babylonis flumina, quæ in illa ſunt plurima, reſedimus tãquam exules & miſeri extra vrbes, & fleuimus dum recordaremur tui, ô Sion, tum quòd perpenderemus à tam ſancto loco, in quo nobis optimè erat, per miſeram hanc captiuitatem elongari: tum maximè quòd tuam vaſtationem, neglectum Dei cultum, in te exhiberi ſolitum, cerneremus. Quam rem ſane magis deplorauimus, quàm propriam miſeriam & exilium. PSAL. 136.

2 In ſalicibus in medio eius ſuſpẽdimus organa noſtra.

2 Itaque ad ſalices, quæ ſunt illic copioſè in media Babylone iuxta fluenta aquarum, ſuſpendimus muſica noſtra inſtrumenta, præ nimio mœrore ab omni lætitiæ ſigno & prouocamento abſtinentes.

3 Quia illic interrogauerunt nos, qui captiuos duxerunt nos, verba cantionum.

3 Et adeo quidem omnem lætitiam abiurauimus, vt cum etiam prouocaremur ad pſallendum & canendum, nequaquam ad id adduci potuerimus, immo magis exacerbati ſumus. Illic enim hi qui nos ceperãt, poſcebant à nobis audire verba cantionum noſtrarum, non ſine ludibrio & irriſione religionis noſtræ.

*4 Et qui abduxerũt nos. * hymnum cantate nobis de canticis Sion.*

4 Et hi qui nos è Sion captiuos abduxerunt, rogauerunt nos, dicentes * Canite nobis vnum aliquod carmen ex his canticis, quæ cantare ſolebatis in Sion.

5 Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?

5 Verùm quomodo poterimus cantare laudes Domini in terra, quæ & nobis & Deo noſtro aliena eſt? cùm in hac terra extorres & miſeri degamus, ne cãtare quidem in ea nobis libet. Quia verò in ea verus Deus ignoratur, & pro vero Deo ſtatuæ & dij nihili coluntur, neque decet, neque licet ſacra Domini cantica impiorum auribus occinere, ne ſacra canibus obijciantur, & margaritæ porcis ſpargantur.

6 Si oblitus fuero tui Hieruſalem.

** obliuioni detur dextera mea.*

6 Suſceptum autem hunc à nobis luctum ob memoriam tui, ô Sion, nullo vnquam tempore exilij præſentis deponam. Alioqui ſi vnquam quaſi tui, o Hieruſalem, oblitus cœpero vacare lætis cãtibus, & muſicis ludere inſtrumẽtis, *facit Deus, vt dextera mea, qua tentauero citharam pulſare, detur à me obliuioni, hoc eſt, ceſſet in me ars pulſandi citharã; vt iam oblitus ſim vſus dexteræ in manus in tangendo muſica organa.

7 Adhæreat lingua mea faucibus meis, ſi non meminero tui.

7 Sed & lingua mea, qua cœpero lætitiæ carmina decantare, ſic hæreat palato meo, vt loqui amplius non poſſim, ſi non, quoad hic vixero, ſemper memor fuero tui, & per tui recordationem ſemper lugens ab omni lætitia abſtinuero.

8 † Si non propoſuero Hieruſalem in principio lætitiæ meæ.

8 Niſi etiam ipſam Hieruſalem fecero eſſe caput & principium lætitiæ meæ, ita ſcilicet vt non prius lætari incipiam, quàm vaſtatæ Hieruſalem reſtitutionem, quam certò ſperamus, videro. † Aut ſi non, quandocunque ſe lætitiæ occaſio ingeſſerit, priuſquam lætari incipiam, mihi ob oculos propoſuero miſeram Hieruſalẽ vaſtationem, vt ea tũc memoria mihi luctum fletũmque excitet, quem omni lætitiæ præponere volo.

9 Memor eſto Domine filiorum Edom in die Hieruſalem.

9 Tu autem Domine, ad conſolationem noſtram declara per vltionẽ te eſſe memorem eorum quæ Idumæi iniquè admiſerunt in die viſitationis, & in tempore vaſtationis ciuitatis tuæ ſanctæ Hieruſalem.

10 Qui dicunt: Exinanite, Exinanite vſque ad fundamentum in ea.

10 Tunc enim ipſi cùm, quod fratres noſtri & vicini eſſent, calamitatẽ noſtram dolere debuiſſent, hoſtes tamen noſtros Chaldæos per ſe abũdè ſæuientes magis ad crudelitatem incitauerunt, dicentes: Euacuate, euacuate ipſam ciuitatem vſque ad fundamenta ipſius, ne ſaluum quid in ea relinquatur, nec veſtigiũ aliquod ciuitatis ſuperſit, vt reædificandi ſpes nulla ſit.

11 Filia Babylonis miſera:

** beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuiſti nobis.*

11 Sicut autem de Idumæis his non dubito Deum condignam quandoque ſumpturum vltionem, ita ſanè & tu Babylonicæ ciuitatis cõgregatio per diuinam vindictam miſera eris, immo & iam miſera verè es, etſi ignores: * beatus enim erit ille rex & populus, qui ea tibi rependet & inferet mala, quæ tu nobis rependiſti & intuliſti: beatus, inquam, erit, quia Deo ipſius conatus adiuuante, proſperabitur contra te, & pro vltione de te ſumpta à Deo benedicetur.

12 Beatus qui tenebit & allidet paruulos tuos ad petram.

12 Beatus qui inter cætera mala tibi irroganda etiam apprehendet paruulos tuos, & allidet eos ad petram, ne his quidem parcens, quibus tanquam innocentibus maximè in bello parcere ſolent, vt ſic nulla poſteritatis tuæ & nominis tui ſpes reliqua maneat.

ANNO

ANNOTATIONES.

a QVIA ILLIC,&c.] Coniunctio, quia non videtur hic accipi posse propriè, vt causa superiorum hic reddatur: non enim vult rationem, quare suspenderint organa esse, quia Babylonij rogauerunt eos carmina: sed vult significare tantum fuisse dolorem, vt etiam Babyloniis exigentibus, adduci ad cantandũ non potuerint, immo potius eorum adhortatione dolor esset auctus, eo quòd non sine irrisione religionis carmina sancta extorquere conarentur. Proinde, quia, accipiendum videtur, vt frequenter, pro, & quidem.

b SI OBLITVS FVERO.] Loquitur de obliuione quoad signa & facta, hoc est, de tali qua ex signis & factis iudicatur quis alicuius oblitus. quomodo dicimus eum oblitum mortis paternæ, quem videmus vacare delitiis, cantibus & iocis. Ita enim vult item significare se nõ vacaturum carminibus, & musicorum instrumentorum delectatione, quasi oblitus esset ipsius Hierusalem. Porro in eo quod sequitur, obliuioni detur, &c. dubium quid per dexteram intelligi debeat, dum alij aliud & aliud intelligunt: quærendum item, quare potius dexteræ & linguæ malum imprecatur, quàm aliis corporis membris. Pro quibus intelligendis notandum, Græca quidem sicut & Latina habere passiuè ἐπιλησθείη, obliuioni detur, vel sit in obliuione: Hebræa tamen habere verbum actiuum, obliuiscatur dextera mea, quomodo & Augustini litera habet. in qua ad perfectionem orationis additur accusatiuus, me: obliuiscatur me dextera mea. Verùm Hebræorum lectionem quidam sic verisimiliter intelligendam & perficiendam putant, obliuiscatur dextera mea artis suæ vel officij sui. Secundum hunc enim sensum statim suggeritur ratio, quare dexteræ & linguæ suæ imprecatur malè. Dicere enim voluit se in terra aliena neque cantaturum lingua, neque lusurum organis. Cõuenienter ergo manui dexteræ, qua luditur, obliuionem artis: linguæ verò, adhesionem ad palatum imprecatur, si contrarium fecerit. Hũc itaque sequẽdo sensum & nostra litera sic rectè intelligitur: obliuioni detur à me dextera mea, hoc est obliuiscar ego vsum dexteræ meæ in pulsando citharam & alia instrumenta. Simili enim locutione in vulgari sermone dicere solemus, cùm habitum rectè scribendi amisimus: *Ick hebbe myn hands vergheten.* I.

c SI NON PROPOSVERO.] Ex græcis non satis constare potest num legendum sit proposuero an præposuero, cum dictio Græca προταξαίμην vtrumque significare possit, nisi quod magis significet, præposuero. quomodo etiam exponit Euthymius, & legit Augustinus. Hebræa autem habent ad verbũ: si non extulero vel ascendere fecero Hierusalem super caput vel principium lætitiæ meæ. Quæ quidem lectio à quibusdam sic intelligitur: Si non fecero ipsam Hierusalem esse principium lætitiæ meæ. quomodo & nostra lectio rectè etiam intelligitur. Alij sic: si non prætulero luctum pro Hierusalem, vel laudes Hierusalem omni lætitiæ quæ mihi contingere potest. aut, Si non quandocunque lætitiæ occasio se obtulerit, cúmque lætari incœpero, proposuero mihi ob oculos ipsam Hierusalẽ, vt eius memoria omne gaudium excutiat. atque hunc etiam sensum probè admittit nostra lectio.

d IN DIE HIERVSALEM.] Phrasi Hebraica dies alicuius sæpe accipitur pro tempore vltionis & vastationis. vt Psalmo 36. de impio dicitur Deum prospicere quòd veniat dies eius. Proinde oratio hæc eclyptica est complenda hoc modo: Memor esto filiorum Edom secundum ea quæ fecerunt in die Hierusalem, nisi hanc partem, in die Hierusalem, velimus construere cum verbo sequẽti, qui dicunt, pro qui dixerunt. nam hic sequens versus apud Hebræos cum priori in vnum coniungitur.

e FILIA BABYLONIS.] Et hic phrasi Hebraica filia Babylonis, ipsa ciuitatis congregatio vocatur. Sicut Psalmo 44. filia Tyri, pro congregatione ciuium Tyrensium. Porro in versu sequente pro nomine secundæ personæ, tuos, corruptè quidam libri habent, suos: corruptius autem quidam pro, tenebit, habent timebit. Et intelligunt hanc lectionem sequentes, hunc sensum: Beatus qui præ timore Dei allidet ad petram Christum prauas affectiones, priusquam in opus prodeant. Hic autem sensus etsi pius, præcedentibus tamen maximè secundum sensum literalem omnino est impertinens. Crudelitatem autem eam, qua vindicãdam Babylonem hic prænuntiat vates, etiam Isaias cap. 13. similibus verbis prophetauit, dicens de Babylone: Infantes eorũ allidentur in oculis eorum, diripientur domus eorum, & vxores eorũ violabuntur. In mystico autem sensu rectè vltimus versus sic intelligetur: Beatus erit ille, qui tum in se, tum in aliis occiderit & mortificauerit paruulos tuos ô Babylon, hoc est, affectus huius mũdi, cum adhuc quasi paruuli sunt, & in opus nondum proruperunt, vel quoscũque pueriles ac fatuas affectiones, allidendo eas ad fidem Christi. Cùm enim spiritus sanctus in veteri testamẽto seueritatem suam exhibuerit, in nouo autem suam charitatem: quæ in veteri testamento ad literam vltionem & vindictam impiorum malam significant, in mystico sensu à nobis accipienda sunt, vt significent salutiferam vltionem Dei per abolitionem vitiorum.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXVII.

VIr sanctus Dauid primum pro Dei in se benignitate canit se gratias ei religiosè acturum, tum & in posterum eandem Dei bonitatem in se declarari precatur, quo simul omnes reges terræ Dei potentiam ac benignitatem agnoscant & celebrent: postremum confidenter pollicetur ad futuram sibi deinceps opem Dei quam precabatur, adiungens in fine communem pro Dei erga suum populum fauore orationem. Porro quod hic aut precatur aut prophetat omnes reges Deum agnituros & laudaturos, etsi Dauidis tempore in aliquot regibus illis terræ vicinis impleri cœperit, perfectè tamen impletum non est, nisi per mirabilia in Christo patrata, & euangelicam prædicationem. Proinde & totus Psalmus Christo per Dauidem adumbrato, & ecclesiæ quoque ipsius accommodandus est quod quomodo fiat, intellectu difficile non est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Confitebor tibi Domine in toto corde meo, * quoniã audisti verba oris mei.*

LAudibus te celebrabo Domine, idque ex toto corde meo, * eo quòd dignatus sis exaudire omnes preces meas, quas ore meo ad te fudi. PSAL. 137.

2 Neque

2 † In conspectu angelorum psallam tibi.

** adorabo ad templū sanctum tuum, & confitebor nomini tuo.*

2 Neque priuatim tantum te celebrabo, sed & coram magnatibus po-
puli & sacerdotibus, qui sunt quasi dij quidam & angeli terrestres, diui-
næ voluntatis nuntij & executores, psalmos decantando in honorem
nominis tui. † In publico etiam populi conuentu coram propitiatorio
& Cherubin psallam tibi: * procidam coram te conuersus ad templum
tuum sanctum quod inhabitas, & laudabo nomen tuum.

*3 Super misericordia tua & veritate tua: * quoniam magnificasti super omne nomen sanctum tuum.*

3 De misericordia tua mihi præstita, & fidelitate promissorum tuo- b
rum erga me seruata: * per hanc enim tuam misericordiam & fidelita-
tem extulisti nomen tuum sanctum super omnia, augustius & glorio-
sius omnibus quæ sunt in cœlo & in terra reddens.

*4 In quacunque die inuocauero te, exaudi me: * multiplicabis in anima mea virtutem.*

4 Sicut autem hactenus in omnibus me exaudisti, ita & in posterum
quandocunque tuum auxilium implorauero, exaudi quæso me: * & au-
ge in spiritu meo vires, vt tua consolatione & gratia confortatus, nun-
quam in malis aliquibus deficiam, sed contra omnia fortis persistam.

*5 Confiteantur tibi domine omnes reges terræ, * quia audierunt omnia verba oris tui.*

5 Et fac vt magnificæ benignitatis & potentiæ tuæ manifesta declara-
tione non iam ego tantum, sed & omnes reges terræ te celebrent: * eo
quòd audierint qualia fuerunt promissa tua quæ in nobis adimpleuisti.

6 Et cantent in viis domini, quoniam magna est gloria Domini.

6 Et fac vt carminibus efferant instituta Domini, & fateantur immen- c
sam esse maiestatem Domini.

*7 Quoniam excelsus Dominus, & humilia respicit, * & alta a longè cognoscit.*

7 Præterea & illud fateantur, quod quanquam Dominus sit super
omnes excelsus, habitans in altissimis cœlorum, omniáque sua potentia
longè exuperans, tamen (quæ illius immensa est benignitas) ad eos ma-
ximè attendit, qui de se humiliter sentiunt, hósque benigno suo fauore
magis prosequitur, & quasi cominus respicit: * eos vero qui se efferunt,
superbásque cogitationes, cognoscit quidem, cum nihil eius cognitio-
nem fugiat, sed cognoscit veluti eminus, vt qui tales non approbet, sed
ad puniendum tantum eorum recordetur. Atque hoc ipsum quod di-
co, in me apertè demonstratum est, cum me ex pastore ouium in regem
euexit, deiectis & neglectis interim superbis hostibus meis.

*8 Si ambulauero in medio tribulationis viuificabis me: * & super iram inimicorum meorum extēdisti manum tuam: * & saluum me fecit dextera tua.*

8 Porro per eam quam hactenus expertus sum in me Dei benignita-
tem, nihil dubito quin & in posterum, si contingat me versari in media
afflictione, & vndique præsentissimis periculis circumcingi, tu me viui-
ficabis, tua ope me recreando, ac è periculis mortis me eximēdo: * nam d
contra sæuientem in me iram hostium meorum tu veluti manū tuam,
vt soles, extendes, tua potentia eorum sæuitiam comprimendo & supe-
tando, * & ab omni malo me saluum faciet omnipotentia tua. e

9 Dominus retribuet pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

9 Certus sum Dominum, cuius est vlcisci, redditurum pro me hosti-
bus meis quæ metuerunt. Domine cùm misericordia tua non sit mo-
mentanea & instabilis, vt hominum misericordia & fauor, sed perpetua
sit, ne quæso nos, qui sumus veluti singularia quædam opera potentiæ
& prouidentiæ tuæ, aliquando despicias & negligas, sed cœpto fauore
semper prosequere. Ita enim vt facias conuenit, tum propter misericor-
diæ tuæ perpetuitatē, tum quòd noster sis peculiari ratione artifex, qui
nos ad tuam imaginem effinxisti, & populum tuum esse fecisti.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM AVDISTI VERBA, &c.] Tota hæc pars apud Hebræos non habetur, & in Græcis codicibus non eo ponitur loco quo apud nos. nam in illis ponitur post eam partem: In conspectu angelorum psallam tibi: nec habetur solum, audisti verba: sed audisti omnia verba. In conspectu angelorum, non ponitur hic apud Hebræos pro nomine angelorū, מלאכים malachim, sed אלהים elohim. quod propriè significat Deum vel deos: vertunt autem illud nomen Septuaginta aliquoties per angelos, vti etiam Psalmo 8. verùm hic apud Hebræos acipitur pro iudicibus populi, & magnatibus terræ, qui in scripturis sæpe elohim & dij dicuntur. Sicut autem hi, dij rectè dicūtur ob authoritatem diuinam eis communicatam: ita etiam angeli rectè dicuntur, eo quòd sint diuinæ iustitiæ & voluntatis executores, quod est officium angelorum Dei. Euthymius autem angelorum nomine sa-
Mala. 2 cerdotes intelligi docet. nam & hi apud Malachiam angeli Domini exercituum dicuntur, quòd diuinæ sint voluntatis nuntij. Possunt & per angelos hic intelligi Cherubim, quæ erant intra sancta sanctorum: aut sublimiori sensu etiam angeli Dei in cœlo existentes, & per Cherubim figurati. In horum autem conspectu psallere, est à terrenis subleuatum quasi inter angelos, Deo astantem cum illis Deum laudare, quorum est proprium laudes Deo canere.

b SVPER OMNE NOMEN, &c.] Ex græcis manifestissimum est dictionem, sanctum, non esse masculini generis, vt sit hic sensus, & hæc distinctio: Magnificasti sanctum tuum super omne nomen: vt multi accipiunt, intelligētes per sanctum, Christum nostrū. Habent enim Græca, τὸ ὄνομα ἅγιόν σου. Proinde sic est distinguendum & construendum: magnificasti nomen sanctum tuum super omne, id est, omnia. Porro Hebræa ad verbum habent: magnificasti super omne nomen tuum eloquium. quam orationem quidam per hyperbaton intelligunt in hoc sensu, magnificasti nomen tuum super, id est, per omne eloquium tuum. Alij coniunctionem intelligunt, magnificasti nomen tum & eloquium tuum super omnia. Et omnino verisimile est Septuaginta, pro dictione Hebraica,

quæ

quæ eloquiū significat, non vertisse ἄγων, sed λόγων. Hac enim dictione solet semper vertere dictionem Hebraicam hic positam.

c ET CANTENT IN VIIS, &c.] Viæ Domini, dicuntur in scripturis quandoque Dei præcepta, quandoque Dei actiones. Secundum priorem acceptionem posset hæc oratio intelligi, vt sit sensus: cantent ambulãdo in præceptis Domini. Qui enim in his non ambulat, digne Deo canere non potest. Verùm potius secundum posteriorē acceptionē est accipiendū, secundū sensum quē habet paraphrasis.

EXTENDISTI, &c.] Hebræa hæc duo verba, extendisti, & saluum fecit, in futuro habent, quòd tempus & præcedens etiam & sequens verbum requirit. d

DOMINVS RETRIBVET, &c.] Hebræa melius sic verti possunt: Dominus perficiet circa me, Domine misericordia tua in seculū, opera manuum tuarum ne remittas, vel non remittes: vt intelligatur vel precari, vel promittere sibi propheta, quòd quæ cœpit in ipso Deus perficiet, atque hic sensus toti contextui Psalmi magis conuenit.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXVIII.

Canit Propheta Deum omnia sua nempe actiones, cogitationes & locutiones perfectè nosse: quod quidem colligit tum ex eo quod ipsum Deus totum intus & foris fecerit, tum ex eo quod vbique præsens adsit. Deinde verò ob hanc Dei vbique præsentis, omniáque potentis omniscientiam, Dei amicos se colere, & contra Dei inimicos se detestari asserit, afferens se ex bona conscientiæ testimonio probationi omnia cognoscentis Dei. Itaque quæ de scientia Dei canit in principio Psalmi, vult ostendere esse causam sui erga iustos boni affectus, in impios verò odij. Caietanus autem non improbabiliter putat ob id Dauidem Dei omniscientiam tam diligenter describere, vt eam testem faciat pro se, quod amauerit Dei amicos, oderit autem dei inimicos: idque ob id hoc Psalmo fecisse, quod plerique de integritate Dauidis male suspicarentur, cùm viderent Ioab virum sanguinarium principem esse militiæ in aula ipsius. cui sententiæ maximè cõuenit Psalmi finis. Porro in eo quod Dauid in hoc Psalmo gloriatur imperium & numerum iustorum inualuisse (in quo quidem respexit ad id tempus, quo impios regni Israelitici Deus pessundarat: ipsum autem vnà cum iustis euexerat) typum pretulit regni Christi, quod pessundatis impiis dæmonibus, Iudæis & idololatris gentibus per Apostolorum prædicationem, mirum in modum florere cœpit, ingenti hominum multitudine ipsum in regem suscipiente. Proinde rectè ecclesia Catholica illud, exurrexi, &c. sicut & illud, tu cognouisti, &c. De Christi resurrectione ad vitam immortalē intelligit, sicut & totus quoque Psalmus Christo rectè tribuitur, qui verius longè quàm Dauid gloriari potest, non fuisse in se aliquam viam iniquitatis, & iniquos perfecto se odio odisse.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine probasti me, & cognouisti me.

DOmine scio quod me meáque omnia diligenter aduerteris, ac veluti exactè perscrutatus sis: neque solum aduertisti, sed etiam per- PSAL. 121.
nouisti. Non enim de te id opinari licet, quod hominibus vsuuenire ex- a
perimur, qui post multarum rerum diligentem obseruationem & inuestigationem, ad perfectam earū cognitionem peruenire nequeunt. Ita enim tu omnia obseruas, vt etiam omnia pernoscas. Et vt quod generatim dixi de tua omniscientia, per partes ostendam:

** tu cognouisti sessionē meā & resurrectionem meam.*

* ecce Domine tu cognouisti & sessionem meam & surrectionem meam, non solum quia cognoscis quando sedeo, & quando à sessione surgo, quod & homines visu facilè cognoscunt, sed quia etiam antequam aut sedeam aut surgā, cognoscas quãdo sessurus sim, & quando surrecturus, præterea ad quid sedeam, & ad quid surgam.

2 Intellexisti cogitationes meas de longè,

2 Nouisti enim non solum externas meas actiones, sed, quod nullus hominum potest, etiam internas mentis cogitationes, idque non solum cum menti iam insunt, sed etiam longè antequam incidant in animum meum:

** semitam meam & funiculum meum inuestigasti.*

* Sicut autem & sessionem & surrectionem meam nouisti, ita quoque ambulationem meam in via, & quietem meam in hæreditate atque cubili meo attendis diligenter, & quasi exactè inuestigata perfectè cognoscis. Scis enim & vbi, & quando, & quare, siue foris ambulem interdiu, siue domi quiescam nocturno tempore.

3 Et omnes vias meas præuidisti,

3 Et vt paucis omnia comprehēdam, omnes actiones & instituta mea (quæ quidem prædictis quatuor vitæ officiis & actibus, nempe sedere, surgere, ire, cubare, cõtinentur) non solum nouisti, sed etiam antequam fiant quasi iam sint vidisti:

** quia non est sermo in lingua mea.*

* non enim est etiam verbum aliquod in ore meo, quod tu non noueris Domine, etiam antequã exprimatur, & dum adhuc in lingua volutatur & formatur. Cúmque iam editur, cuiuscũque sit idiomatis, & quãtumuis obscurè dictum sit, ac verborum inuolucris tegatur: intelligis tamen illud, & perspectum habes ad quid, quaque intentione omnia dicantur.

4 Ecce tu domine cognouisti omnia nouissima & antiqua:

** tu formasti me, & posuisti super me manum tuam.*

4 Et quid opus est multis? Ecce enim Domine tu cognouisti non tantum mea, sed omnia, & quæ in vltimis temporibus ventura sunt, & quæ antiquis olim tēporibus facta sunt, futura atque præterita omnia perinde ac iam præsentia cognita habes. * Sic autem, vt dixi, te omnia mea b
cognoscere hinc imprimis constat, quia tu me totum intus & foris formasti: & quemadmodum artifex manum suam formando operi admouet, ita & tu potentiam tuam accommodasti, vt mirabili arte & inimitabili opere me fingeres. Proinde quid te latere posset mearum rerum, cùm tuum sim figmentum?

5 Sanè

*5 Mirabilis facta eſt ſcientia tua ex me: * confortata eſt, & non potero ad eam.*

5 Sanè cognitio tua qua omnia comprehendis, magis mirabilis eſt,
quàm vt eam comprehendere meo intellectu poſſim: * inualuit ſupra c
modum eleuatáque eſt altiſſimè, ita vt ad eam peruenire nequeam. Etſi
enim cognoſcere poſſim omnia te ſcire, ſupra captum tamen meum
eſt, vt intelligam modum quo omnia tam varia ſine intellectus tui aut
moleſtia aut perturbatione comprehendere poſſis.

*6 Quo ibo à ſpiritu tuo, * & quo à facie tua fugiam?*

6 Omnia autem te cognoſcere rurſum ex præſentia tua in omnibus
locis colligere licet. Quo enim abire hinc potero à præſentia inuiſibilis
& incorporeæ diuinitatis tuæ: * & quo fugere potero vt conſpectum
tuum lateam? nuſquam ſanè.

*7 Si aſcendero in cœlum, tu illic es: * ſi deſcendero in infernum, ades.*

7 Si enim aſcendero in cœlum, ades illic & tu: * ſi deſcendero in infi-
ma terræ loca, res mira, etiam illic ego offendam te.

*8 Si ſumpſero pennas meas diluculo: * & habitauero in extremis maris.*

8 Rurſum ſi contingat mihi vt ſummo diluculo aſſumam mihi alas:
* & ſimul cum ſole ab oriente vno die vehar in extremum occidẽtem, d
illicque habitauero.

*9 Etenim illuc manus tua deducet me: * & tenebit me dextera tua.*

9 Etiam illic te inueniam, quandoquidem & te ductore ſolum eò per-
ueniam: * & ibi exiſtens non niſi tua potentia & cura me ſuſtentante,
ſubſiſtere potero. Cum itaque & ſupremum orbis locum cœlum, & in-
fimum mundi locum infernum, orientem quoque & occidentem tua
præſentia obtineat, multo magis & media omnia loca obtinet, vt præ-
ſentiam tuam nemo ſubterfugere valeat.

*10 Et dixi: forſitan tenebræ conculcabunt me: * & nox illuminatio mea, † in delitijs meis.*

10 Si cogitaui apud me: fortaſſe occultabunt & ſupprimẽt me tene-
bræ, ita vt à Deo non videar, quemadmodum occultant me hominum
conſpectui, deprehendi citò ſtultitiam meam: * nam in ipſo Deo, qui ſo- e
lus mea eſt oblectatio, etiam mox illuminat circa me, & ſuper me lu-
men illi præbet æquè vt dies ad contuendum me. † Proinde ſi ad per-
fruendum delitiis carnis optatis tenebras exquiſiero, vt ſolent facere
carnales, neque tamen ſic oculos diuinitatis illius effugere potero.

*11 Quia tenebræ non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur, * ſicut tenebræ eius, ita & lumen eius.*

11 Nullæ enim tenebræ Domine tibi ſunt obſcuræ, ſed apud te nox pe- f
rinde atq; dies lucida eſt, eò quod nihil tibi obtegere poſſit magis quàm
dies: * Perinde enim ſe habent apud te tenebræ noctis, & lux diei, ita vt
in vtriuſque æquè omnia videas, neque lumine diei ad videndum adiu- g
tus, neque nocturnis tenebris à videndo impeditus.

12 Quia tu poſſediſti renes meos,

** ſuſcepiſti me de vtero matris meæ.*

12 Nec mirum ſi nihil te lateat mei vbicunq; fuero, cùm renes meos,
in quibus affectuum ſedes eſt, & omnes ſecretiſſimas corporis mei par-
tes, tu ab initio ſemper poſſederis, vt qui eas in vtero materno creaueris,
& in tua ſemper pleniſſima habeas poteſtate, eáſque intimè inhabites:
* atque vbi in materno vtero me plaſmaſti, etiam me ſuſcepiſti in cu-
ram tuam mox ab ipſo egreſſu è ventre matris meæ, manum tuam mihi
porrigendo, & à noxiis protegendo.

*13 Confitebor tibi, quoniam terribiliter magnificatus es: * mirabilia opera tua, & anima mea cognoſcet nimis.*

13 Quoniam autem hanc tuam tã admirandam in nos virtutẽ ſimul
& bonitatem perpendo, meritò certè celebrabo te, mirabiliter enim tu
in nobis declaratione potentiæ & bonitatis glorificatus es: * eò quod h
ſint admirãda opera tua, quod ingenuè agnoſcit ſpiritus meus, & modis
omnibus ſupra captum ſuum eſſe ea confitetur.

*14 Non eſt occultatum os meum à te quod feciſti in occulto, * & ſubſtantia mea in inferioribus terræ.*

14 Vt autem redeam ad oſtendendum ex formatione mei te omnia
cognoſcere, ecce nullum eſt ex oſſibus meis, quod vel nunc te lateat,
quamuis intra me abſconditum: vel te latuerit, cùm in vtero matris for-
marer, cùm tu omnia oſſa mea in abditiſſimo materni vteri loco feceris:
* Immo & tota mea ſubſiſtẽtia quam habui in vtero matris, loco magis
abdito quàm eſt vllum antrum terræ, non fuit occultata à conſpectu
tuo.

15 Imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes ſcribentur: dies formabuntur, et nemo in eis.

15 Cùm adhuc in vtero materno informis eſſem fœtus, videbas me i
oculis diuinitatis tuæ, cognoſcens & qualis & quantus eſſem futurus:
atque etiam tum in præſcientia tua, veluti in libro quodam deſcriptos
habebas omnes artus meos, cùm adhuc per ſingulos dies formarẽtur, &
nullus ex eis adhuc perfectus extaret.

*16 Mihi autem nimis honorificati ſunt amici tui Deus, * nimis confortatus eſt principatus eorum.*

16 Quoniam itaque perſuaſus ſum omnia te quantumuis occulta per-
fectè noſſe (ob id certè ſicut tua mihi ſcientia teſtis eſſe poteſt) valdè à
me honorari ſunt iuſti, qui & à te ſingulariter amantur, & te viciſſim di-
ligunt, hos maximi ſanè facio, eorúmque ſocietatem vnicè ambio: * vi- k
deo enim iam tuo munere eorum imperiũ inualuiſſe & corroboratum
eſſe, nam profundatis & ſuppreſſis in regno tuo impiis, qui prius domi-
nabantur, iuſtos tui ſtudioſos magnopere auctos & numero præualuiſſe
cum magno animi gaudio cerno, immo & admiror.

*17 Dinumerabo eos, & ſuper arenam multiplicabuntur, * exurrexi, & adhuc ſum tecum.*

17 Si enim coner eos numerare, plures eſſe inuenientur quàm ſit are-
na maris: * ob id itaque veluti à graui ſomno quo deprimebar, euigila- l
ui, erectus nimirum à calamitatibus meis, & tecum ſemper perſiſto, vni
tibi viuere & placere ſtudens.

x 18 Quia

*18 Si occideris Deus peccatores, * viri sanguinum declinate à me*

18 Quia itaque decreuisti perdere impios, quemadmodum iam face-
re cœpisti multiplicando iustos, * ob id o vos viri sanguinarij, qui san-
guini iustorum fundendo inhiatis, recedite à me, ne & ego vobiscum
perdar a Deo.

*19 Quia dicitis in cogitatione, * accipient in vanitate ciuitates tu*

19 Perdimini enim, eo quod ex cogitatione vestra praua loquimini m
contra Deum sceleste, & in cogitationibus vestris quæ praua sunt & no-
xia voluitis, contra iustos scelerata machinantes: * Proinde in vanum
accipient isti ciuitates tuas Domine. Nihil enim illis proderit, quod in-
tra ciuitates tuas in medio populi tui habitent, è quo cito a te extermi-
nabuntur. Vanum item est quod conantur oppressis amicis tuis obti-
nere & diripere ciuitates, quas amicis tuis inhabitandas dedisti, cum te
adiuuante tuis præualere nequaquam poterunt.

20 Nónne qui oderunt te domine oderam? & super inimicos tuos tabescebam?*

20 Tu Domine, qui solus omnia scis, & corda hominum rimaris, ipse
mihi testis es, quòd odientes te odiuerim: * nec simpliciter odiuerim,
sed quòd etiam propter hostes nominis tui in meipso contabuerim, &
consumebar, eo quod nimia indignatione & ira contra illos commo-
uebar.

*21 Perfecto odio oderam illos, * inimici facti sunt mihi.*

21 Sanè maximo odio prosequebar eos: * & quia tui erant inimici,
etiam ego pro inimicis meis habebam eos.

*22 Proba me Deus, & scito cor meum: * interroga me, & cognosce semitas meas.*

22 Huius rei cum ego mihi optimè conscius sim, non dubitabo tibi i-
psi me explorandum offerre. Tu ipse itaque Domine, qui, vt dixi, omnia
mea probas, attende ad me, & veluti me explora, & cognosce cor
meum: * diligenter aduerte in me, & cognosce omnia mea instituta
qualia ea sint.

*23 Et vide si via iniquitatis in me est, * & deduc me in via æterna.*

23 Et perpende num in me sit cum impiis commune institutum ali-
quod prauum, * quod si (vt ex bonæ conscientiæ testimonio firmiter
confido) nihil tale in me inueneris, ne quæso me cum impiis derelin-
quas & perdas, sed constanter me deducas in ea via, quæ perpetuo du-
rat apud te, nec, sicuti iter impiorum, vnquam peribit: quæ proinde ad
æternam perducit vitam, hoc est, in via virtutis quam amplexus sum, in
qua tamen nisi tuo ducatu iugiter ambulare non potero.

ANNOTATIONES.

DOMINE PROBASTI ME, &c.] Probare, scrutari, inuestigare, & similia quandoquidem propriè accepta Deo non conueniunt, vt quæ imperfectionem aliquam includunt, dupliciter exponi possunt, dum Deo tribuuntur. Primò vt significent diligenter rem aliquam aduertere, secundum quam explicationem notãdus ordo horum verborum, probasti & cognouisti. Quamuis enim in Deo vnum altero prius non sit, tamen quoniam ita est in nobis, Deum prius dicit probare, deinde cognoscere. Secundo exponi possunt, vt sint idem quod rem aliquam quasi bene inuestigatam perfectè cognoscere: secundum quam explicationem additum est verbum, cognouisti, ad exponendum quomodo dixerit Deum probare. Porro hæc oratio, probasti me, & cognouisti me, proponitur in principio, tanquam propositio quæ in genere contineat quę post latius sunt explicanda. Ostensurus autem Deum cognoscere omnes externas actiones, enumerat quatuor corporis motus vel situs, quibus omnes actiones comprehenduntur, nempe sedere, surgere, ire, & iacere. Vbi enim nos legimus: semitam meam & funiculum meum, &c. Hebræa habent, semitam meam & accubationẽ meam, quomodo etiã Hieron. vertit. Pro dictione autem accubationem, verterunt Septuaginta σχοῖνον, quæ dictio Græcis duo potissimũ significat nã quãdoq; significat fune, & quoniã funibus solet terra mẽsurari, accipitur pro certa terræ mẽsura & portione, & hac ratione phrasi Hebraica acceperũt hanc dictionẽ aliquoties pro hæreditate quæ funibus diuidi vnicuiq; solet. Hanc ergo dictionis Græcæ significationẽ sequutus est etiã hoc loco Latinus interpres. Aliquãdo autem eadem dictio significat iuncum & stoream, hoc est, mattam ex iuncis contextam in qua cubatur, atque in hac potius significatione hoc loco transtulisse Septuaginta patet ex collatione Hebrææ dictionis, vt etiã annotauit diligenter Steuchus. Proinde vt & litera nostra accedat ad sensum Prophetæ, nomen, funiculus (quod pro hæreditate hic trãstulisse interpres videtur) nobis significabit quietem in hæreditate, sicut per semitam significatur ambulatio in via. Foris enim ambulamus, domi quiescimus. Nisi quis simili translatione, qua σχοῖνον Græcis significat stoream, nempe quia ex iuncis contextam, funiculum etiam hic velit accipere pro lecto quod ex funibus quandoque intexitur.

POSVISTI SVPER ME MANVM.] Variè b hæc pars enarratur. Quidam enim eam accipiunt, vt idem penè significet quod præcedens, formasti me, & sit metaphorica locutio, desumpta ab artificibus manum suam operi formando admouentibus. Alij intelligunt sensum esse: non solùm formasti me, sed etiam post formationem mei curã gessisti, & potentia tua ne perirẽ conseruasti: vt per hanc partem, posuisti, &c. notetur differentia inter Deum & alios artifices, qui facto opere manũ suam ab eo subtrahunt. Cãpensis videtur sic intelligere, vt, cùm dicit, formasti me ante & retro, vt habent Hebræa, de corpore suo loquatur: cùm verò adiecit, posuisti, &c. significet se formã à Deo accepisse, exponit enim, impressisti formam certam in me manu tuã, quamuis hæc interpretatio à prima parum differre videatur.

MIRABILIS FACTA EST.] Quod dicitur, ex me, c quidam sic intelligunt, ex his & per ea quæ feci ... in me, facta est sapientia tua, quam in formatione mei exhibuisti, valdè mirabilis. Verùm cõsequentia Psalmi magis exigit, vt per scientiã Dei intelligatur non sapientia Dei qua in creatione rerum vtitur, sed Dei cognitio, qua omnia cognoscit. Et illud, ex me, vel, vt habent Hebræa, à me, magis secundum Hebrai-

eam phrasim accipi debet cõparatiuè, sicut in Psalmis sæpe accipitur, super me, vt sit idem quod magis quàm intelligere possim, quem sensum & sequens oratio satis ostendit, confortata est, &c.

d SI SVMPSERO PENNAS.] Hebræa habent, si sumpsero pēnas aurorae, loquitur autē poeticè, tribuens ob summā celeritatem ipsi auroræ pēnas. Notat autem hoc versu orientē & occidentē, sicut superiori versu notauit, supremam & infimam orbis partes in sequēti autē versu cum debuisset dixisse, etiam illic inueniā te: dicit, etiā illuc manus, &c. ex ipso effectu Dei præsentiam in oriente & occidente colligens.

NOX ILLVMINATIO MEA, &c.] Pronomen, mea, e nec habetur in Græcis, nec legitur apud Augustinum aut Hilarium, & sensui nonnihil officit. Porro pro eo quod Septuaginta verterunt, ἐν τῇ τρυφῇ μου, in deliciis meis, Hebræa etiam verti possunt, circa me: & est sensus proposito congruentior, quem omnes sequuntur qui Hebræa vertūt. Cæterum in nostra litera si per delicias Prophetæ, Deus ipse intelligatur, vt intelligit Euthymius, non multum receditur à sensu Prophetæ.

TENEBRAE NON OBSCVRABVNTVR A TE.] In hac f oratione debet oratio, à te, accipi impropriè, pro apud te, vt annotauit etiam Euthymius, aut potius verbum passiuum, obscurabuntur, actiuè accipi debet pro obscurabunt, nam Hebræa manifestè habēt verbū transitiuū, vt sit sensus: Tenebræ non facient aliquid tibi obscurū, nec à te aliquid occultabunt.

SICVT TENEBRAE, &c.] In hac oratione relatiua, eius, non possunt referri ad Deum, cùm sint g apud Græcos fœminini generis vnde primum, eius, debet referri ad noctem, secundum ad diem. Habēt autem Hebræa ad verbū hoc modo: sicut tenebræ, sicut lumen: estque linguæ phrasis, qua significatur perinde sese habere apud Deum tenebras & lumen. Vnde in eo sensu etiam nostra litera intelligēda est.

ANIMA MEA COGNOSCET NIMIS.] Hebræa & Græca habent tempus præsens γινώσκει, cognoscit: Hilarius quoque manifestè legit nouit. Augustinum etiam legisse tempus præsens ex cõmentario patet, sic enim habet: Iam cognoscit anima mea valde, quoniam suscepisti me. Vnde satis cõstat vitio librariorum legi, cognoscet. &, cognoscit, habent etiam quædam scripta.

i IN LIBRO TVO OMNES, &c.] In hac oratione primo notandum dictionem, dies, nõ posse, cum Græca sic habeant, ἡμέρας πλασθήσονται, καὶ οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς. Vbi ἡμέρας, vel est accusatiui casus, vt subintelligatur κατὰ, vel genitiui casus, quandoquidem tempus apud Græcos in genitiuo ponitur, sicut apud nos in ablatiuo, & sic potius deberet intelligi, vt sit sensus: die formabūtur. Vnde & Aug. legit, per diem errabunt. Quod autē legat, errabunt, cū nos habeamus, formabuntur prouenit ex æquiuocatione dictionis Græcæ, πλασθήσονται. Potest enim esse à πλάζομαι, quod errare significat: aut à πλάττομαι, quod formari significat. Debere autem verti potius, formabuntur, Hebræa docēt. In nostra ergo litera aut legendum est, die, quomodo quidam libri habere dicuntur: aut, dies, debet accipi vt sit accusatiui casus, & sub intelligatur præpositio, per, Cūmq; relatiuū αὐτοῖς, sit masculini generis, ἡμέρας vero fœminini, non potest relatiuum, eis, referri ad, dies, sed ad, omnes. Porro verba illa futuri temporis, scribentur, & formabūtur, pro præteritis accipi debēt, sicut etiam apud Hebræos secundum verbum in præterito ponitur, & in dictiōne, omnes, subaudiēdū, artus: alioqui & per neutrum genus rectius ex Hebræo verti potest: & in libro tuo omnia ipsa, nempe membra scribebantur, cùm per singulos dies formarētur, & adhuc nullum extaret in eis. Hic est probabilior literæ Hebraicæ sensus, ad quem modo prædicto nostra litera referēda est. Si autem durum alicui videatur in dictione, omnes, intelligere artus, potest literam nostrā sic accipere: in libro cognitionis tuæ omnes homines scribetur, qui adhuc per singulos dies formabuntur, & nemo inter eos erit, qui scilicet in tuo libro nō scribatur, hoc est, q tibi sit incognitus.

CONFORTATVS EST, &c.] Græcis est pluraliter sicut & Hebræis: Confortati sunt principatus k eorum, quomodo & Augustinus legit, & quædam nostra exemplaria habent.

EXVRREXI, ET ADHVC, &c.] Pro, exurrexi, l dictio Hebraica propriè significat euigilaui, quā paraphrasis exponit, pro eo quod est è calamitatibus erigi, & ad gaudiū exilire, quo modo simile verbum accipitur apud Hebræos Iob 31. vbi nos legimus: Si gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat, & exultaui quod inuenisset eum malum. nam pro, exultaui, habent Hebræa, & exurrexi.

QVIA DICITIS IN, &c.] Multa hic annotanda m sunt, & primum quod Augustini lectio & Hilarij habeat, quia dices in cogitatione. Quæ quidē varietas prouenit ex varietate Græcorū codicum, nā Græci codices, quos vidit Hilarius, vt ex eius cõmentarijs patet, habebāt, ὅτι ἐρεῖς εἰς διαλογισμούς. Illud autē, ἐρεῖς (inquit Hilarius) pronūtiatione distinguitur, vt aut, & dicis, intelligatur, aut contentio, vtrūq; enim sub eisdē verbis significatur hoc dicto. Sed qui Hebraici sermonis scientiam cõsecuti sunt, non, dicis, sed, cōtentiones, in eo quod ἐρεῖς translatum est, prodiderunt. Hactenus ille. In quibus verbis mirandum quo modo dicat Hebraicè doctos dictionē Græcam ambiguam debere potius interpretari, cōtentiones, cū dictio Hebraica manifestè significet dicere & loqui. Nunc autem Græci codices habent, ὅτι ἐρισταὶ ἐστὲ εἰς διαλογισμούς, quidam autem pro ἐστὲ, habent, ἐστὶ, & sic legit noster interpres, qui tamen dictionē ἐρισταὶ, intellexit deriuari ab ἔρις, cū sit ab ἐρίζω, contendo. vnde sensus est: quoniā cōtētiosi estis ad cogitationes. Porro Septuaginta dū verterunt, ἐρισταί, intellexerunt verbū Hebraicū hic positū esse à מרה Marar, cum potius sit ab אמר Amar, dicere. Dictio autem Hebraica, pro qua Græci habent διαλογισμούς, & nos, cogitationem, non simpliciter significat cogitationem, sed sceleratam, immo & omne scelus. In eo autē quod sequitur, accipient, &c. corruptè legitur apud nos, accipiant, cū sit Græcis, λήψονται accipiēt. quomodo legunt Augustinus & Hilarius, quomodo item habent Latina emendatiora. Corruptè quoque legitur in omnibus libris Latinis, ciuitates suas, cum sit Græcè πόλεις σου, ciuitates tuas, quomodo etiā Hilariū legisse patet ex illius cõmentario, quamuis textus habeat, suas. Sic enim scribit: Isti hæretici scilicet infœlices animas extinguūt, & in vanū ecclesias sibi cõgregant, quas, ciuitates nei secundū propheticā, euangelicāque consuetudinē nūcupari frequens & plurima authoritas est. Et postea: Hi in vanum ecclesias Dei accipient, infructuosarū ecclesiarum cœtus per schismatū dissidia reddētes. Primam autem huius versus partē legit Cassiodorus hoc modo, quia dicitis in cogitationibus, & interpretatur de cogitationibus malis, hoc modo, id est, cōtra illa murmuratis quæ vobis spiritus sancti virtute prædicata sunt. Hic sensus proximè accedit ad lectionem Græcorum & Hebræorum, vnde similem etiam sensum paraphrasis reddit.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIX.

EX ipsis Psalmi verbis satis apparet hunc esse compositum contra Saulem, & maximè contra Doeg, & alios malignos Saulis adulatores Itaque primum ab iniquo Saule atque Doeg, & complicibus eorum liberari optat, commemorans eorum peruersitatem & dolos: suam verò in Deo confidentiam, tum & exterminium, grauémque vitionem eorum, suam verò omniúmque iustorū liberationem & gaudium cum religioso Dei cultu prædicit. Porro in his alijsque similibus, cum Christi omniúmque iustorum typum prætulerit Dauid, etiam illis Psalmus accommodandus fuerit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Eripe me Domine ab homine malo: * a viro iniquo eripe me.*

LIbera me Domine ab hominibus malis:* à viris iníque me persequē- PSAL. 139.
tibus eripe me,

2 Qui cogitauerunt iniquitates in corde: tota die constituebant prælia.*

2 Qui corde machinantur scelerata, * & assiduè parant prælia contra iustos, nihil aliud semper meditātes, quàm quomodo iustos oppugnent & expugnent.

3 Acuerunt linguas suas, sicut serpentes,

** venenum aspidum sub labijs eorum.*

3 * Neque tantum corde iniqua machinati sunt, sed quemadmodum serpens linguam suam exerendo acuit, vt magis penetrando lædat: ita & ipsi serpentina quadam malitia linguas suas exacuerunt, quia scilicet eas incitauerunt ad loquendum perniciosa mendacia, quibus innoxios vehementer lædant, & quia suis mendacijs linguas suas quàm maximè nociuas & læsiuas reddiderunt: * neque solum linguæ serpentinæ acutiem referunt, sed & venenum quoque. Pestiferos enim sermones in modum veneni efficacissimi maxime noxios, semper habent parato in ore, ad effundendum illud cum opportunum fuerit. a

4 Custodi me Domine de manu peccatoris, & ab hominibus iniquis eripe me.

4 Tu itaque, Domine, impietatis eorū habita ratione, custodi me, ne incidā in manus & potestatē impij & ab hominibus istis iniquis eripe me.

*5 Qui cogitauerunt supplantare gressus meos, * absconderunt superbi laqueum mihi.*

5 Qui apud se constituerunt me prosternere & deijcere: * atque vt id perficiant, absconditè disposuerunt homines isti superbi laqueum in perniciem meam. Fraudibus enim suis & dolis me circumuenire inopinatum, & capere, captúmque perdere non aliter moliuntur, quàm faciunt venatores, qui vt feram capiant, & cadere faciant, absconditos parant laqueos.

*6 Et funes extenderunt in laqueum, * iuxta iter scandalum posuerunt mihi.*

6 Ita enim & isti quasi funes in laqueum expanderunt mihi, * & iuxta viam qua iturus eram, offendicula mihi posuerunt, in quæ incautus impingens caderem. Quandoquidem insidias mihi in omnibus locis parauerunt ad capiendum, & in omnibus meis negotijs & studijs, quæ simpliciter exequebar, studuerunt callidè mihi parare perditionis meæ occasionem, ita vt sine tua Domine singulari custodia eorum insidias euadere nequaquam possim.

7 Dixi Domino, Deus meus es tu,

** exaudi Domine vocem deprecationis meæ.*

7 Proinde in his constitutus periculis ad te solum Domine confugi, dicens tu es Deus meus, à quo vnicè pendeo, quique me custodiendum suscepisti:* exaudi itaque clamorem orationis meæ, quam ad te toto cordis desiderio fundo.

*8 Domine domine virtus salutis meæ, * obumbrasti super caput meum in die belli.*

8 Domine, Domine, tu es fortitudo saluationis meæ, tu es per quem hactenus seruatus sum, * nam quoties confligēdum mihi fuit cum hoste, aut quoduis periculum incidit, tu veluti scuto caput meum obtegente me protexisti ab hostium sagittis, & quouis nocumento.

*9 Ne tradas me Domine à desiderio meo peccatori: * cogitauerunt contra me, ne derelinquas me, ne fortè exaltentur.*

9 Ne itaque Domine nunc sinas me venire in potestatem impij contra desiderium meum:* Ipsi quidem cogitauerunt contra me: verum tu ne derelinquas me, ne fortè efferant sese quòd cogitationem suam perfecerint, & votorum suorum compotes facti sint. b

10 Caput circuitus eorū, labor labiorum ipsorum operiet eos.

10 Ita sanè te facturū persuasus sum, vt non solùm nihil mihi noceant, sed etiam seipsos per illa perdāt, per quæ me perdere conati sunt. Illud enim, quod est caput & summa insidiarum suarum quibus me circundant, nempe afflictio illa & pernicies, quam labijs suis mihi adferre parant inuoluet eos totos, & obruet. c

11 Cadent super eos carbones, in ignem deijcies eos: in miserijs non subsistent.

11 Quemadmodum olim in vltionem Sodomitarum pluit è cœlo Dominus ignem, ita & super istos è cœlo cadent carbones: in ignem præcipitabis eos Domine, tantisque calamitatibus afficies, vt in eis subsistere nequeant, nam & in præsenti seculo veniet super eos grauissima vltio diuina, qua tanquam igne subito consumantur ac pereant, & post hanc vitam deijcientur in ignem illum æternum, intolerabilem omnino, & perpetuum interitum afferentem.

12 Vir linguosus non dirigetur in terra,

** virum iniustum mala capient in interitu.*

12 Linguax enim homo, qui facilis est ad maledicendum & mentiendum contra proximum suum, nequaquam prosperabitur in terra: * & quisquis iniurijs afficit proximum suum, illum mala venabuntur & corripient, vsquequo eum planè perdant.

13 Cognoui quia faciet Dominus iudiciū inopu,& vindictam pauperum.

13 Hoc autem ob id tam indubitanter affero,quia etsi ad tempus caussam iniquè afflictorum videatur Dominus negligere: tamen scio eum aliquando iudicaturum & vindicaturum pro afflictis omni humana ope destitutis: ipsos quidem ab iniusta oppressione liberando, impijs verò oppressoribus iustam vltionem inferendo.

*14 Veruntamen iusti confitebuntur nomini tuo, * & habitabunt recti cum vultu tuo.*

14 Sumpta autem de impijs vltione, & liberatis ab eorum oppressione iustis,tum sanè iusti celebrabunt nomen tuum:* & coram facie tua securè habitabunt recti. In præsenti enim vita tuum fauorem & benignitatem ob oculos semper habentes semper lętabūtur, tibique vni placere iugiter studebunt, & in futuro seculo contemplatione vultus tui indesinenter fruentes, perpetuis laudibus nomen tuum efferent & decantabunt.

ANNOTATIONES.

a ACVERVNT LINGVAS,&c.]Græcè est singularis numerus,linguam suā, sicut & in Hebræo:nec est Græcè, sicut serpentes, sed per genitiuum,sic serpentis, ὡσεὶ ὄφεως. Secundum quam lectioné non oportet intelligere etiam serpētes acuere linguas suas, & in hoc comparari istos impios serpenti,quòd sicut serpens linguam suam acuit,sic & isti: sed quòd impij acuunt linguam suam, ita vt fiat similis linguæ serpentis, non enim serpens linguam suam acuit,sed natura sua acuta ei lingua est præter morem fere aliorum animaliū, quorum lingua obtusa est. Et verisimile est vitio scriptoris legi, serpētes,cum & Augustinus videatur ex commentariis legisse,serpentis, eo quòd singulariter serpentis,& non serpentum mētionem faciat:intelligit tamen Caietanus etiam serpētes acuere linguā suam, cum eam exerendo acutiorem reddunt. Porro dupliciter indicat paraphrasis explicari posse quòd impij dicūtur acuere linguas suas,nempe vel quia easdem ad lædendum incitant, vel quia eas mendaciis suis impias faciunt.

b NE TRADAS ME DOMINE,&c.]Hebræa nunc vertuntur: Ne des Domine desideria peccatoris,quod bene conuenit ei quod sequitur:tantum tamen punctis mutatis Hebræa hoc significant, quod verterunt Septuaginta: A desiderio meo. Quod D. Augustinus similiter & Euthymius sic piè & doctè interpretantur: ne ita Domine sinas in me praua aliqua desideria, quæ subinde in me exurgunt dominari,vt ob ea me tradas in potestatē peccatoris. Alium tamen sensum indicat paraphrasis, qui literali sensui magis videtur conuenire,vt,à desiderio positum sit pro,præter desiderium.

c CAPVT CIRCVITVS EORVM.] Hebræa habent, caput circundantium me. Et intelligunt quidam,caput,esse accusatiui casus,vt sit sensus: labor labiorum operiet & caput hostium meorum,& eum capite omnes adhærentes ei. Alij orationem intelligūt esse imperfectam, cōplendam hoc modo: caput circundantium me incidet cum suis in hæc mala quæ dicturus sum. Nostra autem litera,in qua, vt patet ex Græcis,caput,est nominatiui casus,dupliciter potest intelligi. Primum vt appositiuè iungatur,caput,cum dictione, labor,& per circuitum, insidiæ intelligantur,vt indicat Paraphrasis. Secundò vt inter,caput,& labor, subintelligatur coniunctio,&,quemadmodum facit Hilarius, vt sit sensus: Is qui est caput & princeps hostium circundantium me,& labor labiorum eorum operiet eos,id est,erit eis perditionis occasio, & inducet in extrema miseriam. Vt autem hunc sensum non pręterremus,fecit verbum,operiet, quod videtur significare voluisse idem illud malum venturum super impios,quod iusto parauerunt. Notandū autem dictionē,labor, debere accipi,vti frequenter, pro pernicie & afflictione. Secundum autem hunc sensum,caput,in sensu literali est Saul vel Doeg: In sensu verò mystico, Iudas vel diabolus.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CL.

PVtatur etiam hic Psalmus a Dauide compositus,cum per Saulis persecutionem submotus à tabernaculo fœderis, vbi sacrificia matutina & vespertina fiebant,incensum & sacrificium precationibus sarciret. Itaque ante omnia precatus orationem suam acceptam a Deo,tanquam sacrificia illa,orat deinceps & labia sua ita custodiri,vt ne quid vnquam in tantis tentationibus impie loquatur,& eam sibi dari mentem,qua gratia impiorum quantumuis fœlicium præferat iustorum seueram correptionem:tum commemorata vtilitate ex vltione impiorum proventura,& oppressionis magnitudine, precatur & suam liberationem,& dignam impiis hostibus suis vltionem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine,clamaui ad te, exaudi me: intende voci meæ cum clamauero ad te.*

DOmine toto cordis affectu & ad te præcipue clamaui,quare precor exaudi me,* declara te attendere vocem meam,quoties auxilium tuum implorauero. PSAL. 140.

2 Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo, eleuatio manuū mearum sacrificium vespertinum.*

2 Precatio mea fœliciter ascendat in conspectum tuum, sicut suffitus thuris in venerationem tui in altari excitatus, * ipsáque eleuatio manuum mearum sit coram te, sicut libamen & munus, quod coram te a vesperi semper subleuatur, hoc est, quemadmodum gratissimum tibi est thymiama super altare aureum intra sancta tibi incensum:ita & precatio mea, quæ incensi instar ex corde meo euaporat, tibi placeat: & quomodo vespertinum sacrificium extra sancta super altare holocaustorum tibi oblatum,acceptum tibi est:ita quoque & exterior manuum mearum oblatio tibi grata sit & placida.

3 Pone domine custodiam ori meo,

3 Ante omnia autem te precor Domine, vt quoniam linguæ lapsus facilis est, maximè cum quis aduersitatibus premitur, ne quid in his malis impiè loquatur lingua mea,vel contra te, vel contra hostes meos,

** & ostium circumstantia labijs meis.*

Pone quæso veluti custodiã ori meo,* & circa labia mea veluti ostium pone quod illa circumstet & custodiat per circuitum, hoc est, da mihi gratiam tuam,qua ita linguam & os meum custodiam,& cohibeam, vt non nisi quod decet,& quando decet eloquar:quemadmodum militari custodia ciuitas,& ostij munitione domus custoditur, vt nihil obsuturum aut exeat,aut introeat.

4 Non declines cor meum in verba malitiæ:
** ad excusandas excusationes in peccatis.*
5 Cum hominibus operantibus iniquitatem.

4 Et quoniam omnis linguæ lapsus ex cordis procedit deprauatione, ne quæso finas animum meum propensum fieri ad loquendum malos sermones: * singulariter auté non permittas ad id inclinari cor meum, vt in commissis peccatis quærat excusationes, quibus peccata sua defendere aut excusare conetur.

5 Ad hæc,inquam,ne me inclinari permittas exemplo eorum qui viri sunt scelerati,qui vt ad maledicẽdum proximis, & blasphemandum te, sunt paratissimi:ita commissa peccata varijs semper modis prætexere & excusare nituntur, præ mentis superbia impietatem suam agnoscere renuentes.* Vt autem oro te linguam & cor meum diligenter custodire ita quoque precor vt ne me vnquam participare sinas cum impiis in his quæ ipsi eligunt & approbant, nempe in deliciis & voluptatibus eorum,conuiuiis & compotationibus,bonisque rapina partis, quæ suauissima illis reputantur.

** & nõ communicabo cum electis eorum.*

6 Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris nõ impinguet caput meũ.*

6 Immo contrà da, vt iustus misericordia commotus me peccantem castiget,& seuerius etiã increpet:* nec sinas peccatores quasi oleo suo caput meum impinguent,hoc est,vt suis deliciis me ita demulceant, vt illorum mihi conuersatio & amicitia placeat, aut suis adulationibus & blandiloquentiis ita animum meum oblectent, vt in peccatis meis me foueant & enutriant. b

7 Quoniam adhuc & oratio mea in beneplacitis eorũ.

7 Tantum enim abest vt impiorum gratiam quæram, vt etiam oratio mea semper futura sit contra ea,quæ placent impiis,scelera, precando semper vt & ab eorum sceleratis operibus quàm alienissimum me serues;& finem malitiæ eorum aliquando facias, quo alij per eos à iustitia non diutius auertantur.* Cùm enim principes eorum & præcipui inter eos exterminabuntur,& veluti ad petram allisi comminuentur, aut saxo alligati demergentur in profundum maris:

** absorpti sunt iuncti petræ iudices eorum.*

8 Audient verba mea, quoniam potuerunt.

8 Tum certè fiet,vt saltè simplices, quos modò principes illi dementant & seducunt,audiant sermones meos de pietate,iustitia,innocentia, & cæteris:sunt enim huiusmodi sermones ob summam eorũ gratiam & suauitatem admodum ad persuadendum efficaces & potentes. Et iure quidem oro, vt finem accipiat malitia eorum.* Nam sicut crassitudo terræ aratro discissa rumpitur,& in proximam terram spargitur:

** sicut crassitudo terræ erumpit est supra terram*

9 Dissipata sunt ossa nostra secus infernum.

9 Ita & ab eis ossa mea & meorum,quasi dispersa sunt proximè inferno & sepulchro.quia scilicet ita vires nostras fregerunt, atque in ea discrimina induxerunt,vt quasi in ore sepulchri & miserorum limmis, proximi nimirum morti & perditioni:* Verùm, mi Domine Deus, quoniam in te assiduè intenti sunt oculi mei,& in te omnis mea spes sita est, ob id ne quæso sinas perire animam meam.

** quia ad te Domine oculi mei,in te speraui, non auferas animam meam.*

10 Custodi me a laqueo quẽ statuerunt mihi: & a scandalis operantiũ iniquitatem.*

10 Custodi me Domine ne capiar insidiis,quas tanquam laqueum disposuerunt mihi:*& ne impinguam in offendicula hominum iniquitati deditorum.

11 Cadent in retiaculo eius peccatores:
** singulariter sum ego donec transeam.*

11 Sed contra in rete & perniciem eam,quã mihi parauit aduersarius meus,incidant potius (quemadmodum & futurum certus sum) peccatores quotquot illi adhærent:* ego vero tua protectione singularis subsistam, liber scilicet ab illorum impiorum imposturis, donec perfectè euasero illorum insidias, & ad fœliciorem vitam hinc migrem te adiuuante. d

ANNOTATIONES.

DIRIGATVR ORATIO MEA.] Ex hoc versu colligitur Dauidem hæc orasse cum exularet,nec cum reliquo populo communibus beneficiis interesse posset,atque ob id precari, vt loco incensi & sacrificij à Deo acceptetur oratio ipsius, quomodo tres pueri apud Danielem precabantur, dicentes: Non est in hoc tempore holocaustum, neque sacrificium,neque oblatio, neque locus primitiarũ apud te, vt inueniamus misericordiã tuam: sed in anima contrita,& spiritu humilitatis suscipiamur,sicut in holocausto arietum & taurorum, sic fiat sacrificium nostrum hodie. Simpliciter tamen versus iste intelligitur: sic placeat tibi oratio mea, sicut incensum iuxta legem oblatũ,& eleuatio,&c. Verùm hic quispiam dubitabit, quomodo orationem suam acceptari optet sicut incensum, cùm oratio iusti longè sit Deo acceptior,quã incensum, quod non nisi ratione deuotionis offerentium illi placet. Sed Propheta significans incensum & sacrificium vespertinum Deo esse grata,nõ loquitur de eis per se acceptis,sed vt à deuotis offeruntur mentibus secundum legis præceptum,& vt erant figura vnici illius sacrificij per Christum offerẽdi in ara crucis. Quoniam enim sic oblata Deo erant gratissima,ob id etiam orationẽ suam suscipi à Deo orat sicut illa:Sicut autem incensum per se acceptũ Deo gratum

gratum nō est, aut sacrificium quoduis: ita nec oratio, aut manuū eleuatio externa, nisi à deuota mente proficiscatur. Conuenienter autem orationem incenso, eleuationem autem manuum sacrificio vespertino comparat, nam sicut incensum accendebatur intra sancta, ita oratio veluti euaporatio est intimi cordis nostri. Et sicut sacrificium offerebatur extra sancta in altari holocaustorum, atque ibidem manibus sacerdotis in altum leuabatur: ita quoque eleuatio manuum, exterior quędam est cæremonia. Notandum autem, nomine sacrificij hic non designari animal in altari holocaustorum immolatum, sed illud quod cum animalibus offerebatur ex simila, oleo, & vino, vt patet ex dictione Hebręa מִנְחַת Minha. Quoniam enim hoc sacrificium manibus sacerdotis eleuabatur, apertius huic eleuationem manuū comparat. Meminit autem sacrificij vespertini potius quàm matutini, secundum quosdam, eo quòd fortè sub vesperam hæc precaretur: secūdum Euthymium verò, eo quòd vespertinum esset quadam ratione honoratius. Nám matutinū ad vespertinum respiciebat: vespertinum autem vniuersum sacerdotale diei ministerium perficiebat. Quibus addatur & illud, quod Propheta respexerit in sacrificium illud singulare, quod vespertino tempore Christus eleuatis in cruce manibus Deo obtulit, consummās omnia veteris legis sacrificia, inter quæ ob has rationes expressionem quandam figuram sacrificij Christi præferebat vespertinum illud quotidianum sacrificium.

b OLEVM AVTEM PECCATORIS.] Indicat paraphrasis dupliciter posse accipi oleum peccatoris. Quoniam enim ad voluptatem oleo corpus vngi solet, delicias peccatorū significare potest: & rursum propter olei molitiē, adulationes peccatorum, quemadmodum Prouerbiorum quinto dicitur de muliere: Nitidius oleo guttur eius. Pro, impinguet, autem habent Græca verbum imperatiui modi, λιπανάτω, impinguat. Porro Hebræa alium habent sensum in hoc versu, hunc scilicet: Percutiat me iustus, & reputabo esse beneficium: increpet me, & erit mihi quasi oleum quo caput vngitur: neque iusti percussio aut increpatio franget aut lædet caput meum, sed potius sanabit.

ABSORPTI SVNT.] Dilucidiora sunt Hebræa, quæ habent: præcipitati sunt in locis petrosis, &c. c
Et Græca pro eo quod nos habemus, iuncti petræ, habent: ἐχόμενα πέτρας, quod rectius vertitur, iuxta petram. Ponitur enim ἐχόμενα, aduerbialiter, quanquam alioqui significet continuum & coniunctum. Porro in eo quod vertit interpres in versu sequenti, quoniam potuerunt, declarat se in Græcis legisse, ὅτι ἠδυνήθησαν, à verbo δύναμαι, possum, cùm Græca non habeant: ἡδύνθησαν, id est iucunda fuerunt. Atque hoc modo vertisse Septuaginta manifestè ostendit Hebraica dictio, quæ significat iucundum esse. In sensu autem mystico hic significatur, quòd perditis dęmonibus principibus peccatorum per petram Christum, cœperūt hi, qui prius illis parebant, audire dulcissimos & efficacissimos Christi sermones. Ostendit autem paraphrasis satis concordiam nostræ lectionis cum vera Græcorum & Hebræorum lectione.

CADENT IN RETIACVLO EIVS.] Quidam Græci codices habent, αὐτῶν, in retiaculo eorum vel suo. Alij tamen, Euthymio teste, habēt, eius, & ita habent Hebræa. Quod autem dicitur singulariter, sum ego, &c. intelligendum videtur sicut accipitur singulariter in versu vltimo Psalmi 4. si coniungatur cum verbo, constituisti, & sicut accipitur dictio, solus, Deut. 33. dum dicitur: Habitabit Israel confidenter, & solus, id est, liber ab omnibus inimicis. Est enim in his locis apud Græcos eadem dictio, κατὰ μόνας, quamuis non sit eadem apud Hebræos. d

Intellectus Dauid, cùm esset in spelunca, Oratio.

ARGVMENTVM PSALMI CXLI.

EX titulo quidem constat hunc Psalmum continere orationem Dauidis, quam ad Deum fudit, cùm ob persecutionem Saulis in spelunca latitaret. Verum cum bis in spelunca latitasse Dauid legatur, semel in spelunca Engaddi, vt scribitur 1. Regum 24. quando præcidit oram chlamydis Saulis: & semel in spelunca Odullam, vt scribitur 1. Reg. 22. in quam venit fugiens a facie Achis regis Geth, magis apparet de spelunca Odullam titulum loqui, eo quòd ei magis conueniant quæ dicuntur in versu quinto, quàm speluncæ Engaddi. Siquidem in hac non erat omni destitutus auxilio, cùm adessent ei sexcenti viri. In illa autem in principio omnino solus erat, quousque venirent ad eum fratres sui, & milites quadringenti. Itaque vir sanctus multis verbis exprimit præsenti Psalmo, quomodo ab omnibus derelictus, & animo deficiens dominum inuocauerit, precatus de tanta angustia liberari, tum vt per ipsum celebrari posset nomen Dei, tum vt satisfieret expectationi iustorum. Ceterum vt in suis persecutionibus Dauid fuit Christi figura, & iustorum omnium qui affliguntur exemplum: ita quoque & ad Christum hic Psalmus pertinet, cùm in sua passione ab omnibus derelictus ad patrem clamaret, & ad omnes, qui, dum ab impiis affliguntur, omni etiam humano destituuntur auxilio.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Voce mea ad Dominum clamaui, * voce mea ad Dominum deprecatus sum.*

CVm constitutus essem in maximo discrimine, & omni destituerer humano præsidio, ego intentissimo affectu in vocem erumpente ad Dominum clamaui; * cum summo, inquam, desiderio Dominum deprecatus sum. Psal. 141.

*2 Effundo in conspectu eius orationem meam, * & tribulationem meam ante ipsum pronuntio.*

2 E plenitudine cordis adeo afflicti, vt suos questus apud se diutius continere nequiuerit, effundebam coram ipso orationem meam, multiplicando tumultuariè, ac sine certo verborum ordine preces meas: a
* & afflictionem meam ante ipsum pronuntiabam, ac veluti in sinum eius effundebam, vt qui solus mihi solatio esse posset.

3 In deficiendo ex me spiritum meum,

3 Hæc autem tum faciebam, cùm præ nimia afflictione & euadendi desperatione animus meus in me deficeret, & vix intra me cōtineretur proinde pro consolatione & confirmatione eius coram te effudi preces

 meas

** † & tu cognouisti semitas meas.*

meas.* Non enim dubitabam te nosse omnem semitam & vitam meam, ac scire vtique me illa insontem pati ab aduersarijs meis: † non dubitabam etiam quin etsi ego nullam nouissem viam qua elaberer, & in qua tutus versarer, tu scires adhuc semitam qua euaderem, & per quam securè incedere possem.

4 In via hac qua ambulabam absconderunt laqueum mihi.

4 Nam in via, per quam incedebam, hostes mei asconditè disposuerunt insidias in perniciem meam, ita vt hæc tuta satis non fuerit, nisi te semitas meas custodiente, & quò eundum sit demonstrante.

5 Considerabam ad dexteram, & videbam: & nõ erat qui cognosceret me.*

5 Sic autem hostibus meis mihi insidiantibus, hoc animum meum planè deiecit, quòd neque viderent aliquem mihi esse auxiliatorem neque aliquem refugij locum. Considerabam enim ad dexteram, & videbam num quis esset futurus mihi à dextris adiutor & ductor, * Verùm nullus accurrit, qui me agnoscere vellet, meiq; aliquam curã suscipere.

*6 Periit fuga à me. * & non est qui requirat animam meam.*

6 Defecit etiam à me fugæ remedium, cùm non viderem tutum aliquem locum, ad quem confugerem, * nec erat quisquam, qui quæreret seruare vitam meam.

*7 Clamaui ad te Domine dixi: tu es spes mea: * portio mea in terra viuentium*

7 Itaque omni humano præsidio, omníque consilio destitutus, clamaui ad te Domine, & dixi: Tu es solus, in quo omnis mea spes reposita est, non creatura aliqua, non meæ vires, non mea consilia: * Tu solus es in vniuersa viuentium hominum terra pars mea, cui soli affectus meus inhæret, cui soli nitor, & in quo omnis mihi spes reliqua est.

*8 Intende ad deprecationem meam, * quia humiliatus sum nimis.*

8 Proinde declara te auscultare ad deprecationem meam, * quia admodum afflictus sum.

*9 Libera me à persequentibus me, * quia confortati sunt super me.*

9 Libera me ab his qui persequuntur me· * sunt enim viribus longe superiores me, vt sine tua ope eorum violentiam euadere omnino nequeam.

*10 Educ de custodia animam meam ad confitẽdum nomini tuo: * me expectant iusti donec retribuas mihi.*

10 Educ de carcere isto, in quo modò concludor, periclitantem animam meam, vt liberatus celebrare possim nomen tuum: * Ecce enim Domine iusti expectant me donec benefeceris mihi, & retribuas mihi, id quod promisisti, & quod debetur innocẽtiæ meæ: expectant, inquam, cupientes vnà mecum tuam prædicare bonitatem & iustitiam. Vel itaque, vt iustorum, quos impensè diligis, expectationi satisfacias, & nomen tuum prædicetur ac illustretur, me quæso libera ab hoc carcere, & his malis quibus detineor.

Annotationes.

a ET FVNDO &c.] Hebræa & Græca verba habent futuri temporis, effundam, & pronunciabo. Verùm hæc futura accipi debent pro præteritis imperfectis, effundebam & pronuntiabam, vt apud Hebræos frequens est. Narrat enim hic propheta quid in illa constitutus angustia egerit. Porro in verbo, effundo, notatur primum cor angustia adeo plenum, vt à voce se continere nequiuerit: deinde orationis prolixitas, & demum tumultuaria oratio,

b CONSIDERABAM AD DEXTERAM, &c.] Quidam in verbo, videbam, subintelligunt, ad sinistram. Verum sine subintellectione videtur potius subintelligendum, & ideo prophetam dixisse se ad dexteram considerasse, quòd qui alicui venit defensor aut ductor, se soleat illi à dextris adiungere, sicut alibi dicit de Domino Propheta: Quoniam à dextris est mihi ne commouear.

c EDVC DE CVSTODIA.] Ad literã per custodiam intelligitur vel spelunca illa in qua latebat Dauid, vel mala illa, quibus ita concludebatur, vt non esset ei liberũ ire quò vellet. Mysticè verò per carcerem intelligitur corpus istud, è quo educi animam suam orat vir iustus, vt in regno cœlesti Deum cum sanctis liberè laudare possit: ad quod omnes iusti qui sunt in cœlis, expectant iustos qui sunt in terris, vt cum illis Deum vnanimiter celebrent, & vt impleto electorum numero, veniat resurrectio corporum. Quod autem dicitur, retribuas mihi, dupliciter exponi potest. Primũ vt retribuere accipiatur pro benefacere, sicut ibi: Retribue seruo tuo, &c. Secũdo vt subintelligatur, donec tribuas mihi quod expecto, vel quod promisisti. Accipitur autem retribuere pro simplici tribuere, vt alias sæpe. Sũt tamen qui intelligũt donec remuneratus fueris patientiam & innocentiam meam. Hæc autem propria verbi, retribuere, acceptio maximè conuenit sensui mystico. Siquidẽ iustis vita æterna retribuitur tanquam merces bonorum operum, & Christus gloriã suam accepit in præmium suæ patientiæ & obedientiæ. Possunt autem Hebræa & hoc modo verti: me coronabunt & circumcingent iusti cùm retribueris mihi. Quãuis autem nos habeamus verbũ præsentis temporis, expectãt; Græca tamen, sicut Hebræa, habent verbum futuri temporis ὑπομενοῦσι, expectabunt: verum interpres noster mutato accentu legisse videtur ὑπομένουσι, sic enim est præsentis temporis, expectant.

Psalmus Dauid quando persequebatur eum filius suus Absalon.

ARGVMENTVM PSALMI CXLII

COnstat quidem satis ipsis Psalmi verbis, Dauidem hunc composuisse occasione persecutionis suæ. Verùm incertum est num de persecutione, quam à filio Absalone pertulit, an de ea, quam a Saule, editus sit. Nam quod in titulo vulgatæ lectionis habetur: quando persequebatur eum filius suus Absalon: in Hebræo omnino non legitur: et Euthymius in multis Græcorum exemplaribus testatur hanc inscriptionem non inueniri. Ex versu tamen secundo quidam colligunt Psalmum

magis

magis loqui ad literam de persecutione Absalonica, eo quod is versus videatur insinuare Prophetam agnoscere se iustè eam pati persecutionem, de qua loquitur: cùm persecutionem à Saule innocenter pateretur, adeo vt de ea alibi loquens oret Deum, vt iudicet iudicium suum, & secundum iustitiam & innocentiam suam. Hac tamen ratio non omnino conuincit, cùm aliud sit, Deum iudicem inuocare, dum quis rem habet cum aduersarijs iniquè ipsum persequentibus: aliud, cum Deo iudicium inire, & cum ipso iudicari. Istud enim nunquam non omnes qui vtcumuis sancti deprecantur, scientes se, eo quòd in multis offendimus omnes, causa sua casures. Siue itaque Saulina, siue Absalonica persecutione pressus vir sanctus, præsenti Psalmo, postquam imprimis precatus est Deum vt orationem suam exaudiat, & non in iudicium secum veniat, exponens deinde hostium suorum persecutionem, suámque angustiam & recursum ad Deum, rursum exaudiri ardenter precatur, optans diuino spiritu deduci in via virtutis, & ab hostibus liberari, illos autem pro meritis ipsorum perdi. Porro secundum Ecclesiasticam obseruationem aptissima est hic Psalmus orandi forma, qua pœnitens peccator debitam peccatis deprecetur vltionem: precetur autem dimissis peccatis à Deo doceri, & deduci in via recta, à diabolica potestatis iugo liberari, omnésque pietatis hostes disperdi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Domine exaudi orationem meam, auribus percipe obsecrationem meam: * in veritate tua exaudi me in tua iustitia.*

MI Domine exaudi quæso precationem meam, benignè attende ad obsecrationem meam, * exaudi me, & si non ob propria merita, de quibus non præsumo, tamen pro fidelitate & iustitia tua, quam in præstandis promissis constanter seruas. Psal. 142.

*2 Et non intres in iudiciũ cum seruo tuo, * quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.*

2 Pro hac, inquam, tua iustitia exaudi me: & ne contendas iudicio cũ a
seruo tuo, summo iure mecum agendo. * Nam si iudicium nobiscum inire velis, non ego solùm, sed nullus omnino super terram viuens, quãtumuis apud homines iustus & irreprehensibilis, iustus deprehendetur apud te, cum nullus sit in quo non multa reprehendere possis, & multò plura exigere quàm præstiterit. Proinde oro me exaudias, non tam pro mea, quàm pro tua iustitia.

*3 Quia persecutus est inimicus animam meam: * humiliauit in terra vitã meam.*

4 Collocauit me in obscuris, sicut mortuos seculi.

3 Et sane vt clamantem exaudias, tuæ conuenit veritati. Ecce enim hostis capitali odio me prosequutus est, cupiens perdere animam meã: * prostrauit in terram vsque vitam meam, in ea me redigens discrimina, vt iamiam videar periturus.

4 Coegit me habitare in obscuris, sicut eos qui olim mortui sunt, in b
profundissimis iacentes tenebris, & obliuioni hominum quasi nunquã fuissent traditi. Ita enim & ego hominum præsidio destitutus, cogor ob inimici persecutionem in obscuris antris latere, atque in afflictionum tenebris mortem semper præ se ferentibus versari, vt quasi inter mortuos esse videar. * Atque ob hæc animus meus in me maxima angustia affectus est, & conturbatum est intra me præ nimio timore cor meum.

** & anxiatus est super me spiritus meus, in me turbatum est cor meum.*

*5 Memor fui dierum antiquorum, meditatus sum in omnibus operibus tuis, * & in factis manuũ tuarum meditabar.*

*6 Expandi manus meas ad te, * anima mea sicut terra sine aqua tibi.*

5 Proinde vt à sua angustia & consternatione sese reciperet anima mea, in memoriam reuocaui dies antiquos: diligentérque meditatus sum de omnibus operibus tuis, per quæ priscis illis temporibus, cùm in me, tum in alios sæpe tuam bonitatem mirificè declaraueras, * in gestis potentiæ tuæ expediendis totus eram.

6 Per hanc ergo meditationem animo erectus, & in spem bonã confirmatus, præ magno desiderio opis expandi ad te in oratione manus meas, * anima mea anhelat ad te, & modo quodam præ ariditate tibi aperta est, aquis consolationis tuæ humectari & refocillari percupiens, mox defectura, nisi statim adfueris, quomodo terra præ humoris defectione torrida aperitur atque fatiscit, quasi anhelans ad pluuiæ irrigationem.

*7 Velociter exaudi me Domine: * defecit spiritus meus.*

*8 Non auertas faciem tuã à me. * & similis ero descẽdentibus in lacum.*

*9 Auditam fac mihi manè misericordiam tuam. * quia in te speraui.*

*10 Notam fac mihi viã in qua ambulem. * quia ad te leuaui animam meam.*

*11 Eripe me de inimicis meis. Domine ad te confugi: * doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu.*

12 Spiritus tuus bonus deducet me in terrã rectã,

7 Itaque velociter exaudi me Domine, * præ nimia enim angustia & metu vix amplius apud me est spiritus meus.

8 Necesses fauorem tuum mihi declarare: * alioqui enim similis fiam his qui descendũt in lacum mortis & inferni, vnus scilicet ex eis factus.

9 Fac vt maturè & citò sentiam tuam misericordiam, atque etiam vt matutino tempore cùm ad te attentius orauero, & animus meus tuis responsis capiendis aptior fuerit, percipiam auribus mentis consolatoria misericordiæ tuæ verba, * quia in te omnem meã fiduciã collocaui.

10 Fac me cognoscere viam per quam securus ambulem, * quoniã ad te animam meam in oratione leuaui, expectans summo desiderio tuam opem & illuminationem.

11 Eripe me de hostibus meis, Domine, ad te enim confugi, committens me occultæ tuæ protectioni & custodiæ. * Et ne aliquãdo à te merito derelinquar violentiæ hostium meorum, doce me non tantummodo scire, sed etiam facere quod placitum est tibi: tu es enim Deus meus, cui soli vt seruire sum obligatus, ita quoque ex animo cupio.

12 Propter quod spiritus ille tuus benignus me quæso deducat ad viã virtutis, & per viã virtutis, quæ ab omni prauitatis obliquatione est aliena, & rectà ducit ad te: non enim rectum viuendi genus aripere, vel constanter seruare me posse confiteor, nisi tuo spiritu & ad eam viuendi

* *propter nomẽ tuum Domine viuificabis me in æquitate tua.*
13 *Educes de tribulatione animam meam.*
* *& in misericordia tua disperdes omnes inimicos meos.*
14 *Et perdes omnes qui tribulant animam meam:*
* *quoniam ego seruus tuus sum.*

viuendi rationem deducente, & in ea semper me concomitante. * Et
quanquam meritis meis non debeatur, vt me his malis liberes, tamen
propter gloriam nominis tui Domine viuifica me, a morte me præser-
uando per tuam in seruandis promissis iustitiam. Sic enim glorificabi-
tur nomen tuum, si in me promissam exhibueris benignitatem, iustúm-
que te esse declaraueris.
13 Educ ex afflictione hac animam meam; * & per tuam erga inno-
centes clementiam disperde omnes inimicos meos.
14 Et perdas omnes qui iniquè affligunt animam meam: * seruus
enim tuus ego sum, vni tibi in omnibus seruire & placere desiderans.
Quare & tibi conuenit, vt tanquam Dominus serui tui rationem te ha-
bere declares, vindicando me ab iis qui iniustè me opprimunt.

ANNOTATIONES.

a ET NON INTRES IN, &c. Deum intrare cum aliquo in iudicium, non est Deum venire ad iudicandum illum, & iudicem illius se exhibere: sed est Deum cum aliquo contendere, expostulare, & quasi aduersarij personam in iudicio suscipere. Id autem cùm sancti semper deprecẽtur, Dauidi conueniebat, & tam cùm affligeretur à Saule, quàm cùm Absalon eum persequeretur. nam & cùm Saul eum persequeretur, agnoscebat Propheta indubiè dignum se eis malis coram Deo, si Deus cum ipso contendere vellet, & omnes vitæ suæ actiones obseruare, quamuis vbique se innocentem prædicet in causa illa, quæ erat illi cum Saule, sicut etiam erat innocens in ea causa quæ erat ei cum Absalone. Porro in eo quod sequitur, quia non iustificabitur, &c. primò quidem cauendum, ne ea oratio intelligatur secundum Dialecticorum regulas, secundum quas non omnis valet idem quod aliquis: non enim vult Propheta aliquem viuentem non iustificari coram Deo, sed omnino neminem. Secundò cauendum, ne, quemadmodum Lutherus ex hoc versu colligit, hic significari intelligatur, iustum in omni opere quantumuis bono peccare, & omne opus hominis quantumuis iusti coram Deo esse peccatum. Nam ex eo quod dicitur, nullum esse viuentẽ qui coram Deo iustificetur, non sequitur, nullum esse opus quod coram Deo iustum sit. Vt autem intelligatur quomodo hæc prophetæ sentẽtia non contrarietur aliis scripturæ locis oppositum asserentibus secundum apparẽtiam, vt præter alia dum dicit Paulus: Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur: aduertendum hunc locum posse in catholico sensu dupliciter intelligi. Primum vt sit sensus: Non iustificabitur in conspectu tuo, id est, si ad summã tuam iustitiam cõparetur, & iuxta eam exquiratur. Sicut dicitur Iob 25. Nunquid iustificari potest homo cõparatus Deo, aut apparere mundus natus de muliere; Ecce luna non splendet, & stellæ non sunt mundæ in conspectu eius. Quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis? Verùm hic sensus acuto Lectori fortasse proposito Prophetæ conuenire non videbitur. Proinde dicendum non simpliciter intelligendum quod dicit, non iustificatur coram te omnis homo, sed cum conditione, quæ petenda est è præcedenti parte. Non enim dicit: non iustificatur omnis homo coram te: sed, non iustificabitur, si scilicet cum ipso volueris in iudicium venire. Sicut enim dicitur is in iudicio, quod est illi cum altero, non iustificari, qui ab illo in multis iustè accusari potest, quæ alius refellere nequit: ita & Deo nobiscum expostulante, vel nobis ipsis iudicibus inueniemur non esse iusti. Nam præter debita gratitudinis, quæ Deo nemo satis exoluere potest, etiam ea debita, ad quæ præcepto diuino obligamur, nemo est qui plenè satisfaciat, sed Deo expostulante omnes inuenientur fecisse multa quæ facta non oportuit: & rursum multa non fecisse, quæ facta oportuit. Vnde dicit Iob cap. 13. Si iustificare me voluero, os meum condemnabit me: si innocentem ostendere, prauum me comprobabit. His ergo non obstant ea scripturæ loca, quibus Paulus dicit hominem iustificari coram Deo per fidem: per hanc enim fit, vt iniustitia nostra nobis non imputetur, sed imputetur & communicetur iustitia Christi.

COLLOCAVIT ME, &c.] Huius versus prior pars ponitur etiã Threnorũ tertio, vbi nos legimus: In tenebrosis collocauit me sicut mortuos sempiternos. Quod ob id annotandũ duximus, vt ex locorũ collatione verus huius loci sensus percipiatur. b

PRO SENSV MYSTICO ANNOTATIO.

IN sensu mystico dum dicit peccator pœnitens, vitam suam in terra humiliatam, significat se terrenis rebus addictum per consensum peccati, aut perditioni iam proximum factum. Collocatum autem se rectè in obscuris dicit, tum quia iam carceri tenebroso inferni obnoxius factus est: tum quia mens eius, per peccata sit obtenebrata, vt in summa caligine versetur exors veræ lucis. Est autem hic primus salutis gradus, vt agnoscat se collocatum in tenebris: & in terra vitam suam depressam, hoc est, vt agnoscat peccata sua. Secundus, vt ob ea metu iudicij diuini intra se turbetur. vnde rectè sequitur, anxiatus est, &c. Tertius vero, ne nimia turbatione desperet, vt antiquas Dei miserationes, peccatoribus frequenter exhibitas in memoriam reuocet, atque ex his quarto loco mentem suam per fiduciam erigens, & animam & manus ad Deum per orationem sublenet. Precetur autem non solùm peccatorum remissionem, sed etiam liberari à dæmonum, quorum per peccata seruus factus est, potestate, & viam virtutis edoceri à Deo, atque in eã constanter deduci. Quod enim hic dicitur: notã fac mihi viam in qua ambulem: quamuis in literali sensu rectè intelligitur de communi via, tamen in mystico sensu accipi debet de genere vitæ, & modo viuendi quo ad Deum peruenire possimus.

Psalmus Dauid ad Goliath.

ARGVMENTVM PSALMI CXLIII.

PRæsenti Psalmo Propheta regius cum summa admiratione & perpensione diuinæ erga se bonitatis, Deum prædicat, & prædicaturum se promittit, ob victorias multiplices, admiranda Dei virtute sibi collatas ab hostibus suis alienigenis: quorum temporali fœlicitati, quam in hoc mundo impij sectantur præponit fœlicitatem eorum quibus agnoscere, colere & possidere contigit verum Deum, vt qui summum sit bonum, & perfecta suorum hæreditas & felicitas

citas. Videtur autem absurditatem quandam hic Psalmus includere, eo quòd cùm sit gratulatorius de donatis a Deo victoriis, tamen in se orationes contineat, quibus victoriam de hostibus reportandam impetrare nitatur David. Proinde quidam intermistas huic Psalmo orationes ita accipiunt, vt illis Propheta non tam orare intelligatur, sed memorare voluisse quomodo contra hostes suos à Dei cultu alienos, Dei opem implorare solitus sit. Alij verò gratiarum actioni orationem coniunctam & interpositam intelligunt, vt sicut pro perceptis aliquoties a Deo victoriis gratias agit, ita quoque pro percipiendis in postremum precetur. Videri enim potest hic Psalmus compositus, cum post victorias multas postremum cogeretur cum Ammonitis bellum suscipere. Nam quod in Titulo Latinorum Codicum legitur: aduersus Goliath vt ad Psalmi materiam parum quadrat, ita in Hebrais libris non inuenitur, sed neque in plerisque Græcorum codicibus, vt testatur Euthymius. Generale enim est epinicium de triumphis Davidis diuina virtute peractis, quemadmodum & Psalmus 17. huic perquam similis in multis versibus. Porro in mystico sensu hic Psalmus est gratiarum actio, & oratio Christi, Ecclesiæ, ac cuiuscunque iusti pro victoria contra diabolum, omnesque pietatis hostes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium, * & digitos meos ad bellū.*

OMni laude dignus est Dominus Deus meus, qui me imbuit sciētia Psal.
& industria militari, aptans manus meas ad pugnam: * & digitos 143.
meos ad bella cum hostibus impiis fœliciter gerenda. Cùm enim humano exercitio ad bella exercenda prius instructus non fuerim, sanè nōn nisi diuinitus me ad ea tam fœliciter & gerenda, & victoriis perficienda institutum atque instructum agnoscere cogor.

*2 Misericordia mea, & refugium meū, * susceptor meus, & liberator meus.*

2 Ipse est, qui sola sua beneuolentia, nullis meis prouocatus meritis, miris modis erga me est misericors: per suam enim erga me misericordiam ipse meum est refugium, ad quem tuto, tanquam ad arcem munitissimam confugio: * qui & confugientem ad se me suscipit, estque adiutor meus & liberator meus.

*3 Protector meus, & in ipso speraui, * qui subdit populum meum sub me.*

3 Ipse me instar clypei ab omnibus hostium telis semper protegit, a
ipse est, in quo omnem spem meam collocaui, * qui ob id non solum de externis hostibus me gloriosè triumphare facit, sed etiam obsequētem facit populum meum mihi.

4 Domine quid est homo quia innotuisti ei?

4 Hanc dum erga me diuinæ bonitatis clementiam perpendo, meritò præ admiratione exclamare libet: O Domine, quid est miser homuncio, quòd tu tantus dignatus sis familiarem cum eo inire amicitiam, téque illi insinuare, tui cognitionem ei impartiendo, eique declarando te

** aut filius hominis quia reputas eum?*

illius peculiarem habere rationem & curam? * aut quid est filius homi- b
nis, ex mortali homine mortalis genitus, quod tam singulari dignatione eum tanti facias, immensa in eum conferendo beneficia?

*5 Homo vanitati similis factus est. * dies eius sicut vmbra prætereunt.*

5 Ecce enim homo ipsi vanitati quàm simillimus est, propter vitæ ipsius miserias, instabilitatem ac breuitatem, propter studia item vana & inania quæ ex sese sectatur: * dies vitæ eius in maxima instabilitate cito prætereunt, sicut obscura vmbra: quæ vt perpetuò mutatur, ita mox quoque esse desinit, nec post se vestigium aliquod sui relinquit, non tam dicenda res aliqua, quàm rei veræ imperfecta imago.

6 Domine inclina cœlos tuos, & descende,

6 Oro autem Domine, vt quemadmodum fecisti cùm daturus legem in monte Sinai, in nubibus visus es ad populum tuum descendere, ita etiam ad pugnandum mecum cōtra impios hostes inclines cœlos tuos, in quibus peculiariter habitas, & cum eis descendas ad nos, hoc est, fac vt nubibus apparentibus, terræque imminētibus, cœli tui demissi & inclinati videantur, tuique in eis per efficacia potentiæ tuæ signa præsentiam tuam palam exhibe.

** † tange montes, & fumigabunt.*

* Et sicut olim, te præsentiam tuam in monte Sinai declarante, mox fumare cœpit totus mons, ita quoque prò nostra salute, immissis fulminibus, aut caliginosa nube, tange montes, sicque ad terrorem hostium nostrorum fumigent. † Ipsos quoque superbos hostes nostros, qui montibus similes videntur, percute, & veluti fumus ab ira tua subito euanescant.

7 Fulgura coruscationē, & dissipabis eos,

7 Et quomodo in mari rubro contra Ægyptios pugnasti pro populo fulguribus tanquam sagittis à te iaculatis è nube in qua latitabas: ita & in hostes nostros eiaculare fulmina, & vehementer eos potentiæ tuæ terroribus cōcutias, sicque eos disperge: * emitte coruscationum tuarum sagittas, & per eas conturba illos.

** emitte sagittas tuas, & conturbabis eos.*

*8 Emitte manum tuam de alto: * eripe me & libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorū.*

8 Et cum illis quidem sic age: ad me autem velut de altissimo cœlorum habitaculo manum adiutricem demitte, * hoc est, cœlesti tua virtute eripe me, & libera, me de aquis multis, nempe de potentia & violentia hominum, qui à diuino cultu planè sunt alieni, qui me tanquam aquæ multæ obruere & perdere conantur.

*9 Quorum os locutum est vanitatem, * & dextera eorum, dextera iniquitatis.*

9 Quorum & sermones mali sunt, & opera pessima, nam & os eorum non nisi vana loquitur, mendacia scilicet, quæque iniqua sunt & noxia: * & dextera eorum nihil quàm iniqua operari nouit, vt ob hæc merito non tam nostri quàm tui hostes habendi sint.

10 Deus canticum nouum cantabo tibi

10 Cùm autem ad hunc quem precatus sum modum pro me insigniter depugnaueris, sicut aliquoties fecisti, tum & ego nouam habens celebran

celebrandi te occasionem,nouum carmen in honorem tuum decantabo, * simúlque cum voce psallam tibi psalterio decem chordarum.

** in psalterio decachordo psallam tibi.*

*11 Qui das salutem regibus, qui redemisti Dauid seruum tuum. * de gladio maligno eripe me.*

11 Eo quòd tu præstes quibus vis regibus salutem,non militum fortitudo,aut rei militaris prudentia,quódque me seruum tuum frequenter singulari ratione liberaueris à gladio hostili pernicioso. * Proinde vt posteriora prioribus respondeant,& vt nouo te carmine celebrare possim,etiam nunc eripe me.

*12 Et erue me de manu filiorum alienorum. * quorum os locutum est vanitatem,& dextera eorũ dextera iniquitatis.*

12 Et libera me à violentia hominum,qui à diuino cultu sunt alienissimi, * quorum & verba & facta omnia sunt sceleratissima.

13 Quorum filij sicut nouellæ plantationes in iuuentute sua.

13 Quorum filij sunt in iuuentute sua sicut nouæ arborum plantulæ, pulchri scilicet atque iucundi,florentes atque in vigore , & continuum augmentum quantitatis ac roboris fœliciter sumentes. c

*14 Filiæ eorum composita, * circumornata vt similitudo templi.*

14 Similiter & filiæ eorum,membrorũ aptissima proportione & compositione eleganter sunt excultæ, * insuper & externo vestium , ornamẽtorúmque cultu vndique exornatæ ad similitudinem templi,quod & exquisita est arte fabrefactum,& variis preciosísque vndiquaque ornatum donariis.

15 † Promptuaria eorum plena,eructantia ex hoc in illud.

15 Neque solum prole , eáque eleganti sunt fœcundi,sed etiam diuitiis,omnibúsque temporariis rebus abundãtes.Penuria enim , & omnia eorũ repositoria adeo sunt plena,idque omnis generis fructibus, vt præ nimia plenitudine copiosè effundant & subministrent vnam fructuum speciem post aliam. † Cogantúrque aliquando ex vno promptuario in aliud euacuare reconditorum bonorum copiam,quòd priora illa angustiora essent quàm vt capiant fructuum abundantiam.

*16 Oues eorum fœtosæ abũdãtes in egressibus suis, * boues eorum crassæ.*

16 Similiter & oues eorum admodum sunt fœcundæ,quæ in copioso numero cernũtur è caulis suis egredi ad pascua, * boues eorũ propter pascuorum vbertatem pingues sunt,atque ob id ad agriculturam, aliáque onera ferenda fortes & validi.

17 Non est ruina maceriæ neque transitus.

** neque clamor in plateis eorum.*

17 Accedit ad hanc prolium,fructuum, atque pecorum fœlicitatem etiam maxima tranquillitas,& ab omni hostili incursu libertas.Nõ enim est qui quæuis munimenta agrorum,vel domorum,vel vrbium ipsorum diruat,& per ea iam diruta transeat ad incommodum aliquod inferendum: * neque ob incursum hostium , aut aliam quamuis accedentem calamitatem,vlla lamentabilis vox auditur in plateis eorum.

17 Beatum dixerunt populum,cui hæc sunt.

** beatus populus cuius Dominus Deus eius.*

18 Et quidem homines huius seculi fœlicem prædicant eum populum,cui adest huiusmodi visibilium bonorũ copia,& cum ea ab omnibus malis immunitas: * verùm ego veriore sentẽtia illum verè fœlicem pronũtio populum,cuius est Deus ipse Dominus, cæli terræque creator,hoc est,qui hunc & agnoscit & colit,eundémque vicissim habet adiutorem & protectorem. Ipse enim Dominus cùm sit solus summum bonum,solus verè potest suum populum beatum facere , & non solùm quæ dixi suis abunde & fœlicissime præstare,sed & alia his longè excellentiora,nempe vitam æternam,cum omnium bonorum exuberantissima affluentia,& pace securissima.

ANNOTATIONES.

a QVI SVBDIT POPVLVM, &c.] Habent quidem libri quidam:subdis , in secunda persona:at melius habent alij in tertia , subdit. Id enim magis conuenit Græcis & Hebræis , & præcedentibus.

b QVIA REPVTAS EVM.] Græca habent, λογίζῃ αὐτῷ,hoc est reputaris ei,id est,cognosceris ab eo:vt correspondeat ei quod in priori membro dicitur,innotuisti ei. Hebræa tamen habent , vt nos, reputas eum,hoc est,estimas eum , & tanti facis, vt legit & exponit D.Augustinus.Sed eadem Hebræa in priori membro etiam habent pro, innotuisti ei, cognoscis eum,hoc est,rationẽ eius habes & curã.

c QVORVM FILII, &c.] Septuaginta hæc omnia sic verterunt,vt ad impios hæc terrena fœlicitas pertineat , quod magis conuenit nouo testamento.At in Hebræo hæc quæ de terrena fœlicitate dicuntur,tribuuntur populo Dei. Vnde & Hieronymus vertit : Vt sint filij nostri sicut nouellæ plantationes.Filiæ nostræ.Promptuaria nostra,&c. Quod bene conuenit veteri testamento, in quo piis hæc bona promittuntur.

Laudatio ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXLVI.

CAnit se omnésque generationes,omnia & omnia Dei opera,sed præcipuè sanctos semper Deum celebraturos,idque ob varia quibus insigniter Deus excellit,nempe ob magnitudinem eius immensam potentiam , infinitam bonitatem in omnes creaturas effusam,sed maxime in afflictos.splendorem & æternitatem regni ipsius,iustitiam,& sanctitatem,in omnibus verbis,factisque prouidam & liberalem omnium viuentium educationem , facilitatem ad exaudiendum & saluandum iustos,& æquitatem in perdendo impios. Est autem hic Psalmus septimus & vltimus inter Psalmos alphabetarios,elegans sanè,et multiplicem diuinæ laudis in genere materiam indicans.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaltabo te Deus meus rex.

EXaltabo te mihi Deus,omnium rex et gubernator , non quidem sic vt subliniorem te quàm sis constituam, cùm sis altissimus : sed vt altitudinem tuam et excellentiam laudibus meis celebrem , ignorantibúsque PSAL. 144.

** & benedicam nomini tuo in seculum & in seculum seculi.*

tibúsque eam hominibus insinuem & commendem: * hoc est, laudabo nomen tuum, idque tota vita mea, imo & per cuncta secula, nam & per edita a me laudis tuæ carmina in omnibus post me venturis generationibus te prædicabo, & post indesinentes præsentis seculi laudes, in futuro æternitatis seculo perpetuis te laudibus semper efferam.

*2 Per singulos dies benedicam tibi, * & laudabo nomen tuum in seculum, & in seculum seculi.*

2 Per singulos dies laudabo te, * & celebrabo nomen tuum per secula cuncta, neque in præsenti, neque in futuro seculo vnquam cessans à laudibus tuis.

*3 Magnus Dominus & laudabilis nimis: * & magnitudinis eius non est finis.*

3 Et id quidem meritò. Siquidē ipse Dominus super omnes magnus est, siue naturæ præcellentiam, siue potentiam spectes, atque ob id dignus est qui valde laudetur. * Neque simpliciter magnus est, sed magnitudo eius omnino infinita est, vt ob id merito nullus etiam laudum ipsius finis modiśque esse debeat.

*4 Generatio & generatio laudabit opera tua: * & potentiam tuam pronuntiabunt.*

4 Itaque omnes sibi mutuo succedētes hominum generationes laudabunt opera tua, * & omnipotentiam tuam in operibus tuis relucentem annuntiabunt.

*5 Magnificentiam gloriæ sanctitatis tuæ loquentur, * & mirabilia tua narrabunt.*

5 Excellentem gloriam & claritatem sanctitatis tuæ, qua in teipso sanctissimus es, ab omni vitio alienissimus, loquentur: * & opera à te clarissimè cum omnium admiratione gesta, siue in mūdi creatione & gubernatione, siue pro tuorum liberatione, studiosè enarrabunt alus.

*6 Et virtutem terribilium tuorum dicent: * & magnitudinem tuam narrabunt.*

6 Et fortitudinem terribilium operum tuorum effabuntur, * & magnitudinem potentiæ tuæ commemorabunt.

7 Neque potentiam tuam tantum prædicabunt, sed etiam copiosam tuam benignitatem, qua suauissimus es, è mente sua memori, & per intentam recogitationem iucundissimorum tuorum beneficiorum redūdanti effundent, plenisque buccis personabunt: * ob iustitiam tuam, qua & promissa seruas, & iustè omnia administras, iustos beneficiis, impios pœnis afficiens, cum exultatione carmina decantabunt.

*7 Memoriam abundantiæ suauitatis tuæ eructabūt, * & iustitia tua exultabunt.*

8 Miserator & misericors Dominus: patiens & multum misericors.

8 Et iure quidem Dei deprædicabunt benignitatem. Est enim Dominus miserator & clemens, tardus ad iram, ad clementiam autem pronus mirificè.

*9 Suauis Dominus vniuersis, * & miserationes eius super omnia opera eius.*

9 Benignus est Dominus, idque non erga quosdam tantum, sed sine personarū discretione & acceptione erga omnes, * & multiplices miserationes eius effunduntur super omnia opera eius, & in illis clarissimè relucent. Vt enim omnia fecit, ita nihil eorum odit quæ fecit: sed in omnibus suam declarat & effundit misericordiam, iustis simul & peccatoribus, hominibus & brutis, immo & in ipsis inanimatis, vt quibus sola sua benignitate esse dat & conseruat, quæque hominum vtilitati seruire facit. b

10 Confiteantur tibi Domine omnia opera tua.

10 Proinde quoniam in omnibus operibus tuis bonitas tua effusa est Domine, omnia etiam, ita vt dignum est, te suo modo prædicabunt & laudabunt, demonstrando scilicet et exhibendo tuam in seipsis potentiam, sapientiam, bonitatem ac prouidentiam, et per hoc aliis occasionem laudandi te præbendo. * Verum peculiariter sancti tui magnificè loquentur de te hi enim vt benignitatis tuæ præ aliis magis participes sunt: ita quæ tibi excellenter competunt attentius aduertunt et cognoscunt, ac proinde in his prædicandis assidui sunt.

** & sancti tui benedicant tibi.*

*11 Gloriam regni tui dicent: * & potentiam tuam loquentur.*

11 Hi itaque magnificentiam regni tui loquentur, * & omnipotentiam tuam narrabunt.

*12 Vt notam faciant filiis hominum potentiam tuam, * & gloriam magnificentiæ regni tui.*

12 Vt hac ratione notam faciant hominibus potentiam tuam, * et illustrissimam excellentiam regni tui. Est enim id verè sanctorum præcipuum studium, vt agnitam Dei potentiam et excellentiam non solum apud se commendent, sed et ignaris eam insinuent, quo ad illius reuerentiam et cultum eos adducant.

*13 Regnum tuum regnum omnium seculorum, * & dominatio tua in omni generatione & generationē.*

13 Et bene quidem illi excellentiam regni tui prædicabunt, nam regnum tuum nequaquam tale est, quale regnum principum huius mundi, quorum regnum neque ad omnes populos, neque ad omnia tempora se extendit. Tuum regnum ad omnia se extendit secula, tam præterita quàm futura, principio simul carens et fine: * et potestas tua regia in omnes sibi mutuo succedētes obtinet generationes, ità vt nullus omnino sit populus, nullum tempus, in quo non regnes.

*14 Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, * & sanctus in omnibus operibus suis.*

14 Ad hanc autem regni et potestatis præcellentiam, accedunt et alia ob quæ laudandus est Dominus. Est enim in omnibus verbis suis verax, fideliter adimplens quæcunque promittit, * et sanctus in omnibus factis suis, nihil vnquam designans, quod meritò reprehēdi et culpari possit.

15 Alleuat Dominus omnes qui corruunt,

15 Præterea cùm regia dignitate et potestate præclarè excellat, non tamen, vt ferè potentes huius seculi, humilium et afflictorum curam respicit, quin potius his singulatius prospicit, et adest, nam sine personarum

** & erigit omnes elisos.*

narum discretione omnes suos iam cadere incipientes subleuat,susten-
tátque ne cadant: * & iam collapsos,humique iacentes mox erigit, ne d
pereant.& id quidem siue corpus spectes,siue animam. Suos enim Do-
minus,dum secundum corpus periclitantur,& casui,hoc est,morti pro-
ximi sunt,à casu frequẽter præseruat,& iam iniuriis,morbisque depres-
sos & fractos statim liberat.Maxime autem secundum spiritũ ipsorum
non sinit,vt ad peccãdum inclinati in peccatum ruant:aut in peccatum
prolapsi,in eo diu perseuerent.Neque est omnino aliquis, qui sine Dei
beneficio vel ne cadat sustentetur,vel iam prolapsus erigatur.

*16 Oculi omnium in te sperant Domine. * & tu das escam illorum in tempore oportuno.*

16 Immo & omnibus omnino animantibus sua prouidentia & cura
prospicit.Omnium enim animalium oculi Domine in te intenti sunt,
expectantes à tua pasci benignitate: * neque tu pro tua bonitate illorũ
expectationem vanam esse sustines.Suppeditas enim eis tẽpore opor-
tuno cibum vnicuique conuenientem.

17 Aperis tu manũ tuã, & imples omne animal benedictione.

17 Neque pascis tantum,sed copiosè etiam & liberaliter. Quemad-
modum enim liberalis aliquis homo ad largiendum extendit & aperit
manũ suam,ita & tu quoque velut aperta & exporrecta manu profun-
dis tuam liberalitatem: * & satias abundè omne animal tuis gratuitis
beneficiis.

*18 Iustus dominus in omnibus viis suis, * & sanctus in omnibus operibus suis.*

18 His accedit quòd in cunctis Institutis suis Dominus sit iustus: * &
sanctus in omnibus operibus suis,nihil in omnibus quæ agit iniquum
aut impium committens,etiamsi non semper ratio prouidentiæ & di-
spensationis omnibus innotescat,immo impiis aliquãdo videatur quæ-
dam iniquè gerere.

*19 Prope est Dominus omnibus inuocantibus eum, * omnibus inuocantibus eũ † in veritate.*

19 Præter communem omnibus creaturis potentiam, bonitatem, &
iustitiam Dei, operæpretium est aduertere illius erga inuocantes & ti-
mentes ipsum,benignitatem.Omnibus enim sine discretione implorã-
tibus auxilium & gratiam eius, inuocantibúsque ipsum vt adsit, mox
adest paratus succurrere eis: * omnibus.inquam,qui non labiis tantùm,
neque fictè aut frigidè inuocant illum,sed ex animo & vere: † quique
non in errore aliquo de Deo,sed syncera religione & rectitudine fidei
illius implorant auxilium.

*20 Voluntatem timentiũ se faciet, & deprecationem eorum exaudiet, * & saluos faciet eos.*

20 Itaque quicquid optauerint hi qui reuerenter colunt illum,faciet, e
& deprecationẽ eorum exaudiet.Nihil enim tales optare possunt quod
iniquum sit,& à diuina discrepans voluntate, cui se suáque omnia sem-
per lubenter submittunt: * Sicut autem eorum vnicum & præcipuum
votum est,cõsequi salutem à Deo:ita & ipse quoque salutem cùm tem-
poralem,quantum expedit,tum æternam maximè eis adferet.

*21 Custodit Dominus omnes diligẽtes se. * & omnes peccatores disperdet.*

21 Quin & in ipsis malis & periculis Dominus omnes diligẽtes ipsum
singulari cura custodit ab omni malo: * ipsos autem peccatores omnes
disperdet.

*22 Laudationẽ Domini loquetur os meum: * & benedicet omnis caro nomini sancto eius.in seculum & in seculum seculi.*

22 Proinde ob hæc omnia semper laudes Domini personabit os meũ,
* dignúmque est vt mecum omnis homo laudet per cuncta secula san-
ctum & colendissimum nomen illius.

ANNOTATIONES.

a LAVDABO IN SECVLVM.] Pro,in seculum seculi,Hebræa habent לְעוֹלָם וָעֶד leolam vaed,per quas dictiones non semper significatur æternitas,sed quandoque tempus vitæ præsentis,aut longum aliquod tempus.Proinde hoc loco, in seculum,& in seculum seculi, tripliciter exponitur,vt indicat satis Paraphrasis.Quidã enim intelligunt Dauidem per hæc verba promittere se tota vita sua in hoc mũdo Deum laudaturum.Alij,quòd per carmina posteris relicta Deum vsque in finem seculi sit laudaturus:& alij rursus, quòd tam in futura vita,quàm in præsenti seculo Deum laudabit semper.

b SVAVIS DOMINVS.] Suauis, hoc loco debet accipi pro benigno,sicut pòst suauitas pro benignitate.Dictio enim, χρηστός,verumque significat, & magis conuenit bonus vel benignus, quàm suauis.Nam propriè nõ est omnibus Dominus suauis.

c FIDELIS DOMINVS. Versus iste in Hebræo non est. Deest enim apud Hebræos versus literæ Nun, qui tamen videtur fuisse in libris quibus Septuaginta vsi sunt: nisi Septuaginta hunc versum addiderint pro perfectione alphabeti, nam fidelis,si Hebraicè dicatur,incipiet à litera Nun.

d ALLEVAT DOMINVS,&c.] Quod dicitur Dominus omnes alleuare, variè exponi potest, quemadmodum & illud Ioannis:Illuminat omnem hominem,&c.& similes scripturæ. Secundum Augustinum enim intelligendum est Dominum alleuare omnes suos,& inuocantes illum. Potest etiam intelligi Dominũ omnes simpliciter alleuare,quantum quidem in se est. Nam quòd quidam non eriguntur, ipsorum vitio euenit, qui porrigenti manum Domino resistunt. Postremum accipi potest in eo sensu,quòd omnes corruentes qui alleuantur, non nisi diuino beneficio alleuantur. Ioan. 1

e INVOCANTIBVS EVM,&c.] Illud, in veritate, indicat Paraphrasis dupliciter exponi posse. Primum vt sit idem quod ex animo,& excludat inuocantes solis labiis.Secũdò vt sit idem quod, syncera religione, rectáque fide. Proinde non inuocant in veritate, primò qui corde non inuocant. Secundò, qui de Deo non rectè sentiunt, vt Iudæi, hæretici, pagani. Tertiò,qui polluta conscientia, & cum proposito perseuerandi in peccatis Deũm inuocant. non est enim horum cor rectum cum Deo.Quartò, qui sine fiducia, animóque dubio & hæsitanti Deum inuocant. nam neque hi

de Dei

de Dei potentia & benignitate rectè sentiunt. Postremùm,qui magis optant temporalia quàm spiritualia,de quibus Iacobus: Petitis,& non accipitis, eo quòd male petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis.& horum enim cor non est rectum cum Deo,ac proinde in veritate non inuocant.

Alleluya Aggæi & Zachariæ.

ARGVMENTVM PSALMI CXLV.

PRopheta præsenti Psalmo vbi primum seipsum & ad laudem Dei inuitauit, & semper Deum laudaturum promisit, tum a fidendo hominibus dehortans,ad fiduciam in Deum collocandam omnes vocat,quòd solus ipse iuuare & possit & velit,solus potentissimus,iustissimus,fidelissimus & benignissimus,potissimum erga afflictos & inopes. Vt enim ad fidendum Deo alios secum permoueat,Dei potentiam,fidelitatem,iustitiam,benignitatem ac perpetuitatem commodè depingit. Hæc enim in aliquo animaduersa fiduciam in illum excitant. Dum autem in solo Deo sperandum docet propter illam omnipotentiam alia:que Deo conuenientia:simul etiam indicat ipsum ob hæc ab omnibus secum vnicè laudandum. Quòd autem in titulo huius Psalmi & aliquot sequentium quidam libri habent nomina prophetarum, Aggæi & Zachariæ, adscititium est,cum Hebræa non habeant,sed nec Græca pleraque teste Euthymio, sicut neque lectio Augustini. Adiecta autem videntur ob quædam quæ in his Psalmis temporibus illorum prophetarum conuenire videntur, vt quod dicitur in fine huius Psalmi:Regnauit Deus tuus Sion,& in sequentibus: Aedificans Hierusalem Dominus,& confortauit seras,&c.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Lauda anima mea Dominum,laudabo Dominum in vita mea, * psallam Deo meo quamdiu fuero.*

NOn solum tu ô lingua mea,sed potissimum tu ô anima mea lauda Dominum:volo enim laudare Dominum per omnem vitã meam; PSAL. 145
* neque quoad vixero desinam psalmos canere in laudem Dei mei, à quo totus pendeo,cuique totus deditus sum.

*2 Nolite cõfidere in principibus, * in filiis hominũ, in quibus non est salus.*

2 Vos autem mortales nequaquam fiduciam vestram collocetis in principibus, * aut quibuslibet filiis hominum,siquidem hi non habent potestatem saluandi aut beandi vos,immo neque seipsos. Quantumuis enim sint principes potentes & liberales,tamen quoniam filij sunt hominum,atque ob id mortales & miseri,vanè quis ab eis expectet salutẽ & fœlicitatem,quam nec sibi præstare queunt. a

*3 Exibit spiritus eius, & reuertetur in terram suam, * in illa die peribunt omnes cogitationes eorum.*

3 Mox enim futurum est,vt spiritus ille vitalis ipsorum,ipsis etiam inuitis,& mortem remorari cupientibus,exeat è corpore, ipsique secundùm corpus resoluantur in terram vnde prodierant: * & tunc quidem peribunt vno die,immo momento,quæcunque cogitarant, & facere instituerant:quare vt sint quàm maximè & potentes, & ad benefaciẽdum propensi,tamen ob incertæ mortis ineuitabilem necessitatẽ,qua omnis eorum potentia & benignitas subitò cum eis extinguitur,vanum fuerit eis fidere.

*4 Beatus,cuius Deus Iacob adiutor eius,spes eius in Domino Deo ipsius: * qui fecit cœlum & terram, mare,& omnia quæ in eis sunt.*

4 Fœlix autem ille est,qui in adiutorem suum delegit sibi eum qui solus verè Deus est,nempe Deum Iacob, cuiusque spes omnis reposita est in Domino Deo suo. * Nam primum quidem huic Domino summa est potentia,immensaque opum copia,dum fecerit cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, omnia hæc in sua habens potestate & subiectione.

*5 Qui custodit veritatem in seculum: * facit iudicium iniuriam patientibus, * dat escam esurientibus.*

5 Deinde & fidelissimus est,seruans imperpetuum veritatem in præstandis promissis,neque more hominum vnquàm pacta rescindens. Postremùm idem & benignissimus est,idque maximè erga calamitosos, & simul iustissimus. * Iustè enim iudicat pro his qui iniustè opprimuntur, liberando eos ab oppressione,& vlciscẽdo oppressores. * cibum suppeditat esurientibus.

*6 Dominus soluit compeditos. * Dominus illuminat cæcos.*

6 Dominus liberat è vinculis captiuos, * Dominus visum tribuit cæcis. b

*7 Dominus erigit elisos, * Dominus diligit iustos.*

7 Dominus iam prostratos & deiectos, maximisque calamitatibus fractos rursum subleuat: * Dominus vt est iustus,ita quoque diligit iustos,eisque quæ dixi beneficia,cum opus est,impartitur.

*7 Dominus custodit aduenas,pupillum & viduam suscipiet, * & vias peccatorum disperdet.*

8 Dominus singularem gerit curã eorum qui ab hominibus ferè negliguntur,peregrinorum scilicet,orphanum & viduarum, qui iniuriæ magis patere solent,ipse defendet, * & studia peccatorum simul cum ipsis peccatoribus disperdet.

9 Regnabit Dominus in secula Deus tuus Sion,in generatione & generationem.

9 Accedit ad hæc,quod immortalis sit Dominus iste, & regnum eius sempiternum. Non enim,vt homines mundi principes,aliquando cum suo regno esse desinet;sed regnabit ô Sion Deus tuus imperpetuum, in generatione & generationem,absque vllo fine. Proinde ob hæc merito ipse omnibus vobis esse debet,in quem solum vestram spem reponatis,quemque mecum semper communibus celebretis laudibus.

ANNOTATIONES.

a NOLITE CONFIDERE.] Aduertendum [illegible] quàm efficaciter Propheta dehortetur à fidendo hominibus. Cùm non dixisset,principes (qui hoc [illegible] loco Hebraica dictione dicuntur à liberalitate Nedibim,hoc est munifici) mox adiecit,in filiis hominis,[illegible] quantumuis sint potentes & liberales,

tales, tamen quia hominum filios, mortales esse & infirmos, atque ob id etiam adiecit, in quibus non est salus. Quod cùm variis modis probare potuisset, nempe per ostensionem infirmitatis humanæ, auaritiæ, & fallacitatis in seruandis promissis, tamẽ hæc omnia præteriens adfert id quod certissimum est, nempe ineuitabilem moriendi necessitatem ob quã nulli quãtumuis potenti, liberali & fideli confidendum fuerit. Cùm autem dicitur: exibit spiritus eius: mutatio numeri est, eius, pro eorum. In Hebræo autem ponitur quidem etiam singularis numerus, verùm præcessit quoque in singulari numero, in filio hominis, in quo non est salus. Suppositum autem verbi, reuertetur, non est, spiritus, vt manifestè Hebræa docent. Nam apud Hebræos nomen, spiritus, est fœminini generis: verbum autem, reuertetur, masculini. Proinde ipsius verbi suppositum est pronomen, ipse, inclusum in relatiuo, eius.

DAT ESCAM ESVRIENTIBVS.] Hæc omnia & ad literam intelligenda sunt de beneficiis corporalibus, & secundum mysticum sensum de spiritualibus. Porro quod dicitur Dominus illuminare cæcos, soluere compeditos, &c. non sic accipiendum, quasi semper in omnibus faciat, sed potissimum in iustis, quantum hoc illis expedit, atque ob id adiectum videtur: Dominus diligit iustos. Aut potius intelligendum hæc beneficia nulli ab alio quam à Deo obtingere, vt sit sensus: Dominum solum esse qui esurientes pascit, cæcos illuminat, & reliqua. b

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXLVI.

ET hoc quoque Psalmo inuitat Propheta ad laudes Dei, atque id impetrat. Dei primùm beneficia Israeli præstita in ædificatione Hierusalem, & dispersorum collectione, tum eiusdem intelligentiam, potentiam ac bonitatem in omnia, & peculiariter erga timentes se multis deprædicat. Quoniam autem hic meminit ædificationis Hierusalem, & congregationis dispersorum Israelis, quidam compositum hunc Psalmum arbitrantur post solutam Babylonicam captiuitatem, aut Dauidem hic vaticinatum de reditu ab illa captiuitate. Verùm verisimilius est & à Dauide ipsum esse compositum, & de his ad literam ipsum loqui quæ suo tempore gerebantur. Tempore enim Dauidis, qui primus Hierusalem & cæpit, & pro ciuitate regia reædificauit, multi ex Israelitico populo dispersi in finitimis gentibus, vt scribitur in libro Iudicum, cœperunt congregari, & redire in terram suam, subactis à Dauide gentibus illis quibus venditi fuerant. Secundum mysticum verò sensum principalius intelligendum est de ædificatione cœlestis vtcunque Hierusalem, & veri Israelis, hoc est, electorum per varios errores dispersorum congregatione in vnitatem fidei. Quæ quidem ædificatio & congregatio per Apostolorum prædicationem cœpta non prius desinet, quam impleto prædestinatorum numero, & vniuersis viuis lapidibus in Christum coaptatis, ædificium supernæ Hierusalem steterit consummatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Laudate Dominum, quoniam bonus est psalmus. * Deo nostro sit iucunda decoraque laudatio.*

LAudate Dominum, quia bonum est psallere Deo nostro, hoc est, salutare pariter & amœnum: * proinde sit vobis laudatio Dei nostri iucunda & decora, ita vt relictis sordidis & inamœnis huius mundi & carnis cantilenis, iucundum & pulchrum ducatis carminibus laudare Deum. a

*2 Aedificans Hierusalem Dominus. * dispersiones Israelis congregabit.*

2. Ipse enim Dominus ædificat, & restaurat, & confirmat ciuitatẽ nostram Hierusalem, * atque ad eam dispersos populi Israelitici congregabit.

*3 Qui sanat contritos corde, * & alligat contritiones eorum.*

3 Ipse sanat eos qui fracto sunt animo: * & instar medici veluti alligat plagas eorum, dum sua ope & cõsolatione omnem eorum molestiã & afflictionem leuat.

*4 Qui numerat multitudinem stellarum. * † & omnibus eis nomina vocat.*

4 Ipsius scientia tanta est, vt innumerabilem alioqui multitudinem stellarum numeratam habeat, hoc est, exactè pernoscat: * & ita pernoscat, vt singulis illarum nomina propria indere possit, hoc est, vt singularum etiam naturas & proprietates perspectas habeat. † Eisque præter ea ita dominatur, vt singulis quasi proprio nomine appellatis imperet, sibique obediẽtes faciat. Simili modo & electos suos omnes, instar stellarum fulgentes, etsi innumerabiles & vndique dispersos, tamen in numerato habet, & nominatim cognoscit.

*5 Magnus Dominus noster, & magna virtus eius, * & sapientiæ eius non est numerus.*

5 Magnus certè est Dominus noster, vt cuius natura sit immensa, infinita, & incomprehensibilis omni creaturæ, sed & potentia eius maxima est: * & sapientiam eius nemo est qui mensurare & comprehendere valeat, ita vt ordinem, rationẽmque sapiẽtiæ eius cognoscere, aut quæcunque sapientiæ & cognitioni eius subiecta sunt numerare possit. b

*6 Suscipiens mansuetos Dominus. * humilians autem peccatores vsque ad terram.*

6 Idem quoque & summè bonus est & iustus. Nam mansuetos æquo animo afflictionem suam ferentes Dominus subleuat & curat: * peccatores verò seipsos superbè efferentes ipse prosternit vsque in terram, maximáque confusione humiliatos penitus perdit.

*7 Præcinite Domino in confessione, * psallite Deo nostro in cithara.*

7 Tali itaque, tantóque Domino canite cum laude & prædicatione excellentiæ eius, * neque voce tantum illum laudate, sed & manibus, psallentes illi cithara.

*8 Qui operit cœlũ nubibus: * & parat terræ pluuiam.*

8 Ipse enim est qui tegit cœlum nubibus, * & per eas parat ipsi terræ pluuiam.

9 Qui producit in monti-

9. Per irrigationem autem pluuiæ producit pro bestiis gramen in montibus.

bus fœnum, & herbam ser uituti hominum.*

montibus,qui alioqui aquæ penuria sterilescerent, * & herbam producit pro iis animalibus quæ hominum seruiunt vtilitati.

*10 Qui dat iumentis escam ipsorum: * & pullis coruorū inuocantibus eum.*

10. Qui dat vnicuique bestiæ pabulum ipsi conueniens, * & singulari miraculo pascit pullos coruorum, cùm à parentibus, antequàm plumescant, derelicti sua crocitatione Deum veluti inuocant, ab eo pasci optantes.

*11 Non in fortitudine equi voluntatem habebit, * neque in tibiis viri beneplacitum erit ei.*

11. Quod si autem tam prouidam bonitatem exhibet omnibus bestiis, adeoque ipsis rapacissimorum coruorum pullis clamantibus ad ipsum, quantò magis sua bonitate aderit hominibus, qui ex fide vociferantur ad illum, quantumuis alioqui humiles sint & abiecti? non enim Dominus, quemadmodum principes huius mundi, delectatur fortitudine equi: * nec complacet ei in fortibus tibiis viri, ita vt quibus hæc sunt, iis ob illa magis adsit, & opem præsentius ferat.

*12 Beneplacitum est Domino super timentes eum: * & in eis qui sperant super misericordia eius.*

12. Sed complacet ei in iis qui & reuerenter colunt eum, * & simul omnem suam spem ponunt in clementia ipsius, sic diuinam illius maiestatem reuerentes, vt de eiusdem misericordia optimè sperent. Hos enim sic singulari ratione diligit, vt sua illis semper adsit virtute, qua potentiam quamlibet facilimè vincant. c

ANNOTATIONES

a QVONIAM, &c.] Communiter sic intelligitur vt datiuus, Deo nostro, regatur à, iucunda, & sit sensus: bonum est & salutare nobis psallere, verùm agite vt laudatio vestra sit iucunda Deo, cui non est laus iucunda quæ ore tantum personatur, aut à peccatore procedit. Verùm hic sensus ob id conueniens non videtur, quòd sicut fere semper, ita etiam in hoc versu secunda pars videtur ex originali idem significare, quod prima. Et quamuis Græci datiuum, Deo nostro, sequentibus iungunt, in Hebræo tamen iungitur præcedentibus, vt sit sensus: bonus est psalmus Deo nostro decantatus. Id autem quod sequitur sic rectius intelligetur, vt sit vobis iucunda laudatio Dei, hoc est, pulchrum & iucundum ducite illum laudare: nisi quis sic malit intelligere, vt & in prima parte bonitas, & in secunda parte iucunditas ad Deum vtrobique referatur, & sit sensus: Quoniam bonus, hoc est, gratus est Deo nostro psalmus, quare facite vt laudatio vestra sit illi iucunda. Secundum primum autem sensum sit datiuus, Deo nostro, sequentibus iungatur, non iungetur cum adiectiuo, iucunda, sed cum nomine, laudatio, subaudiendo, decantata.

b SAPIENTIAE, &c.] Indicat Paraphrasis duplicem intelligentiam. Primùm, vt numerus accipiatur pro mensura. Non enim potest quis mensurare Dei sapientiam, quia cōprehendere nequit modū, ratiōnē & quantitatem ipsius. Secundò, vt propriè accipiatur, & intelligatur nō esse numerū sapientiæ eius quia nemo numerare valet quæ sapientiæ eius subsunt.

c ET PVLLIS, &c.] Prima parte versus ostendit Deum pascere bestias terræ. Secunda verò aues cæli. Quod autem pullorum corui singulariter meminit plerique hanc assignant rationem, quod pulli coruorum à parentibus suis derelinquantur, eo quod degeneres iudicentur ob id quod albi sint, ac tum diuinitus pasci eosdem, siue rore cœli, siue vermibus in nido enatis, siue animalculis quibusdam circum nidum volitantibus. Verùm hanc coruorum naturam historiæ naturalis scriptores non scribunt, sed nec apparet eam talem esse ex verbis Iob 39. vbi etiam de coruorum pastura meminit, dicens: Quis præparat coruo escam suam, quando pulli eius clamant ad Deum vagantes, eo quod non habeant cibos? Quibus verbis significari videtur, Deum coruo parare escam pro pullis suis, hosque extra quærere sibi cibū. Proinde rectius dicetur ob id coruorū hic fieri mentionem, ad notandum & cōmendandum magis Dei erga homines prouidentiam & benignitatem. Si enim Deus etiam rapacissimos & odiosos coruos benignè pascit, quanto magis homines ab ipso potissimum pendentes? Deinde etiam ob id coruorum meminit, quod voracissimi sint, multo egentes cibo: ob quod & fugant longius pullos suos iam robustos, quemadmodum scribit Plinius lib. 10. naturalis historiæ cap. 12. & Aristoteles lib. 6. de historia animalium: Corui, inquit, locis arctioribus, & vbi non satis cibi pluribus sit, duo tantum incolunt, & suos pullos cùm iam potestas volandi est, primùm nido eiiciunt, deinde regione tota eiiciunt. Ex quibus verbis satis patet ratio, quare pullorum corui hoc loco & apud Iob scriptura peculiariter meminit. Atque ob has easdem rationes coruorum singulariter mentionem facit Dominus, Lucæ 12. volens ex prouidentia Dei erga eos, eiusdem prouidentiam erga homines arguere: Considerate, inquit, coruos &c. Pulchrè autem pullos coruorum Deum dicit inuocare, nam cæteræ aues suo cantu magis videntur Deum laudare, & lætitiam testari: corui verò sua crocitatione non nisi famem testari videntur & penuriam. Simul & nei eximiam notat clementiam, qui illorum crocitationem veluti precem ad se fusam suscipit, ac proinde etiam solum gemitum hominum illi esse pro oratione.

Alleluya Aggæi & Zachariæ.

ARGVMENTVM PSALMI. CXLVII.

EIusdem est cum superiori Psalmo argumenti, sicut etiam apud Hebræos cum illo in vnum connectitur Psalmum. Nam & hic ad laudes Dei inuitat, nominatim autem ipsam Hierusalem, idque tum ob beneficia Hierusalem à Deo peculiariter præstita, munitionem scilicet, pacem, omniumque rerum fœlicem abundantiam: tum ob eiusdem omnipotentiam, qua summa celeritate quidlibet eum in aere, cum voluerit, efficere ostendit: & postremum ob legis soli Israelitis ex omnibus gentibus à Deo data beneficium. Iuxta anagogen autem, Hierusalem & Sion, ecclesia est fidelium, quam ita veluti portis bene obseratis Dominus confortauit, vt portæ inferi nunquam sint præualituræ contra eam, quam & in terris pace partim temporali, sed maximè spirituali donat, & pinguissimo frumenti adipe, nempe Sacramento corporis & sanguinis sui, satiat: in cœlis autem securissima pace, & diuinitatis suæ aspectu, velut adipe frumenti delicatissimo, frui concedit. Eloquium verò Domini terræ immissum, prædicatio est euangelica, breui tempore ad omnes perueniens gentes, qua electi in modum niuis sint dealbati, nebulosi dæmones dispersi, & congelata hominum corda spiritu afflante diuino liquefacta.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Lauda Hierusalem Dominum, lauda Deum tuū Sion.*

VOs quotquot estis ciues fœlicis Hierusalem, laudate Dominum PSAL. 147.
* quicunque incolitis & aditis montem Sion à Domino in suam ha
bitationem delectum, laudate Deum vestrum, qui in hoc peculiariter a
monte colitur.

2 Quoniam confortauit seras portarum tuarum tuarum, benedixit filijs tuis in te.*

2 Ipse enim fortissimas fecit seras portarum huius ciuitatis vestræ, egregiè eam sua præsentia & custodia muniens, ne quisquam hostis seris contractis portas vestras ingredi valeat:* deinde & vobis ciuibus ipsius, qui intra eàm estis, copiose benedixit, multiplicando vos, & beneficiis suis cumulando.

3 Qui posuit fines tuos pacem, & adipe frumenti satiat te.*

3 Qui præterea non solùm vestram ciuitatem in seipsa pacificam esse b
fecit, sed & terminos eius in pace constituit, vt nullus eos amplius infestet:* ac postremùm tanta vos donat omnium rerum abundantia, vt nó tantum quod satis est largiatur, sed selectissima farinæ medulla abundè satiet, proinde absoluta vestram ciuitatē frui facit fœlicitate. Quid enim desit ciuitati optimè munitę, ciuibus abundanti, pacem assequutæ, omniumque rerum optimarum copia fruenti?

4 Qui emittit eloquium suum terræ.

**velociter currit sermo eius.*

4 Neque tamen ob præstitam vobis peculiariter fœlicitatem laudan- c
dus tantum est vobis, sed & ob potētiam verbotum eius maximam, qua in creaturis omnibus facit quæ vult, declarans se non modo populi Israelitici gubernatorem, sed totius etiam creaturæ dominum. Ipse enim cum vult emittit in terram verbum suum: * id cùm facit, velociter currit verbum ipsius ad perficiendum omne ad quod illud miserit, hoc est, tantæ est fortitudinis, vt solo ipsius iussu, tanquam legato potentissimo & obedientissimo ab ipso in terras amandato, mox perficiatur quodcunque voluerit.

5 Qui dat niuem sicut lanā nebulam sicut cinerē spargit.*

5 Proinde solo suo imperio dat niuem in læuitatē & candore similem lanæ,* & nebulam sicut cinerem spargit per aera.

6 Mittit crystallum suum sicut bucellas, † ante faciem frigoris eius quis sustinebit?*

6 Mittit quoque è cœlis frustatim instar paruarum buccellarum grā d
dinem, glaciei in frigiditate & congelatione similem,* † & ob frigiditatem suam intolerabilem, frigus aliquoties tam ingens terræ immittit, vt nemo coram præsentia illius subsistere valeat, illudque tolerare.

7 Emittet verbum suum, & liquefaciet ea: flabit spiritus eius, & fluent aquæ.*

7 Rursum autem cùm vult, solo suo iussu in terras emisso, liquefacit per ardorem solis ea quæ modo dicta sunt, niuem scilicet & grandinem * facitque exurgere ventum quemcunque voluerit: quo flante mox incipiūt profluere aquæ, tū ex resoluta niue & grādine, tū ex ipsis nubibus.

8 Qui annuntiat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel.*

8 Vt autem verbo suo, hoc est, iussu & voluntate suam in omnes creaturas declarat potentiam, ita rursus verbo suo suam erga populum Israeliticum ostendit singularem benignitatem. Ipse enim per legem a se datam, perque propheias, doctorésque suos dignatur posteritati Iacob annuntiare mandata sua, * & iustissima sua & æquissima viuendi præscripta tradere populo Israelitico, vt merito & hoc quoque nomine a nobis eximiè sit laudandus Dominus.

9 Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.*

9 Non enim ad hunc modum fecit vlli alij nationi,* nec à se præscrip e
tas æquitatis formas manifestauit eis.

ANNOTATIONES.

a QVONIAM, &c.] Hebraica dictio significat vectes, similiter & Græca μοχλοὺς. Itaque Augustinus legit, vectes. Porro verbum, benedicere, hic accipitur, vt aliis locis fere quibus Deo tribuitur; pro benefacere: aut potius hoc loco accipitur, vt designet multiplicationem ciuium. Ita enim frequenter accipitur, dum loquitur scriptura de benedictione prolium, vt cum dicitur Deus benedixisse Adæ & Noe, dicēs: Crescite & multiplicamini. Quod si hoc modo accipiatur, iam his duobus versibus quatuor norantur, quæ dum adsunt alicui ciuitati, perfecta fœlicitate fruitur.

b QVI POSVIT, &c.] Similis est oratio in alio Psalmo: posuisti firmamentum eius formidinem. Debet autem exponi hoc modo: qui posuit fines tuos in pace: vel substantiuum, pacem, accipi debet pro adiectiuo, posuit fines tuos pacificos.

c EMITTIT, &c.] Loquitur Propheta de eloquio & verbo Dei, tanquam legato potentissimo simul & obedientissimo, quemadmodum & Isaias cap. 55. Quomodo, inquit, descendit imber & nix de cœlo, & illuc vltra non reuertitur, sed infundit terram, &c. sic erit verbum meum quod egreditur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quæcunque volui, & prosperabitur in his ad quæ misi illud. Proinde in sensu literali Dominum mittere eloquium suum in terram, non est aliud quàm Dominum aliquid velle in terra fieri: nam eloquium eius, imperium & voluntas ipsius est. currere autem sermonem eius, est cito perfici voluntatem ipsius.

d NEBVLAM, &c.] Dictio Hebraica significat pruinam, non nebulam, & magis quadrat pruinam sparsam cineri comparari: deinde & postea dicitur Dominus liquefacere suo verbo ea, nempe quæ dicta erant, niuem, pruinam, & crystallum. Porro dictio, crystallus, Græca dictio est, significans non id modò quod vulgus crystallum vocat, sed glaciem omnem: deriuatur enim à κρύος, id est, frigus, & στέλλω, id est, contraho. Vnde & Plinio teste species illa gemmæ vitro similis, quæ crystallus dicitur, nihil aliud est quàm glacies, sub terra nimio frigore sic indurata, vt resolui calore nequeat. Quoniam autem glacies hic dicitur, è cœlo scilicet, et buccellis comparatur, rectè Hebræi hic per glaciem grandinem intelligunt, eo quod grando secundum philosophos non sit aliud quàm pluuia congelata.

PRO SENSV MYSTICO.

IN sensu mystico quod dicitur Dominus confortasse seras vel vectes portarum Hierusalem, simplicius accipitur tropicè, pro eo quod est Deum egregiè muniuisse ipsam Hierusalem, ita vt eam hostis ingredi nequeat, eamque sibi capere: quod quidem nouæ Hierusalem conuenire pro ea parte quæ in cœlis quasi in edito monte Sion consistit, nemo dubitat. Conuenit tamen etiam eidem pro ea parte quæ adhuc hic in terris, quasi in humili valle sita est Nam hæc ita ueo custodiente munita est, vt quamuis & semper, & vndique, & variis, eisque fortissimis hostibus oppugnata sit, & oppugnetur, nunquã tamen in hostium potestatem ventura sit, nec veneris secundum Christi promissionem dicentis, portas inferi non præualituras aduersus eam. Atque hoc item est quod in prophetis toties Dominus promisit se non permissurum vltrà, vt pertransiret per hanc Hierusalem incircuncisus & immundus. Sic & quod dicitur Dominus pacem dedisse omnibus finibus Hierusalem, manifestum quidem quomodo ei parti conuenit, quæ in cœlis quietè regnat libera ab omni perturbatione: competit tamen & ei quæ in terris militat adhuc. Nam quamuis hæc pacem nondum sit adepta ab hostibus suis, cum quibus assidue luctatur, pacem tamen illam veram consecuta est, qua Christus, qui est pax nostra, homines Deo reconciliauit, & inter sese in vnam fidem & religionem ciues huius ciuitatis conciliauit prius inter se multum discordes. Porrò adeps frumenti, quo satiãtur hi qui in cœlis regnant, ipsa est diuinitas christi. Nam hic pascimur quidem frumento, illi verò frumenti pinguissimo adipe, si ad nos conferantur, quã quam & nos rectè adipe frumenti satiari dicimur. Christi enim corpus inter omnes sanctos, qui sunt frumentum illud quod in horrea Domini condendum est, quasi adeps est frumenti, cùm solus ipse sit ab omni vitio quàm alienissimus. Sic & scriptura sacra, adeps frumenti est, si ad aliorum Catholicorũ scriptorum & philosophorum libros comparetur. Quæ autem dicuntur de niue, nebula, vel, vt habêt Hebræa, pruina, & glacie, & grandine, varie tractari possunt. Primùm enim simpliciter in his intelligere possumus, secundum Euthymium, diuina permissio ne mox immitti calamitates grauissimas, per niuem, pruinam, & grandinem significatas, ac moa iterum Deo iubente easdem in gaudium commutari. Faber autem & alij aliquot per niuem, intelligunt peccatores, per euangelij prædicationem in modum niuis & lanæ dealbatos, quomodo de seipso dicit Dauid: Super niuem dealbabor: & Isaiæ 1. Dominus: Si fuerint peccata vestra sicut coccinum, velut nix dealbabuntur: & si fuerint rubra sicut vermiculus, velut lana alba erunt. Per nebulam autem sparsam, intelligit dispersos nebulosos dæmones. Per crystallum autem, obstinatos peccatores, quos Dominus tanquam buccellas à se proiicit in esum & escam impiorum dæmonum. Verùm secundum hunc sensum f
relatiuum, ea, non habet ad quod commode referatur, non enim potest referri ad crystallum, hoc est, obstinatos peccatores: hos enim qui dicuntur proiici in escam dæmonum, nunquam liquefacit suo spiritu. Augustinus autem per niuem, nebulam, & crystallum, intelligit tria peccatorum genera: per niuem quidem, peccatores ex infirmitate peccantes: per nebulam verò, peccantes ex ignorantia: per crystallũ, peccantes ex malitia, & in malis obstinatos, quos intelligit Dominum mittere tanquam buccellas, eo quod frequenter Dei vocatione incorporentur ecclesiæ, vt alios pascant, quemadmodũ patet de Paulo. Hieronymus verò indicat conuenientiorem tractationem, nempe vt per niuem significetur purgatio à peccatis: per nebulam, vel, vt admonet habere Hebræa, pruinam, dolorẽ de peccatis & pænitentiã, secundum illud: Factus sum sicut vter in pruina, & cinerem tanquam panem manducabam. Per crystallum vero iam rectè intelligentur seuerissimæ comminationes gehennæ & vltionum Dei, in scripturis passim contentæ, quarum acerbitatem nemo ferre potest: nebulam tamen hanc & glaciem frigidissimam Dominus verbo & spiritu suo liquefacit, dum consolationibus scripturarum & spiritus sui, rigorem pœnitentiæ mitigat, & sparsas in scripturis comminationes dulcissimis promissionibus lenit. Hæc autem tractatio præter contextum omnium conuenientem, etiam literæ maximè conuenit. Quemadmodum enim in sensu literali significare vult propheta Deum per eloquium suum terræ immissum dare niuem, pruinam, & grandinem, vel glaciem: ita etiam conuenit in sensu mystico intelligere, Deum per euangelij prædicationem dare niuem, pruinam vel nebulam, & glaciem. Quod autem quidam hic philosophentur in vocabulis, crystallum & buccellas, otiosũ est, cũ ex Hebræis cõstet, vt prius dictum est, crystallum hic simpliciter significare glaciem, et buccellas tantum significare frusta. Non enim Hebraica dictio significat propriè buccellas, sed frusta quæuis.

NON, &c.] Hæc oratio non potest intelligi secun- e
dũ regulas dialecticas, maximè in sensu literali. Non enim vult propheta Deũ alicui nationi nõ sic fecisse, sed nulli omnino alteri nationi sic fecisse. Lex enim Mosaica, de qua ad literam loquitur, solis Israelitis data fuit. Proinde, non omni, accipi debet, vt frequenter apud Hebræos, pro nulli, et debet intelligi, alteri. In sensu tamen mystico, quo hi versus intelliguntur de lege perfectionis per Christum tradita, videtur debere, non omni accipiendũ secundũ regulas Dialectorũ, nisi maluerimus sic intelligere: Non fecit taliter alicui nationi, quæ fuit ante nos in precedentibus christum temporibus: quandoquidem nec ipsis quidem Iudæis ante Christum tam perfecta lex tradita est, quàm modo nobis.

Alleluya Aggæi & Zachariæ.

ARGVMENTVM PSALMI. CXLVIII.

INuitat hoc Psalmo propheta ad laudem Dei cunctas creaturas, ita vt obseruato naturæ ordine congruo, à cælestibus incipiens descendat ad inferiora, atque in his primum aquatica, deinde aerea, tum & terrestria inanimata simul & animata, vniuscuiusque postremum conditionis homines, & singulariter populum Dei appellet. Quod autem vir sanctus etiam inanimata & bruta, quæ deum, quem non cognoscunt, voce laudare nequeunt, ad celebrandum deum exhortatur, primùm quidem ardens desiderium laudis diuinæ in propheta arguit, nam quoniam ad laudem diuinam se, immo homines omnes idoneos minimè esse perpendebat, omnes simul ad creatoris laudem creaturas aduocat. Deinde huiusmodi creaturarum inuitatione magis vult indicare quid nos facere conueniat ex creaturarum animaduersione, & votum suum explicare, quo cupiuit ex omnium creaturarum dei consideratione homines in laudem & admirationem dei excitari. Nam alioqui vniuersa creatura laudes dei semper celebrant suo modo, cum incessanter incredibilem eius sapientiam, potentiam, & bonitatẽ mirificè ostendant, Verùm vt id ab omnibus intelligatur, hac inuitatione creaturarum precari potissimum accipiendus est.

Laudant enim muta creatura Deum per os nostrum, dum ab illis laudandi Deum occasionem accipimus.

Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis.*
2 Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius.*
3 Laudate eum sol & luna: laudate eum omnes stellæ & lumen.*
4 Laudate eum cœli cœlorum: & aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini.*
5 Quia ipse dixit & facta sunt, ipse mandauit & creata sunt.*
6 Statuit ea in æternum & in seculum seculi, præceptum posuit, & non præteribit.*
7 Laudate Dominum de terra, dracones & omnes abyssi.*
8 Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum eius.*
9 Montes & omnes colles ligna fructifera, & omnes cedri.
10 Bestiæ & vniuersa pecora, serpentes & volucres pennatæ.*
11 Reges terræ & omnes populi, principes & omnes iudices terræ.*
12 Iuuenes & virgines, senes cum iunioribus laudent nomen Domini, quia exaltatum est nomen eius solius.*
13 Confessio eius super cœlum & terram. & exaltauit cornu populi sui.*
14 Hymnus omnibus sanctis eius filiis Israel populo appropinquanti sibi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

VOs imprimis compello supernas creaturas, laudate eum in super- PSAL. 148.
nis vestris locis.
2 Et vt speciatim vos appellem, laudate eum imprimis vniuersi Ange a
li eius:* laudate eum omnes cœlestes exercitus eius, qui in numero inexplicabili militatis sub ipso, omnem illius voluntatem celerrimè perficientes.
3 Laudate eum sol & luna,* laudate eum stellæ & lumen ipsarum.
4 Laudate eum varij cœlorum orbes,* sed & aquæ quæ super cœlos sunt laudent nomen Domini.
5 Ipse enim tantum iussit, vt hæc omnia fierent, & mox ad iussum eius b
facta sunt:* ipse vt crearentur mandauit, & mox creata sunt.
6 Eodem autem iussu quo ea creauit, etiam stabiliuit ea, vt omnibus durarent seculis:* legémque dedit præscribentem eis motus rationem nec abrogabitur ea lex vllo tempore, sed vsque in consummationem seculi constanter semper diuinæ obtemperabunt voluntati. Congruum itaque, vt vniuersa hæc Deum laudent, tum quod cùm maxima sint opera, solo tamen verbo ab eo creata sint: tum quòd perpetuitatem illis præstitit, tum quòd inobliquabili eis lege constanter dominetur.
7 Sed & vos terrestres creaturæ in inferiori hoc mundo consistètes simul cum cœlestibus communem Dominum laudate ex vestro inferiori quem obtinetis loco.* Et imprimis nomen Dei laudent cete grandia, & quotquot sunt animantia in omnibus aquarum profunditatibus.
8 Deinde & aera, qualia sunt ignea fulmina, grando, nix, ventus procellosus:* quæ vniuersa faciunt quæcunque à Deo iubentur eis.
9 Post hæc etiam terrena, nempe montes & omnes colles, arbores fructiferæ, & syluestres quoque atque inferæ, inter quas primum obtinent locum cedri.
10 Iam & animantia bruta, siue sint bestiæ feræ, siue mansueta pecora * quicquid vel in terra serpit vel in aere volat.
11 Postremùm etiam homines cuiuscunque sint conditionis, reges scilicet terræ, & omnes populi,* principes quoque, & omnes iudices terræ.
12 Iuuenes & virgines, senes vnà cum pueris vniuersi laudent nomè Domini,* Solus enim ipse super omnia exaltatus est, & magnificatus per grandia & admiranda sua opera.
13 Proinde laus ipsius tanta est, vt cœlos & terram infinito superet, c
nec dignè satis explicari possit ab his qui vel in cœlis, vel in terra degũt. At vero præter magnificentiam ipsius, quæ vbique in omnibus creaturis relucet singulariter, aduertenda illius benignitas peculiariter populo suo exhibita.* Euexit enim nunc potentiam & gloriam populi sui, sup d
pressis hostibus ipsius, gloriosè & potenter eum triumphare & regnare faciens.
14 Quare singulari ratione conuenit, vt illum semper laudent omnes ab eo sanctificati, eiúsque cultui dicati, nempe filij Israel, qui sunt populus propinquus & familiaris illi, per cultum & religionem accedens ad eum. His enim singulariter conuenit laus Dei, vt qui præ aliis omnibus, pluribus sint ab eo affecti beneficiis, quique soli sunt, per quo e
rum ora, inanimata & bruta Deum laudare possunt.

ANNOTATIONES.

a LAVDATE, &c.] Quod dicit, de cœlis, &, in excelsis, non debet referri ad Dominum, quasi sit sensus, Dominum cœlorum, & qui est in excelsis: sed debet referri ad verbum, Laudate, vt alloquendo supernas creaturas, exigat ab eis vt è cœlis suis, & in excelsis suis locis Dominum laudent: sicut postea alloquendo inferiores creaturas exigit ab eis, vt è terra Deum laudent. Græcis enim & Hebræis est, ex cœlis & ex terra.

b AQVAE, &c.] Secundum Hebræos & Græcos hæc pars in secunda persona refertur ad superiora, aquæ quæ super cœlos estis. Apud Hebræos enim illud, laudent nomen Domini, principium est noui versus, & ad omnia superiora refertur. Græca autẽ habent, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, aqua quæ super cœlos, quod non potest esse suppositum verbi sequentis pluralis numeri αἰνεσάτωσαν, laudent.

c CONFESSIO, &c.] Dictio Hebraica הוד HOD, quam Septuaginta frequenter vertunt per, ἐξομολόγησις, id est, confessio vel laus, propriè non significat laudem sed gloriam & magnificentiam alicuius: Vnde sic vertit Hieronymus: & gloria eius in cœlo & in terra, vt sit idem cum eo quod in cantico Seraphim apud Isaiam dicitur: Plena est terra gloria eius. Lectio autem nostra intelligi potest præter sensum paraphraseos & hoc modo: Laus eius decantari debet super cœlum & terram, hoc est, in cœlo & in terra: Græca enĩ habent ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ οὐρανοῦ, quod potius est, in terra & in cœlo, quàm, super cœlum & terram: vt, super, excessum significet, quemadmodum in oratione dicitur: Fiat voluntas tua ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, sicut in cœlo & in terra.

d ET EXALTAVIT, &c.] Græca quidem habent ὑψώσει exaltabit, quomodo & D. Augustinus legit. Verùm Hebræa magis docent legendum per præteritũ, exaltauit, quomodo et D. Hieronymus vertit ex He-

bræo, & legit item in commentariis. Ponitur enim in Hebræo futurum, sed cum vau conuersiuo. Iam & sensus magis postulat præteritum tempus. Vult enim Israelitas Deum laudare ob exaltationē suam, non vtique futuram, sed iam acceptam.

c ·APPROPINQVANTI, &c.] Pronomen, sibi, abusiuè positum est, pro illi non est enim Græcis ἑαυτῷ, sed αὐτῷ, nempe Deo.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CXLIX.

INuitat peculiariter ad laudandum Deum Israelem, quòd illum Deus singulari fauore prosequi cœperit: vnde futurum praedicit vt ipsum sancti summo studio celebrent, postquam populum suum non restituerit modo, sed etiam gentium victorem & vltorem effecerit. Putant autem quidam hic prophetam vaticinari ad literam de restitutione & euectione Israelis qualis contigit a soluta captiuitate Babylonica. Verùm nihil obstat quin de ea loqui intelligatur, cuius bona spes esse cœpit, auspicante in Sion regnum suum Dauide, per quem etiam postea cum magna totius populi Israelitici gloria finitimæ gentes cum regibus suis subacta sunt, iusta de eis secundum Dei iudicium vltione sumpta. Porro quoniam & euectio carnalis Israelis post liberationem a captiuitate Babylonica, typus fuit verioris exaltationis spiritualis Israelis quæ per Christum facta est & regnum gloriosum Dauidis, figura regni Christi: nihil dubium quin spiritus sanctus potissimum hic vaticinatus sit de salute & victoria ea, quam ex parte in hac vita, sed consummatè in futuro seculo fideles per Christum consequuntur, qui & hic spiritualibus potissimum armis dæmones superant, omnesque reges & populos terræ euangelio subiiciunt, in captiuitatem redigentes (vt inquit Paulus) omnem intellectum in obsequium Christi, & in nouissimo die simul cum Christo iudicabunt & vindicabunt impios omnes, siue dæmones, siue homines: vt testatur idem Paulus 1. ad Corint. 6. Proinde secundum mysticum sensum præsens Psalmus inuitatio est ecclesiæ Christianæ ad celebrandum nouo carmine Deum, quòd is humano generi offensus aliquando, iam ei per Christum sit reconciliatus, electosque suos de hostibus ipsorum magnificè salutare cœperit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

NOuo iam à Deo affecti beneficio, nouo etiam carmine illum cele- PSAL.
brate:* laus eius decantetur in solenni congregatione sanctorum, 149.
qui vt plura à Deo consequuti sunt beneficia, ita Dei benignitatem soli
diligenter perpendunt, & inuicem ducunt Dei laudes & audire & de-
cantare.
2 Lætetur Israeliticus populus in factore suo, & quotquot subiiciun- a
tur regno in Sion instituto, exultent talem regem contigisse sibi.
3 Laudent autem nomen eius in vnanimi modulamine chori, * ne-
que laudent tantum voce, cordisque lætitia, & corporis lætabunda exul
tatione, sed etiam tympano et Psalterio, omnibusque id generis instru-
mentis musicis psallant in honorem ipsius.
4 Iam enim declarauit se Dominus bene affectum populo suo, * bo- b
naque spes est, quod quemadmodum cæpit, exaltare perget mansuetos
per stabilem salutem eis præstitam.
5 Quare futurum est vt sancti exultent in summa gloria, qua à Deo
afficientur, * et lætētur in lectis suis, in quibus quieti et securi quiescāt.
6 Exaltationes et laudes Dei erunt in ore ipsorum, * et gladij vtrin- c
que incidentes in manibus ipsorum.
7 Vt vlciscantur se de gentibus, et corripiant populos totos.
8 Vtque vinciant etiam reges eorum compedibus, * et primates eo-
rum manicis ferreis.
9 Vt exercere possint in eos iudicium à Deo præscriptum et definitū
* Decus hoc erit cunctis qui se Deo dediderunt bonitati studentes.

1 Cantate domino canticū nouum. laus eius in ecclesia sanctorum.*
2 Lætetur Israel in eo qui fecit eum, & filij Sion exultent in rege suo.
3 Laudent nomen eius in choro, in tympano & psalterio psallant ei.*
*4 Quia beneplacitum est domino in populo suo: * & exaltabit mā suetos in salutē.*
*5 Exultabunt sancti in gloria, * lætabuntur in cubilibus suis.*
*6 Exaltationes dei in gutture eorum * & gladij ancipites in manibus eorum.*
7 Ad faciendam vindictā in nationibus, increpationes in populis.
*8 Ad alligandos reges eorū in compedibus, * & nobiles eorum in manicis ferreis.*
9 Vt faciant in eis iudicium conscriptum. Gloria hæc est omnibus sanctis eius.*

ANNOTATIONES.

a FIlii, &c.] Perperam legitur in plærisque libris, filiæ Sion, cùm manifestè Hebræa & Græca habeant masculinum, filij, quomodo & Augustinus legit, & habent Latini codices emendatiores.

b EXALTABIT, &c.] Græcis ὑψώσει exaltabit, non exaltauit, quemadmodum & Hebræa docent legendum, & sequentia exigunt: sic legit & D. Augustin.

c EXALTATIONES, &c. Vitio scriptoris legi, exultationes, apertè satis docent Hebræa & Græca. Ponitur enim apud Græcos hic nomen ὑψώσεις, deriuatum à superiori verbo, exaltabit mansuetos. Proinde Arnobius legit, exaltationes, quomodo & Augustinum legisse, quamuis contextus semper habeat, exultationes, apparet ex ipsius commentario. Sic enim scribit cùm dixisset: Lætabuntur in cubilibus suis, ne quasi sibi placentes viderentur, adiunxit statim: Exultationes (ita enim habent libri) Dei in faucibus eorum. Sic lætabuntur in cubilibus suis, vt nō sibi tribuant quod boni sunt, sed illū laudent, à quo acceperunt quod sunt, &c. Hactenus ipse. Explicat autem eius commentarius bene orationem hanc, exaltationes Dei, non autem quid sit, exultationes Dei, vt interim omittatur eam orationē nihil aptum significare posse. Proinde vitio scriptoris videtur, u, scriptum pro a. quēadmodum et alias in hac dictione factum est. Porro per gladios ancipites, in literali sensu intelligenda est potentia inuicta, omniáque prosternens obuia. In sensu verò mystico oportet intelligere gladium spiritus, quod est verbum Dei, ac potentiam resecandi putrida membra à puris, deinde et potestatem iudiciariam et vindicatiuam, qua in nouissimo iudicij die cum Christo sancti hūc mundum iudicabunt.

d VT FACIANT, &c.] Quidam singulariter legendum volunt, vt faciat, vt ad Deum referatur, ad quē & præcedentia referunt. Ad faciendam vindictam, & ad alligandos, sic intelligit Euthymius. Et sanè Hebræa simul & Græca ambigua sunt, vt vel ad Deū vel ad sanctos Dei referri hæc possint, quæ de vindicta sumenda & iudicio exequendo dicuntur. Verùm quoniam præmittitur sanctos habere gladios ancipites in manibus suis, magis videntur quæ sequuntur ad illos referenda, quomodo communiter intelligitur, vt merito potius legendum sit, vt faciāt, quomodo libri ferè habent, et legit D. Augustinus.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMI CL.

INuitat ad laudandum in cœlis præsidentem Deum pro immensa fortitudine & amplitudine eius, idque summo studio, atque ideo non voce solum, sed adhibitis simul omne genus instrumentis musicis. Nimio enim laudis diuinæ desiderio flagrans vir sanctus, considerans que nullum laudis huius modum esse aut terminum, omnibus quibus licet modis collaudari illum exoptat: primum declarans quem velit laudari, deinde propter quid, ac postremum quomodo. Proinde quoniam hic Psalmus ardentissimè ad laudes Dei prouocat, (toties enim in ipso verbum laudandi repetitur, præter quod nullum in eo aliud verbum continetur) appositissimè dispositus est in fine Psalmorum, eo quòd horum scopus præcipuus sit, adhortari ad laudes Dei mortales omnes, quas tum primum absolutè & indesinenter persoluemus, cùm in futura vita creationis nostræ terminum assecuti fuerimus: quod is nobis præstare dignetur, qui in vnitate trina viuit & regnat Deus per omnia seculorum secula. Amen.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Laudate Dominum in sanctis eius, * laudate eum in firmamento virtutis eius.*
*2 Laudate eum in virtutibus eius, * laudate eum secundùm multitudinem magnitudinis eius.*
3 Laudate eum in sono tubæ, laudate eum in psalterio & cithara.
*4 Laudate eum in tympano & choro. * laudate eum in chordis & organo.*
*5 Laudate eum in cymbalis benesonantibus: laudate eum in cymbalis iubilationis. * Omnis spiritus laudet Dominum.*

LAudate dominum in sanctissimis suis cœlorum habitaculis præsi- PSAL.
dentem: * laudate eum regnantem in expanso, firmiterque a se col- 150.
locato cœlo, quod argumentum est fortitudinis illius maximum. a
2 Laudate eum propter varia omnipotentiæ ipsius opera, * laudate b
eum pro immensa magnitudine & excellentia eius, non quod putem
laudes vestras Dei magnitudinem assequi & æquare posse, sed quod cupiam
eum super omnia toto conamine, omnibusque quibus licet modis laudari. Id enim magnitudo eius inexplicabilis meretur.
3 Proinde laudate eum in clangore tubæ: * laudate eum psalterio &
cithara. c
4 Laudate illum tympano & choro: * laudate illum fidibus & organo.
5 Laudate eum cymbalis bene resonantibus, laudate, inquam, eum
cymbalis suauiter iubilantibus, & ad iubilationem excitantibus. Et quid d
varia enumero instrumenta? * quicquid omnino vsquam spirat etiam in
brutis, sed maximè in hominibus, suo spiritu & flatu laudet Dominum.

ANNOTATIONES.

a LAVDATE, &c.] Dictionem, sanctis, non debere hic accipi pro hominibus vel angelis sanctis in masculino genere, satis patet ex Hebræis, quę habēt ad verbum, in sanctitate eius, quod quidam intelligunt in hoc sensu: Laudate Dominum propter sanctitatem eius. Ac similiter in secunda parte accipiūt præpositionem, in, vt sit sensus: Laudate eum ob firmamentum, &c. Secundum quem sensum præpositio; In eodem modo accipietur in primo versu, quemadmodum in secundo, cùm dicitur: Laudate eum in virtutibus eius. Verùm quoniam per firmamentum verisimiliter intelligitur cœlum, magis etiā apparet per sanctitatem Dei, hic intelligi sanctum Dei in cœlis habitaculum, quemadmodum accipitur Psal. 19. dictio, sanctum: Mittat tibi auxilium de sancto: vbi apud Hebræos eadem ponitur dictio. Proinde apud nos ablatiuus, sanctis, accipi debet in neutro genere pro cœlestibus Dei habitaculis, quæ Paulus ad Hebræos sancta vocat. Porro pro dictione, firmamentū, Hebræis eadem est dictio, quę Gē. 1. cap. vbi eandem Septuaginta & Hieronymus verterunt per firmamentum: significat autem propriè expansum quid aut expansionem, vnde quidam hic vertunt, in expansione virtutis, id est, in expansa & extensa ad omnes creaturas fortitudine eius, secundum quem sensum firmamentum virtutis quidam exponunt pro fortissima Dei potentia. Verum verisimilius est in eodem significato dictionem Hebraicam, & dictionem, firmamentū, hic accipi quo Gen. 1. Itaque secundum sensum paraphrasis præpositio, in hoc Psalmo tribus accipitur modis. In primo enim versu indicat locum regni Dei: quem laudari vult; non iam inuitans ad laudandum Deum præsidentē in Sion, aut in arca fœderis: sed in cœlo, vt hoc dicto sanctos ab vmbris legis ad veritatē superā subueheret. In secūdo autē versu accipitur pro, de vel propter. In tertio verò & sequētibus designat instrumētū. Potest tamē & in primo versu intelligi nos inuitari ad laudem Dei propter cōsiderationem sublimiū locorum quæ Deus inhabitat, quæ considerata in admirationem gloriæ & potentiæ Dei hominem rapiunt, vt præpositio, in, in primo versu accipiatur sicut in secundo.

b IN VIRTVTIBVS. &c.] Non significat hic virtutes angelorum exercitus, vti ferè solet, non enim est hic apud Hebræos צְבָאוֹת Sebaoth, nec apud Græcos δυνάμεις, sed δυναστείαις, vnde significat fortitudinis Dei potentia opera.

c IN PSALTERIO.] Pro eo quod Septuaginta & Hieronymus frequenter vertūt, psalterium, Hebręis est dictio נֵבֶל Nebel, quæ putatur significare musicum instrumentum, quod vulgo cornamusa dicitur. Nebel enim etiam significat vtrem & lagenam, vnde deinde musicum illud instrumentum cum vtri specie Nebel dictum est. Porro per chorum hic videtur, quemadmodum & superiori Psalmo, debere intelligi instrumentum aliquod musicum, cùm reliqua omnia nomina sint instrumentorum. Et in epistola quadam, quæ sub Hieronymi nomine habetur ad Dardanum, de musicis instrumentis, dicitur chorus, simplex pellis cum duabus cicutis æreis, & per primam inspiratur, per secundam, vocem emittit. Videtur autem significare velle instrumentum illud, quod prius dictum est in Hebræis vocari Nebel. Verùm vt epistola illa indigna est ingenio Hieronymi, ita dictio Hebraica potius ostendit significari instrumentum illud, quod nos tibiam dicimus.

d OMNIS, &c.] Nomen spiritus, hic non accipitur in eo significatu quo tribuitur animæ & angelis, non est enim hic Hebræis, רוּחַ ruah, neque Grecis est [illegible], sed Hebraica dictio propriè significat flatum & spiraculum vitæ, eadē enim hic ponitur quæ Gen. 2. & Græcis est [illegible], id est, inspiratio & flatus. Bene autem de hoc spiritu subiecit superioribus instrumentis, eo quòd pleraque eorum flatu & spiratione sonum reddant.

Finis libri Psalmorum.

PARAPHRASIS IN EA VETERIS TESTAMENTI CANTICA, quæ per singulas ferias Ecclesiasticus vsus obseruat, cum Argumentis eorum, & Annotationibus.

Authore CORNELIO IANSENIO Hulstensi, sacræ Theologiæ Professore, Primo Episcopo Gandauensi.

ARGVMENTVM CANTICI TRIVM PVERORVM.

Anticum, quod Danielis tertio tres pueri in ardentem fornacem missi vno ore decantasse scribuntur, similis omnino est argumenti cum Psalmo 148. Siquidem etiam in iste, pra multa de Dei benignitate lætitia memis, tres adolescentes omnem creaturam ad creatoris laudem prouocāt, à cœlestibus per media quæ in aere gignuntur ad inferiora descendentes, per singula quæ vel in terra, vel in aquis sunt discurrentes, donec tandem ad hominem deueniant, vbi peculiariter Dei populum & sanctos, nominatim quoque seipsos ad laudem adhortantur eius, qui sua benignitate in eis mirabilia operatus erat. Hoc autem Canticum etsi in Hebræo non inueniatur apud Danielem, sicut nec historia Susannæ & Beli, Draconisque Ecclesia tamen Christiana tam apud Græcos, quàm apud Latinos, ex Theodotionis translatione hæc publicè in templis cantanda & legenda suscepit: neque tamen apud Græcos, neque apud Latinos eadem omnino forma decantatur qua apud Danielem descriptum legitur. Nam omissis aliquot versibus in principio, apud vtrosque incipitur ab eo versu: Benedicite omnia opera, &c. deinde apud Latinos quidem pars illa: Laudate & superexaltate eum in sæcula: quæ apud Danielem toties repetitur, quoties verbum, benedicite, in principio tantum & in fine canitur, duobus semper versibus in vnum coniunctis. & in fine additum est benedicamus patrem & filium, &c. Apud Græcos verò iis creaturis, quæ in duobus versibus ad laudem Dei inuitantur, in vnum versum coniunctis sub verbo benedicite, semel posito, tum deinde additur semper: laudate & superexaltate eum in sæcula & in fine additur: Benedicite Apostoli, Prophetæ, & Martyres domini domino, laudate & superexaltate eum in sæcula. Benedicamus patrem, &c. Et nunc & semper, & in sæcula sæculorum Amen. Laudemus, benedicamus, adoremus Dominum, laudantes & superexaltantes eum in sæcula.

CANTICI ISAIÆ ARGVMENTVM.

CAnticum quod legitur Isaiæ 12. capite, vt ex superiori cap. 11. in quo de Christo aperta est prophetia constat, ad Christi tempora pertinet. In hoc itaque propheta primùm sub persona totius Ecclesiæ Christi, gratias agit de salute per Christum in plenitudine temporis allata, & ira Dei ab humano genere ablata: ac deinde sub sua persona prophetat spiritualium abundantiam charismatum tempore gratiæ futuram, mutuamque fidelium, ad prædicandam per vniuersum orbem Dei benignitatem, exhortationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Confitebor tibi Domine quoniam iratus es mihi, *conuersus est furor tuus, & consolatus es me.*

GRatias tibi agam Domine, téque collaudabo semper, quoniam cùm iam multis sæculis ob peccata mea iratus fueris mihi, ita vt me tua gratia & cœlesti tua mansione non sis dignatus,* iam tandem auersa est a nobis indignatio tua, & per exhibitam nobis benignitatem tuam, ac promissiones euangelij tui dulcissimas, cósolatus es me populum fidelem, qui prius ob iram tuam diuturnam mœrebam assiduè.

*2 Ecce Deus saluator meus, *fiducialiter agam, & non timebo.*

2 Ecce Deus, qui hactenus se mihi exhibuit iratum & seuerum iudicem, nunc factus est saluator meus:* quare posthac de benignitate Dei nobis ostensa optimè & firmiter confisus, securus degam, nec amplius timebo, vt hactenus, credens Deo nobis propitio nihil nociuum accidere posse, nullum quantumuis potentem nociturum.

3 Quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem.*

3 Non autem de meis præsumens viribus & meritis securus consistā, timore deposito, sed ob id quod ipse Dominus Deus sit robur meum, quo adiuuante, facilè omnia mala, cunctáque impiorum machinamenta superabo, sicut iam superaui ex parte: atque ob id semper illum canam & laudabo,* eo quòd factus sit saluator meus.

VOX PROPHETÆ.

4 Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.

4 In illo gratiæ & saluationis tempore abundanter vos quotquot eritis fideles, haurietis aquas sapientiæ salutaris, & gratiæ atque consolationis cœlestis, idque de fontibus saluatoris nostri Iesu, nunc quidem adhuc obstructis, sed illo tempore aperiendis, atque indesinenter profluxuris, de cœlesti scilicet nouáque Euangelij ipsius doctrina, déque plenitudine spiritus & charismatis ipsius, qui cum non ad mésuram accipiet spiritum, ita de sua plenitudine omnes perfundet semper fideles vt tamen plenitudini ipsius nihil decedat, quemadmodū fontium aqua quantumuis hauseris, nunquam tamen ob continuam scaturiginem

** & dicetis in illa die: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius.*

deficit, nec diminuitur.* Proinde illius iucundissimis aquis refecti & sa-
tiati dicetis in illa die, vos inuicem exhortando: Collaudate Dominum
pro acceptis ab eo beneficiis maximis, & simul cum gratiarum actione
etiam inuocate nomen ipsius, qui & maiora adhuc paratus est dare bo-
na.

*5 Notas facite in populis adinuētiones eius, *memento te quoniam excelsum est nomen eius.*

5 Et quoniam salus hæc non Iudæis tantum, sed omnibus etiam gen-
tibus allata est, vt ab omnibus agnoscatur, facite vestra prædicatione in
omnibus populis notas Dei cogitationes, consilia, & opera quæ designa
uit pro genere humano:* atque in memoriam apud vos & alios reuoca-
te, quod excelsum sit super omnia nomen eius, vt reiectis omnibus ido-
lis hunc solum omnes colant & adorent.

*6 Cantate Domino quoniam magnifice fecit. * annūciate hoc in vniuersa terra.*

6 Cantate in honorem Domini, quoniam magnificè fecit nobiscum,
dum per suipsius mortem nos ab æterna morte mirabiliter liberauit:
* deprædicate hoc per vniuersam terram.

*7 Exulta & lauda habitatio Sion: * quia magnus in medio tui sanctus Israel.*

7 Exulta in Domino, & lauda cum Ecclesia sancta, quæ habitas in cœ
lesti nouaque Sion: quoniam sanctificator Israelis magnum se & poten-
tem atque mirabilem declarat intra te, ob cuius potentiam merito &
gaudere, & secura degere debes.

ANNOTATIO.

ET INVOCATE, &c.] Inuocare nomen Domini, quamuis hoc loco accipi possit, vt ferè ab omnibus accipitur, pro eo quod est implorare Dei auxilium: res tamen magis postulat, vt significet Dei nomen prædicare, & vocibus celebrare apud homines, nam & hoc Hebræa dictio significat, vt dictum est in Psalmum 115. Id enim conuenit ei quod præcedit: Confitemini Domino: & ei quod sequitur Notas facite in populis adinuentiones eius.

Scriptura Ezechiæ regis Iuda, cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua.

ARGVMENTVM CANTICI EZECHIAE REGIS.

Canticum, quod Isaiæ 38 inscribitur regi Ezechiæ, carmen est gratiarum actionis, quod pro recepta à Deo sanitate, & vitæ prolongatione Deo rex cecinit, quemadmodum patet ex titulo qui sic habet: Scriptura Ezechiæ regis Iuda, cùm ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Itaque in hoc carmine primùm quidem rememorat mentis suæ amaritudinem & tristitiam, in qua erat cùm premeret languor, & per Isaiam audisset nuntium instantis mortis in ætate adhuc florenti, nempe 39 annorum, morbique sui grauitatem miris exaggerationibus: deinde Dei erga se misericordiam prædicat ob quam se omnibus vitæ suæ diebus Deum celebraturum profitetur. Quoniam autem corporalis infirmitas, vmbra quædam est spiritualis infirmitatis, quam ex peccato contrahit anima, rectissimè secundum allegoricum sensum carmen istud accommodatur ei, qui cùm prius animæ suæ infirmitatem, æternæque mortis, quam horrebat, interitum deplangebat, iam se Dei gratia sanatum, & ab æterna mortis damnatione liberatum gaudet, perpetuam gratiarum actionem pollicens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ego dixi, In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.

CVm me premeret languor assiduè, & iam per prophetam mihi im-
minere mortem didicissem, dixi apud me, & cogitaui in corde meo
Ecce miser ego in medio cursu vitæ meæ, in dimidio communis vitæ, &
ætate adhuc florente descendam ad infernum.

*2 Quæsiui residuum annorum meorum, * dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viuentium.*

2 Desideraui residuum annorum meorum, existimans omnino me il-
lis priuandum, & vltrà me victurum desperans. * Proinde mecum cogi-
taui, dicens: Non videbo posthac arcam Domini Dei in hoc mundo inter
viuentes homines.

*3 Non aspiciam hominē vltra, * & habitatorem quietis.*

3 Non aspiciam vltrà viuentem in hoc mundo hominem, * neque vi-
debo amplius populum Domini post percussum Sennacherib, in pace
& quiete fœliciter habitantem.

4 † Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.

4 Eheu quemadmodum tabernaculum pastorum fixum non habet lo
cum, sed de vno loco in alium continuo transfertur, tumque quo com-
modius portetur, in vnum conuoluitur: ita & tempus vitæ meæ, quo in
hoc mundo & tabernaculo corporis mei peregrinor, à me iam subito
abrumpetur, & quasi in vnum conuoluetur, dum vlterius non extende-
tur, † Quódque magis animum meum angit, progenies mea à me abla-
ta est, & ad modum tabernaculi conuoluta, eo quòd cogar sine relicto
superstite regni hinc decedere, ita vt in me regia stirps Dauidis sit finiē-
da, nec longius seipsam extensura videatur. Quod si fiat, quomodo im-
plebuntur Dauidi factæ promissiones de semine eius imperpetuum re-
gnaturo super domum Iacob, déque Messia ex semine eius regio nasci-
turo?

*5 Præcisa est velut à texente vita mea, * dum adhuc ordirer, succidit me.*

5 Nunc subitò in medio suo cursu vita mea per infirmitatem hanc ab-
scindetur, ne longius procurrat: quemadmodum subinde tela staminis
à textore, cùm voluerit, subito abrumpitur, & præciditur: * dum adhuc
putarem

** de mane vſque ad veſperā finies me.*

putarem aſcendere & creſcere ad perſectiorem ætatem & fœlicitatem,
immo dum adhuc vix putarem me incepiſſe viuere, ecce quaſi in ipſo
lucis & vitæ exordio ſubitò Dominus iam me ſuccidet,* nec aliqua mi-
hi quies in hac ęgritudine dabatur, ſed à mane vſque ad veſperā tota die
perpetuo me cruciatu enecabas, videbaríſque finem mihi impoſiturus.

*6 Sperabam vſque ad mane, * quaſi leo ſic contriuit omnia oſſa mea.*

6 Veſpertino tempore adueniente, ſpem meam in matutinum pro-
tendi tempus, ſperans per noctem à te releuamen venturum, ac tempo-
rum mutatione putans mutandum cruciatum:* ſed neque per noctem
mitius mecum eſt actum quàm per diem, aſſiduè enim per diem pariter
& noctem morbus contriuit & depaſtus eſt, non ſolum carnem, ſed &
eſſa mea ac interiora quoque, non aliter quàm leo crudeliſſimè pecus
aliquod diſcerpit.

7 De mane vſque ad veſperam finies me, ſicut pullus hyrundinis ſic clamabo,

7 Itaque rurſum à matutino tempore vſque ad veſperam me confi-
ciebas, videbaríſque finem vitæ impoſiturus propter morbi grauitatem
& continuitatem, cùm ſæuiendi nullus eſſet nec fines, nec modus, ego
ad te Dominum meum totus conuerſus inſtar pulli hirundinis muſſitā-
tis, & garrientis verius quàm cantantis clamabam ad te, aut potius muſ-
ſitabam, incompoſita cum magno gemitu apud me in ſilentio edendo
verba:* & quomodo gemebunda columba ſubmiſſas in triſtitia emittit
voces, ita & ego ex amaritudine animi mei apud me ingemiſcens, com-
mētabar & incódita quædā verba, vel ſuſurrium potius immurmurabā.

** meditabor vt columba.*

8 Attenuati ſunt oculi mei ſuſpicientes in excelſum.

8 Et adeo quidem in te intentus eram, vt debilitatæ fuerint oculorum
meorum acies, dum aſſiduè ſuſpicerent ad te Deum in cœlum, vnde mi
hi venturam pxpectabam opem. Cùm enim manibus pedibúſque te in-
quirere non liceret, morbo ſcilicet hæc corporis membra à ſuis officiis
impediente, his quibus licebat modis te inuocabam, lingua ſcilicet &
oculis, & dicebam.

9 Domine vim patior, reſponde pro me,
** quid dicam, aut quid reſpondebit mihi cum ipſe fecerit?*

9 Domine violentiam magnam ab hoc ſæuo morbo patior magis, quā
ferre vires meæ poſſint, quare tu quæſo pro me loquere, & age, méque
tuo patrocinio ſuſcipe liberandum à rabie ſæuientis huius morbi:* Ve-
rùm quid ago, quid dicam Domino, aut quid ab ipſo mihi expectabo
reſponſi, cùm ipſe mihi fecerit omne quod patior? Quorſum enim illi
hanc meam propone querimoniam, & patronum mihi futurum ſpero
eum, qui in hoc negotio aduerſarij partes contra me ſuſcepit, omnium
horum mihi author malorum?

10 Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ.

10 In memoriam reuocabam coram te cum ſumma amaritudine ani
mi omnes annos præteritos vitæ meæ, expendens mecum quàm eſſent
illi pauci, quantíſque miſeriis et vanitatibus pleni.

*11 Domine ſic viuitur, & in talibus vita ſpiritus mei, *corripies me & viuificabis me:* ecce in pace amaritudo mea amariſſima.*

11 Sanè iam ſecuritati redditus, ex his quæ paſſus ſum didici Domine
talem eſſe conditionem vitæ humanæ, atque in talibus vitam ſpiritus
mei conſiſtere, vt ſcilicet nihil ſit ſtabile in ea, ſed perpetuis ſit mutatio-
nibus obnoxia, et fœlicitati infœlicitas ſuccedat, et contrà * Corripuiſti
enim me, ſed rurſum viuificaſti me. Sed etſi quando in poſterum me cor
ripueris, mox poſtea viuificabis, recreabis, atque reſtitues me.* Ecce
enim cum iam fugato Aſſyrio, pax populo meo cōceſſa eſſet, putarém-
que me in pace et fœlicitate victurum, acceſſit mihi ſubitò amariſſima
morbi mortíſque inſtantis maritudo.

*12 Tu autem eruiſti animam meam, vt non periret: * proiecisti poſt tergum tuū omnia peccata mea.*

12 At mox tu Domine liberaſti animam meam à morte,* omniáque
peccata mea, quibus et morbum et mortem commerueram, quaſi poſt
tergum proieciſti, dum ea ad vindicandum iuſtè amplius aduertere no-
luiſti.

13 Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui deſcendunt in lacum veritatem tuam.*

13 Quod quidem vel ob id maximè feciſti, vt viuens apud viuentes
tuam in me exhibitam prædicarem benignitatem, non enim qui in in-
ferno et morte detinentur, celebrare nomen tuum apud viuentes poſ-
ſunt: neque mortui laudabunt te, ſicut nec inuocabunt.* non enim ex-
pectabunt tuam in præſtandis promiſſis veritatem hi, qui iam in lacum
inferni et mortis deſcenderunt, vt qui iam ſubtracti ſint à gratia tua,
quam exhibes in hoc mundo viuentibus.

14 Viuens, viuens, ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie. pater filiis notam faciet veritatem tuam.*

14 Sed is qui adhuc viuit, qui, inquam, viuit, ipſe laudabit te, ſicut et
ego hodie facio, totóque vitæ meæ tempore facturus ſum:* parentes
dum viuunt, ſecundum tuum præceptum annuntiabunt filiis ſuis tuam
in verbis omnibus et factis fidem et æquitatem.

*15 Domine ſaluum me fac * & pſalmos noſtros cantabimus cunctis diebus vitæ noſtræ in domo Domini.*

15 Proinde, Domine, vt cœpiſti et promiſiſti, ſaluum me fac,* et Pſal-
mos noſtros decantabimus in domo tua cunctis diebus vitæ noſtræ.

ANNOTATIONES.

QVAPSIVI RESIDVVM, &c. Non videtur verbum, quæſiui, hic exponendum pro eo quod eſt, optaui, & à Deo petiui. Hic enim ſenſus neque cōtextui bene conuenit (vult enim hic rex dī-ſcribere voces deſperationis quas infirmus ædebat) neq; dictioni Hebraicæ, quæ hic ab Hebræis exponitur pro carere vel priuari, vt ſit ſēſus: Priuatus fui. Proinde, quæſiui, hic accipiēdum videtur, quomo-

derare:vt cùm dicimus sex milia in bello desiderata esse,pro eo quod est tot milia defuisse,vt hic sit seu sus:videbam me priuandum residio annorum meorum:quem sensum & Hieronymus visus est significare voluisse, cùm in commentariis sic dicat:Quæsiui residuum,&c.putans me vltra non victurum.

b HABITATORAM,&c.] Pro,quietis, dictio Hebraica etiam verti potest,et melius,orbis vel sæculi.

c GENERATIO,&c.] Pro,generatio, dictio Hebraica significat vel incolatum , vel progeniem , magis autem conuenit vt intelligatur incolatus , & peregrinatio vitæ humanæ super terram , comparari tabernaculo pastorum. Sicut enim pastores in tabernaculis viuunt tanquam peregrini:ita et in corpore isto,quod Paulus tabernaculum vocat, hic peregrinamur.Neque inconueniens fuerit apud nos,generationem, accipere pro ætate & tempore vitæ hominis.Vtriusque tamen acceptionis sensum paraphrasis explicat.

d SIC CLAM.]Non est apud Hebræos , clamabo,propriè, sed mussitare & garrire,et pro meditabor , dictio Hebræa significat frequenter aliquem de re aliqua anxiè sollicitum in condita verba apud sese immurmurare et susurrare. Vnde patet conuenientia comparationis cum hirundine & columba.

e SPONDE, &c.]Quamuis ad sensum non multum referat, siue legatur sponde , siue responde : tamen potius legendum esse,sponde,Hebræa dictio requirit,quæ nullo modo respondere significat, sed spondere & fidejubere. Neque enim hoc loco Hebræis idem est verbum quod postea : Quid respondebit mihi.Post quæ verba legendum,non,cùm ipse fecerim,vt quidam libri habent.sed, vt habet correctiores,per tertiam personam,cùm ipse fecerit. Id enim apertè patet ex originalibus.Porro in sequenti versu,vbi nos ferè legimus:Recogitabo tibi:pronomé, tibi , non est in multis libris , sicut nec in Hebræo, nec apud Hieronymum,qui etiam pro,recogitabo, habet in commentariis,reputabo.

DOMINE,&c.]Ita ferè legitur hic versus cum coniunctione,si,Vnde quidam per interrogationem legût,vt sit sensus:Domine an sic viuitur?& an in talibus vita spiritus mei ? hoc est, num talis est conditio vitæ humanæ ,vt adhuc sit vox in infirmitate sua conquerentis? Alij sine interrogatione legunt,intelligentes orationem absolui ibi : corripies me,vt sit sensus:si talis est conditio vitæ humanæ , corripias, sed iterum viuifica me. At notandum quosdam libros non habere coniunctionem,si,quam D.Hieronymum nô vertisse,sicut nec est in Hebræo, omnino apparet ex eius commentario,qui non bene cõsistit,si addatur,vt ferè in impressis libris additur, optimè autem consistit,si omittatur. Dicit enim regẽ iam securum, nec patiẽtem quæ refert philosophari de humano statu. Et verba illa futura,corripies & viuificabis,exponit per præterita,vt nô sit per quod absolueretur pendens sententia,si sic viuitur. f

ECCE , &c.] Duplex potest esse huius patris sensus.Alter:In media pace & tranquillitate reddita populo & ciuitati meæ,proffigato Assyrio , passus sum amarissima,& limina mortis intraui. Sic diuus Hieronymus,cui sensui bene conuenit,quod per aduersatiuam particulam subiungitur. Tu autem eruisti animam meam. Alter sensus est : Ecce tristitia illa, quam passus sum,est in pace , conuersa iam in gaudium. Cui sensui magis conueniret , vt in sequenti versu verteretur : Tu enim eruisti : sicut verterunt Septuaginta.Nam Hebræa vtroque modo verti possunt,cùm habeant:Et tu eruisti. g

NON,&c.]In sensu literali oportet istud non simpliciter intelligere, cû sancti in lacu inferni existẽtes expectarint veritatem exhibendam in aduentu Messiæ , sed de veritate illa Dei , qua viuentibus in hoc mundo temporalia præstat beneficia. h

ARGVMENTVM CANTICI
ANNÆ MATRIS.

LIberata diuino beneficio à sterilitatis opprobrio Anna,sancti Samuelis mater canticum hoc gratulatorium Deo cecinit,vt scribitur 1.Regum 2.capite,in quo primum quidem de data sibi a Deo post longam sterilitatem fœcunditate gloriatur,Deo soli opus hoc asscribens:tum occasione mutationis admiranda in se facta, generatim canit Deum sua omnipotentia omnia pro suo arbitrio commutare:ac postremum prophetico spiritu vaticinatur de æquitate iustitia & nouissimi iudicij Dei,regnique Christi super omnes sublimandi.Est autem canticum istud multum simile cantico Deipara virginis,sicut etiam simili occasione vtrumque decantatum est ab vtraque. Idemque huic sanctæ mulieri accidisse licet aduertere quod Elizabeth matri Baptistæ Ioannis.Sicut enim Elizabeth post conceptum futuri prophetæ,prophetissa effecta est:ita & ipsa,cuius hoc est præsens carmen.Iam dubium non est,quin sicut, Paulo attestante , in Agar & Sara vxoribus Abrahæ typus fuerit Synagoga Iudaica,& Christiana ecclesiæ:ita quoque in duobus vxoribus Elcana, Anna scilicet & illius æmula Phenenna.Proinde rectè secundum allegoricum sensum accipitur istud canticum esse gratulatio ecclesiæ gentium,a sterilitatis opprobrio,& insultatione synagogæ veteris iam liberatæ.Præter res enim circa Annam & Phenennam gestas etiam nominum etymologia typo conuenit,Anna enim gratiam,Phenenna autem margaritam significat rubei coloris,cui præfertur sponsa Christi in Threnis , cum dicuntur Nazarei eius rubicundiores antiquo ebore : Vbi pro ebore antiquo , ponitur פנינן Panninan,hoc est,margaritis rubeis,hi forsitan,qui rubini dicuntur vulgo.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Exultauit cor meum in domino,* & exaltatum est cornu meum in Deo meo.*

COr meum exultauit,non quidem in meipso,sed in Domino, qui secundum misericordiam suam fecit mihi magna , * nam per Deum meum gloria mea prius obscura & humilis iam instar cornu exaltata est.

2 *Dilatatum est os meum super inimicos meos.* quia lætata sum in salutari tuo.*

2 Os meum per confusionem prius clausum iam latè apertum est , vt magna cum libertate & audacter loqui possim contra inimicos meos mihi prius insultantes, & sterilitatem exprobantes. * Lætata enim sum de salute quam mihi attulisti,optata me donans prole , qua me liberasti ab insultantium opprobrio.

3 *Non est sanctus vt est Dominus , neque enim est alius extra te.*

3 Iam ipsa experientia edocta meritò fateri debeo , non esse quenquam tam sanctum,quàm est Dominus in omnibus verbis & factis suis:

que

** & non est fortis sicut Deus noster.*

quoniam neque sanctus quisquam verè dicendus est præter te solum Domine:* nec est aliquis qui fortitudine conparari possit cum Deo nostro. Ipse enim & sanctitatem suam maximam, & fortitudiné, potentiámque summam in me egregiè declarauit, dum secundum promissionem suam inuocantibus se factam, me exaudiuit, & supra naturæ virtutem me prole donauit.

4 Nolite multiplicare loqui sublimia gloriantes.

4 Itaque qui hactenus de his quæ à Deo accepistis superbè gloriati estis cum contemptu aliorum, desin... posthac loqui superba cum inani gloriatione.

5 Recedant vetera de ore vestro. quia Deus scientiarum Dominus est: † & ipsi præparantur cogitationes.*

5 Cessent ab ore vestro quæ hactenus superbè iactastis. Ipse enim dominus, est deus scientiarum, hoc est, Deus omnia cognoscens:* adeo vt & etiam cogitationes hominum sint paratæ & aperte cognitæ. † Ipse præterea solus est, cuius omnes cogitationes præparantur & diriguntur non enim in hominis potestate est. vt quæ apud se cogitauit præparet, dirigat, & adimpleat: sed solus dominus est, qui quicquid cogitat præparare potest & perficere. Proinde domini aduertentes tum scientiam, tũ omnipotentiam, cessate à solita vestra superba gloriatione. a

6 Arcus fortiũ superatus est, & infirmi accincti sunt robore.*

6 Ipsius enim tanta est omnipotentia, vt ipso volente omnia pro arbitrio eius contra hominum expectationem commutentur. Per ipsum enim frequenter factum est, vt qui arcubus, aliisque armis bellicis fortes fuerunt, & insuperabiles videbantur, superati sint:* & contrà, vt qui impotentes reputabantur, & erant, fortitudine accincti sint, fortes à Deo facti ad gerenda fœliciter grauissima bella.

7 Repleti prius pro panibus se locauerunt, & famelici saturati sunt.*

7 Simili commutatione aliquoties hi qui prius diuites erant omnibusque bonis abundantes, ad tantam deuenerunt egestatem, vt pro simplici cibo, necessarioque alimento seipsos & suam operam locare coacti sint:* & contrà qui inopia & fame laborabant prius, diuino beneficio omnium rerum abundantiam consecuti sunt.

8 Donec sterilis peperit plurimos, & quæ multos habebat filios, infirmata est.*

8 Et adeo non cessat vnquam dominus huiusmodi commutationibus suam declarare potentiam, vt etiam aliquando videre liceat, quemadmodum in me patet, eam quæ prius sterilis erat postea quamplurimos parere filios:* & cõtrà eam quæ multos habebat filios ita elanguescere, vt & ante tempus parere desinat, & quos habuit filios, ante tempus amittat. b

9 Dominus mortificat, & viuificat, deducit ad inferos & reducit.*

9 Dominus enim quos vult morti tradit, & quos vult à morte, quam vel inciderunt, vel incidere proximi erant, liberat:* ipse & in mortem deducit, & ex ea reducit, perfectam scilicet potestatem habens mortis & vitæ. Reducit autem è morte, & iam morti proximos vitæ restituendo & iam mortuos resuscitando, quemadmodum in nouissimo die in mortuis omnibus declaraturus est.

10 Dominus pauperem facit & ditat, humiliat & sublenat.*

10 Dominus est, qui & paupertatem dat et diuitias:* quique quos vult exaltat.

11 Suscitat de puluere egenum, & de stercore eleuat pauperem.*

11 Proinde nonnunquam pauperem, adeo deiectum, vt in puluere decumberet et volutaretur, è terra erigit,* et è vilissimis paupertatis sordibus eleuat pauperem.

12 Vt sedeat cum principibus, et solium gloriæ teneat.*

12 Adeo vt sedere eum faciat cum principibus terræ,* et gloriosum solium regni obtineat. Nec mirum cuiquam videri debet quod tam admirandis commutationibus cuncta pro suo beneplacito agat dominus.

13 Domini enim sunt cardines terræ, & posuit super eos orbem.*

13 Ipsius enim sunt omnes præcipuæ partes terræ, oriens, occidens, meridies, atque septentrio:* et super has terræ partes, tanquam fundamenta quædam, constituit totum reliquum orbem: ac proinde in sua potestate habet omnia pro libito suo in hoc mũdo dispensare et cõmutare. d

14 Pedes sanctorum suorum seruabit & impij in tenebris conticescent:

14 Quod si autem præter illius omnipotentiam, etiam iustitiam eiusdem et sanctitatem intelligere quis velit, ecce dominus sanctos seruos suos ita in omnibus viis ipsorum semper seruat, seruabitque, vt non sit permissurus eos errare, cadere, impingere, & impiorum laqueis irretiri, saltem in finem: impij verò, peracto hoc vitæ cursu, tandem in tenebris inferni deiecti ibidem quiescere & silere cogentur, ita vt nulla iam ratione se iuuare possint: qui in hoc mundo omnia clamoribus & potentia sua permiscebant.* Non enim impius quisquam homo, qui hic interim in viribus suis confidit, & per eas hic præualet Innocentibus & pauperibus, quicquam poterit sua fortitudine ad præualendum deo. e

** quia non in fortitudine sua roborabitur vir.*

15 Dominum formidabunt aduersarij eius. & super ipsos in cælis tonabit.*

15 Quin potius omnes aduersarij Dei in nouissimo die illum adeo formidabunt, vt nihil audeant vel possint contra illum aut hiscere, aut agere:* Ipse enim super illos è cœlis horribile tonitru emittet, cùm ad iudicandum adueniens terribilis tubæ sonitum præmittet, & deinde, in horrifici tonitrui, sententiam æternæ damnationis contra eos seuerè detonabit.

16 Dominus iudicabit fines terræ...

16 Dominus enim in nouissimo die iudicabit quotquot in omnibus

nes terra,& dabit imperium regi suo, & subli rabit cornu Christi sui.*

bus terræ habitant terminis, quod tamen non per seipsum facturus est, sed per Messiam filium suum, cui ante extremi iudicij diem tradet imperium vniuersi orbis:* & exaltabit super omnem creaturam gloriam vncti sui, constituens eum in cœlis in dextera sua.

ANNOTATIONES

a IPSI,&c.] Huius orationis indicat paraphrasis duplicem intelligentiam. Potest enim intelligi vel de hominum cogitationibus, vel de ipsius Dei cogitationibus. Si auté primo modo accipiatur, sensus est: cogitationes hominum coram illo esse præparatas, hoc est, nudas & apertas. Secundum quem sensum possent Hebræa rectius sic verti: ipsi ponderatæ vel numeratæ sunt cogitationes. Idem enim hic significabitur quod eodem verbo significatur prouerb. 16 dum dicitur: Spirituum ponderator est Dominus, & 21. Appendit autem corda Dominus. Quibus locis idē apud Hebræos ponitur verbum quod hoc loco. Quod si secundo modo accipiatur, verbum, præparari, pro dirigi accipiendum erit nam & verbum Hebraicum dirigere significat, eritque idem huius loci sensus, qui Isaiæ 40. cùm dicitur: Quis adiuuit spiritum Domini? vel, vt alij vertunt, quis direxit? Ponitur enim & ibi idem verbum quod hoc loco. Notādum autem Hebræa etiam negatiuè posse intelligi hoc modo: & non ponderantur vel numerantur cogitationes vel studia, & opera, vt sit sensus: nemo est qui satis expendere & percipere possit operum Dei modum & rationes, qui sensus sequentibus etiā optimè conuenit,

b DONEC,&c.] Obscuritatem hoc loco facit dictio, donec, non potest ergo hoc loco propriè accipi, sed tantum vt designet consequutionem effectus, qui ex voluntate Dei in mutationibus rerum pro illius arbitrio factis consequitur. Septuaginta verterunt: Quoniam sterilis. Hebræa autem possent & hoc modo verti: Adhuc sterilis, id est, quæ multo tempore fuit sterilis, &c.

c DOMINVS,&c.] Sicut dominus viuificat, non solùm dum à morte corporali reuocat ad vitam, sed etiam cùm à grauissimis periculis mortis liberat: ita mortificat quoque, cùm in huiusmodi pericula incidere sinit, mortificat quoque cùm sterilem facit, nā & Paulus vocat infæcundam vuluam Saræ emortuam. In mystico autem sensu, mortificat & ad inferos deducit, dum gratiam suam, quæ vita animæ nostræ est, propter peccata subtrahit, & æternæ damnationi obnoxios facit: Viuificat autem, dum per spiritum suum gratiam suam pœnitentibus rursum infundit. d

DOMINI,&c.] Quidam per cardines intelligunt duos mundi polos, arcticum scilicet & antarcticum, circa quos totus cœlorum orbis voluitur, sicut circa cardines ianua. Verùm hi poli, etsi possunt vocari cardines cœli, de quibus dicitur apud Iob: circa cardines cœli perambulat, nec nostra considerat: non rectè tamen possunt vocari cardines terræ, nec super eos rectè dicetur positus orbis. Proinde rectius intelligemus quatuor terræ præcipuas partes, sicut & eædem in cœlo consideratæ possunt apud Iob intelligi cardines cœli. Intelligunt autem Hebræi dictionem Hebraicam non propriè significare cardines, sed fundamenta vel bases.

IMPII,&c.] Quod dicitur, conticescent, quidam intelligunt eos cessaturos in inferna à laude Dei. Quæ interpretatio etsi vera & pia, non tamen exprimit scripturæ sensum: Ponitur enim hic dictio Hebraica, quam in sequenti cantico Moysi Hieronym. vertit: fiant immobiles. Significatur autem hac dictione impios cohibendos et conpescendos, ita vt quasi immobiles lapides nihil contra Deum, sanctosque eius agere possint: sed nec dicere quicquā quod quiquam obsit, aut molestum sit, vt eorum verba et blasphemię sint quasi non essent. c

ARGVMENTVM CANTICI FILIORVM ISRAEL.

EDucto per medium maris rubri Israelitico populo, Aegyptijsque in eodem mari submersis, editum à se hoc præsens carmen Moyses cum filiis Israel, ac seorsim Maria prophetissa cum mulieribus Domino cecinerunt, vt scribitur Exodi 15. cap. In quo primum quidem Moyses præmissa ad canendum Deo adhortatione & exultatione in Deo, decantat admirabilem illam populi Israelitici liberationem, & ex aduerso persequentium Aegyptiorum interitum: deinde verò tunc adhuc futuram in terram promissionis introductionem partim orat, partim prophetat, idque nunc per verba futuri temporis, nunc per verba præteriti temporis, sic de futuris adhuc loquens prophetico more, quasi iam præterita forent. Cum autem & eductio Israelis de Aegypto per mare rubrum, figura fuerit, teste Paulo, liberationis nostræ de potestate diaboli per sanguinem ac baptisma Christi: & introductio eiusdem populi in terram promissam, typus fuerit eius quem expectamus in regionem cœlestem introitus, oportet secundum allegoricum sensum canticum hoc accipere, vt vocem Ecclesiæ Christianæ, sic de liberatione obtenta per sanguinem Christi, & extensionem & manuum eius in cruce, gloriantis in Deo, vt & promissam cœlestis regni hæreditatem assequi confidenter tum sibi promittet, tum oret. Sunt enim & in hoc cantico quæ perfectè & verè non nisi Ecclesiæ Christianæ conueniunt, vt quæ dicuntur de habitaculo dei firmissimo, & monte hæreditatis eius,

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Cantemus domino, gloriosè enim magnificatus est, * equum & ascensorem deiecit in mare.*

CAntemus in honorem domini. Nam per ea quæ pro nobis admiranda designauit, magnitudo & splendor potentiæ eius admodum declarata est. * Equos enim hostium nostrorum cum ascensoribus eorum demersit in mare.

2 Fortitudo mea, & laus mea dominus. & factus est mihi in salutem.*

2 Merito ergo exclamare debeo, dominum esse robur meum, cuius solius virtute persequentium me hostium euasi manus, propter quod ipse mihi futurus est semper laudis materia, * eo quòd factus sit mihi saluator.

3 Iste deus meus, & glorificabo eum. deus patris mei & exaltabo eum.*

3 Iste est deus meus, cui vni seruire volo, quare & quibus possim modis studebo illum glorificare, laudibus gloriam eius celebrando, prędicatione eam aliis manifestando, ac honore, reuerentiaque debita ipsam prosequēdo.* Neque verò hic Deus meus, recēs est Deus à me iā primū electus, sed & Deus est patrū meorum, Abraham, Isaac, & Iacob, itaque hymnis

hymnis ac prædicatione extollam eum quantum potero.

*4 Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen eius. * currus Pharaonis,& exercitum eius proiecit in mare.*

4 Dominus se mihi exhibuit quasi virum bellatorem, adeo vt hostes mei DOMINUM pro me pugnantem sentirent, dicentes:Fugiamus Israelem.Dominus enim pugnat pro eis. Quod si nomen eius requiras, ecce nomen illi peculiare,quo ab aliis omnibus secernitur, est omnipotens. * Suam autem omnipotentiam etiam hac in re nunc declarauit, quod currus Pharaonis,& vniuersum exercitum eius deiecit in mare.

5 Electi principes eius submersi sunt in mari rubro, abyssi operuerunt eos: descenderunt in profundum quasi lapis.*

5 Electi principes eius submersi sunt ab eo in mari rubro,abyssi aqua rum operuerunt eos absque mora & resistentia aliqua:* subitò demersi sunt in profundum maris, instar lapidis, qui aquis iniectus subitò suo pondere subsidit in profundum.

6 Dextera tua Domine magnificata est in fortitudine dextera tua percussit inimicum: & in multitudine gloria tua deposuisti aduersarios tuos.*

6 Omnipotentia tua,Domine, declarata est esse valde magna per potentem hanc operationem tuam: potentia enim tua DOMINE prostrauit hostem tuum & nostrum Pharaonem, * & per summam gloriam atque excellentiam potentiæ tuæ,deiecisti aduersarios non tam nostros quam tuos.

*7 Misisti iram tuam, quæ deuorauit eos sicut stipulam * & in spiritu furoris tui congregatæ sunt aquæ.*

7 Misisti è cælis vltionem tuam,quæ subito & absque vlla difficultate penitus eos consumpsit,sicut sicca stipula citò deuoratur, & in nihilum redigitur à flamma vorante. * Prius siquidem per ostensionem indignationis tuæ,qua aduersus illorum indignaberis superbiam, perque ventū fortissimum ab indignatione tua contra illos concepta excitatum,aquę maris diuisæ in duas partes collectæ erant ex vtraque parte in cumulos, relinquentes naturalem suę fluxibilitatis conditionem, vt fieret per eas populo tuo iter.

8 Stetit vnda fluens, congregatæ sunt abyssi in medio mari*

8 Vnda natura sua fluida, per imperium tuum contra suam naturam stabat, * conglomeratæ erant hinc & inde aquarum profunditates maximæ in medio maris.

9 Dixit inimicus:Persequar & comprehendam,diuidam spolia,implebitur anima mea

9 Itaque inimicus aquarum videns diuisionem, & per eas populum tuum illæsum transire, dixit:Persequar eos & comprehendam,diuidam spolia, sicque saturabitur desiderium nostrum, tum in Israelis punitione, tum in spoliorum diuisione.

*10 euaginabo gladium meum * interficiet eos manus mea.*

11 Flauit spiritus tuus, & operuit eos mare: submersi sunt quasi plumbum in aquis vehementibus.*

10 Comprehensis autem eis non parcam, sed euaginabo gladium meum, * eòque manus mea interficiet eos. Verùm tu Domine superbam illorum temeritatem & præsumptionem mox facilique negotio stultam declarasti.

11 Tantum enim ventum à te excitatum flare fecisti,& ecce aquis rur sum redeuntibus in vanum,operuit eos omnes mare:* atque instar plūbi subitò & quasi in momento demersi sunt in aquis illis nimis horrendè tumultuantibus.

*12 Quis similis tui in fortibus Domine?quis similis tui? * magnificus in sanctitate, terribilis atque laudabilis, faciens mirabilia.*

12 Hanc tuæ fortitudinis declarationem dum aduerto Domine, non possum non exclamare: Quis inter eos qui fortes existimantur, siue in diis,siuè in hominibus,similis est tibi Domine?quis,inquam,similis tibi? a
* qui ita vt tu,sit in sanctitate gloriosus, terribilis simul & laudabilis ob admiranda quæ facit? Nemo sanè omnino est, qui vel sanctitatem tuam æquare possit, vel potentiam, per quam & impiis terribilis, & iustis es laudabilis.

13 Extendisti manum tuā, & deuorauit eos terra: dux fuisti in misericordia tua populo quem redemisti.*

13 Tu enim velut extendens manum tuam ad percutiendum hostes tuos parasti potentiam tuam in vltionem illorum,& mox ex vltione tua absorbuit illos mare,tanquam si viuentes subitò absorpti fuissent à terra * insuper & & per columnam nubis & ignis,perque angelum tuum,ducem te præbuisti populo tuo,quem redemisti ex Ægypto.

14 Et portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum.

14 Atque ex his quæ cum populo tuo hactenus egisti, dubium nullatenus est quin eundem per tuam fortitudinem non solùm deduces, sed & instar matris baiulantis dilectum tenerumque filium in vlnis suis,quo dammodo portabis ad terram eis promissam,quam in habitaculum tuū sanctum tibi delegisti portabis, inquam,quia solicita cura eo illum trāsferes,necessaria omnia abundè suppeditans, omniaque aduersa depellens,neque ipsius,sed tua fortitudine & cura in eam terram introduceś.

15 Ascenderunt populi, & irati sunt, dolores obtinuerunt habitatores Philisthiim.*

15 Audientes populi quæ pro tuo populo designasti,& facere præparas,exurgent,præparantes se in prælium contra illum, & in seipsis indignatione nimia contra nos commouebuntur, * dolores ex metu occupabunt habitatores terræ Philistinorum.

*16 Tunc cōturbati sunt principes Edom, robustos Moab obtinuit tremor, * obriguerunt omnes habitatores Chanaan.*

16 Tunc partim ira, partim timore conturbabuntur in seipsis principes Idumeorum, robustos Moabitarum apprehēdet tremor, * omnesque habitatores terræ Chanaan nimio terrore obrigescent, viribus omnibus suis ad repugnandum destituti.

17 Irruat super eos formido & pauor, in magnitudine brachij tui.

17 Quod sanè vt in ipsis efficias secundum spem iam nobis datam te Dominę precamur. Per magnitudinem potentiæ tuæ fac in eos irrue re formidinem & pauorem.

18 Sint

18 Fiant immobiles quasi lapis, donec pertranseat populus tuus domine: donec pertranseat populus tuus iste quem possedisti.*

18 Sint instar lapides immobiles, vt resistere nobis non valeant, donec
ad terram promissam pertranseat populuus tuus Domine:* donec, inquam, pertranseat populus tuus iste, quem in tuum peculium ex omnibus gentibus tam singularibus prodigijs tibi acquisiuisti.

19 Introduces eos, & plantabis in monte hæreditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es domine

19 Ipsos autem per medium hostium suorum sine læsione pertranseuntes introduc, introductosque firmiter habitare, altasque radices mittere fac in montosa illa terra, quam velut in hæreditatem tuam delegisti, & in habitationem tuam firmissimam, a te iam olim ad hoc paratã, vt in ipsa in medio populi tui habitares.

20 Sanctuarium tuum domine, quod firmauerunt manus tuæ. Dominus regnabis in æternum & vltra.*

20 Dico autem sanctuarium illud tuum Domine, quod ita sibi stabiliuit omnipotentia tua, vt non sis illud amissurus, nec sit hostili incursu b
deiiciendum:* Quæ dum considero, merito exclamare libet: Dominus noster, etiam omnibus inuitis, semper regnabit vsque in consummationem seculi, & vltra eam sine fine. Regnaturum autem eum esse sine, fine suaque potentia nos introducturum in promissam expectatamque terram, ex his satis constat, quæ iam pro nobis patrauit facinoribus.

21 Ingressus est enim eques Pharao cum curribus & equitibus eius in mare, & reduxit super eos Dominus aquas maris.*

21 Ingressus est enim eques Pharao cum curribus & equitibus suis in c
mare rubrum diuisum:* & mox reduxit super eos aquas maris.

22 Filij autem Israel ambulauerunt per siccum in medio eius.

22 Filij autem Israel ambulauerunt per siccum in medio ipsius maris.
Qua in re duplex offertur admirandum miraculum, dum per id quod perdere solet homines, Israelitæ saluati sunt, & per vnum idemque Israelitæ saluati, Ægyptij vero perditi sunt.

ANNOTATIONES

a MAGNIFICVS, &c.] Potest hæc pars sub vna interrogatione coniungi cum eo quod præcedit: Quis similis tui: quemadmodum indicat paraphrasis. Potest & separatim accipi, vt post illam interrogationem, quis similis tui: subiiciatur, magnificus in sanctitate, & subaudiantur, Tu solus es. Omittẽda est autẽ coniũctio &, ante participiũ faciẽs, quæ sicut non est in Hebræo, ita nec in plerisque nostris.

b DOMINVS, &c.] Quod hic vertit interpres, vltrà, alibi vertere solet, in seculum seculi: vt cum psalmo 9. similiter vt hic dicitur: Dominus regnabit in æternum & in seculum seculi, vbi eædem ponuntur dictiones. Et pro eo quidem quod vertitur, in æternũ dictio Hebræa propriè significat, in sæculum, quo significatur duratio præsentis sæculi. Pro eo quod vertitur, in sæculum sæculi, dictio Hebraica æternitatem significare dicitur.

c INGRESSVS, &c.] Hebræa habẽt: equus Pharaonis. Et antiqui quidam nostri codices etiam habent, equus Pharao, vt omnino sit verisimile hãc esse verã lectionem, quam aliquis deprauauit, putans absurdam esse eam lectionem, quod non intellexerit nomen, Pharao, esse genitiui casus. cum autem singularis numerus est positus pro plurali, aut equus collectiue positus est pro equitatu. Legendum autem, equus, non eques, etiam illud probat, quod D. Hieronymus verterit: cum curribus & equitibus eius, cũ alioqui vertendũ erat pronomẽ reciprocũ, suis.

Oratio Abacub pro ignorantijs.

ARGVMENTVM CANTICI ABBACVC.

CAntícum Abacuc Prophetæ præter alia, hoc maximè obscurum facit, quod quæ in eo recensentur promiscuè per verba futuri & præteriti temporis describuntur, vt dubium sit præterita ne an futura retexat. Verùm dum pleraque maiestatem nonis de præteritis operibus a Deo olim pro salute populi sui præstitis Prophetam loqui ad literam declarant, magis consentaneum, vt, sicut familiare est linguæ Hebrææ, omnia futura, quæ a versu quarto vsque ad versum 24. occurrunt, accipiantur pro præteritis: quanquam & ideo quis rectè dixerit promiscuè in illis versibus posita verba futura & præterita, quod sic narret præterita, vt sub eis & futura vaticinari velit, quæ vel pro liberatione Israelitici populi de captiuitate Babylonica, vel pro liberatione humani generis de potestate diaboli erant peragenda. Propheta enim postquam primo suæ prophetiæ capite, futuram Iudæorum per Chaldæos deuastationem prophetasset, atque ob eam diuinæ iustitiæ rationem admiratus fuisset, quod videret iustiorem populum a peiore opprimendum: & deinde secundo capite intellexisset suo aliquando tẽpore Dei populum ab impiorum oppressione liberandum, impios autem Chaldæos perdendos, tandem hoc suo cantico primum orat Deum, vt post irrogatam populo suo vltionem peccatis debitam, solitam promissamque misericordiam exhibeat: cuius misericordiæ vt certiorem fidem faciat, recenset prisca miracula Dei, quæ pro Israelis salute olim in mari rubro, in mõte Sinai, in terra promissionis, sub ducibus Mose, Iosue, & Iudicibus populi designauit. Deinde post prædictam terræ Iudaicæ desolationem, etiam subsequuturam reductionem Israelis ad terram suam vaticinatur. Cum autem & quæ in populo Israelitico ante tempora Abacuc facta sunt, dum is & ex Aegypto educeretur, & in promissam terram induceretur, & habitaret, & similiter liberatio e captiuitate Babylonica: omnia, inquam, hæc, figuræ non fuerint eorum quæ pro nostra salute per Christum patranda erant, oportet in his omnibus secundum tropologicum sensum intelligere prophetam & prophetare, & orare futuram per Christum in prodigijs maltis humani generis redemptionem, post diutinam illius sub potestate diaboli captiuitatem. Quemadmodum & illud de promissione aduentus Christi, ad redimendum nos maxime intelligendum esse ex Paulo constat, quod secundo capite dicitur: Scribe visum, & explana eum super tabulas, vt percurrat qui legerit eum. Quia adhuc visus procul, & apparebit in finem, & non mentietur: si moram fecerit, expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso, iustus autem in fide sua viuet. Quod autem titulus habet: Oratio Abacub pro ignorantijs, significat prophetam pro peccatis per errorem commissis a se & populo suo hanc ad deum fudisse orationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine audiui auditionem tuã *& timui.*

O Domine Deus, audiui auribus mentis quę tu me audire fecisti, per reuelationem spiritus tui intelligens in quam crudelem & diutinam captiuitatem abiturus sit populus tuus, quasque deinde pœnas hostibus ipsius præparasti:* & hæc a te audiens, nimio timore perterritus sum

ſum, aduertens iuſtitiæ tuæ tum in tuos, tum in impios ſeueritatem &
æquitatem.

2 Domine opus tuum in medio annorum, viuifica illud.

2 Verùm cùm ſciam aduerſus tuum decretum nihil nos conari poſſe
& peccatis noſtris ita demerentibus in captiuitatem nos abituros, illud
ſaltem oro, vt priuſquam in totum diſpereat populus tuus, in medio an-
norum deſolationis opus illud tuum ſolitum, & mihi iam reuelatum re-
ſuſcites, ac reipſa præſtes.

*3 In medio annorum notum facies, * cùm iratus fueris, miſericordia recordaberis.*

3 In medio, inquam, captiuitatis noſtræ & deſolationis tempore, tu
quæſo opus tuum apud te decretum, omnibus per adimpletionem no- a
tum fac: * cumque pro iuſtitiæ tuæ neceſſitate vltus fueris peccata no-
ſtra, rurſum tamen, antequàm omnes pereamus, declara te miſericor-
diæ tuæ non eſſe oblitum. Hoc eſt enim opus tuum, quo cum tuis agere
ſoles, vt poſt vindictam, conſolationem adiicias. Hoc eſt quod & nunc ſe
cundum reuelationem mihi factam decreuiſti nobiſcum facere.

*4 Deus ab auſtro veniet, * & ſanctus de monte Pharan.*

4 Quomodo enim ſoleat Deus pro ſuis agere, antiqua potentiæ & be
nignitatis ipſius declarant miracula. Olim enim Dominus ad patres no-
ſtros venit in monte Sinai à monte Seis, qui & Theman dicitur, quod ſit b
in auſtrali parte Iudeæ: * & ipſe, qui ſolus verè ſanctus eſt, venit de mon-
te Pharan, dignatus familiariter loqui cum patribus noſtris, legemque à
ſe ſcriptam eis tradere, & ducem ſa facere eorum.

*5 Operuit cœlos gloria eius * & laudis eius plena eſt terra.*

5 Hic aut de quo loquor Deus, tantus eſt, vt gloria eius & magnificen
tia cœlos obtegat & adimpleat: * neque in cœlis ſolum diffuſa eſt vbi-
que gloria eius, ſed & in vniuerſa terra vbique laudis eius materia offer-
tur maxima, ita vt laudem eius nec cœleſtia, nec terreſtria explicare va-
leant ſufficienter.

*6 Splendor eius vt lux erit, * & cornua in manibus eius.*

6 Cùm autem patribus noſtris ſe manifeſtare inciperet in monte Si-
nai, claritas Domini ſplenduit inſtar lucis ſolaris: apparuit enim in igne
cum magna gloria Dominus, * & radij ſplendoris inſtar cornuum ab ip- d
ſo procedentes tunc erant quaſi in manibus eius. Accepit enim huiuſ-
modi radiantem ſplendorem quaſi è manu Domini Moyſes, cum Deo
colloquens, tumque ſplendores diuinæ bonitatis & potentiæ ipſius illu-
ceſcere cœperũt per miraculoſa opera, veluti manus fortitudinis ipſius.

*7 Ibi abſcondita eſt fortitudo eius, * ante faciem eius ibit mors.*

7 Illo tempore & loco habuerunt patres noſtri apud ſe in columna nu-
bis & igne abſconditam fortitudinem Dei, qua & tunc & poſtea tam ad-
miranda in eis deſignauit. * Cùm autem iam cum eis propredi per de-
ſertum ad promiſſam terram pergeret, ante ipſum veluti ſatelles eius
præcedebat mors: quæ ſicut in Ægypto omnia primogenita, ita et in pro
miſſa terra, et in via omnes populi ſui hoſtes abſumeret.

*8 Et egredietur diabolus ante pedes eius, * ſtetit, & menſus eſt terram.*

8 Egrediebatur angelus malus ante ipſum ad perdendum hoſtes eius
* Poſt longam deinde cum populo ſuo per deſertum peregrinationẽ
ſtetit cũ eis in promiſſa terra, ibique partiui per Moyſẽ, partim per Ioſue
mẽſus eſt terrã in funiculo diſtributionis, vt diuideretur tribubus Iſrael.

*9 Aſpexit, & diſſoluit gentes: * & contriti ſunt montes ſeculi.*

9 Vidit multarum gentium terram inhabitanrium opera peſſima, &
propter ea confregit illarum gentium multitudinem, vt reſiſtere popu-
lo ſuo non potuerint: * et ab eo prorſus diſperditi ſunt reges, populique
fortiſſimi & vetuſti, qui terram illam diu inhabitauerunt, erantque ve-
lut montes æterni.

*10 Incuruati ſunt colles mundi. * ab itineribus æternitatis eius.*

10 Gigantes et reges, qui propter ſuam fortitudinem et ſuperbiam e-
rant in hoc mundo veluti colles quidam, humiliati ſunt et deiecti: * id-
que propterea, quod ipſe qui ſolus æternus eſt, ſua æternitate longè ſu-
perans antiquitatem illarum gentium, dignatus ſit aduenire in ſalutem
populi ſui.

*11 Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiæ, * turbabuntur pelles terræ Madian.*

11 Vidi, et ex ſcripturis intellexi quid olim feceris propter iniquita-
tem in tentoriis regis Chuſan, quod interpretatur Æthiopia, quomodo e
ſcilicet propter peccata Iſraelitici populi tradideris eum in poteſtatem
regis Chuſan, et rurſus tamen propter iniquitatem illius oppreſſionem
tentoria illius diſſipaueris, liberato Iſraele: * ſimili modo vidi turbatos
Madianitas, in tabernaculis factis ex pellibus et cortinis habitantes, cũ
per Gedeonem ſuperatis & perditis Madianitarum caſtris, populum
tuum liberares.

12 Nunquid in fluminibus iratus es Domine: aut in fluminibus furor tuus. vel in mari indignatio tua?

12 Nonne tu domine olim pro ſalute populi tui etiam in fluminibus
veluti iratũ te declaraſti, et in mari indignatio tua apparuit dũ, Iordanẽ
fluuium, et prius mare rubrum pro tranſitu Iſraelis ſecuiſti, et increpa-
re viſus es quòd populo tuo tranſitum non permitterent?

*13 Qui aſcẽdes ſuper equos tuos. * & quadriga tua ſaluatio.*

13 Tu enim pro eis tunc pugnaturus veluti aſcendebas ſuper equos
tuos, * et per quadrigas tuas ſalutem illis afferebas, quoniam ſuper nu-
bes vectus per fortiſſimos et velociſſimos angelos, hoſtes populi tui de
ieciſti, tum in mari rubro, tum citra et vltra Iordanem fluuium.

14 Suſcitans ſuſcitabis

14 Potentiam tuam, qua in hoſtes eorum diram vltionem veluti ſa-
gittas

*arcum tuum, * iuramenta tribubus quæ locutus es.*

gittas ex arcu eiaculabaris, tum pro eis exeruisti, & quasi exuscitasti: * iuramenta, quæ prius locutus eras tribubus Israel adimpleuisti. f

15 *Fluuios scindes terra: viderunt te, & doluerunt montes, * gurges aquarum transijt.*

15 Secasti fluuios terræ, vt per eos transirent tui: itaque experiebantur tuam potentiam reges & potentes huius seculi, & dolore timoréque correpti sunt:* sed & aquarum gurgites quasi præsentiam tuam sentientes & metuentes recesserunt, sese retrahendo & rumpendo.

16 *Dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas leuauit.*

16 In qua aquarum fuga ipsa vndarum profunditas horrendè insonuit, eo quòd altitudo potentiæ diuinæ veluti manus suas eleuauerat ad præcipiendum aquis, & percutiendum eas.

17 *Sol & luna steterunt in habitaculo suo. * in luce sagittarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastæ tuæ.*

17 Deinde pugnante Iosue cum regibus Chanaan, sol & luna immobiles steterunt in mansione sua cœlesti, * cumque sagittis tuis & fulminibus hostes tuorum prosterneres, ipsi per eorúdem fulminum lucem ac splendorem fulgurantis hastæ tuæ illæsi ibant ad persequendum hostes suos, ita vt mirabili tua dispensatione tui populi commoditatibus ea inseruirent, quæ hostibus eorum nocebant.

18 *In fremitu conculcabis terram, * & in furore obstupefacies gentes.*

18 Per vltionem tuam quasi fremitum iræ tuæ conculcabas terram. * & per vindictam tuam stupidas fecisti gentes illas, vt populo tuo resistendi non haberent potestatem.

19 *Egressus es in salutem populi tui, * in salutem cum Christo tuo.*

19 Egressus olim ad saluandum populum tuum, * ad saluandum, inquam, egressus es cum Moyse, quem spiritu tuo sancto vnxisti, vt esset dux & propheta populi tui.

20 *Percussisti caput de domo impij, * denudasti fundamentum eius vsque ad collum.*

20 De domo & regno impiorum percussisti caput, dum impium Pharaonem, ne amplius Ægyptiis præesset, perdidisti: * denudasti fundamentum domus ab imo vsque ad collum, dum impium populum simul cum suo principe subuertisti.

21 *Maledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, * venientibus vt turbo ad dispergendum me.*

21 Maledixisti sceptris eius, tyrannicum eius in populum tuum imperium auferens ab eo, maledixisti duci militum ipsius: * omnibusque qui cum eo venerunt sæuissimo tumultu instar turbinis ad perdédum nos.

22 *Exultatio eorum sicut eius qui deuorat pauperem in abscondito.*

22 Qui ita gloriabantur contra nos, quemadmodum is qui pauperem in abscondito, nemine sciente vel prohibente, deuorat. Ita enim & ipsi nos viribus infirmiores quasi à te derelictos, & te ignorante sibi promittebant deuoraturos.

23 *Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum.*

23 Verum tu, quo tuum populum saluares, mari rubro diuiso, equis tuis, quibus pugnaturus vehebaris, viam fecisti in mari, atque in luto aquarum multarum. g

24 *Audiui, & conturbatus est venter meus: * à voce contremuerũt labia mea.*

24 Hæc quidem mirabilia opera te fecisse frequenter pro salute populi tui contra hostes tuos audiui, atque ad eundem modum te reuelante etiam rursum te facturum intellexi, futuramque tam diram calamitatem hostium nostrorum, vt ob eam à me præuisam præ horrore conturbata sint in me omnia interiora mea: * & propter vocem tuam, quam auribus mentis percepi, etiam labia mea contremuerunt, vt ad loquendum inepta sint facta.

25 *Ingrediatur putredo in ossibus meis, * & subter me scateat.*

25 At parum est vt nunc ad tempus horrore venturorum malorum grauiter commouear, ita vt veluti putredo ingrediatur in ossa sua, * et ebulliat atque erumpat sub me, hoc est, vt horror omnia mea interiora depascatur, et erumpat in exteriora.

26 *Vt requiescam in die tribulationis, * & ascendam ad populum accinctum nostrum.*

26 Modo id mihi aliquando detur, vt quiescam in tempore venturæ super impios, qui nos opprimunt, tribulationis * et tunc ascendere possim è Babylone ad populum nostrum fortem et bellicosum, et cum eo rursum obtinere terram promissionis.

27 *Ficus enim non florebit, * & non erit germen in vineis.*

27 Futura est enim tanta terræ hostium nostrorum desolatio, vt ficus non floreat, * et non sit germen in vineis.

28 *Mentietur opus oliuæ: * & arua non afferent cibum:*

28 Fructus oliuæ frustrabitur expectationem quæ est de illo, * et agri non producent cibum.

29 *Abscindetur de ouili pecus, * & non erit armentum in præsepibus.*

29 Auferentur de ouili greges ouium, * et non erit armentum in præsepibus.

30 *Ego autem in Domino gaudebo, * & exultabo in Deo Iesu meo,*

30 Ego autem inimicis nostris in summa miseria et desolatione existentibus gaudebo in Domino, qui iustam de eis sumpsit vltionem, et nos ereptos ab eorum violentia, liberos abire dedit, * et exultabo in Deo saluatore meo.

31 *Deus Dominus fortitudo mea, * & ponet pedes meos quasi ceruorum.*

31 Deus enim Dominus meus ipse est robur meum, * ipse velut ceruorum pedibus mihi datis velociter me redire faciet. h

32 *Et super excelsa mea deducet me victori in psalmis canentem.*

32 Super excelsa et montosa loca nostra me rursum deducet, ita vt i
canam in psalmis victori et triumphanti Domino laudes et gratiarum actiones, a quibus in captiuitate constitutus abstinui.

ANNOTATIONES.

IN MEDIO ANNORVM VIVIFICA.] Pro his verbis Septuaginta verterunt: In medio duorum animalium cognosceris. quod in ecclesia vsitatum est. Huius versionis tam distinctæ ratio est, quod dictio Hebraica, quæ annos significat, etiam significat duo: & pro verbo, viuifica, Septuaginta lege

legerunt nomen eiusdem radicis, quod animalia significat. Loquitur autem de annis captiuitatis, quibus currentibus, orat vt Deus populi sui, & consueti sui operis non obliuiscatur, sed etiam illis adhuc durantibus misericordiam suam ostendere incipiat. Quod intelligi potest Deum tum fecisse, cùm anno
4 Re. 25 trigesimoseptimo transmigrationis Ioachim è carcere subleuatus est ab Euilmerodach rege Babylonis. Tunc enim Deus declarauit se non penitus voluisse abiicere populum suum & semen regium.

b DEVS AB, &c.] Vt istud rectè intelligatur, notandum prophetam alludere ad illud quod Deuteronomij 33. dicit Moyses: Dominus de Sinai venit, & de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum milia. Seir enim & Pharan montes sunt vicini monti Sinai, siti ad austrum: vnde Dominus visus est venire ad Israelitas, quum daret legem. Porro pro eo quod nos habemus, Austro Hebræis est תֵּימָן Theman, nomen etiam montis, qui alibi dicitur Seir, significat autem Austrum, vnde D. Hieronymus vertit, Austro, quasi esset nomē appellatiuū, Septuaginta tamē verterunt, Thaman.

c O PARVIT, &c.] Potest hic versus sic coniungi cum superiori versu, vt sit sensus: Cùm Deus ab Austro veniret de monte Pharan in montem Sinai, tunc operuit cœlos gloria eius, & terra repleta fuit laudabili splendore eius. Vel potest seorsum accipi iuxta sensum quem indicat paraphrasis.

d CORNVA, &c.] Vt simplex & genuinus huius loci intellectus habeatur, notandum Hebræa habere, cornua è manu eius, neque enim est pluraliter, manibus, neque est, in, nisi apud Septuaginta, quos hic imitatus est Diuus Hieronymus. Itaque simpliciter ad literam significare videtur, in datione legis factum esse de potentia Dei, vt facies Moysis videretur propter radios splendoris cornuta, vt scribitur Exodi trigesimoquarto.

e PRO INIQVITATE, &c.] Pro Æthiopiæ, Hebræis est nomen כּוּשָׁן Chusan. Notatur enim historia, quæ scribitur Iudicum tertio, de Chusan rege Mesopotamiæ, in cuius manus propter peccata Israelem primò tradidit Deus. Quia tamen nomen כּוּשׁ Chus, significat Æthiopiam, ideo Diuus Hieronymus vertit, tentoria Æthiopiæ, secutus Septuaginta, qui habent σκηνώματα Αἰθιόπων, idque eo lubentius, quòd huiusmodi versio magis conueniret sensui mystico, quem ipse diligenter prosequitur.
Iud. 3.

f IVRAMENTA, &c.] Aut subaudiendum est aliquid in hunc vel similem modum, iuramenta impleuisti tribubus: aut repetendum verbum, suscitabis, vt sit sensus: suscitasti, hoc est, præstitisti & impleuisti iuramenta tua.

g AVDIVI, &c.] Postquàm varia Dei facta commemorauit, quæ pro salute populi sui in impiis hostibus eius mirabiliter designauit, in sequentibus significare voluit similia Deum operaturum in Chaldæis, de quibus grauem per Medos & Persas vltionem erat sumpturus, populo suo interim è captiuitate dimisso: quam vltionem & liberationem quo confidentius expectaret populus Dei, ideo commemorauit in præcedentibus antiqua Dei opera, pro salute Israelitici populi perpetrata. Quod enim illis verbis, ficus non florebit, &c. desolationem Babylonis, non autem captiuitatem & miseriam populi significare voluerit, satis patet ex aduersatiua, qua in persona populi Dei dicitur: Ego autem exultabo in domino, &c. nec obstat quod propheta dicat ventrem suum conturbatum, propter ea quæ Deo reuelante didicit ventura, quasi ob id de miseria sui populi in sequentibus loquatur, & non de miseria Chaldæorum. Nam & Isaias cap. 21. cùm videret Babylonis desolationē, Propterea, inquit, repleti sunt lumbi mei dolore, & angustia possedit me sicut angustia parturientis. Corrui cùm audirem, conturbatus sum cùm viderem, &c. Quibus verbis significatur tantam fore malorum venturorum magnitudinem, vt ipse qui narrat horrore superatus, etiam inimici populi mala plangere affectu humano cogatur. Sic & hoc loco rectè intelligitur, Prophetam præ horrore malorum quæ euentura erant Babyloniis conturbatum, & grauiter commotum. Quæ commotio etiam significatur in versu sequente: Ingrediatur putredo in ossibus meis, &c. qui magis sic erat vertendus: Ingressa est putredo in ossibus meis & apud me expaui. Mirum enim vnde Diuus Hieronymus posuerit verbum, scateat, cùm Hebræis sic verbum primæ personæ, idemque sit verbum quod mox vertit, conturbatus est venter meus.

h IN DEO, &c.] Pro nomine, Iesu, non est Hebræis hic nomen proprium, sed appellatiuum, significans salutem: vnde vertendum erat, in Deo salute mea: vel potius, in Deo salutis meæ, hoc est, qui author est salutis meæ. Verùm quoniam Septuaginta verterunt σωτῆρί μου, hoc est, saluatore meo, D. Hieronymus eos imitatus, pro suo erga Christū amore vertit nomen saluatoris Iesus, quod tamen in sensu literali appellatiuè debet accipi pro saluatore.

VICTORI, &c.] Legendum esse, victori, sicque D. Hieronymum vertisse patet tum ex eo quòd hoc loco cum litera lamed eadem ponitur dictio, quam D. Hieronymus in titulo Psalmorum semper vertit, victori: tum ex eius commentario in hunc locum, habet enim sic: Canam autē victoriam eius, & triumphum eius, et tropheum crucis.

ARGVMENTVM CANTICI MOYSIS, QVOD HABETVR Deuteronomij 32.

MOrti proximus Moyses, prævidens ex Dei reuelatione futuram post mortem suam Israelis à vero Deo defectionem, & mala ob eam a Deo illis inferenda, ex eiusdem præcepto canticum, quod habetur Deuteron. 32. conscripsit, & docuit filios Israel, vt esset illis futuris temporibus in testimonium propriæ iniquitatis & iustitiæ diuinæ. In hoc itaque primùm cælo & terra in testes aduocatis, ac Dei perfectione commendata, statim ad increpationem peruersæ generationis conuertitur, in memoriam illi reuocans singularia & varia Dei beneficia illi exhibita: post quæ tamen delitijs dissoluti filij Israel, derelicto deo suo, ad alienos, falsosque deos defecerunt. Propter quod Deo eis irato, suaque protectione ipsos destituente, varijs malis traditos esse canit, promittens tamen etiam subsequuturam Dei erga ipsos misericordiam, & de hostibus eorum sumendam vindictam, ubi calamitatibus suis admoniti ad deum conuersi fuerint. Canuntur autem hic pleraque per præteritum quæ eo tempore, quo canticum hoc scribebatur, adhuc futura erant. Nam cùm dominus canticum istud vellet Israelitis esse pro testimonio quod illis responderet, postquam propter peccata inuenissent eos mala multa & afflictiones, necesse erat ea quæ futura erant, quasi iam peracta essent, describere. Aptè autem Diuus Paulus ex hoc cantico ad Romanos decimo capite citat: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem in iram vos mittam: pro quo hic legimus Ego prouocabo eos, &c. Quanquam enim istud in Iudæis frequenter, & ante Christi aduentum adimpletum sit, cùm propter idolatriæ crimen coacti sunt seruire & subesse diuersis gentibus: maximè tamen in eis tunc impletum est, quando propter incredulitatem eorum gentes apud Deum prælatæ sunt, cuius ipsi prius soli reputabantur populus. In eiusdem quoque

epistolæ capite 15. illud ex hoc cantico secundum translationem Septuaginta citat: Lætamini gentes cum plebe eius pro quo nos legimus: Laudate gentes populum eius, nimirum quod in verbis illis cantici, quibus in fine promittitur ad literam liberatio populi Dei à violentia hostium suorum, intelligeret in mystico sensu promitti liberationem futuram per Christum, gentibus cum Israelitico populo communem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

*1 Audite cœli quæ loquor. * audiat terra verba oris mei.*

AVdite cœli quæ loquor,* sed & tu terra audi verba oris mei, vt vos
qui creaturæ estis incorruptibiles & stabiles, litis mihi imperpetuũ
testes huius contestationis meæ, & testes tales, qui de non parentibus
contestationi vindictam requiratis & sumatis.

*2 Concrescat in pluuiam doctrina mea, * fluat vt ros eloquium meum.*

2 Opto autem vt doctrina mea, quam modo loquar, non sit similis nu
bibus, quæ præ leuitate à ventis per inanes auras dispergontur, ita vt
nullum hinc fructum arida terra accipiat, sed vt instar pluuiæ ex concre
tione tenuis nubis coalescentis, ac tum suo pondere in terram descen-
dentis, etiam ipsa quasi concrescat, vt scilicet suo pondere in audientiũ
decidat corda,* atque vt ros suauiter diffluitè cœlo in terram, eámque
humectando fœcundat: ita & sermonem meum opto dulciter ex ore
meo in audientium dilabi pectora, atque in eis fructificare.

*3 Quasi imber super herbam, & quasi stillæ super gramina. * quia nomen Domini inuocabo.*

3 Sicut imber super teneram herbam decidens, ac stillæ pluuiales su
per gramina, vigere, virere, & crescere ea faciunt: ita & verba mea cupio
in mentibus vestris humorem bonum demittere, ac incrementum bo-
ni affectus dare.* Et meritò certè tam fructuosum cupio esse sermonẽ
meum. Non enim de leuibus rebus dicturus sum, sed nomen Domini
in clamabo, & prædicabo eiusdémque iustitiam, perfectionem & boni-
tatem celebrare, & cultum eius constituere studebo.

*4 Date magnificentiam Deo nostro, Dei perfecta sunt opera, * & omnes viæ eius iudicia.*

4 Qoare ante omnia id vos hortor Israelitæ, vt deferatis honorem
Deo nostro, soli vero Deo, eique omnem excellentiam & magni-
tudinem asscribatis. Ipsius enim Dei nostri opera omnia perfecta
sunt & integra, ita vt in eis nihil reprehendi possit & culpari. * om-
nes enim actiones eius iustissimæ sunt.

*5 Deus fidelis & absque vlla iniquitate, iustus & rectus. * peccauerunt ei, non filii eius in sordibus.*

5 Deus fidelis est, & ab omni liber iniustitia, Iustissimus est & rectus
in omnibus verbis & factis suis,* & tamen in talem ac tantum Dominũ
peccauerunt ij, qui cùm prius vocarentur filij Dei, facti sunt per sordes
peccatorum suorum, & immunda idola qui coluerunt, non filij Dei.

*6 Generatio praua atque peruersa, * hæccine reddis Domino popule stulte & insipiens?*

6 O generatio praua atque peruersa, * hæcne mala pro varijs ab eo
Domino acceptis beneficiis rependis ei popule stulte & insipiens? An
non aliam à te retributionem merentur illius innumera in te collata
menera! Stultum sanè te voco populum, vt qui optimo Deo derelicto,
tam stulta sequaris, & tam malè tibi consulas: Generationem autem pra
uam, eo quòd hæreditaria quadam, & quasi naturali impietate Deo sem
per obmurmurans, & ingratus fuisti.

*7 Nunquid non ipse est pater tuus, qui possedit te? * & fecit, & creauit te?*

7 An non ipse est pater tuus, qui te in variis prodigiis liberatum ex Æ-
gypto, sibi in peculium ex omnibus gentibus acquisiuit? * quique,
quod maius est, etiam fecit & creauit, cùm non esses! Fecit autem &
creauit, non solum quia vitam dedit, sed etiam qoia cùm non reputare-
ris gens & populus, fecit te in gentem magnam, & gentem quæ singu-
lari ratione illius diceretur populus vt ob id etiam peculiariter tuus sit
pater, cùm alioqui ratione creationis omnium sit pater.

*8 Memento dierum antiquorum, * cogita generationes singulas.*

8 Quòd si non aduertis quomodo ipse sit singulariter pater tuus, &
quæ sint eius varia in te collata beneficia, in memoriam reuoca iam
olim præcedentia tempora, * técumque reuolue quæ in singulis gene-
rationibus præcedentibus pro te fecit Deus.

*9 Interroga patrem tuum & annuntiabit tibi, * maiores tuos, & dicent tibi.*

9 Interroga patres tuos, et annunciabunt tibi: * seniores tuos inter-
roga, et dicent tibi.

*10 Quando diuidebat altissimus gentes, * quando separabat filios Adam.*

10 Ecce enim quando per confusionem linguarum in ædificatione
turris Babylonicæ altissimus Dominus diuidebat gentes per vniuersam
terram,* et separabat ab inuicem filios Adam.

11 Constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel.

11 Etiam tunc Israelitis prospexit de cõuenienti regione, et loco quem
inhabitarent, cùm adhuc Israelitarum nomen non esset. Cõstituit enim
tum multis populis, septem scilicet gentibus, terminos locorum tales,
qui sufficere postea possent filiis Israel. Qua in re multis nominibus gra-
tuitam Israelitarum dilectionem apertè monstrauit. Primùm qoidem
quòd eis pararet, non vt aliis populis, incultas et non inhabitatas regio-
nes, sed quæ aliorum opera cultæ essent, et munitissimis plenæ ciuitati-
bus: Deinde quòd quas regiones prius multis assignauit gentibus, vni
populo ac genti præparauerit.

*12 Pars autem Domini populus eius, * Iacob funiculus hæreditatis eius.*

12 Quamuis enim tum in varias gentes diuiderentur filij Adæ, tamẽ
ex omnibus tam variis gentibus Dominus sibi populum suum Israeliti-
cum delegit, veluti in partem hæreditariam, * filios Iacob, veluti in hæ-
reditatem funiculo mensuratam, et ab aliena hæreditate diuisam.

13 Inuenit eum in terra deserta, in loco horroris, & vastæ solitudinis.

13 Itaque hunc populum sibi ab initio in sua prædestinatione præ-
aliis electum inuenit in terra deserta, in loco horrotis pleno, et vasta so-
litudine. Cùm enim hic popnlus in Ægypto existés vnus cum Ægyptiis
populus, vni parens principi, reputaretur, nec ab eis satis distingueretur,
Dominus ipsum Iam ex Ægypto liberatum, et segregatum ab aliis gen-
tibus, quem iamdudum quærebat, quodammodo inuēit, dū pacto cum
populo in móte Sinai inito dominus, Deus et rex ipsius effectus est, idq;
eo in loco, in quo nō nisi ipsius singulari cura deduci, viuereq; potuisset.

14 Circumduxit eum, & docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui.*

14 Hic autem circunduxit eum, in columna nubis & ignis, præce-
dens, & viam commonstrans qua gradiendum ei esset: neque id solum,
sed & lege à se tradita docuit qua ratione benè beatéque illi viuendū
foret:* insuper & ab omnibus hostibus, & noxiis quibusque custodiuit
atque protexit, idque tanquam rem charissimam summa cum diligen-
tia & solicitudine, ad eum modum quo in corpore humano oculi pupil-
la naturali solicitudine custoditur diligentissimè.

15 Sicut aquila prouocās ad volandum pullos suos, & super eos volitans.

15 Sicut aquila, cùm migrandum fuerit, iterum atque iterum volitā-
do super pullos suos, prouocat eos ad volandum è nido, expanditque
alas suas vt in his excipiat è nido exurgentes pullos, & super alas eos
deferens, ad locum quem voluerit transportat.

16 Expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.*

16 Ita & Dominus per varia signa in Ægypto edita Israelē ad exeun-
dum prouocauit, iamque exire parantē velut in expansis suis alis assum-
psit,* atque portauit, dùm, & ne fatigaretur in itinere, aut æstu lædere-
tur, eum sustentaret, columnáque nubis protegeret, & ne à quibusuis
læderetur hostibus, diligentissimè per angelos suos præmuniret, atque
ad locum commodiorem tanta diligentia & cura veluti portauit, vt so-
let homo portare paruulum filium suum.

17 Dominus solus dux eius fuit, & non erat cum eo Deus alienus.*

17 Dominus solus dux eius fuit in deserto illo,* & non erat cum eo
alius aliquis Deus; qui simul cum eo ducatum populo præstaret, sicut
re vera præter hunc nullus est alius Deus, etsi sint qui dicantur, & colā-
tur à gentibus pro diis.

18 constituit eum super excelsam terram, vt comederet fructus agrorum.*

18 Tandem autem etiam ipsum constituit super excelsam & monto-
sam terram ipsi repromissam:* vt in ea habitans comederet fructus fer-
tilium agrorum.

19 Et sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo.*

19 Et sugeret mellis dulcedinem, cuius ibi tanta est copia, vt etiam in
petris sponte apes mellificent,* vtque & oleum acciperet de saxis du-
rissimis, inter quæ oliuæ maximè fructificare solent.

20 Butyrum de armento, & lac de ouibus, cum adipe agnorum & arietum, filiorum Basan.*

20 Butyrum quoque ederet de gregibus vaccarum, & lac de ouibus,
* pinguissimos quoque agnos & arietes enutritos in optimis & pinguis-
simis pascuis regionis Basan.

21 Et hircos cum medulla tritici, & sanguinem vuæ biberet meracissimum.*

21 Hircos quoque, & delicatissimam ac pinguissimam tritici farinam:
* Insuper & vinum ex vua expressum, ac sanguinis referens colorem bi-
beret, idque purissimum ac fortissimum.

22 Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit, incrassatus impinguatus, dilatatus.

22 Hic autem populus tantopere à Deo dilectus cùm terræ ipsius fer-
tilitate impinguatus esset, instar equi optimo pabulo bene pasti recalci-
trauit, rebellisque fuit suo Domino: cùm, inquam, impinguatus esset, in-
crassatus, & per pinguedinem & crassitudinem dilatatus, hoc est, cùm
iam optimè a Deo nutritus esset, & omnibus bonis abundè donatus.

23 Dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo.

23 Ecce tum (quæ summa est ingratitudo) dereliquit eum, qui & crea-
tor ipsius fuerat & saluator.

24 Prouocauerunt eum in diis alienis, & in abominationibus ad iracundiam concitauerunt.*

24 Neque dereliquit solùm, sed deficientes ad deos alienos falsósque
per horum venerationem ad æmulationem & iram ipsum prouocaue-
runt:* & per abominanda tum idola quæ coluerunt, tum sacrificia quæ
obtulerunt, ad iracundiam & vltionem ipsum concitauerunt.

25 Immolauerunt dæmonijs, & non Deo, dijs quos ignorabant.*

25 Sacrificauerunt enim dæmoniis, neglecto vero Deo,* iis, inquam,
diis, quos non erant edocti, nec à pattibus suis acceperant, neque eorū
potentiam erant experti, sicut frequenter fortitudinem Dei sui

26 Noui recentésque venerunt, quos non coluerūt patres eorum.*

26 Sed dij quos coluerunt, nuper dij esse cœperunt,* quos prius nec
coluerunt patres eorum.

27 Deum qui te genuit dereliquisti, & oblitus es domini creatoris tui.*

27 Itaque ingrata simul & impia gens Deum, qui te genuit, dereli-
quisti,* & oblitus es Domini creatoris tui.

28 Vidit dominus, & ad iracundiam concitatus est, quia prouocauerunt eum filij sui & filiæ.*

28 Aduertit hæc Dominus, & ad iram concitatus est,* eo quod etiam
hi, quos habebat tanquam filios & filias, prouocauerunt eum ad vindi-
ctam.

29 Et ait: Abscondam faciem meam ab eis, & considerabo nouissima eorum.

29 Proinde apud se decreuit, dicens: Quandoquidem me dereliquee-
runt, & ego derelinquam eos, & fauoris mei declarationem subtraham
eis: sicque velut à longè contemplabor, quid ipsis mea protectione sin-
gulari destitutis tandem in nouissimo euenturum sit.

30 Generatio enim peruersa est, & infideles filij.

30 Generatio enim peruersa est, & filij mendaces, initum mecum pa-
ctum turpiter nimis rumpentes.

*31 Ipsi me prouocauerunt in eo qui non erat Deus: * & irritauerunt in vanitatibus suis*

31 Ipsi me prouocauerunt ad zelum per cultum eius qui non erat
Deus:* & irritauerunt per vanos,falsosque deos,quos venerati sunt

*32 Et ego prouocabo eos in eo qui non est populus, * & in gente stulta irritabo illos.*

32 Itaque & ego simili ratione vlciscar me de ipsis,nam ad æmulatio-
nem & iram commouebo eos per populum vilissimum, nullius apud
eos existentem reputationis:* & per gentem stultam,ingloriam, atque
contemptam ad iracundiam concitari eos faciam,nimirum quia huius-
modi genti eos subiiciam,& seruire cogam, quam tanquam vilissimam
& stultam prius contempserant, atque huiusmodi gentem eis eum eru-
ciante zelo præponam.

33 Ignis succensus in furore meo, & ardebit vsque ad inferni nouissima.*

34 Deuorabitque terram cum germine suo, & montium fundamenta comburet.*

33 Ex indignatione mea contra illos concepta vltio mea, quasi ignis
succensus & ardens,parata est:* & ardebit hic ignis non solum in super-
ficie terræ ipsorũ,sed etiam vsque ad extrema inferni & inferiora terræ.
34 Hoc est: Et deuorabit terram cum fructibus suis, * & ipsa etiam
montium inferiora,ad profundissima terræ loca consumet, ac sterilita-
te afficiet.

*35 Congregabo super eos mala, * & sagittas meas complebo in eis.*

35 Neque vno tantùm aut alio calamitatis genere eos afficiam, sed
omnia simul mala super eos coaceruabo:* nec desinam donec omnes
meas vltiones in eos plenè emisero, velut sagittas quasdam ex arcu iræ
meæ eiaculatas.

36 Consumentur fame, & deuorabunt eos aues morsu amarissimo.*

37 Dentes bestiarum immittam in eos, cum furore trahentium super terram atque serpentium.*

36 Itaque consumentur fame:* & gens velox ac rapax, in modum a-
uium rapatium,eos deuorabunt,affligent,& interficient crudeliter.
37 Immittam in eos feras bestias, quæ dentibus suis eos mordeant:
* simul & venenatos, veneniquc insania exagitatos serpentes,qui cor
pus suum super terram rependo post se eum horrore intuentium tra-
hunt:hoc est,immittam in eos crudelissimos homines, qui ferarum,ser-
pentúmque more absque vlla misericordia in eos desæuiant, nonnun-
quam quoque veras bestias ac serpentes illis immittens,affligam.

38 Foris vastabit eos gladius, intus pauor, iuuenem simul ac virginem, lactentem cum homine sene.

38 Nullus erit locus, nulla ætas à calamitate immunis. Foris enim ex-
tra domum aut ciuitatem deuastabit eos gladius hostilis:intus verò in-
tra domum aut ciuitatem, aut intra ipsam animam cruciabit timor im-
minentium malorum, idque sine sexus, ætatisue discrimine, iuuenem
simul & virginem,lactentem & senem.

*39 Et dixi:Vbinam sunt? * cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.*

49 Et(vt de meipso loquar, in morem hominis iracundia plurimum
excandescentis)dixi: Vbinam sunt isti præuaricatores mei? * perdam
eos penitus de terra sicque cessare faciam memoriam eorum inter ho-
mines,vt amplius non nominentur inter varios populos vnus populus.

*40 Sed propter iram inimicorum meorum distuli. * ne fortè superbirent hostes eorum.*

40 Quamuis autem istud seueritas iustitiæ meæ dictaret faciendum,
& huiusmodi illi vltione digni essent, distuli tamen hanc inferre extre-
mam vindictam,præter alias causas,maximè propter iracundam super-
biam hostium meorum.

41 Et dicerent: manus nostra excelsa, & non Dominus fecit hæc omnia.

41 Ne scilicet hostes eorum sese efferendo superbè,& nomen meum
blasphemando, dicerent:Potentia nostra maxima, & non Dominus fe-
cit hæc omnia. Ideo enim in hoc populo reliquias mihi seruare decre-
ui, per quarum liberationem ab ostium suorum potestate ostenderem
vanam esse illorum gloriationem de fortitudine sua, sicque nomen
meum,quod ab illis blasphemabatur,sanctificarem,

*42 Gens absque consilio est: & sine prudentia, * vtinam saperent & intelligerent, ac nouissima prouiderent.*

42 Deploranda sanè populi huius conditio. Gens enim est consilio &
prudentia destituta,eo quòd tam malè sibi consulat, nec prudenter ad-
uertat quid sibi consulto faciendum,quidue in futuro cueturum.* Om
nibus sanè votis optarem populum hunc sapientia & intelligentia præ-
ditum esse, & præuidere quid in nouissimo illis eueturum sit tempore
quæque sit impietatis ipsorum futura merces.Non enim vindictæ cupi-
dus eos affligo,sed iustitiæ æquitate adactus, cùm alioqui nolim pecca-
toris mortem, sed id magis optem vt conuertatur & viuat. Atque hac
potissimum ratione calamitates immitto, nimirum vt his admoniti ad
mentem redeant.

*43 Quomodo persequebatur vnus mille, * & duo fugarent decem millia.*

44 Vel ex hoc sanè quod dicam,admoneri debuissent suæ impietatis
& ad sapiendum promoueri. Quomodo enim vnus ex hostibus eorum
persequi potuisset mille ex ipsis,* & duo quomodo fugare possunt de-
cem millia,hoc est,paucissimi hostium quamplurimos ex ipsis.

*44 Nonne ideo,quia dominus suus vendidit eos, * & dominus conclusit illos?*

*45 Non enim est Deus noster, vt dij eorum, * & inimici nostri sunt iudices.*

44 Nónne ideo, quia Deus eorum hostibus tradidit & quasi vendidit
eos,* & Dominus conclusit eos in manibus hostium ipsorum?
45 Ita sanè est. Non enim Deus noster,sicut dij gentium, inulta sinit
peccata cultorum suorum;neque quemadmodum illi, impotens est ad
saluandum suos,vt ascribi non possit Dei nostri impotentiæ, quod po-
pulus ipsius traditus sit in manus hostium.* Et ipsi enim inimici nostri
iudices sunt huius rei.Frequenter enim tum in scripsis, tum in alijs Dei
nostri in puniendis peccatis seueritatem & iustitiam experti sunt & te-
stati: frequenter etiam illius potentiam pro populo suo pugnantem,
cuique

cuique nolla vis resistere possit prædicauerunt, vt cùm dixerunt Ægyptij: Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis.

*46 De vinea Sodomorum vinea eorum, * & de suburbanis Gomorrhæ.*

46 Et meritò quidem hunc populum Dominus vendidit hostibus ipsorum, nam cùm ipsum plantauerit sibi in terra optima in vineam electam, vinea eorum à naturali sua degenerans origine, facta est de vinea Sodomorum, * & de suburbanis & aruis Gomorrhæ, hoc est, ipsi per malitiam suam commutati sunt in vineam pessimam, ac si ex Sodomitis aut Gomorrhitis nati fuissent, non ex sanctis patriarchis.

47 Vua eorum, vua fellis, & botrus amarissimus.

47 Itaque & vuæ, quas vinea ista produxit, factæ sunt amarissimæ, instar fellis, & botrus eorum admodum insuauis effectus est: cúmque expectaret ab ea Dominus vt produceret vuas optimas, fecit labruscas, hoc est opera eorum talia fuerunt, qualia fuerunt Sodomorum, pessima Deòque ingratissima.

*48 Fel draconum, vinũ eorum, * & venenum aspidum insanabile.*

48 Sed & vinum huius vineæ factum est vt letale fel draconum: *& vt venenum aspidum, quo nemo curari potest: hoc est, doctrina quoque eorum, qua aliorum videntur potare mentes, doctrina fuit maximè noxia, sine spe curationis perdens eos & occidens, à quibus hausta fuerit. Sicut enim vinea mala non potest proferre suaues vuas, aut vinum gratum: ita cùm hi toti vitiati sint, nihil bonum producere possunt, sed pessima simul est vita eorum & doctrina.

*49 Nónne hæc condita sunt apud me? * & signata in thesauris meis?*

49 An non, inquit Dominus, hæc omnia quæ agunt apud me seruantur abscondita! *& obsignata sunt, ac diligentissimè reclusa in occulto cognitionis meæ, velut in quibusdam thesauris! nam etsi ad tempus condignam vltionem differam, nequaquam tamen, vt ipsi existimant, ea quæ agunt me prætereunt, aut à me negliguntur, sed sigillatum omnia in cognitione mea ad tempus absconduntur.

*50 Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore, * vt labatur pes eorum.*

50 Mihi enim cópetit, mihique soli, sumere de omni iniquitate vindictam, vnde etsi ad tempus dissimulo, tamen suo tempore retribuam eis quæ commeruerunt: * ita vt hi qui sibi firmi videbantur & stabiles, prosternantur, & in omnia incidant mala.

*51 Iuxta est dies perditionis, * & adesse festinant tempora.*

51 Ne autem retributionis istius tempus longius abesse vobis promittatis, scitote prope esse diem perditionis impiorum, * & tempora ad hoc præfinita iam adesse festinant, citiúsque quàm expectatum aut creditum sit aderunt.

*52 Iudicabit dominus populum suum, * & in seruis suis miserebitur.*

52 Veruntamen ne populus Dei à Deo propter sua peccata afflictus desperet de eiusdem benignitate, id quoque sciat quod iudicabit quidem Dominus populum suum, iustam de ipso pro admissis peccatis sumendo vltionem, * vbi autem iustis flagellis eum castigauerit, & ad Dominum conuerti cœperit, rursum misericordia flectetur erga seruos suos.

*53 Videbit quod infirmata sit manus, * & clausi quoque defecerunt, residuique consumpti sunt.*

53 Aduertit enim potentiam eorum iam adeo debilitatem, vt sese liberare à malis & hostibus suis nequeant, * quodque etiam in carcerem clausi & pauci illi qui erant derelicti, penè in totum consumpti sunt.

54 Et dicet: vbi sunt dij eorum, in quibus habebant fiduciam?

54 Et hæc aduertens dicet de eis per prophetas suos, cupiens eos ad resipiscentiam & meliorem mentem adducere: Vbi nunc sunt dij eorum, in quibus fiduciam suam reposuerunt?

*55 De quorum victimis comedebant adipes, * & bibebant vinum libaminum.*

55 De quorum sacrificiis comedebant adipes in venerationem illorum, * & bibebant vinum ipsis idolis libatum.

*56 Exurgant, & opitulentur vobis: * & in necessitate vos protegant.*

56 Exurgant nunc, & opem vobis ferant, * & in hac calamitate vos protegant.

*57 Videte quòd ego sim solus: * & non est alius Deus præter me.*

57 Quòd cũ videatis omnino vos frustrà expectare, intelligite quòd ego solus sim Deus, * & non est alius Deus præter me.

*58 Ego occidam, & ego viuere faciam: * percutiam, & ego sanabo: & non sit qui de manu mea possit eruere.*

58 Ego & cùm voluero, & quos voluero, morti & periculis mortis tradam, & rursum viuere faciam, siue à morte restituendo, siue à grauissimis calamitatibus liberando, * ego pro arbitrio meo percutiam, & rursum sanabo, nec est quisquam, qui aut se, aut alium eruere possit de potestate mea.

59 Leuabo ad cœlum manum meam, & dicam: viuo ego in æternum.

59 Itaque liberaturus populum meum quem afflixi, leuabo ad cœlum manum meam, & dicam: Viuo ego in æternum, hoc est, quemadmodum solent homines manum suam leuare in cœlum, per illum iurare volentes qui est in cœlo, & dicunt: Viuit Dominus: ita & ego iuramento affirmabo, & quoniam non habeo aliquem me maiorem, per me metipsum & meam vitam iurabo dicens:

60 Si acuero vt fulgur gladium meum & arripuerit iudicium manus mea.

60 Cùm præparauero gladium vltionis meæ, vt sicut fulgur luceat, terreat, ac citissimè penetret, & vltrix potentia mea conuersa fuerit ad faciendum iudicium.

*61 Reddam vltionem hostibus meis, * & his qui oderunt me retribuam.*

61 Tùm certè reddam commeritam vltionem hostibus meis & populi mei, * & iis qui osores sunt nominis mei, retribuam e... qualia populo meo intulerunt.

62 Inebriabo sagittas meas sanguine: & gladius meus deuorabit carnes.*

62 Tunc ego cum eis agam instar crudelis pugnatoris, qui sagittas
suas multorum interfectorum sanguine copiosè perfundit, & rubescere
facit, & gladius ipsius carnes hominum crudeliter deuorat & necat.
* Ita enim & ego vltiones meas satiari faciam sanguine & carnibus.

*63 De cruore occisorum, * & de captiuitate nudati inimicorum capitis.*

63 Inebriabo, inquam, & satiabo sanguine interfectorum, * & captiui-
tate hostium meorum, qui capite nudato in seruitutis signum ante vi-
ctores hostes suos incedere captiui cogentur,

*64 Laudate gentes populum eius, * quia sanguinem seruorum suorum vlciscetur.*

64 Hæc intelligentes gentes laudate populum Domini, eo quòd tam
propitium & iustum habeat Dominum. * Etsi enim populum suum, pec
catis ipsius promerentibus, impiis tradiderit hostibus ad tempus, tamē
iniuriam illis illatam non sinet inultam, sed tandem vlciscetur effusum
sanguinem seruorum suorum.

*65 Et vindictam tribuet in hostes eorum, * & propitius erit terræ populi sui.*

65 Et vindictam retribuet in hostes eorum, * & terræ populi sui, cui
ad tempus iratus fuit, propitius erit, benedicendo eam in omnibus bo-
nis.

FINIS.

INDEX PSALTERII.
DAVIDICI.

IN PROVERBIA SALOMONIS

ACCVRATISSIMA ET DOCTISSIMA Commentaria,

CORNELII IANSENII EPISCOPI GANDAVENSIS.

In quibus vulgata lectio sic tractatur, vt & diligens fiat collatio cum originalibus Hebrais, & literalis simul cum mystico sensus tradatur.

Accesserunt eiusdem annotationes luculentissimæ in librum Sapientiæ Salomonis.

ILLVSTRISSIMO VIRO D. VIGLIO ZVVICHEMO, PRÆPOSITO GANDENSI, AD D. BAVONIS SVPREMIQVE SENATVS BELGICI PRÆSIDI,

& illustrissimi ordinis aurei Valleris Cancellario, D. suo benignissimo Cornelius Iansenius Hulstensis.

CONSTAT Amplissime Domine Præses in precio semper habitos eos qui graues quasdam breuesque sententias, siue ad rectè de rebus iudicandum, siue ad mores formandos vel verbo protulerunt, vel scripto ediderunt. Nec mirum, cum nihil vtilius esse possit quam huiusmodi breuia elogia ob oculos semper habere proposita, quibus quid de quauis re sentiendum quid quouis casu occurrente faciendum sit, mox mens hominis admoneatur. Mirata est olim hoc nomine antiquitas Hesiodum, Theognidem, Phocilidem, vt omittamus septē illos Graciæ sapientes, ipsúmque Socratē, qui præ his omnibus sapientissimus Apollinis oraculo indicatus est, quorū sapienter grauitérque dicta etiā hodie velut oracula quædā suspicimus. Si autē non immeritò istorū dicta & legimus & admiramur, multam eis vtilitatem, multúmque fructū inesse non dubitantes, multo sanè magis nostri nobis Salomonis vere diuina oracula sunt requirenda, expēdenda ac menti exprimenda, qui non Apollinis, sed Dei Opt. Max. oraculo sapientissimus pronunciatus est, non tantum eorum qui cum ipso vixerunt mortalium, sed & omnium quotquot vel fuerunt vel futuri sunt. Dedi enim inquit, tibi cor sapiens & intelligēs, intantum vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Cuius sapientia non tantum ipsa magnitudine, illorum longè superat sapientiam, sed & generis sui præstantia. Est enim & diuersi & præstantioris generis. Illorum enim sapientia in naturali rectæ rationis iudicio (quod in eis minus quam in aliis hominibus erat corruptum) constituta fuit. Huius vero nostri Philosophi sapientia, ex lege diuina, quæ certissima omnium tum credēdorum, tum agendorum regula est, profluxit, vnde necesse est, eam vt duplex consequatur præeminentia, nempè & quod ab omni errore & vitio sit immunis, & quod viam ac rationem commonstret qua homo nunc Deo placeat, & aliquando ei coniunctus, verè sit semper fœlix atque beatus. Quorum neutrum illorum sapientiæ ascribi potest. Nam cum nequaquam diuino fidei luminè illustrati fuerint, in multis sunt hallucinati, & rationem eātum demonstrant, qua iuxta ciuilem politiam bene iustéque viuatur. Itaque istos quālibet præclarè Philosophantes, à sapientiā quam profitebantur alienissimos fuisse constat, vt qui ne principium quidem sapiētiæ nouerint. Initium enim, inquit noster, timor Domini. Excelluit hic noster sapiens in parabolis proferendis, vt de eo dicat scriptura: Locutus est Salomon tria milia parabolas, & fuerunt carmina eius quinque milia. Ad quæ audienda, cum non tantū finitimæ quæque gentes ad eū confluerent, sed & à cunctis finibus terræ plerique conuenirent, adeò vt inter cæteros etiā regina Saba ex vltimis orbis terminis adesset: an non & nos conuenit lubenter eum, adhuc nobiscum in parabolis scripto relictis loquentem, audire? Idque eo magis quod in eis tanta sit sententiarum varietas, vt ex eis ad quoduis argumentum tractandum facile rationes eaque efficacissimæ desumi possint, adeò vt nulla sit vel iustitiæ vel iniustitiæ pars, quæ non hinc vel laudari vel vituperari queat, nulla hominis actio aut vitæ functio quæ nō hinc commonstretur qualis esse debeat, vt ob id rectè quis dixerit, vix esse inter sacros codices alium qui ad quiduis dicendum & persuadendum, atque ad conciones vulgares magis sit accommodus, quemadmodum vel ex D. Gregorio facilè animaduerti potest, qui ad formandos hominum mores sæpissimè, ex hoc libro testimonia petit. Rectè ergo etiam huic parabolarum Salomonis libro ea tribus possunt nomina, quæ à Græcis tribuuntur illi, qui ad huius imitationem postea conscriptus est libro, quem nos Ecclesiasticum vocamus, vt scilicet etiam iste dicatur aut πανάρετος hoc est eximius, præcipuus & præ cæteris eligendus aut πανάρετος, quod omnium virtutum & morum materiam copiosè comprehendat. Quæ cum ita sint, mirari subinde mecum soleo nostram negligentiam,

quæ diuinus ille liber qui sapientissimi Salomonis parabolas continet ita neglectus permaneet, vt vix sint ex nostris qui in eum iusta ediderint commentaria, cum illum vel maximè requirere commentaria, etiam ipse titulus moneat. Siquidem parabolarum nomen, eorum quæ dicuntur obscuritatem declarat. Sunt enim qui sensum tantum literalem idque perfunctorie satis sunt prosecuti, sunt rursum qui mysticæ tantum intelligentiæ explicandæ, idque in quibusdam duntaxat versibus incubuere. Deinde nostri ferè sic eam quæ vtimur lectionem Latinam interpretando tractarunt, vt nullam originalis linguæ ab eis habita ratio, sine qua, nec quæsit verior alicuius loci lectio, vbi varietas incidit, nec quis sit verior sensus ex multis qui legenti occurrerunt, & apud commentatores reperiuntur, cognosci satis potest. Alij verò, nostra omninò non solum neglecta, sed & reiecta lectione, Hebraicam tantum exponunt literam, suam quisque sequendo versionē, Iudaicisque etiam expositionibus frequenter nimis inhærentes & confidentes. Hæc apud me seriò perpendens, cum ex ordinariæ professione aliquid mihi publicè ex sacris libris tractandum esset, operæpretium me facturum existimaui, si prælectionibus publicis vtilissimum hunc librum illustrandum susciperem, vulgatamque nostram lectionem, quæ, quòd tot sæculis recepta fuerit & vsitata atque iam decreto celeberrimi concilij Tridentini confirmata sit, meritò reiicienda non est, sed omnibus aliorum præferenda, sic tractarem vt semper ad originalia tum Græca, tum Hebræa respectus haberetur, isque potissimum sensus daretur qui cū ipso fonte maximè conueniret. Sic etiam literalem indicaremus intelligentiam, quæ fundamentum est & basis sensus mystici, vt mysticam intelligentiam non negligeremus. Hanc enim semper iudicaui optimam & vtilissimam esse tractandi scripturas rationem, vt seruata vsitata latinæ versione, accurata haberetur collatio ad linguas originales, quo per eam & veritas lectionis in codicū varietate deprenenderetur, & inter varias intelligentias quas nostra versio admittit, ea traderetur quæ cum fonte ipso vel consideret, vel vicinissimè accederet. Deinde vt ne solo vel literali vel mystico sensui tradendo opera daretur, sed vt prius literali sensu prætacto pro fundamento, solida postea mystici sensus perciperetur suauitas, repressa illa nimia, qua plerique abutuntur, mysticas intelligentias tractandi libertate, nullo subnixa fundamento. Quare fit vt plerisque eorum tractationes ridiculæ fiant non sine iniuria sanctissimarum scripturarum, in quibus explicandis temerè quis ea vtitur libertate, vt illa suis subiiciat cogitationibus & sine solida ratione id doceat in eis significari, quod à spiritu diuino, qui earum præcipuus est author, alienissimum sæpè est. Hanc enarrandi sacras literas rationem, cum secuti essemus in hoc libro publicis lectionibus explicando, & intelligeremus studiosos plerosque efflagitare, vt in vtilitatem Christianæ reipubl. labor noster ederetur, non potui prætermittere, quàmdiu alia ratione Ecclesiæ Christi non possum inseruire, quin illorum petitioni satisfacerem, secutus hunc nostrum sapientem in cuius persona dicitur: Sapientiam sine fictione didici, & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. Scio hæc tempora summo pere requirere vt potissimū stylus exeratur contra hæreticos in confutandis eorum erroribus, & stabilienda antiqua catholicæ fidei doctrina. Verum cum istud à multis abundè hoc iam tēpore præstitū sit, & naturali genio semper magis tractus sum ad solidā atque genuinā scripturarum tractationem, putaui magis sectandum id ad quod natura ducit, persuasus etiam nulla alia magis ratione aut trahendos errantes ad catholicæ nostræ matris gremium, aut cōfutandos eorum errores quam solida scripturarum explanatione, quam cum videant in quibusdam commentatoribus nostris desiderari, fit vt cum eorum commentariis etiam fidem & religionem quam sectantur reiiciant, & non satis firmam iudicent. Nec tamen hoc nostro labore aliorum commentarios reiicimus, sed ex omnibus aliorum qui ad manum erant & versionibus, & commentariis, quod proposito nostro seruiret mutuati sumus, & inter alios potissimum, Rodolphi Bayni Cantabrigensis, viri & doctissimi, & pijssimi, vt ne quem sua fraude mus laude. Cuius commentarij in hunc prouerbiorum librum sufficere propemodum poterāt, si non suam tantum Hebraicam versionem cum Rabbinorum expositionibus commentario explicuisset, vsitata nostra lectione fere præterita. Nec mihi pudendum duxi, aut illius aut aliorum

Sap. 7.

aliorum laboribus & frui, & me adiutum profiteri, cum hæc demum modo optimè commentaria conscribuntur, quando ad D. Hiero. & aliorum imitationem quæ ab aliis benedicta sunt, congeruntur, adhibito iudicio, & additis his quæ desiderari poterant. Nisi enim deprehendissemus non sufficere quæ in hunc librum conscripta sunt, a Beda Lirano, glossa ordinaria, Dionysio Arboreo, Rodolpho denique & aliis quorum commentariis vsi sumus, laboribus nostris istis omninò abstinuissemus. In quibus etsi hoc potissimum egimus vt nostram receptam lectionem illustraremus, restitueremus & ornaremus, tamen frequenter ac propemodū semper meminimus aliorum ex Hebræo versionum, nonnunquā etiam græcanicæ lectionis quæ 70 tribuitur interpretibus, earum item sensum explicantes, tum vt qui Hebræa legere volent, etiam eorum intelligentiam hinc desumere queant, tum vt varios sensus qui in breuissimis hisce sententiis sæpè reconditi sunt, cum legentium vtilitate erueremus, tum maximè vt collatione facta cum aliorum versionibus & originali lingua, non solum quæ verior esset nostræ lectionis intelligentia ostenderemus, sed etiā declararemus nostram lectionem cum Hebraica, vt vocant, veritate optimè conuenire, sicque eandem à multorum calumnia vindicaremus, qui illam aspernantur quasi ab originali lingua planè dissentientem. Cæterum cum absolutis his nostris commentaciunculis viderem aliquem mihi ex more deligēdum, cui illas consecrarē, & qui illarum patronus esse valeat, contra obtrectatorum quorundam iniurias, qui cum ipsi nihil præclarum aut volunt aut possunt præstare, aliorum factis semper detrahunt, mox mihi tua amplitudo occurrit, tanquam cui id præ omnibus deberetur, non solum quòd summa sit tua in his nostris regionibus atque etiam externis, tum authoritas tum celebritas, sed etiam quòd & mihi meritò à tuo potissimum patrocinio sit pendendum, & huius libri argumentū eximiæ tuæ prudentiæ maximè congruat, qua vt prius semper, ita in superioris anni turbatione, sanis & sapientibus tuis consiliis, hisce regionibus summa animi constantia adfuisti, vt in extremis videbamur versari periculis, Dei singulari beneficio magna ex parte restituti simus, spémque conceperimus, quòd superest, adhuc perficiendū tua illa matura, moderata omnibúsque nota prudentia, nisi eam nobis iratus Dominus præmaturè eripiat. Cui enim iustius hic liber, qui sapientiā Salomonis Regis nobis exprimit dedicandus est, cuius defensioni iustius potius concredendus, quàm ei, cuius consiliis sentiunt se Reges iuuari, in quo velut speculo videre licet, quam vera sint, pleraque quæ in hoc libro dicuntur, quam vtilis scilicet sit reipublicæ sapientum prudentia, experientia, & quæ ex his proficiscuntur sana consilia, quàm ad regna constabilienda plus valeant sapientia rectáque consilia, fortium viribus & armis: Ad cuius autem patrocinium ego potius confugiam, quam eius, qui vt est ipse doctissimus, ita studiis promouendis valde intendit, vt declarat erectum ab ipso hoc anno institutum Louanij nouum Collegium? Nec ego sanè alium mihi patronum deligendum duxi quàm eum, cuius in me fauorem vt maximè requirere debeo, ita quoque sæpius non obscurè expertus sum. Solita ergo tua humanitate hunc nostrum laborem tuo honori & defensioni dicatū suscipe, quem si intellexerimus tuæ prudentiæ ac studiosis non displicere, breui spero Deo donante dabimus & in ecclesiasticum commentaria, qui vt similis est cum hoc libro argumenti, ita non minus imò multo magis requirit, & restitutionem lectionis, & illustrationem solidæ intelligentiæ, quo maiori cum fructu legi valeat. Bene vale Patrone Colendissime, nósque qua soles beneuolentia prosequere. Louanij ex maiori collegio Theologorum. 18. Octobris, Anno. 1567.

PROOEMIVM IN
Prouerbia Salomonis.

TRES esse Salomonis libros canonicos citra controuersiam asserunt omnes,& Iudæi & Christiani.Prouerbia scilicet,Ecclesiasten, & canticum canticorum. Præter hos,alios duos nempe qui liber Sapientiæ dicitur & Ecclesiasticus,Iudæi nec Salomonis esse agnoscunt, nec pro canonicis habent vt sæpe testatur D.Hieronymus.Christiani vero & pro canonicis habent, & Salomoni quandoque tribuunt.Nam & D.Cyprianus sumit testimonia ex his duobus libris,velut sententias a Salomone prolatas.In epistola enim ad Rogatianum,quæ est libro tertio.nona,probat ex ecclesiastico tanquam ex Salomonis libro sacerdotes esse honorandos. Sed & Salomon,inquit,in Spiritu Sancto constitutus,testatur & docet quæ sit sacerdotalis authoritas & potestas dicens,Ex tota anima tua time Deum & sacerdotes eius sanctifica, & iterum,honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius. Sic & Sapientiæ librum D.Ambrosius aliquoties tribuit Salomoni.Nam sermone super Psal. 118.Quid sit scientia,inquit, doceat te Salomon qui ait de domino Deo nostro. Ipse dedit mihi eorum quæ sunt.cogitationem veram.pro quo nos legimus in cap.7c.Ipse dedit mihi horum quæ sunt scientiam veram.Quod quomodo sit accipiendum,monet D.Augustinus lib.2.de doctrina Christiana,cap.8.vbi recensens libros veteris testamenti,tres tantum esse dicit Salomonis,Prouerbiorum,Ecclesiasten, Canticorum. Duo autem libri,inquit quorum vnus sapientia,& alius Ecclesiasticus inscribitur de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur.Idem habet lib.17.de ciuitate Dei cap. 20.Nam de Ecclesiastico constat ex prologo quod cum Iesus filius Sirach scripserit,quem se D.Hieronymus in prologo super libros Salomonis asserit Hebraicum reperisse,non Ecclesiasticum vt apud Latinos,sed parabolas prænotatum,cui iuncti erant Ecclesiastes,& canticum canticorum, vt similitudinem Salomonis non solum numero librorum.sed etiam materiarum genere coæquaret. Alterum dicit Apud Hebræos non extare,quin & ipsum stilum Græcam eloquẽtiam redolere,& nonnullos scriptorum veterum affirmare illum esse Iudæi Philonis.Itaque tres tantum sunt libri qui verè sunt tribuendi Salomoni,de quibus quid scripserit D.Hieronimus in commentariis in Ecclesiasten,dignum est annotatione,Cum enim disseruisset de tribus nominibus Salomonis.Is itaque,inquit,iuxta numerum vocabulorum tria volumina edidit,Prouerbia,Ecclesiasten, & cantica canticorum.In prouerbiis paruulum docens,& quasi de officiis per sententiam erudiens, vnde & ad filium eius sermo crebro repetitur,In Ecclesiaste vero maturæ virum ætatis instituens,ne quicquam in mundi rebus putet esse perpetuum,sed caduca & breuia vniuersa quæ cernimus.Ad extremum iam consummatum virum,& calcato sæculo præparatum in cantico canticorum sponsi iungit amplexibus.Nisi enim prius reliquerimus vitia, & pompis sæculi renunciantes expeditos nos ad aduentum Christi parauerimus nõ possumus dicere.Osculetur me osculo oris sui. Hæc ille.insinuãs scilicet pro triplici hominis statu,quod ad virtutẽ attinet,scilicet incipientiũ,proficientium & perfectorũ,tres etiã esse libros Salomonis,qui suo ordine singulis conueniãt statibus.Quã obseruationẽ secutus vult etiã diligentius attendendum,quod per hos libros,authoris diuersus est titulus.In prouerbiis enim inquit,notatur,Prouerbia Salomonis,filij Dauid regis Israel.In Ecclesiaste vero verba Ecclesiastis filij Dauid regis Ierusalem. In cantico autem canticorum nec filius Dauid,nec rex Israel siue Ierusalem.sed tantum canticum canticorum Salomonis.Sicut enim prouerbia quasi rudis institutio ad duodecim tribus & ad totum pertinent Israel,& quomodo contemptus mũdi non nisi metropolitis conuenit,hoc est, habitatoribus Ierusalem,ita canticum canticorum ad eos propriè facit mẽtionem qui tantum superna desiderant.Ad incipientes & proficientes & paterna dignitas, & regni proprij merito indicatur authoritas.Ad perfectos vero vbi non timore eruditur discipulus sed amore filius,propriũ nomen sufficit, & æqualis magister est,& nescit se esse regem.Hæc ille.An autem hoc ordine scripserit Salomon quo conuenienter ob causam dictam hi libri sunt positi,non satis conuenit.Nam cum nostri fere credant hoc ordine scriptos,Rabini cõtra sentiunt illum canticum canticorum conscripsisse cum adhuc esset adolescens,Prouerbia cum iam grandis esset natu,ac ætate virili,Ecclesiasten cum consenesceret.Cuius rei coniecturam faciunt ex variis istorum operum inscriptionibus: Sed vt infirma est hæc cõiectura,ita rationi magis congruit,vt quo ordine sunt positi,eodẽ conscripti sunt. Nam vt habet Hieronym.haud procul ab hoc ordine doctrinarum, & philosophi sectatores suos erudiunt,vt primũ Ethicam doceant,deinde physica interpretentur,& quem in his profecisse perspexerint ad theologiam vsque perducant.Sed curiosum fuerit his diutius immorari,quemadmodum & illud inquirere,an Solomon ipse librum hunc conscripserit,an vt alij volunt ab alio conscriptus sit,qui ex variis sententiis & parabolis sparsim à Salomone prolatis,has collectas in vnum librum redegerit.Certè principium magis testatur à Salomone conscriptum quia nouẽ capitibus sermo est continuus,sibique cohærens.Vt vt est omnia sunt Salomonis,nisi fortè vnum aut alterum caput, de quo postea. Nec tam à Salomonis nomine eius pendet authoritas,quam à spiritu sancto , à quo hanc scripturam profectam esse,vt diuina potius sit habenda quam humana,non solum ex illo patet , quod a cuncto populo Dei tam veteri,quam nouo semper pro diuina sit habita sed etiam quod ex hac Apostoli frequenter desumpserint testimonia. Hinc enim est quod Paulus habet 2.Corinth.9.Hilarem Datorem diligit Deus.sed secundum translationem Septuaginta,Hinc quod ad Hebræos duodecimo habet.Filij mi noli negligere disciplinam domini , neque fatigeris cum ab eo argueris.Quem enim diligit dominus,castigat. &c. quod ipsam consolationem diuinam dicit loqui in scripturis tanquam filiis suis.& desumptum est ex huius cap.3.Ad quem & in Apoca.cap 3.alludit ipsemet dominus dicens. Ego quos diligo castigo.Ex hoc libro est quod & Iacobus,& Petrus citant.Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.Item quod est 1.Petri 4.Si iustus quidem vix saluabitur,impius & peccator vbi parebunt ? Quamuis etiam in his secuti sint Septuaginta,Item quod est 2.Petri 2.Canis reuersus ad suum vomitum Sed & Isaias ex hoc libro testimonium mutuatus est.Nam ex istius cap.1.habet in capite suo 59.Pedes eorum ad malum currunt , & festinant vt effundant sanguinem.Quod & Paulus ad Romanos 3.ex vtroque desumpsit.Sicut autem posteriores ex hoc testimonia desumpserunt ita & ipse Salomon in hoc imitatus est eos libros qui diuina authoritate eminebant, nam & ex Iob quædam mutuatus est sicut & Dauid ipse,vt patebit in sequentibus,vt intelligamus diuinarum scripturarum inter se connexionem.Notandum & illud quod ad authoritatem facit huius libri,quod cum hunc,sicut & alios duos Salomonis,hebræi qui canonem veteris testamenti in tres secant ordines, quorum primus continet pentateuchum

teuchum

teuchum, 2. Prophetas, 3. Agiographa, vt patet ex Hieronymo in prologo qui Galeatus dicitur, inter Agiographa computent. D. Augustinus qui libros veteris testamenti diuidit in duos ordines, historiales scilicet & Prophetales vt patet libro 2. de doctrina Christ. hunc librum cum duobus aliis ac libro sapientiæ atque Ecclesiastico inter propheticos numerat. Vnde 17. de ciuitate Dei cap. 20. ostendit & in hoc & in aliis omnibus iam dictis libris, prophetias contineri ad Christum & ecclesiam pertinentes, quod quam verum sit in sequenti explanatione patebit. Quod autem attinet ad versionem qua vtimur certum est eam non correspondere versioni 70. quæ ante D. Hieronymo fuit vsitata in Ecclesia, qua & Apostoli maximè vsi sunt, vnde & testimonia patrum siue Græcorum, siue latinorum non respondent semper nostræ literæ. Certum iterum est D. Hieronymum primum ex Hebræo in linguam Latinam prouerbia sicut & alia omnia veteris testamenti vertisse. Atque omnino verisimile est hanc, qua nunc vtimur illius esse, quæ tamen sicut magis hebraicæ conuenit veritati quam versio 70. ita non semper adamussim illi conuenit, sed frequenter in plerisque accedit ad versionem 70. eandémque sequitur. Ei enim quoniam valdè recepta erat apud Græcos & Latinos, multum adhuc tunc tribuit D. Hieronymus, nec ab ea omnino recedere potuit. His præmissis ad explanationem huius libri accedemus si illud prius lectorem admonuerimus, nos in his commentariis, & si sæpius hebraicæ lectionis mentionem faciamus, tamen pauca tantum verba hebraica inseruisse, cum ob alias causas, tum ne lectorem hebraicæ linguæ ignarum absterreremus ab eorum lectione. Oramus autem omnem benignum lectorem, vt si quæ deprehendat quæ meritò improbanda videantur, candidè admoneat, quò ea in altera editione si eam subsequi contingat, corrigantur.

COMMENTARIA IN PROVERBIA SALOMONIS.

CAPVT PRIMVM.

Parabolæ Salomonis, filij Dauid, Regis Israël: ad sciendam sapientiam & disciplinam, ad intelligendum verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinæ, iustitiam & iudicium & æquitatem, vt detur paruulis astutia, adolescenti scientia & intellectus.

HACTENVS pendet sententia, comprehendens titulum simul cum propositione, & fructuum insinuatione. Titulus est Parabolę Salomonis, filij Dauid, Regis Israël, quæ Hebræorũ more cohærent cum reliquo contextu. Nomen parabolæ libri materiam indicat. Circa quod nomen notandũ apud nos librum hũc duobus vocari nominibus. Parabolæ scilicet & Prouerbia. Nomen Parabolæ respondet nomini Hebraico מִשְׁלֵי Misle, quod proprie significat similitudines, sicut & nomen Parabolæ, quod Græcum est à verbo παραβάλλω, quod est comparo. Nomen prouerbij respondet dictioni Græcè παροιμίας, quam hoc loco verterunt 70. quamuis proprie non sit idem Parœmia vel prouerbium, & Parabola, vel מִשְׁלֵי Misle. Siquidem Parabolæ dicuntur similitudines vel similia, cum scilicet vnum alteri expressè comparatur, vel cum vnum sub altero propter similitudinem insinuatur, quemadmodum obseruare est in Parabolis Euangelicis. Parœmia verò vel Prouerbiũ proprie est quod Adagium dicimus Commune scilicet & antiquum aliquod dictum, & sentẽtia, quæ
Basilius. in ore omnium versatur, quemadmodum & D. Basilius annotauit scribẽs in initium istud Prouerbiorum. Veruntamen dictiones istæ sæpe in scripturis confunduntur, & nomen Parabolæ pro Parœmijs, & nomen Parœmiæ pro Parabolis sæpe accipitur, & vtrunque etiam extra propriam suam significa-
Ioan. 10. cationem. Nam apud Ioannem dicitur, Hoc Prouerbium dixit eis Iesus. Vbi prouerbium, & vt est Græcis parœmia, accipitur pro parabolico sermone, quo prius vsus est dominus. Similiter & Ioannis 16. Hæc in Prouerbijs locutus sum vobis, venit hora cum iam non loquar in prouerbijs vobis, &c. Vbi nec accipitur in propria sua significatione, nec pro parabolis propriè dictis, sed pro sermone vtili, obscuro tamen, quemadmodum doctè annotauit D. Basilius, sic hoc loco scribens. Prouerbiorum vox, apud Græcos παροιμία, extra scripturæ vsum de sermonibus vulgatioribus vsurpatur, & de ijs quæ in vijs plerumque dicuntur. οἶμος enim apud externos via nominatur. Vnde etiam parœmiam diffiniũt verbum ad vlam vulgi vsu tritum, & quod à paucis ad similia plura trãssumi potest. Apud nos autem parœmia est sermo vtilis, cum moderata obscuritate editus, multam quidem per se vtilitatem complectens, multam etiam in profundo intelligentiam occultans. Hæc ille. In qua significatione etiam nomen Parabolæ sæpe accipitur in scripturis, vt cum dicitur in Psalmis, Inclinabo in parabolã aurem meam, aperiam in Psalterio propositionem meam, vbi pro propositionem Gręcis est πρόβλημα, proble- Psal. 40.
ma. Parabolam ergo vocat problema, hoc est, dubium & perplexum sermonem. Itaque cũ hæc nomina Misle, prouerbia & parabolæ huic libro tribuũtur, in ea acceptione impropria sunt accipienda, vt significent sententias graues, vtiles, sed obscuriores, quamuis in hoc libro pleræque sunt veri nominis & parœmiæ & parabolæ, hoc est, adagia & similitudines Multa enim sunt quæ sine comparatione dicuntur. Sed quoniam quæ dicuntur per parabolas aut prouerbia proprie dicta, sunt occulta, nec facilè cuiuis patent, factũ est vt omnes sententiæ graues his nominibus vocarentur. Quæ proprio nomine Græcè dicuntur, γνῶμαι, Latinè sententiæ. vnde quidam hic vertunt, Sententiæ Salomonis. Verum magis cõuenit Parabolarum nomen, quòd non simpliciter tantum sint sententiæ, sed & mystici sæpè lateant sensus sub cortice literæ, & præter literalem sensum, aliud etiam quid grauius & spiritualius significetur, vt omnia penè etiam veri nominis parabolę inueniantur. Et hactenus de nomine parabolæ. Nomen suum author apponit, dicens Salomonis, vnde constat ipsum libri huius authorem esse, quãquã sint qui putent eum non per se hæc scripsisse, sed ab alijs cõscripta, qui ex ore eius exceperunt. De quo nonnihil postea circa caput 25. Hic autem notandum quod inter Hebræos scriptores, Salomõ inuenitur primus qui suo libro titulũ proprij nominis ascripsit, quẽ postea imitati sunt Prophetæ posteriores, Esaias, Hieremias, &c. Quod sanè non parum facit ad stabiliendam libri authoritatem. Addit filij Dauid, quod nõ solum facit pro more Iudæorum, qui nomini

proprio semper nomen patris adscribūt vice cognominis, sed & ad authoris dignitatem & operis commēdationem pertinet, nēpe quod talis viri fuerit filius, sapiens scilicet sapientis. Eodem spectat quod addit, Regis Israel, quod quamuis possit etiā referri ad Dauidem, magis tamen secūdum distinctionem Hebraicā referēdum est ad Salomonem, qui & ipse fuit Rex totius populi Israelitici. Et hactenus de titulo. Quæ sequuntur, demonstrant, & ad quē hæc scripta sunt finem, quęve horum vtilitas, & quibus hæc scripta sint.

Ad sciendam, inquit, sapientiam & disciplinam, &c. Vbi pro absoluenda sententia aliquid est subaudiendum, hoc modo, Hæ sunt Parabolæ Salomonis, cōscriptę & editæ, ad sciendā sapientiam, &c. Longa est cōgeries in propositione fructuum, quos promittit his qui hæc præcepta seu sententias audiunt. Quæ quidem congeries est quoddam & huius libri & totius scripturæ sacræ encomium, insinuans absolutam sapientiam hinc colligi posse. Quasi congerie
2. Tim. 3. & Paulus de scriptura sacra, dixit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docēdū, ad arguendum, ad corripiēdum, ad erudiēdū in iustitia, vt perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus. Ita & hic sapiens non habuit dicere: Ad sciendam sapiētiam, quamuis in ea omnia contineantur quę sequuntur, sed adiecit disciplinam, hoc est eruditionem, intelligentiam, astutiam, scientiā & intellectum, vt significaret parabolas has valere ad perfectam sapientiam, & valere ad docendum, & ad corripiēdum, ad erudiendū. proinde nec est valde exacta singularum partium & dictionum inquirenda distinctio, cum sapientia, sicut de ea Sapiens loquitur, non sit distincta ab intelligentia, prudentia, sciētia & disciplina, sed hæc omnia comprehendat. Vocabulum autē disciplina quod fere respondet dictioni Græcæ παιδεία, & Hebraicæ מוּסָר Musad, cum apud Latinos propriè tātum significet eruditionem & institutionem, tamen in sacris nunc hoc significat, nunc castigationem, sicut dictio Græca & Hebræa vtrunq. significat. Pro castigatione enim sæpè inferius ponitur, & apud Paulum ad Hebræos: Omnis qui-
Hebr. 12. dem disciplina in præsenti videtur non esse gaudij, sed mœroris, &c. Hoc loco cum rectè accipiatur pro eruditiōe, sicut mox vertit interpres, potest etiā accipi secundū Hebræos pro castigatione & correctione morum. Et si quis harum dictionū particularē distinctionem requirat, sapientia referri potest ad perfectos, disciplina autem ad imperfectos. Iam quod sequitur, *Ad intelligendum verba prudentiæ,* referri potest ad sapiētiam, quæ per verba prudentiæ percipitur, & quod dicitur, *ad suscipiendā eruditionem doctrinæ,* pertinebit ad disciplinam. Cæterū sapiētia quæ toto hoc libro & in scripturis sacris cōmendatur tantopere, lōgè est alia quā de qua Philosophi loquūtur & per quā apud vulgus quidam dicuntur sapientes. Nō enim hæc consistit in multa rerum naturaliū & rerum gestarum cognitione, aut in subtili argumentorum collectione, aut in prudenti rerum gerendarum dispositione, iuxta naturalis rationis dictamen, aut in artificiosa operum perfectione: sed in cognitione eorū quæ & de Deo vero credenda sunt, & secundū eius voluntatem facienda sunt, ad eum finem vt aliquādo eo fruamur, & in eo beati simus. Hęc est enim sola verè sapientia, quæ tamen non consistit solum in cognitione horum, sed & in affectione pia erga illa. Sine hac enim non vocatur quis in scripturis sacris sapiens, sed insipiens & stultus. Et quis quęso stultior eo qui cum rectam videat viam & agnoscat, eā tamen ingredi nolit, sed præter ea, deuia eligat per quæ in foueam aut in latronum manus abducatur. Sic & de sciētia loquitur Ioānes, 1. Ioan. 2.
dicens: Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est, & veritas in eo non est. Atque quo insinuaret se Sapiens loqui de huiusmodi sapientia, quæ consistit in rectè viuendo, postquam dixisset, ad intelligēda verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinæ, subijcit iustitiam, iudicium & æquitatē, significans se loqui de ea sapientia quæ in illis virtutibus consistit, in quibus omnis virtus comprehenditur. Omnis enim virtus iustitia est iudicium & æquitas, quæ nomina eodem recidunt. Congeruntur autem pro Hebræorū more ad perfectionem indicandā. Iustitia enim est omne opus bonum, quia hoc iustum est fieri. Idem est iudicium, quia illud recta ratio & lex diuina faciendum decernit. AEquitas est & rectitudo, quia rectæ rationi consonum. Coniunguntur frequenter in scripturis duo illa iustitia & iudiciū, per quæ quid significetur hic insinuatur, dum additur æquitatem, vel vt habent Hebræa pluraliter rectitudines, hoc est, ea quæ recta sunt. Cæterum illorum duorum, alterum est mentis decernētis quod iustū est, alterum est voluntatis conformātis se in operatione cum recto iudicio Ambro.
mentis. Vnde Ambrosius super illud: Feci iudicium & iustitiam, sermone 16. in Psalmum 118. Iudicij, inquit, finis est iustitia. In iudicio est veritatis custodia, in iustitia fructus æquita August.
tis. Et Augustinus in Psalmum 105. super illud Beati qui custodiunt iudicium & faciunt iustitiam in omni tēpore. Amat inquit, scriptura illa duo simul ponere. Et fortasse propter vicinitatem significationis etiā alterum pro altero poni potest, vel iudiciū pro iustitia, vel iustitia pro iudicio, tamen si propriè dicantur, aliquid interesse non dubito, vt iudicium custodire dicatur, qui rectè iudicat, iustitiam vero facere qui agit. Hæc ille. Itaque hæc duo coniūcta significant, nec satis esse rectè iudicare, nec satis esse quod rectum est agere, sed necessum esse vt & quod rectè iudicamus, rectè agamus: & quod rectum est, cum iudicio agamus.

Indicat autē Sapiēs & quib. potissimū hæc scribantur, cū subdit, vt detur paruulis astutia, vbi pro paruulis dictio est Hebraica פְּתָאיִם Pethaim, à suadendo & pelliciēdo dicta, quæ hoc libro sæpius occurrit, & ferè in malā partem, pro his qui facilè suasionibus ducuntur, hoc est, pro rudibus & imperitis. Pro quo Septuaginta sępe vertunt ἀκάκους, quemadmodū & hoc loco. vnde noster quamuis hic verterit paruulis, aliquando postea vertit innocētes, vt annotabitur inferius. Itaque paruuli hic dicūtur non tam qui ætate sunt paruuli, quam qui sensu & iudicio, quales etiam sunt qui ætate sunt paruuli. vnde & subditur. Et adolescenti,

vel

vel vt habent Hebræa, iuueni & puero, sciẽtia & intellectus. Imperitis enim & facile persuasibilibus necessaria est astutia, hoc est, circunspectio, ne facile decipiantur, incautis enim conuenit cautio. Iuuenibus autem sciẽtia & intelligentia, ne ignorantia pereant, quæ illis inest propter inexperientiam.

Audiens sapiens sapientior erit: & intelligens gubernacula possidebit. Animaduertet parabolam & interpretationem: verba sapientum & ænigmata eorum.

Duobus modis intelligi possunt hæc subiuncta superiori proœmio. Altero vt indicetur hic qualis debeat esse horum auditor, & qui sint qui hanc doctrinam sint suscepturi, nempe qui sapiunt, hoc est, qui per timorẽ Dei suam insipientiam deponere incœperũt. nam vt postea dicitur, Stulti sapientiam despiciunt. Qui ergo sapit, is hanc doctrinam audiet, non aure tãtum corporis, sed etiam mentis, eam recipiẽdo & amplexando, sicque magis magisq; reddetur sapiens. Nec his obuiat quod mox supra dixerat, hæc tradi vt detur imperitis & iuuenibus scientia. Nam illis non proficiet nisi sapere incipiãt. Altero modo & melius intelligũtur hęc subiuncta, vt ne, quia dixit, vt detur paruulis astutia, viderentur hę parabolę tãtum prodesse posse illis imperitis & iuuenibus, sed ex eis etiam sapientes posse non paruam percipere vtilitatem, quamuis prima ratio habeatur eorum qui maxime indigent sapientia. Sapiens, inquit, si audiat has parabolas, ita vt animum eis accomodet, & ipse hinc percipiet cõmodum, sapientior enim euadet. Et qui intelligẽs est, si audiat has, possidebit, hoc est, acquiret & obtinebit per has gubernacula, hoc est, rationes gubernandi & consilia, per quæ & seipsum in omnibus agendis, & alios recte gubernare poterit, sibi & aliis bene in omnibus cõsulẽs. Dictio enim Hebraica hoc loco posita, ꝓprie cõsilia significat, pro qua Septuaginta & hoc loco & aliquoties postea vetterunt κυβέρνησιν, quos sequutus noster vertit gubernacula, quod metaphorice accipiendũ est pro consiliis quibus res gerendas moderatur viri prudẽtes, vt clauonauem dirigit nauclerus. Significat ergo hoc consecuturum ex his parabolis eum qui intellectu præditus est, quod ex his discet cõsilia quæ sibi & aliis suppeditabit ad gubernãdum actiones. Insuper si hæc audiat, animaduertet parabolam & interpretationẽ. quia ei dabitur occasio presse cogitandi de sententiis seriis & grauibus, & inuestigandi atq; inueniẽdi earum sensum & interpretationem. Et vt significaret quid parabolæ nomine intelligat, subiicit: verba sapientum & ænigmata eorum, hoc est, obscura & perplexa corũ dicta. Quæ scilicet & in hoc libro congesta sunt, & quæ etiam si hic non contineantur, facilius ex istis intelligi à sapiẽtibus poterunt. Hactenus ergo duplex huius libri vtilitas insinuata est, nempe vt insipientes hinc suscipiant sapientiam, & vt sapiẽtes, hoc est, qui vel omnino sunt sapientes, & qui habentur sapientes, addant sibi ampliorem sapientiam. Et illi quidem fiãt ex imperitis astuti, scientes & intelligentes, hi vero fiant boni consultores, & abstrusas etiam quasque sentẽtias penetrent & intelligant.

Timor Domini principium sapientiæ: sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt.

Priusquam sapientiam quam promisit, tradere incipiat, hunc versum præmittit, quo significat qui sint Sapiẽtiæ capaces, qui nõ, & quæ sit sapientiæ origo. Sic & Sapiẽs Ecclesiastici 1. post cõmẽdationẽ sapiẽtiæ statim subiicit eximiã cõmendationẽ timoris domini, inter cætera etiam dicens, quod hic dicitur: Initium sapientiæ, timor domini. Quæ sententia sicut post Salomonem ab Ecclesiastico est repetita, ita & ante Salomonẽ prolata est à Dauide Psalmo 110. vbi legimus Initium sapientię timor domini. Cum ergo tam celebris sit hæc sententia, diligenter inquirenda est eius intelligentia. Ad quam quo melius perueniamus, tractãda est duplex difficultas quæ circa eam occurrit. Primo enim quæri potest, quomodo timor Dei dicatur initium sapientiæ, cum ipse timor Dei ab ipsa proficiscatur sapiẽtia, vt quæ timorem Dei imprimis doceat. Ipsa vero sapiẽtia generetur ex principiis fidei & pręceptis diuinis, ita vt potius fides videatur dicenda principium sapientiæ, iuxta illud: Nisi credideritis, non intelligetis. Secũdo quomodo in prædictis scripturis timor Dei dicitur esse tantũ initium sapientiæ, cum Iob, 28. dicatur: Ecce timor domini, ipsa est sapiẽtia. Et Ecclesiastici 1. Plenitudo sapiẽtię est timere Deũ. Item: Corona sapientiæ timor Domini. Et sapientia & disciplina timor domini. Item cap. 19. Omnis sapiẽtia timor domini. Imo & cap. 25. præfertur sapientiæ, cum dicitur: Quam magnus qui inuenit sapientiam, sed non est super timentem Dominum. Timor domini super omnia se superposuit. D. Thomas tractans has difficultates secunda secundæ q. 19. art. 7. quod ad priorem attinet, ait: Initium sapiẽtiæ dupliciter aliquid dici posse. Aut quia est initium eius secundum essentiam ipsius, hoc est, vnde trahat suam originem & esse. Aut quia est initium eius secũdum eius effectum, hoc est, id vnde primo incipit sapientia operari, est que in homine primus sapientiæ effectus. Et priori quidem modo, fidem ait esse initium sapientiæ, hoc est cognitionis Dei. Posteriori vero modo timorem Dei esse initium sapiẽtiæ, quia hic est primus cognitionis Dei effectus. Non multum huic dissimile est quod quidam intelligunt, cum hic dicitur: Principium sapientiæ timor Domini, tradi primum sapientiæ præceptum, vt sit sensus: hoc in primis sapientia de qua loquor, exigit, vt quis timeat dominum. Ad posteriorem difficultatem dicit timorem Dei sic dici esse ipsam sapientiã, quomodo radix in virtute dicitur esse tota arbor, quia & de timore dicitur Ecclesiastici 1. Radix sapientiæ est timere Deum. Verum hæ explicandi rationes non videntur scripturis conuenire. Omnino enim videtur prædictis sententiis non significari vnde sapientia in nobis incipiat operari, sed vnde oriatur, sicut illa sententia satis ostendit. Radix sapientiæ est timere Deum. Et cũ hic subiicitur, sapiẽtiam atque doctrinam stulti despiciunt, significat stultos ideo non esse capaces sapientiæ, quod vacui sint timore Dei, timentes autem domi-

A

Isaiæ. 7. iuxta 70.

D. Thomas.

num, per timorem illum fieri sapientiæ capaces. Notandum ergo quod supra dictum est sapienté hic non loqui de sapientia vt tãtum in se includat cognitionem Dei rerumq; agẽdarum, sed vt in se includat cognitionem huiusmodi simul cum pia voluntatis affectione erga Deum & quæ Dei sunt. Huiusmodi sapiẽtiæ, timor domini est principium, quia timor Dei & facit vt serio accomodemus animum nostrum ad sciẽdum quæ Dei sunt, & facit vt incipiamus illis affici eaq; eligere, approbare, & opere perficere. Intelligit autem D. Augustinus istud dictum de timore seruili, quemadmodum patet præter alia loca, ex commentario eius in epistolam Ioãnis tractatu 9. ubi explicans illud: perfecta charitas foras mittit timorem, Ergo, inquit, incipiat timor, quia initium sapientiæ timor domini. Timor quasi locum præparat charitati. Cum autem cœpit charitas habitare, pellitur timor, qui ei præparauit locum. Sicut videmus per setam introduci linum, quãdo aliquid suitur, &c. Verum istud non conuenit ei quod dicitur Ecclesiastici 1. Plenitudo sapientiæ timere Deum. Itaque notandum secundo, quod dum scriptura tantopere commendat timorem domini in variis locis, nomine timoris non simpliciter significatur metus ille, quo homo in seipso cõcutitur, & spei quodammodo opponitur, sed simul cum hoc metu malum aliquod respiciẽte, omnis reuerentia Dei, qua fit vt homo Dei maiestatẽ habens præ oculis, illum magni facit, illi submisse se subiicit, illi morẽ in omnibus gerere studet, cauens studiose ne illum offendat. Vnde Septuaginta frequẽter pro ea dictione Hebraica quæ timorẽ significat, vertũt θεοσέβεια, vel εὐσέβεια. Nam prædicto loco Iob, Græca habent θεοσέβεια. Vnde August. variis locis, legit: Ecce pietas ipsa est sapientia, vt de spiritu & litera ca. 11. Et de Trinitate li. 12. ca. 14. Nam libro de spiritu & litera sic habet. Pietatem dico quam Græci θεοσέβειαν vocant. Ipsa quippe commendata est, cum dictũ est homini, quod in libro Iob legitur: Ecce pietas est sapientia. Et hoc loco apud Salomonem nõ est φόβος, hoc est timor, sed εὐσέβεια εἰς θεόν, hoc est pietas in Deũ, quemadmodum & Esai. 11. vbi nos legimus, spiritus sciẽtiæ & pietatis, Græcis est εὐσεβείας, cù sit eadem dictio Hebræis, quæ hoc loco ponitur, quãuis mox eãdẽ dictionẽ septuaginta verterunt φόβου, quos noster secutus etiam vertit, Et implebit eum spiritus timoris domini. Quibus consideratis quidam existimauerunt non tam vertendum fuisse in prædictis locis: Initium & principium sapientiæ, quã primitias, ut significetur præcipuã sapientiæ partem esse timorem domini. Dictio enim Hebraica Resceith, hic posita nõ tantum significat principiũ, sed primitias & præcipua quæque in rebus. Hoc enim nomine semper vtitur scriptura Mosaica cũ iubet primitias frugũ Deo offerre. Eadem est 1. Regum 15. cum dicit Saul: Tulit populus de præda oues & boues primitias eorum quæ cæsa sunt, hoc est præcipua quæque & electa ex eis. Sed & dictio Græca quæ his locis ponitur ἀρχὴ nõ tantum significat principium, sed & principatũ, quomodo accipitur Psalmo 109. ubi noster vertit: Tecum principium. Nam ex Hebræo patet principium pro principatu accipi debere. Ita ergo hic sensus esse posset, Timorem domini præcipuam esse partem sapientiæ & primas partes atque principatum tenere in sapientia. Timor enim Dei sic generaliter acceptus vt diximus, per omnes sapientiæ partes se miscet. Nam vt habet Paulus: Pietas ad omnia vtilis est. Itaque mirum nõ est si timor Dei vt pietatem erga Deum & reuerentiam significat, dicatur esse ipsa sapientia, plenitudo sapientiæ, & corona sapientiæ. Quamuis etiam verum sit, ipsum non solum ratione illius metus quem includit, quo malum aliquod respicitur quod a Deo nobis potest obuenire, sed etiam quatenus significat reuerentiam, ipsum esse principium seu initium sapientiæ, sicut & radix sapientiæ dicitur timere Deum, sed tale principium quod cum sapientia quam introducit & ingenerat, permanet, & cum ea semper magis perficitur, eamq; magis perficit. Nec multum dissimile prædictis est quod Beda in hũc locũ scribẽs, timorẽ seruilem dicit principium esse sapientiæ, timorem verò filialem, qui ferè coincidit cũ reuerentia & pietate, esse consummationẽ & perfectionem sapientiæ, quia duo isti timores partes sunt timoris quem scriptura prædicat & commendat. Nam cum dicitur infra c. 9. Principium sapientiæ timor domini, nõ est iã illo loco dictio ראשית Resceith hic posita, sed תחלת Thechillath, quæ initiũ proprie significat. Dicit ergo hoc loco timorẽ Dei esse principiũ sapientiæ, & vt habent Hebræa sciẽtiæ, significans timorem Dei debere adesse his qui percepturi sunt sapiẽtiam, de qua loquitur. E regione cuius dicit stultos, hoc est, qui timore Dei sunt vacui, despicere sapientiã & doctrinam. Coniungit autem sæpe cum sapiẽtia, doctrinã & disciplinam & eruditionẽ, pro quibus tribus est Hebræis & Græcis eadẽ dictio, vt intelligamus sapientiam percipi nõ posse nisi quis doceatur & erudiatur. Stulti ergo quia sapientiam despiciunt, despiciunt & doctrinam qua ad sapientiam peruenire possent. Docet ergo prior huius sentẽtiæ pars sapientiam, de qua loquitur non consistere in multarum rerum cognitione, nec multo studio ac librorum multorum lectione parari, sed timore Dei, ac tum demum incipere nos sapere cum incipimus Deum timere.

Audi fili mi disciplinã patris tui, & ne dimittas legẽ matris tuæ: vt addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo.

QVæ hactenus habita sunt, prooemii loco præmissa sunt, in quibus significatum est & quid hoc libro contineatur, & quis author eius, & ad quem fructum, item quibus hæc sunt scripta, & quales esse debeant qui hinc fructum sint reportaturi. Hic iam primum tradit præceptum, quo monet parentes audiendos. Quoniam enim iuuentutem potissimum in principio suscepit instituendam, & huius institutio recta maxime pendet a parentum doctrina, qui ab incunabulis eos formare debẽt, ideo rectè hinc auspicatur, quod sine horũ institutione & doctrina, nec timoremDei qui principiũ est sapientiæ, nec quid

Auguft. [margin, beside "& opere perficere. Intelligit autem D. Augustinus"]

1. Tim. 4 [margin, beside "Dei vt pietatem erga Deum & reuerentiam"]

uis aliud ad sapientiam pertinens possint intelligere. Alloquitur autem vnumquéque tanquam pater, blande semper inculcás illud, fili mi, quo ostendat se paterno animo hanc tradere doctrinã, atque ex animo nihil desiderare quam vniuscuiusque salutem, sicq; ad suscipiendam lubentius hanc doctrinam quisque inuitetur. Audi, inquit, disciplinam patris tui, quasi dicat: Quandoquidem per disciplinam & eruditionem oportet ad sapientiã peruenire (nemo enim nascitur sapiens) parentum eruditio & doctrina ante omnia filiis est audienda, tum quod hoc munus præcipue ad parentes pertineat, tũ quod nemo eo munere melius fungi poterit, vt q filiorũ salutẽ maxime ament & exoptẽt. Vnde etiam consequitur tanto grauius esse filiorũ peccatũ, si parentum doctrinam audire & recipere nolint, vt qui hac re maxime faciant contra primum secundæ tabulæ præceptum de honorandis parentibus. Quamuis autem de patre dicat, Audi disciplinam patris: de matre, ne dimittas legem matris. Vtrumque tamen ad vtrunque parentem est referendum, quasi dixisset: Audi disciplinam patris & matris, & ne dimittas eorum legem. Diuisio enim illa tantum fit ex elegantia pro more Hebraico, qui in multis versibus, tum huius libri, tum Psalmorum est obseruandus. Prius autem dicit: Audi disciplinam, & postea ne dimittas legem, quia prius oportet audire & recipere, ac deinde quod auditum & receptum est, retinere, nec ob quamuis occurrentẽ causam & seductionẽ derelinquere. Vnde Hebræa habent. Ne proiicias & abiicias, & ne eradices legẽ, quam scilicet mater multo labore in animo tuo plantauit, ne finas illam eradicari. Quo autẽ ad audiendã parentũ disciplinã filios adducat, fructũ subiicit hinc eõ secuturũ. Vt, inquit, addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo. Vbi quidã metaphorã sũptam putant, à puerilibus ornamentis, quibus ætas puerilis gaudet, nempe coronis & torquibus, quibus rebus, oculis vulgi commẽdari solent: vt ætatem eam cui loquitur, eis rebus quibus delectatur, magis inuitet ad obediẽtiam. Per gratiã enim recte intelligitur corona quæ caput ornat, vnde 70. verterunt, στέφανον χαρίτων, coronã gratiarũ. Itaque significatur per obedientiã parentibus exhibitã, filios cõsecuturos apud homines gratiã & fauorem, ita vt eos libẽter omnes aspiciãt omnesque complectantur & magni faciant veluti corona & torque ornatos. Vel consecuturos a Deo magna gratiarum dona, quasi si donarentur corona & torque pretiosis, prosperitatem scilicet, bonam famam, diuitias, longam vitam, prudentiam, quemadmodum postea latius explicat. Sic ecclesiastici tertio. In opere & sermone honora patrẽ tuum, vt superueniat tibi benedictio à Deo, vel vt habẽt Græca, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ab hominibus. Item: Quã male famę est qui derelinquit patrem, & est maledictus qui exasperat matrem. Alii metaphoram ductam esse volũt ab ornamẽtis regũ & victorũ, vt significetur filios qui parentũ monita sequuntur, peruenturos ad insignes honores. Quod frequenter in eis etiã temporaliter impletur, & spiritualiter semper perficitur in eis apud Deum, à quo & in hac vita multis charismatum donis ornantur, tum in mẽte, quæ est quasi caput animæ, tũ in sermone qui fit per guttur, & post hanc vitam velut reges & vitiorum victores coronantur in cœlis, cum illis implebitur illud Sapientię: Accipient regnũ decoris, & diadema speciei de manu domini. Cęterum quod ad literã hic dicitur de parentibus corporalibus, iuxta mysticum sensum, intelligendum similiter est de spiritualibus, nempe patre cœlesti & matre spirituali ecclesia, vt intelligamus hic omnes qui sapientiæ filii censeri volũt, moneri, vt & disciplinam patris cœlestis libenter audiant, & interim tamẽ non negligant nec dimittant legem, pręcepta ac constitutiones Ecclesiæ, quę eos Deo per Euangelium & baptismum generauit.

Eccle. 3. Cap. 5. Mysticus sensus.

Fili mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Si dixerint, Veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustra, deglutiamus eum sicut infernus viuentem, & integrum quasi descendentem in lacum. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus nostras domos, spoliis. Sortem mitte nobiscum, marsupium vnum sit omnium nostrum. Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum a semitis eorum. Pedes enim illorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem.

Conuenienti ordine postquam monuit parentes audiendos, subiicit cauendos seductores, à quibus iuuenili maxime ætati, vt potererum inexpertæ, & quæ ad mala ex se se maxime prona est, summum est periculũ. Solent enim ab his in quibus domi bene sunt instituti iuuenes, praui illi consiliarij & seductores foris eos abducere, contrarium his quę parentes instillauerunt suggerendo. Præmunit ergo suum filium Sapiens dicens. Fili mi, si te peccatores lactauerint, hoc est, blandis verbis atque promissis allexerint ad se, ne acquiescas eis, consentiendo eis. Et vt efficacius deterreret à consensu illorum, proponit exẽplum de latronibus & sicariis, qui publicas obsident vias, prædantur, & strãgulant homines innocentes, quales maxime solent alios allicęre ad sui consortium, quo fortiores sint & facilius efficiant quod moliuntur. Hoc in quantum exemplum eorum qui pessima suadẽt & suggerunt proponit, vt ostendat quam impia audeant homines impii suggerere, quodque ad hęc tam impia tandem reuoluerentur qui impiis aurem præbere cœperint desertis parentum monitis. Ex paruis enim ad hęc maxima perueniri solet. Ostendit item in oratione pessimorum istorum hominum qualibus & quam efficacibus rationibus vti soleant, vt imperitos iuuenes facilius pelliciant ad malum. Primum enim significãt id ad quod inuitant fore secretum. nam pudore & verecundia cohibẽtur iuuenes à flagitiis. Insidiemur, inquiunt, sanguini, hoc est, vitę hominũ, abscondamus tendiculas, hoc est, insidias & laqueos, contra insontem, hoc est, eum qui nos non læsit, & proinde sibi à nobis non cauebit: abscondamus inquam frustra, hoc est, præter eius meritum, aut impune. Deinde significant id ad quod inuitant fore facilẽ, nam difficultas multos deterret à vitiis. Deglutiamus,

mus, inquiunt eum sicut infernus viuentem, & integrum quasi descendentem in lacum. Quibus verbis inuitant ad perdendum homines simplices & rectos (qui facile decipiuntur) subito, & penitus, ita vt eorũ nihil supersit, aut appareat. Videri autẽ potest esse
Num. 16 allusio ad historiã de Dathã & Abyrõ, qui viui eum omnibus suis rebus absorpti sunt in lacum inferni subito, & summa cum facilitate. Ad quam historiam allusit Psalmista di-
Psal. 54. cens: Descendant in infernum viuentes. Aut eum dicitur: Deglutiamus eum sicut infernus viuentem, non significat infernum absorbere homines quamdiu sunt in vita, sed quod absorbeat per mortem eos qui vixerunt. Itaque sensus erit: Totum eum sicuti est, subito per inflictam mortẽ absorbeamus, hoc est, de vita tollam^9 sicut infernus, hoc est, mors & sepulchrũ (nã & hoc significat dictio Hebræa) absorbet subito & minimo negotio de terra totum hominẽ viuentẽ. Et hominẽ integrum, hoc est, rectum deglutiamus, quasi qui descendat in lacum mortis & sepulchri. Tertia persuadendi ratio est ex lucro quod multum lactare solet iuuenes, vnde subiungunt. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus domos nostras spoliis, quæ scilicet auferemus nullo resistente, sublatis illis quorũ erãt illa bona. Quasi dicãt: Modico negotio & via cõpẽdiosa diuitias nobis cõparabimus, ad quas alij vix magnis perueniunt laboribus. His præmissis rationibus ad inducẽdũ cõstructis, cõcludunt: Sortem mitte nobiscũ hoc est, cõmitte te nobiscum fortunæ, experiamur communem fortunæ aleam, vt & vnum sit omnium nostrum marsupium, hoc est, commune sit lucrum, quod diripiendo consequemur. Quibus verbis & quartam ad persuadendũ rationẽ inducunt, dum qui veluti duces futuri sunt, & in flagitiis huiusmodi assuefacti, ita vt suo iure primas simul & maiores partes vẽdicare possent in præda, æqualitatem in omnibus permittunt, & prædæ communionem. Efficacior erit tota hæc oratio, quæ quatuor complectitur partes & rationes, si omnia verba vertantur per futurum indicatiui, vt habẽt Hebræa, quamuis sæpe etiam futurum indicatiui vertendum sit per imperatiuum. Insidiabimur sanguini abscondemus, deglutiemus. Et rursum, sortem mittes nobiscum, marsupium omnium nostrum vnum erit, hoc est, omnia erunt communia, finemúsque te ex communi sortem mittere nobiscum, vt sorte tuam accipias partem. Porrò sub hoc exemplo latronum in syluis degentium, etiam parabolicè intelligendi sunt notati, & hi qui in ciuitatibus Rempublicam & miseros ciues expilant iniquis rationibus, vt vsuris & iniustis negotiationibus per monopolia aliáque iniqua media, qui quo sint fortiores in suam societatem multos pertrahere student, eisdem aut similibus rationibus eum his quæ in prædicta continentur oratione. Ostendunt enim sua studia secreta esse & vulgo incognita, per ea subito & paruo negotio perueniri posse ad immensas diuitias, lucrúmque commune fore omnibus sociis. Quibus sanè rationibus multos abduci videmus ad illicita commercia cum magna reipublicæ iactura. In hos etiam simili exemplo bene competit illud Psalmi: Sedet in insidiis eum diuitibus in occultis, &c. Quod enim etiam hoc la- Psal. 9.
trocinij genus & quoduis consortium eorum, qui inter se propter suum commodum in aliorum pernitiem conspirant, sub hoc apertorum latronum exemplo notare voluerit, patet ex generali conclusione quam postea subinfert, Sic semitæ omnis auari, &c. Potest autem nostra litera per accommodationem specialem, attribui Iudæis in Christum conspirantibus ad perdendum eum per insidias, quemadmodum hunc locum tractat Beda, qua nostra litera habet singularem numerum, Deglutiamus eum sicut infernus Beda.
viuentem & integrum. Nullus autem verè & perfectè integer præter Christum. Meminit huius intelligentiæ & D. August. lib. 17. de ci- August.
uitate Dei capitulo vigesimo. Verum hæc accommodatio locum non habet in Hebræis, quæ habent pluraliter, Deglutiamus eos viuentes, & integros sicut descendentes in lacum. Singularem tamen numerum habent septuaginta quos noster hic secutus est, sicut & in multis aliis. Proposita impiorum suasibili suggestione, subiicit suum contrarium consilium, dicens: Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à semitis eorum, hoc est, noli habere commercium eum eis, nec sequaris eorum viuendi institutum, sed retrahe te, tuúmque affectum à moribus & studiis eorum. Via enim in scripturis mores & actionem significat. Addit rationem: Pedes enim illorum ad malum currunt & festinant, vt effundant sanguinem, hoc est, ipsi ardenter desiderant malum perpetrare, idque summum, nempe effundere sanguinem, vitámque hominis tollere quasi dicat: Non tam debes aduertere fructum diuitiarum & spoliorum, quem tibi proponunt, vt alliciant, quàm malum illud insigne ad quod te prouocant, à quo & ipsa natura abhorret. Mutuatus est hunc versum vltimum Esaias ex isto loco, ex vtroque Diuus Paulus ad Romanos, vbi habemus: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Quod & nos legimus in Dauide, Psal. 13. Cap. 54. Cap. 3.

Frustrà autem iacitur rete ante oculos pennatorum. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, & moliuntur fraudes contra animas suas. Sic semitæ omnis auari, animas possidentium rapiunt.

Variis modis sententiæ istæ tres apud Hebræos intelliguntur, quæ varietas potissimum ab eo pendet, quod pro sanguinem suum & animas suas verti etiam potest, sanguinem illorum, & animas illorum. Dubium enim est an intelligi debeant relatiua reciproca, an non reciproca, quia Hebræi carent hac distinctione. Itaque iuxta nostram versionem, quæ hac in parte secuta est septuaginta versionem, quæ etiam habet relatiua reciproca, his versibus Sapiens indicat rationes, ob quas meritò filius quem monet, non debeat cum prauis illis suggestoribus ambulare, & consortium inire. Et prima quidem ratio est talis. Sicut frustrà, hoc est, inaniter

niter proiicitur & expanditur rete in oculis pennatorum, hoc eſt, auium, quia videntes rete expandi & parari, volatu illud effugiunt, iuxta illud: Quæ nimis apparent retia, vitat
Ouidius auis. Ita & tu iam à me præmonitus, & intelligens ad quod malum ſuis ſuaſionibus ſpe lucri te volunt pertrahere, merito illorum rete quod tibi parant, effugere debes. Secunda ratio ſequenti verſu indicatur. Ipſi quoque contra ſanguinem ſuum inſidiantur, quaſi dicat: Accedit his quod te merito ab eis etiã retrahere deberet, qđ cum ſanguini aliorũ inſidiãtur & cõtra alios fraudes moliuntur idipſum in proprium ipſorũ caput recidet, iuxta illud: Incidet in foueã quã fecit, Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticẽ ipſius iniquitas eius deſcendet, hoc eſt, malum quod aliis parauerunt, extremam ipſiſmet perniciem adferet. Deinde ſubiungit ſententiam generalem, omnibus auaris idem ſignificans euenire quod impiis illis ſicariis & homicidis, qui ob temporale commodum aliorum vitæ inſidiantur. Sic inquit, ſemitæ omnis auari, hoc eſt, rationes & modi agendi omnis auari, qui per fas & nefas, cumque multorum iniuria diuitias ſibi congregat, rapiunt animas poſſidentium, ipſorummet ſcilicet auarorum qui poſſident diuitias, vel ipſam auaritiam, imò poſſidentur ab ea, quia ſemitæ illæ auari demergunt animas auarorum in interitum & perditionem ſæpe temporalem, & ſemper æternam, iuxta illud
1. Tim. 6 Pauli: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & deſideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas. Iuxta huius noſtræ lectionis intellectum, prima ſententia ſecundum myſticum intellectum ſignificat ſapientibus & electis non facilè poſſe nocere retia quæ illis impij tendunt, quoniam enim oculos habent quibus malum quod eis paratur aduertunt, & pennas habent quibus ad cœleſtia ſubuehuntur ſæpè deſiderio & cogitatione, facilè videntes periculum, cauent & effugiunt. Poteſt autem illa ſententia: Ipſi quoque contra ſanguinem ſuum inſidiantur, &c. etiam ſi accipi, vt ſignificet impios ſibi mutuo inſidiari, nec inter ſe ſibi fidos eſſe, ſed alterum alteri exitium machinari, ſicque omnis auari morem eſſe, vt pro parandis diuitiis, ne vitæ quidem aliorum parcat. Vt hinc intelligamus illorum concordiam & initam conſpirationem non eſſe ſtabilem & ſecuram, ſed malum ipſum eſſe deſtructiuum ſui & aliorum, iuſtitiam autem ſolam eſſe certum & tutum vinculum ſocietatis humanæ. Si vero intelligantur pronomina non reciproca, his verſibus Sapiens pergit oſtendere impietatem illorum impiorum cõſiliariorum, quam cœperat oſtendere, dicens: Pedes eorum in malum currunt, &c. Quod proſequendo ſubiicit: Fruſtrà autem, & vt habent Hebræa, Fruſtra enim. Et erit ſenſus fruſtra, hoc eſt, innocenter & ſine auium culpa expanditur rete coram auibus ad capiendum eas. Ita & ipſi inſidiantur ſanguini ipſorum, nempe innocentium, cum nihil tale illi meruerint.

Nec illi tantum ſic faciunt, ſed ad eum modum etiam ſe habent ſemitæ omnis auari. Nam auari inſtar aucupum rapere ſtudent animas poſſidentium, aliorum ſcilicet diuitum, hoc eſt, inhiant eorum diuitiis eóſq; ſpoliare & nudare deſiderant. Sed huic intelligentiæ obſtare videtur, quod dicitur rete poni in oculis pennatorum, hoc enim non eſt inſidiantium. Proinde altera, quæ noſtræ lectionis eſt, videtur præferenda intelligentia. Tertia tamen ſententia iuxta Hebræorum lectionem, poſteriori ſententiæ magis fauere videtur. Nam ſic eſt ad verbum, Sic ſemitæ omnis inhiantis lucro, animam tollit eorum, qui habent illud. Auarus ſcilicet inhians lucro, tollit animam eorum qui habent lucrum & ſubſtantiam. Niſi ſic intelligas ipſum lucrũ & auaritia cui auarus inhiat, tollit animam dominorũ ſuorum, & eorum qui illud lucrũ & auaritiam ſectantur, hoc eſt, perniciem eis adfert & interitum auaritia ipſorum. Atque hunc puto probabiliorem intellectum eſſe.

Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem ſuam, In capite turbarum clamitat, in foribus portarum vrbis profert verba ſua dicens: Vſquequo paruuli diligitis infantiam, & ſtulti ea quæ ſibi ſunt noxia cupient, & imprudentes odibunt ſcientiam? Conuertimini ad correptionem meam, en proferam vobis ſpiritum meum, & oſtendam vobis verba mea.

POſtquam introduxit illicibilem illũ peſſimorum hominum ſermonem monuitque ne illum audirent & ſequerentur, vt plus ponderis habeat eius monitio, ipſam nunc ſapientiam introducit loquentem per proſopopœiam: & in confuſionem humanæ ſtultitiæ & ignorantiæ, oſtendit ſapientiam omnibus eſſe obuiam, non latere in tenebris, nec in deſertis aut longinquis eſſe locis, quaſi ad eam non pateret aditus, aut quiſquam ſuæ inſipientiæ prætexere poſſet difficultatem aſſequendi eam. Dicit ergo ſapientiam ipſam nõ latere in domo, ſed foris, hoc eſt, in viis prædicare, hoc eſt palam & magna voce clamare, atque etiam in latioribus plateis dare vocem ſuam, clamitare item in capite turbarũ, hoc eſt, in frequentioribus turbis, atque in foribus portarum vrbis proferre verba ſua, hoc eſt palam & omnibus in locis atq; apud omnes. Hoc enim illa congerie vult ſignificare: quamuis & rectè intellexerimus per turbas, vulgus illum ſignificaſſe, per portas, magiſtratum & iudices qui in portis iudicia exercere ſolebant, vbi concurſus fuit hominum exeuntium & introeuntium. Hæc autẽ ſapientia cui tribuit vocem apud omnes inclamantem, rectè intelligitur, aut ipſa ſapiẽtia in genere accepta tanquam perſona aliqua ſubſiſtens, de quo plura in cap. 8. Aut ipſa diuina increata ſapiẽtia, quæ variis modis ſeſe prædicat apud homines, eóſque admonet ſui officij, ob quã forte cauſam Hebræis dicitur pluraliter Sapientiæ foris clamant, quod variis modis inclamet Dei ſapientia in hominibus. Clamat enim per legem ſcriptam in cordibus hominum, demonſtrans per eam quid fugiendum, quid ſectandũ, clamat apud Iudæos maximè per legẽ & prophetas, clamat nunc per euan-

gelij prædicationē, sempérq; clamauit atq; clamabit vbiq;, tum per internā inspirationē cor da hominū commouentem tum per.piorum hominum, & doctrinā & vitę exēpla, quibus ad virtuté homines excitātur. Vbique & semper magna fuit vitiorū reprehensio, & ad virtutes prouocatio, sed maximè in populo Dei Nec potest nisi sapiētiæ diuinæ ascribi, si quid a philosophis sapienter dictum est pro vitiorum extirpatione & virtutis cōmendatione Clamat ergo Sapiētia his modis, dicēs: Vsquequo paruuli diligitis infantiā & stulti ea, &c. Efficax sanè & apta est hæc sapientiæ oratio. In qua primo quidem sapientia, deplorans hominum cæcitatem, blandè eos inuitat ad se. Deinde inuitatos & venire recusantes valde deterret, grauia illis intermiminans & prædicēs, fœlicitatem postremum summam & perfectam obedientibus sibi pollicetur. Quod ergo attinet ad primam partem dicit, vsquequo paruuli diligitis infantiā, &c. Gradatio hic est in tribus partibus. Primū enim est quod alijs est minus, diligere infantiam, hoc est, ignorantiam vel imperitiā, quod paruulorum est, hoc est, imperitorum, qui nondum declarant se rectum rationis habere iudicium, sed tāquam paruuli imperitiā amāt, & infantilia sectantur. Secundum maius est nempe cupere sibi noxia, & tertium omnium maximum, videlicet odire sapientiam. Quæ tamen tria aut coincidunt, aut sese sequūtur. Ex eo enim quod quis amat imperitiā, fit vt cupiat ea quæ sibi sunt noxia, & ex illo fit, vt odiat etiam tandem sapientiam & bonas monitiones. Hac interrogatione sapiētia significat se deplorare quasi ex materno affectu hominum stultitiam, eandémque stultitiam pulchrè notat. Quid enim stultius imò insanius quam amare imperitiam, cupere quę sibi sunt noxia, odire sapientiam? Similis locus est in Psal. Filij hominum vsquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? Itaque cum duplici hoc nomine iam auditorem commouerit, blandè mox eundem ad se inuitat Conuertimini, inquit, ad correptionem meam, quod si facere volueritis, ecce proferam vobis spiritum meum, hoc est, totum me vobis aperiam, nō impartiar vobis tantum partem paruam sapientiæ meæ, sed copiosissimè in vobis sapiētiam meam effundam. Est enim hoc loco Hebræis verbum effundam, metaphora tractat à fontibus viuis qui perpetuò fluunt, ad significandum abundantiam gratiæ, & sapientiæ perpetuam deriuationem. Aut potest esse sensus, Afflabo vos abundè spiritu meo. Sunt autem qui illam partem, En proferam vobis spiritum meum, referunt ad sequentia, vt sit sensus: Aduertite quæ vobis sum dictura parum suauia, En aperiam vobis quod mente conceptum teneo. Iuxta quem Intellectum conuenienter etiam quod præcedit: Conuertimini ad correptionem meam, refertur ad sequétia, vt correptio de qua loquitur sit quod sequitur, ad quod audiendum monet vt conuertantur paruuli. Cæterum quæ hic Sapientiæ diuinæ in genere tanquam fonti omnis sapientiæ tribuūtur, per specialem accōmodationem rectè tribuūtur sapientiæ Dei patris incarnatæ, hoc est Christo, quem Paulus Dei vocat sapientiam. Hęc enim sapientia humanitatem induta, in vniuerso mundo per euangelij prædicationem inuitat peccatores ad resipiscentiam, promittens eis se effusurum spiritum suum sanctum, & omnia quæ audiuit à patre nota facturum. Et omnino verisimile est ideo Spiritum sanctum in Hebræo hic vsum esse verbis futuri temporis. Habent enim Hebræa, Sapientia, clamabit foris, dabit vocem suam, loquetur verba sua, vt Christum secretiori intellectu prophetādo significaret, qui illa quandoque erat facturus corporaliter & reipsa. Cum enim scripturæ omnes in Christum respiciant, nō mirum videri debet, si quis etiam ex intentione spiritus esse dixerit, vt eæ scripturæ quę primò & propriè de illo non videntur dictę, ei tamen secretiori intelligentia accōmodentur, cui sæpè eximia & perfecta ratione conueniunt.

Psal. 4.

1. Cor. 1.

Quia vocaui & renuistis, extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meū, & increpationes meas neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo cum vobis id quod timebatis aduenerit, Cum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio & angustia. Tunc inuocabunt me, & non exaudiam, mane consurgent & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem domini non susceperint, nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersæ correptioni meæ. Comedent igitur fructus viæ suæ suisque consilijs saturabuntur.

Secunda hæc est orationis pars. Non enim coniunctio, quia, ad præcedentia pertinet, sed ad sequentia, & perficitur ibi oratio: Ego quoq; in interitu vestro: & est sensus, Quia vocaui & renuistis, &c. ideo vicissim ego quoq; in interitu vestro ridebo: Est enim יַעַן Iaan propterea quod, vel eo quod. Itaque in hac parte sapientia prædicatura mala euentura his qui stultitiā suam moniti non corrigunt, in primis quatuor membris, & suum exponit beneficium, & illi opponit stultorum ingratitudinem, vtrunque pulchrè exaggerās, quo vtrunque magis appareat, & sequentem vindictam iustiorem esse constaret. Vocaui, inquit, vos vt ad me conuerteremini & renuistis venire, extēdi manum meam ad vos, vt scilicet illam vobis præberem, meóque auxilio ad me pertraheremini, hoc est, parata fui vos iuuare. Aut extendi manū meam vt indicarem vobis viam rectam, hoc est, demonstrarem vobis quid faciendum, quid fugiendum, & non fuit qui vel aspicere dignaretur ad extēsioné manus meæ. Quinetiam despexistis omne consilium meum, quo bene vobis consului, & increpationes meas neglexistis Nec malè Caietanus annotauit quadruplex diuinæ gratiæ beneficium his quatuor mēbris insinuatum. In vocatione beneficiū excitandi. In extensione manus, oblatiōné auxilij. In consilio, instructionem ad eligendum bona. In increpatione, monitionem ad fugiēdum mala. Necesse est enim nos & diuinitus excitari & adiuuari, & instrui de bono sequendo, ac malo fugiendo. Ob contēptum ergo & neglectum omnium horum, subueit: Ego quoque in interitu vestro ridebo, hoc est, Sicuti vos me, meaque beneficia, ipso facto declarastis ridere

ridere, ita & ego vicissim ridebo in interitu vestro, & subsannabo, cum vobis id quod timebatis aduenerit. Repetitio est prioris partis aliis verbis, ad auxesim faciens pro more Hebræorum Per id enim quod timuisse eos dicit intelligit eorum interitum, hoc est, calamitatem, mortem, amissionem vitæ & delectabilium huius vitæ. Hæc enim sunt quæ homines mundani maximè timent, idque tum propter amorem rerum terrenarum, tum quod malè sibi conscij malè etiam sibi metuant. Non timent autem quod maximè timere deberent, Deum scilicet. Pro illo enim quod noster bene vertit id quod timebatis, Hebræis est timor vester, quod dicitur ad distinctionem eius, quod est timor sapientum. Id autem est Deus ipse, quem Iacob vocat timorem patris sui Isaac. Risuram autem se dicit sapientia, non quod verè sapientia unquam rideat, aut subsannet, sed quod ipso facto ita se gerat ac si rideret, dum in interitu impiorum non solum eos negligit, nec tantum nulla mouetur erga eos misericordia, etiam dum inuocatur, sed etiam iusto suo iudicio omnibus declarat eos esse ridiculos, & subsannatione dignos, vt qui salutem propriam contempserint, sibique malorum suorum authores fuerint. Sic & in Psal. dicitur, Qui habitat in cœlis irridebit eos, & dominus subsannabit eos. Pulchrè autem in sequentibus exaggerat malum interitus eorum, de quo iam locutus est, vt magis deterreat. Dicit enim calamitatem quam timuerunt stulti saltem in genere, subitò & repentè obuenturam, ac instar tempestatis, non solum subito, sed & cum magna vi cui resisti non poterit, totum hominem correpturam & occupaturam, ita vt sit futura & tribulatio exterius & angustia interius. Augetur autem adhuc magis hæc calamitas per id quod sequitur. Tūc inuocabunt me, cupientes scilicet vt tunc ad eos extendam manum meam, meóque consilio eis adsim, sed sicut me vocantem audire noluerunt, ita & ego eos tunc non exaudiam. Nec simpliciter ac frigidè me inuocabunt, sed mane consurgent ad quærendum me, aut inuocandum me, & sicut cum ad eos extenderem manum meam ipsi aspicere ad me noluerunt, nec inueniri voluerunt, ita tunc non inuenient me, hoc est, non assequentur à me quod desiderant. Et rursum repetit causam perditionis & neglectus eorum, quò magis ostenderet eos & iustè perire & iustè negligi. Propter quod rursum etiam quatuor membris eorum peccatum exaggerat: Eo quod, inquit, exosam habuerunt disciplinam, hoc est, eruditionem ac sapientiam: & timorem domini non susceperunt, &c. Ac tandem concludit: Comedent ergo fructus viæ suę, suísque consiliis saturabuntur. Quo metaphoricè significatur eos recepturos mercedem quam meruerunt vita & actionibus suis. Est enim metaphora accepta ab agricolis, qui comedunt fructus, quos suis laboribus pepererunt. Cui simile est illud Pauli: Quę seminauerit homo hęc & metet. Comedere ergo fructus viæ suæ, est percipere id quod vita promeruit, Saturari suis cōsiliis, hoc

Gene. 31.

Psal. 2.

Galat. 6.

est consiliis, quę spretis cōsiliis sapientię, ipsi elegerūt & secuti sunt, est abundè & vsque ad nauseam & fastidiū, dare pœnas dignas illis cōsiliis. Videri autē potest allusio esse in hac sententia ad præcedentem stultorum vitā, vt sit sensus hic. Quandoquidem elegerunt comedere fructus viæ suæ, hoc est, delectati sunt in sua viuendi ratione, nec voluerunt comedere fructus sapientiæ, sed vsque ad saturitatem sectati sunt sua consilia, atque in eis voluptatem perceperūt, comedent sanè deinceps fructus vię suę, quanquam iam longè aliter: vt quasi ironicè hoc inferatur ex eo quod stulti facere elegerunt. In hac ergo tota orationis parte, quæ prosequitur dignā impiorum vltionem, eleganter illam depingit & exaggerat. Significat enim illam in se maximā fore, vt quæ sit futura eorum interitus. Deinde subitò & cū ineuitabili vi obuenturā, prætereà neminem fore qui eorū vices doleat aut succurrere velit in fœlicibus. Ad hęc, quod omnino est intollerabile, ipsos etiam in sua calamitate fore ridiculos aliis & subsannationi expositos. Nec caret sua vi quod in principio sapiētia ipsósmet stultos alloquitur, sed mox mutato sermonis tenore, de ipsis in tertia loquitur persona, dicēs: Tunc inuocabunt me, &c. quasi nō dignata eos diutius alloqui, cum iam pœnitendi tempus transierit, sed ad alios conuersa iudicij sui æquitatem illis exponat Cæterum quod Sapientia hic impœnitentibus sic cōminatur, frequenter quidem etiam in hac vita illis euenit. Nam & hic post longā expectationem Dei ad pœnitentiam eos inuitātis, cum impleta est mensura peccatorum ipsorum, magna sæpè eos præter expectationē inuoluit calamitas, in qua ad Deum clamantes non tamē exaudiuntur, quoniam non datur eis vt clament ex vero corde, aut quia fixa Dei sententia, calamitas ista est immissa, vt auferri non possit. Vnde de quibusdam Psalmista dicit Clamauerūt, nec erat qui saluos faceret, ad dominū, nec exaudiuit eos. Et apud Hieremiam dicit dominus de Iudæis: Cum ieiunauerint non exaudiam preces eorum, & si obtulerint holocaustomata & victimas, non suscipiam ea, quoniam gladio & fame & peste ego consumam eos. Et de Antiocho scribitur. Orabat autem hic scelestus dominum, à quo non esset misericordiā consecututus. Sic & de Esau dicit Paulus, quod nō inuenerit pœnitentiæ locum, quanquam cum lachrymis inquisisset eam. In Iudaica autem gente singulariter & excellenter videmus impletum esse quod hic Sapientia prædicit & comminatur. Quoniam enim ea gens sapientiam Dei in carne ad se venientem, audire & recipere noluit, quæ blandè ad pœnitentiam inuitabat, flens etiā super illorū cæcitate & dicēs: O si cognouisses & tu, Et quoties volui cōgregare filios tuos, sicut gallina cōgregat pullos suos sub alas, & noluisti: ideo queadmodū eis Christus Dei sapiētia prædixit, grauissima eos cępit calamitas in oculis omniū hominū, quibus vbique inuisi sunt & ridiculi. In qua etsi Deum inuocent quotidie, non tamen exaudiuntur, & Christum quærentes ac verum sapientiam, non inueniunt, iuxta illud

Psal. 17.

Hier. 14.

2. Mach. 9.

Hebr. 12.

Luc. 19.

lud quod eis dicit Dominus: Quæretis me & non inuenietis,& vbi ego sum, vos non potestis venire. Et iterum: Quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Vniuersaliter autem & perfectè hæc sapientiæ prædicatio impletur in impœnitentibus in futura vita, in qua ineuitabilis eos corripiet miseria,quę nec Deum nec Angelos ad misericordiam commouebit in qua quicquid pertinerint impetrare non poterunt,quemadmodũ patet in diuite epulone, qui nec sibi refrigerium, nec fratribus suis sapientiam & eruditionẽ impetrare orando potuit.

Ioan. 7. Ioan. 8. Luc. 16.

Auersio paruulorum interficiet eos, & fœlicitas stultorum perdet eos Qui autem me audierit,absque terrore requiescet, & abundantia perfruetur, timore malorum sublato.

CONcludit Sapientia suam orationẽ duabus his sententus,quarum altera ad impios pertinens,docet impios sibi suorum malorum esse causas,declarans proinde sententiam præcedentem: Comedent fructus viæ suæ &c.altera priorem fœlicitatem describit. Quod autem ad priorem attinet sententiam, sciendum quod pro auersio, etiam verti potest quies,quod magis conueniret ei quod in secundo membro dicitur prosperitas stultorum,vt vtrobique significetur quietem, otiũ & terrenam fœlicitatem causam esse perditionis eorum,iuxta illud Ezechielis:Hæc fuit iniquitas Sodomæ,superbia, saturitas panis, & abundantia,& otium ipsius. Potest etiam teste Pagni io,in secundo membro pro prosperitas verti error,quemadmodum vertit Tharugm, quod bene conuenit ei quod in primo mẽbro dicitur:Auersio paruulorum, vt vtrobique significetur errorem & sapientiæ contemptum causam esse perditionis eorum, quod maximè proposito conuenit. Et est simile illi Baruch: Quoniam non habuerunt sapientiam, perierunt propter suam incipientiam,Et illi Esaiæ: Propterea abductus est populus meus, quia non habuit scientiam. Noster autem interpres cum potuisset correspõdentes sibi duarum dictionum significationes vertisse,vertit non correspondentes, secutus nimirum communiores dictionum significationes. Et habet hæc versio conuenientẽ etiam intelligentiam.Significat enim duo esse ob quæ homines pereunt, videlicet auersionem eorum à sapientia,& fœlicitatem terrenam quam sectantur,& qua donati abutuntur. Quæ duo in omni peccato quodammodo inueniũtur,quia in omni peccato est auersio ab incommutabili bono, & conuersio inordinata ad bonum commutabile,quo peccator abutitur. Quibus duobus superius etiam attribuit Sapientia correspondentes pœnas. Quoniam enim à sapientia auersi sunt peccatores dixit,quod quærent eam postea, & non inuenient.Quoniam verò fœlicitatem terrenam auidè sectantur, eáque a Deo donati hic abutuntur,dixit,quod venit eis interitus quasi tempestas,tribulatio & angustia. Quod autem dicit interficiet & perdet eos, de morte & perditione æterna maximè est intelligendum,quanquam etiam de morte & perditione temporali intelligi debeat, maximè quia hæc primo dicta sunt Iudæis sub lege existentibus,quæ temporalia mala & bona comminantur transgressoribus, & promittit obseruatoribus.Sicut & quod sequitur de fœlicitate, quiete & securitate obedientium sapientiæ, maximè & perfectissimè completur in regno cœlorum, vbi perfecta est securitas & quies, & abest omni mali metus, adest verò omnium rerum abundantia. Et tamen etiã in Deuter. promittitur: Habitabit Israel confidenter. Et in Leuitico promittitur seruantibus legem quod absque pauore habitarent in terra promissionis,& commederent panem suum in saturitate, perfruentes rerum omnium abundantia. Quod spiritualiter saltem, in hac etiã vita iusti assequuntur,quandoquidem de Dei gratia & protectione benè confidentes, non multum cõcutiuntur timore vel præsentium malorum vel futurorum in altera vita, & abũdantia perfruuntur,quia omnia se in Deo habere sibi persuadent,& cum sint tanquam nihil habentes,omnia tamen se possidere putãt, cum Paulo dicentes: Tanquam enim nihil habentes,& omnia possidentes. Ita enim promissiones bonorum, & comminationes malorum, mirabili Dei sapientia,& hoc libro & in Psalmis & in Prophetarum libris dispositæ sunt, vt & de temporalibus bonis ac malis intellectæ seruiant his qui sub lege fuerunt Iudæis, quibus hæc primò sunt scripta,& de spiritualibus bonis vel malis, aut æternis supplicijs vel præmiis intellectæ, seruiant his qui sub Euangelio sunt,& in omnibus siue bonis siue malis,generalius impleãtur,tum in hac, tum in futura vita. Quæ sanè regula semper præ oculis habenda est iis qui rectè huiusmodi scripturas intelligere & explicare voluerint.

Cap. 16. Baruch. 3. Esa. 5. Deut. 33 Leui. 26. 2 Cor. 6.

CAPVT SECVNDVM.

FIli mi,si susceperis sermones meos, & mãdata mea absconderis penes te:vt audiat sapiẽtiam auris tua, inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam.

POST feriam illam sapientiæ orationem a Sapiente congruè in principio introductam, redit Sapiens prosequendo suum sermonem, ad erudiendum suum filium,hoc est,quemuis sapientiæ studiosum & maximè imperitos iuuenes. Quamuis enim quidam velint etiam totum hoc caput adhuc esse verba sapientiæ, magis tamen apparet ex sequentibus capitibus,ipsum sapientem hic loqui,qui auditores graui sapientiæ oratione perterrefactos iam docet,& quomodo sapientia possit acquiri,& quis acquisitæ sapientiæ sit fructus futurus. Hæc enim duo hoc cap.conuenienti ordine traduntur.Et primum quidem docet ad comparandam sapientiam requiri, vt quis serio eam percipere desideret, cor suum ad hoc inclinãs,& ex corde aures suas accõmodãs ad audiendũ sapiẽtiã.Est aũt sẽtẽtia prima hoc modo

modo ordinanda & intelligenda. Fili mi si su-
sceperis,hoc est,si statuisti, aut si volueris su-
scipere ea quæ dicturus sum,& mandata mea
recondere apud te , ac veluti pro thesauro
quodam habere , in primis & ante omnia re
quiritur,vt inclines cor tuum ad cognoscen-
dam prudentiam , ad hoc vt attentè & cum
fructu auris tua audiat sapientiam. Verba
enim illa, susceperis & absconderis , futuri
sunt temporis non præteriti , vt patet ex He-
bræis,ex quibus etiam patet,quod pars illa,vt
audiat sapientiã auris tua , ad sequentẽ partẽ
magis sit referenda quã ad præcedẽtia. Signi
ficatur ergo necesse esse sapientię studio-
so, vt cor suum abstractum ab amore rerum
terrenarum (ad quas ex natura sua corrupta
semper inclinatur & propẽdet) inclinet atq;
totũ addicat prudẽtię cognoscẽdę , serio hoc
ipsum & ex animo desiderãs,sic vt non dedi-
gnetur auribus suis sapientiã ex alus percipe
re,sed aures suas accõmodet attente sapien-
tũ dictis percipiendis. Nisi enim cordis ad sa-
pientiam propensitas & desiderium præces-
serit,frustra aure corporali sapiẽtia ex ore au-
ditur sapiẽtum. Inclinabis ergo cor tuum pru
dentiæ sic vt audiat auris tua sapientiam , vel
inclinabis cor tuum prudentiæ ad hoc ,vt cũ
fructu & attentè auris tua àudiat sapientiam.
Serium enim desiderium requiri ad compa-
rãdam sapientiã docet in sequẽtibus,subiiciẽs.

Si enim sapiẽtiã inuocaueris, & inclinaueris cor tuũ prudẽtiæ, Si quæsieris eã quasi pecuniã, & sicut thesauros effoderis illam , Tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies.

Significat prioribus duobus membris, sa-
pientiam non tantum corde desideran-
dam, sed & precibus à Deo implorandã. Hoc
est enim inuocare sapientiam , precibus eam
petere , & pro ea ad Deum in oratione cla-
mare,hoc est,ardenter rogare. Quod & in se-
cundo membro dicitur iuxta Hebræa & Græ
ca quæ habent,& dederis intelligentiæ vocẽ
tuam. Cui conuenit illud Iacobi: Si quis indi-
Iaco. 1. get sapiẽtia postulet a Deo qui dat omnibus
affluenter. Aliis duobus membris significat,
etiã opere & studio magno ambiendam sapiẽ
tiam. Non enim sic precibus est fidendum,
vt nostra cesset industria & studiũ, vnde dicit:
Si quæsieris eam quasi pecuniam,hoc est,tan
to studio & labore quanto solent homines di
uitias quærere,& sicut thesauros effoderis eã,
hoc est,diligenter scrutatus eam fueris , sicut
auidissimè scrutari solent & effodere qui pe-
cunia vel thesauros alicubi abscõditos norũt.
Pro effoderis enim 70. verterunt vt & alij,scru
tatus fueris, quod & dictio Hebræa החפשנה
theopzabt magis significat, vñ effodere apud
nos pro diligenter scrutari accipiendũ est. Si-
gnificatur tamen hac comparatione non so-
lum pretium & dignitas sapientiæ , sed etiam
quod eadem, velut thesaurus quidam abscõ-
ditus , sit diligenti studio & inuestiganda , &
eruenda, veluti è tenebris in quibus latet quo
ad nos, propter tenebras ignorantiæ quibus
offusi sumus. Cui conuenit illud euangelicũ:
Matt. 13. Simile est regnum celorũ thesauro abscondi
to in agro. Precibus & studio atque labore sa-
Eccle. 9. pientiam parandam , etiam in Ecclesiastico
docetur multis , vbi sic legimus. Sapientiam

omnium antiquorum exquiret sapiens & in
Prophetis vacabit. Narrationem virorum no-
minatorum cõseruabit,& in versutias parabo
larũ introibit. Occulta prouerbiorum exqui-
ret , & in absconditis parabolarum conuersa
bitur. In medio magnatorũ ministrabit , & in
conspectu præsidis apparebit. In terram alie-
nigenarum gentium pertransiet, bona enim
& mala hominibus (sic enim legendum est,
non autem in omnibus) tentabit. Cor suum
tradet ad vigilandum diluculo ad dominum
qui fecit illũ , & in conspectu altissimi depre
cabitur. Aperiet os suum in oratione , & pro
delictis suis deprecabitur, Hæc ibi : quanquã
eo loco magis tradatur ratio parandæ sapien-
tiæ exactæ pro his qui alios sunt docturi , hic
vero ratio comparandæ sapientiæ quæ ad be-
ne viuendum omnibus est necessaria, quæ se-
rio cordis desiderio, precibus,& studio etiam
est obtinenda, vnde subditur, tunc intelliges
timorẽ domini,& scientiã Dei inuenies, scien
tiã Dei & timorem coniungens, quia vt supra
dictũ est, Timor Dei principium est scientiæ,
imò ipsa sapientia, Nõ est autẽ istud sic intelli
gẽdũ quasi prius nõ habeatur Dei timor, aut
aliquid sapiẽtiæ diuinæ. Nã ex Dei timore & sa
pientia procedit, vt qui pro sapiẽtia precetur,
eãq; ardẽti desiderio quærat. Sed dicit tunc ti
morem Dei intelligendũ , & scientiã Dei in-
ueniendam, quia tunc in homine firmabitur,
perficietur, eique placere & dulcescere inci-
piet, dabiturq; quo adhuc indigebat, iuxta il-
lud euãgelicũ: Omni habẽti dabitur : vñ sequit. Matt. 13.

Quia dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudẽtia & scientia.

Reddit rationem, quare non nostro tantũ
studio, sed precibus obtinenda sit sapien
tia, quia dominus inquit est, qui dat veram il-
lam de qua scilicet loquitur, sapientiã, afflans
eã & inspirans mentibus hominum, ad quam
hominum studia præparare quidem & dispo-
nere possunt , sed eam nequaquam per se
largiri possunt. Vnde in Ecclesiastico post ver Eccle 39
ba superius citata dicitur : Si enim dominus
magnus voluerit, spiritu intelligentiæ reple-
bit eum , Et sapientiæ 9. dicitur : Sensum au-
tem tuum quis sciet , nisi tu dederis sapien-
tiam, & miseris Spiritum Sanctum tuum de
altissimis. Vnde Sapiens introducitur eodem
loco sic orans : Mitte illam de cœlis sanctis
tuis: & à sede magnitudinis tuæ, vt mecum sit
& mecum laboret , vt sciam quid acceptum
sit apud te. Quod sequitur: Et ex ore eius pru
dentia & scientia, significat sapientiam proue
nire ex diuina reuelatione, quæ in scripturis
& Prophetarum prædicatione hominibus in-
notuit,& interna inspiratione & afflatu spiri-
tus in mente fit vniuscuiusque. Nisi enim sic
Deus nobis loquatur per scripturas , sancto-
rum prædicationes,& simul internum afflatũ
quo nos trahat & persuadeat, nequaquam ve
rè sapiẽtes effici possumus, iuxta illud: Erunt
omnes docibiles Dei, omnis qui audiuit & di
dicit à patre, venit ad me. Proinde docet hæc Ioan. 6.
sententia, non in Ethnicorũ libris sapientiam
quærendam , sed in scripturis , quæ Deus
ore proprio locutus est , Sed nec in illis inue
niri nisi p illa Deus nobis interius loquatur, &
proinde

sit premunitus? Quoniam vero præter seductionem quæris genere fieri potest ab impiis, periculum est peculiare, maxime iuuentuti, a mulieribus, contra quod item munit sapientia, recte secundo loco subijcit.

Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea quæ mollit sermones suos. Quæ relinquit ducem pubertatis suæ, & pacti Dei sui oblita est.

ALienam vocat & extraneam, quæ ipsius nō est, sed alterius mariti vxor. Nam de adultera potissimum loquitur, vt patet ex sequenti sententia. Mollire sermones est blandis mollibusque sermonibus vti ad decipiendum: Nam huiusmodi sermones efficaces admodum sunt in mente iuuenum alioqui per se satis ad libidinem prona. Huiusmodi mulierem similiter præclare traducit & notat, vt ab ea magis abstrahat. Quæ, inquit, relinquit ducem pubertatis suæ, hoc est, primū maritum quem in iuuentute sibi accepit in ducem, quem a sua pubertate semper sequeretur Et pacti Dei sui oblita est, hoc est, fœderis nuptialis, quo nō tantū suo marito, sed etiā Deo suo astricta est, & quod fœdus nuptiale à Deo est institutum. Aut potius per pactū Dei intelligit Dei legem vetantem adulteria, quasi dicat: Quam fidem ab ea expectabis quantumuis tibi blādè loquatur, quę & marito suo, & ipsi Deo suo infida est, neutri seruās quod promisit? Generalius tamē homini aliena & extranea est omnis quæ eius vxor non est, etiam si nullius sit. Quæ dum blandis sermonibus ad peccatum pellicit, relinquit ducem pubertatis suæ, Deum scilicet quem in iuuenta sequendum susceperat, qui de seipso
Hiere. 3. dicit apud Hiere. Ergo saltem amodo voca me, Pater meus, dux virginitatis meę tues, vel pubertatis meę. Nam est eadem dictio quæ hoc loco, significans propriè iuuētutem. Ab huiusmodi mulieribus quantū immineat periculi, exemplo Samsonis & Salomonis licet intelligere, quarū blanditus ille corporis oculis, hic mentis captus fuit. Quantum vero cō-
Sapiē.10. tra talium valeat blanditias sapientia, exemplum docet Ioseph Patriarchę, de quo dicitur in libro Sapientiæ: Hæc venditum iustum nō dereliquit, sed a peccatoribus liberauit eū

Inclinata est enim ad mortem domus eius, & ad inferos semitæ ipsius. Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur, nec apprehendent semitas vitæ.

COniunctio enim reddit causam quare sapientia custodit hominem, vt eruatur à muliere huiusmodi aliena. Meritò, inquit, hoc dico sapientiam effecturam, & meritò id summopere optandum est. Quia domus illius tendit ad mortem, ita vt si quis victus illius illecebris, declinet ad domum illius, ad mortem sit deducendus. Vnde postea ca. 7. dicitur, viæ inferi domus illius. Et semitæ ipsius, hoc est, viæ quæ ducunt ad domum eius vel ad ipsam. Aut potius semitæ ipsius, hoc est, actiones ipsius & genus vitę ipsius deducit homines ad inferos, vel vt habent Hæbrea ad mortuos. Quod dicit tum quia per adulteriū & fornicationes homo semper efficitur obnoxus morti æternæ in quam tandē petrahitur, tum quia per adulterium iuxta legem Mosaicam reus fit etiā mortis corporalis, quam per zelum mariti euadere non poterit, vt dicitur cap. 6. Itē quia fornicationes & adulteria multarum sæpæ cædium sunt causa, vt dicitur c. 7. Multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Quia autē domū eius & semitas eius dixit esse mortiferas, periti stens in eo, subdicit: Omnes qui ingrediuntur ad eam, hoc est, qui illam mulierem accedunt eique congrediuntur (phrasi enim Hæbraica ingredi ad mulierē est cum ea rem habere) nō reuertentur. Vbi alludit ad hoc quod mortui non reuertuntur ad vitam: Significat ergo eos qui ad eam ingrediūtur, statim mori, quia morti fiunt obnoxii & iuxta animam moriuntur, iuxta illud, Quacunque die comederis ex
eo, morte morieris. Ideoq; sicut mortui sunt, Gene. 2.
sic non reuertuntur, quia non reuertuntur viui, non reuertuntur liberi à mortis vinculo, sicut prius erant, ita vt non possint ambulare vias vitæ, viam virtutis, nisi singulari Dei gratia veluti a mortuis resuscitentur, & à mortis debitæ vinculo relaxentur, quod rarò fiebat sub lege, sub qua marito semper manebat ius exigendi ab adultero mortem corporalē. Venerabilis Beda, quo difficultatem euadat, relatiuum, eam, cum dicitur qui ingrediūtur ad eam, refert ad mortem, vt significentur eos qui in mortem æternam semel sunt traditi, ab ea nō redituros in vitā. Aut si relatiuum, eam, referatur ad mulierem, intelligit non reuertentur per se, & quantum attinet ad naturam in qua voluntate deprauatam. Potest & sic intelligi quod dicitur non reuertentur, quod implicitì meretriciis vel adulterinis amoribus, difficulter ab eis resiliant, & quod vt plurimū nō facilē resipiscāt, siue quod dulcedine voluptatis inescati nolint, siue quod nō possint sese, etiam cum volūt, extricare ab earum consortio. Quadrat istud conuenientissime in mysticum sensum. Nam cum in scripturis propheticis frequenter sub nomine fornicationis & adulterii significetur idololatria, sub qua & hæresis comprehenditur, per quam nouum sibi homo Deum fingit quē colat, rectè etiam in hoc libro quoties de muliere aliena cauēda Sapiens monet, mysticè per eam intelligitur siue idololatria, siue hæresis, quæ deserto Deo suo patrio, quem in baptismo tanquam ducem suæ integritatis & sponsum susceperat, per dulces sermones & benedi
ctiones seducit corda innocētum, hoc est, simplicium, vt ait Paulus. Huius domum, hoc est, Rom. 16
sectam & congregrationem qui accedit, mortem statim incidit, à qua difficulter est reditus ad vias vitæ, quia paucos hæreticorū seriā pœnitentiā agere vidimus, vnde eos deuitandos Paulus monet quod subuersi sint, & proprio iudicio condemnati. Iuxta hanc mysticam intelligentiam, notandum quod à duplici malorum consortio hic cauendum monemur, nempe & eorum qui ad impiam trahunt vitam, & eorum qui ad impiam doctrinam

Vt ambules in via bona, & calles iustorum custodias.

POstquā dixit sapientiā seruaturā hominē vt eruat à via mala, in quā siue improborū hominū suggestiones, siue impudicarū mu

lierum illecebræ inducere possent, subiungit: Vt ambules in via bona, hoc est, prudentia custodiet te, vt eruaris à via mala, & à muliere aliena, ad hoc vt ambules in via bona. Quia nõ põt quis ambulare in via bona, nisi prius eruatur à via mala, nec satis est erui à mala via, nisi sequatur via bona, & eadem quis via incedere pergat, qua iusti qui vel præcesserunt, vel adhuc sunt.

Qui enim recti sunt, habitabunt in terra, & simplices permanebunt in ea. Impij verò de terra perdentur, & qui iniquè agunt, auferentur ex ea.

Dvabus his sententijs concludit hoc caput, in quo & quomodo paranda sit sapientia, & quem fructũ illa sit operatura, ostẽdit: nempe quod liberabit hominem à via mala, & inducet in viam iustitiæ. Docet ergo iam his sententijs duabus, merito propter illos sapientiæ fructus ambiendam & quærendam sapientiam. Et cohærent hæ sententiæ in hunc modum superioribus: Prudentia seruabit te, vt eruaris à via mala & ambules in via bona, quod meritò tibi est optandum & faciendum, vel quod ideo sapientia faciet, Quia qui recti sunt, habitabunt in terra. In quibus sententijs, loquitur Sapiens ad literam iuxta morem legis Mosaicæ sub qua vixit. Ea enim lex promittit longam habitationem in terra iustis, impijs vero interminatur exterminationem de terra

Deut. 11. Sic enim dicitur præter alia loca in Deuterono. Custodiatis vniuersa mãdata quæ ego præcipio vobis hodie, vt possitis introire & possidere terram, multóque in ea viuatis tẽpore. Itaque sicut ex terra sua exterminati sunt Chananæi, ita & Iudæos ob peccata migrasse è terra sua captiuos, sacra testatur historia. Et è terra per mortẽ impios se ante tẽpus vbique minatur dominus sublaturum, iustis vero longã in terra vitã promittit. Quæ vt ad literã intelligenda sunt, maximè pro Iudæis adhuc carnalibus, de terra ista corporali & vita corporali, quia iustis plerunque lõga & quieta vita hic cõtingit, impijs vero immatura mors: Ita pro his qui æterna magis bona spectãt, intelligenda sunt magis de terra viuentium, in qua iusti in æternum permanebunt, reiectis ab ea impijs. Est tamen etiam in quodam sensu mysticoverum, iustos omnes hic habitare in terra, impios verò oẽs perdi & auferri de terra. Nã illi hic viuunt quieta cõscientia, malorum metu non admodum cõturbati, quod verè est habitare in terra. Impij verò vt multa inquietudine hic agitantur, ita vi hinc auferuntur, cùm contra voluntatem suam mundum relinquere coguntur: & de terra perduntur, quãdo ex ea auferuntur, quia nihil eorũ remanet eis saluum. Iusti autem eum hinc auferuntur, non perduntur, sed in fœliciorem transferuntur statũ, nec amittunt terram, cuius cũ omnium domino manent & ipsi possessores.

CAPVT TERTIVM.

Fili mi, ne obliuiscaris legis meæ, & præcepta mea cor tuum custodiat. Longitudinem enim dierum & annos vitæ & pacem apponent tibi.

POSTQVAM superiori cap. ostẽdit modum acquirendæ sapientiæ, quódque per eam & à malo homo præseruetur, & ad bonũ inducatur, incipiet nunc præcepta tradere, in quorũ cognitione & obseruatione sapientia consistit, frequenter ad prædecessorũ diligentẽ obseruationẽ adhortans, frequẽter item inculcans & repetens præmia & commoda prouentura obseruatoribus, & omnino præceptorũ ac bonorũ parentũ officiũ imitans, qui sæpius suis filijs & discipulis eadẽ alijs & alijs verbis repetunt, vt aliquãdo eorũ mentibus quod volũt, persuadeãt & imprimãt. Priusquã ergo singularia præcepta tradat, præmittit: Fili mi, ne obliuiscaris meæ legis, & præcepta mea cor tuũ custodiat. Verba sunt Salomonis, vt ex sequentibus patebit. Legem suã & præcepta vocat doctrinã quã traditurus est. Eam vult cor custodire, vt scilicet de eis seruandis & opere adimplendis semper cor cogitet. Idẽ est enim ne obliuiscaris, & cor tuũ custodiat. Vt autem maiore studio præcepta eius suscipiantur, apponit præmia, promittens ea quæ maximè homines desiderant, longã scilicet vitã, eámque tranquillã & fœlicẽ. Longitudinẽ, inquit, dierum, & annos vitæ, & pacẽ apponent tibi. Per longitudinẽ dierũ & annos vitæ significãs ad literam, longã vitã, per pacẽ, non solũ trãquillitatẽ, potissimũ mentis, intelligẽs, sed & prosperitatẽ & fœlicitatem, quæ Hebræis nomine pacis significatur. Non ergo tantũ longitudinem vitæ, sed & pacẽ promittit, sine qua, lõgã vita misera est. Iuxta mysticũ sensum promittitur vita æterna quę finem dierum nescit, & pax illa Dei quę exuperat omnem sensum, quæ per obseruationem mandatorũ Dei hic incipit in cõscientia, & cõsummatur in vita futura: De hac vita ac pace rectè dicit quod apponitur homini, quia superadditur vitæ præsenti.

Misericordia & veritas non deserant te, circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam & disciplinam bonam corã Deo & hominibus.

PRæcepta legis diuinæ paucis complexus est, cum dicit, Misericordia & veritas non deserant te, quia in duobus illis, misericordia & veritate, omnis virtus cõprehenditur. Quæ duo sæpè in scripturis coniunguntur, & deo atque hominibus tribuuntur, vt infra annotauimus c. 14. & 20. Per misericordiam enim impẽduntur ex benignitate proximo officia gratuita, per veritatem, hoc est, iustitiam & æquitatem impenduntur Deo & hominibus officia debita. Has ergo virtutes quas Psalmista semper Deo adesse significat, dicens: Misericordia & veritas præcedẽt faciem tuam, vult etiam suum filium Sapiẽs nunquam deserere, hoc est, vult vt curet eas semper sibi adesse vnde subdit: Circunda eas gutturi tuo, hoc est firmiter & vndique tibi adsint, sempérque tibi sint præ oculis, velut quod circundatur collo & à collo dependet, vndique hominem cingit, sempérque ob oculos uersatur. Describe non in tabulis cæreis vel lapideis, in qualibus lex Moysi fuit scripta, sed in tabulis cordis tui hoc est, imprime eas sic in corde tuo, vt eas ibi semper legas, sempérque de eis opere præstandis cogites. Quod si feceris, inuenies, hoc est, assequeris per has duas virtutes, gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus, hoc est, gratiosus eris & bonæ intelligen- Psal. 88

tiæ, tum apud Deum, tum apud homines. Notandum autem Hebræa verti etiam posse mi sericordia & veritas nō deserent te, vt ad Deū referantur hæ virtutes, & significetur, Dei mi sericordiam & veritatem nō deserturas eum qui præcepta legis custodierint, vt verba hæc adhuc pertineant ad promissionem quæ fit cu stodientibus legem. Item in sequentibus ver tendum esset: Circunda ea scilicet præcepta, de quibus prius dictum est, & erit sensus: Ita que circunda ea gutturi tuo, &c. De tabulis cordis facit mentionem etiā Paulus alludens ad locum Hierem. sed ibi Deus dicitur scribe

2.Cor.3 Hier.13 re, hic verò homini hoc præcipitur, significa

Deut.11. túrque idē quod in Deutero. vbi dicitur: Po nite, hęc verba mea in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos vestros collocate.

[illegible]

Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, & ne in nitaris prudentiæ tuæ.

[illegible]

INcipit nunc particularia legis diuinæ præ cepta explicare, in quibus misericordia & veritas consistunt. Et primum quidem tradit præcepta Deum concernentia, quibus docetur quomodo se homo habeat ad Deum, postea traditurus præcepta ad proximum perti nentia. Et ad Deum quidem pertinentia præ cepta quinque proponit, in quibus fere cōpre héditur summa omnis pietatis Deo debitę, idq; ordine cōgruo. Quorum primum est, Habe fiduciā in dño ex toto corde tuo, &c. Quo monet vt in reb. agēdis & cōguenirdis his quę sunt nobis necessaria, non sic nitamur nostræ prudentiæ, quasi per eā possimus quod volumus, vel quod necessariū est præstare & parare, sed vt agnoscētes & nostram infirmitatē & incertitudinem prouidētiæ nostræ, quę variis sæpè modis impeditur & sæpè errat, fiduciam nostram collocemus in Deum, illum scilicet pro auxilio & salutari negotiorum nostrorum directione orātes, & post orationem de illo confidentes, non frigide & cum hæsitatione, sed ex toto corde, hoc est, plena & firma fiducia, qua scilicet nostra, tota mentis deuotione illi committamus, de eius prouidentia & directione bene securi. Non vetat ergo vti in rebus agendis prudentia propria. Nam sic fidere Deo, vt prudentia à Deo data quis vti nollet, fatuum esset & tentare Deum. Sed vetat niti suæ prudentiæ, quod est sic illi fidere, quasi illa sufficiat ad directionem actuum nostrorum & prouisionem rerum necessariarum. Quod manifestè contrarium est fiduciæ quam habere debemus de prouidentia diuina, quam fiduciam hic peculiariter exigit, quemadmodum & Petrus dicēs: Omnem so

licitudinem vestram proiiciétes in eum, quo

1.Pet.5. niam ipsi cura est de vobis. Porro Hiere. 7. di

Hiere.7. citur: Maledictus homo qui confidit in homi ne, & ponit carnem brachium suum, & a domino recedit cor eius. Contra: Benedictus vir qui confidit in domino, & erit dominus fiducia eius. Fiducia autem hæc qua munimur contra præsumptionem humanæ prudentiæ, non tantum valet pro directione nostrorum actuum, sed & pro firmitate fidei diuinarum promissionum. Per hanc enim fiduciam factum est vt Abraham in rē promissione Dei non hæsitauerit diffidētia, nec cōsiderauerit

corpus suum emortuum, vt est apud Paulum. Rom.4.

[illegible]

In omnibus vijs tuis cogita illum, & ipse diriget gressus tuos.

[illegible]

PRo cogita Hebræis est scito vel agnosce. Secundum istud est præceptum ad fidem pertinens, per quam Deum agnoscimus & cogitamus. Quo præcepto & ostenditur quomodo fieri possit quod primo dictum est præcepto, nēpe vt fiduciā habeamus in domino, & ex eodē cōsequitur quod sequitur præceptū de timendo Deum, ita vt recte sit in medio positum. Agnoscimus enim vel cogitamus Deum in viis nostris, cum cogitamus nos sine illo nihil posse, & proinde ab illo nos pendere debere, illum rogandum, illique fidendum: Cogitamus item illum omnium esse dominum, & proinde in omnibus nostris actionibus illi esse seruiendum, eum timendum, omnésque nostras actiones ad eum esse referendas: Sic ergo agnoscere & cogitare Deum in viis nostris, quod fides in nobis operatur facit nos & fidere Deo & timere eū. Vnde & Tobias inter prima sua præcepta q̃ filio suo tradi

dit similiter docuit. Omnibus, inqt, diebus vi Tobiæ 4.

tæ tuæ in mēte habeto Deū, & caue ne aliquā do peccato consentias, & prætermittas præcepta Domini Dei tui. Et in fine suorum præceptorum: Pete, inquit, ab eo vt vias tuas dirigat, & omnia consilia tua in eo permaneant. Itaque & hic subiicitur: & ipse diriget, hoc est, bene disponet, & prosperos faciet gressus tuos, hoc est, actus tuos & instituta, si scilicet illum cogitās tua illi commiseris. Sic Prophe

ta: Reuela, inquit, domino viam tuam, & spe Psal 36.

ra in eo, & ipse faciet. Et alibi: Iacta cogitatum Psal. 54.

tuum in domino, & ipse te enutriet, & non dabit in æternum fluctuationem iusto.

Ne sis sapiens apud temetipsum, time Deum & recede a malo.

TErtium istud præceptum est ex superiori consequens, vt dictum est, & ad timorem Dei pertinens, per quē receditur à malo. Cui similiter sicut fiduciæ, repugnat & obstat si quis sit sapiens apud semetipsum, aut vt est Hebræis in oculis suis, hoc est, proprio suo iudicio, ita vt sibi in sua placeat sapientia. Per hoc enim fit, vt quis nimis sit securus in actionibus suis, existimans se bene agere, cum tamen peccet. Item vt excusationes quærat in peccatis, ac defendat quæ mala sunt. Tribus ergo his præceptis, tres virtutes exigit, fiduciam, fidem & timorem Dei, per quas, secundum mentem & interiorem hominem, perfe

ctè quis Deo subiicitur, & humiliatur sub po 1.Pete.5.

tenti manu Dei. Cui subiectioni & humiliationi nihil magis contrariatur, quàm vt quis sibi placeat & sapientem satis se esse persuadeat, vt mirum non sit quod propter prudentiæ fiduciam, opponat hic Sapiens & fiduciæ in Deū & timori Dei, de quo timore bene subiicit præceptum post præceptum spei in Deū habendæ, ne quis per spē in Deū magis fit securus. Dilectionis autem Dei hic non fieri mentionem

mětionē,cum illa ſit tertia virtus quæ cū fide
& ſpe hominē ſub Deo interius perficit,mirū
eſſe non debet, cum preceptum dilectionis
Dei proprium ſit euangelio,pro quo vetus te
ſtamentum fere tradit præceptum timoris
Dei,ad quem etiam pertinet Dei dilectio. Si-
quidē nomine timoris Dei, vt ſupra dictū eſt,
reuerentia Dei deſignatur.Cū ergo in his vir-
tutibus hominis perfectio erga Deum conſi-
ſtat,rectè ſubiungitur.

Sanitas quippe erit vmbilico tuo, & irrigatio oſsium tuorum.

REferri poteſt hæc promiſsio, vel ad timo
rem,vel ad omnia tria ſimul prædicta,vt
ſit ſenſus:Si ſic timueris Deū,vel ſic hęc dicta
feceris,tunc erit ſanitas vmbilico tuo,&c.Sa-
nitatem tribuit vmbilico,& irrigationem oſ-
ſibus ,ſignificare per hæc volens, bonam ho-
minis conſtitutionem,quia illa tunc eſt,cum
vmbilicus hoc eſt,lumbi & media pars homi
nis ſuam habet ſanitatē, & oſſa medullarum
pinguedine plena ſunt & irrigata. Fortitudo
enim hominis pendet à ſanitate vmbilici &
firmitate lumborum, iuxta illud quod dici
tur de Behemoth apud Iob.Fortitudo eius in
lumbis eius,& virtus in vmbilico vētris eius.
Et irrigatione oſsium per medullarū pingue-
dinem ſignificatur in Iob bona hominis vale
tudo:Viſcera inquit,eius plena ſunt adipe, &
Iob. 21. medullis oſſa illius irrigantur.Contrà per ari-
ditatem oſsium mala valetudo deſignatur
apud eundem: Cutis ,inquit, mea denigrata
eſt ſuper me,& oſſa mea aruerunt præ cauma
Iob. 30. te.Et Pſalmiſta:Oſſa mea ſicut cremium arue
Pſal. 101 runt.Eſt enim medulla oſsium fomentum &
firmamentum.Metaphoricè ergo hac ſenten
tia ſignificatur eum qui prædicta fecerit ,bo-
na fore conſtitutione,potiſsimum ſecundum
animam & mentem , omnéſque eius animæ
vires firmas fore & ſanas , vt que Dei gratia &
ſanabuntur & firmabuntur, ac adipe & pin-
guedine cœleſtium charilmatum irrigatæ re
Pſal. 62 creabuntur,iuxta illud:Sicut adipe & pingue-
dine repleatur anima mea. Septuaginta ſen-
ſum exprimentes habent: Tunc ſanitas erit
corpori tuo , & curatio oſsibus tuis. Quod ſi
diſtinctè quis explicare volet quid per vm-
bilicum, quid per oſſa ſignificetur, quamuis
id non ſit neceſſe,poterit per vmbilicum in-
telligere partem appetitiuam animæ, quæ vi
get in lumbis,& vmbilico:per oſſa intellecti-
uæ partis virtutes, quibus ſuſtentatur tota
hominis actio. Quidam non male ſic expli-
cant: Per timorem Dei eſt vmbilico ſanitas,
quia per illam refrenātur prauæ cupiditates,
& libido quæ in vmbilico & circa illum viget,
& eſt irrigatio oſsium,quia per illum omnia
corporis mēbra,omnēſque animæ vires, red
duntur aptæ & agiles ad virtutum opera.Si-
milis tropus,quod attinet ad irrigationē oſ-
ſium,eſt Eccleſiaſtici 26.Gratia mulieris ſedu-
læ delectabit virum ſuum,& oſſa illius impin
guabit.Et Prouerbiorum 15. Fama bona im-
pinguat oſſa.

Honora dominum de tua ſubſtantia, & de primitiis omniū frugū tuarum da pauperibus. Et implebuntur horrea tua ſaturitate, & vino torcularia tua redundabunt.

QVartum hic traditur præceptum,ſupe
rioribus congruè ſubiunctum. Nam
cum ſuperioribus tradatur, quomodo Deus
interno ſit cultu colendus, hic iam docetur,
quomodo deinde etiam externo cultu ſit ho
norādus,per oblationes ſcilicet, iuxta legem
Deo pro ſacerdotibus faciendas.Nam de illis
ipſum loqui,cum dicit:Honora dominum de
tua ſubſtantia, patet ex eo quod ſequitur,&
de primitiis omnium frugum tuarum. Nam
quod apud nos additur, da pauperibus, nec
Hebræa habent,nec Græca.Non enim primi
tiæ omnium frugum pauperibus vel debebā-
tur vel dari poterant,ſed iuxta legem debe-
bātur Sacerdotibus & Leuitis.Qui tamē pau
perum nomine intelligi rectè poſſunt, quod
inter Iſraelitas non haberent partem ſicut
reliquæ tribus ,ſed ex donis & oblationibus
populi ſuſtentarentur,vt eſt Deutero.18.Dicit
ergo,honora dominum de tua ſubſtātia,hoc
eſt,opibus tibi conceſsis,offerendo ſcilicet ei
decimas,primitias & reliquas iuxta legē debi
tas oblationes. is enim oblationibus honorat
dñs,tū quod hæc dētur Deo in ſignū ſupremi
dominij,& in gratiarū actionem pro acceptis
beneficiis,tum quod dentur in ſubſidium mi
niſtrorum cultus diuini,quos qui alit tanquā
miniſtros Dei,Deum honorat ,cuius cultum
hac ratione promouet , vnde & Eccleſiaſtici Eccle. 7.
7.præcepto timoris Dei coniungitur ſimili-
ter præceptum honorādi hoc modo Deum.
In tota,inquit,anima tua time dominum, &
ſacerdotes illius ſanctifica. In omni virtute
tua dilige eum qui te fecit , & miniſtros eius
non derelinquas. Honora Deum ex tota ani-
ma tua,& honorifica ſacerdotes. Da illis par-
tem ſicut mandatum eſt tibi,primitiarum &
purgationis, &c. Quamuis autē propriè hoc
præceptum intelligendum ſit de honore qui
Deo impēditur per oblationes & ſuſtentatio-
nem miniſtrorum eius,extenſiue tamen etiā
intelligēdum eſt de pauperum ſubuentione,
per quam etiam Deus honoratur, iuxta illud
quod poſtea dicitur:Qui calumniatur paupe Prouer. 14.
rē , exprobrat factori eius,honorat autē Deū
qui miſeretur pauperis. Qui enim miſeretur
pauperum ,curam gerit eorum, quorum ſe
Deus in ſcripturis maxime curā gerere ſigni-
ficat,& quorum maxime curam haberi vult.
Honor hic de primitiis frugum exhibendus
eſt,quia de optimis & non de vilioribus & ab
iectioribus bonis, ne cum Caino munera no-
ſtra reiiciantur.Notandum autem quod dici-
tur,de tua ſubſtantia,hoc eſt,bonis quæ ad te
iuſte pertinent,non autem de bonis aliorum
furto,rapina,aut aliàs ablatis. Nam vt dicitur
Eccleſiaſtici 34.Immolantis ex iniquo obla- Eccl. 34.
tio eſt maculata. Qui offert ſacrificium ex ſub
ſtantia pauperum, quaſi qui victimat filium Tobię 4
in conſpectu patris ſui.Et Tobiæ 4.dicitur: Ex
tua ſubſtātia fac eleemoſynam. Vnde Septua-
ginta hoc loco habent τίμα τὸν κύριον ἀπὸ σῶν δι-
καίων πόνων hoc eſt,honora dominum de tuis iu
ſtis laboribus,ſicque citatur à D.Auguſtino li August.
bro de vita Chriſtiana cap.11.Ne autem quis
ab honorando prædictis modis dominum ab
ſtraheretur,timore defectus & inopiæ rerum
neceſſariarum,metuens ſcilicet ne ad egeſta
tem liberalitate deueniat,ſubiicit, hac ratio-
ne augen

ne augendas potius ipsius opes. Et implebuntur, inquit, horrea tua saturitate, hoc est, frugum abundantia, & vino torcularia tua redũdabunt, hoc est, abunde tibi ex diuino dono suppeditabuntur, quæ esui & potui cõueniãt, Eccl. 35. Sic & Ecclesiastici 35. Bono animo gloriã redde Deo, & non minuas primitias manuũ tuarum. In omni dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas. Da altissimo secundum datum eius, & in bono oculo adinuentionem facito manuum tuarũ, quoniam dominus retribuens est, & septies tantũ reddet tibi. Noli offerre munera praua, nõ enim suscipiet illa. Ex quo loco pro intellectu huius loci aduertendũ est, vt qs rectè & verè honoret dominum de sua substantia requiri, vt & bona munera offerat & bono animo ac hilari lubentiq́ue offerat. Vnde Malach. 1. Malachiæ. 1. dicitur: Maledictus dolosus qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile domino. Et cap. 3. Configi se dicit dominus in decimis & in primitiis, atque ob id illos in penuria maledictos esse, subiiciens: Inferte omnẽ decimam in horreum, & sit cibus in domo mea, & probate me super hoc dicit dominus: Si non aperuero vobis cataractas cœli, & effudero vobis benedictionẽ vsque ad abundantiam, &c. Similem benedi- 2. Corin. 9. ctionem Paulus etiam promittit eleemosynã facientibus, non ex tristitia aut necessitate. Qui, inquit, administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ. Ceterum iuxta sublimiorem huius loci tractationem & allegoriam, monemur hoc præcepto, non solum ex caducis & exterioribus opibus, sed ex talẽtis animæ cælitus collatis & quibuslibet Dei donis, dominum honorandum, dispensando scilicet illa non ad nostram, sed ad illius gloriã, eiq́ue ea dona accepta ferendo, non nobis. Quod si fecerimus, sentiemus diuina in no- Luc. 19. bis dona multiplicari, iuxta Parabolam qua ei qui vna mna decem mnas acquisiuit, data est mna eius qui eam absconderat, quoniam inquit dominus omni habenti dabitur & abundabit. Aduertenda autem hic immensa Dei benignitas, quod cum nihil ei offerre possimus, nisi quod de manu eius accepimus honorari tamen se reputet cũ ex suis bonis etiam quod ei debemus offerimus, idemq́ue adhuc remuneret, idq́ue abundè quasi omnino nostrum esset quod offerimus, ipse verò hinc commodum aliquod referet, qui omnino bonorum nostrorum non eget.

Disciplinam domini ne abiicias, nec deficias cum ab eo argueris. Quẽ enim diligit dominus, corripit: & quasi pater in filio complacet sibi.

QVINTVM præceptum, quo post superiores virtutes commodè & necessariu monet, etiam patienter ferenda quæ à Deo mala immittuntur, significans non sufficere, vt quis piè Deo & mẽte & exteriore cultu seruiat, vtque pro perceptis à Deo bonis gratias agat per oblationes & eleemosynas, sed oportere vt & mala quæ ab eo plerunque immittuntur etiam iustis, patienti pioq́ue animo tolerentur, sic vt ob ea neque contra Deum murmuret, neque à spe & seruitio illius deficiat. Plerique enim qui post virtutes & seruitutem Dei mala incidunt, scandalum patiuntur, vt existiment iniquè secum agi, & frustrà se Deo seruiisse, ita vt hinc virtutem Deiq́ue seruitutem deserere incipiant. Itaque contra hæc filium suum præmunire volens, rectè post prædicta subiicit: Disciplinam Domini ne abiicias. Disciplinam Domini dicit eius correptionem, quæ potest intelligi, & ea quæ verbo fit asperiore, quo vitia hominum arguuntur, & ea quæ fit flagellis ac malis a Deo immisis. De correptione per verba loquitur dominus in Apocal. cum alludens ad hæc verba, vt est verisimile, dicit: Ego quos amo, arguo & castigo, Nam præcedit dura verborum increpatio. De correptione per flagel la ac mala a Deo immissa, intelligit post 70. D. Paulus, qui ad Hebræos totum hunc locũ citat iuxta translationem 70. ad verbum. Vbi sic legimus: Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris, dum ab eo argueris: Quem enim diligit Deus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit. Pro qua vltima parte, iuxta Hebraicam veritatem habemus, & quasi pater in filio complacet sibi. De tali correptione etiam est sermo in simili loco, qui est apud Iob: Beatus homo qui corripitur à domino, increpationem ergo domini ne reprobes. Quia ipse vulnerat & medetur, percutit & manus eius sanabunt. Vbi Hebræa pro eo quod ibi legimus, increpationem domini ne reprobes, eodem modo habent quo hoc loco, vbi legimus: Disciplinam domini ne abiicias, Nisi quod pro nomine domini ibi sit Saddai, hic vero nomẽ tetragrammaton, ita vt verisimile sit ad illum locum Salomonem hic respexisse, sicut & Dauid ex Iob quædam desumpsit. Cæterum disciplinam domini abiicere, est contemnere eam & impatienti eam ferre animo. Deficere ad correptionem eius, est illo castigante pusillanimem fieri, & animo remissum, siue ad ferendum mala, siue ad perseuerãdum in bono, & sperandum in illo. Vnde Græcis est μὴ ἐκλύου, hoc est, neque dissoluaris, aut enerueris. Subiicit autem rationem valde ad ferẽdum aduersitates plausibilem. Quem enim diligit dominus, corripit, & quasi pater in filio complacet sibi, scilicet in illo. Quasi dicat. Correptio eius & castigatio in his qui timent eum, non procedit ex ira, quemadmodum correptio eius in impiis, quam deprecatur Dauid dicens: Domine ne in furore tuo arguas me, sed procedit ex dilectione prædestinationis, scilicet, hoc est, ea qua ad æternã vitam electos suos prouehit, quam bene placitum diuinum Paulus sæpè nominat, quod beneplacitum significatur in 2. membro, cũ dicitur. Complacet sibi in illo. Est enim in eo qui corripitur à domino, aliquid quod displicet, id scilicet propter quod eum castigat, et quod emendatum cupit. Et tamen dicitur dominus complacere sibi in illo, quia illum suo beneplacito elegit ad vitam æternam, ad quam sua eum castigatione promouet. Quod autem pro eo quod nos iuxta Hebraicam

Apoca. 3. Hebr. 12 Iob 5. Psal. 6.

cam veritatem habemus, quasi pater in fillo, 70. quos Paulus est secutus, habeant: Flagellat autem omnem filium, hinc factum est quod dictionem כאב Ceab, quæ non legitur in Hebræo quasi composita ex Caph similitudinis & Ab quod est pater, ipsi legerint tãquam vnam dictionẽ à radice כאב Caab quod significat dolere, & in Piel vel Hiphil significat facere dolorem, quod est vulnerare vel flagellare, Vnde in Hiphil illud verbum ponitur illo loco Iob, huic simili qui suprà est citatus, pro eo quod nos habemus, vulnerat. Porrò eũ hic dicatur castigari à domino omnis qui diligitur ab eo, satis insinuatur omnem etiã iustum cũ castigatur, agnoscere debere se peccatis esse obnoxium, atque ab eo se in suum bonum castigari, vt iam rectè etiam alia hic insinuetur ratio cur disciplinam domini abiicere non debeamus, sed patienter suscipere, nimirũ quia eam commeruimus, quam perferentes & admonemur delictorum nostrorum vt ea corrigamus, & purgamur vt postea grauius puniri non debeamus. Dum iudica-

1. Cor. 11. mur enim, inquit Paulus, à domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. Et

2. Mach. 6. vt dicitur 2. Machab. multo tempore nõ finere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficij est indiciũ.

August. Vnde Aug. in Psal. 98. Illi Deus irascitur, quẽ peccantem non flagellat. Nam cui verè propitius est, non solũ donat peccata, ne noceant ad futurum seculum, sed etiam castigat ne semper peccare delectet. Dubium autem hic non paruum est an semper mala quæ iustis à Deo immittuntur, in vltionem peccatorum eis immittantur. Id enim ita esse videri potest ex hoc loco cum immissa mala, castigatio dicuntur & correptio, maximè cum diuus Pau-

Hebr. 12. lus hunc locũ citet ad confirmandos eos qui etiam ob Christi nomen afflictiones patiebãtur, vt hinc videri possit etiam tales afflictiones ob peccata immitti. Et tamen multæ aliæ scripturæ de tribulationibus iustorũ loquũtur, non quatenus castigatoriæ, aut punitiuæ peccatorum, sed quatenus per eas probantur & præparantur ad promerendam magnam victoriæ in cœlis coronam. Certè quanquam verisimilius sit iustos quandoque pati quædã non in punitionem peccatorum suorum, sed in probationem & augmentum coronæ, potissimum cum grauia quædam eis inferũtur, vt sunt martyrum supplicia, Iob & Tobiæ afflictiones, conuenit tamẽ iustos peccatis suis ex humilitate, potissimum in communibus afflictionibus, deputare quod patiuntur, & pro castigatione paterna suscipere, quæ non tantum adhibetur quia peccatum est, sed etiam ne peccetur. Siquidem bonus pater nõn tantum coërcet filium & cohibet quem nouit natura ad malum esse propensum, quia quid mali commisit, sed etiam ne in peccatum prolabatur. Ita & Paulus ad Hebræos significat castigationem à Deo prouenientem non immitti propter commissa peccata, sed ne committantur. Nondum, inquit, vsque ad sanguinem restitistis aduersus peccatum repugnãtes. Itaque ex nomine castigationis iustorum non omnino necessario concluditur eos ob peccata sua puniri & pati. Nam etiam ideo dicit sibi Paulus datum ange- 2. Cor. 12.
lum Satane qui eum colaphizaret, ne magnitudo reuelationum extolleret ipsum. Et 1. Cor. 9.
castigo inquit, corpus meum, ne fortè cum aliis prædicauero, ipse reprobus efficiar. Quod enim non omnia mala iustis immissa eorum peccatis sint deputanda, patet apertè satis ex D. Chrysostomo explicante illud: Non remit- Chrisost. homil. 42. in Matt. 12.
tetur neque in hoc seculo, neque in futuro: Nisi, inquit, pœnitentiam egeritis, nec in præsenti vita, nec in futura punitionem effugietis. Vniuersorum enim hominum alij & hic & ibi supplicia dabunt, alij in præsenti solummodo vita, alij in futura tantum, alij nec in præsenti, nec in futura. Et hic & ibi, vt hi de quibus nũc agitur; Nam & hic ipsos vltus est, quoniam intolerabilia passi sunt à Romanis, ibi autem acerbissima eos manent tormenta, vt Gomorrhæorum ac Sodomorum ciues, aliique complures Ibi verò solummodo, vt diues ille qui nec guttæ vnius aquæ dominus est. Hic autem tantum, vt qui apud Corinthios fornicabatur. Neque hic verò, neque ibi sicut Apostoli, Prophetæ. Sic beatus ille Iob, cæterique huiusmodi. Non enim ad punitionem aliquas passiones hic susceperunt, sed vt clarius in passione vicisse cognoscerentur. Et Augustinus libro secundo de August.
peccatorum meritis & remisione, capite 12. Quantus quidem Iob fuerit ignoramus, sed nouimus, iustum, nouimus etiam in perferendis horrendis tribulationum tentationibus magnum, Nouimus nõ propter peccata, sed propter eius demonstrandam iustitiam illa omnia fuisse perpessum. Quibus verbis quid significetur, apertius patet ex eodẽ Augustino de eodem Iob differente lib. de perfectione iustitiæ, vbi habet: Dicit, inquit, Iob de domino: Multas enim contritiones meas fecit sine causa: Nõ ait, nullas fecit cum causa, sed multas sine causa. Non enim propter multa peccata eius factæ sunt ei multæ contritiones, sed propter probationem patiẽtiæ. Nam propter peccata, sine quibus, vt alibi confitetur, non fuit, pauciora se pati debuisse iudicat. Consentit his, quod dominus de cæco nato dicit apud Ioannem: Neque hic pec- Ioann. 9.
cauit, neque parentes eius vt cæcus nasceretur, sed vt manifestẽtur opera Dei in illo. Sed de hac re accuratior disputatio non est præsentis loci.

Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia. Melior est acquisitio eius negociatione argenti, & auro purissimo fructus eius, Preciosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur, huic non valent comparari.

POST salutaria illa præcepta quæ hominem ad Deum rectè ordinant, in quibus prima sapientiæ pars consistit, priusquam ad ea progrediatur quæ ad proximum rectè disponunt, interponit fœlicitatem eius qui sapientiam adeptus est, vt hac ratione & quæ dicta sunt, facilius recipiãtur, & ad recipiendũ dicenda, animus magis præparetur. Itaque cũ vulgus ferè magno studio quærat opes huius mundi,

mundi, quasi hæ hominem fœlicem possint reddere, ac proinde beatum prædicent eum, qui diuitias tandem inuenit & assecutus est, quo ab hac opinione hominum mentes auocaret, & ad quærendã potius sapientiã prouocaret: Beatus, inquit, qui iam inuenit, hoc est, studio suo quæsitam tandem a Deo obtinuit sapientiam, magis autem beatus qui etiã affluit prudentia, abundè scilicet eam assecutus, sic vt etiam aliis eam possit profundere. Causam reddit, quia eius acquisitio, vel vt est Hebræis, eius negotiatio, excellit negotiationem argenti, hoc est, mercaturam qua argentum conquiritur, significans proinde pro acquirenda sapientia magis esse laborandum & negotiandum, quam faciunt homines pro conquirendo argento. 70. habent: Melius est ipsam mercari, quam auri & argenti thesauros. Negotiamur autẽ pro ea obtinẽda, studio, precibus, ac rerum terrenarum contemptu. Quod tunc eximio modo fit, quando quo expeditior sit animus ad vacandum sapientiæ, eamque percipiendam, omnia huius mundi relinquuntur, & iuxta parabolam euangeli-
Matt. 13. cam: Inuenta vna preciosa margarita, negotiator euangelicus vẽdit vniuersa quæ habet & emit eam, quemadmodum fecit ille qui dixit: Ecce nos reliquimus omnia & secuti su-
Matt. 19 mus te, quid ergo erit nobis? Magis adhuc eius precium exaggerat, cum non solum argẽto, sed & auro præferendam asserit dicens: Et auro purissimo, hoc est, optimo, eius fructus, subaudi melior est, hoc est, maiorem fructũ adfert homini quam aurum etiam optimum, purissimum & preciosissimum. Vbi circa lectionem notandum, plerosque legere, negotiatione argenti & auri primi & purissimi fructus eius, & punctum faciunt post auri, vt adiectiua primi & purissimi construantur cum fructus, & sint pluralis numeri. Verũ rectior est lectio quæ in correctioribus inuenitur libris, consentiens cum Hebræis, quæ habet, Et auro primo fructus eius. Quare si altera lectio placet, tamen adiectiua primi & purissimi, nõ cũ substãtiuo fructus essent ordinanda, sed cum substãtiuo auri, vt sit hæc distinctio, & hic sensus: Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & negotiatione auri primi & purissimi melior est fructus eius. Nec tantum argento & auro præferendam docet, sed generaliter omnibus quantumuis preciosis, quãtumuis desideratis. Preciosior est, inquit, cunctis opibus, vel vt habent Hebræa, vnionibus & gemmis, quæ scilicet etiam argento & auro sunt preciosiores, & omnia quæ desiderantur ab hominibus, humana scilicet & terrena, huic non valent comparari, tantum abest vt æquari possint vel superare. Hæc vera esse ostendit in sequentibus, sapientiam docens ea homini præstare quæ nõ possint omnia illa præbere, & in vna sapientia, vel per vnam sapientiam acquiri quæcunque desideranda sunt homini. Sequitur enim:

Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Viæ eius viæ pulcræ, & omnes semitæ eius pacificæ. Lignum vitæ est his qui apprehenderint eã, & qui tenuerint eam, beati.

OSTENDIT his versibus sapientiã omnia adferre bona, deinde vero ostendit eandem auferre omnia mala. Quod ad primũ attinet: Longitudo, inquit, dierum in dextera eius, &c. Quod dupliciter accipi potest, vel de dextera & sinistra manu eius, vt sit sensus, ipsam dextera manu tenere & præbere longitudinem dierum, sinistra verò diuitias & gloriam. Vel de dextero & sinistro eius latere, vt significetur longitudinem dierum assistere ipsi sapientiæ à dextris, diuitias & gloriam à sinistris, ipsamque his comitatam assectis, mediã incedere. Vtrouis modo intelligatur, sensus eodem recidit, & est prosopopeia, qua inducitur sapientia vel hæc dona, quasi suis manibus tenere, ostentare & præbere suis, vel his comitatam præbere & adferre ea illis qui ipsam inuenerint. Longitudinem dierum dexteræ tribuit, diuitias & gloriã sinistræ, eo quod ante omnia & præcipuè expetitur ab hominibus longitudo vitæ, post eam verò secundo loco diuitiæ & honor. Hęc autem bona sapiẽtiam conferre intelligendum est temporaliter iuxta promissiones veteris legis, quæ suis sectatoribus & longam vitam & fœlicem promittit, vt prius dictum est. Et rursum, iuxta Euangelicæ legis promissiones intelligendum est conferre spiritualiter, atque perfectiori & sublimiori ratione quam in veteri lege. Confert enim vitam æternam quæ hic in spiritu incipit, & in futura perficitur vita. Confert & veras diuitias verãmque gloriam, quia animã replet multis gratiarum charismatibus & filios Dei efficit, reges ac sacerdotes facit. Et in futura vita omnis boni abundantiam, & æternam gloriam confert. Atque hunc putamus simplicem & genuinum esse huius loci sensum, non præiudicantes interim aliorum piæ intelligentiæ, qua scilicet longitudinem dierum, dexteræ intelligunt attribui, sinistræ diuitias & gloriam, quod in primis optanda sit vita æterna, ac secundo loco bona temporalia, aut quod in futura vita quasi in dextera Dei constitutis sapientia det æternam vitam, in hac vero vita, quasi in sinistra & inferiori det temporalia. Magis enim intelligẽdum est sapientiã omnia hæc in vtraque conferre vita, temporaliter scilicet & spiritualiter, vt vtrique conueniant populo. Hæc autem sententia bene ostendit quod ostendendum erat, nẽpe sapientiam preciosiorem esse omnibus opibus, & omnibus desiderabilibus. Nam cum opes non possint sapientiam dare, ipsa tamen dat opes & reliqua bona quæ etiam opes dare nequeunt. Neque enim opes vitam prolõgare possunt possessori, imo ne febriculam quidem sanare, vt inquit ille. Non æris aceruus & auri, Ægroto domino deduxit corpore febres. Cum autem præter longitudinem vitæ, diuitias & gloriam, homines expetãt voluptatem, etiam hanc ostendit versu sequẽti, sapientiam hominibus adferre. Viæ, inquit, eius, viæ pulchræ. Vias eius dicit ipsius sapiẽtię præcepta, in quibus homini est ambulãdũ, aut ipsas hominis actiones, iuxta sapientiæ præcepta. Hæ viæ pulchræ sunt, quia carentes omni erroris & viciorum macula, suoque decore mire exhilarantes hominis mentem. Vnde Hebræa habent, viæ iucundæ.

Et omnes semitæ eius pacificæ, quia miram adferunt pacem & tranquillitatem mentis,& quantum in se est efficiunt, vt in pace cum omnibus viuatur, atque æternam tandem afferũt pacem. Ecce voluptatem & iucunditatem quam adfert sapientia. Quam magis adhuc extollit dum in sequenti eam vocat lignum vitæ, alludens ad lignum illud vitæ, hoc est, arborem illam vitalem quæ fuit in paradiso. Quo iam significat ipsam sapientiam reddere nobis quodammodo paradysum & fœlicitatem, in qua primum homo conditus fuit, quam per peccatum amisimus, quia ipsa, inquit, est lignum vitæ his qui apprehenderint eum, quia scilicet eis confert immortalitatẽ, suauem denique & omni voluptate plenam vitam,& proinde qui tenuerint eã, verè sunt beati, vt quibus restituta est beatitudo à qua peccando excidit humanum genus. Ligno enim vitæ comparat sapientiam non solũ propter immortalitatem quam adfert, sed & propter voluptatem, quam arbor suis solet fructibus præbere, vnde posteà capite 15. Linguã placabilem vocat lignum vitæ. D. Augustinus in ligno vitæ mystica significatione demonstratum dicit, quod per sapientiam, cuius figuram gestabat conferretur animæ rationali, vt alimento eius viuificata, nequaquam in labẽ, mortemque nequitiæ verteretur. Meritò enim, inquit, de illa dicitur: Lignũ vitæ est amplectentibus eam. Sicut hæc arbor in corporali, sic illa in spiritali paradiso, ista exterioris, illa interioris hominis sensibus præbens vigorem sine vlla in deterius commutatione vitalem. Hæc ille lib. 2. de peccatorum meritis capite 21.

Aug.

Dominus sapientia fundauit terram, stabiliuit cælos prudentia, sapientia illius, eruperunt abyssi, & nubes rore concrescunt.

MAGNAS sapientiæ laudes exposuit, adducit maiores, quo magis in illius amorem accenderet. Extollitque iam eam nõ à bonis quæ nobis confert sed à magnitudine operum quæ per eam Deus fecit, significans interim per hæc ipsam sapientiam, de qua loquitur non esse humanitus inuentam, sed ipso mundo esse antiquiorem, Nec dubitandum esse quin quæ pollicitus est, præstare possit sapientia cum hæc magna & admirãda præstiterit opera. Qua in re non debet videri impertinenter locutus hic noster Sapiens, cum prius locutus de sapientia quæ est in hominibus,& in eis operatur longitudinem vitę & alia pleraque bona, iam transiliat ad sapiẽtiam illam diuinam, per quam cœli & terra omniaque quæ in eis sunt, facta sunt. Nam secundum analogiam vna est & eadem sapientia, diuina per quam Deus omnia creauit, & humana, qua Deum homines rectè cognoscunt & piè colunt, quia hæc est illius quædã participatio, defluens ab illa iuxta hominis capacitatem. Vnde in Sapientia dicitur esse vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei syncera. Et in Ecclesiast. dicitur Deus sapientiam suam effudisse super omnia opera sua, & super omnem carnem secundum datum suum,& præbuisse illam diligentibus se. Vnde intelligendum relinquit scriptura, quoties de sapiẽtia hominũ tam magnificè loquitur, non se loqui de ea quę humano studio reperta est ex naturali tãtum rationis lumine, qualis est sapiẽtia & sciẽtia philosophorum, plena multis erroribus, quæ verè humana dici potest, quamuis etiam multa vera contineat: sed de ea quæ non nisi singulari Dei dono homini cõtingere potest, qua scilicet vt dictum est & rectè Deus cognoscitur, & piè colitur, quæ verè diuina est sapientia,& secundum anologiam, eadem cũ sapientia Dei, sicut secundum analogiam eadem est Dei essentia & nostra. Celebraturus ergo sapientiam ab operibus quæ per eam Deus prudenter & mirabiliter operatus est, quatuor potissimum opera cõmemorat. Primum quod per sapientiam dominus fundauerit terram, hoc est, quod eam veluti fundamentum totius sui opificij inferius firmam, immobilem, ac semper duraturam constituit in qua omnia viuerent animalia, & circa quã omnia voluerentur elementa. Quod certè mirabile est & summæ sapientiæ opus, eoque maius quod fundamẽtum hoc nullo nitatur sustentaculo, sola Dei manu ipsum sustinente & firmante. Secundum est quod prudẽtia sua Deus miro modo stabiliuit cœlos, non sic vt instar terræ immobiliter persisterent, sed vt in continuo motu, perenni quadam virtute, semper consisterent, neque lassitudinem, neque loci mutationem, neque diminutionem aut dissolutionem patientes. Et hæc quidem ad duo illa corpora totius orbis pręcipua pertinent, quorum alterum supremum, alterum infimum est, in quibus & reliqua comprehenduntur quæ in eis sunt. In sequenti versu cõmemorat duo alia Dei opera, ad aquæ elementum pertinentia, quorum alterum inferius est & in terris, alterum superius & in cœlis. Sapientia inquit, illius eruperunt abyssi, & nubes rore concrescunt. Per eruptionem abyssorum quamuis aliqui intelligunt quod factum est in diluuio, quando vt dicitur in Gene. rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ: Rectius tamen intelligitur eruptio fontium & fluminum, quæ ex terræ visceribus ad irrigationem terræ non sine magno miraculo erumpunt & in lucem prodeunt, iuxta illud quod dicitur in Deutero. In cuius campis et montibus erumpunt fluuiorum abyssi. Et cap. 8. postea dicit Sapientia. Necdum fontes aquarum eruperant, significans per se factã esse vt fontes aquarum, qui abyssus sunt terræ in qua latent, erumpant, è terra. Quartum sapientiæ opus dicit, quod nubes rore concrescunt, hoc est, ex rore & vapore roscido concrescunt in pluuiam, vel concrescunt in rorem hoc est, pluuiam tenuiorem ad irrigationem terræ. Pro quo Hebræa clarius habent, Et nubes stillabunt rorem,& 70. νεφέλαι δρόσον, hoc est, nubes fluxerunt rore. Porro, quæ hactenus aliquot versibus in commendationem sapientiæ dicta sunt in genere, vt patet ex his quæ in primo capite sunt annotata, singulari ratione competunt in Christum tanquam Dei patris sapientiam, qui perfectio est humanæ sapientiæ, imo sine cuius aliquali participatione, nulla vnquam fuit vera

Sap. 7.
Eccl. 1.
Gene. 7.
Deut. 8.

vera ſapientia. Beatus eſt enim is qui Chriſtũ. Dei patris ſapientiam inuenit, theſaurum ſcilicet illum abſconditum in agro huius mundi, quem inuenire non omnibus datum eſt, quem inueniſſe multo melius eſt homini, quã acquiſiuiſſe aurum & argentum, aut quæuis alia precioſa huius mũdi. Hic enim imprimis & ante omnia largitur vitam æternam. Largitur tamen idem & diuitias ac gloriam etiam in hoc mundo, iuxta quod pollicitus eſt, eum qui omnia propter ſe reliquerit, centuplum accepturum in pręſenti ſeculo & in futuro vi-
Marc. 10 tam æternam. Eius viæ, vię pulchre ſunt, quia & mandata eius nitidiora ſunt ac iucundiora præceptis Moſaicis, in quibus multũ eſt vmbrarum, multum aſperitatis. Et omnes eius actiones atque exempla quæ in hoc mundo reliquit, omni carent reprehenſione, longeque excedunt puritatem cuiuſuis hominis. Omnes ſemitæ eius & quæcunque geſſit, ad hoc tendebant vt pacem hominibus conciliaret cum Deo. Lignum vitæ ipſe eſt fidelibus quibus per lignum crucis reddit immortalitatem in ligno amiſſam. Ipſe eſt per quem cœlos terramque fundauit Deus Pater, Quia,
Ioan. 1. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil. Per ipſum abyſsi ſapientiæ & gratiæ Dei, quæ prius mundo incognitæ fuerunt, eruperunt largiter in mundum, & ſpiritales nubes, hoc eſt, prædicatores cœleſtem pluuiam cordibus hominum inſtillant, vt ea irrigent ad proferendum bonos fructus.

Fili mi, ne effluant hæc ab oculis tuis, cuſtodi legem atque conſilium. Et erit vita animæ tuæ, & gratia faucibus tuis. Tunc ambulabis fiducialiter in via tua, & pes tuus non impinget. Si dormieris non timebis: quieſces & ſuauis erit ſomnus tuus. Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi ruinas impiorum. Dominus enim erit in latere tuo, & cuſtodiet pedem tuum ne capiaris.

POST commemorata dona & potentiã ſapientiæ, prouocat rurſum ad ſapientiã amplexandam & retinendam, ſubiũgens iterum, et bona per ipſum obtinenda, et vlterius mala omnia per ipſam effugienda. Fili mi, inquit, ne effluant hæc quæ dixi ſiue de ſapientiæ præceptis, ſiue de eius donis et potentia, ab oculis mentis tuæ, hoc eſt, verſentur hæc ſemper in cogitatione tua, cuſtodi legem atque conſilium quod tibi lex et ſapientia ſuggerit. Quod ſi feceris, erit animæ tuæ vita, hoc eſt, verè viuet et valebit anima tua per ſapiẽtiam, ſana erit et incolumis per eam, et inſuper erit faucibus tuis, vel vt habent Hebræa, gutturi tuo vel collo, gratia, hoc eſt, ſicut collum ornatur torque aurea, aut fauces venuſtate aliqua grata, ita per ſapientiam conſequeris apud homines, et Deum gratiam, ita vt per eam clarus ſis et gratus futurus. Hic notandum circa priorem partem, quod cum anima ipſa ex ſua natura ſit vita, per quã corpus viuit, tamen per ſapientiam et legis diuinæ obſeruationem promittitur animæ vitã. Illo enim ſignificatur animam ſine ſapientia mortuam eſſe, aut non diſtare intellectum à pecudibus, quanquam in vitæ nomine plus etiam ſignificetur iuxta Hebraicam phraſim, nimirum vigor et ſanitas. Nam ſine ſapientia verè languida eſt et torpida ac male ſana mens hominis. Circa poſteriorẽ partem notandum quod per gratiam gutturis vel faucium, poteſt etiam intelligi gratia verbi et doctrinæ, quę per guttur et fauces trãſfunditur ad homines, vt ſignificetur per ſapiẽtiam non tantum obtingere homini, vt ipſe in ſe viuat, ſed vt etiam poſsit gratam hominibus proferre doctrinam in eorum vtilitatẽ. Prior tamen expoſitio ſimplicior eſt, et ſimilibus aliquot locis huius libri conuenientior. Subiicit deinde quomodo Sapientia etiam adferat ſecuritatem ab omnibus malis omni tempore. Tũc, inquit, ambulabis fiducialiter, hoc eſt, cum bona fiducia ſine timore anxio, in via tua, quocũque ſcilicet ieris, et pes tuus non impinget, hoc eſt, nullum ſenties obſtaculum vel malum quod tibi noceat. Quare ſi ſomno te dederis non excutiet tibi ſomnum, ſed quieſces idque cum ſuauitate quadam. His autem duobus, quorum alterum ad motum diurnum, ſed quo omnis humana actio comprehẽditur, alterum ad quietem nocturnam, ſub qua omnis quies comprehenditur, ſpectat: ſignificatur hominem ſapientẽ ſemper fore ſecurum, et interdiu, et per noctem: et in agendo quiduis, et in quieſcendo. Quæ ſecuritas in eo naſcitur, partim ex pace et trãquillitate bonæ conſcientiæ, partim ex fiducia protectionis diuinæ, eiuſdemque protectionis, efficaci cuſtodia: Impij verò quibus non eſt pax, ſed ſunt quaſi mare feruẽs, quod quieſcere nõ poteſt, vt eſt in Eſaia, & interdiu Esa. 57.
& per noctem multiplici metu, & variis deſideriis exagitantur. Et deſtituti ſingulari Dei cuſtodia, & per diem in ſuis actionibus frequenter impingunt, & per noctem varias patiuntur hoſtium illuſiones. Iuxta altiorem intellectum ſub ambulatione & ſomno, intelligi poteſt duplex vitæ genus, via ſcilicet actiua & contemplatiua, aut vita ipſa præſens & mors, vt ſignificetur per ſapientiam hominẽ ſecure hic viuere, & in via huius peregrinationis cum bona fiducia procedere in actionib. ſuis, ſine offendiculo alicuius peccati grauioris. Et ſecurè excipere ſomnum mortis in qua quieſcit ſub certa expectatione futuræ reſurrectionis, ita vt mors aliis terribilis ei ſit ſuauis, tum propter hanc expectationem, tum quod finem imponat omnibus laborib. Quod ſequitur, Ne paueas repẽtino terrore, &c. magis cõueniebat vertere, Non pauebis, vt cum præcedentibus verſibus eſſet conuenientia. Pergit enim oſtendere vnde hæc ſecuritas, & per diem & per noctem. Quia, inquit, non timebis à terrore qui ex inopinato aliquo caſu, ſubito ſolet obuenire. Eodem recidet noſtra lectio ſic intellecta. Tu quiſquis es ſapientia donatus (nam illi loquitur, vt patet ex præcedentibus) non eſt quod paueas terrore ſubito oborto inter homines, nec eſt quod timeas potentias impiorum, vel vt meliùs habent aliqui libri, ruinas impiorum irruẽtes tibi, hoc eſt, cum impij te conantur opprimere obruere & deiicere, ſiue homines ſint ſiue dæmones, iuxta illud Pſalmiſtæ: Si conſiſtant aduerſum me caſtra, Psal. 26.

non timebit cor meum. Causam autem huius securitatis non in ipsomet constituit homine sed in Deo. Nam qui temerariè à se suscepta audacia impauidus viuit, non bene securus est, cum sæpè se falli & superari sentiat. Hic vero nihil tale est metuendum, Dominus enim, inquit, in latere tuo erit, hoc est, aderit tibi ad custodiendum & defendendum te, quemadmodum in latere alicui solét adesse inter ambulandum quidam ad custodiam, qui & laterones dici solebãt. Sic & Dauid: A dextris, inquit, est mihi dominus, ne commonear. Et custodiet pedem tuum ne capiaris, hoc est, ita te custodiet in omnibus viis tuis, vt etiamsi multæ tibi ponantur insidiæ, quas tu præuidere & cauere non possis, nó tamen capiaris ab eis, eis nó inuoluaris. Quod Deus suis præstat & corporaliter, præseruãdo eos quatenus eis expedit à malis temporalibus, quæ eis inferre moliuntur impij homines, & spiritualiter, præseruãdo eos à malis animæ spiritualibus, peccatis scilicet in quæ eos impellere variis artibus nituntur impij dæmones. Magna certè hæc merito piis cósolatio esse debet, quod eorum custos & protector, non tantum angelus quispiam, sed ipsemet Deus esse dicitur, non à longè eos aspiciens, sed ad latus ipsorũ præsens, de cuius potentia dubitandum non est quin omnium vires superet, qui circa eos quos custodit semper vigilat, iuxta illud: Ecce non dormitabit neque dormiet, qui custodit Israel. Vnde huius consideratione rectè subiicit Dauid: Propter hoc lætatum est cor meum.

Psal. 15. Psal. 120. Psal. 15.

Noli prohibere benefacere eum qui potest: si vales, & ipse benefac. Ne dicas amico tuo, vade & reuertere, & cras dabo tibi, cum statim possis dare.

POST insignem sapientiæ commendationem & vtilitatis quæ ex ea prouenit demonstrationem, redit ad particularia sapientiæ præcepta, subiungens iam quædam præcepta quæ erga proximum hominem rectè disponunt, sicut supra posuit quædam ad Deum pertinétia. Et commemorat etiam hic quinque peculiariter præcepta, eaque omnia negatiua & prohibitiua. Quorum primum & secundum monent benefaciendum esse cito, tertium & quartum monent cauendum ab insigni maleficio. Quintum monet cauendũ ab æmulatione malorum, sic vt à benefaciendo transeatur ad malefaciendum. Quod ad primum attinet, sciendum Hebræa sic potius vertenda, vt sit etiam ipsum purè negatiuum præceptum sicut reliqua quæ sequuntur. Ne prohibeas bonũ ab eo qui dominus eius est, cum est in fortitudine manus tuæ vt facias. Et intelligitur per dominum boni, cui res illa debetur, vt significetur rem alienam non esse diu retinendam, sed restituendam suo domino, si fieri potest. Aut non detinendam eleemosynam quæ egenti debetur tanquam domino illius, quasi non nostra, sed pauperum sint bona quæ illis largiri debemus. Posteriorem hunc sensum secuti sunt 70. qui habent: Non abstineas à benefaciendo indigenti, cum potest manus tua auxiliari. Interpres noster intellexit dominum boni illũ qui habet in manu sua vt benefaciat, hoc est, qui potest benefacere. Et est sensus præcepti manifestus. Noli, inquit, siue facto, siue verbo & dehortatione tua impedire à benefaciendo eum qui potest benefacere, noli ei eripere voluntatem, aut voti sui impletioné qui habet benefaciendi facultatem. Quin cótra potius si vales esto ipse benefac, alteriusque beneficentiam imitare, aut tuo exéplo extimula. Contra faciũt plerique, qui quo de sua auaritia minus sentiant conscientiam remordentem, & multos habeant sui similes, beneficentiã quæ in pauperes fieri deberet aut in tépla & religionis profectum, extenuant, prætexentes varia quibus à benefaciendo animos potentium alienant. Simile accidit & in aliis virtutum beneficiis, quæ quidam calumniantur, & in malã rapiunt partem, detrahentes bonis operibus, & sic ad ea facienda reddentes alios frigidiores. Postquam hoc primo præcepto monuit beneficium non esse prohibendum aut negãdum, sequenti præcepto monet beneficium, nó esse differendum cum præstari potest. Nã qui differt, perdit gratiam & coram hominibus & coram Deo. Qui enim cito dat, bis dat, vt habet commune prouerbium. Et vt Paulus ait, Hilarem datorem diligit Deus. Qui vero differt cum potest benefacere, declarat se nó lubenter benefacere, sed coactum. Pulchrè Seneca libro 2. de beneficiis. Beneficium, inquit, morosè datum, simile est pani lapidoso, quem esurienti accipere necesse est, esse acerbum. 2 Cor. 9.

Ne moliaris amico tuo malum, cum ille in te habeat fiduciam. Non contendas aduersus hominem frustra, cum ipse tibi nihil mali fecerit.

DISSIMILIA cæteris hæc præcepta videntur. Nã cũ distinctè prohibeat nó moliendum malum amico & ei qui habet fiduciam, videtur concedere malum inimico aut ei qui non habet fiduciam, moliri posse. Et dũ vetat contentionem cum homine qui nihil mali fecit, videtur concedere eã cum eo qui malum fecit. Notandum ergo non ad hæc significãdum, præcepta ista sic esse tradita, sed ad prohibendum insignia in proximum maleficia, quæ scilicet manifestam habent malitiam. Proinde aduertenda horum duorum præceptorum cum duobus superioribus cõuenientia. Sicut enim ibi prohibetur beneficij negatio, cum manifestè adest benefaciendi ratio, nempe potestas, ita hic prohibetur maleficij illatio, cum manifestè nulla est malefaciendi ratio, sed contra potius benefaciendi, nempe innocentia & fiducia. Et est quasi dicat: Quamquam omnino nemini moliri malum conueniat, nec cum quoquam contendere, maximè tamen cauẽdum est, ne amico, qui in te confidit, occultè moliaris malum, eumque sua de te frustreris opinione, similiter ne cum aliquo contendas frustra, hoc est, sine causa ab alio tibi data, qui scilicet tibi nihil fecit mali. Tradit enim hic quatuor præcepta, quibus prohibet ea quæ sunt directè & apertè contra charitatem proximi, & duo quidem sunt contra eam per negationem boni manifestè debiti, duo vero contra eam per illationem

latiouem mali manifestè indebiti. Itaque impertinenter hic quæritur an liceat contédere cum eo qui malum intulit, quali id Sapiens hic concedere voluerit. Nam postea cap. 24. ne cum pessimis etiam nos vult contendere. Et 29. Vir, inquit, sapiens, si cum stulto contéderit, siue irascatur, siue rideat, non inueniet requiem, significans non esse ei cum stulto contendendum. Cum priori sententia con-
Eccl. 6. uenit illud Ecclesiastici: Noli fieri pro amico inimicus proximo, improperium enim & cótumeliam malus hæreditabit. Et cap. 7. Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias.

Ne æmuleris hominē iniustum, nec imiteris vias eius.

QVintum istud est præceptum, superioribus dissimile, sed quod eis benè subiectū est. ... quam enim monuit malū non inferre his qui illud non merentur, rectè monet, vt ne ex malorum prosperitate conspecta quis æmulatione & zelo contra eos incitetur, et tádem pertrahatur, vt relicta virtute eos imitetur, eorumque studia amplexetur. Sicut enim aliorum innocentia abuti nó debemus ad inferendum eis malum, ita impiorum fœlicitate excitari non debemus ad imitandum eorum malum. Quod et postea cap. 23. et 24. aliquoties Sapiens inculcat, eò quod magnū sæpè piis scandalum esse soleat, conspecta ab eis impiorum fœlicitas, vt illis locis est annotatum.

Quia abominatio domini omnis illusor, & cum simplicibus sermocinatio eius.

SVbiicit quatuor sentétias, quibus ostédit meritò non imitádos impios quátumuis videátur hic fœlices, eo quod longè sit diuersa impiorum et piorum códitio apud Deum Quod vt pulchra varietate melius ostendat, quadruplicem facit oppositioné, illusorum scilicet, vel vt est Hebræis peruersorū, et simplicium, hoc est, rectorū ac integrorū. impiorum et iustorum, derisorum et mansuetorū, sapientum et stultorū. Primo ergo dicit: Omnis illusor, hoc est, dolosus et qui pro nihilo ducit aliis illudere (sic enim conuenit cum eo quod habent Hebræa peruersus) est abominatio domini, hoc est, abominatur eum dominus, non dignatur eum sua familiaritate, consuetudine et gratia, sed cum simplicibus, rectis et integris est sermocinatio eius, hoc est, cum eis familiariter loquitur, eis tanquā amicis suis secreta sua comunicat. Est enim Hebræis, cum rectis secretum eius, quemadmodū & in Psal. vbi nos legimus: Firmamētū
Psal. 24. est dominus timētibus eum, Hebræa habét: Secretum domini timentibus eum. Humano enim more de Deo loquitur, & quemadmodum nos aliquorum abominamur conuersatioué, alios sic gratos habemus, vt ad domesticam & familiarem nostram conuersationem admittamus, eis nostri cordis secreta cómittentes: ita & Deū dicit abominari peruersos cum rectis autem esse sermocinationem vel secretum eius. Vos, inquit Christus, dixi ami-
Ioan. 15. cos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota

Iansen. in Prouerb.

feci vobis. Inter secreta quę interna inspiratione sua suis dominus reuelat, est & illud, quod non idcirco gratus Deo sit homo iniustus & fœlix, quòd prosperitate gaudeat terrena, nec statim puniatur, imò tanto magis sit execrabilis Deo & infœlix, quanto fœlicior mundo apparet. Hoc enim secretum, ingressus in san-
ctuarium Dei Psalmista didicit, cum inquireret, cur Deus sineret hic peccatores fœlicita- Psal. 72.
te frui. Propter dolos, inquit, posuisti eis, deiecisti eos cum alleuarentur. D. Gregorius ter- Gregor.
tia parte pastoral. curæ, admonitione 12. sic tractat hanc partem posteriorem. Cum simplicibus sermocinari dicitur, quia de supernis mysteriis illorum mentes radio suæ visitationis illuminat, quos nulla vmbra duplicitatis obscurat.

Egestas à domino in domo impij, habitacula autem iustorum benedicentur.

SEcunda sententia, alteram iam differétiā inter impios & iustos demonstrat, iustis præter Dei familiaritatem superiori sentétia promissam, etiam eius benedictionem, nec eis tantum, sed toti eorum domui & familiæ promittens, hoc est, omnium bonorum abūdantiā, Contra in domo & familia impij asserens prouenturam Dei maledictionem, vt est Hebræis, pro quo noster bene vertit egestaté. Nam cū benedictio Dei sit eius beneficétia, & bonorū collatio, maledictio eius est egestas & inopia rerum. Est autem apposité hæc sententia dicta contra fœlicitatem impiorum. Significat enim eam fœlicitatem, nó esse Dei benedictionem, qualis est iustorū benedictio neque stabilem futuram, sed breui collapsuram, eique egestatem successuram. Contrà vero Dei benedictionem in iustorum familia fore diuturnam & firmam. Quod multo verius & perfectius completur in spiritualibus bonis & in futura vita. Nam spiritualium bonorum magna est penuria in familia et in domo conscientiæ ipsius impij, quamdiu in hac est vita. Et post eam omnium rerum laborat inopia, quia tunc nihil inuenient omnes viri
diuitiarum in manibus suis, vt est in Psal. Iusti Psal. 75.
verò et hic ex Dei benedictione spiritualibus abundant charismatum donis et post hanc vitam, æternam consequuntur fœlicitatem.

Ipse deludet illusores, & mansuetis dabit gratiam.

TErtia sententia, quæ & ipsa ad hoc valet vt ne quis ex impiorum fœlicitate temporali conspecta offendi possit. Opponit autem illusores máfuetis. Vbi illusores non dicuntur sicut in prima sententia, qui illudunt aliis & imponunt. Est enim hic Hebręis alia dictio significans propriè derisores, qui scilicet per animi sui superbiam benè monétes rident, aliósque præ se contemnunt, fœlicitate rerum terrenarum elati neminem veréntes, quos & eadem ratione illusores rectè dixerimus à deridendo. Qui rectè mansuetis opponuntur & humilibus spiritu, qui ad sermones Dei mox contremiscunt & deprimuntur, iuxta
illud Esaiæ: Ad quem respiciam, nisi ad Esa. 66.

 pauperculum

pauperculum & contritum ſpiritu,& trementem ſermones meos? Deludet autem illuſores hoc eſt,vt eſt Hebræis, deridebit deriſores, quia illorum fœlicitatẽ per quam hic ſuperbiunt vanam eſſe declarabit & ridiculam, ſubitò eam illis eripiendo, per quam etiam mirabili eius iudicio miſerè illis imponitur,dum ea freti, non vident futuram calamitatẽ, iuxta illud: Propter dolos poſuiſti eis. Et velut

Pſal. 72. ſomnium ſurgentium domine in ciuitate tua imaginem ipſorum ad nihilum rediges. Cæterum manſuetis qui per animi manſuetudinem & verba Dei reuerẽter ſuſcipiunt,& impiorum fœlicitatem atque iniurias patienter perferunt, dat Deus ſuam gratiam, augens ſemper in eis ſua dona, quæ animis eorũ maiorem voluptatem adferunt,quam impiis ipſorum fœlicitas terrena. Porro 70. hunc verſum verterunt in hunc modum: Dominus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam.

Iac. 4. Nec malè: Nam vt patet ex dictis ipſi illuſo-

1.Pet.5. res iidem ſunt & ſuperbi, manſueti autẽ iidem ſunt qui humiles. Vnde & Iacobus & Petrus hanc ſententiam iuxta 70. verſionem ex hoc loco citauerunt.

Gloriam ſapientes poſſidebunt, ſtultorum exaltatio, ignominia

QVarta ſentẽtia, in qua ſapiẽtes ſtultis opponuntur,& bene poſt gratiam, de qua in præcedenti verſu.gloria eis tribuitur. Nam gratiam quæ eſt potiſſimum præſentis vitę ſequitur gloria maximè in futura vita, iuxta illud Pſalmi: Gratiam & gloriam dabit dominus. Gloriam ergo & apud homines & apud Deum ſapientes velut hæreditario iure obtinebunt firmam & immortalem. Hoc enim ſignificat verbum poſſidebunt. At exaltatio ſtultorum, qua ſcilicet hic ad tempus exaltãtur & in honore ſunt, & qui ſeſe per animi ſuperbiam efferunt, erit tandem ignominia hoc eſt, conuertetur in ignominiam, adferet eis ſempiternam ignominiam nonnunquam & temporalem, imò ſæpè ideò tolluntur in altum, vt lapſu grauiore ruant. Legendum enim eſſe exaltatio, vt habẽt libri correctiores & non exultatio vt plerique legũt, & Hebræa docent & Græca. Et hęc ergo ſententia valet ad cõtemptum ſœlicitatis impiorum, nẽ per eam quis commoueatur ad zelum aut eorum imitationem. Nam vt dicitur in Pſalmo, qui

Pſal. 36. ex intentione totus in eo verſatur, vt doceat non conturbari in impiorum proſperitate, Adhuc puſillũ & non erit peccator,& quęres locũ eius & nõ inuenies.Et tanq̃ fœnũ velociter areſcent,& quemadmodũ olera herbarũ cito decidẽt. Hebręa hunc magis habẽt ſenſum; Stulti leuant ignominiam, hoc eſt,Stulti pro ſua portione tollunt, auferunt & leuabunt ignominiam. Quod pulchrè opponitur priori parti, Gloriam ſapientes poſſidebunt. Ita & noſtra litera accipi poteſt, vt ſit ſenſus: exaltatio ſtultorum, hoc eſt, id quod ſtulti pro ſua parte eleuabunt & tollent,erit ignominia. Quem ſenſum & Græca habere videntur, quæ habent οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὕψωσαν ἀτιμίαν, hoc eſt impij verò exaltabunt ignominiam, Quanquam & ſic poſſit intelligi. Stulti exaltant id quod eſt ignominioſum,hoc eſt,illud magni faciunt.

CAPVT QVARTVM.

AVdite filij diſciplinam patris, attendite vt ſciatis intelligentiam. Donum bonum tribuam vobis,legem meam ne derelinquatis.

POST tradita quædam ſapientiæ & diuinæ legis pręcepta, rurſum ad ea amplexanda auditores inuitat, frequenter id faciens vt iuuẽtutem & mentes hominum ad vitium valde pronas,ſaltẽ ad amorem & deſiderium ſapientiæ prouocet, quod primus gradus ſapientiæ ſit, velle eſſe pium et ſapiẽtem, quemadmodum hoc capite inſinuatur. Cum autem hactenus et poſtea dicat ſingulari numero Fili mi, nunc pluraliter dicit,Audite filij,ſignificans ſe non vni tantum locutũ eſſe vel deinceps loqui, ſed in vno omnibus qui ſapiẽtię ſtudioſi eſſe volent. Atque vel hic patet quæ vel ſuperius vel poſtea ad filiũ dicuntur non eſſe ſapientię verba,ſed ipſius Salomonis,eum mox ſubiungat is qui loquitur. Nam et ego filius ſui patris mei, &c. Vnde ſicut omnes quibus loquitur,filios ſuos vocat ita et ſe patrem vocat,cum dicit: Audite filij diſciplinam patris,hoceſt,meam,qui paterno affectu pro vobis ſolicitus veſtram ſalutem deſidero, & ſapientiæ vos filios facere cupio. Diſciplinam autẽ hic accipe pro eruditione, quæ aliquando pro caſtigatione ponitur pro exigentia materiæ. Loquitur enim de eruditione quã hactenus tradidit,& quæ poſteà ab eo tradetur. Nam quanquam nos habeamus, Donum bonũ tribuam vobis, Hebręa habent per præteritum: Doctrinam enim bonam dedi vobis. Sed ſecutus eſt noſter 70. qui habẽt δῶρον γὰρ ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν, hoc eſt,donũ enim bonum donabo vobis. Donum ergo bonum doctrina eſt tradita & tradenda, quæ tanquã bonum & ſingulare donum meritò non eſt derelinquenda.

Nam & ego filius ſui patris mei, tenellus & vnigenitus coram matre mea. Et docebat me atque dicebat, Suſcipiat verba mea cor tuum, cuſtodi præcepta mea & viues. Poſſide ſapientiam,poſſide prudentiam, ne obliuiſcaris, neque declines à verbis oris mei, Ne dimittas eam, & cuſtodiet te. Dilige eam & conſeruabit te.

DVo hic agit: Nam & factum ſuum quo tam diligenter ad audiẽdũ ac amplexãdum ſapientiam alios tanquam ſuos filios inuitat,comprobat facto Dauidis magnæ apud pios authoritatis viro,qui ipſum tam ſedulò à iuuentute ad ſapientię ſtudium & amorem hortatus eſt;& ſuo exemplo prouocat alios, vt quemadmodum ipſe patris ſui monitis obtemperauit ſapientię ſtudendo, itidem & ipſi faciant,idq; à tenera ætate.Ideo enim tenellũ ſe vocat,vt inſinuet ſe à teneris annis & cum adhuc puer eſſet à patre ad ſapientiam formatum,à quo & puer in regem fuit conſtitu-

tus.Vnde de eo etiam dicit Dauid: Salomo- 1.Par.2

nem filium meum vnum elegit dominus adhuc puerum & tenellũ. Vnigenitum autem

coram

coram matre sua dici hoc loco intelligendū est, non quod vnicus fuerit filius matris suæ Bersabeæ, quemadmodum quidam hoc loco falso asserere conati sunt. Nam 1. Paral. 3. apertè dicitur: In Hierusalem nati sunt ei filij Simmaa, & Sobab, & Nathan, & Salomō, quatuor de Bethsua filia Ammiel. Nam quod Liranus putat tres illos Salomoni coniunctos, fuisse filios naturales Vriæ non Dauidis: Nimis apertè contrariatur ei quod dicitur, Nati sunt ei filij, quod de eisdem etiam dicitur 2. Reg. 5. Vnigenitus ergo dicitur coram matre, quod tanquam vnigenitus a matre tenerè & vnicè diligeretur. Nec est Hebræis vnigēitus, sed vnicus, nec dicit vnicus matri meæ sed vnicus coram matre mea, vel vt habent Hæbræa in facie matris meæ, hoc est, quod mater eum sic haberet & diligeret, ac si vnicus fuisset. Proinde 70. id sentientes tantum verterunt, ἀγαπώμενος ἐν προσώπῳ μητρὸς, hoc est, dilectus in facie matris. Itaque hic quidam frustra laborant, volentes locum hunc Christo appropriare, vt is hic adhuc loquatur qui fuit vnigenitus matri suæ Mariæ. Hanc enim expositionem Lira tribuit cuidam fratri Raymundo & nostro seculo eam secuta est Galatinus, qui de hoc loco prolixe disputat, lib. 2. cap. 5. Tenellum autem se vocat & sic vnicè dilectum à matre, vt insinuaret, nec ob ætatis teneritudinem, nec ob maternam dilectionem, qua in delitiis habebatur à matre, patrem ab admonitione & adhortatione ad sapientiam abstinuisse, quemadmodum stulti quidam parētes faciunt, nimium ætati & dilectioni naturali indulgentes. Docebat, inquit me & dicebat, nempe pater meus. Nam ad matrem hoc non esse referendum patet ex Hebræis, vbi verba hęc sunt masculina. Bis autem legimus in scripturis, Dauidem monuisse filium suum & hortatum ad obseruationem mandatorum Dei, semel 1. Paral. 28. quando pręsentibus omnibus principibus Israël, post sermonē ad eos habitum conuersus ad filium suum, dixit: Tu autem Salomō fili mi, scito Deum patris mei, & serui ei corde perfecto & animo voluntario. Omnia enim corda scrutatur dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit: Si quæsieris eū, inuenies: Si autem dereliqueris eum proiiciet te in æternum. Rursum iam moriturus, quando vt est 3. Reg. 2. dixit ei: Ecce ego ingredior viam vniuersæ terræ: confortare & esto vir. Et obserua vt custodias mandata domini Dei tui, vt ambulęs in viis eius, &c. Non quod his tantum vicibus illum monuerit, sed & aliis sæpè prius. Atque hoc est ꝙ hic dicitur, docebat me atq; dicebat: Suscipiat verba mea cor tuum, hoc est, non tantū auris tua, sed & cor: nec tantum suscipe, sed etiam custodi pręcepta mea, quæ scilicet ex lege domini tibi tradidi, & viues per ea. Significat ergo his verbis sicut & sequētibus patrē diligenter ei inculcasse studium sapientiæ, quemadmodū & ipse hoc libro facit, sæpius hoc repetens, quod iuuentuti idipsum valde sit necessarium, cui ex corruptione naturæ, sapientia tetrica videtur & aspera. Hortatur autem pater Dauid non tantum ad suscipiendam sapientiam, sed etiam ad eam firmiter retinendam, cum dicit, posside sapientiā, posside intelligentiam, hoc est, tanquam tuam possessionem & tuum verum bonum habe & firmiter retine, ne obliuiscaris, ne declines à verbis oris mei, ne dimittas eam, et dilige eā. Omnia enim hæc ad perseueranter retinendum sapientiam monent, quanquam pro posside etiam verti possit, Eme, vt sit sensus, Compara tibi sapiētiam tanquam rem preciosam, vel dispēdio aliarum rerum. Quomodo et nostra litera accipi potest, vt sit sensus, Cura vt possideas et obtineas sapientiam, quemadmodum quis laborat diligenter vt possideat rem sibi charam. Vertendum autem potius esse, eme et proinde apud nos verbum posside sic exponendum, vt sit sensus, Cura vt habeas, patet tum ex simili sententia quæ est postea cap. 23. Veritatem eme et noli vendere. Sapientiam & doctrinam & intelligentiam, vbi pro eme est idem verbū quod hoc loco, tum ex sequenti hic sententia. Principium sapientię, posside sapientiam. Nam magis emere & comparare sibi sapientiam est principiū sapientiæ quam adeptam sapiētiam iam possidere. Videri autem potest hįc iam rursum incipere verba Salomonis, cumq́ue iā voluisse explicare, cur pater inculcādo dixerit: Posside sapientiam, posside prudentiam, nempe quod hoc ipsum sit principiū sapientię. Quāquam adhuc deinceps possit intelligi esse cōtinuatio verborum Dauidis, quę vbi finē habeant satis statui non potest. Dubitari tamen hic potest, quomodo nunc dicat: Principium sapientię esse possidere vel studere sibi comparare sapientiam, cum prius dixerit: Initium sapientię timor domini. Ad quod facilis esset solutio, si ea sententia intelligeretur, quomodo eam quidā accipiunt. Intelligitur enim cōmuniter, inquit Lyranus, ꝙ possessio sapiētię in via, est principiū sapientiæ obtinendæ in patria. Sed nec ipse eam expositionē probat, monens Hebræa magis habere, eme sapientiam. Caietanus ergo respōdet vtrumq, verū esse, et ꝙ principium sapientiæ sit timor domini, et quod eius principiū sit emere sapiētiam, sed diuersis modis, nam timor domini principiū est ad vitandū peccata. Emere autē sapientiā est principium ad acquisitionē sapientiæ. Verū cum timor domini etiā faciat vt quis serio sibi emat et comparare studeat sapientiam, simplicius dicetur vtrumq; quidem rectè dici principium, quamuis vnum altero prius. Nam inter principia rei, vnū sæpè alterò est prius principiū. Posset et sic intelligi illa sententia. Id quod sapientia imprimis requirit aut inter prima sua præcepta, est illud, eme et obtinere stude sapientiam. In sequenti sententia rectius iam vertit interpres illud verbum, ꝙ iā aliquoties vertit posside. In omni possessione tua acquire prudentiam. Nam pro acquirore idem est verbum quod prius vertit posside, proinde vel hinc satis reliquit intelligendum, quomodo intelligendū sit quod vertit posside, positum scilicet illud pro acquirere, quemadmodum et Genes. 4. cum nato Cain qui ab verbo huius loci nomen habet dicit Eua. Possedi hominem per dominum, hoc est, acquisiui. Potest autem hæc posterior sententia duobus modis intelligi: Primum vt sit sensus, Inter reliquas tuas possessiones

Galatinus.

possessiones cura imprimis & præcipuè, vt etiã habeas prudẽtiã, sine qua reliquę possessiones ꝓdesse non poterũt, nec benè administrari & possideri. Secũdo vt significet prudẽtiã omnino cõparãdam esse etiam si propter eã impendẽdę essent aut perdẽdę omnes reliquę possessiones, vt præpositio, in, accipiatur pro per, & hoc significetur quod per parabolam euangelicam quæ assimulat regnum cœ- Matth. 13. lorum negotiatori, qui inuenta vna pretiosa margarita abiit & venditis omnibus quę habuit, emit eam. Quo autem minus pigeat in acquirenda sapientia magnos, vel labores, vel sumptus impendere, dum varus verbis ad eã hortatur, varia item bona semper promittit per sapientiam consequenda: Nam vt prius, vitam & custodiam promisit, ita nunc gloriã Arripe, inquit, eam, vel vt habent Hebræa, Exalta eam, & vicissim exaltabit te, Glorificaberis ab ea, hoc est, honore per eam afficieris cum eam fueris amplexatus, hoc est, cũ eam intime dilexeris, atque in ea voluptatẽ conceperis. Nec simplicem gloriam hinc secuturam asserit, sed summam, qualis est regia, quod significat cum subiicit: Dabit capiti tuo augmenta gratiarum. Pro quo primo capite noster vertit, vt addatur gratia capiti tuo. Nam idem est hoc loco Hebræis quod illo loco, vt sit: Dabit capiti tuo additionem gratiæ. Quæ autem sit hæc gratia vel additio gratiæ sequens particula declarat, & corona inclita proteget te. Coronam ergo capitis ornamentum, vocat augmentũ gratiarum dandum capiti, quia per illud caput alioqui gratiosum magis adhuc ornatur & decoratur. Metaphoricè autẽ significatur per sapientiã homines fieri gratos admodum & honoratos aliis, veluti si corona regali essent insigniti. Item per eãdem frequẽter perueniri ad summos honores. Præterea per eandem homines verè reges fieri ac vitiorum dominos, consecuturos proinde tandem immortalem glorię coronam apud Deum. Quod autem dicitur corona inclita te proteget, significat eum per coronam & honorem adeptum muniendum contra omnes obtrectatores & hostes. Dictio tamen Hebraica, significat etiam tradet, atque hic esset simplicior sensus, Coronam inclitam tradet tibi. Et hactenus quidẽ putant ferè omnes verba esse Dauidis ad filiũ suum Salomonem. In quo sacra scriptura satis declarat quàm verè cõpletæ sint Dauidis promissiones. Nam quoniam præ omnibus aliis bonis sapientiam elegit Salomon, magnã in toto orbe propter sapientiam suam honorem & famam consecutus est, ab exteris etiã regnis multũ honoratus, & quamdiu sapientiam secutus est, insigniter per eam protectus contra omnes inimicos.

Audi fili & suscipe verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ. Viam sapientiæ monstrabo tibi, & ducã te per semitas æquitatis, quas cum ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. Tene disciplinam, ne dimittas eam, custodi, illam quia ipsa est vita tua.

POst narratã patris sui Dauidis monitionẽ, putatur hic Salomõ exẽplo patris sui prouocatus redire ad inculcandum studium sapientiæ, quod frequẽter facit, tum vt demõstraret rem quæ hic agitur esse rem magni momenti & valde seriam, tum quod sciret difficilè esse persuadere iuuentuti imò omnibus penè hominibus, vt relicta vitiorum via, virtutis & sapientię viam amplecterentur nõ solum, quia natura hominum ac vitium magis est procliuis, sed etiam quia in hac vita tam multæ sunt illecebrę vitiorũ, tam pauci virtutis amatores, tam multa malorum hominũ exempla vbique obuia. Omnino enim difficilè videtur fragilitati humanę arctã virtutis viam cum paucis comitibus incedere, tot incitamentis & illicebris carnis alio trahẽtibus, tot exemplis malorũ vbique propositis. Hæ ergo iustæ sunt causæ cur tam sæpè inculcet & studium sapientiæ & eiusdem præmia. Iterum ergo dicit: Audi fili mi, nec tantum audi, sed & suscipe atque intra te admitte verba mea, vt multiplicẽtur tibi anni vitæ, vt hic diu viuas, & posteà in ęternum. Monstrabo enim tibi viam sapientiæ, nec tantum eam monstrabo, sed & ducam te per semitas æquitatis, semitas scilicet quæ ipso nomine deberẽt meritò attrahere hominem. Ducam, inquit, te dirigendo, scilicet per mea monita & præcepta quomodo in eis perseueranter incedere debeas, ita vt etiam dux tibi per illa sim futurus in via sapientiæ. Parum refert quod Hebræa habeant præterita, Docui te, direxi te, sicut & quidam Latini codices habent, Monstraui & duxi. Nam non solum voluit significare se hoc fecisse, sed etiã se hoc vlterius facturum. Græci habent verba præsentis tẽporis, διδάσκω, ὁδηγέω doceo, incedere facio. Quo autem hæ semitæ æquitatis, etsi per se & ex nomine suo satis cõmendatæ, magis suscipiantur, subiicit: Quas cum ingressus fueris non arctabuntur gressus tui, &c. Circa quod tamen dubium occurrit, quomodo dicat in via iustitiæ non arctari gressus hominis cum dominus eam, viam vocet arctam & angustam adeò, vt ob id pauci sint qui intrent per eã. Deinde quomodo non arctãtur gressus eius qui ingreditur eam, cum necesse sit homini volenti viam virtutis ingredi, affectus suos, qui pedes hominis sunt spirituales, cohibere in multis, coarctare & reprimere? Ad quod cõmuniter post Bedam dicitur, vias virtutis in principio quidem arctas esse, difficiles & asperas his qui eas incipiunt incedere at posteà per consuetudinem, latas fieri, faciles et iucundas exercitatis per eas. Atque ob id hic dici: Quas cum ingressus fueris, quasi significare voluerit, & si illæ tibi videbuntur arctæ cum eas ingredi cœperis, non erunt tamen tibi tales cum aliquandiu eas ingressus fueris. Verum nõ est Hebræis, cum ingressus fueris, sed tantum cum incedes. Nec Sapiẽs hic loquitur de ea arctitudine quã sæpè pati coguntur, qui viam virtutis incedere eligunt dum suos affectus coguntur, mortificare, sed sicut cum sequitur, et currens non habebis offendiculum, vel vt est Hebræis, non impinges, per offendiculum, vel impactionem significat nocumẽtũ et læsionẽ, ita cũ dicit, nõ arctabũtur gressus tui significare voluit nullũ inde malũ, nullũ nocumẽtũ quod verè noxium

noxium sit, ipsum percepturum. Vult enim innuere differentiam inter viam virtutis & viam iniquitatis, quã mox apertius explicat, quod qui in hac via incedunt in multa mala in multas labuntur angustias, sępè impingũt & offendunt, in illa autem ambulantes nihil patiuntur quod verè eis noceat, quodque nõ sit eis ad eorũm salutẽ accõmodum & vtile. Non arctabũtur ergo gressus tui, hoc est, non senties sic viuendo aliquid quod tibi sit malũ quod pedem tuum hoc est, te sic ambulantẽ lædat. Duo autem genera studentium virtuti insinuat, quosdam enim esse qui gradiuntur in via virtutis, alios in ea etiam currere, qui scilicet in virtute perficienda valde sint strenui, alacres & feruidi. Quandoquidem currentibus facilè soleat accidere, vt alicubi impingant in aliquid quod per cursus celeritatẽ videre non potuerunt (quod maximè vsu venit his qui currunt viam iniquitatis) de semitis æquitatis dicit currens in eis non habebit offendiculum, hoc est, non incidet in aliquid noxium. Cum ergo tam vtilis sit via sapientiæ quam se promittit monstraturũ, & in ea deducturum, bene subiicit: Tene disciplinam, hoc est, eruditionẽ meam quam partim tradidi, partim traditurus sum, & sic tene vt non dimittas eam, sed eã semper custodias, quia illa est vita tua, hoc est, vitam tibi adferet si à te seruetur.

Ne delecteris in semitis impiorum nec tibi placeat malorum via. Fuge ab ea, ne transeas per eam, declina & desere eam. Non enim dormiũt nisi cum malefecerint & non rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint. Comedunt panem iniquitatis, & vinum iniquitatis bibunt.

QVONIAM sermonem intulit de viis sapientiæ & æquitatis, illas cõmendans, mox subiungit de viis impiorum, eas insigniter traducens & ab eis auocans. Et primum quidem monet ne approbemus viam impiorum, hoc est, rationem viuendi eorum, nec voluptatẽ in ea capiamus, quantumuis multis placeat, & plausibilis primo intuitu videatur. Deinde vt præterea eam tanquam rem detestabilem fugiamus, ne cõtingat per eam transire atque ab ea planè declinemus, eamq; deseramus. Aut vt si aliquando placuit, & eã aliquando ingressi fuerimus, vt maturè ab ea fugiamus, declinemus & deseramus. Et subnectit rationem quæ merito cõmouere debet vt non solum non approbemus malorum viã sed & eandem abominemur & fugiamus. Nõ enim, inquit dormiunt nisi cum malefecerint &c. Quo significat vehemens & ardens malefaciendi studium in impiis, tantum scilicet, vt a primo diluculo statim cogitent de facinore aliquo perpetrãdo, nec requiem dare possint, priusquam illud opere compleuerint sicut qui rem quam piam vehementer habet cordi non prius bene dormire potest, quam quod desiderat perficiat, quo perfecto iam voti cõpos suauiter quiescit. Ita & impij ante cõcepti facinoris perpetrationẽ dormire nequeunt, post eam iam desiderio suo potiti dormiunt suauiter, nec de perpetrato dolent scelere. Itaque significatur & quantum eis insit malefaciẽdi desideriũ & quantũ gaudium de impleta sua mala volũtate, sicut prius dixit: Lętantur cum malefecerint, & exultãt in rebus pessimis. Experientia illud docet in perditis hominibus, prędonibus, furibus & sicariis, de quibus locutus est c. 1. & de quibus ex versu sequenti etiam videtur hic loqui. Illi enim cum se totos dediderũt impietati, summo mane nihil nisi nocere alicui cogitant, nec diem illum se probè transegisse existimãt nisi insigne quippiam commiserint. Ita similiter & auari fere quiescere non possunt, nisi cũ alicuius damno lucrum sibi fecerint. Et qui libidini sunt addicti, inquieti sunt donec cõceptam expleant libidinem. Notandum autẽ ferè legi in nostris codicibus, & non rapitur somnus ab eis. Verũ dum & Hebræa & Græca consulimus, & ipsum denique sensum, verisimile est interpretem non addidisse negationem. Quis enim rapit somnum vt de illis dicatur, non rapitur somnus ab eis? Certè ob orationis quod prima facie videtur incommodũ, verisimile est quosdam legere, & non capitur somnus ab eis. Nam hoc magis conuenit cum eo quod præcedit, & non dormiũt. Verum Hebręa dictio omnino significat rapitur, vt verisimile sit hoc verbum vertisse nostrum interpretem. Sed habent Hebræa affirmatiuè, Et rapitur, somnus ab eis, similiter & Græca ἀφῄρηται ὁ ὕπνος αὐτῶν, id est aufertur sõnus ab eis. Quo eleganter significat desiderium malefaciendi abripere eis somnum, vt intelligas eius vehementiam, quod homini violenter eripiat, id quod ei naturale est. Itaq; apud nos videtur esse vera lectio. Et rapitur somnus ab eis nisi supplãtauerint, scilicet aliquem, hoc est, nisi prodiderint & deiecerint. Et subiicit causam tanti desiderij. Comedunt panem iniquitatis, Hebræa enim & Græca habent, Comedunt enim, cũ coniunctione causali. Panẽ & vinum iniquitatis vocat panem & vinum iniquitate, rapina scilicet & iniustitia, partum. Hinc ergo tantum illis malefaciendi desiderium, quod vesci nolint ex iustis laboribus suis, sed eligant ex iniustè partis viuere, reputantes aquas furtiuas dulciores esse, & panem absconditum suauiorem. Potest hæc sententia & aliter intelligi, vt sit generalior, & sit sensus, Comedunt panem iniquitatis, hoc est, ipsam iniquitatem comedunt & bibunt tanquam panem & potum suum, ea delectãtur, reficiuntur & saturantur veluti pane ac vino. Hic illorum potus est & cibus, sicut cõtra Christus de se dicit: Meus cibus est vt fa- Ioan. 4.
ciam voluntatem patris mei qui in cœlis est.
Et Psalmista: Cibabis nos pane lachrimarum Psal. 79.
hoc est, lachrymis pro pane, sicut alibi dicit:
Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac
nocte. Proposuit ergo pessimos sapiens præ Psal. 41.
oculis, vt à via impietatis magis auocaret, quæ ad tantam impietatem homines perducit tandem.

Iustorum autem semita quasi lux splendens, procedit & crescit vsque ad perfectum diem. Via impiorum tenebrosa, nesciunt vbi corruant.

DIFFERENTEM lõgè ostendit semitã iustorum à via impiorum, vt ad alteram alliciat eius pulchritudine, ab altera deterreat

reat ipsius de formitate & periculo. Est autem hęc oppositio viarum elegantior & efficacior in Hebræo. Nam non est Hebræis via impiorum tenebrosa sed via impiorum sicut caligo vt sicut semita impiorũ comparatur luci fulgenti, ita via impiorum caligini obscuranti, quanquam sensum benè reddidit interpres. Nec necesse est ex Hebræo vertere, procedit & crescit, quæ verba apud nos referri debent ad semitam iustorum, sed magis verti potest, procedens & crescens, per participia referenda ad lucem splendentem. Cõparat enim Sapiẽs semitam iustorum, hoc est, eorum vitam & conuersationem luci mane splendenti, quæ deinde procedente tempore crescit semper magis ac magis donec perueniatur ad diem perfectum, hoc est, ad meridiẽ, quando iam lux est in summo, nec amplius crescit. Per quod significare vult iustorum semitam, & à principio lucem habere, aliisq; prælucere per bona vitæ exẽpla, & processu tẽporis semper fieri lucidiorẽ, dum proceditur de virtute in virtutẽ, ita vt semper magis ac magis errorũ & vitiorum caligo in iusto dispellatur, semperque clarius & melius scandala in hac vita occurrentia, ac mala imminẽtia & agnoscantur, & euitentur, donec tandem perueniatur ad diem illum perfectũ in quo lux est in summo nec amplius crescit, quod est in futura vita, vbi iam Sol est iustis quasi in meridie, ipsique velut Sol perfectè fulgent, iuxta illud: Tunc iusti fulgebũt sicut Sol in regno patris eorum, qui & hic per virtutum exempla hominibus prælucent, iuxta illud: Vos estis lux mundi. Et, Lucetis sicut luminaria in mundo in medio nationis prauę & peruersæ. Itaque non solum luci, cui iustorum semita comparatur, sed & ipsi semitæ iustorum rectè tribuitur, quod procedat & crescat vsque ad perfectam diem. Contra via impiorum est tenebrosa aut velut tenebrę ipsæ & caligo, quia plena erroribus & ignorantia, per quam nec satis agnoscunt peccata in quæ labuntur, nec mala in quæ vel hic vel postea ruunt. Vnde subiicit: Nesciunt vbi corruant. Sępius enim & grauius peccant & impingunt quam putãt, & grauiora eos mala, tum hic tũ posteà manent quam præuident. Nesciunt ergo & vbi, & quo corruant, hoc est, in quo & in quid. Vbi enim aduerbium, hic etiam, quo, includit. Similia de duabus his viis habet & Euangelium. Nam apud Ioannem dicit dominus Si quis ambulauerit in die non offendit, quia lucem huius mundi, videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit quia lux non est in eo. Et, Qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Et, Qui diligit fratrem suum, in lumine manet & scandalum in eo non est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebrę excęcauerunt oculos eius. Sed hoc est differentiæ inter has scripturas & præsentem locum, quod hic ipsa semita iustorum comparatur luci & significatur esse lux quædam, in illis verò scripturis dicuntur iusti ambulare in luce, quæ lux est Christus ipse, eiúsque doctrina & vitæ exempla, iuxta illud: Ego sum lux mundi, qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Iustorum

[Marginal notes: Matth. 13. — Matth. 5 — Philip. 2. — Ioan 11. — Ioan. 12. — 1. Ioã. 2. — Ioan 8.]

enim semita & est lux, & est in luce à qua illuminatur & suum lumen recipit.

Fili mi ausculta sermones meos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne recedant ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, & vniuersæ carni sanitas.

POST singularia quædam sapientiæ monita, antequam alia peculiaria subiungat sapiẽtiæ præcepta, rursũ pro more ad auscultandũ excitat velut somnolẽtos, instar cóciōnatorum, qui thema propositum vt inculcent frequẽter repetẽdo suggerunt: Fili mi, inquit ausculta sermones meos, & iã dictos & adhuc dicẽdos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne satis sit audiuisse ea, sed cura vt ne recedant ab oculis tuis, sed semper ob oculos mẽtis tuæ versentur, ita vt in eis mediteris die ac nocte, atque per hunc modum custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientib. ea, hoc est, vitã afferũt his qui illa sunt assecuti, non tantũ auribus, sed etiã corde, nec tãtũ vitã afferũt animæ, sed & sunt sanitas vniuersę carni hominis, hoc est, sanitatẽ etiam toti afferũt corpori, idq; duplici nomine, tum quia tẽperantiã docẽt nõn tantũ in cibo & potu ac libidine seruandã sed etiam in omnibus animi affectionibus, vt tristitia & dolore, ex qua tẽperãtia pẽdet corporis sanitas, tum quia iuxta promissiones veteris legis sanitas etiã corporalis datur à Deo seruãtibus mãdata ipsius Quãquã & sic simpliciter accipi potest quod dicitur vniuersę carni sanitas, vt sit sensus, totum hominẽ sanũ faciunt, & optimè se habẽtem, potissimũ secundũ mentẽ, iuxta quod superius dixit: Sanitas quippe erit vmbilico tuo Dictio enim Hebræa מרפא Marpe propriè significat medelã curationem & medicinam, vt videri possit significari quod Dei mãdata sunt veluti medicina quædam totum corpus sanans & preseruans.

Omni custodia custodi cor tuũ, quia ex ipso vita procedit.

QVATVOR aut quinque præcepta particularia subiungit, concernẽtia quatuor corporis partes cor, os oculos & pedes vnde subindicat, quomodo per sapiẽtiæ præcepta toti corpori, totique homini sanitas esse poterit. Et primo quidem præcipit, in primis & antè omnia, cor custodiri, idque omni custodia, hoc est, diligenti & exacta custodia. Omni enim positum est pro summa, sicut Ecclesiastici 25. Omnis plaga tristitia cordis. In hoc autem præcepto metaphoricè sub similitudine cordis corporalis insinuare vult, quid sit faciendum circa cor spirituale, quod est mẽs hominis. Vult enim significare, quod quemadmodum in corpore hominis, cordis maxima cura est habenda, & quemadmodum illud ipsa natura diligenter custodit, vtpote ex quo maximè hominis vita pẽdet, & ex quo vita ad alias corporis partes promanat, nam iuxta physicos cor primo animatur, estq; vitę primaria sedes, vt apud Plinium patet, qui sic habet: Cor animalib. cæteris in medio pectore est, homini tantum infrà leuam papillam turbinato mucrone in priora eminens. Piscibus solis ad os spectat. Hoc primũ nascẽtibus formari

[Marginal note: Plinius lib. 11. nat hist. cap. 37.]

formari in vtero tradunt, deinde cerebrum, sicut tardissimè oculos. Sed hos primum mori, cor nouissimè. Huic præcipuus calor. Palpitat certè & quasi alterum mouetur animal, intra præmolli firmoque opertum membranę inuolucro, munitum costarum & pectoris muro vt pateat præcipuam vitæ causam & originem. Prima domicilia intra se animo & sanguini præbet, sinuoso specu, & in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino. Ibi mens habitat, &c. ita prima & præcipua cura est habenda mentis, ne scilicet vel erroribus vel prauis affectionibus vitietur, diabolo, mundo, & carne, illud varijs modis oppugnante, quia ex ipsa mentis bona constitutione pendet, omnium aliarum virium animæ, omniumque actionum humanarum rectitudo, adeo vt nisi mens sit recta & sana actiones externę etiam quæ bonæ videntur, prauę sint, quia, vt
Matt. 6. inquit dominus: Si oculus tuus fuerit simplex totum corpus tuum lucidum erit. Vnde be-
Deut 4 nè quoque dicitur in Deuteronomio: Custo-
Matt. 15 di temetipsum, & animam tuam sollicitè. Et Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ.

Remoue à te os prauum, & detrahentia labia sint procul à te.

SECVNDVM preceptum concernens os hominis, quod quamuis intelligi etiam possit, quemadmodum indicat, Beda, de ore alterius, vt sit sensus. remoue à te eos qui prauo ore loquuntur, & qui detrahunt labijs sint
Psal. 100 procul à te, iuxta illud Psalmistæ: Detrahentem secreto proximo suo hunc persequebar, tamen potius intelligi debet de ore proprio, vt significetur studioso sapientiæ cauendum ne os habeat prauum, hoc est, quod praua loquatur, aut detrahentia labia ne habeat. Prima enim cordis ratio habenda, vt rectæ sint cogitationes & affectiones, secundo vero habenda est ratio oris & verborum, in quibus facillimè homo labitur. Cumque difficile sit cauere ne quis in verbis peccet, (si quis enim,
Iacob. 3. inquit Iacobus in verbo non offendit hic perfectus est vir) monet saltem cauendū ne quis peruersa loquatur & detractoria, quę scilicet alios lædant & sint noxia, qualia longè abesse debere à sapientibus docet, dum dicit: Remoue a te & longè sint à te, significans ab illis valde abstinendum esse. Quā noxiū enim sit
Eccl. 10. detrahere indicat Ecclesiastes dicens: Si mordeat serpens in silentio nihil eo minus habet q occultè detrahit. Quod vitiū cū sit valde cō-
1. Pet. 2. mune, peculiariter monet Petrus, vt deponamus detractiones. Habent autem Hebræa ad verbū sic: Aufer a te cōtorsionem oris, & peruersitatem labiorum elonga a te. In quibus verbis videri etiam posset Sapiens metaphoricè designare quid in ore sit obseruandum, loquēdo sub similitudine deformitatis, quā aliqui exhibēt cōtorquendo os suum & labia, vt sit sensus: Quemadmodū cura hominibus est ne cū foris prodeunt, os habeant et labia cōtorta, sed ea debitè et ritè cōpoount, ita inter loquendū cauendū est ne praua et indecentia dicantur, nam, id perinde esset ac contorto ore incedere. Et Græca habent σκολιὸν στόμα, hoc est, os obliquum et tortuosum.

Oculi tui recta videant, & palpebræ tuæ præcedant gressus tuos.

TERTIVM præceptum oculos concernens, quod Hebræa sic habēt. Oculi tui in directum (vel in id quod è regione est) respiciant & palpebræ tuæ rectè sint (vel incedant) ante te. Instar enim corporeorum oculorum, monet habēdos oculos cordis. Quemadmodum enim oportet incedentem non passim vagari oculis, sed recta intueri in id ad quod tendit, ita monet Sapiens oculos mentis intentos esse in id quod propositum est vt sectemur, id semper prę oculis habēdum, atque ad illud semper nitēdum, omnēsque nostras actiones eo dirigendas quæ ab hoc sunt aliena, non esse magnopere cōsiderandæ nec curanda, iuxta quod Paulus dicit: Ad ea quæ sunt priora meipsum extendens, ad destinatū persequor, ad brauiū supernæ vocationis Dei.
Itaque quo hunc genuinum sensum nostra habeat lectio, dictio recta, cum dicitur, recta Philip. 3.
videant, non est accipienda vt sit nomen quasi sit sensus, oculi tui videant, quæ recta sunt iusta & bona, sed aduerbialiter, quomodo dicitur recta aspicere, pro in directum videre, & obliquum aspicere, pro obliquè videre, & recta incedere. pro rectam incedere viā. Sicque recta videre, idem est cum eo quod in secundo membro dicitur, Palpebræ pręcedant gressus tuos. Palpebras enim gressus precedere non est aliud quam oculis intentis, qui per palpebras etiam synecdochicè significantur, intendere in illud quo eundum est, & in id q agendum est intentos habere oculos. Quamquam subtiliori sensu etiam per hoc intelligi potest significari opus, quod agendum est, sedula cogitatione pręueniendum esse, & meditādo præuidendū an sit secundū Deu. Aut vt etiā vult Beda, consilia aliqua bona pręuidenda & præcogitanda, priusquā q agēdum est auspicemur. Qui duo sensus in sensu illo primo & genuino satis includuntur. Si enim oculi sic præcedere debeant gressus hominis, vt non in latera respiciāt nunc huc, nūc illuc, hoc est, ad nulla quæ eius instituto sunt aliena, sed semper videat homo in directum quo tendat, debet & ante omnia præuidere, quod ei est faciendū quemadmodum & preuidere item consilia ac media, quibus ad optatum finem perueniatur.

Dirige semitas pedibus tuis, & omnes viæ tuæ stabilientur.

QVARTVM præceptum pedes concernens, quod ex Hebræo etiam sic verti potest, Pondera semitā pedis tui. Quib. verbis sub similitudine itinerantis, qui diligenter examinat viam qua sit eundum, monet vt quis statera sapientiæ ponderet, hoc est, expendat mores & actus suos vt reiectis malis, bonos eligat. Aut potius significat, vt quis velut in bilance expendat quod agendum est, num ad amussim cum ipsa equitate ac legis rectitudine conueniat, an potius affectus, vel in vnam partem vel in alteram à lege declinent. A quo diuersum non est quod habet nostra litera, Dirige semitas pedibus tuis, hoc est, fac pedibus tuis rectas semitas, fac vt rectè incedas,

incedas, aut vi affectus tui rectam ambulent via m. Nam per pedes sępè affectus significantur, quibus huc & illuc trahimur. Hos ergo affectus si quis direxerit, hoc est, recta incedere fecerit, omnes viæ eius, hoc est, actiones eius omnes stabiles erunt & firmæ, hoc est, non erunt vagę, in vitiorum varietate errantes, sed firmæ in bono & æquitate, nec velut inutiles & malę reiicientur, sed coram Deo suam obtinebunt firmitatem. Conuenit hoc præceptū ei quod præcursor domini clamat in deserto: Dirigite viam domini, rectas facite semitas Dei nostri. Augustinus loco de quo infrà legit iuxta 70. Rectos cursus fac pedibus tuis & vias tuas dirige.

Ioan. 1.

Lucæ. 3.

Ne declines ad dexteram, neque ad sinistram, auerte pedem tuum à malo.

DVBIVM occurrit circa hanc sententiā propterea quod sequatur, vias enim quę à dextris sunt nouit dominus, peruersæ vero sunt, quæ à sinistris sunt. Si enim vias quæ à dextris sunt, nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo hic prohibet declinare ad dexteram? D. Augustinus hunc locum tractans quæstione 48. super Deuterō. & rursum prolixius epistola 2. ad Valentinum, quæ est in numero epistolarum 47. intelligit non prohiberi hic ne quis ambulet viam dexteram, sed ne quis in ea declinet. In dicta enim epistola proponit sibi quæstionem dicens: Cur dixit, Ne declines in dexteram neque in sinistram, cum potius dicere debuisse videatur: Tene dexteram & ne declines in sinistram, si bonæ sunt viæ quæ à dextris sunt? Cur putamus, nisi quia ita viæ sunt bonæ quæ à dextris sunt, vt in dexteram tamen declinare nō sit bonum. Declinare quippe ille est intelligēdus in dexteram, qui bona ipsa opera quæ ad vias dexteras pertinent, sibi vult assignare non Deo. Et post pauca. Sed rursus illi qui putant bonam vitam esse deserendam, quando audiunt sic Dei gratiam prædicari, vt credatur & intelligatur voluntates hominum ipsas ex malis bonas facere, ipsas etiam quas fecerit custodire, & propterea dicunt: Faciamus mala vt veniant bona, in sinistram declinant. Hæc ille. simile habet lib. 2. de peccatorum meritis & remissione. ca. 35. In dexterā, inquit, declinare, est seipsum decipere dicendo se esse sine peccato. In sinistrā autem, per nescio quam peruersam atque prauam securitatem se tanquam impunè dare peccatis. Verū sciēdum est Hebræa non habere duas illas quæ sequuntur in fine capitis sententias. Est autē in scripturis frequens hæc loquendi phrasis, quā vetatur declinare ad dexteram vel ad sinistram, & significatur ea phrasi incedendū esse recta & regia via, atque ab ea non deflectendum, nec in vnam, nec in alteram partē. Sic in Deuterono. dicitur: Facite ea quæ præcepit dominus Deus vobis, non declinabitis, neque ad dexteram, neque ad sinistram, sed per viam quā præcepit vobis dominus Deus vester ambulabitis. Et postea: Sequetis sententiam eorum, Non declinabis ad dexteram neque ad sinistram. Et in Esaia: Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis neque ad dexterā, neque ad sinistram. Quem locum enarrans D. Hieronymus dicit. In vtraque parte quicquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris partibus dicitur: Ne sis iustus multū. De sinistris autē quod in hœdorum & pereuntium parte ponuntur, nulla dubitatio est. Itaque nihil aliud hoc loquendi modo significatur quàm à recto non discedendū, neque per excessum, neque per defectum, neque in prosperis, neque in aduersis. Aut neque studio amicorum, neque odio inimicorum. Est enim virtus in medio inter excessum & defectum, quorum vtrumque vitandum est. Declinatur in dexteram, quando peccatur vno modo, declinatur in sinistram, quando contrario modo peccatur. Aut declinatur in dexterā quādo per excessum peccatur, in sinistram quando per defectum. Declinatur in dexterā quādo quis in prosperis insolescit, aut sibi iustitiā vel sapientiam immodice vendicat. Declinatur in sinistram, cum quis aduersis frangitur, aut nimia pusillanimitate deiicitur. Phrasim explicat secunda sententiæ pars: Auerte pedem tuum à malo, hoc est enim, non declinare ad dexteram vel sinistram, ab omni malo auertere pedē suum, hoc est, affectus, aut potius actiones. Itaque hæc sententia explicat id quod superioribus duabus sententiis est insinuatum. Nam oculos recta intueri & dirigere semitas, vel vt habent Hebræa, ponderare semitam, non est aliud quam nō declinare ad dexteram neque ad sinistram.

Augus.

Deuter. 5

Deuter. 17.

Esa. 30.

D. Hiero

Vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Ipse autem rectos faciet cursus tuos, itinera autem tua in pace producet.

HOs duos versus etsi non habeant Hebræa, quemadmodum & Lira annotat, habēt tamen Græca, ex quorum antiqua trāslatione, qua vtitur D. Augustinus, relicti sunt in hac nostra translatione. Ex Græcis autē cōstat legendum esse. Ipse autem, non, ipse enim. quorum vtrumque in Latinis inuenitur codicibus. Sed & Augustinus legit, ipse autem. Facilè autē D. Augustinus hunc versum, Vias enim quæ à dextris sunt, coniungit cum sententia superiore, quia iuxta 70 legit: Auerte autem pedē tuum à via mala. Et exponit viā malam, viam sinistram. Itaque intelligit non prohiberi ne quis eat in via dextera. sed tantum ne in eam declinet quis, prohiberi verò ne quis incedat in via sinistra. Ad quod probandum bene sequitur: Vias enim quæ à dextris, &c. Verū cum hæc tractatio sit coactior, aliter dicendum, quod hæc sententia non sit contraria superiori sententiæ. Nam quod hic dicitur de dexteris & sinistris, impertinēs est ad dexteram & sinistram, de quibus in superiori sententia. Ibi enim de dextera & sinistra hominis est sermo. Est enim sensus, ne declines ad dexterā tuam, neque ad sinistram tuā. Hic verò sermo est de dextris & sinistris Dei. Sicut enim statuet dominus iustos à dextris, impios verò à sinistris, ita & viæ virtutis sunt illi à dextris, viæ autem impietatis à sinistris Aut viæ a dextris dicuntur, quæ sunt de numero rerum dextrarum, viæ à sinistris quæ sunt de numero rerum sinistrarum, hoc est,

viæ dextræ

viæ dextræ & sinistræ. Græcis enim est ex dextris & ex sinistris. Dextrum autem & sinistrum nonnunquã ponuntur pro eo quod probãdũ est & quod reprobãdum est, quomodo in Ecclesiaste dicitur: Cor sapiẽtis in dextera illius & cor stulti in sinistra illius, hoc est, cor sapiẽtis dexterum est, cor stulti sinistrũ, reprobum & malum. Docet ergo pedem auertendum à malo, quia vias quæ merẽtur dici dextræ, eas tanquam rectas nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo & Psal. 1. dicitur: Nouit dominus viam iustorum. Paulo aliter D. Augustinus dicto loco. At quæ ex sinistris sunt, hoc est, quæ sinistræ sunt, huiusmodi sunt peruersæ & tortuosæ, proinde illas non nouit dominus, nec dignatur eas aspicere. Ne autem vel desperet quis, & timeat ne quod præceptum est, præstare non possit de dirigendis semitis, vel se suis viribus id posse præsumat, rẽctè subiicit: Ipse autem rectos faciet cursus tuos, vt quisque intelligat, cuius gratia id possit quod præceptum est, & proinde eius gratiam implorandam esse. Et itinera tua in pace producet, hoc est, sic diriget actiones tuas, vt nihil sit quod pacem mentis interturbet, nihil quod tuum bonum remoretur & impediat. Itaque, vt benè annotauit Diuus Augustinus, sic hic statuitur liberum arbitrium hominis, cum dicitur: Dirige semitas pedibus tuis, vt gratiæ simul necessitas insinuetur, cum dicitur: Ipse autem rectos faciet cursus tuos. Vnde & Psalm. precatur: Dirige in conspectu tuo viam meam.

Eccl. 10. — Psal. 1. — Psal. 5.

CAPVT QVINTVM

FILI mi, attende ad sapientiam meam, & prudentia mea inclina aurem tuam: vt custodias cogitationes, & disciplinam labia tua conseruent.

POSTQVAM superiori capite dehortatus est à sectãda via impiorum & sceleratorum hominũ, hoc capite suum filium peculiariter dehortatur Sapiens à consortio impudicarum mulierum, à quibus iuuentuti magnũ est periculum, idcoque prolixè hãc admonitionẽ prosequitur, rursum in principio inuitans ad auscultãdum, idque ad custodiam cogitationum imprimis, & deinde locutionis, & verborum. Prima enim cura esse debet, vt quis custodiat cogitationes suas à malo, ne scilicet quid mali concipiat aut proponat, neque eas polluti sinat per inspectionem aut auditum rerum vanarum. Deinde verò etiam curandum est, vt labia conseruent disciplinam, & vt habent Hebræa, scientiam, hoc est, vt labia nõ loquantur aliter quam scientia requirit, sed scitè loquantur, & iuxta quod sapiẽtia docet: Labia enim hominis probè etiã munita esse necesse est, contra labia, quæ impia suggerũt, de quibus mox subditur.

Ne intẽderis fallaciæ mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius nouissima autẽ illius amara quasi absynthiũ, & lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descẽdunt ad mortem, & ad inferos gressus eius penetrant. Per semitã vitæ non ambulat, vagi sunt gressus eius & inuestigabiles.

PRIMA illa pars, ne intenderis fallaciæ mulieris, in Hebræis non est, quemadmodum & Liranus annotat, qui & in libris correctis eam asserit non inueniri. Est autem ex Græcis assumpta. Quoniam enim sequebatur fauus enim distillans, cum nihil præcesserit cuius ratio dari videtur, ideo aliquid supplendũ videbatur interpretibus septuaginta. Non habent tamen fallaciæ mulieris, sed μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί, hoc est, ne attende improbæ mulieri. Cum ergo dicitur non nostra litera, Ne intẽderis fallaciæ mulieris, sensus est, Ne auscultes nec attendas ad fallacia mulieris verba. Nã, inquit, labia meretricis, sunt quasi fauus distillans, hoc est, fluens. Diffundũt enim instar faui dulcia verba, quę prima facie grata sunt & iucunda. Et guttur eius nitidius est oleo, hoc est, excellit oleũ in mollitie, lenitate & lubricitate. Hebræis enim est leuius vel magis lubricum oleo. Nam oleum non commendatur nitore, sed lenitate. Significatur ergo verba eius quæ per guttur proloquitur, instar olei mollia esse & lenia, atque hac ratione grata esse. At sequens sententia non tantum initia, sed etiam exitus monet considerare, qui longè diuersi sunt ab eo quod primo apparet. Nouissima autem, inquit, illius, hoc est, ea quæ posteà & tandem affert, sunt amara quasi absynthium, quod in amaritudine valde excẽdens melli rectè opponitur. Et lingua eius acuta est quasi gladius vtraq; parte scindens, qui rectè opponitur oleo placido, molli & lubrico, quod nullo modo lędit, sed lenit & mitigat. Si enim quis sequatur verba meretricis, eáque velut mel & oleum sumat auidè, postea & magnam sentiet amaritudinẽ, vermem scilicet conscientię quouis absynthio acerbiorem, & grauem denique læsionem incurret, mortem scilicet animę eiusque cruentam dilacerationem, & post hanc vitam æternę mortis amaritudinem. Notandum autem illas dictiones, lingua eius, vt non sunt in Hebræis aut Græcis, ita nec apud Bedam, nec apud Liranum, proinde sunt omittendę, vt in quibusdam manu scriptis exẽplaribus omissas inueni. Itaque adiectiuum acuta est plurale, sicut adiectiuũ amara. Quod dixit, clarius sequenti versu exprimit. Pedes eius descendunt in mortem, atque ad eam actiones eius tendunt, & proinde qui cum ea ambulare eligunt, simul etiam cum ea in mortem descendenr. Per semitam enim quæ ducit ad vitam nõ ambulat, quę est via recta sibi semper constans. Quam quia non curat ambulare, adeò vagi sunt & instabiles gressus & actus eius, nunc huc, nunc illuc tendentes, vt peruestigari nequeant. Instabiles enim sunt libidinis æstus, vt qui ad diuersa impellunt, nec vnquã faciantur, semper aliud & aliud desiderantes, vnde posteà meretricis instabilitas eleganter exprimitur cum dicitur, non valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Cæterum quæ ad literam hic peculiariter dicta sunt de impudica muliere, extensiuè accommodari possunt ad carnem, quæ instar meretricis à vera sua sponsa, nempe sapientia, hominem In cap. 7

hominem abstrahit, Quæ iucunda suggerit & dulcia, sed talia tamen, vt si ea sequamur, & amaritudinem conscientiæ, & læsionem animæ & mortem denique æternam sint allatura. Si enim, inquit Paulus, secundum carnem vixeritis, moriemini. Iuxta mysticum itē sensum, quemadmodum suprà capite 2. est indicatum, meretrix hæc idololatria est & hæresis, quæ ferè dulcia proponit & grata hominibus, quibus eos ad se pelliciat. Sed quæ tandem exitium adferunt. Huius gressus admodum sunt instabiles, quia hæresis sibi non cōstat, sed in varios scinditur errores, sibi etiam ex diametro contrarios, vt nostri seculi miseria nimis apertè docet.

Nunc ergo fili mi audi me, & ne recedas à verbis oris mei. Longè fac ab ea viam tuam, & ne appropinques foribus domus eius. Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli. Ne forte impleantur extranei viribus tuis. & labores tui sint in domo aliena, & gemas in nouissimis, quando consumpseris carnes tuas & corpus tuum & dicas: Cur detestatus sum disciplinam & increpationibus non acquieuit cor meum, nec audiui, vocem docentium me, & magistris non inclinaui aurem meam?

DEMONSTRATO malo & periculo quod ab impudica imminet muliere, quæ eo magis noxia est, quod dulcedine & blanditia decipiat, & in grauem inducat calamitatē, opportunè subinsert adhortationem ad auscultandum sibi, & recipiendum consilium contra huiusmodi malum ne possit nocere. Quod consiliū est, Longè fac ab ea viam tuam. Opportunissimum enim consilium, ne quis capiatur blanditiis mulierum est, quam alienissimum esse ab earum consortio & colloquiis, illas nequaquam adire, sed longè vitare, non confidere sibi, quod etiam si talium aspectu fruatur & colloquiis non facilè decipi possit. Vnde in Eccles. dicitur: Ne respicias
Eccl. 9. mulierem multiuolam, ne fortè incidas in laqueos illius, auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circunspicias speciem alienam, propter speciē mulieris multi perierunt, & ex hac cōcupiscentia quasi ignis ex illa ardescit. Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cū illa in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem. Hoc autem cōsilium elongandi se à tali muliere, quo magis suscipiatur, subiicit: Ne des alienis honorem tuum. Nō enim hæc sententia à superiori diuisa est, vt eam quidā accipiunt intelligentes præceptiuè dici, ne des alienis honorem tuum, sed cum superiori iungitur, vt (des) sit subiunctiui modi, & sit sensus, ne appropinques foribus domus eius, ne fortè des alienis honorem tuum. Hunc enim esse sensum manifestè patet ex Hebræis, quæ habent, ne fortè des, sicut postea, ne fortè impleantur extranei. Significat ergo euenturum ex consortio huiusmodi mulieris, vt vniuersa bona sua homo non solum perdat sibi, sed & tradat extraneis, quibus non debentur, imò quod peius est, etiā crudelibus, qui non solum nulla afficiuntur beneuolentia, sed crudeliter saluti eius nocent, bonis eius inhiant, & erga iam miserum factum nulla mouētur commiseratione, quales sunt fornicariæ mulieres, earum lenones & complices. Inter bona autem ista quæ sic pereunt & aliis tradūtur, primum memorat honorem hominis, hoc est, vel bonam eius famam & nomē, quod vt est in Prouerb. melius est quam di- Prouer. 22.
uitiæ multæ: vel dignitatem quam habet homo ex eo quod creatus est ad imaginem Dei, Psal. 48.
aut alias aliquas dotes cōsecutus. Hunc enim honorem commaculat adhærēdo meretrici, eique cui adhæret tradit, cum in eius gratiā illā admittit. Et fit in eo quod dicit Psalmista: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Secundum bonum dicit annos, hoc est, vitam tuā & tempus vitæ tuæ. Traduntur enim anni hominis crudeli, cum vitam suam & tempus impendit homo meretricibus, vitam suam & tempus cum illis inutiliter transigendo, vitamq; suam immodica libidine abreuiando. Tertium bonum dicit vires hominis, quæ immoderato Veneris vsu exhauriuntur multum & debilitātur, quibus extranei implentur cum per eas impudicarum mulierum satisfit desiderio, quas conseruare oportuisset in procreationem prolium legitimarum ex legitimo & moderato vxoris vsu. Quartum bonum, labores hominis, hoc est, ea quæ homo suis comparauit laboribus, facultates scilicet & opes, quanquam & has intelligere licet per vires hominis, de quibus tertio loco, nam per facultates suas fortis est homo & munitus, iuxta illud Prouerb. Substā- Prouer. 10.
tia diuitis, vrbs fortitudinis eius. His consimi- Eccle. 9.
le est quod est in Eccles. vbi similis est dehortatio à mulierum consortio, ne des fornicariis animam tuam in vllo, ne perdas te & hæreditatem tuam. Non solum autem tā multiplicis boni amissionem, & traditionem in manus alienorum ac hostium secuturam significat, sed & grauissimum dolorem, quem ex prædictis necesse est postremis temporibus consequi, quem duplici nomine significat fore magnum, nempe & quia serio tandem homo sentiet se vires suas ac valetudinem læsisse, consumptis scilicet per immodicam libidinem et intemperantiam carne et corpore, et quia memor erit bonorum consiliorum per quæ mala illa omnia euadere potuisset. Hoc enim magis dolebit, quod etiam præmonitus acquiescere noluerit, quodque non ignorantiæ suæ aut aliorum prauitati deputare lapsum suum valeat. Itaque tūc seipsum arguet, et serò sapiet, qui prius aliorum sapiētiæ et correptioni auscultare noluit. Et hoc est quod dicit: Et gemas in nouissimis tuis. Quod autē sequitur in verbis serò pœnitentis, Penè fui in omni malo in medio Ecclesiæ et synagogæ, dupliciter accipi potest, Primū vt sit sensus, propemodum incidi in omne vitiorum genus, cum conuersarer in cœtu impiorum et carnalium hominum, vt per Ecclesiam et synagogam intelligatur cœtus malorum. Neque enim vocabula illa hic accipiun- Psal. 25.
tur vt distinguntur aliquando, sed significant ex sua natura cœtū, qui Ecclesia dicitur quasi conuocatio, et synagoga quasi congregatio. Hoc enim ea nomina significant, et nōnūquā
pro malorum cœtu accipiuntur, vt ibi: Odiui Psal. 25.

Ecclesiam

Ecclesiã malignantium: & Exarsit ignis in synagoga eorum. Itaque secundum hunc sensum verba hæc sunt pœnitentis & sero agnoscentis vitia in quæ prolapsus est exemplis & societate corruptæ multitudinis. Aliter sensus est. Penè omnia mala, hoc est, calamitates omnes me obruerunt, propemodum infœlicissimus factus sum omnium hominum. Idque in conspectu totius multitudinis, hoc enim aggrauat infœlicitatem hominis, quod ea cõspicua sit multitudini, & pauperem debilem & inglorium respublica videat, quem prius viderat diuitem, sanum & boni nominis ac famæ. Cæterum literali sensu habito, facilè est iuxta mysticum sensum, totum hunc locũ accommodare, siue ad carnis suggestiones, siue ad idololatriæ aut hæresis deprauationes, monemur enim ab his quam longissimè velut à pestibus quibusdam declinare, ne animæ bona dotes scilicet, vitam spiritus & vires benè agendi, diabolo crudelissimo nostro hosti tradamus, eique obsequendo pereamus, & cum filio prodigo paternam substantiam dissipemus viuendo luxuriosè, aut bona quæ in Ecclesia consecuti sumus hæreticis cedamus illis adhærendo, & postea siue in hac vita, siue in futura deploremus nostram, tum miseriã tum insipientiam. D. Gregor. in tertia parte curæ pastoralis admonit. 13. pulchrè prosequitur sensum mysticum, quo hic locus ad diabolum accommodatur. Gregor.

Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide, habeto eas solus, nec sint alieni participes tui.

LOCUS hic dupliciter intelligitur. sunt enim qui contra id quod cauendum docuit, ne quis facultates suas traderet alienis, intelligunt sapientem hic monere, vt quisque suis bonis ipsemet fruatur, sic tamen vt ea etiam pauperibus communicet, reseruando semper sibi dominiũ, ita vt eorũ alienos non faciat dominos, Per primam enim sententiam, Bibe aquam de cisterna tua, &c. intelligũt significari metaphoricè bonis propriis vtendũ aliena non appetenda, sed ex suis quod necessitatis satis est sumendum esse. Per secundam, Deriuentur fontes tui foras, &c. intelligunt significari ex propriis bonis, vnde quis sibi necessaria sumit, communicandum esse pauperibus & egenis, qui in plateis vagantur, ne sibi soli bibendam esse putet aquam de puteo suo, nec sint facultates eius sicut aquæ stagnales, sed sint sicut fontes profundentes aquas suas in plateas. Per tertiam sententiam, habeto eas solus, volunt significari non esse communicandas & spargendas facultates, vt earum dominium deueniat in manus illorũ alienorum & crudelium, de quibus prius dictum fuit, sed retinendum earum dominium apud se, vt semper ex illis refici & reficere pauperes liceat. Hũc sensum secuti 70. videntur, qui habent, ἔστω σοι μόνῳ ὑπαρχέτω: sint tibi soli facultates. Alij vero melius, vt ex sequentibus patebit, intelligunt hic post dehortationẽ à cõsortio impudicæ mulieris remedium dari contra vagam illam, inhonestam & damnosam libidinem adhortãdo ad legitimum propriæ coniugis vsum, quem honestissimis verbis & iucundis metaphoris circunscribit, indicãs longè maiorem esse voluptatem, eamque honestati coniunctam in eius vsu. Itaque quod dicit, Bibe aquam de cisterna tua & fluẽta putei tui, &c. Hunc habet sensum. libidinis sitim extingue, non abusu alienę, sed vsu propriæ vxoris, quemadmodum omnino conuenit, vt quis puteum habens ex eo bibat, non ex alieno. Quod autem sequitur, deriuentur fontes tui foras, docet & quid coniugalibus amplexibus quæri debeat, & quis ex eis fructus sequatur. Cum enim ex vaga libidine, nec quæratur prolis bonum, nec inde sequatur, legitimum cõiugij vsum ad hoc fieri debere docet, & hunc eius esse fructum, vt hinc natæ proles in plateis cõspiciantur ciuitatis, ex quibus & ciuitati ornamentum & parentibus voluptas accedat. Quoniam autem & ex concubinis & meretricibus & adulteris contingit proles suscipere, ad differentiam harũ & earum quæ ex legitimo coniugio procreãtur, dicit: Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui, hoc est, tales stude habere proles, quas velut aquas tuas in plateis diuidas, de quibus certus sis & securus quod non sint spuriæ, sed quod tu solus in eas ius habes & non alij, quod expectare potes ex legitimo connubio, non ex vaga aut adulterina libidine, ex qua procreatæ proles, incertum sæpè habent patrem: Hæc expositio cõmodè se habet. Iuxta quam legitima vxor cisternę recreãti sitimque sedanti, & proles fontibus cõparantur. Nec est quod quisquam hunc sensum indignũ tãto viro ipsaque sapiẽtia reputet, & ob id hoc sensu reiecto aliũ sublimiorem tanquam proprium & primum requirat. Quanquam enim euangelio doctrina perfectior conueniat, qua continentia consulitur, & bonum dicitur homini mulierem non tangere, veteri tamen testamento, in quo sterilitas in maledictionem deputatur, optimè conuenit hæc adhortatio ad coniugij debitum vsum. Deinde quam sit coniugij remedium, iuuenibus, maximè quos hic potissimum instituit Sapiens, vt plurimum & necessarium & consulendum, docet ipsa experientia, & subindicat Paulus qui in remedium indebitę libidinis, dicit: Honorabile cõnubium & thorus immaculatus: fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus. Et, Propter fornicationem vnusquisque vxorem suam habeat, et vnaquęque virum suum. Sicut autem, ex his Pauli verbis concludi non potest matrimoniũ omnibus esse preceptũ, ita nec ex hoc Sapientis loco. Nã sicut Paulus coniugatis, loquitur, et quod dicit, non secũdũ imperium, sed secundum indulgentiam dicit, ita et Sapiens hic coniugatos alloquitur, vt patet cũ dicit, de cisterna tua, et lętare cũ muliere adolescẽtiæ, tuæ, et consiliũ dat quo liber esse possit homo à scortationib. vt omittamus quod veteri populo loquitur ad literam, cui sterilitas opprobrium erat. Sic tamen mirabili spiritus sancti prudentia hæc doctrina est temperata, vt et imperfectis conueniat iuxta literalem sensum, et iuxta sublimiorem sensum etiam his quadret qui ad perfectionem conantur euangelicam. Mistice enim bibimus 1. Cor. 7 Heb. 13. 1. Cor. 7.

aquam de nostro puteo, quando ex doctrina ecclesiastica salutarem haurimus animæ nostræ potum,& bibere detrectamus de carnalibus illecebris & lacunis hæreticorum. Ipsa enim Dei sapientia, quam vt in amicam nobis assumamus postea monet, puteus noster est,ex quo in Ecclesia Dei, potum,sitim nostram sedantem, petere debemus, ne contra nos dicatur illud Hierem.dereliquerunt fontem aquæ viuæ,& foderunt sibi cisternas dissipatas, quæ continere non valent aquas. Ex hoc puteo recreati operam dare debemus,vt nostra doctrina & exemplo quamplurimos in ornamentum Ecclesiæ filios sapiētiæ procreemus, ita hos instituentes, vt in illis nec caro,nec hæresis,nec diabolus dominium habeat,sed vt proprij & genuini nostri & sapientiæ filij deprehendantur, hæc enim mystica tractatio correspondet sensui literali. Beda paulo aliter intelligit tunc fontes nostros deriuari foras, & nos diuidere aquas nostras in plateas,cum perceptam in Ecclesia doctrinā alijs prædicamus & communicamus, iuxta Sapiē.7 illud Sapien.quam sine fictione didici & sine inuidia communico,& honestatem illius nō abscondo.His aquas nos habemus soli, cum doctrinam nostram à consortio mundanę & hereticæ doctrinę liberam & immunem seruamus,aut cum in eius diffusione aut prædicatione gloriam humanā minimè ambimus. Per huiusmodi enim ambitionem etiam alieni, hoc est, dæmones participes fiunt operis D. Aug nostri,in quod ius aliquod acquirūt.D. Aug. lib.2.contra Crescon.cap.14. secutus Septuaginta legit,Fons aquæ sit tibi proprius, & nemo alienus communicet tibi, intelligitque per fontem Spiritum sanctum. Ad hunc, inquit, fontem nullus extraneus,quia nullus ni si vita eterna dignus,accedit.Hic est proprius Ecclesiæ Christi,cui tanto antè prophetatum est,Fons aquæ tuę sit tibi proprius & nemo alienus communicet tibi.

Sit vena tua benedicta,& letare cum muliere adolescentiæ tuæ, Cerua charissima & gratissimus hinnulus, vbera eius inebrient te omni tempore,in amore eius delectare iugiter.

QVI priorē in superiorib.versib. sequuntur sensum,consequēter per venā intelligunt facultates,quas velut fontes volunt deriuari foras ad alios.Eritque sensus, fac vt vena & fons tuus (nam vena pro fonte ponitur,vt & posteà aliquoties)benedicatur tum 2.Cor 9 à pauperibus, tum à Deo, qui iuxta Paulum multiplicat incrementa frugum iustitiæ his qui liberales sunt in pauperes. Verum quia sequitur,& lętare cum muliere,posterior sensus probabilior est,iuxta quem per venā aut fontem intelligitur propria vxor,quæ marito proles velut aquas profundit:& est sensus,fac vt vxor tua fœcunda esse possit, & benedictionibus vteri fœlix, quod fiet si eius amore & legitimo vsu contentus, vires corporis non exhaurias vaga & aliena libidine, & per amorem Dei, vitia declines. Sic enim in Psal.127 vxore implebitur illud Dauidicum: vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ, filij tui sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ tuæ,Ecce sic benedicetur homo, qui timet. Dominum. Hortatur ergo lætandum cum vxore adolescentiæ,hoc est,cum ea quæ in adolescentia & ipso ætatis feruore in vxorē assumpta est, sub nomine lætitiæ ad moderatum coniugij vsum inuitans, tanquam remedium fornicationis vitandæ, & medium prolium legitimè procreandarum. Indicans in hoc vsu veram solidamque esse letitiam, præ ea quæ in vaga & adulterina est libidine,quę multum habet fellis admixtum & coniunctū. Vnde & subiūgit,Cerua charissima & gratissimus hinnulus,hoc est,sit ea vxor tibi, velut charissima cerua & hinnulus gratissimus. Est enim hoc animantis genus hominibus in delitiis,amabile & lepidum.Vnde & in Canticis dicit sponsa:Similis est dilectus meus capreæ Cant. 2. hinnulóque ceruorum.Significat ergo vxorē huiusmodi amabilem esse debere & in delitiis instar ceruæ & hinnuli.Quamquam subtilius dici posset ceruæ vxorem comparari quod proditum sit memoriæ in ceruino genere maris & fœminæ non fieri cōgressus vnquam palam,sed esse secretum loco obscuro. Aut quod sicut ceruinum genus serpentibus est exitio,vt scribit Plinius lib.27.cap. 9.ita & vxor scortis aduersetur, serpentibus omnino exitialibus. est & alia ceruorum cōditio huic loco optimè congruens,videlicet quod(quēadmodum habet Plinius lib.8.c.32.)cum maria tranant gregatim nantes porrecto ordine Plinius. capita imponunt præcedentium clunibus vicibus ad terga redeuntes, ad quod respiciēs D.Augustinus in libr. 83. quæst.17.Sicut, inquit,de ceruis nonnulli talium cognitionum August. studiosi scripserunt,cum fretum ad insulam transeunt, pascuarum gratia, sic se ordinant, vt onera capitum suorum quæ gestāt in cornibus super inuicem portent, ita vt posterior semper anteriorem ceruice protecta, caput collocet,& quia necesse est vnum esse qui cæteros præcedēs,non ante se habeat cui caput inclinet,vicib.id agere dicūtur, vt lassatus sui capitis onere ille qui præcedit,post omnes redeat & ei succedat, cuius ferebat caput eum ipse præiret, ita inuicem onera sua portantes fretum trāseunt,donec veniant ad terræ stabilitatem. Istam fortasse naturam ceruorum intenderat Salomon, dum ait: Ceruus amicitię & pullus gratiarum tuarum colloquantur tecum. Nihil enim sic probat amicum quemadmodum oneris amici partitio, &c. Ita & hic indicatur in coniugio alterum alterius vicissim onera ferre debere. Sequitur: Vbera eius inebrient te omni tempore. Vbi notandum est quod pro vbera,dictio Hebraica magis significat amores,sed eam noster etiam alibi vertit vbera,vt Canticorum primo vbi legimus:Meliora sunt vbera tua vino, &, memores vberum tuorum super vinum.Spōsa enim ibi sponso suo tribuit vbera, cui magis conuenit tribuere amores, & omnino cōuenit vbera ibi metaphoricè accipere pro amore qui instar vberum dulcissimus est & dulcedinem sponsæ præbet,ita & hic rectè intellexerimus per vbera, ipsos amores coniugum, magis quam vbera ipsius recreantes, vt sit sensus: Amor ipsius instar vberum lac diffundentium dulcissimus:ita te

inebriet

inebriet omni tẽpore hoc est, abũdè tuo desiderio satisfaciat & satiet, vt extra eã nõ requiras vnquam cũ aliena voluptatem. Quod expressius dicitur in particula sequenti, & in amore eius delectare iugiter. Quanquam possit etiam secundum metaphoram intelligi nõ quęrenda aliena vbera, sed propriæ vxoris vbera semper parata pro sedanda sui libidinis sufficere debere omni tempore, imò sic satiare debere, vt alia nunquam desiderentur, nõ quod semper velit vxoris amplexibus vacandum, sed quod eis velit ita maritum contentum esse debere, vt alienos non requirat. Obseruandum autem hic quam euangelicè Sapiens vnius tantum vxoris meminit quam vnicè vult amari nec vnquam dimitti, vt intelligamus etiam in veteri Testamento Digamiam à sapientia non admodum probatam, nec vxoris repudium. Iuxta mysticũ sensum, Vena nostra & fons, ipsa est cœlestis sapientia, fons signatus, puteus aquarum viuentium De qua quisque pius & maximè euangelicus cum Sapiente dicere debet, quod est in Sapien. Hanc amaui & exquisiui eam à iuuentute mea & quæsiui in sponsam mihi assumere, & amator factus sum formæ illius. Hęc nostra vena dum ex ea filios sapientiæ docendo generamus, fit magis magisque benedicta, quia in nobis fit abundantior & fertilior ex diuina benedictione, iuxta illud: Omni habenti dabitur & abundabit. Hæc nostra sponsa veluti cerua charissima esse debet, quę serpentinam conterit doctrinam. Monemur ergo in huius nostræ sponsæ amore iugiter inhærere, lætari in ea, eiúsque vberibus inebriari, quæ rectè intelliguntur testamenti vtriusque scripturæ & dogmata, vt huius amore detenti, liberi simus & tuti ab inordinato, siue carnis, siue hęresum amore omnino enim nobis faciendũ quod est in Sap. Proposui ergo hanc adducere mihi ad conuiuendum, sciẽs quoniam mecum communicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis & tędij mei, non enim habet amaritudinem cõuersatio illius, nec tædium conuictus illius, sed lætitiam & gaudium.

Mystícus sensus.

Sapiẽ. 8.

Matt. 13

Sapiẽ. 8.

Quare seduceris fili mi ab aliena & foueris in sinu alterius. Respicit dominus vias hominis, & omnes gressus eius considerat. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur. Ipse morietur quia non habuit disciplinam, & in multitudine stultitiæ suæ decipietur.

FACTA collatione vitæ inter extraneam mulierem & legitimam vxorem, & vtriusque commodis ac incommodis ob oculos propositis infert, cum ità se res habeat, & tam latum sit discrimen inter insanas mulieris alienæ libidines & honestissimæ cõiugis amorem, quare mi fili seduci te patieris ab aliena, & foueri eliges in sinu alterius? Cæterum ne fortè quę dicta sunt non satis auditorem moueant, more suo in fine sententiis quibusdam grauibus concludendo, amplius studet commouere. Et primum quidem proponit Deum omnes hominis actiones respicere & considerare, vt huius consideratione timeat corã eo peccare, nec putet latere se posse, etiam si in tenebris inhonestam suam expleat libidinem, Oculus enim adulteri obseruat caliginẽ dicens: Non me videbit oculus, contra quod

Iansẽ. in Prouerb.

dicit dominus in Iere. Si occultabitur vir in absconditis, & ego non videbo eum. Secundo ne quis putet se aliqua ratione debitam sceleribus suis posse effugere pœnam, subiũgit, iniquitates suæ capiunt vel capient impium & funibus peccatorum suorũ cõstringitur, vel constringetur, nam vtrunque tempus legitur in nostris codicibus & Grǽca quidem habent præsens tempus, Hebræa vero futurum. Dicuntur autem ipsa peccata velut funibus capere & captiuum tenere, & cõstringere impium, quia per ea sic deuinctus tenetur coram domino ad certum supplicium, vt illud euadere nullo modo manentibus suis peccatis valeat, ita vt indigendum suppliciũ non nisi suis peccatis imputare possit, quæ ipsum corã Deo accusant, & obnoxiũ supplicio detinent. Significat ergo hęc sentẽtia, domino, qui omnes hominum actus attendit, postquam videt quempiam impiè agentem, nõ esse opus, vt vel ipsemet illi manus iniiciat, vel per satellites suos id fieri curet, ne fortè quis in tanta malefactorum turba id putet non esse credibile. Statim enim vbi quis peccat, sicut eius peccatũ à domino est animaduersum, ita illud eundem coram domino colligatum detinet, vt effugere nulla valeat ratione, nisi dirupto diuina gratia vinculo peccati, vt dicere possit cum Dauide: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Constringũt autem & capiunt impium peccata & alia ratione, nempe quia per ea à benefaciendo impij impediuntur & captiui tenentur à diabolo ad ipsius voluntatem. Sed prior ratio proposito magis conuenit. Tertia sententia hoc superaddit secundæ, quod quẽ captum esse dixit, mortem excepturum denunciet, vt non ad paruum aliquod suppliciũ captus esse putetur, videlicet ad amissionem fortunarum aut alicuius membri mutilationem, sed ad summum; animæ videlicet corporísque interitum ęternum. Ipse, inquit, morietur, quia non voluit suscipere disciplinam & eruditionem, quam illi sapientia suggessit, & per quam iniquitates suas declinare potuisset, & per multitudinem stultitiæ suæ decipietur. Stultitia enim sua persuasit sibi, aut dominum non videre quæ agit mala, aut eius iram nõ fore talem, qualis prædicta est. Proinde per eam persuasionem & multiplicẽ stultitiæ operationem deceptum se posteà deprehendet. Similiter dicitur Baruch. 3. viam disciplinæ non inuenerunt, ideò perierunt, & quia non habuerunt sapientiam, perierunt, propter insipientiam. Et in Iob: Si non audierint, transibunt per gladium & consumentur in stultitia.

Iere. 23.

Psal. 115

Baruc. 3.

Iob. 36.

CAPVT SEXTVM.

FILI, mi *si spopondisti pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico fili mi, & temetipsum libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuũ, ne dederis somnũ oculis tuis, nec dormitẽt palpebræ tuæ: eruere quasi damula de manu, & quasi auis de manu aucupis.*

SVBIVNGIT hoc capite etiam alia sapientiæ præcepta & documenta, de cauenda fideiussione: pigritia, & malitia, de mum, rediens, ad dehortandum,

à consortio alienæ mulieris. Et benè quidem postquam superiori capite indicauit, quomodo per scortationes res familiaris periclitetur pereátque & in aliorum veniat potestatem, iam indicat quomodo idem eueniat frequẽter per leues fideiussiones, ad quas rerũ imperiti, iuuenes, maximè sæpè nimis sunt faciles se suámque familiam magno periculo & litibus exponentes, & ad paupertatem redigentes. Proinde rectè indicat non facilè fidesubendum esse pro amico, quemadmodum postea c.23. apertè docet dicens: Noli esse cũ his qui defigunt manus, & qui vades se offerunt pro debitis. Et nunc apertè docet, si fortè vsu eueniat vt fideiussio facta sit, non debere eum qui fideiussit securum esse, sed summam curam adhibendam, omniáque tentãda vt à fideiussionis vinculo liberetur. Potest autem quod ad literam attinet coniunctio, Si ad omnia quatuor sequentia verba referri in hunc modum, si spopondisti, si defixisti, si illaqueatus es & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico. Vel tãtum referri ad duo priora verba in hunc sensum, quem puto cõuenientiorẽ, Si spopondisti pro amico tuo, Si defixisti apud extraneum aliquem manum tuam (per quod aliud non significatur quam fideiussio quæ fit defigendo manum in manũ creditoris,) Si hoc inquam fecisti, scito quod illaqueatus es, & captus propriis sermonibus, quia iam quasi vinculo quodam constrictus es apud creditorem. Proinde ne te laqueus iste inuoluat, nec sit perniciosus tibi tuisq; fac quod dico tibi, & operã da vt libereris ab eo quia incidisti, ex tua sponsione in manũ proximi tui, hoc est, in potestatem creditoris tui, qui iam ius habet a te exigendi debitum. Discurre, festina, hoc est neque tardus sis neque negligens, sed & subito & diligenter da operam, suscita amicum tuum admonendo, precando, excita eum pro quo spopondisti, vt satisfaciendo suo debito te à vinculo tuo liberum faciat, ne dederis somnum oculis tuis hoc est, ne sis hac in parte somnolentus, sed vigil & diligens, eruere quasi damula de manu, hoc est, quemadmodum damula se celeri fuga subtrahit è manu eam capere conantis, & auis volatu se liberat ab insidiis aucupis, ita & tu tua diligẽtia cura quamprimum liberari de manu creditoris, ne in te manum suam conuertere possit, & ad soluendum cogere. Aut quemadmodum iam capta damula toto nisu se conatur eripere è manu venãtis, & auis cõtinuo conatu laborat laqueos quibus implicata est effugere & auolare, ita & tu qui illaqueatus es propriis oris verbis, labora assiduè vt à laqueo tuo libereris. Hic est totius huius loci literalis sensus, cui similia pleraque ad fideiussionis dehortationem pertinẽtia, postea sequuntur. Quæ non debent aut indigna videri diuina sapientia quæ hic traditur, aut cõtraria charitati, iuxta quam sicut aliquando teuemur mutuum dare fratri, ita nonnunquã fideiubere pro eo. Nõ enim in totum prohibetur spondere pro alio, sed tantum ostenditur periculum sponsionum, vt ne ad eas quis sit facilis. Et quibus locis sponsiones videtur prohiberi, leues tantum illæ sponsiones & nõ necessariæ prohibentur. Cauendas autem sponsiones summopere etiam prophana Philosophia diligẽter docuit: nam authore Diogene Laertio inter Chilonis Lacedæmonij sententias etat hæc, sponsioni non deest iactura. Et inter Apollinis tria præcipua oracula, erat tertium, sponde, noxa præsto est. Quibus similia etiam nostrum sapientem tam diligenter inculcare Indignum non esse facilè intelliget, qui aduertet eum multa hic tradere quæ ad vitam hanc temporalem commodè transigendum, sunt necessaria. Idque quo expeditius vacemus sapiẽtiæ, Deo seruiamus & quæ ex officio nostro secundum Deum nobis competunt, præstemus. Quemadmodum etiam hoc est eius præceptum quod eo tendit vt liberiores simus ad seruiendum Deo, & nolipsos, nostrámque familiam contra Dei præceptum non redigamus ad inopiam. Est tamen in hac doctrina etiam sublimior sensus mysticus, iuxta quem mouentur hi qui Mysticus sensus.
officium regendi alios susceperunt, quandoquidem pro aliis spoponderunt, séque obligauerunt, vt omnem dent operam, ne sit eis noxia, qua se obligauerunt pro aliis spõsio. Id autem fiet, si curent sua diligentia & indefesso studio, vt hi pro quibus obligati sunt, suum faciant officium: ac satisfaciãt communi omnium creditori domino, monendo eos & suscitãdo ad eorum officia. Sic qui in baptismo pro alio spopondit suscitare eum debet & admonere, vt quod pro eo promissum est, præstet & adimpleat: Sic enim liber erit de manu creditoris.

9

Vade ad formicam ô piger & considera vias eius, & disce sapientiam. Quæ cum non habeat ducem nec praeceptorem, nec principem, parat æstate cibum sibi & congregat in messe quod comedat. Vsquequo piger dormies? quando consurges è somno tuo? Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus vt dormias, & veniet tibi quasi viator egestas, & pauperies sicut vir armatus. Si verò impiger fueris, veniet vt fons messis tua, & egestas longè fugiet à te.

POSTQVAM monuit diligentiam adhibẽdam facta fideiussione, congruè digreditur ad dehortandum pigritiam. Ad quod formicæ exemplum conuenientissimum: spectandum & inuitandum proponit, quemadmodum & postea c.30. quod & Horatius carmine celebrat, dicens: *Paruula nam exẽplo est magni formica laboris, Ore trahit quodcunque potest atque addit aceruo.* Cuius operationes admirandas prolixè prosequitur Plinius c.30. li.11. nat. hist. Horatius. Plinius.
sic scribens formicè vt apes communicãt labores, sed apes vtiles faciũt cibos, hæ cõdunt, & si quis comparet onera corporibus earum, fateatur nulla portione vires esse maiores, gerũt ea morsu, maiora auersæ postremis pedibus moliuntur humeris obnixæ. Et iis reipublicæ ratio, memoria, cura. Semina arrosa condunt, ne rursus in fruges exeant è terra, maiora ad introitum diuidũt, madefacta imbre proferunt atque siccant. Operantur & noctè plena luna, eædem interlunio cessant. Iam in opere qui labor, quæ sedulitas! Hæc ille. Itaque cum varia sint in formicis spectãda laborẽ potissimũ earum & sedulitatem proponit considerandã, itémq; quomodo labore tempestiuo

tempestiuo sibi prospiciant in tempus, quod ad laborandum & colligendum cibum est intempestiuum. Deinde quod hoc faciant etiā cum non habeant ducem, qui præeundo id doceat suo exemplo, nec præceptorem, vel vt est Hebræis, exactorem, qui scilicet id præcipiat, aut pensum operis reddere cogat, nec principem qui castiget aut puniat inertem. Quod de formicis dicit, siue ad differentiam quorundam animalium, quæ ducem sui itineris habent, vt oues & grues, aut principem aliquem vt apes, aut exactores vt boues & equi, qui ab hominibus ad labores adiguntur: Aut dicit ad differentiam hominum, qui & habent quosdam ad laborandum suo exemplo prouocantes, & habent præceptores & exactores, qui id suis monitis exigant, & principem, qui inertiam hominum aliquando sit puniturus. Itaque in confusionem desidum hominum, & ad excitandum eorum ignauiā, tam parui animaculi diligentiam & prouidētiam, & solo naturali instinctu prodeuntem, proponit considerandam & imitandā, significās quam sit indignum hominem ad laborem natum, & ratione prēditum, qui & aliorū exemplis & monitis sapientum, & Dei metu ab otio absterreri deberet, non hoc facere, nō ita sibi prospicere, sicut faciunt huiusmodi animalcula. Ab ipsis saltem discendam, vel tandem & diligentiam & prouidentiam, quibus ob id Deus naturæ author talem dedit naturam, sicut & aliis animalibus alias dedit quasdam agendi proprietates, vt ex iis homo doceretur, & ad imitationem prouocaretur. Hoc formicarum exemplo proposito, exclamat ad magis excitādum pigros. Vsquequo piger dormies, quando cōsurges è somno tuo? subiiciens damnum quod ineuitabiliter pigritia, sua incurrent, cum dicit: Paululum dormies, &c. (cuius expositionē vide postea in cap. 24. vbi hæc repetuntur) subiiciens & alium fructum diligentiæ, cum dicit: Si verò impiger fueris, veniet vt fons messis tua, hoc est, colliges ex laboribus tuis copiosam messem, & abundantem instar fontis fructum, & egestas longè fugiet à te. Qui versus etsi non sit in Hebræo, est tamen apud 70. ex quorum versione in nostris codicibus relictus est. Cæterū vt secundum literalem sensum totus hic locus docet oportuno tempore, in iuuentute scilicet & cum vires sunt integræ, item cum temporis ratio permittit, vt cum æstas est & tempus conueniens, laborandum esse corporaliter, otiumque vitandum quo habeantur, siue in senectute, siue in hyeme, quæ victui sunt necessaria, ita secundum sublimiorem

Mysticus sensus. sensum mysticum, docet in præsenti vita, quę tempus est laboribus deputatum, virtutibus insistendum esse, vt habeamus in futuro seculo (quando velut in hyeme & nocte nemo poterit operari) vnde in æternum reficiamur, nec fame pereamus, sed veniat tūc messis nostra sicut fons indeficienter fluens, quando

Psal. 125. implebitur illud: Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. Fructus enim vitæ ęternæ rectè fonti comparatur, propter eius æternitatem, quæ non cōpetit fructibus terrenis, qui potius cisternæ sunt similes, quæ aliquando exhauritur & siccantur prouerb.

catur. Notandum autem quod quemadmodū patet ex Aug. li. contra Adimātum Manich. c. 24. Manichęi vetus testamentum vbique carpentes & reiicientes hunc locum, reprehendebant tanquam contrarium euangelicæ doctrinæ Christi, qua præcipit ne simus solliciti in crastinum, & ne thesaurizemus in terra. Cōtra quos affirmat Aug. perperam eos hūc locum intellexisse, cōfugitque ad sensum spiritualem, intelligens hic significari, quod quemadmodum formica minutulum animal æstate colligit, vnde in hyeme pascatur. Sic vnusquisque Christianus in rerum tranquillitate, quam significat æstas, colligere debet verbum Dei vt in tribulationibus & aduersitate, quæ hyemis nomine significatur, habeat vnde spiritualiter viuat. Quam mysticam tra- August. ctationem & accommodationem, pulchrè etiam D. Aug. prosequitur in Psal. 66. Ad quam expositionem mysticam non ideò confugit Aug. quasi significare velit sapientem secundum literalem sensum, non etiam laborē corporalem exegisse pro parādis corpori necessariis, sed ad significandum Christianum huiusmodi literali sensu non debere esse cōtentum, sed vltra eum & magis, spirituale sensum esse requirendum. Nec literalis ille sensus cōtrarius est Christi doctrinæ, sicut nec Pauli doctrina, cum dicit: Si quis non vult operari, nec manducet. Et: Denuntiamus huiusmodi 2 Thes. 3 vt cum silentio operantes, suum panem manducent. Non enim prohibere voluit Christus laborem & prouidentiam ad paranda necessaria, sed anxiam sollicitudinem & immodicū congregādarum opum desiderium. Quæ hic nequaquam docere voluit Sapiens sed tantū pigritiā dedocere, sicut & multis aliis sequentibus sententiis. Additur apud Grçcos prçter exemplum formicarum etiā apum exēplum in hunc modum. Aut vade ad apem & disce quam sit operosa, quāmq; seriā operationem exerceat, cuius labores & reges, & idiotæ ad sanitatem assumunt, desiderabilisq; est omnibus & illustris, & quidem cum sit viribus infirma, tamen quia sapiētiam honorat euecta est (vel promouet) Citat D. Hieronymus exemplum apum ex hoc loco in epistola ad rusticum. Pudeat, inquit Seneca lib. 1. de clemētia, ab exiguis animalibus non trahere mores.

Homo apostata, vir inutilis graditur ore peruerso: annuit oculis, terit pede, digito loquitur: prauo corde machinatur malum, & omni tempore iurgia seminat.

POSTEA quæ cōtra pigritiam sunt dicta, transgreditur ad describendam quorundam insignem malitiam non sine conuenienti ordine. Ferè enim qui piger est & otiosus in alia maiora vitia prolabitur, præsertim obtrectationes, quod Paulus notat in otiosis viduis 1 Ti. 5. iunioribus, quæ circumeunt domos, non solum otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ loquentes quæ non oportet. Et in Ecclesi. dicitur: Eccl. 33 Multam malitiam docuit otiositas. Frequenter autem Sapiens hic suum filium munire studet, vt vitet consortium & improborum, ac insigniter malorum hominum & illecebtamēta impudicarum mulierum. Itaque vt improborū rursum cōsortiū fugere doceat eorum mores hic pulchrè depingit Deo maximè

 odibiles

odibiles, subiecturus mox rursum de impudicis mulieribus. Dicit ergo homo apostata vir inutilis. Pro apostata Hebræis est dictio Belial, quam hoc loco & Iob 24. vbi legimus qui dicit regi apostata, noster interpres vertit apostatam, aliis locis reliquit ferè nomen Hebraicum, addens Iud. 19. eius interpretationem, id est, inquit absque iugo, ita enim interpretari potest à בְּלִי Beli, quod est sine & ol עֹל quod est iugũ, cum alij interpretentur sine honore à בְּלִי Beli sine & verbo עלה ala, quod est ascendere, vel sine vtilitate ab יעל iaal, quod est prodesse. Significat autẽ ipsam impietatem aut insigniter impium. Impietatem significat cum dicuntur aliqui filij Belial, hoc est, filij impietatis, quod phrasi Hebraica significat homines insigniter improbos. Naum 1. Pro impio ponitur apud Nau: non adiiciet vltrà vt pertranseat in te Belial. 2. Cor 6. Pro impietate, aut potius pro impio dæmone ponitur apud Paulum: Quæ conuentio Christi ad Belial. Hic ergo apostatam non oportet intelligere eum qui deficit à fide, quem iam recepto vsu apostatam vocamus per antonomasiam, sed cum qui Deum deseruit, & à Deo recessit cor eius, hoc est, qui iam timore Dei omnino vacuus est, non per infirmitatem, sed per malitiam peccans, quomodo & apostatare accipitur apud Eccles. Eccl. 10 Initium superbiæ hominis apostatare à Deo, quoniam ab eo qui fecit eum, recessit cor eius. Eccl. 19 Et vinum & mulieres apostatare faciunt cor sapientis. Est enim apostata dictio Græca, significans desertorem. Homo ergo apostata, hoc est, qui omnino Deum dereliquit, nec cura aliqua seruiendi Deo tenetur est vir inutilis, & sibi & aliis, quo per cõtrarium amplius significatur quod sibi & aliis sit noxius. Potest & sic intelligi appositiuè, homo apostata qui idẽ est vir inutilis, graditur ore peruerso, &c. Describit hominis impij conditiones, ostẽdens quomodo omnibus suis membris in alterius perniciem abutatur. Graditur, inquit, hoc est: incedit & conuersatur cum aliis ore peruerso, loquẽs scilicet benignè & amicè, sed interim mala cogitans & moliens. Annuit oculis, & terit pede, digito loquitur. His tribus quæ vno versu coniunguntur, in Hebræo, significari omnino videtur, Impium qui verbis amicitiam simulat, aliis corporis partibus cõtrarium significare suis complicibus in perniciem alicuius, quem decipere & perdere studet. Quanquam enim videri possit per annuere oculis (quod quoties occurrit in scripturis malum aliquid designat) significari, vt multi intelligunt, fraudulenter cum aliquo agere, nutúque oculorum amicitiam simulare, quia amici amicis annuũt oculis: magis tamen ex adiunctis hoc loco apparet hac oratione significari, oculorum nutu complicibus suis signum dare, quo ad perniciem alicuius incitentur. Hoc enim magis competit huic loco & illi, qui est Ecclesiastici 27. Annuens oculo, fabricat iniqua. Proinde iuxta hunc sensum magis conueniret vertere, innuere oculo quam annuere. Pro terit pede, Hebræis est, loquitur pede, hoc est, pedib. suis dat signũ aliquod complicibus suis, quo intelligat quid sit faciendum, quemadmodum & digito. Vnde sequitur Digito loquitur, & vt Hebræa habent digitis docet, demonstrando scilicet suis quid faciendum, aut inimicitiam quam verbis benignis tegit in corde latentẽ. Et mirum quid secutus interpres verterit, terit pede, cum & Septuaginta habeant σημαίνει τῷ ποδὶ, hoc est, signum dat pede. Hoc ergo & in nostra lectione est intelligendum, nempe quod terat terram pede ad insinuandum aliquid, quomodo & digito loquitur. Significatur ergo hominem improbum, dum ad deciptẽdum benignè loquitur alicui, aliis sui corporis partibus, oculis, videlicet pede & manu suis complicibus inimicitiam in corde latentem insinuare, illúmque quem laudat irridere, ac signum perdendi illum exhibere. Huic sensui benè conuenit quod dicitur in Psal. Oderunt me gratis & annuunt oculis, quo- Psal. 34. niam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracũdia terræ loquentes dolos cogitabãt. Vnde & hic sequitur, prauo corde machinatur malum, quasi dicat: Hinc est quod ore amicitiam simulat, aliis partibus corporis inimicitiam & odium insinuans, quia prauo suo corde machinatur malum, cogitans apud se quomodo illud rectè & fraudulenter inferat. Cæterum omnibus quæ de impio sunt dicta peius est quod subiungitur, & ex prædictis sequitur, nempe quod omni tempore iurgia seminat inter homines. Cum enim omnibus blãdè loquitur in faciem, & post tergum malè loquatur, eísque detrahat quos coram laudat, & in controuersiis vtrique parti corã assentiatur, absens cõtradicat & vituperet, multas sæpè inter amicos contentiones & inimicitias excitat, vtriq; parti mala & falsa in susurrando. Atque hoc est præcipuum malum ad quod præcedentia referuntur. Notandum enim Hebræa vnum tãtum habere verbum & reliqua omnia efferre per participia in hunc modum: Homo Belial vir iniquus, Incedens ore peruerso, annuens aut innuẽs oculis suis, loquens pedibus suis, docens digitis suis, peruersitatibus cordis sui cogitãs malũ, omni tẽpore, cõtentiones mittet, hoc est, seminabit & sparget inter fratres & amicos. Si autem quis annuere oculis accipere velit pro fraudulenter nutu oculorum amicitiã simulare, quod verbum annuendi magis significat, etiã reliqua duo de pede & digito sunt eodẽ referẽda, vt significetur impium, & ore per verba, & reliquis corporis partibus. oculis scilicet pedibus & manibus per signa quædam & gestus annuendo scilicet & gesticulando, amicitiam simulare, cæterum corde aliud agere, machinari scilicet malum, vnde fit vt iurgia inter homines seminet, dum vbique mala suggerit, eiúsque suggestionibus & obtrectationibus facilè per amicitiæ simulationem creditur. Hoc hominum genus quoniam admodum est perniciosum ideò de tali subditur: Huic ex templo veniet perditio sua, & subito cõteretur, nec habebit vltra medicinam, hoc est, non poterit curari, sed æterna perditione inuoluetur, à qua nulla ratione liberari poterit. Competit quod de apostata dictum est, eximiè & perfectè hæreticis & scismaticis, qui quo decipiant, ore & toto corporis habitu benignitatẽ simulãt & charitatem,

cum corde aliud non meditentur, quàm multos ab ecclesia alienare, & ad se trahere. Itaque fit vt nihil aliud quam iurgia seminét in Christiana republica, homines summè pestiferi; vt qui charitatem, virtutum omnium reginam, tollant & vnitatem scindant.

Sex sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima eius. Oculos sublimes, linguam mendacem, manus effundentes innoxium sanguinem, cor machinans, cogitationes pessimas, pedes veloces ad currendum in malum, proferentem mendacia testem fallacem, & eum qui seminat inter fratres discordias.

OCCASIONE impij hominis, quem descripsit membris corporis sui abutentem & seminantem iurgia, commemorat quædam vitia enormia, quæ ferè certis corporis partibus committuntur, & à Deo singulariter odiuntur, quorum postremum tanquam non minimum, sed reliquis, aut peius aut æquiparandum eis ponit, seminare inter fratres discordias, vt ostendat quam graue sit illud quod in apostata reprehēdit. Quod autē non velit significare seminare discordias, peius esse omnino omnibus quæ enumerat, patet: quia inter alia enumerat manus effundentes innoxium sanguinem, quod non potest minus esse quam seminare discordias. Proinde sanè intelligendum est quod nos habemus, & septimum detestatur anima eius. Non enim hoc intelligendum est, quasi sex illa odiat, septimum verò nō solum odiat, sed etiam præ aliis abominetur. Nam Hebræis nō est nomen numeri ordinalis septimum sed numeri cardinalis, septem sunt abominationes animę eius. Itaque sensus est, sex sunt quę odit dominus, imò septem sunt quæ abominatur. Et proinde nostræ electionis sensus esse debet, si velimus habere sensum genuinum, sex sunt quæ odit dominus, imò & septimum simul cum illis detestatur anima eius, de quo locutionis modo plura in ca. 30. vbi similes loci occurrunt. Similis locus est
Iob. 5. de sex & septem Iob. 5. cap. vbi nos legimus in sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum. Nam & ibi pro septima est Hebræis numeri cardinalis nomen septē, & significatur quod in sex imò in septem tribulationibus dominus liberat, nec sinit suos tangi à malo, iuxta illud: Septies cadet iustus & resurget. In istis autem septem quæ hoc loco ponuntur, Imprimis est obseruādum quod quartum locum cordi tribuit, ita vt medium locum habeat inter septem, vtrinque tribus sceleribus collocatis, nēpe quod omnium vitiorum initium & origo sit à corde, tanquam à fonte, sicut & in medio hominis situm est, tanquam fons vitæ ad omnes partes manantis. Obseruandum secundo, quod in istis septem priora quinque vitia referuntur, tanquā vitia particularium partium hominis, incipiēdo ab oculis qui in suprema hominis parte collocantur, & deinde procedendo secundum ordinem quem habent partes in corpore humano vsque ad pedes. Duo verò reliqua vitia referuntur tanquam personarum vitia, non autem partium hominis. Et videri potest quinque illa vitia quæ partibus corporis tribuit considerasse, tanquam per quæ à partibus suis vitietur & lædatur totus homo, duo verò reliqua, quæ personarum sunt, tanquam per quæ lædatur communitas & respublica, cuius personæ illæ sunt partes. Multum enim communitatem lædunt testis fallax qui iudicium corrumpit, iudicémque iniquè iudicare facit cum suppressione innocentum, & qui seminat discordias inter eos quos maximè conueniebat esse concordes. Inter septem ergo hæc primò ponit oculos sublimes, per quos arrogantiam innuit quæ oculorum elatione maximè declaratur, quā & imprimis vbique scriptura Deum odisse significat, eámque initium esse omnis peccati testatur. Eccl. 10. Secundum ponit linguam mendacem, vel, vt est Hebræis linguam mendacij, hoc est, mentientem & fallentem. Mendacium enim Deo maximè aduersatur, qui est ipsa veritas, & linguam homini ad hoc dedit, vt quod corde concipit, ore exprimat, & aliis manifestum faciat. Proinde Dei dono grauiter abutuntur, qui ad contrarium eo vtuntur nimirum vt celent quod corde voluunt. Tertium locum habent, manus quas ad iuuandum alios & tuendum innocentes habemus, quibus si vsqueadeò quis abutatur, vt non solum damnum inferat, sed & homicidium perpetret, & innocentis sanguinem effundat, grauissimum crimen committit diuino prosequendum odio. Quartum est cor machinans cogitationes pessimas. Nō dicit cor cogitans mala & habens cogitationes pessimas. Prou. 20 Nam quis potest dicere mundum est cor meum? sed illius cor execratur dominus, qui ex industria & data opera malum comminiscitur, & consilia apud se disquirit perpetrandi mali. Quintum locum pedes sortiuntur, qui festinant ad malum, iuxta illud quod supra dixit: Pedes eorum ad malum currunt. In quo vitio per velocitatem ad currendum significatur summum desiderium & conatus perficiendi mali. Labi enim in malum carnis fragilitate, ac mundi blanditiis trahi & violenta quadam impelli, humanæ infœlicitatis est, & hominis sub peccato væunundati status et conditio, Summa verò alacritate malum conari & optare, Deo est execrabile & odiosum. In his autē quinque vitiis, quinque partium corporis, sic philosophari licet vt omnia facilè vitia & ordo eorum in illis deprehendatur. Initium enim omnis peccati ferè est superbia per oculos sublimes significata, ex ea fit, vt cor hominis incipiat machinari cogitationes pessimas, quærens nempe consilia ac vindicandum se, aliósque deprimendum aut acquirendum cum aliorum iniuria, per quæ excellens fiat. Post consilia meditata, sequitur conatus & desiderium perficiendi malum conceptum, quod per pedes significatur veloces ad currendum in malum. Post conatum sequitur mali perfectio, quæ fit vel manu alios lædente, vel lingua mentiente. Cæterum cum multæ sint mendacij species, duas speciatim in hoc malorum catalogo adnumerat sapiens, quod sint maximè pestiferæ, nempe testem fallacē proferentem

proferentem mendacia, per quem scilicet iudicium peruertitur, à quo reipublicæ salus dependet, per quem innocentes opprimuntur, etiam vsque ad mortem aliquando, ita vt non minus noceat quàm qui manu aliū occidit. Quid enim interest manu an lingua sanguinem innocentem quis fundat? Deinde eū qui suis obtrectationibus, malis consiliis, aut aliis rationibus seminat discordias inter fratres, & eos omnes qui inter se tāquam fratres viuunt aut viuere debent, quos concordes esse maximè conuenit. Id enim vitium summè Deo displicet, sicut econtra charitas & amor mutuus maximè placet. Vnde in ecclesiastico dicitur: In tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata Deo & hominibus. Concordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier bene sibi consentientes. Hoc vitium eximiè reperitur in seditiosis hominibus, qui inter ciues seditiones excitant. Item in hæreticis & schismaticis, qui pacem Ecclesiæ violant, graues discordias seminantes inter Christianos, qui tanquam fratres vnum inuocant patrem. Quos proinde Deum grauius detestari, quam quosuis homicidas mirum non est, vt qui membra vnius corporis à se diuidant, & multorum animas simul & corpora sua diuisione interimant. Itaque contra testem fallacem, & seminantem discordias, multæ in sequentibus proferuntur sententiæ, nimirum propter talium nocumentum. Quod autem de Deo dicitur detestatur anima eius *ἀνθρωποπαθῶς* dictum est, non quod animam habeat, sed ad significandum quod vehementer detestetur, quemadmodum quod nos ex animo & tota mentis intentione detestamur, quomodo & in Esa. dicitur. Calendas vestras & neomenias vestras audiuit anima mea, hoc est, ego vehementer odio.

Eccle. 25

Esa. 1.

Obserua fili mi præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ. liga eam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, cum ambulaueris gradiantur tecum. Cum dormieris custodiant te, & euigilans loquere cum eis. Quia mandatum lucerna est, & lex lux, & via vita, increpatio disciplinæ:

NON ignarus Sapiens, quanta mala iuuentuti immineant à mulieribus impudicis, nunquam satis se putat ea de re filium admonuisse. proinde rursus redit ad exhortationem seruandæ diligenter legis Dei eam rursus commendans, vt per eam à magnis criminibus, & speciatim à muliere impudica muniti esse possint legis obseruatores. Cùmque iam frequenter legem Dei ac sapientiæ præcepta, Sapiens, suam legem suáque præcepta appellauerit, séque tanquam patrem audiri voluerit, nunc Dei legem & præcepta, patentum legem ac præcepta, appellat, eósque audiendos vult, quemadmodum & cap primo. Nimirum quod ab illis iuuentus ab ineunte ætate sit in pietate instituenda, & legem Dei ex illorum ore pueri ab incunabulis discere debeāt, quemadmodum & lex vbique præcipit. Non enim cum dicit, conserua præcepta patris tui, de præceptis, quæ patri propria sunt, quæque sua authoritate filio imponit, præcipiendo vt hoc aut illud in re domestica faciat, potissimum loquitur, sed de præceptis & lege Dei, ipso scilicet Decalogo, insinuans tacitè parentes hūc debere ex officio docere filios suos, & acceptum per manus tradere suis posteris. De lege enim Dei ipsum potissimum loqui patet ex subiecta commendatione. Quia mandatum lucerna est, &c. Cum ergo cap. primo dixisset: Audi fili mi disciplinam patris tui: Nūc monet conseruare præcepta Dei à patre audita, & ne propter imbecillitatem sexus paruifaciat filius, quod ab ore matris audiuit (nam solent insolentiores filij cum adoleuerint, parui facere matris monita) subiicit: Ne dimittas legem matris tuæ. Et quemadmodum capit. 3. dixit: Circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, ita nunc dicit, Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, significans non negligenter ista esse seruanda, sed firmiter cordi imprimenda, ac velut illiganda funiculis timoris Dei, eáque semper præ oculis habenda, quemadmodum quod collo appensum gestamus. Et benè dicit, Circunda gutturi tuo, significans tacitè ea habenda pro insigni & precioso monili & torque, quæ collo hominum circundata pēdere solet, semper versans in oculis. Metaphoram in hoc versu latentem explicat, cum subiicit, Cum ambulaueris gradiantur tecum, hoc est, sic ea semper præ oculis habe, vt in omnibus tuis diurnis operibus tibi adsint, tecum operentur, & te dirigant. Cum adueniente nocte, quieti te dederis, fac vt custodiant te, hoc est, sic ea habeas in mente dormiturus, vt per ea dormias securus ab omni dæmonum infestatione, qui etiam dormientibus insidiantur. Et vbi expergefactus fueris, statim loquere cum eis, hoc est, expende apud te quomodo tua conscientia cum eis conueniat, quidve tibi iuxta legem Dei interdiu faciendum sit. Conuenit hic locus cum eo quod est in Deuteron. Erunt, inquit Moyses, verba quæ ego præcipio tibi hodie in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis, sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque consurgens, & ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque & mouebuntur inter oculos tuos, scribésque ea in limine & ostiis domus tuæ. Et rursum: Ponite hæc verba in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus & inter oculos vestros collocate. Docete filios vestros vt illa meditentur, quando sederis in domo tua & ambulaueris in via, & accubueris, atque surrexeris. Notandum autem Hebræa hoc loco ambigua esse, & vel sic verti posse, cum ambulaueris duces tecum (ea scilicet) cum dormieris custodies apud te, vel sic, cum ambulaueris, ducet te (lex scilicet) cum dormieris, custodiet te. Noster verò interpres sic prudenter vertit, vt vterque sensus in sua versione comprehendatur, quemadmodum ex explicatione superius posita, patet. Et subiicitur causa cur tam diligens ratio habenda sit semper legis Dei: Quia, inquit mandatum est lucerna, & quod idem est aliis repetitum verbis, lex est lux, iuxta illud: Præceptum domini lucidum, illuminans oculos. Et Lucerna pedibus meis verbum tuum & lumen

Deut. 6.

Deu 11

Psal. 18
Psal. 118

& lumen femitis meis. Lex enim Dei ignorantiæ pellens tenebras, demonstrat quid faciendum sit, sicut lux demõstrat qua sit eundum. Nec tantum lux est, sed & est via vitæ, quia per eius obseruationem peruenitur tanquam per viam ad vitam Sepæ enim in scripturis Dei mandata vocantur viæ Dei, ita & hic increpatio disciplinæ & eruditionis, hoc est, increpatio erudiens & redarguens hominum corruptos mores, per quam intelligit ipsam Dei legem nos increpantem, aut humanam redargutionem iuxta Dei legem. Benè autem dicit increpatio disciplinæ, quia est & increpatio indisciplinata motosa & inutilis.

Vt custodiant te à muliere malà à blanda lingua extranea, non concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Precium scorti vix est vnius panis, mulier autem viri preciosam animam capit.

ILLVD vt custodiant te, referẽdum est ad superiora, hoc modo Gradiantur tecum & loquere cum eis, vt custodiant te peculiariter ab impudicis mulieribus. Nam quod proximè præcedit, quia mãdatum lucerna est, &c. per parenthesim interpositum est. Mulierem malam, & vt in Hebręis est, mulierem malitię, intelligit eam quæ ad malum trahit blanditiè linguæ suæ. Et quia non solum per linguæ blanditiem, sed & per faciei pulchritudinem & oculorum illecebras pellicere solent, benè monet. Nõ concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, & ne capiaris nutibus illius, vel vt habent Hebræa, in palpebris eius. Est autem concupiscere pulchritudinem alicuius, propter pulchritudinem eius concupiscere ipsam, illiusque pulchritudine velle frui, quæ concupiscentia & in se peccatum est contra legem Dei, & ad peccatũ operis trahit. Quod sequitur, precium enim scorti vix est vnius panis, sic ad verbum habent Hebræa, quia propter mulierem fornicariam vsque ad frustum panis, Quod à plerisque sic intelligitur, quia propter mulierem meretricem recidet vel deueniet homo vsq; ad frustum panis, hoc est, mendicus efficietur. Iam quod sequitur auget adhuc malũ quod adfert meretrix & adultera. Mulier autem talis etiam capit & deripit preciosam animam viri, quam scilicet morti æternæ obnoxiam facit, aut iuxta distinctionem Hebræorum, mulier viri, hoc est, mulier maritata capit deripitque preciosam animam adulteri sui, quia illam exponit perdendam à suo marito, vt hæc sit differentia inter meretricem & adulteram, quod illa hominem depauperet, hæc vero animã & vitam adulteri deripiendã faciat à suo marito. Noster Interpres Hebręa sic intellexit, quia propter mulierem meretricẽ non est dandũ nisi vsq; ad frustũ panis, Quomodo & 70. intellexerunt, qui verterũt, τιμὴ γὰρ πόρνης ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου i. preciũ enim scorti quantum & vnius panis. Et est cõueniẽs admodũ sensus. Iuxta quem hac parte significatur quam vilis res sit scortum, & sequẽti parte quam preciosam rem perdat. Itaque sensus est, precium enim scorti vix est tãtum quantum est precium vnius panis, hoc est, res est vilissima, & tamen cum sit vilissima, talis mulier deripit preciosam animam viri, quam & æternæ morti obnoxiam facit, & diabolo tradit abreptã à suo creatore. Proinde rei indignitatem pulchrè sic ob oculos ponit, insinuatque quam absurdum sit vt pro breui voluptate & nullius precij atq; momenti, quis suam animam vendat, vitamque nullo precio æquandam, omnibusque bonis præferendã perdat. Pulchrè certè in vno pane philosophatur hic Beda: Sicut enim, inquit, vnus panis diurnam solum effugat esuriem, & nihilominus postmodum esurit qui comesto pane satur abscesserat, sic qui intrat ad scortum ad horam quidem euaporat libidinem, sed post paulum ardẽtior redit. Hęc ille Itaque duplici ratione scorta vitanda indicat, & quod breuis sit voluptas ac parui precij, & quod rem preciosissimã nobis eripiat. Proinde Diuus Augustinus hæc edisserens libro de honest. muliet. cap. 3. O, inquit, quanta iniquitas, quãta peruersitas, vt animã, quam Christus suo sacro sanguine redemit, luxuriosus quisque propter vnius momenti delectationem libidinis diabolo pessimo inimico suo vendat ac tradat. Verè nimium miseranda & plangenda conditio est, vbi cito prætertit quod delectat & permanet sine fine quod cruciat. Sub momento enim libidinis impetus transit, & permanet sine fine infœlicis animæ opprobrium. D. Aug.

Nunquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, vt vestimenta illius non ardeant? Aut ambulare super prunas & non comburentur plantæ eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui non erit mundus cum tetigerit eam.

DE adulterio, quod inter fornicationes est grauissimum, peculiariter deinceps loquitur, ostendens primum apertis similitudinibus quam sit res noxia: Deinde & collatione facta eius cum furto, eius ostendens grauitatem & perniciem. Primum ergo ne quis putet adulterium sicut secretũ petit ita posse latere, & sic vel culpa vel pœna posse carere atque hac ratione ad illud perpetrandum fiat audacior, nunquid (inquit) potest homo abscondere, &c. Vbi notandum quod pro illo, nõ erit mundus, Hebræis est, non erit innocens, quod non solum significat non esse sine peccato, sed pro phrasi Hebraica significat sæpe non esse impunitũ, vt annotatur postea c. 11. quorum vtrunque significat etiam quod 70. verterunt. οὐκ ἀθωωθήσεται nam ἀθῶος dicitur & insons, & indẽnis & impunitus. Magis autẽ videtur Sapiẽs significare voluisse eum qui ingreditur ad mulierem proximi sui non fore impunitum, sed grauiter puniendum à marito adulterę qui nulla ratione se placari permittet vt postea declarat, aut saltem a Deo cuius oculos nulla ratione effugere poterit, qui mariti læsi causam defendet, vtpote quo læso ipse grauiter læsus est. Hic enim intellectus magis quadrat similitudinibus allatis, quibus significatur non macula adferri vestimento & pedibus sed nocumentum & læsio. Itaque sensus erit, Quemadmodum fieri non potest vt ignem quis abscondat & foueat in sinu suo, & vestimenta illius non ardeant, aut vt ambulet nudis plantis super prunas

ardentes,& plantæ illius nõ comburantur,ita fieri non poteſt vt qui ingreditur ad vxorem proximi ſui eámque tangit, hoc eſt, quicunque adulteratur, punitionem,læſionem & vltionem euadat. Ingredi enim ad mulierem eámque tangere phraſi ſcripturæ vbique obuia,congreſſus & concubitus cum ea honeſte & verecũdè ſignificatur. Noſter interpres magis ad culpæ maculam quam ad criminis pœnam reſpexiſſe videtur cum vertit non erit mundus: poteſt tamen etiam hoc accipi in prædicto ſenſu quomodo infra aliquoties accipitur non erit innocens, pro non erit impunitus & liber ab vltione debita crimini. Bene autem congreſſus cum muliere comparatur igni veſtimenta & pedes vrenti, quia libido talis ignis,quidam eſt grauiter & animum & corpus accendens, quo & Pedes hominis, hoc eſt affectus eius aduſti ita læduntur,vt poſtea per viam virtutum ac pudicitiæ non valeant incedere, & veſtimenta eius comburuntur,hoc eſt corpus eius grauiter commaculatur & priſtinæ eius vitæ integritas ignis contactu corrupta male olet,infamia tanquã malo odore latè ſe ſpargenti. Poteſt autẽ generalius hic locus accipi, vt ingredi ad vxorem proximi eamque tangere intelligatur, non ſolum is,qui grauiſsimum adulterij crimen cum ea committit, ſed & qui cum vxore proximi ſui libenter verſatur, ædes alienas

Eccle 9. frequentans quaſi de ſua pudicitia ſecurus, Quod prohibetur Eccleſiaſt. 9. Cum aliena muliere non ſedeas omnino, nec accumbas cum ea ſuper cubitum. Iuxta quem intellectum bene conuenit noſtra lectio, non erit mundus, Talis enim non carebit macula,quia etiamſi non peccet corpore,maculam in animo incurret per varias cogitationes & concupiſcentias,maculam item famæ & nominis ſui,& maculam offenſionis plurimorum. Iux-

Myſticus ſenſus. ta myſticum & ſublimiorem ſenſum monet hic locus, quam periculoſum ſit conſortium habere cum hæreticis,eorúmque libros legere,quod eſt ingredi ad adulteram eámq; tangere. Vix enim fieri poteſt vt non dicam omnino impoſsibile,vt illa conuerſatione & contagio non aliquid mali inuratur menti hominis, vt ſi quis animo caſtus eſſe volet, ſéque ſeruare,ne corrumpantur ſenſus ſui & excidant à ſimplicitate fidei, ſitque immunis ab omni peruerſæ doctrinę libidine,tutiſsimum fuerit nec corporis, nec animæ pedibus ad ſynagogam ſathanæ hæreticorum turbam, accedere.

Non grandis eſt culpa cum quis furatus fuerit: furatur enim vt eſurientem impleat animam. Deprehenſus quoque reddet ſeptuplum,& omnem ſubſtantiam domus ſuæ tradet. Qui autem adulter eſt propter cordis inopiam perdet animam ſuam. Turpitudinem & ignominia congregat ſibi,& opprobrium illius non delebitur. Quia zelus & furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquiecet cuiuſquam precibus, nec ſuſcipiet pro redemptione dona plurima.

QVo magis deterreat ab adulterio comparat illud cũ furto quod adulterio proximum eſt in Decalogo, & cum illo conuenit in eo quod vtrunque crimen quærit ſecretum & tenebras,vtroq; res aliena inuaditur. Adeo autẽ in quibuſdam iudicia animorum ſunt deprauata, vt furtum quaſi grauiſſimum omnium crimen abominentur,& præ illo adulterium quaſi rem ludicram & iocoſam habeant. Proinde ex lege Dei & ipſa rerũ æquitate oſtendit longè adulterium ſceleratius eſſe & pernitioſius homini quã ſit furtũ, quod variis modis oſtendit. Primumquod aliter & aliter ſe habeat occaſio mali vtriuſque. Ex occaſione enim mali pendet magna pars & veniæ & ſupplicij. Qui enim furatur plerũque id facit ex inopia rerum ad vitam neceſſariarum, ſicque furando eſurientem implet animam & bonum aliquid facit, proinde merito talis venia diuus eſt, nec vllam meretur magnopere vel confuſionem vel vltionem, apud eos qui æqui ſunt iudices. Quis enim vſqueadeò crudelis erit, vt malit homi nem fame perire,aut magna diu fame cruciari,quam catillum de rebus ſuis diſtrahi quantum ventriculus vnus aut alter capere poſſit? Vnde Hebræa pro eo quod nos habemus, non grandis eſt culpa, habent, non contemnent,ſcilicet homines,furem, non hoc ei magno vitio vertent, Qui vero adulterat, id facit non ex inopia rerum neceſſariarum, ſed propter inopiam cordis,hoc eſt, ſapientiæ, quam ſua culpa non habet nec habere vult, qua prauam illam concupiſcentiam facile potuiſſet vitare aut ſuperare, vnde ex ea inopia adulterando non implet animam ſuam, non quippiam bene facit, ſed inſigne malum, quia perdidit animam ſuam. Et in genere furtum ferè eſſe ſignificat de rebus quæ ſpectant ad vitæ ſuſtentationem adulterium verò in re quæ non ad vitæ ſuſtentationem , ſed tantum ad ſatisfaciendum ſtulto cordis deſiderio pertinet. Deinde diſferentiam in eo oſtendit, quod fur deprehenſus in aliquo inſigni furto, & re non neceſſaria ad vitã ipſius, poteſt læſæ parti ſic ſatisfacere rebus temporalibus,vt ab omni corporis ſupplicio & ignominia ſit liber, reſtituẽdo videlicet ei vel ſeptuplum, vel omnem facultatem domus ſuæ, ſi læſus forte moroſus fuerit,& contentus eſſe nolit reſtitutione dupla,quadrupla & quintupla,quam lex præſcribit. Ad deprehenſus in adulterio nullius interceſsione nulláq; redemptione ſatisfacere poterit læſo,quin iuſto furore & zelo. iuxta legis præſcriptũ ſit ſupremum ſupplicium exacturus & illaturus, cum perpetua adulterii ignominia. Nec mirum cum illata iniuria nulla re temporali poſsit cõpenſari. Ex his facilè poteſt intelligi totus iſte locus, Patet itẽ quod cum dicitur de fure, deprehenſus reddet ſeptuplum,non loquatur de reſtitutione quæ à lege præſcripta eſt. Ea enim vt eſt in Exod. ſtatuit, vt ſi quis furatus fuerit ouem Exod. 22 aut bouem & vendiderit, reſtituat quinque boues pro vno: & quatuor oues pro vna,duplum vero tantum ſi inuentum fuerit furtum apud furẽ. Dicitur ergo hic quod reddet ſeptuplũ,id ſignificãdum quod abundè ipſo læſo ſatisfaciet, etiam vltra præſcriptum legis, & ſi neceſſe ſit etiam omnibus ſuis facultatibus traditis. Septuplum enim, vt ſæpe in ſcripturis,pro pleno & abundanti ponitur, ſic dicitur

Eccle. 7. Eccl. 10 tur Eccl. 7. Non semines malum in sulcis iniustitiæ, & nõ metes ea in septuplum. Et rursum: Est qui multa redimat modico precio, & restituens ea in septuplum, vbi etiam de fure videtur loqui qui multa sæpè comparat paruo, nã Græcè est: Est qui emit multa paruo. Comparat idẽ Sapiẽs, bilinguem cum fure, significans illum hoc esse peiorem. Super furem, inquit, est confusio, & denotatio pessima super bilinguem. Porrò sub seuera exactione vindictæ à marito implacabiliter & iustè inferendæ tacitè etiam significat adulterium, seuerè saltem à Deo vindicandum fore, si fortè conscientiam mariti vt fit effugiat, cum Deus morte illud puniendum statuerit, & per adulterium grauiter læsa sit institutio coniugalis fœderis a Deo facta. Non poterat illud aliquibus hostiis veteris legis expiari, quæ ad illius expiationem nullæ erant præscriptæ. Morte plectendum erat, aut alio graui supplicij genere à Deo vel hic vel postea in die vindictæ inferendi, vt patuit in adulterio Dauidis: Iuxta mysticum sensum significatur idololatriæ vel hæresis crimen multo grauius esse quouis alio crimine quod in rerum temporalium abusu consistit. Quemadmodum enim istud quadam ratione furto simile est, ita illud peculiari ratione adulterio in scripturis assimilatur. Per illud fides violatur, & Ecclesię Christi sponsæ castimonia commaculatur & corrumpitur. Ideóque & difficilius remittitur, vt quod frequẽter est peccatum in Spiritum sanctum. Non est autem cõtrarium doctrinæ Salomonis, quod quandoque euenire videmus, vt maritus muneribus aut precibus se sinat placari. Loquitur enim de animo mariti, secundum ea quę communiter & ex sua natura conueniunt ei, & secundum legem veterem conuenire deberent.

Eccle. 5.

Mysticus sensus.

CAPVT SEPTIMVM.

Fili mi, custodi sermones meos, & præcepta mea reconde tibi.

POST multas salutares monitiones & præcepta, inter quæ & præcipuè & nouissimè dehortatus est à scortationibus, subiectus insigne exemplum illecebrosæ mulieris, pro more suo rursum ad custodiam & attentionem sermonum suorũ hortatur: Fili mi, inquit, sermones meos quos iam sæpius audisti, custodi, & præcepta mea reconde tibi, velut preciosissimum scilicet thesaurum Hoc enim significat verbum recondere, vt scilicet quemadmodum homines huius seculi in futurum tempus multum annonæ sibi recondere solent, magnásque opes in omnem euentum reponere, quas & diligenter seruant ne quis eas eripiat, ita & sapientiæ præcepta pro thesauro habeantur, in secreto cordis reponantur ac seruentur summa cura. Quod sequitur, Fili honora dominum & valebis, præter eum vero ne timueris alienũ, sicut proposito nõ conuenit, ita non habet Hebræa, Græca tamen habent. significat autem inter omnia sapientiæ præcepta imprimis & ante omnia hoc seruandum vt honoremus dominum, timendo scilicet eum & solicite cauendo ne illum offendamus. Hic enim est præcipuus honor qui ei tanquam domino debetur. Quem qui exhibent valebunt, hoc est, fortes erunt contra omnia mala & hostes, domino scilicet eos protegente quem honorant, ita vt nemo illis nocere valeat, Græcè enim est ἰσχύσεις, hoc est, potens & fortis eris, vt ne quis putet sensum esse valebis animo & corpore, hoc est, bona eris valetudine. Et quoniam domino protegente fortis erit qui ipsum honorat, monetur vt præter eum non timeat alienum, vel vt habent Græci ἄλλον, hoc est, alium, ne quis putet tantum diabolum significatum, quem quidam intelligunt significari per alienum, quoniam ipse omnino alienus est à Deo, ne videatur hic prohiberi omnis timor hominum, cum Paulus præcipiat timorem deferre his quibus debetur. Cui (inquit) timorem, timorẽ. Prohibetur autẽ hic tantũ, ne præter Deum quenquam alium timeamus tali timore quali illum timemus, si scilicet vt in illius gratiam faciamus quod voluntati diuinæ contrarium, sit quasi malè nobis metuentes nisi illi obtemperauerimus, & non possit nos defendere dominus quem honoramus. Simile est illud Euangelicum: Nolite timere eos qui occidunt corpus, sed potius timete eum, qui potest & animam & corpus mittere in gehennam. Et illud. Timorem eorum ne timeatis neque paueatis, dominum exercituum, ipsum sanctificate, ipse pauor vester & ipse terror vester. Hac sententia à 70. in (certa redi-) tur ad id quod priori sententia cœptum est,

Rom. 3.

Mat. 10.

Esa. 8.

Serua mandata mea & viues & legem meam vt pupillam oculi tui, liga eam digitis tuis, & scribe illa in tabulis cordis tui.

QVOD legem seruari præcipit vt pupillam oculi, significat eam non negligẽdam esse seruandam, sed tanquam rem charissimam & necessariam summa cum diligentia seruandam, quomodo & Propheta orat: Custodi me domine vt pupillam oculi. Ex omnibus enim membris corporis nullam tuemur maiori cura (quam & natura sollicitè muniuit) palpebris, ciliis & superciliis, cui etiamsi quid periculi immineat, in illius defensionem nullius membri recusamus iacturam. Ita & pro conseruanda lege nullum vel rerum temporalium vel corporis dispendium detractare debemus. Potest & ideo lex rectè dici comparari pupillæ oculi, quod sicut supra dictum est, lumen vniuersæ vitæ nostræ præbeat, sine qua in tenebris versantur vniuersi sapientes, & apud seculum docti. Quod dicit liga ea, nempe mandata, in digitis tuis, Idem est cum eo quod Deut. 6. dicitur ligabis ea, quasi signum in manu tua. Quo metaphoricè significatur ea semper ob oculos mentis habenda, quemadmodum in oculis corporalibus ea maximè sunt quæ manibus digitisque sunt alligata. Nullum enim membrum corporis habemus nudũ, quod ita semper oculis obiicitur atq; manus & digiti. Vnde ad indicãdum hic esse metaphoram & ne corporaliter Pharizaico more putaretur præcipi vt digitis alligarentur descripta Dei mandata, subiicit: scribe illa non in tabulis corporalibus,

Psal. 16.

Deut. 6.

corporalibus, sed in tabulis cordis tui, hoc est, vt prius aliquoties est habitum, firmiter ea cordi imprime, vt in eo semper illa legere & reuoluere possis. Alludit autem siue ad tabulas lapideas in quibus lex Moysi postquam viua voce fuit tradita, descripta fuit pro conseruatione eius, siue ad tabulas communes in quibus olim scribebatur, & quæ dicta fuerant conseruabantur: significans proinde audita menti imprimenda atque in ea retinenda. Et benè dicit tabulas cordis, est enim intellectus humanus, vt inquit philosophus, statim ab infantia, tanquam tabula rasa, in qua nihil depictum est. In hac ergo præcipit Dei præcepta describi & imprimi. Potest autem subtilius intelligi quod dicit, Liga ea in digitis tuis, nempe vt significetur aut quod opere & studiosa actione sint implenda, quódque in omni operatione debeant apparere, aut quod in præsenti memoria & in numerato non minus quam digiti sint habenda, aut quod ea chara & preciosa ducere debeamus, veluti annulos preciosos digitis insertos sempérque ob oculos versantes.

Dic sapientiæ soror mea es, & prudentiam voca amicam tuam, vt custodiat te à muliere extranea, & ab aliena quæ verba sua dulcia facit.

HIs verbis magis adhuc & efficacius ad sapientiæ trahit amorem, dum mira verborum dulcedine per prosopopœiam significat fieri posse, vt quis sapientiam habeat sibi sororem, & prudentiam velut amicam & cognatam, vt habent Hebræa, sicque ad has amplexandas inuitans animos iuuenum, quos ex natura iuuat frui fœminarum colloquiis & pulchritudine: quasi dicat: Si quia iuuenis es fœminarum delectaris colloquio & specie, omnium pulcherrima est sapientia, omnium maximè affabilis est prudentia, has ergo assume tibi pro charissimis, has sororum loco habe, cum iis colloquere & conuersare, non dedignabuntur se tuo consortio, non aderunt vt dominæ, sed vt sorores, eodem tecum patre progenitæ. Id enim si feceris custodiet te sapientia, sua dulcedine, sua prudentia suáque protectione à muliere extranea, & ab aliena, quæ quo decipiat verba sua dulcia facit, ita vt ab ea non nisi sapientia comitatus tutus esse possis. Obseruandum autem non dici fac sapientiam sororem tuam, sed dic sapientiæ soror mea es, quasi dicat. In sororem quidem tibi est data, tibi connaturalis, sed tuum est cam pro sorore agnoscere & assumere. Sapientiæ 8. Sapientiam delegisse se dicit Sapiens in sponsam hic vero in sororem haberi vult. Nam in spiritualibus eadem est & sponsa & soror, sponsa ad generandum ex ea spiritualem generationem, soror vt suo comitatu consilia bona suggerat.

Sap. 8.

De fenestra enim domus mea per cancellos prospexi, & video paruulos, considero vecordem iuuenem qui transit per plateas, iuxta angulum: & prope viam domus illius graditur in obscuro aduesperascente die, in noctis tenebris & caligine. Et ecce occurrit illi mulier ornatu meretricio præparata ad decipiendas animas garrula, & vaga, quietis impatiẽs nec valens in domo consistere pedibus suis, nũc foris nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Apprehẽsumq; deosculatur iuuenem & procaci vultu blanditur, dicens: Victimas pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea, idcirco egressa sum in occursum tuum, desiderans te videre & reperi. Intexui funibus lectulum meum straui tapetibus pictis ex Aegypto, aspersi cubile meum myrrha & aloë & cynamomo. Veni inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus donec illucescat dies, non est enim vir in domo sua, abiit via longissima sacculum pecuniæ secum tulit, in die plenæ lunæ reuersurus est in domum suam. Irretiuit eum multis sermonibus & blanditiis labiorum protraxit illum. Statim eam sequitur quasi bos ductus ad victimam, & quasi agnus lasciuiens & ignorans quod ad vincula stultus trahatur, donec transfigat sagitta iecur eius, veluti si auis festinet ad laqueum & nescit quod de periculo animæ illius agitur. Nunc ergo fili mi, audi me, & attende verbis oris mei, ne abstrahatur in viis illius mens tua, neque decipiaris semitis eius, multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quinq; interfecti sunt ab ea. Via inferi domus eius, penetrantes interiora mortis.

QVANDOQVIDEM exempla multum mouere solent, exemplo ostendit quomodo impudicæ mulieres, dulcibus verbis sæpè decipiant, & quam difficilè sit sine sapientia earum insidias euitare. Est autem propositum hoc exemplũ siue reuera, gestum, siue quod vero similius est docendi gratia confictum. Nam quod dicit, prospexi per cancellos & vidi, non est necesse ad corporis oculos transferre, vt ob id cogamur intelligere rem sic vt narratur gestã. Mente enim considerauit quid vtrinq; fieri solet, & à mulierum impudentia, & à parum constantibus animis iuuenum: & quod mente vidit quasi corporaliter vidisset docendi gratia commemorat, & veluti in proscenium producit. Graphicè autem in hoc exemplo depingit atque ob oculos ponit, primum occasiones, primas perducentes in fornicationis & adulterij periculum, deinde impudicæ mulieris ingenium & mores, quibúsque tum factis tum verbis, & eis mira arte ac fraude dispositis tandem ad scelus pertrahat. Postremum ostendes quam imprudenter & cum quanto malo ei assensus præbeatur. Dicit ergo, de fenestra domus meę prospexi, sed per cancellos, ita vt ipse alios videns & obseruans quid in plateis gereretur, non videretur tamen ab aliis qui foris erant. Et ecce video paruulos, hoc est, insipiẽtes qui facile decipiuntur & paruuli sunt sensu, & inter eos tmeere in plateis vagantes cõsidero iuuenẽ quendam vecordem, & insipientem, qui vacuus à laboribus & otiosus transit per plateas, idq; iuxta angulũ, & prope viam domus ipsius impudicæ mulieris, quæ domus in angulo plateæ sita fuit, loco scilicet insidiis accommodo. Hoc ergo loco gradiebatur tẽpore obscuro, aduesperascente iam die in noctis tenebris & caligine. Hac ergo narratione commodè indicat occasiones in periculum adducentes, videlicet otium quod cum aliis vagando sectabatur, locum & tempus, nempe quod ambularet circa domum impudicæ mulieris, idque vespertino & nocturno tempore. His enim modis redditur quis tentationi obnoxies, dum nullis honestis laboribus vacans, sed stultorum rationem sequens, locorum

corum & temporum circunstantias, quæ sunt occasiones peccandi, sectatur. Has itaque occasiones obseruans mulier, non expectauit vt ipsamet inuitaretur, sed vltro occurrit habitu non matronam decenti, sed meretricio, præparata omnibus modis, habitu scilicet, vultu, gestu & verbis politis ad decipiendas animas, nec solum habitu, sed per omnia alia etiam meretricem referens garrula scilicet vaga & quietis impatiens non valens in domo consistere pedibus suis, sicut tamen matronam decebat, cumque pudicæ mulieris sit raro in publicum prodire, hæc contra visa est foris, nunc ante ædes, nunc etiam longius in plateas progressa, nunc iuxta angulos platearum ad insidias alicui struendum, atque ad se pelliciendum. Pulchra certè impudicæ mulieris descriptio, ab habitu, à garrulitate, ab instabilitate & vagatione & studio decipiendi. Nunc describit quomodo hæc oblata opportunitate iuuenem sit aggressa, & primum quibus factis, deinde quibus verbis, insinuans quibus gradibus ad crimen pertientatur. Apprehensum, inquit, osculatur iuuenem, & procaci vultu blanditur, hoc est, vltra omnem pudorem fœmineum prior iuuenem amplectitur, osculatur, & impudenti petulantique vultu adblanditur in sui amorem pertrahens tribus, amplexu scilicet, osculo & vultus impudentia ad blanditiè. Factis efficacibus adduntur verba efficaciora in quibus mira arte & religionis studium & summum amorem simulat, & ad dulcia gratáque naturæ inuitat, & maximam securitatem promittit. Cum enim dicit victimas pro salute deuoui, hoc est, aliquanto prius deuoueram, hodie reddidi vota mea, significat & religionis studium, & lautum conuiuium se domi habere paratum, ex oblatis victimis pacificis quæ pro salute offerri solent, ex quibus qui obtulit multas secum carnes domum deferebat edendas. Amorem simulat cum dicit, Idcirco egressa sum in occursum tuum desiderans te videre, vt te facerem mei gaudij & votorum participem, quasi dicat: nulla leuitate egressa sum, sed tua causa veni, nolens aliquem ad te mittere, sed ipsa egressa vt te inuenirem & reperi. Nec tantum ad epulas amoris & religionis simulatione inuitat, sed & ad libidinem apertè prouocare audet, etiam hic magnum amorem simulans tanquam quæ eius causa & lectum elegantissimè ac mollissimè parauerit, & domum atque cubiculum omnis generis aromatibus asperserit, ipsa etiam elegantia, mollitiè & odorum suauitate pertrahens efficaciter ad id, ad quod natura ipsa per se procliuis est, Veni, inquit, inebriemur vberibus, hoc est, amoribus instar vberum dulciter reficientibus addens & securitatem dicendo, non est enim vir in domo sua, abiit via lõgissima, neque breui est reuersurus quia sacculum pecuniæ secum tulit, in sumptus videlicet viæ non paruam pecuniam secum ferens, nec reuersurus nisi statuto die, nempe in plenilunio. Hunc enim diem noster expressit cum Hebræa tantum habeant die statuto. A tam efficaci ergo tam procacis mulieris operatione & oratione, non mirum est quod talis iuuenis otiosus, vagabundus & sapientia nequaquam munitus, superatus sit. Proinde sequitur quod est fabulæ huius finis. Irretiuit eum multis sermonibus, hoc est, multitudine & blanditiè verborum pertraxit eum, vel protraxit eum. Itaque quoniam sapientiam secum comitem non habuit, nec memor fuit præceptorum Dei, quæ olim a parentibus audiuerat, nihil verbis mulieris contradixit, non obiecit timorem Dei, non cogitauit de secuturo damno & corporis & animæ, sed statim eam secutus est quasi bos, aut agnus lasciuiens, & præ petulantia exiliens, qui non nouerunt quando ad præsepe, & quando ad macellum ducuntur, sed quando putant se duci ad præsepe, ducuntur ad victimam. Ita enim & ille cum se putat ad conuiuium lautum, & mollitiem lecti atque voluptatem ire, reuera ducitur ad mortem, siue temporalem mœchis secundum legem infligendam, siue æternam à Deo inferendam, & præ stultitia sua qua brutis est comparatus, nescit quod trahatur ad vincula, quæ incidet per adulterium. Iniquitates enim suæ capiunt impium & funibus peccatorum suorum constringitur, vt supra dictum est. Quod sequitur, donec transfigat sagitta iecur eius, vel est referendum ad id, sequitur eam tanquam bos, vt sit sensus, sequitur eam donec tãdem sagitta transfigat iecur eius, hoc est, donec per perpetrationem adulterij mortiferũ vulnus accipiat in anima velut sagitta iecori infixa, vel etiã ad illud, nescit quod trahatur ad vincula, vt sit sensus, ignorat ad quid mali trahatur, donec perpetrato scelere sentiat animũ conscientię remorsu aut timore vltionis promeritæ, siue à marito siue à Deo infligendæ, lancinari & trãsuerberari. Subditur & tertia similitudo prioribus cõsimilis. Sic inquit sequitur quasi bos, aut sic nescit quod ad vincula trahatur, velut si auis festinet ad laqueũ, cum se putat volare ad escã quã quærit, ignorãs quod agitur de periculo vitæ illius. Et hactenus exempli propositio & narratio, in quo cum præ oculis posuerit apertè, & quam efficaces sint mulieris huiusmodi illecebræ, & quam noxiæ, rectè concludendo & quorsum hæc dicta sint demonstrando, dicit: Nunc ergo fili mi, audi me & attende verbis oris mei, ne scilicet tale quid aliquando & tibi contingat, ne abstrahatur in vijs illius mens tua, vt scilicet mens tua relicta via veritatis inclinetur ad ambulandum in vijs quæ ducunt ad domum eius quod fuit huic iuueni principium mali, aut ne mens tua abstrahatur à recto per vias illius, hoc est, vias quæ ducunt ad illam, & quibus consortium initur cum illa, & caue ne decipiaris semitis illius. Nam huiusmodi mulieres & multis & fortissimis vulnerum atque malorum multorum, imo & mortis siue temporalis, siue æternæ causæ factæ sunt plerunque. Domus enim illarum sunt viæ inferi, penetrantes etiam interiora mortis cubicula, hoc est, domus illarum perducunt hominem per impietates quæ ibi committuntur ad mortem, sæpè etiam temporalem, semper vero æternam, imo ad profundam grauémque damnationem mortis æternæ. Hactenus ad literam Salomon

lomon vehementer laborans in principio sui libri, vt filium adhuc innocentem ad amorem castitatis pertrahat, haud ignarus quanta mala ex luxu & libidine huic ætati & omni ætati proueniant. Cæterum in hoc eodem exemplo secundum sensum mysticum quatenus hęc mulier in genere vel carnis gerit figuram, vel hæresis demonstratur, quomodo tum caro, tum hæreticorum doctrina suis illecebris mentem & rationem, virilem hominis partem, ad mala & errores pellicit, oblectationibus scilicet ac benigno aggressu velut quibusdam oculis & amplexibus demulcendo, & suasionis suauitate ad consensum pertrahendo, amorem prætexendo & religionem, omnémque voluptatem cum securitatis promissione proponendo. Hæc enim omnia in carne ad peccatum alliciente, & in hæresi ad errores trahente facilè est inuenire, vt qui iuuenili sunt animo, & necdum satis in bono aut in credendis confirmati facilè capiantur, nisi occasiones vitent, & aures eis claudant, ac congressus fugiant, alioqui per illas deducendi ad inferni damnationem. Quadrant cum in carnem tum maximè in hæreticorum doctrinam & mores quæ de moribus huius mulieris dicuntur, nempe quod meretricio incedat habitu, præparata ad decipiendas animas, garrula, vaga, quietis impatiens semper & vbique insidians, quæ adeo aperta sunt vt ostendere non sit necessarium.

Mysticus sensus.

CAPVT OCTAVVM.

NVnquid non sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? In summis excelsisque verticibus super viam, In medijs semitis, stans iuxta portas ciuitatis in ipsis foribus loquitur dicens.

VONIAM iam introduxerat Salomon mulierem procacem inuitantem ad se iuuenes sermone blando & petulanti, è regione eius conuenienter iam introducit sapientiam velut alteram mulierem inuitantem homines ad se sermone qui meritò efficacior esse deberet, cùm ex personæ inuitantis probitate, integritate, & excellentia, tum ex fructu quem adfert sequentibus se. Ostenditque hac ratione neminem causari posse se ideo petulantem illam mulierem secutum, quod sapientiam se inuitantem nunquam audisset. Nunquid non inquit; etiam sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? hoc est an quisquam hoc negare poterit? an non hoc tam est manifestum vt inficiari nemo valeat? non enim in angulo aliquo orbis terræ loquitur, nec tenebras quærit & latibula, quemadmodum superior illa mulier, sed in summis excelsisque verticibus, &c. Tria loca designare videtur, primum summos montium vertices, sed qui sunt iuxta viam per quam transeunt homines, quo significatur eam ex alto inclamare ad transeuntes per viam, Secundo eam dicit stare in medijs semitis, pro quo 70. habent ἀνὰ μέσον τρίβων, id est in medio semitarum, diuersarum scilicet concurrentium vbi ex diuersis vijs homines conueniunt. Tertiò iuxta portas ciuitatis, in ipsis scilicet foribus portarum & ciuitatis, nam & hic ingredientium & egredientium est multitudo, vbi & iudicia ob id exerceri solitum fuit. Itaque significatur sapientiam non latere, nec eius vocem incognitam esse, sed velutì ex alto & in locis frequentioribus cum in agris, tum in vrbibus, declamare, omnibus meritò cognitam esse debere, omnes eius vocem audire, neminem esse qui excusare se possit quasi non audierit. Sunt autem qui omnia quæ hic sapientię tribuuntur, de Christo intelligenda existiment etiam secundum sensum historicum & literalem. Sed quo omnia quæ his capitibus dicuntur, de sapientia conformiter intelligantur, rectius intelligimus sapientem hic loqui de sapientia Dei increata quæ toti competit trinitati, & varijs modis homines ad se inuitat vt dictum est in cap. 1. vbi similis est locus. Aut potius de sapientia in genere, vt & Deo competit, & per Dei donum hominibus vt dictum est in cap. 3. Per prosopopœiam enim de sapientia sic in genere comprehensa loquitur, & tribuens nunc ea quæ in hominibus operatur, nunc ea quæ cum Deo & ipsa diuinitate operatur, quasi persona aliqua esset & res à Deo & hominibus distincta, cum sit in Deo ipsa eius essentia, & in hominibus accidens ex diuina sapientia profluens & communicatum, & proinde vna & eadem in Deo & hominibus, sed per analogiam. Sapientiæ ergo sic considerata & per intellectum apprehensæ docendi & excitandi gratia sequentem tribuit orationem, quod dum facit, non mentitur fingendo, nec fallit, quod non est pro eo quod est asserendo, Deus enim in quo est hæc sapientia, item & homines qui eam participant, partim reipsa & factis, partim verbis, sapientiæ nomine hæc vbique inclamant, de sapientia hæc quæ sequuntur prædicando & ad eam amplexandum inuitando.

O viri ad vos clamito, & vox mea ad filios hominum. Intelligite paruuli astutiã, & insipientes animaduertite. Audite quoniam de rebus magnis locutura sum & aperientur labia mea, vt recta prædicent. veritatem meditabitur guttur meũ & labia mea detestabuntur impium. Iusti sunt omnes sermones mei, nõ est in eis prauum quid, neque peruersum, recti sunt intelligentibus, & equi inuenientibus scientiam. Accipite disciplinam meam & non pecuniam, doctrinam, magis quam aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

ORATIO hæc sapientiæ elegans & efficax duas præcipuas complectitur partes, Primum enim excitat & ad auscultandum inuitat, idque duplici potissimum ratione, videlicet & per insigne doctrinę suæ encomium, & per insignem suæ doctrinę commendationem. Secundo hac narratione prolixa completa, suadet sibi obediendum, promittens obedientibus sibi vitam & beatitudinem, non obedientibus exitium & mortem interminans. Ad auscultandum ergo excitatura, primum nominat personas quibus loquitur, viri (inquit) ad vos clamito, quod alijs verbis repetit & vox mea ad filios hominum,

Idem enim intelligit per viros & filios hominum, significãs vniuersum genus humanum, ita vt & mulieres comprehendantur, mos enim scripturæ est præsertim in hoc libro & in psalmis, idem diuersis verbis repetere. Sequenti versu speciatim paruulos & insipientes appellat, siue quod ad eos peculiariter hic sermo dirigatur qui sapientia sunt destituti vt sapere incipiant, siue quod omnes homines ex se sint paruuli & insipientes. Paruulos autem & insipientes eosdem dicit. nam vt iam aliquoties dictum est, paruuli hic semper dicuntur qui paruuli sunt sensu qui & insipientes dicuntur: nisi quod dictio insipientes vel stulti, aliquid plus mali significat, paruuli enim dicuntur ob ignorantiam, stulti vero quod rebus sapientiæ contrariis sunt dediti. Personis ad quos sermo dirigitur compellatis dicendorum a se encomium prosequitur, commendãs ea à magnitudine, à veritate & æquitate eaque perfecta. Audite inquit, me quoniam non de rebus leuibus ac parui momenti sum locutura, sed de rebus magnis insignibus & nobilibus, vt habent Heb æa. Et ne putemus eam locuturam de mirabilibus naturæ & operibus quibusdam quæ stuporem quendam adferant & admirationem, sed nullam in vita vtilitatem, aut de perplexis quibusdam quæstionibus, ostendit quæ sint hæc magna. Aperientur inquit labia mea vt recta prædicent, hoc est, ea quæ pertinent ad rectitudinem veritatis & vitæ. Veritatem sum fidei, tum vitæ, meditabitur hoc estcum meditatione loquetur guttur meum & labia mea detestabun ur id quod impium est, hoc est, impietatem. Nam iuxta Hæbrea, dictio, impium, substantiue accipi debet pro impietate. Et quoniam etiam in prophanis literis philosophorũ & hæreticorũ quædam veritas inuenitur, & detestatio impietatis, rectè subiungitur, Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis prauũ quid neq; peruersum, Eloquia enim domini eloquia casta, vt in Psal. 11. & 17. Id autem dici non potest de philosophorum & hæreticorum sermonibus, in quibus multa falsa & praua sunt admixta veris & bonis. Quoniam autem sapientiæ sermones non omnibus tales videntur, ideo subiicit, recti sunt intelligentibus, & æqui his qui quærendo inueniunt tandem scientiam, significans non sermonum vitio fieri vt in eis multa qui busdam non placeant, sed vitio intellectus malo iudicio præoccupati & eos non intelligentis nec studentis intelligere, vt qui non ex animo quærat inuenire scientiam. Sic & Da-
Psal. 24. uid dicit, vniuersæ viæ domini misericordia & veritas requirentibus testamenrum eius & testimonia eius. Hac ergo commendatione præmissa rectè subinfert, accipite disciplinam, hoc est, eruditionem & correptionem meam (utrunque enim dictio Hebræa significat) & non pecuniam. Quod quomodo sit intelligendum, indicat sequens pars, doctrinam magis quam aurum eligite. Non ergo omnino prohibet pecuniam accipere aut quærere, sed sapientiam indicat pecuniæ præferendam esse, vt sit sensus, accipite disciplinam meam, magis quam pecuniam, quemad-
Ozee. 6. modum & in Ozea dicitur, misericordiam volui & non sacrificium, quod sequens pars explanat, & scientiam Dei plus quam holocausta. Cum enim maior pars hominum ante omnia diuitiis colligendis det operam, ita vt dicant, quærenda pecunia primum est, virtus post nummos. monet è contrario sapientia vt præ diuitiis doctrina ipsius e igatur, rationemque subiicit quæ & supra posita est cap. 3. melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis.

Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus. Timor domini odit malum, arrogantiam & superbiam & viam prauam & os bilingue detestor. Meum est consilium & æquitas, mea est prudentia, mea est fortitudo, per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant & potentes decernunt iustitiam.

POST commendationem doctrinæ subiicit prolixam sui commendationem, primum quidem insinuando quid in hominibus efficiat, & deinde quomodo cum Deo fuerit & operata sit. Primum ergo de se dicit, ego sapientia habito in consilio, hoc est, vbi sana rectáque consilia ineuntur & quæruntur, ibi ego sum præsens semper, inde ego non decedo vnquam, sed huiusmodi consilia excito, promoueo & adiuuo, quæ bona sunt & salutaria suggerendo: & cogitationibus eruditis, quibus prudenter aliquid gerendum cogitatur, intersum, sic vt suggeram quid maximè faciendum sit. Quo signi-
ficat se non interesse cogitationibus ineruditis, stultis & impiis, iuxta illud Sapien. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu, & corripietur a superueniente iniquitate. Quod & sequens sententia hic significat, Timor domini, qui est principium sapientiæ, imo ipsa sapiẽtia, odit omne malum, & ideo arrogantiam, & superbiã & viam prauam, & os bilingue ego detestor, rantum abest vt huiusmodi cogitationibus ac factis intersim. Primum ponit arrogantiam & superbiam, quia hęc est initium omnis peccati, & consistit maxime in cogitationibus. Deinde addit viam prauam, quæ consistit in actionibus. Tertiò quod in verbis consistit os bilingue, hoc est, quod aliud loquitur quam cor cogitet, & quod apud diuersos diuersa loquitur. Subiicit quo declaret se habitare in consilio: Meum inquit, est consilium, hoc est, à me procedit omne consilium, sed illud cui æquitas coniuncta est, à me est omnis prudentia & intelligentia recta, sed & fortitudo mea est, quia & per me peruenitur ad principatus atque sublimes honores & per consilia mea fortiter & strenuè multa geruntur. Per me enim reges regnant, quia & per me ad regnum legitimè perueniunt, & per me illud rectè gubernant. Per me legum conditores iustas leges populis præscribunt, per me principes imperant, & potenter decernunt iustitiam, tum in legibus condendis, tum in sententiis ferendis. Hæc enim omnia sine sapientia recte fieri non possunt, quæ in impetrando plus habet momenti quam vires & diuitiæ. Me- Sapi. 6.
lior

lior est enim sapientia quam vires, & vir prudens quam fortis.

Ego diligentes me diligo, & qui mane vigilauerint ad me, inuenient me. Mecum sunt diuitiæ & gloria, opes superbæ & iustitia. Melior est fructus meus auro & lapide precioso & genimina mea argento electo. In viis iustitiæ ambulabo, in medio semitarum iudicij, vt ditem diligentes me, & thesauros eorum repleam.

OSTENDIT in superioribus sapientia se multa præstare hominibus & priuatim singulis, & publicè rebus publicis ac regnis. Itaque quoniam quærere quis posset, quibus modis hæc tam omnibus necessaria & vtilis sapientia comparari posit, & metuere, ne quam est vtilis, tam difficulter posit obtineri, ostendit his subiectis verbis, se vt est summè necessaria, ita omnibus obuiam esse & facilè parabilem, non regiis opibus comparari, aut viribus belli, sed solo amore quo nihil est homini conuenientius. Ego, inquit, diligentes me, diligo, quod non sic est accipiendum quasi nostra dilectio sapientiam omnino præcedat & promereatur. (nam vt sapientiam quis diligat, ipsa efficit in nobis sapientia) sed quod amatores suos, hoc est, studium & affectionem bonam erga se ostendentes, magis magisque diligat, hoc est, magis magisque se eis impertiatur, eisque adsit dirigendo & tuendo eos. Vnde & subditur. Et qui mane vigilauerint ad me, & vt habent Hebræa, quæsierint me, significans ante omnia cum quis surgit ipsam quærendam, iuxta illud: Primum
Mat. 6. quærite regnum Dei & iustitiam eius. Quod facientibus, sicut dominus promittit omnia temporalia, quæ imprimis gentes quærunt, addenda, dicens, & hæc omnia adiicientur vobis: ita & sapientia hic satis idē significat, cum subdit: Mecum sunt diuitię & gloria, &c. quasi dicat, qui me inuenerit, etiam ea quæ alij maximè quærunt, mecum consequetur. Mecum enim sunt & diuitiæ & gloria. Hæc enim etiā temporaliter sæpè per sapientiam obtinentur, & semper spirituales diuitiæ quæ veræ sunt diuitiæ, & gloria vera coram Deo, sapientiam sequuntur. Bene autem dicit, opes superbæ, hoc est, excelsæ & eminentes & iustitia. Nam & diuites huius mundi sapientia carentes habent etiam opes magnas, sed quæ sunt mammona iniquitatis, vt quas frequenter vel acquirunt vel conseruant iniustè. At sapientiæ amatores opes habent cum iustitia. Habent autem quidam codices, opes supernæ, & iustitia, quod spiritualibus diuitiis magis conuenit, quæ sunt maximè iustitia. Sed Lira & Beda legunt superbæ, monétque superbiam hic non accipi in malum, sed vt sæpe etiam in prophanis literis pro excelsis &
Esa. 60. eminentibus, quomodo & Esa. 60. dicitur: Ponam te in superbiam seculorum. Et magis conuenit Hebraicæ dictioni superbæ quam supernæ, quamuis neutrum propriè significet, & opes multas & antiquas, hoc est, durabiles & firmas. Cæterum ne quis opes terrenas putaret in sapientiæ adeptione potissimum esse spectandas, aut de iis potissimum, quod dixit de opibus, esse intelligendum, rectè subiicit: Melior est fructus meus auro & lapide pretioso. Est enim præcipuus sapientiæ fructus iustitia, quæ tandem perducit ad regnum, & gloriam opésq. cœlestes. Et quoniam ad opes ferè perueniunt homines auari per media iniusta, in eo quod sequitur, docet sapientia se non huiusmodi via promissas diuitias suis amatoribus comparaturam, sed per iustitiam & æquitatem, vt, inquit, ditem diligentes me. Ambulabo (& vt habent quidam libri) ambulo (Hebræa enim futurum habent, Græca præsens, sed ad sensum parum refert) in viis iustitiæ, & in medio semitarum iudicij, hoc est, non propterea à iustitia deflectam, nec cuiquam quod suum est eripiam, sed iustè id faciam, in iustitia id agam, non declinans neque fauore ad dexteram, neque odio ad sinistram. Ideo enim dixit, in medio semitarum iudicij, significans se seruaturam medium, quod habent semitæ iudicij, nec ad alteram partem declinaturam. Potest & aliter intelligi quod dicitur, in viis iustitiæ ambulabo, &c. vt se dicat ambulaturam, quia ambulare in eis faciet, quemadmodum exponit Liranus, nam & verbum Hebraicum אהלך cum sit coniugationis Pihel significat etiam facere ambulare. Itaque sensus erit, faciam & facio meos ambulare in viis iustitiæ, vt pro merito iustitiæ ipsorum, ditare eos possim & replere eorum thesauros. Id quanquam etiam de temporalibus diuitiis debeat intelligi, maximè iuxta promissiones veteris legis, tamen principaliter adimpletur in diuitiis spiritualibus, quæ hic ex parte, postea verò plenè propter iustitiam conferuntur sapientiæ studiosis. Quibus significandis multum conuenit quod habent Hebræa, vt hæreditare faciam diligentes me id quod est. Nam quanquam per id quod est rectè intellexerimus cum nostro interprete significari opes in genere, sicut & 70. verterunt ὕπαρξιν, id est substantiam, speciatim tamen significatur id quod verè & solum est per se, ipsaque essentia, Dei scilicet, quæ sola diuites facit, in cuius fruitione sola est fœlicitas, & omnium rerum copia sine fastidio.

Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quicquam faceret à principio. Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis, antequam terra fieret. Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram: necdum fontes aquarum eruperant. Necdum montes graui mole constiterant, ante colles ego parturiebar: adhuc terram non fecerat, & flumina & cardines orbis terræ.

POSQVAM se commendauit sapientia ab his quæ operatur in hominibus, & eis præstat, deinceps prolixa narratione se commendat, ab his quæ iam planè diuinam esse ostendunt, quæque cum Deo est operata. Meminisse autem oportet quod supra dictum est, sapiētiam in genere per intellectum comprehensam hic introduci loquētem, quomodo poëtę quandoque iustitiam aut illam quāuis virtutem loquentem faciunt docendi gratia, quomodo & Ecclesi. 24. Sapientia inducitur loquens, seque prolixe commendans oratione multum simili huic loco, ita vt sapiens ille hunc locum omnino imitatus videatur

deatur, Qui & alibi de eadem in genere loquitur tanquam persona aliqua esset & mulier
Eccle 15. cum dicit: Qui continens est iustitiæ, apprehendet illam, & obuiabit ei quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet eum. Itaq. quoniam antiquitas res commendare solet, & dignitatem auget, res præterea cum laude olim gestæ commendant eum qui præclarè egit, opera denique affabrè facta celebritatem conferunt opificij, seipsam nunc laudat sapiētia, & ab æternitate sua, & ab operibus admirandis quæ cum Deo perfecit propter homines. Quod ergo ad prius attinet dicit, dominus possedit me in initio viarum suarum, bene vertit interpres reddendo possedit potius quam acquisiuit, vt quidam, vertunt, cum vtrumque significet verbum Hebraicū קנה Cana, non enim propriè dominus sapientiam acquisiuit quam semper habuit ab æterno, sed possedisse eam melius dicitur, quia eam apud se habuit cum inciperet mundum creare, hoc enim est quod dicit, in initio viarū suarū hoc est operationū suarū quibus mundū fabricatus est. Septuaginta tamē verterūt κύριος ἔκτισέ με hoc est, dominus creauit vel formauit me, quomodo habet & Chaldæus para
D. Hier. phrastes, circa quā versionem 70. sic scribit D. Hiero. in epist. ad Cyprianū To. 3. Nullū autē debet verbū creationis mouere, cū in Hebreo nō sit creatio, quę dicitur ברא Bara, sed possessio, ita enim scriptū est, יהוה קנני ראשית דרכו Adonaj, Cananj. Resscith, Darco, quod in lingua nostra exponitur, Dominus possedit me initio viarū suarū. Inter possessionem autē & creationem multa diuersitas est. Possessio significat quod semper filius in patre, & patet in filio fuerit. Creatio autem eius qui prius nō erat, conditionis exordium. Hæc ille. Cum ergo hic dicitur secundū Septuaginta sapiētia
Eccle. 24 creata, intelligendum est quomodo & illud Eccles. Ab initio & ante secula creata sum. Et Eccle. Prior omnium creata est sapientia. Et rursum eodem cap. Ipse creauit eam in spiritu sancto, & quod posteà hic dicitur, concepta eram & parturiebar, pro quo alij vertunt formata eram & genita. Mos enim scripturæ est cum vocibus humanis, & quæ ab hominibus intelligi possint, res sublimes & cœlestes omnēmque humanum intellectum excedentes, explicare conatur, frequēter etiam rebus diuinis tribuere voces quasdam imperfectionem continentes, quā tum abstrahere oportet, & id tantum intelligere, quod rei proposita conuenit. Itaque cum creata dicitur sapiētia & formata, id tantum intelligēdum, quod fuerit & substiterit, non quod propriè creata sit vel formata, quasi aliquando non fuerit. Alioqui aliquando fuisset Deus sine sapiētia, & sine sapientia sapientiam creasset. Et cum dicat, Dominus possedit me & creauit me antequam quicquam faceret, manifestè significatur ipsam nunquam propriè creatam, sed ab æterno fuisse. Si enim antequā quicquam faceret Deus, fuit sapientia, non est ergo facta sapientia. Ipsa ergo verba & hoc loco & apud Eccles. manifestè conuincunt impropriè dici sapientiam creatam vel formatam: Nam & Eccles. 24. dicitur primogenita ante omnem creaturam ipsa sapientia. Sensus ergo huius

loci, siue possedit legas, siue creauit, est, Dominus habuit me in initio suarum operationum, imò antequam quicquam faceret, Pro, in initio, Hebræa etiam verti possunt initium, quomodo & Septuaginta verterunt, vt sit sensus, habuit me tanquam initium operationum suarum, per quod scilicet, & cum quo omnia fecit. Sed prior sensus sequentibus magis conueniet. Sequitur enim ab æterno ordinata sum, &c. Pro ordinata sum, plerique vertunt principatum habui & dominata sum: quia hoc loco ponitur verbum quod in Psal. Ego constitutus sum rex ab eo, &c. Sed Psal. 2.
Septuaginta verterunt ἐθεμελίωσέ με, hoc est, fundauit me. Et Chaldæus habet ante mundum sum composita. Itaque sensus est, ab æterno sum constituta, hoc est, fui apud Deum & in Deo. Nihil enim hic aliud multis verbis significatur, quam sapientiam fuisse ante omnia creatam. Ex eo autem quod sapientia ante omnia fuit, sicut sequitur æternam fuisse, ita sequitur ipsam fuisse Deum ipsum. Si enim fuit, & apud Deum fuit, cum extra Deum nihil fuerit ante omnem creaturam, & in Deo nullum sit accidens quod non sit ipse Deus, sequitur sapientiam, de qua loquitur fuisse ipsum Deum. Verùm non sic de ea loquitur Sapiens, sed quasi per se apud Deum subsistens & cum eo operata, quemadmodum & accidentia Deo tribuimus, sapientiam, iustitiam, & cætera id genus. Sic de sapientia in genere tanquam cum Deo operante & cum hominibus, loquitur Sapien. 9
Sapiens in libro Sapien. Tecum, inquit, sapientia, quæ nouit opera tua, quæ & adfuit tunc cum orbem terrarum faceres. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, vt mecū sit & mecū laboret, &c. Hæc sapiētia quatenus est in Deo & apud Deū, est ipse Deus, quatenus est in hominibus & cū hominibus est, participatio quę dā diuinæ sapientiæ, sed tanquā vna eadémq; sapiētia cōsideratur & cōprehenditur atque dicit, hic loquitur introducitur. Nec tantū de se quod possessa sit & ordinata à Deo ante omnes creaturas, sed etiam concepta eram & parturiebar, pro quibus duobus verbis Hebræis vtrobique idem est verbum quod & verti potest formata vel genita, quomodo si vertatur, iam sensus patet ex præcedentibus, nempe quod formata aut genita dicitur, quomodo creata. Cæterum noster interpres vertendo concepta eram & parturiebar, plus quid significare voluisse videtur, nempe quod Deus sapientiam apud se existentem ante omnes creaturas, dilposuerit ab æterno in lucem edere & proferre, per opera videlicet à se mirabiliter efficienda. Tunc enim sapientia in mente diuina latens & quasi concepta, veluti genita est, cum per opera in sapientia facta, est manifestata. Vnde de se dicit Eccles. 24. Ego ex ore altissimi prodiui, cum scilicet verbo Dei omnia facta sunt quæ Dei declarant sapientiam. Hinc & dicitur Ecclesiastici 1. Ipse creauit illā in Spiritu sancto, & vidit & dinumerauit, & mensus est, & effudit illā super omnia opera sua. Cum autē satis fuisset, dixisse i genere, antequā quicquā facere, ego fui. Varias tamē mūdi partes enumerat, incipiēdo ab infimis elemētis, & sensim ad superiora

ſuperiora & cœleſtia corpora aſcẽdens,quod non ſolum elegantiæ & explicationis gratia facit, ſed etiam vt principaliores mundi partes diligẽtius obſeruemus,& licet earum perpetuitatem & ſtabilitatem videamus,ob quã philoſophi mundum iudicauerunt fuiſſe æternum,credamus tamen eas aliquando cœpiſſe eſſe,nec temerè ſic eas eſſe conſtitutas, ſed quemadmodum earum ordo,ſtabilitas & magnitudo ſatis teſtantur,per ſapientiam omnia præcedentem. Enumerat ergo quæ infima ſunt elementa,terram,abyſſos , hoc eſt, profunditatem & immenſitatem aquarum maris,fontes,montes,colles,flumina & cardines orbis terræ. Ita enim vertit noſter interpres quod in Hebræo obſcurè ſic habetur, & plateas,& principium (vel caput) puluerum terræ.Cardines orbis terræ legimus,& in Cãtico Annæ, Domini ſunt cardines orbis terrę & poſuit ſuper eos orbem.Et intelliguntur communiter cardinales,hoc eſt , principales orbis terræ partes,Oriens ſcilicet, Occidens, Auſter,& Septentrio,quibus quaſi columnis ſuſtinetur & conſiſtit mundus. Quanquam quidam intelligant polos mundi circa quos cœlum vertitur.

Quando præparabat coelos aderam,quando certa lege & gyro vallabat abyſſos, Quando æthera firmabat ſurſum,& librabat fontes aquarũ,Quando circundabat mari terminum ſuum,& legem ponebat aquis ne tranſirent fines ſuos , quando appendebat fundamenta terræ, Cum eo eram cuncta componens,& delectabar per ſingulos dies : ludens coram eo omni tempore : & ludens in orbe terrarum,& delitiæ meæ eſſe cum filiis hominum.

AD ſuperiores mundi partes iam aſcendit,& rurſum ab eis ad inferiora deſcẽdit , cumque prius ſe dixerit fuiſſe ante eas quas commemorauit mundi partes , nunc ſe dicit in his quæ narrat conſtituendis adfuiſſe & cooperatam, vt intelligamus eius non tantum æternitatem,ſed & efficaciam , Quando inquit præparabat vel cõſtituebat cœlos aderam ſimul ſcilicet cooperans ,quando certa lege & gyro vallabat abyſſos, vbi per abyſſos quidam rurſus vt ſuperius cum dicitur nondum erant abyſsi, intelligunt profunditates aquarũ & ipſa maria,quæ ita concluſit in certum locum & quaſi vallo cohibuit , vt egredi non poſſint. Verum cum id poſtea dicatur & iam ad ſuperiora aſcendat, per abyſſos potius hic intelligenda eſt vaſtitas illa & immenſitas illa ſpatij profundiſſimi, quod eſt inter cœlũ & terram , de quo dicitur Gen. 1. & tenebræ erant ſuper faciem abyſſi. Hãc abyſſum gyro, hoc eſt,circulo corporum cœleſtium,certaq; lege quę mutari non poteſt circunuallauit,& quaſi vallo concluſit,Hebræa enim habent cũ ſtatueret & deſcriberet circulũ ſuper faciem abyſſi. Magnificè autem & expreſsè pergit opera Dei commemorare,vt ea commemoratione ob oculos clarius propoſita,magis ſeſe commendaret , & melius intelligeretur talia opera ſine ſapientia non potuiſſe fieri , aut ſic conſtitui. Sequitur ergo, quando æthera firmabat ſurſum. Vbi per æthera intelligẽdum elementum ignis aut etiam ſuperior aeris regio,hæc enim ſurſum firmiter ſunt conſtituta , hoc eſt firma & ſtabili diſpoſitione. Hebræa dictio magis magnificat nubes vnde 70. verterunt τὰ ἄνω νέφη hoc eſt ſupernas nebulas. Quare quod ſequitur & librabat fontes aquarum.Non de fontibus qui in terra ſunt accipiendũ eſt,ſed magis de fontibus cœleſtibus, qui ſcilicet de nubibus aquas profundunt in terras.Quod ergo dicitur , librabat fontes aquarum,ſignificat Deum quaſi in libra ſuſpẽdiſſe ſurſum fontes aquarũ,hoc eſt, nubes ipſas , ita vt eas diuiſerit ab aquis quæ in terris ſunt,& in põdere atq; menſura eas diffundat ſuper terrã. Vnde Iob.26.dicitur, qui ligat aquas in nubibus ſuis, vt non erumpãt pariter deorſum.Harum ergo cœleſtiũ aquarum occaſione redit ad inferiores aquas.Quando,inquit,circundabat mari terminum ſuũ,& legẽ ponebat aquis ne tranſirent fines ſuos, dicẽs videlicet vt eſt apud Iob. Vſque huc venies & non procedes amplius,& hic cõfringes tumentes fluctus tuos.Et in Pſal.Terminum poſuiſti quẽ non tranſgredientur, neq; conuertẽtur operire terrã.Et ſubiicit,Quãdo appẽdebat fundamẽta terrę,Pro quo Hebręa clarius habent,Quãdo ſtatuit fundamẽta terrę.Sunt autẽ fundamenta terrę,ipſa terræ ſtabilitas,in qua veluti in fundamẽto quodã conſtituta eſt firmiter,Deo eã ſuſtinẽte ſua omnipotẽte manu,iuxta illud Pſal.Qui fundaſti terram ſuper ſtabilitatẽ ſuam. Appẽdere ergo vertit interpres,quẽadmodũ & in Eſa.Quis appendit tribus digitis molẽ terræ.Et in Iob: Qui appẽdit terram ſuper nihilũ,ſignificare volens Deum ipſam terrã ſua manu continere & quaſi põderare.Et hactenus quidẽ ſemper pendet ſententia , ita vt ſemper repeti debeat verbum prius poſitũ,aderam.Nã quod ſequitur,Cum eo eram cuncta componens , apud Hebræos ſeparatum eſt à ſuperioribus , & coniungitur cum ſequentibus.Notandum autẽ pleroſque ex Hebræo vertere,erã iuxta eum alumnus & veluti nutritius,quo rectè intelligitur ſignificari ſapientiam adfuiſſe Deo velut alumnum non Dei , ſed creaturarum quæ per ſapientiã gubernantur. Eſt enim hic Hebræis אמון dictio Amon , quæ etiam , alumnum ſignificat,vt Eſa.49.Erunt reges nutritij tui.Quidã vertit fidelis quia amon fidelitatẽ ſignificat. Noſter ſeptuagintã ſecutus vertit, cõponens: quia eadẽ dictio artificẽ nonnunquã ſignificat,vt Cant.6.vbi nos legimus , quæ fabricata ſunt manu artificis.Habent enim 70. ἁρμόζουσα ἐγὼ ἤμην,adaptans ego eram.Quod ſequitur,& delectabar per ſingulos dies ludens cum eo omni tẽpore,hoc ſignificat quòd à ſapiẽtia in operibus à Deo creatis voluptatẽ conceperit, iuxta illud: Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona.Et in Pſal. Lætabitur Dominus in operibus ſuis.Quibus ſignificatur Deũ & ſapientiam eius nõ tantũ creaſſe vniuerſa, ſed eadem diligere,& in illis complacentiam habuiſſe ſemper,eademq; gubernare & cõſeruare,quemadmodum artifex cõplacet ſibi & gaudet in opere ſuo,atque ob id illud tuetur, cuſtoditque. Diligis enim , dicitur in Sapien. omnia quæ ſunt,& nihil odiſti eorum quæ feciſti. Ludere ergo hic poſitum eſt pro gaudere , quemadmodum & Beda annotauit. Cũ autẽ ſapiẽtia ſe dicat in omnibus creatis gaudere, ſpeciatim tamẽ ſe gaudere dicit in hominibus

Iob. 26. Iob. 38. Pſal. 103. Ibidem. Eſa. 40. Iob. 26. Gen. 1. Pſa. 103. Sapi. 11.

: Delitiæ meæ, inquit, esse cũ filiis
l vt habét Hebræa, sine infinitiuo
meæ cum filiis hominũ Quo si-
singularem habere complacen-
ter quos omnia alia sint creata,
erũt imaginẽ. Itẽ quod se eis cu
séque in illos transfundere & cõ
de apud Eccles. dicit sapiẽtia se
opulis quæsiuisse sibi requiẽ, ins-
nino vt in Iacob habitaret & in
teret radices, & in Israel suam
litatẽ. His autẽ vltimis verbis
ludet sapiẽtia homines ad se
. cui volupe sit se tãtã ac talem
ibus impertiri ac illis sua bona cõmu-
nicare. Et hactenus quidem totã orationẽ sic
exposuimus, vt sapientiæ cõsideratæ in gene-
re tribuatur absque applicatione ad certã in
misticus sensus. diuinitate personam, quẽadmodũ plerique imò
omnes veteres hũc locũ explanãt Christo eũ
tribuentes, nõ quod hũc intellectũ reiiciẽdũ
aut excludendũ putemus, sed quod iuxta mo
Psal, 32. dũ loquẽdi scripturæ illũ putemus esse histo-
ricũ & literalẽ, sub quo sensu nobis cũ Iudæis
cõmuni, non dubitamus altius quid à Spiritu
sancto significatum his verbis, quod præter
Christianos (quibus Christus aperuit sensum
vt intelligerẽt scripturas nulli intelligere pos
sint. Sicut enim cum dicitur in Psalmis:
Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu
oris eius omnis virtus eorum, secundum
simplicẽ & literalẽ sensum nobis cum Iudæis
cõmunẽ significatur, cœlos Dei iussu & volũ-
tate subsistere & creatos esse, sed quia ex Euã
gelio didicimus filiũ Dei esse verbũ per quod
omnia facta sunt, ideo sẽsu altiore eis Psalmi
verbis intelligimus Christiani significari per
filiũ suũ cũ Spiritu sancto qui ab ipso proce-
dit, patrẽ creasse omnia: ita similiter quæ hic
de sapiẽtia dicuntur in genere, soli nos Chri-
stiani, sub sensu historico nobis cũ Iudæis cõ
muni, intelligimus ad Christũ altiori sensu,
perfectius, verius, & excellentius pertinere,
1. Cor. 2. Quia de eo dixit Paulus quod Dei sit virtus &
sapiẽtia, nec tãtũ Dei sapientia, sed & nostra,
Qui factus est nobis, inquit, sapientia & iusti-
Ioan. 14. tia Ad hunc modũ nobis hunc locũ tractãti-
bus, præterquã quod & solidior & iucundior
erit sensus noster mysticus, etiam certius li-
cebit Arrianorum argumẽta refellere, qui ex
hoc loco & similibus apud Ecclesia, ostende-
re nitebantur, filium Dei aliquãdo cœpisse &
creaturam esse, quia dicitur: Dominus posse-
dit & creauit me, ab initio & ante secula crea
ta sum, & prior omnium creata est sapientia.
Intelligunt quidem plerique illud, Dominus
creauit me, vt annotat hoc loco Beda, di-
ctum de incarnatione domini, non de eius
August. æterna generatione, & ideo non esse dictum
pater creauit me, sed dominus. Sic enim acci-
pit hũc locũ D. Aug. li. 1. de Trin. c. 12. Secũdũ
formam, inquit, Dei dictum est ante omnes
colles genuit me, hoc est, ante omnes altitu-
dines creaturarum, secũdũ formã autem ser
ui dictum est, Dominus creauit me in princi-
pio viarum suarum, quia secundum formam
Dei dixit, Ego sum veritas, secundũ formã ser
ui, ego sum via. Quia enim ipse est primoge-
nitus à mortuis, iter fecit Ecclesiæ suæ ad re-

gnum, ad vitam æternam cui caput est, ad im
mortalitem, etiã corporis, & ideo creatus est
in principio viarum Dei in opera eius. Similẽ
sensum prolixè prosequitur D. Hilarius li. 12.
de Trinit. à quo & Augu. sua mutuatus vide-
tur, legitq́. Hilarius: Initium, vel initium viarũ Hilarius
Dei. D. Ambro. lib. j. contra Arrianos c. 2. aliter Ambros.
hũc locũ, tractat vt sapientia Dei quæ Chri-
stus est dicatur creata in opera Dei, quòd ad
opera Dei perficienda adhibita sit, & quæ la-
tebat producta sit. Verum hi sensus non con-
ueniunt similibus illis locis Ecclesi Ab initio
& ante secula creata sum, & prior omnium
creata est sapientia, & quod hic dicitur, ante
colles concepta eram & parturiebar, quæ de
incarnatione facta post longa tempora intel-
ligi non possunt vnde illis locis multum glo-
riabãtur Arriani, sed quam subtiliter, patet ex
superiori expositione. Cum enim hæc nõ pri-
mo de Christo sint dicta, sed de sapientia in
genere, nec ex his locis secundum primum
sensum concludere liceat sapientiam aliquã-
do cœpisse esse, & fuisse quando non erat, sed
etiam secundũ Iudæos intelligenda hæc sint
vt sapientiam fateamur fuisse æternam; nec
etiam cum Christo hæc accõmodantur, eius
arguunt originem aliquando cœpisse, sed æ-
ternitatem eius comprobant, eiusque quam
ex patre habet ab æterno originẽ & progres-
sum. Sicut enim de sapiẽtia in genere dicitur,
ꝙ creata fuerit, formata & concepta ante oĩa
q̃a oĩa ãte fuit subsistẽs in Deo & apud patrẽ,
ita multò magis de appropriata Dei patris sa-
pientia, quæ filius Dei est, quia & illa ante om
nia fuit apud patrẽ in personali distinctione
subsistens, atque ab illo emanans. Vnde ei ve-
rè competit quod pro concepta eram & par-
turiebar, quidam vertunt ex Hebræo esse ge-
nitam, quia ab æterno fuit filius qui est sapiẽ-
tia patris genitus ab eo, ratione cuius gene-
rationis æternæ, etiam quidam rectè intelli-
gunt sapientiam hanc dici creatam à Deo, vt
videlicet creationis nomen abusiue positum
sit pro generatione. Sic enim Lyranus expo-
nit in Eccles sic & Hilarius lib. de synod. con
tra Arrian. vbi etiam hic locus tractatur. Huic
appropriatæ Dei patris sapientiæ conuenit
quod in Hebræo hic rursum, quemadmodũ
in primo cap. dicitur in principio per verba
futuri temporis, nonne sapientia clamabit, &
intelligentia dabit vocem suam. Rectè enim
hic significatum est, sapiẽtiam Dei patris in-
dutã humanitate aliquando verè & corpora-
liter clamaturam per euangelij prædicationẽ
quam non in occulto edidit, seu sicut ipsa di
cit, Ego palam locutus sum mundo, & in oc-
culto locutus sum nihil. Ex excelsis enim
montibus ad turbas verba fecit, atque in pu-
blicis ciuitatum locis, in plateis, in templo, &
synagogis, vbi omnes Iudæi conuenire sole-
bant, inuitans omnes ad se recipiendum, &
audiendum. Cuius doctrina meritò recipien-
da est, tum quod maiora & perfectiora con-
tineat quam lex Mosaica, plura etiam & me-
liora dona accommoda præstet suis obserua-
toribus, consilium scilicet quo expeditè
ad fœlicitatem perueniatur, fortitudinẽ qua
vitiis omnibus quis dominetur & verè regnet
diuitias spirituales & gloriam æternam, tum

dictum eſt Eccleſiaſt.24. vbi poſtquam ſapiẽtia ſimiliter dixiſſet ſe authore omnia creata, ſubiicit,& in his omnibus(vel vt habent Græca,cũ his omnibus)requiem quæſiui,& in hæreditate eius(vel vt habent Græca cuius)morabor. Tũc præcepit & dixit mihi creator omnium & qui creauit me,requieuit in tabernaculo meo. Pro quo Grçca habent κατέπαυσε σκηνήν μου,hoc eſt,fixit tabernaculum meum,& dixit mihi, In Iacob inhabita,& in Iſrael hæreditare,&c. Quo loco obſcurè quidem in noſtra verſione,ſed ſignificantius apud Græcos ſapientia inſinuat ſe omnibus iam creatis, quãquam in omnia haberet dominium,quçſiiſſe ſibi requiem aliquam & habitationem, eámq; Dei iuſſu ſe accepiſſe in populo Iſraelitico,qui ei datus ſit in domum & habitationem ſuam,in qua familiariter ſit conuerſata, per legem à populo datam ſe illi inſinuás,iuxta illud Pſal. Qui annunciat verbum ſuum Iacob,iuſtitias & iudicia ſua Iſrael. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia ſua non manifeſtauit eis. Ita & hic poſtquam ſuperiori capite Sapientia ſe omnia cum Deo creaſſe aſſeruiſſet,ſed cum filiis hominum delitias habere, iam proſequendo cœptam proſopopœiã, introducit eam deinde Sapiens domum aliquam ædificaſſe ſibi, per quam ex comparatione huius loci cum illo loco Eccleſiaſt. omnino veriſimile eſt,ipſum iuxta ſenſum literaté intellexiſſe ſynagogam & populum Iſraeliticum,in quo ſe Deus frequenter habitaturum promittit apud Prophetas & Moyſen. Et quoniam pro domo magnificè extruenda opus eſt columnis quibus domus innitatur & ſuſtenietur, inducit eam excidiſſe columnas ſeptem,hoc eſt,varias & multas iuxta ſcripturæ phraſim, qua ſeptẽ ſæpiſſimè ponitur pro multis. Per colũnas intelligens eos qui in illo populo fuerũt præcipui,doctores ſcilicet rectores eius per quos in Dei cultu populus ille cõtinebatur,quemadmodũ Paulus de Petro, Iacobo & Ioãne dicit,ꝙ videbãtur columnæ eſſe,& in ſcritura aliquãdo maiores populi, dicuntur anguli populi,vt 1.Re. 14. applicate huc vniuerſos angulos populi. De his columnis quidam intelliguntetiam illud Pſal. Ego confirmaui columnas eius. Domo ædificata, facit ſapientiam tanquam conuiuium ſolenne inſtruentem ad quod inuitauerit omnes: Immolauit,inquit,victimas ſuas,pro quo ſimpliciter Hebræa habent, Mactauit mactationem ſuam,vt nõ ſit neceſſe intelligere de hoſtiis,miſcuit vinum & propoſuit menſam ſuã. Per quam mẽſam cibo potúque,cóque optimo inſtructam,ſignificare videtur ad literam doctrinam legis & prophetarum. De qua & Pſal. dicit. Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum. Et: Paraſti in conſpectu meo menſam aduerſus eos qui tribulant me. Vnde & Eccl. 24. cum etiam ibi dixiſſet Sapientia: Tranſite ad me omnes qui concupiſcitis me,& à generationibus (vel vt eſt Græcè ἀπὸ γεννημάτων, id eſt,à fructib. meis) adimplemini. Et, Qui edũt me,adhuc eſurient, & qui bibunt me adhuc ſitient. ſubiicitur: Hæc omnia liber vitæ & teſtamentum altiſſimi,& agnitio veritatis. Quibus ſignificatur ſcripturam ſacram menſam eſſe qua ſapiẽtia ſuos paſcit & reficit. Suppelanſ.in Prouerb.

Pſa. 147.
Gal 2.
1.Re.14.
Pſal.74.
Pſa 65.
Pſal 12.

ditat hæc menſa nõ tantũ panẽ vitæ hominis neceſſarium,ſed & carnes atq; delitias animæ prudẽti & delitias ſacras, queadmodum victimæ erãt ſacræ,nec nõ & vinũ, ꝙ lætificat cor hominis & inebriat,quia nõ tãtũ extinguit ſitim rerũ terrenarũ,& prauæ cuncupiſcentiæ, ſed & in Deo gaudere facit,atq; in eius amorẽ accẽdit. Ad magnificẽtiã autem facit quod non per ſe ſapientia introducitur inuitare ad menſam ſuam,ſed in eam rem dicatur miſiſſe ancillas. Per quas ſignificat prophetas, de quibus dicitur in Hier. Miſi ad vos omnes ſeruos meos prophetas per diem conſurgẽs diluculo,& mittens. Hanc miſſionẽ Chriſtus apud Lucã tribuit ſapiẽtiæ Dei,propterea, inquit,ſapiẽtia Dei dixit: Mittã ad illos Prophetas & Apoſtolos, neſcio an alludens ad hunc locũ. Ancillarũ autẽ nomine,iſti hic deſignãtur,quoniam ita exemplo & parabolæ conueniebat,vt ſapientiæ quæ ſub mulieris perſona hic proponitur, adderentur puellæ tãquã pediſſequæ & ancillæ. Deinde ad ſignificandum quod ad hoc munus non ſunt delecti qui viribus rẽ agerent tãquã viri bellicoſi,ſed ſecũdum mundum infirmi homines & inermes, qui manſuetudine potius inuitarent,quam vi cogerent. Septuaginta verterunt ſeruos ſuos, quomodo Cypria.& Auguſt. legunt,vt qui ſecuti ſint verſionẽ 70. tunc receptã, Miſſç autẽ dicuntur ancillæ, vt vocarent ad arcem & ad mœnia ciuitatis,vel vt habẽt Hebrça,ad ſummitates excelſorum ciuitatis,ad ſignificandũ quod a terrenis ad ſublimia & cœleſtia vocet ſapientia. Quanquã melius Hebrça verti poſſint non per præpoſitionem,ad,ſed per ſuper vt ſignificetur ancillas miſſas vt ſuper excelſa ciuitatis loca vocarent & inclamarent,hoc eſt,ex alto,quo ab hominibus audiri poſſint, quemadmodum ſuperiori capite dicitur ſapiẽtia clamare in altis excelſiſque verticibus, ad ſignificandum,quod eſt Eſa.45. non in abſcondito locutus ſum,in loco terrç tenebroſo. Qui ſenſus etiam in noſtra eſt lectione, ſi præpoſitio,ad,referatur ad verbum miſit, vt ſit ſenſus. Miſit ancillas ſuas ad arcem & ad mœnia ciuitatis vt inde vocarent & inuitarẽt nominæ ſapiẽtiæ,dicentes: Si quis eſt paruulus veniat ad me. Hunc ſenſum habent & 70. apud quos eſt,conuocans cum excelſa prædicatione. Rurſus hic paruulus cui mox coniũguntur inſipientes & ſtulti,nec ætatis nomen eſt, nec in bonum accipitur pro humilibus, ſed vt ſæpè ſuperius pro imperito & rerum ignaro. Dicit ergo ſapiẽtia per ancillas ſuas inſipiẽtibus & paruulis: Venite, comedite panẽ meũ,hoc eſt,cibũ meũ,nam & carnium poſt meminit. Sed nomine panis Hebraicè omnis cibus cõprehenditur. Et bibite vinum quod miſcui vobis,hoc eſt, quod tẽperaui & vobis paraui. Non enim dilutũ vinũ ſignificare voluit,ſed vinũ iã paratũ,& iuxta quod conuenit pro captu bibentiũ attẽperatũ. Allegoricè autẽ hæc dici, & ſub panis ac vini nomine ſapientiç doctrinã ſignificari indicatur verſu ſequẽti; Relinquite infantiã & viuite,& ambulate per vias prudentiæ,vbi per infantiam intelligenda vita carnalis & erroneũ iudicium, quo bona ac voluptates huius mundi homines præeligũt bonis æternis,quomodo pueri

Hiere.7.
Luca. 11
Eſa. 45.

res ludicras & vanas setiis præferunt. Hæc ergo infantia primum est deserenda, ac tum adeunda sapientiæ domus, vt in ea quis reficiatur ac refectus viuat, sicque ambulare possit per vias prudentiæ. Non dissimilis est inuitatio Eccles. 51. Appropiate ad me indocti, & cõgregate vos in domũ disciplinæ. Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? animæ vestræ sitiunt vehementer. Et in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite. Venite & emite absque argento & absque vlla commutatione vinum & lac. Quare appẽditis argentum non in panibus, & laborem vestrũ non in saturitate? Audite audiẽtes me & comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra, &c. Quamquam hæc authoritas magis pertinet ad sensum mysticum iã subiiciendum, in quem longè perfectius & excellentius, quæ hic dicuntur competunt. Sicut enim certum est synagogam & Iudaicũ populum typum fuisse Ecclesiæ & Christiani populi, ita dubium non est quin per domum à sapientia ędificatã mysticè intelligi debeat ecclesia, quę iuxta D. Paulum est domus Dei, viui, columna & firmamentum veritatis. Hãc domũ sibi ædificauit is, cui eximia & singulari ratione nomen sapientiæ attribuitur filius Dei, qui de se dicit, super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Excidit etiam pro fortitudine domus septem columnas, hoc est, in perfecta eam constituit firmitate, ita vt diceret, Portæ inferi non prævalebunt aduersus eam. Fecit autem id aptando sic Apostolos & apostolicos viros, vt per eos tanquam columnas quasdam ædificium domus eius sustineri possit. Sic Hieremiam dominus dicit se dedisse in columnam ferream, & in Apoca. dicitur Qui vicerit, ponam eum columnam in templo Dei mei. Sic D. Gregor in cap. 26. Iob, cũ dicitur Columnæ cœli contremiscent, intelligit significari Apostolos, vbi & totum hunc locum tractat, indicans per columnas etiam particulares Ecclesias hic posse intelligi. Benè autem columnæ septem excisæ dicuntur, tum propter numeri septenarii perfectionem qui sæpè ponitur, vt dictum est pro multis, tũ quia columnæ Ecclesiasticæ Ecclesiam sustinent per septiformem Spiritus S. gratiam, ac septem Sacramenta à Christo Ecclesiæ relicta. Huic mystico sensui bene conuenit, quod iuxta Hebraicam veritatem non habetur pluraliter immolauit victimas suas, sed immolauit & mactauit victmam suam, vt intelligamus peculiariter insinuari vnam illam hostiã quam in cruce dominus ipse mactauit & immolauit, quam & in cibũ, imò in panem sub panis specie nobis edendam tradidit. Non enim fit hic mentio alicuius cibi, nisi ipsius victimæ, & tamen dicitur postea, Venite comedite panem meum. Pluraliter vertit interpres victimas suas, secutus Septuaginta qui habẽt τὰ ἑαυτῆς θύματα, id est, suas victimas. Quod bene conuenit cum eo quod est Matth. 22. in parabola euangelica: Tauri mei & altilia mea occisa sunt, & omnia parata. Quo significatur conuiuij magnificentia, quodque in eo sit ferculorum abundantia sufficiens ad saturãdos quamplurimos. Miscuit & vinum sapientia hęc nostra in suo conuiuio, quia & preciosum suum sanguinem sub vini specie, & doctrinã suam Euangelicam mirè inebriantem homines etiam vsque ad mortis contemptum, suis propositũ attemperans eam hominũ captui. In cuius sanè vini comparatione aqua verè fuit quicquid litera legis frigida suis propinauit. D. Cyprianus hunc totum locum citans de Christo epist. 3. li. 2. intelligit hoc præmonstrari typum dominici sacrificij, immolatę scilicet hostiæ panis & vini, & vinum mixtũ, calicem domini vino & aqua mixtum, prophetica voce denunciari. Atque ad paratam hãc à se mensam doctrinæ suæ, & sacramenti corporis & sanguinis sui, emisit qui vocarent cæcos & claudos, pauperes & debiles, iuxta parabolam eu ãgelicam, quæ est apud Luc. huic loco non dissimilem. Qua dicitur: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos, & misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirẽt, quia iam parata sunt omnia. In alia autem parabola, quæ est Matth. 22, dicitur seruos suos multos misisse, & postea alios plures prioribus Vocant hi serui ad arcem, quia ad superna, vel super arcẽ, quia ex alto, iuxta illud Esa. Super montem excelsum ascende tu quæ Euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocẽ tuã quæ Euangelizas Hierusalem. Et ca. 52. Quã pulchri super mõtes pedes annunciantis & prædicãtis pacẽ. Vocant autem ad sapientiæ domum. nam ibi conuiuium ab ea est instructum, nec extra eius domũ de cibo eius salutariter sumitur. Quemadmodum enim doctrina veritatis in veteri testamento petenda erat in populo Israelitico, vnde dicitur Eccle. 51. vt supra dictum est: Cõgregate vos in domum disciplinæ, ita Christi doctrina & sacramẽta nõ alibi sunt accipienda nec quærenda, nisi in vera ipsius Ecclesia, quæ hac nota agnoscitur, quòd à Christo ædificari cœpta, deinceps ita perseuerat nixa suis colũnis, vt portæ inferi nũquã præualuerint aduersus eam. Monent autẽ qui missi erant à sapiẽtia relinquere infantiã, hoc est, (prærer id quod dictum est) literalem legis intelligẽtiã & obseruationem, sub qua, inquit Paulus, Cum essemus paruuli, tanquam sub elemẽtis mundi eramus seruiẽtes. Quãquã enim Hebræa non habeant infantiam, sensus tamen eodem redit, nam vel vertendum est, desinite esse imperiti, vel relinquite imperitos. Noster secutus est 70. qui habẽt, ἀπολείπετε ἀφροσύνην, derelinquite insipientiã. Sunt qui per domum à sapientia ædificatam intelligunt corpus quod sibi ex virgine filius Dei fabricauit Vide August. 17. de ciui. Dei c. 20. & in quæst. veteris & noui Test. quæst. 31. quibus locis per domum sapientiæ indicat & corpus Christi & Ecclesiam posse intelligi. Item sunt qui intelligunt animam cuiuslibet, iuxta illud: Sedes sapientiæ anima iusti. Quas intelligẽtias, vt non reiicimus vtpote pias, ita superiorem tractationem genuinam esse putamus.

Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, noli arguere derisorem ne oderit te, argue sapientem & diliget te. Da sapienti occasionem & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere.

Indicare

INDICARE videtur his sententiis sapiétia, quare tãtum vocet paruulos & insipiétes, significans esse quosdam qui sapiétiæ nõ sunt capaces, quique ad sapientiæ conuiuium non sunt aduocandi, hi scilicet qui planè impij sunt, ita vt benè monentes non ferant, sed eos irrideant, & ob id maiori odio prosequãtur. De quibus & dominus dicit his quos ad

Matt. 7. prædicandum misit: Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè cõculcẽt eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. Dicit ergo, qui erudire studet derisorem veritatis, non solum nihil in illo proficiet, sed ipse sibi iniuriam facit, quia ignominiam sibi a derisore cõciliat. Et qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, tũ quia ex detractione impij malè audiet apud multos, & lædetur in fama nominis sui, tum quia ex importuna admonitione nõ nihil sit reprehensibilis. Itaque noli arguere derisorem, ne oderit te, sicque & in illo peccatum augeas, & te sine fructu periculo expo nas. Quibus verbis non vult omnẽ redargutionem impiorũ prohibere, ea enim nõnunquã ad aliorum exemplũ facienda est, potissi-

1. Tim. 5 / 2 Ti. 4. mum ab his quibus ex officio competit impietates cohibere. Vnde D. Paulus vult corã omnibus argui peccantes, vt & cæteri timorẽ habeant, iubétque arguere oportunè & importunè. Sed eam vult prohibere quæ fit priuata, & per quam nullum expectatur in aliis commodum, sed exacerbatio impiorum. Frustrà enim niti, inquit quidam, & nihil aliud quam odium quærere extremæ demẽtiæ est. Cum autem videretur iam dicẽdũ esse argue potius paruulos & insipiẽtes, qui scilicet necdum in profundum peccatorum deuenerũt, dicit potius, argue sapientem, & diliget te, tũ vt per contrarium effectum in sapiente ostẽdat malitiam impij. Hic enim corripiẽtem, odit, ille eo magis diligit: tum vt sic insinuet paruulis & non omnino malis correptionem sapientię recipiendam esse ab eis, tum vt etiã sapientes ad conuiuium sapientiæ pertinere, eóque egere significet, quamuis prius paruuli tantum nominatim expressi sint & insipientes. Nullus enim ferè adeò sapiens est qui nõ aliquando delinquat, & non alterius monitione egeat, vel doctrina. Vnde & subiicit: Da sapienti occasionem discendi, & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere, iustum scilicet coniugens sapienti, sicut prius impium derisori sapientiæ, & significans ex doctrina sapienti & iusto proposita, duplex rediturum commodum, alterum in docente, quia diliget te, alterum in discipulo, quia addetur ei sapientia, sicut ex doctrina impijs proposita duplex nascitur malum, odium præceptoris & maior eius qui docetur peruersitas. Sic & suprà dixit, audiens sapiens sa-

sup. c. 1. pientior erit.

Principium sapientiæ timor Domini & scientia sanctorum prudentia.

INDICATVR hic quomodo fieri possit, vt etiam paruuli & incipientes capaces fiãt cum sapientibus ipsius sapientiæ, itémque de quali sapientia hic sit sermo. Itaque repetitur quod in principio dictẽ est, Initium sapiẽtię timor domini. Estq; hoc loco nõ dictio illo loco posita ראשית Rescith, quæ ambiguã habet ibi dictũ est significationẽ, sed תחלת Thechillath, quę nihil significat quã initiũ, nec est, hic Gręcis, εὐσέβεια, id est, pietas, sed φόβος timor. Significatur ergo de ea sapientia hic esse sermonem quæ incipit in nobis esse & crescere ex concepto Dei timore sicque paruulos & & insipientes posse ad sapientiam peruenire, si Dei timorem concipiant, quem quoniam omnino abiecerunt impij & derisores, ob id sapientiam non posse percipere. Ad indicandam expressius differentiam inter hãc sapiẽtiam & eam à qua iuxta mundum quidam dicuntur sapientes, subditur, & scientia sanctorum prudentia, hoc est, scientia & cognitio rerum sanctarum, quales scilicet scriptura docet, & scientia quam habent sancti homines, illa sola est vera prudentia vel intelligentia. Potest enim sanctorum exponi, vt vel ad res vel ad homines referatur, & potest in Hebręo repeti in secundo membro, principium, vt sic vertatur & scientia sanctorum est principium prudentiæ.

Per me enim multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni vitæ. Si sapiens fueris, tibimetipsi eris, Si autem illusor solus portabis malum.

HIC patet hactenus fuisse verba sapientiæ ab eo loco: venite comedite panem meum, & adferũtur duobus his versibus duæ rationes, quæ merito mouere deberẽt ad amplexandum sapientiam. Quarum prior demõstrat vtilitatem quæ homini ex sapientia prouenit, longitudo scilicet vitæ de qua superius sæpè dictum est, quæ rectè respondet conuiuio ad quod inuitauit, quia propter vitam cibus & potus quæritur. Altera ostendit nullũ incommodum vel commodum accessurum sapientiæ, siue eam recipiamus, siue non, ne quis putet eam sui causa homines ad se inuitare, Si inquit sapiens fueris non mihi sed tibi & ad tuum bonum eris. Si autem illusor, nõ ego sed tu solus sine me hinc senties malum. Sic & Iob 22. dicitur. Quid prodest Deo si iustus fueris, aut quid ei conferes si immaculata fuerit vita tua, & cap. 35. Si peccaueris quid ei nocebis, & si multiplicatæ fuerint iniquitates tuæ quid facies contra eum? Porrò si iustè egeris quid donabis ei aut quid de manu tua accipiet? Homini qui similis tui est, nocebit impietas tua, & filium hominis adiuuabit iustitia tua. Vnde patet, quomodo intelligẽdũ sit quod hic dicitur, tibimetipsi eris sapiens, & solus portabis malum, videlicet vt Deus excludatur non homo.

Mulier stulta & clamosa, plenáque illecebris, & nihil omnino sciens, sedet in foribus domus suæ, super sellam excelso vrbis loco: vt vocaret transeuntes per viam & pergentes itinere suo. Qui est paruulus, declinet ad me. Et vecordi locuta est: Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Et ignorauit quod ibi sunt gigantes & in profundis inferni conuiuæ eius. Qui enim applicabitur illi, descendit ad inferos. Nam qui abscesserit ab ea saluabitur.

Sicut supra è regione mulieris impudicę inuitantis ad se oppofuit sapientiam tanquam alteram mulierem ad se inuitantem, ita vicissim nunc è regione sapientiæ ad se suumque conuiuium vocantis, opponit alteram mulierem sapientię contrariam etiam ad se suumque conuiuium vocantem & sapientiæ institutum in multis imitantem. Est autē hæc mulier iuxta pleraque quæ in præcedentibus sunt habita ad literam mulier libidinosa quam pulchrè suis depingit epithetis, vocans eam stultam, vt ostendat sapientiæ contrariam, item clamosam vel(vt habēt Hebræa quod eodem recidit)tumultuosam & turbulentam. Non enim clamat vt sapientia, cum moderamine & modestia, nō sicut ille de quo dictum est, non erit tristis neque turbulentus sed immodestè & tumultuosè, in seipsa varijs perturbata passionibus, aliósque similiter perturbās. Deinde plenam dicit illecebris ad decipiendum scilicet inconstantes, Item nihil omnino scientem, hoc est omnino vera prudentia destitutam, nec vllam rationem salutis suæ habentem. De hac dicit non sicut dixit de sapiētia quod ędificauerit domum suam, & sicut postea dicitur cap. 14. sapiens mulier ædificat domum suam, sed quod sedeat in foribus domus suę super sellam, vt significetur, otium eius, desidia, & negligentia rerum eius desiderium verò captandi alios. Vnde sequitur vt vocaret transeuntes, Ad imitationem autem sapientiæ ei tribuit excelsum vrbis locum, sicut illa iussit ancillas suas super excelsa vrbis loca vocare, ad significandum illam non pudere suæ impudicitiæ, & quamplurimos ad se pellicere velle. Sic Iere. 2. ca. dicitur In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternabaris meretrix. Cum autem sapiētiæ tribuerit ancillas vocantes, huic nullas tribuit, sed ipsam per se vocantem facit, insinuans illam verè esse dominam quæ iure multos habeat sibi subseruientes, hanc vero omnino seruilē esse, nec iure habere in quos dominetur, quibusque præcipiat. Vocat transeuntes per viam & pergentes, in itinere suo vt intelligas eius impudentiam, per quam nō tantum admittit ad se vltro venientes, sed & transeuntes per viam suam & aliud agentes ad se inuitat, vt relicto suo itinere ad se deflectant. Vnde annotauit Beda sapientiam dixisse: Si quis est paruulus veniat ad me, hanc vero declinet ad me, quia illa ad rectum actionis iter, quos errare cernit accersit, hæc vero rectè pergentes ab itinere suo deuiare docet, & ad se diuertere. Verum hæc annotatio non habet locum in Hebræo, nam ibi vtrobique est declinet. Sed quoniam ibi non præcessit de itinere è quo sapientia vocet, hic vero pręcedit de itinere, è quo vocat mulier, rectè ibi noster vertit, veniat ad me, hic vero declinet ad me. Vocat autem & hæc ad imitationem sapientiæ(quam vbique malitia quantum potest imitari studet)paruulos & insipiētes, quia sicut illa valde malos, derisores scilicet & impios non putat vocandos, ita nec hæc valde sapientes, aut in iustitia benè firmatos, sed potissimum homines imperitos, inconstantes & stultos Inuitat & ipsa ad conuiuium, sed quod res ipsa longè diuersum esse demonstrat a sapientiæ conuiuio. Illa enim ad vinum vocat, hæc ad aquas, quia frigidū fanè est quicquid mundus aut caro exhibet. Illa mensam suam bene instructam palam proponit, hæc suam mensam occultam esse insinuat. Illa ad suum panem vocat, dicens: Venite comedite panē meum, hæc ad aquas furtiuas, dicens aquæ furtiuæ dulciores sunt & panis absconditus, hoc est, qui in abscondito editur: quia scilicet furtiuus, suauior est. Videtur autem ab hac muliere desumpta hæc sententia ex vulgaris prouerbijs, vt vulgatum prouerbium suo accommodarit proposito. Et sic esse vt prouerbium significat, res ipsa docet. Cæterum ratio cur furto ablata ferè sint suauiora, est, quia sicut talia maiori concupiscentia fuerunt desiderata, ita maiori voluptate percipiuntur. Ferè enim propria vilescunt & magis aliena desiderantur, & iam obtenta auidius sumuntur tanquam rara, & quę non semper in promptu sunt. Hoc ergo vulgari prouerbio significare vult congressum cum non sua maiorem adferre animo voluptatem, magis instar cibi & potus reficere quam cum propria vxore, vt quæ habetur in promptu. Et bene congressus cum non sua aquis comparatur furtiuis & pani abscondito, quia contra Dei legem & coniugale fœdus vsurpatur, & cum sit indebitus sibi tanquam suus vindicatur a fornicatore & à mœcho, atque ob id caliginem quærit & latibula, quemadmodum quæ ex furto comeduntur. Cæterum sicut supra Sapiens ex sapientiæ conuiuio significauit vitam expectādam, & longitudinem vitæ, ita quo à conuiuio huius mulieris deterreat inuitatos, mortem significat ex illo secuturam, vt intelligatur cibus potusque eius esse lethalis. Et ignorat inquit paruulus quisque & insipiens(nam ad mulierem non posse referri Hebræa docēt cum sit verbum masculinum.) Quod ibi sint gigantes, &c. quasi dicat: Hinc est quod decipiatur, & a muliere hac eis imponatur. Pro gigantes dictio Hebraica significat etiam mortuos, Vnde capite secundo eandem vertit noster interpres inferos. Ad inferos, inquit, semitæ eius. Hic secuti 70. qui habent γηγενεῖς, vertit gigantes, quemadmodum & postea. ca. 21. versu 16. In cœtu gigantium commorabitur. Vbi sicut per gigantes rectè intelligūtur dæmones, ita & hic, vt sit sensus, ignorauit quod in ea domo dominiū obtineant, dęmones qui instar gigantum sunt potentissimi, séque Deo tanquam gigantes terrigeni opposuerunt, cū quibus inter mortuos deputandi sunt quotquot eis adhærent, & conuiuæ eius, hoc est, quotquot ad huius mulieris conuiuium vocati accedunt, tandem erunt in profundis inferni, imo & quando iam cum muliere illa conuiuantur, iam sunt in profundis inferni, quia æternæ dānationi & grauissimæ obnoxij Vnde sequitur, Qui enim applicabitur illi, descendet ad inferos, nam qui abcesserit ab ea, saluabitur. Quāquā hic versus nō sit in Hebræo, sed nec in Græcis, in quibus tamen alij aliquot versus addunrur. Multa quoque Latina scripta hunc versum non habent, Et hæc quidem pro sensu literali. Cæterum cum tam studiosè mulier hæc sit à sapiente hic opposita sapientiæ, nemini dubium, quin per eam

eam aliud quiddam etiam significatum sit, quam mulier ad libidinem aut Venerem prouocans, adeo vt plerique etiam Hebræi literalem sensum esse velint de stultitia aut carnis concupiscentia. Et Caietanus ipse qui literalem tantum sequitur sensum, de carnis delectatione hæc intelligit. Alii vero de hæresi aut superstitiosa aliqua doctrina, qualis est de futuris per Astrologiam diuinatio. De qua intelligit Liranus. At vt non dubitamus sub muliere hac libidinosa amplius quid significari quam litera insinuat, ita ad literam non dubitamus sapientem de ea hic loqui, sicut frequenter superius. Sub ea vero mysticè hic significari, rectè dixerimus insipientiam, aut prauam doctrinam, quæ scilicet contraria suggerit sapientiæ. Sic enim vno nomine habetur quod directè est sapientiæ contrarium, & quod omnia comprehendit, quæ alii per partes prosequuntur, carnis scilicet & mundi concupiscentiam, idololatriam, superstitionem, hæresim, & si quid his est simile, quæ singula suggerunt sapientiæ contraria. Praua ergo doctrina atque suggestio siue à carne ac mundo procedat, ad voluptates illicitas inuitans, siue ab idololatris, hisq; proximis superstitiosis hominibus, siue ab hæreticis prodeat, ad malam fidem erroréq; inducens, rectè comparatur mulieri stultæ, clamosæ & plenæ illecebris, quia caret vera prudentia, & si non careat frequenter multis verbis & suasionibus. Turbulenta est & inquieta, varios in mundo excitans tumultus, multis rationibus ad se pellicere studens stultos & imperitos. Atque ob id sedet in foribus domus suæ super sellam in excelso vrbis loco. Nam quod ad carnem attinet, otium ipsa quærit & docet, adéoque palam agit in hominibus, vt nemo sit qui non eius prauas suggestiones sentiat. Et quod ad reliqua pertinet, magistri & benè docentis authoritatem sibi vendicant in populo, Ideoq; ijs rectè tribuuntur, sedere super sellam in excelso vrbis loco, quodque in suam domum, hoc est, sectã & congregationem attrahere alios studet. Inuitat hæc mulier ad aquas furtiuas, & panem absconditũ, prętexens quod hęc sint dulciora, quia quicquid id est ad quod caro solicitat, furto iustitię surripitur, quicquid falsitatis idololatria superstitio vel hęresis suggerit, furto diuinę furr; i:ur veritati. Ideoque hęc omnia ferè secretum petunt & tenebras. Omnis enim qui malè agit vel docet, odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Et quia hæc ferè secretum petunt, & quia prohibita sunt, ideo in secreto auidius & cũ maiori voluptate sumuntur. Quòd vt in carnalibus vitiis manifestum est ita pulchrè demonstrat verum esse in doctrina superstitiosa & hæretica, D. August. tract. 97. in Ioannem hunc locum tractans sed secundum 70. versionem. Cauete, inquit timendo & orando ne irruatis in illud ænigma Saluatoris, vbi mulier insipiés & audax inops panis effecta conuocat prætereuntes. Hæc mulier vanitas est impiorũ, cum sint insipientissimi aliquid se scire opinantium, sicut de illa muliere dictum est, inops panis efficitur. Quæ cum sit inops panis promittit panes, id est, cum sit ignara veritatis promittit scientiam veritatis. Occultos tamen panes promittit, quos tamen dicit libenter attingi, & aquæ furtiuæ dulcedinem, vt ea scilicet lubentius & dulcius audiantur & agantur quę palam in Ecclesia dici credique prohibentur. Ipsa quippe occultatione condiunt quodammodo nefarii doctores sua venena curiosis, vt ideo se existiment discere aliquid magnum quia mirentur habere secretum, & suauius hauriant insipientiam quam putant scientiam, cuius prohibitam quodammodo furantur audientiam. Hinc & nefarios suos ritus suis hominibus sua curiositate deceptis & decipiendis magicarum artium doctrina commenda. Hæc ille, quæ & prolixè prosequitur, non tantum in doctrina superstitiosa, sed et hæretica. Cuius explanatio quo melius intelligatur, notandum Septuaginta, (quorum versionem tunc receptam Augustinus sequitur) sic habere, mulier insipiens et iactabũda, inops obsonij (Aug. legit panis) efficitur, quæ non nouit pudorem, sedet in foribus domus suæ, super sedem manifestè in plateis, aduocans transeuntes viam, rectè gradientes in viis suis. Qui est vestrum insipientissimus declinet ad me, et insipientibus præcipio dicens, panes absconditos libenter attingite, & aquam furtiuam dulcem bibite.

De hęreticorum doctrina similiter D. Gregorius hũc locũ exponit li. 33. moral. c. 26. Rursum inquit, per pane hęreticorũ doctrina designatur sicut per Salomonẽ mulier hæreticæ ecc esiæ typ gest s & stultos cóuocans dicit, panes occultos libenter edite vel sicut in nostra translatione scriptum est, aquæ furtiuæ &cæt. Sunt enim nonnullæ hæreses quæ apertè metuunt prædicare quod sentiunt, & apud infirmorum mentes verba sua tantò magis condiunt quanto quasi amplius reuerenter abscondunt. Vnde non inmerito dicitur panes occultos libenter edite, miseris enim cordibus occulta hæreticorum verba eo magis sapiunt, quo cum reliquis communiter non habentur. Cætera quæ ad mystici sensus tractationem pertinent ex sensu literali facile colligere licet. Proinde hic finis esto primæ partis huius libri, quę procemij vice præmissa videtur sequentibus, quæ a nouo incipiunt titulo. Cum autem caput hoc breue sit in Hæbreis & apud nos, prolixius est in Græcis quę quasdam sententias habent, antè illud mulier stulta & clamosa, nam post illam sententiam, si sapiens fueris, &c. sic habent ad verbum. Filius eruditus sapiens erit, stulto autem vtetur famulo. Qui innititur super mendacia, hic pascit ventos, idem autem sectatur aues volantes. Dereliquit enim vias suę vineę, & a semitis sui prędii aberrauit. Transit autem per desertum aridum & terram cõstitutam in siti & congregat manibus sterilitatem. Primam harum sententiarum citat. D. Augustinus frequenter, vt lib. 5. contra Iulia. cap. 10. In fine autem capitis hęc adduntur. verum resili, nec moreris in loco ipsius, & non conuertas oculum tuum ad illam. Sic enim transibis velut alienam aquam, & transgredieris fluuium alienum. Ab aqua aliena abstine, & à fonte alieno ne bibas, vt multo

Mysticus sensus. Ioan. 3. August. Gregor. August.

multo vinas tempore & apponantur tibi anni vitæ, quam postremam sententiam citat B. August. tract. 6. in epistolam Ioannis.

PARABOLAE SALOMONIS.

CAPVT DECIMVM.

EPETITVR hic titulus in principio libri positus: nempe: parabolæ Salomonis: quia nouum hic incipit scribendi genus, cumq; ea quæ præmissa sunt veluti communes sint adhortationes & præfatio quædam, hic iam breues sententiæ & γνῶμαι sine certa connexione contexuntur, à quibus hic liber suum nomen habet. Itaque repetitus hic titulus indicat propriè ea quę sequuntur dici parabolas. Additur in multis libris filij Dauid regis Ierusalem: verum hæc non habent nec Hebræa nec Græca. Cæterum hæ sententiæ ferè sunt bimembres, ex contrariis contextæ, ita vt singulæ partes apud Hebræos propemodum iambi speciem præ se ferant, & elegãtia multa sit cum in oppositione tum in breuitate, quod cum non ita exprimi possit, vertendis hebręis in Græcam vel Latinam linguam fit vt gratia magna harum sententiarum, quam habent in originali sua lingua apud nos aut pereat, aut imminuatur. Quod annotandum vel ob id erat, ne quis miretur quasdam apud nos sententias tanquam parui ponderis. Est autem multa in his oppositio inter sapientem & stultum, impium & iustum, pigrum & fortem, diuitem & pauperem, odium & charitatem, & id genus similia. Sic ergo incipit.

1 *Filius sapiens lætificat patrem: filius vero stultus mæstitia est matris suæ.*

ET benè quidem ab hac incipit sententia post præmissa in superiori parte, eo quod in illa prosecutus sit laudes sapientiæ inuitans ad eius amorem. Item vt sicut in superiori parte cœpit ab obedientia parentibus præstanda à filiis, ita & hic doceret primum iuuentutem debere parentum monitis obsequi. Cæterum, vt ex superioribus satis patet sapiens hoc in libro dicitur, is qui verè sapiés est, nempe qui in timore Dei ambulat, iuxta præscripta, & parentum monita viuens, nequaquam sequens carnis desideria, sed spiritui diuino obtemperans, cœlestia terrenis præferens, non quæ videntur præ oculis habens, sed quæ videntur a longè prospectans. Is enim solus verè sapit, sibique rectè consulit. Talis ergo lætitia afficit patrem si modo verè pater sit, ita vt filij amet quærãtque salutem: vt contra filius stultus, Deum non metuens, quę carnis sunt quærens, cœlestia negligens mœrore afficit matrem salutis filij cupidam. Hoc enim phrasi hebraica significat illud, mœstitia est matris suæ. Est autem generalis hæc sententia vt & sequẽtes, proinde non est necesse eam aut alias in omnibus esse veras, sed satis est vt in plurimum sic esse vt per eas enunciatur, nec pro absoluta veritate oportet eas certis personis aut rebus attribuere, quemadmodum quidam hanc sententiam peculiariter de patre cœlesti intelligunt, & matre spirituali Ecclesia. Continetur enim & hic intellectus in hac sententia, sed vt in genere species, aut sub litera sensus mysticus. Quod autem lætitia patri, mœror matri tribuitur, non requirit singularem causam, Sicut enim in patre consequenter & mater intelligitur, ita & in matre pater. Nihil enim aliud significare voluit quam filium sapientem exhilarare parentes, stultum vero eosdem contristare, at varietas nominum facit ad carminis elegantiam. Sic & in Ecclesiastico dicitur. Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta. Quanquam in his obseruare liceat bonum patri tribuit tanquam digniori, malum matri tanquam inferiori. Dici etiam potest hoc ordine verborum vsum sapientem quod ad naturam rerum respiceret, iuxta quam probitas filij potius patri cedit ad honorem, vt qui rectè filium educauit, quem proinde necesse est maiori affici lætitia, improbitas vero matris indulgentiæ solet imputari, quæ & torpescentem domi cogitur assiduè videre, & grauius dolere solet pro ingenio muliebri. Monet autem hęc sententia, sapientiam vel parentum causa amplexandam, reiectam stultitia. Cæterum filij sapientia lætitiam adfert parentibus, tum quod ament eius salutem & honorem, tum quod in ipsorum cedat honorem, tum etiam quod inde familiæ suæ putant fore bene prospectum, Lętificat autem sapientia & per sese & per bona quæ adfert secum. Eccle. 3.

2 *Nil proderunt thesauri impietatis: iustitia vero liberabit à morte.*

IAM diximus sententias has sine certa connexione inter se hærere, proinde superfluum fuerit causam ordinis & cohærentię inquirere, non minus quam eam reddere in versibus Catonis aut Mimis publianis. Thesauros impietatis vocat diuitias impiè congestas aut conseruatas, vt quæ malis artibus, insidiis, fraude ac nimia cura ac desiderio parantur, aut partæ iniquè detinentur nec erogantur vt opus est. Has nihil prodesse dicit, quanquam aliter mundus iudicet, & ad hoc eas quęrat vt inde multum fructum percipiat delitias scilicet, honorem, ac denique à multis malis liberationem. Nam per has effugit nonnunquam impius iustam iudicis condemnationem, medicorum opera à morbis curatur, & omnino impletur in eo illud Psalmi: in labore hominum non sunt & cum hominibus non flagellabuntur. Sed apud Deum nihil proderunt huiusmodi diuitiæ, qui cum hic volet hominem vlcisci & punire, nihil illius morabitur diuitias, & cum post hanc vitam rationem gestorum exiget, non mouebitur diuitiis impij, vt à recto desciscat, quia vt habet propheta: Non dabit impius Deo placationem suam, & pretium redemptionis animæ suæ. Adeóque non proderunt Psal. 72. Psal. 48.

apud

apud Deum thesauri impietatis vt multum
Matt. 16. sint obfuturi homini, qui pro eis aut hic aut saltem postea sit pœnas daturus. Quid enim prodest homini si vniuersum mundum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? At contra, iustitia liberabit à morte, quia etsi nonnunquam apud homines ob iustitiam iusti occidantur, apud Deum tamen iustitia hominis frequenter efficit, vt communem aliquam euadat vltionem diuinam aut humanam persecutionem, vt patuit in Daniele & tribus pueris, semper autem efficit vt à perpetua morte (quæ sola vera mors est) liberetur homo, pro qua euadenda nihil proderunt thesauri impii. In hac autem parte satis insinuatur thesauros iustè partos & distributos prodesse, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Cæterum vt prior sententia adhortatoria est ad sapientiam vt per quam parentes exhilarantur, ita hæc ad iustitiam, vt qua certius quis assequitur, quod impii per diuitias suas assequi conantur. Eodem tendit & quod sequitur.

Psal. 111.

3 *Non affliget Dominus fame animam iusti: & insidias impiorum subuertet.*

CVM nonnunquam iusti famem patiantur, imò & fame moriantur, quid est quod dicit: Nō affliget Dominus fame animā iusti? Beda quidem exponendo habet. Etsi quandoque iustum impii fame affligunt, vel etiā necant, non lædent animam eius, quam dominus in vita futura, suæ gloria visionis consolatur. Proinde indicat signanter dictum, Dominus non affliget, & nō affliget animam, quanquam scilicet impij corpus iusti fame affligant. At hic sensus etsi sit verissimus, & spirituali scripturarū intelligentiæ conueniens, non tamen totam sententiæ vim complectitur, quia verisimile est sapientem idem enunciare voluisse quod Dauid, cum dicit. Non
Psal. 36. Psal. 33. vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem Et: Non est inopia timentibus eum, Inquirentes dominum non deficient omni bono. Itaq; eò quod dicitur: Non affliget dominus, non tantum significatur dominum id per sese non facturū, sed quod nec fieri id permittet. Vnde vertūt aliqui, Non finet dominus esurire, quanquā Hebręa propriè habet, Nō faciet dominus esurire, vt bene vertetit noster interpres. Et animam iusti, positū est simpliciter pro ipso iusto. Nec obstat quod contrariū huic sententiæ accidere videamus. Pertinet enim hæc promissio secundum literam potissimum ad vetus testamentum quo terrena promittebantur. Deinde vt supra diximus, sententiæ hæ sunt sententiæ indefinitæ, quæ quod vt plurimum fit pronunciant. Iam raro id fieri Deus promittit, vt iustus graui fame laboret, sed vt plurimum aliis fame laborantibus, ei Deus prospicit, quemadmodum & in nouo Testamento se facturum promisit. Quod si famem corporalem ferre ipsos patiatur, egestatem corporalem supplet diuitiis spiritualibus, & saturatione cęlestium donorum, ita vt famem patiens, verè pinguescat in animo, & egestas ei veræ sint diuitiæ.

Cæterum cum secunda sententiæ pars parum videatur per oppositionem respondere priori parti, sciendum quod pro (insidias) est Hebręis dictio הואת hauath, quam D. Hieronymus fere vertit vt hic, insidias. Septuaginta alibi fere vanitatem, vnde hic ferè vertunt alii prauitatem impiorum subuertet. Deriuatur autem ea dictio a verbo הוה haua, quod esse significat, quod secuti Septuaginta verterunt ζωήν, id est, vitam, quanquam videri possint illi legisse per fortem aspirationem חוּת chauath, quod est a verbo חיה chaia, quod viuere significat. Sic autem pulchra erit oppositio inter duo huius sententiæ membra. Non finet dominus virum bonum famere, vitam autem impiorum subuertet. Quidam dictionem הות hauath putant hic idem significare quod nomē hon ab eadē radice deriuatū, significans opes & substātiam, vt sit, Opes impiorum sustollet, quemadmodum quidam vertit: Nam & sic erit membrorum iucunda oppositio: Non finet Deus iustos egere: Diuitias vero impiorum tollet ab eis, & dispergēt ac euanescere faciet, qui sensus concordat cum illo Psalmistæ: Diuites Psal. 33
eguerunt & esurierunt, inquirentes autem dominum non deficiēt omni bono. Ad hunc sensum & nostra lectio & aliorum versiones accedent si sic intelligamus, Iustos non deseret dominus, nec famere sinet, at insidias impiorum quibus iustos opprimere studuerunt, & iniustè sibi diuitias pepererunt omnémque illorum prauitatem tollet, quia impios illos subitò tollet è terra, omnique sua possesione exuet, & potestatem nocendi sustollet. Potest tamen nostra lectio commodè sic accipi, vt secunda pars non significet oppositionem cum priori, sed vt tota sententia duo beneficia indicet a domino conferenda scilicet, & quod iustum ipse fame non affliget, & quod impiorum insidias quibus iullum opprimere moliuntur, irritas faciet, iuxta illud Iob: Dominus dissipat cogitationes impiorum, ne possint implere manus eorum quod cœperant. Indicare hunc sensum videtur Interpres, dum non vertit in secundo membro aduersatiuam partem, sed coniunctiuam, & Iob 5.

Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat.

FREQVENTER Sapiens repetit in hoc libro præceptum de labore. Nam cum otu amor & voluptatum penitus hæreat in natura, sæpe nos admonet, vt diligentiam excitet in nobis. Pigrum hic opponit forti, hoc est, sedulo & solicito. Nam hic verè fortis dici potest, & hoc propriè significat dictio Hebraica, quæ hic & alias in hoc libro ponitur חרוץ Charutz, quam Hieronymus hic semper vertit fortem & robustum, alii diligentem, sedulum & solicitum. Deriuatur enim a verbo חרץ Charatz, quod mouere significat. Diligens autem & sedulus assiduè se mouet, vt contra piger quietem quærit & otium. Sciendum tamen pro remissa, Hebræis esse רמיה Remiia, quæ dictio in hoc libro aliquoties occurrit, sicut & superior. Hanc autem Hebræi magis exponunt per dolosam aut fraudulentam

dulentam quia deriuatur à verbo רמה Rama, quod fraudare significat: vnde & מרמה Mirmia, dolus. Cúmque secundum hanc dictionis significationem non videtur apta inter sententiæ partes oppositio, quia non aptè fraudulentus sedulo opponitur, explanant hanc partem Hebræi in hunc modum: Manus fraudulēta facit egestatem, quia ob pigritiam opus erit, vt assuescat fraudibus, vt ditetur & viuat, at illius fraudes ex pigritia natæ non prosperabuntur, sed ad egestatem perducent. Ipsa tamen oppositio huius dictionis cum ea quæ diligentem & sedulum significat, magis ostendit hanc dictionem etsi in quibusdam scripturæ locis significet fraudulentum & dolosum, hic significare remissum & ignauum, quod magis patet ex similibus sententiis quæ in sequentibus eandem habent dictionem, vt cap. 12. Manus fortium dominabitur, quæ autem remissa est, tributis seruiet, & cap. 19. Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet, vbi pro remissa & dissoluta, eadem, quæ hoc loco, est dictio, nec bene in illis locis conuenit nomen fradulenti aut dolosi: Proinde & alii quidam secuti sunt in his locis nostrum interpretem: Et bene dictio רמיה Remiia: ignauum significat & remissum, quia radis רמה Rama, etiam proiicere significat. Iacet autem ignauus & remissus. Dicit ergo remissam, hoc est, ociosam manum operari & parare egestatem, manus autem sedulorum parare diuitias. Qua sententia vt ciuiliter à pigritia dehortatur, & ad sedulitatem excitat, ita secundum spiritualem intelligentiam monet ne negligentes simus in bonis operibus, ne in futuro egestatem patiamur, sed vt potius seduli in bonis actibus diuitias æternas comparemus. Sic enim pleræq; huius libri sententiæ sunt generaliter accipiendæ, vt & ad vitam hanc temporalem rectè componendam sint accómodæ & sub exemplo eius vitæ seruiant spirituali.

5 *Qui nititur mendaciis, hic pascit ventos, idem autem ipse sequitur aues volantes.*

HANC sententiam Hebræa non habent, nec eam exponit Beda, habent tamen Græca, quanquam non hoc loco, sed capite superiori, vt dictum est. Et citat priorem eius partem D. August. lib. 3. cont. Cresco. cap. 9. vbi legit, Qui fidit in falsis, hic pascit ventos, Exponit, hoc est, in esca spiritibus malis. Si, inquit, maledictus est qui spem suam ponit in homine, quanto magis qui spem suam ponit in falsitate opinionis humanæ, vt in aliud incidat. quod scriptum est: Qui fidit in falsis, hic pascit ventos, hoc est, in esca spiritibus malis. Vnde patet eum pascere hic sic accepisse quomodo dicimus cibum nos pascere, quia nutrimentum præbet. At magis videtur hic positum in ea significatione, qua dicimus pastorem pascere oues quas sequitur & dirigit. Est enim Græcis ποιμαίνει. Cui & conuenit quod in secunda parte dicitur, idem autem ipse sequitur aues volantes. Itaque qui nititur mendaciis, dicitur pascere ventos, tum quia operam suam perdit, nec assequitur id quod per mendacia assequi laborabat, tum quia talis nihil stabile sequitur, sed rem constantem, que proinde illum fallet instar fugacium ventorum & auium. Non enim mendacium & falsitas sibi ipsi constat, sed subinde variatur, & instar venti & auium in vno non consistit. Vnde & Paulus hæreticorum doctrinam vento comparat, dum dicit, vt iam non simus paruuli, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, Veritas autem sibiipsi semper constat. Vnde de ea dicitur: Verbum autem domini manet in æternum. Itaque qui illi nititur, solido nititur fundamento, nec inanem rem sequitur. Similia adagia huic sententiæ sunt quę refert Erasmus in Chilia: Reti venaris ventos. Et Ventos colis. Ephes. 4. Esa. 40.

6 *Qui congregat in messe, filius sapiens est, qui autem stertit æstate, filius confusionis est.*

HEBRÆA ad verbū sic habent: Congregans in æstate filius Sapiens: Dormitans in messe, filius cōfusionis. Quæ dupliciter accipi possunt, aut vt participia illa congregans & dormitans posita sint pro verbis præsentis temporis, quemadmodum frequenter fit apud Hebræos qui carent verbis præsentis temporis, vt sit sensus, Filius Sapiens congregat in æstate, filius autem confusionis dormitat in messe, quemadmodum plerique vertunt. Aut participia illa accipi possunt, vt sint supposita verbi, est, subintelligendi, quod deinde regat post se nominatiuos, filius sapiens, & filius confusionis, vt sit is sensus quem noster reddit interpres. Nec multum refert vtro modo accipiatur, cum eodem recidat sensus. Docet autem hæc sententia obseruandum esse tempus & occasionem in rebus agendis, vt suum quisque pro tempore faciat officium, nec occasionem sibi sinat elabi, ita vt quæratur victus dum vires sunt integræ, studeat iuuentus dum ætas patitur & præceptores habet optimos, ac quisque salutis animæ suæ rationem & curam habeat, dum hic in hoc gratiæ tempore licet, iuxta illud: Quærite dominum cum inueniri potest, inuocate eum dum prope est. Et, Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. Non enim hac aliisque sententiis spectandum quid verba tantum ad literam significent, sed quemadmodum in adagiis & prouerbiis, ad quid sententiæ illę sint accommodandæ & quomodo ad varia applicari per similitudinē cōmodè possint. Porro vt filius sapiens Hebraica phrasi positum est, pro, homo sapiens, ita filius confusionis est homo dignus cōfusione. & qui in cōfusionem incidet propter inopiam aut hic, aut in futura vita. Esa. 55. Ioan. 12.

7 *Benedictio super caput iusti: os autem impiorum operit iniquitas.*

QVIDAM libri habent: benedictio domini, quomodo & gręca habent, quomodo & Bedam legisse suus commentarius indicat. At Hebræa nō habent: domini: nec latini codices emendatiores. Hebręa primam partem sic habent ad verbum: Benedictiones capiti iusti: quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur benedictiones competere

capiti

capiti iusti hoc est iusto, quia iusto proprium & genuinam est ore suo omnibus benedicere & bene precari, sicuti cum dicitur in psalmis: Psal. 3. domini est salus, vel vt habent hebræa: domino est salus, significatur domino competere vt salutem præstet, hunc sensum secutus est Caietanus. Aut vt significetur capiti iusti omnes benedicere, Deumq; ipsum suis beneficiis illud ornare, quem sensum noster secutus est interpres, dum vertit: Benedictio super caput iusti. Capiti autem tribuitur benedictio tanquam potiori hominis parti, & tanquam a quo vicissim in iusto procedit benedictio: Aut potius ad significandum quod de cœlo veniat ac palam super hominem. Secunda auté sententiæ pars dupliciter ex Hebræis verti potest. Aut sic: Os impiorum operit vel operiet iniquitatem, quomodo hic nonnulli vertunt, & mox posita eandem partem noster vertit interpres: Aut eo modo quo hic nos legimus. Os impiorum operit iniquitas. Ambiguum enim est in hebræo vtrum nomen sit accusatiui vtrum nominatiui casus, eo quod hebræi casibus careant. Prior huius membri acceptio, quadrat rectè prioris membri primæ acceptioni, vt sicut iusti est benedicere, ita os impiorum dicatur operire, hoc est includere in se & tegere iniquitatem, quam semper meditantur in aliorum effundere perniciem impij, vt hoc hic dicat Sapiens Psal. 9. quod psalmista, dicens: Cuius maledictione os plenum est, & amaritudine & dolo, sub lingua eius labor & dolor. Posterior huius secundi membri acceptio, quadrat rectè posteriori prioris membri intelligentiæ, vt sicut capiti iusti competit benedici, ita contra dicatur iniquitas operire os impiorum, quia iniquitas quam impij ore suo côtra pios protulerunt, aut quam opere commiserunt, graui eos vltione inuoluet, eorúmque ora dehonestabit & teget, sic vt in suam defensionem illud aperire non possint, nec in aliorum perniciem. Itaque in hoc est oppositio quod licut caput iusti benedictionibus ornatur, ita os impiorum propriè iniquitatis vltione confunditur & dehonestatur, iuxta illud Psalmi. Psal. 106 Omnis iniquitas oppilabit os suum. Patet ergo nostrum interpretem rectè vertisse, cum in nostra versione secunda pars priori conueniat, Alius autem quidam vertat: Benedictiones sunt super caput iusti, & os impiorum operit iniuriam. In qua versione secundę partis acceptio non conuenit priori parti.

8 *Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet.*

PRo cum laudibus Hebręis est: In benedictione, vel ad benedictioné. Hoc est, Memoria iusti fiet cum benedictione, commendatione & laude eius, at nomen impiorum paulatim deficiet, veluti res putrescens, aut veluti res putrida fœtebit, sordescet, ingratáque erit eorum memoria. Veritas huius sententiæ agnoscitur apud bonos, qui iustos & viuentes, & defunctos laudibus efferunt, benedicentes ei & bene precantes: Nomen au- Psal. 15. tem impiorum ob actus eorum detestantur, ita vt dicant, Nec memor ero nominum eorum per labia mea. Vnde Psalmista de iusto Psal. 1 dicit: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus, timétes autem dominum glorificat. Concordat hæc sententia cum superiori, ostenditque superiorem rectè ab interprete versam.

9 *Sapiés corde præcepta suscipiet, stultus cæditur labiis.*

ABLATIVVM (corde) coniũgendum non cum verbo suscipiet, sed cum dictione, sapiens, patet ex Hebræis, quia sapiens ponitur in regimine. Sensus ergo est, is qui verè sapit, admittit præcepta, lubenter patitur se doceri & moneri: at stultus cæditur labiis docentis, quia molestum est ei audire docentem. Secundum hunc enim intellectum pulchra est inter membra sententiæ oppositio. Quanquam intelligi etiam possit de labiis stulti hoc modo: Stultus cæditur labiis suis, hoc est, propter labia sua punietur, quibus scilicet obmurmurat docenti & contradicenti, omnibúsque obloquitur, multa temerè profundens. Sciendum tamen Hebræa habere, stultus labiis cæditur, vel vt alij vertunt, impinget, ita vt nomen correspondens dictioni, labiis, ponatur in medio, sicut mox eandem partem vertit noster interpres. Itaque dubium est an dictio, labiis, coniungenda sit cum nomine, stultus, an cum verbo sequenti: Verbo coniungit noster interpres. At alii ferè côiungunt nominatiuo, stultus, vt sicut nominatiuo sapiés iungebatur ablatiuus, corde; ita nunc ablatiuus, labiis, iungatur nominatiuo stultus & sit oppositio inter sapienté corde, & stultũ labiis. Est auté stultus labiis qui temere loquitur, qui præceps est in lingua, & vult docere antequam didicerit. Secundum hanc lectionem sensus erit, Sapiens corde non temere verba faciet, non subitò ad docédum prosiliet, quoniam potius alios gaudebit audire, & ab eis præcepta vitæ suscipere: At qui stultus est labiis suis, temerè prorumpens ad quæuis dicendum, ad docendum alios subito se tradens, pœnas dabit suæ temeritatis, sibique sua lingua offendiculum pariet & ruinam, In hunc sensum potest & nostra accipi lectio, vt ad id spectet hæc sententia quod dicit Iacobus: Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Iacob. 1

10 *Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas: manifestus erit.*

PRo, simpliciter, Hebręis est בתמים Battom, hoc est, in integritate & perfectè. Ambulat ergo simpliciter qui innocenter viuit & dolo caret nequaquam fucatus ad decipiendum. Is autem ambulat, hoc est, viuit & conuersatur confidenter, hoc est, securè, tutò & cum bona, spe, quia innocentia tutum hominem facit a malis, quæ institia tum diuina tum humana infert peccatoribus. Tutum item facit a timore verecundiæ & reprehensionis, quia non metuit deprehendi in falsitate & tecta fictione & versutia. Confidentem etiam facit de diuina protectione contra improborũ iniurias, ita vt dicat, Dominus protector vitæ meæ à quo trepidabo? Maximè eũ sciat etiamsi incidant quædã mala, nihil hæc illius

illi salutem impedire posse, sed potius promouere, iuxta illud Petri: Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Et si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad deum. Contra, semper præsumit sæua perturbata conscientia: Et de impio dicitur apud Iob: Sonitus terroris semper in auribus eius, & cum pax sit, ille insidias suspicatur: Non credit quod reuerti posit de tenebris, circunspectans vndiq; gladium. Ambulanti simpliciter opponitur, Qui deprauat vias suas, hoc est, qui prauas sectatur vias & actiones, quique in suis actibus subdole se gerit, fictione vtens ad fallendum. De hoc dicitur quo manifestus erit, vel vt habent Hebræa & Græca, cognoscetur & deprehendetur, quod significatur quod talis non ambulat confidenter, quia etiamsi ad tempus prauitas animi ipsius propter fictionem lateat, tandem tamen deprehendetur & agnoscetur quis sit, & quanquam ad tempus deus dissimulare videatur, & ob id sine omni timore perpetret mala, tandem tamen aliquando inquisitionem operum eius faciet, eaque toti orbi denudabit. Sũt qui (quoniam illud manifestum erit, aut cognoscetur, non videatur includere aliquid oppositum illi quod in priori dicitur membro: ambulat confidenter) vertendum putant verbum Hebraicum per conteretur vel frangetur. Nam & hoc putatur aliquando verbum hic positum significare. Verum ex prius posito commentario, patet optime hic habere locum quod noster vertit interpres, quæ propria est verbi significatio.

1. Pet. 4.
1. Ioã. 3.
Sapien. 7
Iob. 15.

11 *Qui annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labijs verberabitur.*

DOCET hæc sententia sicut & posterior pars superioris impietatẽ etiãsi ad tẽpus & lateat, & toleretur, nõ forè impunitã, nequidem eam, quæ ore committitur. Annuere oculo aliquoties in scripturis occurrit, & semper in malam partem, vt pote conditio malorum, vt Psal. 34. Prouerb. 6. Item hoc loco, & Ecclesiastici 27. Et sunt qui in quibusdã his locis annuere oculo positum putant, vt sit signum gaudii, quo inimici sese mutuo in malis alterius concitant ad gaudendum & ridendum. Verum ex Ecclesiastici loco magis patet scripturam, hanc phrasim vsurpare pro fraudulenter cum aliquo agere & pacem simulare. Nam hoc fit nutibus oculorum, Dicitur enim ibi: Annuẽs oculo fabricat iniqua, In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suũ, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autẽ peruertet os suũ, & in verbis tuis dabit scandalũ, &c. Vbi ex de scriptione cõditionũ annuẽtis oculo, satis patet annuere oculo nihil aliud esse quã hypocritã agere, amicitiamque simulare. Vnde & in Psalmo prædicto postquam dictum esset, & annuunt oculis, veluti significandi causa subiicitur: Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes, dolos cogitabant: Et Prouerb. 6. de annuente oculis dicitur, graditur ore peruerso, & prauo corde machinatur malum. Et hoc loco præcedit de

Psal. 34.

prauante vias suas, qui opponitur, ambulanti simpliciter, cui item opponitur fictus quisque amicus & simulator. Bene ergo subiicitur: Qui annuit oculo, hoc est, qui oculorum nutibus amicitiam falso simulat, dabit dolorem. Quod pleriq; intelligunt vt concordet cum illo, quod mox ex Ecclesiastico citatum est, Annuens oculo fabricat iniqua, hoc est, vt dicitur Prouerb. 6. Machinatur malum, aliis scilicet inferre, vt & hic sit sensus: Dabit aliis dolorem, negotium aliis adferet & molestiam. At vt hoc primum istius sententiæ membrum correspondeat secundo, magis videtur intelligendum de dolore quem sibi adfert tandem simulator, qui tandem suæ simulationis detectæ dabit pœnas, aut frustratum lugebit conatum suum. Sequitur enim: Et stultus labiis verberabitur. Vbi sicut prius stultus labiis opponebatur sapienti corde, ita nunc componitur & comparatur cum annuente oculis. Atque hic iam primus versus est in quo apertè non virtus vitio opponitur, sed vitiũ vitio cõponitur, quod in hoc libro & alias sæpè fit. Significatur ergo nec fictũ in oculorum nutibus, nec stultum in loquendo quæuis temere dignas pœnas euasurum. Potest tamen annuere oculo, iuxta ea quæ dicta sunt in ca. 6. etiam accipi, pro eo quod est signo oculorum alios excitare in alicuius perniciem & irrisionem. Nam & talis, dabit iustas pœnas, iuxta quod ibi dicitur: Huic extemplo veniet perditio eius.

12 *Vena vitæ os iusti: os autem impiorum operit iniquitatem.*

VENA vitæ dictum est pro fons vitæ, quomodo vertit interpres rectius in Psal. 35. Quoniam apud te est fons vitæ, vt ne quis putet allusum ad venas corporis, sed ad venas terræ. Dicitur autem rectè os iusti vena & fons vitæ, quia ex ipso procedunt verba vitæ, vtpote per quæ homini bene consulitur & docetur hic bene viuere, vt & hic coram Deo viuat per gratiam, ac tandem vitam consequatur æternam. At contra os impiorum in se operit & concludit iniquitatem, ita vt sit velut fons iniquitatis quã suo tẽpore in aliorum profundit perniciem & mortem. De linguæ orisque tum virtute tũ vitiis crebra Salomoni mentio, quod à lingua sapientis multum boni, ab insipientis multum mali proueniat.

13 *Odium suscitat rixas, & vniuersa delicta operit charitas.*

INDICAT hæc sententia vnde tot rixæ & contentiones sint inter homines. Vt autem verissima est inter odium & charitatem oppositio, ita pulcherrimè Sapiẽs distinxit illorum duorum variam & diuersissimam operationem, odium hac ratione nobis vituperans, & charitatem commendans. Odium, inquit, vt ex rixis & contentionibus plerunque nascitur, ita inter eos inter quos est, nouas subinde exuscitat rixas & contentiones, vel ex minima etiam frequenter re, & ex parua admodum vel nulla causa, dum quod uis quãtumuis exiguum peccatum magni facit & grauiter

grauiter exaggerat, ac vndique occasionem captat contendendi & rixandi, quidvis in malam rapiendo partem. At contra charitas & dilectio, non parua tantum, sed vniuersa delicta operit, quia efficit, vt quis delicta alterius etiam magna non multum attendat ad exaggerandum ea aut vindicandum, sed vt potius ea extenuet, obliuiscatur & e memoria deleat ac condonet, proinde contra quam facit odium, sopit rixas, quæ ex commissis delictis oriri possent. Est ergo operire delicta, condo-
Psal. 31. nare, sicut in Psalmo dicitur: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum
1. Petr. 4. tecta sunt peccata. D. Petrus ex hoc loco charitatis desumpsit commendationem, sic scribens: Ante omnia mutuam in vobismetipsis charitatem continuam habentes quia charitas operit multitudinem peccatorum. Quod non ex Septuaginta versione quæ hic longè aliter habet, sed ex Hebraica veritate desumptum est. Porrò odium non tantum suscitat in habente odium rixas, secundum modum superius indicatum, sed & in his contra quos est odium, dum armarulentia odientis & iniuria ad lites prouocantur. Ita charitas non tantum delet peccata in animo diligentis, sed & in animo peccantis, qui charitatis alienæ exhibitione vincitur ad redamandum, iuxta illud: Si esurierit inimicus tuus, &c. At priorem intellectum magis voluit sapiens indica-
Prouer. 25. re. Potest & de propriis delictis eius qui diligit intelligi quod dicitur: charitas operire omnia delicta, vt sit sensus: Odium fratris facit vt Deus contendat cum odiente: at Charitas co-
Iac. 5. ram Deo operit omnia delicta diligentis, iuxta illud Iacobi: Qui conuerti fecerit peccatorem, operiet multitudinem peccatorum.

14 *In labiis sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde.*

DISSIMILITUDINEM inter sapientem & indigentem corde, vel vt habent Hebræa deficientem corde, hoc est, insipientem, indicat hanc, quod per sapientiam fit vt in labiis sapientis inueniatur sapientia quæ sapienter eum loqui multa facit, quod ad ipsius sapientis facit decorum & gloriam. At per insipientiam fit vt in dorso stulti inueniatur virga, hoc est, vt propter multa quæ insipienter & agit & dicit, grauiter ipsum castigari & puniri cótingat cum multo ipsius dedecore. Significat ergo sapientiam suum possessorem apud homines decorare, insipientiam dedecorare: & quod sicut in labiis sapientis inuenitur decus eius, ita in dorso stulti dedecus eius. Græcus alium ex Hebræis colligit sensum, forte quia partes huius sententiæ non videbantur inter se aliquam habere oppositionem aptam, Habet enim sic, ὃς ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν, ῥάβδῳ τύπτει ἄνδρα ἀκάρδιον, qui ex labiis profert sapientiam, virga percutit virum vecordem. Itaque sensus Hebraicæ lectionis & nostræ versionis esset: In labiis quidem sapientis verè inuenitur sapientia. At hæc ipsa sapientia est veluti virga in dorso insipientis, sicut suprà dictum est: Stultus cæditur labiis, quia, quantumuis salubrem ac sapientem admonitionem stultus non secus execratur quam virgam, nec minus ea affligitur & cruciatur quam virga. Rodolphus sic intelligit: Si quis quærat sapientiam inueniet eam in labiis sapientis, verum quoniam insipiens eam ibi non quærit, ideo tandem inuenietur in dorso eius virga, & dabit vexatio intellectum ei qui verbo instrui noluit.

15 *Sapientes abscondunt scientiam, os autem stulti confusioni proximum est.*

RECTE postquam est in labiis sapientis inueniri sapientiã, subiungitur sapiétes abscondere scientiam, ne putetur sapientis esse quouis tempore sapientiam labiis ostendere, sed intelligatur & in silentio sitam esse prudentiam. Cæterum variis modis declarari potest, quomodo sapientes abscondunt scientiam, nimirum quia suam scientiam non curant foris ostentare more stultorum, sed potius per modestiam eam tegunt. Deinde quia nõ quouis tempore & loco sapientiã suam depromunt, sed cum opportunum est & locus postulat, & cum adsunt qui percipiendæ sapientiæ sunt idonei, ne spargant margaritas ante porcos, spiritualibus spiritualia compa-
rantes, & sapientiam cum Paulo loquentes inter perfectos. At quod hic sapiens potissimũ significare voluit istud est: Sapiétes abscõdere frequenter id quod sciunt, & omnino quædam siue ad se siue ad alios pertinentia subticere, quia non expedit illa vulgare, vtpote ex quorum publicatione detrimentum aliquod sequi posset. Is enim sensus conuenit sequenti parti: Os autem stulti confusioni, vel (vt habent hebræa & græca) contritioni proximum est. Quo significatur stultum & imprudentẽ hominem ore suo temerè indicare & effutire quod scit, & ob id cõfusionem, contritionem & malum accersere sibi & aliis: Vnde dicitur: homo sapiens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autem & impru- Eccle. 20
dens non seruabit tempus. Itaque non loquitur hæc sententia de scientia artis aut sapientia, sed de simplici scientia, hoc est, cognitione aliquarum rerum. Et significatur tectè hæc partium oppositio: Sapiétes abscondentes quod norunt, cauent confusionem & mala multa, stulti temerè nimis effundẽdo quod sciunt, confusionem cito & malum adducunt. In membris enim harum sententiarum sæpè ex vtraque parte supplendum est, quod ex altera intelligendum relinquitur, vt cum hic in priori membro tantum dicatur de sapientibus quod abscondant sapientiam, ex posteriori datur intelligendum quod abscondendo, contritionem præcauent, & cum in posteriori tantum dicatur quod os stulti vicinum sit confusioni, ex priori datur intelligi id prouenire ex temeraria eorum quæ sciuntur euulgatione. Conuenit prouerbium cum illo Catonis: Nil tacuisse nocet, nocuit tamen esse locutum.

16 *Substantia diuitis vrbs fortitudinis eius, pauor pauperum egestas eorum.*

INDICAT hæc sententia quantum differat diues à paupere, quid diuitiæ diuitibus addant,

Qui multis vtitur verbis lædet animam suam. Hebræa non habent prudentissimus, sed tantum prudens, & habet se tota sententia sic: In multitudine verborum nō deerit peccatum, & qui cohibet vel prohibet labia sua prudens est. Bene autem dixit nō futurum peccatum in multiloquio vel multitudine verborū, quia præter alia peccata, quæ loquendo committuntur in multitudine verborum difficilè vitatur mendacium, difficilius verba vanitatis & ociosa. Multa item indiscretè dicuntur & incircunspectè, vnde multi offenduntur aut turbātur, proinde q cohibet labia sua a multiloquio, & labiis suis modū imponit, hic prudenter agit, quia multa vitat peccata, multorumque offensiones. Quin & prudentissimus rectè dicitur, quia vt habet Iacobus: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

Iacob. 3. 21 *Argentum electum lingua iusti, cor autem impiorum pro nihilo.*

QUOD nos habemus pro nihilo, hebraicè est quasi modicum: Et est sensus. Lingua iusti est velut argentum electum, hoc est res est preciosa, at non solū lingua, sed & cor impiorum quasi modicum est & pro nihilo, quia parū boni habet, ac proinde parui pretij est, aut nullius. Modicum enim pro nihilo reputatur. Et quidē simpliciter sic accipi potest quod dicitur lingua iusti argentum electum. At subtiliori intelligentia etiam significatur sermonem iusti velut argentum electum ignique purgatum, purum esse atque igni diuino examinatum, & ob id splendere pulchrè ac gratum esse.

22 *Labia iusti erudiunt plurimos, qui autem indocti sunt, in cordis egestate morientur,*

HEBRAEA sic habēt ad verbum: Labia iusti pascent multos, & stulti in defectu cordis morientur. Benè quidē sensum prioris partis reddidit noster interpres, quia labia iusti non pascunt multos nisi erudiendo eos, sed perit apud nos gratia oppositionis inter pascere & mori. Sensus ergo est. Labia iusti pascūt multos, quia pabulo doctrinæ animas hominum nutriunt & viuere faciunt: At contrà stulti non solum alios pascere nequeunt bonis sermonibus, sed ipsimet propter inopiā cordis & sapientiæ morientur morte animæ, hic & in futuro Ita Caietanus. Potest tamen & sic intelligi, vt non significetur differentia inter effectus & conditiones iustorū & stultorum, sed tantum describatur efficacia eloquiorum iusti, quę tamen non perueniat ad stultos, vt sit sensus: Labia iusti pascūt quidem multos, at stulti quoniam à iusto pasci recusant propter defectum sapieniæ moriuntur. Atque hunc sensum secutus videtur noster interpres, & sic rectè cōstat nostra versio. Est enim sensus: Labia iusti erudiūt multos, at qui ab eis se doceri non patiuntur, sed indocti manent, morientur per cordis egestatem

23 *Benedictio domini diuites facit, nec sociabitur ei afflictio.*

IN priori membro hebræis est pronomen nequaquam ociosum: Benedictio domini ipsa ditat. Pronomen enim hoc opponitur fortunę & nostræ diligentiæ. Secunda pars ad verbum sic habet: Et non apponet dominus, scilicet, molestiam vel dolorem cum ea. Vnde patet apud nos non legendum eis sed ei, vt habēt codices emendatiores. Est ergo sensus: benedictio domini hoc est diuinus fauor & Dei beneficentia ipsa sola verè locupletat & sic locupletat vt suæ beneficentiæ non adiciat aut societ molestiā aut afflictionē animi, nimirum quia citra hominis anxiā solicitudinem & animi cruciatum, diuitias piis largitur, eisque sine animi molestia frui donat. Quod ipsum sapiens dicit, ad differentiā diuitiarū quas impij possidēt nō ex benedictione diuina, sed p auaritiā & iniustitiā. Eas enim non parāt sine magno animi cruciatu, & corporis multiplici molestia, nec possident nisi cum multa animi afflictione, vix partis vti audentes. Quamquā autem hæc sentētia etiam locum habeat in corporalibus piorū hominū diuitiis, tamen maximè vera est de diuitiis spiritualibus, quæ in sapiētia & virtutibus cōsistunt. Hæ enim & solæ sunt verę diuitiæ, & tantum diuina beneficentia parari possunt, nec aliquam secum adferunt molestiam, sed plurimam voluptatem. Vnde de sapientia dicitur. Omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutum æstimabitur argentum in conspectu illius. Et rursum. Sapien. 7
Non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædium conuictus illius sed lætitiam & gaudium. Sapien. 7

24 *Quasi per risum stultus operatur scelus, sapientia autem est viro prudentia.*

PRIMAM partem clarius habent hebræa in hunc modum: Quasi risus est stulto operari scelus, hoc est, putat esse rem ridiculam & iucundam, nō magni facit peccare, sed parui pendit, imo lætatur operando scelus & ridet. Secunda autem pars quanquam aliter verti possit, potest tamē ex hebræo etiam verti vt nos legimus, nisi quod pro prudentia magis conueniat intelligentia. Et erit conueniētior hic sensus. Cū stultitia hoc efficiat in stulto vt quasi ridendo operetur scelus, sapientia contra est homini prudentia vel intelligentia hoc est adfert ei prudentiam & intelligētiam qua scilicet cognoscat quam sit res grauis & execrabilis operari scelus. Vnde græca habēt sapientia autem parit viro prudentiam. Quāuis & sic possit intelligi vt nomen prudentia præconstruatur & sit sensus. Prudentia autem est viro sapientia, hoc est prudenter animaduertere & intelligere quam seria res sit operari scelus, & ad quod malum perducat hominem, est viro magna sapiētia. Potest ex hebræo etiā verti: Sapientia est viro intelligētiæ.

25 *Quod timet impius, veniet super eum: desiderium suum iustis dabitur.*

BENE hic versus subiectus est superiori. Cum enim ibi dictum sit stultum iocando & gaudendo operari malum, hic significatur impios non esse liberos à timore eoque non vano. Quanquam enim ante sceleris per

petrationem aut in ipsa perpetratione pecca tum res videatur leuicula, amœna & risu digna, tamen perpetrato scelere frequenter cō scientiæ stimulis agitantur, sibiq́ue male con scij supplicium metuunt, quod nisi mutent animum in melius, certo aliquādo aut hic aut saltem postea veniet super eos. Timent enim ob peccata sua infortunia huius vitæ, at hæc plerunque pro merito suo iustè incurrunt, timent gehennā post hanc vitam, quanquam non satis, eamque iusto Dei patiº cogentur iudicio. Nec his tātum sententiæ huius veritas declarari potest quæ propter peccata sua timent impij ventura supplicia, sed & in aliis plerisque rebus. Timent enim patrato scelere, ne in palam veniat, & confundantur apud homines, ideóque & varia comminiscūtur & agunt quo male admissa tegant, verum iusto Dei iudicio fit sæpè, vt quam vitare conantur confusio veniat super eos, quemadmodū Dauid adulterij ignominiam timens, homicidio voluit tegere crimen, quod tamen Deus in oculis solis exponi curauit. Rursus timent frequenter ne ea eueniant quæ sunt eorum desideriis & concupiscentiis contraria, euentusque talium variis rationibus conantur præcauere, verum frustrà frequēter, Deo scilicet eorum conatus reddente irritos, & ea, quæ noluerunt, inducente super eos. Ita mortem, famen, aliáque mala quę timent, frequenter effugere nequeunt. Ita Herodes dum nece infantum regnum suum constabilire studuit, & Messię regnum euertere, regnū in sua posteritate amisit. Ita scribæ & Pharisæi, qui timebant ne venirent Romani & tollerent eorum locum & gentem, quod innocentis morte putabant sese euasuros, inciderunt in Romanorum manus, gente & loco perditis. Bene autem ex opposito de iustis dicitur: Desiderium suum iustis dabitur. Impiis enim tribuit timorem malorum, iustis desiderium bonorum. Et sicut illorum timorem dicit non esse vanum, ita nec horum desideriū. Per quę duo etiam amplius quidquam apertè dicit significare voluit, nempe & iustos liberos fore ab his quæ timent impij, & desiderium suum impios non consecuturos: Iustis autem dicit dari illorum desiderium, hoc est, quod ipsi desiderant, quia quatenus iusti sunt nihil perūt absolutè nisi quod est salutare. Illud autem & hîc consequuntur, & post hanc vitam cum vni-
Psal. 144 cè desideratam percipient beatitudinem. Voluntatem enim timentium se faciet dominus, & deprecationem eorum exaudiet, & saluos faciet eos.

26 *Quasi tempestas transiens non erit impius: iustus autem quasi fundamentum sempiternum.*

Recte sic vt nos legimus verti possunt Hebræa, vt cōparetur impius tempestati transeunti, quia etsi ad tempus instar tempestatis, terribilis sit hominibus, non diu tamen subsistit, sed ritu procellæ prætereuntis, subitò è vita tollitur, quæ quantumuis videatur longa hic esse, tamen ad æternitatem sequentem, in qua æternam moritur mortem, breuis est. Iustus autem fundamēto sempiterno, hoc est, diu durāti comparatur, quia aut iuxta promissiones veteris Testamenti diu in hac vita persistit, aut etiamsi hic nō diu viuere detur, non tamen viuere desinit, vt qui per mortem corporalem, veram æternamque adipiscatur vitā. Possunt tamē Hebræa & aliter & rectius verti in hunc modum. Cum pertrāsit tempestas non manet impius: At iustus fundamētum est seculi: vt significetur impium subito ruere cum ingruit tribulatio vel tentatio, Iustum autem firmum manere, vtpote solidatū suprà firmam petram. Sic Græcus interpres, qui habent παραπορευόμενος καταιγίδος ἀφανίζεται ἀσεβής, δίκαιος δὲ ἐκκλίνας σώζεται εἰς τὸν αἰῶνα, id est, prætereūte procella tollitur è medio impius, iustus autem declinans, seruatur in seculum.

27 *Sicut acetum dentibus, & fumus oculis: sic piger his qui miserunt illum.*

Monet hæc sententia dispicere diligenter quibus quis negotia sua gerenda & curanda committat. Sicut, inquit, acetum, est dentibus noxium, quos ob acredinem stupefacit, inidoneósque reddit ad bene masticandum, & sicut fumus est noxius oculis quos hebetat & pungit: Sic piger his qui miserunt illum est noxius & molestus, quia dum causam eorum sibi commissam malè curat per suam pigritiam, nocumētum simul & dolorem eis adfert, facitque vt causam suam bene disponere nequeant.

28 *Timor domini apponet dies, & anni impiorum breuiabuntur.*

Pleraeque sunt in veteri testamēto scripturæ huiusmodi, quæ iustis longitudinem vitæ promittunt, contra impiis breuitatem. Quæ quanquam ad literam maximè veteri fœderi terrenas promissiones continenti congruant, tamen & à nouo Testamento non abhorrent, quod promissionem habet vitæ quæ nūc est & futuræ. Timor ergo domini apponit dies, hoc est, longitudinem adfert vitæ, 1. Tim. 4
quia propter timorem domini frequēter hic Deus longam pūs concedit vitam, cum contra iusto suo iudicio impios ante tempus subitò tollat è mundo. Rursus timor domini apponit dies, & contra anni impiorum breuiantur, quia timor domini quietam affert conscientiam, sobriè facit viuere & iustè, ac proinde ab immatura morte per intemperantiam aut humanam iustitiam infetenda præseruat: Cū contra impij per intemperantiam sese ante statutum tempus perimant tempus, ac propter iniustitiam sæpè per iustitiam tollantur è medio. Postremum timor domini apponit dies, impietas autem breuiat annos: quia timor domini dies æternos apponit vitæ præsenti, impietas autem efficit, vt breues sint anni hominis, quia non viuit nisi in hac vita post eā moriturus in æternum, nec post se aliquā apud homines honestam relicturus famam.

29 *Expectatio iustorum lætitia, spes autem impiorum peribit.*

Quid est expectatio iustorum lætitia? An non & impiorum spes & expectatio

est læti-

est lætitia? Nemo enim sperat aut expectat nisi lætitiam & bonum. Videtur ergo prior pars sic accipienda. Expectatio iustorum fit tandé lætitia, quia quod expectant & hic & maximè in futuro consequuntur, eoque quod expectauerunt adepto lætantur. At spes impiorũ frustrabitur, ac proinde mœrorem propter frustrationem adferet.

30 *Fortitudo simplicis, via domini, & pauor his qui operantur malum.*

SIMPLEX hic rursum dicitur, sicut suprà simpliciter pro integro, recto & perfecto, magisque quadrasset datiuus (simplici) vt habet Hebræa, sicut est datiuus in secunda parte. Sensus ergo est, Via domini, hoc est lex domini est homini recto & integro fortitudo, quia per eam à se seruatam forti est animo & confidenti. At eadem via domini est pauor operariis iniquitatis, quia propter eã à se neglectam, sibi malè metuunt, & redarguente eos semper conscientia ipsorum ad cuiusuis occursum pallescunt. Pro, pauor, aliqui vertunt, contritio, nam Hebraica dictio vtrumq; significat. Dicitur auté via domini contritio impiorum, quia propter illam contemptam conteretur, & quia lex ipsa impios condemnabit. Potest & sic accipi secũda pars non vt repetatur, via domini, sed simpliciter tantum significetur bis qui operantur malũ aduenire pauorem, ex ipsa scilicet operatione mali: sicut ex operatione boni simplici accedit fortitudo. Idé pulchrè habet & Cicero pro Milone: Magna inquit, vis est conscientiæ in vtramque partem, vt neque timeant qui nihil cõmiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Cæterũ quod hic dicitur de via domini, potest etiam intelligi de modo & ratione qua Deus agit cum hominibus. Nam & hæc via eius iustis animum addit & robur, & impiis pauorem adfert & metum. In scripturis enim & lex domini via eius dicitur, quam scilicet nos vult ambulare, vt cum dicit Propheta: Vias tuas
Psal. 24. domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me. Et ratio item modúsque agendi quo Deus agit cum hominibus, vt cum dicitur in Esa. Non enim cogitationes meæ cogitatio-
Esa 55. nes vestræ, neque viæ meæ viæ vestræ, dicit dominus,

31 *Iustus in æternum non commouebitur, impij autem non habitabunt super terram.*

Psal. 14. SIMILIA his frequenter habet & Dauid:
Psal. 124 Qui facit, inquit, hæc, non mouebitur in
Psal. 36. æternum. Et: Qui confidit in domino sicut mons Sion, non mouebitur in æternum. Et: Iusti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in seculum seculi super eam. Iustus ergo non mouebitur in æternum & hic diuina eum quia protegente gratia nullo casu deiicientur, aut lapsus mox erigetur, & in futuro æternam in cœlis obtinebit firmitatem. Impij verò terram quam diligunt, quamque habitare desiderant, non habitabunt, quia ex illa tollũtur cõtra ipsorũ desideriũ, & in ea existẽtes, non securè nec quieto animo eã possidẽt,

sed cum Cain vagi & profugi sunt in terra, corpore aut saltem animo semper irrequieti.

32 *Os iusti parturiet sapientiam, & lingua prauorum peribit.*

PRO parturiet, hebraica dictio propriè significat germinabit & fructificabit, & est sensus. Os iusti non est sterile, sed veluti fertilis arbor bonum profert fructum, sapientiã scilicet, quia sapientia profert eloquia, & sapientiam animis auditorum ingenerat. At lingua prauorum, propter sterilitatem suam tanquã arbor inutilis & infructuosa, peribit: aut vt habent Hebræa excindetur & eradicabitur. Alluditur enim in hac parabola ad arborem frugiferam & infructuosam, quarum alteri prius cõuenit verbum, alteri posterius.

33 *Labia iusti considerant placita & os impiorum peruersa.*

PRO, considerant, Hebræis est, cognoscũt. Et pro placita est רצון Ratson dictio, cui respondet ferè apud Græcos εὐδοκία, hoc est, beneplacitum. Sensus ergo est: Labia iusti sciunt proferre quæ beneplacita sunt Deo & hominibus, eaque considerant, hoc est, in illis occupantur & ad ea proferendum sese parãt: Contra os impiorum scit & considerat peruersa. Ea enim considerare quis dicitur, quæ diligenter obseruat & quæ semper præ oculis habet ad perficiẽdum: Sic in Psalmis dicitur: Psal. 36.
Os iusti meditabitur sapientiam. Græcus pulchrè expressit sensum Hebraicæ locutionis dum vertit, χείλη ἀνδρῶν δικαίων ἀποστάζει χάριτας, id est, labia iustorum virorum distillant gratias.

CAPVT VNDECIMVM.

1 *Statera dolosa abominatio est apud dominum, & pondus æquum voluntas eius.*

ALLVDITVR in hac sententia ad illud, No habebis in sacculo diuersa pondera maius & minus, nec erit in domo tua modius maior & minor. Pondus habebis iustum & verũ, & modius æqualis & verus erit tibi, vt longo viuas tempore super terram, Abominatur enim dominus Deus tuus eum qui facit hæc, Deutero. 25. Sic Leuit. 19. Rursum autem hic pro (voluntas) Hebræis est ea dictio de qua in versu superiori, quę significat beneplacitum, Sensus ergo est: Dominus abominatur stateram fraudulẽtam, et gratum habet, amatque pondus æquum. Qua sententia vt ad literam monemur equitatis in mẽsurando et ponderando: Ita secundum spiritualem intelligentiam monemur iustum de nobisipsis omnibusque proferre iudicium. Vnde rectè Beda. Statera dolosa non tantum in mensuratione pecuniæ, sed in iudiciaria discretione tenetur. Qui enim aliter causam pauperis, aliter potentis, aliter sodalis, aliter audit ignoti, statera vtique librat iniqua. Sed et is qui sua bene gesta meliora quam proximorum

 suaque

suaque errata iudicat leuiora, trutina ponderat dolosa, &c. Bene autem peculiariter dicit Deũ abominari, hoc est, ei valde displicere staterã dolosã, quia per eam fraus committitur sub specie iustitiæ & æquitatis, peccaturque in multitudinem, & præsertim in pauperes qui minutim res necessarias comparant, nec fraudẽ facilè percipiunt. Vnde & in Michæa: Nunquid, inquit dominus, iustificabo stateram impiam, & sacculi pondera dolosa. In quibus diuites eius. &c.

Miche 6

2 *Vbi erit superbia, ibi erit & contumelia: vbi autẽ est humilitas, ibi & sapientia.*

HEBRAEA ad verbum sic habent. Venit superbia & venit ignominia: & cum humilibus sapientia. Itaque clarius sensum noster reddit interpres: significaturque vtrobique, superbiæ comitem esse ignominiam, humilitatis autem sapientiam. Idq; vel ob id quia superbus excæcatus sua superbia alios ferè contumelia & ignominia afficit, omnes præ se contemnens: Humilis autem sapienter apud se agnoscit quam ex sese nihil sit, ac proinde neminem præ se facilè despicit. Vel quia per superbiam quis despicitur à Deo, & ignominia ab hominibus afficitur, cum superbia maximè sit execrabilis Deo, & hominibus. Odibilis enim coram Deo & hominibus est superbia vt est Eccles. 10. Et quia homo superbus facile committit, vnde ignominiam & contumeliam patiatur. Punit enim deus superbos aut errore in consiliis capiendis aut infelicitate euẽtuũ. Humiles autem à Deo sapientia donantur, atque per eam prudenter se gerunt, sapientiæ nomen apud homines obtinentes & proinde gloriam. Humilibus enim dat gratiam. Vnde dominus: Abscondisti, inquit hæc à sapientibus & prudentibus & reuelasti ea paruulis hoc est humilibus.

Eccle. 10

Matt. 11

3 *Simplicitas iustorum diriget eos, & supplantatio peruersorum vastabit eos.*

NON malè reddidit interpres sensum, tamen si hebræa ad verbum transferantur, nostra lectio melius intelligitur. Habent ergo sic: Integritas (vel perfectio) rectorum deducet eos, et peruersitas præuaricantium vastabit eos. Simplicitas ergo hic ponitur pro synceritate et integritate, sicut suprà et infrà frequenter simplex pro perfecto, sincero et integro. Sensus ergo est. Integritas iustorum ipsa diriget, id est, deducet eos, ita vt in suis conatibus prosperum habeant successum, et impiorum molimina inoffensi pertransẽant. At contrà impiorum peruersitas, qua alios supplãtare conati sunt, ipsosmet vastabit, quia incident in foueam quam aliis fecerunt, eorumq; malignitas recidet in caput eorum, quia dum alios perdere conantur impij, sibi frequenter perniciem conciliant, aut eandẽ aut aliam, cuius conatus eorum causa est.

4 *Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit à morte.*

SIMILIS sentẽtia habita est capite superiori in principio, sed ibi dicitur de thesauris impietatis, hic in genere de diuitiis, et vt ibi quid additur quod hic omittitur: Ita contrà hic additur, quod ibi omittitur. Verũ ex vtroque loco supplendum quod in altero deest, quanquam etiam in genere de diuitiis verum sit, quod non proderunt in die vltionis. Docet autem hæc sententia, iustitiæ potius studendum quam diuitiis, vnde Ecclesiasticus: Noli, inquit, anxius esse in diuitiis iniustis, non enim proderunt in die obductionis et vindictæ.

Eccle. 5

5 *Iustitia simplicis diriget viam eius, & in impietate sua corruet impius.*

IDEM significat hæc sententia aliis verbis quod sententia tertia huius capitis. Non ergo significatur prima parte iustitiã simplicis, id est, perfecti rectam facere viam eius. Cui enim dubium est iustitiam facere vitã hominis rectam? Sed nec significatur iustitiã hominis recti esse directricem operum & vitæ eius, quia & impij iniustitia sic dirigit viam eius, sed significatur ipsam deducere hominem, sic vt eum custodiat ac fortunet. Ei enim opponitur quod sequitur, & impius corruet per impietatem suam, corruet, inquam, in malum, aut cadet frustratus suis bonis.

6 *Iustitia rectorum liberabit eos, & insidiis suis capientur iniqui.*

SIMILIS est hæc parabola cum superioribus. Sed in superiori sentẽtia iusticia ad bonum promouere dicebatur, hic verò à malo liberare.

7 *Mortuo homine impio nulla erit vltra spes, & expectatio solicitorum peribit.*

HEBRAEIS non est mortuo homine impio, sed in morte hominis impij, vel moriente homine impio, sed parũ refert. Porro Hebraica dictio, quã noster vertit (solicitorum) variè admodum à diuersis transfertur. Alij enim diuitum vertunt, alij diuitiarum, alij iniquorum: quorum versionem verisimiliorem puto. Nam adiectiuum hic positum deriuatur à substantiuo און Auen, quod iniquitatem significat. Sensus ergo erit: Cum moritur aut cum mortuus est homo impius, nulla est ei vltra spes, &, hoc est, quia expectatio iniquorum per mortem peribit. Videtur enim secundum membrum declaratio esse prioris. Qui verò vertunt diuitum vel diuitiarum, intelligunt diuites comparari cũ impiis quoad spem, vt sicuti moriẽte homine impio omnis eius spes cum eo intercidit, ita & expectatio diuitum per mortem pereat, qui sensus & nostræ lectioni conuenit. Nam in ea per solicitos intelligi cõuenit in malam partem eos qui pro rebus istis terrenis conquirendis & conseruandis anxiè sunt soliciti. Quod autem nulla dicatur spes impio post mortem, non ob id tantum dictum est quià impij tunc amplius non sperãt: nam et sancti etiã tunc nõ sperãt amplius, vt pote assecuti quod volebãt Spes enim quæ videtur non est Rom. 8.
spes,

spes, nam quod videt quis quid sperat? inquit Paulus: Sed hoc vult hic significare parabola per mortem impio intercipi & auferri irreparabiliter, quod sperare & desiderare solitus fuit, diuitias scilicet, gloriam & omnem vitæ huius fœlicitatem, vt hoc significetur quod
Psal. 75. per Prophetam: Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in
Psal. 48. manibus suis. Et: non descendet cum eo gloria eius. Et alibi: Sunt reliquię homini pacifi-
Psal. 36. co. Iniusti autem disperibunt, simul reliquiæ impiorum disperibunt, quia post mortem nihil est ei reliquum. Secundum spiritualem intelligentiam significare etiam hic rectè intelligitur, impio post mortem nullam esse spem veniæ, quia in inferno nulla est redemptio.

8 *Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.*

ITA & Hebræa planè habent, nisi quod pro tradetur, illis est venit, vt sit, Venit impius pro eo vel in locum eius. Non venit autem, nisi Deo illum trahente qui & iustum liberauit. Exéplum huius singulare est in Mardochæo & Aman, in Saul & Dauide, in Daniele & his quorum accusatione Daniel à Dario in lacū missus fuerat. Significat ergo hæc sententia Dei iudicium, quo frequenter fit vt iusto liberato impius succedat in locum eius. Potest & generalius intelligi, vt significetur iustum & si ad tempus ferat tribulationes in hoc mundo, liberandum aliquando, & maximè post hanc vitam: Impium, verò etsi gaudeat ad tēpus in hoc mundo, suo tempore successurum in sortem malam iustorum, quando illis gaudentibus ipse lugebit, potissimum post hanc vitam.

9 *Simulator ore decipit amicum suum, iusti autem liberabuntur scientia.*

ABLATIVVS (ore) coniungi debet nō cum nominatiuo (simulator) sed cum verbo, decipit, vt patet ex Hebręis, apud quos nō est decipit, sed corrumpit vel perdit. Et est sensus: Fallax adulator & hypocrita qui amicitiam simulat, perdit & decipit ore amicum suum vel proximū suum, hoc est, perdere studet & decipere, & quantū in se est perdit eos cū quibus est ei negotium: (Proximus enim Hebraica phrasi dicitur quiuis homo) At iusti per suam scientiam liberabuntur à laqueis simulatorum, vt ab eis non perdantur & decipiantur. Veritas huius sententiæ patet in hæreticis maximis simulatoribus, à quorum deceptionibus liberantur iusti sua scripturarum scientia. Docet autem hæc sententia beneficiū iustitiæ, vt cui Dei dono semper adsit sciētia necessaria ad proficiēdum. Aut significat iustis non opus tantum esse probitate & virtute, sed etiam scientia scripturarum & cognitione multarum rerum, ne illis imponatur à simulatoribus. Vnde petrus monet virtuti addendam scientiam. Opponitur autem ablatiuus (scientia) ablatiuo (ore) vt sit sensus: Ille quidem ore in verbis concinnè aptatis decipere tentat. Iusti verò scientia liberantur, quia, illorum simulationes & fraudem quantumuis tectam deprehendunt.

10 *In bonis iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit laudatio.*

QVAMVIS prior pars accipi etiam possit de bonis quæ iusti faciunt, tamen prop. et secundum membrum potius intelligi debet de bonis quæ eis obueniūt, vt sit sensus: Cum benè est iustis & cum prosperi sunt eorum successus, cum bona eis obtingunt siue temporalia siue cœlestia, tota ciuitas exultabit. Et similiter è contrario cum perierint impij erit in ciuitate laudatio Dei, communisque lætitia & cantus. Nō enim dictio Hebraica significat laudationem, sed cantum lætitiæ & exultationem. Veritatem habet hæc sententia maximè in ciuitate bene instituta, & proinde maximè competit in Ecclesiam quæ & de profectu iustorum lætatur, & de impiorū punitione, iuxta illud Psal. 57. Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.

11 *Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas, & ore impiorum subuertetur.*

SICVT superiori sententia ciuitatis affectus erga iustos & impios designatur, ita nunc quid ciuitas ab vtrisque commodi vel incommodi reportet. Ciuitas, inquit, exaltabitur benedictione, hoc est, benedictis, bonis scilicet consiliis & bonis imprecationibus iustorum quæ impartiuntur ciuitati: At contra ore impiorum subuertetur, quia verbis & cōsiliis iniquis, dolis, & seditionibus quas excitant impij, euertūt ciuitates & regna. Sunt qui benedictionem iustorum accipiunt passiuè vt significetur ciuitatem exaltandam, cum in ea iusti à Deo benedicuntur, hoc est multiplicantur, & diuina dona multa percipiunt, quia hęc in communitatis redundant vtilitatem. At priorem sensum magis requirit pars sequens.

12 *Qui despicit amicum suum, indigens corde est, vir autem prudens tacebit.*

DOCET hæc sentētia prudentis esse dissimulare aliorum vitia. Priorem partem magis conueniebat sic vertere: Despicit amicum sum vel potius proximum suum, indigēs corde: Sic enim melius correspondet secundo membro. Et est sensus: Vir insipiens indigusque cordis, hoc est, sapientiæ, is corde suo despicit proximum suum, hoc est, alios cum in eis putat se aliquam obseruare imperfectionem, atque ob id contemptim de eis loquitur: At vir prudens, etiamsi agnoscat quosdam aliorum defectus & imperfectiones, tacebit tamē eas, sciens quod in qua mensura mēsi fuerimus, remetietur nobis, & quod non sit sine vitio. Simile est quod sequitur. Math. 7

13 *Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est, celat amici commissum.*

DOCET quid fidelitati debeatur & quod sit versuti opus, simulque indicat nō temere cuiquam reuelāda secreta. Qui, inquit, ambulat fraudulenter, hoc est, qui cum amico

ſtutè conuerſatur,ſub amici ſpecie callidè explorans alterius animum, is reuelat,id eſt,reuelare ſolet arcana ſibi detecta:At contra qui fidelis eſt,is tegit rem ſibi ab amico commiſſam,hoc eſt,côcreditam.Pro quo Hebræa habent:Et qui fidelis eſt animo celat rem, vel verbum.At noſter interpres,quo clarior eſſet ſententia,rectè pro (rem vel verbum)vertit amici commiſſum,id eſt,concreditum ſecretū quanquam poſſit commiſſum hic etiam accipi pro admiſſum & perpetratum aliquod delictum.Porrò Hebræa habent de fideli animo ad diſtinctionem eius qui verbis fidelitatem præ ſe fert,qualis eſt is qui ambulat fraudulēter.Conuenit huic ſententiæ,illud Poetę:Eximia eſt virtus præſtare ſilentia rebus.At contra grauis eſt culpa,tacenda loqui.

14 *Vbi non eſt gubernator,populus corruet,ſalus autem vbi multa conſilia.*

HEBRAICE ſic eſt ad verbum, Vbi non ſunt gubernacula.Eſt enim hic ea apud Hebræos dictio quæ ſuprà cap.1.cum dicitur, intelligens gubernacula poſſidebit.At quoniā vbi non ſunt gubernacula, ibi non eſt gubernator,non malè interpres vertit, Vbi non eſt gubernator.Alij dictionem hanc magis putāt ſignificare conſilia,vnde vertunt:Vbi nō ſunt conſilia,quod magis videtur ſequenti competere membro,quod ad verbū ſic habet apud Hebræos:Et ſalus in multo conſultore, vel in multitudine conſultoris,pro conſultorum.Vbi autem multi ſunt conſultores,ibi & multa ſunt conſilia,proinde eodem redit ſenſus.Docet autem hæc ſententia, populo optandum, & curandum omnibus modis, vt bonos & ſapientes habeat, tum gubernatores, tum conſultores.eiſque a populo obedientiam præſtādam,vt potè à quibus populi ſalus & fœlicitas pēdeat,magis quàm à multitudine & viribus populi:ſicut contra neceſſe eſt ſequi eius perniciem ſi deſint boni principes & conſiliarij, non minus quàm nauem neceſſe eſt perire, vbi non eſt bonus gubernator. Vnde Eccleſiaſtæ 10.dicitur:Væ tibi terra cuius rex puer eſt.

15 *Affligetur malo qui fidem facit pro extraneo, qui autem cauet laqueos,ſecurus erit.*

FREQVENTER in hoc libro Sapiens indicat periculoſam eſſe fideiuſſionem,atque ab ea auocat,non in totum eam prohibere volens,cum ſit nonnunquam opus charitatis & miſericordiæ,ſed per periculi demóſtrationem præmonitos nos volens ne paſſim et temerè ea fiat à nobis. Fideiuſſionem autem duobus verbis ſignificat, primum per verbū ערב Arab, quod ſignificat fideiubere:ſecūdo per verbum תקע Thacah,quod propriè ſignificat figere et plaudere,et quia fideiuſſiones fiunt per hoc,quod fideiuſſor figit manum ſuam in manum alterius,tangendo eā & percutiendo,ideo accipitur pro fideiubere. Primum verbum primo loco ponitur,ſecundum in ſecundo membro. Vnde ad verbum habetur:Qui autem odit defixores, hoc eſt, qui odit ſtipulantes,ita vt eos imitari nolit,pro quo noſter interpres ſenſum potius quàm verba ſecutus,vertit:Qui autem cauet laqueos, hoc eſt,fideiuſſiones, quibus homo ſeipſum illaqueat & obligatum facit. Vnde ſupra ca.6.dicitur:Fili mi ſi ſpoponderis pro amico tuo,defixiſti apud extraneum manum tuā, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis ſermonibus. Senſus ergo eſt: Affligitur malo, hoc eſt,moleſtiam patietur aut damnum etiā (vt experientia frequēter docet)qui fidem facit pro extraneo,hoc eſt, pro altero. Ita enim hic ponitur(Extraneus)vt ſignificetur quiuis alius, ne quis putet prohiberi fideiuſſionem tantum pro extero & non pro amico,cum ca. 6.& alibi etiā pro amico prohibeatur fieri.Qui autem cauet obligationes proprij oris,erit ſecurus à multis periculis & malis. Hac autē aliiſque ſimilibus ſententiis vt diſſuadeantur temerariæ fideiuſſiones pro debitis tēporariis, Ita multo magis ſecundum ſpiritualem & veriorem intelligentiam monemur, non facilè per ſuſceptionem alicuius regiminis,nos pro aliis obligare: Quicunque enim principatum ſuſcipiunt & epiſcopatum aut paſtorale onus pro aliis ſpondent,pro quibus vigilare debēt, Heb.13 tanquam rationem reddituri pro animabus eorum.

16 *Mulier gratioſa inueniet gloriam,& robuſti habebunt diuitias.*

IN vtroque membro idem eſt verbum, in cuius repetitione conſiſtit vis & elegantia huius verſus.Ad verbū ergo ſic habetur:Mulier gratiæ apprehendet gloriam,& fortes apprehendent diuitias.Eſt autem mulier gratię, mulier gratæ venuſtatis & probitatis,vnde noſter vertit,Mulier gratioſa,alij mulier venuſta ſignificaturque quod quemadmodū mulier ſua pulchritudine et gratia, morumque probitate obtinet gloriam apud homines,ita viri ſua fortitudine conſequi debent diuitias, vt intelligamus,quod quemadmodum gloria viri eſt mulier venuſta, ita familiæ opes pendēt ex fortitudine et ſedulitate viri. Docet ergo in mulieribus maximè requiri formam et morum gratiam, in viris induſtriam et laborem.

17 *Benefacit animæ ſuæ vir miſericors, qui autem crudelis eſt,etiam propinquos abiicit.*

PRO (propinquos) Hebræis eſt, carnem ſuam.Sed frequēter in ſcripturis propinqui hominis dicuntur caro eius.Nam Geneſ. 37.de Ioſeph dicit Iudas:Frater noſter et caro noſtra eſt Et vniuerſæ tribus Iſrael dixerūt ad Dauid: Ecce nos os tuum et caro tua ſumus. 2.Reg.5 Et Eſa. 58. vbi nos habemus, Et carnem tuam ne deſpexeris : Septuaginta verterunt: Et domeſticos ſeminis tui ne deſpexeris.Hoc ergo ſecutus noſter interpres vertit, Etiam propinquos abiicit.Et eſt ſenſus Vir verè miſericors benè facit imprimis animæ ſuæ, hoc eſt,ſibiipſi,pars enim pro toto ſynecdochice ponitur.Qui autem crudelis eſt,non tantum exterorum curam,ſed et proximorum abiicit.Conuenientior tamen ſenſus eſt ſi carnē propriam ſignificatam intelligamus,quia ſic iucūdior erit et efficacior oppoſitio. Habent autem

autem Hebræa secundam partem sic: Et turbat carnem suam, crudelis. Quomodo & septuaginta habent, apud quos est, & perdit corpus suum immisericors. Et est sensus: Vir benignus benefacit imprimis animæ suæ, hoc est, sibiipsi. At vir crudelis non solum aliis molestus est, sed etiam carni suæ, hoc est sibiipsi. Vtrobique enim pars pro toto ponitur, sed ad elegantiam facit varietas. Dicitur autē vir pius animæ suæ vel sibi benefacere, quia sibi indulget debitum ac commodum rerum sibi necessarium vsum. Deinde quia ab his quæ noxia sunt vitæ & quieti suæ, serio abstinet, tristitia scilicet inordinata, intemperantia & id genus aliis. Contra crudelis turbat carnem suam, & seipsum, quia carnem suam affligit, subtrahēdo ei per auaritiam necessaria, variisque curis & cupiditatibus sese macerando & conturbando, ac intemperantia & indebita tristitia sese lædendo. Efficacior esset sententia si hoc modo vertatur, quomodo item verti potest. Qui benefacit animæ suæ, vir est misericors, & qui turbat carnem suam, crudelis

Eccle. 30 est. Declarat hunc versum illud Ecclesiastici: Tristitiam non des animæ tuæ, & affligas temetipsum in consilio tuo. Iucunditas cordis hæc est, vita hominis, & thesaurus sine defectione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas. Miserere animæ tuæ placēs Deo & contine, & congrega cor tuum, & tristitiam longè expelle a te, &c. Et Sapiens Ecclesiastes demōstrat quomodo quis sibi debeat benefacere

Eccle. 11 & non turbare seipsum. Lætare, inquit, iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuū. Et post pauca. Aufer iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua. Et cap. 4. vanitatem describit eius, qui cum vnus sit nec fratrem babet, nec filium, tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicēs: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis? Et hæc quidē quod attinet ad literalem sensum. Secundum spiritualem autem intelligentiam significatur hic viri pij & benigni esse, vt benefaciat animæ suæ, ita vt de salute sua æterna sit solicitus, eamque bonis operibus promoueat. In quem

August. sensum D. August. illud Ecclesiastici: Miserere animæ tuæ placens Deo, vsurpat in Enchiridio ad Laurentium ca. 76. & alibi contra eos qui satis ad salutem putabant eleemosynam egentibus dare, etiamsi dantes in sceleribus perseuerarent. Sciendum insuper pro plenio ri huius sententiæ explicatione, quosdam pro benefacit, hic vertere, retribuit. Nam hoc dictio Hebraica propriè significat. Vnde hunc intelligunt sensum: Vir benignus qui aliis miseretur, retribuit sibiipsi, quia beneficentia hominis non tantum illis vtilis est in quos fit, sed & ei qui benefacit: Contrà vir crudelis & inclemens, non tantum aliis molestus est, sed etiam sibiipsi malefacit ac semetipsum turbat. At prior intelligentia simplicior videtur & aliis scripturis citatis cōuenientior. Nec notum est in scripturis verbum retribuendi accipere simpliciter pro tribuere & benefacere:

Psal. 118. re: vt cum dicitur: Retribue seruo tuo, viuifica me. Significat autem hoc verbum Gamal hic positum, etiam ablactare. Vnde sunt etiam qui vertūt: Ablactat animam suam vir pius, hoc est, abducit eā à consuetudine praua

& a malis desideriis. Qui sensus etiam in primo includitur.

18 *Impius facit opus instabile, seminanti autem iustitiam merces fidelis.*

HEBRAEA habēt ad verbum. Impius facit opus falsitatis, & seminanti iustitiam merces veritatis. Est ergo oppositio non tantum inter impietatem facientem, & seminantem iustitiam, sed & inter genitiuos falsitatis & veritatis. Dicitur autem Hebraica phrasi merces veritatis, merces stabilis, certa & qua iustus non frustrabitur: quia verum Hebræis dicitur stabile, solidum & certum, vnde bene vertit interpres, merces fidelis, hoc est, firma & nequaquam fallax. Ex quā secūda parte patet quid in primo membro vocet opus falsitatis, nimirum opus fallax, quod expectantē fallet expectato fructu. Quod rectè apud nos dicitur opus instabile, vtpote quod non subsistet, quod euanescet, sine bono aliquo fructu. Non ergo dicitur facere opus instabile, quia à stabilitate virtutis recedit & suis passionibus agitatur. Dicitur ergo, impius quamuis multum laboret, tamē facit opus fallax, quod non perdurabit, nec fructum adferet. At qui seminat iustitiam, non frustrà seminabit, & laborabit, sed merces eius certa est & solida. Hoc ergo hic dicitur quod Paulus aliis verbis ad Galatas: Qui seminat in carne, de carne & metet corruptionem: qui autē seminat Gal. 5. in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Et: Euntes ibant & flebant mittentes semina sua. Psal. 125. Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.

19 *Clementia præparat vitam, & sectatio malorum mortem.*

HEBRAEA sic habēt. Similiter iustitia ad vitam, & sectator malorum ad mortē, hoc est, sicut iustitia perducit aut tendit ad vitam, ita qui sectatur malum tendit ad mortem, æternā scilicet. Ex qua collatione, nostra lectio alioqui plana melius intelligitur. Sensus enim est: Clementia (species ponitur pro genere) hoc est, iustitia præparat homini vitā, & sectatio malorum, hoc est, assidua in malis perseuerātia, præparat homini mortem. Stipēdia enim peccati mors, gratia autē Dei vita æterna. Hæc ergo sententia rectè subiungitur Rom. 6 superiori, quia eam declarat.

20 *Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant.*

HEBRAEA eundem habēt sensum. Abominatio domino peruersi corde, & beneplacitum eius integri via, hoc est dominus abominabitur peruersos corde: Et contra eidem placent hi qui in sua conuersatione sunt syncERI. Voluntas ergo hic rursum accipitur pro beneplacito. Est enim hebræis hic rursum ea dictio quæ in primo huius capitis versu.

21 *Manus in manu non erit innocens malus, semen autem iustorum saluabitur.*

INNOCENTEM esse in scripturis aliquoties ex hebraica phrasi ponitur pro impunitum esse, vt cum dicitur. Quis enim exten- 2. Reg. 16.

det manum in Christum domini & innocens erit? Sic non esse innocentem hic & alibi ponitur pro non esse impunitum, vt & cum in Exod. dicitur: Non habebit insontem dominus eum qui assumpserit nomen domini Dei sui frustra, hoc est nō habebit eum impunitum. Vnde & hic quidam recte vertunt, non erit impunitus malus. Cæterum illud manus in manu: ad verbum Hebræis est: Manus ad manum, vnde eandem hanc partem cap. 16. huius libri interpres vertit, etiamsi manus ad manum fuerit, non erit innocens. Hac auté phrasi quidam putant significari, mox mox, repéte & statim: vt significetur mox adfutura impii vitio. Nam & italica phrasi teste Pagnino dicitur, ad mano ad mano, pro statim, nec dissimile est quod Iauni dicunt ad manum esse quod adest. Alij hac phrasi intelligunt significari conspirationem quæ coadunatione manuum fieri solet. Vt sit sensus: Etiam si inter sese conspirarint impij non erunt tamen impuniti: & iusti eorum conspirationem & punitionem euadét. Qui sensus etiam optime cōuenit nostræ literæ. Et bene quadrat, vt semé iustorum opponatur conspirationi impiorū, cōgregatio scilicet congregationi. D. Gregor. lib. 25. moral. cap. 3. mysticè hūc locum sic exponit. Manus manui iungi solet, quādo quiescit in ocio, & nullus eam vsus laborum exercet. Manus ergo in manu non erit innocens malus: Ac si diceret: Et cum manus cessat ab iniquo opere, malus tamen non erit innocés per cogitationem: Secutus Gregorium Beda in commentariis, Græca habent: Qui manui manus inijcit iniustè, non impunitus erit.

Exod. 20

Greg.

22 *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua.*

IN hac sententia sicut & in multis similibus subintelligenda est particula similitudinis, sicut, quæ ex proprietate linguæ, sæpè omittitur, vt sit sensus: Sicut est circulus, Vel sicut se habet circulus aureus in naribus suis, ita est, vel ita se habet mulier pulchra & fatua. Qua comparatione non assimilatur ipsa quidem mulier pulchra circulo aureo, sed eius pulchritudo. Ipsa vero mulier talis magis assimilatur sui. Vnde septuaginta clarius vertērunt hanc sententiam, Habent enim: Sicut in auris aurea in naribus suis, sic mulieri vecordi pulchritudo. Consistit autem similitudo potissimum in eo, quod sicut aureus circulus non cōuenit in naribus suis, nec suem ornat: ita pulchritudo, & res est præclara, non conuenit mulieri stultæ, sed malè ibi videtur à natura collocata, Sicut postea dicitur. Non decent stultum verba composita. Et: Nō decent stultum deliciæ. Sicut enim sus circulo aureo naribus infixo non nouit bene vti: ita nec mulier stulta sua pulchritudine. Deinde quia sicut sus circulo aureo non cohibetur à suffodienda terra, sed nihilominus se cœno immergit, circulumque fœdat, Ita & mulier vecors, cum pulchritudine sua gloriam sibi comparare deberet, non ea tamen retrahitur à voluptatum illecebris, sed voluptatum cœno se immergit, sicque pulchritudinem sua insipientia fœdat & obscurat. Ex qua explicatione patet quàm rectè mulier fatua suibus comparetur, nempe ob immunditiam, ad quam abutuntur sæpè mulieres sua pulchritudine. Mysticè per mulieré pulchrā & fatuam intelligitur anima Christiana, quæ pulchra quidem est per fidem & baptismū, per quæ tanquam annulo aureo Christo est desponsata, sed tamen fatua est per vitæ insipientiam. Hæc bene comparatur sui circulū aureum habenti in naribus, quia in illam cōpetit illud Prouerbij: Sus lota in volutabro luti. Cumque fidei pulchritudine retrahi deberet ab omni actione inhonesta, eam contrà omni vitæ impuritate conspurcat & commaculat.

Sept.

Cap. 17.

Cap. 19.

Mistice sensus.

2. Pet. 2.

23 *Desiderium iustorum omne bonum est, præstolatio impiorum furor.*

NOSTER interpres in priori parte videtur secutus Septuaginta, qui habent, ἐπιθυμία δικαίων πᾶσα ἀγαθή. Hebraica habent Desiderium iustorum duntaxat bonum est, & dictio, bonum, non est adiectiuum substantiui, desiderium, quia cum apud Hebræos dictio, quę desiderium significat, sit generis fœminini, dictio quæ bonum significat est generis masculini. Vnde quidam vertit: Iustorum cupiditas est duntaxat, bonum. Non ergo significatur desiderium iustorum in se bonum esse, sed quod iusti aliud non desiderét quàm bonum, vt desiderium sit positum pro re desiderata. Vnde & nostra litera sic est intelligéda. Omne desiderium iustorum, hoc est quicquid desiderant iusti, est bonum. Aut bonum est omne desiderium illorum, hoc est, nihil aliud quam bonum desiderant. Quod subtiliori intelligentia eximiè verum est, si de eo bono intelligatur quod verè solum est bonum, nempe Deus quem solum iusti quatenus tales desiderant. Vnde Lyra intelligit, desiderium iustorum est omne bonū, hoc est Deus, in quo est eminenter omne bonum. At quid est quod sequitur: Præstolatio vel expectatio impiorum furor? An sunt qui furorem desiderant & expectāt? Sensus ergo est. Id quod impiis expectandum venit, hoc est quod solum eis obueniet, est furor, hoc est, indignatio & vitio diuina. Illud enim dicitur homini expectandum quod homini certò obtinget. Vnde & Paulus: Voluntariè peccantibus nobis iam non relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio.

Heb. 10.

24 *Alij diuidunt propria & ditiores fiunt: alij rapiunt non sua & semper in egestate sunt.*

AD verbum Hebræa habent: Est dispergens, & apponitur adhuc, & qui parcit vel prohibet à rectitudine, tantum ad egestatem. Prior pars significat reperiri quosdā qui spargunt suas facultates distribuendo, scilicet eas pauperibus, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus: Aut etiā mundano spiritu liberaliter multos sumptus amplaq. munera faciendo, & tamen crescunt assiduè eorum facultates, Deo hominibusque eorum liberalitatem remunerantibus. Vnde bene vertit interpres noster sensum. Alij diuidūt propria

& ditiores

& ditiores fiũt. Quod declaratur illo Pauli vbi
2. Cor. 9. de eleemosyna disputat: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Secunda pars dupliciter intelligi potest apud Hebræos: Nam si vertatur Qui prohibet à recto vel rectitudine, subintelligitur seipsum, & est sensus. Qui prohibet seipsum à recto, hoc est, qui abstinet ab æquo nec iustitiam sequitur, sed iniustitiam aliena rapiendo. Quem sensum secutus est interpres & ob id vertit, Alij rapiunt non sua. Si autem vertatur qui parcit à recto: Sensus erit, qui præter æquum & magis quam decet parcus est, indigentior fiet. Vtrunq. experientia docet, & eos qui per iniustitiam diuitias quęrunt, & eos qui nimis sunt parci, ita vt abstineant à sumptib. opportunis, frequẽter tendere ad egestatem & facultatum defectũ. Cõuenienter autem hæc sentẽtia, & ad charismata spiritualia aptari potest. Qui enim ea in aliorum vtilitatem expendunt; talenta sibi data conduplicant. Qui verò eis non bene vtuntur, sed abstinent ab ęquo & bono quod per ea operandum erat, diuina bona quasi propria essent sibi rapiendo, pauperiores fient, iuxta illud Saluatoris: Omni habenti dabitur,
Matt. 25. ei autem qui non habet, & quod videtur habere auferetur ab eo.

25 *Anima quæ benedicit, impinguabitur, & qui inebriat, ipse quoque inebriabitur.*

DVPLICITER hæc sententia intelligitur. Primum de beneficio oris, per bonas imprecationes & doctrinam salutarem, vt sit sensus. Is qui aliis bene precatur, aut
Gregor. alios bene docendo instruit, impinguabitur à Deo muneribus & gratiis. Sic Gregorius 3. parte admo. 26. Qui enim (inquit) prædicando, exterius benedicit, interius augmenti pinguedinem recipit, & dum vino eloquij auditorum mentem debriare non desinit, potu multiplicati muneris debriatus excrescit. Secundo potest referri ad beneficia operis Proximo impẽsa & eleemosinas, vt sit similis sententia superioris priori membro, vt benedicere Positũ sit pro bene facere, sicut & Pau-
2. Cor. 9. lus benedictionem vocat eleemosinam, dicens: Qui seminat in benedictionibus & benedictionibus & metet: Nam, & hebræa hoc loco habent nomen benedictionis non verbum benedicere. Est enim anima benedictionis. Sic & inebriare dicetur qui larga bonorum suorũ impartitione alios reficit. Et conuenienter quidem vterque sensus in generali hac sententia comprehenditur, vt et ad oris et ad operis beneficia pertineat. Habent autem Septuaginta in priori membro, Benedicta omnis anima simplex. Quam sententiã
Chrysost. citat aliquoties Chrysostomus, vt homil. 26. in Matth. et aliis aliquot locis.

26 *Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis: Benedictio autem super caput vendentium.*

SVPERIORIBVS duabus sententiis insinuauit præmium eorum qui sua copiosè spargunt & distribuunt, inuitans hac ratione ad liberalem suorum bonorum, sine temporalium, siue spiritualium communicationem. Quoniam autem sunt qui ab hac liberalitate adeo sunt alieni, vt nec vendere quidem annonam, qua abundant, velint iusto pretio, tempore opportuno, in egẽtium vtilitatem, sed sub spe maioris lucri eam reseruant cum magno Reipub. malo, ex multorum damno suum quærentes lucrum, rectè subiungitur hæc sententia, qua similiter inuitantur ad libenter per venditionem ea qui bus abundant communicandum egentibus. Qui, inquit, abscondit frumentum, ex auaritia scilicet illud nolens vænum exponere, maledicetur in populis. Quod de maledictione diuina intelligi posset nisi Hebręa haberẽt: Maledicet ei populus, vnde sensus apud nos esse debet maledicetur à populis. Malè enim tales audiũt à populo, eisq. pauperes malè imprecantur, quorum imprecationes nõ sunt contemnẽdæ. Audit enim iustas eorum querelas frequenter Deus: Nam vt est in Ecclesiastico: Eccle. 4.
Maledicentes tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Itaque maledictionem populi sequitur maledictio Dei, qua fit vt agri talium sint parum fertiles, aut vt malè pereant auare conseruata, aut aliam aliquam vltionem incidant. Contra benedictio & Dei & populi super caput vendentium, quia & populus capiti eius, hoc est ipsi fausta precatur, & Deus amplioribus donat. Cæterum frumenti nomine res omnes victui & vsibus hominum necessarias significat. Ex secunda huius sententiæ parte licet intelligere iam id quod suprà cap. superiori habitum est: Benedictio super caput iusti. Similis est hæc sententia cum duabus superioribus, docens frumenta non recondenda, sed publicanda in commune bonum, ne maledicentia populi, & bonum nomen in populo amittatur, & diuina contra hominem vltio excitetur, sed contra potius bona populi imprecatione, & gloria homini apud plebem paretur & diuina benedictio obtineatur. Iuxta mysticum sensum ad doctrinam & cibum animorum refe- Mysticus sensus.
renda est hæc sententia. Nam qui abscondit talentum, neque ex eo quod habet pascit egentes in Ecclesia oues Christi, maledictus est. Vnde Greg. 3. parte admonit. 26. Frumen- Gregor.
ta abscondere, est prædicationis sanctæ apud se verba retinere. In populis autem talis quisque maledicitur, quia in solius culpa silentij pro multorum quos corrigere poterat, pœna damnatur.

27 *Bene consurgit diluculo, qui quærit bona, qui autem inuestigator malorum est, opprimetur ab eis.*

HEBRAEA aliter habent sic. Qui mane quærit bonum, quærit bene placitum, qui autem sectatur malum, veniet ei. Cuius sententiæ prior pars quamuis sic accipi possit vt significetur eum qui mane surgit ad bonũ faciendum quærere quod Deo beneplacitum sit et gratum: tamen quo magis respondeat per oppositionem sequenti parti, potius videtur accipiẽda de beneplacito ipsi operanti, vt sit sensus. Qui manè surgit ad bonũ sectandum, is sectatur id quod tandem ei erit bene-

placitum & gratum, unde scilicet ei postea bene sit, & hic voluptatem in animo percipiat. At qui sectator mali est, id est, qui assidue persistit in malo, malum quod hic sectatus est veniet ei. A qua sententia non est multum aliena nostra lectio. Sensus enim est: Qui quærit bona, id est, qui quærit inlistere bonis operibus, is bene diluculo consurgit, quia in suū bonum consurgit Huic non dicetur: Vanum est vobis ante lucem surgere. At contra, Qui inuestigator malorum, id est, sectator malarum rerum est, cupiens cognoscere rationes male agendi & perficiendi, is tandem ab ipsis quæ sectatus est, malis opprimetur, quia ei causa erunt vltionis diuinæ.

Psal. 126

28 *Qui confidit in diuitiis suis corruet: iusti autem quasi virens folium germinabunt.*

SIc & Hebræa habent, nisi quod non additur vires, quod interpres adiecit, quia & impij folio in scripturis cōparantur, sed folio cadenti, vt Esa. 64. Cecidimus quasi foliū vniuersi, iusti autē folio virenti vt Hiere. 17. Et erit folium eius viride. Et Psal. 1. Et foliū eiusnō defluet. Sensus est ergo, quod cōfidēs in diuitiis suis, quoniam innititur rebus caducis, corruet nequeuntibus diuitiis eius ipsum seruare, imo ad perniciem ipsum impellentibus: At contra iusti in Deo confidentes & animi virtute, quasi viride & recens folium arbori firmiter adhærens germinabunt, vel florebunt & crescent proficiendo de virtute in virtutē. iuxta illud Psalmistę: Iustus vt palma florebit, sicut cedrus quæ in libano est multiplicabitur. Quibus significatur iustos gratum semper seruare virorem & vigorem, continuo crescere & augeri.

Psal. 91.

29 *Qui conturbat domum suam, possidebit ventos, & qui stultus est, seruiet sapienti.*

SVPERIOR sententia est contra diuitiis confidentes, hæc contra dissipantes eas. Ædificare domum ponitur postea cap. 14. pro domum omnibus necessariis bene instruere, cum dicitur, sapiens mulier ædificauit domū suam, insipiens extructam quoque manibus destruet. Sic & cap. 24. Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur. In doctrina replebuntur cellaria, &c. Itaque hic conturbare domum suam dicitur, qui bona sua dilapidat, familiam suam per hoc multa afficiens molestia. Is possidebit ventos, vel vt est Hebræis, hæreditabit ventum, quia decocto patrimonio, nihil habebit, atque ob id sua stultitia cogetur fieri seruus prudentioris se: Hoc enim significatur per secundam sententiæ partem, quæ proinde sic est accipienda. Et qui sic stultus est, hoc est, sic desipit vt suam domum turbet. Quidam intelligit hanc sententiam dictam contra morosos & præfractos patres familias, qui sua morositate et duritia conturbantes domum suam non proficiunt ea ratione, sed maiores commotiones excitant, quas postea componere non est facile, quod significari intelligit, per possidere ventos. Vnde monet Sapiens: Noli esse sicut leo in domo tua, euertens domesticos tuos et opprimens subiectos tibi. D. Gregor. super

Eccle. 4.

Gregor.

illu: Stultus seruiet sapienti, lib. 10. moral. cap. 21. Quomodo, inquit, definitione diuinæ sapientiæ sapienti stultus seruiet, dum plerunque hunc iure temporalis dominij comprimat? Sed sciēdum est, quia contra sapientis vitam dum stultus præeminens terrorem potestatis exercet, dum hunc laboribus fatigat, contumeliis lacerat, profecto hunc ab omni vitiorum rubigine vrendo purgat. Stultus ergo sapienti etiam dominando seruit, quem ad meliorem statum prēmendo prouehit.

30 *Fructus iusti lignum vitæ, & qui suscipit animas, sapiens est.*

VARIA in hoc libro ligno vitæ comparantur per allusionem ad lignum vitæ de quo est in principio Genes. Nam cap. 3. sapientia dicitur lignum vitæ his qui apprehenderint eam. cap. 13. Desiderium veniens dicitur lignum vitæ. Rursus cap. 15. Lingua placabilis dicitur lignum vitæ. Hic autē fructus iusti ligno vitæ etiam comparatur, non solum quia fructus iusti suauis est et gratus, sicut desiderium veniens dicitur lignum vitę, sed etiam quia immortalitatem confert, et iusto qui fructum illum profert, et omnibus qui fructum iusti gustant, sumentes ab eo doctrinam spiritus, et bonorum operum imitationem. Hic enim significari fructum iusti etiam aliis prodesse, patet ex secunda parte, quæ in Hebræo sic est Et capit animas sapiēs, hoc est, sapiens non sibi tantum prodest, sed et aliis, quia capit animas hominum, hoc est, docendo lucratur eas et ad se trahit, è perditione eas venatur, iuxta illud Petro dictum Ex hoc iam eris homines capiens. Que sensum vt & nostra habeat lectio, sic intellige. Et Luc. 5. solus sapiens est qui ad se sua doctrina suscipiat è perditionis via animas hominum. Sic enim declaratur fructum iusti, qui idem & sapiens est, similem esse ligno vitæ, cuius fructus gratus erat & salutaris.

31 *Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator?*

IDEM significant Hebræa, nisi quod ad verbum habeant: En iustus in terra retributionem accipiet, quanto magis impius & peccator? Itaque hæc sententia per se se ambigua est, & potest quod de iusti retributione vel receptione dicitur, intelligi de retributione quā eius iustitia meretur, vt sit sensus: Ecce frequenter iustus recipit in terra, hoc est, in hac vita iustitiæ suæ præmia, multo magis impius & peccator etiam ante mortem recipit commeritam pœnam. Aut potest intelligi de receptione malorum quæ in hac vita iusti aliquando patiuntur ob peccata sua, vt sit sensus: Ecce Deus in hac vita frequentes reddit iustis quam suis leuibus peccatis merentur castigationem & punitionem, quanto magis impij & peccatores suppliciis afficientur in hac vita, aut si non in hac, saltem in alia. Atque hanc intelligentiam verisimiliorem esse vel ex eo patet, quod alioqui verbum recipit in vtraque parte non de simili receptione intelligeretur. Deinde argumentum hic est à

minori, quod parum efficax erit si priori modo sententia accipiatur. Non enim minus videtur æquum iusto reddi mercedem iustitiæ quàm impio mercedem iniustitiæ. Minus autem videtur, iustum puniri in terris quam impium & peccatorem. Ab hoc posteriori sensu non abhorret multum versio.70. quam secutus est D. Petrus. Sic enim habent εἰ ὁ μὲν δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται, hóc est, Si quidem iustus vix saluabitur, impius & peccator vbi parebit? Quo significatur, quod cum iusto Dei iudicio iustus non nisi per multas tribulationes & castigationes ad salutem peruenire possit æternam, consequẽs est seuerum admodum & intolerabile iudiciũ peccatoribus ferendum restare, qui sine vllo fræno labuntur in scelera.

CAPVT DVODECIMVM.

1 *Qui diligit disciplinam, diligit scientiam: qui autem odit increpationes, insipiens est.*

DISCIPLINA hic vt & aliis plerisq. locis pro castigatione, correctione & correptione ponitur. Hanc qui diligit, & libenter admittit, is declarat se diligere scientiam, hoc est notitiam certam agendorum, vtpote ad quam homo peruenire non possit nisi frequenti morum correptione facta à sapientioribus, & his qui exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali. Contra ergo qui talium increpationes odit, is verè insipiens est, vt qui non agnoscat nec amplecti velit viam, per quam ad scientiam agendorum & sapientiam perduci posset. Ostendit ergo hęc sententia discrimen inter amatorem scientię & stultum, ex effectu dilectionis & odij increpationum, monetq. castigationem diligendam. Et quidem potest hæc sententia accommodari ad quoduis scientiæ genus. Nam in nulla sciẽtia proficit, qui in ea à præceptoribus corripi se non patitur, vt iuuenes qui magistrorum castigationes non ferunt, neque manum ferulæ subdunt, declarant se literas non amare, nec in eis discendis facilè proficient. Itidem de aliis scientiis. At sapiẽs potissimum hic agit de scientia, quæ est diuinarum rerum cognitio, eorumque quæ homini vt beatus sit, agenda sunt, quam ij demũ
Psa.140 amant qui ab aliis se moneri patiuntur & reprehendi, dicentes cum Dauide: Corripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Nec tamen tantum de castigatione vel increpatione quæ ab homine fit hæc sententia est accipienda, sed & de ea quæ à Deo proficiscitur per immissas tribulationes & aduersitates, per quas homo eruditur & in
Esa.28 multis instruitur, iuxta illud Esaię: Sola vexatio intellectum dabit auditui. Per flagella enim diuinitus immissa perducitur homo in cognitionem suorum defectuum, vanitatis huius seculi, atque iustitiæ diuinæ, & omnino in multis fit prudentior. Itaque qui huiusmodi diuinam disciplinã diligit atque libenter amplectitur, is declarat se verè etiam diligere scientiam qua saluus esse possit. Qui verò huiusmodi increpationes odit, Deoque flagellanti obmurmurat, is sanè insipiens est, dum non agnoscit id in ipsius accidere vtilitatem, nec per id ad sapientiam perducitur, quod vt prudẽtior fieret à Deo ei immissum fuit. Notandum autem in priori membro nõ dici: Qui diligit disciplinam, sapiens est, quomodo vt diceretur, secundũ membrum postulare videtur, sed diligit, inquit, scientiam. Et si enim necdũ sit sapiens, semper qui diligit sciplinam, tamen hoc ipso declarat se diligere scientiam & cupidum esse sapientiæ. Ita et si non is solum sit insipiens qui odit increpationes, sed & is qui eas amat, nec tamen iuxta eas se statim corrigit, tamen peculiariter de eo qui odit increpationes dicitur, quod sit insipiens, quia scilicet planè & desperatè insipiens est. Et de eius resipiscentia parum spei reliquum est, vt qui abiiciat medium ad sapientiam hominem promouens.

2 *Qui bonus est, hauriet gratiam à domino, qui autem confidit in cogitationibus suis, impiè aget.*

HEBRAEA sic ad verbũ. Bonus educet beneplacitum à domino, virum autem cogitationum (vel abominationum) condẽnabit, dominus scilicet. Aut: Vir cogitationũ impiè aget. In prima enim parte rursus ponitur רצון Ratson, quod supra vertit placitum vel voluntatem. Et intelligunt quidam de beneplacito iusti, vt sit sensus: Bonus sua bonitate suisque precibus, facilè obtinebit à domino quod sibi fuerit beneplacitum, hoc est, quod vult et desiderat, quia vt habet Propheta: Voluntatẽ timẽtium se faciet dominus, et deprecationem eorum exaudiet. At magis conuenit intelligere de voluntate et beneplacito diuino, vt sit sensus: Bonus impetrabit à domino beneplacitum ipsius vel fauorẽ eius, hoc est, cõsequetur eius beneuolẽtiã et fauorẽ. Nã quod hic habetur: Educet beneplacitũ à domino, et alibi in hoc libr. inuenitur, vt c.8. vbi Sapiẽtia dicit: Qui me inuenerit, inueniet vitã, et hauriet salutẽ à domino. Et c.18. vbi nos legimus: Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, et hauriet iucunditatem à domino, Hebræis semper est ꝙ hoc loco noster vertit interpres, Hauriet gratiam à domino & ad verbũ sonat, educet beneplacitũ à dño. At illis duobus locis maximè quadrat ea phrasi intelligere significatum, tales consecutos, aut consecuturos fauorem domini, quemadmodum omnes ferè intelligunt. Huic intelligentiæ optime etiam conuenit quod sequitur: Virum autem cõgitationum vel abominationum (Hebræa enim dictio significat & abominationes et cõgitationes, sed ferè malas) hoc est, virum malas habentem cogitationes, aut abominationes facientem, et si ad tempus florere videatur, tamen suo tempore cùm dominus condemnabit. Contraria enim sunt Deum fauere aut bene velle iusto, et eundem condẽnare impium. Non ergo malè vertit noster interpres, Hauriet gratiam à domino. Nam haurire vel obtinere gratiam à domino non est aliud quam cõsequi eius fauorẽ. Quod autẽ vertit Psa.144.

Aptiſſimè ergo hac metaphora domeſticum malum, quod maritus ab ignaua patitur muliere, expreſſum eſt. Quam ſententiam ſi myſtice velimus intelligere, per mulierem fortè hic ſicut & vltimo cap. eccleſiam intelligemus, quæ dum vſque ad mortem reſiſtit corruptoribus religionis, & pro ſuis filiis ſedulo ſolicita eſt, corona eſt ſui ſponſi Chriſti Sicut contra ſynagoga Iudeorũ, quaſi putredo fuit, in oſſibus eius, dum eum varia ignominia & pœna affecit. Ex data interpretatione poteſt pronomen eius pertinere ad virum, non autẽ ad mulierem, quomodo tamen intelligit non ſolum Liranus, ſed etiam Beda, ſed repugnante lingua originali.

5 *Cogitationes iuſtorum iudicia, & conſilia impiorum fraudulenta.*

VIDERI poſſet ex ſecunda parte prior pars ſimpliciter eſſe accipiẽda, vt ſit ſenſus, cogitationes iuſtorum ſunt iuſtæ, quemadmodum conſilia impiorum ſunt iniuſta, vtpote fraudulenta. Et variè à noſtris prior pars explicatur. Verum vt ſolidum huius verſus aſſequamur ſenſum, oportet obſeruare elegãtiam quæ eſt in lingua originali. Sũt enim hic in vnoquoque membro tres tantum dictiones, ſyllabarum numero, cum iiſdem ferè pũctis ſibi correſpondentes. Ad verbum ſic eſt. Cogitationes iuſtorum, iudicium: conſilia impiorum, dolus. Hoc eſt, iuſtorum cogitationes omnes in hoc ſunt vt iuſtitiam ſeruent: At cõtra improbi illuc omnia ſua conſilia conferũt vt per dolos & fraudes circumueniant alios. Ad hunc ſenſum & noſtra litera reducenda, vt ſit ſenſus: Cogitationes iuſtorum ſunt iudicia, hoc eſt, iuſti cogitant de iudiciis, id eſt, iuſtitiis ſeruandis: At conſilia impiorum quæ ſcilicet agitant in corde ſuo (nam de illis accipiendum prior pars oſtendit) ſunt fraudulenta, hoc eſt, res fraudulentæ, quia ſcilicet cogitant & ſecum conſultant de rebus per quas decipere poſſint. Itaque non tam ſignificatur quales ſint cogitationes vel iuſtorum vel impiorum, quam in quibus rebus conſiſtant, vt cogitationes iuſtorum ſint ea quæ iuſti cogi-

Gregor. tant. Sic ſe intellexiſſe oſtẽdit Gregorius qui hunc locum tractans lib. 19. moral. cap. 18. ſic habet: Iuſti iudicia ſecum quotidie introrſus agunt, quid Deo, quid proximo debeant ſolerter aſpiciunt, atque ad agendum bona ſe vehementer accendunt, & de perpetratis malis diſtrictè redarguunt. Vnde bene quoque per Salomonem dicitur Cogitationes iuſtorũ, &c. Preſſè hæc ſententia conſideranda eſt, quæ pulchrè veriſſimum diſcrimen aperit inter iuſtum & iniquum, quorum ille ſtudium impendit & ſolicitus eſt, non de priuato tantum commodo, ſed ne quis iniuriam patiatur & vt vnuſquiſque quod ſuum eſt poſſideat. Iſte tantum abeſt vt cuique prodeſſe velit, vt illuc omne ſuum ſtudium referat quo dolos inueniat, quibus circumueniat quos viribus & violentia ſuperare non poteſt.

6 *Verba impiorum inſidiantur ſanguini, os iuſtorum liberabit eos.*

SVPERIORI ſententia oſtenſum eſt diſcrimen inter cogitationes iuſtorum & iniquorum, hic oſtenditur diſcrimen inter eorum verba, quoad eadem illa circa quæ ſunt eorum cogitationes. Dicit ergo, non ſolum cogitationes & conſilia impiorum ſunt fraudare, ſed iuxta cogitationes eorũ, etiã verba impiorũ ſunt inſidiari ſanguini. Sic enim ad verbum habent Hebræa: Verba impiorum inſidiari ſanguini, hoc eſt, verba eorum conſiſtũt in tractando, de inſidiis contra ſanguinem alicuius peragendis. Hoc loquuntur, hoc docent, quomodo inſidiari quis poſſit alteri. Aut ſic diſponunt & concinnant ſua verba, vt inſidias per ea ſanguini alterius parent, ſimulantes pacem vt magis decipiant, Aut falſa cõtra aliquem teſtimonia proferentes. Secundum hunc poſteriorem ſenſum noſter interpres & alij vertunt: Verba impiorum inſidiantur ſanguini. Porrò inſidiari ſanguini eſt inſidias ſtruere, ad effuſionem ſanguinis, hoc eſt, ad necem alterius, ſub quo tanquam ſub maximo comprehenditur etiam quicquid impij meditantur ad oppreſſionem & iniuriam alterius. Cum autem talia ſint impiorũ verba, cõtra, os iuſtorum liberabit eos, hoc eſt, ipſoſmet aut quoſuis alios, quorum ſanguini impij inſidiantur ore. Quia iuſti ore ſuo præmonent incautos, ne verbis impiorum decipiantur, ſeſeque & alios coram iudice tuentur & innocentes oſtendunt contra improborũ inſidias. Patet huius ſentẽtiæ veritas in hiſtoria quæ de Suſanna eſt, cuius ſanguini inſidiabãtur iniqui preſbyteri, ſed os iuſti Danielis liberauit eam.

7 *Verte impios & non erunt, domus autem iuſtorum permanebit.*

IMPERATIVVS (verte) qui & in Hebræo eſt, ad Deum referendus videtur, vt ſit ſenſus: O Deus verte impios & non erunt. Quæ precatio poteſt prophetico more accipi vt ſit prædictio futuri, quemadmodum cum dicit Dauid: Effunde ſuper eos iram tuam. Ita [Psal. 67.] que ſẽſus erit: Vertet, hoc eſt, ſubuertet Deus aliquando impios ita non vt ſint. Sicut Dauid dicit: Deficient peccatores à terra & iniqui i- [Psal. 103] ta vt non ſint. Aut ſic accipiendum eſt. Verte impios, &c. vt ſit ſenſus. Si volueris aut cœperis ſubuertere impios, iam nõ erunt amplius, nimirum quia & hic omnem ſuam gloriam & poteſtatem amittent, ita vt & memoria eorũ apud homines aboleatur, & poſt hanc vitam, quia miſeri erunt, verius non erunt quàm erunt. Vnde Dauid de impio: Cum interierit, [Psal. 84] inquit, non ſumet omnia, neque deſcendet cum eo gloria eius. Contra verò, domus iuſtorum permanebit. Vel, vt habent Hebræa, ſtabit: quia eorum familia & poſteritas, ſiue carnis ſiue ſpiritus, in longam aut perpetuam ſeriem propagabitur. Veritas huius ſententiæ excellenter patet in tam diuerſis idololatriæ religionibus, in tam multis tyrannis & iuſtorum perſecutoribus, in tam variis hæreticorũ conciliabulis, quæ omnia penitus de terra ſublata ſunt, cum familia Abrahæ & Dauidis adhuc, ſaltẽ ſecũdum ſpiritum, perduret, omniumq; iuſtorũ vna eadẽque domus eccleſia

ſcilicet,

scilicet, semper persistat contra omnes insultus inuicta. Septuaginta illud, (Verte impios, non ad Deum, sed ad homines retulerunt, vt sit sensus: Etiamsi quis vertat impios, vel etiã si impij sese vertant, & locum mutent, nõ tamen effugere poterunt Dei manũ. Habent enim ὃ ἐὰν στραφῇ ὁ ἀσεβὴς, ἀφανισθήσεται, id est, quocunq; vertatur impius, deletur vel de medio tollitur. D. Grego. hom. 32. super Euang. mysticè hanc partem intelligit, vt sit sensus: Domine conuerte impios ab impietate, & iam non erunt quod fuerant, impij scilicet. Conuersi, inquit impij, non erunt, non quia non erunt omnino in essentia, sed non erunt in impietatis culpa. Meminit huius intelligentiæ & Beda in commentariis. Gregor.

8 *Doctrina sua noscetur vir, qui autem vanus est & excors, patebit contemptui.*

BEDA intelligit hic significari ex doctrina hominis declarari ipsum esse virum, hoc est, virtute prẽditum, si scilicet doctrinã bonam factis exequatur. Sunt qui intelligunt significari ex doctrina quam quis profitetur agnosci cuius quis sit professionis, Theologus scilicet an Medicus, Catholicus an hæreticus, & sic de aliis. Verum hi sensus non cõueniunt secundæ parti, nec originali linguæ. Habent enim Hebræa sic: Propter os prudentiæ suæ laudabitur vir, & peruersus corde erit in contemptum. Et est sensus. Vir laudabitur propter os, quo suam in corde latentem profert prudentiam docendo alios & bene consulendo. At contra qui peruersus est corde, ita vt ex eo nõ nisi peruersa loquatur (ex abũdantia enim cordis os loquitur) is despicietur, à probis scilicet. Conueniet cum hoc sensu nostra littera si sic intelligatur. Vir per doctrinam suam noscetur, hoc est, celebris erit & in omnium ore. At contra qui vanus est & excors ita vt docere nequeat sed tantũ futilia proferat, is à probis omnibus contemnetur. Noscetur enim per futurum legendum est, potius quàm noscitur. Interpres noster in eo quod vertit vanus & excors, secutus est 70. qui habent νωθροκάρδιος, id est, vecors & ignauo corde. Docet hæc sententia per sapientiã parari apud homines gloriam & nomen, sed eam sapientiam, quæ non occultatur, at docendo alios declaratur. Contra per peruersitatem aut vanitatem ore declaratam parari contemptum. Itaque vt ad docendum sapientes inuitat, ita loquacitatẽ impiorum aut vecordium cohibet.

9 *Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane.*

HAC sententia iuxta nostram lectionem significari simpliciter videretur hominem sortis infimæ, qui tamen suæ conditioni habet sufficientia, præferendum esse ei qui magni est nominis & cõditionis, sed indiget necessariis. At ex Hebræis patet amplius quid significari. Habent enim sic: Melior est vilis, & seruus illi (vel seruus sibi) quam gloriosus (vel iactans se) & egens pane. Vtroque enim modo verti potest ex Hebræo, aut seruus illi, hoc est, Melior est vilis cui est seruus, hoc est qui sua industria sibi seruum comparat cui imperet: Aut seruus sibi hoc est, Melior est vilis & ignobilis apud mundum, qui sibi ipsi est seruus, hoc est, suis laboribus non detrectat necessaria suppeditare sibi. Quem sensũ (vt est verisimilior) secuti sunt 70. qui habẽt, κρείσσων ἀνὴρ ἐν ἀτιμίᾳ δουλεύων ἑαυτῷ ἢ τιμὴν ἑαυτῷ περιτιθεὶς, καὶ προσδεόμενος ἄρτου, id est, melior est vir in ignobilitate seruiens sibi, quam qui honorem sibi vendicat & indiget pane. Hunc sensum & noster secutus est dum vertit & sufficiens sibi. Is enim sibi sufficit qui ope aliena non indiget, sed suis sibi laboribus necessaria parat. Sensus ergo est: Melior, hoc est, præstãtior & maiore dignus laude, est homo pauperis conditionis, qui non magnifit à mundo, & seipsum floccipẽdit, qui sibi ipsi inseruit, pauca quibus indiget suis manibus suaque industria conquirens, quam gloriosus qui apud homines nobilis habetur aut sese iactat (nam hoc propriè Hebræa dictio significat) & indigens pane, hoc est, necessariis. Simile habet Ecclesiasticus: Melior est, in-quit, qui operatur & abundat in omnibus, quã qui gloriatur & eget pane. Notat hæc sententia stultitiam multorum nostri etiam seculi, qui nobilitate generis & stemmatibus sibi placẽtes malunt apparere honorabiles & indigere pane, quam deiicere seipsos ad exercitium aliquod & seruire sibiipsi, vt habeant commodè victui necessaria. Quibus etiam peiores sunt qui cum nulla ex origine nobilitatem habeant, tamen delectati gloria mũdi & otio, malunt in magna inopia vt nobiles sese gerere, quam honestis laboribus inopiam effugere. Itaque indicat etiam sententia paupertatem esse vtilem, vt quæ efficiat vt homo paucis egeat, & laborare nõ detrectet, cum gloria & iactantia & multos egere faciat & à labore reuocet. Secundum mysticum sensum quem Beda prosequitur, docet hæc sententia, meliorem esse idiotam in mysteriis scripturæ non eruditum, qui secundum acceptam cognitionem satisfaciat sibi, operando bona iuxta sui status exigentiam, quam qui clarus eruditione scripturarũ, vel etiam ob doctoris nomen & officium magnus apud homines, indiget pane dilectionis. Eccle. 10. Misticus sensus.

10 *Nouit iustus iumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia.*

COMPARAT hæc sententia iustorum in misericordia affectus cum affectibus impiorum. Iustus, inquit, non tantum hominum sibi commissorum curam habet & rationem, sed & iumentorum suorum animas nouit, hoc est, attendit sua iumenta, eorumque habet rationem, solicitus ne plus æquo in laborando exigatur ab eis, & ne quid eis desit multo magis ea præstans erga homines sibi subditos, filios, seruos & mercenarios. Contra viscera impiorum quæ naturaliter ad miserandum sunt prona, adeo vt apud Hebræos à miseratione nomen acceperunt (dicuntur enim רחמי Rachame quod significat misericordias) sunt crudelia, vt nullius hominis nedum bestiarum miseria commoueatur, plusque a sibi subditis tũ hominibus, tũ animalibus exigant

exigant quàm præstare possint, nec tamen vicissim quæ necessaria sunt liberaliter subministrent eis, in se tantum indulgentes. Respexisse autem videri potest Sapiens in hac sententia ad legem. Non alligabis os boui trituranti. In qua legem cum Paulus præter literalem sensum indicet esse allegoriã, etiam hoc adagium non simpliciter accipiendum videtur, sed intelligendum allegoricè iustos reddere mercedē laborantibus, iniustos non reddere. Sunt qui vertunt secūdam partem. Misericordiæ impiorum crudeles. At variè laborant vt ostendāt quomodo misericordiæ sint crudeles, proinde præstat nostram sequi versionem, quæ commodum habet sensum. Nec enim nouum, apud Hebræos dictionem hic positam, quamuis propriè significat misericordias, accipi pro visceribus vt Gene. 43. cū dicitur: Commota quippe erant viscera super eo. Vnde & 70. hic habent τὰ δὲ σπλάγχνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελεήμονα, id est, viscera autē impiorum immisericordia Docet hæc sentētia, secūdū mysticum sensum, iustos debere compati & misereri hebetudini & fragilitati proximorū sibi cōmissorum, bonique pastoris esse ouiū suarum habere rationem, impios autem esse qui non solum non compatiuntur subditis, sed iuxta hoc quod dominus ait: Percutiunt seruos & ancillas, & alligant onera grauia & importabilia. Debemus, inqnit Paulus, firmiores imbecillitates infirmorum sustinere &c. Sunt et qui (quoniam in Hebræo habetur singulariter. Nouit iustus animam iumenti sui) per animam iumenti sui, mysticè intelligunt animam sensitiuam, cuius necessitati à bonis succurrendum est, iuxta illud quod supra dictum est: Benefacit animæ suæ vir misericors. Iam quod sequitur, Viscera impiorum crudelia, significat, aut quod impij nimia licentia laxantes frena appetitui, et sibi indulgendo in seipsos crudeles sint, quia animæ suæ nocent, aut quod crudelitatem in se committāt sibi denegando commodum rerum necessariarum vsum.

Deut. 25. 1. Cor. 9 — Mysticus sensus. — Matt. 24. 23. Rom. 15

11 *Qui operatur terram suam, satiabitur panibus: qui autem sectatur ocium, stultissimus est.*

PARVM refert quod hebræa in secundo membro habent: Qui sectatur vacuos deficit corde. Sectari enim vacuos, hoc est ignauos et otiosos est imitari in eis otium, quod est sectari et persequi otium. Et deficere corde nihil est aliud quam stultum esse. Commēdat ergo hæc sentētia, vt aliæ pleræque huius libri, sedulitatem laborantium et otium desidum damnat. Peculiariter autem meminit operantium, hoc est colentium terram suam quia inter omnes artes merito agricultura tum necessitatis tum innocētiæ nomine primum locum obtinet, sub qua tamen tanquã præcipua operatione, et reliquę artes quibus victus paratur comprehenduntur. Vnde in secundo membro non omnes stultitiæ condēnat qui terrã non colunt, sed qui sectantur otiū, neque scilicet agriculturæ dediti, neque vllam aliam honestam exercentes artem. Cū autem in secundo membro videbatur dicendum ob rationem oppositionis. Qui sectatur otium indigebit panibus, dixit deficit corde, vel stultus est, significans eum qui operatur, quia ex labore satiatur, sapientem esse, eum qui otiatur, quia indigebit, stulte et imprudēter agere. Capite. 28. vbi eadem penè sententia repetitur iucundior est oppositio: dicitur enim: Qui operatur terram suam, satiabitur panibus: Qui autem sectatur otium, satiabitur egestate. Cæterum nomine panis necessaria vitæ intelliguntur, iuxta illud euangelicum Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Mysticè is operatur terram suam qui arcana cordis sui per iugem legis meditationē & orationum studium exercet, qui corpus suum abstinentiæ vomere proscindit, rigidoque continentiæ sarculo fodit, qualis scriptu rarū pane, & cœlestis sapiētię pabulo mira cū dulcedine satiabiť in præsenti vita, saturandꝰ postea plenius cœlestibus dapibus. Cōtra qui pro salute animæ suæ laborare nunc detrectat, vere coram Deo stultus est, tametsi vel diuina vel mundana sapientia gloriosus videatur apud homines, vt qui sibi non prospiciat de his quibus mens & hic & postea dulciter reficiatur & saturetur.

Mysticus sensus.

12 *Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam.*

HVNC versum nec hebræa habēt nec vetera exemplaria latina pleraque. Habēt tamen eum græca, ex quibus patet quam per peram hic versus apud latinos legatur in plerisque libris. Nam etiam in operibus D. Hieronymi à Frobenio impressis sic legitur hic versus. Qui suauis est, viuit in moderationibus, & in suis monitionibus relinquit contumeliam Quod sic intelligit Liranus: Qui suauis per mansuetudinem in magna viuit moderatione verborū & factorum, ideoque monendo alios cessat vti verbis contumeliosis. At græca habent, ὃς ἐστιν ἡδὺς ἐν οἴνων διατριβαῖς, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ὀχυρώμασι καταλείψει ἀτιμίαν, hoc est, Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquet cōtumeliam, vt & apud nos habent codices emendatiores. Itaqne vitio scriptoris, viuit in, scriptum est pro in vinī Et moderationibus, pro demorationibus, inuersis scilicet prioribus syllabis. Sēsus est: Qui delectatur immorari potationi vini, in suis habitaculis suæque familia relinquet contumeliam, vel potius ignominiam, quia malū post se nomen relinquet, patrimonioque decocto ignobilem suis paupertatem relinquet.

13 *Desiderium impij monumentum est pessimorum, radix autem iustorum proficiet.*

PRo monumentū Hebræis est מצודי Metzud quod rete, vel venationem magis significat, à verbo מצוד Tzud quod venari significat. Itaque sic habent Hebræa. Desiderat impius venationem malorum, radix autē iustorum dabit, Hoc est, impius desiderat cū malis venari, quia cum ipsis per fas & nefas aliorum inhiat bonis. Illa enim malorum, est venatio, illud eorum studium. Vnde dicunt cap. 1. Veni nobiscum, insidiemur sanguini, ab scondamus tendiculas contra insontē frustra.

Omnem

Omnem pretiosam substantiam reperiemus, &c. At contra iustus tanquam radix fructifera dabit, hoc est, non modo non quærit aliena rapere, quin & sua largietur, iuxta illud Dauidis: Mutuabitur peccator & non soluet, iustus autem miseretur & retribuet, vel vt habent Hebræa, & dat, idē scilicet verbum quod hoc loco, vt ne quis miretur absolutè hic verbum dabit positum sine accusatiuo. Verisimile om

Psal 36. nino est D. Hierony. simul cum 70. vnico puncto mutato legisse nō מצוד metzud, sed מצוד metzod quod à radice מצד matzad deriuatū significat arcem, munitionem & munimentū vnde nihil dubito quin vera lectio hoc loco sit non monimentum, sed munimentum. Sic enim hanc dictionē aliquoties vertit D. Hieronymus vt Esa 33. Munimenta saxorum sublimitas eius. Et 70. in hac sententia habent rursum quod est apud eos in versu præcedenti ὀχύρωμα, id est, munitionem, quanquam apud eos ea dictio ponatur in parte 2. huius sententiæ. Habēt enim ἐπιθυμίαι ἀσεβῶν κακαί, αἱ δὲ ῥίζαι τῶν δικαίων ἐν ὀχυρώμασιν, id est desideria impiorum mala, radices autem iustorum in munitionibus. Et munimentum habent hoc loco quædam Biblia impressa, nominatim Eucharij impressa Anno 30. Est ergo veræ D. Hierony. versionis hic sensus: Impius desiderat munimentum malorum, hoc est, vt mali possint tuti esse & fortes, iustis præualentes, vtque eorū consortio muniti sint & ab eis protegantur. At frustrabuntur suo desiderio, sola radix iustorum dabit assiduè, hoc est (vt vertit Hierony.) semper proficiet, semper pullulabit, non morietur, ita vt ex ea nullum procedat germen. Hoc est, Iusti tanquam radix bene firmata & fertilis assiduè proficient, crescent, & roborabuntur, nulla malorum fortitudine deiecti. Beda (cuius commentarij declarāt ipsum legisse monumētum adeò deprauatio illa inualuit) duobus modis exponit illud: Desiderium impij monumentum malorum, vel vt significetur impium desiderare imitari memoriam & exempla præcedentium malorum, ac de illorum actibus loqui: Vel quia desideriū impij eo tēdit, quamuis eo nesciente, vt cum prioribus iniustis, æternę mortis carcere claudatur, vt scilicet monumētum pro sepulchro accipiatur impiorū, quod est infernus. Quod supra diximus verbū dabit absolutè positum sine accusatiuo satis intelligi, sic inuerti potest. Radicem autem vnusquisque ex iustis dabit, hoc est, non tantùm de fructibus propriis amplè suggeret, verum etiam de iis suppeditabit quæ sibimet ipsi necessaria sunt, nec nō per quæ alitur & sustentatur. Qua ratione nomen illud plurale צדיקים. tsaddiquim, id est, justi distributiuè est accipiendum, pro more apud hebræos satis trito & vulgato Exemplū subiicere placet ex Gen. c. 49. filię incedebat hoc est vnaquæq; de filiabus discurrebat super murum & Psal. 119. rectum iudicia tua, id est, vnumquodque ex iudiciis tuis. Est rursus plurimorum sententia vt κατ' ἔλλειψιν quidpiam subintelligi velint: prout ea figura apud eosdem hebræos est omnino frequens: atque adeo ἐλλειπτικῶς subaudiuntur verba quæ maximè sunt expressis consentanea. Quinetiam eiusmodi eclipses crebræ sunt in sententiis Salomonis, qui quidem paucis verbis multa cōplecti & grauia constringere nititur. Scitissimè ergo subaudias, fructū suum vel ramos, quos iustorum radix longè lateque expandit & copiosissimos expromit fructus. Iustorū autem vocabulo probos, misericordes, pios ac charitatem spirantes itidem intelligas. Porrò antitheses ex sensibus iam antea explicatis ita ritè componentur. Impij studiosè ad malū tantum collimant dum artes & technas prauorum hominum affectant, vel secundum aliā lectionem, fœdera & præsidia. At iusti in hoc propensiùs incumbunt vt omnibus prosint, abundè fructus edant velut ex opima radice. Et reuera vberrimum fructum quantum in se situm est afferūt. Vel extrinsecus robur petunt impij vnde sustineantur. Iusti autem extrinsecus non habent necesse roborari, quū in se habeant vnde satis superque robur sumant vi propriæ radicis altissimo defixæ trunco & validissimis stipitibus. Nec verò quemquam moueat, quòd prior versiculi pars sit in præsens tempus concepta, posterior autem in futurū collata, quasi verò non sit æquè præsentaneū iusti bonū, quod hîc sanè in futurū differri videtur, atque sint ipsius impij munimenta & machinæ ex voto scilicet ac desiderio ipsius: siquidem hęc locutio constat ex ea temporum mutatione quæ apud hebræos frequentissima cum sit & familiaris nihilosecius tamen neque hic mysterio caret. Aiunt enim sæpissimè vsuuenire vt instātibus futura connectantur, ita quidem vt hæc retrahantur ad illorum tempus, à quibus continuata dicendi. Serie dependent sed magis existimem (proficiet radix) altiore stylo dictum esse, ea formula qua futurum tempus rei frequētem vsum demonstrat: vel potius per quam in generalibus sententiis continuus exprimitur actus. Id ergò potius designat parœmiastes momento vnico & quasi præsentaria tempestate qua vim suam in futurum tempus prorogare nequeat impij circunscribi desideriū, quùm prorsus sit in reliquum tēpus iusti voluntas duratura & fructus eius perpetuus extiturus.

14 *Propter peccata labiorum ruina proximat malo, effugiet autem iustus de angustia.*

Hebræa in primo membro habent. In peccato labiorum laqueus malus. Vel In peccato labiorum laqueus (vel ruina) malo. Vtroque enim modo verti possunt. Et si quidem priori modo vertatur, sensus est. Per labia scelerata quidam laqueum malum vel ruinam (vtrūque enim Hebræa dictio מוקש mocesch significat) aliis parant, cupiētes eos decipere & perdere, Sed iustus euadet de angustia ipsis ab impiis intentata Si posteriori modo, sensus est: Per peccatum, vel propter peccatum, quo quis labiis suis alium studet decipere & perdere, ipsi mala erit laqueus & ruina quam alteri parauit, hoc est, Malus illa queabitur suo reti, quod subdolosa & falsa sua lingua contra iustos expādit, & iusto Dei iudicio ruet in foueā quā fecit. Nā impij multa falsa comminiscuntur. & veluti rete multis filis cōtextū est, sic multis verbis mēdacia & calūnias cōnectūt, quibus & hic frequētet sue.

fiunt

fiunt perditionis authores, & semper apud Deum æterno supplicio & damnatione tenentur illaqueati. Cæterum iustus angustiam sibi paratam euadit, quia & hic frequenter diuina ipsum protegente gratia ab impiorum molestia liberatur, detecta eius innocentia, & saltē exiens de hoc corpore ab omni angustia & tribulatione egreditur. Secundam intelligentiam secutus est D. Hieronymus subaudiendo verbum proximat, nam aliquod verbum commodum subaudiēdum erat, secuti & 70. qui habent δι᾽ ἁμαρτίαν χειλέων ἐμπίπτει εἰς παγίδας ἁμαρτωλὸς, id est propter peccatum labiorum incidit in laqueos peccator. Sententiæ huius veritas est declarata in historia Susannæ, cuius accusatores propriis sermonibus illaqueati & præcipitati sunt, ipsa euadente illorum calumniam & paratam angustiam.

25 *De fructu oris sui vnusquisque replebitur, bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei.*

QVAMVIS secundam partem quidam aliter vertant secundum verba, sensus tamen probè à nostro interprete est redditus. Est enim in Hebræo sic: De fructu oris sui vnusquisq; satiabitur bono, & retributio manuum hominis reddet ei. Hoc est, ipsa exhibitio bonorum operum reddet homini quod meretur. Quod clarius vertit D. Hieronymus: Et iuxta opera manuum suarum retribuetur ei. Porrò vt superior sententia ostendit malum fallacemq; sermonem impiorum, non nocere iustis contra quos profertur, nocere autem impiis à quibus profertur. Ita contrà hęc sententia indicat iustorum & sermones & facta, non tantum aliis prodesse, sed & ipsismet. De fructu oris sui, inquit replebitur bonis, hoc est, ex fructuosis vtilibusque sermonibus nō tantum illi pascuntur qui docentur, quibusque bene cōsulitur, sed & ipsemet qui loquitur sapiens inde pascitur, imò saturabitur bono, non solum quia ipsa verba docentis etiam ipsius pascunt affectum, sed & quia ingens à deo premiū sui laboris reportabit, qui & hic in ipso spiritualia charismata augebit, & post eā satietatē vitę æternę ei largietur copiosius quā aliis, iuxta illud Danielis: Qui ad iustitiā erudiūt multos, quasi stellæ fulgebunt in perpetuas æternitates. Sic & qui bene facit alteri nō tātū alteri facit, sed & sibi, ad quē maxima pars vtilitatis redit. Hoc ipsū enim opus quod alteri benefacit, retribuet ei, hoc est, dabit ei mercedē, quia pro illo accipiet præmiū iustitiæ vitam æternā. Vehemēs est ergo hæc sententia ad excitandum sapientes & iustos, ad docendum & operandum, ne putent fructum suorum laborum tantum transire ad alios, aut perire suos labores, si qui docētur nō pareāt, aut ingrati sint quibus bene fit. Potest & alio, fine accipi dicta hæc sententia, vt scilicet significetur vnumquenque suis debere fidere laboribus, non autem tantum alienis meritis. Quasi dicat: Si bonam à deo expectas remunerationem, non satis tibi esse debet alios audire docentes, & videre bene operantes, eorúmque niti meritis. Vnusquisque enim iuxta ea quæ ipse siue ore, siue opere præstitit, mercedem accipiet.

Dan. 12.

16 *Via stulti recta in oculis eius, qui autem sapiens est audit consilia.*

VT superior sententia ad docendum extimulat sapientes, ita hæc ad audiendū significans stultitiæ argumentum esse sibi placere, nec ab alio moneri velle. Contra prudentiæ indicium esse, aliorum libenter audire cōsilia. Via, inquit, stulti recta est in oculis eius, hoc est, stulto videtur iusta & bona esse vitæ suæ institutio, & ratio ac consilium rerum à se gerendarum, atque ob id non patitur se reprehendi, audire aliorum doctrinam & cōsilium recusat, tanquam satis sapiens & bene consultus: At contra, Qui sapiens est, audit aliorum consilia, sua consilia suspecta habet, agnoscēs quenque in sua causa ferè cæcum esse. Rursus agnoscit aliorum consiliis audiendis sapiente sapientiorem fieri, iuxta id quod superius scriptum est, Audiens sapiens sapientior erit.

17 *Fatuus statim indicat iram suam: qui autem dissimulat iniuriam, callidus est.*

PRO statim. Hebræis est ביום Baiom, hoc est, in die, quod positum est pro in ipso die: Vnde Septuaginta verterunt αὐθημερὸν, id est, ipso die, quod nihil aliud est quam statim. Vnde sic non Hierony. tantum, sed & alij verterunt post eum ex Hebræo. Cæterum hebræa duobus modis verti possunt, potissimū quod ad priorem attinet partem. Primū sic: Fatuus statim cognoscetur per iram suam. Et erit sensus: Facilè cognoscitur stultus cum irascitur, quia tunc omnia effundit, per quæ stultitia eius declaratur. Item quia ira eius leui causa excitata declarat ipsum facilè ad iram prouocari, quod stultitiæ argumētum est. Secundo sic: Fatui statim agnoscetur ira. Quod secutus D. Hieronymus planius vertit, Fatuus statim indicat iram suam, hoc est, sicut stultus facilè irascitur, ita etiam statim conceptam iram animique commotionem foris prodit & manifestat, indignis clamoribus, comminationibus, blasphemiis, aliisque variis modis. Non nouit iræ suæ moderari & dominari, statim & ad leuem occasionem eo prosilit quo ipsum ira impellit. Hanc posteriorem huius partis versionem & acceptionem magis requirit sequens membrum, quod hebræis sic est: Et tegit ignominiam callidus. Vel: Et qui tegit ignominiam, callidus est. Quę pars dupliciter item accipi potest: Aut vt significetur callidum tegere suam ignominiosam & pudendā iræ passionem in animo excitatam, vt ne si foris erumpat, inde pudore apud homines afficiatur, contra quàm facit stultus qui mox passionem iræ foris declarat: Sic enim videntur Septuaginta intellexisse, qui habent κρύπτει δ᾽ ἑαυτοῦ ἀτιμίαν ἀνὴρ πανοῦργος, id est, occultat autem suum dedecus vir astuius. Quemadmodum & Beda hanc 70. lectionem exponit. Aut vt significetur callidum tegere ignominiam sibi ab alio illatam, atque ipsum eandem non prosequi ad vindicandum clamoribus & minis, sed dissimulare eam tacendo, quasi nihil sit passus. Quem sensum quoniam hic intellexit Diuus Hieronymus, ideo vertit: Qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Et quidem

quidem callidi secundum mundum & planè versuti est, dissimulare iniuriam ad tempus, vt per dissimulationem minus sibi cauêdum inimicum opportuno tẽpore commodius lędat & vindicet, vti fecerunt Ioab & Absalon. At qui secundum spiritum & coram Deo callidus est (de quali Sapiens loquitur) id est, qui sibi prudenter prospicit, dissimulat iniuriam, vt ne stultum in maledicendo & malefaciendo imitatus stultitiæ etiam notam cum eo incurrat, seséque multis malis per iram inuoluat, vtque dissimulando iniuriam sese vincat, veréque fortis inueniatur, ex aliena malitia tolerata gloriam reportans. Demũ vt alterius iniuriam dissimulãdo, mereatur apud Deum, etiam ad sua conniueri delicta. Vnde monet
Iacob. 1. Iacobus, vt sit homo tardus ad iram. Hac ergo sententia iam altera discretio diuersarum cõditionum stulti & sapiẽtis indicatur. Superiori enim sententia dicebatur stultum, quia sibi placet, consilia respuere, Sapientem, quia sibi displicet, admittere consilia: hic stultum iniuriam persequendo, statim iram suam ostendere; Sapientem dissimulare iniuriam, & dissimulando iram suam tegere. Sic Saul dissimulauit iniuriam, vt est 1. Reg. 10. Sic & Dauid cum ei Semei malediceret, vt est 2. Reg. cap. 16. Dimitte, inquit eum, vt maledicat iuxta præceptum domini, si fortè respiciat dominus afflictionem, & reddat mihi bonum pro maledictione hac die hodierna.

18 *Qui quod nouit loquitur, index iustitiæ est, qui autem mentitur, testis est fraudulentus.*

HEBRAEA sic: Qui veritatem loquitur indicat iustitiam, & testis mendax dolum, supple indicabit vel annunciabit. Cum ergo verbum in prima parte positum apertè significet indicare vel annunciare (vnde & 70. habent ἀναγγελεῖ, id est, annunciabit) verisimile est apud nos non legendũ index iustitiæ est, quomodo & postea deprehendi habere quosdã antiquos codices & Dionysiũ ipsum. Rursum in secũdo mẽbro patet nõ esse distinctionẽ faciendã ante: testis: vt testis cõiũgatur cũ fraudulentus, sed post: vt coniungatur cũ, qui mentitur, hoc modo. Qui autẽ mentitur, testis est fraudulentus, sicut & 70. habent, ὁ δὲ μάρτυς τῶν ἀδίκων δόλιος, id est, testis autem iniquorum est fraudulentus. Litera nostra sic correcta & distincta, planè conuenit cum originali lingua. Nam quod nos legimus, Qui quod nouit loquitur: Non est diuersum ab eo, quod hebræis est, qui veritatem loquitur. Is enim qui loquitur quod nouit, veritatem vtique loquitur: & contra, veritatem nemo ex animo loquitur, & bene loquitur, nisi res de qua loquitur ei nota sit. Sensus ergo est: Qui loquitur id quod ei notum est, quod scilicet oculis vidit, aut alias certo percepit, is indicat iustitiam, quia is in iudicium productus, ostẽdit suo testimonio iudici quid iustum sit & æquum. Et alibi item omnibus occasio est, vt iustè de re pronuncient & iudicent. Contra testis qui mentitur, quique aliter siue in iudicio, siue alibi testificatur de re quàm ei cognitum est, is annunciat iudici & alius fraudem, quia id suggerit vnde homines decipiantur, & fraudabuntur illi, contra quos testificatur, vnde est fraudulentus. Continet ergo hoc prouerbium veritatis laudem, mendaciique vituperium, indicans veritatem, iustitiam promouere, mendacium, fraudes & dolos. Possunt hæc vt generaliter sunt dicta, etiam ad intelligentiam scripturarum retrumque sacrarum referri, vt sit sensus. Qui veritatem scripturarum & fidei profitetur, nec aliud loquitur quam quod bene nouit, benéque didicit, is proferet & indicabit iustam scripturarum interpretationem, æquámque fidei regulam; Sed qui professor est mendaciorum & errorum, docere pergens quod non didicit, is imperitis dolos instruit, & à iusto æquóque de rebus sacris iudicio auertet.

19 *Est qui promittit, & quasi gladio pũgitur conscientia, lingua autem sapientum sanitas est.*

HEBRAICE sic: Est qui effutit quasi cõfossiones gladij sed lingua sapientum sanitas est, vel salubris est. Pro (promittit) hebræis est verbum בוטה Bote, quod etiam Pagnino teste significat & pronunciare & promittere, sed temerè & inconsideratè. Pro pronunciare & proloqui temerè, ponitur in Psal. vbi nos legimus. Et distinxit in labiis suis, pro quo alij vertunt: Et incõsideratè loquutus est labiis suis. Secundum hanc significationem etiam hic ferè vertunt: Est qui effutit aut profert verba, quasi confossiones gladij. Et est sensus: Sunt qui inconsideratè & temerè plerá que effutiunt, per quæ veluti gladio aliorum corpora & animos transfodiunt, iuxta illud: Lingua eorum gladius acutus. Vt qui temerè aliorum famam denigrant, vnde illi in corpore aut in animo grauiter cruciantur. Rursum Psal. 56. qui coram paruulis ea proferunt, per quæ conscientia eorum scandalizatur & vulneratur. Et omnino qui falsa doctrina animas letha si veneno inficiunt & necant. Contra lingua sapientum planè salubris est, imò sanitas est, quia non solum non loquitur quod noceat aut lædat, sed ea tantum loquitur, quæ sanitatem afferunt & vitam animæ, vulnera falso famæ innocentium inflicta curat, contráque venena præcordiis hominum per falsam doctrinam infusa antidotum fœlicissimè porrigit. Hunc sensum etiam Septuaginta secuti sunt, qui habeut εἰσὶν οἱ λέγοντες τιτρώσκουσιν ὡς μάχαιρα γλῶσσαι δὲ σοφῶν ἰῶνται, id est, sunt qui dicendo vulnerant tanquam gladius, linguæ autem sapientum sanant. Diuus Hieronymus alteram verbi בוטה Bote significationem secutus vertit. Est qui promittit, Pro promittere enim temerè videtur accipi in Leuitico vbi nos legimus. Anima quę iurauerit & Leuit. 5. protulerit labiis suis, vt malè quid faceret vel bene, &c. Ibi enim pro protulerit, idem est verbum quod hoc loco. Porro pro genitiuo (conscientiæ) legendũ magis videtur ex Beda, conscientia in ablatiuo casu. Sic enim habet in commentarus. Vbi tentatio terrens siue blandiens impedimentum præstiterit, deserunt quidem cœpta, sed tamen consciẽtia promissi quasi gladio pũgitur. Aut illud, Quasi gladio conscientiæ positum est pro cõ scientia

positum est pro, bona voluntate tua vt scuto. Quanquam magis putem nomen cóscientiæ, non fuisse versum à D.Hieronymo, sed fuisse ab aliquo additum vt cui apud Hebræos nihil respondeat. Est ergo sensus nostræ lectionis. Est qui temerè aliquid promittit,& postquam promisit,pœnitentia ductus,conscientia promissionis pungitur quasi gladio. Aut cóscientia, id est, animus eius (vt sit nominatiui casus) pūgitur dolore quasi gladio. Cōtra,quod sapientes loquuntur, neq; aliis nec sibi dolorē adfert, sed sanitatem & lætitiam, dolorique mentis medetur.

20 *Labium veritatis firmum erit imperpetuum:qui autem testis est repentinus,concinnat linguam mendacij.*

APRIOR est membrorū apud Hebræos oppositio.Habent enim ad verbum sic. Labium veritatis firmum erit imperpetuum, & vsque ad momentum lingua mendacij. Dicitur autem phrasi hebraica Labium veritatis, labium verax, lingua mendacij lingua mendax.Et illud quidem permansurum, hæc momentanea dicitur ratione veritatis & mēdacii quæ labiis,& linguæ efferuntur. Veritas enim stabilis est ac firma, & quanquam frequenter ea supprimatur ad tempus, tandem tamen euincit & obtinet, quemadmodum patet in veritate scripturæ & catholicæ fidei. Contra falsitas & si ad tēpus obtineat,mox tamē detegitur,detecta euanescit & longe propulsatur. Patet istud in particularibus mendaciis,maximè in hæreticorum erroribus & sectis.Cæterū sicut 70. in priori mēbro quod est hebræis לָעַד Laad, id est,imperpetuū,mutatis tantum punctis legerant לְעֵד Laaed, quod est in testē,& ob id vertunt χείλη ἀληθινὰ κατορθοῖ μαρτυρίαν id est, labia vera rectū faciūt, vel dirigunt testimonium:ita D.Hieronymus in secundo membro mutatis punctis eiusdem dictionis pro ועד ארגיעה Veadargia, id est,vsq; ad momentū,legit ועד ארגיעה Veed argia,& ob id vertit testis repentinus,subintelligens verbum concinnant,ad sententiæ perfectionem necessarium, secutus hac in parte 70.qui habēt μάρτυς δὲ ταχὺς γλῶσσαν ἔχει ἄδικον,id est,Testis autem velox linguam habet iniustā Cum autem in Hebraica veritate iucundissima sit oppositio,in Græca item versione membra pulchrè inter se opponantur, in nostra lectione non ita aperte apparet membrorum oppositio,quæ tamen vtcunque haberi potest si sic sententia explanetur: Labium veritatis firmum erit semper, ita vt cōstanter idem asserat,& nō pro diuersitate temporum & personarum varietur:At qui est testis repentinus, hoc est qui repente prosilit ad testificandum de re aliqua,quique de rē pronunciat inconsiderate ac temere,hic concinnat linguam mēdacij,hoc est aptat,dispōnit & ornat sermonē mendacem:Cogitur enim variis modis quod temere locutus est defendere,nunc hæc, nūc illa asserens,nec firmiter vni adhærens. Vulgaris sententia est, mendacem oportere memorem esse: haud dubie ex eo nata, quod mendacia inter se non cohærent.Ita fit vt qui mentiuntur,constare sibi vix vnquam possint,

Et deprehenduntur hoc pacto architecti mēdaciorum, quia pugnantia inter se narrāt. Patet istud in sectarum doctoribus, qui cum temere quod non bene didicerunt effutire ausi sunt, in omnem se vertunt modum, vt quod semel incósiderate protulerunt, tueantur, cum eadem semper sibique constans sit catholica doctrina.

21 *Dolus in corde cogitantium mala, qui autem pacis ineunt consilia,sequitur eos gaudium.*

HEBRAEA sic: Dolus in corde fabricatorum mali,& consultoribus pacis gaudium. Fabricatores malorum hoc est (vt bene vertit D.Hieronymus) cogitantes mala,& aliis mala machinantes, malorúmque inuentores,opponuntur consiliariis pacis, quia illi malum quærunt,isti pacem, hoc est quoduis bonum quo aliis bene sit.Illis tribuitur dolus, Istis gaudium. Quæ anthitesis iucūdior est in lingua originali ob vocum affinitatem maximè si puncta vocalia attendamus. Est enim מרמה & שמחה Mirmath & Simchah. Sicut autem illis tribuitur dolus in corde, ita gaudium quod istis tribuitur, videtur eorum cordi tribuendum,vt sit sensus. Dolus est in corde cogitantium mala,& consultoribus pacis est gaudium,scilicet in corde. Hoc autem dupliciter accipi potest,Aut quia consultores pacis, dum pacem alunt & fouent concordiam,rectè consulendo,magnam ex hoc conscientiæ tranquillitatem & mentis lætitiam habent. Quem sensum D. Hieronymus secutus videtur,dū vertit: Sequitur eos gaudium, aut quia consultores pacis in corde volunt gaudium,quia scilicet cogitant ea suggerere quæ gaudiū afferāt aliis, sicut in corde cogitantium mala est dolus,quia de dolo inferendo aliis in eorum perniciem & dolorem cogitant. Sic enim membrorum iucunda erit antithesis. Quæ etiam erit iuxta priorem intelligentiam, si intelligatur Sapiens loqui de dolo quo ipsi machinantes mala, cum alios parant decipere,seipsos decipiunt,iuxta illud quod sæpè scriptura monet:Impiorum consilia recidere in authores. Vnde & ab Hesiodo scriptum. est: Malum consilium consultori pessimum.

22 *Non contristabit iustum quicquid ei acciderit,impij autem replebuntur malo.*

PRIOR pars variè transfertur à diuersis, quod prouenit, ex ambiguitate duarum vocum quæ sunt apud Hebræos און & אבה & Ana & Auen. Nā verbum אבה Ana in prima coniugatione significat tristari & lugere, & proinde in secunda actiua, significat contristare,quod secutus videri potest D. Hierony. quasi verbum hoc hic legerit in Piel. In qua coniugatione significat etiam facio occurrere aut euenire,& proinde in passiua Pual significat occurrere aut euenire & dolere. In qua cum hic legatur apud hebræos, hinc est quod ferè omnes vertunt. Non accidet iusto: vel non erit dolor iusto. Nomen און Auen significat nunc dolorem vel luctum, nunc iniquitatem. Hinc est quod quidam vertunt:

Non accidet iusto, dolor, vel incommodum. Alij: non accidet iusto iniquitas: Aut non erit dolor iusto vlla iniquitas. Quomodocunque autem vertatur, sensus ferè eodē redit. Significatur enim Dei protectione & gratia fieri in iusto, vt nihil ei obueniat quod ipsum lædat, eique malum sit, & causam magni dolo-
Rom 8 ris præbeat, eo quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonū. Qui sicut Dei protectione tuti sunt ab iniquitate, quam impij in iustos exercere parant, ita eiusdem gratia proteguntur, vt in nulla horrenda incidant crimina, ob quę vel in præsenti vita sustineāt pœnam, vel stimulis conscientię & tristitia mordeantur, ita vt verum sit quod iustū non contristabit iniquitas, nec aliena, nec propria. Probabilior versio est; Non accidet iusto aliquod malū, vt sit generalior hæc pars, & con-
Psal. 90. ueniat cum eo quod est in Psal. Non accedet ad te malum. Vbi pro accedet, idem ponitur verbum & eadē forma qua hic. D Hieronymus quod est in hebræo, Non accidet iusto aliquod malum, vel triste, inuertit, vertens
Psal. 33. pro eo: Non contristabit iustum quicquid ei acciderit. Forte quod aduerteret illud quod est in Hebræo, si verba tantum spectemus nō esse simpliciter verum, cum multæ sunt tribulationes iustorum secundum prophetam. Ac proinde illud quod habent hebræa sic intelligendū, vt significetur iusto nihil obuenturum quod ei sit malum, aut deiecto animo faciat, quod planius et verius fecit vertendo, Nō contristabit iustum quicquid ei acciderit. Iustus enim quicquid ei acciderit mali siue diuinitus immissum siue ab homine intētatū, æquo fert animo, sciens per patientiam omnia sibi in bonū cessura. Contra impij replebuntur, vel vt habēt hebræa, repleti sunt malo. Quod nō tam de malo culpæ accipiēdum est (quamquam et de illo verū sit) sed vt hæc pars opponatur magis priori, accipiendum potius est dictum de malo pœnæ & miseriæ, quo impij pleni sunt, non solum quia pleraque eis mala à diuina iustitia infliguntur, sed etiam quia & diuinas vltiones & diuina beneficia omnia sibi per impatientiam & abusum vertunt in suum malum: multis itē curis, desideriis & animi cruciatu sese torquēres.

23 *Abominatio est domino labia mendacia, qui autē fideliter agunt, placent ei.*

PRo, qui fideliter agunt: hebræis est, qui faciunt veritatem. Itaque veritas opponitur in hac sententia suo contrario scilicet mēdacio, vt & alias. Cæterū quærere quis posset, cur labiis mendacibus opponat facientes veritatem, & non potius loquentes veritatem. Proinde sciēdum quod facere veritatem dupliciter hic accipi potest: Aut pro opere ipso perficere quod verum est, quodque veritas requirit. Et erit sensus: Abominatur dominus non tantum opera iniqua, sed & labia mendacia: Contra qui non tantum veritatem loquuntur, sed eadem etiam opere complent, placent ei. Vt intelligamus ad hoc vt Deo displiceamus satis esse si lingua mentiamur, vt autē placeamus, nō satis esse vt lingua simus veraces, nisi veritatem opere adimpleamus. Aut facere veritatem, potest accipi hic dictū: sicut in Psal. facere superbiam, cum dicitur
Veritatem requiret dominus, & retribuet abundanter facientibus superbiam, vt sicut superbiam facere est superbe agere, superbe se gerere: Ita facere veritatem sit veraciter agere, aut vt Hieronymus vertit, fideliter agere. Fideliter autem agunt qui bona fide agunt neminem fallere, nec verbo nec facto studētes, quique quod verbo pollicentur, opere præstant. His opponuntur labia mendacia, quæ fallere student, nec præstant quod pollicentur. Secutus videtur Hieronymus 70. qui habent ὁ ποιῶν πίστιν, id est, qui facit fidem vel qui agit fideliter. Psal. 32.

24 *Homo versutus calat scientiam, & cor insipientium prouocat stultitiam.*

VERSVTVS ferè in malam vsurpatur partem, hic in bonum ponitur pro astuto, prudente & circunspecto, quia opponitur insipienti. Sic & sapientiæ. 8. versutia
in bonum ponitur, cum de sapientia dicitur: Sap. 8.
Scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum, &c. Idem ergo in prima parte huius sententiæ dicitur, quod superius in decimo quarto versu cap. 10. cū dicitur: Sapientes abscondunt scientiam, sed ibi quidem ex opposito significatur os stulti mox quod nouit effundere. Hic vero ex opposito dicitur: Et cor insipientium prouocat stultiam. Vbi pro prouocat, hebraica dictio simpliciter significat, clamat aut prædicat, ita vt sensus sit Mens insipientium stultitiam suam, non cælat, vt sapiens scientiam suam, sed eam ineptis sermonibus omnibus inuulgat & notam facit. Proinde duobus modis reprehēdit stultos, cum sapienter prudentes suā cœlant scientiam, isti nec stultitiam cælāt, sed mox manifestam faciunt. Quod ergo nos legimus: Cor insipientum prouocat stultitiam, sic est accipiendum, vt significetur cor insipientū latentem in se stultitiam non cohibere, sed prouocare ad exerendum & manifestandum se stulto sermone. Itaque hoc versu silentium commēdatur, vt per quod & scientia & stultitia prudenter tegitur, procacitas loquendi damnatur tanquam stulto propria, & per quā sapientia & insipiētia imprudenter detegitur.

25 *Manus fortium dominabitur: quæ autem remissa est, tributis seruiet.*

RVRSVM fortium manum componit cum manu remissa, quemadmodū fecit capitis. 10. versu quarto. Vbi & Hebræis eædē quæ hic sunt dictiones, sed ibi fortitudine, hoc est, diligentia & sedulitate (quæ fortitudo animi est) diuitias, pigritia, egestatem: hic fortitudine simili, imperium, pigritia, seruitutem parari astruit. Quæ, inquit, remissa est, tributis seruiet, hoc est, tributis subdita erit, & vt est in hebręo, erit sub tributo. Hęc & frequenter in rebus temporariis vsu venire videmus, et in animi virtutibus ac bonis maximè veritatem habent. Qui enim sedulam operā impēdunt in rebus diuinis, et vitiis dominātur, diabolo mūdoq; superiores, & aliis

hominibus

hominibus maiori virtutum gratia principantur,regnaturi posteà in æternū cum Christo.Contra qui ad bona opera ignaui sunt,carni ac diabolo seruire cogentur miseram seruitutem, pessimóque illi exactori tributa vitiorum quotidie exoluēt,& si non dominium eius dum viuunt pœnitendo euaserint, post

Matth 5. mortem traditi eidem,in carcerem ab eo pœnarum mittentur æternarum,iuxta quod dominus in parabola euangelica testatur.

26 Meror in corde viri humiliabit illum,& sermone bono lætificabitur.

HEBRAEA ad verbum sic habent,Mœror vel pauor aut solicitudo in corde viri humiliabit illud,& sermo bonus lætificabit illud. Pronomina enim cum sint apud Hebræos generis fœminini,referenda sunt non ad virum, sed ad cor quod illis est fœmininum.Sensus tamen idem est,& indicatur vis & mœroris & sermonis boni,qualis proficiscitur ab ore sapientis.Hic enim mœrorem, animum etiam viri fortis deiicientem,pellit,animúmque cruciatum & afflictum exhilarat. Quod quam verum sit quotidiana experientia testatur,non solum in amicorum consolatoriis verbis, blandóque sermone qui vulgarem mœrorem ex rebus temporariis conceptum superat, sed multo magis in saluberrimo Dei verbo , quod & vulgarem illum mœrorem efficacius pellit , & tristitiæ illi quæ secundum Deum est , pœnitentiámque in salutem stabilem operatur, ita medetur vt non absorbeatur abundantiori tristitia peccator pœnitens , sed exhilaretur cor eius per fiduciam remissionis peccatorum, quam Dei verbum suggerit.

27 Qui negligit damnum propter amicum , iustus est, iter autem impiorum decipiet eos.

PRIOREM partem Hebræa longè aliter habent sic: Excellens est iustus à proximo suo , id est magis quam proximus suus. Quo significatur iustum alios excellere, fœliciorémque esse proximis suis.Ipsa enim iustitia per sese iustum aliis excellentiorem facit, & per eam ferè apud homines excellentior habetur,per eam item frequenter fit vt & diuitiis temporalibus magis abundet præ aliis, semper autem vt plutibus animi bonis & mētis quiete perfruatur. Contra iter vel via impiorum,hoc est,illorū vitæ institutū decipiet eos,vt cum maximè studeant excellere , non tamen veram assequantur excellentiam , sed potius inanes fiant,egeni & abiecti.Commendat ergo hæc sententia iustitiam,vt in qua vera consistit præcellentia, per quam maximè verus paretur honos & opes,proinde illi indicat ante omnia incumbendum D. Hieronymus dictionem hebraicam יתר Iather videtur accepisse,vt significet relinquere. Nam & hoc verbū יתר Iathar significat subintelligēs damnum. Et est sensus : Qui relinquit vel negligit damnum, hoc est, qui damni illati aut perferendi rationem non habet propter commodum amici,iustus est. Contra vero institutum impiorum, qui semper etiam cum incō-

modo proximi proprium quærūt cōmodum, decipiet eos,ita vt dispendiū sint facturi cum lucrum quærant. Docet ergo hæc sententia ad iustitiam pertinere,vt pro alterius necessitate proprium lucrum negligatur, & dum id fit,maximum homo sibi faciat lucrum,vt qui iustitiam sibi comparet.Cōtra iniquorum studium maximum adferre eis damnum. Cum autem de eo qui ob purum hominē amicum, patitur damnum aliquod temporale, rectè dicatur quod iustus sit,& iustitiæ laude dignus, multo magis iustus dicendus & iustitiæ corona dignus , qui propter Deum amicum, aut vendens quæ possidet,pauperibus tribuit,aut rapinam bonorum suorum cum gaudio suscipit,aut certè in passione occidendam carnē suam tradit.Sic Beda.

27 Non inueniet fraudulentus lucrum , & substantia hominis erit auri pretium.

HEBRAEA sic habent:Nō aduret fraudulentus (vel ignauia) venationem suam, & substantia hominis pretiosa seduli, hoc est, hominis seduli substantia erit pretiosa. Sciendum enim etiam in hoc versu opponi inter se duas illas dictiones, de quibus dictum est in capitis decimi versu quarto , & huius capitis versu vigesimoquinto,quarum vna significat fraudulentum vel remissum, altera solicitum (vel sedulū) & vt vertit ibi Hieronymus fortem.Cum autem vnam alias vertere soleat remissum,hic vertit fraudulentum, secutus Septuaginta,qui habent δόλιος,id est, dolosus.Alteram dictionem nempe חרוץ Charuts,vertit aurū. Nā & hoc ea dictio significat. Quod autem pro non aduret venationem, vertit, non inueniet lucrum,secutus est etiā ex parte 70. qui habent οὐκ ἐπιτεύξεται δόλιος θήρας, id est , non assequetur dolosus venationem. Sensúmque maluit reddere D. Hieronymus quā verbum reddendo,obscurum relinquere locum.Significant hebræa sub parabola venationis,diuitias fraude non acquirēdas,aut acquisitas perituras,contra,quę sedulitate & diligentia cōquirūtur stabiles fore & magnas.Non aduret, inquit, fraudulentus venationem suam , hoc est,cum fraudulenti,& dolosi homines inhiēt rei alienæ instar venatorum & aucupum , tamen non assequentur quod venātur,aut si assequantur post multos perpessos labores , nō percipiēt commodum ex eo,sed fiet eis sicut venatori qui frustratur venatione sua,ita vt eā non assequatur,aut si capiat, tamē antequam eam assare possit & comedendo vtilitatem ex ea capere,amittit eam, canibus eam prius laccerantibus. Non ergo aliud significatur quā quod vertit D.Hieronymus:Nō inueniet fraudulentus lucrum , nisi quod gratia parabolæ perit,qua insinuatur pulchrè,& quantos labores fraudulenti subeāt instar venatorum, qui & ipsi omnia fraudibus agunt , & quàm sæpè eorum conatus frustrentur : nempe quia (vt habet prouerbium)malè parta male dilabuntur.Quidam ex recentioribus,vt alias cū Hieronymo vertit remissum & pigrū,ita & hic vertit.Nō aduret ignauia ferinā suā,hoc est,ignauus nō assabit ferinā,quia nihil capiet. Cōtra, hominis seduli & diligētis qui scilicet honesta ratione

ratione victum quærit neminem decipere quærens, substantia erit pretiosa, quia magna & stabilis. In quem sensum & nostra litera est accipienda subaudiendo in genitiuo hominis iusti aut seduli. Nam is vere solus est homo. Sensus ergo est. Et substātia hominis iusti erit pretium auri, hoc est, aurum pretiosum, hoc est homo iustus possidebit sua diligentia & sedulitate opes plurimas.

29 *In semita iustitiæ, vita: iter autem deuium ducit ad mortem.*

SECVNDAM partem sic habēt Hebræa ad verbum: Et via semitæ non mors. Et intelligitur significari quod via semitæ prædictæ est sine morte. Legitur enim modo in codicibus Hebræorū אל מות Al maueth, quod significat non mors vel sine morte, cum D. Hier. & Septuaginta puncto tantum vno mutato legerunt אֶל מָוֶת Ael maueth, quod est ad mortem. Et adhuc hodie in aliquot exemplaribus notatur duplex lectio. Posteriorem D. Hieronymus secutus, tanquam probabiliorem etiam recentior quidam prælegit, qui vertit, Via autem deuia ducit ad mortem. Nisi enim sic legatur, nulla erit partium oppositio, sed repetitio eius quod priori mēbro satis est significatū. Porrò pro via semitæ (quæ noua & obscura est locutio) Hieronymus vertit, Iter deuium, aut via deuia, tanquam via quæ à semita recta deflectit. Commendatur ergo hoc versu iustitia, quod in eius semita, hoc est, actione consistit vita, quia per eam & hic spiritu viuit coram Deo iustus, & per eam peruenit ad vitam æternam. Damnatur via impiorum, quòd ea mortem animi adferat in præsenti tempore, nonnunquam & corporis, & postea vtriusque mortem æternam.

CAPVT XIII.

F*ilius sapiens, doctrina patris: qui autem illusor est non audit cum arguitur.*

PRO nominatiuo doctrina, potest etiam ex Hebræo verti & conuenientius, accusatiuus, Doctrinam, vt ex secunda parte subaudiatur in primo membro verbum, audit, hoc modo: Filius sapiens doctrinam patris, vel reprehensionem & castigationem patris, subaudi, audit, & derisor non audit increpationem, subaudi patris. Quo significatur filij sapiētis, qui sibi bene vult, esse lubenter admittere doctrinam & castigationem parentum, derisoris verò esse increpationē parentū nō sustinere. Potest itē ex hebræo pro: audit, verti præteritum audiuit. Nam præteritū habēt Hebræa. Et erit tūc sensus paulo alius à superiore, hic scilicet: Filius qui effectus est sapiēs, hinc talis factus estquia audiuit patris doctrinā, qui autem deridet veritatem rectè monentium talis effectus est, quia in iuuenili ætate aut ipse noluit obedire maioribus rectè monentibus, aut socordia & vitio parentum non audiuit ab eis increpationes. Secundum quam intelligentiā sententia hæc monet, & iuuenes vt auscultent parentibus si probi euadere volent, & parentes ne negligant suos corripere, eisque nimis indulgeant. In hunc sensum & nostra lectio quæ & ipsa pro ambiguitate sermonis Hebraici, bene cum Hebræo conuenit, accipi debet, vt illud: Filius sapiens, doctrina patris, significet doctrinam patris efficere filium sapientē nec aliunde filium facile posse esse sapientem, quam ex doctrina patris eiusque castigatione, Nam vtrunque dictio Hebraica significat. Proinde cum iam subditur in nostra lectione. Qui autem illusor est, nō audit cum arguitur, significatur talem nunquam posse fieri sapientem, vt qui reiiciat per quod sapientia paratur.

2 *De fructu oris homo satiabitur bonis, anima præuaricatorum iniqua.*

RVRSVM hic pro nominatiuo, iniqua, in secundo membro potest, & quidem melius, verti accusatiuus substantiuus iniquitatem, vt ex priori membro repetatur verbum comedet, sicut in priori versu verbum in primo membro, subaudiendum erat ex secundo. Sic ergo habebunt hebræa. De fructu oris quisque comedet bonum, anima autem præuaricatorum iniquitatem, vel iniuriam, scilicet comedet. In superiori capite primum huius sententiæ membrum etiam habitum est in versu 15. nisi quod ibi in Hebræo ponitur verbum, satiari, hic verbum, comedere, quæ varietas parum aut nihil facit ad sensum vt non malè hic interpres verterit satiabitur. Sed ibi quidem illud dictum est, ob comparationem fructus linguæ cum fructu manus. Hic verò ob comparationem fructus linguæ in iusto & impio, significatúrque iustum ob ea quæ bene & vtiliter ore suo profert, bona percepturum, animam vero peccatorum qui legem Dei transgrediuntur, sicut iniqua loquitur & noxia, malis etiam saturandam, hoc est, mala percepturam, & iniquitatis noxiique sermonis pœnas daturam. Secundum nostram lectionem quæ habet, anima autem præuaricatorum iniqua, intelligendum est significari animā impiorum cum sit iniqua, & proinde fructum bonum non proferat, non comesturam bonum nec bonis satiandam.

3 *Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.*

SVPERIOR sententia fructus linguæ ostēdit, quos anima percipit ex sermone vtili vel noxio, hæc vero eiusdem fructus quos percipit anima ex moderato vel immoderato eius vsu aperit. Qui, inquit, custodit os suum, ita vt tardus sit & circunspectus ad loquendum, non loquens nisi cum loquendum est & quæ loquenda sunt, is non tantum suū custodit, nec paruo fungitur officio, sed custodit animā suam, tum quia eam à multis peccatis quæ lingua cōtrahūtur facilè immunē facit tum quod eā seseque ipsum à multis incommodis & malis præseruat, in quæ sæpè homo immoderato vsu linguæ incidit, vt

pote

pote ab odio & insectatione hominum qui alterius dicacitate irritantur, à turbulentis animæ passionibus quæ odium hominum sequuntur, à sera pœnitentia quæ subito animam ob linguæ lapsus percutit. Contra qui dilatat temereque aperit labia sua, vt habent hebræa, hoc est, vt pulchrè expressit D. Hieronymus, qui incõsideratus est ad loquendum, contritio vel fractio erit ei, vt habent hebræa, hoc est, talis cõteretur, mala perferet, & vt benè Hieronym. vertit sentiet mala, nã in seipso ferre cogetur animi cruciatũ ac conturbationem & multis incommodis apud homines & Deum subiacebit. Nam, vt ait Plinius, Sæpè vox temere emissa, redit per iugulum.

4 *Vult & non vult piger, anima autem operantium impinguabitur.*

PRIMAM partem sic habent hebræa ad verbum, Desiderat & non anima eius piger, quod sic ferè intelligitur. Piger desiderat & non habet anima eius quod desiderat, vel, & nihil est animæ eius, quod benè conuenit ei quod sequitur, Anima autem operantium, vel vt habent hebræa, sedulorum impinguabitur. Ostẽdit ergo hic versi... & alii pleriq; in hoc similes, otium & pigr... inopiæ, sedulitatem & industriã copię matres esse, pigritiam esuriem, diligentiam parare satietatem. D. Hieronymus illud & non anima eius sic intellexisse videtur, desiderat piger, & rursum id ipsum non placet animæ eius, hoc est, non vult rursum, aut & non, subaudi, desiderat anima eius, vt verbũ repetatur. Vult enim piger bonum, at cum attendit laborem pro illo assequendo subeundum, non vult rursum illud, quia non vult media ad illud obtinendũ necessaria. Id vt in tẽporali pigritia vsuuenire videmus, ita multo magis veritatem habet in spirituali pigritia, qua ad bona opera patranda & certamina spiritualia subeunda nimis multi sunt tardi. Volũt enim plerique regnare cum domino, sed nolunt pati cum eo, desiderant præmia cũ promittuntur, sed nolunt

Iacob. 1. certamina eum iubentur, de quibus Iacobus ait Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. Cæterum anima eorum qui iussa operantur domini, & hic dulcedine supernorum charismatum impinguabitur, iuxta illud

Psal. 91. Psalmi: Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea, & post labores huius vitæ cœlestium bonorũ pinguedine satiabitur. Bene enim cõuenit sensui mystico quod dictũ non sit, & operantes impinguabuntur, sed anima operantium impinguabitur. Potest autem illud quod nos legimus, vult & non vult piger, etiã alium habere sensum, hunc scilicet, piger hæc vult, alia non vult, nec aliud agit quã desiderat, hæc eligendo, illa reprobando, dié totum consumit in desideriis, præterea non est quod agat. At quia vanum istud est, nec desirando saturari potest quis, ideò subditur, anima operantium impinguabitur. Quo significatur nihil prodesse vanis optionibus animũ pascere & ventris inediam pati, satius esse operi admouere manum, sicque esurientem satiare ventrem. Sensum hunc videtur secuti Septuaginta ἐν ἐπιθυμίαις ἐστὶ πᾶς ἀεργὸς, hoc est, in desideriis est omnis ociosus, Aut ociosus totus est in desideriis.

5 *Verbum mendax iustus detestabitur, impius autem cõfundit & confundetur.*

SECVNDAM partem hebræa, si propriè verba accipiantur, sic habent. Et impius putidum & pudendum facit, subaudi se. Itaque significatur impium mẽdaciis quę amat, contra ingenium iusti, sese decorare apud homines, qui mendacem vel in primis abominantur tanquam cum quo nihil agi possit bona fide. Sic & nostra litera intelligi potest, Impius mendaciis suis confundit se, hoc est pudore se afficit quantum in se est, & pudore ab aliis afficietur, reiectus ab omnibus. Aut, Impius mendaciis & alios pudore afficit, & deprehensus pudore afficietur. Iustus ergo mendacium detestatur, ideoque solicite cauet ne quem mendacio oneret seseque dehonestet, impius vero alios pudore afficit & hoc faciens vicissim ipse pudore afficietur.

6 *Iustitia custodit innocentis viam, impietas autẽ peccatorem supplantat.*

POSTERIOR pars in hebræo sic habet ad verbum: Impietas supplantat peccatum. Prior vero pars dupliciter verti potest. Aut sic, iustitia custodit perfectum via, hoc est eum qui in via, & cõuersatione sua perfectus est & immaculatus, & tunc in secunda parte rectè intelligitur peccatum positum pro peccatore, abstractum scilicet pro concreto vt vertit Hieronymus. Aut sic, iustitia custodit perfectionẽ vię aut integritatem vię, quod nõ est diuersum ab eo quod noster vertit, Iustitia custodit innocentis viam, hoc est eius institutum, studium & viuendi rationẽ. Et eodem redit siue dicatur iustitia custodire innocẽte, siue eius viam. Hanc autẽ iustitia custodit variis modis, sicut varie illa oppugnatur. Nam & contra illecebras huius mundi iustitia quam quis sectatur & amplexatus est, custodit eius viam, sic vt eum perseuerare faciat ne ab illis superetur. Et contra calumniatores quoque eũ tuetur atq; defendit, ne ab eis vitæ eius institutum possit opprimi. Neq; enim innocẽti opus est externa aliqua custodia aut aliis munitionibus, sed ipsamet iustitia quam amat quamq; sectatur, ipsum custodit, à malo & malorum impetitione. Ita contra, ipsamet impietas peccatorem supplantat, tum quod cum ita sibi illigatum detineat vt in varia ipsum vitia propellat propemodum inuitum, tum quod ipsa illi perditionis est causa, vt eam non Deo vel alteri imputare debeat.

7 *Est quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper cum in multis diuitiis sit.*

HEBRAEA propriè acceptis dictionibus sic habent ad verbum: Est qui se diuitem facit & non aliquid, est qui se pauperem facit & substantia multa. Quod varie accipitur. Quidã hunc enim sensum intelligunt. Sunt qui subito euadant diuites cũ prius nihil

 haberent

haberent,& contra sunt qui repente ad inopiam dilabuntur, cum prius multam haberent substantiam, vt hæc sententia ostendat inconstantiam diuitiarum, quæ animaduersa ab illarum studio auocare potest. Aliter etiã intelligitur,vt significetur quosdam laborare multum pro parandis opibus, semper tamen manere in egestate,cõtra alios negligere opes nec eas magnopere ambire, & nihilominus ditescere. Secundum quam intelligentiam etiam auocat hæc sententia à diuitiarum studio, vt quod frequẽter frustretur suo conatu. Verum cum participia in hac sententia posita (sunt enim de coniugatione hithpael) significẽt propriè diuitem vel pauperem se facere, conuenientior est eorum intelligentia qui hic accipiunt significari quosdam esse qui se diuites simulant, ob mundi scilicet honorem,cum interim re vera sint pauperes, nihilque domi habeant. Rursum alios esse qui se pauperes simulent, cum multas habeãt opes. Vnde 70.habent, Sunt qui seipsos diuites faciunt nihil habentes,& sunt qui humiliant seipsos in multis diuitiis. Quẽ sensum pulchrè satis indicat nostra litera,significatúrque ipsa vanitas ingenij humani circa diuitias. Potest Hebraica lectio & nostra item litera aliũ habere sensum magis mysticũ & subtiliorem hunc scilicet. Sunt qui diuites reputent imò qui verè diuites sunt, cum nihil habeant, vt qui sua paupertate contenti viuunt, animo virtutibusque diuites,& rursum sunt qui pauperibus sunt similes,tametsi magnas opes habent,vt qui suis vti non audent,nec eis cõtenti sunt semper plura desiderantes,iuxta illud, Auaro tam deest quod habet, quam quod nõ habet.Secundum quam intelligentiam ostenditur diuitias magis in animo hominis consistere quam in externis facultatibus. Beda inuerso modo declarat hanc sententiam,mysticè eam prosequẽs, vt is sit quasi diues cum nihil habeat qui terrenas habet diuitias sine virtutibus,qualis fuit purpuratus diues euan-
Psal. 75. gelicus de qualibus dicitur in Psal. Dormierunt somnum suum,& nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Is contra sit quasi pauper dum sit in multis diuitiis,qui terrenis eget rebus virtutibus plenus, qualis fuit Lazarus.Tanta est scripturæ fertilitas, vt tam variis modis tractari possit vna sententia.

8 *Redemptio animæ viri diuitiæ suæ:qui autem pauper est,increpationem non sustinet.*

SVPERIOR sententia ostendit vanitatem & varietatem ingenij humani in ostẽtatione diuitiarum, hæc ostendit fructum & diuitiarum & paupertatis, ita vt hic videri posit indicari causa eius quod superior indicauit sententia, nempe quare aliqui videri quærãt diuites,alij pauperes. Opes enim hoc adferunt commodi suo possessori quod ipsum redimunt frequẽter à captiuitate,à morte,ab intentatis calumniis & iniuriis,à quibus se diuites nummis frequenter redimunt aut
Eccle. 7. tuentur. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia. At pauperis conditio par est imo superior. Nam vt nõ habet diuitias, quibus sua delicta aut damna illata redimat aut iniurias propulset,ita non est obnoxius iudicũ & impiorum violentiæ cum nihil habeat quod emungi possit,iuxta illud Poetæ: Sic reus ille ferè est, de quo victoria lucro Esse potest, inopis vindice facta carent.Atque hoc est quod hic dicitur iuxta hebræum,Pauper nõ audit increpationem,aut quod vertit Hieronymus secutus ex parte 70.qui habent verbum ἀπειλῆς Pauper non sustinet increpationem. Sensus est enim,quod pauper non ita fert aliorũ increpationes,comminationes & castigationes, sicut diues qui mox grauiter peccasse iudicatur. Vnde Theodoretus orat.7. de prouident. Pauper,inquit,non metuit strepitum fori,nec præconis vocem reformidat, nec iudicis toruo vultu & oculis ignem spirãtibus terretur. Sunt qui aliter hanc secundam partem intelligunt, vt sit scilicet contraria primo membro, nec significetur paupertatis cõmoditas, sed incommoditas,in hunc modum.Diuitem grauiter delinquentem & correptum facilè redimunt suæ diuitiæ, at pauper si quid peccauit non audit correptionem, quia mox citra correptionem punitur & vindicatur, nec sustinet increpationem, hoc est, ei resistere non potest,nec sine graui suo incõmodo ferre. Nota est sententia illa quæ Soloni tribuitur. Similes esse leges telis aranearum, quas muscæ validiores perrumpunt, imbecilliores tantum irretitæ euadere nequeunt.Huc pertinet & illud,Dat veniam coruis,vexat censura columbas. Et illud: Qui non habet in ære, luat in corpore. Cæterum vt diuitiæ temporales frequẽter apud homines temporaliter redimunt hominem à multis incommodis, & animam item à morte nonnunquam,ita multo magis illæ redimunt apud Deum,dum per eleemosynarum largitionem erogantur,iuxta consiliũ Danielis:peccata tua eleemosynis Danie.4. redime.Proinde & de hac spirituali redẽptione animæ locus hic rectè intelligitur,imò de illa maximè verum est quod hic dicitur,quando quidem diuitiæ sic erogatæ verè animam viri liberant,non autem tantum corpus.Beda hanc sententiam intelligit mysticè de diuitiis spiritualibus, hoc est, multitudine bonorum operum,quæ qui congregauerit, redimet per ea animam suam à ventura ira,qui verò huius modi eget diuitiis,increpationem districti iudicis sustinere non valebit. Duas has sententias integro sermone doctè explicat iuxta versionem 70. D. August. vt licet videre ser, 212.de tempore.

9 *Lux iustorum lætificat,lucerna autem impiorum extinguetur.*

OMNES quidem vertunt verbum transitiuum lætificat,aut exhilarat,hæbreis tamen est verbum intransitiuum, lætabitur aut læta erit,quod melius opponitur ei quod sequitur,Lucerna impiorum extinguetur,intransitiuum scilicet intransitiuo,& alioqui lucernam impiorum extingui sonat mœrorem, cui bene opponitur quod lux iustorum dicitur lætari ad significandum quod ipsa nõ extinguitur, sed semper permaneat. Vnde Septuaginta verterunt φῶς δικαίοις διαπαντός, id est, lux iustis semper. Cæterum quoniam lætitia

luci

luci non conuenit, nisi quatenus per eam homines exhilarantur, oon malè sensum secuti omnes vertunt, lux iustorum lætificat aut exhilarat, quod tamen vt opponatur secundo membro, intelligendum de lætitia solida, perpetua & perseueranti. Nam & lucerna impiorum ad tempus lætificat, non autem perpetuo aut diuturno tempore, quia cito extinguetur. Est autem lux iustorum, eorum claritas & excellentia, doctrina scilicet eorum ac conuersatio sancta, de quali luce dominus in Euangelio: Vos estis lux mundi. Et: Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificet patrem vestrum qui in cœlis est. Hæc ergo lux lætificat, & iustos qui eam habent, & alios qui eam in ipsis contẽplantur, eamque ab illis participant. Lętificat autẽ solide quia sine metu extinctionis, & sine conscientiæ remorsu, duratura in perpetuum. Porro lucerna impiorum est eorum temporalis fœlicitas qua fulgent ad tempus in hoc mundo. Item eorum hypocritica, tum doctrina, tum vita, qua item pleriq; ad tempus in hoc mundo clari habentur, vt patet in hæreticis. At omnis hæc impiorum lucerna extinguitur, quia per mortem euanescit, & cum interierit impius non sumet omnia neque descendet cum eo gloria eius. Sed & ante mortem plerunque instabilis fortunæ mutatione, terrena fœlicitas eorum tollitur, & veritatis fulgore hypocrisis falsitásque hæreticorum mox detegitur, quemadmodum patuit de omnibus hæresibus quæ breui fuerunt semper extinctæ, veritatis luce semper perseuerante. Idẽ dicitur in Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius. Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eum est extinguetur Et ca. 21. Quoties lucerna impiorum extinguetur, & superueniet eis inundatio. Benè notandum quod iustis lucem, impiis lucernam tribuit. Lucerna enim accenditur ad tempus lumen præbitura, & non nisi nocti seruit, ad exortum verò lucis mox obfuscanda & extinguẽda. Ita & impiorum prędictus fulgor in tenebroso hoc mundo videtur splendere, at omnis hic splendor euanescit extremo adueniente die, aut exoriente veritatis fulgore. Iustorum autem splendor velut lux solis est lux vera quæ nulla alia luce superatur, nec vnquam definit, ac sola solidè exhilarat animos hominum.

Matth. 5. Matth. 6. Psal. 48. Iob. 18.

10 *Inter superbos semper iurgia sunt, qui autem agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.*

HEBRAEA ad verbum habent, Tantam aut verè in superbia dabit contentionẽ, & cum consultis sapientia. Et est sensus, Id tãtum in superbia est quod dabit contentionem, hoc est, superbia nihil nisi contentiones dat. Aut verè per superbiam quis dabit contentionem. Cum his autem qui consilium ineunt cum sapientibus, erit sapientia. Conferendus est hic versus maximè in hebræo cum versu 2. capitis vndecimi. Et ibi enim in primo membro superbiæ malum insinuatur, nempe quod adferat secum ignominiam & contumeliam. In secũdo dicitur, Et cum humilibus sapientia. Ira & hic primo membro superbia dicitur fons contentionis & iurgiorum, in secundo, & cum consultis sapientia. Significat ergo eos qui animi sui superbiam sequuntur, ita vt alios audire nolint, multa imprudenter acturos, authorésque fore sibi & aliis contentionum & iurgiorum, quia & ipsi leui de causa lites suscipient dum nulli cedere volent, & vt contra eos litem moueant alii causa erunt qui eorum iniuriam ferre nolent. Contra verò eos qui per animi humilitatem consilium ab aliis requirunt, sibiq; rectè consuli patiuntur, sapienter se gesturos ac per sapientiam multa litium & iurgiorum incommoda vitaturos. Quod autem dicitur in nostra litera, Inter superbos semper sunt iurgia, variis modis declarari potest esse verum. Primum quia superbi non ferunt sibi parem aut superiorem, proinde cum singuli velint præcellere, aliósq; deprimere, facilè contra sese non solum ad contentiones & lites prouocantur, sed etiam ad pugnas & cædes, iuxta illud Ecclesiastici: Diffusio sanguinis in rixa superborum, quemadmodum patuit apud Romanos in Pompeio & Cęsare. Secundo quia superbi, & facilè irritantur quod facilè se grauiter lædi existiment, & facile irritant sua procacitate, quod alios præ se contemnant. At sapiens non tam significare voluit quidnam soleat inter superbos, quam qoid super singulis per superbiam accidere soleat, ea de causa, quod suæ sententiæ nimis fidentes, aut pertinaciter nimis quod semel cóceperunt persequũtes, aliorum vel non requirant, vel non audiant consilia, quemadmodum patet ex opposita parte. Cui vt respondeat prior sententiæ pars, intelligendum est, eo respectu hic iurgia tribui superbis: quod sibi nimium confidant, nec aliorum velint sequi consilia, per quæ aut à litibus possent præmuniri, aut ab exortis statim liberari. Vnde benè dicitur, semper sunt iurgia, hoc est, iurgia diuturna & perpetuã, quia non sinunt se bonis consiliis ad pacem adduci, quemadmodum faciunt humiles qui omnia agunt cum consilio prudenter, vnde & diriguntur à sapientia, & per eam fœciliter & tranquille degunt.

Eccl. 27

11 *Substantia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur.*

HEBRAEA ad verbum habent, Substantia ex vanitate minuetur, & qui colligit per manum, augebit, subaudi, substantiam suam. Significat ergo diuitias quæ sunt ex vanitate, hoc est, quæ viis illicitis & artibus parum honestis, & per fraudem atque iniuriam sunt acquisitæ, raro duraturas, quia vt habet Prouerbium, male parta male dilabuntur, & sæpè à prodigis filius dilapidantur. Cęterum eius qui iusto labore manuum parat sibi diuitias, non tantum stabiles fore opes, sed easdem diuino fauore multiplicandas. D. Hieronimus pro substantia ex vanitate collectauertit substãtia festinata, secutus Septuaginta, qui habẽt ὕπαρξις ἐπισπουδαζομένη, id est, substantia festinata vel festinato acquisita, quia ferè opes, subitò acquisitæ illicitis mediis sunt paratæ. Et io secunda patre adiecit, paulatim

paulatim, vt sit oppositio inter membra, & ad significandum, quòd manu ac labore iusto non possint opes colligi nisi paulatim. Docet autem hæc sententia debere cuique curæ esse non tam quantum acquirat, quam quibus modis & artibus sibi paret diuitias. Nec habet hæc sententia tantum locum in diuitiis temporalibus, sed & in spiritualibus. Qui enim sibi opes doctrinæ aut virtutum colligunt ex vanitate hæresum aut hypocrisis, statim se doctos ac iustos esse præsumentes, cito opum suarum decrementum patientur. Item qui subito indiscreto feruore perfectionē virtutis sibi vendicant, frequenter experiētia teste, quod subito amplexi sunt, subito derelinquunt. At virtus & scientia quæ paulatim per humilitatem colligitur, iustis debitisque exercitiis & laboribus, illa & stabilis erit, & assiduè multiplicabitur.

12 Spes quæ differtur affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.

SPES differri & desiderium venire dicitur, ratione rei speratæ, & desideratæ.
Rom. 8. Sæpè enim in scripturis, spes accipitur pro re sperata, vt cūm dicitur: Spes quæ videtur non est spes. Itaque sensus est, cum res quæ speratur, differtur, hoc ipsum cruciat mentem, res desiderata adueniens, perinde est ac lignum vitæ, quia exhilarat mentem ac iucundam facit. In Hebræo iucundior est oppositio, quia non est, affligit animam, sed, spes protracta infirmat cor, vel infirmitas est cordis. Infirmitati enim cordis pulchrè opponitur lignum vitæ, cuius est viuificare cor, & sanare eius infirmitatem. Significatur ergo spem protractam languidū facere cor, animumque hominis, ita vt impediatur a plerisque suis functionibus nec lubeat viuere, contra ex rerum quæ desiderantur præsentia, animum viuificari, confortari & exhilarari non minus quam si ex arbore vitæ in paradiso fructum quis caperet. Narrando Sapiens vult insinuare vanis promissionibus neminem detinendum, sed statim quod promissum est opere præstandum, ne pro beneficio maleficium præstetur, Vnde Septuaginta verterūt, Κρείσσων ἐναρχόμενος βοηθῶν καρδίᾳ τοῦ ἐπαγγελλομένου καὶ εἰς ἐλπίδα ἄγοντος, id est, Melior est qui incipit succurrere cordi, quam qui promisit, & in spem remisit. Notum est prouerbium, Qui cito dat, bis dat. Et, beneficiū inopi bis dat, qui dat celeriter. Aut insinuat nō mox deiiciendum animum, si quod desideratur, non statim præstetur, quia quo quis diutius quidpiam desiderauit, & expectauit, eo iucundior erit rei desideratæ, cum iam percepta erit, fruitio. Ad quem finem hęc sententia si accipiatur dicta, eximiè conuenit iustorum expectationi qui ob dilationē suę spei hic interim corde affliguntur, clamātes cum Paulo: Infœlix ego homo, quis me
Rom. 7. liberabit de corpore mortis huius, Et alibi:
Rom. 8. Nos ipsi primitias spiritus habentes, intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei, expectantes redemptionem corporis nostri. At cum fruentur dulcedine domus Dei, quod diu desiderauerunt, vere eis erit arbor vitæ, quia immortalitatem ex eo assequentur.

13 Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat, qui autem timet præceptum, in pace versabitur.

VERSVM hunc ferè sic vertunt ex Hebræo, Qui contemnit verbum, perditio erit ei, qui autem timet præceptum, remunerabitur. Et est iuxta hanc versionem aperta & apta inter sententiæ partes oppositio. Sensus enim est: Qui verbum Dei aut legis contemnit, ita vt seruare illud non sit ei cordi, is peribit & detrimentum sui contemptus aut neglectus aliquando sentiet. Contra, qui præceptum Dei timet, ita vt adimplere illud solicitus sit, is & in hoc seculo & in futuro sui timoris bonam accipiet mercedem. Quod autem ab hac versione tantopere diuersa videatur nostra versio, accidit id ex ambiguitate trium vocum Hebraicarum. Nam דבר Dauar, quod propriè, verbum, significat, nonnunquam, rem quampiam significat. Et verbum חבל Habal, quod corrumpere significat, etiam significat oppignorare. Verbum etiā שלם Schalam, quod remunerare significat & in passiuo, remunerari, significat item pacificare & pacificari. Vnde schalom pax. Itaque sensus nostræ literæ est. Qui de re qua piam malè loquitur, siue bona sit, siue mala, is se in futurum obligat. quia si malè loquitur de re bona, obnoxium se facit pœnæ & condemnationis, si autem de re mala, magis se obligat ad eius mali vitationem, ne quod in alio culpauit, postea ob id ipsum merito reprehendatur, iuxta illud: Qui prædicas non furandum, furaris, &c. Ita ferè Beda exponit, Rom. 2.
At simplicius fuerit & magis conueniens posteriori parti, vt intelligatur solum de detractione rei bonæ, cui propriè dicitur detrahi. Qui enim detrahit, ipse se in futurum obligat ad pœnam, reprehensionem aut desensionem, qua obligatione se inijcit in magnam perplexitatem ac animi perturbationem. Cōtra qui timet præceptum diuinum quo & detractio prohibetur, & quid etiã faciendum sit decernitur, is & hic in pace conscięntię animique tranquillitate versabitur, & cum hominibus quoque pacem habebit, & in futuro seculo pacem aget æternam & inconcussam. Qui enim alienæ vitæ curiosi sunt scrutatores & detractores, pacem mentis habere nō possunt, at qui opus suum iuxta Apostoli pręceptum probat & ad domini præcepta expēdit, hic in semetipso habet gloriam & pacem.

14 Filio doloso nihil erit boni, seruo autem sapienti prosperi erunt actus, & dirigetur via eius.

HIC versus non est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus Latinis. Est tamen in Græcis hoc loco: Sunt autem plerique libri qui pro hoc versu, qui rursum in quibusdam libris repetitur in sequenti capite, aliū habent versum qui & ipse non est in Hebræo, est tamen apud Græcos hoc quidem capite, sed paulò ante hunc locum, habent enim sic: Animæ dolosæ errant in peccatis, iusti autem misericordes sunt & miserentur. Est autem vtriusque sententiæ apertus satis sensus. Altera enim filium dolosum opponit

ponit seruo sapienti, indicatq; doloso nihil prodesse quod filius sit, sapienti nihil obesse quod seruus sit, sed illi per dolum nihil boni futurum. huic per sapientiam prospera omnia futura. Altera animam dolosam, hoc est, hominé dolosum opponit iustis, & de illis quidem dicitur quod in suis peccatis errant, vel vt habent Græca πλανῶνται, id est, seducuntur, nimirum quia excidunt à sua spe: cumque suis dolis diuitias quærant, eas tamen frequẽter non assequuntur. Iusti autem ita diuinitus ditantur, vt non tantum sint affectu misericordes, sed & facto misericordiam exhibeãt.

15 *Lex sapientis fons vitæ, vt declinet à ruina mortis.*

LEx sapientis, hoc est, disciplina, institutio & præcepta sapientis sunt fons vitæ, quia ex illius vita profluit ad eos qui sapienti obtẽperant, ita vt homo per huiusmodi legem declinare possit a ruina mortis, hoc est, euadere lapsum in mortem. Sapienti enim obtemperans, facilè declinat ab incommodis multis & periculis huius vitæ, quibus stulti frequenter per imprudentiam capti ante diem pereunt, & omnino euadit lapsum in mortem æternam. Cæterum quanquam generaliter sentẽtia hæc de quocunque sapiente eiusque doctrina accipi possit, peculiariter tamen locum habet in eo qui verè solus sapiens est, Christo scilicet eiusq; lege euangelica, quæ vera vena est aquarum viuarum, quas qui hauriunt, non sitiunt in æternum, neque rerum mundanarum desideriis illaqueati in mortẽ æternam præcipitabuntur. Ex superiori explanatione patet coniunctionem (vt) hic accipi, vt alias sæpè in scripturis consecutiuè potius quam causaliter. Et verbum (declinare) videtur hic à D. Hieronymo actiuè positum pro deflectere aut abducere, vt sit sensus: Lex quam tradit sapiens est auditoribus velut fons vitæ, ita vt deflectat eos, aut valens ad hoc vt abducat eos a ruina in mortem. Nisi quis malit legem sapientis intelligere legem quam ipse sapiens sequitur & amplectitur, quæ est illi fons vitæ valens ei ad hoc, vt per eam declinet à ruina in mortem. Sed hęc explicatio non habet locum in simili sententia, quæ est capite sequenti, vbi idem dicitur de timore domini, quod hic de lege sapientis.

16 *Doctrina bona dabit gratiam, in itinere contemptorum vorago.*

HEbraea sic: intelligentia bona dabit gratiam, & via præuaricantium dura, hoc est, Si quis bona intelligentia, bonoque ingenio sit præditus, is sibi facilè conciliabit sua intelligentia gratiam apud homines. Bona enim intelligentia facit vt homo in omnibus prudenter se gerat, seque omnibus accommodet. At via perfidorum, hoc est, mores eorum sunt duri, praeferoces & truces, ita vt flecti nequeant, neque velint aliis se accõmodare, ac proinde sua truculentia & peruicacia omnibus sunt inuisi. Et hic quidem simplex est originalis literæ sensus. Cæterum nostræ literæ hic conuenienter erit sensus. Bona doctrina dabit gratiam, non tantum docenti, sed & discipulo qui eam suscipit. Vterq; enim per eam inueniet gratiam apud Deum & homines. Contra, in itinere eorum qui contemnunt veritatem, bonamque doctrinam, est vorago, quia & ipsi contemptores & qui eos sectantur, suis moribus absorbebuntur à morte. Secutus est D. Hieronymus in hac secunda parte 70. qui habent, viæ contemnentium in perditione, habent tamen 70. in priori parte, intelligentia bona dabit gratiam. Cui & nostra litera conueniet si passiue accipiatur doctrina bona, à qua scilicet quis bene doctus dicitur, vt significetur eum qui bene doceri patitur consecuturum gratiam. Cui rectè in secunda parte opponuntur contemptores qui doceri nolunt. Quæ secunda pars habebit etiam sensum linguæ originalis, si intelligatur viæ contemnentium tribui voraginem, quia in ea inueniẽtur inhumanitas & asperitas morũ, alios deuorãs & horrore cõcutiẽs. Est enim hic pro (vorago) Hebræis dictio Ethan, quam D. Hieronymus in Psal. secutus Psal. 73.
Septuaginta reliquit non versam. Tu siccasti fluuios Ethan, pro quo ex Hebræo vertit flumina fortia, hoc est vortiginosa & rapacia. Et Deuter. 21. vbi nos habemus, Ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, pro asperam, est Hebræis dictio Ethan. Itaque sensus erit bonam institutionem dare hominibus gratiam, hoc est, efficere vt sint gratiosi, quia facit clementes & humanos, viam autem contemnentium bonam institutionem efficere homines inhumanos, asperos & intractabiles & ob id inuisos.

17 *Astutus omnia agit cum consilio, qui autem fatuus est aperit stultitiam.*

VErti potest vel omnia astutus agit, vel omnis astutus agit, Et pro, cum cõsilio, Hebraicè est, in scientia, hoc est, prudenter & scitè omnia agit, quod aliud non est quam cum consilio, hoc est, cum deliberatione. Dicit ergo, Quisque astutus, hoc est, circunspectus ac prudens agit omnia sua consultè, sicque aperit suam sapientiam & tegit suam, si quę in eo est, stultitiam. Contra qui fatuus est, aperit, vel vt habent Græca & Hebręa expandit, hoc est, prodit suam stultitiam, temere scilicet agendo quæ facit. Docet hæc sententia nihil temerè agendum, magnumq; vel sapiẽtiæ vel insipientię argumentum accipiẽdum in hominibus à rebus quas moliuntur. Cum enim dicitur, Astutus omnia agit cum consilio, non tam significatur quid ille faciat, quam id quod facere debeat & vnde agnosci possit.

18 *Nuncius impii cadet in malum, legatus autem fidelis sanitas.*

MAgis vertenda sunt hebræa, nuncius impius, & est clarior oppositio inter nuncium impium & fidelem. Vterque tamen sensus bene se habet. Nam & nuncius impius, qui scilicet aut non fideliter exequitur ea ob quæ mittitur, aut impia annunciat, ob suam impietatem cadet ipse in malum, quod aut mittenti aut eis ad quos mittitur molitur. Et nuncius impii, qui scilicet impio alicui ad malum aliquod obsequitur, & ob id dolis & mẽdaciis

daciis vtitur ad decipiendum, cadet in malum quod aliis dolose parat, sibique & mittenti dedecus adferet, frustratus honore qui legatis bonis accidere solet. Contra legatus fidelis, qui bona fide domini sui legationem obit, & vera nũciaturus venit, ipse est sanitas, hoc est, salutaris & mittenti, & sibipsi & his ad quos mittitur. Talis enim vtrinque læsos animos & offensos calumniis falsisque rumoribus, reuocat ad concordiam & omnia vt se habent referendo, ambiguitatem & errores animo pellit, mittenti vtilitatem, sibi honorem, his ad quos mittitur lætitiam adferendo. Hæc in genere dicta rectissimè quadrant in magistros errorum, nuncios impij demonis, bonósque ac fidos verbi diuini prędicatores, qui sunt sanitas orbis terræ.

19 *Egestas & ignominia ei qui deserit disciplinam, qui autem acquiescit arguenti glorificabitur.*

MULTIS in hoc libro sententiis ostendit Sapiens quam necessaria & vtilis sit correctio & castigatio, cum eam tamen ægre homines admittant. Et quidem superius versu primo capitis. 12. indicauit sapientis esse admittere castigationem, insipientis eam reiicere, hic vero fructus aperit vel contemptæ vel acceptaę redargutionis & castigationis. Loquitur autem iuxta id quod sæpissimè vsuuenire solet, admonitionem iuuenibus in primis, & tamen in genere omni ætati commendans ostendénsq; & quanta mala soleant comitari illos qui non obtemperant castigationibus maiorum (sunt enim paupertas & ignominia, duo mala quæ maximè refugiunt homines ad quæ ferè deueniunt qui suorum parentum & præceptorum correctionem nõ ferunt) Et quantum bonum assequantur qui lubenter admittunt maiorum castigationem, honores scilicet, supremum bonorum apud mortales gradum, qui simul includit & diuitiarum copiam, sine qua honor raro mortalibus contingit. Cæterum vt hanc sententiam verificari videmus frequenter de egestate, ignominia & honore temporalibus, ita multo magis vera est de his spiritualibus secundum sensum mysticum, Qui enim correptionem & disciplinam verbi diuini deserit, incidet in inopiã & ignominiam æternam. Contra qui verbo Dei quod arguit nostras prauas concupiscentias acquiescit, honorem in cœlis assequetur æternum. D. Augustinus secutus 70. citat priorem partem huius sententię quęstione 34. in quæstionibus vtriusque testamenti. Paupertatem & ignobilitatem aufert disciplina.

D. Aug.

20 *Desiderium si compleatur, delectat animam, detestãtur stulti eos qui fugiunt mala.*

HEBRAEA habent desiderium factum oblectat animam & abominatio stultorum est recedere à malo, aut abominatio stultorum est recedens à malo, quorum postremum secutus est noster interpres, nec est multum diuersum à priori. Siquidem quia stulti detestantur recedere à malo, ideo detestantur recedentes à malo. Quomodocunq; tamẽ vertatur, obscurum est quomodo prior pars conueniat sequenti. Nulla enim inter sententiæ partes videtur esse apta cohærentia aut consequentiæ, aut oppositionis. Sensus ergo commodus hic potest accipi. Res desiderata si habeatur delectat animam, ac ob id fit vt stulti qui bonis præsentibus quæ desiderant gaudent, nolint recedere ab illis, detestenturq; & recessionem à malo & recedentes à malo. Dicunt enim, præstat frui præsentibus desideratis quam spe futurorum cruciari, ac desideratis carendo recedere à malo. Sciendum tamen Hebræa teste Pagnino in prima parte verti posse etiam, desiderium fractum oblectat animam, quia verbum נהיה Nihia, significat non solum fieri, sed etiam rumpi & confringi, sicq; sensus erit per oppositionem partium, Sapiens gaudet cum desiderium eius malum abrumpitur & cohibetur, & quamuis amarum sit homini in principio carere desideratis, tamen postea cum sapiens redit ad cor, magnam animo percipit voluptatem ob impeditam & fractam prauam ipsius concupiscentiam, at contra stulti detestantur recedere à malo, nolunt desiderium suum frangi & impediri.

21 *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit: amicus stultorum similis efficietur.*

APERTA est intelligentia secundum nostram lectionem, qua dum significatur talem quemque effici quales sunt cum quibus familiariter conuersatur, monemur certo iudicio nobis deligere sapientum consortium, stultorum declinare, hoc est enim ire cum sapientibus, conuersari cum illis, eorumq; consortio delectari. Hebræa in secunda parte habent, Amicus vel pastor stultorũ, hoc est, qui stultos fouet, contereture. In quibus verbis etsi non videatur esse tam apposita oppositio cum priori membro, quam est in nostra lectione, est tamen in Hebręo iucũdissima vocum allusio, in qua sententię elegantia consistit. Nam pro nomine, Amicus & verbo Contereretur est רעה ירוע Roe Ieroa, vbi talis est allusio qualis si dicas, socius stultorum sociabitur, Nec tamen in allusione vocum est significationis similitudo. Est autem sensus, Amicus stultorum contereretur cum eis, quia eorum discet opera per quę malè peribit, sicut amicus sapientum, sapientiam cum eis acquirendo fœliciter aget. D. Hieronymus quia non potuit allusionem vocum trãsferre, maluit ob oppositionẽ significandã transferre similis efficietur, & significabitur idem quod in Hebræo, si intelligatur, similis efficietur, tum in stultitia tum in pœna stultos comitante. Monet sententia non temerè cum omnibus contrahendam familiaritatẽ, sed deligendos optimos, quorum consuetudine reddamur meliores. Sic & Paulus docet, conuersatione improborum & impiorũ lædi mores & animos bonorum, cum recitat versiculum, Corrumpunt mores bonos colloquia praua. Nec mores tantum corrumpi 1. Cor. 15
intelligendum est, sed, quod multo est deterius, infici etiam mentes prauis opinionibus per commercia impiorum tãquam quadam

quadam cõtagione. Proinde accommoda est hæc sententia ad dehortãdũ fideles à consortio hæreticorum & lectione librorum, quos mundo illi obtrudunt. Simile huic sententiæ est illud Euripidis in Phœnissis. Si quis malorum gaudeat commercio, Rogare qualis ipse sit nil est opus. Nam quisque similis est sodalitij sui.

21 *Peccatores persequetur malum, & iustis retribuentur bona.*

DOCET hæc sententia nec peccatores impunè peccaturos quamuis aliquãdiu supplicium effugiant, nec iustos sua frustrandos mercede, etsi aliquandiu variis malis premantur. Nec hoc tantum docet, sed quod ad priorem saltem attinet partem, docet insuper ipsum malum, quod faciunt peccatores, persequi ipsos, nec permissurum malum culpæ quin aliquando suis afferat malum pœnæ, vt intelligamus malorũ pœnam ex ipso malo culpæ quodammodo nasci. Cuius simile intelligi etiam fortè potest significari in secunda parte apud Hebræos, qui ad verbum habent. Et iustis retribuet bonum. In quibus verbis etsi plerique subintelligant nomen Deus, vt significetur Deum retribuere iustis bonũ, tamen nihil vetat quin pro correspondentia huius partis cum priore, intelligatur ipsum bonum quod iusti agunt retribuere eis quod merentur, & mercedem iustorum ex his quæ agunt consequi. Non est tamen dissimulandum quod dicitur in priori parte, peccatores persequetur malum, posse accipi nõ de malo quod committunt peccatores, sed de malo quod merentur, vt significetur malũ pœnæ & iustæ vltionis semper eos prosequi, nec destiturũ quin eos inuoluat. Huic enim intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Iustis retribuentur bona, vel iustis Deus retribuet bonũ. Perstringit hæc sententia plerosque, qui se impunè putant peccare. Sunt enim qui ob suam potentiam, etiam si grauiter peccent, se à nemine quicquam passuros opinentur, sunt qui quoniam occultè horrenda committunt facinora, ad lucem ea non putent ventura, sunt qui omnino peccatis non arbitrentur pœnam debitam. Omnes hos redarguit sapiens, ostendens peccatores suo tempore puniendos, iustos remunerãdos. Consentit priori parti illud Platonis lib. 5. de legibus τιμωρία ἀδικίας ἀκόλουθος hoc est, Pœna iniustitiæ comes.

23 *Bonus relinquet hæredes filios & nepotes, & custoditur iusto substantia peccatoris.*

DOCET hæc sententia virtutem non tantum iusto profuturam, quod habuit superior sentẽtia, sed posteris eius, ipsamque & proprias iusti opes stabiles ei præstare, & alienas eidem attribuere. Bonus, inquit, non tantum ipse quæ habet possidebit, & ipsis fruetur, sed & filios suos & nepotes relinquet bonorum suorum hæredes. Quin & eidem à Deo custodiuntur & recondantur opes peccatoris, vt quas hic iniustè acquisiuit, aut quibus impiè abutitur, iustus possideat iusteque expendat. Sententia hæc vt pleræque similes, de terrenis facultatibus intellecta, veteri legi maximè competit, quæ terrenas habet promissiones. Iuxta quas illo tempore opes Ægyptiorum & Cananæorum impiorũ Israelitis tradidit Deus possidendas, & eisdem sæpè promisit stabilem eorum possessionem quamdiu institiæ seruirent. Citat posteriorem huius sententiæ partem D. Augustinus epistola 50. iuxta versionẽ Septuaginta quæ habent: Thesaurisabuntur autem iustis diuitiæ impiorum, contra Donatistas agens, qui querebantur bona sibi eripi à Catholicis, citans simul & illud Sapientiæ 10. Ideo iusti tulerũt spolia impiorum. De spiritualibus autem bonis intellecta, generalior est, magisque conuenit nouæ legi. Nam qui bonus est, animi bona, virtutésque tum merito, tum exemplo suo transfundere solet in posteros, & peccatore sua quæ habet dona ob abusum & negligentiam, perdente, iustus eadem à Deo accipit, iuxta illud Euangelicũ: Auferte ab eo mnam, & date ei qui decẽ mnas habet. Omni enim habenti dabitur. Cæterum eximiè & Luca 19. peculiari modo sententia hæc locum habet, iuxta Bedæ interpretationem in eo, qui solus verè bonus est, Christò. Hic enim ascendens in cœlum reliquit hæredes suæ doctrinæ, Apostolos & successores eorũ, ad cuius fidem conuersa est multitudo gentium Christo per prophetas olim promissionibus attributa, cũ esset substantia & possessio diaboli. Item singulariter locum habet in populo gentili collato ad iudaicum. Custodita est enim substãtia peccatoris iusto, quando ablatum est regnum Dei à Iudæis, & datum genti facienti fructus eius, quæ spiritu Christi iustificata, accepta dona posteritati nõ desinit communicare vsque in consummationem seculi.

Marginalia: August. — Luca 19.

24 *Multi cibi in noualibus patrum, & aliis congregantur absque iudicio.*

HEBRÆA ad verbum habẽt. Multus cibus nouale principum, vel, pauperum, & est consumptus (vel collectus) absque iudicio. In priori enim membro dictio Raschim, & principes significat (quod secutus noster interpres vertit patrum) & pauperes. Et in secundo membro participium Nispe, & consumptum significat & collectũ quorũ posterius noster secutus est interpres, quem omnino verisimile est non vertisse datiuum aliis, quamuis Beda sic legat, sed nominatiuũ alij quemadmodũ quidam habent libri antiquissimi. Nam sic solet verbũ, est vertere per alij, vt ca. 11. Alij diuidunt propria & ditiores fiunt, vbi Hebræa habent, Est qui dispergat, &c. Certe Glossa ordinaria habet in margine, aliàs alij. Est ergo sensus vniuslectionis, Noualia pauperũ quę prius inculta erant, multo ipsorum laboro multaque diligentia adeò fertilia fiunt, vt copiosum illis cibum proferant. Contra sunt plerisque parati cibi qui tamen consumuntur & pereunt, quòd iudicio careant qui eas habent, nescientes partis bene vti. Itaque iuxta hunc sensum indicatur, quid boni efficiat sedulitas & diligentia, vt per quam pauperes etiam ex incultis

incultis locis, multū eliciunt cibum, quid contra mali pariat oscitātia, & inscitia vt quę parte dispergat. Iuxta nostrā lectionē quæ etiam bene conuenit cum Hebræis, si legamus alii, non aliis, Sensus est: Multos cibos parant sibi filiis ex noualibus patrum suorum, hoc est, si insistant laboribus patrum & eorum diligentiam æmulentur, quia cibi sic quæsiti diuina benedictione multiplicātur. At sunt alii cibi, id est, aliqui cibi sunt qui à plerisque congregantur iniustè, non cum debito iudicio, quia scilicet non discernunt & quomodo debitè cibi parandi sint, iuxta habentes, siue per fas, siue per nefas, siue honestè siue inhonestè cōgregent, & quomodo iniustè parta mox dilabentur. Docet ergo hæc sententia iuxta hunc intellectum, quosdam sibi colligere prudenter & honestè, alios imprudenter & inhonestè. Illud enim, absque iudicio, potest accipi, vel pro eo quod est, iniustè, quia iudiciū sæpè ponitur pro iustitia, vel pro eo quod est imprudēter & sine debita disquisitione. Istud autē non tantū iuxta literalem sensum locū habet in bonis & cibis corporalibus, sed etiā in spiritualibus iuxta spirituale sensum. Multos enim cibos animæ parare sibi salubriter quis potest, ex his quæ patres nobis suo labore culta reliquerunt, ex eorum scilicet libris, sacrarum literarum explanationibus, ac ad virtutes exhortationibus, atq; qui ex his sibi cibos colligit pio studio & humili labore, congregat sibi prudenter & cum iudicio. At sunt cibi qui à quibusdam, siue ex his noualibus, siue ex aliis malè cultis agris congregantur indiscretè & imprudenter, vt hæreses & errores, quos ex scripturis patribusq; malè intellectis, aut ex hæresiarcharum libris sibi plerīq; colligunt. Quod si quis legere velit, aliis, sensus erit iuxta Bedam: Sunt qui cum multos cibos habeant ex patrum suorum nouali bus, hoc est, cum victus eis abundet ex iure paternæ hæreditatis, tamen absque iudicio, stultè & imprudenter ab eis diuitiæ aliis congregantur, quasi dicat, Tam fatui sunt plerique, vt quod ab aliis ipsis est relictum, non vtantur sibi, sed aliis stultè congregent. Ita & iuxta sensum spirituale: Multi cibi alimoniæ cœlestis sunt in dictis & exemplis sanctorum patrum, at absq; ratione facit, qui his legendis, meditandis & exponendis instans, non suæ saluti per hoc, sed aliorum potius seruit, qui ab ipso fine viua voce siue scriptis erudiuntur.

25 *Qui parcit virgæ, odit filium suum, qui autem diligit illum, instanter erudit.*

VT multis huius libri sentētiis docet Sapiens iuuenes parentū & maiorū monita & castigationes patiēter admittere, ita hac docet bonorū parentū esse, filios suos tempestiuè castigare & erudire. Nō enim verum prolium amorem in nimia indulgentia & cōniuentia consistere, vt vulgus existimat, sed contra potius in assidua & matura earum castigatione. Qui, inquit, parcit, virgæ, hoc est, qui aut in totum abstinet à castigatione, aut in ea parcus est & rarus, verè odit filiū suum, non quidem affectu, sed facto, quia ipsa castigationis omissio est cōtra bonum & salutem filii. Qui autem verè diligit illum, ita vt illius quærat salutem, instanter, hoc est, assiduè & sedulo erudit eum, non tantum verbis, sed & verberibus, quæ tantum adhibet ad eius eruditionem, vt vexatio det intellectum. Hebræa magis sonant, maturat ei correctionem vel mane quærit ei castigationem, vt significetur mane, hoc est, ante omnia id esse patri cordi, vt delinquentem filium castiget, ipsumque matutino tempore filium castigare, nō ex ira scilicet & passione, sed animo sedato. Et Græca quæ secutus hic est noster interpres verti potius debebāt. Instanter vel assiduè castigat. Nam παιδεύειν, non tantum erudiri, sed & castigare significat quæ significatio hic potius conuenit, vt sit huius membri cum priori membro aptior oppositio. Notandum autem quod virgæ dicat non esse parcendum, significās non verbis tantum filium castigandum, vt plurimi volunt, sed etiam verberibus. Nec Græca habent ῥάβδος vt posteà capite 23. quod virgam propriè significat, τῆς βακτηρίας, hoc est baculo, quomodo & citat D. Augustinus epistola quinquagesima contra Donatistas agens, conquerentes quod seuere castigarentur a principibus catholicis. August.

26 *Iustus comedit & replet animam suam, venter autem impiorum insaturabilis.*

PRo insaturabilis, Hebraicè est deficiet aut egebit, vt simpliciter accipi possit, quod cum iusto diuinitus prouideatur, vt vsq; ad satietatē sui desiderii comedat, nec quicquam ei desit necessariorum, iuxta illud, Hæc omnia adiicientur vobis: impius frequenter esurire cogatur, non habens quo famelicum ventrem satiet. Verum sublimiorem sensum in his verbis intellexit interpres, defectum & egestatem, quæ hic impio tribuitur, non tam referens ad inopiam & necessariorum destitutionem, quam ad inexplebilem habēdi cupiditatem, per quam impiis nihil vnquam satis est, nec tam habent quod habent, quam quod non habent quomodo & Hebræi plerique hunc versum accipiunt. Itaque vertit insaturabilis, significátque quod iustus quidem comedit ad satietatem suæ animæ, hoc est, sui naturalis desiderii, quia etiamsi pauca sint quæ adsint, his ipsis facilè est contentus, at venter impiorum semper eget, nec vnquam saturari potest, quia eorum desiderio nunquam satisfit. Hæc enim sententia etsi veritatem etiam habeat ad literam in cibo & potu, nam impiis nullus cibus satis est, ita vt semper quærantur fercula plura vsque ad nauseam; tamen prouerbialiter significatur quod est generalius, iustos contentos esse præsentibus Dei donis, atq; ex eis voluptatem percipere cum gratiarum actione: Impiorum verò desiderio & appetitui (hic enim ventris nomine significatur) nunquam satisfieri. Semper enim fastiditur præsens conditio, quæ quantumuis sit splendida, quęritur vberior. Nec finis vllus est, nec modus quærendi honores. Experientia certè gentilibus etiam ostendit, cupiditatem illam auaræ mentis infinitam esse, ideo Matt. 6.

multæ

multæ graues sententiæ ea de re extant, qualis est, Crescit amor nummi quãtum ipsa pecunia crescit. Item: Crescentem sequitur cura pecuniam, maiorumq́; fames. Et Salustius de cõiuratione Catilinæ: Auaritia semper infinita est, neq; copia, neq; inopia minuitur. Iuxta sensum spiritualem, iustus ex scripturis pascitur ad satietatem vsque animæ suæ, ita vt, inde bene viuat & valeat, at impii ex eis saturari nequeunt, qui cum ex eis errorum suorum patrocinia quærant, nũquam inueniunt in quo solidè subsistant & quiescant, sed ab errore in errorem prolabuntur, semper discẽ-
2.Tim 3 tes, & nunquam ad veritatis cognitionẽ peruenientes, vt habet Apostolus

CAPVT XIIII.

1 SAPIENS mulier ædificauit domum suam, *insipiens extructam quoque manibus destruet.*

VARIIS sententiis hoc libro ostenditur quantũ sapientia viris prosit, insipientia obsit, hac vero quam etiã in mulieribus sapientia sit vtilis, insipiẽtia autẽ noxia insinuatur, tribuiturq; sapientiæ mulieris, domus ædificatio, insipientiæ euersio domus, quod mulieris munus sit domus curam gerere, Significatur autem Hebraica phrasi per ędificationem domus familiæ omniumq́; domesticarum rerum debita procuratio, dispositio ac promotio, sicut cõtra per destructionem domus significatur eiusdem familiæ & rerum ad eam pertinentium desolatio atq; perditio. Itaq; sensus est vxor sapiens sua diligentia, prudenti administratione, & gubernatione, familiam suam etiam exiguã & nullius in primis pretii, egregiè instruit, amplificat & auget, prospiciens domui de omnibus necessariis, rectèque educans suos filios ac domesticos. Contra insipiens etiam ab alio bene instructam, non tãtũ perire sinet, sed suis ipsa manibus per suã insipiẽtiã destruet ac perdet domesticas opes dilapidãdo, domesticos quosque, suis sermonibus, factis & exemplis euertendo. Simonides laudat vxorem quæ similis est apiculæ, casta, frugalis, intenta operi, nõ vagabunda, fouens sobolem. Mystica hæc sententia impleta est in ecclesia gentium & synagoga Iudeorum.

2 *Ambulans recto itinere, & timens dominum, despicitur ab eo qui infami graditur via.*

AD verbum hebræa habent. Ambulans in rectitudine sua timens dominum, & peruersus viis suis despiciens eum. Vbi si pronomen eum referatur ad ambulantem in rectitudine & timentem dominum, quemadmodum intellexit noster interpres, is erit sensus quem habet nostra lectio, per se alioqui manifesta & quotidiana experientia comprobata, consentiens cum illo Saluatoris, Si de mundo fuissetis, mundus vtique quod suum erat, diligeret, quia vero de mundo non estis,
Ioan.15. sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et cum illo Iob. Deridetur iusti
Iob. 12. simplicitas. Quod si pronomen eum referatur ad dominum, vt alii melius intelligunt, sensus erit. Ambulat in rectitudine sua timẽs dominũ & peruersus est in viis suis despiciens dominum, vt significetur timorem domini causam esse rectè conuersationis, & contemptum ac neglectum domini causam peruersæ vitæ. Potest & sic verti, vt participia secundo loco posita per verba reddantur Ambulans in rectitudine sua timet dominum & peruersus in viis suis despicit eum, vt significetur vitam ipsam testari internum Dei vel timorem vel despectum, Iuxta illud, probatio dilectionis, exhibitio est operis.

3 *In ore stulti virga superbiæ, labia autem sapientum custodiunt eos.*

INTELLIGVNT quidam ideo virgam superbiæ esse in ore stulti, quia suo ore alios verberant, superbè se contra alios erigentes, comminantes, maledicentes & infamia aspergẽtes. Verum quoniam in eo quod sequitur significatur os sapientis ipsi prodesse sapienti, magis videtur, priori membro ecõtra insinuari, os stulti ipsi nocere stulto, vt iuxta aliorum intelligentiam, causaliter dictum sit. In ore stulti virga superbiæ, quia videlicet stulti superbo sermone suo efficiunt, & merentur vt vapulẽt, & quia in verbis stulti est propter quod pœnas frequenter dat suę superbiæ. Illi enim bene respondet quod sequitur, Labia autem sapientum custodiunt eos. Itaquo significatur stultum suis sermonibus malum sibi accersere, sapientes vero custodire se à malo verbis & lingua, iuxta illud. Ex verbis tuis condemnaberis & ex verbis tuis iustificaberis. Quod si priorem sensum Math.12
quis sequi malit, intelliget in secũda parte significari sapiẽtes sermone sapientiæ sese tueri contra linguam stultorum ne ab illa quid damni ferant.

4 *Vbi non sunt boues, præsepe vacuum est: vbi autem plurimæ segetes, ibi manifesta est fortitudo bouis.*

HEBRAEA in secũda parte ad verbum habent, & multitudo prouentuum in fortitudine bouis, hoc est, prouenit viribus bouis vel bouum. Id pluribus verbis noster expressit secutus græca quę habent, οὗ δὲ πολλὰ γεννήματα, φανερὰ βοὸς ἰσχύς, id est, vbi autẽ plurimi fructus, manifesta est fortitudo bouis. In priori membro dictionem quam plerique vertunt præsepe (nam & hoc propriè significat) quidam Hebræorum volunt hic significare horreum vel granarium, quemadmodum ea significat, Hiere. 50. vbi pro eo quod nos legimus, Aperite vt exeant qui conculcent eã, omnes ex Hębreo iã vertunt, Aperite granaria (vel penora) eius. Et hæc sanè significatio magis videtur huic loco conuenire, vt sicut secundo membro significatur, fortitudinem boum afferre plurimam annonam & horrei plenitudinem, ita priori significetur carentiam boum causam esse cur horreum sit vacuum. Cum vertitur præsepe, intelligẽdum est, Vbi non sunt boues, ibi non esse vnde pecora alantur, & ex consequenti, nec vnde homines. Insinuat autem hęc parabola inprimis ad literam agricolis dandam esse operam, vt sibi

sibi de bobus iisq; validis prospiciat, per quos terram rectè excolere possint, si ex ea copiosum fructum referre velint. Deinde sub hoc exemplo significatur, omnibus laborandum esse qui mãducare & ditescere velint, otiumq; sectantibus, egestatem obuenturam. Item reipublicę prospiciendum de bonis prudentibusque moderatoribus, qui si desint, respublica omnibus sit bonis destituenda, si adsint, multum illi bonorum sint allaturi sua prudẽtia atque indefessa vigilãtia. Cum autem iuxta Paulum per boues in scripturis Ecclesiæ doctores & prædicatores significentur, mystico sensu hic designatur, horreum & præsepe dominicum quod est Ecclesia, vacuum esse salutari doctrina vbi non sunt idonei doctores & pastores, qui instar boum indefesso labore populi corda aratro verbi proscindant. Vbi autem illi fuerint, ibi copiosam virtutum & bonorum operum messem prouenire, vnde & ipsi, & simul cum eis populus, cœlestem capiant alimoniam, quemadmodum ex labore boum, boues simul cum omnibus domesticis aluntur.

1. Cor. 6.

5 *Testis fidelis nõ mentietur, profert autem mendaciũ dolosus testis.*

SENTENTIA hæc nimis simplex esse videtur, quam vt inter prouerbiales & altioris sensus referatur. Quis enim dubitat testem fidelem, hoc est veracem non mentiri, dolosum verò & mendacem (vt habent Hebræa) testem proferre mendacium? Aut quid id dicere, ponderis habet aut nouitatis? proinde sic accipienda videtur, vt quasi notis quibusdam designet & describat testem fidelem & dolosum, vt sit sensus. Si quis scire volet, quis verax, quis mendax, aut dolosus sit testis, sciat eum pro veraci habendum, qui non mentitur illud, pro doloso & mẽdaci qui profert mendacium. Quem sensum magis habebit sententia, si secunda pars vertatur, quemadmodum ex Hebræo magis deberet verti. Qui profert mẽdacium, testis est mendax. Nam יפיח iaphiah, magis est nomen adiectiuum, quam verbum, vt patet ex sexto capite huius libri, vbi eadem pars ponitur cum nos habemus, proferentem mendacia testem fallacem. Sunt qui intelligunt significari eum qui vult haberi testis fidelis, ab omni mendacio alienum esse debere, & vt in rebus magni momenti fidem testificando faciat, ab omni falsitate labia sua seruare debere. Nam qui ex proposito & animi conceptu profert mendacium (talis enim propriè profert mendaciũ) is declarat se testem dolosum, & facit quod proprium est dolosi.

6 *Quærit derisor sapientiam & non inuenit: doctrina prudentium facilis.*

SVPERIVS de se dixit Sapientia capite 8. Qui mane vigilauerint ad me, inuenient me. Et de ea dicitur Sapientiæ 6. Clara est & quæ nunquam marcescit sapientia, & facilè videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt illam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, &c. Quomodo ergo hic dicitur quosdam quære re sapientiam & non inuenire? Sed hoc dicitur de derisoribus sapientiæ, de quibus & sapientia capite primo huius libri. Inuocabunt, inquit, me, & non exaudiam, mane consurgẽt & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem domini non susceperint, nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersæ correptioni meæ. Itaque qui longo tempore non tantum per infirmitatem, non acquieuit sapientum salutaribus monitis, sed etiã inueterata malitia obstitit veritati & sapientiæ, eamque derisit, iusto Dei iudicio incidẽs in tribulationes & angustias, atque ob id quærens sapiens consilium quo euadat vrgentia mala, frequenter non inuenit sapientiã sibi assistẽtem & bene consulentẽ, sed suis consiliis sinitur semper in peiora prolabi. Rursum qui veritatis doctrinam irrident, vt faciunt hæretici & Iudæi, quantumuis summis studiis sapientiam verã quærant, non tamen inueniunt, tum quia malè quærunt & extra Ecclesiam vbi non est, tum quia traditi in reprobum sensum, stulti facti sunt & quasi cæci palpantes in meridie. Item qui à iuuentute se totos nugis vanisque rebus addixerunt, sapientiæ recusantes morem gerere, ferè cum ad adultam prouectã ætatem sese sapiẽtiæ tradere volunt, eamque percipere desiderant, deprehenduntur difficulter eam percipere posse, & ægrè in ea proficere. Contra doctrina prudentium facilis pro quo Hebraicè est, Scientia prudenti (vel intelligenti) est facilis, hoc est, homo prudens, qui prudentiam semper dilexit, & intelligentiæ se à iuuentute semper accomodauit, is facilè percipiet scientias quasque & quicquid sapienter dicitur. Proinde apud nos, illud, doctrina prudentum, non actiuè est accipiendum, pro doctrina quam docent prudentes, sed passiuè pro doctrina & eruditione quam ab aliis prudentes percipiunt, vt significetur eos facilè doceri, quomodo & Beda intellexit. Septuaginta non legerunt בקש Biccesch, id est, quęrit vel quærunt, sed mutato pũcto imperatiuum בקש Baccesch, id est, quære vnde, verterunt: Quæres sapientiam apud malos & non inuenies, prudentia autem apud prudentes facilis est. Quo monemur ne quæramus sapientiam ab illusoribus & contemptoribus veritatis, apud quos non potest inueniri, sed a prudentibus qui bene viuunt & bene credunt, & facilè inueniemus.

7 *Vade contra virum stultum, & nescito labia prudentiæ.*

QVIDAM libri habent, & nescit vel nesciet, quomodo & Beda legit et exponit. Alii habent quidem nescito, at pro prudentię, habent imprudẽtiæ. Quoniam enim impium videbatur, præcipere vt quis nesciat labia prudentiæ, quidam legunt, nescit labia prudentiæ vt verbum, nescit, ad virum stultum referatur, & sit sensus, quemadmodum Beda interpretatur. Si apertè contra hominis stultitiam disputando incedas, ille nescit intelligere quæ prudenter dicis. Alii legunt, Nescito labia imprudentiæ, vt moneamur non addiscere imprudenter loqui ex consortio stultorum.

torum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quam habent antiqui codices plerique, Nescito labia prudentiæ. Habet enim Hebræa verbum secundæ personæ. Est autem sensus nostræ lectionis. Si ieris contra virum stultum, hoc est, si eidem te disputando opposueris, nescies labia prudentiæ, hoc est, non deprehendes in illo labia prudentiæ, nec ab illo disces doctè prudentérque loqui. Imperatiui ergo hic non præceptiuè ponuntur, sed quemadmodũ alibi aliquoties, significant quid vno posito secuturũ sit, vt capite 12. Verte impios & non erunt. Plerique Hebræos secuti vocem quam noster interpres reddit, contra, exponunt, procul & è longinquo, quomodo
Psal. 37. & in Psalmo: Amici mei & proximi mei aduersum me steterunt, hoc est, è regione mei & longe à me. Additur enim litera Mem dictioni Neged his locis, sicut & Genes. 21. vbi nos habemus. Sedit è regione procul. Itaque addito relatiuo quod frequenter subintelligitur in sancta lingua, sic intelligunt & vertunt Hebræa: Vade è regione viri stulti, & in quo non cognouisti labia scientię, hoc est, vade procul à viro stulto & ne accesseris ad eum, & procul ab omni homine in quo nouisti nõ esse labia prudentiæ. Aut sic: Vade è regione viri stulti, &, pro, quia nescies labia pruentiæ, nisi scilicet elongaueris te ab eo. Iuxta hos sensus quales exigit, lingua Hebræa, nostra lectio sic accipi debet, vt ire contra stultũ nõ sit se illi disputãdo opponere: sed potius se illi non coniungere, & ab illo se elõgare, quomodo accipitur illud: Aduersum me steterunt. Iam quod sequitur, Et nescito, sic accipiendũ est vt significetur silendum esse & permittendum, vt à stulto iudicetur sapiens non habere labia prudentiæ, quia cũ illo nõ cõgreditur nec disputat. Nam ideo putant aliqui stulto se debere opponere. Beda ex commentario videtur legisse, labia prudentiæ sapientia, adiiciens scilicet adiectiuum sapientia ex sententia sequenti, vt ea incipiat à Callidi est intelligere, &c. aut ex antiqua versione 70. quæ habent: Omnia contraria sunt viro stulto, arma prudentiæ, labia sapientia.

8 *Sapientia callidi est intelligere viam suam, & imprudentia stultorum errans.*

DOCET hæc sententia in quo sapientia callidi consistat verè, & in quo maximè imprudentia stultorum. Illa enim, inquit non in peritia & cognitione multarum rerum consistit, nõ in astuta diuitiarum ac honorum acquisitione, in quibus vulgus sapiẽtiam & calliditatem consistere putat, sed in eo sita est, vt qui intelligat viam suam, hoc est, conuersationem suam & mores attendat, quomodo cum honestate & lege Dei conueniãt, cogitetq; quomodo prudenter viam suam instituat. Qui enim hoc facit, hic vere sapiẽs est & callidus, vt qui sibi bene & hic & in futurũ prospicit. Contra in eo maximè imprudentia stulti aduertitur, quod assiduè erret de vno vitio in alterum, nihil fixum retinens, quodque misere seducitur eligens malum, fugiens bonum, non attendens in quem tandem finem, quasque miserias error hic hominem perducet. Hebræis non est participium errans, sed nomen significans fraudem vel dolum, vnde secunda pars vertitur, stultitia stultorum est dolus, vel stultitia stultorum est intelligere dolum, vt ex priori membro repetatur verbum intelligere, sicque iucundior & grauior erit partium antithesis. Sapientia verè callidi est non cognoscere, fraudes & dolos quibus diuitias comparet aut proximum suum callide opprimat, sed cognoscere viam suam, ac proinde quanquam stulti in eo maximè se callidos putent quod artes & rationes inueniant quibus aliis imponant, tamen verè stultitia eorum maxima illa est quod fraudes eas intelligant, quod eas animo assiduè versant, nesciẽtes sibi per has se perniciem adferre, iuxta illud: Lacum aperuit & effodit eum, & incidet in foueam quam fecit. Conuenit hæc sententia quod ad priorem partem attinet, cum Psal. 7.
ea Græcorum sententia tantopere apud eos celebrata γνῶθι σεαυτόν, id est, nosce teipsum, de qua prolixe Erasmus in Chiliadibus.

9 *Stultus illudet peccatum, & inter iustos morabitur gratia.*

PRIOR pars huius sententiæ, intelligi posset de peccato stulti, vt sit sensus, stultus ridebit peccatum suum. Lætatur enim cum male fecerit, & quemadmodum supra dixit Sapiẽs: Quasi per risum stultus operatur scelus. Verum ob sequentem oppositam partem potius conuenit accipere de peccato alieno, vt sit sensus: Stultus peccatum alterius irridebit, hoc est, si quid viderit alium delinquentem, mox quasi ipse ab omni sit vitio immunis, ridebit, & cum risu euulgabit delictũ proximi sui, atque illud omnibus loquitur, inque peiorem partem interpretatur. (Nam & hoc significare possunt Hebræa, quæ plerique vertunt, Stultus loquitur vel interpretabitur delictum, quia verbum Hebraicum & deridere & loqui vel interpretari significat) Cõtra inter iustos gratia scilicet erit, vel vt noster interpres de suo adiecit, morabitur, hoc est, iusti sua erga se beneuolentia & fauore errata quæ incidunt tegent ac benigne interpretabuntur. Est enim & hic pro, gratia, dictio רצון Ratson, de qua aliquoties supra, quæ beneuolentiam proprie & bonum erga aliquem affectum designat.

10 *Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius non miscebitur extraneus.*

HEBRAEA ad verbũ sic habent, Cor cognoscens amaritudinem animæ suæ, & in gaudio eius nõ miscebitur extraneus. Vbi propter coniunctionem (&) plerique participium, cognoscens, pro verbo positum accipiunt quẽadmodum apud Hebræos frequenter fit, vt sit sensus: Cor cognoscit amaritudinem animæ suæ, &c. Quo significatur solam cuiusque mentẽ animi nosse dolorem aut lætitiã. Nullus enim satis verbis aut factis testari potest latentem in animo mœrorẽ vel gaudium, neque quantumuis id testetur, alij illa percipere possunt, ita vt ipse ea in animo sentit. Interpres verò coniunctionem, &, velut superfluam quod ad sensum attinet, accepit

accepit, quemadmodum frequenter superflua est apud Hebræos. Iuxta quam sententiæ acceptionem, bene vertit eam, & sensus commodus hic esse potest, quem etiam alij ex Hebræo reddunt. Cor quod angitur & sibi conscium est secreti mœroris, non capietur facilè solatiis quæ extrinsecus adhibentur. Verus enim animi dolor qui cor penetrat & peruadit, non facilè tollitur externis blandimentis, atque hoc est quod dicitur, extraneus vel extraneum quid non miscebitur in gaudio eius quia scilicet non adferet ei gaudium, nec têperabit gaudio cordis mœrorem. Aliter sententia hæc intelligitur. Cor iusti quod iam solum nouit amaritudinem animæ suæ, quam hic nunc in animo perfert ob admissa peccata, ob fastidium huius vitę & patrię cœlestis desiderium, idipsum etiam suum gaudium quod postea sequitur, solidè possidebit, nemo id illi minuet, extraneus qui hic cum eo noluit mœroris esse particeps, nō miscebitur etiam tunc in gaudio eius, sed & ab illo erit extraneus. Ita ferè Beda. Item Gregorius libro 6. Moralium cap. 8. Simplicior tamen & magis genuinus est prior sensus, quem & nostra litera optimè recipere potest in hunc modū. Cor quod solum nouit exactè amaritudinem sui animi, solum etiam sui gaudij exactè erit conscium. In gaudio eius non miscebitur sic extraneus vt illud exactè quantum & quale sit percipiat.

11 *Domus impiorum delebitur, tabernacula iustorum germinabunt.*

BENE annotauit venerabilis Beda impiis domū, iustis tribui tabernacula. Domus enim quæritur ad fixam stabilemque mãsionem, tabernaculi vero in peregrinatione & itinere vsus est. Igitur impiis domus tribuitur, quoniam in terra suam diligunt habitationem semper in ea manere desiderantes, in qua proinde splendidas ædes & robustas quæ durent quam diutissimè ædificant, idque frequêter ex opibus male partis. Tabernaculum vero vel tentorium iustis tribuitur, quoniam velut peregrini hic degunt & aduenæ, scientes se non habere manentem ciuitatem sed futuram inquirentes, proinde nec in terris ædificare gaudent, mortales res parum curantes, queadmodū in patriarchis eximiè patuit, qui domibus carentes, in casis habitare elegerunt tanquam peregrini & hospites super terram, vt habet Paulus. Domus ergo impiorum delebitur (inquit Beda) quia habitationê vitæ præsentis in qua semper manere desiderant, perdent in morte, hoc quod non præuident exilium perpetuæ damnationis subibūt. Tabernacula verò iustorum germinabunt, quia præsens eorum conuersatio, in qua incolæ sunt apud Deum & peregrini, crescentibus semper sine cessatione meritis, ad fructum vsque suauissimum patriæ cœlestis pertingit. Rursum domus impiorum delebitur, quia eorum familia cum omni eorum substantia quantumuis splendida & fixa interibit, ita vt deleatur nomen eorum de terra, & quod coaceruauerunt ad iustos transeat. Tabernacula vero iustorum germinabunt, florebunt aut

Heb. 11.

vernabunt, quia in se suaq; posteritate ex humilibus initiis, clariores semper reddentur. Metaphoricè enim sub nominibus domus & tabernaculi, rectè intelligimus, vt & alibi, familiā cum iis siquæ ad eam pertinent. Misticè, domus impiorū Iudæorum est synagoga quæ deleta est iuxta verba Euãgelii: Relinquetur vobis domus vestra deserta. Tabernaculum iustorum Apostolorū est ecclesia, de qua in Apocalypsi: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, quod germinabit sicut lilium & florebit in æternum ante dominum. Matt. 24 Apoc. 21

12 *Est via quæ videtur homini iusta, nouissima autem eius deducunt ad mortem.*

SENSVM probe satis reddidit interpres, cum ad verbum Hebræa habeant, Est via recta ante virū & nouissimū eius viæ mortis. Nō habêt ergo hebræa, iusta, sed recta quod magis côuenit viæ, sicut & noster vertit in eadê sententia repetita postea capi. 16. Significat autem sententia esse mores quosdā & genus quoddā quod hominibus probatur tãquā iustū, & quod ad vitā rectā perdat, cuius tamen nouissimū deducit ad mortê. Quod etsi quodãmodo de omnibus peccatoribus intelligi possit, quia omnes penè suū institutū & viuêdi modum pro sua affectione rectum & iustū iudicãt (Vnde & superius capite 12. dicitur: Via stulti recta in oculis eius:) tamen quia vita scelerata vix cuiquam iudicio rationis iusta videtur & recta, potius est hęc sententia applicanda eis qui singulari quodā tenentur errore, siue fidei, siue morum. Nā & Iudęorum & hæreticorum via, videtur eis recta, & inter Christianos plerique quosdam mores probãt tanquam bonos, qui tamen si in eis perseuerauerint tandem per eos ad mortem perducêtur æternā. Potest & applicari his qui fœlicitatem constituunt in bonis huius seculi, maxime si legatur, recta. Nam qui fœliciter & prospere agit in hac vita, quiq; bona huius seculi, prospero cursu sectatur, putat se tenere viam quæ recta ad fœlicitatê perducat, quā ex temporali tantum metitur prosperitate, cum ea via perducat ad æternam miseriam, quemadmodū in diuite euangelico demonstratum est. Docet autê hæc sententia non nitendum esse proprio iudicio, suspectaq; habere propria aut vulgaria iudicia, doctos & sapiêtes audiendos, qui & quid sentiendū & quid agendū sine errore doceant. Cæterum mirari quis poterit, cur dictum sit nouissimū eius deducunt ad mortem, vel nouissimum eius viæ mortis, vt habent Hebræa, & non potius, nouissimū eius est mors. Nā alioqui tota via deducit ad mortê. At ideò dictum est nouissimū, quia ex fine & perseuerantia in malo sequitur mors. Et potius dixit nouissimū viæ deducere ad mortê, vel dixisse vias mortis, quā esse ipsam mortem, (quãuis sic dicere potuisset cū Paulo, qui ad Ro. habet: Finis illorū mors est) vt ostêderet viam ipsam quæ recta videtur, viam esse mortis quod tamen non intelligitur nisi in fine. Nouissimum enim alicuius vel finis dupliciter dicitur. Aut quod vltima est eius pars, aut quod post ipsum sequitur.

Risus

13 *Risus dolore miscebitur, & extrema gaudij luctus occupabit.*

HEBRAEA ad verbum habent, Etiam in risu dolebit cor,&extremũ gaudij dolor. Bene reddidit interpres, nisi quod omissa ab eo coniunctio,etiam, non caret sua emphasi. Significat enim duplex risus malum, videlicet primum,quòd (vt experientia docet) gaudium mundanum secum fere aliquã habeat amaritudinem coniunctam,tum quod nemo facilè sit, qui non cum gaudet aliquã habeat ex alia parte tristitiæ causam, tum quod si nihil aliud,in gaudio huius mundi metus quidam sit mixtus,ne mox desinat, ne prodatur, &c.Secundum, quòd vt sine dolore sit risus, tamen extremum gaudij huius seculi est dolor,& lætitia in mœrorem conuertitur.Testatur id experiẽtia in particularibus,& in generali docet scriptura eos qui ducunt in bonis dies suos,in puncto ad inferna descendere,vt
Iob. 11. est apud Iob.Monet hæc sententia ne sectari gaudia huius seculi,de quibus hic est sermo vt quæ nec sint sincera,nec solida.Nã de gau-
Ioan.10. dio spiritus dicit dominus:Gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

14 *Viis suis replebitur stultus, & super eum erit vir bonus.*

PRo stultus Hebręis est,auersus corde,vel auersum cor. At nihil significatur aliud quàm quod nomine stulti aut impij hoc libro sæpè significatur.Cæterum secunda pars non satis conuenit cum Hebræis, quæ dupliciter verti possunt iuxta ambiguitatem dictionis מעליו Mealaf,quę potest significare,vel à foliis suis,vel à iuxta eum.Itaque aliqui vertunt Et à foliis suis vir bonus,scilicet replebitur vel saturabitur, vt repetatur verbum prioris mẽbri,& significetur,& stultum ex viis suis, hoc est,moribus suis,& virum bonum ex suis foliis,hoc est,suis quę profertvirẽtibus operibus saturandũ,hoc est,pro suis cuiq; meritis præmia reddenda,& quæ seminauerit homo,hęc & messurum.Iuxta quem sensum & literã nostra accipi potest hoc modo: stultus replebitur,vel vt habent Hebręa,saturabitur viis suis, hoc est,vsque ad miseram satietatem recipiet quod promeruit,at vir bonus erit super eum, hoc est,magis ipse recipiet quod promeruit, quia iustitiæ corona excedet iniustitiæ vindictam.Alij vertunt,Et à iuxta eum erit vir bonus,hoc est,vir bonus recedet ab eo, ne scilicet communi inuoluatur supplicio.Et secundum has quidem interpretationes saturari viis suis,accipitur pro recipere præmium cõuersationi correspondens, qualis phrasis frequens est in scripturis, vt & in hoc libro cap. 13. versu 2. & capite 12. versu 15. Iuxta quam
Psal.117. phrasim etiam dicit Psalmista: Labores ma-
Psal. 10. nuum tuarum manducabis. Et ignis & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum. Posset tamen hæc sententia etiam intelligi,de saturitate qua se impij hic replẽt,fruẽdo delitiis huius vitæ ex diuitiis comparatis, vt sit sensus:Stultus qui non prospicit æterna, hic saturabitur ex viis suis,& his quę sectatur, explendo ex eis animum suum,recipiens bona in vita sua,at vir bonus recedet ab eo spe meliorum bonorum terrena contemnens, aut erit super eum, quia ex suis viis melius quam stultus,& hic & postea satiabitur.

15 *Innocens credit omni verbo,astutus cõsiderat gressus suos.*

INNOCENTIS nomen non ponitur hic in laudẽ sicut nec astutus in vituperium, sed sicut astutus hic & alibi ponitur pro prudenti & circunspecto, ita innocens pro simplici & imperito, quemadmodum & capite 22.versu 3 Nam hoc propriè significat dictio hebraica פתי Pethi, pro quo 70. verterunt ἄκακος, quod secutus noster interpres vertit innocens,cum פתי non solum innocẽtem significet,sed & minimè versutum aut callidũ. Imperitus ergo homo simplexq́ue, ac rerum inexpertus nimis facile credit verbo cuiuis, ideóque instabilis est,& in fide sua & in actione sua,at vir prudens qui iam semel firmiter persuasus est quid verum,quid bonum sit,nõ attendit quid hic aut ille dicat,sed perpendit gressus suos,tota mentis intentione considerat,quomodo se gerat conformiter ad legem Dei, aut vt habent hebræa, intelligit gressus suos,hoc est prudenter moderatur suas actiones,nouitq́ue quomodo eæ conueniant cum lege Dei,illudque cognoscens, nullius verbis sinit se ab instituto abstrahi,nec credit adulatoribus ipsum laudantibus, nec turbatur si qui eius facta calumnientur. Dum autem Sapiens narrat quid soleat fieri, admonet suũ filium quid facere debeat, videlicet non omnibus temere fidem habere, iuxta illud Ioan- 1.Ioan.4
nis.Nolite omni spiritui credere,& illud Pau- Ephes.4.
li,non simus paruuli & circunferamur omni Eccle.19
vento doctrinæ. Nam vt habet sapiens Eccle- Ambro.
siastic.Qui cito credit leuis est corde. D. Ambrosius lib. 3. de officiis cap. 10. citat priorem partem in meliorem partem accomodans eã Iosue quòd cito crediderit Gabaonitis, quia fidelis existens,fidem esse in omnibus arbitrabatur.Citatur 22.q.4.cap.Innocens.Post hunc versum sequitur in quibusdam libris versus capite superiori etiam habitus, cum neutrobique sit in hebræis, filio doloso nihil erit boni, &c.

16 *Sapiens timet & declinat à malo, stultus transilit & confidit.*

PRo transilit, legendum puto transit vel transiuit.Dictio enim hebraica hic posita significare videtur transire, nullo autem modo transilire. Vnde & Pagninus in suo thesauro,circa hanc dictionem, D. Hieronymi versionem citans habet,transiuit, nimirum quia sic in suis legit codicibus. Et verbum transiit, vertit,D,Hieronymus in finali sententia postea capite 22.versu 3. cap.27. Hæc ergo indicatur differentia inter sapientem & stultum, quod ille intelligens siue ex scripturis siue ex prædicantium ore,mala quæ manent peccatores, corripitur timore, timoréque concepto declinat à faciendo malo, stultus verò hæc nihilipendens aut etiam irridens, transit ad conceptum flagitium perpetrãdum aut progreditur in sua stultitia ac peccatis,&bene confidit securusq; est,nihil sibi metuens mali.

Docet ſentẽtia Sapiẽtis timorẽ eſſe vtilẽ, iuxta illud. Beatus homo qui ſemper eſt pauidus nimiam vero quorundam ſecuritatem eſſe noxiam. Alij ex hebræo pro tranſit, vertunt iraſcitur. Nam id dictio hebraica cũ ponitur in quarta cõiugatione vt hic, in alijs locis ſemper ſignificat, cum in prima coniugatione ſignificet tranſire: Secundum quam verſionẽ ſignificatur ſtultum cum admonetur non ſolum non timere, ſed etiam iraſci contra eos qui benè monent, eiſque contemptis ſecurũ eſſe. Septuaginta pro מתעבר Mithabber, literis duabus inuerſis videntur legiſſe מתערב Mithareb, eam ſcilicet dictionem, quæ eſt ſuperius. In gaudio eius non miſcebitur extraneus, vnde verterunt ὁ δὲ ἄφρων ἑαυτῷ πεποιθὼς μίγνυται ἀνόμῳ, id eſt, at ſtultus ſibi confiſus miſcetur iniquo.

17 *Impatiens operabitur ſtultitiam, & vir verſutus odioſus eſt.*

PRO impatiẽs Hebræis eſt קצר אפים Cetſer Appaim, hoc eſt, breuis irarum, quo ſignificatur homo velox ad iraſcendum & qui cito iraſcitur, qui ob id Grȩcis dicitur ὀξύθυμος, id eſt, homo velocis iræ, ſicut Hebræis homo tardus dicitur ארך אפים Ærech apaim, hoc eſt longus irarum vel tardus ad iram, qui Græcis dicitur μακρόθυμος, hoc eſt, longanimis. Pro vir verſutus hic eſt rurſum eadem oratio quæ ſupra capit. 12. verſu 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus ſuis. Significat autẽ virum cogitationum. Et cum hoc ambiguum ſit aliqui in bonã partem accipiunt pro viro pudente, qui apud ſe tacitus multa cogitat, ſicut & vir verſutus, ſupra in bonum accipitur. Vnde quidam vertit Qui autem cum conſilijs omnia agit, à ſtulto odio habetur. At vt patet ex ſuperiori loco capitis 12. magis accipiendum eſt in malam partem pro homine qui apud ſe ſuis cogitationibus machinatur alicui malum, iram quidem diſsimulans, ſed opportunitatem lædẽdi & ſe vindicandi captans, vnde bene vertit noſter, vir verſutus. Itaque duo hic cõtraria vitia cõpatantur inter ſe, oſtenditurq; vtrum ſit grauius, vitium ne iracũdi qui ſubito leui de cauſa ad iram concitatur, an vitiũ verſuti qui irã quidem diſſimulat exterius, ſed internis cogitationibus tacitus apud ſe de vindicta agit. De illo dicitur quod operabitur ſtultitiam, nimirum quia is, dum rationis moderamine caret, multa ſtultè & effutit & facit, vnde ſe ridiculum facit omnibus. De iſto quod odioſus eſt, nimirũ quia nõ vt ille peccat ex infirmitate & paſſione, ſed ex concepta malitia & tecta hypocriſi. Iſte ergo ſignificatur altero peior, vt qui non ſolum riſum, ſed & odium mereatur. Monet autem prouerbium nihil agendũ, neque per iram, neque per dolum malum.

18 *Poſſidebunt paruuli ſtultitiam, & expectabunt aſtuti ſcientiam.*

DICTIO Hebraica quã noſter vertit poſſidebunt, ſignificat propriè hæreditauerunt, & quam nunc, paruuli, vertit, ea eſt quã ſupra vertit innocens, quæ ſemper opponitur aſtuto. Quam autem noſter vertit expectabunt, ambigua eſt, & nunc ſignificat expectare, nunc coronare ac in modum coronæ circundare & circumponere, vnde ſecunda pars etiam ſic verti poteſt, Aſtuti circumponent ſibi ſcientiam, vel coronabunt ſe ſcientia. Noſtræ ergo lectionis ſenſus eſt: Paruuli ſenſibus ac iudicio, hoc eſt, ſimplices imperiti & fatui veluti hæreditatem poſſidebunt ſtultitiam, quia hanc amant eique adherent veluti hæreditario bono ac propriæ poſſeſſioni, ex qua nihil niſi dedecus reportare poſſunt. At cõtra, aſtuti, hoc eſt, prudẽtes nihil aliud ſemper expectãt atque ex animo deſiderant quã ſcientiam, ſcientes eam verum eſſe hominis bonum ac propriam poſſeſſionem in qua eius fœlicitas & decus conſiſtit. Aut circundabũt & coronabunt ſe ſcientia, hoc eſt ea ſe ornabunt, eáque ſe totos induent, cupientes eam in omnibus & dictis & factis ſuis elucere. Qui enim veram ſapientiam non aſſecuti, tantum vanis huius mundi bonis delectantur, vt verè paruuli ſunt ſenſu, ita nihil aliud quam ſtultitiam poſſident, à qua ægrè diuelluntur, qui verò vera imbuti ſunt ſapientia, toto deſiderio ad ſcientiam cognitionémque Dei ac cœleſtium rerum ferũtur, eáque velut corona ornantur & circundantur, ita vt ab eis auferri nequeat. Significatur ergo hæreditariam portionem eſſe fatuis, ſtultitiam, prudentibus ſcientiam.

19 *Iacebunt mali ante bonos, & impij ante portas iuſtorum.*

VERBVM hebraicũ quod noſter vertit, iacebũt, ſignificat propriè incuruabũt aut incuruabũtur, humiliabũt ſe aut humiliabuntur. Itaq; ſignificat hæc ſentẽtia, iuſta Dei diſpoſitione ita frequenter fieri, vt impij ſiue propter paupertatem, ſiue ob cõſilij inopiam cogantur ſeſe deijcere & humiliare coram iuſtis, eorúmq; domos demiſſis capitibus adire, vt ſtipem aut conſilium ab eis accipiant, quos ob iuſtitiam & diuitijs, & ſapientia Deus donauit. Item frequenter fieri, vt impij qui impietate ſua iuſtos contẽpſerunt posteà, ſiue vexatione dante intellectũ, ſiue iuſtorũ dignitate inſigniter eluceſcẽte, cogãtur mutata ſententia eos reuereri, ante eos procidere, ac portas ædéſq; eorũ humiliter frequẽtare. Iuxta illud: Nõ vis aut numerus, tandẽ bona cauſa triumphat. Quod ſi non ſemper hic fiat, tamen in futura vita magis fiet, vt patuit in diuite epulone Lazari opem tam humiliter implorante, & in his quæ impij dicunt in Sapientiæ libro, vbi inter cætera ſic aiũt: Hi ſunt quos aliquãdo habuimus in deriſum & in ſimilitudinem improperij. Ecce quomodo computati ſunt inter filios Dei, & inter ſanctos ſors illorũ eſt. *Sapiẽ. 5* Venerabilis Beda quod hic dicitur ante bonos, & ante portas iuſtorum, non ad vicinitatem loci, ſed ad viſionem referr bonorum, vt ſignificetur bonos malorum tormenta ſemper viſuros, vt maiores ereptori ſuo gratias ſine fine referant, videntes coram ſe impios agere in æterna damnatione, iuxta illud Eſaiæ: Egredientur & videbunt cadauera virorũ qui præuaricati ſunt in me. *Eſa. 66.*

Etiam

20 *Etiam proximo suo pauper odiosus erit, amici verò diuitum multi.*

SENTENTIA clara est, cuius quotidiana experientia veritatem demonstrat. Significat autē quā graue sit paupertatis onus, & quam amœna opulentia in hac vita, simul & taxat hominum ingratitudinem qui pecuniosas opes magis honorant quam naturam cōmunem. Indicat & vulgaris amicitiæ instabilitatem vt quam commodi spes parat, incommodi metus dissipat: iuxta illud Poëtæ: vulgus amicitias vtilitate probat. Et: Si fueris fœlix, multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris. Et Cicero lib. 4. ad Herēnium. Vt hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ita falsi amici sereno vitæ tempore præsto sunt, simul atque fortunæ hyemē viderint, deuolant omnes. Potest & intelligi eo fine dicta hæc sententia vt indicet sedulitate & diligentia vitandam paupertatem, parandásque opes. Similis sentētia est capite 19. versu 4. & rursum versu 6. & 7. Dicit ergo pauperem odiosum esse non solum extraneis & ignotis, sed etiam proximo suo, hoc est amico, proximo & cognato, ita vt eū propinqui fugiant & qui prius amici erant & socij deserant. Cæterū ne hoc vulgi iudicium & morem sequamur, commodè subiicitur.

21 *Qui despicit proximum suum, peccat: qui autem miseretur pauperis, beatus erit.*

QVI, inquit, despicit ob paupertatē scilicet, proximum suum, hoc est, amicū aut socium & quemuis item sibi, ob naturæ communionem propinquum, etiamsi mūdo non videatur peccare, nec aliud faciat quam quod fit vulgo, vt superiori dictum est versiculo, peccat tamen coram Deo, daturus aliquando sui peccati pœnas. Contra qui miseretur pauperis beatus erit apud Deum, qui vicissim miserebitur eius, & misericordiam pauperi exhibitam, & hic & posteà abundè recōpensabit. Quod autem sequitur: Qui credit in domino, misericordiam diligit vt dissimile est aliis huius libri sentētiis, ita nec est in Hebrço, nec in veteribus plerisque exemplaribus, sed nec in græcis, vt mirum sit vnde huc sit asscriptum.

22 *Errant qui operantur malum, misericordia & veritas præparant bona.*

HEBRÆA aliter habent in hunc modū. Nōnne errabunt fabricātes malum? & misericordia & veritas fabricantibus bonum. In vtroque enim membro pro diuersis verbis, quæ apud nos sunt operantur & præparant, idem est participium, quod inter alia eius propria significata, etiam significat fabricare, vel arare, quod eius significatum transfertur in scripturis à labore corporali ad operationem spiritualem, vt dicatur quis fabricare vel arare malum & impietatē. Vnde Oseæ 10. dicitur: Arastis impietatem, iniquitatem messuistis. Est autem fabricare vel arare malum, ipsa mentis cogitatione moliri & machinari malum. Vnde capite 12. Hanc orationem interpres vertit per cogitare malum. Dolus, inquit, in corde cogitātium mala. Aut est etiā ipso opere studiosè malum exercere, vt cum in Psalmo dicitur: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, aut erraverunt araneres. Itaque interpres hoc secutus vertit in primo membro, operantur malum, in secundo præparant bona, explanatius id esse iudicans quā si vertisset, qui fabricant malum, & fabricant bona. Quod autem affirmatiuè vertit primū mēbrum, cum Hebræis sit interrogatio, ideo fecit, quia interrogatio illa affirmatione vehementis habet vim, nec aliud significat, quam si diceretur: Certe errant vel errabunt. Id tantum in nostro interprete, quod ad sensum attinet, diuersum est ab eo quod Hebræa habēt & alij vertunt, quod in nostra lectione misericordia & veritas tribuuntur homini iusto in Hebræa & aliorum versione tribuuntur Deo tanquam ea exhibente iustis. Sensus ergo lectionis Hebrææ, quæ sane conuenientior est, hic est, Sane hi qui moliuntur malum alteri, ac studiosè illud inferunt, non ex infirmitate peccantes, sed ex animo, tales errabunt quia frustrabuntur suo conatu, contra suam expectationem incidētes ipsi in malū, quod aliis parant. Contra his qui bonum facere student continget à Deo misericordia & veritas, hoc est iustitia, quia Deus se illis pium & æquum exhibebit, pium in condonando & æquum in remunerando, iuxta illud Psalmi: Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Nec lōgè diuersus erit sensus nostræ lectionis, si ea sic accipiatur. Qui operantur malum, sectantur fallacia, & ea per quæ se deceptos inuenient frustrati sua spe, qui vero misericordiam & veritatem proximis suis præstant, per hæc præparant sibi bona à Deo ipsis obuentura. Non enim quod dicitur: Errant qui operantur malum, intelligendum videtur de errore, ex quo omnis impietas in peccatoribus nascitur, in quē tamen sensum locus hic à multis accipitur, quasi idem hic dicatur quod habet Philosophus cum asserit omne malum ignorare. Nam sic hæc pars nullam habet oppositionē cum parte sequenti, sicut tamen habet si accipiatur de frustratione suæ intentionis & expectationis. Errant ergo mali, quia frustrātur sua expectatione, imò contra quam expectauerunt in multa incidunt mala. Notandū autem duo hæc in scripturis sæpe coniungi misericordiam & veritatem, hoc est, fidelitatem aut iustitiā siue hæc Deo, siue hominibus tribuātur. Vnde est in Psalmis: Misericordia & veritas obuiauerunt sibi. Et misericordia & veritas præcedent faciem tuam. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Item, Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Et Michææ 6. Indicabo tibi ò homo quid sit bonum, & quid dominus requirat à te, vtique facere iudicium & diligere, misericordiam. Neque enim misericordia perfecta virtus est sine iustitia, neq; iustitia sine misericordia. Misericors est Deus in promittēdo, iustus in præstando, misericors in condonando mala, iustus in remunerando bona. Misericors est homo, miseris gratuito subueniendo, iustus, reddendo vnicuique quod suum est.

Psal. 118.
Psal. 88.
Psal. 84.
Psal. 88.
Psal. 100
Michææ 6.

23 *In omni opere erit abundantia: vbi autē verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.*

PLERIQVE libri habent. In omni opere bono, sed dictio, bono, abundat: vt patet ex Hebræis & emédatioribus Latinis. Addita est autem ab aliquo ad excludendum opus malum, quod alioqui videretur sententia non esse vniuersaliter vera, Non est autem sermo de opere morali, virtuoso scilicet aut vitioso, sed de opere laboris. Dictio enim Hebraica propriè significat laborem & solicitudinem, vnde & Septuaginta verterunt, ἐν παντὶ μεριμνῶντι ἔνεστι περισσὸν, id est, in omni solicito est abundantia. Significatur ergo labore ac diligentia opes parari non garrulitate, quæ ad egestaté & defectum frequenter perducit, quod garruli otio ferè tempus transigi sinant. Dicit autem in omni opere & labore, hoc est, per quéuis laborem aut cuiuscunque generis opus, proueniet homini abundantia, vel vt etiam Hebræa dictio verti potest, vtilitas, quia per varia operationis genera diuitiæ parãtur, per agriculturam, per negotiationem, per artificia, &c. Honestus ergo labor commendatur vt aliis multis huius libri sentétiis, ita & hoc versiculo, garrulitas otiosa condemnatur. Cæterum quod ad literam intelligitur, de laboribus corporis & corporali commoditate, mysticè de operatione virtutum accipi debet. Nam qui iuxta parabolam Euangelij, acceptis quinque talentis operatus fuerit in eis, lucrabitur & alia quinque, omnique habenti dabi-
Matt. 25. tur & abundabit. Qui autem verbis tantum delectantur, & de virtute tantum loquuntur, non ex animo, sed ore tenus, aut Deũ tantum inuocant verborum multitudine, steriles interim in bonis operibus, ad frugem non peruenient, defectum virtutum & gratiæ Dei patientur, & tandem egestatem sempiternam. Nõ enim, inquit dominus, omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis est. Habent quidem Hebræa in secunda parte, Et verbum labiorum tantum ad defectum, vel sanè ad effectum, scilicet perducit. Ad id noster eleganter planius vertit. Vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

24 *Corona sapientum diuitiæ eorum, fatuitas stultorum imprudentia.*

PRO fatuitas, & imprudentia, Hebrǽis eadem est dictio, ita vt Hebræa habeant, stultitia stultorum, stultitia, hoc est, nihil aliud est quam stultitia. Proinde impertinens est Bedæ & aliorum post eum interpretatio, quę habet: Stultorum fatuitas maxima hæc est, quia improuidi æternorum, de præsentibus tantum commodis gaudent. Imprudentia enim quasi improuidentia dicitur, inquit Beda. Sensus enim est, diuitiæ sapiẽtum sunt corona eorũ, quia scilicet sapientia in eis efficit, vt bene diuitiis vtantur, & bono vsu magnum diuitiæ ornamentum eis adferant, vt qui bene vtantur, quibus vulgus ferè abutitur. Item quia diuitiæ magnam sapientibus addunt apud vulgum authoritatem, ita vt per eas admirabiles sint & suspiciédi veluti corona insigniti, cum alioqui sapientia in homine paupere sit vul-
Eccli. 7. go contemptibilis & nullius authoritatis. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Vtilior est sapientia cum diuitiis & magis prodest videntibus solem. Et vt refert Cicero in Catone, Lysander ad Cyrum iuniorem dixit: Rectè te beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna iuncta est. At stultitia stultorum nihil aliud est quã stultitia aut imprudentia, quasi dicat: alia est ratio stultorum qui nullis opibus aut externis bonis ornari possunt. Vt enim (iuxta adagiũ, de quo Erasmus in Chiliadibus) simia semper simia est, etiamsi aurea gestet insignia, sic stultitia in stultis nullo modo, saltẽ diu, tegi potest aut honestari, ne per diuitias quidem, quę si adsint, magis eorum prodent stultitiam & insigniorem facient, propter illarum abusum. Itaque stultitia illorum est semper & vbique stultitia, quia efficit vt omnia ab eis stultè gerantur, vtq; & stultè paupertate, & stultè diuitiis vtantur. Secundum subtiliorem sensum per diuitias sapientum intelliguntur eorum virtutes & prudentia, quę eorum sunt proprię diuitiæ, cum alias habeant cum stultis communes, nec eas pro diuitiis reputent, imò & plerunque non habeãt, nec habere velint. Hæ autem eorum propriæ diuitiæ verè eos exornant & veluti corona insigniunt, reges eos efficiendo coram Deo & regum magistros. At stultitia stultorum quæ eorum est, vt supra dicitur, possessio, nihil aliud quàm stultitia, nihil aliud quã stultos eos facit & ignominia afficit.

25 *Liberat animas testis fidelis, & profert mendacia versipellis.*

IN secunda huius sententię parte, aliquid ex priori membro est addendum, sicut & in priori aliquid subticetur ex posteriori intelligendum, vt frequenter fit in parabolicis istis sententiis. Istud enim est quod Sapiens significare voluit. Testis fidelis, fideli veraciq; suo testimonio, liberat animas, at contra versipellis vel vt est hebræis, dolosus, scilicet testis, profert mendacia, proferendóque mendacia opprimit & occidit animas. Cum enim dicitur proferre mendacia, nomine mendacij nõ tantum significantur quæ falsa sunt, sed quæ decipiunt, fallunt & fallendo afficiunt alium damno. Ita enim de mendacio sæpè loquitur scriptura. Sic mendacia profert versipellis, etiã cum vera loquitur per quæ decipere molitur. Et habet hæc sententia veritatem ad literã, in testimonio vulgari, quo de facto aliquo quispiam testatur, siue apud iudicé siue apud quoscunque homines in publico vel in priuato. Qui enim videlicet de factis dictisque alicuius testatur, & rem vt se habet indicat, frequenter liberat animas hoc est, homines qui iniustè opprimuntur. Liberat auté ab imminente morte, ab intentata calũnia & iniuria, ab infamia & quauis iniusta oppressione, à quibus dum vnum aliquẽ liberat, nõ vnam tãtum animam liberat, sed multorum, vt totius familiæ eius & amicorum eius, qui cum illo ignominia aspergerentur, vt benę dictum sit, liberat animas testis fidelis. Contra qui falsum perhibet de re testimoniũ, animas opprimit, quas vel hæreditate & facultatibus, vel vita, vel honesta deniq; fama priuat. Habet præterea secundũ spiritualiorẽ intelligentiã hæc sententia veritaté in testimonio

doctorum

doctorum & prædicatorum ex quo maius vel commodum prouenit vel incommodum. Qui fidelis est veritatis diuinæ testis & annunciator, fideliter testimonia ex sacris eloquiis proferens, & ecclesiasticam veritatem astruens, liberat animas auditorum ab erroribus ac morte ipsa spirituali. Qui verò subdolo ingenio scripturas nouit versutè ad omnia quæ vult torquere, falsum ex scripturis profert intellectum, errorémque suũ spargit in populũ, quales sunt omnes hæretici, miserè animas hominum occidit & interimit. Ostendit hæc sententia, quam ingens bonum ex testimonio veritatis sequi soleat, & rursum quam grande malum ex testimonio falso, vt hinc intelligamus nihil esse laudabilius quam veritatẽ defendere, & contra nihil odibilius quam sit falsus testis. Intelligamus item diligenter despiciendum quos in testimonium nobis eligamus aut asciscamus.

26 *In timore domini erit fiducia fortitudinis, & filiis eius erit spes.*

FIDVCIA fortitudinis dupliciter exponi potest. Primũ actiue vt sit sensus: Fiducia quam habet fortitudo, hoc est fortitudo hominis vel homo ipse non debet habere fiduciam in seipso, & si vera est fortitudo non cõfidit in seipsa, sed in timore domini sperans se præualere posse per Deum, quoniã scilicet timet illũ eiusq; offensam cauet. Quod secutus quidã vertit, In domini metu tua est potentia. Pro fiducia enim verti etiã potest ex hæbræo, securitas. Secundo accipi potest passiue, pro fiducia quæ habetur de fortitudine vel fiducia habẽdæ fortitudinis, vt sit sensus. Per timorem domini erit homini fiducia fortitudinis obtinẽdæ, hoc est, confidet homo se fortem fore. Per timorem enim domini confidit homo se Deum habere propitium, & proinde per illum se fortem fore ad quævis agenda, benéque munitum contra omnes inimicos suos & omnia mala, iuxta illud Psalmistæ. [Psal. 58.] Fortitudinem meam ad te custodiam. Atque huic intelligentiæ magis conuenit quod sequitur. Et filiis eius erit spes. Vbi relatiuum eius, (quod Beda refert ad timorem domini, vt sit sensus, filiis timoris domini, secundum quem sensum idem significabitur vtraq; parte) magis debet referri ad id quod tectè significatur in parte præcedẽte, nempe ad timentem dominum. Significatur ergo nõ tantum timenti dominum bene esse, qui per timorẽ domini bonam habet fiduciam fortitudinis, sed & filiis eius, propter patris merita, bonam esse spem apud Deum, quod ab eo protegentur & beneficiis afficientur, quemadmodum patuit in filiis Abrahæ, Isaac & Iacob, in posteritate item Dauidis, quibus Deus propter patriarchas & Dauidem benefecit. Discant hinc hæretici Christianos bene confidere de Dei gratia propter sanctorum patrum præcedentium merita, ac virtutem non tantum pertingere ad eum qui facit, sed & ad posteros eius. Sic ergo relatiuum, eius, hic refertur ad adiectiuum substantiui, timor, sicut [Ioan. 8.] apud Ioannem refertur ad substantiuum adiectiui, cum dicitur: Diabolus est mendax, & pater eius, nempe mendacij.

27 *Timor domini fons vitæ, vt declinet à ruina mortis.*

ALTERA hic subiicitur timoris domini commendatio, quod scilicet non tantũ sit in nobis fons fortitudinis, sed & vitæ, idémque iisdem verbis hic tribuitur timori domini, quod suprà legi sapientis in capite 13. versu 15. quanquam vtrobique rectius verteretur secunda pars, ad declinandum à laqueis mortis. Benè autem idem iam timori domini tribuitur, quod supra legi, quia lex non adfert vitam nisi per timorem domini ex lege conceptum, qui sicut rectè frequenter dicitur in scripturis, initium sapientiæ, ita & iam rectè dicitur fons & origo vitæ, qua euaduntur laquei mortis.

28 *In multitudine populi dignitas regis, & in paucitate plebis ignominia principis.*

IN Hebræo secunda pars habet, & cum nõ fuerit populus contritio vel terror est principis, hoc est, ex defectu populi princeps formidat & frangitur animo & imperio. Sensus tamen eodem redit. Docere enim vult Sapiẽs gloriam regum non in magnis opibus aut castellis & propugnaculis consistere, sed in multitudine subditorum, qui lubenter illorum pareant imperio, in illis opes, in illis vires regni constituendas, per illos regnum bene stabiliendum & muniendum. Et contra illorũ defectum & diminutionem, ignominiam ei & formidinem allaturum, quantumuis alioqui habeat quod in hac vita splendidum ac magnificum, & ad tutelam imperij firmũ videatur. Proinde subindicat regibus & principibus præcipuam operam dãdam, vt comitate, clementia, & iustitia tales se exhibeant, vt & sui lubenter eis pareãt, nec ab eius regno improbitate commoti discedant, & exteri quoque fama nominis exciti ad regnum eorum commigrent. Pulchrè idem docet colloquiũ Neronis & Senecæ in Octauia, vbi inter cætera sic habetur. N. Ferrum tuetur principem. S. Melius fides. N. Docet timeri Cæsarem. S. ac plus diligi. N. Metuãt necesse est. S. Quicquid exprimitur graue est. N. Iussisque nostris pareant. S. Iusta imperia secundum sensum spiritualem monet hæc sententia, eis qui Dei Christique gloriam ex animo quærunt, maximè laborandum in hoc vt quamplurimos illi lucrifaciant, & ad obedientiam eius adducant.

29 *Qui patiens est, multa gubernatur sapientia, qui autem impatiens est exaltat stultitiam.*

MAGNA patientiæ commendatio, per quam fit, vt sapiens quis esse cognoscatur, sicut contra impatientia hominis stultitiam eius declarat. Vnde in Ecclesiaste dicitur: [Eccle. 7.] Ne sis velox ad irascendum, quoniam ira in sinu stulti requiescit, hoc est, stulto propria est, quemadmodum & supra hoc capite dictum est: Impatiens operabitur stultitiam. Qui ergo patiens est, vel vt habent Hebræa, qui tardus est ad iram, is declarat se multa gubernari sapiẽtia, per quã scilicet suis passionibus prudẽter tẽperat. Aut vt habent Hebræa,

multus est intelligentia, vel multæ est prudētiæ, quod idem est cum nostra lectione, quanquam posset etiam intelligi, eum qui tardus est ad iram, facilè percipere & consequi multam prudentiam & intelligentiam. Nam quēadmodum impedit ira animum ne possit cernere verum, ita per mansuetudinem & animi quietem, mens magis est sapientiæ capax, vn-
Iacob. 1. de monet Iacobus, In mãsuetudine suscipite insitum verbum. Qui autem impatiēs est, aut vt habent Hebræa, qui breuis est spiritu, hoc est, qui cito commouetur animo, velocitérq; ad iram impellitur, exaltat stultitiam suam, hoc est, eam perspicuam & manifestam facit, quæ alioqui occulta & incognita esse poterat. Quod enim in altum tollitur, omnibus cōspicuum fit. Aut exaltat stultitiam suam, hoc est, magnam ostendit stultitiam, sicut contra qui patiens est, multam ostendit prudentiam. Nō est enim Hebræis stultitiam suam, sed tantùm stultitiam. Iuxta hunc sensum verterunt septuaginta, μακρόθυμος ἀνὴρ πολὺς ἐν φρονήσει, ὁ δὲ ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων, hoc est, longanimis vir multus est in prudentia, at pusillanimis est fortiter insipiens. Sicut enim non est simplicis prudentiæ iram cohibere, sed eximiæ, ita insignis est stultitiæ facilè irasci. Ira enim furor breuis est, inquit Poëta.

30 *Vita carnium sanitas cordis, putredo ossium, inuidia.*

SICVT precedens sententia auocat ab ira, ita hęc à cognato irę vitio, inuidia. Sanitas, inquit, cordis, hoc est, mentis ab omnibus passionum morbis liberè conueniens status & bona dispositio, non tantum animæ prodest, cui multum prodest ad contemplationem veritatis, sed & corpori, quia est vita carnium, hoc est, corporis: efficit enim vt corpus sit vegetum, viuax & sanum. Contra inuidia non animæ tantum nocet, sed est & putredo ossium, ac tabes omnium etiam internorum & solidorum membrorum corporis. Cui consonat illud Poëtæ: Inuidus alterius macrescit rebus opimis. Cum autem non tantum inuidia sanitati cordis contraria sit, sed & reliquarū passionum intemperies, illam tamen solam sanitati cordis opponit Sapiens, quod ea præcipua sit, quæ animi tranquillum & conuenientem statum perturbet, ea quæ diu & ani-
Gregor. mo simul & corpori maximè noceat. Pulchrè mali huius excellentiam prosequitur D. Gregorius libro quinto moralium capite vltimo, vbi locum hunc etiam tractans, sicut & in tertia parte pastoralis curæ, admonitione vndecima, subtiliori intelligentia, carnes & ossa, sanitatémque cordis mysticè exponit, sic vtrobique scribens, quemadmodum ex eo Beda est mutuatus in commentariis. Inuidia cum mentē tabefecerit, cuncta quæ inuenerit benè gesta cōsumit. Vnde bene per Salomonē dicitur: Vita carnium sanitas cordis, putredo ossium inuidia. Quid enim per vitam carnis nisi infirma quædam ac tenera, & quid per ossa, nisi fortia facta signantur? Et plerunque contingit vt quidam cum vera cordis innocētia in nonnullis suis actibus infirmi videantur, quidam verò iam quædam ante humanos oculos robusta exerceat, sed tamen erga aliorum bona, intus inuidiæ pestilētia latenter tabescāt. Bene ergo dicitur. Vita carnium sanitas cordis, si quia mētis innocētia custoditur, etiā si quæ foris infirma sunt, quandoq; roborantur. Et rectè subditur. Putredo ossium inuidia, quia per liuoris vitium, ante Dei oculos pereunt etiam fortia acta virtutum. Hæc ille, intelligens per cordis sanitatem innocentiā mētis, animumque nullis grauibus peccatis pollutū. Secundū quam intelligentiā etiā aliter hæc spiritualis sanitas cordis, est vita carnium, quia sicuti peccata quæ morbi sunt animæ, Dei iudicio sæpè sunt causa morborū corporalium, ita & animæ sanitas meretur & obtinet à Deo corporis sanitatem. Verū hic sensus est alienus ab intētione sapientis. Illud annotandum, in priori membro fieri mentionē carniū, quæ infirmiores sunt hominis partes, in secūdo, ossium, quæ sunt partes solidiores, vt intelligamus sanitatem mentis etiam infirmioribus & tenerioribus partibus corporis vitam vigorémq; cōferre, inuidiam verò etiam robustissimas corporis partes inficere & corrumpere. Similes obseruat D. Gregorius secūdum spiritualem sensum quē prosequitur.

31 *Qui calumniatur egentem, exprobrat factori eius: honorat autem eum qui miseretur pauperis.*

PRO calumniatur, dictio Hebraica non tantum significat, falsis aliquem criminibus impetere, quod propriè Latinis est calumniari, sed generaliter significat opprimere aliquē ac quauis iniuria siue verbis siue factis illata quempiam afficere. Atq; in ea significatione & hoc loco & frequenter postea in hoc libro sicut & in aliis scripturis vsus est verbo calūniandi noster interpres, & cum dicitur capite 28. Vir pauper calumnians pauperes, &c. Et hominē qui calumniatur animę sanguinē, &c. Et capite 22. Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias suas, &c. Sic in Psalmis, Non Psal. 118.
calumnientur me superbi. Et ne tradas me calumniantibus me. Sicut autem verbum calūniatur, hic non propriè accipitur, ita nec verbū, exprobrat. Propriè enim exprobrare est improperare quidpiā, quę significatio nec Hebraicæ dictioni, nec sensui cōuenit. Nō enim significatur calūniatorē pauperis, quidpiam improperare Deo. Sed significat dictio Hebræa, probro afficere & dedecore, quę significatio sensui optimè cōgruit. Itaq; & hoc loco & simili, qui est capite 17. cū dicitur: Qui despicit pauperē, exprobrat factori eius, cōpositū exprobrō pro suo simplici probro, quod est probris afficere & parū in vsu est, positū est. Et est sensus: Qui iniuria afficit egētē, probro afficit factorem eius. Quod intelligi posset ob id dictum, quia qui hoc facit, sic se habet quasi Deum cui cura est pauperis nō timeret, aut quasi Deo non sit cura tuendi pauperis, cū sit ei cura omniū quæ fecit, & de eo sit scriptum: Tibi derelictus est pauper, orphano tu Psal. 9.
eris adiutor. Sed ideo magis hoc dicit, quia qui peccat in creaturam, peccat in creatorē eius, eumque dedecore afficit, quod eius creaturam & opus contemnit, ad quod signifi-

gnificandum dicit,factorem eius. Neq; verò Deum tantum dicit factorem pauperis ratione naturæ sed etiam ratione conditionis & paupertatis,iuxta illud: Paupertas & honestas à Deo sunt, Et;Diues & pauper obuiauerunt sibi,vtriusque operator est dominus, Itaque qui iniuria afficit pauperem, dehonestat etiã Deum tanquam authorem paupertatis eius, quia ab ea conditione accipit opprimendi occasionem quæ conditio à deo iusto & occulto eius iudicio profecta est, declaratque se non agnoscere Dei mirabile iudicium,quo in hoc mũdo, etiam præter peculiare meritũ hominum quibusdam paupertatẽ immittit, aliis diuitias largitur. Contra, qui miseretur pauperis,honorat Deũ,non solum quia vices dei agit subueniendo pauperibus, quorum cura peculiariter Deo relicta est, sed multo magis quia beneficium creaturæ impensum cedit in honorem creatoris, quem ille se magnifacere declarat,qui eius operi benefacit & succurrit, in quibus ope indiget. Rursum, quia talis declarat se reuereri Dei iudicium, quo pauperes diuitibus commiscet, vt hi ab istis iuuentur.Efficacissima hæc est sententia, siue ad coercendam vim potentium,siue ad excitandos peiorum animos ad beneficentiam pauperum. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus,contra, Deum opprobrio afficere, vel dictu horrendum est. Aliter magis euangelicè. Qui opprimit egentem,probro afficit factorem eius,honorat autem qui miseretur pauperis, quia Deus sibi factum imputat,quod pauperibus,siue bene, siue male impenditur, iuxta quod ipse dicit in Euangelio,Quod vni ex minimis meis fecistis. Sic & posteà dicit Sapiens: Fœneratur domino qui miseretur pauperis.

Eccli.10. Prou. 2. Matt.25.

32 *In malitia sua repelletur impius, sperat autem iustus in morte sua.*

PRo repelletur dictio hebraica magis significat impelletur aut propelletur, secundum quam significationem conuenientissimè significabitur impium per suam malitiam impellendum,ita vt nunquam sit securus aut stabilis,sed animo semper sit intranquillo, exagitante illum conscientiæ remorsu,& ad quæuis vitia rapiatur, impellente eũ passionũ ipsius ac malarũ suggestionũ flatu, ac diuinæ iustitiæ dispositione ex vno infortunio impellatur in aliud. Hoc enim est quod Psalmus primus comparat impium pulueri, quem proiicit ventus à facie terræ. Et alio loco:Fiant,inquit,sicut puluis ante faciem venti,& angelus domini coarctans eos, vel vt habent Hebræa, impellens eos. Ideo & Esaias: Impios dicit esse quasi mare feruens quod quiescere non potest, nec esse impiis pacem. Huic sensui bene conuenit quod opponitur, sperat autem iustus in morte sua, hoc est, Cum impius per suam malitiam semper impellatur vt nunquam vsquam sit securus, contra iustus etiam in morte sua, cum maximè metuere soleant homines, bene cõfidit & securus est. Potest nostra litera & sic intelligi.Impius ob malitiam suam repelletur à spe cuiuscunque boni post hanc vitam,aut à cõspectu domini,abiiciendus mox in æternam damnationẽ. Iustus autem vel maximè in morte sua sperat, quam scit esse finem omnium quas hic patitur miseriarum, & post quam se vitam æternam consecuturum cõfidit.

Psal.34. Esa. 57.

33 *In corde prudentis requiescit sapientia, & indoctos quosque erudiet.*

QVIDAM libri non habent quosque, sed quoq;,nec vtro modo verterit interpres,ex hebræo colligi satis potest, nec ad sensum multum facit. Hebræa habent, & in medio stultorum cognoscetur, scilicet sapiẽtia.Quod noster interpres intellexit significatum,sapientiam requiescentem in corde prudentis, cognoscendam tamen inter stultos, per eruditionem & doctrinam prudentis, cuius est thesaurum,quem habet nõ abscondere,sed indoctis & imprudentibus communicare,eosdemque suam sapientiam docere, vnde bene vertit,& indoctos quosque vel indoctos quoque erudiet ipsa scilicet sapientia. Septuaginta aliter legerunt quam iam habent Hebræa,videlicet cum negatione, vnde verterunt ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρόνων οὐ διαγινώσκεται, id est, in corde autem stultorum non cognoscetur. Quos secutus quidam vertit, in insanorum pectoribus ignoratur. Alii inter quos Pagninus,in Hebræo significari intelligunt sapientiam sic requiescere in corde prudentis, vt non temerè neque iactanter sese prodat, sed opportuno tãtum tẽpore. Contra verò à stultis, si quod sapientiæ verbum habent,illud statim cum iactantia profundi & ostentari, nec habere apud eos locum sicut apud sapiẽtes,illud quod suprà dicitur,sapientes abscõdunt scientiam.

34 *Iustitia eleuat gentem,miseros autem facit populos peccatum.*

SENTENTIA clara est secundum nostram lectionem, docens iustitiam si in gente aliqua vigeat, extollere illam & celebrem magnamq; reddere. Contra peccatum causam esse vt populi alicuius regni variis affiãtur miseriis & calamitatibus, vt ne fortuito hæc accidere putemus, sed ex iusta Dei mundum gubernãtis distributione,discantq; principes præcipuam sibi curam habendam, vt iustitia in regno obtineat, si bene velint suo regno. Veritas huius patet ex scripturis in gente Iudaica,quæ quamdiu iustitiam coluit,floruit & præualuit hostibus suis,peccato passim præualente multis obnoxia miseriis facta est.Cæterum Hebræa secundam partẽ sic habent ad verbum,Pietas (vel misericordia) populorũ peccatũ. Est enim hic nomen חסד Hesed, quod proprie significat misericordiam, beneficentiam ac pietatem.Itaque intelligit quidam pietatem populorum dici peccatum, quia omnis beneficentia infidelium,vt ipse vult,peccatũ est, iuxta illud Pauli:Omne quod non est ex fide, peccatum est. At præterquam quod hæc sententia simpliciter asserta parum probabilis est, quia possunt infideles quædam agere sine peccato,vt docet

Rom.14.

docet D. Thomas in secunda secundæ quæstione 10. articu. 4. non conuenit satis hæc intelligentia priori parti, vt cui nec opponitur, nec cōmune quid cū ea habet, sicut nec aliorū expositio, qui per pietatē populorū significari intelligunt culturā idolorū, quæ manifeste peccatū est, ideo alij peccatū hic accipiūt, vt frequenter in lege Mosaica, & apud Paulum, cum dicit Christum factum pro nobis peccatum, pro, hostia pro peccato, vt sit sensus: Misericordia & benignitas quam Populi exercent sunt eorum Deo veluti sacrificium pro peccato, iuxta illud Pauli. Beneficentiæ & cōmunionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. Itaque quidam vertit. Populorūq; benignitas est piaculum, hoc est, peccata expiat. Alij dictionē חסד Heled accipiunt iuxta aliam eius significationem quam habet Leuitici 20. vbi, Diuus Hieronymus vertit, rem nefariam, alii probrumvertunt, vnde & posteà capite 25. ab hoc deriuatum est verbum quod D. Hieronymus vertit insultare, alii probris afficere. Itaque vertunt hic. Et opprobrium gentium est peccatum, hoc est, Sicut iustitia gentis extollit eā & clarā facit, ita contra, peccatū est opprobrium populorum, ignominiaque eos afficit. Atque hoc secutus videri potest diuus Hieronimus vertens, Miseros autem facit populos peccarū, nisi potius pro Daleth litera legit literam Resc ei valde similē, hoc est, חסר Heser (quod defectum & penuriam significat) pro Hesed. חסר Nam Hesser legisse etiam videntur Septuaginta qui habent ἐλαττοῦσι δὲ φυλὰς ἁμαρτίαι, hoc est, diminuunt autem nationes peccata.

2. Cor 5.

Heb. 13.

35 *Acceptus est regi minister intelligens: iracundiam eius inutilis sustinebit.*

AD verbum Hebræa habent: Beneplacitum Regis erga seruum intelligētem, & indignatio eius erga pudendum. Vnde patet sensum benè reddidisse nostrum interpretem. Monet sententia sapientiæ operam dandam, vt quæ regibus homines commendet, & sine qua iram regis experturus est qui in eius ministerium & seruitutem assumptus fuerit. Mystico sensu monet, vt vero regi Christo, prudentia nos commendemus, vt nobis ab eo dicatur: Quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, & nō cum inutili seruo proiiciamur in tenebras exteriores,

Math. 25.

CAPVT XV.

RESPONSIO *mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem.*

INSIGNIS sententia artem docēs qua indomita alioqui fera cicuretur & mansuescat. Si quis inquit ira to suauiter & benigne respondeat, comiter & honorifice eum compellans & placidis vtens verbis, huiusmodi mollis respōsio frangit accēsam aut cōmotā iram. Exēplū habemus de Abigail. Contra sermo durus, hoc est acerbus etiam iacentem & sopitam iram sic suscitat vt furor fiat. Mollis enim responsio minuit iræ materiam, & cōtra sermo durus auget, cuius exemplum habemus in Roboam. Ira enim nascitur ex superbia alterius, aut iniuria vera vel reputata. Habent quidem hebræa nō frangit iram, sed reducit iram, aut retrahit, sed hoc non est aliud quā frangere iram. Habent item nō sermo durus, sed sermo doloris aut tristitiæ, hoc est sermo dolorem inferens, & vt habent Græca λυπηρός, hoc est molestus & tristis, at hoc item non est aliud quam sermo durus, quem noster interpres pulchrè opposuit responsioni molli. Obseruanda est apta metaphora, qua indicatur irā instar flammæ excitatam ascēdere, si quis verbis durioribus & asperis veluti follibus sufflet. Nam pro suscitat, Hebræis est, ascendere facit. Porro quod hęc sententia ad literam indicat de conditione iræ humanæ, idem mystico sensu intelligendum de ira diuina. Nam & hanc frangit responsio mollis, hoc est, humilis confessio redarguenti nos reddita, vt patet in Dauide, qui prophetę redarguenti respondens: Peccaui, mox audire meruit, Dominus quoque transtulit peccatum tuum. Contra sermo durus eorum qui arguenti resistunt, maiorē iram districti iudicis prouocat, vt patet in Saule qui Samueli se corripienti duriter respondens. Imo audiui vocem domini, &c. audiuit se abiectum à regno Israël.

1. Reg. 25.

3. Reg. 12.

2. Reg. 12.

1. Reg. 15.

2 *Lingua sapientum ornat scientiā, os fatuorum ebullit stultitiam.*

ALTERAM linguæ commendationē & vituperationem hęc sententia continet, quam vt intelligamus rectè versam ab interprete, sciendum Hebræa pro ornat scientiā, habere, ad verbum benefacit scientię, aut pulchram facit scientiam. Benefacere autem sciētiæ, aut eam pulchram facere, nō est aliud quam eam decorare & ornare, proinde melius noster vertit, quam alii qui habent, Pulchrè vtitur scientia. Ornat autem scientiam lingua sapientum, qui eam debito & tempore & loco & modo proloquitur, quibus rebus fit vt pulchra auditoribus scientia appareat, grataque eis sit, cum alioqui obscura sit, & ab indoctis stultisq; hominibus capi non possit. Quod enim ad tempus attinet, posteà dicitur capite 25. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Cōtra verò vt dicitur in Ecclesiastico: Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit eam in tempore suo. Modus autem dicendi quantum faciat ad scientiæ decorem, quotidiana docet experientia. Cum autem lingua sapientum sic ornat scientiam, contra, os fatuorū ebullit, vel vt habent Hebræa, eructat aut scaturire facit stultitiam, hoc est, è plenitudine stulti cordis abunde & assiduè nihil aliud profundit quam stultitiā, ita vt etiamsi quid sapiens loquatur, tamē hoc ipsum stultitia fiat, quia non debito tēpore & modo profertur. Duo ergo notantur & vituperantur in ore stultorum, nempe & loquacitas, quam in docti & fatui ferè affectant, omnibus quod in animo habēt ingerere studentes, nec se continere valentes, sed semper instar scaturiginis profluētes: & stultitiā, quā sua loquacitate assiduè

Eccl. 20

fiduè & copiose ostentant. Agnoscere istud licet peculiariter in hæreticis nostri temporis, qui indefesso labore nunquam desinunt, tum scribendo, tum prædicando omnium auribus & oculis suam ingerere impietatem & errorem, nihil aliud ferè semper & vbique quam sua inculcantes.

3 In omni loco oculi domini contemplantur bonos & malos.

NIHIL est quod omnibus magis persuasum esse conueniat, quam vt habet
Heb. 4. Paulus, Omnia nuda & aperta esse oculis Dei, hoc est, diuinæ cognitioni, nec aliquem esse locum quantumis secretum aut remotum, quo non penetrent & clarè omnes & omnia prospiciant oculi domini. Id enim cognoscere multum valet, & ad consolationem bonorum, & ad terrorem malorum, ne vel illi se à Deo negligi putent, vel hi impune se peccare existiment. Est autem & hæc sententia in Hebræo bimembris, quamuis apud nos id non ita videatur. Non enim est in Hebræo verbum contemplantur, sed participium, hoc modo, In omni loco oculi domini, subaudi verbū sunt, Deinde sequitur, cōtēplantes malos & bonos. ita vt priori membro significetur oculos Dei ad omnia pertingere loca, secundo, eosdē ad omnes pertingere personas hominū. Quod etiā in nostra litera significabitur, si post oculi domini hac punctulus, & subaudiatur participiū, oculi domini existē-
Psal. 10. tes in omni loco, Conuenit cū illo Psal. Oculi eius in pauperem respiciunt, palpebræ eius interrogant filios hominum. Dominus interrogat iustum & impium.

4 Lingua placabili lignum vitæ: quæ autem immoderata est, conterit spiritum.

HEBRÆA habent, Sana lingua vel sanitas linguæ est lignum vitæ, & peruersitas in ea, contritio in spiritu, hoc est, in qua autem lingua est peruersitas ea adsert spiritui contritionem & vt noster habet, conterit spiritum. D. Hieronymus vertit, lingua placabilis, siue volens explicare quam intelligeret linguam sanam, placidam scilicet & pacificā quæ dolores curat, iram mitigat, ac dissidia tollit, siue quia dictionem מרפא Marpe, nō à verbo רפא Rapha per alpha in fine, sed à רפה per he in fine deduxit, quomodo eandem dictionem plerique accipiunt superiori capite, vbi pro eo quod nos habemus vita carniū sanitas cordis, quidam hæbræos secuti vertunt, vita carnium, lenitas cordis, vel cor lene. Significat enim ea dictio sic dedocta lenitatem & lenem, quod non est diuersum à placido & placabili. Si ergo intelligatur sana lingua, generaliter significatur linguā sapientum quę capite 12. dicebatur sanitas vel sana, esse veluti arborem vitæ quæ erat in medio paradisi largiens immortalitatem, quia cum sit in seipsa sana nec obnoxia sit morbis linguæ quæ sunt loquacitas, falsitas, prauitas, & id genus alia, ac proinde nō nisi salubria proferat, vitam, vigoremque auditorum mentibus ingenerat. Contra peruersa lingua, spiritum auditorum conterit, quia eum conturbat, dolorem aut tristitiam, aut iram ei immittens, aut quia suæ doctrinæ peruersitate eius bonū statim euertit. Si vero peculiariter intelligatur lingua placida, placabilis, lenis & pacifica, quæ species est linguæ sanæ, & hæc est quasi lignū vitæ animos hominum recreans, vegetans, & à mortiferis irę, doloris aliorumq; malorum passionibus liberans. Quæ vero immoderata est in dicendo, hoc est feruentior quam decet, modum in increpando non seruans, sed vel in vehementia & clamoribus vel in multitudine verborum excedens, conterit animū hominis, quem pusillanimem reddit aut exacerbatum atque commotum, euertēs ac fragens eius bonam constitutionem. Idem ergo penè aut simile hæc sententia secūdum nostram lectionem habet & docet quod prima huius capitis.

5 Stultus irridet disciplinam patris sui, qui autem custodit increpationes, astutior fiet.

FREQVENTER hoc libro sapiens variis sententiis, ad increpationes benignè suscipiendas inuitat, nec mirū, cum sciret nihil magis noxiū esse hominibus quam quod rectè monentes parentes, & prædicatores audire nolint, eorumque increpationes ferre recusent. Quod ne imitemur, sapiēs stulti esse dicit irridere, aut vt habent Hebræa execrari disciplinam, hoc est, castigationem patris sui, cum vero qui custodit & obseruat increpationes paternas, ita vt eas habeat præ oculis, & iuxta eas se corrigat, fieri astutiorē, hoc est, prudentiorē quam prius erat, quia per eas mala in quæ aliquando incidit, futuro cauebit tempore. Non habēt quidem Hebræa astutior fiet per comparatiuū, sed tātum astutus erit, nec tamē malè noster comparatiuum vertit secutus Septuaginta, qui habent πανουργότερος id est, callidior, quia cū dicitur erit astutus, nihil aliud significatur, quam quod cōtra recidiuum prudentior fiet.

6 In abundanti iustitia virtus maxima est, cogitationes autem impiorum eradicabuntur.

HVNC versum nec Hebræa habent, nec pleraque vetera exemplaria Latina, habent tamen Græca quanquam diuerso modo, quod ad secundam attinet partem. Sic enim est Græcè ἐν πλεοναζούσῃ δικαιοσύνῃ ἰσχὺς πολλὰ, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὀλόριζοι ἐκ γῆς ὀλοῦνται id est, in abundanti iustitia fortitudo magna est, impii autem radicitus è terra peribunt. Vnde patet virtutē hic non accipi vt opponatur vitio, sed pro fortitudine, significaturq; hominē per copiosam suam iustitiā magnā habere fortitudinē, quoque iustior fuerit eo plus habere roboris & firmitatis contra vitia & hostes virtutis, contra iram diuinam à qua non commouebitur. Contra verò impii qui se putant, in terra firmiter radicatos, penitus & radicitus è terra perdentur, dum post mortem nihil habebunt reliqui in quo subsistant & fœlices sint. Ita & cogitationes eorū eradicabuntur, quia quicquid adimplere cogitauerunt, siue ad propriam voluptatem, siue ad innocentum oppressionem, non diu subsister, sed impedietur, omni eis adempta facultate perficiendi.

7 *Domus iusti plurima fortitudo, & in fructibus impij conturbatio.*

NON dissimilis est hæc sentētia superiori versui, ita vt videri possit versus ille fuisse alicuius Græci hanc sententiam sic vertentis. Est autem breuitatis causa parobolicè dictum, Domus iusti plurima fortitudo, pro domus iusti plurimam habet fortitudinem, quāquam hebræa etiā verti possint, Domui iusti, vel in domo iusti, multa est fortitudo Pro fortitudine quidā vertere malunt, diuitias, eo quod in secūda parte fiat mentio fructuum & prouentuum impii. Nam dictio hebraica & fortitudinē significat & opes, sed ideo Pagnino teste, diuitias quoque significat cum propriè significet fortitudinē, quod diuitię sint fortitudo hominis. Vnde suprà capite 10. & infra capite 18. dicitur: Substātia diuitis, urbs fortitudinis eius. Proinde nihil vetabit & apud nos fortitudinem pro diuitiis accipere, nisi malimus fortitudinem domus iusti, opponi cōturbationi quæ est in domo & fructibus impii. Sensus ergo est: In domo, familia, & bonis iusti est multa fortitudo, iustitia scilicet iusti & diuina gratia domum eius protegente ac roborante contra omnia mala. At contra, in fructibus & prouentibus impij nō est fortitudo, nulla firmitas, sed turbatio & commotio ob multa infortunia quæ ex diuina vltione incidunt, ac fœlicitatem impii conturbant & euertunt. Item in domo iusti multa est animorum fortitudo, ita vt inconcussa mente fortiq; animo vtantur cōcessis à Deo facultatibus, ac gnauiter omnes pro eis conseruandis & augendis insudent, at in prouentibus impii est conturbatio, quia domestici eius discordibus animis vtuntur eis, vnoquoque ad suum explendum desiderium eos rapiente, & hæredes, prouentuum & diuitiarum, quas impii relinquunt, causa, inter se frequenter turbātur & litigant. Mysticè domus iusti, hoc est, eius cōsciētia multam habet fortitudinem. Similis est enim iuxta verbum do-
Math.7. mini, viro sapienti qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerūt venti & irruerunt in domum illam, & non cecidit, quia fundata erat super petrā. At in fructibus impii, hoc est, operibus eius est conturbatio, magna scilicet instabilitas, ac cōscientiæ inquietudo. Quod si quis pro fortitudine malit legere aut intelligere diuitias, sciat iusto pro more veteris legis diuitias tribui, quæ si iuxta mistycum sensum spiritualiter intelligantur, virtutes ac charismata diuina, sic plurimæ inueniūtur in domo, hoc est, conscientia iustis aut Ecclesia Christiana, quæ domus Christi est, vt dicat
1.Cor 1. Paulus Corinthiis, In omnibus diuites facti estis in illo, ita vt nihil vobis desit in vlla gratia.

8 *Labia sapientum disseminabunt scientiam, cor stultorum dissimile erit.*

RVRSVM labia sapientum commendātur, sed nunc ab eo quod disseminăt, aut vt est hebræis, spargunt scientiam, quam sapientes in corde reconditam habēt. Sapientū enim est hanc non apud se seruare, sed anniti vt ad quam plurimos perueniat. Itaque illis proprium est suis labiis spargere in vulgus, in animos hominum & per vniuersum orbem, scientiam, tāquam qui id soli possunt ex corde sapiente præstare, & tanquam qui id soli amore sapientiæ volunt. Vnde sequitur: Cor stultorum dissimile erit, pro quo Hebræa habent, Cor stultorum non sic, hoc est, non vt sapientes disseminabit scientiam, proinde id quod nos habemus, dissimile erit, hunc habet sensum, Non idē quod labia sapiētum prĕstabit, vt quod idem nec valebit nec studebit præstare labiis, sed tantum vt suprà dictū est, eructabit stultitiam. Insigniter huius sententiæ prior pars impleta est in Apostolis, quorum euangelica prædicatio exiuit in omnem terrā, & in fines orbis terræ verba eorū. Sunt qui ex Hebręo vertūt, Cor stultorum nō est rectum aut firmum. Nam & hoc significat dictio כן Cen, si accipiatur vt sit nomen, quod sequuti septuaginta verūt, καρδίαι δὲ ἀφρόνων οὐκ ἀσφαλεῖς, id est, corda autem stultorum non sunt firma. Sed non conuenit priori mēbro hæc versio, sicut nec intelligentia nostræ lectionis, quā indicat D. Gregorius parte tertia curæ pastoralis capite 19. vbi secundam huius sententiæ partem citans, sic eam expo- Gregor.
nit: Cor quippe sapientum sibimetipsis semper est simile, quia dum rectis persuasionibus acquiescit, constanter se in bono opere erigit. Cor verò stultorum dissimile est, quia dum mutabilitate se varium exhibet, nunquam idē quod fuerat manet. Ex Gregorio, hunc commentarium & Beda citat, sed vt est hæc expositio pia, ita vt ex superioribus patet, aliena est à proposito sapientis.

9 *Victimæ impiorum abominabiles domino: vota iustorum placabilia.*

HEBRAEA ad verbū habent: Sacrificiū impiorum abominatio domini, oratio iustorum beneplacitum eius. Bene interpres Psal 118.
sensum non verba redderet, substantiua, abominatio, & beneplacitum, vertit per adiectiua, abominabiles & placabilia, hoc est, beneplacita & grata, sed ex originali patet vota iustorum hic non dici promissiones eorum, sed desideria & orationes eorum, quæ etiam Latinis dicuntur vota. Docet autem sententia non fidendum in externis sacrificiis Iudæorum more, sed in iustitia & virtute, per quam solam fieri possit vt externus Dei cultus ei placeat, cum contra per iniustitiam externa non solum non placeant, sed etiam ei sint abominabilia, vt & ipse dominus testatur Esai. 7. Nō quod ea in se sint abominabilia, sed abominatur ea vt ab impiis procedunt. Abominabile enim est deo, impium agere coram ipso personam iusti. Nam iustorum est sacrificare Deo. Ad hæc significāda scriptura Geneseos dicit capite 4. Deū respexisse ad Abel, et ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexisse. Prius siquidem per- Psal 9.
sonæ nominantur quam eorum munera, vt intelligamus ratione personarū placuisse vel displicuisse Deo munera, nō ecōtra. Bene autē notādū in hac sētētia, impiis tribui victimas,
iustis

victimas, iustis verò orationes, quod impii sine interiori debito affectu externis ferè fidāt rebus, quas & cum piis cõmunes habere possunt, iusti verò in oratione magis fiducia habeant, quæ & ipsis est peculiaris & propria, vt pote quę est eleuatio mentis in Deum. Eadem distributione Sapiens indicat, Deum nõ delectari pompa quę in sacrificiis solebat fieri in veteri lege, sed pro eis magis requirere à iustis, puras mentis orationes, quæ spiritualia sunt sacrificia, quod non parum facit ad pauperum consolationem, qui etsi externis sacrificiis eleemosynarum non possint Deo sacrificare, tamen piis precibus illum placare possunt, eique sacrificare.

10 *Abominatio est domino via impij, qui sequitur iustitiam, diligitur ab eo.*

ALTERA iam sententia docet Sapiens, quid Deo gratum, quid ingratũ sit, atque hac rectè intelligimus veluti rationem reddi superioris sententiæ. Ideo enim victimæ impiorum sunt abominatio domino, quia illi via impiorum est abominatio, hoc est abominabilis. Ideò vota iustorum sunt ei grata, quia qui iustitiam sequitur, diligitur ab eo. Notandum autem in hac sententia quod dicit, qui sequitur iustitiam, vel vt habent Hebræa efficacius, qui persequitur aut sectatur iustitiam, vt intelligamus non segniter iustitiæ insistendum, sed grauiter ad eam obtinẽdam laborandum, vt à qua per carnis illecebras, ita semper retrahamur. vt facilè è manibus elabatur, nisi velut fugientẽ toto conatu
Psal. 33. insequamur. Sic & Dauid dicit: Inquire pacẽ & persequere eam. Dicitur item qui sectatur iustitiam, ne putemus necesse esse ad hoc vt quis placeat Deo, perfectam obtinuisse iustitiam, & iã eo peruenisse, vt perfectus sit, sed satis esse vt afsidue iustitiæ obtinendæ incũbat, nũquam autẽ quęquam sibi persuadere debere, se in hac vita comprehẽdisse, at semper conandum vt ad meliora proficiat. Vim Hebraicæ lectionis expresserunt Septuaginta, qui habent διώκοντας δικαιοσύνην ἀγαπᾷ, id est, persequentes vel sectantes iustitiam diligit,

11 *Doctrina mala deserentium viam, qui increpationes odit, morietur.*

HABENT quidam libri viam vitæ, sed genitiuus vitæ non est in Hebręo nec etiã in emendatioribus Latinis, & tollit sententiæ decorem. Sic enim dicuntur aliqui deserere viam, quomodo vulgari sermone dicimus aliquos esse extra viam, quanquam sint in aliqua via, quia sunt extra viam in qua deberẽt esse. Exponunt autem nostri primam partem ferè sic, doctrina eorum qui deserunt viam rectam, est mala, quia ferè sic docent sicut viuunt, & vt malè viuunt, ita & malè docent. Aut doctrina etiam bona deserentium viam est mala illis, quia talium doctrina condemnabit eos, tanquam non per ignorantiam peccantes. At hi sensus vt parum conueniunt sequenti parti, ita sunt & alieni à sensu sapientis, quem vt assequamur, sciendum pro genitiuo, deserentium, esse datiuum deserenti quomodo & in glossa ordinaria dicitur alias haberi, & pro doctrina, dictionẽ Hebraicam magis significare correptionem, castigationem & disciplinam, sicut eandem mox noster interpres in versu quinto huius capitis accipit. Sic ergo habẽt Hebræa, Correptio vel castigatio mala deserenti viam. Quod sic ferè intelligitur, vt subaudiatur verbum erit, & sit sensus: Is qui deserit viã virtutis, malè mulctabitur, nõ impunè peccabit, sed manet eũ mala castigatio, siue à iustitia humana siue diuina. Cui sensui cõuenit quod sequitur exaggerando priorem partem: Qui odit increpationes morietur, siue quia ante tempus vitam hanc temporalem amittet, aut per vltionem diuinam aut per authoritatem iustitiæ publicæ, siue quia post hanc vitam, in æternã incidet mortem. Possunt item hebræa & imperatiuè intelligi, hoc modo: Castigatio mala sit deserenti viam & qui odit correptionem moriatur, vt significetur eum qui à recto voluntate sua praua discedit, grauiter corripiẽdũ & castigandũ esse, quam correptionẽ aut castigationem si oderit & cõtempserit, morti ipsum ob sua scelera tradendum, & auferendum impiũ de terra. Potest demum & prior pars sic accipi, correptionem quæ adhibetur, ei qui deserit viam malam videri, vt qui eam contemnat, rideat & aspernetur tanquam grauẽ & austeram. Secundum quem sensum & nostra lectio accipi potest, hoc modo: Doctrina delerentium viam, hoc est pafsiuè, doctrina qua docentur hi qui à recto deuiant, mala est in oculis eorum, hoc est, displicet eis, at scire talibus conuenit, quod qui odit increpationes, morietur, siue ante tempus corporaliter, siue post hãc vitã æternaliter. Hic sensus etiã erit si legatur, deserẽti, quomodo habent libri recens impresfi in operibus Bedę, quamuis commentarius videatur sequi alteram lectionem, Nam sensus erit, Doctrina sapientis videtur esse mala ei qui deserit viam & vltro eligit errare.

12 *Infernus & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum.*

DIXERAT superius oculos domini in omni esse loco, contemplarique bonos & malos, at ne quis sibi persuadeat exteriora tantum Deo vbique esse conspicua, hac sententia docet etiam corda animosque ei patere. Vtitur autem argumento ad id persuadẽdũ efficaci. Pro quo intelligẽdo sciendũ quod per infernum (pro quo dictio hebraica proprie significat sepulchrum) & perditionem, quę duo in scripturis sæpe cõiungũtur, significatur status mortuorum, & non solum damnatorum, vt nos fere ex his vocibus auditis concipimus, sed in genere status defunctorũ. Vnde in psalmis dicitur. Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuã & veritatem tuã in perditione, hoc est, num. Psal. 87.
aliquis inter mortuos exiftens te celebrabit? Et hoc libro rursum capite 27. coniunguntur infernus & perditio nũquam implentur, proquibus duobus capite 30. inter quatuor insaturabilia, tantum ponitur nomen inferni, vnde intelligere licet, idem altero quod duobus simul coniunctis significari. Est autem

tem statum mortuorum inter omnia maximè abditus ab oculis & cognitione hominũ, cum ex eo ad mortales non sit reditus, & in abditissimis profundissimisq; sit locis, nec quicquam de eo nouerunt homines, nisi quãtum fide percipiũt. Itaque ad cõmendandum diuinam notitiã, & apud Iob idem quod hic dicitur. Nudus, inquit, est infernus coram il-
Iob. 26. lo, & nullum est operimẽtum perditioni. Quibus significatur statum mortuorum, etsi nulli mortalium cognitum & abditissimum, Deo tamẽ esse manifestum, qui nouit qualis is sit, quo loco sint mortui & qua conditione, coram quo & viuunt suo tempore ab eo resuscitandi, qui penitus coram hominibus nihil esse videntur. Nec mirum statum mortuorum nomine sepulchri, Inferni & perditionis, significari in veteri testamento, cum tũc omnes ad inferna profundaq; descenderent, ac quasi penitus perire viderentur ante prædicationem regni cœlestis & eius apertionẽ. Argumentatur ergo sapiẽs ab eo quod Deo ea sint manifesta quæ sunt profundissima, abditissima, & à cognitione hominũ semotissima, hoc est, ex cognitione mortuorũ, qui omnino ne esse quidem videntur, multo magis ipsum cognoscere corda, hoc est, cogitationes & affectus hominum adhuc viuentium, quamtumuis ea hominibus sint inscrutabilia & profunda. Nam & hæc vnusquisque se nouit, & aliis verbo indicare nouit. Qui ergo nouit quod est profundissimum, multo magis nouit & hoc, quod licet est profundũ, minus ta-
Iere. 17. men est profundũ. Vnde Ieremiæ 17. dicitur. Prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud? Ego dominus scrutans cor & probans renes. Et Psal, 43. Ipse nouit abscondita cordis. Qui nouit etiam mortuos & ea quæ omnino hominibus nõ sunt, nouit multo magis ea quæ sunt quantũuis occulta. Qui per infernum & perditionem, impiorum dãnationem & dãnationis eorum locum intelligunt, cum Lyrano sic hunc locũ explicant. Cum infernus & perditio remotissima sint à Deo, vt pote sub terra existentia, à cœlesti mãsione maximè elongata, nec cõmune quid habentia cũ his quæ in domo Dei sunt, & tamẽ Deo sint manifesta, multo magis patẽt ei corda hominũ quæ media sunt & in via sunt. At quoniam nihil noui est dicere damnationem impiorum Deo esse cognitam vt quam omnibus eam credentibus certum est ab ipso proficisci, parum efficax esset huiusmodi collectio, ad probandum quod tanquam dubiũ erat concludendum, corda filiorum hominũ ei patere.

12 *Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapientes graditur.*

DICTIONEM hebraicam לץ Lets in multis huius libri locis interpres vertit derisor, aut illusor, quæ propria eius dictionis est significatio, hoc verò loco & aliis aliquot vt capite 19. & 22. vertit pestilens secutus in ea parte. 70. qui eam dictionem vertunt aliquoties pestilentem, vt præter alia loca psalmo primo. Et in cathedra pestilentiæ non sedis. Nam in hoc loco 70. habent *ἀπαίδευτος*, id est, indoctus, quemadmodum & noster capite 22. vbi nos legimus, Superbus & arrogans vocatur indoctus. Derisor autem est & illusor, qui non tantum peccat, sed aut aperte ridet verbis quæ sunt religionis & futuræ vitæ, aut ita se gerit vt ea pro ludo habere testetur, nec sapientum doctrina commoueatur. Et tales sanè rectè pestilentes dicuntur vt qui communitati valde sunt noxii, suis irrisoriis verbis & conuersatione scandalosa De huiusmodi ergo dicit sapiens quod nõ ament corripientem nec accedant ad sapiẽtes, quod videri potest dicere, siue vt sapientes sese consolentur, dum à talibus se vident destitui nec amari, sed potius odiri, siue vt à talibus docẽdis & corripiẽdis abstineãt, ne sanctum iuxta domini consiliũ dent canibus, nec spargant margaritas ante porcos. Vnde & supra capite 9. dixit. Qui erudit derisorem, ipse iniuriã sibi facit, & qui arguit impiũ, sibi maculam generat: Noli arguere derisorem, ne oderit te.

13 *Cor gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deiicitur spiritus.*

PRo exhilarat faciem, Hebraicè est, bonã facit faciem, aut benè disponit vultum, at id nihil est aliud quam hilarem efficere faciem aut exhilarare faciem: Pro genitiuo animi, Hebræis est cordis quomodo hic plerique vertendum volunt & non animi, quamuis pro mente & animo cor sæpè accipiatur, quia alioqui animus & spiritus idem sunt, cum Sapiens dicat: In mœrore cordis deiicitur, vel vt alii vertunt, frãgitur spiritus, per cor & spiritum diuersa significare. Intelligunt autem sententiam hanc plerique Hebræos secuti do corde corporali, quod cum gaudet, bene disponit vultum eumq; hilarem reddit, quia spiritus suos vitales per gaudium dilatando, diffundit abundè ad faciem in qua magis quam in aliis partibus agnoscitur dispositio cordis, quamuis & aliæ partes ex cordis gaudio bonam dispositionem recipiant. Cum autem sequitur, In mœrore cordis deiicitur vel frangitur spiritus, quoniam inconueniens est intelligere affectionem spiritus, hoc est, mentis, sequi dispositionẽ cordis corporalis, cum cõtra dispositio cordis sequatur dispositionẽ mentis, per spiritum, non mentem ipsam accipiunt, sed vel spiritum vitalem qui frãgitur, lãguescit & retrahitur ab exterioribus ad cor, cum dolore afficitur aut metu aut quauis passione tristi, vnde sequitur in facie pallor. Aut intelligunt ipsum anhelitum quem cor mœstum grauiter trahit. At nulla videtur necessitas ad has expositiones confugiendi. Nã in huiusmodi locutionibus & toto ferè hoc libro, per cor intelligit sapiẽs, mẽtem & animũ, spiritualem scilicet hominis partem, vt cũ mox præcedit, quanto magis corda filiorum hominum. Et cum sequitur: Cor sapiens quærit doctrinam, Et supra: Vita carnium sanitas cordis. Et cap. 17. Animus hilaris, ætatem floridã facit, vbi etiam est Hebræis, cor lætum & gaudens. Bene autem ibi vertisse interpretem patet ex eo quod per oppositionem obiicitur: Spiritus tristis exiccat ossa, vbi pro spiritus tristis, idem est Hebræis quod hic pro deiicitur spiritus.

ſpiritus. Intelligatur ergo cor gaudens animus gaudens & læta mens. Hæc exhilarat faciem, totumque corpus perfundit, quia affectiones mentis redundant in corpus, & in facie vbi omnes vigent ſenſus, maximè agnoſcuntur & operantur. Contra per mœrore animi, ipſemet ſpiritus deiicitur, frangitur & languidus fit, ita ſcilicet vt ad officia ſua parum ſit idoneus nec vacare bene poſsit ſtudiis, contemplationi, cæteriſque mentis operationibus. Ex quo ex prima parte oppoſita intelligendum relinquitur, ſpiritu fracto per mœrorem, etiā corpus faciemque hominis indiſponi & turbari. Septuaginta incommoda quę videtur in hac ſententia vitare volentes, verterunt, καρδίας εὐφραινομένης πρόσωπον θάλλει, ἐν δὲ λύπαις οὔσης σκυθρωπάζει hoc eſt, cum cor gaudet, facies floret, cum autem eſt in mœroribus, triſtis eſt, aut tetrica eſt. Docemur bac ſententia mœrorē a corde pellere, vt qui & ſpiritui & corpori ſit noxius operamque dandam vt ſpiritus trāquillus ſit & gaudeat, vt ad pietatis opera, omniaq́; humana officia aptiſsimus, expediti & alacres. Vnde & Paulus toties hortatur ad gaudium mentis, quod verè & ſolidè haberi nō poteſt niſi ex ſimplici fide in Chriſtum & conſcientia inconquinata, Et ſapiens in Eccleſiaſtico: Triſtitiam, inquit, longè expellere a te, multos enim occidit triſtitia, & non eſt vtilitas in ea. *Eccl. 30.*

15 *Cor ſapiens quæret doctrinam, & os ſtultorum paſcetur imperitia.*

SECVNDAM partem vertit quidam, os inſanorum, ſtultitiam alit. Nam & ſic Hebræa verti poſſunt, & ſignificabitur os inſanorum fouere ſtultitiam, iugiter proferēdo quæ ſtulta ſunt eaque laudando & promouendo, ſicut contra cor ſapiens doctrinę percipiēdæ & promouēdæ eſt addictū. Alii ferè cū noſtro interprete vertūt, paſcetur, imperitia vel ſtultitia. Et intelligunt os ſtultorū paſci ſtultitia, quia delectatur loqui ſtulta, & quia ſtulti, verba ſtultitiæ ſemper habēt in ore, quaſi huiuſmodi ſermonibus viuerēt & paſcerētur. Poteſt & aliter intelligi ideo dictum eſſe os ſtultorum paſci imperitia, quia ſtulti ore aperto & inhiante delectantur audire verba ſtulta, quibus quaſi paſci videntur, ac veluti per os ad cor ipſorum quaſi in ventrem demittere. Sic enim pulchrè hæc pars opponitur præcedenti. Cor ſapiens quæret doctrinam. Sicut enim mens ſapientis quærit doctrinam & intelligentiam, cupiens in ea proficere, ac velut cibum ſuum continue illam percipere, atque ob id ſapientes adit quos ore hiante & intento vultu audiendo, ſapientiā intra ſe recipit quā deſiderat, ita contra ſtulti ore inhiante ad ludicras & vanas narrationes, auidè eas corde percipiunt, quemadmodum patet in multis noſtris Chriſtianis qui cum ſacris cōcionibus non delectentur, cōfluunt certatim ad fabulas quæ exhibentur in ſpectaculis, intento ore eas audientes. Secundū hunc ſenſum intelligere licet nō inepte cordi ſapiētis opponi os ſtultorum. Significatur enim per os ſtultorum etiam eorum cor paſci ſtultitia. Hunc ſenſum habet & altera Hebræorum lectio. Si quidem duplex hic illis eſt lectio פי Pi, hoc eſt, os, vel Pene, פני hoc eſt, vultus ſtultorum paſcetur imperitia.

16 *Omnes dies pauperis, mali. ſecura mens, quaſi iuge conuiuium.*

PRo ſecura mens, Hebræis eſt bonum cor Bonum autem cor dicitur Hebraica phraſi cor lætum & iucundum, vnde Eſther 1. vbi nos habemus, cum rex eſſet hilarior, Hebræis eſt, Cum bonum eſſet cor regis. Caietanus tamen bonum cor intelligit, cor virtute præditum. Cum autem lætum eſſe cor non poſsit quod curis torquetur & ſecurum non eſt, cumque virtus mentem tranquillam faciat & ſecuram, non malè interpres pro bono cor de vtrouis modo intelligatur, vertit, ſecura mens. Intelligunt autem quidam ſecunda huius ſententiæ parte indicari quæ res medeatur pauperibus contra dies malos, vt ſit hic ſenſus: Omnes quidem dies hominis inopis ſunt miſeri, tota pauperū vita calamitoſa eſt, quia præterquam quod paupertas multa ſecū adſert incōmoda, ipſa per ſe ſemper adhęrens perpetuam adſert moleſtiam & miſeriā, at ſi pauper ſit lætus mente, aut virtute ſit præditus, lętitia illa cordis aut tranquillitas conſcientiæ quam virtus adſert ſecum, paupertatis moleſtiam diſcutiet, ſuauiúſque talis viuet, ſuæ mētis conſolatione aſsiduè refectus, quā diues qui in ſuis diuitiis, multis torquetur curis & ſolicitudinibus. Simplicius tamen fuerit accipere ſententiā hanc, vt per eā ſignificetur oppoſitio inter afflictionem & lætitiā, in hunc ſenſum: Paupertas & afflictio efficit vt omnes hominis dies ſint mali, adſertq́; iugē miſeriā, ita vt nihil ſit in hac vita quod ipſum delectet quamdiu affligitur, nec cibus illi ſapit, nec cantus illi dulcis eſt. At contra, lætitia mentis, eiúſque tranquillitas quaſi iuge eſt conuiuium, diſcutiēs ac ſuperās ſi quid triſte incidat. Non, enim hic nomine pauperis, tantum egeni ſignificantur, ſed dictio Hebraica propriè quemuis afflictum ſignificat, qui et apud nos in ſcripturis frequenter pauper dicitur, vt ibi: Tibi derelictus eſt. pauper. *Pſal. 96.* Afflicto autē et pauperi tribuere cor lętum, ſcripturis parum conuenit. Quem enim afflictum dicunt, eum et mœren em corde ſignificant. Secura ergo mens generaliter eſt mens libera à cura et anxio metu, qualis ſemper eſt læta Nam quæ læta non eſt, aliqua anxia cura tenetur captiua, vt mens afflicti quæ ſolicita eſt quomodo malum effugiat quo premitur. Significat ergo operam dādam vt pulſo mœrore et afflictione mentis, animo læto viuat homo. At ſubtiliori intelligentia, ſecura mens eſt quæ malæ conſcientiæ ſtimulis non pungitur, ita vt non ſibi ob conſcientię remorſum malę vel hic, vel poſtea metuat, ſed dicere poſsit cum Paulo: gloria noſtra hæc eſt teſtimonium conſcientiæ noſtræ. Hæc men- *2. Cor 1* tis ſecuritas non poteſt verè eſſe ſine virtute et bonitate, vt rectè talis mens dicatur bona, vt habent Hebræa. Hæc mētis ſecuritas, ſolidum verumq́; gaudium menti ſola dare poteſt, vt rectè etiam dicatur mens læta, vt alii Hebræa intelligunt. Hæc quaſi iuge eſt cōuiuium,

uium, quia continue hominem reficit, & consolatur in omnibus quæ accidunt, efficitque vt nihil eū cōtristet, nihilque metuat. Quod pulchrè ex parte prosequitur D. Gregorius libro. 2. Moraliū cap. 19. Nihil, inquit, simplici corde fœlicius, quia quo innocētiā erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quandā fortitudinis simplicitatē suam. Nec suspectus est pati quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonē dicitur. In timore domini fiducia fortitudinis. Qui rursum ait, Secura mens quasi iuge conuiuium, Quasi enim continua tio refectionis est ipsa tranquillitas securitatis. At contra, mens praua semper est in laboribus, quia aut molitur mala quæ inferat, aut metuit ne hæc sibi ab aliis inferantur. Et quic quid contra proximos excogitat, hoc contra se excogitari à proximis formidat. Fit vndique suspecta, vndique trepida, &c.

Gregor.

17 *Melius est parum cum timore domini, quam thesauri magni & insatiabiles.*

CONVENIT hæc sententia cū eo quod habet Psalmista: Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas. Bene autem hęc superiori subiungitur, vt cuius veritas ex superiori consequitur & melius intelligitur. Ideo enim melius est parum habere cum timore domini quam possidere magnos thesauros, qui nec satiantur, sed semper accumulantur, & augentur nec satiant mentem possidentis, sed in eo potius accendunt habendi desideriū, iuxta illud Poetæ: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit: quia inter omnia bona excellit mens læta, bona & secura, quę maxime esse solet in his qui parū habent cū timore domini. Timor enim ille efficit, vt Deo nō obmurmurēt, sed pręsentibus cōtēti sint, & modica possessio, causa illis est vt minus timeāt, minus turbētur, minus torqueantur, cum cōtra diuitię peccatoribus multam eis inquietudinem, curam & metum afferant. Melius est ergo parum cum timore domini, &c. tum quia ad præsentem vitam quieto, tranquilloque animo tranſigendam vtilius est, tum quia ad æternam vitam obtinendam expedientius est. Cæterum pro, & insatiabiles, Hebræis est, & tumultus vel turbatio in eis, hoc est, thesauri vel diuitiæ quæ cum tumultu vel turbatione animi vel congregantur, vel possidentur, vt sunt diuitiæ non iustorum, sed peccatorum, qui nesciunt illud Dauidis: Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. Pro eo, noster vertit, insatiabiles. Nā insatiabilitas hic significata, arguit & includit animi tumultū & turbationem. Potest autem dictio, insatiabiles, accipi vel passiuè vel actiuè, vt supra est indicatum, hoc est, thesauri qui vel non satiantur, vel non satiāt quo secundo modo magis postulant Hebræa vt accipiatur.

Psal. 36.

Psal. 61.

18 *Melius est vocari ad olera cum charitate: quàm ad vitulum saginatum cum odio.*

SIMILIS est hæc sententia superiori. Nā vt ibi tenuitas opum cū timore Dei præfertur diuitiis cum insatiabilitate & turbatione, ita hic tenuitas mensæ cum charitate pręfertur lautis preciosisque epulis cum odio. Et quanquam non malè vertit interpres, tamen Hæbreis sensus est generalior. Habent enim, Melius est conuiuium oleris vbi est charitas, quam bos saginatus (vel conuiuiū bouis saginati) in quo est odium. Itaque non fit mētio vocationis ad conuiuiū, ac proinde non tantum docet sententia hospites, quale conuiuium, pręferre debeant in domo aliena, vt nostra lectio significat, sed & quosuis docet quale conuiuiū in propria domo optare debeāt; maiorémque operā quibusuis partibus familiarum dandam, vt cū charitate cibum cum suis edant, quam vt lautam instruant mēsam. Plus enim voluptatis adfert dilectio in conuiuiis, quā lautitiæ ciborum sine illa. Dilectio & amor tenuitatem recompēsat, odiū & rixæ mensales, delitias preciosorum etiam ciborum insipidas reddunt, vt experientia docet. Itaq; similis est hæc sententia ei quæ sequitur capite 17. Melior est buccella sicca cum gaudio, quā domus plena victimis cū iurgio. Beda legit nō vocari, sed vocare, vt patet etiam ex eius commentario. Quæ lectio magis conuenit & cum Hebræo & cū Septuaginta qui habent: Melius est hospitalitas olerū ad amicitiam et gratiam, quam appositio vitulorum cum inimicitia.

19 *Vir iracundus prouocat rixas, qui patiens est, mitigat suscitatas.*

CONCORDAT planè in sensu cum Hebræis hęc parabola, et veritatem eius experientia docet. Conuenit autem prima huius capitis sententia. Ideo enim vir iracundus prouocat rixas, quia sermo durus suscitat furorem. Qui patiens est mitigat suscitatas, quia responsio mollis et silentium frangunt iram. Primam huius sententiæ partem et postea habet Sapiens capite 26. et 29. et Sapiens in Ecclesiastico: Homo, inquit, iracundus in cendit litem, et vir peccator turbabit amicos. Docet autem hæc sententia, non tantum abstinere ab ira quæ tantorum est causa malorum, sed etiam à consortio iracundorum, à quo postea capite 22. aperte auocat sapiens.

Eccl. 28.

20 *Iter pigrorum quasi sepes spinarum, via iustorum absque offendiculo.*

PRO absque offendiculo, Hebraicè est, complanata est, vel trita est, aut strata est, quo aliud non significatur, quam viam iustorum expeditam esse nec habere impedimentum aut offendiculum in quod impingant. Sensus autem est: Iter virtutis quod pigris hominibus ambulandum incumbit, videtur eis esse quasi sepes ex spinis contexta, hoc est, iudicant eam viam nō tantum difficilem esse, sed impossibilem, quemadmodum impossibile est spinosam pertransire sepem, aut viam virtutum asperrimam reputant, in qua veluti inter spinas incedere videntur. At contra via quam iusti ambulāt virtutem amantes, est eis absque offendiculo, in ea magnam facilitatem inueniunt, nihil in ea ipsos offendit, atq; à recto deterret, sed veluti viam bene tritam et cōplanatā fœliciter et expeditè perābulāt.

Quem

Gregor. Quem sensum & D.Gregorius pulchre prosequitur libro Moralium 30.capite 23.Multos in quit, sæpè videmus vitam quidem sanctæ conuersationis appetere, sed ne hanc assequi valeant, modo irruentes casus, modo futura aduersa formidare. Qui incerta mala dum quasi cauti prospiciunt, in peccatorum suorum vinculis incauti retinentur. Multa enim ante oculos ponunt, quæ si eis in conuersatione euenjant, sublistere se non posse formidant. De quibus bene Salomon ait: Iter pigrorum qua si sepes spinarum. Nam cum viam Dei appetunt, eos velut spinæ obstantium sepium, sic formidinum suarū oppositæ suspiciones pungunt. Quod quia electos impedire non solet, bene illic secutus adiungit, Via iustorum absque offendiculo. Iusti quippe in conuersatione sua quodlibet eis aduersitatis obuiauerit, non impingunt: quia temporalis aduersitatis obstacula æternæ spei & internæ contemplationis saltu transiliunt: Hæc ille, ex quo suum commentarium hoc loco sumpsit Beda, vt & alias sæpè.

21 *Filius sapiens lætificat patrem, & stultus homo despicit matrem suam.*

IDEM habet prima sententia capitis 10. nisi quod ibi in secunda parte dicitur, stultum tristitiam esse matris suæ, hic, ipsum despicere illam. Despicere autem stultus matrem dicitur, siue quia non curat eam, prout desiderat, gaudio afficere, sicut filius sapiens studet parentes exhilarare, siue quia eius monitiones spernit, nec eis vult obtemperare, sicut contra filius sapiens parentibus morigeratur, ac per hoc eos lætificat.

22 *Stultitia gaudium stulto: & vir prudens dirigit gressus suos.*

STVLTVS, inquit, gaudet rebus stultis & vanis videndis, audiendis & agendis, gaudet item in his quæ stulte egit. At contra, vir prudens id habet cordi vt gressus suos rectos faciat, ac rectè ambulet, id illi volupe est, ad id omnem animi applicat intentionem. Demonstrat ergo hæc sententia diuersa stulti & prudentis studia.

23 *Dissipantur cogitationes vbi non est consilium, vbi verò sunt plures consiliarij, confirmantur.*

HEBRAEA ad verbū sic verti possunt, Dissipa cogitationes quando non est consilium, & in multitudine consiliariorum stabis. Vt sit hæc sententia monitoria, docens tunc homini cogitationes non sequendas, quando non solido aliquo prudentum consilio subnixæ sunt, tunc verò perficiendas, cum accesserint consultores plurimi. Possunt tamen hebræa & aliter verti, quia verbū הפר Hapher, potest non tantum esse imperatiui modi, sed & infinitiui, positi pro nomine, vt sic vertatur, Irritare cogitationes, hoc est, irritatio vel dissipatio cogitationum, subaudi erit, quando non est consilium, & in multitudine consultorum stabit subaudi, cogitatio. Atque hoc secutus est noster interpres, ac post eum quidam alij. Secundum hanc versionem est assertoria sententia, docens irritos fore conatus & studia eorum qui in agendis non adhibent debitū consilium, vt ne quis sibi nimium fidat. Contra ratos fore conatus & cogitationes eorum qui multis vtuntur prudentibus consultoribus. Eodem ergo spectat hæc sententia quo illa capitis 11. Vbi nō est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.

24 *Lætatur homo in sententia oris sui: & sermo opportunus est optimus.*

HEBRAEA ad verbum habent: Gaudium est viro in responsione oris sui, & verbū in tempore suo quam bonum. Itaque pro responsione interpres vertit sentētiam, nec male, quia sententiam suam respondet, qui de re aliqua requiritur. Pro quam bonum, vertit optimus, quia per illud quam bonū, nihil aliud significatur hebraica phrasi quam sermonem in tempore suo prolatum, hoc est, opportunū valde esse bonum. Nam superlatiuis carent hebræi, quem hoc modo nonnunquam circum loquuntur, vt cum dicitur. Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. Psal. 132
Dicit ergo hominem lætari in responsione & sententia oris sui quam profert ab aliquo de re quapiam interrogatus, quando scilicet ea docta est, & ab aliis approbatur, aut quādo cōsilium eius benè succedit, vt intelligamus fructum prudentis consilij & congruæ responsionis, esse gaudium quod redit ad respondentem, tum ob honorem quem inde consequitur, tum ob vtilitatem quæ ad alios peruenit. Quod ampli⁹ insinuās subdit, & sermo opportunus atque suo tempore prolatus valde est bonus, vt qui & gaudium adferat dicenti, & vtilitatem audienti. Continet ergo hæc parabola commendationem appositæ respōsionis & sermonis opportuni.

25 *Semita vitæ super eruditum, vt declinet de inferno nouissimo.*

AD verbum sic habent Hebræa. Semita vitæ ipsi intelligenti est ad supera, vt declinet ab inferno deorsum vel ab inferno imo. Et est sensus, Semita vitæ perducit ipsum intelligentem vel prudentem sursum vel ad superna, vt declinet ab inferno qui in imo & deorsum est. Perducit autem semita vitæ sursum, siue quia mentem hominum à terrenis auocat ad cœlestia, siue quia ad cœlestem gloriam tādem hominem euehit liberans eum à damnatione & æterna impiorum morte. Atque hic quidem patet nomine inferni (quanquam dictio hebraica significet propriè sepulchrum) significari in scripturis non semper statum mortuorum in genere, sed aliquando statum damnatorum ad æternam mortem, à quo sola semita vitæ hominem prudentem eximit. Nec putandum est ideo hic significari statum damnationis, quia vt nos legimus, additur nouissimo. Hebræa enim nec habent superlatiuū nouissimo, nec comparatiuum inferiori, vt quidam vertunt, quomodo & legitur Psalmo. 85. sed tantum habent & hic, & in psalmo iam dicto, inferno imo, aut qui deorsum est, ita vt nulla significetur comparatio, inferni vnius ad infernum alterū quorum vnus sit superior

Augus. alter inferior, quanquam rectè doceat Augustinus in Psalmum prædictum scribens, quendam infernum dici superiorem alium inferiorem. Simpliciter enim additum est imo vel deorsum quia præcedit sursum vel superne. Mirari autem hic quis possit quomodo sapiés iter virtutis (nã hoc est semita vitę) dicat prudentem sursum ducere, cum eo tempore nec dum iustis liceret à morte cœlos ascendere. Et fortassis hæc est causa quare quidam sententiam hanc nimis Iudaicè & carnaliter putent sic posse accipi, vt significetur viam virtutum prudentem perducere sursum, hoc est ad dignitates & honores inter homines eumque liberare ab inferno, quia ad lõgeuam vitam hominem perducit, & vt serius in sepulchrũ descendat efficit. Sed in Ecclesiaste Sapiés dicit spiritum hominis ascendere sursum. Dicit enim. Quis nouit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, & si spiritus iumentorum descendat deorsum, significãs spiritus humanos ascendere sursum quamuis id ignorarent impii, Et capite vltimo. Et reuertatur puluis in terram suam, & spiritus redeat ad deum qui dedit illum. Ergo & in veteri testamento spiritus iustorum sursum ascendere dicitur, nimirum propter spem qua per Christum liberatorem expectauerunt se aliquando consecuturos regnum cæleste. Atque hic est vnus insignis locus, in quo manifestius quam in aliis plerisque veteris testamenti libris insinuatur aut cælestis gloria iustorum, aut infernalis pœna impiorum. Nostram lectionem Beda sic exponit, vt significetur erudito & prudenti desuper semitam vitæ aperiri & ostendi. Eruditum inquit, dicit non solum scientia, sed & operatione perfectum Huic etenim iure semita vitę desuper aperta est, huic cœli ianua patet. Itaque intelligit vitæ semitam esse super eruditum quia superius ei via ad vitam parata est. Quem sensum & Hebræa habere possunt, nec est alienus à sensu superiore, cum quo si nostram lectionem omnino velimus conuenire, subaudiendum erit aliquid in hunc modum. Semita vitæ eruditum euehit aut ducit super, hoc est desuper, vt declinet de inferno qui est nouissimus, hoc est, in imo deorsum situs.

Eccle. 3.

25 *Domum superborum demolietur dominus, & firmos faciet terminos viduæ.*

COMMENDAT hæc sẽtẽtia & vt aliæ plereque similes iustitiam diuinam, ad terrorem superborum & potentium, ad consolationem verò humilium, quos nomine viduæ insinuat, ex omnibus humilibus viduæ nomẽ potissimum exprimens, quòd viduæ maximè sint desolatæ & derelictæ in hominibus, potentum iniuriæ maximè expositæ, quarum proinde peculiariter iudex & vindex dicitur in scripturis Deus. Superborum ergo, inquit qui scilicet in suis viribus confidentes tutos se & benè radicatos putauerunt, aliosque miseros oppresserunt, occupantes agros eorum, domum hoc est, familiam & quæ ad eam pertinent, demolietur, vel vt habent hebræa extirpabit dominus. Et contra firmos faciet fines, hoc est possessiones & agros viduæ, defendens scilicet eos contra violentorum potentiam ne occupare possint quemadmodum conãtur, aut vsurpatos agros in suos fines restituens. Exercet hęc nonnunquam ad literam Deus cõtra superbos & pro humilibus viduis, vt habem' insigne exemplum in Holoferne superbo & Iudith vidua, & quod occulto suo iudicio minus aliquando facere hic videtur, finés viduas opprimi, in futura vita plenius exequetur, quã do nullam habebunt superbi domum in qua glorientur & quiescant, & viduarum termini erunt ita firmi, vt ab omni sint impetitione impiorum liberæ futuræ & securę. Mysticè quẽadmodum Beda doctè commentatur, Domus superborum conuenticula sunt hæreticorum cæterorúmque Ecclesiæ persecutorum, quã domum demolietur dominus, & firmos facit in orbem vniuersum terminos eiusdem Ecclesiæ, sponsæ scilicet suæ, sed eius iam visibili præsentia destitutæ, vt ideò rectè etiam viduæ comparari possit.

27 *Abominatio domini cogitationes malæ, & purus sermo pulcherrimus firmabitur ab eo.*

TRES vltimæ dictiones, firmabitur ab eo, nec habent Hebræa, nec Græca, nec quidam antiqui scripti codices Latini, quãquam Beda se legisse per commentarium declaret. Itaque tantum legendum est, & purus sermo pulcherrimus. Pro quo Hebræa dupliciter verti possunt. Primum sic, & mundi sermones decoris, vel pulchitudinis. Et hæc quoque verba dupliciter accipi possunt. Aut sic vt dictio sermones, bis intelligatur in hunc modum. Et mundi sermones vel munda verba, sunt sermones, vel verba decoris, vel iucunditatis, hoc est, verba iucunda, vel pulchra, hoc est, pura verba & munda ab omni falsitate & malitia, sunt iucunda aut pulchra coram Deo. Atque in hunc sensum noster accepisse videtur, dum vertit & purus sermo pulcherrimus. Quomodo & ex neotericis quidam post nostrum accipit. Vertit enim, eique iucunda sunt pura verba. Aut potest hæc prior versio accipi in hũc sensum. Et sermones decoris, hoc est, sermones decori, honesti ac pulchri, sunt mundi coram Deo, hoc est, grati & acceptabiles, vt mundum, opponatur abominationi, sicut secundum legem mundus cibus distinguitur contra immundum qui & abominatio dicitur. Atque hic sensus videtur mihi conuenientior, quem & nostra litera habebit si sic cõstruatur & ordinetur, sermo pulcherrimus, est purus coram Deo. Alij sic vertunt, & mundorum verba decoris vel iucunditatis, vt sit sensus, mundorum verba, sunt verba decoris vel iucunditatis, hoc est, verba pulchra vel iucunda, quod secuti Septuaginta habent ἁγνῶν δὲ ῥήσεις σεμναί, hoc est, castorũ autem verba grauia sunt aut veneranda. Quæ versio per genitiuum videri potest magis conuenire priori parti, quæ non habet in hebræo, cogitationes malæ sed per genitiuum, cogitationes mali, scilicet hominis, vt mundi opponantur malo. Cæterum cum in priori membro de cogitationibus malis dicatur, in secundo, dicitur de verbis, quia ex cogitationibus verba procedunt. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Matt. 12

Itaque

Itaque & in priori membro significatur cum cogitationibus impiorum displicere Deo etiam eorum verba: & in secundo significatur, cum verbis placere eidem & iustorum cogitationes.

28 *Conturbat domum suam qui sectatur auaritiam: qui autem odit munera, viuet.*

DVOBVS modis potest intelligi quod dicitur auarum conturbare domum suã, nempe aut quia multas excitat in familia sua contentiones & turbationes arguendo suos, & quòd non satis lucri faciant, & quod nimiũ consumant in victu & vestitu, aut quia sua auaritia & iniustitia meretur vt domus eius, hoc est, familia & possessio eius à Deo aut ab hominibus turbetur, vexetur ac molestetur. Siquidẽ ferè fit vt auare & iniuste parta, multorũ malorũ in familia & fortunæ bonis sint causa & occasio. Huic posteriori intelligentię magis conuenit quod sequitur, Qui autem odit munera, viuet. Quod de eis muneribus intelligendum est, quæ dantur aut accipiuntur ad peruertendum iudicium, quemadmodum fit ab auaris & iniustis iudicibus. Qui enim munera talia recusat accipere, viuet, hoc est, prospere pacatéque aget, liber à vindicta diuina, ac insectatione humana quæ frequenter exurgit contra auaros, qui alienas res iniuste compa rauerunt, & ob auaritiam iudicium peruerterunt. Bene autem generalis hæc sententia aptari potest singulariter ad pastores & concionatores, qui si auaritiæ student, suas subuertunt ecclesias, & contra si non temporalis lucri causa gregem Christi pascunt, semitam vitæ sequũtur, viuéntque & apud Deum semper in cœlis, & apud homines immortali fama in terris.

29 *Per misericordiam & fidem purgantur peccata, per timorem autem domini declinat omnis à malo.*

HAEC sententia non est hoc loco in hebræo, nec in antiquis latinis codicibus. Est tamen hoc loco apud Græcos, & similis est apud hebræos & in nostris libris capite sequenti versu 70. proinde ibi exponetur.

30 *Mens iusti meditabitur obedientiam, os impiorum redundat malis.*

PRo obedientiam, libri quidam habent sapientiam. Et dubitari potest vtro modo noster verterit. Nam hæbræa dictio ענה Ana, significat præter alia & respondere & humiliari. Priori significato conuenit accusatiuus sapientiam. Vertunt enim fere, mens vel cor iusti meditabitur ad respondendum, hoc est, non statim iustus interrogatus respondebit quicquid in buccam venerit, sed ne quid præcipiti responso dicat quod vel impium sit & contra Deum, vel in cuiusdam præiudicium & læsionem, meditabitur apud se quid respõdendum sit. Cui conuenit quod ex opposito subiungitur: Os impiorũ redundat malis, vel vt habent hebræa cructat mala, hoc est, os impiorum statim prorumpit ad effundendũ ea, quibus cor est plenum, nec tacere potest, nec bene loqui nouit, sed velut flumen plenũ nũquam desinit scaturire mala ex abundantia cordis profundens assidue. Itaque laudatur merito Demosthenes, cui cum obiectum esset, quòd elaborata pronunciaret, respondit, se non modo scripta, sed etiam sculpta dicturum esse si posset. Et addidit hanc vocem memoria dignam. Ego improbum ciuem duco, qui sine meditatione audet Reipub. consiliũ dare. Huic sensui cõuenit vna lectio, Mens iusti meditabitur sapientiam, hoc est, cogitabit quomodo prudenter respondeat interrogantibus. Altera lectio conuenit secũdo verbi significato quod est humiliari, atque hoc significatũ magis secutũ nostrũ interpretem, vt verterit obedientiã potius quàm sapientiã, vi deri potest ex eo, quod capite 10. Ecclesiastis, idẽ verbũ verterit obedire, vbi nos habemus: Pecunię obediunt omnia. Secundũ hanc lectionem sensus erit, cor iusti cum ab aliquo monetur, meditabitur obedire, humiliabit se, ad obediendum se præparabit: at contra os impiorum redundat malis, ita vt bene monẽtibus resistat & obmurmuret.

31 *Longe est dominus ab impiis, & orationes iustorum exaudiet.*

LONGE dicitur dominus esse ab impiis, cũ tamen Paulus dicat, Actuum 17. Non longè illũ esse ab vnoquoque nostrum, quod in ipso viuamus, moueamur & simus, quia nõ ad est eis paratus per gratiam suam ad auxiliandũ eis & exaudiẽdũ eorũ preces sed, perinde se habet quoad auxiliãdũ eis & exaudiendũ eorũ preces quasi ab eis elõgatus nõ videret eorũ calamitates, nec audiret eorũ preces. Vnde per contrariũ de iustis subditur, & oratio nes iustorũ exaudiet, exhibẽs se illis quasi pro pinquũ & præsentẽ. Sic & Psalmista: Prope est, Psal. 144 inquit, dominus omnibus inuocantibus eũ, omnibus inuocantibus eum in veritate. Volũtatem timentium se faciet, & orationes eorũ exaudiet, et saluos faciet eos. Potest autem et aliis considerationibus rectè dici dominus lõgè esse ab impiis, nẽpe et quia longissimè est à cordibus eorum, qui illum non considerãt nec attendunt, et quia dissimilitudo magna est inter Deum et impios, sicut ob similitudinem et conformitatem voluntatis iustorum cum voluntate Dei, dicuntur iusti appropinquare Deo, et Deus illis. Sed ad id quod primo posuimus respexisse hic sapientem, patet ex subiuncta opposita parte.

32 *Lux oculorum lætificat animam, fama bona impinguat ossa.*

FAMA bona accipitur hic aliquibus pro bono nomine et opinione bona quę habetur de aliquo, sic enim accepisse videtur Lyranus, adducens pro declaratione huius, Fama bona impinguat ossa, illud vulgare, Virtus enim laudata crescit. Verum iuxta alios melius accipitur pro rumore et nuncio bono, quod apud homines de re quapiam spargitur. Est enim Hebræis ad verbum, Auditio bona vel auditus bonus. Comparat siquidem parabola auditũ visui, significaturque ad literã, ea quę p hos duos sensus percipiũtur, magnũ

habere momentum ad lætificandum mentem,& proinde etiam ad vegetandum benéque afficiendum corpus,cuius bona habitudo vel mala sequitur animi dispositionem. Dicit ergo, Lux oculorum,hoc est lux corporea quæ oculis percipitur lætificat cor,queádmodum patet cum post noctis tenebras mœrorem metúmque incutientes,sol oritur,aut cũ post nubilam auram, cœlum serenum emicat lucente sole. Aut aliter potius sic,Lux oculorum,hoc est,ea quæ oculos illuminant,quę scilicet oculis grata sunt & iucunda,non solũ oculos lætitia afficiunt,sed & mentem hominis per oculos.Ita quoque & fama bona, hoc est,sparsum de re quapiam nuncium bonum, quod auditu percipere iuuat,impinguat ossa, hoc est,membra hominis bene afficit. Quod autem luci oculorum, lætitiam animæ, auditui autem grato,ossium impinguationem tribuit, non sic accipiendum est,quasi illi illud, hoc huic sit proprium, sed vt bona corporis dispositio bonam mentis sequitur affectionẽ, ita vtrunque vtrique intelligendum est competere, quanquam elegantiæ, quæ in varietate est causa,vnum vni & alterum alteri tribuatur,ita vt significetur gratum tum aspectum tum auditum,& mentem,& corpus hominis bene afficere, nisi dicamus ossium, hoc est, membrorum impinguationem, ideo potius bono nuncio & rumori attribui, quod maior & diuturnior lætitia, quæque corpus magis peruadat,nascatur frequenter ex bonis nunciis,vnde maior ad hominem redit sępe, fructus, quàm ex aspectu rerum pulchrarum & gratarum,quæ transitoriam ferè adferunt lętitiam. Docet autem hæc parabola duos hos sensus multum valere ad animi corporisque dispositionem,& proinde multũ referre quid videamus & quid audiamus. At cum parum hæc doctrina,si nihil aliud vlterius spectemus diuino spiritui cõueniat, mysticus etiam huius sententiæ sensus est requirẽdus, ob quem magis videri potest quod litera habet, dictũ esse, videlicet vt quæ dicuntur de efficacia rerum corporalium quæ visu & auditu percipiuntur,per similitudinem intelligãtur significare efficaciam rerum spiritualium,quæ interiori visu & auditu percipiuntur. Quemadmodum enim corporea oculorum corporalium lux animam exhilarat,ita multo magis lux mentis,lux euangelica & lux veritatis diuinæ. Item sicut læta corporaliter audire corporis vires auget,ita lætum euangelij nuncium per vniuersum orbem sparsum auditu cordis percipere, vires animæ impinguat & augmentat.

Mystic. sensus.

32 *Auris quæ audit increpationes vitæ,in medio sapiẽtum commorabitur.*

INCREPATIONES vel correptiones vitæ Hebraica phrasi vocat increpationes vitales,hoc est, salutares & viuificatrices,quæ & doceant hic rectè viuere & ad æternam vitam perducãt. Huiusmodi increpationes qui lubenter audit, dicitur commoraturus in medio sapientum, hoc est, inter sapientes, siue quia inter illos gaudebit adesse,quærens illorum consortium, à quibus posset moneri & corripi, siue quia dignus efficietur qui & ipse inter sapiẽtes honoretur, sapiẽtísque nomen & locum obtineat. Sic enim Beda intellexit, scribens in hunc modum: Discipulus qui increpationibus docẽtium obedienter annuit plerumque proficiendo ad cathedram vsque doctoris ascendit,&c.

33 *Qui abiicit disciplinam,despicit animam suam: qui autem acquiescit increpationibus,possessor est cordis.*

FREQVENTIBVS sententiis,vt & supra indicatum est, sapiens indicat correptionem,admonitionem, & castigationem omnibus & præcipuè iunioribus amandam & amplexandam. Nihil enim magis, nihil vtilius, iuuenibus,& his qui per se non satis sapiunt, est inculcandum, nec quicquam eis magis errorum,vitiorum & malorum inde prouenientium causa est,quam quod correptionibus & salutaribus monitis non obtemperant. Qui ergo,inquit, abiicit & acceptare contemnit disciplinam,hoc est,correptionem & morum suorum castigationem, is non tantum bonis monitionibus,benéque monentibus iniuriã facit,eos contemnendo, sed & propriam animam despicit & iniuria afficit,vt cuius prudẽtiam & salutem non curat,sed negligit & corrumpit. Contra qui acquiescit increpationibus eisque obtemperat, possessor est cordis, hoc est, mentem habet, sapiens est & cordatus. Sicut enim hebraica phrasi dicitur deficere vel indigere corde qui parum sapit,quem & Latinè vecordem vel excordem dicimus, & amentem quasi sine corde & mẽte, ita possessor cordis dicitur, qui prudens est & sapit, quem & nos cordatum dicimus mentemque habere. Duabus prædictis sententiis congruit quod habet Hesiodus de tribus hominum generibus. Omnia per sese qui præuidet, optimus ille est. Proximus ille tamen, qui paret recta monenti, Sed qui non sapit ipse, nec audit recta monentem, Inuida ei mentem misero natura negauit.

34 *Timor domini disciplina sapientiæ:& gloriam præcedit humilitas.*

SECVNDAM huius sententiæ partem iterum habet Sapiens posteà capite 18. versu 13. vbi nos habemus. Antequam conteratur, exaltatur cor hominis,& antequam glorificetur, humiliatur. Nam & ibi in secũda parte Hebræa eisdem quibus hic verbis habent ad verbum,& antè gloriam humilitas. Vnde ex oppositione prioris partis patet per humilitatẽ hic non significari afflictionem, quę & ipsa sępè in scripturis vocatur humilitas,sed virtutẽ humilitatis, quàm Latinè aliqui propriè vocant modestiam. Nam & hanc virtutem propriè dictio Hebræa his locis posita, scilicet ענוה Anaua, significat. Itaque significatur per suiipsius deiectionem & submissionem parari gloriam apud Deum & homines, iuxta ilud Christi: Omnis qui se humiliat exaltabitur. Id Luc. 10. cum per secundam hãc partem significetur, verisimile est & priorem partem hunc habere sensum: Timor domini, disciplina vel (vt alij vertunt) eruditio sapientiæ, hoc est, timor domini est salutaris quædam castigatio atque

atque coërcio quam sapientia consequitur, quæque efficit vt quis fiat sapiens. Hic enim sensus conuenit parti secundæ magis quam expositio eorum qui interpretantur. Timor domini est disciplina vel eruditio sapientię, quia scilicet sapientia imprimis & maximè docet timorem domini. Priorem sensum magis cōfirmat versus quartus cap. 22. sequentis quem nos sic legimus: Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria & vita, cum ex Hebræo alij, & rectius, vertant. Præmium modestiæ & timoris domini, &c. vt modestiæ (pro quo Hebræis rursum est eadem dictio quæ hic vertitur humilitas) & timori domini tribuantur eadem. Itaque sicut ibi duabus illis cognatis virtutibus, gloria tribuitur tanquam earum effectus, ita & hic humilitas animi, gloriam homini adferre dicitur, & similiter timor domini, qui coërcendo animum hominis, eúmque depriméдo, adfert sapientiam, efficitque vt sapientis nomen inter homines habeat, & sapientis officiū obire possit.

CAPVT DECIMVMSEXTVM

1 *Hominis est animam præparare, & domini gubernare linguam.*

Ebraea ad verbum habent, hominis sunt dispositiones cordis, & à domino est respōsio linguæ. Atque sic ferè citat hanc sententiam D. Augusti. lib. 2. contra duas epist. Pelag. cap. 8. Habet enim sic. Hominis est præparare cor, & à domino responsio linguæ. Quo loco significat quosdam Pelagianorum ex hac sententia suum stabilire conatos errorem, quo asserebant ad hominem pertinere, bonū inchoare, sine adiutorio gratiæ Dei, sine hoc tamen adiutorio non posse bonum perficere, quia hic dicitur hominis esse pręparare cor, quod est inchoare bonum. In qua sententia & Theophilactus videtur fuisse, qui proinde in quibusdam locis cautè est legendus. Contra hanc sententiam eruditè disputat D. August. ostendens hunc locum, sic vt illi intelligunt, non posse accipi, quia contrariaretur illi dicto Saluatoris: Sine me nihil potestis facere, & illi Paulino: Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est. Itaque hūc locum sic intelligit, vt priori quidem parte significetur quod hominis est, sed cum adiutorio, posteriori vero, quòd solius Dei est sine hominis cooperatione, intelligens secundam hanc partem non de lingua humana, sed diuina, vt sit sensus: Hominis quidem est præparare cor suum vt audiat quid in ipso locuturus sit dominus, sed expectata ab homine responsio linguę diuinę, pendet à solo domino. Ideo inquit, scriptum est, Hominis est præparare cor, & à domino responsio linguę quia homo præparat cor non tamen sine adiutorio gratiæ Dei, qui tangit cor: homo præparat cor, in respōsione autem linguæ, id est, in eo quod præparato cordi lingua diuina respondet, nihil operis habet homo, sed totum est à domino Deo. Nam sicut dictum est, hominis est pręparare cor, & à domino respōsio linguę

August.

Ioan. 15.

1 Cor. 3.

ita etiam dictum est: Aperi os tuum, & adimplebo illud. Hæc ille. Verum coacta videtur hæc interpretatio, cum de lingua hominis omnino videatur loqui Sapiens sicut de hominis corde. Proinde se hic quidam multum in sententię huius explicatione torquent, cū simpliciter Sapiens significare velit, hominē quidem apud se posse cogitare & frequenter disponere quid sit locuturus & responsurus, at citra Dei auxilium, quod disposuit non bene elocuturum nec quod concepit ad effectum perducere posse, non quod cor disponere & parare possit ad loquendum sine Dei gratia, sed quod etiam hoc ipsum quod cum Dei gratia loqui disposuit, eloqui bene non valeat, sine noua & singulari Dei gratia, quæ linguam moderetur & gubernet: vt intelligamus doctam vtilemque orationem nō tribuendam soli meditationi pręcedenti, nec sufficere ad bene salubriterque loquendum, vt quis apud se diligēter cogitet quid loquēdum sit, sed post omnem nostram industriam pendendum nobis ab adiutorio Dei, qui non tantū memoriæ suggerere debet quod præcogitatum est, sed etiam dicentis linguā moderari, vt bene, vtiliter & cum gratia auditorū dicantur, quæ concepta sunt. Itaque doctè D. Hiero, pro illo. A domino est responsio linguæ, vertit, & domini est gubernare linguam. Nec illud tamen prætereundum, quod apud Hebræos non est genitiuus, hominis, sed potiùs datiuus, vt sit homini sunt præparationes cordis, quod nihil aliud significat quàm hominem apud se, in corde disponere, & cogitare, quid scilicet sit locuturus. Similis sentētia sequitur in hoc capite. Cor hominis disponit viā suam, sed domini est dirigere gressus eius. Quibus sentētiis conuenit illud vulgare, homo proponit, sed Deus disponit.

2 *Omnes viæ hominis patent oculis eius, spirituū ponderator est dominus.*

Plerique libri habent pluralem genitiuum, hominū, non hominis. Iuxta quā lectionem relatiuum, eius, à Beda & Lyrano refertur ad dominum, de quo in præcedenti versu sit mentio, vt significetur omnium hominum quasuis actiones Deo esse cognitas, nec actiones tantum illum cognoscere, sed & intima quæque eius perpendere, cogitationes scilicet & intentiones animorum. At cū singulæ sententiæ seorsim sint accipiendæ, nec inter se hæreant, magis relatiuū (eius) ad hominem referendum quàm ad Deum vt legatur singulariter, hominis, quemadmodum Hebræa habēt & plerique Latini codices. Nō est autem Hebræis verbum, patent, sed, Omnes vię viri mundę sunt in oculis eius, vt significetur esse plerosque, quibus omnes suæ actiones mundę videntur, eosdem tamen ne nimis sibi placeant scire debere, dominū non tantum externa attendere, sed etiam expendere animos hominum, discernens videlicet quo animo quid fiat & qua intentione, vt illū fallere non possimus, sicut homines, apud quos nos nostrásque actiones nonnunquam probamus tanquam bonas, cum apud Deum cordium scrutatorē malæ deprehēdātur.

Sententiam hanc clarius posteà eisdem penè verbis extulit Sapiens ca.21.versu.2. vbi nos bene iuxta Hebræa legimus: Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda dominus. Nam & ibi pro appendit, eadem est dictio quæ hic ponderator, & pro, sibi videtur, etiam est, in oculis eius. Vnde patet male hic vertere quosdam ex Hebræo, Omnes viæ viri mundi in oculis eius, vt mundicies ad virum non ad vias referatur, & relatiuum, eius referat dominum. Nostra lectio cum sensu iam tradito conueniet, si quemadmodum sæpè in scripturis ea quæ non probantur alicui dicuntur ab illo non videri, non agnosci, ita patere accipiatur pro probari & pulchrum clarumque videri. Alioqui sequendus sensus ex Beda indicatus.

3 *Reuela domino opera tua, & dirigentur cogitationes tua.*

PRO reuela domino, magis ex hebræo vertendum est. Volue ad dominum. Voluimus autem ad dominum nostra opera, & cũ domino acceptum ferimus. si quid à nobis rectè fiat, & cum ad honorẽ eius omnia nostra opera referimus, & cum ea quæ nobis incumbunt facienda, illi commendamus & committimus, orantes vt ipse ea dirigat atque ad salutarem effectum perducat. Tertium horum consulit Sapiens, dum hic dicit. Volue ad dominum opera tua. Illi enim conuenit quod sequitur, & dirigentur, vel vt alij vertunt, stabilientur cogitationes tuæ, hoc est, Deo prosperante quæ cogitasti fœliciter procedent, & ad
Tob. 4. implebuntur. Idem ergo hic monet quod Tobias dicens. Pete ab eo vt vias tuas dirigat & omnia consilia tua in ipso permaneant. Et quod Dauid. Reuela domino viam tuã & spe-
Psal. 36. ra in eo & ipse faciet. Vbi etiam pro Reuela domino, idem est qnod hoc loco. Volue ad dominum. Sed vt ibi 70. verterunt reuela domino, ita & hic noster interpres eos secutus vertit, quasi imperatiuus גול gol, hic & ibi positus sit à verbo גלה gala, quod discooperire et reuelare significat, cum sit potius à verbo גלל galal, quod voluere significat. Sensus tamen nostræ versionis eodem redit. Monemur enim domino reuelare opera nostra non vt manifestemus ei quasi ea ignoret, sed vt in precibus nostris ea illi proponamus, auxiliũ eius et fauorem implorantes. Vnde Beda: domino (inquit) opera nostra reuelamus quàdo eum quem nihil latere nouimus, in cunctis quæ agimus in memoriam reducimus, atque illius in omnibus flagitamus auxilium. Sic et Paulus, Nihil (inquit) soliciti sitis, sed in omni
Phi. 4. oratione et obsecratione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

4 *Vniuersa propter semetipsum operatus est dominus, impium quoque ad diem malum.*

DVPLICITER intelligi potest, Dominus omnia operat᷒ propter seipsum, aut scilicet quia ex sola sua bona volũtate omnia fecit, nullius prouocatus meritis, vt propter causam efficientem vel impellentem denotet, sicut cum dicitur in scripturis, Deus bene facere Israëli propter Abrahã aut propter Dauid. Aut quia omnia fecit ꝑpter gloriã suam & propter seipsum tanquam vltimum omniũ finem ad quem omnia referuntur. Atque hic posterior sensus magis conuenit ei quod sequitur, Impiũ quoque ad diem malum. Quoniam enim inter omnia quæ ad gloriam suã Deus fecit, impi᷒ quatenus talis est, videri poterat non comprehendi, eo quòd impius quatenus talis sit cõtra Dei gloriam, nec ad Deũ se referat, sed ab eo auertatur aliud pro suo fine diligẽs, ideo subiicit: impium quoque ad diẽ malum, supple operatus est dominus propter semetipsum. Non dicit Deum operatum esse impium hominem, quia homo seipsum facit impium, non deus qui auctor mali non est: sed dicit quod Deus eum qui se impium facit, operatus est ad diem malum, hoc est, quod illum ordinauit ad diem malum, diẽ vltionis, dque propter seipsum & ad ostẽsionem gloriæ suæ, iustitiæ scilicet suæ in impiis, & bonitatis suæ, in electis, vt docet Paulus ad Roma. vbi ex Exodo citat exemplum de Pha Rom. 9.
raone, quod hunc locũ planè elucidat. De illo enim dictum est, Idcirco autem posui te, vt ostendam in te fortitudinem meã, & narretur nomen meũ in omni terra. Subtilius autẽ intelligitur Deum operari & facere hominẽ impium propter seipsum, si ex profunda Theologia intelligatur Deum non tantũ impij impietatem ordinare ad suum bonũ, sed etiã vt scriptura sæpiùs testatur, indurare ipsum impiũ, iuxta illud: Ego indurabo cor Pharaonis, &c. tradendo scilicet impiũ in reprobũ sensũ.

5 *Abominatio domini est omnis arrogans, etiamsi manus ad manum fuerit, non erit innocens.*

QVANQVAM Hebræa tantum habeãt, manus ad manum, tamen cũ huiusmodi phrasi secundum probabiliorem interpretationem significetur conspiratio malorum inter se, vt dictum est in cap.11. vbi similis est oratio, bene vertit interpres etiã si manus ad manum fuerit, & est sensus: Omnis arrogans & superbus abominabilis est domino, nec tantũ est abominabilis, sed etiam si multos secũ habeat conspirantes non erit tamen impunitus, non euadet punitionẽ. Beda iuxta sensum quem ca.11. reddidit ex D. Gregorio, intelligit arrogantem non fore coram Deo innocentẽ, etiamsi manibus nihil operetur, sed manus manui coniuncta sit in otio.

6 *Initium viæ bonæ facere iustitiam, accepta est autem apud Deum magis quàm immolare hostias.*

NON habent hunc versum Hebræa nec codices quidam Latini vetustiores, habent tamen Græca, ex quibus iuxta antiquã translationem nũc legitur in plerisque libris. Habẽt autem Græca sic, ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια, δεκτὰ δὲ παρὰ θεῷ μᾶλλον ἢ θύειν θυσίας, id est, principium viæ bonæ est facere quæ iusta sunt, accepta autem apud Deum magis quàm immolare hostias. Quãquam pro principium etiam verti posset, et fortè melius, præcipuum, principatus summa, vt significetur viam bonam penitus cõsistere in faciendo

faciẽdo quæ iusta sunt. Nam facere iustitiam non tantum est initium viæ bonæ, sed etiam eius consummatio. Cæterum adiectiuũ (accepta) apud nos referri potest, vel ad iustitiam vel ad viam bonam, sicut & apud Græcos ambiguum est verum referẽdum sit ad iusta, vel ad viam bonam.

7 *Misericordia & veritate redimitur iniquitas, & in timore domini declinatur a malo.*

DOCET hic versus per quid cõtractum peccatum expietur, & per quid peccatũ ne contrahatur, vitetur. Per misericordiam, inquit, & veritatem, hoc est, æquitatem, vel iustitiam (quæ duo sæpè in scripturis cõiuncta, vt supra est indicatum circa caput 14 obseruationem omnium mandatorum Dei includũt, iuxta illud Psalmi: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas,) redimitur vel (vt habent Hæbræa) expiatur admissum peccatum, magis scilicet quàm hostijs & sacrificijs. Et per timorem domini declinatur à malo ne cõmittatur. Quod & de timore seruili & de filiali æquè verum est, de quo vtroque etiam dicitur similiter ecclesiastici primo: Timor domini expellit peccatum. Timor enim seruilis declinare facit peccatũ cõsideratione pœnæ, filialis verò cõsideratione offensæ eius q amatur. Nam vt habet Poëta: Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Oderunt peccare boni virtutis amore. Cæterum pro veritate Græcus vertit πίστεων, vnde ex Græco in cap. superiori legitur hic versus, Per misericordiam & fidem purgantur peccata, sed intelligitur per fidem, fidelitas quæ à veracitate non differt. Psal. 24.

8 *Cum placuerint domino viæ hominis, inimicos quoque eius conuertet ad pacem.*

DOCET hæc sententia ex diuina beneuolentia erga iustos fieri frequenter vt qui ad tempus inimici fuerant, cum eis redeant in gratiam & ex inimicis amici fiant, Deo sic in gratiam suorum conuertente hostiũ corda quæ habet in manu sua Patet istud in Dauide, cui Saul aliquoties reconciliatus est, Deo cor illius ob merita Dauidis commouente. In Tobia item, qui quonsam memor fuit domini in toto corde suo, dedit illi gratiã Deus in cõspectu Salmanasar regis, vt est Tobiæ. 1. Patet idem in Assuero, coram quo Hester & Mardocheus & per eos populus Iudaicus inuenit gratiam. In Ioseph item, Daniele & in tribus pueris. Itẽ in Alexandro Magno & Iaddo sacerdote, cuius historiã videre est apud Iosephũ lib. 11. de capti. Iudaica c. vlt. Sed omniũ maximè in populo Christiano, cuius inimicos Reges & Principes post multas psecutiones Deus tandẽ pacificauit cũ eo, ita vt nõ tãtũ à psecutione cessauerint, sed etiã iugo fideiſese submiserint. Mysticè aũt & generalius cũ cœperit homo vitã rectã amplecti, Deoque sic placere cœperit, inimicos eius spirituales, hoc est, vires sensitiuas spiritui rebelles, Deus ad pacem conuertet, atque cum ratione in amicitiam iunget, carnisque desideria rationi subiugabit, ita vt non tam apertè & violenter oppugnare spiritum valeant.

9 *Melius est parum cum iustitia, quàm multi fructus cum iniquitate.*

SENTENTIA clara est, similis ei quæ habita est cap. superiori: Melius est parum cum timore domini quàm thesauri magni & insatiabiles, & illi Psalmistæ dicto. Melius est modicum iusto super diuitias paccatorum multas. Non est tamen Hebræis cum iniquitate, sed sine iudicio. Iudicium autem pro æquitate sæpè ponitur, vnde benè vertit noster, secutus Septuaginta qui habẽt μετὰ ἀδικίας, id est, cum iniquitate. Fructus autẽ hic intelligi debent prouentus frugum terræ, sub quibus tamen omnes diuitiæ comprehenduntur. Beda etiam mysticum huius sententiæ sensum indicat, vt significetur esse melius benè & iustè paucas habere virtutes, quàm multas cũ surperbia & hypocrisi. Potest, inquit, & sic accipi, quia melius sit in simplici conuersatione Deo deuotè seruire, quàm multis abundantem virtutibus (verbi gratia elemosynis, orationib⁹, ieiuniis, doctrina, castitate) proximorum facta despicere, & de sua quasi singulari sublimitate gloriari. Psal. 36.

10 *Cor hominis disponit viam suam, sed Domini est dirigere gressus eius.*

SIMILIS est hæc sententia primæ parabolæ huius capitis, vt ibi dictum est, significaturque hominem quidem apud se cogitare & disponere quod ipsi agendum est, ad huiusmodi cogitationẽ nõ sufficere, vt quod dispositum est perficiatur, sed à singulari Dei gratia pendere, vt ad effectum illud perducatur, vt intelligamus non tantum nos indigere gratia & misericordia Dei præueniente qua cor disponit viam suam, sed etiam gratia ac misericordia subsequente, qua cogitata opere perficiuntur, iuxta illud Pauli: Deus est qui operatur in vobis velle & perficere pro bona voluntate. Potest tamen & ex Hebræo alius esse sensus. Sic enim est ad verbum, Cor hominis cogitabit viam suam, Dominus dirigit (vel firmabit) gressum eius. Quo intelligi potest significatum tum demum dominum directurũ opera hominis, suoque fauore prosperaturũ, cum homo apud se solicitè, & cogitatione ipsum cor peruadente cogitauerit viam suam, cum non temerè quid aggressus fuerit, sed benè præmeditatus, Deo sua negocia commendans, sine qua commẽdatione nihil prudenter disponitur. In hunc sensum accipit Caietanus. Phil. 2.

11 *Diuinatio in labiis regis, in iudicio nõ errabit os eius.*

REGUM erat olim non tantum leges & edicta populis præscribere, sed etiam iudiciis ferendis prælidere, vt patet de Dauide & Salomone. Itaque cũ Reges Dei in terris vicem gerant, ac dij sint quidam terrestres (Vnde illis dicitur: Ego dixi dij estis & filij excelsi omnes) in labiis eorum diuinationem esse dicit, hoc est, velut oracula deorum, quæ diuinationes dicuntur, quis quæ pro officio aut præscribunt, leges promulgando, aut in controuersiis decernunt, sententiam proferendo velut à Deo profecta sunt reputanda, qui per eos officio suo Psal. 81.

fugiētes loquitur, ac iustitiam veritatemque tuetur, proinde in iudicando non facilè errabit os Regis, Deo nimirum cuius vices agit, sententiam eius moderante. Indicat hæc sententia quomodo singulariter Deus adsit regibus officio suo fungentibus, nempe quasi prophetis suis & internuncijs, ac proinde & reges monet vt summa moderatione ac grauitate in iudicando vtantur: & subditos vt decretis eorum non secus quàm oraculis diuinis obtemperent candide ea interpretantes & benigne amplexantes. Veritas huius sententiæ declarata est egregiè in Salomone, cum in iudicio pronūciauit quæ esset vera viui infantis mater, cuius iudicium omnis Israël audiens, timuit regem, intelligens Dei sapientiā fuisse in eo ad faciendum iudicium, vt est 3.

Ioan. 11. Regum 3. Sic & Caiphas licet impius, tamen quia pontifex, oraculum protulit q expedit vnum hominem mori pro populo, vt nō tota gens pereat. Et de sacerdotibus simile quid cum eo quod hic dicitur de Regibus, habet

Mala. 2. Malachias. Labia, inquit sacerdotis custodiēt sciētiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus domini exercituum est. Ex prædictis patet diuinationem, cum alias in malam partē accipiatur pro prædictionibus falsorū prophetarū, qui diuini dicuntur, quia se Deo plenos & à Deo afflatos mētiuntur, hic accipi in bonā partem pro oraculo diuino. Quod si de Rege regū Christo domino sententiā hanc accipiamus, absolute vera erit, quia verè diuina oracula, nec aliud quid labijs suis protulit ipse, nec vnquam in iudicio errauit os eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. At hæc est allegorica parabolæ tractatio, non literalis, quanquam Beda hanc parabolam de solo Christo dictā putet eo quod solus ipse in iudicio non possit errare, cui idē author ostendit, quomodo diuinatio propriè dicta, hoc est, falsorum prophetarum prædictio, tribuatur & competat potius quam dæmonibus. Sunt qui pro diuinatione vertunt prophetiam, intelligētes per prophetiam, cognitionem & explanationem sacræ scripturę, vt significetur cum cognitio sacræ scripturæ fuerit in Regibus facultatemque habuerint eam explanandi, non facile in iudicio eos erraturos. Similem sensum habet Lyranus, nisi quod ridicule diuinationem exponit diuinā lectionem, quæ esse debeat in Regibus iuxta præceptum Deuterono. 17. quo præcipitur vt postquam Rex sederit, in solio regni sui describat sibi Deuteronomium legis, legatq; illud omnibus diebus vitæ suæ.

11 *Pondus & statera iudicia domini sunt, & opera eius omnes lapides sacculi.*

QVIDAM libri habent lapides seculi, quomodo & Beda legit, & interpretatur lapides seculi, iustos & fide fortes quos ab initio seculi Deus elegit vt essent lapides viuidomus suæ spiritualis. Lapides, inquit, seculi iu-

1. Pet. 2. stos & fide fortes appellat, quales esse desiderabat Apostolus Petrus quibus admonens dicit: Et vos tanquam lapides viui superædificamini in domes spirituales. Nullus ergo ab initio seculi sua virtute electus est, & cœlesti ædificio aptus, sed eius potius opere, qui omnia in pondere numero & mensura constituens, vnicuique sicut voluit mensuram fidei & gratiarum distribuit. Hæc ille. Sed vt etiam Lyranus admonuit, corrupta est hæc lectio, & legendum, vt ex Hebræo patet, lapides sacculi, quo significantur ponderum genera, quæ lapidibus antiquitus distingui solebāt, vt nūc metallicis partibus, atque in sacculis reponebantur, vnde Deuteron. 25 dicitur. Non habebis in sacculo tuo diuersa pondera. Intelligit tamen Lyranus secutus Bedam hac sententia significari, iudicia domini, quibus scilicet mūdum regit, & præcepta quæ hominibus faciēda decernit, esse pondus & stateram, id est, iusta & æquitatis lance dispolita, & omnia opera eius esse velut lapides sacculi, quia omnia sunt debitè in pondere & mensura disposita, iuxta illud: Omnia in pōdere, numero & mēsura disposuisti. Itaque secundum hanc intelligentiam iudicia domini & opera eius pręcō strui debent tanquam supposita verbi sunt. Sapië. 11.

At ex Hebræis patet lōgè alium esse sensum & simpliciorem, nempe pondus & stateram atque bilances esse iudicia domini, quia hæc Deus seruari pręcipit, & omnem distinctionē lapidum sacculi non tribuendam institutioni & adinuentioni humanæ, sed esse tales lapides opera Dei, id est, à Deo instituta & præcepta qui iustitiam erga proximum hac ratione seruari voluit. Vnde supra dixit cap. 11. Statera dolosa abominatio est apud dominū, & pondus æquum voluntas eius. Hebræa ad verbum habent, Pondus statera iudicij (hoc est, statera iusta) sunt domini & opus eius omnes lapides sacculi.

12 *Abominabiles regi qui agunt impiè, quoniam iustitia firmatur solium.*

QVATVOR sequentibus versibus quæ ad reges pertinent describūtur, & duobus quidem prioribus, quæ illis displiceant, quæ placeant, duobus verò posterioribus quatum illorum ira, quantum contra fauor valeat indicatur. Habent autem Hebræa huius sententiæ primam partem paulò aliter, nempe, Abominatio Regum est facere impietatem, proinde non significatur Reges detestari facientes impietatem, sed ipsam abominari operationem iniquitatis, ita vt nec ipsi eam admittere velint, nec in alijs approbent. Quod tamen idem & nostra lectio indicat. Nam qui agunt impiè nō sunt abominabiles regibus nisi propter operationem impietatis, quam si in aliis detestentur, ipsi quoque ab ea faciēda abhorrebunt. Significat autem hæc sententia non quid semper reges faciant, sed quid pro officio regali facere debeāt, nimirum vt plus cæteris impietatem detestentur, qui iustitię sunt ministri cōstituti in terris. Aut significat quid boni Reges & hi qui verè Reges dici merentur, faciant. Nam qui iniustè opprimunt subditos, aut iniustitiā in suis fouēt, tyrāni potius sunt quā Reges. Vt enim rectè dixit D. Aug. lib. 4. de ciui. Dei cap. 4. Remota iustitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia? Indicat suo exēplo Propheta Regius Psal. 100. quomodo Reges abominari debeāt impietatē & facientes eam.

eam. Cæterum Sapiēs causam adiicit ob quā Reges abominari debeant impietatem, quoniam, inquit, per iustitiam firmatur solium, id est, regalis dignitas & authoritas, magis scilicet quam viribus, minis & terroribus, quib' licet ad tempus subditi violenter cohibeantur, tamen vt nullum violentum est perpetuū ita tandem iniqua grauamina & principum impietatem non ferentes, ad rebellionem cō citabuntur, cum contra iustitia exculta à Regibus & apud Deum meretur, & apud homines impetrat, vt regnum principibus stabiliatur.

13 *Voluntas regum Labia iusta, qui recta loquitur, diligetur.*

DIxIT quid regibus displiceat, nūc quid eis placeat, labia scilicet iusta, iuxta illud Dauidis. Qui loquitur iniqua non dixerit in cōspectu oculorum meorum. Specialiter verò labia iusta regib. placere asserit, quod ea sint illis admodum necessaria vt rectè iudicent & vt populus benè instituatur. Est autē hic rursus pro volūtas, Hebræis ea dictio quæ beneplacitum significat, ita vt sensus sit, Regibus placere labia iusta. Cæterum pro dilige tur, plerique libri habent dirigetur, quomo- Psa. 100. do & Beda legit & Lyranus exponentes eum qui recta loquitur dirigendum à Deo in finē debitum atque in vitam æternam. At ex hebræis patet hanc electionem corruptam esse & legendum, vt habent libri emendatiores, diligetur, vt significetur à regibus diligendū qui recta loquitur.

15 *Indignatio regis nuncij mortis, & vir sapiens placabit eam.*

BEDA intelligit priori parte significari Regem Christum indignari nūciis mortis, hoc est, angelis sathanæ sub quibus comprehenduntur & omnes qui verba nunciant proximis vnde à morte rapiantur æterna, qui bus tamen quoniā iter pœnitentiæ non præcluditur, ideo subditum vult, & vir sapiens pla cabit eum. Nam eum legit, non eam. Potest enim (inquit) resipiscendo dominum placare quem contigit stulte loquendo offendisse. At hic sensus, etsi pius, alienus tamen est ab intentione sapientis, qui vt supra duabus sentē tiis locutus est in genere de regibus, ita & in duabus sequentibus. Et vt ibi indicauit quid illis displiceat quid contra placeat, ita iā dein ceps cōgruo ordine indicat quid valeat illorum vel ira vel beneuolentia, ne quis parui faciat illis vel displicere vel placere. Sensus ergo est, indignatio vel furor (Nam hoc magis significat hebraica dictio) Regis est velut nūcij mortis, quia, vt illi, terrorem magnum incutit, instantémque mortem aut grauem aliquam vltionem portendit vt Hester 7. patet in ira Assueri regis aduersus Aman: sic & postea capite 19. alia parabola simili indicatur quam sit hominibus regum ac principum ira metuenda & cauenda, cum dicitur. Sicut fremitus Leonis ita & regis ira, vbi & subditur quod cum sequenti consentit parabola. Et sicut ros super herbam ita & hilaritas eius. quā lans. in prouerb.

uis tamen grauis sit & periculosa ira regis, sapiētia tamē vinci potest & placari, vnde subditur. Et vir sapiens placabit eam. Nam eam legendum patet ex hebræis. Placat autem irā Regis vir sapiens, quia sapienti suo eloquio aut prudenti aliqua adinuentione iram regis contra se vel alios conceptā auertit & sedat, vt patet de Ioab, qui per prudentem mulierem Thecuitam sedauit iram Dauid contra 2. Reg. 14 Absalon.

16 *In hilaritate vultus Regis vita: & clementia eius quasi imber serotinus.*

SICVT, inquit, in indignatione regis, mors, ita contra in hilaritate vultus eius est vita. Est autem Hebræis pro in hilaritate vultus, in luce vultus, at per lucem vultus Hebraica phrasi significatur hilaritas vultus alicui exhibita, sicuti latinis facies hilaris, dicitur serena facies, & tristis, nubila, obscura. Nō secus enim quàm lux, hilaritas vultus, lætitia afficit hominem cui exhibetur. Itaque in hilari exhibitione vultus Regis consistit vita, quia quos blande Rex intuetur, magnā inde lætitiam, quæ vita quædam & vigor animi est percipiunt ex intellecto eius erga se fauore, intelligúntque se vita donari etiamsi prius mortem sibi ab illo inferendam metuebant. Et clementia eius, siue vt est Hebræis, beneplacitum aut fauor eius alicui scilicet exhibitus, est quasi imber serotinus, aut vt est hebræis, quasi nubes pluuiæ serotinæ. Vt enim imber talis diu expectatus, gratus admodum & vtilis est terræ & hominibus, qui ex eo multa beneficia reportanț, ita clementia & beneuolentia Regia, omnem pellit ex animo mœrorem, consolationem & gaudium menti infundit, & multorum beneficiorum est causa. Exemplum huius insigne in Assuero erga Hester reginam. Cæterum quod in genere his sententiis dictum est de Regibus, excellenter competit in ipsum. qui omnium regū excellentissimus Rex est. Ira enim Christi domini quam in nouissimo die exhibebit suo in malos aspectu, mortem æternam illos manere denunciabit, quam hic interim qui sapiūt redimere & placare student. Hilaritas autē vultus eius quam iustis exhibebit, vitam eis afferet, gratáque erit velut pluuia serotina: cuius clementia & benignitas etiam in primo suo aduentu facta est iustis velut imber serotinus vt qui suo aduentu mundum sterilem, & aridum irrigauerit & fœcūdauerit tanquam ros & pluuia, è cœlo descēdens, iuxta illud Esaiæ: Esa. 45. Rorate cœli de super, & nubes pluant iustum Et benè pluuiæ serotinæ confertur Christus, vt qui in vltima mundi ætate venerit in mundum, venturus secundo in nouissimo die.

17 *Possidesapientiam, quia auro melior est, & acquire prudentiam, quia preciosior est argento.*

HEBRAEA potius vertenda sunt per infinitiuos, possidere sapientiam quam bonum est ab auro, hoc est, longè excellētius est auro, & possidere prudentiam eligibilius est argento. Bene postquam dixit sapientia placari posse furorem regis, iam subiūgit hāc

ſententiã qua ſapientiæ poſſeſsionem præfert diuitũs,quia per ſapientiam ſæpè fit quod diuitiis effici non poteſt. Nam hac placatur ſæpè efficacius regum ira quàm diuitũs, boniſque externis. Item poſſeſsio ſapientiæ auro & argento præfertur,& quia animum verè diuitem facit,& quia auferri non poteſt,& quia vitam beatam,& hic,& poſt hanc vitam ſuo cõfert poſſeſſori. Vnde Eccleſiaſtes 7. dicitur: Hoc plus habet eruditio & ſapiẽtia quàm diuitiæ,quod vitam tribuũt ſuo poſſeſſori,& ſupra cap. 8. dicitur: Melior eſt ſapientia cunctis precioſiſsimis,& omne deſiderabile ei nõ poteſt comparari.

18 *Semita iuſtorum declinat mala, cuſtos animæ ſuæ ſeruat viam ſuam.*

PRIOR pars poteſt ex Hebræo etiam verti per infinitiuum,vt ſit,Semita iuſtorum eſt declinare à malo. Nam verbum eſt ambiguum Noſter ſecutus eſt Septuaginta,qui habẽt τρίβοι ζωῆς ἐκκλίνειν ἀπὸ κακῶν id eſt,ſemitæ vitæ declinãt à malis. Secunda pars verti poteſt etiam,Cuſtodit animam ſuam qui ſeruat viã ſuam. Itaque huius lectionis ſenſus erit. Iter iuſtorum & eorum inſtitutum eſt declinare mala, quia hoc eſt iuſtitiæ vna pars & prima. Qui ſic ſolicitè obſeruat viam ſuam, is cuſtodit animã ſuam eique bene proſpicit. Noſtræ lectionis quæ eodem penè recidit, ſenſus eſt: Semita iuſtorum.id eſt, vita quam ſectantur, declinat mala, qui ſolicitus eſt ad cuſtodiendam animam ſuam,ne peccato coinquinetur & pereat,is obſeruat viã ſuam, diligenter ſemper ad eam attendens, ne fortè à iuſtitia deuiet,ſtudetque aſsiduè ſuas actiones ſeruare immunes ab omni malo. Legẽdum enim eſt viam ſuam, non vitam ſuam vt multi libri habent.

19 *Contritionem præcedit ſuperbia, & ante ruinam exaltabitur ſpiritus.*

CORRESPONDET hæc ſentẽtia quo ad vtramque ſuam partem ei quod per contrarium dictum eſt in fine præcedentis capitis. Gloriam præcedit humilitas,quæ duo ſimul repetuntur ferè eiſdem apud Hebræos verbis cap. 18. vbi nos legimus: Antequam cõteratur exaltatur cor hominis, & antequã glorificetur,humiliatur. Docet hæc ſententia ſuperbiam,vt in primo homine, ita in omnibus cauſam eſſe ruinæ & contritionis,id eſt, perditionis & calamitatis,atque fracturæ. Nam hoc propriè eſt contritio, Neminẽ enim Deus punit ante peccatum,neque peccat aliquis niſi ex ſuperbia quadam, nempe quod corã Deo humiliari nolit. Nunquam enim cõtemptim & mortaliter tranſgredimur Dei præcepta, niſi pluris facientes noſtram vel voluntatem vel voluptatem, quam Dei imperium. Vnde Eccle. 10 bene dicitur in Eccleſiaſtico: Initium omnis peccati eſt ſuperbia. Quæſtio tamen hic moueri poſſet circa hanc parabolam, eo quod etiam iuſtis pleriſque miſerias & calamitates & ruinam accidere certum ſit ex ſcripturis & experiẽtia,citra illorum peccatum. Exẽplum eſt in Iob & Tobia, qui citra ſuperbiam præcedentem cõtriti ſunt & afflicti, & è ſtatu ſuarum diuitiarum & valetudinis exciderunt. At ſciendum morem ſcripturæ non eſſe, vt quæ iuſtis accidunt ad illorum probationem, calamitates & tribulationes, vocet contritionem illorum & ruinam, ſed his nominibus deſignantur tantum mala quæ à Deo inſerũtur hominibus in pœnã præcedentis peccati,& quę vt mala inferuntur.

20 *Melius eſt humiliari cum mitibus,quam diuidere ſpolia cum ſuperbis.*

PRAECEDENTI ſententiæ hæc bene ſubiũgitur,vt quæ ex ea cõſequatur. Quoniam enim ſuperbia tandem cõtritionem affert,& altitudo ruinam, ideò melius eſt humiliari ac demittere ſeipſum cum mãſuetis hominibus quam cum ſuperbis diuidere ſpolia quæ ab humilibus impiè et ſuperbè abſtulerunt,et exultando inter ſeſe diuidunt. Humiliari ergo hoc non accipitur pro affligi vt ſrequenter,ſed pro demittere animum ſeſeque deijcere. Nam Hebræis eſt, humiliare ſpiritũ. Et bene humiles ſpiritu hic coniungũtur mitibus,non ſolum quia hæ virtutes cognatæ ſunt,et manſuetudo ſine humilitate eſſe non poſsit,vt ob id dixerit dominus: Diſcite à me Matt. 7 quia mitis ſum et humilis corde:ſed etiã quia hic ſit oppoſitio humilium cum ſuperbis ſpolia diuidentibus,qui ſcilicet iniquè quæ aliorum ſunt auferunt, ſicut manſueti patienter ſua ſibi auferri et iniuriam inferri ferunt. Sũt tamen qui pro mitibus malunt vertere abiectis. At cum vtrumque Hebræa dictio ſignificet,noſtra verſio aptior eſt.

21 *Eruditus in verbo reperiet bona,& qui ſperat in domino, beatus eſt.*

HEBRAEIS pro(in verbo)eſt magis ſuper verbo, vel de verbo. Accipitur autẽ hebraica phraſi. verbum ſæpe pro quacũque re ac negotio quouis. Itaque ſenſus eſt. Qui non temere rem quampiam aggreditur, ſed de re quam tractare inſtituit, eruditus eſt et intelligẽs,cognoſcens ſcilicet et quale ſit hoc negotium, et quæ ad illud peragendum ſint neceſſaria,hic reperiet bona, fœlicemq́ue ſortietur effectũ. Quod autem ſequitur. Et qui ſperat in domino beatus eſt,adiectum eſt aut ad indicandum melius eſſe in domino ſuam collocare fiduciam,quam in propria prudentia,aut ad indicandum non ſatis eſſe negotiũ quoduis cum prudẽtia aggredi & adminiſtrare,ſed præter hoc neceſſe eſſe vt quis omnẽ ſuam in domino reponat fiduciam: ita vt ſententia ſignificet duo neceſſaria ad fœliciter quid aggrediendum et peragendum. Conuenit ſecunda pars cum illo Pſalm. Beatus vir Pſal. 145 cuius deus Iacob adiutor eius,ſpes eius in domino Deo qui fecit cælum et terram.

22 *Qui ſapiens eſt corde, appellabitur prudens: & qui dulcis eſt, eloquio maiora percipiet.*

SECVNDAM partem hebræa ſic habent ad verbum. Et dulcedo labiorum addet doctrinam. Itaque ſignificatur eũ qui corde

eſt ſa-

est sapiēs consequi celebre apud homines nomē ita vt dicatur homo prudens & intelligēs. Quod si autem sapientiæ accedat eloquentia qua suauiter & eleganter quæ sapientiæ sunt eloquatur, ipsum tum magis alios docere posse, aliisque quæ sentit persuadere. Noster interpres dū vertit, maiora reperiet, vel vt multi libri melius habent maiora percipiet, videtur dictionem לקח Lecach, quam alij doctrinam vertunt, accepisse vt significet acceptionem. Deriuatur enim à verbo quod accipere significat, vt sit sensus: Dulcedo labiorum addet accessionem, hoc est, maiora percipiet. Cuius sensum pulchrè exprimit Beda, sic scribens: Qui sapiētiam catholicæ fidei quam didicit illibatam in corde suo custodit, merito prudentis nomen accipit. Atqui eandem etiam doctè prædicare & contra hæreticos defendere nouit, maiora laboris amplioris præmia percipiet. Hæc ille. Simpliciter ergo accipi potest nostram literam significare, sapientē corde hoc consequi laudis, vt dicatur prudens, eum verò qui non tantum sapiēs est, sed & eloquens, maiorē consequi laudem, vt non tantum ipse prudens dicatur, sed afferendo aliis doctrinam, dicatur etiam magister prudētū. Alius tamen mox infra indicabitur huius parabolæ sensus.

23 *Fons vitæ eruditio possidentis, doctrina stultorum fatuitas.*

OBSCVRITATEM In hoc versu facit ꝙ dicit, eruditio possidentis. Beda sentiens etiam obscuritatem putat subaudiēdū, ipsam eruditionem, in participio, possidentis, vt sit plena sententia, Fons vitæ eruditio possidentis ipsam suam eruditionem. Quam subauditionem etiam ex Hebræo patet faciendam. Intelligit autem Beda significari eruditionem cuiusquam tum esse aliis fontem vitæ, cum ipsemet eam possidet eruditionem, hoc est, amorem verbi quo alios erudit, fixū in corde possidet atque opere ipse exercet quæ prædicat. Sic & consequenter quod subditur, doctrina stultorum fatuitas, intelligit significare quod etsi qua bona vsu eruditionis didicerunt, eadem tamen quæ dicunt bona, ipsi fatuo corde contemnunt. Lyranus eruditionem possidentis intelligit eruditionē eius, qui erudire alios potest, per sapientiam & eloquentiam suam. Alij ex Hebræo vertunt, Fōs vitæ eruditio, vel intelligentia, possidentibus eam vel habentibus eam, vt significetur intelligentiam esse fontem vitæ his qui habent eā. Et omnino crediderim nostrum interpretem vertisse non possidentis, sed possidētibus, cū & Hæbræa pluralē habeant numerum, & græca habeant, τοῖς κεκτημένοις, id est, possidentibus. Itaque sensus verus est. Eruditio, hoc est, sapientia & intelligentia (Nam ex Hebræa dictione patet eruditionem hic non posse accipi pro doctrina & institutione aliorum) est ipsis qui habent eam fons vitæ, quia velut scaturigo semper profluens, nec vnquam deficiens, subministrat eis assiduè, vnde & ipsi in animā viuant & alij per eorum doctrinam. At contra doctrina stultorum qua & seipsos & alios de agendis rebus aut credendis docent, nihil aliud est, quā fatuitas, hoc est, stulta sunt quæcunque quatenus stulti & ex suo corde docent. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Cæterum dum legitur eruditio possidentis, simpliciter accipi potest significari eruditionem & sapientiam eius qui talentum sibi creditum non occultat, sed eo vtitur tanquam possidens & habens, esse fontem vitæ, vt ex qua ad alios vita profluit per doctrinam, cum alioqui eruditio eius qui non vtitur ea & est tanquam non haberet eam, sit veluti aqua stagnalis & lacus. Esse enim quosdam qui etsi habeant, sint tamen velut non habentes & non possidentes, ostendit illud Saluatoris: Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, & quod habet, auferetur ab eo. Matt.13.

24 *Cor sapientis erudiet os eius, & labiis eius addet gratiam.*

PROSEQVITVR Sapiens hac & sequēti parabola laudes cordis eruditi, quemadmodum cœpit duabus præcedentibus, significatque hac parabola, cor sapientis suggerere ori, & quid dicendum sit & quomodo, efficereque vt prudenter, eloquenter, & cum gratia auditorum quid dicatur. Cor, inquit, sapientis erudiet os eius, hoc est, faciet os eius erudire & prudenter loqui. Et labiis eius addet gratiam, quia efficiet vt labia ipsius gratū & acceptum proferant sermonem, aut quia frequenter docendo alios, efficit, vt labia sapientis maiorem in docendo gratiā habeant. Docendo enim & scientia in sapiente crescit & eloquentia. quia qui talento sibi credito bene vtitur, talentum sibi & aliis multiplicat. Est autem Hebræis pro eo quod noster iam vertit, addet gratiam, rursum quod suprà fuit in versu 22. addet doctrinam, pro quo ibi vertit maiora percipiet. Et intelligitur hic illud, addet doctrinam, dupliciter. Nam intelligi potest significari & quod sapientis cor, indies maiorē docendo scientiam acquirat, & quod in animis audictium, doctrinam maiorē quotidie ingerat. Iuxta quam duplicem intelligētiam, etiam supra indicauimus dupliciter accipi posse nostram lectionem. Cæterum cum hic versus confertur cum versu 22. præcedenti, cum quo est valde similis in verbis. (Nam vtrobique fit mentio de corde sapiente & de labiis doctrinā addentibus) satis apparet paulò alium illius versus esse sensum, quàm mox dedimus, nempe hunc, Qui sapiens est corde, Psal.145 is quoniam per sapientiam in animo reconditam, erudite & prudēter loquitur ore suo (quoniam vt hic dicitur cor sapientis erudiet os eius) ideo appellabitur prudens idemque dulcis existens per sapientiam, in eloquio, addet & in aliis & in seipso doctrinam, doctior quotidie & eloquentior euadet, aliisque semper magis ac magis sapientiam ingeret. Itaque vnicam clausulam cōtinet versiculus, docens sapientem prudentis nomen obtinere, quoniam eloquentia sua scientiā auget docendo.

25 *Fauus mellis composita verba, dulcedo animæ & sanitas ossium.*

SVPERIORI versu ostendit vnde prudēs & docta oratio proficiscatur, nēpe ex corde sapien-

de sapientis tanquam fonte vitæ, nunc ostendit eius fructum, comparans illam eleganter fauo mellis quod & dulce est gustui hominis, & salutare corpori. Composita, inquit, verba, id est, verba sapienti corde prudenter eleganterque disposita (pro quo Hebræis est, verba amœna) sunt veluti fauus mellis, quia vt mel & dulce est & salubre, ita prudens elegāsque oratio est dulcedo animæ & sanitas ossium, hoc est, dulcis animæ & salubris corpori. Mētē enim mira afficit dulcedine, ac corpus quoque eiusque vires recreat & reparat. Ossa enim frequenter hic in parabolis & aliis scripturæ locis, phrasi Hebraica, pro membris & corpore ipso ponuntur. Quadrat illud perfectē in verba illa diuinę legis, de quibus dicitur Psal. 118. Dulciora super mel & fauum. Et in Canticis: Canti. 4. Fauus distillans labia tua. Cæterum plerique libri habent sine coniunctione, & dulcedo animæ sanitas ossium. Sic enim legit & Beda & Lyra, vt subaudiatur verbum, est, quod etiam quidam libri habent, vt sit sensus, dulcedo animæ est sanitas ossium. Et quidem Beda intelligit nominatiuum dulcedo, à parte anteriori. Habet enim sic: Multi per eloquentiā possunt amantibus & fauentibus suauiter pronunciare bona, quæ ipsi non amant, ea autem solum verba ad sanitatem ossium tuorum, hoc est, ad virtutum tuarum spiritualia incrementa proficiunt, quæ ex interna animæ tuæ dulcedine procedunt. Intelligit ergo quod dulcedo animo afferat sanitatem ossium. Lyra verò contra intelligit nominatiuum sanitas à parte anteriori, vt sit ordo, Sanitas ossium est dulcedo animæ, hoc est, inquit, bona dispositio & robur corporis aut spiritale robur virium animæ affert dulcedinem animæ, quia illa delectatur in sanitate corporis sui & viriū suarū. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, q̄ supra sumus prosecuti, Dulcedo animæ & sanitas ossium, vt duo hæc ad verba composita referantur, quomodo & libri emendatiores habent.

26 *Est via quæ videtur homini recta, & nouissima eius ducunt ad mortem.*

EXPLICATA est hæc sentētia superius in capite 14. quæ ob id videri potest repetita, quod eandem conueniat mētibus hominum inculcatam esse, eo quod philautiæ vitio & cæcitate, longè maxima hominum pars decipiatur.

27 *Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum.*

DVPLEX huius prouerbij potest esse sensus, iuxta duplicem acceptionem verbi laborare, quod in scriptutis & operari significat & affligi, sicut labor sæpè pro afflictione & molestia ponitur, quam duplicem significationem etiam hebraica dictio habet hic posita. Iuxta posteriorem acceptionem significatur animam hominis afflicti, hoc est, hominē afflictū sua culpa affligi quia os suum, eum ad huiusmodi miseriā compulit, & causa illi fuit miseriarum: pro quo hebræa habēt quia incuruauit se ad ipsum os eius, hoc est, os eius perduxit eum ad hoc: quia mors & vita in manibus linguæ est. Iuxta priorem acceptionem significatur necessitas laboris corporalis, propter necessitatem cibi quem os exigit, iuxta illud Ecclesiast. Omnis labor hominis in ore eius est. Itaque sensus est. Is qui laborat operando manibus sibi laborem illum impendit, quia os suum compulit eum ad laborem, petendo scilicet ab eo cibum corpori necessarium quod significatur per hoc quod hebræa habent, incuruauit se ad illū os eius, quasi scilicet supplex petens cibum ad vitam sustentādam necessarium: Docet hæc sententia in hoc sensu, qui potior est, laborem humanum ori seruire, & ventri, ac proinde illum rationabilem esse, vt qui illum refugit, dignus etiam sit qui non manducet iuxta illud Pauli. Qui non laborat, non manducet. Significatur etiam quam parū homini sufficiat, & quā superfluo labore se quidam vexent, cum paucis natura sit contenta, quod simili sententia indicatur Ecclesiastis 6. cum subiicitur. Sed anima eius non implebitur. Beda hunc versum ad literam de primo parente exponit, quem vt in sudore vultus sui vesceretur pane suo, cōpulit os suum, quādo cū serpente locutus est, & ore suo vetitum cibum gustauit. Iuxta spiritualem intelligentiam intelligit significari doctorem compelli ore suo vt laboret, ni mirum quia necesse habet agere bona quę dicit. Quod ex Grego. mutuatus est qui homil. 18 super Ezech. sic habet. Cum ipsa sua verba doctores ad memoriam reducunt, erubescūt non seruare quod dicunt. Vnde per Salomonem quoque dicitur. Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum. Os enim nostrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod diximus à vitiis refrenamur.

Eccles. 6. 2 Thess. Gregor.

28 *Vir impius fodit malum, & in labiis eius ignis ardescit.*

VT superius aliquot sententiis indicauit fructum labiorum iusti & sapientis, ita nunc tribus parabolis prosequitur incōmoda quæ ab impiorum labiis proueniunt. Pro impius vel (vt multi libri habent) insipiens, hebræis est dictio Belial de qua supra dictū est, capite 6. Qua dictione omnes intelligunt significari impietatem & hominē impium, qui non obiter quasi ex ignorantia aut infirmitate peccat, sed studio & industria. Proinde rectius hic legitur vir impius, quomodo habēt Beda & Lyra, quam vir insipiens, quæ lectio ex 70. est mutuata. Nam hi habent ἀνὴρ ἄφρων vir insipiens. Porrò fodere malum dupliciter accipi potest, aut vt significet indefessum cōrporis laborem, quem pro perpetrando malo instar fodientium in terra subeunt impij, iuxta id quod dicitur in Hieremia, vt inique agerent, laborauerunt. Aut vt significet crebras Iere. 51. & nō intermissas impiorum cogitationes, qui bus quasi fodiendo inquirunt malum & modum mala perpetrandi vt fodere malum, sit de malo perpetrando summa cum diligentia cogitare. Quidam vertunt, Vir impius effodit malum, intelligētes impium ex profundi cordis sui eruere & producere malum, sicut cor

sapientis

sapientis erudite facit loqui os eius:Iuxta quē modum & Beda de hæreticis specialiter hāc partem intelligit,qui,inquit,pulcherrimos ac floreotissimos diuinorum eloquiorum campos noxio linguæ suę vomere rumpit,vt de internis eorum finibus,sensus impios, qui ibi non insunt,eruat. Quod sequitur. Et in labiis eius ignis ardescit, Hebræa clarius sic habet: Et super labia eius quasi ignis ardens,hoc est, habet in labiis suis quasi ardentem ignem,ni mirum quia labiis suis profert verba, quibus quasi ignis ardens & comburens miserè torquet alios & perdit, documenta illis quouis modo inserendo,aut quasi ignis ardens excitat discordias & lites inter homines, quod hę-
Iacob.3. reticorum proprium est Et Iacobus linguam impiorum ignem vocat. Lingua inquit,ignis est, vniuersitas iniquitatis. & inflammat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehēna.

29 *Homo peruersus suscitat lites,& verbosus separat principes.*

AVT hæc sententia superiorem exponit si per ignem laiborum semēdiscordiarum intelligatur,aut aliud linguæ malum insinuatur,nempe quod inimicitiarum sit causa,quod bene tribuitur homini peruerso, qui scilicet omnia peruertit atque in malam partem rapit, aliterque rem atque verba refert quam se habent.Item verboso,aut, vt habent Hebræa,susurroni & delatori,quales plerunque sunt homines loquaces & multiloqui,omnium auribus quæuis insusurrantes multaq; referentes quæ pro seruanda concordia erāt reticenda. Tales ergo peruersi homines & verbosi vel susurrones suscitant plerunque inter homines contentionem & discordias,nec inter priuatos tantum,sed & inter principes quos ab inuicem separant, suis delationibus eorum amicitiam dirimendo in magnum regionum dispendium.Quadrat & hæc sententia singulariter in hæreticos, qui peruerse interpretando scripturas,& suis susurris ac verbositate instillando peruersa dogmata,pacē Ecclesiæ scindunt,discordias suscitant, bellorum & inimicitiarum inter principes sunt au thores,quod nostra tempestate nimis experientia docuit.Pro principes dictio Hebræa etiam maritum significat, vt intelligi possit verbosos & susurrones etiam maritum a Charissima separare vxore, cum totius familiæ dispendio.

30 *Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam.*

TERTIVM linguæ malum insinuatur,ni mirum quod impiorum lingua sua blandiloquentia,ac speciosis promissis lactet,hoc est,suadendo decipiat etiam amicos & proximos,dum ant in proprium commodum impius alteri suadet, quod ipsi inutile erit & noxium,aut dū ad suas iniquitates aut errores alterum pertrahit,ita vt ambulet viam quam aliquando suo malo sentiet non esse bonam.
Rom.16 De talibus dicit Paulus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentum.

31 *Qui attonitis oculis cogitat praua,mordens labia sua, perficiet malum.*

DVPLICITER hæc sententia intelligi potest iuxta duplicem lectionem. Nam si legatur præsens, perficit,vt legit Beda,sensus est,Non is tantum perficit malum corā Deo, qui opera perpetrat,sed & qui attonitis oculis hoc est,fixo animo cogitat praua,item qui ex indignatione mordet labia. Si autem legatur perficiet,tum significatur malū aliquod metuendū,ab eo qui cogitat intento animo praua,item ab eo qui mordet labia sua præ ira & vindictæ cupiditate. Indicat enim hæc parabola conditiones quasdam & signa exteriora hominis,qui alteri machinatur malum, vt ex his illum obseruātes nobis ab illo caueamus. Potest autē hic versus,aut sub clausulą intelligi, quemadmodum nostra lectio requirere videtur,& ipsa Hebræa,quæ habent ad verbū, Claudens oculos ad cogitandum peruersa, mouens,vel agitans labia sua perfecit malū: ita vt vnum tantum sit principale verbum significeturque hominem qui malum perficere conatur,primum quidem claudere oculos suos,aut attonitis fixisque stare oculis ad cogitandum peruersa, deinde mordere vel agitare labia sua, quasi paratum ad perficiendū quod cogitauit.Aut potest accipi iuxta multorum versionem, vt sit etiam sententia bimēbris, duobus constans principalibus verbis, significansque duas in diuersis conditiones machinantium malum. Vertunt enim plerique,Qui obstinatos habet oculos(vel qui claudit oculos)facit hoc ad cogitandum praua,& qui agitat labia sua,perficiet malum. Quomodo & nostra litera accipi poterit,si subaudiatur verbū est,hoc modo, qui attonitis est oculis cogitat praua,&c.Prior ergo conditio cogitantium malum, est habere oculos attonitos,hoc est,quasi stupefactos,fixe rem aliquā sic intuentes, vt tamen præsentia non percipiant.Sic enim se habent, quorum cor valde intētum est alicui cogitationi, vt cum impius intēto animo malum aliquod excogitat:quāuis possit esse & conditio eius,qui circa bonū aliquod intētus est animo. Sic dicitur & apud Iob. 15.
Iob:Quid te eleuat cor tuum, & quasi magna cogitans attonitos habes oculos?Alij vertunt claudere oculos, quod licet diuersum sit, & propemodum contrarium superiori conditioni,tamen eodem recidit.Quemadmodum enim qui animo est circa aliquid valde intentus,frequenter attonitis oculis res præsentes inspectat,ita qui aliquid serio vult agitare corde,claudere solet oculos,ne externis distrahatur rebus.Noster secutus est Septuaginta,qui habent στηρίζων ὀφθαλμοὺς, id est, firmans oculos. Nostrum secutus est quidam ex recentioribus,habet enim, Qui obstinatos habet oculos.Secūda conditio est mordere labia sua. Ex imaginatione enim perficiendi malum quod cogitat,aut ex indignatione, mouentur dentes ad huiusmodi actum quasi gestientes nocere ei cui male volunt. Hebræa propriè habent,innuens labiis suis.Est enim hic verbum quod oculis sæpè tribuitur, pro quo quidam bene vertit,Agitans labia sua,quod non multum est diuersum ab eo quod noster habet,

Mordens

Mordens labia sua, secutus etiam hic septuaginta, qui habent ἐνδάκνων τοῖς χείλεσιν, id est, mordens labia. Nam qui irati mordent labia sua, nunc hæc, nunc illa mordent, secumque loqui videntur, labia sua mouẽtes & quasi malum minitãtes. Beda mysticè intelligit impiũ attonitis oculis cogitare praua, qui in cogitãdo ea non videt quæ se in futurum retributio malorum operum sequatur, quasi attonitos & obstupefactos oculos cordis habens.

31 *Corona dignitatis senectus, quæ in viis iustitiæ reperietur.*

SENECTVTEM commendat non quãuis, sed quæ reperitur iustitiæ vias obseruare, hanc dicit esse coronam dignitatis, vel, vt habent Hebrea gloriæ, hoc est, ornamentum gloriosum, honestum & decorum, quia talis senectus commendat conspicuum quẽ facit mire ipsum hominem apud omnes mortales, ornamentum item est totius communitatis, ornat quoque ipsam iustitiam quæ in senibus constantior esse solet, & maior magisque ab omnibus obseruatur. Sciendum tamen pro senectus, dictionẽ Hebraicam שיבה Seba, magis significare ipsam in senibus caniciem crinium, vt sit sensus, Caniciem capitis in senibus, esse in eis velut gloriosam coronam quæ capiti imponi solet. Nec est apud Hebræos relatiuum, quæ, sed tantum corona gloriæ senectus vel canicies in via iustitiæ reperietur, vt intelligi possit senectuti vel caniciei duo tribui, & quod ornamento sit homini, & quod reperitur in via iustitiæ, quod iam duobus modis accipi potest. Aut vt significetur per iustitiam perueniri ad extremam senectutem, cum mali homines ferè ante diem
Psal. 54. suum moriantur, iuxta illud Psalmi: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos, hoc est, Nõ peruenient ad dimidium dierum suorum. Cui sensui conuenit quod Septuaginta habent στέφανος καυχήσεως γῆρας, ἐν δὲ ὁδοῖς δικαιοσύνης εὑρίσκεται, hoc est, corona glorie senectus, in viis autem iustitiæ inuenitur. Quod etiam sic intelligi potest, vt significetur in via iustitię constitutam esse senectutem, iuxta illud, Cani sunt sensus hominis, & ætas senectu-
Sap. 4. tis vita immaculata. Aut ideò dicitur in via iustitiæ reperiri senectutem vel canitiẽ, quod qualemcumque viam agant iuuenes, aut adultæ ætatis homines, tamen iam cani solent iustitiæ vacare & pœnitere si quid iniquè gesserint. Nec obest, quod non semper sic fit. Quod enim ferè solet fieri, non quod semper fit his pararabolis proponit Sapiens. Nostra tamen litera etiam probè se habet. Nam frequens est apud Hebræos, vt relatiuum subticeatur & subintelligendum sit, vnde post nostrum interpretem plerique hic addunt.

3 *Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo, expugnatore vrbium.*

NON dicitur hic patiens melior à bonitate virtutis. Quis enim dubitet patiẽtem sic esse meliorem viro forti, cum patientia virtus sit animi, fortitudo autem corporis non sit virtus animi, à qua sola quis dicitur bonus. Sed melior ponitur pro præstãtior. Est autem pro patiẽs hic rursum, vt supra aliquoties, tardus ad iram, vel longus ad iram. Proinde obseruandum quam pulchre patiens viro forti conferatur & præponatur. Ex omnibus enim virtutibus corporis fortitudo maximam habet laudem apud homines. Nulli enim magis celebrãtur, quam in bello præclari duces, qui hostes vicerunt, vrbes & prouincias subiugarunt: & tamen iudicio sapientis præstãtior est qui vnicam ex concupiscentiis suis, nempe iram vincit & impetum spiritus sui ratione moderatur, quã qui vrbes aut prouincias superat. Præstantior (inquam) non solum quia magis laudandus, sed etiam quia reuera fortior illo, iuxta illud Poëte, Fortior est qui se q̃ qui fortissima vincit Oppida, nec virtus altius ire potest. Et idẽ, Ardua res, vicisse alios, victoria maior, Est animi fluctus cõposuisse sui, Et alius, Latius regnes auidum domando spiritum, quam si Libiam remotis Gadibus iungas, & vterque Pœnus seruiat vni. Et quidem hæc animi fortitudo ostẽditur in quarumlibet pasiionum represione. Vnde in secundo membro generaliter dicitur, qui dominatur animo suo, vel vt habent hebræa, spiritui suo: peculiariter verò & eximiè ꝓbatur in repręsione iræ, vnde de ea in primo membro singulariter fit mentio, de qua etiam peculiariter intelligendum videtur secundum membrũ, vt per animum intelligatur impetus ille quo quis ad iram impellitur, à quo dicitur animositas. Vnde græcis est κρείττων ὀργῆς, hoc est, qui dominatur iræ, Omnium enim passionum, ira est vehementissima, & superatu difficillima, à qua fortissimi quique secundum corpus frequenter aliis citius superantur. Ciuitates plurimas subiugauit totam penè Asiam vicit & Aphricam Alexander ille magnus, & tamen iræ & furoris beluã in se suffocare nõ potuit, sed iracundia victus charissimos amicos Parmenonem, Philotum, Clitum & Calisthenẽ trucidauit, vt alij taceantur vrbium domitores, qui suos non potuerunt domare affectus. Pulchrè in hunc versum scripsit D. Gregorius, qui homil. 35. in Euan sic habet: Quanto culmine virtus patiẽtiæ polleat, Salomon indicat, dicẽs: Melior est patiẽs viro forti & qui dominarur animo suo expugnatore vrbium. Minor est ergo victoria, vrbes expugnare, qa extra sunt quæ vincuntur. Maius est autem quod per patientiam vincitur, quia ipse à se animus superatur, & semetipsum sibimetipsi subiicit, quando eum patientia in humilitate tolerantiæ sternit. Eadem habet in 3. parte curæ Pastoralis, à quo suum commentarium Beda est mutuatus, vt & alias.

Mantua.

Grego.

34 *Sortes mittuntur in sinũ, sed à domino temperantur.*

AD verbum Hebræis est, In sinum proiicitur sors, & a domino omne iudicium eius. Eo autẽ quod dicitur à domino esse omne iudicium eius, significatur dominum sortẽ cuique occulta sua æquitate attribuere & disponere, vnde bene noster vertit, à domino temperantur. Docet hic versus nihil in humanis rebus geri sine nutu & dispensatione diuina, vt ne sortes quidem quæ cæcæ fortunæ tribui

tribui solent ab hominibus,& sine ratione pu
tantur cadere,aliter eueniant quam pro mo-
Psal. 30. deratione diuina. Vnde Psal. In manibus tuis
sortes meæ Apparet autem morem fuisse vt
sortes in sinum alicuius colligerentur, vnde
postea cuique sua educeretur, quemadmodũ
apud nos colliguntur in ollam aut vas quod
libet. Quomodo autem licitum sit sortibus v-
ti,videre licet apud D. Thomam in secunda
secundæ quæst.65.art.8.Beda & hic mysticam
huius sententiæ tractationem non incommo
dam affert, sic scribens. Sicut sortes palam in
sinum mittuntur,at clausæ in sinu continẽtur,
diuini autem est iudicij,cuius sors elata, pal-
mã teneat:sic hominum facta in præsenti qui
dem vita latent,sed cuius sint meriti patescet
in futuro,prolato videlicet tunc & manifesto
iudicio singulorum,quasi de sinu examinis di
uini.Potest & aliter quod dicitur de sortibus
in sinum mittendis intelligi,iuxta illud Salua
Luc. 6. toris:Mensuram bonam dabunt in sinum ve-
strum, vt significetur vnicuique suam tribui
conditionem,quam ferre debeat,sed eandem
non fortuito obuenire,verum ex diuinæ iusti
tiæ temperamento.Ita accepisse videntur Se-
tuaginta qui habent, In sinum superueniunt
omnia in iustis,à domino autem omnia iusta.

CAPVT XVII.

1 *Melior est buccella sicca cum gaudio,quàm domus plena victimis cum iurgio.*

VICTIMAS opponit Sapiens buccel-
læ siccæ,id est,pani sine obsonio,tan
quã lautiores & pinguiores dapes
obsoniorum. Solent enim & apud
Iudæos & apud infideles mactatis primo in
honorẽ Dei victimis,quæ ex pinguioribus fie-
bant animalibus,postea simul lautè & iucun-
dè epulari ex eisdem. Vnde suprà cap 7. mu-
lier lubrica adolescentulum ad conuiuium
innitans introducitur,dicens:victimas pro sa
lute deuoui, hodie reddidi vota mea. Cæterũ
pro gaudio, Hebræis est שלום Salua,quod pa
cem significat & tranquillitatem. Vnde verisi
mile est nostrum Salue dimanasse,Septuagin
ta vtrunque coniunxerunt. Habent enim *μετ' εἰρήνης ἐν ἡδονῇ*,id est cum gaudio in pace. Potest
autem quod hic dicitur de gaudio vel pace,
aut intelligi de gaudio quod inter se conuiuã
tes concordes habent,& erit hæc sententia si-
milis ei quæ habetur cap.15. Melius est vocari
ad olera cum charitate quàm ad vitulum sagi
natum cum odio.Aut potest accipi de gaudio
& pace mentis quæ benè sibi conscia est, cui
opponitur mens quæ secum ob remorsum as
siduè iurgatur & contendit, & erit hæc sentẽ-
tia tum similis ei quæ præcedit prædicto lo-
co,Melius est parum cum timore domini quã
thesauri magni & insatiabiles. Melius est
enim cum gaudio mentis sibi bene, consciæ,
vel pane sicco vesci,quàm habere domũ ple-
nam lautissimis cibis, sed ob quos malè par-
tos mens inquieta est,& turbatur intra se. Po-
test & mysticè accipi, vt cũ Beda intelligatur
significari melius esse parua bona cum chari-
tate facere sine scientia prædicandi(vt hoc sit
siccã esse buccellam)quàm magnis effulge-
re virtutibus,cum admixtione discordiæ. Itẽ
melius esse sapientiam in sacris literis recon-
ditam habere sine seculari eloquentia & sa-
pientia,quàm hanc, quæ mundi iudicio deli-
catior iudicatur, habere cum iurgio & liti-
bus,quæ varietate scientiarum inflatos sequi
solent.

2 *Seruus sapiens dominabitur filiis stultis,& inter fratres hæreditatem diuidet.*

COMMENDAT & hic versus sapientiam,
vt per quam fiat, vt etiam is qui seruilis
est conditionis, & ob id subijci ex sua debet
conditione,dominetur stultis filiis familias,ve
ris alioqui dominis suis.Dominetur, inquam,
siue quia pater illum in seruili manentem cõ
ditione filiis præficit,volens illos serui sapien
tis parere iussionibus & magisterio, tutelam-
que illorum seruo prudenti committens, siue
quia propter suam sapientiam,libertatem adi
piscitur & cum libertate etiam dominium in
eos quibus aliquando seruiuit,iuxta illud Ec- Eccle. 10
clesiastici:Seruo sensato liberi seruiẽt, queád-
modum patuit in Ioseph patriarcha,& multis
quotidie,qui ex humili conditione prouehũ-
tur,vt præsint ingenuis & liberis.Et alioqui re
uera,semper seruus sapiens dominus est filio
rum stultorum,quia ipsa per se sapientia do-
minium ei affert in illos,vt per quam eos præ
cellit,eorumque affectus & mores modera-
tur.Iam quod dicitur:Et inter fratres hæredi-
tatem diuidet, bifariam etiam accipi potest,
nempe,quia totius familiæ à patre modera-
tor relictus,patris quodammodo fungẽs mu-
nere,filiis hæreditatem diuidet,aut quia ex pa
tris voluntate tanquam vnus è numero filio-
rum hæreditatis partem cum filiis accipiet.
Itaque significat hæc parabola sapientiam
præstare ingenuitati & libertati,vt quæ adfe-
rat dominium,libertatem & hæreditatem. My Mystic. sensus.
sticè iuxta Bedam seruus sapiens dominatur
filiis stultis,cum quilibet peccator delictis o-
lim subditus,post conuersionem vitæ sapiens
effectus,atque flagrantissimo amore Dei fer-
uens filiis stultis,hoc est quibusl bet fidelibus
a charitate tepescentibus,actu vel prædicatio
ne sua eis prælatus dominatur,atque inter fra
tres,perfectos scilicet sanctos,supernæ patriæ
hæreditatem diuidet. Iuxta quam mysticam
tractationem,allegoricè seruus sapiens popu-
lus gentilis est qui Christi iugo collum sub-
misit.Hic dominatur filiis stultis, Iudæis scili-
cet incredulis qui se veros Dei & Abrahæ fi-
lios iactant,dicentes Domino. Nos filij Abra-
hæ sumus, & nemini seruiuimus vnquã. Inter
fratres hæreditatem diuidet, quia inter Pro- Ioann. 8.
phetas et Apostolos partem accipit,et hære-
ditatem Iudæis tanquam filiis debitam.

3 *Sicut igne probatur argentum & aurum camino,ita corda probat dominus.*

HEBRAEA ad verbum habent aurifex(vel
conflatorium) argento et fornax auro,
et probat corda dominus. Et est sensus, ar-
gentum habet aurificem aut conflatorium,
id

id est, vas id quo argentum funditur & purificatur (Nam vtrúque potest significare dictio hebræa) & aurum habet fornacem in quo probari possit, at cor solum habet dominum qui illud probare possit. Noster interpres rectè particulas similitudinis suppleuit clariusque sententiam vertit secutus 70. qui sic verterût ὥσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἄργυρος, id est, sicut probatur in camino argentum. Sapientiæ 3. & aliis plerisque locis iustorum probatio comparatur probationi argenti & auri, & per fornacem. Tanquam aurum (inquit) in fornace probauit electos dominus, & in Ecclesi. In igne, inquit probatur aurum & argêtum, homines verò recepti biles in camiuo humiliationis. Hic vero iu genere probatio cordium quorumuis hominum comparatur probationi argenti & auri. Sed illis quidem locis electorû probatio tali designatur comparatione, quoniam sicut aurum & argêtum per ignem purgatur & probatum ostenditur, ita per ignem tribulationis, iuste & purgantur & probati ostenduntur. Patientia enim probationem operatur inquit Paulus. Hic vero cordium quorumuis probatio sub tali comparatione tribuitur Deo: & Deus quidem igni probanti cô paratur, corda verò hominum auro & argento quæ probantur, vt significetur quod sicut aurum & argentum suam habent probationis rationem, ita & corda hominum suum habent probatorem & examinatorem, quemadmodum illa diligenter ob sui precium ab hominibus per ignem probantur, ita & Deus qui ignis quidam est corda hominum, veluti res quas maximè curat & magni facit, sui iudicij examine quasi igne efficacissimo expendit, ita vt clarè discernat cordium intentiones & dispositiones, atque diiudicet quę alicuius vel nullius sint precij, & rursum quæ maioris vel minoris sint precij. Dicitur autem & aliter in scripturis Deus nonnunquam corda quæuis & quosuis homines instar conflatoris & aurificis probare, nimirum quia tribulationibus & prædicatorum suorum vocibus & sermonibus conatur eos ab impuritatibus ipsorum purgare, ostenditque qui reprobi sint & qui probati inuêti. Vnde in Hiere. dicitur: Defecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustra conflauit conflator, malitię eorum non sunt consumptæ. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus proiecit illos.

Eccle. 2 · Rom. 5 · Hiere. 6

4 *Malus obedit linguæ iniquæ, & fallax obtemperat labiis mendacibus.*

HEBRAEA pro verbis obedit & obtemperat, habent auscultat & audit. Quæ si simpliciter accipiantur, significatur hac sententia vnumquemque his rebus capi quæ cum ingenio eius conueniunt, ita vt malus lubenter auscultet linguæ prauæ & qui fallere cupit lubêter intendat his quæ fallacia labia proferunt. Noster interpres verba illa accepit pro obedire & obtemperare, quomodo & apud nos frequenter auscultare & audire accipiuntur. Itaque significatur prauam linguam & fallacem facilè persuadere iis qui ingenio & animo sûe malo & fallaci.

5 *Qui despicit pauperem, exprobrat factori eius: & qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus.*

PRIOR huius sententiæ pars, exposita est in versu 30. cap. 14. Secunda pars manifesta est, significans eum qui alterius miseriæ non miseretur, sed contra potius ob eam gaudet, puniendû aliquando à Deo, ita vt et ipse ruinâ sentiat, qui de alterius ruina lætatur. Exemplû est in Semæi insultante regi Dauid cum fugeret filium Absalom.

6 *Corona senum filij filiorum, & gloria filiorum patres eorum.*

DOCET hæc parabola & filios parentibus & parentes filiis esse ornamento & decori. Senum enim corona, hoc est ornamentum est, quod non tantum filios, sed & filios filiorum habeant, per quos securiores fiût de posteritate, per quam immortales quodammodo sunt futuri, qui iam mortem vicinam agnoscunt, de qua immortalitate posteritatis nonnihil dubitant senes cum filios absque liberis vident. Vnde in veteri Testamento pro magna benedictione ꝓmittitur, videre filios filiorum, vt in Psal. Videas filios filiorum tuorum, pacem super Israël. Vicissim patres sunt gloria & decus filiorum, quia eorum virtus & nobilitas ornat filios & honore apud homines afficit. Proinde monet rectè sententia, quod quemadmodum senes amant impense suos nepotes, vt quos intelligunt sibi esse ornamêto, ita vicissim filij colant ac venerentur suos parentes, vt à quibus eorum gloria & decus pendeat. Dicitur enim in Ecclesiastico: Gloria hominis ex honore patris sui. Quod de carnalibus parêtibus & filiis dicitur, idem & de spiritalibus dicendum. Senum enim, hoc est. patrum veteris testamenti ornamêtum est, quod ipsorum sint filij, non tantum Apostoli, sed & filij horum, quos illi per fidê genuerunt Christo: & vicissim gloria atque honor filiorû noui testamenti est, quod Patriarchæ & Prophetæ veteris testamenti sint patres eorum. Sciendû autem dictionem, gloria, posse hic accipi, aut vt significet decorem vel honorem, aut vt significet gloriationem, sitque sensus filios gloriari in suis patribus. Priorem enim significationem magis habet dictio Hebraica, posteriorem dictio Græca καύχημα, quæ valet idem quod gloriatio. Post hanc sentêtiam sequitur apud Græcos sententia quæ aliquoties apud Augustinû & alios occurrit. Fidelis totus mûdus diuitiarum est, Infidelis autem ueque obolus, Vide August. lib. 5. Confess. capite. 4. & epistola. 54.

Psal. 1 · Eccle. 3 · August.

7 *Non decent stultum verba composita, nec principem labium mentiens.*

PRO verba composita & labium mêtiens, Hebræa habent, labium excellentiæ vel authoritatis, & labium mendacij vel falcitatis. Itaque labium excellêtiæ opponitur labio mendacij, cum pulchra vocum allusione, quę nô potest hic sicut & in multis huius libri sententiis iu versione exprimi, quâuis vt aliqua sit apud uos similis vocû hic allusio, dici possit,

labium authoritatis & labiū falsitatis. Pro labio excellentiæ noster vertit, verba cōposita, quia per labium excellētię significatur oratio præstabilis & grauis, vt quæ tractat de rebus grauibus ad salutē Reipub. spectantibus. At hæc opottet nō impræmeditatā esse aut incōcinnā, sed aptis beneq; ordinatis verbis ac sentētiis constare. Itaque significatur, quod sicut res grauis nō decet varios, ita nec vanitas grates, quodque stultos aut imperitos minimè decet huiusmodi oratio quæ magnos tātum decet viros & doctos, qui sua dignitate & authoritate orationi huiusmodi pondus addere possint, ita & Principes viros minimè deceat mendacium, vt quorum verbis propter authoritatem omnes facilè adhibēt fidem, qui proinde quam plurimis facilè possent imponere. Quomodo ergo stultus adimit authoritatem orationi quæ ei debetur, ita princeps dat authoritatem quæ falsitati non debetur. Discere licet ex hac sententia quales debeāt esse prædicatores verbi diuini, nempe nequaquā stulti, hoc est, imperiti & mundana sectantes, sed planè principes virique graues, & authoritate tum doctrinæ, tum officij præditi. Item tales ab omni mēdacio & falsitate debere esse alienissimos, maximè dum pro officio suo cōcionantur ad populum. At iamdudum leuissimis & indoctissimis hominibus ferè munus prædicandi commissum fuit, qui & ipse multis vanis & falsis sæpè sermones suos suffarcire solitisunt.

8 *Gemma gratissima expectatio præstolantis: quocunque se vertit, prudenter intelligit.*

HEBRAEA longè aliter sic habent: Lapis gratiæ, id est, lapis preciosus, est munus in oculis dominorum suorum, ad quē se verterit, prosperabitur. Quo significatur munus alicui collatum, esse apud eum in precio velut gemmam aliquam gratam, & proinde munera prospetum effectum consecutura apud eū cui conferuntur, atque ab eo quæ desiderantur, impetratura. Itaque significatur muneribus homines delectari, ac munera ferè omnes placare, iuxta illud: Munera crede mihi placant, hominésque deósque. Verbum שכל Sacal, quod iam vertimus, prosperabitur, significat etiam, & propriè, intelligere, eámq; significationē secutus est noster interpres. Quidam in sua versione contrarium huius secundæ significationis sensum amplexus est, existimans in hoc verbo literam ש Sin positam vt aliquando fit, pro Samech ס scilicet, pro סכל iuxta quam acceptionem verbum hoc significabit infatuare, & erit sensus, Munus, eo quod sit velut gemma grata in oculis eo-
Deut.16 rum qui illud consequuntur, excæcaturum & infatuaturum eos, iuxta illud Deuter. Munera excęcant oculos sapientum, & mutāt verba iustorum. Mirum quid secutus sit noster interpres, cum vertit expectatio præstolantis, cum illud nec cum Græcis conueniat, nisi quod videri posit legisse literam Resch pro Daleth שחר Sachar, scilicet pro שחד Sachad. Nā illud significat mane quęrere. Est autem sensus nostrę literæ iste: Res expectata à pręstolante magni fit ab illo, estque in oculis

eius velut gēma gratissima, itaque quocūq; se talis expectans vertit, et quicquid aggreditur aut quocunq; diuertit, prudēter se gerere studet quo re desideratissima nō fraudetur, sed eā aliquādo assequatur. Beda hanc sententiā generalem peculiariter applicat ad id, quod omnium maximè est desiderandum, felicitatem scilicet æternam quæ margaritæ preciosæ comparatur, Math. 13. ob quam comparandam homo prudens vadit et vendit vniuersa quæ habet.

9 *Qui celat delictum, quærit amicitias: qui altero sermone repetit, separat fœderatos.*

COMMENDAT hæc sententia silentiū delictorum proximi, ac eorundem delationem condemnat. Quod autem dicitur in prima parte. Qui celat delictum, quærit amicitias vel vt aliqui legunt, amicitiam, primū quidem accipi potest de amicitia quā sibi eō parat qui alterius delictum tegit. Nam per hoc efficitur quis multis gratus. Secundo etiam potest accipi de amicitia quam inter alios fouet, qui proximi errat acel.t. Nam qui proximi delicta tegit, non sibi tantum hac ratione multorum amicitiam parat, sed & inter alios bene sibi consentientes amicitiam fouet, & dissidentes sæpè conciliat, dum quod quis in alium vel verbo vel facto peccauit, tegere et excusare studet. Vnde per cōtrarium subditur. Qui altero sermone repetit, separat fœderatos. Vbi quod dicitur altero sermone, aut significat sermonem qui aliter rem narrat quā prius narrata est, quo scilicet res deprauatur & maligne refertur, aut simpliciter sermonē nouum, qui alter sit ab eo quo res quæpiā prius audita est referri, vt sit sensus. Qui quod semel audiuit, id ipsū altero nouoque sermone repetit. Hebræa tantum habēt. Qui iterat rem vel verbum, aut qui mutāt verbū. Quod sequitur, separat fœderatos noster interpres ex superiori vertit separat principes. Solent autem principes pactis fœderibus amicitiam inter se seruare quam in magnum Reipub. dispendium, falsi prauique delatores sæpè rumpunt.

10 *Tātis proficit correctio apud prudentem, quam centum plagæ apud stultum.*

HEBRAEA ad verbum habent. Terret vel frangit increpatio intelligētem magis quam percutere stultum centies. Itaque apud nos dictio correctio actiuè accipi debet correptione & increpatione qua quis verbis alium corrigere studet, quæ etiamsi sit vnica tātum, tamen in cordato plus proficiet quam multa verba in stulto, quemadmodum experientia testatur. Proindę discrimen indicat hæc sententia inter cordatum et stultum, ac argumentum prudentiæ ostendit.

11 *Semper iurgia quærit malus, angelus autem crudelis mittetur contra eum.*

HEBRAEA et sic verti possunt. Profecto vel tātū rebellis quærit, malū, et ad hūc modū. Profecto vel tantū rebellionem quęrit

malus, quorum postremum secutus est noster interpres vertens. Semper iurgia quærit malus, hoc est, qui maligno & peruerso est animo, semper côtentionibus deditus est, pacem non amat, iurgia contra se & inter alios excitat. Sunt enim qui quædam ideo tantum defendunt non quod vera esse videãtur, sed quia eis est voluptati ab aliis dissentire. Id quod cũ in omnibus malis, tum in hæreticis maximè apparet. Ideóque contra talem mittetur angelus crudelis, quia aut ab homine iudice mittetur contra eum nuncius mortis, hoc est, morte plectetur ob excitatas seditiones in Repub. aut à Deo angelus malus contra eum mittetur, qui eum sine misericordia ad æternum secum rapiat supplicium, aut etiam in præsenti vita variis affligat malis, quemadmodum afflicti sunt ab angelis malis Ægiptij, semper iurgãtes & obsistẽtes Moysi & Aarõ, Psal. 77. iuxta illud Psal. Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem & iram & tribulationem, immissiones per Angelos malos.

12 *Expedit magis vrsæ occurrere raptis fœtibus, quam fatuo confidenti sibi in stultitia sua.*

AD verbum hebræa aut sic sunt vertenda: Occurrere vrsum orbatum in virum & non stultum in stultitia sua, & sic aliquid erit subintelligendum in hunc modum, Optabile aut tolerabile est vrsum occurere homini, nõ autem stultum occurrere alicui in sua stultitia, hoc est illud tolerabilius, optabilius & minus formidãdum est quam istud, quia ab hoc plus imminet mali qui cũ sua stultitia aliquẽ inuadit & impetit, vt qui nõ tantum vitæ corporali nocere solet, sed & famæ vel animæ. Aut sic per imperatiuum verti possunt, Occurrere vrso orbato in viro, & non stulto in stultitia sua. Qua locutione, phrasi hebraica significatur potius illud faciendum quàm istud. Quod secutus noster interpres vertit, Expedit magis vrsæ, &c. Addidit autem de suo duas illas dictiones confidenti sibi. Significat autem hæc sententia hyperbolica comparatione valde cauendum ne quis contendat cum stultis, eorumque stultitiæ obsistere conetur disputando & arguendo, maximè si in sua stultitia & errore sibi placeat & confidat. Est enim vrsus animal alioqui ferocissimum & homini inimicissimum, at huius ferocitatem 'conduplicat perdidisse catulos, vnde vel tunc maximè formidabile est. Itaque & huiusmodi com 1. Reg. 17 paratione significatur à Chusi quàm sit formidãdus Dauid cum suo exercitu. Tu inquit, nosti patrem tuum & viros qui cum eo sunt esse fortissimos & amaro animo, veluti si vrsa raptis catulis in saltu sæuiat. Nihilominus tamen humano ingenio & industria sæpè superatur hoc animal. Cæterũ stultum in sua confidentem stultitia nulla neque arte, neque viribus possumus domare, queãdmodum hac tempestate patet in nostris hæreticis, qui disputationibus non tantum non sanantur, sed irritantur magis ac ferociores fiunt, sæuiẽtes in eos qui ipsis bene volunt, & ad saniorem mentem eos reducere conantur. Venerabilis Beda mysticè per vrsam furorem gentilitatis intelligit, vt significetur facilius esse doctoribus sanctis furori gentilitatis occurrere rapiendo fœtus eius, atque à bestiali eius sæuitia ad fidei pietatem conuertendo quàm hæreticum quemlibet confidentem sibi in sui perfidia dogmatis, ad fidem rectam reuocare, vel catholicum praua agentem, ad bonæ operationis statum reducere.

13 *Qui reddit mala pro bonis, non recedet malum de domo eius.*

INDICAT hæc sententia quàm magnum sit malum, ingratitudo illa pessima qua quidam malum repẽdunt pro bono, quales sunt præter alios stulti confidentes in stultitia sua (de quibus in sententia superiori) dum ab aliquo bene monentur & corripiuntur. Qui inquit, reddit malum pro bono, hic vt non simpliciter peccat (bis enim peccat) ita non semel tantum punietur, sed non recedet malũ pœnæ de domo & familia eius, queãdmodum pulchrè explicatur ad longum Psal. 108. Dicit autem, Non recedet malum, siue quod sic frequenter fiat, siue quia omnes tales hoc merẽtur, quemadmodum pleræque huius sententiæ sunt intelligendæ.

14 *Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum: & antequam patiatur contumeliam, iudicium deserit.*

CLARAM & iucundam Hebræa habent sententiam in hunc modum, Aperit aquas principium contentionis, & antequam misceatur lis, desere, scilicet litẽ, hoc est, Principium iurgiorum est, sicut cum quis aquas cohibitas aperit exitumque eis præbet. Nam sicut cum aquis exitus aperitur magnæ inundationis causa præstatur, quã posteà nõ facilè est cohibere aut reuocare, ita cum contentioni & iurgio principium datur, nascitur ex eo frequenter impetuosus furor omnia turbans, quem componere nõ ita fit facilè, & sicut vel minima apertura in principio aquis data, violentia aquarũ mox fit maxima, ita cum principium litis minimum sit & parui fiat, frequenter instar impetuosæ currentis aquæ, in rabiẽ & multa malã procedit. Proinde monet Sapiens vt antequam lis misceatur & contentio ex vtraque parte incalescat, lis deseratur, quemadmodum consultum est angustum aquarum foramen mox obturare priusquam violentia aquarum dilatetur. Non rectè ergo Lyranus (vt non dicam ridicule) nostrã literã explicuit: sic scribens: qui dimittit aquã, bibens vinum nimis fortè, caput est iurgiorũ, quia lites oriuntur ex ebrietate. Dimittere enim aquam non est hic positum pro deserere eam & abstinere ab ea, sed pro eo quod est aquam nõ cohibere, sed eam laxare in fluxum, quemadmodum bene intellexit D. Gregorius hunc locum tractans lib. 7. Mora. c. 24. Gregor. vnde & Beda suum hoc loco, vt & aliàs sæpè commẽtarium mutuatus est, Aquam, inquit, dimittere, est linguam in fluxum eloquij relaxare. Quo contra in bonam partem dicitur, Aqua profunda verba ex ore viri. Qui ergo Prou. 18. dimittit aquam, caput est iurgiorum qui linguam non refrenat, concordiam dissipat.

Vnde

Vnde è diuerso scriptū est: Qui imponit stulto silentium, iras mitigat. Hæc illæ. Habebit
Prou. 26 nostra litera sensum hebraicæ lectionis, si subaudiatur similitudinis particula, quæ frequenter in his sententiis est subintelligenda, in hūc modum, Sicut qui dimittit aquam, ita est caput iurgiorum. Et quod sequitur hunc habet sensum, Et is qui caput est & author iurgiorū, antequam patiatur contumeliā aut iniuriam quæ huiusmodi authores dissidiorum sequi solet, deserit iudicium, hoc est, id quod iustum est. Significatur ergo ideo talem incidere in contumeliam, quia ipse prior deseruit æquitatem. Aut si nomine iudicij significetur causa forensis, quæ tractatur coram iudice, (dictio enim Hæbraica litem significat) sensus esse potest. Quoniam author litis similis est laxanti aquā, ideo si rectè & consultè vult agere antequam grauem aliquā incidat ignominiam, deserit cœptam à se causam coram
Matth. 5. Iudice, iuxta illud: Esto consentiens aduersario tuo, &c.

15 *Qui iustificat impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum.*

DVPLICITER contingit iustificare impium & cōdemnare iustum, aut in quotidiano sermone dum quis impium iustum di
Psal. 9. cit & tanquam iustum laudat, iuxta illud Psalmistæ: Laudatur peccator in desideriis animę suæ, & iniquus benedicitur. Et contra iustus pro impio habetur & calumnia afficitur pro
Matth. 5. pter iustitiā, iuxta illud Saluatoris: Beati estis cū maledixerint vobis homines, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum propter filium hominis. Aut in iudicio, dum authoritate iudicis impius lata sententia absoluitur, &
Esa. 5. iustus condemnatur, iuxta illud Esaiæ: Qui iustificatis impium pro muneribus & iustitiam iusti aufertis ab eo. Vtrunque malum vtrobique æquè est & similiter Deo abominabile, quia per vtrunque similiter fit iniuria iustitię, & iniustitiæ fomentum præbetur.

16 *Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit?*

SIGNIFICAT hæc sententia iuxta hanc nostram lectionem stulto diuitias non esse vtiles satis, sed potius inutiles. Diuitię enim expetuntur potissimum ad subleuandum hominis inopiam, stulto autem, hoc est, homini non sanæ mentis maximè opus est sapientia. At hanc talis diuitiis comparare non potest, siue quia diuitiæ, non sunt per se precium sapientiæ, siue quod stultus suo vitio eis vti nesciat ad sapientiam comparandam, quemadmodum eis sapiens vti nouit ad sapientiam conquirendam. Itaque sequitur stulto diuitias non prodesse, ad id quo indiget obtinendum, imò potius inutiles esse & noxias, vt qui ob sapientiæ carentiam eis non solū non possit bene vti, sed malè necessariò vtatur, ad luxum scilicet & voluptates illi noxias, amissurus vel in plurimum diuitias per abusum, & in extremam peruenturus paupertatem. Simpliciter significat sententia sine sapientia diuitias prodesse non posse, atque illam diuitiis

propriè non parari, & proinde sapientiam lōgè diuitiis præferendam esse, quantumuis eas mundus magnifaciat, tum quod illa sine diuitiis prodesse possit, tum quod facilè diuitias homini comparet: Hebræa paulo diuersam habent sententiam in hunc modum. Ad quid est precium in manu stulti ad comparandam sapientiam, cum non habeat cor? Quo significatur quanquam diuitiæ multum prodesse possint homini cordato ad sapientiā obtinendam, frustra tamen huiusmodi sapientiæ precium esse in manu & potestate stulti ob cordis inopiam, & proinde non tam pecunia quā animi præstantia parari sapientiam. Quod ad literam dicitur de diuitiis temporalibus, Beda applicat ad diuitias spirituales, intelligens scripturam sacram, quam habere Iudęis & hæreticis non prodest, cum ea vti rectè non possint ad veram comparandam sapientiam. Idē & in malos catholicos dici potest quibus non prosunt diuitiæ veræ fidei.

17 *Qui altam facit domum suam, quærit ruinam. & qui euitat discere, incidet in malum.*

HVNC versum hebræa non habent, habēt tamen Græca, & mox sequitur quod cum priori coincidit membro, cum dicitur: Qui exaltat ostium, quærit ruinam. Significat autem prius membrum superbiam sequi deiectionem, eúmque qui se exaltat, humiliandum, quemadmodum qui nimis altè ædificat, domum suam ruinæ & vi ventorū magis obnoxiam facit. Secundum membrum similiter significat eum qui præ superbia recusat doceri, in varia mala casurum, vnde per sapientiā eripi potuisset, suæque superbiæ dignas pœnas daturum.

18. *Omni tempore diligit qui amicus est, & frater in angustiis comprobatur.*

BREVITER & clarè sapiēs præscribit veri amici conditiones, vt eum à ficto & tēporario amico per hunc modum dignoscamus. Is, inquit, qui amicus est, verus scilicet & non fictus, omni tempore diligit, hoc est, non solum in tempore prospero, sed & in tempore aduerso. Et in angustiis, tum demum comprobatur quis sit homini frater, id est, verus amicus & fratris germani loco. Habent quidē Hebræa: Et frater in aduersitate nascetur. At fratrem in aduersitate nasci, nō est aliud quā eum qui in aduersitate persistit in amicitia, hoc ipso fieri homini fratrem & dignum qui frater vocetur. Quod nō est aliud ab eo quod noster vertit, Et frater in angustiis comprobatur. Ecclesiastici 6. simili nota docetur discrimen veri & ficti amici, cum dicitur: Si possides amicum, in tentatione posside eum, & ne facilè credas ei teipsum. Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis. Amicus si permāserit fixus, erit tibi quasi coæqualis, &c. Et Seneca: Amicos secundæ res optimè parant, aduersæ certissimè probant. Et alius, Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum, Tempore sic duro est inspicienda fides. Eccle. 6

19 *Stultus homo plaudet manibus, cum spoponderit pro amico suo.*

SECVNDVM hanc nostram literam significatur stultitiæ signum esse, si quis

ſponſione à ſe pro alio facta gaudeat, manibus que præ gaudio plaudat, quaſi re bene geſta, gaudens quod hoc officio ſibi amicum promeruerit. Declarat enim hac ratione ſe non intelligere, quali periculo ſe expoſuerit, quã multi fideiuſſionibus in varias lites & moleſtias inciderint, atq; ad inopiã & miſeriã peruenerint, propter quæ potius deberet qui fideiubet, iuxta Sapientis conſilium ſupra ca. 6. ſolicitus eſſe vt a periculis imminentibus liberetur. Fili, inquit, mi, ſi ſpoponderis pro amico tuo, fac quod dico, & temetipſum libera, diſcurre, feſtina, &c. Hebræa ab aliis ſic vertuntur. Vir ſtultus figit manum ſpondens ſpõſionem pro proximo ſuo, vel apud proximum ſuum. Qua ſententia ſignificatur ſtultitiæ eſſe facilè figere manum, hoc eſt, ſtipulari & fideiubere pro alio, ob pericula ſcilicet ipſum manentia. D. Hieron. ſecutus Septuaginta figere manum intelligit, complodere manus præ gaudio. Habent enim Septuaginta ἐπικροτεῖ καὶ ἐπιχαίρει Diſcant ex hac ſententia quam ſtulti ſint qui cum gaudio officium regendi alios ſuſcipiunt, pro quibus Deo ſunt reddituri rationem.

20 *Qui meditatur diſcordias, diligit rixas, & qui exaltat oſtium, quærit ruinam.*

OSTIVM legendum eſt, non os ſuum, vt quidam libri habent, Nam Hebræa & emendatiores Latini codices oſtium habent, quamuis per oſtium hic quidam intelligant os & labia hominis, vt quæ ſunt oſtium corporis humani. Itaque coincidet ſecundum hunc ſenſum vtraque lectio in idem, ſignificabitúrque eum qui ſuperbè loquitur, deiiciendum & humiliandum. Priorem partem Hebræa aliter habent & elegantius ſic, Qui diligit rebellionem (vel peccatum) diligit litem. Dictio enim פשע Peſag & ſingulariter rebellionem & generaliter quamuis præuaricationem ac peccatum ſignificat, cum omne peccatum ſit rebellio quædam. Priorem ſignificationẽ noſter ſecutus videtur, & eſt ſenſus: Qui diligit rebellionem, atque ideo apud ſe meditatur diſcordias introducere, hic declarat ipſo facto ſe diligere rixas, rem minimè diligibilem. Nam ex rebellione ac diſcordia animorum, rixæ conſequuntur. Aut qui per animi ſuperbiam ſic eſt affectus vt ſemper contrariũ ſentiat, & defendere velit cõtrarium alterius ſententiæ, declarat ſe amare rixas, quæ hinc ſemper cõſequuntur, & multa afferunt mala. Similiter & quoduis peccatum ac præuaricatio rixam generat, vt etiam verum ſit, qui diligit peccatum, diligit litem, & qui eadẽ ſuperbia, qua rebellionem amat ac meditatur diſcordias, oſtium, hoc eſt, domũ ſuam exaltat (pars enim pro toto ponitur) aliis ſe præferens, nec quibus debet ſubiici volens, talis ipſo facto quærit ruinã & caſum, quia omnis qui ſe exaltat humiliabitur, & domus in altum ædificata, ruinæ magis eſt obnoxia. Condemnat ergo hæc ſententia ſuperbiæ malum, vt quod ſit rixarum & ruinæ ac contritionis cauſa.

21 *Qui peruerſi cordis eſt, non inueniet bonum: & qui vertit linguam, incidet in malum.*

CONDEMNAT hæc ſententia & eum qui peruerſum habet cor, & eum qui inuerſam aut peruerſam habet linguã, hoc eſt, & eum qui praui eſt cordis, omnia malignè apud ſe interpretans, praua corde aliis machinans, ac peruerſitatem cordis regens atque diſſimulans. Et eum qui ſic vertit linguam ſuã vt aliud loquatur quàm cogitet, ad decipiendũ ſimplices, vt aliud in præſentia dicat adulando, aliud in abſentia, aut vt praua loquatur & erronea. Vtrunque vult ſignificare Sapiens & cariturum bono & caſurum in malum, quã uis elegantiæ cauſa de peruerſo corde ſolum dicat, quod non inueniet bonum: de peruerſa lingua, quod incidet in malũ: Nõ enim Deus tantum puniet peruerſitatem operum, ſed & cordis & linguæ. Caietanus intelligit de priore dictum, Non inueniet bonum: de poſteriore, incidet in malum, ad ſignificandum quod iſte peior ſit illo, quanto peius eſt incidere in malum, quam carere bono.

22 *Natus eſt ſtultus in ignominiam ſuam, ſed nec pater in fatuo lætabitur.*

HOC eſt natum eſſe cedit ſtulto in ignominiam, ſed & generaſſe ſtultum cedit patri in mœrorem. Hebræa habent, Qui generat ſtultum, ad mœrorem ſibi, & nõ lætabitur pater ſtulti. Quo ſignificatur quod cum parẽtes ex generatione ſua expectent gaudium, gaudeántque homines ſe habere proles, tamen contra euenit in ſtultorum parentibus, qui generãdo ſtultos, mœrorem ſibi generãt, ita vt præſtitiſſet non procreare nec habere liberos, quam habere improbos, quos pater ſine triſtitia non poteſt intueri, & vnde propter illorum improbitatem in varios mœrores & mala frequenter incidit. Noſter interpres pro participio actiuo legiſſe videtur participium paſſiuum, punctis ſcilicet vocalibus mutatis, ſignificatúrque hominem improbũ ſua ſtultitia efficere, vt cum alioqui natus ſit ad bonũ ſuum atque ad viuendũ, natus ſit ad propriũ dedecus, iuxta illud Saluatoris: Bonum erat ei Matt. 26
ſi natus non fuiſſet homo ille. Itaque ſignificatur quod eius vitio ad natiuitatem eius ſequatur ipſius ignominia. Male ergo legitur in pleriſque libris, In ignominia ſua. Simili ſenſu 1. Mach. 2. dicitur. Vt quid natus ſum videre cõtritionem populi mei?

23 *Animus gaudens ætatem floridam facit, ſpiritus triſtis exiccat oſſa.*

SIMILIS eſt hæc ſententia illi quæ ſuperius habetur in cap. 15. verſu 14. vt ibi dictũ eſt. Cæterum pro ætatem floridam facit, alij ferè vertunt, bene facit Medicina, vt ſubaudiatur particula ſimilitudinis, vt, & ſit ſenſus: Animus lætus bene diſponit corpus ſicut medicina, Eſt enim, lætitia mentis, optima corporis medicina. Aut verti poteſt, bonam facit medicinam hoc eſt, efficacem eam reddit. Nam ægroto medicina parum prodeſt, niſi animo ſit læto & expedito. Dictio enim Hebraica גהה Geha hic poſita propriè ſignificat medicinam & ſanationem. Videri tamẽ hic poteſt poſita potius pro ſanitate & valetudine, vnde vertit quidam, bene diſponit valetudinem, & alius, bonam reddit habitudinem, Iuxta quod bene

bene & noster vertit ætatem floridam facit, sicut & 70 pulchrè habent, καρδία εὐφραινομένη εὐθάλειν ποιεῖ, i. cor lætum bene habere, aut bene dispositũ esse facit. Cõtra spiritus tristis exiccat ossa, hoc est, membra corporis quæ ossibus constant. Sic enim sæpè Hebræi vsurpant nomen ossis, vt suprà est annotatum. Caietanus intelligit ossa exiccari, cũ exiccantur medullæ quæ ossibus continentur. Simile est Ecclesiastici 30. Iucunditas cordis hæc est vita hominis, & exultatio viri est lõgæuitas. Et Hippocrates φροντὶς χαλεπὴ νόσος, hoc est, cura grauis est morbus. Et Lucretius: Et dolor & morbus læti fabricator vterque. Mysticè hanc sententiam sic pulchrè explicat Beda: Qui interna spiritus consolatione lætatur, etiam bonæ actionis flore decoratur & fructus præmiorũ præstolatur cœlestium. Qui verò tristitia seculi quæ mortem operatur, angitur, pinguedinẽ diuinæ charitatis in robore virtutum quas exercere videtur, habere nullatenus valet, sed quasi exiccatis ossibus mercessit, quia in bonis actibus quos facit gratiam dilectionis amisit.

24 *Munera de sinu impius accipit, vt peruertat semitas iudicij.*

DVPLICITER accipi potest, quod dicitur impius accipere munera de sinu. Aut enim intelligi potest de accipiẽte munus à dante illud, vt de iudice vel aduocato, aut teste impio, accipiente munus ab aliquo qui ei dat illud ad corrumpendum ipsum. Et tunc accipere de sinu, est accipere secreto & latenter, ita vt ipse accipiẽdi modus, magis arguat impietatẽ, quàm accipiens munus cupit tegere. Aut intelligi potest de accipiente munus è sinu suo ad dandum illud alicui quem cupit in iudicio peruertere. Vt vt est significatur nõ quodlibet delictum esse, sed impietatem esse siue accipere ab aliquo, siue dare alicui munus ad corrumpendum iustitiam. Vtrunque simul videri potest sapiens ambiguo sermone in originali litera significasse. Nã dictio (sinu) ponitur apud hebræos in regione genitiui, vt videatur vertendum munus de sinu impij. Et tamen verbum, accipit, desiderat nominatiuum, Impius. Itaque significatur & impium esse qui accipit munus, & eum à quo accipitur. Quod si impius est qui pro munere peruertit vias iudicij, hoc est, leges iustitię, vbi de caducis agitur rebus, quanto magis qui foro conscientiæ præsidẽs Episcopus aut sacerdos eum iactura animarum pecunias accipit, vt peruertat iudicium.

25 *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.*

PRIOR huius parabolæ pars dupliciter accipi potest. Fere enim sic accipitur vt significetur sapientiam prudentis relucere, seque quamuis in corde abdita sit, ostentare & declarare i vultu ipsius, vt quod hic dicitur, coincidat cum illo Eccles. Sapientia hominis lucet in vultu eius, Iuxta quem sensum, quæ sequitur pars significat oculos stultorũ vagos esse & instabiles, vt qui vel ad fines terræ respiciant, nunc huc, nunc illuc deflexi, ac proinde sua instabilitate, hominis stultitiam coarguentes, sicut contra vultus sapientis, grauitate & maturitate, hominis sapientiam testatur. Hunc sensum & græca significant quæ habent πρόσωπον συνετὸν ἀνδρὸς σοφοῦ, id est, viri sapientis facies est intelligẽs. Aliter tamen etiã accipi potest, vt sit sensus. Sapientiam semper esse in oculis prudentis, ipsique eam videri claram & eximiam, præ omnibus aliis ipsum ad eam semper intendere & respicere vt secundum eam vitam suam instituat, ac de omnibus rebus rectè iudicet. Hic enim sensus magis videtur conuenire hebraicæ veritati, quæ non habet in facie, nec habet verbum, lucet, sed tantum. Cum facie prudentis sapiẽtia, scilicet est, hoc est, corã prudẽte est sapientia. Iuxta quẽ sensum quod sequitur ex opposito, Oculi stultorum in finibus terræ, significat oculos stultorum terrena tantum respicere, quibus adeo non saturãtur vt præsentibus nequaquam contenti, etiam aliena quæ procul sunt, desiderent, vel orbis dominium ambientes.

Eccl. 8.

26 *Ira patris filius stultus, & dolor matris quę genuit eum.*

SIMILIS est hæc sententia aliis plerisq; huius libri, significans stultum filium parentibus malas reddere vices, pro beneficiis acceptis ab eis, vt qui in patre excitet iram & indignationem ad vindictam ipsum commouentem, in matre dolorem & amaritudinem animi. Itaque causaliter accipiẽdum est quod dicit, filium stultum esse iram patris vel dolorem matris. pulchrè autem iram patri tãquã viro magis conuenientem dolorem matri tanquam mulieri magis accõmodum tribuit.

27 *Non est bonum damnum inferre iusto, nec percutere principem, quia rectè iudicat.*

SIGNIFICAT hæc sententia duo mala plerosque contra institiam admittere dũ & primum, iusto iniuste nocent, damnum ei in bonis aut corpore inferẽtes, & deinde principibus iudicibus, qui contra eos indefensionem iusti sententiã protulerunt molesti sunt, lingua eos aut etiam manu insectantes & percutientes. Vtrunque dicit non esse bonum, plus tamen significare volens quam dicit, nimirum vtrunque esse valde malum & impiũ, nec apud deum ac homines graui cariturum vltione.

28 *Qui moderatur sermones suos, doctus & prudẽs est: & preciosi spiritus vir eruditus.*

PRIOR huius sententiæ pars satis est manifesta, docens illinc probari posse hominis doctrinam & prudentiam, quia moderari nouit suos sermones, ita vt nec plus nec minus quam deceat loquatur, nec quouis tempore aut loco quod nouit effutiat, sed vt habent hebræa, contineat apud se eloquia sua, tacẽda reticens & tẽpori opportuno quæ dicenda sunt seruans, eaque debito cũ moderamine proferens. Cæterũ secunda pars quæ significare videtur, virũ eruditũ habere preciosum spiritũ, vel vt alij vertũt, nobilẽ animum,

non bene conuenire videtur priori parti. Nã ea requirit vt ostendatur quis sit vir eruditus non quid sit. Itaque vertendum etiã. Et qui est preciosi spiritus, vel qui preciosus est spiritu, est vir eruditus. In quem sensum & nostra litera facilè accipi potest, si sic ordinetur. Et homo vel vir preciosi spiritus, est vir eruditus. Vt autem intelligatur quem dicat preciosi spiritus vel potius preciosum spiritu, obseruandæ quædam apud hunc sapientem sententiæ, vnde huius intellectus pendet. Dicit enim cap. 29. Totum spiritum suum profert stultus, sapiens differt & reseruat in posterũ. Quo significatur stultum temere profundere quicquid habet in animo suo, contrà sapiẽtem pleraq; apud se retinere secreta, suo tempore proferenda. Et ca. 25. vrbi patenti comparatur vir qui non potest in loquendo cohibere spiritũ suum, id est, reticere quod habet in animo. Itaque pretiosum spiritu vel hominem preciosi spiritus dicit, qui nouit spiritum suum retinere & cohibere, ita vt non temere quod habet in animo & quod sentit, profundat, quique non facilè, sed ægrè & cum deliberatione matura spiritum suũ ostendat, quẽ nos nostro idiomate dicimus carũ in verbis suis, hoc est parcum, phrasi non dissimili ab ea locutione quæ est 1. Reg. 3. Sermo domini erat preciosus in diebus illis, id est, rarus & parcus. Hunc sensum priori parti bene conuenientẽ habent & Septuaginta qui verterunt μακρόθυμος δὲ ἀνὴρ φρόνιμος, id est, longanimis autem est vir prudens. Habet & quidam recentior qui vertit. Et animi frigidi, homo prudens est, exponens animũ frigidum, animum remissum & non temerarium in loquendo. Vt autẽ verterit animum frigidum, in causa est quod vocem Hebræã וְקַר Veear legerit, & interpretatus sit vt scribitur, quod sic videretur esse sensus priori parti conueniẽtior. Sic enim dictio Hebrea valet idem quod, Et frigidus, cum alij legant aliter quam scribatur, nẽpe יְקַר Iecar, quod preciosum, significat, quæ significatio bene loco etiam conuenit, & cum illius versione coincidit si phrasis scripturę bene intelligatur.

29 *Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur: & si compresserit labia sua, intelligens.*

ADEO taciturnitas & silentiũ arguit hominis doctrinã & prudentiã, iuxta sententiam superiorẽ, vt etiam stulti & indocti, si tacere nouerint, sapientes reputentur & intelligentes ab his qui nõ nouerunt eos, imò & ab his qui nouerũt qui saltem in ea parte & pro eo tempore prudenter eos agere fatentur.

CAPVT XVIII.

1 *Occasiones quærit qui vult recedere ab amico, omni tempore erit exprobrabilis.*

HEBRAEA longè secus habent, quãquã & ipsa variè ãduersis ob sentẽtiæ obscuritatem (quam breuitas & dictionũ ambiguitas parit) transferãtur & exponãtur. Ex variis autẽ versionibus & expositionibus hæc videtur cõuenientior plerisque consideratis, Pro desiderio quærit esse separatus (aut quærit separationẽ) qui in omni re litibus se immiscet. Quo significatur eum qui quæuis cauillatur & in omnibus rebus lites excitat & contẽtiones, ostendere se cupide quærere, vt sit ab omniũ amicitia separatus, nec magnifacere cuiusquã beneuolentiam. Nostra versio imitata est Septuaginta qui sic legunt, προφάσεις ζητεῖ ἀνὴρ βουλόμενος χωρίζεσθαι φίλων, ἐν παντὶ δὲ καιρῷ ἐπονείδιστος ἔσται, hoc est, occasiones quęrit vir volens separari ab amicis. In omni autẽ tempore erit probrosus. Videtur Septuaginta pro תאוה Thaauah legisse תאנה Nun scilicet pro Vau, inter quas literas parua est apud Hebræos differentia. Nã Ana significat occasionẽ quærere. Et vltimã versus dictionẽ יתגלע Ithgallah, quæ apud hũc sapientẽ semper accipitur pro litibus se immiscere videntur accepisse per Metathesim pro יתגעל, Ithgaal. Nã verbũ געל gaal significat reprobare. Hinc ergo omnis hęc nascitur varietas. Cęterũ nostrę versionis sensus est manifestus. Significatur enim eũ qui amicitiam alicuius fastidit, & ex animi instabilitate vel malitia ab amico vult recedere, cũ non habeat iustam discedendi rationem, vndique quærere occasiones & discedendi & discessionem excusandi, nunc hæc, nunc illa causando, vt ostẽdat se iustè recedere. Proinde talẽ merito probrosum fore apud omnes, nec quouis tẽpore maculã illam eluere posse, vt qui nequaquã læsus amicitiã deseruerit, quam etiã læsus nõ temere deserere debuisset, quiq; falsas aut inualidas suæ desertionis prætexit causas, peccans proinde multis modis. Secundũ hanc autem explicationem dictio exprobrabilis passiuè accipitur, cũ iuxta exigentiam Græcæ dictionis potius actiuè sit accipienda, vt significetur talẽ semper exprobrare & cõuitiari amico quem reliquit vitia sibi nota denudando, eiusq; facta vbique carpendo quo suã discessionẽ iustam faciat. Veritas huius sententiæ manifesta est in quotidiana experientia, & potissimum in hæreticis, qui quandoquidẽ fastidio vetustatis, aut sua malitia quęrunt discessionem ab ecclesia, quiduis causantur, minutissima quæq; exaggerantes & calumniantes, omniaq; insectantes & traducentes apud populũ nihil aliud ferè inculcantes in omnibus suis concionibus quàm ecclesiasticorum vitia in quæ assiduè debacchantur.

2 *Non recipit stultus verba prudentiæ, nisi ea dixeris quæ versantur in corde eius.*

NON habẽt Hebræa verbum dixeris, sed sic, Non amat stultus intelligentiam, sed ea quæ corde suo voluat, nẽpe stultitiam & vanitatem. Et est sententia generalior, in qua sensus nostræ lectionis includitur. In qua nostra lectione dictio, nisi, posita est pro, sed tantum si, & est sententia clara.

3 *Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit: sed sequitur eum ignominia & opprobrium.*

HEBRAEA ad verbum sic habent, Cum venerit impius, venit etiam cõtemptus, & cum ignominia (vel despectione) opprobrium. Itaque similis est hic versus cum versu 2. cap. 11. qui apud Hebręos, vt suprà dictũ est, sic habet, Venit superbia, venit & ignominia, (vel despectio) & cum humilibus sapientia. Ex qua collatione facilius verus huius loci sensus

sensus percipi poterit, cum à diuersis varie explicetur. Sicut enim ibi significatur superbiã comitari contemptum & despectionem aut ignominiam, Humilitatem verò sequi sapientiam, nimirũ quia superbus præ se facilè alios contemnit & ignominia afficit, ita & hic significatur impietatis comitem esse contemptũ, quia impius alios præ se contemnit, vilipenditque, & iura & homines, ita vt nullo vel timore, vel pudore à malo retrahatur, nullisq; bene consulentium rationibus moueatur. Similiter in secunda parte cum dicitur: Cum ignominia est opprobrium, significatur eos qui in seipsis sunt ignominiosi & probrosa cõmittunt, opprobrium aliis adferre, quos contumeliis impudenter afficiunt, aut quos propter societatem & amicitiam probro & dedecore aspergunt. Noster interpres secutus est Septuaginta, qui in priori membro quædam de suo addiderunt. Habent enim ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν καταφρονεῖ, ἐπέρχεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ ὄνειδος, hoc est, Cum venerit impius in profundum malorum cõtemnit, sed sequitur ipsum ignominia, & contemptus, & est senlus, impium cum iam assueuerit malis, contemnere conscientiæ suæ remorsus, bonáque omnia consilia ac monita. Itaque sibi peccandi frena relaxat, sed vt ipse omnes contemnit, ita vicissim ignominiam & opprobrium & in hoc seculo & magis in futuro sustinebit apud Deũ & homines.

4 *Aqua profunda verba ex ore viri, & torrens redundans fons sapientia.*

LOQVITVR in prima parte non de quouis viro, sed de sapiente, Cæterum quidã intelligunt hac sententia significari duplicia esse verba sapientum, & quædam quidẽ profundæ aquæ esse similia, vt quæ non possunt à quouis intelligi, quædam verò torrenti vel flumini redundanti & fluenti, vt quæ sic facilè fluunt ad omnes, vt quiuis illa possit haurire & intelligere. Vnde Beda: Quia, inquit, doctorum verba fidelium quædam mystica latent & occulta, quæ solertiore comprehenduntur industria, quædam verò aperta & cunctis audientibus facilia ad intelligendum profluunt, rectè hæc & aquam profundam & torrentem dici redundantem. Verum simplicius fuerit intelligere verba sapientis comparari & aquis profundis & flumini redundanti, eo quòd nũquã deficiant, nec vnquam exhauriantur, sed ex imo cordis prolata, subinde noua & noua, pari moderatione & intelligentia suppeditentur hominibus, atque ad eos profluant ex abundantia & profunditate cordis, ad instar fluminis scaturientis & indeligẽter profluẽtis. Itaque aquæ profundę cõparãtur, tũ quia nũquã deficiãt, tũ quia nõ in ore (vt quidã ait) sed in pectore sint nata. Nec philosophandum cur potius torrens dictum sit quam flumen, cum Hebræa dictio vtrunque significet. Bene autem vt habet Beda, verba sapientum aquæ comparantur, quia & lauant mentes audientium & irrigant, ne vel peccatorum sorde deformes remaneant, vel doctrinæ inopia cœlestis tabescant & quasi nociua ariditate deficiant.

Ianl. in prouerb.

5 *Accipere personam impij non est bonum, vt declines à veritate iudicij.*

HEBRAEIS pro vt declines à veritate iudicij, est ad subuertendum iustum in iudicio, vt significetur, quanquã semper malum sit accipere personam impij, nec vlla in re id fieri conueniat, maximè malum esse & omnino minimè conuenire vt in iudicio id fiat ad opprimẽdum iustũ hominẽ & causam eius qui iustitiæ studet, subuertendam. Cum enim dicit (nõ est bonum) plus vult significare quàm dicit, nẽpe id omnino non cõuenire, & rem esse pessimam. Septuaginta verterunt in neutro genere ἐκκλίνειν τὸ δίκαιον ἐν κρίσει, hoc est, declinare quod iustũ est in iudicio, quod secutus noster vertit, vt declines à veritate, hoc est, æquitate iudicij, & redit sensus eodẽ. Nam declinando à veritate iudicij opprimitur in iudicio is qui iustam fouet causam. Cæterum accipere personã phrasis est scripturæ ex Hebræis & Græcis deriuata. Hebræa enim habent שאת פני Scheeth pene, quod ad verbum sonat suscipere vultum vel faciem, quãquã verti etiam potest, & melius, eleuare vultum, hoc est honorare faciem cuiusquã. Sic enim quodãmodo exponitur hæc locutio Leuitici 19. vbi legimus. Nõ consideres personã pauperis, nec honores vultum potentis. Pro quo in prima parte Hebræa habent, sicut hoc loco, Nõ accipies vultũ. Septuaginta ferè verterunt θαυμάζειν πρόσωπον, vel λαμβάνειν πρόσωπον, hoc est, admirari vel suscipere vultum vel personã. Nam dictio פני vtrunque significat. Hinc est quod apud nos vertitur aliquando sumere faciẽ, vt in Psal. Facies peccatorum sumitis: aliquãdo accipere personam. Vt vt est, hac locutione significatur, quod Latinius dicitur habere rationẽ & respectũ alicuius, vt quia quis talem aut talem sese præfert, & talem personam gerit, ideo quis ei afficiatur, quod in iudicio, & his quæ ad iustitiam quam vocant distributiuam pertinent, fieri nefas est.

Leui. 19.

Psal. 81.

6 *Labia stulti miscent se rixis, & os eius iurgia prouocat.*

HEBRAEA ad verbum habẽt, Labia stulti venient in lite & os eius ad percussiones vocabit. Venire autem in lite noster interpres intellexit, liti se immiscere. Vnde vertit, miscent se rixis, quanquam simpliciter accipi potest venire in lite pro venire cum lite & litẽ secum adferre, vt cũ secũda parte magis cõueniat. In qua noster pro percussiones vertit iurgia, nimirũ intelligẽs sapiẽtem loqui de percussionibus quę verbis peragũtur & lĩgua, quas digladiationes vocamus, quanquã generalius accipi potest os stulti nõ tantũ prouocare iurgia inter alios & cõtra se, sed & percussiones manuũ & pugnas. Frequẽter enim per ea quæ temere effundit, non tantum rixas excitat, sed & pugnas aliorum inter se, & contra se, colaphos nonnunquam referens & vulnera, proinde bene subinfertur.

7 *Os stulti contritio eius, & labia ipsius ruina animæ eius.*

QVONIAM enim iurgia prouocat & digladiationes, suo sibi os est perniciem &

 contri-

contritionem adfert suámq; animam perdit aut illaqueat. Nam pro, ruina, Hebræis est, laqueus. Frequenter enim suis sermonibus perit stultus, eisq; in mala sic illaqueatur vt effugere non possit. Non solum autē os stulti ideo dicitur contritio eius, ruina & laqueus, quia adfert ei contritionem & perditionem, sed etiam quia suis ipse sermonibus sese confundit, dum contraria sibi loquitur, & suis capitur verbis.

8 *Verba bilinguis quasi simplicia, & ipsa perueniunt vsque ad interiora ventris.*

REPERITVR hæc sententia infra ca. 26. vbi nos habemus. Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis. Hebræis enim eedē sunt omnino dictiones, quamuis hic verterit interpres bilinguis, ibi susurronis: ibi intima cordis, hic interiora ventris. Vnde apud Græcos hæc sētētia hic omittitur, & tantum illo capite in sequentibus ponitur. Porrò pro dictione, simplicia, Hebræis est dictio ambiguæ significationis, vtpote quæ in Biblijs tantum hoc loco habetur, & postea in eadem sententia repetita. Est autem radix dictionis vtroque loco positæ לחם Laham, quam Hebræi plerique, teste Pagnino putant significare blandiri, lenire, quod secuti Septuaginta verterunt λόγοι κερκώπων μαλακοί, hoc est, verba adulantium mollia sunt. Nec ab hoc sensu multum diuersum est, quod noster vertit simplicia. Est ergo hic sensus. Verba eorum qui coram bene blandéque homini loquuntur, at post tergum susurrando hominis famam lædunt, sunt quidem in speciem simplicia, quia nullus eis dolus inesse videtur quantum ad ea quæ coram loquuntur, sunt enim blanda & mollia, at eadem perueniunt vsque ad interiora ventris, hoc est, non secus atq; acutus gladius in interiora hominis depressus, graue homini vulnus inferunt, grauéque dolorem, suntque valde nociua & mortifera, perinde atq; viscerū vulnera. Cum enim quis simplicibus, blandisque illis verbis, quæ coram loquuntur, credens, posteà deceptum se deprehendit, grauiter in animo suo torquetur, magisq; quam si ab aperto hoste suo malum aliquod accepisset. Aut si hanc sententiā quis malit accipere de verbis calumniantibus, quibus susurrones homini detrahunt, sensus erit, Verba calumniatoris aut susurronis (vt habet secundus locus) sæpè sunt blanda ac sine omni malo videtur esse, quia quod criminantur, causantur se dicere inuitos, ac ipsa æquitate aut veritate coactos nec prima facie apparet illorum verba noxia esse, at frequenter non minus nocent quam vulnera in intimis hominis inflicta, grauemque mētibus hominum mœrorem atque læsionē inferunt, quæ nō facilè curari possit, vnde in plerisque scripturæ locis talium lingua & gladio acuto cōparatur aut sagittis acutis. Alij dictionem Hebræam vertunt percussiones, vel percussores, vt לחם Laham, per Methatbesim literarū positum sit pro חלם Halam, quod est percutere & vulnerare. Itaque in priore parte simpliciter verba calumniatórum comparantur percussionibus aut vulneribus, in secunda vero parte exaggerando dicitur ea non quibuslibet percussionibus aut vulneribus esse similia, sed quæ descēdunt in intima, hoc est, quæ mortifera sunt ac incurabilia maximéque noxia. Quidam vertit Calumniatoris verba sunt quasi seipsum ferientis, nimirum quia dictio hic posita est participium in coniugatione reciprocæ significationis Hithpaal, intelligitq; calumniatorem quasi seipsum ferire, quia ita criminatur, vt inuitus & vero coactus facere videatur.

9 *Pigrum deiicit timor, animæ autem effœminatorum esurient.*

NON est hic versus apud hebræos nec in quibusdam veteribus exemplaribus. Est tamen in græcis vnde hic asscriptus est. Significat autem timorem laboris subeundi deterrere ab opere, & animo deiicere pigrū, ideóque fieri vt talis effœminatus, minimeque virili animo, penuriam pati cogatur, quemadmodum hoc libro pleræque similes sententię docent.

10 *Qui mollis est & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis.*

QVAEDAM verba de suo adiiecit interpres explicādi gratia. Nam hebræa simpliciter habent. Etiā remissus in opere suo frater est dissipantis, hoc est decoctoris. Quo significatur eum qui in negocio suo & opere quod ei incumbit cessator est, ita vt non studeat suum negocium promouere, similem esse ei qui iam parta dissipat. Nam vt hic perdit iam parta, ita ille pērdit siue quæ cœpit, siue quæ nancisci poterat, quæque in manu eius erant, aut sicut hic aperta profusione sua perdit, ita ille negligentia. Verum id est, non tantum in temporalibus rebus, sed multo magis in spiritualibus: Vnde Gregorius hunc locum citans sic scribit in tertia parte pastoralis curæ, admonitione 35. Si inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionē non subleuat: ipsa operandi remissio contra hoc quod operatum est pugnat. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur. Qui mollis & dissolutus in opere suo fuerit, frater est sua opera dissipātis. Quia videlicet qui cœpta bona districto non exequitur, dissolutione negligentiæ manum destruentis imitatur. Ex quo loco suum cōmentarium mutuatus est Venerabilis Beda, vt & alias. Monet ergo hic versus idem fere quod vulgaris versiculus. Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri, docétque quod non tantum profusio, sed etiam negligentia Patrisfamilias reddit rem familiarem deteriorem. Sic & magistratuum negligentia non minus nocet Reipub. quam vlli hostes. Et ecclesiam Episcoporum incuria & inscitia nō minus pene affixit, quam sæuitia tyrānorum qui eam armis opprimere conati sunt. Gregor.

11 *Turris fortissima nomen domini, ad ipsam currit iustus & exaltabitur.*

NOMEN domini scripturę more est eius potentia & quicquid de eo celebriter prædi-

prædicatur ac dicitur. Huiusmodi nomen rectè assimilatur turri fortissimæ, aut vt habêt hebræa turri fortitudinis, quia instar turris confugientes ad se protegit & securos facit. Vnde sequitur. Ad ipsam currit iustus, hoc est, quemadmodum homines solent quo tuti sint ab inimicis confugere ad turrim fortem, ita iustus qui fiduciam suā non collocat in rebus terrenis nec in hominibus potissimum, currit ad nomen domini inuocando illud contra suos hostes suasq; necessitates, nec frustra id facit quia exaltabitur in eo nomine, hoc est, quasi in turri alta sublatus à suis hostibus & eleuatus, protegetur. Hoc enim hic significatur per exaltabitur, nēpe quod veluti in excelso loco, quo ad ipsum hostes accedere non poterunt, constituetur. Vnde alii vertunt, Et protegetur. Cæterùm quod in genere dicitur de nomine domini, peculiariter accōmodari potest ad nomen illud, quod solum datum est hominibus, vt in illo salui esse possint.

11 *Substantia diuitis vrbs roboris eius, & quasi murus validus circumdans eum.*

PRo circundans eum hebraicè est, In imaginatione eius. Dixerat superiori sententia quæ sit fortitudo iusti, qua re vera ille fortis est & tutus: subucit nunc quæ sit diuitis fortitudo, sed quæ tantum sit fortitudo eius opinione & imaginatione, hoc est, non in rei veritate, sed hominum æstimatione, quæ ipsos frequenter fallit. Plerunque enim diuitiis suis non sunt tuti homines, sed insidiis aliorum magis obnoxij. Vnde Ecclesiastes queritur se vidisse pessimam sub Sole afflictionem, diuitias conseruatas in malum domini sui. Habetur prior pars huius sententiæ, & supra cap. 10. sed hic iam alia repetitur ratione.

12 *Antequam conteratur, exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur.*

AD verbum Hebræa habent, Ante contritionem exaltabitur cor viri, & ante gloriam humilitas. Prior pars ferè eodē modo habetur in cap. 16. vbi nos legimus, Contritionem præcedit superbia. Nam hebræa ibi habent, Ante contritionem superbia. Secunda pars eodem omnino modo habetur in fine capitis 15. vbi nos legimus, Et gloriam præcedit humilitas. Hic ergo quod duobus illis locis diuisim dictum, est coniunctim dicitur, planè coincidens cum illo Saluatoris: Omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. Nec mirum videri debet quod hic aliquoties occurrant aliquot versiculi sæpius repetiti, non solum in sensu, sed etiam in verbis eisdem. Id enim factum est quod sint sententiæ quædam insigniores, quas menti hominum penitius infigere conueniat, queque variis locis & institutis inseruiant, quemadmodum & suam illam sententiam iam positam aliquoties apud Lucam repetiuisse Saluator inuenitur, vt cap. 14. & 18. & rursum ad aliud propositum Matth. 23. Cæterum in nostra huius sententiæ lectione, conueniens fuerit verbis, conteratur & glorificetur, dare pro supposito nominatiuum, homo, vt sit hic sensus: Antequam conteratur homo, exaltatur cor eius, & antequam glorificetur homo, humiliatur cor eius. Potest autem videri hæc sententia studio subiecta esse duabus superioribus, vt hic significaretur merito iustum exaltandum, eo quod humiliter ad nomen domini inuocandum confugit, diuites vero deiiciendos conterendos quia in diuitiis suis superbè gloriantes eleuantur.

Eccl. 5.

Luc. 18.

14 *Qui prius respondet quam audiat, stultum se esse demonstrat, & confusione plenum.*

HEBRAEA habêt, stultitia est ei & ignominia, hoc est, ea res cedit ei in ignominiam & stultitiam, proinde non male sensum reddidit noster interpres. Porro secundum simplicem intellectum, is respondet priusquam audiat, qui ante finem sermonis, alterius loquentis aut interrogantis, necdum intelligens quid is velit, respondet. Quod vt vitemus monet Sapiens. Priusquam, inquit, audias, ne respondeas verbum, & in medio sermonum, ne adiicias loqui. Secūdum subtiliorem intelligentiam is respondet priusquam audiat, qui contendentium facta prius iudicat, quam vtriusque partis causam plene cognouerit. Rursum qui priusquam auditor fuit doctorum & discipulus, doctorem se exhibet, qui ad omnium quæsita respondere posit, quales semper fuerunt plerique hæretici. Omnes isti stultitiæ notam incurrunt, stultitiamq; suam, quam tacendo tegere poterant, respondendo produnt, illi quia sæpè respondent quæ proposito non conueniunt, hi quia sapientiam quam non habent, se habere profitentur, aut malè de rebus iudicant. Luc. 18.

15 *Spiritus viri sustentat imbellicitatem suam, spiritum vero ad irascendum facilem quis poterit sustinere?*

HEBRAEA sic melius verti possunt, Spiritus viri sustentat infirmitatem eius, at spiritum contritum quis tolerabit, aut leuabit? Et est sensus Mens hominis si sit sana, leuat morbum corporis eius, efficitque sua bona affectione vt meliùs habeat corpus ægrū, Nam, vt supra dictum est, Animus gaudens benefacit vt medicina, At contra si spiritus æger sit maleque affectus, & vel dolore vel inuidia, aut alia quauis mala passione fractus & contritus, non facile leuari & curari poterit. Non enim ita vicissim leuari poterit a corpore, vt morbus corporis a spiritu. Difficileq; erit huiusmodi spiritum tolerare, cum non facilè habeat vnde alleuiari posit, sed & sibiipsi & corpori molestus erit, imo & omnibus hominibus quibus cum ipso negocium erit. Proinde docet hæc sententia morbos spiritus grauiores esse morbis corporis, ideoque in primis curandam animi sanitatem, quam tribuit sapientia. In nostra ergo lectione reciprocum relatiuum, suam, accipi debet positum, pro relatiuo eius, vt referatur ad virum, non ad spiritum. Et in secunda parte quod in Hebræo generaliter dictum est de quauis infirmitate spiritus, noster interpres singulariter accommodauit infirmitati iracūdiæ, quæ vna

bus finis imponi poteſt, aut quando res eſt inter potentes qui diuitiis ſuis aut fortitudini confiſi, cedere ſibi mutuo nolunt, ſed in longum protrahere contentionem cum magno periculo volent. Vnde in ſecunda parte dicitur: Et inter potentes quoque diiudicat, hoc eſt, litem dirimit & diſcindit, vnicuique quo contentus eſſe debeat attribuens.

20 *Frater qui adiuuatur à fratre, quaſi ciuitas firma, & iudicia quaſi vectes vrbium.*

LONGE diuerſum ſenſum habent Hebræa, quæ ſic habent, Frater offenſus ſuperat fortem vrbem, & contentiones ſunt veluti repagulum palatii. Quo ſignificatur fratrem offenſum à fratre fortius reſiſtere & durius ſe gerere quam fortis ciuitas. Atque eiuſmodi contentiones, quæ ſcilicet ſunt inter fratres & amicos ægre ſuperari & componi poſſe. Quo enim arctior fuit coniunctio, eo vehementius eſt, ea dirempta, inter aliquos diſsidium. Noſter interpres in priori parte ſecutus eſt Septuaginta, qui habent ἀδελφὸς ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά, hoc eſt, frater à fratre adiutus, quaſi ciuitas munita. Et eſt ſenſus. Cócordiam fratrum validam eſſe & inexpugnabilem, eorumque iudicia & decreta quæ concordibus tuentur animis non facilè ſuperari poſſe. Comprobat hanc ſententiam factum cuiuſdam Scythæ, nomine Sciluri qui 50. habēs liberos maſculos, cum eſſet moriturus faſciculū iaculorum ſingulis porrexit, iuſsitque rumpere. Id cum ſinguli recuſaſſent, eo quod videretur impoſsibile, ipſe ſingula iacula exemit, atque ita facilè omnia confregit, filios admonens, his verbis: Si concordes eritis, validi inuictique manebitis: cōtra ſi diſsidiis & ſeditione diſtrahemini, imbecilles eritis & expugnatu faciles. Videmus id locū habere in rebus prophanis. At maximè in Eccleſia Chriſti in qua concordia Chriſtianorum qui fratres inter ſe ſunt omnes, inexpugnabiles eos facit et inuictam efficit Eccleſiæ ciuitatem. Vnde pulchrè Beda hanc ſententiam myſticè ſic explicat, Cum populus vterque Iudæorum ſcilicet et gentium fraterna ſibi in Chriſto charitate conſentit, vnam iam catholicæ Eccleſiæ ciuitatem conſtruit, & ſicut vectes vrbium portas muniunt, ita dogmata vtriuſque teſtamenti Eccleſias per orbem quæ vnam catholicam faciunt ab infidelium incurſione defendunt. Poteſt etiā quod dicitur de iudiciis, intelligi de æquitate iudiciorum & ſententiarum, quæ firmum efficit ſtatum Reipub. vt ſignificetur ciuitatem ſtabiliri ciuiū concordia & æquitate iudiciorum. Verum cum dictio hebraica ſignificet contentiones & lites, magis videtur hoc loco accipienda dictio (iudicia) quomodo apud Paulum, cum dicit: Iam quidem omnino delictum eſt in vobis, quod iudicia habetis inter vos, hoc eſt, contentiones & lites forenſes. Iuxta quam acceptionem ſicut priori huius ſententiæ parte ſignificatur concordiam fratrum fortem eſſe & inſuperabilem, ita poſteriori ſignificatur eorum etiam contentiones non facilè ſuperari poſſe. Quorum enim coniunctio ex natura firmior eſt, eorum & diſsidia vehementiora plerunque eſſe ſolent. Proinde rectè indicatur & concordiam inter fratres ſtudioſe eſſe retinendam, & ſi incidat aliqua inter eos controueſia, cauendum à forenſibus contentionibus quæ graue odium ſolent inter fratres excitare, forte potius, vt habet ſuperior ſententia controuerſiam eſſe dirimendam.

21 *De fructu oris viri replebitur venter eius, & genimina labiorum eius ſaturabunt eum.*

SIMILIS ſententia ſuperius habita eſt, & cap. 12. verſu. 14. & cap. 13. verſu 2. Significatur autem vnicuique bene vel male futurum, prout bene vel male loquitur. Metaphora enim ſatutitatis & repletionis à corpore trāſfertur ad animam, quæ tanquam fructus linguæ percipere dicitur, quod linguæ merito percipit, quemadmodum corpus recipit fructus arboris. In qua Metaphora adhuc perſiſtitur in ſimili ſubiuncta ſententia.

22 *Mors & vita in manibus linguæ: qui diligunt eā, comedent fructus eius.*

DVPLICITER accipi poteſt, quod dicitur mors & vita eſſe in manibus, vel, vt habent hæbræa, & quædam exēplaria Latina, in manu linguæ. Nā aut loquēti, referri poteſt mors & vita, vt ſignificetur linguam præbere loquentem ſiue mortem, ſiue vitam, prout ſcilicet vel male vel bene locutus fuerit, & co incidat quod hic dicitur cum ſuperiori ſententia, & cum illo Saluatoris: Ex verbis tuis iuſtificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis, Matt. 12. aut referri poteſt ad audientes qui à lingua bona vitam, à mala mortē animæ percipiunt. Ab eccleſiaſtico enim & Catholico edocti vitam, ab hæretico aut mundana docenti mortem percipiunt auditores. Sic & quod ſequitur. Qui diligūt eam, comedunt fructus eius, dici poteſt de loquentibus, vel de audientibus accipi poteſt. Nam & qui amant bene vel male loqui, recipiunt qualia loquendo merentur. Et qui amant audire loquentem, percipiunt fructus ſiue bonos, ſiue malos, quales qui loquitur, profert. Quod ſi mors & vita nō ad loquētem referatur, poteſt generalius dictum accipi, Mors & vita eſt in manu, hoc eſt, in poteſtate linguæ, quia lingua & mortem & vitam aliis adferre poteſt, non tantum docendo, ſed & ſuadendo, & teſtificando & criminando, aliiſque ſimilibus modis. Docet ergo hæc ſententia linguam plurimum vtilitatis adferre mortalibus, & eandem rurſum plurimam adferre perniciem, tametſi membrum corporis ſit perquam exiguum quemadmodum & Iacobus Apoſtolus docet prolixius cap. 3. Cōſonat his quod de Bia ſapiēte refertur à Plutarcho in libello de audiendo, rurſum in alio de loquacitate. Is enim Amaſidi Ægyptiorū Tyranno iubenti, vt ſibi quod eſſet in victimæ, quam ad illum miſerat, carnibus, & optimum, & peſsimum mitteret, linguam reſectam miſit, innuens huius vſum eſſe præcipuum, ſiue prodeſſe cupias, ſiue nocere.

23 *Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet*

hauriet iucunditatem à domino.

TANTVM est hæbræis, Inuenit mulierem (vel potius vxorem) inuenit bonum, nec additur bonam, quod tamen omnes pene subintelligunt interpretes, quemad modũ & noster addidit secutus græca. At hac dictione addita nihil singulare dicitur hac sententia. Quis enim nescit eum qui inuenit mulierem bonam, inuenisse bonum, hoc est, rem bonam? Proinde videri potest hæc esse sententia. Qui inuenit vxorem hoc ipso inuenit rem bonam, quatenus scilicet vxor est, quamuis ex alio nomine posset inuenisse rem malam, vt sit allusio ad id quod est Gen. 2. Non est bonum hominem esse solum, Faciamus ei adiutorium simile sibi. Sed huic intelligentiæ parum conuenit secunda pars. Itaque sic accipi possent Hebræa, quæ habẽt. Inuenit vxorem, inuenit bonum & hausit beneuolentiam à domino vel fauorem domini, hoc est, Inuenit quis vxorem, si inuenit bonum, certe scire debet quod obtinuit fauorẽ domini, cuius gratia bonum illud consecutus est, cum sit res rara. Aut qui inuenit vxorem qualem scilicet quæsiuit, nempe probã & prudentem, is certè inuenit non vulgare quid, sed rem eximiam et bonam, quamque non sine singulari Dei fauore consecuturus est. Nam vt dicitur capite sequenti. Domus et diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem proprie vxor prudens. Sic et nostra lectio accipienda est. Qui inuenit mulierem bonam, inuenit aliquid singulariter et excellenter bonum. Solent enim homines frequenter errare electione vxorum, vel opes, vel formã, vel aliud quippiam sectantes, potius quam piis precibus contendentes à domino probam vxorem obtinere. Sic etiam dicitur in Ecclesiastico. Pars bona mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Quod et hic significatur in secunda parte quæ habet apud nos, Et hauriet iucunditatem. Nam pro hauriet potius vertendum erat præteritum hausit vel obtinuit, et pro, iucunditatem, hebræis est, hic rursum Ratson, quod significat potius fauorem vel beneplacitum et beneuolentiam, vt annotatum est in simili locutione, in versu 2. cap. 12. Cæterum obiter annotandum hic est, verbum inuenit in priori parte bis positum semper esse præteriti tẽporis, vt patet ex Hebræis et Græcis.

Eccl. 26.

24 *Qui expellit mulierem bonam, expellit bonum, qui autem tenet adulteram, stultus est & insipiens.*

NON est hæc sententia in Hebræo, est tamen apud Græcos, quos frequenter noster sequitur. Non est tamen Græcis bonã, sed τὰ ἀγαθὰ, hoc est, bona, multa scilicet. Quod autem in secunda parte dicitur de retinente adulteram, accipiendum est potissimum de ea quæ in adulterio persistit nec pœnitet. Talem enim retinere stultitiæ est, tum quod periculum sit ne quis alienas proles pro suis educare cogatur, tum quod stultum sit alieno se maculare peccato, quod fit retinendo adulteram non pœnitentem, quia fouetur eius crimen. Notandum autem Græcis non esse insipiens, sed ἀσεβὴς, hoc est impius, quo modo etiam citat hunc locum D. Hieronymus scribens in Matth. ca. 19. Sola, inquit fornicatio est quæ vxoris vincat affectum, imo cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulterã, stultus & impius est. Vnde patet pro insipiens legendum esse impius. Alluditur etiam ad hunc locũ, in secunda expositione in Matth. cap. 19. quæ extat in operibus D. Chrysostomi, vbi sic legimus: Sicut autem crudelis est & iniquus qui castam dimittit, sic fatuus est & iniustus qui retinet meretricem. Nam patronus turpitudinis eius est, qui crimen celat vxoris. Ex quorum Patrum authoritatibus, simul & præsentis loci scriptura, videtur omnino sine peccato non posse retineri adulteram. Et quidem admitti satis potest, ita fuisse in veteri testamento. Vnde & Ioseph ob fornicationis suspicionem cum esset iustus & nollet sponsam traducere, voluit occultè dimittere eam. At vero in nouo Testamento retineri posse adulteram pœnitentem pulchrè docet D. Aug. 2. li. ad Pollentium ca. 6. dicens. Quod autem tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniugi coniunx, si fides adsit, non erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros, quos vel baptismate ablutos, vel pœnitẽtia credimus esse sanatos. Hæc crimina in veteri Dei lege nullis sacrificiis mundabãtur, quæ noui testamenti in sanguine Christi sine dubitatione mundantur, & ideo tunc omnimodo prohibitum est ab alio contaminatam viro recipere vxorem, quamuis Dauid Saulis filiam, quam pater eiusdẽ mulieris ab eo separatam dederat alteri, tanquam noui testamenti præfigurator sine cunctatione receperit. Nunc autem postquã Christus ait adulteræ, Nec ego te condemnabo, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat debere ignoscere maritum, quod videt ignouisse dominum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen diuina credit miseratione deletum? Hæc ille.

Hierony. August.

25 *Cum obsecrationibus loquitur pauper, & diues effabitur rigidè.*

NOTATVR hac sententia superbia & auaritia diuitum, qui diuitiis suis elati, pauperibus etiam cum suppliciter & humiliter eis loquuntur, dure tamen respondent, cumque obsecrationibus et precibus ab eis pauperes aliquid obtinere conantur, tantum abest vt aliquid impartiantur, vt ne benignis quidem verbis dignentur illos alloqui, sed duris ac minacibus verbis à conspectu suo nonnonnunquam abigant, quemadmodum experiẽtia restatur. Indicat sententia diuitias generare superbiam & iniuriã, iuxta illud, πλοῦτος ὕβριν τίκτει, id est, diuitiæ contumeliam pariunt.

26 *Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quàm frater.*

commendat

COMMENDAT hæc sententia amicitię bonum, præferens illud vinculo etiam arctissimæ consanguinitatis. Vir inquit qui ad societatem & beneuolentiam seruandam amicabilis est et benignus, frequenter maiorem amicitiam exhibebit opere et facto, quã frater, quemadmodum experientia in multis testatur. Hebræa paulò aliter et obscurè sic habent, Vir amicorum ad amandum, et est diligens adhærens magis quàm frater. Pro quo quidã sic vertit, Necessarius necessitudini idoneus est, et hæret (vel perseuerat in amicitia) interdum magis amicus quam frater.

CAPVT XIX

MELIOR est pauper qui ambulat in simplicitate sua, quam torquens labia sua & insipiens.

PLERIQVE libri habent in secunda parte, quam diues torquens labia sua, quemadmodum et Bedam legisse constat ex eius commentario. At dictionem diues vt nõ habẽt Hebræa, ita nec codices multi Latini emendatiores, vt verisimile sit eam dictionem à quodam additam, vt esset maior oppositio secundæ partis cũ prima, in qua fit mentio pauperis. Verũ intẽtio sapientis nõ fuit cõparare pauperẽ cũ diuite, sed pauperẽ simpliciter, hoc est integre cõuersantem cum eo qui per stultitiam labia sua torquet, hoc est, qui peruersis vtitur sermonibus, praua loquens, à veritate et à recto contorquens labia sua, et ad decipiendum lingnam suam cõponens, aliudque ore proferens quam animo cogitet. Itaque pauperi opponitur stultus, et ambulanti in simplicitate opponitur torquens labia sua, quia hoc nõ est simpliciter ambulare, hoc est, integre et innocenter se gerere, sed noxium esse et velle decipere. Et significatur paupertatem, quæ magnum reputatur apud homines malum, meliorem esse et eligibiliorem stultitia, vt quæ non prohibeat simpliciter et innocenter se gerere, cum hæc efficiat hominem peruersi sermonis et noxii. Non enim Hebræa habẽt torquens labia sua et insipiens, quasi posset esse aliquis torquens labia sua qui non sit insipiens. Sed torquens labia sua et ipse insipiens, hoc est, quia talis est insipiens. Sensui prædicto bene conuenit ea lectio quæ etiam in multis nostris libris inuenitur, quæ habet, quam torquẽs labia insipiens, sine pronomine, sua, et coniunctione, et, hæc tamen duo habent Hebræa. Mystice hic versus rectè accommodatur inerudito bene viuẽti, qui præfertur praua docenti magistro.

2 *Vbi non est scientia anima non est bonum, & qui festinus est pedibus, offendet.*

ET apud nos et apud hebræos dictio animæ iungi potest cum præcedentibus, vt sit genitiuus, vel cum sequentibus vt sit datiuus. Caietano magis visum est, vt iungatur præcedentibus, et sit sensus. Non est bonum cum quis caret scientia suæ animæ, hoc est, cum quis seipsum ignorat suumq; animum. Talis enim in plerisque est festinus pedibus, hoc est, temere pleraque agit & præcipitanter, & videri posset vel ob id dictio animæ iungenda cum scientia, quia alioquin non est generaliter verum, quod nullum ibi sit bonum animę vbi non est sciẽtia. Vnde & Lyranus sic ordinat & intelligit. Vbi non est scientia animæ hoc est, de salute animæ, ibi non est bonum, quia omnia cessant ibi esse bona quæ aloqui videntur bona. Alij tamen ferè sequentibus sungunt, vt significetur non bene esse animę nec solidum aliquid ac perfectum ei adesse bonum, si ei desit scientia ac prudentia, qua sciat omnia cum iudicio agere, aut ignoret quæ scire homo debet. Scientiæ enim simpliciter bene opponitur, pedum festinantia, hoc est temeritas in agendo & imprudentia. Habent autem ad verbum hebræa & græca sic: Etiam sine scientia anima nõ est bona, hoc est, anima nõ est bene instituta. Sic enim conuenit cum nostra lectione. Quidam propter augentis particulam, etiã, alium reddit sensum, animam hic accipiens positam pro vita vt alias sæpe ponit noster. Vertit ergo. Ne vita quidem sine scientia suauis est. In secunda parte, per festinum pedibus allegoricè significatur is, qui temere aliquid aggreditur carens scilicet scientia, per quam cũ præmisso examine & iudicio rem aggrederetur, quique affectiones suas subito sequitur festinans ad implendum eas. Nam per pedes significantur sæpe hominis affectiones quibus ad aliquid, instar pedum, homo fertur. Vnde vt magis perlisteretur in metaphora, interpres noster rectè subiunxit verbum offendet, quum hebræa habeant & festinus pedibus peccat. Sensus ergo est, Sicut qui corporaliter festinat pedibus, frequenter impingit, errat & labitur, ita necesse est eum, qui quia caret scientia, festinus est in actionibus suis, sequens potius affectiones suas quàm iudicium rationis, frequenter impingere in via virtutum, hoc est, peccare. Refert Suetonius de Augusto cap. 25. dicere illum solitum: Nihil minus duci perfecto conuenire quàm festinationem ac temeritatem, crebroque illum iactasse σπεῦδε βραδέως, festina lẽte. Et sat cito, si sat bene Venerabilis. Beda secundam partem accipit non vt festinantia opponatur scientiæ, & vt secunda pars declaret priorem, sed vt significetur cauendum esse ne quis festinet ad plus sapiendum quam oportet. Habet enim sic: Animę quidem humanæ scientia vitæ cœlestis est necessaria, quia nimirum sine hac beata in perpetuum esse non potest, attamen qui effrenatis sensibus mentis plus appetit sapere quàm decet, plerunque offensionem hæreticæ temeritatis incurrit. Quod in primis humani generis parentibus mysticè signatum est, qui dum appetitu scientiæ maioris, vetitum contingere properabant, à statu beatitudinis in qua conditi sunt, deuiantes in pœnam miseriæ & mortalitatis inciderunt.

3 *Stultitia hominis supplantat gressus eius, & contra dominum feruet animo suo.*

DVPLICITER accipi potest quod dicitur, stultitiam hominis supplantare, aut vt est

ter his sententiis accipi sapientem voluisse suum filium impellere ad sedulitatem & diligẽtiã, vt qua diuitiæ tũ corporales, tũ spirituales cõparari possunt, quarũ liberali dispensatione amicitia & honor apud homines obtinetur. Deterrere autẽ à pigritia & somnolentia, vt quæ mater sit paupertatis, quæ hominem omnibus odiosum faciat. Notandũ autẽ in secunda sententia pro eo quod nos habemus, Insuper & , Hebræa magis vertenda esse per, Quanto magis. Cum enim in priori membro etiam fratres pauperis dicantur eum odire, non satis conuenienter quasi per exaggerationem subijcitur etiam amicos procul recedere ab eo, sed potius subijciendum erat, minus mirandum esse quod & amici ab eo recederent. Nisi intelligamus quemadmodum supra est indicatum, amicos fratribus præponi, quia vt supra dictum est, Vir amicabilis ad societatem, magis amicus erit quàm frater.

8 *Qui tantum verba sectatur, nihil habebit, qui autẽ possessor est mentis, diligit animam suam, & custos prudentiæ inueniet bona.*

PARS ista, qui tantum verba sectatur, nihil habebit, finis est superioris sententiæ, significaturque secundum aliquos (nam alij varie accipiunt) amicos recedere à paupere, qui dum sectatur verba promissionum sibi ab amicis factorum, hoc est, dum reposcit promissa, inuenit illa non subsistere, nihilque sua sectatione consequitur. Noster interpres hanc partem iunxit cum sequentibus opponens sectatorem verborum possessori mentis & custodi prudentiæ. Sensus ergo est: Qui siue docendo, siue audiendo alios, tantum sectatur verba, hoc est, ornatum verborum tantum spectat, solum curans vt bene & eleganter dicat non vt bona & vtilia proferat aut audiat, non autem vt ea quæ dicit aut audit etiam faciat, is nullum solidum fructum inde
Rom. 2. consequetur. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Et qui fecit & docuerit sic homines,
Math. 5. magnus vocabitur in regno cœlorum. Qui vero possessor est mentis, vel vt est Hebræis, cordis, hoc est, qui cordatus est nec contentus est verbis, sed intra se possidet sapiẽtiam, eamque animo retinet, meditando iugiter in lege Dei, is verè diligit animam suam, hoc est seipsum, quia sibi bene prospicit & benefacit, & qui prudentiam non tantum audit, sed etiã custodit in animo suo & operibus is, inueniet bona in præsenti & in futuro seculo. Beati enim qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

9 *Falsus testis non erit impunitus, & qui loquitur mẽdacium peribit.*

REPETITIO est sententię superius semel positæ, nisi quod hic exponitur quod ibi dicitur, non effugiet, cum dicitur, peribit.

10 *Non decent stultum delitiæ, nec seruum dominari principibus.*

DVO indecora hic versus complectitur, quæ & postea cap. 30. inter quatuor numerantur per quæ mouetur terra & quæ sunt intolerabilia. Per seruum, inquit, cum regnauerit, per stultum cum fuerit saturatus cibo. Hæc duo ergo hic dicuntur esse indecora & absurda, tum quod non conueniant nec æqua sint in seipsis. Non enim debentur stulto & imprudenti delitiæ & oblectationes, sed potius flagella & castigationes, Prudentibus vero debentur potius ad recreationem animorum postquam in serijs & vtilibus negotiis sint delassati: ita iniquum est vt qui seruilis est conditionis dominetur principibus, quum contra principum sit dominari seruis. Tum quia hæc duo sint dispendiosa & noxia. Nec enim stultus delitijs rectè vti nouit, sed illis contra abutitur, insolescẽdo, suamque stultitiam augendo. Nec is qui seruus prius fuit & seruilis est conditionis, vt in plurimum bene imperio vtetur, cum ad illud euectus fuerit. Nam ferè nimia insolescit arrogantia, eaque intolerabilis fit maximè principibus viris & animi ingenui. Et hæc quidem ad literam. Cæterum secundum subtiliorem intelligẽtiam rectè intellexerimus significari, stulto, hoc est, peccatori qui vera caret sapientia non competere veras animi delitias, quas ex scripturis & contemplatione diuinarum rerum atque animi tranquillitate iusti perci- Psal. 36.
piunt. De quibus dicit Psalmista: Delectabuntur in multitudine pacis. Et ei qui adhuc peccatis seruit & effectibus improbris, non conuenire vt in regimine Ecclesiæ præferatur iustis vitiorum dominatoribus. Item talem nõ posse dominari principibus, hoc est, rationi & intellectui præcipuisque animæ viribus. Valet eadem sententia ad docendum carni non esse nimis indulgendum, iuxta illud Pauli: Carnis curam ne feceritis in desiderijs. Ne- Rom. 13.
que enim conuenit vt stulta caro delitietur, aut vt illa quæ rationi parere debet, imperet viribus intellectualibus. Notandum autem apud Hebræos hæc duo non similiter indecora significari. Habent enim ad verbum sic: Non decent stultum delitiæ, quanto magis seruum dominari principibus, scilicet non decet. Itaque ex comparatione cuius indecori significetur alterum minus decere.

11 *Doctrina viri per patientiam noscitur, & gloria eius est iniqua prætergredi.*

DOCTINA viri dupliciter accipi potest. Aut pro docẽdi actione qua alios quis docet, aut pro ipsa sapientia à qua homo dicitur doctus. Secundum priorem acceptionem sensus esset, ex patientia hominis cognosci posse qualis sit eius quam tradit doctrina. Vnde Beda hunc sensum primum indicans, Doctrina inquit ecclesiastica per patientiam doctorum quam sit perfecta monstratur, quia dum magis afflictionibus ac morti corpus subdere quam à docendi officio cessare voluerunt, ostendebant vtrique quantum esset salutaris quam tanta instantia defensare curarunt. Sic Lira, Veritas inquit Apostolicæ doctrinæ ex eo apparuit quod non recusauerint mori pro ipsa. Secundum posteriorem acceptionem significatur ex patientia hominis deprehendi quod doctus sit & prudens. Nam prudentis

prudentis & intelligentis est aliorum infirmitates patienter ferre & iræ suæ moderari, aut si quid vindicandum sit tardum esse ad vindictam. Secundam hanc intelligentiam etiã subnexuit Beda ex D. Gregorio eam mutuatus, qui sic habet homilia 35. in Euangelia. Scriptũ est doctrina viri per patientiã noscitur. Tãto ergo quisque minus ostenditur doctus quanto conuincitur minus patiens. Atque hoc posteriori modo accipienda est sententia, si hebræa spectemus, quæ ad verbum habent, Intelligẽtia hominis protrahere (vel differre) facit iram eius. Qui enim intelligẽs est & prudens, tardus est ad iram & vindictã, tum quod perpendat & se pleraque admittere quæ à deo seuerius punienda sunt si pergat in proximum seuerus esse, tum quod aduertat indecorum esse passionibus suis obsequi statimque ad vltionem & iram prosilire. Deinde iram impedire animum ne possit cernere verum, atque ex acceleratione vltionis plerunque committi quæ postea displiceant. Ira enim viri Dei iustitiam non operatur. Huic sensui conuenit quod sequitur, Et gloria eius est inique prætergredi, pro quo Hebræa habent, Gloria eius transire præuaricationem, hoc est, gloria & honor hominis est alienam transgressionem & peccatum nõ valde attẽdere, sed dissimulare eiq; facile ignoscere. Beda accipit inique prætergredi, pro eo quod est ab iniquis actionibus sese præseruare, vt de propriis iniquitatibus accipiatur, non de alienis. Sic enim habet: Quia nimirum perfecti doctoris est sic aliorum improbitatem patienter ferre, vt suam quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione obseruare. At prior sensus originali magis conuenit.

Gregor.

Iacob. 1.

12 *Sicut fremitus leonis, ita & regis ira, & sicut ros super herbam, ita & hilaritas eius.*

VIDE Augustinum epistola 68. Vbi sic citat, Nihil interest inter minas regis & iram leonis. Indicat hæc sententia quo studio subditi teneantur prosequi regem suum & principem, cauendum scilicet eis summopere ne eum offendant. Sicut enim rugitus leonis maximum terrorem incutit cæteris animantibus inter quæ et ipse veluti rex est, ita vt dixerit propheta Amos. Leo rugiet quis nõ timebit? Ita & regis ira vel indignatio merito formidabilis esse omnibus debet, vt quæ non facile placari possit, et in cuius manu sit mox grauem inferre vindictam, iuxta illud Sæuum prælustri fulmen ab arce venit. Contra sicut ros super herbam decidens gratus est et suauis, herbamque virescere facit, quæ alioqui è terra non exurgeret, nec solis sustineret ardores, ita hilaritas vultus regũ eiusque beneuolentia vel fauor (sic enim habent Hebræa) subditos mire reficit et exhilarat, facitque vt bono sint contra malos et aduersa quæque animo. Cæterum iuxta sublimiorem sensum hac sententia intelligere debemus, quam terribilis sit illius regis ira, qui solus est rex regum et dominus dominantium, qui licet aliquando, vt agnus immolatus est, non aperiens os suum, tamen suo tempore rugiet terribiliter vt leo, cum dicturus est: Discedite à me maledicti in ignem æternum. Et Ligatis manibus et pedibus mittite eum in tenebras exteriores. Eiusdem erga bonos fauor et hilaritas vultus eius, quam eis exhibebit in nouissimo die, tanquam ros herbam irrigans, iustos post præsentis vitæ calamitates recreabit ac virere faciet in domo Dei in æternum.

Amos. 1.

Matt. 15

13 *Dolor patris filius stultus: & tecta iugiter perstillantia, litigiosa mulier.*

HEBRAEA non habent tectis perstillantibus, sed simpliciter sic. Calamitas patri suo est filius stultus, & stillicidium continuũ rixæ mulieris vel vxoris. Indicat ergo hæc sententia duo incommoda quæ in familia patrisfamilias accidũt. Nam ex filio stulto & improbo dolor & calamitas patri accidit vt sæpius supra dictum est. Et rixæ vxoris assiduæ molestiam intolerabilem & cõtinuo nouam afferunt, non aliter quam assidua pluuiæ distillatio. Interpres non cuiuis stillicidio rixas mulieris intellexit comparari sed domestico, quod scilicet et fit tectis iugiter perstillantibus, Et quidem concinnior sic est cõparatio. Quemadmodum enim incommoda est habitatio domus si tecta perstillent iugiter, ita rixosa mulier efficit viro incommodam habitationem, & causa est, vt inuisus domi sit, & aliam quærat cum maximo familiæ dispẽdio societatem. Itaque subindicat sententia patres solicitos esse debere vt filii eorum bene instituantur, & magna cum prudentia vxores deligendas cum quibus commode habitent & viuant. Cæterum quum id non humana prudentia potissimum, sed peculiari Dei beneficio homini contingat, subiungitur in sequenti sententia, à domino dari vxorem prudentem, vt quisque intelligat eam ob rem dominum potissimum rogandum. Venerabilis Beda subtiliter hunc versum tractat secundum spiritualem intelligentiam. Nam cum priorẽ partem exposuisset de dolore patris cœlestis, qui dolet quod homines quos ad se laudandum creauit, hosti potius maligno quam sibi seruire consideret, secundam partem sic prosequitur de hæreticis. Sicut tecta perstillantia pluuiam quidem de cœlo suscipiunt, nec tamen hanc ad vtilitatem aliquam dispertiunt, sed ad molestiam potius inhabitantium deriuant. Ita nimirum hæreticorum ecclesia, cælestium dona verborum non ad salutem animarum, sed ad suæ vsum nequitiæ male interpretando & contra catholicos litigando conuertit. Tecta enim perstillantia mundas quidem pluuiæ guttas accipiunt, sed sub tectis in domo sordidas reddunt. Et hæreticus limpidissima cœlestis oraculi verba, auditu corporis haurit, At vbi hæc corde polluto attigerit, auditoribus suis sorde iuxta ministrat. Hæc ille.

14 *Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem propriè vxor prudens.*

APVD Hebræos nõ additur propriè sed explicãdi gratia ab interprete, aut alio quoquam additum est, quod alioqui etiam

domus

domus & diuitiæ dentur à Deo vtpote omnium largitore. Nec est Hebræis dantur a parentibus, sed domus & diuitiæ hæreditas patrum. Proinde significatur illa obuenire filiis à parentib' iure hæreditario, vt quasi fortunæ donũ sit omnibus commune tã malis & indignis quam bonis & dignis, vtque paretibus ea debeant filij accepta ferre, qui ea filiis acquisierint, conseruauerint, & reliquerint, à qui bus ea immediate accipiunt, à Deo autem etiam, sed per parentes. At vt vxor filiis contingat prudens, id singulari Dei beneficio tribuẽdum est, vt quod non ita sit commune omnibus, sed proprium his quos Deus singulariter dilexerit quodque non potest parentum cura & prouidentia filiis donari, sed Dei beneficio, qui solus dat prudentiam mulieri, & prudentia donatam, viro deputat. Significat ergo filiis merito curandum, vt Deo digna conuersatione & piis precibus huiusmodi donũ à Deo consequantur, in re tam graui, vnde felicitas hominis multum pendeat, quam à parẽtibus non possint tuto expectare, à quibus tamen & vitam & reliqua vitæ commoda accipiunt. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Pars bona mulier bona, in parte bona timentũ Deum dabitur viro pro factis bonis. Eccle. 26

15 *Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet.*

QVAE mala à pigritia & ocio homini prouueniant, frequẽtibus sentẽtiis in hoc libro Sapiens prosequitur vt ad sedulitatẽ & diligentiam hominem ad laborem natũ prouocaret. Duo autem mala pigritiæ hac sentẽtia ostendit. Primum quod hominem reddat dormitabundum & somno deditum, ac proinde à mortuo parum dissimilem efficiat, auferens ei, quod in homine præcipuum est ratio nis vsum & industriam. Secũdum est ex priori consequens, quòd per rerum omnium inopiam, famem adferat, malum certè in vita gra uissimum. Ponitur autem synecdochice anima dissoluta pro homine dissoluto, hoc est ig nauo, qui ab omni operatione solutus est & remissus, quique pigritudine ac somno dissolutus est. Pro anima dissoluta plerique vertũt anima dolosa, de quo supra dictum est circa versum quartum capitis decimi. Vt autẽ hæc sententia per quotidianam experientiam vera inuenitur de sopore & esurie corporalibus, ad quæ pigredo corporalis hominem perducit, ita etiam locum habet secundum spiritualem intelligentiam in sapientiæ studio & virtutis exercitatione. In qua qui segniores sunt ad grauissimum in peccatis somnum perueniunt, & nullis quamlibet magnis prophetarum aut Apostolorum aut cuiuscunque concionatoris vocibus possint excitari ad bene operandum torpore nimirum eos eneruante. Qui & ipsi grauiorem verbi Dei inediam patientur, & post hanc vitam omnibus bonis vacui fortiter esurient, cum sancti saturabuntur & inebriabuntur ab vbertate domus Dei. D. Gregorius ex quo suum commentarium hoc rursum loco Beda desumpsit, mysticam huius sententiæ intelligentiam pulchrè prosecutus est in tertia parte curæ Pastoralis, admonitio. lans. in Prouerb. Gregor.

16. sic scribens. Pigris intimandum est, quod sæpè dum opportune agere quę possumus, nolumus, paulò post cum volumus non valemus. Ipsa quidem mentis desidia dum congruo feruore non accenditur, à bonorum desiderio, funditus conualescente furtim torpore mactatur. Vnde apertè per Salomonem dicitur: Pigredo immittit soporem. Piger enim rectè sentiendo quasi vigilat quamuis nihil operando torpescat. Sed pigredo soporem immitere dicitur, quia paulisper etiam rectè sentiendi vigilantia amittitur dum à bene operandi studio cessatur. Vbi rectè subiungitur, Et anima dissoluta esuriet. Nam mens quia se ad superiora stringendo non dirigit, neglectam se inferius per desideria expandit. Et dum studiorum sublimium vigore non constringitur, cupiditatis infimæ fame sauciatur, vt quo se per disciplinam ligare dissimulat, eo se esuriens per voluptatum desideria spargat. Hinc ab eodem sapiente rursus dicitur, in desideriis est ommis ociosus. Hæc ille.

16 *Qui custodit mandatum, custodit animam suam: qui autem negligit viam suam, mortificabitur.*

OSTENDIT hæc sententia fructum seruatæ vel neglectæ legis, ne quis putet rem paruam esse legem seruare vel negligere. Qui inquit, custodit mandatum, non tantũ mandatum honorat, sed illud custodiendo, custodit animam suam quam à morte præseruat, & hic diuturnam vitam, posteà verò æternam viuere facit. Qui autem negligit viam suam, vel vt alij melius habent, vias suas (sic enim habent Hebræa) hoc est, qui non curat vitam suam & actiones instituere iuxta legem, is mortificabitur, vel potius morietur, plerũque quidem temporali morte à principibus vel Dei vltione ante tempus inflicta, semper autem æterna morte. Stipendium enim peccati mors. Et: Si vis, inquit Dominus, ad vitam ingredi, serua mandata. Rom. 6. Matt. 19

17 *Fœneratur domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei.*

FOENERARI dupliciter dicitur, Aut simpliciter pro mutuum dare, vt cum capite 22 posteà dicitur: Qui mutuum accipit, seruus est fœnerãtis. Et Ecclesiastici 29. Qui facit misericordiam, fœneratur proximo suo, &c. Aut pro mutuum dare ad vsuram, vt cum dicitur Deuteronom. 23. Non fœnerabis fratri tuo, sed alieno. Atque hæc est propria verbi huius apud Latinos significatio. Vtrunquesignificatum huic loco conuenire potest, quia non simpliciter domino mutuatur qui miseretur pauperis, recepturus tantundem, sed multo plura. Verum in priori significatu hic accipiẽ dum patet ex dictione Hebraica, quæ simpliciter mutuare significat. Itaque significatur eum qui quid ex misericordia donat pauperi, quanquam donet pauperi, tamen hoc ipsum quod illi dat, veluti mutuo dat domino, qui suo tẽpore, & hic & in futura vita reddet

 ei vi-

ei vicissitudinem eius, hoc est, mercedem quā vicissim meretur. Vnde rectè Basilius citans hunc versum concione secunda in Psal. 14. Quum inquit, pauperi dare voles propter Dominum, idem & donum est & mutuum. Donū quidem, quia non speras receptionem: mutuum vero, propter domini magnificentiam, qui pro ipso persoluit, qui paucis per pauperem acceptis, magna pro ipsis reddet. Qui enim pauperis miseretur, Deo ad vsuram dat. Hæc ille.

Basilius.

18 *Erudi filium tuum, ne desperes: ad interfectionem autem eius ne ponas animam tuam.*

HEBRAEA habent, Erudi vel castiga filium tuum cum est spes. Quo monet Sapiens filium incipientem aut peccantem tempestiuè erudiendum & castigandum priusquā in profundum peccatorum venerit, & ætate nimis prouectus sit, quando nulla disciplina aut correptio profutura sit, sed potius obfutura. Secundum nostram lectionem monetur pater, vt etiamsi statim non succedat eruditio vel castigatio filij, non tamen propterea velut desperans filij correctionem desistat à monēdo eum, spe emendationis secuturæ tandem. Græca habēt παίδευε υἱόν σου, οὕτως γὰρ ἔσται εὔελπις, hoc est, castiga filium tuum, sic enim erit bona spes. Quo significatur per castigationem filij bonam esse de eo spem, quòd ad bonam perueniet frugem. Quem sensum & Hebræa habere possunt, quæ etiam verti possunt, Castiga filium tuum, quoniam est spes, vt scilicet per castigationem bonus euadat. In quem sensum etiam nostra lectio accipi potest, si illud, ne desperes cum præcedenti cohæreat, finémque atque euentum designet in hunc modum. Erudi filium tuum, ne forte omissa illius eruditione aut castigatione aliquando desperare de eo cogaris. Secundum quem sensum omittenda est coniunctio copulatiua, &, quæ in plerisque libris inuenitur, Erudi filium tuum, & ne desperes. In quibusdam tamen non est, &. Secunda parte huius sententiæ monentur parentes ne desperantes facilè de correctione filij adiiciant animum ad interficiendum eum, aut ad mortem eius quoquo modo procurandum. Aut significatur moderandum à patre castigationem filij, cauendumq́, ne ille ea crudelitate excrucietur, vt sub manu eius moriatur, quemadmodum domini in seruos animaduertere solent vsque ad mortem, aut insignem aliquam læsionem. Possunt & Hebræa sic verti, Ad clamorem eius ne leues animam tuam. Quo significatur patrem non debere aduertere animum ad clamorem filij cum castigatur ab eo, ita vt ob id à debita castigatione desistat. Hebræa enim dictio המיתו Hamitho, vel potest esse à verbo המה Hama, quod sonare & tumultum edere significat, vel potest esse à verbo מות meth, quod mori significat.

19 *Qui impatiens est, sustinebit damnum, & cum rapuerit, aliud apponet.*

HEBRAEA habent, Magnus ira portat pœnam, vel detrimentum, quod si liberaueris & adhuc addes. Quam sententiam Hebræorum quidam, quos & Caietanus secutus est, connectunt cum superiori versiculo, vbi in castigatione filij à crudelitatē pater cohibetur, videlicet vt caueat ab interfectione. Qui enim talem in filium exercet crudelitatem, magnus est ira & impatiens, qui supplicium dabit suæ impietatis pœnamq́; portabit, cum ipsum postea pœnitebit acrioris castigationis factæ ex impatientia & magnitudine iræ. Vt ergo iræ intemperantia minuatur, subiungitur. Quod si liberaueris filium & eripias à sæuiore castigatione, adhuc addes vt castiges eum, aliáque vice denuo castigare eum poteris. Et in nostra litera versum hunc cum superiori cohærere, ostendit cōiunctio enim, quæ in multis libris reperitur. Itaque sensus est, ne inducas animum ad interfectionem filij, quia qui impatiens est in corrigendo filio reportabit inde damnum, quandoquidem huiusmodi immodica castigatione & filium suū amittet ac perdet, & se tum iustitiæ humanę, tum diuinæ vltioni obnoxium reddet. Sunt tamen qui hunc versum separatim accipiunt, vt non cohæreat cum superiori, sed in genere dicatur contra eos qui passionibus iræ sunt obnoxij, significeturque eum qui vehemens est & magnus in ira, frequenter incidere in pericula, & suæ temeritatis & impatientiæ pœnas dare incurrendo damnum aliquod, ex quo si liberari eum contingat, tamen alia vice repetendo furorem adiiciet sibi adhuc dānum. Sic & nostra litera accipi poterit vt sit separata & generalis sententia. Nam vt coniunctio, enim, non est apud Hebræos nec Græcos, ita nec in plerisque codicibus Latinis, nominatim apud Bedam, qui etsi imprimis hanc sententiam referat ad superiorē, tamen postea aliam addit intelligentiam, quæ cum superiori sententia nihil habet commune. Itaque sensus nostræ literæ Hebræis conformis hic esse poterit. Qui impatiens est, frequenter ex impatientia sua damnum reportabit in nomine aut facultatibus, aut corpore suo. Et cum rapuerit, hoc est, sustulerit illud damnum, aliud rursum damnum apponet sibique asciscet, cum per consuetudinem radicata ira rursum per impatientiam efferbuerit. Hoc est, impatiens & in ira intemperans varia incidet damna & mala, atque ex euasione vnius mali non facilè corrigitur, sed mox in aliud incidit. Beda sic hunc versum tractat. Patet inquit literæ sensus, quia qui per impatientiam inopiæ, furto seruit aut rapinis, damnum suæ animæ facit, & cum rem proximi tollit, etsi non homini, pro hoc, certè æterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia æditio ita hunc versum transtulit, malè cogitans homo multo dāno affligetur, & si perniciosus fuerit, animam suam opponet: quia nimirum cum pecuniam violētus abstulerit, pro hac animam suam inuitus dabit. Hæc ille. Cæterum alia illa æditio de qua loquitur, ipsa est secūdum versionem Græcorum, apud quos tamen pro malè cogitans homo, est, κακόφρων ἀνήρ, quod potius est malæ mentis vir, hoc est, insanus vir qualis est impatiens & ira feruens, phrenetico similis. Mirum cur quidā pro magnus ira, verterit tardus ad bilē, cū sic dicatur hebręis, Magnus iræ

sicut

ſicut eis dicitur, Magnus miſericordia, pro eo quod eſt multum miſericors, vt nos legimus Pſal. 144.

20 *Audi conſilium & ſuſcipe diſciplinam, vt ſis ſapiens in nouiſsimis tuis.*

AD filios atque iuniores hæc monitio ſpectare videtur, vt poſtquam inſtruxit patres quo pacto filios monere & caſtigare debeant, viciſsim & iuuenes doceat obtemperare parẽtibus, eorumque diſciplinam, hoc eſt, eruditionem vel caſtigationem (nam vtrumque accipi poteſt) lubentur admittere, quo tandem in ſenectute & ipſi ad ſapientiã perueniant, hoc eſt, vt in iuuentute ea capeſſant & recipiant, per quæ ſenectus & honoretur & bene ſe habeat, Nam ſapientia maximè ſenes decet & alioqui in fine hominis maximè requiritur ſapientia cum à fine bono ſalus tota hominis eiuſque bonum pendeat.

21 *Multæ cogitationes in corde viri: voluntas autem domini in æternum permanebit.*

PRo voluntas hebræis eſt conſilium, ita vt hic idem dicatur, quod in Pſal. Conſilium Pſal. 33. domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationem. Nõ eſt tamen hoc loco in pleriſque libris dictio in æternum, ſicut nec in originalibus. Docet ergo hæc ſententia varias eſſe in corde hominis cogitationes variáque conſilia quibus intra ſe homo angitur & diſtinetur, ſtudens ſibi proſpicere aut quippiam perficere etiam ſæpe contra Dei voluntatem, At fruſtra ſe homines variis huiuſmodi cogitationibus cruciare, quũ ſolũ conſilium ac decretum Dei ſtabile futurum ſit & fixum, nec conſilus hominum poſsit impediri, ac proinde ſe eius voluntati per omnia ſubmittere debeant, omnẽ ſuam ſolicitudinem proiicientes in eum, cui 1. Pet. 5. curæ eſt de nobis, & cuius voluntati nemo reſiſtere poteſt. Aut ſignificatur multas eſſe & ſubinde variari hominis cogitationes, quia frequenter in irritum cadunt humana conſilia, ita vt ob id alia quærenda ſint. At contra; Dei conſilium nulla ratione mutari poſſe, ſed ſemper ſtabile perſiſtere, vt ſignificetur differentia inter conſilium Dei & hominum.

22 *Homo indigens miſericors eſt, & melior eſt pauper quàm vir mendax.*

HEBRAEA priorem partem longè aliter habent. Sic enim eſt ad verbum. Deſiderium hominis beneficentia eius. Et poteſt hic conueniens eſſe ſenſus. Deſiderant homines vt poſsint eſſe benefici & liberales in egenos, prætexunt id ſuo deſiderio & auaritiæ, aſſerẽtes ſe deſiderare diuitias ob beneficentiam & miſericordiam egenis exhibẽdam. At melior eſt vir pauper qui ſua ſorte contentus viuit, quam is qui mendaciter ſuo ad conquirendas diuitias deſiderio, prætexit opera beneficentiæ. Vel ſic: Omnes quidem homines ex natura deſiderant eſſe benefici, præſtat tamẽ pauperem eſſe & beneficum eſſe non poſſe, quam mendaciter de beneficentia gloriari, & ſuam quam quis non exercuit beneficentiam præ-

tiam prædicare. Noſter interpres deſiderium per tranſlationem videtur accepiſſe pro indigentia, quemadmodum verbum deſiderare Latinis eleganter pro deficere ponitur, vt cũ dicuntur in prælio aliquot milia deſiderata. Vbi enim indigentia eſt, ibi eſt deſiderium. Si gnificat ergo noſtra litera, hominem indigentem, vt in plurimum magis eſſe miſericordẽ, quam ſint diuites, vt qui per experientiam nouit quam grauis ſit miſeria & indigentia, ideo que virum paupetem præſtare diuiti mendaci, qui ne benefaciat mentitur ſe non habere quod tribuat. Ille enim quanquam non poſſit cupit benefacere, hic verò quum poſsit, non vult. Aut ſignificatur indigentiam hoc boni conferre homini vt miſericors ſit erga alios miſeros, atque inter duo mala nempe paupertatem & mendacium minus malum eſſe paupertatem, quanquam illam valde fugiant homines, & pro extremo malo dicant. Iuxta priorem intelligentiam ſignificatur, paupertatem duo bona conferre homini, nempe voluntatem benefaciendi, & præſeruationem à peccato mendacij. Vere enim poteſt dicere ſe non poſſe benefacere. Beda hãc ſententiã myſtica intelligentia transfert ad indigentiam & paupertatem mentis. Indigentem, inquit, dicit humilem, qui ſe perpetuis bonis egere line ceſſatione recolit: Talis nãque vt miſericordiam conſequatur à domino, nunquam proximo miſereri recuſat. De quo & ſubſequenter annectit. Et melior eſt pauper quam vir mẽdax. Melior eſt namque humilis corde qui nihil fidit ſuis operibus, quam qui ſe præ excellentia virtutum viri nomine dignum ducens fallitur neſcius, dum ſu perbiendo perdit bona quæ geſsit. Cæterum quod ad lectionem attinet, ſunt qui in hoc verſu legunt. Melior eſt pauper iuſtus quàm vir mendax. At dictionem iuſtus, vt non habent Hebræa, ita nec noſtri codices emendatiores. Eſt autem ea dictio in quibuſdam addita ex aliqua editione, quæ iuxta Græcos ſic habebat, Melior eſt pauper iuſtus quàm mendax.

23 *Timor domini ad vitam, & in plenitudine commorabitur abſque viſitatione peſsimi.*

HEBRAEA habent Timor domini ad vitã & ſaturus pernoctabit, non viſitabitur à malo. Itaque quod nos habemus, in plenitudine, accipi debet de plenitudine omnium bonorum, quæ ſatietatem adfert. Et ſuperlatiuus peſsimi, pro politiuo mali accipiendus eſt. Eſt autem vtraque pars imperfecta, perficienda in hunc modum. Timor domini perducit ad vitam & in plenitudine, vel ſaturatus commorabitur is qui timet dominum. Tria autem bona hic timori diuino tribuuntur recto ordine, quæ perfectè hominem fœlicem reddunt. Primũ eſt quæ vita imprimis ab homine deſideratur, vt ſine qua alia bona eſſe non poſsint. Secundum eſt plenitudo & ſatietas omniũ bonorũ. Et tertiũ ſecuritas ab omni malo. Hæc enim duo viuenti deſiderantur vt beatè viuat. Nam viuere, ſed in inopia, miſerum eſt. Et rurſum in ſaturitate & diuitiis viuere, ſed cũ metu, quemadmodũ ſæpè cõtingit

diuitibus,qui quo plus habent bonorũ, plus timent malorum, miserum quoque est. Ad impletur ergo hæc sententia perfectè quidē post hanc vitam,quia timor domini perducit ad vitam æternam,quæ sola verè perfecta vita est.In qua & est saturitas & securitas perfe- Psal. 16. ctissima.Satiabor,inquit Propheta,cum apparuerit gloria tua. Et tamen etiam in hac vita suo modo impletur,sicut & pleræque similes scripturæ temporalem fœlicitatem timenti- 2. Tim. 4. bus Deum promittentes,non solum in veteri testamento, sed & in nouo. Pietas enim ad omnia vtilis est,promissionē habens vitæ quę nunc est,& futuræ. Timor enim domini perducit etiã hic ad vitam, quia efficit vt homo in anima coram Deo viuat,& vt in corpore liber sit à multis morbis quos vitia pleraque etiam cum morte afferunt.Item vt liber sit homo ab vltione siue principum,siue Dei, per quam ante tempus plerique ob transgressio- Psal 33 nem legum è vita tolluntur. Confert item & Psal. 90 satietatem & securitatem timor domini,iuxta illud:Inquirentes dominum non deficient omnino bono.& non accedet ad te malum,& flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo Plerunque enim Dei beneficio metuentes eum,præterquam quod longitudine dierum donantur,in rerum hic viuunt abundantia & tranquillitate,Dei protectione à multis malis liberi quæ impij ferre coguntur.Et alioqui qui timet amatque dominum,paucis cō- Phil. 4. tentus viuit,terrena non admodum concupiscit,fatur dum habet necessaria,ita vt cũ Paulo dicat.Habeo autem omnia & abundo. Sed & cum omnium bonorum authorem secum habeat,cuius rei famem sustinere possit; Sic etsi quid pati eum contingat,siue pro iustitia siue pro conditione huius mortalitatis, tamē nouit quod diligentibus Deum,omnia cooperantur in bonum,his qui secundum propositum vocati sunt sancti.Itaque securus degit & mali expers, quia malum illi non est quod patitur.

24 *Abscondit piger manũ sub ascella,nec ad os suum applicat eam.*

PRo ascella vel axilla(vtrunque enim dicitur)Hebraica dictio צלחת Tsallahath propriè significat lebetem vel ollam.Quæ dictionis significatio propria præsenti loco etiam bene conuenit.Sic enim vehementi hyperbola exaggerabitur hominis pigri torpor & desidia,vt qui manum suam posuerit & abdiderit intra ollam vt escam inde accipiat,& tamen tedeat eum educere illam cũ cibo ad os.Plerisque tamen hebræis placet dictionem hanc hic positam esse Metaphoricè pro sinu,quod quemadmodum aliquid absconditur in olla, ita in sinu.Quam translationem etiam secutus D.Hieronymus,vertit ascellam.Est autem in hac sententia hyperbolica locutio ad insinuandum quorũdam hominum admirandā pigritiam Nam vix inuenias qui ne ad os quidem manũ suam velint admouere præ pigritia.Cum ergo dicitur pigrum abscondere manum suam sub ascella vel in sinu,ob frigus scilicet declinandum et otij amorē,nec ad suum os reducere eam siue vt cibum capiat siue vt caput curet,significatur quorundam tantam esse pigritiam,vt et quæ facillima sunt factu et necessaria corpori vel animo,detrectent et recusent.Certè sunt infiniti qui malint famen pati,quam vlli honesto studio aut labori vacare.Et sunt quibus molestum est vel cibum capere,vel faciem lauare aut caput pectinare et vel tantillo tempore caloris quem in sinu quę runt,aut otij suauitate carere. Septuaginta alium secuti sunt sensum,quem etiam hebræa admittunt.Habent enim,Qui abscondit in sinum suum manus suas iniuste, neque ori applicabit eas,hoc est,qui operari recusat, non habebit quod ori porrigat, hoc est, quod edat.Beda quoniam ad literam sententia hæc parum vera videtur,ad mysticam confugit intelligentiam valde conuenientem quam ex D.Gregorio rursum mutuatus est,intelligens post eum hic redargui eorum negligentiam, Gregor. qui quod ore profitentur,manu et opere nolunt complere.Sic enim habet D. Gregorius lib.moral.22.cap.10.explicans similem sententiam quę est postea cap.26.Pigro labor est manũ suam ad os porrigere,quia desidiosus quisque prædicator nec hoc vult operari quod dicit.Manum quippe ad os porrigere est voci suæ opere concordare Hæc ille. Repetitur enim hæc sententia postea cap.26. vbi sic legimus.Abscondit manus sub ascella sua et laborat si ad os suum eas conuerterit.

25 *Pestilente flagellato stultus sapientior erit:si autem corripueris sapientem,intelliget sapientiam.*

HEBRAEA adverbum habent. Derisorem percute,& imperitus fiet callidus,& corripe intelligentem,& intelliget scientiã. Verum Imperatiui sæpe in hoc libro ponuntur non præceptiuè,sed vt vno posito intelligatur quid secuturum sit,& exponendi sint per, Si, vt supra annotatum est circa versum 7.cap. 14.Proinde non malè vertit interpres. Pestilente flagellato,&c,si corripueris, sicut similē sententiam mox legimus versam cap. 21.Mulctato pestilente sapientior erit paruulus, vbi Hebræa habent,Cum affligitur derisor, imperitus fiet sapiens.Quanquam etiam præceptiuè in hac sententia imperatiui possint accipi, vt significetur derisorem non admonendum esse & arguendum,vt de quo non sit spes,sed in exemplum aliorum flagellandum & mulctandum.Sapientem autem si qua in re peccet non affligendum statim, sed corripiendum & monendum vt qui verbis proficere possit,iuxta illud quod est superius ca. 9. Noli arguere derisorem, ne oderit te,Argue sapientem & diliget te & addetur ei sapientia. Porrò pro derisore vertit aliquoties noster interpres pestilentem,secutus Septuaginta,vt & in Psalmo primo:In cathedra pestilentiæ non sedit.Hi enim qui eò impietatis profecerunt, vt veritatem & veritatis doctores, ac monitores æque derideant, homines verè sunt pestilentissimi & communitati noxij. Significatur ergo hac sententia quod quanquã ex afflictione derisori & planè iam impio homini inflicta, nulla ad ipsum redeat vtilitas, non tamen ab ea cessandum,vt eius exemplo is qui adhuc nō est impius,sed stultus,hoc est

imperitus

imperitus & insipiens (hoc enim propriè significat dictio Hebraica, quàm noster nũc stultum, nunc paruulum vertit) fiat sapientior, alienoque periculo & malo cautus. At si quis sapiẽtem in aliqua re corripuerit, hoc ipsum proderit ipsi sapienti; qui monitus aduertet ad id in quo prius fuit negligens & imprudẽs. Nemo enim etiam sapiens alioqui, vbique & omni hora sapit.

26 *Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominiosus erit, & infœlix.*

CREDO interpretẽ vertisse non fugit, sed fugat, quum non tantum hebræa dictio fugare significet, sed & Græca. est enim ἀπωθῶμενος, hoc est, impellens vel expellens. Et alioqui fugare cõuenit cum affligere patrem, vel vt est Hebræis, vastare aut spoliare patrem. Et est sensus, Is qui impia sua vita patrem affligit eumque suis bonis exuit, siue per violẽtiam siue per decoctionem bonorum, & matri causa est vt fugere cogatur ac domum suam siue patriam relinquere, vel quia non potest ferre insolentiam filij, vel quia per ipsum ad paupertatem redacta, diutius in domo ac patria manere non potest, talis planè est ignominiosus, omnique vituperio dignus & opprobrio. Dignus item qui & hic & in futuro infœlix sit quia infœlices reddit suos parentes. Quod si quis legere velit, fugit, vt constanter habent nostri codices, affligere patrẽ intelligetur qui ipsum contristat nolendo ei obedire, & fugere matrem qui ab ea separatur & discedit, nolens eius monitis obtemperare. Hebræa etiã aliter verti possunt, vt sit sententia maioris põderis hoc modo. Vastat patrem & fugat matrem, filius pudendus, & probrosus, hoc est, qui pudendã vitam viuit, parentes sæpe spoliat & bonis & domo: aut, tantum peccat, atque qui parentes ad inopiam & exilium adigit.

27 *Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermones scientiæ.*

HEBRAEA non habent has negationes non & nec, sed ad verbum sic. Cessa fili mi audire doctrinam vt erres à verbis sciẽtiæ. Quod ferè sic intelligitur ab omnibus, vt moneat Sapiẽs filium suum cessare ab huiusmodi doctrina, quæ inducit ad errandum à verbis prudentibus & sermonibus veræ sapientiæ. Qualis est disciplina & philosophorum, quæ à fide est aliena & hæreticorum, quæ à catholica veritate homines abducere conatur, & hominum mundanorum qui quæ carnis sunt sapiunt et alios sapere docent. Huiusmodi doctrinam etiam audire prohibemur. Imminet enim sæpè periculum erroris, si vel tãtum aures ei accommodemus. Verisimile est interpretem nostrum sententiam hanc legisse per interrogationem in hunc modum, Cessabis ne fili mi audire doctrinã vt erres à sermonibus scientiæ, Aut ironice dictum accepit, Cessa fili mi audire doctrinam, vt quod sequitur demonstret quid hinc mali secuturũ sit, scilicet quod errabit à verbis scientiæ, ac proinde ex consequenti significetur si errare

Iansen in Prouerb.

nolit, non cessandum ab audienda sapiẽtum doctrina. Iuxta hos modos bene vertit interpres per negationem. Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermonem scientiæ, quamuis crediderim potius scriptum fuisse nec ignores. Sic enim significabitur quid mali secuturum sit si quis cessat audire doctrinã sapientum: quod hic significandum erat.

28 *Testis iniquus deridet iudicium, & os impiorum deuorat iniquitatem.*

VARIAS hoc libro contra testes iniquos vel, vt hoc loco est Hebręis, testis Belial profert sentẽtias Sapiens, quòd ab his multũ accedat mali Reipublicę, vt per quos subuertatur iustitia præcipuum Reipublicæ bonum Porro quòd dicitur testis iniquus deridere iudicium, variè exponi potest. Nam iudiciũ simpliciter accipi potest pro ęquitate & eo quod iustum est ac æquum. Si enim testis iniquus deridet iudicium, quia non est illi ęquitas cordi, flocci facit eam & contemnit. Nec curat seruare illud quod iustè decretum est à domino, Non falsum testimonium dices. Quia contra quàm æquum est non vereatur audacter quod falsum est & noxium proloqui. Potest & accipi de iudicio iustitiæ ciuilis. Illud enim etiam se deridere & contemnere ostendit, dum illud quantum in se est subuertit, dumque illud non sicut deberet metuit & veretur. Potest postremò idque simul cum præcedentibus intelligentiis accipi de iudicio diuino, per quod testis falsus non erit impunitus, vt suprà dictum est. Nam & illud deridere videntur, cum suo facto se illud non vereri quasi futurum non sit, declarant: sic quod sequitur & os impiorum deuorat iniquitatem, variè accipi potest. Primum vt os impiorum intelligatur deuorare iniquitatem, quia auidè impij iniquitatem desiderant, atque veluti cibo pasci ac refici ardẽnter quærunt: sic enim intelligũt Beda & Lyra. Et notat Lyranus bene dictum esse deuorat, quia nõ masticat nec bene expendit iniquitatis malum, quod si facerent, sentirẽt eius amaritudinem impij. Aliter exponit quidam, pro eo quod est sceleratè sustinet mentiri, vt deuorare iniquitatẽ ore sit iniquitatẽ & mendacium sine pudore & remorsu effutire, & quasi rem nihili non ęstimare nec curare, quomodo & Dominus in Euangelio dicit quosdam camelum glutire. Sunt qui duo huius sententiæ verba, deridet & deuorat, aliter vertunt, pro ambiguitate dictionum Hebraicarum. Nam pro priori verbo vertunt, interpretatur, vt significetur, testem iniquum interpretari iudici[illegible], quia illud in alteram & malã partem fa[illegible] inclinat. Et pro altero verbo vertunt abscondit, vt significetur os impiorum abscondere intra se iniquitatem, eamque tegere, dum veritatem tegit, aut dum meditatã iniquitatem apud se seruat suo tempore effundedam, iuxta illud: Sub lingua eius labor & dolor. Psal. 9.

29 *Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percutientes stultorum corporibus.*

BENE postquam dictum est testis iniquus deridet iudicium, subiungitur generalis

sententia.

ſententia. Parata ſunt deriſoribus iudicia, vt quod ille deridet, intelligatur aliquando experturus. Iam quidem plerique veritatem irrident, & quaſi nunquam quod merētur ſint perpeſſuri abſque timore vllo perpetrāt malum, quia non profertur cito contra illos ſententia. Verum quanquam patienter agat dominus, expectans hominum pœnitentiam, aut vt impleta menſura peccatorum ſuo tempore tanto iuſtius vindicet, parata ſunt iam apud Deum iudicia ipſis deriſoribus, quos ferè videt vſque in finem perſeueraturos in malo, eo quod peccent in Spiritum ſanctum. Et vt ſciamus qualia eis iudicia ſint parata, ſubiungitur. Et mallei percutientes ſtultorum corporibus. Pro quo Hebræa tantum habent, Et percuſsiones dorſo ſtultorum. Nō enim additur de malleis, quod tamen non malè addidit interpres, quia dictio Hebraica non ſimpliciter percuſsiones ſignificat, ſed graues percuſsiones & contuſiones quales fiunt malleo, qui & ab eadem dictione Hebræis ob id ſuum habet nomen. Itaque ſignificatur corpora ſtultorum aut potius dorſa eorum, (Nam dorſa flagellari, percuti, & contundi ſolēt) grauiter contundenda fore, quemadmodum dum fuſtibus quis cæditur, aut quemadmodū incus malleo cōtunditur, iuxta illud: ſupra dorſum meum fabricauerunt peccatores, hoc eſt, ſignificatur dira ſupplicia & grauia parata his qui ſapere nunc nolunt, quæ frequenter illis in hoc ſeculo & humano & diuino iudicio acerbius autem irrogabuntur in futuro: quādo veluti ferrum candens in fornace gehennę ſine fine verberabuntur & contundentur. Sacro huic oraculo conuenit oraculum datū Pauſaniæ duci Laconico, Pœna luenda tibi eſt, affert iniuria clades. Et oraculum datum Piſiſtrato οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν οὐκ ἀποτίσει, hoc eſt, Nemo hominum delinquens pœnā non perſoluet.

CAPVT XX.

1 *LVxurioſa res vinū & tumultuoſa ebrietas, quicunque his delectatur, non erit ſapiens.*

PRo luxurioſa res Hebræis eſt dictio לץ Letz, quā in ſuperioribus verſibus noſter vertit nunc peſtilētem, nunc deriſorem, vt in proximo verſu, Parata ſunt deriſoribus iudicia. Pro ebrietas illis eſt שכר Sechar, quā noſter nunc ſiceram vertit, nunc ebrietatem, quum propriè ſignificet omnem potum qui inebriare poteſt. Itaque Hebræa quidam ſic vertunt. Deriſorem vinum, & tumultuoſum ſicera, vt ſubaudiatur verbum, facit. Alij vinum eſt deriſor, hoc eſt, ſcurrile, & ſicera eſt tumultuoſa, nempe quia tales efficit homines. Et re vera ſic eſt. Experimur enim vinum ſi immodice bibatur, (Nam ſic de eo hic loquitur, vt patet ex ſecunda ſententiæ parte) efficere, vt ebrij alios rideant, iura omnia ſacra & prophana contemnant, neminem verentes. Item vt contentiones & rixas excitent ac clamorum tu-

Eccl 32. multus, iuxta illud Eccleſiaſtici: Vinū multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit. Noſter interpres ſecutus eſt, vt ſæpè alias tranſlationem Græcorum, qui habent ἀκόλαστον οἶνον, quemadmodum & in ſuperiori verſu pro deriſoribus habent ἀκολάστοις. Itaque vertit luxurioſa res vt concordet cum illo Pauli: Nolite inebriari vino in quo eſt luxuria. Cæterum quemadmodum illo loco nomen luxuria, non accipitur tantum pro inordinata venere ac libidine, quod tamen plerique ea dictione ſignificari propriè putant, quum propriè ſignificet omnem ſuperfluitatem & abundantiam in veſtitu, potu, aliiſque ſimilibus rebus. Ita nec hoc loco dictio luxurioſa, tantum ad veneream rem eſt trahenda, quanquam verum ſit vinum immodicum vehementer ad venerem hominem impellere. Vt enim apud Paulū dictio ἀσωτία, omne genus laſciuiæ & intemperantiæ ac prodigalitatis ſignificat, ita ἀκόλαστος Græcis dicitur prodigus, laſciuus, libidinoſus ac intemperans. Dicitur enim quaſi impunitus & incoërcitus qui ſibi temperare nō poteſt. Vnde D. Ambroſius legit, Prodigum eſt vinum & contumelioſa ebrietas, 2. li. Offic. cap. 21. Itaque vinum luxurioſa res dicitur, quod ad luxum, prodigalitatem, libidinem, ac omnem laſciuiam & petulantiam homines prouocet. Duo ergo mala, vino vel ebrietati tribuit, quorum vnum ad immodicas voluptates, alterum ad turbas & iras pertinet, vnum ad concupiſcibilem, alterum ad iraſcibilem vim. In eo autem quod ſequitur, quicunque his delectatur, non erit ſapiens, Pro verbo delectatur, plerique vertunt errat, vt ſit, qui in hoc, nēpe vino vel ſicera errat, non erit ſapiens. Nam id propriè dictio Hebraica ſignificat. De errantibus in vino vel ſicera, hoc eſt, per vinum aut ſiceram fit mentio Eſaiæ 28. vbi nos legimus: Hi quoque præ Eſa. 28
vino neſcierunt, & præ ebrietate errauerunt. Sacerdos & Propheta neſcierunt præ ebrietate, abſorpti ſunt à vino, errauerunt in ebrietate. &c. Quo loco idem eſt verbum & ſimilis locutio qualis eſt hic & paret ex illo loco, quod errare in vino ſit errare per vinum. Idē tamen verbum aliquando dicitur, ſignificare delectari, vt Prou. 5 vbi nos legimus: In amore eius delectare iugiter. Quare ſeduceris fili mi ab aliena. Hic enim pro delectare, & ſeduceris idem eſt verbum quod & hic ponitur, & vertunt penè omnes ibi delectari. Qui enim in re quapiam delectatur, in ea totus animo errat, hoc eſt, occupatur & hæret. Hanc ergo ſignificationem hic noſter interpres ſecutus eſt, Et rectius vt apparet, qa nihil ſingulare eſt dicere, eum qui per vinum errat non fore ſapientem. Si enim errat, non eſt ſapiens. Singulare autem eſt dicere, illum qui delectatur vino nō fore ſapiētē. Et ſequitur iſtud ex præcedenti, quoniā enim vinū excitat paſsiones cō cupiſcibilis & iraſcibilis, ideò q illi immoratur & delectatur non poteſt fieri ſapiens, quia ſapientia animum requirit ſedatum & corpus temperatum. Vnde in Oſea dicitur: Fornica Oſee 4.
tio, vinū, & ebrietas auferunt cor. Quod ſi verbum errandi placet, ſenſus erit: Qui permittit ſe decipi ſuauitate vini, ita vt eo delectatus ſe ſe ingurgitet frequēter, nōn efficietur ſapiēs.

2 *Sicut rugitus leonis, ita & terror regis, qui prouocat eum, peccat in animam ſuam.*

PRior pars ſuperiori capite eſt habita, vbi legim⁹: Sicut fremit⁹ leonis, ita & regis ira

ſecunda

secunda pars manifesta est, quia qui prouocat regem ad iram per inobedientiam, peccat nõ tãtum in regem, sed & in animam suam & in seipsum: quia seipsum periculo exponit mortis & vltionis animamq́ue suam grauiter lædit quam peccato grauissimo contaminat & vulnerat. Ita enim dupliciter exponi potest illud, peccat in animam suam.

3 *Honor est hominis qui separat se à contentionibus, omnes autem stulti miscentur contumeliis.*

DOCET hæc sententia pacem & concordiam sectandã, litesque fugiendas, quod sic facientes non tantũ suæ vtilitati bene consulant, cum se à multis molestiis & malis liberant, sed etiam honori, quem apud homines consequuntur & Deum, quia per hoc declarant se esse sapientes & apud Deum merentur ob pacis studium exaltari. Contra qui lites amant & contentiones, stultos se esse declarant quòd tã multis se molestiis subiiciãt & incommodis, ac proinde non tantum sibi incommodum accersunt, sed & ignominiam Non habēt autem Hebræa, omnes autem stulti miscentur contumeliis, sed tantum omnis stultus miscetur vel miscet se, scilicet litibus Proinde quod nos legimus, Miscentur contumeliis, intelligendum quod miscent se cõtumeliis irrogatis ad defendendum vel refellendũ eas, quod fit litigando, & cõtendendo. Aut contumeliis accipitur pro litibus, quę cõtumeliis ferè peraguntur.

4 *Propter frigus piger arare noluit. mendicabit ergo æstate, & non dabitur illi.*

DICTIO Hebraica quã noster frigus vertit, propriè hyemem significat, & quam vertit ęstatem, propriè significat messem, sed idem significatur, Nam piger ob hyemem nõ detrectat arare nisi ꝑpter frigus hyemis. Hyemi autem conuenit aratio, æstati messis. Significatur ergo pigrũ nolle opportuno tẽpore cum aliis sedulis arare propter temporis frigus, atque ob id cum alij suo tempore fructus colligent cum voluptate, ob egestatem mendicaturum, nec accepturum, quòd nemo erga ipsum sit misericordia commouendus,
2. Thes. 4. iuxta illud Pauli: Qui non vult laborare, non manducet. Iuxta mysticam intelligentiam significatur eum qui nunc causans vitæ huius & virtutis asperitatem & molestias, ob desidiã in Dei seruitio laborare
Galat. 4. neglexerit, & terrã corporis sui, exercitio virtutum velut aratro proscindere, vẽturo dei regni, cum alij venientes venient cum exultatione, portantes manipulos suos, ipsum egenum mendicaturum, & non dabitur ei, quia quæcunque seminauerit homo hæc et metet, quando vnusquisque recipiet secundum suum laborem. Bene autem præsens vita hyemi, regnum autem Dei æstati comparatur, qa vita hæc plena est mœroris, asperitatis et tenebrarũ. In regno Dei discussa huius vitæ caligine et frigore, dies æterna solis perpetuo fulgore et calore clarescet. Vnde dicitur in
Cant. 2. Canticis: Iam hyems transiit et recessit, flores apparuerunt in terra nostra.

5 *Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri, sed homo sapiens exhauriet illud.*

AD verbum Hebræa habent. Aqua profunda consilium in corde viri, et vir intelligẽtiæ hauriet illud. Intelligũt autem quidam aquæ profundæ comparari consiliũ cordis viri sapientis. (Nam de eo solo istud dictũ putant de quo supra dictum est cap. 18. Aqua profunda verba ex ore viri) ob eius abundantiam et copiam per quam nunquam exhauriri potest. Sicut enim aqua profundi putei etiã multis haurientibus non absumitur, ita non minuitur sapientia et consilium sapiẽtis quãuis multi eius fiant participes. Huic autẽ intelligentiæ non satis conuenit secunda pars, quæ significat non cuiusuis esse, sed tantum prudentis haurire consilium ex corde viri ob eius profunditatem, quodq́ue non cuiuis expositũ sit, sed lateat quemadmodũ aqua profunda difficultate quadam hauriri debet. Vnde et noster interpres rectè addidit secutus 70. particulam aduersatiuam, sed, cum tantũ sit in Hebræo coniunctio et. Itaque intelligenda videtur hęc sententia de cogitationibus et consiliis quibus quid agere sapiens aliquis decreuit. Huiusmodi enim consilia et animi decreta is qui verè virilem habet animum non instar fœminarum cuiuis facilè prodit, sed abscondita seruat in penetralibus cordis sui veluti aquam profundã, ita vt non facile ea quiuis expiscari et intelligere possit. Attamẽ vir prudens et intelligentia multa præditus ex profundo cordis alieni eruere nouit, et veluti profundam aquam exhaurire latens in corde consilium. Vti enim nouit variis rationibus, vt penetret quod erat occultum consiliũ in corde viri. Adhibet enim multas circumlocutiones & sermones à remotis, aperit, quædam sua, aliaq́ue pleraque facit, quibus quod occultum erat, percipiat. Potest etiam accipi de consilio viri sapiẽtis, quod is docẽdo multis dare potest, vt significetur consilium sapiẽtiæ quod est in corde viri ad instrue. dũ alios et consulendum, non posse facile capi à quibusuis ob eius profunditatem, sed tantum à prudentibus, qui illud ex ore ipsius profluens haurire, percipere, et intelligere possunt. Vnde Paulus se tantum inter perfectos sapiẽtiã 1. Cor. 2
loqui, & spiritualibus spiritualia comparare profitetur. Singulariter autem hæc sententia locum habet in singulari nostro viro Christo, cuius incomprehensibilia sunt iudicia & imperuestigabiles viæ secundum quas omnia agere decreuit, ita vt paucis datum sit quædã Mat. 11
cognoscere ex multis. Cuius item doctrinæ consilia non cuiuis sunt peruia, sed tantũ qui 1. Cor. 2.
bus datum est diuino munere. Non enim omnes, inquit, capiunt verbum hoc. Et Animalis homo nõ percipiet ea quæ sunt spiritus Dei.

6 *Multi hominies misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?*

PRIOR pars ꝑ ambiguitate linguæ hebraicę variè verti potest: Sed potissimum his duobus modis, Altero sic. Multi sunt qui prædicant & laudãt eũ qui in ipsos est beneficus,

laudibusque attollunt eius liberalitatem & gratiam, verum quis inueniet ex multis illis viꝝ fidelem, qui scilicet fideliter repẽdat beneficium & par pari reddat, quemadmodum fidelitas & æquitas exposcit. Quasi dicat, Quum multi sint qui se fatentur ab illo bene ficium accepisse, pauci sunt qui gratias referant, & in referẽdo sint fideles & æqui. Aliter sic verti potest & melius, multi homines prædicabunt vnusquisque beneficentiam suam. Et est sensus iuxta Pagninum & alios. Multi sunt qui prædicãt ipsi & in ore semper habẽt suam quam in alios exercuerunt beneficentiã, at pauci sunt qui in ea parte fideles sint & veraces. Pauci enim sunt, qui benignitatẽ de qua gloriantur opere exhibent: pauci qui quam exhibent, fideliter exhibent propter Deum solum & non propter mundi gloriam. Hoc est, multi sunt nomine pij, non autem ipsa re & sine fictione. Iuxta quẽ sensum & nostra litera est accipienda, vt significetur multos homines appellari misericordes & habere laudẽ misericordiæ in alios præstitæ, quod quisque talis habere velit, verum paucos esse inter eos qui verè sint fideles in misericordia exhibenda, siue quia nõ sunt ipso opere adeo misericordes vt dicuntur, siue quia non fideli veracique animo sint misericordes, propter Deum scilicet solum. Ita ferè & Beda. Atque hic posterior sensus conuenit cum illa sententia quæ est superiori cap. iuxta hebræum versu 24. Desiderium hominis beneficentia eius, & melior est pauper quàm vir mendax. Coniungit enim scriptura vt supra annotatum est, frequenter hæc duo, misericordiam & veritatem siue fidelitatem. Itaque in his duabus sententiis ostenditur plerosque sibi vnum arrogare nempe misericordiam siue beneficentiam, quum alterum desit, nempe veracitas & fidelitas. Alias versiones & explicationes earum consulto omittimus ob vitandam confusionem.

7 *Iustus qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se filios derelinquit.*

SIMPLICITAS hic rursũ vt & aliàs sæpe ponitur ꝓ integritate & sinceritate, quę duplicitati & fictioni contraria est. Itaque significatur iustum propterea quod sincere & integrè coram Deo conuersatur, habere post se filios beatos & fœlices, hoc est, iustum nõ tantum ipsum virtutis suæ fructum capere, & per virtutem suam fœlicem esse, sed & ad posteros fructum virtutis eius extendi. Primum enim magna fœlicitatis pars est habuisse parentes iustos & integros, eóque nomine filij apud homines laudantur & beati prædicãtur. Deinde parentum exemplo filij ferè rectè instituuntur, & eorundem merito sæpe multa temporali fœlicitate à Deo donantur, iuxta illud Psalmistæ: Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis. Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Gloria & diuitiæ in domo eius &c. Cæterum sententia hæc, sicut & similes scripturæ, sic ad literam intellecta, magis pertinet ad promissiones veteris testamẽti, quamuis & nouum testamentum huiusmodi nõ careat promissis. Sed nec semper in omnibus iustis vera consistit, quum plerique sint qui vel filios post se non habeant, vel habeant infœlices. Proinde secundum mysticam intelligentiam accepta de filiis spiritualibus, qui scilicet iusti imitantur simplicitatem & perfectionem, verior erit, & nouo testamento conuenientior. Quicunque enim iustè conuersatur, non potest non suo exemplo quosdam ad virtutis suæ imitationem prouocare, qui dum ipsum imitantur, cum ipso simul eiusdẽ fiunt beatitudinis participes, quę in hac quidem vita incipit per collatam eis Dei gratiam, In futuro autem consummabitur per gloriæ cœlestis possessionem.

(Psal. 111.)

8 *Rex qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo.*

PRo Intuitu suo, Hebræis est ad verbum, in oculis suis. Quod dupliciter accipi potest Primum vt significetur, Regem dissipare malum quod in oculis eius manifestatur, aut sic dissipare malum vt coram ipso non consistat nec inueniatur. Quod secuti sunt Septuaginta, habent enim, Cum rex iustus sederit super thronum, non obuiat in oculis eius omne malum. Augustinus legit, Cum rex iustus sederit in throno, non aduersabitur ante eum omne malum. Vide libri de correp. & grat. cap. 13. Aliter, in oculis, accipi potest, pro per oculos & per respectum eius, quod secutus noster vertit intuitu suo. Et est sensus, Rex qui non ociatur, sed ipsemet pro suo officio sedet in solio iudicij iudicia exercẽs, & quod iustum est iudicans, talis in suo regno facilè dissipat & dispergit omne malum per hoc quod diligẽter obseruat & aspicit quid à quouis agatur, & seuere animaduertit in delinquentes. Sicut enim dici solet, quod oculus heri pasci equum ita & oculos regis fugat & dispergit omne malum, imò & omnium. Nam vtrumque Hebræa significare possunt, Aut dispergit omne malum & omnium malum suo intuitu, quia vultu suo testatur se indignari malo, sicque fit vt à malo cessent homines metuentes indignationẽ vultus eius Docet ergo hæc sententia quantum valeant iudicia cum æquitate & authoritate tractata, quantúmque valeat autoritas regia si suo non desit officio. Cæterũ vt hæc generalis sententia ad omnes pertinet reges & autoritate prædιtos, ita peculiariter ad regem regum & dominum dominantium cui pater omne dedit iudicium. Is enim cum venerit ad iudicandum & sederit in sede maiestatis suæ, non habebit opus vinculis aut satellitibus ad coërcendos, sed solo suo intuitu dissipabit omnes impios cum impietatibus suis, ita vt non ferentes indignationem vultus eius discedere cogantur ab eo in ignem æternum. Ad Christum enim D. Augustinus loco prædicto hanc sententiam refert, Qui & modo sedens in dextera patris sui veluti in throno suo, suo intuitu omne malum huius seculi, cernit, etiam quod nullis hominum aspectibus patet, cúmque ei placet oculis suæ gratiæ cor hominis illustrare atque aspicere, mox è corde hominis dissipat omne malum. Nam & hoc secũdo modo sententia hæc prouerbialis

(August.)

uerbialis Christo accõmodari potest, vt indicat Beda,iuxta illud:Cõuersus dominus respexit Petrũ & mox fleuit amare.Potest & ad quéuis prouerbiali ritu deflecti hæc sententia, si in cuiusuis animo veluti Republicã constitutas,in qua mẽs & ratio veluti regina, cæteris potẽtiis præsidet,quæ si in iudicio vigilãter se deat decernens inter bonũ & malũ,iuxta verbum domini,atque voluntaria pœnitentia castiget rebelles animi motus,facilè hoc suo intuitu & circumspectione dissipabit cũcta mala, & à maioribus peccatis tranquillum reddet cum Dei adiutorio regnum animæ.

9 *Quis potest dicere, mundum est cor meum, purus sum à peccato?*

QVAERI hic potest quomodo Sapiens negare hic videatur quemquam se posse mundo corde asserere aut purũ à peccato,
Matt.5. quũ Dominus in Euangelio dicat:Beati mundo corde,indicans quosdam tales esse. Quam quæstionem declinat Caietanus confugiens ad veritatem Hebraicam, Quæ habet secundum eum.Quis dicet, Mundaui cor meum, purgaui à peccato meo?Secundum quam lectionem intelligit hic significari neminem sibi arrogare verè posse,quod mundauerit cor suum & purgauerit illud à peccato suo, quia illud opus est proprium misericordiæ diuinæ quę sola Spiritu sancto mũdat cor hominis à peccato.Hominis enim est peccare,At solius
Oseæ.13 Dei à peccato purgare,iuxta illud Oseæ: Perditio tua ex te Israel,tãtũmodo in me auxiliũ tuum.Communiter tamen etiam ab Hebręis intelligitur hic significari quod habet nostra litera, Neminem posse gloriari de munditia cordis & puritate àpeccato.Itaque Beda quo nodum propositum soluat,doctè scribit: Notandum quod non ait,Quis potest mundum habere cor & purus esse à peccato, sed quis potest dicere,inquit,mundum est cor meum & purus sum à peccato,quia sunt qui diuina largiente gratia,possunt iuxta humanum modum & cordis & operis munditiã habere. Vnde est illud Dominicum:Beati mundo corde quoniam ipsi Deum videbunt.Nec tamen seipsum quisquam mundum corde & immunẽ esse à peccato, absque temeritate pronũciat. Stulta est namque proprię laudis iactantia,temerarium de sua quemque innocentia vel iustitia gloriari.Hæc ille.Ex quibus patet neminem ideo dicere posse,mundum est cor meũ, tum quod temerarium sit de seipso gloriari & de eo gloriari quod ex se quis non habet,
1.Cor.4. sed diuinitus accepit. Si enim, inquit Paulus, accepisti,quid, gloriaris quasi nõ acceperis, tum quòd nemo perfectam hic habeat munditiam cordis, quæ scilicet omne peccatum
3.Reg.8. excludat etiã veniale,quia vt habet Salomon
Eccle.7. in oratione sua, Non est homo qui non peccet.Et Ecclesiastes:Nõ est homo iustus in ter-
1.Ioan.1. ra qui faciat bonum,& nõ peccet. Et Ioannes in sua Catholica 1.Si dixerimus quia peccatũ non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis nõ est.Rursus,Nec de puritate à peccato mortali quis gloriari potest,quia, Deli-
Psal. cta quis intelligit,inquit Propheta.Et de pro-
Eccle.5. pitiato peccato vult Sapiens nos nõ esse sine metu,quia nescit homo vtrum amore an odio dignus sit,sed omnia in futurum seruan- Eccle.9.
tur incerta,vt habet Ecclesiastes.Vnde & Pau 1.Cor.4.
lus.Nihil inquit,mihi conscius sum,sed nõ in hoc iustificatus sum:Propemodũ dicens:Spero me mundum habere cor,sed de eo gloria-
ri non audeo. Et Iob: Si simplex fuero, hoc i- Iob.9.
psum ignorabit anima mea. Vnde nec ociosum est pronomen,meo,quod est in Hebræo, Purus sum à peccato meo,quia nemo etiam de admisso peccato se purgatum gloriari debet,propter vitæ huius incertitudinem.D.Au- August.
gustinus secutus translationem 70. quæ tum recepta erat,sic legit hunc locum,& loco prædicto,& lib.de sancta virginitate cap.48. Quis gloriabitur se castũ habere cor, aut quis gloriabitur se mundum esse à peccato? Et exponit neminẽ de hoc gloriari posse,quod in hac vita quæ tentatio est, nemo ab omnibus peccatis sit immunis,ita vt omnibus quotidie orandum sit,Dimitte nobis debita nostra. Docet ergo hæc sententia omnes sese humiliare debere atque fateri sese egere Gratia Dei & in proximum delinquentem clementes esse debere.

10 *Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrumque est abominabile apud dominum.*

PONDVS & pondus, mensura & mensura, Hebraica Phrasi significat varia pondera variasque mensuras, quibus quidam vtuntur negociatores,maiore pondere comparantes & mensura maiore, minore verò pondere & mensura vendentes,Aut iusto pondere ac mẽsura vendentes callidioribus,iniquo verò põdere aut mensura simplicioribus, quibus facilè est imponere Quæ res manifesta est iniustitia,eoque maior quam furtũ,quod occulta fraude cõmittatur,idq; in his rebus per quas iustitia seruari debuit, quodque latenter in plurimos fiat contra publicam vtilitatem,dũ multorum iactura & populi dispendio, vnius priuati lucrũ & compendiũ quęritur.Proinde rectè vtrumque dicitur abominabile apud dominũ, & alluditur ad id quod dicitur Deute. 25.Iuxta mysticam intelligentiam diuersis ponderibus diuersisque mensuris vtitur, qui iniquis iudiciis de rebus iudicat,vt si quis reprehendat in vno quod in alio bene factũ laudat, vel in se permittit quod in alio nolit tolerare.Quem sensum prosequitur D.Grego- Grego.
rius explicãs hunc vers.homil.4.super Ezech. Scimus,inquit,quia in negociatorum duplici pondere,aliud maius,aliud minus est.Nam aliud pondus habent ad quod pensant sibi, & aliud pondus ad quod pensant proximo. Ad dandum pondera leuiora, ad accipiẽdum verò grauia pręparant.Omnis itaque homo qui aliter pensat ea quæ sunt proximi,& aliter ea quæ sua sunt,pondus & pondus habet,&c.

11 *Ex studiis intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius.*

VERBA nostræ literæ nihil singulare significare videntur. Quid enim singulare est dicere, posse agnosci ex studiis pueri, an opera eius sint munda & recta, quum id com-

mune sit omnibus. Ex studiis enim & actionibus cuiusque, agnoscimus an opera eius sint recta nec ne. Sciendum itaque Hebræa tantū habere: Etiam in studiis suis agnoscitur puer, si mundum & si rectum opus eius, vt subintelligi possit verbum futuri temporis, erit vel futurum sit, & significetur quemadmodum plerique etiam Hebræorum intelligunt, teste Pagnino, ex his ad quę puer in sua pueritia inclinatur, & in quibus deditus est, probari posse ad quam viam cum adoleuerit sit declinaturus, vtrum ad bonam an ad malam. Sequuntur enim (vt in plurimum) homines in iuuentute aut senectute sua viam quam in pueritia tenuerunt, iuxta illud quod est inferius: Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea. Itaque vt hic sensus habeatur in nostra litera, verbum sint accipiendum erit pro erint, aut subaudiendum futura Sic enim & Lyranus intelligit. Habet enim, Nam si sit bonæ indolis ex hoc cōiecturatur, quod futurus sit virtuosus in ætate adulta. Docet hæc sententia propensiones & studia puerorū diligenter obseruandas, nec vt ferè fit, eorum actiones habēdas pro ioco & voluptate, sed ex eis coniiciendum de futura eorum vita, ac proinde serio conādum vt puer a pueritia bonis assuescat, & in suis prauis propensionibus refrę netur. Vide morem Atheniensium, quem refert Nazianzenus epistola 127. inter opera Basilij. Feruntur Lacedæmonij occidisse regij sanguinis puerum, quia solitus esset captas auiculas singulari voluptate necare Nam ea ex re coniecturam fecerunt de ingenij sęuitia. Sunt ex Hebræis qui verbum illud quod noster vertit, intelligitur, in contraria accipiunt significatione pro ignotum esse & occultari. (Nam vtrunque dictio Hebraica significat) vt sensus sit, interdum inueniri pueros, qui in studiis suis occultantur, ita vt ex his quæ agunt, non possis agnoscere quales futuri sint, cum sæpe non respōdeant vltima primis. Sed prior sensus vt à pluribus recipitur, ita est verisimilior. Cui cōcordat illud Ouidij: Ingenium cœleste suis velocius annis, Surgit, & ingratæ fert male damna moræ.

Prouer. 22

Nazianzenus

12 *Aurem audientem, & oculum videntem, dominus fecit vtrunque.*

QVod hæc vtraque dominum fecisse asserit hæc sententia, Intelligitur à quibusdam ideo dictum, vt intelligamus dominū qui & auditus & visus author est, & audire & videre omnia, iuxta illud Psalmistæ: Qui plantauit aurem non audiet, & qui finxit oculum non considerat? Contra eos qui dixerunt, Nō videbit dominus nec intelliget Deus Iacob. Vt sciamus omnia aperta esse oculis eius, nec latere posse eum qui loquitur iniqua, quoniā auris zeli audit omnia & tumultus murmurationum, non abscondetur. Alij intelligunt significatum dominum & aurem fecisse ad audiendum & oculum ad videndum, vt ad hæc officia his sensibus (quibus duobus sapientia maximè paratur) studeamus rectè vti, & aurē quidem accommodemus ad audiēdum quæ salutis sunt, iuxta illud Saluatoris: Qui habet aures audiendi audiat, oculos autem ad contemplandum opera cōditoris, ex quibus sempiterna eius virtus & diuinitas cōspicitur. Rectè etiam intelligitur significari dominum nō tantum esse autorem virium & potentiarum animæ, sed etiam recti vsus illarum, vt quod quis auribus rectè audiat & oculis rectè videat. Venerabilis Beda doctè hanc sententiā secūdum mysticum sensum tractauit, sic scribens: Aurem audientem dici auditorem verbi obediētem. Oculum videntem, doctorem eruditum. Nemo ergo cum se scientia scripturarum institutum & ad docēdum verbū Dei viderit idoneum, despiciat simplicitatem fratris, qui & si minus doctus ad prædicandum, non tamen minus est promptus ad discendū vel ad implendum bona quæ didicit. Sed recolat quia qui sibi maiorem scientiæ gratiam dedit, ipse fratri quæ habet spiritualia dona tribuit: nec sibi propter se solummodo sed etiam propter fratris commoda tribuit bona quæ voluit, dans vnicuique gratiam secundū mensuram donationis suæ. Hęc ille.

Psal. 93.

Sapi. 1.

13 *Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus.*

RVrsvm à somnolentia & pigritia dehortatur, et ad vigilantiam atque sedulitatē hortatur, quemadmodum plerisque aliis similibus sententiis. Notandum autem hic non prohiberi somnum, sed dilectionē somni. Nec enim dicitur ne dormias, sed ne diligas somnum. Dormire enim necessitatis est naturalis, diligere autem somnum, voluntatis est, et huiusmodi dilectionis affectus lōgiorem efficit somnum quàm opus sit, et propterea ad paupertatem perducit plerosque. Cum autem in secunda parte somno opponatur, aperire oculos, positū est hoc pro vigilare, quia vigilia fit apertis oculis sicut somnus clausis Sicut autē nomine somni parabolicè omnis desidia et ociositas compræhēditur, (Nam ociosus et desés à dormiente parū differt) ita nomine vigiliæ insinuatur sedulitas et diligentia in rebus agēdis, per quam necessariorum copia, (quæ per saturitatem panum significatur) paratur facilè. Porrò quemadmodū in hac sentētia ad literam à corporali somnolentia auocamur vt egestatem corporalem vitemus, ita multo magis secundum mysticum sensum monemur nequaquam diligere somnū peccati & inertiæ, de quo Paulus ait: Hora est iam nos de somno surgere: ne egestas in futuro illa grauissima vbi nec stillam aquæ vnam sitiens inuenit diues epulo, nos occupet & opprimat inopinato. Contra potius aperiendos oculos cordis ad vigilias sanctas, vt saturitatem gaudiorum cœlestium bene viuendo conquiramus, imò et hic in anima saturemur pane cœlesti scripturarum, et illo qui de cœlo descendit, et dat vitam mundo.

Rom. 13

14 *Malum est, malum est dicit omnis emptor, & cum recesserit, tunc gloriabitur.*

ITa esse re vera experientia docet. Empturi enim quidpiam solent dicere malum esse, malum esse quod capiunt, hoc est, multū subinde reprehendere illud, nunc hoc, nūc illud causantes,

causantes,quo minoris emant.At cum recesserunt à vendente,impetrata merce quã quærebant,gloriantur se eam impetrasse, gaudẽt se tam vili emisse, laudantque quod prius vituperauerunt.Nam pro gloriabitur,etiam verti potest,laudabit.Cæterum videndum quo si ne istud à Sapiente dictum sit.Nam ipsa per se sententia,non est alioqui Sapientis sententia nec prouerbialis.Itaque videri potest istud dictum ad insinuãdum hominis ingenium,quo ferè aliena vituperamus, nostra laudamus in eis nobis placentes & gloriantes.Aut ad superiorem referendum est sententiam,vt scilicet exemplo mercatorum hortetur ad vigilantiã & in laboribus ac virtutibus diligentiam, ne propter laborum ac virtutum asperitatem segnes reddamur,sed potius consideremus fructum & finem laborum.Sicut enim mercatores primum quidem rem quam desiderant,vituperant,deinde vbi comparauerint,gloriantur & laudant,sic imprimis quidem asperum videtur & durum laboribus insistere, quibus necessaria parantur, at vbi aliis esurientibus, contingit saturari panibus, tum demum laudantur labores, tum gloriantur homines se laborasse ,& laboribus necessaria comparasse. Ita & qui virtutibus ac sapientię insistunt, im primis quidem multa mala sentiunt & difficilia.At posteà in senectute sibi gratulantur, quod sapientiam & virtutem suis laboribus parauerint,& cum de hoc seculo recesserint, in quo mala pleraque ferenda sunt,tum gloriabuntur apertè conspicientes quia nõ sunt
Rom.8. condignæ passiones huius seculi ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.

15 *Est aurum & multitudo gemmarum,vas autẽ preciosum labia scientia.*

DVPLEX est huius sentẽtiæ apud nos lectio. Nam quidam libri habent. Et vas preciosum, Alij vas autem preciosum.Si legatur & vas preciosum,vt ad verbum habẽt hebræa,intelligi potest ipsa labia scientiæ comparari non tantum vasi precioso,sed & auro ac gemmis,vt sit sensus.Ipsa labia sciẽtiæ sunt velut aurũ & gemmæ & vas preciosum,hoc est,illa sunt homini loco omnis supellectilis preciosæ.Ornant enim hominem & verè diuitem efficiunt hominem non minus quam illa,imo multo magis.Hunc intellectum & lectionem hãc secutus est Beda vt patet ex cõmentariis.Si legatur, vas autem preciosum, quomodo & hebræa verti possunt,sensus erit Est aurum & multitudo gemmarũ & sunt hęc apud homines in magno precio & pro supellectile preciosa & præcipua reputantur, At vas verè preciosum est labia scientiæ. Vt non auro & gemmis hæc comparentur sed præferãtur,iuxta illud quod supra dixit. Melior est
Sapi. 8. sapientia cunctis preciosissimis & omne desiderabile non valet ei comparari. Qui sensus potest etiam esse in nostra litera etsi legatur & vas preciosum, vt ante, Et vas,sit distinctio efficiens sententiam bimembrem. Dicuntur autem labia scientiæ phrasi hæbræa, labia perita,per quę significatur eloquentia cum sapientia coniuncta.Hæc enim inter omnia vasa & omnem supellectilem merito preciosius vas censeri debet.Et vas quidem dici potest quod contineat ornetque sapientiam rem preciosissimam:quamquam simplicius hebraica phrasi dicatur vas quasi hominis supellex & diuitiarũ pars.Omnis enim supellex hebræis vas dicitur.

16 *Tolle vestimentum eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo.*

PRo eo quod noster vertit qui fideiussor extitit alieni,hebræa etiam verti possunt cum fideiussit alienus,tamen ex secunda particula videtur prior versio cõuenientior. Variis sententiis sapiens hoc libro filium suum dehortatur à fideiussionibus propter periculum.Itaque hac sententia durum se exhibet contra eum qui suis monitis nõ obtemperãs, fideiubet pro aliis,maximè si pro extraneis & alienis id faciat, à quibus ei plus est periculi. Significatque dignum illum esse & mereri,vt etiam vestimentum eius, loco pignoris ab ipso tollatur pro debito,& ipse à creditore appelletur potius quam extranei, qui aliquando longius quærendi essent:simulque prudẽtiam quandam humanam, docet creditores, vt sibi bene prospiciant in fideiussionibus,potissimum quando cum ignotis et extraneis illis res est,ita vt etiam vestimentum fideiussoris non vereantur tollere potiús quàm fallantur.Plerique enim ad fideiubendum faciles sunt,ad soluendum difficiles. Iuxta sublimiorem sensum significatur eos qui suscepto in alios regimine, pro eis spoponderunt,se suaque omnia pro illis obligasse,eáque ab eis see repetenda,si non studeant suo satisfacere debito.

17 *Suauis est homini panis mendacij, & postea implebitur os eius calculo.*

IN dictione calculo pro qua aliqui vertũt lapillo numerus singularis positus est pro plurali,calculis hoc est,lapillis minutioribus, qui si pani misceantur,dentes vehementer lędunt,Vnde Threno.3.vbi nos habemus. Fregit ad numerum dentes meos,cibauit me cinere,pro ad numerum hebræis est dictio hoc loco posita,vt sit fregit lapillo,hoc est,lapillis dentes meos. Alij hoc loco pro calculo vertunt arena, vt arena opponatur farinæ, vnde panis cõficitur sicut calculi opponuntur frustulis panis. Est autem panis mendacij panis mendacio atque iniquitate acquisitus. Quo nomine quodcunque lucrum significatur fraudibus et mala arte partum.Itaque significat hæc prouerbialis sententia, huiusmodi lucrum imprimis homini suaue videri et amoenum,vt quod non magnis acquiratur laboribus,postea tamen nõ minus insuaue esse quã si quis pro pane lapillos aut arenam, mastigare cogeretur,dum scilicet remordente cõsciẽtia,quod iniquè partum est concoquere non potest,aut dum ob iniquitatem, diuinam aut humanam vltionem ferre cogitur. Potest hęc sententia non solum ad furtũ aut rapinã,sed ad quodcunque peccatum accommodari, quod rectè dicitur panis mendacij, eo quod veluti panis videatur,ad tempus animum hominis

mune sit omnibus. Ex studiis enim & actionibus cuiusque, agnoscimus an opera eius sint recta nec ne. Sciendum itaque Hebræa tantũ habere: Etiam in studiis suis agnoscitur puer, si mundum & si rectum opus eius, vt subintelligi possit verbum futuri temporis, erit vel futurum sit, & significetur quemadmodum plerique etiam Hebræorum intelligunt, teste Pagnino, ex his ad quę puer in sua pueritia inclinatur, & in quibus deditus est, probari posse ad quam viam cum adoleuerit sit declinaturus, vtrum ad bonam an ad malam. Sequuntur enim (vt in plurimum) homines in iuuentute aut senectute sua viam quam in pueritia tenuerunt, iuxta illud quod est inferius:
Prouer. 22 Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea. Itaque vt hic sensus habeatur in nostra litera, verbum sint accipiẽdum erit pro erint, aut subaudiendum futura Sic enim & Lyranus intelligit. Habet enim, Nam si sit bonæ indolis, ex hoc cõiecturatur, quod futurus sit virtuosus in ætate adulta. Docet hæc sententia propensiones & studia puerorũ diligenter obseruandas, nec vt ferè fit, eorum actiones habẽdas pro ioco & voluptate, sed ex eis coniiciendum de futura eorum vita, ac proinde serio conãdum vt puer à pueritia bonis assuescat, & in suis prauis propensionibus refręnetur. Vide morem Atheniensium, quem refert Nazianzenus epistola 127.
Nazianzenus inter opera Basilij. Feruntur Lacedæmonij occidisse regij sanguinis puerum, quia solitus esset captas auiculas singulari voluptate necare Nam ea ex re coniecturam fecerunt de ingenij sęuitia. Sunt ex Hebræis qui verbum illud quod noster vertit, intelligitur, in contraria accipiunt significatione pro ignotum esse & occultari. (Nam vtrunque dictio Hebraica significat) vt sensus sit, interdum inueniri pueros, qui in studiis suis occultantur, ita vt ex his quæ agunt, non possis agnoscere quales futuri sint, cum sæpe non respõdeant vltima primis. Sed prior sensus vt à pluribus recipitur, ita est verisimilior. Cui cõcordat illud Ouidij: Ingenium cœleste suis velocius annis, Surgit, & ingratæ fert male damna moræ.

12 *Aurem audientem, & oculum videntem, dominus fecit vtrunque.*

QVOD hæc vtraque dominum fecisse asserit hac sententia, Intelligitur à quibusdam ideo dictum, vt intelligamus dominũ qui & auditus & visus author est, & audire & videre omnia, iuxta illud Psalmistæ: Qui plantauit aurem non audiet, & qui finxit oculum non considerat? Contra eos qui dixerunt, Nõ
Psal. 93. videbit dominus nec intelliget Deus Iacob. Vt sciamus omnia aperta esse oculis eius, nec latere posse eum qui loquitur iniqua, quoniã
Sapi. 1. auris zeli audit omnia & tumultus murmurationum, non abscondetur. Alij intelligunt significatum dominum & aurem fecisse ad audiendum & oculum ad videndum, vt ad hæc officia his sensibus (quibus duobus sapientia maximè paratur) studeamus rectè vti, & aurẽ quidem accommodemus ad audiẽdum quæ salutis sunt, iuxta illud Saluatoris: Qui habet aures audiendi audiat, oculos autem ad contemplandum opera cõditoris, ex quibus sempiterna eius virtus & diuinitas cõspicitur. Rectè etiam intelligitur significari dominum nõ tantum esse autorem virium & potentiarum animæ, sed etiam recti vsus illarum, vt quod quis auribus rectè audiat & oculis rectè videat. Venerabilis Beda doctè hanc sententiã secũdum mysticum sensum tractauit, sic scribens: Aurem audientem dici auditorem verbi obediẽtem. Oculum videntem, doctorem eruditum. Nemo ergo cum se scientia scripturarum institutum & ad docẽdum verbũ Dei viderit idoneum, despiciat simplicitatem fratris, qui & si minus doctus ad prædicandum, non tamen minus est promptus ad discendũ vel ad implendum bona quæ didicit: Sed recolat quia qui sibi maiorem scientiæ gratiam dedit, ipse fratri quæ habet spiritualia dona tribuit: nec sibi propter se solummodo sed etiam propter fratris commoda tribuit bona quæ voluit, dans vnicuique gratiam secundũ mensuram donationis suæ. Hęc ille.

13 *Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus.*

RVRSVM à somnolentia & pigritia dehortatur, et ad vigilantiam atque sedulitatẽ hortatur, quemadmodum pleri sque aliis similibus sententiis. Notandum autem hic non prohiberi somnum, sed dilectionẽ somni. Nec enim dicitur ne dormias, sed ne diligas somnum. Dormire enim necessitatis est naturalis, diligere autem somnum, voluntatis est, et huiusmodi dilectionis affectus lõgiorem efficit somnum quàm opus sit, et propterea ad paupertatem perducit plerosque. Cum autem in secunda parte somno opponatur, aperite oculos, positũ est hoc pro vigilare, quia vigilia fit apertis oculis sicut somnus clausis Sicut autẽ nomine somni parabolicè omnis desidia et ociositas compræhẽditur, (Nam ociosus et desses à dormiente parũ differt) ita nomine vigiliæ insinuatur sedulitas et diligentia in rebus agẽdis, per quam necessariorum copia, (quæ per saturitatem panum significatur) paratur facilè. Porrò quemadmodũ in hac sentẽtia ad literam à corporali somnolentia auocamur vt egestatem corporalem vitemus, ita multo magis secundum mysticum sensum monemur nequaquam diligere somnũ peccati & inertiæ, de quo Paulus ait: Hora est iam nos de somno surgere: ne egestas in futuro illa grauissima vbi nec stillam aquæ vnam sitiens inuenit diues epulo, nos occupet & opprimat inopinato. Contra potius aperiendos oculos cordis ad vigilias sanctas, vt saturitatem gaudiorum cœlestium bene viuendo conquiramus, imò et hic in anima saturemur pane cœlesti scripturarum, et illo qui de cœlo descendit, et dat vitam mundo. Rom. 13

14 *Malum est, malum est dicit omnis emptor, & cum recesserit, tunc gloriabitur.*

ITA esse re vera experientia docet. Empturi enim quidpiam solent dicere malum esse, malum esse quod capiunt, hoc est, multũ subinde reprehendere illud, nunc hoc, nũc illud causantes,

causantes,quo minoris emant. At cum recesserunt à vendente,impetrata merce quã quærebant, gloriantur se eam impetrasse, gaudẽt se tam vili emisse, laudantque quod prius vituperauerunt. Nam pro gloriabitur,etiam verti potest,laudabit. Cæterum videndum quo sine istud à Sapiente dictum sit. Nam ipsa per se sententia,non est alioqui Sapientis sententia nec prouerbialis. Itaque videri potest istud dictum ad insinuãdum hominis ingenium,quo ferè aliena vituperamus, nostra laudamus in eis nobis placentes & gloriantes. Aut ad superiorem referendum est sententiam,vt scilicet exemplo mercatorum hortetur ad vigilantiã & in laboribus ac virtutibus diligentiam, ne propter laborum ac virtutum asperitatem segnes reddamur,sed potius consideremus fructum & finem laborum. Sicut enim mercatores primum quidem rem quam desiderant,vituperant,deinde vbi comparauerint,gloriantur & laudant,sic imprimis quidem asperum videtur & durum laboribus insistere, quibus necessaria parantur, at vbi aliis esurientibus, contingit saturari panibus, tum demum laudantur labores, tum gloriantur homines se laborasse ,& laboribus necessaria comparasse. Ita & qui virtutibus ac sapientię insistunt, Imprimis quidem multa mala sentiunt & difficilia. At posteà in senectute sibi gratulantur, quod sapientiam & virtutem suis laboribus parauerint,& cum de hoc seculo recesserint, in quo mala pleraque ferenda sunt,tum gloriabuntur apertè conspicientes quia nõ sunt
Rom. 8. condignæ passiones huius seculi ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.

15 *Est aurum & multitudo gemmarum,vas autẽ preciosum labia scientiæ.*

DVPLEX est huius sentẽtiæ apud nos lectio. Nam quidam libri habent. Et vas preciosum, Alij vas autem preciosum. Si legatur & vas preciosum,vt ad verbum habẽt hebræa,intelligi potest ipsa labia scientiæ comparari non tantum vasi precioso,sed & auro ac gemmis,vt sit sensus. Ipsa labia sciẽtiæ sunt velut aurũ & gemmæ & vas preciosum,hoc est,illa sunt homini loco omnis supellectilis preciosæ. Ornant enim hominem & verè diuitem efficiunt hominem non minus quam illa,imo multo magis. Hunc intellectum & lectionem hãc secutus est Beda vt patet ex cõmentariis. Si legatur, vas autem preciosum, quomodo & hebræa verti possunt, sensus erit Est aurum & multitudo gemmarũ & sunt hęc apud homines in magno precio & pro supellectile preciosa & præcipua reputantur, At vas verè preciosum est labia scientiæ. Vt non auro & gemmis hæc comparentur sed præferãtur,iuxta illud quod supra dixit. Melior est
Sapi. 8. sapientia cunctis preciosissimis & omne desiderabile non valet ei comparari. Qui sensus potest etiam esse in nostra litera etsi legatur & vas preciosum, vt ante, Et vas,sit distinctio efficiens sententiam bimembrem. Dicuntur autem labia scientiæ phrasi hæbræa, labia perita,per quę significatur eloquentia cum sapientia coniuncta. Hæc enim inter omnia vasa & omnem supellectilem merito preciosius vas censeri debet. Et vas quidem dici potest quod contineat ornetque sapientiam rem preciosissimam:quamquam simplicius hebraica phrasi dicatur vas quasi hominis supellex & diuitiarũ pars. Omnis enim supellex hebræis vas dicitur.

16 *Tolle vestimentum eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo.*

PRO eo quod noster vertit qui fideiussor extitit alieni,hebræa etiam verti possunt cum fideiusit alienus,tamen ex secunda particula videtur prior versio cõuenientior. Variis sententiis sapiens hoc libro filium suum dehortatur à fideiussionibus propter periculum. Itaque hac sententia durum se exhibet contra eum qui suis monitis nõ obtemperãs, fideiubet pro aliis,maximè si pro extraneis & alienis id faciat, à quibus ei plus est periculi. Significatque dignum illum esse & mereri,vt etiam vestimentum eius,loco pignoris ab ipso tollatur pro debito,& ipse à creditore appelletur potius quam extranei, qui aliquando longius quærendi essent:simulque prudẽtiam quandam humanam, docet creditores, vt sibi bene prospiciant in fideiussionibus,potissimum quando cum ignotis et extraneis illis res est,ita vt etiam vestimentum fideiussoris non vereantur tollere potiús quàm fallantur. Plerique enim ad fideiubendum faciles sunt,ad soluendum difficiles. Iuxta sublimiorem sensum significatur eos qui suscepto in alios regimine, pro eis spoponderunt,se suáque omnia pro illis obligasse,eáque ab eis seuere repetenda,si non studeant suo satisfacere debito.

17 *Suauis est homini panis mendacij, & postea implebitur os eius calculo.*

IN dictione calculo pro qua aliqui vertũt lapillo numerus singularis positus est pro plurali,calculis hoc est,lapillis minutioribus, qui si pani misceantur,dentes vehementer lędunt, Vnde Threno. 3. vbi nos habemus. Fregit ad numerum dentes meos,cibauit me cinere,pro ad numerum hebræis est dictio hoc loco posita,vt sit fregit lapillo,hoc est,lapillis dentes meos. Alij hoc loco pro calculo vertunt arena, vt arena opponatur farinæ, vnde panis cõficitur sicut calculi opponuntur frustulis panis. Est autem panis mendacij panis mendacio atque iniquitate acquisitus. Quo nomine quodcunque lucrum significatur fraudibus et mala arte partum. Itaque significat hæc prouerbialis sententia, huiusmodi lucrum imprimis homini suaue videri et amœnum,vt quod non magnis acquiratur laboribus,postea tamen nõ minus insuaue esse quã si quis pro pane lapillos aut arenam, mastigare cogeretur,dum scilicet remordente cõsciẽtia,quod iniquè partum est concoquere non potest,aut dum ob iniquitatem, diuinam aut humanam vltionem ferre cogitur. Potest hęc sententia non solum ad furtũ aut rapinã,sed ad quodcunque peccatum accommodari, quod rectè dicitur panis mendacij, eo quod veluti panis videatur,ad tempus animum hominis

minis pascere, cum re vera non pascat. Omne enim peccatum hanc habet naturam & conditionem vt primo dulcedine quadā sensus mulceat & delectet nimum, at posteà dētes comedentium lædat, siue per remorsum conscientiæ siue per pœnā peccato debitam. Potest præterea & hæreticis singulariter aptari hæc sententia, quibus suauis est panis mendacij, hoc est falsa doctrina, quam pro vero pane euangelico gaudent populo ministrare, at postea sentire coguntur nō esse vere panem quod porrigunt, dum suam doctrinam defendere non possunt, sed eam euomere & abijcere adiguntur. Caietanus per calculum siue lapillū intelligit hic significari raciocinia quæ fieri solebant calculis, ad quod videri potest respexisse nostrum interpretē, dum in Threnis vertit: Fregit ad numerum dentes meos. Itaque intelligit hic describi illud hominū genus, qui cum delectentur lucrum facere per fraudes, tamen postea plenis buccis loquuntur de iustis ponderibus & iustis ratiociniis, hoc est, qui cum iniustitiam exerceant iustitiam prędicant. Sed prior interpretatio simplicior est consentiens cum illo, quod est superius, Sa.ca.9 Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Venerabilis Beda dictionē calculo, accipit pro carbone ignito, quomodo accipitur. Esa 6. cū dicitur angelus de altari sumplisse sorcipe calculū, quo Prophetæ labia mundata sunt. Itaque intelligit significari hominem per hæc puniri, per quæ peccat, & qui in lingua magis peccauit, in ea magis arsurum, quemadmodum patuit in diuite epulone.

18 *Cogitationes consiliis roborantur, & gubernaculis tractanda sunt bella.*

HEBRAEA ad verbum habent, Cogitationes consilio firma (vel dispone) & consiliis gere bellum. Sensus eodem redit. Per gubernacula enim in hoc libro sæpe consilia sunt accipienda, quibus gubernamur in nostris actionibus. Docet ergo hæc sententia ea quæ facere cogitamus, non temere aggrediēda esse, sed cum cōsilio agēda esse quod à nobisipsis aut peritioribus petendū sit, iuxta illud Salustij: Priusquam incipias cōsulto opus est. Sic enim que cogitamus roborantur, hoc est, muniuntur, aut ad effectum deducuntur cum alias infirma sint atque suo effectu frustrentur. Potissimum autem id seruādum est in rebus maioris momenti, cuiusmodi est bellum, in quo sæpè plus recta prudentiæ consilia valent quam vires corporales. Vnde peculiariter dicitur: Gubernaculis tractanda sunt bella, nēpe quod plerique hæc viribus potissimum aut solum tractanda putent. Cæterū vt hæc in rebus temporalibus præstanda sunt, ita multo magis in spiritualibus. Cū enim quid facere cogitamus pro gloria Dei atque salute animarum nostrarum, & peculiariter cū nos ad bellū paramus contra spirituales nostros hostes nēpe principes & potestates tenebrarum harum, non tenui cogitatione, sed sagaci consilio vt oportet, & apud nos rem pressè expendere, ac legem Dei consulere, vel viros sapientes, qui exercitatos habēt sensus ad discretionem boni & mali, iuxta parabolam Euangelicam. Quis ex vobis volens ædificare turrim non prius sedens cōputat sumptus, &c? Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, &c? Luc.14.

19 *Ei qui reuelat mysteria & ambulat fraudulenter & dilatat labia sua, ne commisceearis*

POSSVNT Hebræa verti, vt duo sint huius sententiæ membra, sicut ferè in aliis sententiis, hoc modo: Qui reuelat secretum, ambulat versutus, & dilatanti labia sua, vel blandienti, vel seducenti labiis suis ne cōmisceearis. Nam dictio פתה Pote hic posita significat duo, blandiri scilicet, aut blandiendo decipere, & dilatare. Itaque sensus erit, Qui eius est ingenij & peruersitatis vt reuelet arcana ei cōcredita, is astute ac fraudulenter cum homine conuersari solet, astute scilicet explorans eius animū & consilia, astute item suam peruersitatem & animū tegens & simulās. Proinde cum eo qui dilatat labia sua, ita vt multa profundat verba ad decipiendum & expiscādum animi tui cogitata ne cōmisceearis nec commercium habeas. Sunt tamen & ex Hebræis, qui iuxta versionem nostrā vnicā clausulam efficiant, nempe vt nihil commercij habeamus, neque cum eo qui reuelat secretum, neque cum eo qui ambulat fraudulenter, neque cum eo qui dilatat labia sua, aut labiis seducit. Et possunt hæc tria accipi, vt in vnum eundemque competant, quia hic à Sapiente variis depinguitur coloribus. Qui enim reuelat arcana, is conuersari solet versute, ac tanquam explorator aliquis callidus: Atque quo callide arcana quę reuelet exquirat, dilatat labia sua, blandè ad fallendum loquitur, multa profundens verba, quibus amicitiam simulet & dolositatem suam tegat. Talem monet vt vitemus, idque commode postquam sententia superiore monuisset consilio cuncta gerenda, vt ostendat tutum non esse cum quouis secreta communicare, quāuis necessariū sit ad res bene gerendas alieno sæpè vti consilio, significat ergo cauendum à fictis, & infidis amicis. Hinc dicitur in Ecclesiastico: Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & nō inueniet amicum ad animum sum.

20 *Qui maledicit patri suo, & matri, extinguetur lumen eius in mediis tenebris.* Eccle.27

LVMEN, vel vt habent Hebræa, lucernam hominis extingui in mediis tenebris, intelligunt aliqui, simpliciter esse, vita & luce huius vitæ priuari, vt idē significetur hic parabolicè quod apertè dicitur Leuitici 20. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriatur. Et Caietanus sub metaphora lucernę quę extinguitur in mediis tenebris, hoc est, tunc quando præcipuè opus est lucerna, intelligi significari breuitatē vitæ, quæ opponitur longæuitati promissæ in lege honoranti parētes: vt significetur maledicentem moriturū tunc quando maximè viuendum erat, nempe in iuuentute. Verum notandū hic non dici simpliciter lucernam vel lumen extinguendum, sed lumē vel lucernā eius, vt de luce solis accipi non posit. Itaque sic locus iste est accipiēdus, quomodo supra dixit Sapiens: Lucerna impiorum extinguetur. Et Iob: Nōne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis Sa.ca.13 Iob.18.

eius? Lucerna enim, vel lux hominis dicitur in scripturis sępè, illius excellētia, gloria, & ꝙ Latinè dicimus claritas. Dicitur & filius sæpe in scripturis lucerna patris, quod per filium adhuc pater quodammodo viuat, & clarus sit apud homines, vt cum dicitur ad Ieroboam.
3.Reg.12 Filio eius (nempe Salomonis) dabo tribũ vnã vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus. Et de Abiam dicitur: Propter Dauid, dedit ei dominus Deus suus lucernam in
3.Reg.15. Hierusalem, vt suscitaret filium eius post eũ. Itaque qui maledicit patri suo & matri, cum deberet illis esse lucerna, & illos illustres facere, contra quantum in se est eorum nomē obscurat & claritatem eorum tollit. Proinde merito lucerna & lumē eius extinguetur, hoc est, eius excellentia & claritas, quam ad tempus habet apud homines, atque temporalis eius fœlicitas, qua fulget in hoc mundo peribit & tolletur ab eo, idque in mediis tenebris aut, vt habēt Hebræa in obscuritate noctis, hoc est, quando grauissimæ tenebræ eum obruēt. Id autem fit, tum in morte quæ omnem claritatem & fœlicitatem impiorum tollit, tum in tempore etiam tēporalis vltionis diuinæ, quę frequenter per tenebras significatur. Contra de iusto dicitur: Orietur in tenebris lux tua,
Esai. 58. & tenebræ tuæ erũt sicut meridies. Et rursum quis ex vobis timens dominum, qui ambulat
Esai. 50. in tenebris & non est lumen ei? Adueniente enim die mortis & vltionis diuinæ, non vincitur ab eis tenebris virtus & claritas iustorum sed magis elucescit & tenebras superat, at cōtra impiorum claritas ab illis tenebris superatur & opprimitur. Potest quod hic dicitur de lumine aut lucerna impij intelligi etiā de lumine spirituali gratiæ scilicet & cognitionis diuinæ, quod lumen in impiis eorum merito extinguitur, ita vt in tenebris huius vitæ non videāt quod ipsis expediat, eo quod destituātur gratia Dei.

21 *Hæreditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit.*

NOTAT Caietanus non de quibusuis bonis hanc sententiam loqui, sed peculiariter de bonis hæreditariis, vt hæreditas ad quam festinatur (vel vt habent Hebræa hæreditas festinata) sit hæreditas ante tempus expetita aut habita, vt si legitimus hæres ante mortē patris aut patrui cui succedit, festinet ad habendam hæreditatem. Verum Hebraica phrasi hæreditatis nomine, quæuis possessio et substantia possessa significatur. Itaque idē hac sententia designatur quod superius, cum
Sa ca 13 dicitur. Substantia festinata minuetur. Nam cum hic dicitur hæreditatē imprimis festinatam postea caritura benedictione, diuina scilicet, significatur eam non perseueraturā, nec vlterius multiplicandam, sed minuendam. Potest et sic accipi, quemadmodum explicat Beda, secutus Gregorium in tertia parte curæ pastoralis, admo. 20 Qui in hac vita per auaritiæ nequitiam multiplicari appetunt, in futuro ab æterno patrimonio exhæredes fiunt. Secundum autem mysticum et spiritualem sensum, rectè intelligimus significari eos qui gradum regiminis ante tempus festinantes accipiũt, quique bona ecclesiastica et iura etiam iuuenes festinanr occupare, tandem Dei benedictione destitutos, experturos quid sit pastoris officiũ obire, ac in die nouissimo mercede benedictionis, quæ debetur rectoribus cari turos.

22 *Ne dicas, Reddam malum, expecta dominum & liberabit te.*

SIMILIS est hæc sentētia illi doctrinæ Pauli, Nulli malũ pro malo reddentes. Et: Nō vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi vindictā, & ego retribuam, dicit Dominus. Hic tamen Rom. 12
amplius quid significatur, Nam non solũ prohibetur, ne quis malum pro malo reddat, sed vt ne apud se hoc statuat, nec secũ deliberet de reddēdo malũ ꝓ malo. Cũ enim dicit ne dicas, Sensus est, ne penes te cogites nec statuas iniuriam rependere. Deinde non docet expectandũ à domino, vt is reddat malũ pro malo & vindicetur qui malum intulit, sed potius vt dominus eripiat à malo quod quis patitur, & salutem per illum consequatur. Non enim dicit, expecta dominum & vindicabit te, sed & liberabit te, vel vt habent Hebræa et saluabit te, docens nos cum iniuriam patimur, magis solicitos esse debere de propria salute, quā de alterius damno atque vindicta, cōtra quā natura hominum ferè habet, quæ per iniuriā irritata nō tā cogitat de ꝓpria salute & liberatione à malo, quam de alterius damno, & reddendo malum pro malo, quare propriũ malum non amouetur, sed augetur frequenter. Quod si quis autem causam suam Deo commendet, ab eo opē & salutem expectans, non tantum salutem se videbit consequi, sed & aduersarium suum vindicari, non quomodo ipse iratus desiderabat, sed sicut diuinæ æquitati et clemētiæ videbitur opportunum, quę sic solet vindicare malos, vt liberentur et saluentur boni, et sic saluare bonos vt ea liberatione vindicentur mali. Exemplum manifestum est in Dauide et Saule. Consentit cum isto illud Leuit: Nō quæres vltionē, nec memor eris, &c. Leuit 19

23 *Abominatio est apud dominum pondus & pondus: statera dolosa non est bona.*

SIMILIS est hæc sententia ei quæ supra habita est versu 10. Frequēter enim dicendũ fuit à Sapiente, quod ad communē vitā summe est necessarium, ad quam imprimis est necessaria in cōmerciis iustitia, quæ à ponderantibus dupliciter violatur, nempe & per diuersitatem ponderum, & per bilancis ac stateræ dolositatem, quam dicit non esse bonam, significans Hebraica phrasi rem esse valde malā & noxiam. Iuxta sensum mysticum, præter id quod superius ex Gregorio dictum est, intelligitur secundum Bedam eos diuersa pondera & stateram dolosam habere in corde suo, qui cum peccauerint, veniam petunt à domino & nihilominus peccanti in se homini ac pœnitenti, ꝗ peccauit, dimittere nolunt, suas iniurias grauiores, quàm domini æstimantes.

24 *A domino diriguntur gressus viri. Quis autem hominum intelligere potest viam suam?*

IN priori parte, Hebræa non habent verbũ, diriguntur, sed tantum, A domino gressus viri,

viri, vt intelligatur sunt vel pendent. Secunda pars ad verbum sic habet, Et homo quomodo intelligit viam suam? Sensus tamen eodem redit. Cæterum hæc secunda pars ad priorē dupliciter referri potest. Nam aut potest accipi, vt significet causam prioris partis, & sit sensus Quandoquidem nullus est hominum qui intelligere possit viam suam, hoc est, quid ei potissimum sit agendum, & quis sit actionum ipsius futurus finis & euentus, necesse est fateamur & agnoscamus à Domino gressus viri pendere, hoc est, eius prouidentiæ & dispositioni tribuendas hominis actiones, vt ab eo petamus quid maximè sit eligendum, eiusque directioni nostras actiones committamus ad salutarem finem per ipsum deducendas. In hūc modum accepisse Bedam patet, cū explicans secundam partem habet. In hoc, inquit manifestè claret, quia quicquid boni habet quisque, à seipso non habet, sed per gratiam Dei, quòd nec per sui libertatem arbitrij qualis futurus sit, qualiter aut quandiu victurus sit, intelligere poterit. Aut potest accipi, vt secunda pars ex priori consequatur & sit sensus, A domino pendent & dirigūtur gressus viri, eius prouidentia & gratia fit vt quis incidat, hoc est, vt aliquid operetur, & quod operatur ad effectū perueniat. Et ideo nemo potest intelligere viam suam & actionum suarum euentum. Quod enim à Dei pendet directione, non potest ab homine percipi & penetrari. Ita ferè Caietanus. Secundum vtranque explicationē commendatur nobis Dei prouidentia & cura peculiaris, circa studia affectus & opera hominis in hac vita, vt hoc intelligentes propriæ prudentiæ non innitamur nimium, sed à Deo in omnibus pendeamus, eius directioni nos committentes, iuxta illud Tobiæ: Pete à domino vt vias tuas dirigat, & omnia consilia tua in ipso permaneant. Beda autem quod in genere dictū est de gressibus & actibus hominis, speciatim intelligit de actib⁹ virtutis, vt hic gratia eius commendetur, sine qua nihil rectè aut bene facere possumus. Habet enim in explicatione prioris partis: Quicunque hominū rectum iter incedunt, non fit hoc libertate humani arbitrij, sed gubernatione illius, cui dicit Esaias: Omnia opera nostra operatus es in nobis.

Tob. 4.

Esai. 26.

25 *Ruina est hominis deuorare sanctos, & post vota etractare.*

HVius versus varia est apud nos lectio, varia item apud Hebræos intelligentia. Apud nos enim quidā legunt, deuotare, atque videri prima facie potest hæc lectio verior, quòd in secundo membro de votis fiat mentio. Certè deuotare videtur legisse Beda, & accepisse verbum deuotare pro deuouere. Nam in commentario suo subiicit, Quomodo quadraginta viri in Actibus Apostolorum deuouerunt se non manducaturos neque bibituros donec occiderent Paulum. Et Pagani sæpè, vt legimus, diis suis Christianorū deuouere sanguinem. Hæc ille. Itaque secundum eū sensus est: Ruina est homini promittere se sanctos persecuturum, aut suis diis se eos immolaturum, & iuxta vota emissa, eos deinde tractare. Subiicit enim: Vt sua vota compleāt, sanctos prosequuntur. Lyra qui & ipse legit deuotare, aliū reddit sensum, Intelligit enim, deuotare sanctos, positum pro votum facere sanctis, vt significetur illum ruere in peccatū qui quum fecerit sanctis votum, retractat & reuocat non implendo illud: Alij legunt non deuotare, sed deuorare, atque hoc potius modo interpretem vertisse plane apparet, quòd hebræa dictio propriè significet deuorare aut deglutire, quemadmodum omnes ex hebræo vertunt, quanquam in versus explicatione nō omnes conueniant, vt sunt hebræa ambigua. Ad verbum enim hebræa sic habent ferè, Laqueus est homini deglutire sanctum (vel sanctificationem) & post vota quærere. Non enim hebræis est sanctos, sed significat hebræa dictio sanctitatem, rem sacram ac Deo dicatam. Vnde & Pagninus dicit quosdam codices Latinos habere, deuorare sancta. Itaque sic quidam hebræa intelligunt. Detrimentū est homini deuorare rem Deo consecratam aut debitam & postea quærere vota, quibus Deus placetur, vt significetur sacrilegorum & sceleratorū, (Nā omnes scelerati rem sacram virtutē scilicet deuorant) vota irrita esse & ingrata Deo. Iuxta quam intelligentiā & nostra lectio rectè accipi potest si legamus in primo membro deuorare, & in secundo dictionem vota iungamus non cū præpositione, post, sed cum verbo retractare, quemadmodū iā plerique emendatiores distingūt codices. Sensus ergo erit, Grauiter ruit ac delinquit homo, estque sibi causa, vt in grauem cadat damnationem si deuoret sancta, aut si quærat perdere sanctos viros, & postea retractet, hoc est, requirat vota, quasi vota eorū Deo placere possint, quorū manus sanguine plenæ sunt. Caietanus & alij quidam hunc Hebrææ dictionis reddunt sensum. Laqueus est homini deuorare rē sacram, vt primogenita & reliqua debita sacerdotibus ex lege, aut Deo oblata: & etiam laqueus est homini post vota emissa inquirere, nū votū obliget, aut inquirere modū quo quis possit minime obligari, & nō reddere ꝙ vouit, Vt significetur hoc vnico versu duplex sacrilegij genus. Quod idē & in nostra lectione intelligi poterit, si in secundo membro dictio vota, cū præpositione post iungatur, vt sit sensus, Ruina est homini deuorare sanctos, vel sancta iuxta sensus prædictos, & etiā est ruina homini post vota facta retractare ea vota, hoc est, reuocare ea, aut retractare ac requirere modū quo à votis quis liberetur. Vnde in Eccle. dicitur: Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere Displicet enim ei infidelis & stulta ꝓmissio, sed quodcūque voueris redde: Multoque melius est nō vouere, quā post votū promissa nō reddere. Beda meminit & antiquæ lectionis, quæ scilicet sequitur 70. versionē quā sic refert: Muscipula est viro citato aliquid de suis consecrare: postea autē quam votum fecit pœnitentiam agit. Græci enim sic habent παγὶς ἀνδρὶ ταχύ τι τῶν ἰδίων ἁγιάσαι, μετὰ γὰρ τὸ εὔξασθαι μετανοεῖν γίνεται, hoc est, muscipula vel laqueus est viro celeriter aliquid suorum sanctificare. Nam post votum contingit pœnitere. Quo docemur non cito ac sine præuia deliberatione matura vouendum esse. Nam eiusmodi

Actor. 23.

Eccle. 5.

vota,

vota,ſicut experiẽtia docet plerũque pœnitẽ
tia ſequitur, ſicque illaqueatur homo ꝓpriis
oris ſui verbis. Cæterũ quo minus miremur
hãc 70.verſionẽ quæ videtur tãtopere diuerſa
ab Hebręis,ſciendũ ꝙ quẽadmodũ indicauit
Pagninus,verbũ יְלַע lalag, ꝙ ꝓpriè ſignificat
deuorare aut deglutire etiam apud Hebræos
doctores ſignificat loqui. Vnde eodem teſte
ſic verti etiã poteſt hic locus,Laqueus eſt ho-
mini cũ locutus fuerit ſãctificationẽ,hoc eſt,
cũ vouerit aliquid,& dixerit,hoc erit ſanctifi-
catio vel ſanctificatũ. Ex Græcorũ ergo par-
tim lectione videri etiã poteſt factũ vt quidã
legãt deuotare pro deuorare,quanquã vti ſu-
perius dictũ eſt veriſimilius ſit interpretẽ no
ſtrũ ſecutũ propriã hebrę dictionis ſignifica
tionẽ vertiſſe deuorare,nõ ſolũ ob cauſas di-
ctas,ſed etiã quod deuotare dictio,ſit parũ vſi
tata,quódq́;coacte accipiendum ſemper ſit,
quod dicitur deuotare ſanctos. Vnde factũ eſt
vt quod ſemel deprauatũ fuit quidã magis de
prauarẽt,legentes pro deuotare, denotare &
intelligentes denotare ſanctos, vitiis & con-
tumeliis eos aſpergere. Et hæc quidẽ hacte-
nus pro verſus huius vera lectione diſtictione
& intelligentia, citra cuiuſquã præiudicium.

26 *Diſſipat impios Rex ſapiens, & incuruat ſuper eos fornicem.*

PRo incuruat ſuper eos fornicem hebræis
eſt, reducet vel afferet ſuper eos rotam,
quomodo & Gręca habent in quibus eſt, ἐπι-
βαλεῖ αὐτοῖς τροχὸν, hoc eſt immittet illis rotam.
Secundum quam hebræorum & græcorum
Eſa. 28. lectionem ſignificatur nomine rotæ, pœna
quæ à Rege deuoluetur ad impios. Et eſt me-
taphora deſumpta,vel à trituratione frumẽ-
ti quæ rotis & equis fieri ſolet, vt patet Eſaię
28.cum dicitur. Non enim in ſerris triturabi-
tur gith,nec rota plauſtri ſuper cyminum cir-
cuibit. Panis autem comminuetur, verum nõ
in perpetuuum triturans triturabit illum,ne-
que vexabit eum rota plauſtri, neque vngu-
lis ſuis comminuet eum. Vbi etiam metapho
ricè ſignificatur afflictio piorum,quodque in
ter eos alii magis alii minus affliguntur. Aut
eſt hoc loco metaphora deſumpta à facto Da
2.Reg. 12. uidis,de quo legimus quod Ammonitis deui
ctis,populum adducens ſerrauit, & circume-
git ſuper eos ferrata carpenta. Poteſt & nomi
ne τροχὸς hoc loco intelligi certum tormenti
inſtrumentum quo ad quæſtiones vti ſolent.
Nam & hæc dictio τροχὸς ſignificat, vnde τρο-
χίζω eſt tormentis exquirere. Hinc quidam
vertit, equuleum. Vtut eſt ſignificat hic ver-
ſus regem, ſi ſapiens ſit, impios non ſolum
non tolerare & fouere, ſed & diſſipare ac di-
ſpergere,ſeparando eos ab inuicem,nec per
mittendo eorum conuenticula,ne congrega-
ti machinentur malum aliquod reipublicæ,
& eoſdẽ grauibus ſuppliciis conterere atque
punire quemadmodum merentur. Noſter in-
terpres dum fornicẽ vertit videtur quod dici-
tur de rota, intellexiſſe de rotis currus trium-
1.Reg. 15. phalis, atque ob id vertiſſe fornicem qui in
triumphis erigi ſolet. Vnde de Saule dicitur
quòd erexiſſet ſibi fornicem triuphalem. Ita
que in noſtra lectione per incuruationẽ forni
cis ſuper impios ſignificatur, ſecundum Be-
dam & Lyranum, victoria quã de impiis cum
gloria rex ſapiens reportat. Sic autem diſſipa-
re impios,punire,& de eis triumphare, Regi
tribuitur, ſed ſapienti, quia & ad regem hoc
ex officio ſpectat, qui tamen ſine ſapientia
non poterit id præſtare,& potentiam ſimul &
ſapientiã hoc opus requirit: Cæterum quod
in genere de Rege ſapiẽte dictum eſt,eximie
in noſtrum regem Chriſtum quadrat: qui pro
ſua potentia ac ſapiẽtia,& nũc impiorũ cona-
tus diſſipat,vindictam de illis ſumẽs,& in fine
mundi,plenè omnem impiorum deſtruet ma
litiam,magnã cum electis ſuis eiuſdẽ trium-
phi gloriam perpetuo celebraturus. Alioqui
& in terrenis principibus pleriſque egregie
impletum videmus, vt in Dauide aliiſque
piis regibus veteris populi. Sic & Conſtanti-
nus ſuſtulit quinque tyrannos Diocletianũ,
Maximianum, Maxentium, Maximinum, &
Licinium. Et Theodoſius interfecit Maxi-
minium, Arbogaſtum & Eugenium.

27 *Lucerna domini ſpiraculum hominis, quæ inueſtigat omnia ſecreta ventris.*

SPIRACVLVM hominis hic poſitum
eſt pro ſpiritu & anima hominis ſicut Ge-
neſ.2.inſpirauit in faciem eius ſpiraculum vi-
tę. Variè autem hęc ſententia à diuerſis acci-
pitur vt eſt in ſe,iuxta naturam parabolarum
ob earum breuitatẽ,obſcura. Quidam enim
intelligunt hic ſignificari animam hominis
eſſe in homine veluti lucernam à Deo accẽ-
ſam & illuminatam per naturale lumen et in-
ditum & impreſſum, ac veluti lãpadem eſſe
reliquis animæ potẽtiis, lumen eis admini-
ſtrans & cognitionem, per quod lumẽ ei in-
ditum anima inueſtigat omnia ſecreta ven-
tris, hoc eſt ſcrutatur omnia quæ in homine
latẽt,qui ſcilicet ſint eius affectus,quæ ſtudia
& cogitationes. Quis enim ſcit hominum quę
ſint hominis,niſi ſpiritus hominis qui eſt in 1.Cor.2.
ipſo,vt habet Paulus: Secundum quẽ intelle-
ctum in ordine præponi debet ſpiraculum
hominis. hoc modo,ſpiraculum hominis eſt
lucerna domini. Itaq; iuxta hunc ſenſum no-
bilitas animæ hominis ſignificatur,qua à reli-
quis animãtibus ratiõis expertibus homo dif
fert. Aliter hoc verſu intelligitur cõmẽdari
lux gratię diuinę, ac lumen ſupernaturalẽ,
quod cõmunicatũ animę hominis,omnia inti
ma animi inueſtigat plenius quã naturale mẽ
tis lumen,quod per ſe non ſufficit ad perſcru
tandum intima quæque hominis, ſed ſuper-
additum lumẽ gratiæ facit hominẽ ſeipſum
quãtum neceſſe eſt cognoſcere. Vtrunque
ſenſum indicat Caietanus poſteriorem præfe
rens,quem & Beda ex Gregorio reddit. Tra- Gregor.
ctans enim Gregorius hunc verſum in tertia
parte curæ Paſtoralis ca.13.ſic habet: Quia vẽ-
ter mens dicitur,ea ſentẽtia docetur,qua ſcri-
ptum eſt Lucerna domini ſpiraculum homi-
nis,quæ inueſtigat omnia ſecreta ventris. Ac
ſi diceret: Diuini afflatus illuminatio cum in
mentẽ hominis venerit,eã ſibimetipſi illumi
nãs oſtẽdit,quæ ante Spiritus ſãcti aduẽtũ co
gitationes prauas & portare poterat & pẽſare
neſciebat

nesciebat. Idem eandem sententiam tractans in 15. cap. Iob. 8. Sciendum, inquit, quod in sacro eloquio, ventris vel vteri nomine mens solet intelligi. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur lucerna domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Lux enim gratiæ, quæ desuper venit, spiraculum homini præstat ad vitam. Quæ videlicet lux omnia secreta ventris inuestigare dicitur quia occulta mentis penetrat, vt ea quæ de seipsa latebant animam, ante eius oculos flenda reducat. Hæc ille. Verum secundũ hunc sensum non satis video quomodo ea oratio, lucerna domini spiraculum vel spiritus hominis, accipi possit. Nam quo sensu lux gratiæ diuinæ dicitur spiritus vel anima hominis? Nisi intelligamus ipsam animam hominis vocari lucernam domini, non semper nec omnẽ, sed cum est per aduentum spiritus sancti desuper illuminata. Tunc enim est velut lucerna à Deo accensa, quæ rimatur queque mentis abdita. Nam hunc sensum indicare videtur Gregorius in priori sua explanatione cũ dicit lux gratiæ spiraculum homini præstat ad vitam. Similis est intelligentia quorundã qui per lucernam vel lucem domini intelligunt Dei fauorem recreantem ac verè viuificantem. Vnde vertunt, Exhilarari à Deo vita est hominis & penetrat totum corpus. Sunt qui longè aliter hunc versum accipiunt intelligentes hic significari spiritum hominis, qui nemini patet, Deum nequaquam latere, sed ei esse conspicuum velut lucem, vt qui omnia secreta hominis rimatur, iuxta illud Hieremiæ: Prauum est cor hominis & inscrutabile,
Iere.17 quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans cor & probans renes. Hunc sensum cõuenientissimum nostra litera habere posset, si pro quę, esset relatiuum qui, vt ad dominum referatur, quemadmodum habent Græca, in quibus est φῶς κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων ὃς ἐρευνᾷ ταμιεῖα κοιλίας, hoc, est, lumen domini, anima hominum, qui scrutatur penetralia ventris. Quidã in sua versione hunc indicat sensum. Habet enim, Domino perspicuus est hominis spiritus, omnia intima viscera perscrutãti. Itaque Hebræa vertẽda essent. Lux domino spiritus hominis perscrutanti omnia penetralia ventris.

28 *Misericordia & veritas custodiunt regem, & roboratur clementia thronus eius.*

FREQVENTER in scripturis copulãtur duę istæ voces, misericordia & veritas, vt & supra est annotatum, quarum altera quid gratuitum designat, altera quid debitum. Hæ antem duæ virtutes vt in omnibus coniunctæ esse debent, quod vna sine altera sit imperfecta, Ita maximè in rege vt per misericordiam clementẽ se præbeat & beneficum, per veritatem & iustitiam, non negligat punire improbos & honorare probos. Si enim solam vsurpet misericordiam, ac per eam ita erga miseros commoueatur vt scelera impunita relinquat, peribit ipsius Respublica, & sceleribus crescentibus, regno aliquando excidet. Contra si stultitiæ zelo seuere vitia cũcta dignà vltione prosequatur, cum summum ius summa sit iniuria, etiam, sic inuisus, in regno nõ diu persistet. Iungendæ ergo sunt hæ virtutes, vt pro exigentia temporis, personarum ac causarum, nunc misericordiam exhibeat, nũc iustitiam, & in misericordia, iustitiæ etiam rationem habeat atque in iustitia misericordiæ. Cęterum quanquam ambę hæ virtutes ad conseruandum regem in solio suo sint necessariæ potissimum tamẽ ad id valet & necessaria est misericordia & clementia. Nam hebræis in secunda parte eadem est dictio, quæ in prima, quamuis noster Interpres in secunda parte verterit clemẽtiam, in prima misericordiam. Superexaltat enim inquit Iacobus, misericordia iudicium. Ea imprimis necessaria est pro defensione miserorum, oppressorum subleuatione, & vindictæ mitigatione aut condonatione, cum res & tempus poscit. Ea item maximè sibi deuincit rex animos subditorũ suorum, ac proinde clementia maximè roborat regnum suum. Nam eius robur in subditorum beneuolentia maximè consistit. Itaque hic obseruandum, quemadmodũ hoc Sapientis prouerbium, sicut & reliqua ferè mundanæ sapientiæ sit contrariũ. Qui enim illa sunt præditi, longè alia regibus cõsilia suggerunt muniendas scilicet vrbes, firmãdas pręsidiis militum, exigenda tributa, augẽda vectigalia, subditorum extenuandas opes, ad plebis animos extinguẽdos, ne quãdo de principe mutando aut rebellãdo cogitẽt quemadmodũ iuniores consulebant regi Roboam. Contra, Salomon per has virtutes duas, ac potissimũ per misericordiam ac clementiã reges magna securitate regnare prædicat. Quod & Ethnici aliquot principes satis intellexerunt. Si quidem de Seuero Imperatore refertur quod cum Mammea mater, vxorque Memmia obiicerent quod nimia ciuilitate redderet potestatem molliorem, respondit, sed securiorem atque diuturniorem. Sic & de Antiocho rege Macedonum referunt historiæ, quod quum omnes admirentur, ipsum, qui in initio regni durior fuisset, iam senem factum clementer ac placide regnum gubernare, responderit, prius opus fuisse regno, nunc gloria & beneuolentia. Sentiens regnum armis & austeritate quidem frequenter parari, sed non nisi ciuium beneuolentia tuto retineri. Et Salustius de bello Iugurthino, Non exercitus, neque thesauri, pręsidia regni sunt, verũ amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio ac fide parantur. Et cicero lib. 2. officior. Malus, inquit, custos diuturnitatis metus, contraque beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem. Etenim qui se metui volẽt, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est.

Iacob.2.

Leui.12.

29 *Exultatio iuuenum, fortitudo eorum: & dignitas senum, canicies.*

INSINVAT hæc sentẽtia & Iuuenes & senes habere seorsum vnde glorientur & honorentur, & quanquam in vtrisque aliquid aliorum desit, habere tamen & hos & illos propria sua dona. Iuuenes enim etsi careant rerum vsu ac sapientia, quæ est penes senes, & honore quæ ob sapientiã senibus defertur, habere tamen fortitudinem ac vires corporis quæ senibus deest, & Reipublicæ etiã necessaria est, in qua proinde sibi placere & exultare possint. Senes itẽ etsi iã destituti sũt corporis

robore

robore habere pro suo ornamento caniciem, ob quam in Republica sunt venerabiles & honorati, tum ob vsum rerũ & sapientiam, quã experientia collegerunt, tum ob Dei donum quo per tam multa vitæ huius discrimina ad ætatem decrepitam peruenerũt, & quasi Reipublicæ patres facti sunt. Vnde in Leuitico
Leuit. 19 præcipitur: Coram cano consurge, & honora personam senis. Vtrique ergo sua habent dona, eáque talia per que vtrique, & sibi mutuo & reipublicæ sint vtiles & necessarij. Reipublicæ enim necessaria est & fortitudo iuuenum, & sapientia ac reuerentia senum. Et quemadmodum iuuenes egent consilio ac sapientia senum, ne quid temere agant viribus corporis, quibus pollent, ita senibus vires non sufficiunt, sed iuniorum opera coguntur vti, vt iam illis facilè coeat amicitia, & harmoniam quandam in republica conseruent.

30 *Liuor vulneris absterget mala, & plaga in secretioribus ventris.*

PRO absterget mala, etiam verti potest ex Hebræo, absterget malum, hominem scilicet, sed sensus eodem redit. Significatur enim
Esa. 28. malos siue mala emandari & purgari plagis iuxta illud Esaiæ: Sola vexatio dabit intellectum. Et quidem per liuore vulneris, hoc est, vibices vulnerum & plagarum significantur flagella ac punitiones leuiores, per plagas autem in secretioribus ventris, scilicet inflictas, significantur punitiones grauiores quasi quæ viscera penetrent, & non tantum in exteriori cute consistant quãquam graui dolore hominem afficiant. D. Gregorius in tertiã par
Gregor. te curæ Pastoralis admonit. 13. hunc locum tractans sic duo ista distinguit, vt per liuorem vulneris designetur exterius affligens malum, per plagas in secretioribus ventris, dolor internus qui sequitur ex exteriore afflictione vt significetur tum demum externam afflictionem purgare hominem cum sequitur in animo dolor compunctionis ac contritionis. Sic enim inter cætera prædicto loco habet, liuor vulneris absterget mala & plagę in secretioribus ventris, quia dum exterius percutimur ad peccatorum nostrorum memoriam taciti afflictique reuocamur, atque ante oculos nostros cuncta quæ à nobis sunt malè gesta reducimus, & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus. Vnde fit vt inter aperta vulnera corporis, amplius nos abluat plaga secreta ventris, quia sanat nequitias praui operis, occultum vulnus doloris. Hęc ille. Ex quo hoc loco vt aliàs suum commentarium sumpsit Venerabilis Beda, patet hinc D. Gregorium legisse nõ futurum absterget, sed præsens verbum abstergit.

CAPVT XXI.

SIcut diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini, quocunque voluerit, inclinabit illud.

HEBRAEA habent simpliciter, Riui aquarum cor regis in manu domini. Itaque de suo explicandi causa interpres addidit particulas cõparationis, sicut & ita. Patet autem quod dicitur apud nos de diuisionibus aquarum, non posse rectè accipi de ea aquarum diuisione qua diuisit dominus in principio aquas quæ sunt super firmamentum, quemadmodum quidam intelligunt. Nam, vt diximus, Hebraica dictio Riuos significat qui tamen à diuisione hoc nomen habent, quod à suo flumine in varias partes diuidantur, vt non malè noster verterit, diuisiones. Dupliciter autem intelligi potest cor regis comparari riuis aquarum. Primum ad significandum quod sicut riui aquarum cum impetu feruntur, nec facilè eorum cursus ab homine reprimi potest, ita & cor regis violenta quædã res est, nec facilè ab homine reprimi potest, sed vni Deo est moderabile, qui illud inclinat quocunque voluerit. Ita Septuaginta qui habent ὥσπερ ὁρμὴ ὕδατος, οὕτως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεοῦ, hoc est, quemadmodũ impetus aquę sic cor regis in manu domini. Sic August. lib. de gratia & lib. arbitrio. capit. 21. Pro riuis enim aquarum, vertunt hic, impetus aquæ, quemadmodum & Psal. 45. vbi Hebræa habent: Fluminis riui lætificãt ciuitatem Dei, vbi Septuaginta habẽt τοῦ ποταμοῦ ὁρμήματα εὐφραίνουσι, hoc est, Fluminis impetus lætificant. Nam pluraliter legendum esse patet tum ex Græcis, tum ex Augustino. Aliter riuis, seu vt nos habemus diuisionibus aquarum intelligitur comparari cor regis, quod sicut riui aquarum siue humana opera, siue ex sua natura in diuersas partes feruntur & diuidũtur, ita cor regis per manum domini eiúsque potentiam ac prouidentiam huc illucq́; fertur pro illius libito, nimirum quia cum fauet dominus inspirat sana principibus consilia, atque ad ea implẽda impellit, cum succenset, sinit eos in reprobum abire sensum, atque ad ea inclinat quæ in malum & vltionem subditorum faciant. Patuit istud in Saule prius electo & postea reprobato. Item in Dauide, qui quanquam esset secundum cor domini, tamen cũ addidit furor domini irasci contra Israël, commouit Dauid ad numerationem populi perniciosam Israëli, vt est 2. Regum vltimo. Secundum hanc intelligentiam, quæ verior videtur ex subiuncta posteriori sententiæ parte, in nominatiuo, diuisiones, tantum est subaudiendum verbũ sunt, nec repetendum est in manu domini, vt sit sensus. Sicut sunt aut se habent diuisiones aquarum, ita se habet cor regis in manu domini. Cæterum cum omnium hominum corda sint in manu domini, peculiariter de corde regis id dicitur, quod hoc maximè sit liberum & alienæ potestati minus subiectum, quódque ab eius directione & inclinatione salus aut perditio totius pendeat Reipublicæ, vt insinuet prudentiæ aut sanctitati regis non esse tribuẽdam salutem populi potissimum, sed Deo, qui etiã bonos & sapientes principes errare sinit exigentibus ita populi peccatis. Docet etiam principibus cum metu conuersandum, & populo Deum orandum pro principum directione salutari reipublicæ, sicut monet Paulus 1. Tim. 2. Venerabilis Beda illud, in manu domini, refert etiam ad diuisiones aquarum, vt sit sensus. Diuisiones aquarum sunt in manu domini,

ita & cor regis. Per diuisiones aquarũ mystico sensu intelligẽs diuisiones gratiarũ, quæ tanquã riuuli diuersi ex immẽso flumine bonitatis diuinæ deriuãtur variè in homines, & per regem intelligẽs vnũquemq; sanctũ & electum, qui per Christum factus est rex vt vitiis imperet. Itaque intelligit quod sicut dominus multifidis aquarum diuisionibus, terrarum fines latè implet, ita corda fidelium in varia pro suo libito inclinat. Aut sicut diuisiones gratiarum iuxta suam voluntatem variè hominibus impertitur, ita & corda sanctorũ quibuscunque voluerit digna donationibus reddit, vt hic huius doni, alter alterius sit doni capax.

2 *Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda dominus.*

SVPERIVS in cap. 16. versu 2. hæc sententia est pene eisdem habita verbis apud hebræos vt ibi dictum est, vbi & huius sensus satis est indicatus. Quæri autem potest quomodo verum sit quod in priori parte dicitur. Omnis via viri recta sibi videtur, quum plerique sint qui se sciant male agere. Verum pro uerbiorum more intelligendũ est hic significari, non quid semper sine omni exceptione fiat, sed quid vt in plurimum. Ita enim natura ferè cõparatum est, vt quiq; suas actiones & instituta probent atque aliorum factis præferant. Et alioqui nemo est qui etiã dum se male agere nouit, non aliqua ratione quod facit, rectum sibique commodum existimet. Nam vt habet D. Dionysius. Nemo respiciens ad malũ operatur. Ideoq; & hic rectè dicitur quod omnis via viri recta sibi videtur. Quamquam hoc potissimum dictum sit de his qui sibi placent in suis actionibus aut vitæ genere, vt φιλαυτίας vitium cõmunissimum hic notetur, de quo Plato lib. 5. de legibus sic inquit. Omnium malorum summa nobiscum nascitur cui omnes veniam dãt, nec eius leuationem desiderant, quod videlicet vnusquisque sibi amicus est, & suis opinionibus delectatur.

3 *Facere iustitiam & iudicium magis placet domino quam victimæ.*

QVIDAM libri pro iustitiam habent misericordiam vt hic rursum duæ illæ virtutes coniungantur, quæ sæpe coniunguntur in scripturis, quæ & Micheæ 6. simul præferuntur sacrificiis. Nam post interrogationẽ. Quid dignum afferam Domino. Nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo? aut nunquid placari potest dominus in millibus arietum? Respondet Propheta: Indicabo tibi ô homo quid sit bonum, & quid dominus requirat à te. Vtique facere iudicium & facere misericordiam. At ex Hebræis & Græcis patet legendum iustitiam & iudicium, cui & plerique Latini codices consentiunt, vt hic de iustitia & iudicio seorsum dicatur quod in Osea dicitur de misericordia: Misericordiam inquit, volui & non sacrificium. Bene autem monet scriptura virtutes has apud Deum externis præferri sacrificiis, quia contrarium videri posset & videtur plerisq;, vt patet in Pharisæis, eo quod sacrificia Deum respicere videantur, virtutes autem illæ homines. Quòd autem præferantur nõ est solũ eo quod Deus magis delectetur internis bonis quàm externis, quia non tantum præfertur misericordia vel iustitia sacrificiis, sed etiam facere misericordiam & facere iustitiam, quæ sunt etiam opera externa. Ideo ergo præferuntur, quod quum nulla re indigeat Deus, malit seruiri sibi per actiones huiusmodi quæ hominibus magis prosint, quam per eas quæ ex sese sunt inutiles. Non enim Deum tantũ colimus per externam sacrificiorum exhibitionem, sed & per beneficentiæ & iustitiæ in proximos præstationem, quæ si Dei intuitu fiat, iam & ipsa sacrificium quoddã est Deo gratissimũ. Talibus enim hostiis, inquit Paulus, promeretur Deus. Quod si nõ fiat Dei intuitu, sed solo naturæ impulsu aut alia ratione, iam sanè magis placerent Deo victimæ & sacrificia ipsi debitè oblata, quàm facere misericordiam & iudicium. Proinde in his sententiis intelligendum est vnũ alteri præferri, quũ cætera sint paria.

Osee 6.

Heb. 13.

4 *Exaltatio oculorum & dilatatio cordis, lucerna impiorum peccatum.*

MALE quidam legunt, Exaltatio oculorũ est dilatio cordis, quum ex Hebræis constet non, est, sed, &, legendum quomodò & correctiores libri habent. Porrò per exaltationem oculorum superbiam designari manifestum est, vt & Prouerb. 6. per oculos sublimes. Superborum enim est oculos attollere & ad altiora sese erigere, & velut ex alto alios præ se despicere. Per dilatationẽ autem cordis quid designetur, non ita est manifestum, quum in scripturis nonnunquam in bonam partem ponatur, vt cum dicitur Deus dedisse Salomoni prudentiam & latitudinem cordis quasi arenam quæ est in littore maris, quo significatur Salomonem donatum prudentia summa & tanta ingenij vbertate, vt ad omnia comprehendenda animus se posset extendere. Et aliàs in bonam partem positum, latitudinem amoris & charitatis inexplebilem affectum significat, vt cum dicitur, Viam mandatorum tuorũ cucurri cum dilatasti cor meũ. Et Paulus: Os nostrum patet ad vos o Corinthij, cor nostrum dilatatum est. In malam autem partem positum aliqui desideria & concupiscentias rerum terrenarum significare putant. Vnde Psal. 100. interpres noster vertit, Superbo oculo & insatiabili corde. Nam & ibi duo illa coniunguntur quæ hoc loco, & ad verbum ibi est Hebræis, excelsus oculis & latus corde. Alij quia latitudo cordis & hoc loco & in Psalmis coniungitur cum altitudine oculorum, per hæc duo arrogantiam designari intelligunt, quæ sita est in eleuatione oculorũ, & cordis dilatatione, qua arrogans omnia sibi præsumit, omnia se posse putat, nullius coarctatus timore neque cõstrictus. Vnde Septuaginta hic verterunt θρασυκάρδιος hoc est, audax, aut audaci corde. Iam quod sequitur, Lucerna impiorum peccatum, sic potest prædictis aptè coniungi, vt lucerna impiorum oppositiue adhæreat illis, Et sit sensus, Exaltatio oculorum & dilatatio cordis,

3 Reg. 4.

Psal. 118.

2. Cor. 6.

cordis,quæ sunt lucerna impiorum,sunt peccatum, grande scilicet & malum. Vocat autem arrogantiam lucernam impiorum,quod in ea suam constituant gloriam, excellentiã & fœlicitatem, eo se fœliciores existimantes quo sunt arrogãtiores & apud mundũ magis in precio. Vide quæ supra dicta sunt de lucerna peccatorum in cap. 13. versu 9. & cap. superiori versu 20. Præterea hic multorum alias interpretationes & versiones. Nam sunt qui pro lucerna vertunt, Aratio, quod dictio נר Ner, vel Nir, hic posita vtrunque significet.

5 *Cogitationes robusti semper in abundantia: omnis autem piger in egestate est.*

SIMILIS est hæc sẽtẽtia plerisque aliis huius libri quibus sedulitas commendatur, pigritia insimulatur vt cum cap. 10. versu 4. dicitur Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat. Nam pro robusto hic eadem hebræis est dictio, quam ibi interpres vertit fortium, cum, vt ibi dictũ est propriè sedulũ & diligentẽ significet. Sed is solus verè robustus & fortis dicendus est, qui sedulus est & diligens quod opere se talẽ demonstret, quodque præter robur corporis, animi etiam habeat fortitudinẽ, qua destitutus est piger. Robusti autem cogitationes in abundantia esse dicuntur, nõ quod abundantiam semper cogitet, sed quod ad abundantiam omnium rerum hominẽ perducant Sic enim opponitur illi quod sequitur, omnis autem piger in egestate est. Er hebræis est ad abundantiã & ad egestatem. Sciẽdum autem non esse nomen pigri apud hebræos sed dictionem אץ Ats, hoc est, festinãs. Festinãtem autem hic quidam accipiunt pro temerario & præcipite in suis operibus, vt significetur differentia inter sedulum ac diligentem & præcipitem in rebus agẽdis, quod sedulus solicite meditando & considerando, quæ agenda sunt, peruenit ad rerum abundantiam & diuitias, qui autem præceps est & temerarius in agendo peruenit ad egestatem, dum non tantum non lucratur, sed sua temeritate etiam quod habet amittit, vt quotidiana docet experientia & in tẽporalibus rebus & in spiritualibus. Verum dum alias huius sapientis sententias cõsideramus, potius crediderim eum loqui non de temerario, sed de festinante ad diuitias comparandas quacunque ratione siue iure siue iniuria, vt significetur strẽnuos & diligẽtes, qui non iniustis rationibus, sed sua diligentia, labore atque industria, necessaria aut diuitias sibi parare student, consequi pedetentim diuitias, easq; stabiles, eos verò qui festinant ditari & ob id nõ labori atq; probatæ industriæ fidũt, sed ad iniusta cõfugiũt media, frequenter ad inopiã redire, iuxta id quod postea cap. 28. dicitur. Vir qui festinat ditari & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei. Vbi etiam dicitur: Qui festinat ditari, nõ erit innocens. Sic & superiori capite dictum est. Hereditas ad quã festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Noster interpres secutus est Septuaginta versionem, quæ habet πᾶς μὴ ἐπισπεύδων, hoc est, omnis nõ festinans hoc est pi-

Ians.in prouerb.

ger, quanquam videri posset apud Græcos superesse negatiua particula non, vt Septuaginta verterint, idem quod habent Hebręa.

6 *Qui congregat thesauros lingua mendacij, vanus & excors est, & impingetur ad laqueos mortis.*

HEBRAEA elegantius habent ad verbum. Operatio thesaurorum in lingua mendacii, vanitas impulsa quærentium mortem, hoc est, parare sibi thesauros & diuitias per mendacia, quemadmodum faciunt falsi aduocati & testes. Itẽ negociatores plerique, res est plane vana & quasi stipula quæ à vẽto impellitur & dispergitur, vanitas in quam, est eorum, qui cum putant se quærere thesauros & magnum quid, re vera mortẽ sibi quærunt. Bona enim fraude acquisita & mẽdaciis, plerunque euanescunt & pereunt, suisque dominis mortem adferunt sæpè temporalem, semper autem æternam. Duo ergo mala bonorum mendaciis acquisitorum significãtur, primum quod vana sint & instabilia, secundò quod mortem adferant. Idem & nostra litera significat, in qua noster interpres Septuaginta secutus est. Habẽt enim sic ὁ ἐνεργῶν θησαυρίσματα γλώσσῃ ψευδεῖ μάταια διώκει ἐπὶ παγίδας θανάτου, hoc est, Qui operatur thesauros per linguam mendacem, vana persequitur ad laqueos mortis. Vidẽtur 70. & D. Hieronymus, pro eo quod legitur in Hebræis מבקשי Mebaccesche, quod significat quærentes legisse מוקשי Mochesche, quod significat laqueos, Vau scilicet pro Beth. Iuxta spiritualem sensum, congregat sibi thesauros lingua mendacii, hæreticus, qui sibi maiorem in modum placet quod multos post se trahat discipulos, quod magni sit apud multos nominis, quiq; diues sibi præ aliis in scientia & scripturis videtur, qui non tantum vanus deprehenditur, cum errores eius tanquã palea euentilantur & dispergũtur, sed & mortis æternæ laqueis irretitur & capitur.

7 *Rapinæ impiorum detrahent eos, quia noluerunt facere iudicium.*

QVIDAM vertunt rapina impiorum habitabit cum eis, quomodo & 70. habẽt, & significatur rapinam & violentiam impiorum adhæsuram eis, iuxta illud. Opera eorũ sequuntur eos ita vt cõdignam eis sit allatura vindictam. Alii vertunt rapina impiorum terrebit eos, nimirum quia conscientia mordente, metuent semper quod meruerunt. Apo. 14.
Est enim hebraicum verbum ambiguum & multæ significationis. Iuxta nostram lectionẽ significatur rapinas impiorum detracturas eos è gloria ac statu in quo hic viuunt, in dignum eis supplicium siue temporale siue æternum, idque quia noluerunt alii facere quod iustum est. Itaque quoniam aliis nõ per infirmitatem sed per voluntatem fuerunt iniurii, rapinæ & iniuriæ eorũ detectæ adducẽt eos in exitium, & quia alios detraxerũt à suis bonis, vicissim & ipsi detrahentur. vbi nota quod vindictã impiorũ Sapiẽs nõ rã Deo tribuit quã ipsorũ rapinæ vel iniuriæ, quia nõ tã Deus punire dicendus est, cui proprium est

I 2 parcere

parcere & misereri, quã peccata hominum, quæ punitionem merentur & extorquent.

8 *Peruersa via viri aliena est, qui autem mundus est, rectum opus eius.*

APUD Hebræos additur ad dictionem quæ aliena interpretatur coniunctio, Vnde nascitur varia versio, dũ quidam eam dictionem referunt ad virum: Alij ad viam, noster interpres coniunctionem pro etiam, accepisse videtur, vt sit sensus, Peruersa via viri etiam aliena est, atque sic omitti potuit. Porro quod dicitur peruersa via viri aliena, quidam intelligũt alienã dici à Deo, imo in multis libris additur à Deo, sed vt etiam annotauit Lyranus, id nõ est de cõtextu, sed ex cõmentario alicuius margini ascriptum, deinde est in textu ascriptum. Alii intelligunt viam peruersam alienam dici, quia est aliena ab hominis natura, secundũ eius primæuam institutionẽ, Iuste enim viuere corã domino, inquit Beda, proprium est humanæ conditionis. At qui peruerse viuit, alienam profectò à natura humana viã incedit. Peruersa ergo actio, aliena est & contra naturam. Qui autem mũdus est in opere suo, hic rectè quod per naturam originaliter sumpsit, exequitur. Sic ille. Pulchrior & conuenientior esset membrorũ oppositio si verteretur. Peruersi via viri aliena est Sic enim opponitur, Et mundi viri, rectum est opus, hoc est, minimè alienum ab æquitate & natura.

9 *Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa & in domo communi.*

PRO domatis Hebræis est גג gag, quod tectum significat, atque hoc etiam significat propriè dictio doma, quæ Græca potius est quàm Latina, ne quis putet hic significare domum. quanquam & hoc etiam significet, vt cum nos legimus in Psalm. 101. Factus sum sicut nicticorax in domicilio. Nam ibi pro domicilio Græcis est δώματ@. De hac dictione

Hieron. D. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelam super illud eiusdem Psal: Factus sum sicut passer solitarius in tecto, vbi Græcis est ἐπὶ δώματ@ Δῶμα, inquit, in Orientalibus prouinciis ipsum dicitur quod apud Latinos tectum In Palestina enim & Ægypto vbi vel scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt, non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romę vel solaria, vel mœniana vocant, id est, plana tecta, quæ transuersis trabibus sustentantur. Vnde cum in Actis Apostolorũ legimus

Act. 10. Petrum ascẽdisse in superiora vt oraret, Græcè est, ἐπὶ τὸ δῶμα, hoc est, super tectum. Et cum in Euangelio legimus, Quod in aure auditis, prædicabitur in tectis, Græcè est ἐπὶ δωμάτων, hoc est, super tecta. Videri autem hic posset genitiuus domatis positus pro domo, quia dicitur angulo domatis, vt significetur locus arctus. At Hebræa dictio Pinnath propriè est pinnaculum, & Græcis est γωνίαν ὑπαίθρου, hoc est, angulo, qui sub dio est. Dicit ergo Sapiens: melius est sedere in angulo, aut super pinnaculũ tecti, loco scilicet neglecto, incommodo, & qui sub dio est, obnoxio in iuriis cœli & aëris, quàm sedere aut habitare cũ muliere vel vxore rixosa, etiamsi id detur in domo cõmuni, hoc est, in domo ampla & quæ multis sit communis sociis. Frequenter Sapiens ostendit quantum malum sit vxor rixosa præferens ei malo, incommoda quæ magna æstimantur innuens caute deligendã vxorẽ & malam non ducendam, etiamsi cum ea quis habitaturus sit pulchras ædes & latos fundos. Vnde & ca. 19 suprà dixit: Tecta iugiter perstillãtia litigiosa mulier. Et hoc capite postea: Melius est habitare in terra deserta quàm cum muliere rixosa & iracunda. Iuxta sensum mysticum per angulum domatis, iuxta Bedam, rectè intelligimus vitam religiosam & solitariã quæ ab omni actione terrena remota, & à turbatione vitæ præsentis quieta, cœlestia petit. Per mulierem litigiosam, perturbati huius seculi actionẽ, quę amatoribus suis incessanter tentationes mouet, iurgia atque scandala seminat, immittit lites, amicitias dissipat, eosq; varus cupiditatibus inflammat, nec in semetipsis quiescere facit, nec in fraterna dilectione connexos esse permittit. Similiter mulier litigiosa est Ecclesia malignãtium & hęreticorum, quæ contentionũ & rixarum nullũ facit, neque modum, neque finem, cum qua eisdem habitare mansionibus & in eisdem ciuitatibus ac regionibus, quàm durum sit & molestum homini catholico, tẽporis huius calamitas per experientiam docet. Certè eorum consortium fugiendum iuxta Pauli monitionem etiam hic docemur, ac eligendum, vt cum Propheta efficiamur sicut Tit. 3 passer solitarius in tecto.

10 *Anima impii desiderat malum, non miserebitur proximo suo.*

HÆC est differentia inter impium & simplicem peccatorem, quod hic malum quidem ex infirmitate committit, sed non ex animo desiderat, needum ei penitus addictus est, vt in eo glorietur, illudque laudet, At verò impius illi penitus afficitur, ex corde illud semper desiderat, totus in hoc vt aliis noceat, ideóque etiãsi videat miseriã proximi vel amici sui, (nam pro proximo etiam amicus verti potest) nulla misericordia erga eum mouebitur, cum alterius miseriam desideret & in ea gaudeat. Item nulla misericordia quæ proximo aut amico debetur, auocabitur ab inferendo ei malo, quod anima eius desiderat. Itaq; prior huius sẽtẽtiæ pars causam quodammodo indicat posterioris, quam pulchrè reddit interpres, quum ad verbum Hebræis sit, Non erit gratus, vel non inueniet gratiam in oculis ipsius proximus, vel amicus eius.

11 *Mulctato pestilente sapientior erit paruulus, et si se &tur sapientem, sumet scientiam.*

CAPITE decimonono idem habetur quod ad primam attinet partem, vt dictum est in versu. 27. eius capitis. Quod autem ad secundam partem attinet, ibi quidem dicitur qua ratione sapiens sapientior fieri possit, vt versus hic duo media indicet, quibus ad sapientiam

ſapientiam inſipiens perueniat, nimirum per vltionem hominum impiorum, qui in Republica ſunt peſtilẽtiſsimi, & per auſcultationemd doctrinæ ſapiẽtum, ac obſeruationem imitationemq́, conuerſationis ipſorum. Nec male vertit interpres ſi ſectetur ſapientem, quãquam pro ſectetur ſit verbum השכיל Naſchkel. quod propriè ſignificat intelligere aut facere intelligere. Noſter enim interpres videtur in hoc ſenſu Hebræa accepiſſe, quomodo rectè accipi poſſunt. Si intellectũ ſuum accommodauerit, aut ſi prudenter aduerterit ad ſapientem: quod nihil aliud eſt quam ſi ſectetur ſapientem. Quidam verbum illud accipiũt hic in altero ſuo ſignificatu, quo ſignificat proſpere agere, intelliguntq́ue aliter hic ſignificari duobus modis paruulũ fieri ſapientẽ, nempe, & dum malos videt puniri, & dũ ſapientes videt proſpere agere. Alii ſicut in c. 19. ſuperius, intelligunt in ſecunda parte etiam hic ſignificari qua ratione ſapiens fiat ſapientior. Proinde vertunt, Et ſi quis intelligentiam dederit ſapienti, accipiet ſcientiam. Sicut ibi dicitur: Si corripueris ſapientem, intelliget ſcientiam, vt idem vtrobique dicatur in vtraque ſententiæ parte.

12 *Excogitat iuſtus de domo impij, vt detrahat impios à malo.*

A Malo fere habent libri, & ſic eſt ſenſus ſatis obuius. commendatur enim charitas iuſti, qui perpendens domum & familiã impii plenam impietatibus, & ob id ei male metuens, ſolicitè & prudenter apud ſe de ea excogitat, quomodo impios qui ſunt in ea domo detrahat, & auertat à malo culpæ quod cõmiſerunt, & à malo pœnę quod eis metuit obuenturum. In quem ſenſum quidam ſic Hebræa, quæ ſunt valde ambigua, vertunt, Intelligere facit, vel inſtruit iuſtus domum impii, reflectit impios à malo. Nam pro excogitat, hic rurſus eſt Hebræis ea dictio, de qua ſuperiori verſu dictum eſt. Verum pro à malo, Hebręa magis requirunt vt vertatur, in malum, propter literam Lamed. Atque ſic etiam quidam Latini noſtri libri habent, & veriſimile eſt eam lectionem à ſciolis quibuſdam mutatam, quod ſecũdum eam videretur eſſe abſurdus ſenſus, cum abſurdum ſit dicere iuſtũ hoc excogitare vt detrahat impios in malum. Sed ſecundum hanc lectionem verbum detrahat, non referetur ad iuſtum, ſed ad domũ impii, vt ſit hic ſenſus. Iuſtus apud ſe prudenter excogitat & perpendit de domo impii, vt, pro, quomodo, ea domus ſuo exẽplo & vitiis detrahat impios in malum, hoc eſt, expendit apud ſe quomodo ea domus, impios qui in ea ſunt vltioni diuinæ propter ſua peccata obnoxios faciat, & alios etiam ſuo prauo exemplo peruertat, ac in varia trahat peccata. Qui ſenſus optimè conuenit Hebraicæ veritati, quæ ſic verti poteſt, Intelligit iuſtus de domo impii, quòd ſubuertat impios in malum, Alioqui laboratur in verſione huius verſus, dum qui verbum ſubuertere ad iuſtũ referunt, conantur explicare quomodo iuſtus ſubuertat impios in malũ. Alii verbũ ſubuertere ad dominum referunt ſubintelligendo dominum, vt ſignificetur iuſtum intelligere de domo impii, quòd Deus tãdem ſubuertat impios in malum ipſorum. Epheſ 4

13 *Qui obturat aurem ſuam ad clamorem pauperis, & ipſe clamabit & non exaudietur.*

MANIFESTA eſt hæc ſententia conſentiens cum illa euangelica, Eadem menſura qua menſi fueritis, remetietur vobis. Luc. 6. Patet vtriuſque veritas in diuite epulone, qui quoniã ſurdus fuit ad clamorẽ Lazari, non eſt etiam poſteà exauditus cum clamaret pro gutta aquæ, qua refrigeraretur lingua ipſius in flamma gehennæ. Porro obturare aurem ſuã metaphoricè poſitum eſt, pro nolle audire, & ſe gerere quaſi non audiat alicuius clamorem, immo declarare ſibi alterius clamorem, eſſe moleſtum. Et bene non dicit ad precem, ſed ad clamorẽ, vt quorundam inclementiam deſignet, qui non ſolum precibus egenorũ nõ excitãtur, ſed nec clamoribus ſuperantur ad audiẽdum. Proinde iuſtè talibus duplex malũ euenturum, ſubiungitur: Primũ quia etiã talis clamabit, quo ſignificatur ipſum in grauem aliquam calamitatem caſurũ, quæ ipſum clamare præ anguſtia compellet. Secundum, quia etiam cum clamabit & ſummis precibus contendet impetrare liberationem & ſubſidium, non exaudietur, iuxta illud Pſalmi, Clamauerunt nec erat qui ſaluos faceret, ad dominum nec exaudiuit eos.

14 *Munus abſconditum extinguit iras, & donum in ſinu indignationem maximam.*

MVNVS abſcõditum & donum in ſinu eſt munus in abſcondito & occulte datum. Et ſignificat Sapiens hac ſententia iuxta ſimplicem intelligentiam, quantum valeat liberalitas ſi prudenter exhibeatur, quod per munera occulte data ſedentur ſæpè iræ etiam maximæ, & quæ multis verbis ac perſonarum authoritate extingui non poſſunt. Aut ſignificat quorundam auaritiam qua plerunque ob munera ſecreto data ſe ſinunt corrumpi, vt quam deberent vindictam inferre, non inferant. Iuxta myſticam intelligentiam, commendatur hac ſententia virtus eleemoſynæ, quæ ſi fiat iuxta præſcriptum euangelii, nempe: Neſciat ſiniſtra tua quid faciat dextera tua, hoc eſt, ſi fiat in occulto, non ad Matt. 6. oſtẽtationẽ, non ad vanam gloriã, ſed corã eo qui videt in abconſo, iram extinguet iudicis, ſedabitq́ue & mutabit ſententiam illam plenam iræ & furoris in illam clementiſsimam, Venite benedicti patris mei, poſsidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi. Matt. 25 Et omnino veriſimile eſt hũc ſenſum propriè intentũ, idq́ue ſub ſimilitudine ſimplicis intelligentiæ, vt ex his quę inter homines fiunt, intelligamus quid liberalitas valeat apud Deũ, ſicq́ue commendetur miſericordia in pauperes, ſicut & ſuperiori verſiculo.

15 *Gaudium iuſto eſt facere iudicium, & pauor operãtibus iniquitatem.*

DVPLICITER hæc ſententia accipi poteſt: Primũ vt ſeorſum ſignificetur quid

iusto sit gaudium,& quid operantibus iniquitatem sit pauor. Et iusto quidem gaudium esse facere iudicium,hoc est, iustitiam & æquitatem, tum quia cum gaudio facit quod bonum est & æquum tum, quod ex operatione iustitiæ gaudium concipit conscientia iusti. Contra operantibus iniquitatem esse pauorē, ex eo scilicet quod operantur iniquitatem, quia ex eo sibi metuūt vltionem siue temporalem,siue æternam.Sic Beda & alij. Secundo accipi potest & melius,vt vnum & idem significetur & iusto esse gaudium, & operantibus iniquitatem esse pauorem, nempe facere iudicium.Facere enim iudicium iustis est gaudium,malis autem pauor,vel contritio.(Nam & sic Hebræa verti possunt) quia & iusti gaudent cum quod æquum est ac bonum eis aggrediendum est,& mali cum tale quid eis incumbit,cum metu animóque languido illud aggrediuntur,atque a bene operando sibi metuūt tanquam re ipsis difficili & insolita.Rursum iusti cum alios vident facientes quod iustum est gaudent,mali vero pauent, animóq; franguntur,Hi enim sibi malè metuunt à iustitia,illi verò gaudent per iustitiam ius suum
Rom.12 vnicuique tribui. Vnde Paulus iustitiæ ministrum,dicit in bonū esse bonis,in malum malis.Similis est hæc sententia ei quæ est cap.10. Fortitudo simplicis via domini, & pauor his qui operantur malum. Vbi secunda pars eodem modo habetur hoc loco.

16 *Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantum commorabitur.*

HEBRAICA dictio quam noster secutus Septuaginta vertit gigantum, præter hãc significationem etiam significat mortuos.Vnde alij vertunt in cōgregatione mortuorum requiescet. Nam requiescet propriè est Hebræis. Per congregationem autem mortuorum,significatur status damnatorum, qui verè mortui sunt, vtpote qui sunt in morte secunda,quæ vera mors est,destituti spe fœlicis & beatæ resurrectionis.Est autem via doctrinæ,vel vt est Hebræis via intelligentiæ,lex diuina,quæ rationi & intelligentiæ quadrat, & hominem vere docet ac intelligere facit. Significat ergo eum qui ab hac via errauerit, hoc est,qui ea deserta viam carnis & huius seculi ambulauerit,priuandum vera vita ad quā via doctrinæ hominem perducit, ac proinde partem habiturum in consortio mortuorum. Idem significatur & in nostra lectione. Nam iuxta Bedam, per gigantes dæmones sunt intelligēdi,de quibus iuxta Gregorium dicitur Iob 26.Ecce gigantes gemūt sub aquis,& qui habitant cum eis. Itaque significatur eos qui via quæ ducit ad vitam deserta hic maluerūt sequi impulsus ac consilia dæmonum qui velut superbi gigantes, se Deo opposuerunt ac æquare voluerunt, socios futuros damnatio-
Matt 25. nis eorum cum eis dicetur: Ite maledicti in ignem æternum,qui paratus est diabolo & angelis eius. Aut eos qui hic Deo obedire noluerunt, partem habituros cum gigantibus illis,ob quorum scelera mundus in initio periit diluuio.Consistit autem versus huius elegantia in oppositione erroris & quietis,nempe quia qui errauit à recta via,post longos errores tandem quiescet, sed infœliciter, & vt meruit,& in cœtu mortuorum atque gigantum.

17 *Qui diligit epulas,in egestate erit: qui amat vinum & pinguia,non ditabitur.*

AD verbum Hebræa habent, Vir egestatis diligens lætitiam, diligens vinum & oleum nō ditabit,Quod dupliciter accipi potest. Aut vt vna sit clausula totius sententiæ, & sit sensus: Vir egestatis,hoc est, qui pauper est,si diligat lætitiam,diligatque vinum & pinguia, non efficietur diues. Non enim hac ratione fiet pauper diues,sed laboribus vtilibus & parcimonia.In hunc sensum vertit quidam ex recentioribus. Aut accipi potest aliter, vt duæ sint clausulæ,sicut omnium ferè huius libri sententiarum.Et sit sensus,Is qui diligit lætitiam erit vir egestatis,hoc est, vir egenus & pauper: Et qui diligit vinum & pinguia, non ditabitur.Sic accepit noster interpres, & rectius,tum quod ferè semper sententiæ sint bimembres in hoc libro,tum quod nihil sit singulare,dicere pauperem sectando lætitiam & epulas non fore diuitem.Pro lætitiam, noster vertit epulas, quod de huiusmodi lætitia videatur ex secundo membro loqui Sapiens, quæ est in epulis & compotationibus, quamuis possit generaliter accipi de omni lætitia huius seculi,vana scilicet,& quæ in temporis cōsistit iactura.Pro oleum,vt alij vertunt, noster vertit,pinguia (quia & omnem pinguedinem dictio Hebræa significat) quòd de pinguioribus & lautioribus cibis videretur Sapiēs loqui,quia adiungit de vino.Potest tamē de oleo accipi,quod in Palestina adhibebatur in delitiis & conuiuiis pro vnctionibus corporum. Vnde est illud: Oleo caput meum non Luc.7.
vnxisti.Cæterum quemadmodum iuxta simplicem intelligentiam,diuitiæ terrenæ excluduntur ab eo qui voluptatibus indulget,ita secundum subtiliorem intelligentiā multo magis excluduntur cœlestes,quæ sub specie terrenarum significantur.Qui enim cum diuite epulone amat epulari quotidie splendide, nō solum non erit apud Deum diues, quomodo Paulus monet nos diuites fieri in operibus
bonis,sed in summa postea erit egestate,quādo nihil inuenient omnes viri diuitiarum in 1.Tim.6
manibus suis.Aduerte tamen sapientem non Psal. 75.
detestari bibentes vinum & comedentes pinguia;sed amātes,hoc est,affectus suos his apponentes & affigentes. Qui enim hæc auidè semper sectantur,& temporalibus,vt in plurimum,& æternis excident diuitiis.

18 *Pro iusto datur impius,& pro recto iniquus.*

PARVM refert quòd in quibusdam libris legitur,dabitur,in aliis datur. Quod autē dicitur impium dari vel dandū,pro iusto,quomodo sit intelligendum, videndum est.Beda intelligit impium dari pro iusto & iniquum pro recto, quia impius aut iniquus punitur pro malo iustis illato,aut pro eo quod iustorum & rectorū exempla quæ vidit,nō est imitatus. Itaque videtur in verbo datur aliquid subin-

subintellexisse, nempe datur in supplicium aut pœnam. Aut potius legisse videtur nō datur, sed damnatur. Nā cum verbo datur nihil tale addat, declaraturus quod dixit, subiicit. Dānatur Herodes nō tantū pro innocentibus, quos impiè neci tradidit, sed & augustū (sic enim potius legēdum puto quā argumentū) damnationis accipit: quia fidē magorū sequi ad quærendum dominū noluit, cum esset Iudæus & Prophetarū dicta cognosceret. Hinc enim dominus ait. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam. Non quia ipsa sua virtute & potentia cōdēnabit, sed quia in eius cōparatione condēnabuntur, qui deuotionem eius scientes cum multo facilius possent, sapientiæ curam dissimulabant habere: Hæc ille. Quorsum autem de dānatione Herodis & augmento damnationis eius, Item quomodo Regina Austri cōdēmnabit Iudæos, subiicit ad declarationem huius sententiæ si non legit, pro iusto damnatur impius. Cæterum vt verus huius sentētiæ sensus habeatur, sciendū est hebræa ad verbū habere sic, redemptio iusto impius, vel propitiatio aut expiatio iusto est impius, & pro rectis præuaricator, hoc est, peccator. Idem autē vtriusque partis sensus est, ideoque sicut ipsemet Sapiens priorem partem exposuit subiūgendo, & pro rectis peccator vel iniquus, ita non male noster interpres priorem partem etiam vertit, Pro iusto datur impius, si modò rectè intelligatur iuxta exigentiam hebrææ lectionis. Dicitur autem impius esse redemptio ipsi iusto, quia cum malum aliquod impendet iusto, frequenter fit vt illud iustus eua dat, & impius illud pro eo patiatur. Ita enim & in humanis iudiciis sæpè fit, vt innocens ab alio accusatus euadat liber, & accusator improbus loco illius puniatur, incidens in foueam quam alteri parauit. Ita diuino frequenter euenit iudicio, vt cum ipsi Mardochæo Aman factus est redemptio eius, suspensus in patibulo quod illi parauerat. In hunc sensum hæc nostra litera accipienda est, vt hæc sententia cōueniat cū illa quę est superius. Iustus de angustia liberatus est & tradetur impius pro eo. Quod si profundius quis verum huius loci sensum eruere volet, intelliget impium nō simpliciter dici redemptionem quasi liberationem iusti, hoc est, non tantum significari quod à malo iustis intentato iusti liberabuntur, & in locum illorum impij punientur, sed quod impij velut precium sunt & propitiatio aut expiatio iustorum. Hoc enim proprie significat dictio hebræa כֹּפֶר Copher. Itaque significare vult sapiens quod cum ex æquitate diuinæ iustitiæ magnum aliquod malum imminet vel irruit super prouinciam aliquā aut vrbem, quod etiam iustis debeatur (cum non sit iustus super terram qui nō peccet sæpius) tunc iustus supplicio malorum redimetur, & expiabitur quodammodo. Erunt enim impij precium & redēptio, quibus punitis cessabit ira Dei. Exemplum huius insigne, est, 2. Reg. 21. Vbi legimus famem illam factam in diebus Dauid ob crudelitatem à Saule exercitam in Gabaonitas, expiatam & redemptam morte prolium Saulis septem. Vbi inter cætera dicit Dauid Gabaonitis. Quid faciam vobis & quod erit vestri piaculū: Vbi pro quod erit vestri piaculū hebræis est verbū, vnde dictio hic posita deriuata est. Sēsum hūc secuti 70. qui habēt hoc loco περικάθαρμα δικαίου ἄνομος, hoc est, purgamentum vel expiatio iusti est impius. Sic enim hic dicitur impius purgamētum iusti sicut Paulus Apostolus dicit factos tanquam purgamenta huius mundi, nimirum quod per eorum cædes mundus iudicaretur purgari & expiari. Ita enim credebant idololatræ Apostolos persequentes, quasi illis cæsis & interfectis deorum ipsorum ira placaretur. Vtitur autem Paulus eo loci eadem dictione qua hic Septuaginta ὡς περικαθάρματα, inquit, τοῦ κόσμου. Qui locus Pauli cum hoc collocatus longe fit clarior quàm à plerisque explicetur.

Matt. 12. | 1. Cor. 4. | Sup. ca. 11.

19 *Melius est habitare in terra deserta, quàm cum muliere rixosa & iracunda.*

SIMILIS sententia superius est habita hoc capite, sed hæc mulieris rixosæ magis exaggerat malitiam, quando non solum incōmoda quæuis habitatio cum hominibus præfertur commodę habitationi cum tali muliere, sed etiā habitatio cum bestiis & feris quæ incolunt loca deserta, quemadmodum apertius dicit Ecclesiasticus: Commorari inquit, leoni & draconi placebit, quā habitare cum muliere nequam. Eccle 25

20 *Thesaurus desiderabilis, & oleum in habitaculo iusti, & imprudens homo dissipabit il lud.*

QVOD supra vertit interpres pinguia, modo vertit oleum, cum & hic bene conueniret verti pinguia, vt per thesaurum desiderabilem accipiantur diuitiæ quæ oculis sunt gratæ, per pinguia diuitiæ, quæ palato placent. In iis enim duobus diuitiæ humanæ consistunt. Si tamen oleum accipere placeat, per illud ad literam vnguenta sunt intelligēda, quæ inter preciosa apud Palestinos habebantur ad vnctiones corporum honorificas & delicatas. Thesauri verò nomine proprie significantur diuitiæ auri & argenti. Itaque his duobus omnis generis diuitiæ, siue quæ oculis desiderantur, siue quæ corpori reficiendo conueniunt, designantur. Et significatur iustum vel sapientem, (Nam sapientem habent Hebræa, cui opponitur homo imprudens) parare sibi sua sapientia vel iustitia, atque dono Dei obtinere diuitias, stultum verò hæredem decoquere eas, vt frequenter experientia docet. Vnde inter cæteras vanitates Ecclesiastes refert, quod cum alius laboret in sapientia & doctrina & solicitudine, homini ocioso quæsita dimittat. Et hoc, inquit, vanitas est & magnum malum. Atque ad hanc vanitatem insinuandam, verisimile est hanc sententiam à Sapiente hic prolatam, vt ostenderet sapientis & iusti diuitias præcipuas non eas esse quę videtur & æstimantur hominū diuitiæ, sed iustitiam ipsam & sapientiam, quam nemo tollere & dispergere potest. Quidā olei speciatim mentione intelligūt hic factā, ad insinuādū nocturnas vigilias iusti aut lucubrationes sapientis Eccles. 2

ſapientis & labores, ad oleũ & lucernã factos: Relatiuũ,illud refertur ad oleũ,& ex cõſequẽti ſimiliter referendum eſt ad theſaurũ, vnde melius vertiſſet,ea,ne quis putet ad habitaculũ referẽdũ, quomodo refert Beda in ſecũdo ſenſu myſtico,quẽ hic reddit,ſic ſcribens:Poteſt ſanè hic verſus & de quolibet martyrũ accipi,in cuius habitaculo,id eſt,corpore anima ſancta,Dei videlicet theſaurus,ſeruetur,abundat & vnctio gratiæ ſpiritualis. At perſecutor imprudens huiuſmodi habitaculum diſrumpere poteſt,theſaurum verò qui in habitaculo tenebatur & oleum nequaquam tangere poteſt,&c.Alter ſenſus myſticus qui cõuenientior eſt,ſic ab eodem redditur.Claritas bonorum operum Deo ſemper amabilis & pingue do dilectionis in ſanctorum eccleſia refulget. Verum reprobi non tantum virtutes non aſſequi,ſed & perſequi, & quantum valent in bonis obruere feſtinant.Hæc ille ſecundum quẽ poſteriorẽ ſenſum relatiuum illud & ad oleũ & theſaurum refertur non ad habitaculum, quemadmodum in altero ſenſu.

21 *Qui ſequitur iuſtitiam & miſericordiam, inueniet vitam,iuſtitiam,& miſericordiam.*

PRO ſequitur, dictio Hebræa, ſignificat ioſequitur,vel ſectatur.Cui pulchrè reſpõdet verbum inueniet, quod Hebraica phraſi pro conſequi ponitur.vt ibi,inueniſti gratiam apud Deum.Significatur ergo eum qui ſectatur iuſtitiam & miſericordiam, cõſecuturum vitam &c.Per iuſtitiam & miſericordiam,quę frequẽnter hic & alibi coniunguntur,vt ſupra dictum eſt, omnes virtutes comprehenduntur,Nam per eas,aut debitum, aut gratuitum officium impendimus. Et alioqui quælibet virtus & iuſtitia eſt & miſericordia. Iuſtitia quatenus quod iuſtum eſt & æquum præſtat, miſericordia vel pietas (Nam hoc propriè dictio hebræa ſignificat) quatenus ex benigno fit affectu.Itaque qui hæc inſequitur vel ſectatur, hoc eſt, qui ſummo ſtudio hæc præſtare ſtudet,perinde ac ſi ea perſequeretur vel cõſequeretur,talis cõſequetur imprimis vitã potiſſimũ animæ, hic per gratiã poſteà per gloriã. Itẽ vitã corporis,quæ Dei beneficio frequenter iuſtis hic diuturna & fœlix contingit, & quæ in veteri lege iuſtis ſingulariter promittitur.Conſequitur itẽ iuſtitiã quã ſcilicet ſectatus eſt,ne fruſtrà eam ſectari quis putetur,ſed præter vitam etiam iuſtitiam adipiſcatur.per quã verè iuſte viuat, & iuſtus habeatur apud Deum & homines.Per quã etiam deinde conſequitur gloriam,& hic apud homines temporalem, & poſtea apud Deum æternam. Vita enim vera nõ eſt ſine iuſtitia,& iuſtitiam ſemper comitatur gloria. Itaque his tribus ſignificatur quod dicere ſolemus bene beatéque viuere.Alij quod in ſecundo membro dicitur de iuſtitia conſequenda accipiunt de iuſtitia qua Deus retribuet iuſto ſecũdum meritum eius,vt quod ſequitur,declaret quam iuſtitiã cum vita iuſtus conſequetur & inueniet,nẽpe gloriam,quam vltra vitam Deus iuſto reddet ſecundum meritum eius.

22 *Ciuitatem fortium aſcendit ſapiens,deſtruxitque robur fiduciæ eius.*

CVm in multis aliis rebus, variis ſententiis ſapientiam multũ poſſe affirmet Sapiens,hic etiam in re bellica ſapientiam indicat multum valere, ſignificans etiam plus in ea re valere quam fortitudinem , quæ tamen ibi maximè quæritur & ſpectatur.Nam Sapiẽs aliquis vnus,ſua ſapientia aſcendit ciuitatem fortium plurimorum,quaſi dicat, Multos robuſtos & validos ſuperabit vel vnus ſapiens. Et quod copioſus exercitus facere nõ poteſt, aliquando faciet ſapiens, nempe aſcendet ciuitatem fortium,hoc eſt,expugnabit & vi capiet eam quã multi fortes inhabitant & tuentur,nec tantum aſcendet eam,ſed & deſtruet: aut vt habent Hebræa deſcendere faciet,hoc eſt,detrahet robur omne in quo ciuitas confidebat.Hoc eſt ergo quod ſignificare vult Sapiens,quod aperte dicitur in Sapiẽtia:Melior eſt ſapientia quàm vires & vir prudens quam fortis,vt autem iſtud in bello & expugnatione vrbium vſu venit nõnunquã ad literam,ita iuxta myſticum ſenſum in Chriſto hæc ſententia perfectiſſimè impleta eſt, Qui Dei patris ſapientia exiſtens ciuitatem fortium ingreſſus eſt,quando per aſſumptionem humanæ naturæ in mundũ hunc natus eſt,qui quõdam malignorum ſpirituum tyrannidi ſtulte ſubactus ſeruiebat, quorum omne robur per ſe & prædicatores ſuos ſubuertit, vniuerſa arma eius diripiens,in quibus cõfidebat & ſpolia eius diſtribuens. Sed & quotidie, vt Bedæ verbis vtar,ciuitatem fortiũ aſcendit ſapiens, & deſtruit robur fiduciæ eius, cum aliquis fidelis doctor argumenta philoſophorum vel hæreticorum,vel etiam contumaces carnaliũ fratrum contradictiones, quibus ſcelera ſua defendere & alleuiare nituntur, caſtigationis diſciplina redarguit,& euiſcerans annullat. Sap 6. Matt.12

23 *Qui cuſtodit os ſuum,& linguam ſuam, cuſtodit ab anguſtiis animam ſuam.*

A QVANTIS anguſtiis homo cuſtodiat animam ſuam, hoc eſt, vitam ſuam aut ſeipſum,ſi cuſtodiat os ſuum & linguam ſuã ab indebito & temerario ſermone, quotidiana docet experientia , quæ oſtendit in quanta mala incidant,qui nõ ponunt cuſtodiã ori ſuo,vt ſunt qui ſecreta aut tacenda effutiunt, qui in alterius iniuriã rem aliter narrant quã ſe res habet,qui in quemuis non verentur eſſe contumelioſi,qui etiã ſua non norunt reticere. Hi enim in varias ſe coniiciunt anguſtias,dum multos ſibi parant inimicos à quibus ſibi male metuunt,dum varia coguntur excogitare remedia ad defendẽdum quæ temere dicta ſunt,&c.

24 *Superbus & arrogans vocatur indoctus, qui in ira operatur ſuperbiam.*

PRO indoctus,Hebreis eſt לץ Lets,quæ dictio propriè ſignificat illuſorem aut deriſorem, quomodo & Diuus Hieronymus aliquando vertit, quam tamen ſecutus Septuaginta aliquando vertit peſtilentiam quomodo & hic habent Septuaginta. Itaque

que Hebræis, eſt, Superbus & arrogans, de riſor eſt nomē eius. Quo ſignificatur eū qui ſuperbus eſt, cum honorē quærat & famā maximè, famam tamen & celebritatem nominis non aſſecutum, imò ignominioſis nomenclaturis appellandum, dignumque imprimis qui vocetur deriſor, vt qui alios pręſe cō temnat & irrideat, ac ſalutares aliorum monitiones cum deriſione reiiciat, ex ira animi faſtuoſi ſuperbe ſe cōtra omnes gerēs. Superbiā enim nō tantū ſequitur irriſio & cōtēptus aliorum, ſed & ira ac excandeſcentia contra eos qui non ſatisfaciunt deſideriis, aut quicōtrariantur volūtati ſuperborum. Mirum quid ſecutus ſit D. Hieronymus quum hoc loco verterit contra ſuum morem indoctus. Benetamen, hæc nomenclatura in ſuperbum & arrogantem quadrat, qui cum præ ſuperbia alus ſe doctiorem & prudentiorem putat, per opera ſua meretur vocari indoctus & imprudens, quod multa operetur ſuperbè per irā. Superbia enim & ira ſuperbiam ſequens, efficiunt vt quis pleraque imprudenter & ſtulte agat: Conuenit cum illo quod eſt cap. 19. Doctrina viri per patientiam noſcitur.

25 *Deſideria occidunt pigrum, noluerūt enim manus eius quicquam operari.*

CLARIVS priorem partem habent Hebræa hoc modo. Deſiderium pigri interficiet eum, Dupliciter autem id poteſt intelligi, Aut quia piger ſemper & multa deſiderans, nec quicquam operari volens ſuis deſideriis ſemper torquetur, ita vt mori videatur, iuxta loquendi modum quo enecatos nos dicimus cum magno aliquo malo torquemur. Piger enim per pigritiam, & variis detinetur deſideriis, quia in deſideriis eſt omnis ocioſus, & non fit vnquam votorum ſuorum compos. Vnde duplici hoc nomine torquetur deſideriis. Aut dicit deſideria occidere, quia in ſuis deſideriis moritur, nō aſſecutus quod deſiderauit, vt deſideria eum occidere dicātur, quia eum ad mortem vſque perducunt, aut concomitantur. Iſtud vt in corporaliter pigris accidere videmus, ita ſimiliter in ſpiritualiter pigris, qui cum ſalutem deſiderent, & tamen labores bonorum operum ſubire detrectent, deſiderando, & nihil prætereà agēdo incidunt in mortem animę, & tandem etiā mortem æternam.

26 *Tota die concupiſcit, & deſiderat, qui autem iuſtus eſt tribuit & non ceſſabit.*

ADHVC ſermo eſt de pigro, Nā eſt proſecutio ſententiæ ſuperioris, eiuſque explanatio. Itaque de pigro dicitur, quod totū tempus ſuum conſumit deſideriis, in his ſolum occupatus, ac proinde nec ſibi nec aliis vtilis. Aut dicit eum ſemper concupiſcere, quia ſemper aliena deſiderat, tantum abeſt, vt ſua tribuat. Contra quod de iuſto, qui labore manuum ſcit parāda eſſe quibus opus eſt, dicitur quod nō ſolum ſibi ſufficit, ſed & aliis vtilis eſt, tribuens ſcilicet ſine ceſſatione, ex his quæ iuſte parauit & poſſidet, nec inutilibus & vanis deſideriis tempus ſuum conſumens, ſed laboribus ſi opus eſt propriis manibus, vt habeat vnde tribuat neceſſitatem patienti, nec auare retinens quod poſſidet, ſed illud aliis inceſſanter communicans, nec aliena deſiderans, ſed ſua inceſſanter impartiēs. Ephes 4
Ex qua explanatione ſatis patet cur iuſtum pigro opponat, quanquam ex hac oppoſitione videri poſſit, cum dicit deſiderium pigri occidere eum, intelligi illud potius debere de deſideriis rerum alienarum, quas ob pigritiam pigri aſsidue concupiſcunt, & per cōpiſcentiam frequenter rapiunt, malentes ex alienis quàm ſuis viuere laboribus, Vnde & mortem ſibi non tantum animæ, ſed & corporis frequenter per iuſtitiæ ſupplicium aſſciſcunt.

26 *Hoſtiæ impiorum abominabiles, quia offeruntur ex ſcelere,*

DVPLEX hic eſt lectio, Nam plerique libri habent, quæ offeruntur Quidam tamen habent, quia offeruntur. Quomodo D. Hieronymum vertiſſe veriſimile eſt, quod apud Hebræos nullum ſit relatiuum, ſed dictio כי Ci, quæ frequenter cauſalis eſt ſignificans quia. Vnde & Septuaginta, quos ſæpe ſequitur Diuus Hieronymus habent θυσίαι ἀσεβῶν βδέλυγμα κυρίῳ καὶ γὰρ παρανόμως προσφέρουσιν αὐτὰς, id eſt, Oblationes impiorum abominatio ſunt domino, Etenim iniquè offerunt eas. Itaque iuxta hanc lectionē redditur cauſa cur hoſtiæ impiorum Deo diſpliceant, nimirum quia offeruntur plerunque ex malè partis, vt ex rapina aut alia quapiam iuſtitia, aut quia ex ſcelerato animo & mala mente offeruntur, nempe vt in ſua improbitate proſperum habeant ſucceſſum, aut ex hypocriſi, vt cum aliis ſancti & religioſi habeantur. Hebræa tamen potius ſic ſunt vertēda, Sacrificium impiorum abominatio, quanto magis ſi in ſcelere obtulerint illud. Quo ſignificatur omnem quidem impiorum oblationem Deo diſplicere, propter inhærentem animo impietatem, ſed multo magis ſi offerant per ſcelus, vt ex rapina aut praua aliqua cogitatione, quod tunc oblatio impii duplíciter ſit contaminata, impietate hominis præcedente & concurrente. Cui ſenſui magis conſentit altera lectio magis apud nos recepta, quæ ſic eſt accipienda, vt non tantum illæ impiorum hoſtiæ abominabiles ſignificētur quæ offeruntur ex ſcelere, ſed quod illæ potiſsimum, vt ſubintelligas aliquid hoc modo: Hoſtiæ impiorum abominabiles, maximè Eccl. 34
quę offeruntur in ſcelere, Idem clarius & fortius dicitur in Eccleſiaſtico: Dona iniquorū non probat altiſsimus, nec reſpicit oblationem iniquorum, nec in multitudine ſacrificiorum eorum propitiabitur peccatis. Qui offert ſacrificium ex ſubſtantia pauperum, quaſi qui victimat filium in conſpectu patris ſui. Docet hæc ſententia Deum non tam reſpicere externa quam interna, & ſacrificia illi per ſe non eſſe grata, ſed ratione perſonarū offerentium, ac proinde illum non ſic muneribus poſſe corrumpi, vt ſolēt aliquando terreni iudices. Itaque in eos quadrat, qui cum ſint ſcelere aliquo obnoxii cuius pœnitudine non

impedire studuit.

31 *Equus paratur ad diem belli, dominus autem salutē tribuit.*

VT superiori sententia significatur nullam sapientiam valere contra dominum, ita hac nullam potentiam aliquid valere sine domino, cui tribuenda est omnis salus atque victoria, iuxta illud Psalmistæ. Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur. Est autem secūda pars huius sententiæ, Hemistichium desumptum ex psalmo 3. vbi nos legimus, domini est salus quum vtrobique sit ad verbum. Domino salus, scilicet competit aut tribuenda est Cæterum vt ad literam istud verum est de salute corporali, quæ in bellis diuina magis quàm equorum virtute obtinetur, quamuis non male homo equis ad victoriam consequendam vtatur in bello, vt faciat quod in se est: Ita multo magis locum habet in bello spirituali quod nobis est contra vitia. Nam etsi cōtra illud nos parare & armare debeamus, tamen nobis fidere non debemus, sed diuinæ gratiæ à qua est omnis victoria. Vnde hanc sententiam tractans mysticè, D. Gregorius li. 3. Moral. cap. 18. Equi inquit nomine, præparatio rectę intentionis accipitur sicut scriptū est. Equus paratur in diem belli, sed dominus salutem tribuit, quia contra tentationem quidem sese animus præparat, sed nisi adiuuetur desuper, salubriter non decertat.

Psal. 32. Gregor.

CAPVT XXII.

1 *MElius est nomen bonum quam diuitiæ multæ: super argentum enim & aurum gratia bona.*

SVPERESTcōiunctio enim, quæ etiam in plerisque latinis non inuenitur codicibus, vt nec apud Bedā. Et est apud hebręos ad verbum sic. Eligibile est nomen à diuitiis multis, ab argēto & ab auro gratia bona. Nō est enim in priori membro dictio bonum, sed tātum nomen, quod pro phrasi hebræa accipitur frequenter pro fama celebri & honesta, sicut & in simili sententia quæ est Ecclesiastæ 7. Vbi nos legimus. Melius est nomen bonum quam vnguēta preciosa, hebræis non est bonum, sed tantum nomen. Additur tamen & à 70. & à D. Hieronymo explicandi gratia dictio bonum, quia est & nomen malum. Ex hebræis etiam patet quòd in secundo membro dictio bona non sic debet coniungi immediate cum substantiuo gratia sicut in priori apud nos bonum coniungitur cum dictione nomen, quasi dictio bona addita sit ad distinctionem gratiæ malæ, cum omnis vera gratia tantum bona sit: sed dictio bona referenda est ad illud, super argentum & aurum. Sicut tum in priore membro hebræis dicitur nomen eligibile à diuitiis, pro eo quòd latinè dicimus eligibilius diuitiis multis (Nam hoc modo hebræi circumloquuntur comparatiuum quo carent:) Ita in secundo membro dicitur gratia esse bona ab argento & auro, hoc est, melior argento & auro. In nostra ergo lectione sic litera est ordinanda. Gratia, hoc est, gratiositas, qua quis gratus est Deo aut hominibus, est bona super argentum & aurum, hoc est, melior argento & auro. Sic enim accipitur hic gratia quomodo in illis scripturis qui bus quis dicitur inuenisse gratiam apud Deum aut homines. Significatur ergo famā bonam, præferendam diuitiis, & ita vixisse ac se gessisse, vt quis gratus sit & bene audiat, pręponendum esse auro & argento. Qua sententia monemur potius studendum esse parandæ gratiæ ac nomini bono, quàm diuitiis conquirendis: contra quam ferè faciunt homines. Et rectè quidem nomē bonum ac gratiositas diuitiis præfertur, tum quod in se illa sint meliora, quæ ad bonum honestum pertinent, diuitiæ vero ad bonum vtile, cui præfertur bonum honestum, & proinde hominem per se magis commendant, vt quæ ex virtute & rectè gestis parantur, tum quod homini etiam plus adferant frequenter commoditatis & vtilitatis. Nam præterquam quod diuitias nonnunquam adferant, quę per se nomē bonum & gratiam non pariunt homini, frequenter prosunt homini plus quam opes, ad promerendum scilicet quippiam à principibus, aut ad inueniendum adiutorium contra inimicos, vt patuit in Tobia, qui fugiens Sennacherib cū filio & vxore nudus latuit, quia multi diligebant eum. Accedit his quod diuitiæ quæuis sint corruptibiles & multis pereāt modis, nec morientem sequuntur, fama verò nominis & gratia non facilè perit, & etiam post mortem maius desiderium hominis accendit. Bonum autem quo diuturnius eo melius. Vnde bene Cato ille monuit: Omnia si perdas famam seruare memento. Et Plautus in Mostellaria: Ego si bonam famam seruasso, sat ero diues. Cæterum si in republica aliqua nomen & gratiam obtinuisse apud homines, præclarius est & melius quam multas consecutum esse opes, multo magis diuitiis est præferendum, quòd apud Deum & sanctos bonum nomen & gratiam quis consecutus est, ad quæ consequenda apud Deum sententia hæc nos exemplo eorum quæ in republica contingunt, inuitat. Alioqui enim bonum apud homines nomen & gratia aliquando homini noxia sunt & nequaquam eligibilia valde. Hinc enim Paulus ille, qui apud valde multos male audiuit viuens: Si adhuc, inquit, hominibus placerem, Christi seruus non essem.

Eccles. 7. Tob. 1. Galat. 1

2 *Diues & pauper obuiauerunt sibi: vtriusque operator est Dominus.*

DVPLICITER accipitur hic à diuersis verbum obuiauerūt metaphorice. Quidam enim metaphora desumpta ab amicis qui sibi occurrentes obuiis sese mutuo vlnis complectuntur, intelligunt significari pauperem & diuitem sibi mutuo subsidium ferre, & sic quodammodo sibi mutuo occurrere & vnum alterum quęrere, quia nec pauper sine diuite, nec diues sine paupere viuere potest, sed alter alterius opera eget. Iam quod sequitur vtriusq; operator est dominus, significat

vtriusqu

vtrunque à domino accepisse conditionem qua contentus esse debeat,ac dominum vtrũque propter alterum ordinasse, vt & diues pauperi,& pauper diuiti subueniret & opitularetur,& sic inter eos,etsi conditione diuersos,pax & charitas consisteret. Itaque simili tropo hic dictum est, Diues & pauper obuiauerunt sibi,quo in Psal. dicitur:Misericordia & veritas obuiârunt sibi.Et quo in Ecclesiastico dicitur, quod sapientia obuiabit timenti Deum quasi mater honorificata. Alii metaphora sumpta à bellantibus, sibi inimico aut contrario animo occurrentibus, intelligunt hic significari contrarietatem, quæ est inter diuitem et pauperem,vnde vertunt, Diues & pauper contrarij sunt,habitu scilicet et conditione,et frequenter etiam animo,cum ille insolescat animo, iste humilietur ac demissè se gerat. Simpliciter tamen et sine tropo rectius accipitur de corporali obuiatione, vt sit sensus.Frequenter et passim contingit vt diues et pauper,homines planè diuersæ conditionis sibi occurrant, at ne quis ex occursu huiusmodi personarum in habitu exteriori differentium, alium propter diuitias honoret,alium propter paupertatem contemnat, néve aut pauper obuium diuitem considerans mœrore deiiciatur,aut diues contra pauperem superbe erigatur,cogitãdum est quod vtriusque operator,aut (vt potius vertẽdum fuerat) formator sit dominus,hoc est, quod quantum ad creationem attinet, pares sint, creati ambo ab eodem,et æquè ad imaginem et similitudinem Dei, quæ proinde Dei imago in vtroque æquè est veneranda. Cogitandum item, vt supra dictum est,et paupertatem et diuitias non casu, sed Dei voluntate vtrique obuenisse, atque ad mutuum subleuamen vtrunque à Deo ordinatum, ac ob id neutrum alteri despiciendum.Similis sententia est infrà cap.29.ex cuius cum hac sentẽtia comparatione vtriusque loci verus intellectus magis elucescet.

Psal. 84. Eccl. 15.

3 *Callidus vidit malum & abscondit,innocens pertrã siit & afflictus est damno.*

SICVTI callidus et hoc loco et alibi hoc libro in bonam accipi debet partẽ, ita dictio innocens in malã partẽ accipi debet,pro imperito,simplici et inexperto, sicut et cap. 14.cum dicitur:Innocens credit omni verbo, vbi Hebræis eadem dictio est quæ hoc loco, sicut in secundo membro pro astutus eadem dictio est,quam hic vertit callidus, et hoc libro frequẽter occurrit in bonam partem,pro sapiente, prudente et circũspecto qui mala præuidere et præcauere solet antequam eueniant. Significatur ergo eum qui per sapientiam et experientiam rerum callidus est,videre malum futurum,et vt illud vitet abscondere sese.Contra vero, eum qui inexpertus est, simplex et imprudens,confidenter et sine timore transire et pergere in eo quod cœpit, et proinde cum frequenter affligi aliquo dãno ac malo,quod lua prudentia astutus aufugit.Pergunt enim tales nonnunquam aut ad loca vbi malis incauti inuoluuntur, aut ad quędam munia ac opera perficienda per quę malis implicantur.Similis est hæc sentẽtia illi quæ est capite 14. versu 16. Sapiens timet & declinat à malo,stultus transit & confidit. Itaque his sententiis indicât Sapiens fructus sapientiæ & insipientiæ, vt sic ad sapientiam inuitet, & à stultitia auocet. vt autem in temporalibus rebus quod hic Sapiens dicit vsuuenire videmus,ita multò magis in spiritualibus rebus illud obseruandum est. Qui enim verè secundum Deum prudens est,per fidem & scripturarum cognitionem videt mala aliquando peccatoribus obuentura, ideoque abscondit se à peccatoribus,inter quos versari recusat,abscondit se elogando se ab his rebus per quas mala illa posset incidere,abscõdit se latitando sub vmbra alarum Dei, Stultus verò & imprudens transit confidenter, in suis desideriis progrediens & illecebris mundanis,inde affligetur aliquando, siue hic,siue in futuro,malo quod pręuidere & cauere noluit. Venerabilis Beda callidum accipiens in malam partem pro versuto ac versipelli,innocentem vero in bonam partem, pro recto & fraudis nescio,sic hunc locum tractat. Multi ex principibus crediderunt in dominum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt de synagoga non eiicerentur: Etenim erant callidi,videbant malum persecutionis quod imminebat et absconderunt fidem pietatis quam parumper conceperant. Innocentes verò Apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, et afflicti sunt, verbere,vinculis,carcere,et ipsa etiam morte mulctati. Vtrumque autem exemplũ vsque nunc in certamine fidei & in communibus, multi sequuntur actibus. Sic ille.Qui & meminit antiquæ versionis iuxta Septuaginta, quæ tamen in nostris codicibus impressis mẽdose citatur. Nam sic habent nostri libri nequam puniri valde ipse disciplinam accipit, insipientes autem prætereuntes,damno afflicti sunt.Desunt enim duo verba,vt ex Græcis patet. Callidus videns nequam puniri, & cæt.

4 *Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria, & vita.*

PRo modestiæ,dictio Hebraica propriè significat eam virtutem,quę vulgo humilitas,dicitur,quomodo eam dictionem aliquoties noster vertit, vt versu vltimo cap. 15.huius libri.Ea autem virtus Latinis dicitur modestia, per quam scilicet quis modestè de se sentit ac submisse se gerit.Proinde bene vertit hic interpres,nec accipitur hic vt Beda exponit pro constantia bonorum operum, aut pro qualibet virtute, quæ in moderatione actionum ac passionum consistit, vt exponit Lyra. Pro fine,dictio Hebraica, significat vel mercedẽ,vel propter,Vnde alii vertunt merces humilitatis vel modestiæ, vel propter humilitatem. Significat tamen eadem dictio etiam calcaneum & proinde etiam finem, & eodem recidit siue dicatur,merces modestię, siue finis. Iam quod sequitur timor domini, pleriq; (vt est ambigua lingua Hebræa) vertunt etiã in genitiuo:Merces vel finis modestiæ & timoris domini,vt subaudiatur coniun

ctio,& tria illa quæ in secundo membro ponuntur,significentur esse merces ac finis modestiæ & timoris domini.Quibus duabus virtutibus in versu vltimo capitis 15. etiã gloria tribuitur.Sunt enim connexæ duæ illæ virtutes ac sese confirmantes.Nam humilitas adfert timorem domini, & timor humilitatem. His ergo tria illa tribuuntur,quæ maximè desiderant homines. Imprimis enim diuitias exoptant, ac deinde cum diuitiis gloriam, tum vt his duobus per longitudinem vitæ diu fruiliceat.Tribuuntur hæc tria superius, sapientiæ,cuius initium est ac summa, timor Domini.Dicitur enim c.3.Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria.Vbi longitudo dierum ac vita diuturna præponitur tanquam primum & præcipuum bonum,vnde & dexteræ tribuitur: Diuitiæ & gloria subsequuntur, & sinistræ tribuuntur, tanquam bona vitæ accessoria.Et capite 10.Longitudo dierum timori Dei tribuitur.Timor, inquit, domini apponit dies. Et cap.19.Timor domini ad vitam esse dicitur. Tria autem illa humilitas & timor domini adfert homini plerunque etiam in hac vita semper autẽ copiosius & perfectius in futura vita. Hũc sensum vt & nostra litera habeat sic accipiẽda est,vt significetur modestia perducere hominẽ ad firmiter & sanctè timendum Deũ, & per hunc timorem adferre etiam homini diuitias,gloriam & vitam.

5 *Arma & gladii in via peruersi, custos autem animæ suæ longè recedet ab eis.*

PRo arma & gladii, Hebræis est, spinæ & laquei,quomodo & Septuaginta vertunt τρίβολοι καὶ παγίδες,hoc est,tribuli & laquei. Sed ad sensum parum refert. Dupliciter autem quod hic dicitur intelligi potest,vt Beda indicauit.Nam in via peruersi,hoc est, in eius viuendi ratione,sunt arma & gladii, spinæ & laquei, siue quia peruersus aliis verbo & facto nocere studet,& veluti armis & gladiis impetere ac veluti spinis pungere ac laqueis fraudis ac doli inuoluere, siue quia ipsemet sua peruersa vita sibi mala conciliat, ac veluti gladiis confoditur,spinisque conscientiæ remordentis pungitur,ac laqueis diaboli impli-
Psal.12. catur,à quo captiuus detinetur ad ipsius voluntatem.Consentit cum illo, Contritio & infœlicitas in viis illorum.Sic & dupliciter accipi potest,quod sequitur:Custos autem animę suæ longè recedet ab eis. Nã qui solicitè animam suam seruare studet,mentem manùmque suam ab omni læsione proximi refrænat, & ne conscientia sua hic veluti gladiis & spinis quibusdam lædatur, aut ne aliquando gladio vltionis diuinæ feriatur,tota mentis in-
Irenæus. tentione præcauet. Vnde Irenæus lib. 3. cap. 3.refert de Ioanne quòd cum in Epheso iens lauari vidisset intus Cerinthum, exilierit de balneo non lotus, dicens quòd timeret ne balneum concidat cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis.

4 *Prouerbium est, adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea.*

HEBRÆIS est, Imbue vel erudi puerum iuxta viam suam,nec est vlla prouerbi mentio, sed monentur parentes in iuuentute rectè instituere suos pueros, vt id ipsum vsque in senium in eis perduret.Est autem nostra lectio, in locutione obscurior & imperfecta. Sic enim Latinius dicendũ erat, Iuxta quã viã adolescens se gesserit, etiã cũ senuerit,&c.Id autẽ dicitur esse prouerbiũ,quia, vulgo sic dicitur.Non quod sic semper sit,sed quod vt plurimũ,iuxta illud Poëtæ:Quo semel est imbuta recẽs seruabit odorẽ Testa diu.I.e̾, quod noua testa bibit, inueterata sapit. Vnde & dicitur Thre.3 Bonũ est viro cũ portauerit iugũ ab adolescẽtia sua.Et Aristotel. Ethic. 2. cap.1.Non parum, inquit, refert, sed caput rei est,hominem hoc aut illo modo assuefieri. Nam alioqui & studio humano & gratia Dei frequenter mores iuuentutis mutantur. Videtur interpres noster dictionẽ adolescens hic posuisse,vt sit participium, & sit sensus: Is qui adolescit in sua viuẽdi ratione, hoc est, qui ab adolescentia sua aliquam viuẽdi rationem amplectitur.

7 *Diues pauperibus imperat, & qui accipit mutuum, seruus est mutuantis.*

SENTENTIA clara est Significãs in mundo ita fieri ferè,vt per diuitias homines sibi imperium & honorem sibi vendicent, ac pauperum dominentur, eòsque sibi per beneficia collata deuinctos & addictos quasi seruos & subiectos habeant. Proinde socordiam hominnm hoc prouerbio excitat,vt sua industria studeant sibi potius diuitias parare, quam vt per inopiã cogãtur aliis esse astricti, eisq; seruorũ instar morẽ gerere sibiq; voluntariam accersere seruitutem, vt faciunt qui mutuum accipiunt.

8 *Qui seminat iniquitatem,metet mala,& virga iræ suæ consummabitur.*

PRIOR huius sententiæ pars satis conue- Gal 6.
nit cum illo Pauli, Quæ seminauerit ho- Matth.7.
mo, hæc & metet, & illo saluatoris: In qua mensura mensi fueritis remetietur vobis His enim omnibus significatur talia quemque recepturum,qualia aliis ipse intulerit. Cui cõsonat quod sequitur.Et virga iræ suæ consummabitur,hoc est,consumetur. Quo significatur impium perditum iri,malàque passurum ob id quòd ira sæuitiáque tanquam virga quadam alios oppresserit atq; afflixerit. Aut quòd virga potestatis suæ non pro iustitia,sed pro ira sua abusus sit in subiectos. Ita enim dupliciter exponi potest illud, virga iræ suæ. Vtut est significatur impiũ ea virga qua alios percussit conterẽdum.Docet autẽ experientia verum esse quod hic dicitur.Qui enim iniustè in alios sæuiunt sua sæuitia ac potestatis abusu sibi interitum asciscunt, & hic frequenter & semper in futuro.

9 *Qui pronus est ad misericordiam,benedicetur:de panibus enim suis dedit pauperibus.*

DIXIT de impio,nunc è contra dicit de pio.Cæterum pro eo quod nos habemus, qui pronus est ad misericordiam,Hebræis est, Bonus oculus vel bonus oculo.Sed sicut

ficut Hebræis oculus malus dicitur oculus inuidus, eo quod torqueatur alterius fœlicitate, ita bonus oculus dicitur liberalis & misericors, eó quod commoueatur alterius infœlicitate & miseria. Vnde benè vertit noster, qui pronus est ad misericordiam, sicut capite sequenti vertit. Ne comedas cum homine inuido, cum Hebræis sit, nec comedas panē mali oculo, vel mali oculi, hoc est, hominis inuidi Benedicetur autem pronus ad misericordiam, & in præsenti vita, tum ab hominibus qui tali bene precantur tum à Deo qui ei suam gratiam copiose impertiet, & in spiritualibus ac temporalibus & multo magis in futura vita, quando audiet illud; Venite benedicti patris mei. Esuriui enim, &c. Sic Deus
2.Cor 9. benefecit viduæ Sarephtanæ quæ Eliæ panem suum communicauit, Et Sunamitidi hospitæ Elizæi. Respexisse videtur ad hunc locum Paulus cum de eleemosyna verba facit, ac inter cætera dicit. Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vbi & subiungit. Hilarem enim datorem diligit Deus, quod perspicuum est ipsum ex hoc loco sumpsisse secundum lectionem Septuaginta, qui hoc loco habent, ἄνδρα ἱλαρὸν καὶ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός, hoc est, virum hilarem & datorem diligit Deus.

10 *Victoriam & honorē acquirit qui dat munera, animam autem aufert accipientium.*

VERSVM hunc hebræa nō habent, nec vetera pleraque exemplaria, habent tamen Græca in quibus sic est, νίκην καὶ τιμὴν περιποιεῖται ὁ δῶρα δούς, τὴν μὲν τοι ψυχὴν ἀφαιρεῖται τῶν κεκτημένων, id est victoriam & honorē acquirit dans munera, attamen animam aufert possidentium. Quo significatur eum qui dat munera sibi quidem, vt plurimum prodesse, vt qui per ea immeritum aliquando acquirit honorem, & victoriam de aduersariis suis, accipientibus vero frequenter multum nocere, quod dando eis munera animam auferat eorum, hoc est, animæ vitam & salutem, vt quos cogat indigno honorem deferre, & contra æquitatem pro se sententiam contra suos proferre aduersarios.

11 *Ejice derisorem & exibit cum eo iurgium, cessabuntq; causa & contumelia.*

QVOD suprà aliquoties vertit pestilentem, secutus Septuaginta, hic vertit derisorem, cum & hic Græcis sit λοιμόν, hoc est, pestem vel pestilentem, secutus scilicet iam veriorem dictionis Hebrææ significationem. Quos autem derisores Sapiens dicat, supra indicatum est cap. 19. nempe qui bene monentes subsannant veritatem non ferentes. Item qui temere aliorum dicta factáque rident, in peiorem omnia rapientes partem, suisque sannis alios ad iram contentionésque prouocãtes. Tales autem iurgiorum ac litium tum in familiis, tum in Repub. esse autores manifestum est, proinde monet rectè Sapiens, vt tales eiiciantur, tum è familiis, tum è Repub. quo illis eiectis etiam lites & causæ forenses cessent, ac contumeliæ. Idem seruandum in Ecclesia Christi, in qua præcipui derisores & pestilentissimi homines sunt hæretici, qui omnes præ se contemnunt, & rident Ecclesiasticam simplicitatem in fide, cæremoniis & obseruationibus. Vnde, vt nostri seculi malitia demonstrat, pleræque contentiones & cõtumeliæ oriuntur ex omni parte. Eiiciendi ergo tales sunt ab iis qui potestatem habent, quo pax Ecclesiastica constare possit inter Christianos, quemadmodum Sarra eiici voluit, irrisorem Ismahel cum ancilla matre eius. Itaque Beda super hoc versu. Eiice, inquit, hæreticum, quem corrigere non potes de Ecclesia, & cum libertatem prædicandi abstuleris, catholicæ paci auxilium præstabis. Gen.21.

12 *Qui diligit cordis munditiam propter gratiam labiorum suorum, habebit amicum regem.*

NON est apud Hebræos præpositio propter, vnde ferè alii interpretes gratiam labiorum referunt ad verbum diligit, vertentes, Qui diligit cordis munditiam & gratiam labiorum suorum, &c. vt significentur duo necessaria ad obtinendam regis amicitiam, népe cordis munditia, hoc est, sinceritas & integritas animi ab omni fuco ac prauitate aliena, & sermonis elegantia. His enim duobus simul iunctis fit, vt quis regibus, & magnatibus placeat, maxime si qui reges dicuntur verè reges sint. Potest tamen gratia labiorum iuxta Hebræa etiam separari à verbo diligit, quemadmodum & per distinctiunculam separatur, & verti per ablatiuum, qui diligit cordis munditiam, gratia labiorum suorum, hoc est, per vel propter gratiam labiorū suorum. &c. Atque id secutus videtur noster interpres. Itaque sensus erit, eum qui amat integritatem animi, atque à fuco & impietate liber est, si accedat etiam dicendi gratia, regi ac magnatibus placiturum. Aut significatur talem non posse non habere gratiam labiorum apud reges, hoc est, talium, vt in plurimum verba sermonésque grata esse, quod sincero animo dicantur, cum impiorum & fucatorum etiam blandiloquentia elegans & cõpta sapientibus ingrata sit & odiosa, vt pote per quā malū machinentur. Vnde de Dario scribitur, quod cū malum punicum, in manu teneret, dixerit se nō optare maiorem thesaurum vllum, quam vt tot haberet Zopyros, quot essent grana pomi illius, significans regibus nihil gratius esse debere fidis amicis. Cæterum Rex de quo loquitur Sapiens præcipuè, accipiendus est Rex ille regum & dominus dominantium, qui solus scrutari potest munditiam cordis humani, eámque imprimis requirit. Quam qui amat, eius doctrina, sermo, & preces non possunt non placere regi nostro longè magis quàm quæuis impiorum orationes ac prędicationes, Cum non sit speciosa laus in ore peccatoris.

13 *Oculi domini custodiunt scientiam, & supplantantur verba iniqui.*

PRo custodiunt, quidam vertunt obseruāt. Nam & hoc dictio hebræa significat, & conuenire potius videtur oculis. Oculorum enim

enim est obseruare & considerare, non conseruare, quanquam oculis Domini rectè tribuatur etiam rerum conseruatio, si oculos domini intelligamus eius prouidentiam, qua omnia prospiciens omnia disponit suauiter. Nam verbum conseruandum magis conuenit verbo quod in sequenti membro opponitur, supplantatur, hoc est, subuertitur. Cæterùm cum scientia opponatur verbis iniqui, satis apparet sapientem loqui de scientia, quā ore boni proferunt. Et potest simpliciter accipi de cognitione, rei de qua aliqui loquuntur & testificantur, vt significetur prouidentiam domini conseruare & tueri testimoniū veritatis, illud scilicet quo id quod sciunt homines loquuntur & testantur, contra verò illum subuertere iniquorum verba, quæ in aliorum perniciem contra veritatem cogitauerunt, aliud dicentes, quam sciunt esse verum. Aut si scientia accipiatur pro prudentia & multarum rerum cognitione, à qua quis doctus dicitur & alios rectè docere potest, distinguit hoc prouerbium inter bonos & malos doctores, significans illorum doctrinam per Dei prouidentiam conseruari in posterorum vtilitatem, horum verò euanescere, perire & obscurari, vt patet de catholicæ ecclesiæ doctrina & hæreticorum figmentis.

14 *Dicit Piger, Leo est foris, in medio plat earum occidendus sum.*

HOc versu pulchrè depingit pigrorum conditionem, népe quod cum ad opus vocantur prætexunt suæ pigritiæ maxima pericula causantes se ideo ab operando aut aggrediendo quiduis cessare, quod metuant ipsi negotio subesse arduum aliquod & ineuitabile periculum, quasi si vocatus ad egrediendum domum causetur se ideo egredi nolle quod putet foris esse Leonem à quo in medio platearum sit occidendus. Vno enim hoc Leonis periculo significare voluit pigritiam proponere pigro pericula multa atque efficere vt piger pericula vel nulla vel parua magnificiat, & sic ociosus maneat. Quod cum sæpe accidat & videre liceat in rebus temporalibus, multo magis in spiritualibus, à quorum studio pleriq; cessant metu periculorum quæ prætexunt, grauiter periculosa ducentes quæ alius grauia non sunt, & trepidantes timore vbi non erat timor. Somnum rumpere, ieiunia ferre, castitatem seruare, & id genus alia propter Christum subire, quæ virtutis amatoribus leuia sunt, pigro mala videntur extrema et intoleranda. Proinde pulchrè hunc locum mysticè tractat Beda, sic scribens. Dicit sæpe in animo suo is qui ad agenda bona opera piger est, ad confitendā fidem quam corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui foras proferre ne me persecutor impius quia fidelem nouit perimat. Timeo ad exercendas virtutum actiones, in publicum progredi, ne forte me vel antiqui hostis aduersitas grauior tentet, vel etiam homo quilibet peruersus cum suorū turba, derideat, cōuitiis cōfundat, iniuriis afficiat, aut sicut multos iustorū, qui ab eius vita discordāt tormentis consumat, Leo, inquit foris via in medio platearum occidendus sum. Quod est apertè dicere, & verba & opera virtutum vbi ostendi foris c œperint, statim persecutio vel hominū vel spirituum comitatur inuidorum, nec valeo in tentationibus resistere, sed in piis boni propositi vincor incœptis. Hæc ille. Quidam paucis, sic explicat hunc versum in literali sensu. Domi se piger continet præ pigritia, perinde acsi in vrbe leones grassarentur, vt quod hic dicitur piger dicere, sit ipsum hoc facto demonstrare, ac perinde se gerere ac si hoc diceret.

15 *Fouea profunda os alienæ: cui iratus est dominus, incidet in eam.*

ALIENAM vocat quæ vxor ipsius non est, quem in sui amorem vult pertrahere. Huius os foueæ profundæ comparat, quoniam suorum verborum blanditiis & illecebris virum alienum ad casum pertrahit, cumque tam grauem, vt resurgere aut nullatenus, aut vix possit. Primum enim in amorem sui ipsum incidere facit, & in fornicationes & adulteria labi, in quæ pertractus ægrè euadere potest, quemadmodum in foueam profundam quis prolapsus ęgrè liberatur. Videmus enim viros alienæ mulieris amore captos difficulter se ab eo extricare posse. Deinde per amorem hunc illicitum & inhonestum per amorem hunc illicitum & inhonestum pertrahit sæpe viros in flagitia, vt homicidia, & rapinas, atque in mala pleraque & pericula ex quibus non facilè inuenire licet exitum, sed in quibus frequenter demerguntur & absorbentur. Quod vt hic temporaliter non fiat, certè longè grauius expectandum est, post hanc vitam, quando per adulteria aliaque secuta flagitia demergentur in profundum abyssi infernalis, vnde nunquam patebit exitus. Sic superius dixit, pedes eius descendunt in mortem, & ad inferos gressus eius penetrant. Et viæ inferi domus eius, penetrantes in teriora mortis. Cæterum vt intelligamus singularis esse gratiæ diuinæ ab hac fouea præseruari, & cōtra peculiaris cuiusdam esse vindictæ diuinæ in illam incidere. Cui iratus est dominus, inquit, incidet in illam. Quo significat neminem facilè in hanc præcipitari foueam, nisi qui aliis fuerit prius cōtaminatus vitiis, merueritque deseri à Deo, vt iam iuxta Theologos peccatum posterius pęna sit peccati præcedentis, & peccatum peccatum trahat, vt ansa anlam. Primum enim iusto Dei vindicantis iudicio fit, vt quis incidat in colloquium & familiaritatem mulierum impudicarum. Deinde vt earum conuictu & colloquio capiatur, & in prædicta mala præcipitetur. Potest autem quod de ore dicitur extraneæ & ad oscula referri, atque ad gestus et signa vultus allicientis, per quæ et viri sæpe irretiuntur. Sed ad verba potius respexisse sapientem patet ex similibus locis superius habitis. Dicit enim capite 5. Fauus distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur eius Et ca. 7. irretiuit eum multis sermonibus et blanditiis labiorum protraxit eum. Sicut autem locis illis superius per meretricem et alienā mysticè intelligitur hæreticorum secta, & cōgregatio

Proue 5. Cap. 7.

per quam tibi trado verba & sententias sapientum. Quoniam autem ab audiendo doctrinam sapientiæ auocantur frequenter iuuenes, eo quod eis insuauis videatur & aspera, subiicit, quæ pulchra erit tibi cum seruaueris eam in ventre tuo, hoc est, Quanquam doctrina mea in initio parum tibi arridebit & grata erit, tamen cum cœperis eam recondere in intimo cordis tui, eámque ruminaueris & sæpius versaueris, eius tandem virtutem percipes, eámque suauissimā & pulcherrimā esse deprehendes. Quod sequitur, & redundabit in labiis tuis, potest coniungi cum verbo seruaueris, vt repetatur coniunctio, cum, & sit sensus, cum seruaueris eam in ventre tuo, &
Gregor. cum deinde redūdauerit in labiis tuis, ad docendum alios, vt significetur tum demum pulcherrimam & iucundissimam doctrinam sapientiæ videri alicui, cum quis non solum eam in corde suo, assidua meditatione reuoluerit, sed ex plenitudine cordis alii etiam eā dē effuderit, & tradiderit. Aut potest cōiungi cum, pulchra erit, vt sit promissionis verbum pro seruantibus doctrinam in corde, & sit sensus: Si seruaueris eam in ventre tuo, non solum erit tibi pulchra & amœna, sed & in aliorum profectum & vtilitatem redundabit in labiis tuis. Pro illo, quæ pulchra erit tibi, etiā verti potest, Quoniam iucundus eris tu cum seruaueris, &c. vt significetur eum qui recondit in animo suo verba sapientum, & simul ea labiis suis aliis aptè proferet, multis gratum & vtilem futurum.

20 *Vt sit in domino fiducia tua, vnde & ostendam eā tibi hodie.*

APVD nos illud, vt sit in domino fiducia tua, coniungendum videtur cum præcedentibus, & maximè referendum esse ad illud, Inclina aurem tuam & appone cor ad doctrinam meā, Vt hic iā intelligatur significari finis audiendæ doctrinæ sapientum, nēpe vt per eam auditam & obseruatam, in domino quis fidere secure possit, in quo confidere rectè non potest, qui doctrinam sapientiæ audire, vel obseruare recusat. Et bene istud subiūxit, ne quoniam dixit, pulchram & gratam fore doctrinam sapientiæ seruanti eā in corde, quis eo fine potissimum illi audiendæ intendat, vt voluptatem in animo suo & honorem apud homines ex ea consequatur, sed potius, vt sicut dictum est, in domino secure fidere possit, & confidenter expectare ab eo, & hic eius fauorem & auxilium in omnibus, & post hanc vitam præmia æterna. Potest tamen et ad versum immediatè præcedentem referri in hunc sensum. Pulchra erit tibi cum seruaueris eam, ita vt sit in domino fiducia tua, propter scilicet obseruationem eius, atq; ex hac fiducia quam adfert sapientia, pulchra, & iucūda tibi erit. Itaque, inquit, vt per sapiētiam fiduciā in domino consequaris. Et ostendam tibi hodie, hoc est, nō satis erit mihi te aliquādo instituisse, sed etiam hodie tibi ostēdam disciplinā sapientiæ, hoc est, perseuerabo te docere. Melius tamen alii libri habent, ostendi tibi eam hodie, quia præteritum habēt Hebræa, quæ etiam sic verti possunt vt sit plena & per se subsistens sententia. Habent enim ad verbum sic, vt sit in domino fiducia tua, ostendi tibi hodie etiam tu. Vbi Illud, etiā tu imperfectam plerique putant orationem supplendam hoc vel simili modo. Etiam tu amplectere, vel etiam tu nosti aut meministi. Vel etiam tu ostēdas aliis sicut ego tibi. Sed obseruanda sunt similia loca si quæ occurrūt in scripturis. Simile enim videtur quod est in capite sequenti, Vbi Hebræa habent. Fili mi, si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meum, etiam ego, pro quo nos habemus, gaudebit tecum cor meum.

21 *Ecce descripsi eam tibi tripliciter, in cogitationibus & scientia.*

22 *Vt ostenderem firmitatem & eloquia veritatis, respondere ex his illis qui miserunt te.*

QVOD dicit sapiens se sapientiam descripsisse tripliciter quidā dictum putāt, propter tres libros ab ipso descriptos, Prouerbia, Ecclesten, & Canticum Canticorum. Beda tripliciter descripsisse intelligit, quia & cogitare, & loqui, & opere sapientiam exercere toto hoc libro docuit. Alii ad verbum hæc referētes, vt eius sit vox, hac triplici sapientiæ descriptione, existimant significari tres partes veteris Testamēti, legem scilicet, Prophetas & hagiographa. Nam in has tres diuiditur vetus Testamentum apud Iudæos teste D. Hieronymo. Simplicius fuerit tripliciter accipere positum pro multipliciter ac variis modis & diligenter vel frequenter, & non semel nec iterū, sed sæpius inculcādo. Quidā vertūt Hebræa descripsi tibi perfecta, magnifica. Nā dictio, Salis, vnde est hic dictio שלשים Salischim, significat principē & ducem, vt quod hic dicitur, simile sit illi quod est supra cap. 8. vbi pro eo quod nos habemus, De rebus magnis locutura sum, Hebræa habent principalia, vel insignia loquar, dictione נגידים Negidim, desumpta à Negid נגיד quæ principē significat. Cęterum non satis est sapienti dicere se multipliciter descripsisse sapientiā, sed addit in cogitationibus (vt vel habēt Hebræa) in consiliis, & scientia significans, se nō temere descripsisse, sed magna cū deliberatione ac præmeditatione & ex multa rerum cognitione & sciētia, vt & hac ratione ad percipiendam scientiam à se traditam, auditorem inuitaret. Addidit & finem ac fructum suæ descriptionis duplicē, vt, inquit, ostenderem tibi quæ firma sunt ac certa, & eloquia vera, vt que his cognitis respondeas ex his rectè ac debitè, illis qui miserūt te, hoc est, illis qui negotiū aliquod tibi mandauerūt & cōmiserūt. Primū enim hoc præstat sapientiæ doctrina, vt quæ veritatis sunt ipsi cognoscamus, ac deinde vt aliis ca respondere possimus, Quoniam autem non satis apte dici videtur aliquem respondere his qui miserunt eum, aut. vt habent Hebræa, referre verba veritatis, qui dā vertūt ex Hebręo, his qui mittunt adte Ad hoc enim percipitur sapiētia, vt quis respondere possit aptè his qui mittūt, ad ipsū, ad audiēdū ab illo recta cōsilia & veritatē. Verū hęc versio nō bene cōuenit proprietati linguę Hebraicæ, quę magis exigit vt vertatur sicut nos

habemus his qui miserunt te. At his datiuus potest accipi vt sit cõmunis datiuus exponẽdus hoc modo, vt respondeas veritatem, pro his & ad honorẽ ac vtilitatẽ eorũ qui miserũt te. hoc est, qui negotiũ aliquod tibi peragẽdũ cõmiserunt, siue is sit Deus, siue princeps aut Ecclesia, priuati aliqui. Ad hoc enim quis sapientiæ dat operam, vt non solũ ipse veritatẽ cognoscat, sed & eorum nomine qui ei negotia aliqua committunt, possit aliis verba sapientiæ respondere & referre, nempe vt in Ecclesia rectè docere possint Christi nomine, cuius legatione funguntur prædicatores, vt in Repub. rectè ius dicere possint nomine principis, cuius vice funguntur senatores, & sic in reliquis.

Eccl. 8.

22 *Non facias violentiam pauperi, quia pauper est, ne que conteras egenum in porta.*

23 *Quia iudicabit dominus causam eius, & configet eos qui confixerunt animam eius.*

POSTQVAM ad audiendam sapientiæ doctrinam superioribus quinque sententiis filium suũ sapiens inuitauit, subiicit nũc pleraq; insignia sapientiæ præcepta & maxime prohibitiua malorum, quorũ primum est vel maxime obseruandum, quòd contra illud passim à plerisque fiat. Non facias, inquit, violentiam pauperi. Quamuis enim omnis violẽtia sit prohibita, peculiariter tamen violentiam & iniuriam quæ pauperi irrogatur prohibet, tum quod de ea magis sit periculum, & facilius atque frequentius admittatur, tum quod illa crudelior sit & magis inhumana, atque ob id magis diuina vltione vindicanda vt passim scriptura indicat. Ob paupertatem enim homines magis iniuriæ diuitũ obnoxii sunt, & maximè inhumanum est eum, qui viribus est imbecillior & egenus, violentia & iniuria premere, cũ eo nomine magis ei opẽ præstare deberemus. Illud quia pauper est, dupliciter accipi potest, Aut vt significet causam quæ quosdam impellit ad inferendam violentiam, & sit sensus. Nec ea causa alicui inferas vim quia pauper est, & ob id iniuriæ expositus, nec valens iniuriam repellere, cum ea causa te mouere deberet ad auxiliandum & defendẽdum. Aut vt significet causam quę à vi inferẽda reuocare debet, & sit sensus, Nõ facias iniuriam pauperi. Est enim pauper, & ob id misericordia potius dignus, cuius afflictioni, si afflictionem addas, plane te crudelẽ declaras, illũq; ad summã miseriã ac desperationem adigis. Cum autem ab omni iniuria pauperum sit abstinẽdum, maximè ab ea quę illis infertur in iudicio. Vnde subiicit: Neque conteras egenum in porta, vbi porta ponitur pro curia & loco iudicii, quod antiquitus apud Iudæos in portis ciuitatum ius dicere tur, vt patet in libro Ruth, & Deuter. Vbi dicitur, Iudices & magistros constitues in omnibus portis tuis. Maximæ autẽ iniustitiæ est, eo loco abuti ad cõterendũ pauperem, quo pauperes & innocẽtes deberẽt ab iniuria & oppressione defendi. Et tamen frequẽter id fit à diuitibus & potentioribus, qui iniustis criminationibus, corruptis testibus & nonnunquã iudicibus, impensarũ item magnitudine ac litium protractione in iudicio grauant paupe res. Cæterum potest hac sententia intelligi prohiberi nõ tantum violẽtia pauperibus innocentibus illata, sed etiã quæ illis nonnihil pro meritis inferri iustè posse videretur, videlicet ne ob mutuum, aut debitum, vel dictũ aliquod ac factũ durius tractentur, siue extra iudicium, siue in iudico. Vnde in Exo. est scriptũ, Si pecuniam mutuã dederis populo meo pauperi qui habitat tecũ, nõ vrgebis eũ quasi exactor, nec vsuris opprimes. Vt autem à violẽtia pauperum efficacius deterreat, subdit: Quia iudicabit dominus causam eius, hoc est etsi causam suam ipse pauper defendere in iudicio non possit, & alii eũ defendere recusarint, iudex quoque ipse aut muneribus corruptus, aut timore potentiæ diuitũ superatus nõ iudicauerit causam pauperis pro æquitatis exigẽtia, ipse dominus in se causam illã suscipiet, eamque iudicabit qui iustus est iudex, nec munetibus nec timore cuiusquã capi potest, cui peculiariter derelictus est pauper, quique iudex peculiariter dicitur pupillorum, viduarũ & egenorum. Iudicabit autẽ non sententiã tantum ore pronunciando, sed re ipsa vindicando iniuriã pauperibus illatã, vnde sequitur. & configet eos, qui cõfixerũt animam eius. Vbi notandũ est quod pro verbo cõfigere, ponitur apud Hebræos קבע Cabag, quod in Bibliis hoc tantum loco est & Malach. 3. vbi etiam diuus Hieronymus vertit configere & affigere. Si affiget homo Deum quia vos configitis me. Omnes autem volunt hoc verbum significare rapere aut spoliare, quomodo, & D. Hieronymus testatur Symmachum, Aquilam, & Theodotionem vertisse. Habet enim μὴ ἀποστερῶν, num fraudat aut spoliat, vnde hic quidam vertunt. Et spoliabit animam, hoc est vita, spoliantes eos. Et est sensus optimus, quo significatur Deum ablaturum vitam, siue temporalem quam abbreuiabit, siue vitam gratiæ & gloriæ æternæ ab his qui pauperibus auferunt facultates, quod auferẽdo facultates vitam quoque videantur auferre, cum eos ad famẽ extremãmq; inopiam ac desperationem adigunt. Iuxta quę sensum & nostra litera cõmodè sic accipietur: Dominus transfiget spiculis ęternę mortis & damnationis illos, qui sagittis, inhumanitatis suæ corda pauperũ confixerunt, vt par pari referat, & qua mẽsura mensi fuerint, remetiatur eis. D. Hieronymus in Malachiã testatur verbũ Hebraicum hic & ibi positum lingua Syrorum & Chaldæorum significare affigere, atq; se eã significationẽ secutum, quod faceret ad mysterium dominicæ passionis, in qua homines affixerunt & cõfixerunt Deũ. Vnde & Beda hunc locum peculiariter ad Christum in cruce confixum vult pertinere. Melius, inquit, hic locus de illo intelligitur, qui cũ diues esset, pauper pro nobis factus est, & non solum pauper, vt nos ditaret, sed & vt nos redimeret, crucifigi dignatus est. Prohibet ergo sapientia suos auditores, domino in carne prædicanti violentiam mortemque inferre, quia nimirum certus restat interitus ei qui in authorem vitæ manum mittere non timuerunt. Hæc ille.

Deut. 16

25 *Noli esse amicus homini iracundo, neque ambules cum viro furioso.*
26 *Ne forte discas semitas eius & sumas scandalum animæ tuæ.*

VARIIS modis consultum est non inire amicitiam & familiaritatem cum iracũdis & furiosis. Primum quia cum talibus non potest consistere amicitia, vt qui leuissimis causis offendantur. Deinde quia cum talibus conuersari non caret periculo. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Cum iracundo non facias rixam, & cum audace nõ eas in desertum, quoniam quasi nihil est ante illum sanguis, & vbi nõ est adiutoriũ, elidet te. At hic Sapiens dehortatur à cõsortio & amicitia iracũdi, ob periculum imitationis, tum quod in iracũdo sit frequẽs irascendi exemplum, tum quod iracundus non solum suo exemplo pertrahat ad imitationem, sed & exhibitione occasionis, vt qui facilè offensus, & frequẽter iniustè aut non satis iustè, occasionem frequentem præbeat irascendi ei qui cum ipso degit, tũ quod hoc vitio contracto planè ineptus quis reddi tur ad amicitiam, cum aliis ineundam & res magnas gerendas, vt omittam vitium illud semel contractum nõ facilè tolli posse, & cum alia quidem vitia tẽpore curentur, istud semper magis crescere & inualescere. Vnde bene dicit, Ne forte discas semitas eius, & sumas scandalũ animæ tuæ, hoc est, anima tua, atque tu ipse hinc occasiunẽ habeas frequenter impingendi, cadendi atque peccandi. Pro quo Hebræa habent, & sumas laqueum animæ tuæ. Illaqueatur enim anima peccãdi consuetudine & malarum affectionũ põdere, ita vt se his explicare cum vult nequeat, quemadmodũ aues laqueis captæ euadere non valet. Superius enim annotatũ est nostrum interpretem vertere scandalum vel ruinam, pro quo alii vertunt laqueum. Cæterum ex subiuncta ratione patet non omnibus semper declinandam societatẽ iracundorũ. Generaliter enim viri perfecti peruersos fugere non debẽt, sed cũ illis nonnunquã conuersari, vt ad rectitudinem illos pertrahãt, à quorũ peruersitate, & vitiis non facilè vincuntur. Vnde ad infirmiores hoc præceptũ potissimũ pertinet, qui bus à conspectis exemplis plus est periculi, vt & Beda annotauit.

Ecc. 8.

27 *Noli esse cum his qui defigunt manus suas, & qui vades se offerunt pro debitis.*
28 *Si enim non habes vnde restituas, quid causæ est vt tollat operimentum de cubili tuo.*

CVM vetat ne simus cum his qui defigũt manus suas, vult vt ne simus inter eos, & de numero eorum qui defigunt manus suas, hoc est qui stipulantur, & fideiubent pro aliis. Hoc enim vocat sæpius defigere manus, vt patet cap. 6. Non vetat autem istud quasi semper malum, sed tãquam periculosum. Ac quam sit periculosum experientia quotidiana docet, & sapiens ipse cum hoc loco tum aliis locis, satis ostẽdit. Indicat enim fideiussori omnino cogitandũ esse de soluẽdo debito, adeo vt etiam si nõ possit sine suo magno incommodo soluere (hoc enim est quod dicit, Si enim non habes vnde restituas) expectare debeat vt creditor tollat operimentum cubilis, vel vt habent hebræa, lectum qui est sub ipso, hoc est, vel vt maxime necessaria te debitum persoluatur, vel pro eo supellex necessaria pignoretur, & extremã miseriam sponsor patiatur. Illud quid causæ est sic debet accipi, cur eo te loco status, cur hoc efficis? & in verbo tollat subintelligendum est creditor. Quidam libri habent. Vnde restituat, vt hæc verba referantur ad debitorem, pro quo quis spondet: Nã & Beda sic legit, & interpretatur, verbum tollat etiam referens ad debitorem, quem intelligit tollere vestimentum quia eius nomine tollitur. Aut legendum. Si enim nõ habes vnde restituas, per verba secundæ personæ sicut habent codices emendatiores, patet ex hebræis. Cæterũ nõ prohibetur hac sententia omnis fideiussio, sed ne quis ad fide iubendum sit facilis, ac ne temere faciat, propter imminens periculum, quod vt timendũ est in fideiussionibus temporalibus, ita multo magis in spiritualibus. Proinde secundum sublimiorem intelligentiam monemur, ne faciles simus ad suscipiendũ munus alios regẽdi, in quo spondemus ac nos obstringimus pro aliis, reddituri Deo pro eis rationem. Si enim non possumus sponsioni satisfacere, ornatus virtutũ si quis nobis sit in quo quiescimus, fouemur ac vitia nostra tegũtur, auferetur à nobis, nudíque, gentes ac squalidi, corã Deo deprehendemur.

29 *Ne transgrediaris terminos antiquos quos posuerunt patres tui.*

PRO transgrediaris hebræis est transferas, idem scilicet verbum quod est Deutero, 19. Vbi nos legimus non assumes & transferes terminos proximi tui quos fixerunt priores in possessione tua. Idem ergo quod illo loco, hic sapiens ad literã docet, quod & repetit capite sequenti, videlicet ne quis ex auaritia limites suæ possessionis & hæreditatis, ad dilatandum transferas ad alium locum quã ab antiquo constitutum sit, ne proximo suo noceat, sed contentus sit sua sorte & hæreditate quæ à patribus obuenit. Vnde quod nos habemus, ne transgrediaris terminos, intelligendum est transferendo. Sub hoc autem literali sensu parabolicè intelligendum est sapientẽ simul significare voluisse cauendũ, ne quis vel fidei dogmata ab antiquis determinata vel rectæ vitæ præscripta a patribus laudabiliter constituta pro concordia & ordine ac politia inter homines cõseruanda, violare ac immutare noua doctrina ac impio contẽptu præsumat. Quod vtinam hoc nostro seculo obseruatum fuisset, non incidissemus in tantum malorum quantum patimur.

30 *Vidisti velocem in opere suo, coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles.*

COMMENDAT hæc sententia diligentiam ac strenuitatem in rebus gerendis, impleturque & apud homines per diligentiã in rebus tẽporalibus, & apud Deũ per diligẽtiam in rebus diuinis. Qui enim sunt strenui

& diligentes in negotiis suis temporalibus, digni sunt qui stent coram regibus ipsisque inseruiant, talesque ferè principes prudentes requirunt, atque in honore habent, nec tales decet barbaris & ignobilibus famulari. Qui etiam diuinis legibus gnauiter obsecuti sunt, & summa cum diligentia munus sibi concreditum obierunt, in die iudicii coram summo & æquissimo rege ac sanctis Apostolis eius qui cum ipso orbem iudicabunt, stabunt & ad dexteram collocabuntur, nec constituentur cum ignobilibus damnatis ad sinistram iudicis.

CAPVT XXIII.

1 *Qvando sederis vt comedas cum principe, diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam.*
2 *Et statue cultrum in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam.*
3 *Ne desideres de cibis eius in quo est panis mendacij.*

HIs tribus versibus docet Sapiens filiū suum quid sit ei faciendum in conuiuiis potentum. Dupliciter autem potissimum hic locus intelligitur. Sunt enim qui primis duabus sententiis intelligunt sapientem monere, vt inuitati ad principum conuiuium circunspecti sint in loquendo ac respondendo principibus, ne quid temere dicēdo incidāt in ignominiam, aut in periculū aliquod ac perniciem. Itaque quod dicitur diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, sic intelligunt, Diligenter cōsidera quæ tibi à principe proponūtur, quæ à te quæruntur, vt eis non temerè respondeas, sed prudēter & circunspectè. Quod sequitur, & statue cultrum in gutture tuo, sic accipiunt veluti cultro gutturi infixo, cohibete a verborum petulantia, & imprudētia, ita vt & paucus sis in loquendo, & prudens. Et quia id præstari non potest, nisi quis sibiipsi imperare possit, & se continere, subiicitur si tamen habes in potestate animam tuam. Alii melius intelligunt hic significari cauendum in conuiuiis principum maximè ab intēperantia & crapula, quod in eis ob ciborū lautitias, & copiam omnium rerum maximè sit periculum intemperantiæ, quodque in eis per intemperantiam non solum in dedecus summum, sed & in perniciem homo incidere posset, si scilicet vel dicto vel facto aliquid committat principe indignum, ob quod grauiter sit puniēdus. Quod ergo dicitur diligenter attēde quæ posita sunt ante faciem tuam, significat, habendam rationem eorum quæ in mensa sunt proposita, ac naturam esculentorum & vini purissimi considerandā, vidēdum scilicet quam multa & quam delicata sint apposita, vt ne delitiis ac multitudine appositorum quis seductus exorbitet à rectitudine & probitate vitæ, sicq́; & in dedecus & in periculum aliquod incidat. Ad quod magis persuadendum subditur. Et statue cultrum in gutture tuo, quo parabolicè significatur cohibendum appetitum, & veluti cultro gutturi immisso refrēnādam immodicā appetentiam rerum appositarum, nec cultro abutēdum ad quæuis edulia discindēda & manducāda, sed potius gutturi infigendū. Ad hæc significāda ista dici ostendit tertia sententia quæ sequitur, Ne desideres, immodicè scilicet & intemperāter de cibis eius in quo est panis mēdacii. Pro quo Hebræa habent, & ipse est panis mēdacij, vel, hoc est enim panis mendacii, vel cibus mēdacii, vel mendax & fallax. Redditur enim causa quare eius cibi, vel vt habent Hebræa delitiæ eius, magnopere desiderari non debeant, nempe quia cibus ille fallax est, & facilè imponit gulosis vt plus sumant quam honori, & saluti conueniat, cum dedecore & salutis periculo sese grauantes. Proinde apud nos illud, in quo, debet accipi pro in cuius cibis, hoc est, cuius cibi sunt panis mēdacii, hoc est, cibi fallaces hominū ad intemperātiā pertrahentes. Non enim in homine est panis mēdacij, Pro illo, si habes in potestate animam tuam. Hebræa habent בעל נפש Baal nephes, quod dupliciter accipi potest. Aut vt significet dominus animæ hoc est desiderii. quod secutus est interpres noster, Aut vt significet eū qui habet desideria eisq́; tenetur, & obnoxius est, quomodo c. superiori, pro homine iracundo, Hebræa habet בעל אף Baal Aph, hoc est, vir qui iræ est obnoxius atq; ab ira tenetur. Itaque vertūt pleriq́;, si tibi est appetētia, aut si concupiscentię es deditus, vt sit sēsus, si appetitu immoderato feraris ad cibū & potū in conuiuiis principum splendidioribus, cohibe illum vel cultro gutturi immisso. Sunt qui secundū hanc partis istius acceptionem vertunt non, Et pone, Sed & pones cultrum in gutture tuo, & intelligunt significari illum exponere se graui periculo, & veluti cultrum gutturi suo infigere qui deditus est concupiscentiæ, & dum auide cibum potūq́; ingurgitat, non tam cibum in gutture accipere quam cultrum qui illud strangulet & suffocet propter morbos scilicet, qui ex crapula oriuntur. Aut etiam quia per ebrietatem aliquando principibus quædam detegantur in conuiuiis quæ perniciē deinde cōuiuis adferant, vnde principum mensam quidam intelligunt hic dici panem mendacii, quod ea principes aliquando abutantur ad expiscandum ex cōuiuis quædam eosque fallendū. Et hæc quidē quod attinet ad literalem sensum dicta sint. Quibus est simile quod est in Ecclesiastico: Super mēsam magnam sedisti, ne ape- Eccl. 13.
rias super illam faucē tuā prior. Non dicas multa sunt, quæ super illam sunt, vt scilicet te ob epularum copiā ingurgites. Iuxta sensum mysticum sedet cum principe comesturus panem, qui ad mēsam dominicam, variis scripturarū epulis & sacramentorū dapibus, præsertim pane corporis dominici & poculo sanguinis Iesu Christi accedit. Ad quam mēsam quicunque accedit, iterum atque iterum expēdere debet quid ei appositum fuerit, vt ne indignè tractet quæ sunt apposita, nec plus sumat quam conuenit. Sunt enim, vt experiētia docet, pleriq́;è vulgo maximè, qui de scripturis vberiorem sibi vendicant intelligentiam, & plus nosse desiderant quam eis vel cōuenit vel expedit, nō seruantes illud Pauli: Dico vobis non plus sapere quām oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem & vnicuique

sicut Deus diuisit mensuram fidei. His ergo dicitur vt sibi imperent ac appetitum immodicum cohibeant, quod significatur, cum dicitur, Statue cultrum in gutture tuo. Quod Beda subtilius accipit, vt significetur quanta cũ discretione diuina sint tractãda eloquia, Guttur namque, inquit pro loquela posuit, quia vox in gutture est: cultrum pro discretione quia cibo cum reficimur cultro secante præparamus. Et sedens vt comedat, cultrũ in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditatur eloquia, discreta ex ore verba depromit. Hæc ille. Similiter sunt qui mensæ corporis domini indignè se ingerunt, non diiudicantes corpus domini, quibus ne perniciem sibi asciscant & iudicium sibi manducent, præcipitur vt seipsos probent ac cibum propositum discernant, & potius abstineant quam indignè manducent. Iam quæ sequitur tertia sententia seorsum accipi debet, vt postquam dictum est quomodo sacra mensa tractanda sit, moneatur cauenda doctrina hæreticorum, qui cum videantur opiparum ac delicatum parare conuiuium, ex scripturarum epulis multa loquentes, mendacij & erroris doctrinam apponunt. Non ergo, inquit, concupiscas quicquã ex cibis eorum, quãlibet opipare verborum lenocinijs conditis, cum inter eos sit panis mendacij, hoc est, doctrina quã non agnoscit Ecclesia columna veritatis, doctrina scilicet falsa, quæque dulcedine sua fallere auditores suos consueuit. Interpretes 70. hunc locum multo aliter vertterunt: Habent enim sic, Si sederis cœnare ad mensam potentis, considerans intellige quæ apponuntur tibi, & sic mitte manum tuam sciens quia te talia oportet præparare, &c. Quibus verbis ad literam docemur, non sectandas mensas magnatum quòd vicissim similibus sumptibus sint excipiẽdi, cum magno rei familiaris detrimento & inopiæ periculo. Vnde in Eccles. Sapiens docet: Pondus super se tollit, qui
Eccl. 30 honestiori se communicat. Et ditiori ne socius fueris. Et post pauca: Confundet te in cibis suis, donec te exinaniat bis & ter, & in nouissimo deridebit te, &c. Rectè ergo cecinit
Amb. li. 1 offic. c. 33. Horat. Dulcis inexpertis cultura potẽtis amici. Expertus metuit. D. Ambros. hunc ex Prouerbus locum secundum translationem 70. adducit in commendationem referendæ gratiæ & beneficij accepti. D. August. hanc vers.
August. 70. secutus mysticè eã tractat super Ioan. trac. 47. & trac. 84. vbi edisserẽdo locum illum, Maiorẽ hac dilectionẽ nemo habet &c. sic habet: Quæ mensa est potẽtis, nisi vnde sumitur corpus & sanguis eius, qui animã suã posuit pro nobis? Et quid est ad eã sedere nisi humiliter accedere? Et quid est considerare & intelligere quæ apponuntur tibi, nisi dignè tantã gratiã cogitare? Et quid est sic mittere manũ sciẽs quia talia te oportet præparare, nisi quod iam dixi, quia pro nobis Christus animam suam posuit, sic & nos debemus animas pro fratribus ponere. &c.

4 *Noli laborare vt diteris, sed prudentia tua pone modum.*

HAc sententia & sequẽti dehortatur ab immodico diuitiarum appetitu. Itaque dicit, Noli laborare vt diteris, vbi notandum quod laborem non prohibeat omnem, sed eũ qui fiat intẽtione diuitiarum comparandarũ. Laborandum enim est ob necessaria & commoda vitæ, iuxta illud Pauli: Qui non vult operari, nõ mãducet. Quanquã quod hic dicitur, noli laborare nõ de labore corporali potissimũ sit accipiẽdũ, sed de industria, diligẽtia ac solicitudine, vt sit sensus, Noli anxius & solicitus esse, vt diuitias consequaris, ne labora ditescere. Secundam partem sententiæ Hebræa ad verbum sic habent: Ab intelligentia tua desine vel cessa. Et est sensus, Cessa ab hac tua intelligentia, ac prudentia, diuitias comparandi. Proinde quod noster vertit, sed prudentiæ tuæ pone modũ, etiã accipiendũ de prudẽtia & industria quã vtuntur homines in conquirendis opibus. De qua Saluator: Filij huius seculi, inquit, prudẽtiores filiis lucis in generatione sua sunt.

2. Thess. 3.

Luc. 17.

5 *Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cælum.*

HEBRÆA ad verbum habent. Num volare facies oculos tuos in illud & non erit, quia faciendo faciet sibi alas vt aquila & volabit in cœlum. In hebræo ergo non satis constat de qua re loquatur, tamen quoniam superiori versiculo de diuitiis locutus est sapiens, & hic versus veluti causa superioris subiectus videtur, etiam hunc omnes de diuitiis intelligũt interpretes, vt cum dicitur, in illud, sit sensus, nempe vt ditescas. Et vt sententiæ intelligentiam & vim assequamur, intelligendum est. Volandi verbum & oculis auari & ipsis diuitiis tribui, de quibus loquitur tanquam de rebus animatis per prosopopœiam. Et oculos quidem suos faciũt volare ad opes, qui insatiabili habendi desiderio flagrãt, nihil aliud respicientes, omnem cogitationem dirigentes eo vt diuitias habeant, quicquid vidẽt concupiscentes assequi. Quibus frequenter contingit, quod his qui solo visu velint aues capere, & visu tantum aues volantes persequuntur. Sicut enim illæ, longius volando, elabũtur, quam quis possit etiam oculis assequi, ita & opes velut assumptis alis aquilinis frequenter fugiunt eos qui illas sectantur, potissimũ qui solo desiderio eas sectantur, interim ignaui nec vllam honestam artem exercẽtes per quam ditescere queant. Sicut enim arte opus est vt aues capiantur, ita & in acquirendis opibus multum valet industria, quanquã & hæ temere plerisque videantur accedere atque ab aliis vel de industria & sua sponte recedere, quantumuis ad eas obtinendas laborent. Ex his patet interpretem nostrum bene sensum reddidisse, cum vertit, Ne erigas oculos tuos ad opes quas non potes habere. Facere enim volare oculos ad opes, non est aliud, quam erigere oculos suos ad eas. Cũ ergo variæ sint causæ per quas in scripturis homines auocãtur ab auaritia & cõcupiscẽtia oculorũ, Sapiens hic eã causam adfert, quòd frequẽter

fugiunt diuitiæ ab eis qui eas summè desiderant,auium instar,& diuinitus cótingunt his qui eam nó admodum sectantur, vt vanus sit labor eorum qui anxiè eas concupiscunt.Docet ergo quemq́, sua sorte contentum esse debere,nec concupiscentiam quæ in oculis est, ad opes quas Deus non concedit, excitandam,quia sicut dicit Propheta,Nisi Dominus
Psal.126 ædificauerit domum,frustrà laborauerũt qui ædificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere scilicet nisi Deus aspiret & faueat.Ad elucidationem huius loci facit, quod est Ec-
Eccl. 11. cles. 11.vbi etiam a diuitiarum studio dehortatur Sapiens,dicens: Si enim secutus fueris non apprehendes, & non effugies si præcucurreris,significans diuitias non contingere sectantibus eas,& contingere non sectãtibus sed fugientibus , quod in sequentibus declarat subiciens:Est homo laborans & festinans & dolens impius & tanto magis non abundabit.Ex prædictis patet quod dicitur, Facient sibi pennas, non referendum ad oculos, vt quidam interpretantur,sed ad opes.Secundũ mysticum sensum Beda his duobus versibus intelligit prohiberi immodicum scientiæ desiderium quo hodie plerisq; tenentur, vt cum dicitur, noli laborare vt diteris significetur prohiberi ne diuitias scientiæ vltra mensurã nostræ capacitatis quæramus.Et similiter secundo versu intelligatur,ne erigamus mentẽ nostram ad perscrutanda diuinitatis archana quæ penetrare non possumus,cum hęc cœlestibus solũ ciuibus pateant,iuxta illud: Altio-
Eccle. 3. ra te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.

6 *Ne comedas cum homine inuido,& ne desideres cibos eius.*

7 *Quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat,Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum.*

8 *Cibus quos comederis euomes, & perdes pulchros sermones tuos.*

PRo homine inuido, Hebræis est malus oculus oculo,vel malus oculus sed vt dictũ est cap.superiori,bonus oculo Hebræis dicitur homo liberalis,malus oculo homo paruus & inuidus,quomodo & in Euangelio dici-
Matt.18. tur:An oculus tuus nequam est,hoc est, inuidus,seque crucians alterius felicitate. Vnde non malè vertit interpres,cũ homine inuido. Quæ tamen versio ansam dedit quibusdã hũc locum malè intelligendi.Nam sunt qui intelligunt sapientem hic monere, ne quis comedat cum homine inuido,hoc est, cum eo qui felicitati alterius inuidet,etsi amicitiam vultu & conuiuio simulet,quod periculum sit ne in conuiuio tali ab inuido homine lædatur cibo intoxicato , aut potu obruatur in dedecus & perniciem suam.At hæc sententia est aliena à mente sapientis, qui potius vult declinanda conuiuia auarorum & parcorum , qui quãuis verbis simulent se suis conuiuis fauere appositum cibum ac potum,animo tamen cruciãtur cum vident illos edentes & bibentes.Huiusmodi quoque dicuntur esse mali oculi,aut habere malum oculum,quod torqueantur videntes alios ex suis bonis refici,& ideo inuidi etiam dici possunt,quod nó faueant cõuiuis suis refectionem & gaudium. De huiusmodi etiam dicitur in Ecclesiast.Postquã enim etiã
ibi Sapiens docuit quomodo quis se gerere Eccl.31.
debeat in mensis magnatum , quod & hic dictum est, subiicitur quomodo apud inuidos, sordidos & parcos se in cõuiuiis eorũ gerere debeat,dicens:Memento quoniã malus oculus, nequam. Nequius oculo quid creatũ est? Ideo ab omni facie lachrymabitur.Cum viderit ne extẽdas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubescas. Qua vltima parte,significatur in mensa parci non extendendam manum,eò quò ille respicit, vt apertius est in Græcis,ne in inuidiam parci quis incidat. De huiusmodi ergo sordidis hominibus intelligendus est hic loqui Salomon,cum dicit: Ne comedas cum homine inuido,& ne desideres cibos eius.Quod autem sequitur,quoniam in similitudinẽ arioli & cóiectoris æstimat quod ignorat,& per se obscurum est,& non videtur facilè quomodo cum Hebræis aut Græcis aliquid habeat simile. Sed & Hebræa hoc loco valde sunt obscura. Ponitur enim hic verbum שער Schaar, quod variè accipitur à diuersis,sunt enim qui mensurare interpretantur,quia nomen Schear mensuram significat, vt significetur hic sordidum apud se præscribere mensuram exiguam, quam si quis bibẽdo aut edendo excedit,ægre fert , etiamsi dicat,ede & bibe.Aut quod mensuret ac numeret quod editur ac bibitur. Alij sordes animi ipsius auari putant significari. Plures tamen interpretantur æstimare & cogitare, vnde ad verbum hebræa habent.Quoniam sicut æstimauit (vel coniectauit) in animo suo sic est. Quod interpres noster sic videtur intellexisse, quasi significatum sit auarum sibi persuadere omnino ita esse,sicut in animo suo æstimat & cogitat,vnde explicandi gratia de suo quædam adiiciens,vertit: Quoniam in similitudinem coniectoris & arioli æstimat quod ignorat.Quemadmodum enim illi frequenter sibi persuadent quod non est & quod ignorant: ita & auarus.Putat enim alios eiusdem esse ingenij,cuius est ipse,cum ex se alios metiatur, vt quemadmodũ ipse non ex animo fauet cõuiuis mensam,etiamsi verbis cõtrarium simulet:Ita etiam cõuiuas putat non ex animo loqui iucunda & amica verba quæ cum eo proferunt.Vnde subditur, Comede & bibe dicet tibi,& mens eius non est tecũ,hoc est, animo tibi non fauet quod offert. Et sequitur,cibos quos comederas euomes & perdes pulchros sermones tuos , hoc est, insuaues tibi erunt apud sordidũ epulæ,ac vbi illius sordes aduerteris,displicebit tibi illius mensa,adeo vt velis te euomere posse cibos comestos.Et peribit tibi omnis sermonis & confabulationis elegantia quæ solet in cõuiuiis adhiberi,quę nó commouet auarum ad animi iucunditatem.Nihil proderit tibi quicquid pulchrum in cõuiuio apud eum locutus es vel laudando eius dapes vel agendo ei gratias , aut denique quicquid pro more in mensa locutus es. De inuido &
parco quædam dicuntur Ecclesiastici 14.quæ Eccl.14.
faciunt ad præsentẽ locũ, Qui sibi nequã est, cui alij bonus erit?Et nó iucũdabitur in bonis suis. Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius,

& hæc e st redditio malitiæ illius,& si bene fecerit non volens facit, & in nouissimo manifestat malitiam suam.Et post pauca,Et in tristitia erit super mēsam suam. Cæterum quod noster vertit cibos quos comederis euomes, & perdes,&c.quidam vertunt ex Hebræo per imperatiuos,Euome & perde, & putant esse verba inuidi & sordidi hominis,ita cogitantis in corde suo, quod non respondet eius exterioribus verbis,Vtinam euomeres quæ de cibis meis voras sicut perdidisti suauia tua verba quæ locutus es,quia cor meum non aduertit ad ea.Alij putant esse verba Sapientis iubētis hyperbolico sermone euomere quod è mensa sordidi comestum est,hoc est, pœnitere quod comederit. Iuxta mysticum sensum qui literali iam dicto sensui conueniat, rectè per inuidum istum & parcū diabolum intellexerimus nostræ saluti inuidentem,qui etsi fauere nobis videatur, dum ad mundi voluptates nos inuitat, animo tamen est à nostra fœlicitate alieno,proinde monemur non desiderare ex cibis eius,hoc est,ex voluptatibus huius mundi, ad quas pertrahit, quod si fecerimus,euomendum aliquando erit quod sumpsimus,siue nunc per pœnitentiam,siue posteà per pœnā,quādo tātum dabit quisque pœnarū quātum se delitiis intemperatè immerserit.Beda de hæreticis intelligit qui doctrinā suam aliis impertiunt,& ad eam inuitant, nō quod eis bene velint,sed quod humanam laudem quærant.Horum doctrina qui delectatus fuerit, & ipse cogetur euomere quod ab eis sumpsit,& perdet pulchra verba confessionis fidei catholicæ,aut sermones quibus eis prædicantibus fauit, applaudendo eis.

9 *In auribus incipientum ne loquaris: quia despicient doctrinam eloquij tui.*

Matt. 7. HOc est quod dominus in Euangelio parabolicè iucundius dicit, Nolite sanctū dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos,ne forte conculcent eas pedibus suis,& conuersi dirumpant vos. Despiciunt autem doctrinam sapientum incipientes,tum quod contraria sit eorum affectibus, tum quod eam non intelligant. Ferè enim cōtemnuntur quæ non intelliguntur.

10 *Ne attingas paruulorum terminos, & agros pupillorum ne introeas.*

11 *Propinquus enim illorum fortis est, Et ipse contra te iudicabit causam illorum.*

PRIMA pars prioris sententiæ apud hebræos planè eadem est cum eo quod est apud hebræos capite præcedenti vbi nos habemus,ne transgrediaris terminos antiquos, vtrobique enim est. Ne transferas terminum seculi,hoc est terminum antiqui temporis.At noster interpres hic videtur legisse nō עולם Olam quod significat seculum,vel æternum, sed עול Vlim,vel Olim ab עול Vl, quod puerum significat.Itaque secundum Hebræorum lectionem docetur,quod quemadmodum nō licet transferre terminos antiquos,ita nec introire in agrum pupillorum ad iniuriam inferendam. Secundum nostram lectionem prohibetur ne attingantur termini paruulorum, orphanorum scilicet ad transferendum eos, & dilatandum proprios agros. Aut ne attingantur limites,hoc est,agri paruulorum, nec pupillorum agros quis ingrediatur ad inuadendum scilicet eos & occupandum, aut ad metendum & colligendum fructum eorum. Id cum generaliter sit de omnium agris prohibitum,tamē in specie de agris paruulorum & orphanorum potissimum prohibet, quod hi violentiæ & iniuriæ magis sint expositi, sicut supra speciatim prohibuit ne fieret violētia pauperi subiiciens etiam hic similem causam.Propinquus enim illorum fortis est. Vbi pro propinquus, hebræis est dictio גאל Goel quæ proprie redemptorem significat & vindicem,quemadmodū hic omnes vertunt quomodo & Ieremiæ 50. noster interpres in eadem sententia de Deo vertit, redemptor eorum,vt & aliis multis locis.Frequenter tamen hæc dictio pro propinquo accipitur & vertitur,idq́ue ideo quia vt præcipitur Leuitici 25. cum quis attenuatus apud Israelitas vendiderat possessionem suam,is qui ei erat propinquior,poterat redimere quod venditum erat. Vnde factum est vt propinquior ille qui ius habebat redemptionis, diceretur גאל Goel, hoc est,redemptor,pro quo noster interpres & illo loco Leuitici,& in lib.Ruth. cap.3. & 4. sæpe vertit propinquus: Nā quum dicit Ruth ad Booz,Expande pallium tuum super ancillam tuam,quia propinquus es, Et cum Booz dicit,Nec abnuo me propinquum, Et capite sequenti, cumq́ue vidisset propinquum præterire,semper est dictio גאל Goel quæ redemptorem significat.Itaque quia hic de agris est sermo qui pupillis eripiuntur ab impiis,& cōtra illos à Deo defenduntur, bene Deum vocat interpres propinquum pupillorum,talem scilicet qui eorum agros tueatur, vindicet ac redimat è manibus vendicantium illos iniustè.Nō ergo hic dominus dicitur propinquus pupillorum,quia prope illis adest, iuxta illud: Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde,sed quomodo consanguineus alicuius ac frater dicitur illius propinquus. Psal. 33. Quoniam ergo mundus iudicat pupillos carere, vt patre ita defensore & vindice, atq; ob id etiam eos per se ad defensionem infirmos audacter inuadit, sapientia vt ab iniuria hac deterreat, Propinquus, inquit, eorum ac redemptor & vindex fortis est,nec derelinquet eos,sed ipse iudicabit causam illorum.In mystico sensu recte intelligitur hic locus de paruulis illis, de quibus Dominus in Euangelio: Abscondisti hæc à sapientibus & reuelasti ea paruulis. Et Matt. 11. de quibus Paulus. Malitia paruuli estote.Item de pupillis qui non vocant sibi iuxta Christi 1.Cor.14 præceptum patrem in terris,nec sectantur eō solationem huius mundi,deserti ab eo. Quorum terminos & agros qui ingrediūtur & inuadunt,à domino illorum vindice iudicabuntur.Sunt autem eorum termini atque hæreditas,Ecclesia, scriptura, & ecclesiastica sacramenta, quæ impiè hæretici inuadunt aliena sibi vendicantes.

12 *Ingrediatur ad doctrinam cor tuum, & aures tua ad verba scientia.*

HEBRAEA non habent ingrediatur, sed adduc, hoc est, adhibe doctrinæ cor tuũ; hoc est, mentem tuam, quanquam eodem redit sensus. Si enim adducitur & adhibetur cor doctrinæ & eruditioni, ingreditur vtique & accedit cor ad eam, quod non est aliud quã cor suscipere doctrinam, ac verba scientiæ quærenda & sectanda ex animo. Item quod quisque regimen habeat & dominium cordis sui, quodque expectare non debeat vt ad doctrinam suscipiendam cogatur, sed vt vltro eam amplectatur & quærat. Repetit hanc monitionem frequenter Sapiens post quædam Sapientiæ præcepta, vt intelligamus, ea aliter præstari non posse, nisi quis & cor & aures accommodauerit.

13 *Noli subtrahere à puero disciplinam, si enim percusseris eum virga, non morietur.*
14 *Tu virga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis.*

POSTQVAM superiori sententia monuit iuniores vt suscipiant auribus & corde doctrinam sapientiæ, nunc monet præceptores & parentes sui officij, sciens rarissimos esse iuniores qui sese vltro sapientiæ addicunt, quoniam vt dixit capite superiori, stultitia colligata est in corde pueri. Noli, inquit, subtrahere à puero disciplinam, hoc est, noli sic diligere filium vt eum castigari, aut castigare nolis. Si enim percusseris eum virga, non morietur. Quod dupliciter accipi potest. Aut vt significetur puerum non ideo moriturum, aut grauia quædam passurum si castigatus fuerit moderatè, nempe virga flexili, quæ pueris conuenit, nec facilè corpori nocere potest. Aut potius vt significetur per moderatã castigationẽ puerum euasurum mortẽ, nempe quia per illã melior factus non merebitur postea mortem, siue temporalem, ad quam per flagitia sua nonnunquam deueniunt, qui prius à parentibus virga uignè correcti non sunt, siue æternam quam incidunt postea, dum ex paruis malis à quibus nõ corriguntur, perueniũt ad maiora flagitia. Hunc posteriorem sensum esse conuenientiorem indicat sequens sententia. Tu virga percuties eum, & animã eius de inferno liberabis. Cui sensui conuenit quod de quodam fertur adolescente, materna, vt fit indulgentia corrupto, qui cum duceretur ad supplicium, exclamauit, Non prætor, sed mater me mea ducit ad supplicium.

15 *Fili mi si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum.*
16 *Et exultabunt renes mei cum locuta fuerint rectum labia tua.*

POST sermonem de correptione filij Sapiens his verbis ostendit quanto filium suum prosequatur amore, quodq; castigationem eius non alia de causa imperet, quàm in bonum ipsius, nempe vt sapiens fiat, seque sua oblectet sapientia. Et videri potest hæc verba Salomonem dicere in persona patris filium suum castigantis, indicantis his verbis se filiũ castigare ex dilectione, ex imitatione patris cœlestis, qui quem diligit castigat & flagellat omnem filium quem recipit. Pro animus, in priori sententia Hebræis est cor, eadem scilicet dictio quæ in secundo membro, vt sit ad verbum, Si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meũ, quãquam id ad gratiã magis faciat quã ad sensum. Nec est gaudebit tecum cor meũ, sed gaudebit cor meũ etiã ego. In quo explicãdo quidã mirè philosophãtur. At simplicius videtur esse phrasis hebraica qua significetur cor meũ iniquũ & nõ tantũ tuum, vt repetitio sit confirmandi causa, vt capite superiori Hebræa habent, ostẽdi tibi hodie etiã tu, pro eo, quod est tibi sane ostendi, tibi, inquã, ad maiorẽ emphasim. Proinde bene noster vertit gaudebit tecũ cor meũ. Duo autẽ à filio pater requirit. Primum vt sit cor eius sapiens, asserens hoc sibi allaturum cordis gaudium. Secundo vt labia eius loquantur, quod rectum, æquum & bonum est, asserens hic renes eius exultaturos, hoc est, magno se gaudio perfundendum, ita vt interiora sint gaudio commouenda. Multum enim est si non solũ sit corde sapiens filius, sed & ore nouerit eloqui quæ recta sunt, hoc est si bene, & bona loqui didicerit, si alios quę recta sunt docere possit. Mysticè sapiens corde est filius qui corde rectè credit, labia eius loquũtur rectum cum & ore fidẽ cordis rectè cõfitetur. Corde enim, inquit Paulus, creditur ad iustitiã, ore autẽ fit confessio ad salutẽ Quod si confitearis in ore tuo dominum Iesum & Rom. 10
in corde tuo credideris, saluus eris, gaudebitque super te mater Ecclesia.

17 *Non æmuletur cor tuum peccatores, sed in timore domini esto tota die. Quia habebis spẽ in nouissimo & præstolatio tua non auferetur.*

VERBVM æmulari, significat nonnunquam imitari, vt cum dicit Paulus, bonũ æmulamini in bono semper. Vnde iuxta hãc significationem quidam intelligunt priorem versum, vt sit sensus, cor tuum non imitetur peccatores. Verum nõ puto verbum Hebraicum קנא Cana correspondens verbo ęmulari, facilè in hac significatione reperiri, vt significet imitari, sed potius inuidere, aut vt generalius dicatur odio, inuidia, vel magno amore alteri affici, aut in illum concitari & commoueri. Vnde sensus huius loci est: Ne inuideas peccatoribus suam fœlicitatem, nec cõtra eos concitetur cor tuum, ita vt vel ob eorum prosperitatem cõtra Deum murmures, vel ad imitandum eos viamque veritatis deserendum commouearis, sed contra etiamsi videas eorum temporalẽ fœlicitatem, tu tamẽ tota die, hoc est, semper & assiduè persiste in timore domini. Hæc monitio valde necessaria est iustis, maximè infirmis, vt quibus prosperitas stultorum semper magno fuit scandalo, ita vt in eorũ persona dicat Propheta: Mei autem pene moti sunt pedes, pacem peccatorum videns. Ideoque hanc monitionem prolixè prosequitur idem Propheta dicens Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatẽ. Et noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciẽte iniustitias. Desine ab ira & derelinque furorẽ, Noli ęmulari vt maligneris, &c. Subiũgitur autem

Galat. 4.
Psal. 72.
Psal. 36.

autem hic & causa, quæ in eo Psalmo prolixè tractatur, Quia habebis spem in nouissimo, Pro quo Hebræa habent ad verbum, Quia verè est nouissimum. Vocatur autem nouissimum Hebraica phrasi merces operis, & id quod tandem homo consequitur fructus & commodi: vnde cum Psalmo prędicto nos legimus, Custodi innocentiam & vide æquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico. Iniusti autem dispetibunt simul, reliquiæ impiorum peribunt, vtrobique pro reliquiæ est dictio hoc loco posita significans nouissimū אחרית Acharith, & significatur hominem iustum habiturum post hanc vitam aliquid reliqui & mercedis, iniusto nihil reliquum fore, nihil superfuturum bonorum. Ita & hic dicitur, Reuera tibi persistenti in timore domini est nouissimum quoddam, hoc est, spes quædam certa mercedis tibi in futurū repositæ, aut merces ipsa tibi in nouissimo danda Vnde nō malè sensum reddidit noster interpres, Quia habebis spem in nouissimo, hoc est, per perseuerantiā in timore Dei erit & crescet in te spes in illud quod tandem assequeris. Aut habebis in nouissimo, hoc est, tandē in exitu tuo id quod modo speras, vt spes pro re sperata accipiatur. Aut cum iam tibi erit discedendum, habebis bonam spem, decedēs cum spe bona & id quod es præstolatus nō auferetur à te, nō frustraberis tua expectatione, sicut frustrabuntur impii.

19 *Audi fili mi, & esto sapiens & dirige in via animum tuum.*

NOVA mādata superioribus appositurus rursum ad audiendum sapientiam inuitat. Est autem in hac sententia rectus ordo obseruatus. Primum enim est vt quis audiat recta & salutaria monita Secundum vt per audita fiat sapiens. ac postremum vt sapientiam sequatur opus. Vnde tertio dicit, Dirige in via animum tuum. vel, Cor tuum, hoc est, fac vt rectè incedat. Fac vt in conuersatione tua rectè ambules.

20 *Noli esse in conuiuiis potatorum, nec in comessationibus eorum qui carnes ad vescendum conferunt.*
21 *Quia vacantes potibus & dantes symbola cōsumētur, & vestietur pannis dormitatio.*

SALVBRIS admodum monitio, & iuuenibus potissimum necessaria, qui ex ipsa eorum natura, maximè ad luxum & otium proni sunt, seseque mutuo ad ebrietatem & comessationes inuitare solent, magnum sibi ad percipiendam sapientiam per hoc obstaculum præbentes, ac dedecus simul & inopiam conciliantes. Est autem hæc monitio lōgè & breuior & elegātior apud Hebræos, qui habēt ad verbum, Ne sis inter potatores vini, inter helluones carnis, Quia potator & helluo depauperabitur, & laceris vestiet sopor. Eadē ergo est dictio quam interpres in priori versu vertit, qui carnes ad vescendum conferunt, & in posteriori dantes symbola. Proinde per dantes symbola non significat eos qui in cōuiuiis exoluunt quod quisque debet, pro portione expensarū, sed quos in priori versu dixit conferre carnes ad vescendum. Symbolum enim dictio Græca collatio dicitur, vnde dare symbola hic dicit qui simul ad vnum conuiuium carnes conferunt, qui scilicet nō contenti sunt simplici apparatu, sed ad copiam conuiualem instruendam singuli suam portionem adferunt, vt variis epulis inexplebilem suam gulam nutriant. Tales dicit consumendos, paupertate scilicet & inopia, quę luxum consequi solet. Et quoniam curam ventris, & ebrietatem & crapulam sequitur otiū ac somnus multus, paupertatem etiam hinc tribuit, subdens: Et vestietur pannis dormitatio, hoc est, homo qui dormitationi, quæ crapulam sequitur, deditus est, vestietur pannis, laceris scilicet ac vilibus. Sic enim hic pannis vestiri positum est, sicut Latinè dicimus hominem pannosum. D. Gregor. lib. 14. Moral. c. 25. locum hunc mysticè accommodat ad detractores. exponens enim illud Iob. Et carnibus meis saturamini sic habet: Sciendum quoque est quod hi qui alienæ vitæ detractio ne pascuntur, alienis proculdubio carnibus saturantur. Vnde per Salomonem dicitur: Noli esse in conuiuiis potatorum, neque comedas cum eis qui carnes ad vescendum conferunt. Carnes quippe ad vescendum conferre est in collocutione derogationis vicissim pro ximorum vitia dicere, de quorum illic pœna mox subditur. Quia vacantes potibus & dantes symbola consumentur, & vestietur pannis dormitatio Potibus vacant qui de opprobrio alienæ vitæ se inebriant. Symbolum verò dare est sicut vnusquisque solet pro parte sua cibos ad vescendum, ita in cōfabulatione de tractionis verba conferre. Sed vacantes potibus & dantes symbolum consumentur, quia descriptum est, omnis detractor eradicabitur. Vestietur autem pannis dormitatio, quia despectum & inopem ab omnibus bonis operibus mors sua inuenit quem hic ad alienæ vitæ exquirenda crimina. detractionis suæ languor præoccupauit: Hæc ille, quæ & Beda hinc mutuatus est in suis commentariis. Gregor.

22 *Audi patrem tuum qui genuit te, & ne contemnas cum senuerit mater tua.*

QVONIAM à consortio ebriosorum facilè separabuntur iuuenes si parentes suos audire velint, quibus filiorum ebrietas & luxus maxime displicere solet, bene subiicit. Audi patrem tuum & quo id magis persuaderet, addit qui genuit te, vt eius beneficii consideratione filius intelligat sibi patrē audiendum, vt à quo habet quod sit, quique non potest non ipsi bene velle. Et quoniam iuuenes matrum salutaria monita contemnere solent maxime cum senuerint, quasi per sexum & ætatem nō sapiant, nec videant quæ sunt commoda, subiicit. Et cum senuerit mater tua ne contemnas, eam scilicet te admonen tē. Tantū enim abest vt ob sexū & ætatē eius monita negligere debeas, vt ea potius tū qu a mater tū quia senex sit audienda. Iuxta mysticum sensum monet hæc sententia vt audiamus

audiamus & obediamus patri cœlesti, qui nos & creauit & suo spiritu regenerauit, nec interim contemnamus matrem nostram ecclesiā etiam cum senuerit, & iam progressu temporis exciderit ab ea pulchritudine virtutum, quam habuit in initio, quasi in sua iuuentute, primitiua ecclesia.

23 *Veritatem eme & noli vendere sapientiam & doctrinam & intelligentiam.*

SIC ordinanda est hæc sentētia vt post verbum vendere sit distinctio, deinde accusatiui sequentes, appositiue iungantur cum dictione veritatem, vt per os explicetur quā dicat veritatem. Sunt qui hac sententia significari putant conducendum præceptorem à quo veritatem discas nec parcendum vllis sumptibus vt sapientia comparetur, at sapientiā gratis impartiēdū aliis, iuxta illud euāgelicum, gratis accepistis, gratis date. Verū hæc Matt.10. explicatio parum sibi constat. Nam quomodo sapientiā emere licet ita & vendere, & quo modo non licet eam vendere, ita nec emere. Simpliciter ergo accipi posset in hoc sensu. Eme veritatem, hoc est, eam tibi compara & acquire, acquisitem autem noli vendere, hoc est, alienare à te & abiicere. Quē sensum secuti sunt Septuaginta, qui habent ἀλήθειαν κτῆσαι καὶ μὴ ἀπώσῃ, hoc est, veritatē acquire vel possidc, & ne repudies vel abiicias. Rectè tamen plus videri potest Sapiens significasse, nempe nihil nobis charius habendum quam veritatem, eamque vel omnium aliarum rerum dispendio comparandam, studiisque, labore, indefessis vigiliis & orationibus quærendam, omnia potius danda, vt ad eam perueniatur, iuxta parabolam Euangelicam, qua simile dicitur regnum cœlorum homini ne-Matt.13. gotiatori quærenti bonas margaritas, qui inuenta vna preciosa dedit omnia sua & comparauit eam. Omnes scientias, omnes opes contempsit prę illa. Nam quę emimus pluris facimus, quæ verò vendimus, vilius æstimamus, cupientes aliquid consequi quod nobis sit melius & commodius Itaque vetat vendere eam, hoc est, ne quid ea carius habeamus, ne ob lucrum quodcunque eam alienemus. Nā, vt suprà dixit, Melior est sapientia cunctis pretiosissimis, & omne desiderabile ei nō potest comparari, Et Sapientiæ 7. Præposui, inquit, sapientiam, regnis & sedibus, & diuitias nihil esse duxi in comparatione illius, nec cōparaui illi lapidem preciosum, quoniam omne aurū in comparatione illius arena est exigua, &c. Similia habentur Iob 28. Sciendum tamen emere nonnunquam accipi simpliciter pro comparare & obtinere, vt cum dici-Esa. 55. tur in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite, Venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione, vinum & lac.

24 *Exultat gaudio pater iusti, & qui sapientem genuit, lætabitur in eo.*

25 *Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet, qui genuit te.*

DVo dicit in filio patrem afficere gaudio, iustitiam scilicet & sapientiam filii, quanquam ex multis locis obseruare liceat apud Salomonem parum vel nihil esse discriminis inter iustum & sapientem, sicut nec inter stultum & impium, vt tantum ornatus gratia & varietate verborum, quem in priore parte sententiæ vocat iustum, eundem mox sapientem vocat. Merito autem pater de filio iusto & sapiente gaudet, tum quod ob naturalem amorem ipsius ad filium, illius bonum suum ducat, tum quod filii virtus & sapientia in commodum simul & honorem patris cedat. Liberatur enim pater à multis malis animique cruciatu, & simul honorem apud homines, & mercedem apud Deum consequitur, si filium habeat frugi & probum. Præmissa hac sententia de gaudio patris ex probitate filii, subiungit appositè monitionem ad filium, vt sit causa gaudii in parentibus, dando scilicet operam, vt sit iustus sapiens, quo fiat vterque parens in ipso lætari possit.

26 *Præbe fili mi cor tuum mihi, & oculi tui vias meas custodiant.*

27 *Fouea enim profunda est meretrix, & puteus angustus aliena.*

28 *Insidiatur in via quasi latro, & quos incautos inuenerit, interficiet.*

SICVT superius à crapula iuuentutem auocaturus sapiens, ita nunc & à libidine ac impudicitia, & rursum à crapula, præmittit monitionem qua ad audiēdum inuitat, quod hæc vitia iuuenum animis penitus inhęreāt, & ab eis sit ipsis maximum periculum. Petit ergo sibi cor dari filii, hoc est vt animum suum accommodet ad audiēdum & acceptādum quæ dicturus est, quod idem aliis verbis significat cum subiungit. Et oculi tui vias meas custodiāt, hoc est, oculi mentis tuæ semper obseruent vias quas tibi demonstro, præcepta scilicet mea & rationes viuendi secundum quas viuere debeas, quemadmodum oculi corporales alicuius proficiscentis obseruant diligenter viam demonstratam per quam est ei ambulandum, ne à recta via aberret. Subdit autem causam cur studiose moneat vt oculi vias eius custodiant, nempe propter pericula & insidias quæ iuuenibus immīnent in via huius vitæ. Fouea enim profunda est meretrix. Meretricem & alienam, hoc est, quæ non est vxor, comparat & profundæ foueæ & angusto puteo. Vtraque similitudine significans enim quį irretitus est consortio, & amori impudicæ mulieris, & in graue periculum tum corporis tum animæ incidisse, & ex eo non faciè extricari posse, quemadmodum lapsus in profundam foueā non facile ascendere aut emergere potest. Tenaciter enim inhæret libidinis vis, efficaciterque detinent viri animum blandimenta scorti, ac præterea in pleraque mala libido hominem præcipitat, è quibus se ęgrè homo recipit vt dictum est capite superiori circa illud simile huic, Fouea profunda os alienæ. Addit & aliud meretricis malum ob quod merito oculi nostri vias sapientiæ semper obseruare debeant, nempe quia ab ea in via huius

ius vitæ insidiæ parantur. Insidiatur inquit in via quasi latro. Quemadmodum enim latro sui commodi causa insidias tendit ambulantibus in via, in quas incauti maxime incidunt, quos non tantum bonis spoliat temporalibus, sed & vita nonnunquam, ita & meretrices & impudicæ mulieres, tectis artibus seducere & ad se ob suum commodum trahere student homines in via vitæ huius ambulantes, dum vbique se ingerunt & penetrant, & variis lenociniis pelliciunt instabiles, & potissimum incautos quos & temporalibus priuant bonis & vita ipsa, animæ potissimum, & nonnunquam etiam corporis, cum certum sit mulierum impudicarum causa multa committi homicidia. Cæterum pro eo quod nos habemus & quos incautos inuenerit interficiet, hebræa habent, & præuaricatores in hominibus addet. Quo significatur quemadmodum latro suos solet habere comites, ita scortum homines præuaricatores sibi solet adiungere per quos potentius sit ad decipiendum & præualendum. Aut significatur meretricem in hominibus augere numerum præuaricatorum, quia per eam multi excidût à virtute ad vitia & flagitia. Mysticus sensus iuxta quem per scortum hæretici intelliguntur satis intelligi potest ex his quæ dicta sunt capite superiori circa illud. Fouea profunda os alienæ.

29 *Cui væ? cuius patri væ? Cui rixæ? Cui foueæ? Cui sine causa vulnera? cui suffusio oculorum?*

30 *Nónne his qui commorantur in vino, & student calicibus epotandis?*

POSTQVAM libidinis mala commemorauit, vt & a crapula quæ in libidinem frequenter trahit deterreret, varia eius mala præter egestatis malum, quod suprà indicauit, nunc adiungit, filium omnibus modis retrahens ab iis vitiis, quibus iuuentus est maximè obnoxia. Siquidem nunc monet eum vt amore parentum hoc faciat, quo illi gaudeant de probitate filii, nunc indicat vitiorû turpitudinem, & mala quæ inde sequuntur, vt si non virtutis amore saltem timore pœnæ & criminum turpitudine declinet ab eis, Indicantur in priori versu quinque ebrietatis mala. Primum quod væ adferat ebriosis atque eorum parentibus, hoc est, dolorem animi simul & corporis, gemitus & angustiæ ob morbos, cruciatus, & côfusionum quæ incurruntur ex ebrietate. Notandum autem D. Hieronymum dum vertit, cuius patri væ paulo aliter legisse quam habent modo Hebræa, atq; vnicam dictionê in duas resoluisse. Cum enim Hebræa habeât אבוי Auoi, quæ dictio vox est dolentium, idem valens quod væ. D. Hieronymus legit אבי אוי ab oi, quod sonat patri væ. Secundum malum est, quód adfert rixas & contentiones, inter bibendum scilicet & post potum Item, vt experientia docet. Tertium malû est fouea, quod scilicet ebriosis frequenter contingit cadere in foueam, quia non possunt per ebrietatem rectè incedere, ac mala imminentia præcauere. Hebræa habent dictionem שיח Sirch, in qua si litera schin in dextro cornu pûctum habeat, vt proferatur Schiach, foueâ significat, atq; hoc modo legit D. Hieronymus, si vero i sinistro cornu ita vt dicatur Siach, quomodo hodie omnes legût, significatur gemitus vel sermocinatio, vt verbositas & loquacitas ebriorum designetur. Quartum malum est vulnera sine causa, tum quia ebrii cadendo frequenter læduntur, tum quia rixando cum aliis sępe etiâ in pugna vulnerantur, Hęc vulnera dicuntur vulnera sine causa, quia sine aliqua vtilitate suscipiuntur, non scilicet in defensione patriæ, in bello ob bonum publicum, siue quia ob rem nihili temerè nonnunquam inferuntur. Illa quæ cadendo incidunt ebrii, etiam sunt vulnera sine causa, quia non inferuntur ferro aut alia re quę solet lædere. Pro sine causa Hebræum etiam verti potest impune, vt significetur impotentia ebrii non valentis se defendere. Quintum est suffusio oculorum pro quo malè quidâ legunt, suffossio oculorû Prior lectio magis accedit Hebræis, quæ habent, rubor oculorum. Significatur ebrietatem adferre oculis caliginem, eósque suffundi multis humoribus visum obtenebrâtibus. Possunt hæc mala etiam mysticè accipi, quia per ebrietatem incurrit homo væ æternum, damnationem scilicet æternam, incidit in foueam multorum vitiorum, vulnerantur secundum animam, hebetudinem & cæcitatem mentis, ac visus interioris contrahit. Non asscribit autem hæc mala statim ebriosis, sed quæstione proposita inquirit, vbi & in quo hæc mala reperiuntur, vt auditorem horum malorum congerie ad considerandum excitaret, atq; sic efficacius ab ebrietate auocaret, cû, quæ mala esse nemo posset inficiari, nusquam magis quam in ebriosis inueniri posse vel experientia teste ostenderet. Vnde subdit Nûnne his qui commorantur in vino, hoc est, qui moras in eo trahunt diu multumque bibentes, & vini & temporis simul facientes iacturam.

30 *Ne intuearis vinum quando flauescit, dum splenduerit in vitro color eius.*

31 *Ingreditur blande, sed in nouissimo mordebit vt coluber, & sicut regulus venena diffundet.*

PRo ne intuearis vinum 70. habêt μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ id est, ne inebriemini vino, quod hemistichium etiâ est apud Paulum ad Ephesios 5. eisdem verbis hinc mutuatum. Nostra lectio cum Hebræa consentit, nisi Ephes. 5
quod pro flauescit, est rubescit, & pro color eius, est oculus eius. Sed hæc parum faciunt ad sensum. Sunt enim vina in quibus placeat rubedo, sunt in quibus flauedo. Monet ergo, vt ne tum pulchritudine vini, tum gratia saporis quam significat dicens, ingreditur blâdè, nos seduci sinamus, vt in ebrietatê pertrahamur. Sic enim prohibet, ne intueamur vinum, non quod intueri sit malum, sed quod via sit & medium ad ebrietatem deducens. Notandum autem quod cum dicitur de vino, ingreditur blandè, verbum, ingreditur, non accipitur pro intrat, vt significetur bibi cû amœnitate, sed pro incedit & vadit quemadmodum patet ex Hebræis, quæ habent, vadit vel incedit rectè, hoc est, placet videnti & gustanti

& gustanti & bene se habet in primis. Sic Cã-ti.7. vbi nos legimus, Sicut vinum optimum dilecto meo ad potandum, pro, dignum dilecto meo ad potandum, Hebræa habent sicut hic, vadés dilecto meo rectè, hoc est, gratum, illi ac bene se habés. Cæterũ ne gratia vini imponat oculis ac gustui, cõmonefacit nos exitus eius amarissimi, cõparans vini efficaciam serpentibus mordentibus, & venena sua per totum corpus diffundentibus. Quo significat vinum immodicè sumptum tandem grauiter afficere hominem ac doloribus implere, ac totum corpus malis implere humoribus veluti veneno, ita vt & mortem tandem adferat. Aut significat vinũ immodice sumptum hominem penitus turbare, dum & rationis integritatem euertit & corporis comtemperaturam, atq; sibi planè dissimilem reddit, imò ad insaniam transfert, non minus quam si quis à colubro aut regulo fuerit morsus. Porrò quod speciatim hic de vino dicitur, generaliter etiam obseruandum est in reliquis omnium sensuum illecebris, quæ & ipsæ veluti vinum quoddam sunt, euertentes rectum rationis vsum, in his qui immodicè eas admittunt, pungentes in nouissimo illos graui conscientiæ dolore. Itaque sub speciali hac monitione de non intuendo vino, generaliter rectè intellexerimus initia voluptatum quarum libet quæ blanda sunt, sed amarum habent exitum, diligenter cauenda, & externos omnes cohibendos sensus, per quos voluptates ingrediuntur suauiter ad animam, ne si eas admiserimus, postea aculeos ipsarum mortiferos sentiamus.

33 *Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa.*

34 *Et eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo.*

QVIDAM codices habent extraneos, sed malè, quidam habent extranea, alii extraneas, atque vtraque hæc lectio consentire potest cum Hebræis, quę vtroque modo verti possunt, & si quidem legatur extranea, significat hæc sententia per ebrietatem nec oculos, nec cor, hoc est nec sensus exteriores, nec interiores suo rectè fungi posse officio. Oculos enim ebriorum videre extranea, hoc est, alia quam re vera sunt, cor autem eorum loqui apud se, hoc est, cogitare peruersa, veritati & æquitati contraria. Si verò legatur extraneas, quomodo magis verisimile est Hieronymum vertisse, quomodo & Beda legit, significatur ebrios impudice oculos suos conuertere ad extraneas mulieres, videntes eas lubrice, & cum viderint eas, cor eorũ loqui apud se peruersa, cum earum consortium peruersè & contra legem Dei desiderant, & cogitant in quibus modis desideriũ suum perficere possint. Pergit pulchra comparatione ebrietatis malum & periculum ostendere. Et eris, inquit, dormiens in medio mari. Sicut enim qui dormit in profundo maris, agitatur variis fluctibus sursum & deorsum, idque inscius & ignorans, atque sæpè in periculo est submersionis, ita qui potu multo ebrius huc illucque titubando incedit, potu agitatus, animo item ad varia cogitanda & desideranda impellitur, cum interim id in se non satis animaduertat, nec careat periculo ne fortè ab humorum multitudine sit suffocandus. Magis autem malum ebrietatis auget, cum subiicit, Et sicut sopitus gubernator amisso clauo. Sicut enim gubernator nauis sopore pressus, & per hoc clauo suis manibus amisso, non potest nauem dirigere, vnde fit vt non sibi tantum periculum immineat, sed naui toti, & omnibus qui in ea sunt, ita & is qui vino sepultus est, nauem suam, corpus simul & mentem non potest in cursu huius vitæ rectè gubernare. Quia enim iam clauum amisit, hoc est, rationis, quæ cunctas potẽtias animę dirigit, vsum sibi eripi passus est, insummo omnium rerum suarum degit periculo, nec quicquam valẽt reliqui nautę, hoc est, reliquæ potentiæ. Secundam hanc partem aliter ex Hebræo fere vertunt. Et sicut dormiẽs in vertice mali nauis. Est enim hic dictio חבל Hibbel, quam volunt significare malum nauis, sicut satis etiam apparet, quia additur in capite, vel vertice. At quoniam verbum חבל Habal, significat etiam gubernare nauem, D. Hieronymus intellexit hanc dictionem hic significare gubernatorem, nec aliud significatur si fiat comparatio cum dormiente in vertice mali nauis. Is enim cum summo & suo & aliorum periculo dormit, cum ad hoc constitutus sit vt aduentum piratarum significet, aut portum & terram à longe speculetur. Potest tamen Hebræa lectio simpliciter accipi, vt significet ebrium non posse satis quiete dormire, quemadmodum qui dormire volũt in medio aut in summitate mali, vt sit sensus. Et si dormire voles, eris sicut dormiens in mari, agitatus scilicet vehementer & inquietus.

35 *Et dices verberauerunt me, sed non dolui: traxerunt me & ego non sensi: quãdo euigilabo & rursum vina reperiam?*

VERBA illa & dices, interpres de suo addidit, quia verba sequentia non dicuntur à sapiẽte nisi in persona ebrii. Apparet autem ex hoc versu comparationem præcedentem pertinere ad ebrium dormientem, quia sequitur quãdo euigilabo. Et ebrii, dormiẽtes maximè, non sentiunt quãdo verberantur, & trahũtur, quanquã & in vigilantes hæc cõpetunt ebrios, qui etiam non videntur sentire iniurias quæ illis inferuntur, & sobrii facti eorum non recordantur, & euigilare dicuntur, cum digesto vino quo erant obruti, & dormiẽtibus similes, sibi per sobrietatem sunt redditi. Itaque cum multis modis ebriosorum miseriam ostẽdisset, hoc iam versu dupliciter, magis adhuc miserrimam eorum conditionem subindicat. Primum quod sensu careãt, suaque mala minimè omnino sentiant, ita vt iniuriis, opprobriis, ac verberibus etiam accepti dicere possint, & nonnunquam etiam verè dicant sobrii facti, verberauerũt me, sed non dolui. Secundo, quod omnium est absurdissimum, quod cum sentire debeant, & non nunquam satis aduertant, se omnium esse miserrimos, obnoxios tot malis, & aliorum iniuriis,

riis, tamen pocula semper repetere desiderant, & ad se à priore ebrietate reuersi, rursum animum apponunt ad potationes. Quod significat cum inducit eos, dicentes. Quando euigilabo & rursum vina reperiam? Caietanus intelligit his omnibus verbis quæ in persona ebrii dicuntur, ebrium gloriari se per ebrietatem factũ impassibilem, atque ob id velle perseuerare in potationibus, per quas consequatur, quod mala non sentiat. Cæterũ quemadmodum iuxta mysticum sensum, quod supra dictum est de non contemplando vino, generaliter ad alias etiam sensuum illecebras, quæ vini instar mentem hominis obruunt accommodari potest, ita & diuus Gregorius, & hunc versum & præcedentem generaliter accommodat, ad quosuis peccatores delitiis huius mundi obrutos, nec sua mala sentientes. Id quoniam non inepte fecit, visum est hic ascribere. Sic enim habet in tertia parte Pastoralis curæ, admonitione 33. Vnde & Beda hic suum commentarium est mutuatus. Admonendi, inquit, sunt qui repentina concupiscentia superantur, vt curare nimis terrena desuescant, quia intentionem suam dum rebus transitoriis immoderatius implicant, quibus culparum iaculis transfigantur, ignorãt. Vnde per Salomonem vox percussi & dormientis exprimitur, qui ait, verberauerunt me & non dolui, traxerunt me & ego non sensi. Quando euigilabo & iterum vina reperiam? Mens quippe à cura suæ solicitudinis dormiens, verberatur & non dolet, quia sicut imminentia mala non prospicit, sic neque quæ perpetrauerit agnoscit. Trahitur, nequaquam sentit, quia per illecebras vitiorum ducitur, nec tamen ad sui custodiam suscitatur. Quæ quidem euigilare optat, vt rursum vina reperiat, quia quamuis somno corporis à sui custodia prematur, vigilare tamen ad seculi curas nititur, vt semper voluptatibus innebrietur, & cũ ad illud dormiat, ad quod solerter euigilare debuerat, ad id vigilare appetit, ad quod laudabiliter dormire potuisset. Hinc superius scriptum est. Et eris quasi dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo. In medio enim mari dormit, qui in huius mundi tentationibus positus præuidere motus irruentium vitiorum, quasi imminentes vndarum cumulos, negligit. Et quasi clauum gubernator amittit, quando mens ad regendam nauem corporis studium solicitudinis perdit, &c.

Gregor.

CAPVT XXIIII.

1 *Ne æmularis viros malos, nec desideres esse cum eis.*

2 *Quia rapinas meditatur mens eorum, & fraudes labia eorum loquuntur.*

QVOD superius vetuit, & hic mox posteà repetit, quia frequenter dicendum est, quod valdè cauendum est, & multis imponit. Patet autem ex superiori capite quomodo sit accipiendũ verbum æmulari, nempe aut pro inuidere, vt duo hic prohibeantur, nempe inuidia prosperitatis malorum, & societas cum eis: aut generaliter pro concitari contra malos, siue ira, siue inuidia, siue alia quapiam passione, sic vt inde sequatur, vel murmuratio contra Deũ, vel desiderium communis cum ipsis fœlicitatis, vnde sequitur, Nec desideres esse cum eis, quemadmodum Psal. 36. Noli æmulari vt malignneris. Nõ prohibet autem esse cum eis, quia id vitari non potest facilè in hac vita, sed ne quis desideret esse cum eis, hoc est, ne ambiat eorum societatem & fœlicitatem. Causam subucit aliam quam superius, nempe quia eorum fœlicitas malis paratur artibus, rapinis scilicet, quas assiduè corde meditantur, & fraudibus, quas ore loquuntur, impone̋tes proximis suis contra legem Dei, contra quam quod fit stabile esse non potest, nec inultum diu manebit.

3 *Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur.*

4 *In doctrina replebuntur cellaria, vniuersa substantia preciosa & pulcherrima.*

SVPERIORI sententia dehortatus est Sapiensa mala ratione parandæ fœlicitatis quam sectantur impii. Hic iam indicat verum consequendæ fœlicitatis modum, qui scilicet consistit in sapientia per quam fœlicitas & bene & stabiliter acquiritur. Est autem hic in commendanda sapientia pulchra gradatio. Primum enim ei tribuitur ædificare domum, secundo eandem roborare & firmare, & tertio eius cellaria implere omni substantia, tum preciosa, tum pulchra, vt hinc intelligamus sapientia rem familiarem & primum bene institui, & deinde institutam confirmari, ac postremum perfici omni plenitudine & abundantia. Per ædificationem domus non simpliciter intelligenda est materialis tãtum ædificatio domus, sed quemadmodũ dictum est circa primum versum cap. 14. tropo Hebraico significatur rei familiaris recta institutio, quæ vt rectè fit per sapientiam, ita per eadem & ciuitas rectè instituitur, roboratur, & perficitur omni ornatu & abundantia. Mysticè per sapientiam ædificatur domus, roboratur & repletur omnimoda supellectile, cum per intelligẽtiam diuinæ legis quis cor suum construit in habitaculum Dei, idemque assiduè in virtute roborat, omnibusque charismatibus ac donis spiritus replet ac perficit. Illud obiter in litera annotãdum in secundo versu dictionem vniuersa non coniungendam cum cellaria, sed cum sequenti dictione substantia, vt patet ex hebræis.

5 *Vir sapiens fortis est & vir doctus, robustus & validus.*

6 *Quia cum dispositione initur bellum, & erit salus vbi multa consilia.*

PERGIT magis adhuc sapientiæ encomium prosequi, ostendens eam non tantum domi atque in priuatis rebus in pacifica reipub. administratione præclare se habere, sed & foris, atque in bello gerendo. Ob id ergo virum sapientem fortem esse prædicat, quod etiamsi viribus corporis sit nonnunquã infirmior,

infirmior, tamen per sapientiam plura & fortiora alijs præstat, & potissimum in bello vbi ad superandum hostes plus valet sapientia ducis, quam militum fortitudo & multitudo. Vt experientia sæpè docuit. Vnde subditur. Quia cum dispositione, hoc est, prudenti ordinatione, initur, hoc est init debet bellum. Et erit salus in bello, hoc est, victoria non tam vbi robur fuerit & multitudo militum, quam vbi sunt multa ducũ sapientũ consilia. Quod de bellô corporali dicitur idẽ & de prælio spirituali dicẽdũ, quod scilicet nobis gerendũ est contra hostes salutis nostræ visibiles & inuisibiles. Nam & illud non nostris agendum est viribus, sed sapientia & consilijs quæ suggerit spiritus. Cæterum potest vir sapiẽs & ideo intelligi dici fortis vir, quod sit magno fortique animo ita vt nõ facilè cedat aduersis, quódque suis passionibus fortiter imperet, iuxta illud. Fortior est qui se quam qui fortissima vincit Oppida. At aliò hic spectasse sapiẽtem nempe ad opera fortitudinis quę vir sapiens extra se præstat, patet ex subiuncta ratione.

7 *Excelsa stulto sapientia, in porta non aperiet os suum.*

REVERA etiam sapientum iudicio sapientia est excelsa, vt quæ cœlestis sit & veluti ex alto despiciens diuitias & voluptates mundi. Vnde supra cap. 8. dixit, sapientia clamitat in summis excelsisque verticibus, Sed stulto dicitur peculiariter excelsa, vel quod totus sit terrenus, & curis & voluptatibus carnalibus grauatus ad eam pertingere non potest, vel quod reputet sibi inaccessibilem tanquam valde eleuatam supra se atque ob id non studeat eam assequi, sed pertæsus laboris persistat in sua stultitia. Et quia sic ei sapientia est excelsa, ideo ob defectum sapientiæ non aperiet os suum in porta, hoc est, in locis publicis & in loco iudicij, quod in portis exerceri solitum fuit. Vult ergo significare tales non peruenturos ad eum honoris gradũ, vt in iudicio cum sapientibus sedeant, & de rebus magnis decernant, aut si eo peruenerint, rubore suffundendos, vt qui non habeãt quod dicant, rogati suam sententiam. Potest etiam intelligi stultum in iudicio non aperire os suum ad seipsum defendendum cum tanquam reus ibi sistitur, quemadmodum cõtra dicitur de sapiente, Non confundetur cũ

Psal. 35. loquetur inimicis suis in porta. Sic secundum mysticum sensum stultus non aperiet os suũ in tremendo Dei iudicio in quo non poterit vnum respondere pro mille. Et quia obmutescet cum eo qui intrauit ad nuptias sine veste nuptiali, proijcietur foras in tenebras exteriores.

8 *Qui cogitat mala facere, stultus vocabitur.*

PRo stultus, Hebræis est בעל מזמות Baal Mezimmoth, hoc est, vir cogitationum, vel is qui habet cogitationes. Accipitur autẽ dictio Mezimmoth, quanquam ambigua sit, & frequenter etiam bonas cogitationes significat, frequentius pro malis cogitationibus, imo pro scelere & abominatione, vt Leuit. 18. & 19. dictio zimma, vnde Baal mezimmoth significat virum scelerum, hoc est, hominem sceleratum & flagitiosum, vt bene quidam vertit hoc loco, & cap. 12. versu 2. vbi noshabemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Nã & ibi est hęc oratio Baal mezimmoth. Significare ergo vult Sapiens venia quidem dignum esse eum qui ex infirmitate & ignorãtia labitur & peccat. At eum qui studet mala facere & cogitationes suas in hoc insumit, ita vt sit ex his de quibus dicit Propheta: Iniquitatem meditatus est in cubili suo: quique nouas semper malefaciendi & nocendi rationes excogitat, infamiam magnam consecuturum apud homines. Id enim significatur cum dicitur ipsum vocandum sceleratum, vel vt noster vertit, stultum. Quanquam meritò stultus vocandus sit talis, quod salutis suæ nullam habeat rationem, nec timore iudicij diuini à malo proposito, ac cogitatione malefaciendi auocetur, aut quia vanitas cogitationum eius aliquando tandem innotescet. Psal. 116.

9 *Cogitatio stulti peccatum est, & abominatio hominum, detractor.*

HEBRAEA ad verbum habent, Cogitatio stultitiæ peccatum & abominatio homini derisor. Pergit Sapiens auocare à stultitia, primum, quidem dicens quod omnis cogitatio, quam stultitia homini suggerit, hoc est, omnis cogitatio stulti quatenus est stultus est mala & peccatum, atque ad peccatum tendit, quod non manebit impunitum. Secundũ subiungens eum qui non tantum malè cogitat, sed etiam irridet bene monentes & consulentes, hominibus esse abominabilem, vt de quo nulla sit spes. Idem rectè dicitur & de detractore, qui quum de omnibus malè loquatur, nusquam bene audit, sed merito omnibus est ingratus, quanquam singulariter illud intelligi potest de detractore, qui detrahit bene monentibus & docentibus ipsum. Sic enim idem erit detractor & irrisor. Significat ergo stultitiam fugiendam, vt cuius omnis cogitatio sit mala, quæ si eo progrediatur, vt etiam ore irrideat bene cõsulentes ac alijs detrahat, abominabilem se faciet omnibus hominibus.

10 *Si desperaueris lapsus in die angustiæ, imminuetur fortitudo tua.*

HEBRAICE paulo aliter & iucundius. Est enim allusio inter duas voces quam sic reddere licet. Si defeceris in die angustiæ, angusta fortitudo tua. Talis enim est allusio inter voces hebræas qualis est apud nos inter angustiæ & angusta. Potest autem hebraicæ lectionis duplex esse sensus. Prior hic, Si cum aduersum quid acciderit, animo defeceris per impatientiam, id ex eo prouenit quod fortitudo animi tui sit angusta, & exigua. Quasi dicat id non tam imputandum est aduersitati occurrenti, quam animi tui vitio. Alter iste, Si in die angustiæ fractus fueris animo per desperationem, fortitudo animi tui fiet magis angusta, hoc est, per eam desperationem magis fiet infirmus ad euadendum incidentem angustiam. Vt hac sententia monere velit vt

cum

cum premunt angustiæ, animum non despondeamus, sed animi magnitudine aduersa superare contendamus. Iuxta illud Poëtæ, Tu ne cede malis sed cōtra audentior ito. Atque hunc sensum secutus est noster interpres dū vertit imminuetur fortitudo tua. Sunt libri qui pro lapsus habent lassus, quam lectionem tanquam originali magis conuenientem & sensui, præferendam puto. Valet autem hæc sententia ad erigendum animum non tantum cum aduersitatum externarum procellę ingruunt, sed etiam cum conscientia angitur ob criminum admissorum grauitatem. Tunc enim non deiiciendus animus nec de Dei misericordia desperandum, sed per fiduciam in Dei misericordia erigenda mens, ne penitus pereat robur animi. Sunt qui intelligunt sapientem hic prouocare ad opera charitatis proximis impendenda, de quibus mox agit in sequentibus, vt sit sensus. Si remissus fueris in suuandis aliis tempore angustiæ eorum, peribit tibi fortitudo tua à Deo data, quod ea non rectè vsus fueris. Aut cum & tu incideris postea in angustias, carebis viribus ad succurrendum tibi, non poteris cum opus erit teipsum iuuare. Sic enim hic versus cohærebit cum sequenti. Verum non est laborandum in parabolicarum harum sententiarum connexione. Nam dum hoc conamur, à vera & simplici earum intelligentia sæpe excidimus.

11 *Erue eos qui ducuntur ad mortem, & qui trahuntur ad interitum liberare non cesses.*

12 *Si dixeris vires non suppetunt, qui inspector est cordis, ipse intelligit, & seruatorem animæ tuæ nihil fallit, redditque homini iuxta opera sua.*

PROVOCAT ad opem his impendendā qui in maximo sunt periculo nempe mortis per iniuriam inferendæ. Nam de his potissimum est hæc sententia intelligenda, non autem de his qui ob sua facinora digni sunt, qui in aliorum exemplum morte afficiantur. Vt
Psal. 81. concordet cum illo Psalmi. Eripite pauperem & egenū de manu peccatoris liberate. Quod sicut potissimum dictum est ad iudices, quibus illud ex officio incumbit, ita & istud pertinet ad eos qui potentes sunt ad liberandū innocēter oppressos. Et quoniam pleriq; sunt qui se à defensione innocentum excusare solent dicentes non suppetere ipsis vires ad liberandū, aut, vt est apud Hebræos se non nosse eum qui opprimitur, vel se ignorare causam aut oppressionē eius, ne huiusmodi excusationi nimis fidant, qua frequenter satisfaciunt hominibus, Deum ob oculos eis proponit, suggerens illum & omnia sic scire vt falli non posit sicut homo, & omnia remuneraturum iuxta meritum, vt hac duplici ratione metum diuini incutiat iudicij. Aduerte autē quam aptè, vt ostēdat Deum cor hominis intelligere, quod homo scrutari nō potest, eundémque falli non posse, vocet eum inspectorē cordis, vel vt est Hebræis ponderatorem cordis, quomodo item Deum vocauit cap. 16. & 21. versu 2. Itē seruatorem animæ, hoc est, obseruatorem qui diligenter attendit hominis cogitationes & intentiones. Quanquam intelligi posit dici seruator animæ, quod eam custodiat & præseruet a multis malis, vt hoc titulo & huius beneficij commemoratione magis excitet ad vicissim præseruandum alios à morte & malis variis. Porro hæc monitio de his qui trahuntur ad mortem non tantum intelligenda est de his qui aliorum iniuria trahuntur ad mortem corporalem, sed generaliter etiam de his qui quauis miseria enecantur, vt morbo vel fame. Item & de his qui de morte spirituali periclitātur, vt quos videmus vel suis vitiis vel aliorum prauis exemplis, vel hæreticorum doctrina erronea, abduci ad mortem æternam, vt intelligamus omnes hic moneri, vt vel sana admonitione vel bonis exemplis, vel precibus ad Deum fusis vel quacunque demum alia ratione conentur periclitantibus adesse. Qui enim conuerti fecerit Iacob. 5. peccatorem ab errore viæ suæ, seruabit animam eius à morte.

13 *Comede fili mi mel, quia bonum est, & fauum dulcissimum gutturi tuo.*

14 *Sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ, quam cum inueneris, habebis in nouissimis spem, & spes tua non peribit*

PRIORI versu ad mellis esum inuitat, non quod hoc magnopere curaret, sed vt ex esu mellis, per exemplum inuitaret ad percipiendam sapientiam, indicarétq; hoc esse sapientiam animæ, quod est mel gutturi. Eam scilicet non esse vt plerique existimant, asperam & inamœnam, sed reuera summam adferre animæ voluptatem, ac proinde sicuti rectè quis mel auidè sumit, ob voluptatem momentaneam, ita merito doctrinam sapientiæ à sapientibus discendo percipiendam, quæ non gutturi corporalem & transitoriam adfert voluptatem, sed animæ spiritualem & ob id solidiorem. Ad quod quo magis prouocaret, ostēdit deinde sapientiam non tantum præsentē voluptatem adferre animę, sed etiam vtilitatē futuram, cum subiicit, quam cum inueneris habebis spem, &c. Indicans simul sapientiam labore parandam esse & arduam esse rem, inuentuq; difficilem, cum dicit, cum inueneris. Porrò pro eo quod noster hic rursum vertit, habebis in nouissimo spem, Hebræis est erit nouissimum, de quo dictum est suprà cap. prę cedenti versu 18. Beda doctrinā sapiētiæ melli & fauo comparari hic intelligit, quia sicut mel cibis, ita illa cæteris doctrinis dulcedine præstat, vt scilicet doctrina sapiētiæ hic distinguatur à cæteris disciplinis, cum simpliciter doctrina sapientiæ, potius pro ipsa sapientia quæ docetur à sapientibus, sit accipienda.

15 *Ne insidieris & quæras impietatem in domo iusti, neque vastes requiem eius.*

16 *Septies enim cadet iustus & resurget: impij autem corruent in malum.*

PRIOR versus. Sic ferè ab aliis vertitur ex hebræo, vt sermo dirigatur ad impiū. Ne insidieris ô impie domui iusti, iuxta quam lectionem significat sapiens frustra impios insidiari iusto, ad perdendum eum & quietem eius vastandam, eo quod ex omnibus periculis facile Dei gratia subleuetur, & etiamsi sępè cadat in aliqua mala, tamē inde mox emergat

&

& erigatur, liberatus è manu impij, cũ cõtra im- pij sic corruat vt malè eis sit, vt quod de casu iusti hic dicitur nõ de lapsu in peccata, sed de lapsu in tribulationes intelligatur. Queadmodũ & Augu. exponit li. 11. de ciuitate Dei. c. 31. Septenarius numerus, inquit, pro vniuerso sæpe ponitur, sicuti est, septies cadet iustus & resurget, id est, quotiescunq; ceciderit non peribit. Quod non de iniquitatibus, sed de tribulationibus ad humilitatẽ perducẽtibus intelligi voluit, hæc ille. Sic & in Iob dicitur. In sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum. Iuxta nostram versionẽ monet Sapiens, ne quis curiosa obseruatione studeat in iusto qui pacifice viuere conatur inuenire quod carpat, dolis ad hoc structis. Nam etiamsi leuia quædam in eo deprehendi possunt errata, sine quibus hæc vita non ducitur, imò in quæ etiam sæpè iustus labitur, non facilè tamen in eo aut eius domo, hoc est, familia eius aut domicilio pectoris inuenietur impietas aliqua. Cum enim dicitur, Septies cadit iustus, per Septenarium numerum significatur ipsum sæpius labi, sicut cum dicit Propheta. Septies in die laudem dixi tibi, hoc est, sæpius, sed cum dicitur, & resurget, significatur lapsus facilis, vt à quo facilè resurgitur. Videmus enim in corporalibus quod cum aliquis sic cadit, vt per se & statim surgat, leuis sit casus, & paruum aut nullum incurratur nocumentum. Ita & iustis accidit, quibus quotidiani lapsus adeò non nocent, vt multum prosint, tum vt sint circunspectiores, tum vt inde humilientur, & aliorum errata leuius ferant. Contrà verò impij non tantum cadunt, sed quod grauius est, corruunt, idque in malum aliquod grande, vnde se eximere nõ possunt. Obiter illud circa literam notandum, quod quidam libri nostri habent verba futuri cadet & resurget. Nam sic habent & emendatiores nostri & Græci, & ipse Augustinus, quemadmodum supra patuit.

Augu.

Iob 5.

Psal. 118

17 *Cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudeas: & in ruina eius ne exultet cor tuum.*

18 *Ne forte videat dominus & displiceat ei, & auferat ab eo iram suam.*

SVPERIORI sententia docuit quomodo quis se habere debeat erga lapsum iusti, his iam docet quomodo se habere debeat in lapsu inimici sui. Quanquam autem præceptum hoc etiam intelligi posait, de lapsu in peccata & vitia, quia de huiusmodi lapsu omnino gaudendum non est, vt qui sit contra Dei gloriam & voluntatem, tamen ex subiuncta ratione potius dictum videtur de lapsu in infortunia, & aduersitates, de quibus gaudere Christiano homini non magis licet quam inuidere bonis inimici sui. Cõtra tamen præceptum videntur fecisse plerique sanctorũ. Nã & Moyses cecinit, ac canere docuit cãticum lætitiæ ob demersum in mare rubrum Pharaonem cum exercitu suo, & Propheta Dauid sæpè precari videtur vltionem inimicorum suorũ ac de ea gaudere. Qui insurgũt, inquit, in me, confundantur, seruus autem tuus lætabitur. At hi non tam in malo impiorum sunt gauisi, quam vel in gloria Dei, quæ in impiorum punitione declaratur, vel in sua ac piorum liberatione, quæ impiorum sequitur punitionẽ. Atq; his duobus modis iusti gaudere possunt, cum viderint impios puniri, affligi & perdi, nemo autem potest gaudere de eorum casu & ruina tanquã eis noxia, ac tanquã quibus ex odio & propter nocumentũ ab eis sibi illatum, malè velit. Ideoq; ad significandum hic prohiberi priuatum hunc odij affectum, non dicit Sapiens, Ne gaudeas cum ceciderit impius, inimicus Dei, sed inimicus tuus. Et ne exultet inquit, cor tuum in ruina eius, nõ vetans gaudere in bono quod ruinam eius sequitur, sed in ipsa ruina, hoc est, aduersitate quauis & pernicie. Cæterũ maior videtur difficultas in subiuncta ratione, ne fortè videat dominus, & auferat ab eo iram suam. Non est enim pium ideo abstinere à gaudio in malo inimici, ne Deus auferat ab eo iram suam, sed id contra charitatem proximi est, per quã desiderare quis debet vt Deus auferat iram suã etiam ab inimico. Ad quod respondet Caietanus sapientem dirigere hunc sermonem ad imperfectos, quos vt inducat ad continendũ sese à gaudio de malo inimici, proponit eis periculum proprij mali, vt si non amore virtutis, saltem timore mali proprij & amore proprij boni abstineant à tali peccato. Significat enim eis huiusmodi lætitiam videri à Deo ac displicere ei, vtpote quæ sit peccatũ, quodq; forte Deus ob hoc peccatum definet punire inimicum tuum cum duplici tuo malo, nempe cum confusione tua, quia cessante ira diuina confunderis de lætitia tua, & cum reparatione viriũ inimici, qui cessante ira Dei, rursũ in te insurget. Intelligit ergo Caietanus reuocationem iræ diuinæ ab inimico proponi imperfectis, non quatenus est bona inimico, sed quatenus consecutiue mala est gaudenti de malo inimici. Facilior erit solutio si pars illa intelligatur sic, Et auferat iram suam ab eo in te. Nam pro auferat, Hebręis est reuerti vel redire faciat, ad te scilicet. Ita autè sæpe accidit, vt qui in malo inimici sui gauisus est, ipse idẽ malũ, aut simile patiatur altero liberato. Vnde precatur Propheta: Memor esto domine filiorum Edom in die Hierusalem.

Psal. 118.

Psal. 136.

19 *Ne contendas cum pessimis, nec æmuleris impios.*

20 *Quoniam non habent futurorum spem mali, & lucerna impiorum extinguetur.*

QVOD hic in priori versu noster vertit, Ne contendas cum pessimis, Psal. 36. vertit, Noli emulari in malignãtibus. Nã vtrobique idem est apud Hebræos, sicut & Hemistichio sequenti, Nec emuleris impios, idẽ est vtrobique verbum quod ibi noster vertit, neque zelaueris, ita vt versus hic mutuatus sit ex illo Psalmo, quem proinde D. Hieronymus etiam sic vertit in Psalmis ex Hebræo, sicut hic vertit. Significat autem prius verbum vtrobique potius indignari, irasci & excandescere, ita vt moneamur, non indignari cum videmus impiorum impunitatem & fœlicitatem. Posterius verbum, vt supra dictum est, significat inuidere. Itaque cum nos legimus, ne contendas cum pessimis, de ea contẽtione accipiendũ est qua quis in animo suo

secum

ſecum contendit & diſceptat, videns impiorum proſperitatem, qualem contentionem & diſceptationẽ Propheta in ſe exprimit Pſal. 72. Nam omnino extra intentionem ſapientis eſt de ea contentione loqui, de qua quidam accipiunt, intelligentes hic prohiberi, ne verbo correctionis quis contendat cum induratis & iis qui videntur incorrigibiles. Neque enim Hebræis eſt peſsimis, ſed tantum maligniis vel malis. Pro eo quod in ſequẽti verſu ſequitur, quoniam non habent futurorum ſpẽ mali. Rurſum Hebræis eſt, Quia non erit nouiſsimum malo, hoc eſt, etſi iã multa habeant & abundent: tamen poſteà nihil erit eis reliquum, quum iuxta Prophetam nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus ſuis.
Pſal. 75. Pro quo in prædicto Pſal. 36. dicitur: Simul reliquiæ impiorum interibunt. Proinde quod nos legimus, Non habent futurorum ſpem mali, iuxta illum ſenſum eſt accipiendum de ſpe ſolida & certa, quę ſcilicet ſperantem nõ deſtituat. Nam plerique mali ſperant quidem ſe etiam futura bona conſecuturos, ſed non eſt ſolida eorum ſpes. Fallentur enim & iam ſperando ſeſe ſallunt. Hemiſtichium ſequens Lucerna impiorum extinguetur, ſupra habitum eſt cap. 13. verſu 9. Quo ſignificatur impiorum fœlicitatem qua hic ad tempus ſulgent & clari ſunt, breui extinguendam, cum vita ſcilicet hac momentanea, vt patuit in diuite epulone. Pluribus iſtud exprimitur in
Iob. 18. Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec ſplendebit flamma ignis eius? Lux obtenebreſcet in tabernaculo eius, & lucerna quæ ſuper eum eſt, extinguetur. Sunt qui per lucernam impiorum hic intelligunt eorum poſteritatem & genus. Nam & ſic nonnunquam in ſcripturis nomen lucernæ ponitur, quemadmodum ſuprà annotatum eſt in cap. 20. verſu 20. vt ſignificetur eorum genus interiturum, ſicut in Pſal. 36. dicitur, Iniuſti punientur & ſemen impiorum peribit.

21 *Time dominum fili mi & regem, & cum detractoribus non commiſcearis.*
22 *Quoniam repente conſurget perditio eorum, & ruinam vtriuſque quis nouit?*

HORTATVR Sapiens filium ſuum, hoc eſt, omnem ſapientiæ ſtudioſum ad timorem eorum quorum potentia magna eſt & proinde formidanda. Et primum quidem ad timorem domini qui ante omnia metuendus eſt, vt qui poteſt & animam & corpus ſubito perdere: & deinde ad timorem regis, hoc eſt, cuiuſuis principis, vt qui in terris Dei eſt vicarius, nec ſine cauſa, vt habet Paulus, gladium portat, ſed Dei miniſter eſt vindex in iram ei qui male agit. Docet ergo hac ſententia & Dei imprimis, & deinde principum edi
Rom. 13 cta ſeruanda eſſe, quemadmodum & dominus hæc duo ſimul docuit, dicens: Reddite er
Matt. 22. go quæ ſunt Cæſaris Cæſari, & quæ ſunt Dei,
1 Pet. 2. Deo. Et Petrus: Deum timete, regem honorificate. Cæterum in eo quod ſequitur. Et cum detractoribus ne commiſcearis, pro detractoribus, Hebræis eſt participiũ שונים Schonim à verbo שנה Schana, quod iterare ſignificat & mutare, deductũ à שני Schani, quod ſignificat ſecundum. Vnde quidam vertunt cum iterantibus, ſcilicet iniquitates, alij cũ tumultuantibus, alij cum inconſtantibus. Alij ſimplicius & rectius cum mutantibus, vt ſubaudiatur decreta ac præcepta Dei ac regis, aut cũ his qui diuerſum faciunt, hoc eſt, qui non timent dominum & regem, vt qui participium שונים Schonim ſit poſitum, ſicut Eſther 3. vbi cum nos legimus, nouis vtens legibus, Hebræis eſt, Et leges eorum שונות Schonoth, hoc eſt, aliæ vel diuerſæ ſunt ab omni propoſito. Aut ſicut idem verbum poſitum, eſt Iob 29. vbi pro eo quod nos legimus, Verbis meis nihil addere audebant, Hebræa habent & poſt verba mea non iterabant, vel mutabant. Itaque in noſtra litera per detractores intelligere oportet eos, qui Dei regiſque mandatis detrahunt, malè de iis loquentes ac vilipendentes, & ad contemptum eorum alios inducentes, à quorum conſortio monet Sapiens vt abſtineamus, ſubiiciens rationem. Quoniam repente conſurget perditio eorum, vbi relatiuum eorum non eſt referendum ad detractores, ſed ad Deum & regem, vt patet ex ſubiuncta parte. Et ruinã vtriuſque ſcilicet Dei & regis, hoc eſt punitionem ab vtroque illorũ prouenturam. Monet ergo timendum & Deũ & regem atque abſtinẽdum ab his qui aliud faciunt, et illis detrahunt, quoniam ab illis duobus perditio prouenit, idque ſubito et inexpectato, ita vt non facilè poſſet quis præſentire et cognoſcere ruinam ab vtroque illorum imminentem. Maior enim eſt et celerior eius punitio quam ſere homines putant.

23 *Hæc quoque ſapientibus, Cognoſcere perſonam in iudicio non eſt bonum.*

VERBA illa, hæc quoque ſapientibus, non ſunt referenda ad ſuperiora, vt quidam volunt, ſed vt patet ex Hebræis ad ſequentia, nam vno verſu apud eos leguntur, cũ ſequentibus. Et ſignificatur hæc etiam quæ ſequuntur poſt alia multa iam dicta, à ſapiente dici ſapientibus. Nam inſipientibus nihil profuerit dicere. Aut hæc quoque ſapientibus aſcribi et attribui. hoc eſt, ſapientum eſſe dicta et à ſapientibus profecta eſſe, vt iam finis ſit parabolarum Salomonis, et iam quædam ſubiuncta ſint aliorum ſapientum dicta. Inter hæc primum eſt cognoſcere perſonam in iudicio, hoc eſt, attendere perſonam in danda ſententia et in ea re habere rationem perſonarum, non eſt bonum, hoc eſt, res eſt valdé mala et noxia. Minus enim dicit quam ſignificat, ſicut et ſupra cap. 20. Statera doloſa, non eſt bona Et capite ſequenti, Qui mel multum comedit, non eſt ei bonum. Et ſuprà 18. ſimiliter dicitur, Accipere perſonam impij non eſt bonum.

25 *Qui dicunt impio, iuſtus es, maledicent eis populi, & deteſtabuntur eos tribus.*
26 *Qui arguunt eum, laudabuntur, & ſuper ipſos veniet benedictio.*

AD iudices hæc potiſsimum pertinent ſicuti & quod præcedit de cognitione perſonarum in iudicio. Qui enim ſic in iudicio attendunt non tam cauſæ merita, quam perſonæ qualitatem, vt dicant ſiue verbo ſiue

facto, ad impium, Iustus es, hoc est, vt eum iustificent eum iniquam tamē habeat causam, tales non tantum subiacebunt maledictioni diuinæ, sed & populi & tribus variæ eis malè precabuntur, eosque execrabuntur vt qui sint pestilentissimi & reip. maximè noxij, cum qui sunt iustitiæ ministri & defensores, eandem ipsimet peruertant. Vnde Esaiæ 5. Væ inquit, qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Cōtra qui pro officio suo arguunt impium vt meretur, siue verbo siue facto eius impietatem coercētes, & iniustitiam, consequentur apud homines bonum nomen, & benedictio non tātum diuina sed etiam hominum veniet super eos, hoc est, eis bene precabuntur & optabunt homines, vt qui & bene & vtiliter suo fungantur officio. Potest & generaliter ad priuatorum adulationes & correptiones totus hic locus referri: Nam vt pessime audiunt merito qui laudant impium in impietate sua, fomentum illi præbentes impietatis suæ, ita magna laude digni sunt qui impios redarguunt, & corripiunt, & quāquam non laudentur ab his, quos arguunt, plerique tamen in populis collaudabunt, & eis bene precabuntur, certissime vero à domino laudabūtur, à quo & benedictionem, multaque bona consequentur.

Esai. 5.

26 *Labia deosculabitur, qui recta verba respondet.*

AVT subintelligenda est hic particula similitudinis, vt sit. Qui recta verba respōdet veluti deosculabitur labia aliorum, hoc est, labiis suis tam facit gratum hominibus quam si illis osculetur eorum labia. Aut sine huiusmodi subauditione, sic accipienda est hæc sententia, Qui recta verba respondet, osculabitur labia aliorum, hoc est, admittetur ab aliis ad osculum, non tantum manus sed etiam oris, quod amoris maximum est argumentum. Quo rursum aliud non significatur parabolicè quam quod omnibus erit gratus, quodque amabitur. Recta autem verba respondet imprimis iudex qui sine consideratione personarum pronunciat quod æquum est, Deinde & omnis qui rogatus sane & sapienter respondet. Talis enim velut osculum porrigit interroganti, veritatis cupido, quia ei cōsolationem adfert non paruam, & vicissim ad osculum eius facile admittetur, tanquam gratus ei & reuerendus. Osculum enim facile impenditur ei qui gratus est, quemque veneramur, cum sit amoris & reuerentiæ signum.

27 *Præpara foris opus tuum, & diligenter exerce agrum tuum, & postea ædifices domum tuam.*

PRVDENTIAM quandam domesticam docet hoc prouerbium & ordinem in rebus domesticis seruandum, nempe prius curanda esse quæ sunt ad victum necessaria, quæ potissimum ex agricultura petenda sunt, ac deinde cogitandum de ædificandis ædibus. Aut prius ex agricultura, alioue iusto labore opes colligendas vt deinde suppetant sumptus ad ædificandum ædes necessarias, ne iuxta Euangelij parabolā dicatur, hic homo cœpit ædificare & non potuit consummare. Aut si per

Luc. 14.

ædificare domum vt sæpe alias, phrasi hebraica significetur hic instituere familiam, docet hoc prouerbio sapiens prius curāda esse quæ ad alendam familiam sunt necessaria, ac postea cogitandum de ducenda vxore, ac familia instituenda, contra quam plærique hodie faciunt qui coniugio se implicant, priusquam didicerunt rationem parandorum necessario rum. Quod autem dicit, Præpara foris opus tuum, id explicat, cum subiungit, & diligenter exerce agrum tuum. Id enim non est distinctū à præcedenti sed explicatio præcedētis, vt patet ex hebræis quæ habēt & dispone illud, scilicet opus, in agro tuo. Agriculturæ autē singulariter meminit, sub ea omnē iustū cōprehendens laborē, quod ea & simplicissima & iustissima, & maximè necessaria ratio sit parādi necessaria & opes. Potest & sic accipi, vt significet quælibet suo tēpore esse facienda, & quoniam opera rusticana suo tempore fieri debent (est enim certum tempus seminandi, est & metendi) tempus hoc non esse ob alia negotia prætermittendum, sed illis operibus suo tempore peractis, tum demum etiā alia negotia quæ quouis tēpore fieri possunt, quale est ædificare domum, peragenda. Vtut est, prouerbium hoc, vno proposito exemplo docet ordinem in rebus & negotiis omnibus seruandum esse, & imprimis ea curanda quæ sunt magis necessaria. Iuxta tropologiam docemur prius vacandum esse vitæ actiuæ, atq; in operatione virtutum erga alios, & in excolendo agro corporis nostri gnauiter insistendum, quam quietem vitæ cōtemplatiuæ, quæ per domum significatur in qua quiescūr, quis sibi expectare debeat. Item prius viuendum bene quam securam quis sibi conscientiam parare possit, in qua tāquam domo quiescat. Aut in agro huius mundi laboriosam pœnitentiæ & virtutis vitam subeundam, vt sic ædificare & parare nobis domum possimus in cœlis, in qua perpetuo maneamus. Paulò aliter Beda ex Gregorio lib. 10. Moralium cap 16. & lib. 13. cap. 28.

28 *Ne sis testis frustra contra proximum tuum, nec lactes quemquam labiis tuis.*

29 *Ne dicas, quomodo fecit mihi, sic faciam ei, reddam vnicuique iuxta opus suum.*

DVOBVS his versibus tria linguę & oris peccata vetat Sapiens. Primo ne quis sit frustrà testis contra proximum suum. Frustrà contra aliquē testis est qui contra eū testimonium perhibet præter causæ eius meritū, hoc est, qui iniustè & falsò cōtra eum testatur. Vnde sunt qui vertūt, ne sis testis iniurius in alterum. Atque hoc quidē apertæ est iniustitiæ. Quod autē sequitur tectioris est malitię. Nec lactes quēquā labiis tuis, hoc est neminē verbis tuis blandis seducas & fallas promittendo ei amicitiam quam corde non geris, aut laudādo eū quo magis decipias. Et quoniam ad hæc aliaque in proximū mala frequenter homines impellūtur cupiditate vindictæ ob acceptā prius ab altero iniuriā, subiicit tertio, ne dicas, quomodo fecit mihi sic faciā ei, vetans ne qs glorietur, se imitaturū alterius malitiā, ac significans

significans non illam habēdum præ oculis, sed legem Dei, vt non quid alij mereantur à nobis, sed quid lex Dei requirat à nobis, spectemus & faciamus semper.

30 *Per agrum hominis pigri transiui & per vineam viri stulti. Et ecce totum repleuerant vrticæ, operuerāt superficiem eius spinæ, & maceria lapidum destructa erat.*
31 *Quod cum vidissem, posui in corde meo & exemplo didici disciplinam, vsquequo piger dormies? vsquequo de somno consurges?*
32 *Parum, inquam, dormies & modicum dormitabis, pauxillum manus conseres vt quiescas.*
33 *Et veniet tibi quasi cursor egestas tua, & mendicitas quasi vir armatus.*

CVM frequenter hoc libro à pigritia & otio sit dehortatus, nunc idem prolixius agit, idque dupliciter. Primo quia ob oculos ponit quod per experientiam didicit, bona scilicet pigri per ipsius negligentiam & socordiam pessum iri, vt qui viderit illius agrum repletum vrticis, quod ab eo relinqueretur incultus, vel illi neglexerit semen bonum immittere vel post iniectum semen à zizaniis repurgare. Viderit etiam vineam eius omniū incursui & direptioni fuisse expositā, destructa scilicet maceria lapidum ad custodiam vineæ prius congesta, ita vt quæ fructus afferre poterant bonos, nihil nisi malos protulerint aut nullos. Secundo quia ex his quæ vidit prudenter apud se collegit & pigris prædicit imminentem eis egestatem. Cum vidissem, inquit, posui in corde meo & illius exemplo didici disciplinam, hanc scilicet quæ sequitur. Vbi sciendum versum illum, Vsquequo piger dormies, huc translatum esse ab aliquo ex cap. 6. huius libri, vbi ante duos versus, qui & ibi & hic sequūtur præmittitur. Nam Hebræa hic non habent, nec pleraque exemplaria Latina vetera. Et interpretem hic non addidisse satis ex eo patet, quod verbum, inquam, addiderit in sequenti sentētia, parum inquam dormies, cum illud potius addere debuisset in hoc versu & dicere, vsquequo inquam piger dormies. Cæterum versus qui sequuntur, duplicem habent intelligentiam. Quidam enim intelligunt hic Sapientem docere quid facere quis debeat, vt egestatem effugiat, videlicet quod parum ei sit dormiēdum, hoc est, quod pauco somno & quiete parua debeat esse cōtentus. Id enim si fecerit, etiamsi egestas et inopia aliqua accedat non adhærebit tamen ei, sed veluti cursor, & vir armatus, qui festinat procedere ad aciem belli, cito pertrāsiet eamque sua diligentia facilè superabit. Alij rectius intelligunt hic indicare sapientem, per quid fiat vt quis egestatem incidat quam effugere ac superare non valeat, nempè per hoc quod quis nunc parum somno indulget & rursum modicum ac iterum modicū. Modicum scilicet ibi, & modicū ibi, sicque multis vicibus dormitando parum, dormiat multum, tamen si parum se dormire dicat, hoc est, vbique & semper ociosus sit, & moras nectat, varias sui otij causas prætexēs. Nam somno, dormitatione, & complexu manuum, pigrorum ocium designat, Hac ergo cessatione & ocio fit, vt & de improuiso egestas adueniat, quemadmodum cursor aliquis subito & inexpectato adest, & eadem tanquam vir armatus opprimat sic hominem, vt eam non possit effugere, sed ab ea penitus consumatur. Fames enim, inquit Hesiodus est, indiuiduus comes hominis ignaui. Iuxta spirituale sensum qui agrum cordis sui negligit excolere, deprehenditur à sapientibus non tantum vacuus virtutibus & fructu bonorum operum sed repletus malis fructibus & dæmonum incursibus expositus, quòd sit destitutus per suam negligentiam Dei gratia & protectione tanquam destructa vineæ maceria. Ideoque tandem post hanc vitam inexpectata & ineuitabiliter opprimet eum grauissima omnis boni inopia, qaando cum diuite epulone nec desideratam aquæ guttam obtinere poterit. Vide autem ex hoc loco quomodo sapiens sit, aliorum facta & fines animaduertere, atque ex aliorum insipientia sapientiam sibi cōparare. Vidi inquit, & posui in corde meo, & ex exemplo didici disciplinam. Rectè enim Cato senior stultos, dixit multum sapientibus prodesse, quòd ab iis cautiores ac meliores fierent, prudentes verò nihil conferre stultis, qui illorum rectè facta non animaduerterent. Notandum autem totum hunc locum longe aliter se habere apud 70. interpretes, ita vt versu 31. sit apud eos. Postea ego egi pœnitentiam, & aspexi ad eligendam disciplinam. Quod D. Hieronymus citat super Ezechielis 43. ad ostendendum Salomonem post peccata egisse pœnitentiam, qui idem super Ecclesiasten testatur hebræos asserere librum Ecclesiastes esse Salomonis pœnitentiam agentis.

HAE QVOQVE PARABOLAE SALOMONIS, QVAS Transtulerunt viri Ezechiæ Regis Iuda.

CAPVT XXV.

CERTVM est hæc non esse verba Salomonis, sed addita ab aliquo in diebus Ezechiæ Regis, videlicet à Sobna, qui in diebus illis scriba fuisse dicitur, aut ab alio quopiam. Esse tamen quæ sequuntur ipsius Salomonis, nec alium eorum esse authorem, patet quia dicitur Hæ quoque parabolæ Salomonis, quo significatur etiam eas quæ sequuntur esse Salomonis, sicut, quæ præcedūt parabolæ. Quod autē sequitur, Quas transtulerunt, nullo modo videtur accipiendum, de translatione ex vna lingua in aliam, quia sicut has parabolas Hebraicè vel dixit, vel scripsit Salomon, ita eas viri isti Hebraicè transtulerunt. Sed omnium penè sententia accipiendum est de translatione ex diuersis scedulis, & membranis in quibus sparsim, inuentæ sunt in hunc vnum locum collectæ, & superioribus additæ. Vnde apparet, aut librum parabolarum a Salomone descriptum in diebus Ezechiæ fuisse mutilum, & ex fragmentis collectis fuisse per viros istos Ezechiæ suæ restitutū integritati, aut parabolas istas, quæ sequuntur ab

tur ab ipso Salomone non fuisse scriptas, sed ex ore eius fuisse exceptas ab assistentibus ei ministris, quæ deinde ad Ezechiæ Regis vsque tempora dispersæ sint habitæ à pluribus, & à viris istis collectæ in vnum, in huius libri corpus sunt insertæ, vt annotat Venerabilis Beda. Ad quem modum etiam quidam, ex hoc loco argumentum sumentes, putant quæ hactenus præcesserunt, parabolas non fuisse ab ipso conscriptas Salomone atque ab eo in eum quem legimus, redactas ordinem, sed à varijs auditoribus exceptas, posteà à studioso aliquo in vnum sub certo redactas ordine. Non enim hic prouerbiorum liber continet
3.Reg.4 omnes Salomonis parabolas, quas vsque ad tria milia eum locutum scribitur, cũ nec mille habeamus in hoc toto libro, vt hinc cõstet eum vel non scripsisse, quæ locutus est, sed ex ore eius diuersos diuersa excepisse, quorum quædam in hunc librum sunt collecta vel si quædam scripserit, hæc postrema saltem ab eo non fuisse scripta, sed ab alijs excepta, & in diebus Ezechiæ Regis fuisse addita scriptis ab ipso, aut si etiam ab eo fuerunt scripta, tũc demum fuisse restituta, & addita libro eius iã lacero & mutilo per hominum negligentiam. Vnde patet quam frustra laborent quidam ostendere certam harum omnium sententiarum inter se cohærentiam, cum sine tali obseruatione ordinis, digestæ sint & coniunctæ. Sunt tamen qui totum hunc prouerbiorum librum volentes defendere scriptum esse à Salomone, ita vt eum habemus, per hoc quod hic dicitur de translatione intelligunt viros istos Ezechiæ has sequentes parabolas vertisse ex lingua Hebraica in aliam aliquam linguam, in gratiam aliquarum gentium cupiẽtium eas in suam transferri linguam. Ita enim dicendum existimat Dionysius Carthusianus si quis defendere velit hoc opus à Salomone esse descriptum. Sciendum tamẽ, quod dictio Hebraica, pro qua nos habemus, transtulerũt verti etiam potest, roborauerunt, aut fortificauerunt, quemadmodũ & Liranus annotauit, vt simpliciter significetur parabolas istas, à viris sapientibus, qui fuerunt sub Ezechia, robur & authoritatem accepisse, vt pro veris Salomonis parabolis haberentur, cum prius sparsæ haberentur in diuersis scedulis apud diuersos. Septuaginta verterũt φίλοι ἐξέχιε, hoc est, scripserunt, quomodo & Chaldæus paraphrasties vertit. Porrò, quod hæc translatio vel scriptio facta dicitur à viris Ezechiæ, omnino videtur intelligendum, ipsius regis iussu, & cura factum, qui sicut collapsam ante se religionem studiosissime restituere curauit, quemadmodum de eo prolixe scribitur 2. Paralip. 29.30. & 31. capitibus, ita etiam studium legis, & scripturarum promouere laborauit. Vnde de eo dicitur cap. 31. quod præceperit populo vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt possent vacare legi domini, vel vt habent Hebræa, vt fortificarent se, hoc est, fortiter se gererent in lege domini. Vnde pro eo quod nos habemus, viri Ezechiæ, Septuaginta verterunt φίλοι ἐζεκίου, hoc est, amici Ezechiæ, & omnino videtur viros Ezechiæ dici famulos eius, sicut viri Dauid, vel Salomonis famuli eius dicuntur

1 *Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermonem.*

VARIE admodum singularis hæc sententia à diuersis explicatur. Consistit autem varietas hæc potissimũ in duobus. Plerique enim priori parte significari intelligunt, quid homines facere conueniat, pro gloria & honore Dei, & qua re homines Deum gloria afficiant, nempe si celent eius verba & mysteria quædam, non facilè omnibus propalanda, ne sanctum detur canibus, nec margaritæ proijciantur porcis. Qui enim secretiora diuinarum rerum mysteria occultant rudibus, & indignis, gloria Deum afficiunt, cuius res se magnifacere declarant, dum studiosè curant, ne quæ in Dei rebus sunt honoranda, ab indignis rideantur, contemnantur, & dedecorentur. Iuxta hanc intelligentiam docent ex hac sentẽtia Rabbini exordia Genesis, & Ezechielis celanda esse infidelibus, & rudioribus. Iuxta hunc sensum, in sequenti parte non est intelligendum significari, quid reges conueniat pro sua gloria facere, quemadmodum quidam prædictũ sensum amplexi faciunt, qui in sequenti parte intelligunt significari gloriam regum in eo sitam esse, si ipsi studiose inquirant sermonem sapientiæ, quo quæ Dei sunt, & quæ ad regni gubernationem maximè faciunt, plenius cognoscant. Nam duæ huius sententiæ partes, per cõparationem, & similitudinẽ accipiẽdæ sunt in hunc modum. Sicut gloria Dei est celare verbum, ita contra, gloria regum est inuestigare sermonem. Proinde si prædictus prioris partis sensus placeat, posterior consequenter sic erit pars intelligenda, vt significetur id cedere terrenis regibus, in gloriam, et honorem ipsorum, si ipsorum dicta factaque diligenter exquirantur, ac inuestigẽtur, et per scrutata inueniantur recta. Nam verbum et sermo Hebraica phrasi pro quauis re hic accipitur. Verum magis apparet in secunda parte significari, quid faciendo reges sibi gloriã, et honorem comparent, et proinde et in priori parte intelligẽdum significari, qua re Deus gloriã suam promoueat vel ostendat. Itaque Caietanus intelligit hic significari disparitatẽ inter Deum et reges consistere in hoc, quòd ad honorem Dei pertineat abscondere rationes iudiciorum, et factorum suorũ, quia per hoc patet ipsum non habere superiorem, aut parem cui rationem reddere cogatur, sed dominium eius et iustitiam tantum pendere à sola eius voluntate, et non ab homine aliquo aut quauis creatura. Sic autem facere non pertinet ad honorem regum et quorumuis iudicum humanorum, sed ad illorũ spectat ignominiam si non sint parati declarare rationes suorũ iudiciorũ, et factorum, nempe quare sic, vel sic iudicent aut faciant. Facit autem ad illorum gloriam, si quærant aut inuestigẽt, siue sacrorum verborum, siue quarumuis rerum notitiam, ac veritatem, quod Deo tribuere non faceret ad illius honorem, cum inquirere propriè sit nescientis, Deus autem omnia sciat ab æterno. Significatur ergo id quod Deo est gloriosum, non vicissim etiam esse regibus, & contra, simplicius fuerit intelligere

hoc

hoc pertinere ad Dei gloriam, quod nihil de beat inquirere cum omnia sciat, & quod cũ omnia sciat, non tamen omnia se mox scire declaret, sed cuncta quæ aguntur modo, & di cuntur homines celet ac dissimulet suo tempore omnia reuelaturus, cum omnia adducet in iudicium. Hoc enim mirificè commendat eius patientiam, & lenitatẽ, quod qui omnia nouit, tanto tamen tempore omnia tegat ac patienter ferat. Ne autem hoc exemplum in Deo imitari velint reges, qui in eius locum hic sunt constituti, ex opposito subiicitur, ad gloriam regum pertinere, inuestigare sermonem, hoc est, diligenter inquirere de statu regni sui, deque his quæ à subditis in regno ipsorum aguntur, vt quæ sunt corrigenda ac punienda corrigant, ac puniant. Neque enim ignominiosum sibi ducere debent, inquirere de rebus, quamuis hoc sit nescientium, nec instar Dei se gerere debent, quasi omnia sciẽtes: nec quæ nouerunt corrigenda instar Dei debent celare, sed detegere ac punire. Sensus ergo est, Sicut ad gloriam Dei facit, quod non debeat inquirere de aliqua re, sed quod cum omnia sciat, celet tamen ea: ita ad gloriã regum è contrario facit, quod cum fateri debeant se pleraque vt homines nescire, diligẽter scrutentur res scitu necessarias, vt inuestigatas detegant. Venerabilis Beda mysticè sententiam hanc Christo accommodat, & Apostolis omnibusque eius discipulis, ac fidelibus tanquam regibus sub ipso constitutis, intelligens gloriam Dei, in carne apparentis, in eo demonstratam, quod verbum, hoc est diuinitatem suam celauerit, infirmitatem humanitatis suæ magis quam diuinitatis suæ maiestatem mortalium oculis exhibens, & se potius operum miraculis, ac mysticis locutionibus, quam apertis locutionibus verbum Dei ac filium Dei insinuans. Fidelium autem discipulorum eius gloriam esse, diligenter inuestigare sermonem eius, atque in eo intelligere etiam tectam eius diuinitatem. Ex præmissis intelligere satis licet, quomodo huic sententiæ non contrarietur quod quasi contrarium
Tob. 12 in specie dicitur Tobiæ 12. Sacramentum regis abscondere bonum est, opera autem Dei reuelare ac confiteri honorificum est. Nam secundum posteriorem sententiæ huius tractationem, qua celare verbum, Deo, & inuestigare sermonẽ, regibus tribuitur, apertè nulla est contrarietas. Secundum priorem verò tractationem, qua absconsio, & inuestigatio hominibus tribuitur, etiam nõ est contrarietas. Nam per id quod est apud Tobiam tantum significatur bonum esse, vt quis abscondat secreta regum, quę illi euulgari nolunt. Cui nõ contrariatur, quod ad eorum pertinet gloriã si eorum facta inquirantur, & laudentur. Itẽ honorificum esse, si quis opera Dei reuelet sed non omnia apud quosuis, & omni in loco sed apud fideles, & pios maximè, & apud vnũ quemque pro eius captu & affectione.

2 *Cælũ sursum & terra deorsum & cor regũ inscrutabile.*

HEBRÆA significantius sic verti possunt Cœlorum altitudini, & terræ profunditati, & cordi regum est perscrutatio vel inquisitio. Itaque tria significat inscrutabilia, cœlum quantum attinet ad eius altitudinẽ, & terra quantum attinet ad eius profunditatem, & cor regum. Et sunt per comparationem hæc intelligenda hoc modo: Sicut altitudo cœli, & profunditas terræ, ita & cor regum est inscrutabile. Altitudinem autem cœli, & profunditatem terræ inscrutabilia dicit, sicut & Ecclesiastici 1. Altitudinem cœli & latitudinem terræ, & profundum abyssi quis dimensus est? Nam quanquam sint, qui se assecutos rationibus naturalibus putant, quanta sit cœli à terris altitudo, & terræ profunditas: difficile tamen est hæc perscrutari nec satis firmis astruitur rationibus, quod de illis affirmatur. Deinde quod dicitur in Hebræo, horum trium non esse inquisitionem, accipi potest vt significetur illa non esse inquirenda anxie, vt inscrutabile apud nos accipiatur nõ pro eo, quod perscrutari & inuestigari non possit, sed pro eo quod non debeat inquiri, & inuestigari, quia vt habet Augustinus, noxiæ cuiusdã, & vanæ est curiositatis potius quã alicuius solidæ vtilitatis, velle scrutari cœli altitudinẽ, aut terræ profunditatem. Significatur ergo aut non debere quenquam cor regum eorũque cõsilia ac cogitationes anxiè perquirere, quod hoc sæpe noxiũ sit & vanũ: aut nõ posse quẽquã facilè cor regũ perscrutari, quia si vere regium habeant animũ (de veris enim loquitur regibus, & quales veros reges esse oporteat, indicare vult) tã sublimia habebunt consilia, & tã profundæ sapientiæ, eadẽmque adeò secreta in cordis sui penetralibus, vt nõ facilè ea possit assequi homo. Bene enim cœlo, eiúsque altitudini, & terræ, eiúsq; profunditati cor regum comparat, vt ostendat quã sublimia atque profunda eorũ consilia sint aut esse debeãt. Proinde generalior & verior erit hæc sententia, si de regibus spiritualibus accipiatur, quales fuerunt Apostoli, & sunt omnes verè sapientes, quorum sublimem pro fundamque de rebus diuinis intelligẽtiam, in ipsorum cordibus reconditam difficile est assequi, & plenè cognoscere. Spiritualis enim iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur. Cæ 1. Cor. 2
terùm quod dicitur cœlum sursum, & terra deorsum esse inscrutabilia, potest ad literam intelligi, non de illius altitudine, & huius profunditate, sed de his, quæ in cœlo sursum sunt, et de his quæ in terra sunt deorsum. Sicut enim illa sunt inscrutabilia, quę in cœlo sunt, et quæ in terra, ita et quæ latent in corde regum et sapientum. Possunt enim etiam Hebræa et melius sic verti. Cœlo superius, et terræ inferius, et cordi regum non est inquisitio. Quod magis concordat cũ nostra versione. Sunt qui intelligunt, ideo dici cor regum inscrutabile, quia cognosci non potest, quam mira ratione Deus illorum corda moderetur, siue in bonum, siue in malũ Reipub. Quod cũ eo conuenit, quod est superius, Cor regis in manu domini.

3 *Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum.*

4 *Aufer impietatem de vultu Regis, firmabitur iustitia thronus eius.*

SVNT hi duo versus per comparationem coniungendi, vt sit sensus, Sicut cum aufertur

aufertur rubigo de argento, egreditur vas purum: Ita si auferatur impietas è regno, firmabitur per iustitiam thronus Regis. Cæterum nō est hebræis rubigo, sed סיגים Sigim, quod scoriam significat In nostra lectione videtur esse comparario argentei alicuius vasis, quod rubiginem situ contraxit, à qua vas illud purgatur si in ignem mittatur, vnde deinde egrediatur putissimum, cū potius iuxta hebræam lectionem sit comparatio argenti adhuc informis, & à scoria sua necdum per ignem purgati, quæ si per ignem depurata, & segregata fuerit, poterit argentarius conflator ex argento vas producere, & dare commodum & gratum, vnde hebræa habent, Et egredietur conflatori vas. Egredietur inquit, non ex igne, sed ex manu conflatoris vel ex argento. Et sane pulchra est hæc similitudo, scripturisque familiaris qua impij, scoriæ comparantur. Sicut enim scoria argento commista eius decorem tollit: ita impij in aliqua communitate iustis permisti eorum pulchritudinem nonnihil obscurant, & vitiant. Et sicut scoria ab argento igne est separanda, & excoquenda: ita igne tribulationis ac vindictæ iustitiæ impij sunt à iustis separandi, vt quietam vitam agere pij possint. Et sicut argentum quidem in igne tantum purgatur, nec consumitur, scoria autem consumitur: ita etiamsi tribulatio bonos simul ac malos inuoluat, malos quidem perdit, bonos vero nitidiores facit ac clariores. Tanquam enim aurum in fornace, pro- Sapien. 3 bauit electos dominus. Vnde hac metaphora Esa. 1. vtitur dominus Esa. 1. Argētum tuum versum est in scoriam Et postea. Conuertam manum meam ad te & excoquam ad purum, scoriam tuam, & auferam omne stannum tuum, significans à se impios puniendos, & separandos à piis. Vnde sequitur: Post hæc vocaberis, ciuitas iusti, vrbs fidelis. Et in Ezechiele. Versa est Ezechi. 22. mihi (inquit dominus) domus Israel in scoriā, omnes isti æs, & stannum & ferrum & plumbum, in medio fornacis, scoria argenti facti sunt. Propterea hæc dicit dominus: eo quod versi estis omnes in scoriam, propterea ecce ego congregabo vos in medio Hierusalē congregatione argenti, & æris, & stanni & ferri, & plumbi, in medio fornacis vt succendam in ea ignem ad conflandum, &c. Significat ergo Sapiens, id faciendum regi in regno, quod facit conflator in argento, vt quemadmodum ille contractam rubiginem, aut scoriam argento permistam tollit igne, ac excoquendo perdit, vt habeat argentum nitidum & purū. ita & rex è conspectu suo tollere debeat impios iustitiæ suæ seueritate eos puniendo, & perdendo, & à iustis separando Sic enim futurum, vt thronus eius & regnum stabiliatur, per iustitiam quam contra impios exercet, & quam iusti & omnes subditi lubentius & tutius deinceps seruabunt, per quam & tutius regnabit deinde. Sicut enim scoria impedimento est aurifabro, vt non possit edere vasa argentea, pura & nitida: ita impij regi sunt obstaculo, quo minus possit & gloriosè & secure regnare. Pro impietatem, enim vt nos legimus in secundo versu, Hebræa habent, impium. Nam noster legit רשע Resca, quod impietatem sonat, vt opponatur iustitiæ in secunda parte positæ, cum sub aliis pūctis legatur רשע Rasca, quod impium significat, quomodo & septuaginta verterunt, qui habent ἀσεβεῖς, id est, impios. Verum vtraque lectio in idem redit, impietas enim tollitur, cum tollūtur impij. Proinde non est hic locus illi alteri intelligentiæ quam hoc loco reddit Beda, vt intelligatur de impietate ipsius regis, quæ in eius vultu reluceat, & significetur ipsum regē de vultu suo debere semouere impietatem nimiæ seueritatis, & inclementiæ, et exhibendū ab eo vultum hilaritatis & gratiæ plenum, ne per arrogantiam rigidior effectus, in mussitationem incidat plebis, sicque periclitetur soliditas regni eius. Hic enim sensus etsi pius sit, proposito tamen sapientis non conuenit. Vtinam autem qui præsunt rationem diligentem haberent doctrinæ huius sapientis, et nō contra potius sinerent reges, non solum impios pleiosque esse in regno suo, quos tollere deberent pro quiete iustorum, sed eosdem etiam primas tenere, et rerum potiri, quorū consilio pleraque nimis agunt. Vnde etiā duplici nomine fit vt periclitentur, dum et metuendum eis sit ab impiis qui dominantur, et subditos oppressos, minus habeant fideles, ac dicto minus voluntar è audientes.

5 *Ne gloriosus appareas coram rege, & in loco magnorum ne steteris.*

6 *Melius est enim vt dicatur tibi, Ascende huc, quam vt humilieris coram principe.*

DOCTRINA hæc valde similis est parabolæ euangelicæ, quam dixit dominus in conuiuio ad inuitatos, intendens quomodo primos accubitus eligerent: Cum inuitatus, Luc. 14. fueris ad nuptias, vade & recumbe in nouissimo loco. Et eadem ratio ibi datur quæ hic, sed in hoc est differentia, quod ibi agatur de locis cōuiuarum, hic vero, de locis corā rege. Reuocat ergo ab ambitione, & fastuosa ostentatione suiipsius, maximè apud principes & reges, apud quos periculosior est sui ostentatio. Et monet ne quis se temere ingerat, vt apud magnates eximium aliquem locum obtineat, seipsum gloriosum exhibendo apud eos, ostentatione diuitiarum, aut sapiētiæ, aut alia quapiam re, ambitiosè se eis commendādo. Fieri enim sæpè solet, vt talis, non solū nō assequatur, quem ambit honoris gradū, quod indignus reperiatur, vel ob ipsam vanā ostentationē etiā hominibus ingratā, sed & à principe rideatur, ac humilietur ignominia aliqua affectus, sicque ex conuersatione cū magnatibus, nihil nisi dedecus reportet, idque summū. Dedecus enim summū est apud magnates pudore affici, & ex spe magna temerè ac stultè tentata, turpiter excidere. Contra verò si quis se gerat submissè etiamsi dona quædā habeat, talis plerunque eo magis ad honores euehitur, quo minus eos ambit, quòd præter dona quæ latere nō possunt, sed facilè à sapiētibus regib9 animaduertūtur, ipsa etiā modestia, hominib9 etiā magnis, gratissima, talē cōmēdet. Omnis enim qui se humiliat, exaltabitur: & omnis qui se exaltat, humiliabitur. Luc. 18. & 14. Quod si corā rege terreno, cū magna animi deiectione versādū est, & ab omni ambitione

alienos

alienos esse oportet, qui gratiam eius inire volunt, quanto magis apud regum regem, & cœlestem principem(qui cum sit excelsus, humilia respicit, & alta a longe cognoscit)oportet nos meminisse conditionis nostræ, & fragilitatis, nec eximium sanctitatis, aut sapientiæ locum, nobis apud illum vendicare, nec in Ecclesia ipsius, eminentem aliquē honoris gradum ambire, ne cogamur aut hic, aut posteà coram Deo, angelis & iustis hominibus pudefieri, dum vel non assequimur desideratum in Ecclesia honorem, vel assecuti deprehendimur inferiores esse munere suscepto vt aliis cedendum sit dignioribus. Potest & aliter accipi, quod monet, ne quis gloriosus appareat coram rege, videlicet ne quis ostentatione diuitiarum studeat imitari gloriam principum. Ita enim ferè fit, vt quis obnoxius fiat inuidiæ principū, qui ferre æquales non possunt, & ob id tales deprimere student, gloriaque exutos in ordinem redigere, quemadmodum sępè videmus accidere nimiis ostentatoribus diuitiarum & gloriæ.

Psal. 112.

7 *Quæ viderunt oculi tui, ne proferas in iurgio cito, ne postea emendare non possis, cum dehonestaueris amicum tuum.*

VERBA illa, Quæ viderunt oculi tui, Hebræa coiungunt cum præcedenti versu, vt cohæreant cum principe, & vertendum sit Corā principe quem viderūt oculi tui, vt significetur, quid reportet ambitiosus, ex conspecto principe in cuius oculis se ostentando ingerit, nempe ignominiam & humiliationē. Noster separauit hæc verba à superioribus, & fecit principium noui versus, quemadmodū & Septuaginta, qui tamen hæc verba non iūxerunt sequentibus, quemadmodum noster. sed addito verbo absolutam reddiderunt sententiam, hoc modo ἃ εἶδεν οἱ ὀφθαλμοί σου, λέγε id est, quæ viderunt oculi tui, dic hoc, est noli te fidicari de aliquo, nisi quæ oculis tuis vidisti. Deinde subiungunt, quod cum Hebraica veritate magis conuenit, Ne incidas in pugnā cito, ne pœniteat te in extremis, cū exprobrauerit tibi amicus. Hebræa enim habent, Ne exeas in litem celeriter, nā quid facies in nouissimo illius, cum ignominia te affecerit amicus tuus vel proximus tuus? Quo monemur non facilè aut temere aggrediendā cōtra aliquem litem, aut cum aliquo contendēdum, sed si modo id sit faciendum, discutiendum bene, an causa bona sit, & mature cum prudentia incipiendum, ne forte contingat aliquid non præuisum ab aduersario obiici, quod spectat ad ignominiam, quo sic homo inuoluatur, vt nesciat quomodo se extricare & ab ignominia liberare valeat. Nostra lectio monet, ne quis per iurgium & contentionem publicum facile faciat alicuius crimen, etiāsi oculis suis illud conspexerit, multo minus si vano tantum audierit rumore, sed secūdum Christi præceptum, cum peccauerit frater aliquis, secreto moneatur, idque non per contentionem, sed in spiritu lenitatis, contra quorundam morem, qui statim vbi aliqua viderint in proximo, quæ sint reprehēdenda, mox cum iurgio & stomacho proferunt ac palam

Matt. 18.

faciunt. Itaque notanda tria quæ hic dicuntur, Ne proferas, & In iurgio, & Cito. Neque enim crimina maxime secreta sunt proferenda, & publicanda, nec cum iurgio sunt reprehendenda, nec cito, aut præcipitanter, sed tempore & loco opportuno. Quanquam illud In iurgio, aliter accipi posit, videlicet non pro, cum iurgio, aut per iurgium, sed pro inter iurgandum, vt significetur, si litem aut contentionem aliquam habere cum aliquo contingat, cauendum vt ne per impatientiā animi, ac se vindicandi causa quis quid etiam earum rerum quæ vidit effutiat contra alium ne cum proximum suum infamia aliqua asperserit, non posit id postea corrigere, & famam ereptam restituere, sicque se, & cotam Deo obnoxium faciat magno peccato, & apud læsum magno se exponat periculo.

8 *Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum alieno non reueles.*

9 *Ne forte insultet tibi cum audieris, & exprobrare non cesset.*

SENSVS nostræ lectionis facilis est, & apertus. Significatur enim non debere quenquam nimis fidere sibi in dirigendis suis negotiis & causis, sed si quod habeat negocium maxime singulare & arduum, tractandum illud cum alio, non tamen cum quouis, sed cum amico quopiam de cuius fide non dubitetur, qui & bene consulere velit, & secretum seruare. Cauendum enim ne quis secretum suum, homini extraneo, cuius integritas non sit satis explorata reuelet, ne forte quod audiuit secretum publicè obiiciat, & sine cessatione improperet. At Hebrȩa quæ aliter habent difficiliora sunt. Possunt autem sic verti: Litem tuam litiga cum amico vel cum proximo tuo, et secretum alterius non reueles, Ne fortè probro afficiat te qui audierit, et infamia tua non auertatur. Cum enim superiori sententia Sapiens monnerit, ne quis facilis sit ad suscipiēdum litem contra aliquem, hic monet, vt si cōtra alium sit litigādum alicui, tantum suam causam cū eo tractet, nec inter litigandum, & contendendum, ex animi impotentia vt fit, secretum aduersarij sui reuelet, ne fortè alij audientes, et considerantes illius impatientiam et vindicandi cupiditatem, cum alioqui existimare potuissent eum bonam habere causam contra aduersarium, nunc eum vituperent et de eo malè loquantur, ita vt non facilè vnquam infamia illa posit auerti.

10 *Gratia & amicitia liberant, quas tibi serua, ne exprobrabilis fias.*

HVNC versum Hebræa non habent, Habent tamen Græca, superaddita adhuc vna parte, Sic enim habent χάρις καὶ φιλία ἐλευθεροῖ, ἃς τήρησον σεαυτῷ, ἵνα μὴ ἐπονείδιστος γένῃ, ἀλλὰ φύλαξον τὰς ὁδούς σου εὐσυναλλάκτως, hoc est, Gratia & amicitia liberum faciunt, quas confirma tibiipsi, vt ne exprobrabilis fias, sed custodi vias tuas conciliabiliter. Quibus significatur fauorem Dei & hominum, & beneuolentiam liberum & ingenuum reddere hominem, ita

vt ne seruili semper timore sibi male metuat, sed per gratiá, ac amicitiam Dei hominúmq; securus sit, ac libero viuat animo, atque sæpè à multis malis per illa liberetur, proinde nemini curam illorum habendam, vt custodiantur, & firmentur, ne qui prius bene nuoltus erat aliorũ gratia, & amicitia, illis amissis fiat exprobrabilis. Sic etiam cuique custodiendas vias & actiones omnes, vt facilè cum ipso trãsigi possit, nec durus sit ac præfractus, sed sem per facilem se præbeat ac pacificum, ita vt etiamsi quid controuersiæ incidat, facilè conciliationé admittat, ne scissa amicitia, postea non facilè resarciri possit. Id enim significare videtur quod Græcis est aduerbium λουσαλλάκτως. Et ex Græcis verbũ liberare, apud nos videtur magis accipiendum pro liberum red dere, & ingenuum, quam pro eximere à ma lis. Est enim ἐλευθεροῖ.

11 *Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo.*

HEBRAEA non habent, qui loquitur verbum, sed verbum locutum vel dictum, ita vt non qui loquitur, vel verbum ipsum cõ pareiur malis aureis. Nam & hæc sententia per comparationem est intelligenda, vt sit sensus Sicut se habent poma aurea in lectis argẽteis ita qui loquitur verbum, vel ita se habet verbum dictum in tẽpore suo. Pro lectis hebræa habent מַשְׂכִּיּוֹת Masciioth, quod à verbo שׂכה Sacha, quod videre, & contemplari significat, deriuatur, vnde significare dicitur opera ingeniosa quæ hominem ad intuendum inuitant. Allj celaturas vertunt & incisiones aut cãcellaturas, vt significetur poma aurea superdu ctis quibusdam incisioonibus & cancellis argenteis, per eas videri, cum intuentium voluptate ob varietatem aptam. Interpres videtur legisse mutata vna litera Mischaboth quod lectos significat. Septuaginta verterunt ἐν ὁρμίσκῳ σαρδίου, id est, in monili Sardij. Vt vt est, nihil aliud significatur, quam ornatus, varietate, preciositate delectans & recreans. Itaque sensus nostræ lectionis est. Quemadmodum mala aurea affixa lectis argenteis, aut ab eis dependentia exornant multũ lectos, recreant atque delectant, & propter varietatem, & propter preciositatem, & propter artis elegantiam: ita verbum opportuno tẽpore dictum, multum afficit audientes, & ipsum proferentem mire exornat. Verbum enim prudens si non dicatur suo tempore, est quidem quasi pomum aureum ac in se multi precij, sed si iungatur tempori suo, quo commodè dicatur, & opportunè, veluti aureum pomum est, argenteis lectulis insertum, valde scilicet recreans, hominésque afficiens. Antiquitus enim ditissimi, & potẽtissimi reges lectos habe bant aureos, & argenteos, eosque mira varietate exornatos vt habetur Hester primo. Hebræa habẽt, verbum dictum in rotis suis, hoc est dictum debitis quibusdam modis ac colo ribus rhetoricis exornatum, quibus veluti rotis vehatur in audientium aures ad persuadẽ dum. Venerabilis Beda doctè & sublimius ostendit, quomodò verba sapientum opportune dicta non tantum comparentur aureis malis in lectis argenteis, sed sint metaphoricè mala aurea in lectis argenteis. Mala quidem, quia de arbore vitæ, hoc est, de Dei sapientia sunt orta. Aurea, quia charitatem mẽti losunt dunt: Lectis etiam comparantur, quia requiẽ præstant animabus audientium, Argenteis, quia splendore fulgent veritatis. Mala ergo aurea superaddit ornatui lectorum argẽteorũ, quisquis diuina eloquia, spiritualibus ple na sensibus, atque mysterijs quibus suauiter animus pascitur, & accẽditur, opportuno tẽpore superaddit rudioribus ac simplicioribus doctrinis, per quarum custodiam, & hic præstatur animæ requies & ad quietem perue nitur æternam.

12 *Inauris aurea, & margaritum fulgens, qui arguit sapientem & aurem obedientem.*

HEBRAEA habent, Inauris aurea, & ornamentum vel monile obrizi auri, Sapiẽs corripiens ad aurem audientem. Quod dupliciter accipi potest. Aut simpliciter, vt is qui prudenter alium admonet, & corripit, compa retur duabus illis preciosis rebus scilicet inau ri aureæ, & monili aureo vel margarito fulgen ti, & significetur illum magnifaciendum esse, & preciosis rebus æquiparãdum, vt qui re bona, nempe sapienti correptione bene, & vtiliter vtatur, nempe apud eũ in quo faciet fructum. Quomodo & nostra lectio accipi potest & exponitur à Lyrano. Aut sublimius, & magis ex intentione Sapientis, vt sicut duo ponuntur in priori membro, nempe inauris aurea, & ornamentum, vel monile aureum, aut margaritum fulgidum, duo item in secundo membro, nempe Sapiens qui arguit, et auris audiens, vel obediens: ita vnum vni, et alterũ alteri comparari intelligatur, inauris scilicet aurea auri audienti, et obedienti, et monile aureum, vel margaritum fulgens, sapienti arguenti alium, vt sit sensus: Sicut se habet margaritum fulgens vel monile aureum additũ inauri aureæ, ita se habet sapiens correptor aliquis non ad quemuis, sed ad aurem obediẽtem. Vterque enim plurimi est faciẽdus, vterque alteri plurimum decoris adfert, et vnus quidem velut inaurem habet auream, qui aurem habet obedientia humilitate, et discendi desiderio ornatã, alter velut monili aut margarito precioso ornatus est, quia et sapientia et eius prudenti vsu pollet. Indicant hũc sensum apertius Græca, quę habent, εἰς ἐνώτιον χρυσοῦν σάρδιον πολυτελὲς δέδεται, λόγος σοφὸς εἰς εὐήκοον οὖς, id est, ad inaurem auream, Sardius preciosus ligatus est, sermo sapiens ad obedientem aurẽ. Intellexit & Beda in hunc modum, sic scribẽs Rectè humilis auditor inauri comparatur aureæ, quia dum libenter increpanti ac docenti aurem accommodat, iam sese ad recipiendũ claritatem sapientiæ cœlestis præparat, iam supernæ lucis visioni appropiat. Rectè magister eruditus margarito fulgenti assimilatur, quia dum emẽdationem morum, dum supernorum scientiam desiderantibus ac piè quærentibus animis ostendit, quasi aureo ornatui maiorem insuper grauioremque fulgoré gẽmæ ardentis annectit. Hæc ille, qui videri potest legisse, non, Qui arguit sapientem & aurẽ obedientem.

obedientem,sed, Qui arguit sapiens ad aurê obedientem.Non facit enim mentionem sapientis auditoris,sed magistri sapiêtis,nisi fortè illum intelligat designari in eo qui arguit,

13 *Sicut frigus niuis in die messis,ita legatus fidelis ei qui misit eum,animam illius requiescere facit.*

PVLCHRA similitudo, qua & is qui misit aliquem pro re aliqua seria peragêda,recte comparatur hominibus tempore messis, hoc est,tempore ardentis æstus,ardore anhelantibus & refrigerium expectantibus,aut potius ipsis messoribus, qui in messe occupati, magnis laboribus & caloribus pressi; refocillationem expectant,& is qui missus est legatus si fideliter commissum ei negotium exequatur,comparatur frigori niuis, hoc est, frigori multum refrigeranti, quale est frigus niuis, quod tempore valde calido obuenit hominibus æstu grauatis, aut messoribus ardore anhelantibus.Sicut enim tale frigus valde desideratum,& expectatum recreat,& reparat æstuantium ac laborantium animos simul & corpora,ita & nuncius talis post negocium fideliter peractum, reuersus,suo bono nuncio, mittentis animam laborantem, & anhelantê præ desiderio,reficit,tranquillamque ac pacatam reddit, vel vt habent Hebræa, Animam eius restituet, quasi scilicet collapsam & moræ impatientia languidam factam. Monet ergo hæc sententia legatos sui muneris, vt cogitêt quanto desiderio suspensi maneant,qui miserunt eos tantisper,donec perficiant iniunctû officium,& quantum refrigerium ac solatiû eis adferat fideliter ab eis obita legatio.Quod & in spirituali legatione compleri intelligendum est.Christus enim à patre in hunc mundum missus,fideliter exequens delegatum ei munus,diuinum patris animum requiescere fecit ab ira contra humanum genus, ob peccatum concepta,eumque valde auidum humanæ salutis non aliter recreauit quam solet frigus niuoum reficere æstu laborantes. Similiter,& Christus totaque Trinitas, cum valde semper desideret hominum salutem,& ob eâ emittat quotidie legatos, suos scilicet prædicatores,lætatur plurimum(vt de Deo humano more loquamur) ac veluti completo suo desiderio reficitur, cum illi fideliter, obeunt suam legationem.Quod satis indicat Euangelica parabola, cum cuidam dicitur, Euge serue bone & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis supra multa te constituam,Intra in gaudium domini tui. Matt.25.

14 *Nubes & ventus & pluuia non sequentes vir gloriosus & promissa non complens.*

SICVT superior sententia, pulchra similitudine ostendit cui similis sit, qui quod faciendum suscepit, fideliter adimplet satisfaciens alterius desiderio: ita iam è côtrario nô minus pulchra similitudine ostenditur,cui similis sit,qui quod promittit non præstat. Vir (inquit) gloriosus, hoc est, qui gloriatur se quædam facturum,& promissa non complês, est velut nubes & ventus quos pluuia non sequuntur, quia nubes & ventus promittere se pluuiam solent, eisque visis pluuiam expectare solent homines. Sicut ergo nubes & ventus spe de se data fallunt homines, cum non sequitur pluuia, maximè cum auide desideratur,ad æstus refrigerium,& terræ fertilitatem sicque homines maiori afficiunt postea tristitia ac molestia: ita & qui multa promittit, quæ deinde non præstat cum expectatione sua homines frustretur,molestiam duplicem eis ingerit,cum & expectare eos fecerit,& datæ expectationi nô satisfaciat. Et bene quidem vir gloriosus in verbis & promissis suis comparatur nubibus & vento,quod nubes res sint altæ,& ventus res videatur maximè inanis, & nihili ac instabilis, vt significetur illius superbia,& ventosa inanitas,atque inconstâtia. Ad hæc enim insinuanda res illæ, maximè conueniût.Cæterum iuxta mysticum sensum cô petit hæc sententia in eos qui magnam sanctimoniam præ se ferunt exterius,cum nihil minus præstent, vt sunt hypocritæ.Item in côcionatores qui cum bene multa loquantur, malè viuunt, de quibus Apostolus: Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autê eius abnegantes. 2.Tim.3.

15 *Patientia lenietur princeps, & lingua mollis confringet duritiem.*

IVXTA nostram lectionem prior pars significare videtur principis iram mitigandam, per patientem tolerantiam malorum,quæ ab eo irrogantur, quemadmodum exponunt Lyra & Beda.Patientia lenietur princeps, inquit Lyra,sicut rex Nabuchodonosor fuit lenitus patientia trium puerorum proiectorum in caminum ignis ardentis. Et Beda: Quamuis, inquit,dominum peccando offendisti, potes tamen eius mereri clemêtiam, si aduersa,quæ pro peccatis irrogantur, patienter pertuleris Verum sciendum hic rursus Hebræis non esse patientiam,vt accipitur pro tolerantia malorum,sed longitudinem ad iram, quêadmodum & Græca habent μακροθυμία,hoc est,lôganimitate.Et potest referri hoc ad longanimitatê principis vt significetur principis irâ leniêdâ p suam lôganimitatê,hoc est,si nô mox præceps sit ad vltionê,sed tardus sit ad eam. Dû enim irâ differt,& non statim punit,frequêter per ipsam dilationê sedatur furor.Vnde cû Theodosius Imperator nimis festinus ad vindictam, in ciuitatem Thessalonicâ grauiter sæuiisset,accepit ab Ambrosio legê huic sententiæ conuenientem,nempe vt non nisi post aliquot dies sententia principis lata executioni mandaretur, vt videre est Histor. Tripart.lib.7.cap.30. & apud Theodoretum lib. 5.cap. 8. Secundum hunc intellectum quem & nostra lectio recipit,siquidem sæpe patientia in Bibliis accipitur pro longanimitate,& patiens pro longanimi, vt supra dictum est) hac sententia Sapiens, & principes monet, & subditos.Et priori quidê parte principes monet ne prosiliant ad vltiones,subditos verò,vt verbis dulcibus, & benignis principum frangant furorem ac rigiditatem. Quod si vtramque partem ad eosdem referre placeat, vt magis faciendum videtur, prior pars intelligenda est significare, principis iram leniendam

patientia,& longanimitate, vel mansuetudine subditorum,nimirum si ipsum seuerè obiurgantem,& corripientem silentio ferat,nec contra mussitent, iracundiam aliquam aut indignationem ostendendo,vt duo indicétur hac sententia,quibus ira principis fit mitigáda,patientia scilicet, vel longanimitas,& sermo blandus,qui per linguam mollem significatur. Vbi aduertenda iucunda allusio inter molle,& durum,cum lingua mollis,& quæ nihil habet duritiei dicitur confractura duritié, aut vt iucundius habent hebtæa ossa,per quę tamen nihil aliud significatur, quam vt vertit noster durities. Sed pulchrè lingua mollis quæ non habet ossa contra naturæ ordinem dicitur frāctura ossa.Verum esse quod hic dicitur de lingua molli, patet in Abigail, quæ dulci sermone sedauit ac fregit furorem Da-
1.Reg. uidis,quantumuis firmo animo decreuisset, imò iurasset perdere domum Nabal. Vt auté hæc sententia locum habet in principibus terrenis, ita multò magis in cœlesti principe, cuius ira lenitur,non tantum patienti aduersorum tolerantia,quæ peccatis debentur, sed etiam longanimi gratiæ & benignitatis eius expectatione sine murmuratione.Item humili supplicatione,& blanda oratione qua veniā quis deprecetur.Durissima enim est sententia lata in peccatores,iuxta parabolam Euan-
Matt.18. gelicam,de seruo qui cum deberet decé millia talentorum,iussus est væ nundari cum vxore & filiis.Sed hanc sententiam mitigauit lingua mollis,quæ dicit:Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Sequitur enim. Misertus autem dominus, omne debitum dimisit ei.

16 *Mel inuenisti,comede quod sufficit tibi,ne forte saturatus euomas illud.*

GENERALI hac sententia parabolica, quæ ad varia applicari potest, significatur in genere,quod quemadmodum mel, quod admodum dulce est,mediocriter suméndum est, vt sit salubre,quia si quis nimium ex eo comedat, in nauseam vertitur,ventriculum soluit,& vomitum prouocat, quo perit mel comestum,& pœna incurritur: ita quæcunque delectabilia siue corporis siue animæ bona moderate sumenda sunt,quia nisi modus adhibeatur, quæ per se bona sunt,non solum bona esse desinent, sed & noxia efficientur. Id primum obseruare licet, in voluptatibus corporis,quibus cui frui datū fuerit, si vltra modum indulserit,non contentus eo quod naturę satis est,& perceptam perdet voluptatem, & nocumentum ac læsionem ex intemperantia & immodico voluptatum vsu sentiet.Itidé in sapientiæ perceptione,quæ animæ nō modicam affert voluptatem, vnde ad eam superius sub similitudine mellis Sapiens inuitauit,dicens comede fili mi mel, quia bonum est,sic & doctrina sapiétiæ animæ tuæ.Et mox posteá simili comparatione ad modum in cognitione seruādum adhortans.Sicut qui mel, inquit,comedit multum,nō est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis opprimetur a gloria,vt videri possit hac sententia peculiariter exigere voluisse, modum in percipiéda sapientia seruandum. Iucunda enim est, & suauis hominibus diuinorum eloquiorum lectio,& meditatio,iis potissimū qui contéptis huius mundi bonis ad alteram vitam anhelant, ita vt dixerit Propheta, Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo.Et tamé qui ex scripturarum dulcedine plus præsumunt quam valent concoquere, volentes sapere plus quam oportet,& nolentes sapere Psal.118. ad sobrietatem,frequenter etiam quæ bene intellexerunt amittunt,excidentes à tecta fide,seseque variis malis animi, & corporis inuoluentes,vt experientia multa docet. Rectè enim cecinit Martialis. Quisquis plus iusto non sapit,ille sapit.Et Cicero lib.2.Tuscu.Neoptolemum apud Ennium ait dicere necesse sibi esse philosophari,sed paucis. Nam omnino haud placere. Pulchrè autem Beda insinuat singulariter per mel designari dulcedinem cœlestis sapientiæ, quod hæc spiritualiū patrum officio quasi prudentissimarum apū labore,hominibus ministretur. Deprehenditur tamen & tertio veritas huius generalis sententiæ in dulcedine amicitiæ, & consuetudinis amicorum,in qua si modus non teneatur peribit dulcedo,& in amaritudinem vertetur, quemadmodum sequenti significatur versu,ob quem peculiariter quidam hāc sententiam dictam volunt, coniungentes eam cum sequenti,quasi in ea sit huius parabolæ explicatio.

17 *Subtrahe pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus oderit te.*

PRo subtrahe Hebraica dictio הֹקַר Hocar propriè significat pretiosum fac,hoc est, rarum.Nam Hebraica phrasi pretiosum,ponitur pro raro,vt patet 1.Reg.3.vbi dicitur quod sermo domini erat pretiosus in diebus illis. Omne enim rarum,carum,& cōtra quæ quotidiana sunt,facilè vilescunt. Vnde Septuaginta habent σπάνιον εἴσαγε σὸν πόδα, id est, raro induc pedem tuum ad amicum tuum. Non ergo monet vt quis omnino subtrahat pedé suum à domo proximi sui,hoc est, vt eam nō ingrediatur, sed sic vt ne nimis frequenter eam adeat,ne conuersationis frequentia ingerat amico satietatem,& satietas fastidium, vt ferè in omnibus rebus. Vnde in Ecclesiastico monet Sapiens: Aduocatus à potentiore, Eccle.13 discede,ex hoc enim magis te aduocabit.Pulchrè autem hac sententia sicut & superiori insinuat, quam sit omnium rerum excessus iniucundus, & noxius,iuxta illud: Amarum est quicquid nimium est, mel quoque si nimium est.Cum enim nihil sit iucundius amicitia ipsa,& in ea ipse amicorum congressus, & fida colloquia sint dulcissima, tamen etiā harum rerum contingit esse satietatem, quæ fastidium parit, & tandem etiam odium rerum amicissimarum.Bene ergo monuit Martialis,coincidens cum hac sententia: Nulli te facias nimis sodalem. Gaudebis minus,& minus dolebis.Cæterum sub frequentatione domus,parabolicè oportet eam intelligere omnem nimiam familiaritatem, quia vt habet prouerbium vulgare,Nimia familiaritas parit contemptum. Item quamuis importunam apud

apud amicos audaciam, ne scilicet amicitiæ prætextu, amicorum rebus abutamur, eorumque opera, ne ex amicis nobis inimicos constituamus. Mysticè domus amici nostri, est Ecclesia Christi, qui dixit: Vos amici mei estis. Ad hanc importunius accedit, qui sacram
Ioan. 15. Domini mensam in Ecclesia cum nimia frequentat fiducia, illotis pedibus, hoc est, purgatis parum affectibus animi. Item qui ad quamcunque functionem ecclesiasticam properant, non preciosis pedibus iuxta Hebraismum, hoc est, non puris affectibus. Quales omnes à Domino fastiditi, ex amicis facilè fient inimici.

18 *Iaculum & gladius, & sagitta acuta homo, qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium.*

VT insinuet magnitudinem criminis falsi testis, comparat eum his rebus, quibus mors homini infertur. Et apud Hebræos quidem tres diuersæ res explicantur. Nam pro iaculo, illis est מפיץ Mepits, quod malleum significat, pro quo Septuaginta verterũt ῥόπαλον, hoc est claua vel fustis. Itaque tria vtrobique ponuntur, quorum vno caput hominis solet contundi ac frangi. Secundo iugulum peti solet, & tertio cor transfigi, vt significetur eum qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium perinde facere, ac si caput hominis malleo vel claua contunderet, gladio eum iugularet, aut denique sagitta cor transfigeret. Tria autem hæc diuersos, & omnes pene modos comprehendunt, quibus homo homini nocet, vt annotat Caietanus. Malleus enim tundendo, gladius scindendo, sagitta acuta penetrando nocet, & occidit. Vnde significatur multiplex nocumentum quod excipitur à falso testimonio. Nocet enim & personæ & famæ & rebus. Vt ut est siue tria diuersa exprimantur, siue tantum duo, vt apud nos, diuersa, significatur hac parabola & comparatione (nam & hic, vt & alibi sæpè, particula similitudinis est intelligenda, vt sit sensus: Falsus testis est veluti iaculum & gladius) testem falsum grauiter nocere, & nonnunquam lethaliter. Præterquam enim quod graui doloris vulnere animam hominis ferit, in extremis sæpè rebus ac fama ipsa damnum infert, imò & vitam nonnunquam extinguit, dum in iudicio per perhibitum à se falsum testimonium auctor est mortis à iudice illatæ. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia, contra eos qui ad peruertendum alios, testimoniis scripturarum & sanctorum patrum verissimis in se, per falsum intellectum abutũtur, qui non minus scelesti sunt habendi, quàm qui mortiferis instrumentis alium impetunt, vt qui vitam animæ, immissis veluti iaculis menti, eripiunt, non in vno tantum homine, sed in tota sæpè aliqua communitate & regione.

19 *Dens putridus & pes lassus, qui sperat super infideli in die angustiæ & amittit pallium in die frigoris.*

HEBRÆA habent, Dens cõfractus, & pes labens, fiducia præuaricatoris in die angustiæ. Et tertia pars apud Hebræos sequenti iungitur sententiæ. Portò fiducia præuaricatoris dupliciter accipi potest. Aut pro spe quam habet peccator, qui legem Dei præuaricatur, quæ in tempore angustiæ inuenitur similis esse denti quo quis ad manducandum vti nõ potest, & pedi qui ineptus est ad ambulandum, quia sua eum tunc spes destituit, & frustratur, ac deprehenditur vane ipsum illi nixum fuisse. Aut accipi potest pro spe quam quis habet in aliquo præuaricatore, hoc est, infido homine, qui promissa fallit, & præuaricatur, quomodo noster accepit interpres, & omnes ferè interpretes intelligũt. Elegantius autẽ ipsa fiducia quæ habetur in infideli, hoc est, infido homine, comparatur denti putrido vel confracto, & pedi lasso, quam is qui super illo sperat, cum significãdum sit fiduciam talem, & ipsum in quo quis fisus est, in tempore necessario hominem destituere, sicut dens talis & pes hominem in re necessaria destituit, nempe in manducatione & ambulatione. Bene tamen etiam iuxta nostram literam, is qui sperat super infideli comparatur denti putrido, & pedi lasso, quia talis per suam fiduciam non potest sibi in die angustiæ prodesse, sicut dens putridus & pes lassus suum non possunt facere, cum necesse est, officium. Vnde Beda eum qui in homine sperat denti, putrido, & pedi lasso comparari intelligit, quia qui in homine & nõ potius in Deo spẽ suam collocat, nec vitæ percipere cibum, nec ad hęreditatem cœlestem poterit peruenire. Cum enim omnis homo sit mendax, & proinde infidelis aut infidus cui parum fidendum sit, intelligit Beda hic, fiduciam in homine generaliter prohiberi, omnemque in homine fidentem inopinatè, comparari denti putrido, &
pedi lasso, vt idem hic dicatur, quod apud Hieremiam: Maledictus qui ponit in homine spẽ Hiere. 17.
suam, & ponit carnem brachium suum. Peculiariter tamen prohibetur hic fiducia in eum qui fallere solet, & præuaricari pacta. In quem qui sperat comparatur, iuxta nostram lectionẽ, ei qui amittit pallium in die frigoris, quia sicut is tunc veste destituitur, cum maxime opus est, ita ille se auxilio, & protectione sentit destitutum cum maximè illis indiget, nempe in tempore angustiæ. Iuxta Bedam mysticè amittit pallium in die frigoris, qui non in Deo sperat, sed in homine, qui etsi nunc in serenitate vitæ præsentis, habitu religionis videtur indutus, vbi tamen districtio iusti iudicij ingruerit, nudus ab omni ornatu iustitiæ patebit.

20 *Acetum in nitro, qui cãtat carmina cordi pessimo.*

HEBRÆA, quæ vltimam partẽ versus præcedentis huic annectunt, sic habẽt, Qui aufert vestem in die frigoris, acetum super nitrum, qui cantat carminibus super cor malum. Non enim Hebræis est per superlatiuum, cor pessimum, sed tantum cor malum, Quod dupliciter accipi potest, aut scilicet pro corde afflicto, & misero, quomodo malitia accipitur pro miseria, cum dicit Dominus
Sufficit diei malitia sua. Aut pro corde vitio- Matt. 6.
so, ac scelerato, de quo noster interpres intellexisse videtur. Cæterum solidus huius versus intellectus,

intellectus, pendet ex intelligẽtia illius quod dicitur, Acetum in nitro, vel super nitrum. Notandum itaque ex Plinio lib. 31. cap. 18. nitrum non multum à sale distare, eodemque modo fieri quo sal, nisi quod sal conficiatur ex marinis aquis, sole eas in littore exiccante, & in petram durante, nitrum verò ex aquis pluuialibus, aut fluuialibus exiccatis sole in paludibus, quæ nitrariæ dicuntur. Id quod maximè prouenire dicit in Ægypto. vnde & regio quę dam Ægypti Nitria dicitur, à qua Beda Nitrũ nomen accepisse putat, cum sit vocabulum Hebraicum, vt magis ab ipso regio nomen accepisse videatur. Hoc autem lauandis purgandisque vestibus conueniens esse videtur ex
Hiere. 2. Hierem. cap. cum dicitur: Si ablueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbam Borith, maculata es in iniquitate tua coram me. Itaque Pagninus ex sententia Rabbi Dauid putat nitrũ esse alumen, quo lana dealbatur, aut saponem quo vestes mundantur. Nam & Græci putant νίτρον dici ἀπὸ τοῦ νίζειν, quod est abluere & tergere, eo quod abluendi, purgandique habeat facultatem, cum potius sit dictio Hebraica. Nã Hebræi נתר Nether dicunt. Caietanus saponem significari intelligit, experientiaque se dicit edoctum, vestes sapone non mundari, si acetum ei addatur, sed magis maculari. Hæc si vera sunt, & per malũ cor intelligatur cor afflictum, significat parabola, quod quemadmodum ineptè & importunè facit qui aufert aut sibi aut aliis vestes in die frigoris, cũ id sit contra temporis exigentiam, & malum ea ratione conduplicet, & quemadmodum ineptè facit & inconuenienter, qui nitro quod assumitur ad lauandum & purgãdum vestes, acetum addit, cum aqua addenda sit, non acetum: quod si addatur, non solum non mundabit vestes, sed etiam magis maculabit: ita incommodè facit, qui afflicto cordi accinit carmina lætitiæ. Non enim ea ratione tollit mœrorem, sed etiam auget, mitigaturus illum, si eum mœrente etiam mœreret. Musica enim in luctu importuna narratio, vt dicitur in Ec-
Eccle. 15. Rom 12 clesiasti. Vnde Paulus monet gaudere cũ gaudentibus, & flere cũ flentibus. Similis erit sensus, si per cor malũ intelligatur cor vitiosum & sceleratum. Secundum quem sensum, per cantantem carmina intelligitur, qui scripturæ sacræ suauia dicta homini proponit, & sanctæ prædicationis dulcedine suadet salutaria, Quod qui facit apud hominem peruersum & obstinati cordis, perinde facit ac si acetum nitro superfunderet, quia malitiam eius nõ tollit, sed auget. Beda indicat acetũ nitro superfusum efficere vt nitrum protinus ebulliat, ni trumque aceto perfusum crepitare & fumare sicut calx viua aqua perfusa. Itaque sic explicat hanc parabolam, Acetum in nitro, qui cãtat carmina, &c. Acetũ quippe si mittatur in nitrum, protinus ebullit, & peruersa mẽs, quãdo per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadẽtur, de correptione fit deterior, & inde in murmurationis iniquitatem succẽditur, vnde debuit ab iniquitate compesci. Hæc ille. Verum an nitrũ aceto accedente prædictas habeat conditiones nullo certo authore aut testimonio probari potest, imò contra ex Plinio satis constat acetum nitro superadditum, non tollere eius vim & acrimoniam, sed augere. Is enim author est, in plerisque acribus remediis acetum addi nitro. Proinde simplicius fuerit intelligere, hic significatum cor malũ, carmine exacerbari, sicut nitrum aceto redditur aspe rius & acrius, Quia enim videbatur dulcedine carminum cor malum leniri debere & sanari, contra ostenditur pulchra comparatione potius ea re peius fieri. Quod quomodo verum sit, siue de corde afflicto, siue de scelerato accipiatur ex superioribus patet. Itaque non fit hic mentio nitri, quatenus eius ad lotiones vsus est, vt apud Hieremiam, sed quatenus eius vsus est ad medicinas.

21 *Sicut tinea vestimento & vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi.*

SENTENTIA hæc cum non sit in Hebræo, desumpta est ex Græcis, vbi eodem modo reperitur, quo eam legimus. Et pulchrè in ea, tristitia tineæ & vermi comparatur. Quemadmodum enim tinea vestimẽtum, & vermis lignum sensim arrodit, & tandem penitus cõsumit, ita similiter tristitia cor hominis sensim rodendo & torquendo, perdit tãdem cor ipsum, ac vitam hominis in corde sitam. Nam vt supra dictum est, Spiritus tristis exiccat ossa. Et quemadmodum tinea in ipsa veste, ac ex ipsa generatur similiter vermis in ligno, & ex ipso, ita tristia nõ nisi in corde hominis generatur ibique nutritur ac suum fomentum recipit. D. Augusti. lib. 21. de ciui. Dei cap. 9. sic citat hanc sententiam. Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mœror excruciat cor viri, ostendens ex hac sententia cum dicitur de damnatis, quòd vermis eorum non moritur, rectè per vermem intelligi dolorem animam damnatorum cruciantem.

22 *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquam bibere.*

23 *Prunas enim congregabis super caput eius, & Dominus reddet tibi.*

EVANGELICA planè est doctrina hæc, qua non solum diligendus, sed & iuuandus inimicus docetur, iuxta illud Christi, Benefacite iis qui vos oderunt, & illud veteris legis. Matth. 5 Exod. 23
Si occurreris boui inimici tui, aut asino errãti reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non pertransibis, sed subleuabis cum eo. Ita enim & hic præcipitur, vt inimicis egentibus cibum, & potum conferamus, quemadmodum Helizeus præcepit regi Israel, vt faceret hostibus suis Syriis, Pone (inquit) panem & aquam coram eis, vt comedãt, 4. Reg. 6
& bibant, & vadant ad dominum suum. Vbi sicut nomine panis & aquæ, omnis cibus & potus Hebraica phrasi designatur, ita & hic nequis quia hic dicitur ciba illum pane (nã pane, additur hebræis) & da ei aquã bibere, simplicem panem & aquam tantum, in cibum & potum inimico tantum dandum putet. Vndè Septuaginta nomen panis & aquæ omiserunt tantum habentes ciba illum, & pota illum. Quos & secutus est per omnia D. Paulus citans hoc testimonium Rom. 12. Nam & habet sicut

sicut hic Septuaginta *τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις*, id est, Hoc enim faciens carbones ignis congeres vel coaceruabis, cum hæbręis tantum sit. Quia prunas tu accipis vel incendis. Nam apud hebræos verbum est quod raro occurrrit in scripturis, vt de eius significatione, non possit satis constare. Diuus Cyprianus lib. 3. ad Quirinum citat, carbones viuos superfundes in caput eius. Cæterum quo subiuncta hic ratio probe intelligatur, notandum parum esse probabile, quemadmodum & Beda annotauit, sapientem hic loqui de prunis pœnarum, & incendij infernalis, vt indicetur hic ratio, qua quis se vlcisci possit de inimico suo, nempe quia per præstita illi beneficia, illum obstinatè persistentem in inimicitia grauiori supplicio obnoxium faciet apud Deum, quemadmodum quidam intelligunt. Sic enim Paulum hæc verba non intellexisse satis patet ex eo quod sequitur: noli vinci à malo, sed vince in bono malum. Vt omittamus parum côuenire scripturæ diuinæ, vt suggerat ideo benefaciendum inimico, vt per exhibita beneficia perditionis ei materia subministretur. Quod & ipse sapiês satis insinuat id se noluisse significare, cum subdit, Et dominus reddet tibi. Vnde patet, per congregare prunas super caput inimici significari collationem alicuius beneficij, quod dominus sit remuneraturus. Quo autem hæc locutio rectè intelligatur, notandum quod non dicat, hoc faciendo, prunas appones capiti eius, sed prunas congeres, vel vt habent significantius græca, coaceruabis super caput eius, quo significari videtur, prunas sic in aceruum magnum congerendas, vt earum vis caput hominis excedat & significetur homo totus calefaciendus à pedibus vsque ad caput. Si enim prunæ tantum in imo ponantur, non mox totus homo calescit, sed si congerantur in altitudine mox totus calescit. Significari ergo videtur hoc tropo loquendi, si quis inimico in sua necessitate subuenerit, maximè si non cô tentus sit vnicum impendisse beneficium, sed & esurienti cibum & sitiêti insuper potum dederit, futurum hac ratione, vt veluti prunis sic aceruatim appositis, vt earum vis caput excedat, inimicus omni inimicitia deposita, & velut beneficiorum igne consumpta, totus accêdatur in amorem eius quem prius oderat. Duplicem ergo sapiens affert rationem, qua persuadeat benefacere inimico, quod hoc difficile videatur hominibus. Prima, quia benefaciêdo inimico, pio quodam modo se vindicat de inimico suo, vt quem totum comburat, & omnino alium esse faciat, cum sic igne quodam amoris accendens, vt agnoscere cogatur se iniuste hostilem gerere animum cogaturque facti sui pœnitere, ac omnino velle infectum esse, quod iniquè à se commissum est in benefactorem suum. Quam enim pœnam videri posset quis maiorem infligere inimico suo, quam igne illum succendere? Quæ maior vindicta, quam efficere, vt qui odit mutet voluntatem, iniustitiam agnoscat, factique ex animo pœniteat? Demonstratum est istud in Saule, cum semel & iterum incidisset in manus Dauidis, & ab eo non occideretur sicut potuisset. Hanc vincendi rationem etiam Valerius in Cicerone collaudauit, subiiciens: Speciosius aliquanto iniuriæ beneficiis vincuntur quàm mutui odij pertinacia pensantur, Lib. 4 cap. 2. Secunda ratio est, quia hoc ipsum quod inimico per piam quandam vltionem impendis, ipse dominus remunerabitur abundè, vt beneficium illud nos sis sine lucro tuo perditurus, etiamsi non remuneretur inimicus, vel his agnoscere nolit. Tria ergo bona reportabis, victoriam de hoste tuo, lucrum proximi tui, præmium à domino tuo. Sic & Saul postquam ex beneficio Dauid agnôuit culpam suam, & dicens: Iustior tu es, quam ego, tu enim tribuisti mihi bona, ego autem reddidi tibi mala, subiecit: Sed dominus reddat tibi vicissitudinem hanc pro eo quod operatus es in me.

Cyprianus

1. Reg. 24.

24 *Ventus aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem.*

APVD hebræos duplex esse potest huius sententiæ sensus propter æquiuocationem verbi hebraici, pro quo noster vertit, dissipat, quod & Lyra indicat, & Caietanus. Nam teste Pagnino etiam hebræi quidam hoc loco accipiunt illud positum pro fugare, & prohibere, quod significatum sequutus noster interpres vertit dissipat pluuias, pro eo quod est prohibet pluuias dissipando nubes. Id autem experientia docet quod ventus aquilonaris apud nos dissipat nubes, & proinde prohibet pluuias, quemadmodum & experiêtia docet, qui inter detractiones, tristi vultu ostendit sibi eas non placere, cessare eas facit, quia vt quidam vir Dei, quemadmodum meminit Beda, rectè dixit: discit non libenter dicere, quod didicerit non libenter audiri. Vnde ecclesiastes. Per tristitiâ inquit vultus animus corrigitur delinquentis. Proinde indicat hæc sententia, qua ratione quis modeste & sine seuera increpatione detractionibus finem imponere possit. Et bene quidem facies tristis vento comparatur aquilonari, quod is horrifer sit asper, inamœnus & siccus, quemadmodum contra auster iucundus est, gratus & humidus cui similis est vultus serenus & iucundus, quê si quis detrahenti exhibet, detractiones souebit, magisque excitabit, cum contra profluuium detractionis vultus asper & tristis exiccet & sistat. Pluuiæ enim similis est libera verborum detrahentis profusio. Alij verbum Hebraicum חולל Cholel, hic positum accipiunt pro creare & formare, in quo significatu frequenter ponitur in scripturis. Vnde Rabbi Dauid teste Pagnino contrarium sensum hic vertit, nempe Vêtus aquilo creabit vel formabit pluuias, quam versionem Lyra etiam ascribit suo Rabbi Salomoni. Et cum obiicitur, quod huic sensui videtur esse contraria experientia, respondet quod quemadmodum ventus Australis generat pluuias, versus partes aquilonares, ita Aquilonaris versus partes meridionales, vt habet Aristoteles 2. Meteoro: quia versus eas propellit, nubes. Versus meridiem autem vergit Iudęa, vt si illud verum est, non mirum sit sapientem in Iudęa dixisse, ventum Aquilonarem generare pluuias. Iuxta hunc sensum, sequentem partem sic vertunt, & faciem

ciem tristem lingua detrahens, scilicet generat in homine videlicet pio & sapiente. Et bene sanè constat comparatio inter ventum aquilonarem & linguam detrahentem, ac rursum inter pluuias & faciem tristem, quod sicut aquilo, ita & detractio horrida sit & inamœna per sese. Et sicut pluuiæ per sese tristes sunt, & non serenum cœlum præbet: ita & facies tristis nubilosa dicitur nec serena. Secuti sunt hanc verbi significationem Septuaginta qui habent ἄνεμος βορέας ἐγείρει νέφη, πρόσωπον δὲ ἀναιδὲς γλῶσσαν ἐρεθίζει, hoc est, Ventus Boreas excitat nubes, facies autem inuerecunda linguam irritat, hoc est, homo perfrictæ frõtis prouocat hominum linguas contra se.

25 *Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa & in domo communi.*

SVPERIVS habita est, & exposita hæc sententia cap. 21. proinde non est quod hic peculiariter annotetur.

26 *Aqua frigida animæ sitienti & nuntius bonus de terra longinqua.*

HEBRÆIS est, auditus bonus, sicut & Græcis ἀγγελία ἀγαθή, hoc est, annunciatio bona, sed sensus eodem recidit. Est autem comparatio inter aquam frigidam respectu animæ, hoc est, hominis sitientis, vel lassi, vt habent Hebræa, & nuncium bonum venientem de terra longinqua, quæ proinde per subauditionem particulæ similitudinis est explicanda. Sicut est aqua frigida animæ sitienti, ita est nuncius bonus veniens de terra longinqua, quam comparationem expresserunt Græca, quæ habent. Sicut aqua frigida animæ sitienti grata est vel amica, sic annunciatio bona ex terra longinqua. Sicut enim aqua frigida hominem præ lassitudine, & siti valde anhelantem ad aquam & propemodum deficientẽ refrigerat, recreat & restituit, viresque reparat: ita nuncius bonus ex terra longinqua rediẽs eum qui diu ipsum expectauit, & præ expectatione iam delassatus est, ac præ timore deficiens propemodum, mirè delectat, ac veluti præbito potu, eius desiderio cum voluptate satisfacit collapsas animi vires restituens. Quod non omni nuncio bono hic tribuitur sed ei potissimum, qui aduenit ex terra longinqua, quia vt talis & diutius & cum maiori anxietate expectatus est: ita reuersus cum maiori lætitia & auiditate auditur & recipitur. Non dissimilis est hæc parabola ei quam supra habuimus hoc capite. Sicut frigus niuis &c. Cæterum conuenienter hæc Christo adaptari potest, qui tanquam nuncius, à patre in hunc modum missus, è sommo cœlorum è regione illa longinqua, in quam iam rursus profectus est peregrè, bona illa sua euãgelij prædicatione inaudita eatenus, sed diu desiderata, mentes piorum per vniuersum orbem mirificè reficit & oblectauit omnem ipsorum sitim restinguens eorum, scilicet, qui cum Propheta dixerunt: Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Quod & vsque in-
Psal. 41. finẽ seculi, angelus quisque bonus à Deo ad consolationem & confortationem è cœlo ad pios missus, præstare non desinit, cum vel in tentationibus pij ab angelis confortantur, vel ab iis ex hoc seculo educti in requiem supernæ felicitatis post longa desideria deducuntur, vt de iis rectè dici possit, quod tales boni nuncij de terra longinqua ad nos venientes, sint piis veluti aqua frigida animæ sitienti.

26 *Fons turbatus pede, & vena corrupta, iustus cadens coram impio.*

PER fontem, & venam idem significat. Non enim de vena corporis humani, sed magis de vena aquarum sermo est, sicut & supra, cũ dicitur cap. 10. Vena vitæ os iusti. Fõs natura sua lympidissimus, iucundissimus, & vtilissimus lympiditatem suam, gratiam, & vtilitatem perdit dum conculcatur, & turbatur pede, ita vt puluis & lutum excitetur aut dum alias corrumpitur, iniectione seu admixtione aliquarum sordium, aut obturatione venæ, ita vt aut non reddat aquam, aut nõ copiosam nec lympidam. Huic comparatur iustus cadens coram impio. Quod varie intelligi potest. Primum de lapsu iusti in peccatum in conspectu impij, quemadmodum intelligit Lyranus. Cum enim vidente impio, in peccatum aliquod prolabitur, mox impius ex illo lapsu famam iusti denigrat, peccatũ exaggerando, efficiturque iustus velut fons turbatus, quia gratiam suam perdit, & commoditatem. Aliter melius intelligitur de lapsu pij, qui fit per ipsum impiũ. Quod rursus dupliciter accipi potest. Aut scilicet de lapsu miseriæ quem propter virtutem suam, iustus patitur ab impio ipsum persequente, & in malum aliquod miseriæ deiiciente, vt iustus cadens coram impio, sit iustus ab impio deiectus in aliquam calamitatem, quemadmodum fuit Ioãnes Baptista captus ab Herode, & in carcerẽ coniectus. Talis enim iustus cum impeditur à cursu suæ virtutis & doctrinæ, veluti fons est alterius impietate turbatus & corruptus, qui non potest aquis salutaris doctrinæ, bonorumque exemplorum populum potare: Aut potius de lapsu vitioso, peccati, ad quod iustus inclinatur, vel in quod cadit ex terrore impij aut propter gratiam impij, dum propter impium cessat à doctrinæ puritate, aut virtutis integritate, ei adblandiendo, aut non damnãdo sicut deberet eius impietatem, aut quomodolibet ei cedendo. Talis enim efficitur velut fons turbatus suo & impij vitio, vt iam non reddat lympidam illam doctrinæ & virtutis aquam, quã prius de se diffuderat. Quod sanè malum hodie frequenter accidere videmus, cũ videre sit plerosque, qui prius rectè docebant, & viuebant posteá ab impiis vel perterritos vel persuasos tacere, & à virtute cessare, aut etiã bonã & salubrẽ doctrinã in errores, virtutẽ in impietatẽ commutare, fonte cõculcato pedibus lutosis, hoc est, terrenis affectibus. Generaliter iustus cadit corã impio, quãdo diaboli suggestionibus cedit, & ab illo se superari permittit, q̃ hoc visus semper petit, vt iustus corã se cadat, ac se adoret, quẽadmodum ostendit, cũ dominum tẽtans dixit: Hæc omnia tibi dabo, si cadẽs adoraueris me. Matt. 4.

28 Sicut

28 *Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis, opprimetur à gloria.*

IN Hebræis secunda pars valde obscura est, nec prima facie videtur habere posse conuenientem aliquem sensum. Nam ad verbum est, Et inuestigatio gloriæ ipsorum, gloria scilicet est, quod non solum videtur conuenire cum nostra versione, sed neque cum priori parte nec sensum aliquem habere, cum relatiuum ipsorum nó habeat ad quod referatur. Proinde pro בבורם Cebodam, quod sonat gloriam ipsorum, videtur legendum mutato puncto Cebodim, vt sit sensus, scrutari glorias gloria. Et repetendam aliqui volunt negationem ex priori parte, quemadmodum fit aliquando apud Hebræos, vt sit sensus: Scrutari glorias, non est gloria, sicut non est bonum comedere mel multum. Alij comparationem intelligunt cósistere inter dissimilia. Rursum quidam non gloriam significari putant per dictionem בבור Cabod, sed grauitatem. Nam & hoc dictio significat, vt sit sensus: Scrutari grauia, hoc est, res graues & intellectu difficiles, vel gloriosas, grauitas est, vel graue est, hoc est, res ea deprimit hominé & obruit. Et sic idem erit sensus cum eo quem noster reddidit interpres, qui ad vtrumque nominis significatum videtur respexisse, dum vertit, opprimetur à gloria. Quæ versio claram & vtilissimam continet sententiam, docens, quod quemadmodum mel rem per se optimam & suauissimam sumere bonum est, si autem in sumendo modus non seruetur, perniciem affert cruciatum, scilicet, rupturam in rubram bilé, & mortem (mel enim celerrimé vertitur in rubram bilé, quare qui auidius vsi sunt melle, sæpè periculose inflammantur) ita quamuis per se bonū sit, & iucundum maiestatem ipsam diuinam, & cuiusuis rei præclarissimæ siue in scripturis siue alibi cognitionem degustare: tamen eam supra modum naturæ aut intellectui cóuenientem perscrutari, sua claritate hominé opprimit & grauat, in stultitiam, amentiam & errores ipsum præcipitando, non secus quam solis claritas, directè ipsam inspicientem hominem excæcat, quæ alioqui reficit & illuminat. Vnde bene monet Sapiens alius: Altiora te ne quæsieris & fortiora te ne scrutatus fue-
Eccles. 3 ris, sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Plurima enim supra sensum hominis ostensa sunt tibi. Multos enim supplantauit suspicio illorū, & in vanitate detinuit sensus illorum.

29 *Sicut vrbs patens & absque murorum ambitu, ita vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.*

HEBRÆA habent breuius & plenius, Vrbs dirupta est sine muro, vir cui nó est prohibitio spiritui eius. Non enim fit mentio de loquendo, sed comparatur vrbi diruptæ, vel, quod idem est patenti, homo cuius spiritus, hoc est animus, vel affectus nullo retinaculo cohibetur. Quod de quouis affectu vel appetitu intelligi potest, tam eo qui est ad quiduis faciendum, quam eo qui est ad loquendum vt significetur homo qui laxat animo suo habenas, nec eum à prauis suis concupiscentiis cohibet, muro timoris vel amoris Dei. Talis enim rectè ciuitati diruptæ, patenti ac muro destitutæ comparatur, quia sicut ex huiusmodi ciuitate multa nimis libere prodeunt, cum sua nonnunquam pernicie, imò & ipsius aliquando totius ciuitatis, quam quãdoque produnt, & sicut huiusmodi ciuitas facile patet hostium incursui, ita ab huiusmodi homine multa prodeunt, multa committuntur, & fiūt per nimiam libertatem, quam sibi indulget, quæ ipsi sunt noxia. Estque talis expositus suis hostibus, dæmonibus scilicet & impiis quibusue, qui ea ratione eum facilè sibi subiugare, & ad suam ipsum trahere voluntaté possunt. Sicut cótra, qui veluti vallo timoris Dei, & retinaculo rectæ rationis suos affectus cohibet, veluti ciuitas est bene murata, vt ex qua non liberè progrediatur actiones, nec in quã facilè pateat hostium incursus. Sunt tamé qui per spiritum, iram potissimum quæ difficilè cohibetur significatam intelligunt, sicut & illa præcipuè significatur cum dicitur cap. 16. Qui dominatur animo suo, melior est expugnatore vrbium: quia præcedit, Melior est patiens, hoc est, longanimis & mansuetus viro forti. Ira autem si non cohibeatur erumpit sæpè in multa noxia, ac inimicorum infestationi quam maximè reddit hominem opportunum. Interpres noster peculiariter accipit spiritum, pro loquendi libidine & intemperãtia à qua difficillimū omnino est abstinere, proinde adiecit in loquendo. Dicitur enim posteà cap. 29. Totum spiritum suum profert stultus Et certè qui adeo est intemperantis linguæ vel animi, vt sine retinaculo rationis quiduis vbiq; dicat, bene singulariter ciuitati diruptę, patenti, & muris carenti assimilatur, quod in eo nullum lateat secretum, sed quæuis nimia libertate è cordis ciuitate profundantur, cum maximo sæpè hominis detriméto, quod que talis eorum qui nocere volunt, iniuriæ facilè pateat, & obnoxius sit, vt qui suis ipsius verbis capiatur & inuoluatur. Monet ergo prouerbium vnumquemque debere se reputare, velut ciuitatem quandam, cum multi insidiantur, ac proinde quibusdam retinaculis ac veluti muris, omnes animi motus & affectiones, ac potissimum linguam cohibenda, tum ne ex homine prodeant quæ non debét tum vt ne egrediantur qui admitti nó debét, & quos non conuenit nobis dominari.

CAPVT XXVI.

1 *QVomodo nix in æstate, & pluuia in messe, sic indecens est stulto gloria.*

MONET prouerbium, gloriam & honorem, qui solum debetur sapientibus & iustis, vt qui sit præmium sapientiæ, & virtutis, non esse tribuendum stultis, sub quibus mali omnes & improbi comprehenduntur, eo quod id sit indecés non aliter quam nix æstati, & pluuia messi. Indecens autem est, primum quia est præter decorum rerum ordinem, qui requirit vt in æstate sit calor, & in messe sit siccitas. Ita & præter natu-

ter naturæ ordinem,& præter decorum est,vt stulto,cui propriè debetur ignominia ,id tribuatur quod sapientibus proprium est. Secundo illud indecens est, quia etiam noxium est.Sicut enim niuis frigiditas,nocet maturandis frugibus, quibus seruit calor æstatis, & pluuia colligendis in messe frugibus quibus seruit siccitas messis: ita reipublicæ bono multum obest si honor stultis deferatur.Nam per hoc & illis occasio datur in stultitia permanendi & aliis eos imitandi , quia vt bene scripsit Cicero: Honos alit artes. Tunc autem maxime istud nocet cum dignitates & præfecturæ,siue seculares siue ecclesiasticæ eis committuntur.Nam ex eo quantum mali prouenit in mundo experientia docet,vt omne pene malum huic rei sit tribuendum,quod digni non præficiantur,nec honor eis tribuatur quibus competit.Hinc enim fit vt nec fruges maturescãt,nec maturæ colligi bene possint, hoc est,vt ad perfectam frugem virtutis vel sapientiæ non perueniant,qui alioqui bonam de se præbent spem,aut vt qui iam ad magnũ profectum peruenerunt, non colligãtur,nec fructum in aliis faciant, quem erant facturi. Cauendum tamen ne huius sententiæ occasione subditi reuerentiam & honorem negent suis superioribus,dignitate qua funguntur in dignis.Non enim tunc honor stulto vel stultitiæ eius defertur,sed gradui, in quo honoratur Deus,cuius authoritate fungitur,etsi indignus. Venerabilis Beda niuem in æstate, & pluuiam in messe mysticè intelligit designare persecutiones infidelium tempore prædicationis euangelicæ,quę dum grauiores insistunt,& calorem dilectionis in multis impediunt , & fruges bonæ operationis fœdant. Quibus intelligit comparari gloriã quæ stulto cõfertur,quia si in docto cathedra docẽdi in Ecclesia,cõceditur, æquè similiter per hoc ecclesia,vt persecutione infidelium, læditur, quod verissimum esse Arrianæ(inquit)tempestatis calamitas probauit.

2 *Sicut auis ad alia transuolans,& passer quolibet vadens,sic maledictum frustra prolatum in quempiam superueniet.*

OMittenda est particula,Nam quæ in quibusdam libris legitur sic,Nam sicut auis.Et legendum est non alta, sed vt habent codices emendatiores,alia quomodo interpretem vertisse magis est verisimile ex particula quæ sequitur,Passer quolibet vadẽs.Cæterum Hebræa secundam partem habent negatiue hoc modo.Sicut passer ad vagandum, sicut hirundo ad volãdum,sic maledictio frustra non veniet.Qua sententia omnino videtur significari,maledictionem quæ sine iusta ratione in aliquem proferrur,non esse metuẽdam ei cui maledicitur,sed tantum reputandam, veluti auem aliquam quæ auolat , nec amplius videtur.Ita enim & huiusmodi maledictio tantum leuem aërem verberat,ac in aere vagatur,& instar auis volantis & aërem verberantis euanescit.Aliud est de maledictione quæ zelo iustitiæ in impios emittitur ab habentibus authoritatem,qualis fuit maledictio Helizei in pueros prolata, & à Petro prolata in Simonem Magum. Talis enim non se habet instar auis auolantis,sed instar gladij verberantis & vulnerantis. Sic & Græca negatiue habent in hunc modum.Sicut aues volãt & passeres,sic maledictio vana non superueniet alicui.Potest & in hunc sensum nostra lectio accipi quanquam omissa sit negatio. Nã dicere,maledictum frustra,hoc est,sine iusta causa prolatum in quempiam,superueniet sicut auis rectè significat non superuenturum ei stabiliter,sed statim discessurũ ab eo, & vt vagam auem huc illucque instabiliter volãtẽ euaniturum,nec figendum in illũ contra quẽ prolatum est,& in quem directum est, vnde bene compararur aui ad alia transuolanti & quolibet vadenti.Hac sententia ergo confirmantur imbecilles contra blasphemos, nec non & contra eos qui ipsos mendacii . onerãt & famam denigrare conantur. Nam & hi contemnendi hac sententia insinuantur,iuxta illud:Conscia mens recti famæ mendacia ridet. Educit enim tandem quasi lumen dominus iustitiam piorum & iudicium eorum tanquam meridiem,vt est Psal.36. Vnde rectè Titus Vespasiani filius, audiens sibi quosdã maledixisse,dixit:Ego cum nihil faciam dignum,propter quod contumelia afficiar,mendacia nihil curo.Communiter tamen aliter à nostris hæc sententia intelligitur affirmatiue in hunc sensum.Sicut auis vt passer vel hirundo è nido suo ad alia & alia volat, redit tamẽ in nidum suum vnde auolauit:ita maledictio quæ frustrà in aliqnem profertur superueniet in illum,à quo progressa est,ita vt ea maledictio sit ei contra quem dicta est velut auis in aere vagans,ei verò à quo emissa est veluti auis in nidum suum reuersa, quia redundabit in caput eius,& propter eam à se in aliũ prolatam,maledictioni ipsemet subiacebit.Hunc sensum etiã Hebræi plerique hic intelligunt, accipientes particulam לא Lo,quæ cũ Aleph, significat ferè non,positam vt alicubi fit,pro לו Lo cum Vau,quæ significat pronomen ei, vt vertendum sit sic,maledictio frustrà ei veniet, qui scilicet eam protulit. Atque hoc secutus videri potest noster interpres qui vertit in quempiam superueniet,nempe in eum qui maledicit alteri.

3 *Flagellum equo,& camus asino, & virga in dorso imprudentium.*

HOc est,sicut flagellum equo conuenit vel debetur,& camus vel frenum asino, ita conuenit & debetur virga dorso imprudẽtium.pulchra comparatio,qua innuitur quod quemadmodum equus & asinus domestica scilicet animalia,quorum vsus nobis est necessarius,quoniam ratione carent, flagello & freno opus habent,quibus ad opera sua impellantur,aut ab indomita sua perulantia cohibeantur.Ita et imprudẽtes, quoniã prudentia et ratione nõ reguntur,virga opus habẽt & castigatione,qua & adigantur ad ea,quæ officij eorum sunt , & contineantur à suis insolentiis ac prauis desideriorũ impulsibus.Hinc satis intelligere licet, et quã rectè insipientes cõparẽtur equo et asino,et quare eis virga et castigatio op⁹ est,sicut equo et asino op⁹ est flagello et camo.Flagello enim his animalib⁹ opus

opus est, vt ad opus suum progrediantur, ac festinent camo vt cohibeantur, & ne à recta via declinent. Vtrunque istorum stultis virga præstat. Quod autem flagellum equo, & camus asino tribuatur, non sic accipiendũ, quasi vnum vni, & alterum alteri approprietur, cum flagellum potius tardo asino, & camus petulanti equo videatur tribuendũ, sed cum vtrunque vtrique cõueniat, tamen elegantiæ causa vnum vni, & alterum alteri tribuitur diuisim, phrasi Hebraica, quæ in scripturis sæpè occurrit, quanquam nihil vetat dicere quod Salomon, vtriusque animalis naturam aspiciens, equo quo ad festinandum vtimur flagellum tribuit vt ad cursum incitetur, asino quo ad onera ferenda lento gradu vtimur, camum tribuit, quo in suo lento gradu bene deducatur. vt sic per diuersa hæc animalia & diuersas eorum proprietates intelligamus etiam insinuari quosdam non nisi suo malo, & quasi flagello impelli ad sapientiam & virtutis cursum, alios admonitionibus & correptionibus velut camo & freno moderatius cohibendos ac deducendos. Beda simili modo in his animalibus & diuersis quę eis tribuũtur Philosophatus, per equũ, cuius natura indomita est & superba, superbos, per asinos luxuriosos ac lubricos designari intelligit. Et illis quidem, ob superbiæ repressionẽ necessarium esse diuinũ aliquod flagellum, istis verò vtilem esse infirmitatem carnis, qua cohibeantur, vt qui sponte conuerti nolunt, coacti flagellis conuertantur à vitiis. Prior sensus simplicior est. Conuenit cum hac sentẽtia quod Propheta Regius cũ monuisset ne similes essemus equo & mulo, quibus non est intellectus, mox subiungit
Psal. 31. ad Deum conuersus. In camo & freno maxillas eorum constringe qui nõ approximant ad te. Et suprà ca. 10. dicitur: Virga in dorso eius qui indiget sapientia. Conuenit illud & vulgaris prouerbij: Phryx plagis emendatur. Cõtra vero generosus animus, vt ait Seneca, rectius ducitur quam trahatur.

4 *Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis.*

5 *Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiẽs esse videatur.*

Difficultas hic quædam est, quomodo cõtraria duabus his sententiis præcipiat. Nam contraria sunt, Non respondeas stulto, &, Responde stulto, maxime cum vtrobique addatur iuxta stultitiam suam. Et potest hæc difficultas duobus modis tolli. Primo enim iuxta Bedã intelligi potest sapiẽtẽ voluisse significare stulto stulte loqueñti, quãdoq; respõdendum quãdoq; nõ. Vtrunq; enim faciendũ est pro temporũ & personarum diuersitate. Nã & quandoque stulti stultus sermo contemnendus est, nec habendus dignus responsione, ne si quis semper omnia dicta stulti reprehendere & confutare voluerit, etiam in stultitiã aut stultitiæ notã incidat, dum facit quæ stultitiæ sunt respondendo ad ea quæ contemnenda erant, & respõdendo illi in quo nullus proferetur fructus. Vnde suprà dixit. Noli arguere derisorẽ ne oderit te. Quãdoque vero stulto inepta loquenti, respõdendum est, vt cum periculum est, ne aliis sua stultitia noceat, si- Sup. c. 9.
bibique nimis placeat dum nullum audit sibi contradicentem, ac ob id sibi sapere videatur audeatque frequentius, & liberius suam profundere stultitiam in aliorum detrimentum. Itaque rationes diuersæ, quæ in diuersis indicantur sententiis, ostendunt quando sit stultis respondendum, & quando non. Aliter dici potest, quod cum dicit sapiens, ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, vult stulto stulta proferenti, non esse etiam stulte respondendum, hoc scilicet, vt sapiens eius imitetur stultitiam, vt si stultus maledictis aliquem incessat, & probris impetat, aut si carnalia proferat, alius vicissim similia regerat & respõdeat. Sic enim similis stulto efficietur, stulta & ipse cõmittens. Cum verò dicit, Responde stulto iuxta stultitiam suam, vult pro exigentia stultitiæ stulti respondendum esse ei, sed rationibus & verbis quæ sapientem decẽt, vt scilicet prudenti responsione ostendatur ei stultitia sua nec sibi sapiens esse videatur. Itaque in diuersis sententiis iuxta hunc intellectum quem tradit Lyranus præpositio, iuxta, accipitur aliter. Nam in priori sententia significat imitationem, in secunda exigentiam. Iuxta priorem intelligentiam potest vtrobiq; significare exigentiam, vt significetur aliquãdo respondendũ stulto pro exigentia, aut merito stultitiæ eius, aliquando non respondendum ei vt miretur. Beda vtrobiq; intelligit significari imitationem, vt significet urquãdoq; non imitandum in responsione stulti sermonem, sed tacendum, & contemnendũ, aliquãdo imitandum, & alterius stultam superbiam alia decutiendam stultitia. quod nonnunquã prudenter fit, quomodo Paulus dicit factus sum insipiens, vos me coẽgistis. Septuaginta sensum secundo loco positum videntur secuti. Habent enim sic: ne respondeas stulto, secundum stultitiam eius, vt ne similis illi fias. Sed responde stulto ad stultitiam eius, vt ne sapiens videatur apud sese. Cõuenit cũ hac doctrina illud quod Cicero in Apologia sua Salustio opposuit, Mihi, inquit, ratio habenda est non quid Salustius merito debeat audire, sed vt ea dicam quæ ego honeste effari possum.

6 *Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuncium stultum*

Multæ sententiæ hic congeruntur concernentes stultos, & imprudentes. In quibus omnibus semper occurrit apud hebræos dictio כסיל Cesil, & apud Græcos ἄφρων, pro quo noster vertit stultus, imprudens, insipiens. Hac sententia designatur quam ineptè & perniciose facit, qui negocia aliqua seria apud aliquem peragenda, aut verba quædam alicui referenda, committit imprudenti. Talis comparatur claudo pedibus, quia perinde se habet ac si ipse non posset ambulare, quòd tam inutili vtatur ministro, cum potius deberet ipse ire. Comparatur etiam iniquitatem bibenti, aut potius ipse dicitur bibere iniquitatem, quia stulti sui legati iniquitatem, multum & abunde sentire & proferre cogitur, dũ damna

damna multiplicia percipit ex imprudenti & iniqua stulti legati actione & verborum relatione. Itaque bibere iniquitatem, vel vt alij melius vertunt, bibere damnum (Nam vtrunque dictio Hebraica significat, & eodem recidit) est satiari ac repleri malo, quomodo Iob 21. dicitur de furore omnipotentis bibet. Et c. 34. dicitur bibit subsannationem quasi aquã, pro eo quod est ab omnibus malè audit & subsannatur. Qui ergo mittit verba ad aliquem deferenda per imprudentem & ignominia se afficit, quasi esset claudus pedibus, & damno se afficit, ac quasi iniquitate alterius, & damno plurimo repletur. Aut qui vtitur legatione imprudẽtis dicitur claudus pedibus, quia impedit negotiorum suorum progressum, & perinde se habet ac si se faceret claudum, & ineptum ad eundum, quia quod per illum male gestum est, & peccatum ipse postea corrigere per sese non poterit. Itaque quasi seipsum priuat potestate eundi ad tractandum suum negotium Hebræa enim habent pro claudo pedibus, Succidit pedes, sibi scilicet, hoc est, perinde se habet, ac si sibi pedes succideret, quia se magno damno afficit suáque negotia perplexa reddit & se priuat potestate eundi per sese, ad corrigendum quod male transactum est. Ita enim frequenter imprudentes legati negotium inuoluunt, vt restitui nõ possit. Monet ergo prouerbium videndum diligenter cui res serias committas. Quod si in quauis alia re curandum est, maximè seruandum est iis, qui verba Euangelicæ prædicationis mittunt disseminanda in populum, & negocia aliqua ecclesiastica, per legatos peragere coguntur. Nam si hæc imprudentibus, & potissimũ hæreticis commiserint, tanquam claudis non facilè poterunt impostērum per sese corrigere quod peccatum est, & de iniquitate eorum bibet, pœnas cũ eis daturi quos miserũt.

7 Quomodo pulchras frustra habet claudus tibias, sic indecens est in ore stultorum parabola.

CVM variè hæc sententia vertatur, & intelligatur in Hebræis, satis tamen constat sic potissimum verti posse. Tollite tibias à claudo, & parabolam in ore stultorum, per imperatiuum scilicet, quomodo & Septuaginta verterunt, vt sit sensus: Quemadmodum tibiæ non conueniunt claudo, ita nec parabola stulto, quem sensum secutus est noster interpres, qui verbis quibusdam additis, sensum potius expressit quàm verba. Et significatur, quod quemadmodum claudus, etiamsi tibias habeat, easque pulchras, non potest tamen eis bene vti, ideoq; ex hac parte frustra habet pulchritudinem tibiarum, cum ea potissimum consistat in illarum pulchro & decenti vsu: ita prouerbialis aliquis sermo, ac sententia quæuis, sapientiæ plena, non conuenit nec decẽs est in ore stultorũ, quia quãuis per sese pulchra sit & bona, non possunt tamen illi ea rectè vti. Deinde quemadmodum pulchræ tibiæ, non adferunt ornamentum claudo, eo quod eis bene vti non potest: ita nec parœmia & doctrina adferunt honorem stulto, qui inconcinnè & ineptè eis vtitur non bene & opportune applicãdo. Postremò quemadmodũ claudus, etiamsi pulchras habeat tibias, tamẽ inæqualiter ambulat, quod vna tibia alteri in longitudine non respõdeat: ita etiamsi in ore stultorũ sit prudens aliquis sermo, tamen cũ aliis eorum verbis ac factis non consentit, sed velut inæqualibus tibiis ambulant, dum quædam rectè, quædam ineptè dicũt. Dici potest hæc sententia contra eos in quorum ore sem per est Euangelium, quique illud ex officio aliis prædicant, cum improbæ sint vitæ, quales omnes, Sapiens stultos vocat, Sancta enim hæc prædicatio illis indecens est, vt qui ea nec ornentur, nec eandem ornent sed inæqualitate dictorum & factorum dehonestent, quantum in se est, omnino claudis similes, qui pulchras quidem habent tibias, sed eis non pulchrè incedunt. Claudicant enim & illi in duas partes, dum ore Deum, vita mundum prædicant.

8 Sicut qui lapidem mittit in aceruum Mercurij, ita qui tribuit insipienti honorem.

PRO eo quod noster vertit, aceruum Mercurij, Hebræis vnica dictio est מרגמה Margema, quæ propriè significat congregationẽ vel aceruum lapidum à verbo רגם Ragam, quod lapidare, vel lapidibus obruere significat. Secundum hãc significationem, quidam hunc locum sic intelligunt, Sicut qui proijcit lapidem aliquem preciosum in aceruum aliquem communium lapidum: ita facit qui tribuit insipienti honorem, quia sicut ille facit contra decorum, ita & iste, cum honor solis debeatur sapientibus, vt supra dictum est in primo versu. Et sicut in aceruo lapidum communium perit precium, & bonitas lapidis preciosi, ita perit inter vitia stulto attributus honor. Alij dictionem Hebraicam intelligunt significare fundam. Sic enim accepit Chaldæus Paraphrastes, & Septuaginta qui habent σφενδόνῃ, id est, funda, vt sit sensus: Sicut qui ligat lapidem in funda: cuius versionis etiam Lyranus meminit. Et tunc significatur quod sicut, qui ligat lapidem in funda vt proiiciatur, & pereat, ita qui stulto honorẽ tribuit rem facit mox perituram in eo, nec diu in eo permãsuram. Rursum sunt inter Hæbreos, qui dictionem Margema putent hic significare purpuram, vt sit posita pro ארגמן Argaman, quod purpuram significat, & erit sensus rursus de communi lapide ligato in veste preciosa qualis est purpura, vt significetur inepte facere qui honorem stulto tribuit & eiiungit quod ei non competit, sicut inepte facit qui lapidẽ aliquem vilem, & abiiciendũ ligat in purpura. Atque alterum horum duorum sensuum posteriorum videtur desiderare verbum Hebraicum, ligare, quod Hebræis est pro eo quod nos habemus, qui mittit. Quę nostra lectio optimè accipi potest in sensu primo posito, vt de lapide precioso intelligatur, & per aceruũ Mercurij, intelligatur aceruus communium lapidum qui poni solet ad discrimẽ viarũ, qui Mercurij dicebatur, quod dux ille viæ haberetur, & Deus mercaturæ. Nam quod per aceruum Mercurij Lyranus putat intelligi posse nummos illos proiectiles, quibus in computis vtimur, & intellectus, quem

quem iuxta illam acceptionem tradit, ridicula nimis videntur. Simplicius, tractauit hũc locum Beda, intelligens per missionem lapidis in aceruum Mercurii designari cultum idolorum & gentilium deorum, inter quos potissimum a plerisque colebatur Mercurius, vt mittere lapidem in eius aceruum sit aliquid contribuere materiæ ex qua ei templum extruatur, sicut explicuit Lyra. Itaque significabitur eum qui stulto cõfert honoré similiter delinquere atque is qui gentium deos honorat, quia vterque honorat eum cui non debetur honor. D. Ambrosius lib. 2. exéplo 7. legit iuxta 70. Qui deligat lapidem in fundibulo, similis est ei qui dat imprudenti honorem. Et interpretatur, quia seipsum vulnerat, atq; sibi potius, dum intorquet iaculum, affert periculum.

9 *Quomodo si spina nascatur in manu temulenti, sic parabola in ore stultorum.*

PARABOLA in ore stulti rectè comparatur spinæ in manu ebrii. Primum quia sicut ebrius, eo quod sit destitutus per ebrietatem, iudicio, viuq; rationis, non potest spina, quam manu gerit bene vti, sed contra ea abutitur seipsum & alios lædens: ita doctis prudétibusque sententiis, stulti ob defectum sapiétiæ & rationis non solum non vtuntur bene, sed cum & suo & aliorum detrimento, quem admodũ patet in indoctis hominib. qui scripturas sacras legentes & aliis prædicantes, eas deprauant ad suam ipsorum & aliorũ perditionem, vt habet Petrus. Vnde intelligere licet quam rectè & stultus temulento, & parabola in eius ore, spinæ comparetur in manu ebrii. Secundo quia sicut ebrius per ebrietaté suam ita decipitur, vt cũ putat se florem vel fructum aliquem decerpturum in horto, aut commune aliquod lignum manu tractaturum, incidat inopinato in spinam, à qua læditur cum multorum irrisione: ita & inopinatum est, vt in ore stultorum inueniatur aliqua prudentia, & cum inuenitur, nocet eis magis quã prodest, & risum potius prouocat in aliis, quam venerationem, ita vt dicatur de eis illud veteris prouerbii, Num & Saul inter prophetas? Et hæc quidé sufficere possent videri pro sententiæ explicatione, si dictum fuisset, Quomodo si spina sit in manu temuléti, sed aliud quid insinuare videtur verbum, Nascatur, quomodo; si spina nascatur, pro quo Hebræa habent, Ascendit, & Græcis ἀκανθαι φύονται, hoc est, spinæ nascuntur vel germinant, nisi dicamus spinam nasci in manu temulenti nihil esse aliud, quam eã ibi fortuito inueniri & obuenire. D. Ambrosius loco prædicto secutus 70. legit. Spinæ nascuntur in manu ebrio si, seruitus autem in manu imprudentis. Et intelligit, quia sicut ille suis vulneratur poculis ita insipiés suis factis: ille bibendo se peccato inficit, iste operando se culpæ adiudicat, & factis suis trahitur in seruitutem.

10 *Iudicium determinat causas, & qui imponit stulto silentium, iras mitigat.*

ADMIRARI quis merito posset hanc versioné qnod cum Hebraica veritate, vt iám legitur, nullam omnino videatur habere correspondentiam vel similitudinem. Sic enim Hebræa iuxta simplicissimam & probabilissimam intelligentiam (nam & ipsa sunt valde ambigua, & variè accipiuntur) habent ad verbum: Magnus creat omnia, & mercedem dat stulto & mercedem dat transgressoribus. Qua sententia significatur quod magnus dominus deus qui omnia creauit & gubernat, non solum sapientes, sed & stultos & trangressores legis suæ tanquam suos mercenarios pascit. Quod vocat dare mercedem, quia ipse alit eos, ac si deberet eis escam, tanquam eorũ dominus, quéadmodum quispiã tenetur dare mercedé suis mercenariis. Aut loquitur de mercede, quam impiis reddit, tãquam omnium dominus & creator, iuxta eorum merita irrogando scilicet, & eis qui per stultitiã peccant aut ignorantiã, & eis qui per malitiam volũtariè transgrediuntur, commerita supplicia, siue hic, siue in futura vita. Cæterum cũ sint hebræa admodum obscura, & quæ ad varios sensus trahi possunt, noster interpres punctis tantum, & literis quibusdam mutatis, lõgè alium sensum hic intellexit, sicut & Septuaginta similiter diuersum, quod quomodo factum sit, quo minus miremur sciendum est, nostrum pro prima dictione רב Rab, quæ magnum significat, puncto tãtũ variato legisse רב Rib, quod iudicium significat & litem. Secunda dictio, quæ significat nonnunquam formare vel creare, significat etiam fugare, prohibere & vincere, quomodo teste Pagnino etiam hic quidam hebræi accipiunt. Est enim ea dictio de qua & superiori capite dictum est in illud, Ventus aquilonaris dissipat pluuias. Itaque noster intellexit hũc sensum, Iudiciũ dissipat omnia, hoc est, determinat omnia negotia & causas. In sequẽti parte pro participio. שכר Socher, quod bis positum significat reddere mercedem, legit bis, quemadmodum & Septuaginta videntur semel legisse שבר Schober. quod cõterere significat & cõfringere, Beth scilicet legés pro Caph, inter quas literas est maxima similitudo, vnde vertit imponere silentium, & mitigare, quod non est aliud quam confringere. Et pro עברים Oberim vertit iras, quia dictio עברה Aebrach, ab eadé radice significat irã. Septuaginta qui et ab Hebraica veritate, & à nostra lectione diuersum tradiderunt sensum, quid secuti sint, similiter diuinare potest qui Hebræa norit, & eorum ambiguitatem. Habent enim sic, πολλὰ χειμάζεται πᾶσα σὰρξ ἀφρόνων, συνθρίβεσθαι γὰρ ἡ ἔκστασις αὐτῶν, id est, frequenter, vel multum tempestate iactatur omnis caro insipientium, conteretur enim excessus eorum. Quæ ideo dicta sunt, ne quis nostram lectionem, quasi nihil habentem commune cum Hebræis planè reiiciat, cum sententiam contineat conuenientissimam. Significat enim quod sicut iudicium iustitiæ determinat & definit omnes causas controuersas inter homines, & per hoc dissidia eorum dissoluit: ita & vir prudens, qui sua prudenti æquitate, & iudicio imponit stulto silentium, mitigat iras quas sua imprudentia stultus excitauit, & excitaturus erat. Vt hinc intelligamus bonitatem & vtilitatem iustitiæ & prudentiæ

prudentiæ ad ſuperandum malitiam imprudẽtiæ, & qua re improbitas hominum & ſtultitia ſuperari poſsit, vt in pace homines viuant cum ſtultis imprudẽtibus ac improbis. Et poteſt ſententia accipi, aut per partium comparitionem ad inuicem hoc modo: Sicut iudicium determinat cauſas, ita qui ſtulto imponit ſilentium iras mitigat. Vel ſine comparatione, hoc modo: Iudicium determinat cauſas, & qui per iudicium illud imponit ſtulto ſilentium, mitigat iras, quaſi diceret, Rẽ valde bonam facit.

11 *Sicut canis qui reuertitur ad vomitum ſuum, ſic imprudens qui iterat ſtultitiam ſuam.*

PVLCHRA ſimilitudine imprudens iterans ſuam ſtultitiam, hoc eſt, improbus repetens nequitiam ſuam comparatur cani reuertenti ad id qnod euomuit reſumendum, quam ſimilitudinem ex hoc loco, etiam D. Pe-
2. Pet. 2. trus in ſecunda ſua epiſtola deſumpſit contra quoſdam qui ab agnita veritate relapſi ſunt in errores & impietatem. Contigit (inquit) eis illud veri prouerbij, Canis reuerſus ad vomitum ſuum. Primum enim dum cani, animali impudico, inuerecundo, & ad nihil fere aliud vtili, quam ad vane oblectandum, peccatorem comparat, ſignificat quam ſit in ſeſe abiectus, & vilis homo peccator, in multis cõditionibus cani ſimilis propter quod & alias canibus peccatores aſsimilatur, vt cum di-
Matt. 7. cit dominus: Nolite ſanctum dare canibus,
Matt. 15. Et, non eſt bonum ſumere panem filiorum, & mittere canibus Secundo dum cani reuertẽti ad vomitum comparatur peccator, iterans ſuam impietatem, ſignificatur, quam ſit res fœda & abominanda iterare impietatem ſemel relictam, quam ſcilicet fœdum eſt, canem fęditatem quam ſemel eiecit reſumere, quod cum quilibet videt, nauſeam ſentit &
Pſal. 52. abominatur. Vnde bene de peccatoribus dicit propheta: Corrupti ſunt & abominabiles facti ſunt in iniquitatibus ſuis. Nec tantum peccator cani ſimilis eſt, in repetendo fœditatem ſuam ſed etiã in vomitu canis. Sicut enim canis id quo grauatur eijcit & tamen hoc ipſum, quod tanquam noxium abiecit, reuocat, & pro cibo aſſumit: ita & peccator ſæpe conſcientia arguente compunctus, quo grauatum ſe ſentit, peccatum deteſtatur, abijcit, & per confeſsionem euomit, conſcientiam ſuam ea ratione alleuans, ſed per ſtultã ſuam inſtabilitatem, quod tanquam malum deteſtatus eſt, rurſum tanquam ſibi bonum, & tanquam quod ipſum paſcere valeat in cibũ concupiſcentiæ ſuæ repetit. Sic ferè hanc parabo-
Gregor. lam tractat. D. Gregorius tertia parte curę admo. 31. Canis quippe (inquit) cum vomit profecto cibum qui pectus deprimebat, proijcit, ſed cum ad vomitum reuertitur, vnde leuigatus fuerat rurſus oneratur. Et qui admiſſa plãgunt profecto nequitiam de qua male ſatiati fuerant, & quæ mentis intima deprimebant, confitendo proiciuut, quam poſt confeſsionẽ dum repetunt, reſumunt. Proinde hinc intelligere licet, quam apta ſit ſimilitudo à ſapiẽte indicata, quam ſi peccator quiſque pręſſe conſideraret & ex ea intelligeret, quam fœdum ſit redire ad peccata relicta, & quã hoc planè caninum ſit, retrahi facile poſſet, & cohiberi à peccatorum reiteratione, nolens in ſe admittere quod etiam in canibus deteſtatur. Eodem tendit & altera ſimilis parabola à D. Petro ſuperaddita: Sus lota in volutabro luti, pro ad volutabrum luti, ſcilicet reuerſa. Et quod eſt in Eccleſiaſtico. Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit mortuum, Eccl. 34.
quid proficit lauatio illius? ſic homo qui ieiunat in peccatis ſuis, & iterum eadem faciens, quid proficit humiliando ſe? orationem illius quis exaudiet?

12 *Vidiſti hominem ſapientem ſibi videri? magis illo ſpem habebit inſipiens.*

CVM multis iam ſententiis multa in ſtultos dixerit, hoc iam verſu ineptiſsimum ſtultorum genus indicat, cui præferendi ſint hi, qui pro inſipientibus vulgo habentur. Sunt autem hi qui ſapientes ſunt in oculis ſuis, hoc eſt, vt bene vertit noſter interpres hebraicam phraſim explicans, qui ſapientes ſibi Rom. 1.
videntur, de qualibus dicit Paulus Romanis: Eſai. 5.
Dicentes ſe eſſe ſapientes ſtulti facti ſunt. Et Eſaias: Væ vobis qui ſapientes eſtis in oculis veſtris, & coram vobiſmetipſis prudentes. Tales qui ſic ſibi videntur ſapientes, vt de ſua ſibi placeant ſapientia, alios præ ſe contemnentes, aut ſunt frequenter omnium penè rerum imperitiſsimi ac indoctiſsimi, putantes ſe intelligere, quæ non intelligunt, aut etiamſi pleraque bene ſciant, tamẽ agnoſcere nolunt ſe pleraque neſcire quæ ab alijs diſcere debeãt. Itaque cum ab aliis ſapiẽtiam diſcere nolint, nulla ſpes eſt vt aliquando ſapientes fiãt, ſed inſipiẽs magis illo ſpem habebit, hoc eſt, magis ſperandum eſt de inſipientis alicuius, qui talis vulgo habetur, ſalute & ſapientia adipiſcenda, quam de illius. Non enim cum dicitur inſipiens magis illo ſpem habebit, ſignificatur quod ipſe inſipiens maiorem ſpem habebit quam ille, aut quod magis ſperabit quã ille. Neuter enim ſpem talem habet, ſed intelligẽdum eſt de ſpe quam homines de inſipiẽte habere poſſunt, vt ſit ſenſus: Inſipiens habebit ſpem apud homines, vel in cordibus hominum, hoc eſt, homines magis de eo ſperabunt. Vnde Hebræa verti poſſunt, Spes eſt de ſtulto magis, quam de illo. Demonſtrat huius ſententiæ veritatem, quod de Scribis & Phariſæis, ac plebe Iudaica legitur in Euangelijs. Illi enim quoniam ſibi placebant de ſapientia & cognitione legis, nec à Chriſto, nec à quouis Ioan. 6.
alio ſe doceri patiebantur, ita vt cæco dicerẽt: In peccatis natus es totus, & tu doces nos. Proinde nulla ſpes fuit cõuerſionis eorum & fidei in qua vera eſt ſapientia, cum interim vulgus indoctum quod ſuã inſipiẽtiam agnoſcebat, & auide Dei ſapientiam ex ore Chriſti audiret, & ex eo plerique in ipſum crederent, ita vt ſicut Chriſtus de ſe dixit, factum Ioan. 9.
ſit, vt qui non videbant, viderent, & qui videbant cæci fierent. Demonſtrat ſententiæ veritatem, & quod in hæreticis quotidie experientia docet. Videmus enim in eis, non ſolũ eos qui iuxta ſeculi æſtimationem docti videntur, ſed etiam indoctiſsimos quoq; de plebe,
quoniam

quoniam sibi persuadent se intelligere scripturas,& Spiritu sancto afflatos esse, nullam quantumuis doctiorum institutionem admittere, ita vt ob id vel nunquam vel raro tales conuerti contingat, proinde non caret efficacia quod per interrogationem vnumquemque sapiens compellat dicens: Vidisti hominem sapientem sibi videri? quasi diceret, Si ex diligenti animaduersione obseruasti aliquẽ esse qui sibi videatur esse sapiens, nõ est quod multum labores in illo docendo, sed scito desperatã esse propemodũ eius resipiscẽtiam & salutem, magisque tibi sperandum de eo qui planè imprudẽs & indoctus habetur. Conuenit cum hac sentẽtia quod præclare scripsit Fabius lib.1. Nihil, inquit, peius est iis, qui paulum vltra primas literas progressi, falsam scientiæ persuasionẽ induerunt. Nam & credere præcipiẽdi peritis indignantur, & velut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sæuientes stultitiam suam perdocẽt. Nec minus error eorum nocet moribus.

13 *Dicit piger, Leo est in via, & leæna in itineribus.*

POST plerasque sententias concernentes stultitiam & insipientiam, subiunguntur iam aliquot ad pigritiam pertinentes, quarum prima hæc supra habita est & exposita cap.22. versu 14. vnde patet hac sententia nihil aliud significari quam pigrum, cũ ad operã aliqua foris agenda vocatur se per pigritiã excusare, prætexẽdo magna pericula quæ tamen non sunt. Tantum hoc monẽdum hic, itineribus positum pro viis vel plateis.

14 *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lecto suo.*

SVPERIORI sententiã indicat quid pigrum domi contineat, hac vero quid domi agat, nempe quod sicut foras non egreditur ad opera debita, ita nec domi vacat rebus honestis, vsqueadeò deditus otio, vt ne otium quidem otiosè & quiete ferre possit. Sicut, inquit ostium vertitur in cardine suo, ita vt moueatur nunc in vnam, nunc in aliam partem fixè tamen cardini suo semper adhærẽs: ita piger etiã cum non dormit, nec lecto ei amplus opus est, vertitur in lectulo suo, nunc in hoc, nũc in illud latus, adfixus pertinaciter lecto, sed in eo inquietus, qui quieti tantum & somno destinatus est. Pulchrè ergo pigritiei absurditatem depingit, significando pigrum etiam quietẽ vti inquiete, & nec tunc quietẽ relinquere posse cum incipit esse molesta. Potest & aliter accipi hæc sentẽtia, nẽpe vt hic sit sensus: Sicut ostiũ vertitur in cardine suo, nunc ad aperiendum illud, nunc ad claudendum, nunc vt egrediantur homines, nunc vt ingrediãtur ita piger voluitur in lecto suo, nunc proponens surgere & egredi ad opus, nunc sese trahens & lecto includens. Quem sensum indicat Beda, scribens: Sicut ostium in cardine, vertuntur, modo exire ad opus, modo ad quiescendũ redire proponentes. Ex quo etiam patet mysticè hanc sententiã accipiendã de lecto prauæ consuetudinis & vitio lau.Lin prouerb.

rum, in quibus quidam cum voluptate quiescunt volutantes sese de vno vitio in aliud,& nunc quidem proponentes vitia relinquere, nunc vero in eadem relabentes, præ pigritia, virtutis viam & labores arripere recusantes.

15 *Abscondit piger manus sub ascella sua, & laborat si ad os suum eas conuerterit.*

SVPERIOR sentẽtia mõstrat, quid prę pigritia faciat in lecto piger, hæc quid iã relicto lecto, significans etiam adeo ipsum se tradere quieti, & otio, vt etiam quæ sibi sunt necessaria, & paruo constant labore, pigeat si bi ipsi impẽdere. Abscõdit (inquit) piger manus, quas ad operandũ extẽdere deberet, sub ascella sua, & laborat, hoc est, molestũ est ei ac fatigatur si ad os suum eas capiendi cibi gratia conuerterit. Cætera vide superius in cap. 19. vbi versu 24. similis habetur sententia. Nec mirari quis debet, quod in variis locis eiusdẽ sententiæ sit in hoc libro repetitio. Id enim vel ex eo accidit quod à diuersis collectio facta sit, vel ex eo quod eadem diuersis quadrent locis.

16 *Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias.*

CVM multa vitia recitauerit pigri, tandẽ quod est maximum infert, nempe quod se sapientiorem reputet septem viris, hoc est, plerisque sapientibus, non qualibuscunque, sed etiam talibus, à quibus homines petere solent sana consilia, bona iudicia & doctas sententias. Hos enim designat per eos qui loquuntur sententias. Nam pro loquentibus sententias, hebraice est, reddentibus vel respondentibus sentẽtiam. Cæterum hæc arrogantia sapientiæ quam hic pigro sapiens tribuit, dupliciter intelligi potest. Primũ quod ex nimia pigritia, non libeat illi doctos adire, audire, & interrogare, prætexatque propterea se doctiorem esse, etiã doctissimis. Secundo quod in diligendo otio, & quiete sapientius se agere existimet his qui multo labore ad sapiẽtiã peruenirũt, quique docendo alios, & respondẽdo prudẽter, in magnis versantur laboribus & occupationibus, vt significetur pigrum sibi persuadere, sapientius & melius se vitam instituisse suam, quam faciunt plerique sapientes, qui occupantur in respondendo cunctis prudenter. Et sane vtrunque horũ accidere videmus, & quod pigri dũ nolunt accedere loca publica, vbi traditur vera sapientia, in excusationem suæ pigritiæ fingũt se scire quæ ibi docenda sunt, ac melius scire, quam ipsi concionatores, & quod otiosum suæ vitæ genus præferant laborioso, & molesto generi vitæ sapientum qui in docẽdis aliis occupantur, reputantes eos præ se stultiores. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Stultus cõplicat manus suas, & comedit carnes suas dicẽs: Melior est pugillus cum requie, quam plena vtraque manus cum labore, & afflictione animi. Eccle.4. Proinde parabola indicat pigros deploratos esse, nec magnam esse spem, vt aliquando sapiant, sicut supra dixit de eis, qui sapientes sunt in oculis suis. Potest etiam intelligi hac

sententia significari,pigros cũ ipsi nihil agãt, & aliorum factorum sint curiosi scrutatores facilè etiam sapientum dicta-factaque redarguere,& carpere quasi illis sapiẽtiores. Quod experientia docet esse verissimum.

17 *Sicut qui apprehendit auribus canem, sic qui transit impatiens & commiscetur rixæ alterius.*

APTA comparatione is qui transeundo per viam,cum videns quosdam inter se rixantes,impatienter fert iniuriam quam putat alterum alteri inferre,& ob id immiscet se alterius liti insurgendo in eum , quem putat iniquam habere causam,aut obiurgando eos qui inter se litigant,assimilatur ei, qui canem auribus apprehendit. Canis enim animal est maximè irritabile, nec alia re magis irritatur quam si auribus apprehendatur,parte scilicet minimè tractabili in canibus.Quod qui faciũt temerè contra se canem prouocant ad ablatrandum,insurgendum & mordendum,cum id facilè vitare possent,canem intactum relinquendo Ita qui aliis inter se contendentibus se immiscet in causa ad se non pertinente,dũ vel vni parti studet fauere , vel vtranque vult reprehendere , animos iam per contentionem irritatos & accẽsos,vel alterum ipsorum facilè contra se adeò prouocat,vt iam vel ambo,vel alter cum ipso contendere incipiat, & in ipsum insurgat nonnunquam & lædat , cũ transeundo , & causam eorum intactam relinquendo,omne incommodum effugere facilè posset.Monet ergo prouerbium non facilè quenquam ingerere seipsum debere aliorum causæ,ne temerè prouocet aliorum in se inimicitias & odia.Videtur contra fecisse Moses,qui vt est in Exodo,cum vidisset duos Hebræos rixantes inter sese,dixit ei qui faciebat iniuriam. Quare percutis proximum tuum? Quem statim sensit in se insurgentem & mordentem.Dicebat enim:Quis cõstituit te principem & iudicem super nos ? Num occidere me tu vis , sicut heri occidisti Ægyptium? Atque huius oblocutione coactus est exulare relicta Ægypto. Sed Moyses id fecit laudabiliter,ac spiritu accensus diuino, à quo iam destinatus erat dux & rector populi Israelitici. Sapiens verò vult , vt ne temere nos ingeramus aliorum contentionibus,nec ex impatientia,ac contentioso more. Et maximè lo cum habet in his,qui sic se aliorum immiscẽt contentionibus, vt eas fauore alterius partis foueant & accẽdant.Qui autem cumChristiana modestia studet ex charitate litigantes inter se conciliare,nõ est similis apprehendenti canem auribus,sed potius adblandienti canibus, & irritatos canes, ostensis fragmentis panis,quiescere facienti.Similiter qui pro authoritate,qua fungitur ex zelo iustitiæ , inter collitigantes sese immiscet,iniuriam facienti silentium imponens , non est similis apprehendenti canem auribus,sed percutienti canem baculo,& abigenti ne noceat.

Exod.2.

18 *Sicut noxius est qui mittit sagittas & lanceas in mortem.*

19 *Sic vir qui fraudulenter nocet amico, & cum deprehensus fuerit,dicit ludens feci.*

VERBA illa,cum deprehensus fuerit, nõ sunt in Hebræo,sed à nostro interprete, imitante hac in parte Septuaginta, explicandi causa sunt addita.Nec est.Sicut noxius est, sed,Sicut abscondit se,quamuis alij aliter accipiãt dictionem Hebraicam,cuius significatio non potest esse satis certa,quod tantũ hoc loco in scripturis occurrat , in ea forma qua hic ponitur.Sẽsus ergo est:Sicut qui mittit in aliquem sagittas,& lanceas ad occidendum, noxius est,non simpliciter nec vno modo,sed valde noxius est,eo quod talis occultè hoc faciat volens latere , vt post mortem inflictam possit inficiari , quodque hoc repente faciat & præter expectationem,vt duplici hoc nomine eius malum vitari nequeat: (Sagittarum enim eiaculatio,& abscondite fieri solet,& adeò repentè,vt præuideri nequeat)talis est qui amico suo nihil mali ab ipso metuenti per occultam & tectam fraudem nocet,eumque decipit,studens omnibus modis latere,& si deprehensus fuerit,dicit se non ex malo fecisse animo aut serio,sed fecisse per iocum , quasi diceret: Eo peior est ille aliis qui damnum inferunt,quòd &dum nocet,& post illatum damnum vult haberi pro amico. Cõparãtur ergo ficti amici, qui clanculũ nocẽt, & suã malitiã dissimulant,his hominibus qui omniũ pessimi & perniciosissimi habẽtur,quales sunt qui sagittis ex occulto hominẽ impetunt,aut faces ardẽtes alienis tectis iniciunt. Nam pro sagittas & lanceas, Hebræa habent faces & sagittas. Tales enim longè perniciosiores sunt his qui gladiis coram & cominus hominem ad occidendum aggrediuntur,qui videri possunt & vitari fuga, aut resistendo superari.Non sic autem alij.Itaque significatur, illos esse maximos inimicos , ac perniciosiores apertis hostibus,qui cum pro amicis se gerunt,& haberi volunt,nocere secreto student. Perditissimi,inquit Cicero,hominis est simul & amicitiam dissoluere,& fallere eum qui læsus non esset nisi credidisset.

20 *Cum defecerint ligna,extinguitur ignis , & susurrone subtracto,iurgia conquiescunt.*

APERTA est parabola, qua significatur quod lites & nascuntur & fouentur cõmuniter à malis linguis , sicut ignis fouetur à lignis,& proinde si quis iurgia velit conquiescere,prouidendum esse,vt susurrones,qui sua maledica lingua ea suggerũt,vnde lites oriũtur & nutriuntur,amoueantur & subtrahantur. Deficiẽte enim causa,deficiet & effectus. Notandum autem bene,iurgia,lites,& discordiam igni comparari,& susurronem lignis.Sicut enim ignis omnia deuorat & perdit,sic & discordia omnia vastat. Concordia enim , vt ille dixit , paruæ res crescunt , discordia maximæ dilabuntur.Et:Omne regnum in se diuisum desolabitur.Hoc ergo tantum malum è nulla re alia magis habet fomentum,quam à susurronibus,qui omnia celanda deferunt,in peiorem partem dicta factáque exaggerantes,ac de suo pleraque affingentes, vnde non immerito dixit Propheta Regius : Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar. Matt 12.

Et

Et Leuitici 19. speciatim præcepit Dominus: Nõ eris criminator & susurro in populo. Hinc enim videmus in omni cõmunitate siue priuata, siue publica, esse eas quæ sunt vsque cõtentiones. Hinc in Ecclesia ipsa tot iam videmus iurgia, & de dogmatibus fidei, atque Ecclesiæ statutis concertationes, quod omnia plena sint susurronibus, qui omnibus piis ordinationibus detrahunt, in populo spargẽtes varias calumnias, quibus simplices accedũt contra ecclesiastica dogmata, quibus & accensum iam ignem illũ omnia pia deuorantem fouent. Secutus est sapientis consilium hic insinuatũ Titius imperator, qui delatores cæsos flagellis ac fustibus, deportari iussit.

Psal. 100.

21 *Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem, sic homo iracundus suscitat rixas.*

SIMILIS est hæc sententia superiori in hoc differens, quod hic iam altera indicatur causa litium & contentionũ, quæ & ipsa se habet ad lites, vt ligna ad ignem, homo scilicet iracundus, vel vt habent Hebræa, vir cõtentionum, hoc est, homo contentiosus, quales ferè sunt homines iracundi, qui ob leuissimam causam contendunt. Sicut ergo carbones se habent ad prunas, ad prunas, cum scilicet augentes cum apponuntur, & sicut ligna se habẽt ad ignem quẽ fouẽt & augẽt, sic homo iracũdus & litigiosus suscitat rixas, efficiẽs scilicet, vt lis aliqua parua aut sopita, excitetur in magnũ ignem, qui graue damnum inferat.

22 *Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniũt ad intima cordis.*

ET hæc sentẽtia indicat malũm quod adfert susurro, quæ etiam supra posita est & exposita in capite 18. versu 9.

23 *Quomodo si argento sordido ornare velis vas fictile, sic labia tumentia cum pessimo corde sociata.*

HEBRAEA paucioribus verbis sic habent, sed quæ difficilem habent sensum, Argentum scoriatum tectũm super testam labia ardẽntia (vel vt alij vertunt) succedentia, scilicet lites & cor malũ. Per argentũm scoriatum intelligunt quidam rectè, ipsam scoriam argenti, quam non conuenit superaddere vasis alicuius pretiosæ materię ad ornandũ ea, sed tantum conuenit vilibus vasculis, vt fictilibus & testaceis quibus si superaddatur ad tegendum ea, videbitur quidẽ ornamenti aliquid addere, & sub ea vilitas testa eca latere poterit, verum reuera parum decoris, & pretij illi adfert, manet semper vile vasculum: ita similiter labia ardentia odio, vel succẽdentia lites, vel vt noster vertit, labia tumentia accensa scilicet igne superbiæ, quæ loquuntur superba, non conueniunt nisi cordi pessimo, quod quidẽ tegere possunt, & apparenti aliquo verborũ splendore ornare, cũ reuera semper maneat pessimum. Ex qua explicatione non solum patet quam rectè additis quibusdam verbis, obscuritatem breuitatis Hebraicę noster interpres verterit, & elucidauerit, sed etiam quam apta sit comparatio in sententia à Salomone insinuata. Comparatur enim scoria argenti (quam rectè etiam intellexerimus apud nos vocari argentum sordidum, hoc est, nullius & sordidi pretii & quod tãtum est sordes argenti) superducta testę cum labiis ardentibus et tumetibus superadditis cordi nequam. Qua cõparatione primum quidem significatur, quòd sicut illud quod accedit testæ, bene ei conuenit, & omnino est iuxta adagium, Dignũ patella operculum, ita & hic labia talia cordi respondent & conueniunt. Deinde quod sicut illud testam quidem tegit, sed non reddit multo meliorem: ita & hic labia superborum cordis malitiam tegere possunt, sed non reddunt cor melius, quod rectè vasi comparatur, vt in quo cõtineantur omnes cogitationes, & vasi fictili, quòd nihil nisi terrena cogitet, confringendum aliquando ab eo cui dictum est: Tanquã vas figuli confringes eos: Quod si sequentes versus considerentur, in quibus videri potest hic versus explicari per labia ardentia, vt habent Hebræa, videntur significari labia hominum ardentiũ odio, quæ latens in corde odiũ tegunt verbis speciosis, quo magis decipiant. Sequitur enim.

Psal. 2.

Iansen. in prouerb.

24 *Labiis suis intelligitur inimicus, cum in corde tractauerit dolos:*

25 *Quando submiserit vocem, ne credideris ei: quoniam septem nequitiæ sunt in corde ipsius,*

PRO intelligitur, verbum Hebraicum Innacer, ambiguum est, quia & significat cognoscere, & significat alienum esse, vel alienum se exhibere & dissimulare. Vnde quidã vertunt vt noster, Labiis suis cognoscitur vel intelligitur inimicus. Alij, Labiis suis alienum se exhibet, vel dissimulat inimicus, quasi scilicet non odiat, nec sit inimicus, quẽ sensum magis conuenire putant ei quod sequitur, Quando submiserit vocem, ne credideris ei. Cui tamen etiam altera versio bene cõuenit. Nam sensus est, Cum inimicus quispiam in corde suo secrete apud se versat dolos, & cogitat varias decipiendi rationes, et malitiam cordis & odium tegere verbis studeat, tamẽ ex verbis suis facilè intelligi et agnosci poterit. Nam etiam si blandè loquatur, aut eum prædicet quẽ odit: tamen facilè aduertere licet rem esse fictam, nec ex animo syncero proficisci quæ dicit. Solent enim qui odium suum tegere student, nimis exquisita vti verborum blanditie: aut nimis inconstantes esse in verbis suis, et omnino sic loqui, quomodo non est verisimile, locuturum, qui pridem pro inimico se gessit. Itaque non est necesse intelligere, cum dicitur labiis suis intelligitur inimicus, de verbis iniuriosis & cõtumeliosis quæ ex latenti in corde odio erũpentia, pondat inimicitiã, sed potest etiam intelligi de inepta blanditie verborum quæ suspectũ reddit hominem. Cui bene cõuenit quod sequitur: Quando submiserit võcẽ, hoc est, quando demisse & humiliter loquitur se tibi subiiciens, suã gratiam se petere ostẽdẽs, ne credideris mox ei, quia septẽ nequitię sunt in corde ei, hoc est, multa mala tũc versat cõtra te in corde suo, eoq; magis cogitare debes

 illum

illũ tibi malè velle,quo blandius loquitur, & ſubmiſsius,maximè quando nuper ſe inimicum exhibuit. Docet quæ ad hunc ſenſum faciunt multa Eccleſiaſticus: Non credas
Eccl.12. inimico tuo (inquit) in æternum. Sicut enim æramentũ eruginat nequitia illius,et ſi humiliatus vadat curuus,adiice animũ tuum,& cuſtodi te ab illo.Et poſt multa: In labiis ſuis indulcat inimicus,& in corde ſuo inſidiatur, vt ſubuertat te in foueã.In oculis ſuis lachrymatur inimicus,& ſi inuenerit tempus nõ ſatiabi
Cap.27. tur ſanguine &c.Itẽ alibi: Annuens oculo fabricat iniqua.In conſpectu oculorum tuorũ conculcabit os ſuum, & ſuper ſermones tuos admirabitur. Nouiſsimè autẽ peruertet os ſuum,& in verbis tuis dabit ſcandalum.

26 *Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia eius in concilio.*

DICTVM eſt in ſuperioribus ſententiis, de odio & fraude tectis in corde, nunc dicit duabus ſententiis,quid ei qui ſic odium & fraudem tegit, ſit euenturum. Et primum quidẽ dicit malitiam eius qui ſic operit odiũ a fraudandum & decipiendum, & ſi ad tempus lateat,tamen ex quibuſdam indiciis & factis vel dictis agnitam tandem,reuelandam in concilio & conſeſſu iudicum, aut in cœtu totius alicuius communitatis, ibiq́ue redarguendam & puniendam. Nullum enim ſimulatum,diuturnum.Id frequenter quidem etiam apud homines euenit cum tectum diu odium & diſsimulatum, per ſigna quædam manifeſtatum à cõcilio deprehenditur,publicatur,atque punitur. Sed quãquam homines latere poſsit,ſemper tamẽ reuelabitur malitia huiuſmodi hominis in cõcilio ſanctæ Trinitatis,& ſanctorum cęleſtium,vel angelis eã apud Deum & ſanctos deferentibus. Quod ipſum manifeſtius fiet in nouiſsimo iudicii die,quando in concilio omnium ſanctorum, & corã angelis Dei,iudex Chriſtus illuminabit abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium,quãdo & perfectè implebitur Illud:Nihil occultum quod non ſciatur,& nihil abſconditum quod non reueletur. Tunc
1 Cor.4. Luc.12. reuelata tecta iam malitia fraudis,& odii pœnas dabit in interitũ æternas.Patet ex dictis dictionem Concilio per c literam ſcribendã, non per ſ,quod & manifeſtũ eſt ex dictione Græca *συνεδρίῳ*,& dictione Hebræa Cahal,quæ congregationem & cœtum ſignificat.

27 *Qui fodit foueam,incidet in eam: & qui voluit lapidem, reuertetur ad eum.*

DIXERAT malitiam fraudulenti reuelandam in cœtu,ſignificat nunc ſecundo quid reuelata eius malitia paſſurus ſit,nẽpe idem malum,vel tale quale alteri parauit. Id enim duabus illis parœmiis & adagiis in vna ſententia cõprehenſis ſignificat,ad quod ſignificandum locutiones illæ & aliæ ſimiles in ſcripturis ſæpe ocurrunt. Vtraque enim &
Pſal.7. Dauid vſus eſt:Lacum,inquit, aperuit & effodit eum,& incidit in foueam quam fecit.Conuertetur dolor eius in caput eius,& in verticem ipſius iniquitas eius deſcendet, Quo ſecundo verſu eadem parabola videtur eſſe, quę eſt hic in ſecundo mẽbro, Qui voluit lapidem reuertetur ad eum.Eo enim ſignificatur is qui grandem aliquem lapidem voluit, vt ex alto in caput alicuius deiiciat & caput eius confringat, qui eodem poſtea lapide in caput ſuum excepto pereat,Eccleſiaſtici 10. Eccl.10
prior parabola repetitur,alter adiuncta eiuſdem ſignificationis,Qui fodit foueã, incidet in eam, & qui diſsipat ſepem,mordebit eum coluber.Eadem ponitur & Eccleſiaſtici 27. cũ Eccl.27.
aliis eiuſdẽ ſignificationis,idq́ue etiã poſtquã de eo dixerat, qui odium & paratas fraudes tegit lingua blandiloqua.Multa,inquit, audiui & nõ coæquaui ei,& dominus odiet illum. Qui in altum mittit lapidẽ, ſuper caput eius cadet,& plaga doloſi diuidet vulnera.Et qui foueam fodit,incidet in eam,& qui ſtatuit lapidem proximo ſuo, offendet in eo,& qui laqueum alii ponit, peribit in illo. Facienti nequiſsimum conſilium deuoluetur ſuper ipſum,& non agnoſcet vnde adueniet illi. Quibus omnibus ſignificatur,quod qui alteri malum fraudulenter parat,propter ipſam eius malitiam, eidem malo aut ſimili, inuoluetur etiã inopinatò,& præter eius expectationem, quẽadmodum alium inopinatum opprimere ſtuduit. Quod & frequenter in hoc mundo accidere videmus, vt in Saule, Aman, & aliis,& generaliter ac perfectiſsmè apud Deũ complebitur in ipſius iudicio,quo fraudulenti præter expectationem miſere inuoluentur.

28 *Lingua mendax non amat veritatem, & os lubricum operatur ruinas.*

QVO verus huius ſententiæ habeatur ſenſus,ſciendum eſt hebræa habere lingua mendacii odiet contritionem ſui,vel conterentem ſe,& os blandum faciet impulſionem.Porro cõtritio linguæ mendacis, eſt maxime ipſa veritas,qua reprehenditur, confutatur,& refellitur mendacium, proinde nõ male vertit noſter interpres ſecutus Septuaginta,qui etiã habẽt *ἀλήθειαν*,hoc eſt veritatẽ. Ex hebræo autẽ patet os lubricum non intelligendum id quod non ſeruat ſilentium, ſed temere ſecreta concredita effundit, quomodo Lyranus,& alii accipiunt,quamuis etiã de tali ore ſententia vera ſit,operatur enim & illud multas ſtrages,& multorum perditionẽ. Sed os lubricum eſt hoc loco,os lene, & blãdum,quod ſua blanditie cordis malitiam tegit, de qualibus ſuperius ſermo fuit. Quod enim lene eſt,& molle,eſt lubricum,ſicut cõtra aſperum, facile tenetur. Vnde blandities illa verborum rectè lubricitas quędam dicitur,& os blandum dicitur lubricum,quod ſit lubricæ fidei,cui fidendum non eſt.Huiuſmodi os dicitur operari impulſionem,hoc eſt,impellere ad caſum, quod idem eſt cũ eo quod noſter vertit,operari ruinas. Quod poteſt intelligi, vel de ruina aliorum,quos ſcilicet os blandum decipere ſtudet,& decipiendo perdere,aut de ruina ſuiipſius. Priori modo ſenſus erit, Lingua mendax non amat veritatẽ ipſam conuincentem, & redarguentem, ſed non obſtante veritatis reprehenſione, os

quod

quòd blanditiis verborum decipere conatur, pergit homines impellere in perditionem ac in mala deiicere. Posteriori modo sensus erit. Lingua mendax, vel homo qui delectatur lingua mendaci, non amat veritatem, quæ mendacium detegit & reprehendit, ideoq; os tale fallax operatur sibipsi perditionem, & in multa mala præcipitationem: qui sensus præcedētibus magis conuenit, vt hactenus per aliquot versus semper sermo fuerit, de linguę fallacis, & ad decipiendum compositæ vitiis ac pœna.

CAPVT XXVII.

Ne glorieris in crastinum, ignorans quid superuentura pariat dies.

PARTICIPIVM, ignorans causaliter est accipiendum, pro eo quòd ignores. Sic enim habent, & Hebręa & Græca. Dictionem, superuentura non habent Hebræa, addit tamen interpres explicandi causa, imitatus Græcos, qui habēt ἡ ἐπιοῦσα, hoc est, adueniēs, vel crastina dies. Gloriari in crastinum est gloriari de die crastino. Id autem dupliciter contingit: Aut, scilicet gloriando de crastina prosperitate, quod fit cum quis sibi pollicetur longam vitam, sanitatem, & quamuis bonam fortunam: Aut gloriando de crastino opere, & actione, quod fit cum quis gloriatur se facturum aliquid, quod
Iaco. 4. quomodo male fiat, pulchrè docet Iacobus concordans cum hac sapientis doctrina, & ad eam verisimiliter alludens: Ecce nunc (inquit) qui dicitis, hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens & deinceps exterminabitur. Et subdit: Omnis exaltatio talis, maligna est. Vtroque ergo modo prohibet gloriari de crastino, nempe & qualis futurus sit, & quid facturus sit, idque ideo, quia ignoras quid ventura dies pariat, hoc est, proferat, an scilicet mortem, ægritudinem, aut quoduis impedimentum eius, quod vel sperasti consequi, vel putasti exequi & facere. Diei tribuit non quod tempus pro-
Ephes. 5. priè facit, sed quod in die fit, quomodo Paulus dies vocat malos, quod sint pleni hominū malitia. Partum diei tribuit, rectè significans aliquid occultum, conceptum esse in mente diuina, quod suo tempore edetur, quasi dicat Non hoc fiet quod tu concipis, nec quicquā fato eueniet, sed id proferet dies, quod à Deo est conceptum. Valet hæc sententia non solum ad præcidendum vanas gloriationes de crastina prosperitate & crastina actione, sed etiam ad excitādum animos torpentes, ad bene viuēdum. Cum enim incertum sit quid nobiscum sit futurum in crastino, hoc est, futuro tempore, præsenti tēpore vtendum est, ad cu-
Eccl. 5. Matt. 25. randum ea quæ salutis sunt. Vnde monet Sapiens Ecclesiastici 5. Non tardes conuerti ad dominum, & ne differas de die in diē. Subito enim veniet ira illius. Et dominus, Vigilate, quia nescitis diem neque horam.

2 *Laudet te alienus, & non os tuum, extraneus, & non labia tua.*

PRAECEDENTI sententia prohibuit gloriari in crastinum, hac prohibet gloriari in seipso, laudando scilicet se. Si enim laudare stultorum est, & ignominiam, & falsitatis suspicionem adsert, iuxta illud: Laus propria sordet. Vnde & Paulus cum seipsum commēdare Corinthios cogeretur, insipientem se fa- 2. Cor. 12.
ctum dicit: Factus sum, inquit, insipiens, vos me coēgistis. Ego enim à vobis debui commendari. Et domino dictum est à Pharisæis: Ioan. 8.
Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum nō est verum. Ex facto ergo Pauli Christi, & multorū sāctorū patet quod aliquādo quis potest seipsum laudare, cum ita aliorum vtilitas, aut propriæ innocentiæ defensio postulat. Sed vult Sapiens id non temere esse faciendum. Nec cum dicit, Laudet te alienus, docere vult cupiditatem alienæ laudis. Nam & hoc est ambitionis & superbiæ, sed tantum vult significare, Sinas vt te alienus laudet, non autem temere committas, vt teipsum laudes. Interim tamen significans ita viuendum esse vt nec propria laude sit opus & aliorum laudes sequi possint. Vt enim vmbrā corpus, ita virtutem gloria sequitur.

3 *Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti vtroque grauior.*

HAC comparatione significat, iram stulti & imprudentis hominis planè esse intolerabilem, vt quæ grauior sit grauissimis rebus. Sapiens in Ecclesiastico simili compara- Eccl. 22.
tione vtitur de stulto loquens: Super plumbū, inquit, quid grauabitur. Et quod illi aliud nomen, quam fatuus? Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quam hominem imprudentem. Sed ibi stultus grauissimis grauior esse dicitur, hic verò peculiariter ira stulti, quæ rectè rebus illis corporalibus grauior dicitur, quod illæ corpus potissimum molestant si ferri debeant, hæc verò potissimum mentem, cuius molestia grauior est corporali. Molesta autem admodum & intolerabilis est ira stulti, tum quod irrationabilis sit. Irascitur enim sine ratione & causa, tum quod immodica sit, & impetuosa nullo temperata moderamine, tum quod nulla ratione sedari possit. Nec enim stultus facilè placari potest, nullam admittens rationem aut satisfactionem. Sapientis verò ira & iusta est & temperata & facilè sedatur. Vnde bene cecinit quidam: Quo quisque est maior, magis est placabilis iræ. Et faciles motus mens generosa capit. Lyranus intelligit iram stulti grauiorem dici saxis & arena, quod hæc portari possint etiam à stultis validis, illa verò tantum à sapientibus ferri possit, & tolerari cum sese stulti non ferant. Sed prior intelligētia simplicior est, iuxta quam ira stulti, non tantum ipsis sapientibus & omnibus hominibus grauis est, molesta & intolerabilis ob dictas tres causas, sed etiam ipsimet stulto, qui iram suam ferre nō potest, 1. Reg. 25.
nec moderari, cuius exemplum est in Nabal, qui stulta indignatione mortuus est.

4 *Qui non habet misericordiam nec erumpens furor, & impetum concitati ferre quis poterit?*

iuxta

IVXTA nostram lectionem hic versus videtur declarare sententiã præcedentem, vt de ira stulti hic sit sermo, vt vult Beda. Nam ira sapientis non caret misericordia, sed ira stulti eiusque furor erumpens in vltionem, non habet misericordiam, Ideoque impetum stulti sic ira & furore cōcitati, difficile est ferre, quia moderamine caret, nec sedari potest, vt dictum est. At hebræa longe alium habēt sensum. Habent enim sic: Crudelitas iræ & inundatio furoris, & quis stabit ante inuidiã? Hoc est, crudelitas est in ira, & inundatio vel vehemēs impetus est in furore, sed quis ferre poterit inuidiam? Itaq; vitia vitiis comparantur. Et crudelitas quidem iræ tribuitur, furori vero peius quid videlicet inundatio, hoc est impetus & sæuitia, instar aquarum inundantium, omnia suo impetu obruentium. Ita enim & homines furore acti omnia obuia destruunt. His autē peiorē, & intolerabiliorem subiicitur esse inuidiã, quia ira & furor breui tempore transeunt & quiescunt, Inuidia vero quiescere nescit, sed semper magis magisque crescit. Deinde ira & furor cum se aperte ostēdant, declinari possunt, inuidia vero cum in animo lateat, vitari non potest, nec beneficiis extinguitur sed accenditur, vt quæ impatiens sit alieni boni & virtutis, semper excogitans qua ratione alium perdere possit, & obscurare, ita vt nec morte satietur, sed & post mortem frequenter hominis famam persequatur. Hunc sensum & Græca habent. Sic enim est, Immisericors est furor & præceps est ira, sed nihil sustinet inuidia. Proinde si nostram lectionem velimus habere verum scriptoris sensum, per concitatum, intelligemus peculiariter inuidum, qui cōtra alium concitatus est inuidiæ passione, vt sit sensus. Ira quidem potissimum stulti vt iam dictum est, intolerabilis est, quia non habet misericordiã, sed quis ferre poterit impetum inuidi, contra se concitati? quasi diceret, Adhuc magis talis impetus est intolerabilis quã impetus iræ & furoris, idq; ob causas dictas. nec tantum aliis molestissima est & grauissima inuidia, sed & ipsi inuido. Nam vt rectè cecinit quidam.

Inuidus alterius macrescit rebus opimis
Inuidia Siculi non inuenere tyranni
Maius tormentum.

Eccl. 4. Et supra dixit sapiens cap. 4. Putredo ossiũ inuidia. Inuidum malum indicat Ecclesiastes, Eccl. 31. Cōtēplatus (inquit) sum omnes labores hominum, & industrias animaduerti patere inuidiæ proximi. Et in Ecclesiastico. Memento quoniam malus est oculus nequam, Nequius oculo quid creatum est? Vbi Græca habent, Memento quoniam mala res est oculus nequam.

5 *Melior est manifesta correptio, quam amor abscon ditus.*

BENE postquam dixit de ira stulti mala, ne quis putet omnem iram esse malam, hoc versu, et sequenti fit mētio iræ bonæ, quã iusti et sapientes aliquando ostendunt. Et hoc quidem versu præfertur manifesta correptio quæ iræ videtur esse opus, et indignationis, amori abscondito, hoc est latenti, nec sese cũ opus est ostendenti. Quod verum esse de correptione, quæ ab amico proficiscitur animo manifestum est: quia talis correptio declarat maiorem et veriorem amorem in corripiente, quam sit in eo qui sic amat vt talem nolit delinquentem amicum corripere, quamuis id aliquando omittat ex amore, sed nimis indulgenti. Et præterea talis correptio vtilior est amico, quam sit ei amor abscōditus. Ob quam secundam rationem, etiam correptio, quæ ab inimico procedit, melior est, quia vtilior quam sit amor absconditus, & ad amici vitia dissimulans. Vnde monet Saluator, vt frater fratrem corripiat, quo possit il- Eccl. 19. lum lucrari. Ecclesiastici Sapiēs ostendit quare aliquando correptio amici sit necessaria. Corripe, inquit, amicum ne forte non intellexerit, et dicat nō feci, aut si fecerit ne iterũ addat facere. Corripe amicũ, ne fortè nō dixerit, aut si dixerit, ne forte iteret. Beda per amorem absconditum intelligit illicitum, et libidinosum amorem qui tegi studet, et ob sui turpitudinē latere conatur, quasi amore correptionē manifestam meliorem esse certum est, quia inquit, absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio corrigendi palam corripere, quam studio simul peccandi clanculo diligere. Dicitur autem manifesta correptio ad distinctionem occultæ, quæ in animo fit aut à tergo.

6 *Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oscula odientis.*

SVPERIORI sententia duo inter se cōparan[illegible] dissimilia, nempe correptio et am[illegible] quorum vnum est manifestum, a[illegible] absconditum, quorum vnum quod pr[illegible] videri posset inferius alteri, præf[illegible] in bonitate et vtilitate. Hic item duo inter se comparãtur valde dissimilia, sed ambo manifesta, et ex occultis contrariis prodeuntia, videlicet vulnera ex amore in corde latente, & oscula ex odio latente in corde profecta, quorum itē alterum, quod primo aspectu videri posset peius, præfertur alteri, quod melius videri poterat insipientibus. Meliora inquit, sunt vulnera, ab amante inflicta, quam oscula ab odiente data, quia illa infliguntur ab amante ad correptionem, hæc dantur ab odiente ad deceptionem, vnde fraudulenta vocat, quasi fraudem dicat. Non tam sunt attendenda, quæ tibi impenduntur quàm à quo tibi impendantur, & a quo animo proficiscantur. Per vulnera, non vera intelligit vulnera, sed seueram correptionem, quæ animum percellit & castigationem etiam seriam, qua cum opus est corpus verberetur. Ita & per oscula, non vera tantũ intelligit oscula, sed & omnē exteriorem blanditiem, siue in verbis, siue in factis existentem. Fraudulentum fuit osculum Iudæ, qui osculo tradidit filiũ hominis. Fraudulentum item osculum Ioab qui dixit ad 3. Reg. 2. Amasam, Salue mi frater. Et tenens manu dextera mentum Amasæ quasi osculans eum, percussit eum in inguine, & effusa sunt intestina eius in terram. His fraudulentis osculis, meliora

meliora erant vulnera Pauli incestuosum Corinthiũ tradentis Sathanæ in interitũ carnis, vt spiritus salu' esset in diedomini. Docere debet hæc sententia pueros suorum parentũ ac præceptorum castigationes præferre blandis illecebris seducere eos volentium. Docere & omnes fideles, mala quæ a Deo ex dilectione suis immittuntur ad eorum vel correctionem vel probationem anteponẽda esse illecebris & suauibus diaboli suggestionibus, quibus fauere se nobis, & diligere ostendit, suggerens quasi leue malũ sit quod agimus, & supra modum peccatorum nostrorum sit quod patimur. Fraudulentum fuit osculum, quo Euam serpens osculatus est, cum diceret. Nequaquã moriemini, sed eritis sicut dii, Peculiariter ergo de Deo & diabolo dicere licet, Meliora sũt vulnera diligẽtis Dei, hoc est mala quæque in bonum nostrum ab eo immissa, quã fraudulenta oscula odiẽtis diaboli, hoc est, grata quæque ab eo nobis proposita, quia cum sit inimicus salutis, ad decipiẽdum tantum ea proponit D. August. secutus Septuaginta, legit pro fraudulẽta oscula, voluntaria oscula. Habent enim Septuaginta *ἑκούσια*. Et vtitur epistola 48. quæ est ad Vincentium hac sententia, ad ostendendũ bene in Ecclesia pœnis cogi hæreticos ad fidẽ. Et exponit eam sic, Melius est cum seueritate diligere, quam cum lenitate decipere.

1. Cor. 4.

Gen. 3.

7 *Anima saturata calcabit fauum, & anima esuriẽs amarum pro dulci sumet.*

CALCABIT hyperbolicè dixit, pro reiiciet, despiciet, & fastidiet. Sub nomine faui, dulcissima quæque & suauia, inter quæ fauus obtinet principatum, significat. Verã autem esse hanc sententiam ad literam, quisque in se experitur, Qui enim satur est cibo & potu, fastidit mox omnem cibum quantumuis delicatum, qui verò esurit cibum etiam parum suauem, imò amarum tanquam dulcem auidè, & cum voluptate sumit. Nam vt habet commune prouerbium: Optimũ condimentum fames. Quod inter apophthegmata Socratis celebratur. De quo & illud refertur, quod cum in multam vesperam sæpius ambularet ante fores, & rogaretur quid ageret. Pato, inquit, cõdimentũ in cœnã. Manet vsq; hodie tritum prouerbium, famem efficere, vt crudæ fabæ saccarum sapiant. Cui conuenit illud cuiusdam Poëtæ Græci. Præter seipsam cętera edulcat fames. At cum prouerbialis sit hæc sententia, certum est plus aliquid per eam significari. Itaque in primis rectè intellexerimus sapiẽtem per hanc voluisse insinuare differẽtia inter diuites & pauperes, & quid incommodi omnium rerum abundantia, quid verò commodi inopia hominibus adferat. Diuites enim cum in omnibus abundent, semperq; sint saturi, etiam delicatissimos cibos fastidiunt, semper aliquid quærẽtes quod appetitum excitet, & palato sapiat. Pauperes verò, qui multam sæpè esuriem patiuntur, ratoque plenum habent ventrẽ, etiã siccũ panem, ac puram aquam auidissimè & cum voluptate sumunt, quæq; aliis insipida sunt & insuauia, illis optimè sapiunt. Sic dicitur in Iob: quę prius tangere nolebat anima mea, nunc præ angustia, cibi mei sunt. Patuit istud in Dario qui in fuga aquam turbidam bibẽs, dicebat se nunquã bibisse iucundius. Nũquã videlicet sitiens biberat: Nec esuriens Ptolomæus, Cui cũ peregranti Ægyptũ comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Deinde per animam saturatam, & animam esurientem significatur generaliter hic saturitas cuiuslibet rei, insinuaturq; omnium rerum satietatem adferre fastidium, desiderium verò omnia facere dulcia, & proinde ea quę sũt in hac vita, magis æstimari ab hominibus pro appetitu & desiderio ipsorum quam ex rebus ipsis. Patet istud in omnibus corporalibus rebus & non tantum in cibo & potu. Frequenter enim quod multum desideraumus, vbi illud adepti sumus, fastidire incipimus & paruifacere, & cũ quid valde appetimus, quiduis expediens, quãtumuis difficile lubẽtes aggredimur. Videri idem licet in cognitione multarum rerum adipiscẽda quæ percepta sæpe fastidium aut vilipensionẽ, desiderata quemuis laborem dulcem facit. Indicat & hoc sententia omnibus moderate vtendũ, quia voluptates commendat ratior vsus. In rebus autem diuinis, ita hanc sententiam accommodare licet iuxta Bedam. Homo qui voluptatibus & diuitiis huius seculi immersus est, eisque saturatur, & animum suum explet, contemni fauum ac dulcedinẽ cœlestis mẽsæ, omniũque spiritualium rerum, quæ illi planè desipiũt. Cõtra qui esuriunt & sitiunt iustitiam, etiam amara quæq;, quæ pro domino sunt ferenda, etiam mortem ipsam, dulcia reputant, ob spem repromissæ gloriæ. Aut potius è contrario, vt saturitas i bono, esuries in malo accipiatur. Qui iam amplius non esurit temporalia bona, sed animo rebus diuinis planè addicto, satur est de illis, contentus victu, & amictu, & per illa iudicans cum Paulo se habere omnia, fastidit hæc omnia terrena, quæ alij dulcissima ducunt. Contra verò qui insatiabili tenentur, vel bonorum vel voluptatum huius vitæ cupiditate, res istas caducas, & voluptates huius vitæ, (quę reuera sunt amaræ ũs, quĩ cœlesti sapientia sunt imbuti, & palatum non habent infectum) dulces iudicant, virtutibus animæ & cœlestibus rebus eas anteponẽtes, quod verè est amarum pro dulci sumere. Iuxta hanc enim accommodationem fastidium est in eisdẽ rebus in quibus est saturitas, item esuries earundem rerum, quæ tanquam dulces sumuntur, cum in priori accõmodatione, non ita sit, quod tamen vera parabolæ intelligentia videtur requirere: Potest & ad studia hæc sententia accommodari, quæ quo magis desiderantur, eo sunt dulciora.

Iob. 6.

8 *Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir qui derelinquit locum suum.*

HEBRÆA habent, sicut auis migrãs, vel vagans de nido suo, sic vir migrans, vel vagans de loco suo, ita vt vtrobique idem sit verbum. Sensum tamen bene reddidit interpres. Est autem sensus iste, Sicut auis dum migrat de nido suo, huc illucq; vagatur quæ

rens

rens requiem multis exposita periculis, à quibus libera est eum manet in nido suo, ita vir qui migrat a loco suo, hoc est, qui derelinquit locum suum, hoc est, statum suum, ac vocationem suam, vel habitationem incertis vagatur sedibus, multis subiectus damnis & malis. Eo ergo tēdit hæc parabola, vt iuxta Pauli monitionem vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat, & vt homo maneat in gradu suo, maneat in officio ac statu suo, nec temere de mutando cogitet, sed contentus viuat sua sorte, ne contingat ipsum vagari animo, inquirendo gradum, officium, vel statum quietum, cum magno rerum temporalium & spiritualium damno. Aliter intelligitur & sic hæc sententia. Sicut auis quæ migrat è nido suo malè relinquit oua & pullos suos, quos rapinæ aliorum animalium dimittit: ita malè facit qui relinquit locum suum, hoc est, domum suam & familiam, neglecta scilicet eius cura & custodia. Iuxta quem intellectū rectè etiam accommodabitur hæc parabola contra ignauos quousque, qui optimum virtutis statum in quo cœperant proficere, neglecta cura domus animæ suæ, deserunt vacuam relinquentes conscientiæ domum diabolo, qui omnia bona prius parta diripiat. Item cōtra prælatos & pastores, qui derelicto grege sibi commisso commigrant alio, oues luporum rapacitati relinquentes. Qui omnes similis crudelitatis notandi sunt, cuius notaretur auis, quæ migrando è nido suo pullos suos relinqueret. Proinde seruandum quod dicitur in Ecclesiaste. Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris.

1 Cor. 7.

9 *Vnguento & variis odoribus delectatur cor, & bonis amici consiliis anima dulcoratur.*

HEBRÆA secundam partem obscurè habent sic ad verbum, Et dulcedo amici sui ex consilio animæ, pro quo sic quidam vertunt, Dulcis est amicus cuiusq; ex animo cōsulēs. Alij dulcis est amicus cui isq; propter consilium animæ, hoc est, quod datur ex animo, vel quod datur iuxta desiderium hominis. Noster, hebræa sic ordinauit. Et dulcedo animæ est ex consilio amici sui. Sensus tamen idem est. Comparantur enim consilia ab amico profecta cum vnguento & variis odoribus, quod sicut hæc mirè oblectant corporaliter hominem: ita & illa mentem grauatam prius & anxiam reficiunt, tum propter vtilitatem quam ea consilia indicant, tum propter beneuolentiam quam testantur. Ea enim consilia, quæ à nobis ipsis sumimus parum grata sunt, quod suspecta sint, quia in propriis rebus nostris fere cæcutimus, nimisque nobis ferè tribuimus. Similiter consilia extraneorū, quibus non certo fidere possumus, quique res nostras animosq; perspectos non habent, parum exhilarant mētem hominis, quam adhuc suspensam relinquunt & trepidam. At ea consilia quæ ab illo prodeunt, quem non dubitamus nobis bene velle cui res nostræ cordi sunt, & cognitæ, quem speramus in iudicando non duci affectibus, sicut nos in propria causa, illa demum oblectant animam, sua quadam quasi gratia ab amico in cor hominis diffusa, sicut vnguentum & odorifera quæque gratiam quandam diffundunt in hominem qua illum oblectant. Iudicat ergo sententia amicos comparandos, quorum consiliis cū opus est iuuemur. Pretiosissimus enim inquit Herodotus, thesaurus est & omnibus opibus antecellit amicus prudens & beneuolus. Et Cicero: Amicitia, inquit, est optima & pulcherrima vitæ supellex.

10 *Amicum tuum, & amicum patris tui ne dimiseris, & domum fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ.*

QVONIAM dixit tam grata esse amici consilia, bene subiicitur hæc sententia de non deserēdo amico, & maximè amico patris, cuius fides iamdudum probata est, & spectata, quòd is cui amicitia iuncti sumus sæpè inueniatur fidelior & vtilior, sitq; paratior, maximè necessitatis tempore, quam cui arctissimo naturæ vinculo iungimur, qualis est frater, qui aliquando & frigidè amat, iuxta illud: Fratrum quoque gratia rara est, & sæpe longè abest, vt adiri cito non possit. Vnde supra dictum est, Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quam frater. Porrò illud, amicum tuum, & amicum patris tui, potest aut seorsim accipi, vt sit sensus: Amicū tuum, & etiam amicum patris tui, vt duo amici seruandi doceātur, & quem nobis assumpsimus, & quē patris fuisse cognoscimus. Decet enim inquit Isocrates ad Demonicum, liberos hæredes esse non modo facultatum, sed etiam amicitiarum paternarum. Aut coniunctim, vt sit sensus: Amicum tuum, qui etiam fuit amicus patris tui, vt significetur amicus antiquus, non deserendus, quemadmodum & Ecclesiastici 9. præcipitur: Ne derelinquas amicum antiquum, nouus enim non erit similis illi. Quod autem subiicitur, & domum fratris tui non ingrediaris, &c. sic est intelligendum, seruando amicos antiquos, cura vt non sit tibi necesse ingredi domum fratris tui, in die necessitatis tuæ, pro consolatione, & ope obtinenda sed potius quam fratres adeas, accede amicum tuum antiquum, inuenturus apud eum melius consilium, maiorémque consolationem & subsidium. Aliquando enim vel nimis longè petendi sunt fratres, vt cum longè à nobis habitāt, vel parua est eorum beneuolentia, longéque inferior eorum qui veri sunt amici. Docet ergo magis fidendum amicitiæ veræ quam consanguinitati arctissimæ. Vnde & subditur in eodem versu apud Hebræos.

11 *Melior est vicinus iuxta, quam frater procul.*

PRO aduerbiis, iuxta, & procul Hebræis sunt adiectiua nomina propinquus & longinquus, sed sensus idē est. Significatur enim meliorem, hoc est, vtiliorem esse vicinum qui iuxta est, quam fratrem qui procul est, quia cūm opus est, magis prodesse & iuuare potest. Ideóque significat non minus colenda esse iura amicitiæ, quæ inter vicinos esse solet, quam iura consanguinitatis, quæ est inter fratres, & magis fidendum esse vicinis amicis, quam fratribus

tribus lōginquis, maximè cum necessitas occurrens aliquando non patiatur moram, vt ad fratrem longe habitantem excurratur.

12 *Stude sapientiæ fili mi, & lætifica cor meum, vt possim exprobranti respondere verbum.*

LEGENDVM esse possim, nō posis, vt quidā libri habēt, patet tū ex Grecis tū ex Hebręis. Sapiēs ergo in persona cuiuslibet patris alloquitur quemuis filium, adhortās eū, vt & alias sæpe ad sapientiæ studium, significās inde patri duplicem accessurum fructum. Primum lætitiam cordis. Nam vt suprà dixit: Filius sapiens lætificat patrem. Secundo à calūniis defensionem. Nam si filius sapientiam sectatus fuerit, habebit pater facilè, quo se suumque filium defendat contra eos qui calumniari volent vel patrem, vel filium. Non enim ei obiici poterit in veritate ignauia & mala vita filij, aut quod filium malè instituerit, & si quis obiecerit facilè ipsa veritate confutabitur. Contra cum sapientiam filius negligit, pater & mœrore afficitur, & rubore, dum cogitur sæpe vitia filij audire sibi obiecta, quasi filium malè educauerit & instruxerit.

Sup.c.10

13 *Astutus videns malum, absconditus est, paruuli transeuntes sustinuerunt dispendia.*

SENTENTIA hæc eisdē omnino verbis apud Hebræos posita est supra cap. 22. versu 3. vbi nos legimus. Callidus vidit malum & abscondit se, innocens pertransiit, & afflictus est damno. Sicut ergo ibi dictio, Innocens, posita est in malam partem, vt ibi annotatum est: ita & hic dictio, Paruuli pro simplicibus, & imperitis accipi debet.

14 *Tolle vestimentum eius qui spopondit pro extraneo & pro alienis aufer ei pignus.*

ET hæc sententia eisdem apud hebræos verbis suprapofita est cap. 20. Proinde illinc petendus sensus.

15 *Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte consurgens, maledicenti similis erit.*

IN adulatores hæc sententia est dicta, qui & immodici sunt & importuni in laudando, nec debitum seruantes modum nec tempus. Indebitus modus significatur cum dicitur, Voce grandi. Indebitum tempus cum dicitur, de nocte, vel vt habent hebræa & Græca Mane consurgens. Nam hæc pars cum præcedentibus iungenda est, non cum sequentibus. Qui ergo magnis clamoribus, & immodicè, atque tempore importuno quempiam laudibus effert, aut ei bene precatur, à prudentibus reputabitur similis maledicenti, hoc est, vituperanti, & malè de quopiam loquenti, aut ei qui malè precatur alicui. Qui enim sic hominem laudat, vituperio eum afficit, quasi sectatorem, laudum humanarum, & quasi indigum alieno præconio, ob defectum virtutis propriæ. Itaque & ob id maledicēti similis est, quia non minori eum afficit contumelia, quā maledicus. Item qui per adulationem alicui bene precatur, dira imprecanti similis est, quia cum non ex animo faciat sed fictè, non multum differt ab eo qui malè precatur, nec minus nocet, sed sæpe magis. Dupliciter enim accipi possunt, Benedicere, & maledicere, nēpe aut pro laudare & vituperare, aut pro bene & male precari. Nam quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur, exacerbauit dominum peccator. Potest & aliter accipi simpliciter, quod benedicens per adulationem sit similis in crimine maledicenti, hoc est, quod nō minus peccet, sed sæpè magis, vt qui per adulationem eum cui benedicit & laudat in superbiam erigat, & fomentum malitiæ suæ præbeat. Hebræa habent, Maledictio reputabitur ei. Græca, qui Psal 9.
benedicit amico mane voce magna, nihil differre à maledicente videbitur, Conuenit huic illud Eurepidis in Oreste, βάρος ἐστιν, αἰνεῖσθαι λίαν, Onus est laudare valde.

16 *Tecta perstillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparantur.*
17 *Qui retinet eam, quasi qui ventum teneat & oleum dexteræ suæ vocet.*

PRIOR versus supra est habitus in versu 13. cap. 19. Nam & ibi dicitur: Tecta perstillantia, litigiosa mulier. Vt autem secundus versus benè intelligatur, sciēdum est Hebræa sic habere. Qui abscondit eam, abscondit ventum & oleum dexteræ suæ vocabit: vnde patet primum non esse apud nos legendum euacuet, vel euocet, vt habent multi libri, sed vocet, vt habent correctiores. Deinde patet nostræ lectionis hunc esse sensum. Qui cohibere nititur mulierem litigiosam, & eam domi conclusam retinere & abscondere vt eius clamores à vicinia non exaudiantur, perinde facit, ac si quis retinere & cohibere vellet ventum, hoc est, conatur rem impossibilem. Erūpent enim illius clamores & iurgia quicquid feceris, non aliter quam ventus quantumuis coneris retineri nequit. Secūda pars quæ obscurior est, sic potest intelligi. Is qui retinere conatur mulierem rixosam, est quasi oleum dexteræ suæ vocet, hoc est, reuocet ac retinere studeat oleum quod habet in manu sua, & effluit atque elabitur, quantumuis quis conetur retinere. Ita & mulieris rixæ cohiberi non possunt nec retineri. Tanta est earum lubricitas quanta olei: sunt enim qui Hebræa vertūt, & sicut qui oleum manu sua retinere velit verbum vocandi manifestè accipientes, pro reuocare & retinere. Alij tamen intelligunt mulierem rixosam cōparare, non cuiuis oleo, sed vnguento odorifero, quod etiamsi quis abscondere velit in manu sua, de manu hominis clamat, hoc est, suam fragrātiam latè spargit, vt latere non possit, vt metaphoricè clamor oleo tribuatur, quo sic similitudo magis indicaretur inter mulierem rixosam, & oleū cuius odor non potest nō sentiri, etiamsi quis occultare velit. Non dissimilis erit sensus in nostra lectione, si sic accipiamus, Qui retinet eam est quasi oleum dexteræ suæ vocet, hoc est, ei accidit idem, quod si oleum odoriferū è manu sua dextera in qua illud occultare conaretur, alte clamaret, hoc est, suum odorem late

late diffunderet. Sic enim & illa, nec vi, nec ratione reprimi potest quin se sæpe prodat. Duabus his ergo similitudinibus ostendit Sapiēs, contra mulierem rixosam vix vllum posse inueniri remedium. Septuaginta verterunt, hoc loco, Aquilo durus vētus, nomine autem, dexter vocatur. Quod citat aliquoties D. Hieronymus.

18 *Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciē amici sui.*

DVPLICEM sensum habet hæc parabola. Quidam enim intelligunt hic significari, quod quemadmodum ferrum ferro acuitur, ita homo acuit faciem amici vel proximi sui, accendendo scilicet illum ad irā sua duritie & verborum asperitate, quasi diceret, Si ferream duritiem homo assumat in verbis & conuersatione sua, non aliter prouocabit, irritabit, & ad iram acuet proximum suum cum quo est illi conuersatio, quam ferrum ferro acuitur. Ira enim rectè acutiei comparatur, vt quæ omnia scindit, perdit, & penetrat. Secundum hunc sensum cōcordat hæc parabola cū eo quod suprà planè dixit: Sermo durus suscitat furorem. Alii intelligunt quod dicitur de acuēdo in bonā partem, vt sit sensus, Sicut ferrum cū sit natura obtusum acuitur ferro vt cū ensis, aut quoduis instrumētū ferreū alio ferro acuitur, aut cū ferrū malleo ferreo emollitur & acuitur ita vnus homo alterū acuit per mutuā cōsuetudinē & exercitationē, quia ex mutua cōuersatione & collatione homines acutioris fiūt ingenii & iudicii, cū interim solitarii maneāt ferè in naturali quadā sua hebetudine. Rectè enim dixit Euripides, ὁμιλία ἔτεκε τέχνας, hoc est, collatio peperit artes, Collatio inquā sententiarū & colloquium hominū atque congressus. Acuūtur item homines ex mutuo inter se conuictu, & cōgressu in virtutibus ad quas exēpla multum hominem promouent. Docet ergo prouerbium opus nobis esse aliorum conuersatione, à quibus moneamur, doceamur, obiurgemur consolationem accipiamus & confirmemur. Ideo, inquit Ecclesiastes
Eccl.11. melius est duos esse simul quam vnum. Habent enim emolumentū societatis suæ: si vnus ceciderit ab altero fulcietur. Væ soli, quia cum ceciderit nō habebit subleuantem se. Conuenit cum adagio. Vnus vir, nullus vir. Atque hæc secunda intelligentia, melior esse videtur. priorem tamen Septuaginta secuti videntur. Habēt enim σίδηρος σίδηρον ὀξύνει, ἀνὴρ δὲ παροξύνει πρόσωπον ἑταίρου, hoc est, ferrum acuit ferrum, vir autem irritat faciem amici.

19 *Qui seruat ficum, comedet fructus eius, & qui custos est domini sui glorificabitur.*

SICVT qui custodit ficum & præseruat eam à nocumētis, meretur subinde vesci de dulcibus fructibus eius: ita qui diligenter custodit dominum suum, siue præseruando eum à malis & periculis, siue solicitè obseruādo quid præcipiat, & adimplendo quod præcipit, talis gloriam magnam apud dominum, & homines consequetur, non carebit suo fructu, sed percipiet & gustabit fructum iucundissimum. Bene vt annotauit Rodolphus, ficui contulit dominum serui alicuius, potiusquam aliis arboribus partim ob suauitatē fructus, partim ob nouitatem & vicissitudinem fructuum. Non enim vt aliarum arborum fructus, vnà maturescunt fici, sed maturis decerptis renascuntur aliæ recētiores, vnde contingit sæpe percipere dulcedinem earum illi qui ficum custodit. Sic qui custos est domini sui iuxta intelligentiam prædictam, subinde nouos honores ab eo consequetur. Quod maximè locum habet in supremo omnium domino, quē qui obseruat solicitus vt sciat, & adimpleat voluntatem eius eique placeat, æternā & immortalem ab eo percipiet gloriam post varia dona, quibus etiam hic ab eo honorabitur. Hunc qui obseruat, bene assimilatur custodienti ficum, quia lex Dei velut ficus est, quā qui custodit, comedet dulcissimos eius fructus & hic, & in futuro.

20 *Quemadmodum in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.*

HEBRÆA habent paucissimis verbis hāc sententiam, & eleganter, sed sic vt propter breuitatem, magna sit obscuritas, & ob eam varia intelligentia. Sic enim est ad verbū Sicut aquarum facies ad facies, ita cor hominis ad hominem. Quod quidam sic intelligūt, Sicut facies quæ in aquis apparent, vario se habent modo ad facies: ita & cor vnius hominis se habet aliter & aliter, ad alium hominem cōparatè, hoc est, sicut vertit Chaldæus interpres, sicut vultus qui in aquis relucent nū sunt similes vnius alteri, ita cor vnius hominis, non est simile alteri. Quem sensum & Septuaginta secuti sunt qui habent, Sicut non sunt similes facies faciebus: sic neque corda hominum sunt similia, vt concordet cum eo quod dici solet, Quot capita tot sensus. Alij aliter & variis modis intelligunt, vt mirum non sit, si & noster interpres, hunc ex variis intellexerit quem nostra habeat lectio. Quæ dupliciter intelligi potest. Primum, vt significetur, quod quemadmodum in aquis relucent vultus hominum prospiciētium, ita vt vultus homiuum ibi videre liceat, etiamsi nō videat quis eos directè: ita & corda hominum videntur à prudentibus, in ipsorum verbis & operationibus ex quibus prudētes agnoscūt affectus & dispositiones internas hominum. Quod quia non omnibus ita competit, interpres de suo adiecit dictionem prudentibus. Secundo intelligi potest hęc sententia & melius non de ea cognitione vel manifestatione cordium, qua prudentes aliorum corda, sed qua sua ipsorum cognoscūt, & sit sensus: Quemadmodum in aquis resplendent vultus prospicientium, sic vt vnusquisque suum ibi vultum tanquam in speculo contemplari possit, quem alioqui non videt: ita ipsi prudentes seipsos & sua cognoscunt corda dum ad ea redeunt, & exacta consideratione aduertunt qualia sint sua corda, expendendo scilicet ad quæ inclinantur, in quibus potissimum occupentur & hęreant, vt ipsummet cor hominis, maximè apud prudentes, sit homini & ipsi

cordi

cordi pro ſpeculo, ſiue pro aqua lympida in qua homo ſeipſum & cor intuetur, iuxta il-
1.Cor.2. lud Pauli: Quis enim ſcit hominum quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? Atque hic eſt præcipuus ſenſus, qué præ alijs omnibus Hebræa recipiunt, quæ omnium optimè ſic redduntur, Sicut aqua vultum vul tui, ita mens hominem homini, vt ſubaudias vtrobique, exhibet, vel refert, aut oſtendit, & cor aquæ comparetur, quod ſic hominem ſibi ipſi oſtendit ſicut aqua vultum exhibet correſpondentem vero vultui. Sicut ergo neceſſe eſt homini, ſi proprium vultum videre velit illum in ſpeculo videat, vt in aqua aut alio ſimili: ita ſi quis qualis ſit cognoſcere velit, non poteſt id alibi melius cognoſcere quã in propria ſua mente.

21 *Infernus & perditio nunquam implentur, ſimiliter & oculi hominum inſatiabiles.*

SVPERIVS capite 15. dictum eſt, quid per infernũ & perditionem in ſcripturis ſignificetur, nempe mors ipſa vel ſtatus mortuorum, qui quãtumuis multos ex hoc mundo in ſe ſuſcipiat, nunquam tamen expletur, imò nec eo plenior eſt aut minus capax plurium quòd multos hauſerit. Huic ergo bene comparat in inſatiabilitate oculos hominũ, qui tamen dupliciter accipi poſſunt. Aut ſcilicet pro cupiditate videndi vel cognoſcendi aliqua, quæ cupiditas nunquam expletur, cũ ſemper anhelet homo ad videndum, ſiue interius ſiue exterius oculis noua quædam. Sic
Eccle.1. enim intelligit Caietanus vt conueniat cum illo quod eſt in Eccleſiaſte: Nõ ſaturatur oculus viſu, nec auris auditu impletur. Aut, vt alij accipiunt melius pro cupiditate habendi iſta
Ecc'.14. terrena, vt conueniat cum illo Eccleſiaſtici: Inſatiabilis oculus cupidi, non ſatiabitur donec conſumat areſaciens animam ſuam. Huiuſmodi autem cupiditas ad oculos transfertur, eo quòd oculi potiſsimum ad ſenſum internum rerum ſimulachra tranſportent vnde oritur appetitus. Vnde vocat Ioannes concupiſcentiam oculorum. Hæc ergo inſtar mortis & inferni, etiamſi multa acceperit, tamen ac ſi nihil acceperit, ſemper æquè parata eſt ad accipiendum, nunquam contenta, ſemper plus habere deſiderans, iuxta illud Poetæ: Creſcit amor nummi quantum ipſa pecunia creſcit. Et, Vnus Pellæo iuueni non ſufficit orbis. Videri itaque poteſt hac comparatione ſapientem indicare voluiſſe quam debeat hæc inexplebilis cupiditas merito hominibus eſſe odioſa, nempe non minus quam mors ipſa & perditio.

22 *Quomodo probatur in conflatorio argentum, & in fornace aurum: ſic homo probatur ore laudantis.*

SENTENTIA hæc, quæ in hunc ferè ſenſum ab omnibus vertitur ex Hebræis, quamuis illa aliud quid videantur innuere, dupliciter intelligitur. Poteſt enim hic eſſe ſenſus, Sicut in conflatorio, hoc eſt, in vaſe in quo argentum funditur, & purgatur ipſum argentum, fit probatum, cum ab eo ſcoria depuratur, & quomodo aurum in fornace purgatur, & fit probũ: ſic homo fit probabilis ac cõmendatus alijs per ora laudantiũ ipſum, qui ſuis laudibus ipſum ab omni crimine purgant, aut purum declarant. Secundum quem ſenſum verbum, Probari, accipiendum eſt, non pro, Explorari, ſed pro, Probum fieri, & declarari, vt ſit contrarium verbi reprobari, vt ſit idem quod approbari. Iuxta quem ſenſum ſententia indicat officium laudantis; & proinde videndum à quo quis laudetur. Laudantis enim officium in eo conſiſtit, vt velut omni ſcoria vitiorum à laudando reiecta, declaret ipſum velut aurum eſſe ac argentum purum ac precioſum, quemadmodum fornacis eſt aurum purgare & probum purumque dare. Aliter, ſi verbum, Probare, accipiatur, pro explorare, ſenſus erit, Sicut in conflatorio argentum, & in fornace aurum exploratur an ſit purum vel impurum, vel adulterinum: ita probatur homo ore laudantis, an ſcilicet ſit vere laudandus, & quaſi verum aurũ, an non ſit verè laudandus, & omnino ſimilis argento impuro, aut auro adulterino & tantum apparenti. Si enim encomijs inſoleſcat & efferatur, declaratur dignus non eſſe laude vt qui ſit ſuperbus & ambitioſus. Si verò nõ inſoleſcat, ſed vel reſpuat laudes in ſe accumulatas, aut eis non moueatur admodum, manifeſtum omnibus fit, ipſum verè eſſe laudandum, tanquam humilem, & modeſtum. Nihil enim magis declarat hominem laude dignum, quam ſi laudem ipſe non ſectetur, nec per eam in ſuperbiam aut inanem gloriã erigatur.

23 *Cor iniqui inquirit mala, cor autem rectum inquirit ſcientiam.*

SENTENTIA hæc non eſt in Hebræis, eſt tamen in Græcis, vnde in noſtris ſeruata eſt ex antiqua verſione. Et eſt ſententia clara, quæ non eget expoſitione.

24 *Si contuderis ſtultum in pila, quaſi ptiſanas feriente deſuper pilo, non auferetur ab eo ſtultitia eius.*

PILA hoc loco ſignificat vas concauum, in quo grana teruntur, quod mortarium etiam, vel mortariolum dicitur, à pinſendo ſic dictum, quod antiqui ſiccata frumenta in pilas immiſſa pinſebant, hoc eſt, terebant & hoc erat vnum genus molẽdi. Vnde & pilum dicitur inſtrumentum, quo quippiam in mortariolo teritur. Ptiſana autem dicitur hordeum decorticatum quod in mortarijs ſiue ad eſum, ſiue ad medicorum vſum teritur. Significatur ergo hac parabola ſtultum non corrigi, etiamſi ſeuerisſimis ſapientum monitionibus & correctionibus obtundatur, aut etiam graui caſtigatione ab hominibus prematur, vel diuinis etiam flagellis grauiter vrgeatur. Hæc enim ſignificantur per contuſionem ſtulti in pila, feriente deſuper quaſi ptiſanas pilo. Qua cõparatione indicatur & grauitas correptionis vel caſtigationis quæ adhibetur ſtulto, & magnitudo laboris, quem pro eius correctione ſapientes ſubeunt, quemadmodum magnis laboribus frumenta in pila teruntur frequenti pili contuſione. Et rurſum indicatur

Indicatur durities stulti, vt qui durior inueniatur omnibus frumentis. quorum omnium grana, etsi ex sese durissima, comminuuntur & franguntur in pila. cũ stulti durities & in malo obstinatio non frangatur nec auferatur ab eo, quantum libet contundatur verbis, & flagellis. Conqueritur id sæpè dominus apud prophetas sibi accidisse. Populus, inquit, non
Esai. 9. est reuersus ad percutientem se. Et, Frustra percussi filios vestros, disciplinam non receperunt. Septuaginta sensum tantum verterunt, omissa comparatione. Habent enim: Si verberaueris stultum in medio conseilij inhonorans, non tolles stultitiam eius.

25 *Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera.*
26 *Non enim habebis iugiter potestatem, sed corona tribuetur in generatione & generationem.*

QVINQVE versibus sequentibus Sapiẽs iuxta sensum literalẽ agit de cura pecorũ adhortãs ad eã, eiusq; vtilitatẽ ostendẽs. De hac autem pecorum cura magis agit, quã de quauis alia domestica prouidentia, tum quod Hebræi tunc maximè incumberent pascendis pecoribus iuxta exemplum antiquorum patriarcharum ab ipso Abel incipiens, tum quod hoc exemplo etiam præ aliarum rerum cura, maximè commendetur pecorum cura, tanquam simplicissima, naturæ accommodatissima & innocentissima. Vnde huic hominum generi Deus filium suum hominem factum primo per angelos nunciari voluit. Nam aulas principum sectari, plenum fastu est: negociationi & mercaturæ vacare, auaritiæ est. Imprimis ergo eos qui greges habent alendos, monet vt diligentem eorum habeant curam, frequenter & attentè pecora sua contemplãdo, quo sint habitu, quo numero, nec satis sit curam illam alii alicui vicario pastori commisisse, sed vt ipsimet curã agant, quod & in Ecclesiastico præcipitur: Pecora, inquit, tibi sunt, attende illis & si sint vtilia, perseuerent apud te. Cógruit huic vulgatum prouerbium: Oculus domini pascit equum. Quod autem sequitur, Non enim habebis iugiter potestatem, &c. Aliter multo habent Hebræa sic, Non enim in perpetuum diuitiæ & si corona in generatione & generationem, hoc est, nec ipsa corona vel regia dignitas in perpetuum durat. Qua sententia rectè intelligitur significare, nec diuitias huius mundi, nec gloriam regalẽ studiosè sectandam (quemadmodum multi faciũt, qui studio illarum rerum fastidiunt simplicitatem vitæ pastoralis) quod hæc omnia sint fluxa, & mox peritura, proinde ei potius generi vitæ insistendum, & operam dandam, vnde ea parantur quæ sunt huic vitæ necessaria. Eo enim tendunt quæ sequuntur. Sed & Septuaginta negatiuè habent, vtrasque huius sententiæ partes. Sic enim est Græcis, Quia non in seculum est viro robur, vel imperium & fortitudo, neque tradet ex generatione in generationem. Hunc sensum habebit & nostra lectio, si interrogatiue legatur secunda pars, sed corona tribuetur in generatione & generationem: quemadmodum legitur interrogatiue apud Hebræos, si corona in generatione & generationem? vt sit sensus, Sat sit tibi curare pecora tua, quę suppeditãt vitæ necessaria. Nam cur vis ambire hic magnam aliquam dignitatem aut præeminentiam? non enim habebis semper potestatem in hac vita etiamsi contingat aliqua potestas, & an putas quod hic tibi obtingere potest regnum perpetuum? Si verò affirmatiuè legatur, non video satis conuenientem intellectum, qui congruat literali sensui, nisi sic intelligas. Diligenter cura pecora, cum adsunt vires, & facultas, quia non habebis semper potestatem hoc faciendi, obrepente scilicet senectute, vel etiamsi habeas diuitias alias, & potestatem viuendi, sine cura illa pecuali, non habebis tamen fortè eam potestatem semper, eripi enim multis modis, & infortuniis potest, & si in curando pecore diligens fueris, gloria & laus immortalis hinc tibi accedet. Certè hic secundus versus affirmatiuè lectus, magis conuenit sensui spirituali, ad quem interpres in hac versione videtur respexisse. Iuxta spiritualem enim intelligentiam, hæc doctrina pertinet ad rectores populorum tum ecclesiasticos, tũ seculares, quos scriptura sæpius pastores vocat monẽturque omnes diligentem habere curam gregis sibi commissi, ita vt diligenter studeant, & suas oues cognoscere, & earum qualitatem, mores atque vitam, idque per sese ipsos præstent, non per mercenarios, vt vnicuique pro eius necessitate & exigentia prouideant. Ad quod faciendum duplici eos accendit ratione, primum quia non habebunt semper potestatem eam, qua in populo Dei funguntur, quæ per mortem eis eripietur, vel nõ semper habebunt potestatem curandi oues Christi sibi commissas, & proinde id faciendum est dum tempus habent operandi bonum: Secundo quia si bene gregem Christi curauerunt, gloriæ corona tribuetur illis in æternum, iuxta illud Petri ad pastores: Cum apparuerit 1.Pet. 5.
princeps pastorum percipietis immarcessibilem gloriæ coronam.

27 *Aperta sunt prata, & apparuerunt herbæ virẽtes, & collecta sunt fœna de montibus.*
28 *Agni ad vestimentum tuum, & hædi ad pretium agri.*
29 *Sufficiat tibi lac caprarum in cibos tuos, & in necessaria domus tuæ, & ad victum ancillis tuis.*

HIS versibus tribus insinuatur commoditas, & fructus vitæ pastoralis, vt ad eum magis accenderentur homines. Primo enim versu indicatur, quam facile parentur ea, quę ad pecorum nutritionem, & sustentationem sunt necessaria, ac deinde duobus aliis versibus, indicatur quomodo ex pecoribus homini prouenĩat, quæ ad vestitum, & victum sunt necessaria, præter quæ nihil esse debet quod magnopere homo requirat. Aperta (inquit) sunt prata, hoc est, late patent prata quæ vbique obuia sunt, in quibus pecora tua pascas. Aut aperta dicit prata, quoniam germinauerunt, & gramina emittere cœperunt. Aperitur enim terra cum germinare incipit. vnde est illud. Aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vnde sequitur, Et apparuerunt herbæ vi- Esai. 45
rentes,

rentes,in cibum scilicet pecorum, pro tempore æstiuo,& in tempus hybernum colligun tur fœna de montibus. Præterita enim,aperta sunt,apparuerunt,& collecta sunt,pro præsentibus aut pro omni tempore accipienda videtur. Significat ergo pabulum pecorum parabile esse vt quod terra ipsa vbique vltro suppeditat idque pro vtroque tempore, æstiuo, & hyberno. Ex his deinde quæ tam facilè aluntur, ecce quanto tibi compendio omnia tibi proueniunt necessaria. Agni tui sunt tibi ad vestimentum tuū quia ex lana agnorum, sub quibus oues omnes comprehenduntur texuntur vestimenta,fiuntque ex pellibus eorū, & hœdi sunt tibi ad pretium agri,hoc est,quibus venditis persoluere poteris pretium agri à te locati,aut sumptus agri colendi, aut quibus emere poteris fructus agrorum, vt triticum familiæ tuæ necessarium: quasi diceret. Si diligenter gregem paueris,non erit necesse agros colere. Nam pretio hædorum poteris agrorum fructus comparare. Deinde sufficiat tibi,hoc est, sufficere poterit tibi lac caprarū in cibos tuos,& totius familiæ tuæ. Vbi nomine lactis butyrum & caseus comprehenduntur,quæ ex lacte fiunt. Itaque vt prata ouibus & hœdis sua necessaria præbent:ita significat homini pecora suppeditatura quibus illi siue ad amictum siue ad victum erit opus. Notandum autem,quod inter pecora tantum oues numerat ac hœdos, minora scilicet animalia qualia pascebat Abel, ouium pastor primus, & Iacob sub Laban, non autem boues, aliaque maiora pecora nominantur. Item non tribuit in esum ipsos agnos, ac capras, sed tantum lac caprarum sub quibus & lac ouium comprehenditur. Proponere enim voluit pre oculis simplicissimum illud vitæ genus,quod Abel aliique illi similes ante diluuium secuti sunt,contenti minoribus illis,& minus noxiis animalibus quorum carnibus non vescebantur,vt est communis multorum sententia,sed tantum lacte eorum,& quæ ex lacte fieri poterant,pro vestitu suo non quærentes sericum, sed tantum pelles ouium, aut caprarum, vel saltem ex lana & pilis textas vestes. Vnde di-

Heb.11. cit Paulus, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis. Itaque significare voluit sapiens,quā paucis natura hominum contenta esse possit, quanque simplicibus,vt inexplebilem arguat hominum in cibo, & vestitu luxum doceát-

1.Tim.6 que quod habet Paulus. Habentes victum & quibus tegamur,his contenti simus. Ex hac literali tractatione facilè patere potest,quomodo hæc mysticè tractanda sint. Prata enim diuinarum scripturarum quæ tempore hyemis conclusa erant, & arcta, iam pro pascendis ouibus Christi late patent & germinant,exhibendo suis documentis conuenientem pastū tam in prosperitatis, quā in aduersitatis tempore vt tanto lubentius pascendis Christi ouibus incumbere debeant pastores. Pro quibus pascendis,non est quod à longè cibum petāt, cum obuia sint,& sacrarum scripturarum, & sanctorum patrum monumenta, quæ partim sunt veluti herbæ virentes semper atque gratissimæ,vt scripturæ sacræ, partim velut fœna collecta de montibus, vt patrum scripta quæ ex scripturis collecta sunt. Qui ex ouibus & hœdis quos pascunt,hic meritò quærere non deberent nisi vestitum & victum,& eum non luxuriosum aut sumptuosum, sed quales oues commode præbere possunt,quas deglubere non debent, sed tantum ex earum lana & lacte viuere. Quod si fecerint præter temporalia bona, quæ hic ab ouibus Christi percipiunt, accipient ab eis etiam postea vestitum, & victum sempiternū indui stola immortalitatis, & refecti cibo qui non deficiet in æternum. Acutiorem allegoricam tractationem videre licet apud Bedam,qui eam longè prosequitur.

CAPVT XXVIII.

1 *FVgit impius nemine persequente, iustus autem quasi leo confidens absque errore erit.*

DOCET prouerbium,quod & plerææ; aliæ scripturæ,videlicet quod impietas,impiis timorem,iustis vero iustitia confidentiam addat. Licet enim nonnunquam audaciæ stimulis impij concitati & potissimum cum eorum mens est obtenebrata,in obuios quosque deseuiant ac sese in pericula temerè præcipitent:tamen cum ad se redeunt, & furoris incendium extinctum est, ita merito peccatorum suorum terrore concutiuntur vt omnis eorum audacia frangatur,& antequam eos quisquam persequatur,in fugam vertatur. Id autem fit sæpe vel ex solo mentis male sibi consciæ,ac ob id pœnas debitas timentis,e morsu,quemadmodum maxime patet in furibus & homicidis, qui peracto maleficio pauitant semper fugiuntque,vnde natum adagium: Fures clamorem,subaudi,timent,quadrans in eos qui sibi conscij metuunt ne deprehēdantur. Ita enim natura comparatum est, vt conscientiæ magnis, & horrendis criminibus obnoxiæ, nusquam possint securæ consistere. Hinc dicitur

in Iob de impio. Sonitus terroris, semper in Iob. 15. auribus eius,& cum pax sit,ille insidias suspicatur. Non credit quod reuerti possit de tenebris,circunspectās vndique gladium. Et in

sapientia: Cum sit timida nequitia, dat testimonium condemnata. Semper enim præsu- Sap. 17. mit sæua perturbata conscientia. At fit istud etiam sæpe ex vltione diuina, qua impijs huiusmodi terror incutitur, cuius exemplum

habemus in Syris qui surrexerunt & fuge- 4.Reg.7 runt in tenebris derelictis tentoriis suis cum nemo eos persequeretur. Vnde dominus huiusmodi terrorem populo peccanti se immis-

sururum minatur in Leuit. dicens: qui de vobis Leui.26 remanserint, dabo pauorem in cordibus eorum in regionibus hostium, terrebit eos sonitus folij volantis, & ita fugient quasi gladium,cadent nullo persequente,& cadent singuli supra fratres suos quasi fugientes, nemo vestrum audebit inimicis resistere. Simile est in Deuter. Dabit tibi Dominus cor paui-

dum,& deficientes oculos & animam cōsum- Deut.28 ptam mœrore,& erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte ac die & nō credes vitæ tuæ &c. Cōtra,iustus tū quod sibi bene sit cōscius,& ob id nullū malum timeat, & de Dei

P protectione

protectione bene confidat, tum quod à Deo non solum protegatur, sed etiam singulariter confortetur & roboretur, etiamsi multa mala ingruant, etiãsi persecutores insistant sine terrore persistit immotus, similis leoni fortissimo & audacissimo, de quo mox posteà dicitur: Leo fortissimus ad nullius pauebit occursum. Sicut enim impium, timidum facit, & malum conscientiæ testimonium & Dei vltio: ita contra iustum confidentem facit, & bona suæ conscientiæ testificatio, & Dei confortãs gratia. Vnde gloriatur Propheta: Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo? Et alio loco: Deus noster refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis. Propterea non timebimus dum turbabitur terra. Cæterùm hæc sententia, non solum habet locum in temporalibus malis, sed & in spirituali contra vitia certamine. Frequẽter enim impij cum nulla eos inuadit acris tẽtatio, fugiunt à virtutis tramite vitiis succumbentes, timentes se non posse virtutis labores perferre. Peccatum enim molles & effœminatos reddit homines, eósque diuino destituit præsidio. Contra iusti de Dei protectione securi, indutique armaturam Dei, imperterriti vt leo contra principes & rectores tenebrarũ harum fortiter decertant dicentes cum Propheta: Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam, & non timebo.

Psal. 26.

Psal. 45.

Esai. 12.

2 *Propter peccata terræ multi principes eius, & propter hominis sapientiam & horum scientiam quæ dicuntur, vita ducis longior erit.*

SICVT apud Iob dicitur quòd Deus regnare facit hypocritã propter peccata populi, ita hic dicitur quod propter peccata populi multi sint principes eius. Quod & de multitudine principũ simul regnantium accipi potest, qui scilicet in eadem terra simul regnant cum magno populi grauamine, aut vnius terræ dominium diuidunt in plura dominia, queadmodum ob peccata diuisum est regnum Israëliticum sub Roboam. Huiusmodi enim multitudo principum sicut frequenter euenit propter peccata populi: ita multũ populum grauat, dum quisque suis studet cõmodis, & bella sæpè inter multos exurgunt. Et potest intelligi de multitudine principum si bi mox ac breui tempore succedentium, quę & ipsa reipublicæ frequenter est perniciosa, quæ hinc grauatur impensis, nouis statutis, turbationibus, & bellorum motibus. De qua principum multitudine potissimum intelligendum quod hic dicitur, satis patet ex parte secunda opposita, quæ tamen clarior est in Hebræis, quæ habent, Et propter hominem intelligentem sciẽtem, sic, hoc est, similiter prolongabitur scilicet imperium vel vita principis. Vel propter hominem intelligentem scientem rectum prolongabitur, Vbi singula re quidã exponunt per plurale, vt sit, Propter homines intelligentes, & doctos prolongabitur. Dum enim in regno principibus adsunt viri docti & prudentes, quorum consilio omnia aguntur, fit vt in regno peccata populi cohibeantur, & virtus locum habeat, & in populo, & in principe. Vnde sicut ob peccata populi, quorũ causa sæpè est negligentia vel malum exemplum principis, diuina vltione sunt in populo frequentes principes, ita contra propter iustitiam boni principes in bonum populi diu in vita cõseruantur. Potest tamen quod Hebræis in singulari dicitur numero referri ad ipsum principem qui si prudens fuerit, & intelligens sua prudentia obuiabit peccatis populi, quibus non dominantibus, sed iustitia & pietate vbique preualente, vita eius prolongabitur à Deo, quemadmodum patuit in Ezechia. Sic ergo & nostra lectio est accipienda de sapientia & scientia hominis regnantis in populo. Propter huius enim sapientiam, & scientiam corũ quæ dicuntur & agun tur in regno, hoc est, quia diligenter scire omnem populi statum studet, ac prudenter prospicit, vt in officio populus contineatur & in religione, ideò eius vita longior erit. Supra enim dixit: aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur in iustitia thronus eius. Potest & sic intelligi nostra litera Sicut ob peccata terræ multos contingit esse eius principes: ita ob sapientiam alicuius, cuius opera vtitur princeps, & scientiam eorum, quæ in sententiis ferendis dicenda sunt, vita ducis Dei munere prolongabitur. Aut propter scientiam eorum quæ dicuntur à Deo, hoc est, propter scientiam mandatorum Dei. Ob hanc enim in Deuter. promittitur regni diuturnitas.

Iob 34.

Sup. ca. 15.

Deu. 17.

Vir pauper calumnians pauperes similis est imbri vehementi, in quo paratur fames.

CVM à natura nobis inditũ sit, vt eorum dolcamus vices, qui eiſdẽ nobiscum miseriis sunt obnoxij, illos vehementer inhumanos esse oportet & crudeles, qui mala augẽt aliena, quæ & ipsimet sentiunt & patiuntur. Itaque cum pauper qui paupertatis miseriã in se experitur, aliorum pauperum vices saltem dolere debeat, quando eorum necessitati non potest subuenire, si omnino contra faciat, ita vt pauperes calumnietur, hoc est, per iniuriam opprimat (sic enim vt supra est annotatum calumniari hic sæpè accipitur) rapiendo quæ eius sunt & spoliando, naturæ ordinem planè euertit. Proinde talis cõparatur pluuiæ, quæ cum vehementia magna inũdat terram, eamque obruit, quæ & semina denudat, & segetes natas prosternit, sicque sterilitas sequitur, inopia & fames. Quæ similitudo consistit in duobus. Primo in eo quod sicut huiusmodi pluuia sua quadam vi, & oppressione terræ inopiã inducit & famẽ: ita vir talis opprimens pauperem, inopiam ei adfert & famẽ sua oppressione & iniuria. Secundo quod cum pluuia in hoc à natura sit data, vt terrã ex sese inopem & indigam fœcundet, & fertilitatem rerumq; adferat abundantiam, contra naturam huiusmodi vehemens & inundans pluuia sterilitatis causa est, ita & cum ex naturali quadam condolentia pauper pauperi cõsolationem & opem debeat, naturę ordine inuerso sua crudelitate desolationem & inopiam adfert. Secundum sensum mysticũ sententia hęc dici potest in eos, qui cum sint peccatores & infirmi, seueri tamen nimis sunt in aliorũ infirmitatibus & peccatis castigandis,

corripiendis

corripiendis, vel vindicandis. Tunc enim vir pauper opprimit pauperes, & pro consolatione quam ex propriæ infirmitatis cõsideratione eis debet, sterilitatem animæ eorum adducit, similis omnino vehementi imbri, hoc est, grauissimæ tentationi immissæ à dæmone, ad obruendum terram cordis ne quem fructum proferat. Vnde monet Paulus: Si præoccupatus, inquit, fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spiritales estis huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum ne & tu tenteris. Galat. 6.

4 *Qui derelinquunt legem laudant impium, qui custodiunt, succenduntur contra eum.*

SENTENTIA clara est docens quam differenter se habeant legis contemptores & obseruatores legis ad ipsam impietatem & impios, & ex consequenti insinuãs, quam sint illi Reip. perniciosi, hi verò vtiles. Qui, inquit, derelinquunt legem, hoc est, qui domini legẽ omnino negligunt, laudant impium in sua impietate, tum quod eis placeat impietas, quam & ipsi sectantur, tum quod gaudeat se habere multos sibi similes. Vnusquisq; enim delectatur suo simili. Contra qui custodiunt legẽ, hoc est, quibus summa cura est Dei legẽ adimplere, hi non solum non laudant impiũ, sed succenduntur contra eum zelo iustitiæ. Et animo quidem semper succenduntur contra eum, quia ex impietate impij dolore commouentur & indignatione contra eum. Sæpe verò etiam verbo, & facto excitantur & accẽduntur contra eum, dum ex zelo iustitiæ eũ seuere arguunt, cohibent, ac si in authoritate sunt, etiam puniunt in aliorum exẽplum. Declarat hæc sententia quam noxij illi sint impij laudatores, vt qui suis laudibus impietati fomentum præbeant, quam vtiles legis diuinæ custodes, vt qui impietatem cohibere conentur, quæ respublicas perdit. Hinc intelligendũ relinquitur non verè illos custodire legem Dei, qui impiis adulantur, & placere volunt qui illos arguere nolunt, quique illorum impietatibus non commouentur, & quasi ad se nõ pertineret aliorum improbitas, nulla eius cura tanguntur, quales multos videre est, qui sibi tamen de iustitia, & legis diuinæ custodia placent.

5 *Viri mali non cogitant Iudicium: qui autem inquirunt dominum, animaduertunt omnia.*

PRO verbis, cogitant, & animaduertunt, idem Hebræis verbum est significans magis intelligunt. Altera ergo hic ponitur differentia inter impios & iustos, quia viri mali, co quod in malitia occupantur, & per eam excæcantur, non intelligunt & proinde hæc cogitant, hoc est, non comprehendunt animo iudiciũ, hoc est, quod æquum & iustũ est, etiam si audiant illud ab aliis doceri. Qui autẽ inquirunt dominum, hoc est, quibus curæ est illum agnoscere, illiq; placere, eo quod mens illorũ sit attenta, & à Deo illuminata, facilè intelligunt & animaduertunt omnia, necessaria scilicet, non tantum quæ nunc sunt agenda, sed & futura pleraq; præuidentes. Itẽ viri mali nõ intelligunt nec cogitant futurũ Dei iudicium quo à malo reuocari possent si illud verè intelligerent & fixè cogitarent. Qui vero dominũ inquirunt, non tantum illud Dei iudicium intelligunt, sed & omnia alia necessaria intelligunt, & animaduertunt, præ oculis etiam habentes prẽmia iustorum, & quibus rationibus ac viis ad ea perueniendum sit. Duabus enim his rationibus sentẽtia hæc, quæ generalis est, explicari & accommodari potest. Similis est apud Paulum 1. Corinth. 2. antithesis hominis animalis & spiritualis. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Spiritualis autem iudicat omnia. 1. Cor. 2.

6 *Melior est pauper ambulãs in simplicitate sua, quam diues in prauis itineribus.*

SIMILIS est sententia ca. 19. versu primo, & in Hebræis maior est similitudo huius loci cũ illo, nec est alia differẽtia, quàm quod ibi Hebræa habeant in secunda parte. Quam peruertens labia sua, & ipse insipiens. Hic verò, Quam peruertens vias & ipse diues. Melior ergo dicitur, pauper ambulans in simplicitate sua, hoc est viuens in integritate sua, quam diues ambulans in prauis viis, hoc est, moribus, quia quantumuis diuitiæ apud homines laudentur & præferantur, talis tamen pauper & reuera præstantior est tali diuite, vtpote Deo ac prudentibus cõmendatior & proinde verè fœlicior, & vtilior est reipub. Rectè ergo dixit Themistocles, qui vt refert Cicero libro 2. offic. cum consuleretur, vtrum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum qui pecunia egeat, quam pecuniam quæ viro.

7 *Qui custodit legem, filius sapiens est: qui autem comessatores pascit, confundit patrem suum.*

IVVENTVS fere dedita esse solet comessationibus, vnde huius vitij peculiariter meminit, quod & parentes in filiis peculiariter cohibere, & impedire deberent vt præcipitur Deut. 21. Pascit autem comessatores, qui ita delectatur comessationibus, vt belluones & potatores sibi adiungat & frequenter ad conuiuia sua vocet, bona sua paterna conuiuiis profundendo, sicq; multis peccat nominibus, & contra Dei legem vacat potationibus, & facultates suas prodigè expendit, & fomentum vitij aliis præbet. Sicut ergo sapiẽs est ille filius qui custodit legem Dei, quæ inter cætera vetat omnem luxum præcipuè in iuuenibus, & proinde talis honore & lętitia afficit patrẽ, quia filius sapiens lætificat patrem suum: ita qui alit comessatores, contra legem Dei faciens, ignominia afficit patrem suum, quia in patris ignominiam cedunt filij vitia, tanquam qui non bene instituerit filium.

8 *Qui coaceruat diuitias vsuris & fœnore liberali, in pauperes congregat eas.*

BENE vertit hunc versum interpres, sed malè communiter distinguitur lectio. Nam dictio, liberali coniungitur cum ablatiuo fœnore. Vnde coactè hic versus exponitur à Lyrano, & aliis ipsum sequentibus,

qui intelligunt, fœnus liberale dici lucrum quod vltra sortem recipitur, non ex pacto, sed liberali, vel vltronea mutuatarij donatione, quod etiam prohibitum est sicut vsuras accipere ex pacto, quãdo illud lucrum intentum est, & desideratum à mutuante. Huiusmodi diuitiarum coaceruatorem, intelligunt congregare in pauperes, quia congregat contra pauperes & in detrimentum pauperum, qui illius vsuris vexantur, & opprimuntur. At hic sensus penitus est alienus ab intentione sapientis & interpretis. Dictio enim, Liberali datiuus est coniungendus cum sequentibus, vt patet tum ex hebræis tum ex Græcis, & est sensus. Qui coaceruat diuitias viis illicitis, nempe vsuris & fœnore, talis non sibi eas congregat, sed homini liberali & munifico in pauperes. Quo significat futurum, vt talis nec animum sit, nec potestatem habiturus bene vtendi partis male diuitiis, sed Dei dispositione eas peruenturas ad eum qui liberalis sit in pauperes, vt in eos distribuantur à quibus cum illorum magno grauamine acceptæ sunt. Græca enim & hebræa habent: Qui multiplicat diuitias cum vsuris & multiplicatione, ei qui miseretur pauperum congregat eas. Itaque superiori versu locutus est de eo, qui diuitias malè profundit, hoc versu de eo qui eas colligit male. Et docet hic locus vt & aliæ multæ scripturæ vsuras esse illicitas & iniustas. Quod & Ethnici satis intellexerunt. Aristoteles enim in 1. de repub. Iuste inquit in odio est fœneratoria, quia nummo vtitur tanquam merce, & ex eo quod non fructificat natura, fructum capit. At commutationis causa factus est nummus. Maximè igitur præter naturam est nummum fieri mercem. Et Cato interrogatus quid esset fœnerari, respondit, quod hominem occidere.

9 *Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.*

DECLINAT aures suas ne audiat legẽ, qui studio non vult audire legem cum docetur, aut si audiat non vult obedire, hac re declarans contemptum legis, & impœnitentiam cordis in suis peccatis, quales sunt de quibus Iob: Qui dicunt Deo, Recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus, huiusmodi congruam tribuit punitionem sapiens significans par pari referendum, cum subditur. Oratio eius erit execrabilis, quasi dicat. Quemadmodum ipse non vult audire Deum loquentem per legem, ita nec Deus vicissim ipsum audiet sibi in oratione loquentem. Nec tantum nõ audiet, sed & orationem eius execrabitur, tanquam peccatum, iuxta illud:
Psal. 108 Et oratio eius fiat in peccatum. Et sanè grauis est hæc punitio, quando hoc ipsum, quo Dei gratiam obtinere nitimur, Dei iram magis prouocat. Vnde non frustra apud hebræos additur dictio augmentatiua. Oratio eius erit abominatio, hoc est, non solum eius vitia, sed etiam oratio eius.

10 *Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt bona.*

HEBRÆA habent, Qui errare fecit rectos in via mala, in foueam suam ipse cadet, & integri hæreditabunt bonum. Itaque is decipit iustos in via mala, qui fraudibus, & dolo pellicit eos in viam malam, & quantum in se est, facit vt sint in via mala, per quam scilicet eos deducat in foueam aliquam, & interitum eis paratum. Id autem facit non tantum qui eos corporaliter errare facit, sed & omnis qui à recta fide, rectaque viuẽdi ratione homines abducit in errores & malam vitã. Item quicunque iustos aliquo dolo pertrahere student, in aliquid ipsis perniciosum, & noxium. Sub similitudine enim eius qui hominem corporaliter abducit à recta via in malam, metaphoricè designatur omnis qui fallere studet ad aliquod malum. De tali ergo dicitur, quod corruet in interitu suo, hoc est, in illud malum quod aliis parauit, vt sit idem cum illo quod supra dictum est. Qui fodit fo- Sup.c. 62.
ueam incidet in eam. Conuenit cum illo, malum consilium consultori pessimum. Contra, simplices, hoc est, integri dolo carentes, quos illi dolosi fallere studuerunt, non solum eorum dolis non capientur, sed diuina benignitate etiam possidebunt, hoc est, stabiliter obtinebunt, bona eis à Deo parata. Aut possidebunt etiam bona ipsorum dolosorum hominum, quæ ab eis erepta dominus iustis largietur. Multi enim libri habent possidebunt bona eius, vt significetur, non solum impios casuros in ea mala quæ piis parauerũt, sed ipsos etiam priuandos suis bonis, eaque tradenda piis. Sed pronomen, eius vt non est in Hebræis: ita nec in correctioribus libris Latinis.

11 *Sapiens sibi videtur vir diues, pauper autem prudens scrutabitur eum.*

DIVITIÆ ferè adferunt homini prudẽtiæ arrogantiam cum aliorum contemptu, ita vt diuites suæ prudentiæ tribuãt quod præ cæteris sint locupletes & fortunati, aliorum imprudentiæ quod pauperes sint & infœlices Item aduertunt authoritatem & honorem sibi apud homines deferri, suaque tũ dicta tum facta per adulationem approbari velut sapienter dicta aut facta. Vnde in Eccle- Eccl. 13.
siastico dicitur: Diues locutus est, & omnes tacuerunt, & verbum illius vsque ad nubes perducent. Pauper locutus est, & dicunt, quis est hic? Itaque vir diues videtur sibi sapiens tum quod per suam prudentiam putet sibi obuenisse diuitias, tum quod homines eius dictis & factis multum deferant. Pauper autẽ prudens, non statim cum vulgo admirabitur eum tanquam sapientem, sed scrutabitur eũ, hoc est, explorabit eius dicta factaque, nec propter diuitias ei nimis tribuet, nec fœlicẽ iudicabit. Per quod vult significare quod poterit eum per suam prudentiam confutare & redarguere. Vnde Septuaginta verterunt καταγνώσεται αὐτοῦ, hoc est, condemnabit eum Similis est locus supra ca. 18. versu 19. vbi nos habemus, Iustus prior est accusator sui, venit amicus eius, & inuestigauit eum. Sed & Hebræi teste Rodulpho intelligunt hic non de simplici scrutatione, sed tali quam sequitur reprehensio & confutatio, vt sit sensus: Diues quidem

quidem sibi sapere videtur pre aliis,at pauper prudens facta diligenti rerum discussione & examinatione,aliter esse deprehendit, nempe quod diuitias non sua sapientia cōparauerit,sed Dei dono,quodq; ob diuitias,non magnifaciendus sit,præferendumq; diuitiis sapientiæ donum,etiamsi cum paupertate coniunctum sit.

12 *In exultatione iustorum multa gloria est,regnantibus impiis ruina hominum.*

APPARET ex commentario Lyranum legisse non exultatione,sed exaltatione: sic enim habet, Quia per hoc boni honorantur & exaltantur,sicut patet de regno Dauid, Ezechiæ,& Iosiæ.Et eū secutus Arboreus hūc versum exponens,habet.Quod sapiētes & iusti ad summos magistratus,præclara officia,& insignes præfecturas subuehantur, est maximè iucundū & gloriosum. Et videri posset ex secunda particula legēdum esse,Exaltatione, quia per oppositum sequitur,Regnātibus impiis. Sed veram lectionem esse, In exultatione quomodo & codices omnes ferè habēt,patet ex Hebraica dictione, quæ exultationē & lætitiam significat non exaltationem.Cæterū per exultationē iustorū à posteriori insinuat eorum prosperitatem causam scilicet ex effectu.Et est sensus,Cum iusti exultant, hoc est, cum eorum res secundæ sunt,quando ipsis in republica,suppresis impiis,exultare & triumphare contigerit,tunc est in republica multa gloria,tunc accedit ipsi reipublicæ multū gloriæ & decoris,quia vt supra dictum est cap.11. Benedictione iustorū exaltabitur ciuitas.illis enim gaudentibus & fœliciter se habentibus quod non potest fieri, si impij eis dominentur,ciuitas bene instituitur & regitur in pace & multorum bono.Contra cum impij regnāt sunt ruinæ hominum,hoc est, tunc homines multi,maximè boni,perduntur & deiiciuntur illorum iniuria & oppressione,quéadmodum & vltimo versu postea repetitur.Potest prior pars etiam sic intelligi, vt in exultatione iustorum dicatur esse multa gloria, non quia gloria illorum exultationem sequitur, sed quia ipsa exultatio sit gloriosa, hoc est vt quidam vertit, quia gloriosum est, honestum & decens iustos exultare,hoc est, fœlices esse ac fortunatos.Et notandum dictionem, Gloria hoc loco nō accipiendam pro gloriatione aut lætitia,sed pro claritate,excellentia & decore,vt patet ex dictione Hebraica.

13 *Qui abscondit scelera sua,non dirigetur: qui autem confessus fuerit & reliquerit ea, misericordiam consequetur.*

CONTINGIT fine vitio abscondere aliquem delicta sua,vt si hoc faciat,siue ne scandalizet,siue pro famæ suę conseruatione. Sed hoc loco, abscondere scelera sua, est ea nolle agnoscere,sed ea,etiam cum de eis admonetur aut negare,aut excusare vel defendere.Quod qui facit,cum nō simpliciter peccet,sed peccatum adiiciat super peccatū,merito non dirigetur, hoc est,vt habent hebræa, nō prosperabitur,quo plus etiam significatur nimirum quod malè habebit,& quod pœnas dabit sceleribus suis dignas.Contra, qui confessus fuerit scelera sua, eademque reliquerit,consequetur misericordiam, quia non solum ei non infligetur pœna, quam commeruerat,sed & remissionem obtinebit peccatorum suorum,& apud homines sæpè, & semper apud Deū.Vnde Propheta:Dixi (inquit) confitebor aduersum me iniustitiam meam domino, & tu remisisti impietatem peccati mei. Ostendit hæc sententia quandoquidem sine vitiis viuere non licet, vnicum & optimū remedium ad delenda peccata essē confessionem, modo ei iungatur peccatorum admissorum derelictio. Quæ quidem confessio cum propter humilitatem etiam apud homines sæpè veniam obtineat,multo magis apud Deum, quem humilitas illa & resipiscentia non potest non ad misericordiam flectere. Non vrget quidem hæc sententia per se accepta confessionem sacramentalem,quæ sacerdoti fieri debet,sed per se tantum exigit confessionem quouis modo factam.Verum cum in Euangelio iam satis Christus indicauerit, etiam sacerdoti faciendam cōfessionem,quæ ad obtinendam remissionem valere debeat, cum dixit: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: non ineptè hæc sententia iam vsurpatur ad inculcandam & exigendam etiā confessionem sacramentalem sacerdoti faciendam. Si enim confessio medium est ad obtinendam remissionem & misericordiam, vt hæc docet sententia, cum remissio peccatorum à sacerdote peti possit & debeat,necesse est eidem peccatorum fiat confessio, qua remissio impetratur,cui qui abscōdit sua peccata, is certè non dirigetur. Cæterum quoniam satis non est peccata confiteri,nisi quis eadem & voluntate & actu reliquerit, contra quorundam errorem, qui etsi confiteantur, perseuerant in peccatis suis, bene additur & reliquerit ea.

Psal. 31.

Ioan. 20

14 *Beatus homo qui semper est pauidus,qui vero mentis est dura, corruet in malum.*

POTEST hæc sententia dupliciter accipi.Primum de timore diuino,vt is intelligatur hic dici beatus, qui semper pauet & timet Deum,metuens illum offendere, & à seueritate iudiciorum Dei timens,quæ aliquando contra impios proferentur,atque ob id solicitè cauens, ne qua in re peccet, ac diuinæ vltioni subiectus fiat, aut ab eius gratia excidat.Talis certè beatus est, tum quod hoc fœlix & rarum Dei donum sit cōsecutus. Beatus enim homo dicitur in ecclesiastico,cui donatum est habere timorem Dei: tum quod talis beatitudinem consequetur æternam.Contra, qui mentis est duræ,vt nullo Dei timore commoueatur,nec cedat quibuscunque monitis aut minis, corruet in malum quod timere & præcauere noluit, idq; in hac vita frequēter, semper autem in futura. Vnde in Ecclesiastico dicitur:Cor durum male habebit in nouissimo.Docet hæc sententia quam errent hodie plerique,qui non solum sine timore Dei viuunt,libertatem sibi vitiorum indulgentes, sed etiam docent omnē timorem reiiciendū,

Eccl. 25.

Eccle 3.

& absque ulla hæsitatione & metu quemque credere debere se esse filiû Dei ac futurum hæredem regni cœlorum, manifestè contrariantes Paulo, qui cócinens huic loco monet Philippenses. Cum metu & tremore vestram salutem operamini. Nec obstat quod Paulus dicat non accepisse nos spiritum timoris, sed dilectionis. Et Ioannes: Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem. His enim locis agitur de timore seruili, quo scilicet sine amore virtutis, tantum pœnæ timentur, & vitia tantum propter pœnas vitantur. Nam & pœnas ipsas horrere, ac ob id etiã à vitiis declinare, etiam sanctorum est, sed nõ sine dilectione Dei coniuncta, & fiducia bonitatis Dei hominem erigente. Vnde Iob dicebat: Verebar omnia opera mea, sciens quia non parceres delinquenti. Et cap. 31. Semper quasi tumentes super me fluctus timui Deũ. Et Dauid: Confige, inquit, timore tuo carnes meas, à iudicus enim tuis timui. Potest secundo intelligi de timore in omnibus rebus agendis, qui temeritati opponitur, vt is dicatur hic beatus, hoc est, fœlix, qui sic in omnibus rebus est timidus, vt ne quid temerè aggrediatur, nec absque debita deliberatione & consilio aliorum solicitè cauens ne quid omittat eorum quæ requiruntur. Talis enim in negocus suis prosperari solet, cum contra qui mentis est duræ, hoc est, obstinato animo sine aliquo metu res suas aggreditur, nihil curans quicquid suggeritur & cõsulitur, ruit sæpe in multa mala, & dãna multa perferre cogitur.

Philip. 2.
2 Tim. 1
1 Ioan. 4
Iob 9.
Psal. 119.

15 *Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem.*

HORRENDA quidem impiis principibus & tyrannis, sed tamen vera comparatio, qua hi qui deberẽt se erga subditos suos gerere vt pastores erga oues, quærẽdo in omnibus eorum bonum & defensionem, contra assimilantur immanissimis & crudelissimis bestiis, idque iam famelicis, quæ propter famem & naturalem feritatem ac potentiam nulli parcunt, a nullo vincuntur, nec facilè satiãtur. Per leonem enim rugientem etiam intelligi potest leo esuriens. Nam rugitus illius, famis est indicium. Itaque per leonem rugientem & vrsum esurientem insinuatur inexplebilis auaritia impij principis, & crudelitas, per quã non cessat populum sibi subditum (qui tanquam imbelles feræ & imbecilles in comparatione principis, quemadmodum imbecillia sunt reliqua animantia in comparatione leonis & vrsi, non valent principi resistere) expilare bonisque exuere, innocentum etiam sanguinem effundere, quorum punitionibus nõ facilè satiatur. Aut per leonem rugientem insinuat metum, quem suis impiis edictis, & terrifica sua voce incutit subditis, sicut leo suo rugitu timorem audientibus infert, vt per leonem rugientem, & vrsum esuriẽtem, duo mala insinuet populum pauperem, hoc est, qui obsistere non valet, pati a tyrannis, scilicet metum & deceptionem atque oppressionem.

16 *Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniam, qui autem odit auaritiam, longi fient dies eius.*

DEMONSTRAT hæc sententia, qui sint principes illi impii, qui se gerunt vt leones, & vrsi, nempe qui indigẽt prudentia, qua intelligere deberent quod sit eorũ in subditos officium, & qua in re sit propria sita prosperitas, nempe si subditos habeant sibi bene affectos, & amantes potius quam metuentes. Qui ergo huiusmodi caret prudentia, multos opprimet per calumniam, hoc est, per quamuis iniuriam, ideoque multos sibi faciet inimicos, vnde à suis desertus, facilè & ipse ab hostibus suis opprimetur, vel quod tyrannis solet euenire, a suis trucidabitur. Hoc enim in hac prima parte relinquitur intelligendum ex secunda parte. Qui autem odit auaritiam, & ideo nõ premit populũ suum exactionibus longi fient dies eius, siue quod Deus illius vitam propter pietatem prolongabit, siue quia talis à suis stipatus & dilectus, nõ solum tutus erit à suorum insidus, sed & ab hostium incursu. Indicat sententia errare principes, qui ad sui tuitionem & conseruationem vitæ suæ, putant vndiquaque comparandas diuitias & opes, ideoque multos expilãt nunquã satiati.

17 *Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si vsque ad lacum fugerit, nemo sustinet.*

DOCET sententia, quam odiosus sit omnibus homicida. Hic enim dicitur homo qui calumniatur sanguinem animæ, hoc est, qui iniustè effundit sanguinem in quo est anima, hoc est sanguinem vitalem, & sanguinem in quo vita consistit: talis etian si fugerit vsque ad lacum, hoc est, etiamsi occultare se studeat, vel in profundo aliquo lacu, vel in secretis sepulchris, nemo sustinet eũ, hoc est, nemo eum sustẽtat, nec opẽ illi fert: quasi dicat, homicidæ debetur mors, merito semper fugit, & latere studet, nec vlla ei debetur ab hominibus commiseratio, quia naturaliter homines oderunt humani generis hostẽ. Vnde dixit dominus: Omnes qui gladium acceperint, gladio peribunt. Qua sententia, sicut & hac, nõ quid semper fiat; sed quid vt in plurimũ, & quid mereantur tales, designatur. Lyranus nouũ hic intelligit sensum, vt significetur homicidã si vsque ad lacum, hoc est, vsque ad foueã vel sepulturã, hoc est, vsque ad finem vitæ suæ fugerit, hoc est, distulerit agere pœnitentiam, nemo post mortem poterit eum iuuare, quia nõ est locus pœnitẽtiæ post mortẽ. Sed hæc explicatio coacta est. Potest & sic intelligi, Si homicida vel vsque ad lacum desperationis atque in barathrum fugerit, nemo eũ sustinet, hoc est, retinet & remoratur. Non quod docere velit talem non esse retinẽdum, sed vt ostendat quid ex se mereatur, & quam nulla ex se sit miseratione dignus. Patet huius sentẽtiæ veritas in Iuda proditore. Mat. 26.

Qui ambulat simpliciter, saluus erit, qui peruersis graditur viis concidet semel.

SENTENTIA clara est, nec quicquam magnopere annotandum est, nisi quod sæpe dictum est, quod, Simpliciter, hic positum est pro integre, innocẽter & perfectè. & Quod in secũda parte dicitur, Cõcidet semel, significat etsi

etsi ad tempus floreat,& sua expleat desideria,semel tamen corruet, vel hic prolapsus in aliqua mala,vel in æternas tandem præcipitatus miserias.Ita & qui viuit integrè, & inculpate, & hic saluus erit à malis huius vitæ, & æternam deinde assequetur salutem.

19 *Qui operatur terram suam satiabitur panibus, qui autem sectatur ocium replebitur egestate.*

SVPRA hæc sententia habita est cap. 12. versu 11.nec alia est differentia quā quod ibi in secunda parte dicitur, stultissimus est, hic verò,Replebitur egestate, quo significatur quod multum esuriet.

20 *Vir fidelis multum laudabitur, qui autem festinat ditari,non erit innocens.*

SICVT superior sententia docet, non sectandum otium,ita hæc non sectandam auaritiam. Duplicem autem sensum possunt habere Hebræa,quæ habent, Vir fidelitatum multis benedictionibus.Nam vel potest intelligi de benedictione diuina vt significetur virum fidelem,hoc est,qui in factis & verbis suis fidus est non quærens aliquem fallere, sed fideliter & integrè cum omnibus agens, consecuturum largiter diuinā benedictionem,hoc est,Dei beneficio opes eius multiplicandas.In cuius contrarium sequitur. Qui autē festinat ditari quo significat eum qui vt ditetur, etiā malis vtitur artibus cum iniuria proximi, talis,inquit,non erit innocens,hoc est, non erit impunitus à Deo.Sic enim supra annotatum est aliquoties phrasi Hebraica accipi hāc orationem.Non erit innocens. Similiter dictum est suprà cap.20.Hæreditas ad quā festinatur in principio,in nouissimo benedictione carebit.Et capite 13.Substātia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur. Hunc sensum Septuaginta secuti sunt,qui habent,Vir fide dignus multum benedicetur,malus autem non impunitus erit. Vel potest intelligi de benedictione hominū, atque sic intellexisse videtur noster interpres, qui vertit.Vir fidelis multum laudabitur,hoc est,multi eum commendabunt,multi ei precabuntur bene.Contra qui quo iure, quāque iniuria ditescere festinat, non erit innocens, id est,non carebit nota reprehensionis,etiam apud homines,quia subito colligere diuitias, nemo facilè potest sine aliorū iniuria, ac proinde non sine peccato. Potest tamen etiam nostra litera intelligi de laude à Deo cōsequē da,vt sit sensus: Vir fidelis multum laudabitur à Deo,qui & hic & postea fidelitatem eius remunerabitur abūdè, vt coincidat cum priori intelligentia primæ & secundæ partis.Ex dictis patet,quem hic vocet fidelem virum, nē pe vt apponatur illi qui festinat ditari,qui scilicet non mentitur, nec fallit proximum ob parandas diuitias,sed verax est in verbis suis, & in factis ac mercibus suis integer.

21 *Qui cognoscit in iudicio faciem,non benefacit:iste & pro buccella panis deserit veritatem.*

PRIOREM partē sic habent Hebræa. Cognoscere facies non est bonum, idem scilicet,quod supra habitum est cap.24. vbi nos legimus,Cognoscere personam in iudicio nō est bonum. Nam in his locutionibus siue personam dicas,siue faciem,eodem reciditur,& est Græcis & Hebræis eadem dictio, vt dictum est in cap.18. Cæterum & hic & cap. 24. additur,in iudicio, cum non sit in Hebræis, quia potissimum in iudicio forensi fit & nocet acceptio personarum.Quamuis & ea quę fit extra iudicium forense.in aliis rebus in quibus iustitia & causæ merita attendi debent, non fit sine peruerso iudicio,quo quis in gratiam alicuius male iudicat apud se. Porrò quā malè faciat acceptor personarum, ostendit cum subiicitur:Iste & pro buccella panis deserit veritatem. Per buccellam panis plurali Hebraica significans rem minimi vel nullius precij, qualis est etiam munus alioqui in se non paruum in comparatione veritatis & iustitiæ,quę longè deberet esse nobis charior & preciosior. Grauiter ergo peccat,qui pro re quauis temporali,& pro re aliquando minimi momenti deserit veritatem & iustitiam rem præclarissimam, quam omnibus præferre deberet, & pro officio suo tueri siue testis sit, siue iudex. Significat autem sententia, quam potens sit auaritiæ malum in multis iudicibus, vt qui cum ferè potētes sint & diuites, nec multum egeant, tamen aliquando ob minimum aliquod commodum peruertunt iudicium.

22 *Vir qui festinat ditari,& aliis inuidet,ignorat quod egestas superueniet ei.*

AVARI conditiones duas hic pulchrè depingit.Altera est quam & mox prius posuit,quod præ nimia diuitiarum auiditate festinat ditari,quo & iniustitia eiusdem tectè insinuatur,quod cito ditari sine iniustitia non facile contingat.Altera est quod quia festinat ditari,ideo aliis inuidet,quia nō patitur alios secum lucrū facere,aliorumq; lucrū suum dā num reputat,& ideo studet aliorum lucra anteuertere & præripere. De tali aptè dicitur quod egestas superueniet ei. Quia enim cum aliorum sæpe egestate diuitias sibi congregat & quia aliis inuidet diuitias,vellet autem potius alios egere,vt ipse solus diues esse posset, meretur sanè vt egestas ei inexpectata superueniat & iustè ei subtrahatur, quod iniustè & auidè nimis collegit,ideq; ipse patiatur,quod aliis optauit.Et accidit quidē id etiā tēporaliter in hac vita frequēter,semper autē talis meretur, vt ita ei eueniat & si quod meretur hic ei non retribuatur,in futura vita copiosius,& perfectius sentiet,quādo omnibus bonis suis exutus,egestatem summam pati cogetur. Huiusmodi egestatē siue temporalem siue æternam,rectè dicit eum ignorare, nēpe quia excæcat cor eius auaritia & inuidia, atque hinc etiā in coaceruandis diuitiis finem non facit.

23 *Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum magis, quam ille qui per linguæ blandimenta decipit.*

MONET hæc sententia,non abstinendū à correptione,etiam si ea non mox grata sit correpto,quia frequenter accidit,vt quę

prius displicet, postea corripienté magis commendet, quam blandus sermo adulanté, potissimum apud sapientes, aut nó planè stupidos, aut impios. Hi enim cum ad cor redeunt, aduertunt, & ex meliore affectu prodire correptionem, quā blandā approbationem, & illam sibi vtilem esse, hanc vero noxiam & perniciosam. Maxime verò beneficium corripientis agnoscitur, cum per mali experiētiam deprehenditur ipsum bene monuisse, adulanté vero decepisse, atque id videtur voluisse significare cum dicit. Postea inueniet gratiam, cum scilicet senserit ille, se per linguæ blandimenta deceptum.

24 *Qui subtrahit aliquid a patre suo & à matre, & dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidæ est.*

VTILIS sententia contra vitium pueris & iuuenibus nimis familiare, qui putāt se non peccare, dum surripiunt parentum bona, quasi illa ipsorum essent, quòd post morté sint ipsorum futura. Durè tamé interpres hoc vitium exaggerauit dum vertit, Particeps homicidæ est. Nam pro dictione, homicidæ eadem est quæ supra cap. 18. versu 21. Vbi noster vertit. Bona sua dissipantis. Qui mollis est, inquit, & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis. Quomodo & hic verti conueniebat, vt hic dicatur socius dissipatoris sicut ibi frater dissipatoris. Qui enim parentū bona suffuratur, idque sine delicti agnitione, socius est dissipatoris, quia tali se coniungit, & cum tali etiam ipse dissipat paterna bona. Solent enim iuuenes ad hoc parentum bona suffurari, vt dilapident, & dissipatoribus se coniungant. Et ferè tales fiunt postea egregij dissipatores, & homines perditi: & cum furantur, etiam si non cōiungant se dissipatoribus, non minus tamen eos peccare sapiens significat, quam dissipatores, cum vtriq; bonis paternis abutantur. Sic & Septuaginta tantum habent: Socius est ἀνδρὸς ἀσεβοῦς, id est, viri impij. Potest etiam dictio hebræa accipi simpliciter pro homine perdito, vt significetur suffuratores paternorum bonorum sine consciētiæ scrupulo, esse socios perditorum, de quorum resipiscētia parua est spes. Nostra lectio quę asperius sonat nō de quibuslibet paternorum bonorum suffuratoribus est intelligenda, sed de his qui ita spoliant parentes, vt ad inopiam eos redigant, quæ non minus quam mors affligit & enecat, vnde rectè tales homicidarum, imò & parricidarum socij esse dicuntur. Hebræa enim non habent simpliciter: Qui subtrahit aliquid, Sed, qui spoliat & deprædatur patrem suum aut matrem. Aut intelligi potest talem, dici socium homicidæ, quod grauissimè peccet, dignusque sit qui si resipiscere nolit & agnoscere peccatum, iuxta præceptum domini, Deuter. 21. cum dissipatoribus paternorum bonorum, lapidibus obruatur à populo. Aut quòd tales ferè ex huiusmodi furtis ad maiora perueniāt furta & homicidia, vt experientia frequens demonstrat. Nec mirandum est D. Hieronymū vertisse, Homicidæ. Dictio enim Hebræa propriè significat corrūpentem & perdenté. Vnde eandem vertit, Interfectorem. Esaiæ 54. Ego creaui interfectorem ad disperdendum. Nomen autem particeps, posuit pro socio, quemadmodum & ibi: Particeps ego sum omnium timentium te, hoc est, socius sum illorum & illorum consortio gaudeo. Psal. 118.

25 *Qui se iactat & dilatat, iurgia concitat: qui veró sperat in domino, sanabitur.*

HEBRÆA habent, Latus animo excitabit litem, & sperans super dominum, impinguabitur. Et potest latus animo intelligi vir multum auarus, quique multis desiderijs æstuat nec facile expletur. Vnde Septuaginta verterunt ἄπληστος ἀνήρ, hoc est, vir inexplebilis. Talis ob summam cupiditaté sępe multa concitat iurgia, idque eo magis, quia cū multos afficiat iniuria, multos etiam contra se prouocat. Qui verò non in diuitijs, sed in domino spem suā collocat, huic honestus victus non deerit facilè, imò impinguabitur, & abundantia perfruetur, si non corporali, saltem spirituali, pinguedine scilicet ea de qua dicit Psalm. Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea. Potest tamen secundum alios Psal. 62. latus animo etiam intelligi superbus. Nam per superbiam animus hominis dilatatur & extenditur supra se ad honores huius mundi. Quod secutus noster interpres vertit, Qui se iactat & dilatat se, hoc est, qui immodicus est sui laudator, animum suum expandens ad honores, talis iurgia concitat, quia non patitur aliquem sibi præferri, aut æquari, indignatur & commouetur, cum non afficitur delide rato honore, aliósque contra se excitat, qui indignantur, quod tantopere se extollat. Qui verò non extollitur in seipso, sed humiliter se Deo subiicit spem omnem suam collocans in ipsum, talis impinguabitur, hoc est, prosperabitur in omnibus Deo ipsi fauente, tranquillitate mentis perfruetur, & vt nos legimus, sal uabitur ab omnibus malis, aut vt potius legé dum est, quémēdmodum habét codices emé datiores. sanabitur. Et videri posset legēdum, satiabitur vel saginabitur, si sic aliqui libri haberent, quia id conueniret cum verbo impinguabitur. Verum est verimile nostrum interpretem, hic vt & aliàs secutum Græca, quæ habent ἐν ἐπιμελείᾳ ἔσται hoc est, in cura erit vel curabitur. Itaque vertit sanabitur, significans eum Deo curante sanum fore, & liberum ab omnibus perturbationibus. Non multum dissimilis huic, est sententia quæ sequitur.

26 *Qui confidit in corde suo, stultus est: qui autem graditur sapienter ipse saluabitur.*

MALE habēt plerique libri, Laudabitur, cum legendum sit, vt habent alij libri, Saluabitur. Nam hæc lectio consentit cum Hebraica dictione & Græca σωθήσεται, id est, saluabitur. Sensus ergo est, Qui confidit in cōsilijs & cogitationibus cordis sui, ita vt ea sequatur in omnibus actionibus suis nullius quærens iudiciū, sed suo innixus iudicio, talis stultus est, & per suam stultitiam in multa incidet pericula & mala, Qui autem graditur sapienter, ita vt non suum cor, sed sapientiam

habeat ducem suarum actionum, talis saluabitur, ita vt vel non incidat in mala, vel si incidat, liberetur ab eis per suam sapientiam & Dei gratiam.

27 *Qui dat pauperi, non indigebit, qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.*

SENSVM pulchrè expreſsit interpres cũ Hebręa habeant: Et qui dat pauperi nõ erit defectus, & abſcondenti oculos suos multitudo erit maledictionum. Is enim abſcondit oculos suos a paupere, qui eum aſpicere non vult aut dedignatur: quod est despicere deprecantem. Alioqui ſẽtẽtia clara est commendans nobis in pauperes beneficentiam, & ab inhumanitate deterrens, quod per illam fiat diuino munere, vt quis non facilè inopiã patiatur, per hanc vero fiat diuino iudicio, vt quis inopiam quam in alio noluit ſubleuare, patiatur in ſeipſo, idque frequenter, etiam in Cyprianus: hoc ſeculo, ſemper autem in futuro, vt patuit in diuite epulone. D. Cyprianus libro tertio ad Quirinum citat hanc ſententiam, hoc modo, ſecundum Septuaginta ſcilicet, Qui dat pauperi, nunquam indiget, qui autem auertit oculum ſuum, in multa penuria erit.

28 *Cum surrexerint impii, abſcondẽtur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iuſti.*

SVRGVNT impii cum dominium obtinent, & in ſublimitatis aliquem gradum ſubleuantur. Tunc ſanè abſconduntur homines, maximè iuſti, tum quia in carcerem coniiciuntur ab impiis regnantibus, tum quia vltro ſe dant in exilium, ſolumque patrium vertunt, vt impiorum furorem & perſecutionem declinent, tum quia etiam in patria manentes ſe continent in ſilentio, ſe ſuamque ſententiam nequaquam temerè prodentes, nec ſeſe in conſpectum & notitiam principum ingerentes. Contra cum impii perierint & in eorum locum pii ſurrexerint, iuſti multiplicantur, tum quia qui prius iuſti erant & latebant, palam & vbique ſe non verentur exhibere, tum quia eorum exemplo & doctrina, multi ad iuſtitiam amplexandam excitantur. Docet hæc ſententia, quantum interſit quĩ præſint. Cuius veritatem demonſtrant & veteris teſtamenti exempla & noui. Nam in veteri teſtamento regnante Achab cum ſua Iezabel, abſconditi ſunt prophetæ Domini in ſpeluncis, ipſis verò perditis tempore Iehu multiplicati ſunt iuſti. Et in hoc gratiæ tempore perſecutione tyrannorum ſæuiente in Chriſtianos, latibula quæſierunt Chriſtiani, qui ſublatis tyrannis multiplicati ſunt. Sed & noſtra tempora demonſtrant, quomodo ſilere, latere & fugere piis neceſſe ſit vbi regnant hæretici.

CAPVT XXIX

1 *VIro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei ſuperueniet interitus, & eum ſanitas non ſequetur.*

SENSVM non verba, vt & alias ferè, reddit interpres: Nam Hebræa etiã hic ſunt breuiora: Vir correptionũ indurans ceruicem, ſubito frangetur ſine ſanitate, hoc eſt, Vir qui correptiones meretur ſi obduret ceruicem, ſubito confringetur inſanabiliter. Vbi vis & elegãtia cõſiſtit in illa oppoſita, indurare ceruicem & frangi, vt ſignificetur, quia hic frangere ſeipſum noluit, ſed ceruicem ſuam obdurauit, ſubito à Deo confringetur. Hoc tamen quod eſt ſubito confringi, non eſt aliud quam repentinum ſuperuenire interitum, per quem durities hominis frangitur, vt tunc cogatur agnoſcere quod prius confiteri recuſabat. Cæterum per duram ceruicem & hoc loco & aliis multis ſignificatur metaphoricè obſtinatus in malo animus, quod qui eo ſunt animo præditi, ceruicem erectam & inflexam exhibere ſolent, ſicut contra qui admoniti ſe humiliãt, ceruicem flectunt. Docet ergo ſententia, quantum malum ſit nolle correptionibus, ſiue humanis, ſiue diuinis acquieſcere, vt quod puniendũ ſit, & inexpectato atq; repẽtino & immedicabili atq; incurabili interitu. Viro (inquit) qui ſiue hominẽ ſiue Deũ, tum verbis, tum flagellis corripientem, obſtinato animo contemnit, ſuperueniet interitus obſtinatum eius animum conterens, & repentinus, & talis quem non ſequitur ſanitas, hoc eſt, qui nunquam curabitur. Accidit id & in hoc mundo frequenter homini obſtinato, cum diuina vltione inuoluitur alicui malo, vnde nulla ſe ratione extricare poteſt, dumque ſubito & præter opinionem à morte corporali præoccupatur, à qua non eſt recuperatio: Sed terribilius & perfectius id impletur, cũ æternæ damnationis interitus ei inexpectatus ad eſt, à quo nulla ſe ratione eximere vnquam poterit. Et merito illum excipit interitus, quem ſanitas non ſequitur. Ad hoc enim correptus eſt, vt interitum imminentem præuideret, ſicque eum effugeret, & à ſuo malo curaretur. Quia ergo præuidere noluit & effugere interitum, merito ei inexpectatus ſuperuenit: & quia cum ſanari poſſet, medicinam ſalutarem non recepit, cum ſanari volet, ſanitatem non conſequetur. Cæterum qui adhuc medicinam admittit & moneri ſe patitur, quoniam de eo adhuc multum eſt ſpei, Dei benignitate expectatur ad pœnitentiam, nec ei interitus ſuperueniet repẽtinus. Norandũ autẽ quod cũ nos habemus, & eũ ſanitas nõ ſequetur, relatiuũ eũ, poteſt referri vel ad interitũ vt ſignificetur interitũ illũ eſſe inſanabilem, vt ſupra expoſitum eſt, vel ad hominem obſtinatum, vt ſignificetur hominem illum eſſe inſanabilem. Quod dupliciter accipi poteſt, videlicet vt vel ſignificetur eum non ſanandum à ſuo interitu, vel ſignificetur eum qui contemnit correptiones, nunquam facilè ſanandum ſecundum animum à ſuis vitiis, Mat 12. vt qui non admittat medicinam, & peccet in Spiritum ſanctum, in quem qui peccat non conſequetur remiſsionem nec in hoc ſeculo, nec in futuro, iuxta verbum Domini.

2 *In multiplicatione iuſtorum lætabitur populus: cũ impij ſumpſerint principatum, gemet populus.*

ſimilis

SIMILIS est sententia cum aliquot præcedentibus, maximè In præcedenti capi te, Docens item quanti referat, qui in republica præsint. Siquidem in multiplicatione iustorũ, hoc est, cũ iusti multiplicantur (quod iuxta præcedentes sententias non fit nisi piis regnantibus) tunc lætabitur populus, quòd per iustitiam et pietatem regnantium in multa viuat pace & securitate, liber ab iniustis oneribus. Contra cum impii sumpserint principatum, gemet populus, nimirum quod opprimatur iniquis legibus, exactionibus grauibus, multitudine iniquorum vbique impune lædentium. Et bene dicit gemet quasi insinuet, eum nec audere cõtra mutire & palam murmurare, nec habere ad quem posśit confugere & suas querimonias deponere, aut opem implorare. Ex his tamen quæ his nostris temporibus experimur fieri in multis locis, videri posset hæc Sapientis sententia non esse vera. Videmus enim in multis locis Respublicas ex magna parte gaudere in principibus suis impiis, qui catholicam fidem impugnant, & auitas patrum traditiones abolent, catholicos pios persequentes, & dolēt quod Catholici præsint, per quos iusti multiplicantur. Sed hæc sententia, non tam quid semper fiat, quam quid meritò fieri deberet, semper ostendit. Deinde loquitur Sapiens de populo bene instituto, & rationis ductum sequente, nec erroribus à veritate abducto, & qui necdum sensu ita destitutus est, vt malũ suum non sentiat. Nam qui gaudent cum impii regnant, ita sunt excæcati, vt quæ pia sunt, impia ducant, & contra vocent impietatem, pietatem, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem. Esai. 5.

3 *Vir qui amat sapientiam, lætificat patrem suum: qui autem nutrit scorta, perdet substantiam.*

MULTI libri habent, scortum, sed præferenda est lectio pluralis, quæ est in correctioribus, quod consentiat ea cum Græcis & Hebræis, Quo numero bene significatur libidinem vagam esse & inexplebilem. Pro (nutrit) etiam verti potest qui amicus est scortorum. Nam dictio Hebraica & amicũ significat & pastorem. Et est elegantior & clarior oppositio inter amantem sapientiam & amantem scorta. Duo enim insinuantur amores, alter spiritualis, quo quis sapientiam sibi velut in sponsam deligit, iuxta illud quod supra dixit capite 7. Dic sapientiæ, soror mea es, & prudentiam voca amicam tuam, vt custodiat te à muliere extranea, &c. Alter carnalis quo quis scortis adhæret. Dicit ergo: Vir qui pro amica sua habet sapientiam, quoniam per eam non nisi quæ sunt honesta amabit & faciet, non tantum sibi bene facit, sed lætitia etiam afficit patrem suum, qui gaudet se non frustra laborasse & habere cui labores suos & bona bene dispensanda relinquat. Contra qui alit scorta, ea amans, eis addictus, perdet substantiam suam & bona quæ à patre accepit. Non enim mediocri sumptu aluntur scorta, sed oportet multũ habere Thaydem, vnde de filio prodigo dictũ est in Euãgelio, quod consumpsit omnem substantiam suam, viuendo cum meretricibus luxuriose. Luc. 15.

4 *Rex iustus erigit terram, vir auarus destruit eam.*

MULTIS sententiis Reges & Principes commonefacit iustitiæ exercendæ & auaritiæ cauendæ, quòd ab his pendeat salus Reipublicæ. Rex iustus, inquit, erigit, per iustitiam scilicet terram, hoc est ditionem suam & regionem, etiamsi prius collapsa fuerit in bonum ac firmum constituet statum, constituendo scilicet bonas leges, iuste iudicando, & iustitiam exercendo contra malos ad defensionem iustorum. Contra vir auarus qui munera diligit & opes quærit, regionem etiam optimè constitutam & florentem destruit, dum propter munera per uersè iudicat, iniquas leges condit, bonos opprimit & opprimi sinit. Est enim Hebræis pro, vir auarus, vir munerum, hoc est, qui munera diligit, & in iudicio peruersè iudicat. Perfectè autem hæc generalis sententia, Christo eiusque aduersario Sathanæ accommodabitur. Ille enim rex regum iustissimus vniuersam terram peccato Adæ cæterorumque hominũ mirè desolatam & collapsam egregiè erexit, regnum suum in iustitia stabiliendo in terra, quam auarus ille leo qui semper circumit, quærens quem deuoret & nunquam satiatur, destruxit, & semper destruere conatur corrũpendo homines & iustitiæ regnum, quantum in se est.

5 *Homo qui blandis fictisque sermonibus loquitur amico suo, rete expandit gressibus eius.*

QUIDAM libri habent, greśsibus suis, quidam greśsibus eius, & vtrunque verti potest ex Hebręo. Et siquidem legatur greśsibus suis, significatur hominem qui aliũ blanditiis capere conatur, sibimet rete quoinuoluatur parare, iuxta illud. Incidet ĩ foueã quam fecit. Quem sensum secuti sunt Septuaginta, sicut & Beda meminit. Sic enim est Græcis, Qui parat in faciem amici sui rete, circundat illud pedibus suis. Si verò legatur greśsibus eius, vt magis legendum est, quomodo Psal. 7. & alii omnes vertunt, significatur hominem qui blandis sermonibus ficto animo loquitur amico vel proximo suo, perinde facere ac si rete expanderet greśsibus eius, quia scilicet studet illis verbis eum decipere, deceptumque perdere. Deinde insinuatur quam noxii sint tales homines, & quam sit à talibus vnicuique cauendum, vt qui tales se præbeant erga amicos suos & proximos, quales se præbent aucupes erga aues ac venatores erga feras. Quasi dicat: Cum te blandè quis aggreditur, ne statim ei credas, time subesse fraudem ac quasi rete expansum esse greśsibus tuis, hoc est, id agi vt decipiaris, cadas & in potestatem alterius incidas. Accommodari hoc potest Sathanę, qui cum blandis suis suggestionibus homini loquitur tanquam amico suo, nihil aliud facit quam quod rete expandit greśsibus eius, cupiens impedire progressum eius in virtutibus, & in suam redactum potestatem, pertrahere secum in damnationem. Idem omnes adulatores ministros diaboli

bus competit, qui dum laudant hominem in vitiis suis, non secus quam si reti inuoluerēt eius pedes, sicque impedirent gressus eius, ita & ipsi impediunt quominus progrediatur, & Ro. 16. ambulet in via virtutis. Et de hæreticis dicit Paulus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

6 *Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & iustus laudabit & gaudebit.*

MVLTI libri male habent laudabitur, cum certum sit legendum esse laudabit. Sic enim Hebræa habent, & correctiores libri, & sic legisse Bedā constat ex commentario: Gaudentibus, inquit, iustis & rectum conditoris iudicium laudantibus. Priorem partē eleganter vertit interpres cum ad verbum habeant Hebræa, In peccato viri est malus laqueus, hoc est, per peccatum viri iniqui incidit ipse in laqueū, pro quo bene versum est, Peccātem virum iniquum inuoluet laqueus. Quod potest intelligi vel de laqueo quem vir iniquus parauit alteri cui posuit insidias studens illum decipere, vt cum superiori versu cohæreat, & significetur eum qui rete expan Psal. 9. dit alterius gressibus inuoluendum laqueo quem alteri struxit, iuxta illud Psalm. In laqueo isto quem absconderunt, comprælienſus est pes eorum. Iuxta quem sensum quod sequitur, & iustus laudabit & gaudebit, cōsequenter intelligitur. Iustus videns se Dei gratia liberatum à malo sibi parato, in quod impius inuolutus est, laudabit Deum & gaudebit, duplici nomine, nempe & propter suam liberationem, & propter iustam impii vltio-Psal. 57. nem. Iuxta illud: Lętabitur iustus cum viderit vindictam. Potest & aliter intelligi generaliter de laqueo, quem iniquus suis sibi struit peccatis, iuxta illud supra cap. 5. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, vt per laqueum significentur mala quæ obueniunt impio cumque sic inuoluunt, vt se eximere non valeat, tum hic, tum post hanc vitam. Iam quod sequitur de laude & gaudio iusti, accipiendum est illum laudaturum Deum & gauisurum, tum quod Dei gratia non inciderit in ea mala quæ meretur impius, tum quod ecōtra per Dei gratiam multa consecutus sit bona. Itaque quod dicere vult tale est. Peccatorem ob peccata sua inuenient mala, & ideo gemet, iustus autem à malis liber & Dei beneficiis donatus, laudabit Deum & gaudebit.

7 *Nouit iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam.*

NON de quauis causa vel de quouis negocio pauperum hic est sermo, sed de causa controuersa quam habent in iudicio contra oppressores pauperum, vt patet ex dictione Hebræa, quę litem & iudicium vel cōtrouersiam significat. Horum causam conqueritur dominus negligi à quibusdam iudi-Esai. 1. cibus, dicens: Pupillo non iudicant & causa viduæ non ingreditur ad eos. Vnde in Psalmo præcipit: Iudicate egeno & pupillo, humilem & pauperem iustificate. Quamuis enim præ-Leuit. 19. cipiat in Leuitico, vt in iudicando non consideretur persona pauperis, hoc est, vt ne intuitu paupertatis aliter iudicetur quam res postulat, vult tamen, vt ne, quoniam munera dare non possunt, eorum causa negligatur, postponatur indiscussa, & post discussionem non iudicata remaneat, sed propter eorum paupertatē diligens habeatur cura causæ eorum, vt scilicet ea bene intelligatur, eaque intellecta, iusta pro eis proferatur sententia, atque ab iniuria liberentur. In horum enim causa solicitum esse declarat iudicis æquitatem, cum in diuitum causa esse solicitum suspitionem præbere possit expectati lucri & muneris. Dicit ergo iustum sic nosse causam pauperum, curam scilicet eius habendo. Quod non solū ad iustum pertinet iudicē, sed & ad quemuis alium iustum cui curæ est nosse causam pauperum, vt eam vel suo consilio vel patrocinio promoueat & adiuuet. Sic se fecisse Iob testa-Iob. 19. tur: Pater, inquit, eram pauperum, & causam quam nesciebam diligentissimè inuestigabā. Impius autem qui munera tantum sectatur, quiq; nulla erga pauperes pietate mouetur, ignorat hanc scientiam causæ pauperum, hoc est, non curat habere cognitionem causę eorū, nihil pensi habet, quo in statu sit & quomodo se habeat causa pauperum, magis occupatur in causa diuitum promouenda.

8 *Homines pestilentes dissipant ciuitatem, Sapientes verò auertunt furorem.*

PRo pestilentes hic rursum Hebræis est ea dictio, quæ propriè significat derisores, sed quam interpres nonnunquam vertit pestilentes. Et pro dissipant, verbum Hebraicum vertunt alij, illaqueabunt, vt significetur homines derisores, hoc est, qui pietatem ac salutaria monita rident & contemnunt, ciuitatem sæpè inuoluere multis malis. Interpres alteram verbi significationem est secutus, qua significat, flare, & sensus eodem redit: Sunt enim omnes derisores homines pestilētes omnesque perniciosi. Hi ergo dissipant ciuitatem, quia euertunt & dissoluūt bonum reipublicæ statum, pacem & religionem, faciuntq; vt vel principum suorum vel Dei vltione grauiter puniantur, idque vel suis prauis consiliis quæ suggerunt ciuitati, vel seditionibus quas in ea excitant, vel noxiis suis exemplis, quibus multos corrumpunt, vel denique praua & pestilenti sua doctrina quam in illa disseminant. Contra, Sapientes auertunt à ciuitate furorem, tum Dei, tum principum, qua sua sapientia & bonis exemplis sic instituunt ciuitatem, vt non sit cur Deus aut principes illam grauiter puniant, suaque prudenti satisfactione & precibus offēsum Deū aut principem placant. Docet ergo & hæc sententia Sapiens, quantum incommodi nequitia, quantum commodi sapientia ciuitatibus adferat. Exempla habet vetus testamentum plurima. Nam Seba filius Bochri sua seditione suaque superbia subiecit ciuitatem Abe-2. Reg. 20. la magno subuersionis periculo quam mulier quædam sapiens liberauit ab obsidione, compescendo furorem Ioab volentis ciuitatem

tē demoliri. Moyses item & Aarō ſæpe auerte-rūt iram Dei à populo. Sic & Phinees auertit furorem Domini à filiis Iſrael, cōtra quos ho-
Num.25 mines quidam peſtilentes Deum ad iram prouocauerunt.

9 *Vir ſapiens ſi cum ſtulto contenderit, ſiue iraſcatur ſiue rideat, non inueniet requiem.*

PRo ſi cum ſtulto contenderit, Hebræis eſt, iudicatus cum viro ſtulto, hoc eſt, qui in iudicio cum illo litigat, quanquam & qui extra iudicium forenſe de aliqua re cum alio diſceptat, etiam cum illo iudicatur, proinde bene vertit interpres generaliter, Si contenderit cum ſtulto. Si ergo ſapientem, ſiue in iudicio, ſiue extra iudicium diſceptare cōtigerit cum viro ſtulto, hoc eſt, homine improbo, ſiue iraſcatur, ſiue rideat, hoc eſt ſiue ſerio agat, ſiue ioco, ſiue ſeriis verbis iuſtam ſuam indignationem oſtendat, ſiue ridendo declaret ſe contemnere illius improbitatem, ſiue durè cum illo agat, ſiue blandè & benignè, non inueniet requiem, id eſt, nō facilè ab illo liberabitur, non facilè illi ſatisfaciet, vt ab illius impetitione ſit habiturus quietē. Pro uerbiū docet ſtultū & improbū eſſe implacabilē & incorrigibilē. Proinde inſinuat ſapiētibus cautè declinandum eſſe à contentionibus cum ſtultis. Declaratum eſt iſtud in Phariſæis, cum quibus Dominus contendens, nunquam potuit quietē ab eis obtinere, cum nunc durè eos inceſſeret, nunc blandè eis ſatisfacere ſtuderet. Sunt qui verba, Iraſcatur & rideat, referunt ad ſtultum, vt ſignificetur eum vel ira commouendum vel deriſurum ſapientem, proinde hunc non habiturum finem, nec placaturum ſtultum. At prior ſenſus Hebræis magis conuenit.

10 *Viri ſanguinum oderunt ſimplicem, iuſti autem quærunt animam eius.*

VIri ſanguinum hebraica phraſi ſunt homines ſanguinarii qui parui faciunt hominis ſanguinem effundere, ac delectantur perditiſsima vita. Tales ſic oderunt ſimplicem, hoc eſt integrum & perfectum tanquam ipſorum moribus contrarium & illorum iniutiæ expoſitum, vt eius vitæ inſidientur. At contra iuſti quærunt animam eius, hoc eſt, ſtudent vitæ eius conſeruandæ. Sic enim hebraica phraſi accipitur
Pſal. 141. quærere animam alicuius vt in pſalmo. Non eſt qui requirat animam meam. Aliquando tamen contrario modoq; accipitur pro ſtudere aliquem perdere vt in pſal. alio, Synagoga
Pſal. 53. potentium quæſierunt animam meam, ſcilicet ad perdendum. Docet ſententia quam contrarium ſit ſtudium iuſtorum ſtudio ſceleratorum, quodque impiis eorum in ſimplicees conatibus ſemper ſtudeat obſiſtere. Sunt qui intelligunt quærere animam ſimplicis po ſitum pro ſtudere vlciſci effuſum ſanguinem innocentis, quod eſt iuſti iudicis officium, licet in ſcripturis accipitur ſæpe requirere ſanguinem alicuius.

11 *Totum ſpiritum ſuum profert ſtultus, ſapiens differt & reſeruat in poſterum.*

SECVNDAM partem ſic habent hebræa, ſapiens in poſterum quieſcere facit eum ſcilicet ſpiritum, quod non eſt aliud quam reſeruare & differre ſpiritum ſuum in poſterum, hoc eſt, in futurum tempus. Porro proferre ſpiritum ſuum quod ſtulto tribuitur duobus modis contingit. Primum verbo & ſermone. Sic totum ſpiritum profert ſtultus, quia quicquid animo concipit, omniaque ſecreta animi ſui ſtatim, prodit & eloquitur, quod magnum ſtultitiæ eſt argumentum. Cōtra ſapiens non ſtatim quod nouit & cōcipit, profert in lucem eloquendo, ſed reſeruat dicendum ſuo tempore opportuno. Sic dicitur in Eccleſiaſtico Homo ſapiens tacebit vſque ad tempus, laſciuus autem & imprudens nō ſeruabit tempus. Secundo contingit ſpiritum ſuum proferre, ipſo opere, dum ſcilicet quis affectus animi ſui ipſo opere perficit ac manifeſtat. Sic quoque totum ſpiritum ſuum profert ſtultus, quia mox quicquid deſiderat & appetit opere adimplet, non perpendens nū honeſtum ſit & conueniens an non, nec refrenans ſuas affectiones & deſideria ſed ea mox opere oſtentans. Contra iuſtus ſpiritum ſuum prohibet, reprimit & quieſcere facit affectiones ſuas, ſic vt non ſtatim eas opere proferat, ſed cum præuia deliberatione ſuo tempore. De altero horum modorum vel de vtroque ſimul hæc ſententia accipi poteſt, quamuis propter illud quod in ſecundo membro dicitur, in poſterum, magis conueniat accipere de priori modo proferendi. Niſi dicere velimus ſingulariter iſtud dictum de ſpiritu iræ quam ſtultus verbis & factis ſtultus declarat, cum ſapiens eam refrenet vt ſuo eam tempore proferat, vt conueniat hæc ſententia cum illa cap. 12. Fatuus ſtatim indicat iram ſuā, qui autē diſsimulat iniuriam callidus eſt. Certe in hunc ſenſum intelligit Beda citans etiam antiquam tranſlationem quæ eſt. 70. & habet, totam iram ſuam profert ſtultus, ſapiens antē diſpēſat per partes. Grçcis enim eſt θυμὸν quod tamen non ſolum ſignificat iram ſed & animum. At hebrça dictio nō ſignificat iram, ſed tantum ſpiritum.
Eccl. 20.

12 *Princeps qui lubenter audit verba mendaciis omnes miniſtros habet impios.*

PROVERBIVM inſinuat à principe pendere quales habeat miniſtros iuxta illud Eccleſiaſtici 10. Secundum iudicem populi ſic & miniſtri eius. Cæterum verba mendacij quibus quidam principes lubenter auſcultāt ſunt adulationes, quibus falſo laudantur quę dam in principibus. Item detractiones quibus detrahitur falſo innoxiis & piis, deinde praua conſilia quæ tanquam ſalutaria ſuggeruntur. Præterea praua & falſa in religione doctrina & ſi quæ ſint ſimilia. Huiuſmodi qui lubenter audit princeps, habebit omnes miniſtros impios, tum quia miniſtri ſtudentes ſuo principi placere, talia auribus eius adferent, qualibus illum delectari ſciūt, & etiamſi prius tales non erant, efficientur impij ex ipſius mi

niſterio

nisterio dum se illi accommodant. Docet ipsa experientia quotidiana nimium verum esse quod hic dicitur, quanquam nonnunquam fiat, vt inter ministros impij principis pius quispiam inueniatur, vt quod dicitur omnes ministros intelligendum sit, vt multa similia, omnes ferè.

13 *Pauper & creditor obuiauerunt sibi, vtriusque illuminator est Dominus.*

QVIDAM pro creditore vertunt ex Hebræo virum fractum, hoc est, qui passus est multa damna, intelliguntque dominum illuminare vtrumque, scilicet & eum qui paupertatem fert, & eum qui contritus est & afflictus, quod vtrumque sua gratia & consolatio ne recreet. Verum cum hæc sententia similis sit illi quæ est supra cap. 22. Diues & pauper obuiauerūt sibi, vtriusque operator est dominus, magis est verisimile cum paupere hic cō iungi alium qui diuersæ sit conditionis à paupere. Itaque cum Hebraica dictio significet vsuras aut fraudes, bene vertit interpres pauper & creditor. Pauper scilicet qui debitor est, & in ære eius est à quo accepit mutuum, aut qui quærit aliquem à quo mutuet. Et creditor qui pauperi dedit sub vsuris & fœnore mutuum, vel qui paratus est mutuare. Vnde Septuaginta vertūt δανειστοῦ καὶ χρεωφειλέτου ἀλλήλοις συνελθόντων hoc est, fæneratore & debitore inter se conuenientibus. Significat ergo hęc parabola si ad illam superiorem conferatur, pauperem debitorem & creditorem eius diuersæ conditionis homines, vbique reperiri, vbique sibi mutuo occurrere, plenum esse mundum hominibus diuersæ fortunæ, aut vnum alterum quærere, vnum vt mutuum accipiat, alterum vt mutuum det. Verum quantumuis conditione sint dissimiles isti, vtriusque tamen æquè illuminator est dominus, hoc est, vtriusque similiter donat huius lucis aura frui, vtrisque vitam impertit vnus & idē dominus. Quo rectè significat, occulto domini vniuersorū iudicio, diuersas illas fortunas hominibus obtingere, eumque qui vtrumq; illuminat, vtrumque etiam videre, & obseruare, & proinde secundum merita remuneraturum, vnius quidem patientiam, alterius verò crudelitatem & inclementiam. Vt enim sic putem intelligēdum quod hic dicitur vtriusque illuminator, vel vt habent Hebræa, oculos vtriusque illuminans est dominus, multū mouet quod pro isto in altera simili sententia dicitur, vtriusque operator est dominus, vel vt habent Hebræa creator. Septuaginta non dissimilem habent sensum. Sic enim habent: Fœneratore & debitore inter se conuenientibus, inspectionem vtriusque faciet dominus. Vbi notandum quid Septuaginta intellexerint pauperem & creditorem obuiare sibi, nempe illos inter se conuenire, vnum quidem vt mutuo accipiat, alterum vt mutuum det, atque ex illius inopia lucrum faciat. Potest illud, vtriusque illuminator est dominus etiam accipi, vt significetur Deum vtrumque recreare & sui voti compotem efficere, illum mutuum accipiendo, istum dando mutuum.

14 *Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in æternum firmabitur.*

IVDICARE in veritate, est iudicare in æquitate. Nam veritas in scripturis sæpe ponitur pro æquitate. Iudicare pauperes est iudicium ferre pro pauperibus, hoc est, afflictis & humilibus, qui nec sese defendere satis possunt, nec facilè patronos inueniunt. Tale iudicium à regibus exigit potissimum, quamuis & illorum sit pro diuitibus in æquitate iudicium ferre, quod pauperes maximè iniuriam patiantur, ob quam regum opem implorare debeant, quodque magis periculum sit ne eorum causa negligatur aut inuertatur. Regi autem tale iudicium tribuit quod iudicare præcipuum sit regum officium, quod & per se olim magis quam nunc obire consueuerunt. Ei ergo regi qui pro officio iudicat in æquitate pauperes promittitur, quod solium eius regium firmabitur in æternum, hoc est, in longum tempus. Sic enim æternum sæpe accipi debet in scripturis, quia dictio Hebraica non semper æternitatem, sed diuturnitatem sæpe significat. Regis ergo iusti thronus in æternum firmatur, quia & ipse meretur longam in regno vitam, & meretur vt in filiis suis diu perseueret. Contra verò, vt inquit Demosthenes, Potentia, perfidia, & iniuriis parta non potest esse diuturna. Iuxta mysticum sensum Rex iste peculiariter Christus est, qui quoniam iudicauit pro pauperibus iusto iudicio, humiliando calumniatorem humani generis diabolum, regnum meruit sempiternum, iuxta illud: Se- Psal. 44.
des tua Deus in seculum seculi, dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus.

15 *Virga atque correctio tribuit sapientiam, puer autem qui dimittitur voluntati suæ, confundit matrem suam.*

SENTENTIA docet quid boni correctio, quid mali neglectus correctionis ad ferat pueris & iuuenibus, & conuenit prior pars cum eo quod supra habitum est cap. 22. Stultitia colligata est in corde pueri & virga disciplinæ fugabit eam. Virga enim & correctio tribuunt sapientiam, quia incutiunt timorem, qui & expellit stultitiam & pro ea sensim inducit sapientiam, efficiens vt placeant recta quæ prius displicuerūt, & displiceant mala & vana quæ prius placuerunt. Duo autem dicit, virgam scilicet & correctionem, vel vt habent Hebræa increpationem, quorum vnum in verberibus, alterum in verbis consistit, significans nunc verbis, nunc verberibus pueros cohibendos. Quæ duo non tātum pueris, de quibus hic potissimum sermo est, sed & viris maximè puerlliter viuentibus, sunt necessaria, vt scilicet & flagellis diuinæ iustitiæ, & castigatione prædicationis ac doctrinę sapientium ad virtutem adigantur. Puer autem qui sine castigatione dimittitur, vt quælibet ei in omnibus faciat, per insipientiam suam & vitia in quæ prolabetur, aliquando magno pudore afficiet matrem suam. Matris autem potissimum meminit, tum quòd ad eam

ad eam præcipuè pertinet recta educatio liberorum in pueritia, tum quòd matres maximè prolibus ſoleant indulgere, vt quarum vitia nec ipſæ volunt ſæpè punire nec patribus ſignificare. Itaque hoc duplici nomine etiam confuſio ad eas maximè pertinet.

16 *In multiplicatione impiorum multiplicabuntur ſcelera, & iuſti ruinas eorum videbunt.*

PROVERBIVM indicat vim impietatis, ſed adiuncta iuſtorum conſolatione. In multiplicatione, inquit, impiorum, hoc eſt, cum multiplicantur impii, vel per multiplicationem impiorum, magis ſemper ac magis multiplicabuntur ſcelera, qua ſe impij ad ſcelera prouocant, & quo ſunt plures eo fiunt audaciores & fortiores, vt nec erubeſcant de ſuis ſceleribus, nec coerceri facilè poſsint, oppreſsis ſcilicet iuſtis & latentibus. Verum ne hæc videntes iuſti nimis turbentur aut animum deſpondeant: Nam cum ira multiplicata fuerint eorum mala vt impleta ſit menſura peccatorum, iuſti eorum ruinas & perditiones videbunt, hoc eſt, nō ita multiplicabuntur ſcelera, vt omnem iuſtitiā & iuſtum tollant, nec multiplicatione ſua robur & diuturnitatē obtinebūt. Manebunt ſuperſtites iuſti atq; iidē illi qui cum dolore viderūt impios dominari & impune peccare, ſuis oculis videbūt cū gaudio illos deiici & iuſtas luere pęnas. Cū enim dicitur, videbūt ruinas eorū non ſimplicem innuit viſionē, ſed talem cui voluptas quædā cōiuncta ſit quā ſancti habent ex contemplatione diuinæ iuſtitiæ, quemadmodum & in aliis ſimilibus ſcri-
Pſal 36. & 91. Eſa 66. pturæ locis, vt in Pſalmis. Cum perierint peccatores videbis. Et alibi: Deſpexit (pro quo hebræis eſt, videbit) oculus meus inimicos meos. Et Eſaiæ vltimo dicitur de iuſtis: Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati ſunt in me. Vident autem iuſti ruinas impiorum & frequenter in hoc mundo, & perfectius poſt hanc vitam in futura impiorum damnatione.

17 *Erudi filium tuum & refrigerabit te, & dabit delicias animæ tuæ.*

MVLTIS ſententiis parentes inuitat Sapiens, tum ad rectam inſtitutionem & eruditionem, tum ad caſtigationem prolium, quod res ſit magni momenti à qua & proliū & parentū pendet fœlicitas. Erudi (inquit) filium tuum, & inſtituendo eum bonis doctrinis & caſtigando eum cum opus eſt. Vtrūq; enim ſignificat dictio Hebraica יסר Iaſſer & Græca παιδεύειν inſtituere ſcilicet & caſtigare, nec vnum ſine altero bene conſtat. Et quamuis vtrumque horum cum labore fiat ac moleſtia, poſteà tamen, inquit, ſenties iſtinc refrigerium & voluptatem. Qui in erudiendo cauſa tibi fuit laboris & tædii, poſteà Sapiens effectus refrigerabit te, aut vt habent Græca & Hebræa quieſcere te faciet, hoc eſt, ſecurum te faciet & quietum, vt pro eo non ſis deinceps anxie ſolicitus, nec tantum quietem aut refrigerium laborum, ſed etiam dabit delicias animæ tuæ, hoc eſt, voluptatem, quæ non tam corpus quam mentem exhilarabit. Nam vt iam ſępe dictū eſt, Filius ſapiēs lætificat patrem.

18 *Cum Prophetia defecerit, diſſipabitur populus: qui verò cuſtodit legem, beatus eſt.*

PRo prophetia, Hebræis eſt viſio, Sic enim antiquitus prophetia ſolet vocari & propheta videns, vt eſt 1. Regum 9. eo quod in viſionibus prophetę diuinas exciperent reuelationes & oracula. Illis enim tēporibus ſuam voluntatē Deus per prophetas, quos ſubinde ad hoc excitauit, quoſq; per viſiones & reuelationes inſtruxit, populo Iudaico inſinuauit. Nihilominus ceſsātibus illis viſionibus & propriè dictis prophetiis ſub nomine prophetiæ ſimul oportet intelligere eū doctrinæ modū, quo nō ſine Dei gratia ex traditionibus patrū & ſcripturis ſacris populū docent qui ad hoc vocantur, & ex officio cogūtur, quemadmodum & Paulus loquitur de prophetis qui ſcripturas ſacras iuxta Dei ſpiritum, & ex Dei ſpiritu enarrant. Quibus præmiſsis ſciendū priorem huius prouerbij partem duobus modis intelligi poſſe, Primum vt ſit ſenſus, populum diſsipandum cum prophetiam, hoc eſt, prophetarū oracula & in illorum locū concionatorū ſacram doctrinā recipere recuſabunt, vt deficere prophetiā ſit eam amplius nō admitti nec recipi. Cum enim hoc fit, tum neceſſe eſt vt populus diſsipetur, hoc eſt, diſpergatur in varios errores & ſectas, ac ſeparetur a vera religione & pietate. Sic intellexiſſe Lyranum patet ex commentario qui ſic habet. Sicut patet de populo Iudæorū qui diſsipatus eſt per orbem terrarum, eo quod abiecerit à ſe doctrinam Chriſti, Apoſtolorum, & aliorum doctorū. Cui intelligentiæ bene conuenit, quod ſequitur: Qui verò cuſtodit legem populus ſcilicet, beatus eſt, Quaſi dicat, infœlix ille populus qui prophetiæ & doctrinæ diuinæ non vult attendere. Diſsipabitur enim, beatus verò & fœlix ille populus qui legis Dei rationē, habere eamque obſeruare ſtudet. Secūdo intelligi poteſt, vt ſit hic ſenſus, cum demerentibus hominum peccatis, ita per diuinam vltionem fieri contigerit vt prophetia & ſacra doctrina deficiat & hominibus ſubtrahatur, certè tunc male erit illi populo, diſsipabitur & diſtrahetur in varios errores, ſectas, vitia, & diſſenſiones. Eſt enim hęc vel maxima Dei vltio & multorum malorum in republica ſeminarium, quod ſubtrahat ſinceram ſuæ voluntatis annunciationem. Quod demon-
ſtrat illud Eſaiæ: Obſtupeſcite & admiramini, Eſa. 29.
fluctuamini & vacillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate, quia miſcuit vobis Dominus ſpiritū ſoporis, Claudet oculos veſtros, prophetas & principes veſtros qui vident viſiones operiet. Et erit vobis viſio omnium ſicut verba libri ſignati, quem cum dederint ſciēti literas, dicent: Lege iſtū, & reſpondebit, nō poſſum, ſignatus eſt enim. Et dabitur liber neſcienti literas, diceturque ei, lege, & reſpondebit, neſcio literas. Et poſt pauca: Peribit enim ſapientia a ſapientibus eius, & intellectus prudentium eius abſcon-
detur. Et apud Amos minatur Dominus ſe Amos. 8.
miſſurum

missurum famem in terram, non panis, sed audiendi verbum Domini. Sunt qui intelligunt propheticè hanc sententiam, vt per eam sit significatum populum Iudaicum dissipandum per vniuersum orbem terrarum, cum oracula prophetarum, quæ de Christo sunt, essent adimpleta, quemadmodum iam euenisse videmus, Sed alienum videtur istud ab intentione scriptoris, qui non tam prædicere ventura, quàm instruere voluit lectorem.

19 *Seruus verbis non potest erudiri, quia quod dicis intelligit, & respondere contemnit.*

LOQVITVR de seruo qui non habet nisi seruilem animum, hoc est, qui inuitus suum facit officium, de quali in Ecclesiastico Cibaria & disciplina, & onus asino, panis & disciplina, & labor seruo. Seruo maleuolo tortura & compedes. Talis ergo seruus non potest erudiri verbis, scilicet tantum, sed opus etiam sæpè est verberibus. Causamq; subiungit nempe quod nō desit ei intellectus, ob quem ingerendum verbis multis opus esset, sed tantum voluntas quæ tantum flagris extorquenda est. Quia, inquit, quod dicis ei& præcipis intelligit, & contemnit respondere, hoc est, ita se gerit quasi nō audiuisset nec intellexisse quod ei dicitur, nec dignatur respōdere se facturū quod præcipitur. Aut quod dicis & præcipis intelligit esse sui officij, & tamē contemnit respōdere facto, hoc est, obedire. Hebræa nō habent (quod dicis) sed tantū quia intelliget & non est respōsio, hoc est, obedientia, pro quo Gręcis est ὑπακούσεται, exaudiet. Vnde Augustinus legit. Verbis non emendabitur seruus durus, si enim & intellexerit non obediet. Epist. 48. & 50. quibus locis hac sententia vtitur contra eorum sententiam, qui verbis tantum agendum putant contra hæreticos, non etiam pœnarum metu. Sic enim habet epistola 50. Proponunt nobis quidam sententiam secularis authoris, qui dixit. Pudore & liberalitate liberos retinere, satius esse credo quam metu. Hoc quidem verum est, sed sicut meliores sunt quos dirigit amor, ita plures sunt, quos corrigit timor. Nam vt de ipso authore istis respōdeatur, apud illum etiam legunt. Tu nisi malo coactus, rectè facere nescis. Porrò autem diuina scriptura & propter illos meliores dixit, Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem. Et propter hos inferiores, qui plures sunt, ait: Verbis non emendabitur seruus durus. Si enim & intellexerit, non obediet. Cum dixit, Verbis eum non emendari, non eum iussit deseri, sed tacitè admonuit vnde debuit emendari. Alioqui non diceret, Verbis non emendabitur, sed tantummodo diceret. Non emendabitur. Hæc ille. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia seruis peccati, hoc est, qui se dediderūt ab obsequendum suis cupiditatibus. Talibus frequenter non deest intelligentia faciendorum, intelligunt quod eis dicitur à concionatoribus, sed contemnunt dictis respondere facto. Vnde verba sola illis plerunque non sufficiunt vt erudiantur, sed opus est diuinis flagellis, quia sola vexatio dabit intellectum auditui.

Eccl. 33. August. Terēt. in Adelph. Esa. 28.

20 *Vidi hominem velocem ad loquendum: stultitia magis speranda est quam illius correctio.*

SECVNDAM partem hebræa sic habent, spes est de stulto magis quam de illo, eodem scilicet modo quo supra in simili sententia quæ est cap. 26. vbi nos habemus. Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens. Quomodo & Græca habent hoc loco: Cæterum quod dicitur de homine veloce ad loquendum, intelligi potest dictum in genere de hominibus futilibus, vaniloquis & garrulis, qui nimis pręcipites sunt ad effutiendū quicquid venit in buccam, priusquā bene expendant quid dicāt & quo loco vel quo tempore, quique respondēt priusquam bene quod eis dicitur intellexerint, de qualibus rectè dicitur quod maior sit spes de stulto quam de eis, vel quod stultitia sit magis speranda hoc est, expectanda ab illis quam illorū correctio, quia loquaces & garruli non facile corriguntur, & pleraque dicunt, per quæ eorū stultitia magis ac magis semper proditur, quia etiam cum admonentur interrumpunt sermonem, respondentes antequam quod dicitur intelligant. Vnde Iacobus diligenter monet, vt sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, & in Ecclesiast. dicitur, Noli esse citatus in lingua tua, & alibi. Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquēdum. Homo sapiens tacebit ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Singulariter tamen videtur, hanc sententiam dictam cōtra eos qui quia sibi sapere videntur, præcipites sunt ad dicendum in qua uis causa proposita suum iudicium, non expectata aliorum sententia, nec causa prius bene discussa, vt quadret in sensu cum sententia illa superiori huic simili. Vidisti hominem sapientem sibi videri, magis illo spem habebit insipiens vel magis est de stulto spes quam de illo: Qui enim sapiens est in oculis suis, sententiam suam proferre festinat quasi cæteris præferendam, nec putat sibi diu pro responsione deliberandū, aut aliorum audiendum iudiciū. A tali nihil magis expectandum quam vt stultitiam suam magis manifestet. Beda nostræ lectionis alium indicat sensum qui cum hebræa & Græca lectione consentiat magis, vt stultitia intelligatur speranda quia ipsa de se spem præbet, & sit sensus, stultitia ipsa in stultis hominibus maiorem de se spem præbeat quod corrigi poterit, quam præbeat spem illius correctio. Sic enim habet: Graue quidem vitium stultitię, sed non leuius est verbositatis. Nam sæpe contingit vt idiota aliquis, & ipsarū quoque nesciens literarū citius verba salutiferæ correctionis accipiat, quā is qui affluētia preditus sermonis, magis suaquę nouit vel quæ se nosse autumat, iactāter proferre quam dicta sapiētium audire contendit. Ex quo commentario videndum num Beda legerit stultitiæ magis speranda est quam illius correctio, vt sit sensus magis speranda est correctio stultitiæ quam correctio illius, hoc enim commentarius indicat, & cum Hebræis Græcisque omnino conuenit. Alioqui iuxta sensum dictū coactius intelligendū est

Iacob. 1. Eccl. 10. Eccle. 4.

21 *Qui*

tes & verentes ipsos homines, supplantabuntur. Est autem adiurare hoc & aliis multis scripturę locis, metu religionis & pietatis temerandæ aut vltionis vel maledictionis diuinæ incurrendæ adigere aliquem ad faciendum aliquid vel dicendum. Vnde patet adiuratum si non indicet quod nouit, & in Deum peccare & in suam animam. Quare Tobias dicit Raphaeli, Vides quomodo adiurauit me Raguel cuius adiuramentum spernere non possum. Tob. 9.

25 *Qui timet hominem, cito corruet: qui sperat in Domino sublevabitur.*

HEBRÆA in prima parte habent, Timor hominis dabit laqueum vel offendiculum, pro quo noster sæpe vertit ruinā. Et posset timor hominis generalius accipi pro metu qui est in homine, & quem homo habet. Nam talis timor multorum malorum in homine est causa, si est inordinatus, tamé quia homo videtur opponi domino in secūdo mébro, sicut in sequenti sententia, magis apparet timorem hominis accipi pro eo quod homo timetur, quomodo & Septuaginta intellexerunt & noster interpres. Est autem sermo de timore hominis inordinato, quo sic scilicet timetur offensio hominis, vt ob id deferatur vitæ rectitudo. Qui enim sic timet hominem, vt eum magis metuat quam Deum, cito corruet in vitia varia, & per illa in multa & corporis & animæ mala, quibus inuoluetur eo magis, quo studuit magis placendo hominibus euitare. Cum autem consequentia sermonis exigeret, vt ex opposito diceret. Qui verò timet dominum, maluit dicere, Qui sperat in domino, quòd Deo magis grata sit spes in illum, erigens hominem, quam timor deprimens. Qui ergo per spem se erigit in dominum, sublevabitur ab illo, & quasi in alto munito & tuto loco constituetur, liber ab omnibus malis in quibus ipsum aliquandiu esse contigerit, & ab illo protectus & munitus cōtra omnia mala. Est enim in verbo sublevabitur metaphora sumpta à munitionibus locorum excelsorum, ad quas milites confugiunt, & recepti defenduntur.

26 *Multi requirunt faciem principis, & iudicium à domino egreditur singulorum.*

SICVT superiori sententia à timore hominum auocauit, ita hic taxat præposterum studium hominum, qui ex magna parte magis quærunt placere principibus, eisque se cōmendare, quam Deo à quo tamé omnes sunt iudicandi. Est enim phrasi Hebraica requirere faciem, ambire fauoré qui per seueritatem
Psal. 26. vultus agnoscitur, vt in Psalm. Faciem tuam domine requiram. Igitur sensus est, multi student placere principibus, qui tantum sunt iudices quorundam & in quibusdam causis, at multo magis quærendus esset fauor domini, vt à quo omnes & singuli sunt iudicandi. Potest & hic esse sensus, multi quærunt adire principem & in conspectum eius admitti, vt in causis suis controuersis ab illo æquum accipiant iudicium, verum omnibus sciendum est iudicium viri à Deo proficisci, qui cor regis habet in manu sua, & quocumque voluerit inclinat illud, quo etiam male iudicante, Deus tamen iudicabit pro oppressis, vt in omni negotio magis à Deo pendere debeamus, eique causas nostras omnes cōmendare. Hūc Sup. cap. 21.
sensum sequuti sunt Septuaginta qui habent. Multi quærunt faciem principum, à domino autem fit viro quod iustum est. Et notant quidam hic iudicium positum pro fortuna & cōditione quæ occulto Dei iudicio cuique obtingit. Atque hunc puto verum esse huius loci sensum.

27 *Abominantur iusti virum impium, & abominantur impij eos qui in recta sunt via.*

SICVT nihil est quod tam alliciat homines ad mutuam amicitiam quam morum similitudo, ita nihil est quod magis pariat odiū quam morum dissimilitudo. Itaque & iusti impios, & hi pios abominantur. Sed hoc est differentiæ quod illi iure & merito abominantur, non tam eos quam impietatem quæ est in eis isti verò sine iusta causa abominantur eos ob virtutem, ob quam potius erant diligendi. Docet sententia & pios consortia declinare impiorum, & hos illorum, & proinde ex his à quibus diligitur & quos diligit quemque in se cognoscere posse de quorum sit numero, piorumne an impiorum.

28 *Verbum custodiens filius, extra perditionem erit.*

NON est hic versus apud Hebræos, nec apud Græcos, sed nec Lyranus eum attigit, nec habent eum vetera exéplaria. Est tamen pulchra coronis omnium hactenus dictorum à Salomone. Et habent aliqui libri verbum patris, At nomen patris explicandi causa additum est ab aliquo. Legit autem hunc versum D Augustinus, sed pluribus verbis & August.
aliter. Sic enim habet lib. de mendacio ad Cōsentium cap. 18. Verbum excipiés filius à perditione longè aberit, excipiens autem excipit illud sibi, & nihil falsi de ore ipsius procedit, Quā sententiam eo capite prolixè prosequitur & exponit. Iouenitur autem hæc sententia simul cum iis quæ adduntur apud Augustinum in versione Septuaginta in fine capitis 24. vbi & aliæ subiunguntur sententiæ, quæ apud Hebręos non sunt.

CAPVT XXX.

1 *Verba congregantis, filij vomentis. Visio quā locutus est vir cum quo est Deus, & qui cum Deo secum moratus confortatus ait.*

2 *Stultissimus sum virorum, & sapientia hominum nō est mecum.*

3 *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum.*

VALDE dissimilia sunt, quæ hoc & sequenti capite continentur ab his quæ hactenus sunt habita, ita vt merito hęc quarta huius libri pars dici possit. Nā prima sectio ad decimū caput extéditur, secūda ad 25. propriū habés titulū. Tertia & ipsa suum habet titulū vsque ad hoc

caput, quod & ipsum peculiarem suam habet præfationē, de qua duplex est sententia. Nā quidam ea nomina, quæ noster interpres vertit tanquam appellatiua, putant in Hebræis nomina esse propria, vertentes proinde hoc modo. Verba Agur filij Iache. Prophetiam dixit vir ad Ithiel, & Vcal. Iuxta quam lectionem dicendum totum hoc caput non esse Salomonis, sed cuiusdam viri sapientis, cui nomen Agur filij Iache, qui hāc prophetiam & doctrinam exposuerit filiis suis vel discipulis duobus Ithiel & Vcal, quam postea vel Salomon ipse, vel alius quispiam adiunxerit parabolis præscriptis. Quæ sententia verisimilior est, tum quod tam accurate hic expressa sint nomina patris, filij, & discipulorum, quæ non nisi contortè appellatiuè accipi possunt, tum quod tam dissimilis sit qui scribitur sermo à reliquo sermone prouerbiorum Salomonis, quodque prophetia dicatur & visio, cum Salomon non tanquam prophetam se hoc loco exhibuerit, sed tanquam iuuenum instructorem. Itaque si hanc sententiam sequi libet in nostra lectione nomina congregantis & vomentis, quorum illud respondet nomini Agur, istud nomini Iache, accipientur tā quam nomina propria translata. Verisimile tamen est nostrum interpretem hæc vertisse, quod existimaret etiam hoc caput esse Salomonis, & proinde hæc nomina ei conuenire propter eorum significationem, quemadmodum communiter à nostris intelligitur. Itaque Salomonem intelligunt vocari congregantem, quomodo dicitur Ecclesiastes. Nam Ecclesia cogregationem significat, nimirum quod à vitiis ad virtutes congreget homines aut quod in se congregauerit multam sapientiam, filium vomentis, quod per eum Spiritus sanctus salutaria dogmata abundè mundo, profundat. Porrò quod sequitur, Visio vel prophetia, &c. significat quæ sequuntur ex singulari quadam Dei reuelatione esse dicta ab habente spiritum propheticum, tum quod voce tur visio, eo scilicet nomine, quo prophetæ sua scripta nomināt. (Est enim hic dictio Massa, quæ proprie onus significat, & pro omni ponitur prophetia) tum quod dicatur in nostra lectione vir cum quo est Deus, & qui Deo secum morante confortatus, ait: Ithiel enim significat mecum Deus, & Vcal significat posse, ad quæ noster Interpres respiciens vertit eo modo quo legimus. Septuaginta dissimulantes omnia hæc nomina tantum verterunt, τάδε λέγει ἀνὴρ τοῖς πιςεύουσι θεῷ, hoc est, hæc dicit vir credentibus Deo. Quæ autē sequuntur in secundo & tertio versu dure quadrant in Salomonem. Quomodo enim his dicet se stultissimum virorum, qui præ omnibus se nouit à Deo sapientia donatum, ita vt per eā præsumpserit tam multa, tum dicere, tum scribere. Intelligunt quidam eū hæc dicere post quam in idololatriam lapsus fuisset, & ab ea iam resipuisset, vt sint verba agnoscētis suam in quam prius inciderat stultitiā. Sed vt sunt hæc incerta, ita parum cum verbis ipsis conueniunt, quibus dicitur, Sapientia hominum non est mecum. &c. Proinde melius alij dicūt Salomonem hæc dicere ex humilitate, per quam agnoscit quid sit ex seipso, & qualis sit eius sapientia in comparatione ad Dei sapientiam, ad quam collata hominis sapientia velut stultitia est, iuxta illud Hieremiæ, iuxta quorūdam intellectum: Stultus factus est omnis homo à sciētia, scilicet Dei. Sed magis pro- Iere.10 babile est quod dicunt hi qui hæc non esse Salomonis, sed cuiusdam Agur asserunt, intelligentes Agur rogatum à duobus seu sapientibus, seu discipulis suis, vt aliquid diceret vel doceret quod ad sapientiam pertineret, profiteri suam insipientiam, non multum dissimiliter à Socrate dicente: Hoc vnum scio quod nihil scio, quasi dicat: Quid me rogatis quid ex me sapientiam audire quæritis, qui me omnibus in sapientia inferiorem esse agnosco. Non est enim in me sapientia hominū non sum edoctus ab hominibus & non noui scientiam sanctorum, angelorum scilicet vel prophetarum. Videtur enim ex priore parte negatio repetenda, quemadmodū aliquoties fit apud Hebræos: Quanquā possit & affirmatiuè intelligi hoc modo. Quanquam ab hominibus non didicerim sapientiam, noui tamen per diuinam reuelationem scientiam sanctorū vel angelorū vel hominū, hoc est, sciētiam diuinarum rerū. Sed prior intelligentia præferenda videtur. Itaq; docet suo exordio sapiēs iste suos & in illis nos, submisse debere nos sentire de nobis, & alios nobis præferre, nec sapiētiam aliquā nobis arrogare, maximè cū attendimus quantula sapiētiæ pars nobis adsit & quāta desit, quamq; paruā de Deo eiusq; creaturis cognitionem, quāque ex nobis ipsis nullā habeam⁹. Nā vt est apud Iob: Cū vix par- Iob.26. uam scintillā sermonis eius audierimus, quis poterit tonitrum magnitudinis illius intueri? Ad quā submissione in nobis efficiendum spectant, quæ sequuntur. D. Augustinus secu- Augus. tus Septuaginta in epistola 49. in solutione quæstionis quintæ legit: Deus docuit me sapientiam, & scientiam sanctorum cognoui, vbi & videre licet eius expositionem & eorū quæ sequuntur.

4 *Quis ascēndit in cælum & descendit? Quis continuit spiritum in manibus suis? Quis colligauit aquas quasi in vestimento? Quis suscitauit omnes terminos terræ? Quod nomen est eius, & quod nomen filij eius si nosti?*

His verbis studet Sapiēs vnumquemque inducere, & ad depressionem sui ex cōsideratione propriæ insipientiæ ac infirmitatis, & in admirationem Dei qui solus vere sapiens est & potēs. Similia sunt aliquot in scripturis loca, quæ ad elucidationem huius nō parum faciunt. Esaias enim similiter quærit: Esai.40. Quis mensus est pugillo aquas, & cœlos palmo ponderauit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, & librauit in pondere montes, & colles in statera? Quis adiuuit spiritum domini? aut quis consiliarius eius fuit & ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt ei. Sic in Ecclesiastici principio quæritur: Arenā Eccles.1 maris & pluuiæ guttas & dies seculi, quis dinumerauit? Altitudinem cœli & latitudinem terræ, & profundum abyssi quis dimensus est? Sapientiam Dei præcedentem omnia quis inuestiga-

inueſtigauit? Radix ſapientiæ cui reuelata eſt & aſtutias eius quis cognouit? Quæ ſcripturæ ad hoc tendunt, vt homo Dei comparatione agnoſcat ſuam & inſipientiam,& infirmitatē, Deóque ſoli qui omnia ſolus poteſt & nouit perfectè, omnem tribuat ſapiētiam. Sic & Iob 28. poſt multa quæ ad hunc finem dicuntur. Vnde ergo, inquit, venit ſapientia? & quis eſt locus intelligentiæ? Abſcondita eſt ab oculis omnium viuentium, volucres quoque cœli latet. Perditio & mors dixerunt. Auribus noſtris audiuimus famam eius. Deus intelligit viam eius, & ipſe nouit locū illius. Ipſe enim fines mundi intuetur,& omnia quæ ſub cœlo ſunt reſpicit. Qui fecit ventis pōdus, & aquas appendit in ſtatera,&c. Iuxta has ſcripturas facilius fuerit quod hic quæritur intelligere, omiſsis multorum interpretationibus quæ propoſito non conueniunt. Nam ſunt Hebræi qui hæc omnia in Moyſem competere intelligunt, ſed vanè nimis. Quod ergo dicit tale eſt. Cur quiſquam ſibi aliquam vendicabit ſapientiam? An eſt quiſquam hominum qui in cœlum aſcendit, vt ibi omnia luſtratus ſit, & deinde deſcenderit in terras docens homines ſapientiam? An eſt quiſquam qui continuit, id eſt, cohibuit ſpiritum, hoc eſt ventum manibus ſuis? An eſt quiſpiam qui ligauit aquas quaſi in veſtimento, ita vt cohibuerit fluxum eius? an eſt qui ſuſcitauit, hoc eſt erexit & conſtituit omnes terminos terræ, hoc eſt, totum orbem? Nónne ſolus Deus eſt qui hæc omnia poteſt & fecit? Ipſe enim cœlos aſcendit, omnia ſupergreſſus, omnia luſtratus quantumuis alta, ſicut dicit Amos. Qui ædificat in cœlo aſcenſionem ſuam. Et Pſalmiſta: Qui aſcendit ſuper cœlum cœli ad orientem. Ipſe eſt qui deſcēdit, quia ſicut dicit Iob: Ipſe fines mundi intuetur & omnia quæ ſub cęlo ſunt reſpicit. Ipſe eſt qui ventum continet in manibus ſuis,& cuius curſum & impetū nullus quantumuis potens aut ingenioſus cohibere poteſt vllis machinis & obſtaculis, ipſe cohibet & tenet in manu omnipotentiæ ſuæ, emittens cum vult ventos de theſauris ſuis, qui vt habet Iob fecit ventis pondus. Ipſe eſt qui ligauit aquas velut in veſtimento, quia ſicut dicit Pſalmiſta: Congregat ſicut in vtre aquas maris, Quia nimirum eas congrega-
Pſal.32. uit in vnum locum vt appareret arida, terminum illis ponens ne tranſirent illum, neque
Pſal.130. conuerterentur operire terrā. Vnde & dominus ſuam ſapientiam & potentiam commendans, ad deprimendum Iob inter cætera dicit: Quis concluſit oſtiis mare, quando erum-
Iob.38. pebat quaſi de vulua procedens. Cum ponerē nubem veſtimentum eius,& caligine illud quaſi pannis infantiæ obuoluerē. Circundedi illud terminis meis,& poſui vectē & oſtia Et dixi hucuſque venies & non procedes amplius,& hic confringes tumētes fluctus tuos. Ipſe etiam ligat aquas nubium deſuper, iuxta illud Iob: Qui ligat aquas in nubibus ſuis; vt non erumpant pariter deorſum. Vt de vtriſ-
Iob.26. que aquis & inferioribus & ſuperioribus locus hic intelligi poſsit. Ipſe eſt qui ſolus erexit & ſtabiliuit orbem terræ & omnes terminos eius, Verbo enim domini cæli firmati,& ſpiri-
Pſal.32. tu oris eius omnis virtus eorum. Poſtquā ergo his quatuor interrogationibus indicauit ſolum Deum eſſe qui & cœlorum & ventorū, & aquarū, & terræ, hoc eſt, omnium creaturarum, Dominus, autor eſt & gubernator, ſubijcit: Quod eſt nomen eius & nomen filij eius ſi noſti? Hoc eſt, an noſti nomen eius et nomen filij eius, qui hoc ſolus poteſt? Quo ſignificat hominē non tantum parū poſſe in creaturis, ſed nec naturam Dei qui ſolus in eas obtinet imperium, & perfectam earum notitiam, cuiúque perfectè cognitam eſſe, Iuxta illud. Deum nemo vidit vnquam. Nomē enim naturam rei manifeſtat. Ad quod deſignan- Ioan.1.
dum nomen illud, quod Deo quaſi propriū erat, ac naturā eius, vtcūque explicat, & antiquis patribus incognitū fuit, iuxta illud Exo. 6. Nomen meum Adonai non indicaui eis, et poſt reuelationem eius Iudæis fuit ineffabile. Aut ſignificatur neminem creatoris et filij eius notitiam ex ſeſe ſuáque rationali tantū cognitione conſequi poſſe. Et eſt quaſi dicat: Quid tibi vendicas aliquid homo, qui neque in creaturis ipſis obtines imperium, neque earū perfectam cognitionem aſſequeris, multo minus potes cognoſcere ex te, vel per ſectè eum qui ſolus omnia creauit, regit et cognoſcit. Eſt autem hic apertus contra Iudeos locus et quidem ſingularis, oſtendens in diuinitate eſſe perſonarum diuerſitatem cum fiat mentio de nomine filij Dei.

Quanquam et hunc locum ſtudeant ſuis abſurdis deprauare expoſitionibus intelligentes hic interrogari, an quis nouerit aliquem qui hæc omnia fecit, & quia dici poſſet mortuum eſſe eum qui hæc fecit, ſubinſerri an ſciatur nomen filij eius qui hæc fecit, hoc eſt, an ſuperſit aliquis ex progenie illius, ſed hāc expoſitionē eſſe coactam patet ex collatione prædictarum quæſtionum cum ſimilibus in aliis ſcripturarum locis, quibus ſignificatur neminē quidem inter homines eſſe vel angelos qui illa præſtiterint: eſſe tamen aliquem nē pe Deum, Quæ ſicuti Deo propriè competunt, ita & filio eius etiam quatenus homini, ſingulari conueniunt ratione multo magis quam Moyſi, cui hæc ab hebræis pleriſque tribuuntur. Eſt enim vt habet titulus, prophetia, vel viſio, vt præter literalem ſenſum quo hæc Deo tribuuntur, mirum non ſit ſi etiam ex intentione ſpiritus filio Dei, de quo etiam in titulo ſit mentio competant. Ipſe eſt enim de quo Paulus illud Pſalmi explanans. Aſcen diſti in altum, cepiſti captiuitatem, Qui de- Pſal.67.
ſcendit (inquit) ipſe eſt qui aſcendit ſuper Ephes.4.
omnes cœlos, vt adimpleret omnia. Et domi- Ioan.3.
nus ipſe, Nemo aſcēdit in cœlum niſi qui deſcendit de cęlo filius hominis qui eſt in cœlo. Ipſe & ventum continuit in manibus ſuis & aquas colligauit quaſi in veſtimento, quia imperauit vento & mari & facta eſt tranquillitas magna, & ſiccis pedibus calcauit fluctus maris. Ipſe ſuſcitauit omnes terminos terræ,
quia collapſum per peccatum totum mundū Mat.8.
mire reſtituit, ſuam gratiam vſque in fines or- Mat.14.
bis terræ diſpergendo omneſque per Euangelium excitando, vt ab errore ac vitiis ad verum Deum conuerterētur. Hæc ſicut in creatione ſolus Deus pręſtare potuit, ita pro redēptione hominis ſolus Dei filus facere potuit.

Proinde ſicut à creatore, ita & à redemptore omnis petenda eſt vera ſapientia. Diuus Auguſtinus loco prędicto hæc Chriſto paulo aliter applicat vt licet ibi videre. Cæterũ quod ad literam attinet notandum quod illud, ſi noſti quod in noſtris codicibus ſic ferè diſtinguitur, vt ſub vna interrogatione legatur cum toto illo, Quod eſt nomen eius aut quod eſt nomen filij eius, poteſt etiam ſeparatim accipi vt præcedāt ſex interrogationes, & deinde quæratur, an eſt aliquis qui illa ſex nouerit, vel cum omnibus præcedentibus cõiungi vt ſub vna interrogatione quæratur. An noſti quis aſcendit in cœlũ, quis cõtinuit ſpiritum, quis ligauit aquas, quis ſuſcitauit terminos terræ, quod nomen eius & filij eius: Sic enim vult Caietanus hunc locum diſtingui.

5 *Omnis ſermo Dei ignitus clypeus eſt ſperātibus in ſe.*
6 *Ne addas quicquam verbis illius, & arguaris mendaxque inueniaris.*

IN ſuperiori ſententia indicauit ſoli Deo propriam ex natura ſua eſſe ſapientiam, his verò ſententiis inſinuat homini etiam ab illo datam & communicatam ſapientiam per verbum ipſius, in quo ſolo inſinuat veram ſapientiam petendam. Sic & Eccleſiaſtici primo vbi oſtēditur ſimilibus quęſtionibus Deo propriã eſſe ſapientiam, mox ſubiicitur eam hominibus piis communicatam. Ipſe (inquit) creauit eam in ſpiritu ſancto, & effudit eam ſuper omnia opera ſua & ſuper omnem carnem ſecundum datum ſuum, & præbuit illam diligentibus ſe. Sic & apud Iob poſt verba ſuperius citata quibus Deo ſapientia appropriatur. Iob. 28. Quãdo (inquit) ponebat pluuiis legem & viam procellis ſonantibus. Tunc vidit illam & enarrauit, & præparauit & inueſtigauit. Et dixit homini: Ecce timor domini ipſa eſt ſapientia, & recedere à malo intelligentia. Sic & hoc loco monſtratur, vnde homini ſit quærenda ſapientia, nempe in verbo ipſius, cuius excellentia & reuerentia quæ ei debetur his duobus verſibus inſinuatur. Omnis (inquit) ſermo Dei ignitus: Eſt autem hic prior verſus deſumptus ex Pſalm. 17. vbi illum hebræa eodem modo habent quo habent hoc loco, niſi quod ibi ſit nomē tetragrammaton, quod vertitur domini, hic verò nomen Eloim quod vertitur Dei, Nos autem ibi legimus. Eloquia domini igne examinata, protector eſt omnium ſperantium in ſe. Vnde primum patet ſermonem Dei hic non intelligendum dici ignitum quod ſit igneus igne charitatis homines accendens, ſed quod ſit inſtar argenti vel auri igne examinati & purgati, putus ab omni vitio falſitatis & corruptionis vel vanitatis ſecularis quumodo dicitur Pſalmo 11. Eloquia domini, eloquia caſta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum ſeptuplum, Sic & intelligendum eſt quod dicitur in Pſal- Pſal. 11. mis: Ignitum eloquium tuum vehementer, hoc eſt, eloquium tuum eſt admodum purũ Eſai. 118 inſtar purgati argenti. His enim locis ſemper eſt Hebræis dictio צרופה tſerupha quæ ſignificat purificare vel fundere ad purificandum per ignem. Et Græcis ſemper eſt dictio πεπυρωμένον, quæ ſicut annotauit Beda, etſi ſignificat etiam id quod igne eſt accēſum, vel igneum, ſignificat tamen etiam igne purificatum vel examinatum. Secundo patet quod cum in ſecundo membro dicitur, clypeus eſt ſperantibus in ſe, clypeus non ad ſermonem Dei debet referri, ſed ad ipſum Deum. Quod non ſolum ex eo patet, quia in Pſalmo dicitur: Protector eſt omnium ſperantium in ſe, Deus ſcilicet, non eloquia de quibus præmittitur, ſed etiam quia in Hebræo, nomen quod vertitur ſermo eſt fœminini generis, cum pronomen quod vertitur in ſecundo membro, eſt, ſit maſculinum vt ad Deum referatur. Ipſe ergo cuius ſermo puriſsimus eſt, clypeus eſt, hoc eſt vt vertitur in Pſalmo, protector eſt inſtar clypei protegens, omnibus qui verbis eius firmiter credentes per illa ſpem ſuam in illum collocant. Significat ergo hac ſententia Dei verba eſſe puriſsima, & proinde omnibus modis ea amplexanda & credenda, credentibúſque ea admodum fore vtilia, quòd Deus clypei inſtar tales ſit protecturus, qui per verbum ſuum in ſe credunt & confidunt, non permiſſurus eos ſua fruſtrari ſpe. Alioqui enim verbum eius nõ eſſet à falſitate purum, nec quaſi argentum igne examinatum. Eſt autem verbum Dei non tantum ſcriptura ſacra ſed quicquid etiam Spiritu ſancto inſpirati locuti ſunt ſancti Dei homines vel etiamnum loquuntur, vt ſit in conciliis: ne quis tantum ad ſcripturam ſacram hoc elogium verbi Dei trahat, nec ſequens in ſecundo verſu. In quo inſinuatur qua reuerentia haberi debeat verbum Dei, & quod malum maneat eos, qui illud ea qua decet non habent reuerentia. Ne, inquit, addas quicquam verbis illius. Quo autem bene intelligatur, quid ſit addere verbis illius, quandoquidem & illud male quidam intelligunt, ſicut malè ſentiunt de verbo Dei, obſeruandus eſt ſimilis locus Deute. 4. vbi dicit Moyſes, Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo & ca. 12. Quod præcipio tibi hoc tantũ facito domino, nec addas quicquam nec minuas. Si enim his verbis Moyſes prohibere voluit ſimpliciter, ne quid omnino illius verbis adderetur, malè ergo fecerũt omnes Prophetę omnéſq; ſacri ſcriptores, qui verbis Moyſi ſua verba & ſcripta addiderunt, nec quicquam præter Pentateuchum cum Samaritanis recipiendum erit. Certum eſt ergo Moyſi verba commodè intelligenda eſſe, iuxta exigentiam præcedentium, videlicet nihil addendum eſt in cultu Dei ex cultura falſorum deorum, de qua cap. 12. præcedit ante verba prædicta, hoc eſt, nihil addendum quod ſit ipſius dictis contrarium aut omnino non conforme. Sicut & illud Pauli accipiendum eſt: Si quis euangelizauerit præter id quod accepiſtis, anathema ſit. Sic & quod hic dicitur, Ne addas quicquam verbis illius, intelligendum eſt nihil aliunde, & ex aliena doctrina addendum verbis Dei, quod cum illis non conueniat, aut diſſentiat ſicut addiderunt verbis Dei Samaritani qui legi & cultui Dei addiderunt cultum idolorum. Aut eſt intelligendũ nihil addēdũ verbis Dei, ſic vt pro Dei verbo habeatur & pręter verba Dei aliquid ab homine requiratur, quaſi ſine eo ſaluari nõ poſſim, vt ſicut ſuperiori ſētētia ſignificatũ eſt

verbo

verbo Dei merito credendum esse & fidendum propter ipsius puritatē & sinceritatem, ita hac sententia significetur præter verbum Dei nihil quærendum ad sapiētiam veram & salutem obtinendam, quasi illud homini nō sufficeret,& Deus non omni tēpore pro exigentia temporis suo populo reuelaret ea quę sunt eis necessaria ad cognoscendum & faciēdum pro obtinenda salute. Cum ergo à posterioribus Prophetis, ab apostolis, atque ab Ecclesia quædam Dei populo dicta, scripta & prædicata sunt, quæ prioribus Dei verbis non fuerūt expressa, nihil additum est verbis Dei, quia & illa quæ accesserunt, verba Dei sunt. Cū Interpretes explanant verba Dei, nihil addunt verbis Dei, cum suas explanationes nolint recipi pro verbo Dei, nisi quatenus cum verbo Dei cōsonāt atq; conueniunt. Nec sua addunt quasi verba Dei non sufficiant, sed quia non ab omnibus intelliguntur. Addiderunt autem verbo Dei Pharisęi & Scribæ, qui suas vel inutiles, vel Dei legi contrarias traditiones, pro diuinis, & ad iustitiam promouentibus haberi & seruari voluerunt. Addiderūt
Act. 15 verbo Dei, qui dixerunt, Nisi circuncidamini, Christus vobis nihil proderit. Addunt hæretici, qui suas opiniones verbo Dei contrarias pro verbo Dei haberi exigunt. Hoc est ergo quod prohibet Sapiens, Ne vel ex Philosophorum doctrina, vel aliunde quicquam petamus præter verbum Dei quod nos vere reddat sapientes aut iustos. Ne, inquit, arguaris, ab eo scilicet, inueniarisq́ ab eo mendax. Quo significat eum grauiter à Deo arguendum, qui eius verbis quicquam suum addiderit, tanquam qui mendax & falsarius sit depræhensus. Sicut enim falsarius depræhenditur qui principis monetę suam adulteratam admiscet & coniungit, & ob id grauissime punitur tanquam reus læsæ maiestatis & noxius reipublicæ: Ita qui pro verbo Dei suam obtrudit doctrinam, tanquam falsarius numismatis regii grauissimè vindicabitur, vt qui puritatem verbi dei inficere conatus sit & veritatem eius suis mendaciis commaculare. Est enim omnis doctrina verè humana, etiamsi in se vera sit, in comparatione verbi Dei impura, & necdū instar argenti igne examinati ab omni sorde terrena repurgata, sed multum terrestreitatis habens admixtum. Qua-
Apoc. 22. lis autem vltio maneat eum qui Dei verbis addiderit, ostenditur Apocalypsis vltimo cum dicitur: Si quis apposuerit ad hæc apponet su per illum Deus plagas scriptas in libro isto.

7 *Duo rogaui te, ne deneges mihi antequam moriar.*
8 *Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria.*
9 *Ne forte satiatus illiciar ad negandum, & dicam quis est dominus, aut egestate compulsus furer, & periurem nomen Dei mei.*

OSTENDIT duabus sententiis superioribus veram sapientiam a verbo Dei petendam, in quo & pura simplexq́ue est veritas, & sufficientia eorum quæ scire oportet. Nunc demonstrat quæ sapientiā assecuto sint vt in plurimum petenda, potissimum ad vitā rectè peragendam, ob quam veritas quæritur, & ad quam verbum Dei traditum est. Demonstrat id suo exemplo dicens. Duo rogaui te ne deneges mihi antequam moriar, quod non sic est intelligendum quasi tandem aliquando semel cupiat ante mortem exaudiri & impetrare illa duo, sed sensus est ne deneges mihi donec viuā, & quamdiu sum in hac vita, significās, hæc quæ petiturus est semper in hac vita sibi esse necessaria, & sine Dei dono ea assequi nō posse. Hebraicè enim est, Ne prohibeas à me antequā moriar. Quæ autem sint hæc duo aperitur in sequenti versu. Circa quem tamen dubium oritur, quia non satis apparet quæ sint illa duo, cum in eo versu quatuor videātur poni, vanitas scilicet & verba mendacij, mēdicitas (vel vt habēt Hebręa paupertas) & diuitiæ, duo scilicet paria, quæ ambo deprecatur. Itaq; plerię primū postulatū intelligūt illud. Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, secundum, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi: vt priori postulato petatur liberari ab erroribus, prauis opinionibus & falsa doctrina, posteriori verò petatur quod ad vitam temporalem non incommode transigendā est maximè expediēs. Prius enim requiritur vt mens nō sit infecta prauis de Deo diuinisq́ue ac humanis rebus, iudiciis & opinionibus, quod cōmode precatur postquā de puritate & veritate verbi diuini est locutus, ac deinde vt etiā in tēporalibus rebus bene se habeat vita, vt nec copia nec inopia rerū temporaliū, nec prosperitate, nec aduersitate excidat a Deo. Vtrumque enim requiritur, & vt de Deo rectè sentiamus quod ante omnia necesse est, & vt in vsu rerumtem poralium sic agamus, vt ne Deum offendamus. Secundum hunc intellectum quod dicitur in priori postulato, vanitatem & verba mēdacij, ad idem referri potest vt inter illa duo nulla ponatur distinctio, vel potest vanitatis nomen referri ad vanitates seculi, & mendacium ad errores & falsas opiniones. Verum si penitius inspiciamus totum hunc locum, videbitur meritò longe aliud significare voluisse sapientem, quam quod modo dictum est. Nam duo illa, vanitatem & mendacij verba inueniuntur postea in declaratione & redditione causæ, ob quam nec diuitias nec mendicitatem dari sibi postulat, ita vt significari videatur, diuitias ipsum deprecari ne incidat in vanitatem negando dominum & dicendo, Quis est dominus, mendicitatem verò, ne incidat in verba mendacij periurando nomen domini. Itaque duo illa quæ optat sibi, continentur in vtroque prædicto membro. Duo Esa. 29. illa sunt, Vanitatem & verba mendacij longe fac à me, & duo illa sunt, mendicitatē & diuitias nec dederis mihi, sed diuitias vult sibi nō dari propter vanitatem quam per eas timet incidere, mendicitatē vult sibi non dari propter verba mendacij ne incidat in ea. Est ergo sensus, Vanitatem & verba mādacij longe fac à me, & vt hæc longè sint a me, paupertatem & diuitias ne dederis mihi. Ad quem sensum designandū in Hebręo, vbi versus ferè distinguuntur duobus principalibus membris, duę illæ partes simul pro vno ponuntur membro, & deinde pro secundo membro subiungitur,

tribue tantum victui meo necessaria, vel vt habet Hebræa, ciba me pane statuti mei vel dimensi mei, quasi hoc secundũ membrum explicet totum primum membrum. Cuius totius versus secundi ratio redditur, deinde in tertio versu quo ad vtramque petitionem, & quoad vnam petitionem dicitur, Ne forte satiatus illiciar ad negandum dominum, scilicet dicendo: Quis est dominus, hoc est, deseram Deum & deficiã ad idola. Hæc enim sunt vanitas, iuxta illud Psalmi: Beatus vir cuius est nomen domini spes, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Diuitiæ autem & rerum abundantia atque prosperitas faciunt, vt quis deum deserat nec illũ velit agnoscere, sed eo relicto cõfugiat ad idola, iuxta illud Sedit populus mãducare & bibere & surrexerũt ludere. Et illud: Incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit a Deo salutari suo. Prouocauerunt Deum in diis alienis. Quod ipsi accidit Salomoni. Diuitiæ etiã sæpè sunt causa, vt in multiplicem vanitatem homo pertrahatur, in voluptatem scilicet carnis aut nimium diuitiarum amorem & superbiam, ita vt venter sit deus eorum & gloria, aurum item & argentum, quæ inordinate amare iuxta Paulum est idolorum seruitus. Quod ad alteram petitionem dicitur, Aut egestate compulsus furer & periurem nomen Dei mei, negando scilicet furtum cum adiuratus fuero. Hoc autem est incidere in perniciosa verba mendacij. Ad mentiendum enim sæpe inducit paupertas. Indicat hunc sensum Lyranus, qui habet, duo rogaui te domine, Vanitatem, quæ est annexa prosperę fortunæ. Et verba mendacij, quæ frequenter annectũtur aduersæ, longe fac a me. Et idem repetit per alia verba, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Itaque sub exẽplo diuitiarum & paupertatis Sapiens hic precatur & precandum docet, vt nec per prosperitatem extollamur & inducamur ad vanitatem huius vitæ, vanitatem superbię ac Dei neglectum cum idolorum cultura, nec per aduersitatem deprimamur ad inhonesta & mendacia, inter quæ maximum est peierare nomen Dei, hoc est, falso iurare per nomen Dei. Ita enim hic ea oratio est exponẽda cum alio qui impropria sit locutio. Cæterum ex hac oratione non leue sumi potest argumentum pro eorum sententia qui putant hoc caput non esse Salomonis, sed alicuius sapientis dicti Agur, cum Salomon filius regis Rex ditissimus, nec paupertatẽ timuisse, nec magnas & ingentes diuitias deprecatum esse videri possit. Nisi fortè dicamus Salomonẽ hæc pro se non petiisse, sed alios modum postulandi docuisse qui conueniat maiori parti hominũ. Nam vel diuitias vel paupertatem metuere non est perfectorum, qui cum Paulo dicere possunt. Scio & humiliari: scio & abundare. Vbique & in omnibus institutus sum, & esurire & satiari, & abundare & penuriam pati. Proinde non potest etiam ex hac oratione argumentum sumi contra mendicitatem & paupertatem religiosorum, qui se ad eam vo to astringunt. Loquitur enim oratio de paupertate inuoluntaria, quæ multorum malorũ & potissimũ mendaciorum causa est, cum paupertas voluntaria libertatem spiritus promoueat, nec egestatem adferat, sed faciat cũ Paulo nihil habentes & omnia possidentes. Potest etiam iuxta Hebræos hęc sapientis oratio intelligi iuxta mysticum sensum, vt in diuitiis & paupertate sapientiæ excessum, & defectũ intelligamus. Nam sicut sunt qui minus sapiũt quam oportet, ita sunt qui plus volũt sapere quàm oportet, arrogantes sibi quã non habent sapientiã. Hi frequenter sic extolluntur & ad eam recidunt vanitatem, vt Deũ agnoscere nolint aut illi se submittere, nouosq; sibi forment deos & idola quę venerantur, sua scilicet figmenta & opiniones. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Sic & illi qui in sapientia deficiunt, ne illa quidem scientes quę omnes scire tenentur, per hanc egestatem coguntur furari & aliorum prauis opinionibus frui, quibus à vero abducuntur in mendacia.

Psal. 39. | Exo. 32. | Philip. 3. | Ephes. 5. | Philip. 4. | 1. Cor. 6. | Rom. 1.

10 *Ne accuses seruum ad dominum suum, ne forte maledicat tibi & corruas.*

POSTQVAM indicauit, & vnde Sapientia petenda, quod ad intellectum pertinet, & quid a Deo optandum, quod ad affectum & voluntatem pertinet: tradit quædam alia præcepta quibus docetur, quomodo ad alios se homo habere debeat, inter quæ hoc vel ex maximis est, vt ne quis lædat inferiores & afflictos, qui etsi se vlcisci non valeant, Deũ tamen habent vindicem. Ne accuses, inquit, seruum ad dominũ suum, temere scilicet & ex crudelitate quadam atque immisericordia. Vult enim significare condolendum esse his qui seruilis sunt conditionis, & ad eorum, quędã errata sæpe conniuendum, tanquã qui ipsa satis grauantur & puniuntur conditione, nec spernẽdos eos etiamsi videantur se vindicare nõ posse. Futurum enim vt illi exacerbati, ac sentientes accusatione sui dominũ a alienatum, aut etiam grauiter offensum plagas inferre, male tibi saltem precentur, & dominus omnium qui pauperum & afflictorum preces audit, vindicet tuam crudelitatem, & eo vindicante corruas in aliquod malum & calamitatem, vel corruas, hoc est, perdaris & frãgaris amissa tua fœlicitate. Significat ergo abstinendum ab accusatione serui apud dominum eius, ne & seruus vicissim accusatorem accuset apud communem dominum, et ab illo accusator puniatur, sicut accusatus seruus à domino suo, timẽdamque esse maledictionẽ pauperis et impotentis non minus quam opes & vires diuitum, quòd Deum vltorem habeant impotentes, et qui humana destituũtur ope, præsertim si ad Deum confugiant. Sub exemplo enim non accusandi serui insinuatur cauẽdum à crudelitate in quosuis inopes et afflictos. Vnde similiter dicitur in Ecclesiastico: Cor inopis ne afflixeris, et nõ relinquas quærentibus tibi retro maledicere. Maledicẽtis enim tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Exaudiet autem eum qui fecit illum. Et Ecclesiastes docet aliquid seruis condonandũ consideratione propriæ infirmitatis. Cunctis, inquit, sermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum, ne forte

Eccle. 4. | Eccle. 7.

ne fortè audias seruum maledicentem tibi, scit enim conscientia tua quia & tu crebro maledixisti aliis. Beda & in contextu, & in cõmentario legit, ne tradas seruum, sed mendo sa est lectio quam verisimile est eum sumpsis se ex Deuteron. 23. vbi legimus. Nõ trades seruum domino suo, qui ad te confugerit, &c. Nã commentarius eius mysticus, ei loco con uenit secundum mysticũ sensum. Aut potius hanc lectionem retinuit ex antiqua lectione, quæ est iuxta Septuaginta. Nam Græca hic habent, ne tradas seruum in manus domini. Deut. 23

11 *Generatio quæ patri suo maledicit & matri suæ nõ benedicit.*

12 *Generatio quæ sibi munda videtur & tamen nõ est lota à sordibus suis.*

13 *Generatio cuius excelsi sunt oculi, & palpebræ eius in alta surrectæ.*

14 *Generatio quæ pro dentibus gladios habet & com mandit molaribus suis, vt comedat inopes de terra, & pauperes ex hominibus.*

SVBIVNGIT & alia vitia imprimis cauẽda, multa docens & philosophans per quaternaria potissimum sex. Et primum quidem ponit quatuor generationes, hoc est, genera hominum, quæ insinuat maxime detestanda esse, ob vitia singulariter mala. Primũ genus est eorum qui per summam ingratitudinem peccant in eos quibus maxima debetur gratia. Generatio (inquit) subaudi, est, hoc est, quoddam est genus hominum, & sunt quidã, qui suo patri etiam male precantur aut de eo male loquuntur, & similiter matri non bene dicunt sicut deberent. sed contra maledicũt. Secundum genus est eorum qui falso sibi vẽdicant sanctimoniam: Generatio (inquit) quæ munda sibi videtur cum non sit lota à sordibus suis, hoc est, sunt qui se mundos esse putant cum tamen immundicias suas nõ abluerint, quod fit vel quia ignorant suas immundicias & vitia, vel quia eas non curant. Tertiũ genus est eorum qui tanta inflati sunt superbia, vt ipso etiam vultu gestuque interiori illam plane præ se ferant, nec eam in animo oc cultare valeant. Generatio (inquit) cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in altum surrectæ, ipso oculorum habitu declarantes se al ta petere, omnesque præ se cõtemnere. Quar tum genus eorum est qui tantæ sunt crudelitatis vt feras imitẽtur, & quasi humanam carnem dentibus suis edant. Quos exprimit dicens, generatio quæ pro dentibus gladios habet, hoc est, cuius dẽtes sunt quasi gladij, quo nihil aliud significatur quam quoldam adeo crudeliter in alios sçuire ad perdendum eos siue facto siue verbo, aut ad diripiendum eorum bona & excoriandum eos, vt videantur ferarum more eos dentibus suis dissecare, & commandere atque confringere molaribus suis. Et sane quatuor hæc vitia, nempe ingrati tudo, vendicata sanctimonia, superbia & cru delis oppresio, præcipua sunt vitia quæ totum mundum turbant & commouent, Deoque vel maxime displicent vt mirum non sit quod hæc quatuor genera tanquam singulariter cauenda proposuerit. In quibus & subtilius Philosophari licebit designata hæc qua-

Iansen. in Prouerb.

tuor perdendorum hominum genera, Infide lium, Iudæorum, Hæreticorum, iniquorum Christianorum. Infideles enim maledicunt cœlesti omnium Patri, quem cum sua Ecclesia agnoscere nolunt, Iudęi, iustitiam & mundiciem sibi vendicant, cum Christi baptismo loti non sint à sordibus suis. Quibus & dixit dominus, Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus. Deus autem nouit corda vestra, quæ plena sunt rapina & iniquitate. Hæretici per superbiam se erigunt contra Ecclesiam Dei, eiusque simplicem doctrinã. Iniqui Christiani, crudeliter opprimunt pauperes, de qua libus dicitur in Euangelio: Si dixerit malus ser uus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire & cœperit percutere conseruos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis veniet dominus serui illius & diuidet eũ partemque eius ponet cum hypocritis. Luc. 16

15 *Sanguisugæ duæ sunt, filiæ dicentes, Affer, Affer, Tria sunt insaturabilia, & quartum nunquam dicit sufficit.*

16 *Infernus, & os vuluæ, & terra quæ non saturatur aqua, ignis verò nunquam dicit sufficit.*

PARTEM illam primam, sanguisugæ duæ sunt filiæ dicentes affer, affer, ferè omnes accipiunt seorsum, tanquam à sequentibus separatam et sententiam per se absoluat, et intelligunt duas filias sanguisugæ dici vitia duo, quæ conditionem et naturam sanguisugæ imitantur. Est autem sanguisuga, vermis aqueus, qui et hirudo dicitur ab hærendo, cuius conditionem exprimit Horatius dicẽs: Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo. Hanc ergo bestiolam sitientem mirum in modum sanguinem, duo vitia imitantur libido et auaritia. Nam qui his vitiis dediti sunt, non facile satiantur, sed semper clamant affer affer, vel vt habet Hebræa, da, da. Beda per san guisugam intelligit significari hic diabolũ qui siti peccandi & peccata suadendi incessanter accenditur, quique humanum sanguinẽ, hoc est, vitam hominum, auide desiderat tollere. Cuius duæ filiæ rectè dicuntur duo illa prædicta vitia, quod ab eo prognatæ sint præcipuæ illæ humani generis illecebræ. Verum si in textu hebræo diligẽter eorum quæ hic dicuntur ordo obseruetur, deprehẽdetur aliud longe sapientem hic voluisse. Obseruandum enim primum, hanc partẽ non esse in Hebręo sententiam per se absolutam, sed eodem versu comprehendi quod de tribus & quatuor vel quarto dicitur. Deinde cum in hoc versu dicatur tria sunt insaturabilia, in sequenti vbi versus iste explicatur, tertio tantũ applicatur non saturari, Et terra inquit, quæ non saturatur aqua. Sic et cum in priori versu dicatur, et quatuor nunquam dicunt, sufficit (sic enim habent Hebræa, non autẽ quartũ) in sequenti, verbum sufficit tantum quarto nempe igni tribuitur, non quod terræ vel igni hęc solũ sint tribuenda, sed quod hæc omnibus quatuor sint tribuenda indiscriminatim, quamquã elegantiæ causa vnum vni, et alterũ alteri tribuitur. Itaq. omnino apparet quatuor illa quæ in secundo versu ponũtur esse quæ in præcedenti, primum numero binario, deinde Horat.

q 4 ternario

ternario,& demum quaternario designatur, vt sit sensus:Duo sunt insaturabilia & quæ nũquam dicunt sufficit, sed dicunt, Affer, affer, imo tria sunt insaturabilia,imò quatuor. Est enim hic & in sequentibus quaternariis talis modus loquendi,qualis est apud Amos, qui & ipse multis vsus est quaternariis in describendis multarum nationum vitiis,cum dicit Super tribus sceleribus & super quatuor,pro eo quod est, Tria sunt scelera imo quatuor, vel tria sunt scelera quatuórve, propter quæ non conuertam vel non parcam. Sic & Prouerb.6.vbi nos habemus, sex sunt quæ odit dominus,& septimum detestatur anima eius. Hebræis non est septimum,sed septem. Et est sensus,sex sunt imo septẽ quæ odit dominus &'detestatur anima eius. Non enim solum septimum detestatur,cum & inter sex quæ præcedunt sint quædam septimo peiora,vt pedes veloces ad effundendum sanguinem. Duæ ergo filiæ,quæ sunt ipsi sanguisugæ. Nam(sanguisugæ)est datiui casus, vt patet ex Hebræis quæ habent לעלוקה Laalucha,& Græcis quę habent τῇ βδέλλῃ, & dicunt affer, affer, vel quarum nomina sunt da.da,(non enim Hebræa habent,dicentes)sunt infernus & os vuluæ. Quæ duo dicuntur filiæ sanguisugæ,eo quod assimillantur illi,in eo quod sicut sanguisuga duo habet ora, quæ sanguine satiari nequeunt(id enim experientia patere dicitur) ita & illa duo sunt quasi ora duo quæ non saturantur.Et infernus quidem, hoc est, mors, perditio aut status mortuorum, vt supra expositum est,veluti os est omnia deuorás, nec vnquam satiatur, ita vt semper ipsa re dicat, affer,& eius nomen rectè dici possit,Hab, vt est Hebræis,hoc est da,vel affer.Similiter & os vuluæ, quia concupiscentia maximè muliebris semper semen desideret virile, ita vt ipsa re dicat affer,& dici etiã possit nomen eius Hab,da vel affer, Insatiabilis enim est muliebris cõcupiscentia,ita vt cecinerit Poëta: Delassata quidem, sed non satiata recessit. Hebræa tamen non habent os vuluæ,sed,clausio vuluæ,sed vteri,hoc est,matrix impedita, contracta & sterilis,vt significetur insatiabile desiderium mulieris sterilis, cuius dominus cõclusit vterum ne pariat. Hæc enim concubitus magis est auida quam cæteræ, tũ propter desiderium habendæ prolis,tum quod fœcũdæ & grauidæ naturaliter non appetant concubitum cum sint quasi stomacho pleno, vt tradunt physici,sterilium verò matrix non dilatetur per conceptum.Duæ ergo prædictæ filiæ hirudinis, sunt ex numero quatuor insaturabilium. Tertium est terra quæ non facile saturatur aqua,quã semper imbibit, maxime sabulosa.Quartum est ignis qui appositione lignorum non extinguitur, sed magis magisque semper accenditur, semperque amplius & amplius consumit & vorat. Cæterum omnino verisimile est sapientem non tantum id significare voluisse quod pro explicatione literali modo dictum est, sed horum quatuor insaturabilium propositione voluisse aliquid mysticum intelligendum esse, quod philosophando sit assequendum.In his ergo quatuor insaturabilibus intelligi potest designari quadruplex cupiditas,quæ radix est omnium vitiorum.Prima est vindictæ & nocendi cupiditas quæ est ira & inuidia,quæ cupiditas per infernum horridum & tenebrosum significatur,quod mortem desideret, nec morte ipsa satiari potest,sed semper in alterius malum & perniciem concitatur, omnia arrodens, omnia destruens.Secunda est concupiscẽtia carnis per os vuluæ rectè designata,quod in ea maxime vigeat,vt dictum est. Libido enim in vtroque sexu non extinguitur nec satiatur ipso vsu,sed eius desiderium vsu magis excitatur.Tertia est concupiscentia oculorum,vt vocat Ioannes,vt Paulus φιλαργυρία, auaritia scilicet,quæ terræ rectè comparatur, quòd omnino terrena sit,terrenis tantũ inhærens rebus, ad cuius etiam similitudinem nunquam satiatur diuitiis,sicut illa,maxime arenosa, quamuis multa aqua in se suscepta,parata est semper amplius suscipere.Vnde & hydropico auarus comparatur eique accõmodatur. Quo plus sunt potæ plus sitiuntur aquæ. Quarta est cupiditas glorię,quæ superbiæ est, rectèq; igni assimilatur, quod sicut ignis semper alta petit,ita & superbia,& sicut ignis omnia deuorat,ita superbia omnia sibi subiicere cupit, nec satiatur omnibus etiã sibi subiectis semper vlteriora petés,sicut patuit in Alexandro, qui cum subiecto à se orbe audisset philosophos de aliis mundis disputantes ingemuisse dicitur,quasi dolens vnum tantum sibi subiectum esse.Licet in his quatuor simplicius etiam sic philosophari, vt per infernum, vel vt habent Hebræa propriè sepulchrum, & os vuluæ intelligatur iuxta quorundam Hebræorum intelligentiam corruptio & generatio rerum,quæ vsque ad finem mundi durant, nec vnquam explentur.Deinde per duo reliqua elementa terram & ignem, designetur per quę fiat generatio & corruptio rerum,népe per terram,aquam continuè in se suscipiẽtem, & ignem omnia calefacientem, semper agentem suaque actione omnia in terra immutantem.Nec fortasse male dixerit qui hæc quatuor insaturabilia ad hoc proposita asseruerit,vt per ea ostendatur auarorum & iniquorum hominũ conditio,de quibus in quarta generatione facta est mentio. Et in sequentibus sapientem prosequi de his quæ pertinẽt ad tres alias generationes.hoc est,tria alia hominum genera Nam quæ sequuntur ad ea facile reduci possunt.Sequitur enim mox quod pertinet ad genus eorum qui maledicunt patri aut matri.

1. Ioan. 2
Colos. 3

17 *Oculum qui subsannat patrem,& qui despicit partum matris suæ suffodiant eum corui de torrentibus,& comedant eum filij aquilæ.*

SVPERIVS proposuit generationem maledicentem parentibus, hic describit pœnã ei generationi debitam,insinuans pulchra circumlocutione tales dignos esse qui in crucé tollantur & suspendantur sub dio,fiantque escæ auibus tanquam indigni qui cum reliquis hominibus,sepulturę tradantur,quod est per ditissimorum hominum supplicium. Quo autem hoc pulchrius & efficacius insinuet,oculi qui primum in suspensis impetitur ab auibus,meminit,dicens:Oculum qui subsannat patrem

patrem suum,& despicit partum,hoc est,par-
turitionem & laborem matris suæ, quem in
pariendo eius nomine pertulit, cuius scilicet
intuitu matrē reuereri deberet Oculo tribuit
subsannationem & despectum, siue quod ali-
quando nutu oculorum filij declarent se ride
re & despicere parentes suos, vt hoc minori
contemptu insinuet quantum mereantur il-
li,qui etiam voce & manifesto opere ridēt &
despiciunt parentes suos,siue quod despe-
ctus & irrisio parentum ferè nascitur in filiis
ex eo quod obseruent quædam in parētibus
quæ ridenda & despicienda putant, & prop-
ter quæ eos minoris faciunt,vt sunt pauper-
tas,senectus aliave eius generis. Vnde diligē-
ter monet Sapiens in Ecclesiastic. Ne glorie-
Eccle. 3. ris in contumelia patris tui, non est enim tibi
gloriā sed confusio:Fili suscipe senectam pa
tris tui,& non contristes eum in vita illius, &
si defecerit sensu,veniam da, & ne spernas eū
in vita tua. Sicut ergo ob alterum harum cau
sarum oculo tribuit despectum, ita eidem tri
buit quod aues in cruce illum eruent & co-
medent. Et rectè,quod sicut hinc oritur in fi-
lio despectus parentum, ita hinc aues auspi-
cantur esum suspensi in cruce hominis. Co-
rui autem & aquilæ meminit inter reliquas
aues,tū quod hæ aues cadaueribus gaudeant
maximè, ad quæ à longè aduolant, ad quod
Luc. 17. respiciens dominus dixit: Vbicunque fuerit
corpus,illic congregabuntur & aquilæ, tum
quod hæ aues longissimę sunt vitæ. Vnde eis
benę tribuitur vindicta eorum filiorum qui
non habent in honore parentum senectā qui-
que propter inhonorationem parentum nō
sunt digni qui sint longæui super terram,iux-
ta legis præceptum. Meminit autem coruorū
de torrentibus quod circa torrētes & fluuios
3. Reg. nidificare & manere soleant. Vnde legimus
17. de Elia præceptum fuisse coruis vt pascerent
eum in torrente Carith. Filij aquilæ Hebraica
phrasi positum est pro ipsis aquilis, Quod au
tem coruis effossio oculorū, Aquilis esus eo-
rundem tribuitur pro elegantia Hebraica, in-
discriminatim,intelligi debet,corui & aquilę
eruent oculum & comedent. Cæterum quan-
quam non semper ita fiat, vt habet hæc sentē
tia,nihil tamen obstat hoc eius veritati. Non
enim quid fiat,sed quid mereantur significa-
re voluit. Vnde bene vertit noster interpres
effodiant & comedant, non autem quomodo
etiam Hebræa verti possunt, effodient & co-
medēt,vt significetur eorum meritum & gra-
uitas delicti ipsorum, quod vel hoc supplicij
genere vel alio simili hic frequenter punitur.
Post hanc autem vitam plenius & certius quā
do diaboli coruis & aquilis nigredine similes
nec minus carnibus humanis inhiantes gra-
uiter tales filios torquent, oculos eis eruen-
tes,vt solem iustitiæ nunquam cernere pos-
sint. Ex præmissis patet sententiam hanc para
phrasticè sic explicari posse. Is qui propter
quædam quæ videt in patre vel matre,eos de
spicit & ridet, non solum non est dignus qui
sit longæuus super terram, quemadmodum
promissum est honorantibus parentes,sed om
nino meretur vt cum sceleratissimis homini-
bꝰ ignominiosissimo supplicij genere pereat
atque in patibulum suspendatur ibíque eius
oculos aues eruant & comedant, qui causam
dederunt primum despiciendi parentes. Quā
quam & sic possit intelligi, Qui oculorum nu
tu parentes irridet dignus est, vt eius etiam
adhuc viuentis oculi ab auibus eruantur &
comedantur, cæcúsque fiat qui oculis in pa-
rentes peccauit, ne amplius oculis in eos pec
cet,nec videat in eis quæ ad despiciendum i-
psum possent inducere. Pleræque enim auiū
è manibus hominum viuentium oculos po-
tissimum appetunt, quod ob id fieri putant,
quòd effigiem suam in eis veluti in speculo
cernentes,velut ad cognata desiderio suo tē-
dant. Venerabilis Beda sententiam in mysti-
co sensu tractat in meliorem partem,vt per
coruos & filios aquilæ intelligantur doctores
sancti,qui prauam intētionem quasi oculum
eorum qui Deum patrem in suis iudicijs & fa
ctis irrident & despiciunt sanam Ecclesiæ do
ctrinam,sua prædicatione eruunt & reuincūt
Corui etenim(inquit)vocantur doctores san-
cti,quia per humilitatis gratiam,peccati in se
nigredinem confitentur. Filij autem aquilæ,
quia per gratiam eius sint renati,qui in habi
tu assumptę humanitatis,ad cœlestia transuo
lauit. Vnde alibi & filij sponsi appellantur. Matt. 9.

18 *Tria sunt difficilia mihi & quartum penitus i-
gnoro.*

19 *Viam aquilæ in cœlo, viam colubri supra petram,
viam nauis in medio mari, & viam viri in adoles-
centula.*

20 *Talis est via mulieris adulteræ quæ comedit &
tergit os suum,& dicit non sum operata malum.*

PRo vero horum intellectu assequendo,
inprimis hic rursum annotandum sicut
& supra dictum est,hebræa non habere quar
tum,sed quatuor. Nec est,penitus sed tantum
quatuor ignoro ea,vt sit sensus tria quatuór-
ue,vel tria imo quatuor sunt mihi difficilia
vel (vt habent hebræa admirabilia,)hoc est,su
pra captum meum & ignota mihi, Septuagin
ta verterunt ἀδύνατα,hoc est,impossibilia, No-
ster tamen interpres sic vertit quasi quartum
solum penitus ignoretur,reliqua vero tria dif
ficulter intelligant. Quanquam possit nostra
litera vt habeat verum hebraicæ lectionis sē-
sum sic accipi, Tria mihi sunt difficilia ad intel
ligendum vel inueniendum, imò & quartum
cum illis tribus penitus ignoro. Notandum
secundo in versu sequenti duplicē esse lecti-
onem. Beda enim & multi libri habent viam
viri in adolescentia, quæ lectio concordat cū
Græcis quæ habent ἐν νεότητι, hoc est, iuuentu-
te vel adolescentia, verisimile sit eam lectio-
nem ex antiqua versione remansisse apud Be
dam. Iuxta quam lectionem facilius erit intel
ligere quod dicit de quarta via,viam scilicet
viri in adolescentia. Sicut enim reliquæ tres
viæ obliquæ sunt & tortuosæ atque difficul-
ter inueniuntur,quia nullum remanet vesti-
gium earum,ita & via,hoc est vitæ ratio, quā
quis in adolescentia sua sequitur, difficulter
intelligitur. Adeo enim instabilis est via ho-
minis in adolescentia,ita se adolescēs per om
nes horas in diuersa torquet,& nunc huc nūc
illuc rapitur,vt difficile sit id comprehende-
re et animaduertere quo tendat, et in quibus

versatus sit. Proinde rectè hæc via coniungitur & comparatur aliis tribus viis, nempe viæ auium (inter quas primatū tenet aquila, quæ omnium altissime volat, cuius ob id specialiter fit mentio) quæ in cœlo vagantur instabiles, viæ colubri tortuosæ super petram nunc huc, nunc illuc incedentis non relicto vestigio, viæ nauis nullo recto ordine in mari motæ sine vestigij indicio. Quarum trium viarū vna est in cœlo, vna super terrā, vna in aquis. Quibus tribus rectè comparatur via mentis instabilis, quæ nunc vagatur in cupiditatę gloriæ mundanæ, nunc in cupiditate rerum terrenarum, nunc in cupiditate libidinum & rerum Venerearum, in quibus velut in aquis homines volutantur & immerguntur. Plausibiliter hæc sic dici possent. Verum alia lectiō probabilior videtur, quæ habet viam viri in adolescentula. Sic enim quidam etiam habent libri. Et sic legendum ex Hebræis monet Lyranus. Est enim hic Hebræis dictio illa עלמה Alma, quæ est apud Esaiam, cum dicit: Ecce virgo concipiet, quæ propriè significat adolescentulam aut puellam occultam viro, & proinde virginem. Itaque etiam Septuaginta verterunt apud Esaiam παρθένος. Apparet autem ad literam per viam viri in adolescentula vel virgine significari congressum viri cū puella, vt significetur eius non relinqui vestigium, sicut non relinquitur vestigium vel auis in cœlo volantis, vel colubri super petrā se mouentis, vel nauis in mari. De tali enim congressu literam loqui apparet ex sequenti sententia. Talis est via mulieris adulteræ. Sed obstare videtur, quòd congressus viri cum puella virgine, qualem significat Alma vestigium post se relinquat vnde facilè cognosci possit. Ablatum est enim virginitatis signaculum vnde congressus ille cognosci possit. Vnde Caietanus quod hanc effugiat difficultatem, putat hic dictionem Alma positam pro puella, sed prius corrupta. Nam incorrupta si postea cognoscatur, non relinquitur congressus indicium, sicut nec in adultera de qua subiungitur. Verum istud plenè est contra dictionis illius rationem quæ omnium iudicio puellam significat incognitam viro, vtpote absconditam illi. Proinde ex sequenti sentētia intelligendum est quomodo dicatur via viri in adolescētula esse incognita, nempe quod eam vir & puella studeant omnibus modis occultare, negare, & quasi omnino nulla fuisset sese gerere, quemadmodū de adultera subiicitur. Ad quod præcedit similitudo trium viarum, vt sicut ibi via nulla apparet, sed post vias illas nulla ibi fuisse videtur, ita & hic sese gerant quasi nullus fuisset congressus. Quem sensum humilem satis in specie, si sequamur dicendum omnino apparet hæc dicta ad demonstrandam secundā illam generationem, de qua superius dictum est, quę munda sibi videtur, & tamen non est lota à sordibus suis, vt hoc scilicet Sapiēs hic ostenderit sub exemplo corruptæ virginis & adulteræ, quæ suas sordes solicitè tegūt, nec eas sicut coniugatæ & fornicariæ agnoscere volunt, insinuans harum exemplo esse plerosque qui quod peccauerunt confiteri recusēt pro mundis sese gerentes. In hac autem literali intelligentia obseruandum, non esse sermonem de via pro tempore quo aquila volat, serpēs graditur & nauis transit, sed de via post volatum, post gressum colubri, post transitum nauis & similiter post concubitum. Nam cum actu aquila volat videtur via per quam volat, & similiter de aliis. Atque hoc est quod supra dictum est, non relinquitur harum viarum vestigium vnde demōstrari possint. Lyranus attendens forte prædictum sensum esse humiliorem, & non omnino verum esse sapienti incognitam esse viam viri in adolescentula, intelligit piè, Christi in virgine matre conceptum & ex ea natiuitatem. Hæc enim via omnino omnibus est ignorata nec plene cognosci potest, iuxta illud Esa. Generationem eius quis enarrabit. De hac via prophetauit Hiere. Nouum inquit, creauit dominus super terram, fœmina circundabit virum, vbi etiā pro virum eadem est dictio quæ hoc loco cum dicitur, Via viri nempe dictio גבר Gaber, quæ à fortitudine dicitur, & Christo etiam in vterum virginis iam concepto bene conuenit, tum ob diuinitatis suæ fortitudinē, tum quod ab instanti suæ conceptionis secundum animam omnino fuerit perfectus. Nec enim mysterio videtur carere, quod non sit dictū via adolescentis siue iuuenis in adolescentula, quemadmodū iuxta illum priorē literalē sensum videbatur dicendum, sed via viri. Certe in nullum alium istud verius competere potest quam in Christum eiusque matrem virginem. Iuxta quem sensum reliquæ tres viæ rectè intelliguntur adductę, vt per earum exēplum, quarta illa via & præ alus magis mirabilis melius intelligeretur & aduerteretur, quod quemadmodum auis in aëre volat, serpēs super petram repit, nauis transit in mari, sine aliqua aëris vel petræ vel aquæ corruptione vel diuisionis alicuius signo relicto, ita & via illa viri contingit sine virginis læsione & corruptione. Lyranus tamen tres illas vias tractat sublimius, per viam aquilæ in cœlo intelligens significatam Christi in cœlos ascensionem, per viam colubri super petram eius resurrectionem qui cum tanquam serpens pependerit in cruce, in resurrectione è sepulchro surrexit clauso, ita vt in signato saxo desuper posito nullum appareret resurrectionis vestigiū Per viam nauis in medio mari ipsius conuersationem in hoc mundo procelloso & turbulento, in quo expositus fuit apud Iudæos variis tempestatibus, de vno loco in alium instabiliter semper vagatus Hæ enim omnes viæ sicut & via conceptionis ac natiuitatis eius excedunt hominis captum. Nec mirū est sic Lyranum exposuisse, cum & Hebræus quidā sic hoc de Messia sit interpretatus, vt patet ex Galatino lib. 7. vbi hanc interpretationem tribuit Rabbenu haccados. Iam quod sequitur, talis est via mulieris adulteræ, vt cum prædicto sensu cōueniat intelligit Lyranus dictū de Synagoga Iudæorū, quę eum Deū pro suo acceperit marito, ab illo desciuit declinando in idololatriā & alia pleraque vitia, quæ tamē agnoscere non vult, sed tanquam incorrupta virgo vult haberi, & cum fornicata sit cum amatoribus multis, vt dicitur apud Hiere. dicit tamen nō sum polluta, & non peccaui, vt est Hierem.

Esai. 7.

Esai. 53
Hiere. 31.

Gaber

Hierem. 2. Maculata (inquit) es in iniquitate tua, dicit dominus Deus. Quomodo dicis nō sum polluta, & non peccaui. Et postea: Ecce ego iudicio contendā tecum, eo quod dixeris non peccaui. Sensus ergo esset: Quemadmodū incorruptæ sunt viæ prædictæ & incognitæ, sic & meretrix suam viā vult esse incorruptā & ignotam. Nec videtur absurdum dicere Spiritum sanctum vtrunque sensum hoc loco intendisse, & illum literalem humiliorem, & hunc spiritualem sublimiorem, maximè cū sit, vt dicitur in principio, vilio siue prophetia. Porrò prosequendo literalem sensum tertia illa sententia de muliere adultera significat, quod sicut via viri in adolescentula est abscondita, ita & via mulieris adulteræ, quod declarat subiungendo: quę comedit & tergit os suum & dicit, Nō sum operata malum, quo metaphoricè significat eā cōcubuisse seque purgasse instar eius, qui postquam comedit, abstergit os suum, negans se comedisse. Sic enim & illa negat se stupratam. Quod si in secundo versu secundum priorem lectionem legatur via viri in adolescentia, sensus hic esset, mulieris adulteræ mentem similiter esse instabilē, vagam & incertā, eamque variis per turbationum motibus fluctuare. Potest tamē etiā hæc de muliere adultera sententia accipi non vt cohærens cum superiori, sed ab ea separata, vt dictio talis non ad superiora referatur, sed ad sequentia, & sit sensus: Huiusmodi est modus agendi mulieris adulteræ, nempe comedit & tergit os suum, &c, Non est enim Hebræis quæ comedit, sed tantū comedit. Et sic optime cōsistit mysterium natiuitatis Christi in versu præcedenti, ad quod intelligendū multum inuitat dictio Alma.

21 *Per tria mouetur terra, & quartum non potest sustinere.*

22 *Per seruum cum regnauerit, per stultum cum saturus fuerit cibo.*

23 *Et per odiosam mulierem cum in matrimonium fuerit assumpta: Et per ancillā cum fuerit hæres dominæ suæ.*

QVARTVS ille est quaternarius, qui videri potest propositus ad declarandum tertiam illam execrandam generationē, de qua supra est dictū, cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in alta surrectæ. Nam in quatuor istis notatur insignis & intolerandæ superbiæ vitium. Sunt autē ista quatuor talia, quæ in sese absona sunt & indigna quæ eueniant, quorum duo priura in viris inueniuntur, alterum in seruili conditione, alterum in libera, proinde apud Hebræos hæc duo vno versu copulantur, posteriora duo in mulieribus, alterum in libera conditione, alterum in seruili, quæ & ipsa apud Hebræos, vno versu compreltenduntur. De his dicitur per tria mouetur, hoc est, commouetur vel cōcutitur terra, imò & quartum est quod simul cum illis terra nō potest sustinere, hoc est, sufferre & tolerare. Hoc est, quatuor sunt, per quæ & propter quæ commouetur terra, & quæ ferre nō potest. Nam & hic non est quarum Hebræis, sed quatuor. Nec minus tria sunt intoleranda quam quattū. Per hæc moueri dicit terram, sine ad designādum hæc quatuor res esse adeò indignas, vt ad eas terra alioqui inter omnia elemēta immobilis, contremiscat & commoueatur, quasi indignata quod eas ferre in se debeat, siue quod per hæc magna oriatur turbatio & commotio in terra inter homines, qui hęc ægrè ferre possunt, ita vt terra dicatur moueri quia hinc homines in terra viuētes commouentur & conturbantur. Sicut enim per quatuor elementorum bonam temperaturā optimè constitutus est mundus, ita per horū discrasiam & indignā constitutionem terra turbatur, inquietatur, & tumultuatur. Quorum primū est seruus regnans. Absona enim hęc res est & seruili conditione nequaquam digna, imò cum illa pugnans. Non enim serui est regnare, sed seruire. Nec solum res est in se absona, sed vt in plurimū hinc in terra magna oritur turbatio. Nā cum seruum regnare contigerit, ferè non potest rectè vti prosperitate fortunæ cui prius non assueuit, sed insolescit & plus nimio extollitur, vnde in zelum consra eum concitantur qui illum sibi prelatum vident, sicque & ipse cōcitatur contra eos qui ipsum reputant illo honore indignū. Exemplum est in Ieroboam seruo prius Salomonis, sed posteà in regē præfecto super decem tribus Israël, qui per animi elationē immemor diuini beneficij induxit populum ad idololatriā. Vnde bene dictū est a quodam, Asperius nihil est misero cum surgit in altū. Secundum est stultus satiatus cibo. Nam & is multas excitat turbationes, petulāter multa insolenter & sine ratione agit, audax nimium & procax, iurgia excitans & iniurias ingerens. Nec tamen per satietatem cibi tantum ventris saturitas debet intelligi, sed generaliter opulentia & diuitiæ quas in se absonum est stultum habere, vt quę non deceant eum, qui eis rectè vti non potest, sed debeantur sapienti qui earū rectū nouit vsum. Nam vt supra dictum est, Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiā emere nō possit? Nec est tantū hæc res in se absona, sed hinc in terra magna prouenit turbatio, quod stulti diuitiis abutentes multa insolenter committant, alios despicientes & iniuria afficientes, ac per hæc alios ad indignationem ac zelum concitantes. Exemplum est in Nabal marito Abigail, cuius nomen hoc loco ponitur pro stulto. Nam Nabal stultum significat. Tertium est mulier odiosa, hoc est, quę multas habet cōditiones ob quas est odibilis, vel fuit odio habita cum in matrimonium fuerit assumpta. Absonum enim mulierem odiosam fieri cōiugem, cum coniunx debeat esse amabilis. Illam si contingat fieri coniugem, ferè & ipsa non agnoscens beneficium, insolenter se gerere incipit in maritum ac totam familiam, quæ eius imperiū & insolētiam eo ægrius fert, quo magis est odibilis. Vnde in familia nihil potest esse pacis aut boni, sed omnia plena sunt turbationibus. Quartum est ancilla facta hęres dominæ suæ. Pugnant enim inter se esse ancillā & esse hæredē eius cuius est ancilla. Istud autem esse hęredem dupliciter fieri potest. Aut vt succedat post mortē dominæ suæ in eius bona & locū, fiatque coniunx mariti dominæ suæ, aut vt expulsa domina, ancilla in eius locum assumatur. Vtrunque intolerabile est, sed magis postremum. Vtrumuis accidat excitantur in terra tumultus multi, cum & ancilla fortuna

sua

Quartum animal quod & ipſum ſingularem docet ſapientiam, noſter interpres vertit Stellioné. Stellio, inquit, manibus nititur, quia in parte ſecutus eſt Septuaginta, qui habent καλαβώτης, hoc eſt, lacerta. Eſt enim ſtellio ſerpens lacertæ ſimilis circulis quibuſdam & velut lucentibus guttis in modum ſtellarum depictus, de quo dicit Plinius li. 31. naturalis hiſtoriæ ca. 10. nullum animal fraudulétius inuidere homini. Vnde Stellionũ nomen aiunt tractum in maledictum, hinc & ſtellionatus vitium dicitur. Alij ferè vertendum putant araneam. Nam eius induſtria in texenda tela optimè quadrat noſtro exemplo, eique bene conuenit quod pro eo quod nos legimus manibus nititur, habent Hebræa, manibus capi, quia quaſi manibus quibuſdam videtur texere telam ſuam. Magis tamen hoc conuenit Simiæ, quam hic plerique Hebræi ſignificatam putant, cum cuius nomine & Latino & magis Germainco dictio Hebræa, hoc ſolum loco in ſcripturis poſita ſatis conuenit. Eſt enim Hebræis שממית Schemamith, cui non diſsimile eſt nomen ſimia, & Germani cum Simme. Nam aranea apud Hebræos habet nomen עכביש Accabis, Iob 8. Eſa. 59 Et ſtellio quidem & aranea verſantur etiam in ædibus regum, ſed frequẽtius in domibus pauperum, verum ſimia ob ingenij ſui dexteritatem & humanę prudentiæ imitationem in principũ aulis habetur in delitiis, cum aulicis verſans velut de numero, & laute viuens. Tale enim animal omnino intelligendum videtur quod ſua induſtria conſpicuum eſt, & in precio in aulis regum, quod maximè Simiæ conuenit, quæ quia & forma & manuum ſimilitudine ac imitatione hominẽ inter omnia animalia maximè refert, in delitiis eſt etiã apud principes. De hac optime dicitur quod capit manibus. Vt vt eſt tale animal proponere voluit, quod nos doceat contendendum ad honores & principum fauorem obtinendum, idque per induſtriam & ſingularis gratiæ oſtenſionem, ſicut ſtellio ſingularis fraudulentiæ & veluti manibus quibuſdam rependo ſuiſque ſtellulis lucendo conſpicuus eſt & admirandus regibus, vt & aranea ſubtilitate ſui operis, & ſimia dexteritate actionum ſuarum. Atque hæc eſt poſtrema ſapientiæ pars. Vnde & ſupra dictum eſt cap. 22. Vidiſti virum velocem in opere ſuo, coram regibus ſtabit, nec erit ante ignobiles. Cæterum quod hęc animalia nos docent, ſicut accommodari poteſt ad vitam corporalem & ciuilem iuxta præſcriptum modum, ita & ad vitam ſpiritualem & Eccleſiaſticam. Docemur enim hinc imprimis etiam curare quæ ad vitam animæ pertinent, idq́, dum tẽpus eſt parandi cibum & bene operandi. Deinde vt domum nobis paremus in qua tute degamus, quæque ſit ſupra firmam petram conſtituta, nec poſsit facilè deiici. Poſt hæc vt per concordiam & communionem ſanctorum tuti ſimus & muniti contra omnes hoſtium inſultus. Et poſtremum vt noſtra induſtria gratiam & fauorem ſummi regis obtineamus, quod aliquando in aula eius cœleſti recipi & verſari poſsimus. Rurſum notandum non tantum ad particulares homines accommodandum, quod hæc docent animalia, ſed etiam ad ipſas reſpublicas. Ideo enim proponitur formicarum, cuniculorum & locuſtarũ agmen, inſtar populi vel gentis, non autem ſingulare animal. Docetur ergo Reſpublica, curandum eſſe ſibi vt omnes in ciuitate ſint ſeduli & laborioſi, deinde vt commodum ſibi locum deligat eumque muniat vt ſecura poſsit habitare. Tum vt concordiam inter ciues retineat, qua contra omnes hoſtes ſit fortis & munita. Poſtremò vt eum capite ſuo & principe ipſi bene conueniat, & viciſsim princeps ſedulus ſit & vigilans, quod bene docet aranea telam texens, quę ideo intelligi poteſt dici in domibus regum eſſe vt doceat reges ſedulitatem.

20 *Tria ſunt quæ bene gradiuntur, & quartum quod incedit fœliciter.*

30 *Leo fortiſsimus beſtiarum ad nullius pauebit occurſum.*

31 *Gallus ſuccinctus lumbos ſuos, & aries, nec eſt Rex qui reſiſtat ei.*

ALTERVM animalium, ſed maiorum quaternarium Sapiẽs proponit quibus vnam eandemque cõditionem aſcribit, nempe quod bene fœliciterque incedunt vel gradiuntur, hoc eſt, quod magnifico incedunt greſſu. Nam idem eſſe quod dicitur de tribus, nẽpe quod bene graditur, & quod dequarto nempe quod incedit fœliciter, patet manifeſtè ex Hebræis, ex quibus etiã patet primam ſententiam ſic eſſe intelligendam, vt ſuperius de ſimilibus dictum eſt, Tria ſunt quæ bene gradiuntur imo & quartum eſt cum illis tribus quod incedit fœliciter. Verum duplex circa hunc quaternarium oritur difficultas Primo enim dubium eſt iuxta noſtram maximè lectionem, quæ ſint hæc quatuor bene gradientiã. Secundo quorſum hæc proponantur, & quid per ea ſignificare noſque intelligere voluerit Sapiens. Quod ergo attinet ad priorem difficultatem, certum eſt primum animal leonem eſſe, fortiſsimum animalium quod ad nullius pauet occurſum. Pro quo Septuaginta habent, catulus leonis fortior iumentis, Secundum vero, quod noſter ſicut & Septuaginta vertit gallum, Et gallũ ſuccinctũ lumbos ſuos, alij vertẽdum putant leporariũ lumborum, id eſt, canem venaticum, alij pardum. Dictio enim Hebraica cum hoc loco tantũ occurrat in ſcripturis quod animal ſignificet nõ facilè ſciri poteſt, idque eo magis quod nominũ propriorum notitia apud Hebræos periit magna ex parte. Quod ſi quis vim ſpectet vocabulorum hic poſitorum, inueniet ea ſignificare animal accinctos habẽs lumbos, & cuius robur eſt in lumbis. Vnde quidam intelligunt canem venaticum, quod is in lumbis ſit tenuis quaſi accinctos habẽs lumbos. Aliis pardum quod & is in lumbis tenuis ſit & fortis. Alij gallum gallinaceum qui e lumbis nõ eſt, hoc eſt, nequaquam caſtratus. Cui certè ſicut & pardo magis conuenit magnificus inceſſus quam cani venatico, quanquam & huic rectè conuenit bene incedere ob velocẽ eius curſum. Ideo autẽ de lumbis videri poteſt facta mentio, ad diſtinctionem caponis

caponis qui non incedit magnificè. Gallus verò non elumbis quem gallinaceum dicimus, qui hic dicitur succinctus lumbos suos & Græcis vno nomine dicitur ἀλέκτωρ, quod hic habent Septuaginta hic incedit alta ceruice & erectis cristis. Certat cum gallis gloriæ studio, canit in victoria, principem se ostendens, victus verò occultatur, lucemque & aspectum hominum fugit. Excitat suo cantu homines è lecto, lucemque adesse nunciat. Gallinis maritali adest affectu eas defendēs. Dicitur autem gallus gallinaceus succinctos lūbos, non quo modo succinctio lumborum refertur quandoque ad continētiam, sed quo modo succincti lumbos dicuntur parati ad ingressum & pugnam, quòd scilicet per lumborum fortitudinem promptus sit ad pugnā & procreationem & magnificum incessum. Tertium animal noster vertit aries, alij hircum, sicut & Septuaginta qui habent τράγος ἡγούμενος αἰπολίου hoc est, hircus dux gregis. Nihil autem refert ad rem aries dicatur, siue hircus cum vterque magnificè incedat, gregem præiens tāquam dux. De quarto autem animali dubium ingerit nostra lectio. Nam cum legimus, Nec est rex qui resistat ei, quartum Beda post Gregorium putauit petēdum ex sequenti versu, vt quartum sit qui stultus apparuerit postquam in sublime eleuatus est, cumque per leonē Christum, per gallum prædicatores sanctos, per arietem ordinem sacerdotalem significari mysticè interpretetur, per stultum hunc in sublime eleuatum, Antichristum intelligit, differentiam faciens inter fœliciter incedere & bene incedere. Antichristum quidem dicens fœliciter incedere ob prosperitatem fortunæ, non autem bene ob virtutis defectum. Tres verò priores bene quidem incedere, quia cum virtute, non autem fœliciter, propter aduersitates in hoc seculo eis occurrētes. Mutuatus est hunc suum commentarium de verbo ad verbum Beda ex diuo Gregorio lib. 30. Moral. cap. 5. vbi prolixè hic locus explicatur. At hæc nullo modo conueniunt cum scriptoris intentione, cum vt supra dictum est idem sit fœliciter incedere & bene. Proinde necesse omnino est fateri lectionem esse vitiatam, siue culpa interpretis, siue scriptoris, & legendum esse quemadmodum & Lyra annotauit Aries, & Rex, nec est qui resistat ei, vt quartum sit, Rex inuictus & insuperabilis, quomodo & Dionysius legit & intelligit. Atque sic verrisse nostrum interpretem, sed scriptorum vitio aliam lectionem irrepsisse omnino videri potest, quod Hebræa sic apertè habent itidem & Græca. Quomodo enim his linguis habentibus, & Rex, affirmatiuè, noster verteret, nec est rex. Et etiamsi sic vertisset omnino locus est restituendus, quòd alioqui nullus sit commodus sensus. Codex Bessarionis qui asseruatur in nostro collegio habet, Et aries, nec est qui resistat ei, omissa regis mentione, quomodo & multi alij libri habent. Et hæc quidem pro prioris difficultatis solutione. Quod ad secundam attinet, quandoquidem Sapiens sic hos quaternarios proponit, vt rara quædam sapientiæ secreta in eis latere videantur, sed quæ tamen nec per ipsum, nec per alias scripturas apertè explicantur, Integrum est vnicuique pro talento sibi à Deo dato in eis philosophari. Itaque sunt qui per hæc quatuor intelligunt insinuata quatuor regna & imperia, sicut per similes ex parte bestias apud Danielem designātur. Alij verisimilius volunt quatuor virtutes cardinales indicatas, per quas fit vt homo rectè incedat, In leone enim rectè fortitudinem indicatam quis dixerit, quæ omnia huius mūdi, siue prospera, siue aduersa facilè cōtemnit nihil timēs, neque ab instituto cursu deflectēs quicquid euenerit. In accincto lumbos animali, quodcūque sit illud, continētiā, qua carnales restringimus affectiones, quę peculiariter in gallo designatur rectè, quod à somno excitet ad vigilantiam per quā libido pellitur. In ariete vero siue hirco gregis duce, qui reliquum vulgus videtur gubernare, non absurde prudentia intelligitur, quæ virtus cum rectè omnia dispenset, rectè etiam incedere facit & spiritualem cursum plurimum promouet. In rege cui nemo resistere potest, iustitia rectè accipitur virtutum omnium regina, & quæ regibus imprimis competit, quæ sic æquitate omnia disponit, vt nemo quantumuis alienus à virtute illā accusare possit aut cōdēnare. Alij aliter hic philosophātur. At probabilissimū est tria priora animalia bruta regi coniungi, vt ex eorū cognitionibus indicaretur quæ competāt regibus, nempe vt sicut rex magnificè eum illis dicitur incedere, ita in illis imitetur quod in eis est eximium. In leone ergo ei proponitur imitanda fortitudo, qua tamen sic vtatur cum opus est vt non abutatur. Leo enim non sæuit, nisi irritatus, subiectis sciens parcere, sic & principes non debent ostendere suam potestatem, nisi cum opus est, subiectis facile indulgentes, neminem tamen pauide verētes iuxta illud Ecclesiastici: Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere iniquitates, ne forte extimescas faciem potentis. In gallo proponitur imitanda vigilantia ad quam & suos semper excitare debet. In ariete vel hirco monetur, quòd subiectos sibi debet bonis legibus ad ea quæ recta sunt ducere, & ad eorum defensionem se hostibus obiicere. Competunt hæc omnia in regem omnium regum dominum, in quē verè quadrat quod nemo ei resistere potest, de quo dictum est, Vicit Leo de tribu Iuda, de quo etiam Augustinus lib. 12. contra Faustum ca. 42. intelligit, legens secundum Septuaginta, catulus leonis fortior iumentis, hoc est, inquit, etiam paruulus fortior maioribus, Qui tanquam gallus clamat, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, Ipse est, & per arietem illum significatus qui inter vepres hærebat cornibus suis, & pro Isaac oblatus est. Ipse est qui ante oues suas vadit & ponit animam suam pro onibus suis.

Dan. 7. | Gregor. | Eccle. 7. | Apoc. 5. | August. | Gen. 22. | Ioan. 10.

32 *Est qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime: si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.*

33 *Qui autem fortiter premit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, & qui vehementer emungit, elicit sanguinem, & qui prouocat iras, producit dissensiones.*

Sicut

SIcvt in superiori sententia ostendimus communem lectionem esse restituendam aut corrigendam, ita consequenter faciendum in priori harum duarum sententiarum, quæ alioqui nullum habebit sensum cõmodum. Omittenda enim coniunctio, & posita in principio. Neque enim vlla est huius sententiæ cum præcedẽti cognatio, sed planè separata, vt patet ex Hebræis, & à Lyrano diligenter est annotatum. Omittenda item coniunctio (enim) in secunda parte quæ etiã sensum tollit, & est legendum, Qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime, si intellexisset &c. quomodo & Arboreus exponit Aut potius pro, & est legendum verbum, est. Sic enim bene conuenit coniunctio enim, & postea coniunctio autem. Et in sequente sententia legẽdum verbum apparuit, quomodo habent aliqui libri, non autem apparuerit. Vt autem huius sententiæ verus habeatur sensus, sciendum est Hebræa habere. Si stulte egisti te eleuando, vel cũ eleuatus es, si cogitasti (scilicet malum) manum ad os (scilicet admoue) hoc est, tace, nemini dicito, nec quod male cogitasti ore proferas. Qua sententia monet Sapiẽs, vt aut homo propria delicta quæ se per superbiam admisisse nouit, tegat, aut vt quod malè quis cogitauit, ore non proferat, sed malè cogitata in seipso contineat &
Psal. 4. reprimat iuxta illud: Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini. Sensus ergo nostræ lectionis est. Frequenter accidit vt quis postquam eleuatus est in sublime, hoc est, postquã ad magnos honores peruenit, aut postquam seipsum in suis cogitationib' extulit, stultus appareat, hoc est, stultitiã suam declaret, multa scilicet vt fieri solet superbè iactando & iracunde effutiendo. Talis enim si intellexisset, hoc est, si prudens fuisset si intelligẽtia recta præditus fuisset, imposuisset ori suo manum, hoc est, tacuisset & linguã suam continuisset, nec alios ad iracundiam aut derisionem prouocasset. Solemus enim impositione manus super os, indicare alicui seruandum silentium, & cũ tacemus quid proferre & cogitamus id tacendum, imponimus ori manum. Vult significare per imprudentem illius & futilem loquacitatem, multũ mali & ipsi loquaci & aliis prouenire, quod per sequentia declarat. Neque enim Hebræis est, Qui autem, sed qui enim. Habent autem Hebræa hoc loco & breuiorem & elegantiorem sententiam quæ sic reddi potest. Quia expressor lactis educit butyrum, & expressor naris educit sanguinẽ, & expressor irarum educit contentionem. Est enim in tribus istis partibus idem semper nomen & verbum. Vnde elegãter sic latinè verti potest, Qui exprimit lac, profert butyrum, qui nares, sanguinem, & qui iras, contentionem. Hic tamen difficultas est quomodo dicat expressionem lactis proferre butyrum. Non enim butyrum fit per emulsionem lactis ex vberibus. Maior difficultas est in nostra lectione quæ habet, Qui fortiter premit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, quasi butyrum fiat per fortem pressionem vberum ad eliciendum lac. Exponit Lyranus & post eum alii, exprimit butyrum, hoc est, materiam lacte solidiorem, quæ non erat extrahenda, sed dimittenda. Sed videtur nimis friuola expositio. Plerique Hebræi secuti putant non de emulsione lactis ex vberibus istud dictum esse, sed de pressione & tunsione lactis in vtre ex qua prouenit butyrũ. Nã de vberibus non fit mentio in Hebræo. Vnde non vertunt, Qui exprimit vel emulget lac, sed qui premit lac, hoc est, quid illud crebrius in vtre tundit, is profert butyrum. Sed de emulsione intelligendum potius videtur exigere quod sequitur de emunctione narium. Et Septuaginta verterunt, Emulge lac & erit butyrum, Intelligendum ergo eum qui emulget lac exprimere butyrũ vel vt habent Hebræa, educere butyrum, quòd simul cum lacte butyrum educatur, licet adhuc lacti permixtũ a quo postea per concussionem separatur. Quomodo intellexisse Bedam satis apparet cum diligenter legitur eius commentarius. Qui tamen in eo errauit quod in secunda parte (emungit) exponit per emulget, referens id etiã ad vbera, & intelligens eum, qui vehementer emulget vbera elicere sanguinem ex vberibus. Intelligendum est enim qui vehementer emũgit nares, vt patet ex Hebreis & Græcis, quæ nares, apertè exprimũt. Bedæ cõmetari', ad verbum desumptus est ex diuo Gregorio Gregor.
lib. 27. Moral. cap. 1. Loquitur ergo sapiens de duplici vehementi emulsione, altera lactis ex vberibus, altera muci ex naribus. Et his comparat tertiam, qua expressio irarum producit discordias. Et est sensus: Sicut per emulsionẽ lactis, simul educitur butyrum, & sicut per emunctionem narium si vehemens sit educitur sæpè simul & sanguis, ita si quis non cohibeat cogitationes suas & conceptam iracundiam, sed per stultitiam suam emulgeat eam & exprimat eam verbis iracundis & minabũdis, volens semper ius suum prosequi, aut potius qui verbis importunis prouocat aliorum iras, simul producet & excitabit sibi discordias & contentiones contra alios. Monet ergo hac parabola comprimendam iracundiam, & ori manum imponendam cum quis exagitatur malis vel superbis cogitationibus Subtilius tamen ad similitudines duas attendendo videri potest alteram pertinere ad virtutem, alteram ad vitium, quamuis vna tantũ explicetur, vt per emulsionem lactis quæ adfert secum butyrum significetur tacitè prolatio modestorum, humilium & sapientum verborũ quæ secum adfert pacem, dulcedinẽ & pinguedinem quandam mentis, sicut per emunctionem narium quæ sanguinem educit significatur quod exprimitur prolatio iracũdorum sermonum quæ discordiam parit, vt sit sensus: Qui emulget lac, simul & educit butyrum: sic qui ex corde suo profert suauia verba modestiæ & gratiæ plena, simul etiam adfert in audientibus mentis pinguedinem qua nutriatur & reficiatur. Qui vero nares emungit sæpè & sanguinem elicit, ita qui ex corde suo sordes verborum profert superbe & iracũde loquens, adfert simul & discordias quas sæpe sequitur sanguinis effusio. Sic intellexisse Septuaginta apparet ex eorum versione, quæ sic habet: Emulge lac & erit butyrum. Si autẽ expresseris nares, exibit sanguis, satis significãtes has duas similitudines nõ pertinere ad idem.

idem. Significatur ergo hic quod alibi dicitur Responsio mollis frãgit iram, & sermo durus suscitat furorem. Gregorius Nazianzenus oratione 21. verba illa, Emulge lac & erit butyrũ, refert ad pressam sacrarum scripturarum considerationem, quæ affert intelligẽtias pinguedine plenas. Citans enim ea verba sic explanat. Verum dictis aliquid elaboratius addemus: Emulge lac & habebis butyrũ. Inquire, & inuenies forsitan quod magis te nutriat.

Sup. cap. 15. Nazian.

CAPVT XXXI.

1 *VErba Lamuelis Regis, Visio qua erudiuit eum mater sua.*

2 *Quid dilecte mi, Quid dilecte vteri mei, Quid dilecte votorum meorum?*

3 *Ne dederis mulieribus substantiam tuam, & vias tuas ad delendos Reges.*

ADMODVM singulare est postremũ illud libri huius caput. Continet enim & singularem titulum & singularem materiam. Nam vt titulus indicat, primum continet singularia quædam documenta quæ à matre Sapiens accepit, & deinde ex matre occasione accepta carmine describitur excellentia sedulæ mulieris Titulus autem, & nouum tribuit Salomoni nomen, & describendam materiam nouo etiam nomine appellat, quia eam vocat sicut & superiori capite, visionem, hoc est, prophetiam. Sola enim hæc duo capita in hoc libro istam habent appellationem. Nomen autem Lamuel omnium consensu hic Salomonem significat. Cuius vocis etymologia est, ipsi Deus, scilicet est, vel cum ipso est Deus, & cõstat duabus literis nominis Salomonis. Omissa est enim prima litera S. & additum est nomem Dei El. Et videri potest hoc nomen matrem ei tribuisse postquam videret Deum esse cum eo, quoniam in verbis matris nomen hoc ponitur, vt quæ prius eum vocauit Salomonem nunc omissis quibusdam, & quibusdam additis vocauerit eum Lamuel. Dicuntur autem verba subiuncta esse verba Lamuelis, cum mox dicat esse verba matris suæ, siue quod sint ab ipso descripta, siue quod ad ipsum pertineant, tanquam ad ipsum peculiariter a matre dicta. Vocat visionem vel prophetiam sequentem matris doctrinam, non quòd sit de futuris vaticinatio, sed quod sit diuina doctrina, quam vel ipsa mater per se vel per Nathan prophetam ex diuina reuelatione accepit. Visio, inquit, hoc est, oraculum diuinum quo erudiuit eum mater sua. Vnde constat hanc matrem singulariter piam fuisse & ex pietate erga Deum peculiarem filij gessisse curam, quo illum in his quæ Dei sunt rectè institueret pro legitima suscepti regni administratione. Nec puduit regem licet sapientissimum tradita sibi à matre documenta & recipere & ore proponere, vt suo exemplo doceret non patris tantum monitã filiis amplectenda, sed & matris, iuxta illud quod prius dixerat: Audi fili disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ. Nam supra capite 4. testatus est quæ à patre acceperit

Prouerb 1 monita, nunc verò quæ à matre. Cæterum verisimile est matrem hæc salutaria monita filio dedisse iam in iuuentute suscepto in regẽ post mortem patris Dauidis. Quæ monita mater traditura, in sermonis exordio Rhethorũ more beneuolentiam captat, blandiuscule filium compellans & titulis amoris gratiam apud illum captãs, maternum hac ratione declarans affectum, & regis dignitatem omnino conseruans. Primum ergo dilectum suum tantum vocat, aut vt habent Hebræa filium suum. Nam ter pro dilecto Hebræis semper est nomẽ filius quod apud nos semper est subaudiendum. Secundo, augendo quod prius dixerat vocat eum dilectum scilicet filium vteri sui, insinuans dolores & pericula partus, naturęque consortium, atque ob id & pro naturæ & Dei legibus magis esse obtemperandum matri. Tertio magis adhuc augendo vocat dilectum votorũ suorum, hoc est, in quẽ tendũt omnia vota & desideria ipsius, hoc est filium vnicè dilectum & exoptatissimum, cui regnum à patre Dauide magno desiderio & summis precibus obtinuit, pro cuius salute vnice solicita fuit, in quo omnia eius desideria quiescebant, Quod autem dicit, Quid dilecte mi, &c. aut est oratio imperfecta supplẽda hoc vel simili modo, Quid petã à te, aut quid potissimum tibi dicam. Aut dictio quid tantum posita est, vt sit excitantis ad attentionem dicendorum, vt sit quasi dicas, Hem vel heus dilecte mi. Subiiciuntur autẽ quatuor seu quinque monita matris. Quorum primum est, Ne dederis mulieribus, &c. vbi notandum imprimis male legi in secunda parte diuitias tuas, quomodo tamen etiam Beda legit, cum legẽdum sit vias tuas, vt habent libri correctiores. Nam id concordat cum Hebręis. Verum quia præcedit substantiam aliquis vias mutauit in diuitias, quod sic videretur esse sensus apertior. Porrò pro (substantiam) potest etiam verti et melius robur vel fortitudinem, quamuis dictio Hebraica etiam substãtiam et opes hominis significet, quod hæ sint hominis robur Vnde Septuaginta verterunt σὸν πλοῦτον, id est, tuas opes & diuitias. Iuxta quam vocis acceptionem instruit mater filiũ, ne det opes suas mulieribus, hoc est, ne tanto ardeat mulierum amore, vt det eis aut pro eis consumat suas opes. Sed quoniam timendum non est ne rex consumat suas opes in mulieribus, rectius intelligitur significatum robur et fortitudinem non dandam. Robur, inquam, tũ mentis, tum corporis Metuendum enim etiam regi est ne frequenti mulierum abusu, corporis vires perdat et animi, cum nihil magis animum reddat effœminatum, nihil magis eius intentionem eneruet et frangat. Atque hæ tum corporis, tum animi vires, præcipuè sunt hominis diuitiæ, vt etiam de eis nostra lectio possit accipi cum dicitur, Ne dederis mulieribus substantiam tuam, hoc est, opes tuas, inter quas primæ sunt animi et corporis vires et bona constitutio. Quod sequitur, Et vias tuas ad delendos reges, sic debet accipi, Ne dederis actiones et cogitationes tuas ad id quod delet et perdit reges, nempe ad amorem inordinatũ mulierũ qui maximè perdit reges, alienãs eos à Deo et intentione negociorum regiorũ. Neque enim conuenit

intelligere

matrem monuisse ne animum suum adiiceret ad perdendum reges vicinos, quemadmodum quidam intelligunt. Nam bellum ad uersus infideles non solũ erat licitum illi populo, sed etiam laudabile ad tollẽdum idololatriã & cętera nefanda crimina. Et ferè in sententiis secunda clausula respondet priori:

4 *Noli regibus ò Lamuel, noli regibus dare vinum, quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas.*
5 *Ne forte bibant, & obliuiscantur iudiciorum & mutent causam filiorum pauperis.*

SECVNDVM istud est matris preceptum, quo iam regibus & principibus monet cauendum ab immoderato vini vsu ipsaque ebrietate, sicut superiori præcepto monuit cauendum à libidine. Vtrumque enim æquè peruertit mentem & negligentes facit homi-
Osee 4. nes in suo officio. Vnde in Oseæ dicitur: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Habent autem hoc præceptum rectius Hebręa, hoc modo, Non est regum Lamuel, non est regum bibere vinum, & principum non sicera, vel & principum non est quęrere vbi est sicera. Non enim mater monere vult quid filiũ non cõueniat alijs facere, sed quid ipsummet nõ conueniat in se admittere, videlicet quod non conueniat ei vinum bibere, immoderate scilicet, vt qui rex sit. Proinde nostra lectio sic est accipienda, O Lamuel noli tibi ipsi tãquam regi, noli (inquam) tibi, nec his qui tecum præsunt & iudicare populum debent, dare vinum intemperate. Nam hoc vitium in aulis regum familiare esse solet. Cæterum quod apud nos est, quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas, Hebræa non habent, sed tantum & principum non est sicera, vt mirũ sit nostrum sic vertisse interpretem, nisi quod & alibi diuus Hieronymus dictionẽ Hebræã hic positam רוזנים Rozenim, quæ propriè significat principes, vertit secretorum scrutatores, vt Esaiæ 40. Et omnino verisimile est nostrum interpretem pro Lamed deseruiente legisse לא Lo, quod significat non, ita vt putauerit sensum esse, Nõ sunt secretarij, vbi sicera vel ebrietas scilicet est, vel regnat. Nec male conuenit hæc ratio prohibitioni ebrietatis & intemperantiæ vini in regibus. Cum enim rex & regij negocia tegni quam maximè secreta habere debeāt, necesse est eos maximè abstinere ab ebrietate, per quam efficitur homo facilis ad effundendum quod gestat corde. Subditur tamen in sequẽti versu alia ratio cauendæ intemperantiæ in regibus & omnibus iudicibus. Ne fortè, inquit, vbi bene biberint, obliuiscantur iudiciorum, quæ proferre debēt, & male pronuncient in causa filiorum pauperis, hoc est, pauperum, pro quibus maximè debent ex officio esse soliciti. Vnde Eccle-
Eccl. 10. siastes dicit: Væ terræ cuius principes manecomedunt, & beata terra cuius principes vescuntur in tẽpore suo ad reficiẽdum, & non ad luxuriam. Simili ratione & sacerdotibus in suo occupatis officio vinũ dominus prohibet
Leui. 10. dicẽs, vt est in Leuit. Vinũ & omne quod inebriare potest nõ bibetis tu & filii tui, quando intrabitis in tabernaculum testimonii, ne moriamini, quia præceptum sempiternum est

Ian. in Prouerb.

in generationes vestras. Et vt habeatis scientiam discernendi inter sanctum & prophanum, inter pollutum & mũdum, doceatisque filios Israel omnia legitima mea quæ locutus sum ad eos. Vtinam hoc præceptum & à iudicibus & à sacerdotibus hodie rite obseruaretur, quibus cum vini intemperies omnino minime conueniat, maximè tamen frequens est, impleturque in eis etiamnum quod de suis Esaias conqueritur. Venite sumamus vinum & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie sic & cras. & multo amplius. Quin & Car- Esa. 26.
thaginenses simili lege interdixerunt magistratibus vsum vini. Quod in ipsis laudat Plato lib. 2. de legibus.

6 *Date siceram mærentibus, & vinum his qui amaro sunt animo.*
7 *Bibant & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui non recordentur amplius.*

DIXERAT quibus non sit dãdum vinũ, nunc pro tertio præcepto demonstrat quibus sit dandum, quamuis istud potius videatur obiter introductum, & non peculiariter pertinere ad officium regis. Vnde non dicit da, sed date, quasi ad omnes pertineat. Cũ autem Hebræa habeant, Date siceram pereunti, ne per pereuntem intelligi putarentur damnati ad mortem (quidam intelligũt sed non satis rectè. Nam illis sanè nõ ita multũ vini debetur, si velimus eos pie mori) sed per pereuntes intelligerentur omnes qui affliguntur, qui penuriam vel amissionem rerum suarum patiuntur, bene vertit interpres mœrentibus. Quibus sic vult dare vinum quo modo regibus dari noluit, nempe in ea largitate vt egestatis & afflictionis suæ ad tempus obliuiscantur, Regibus verò non in ea largitate vt obliuiscãtur iudiciorum ab illis proferẽdorum. Bibant, inquit, & obliuiscantur, hoc est, sic bibant vt obliuiscantur. Indicat hic locus largiorem potationem indulgẽdam his qui quotidianis fatigantur laboribus. Cæterum loci huius sublimior quidam sensus iucundus admodum est à Beda explicatus, nempe mœrentibus siue ob exilium huius mundi, siue ob prioris vitæ maculas. dandum esse vinum quod verè lætificat cor hominis, quod dominus in nuptiis fecit ex aqua, cõsolationẽ scilicet scripturarum & cœlestis sapientiæ, ac poculũ sanguinis Christi, vt sic inebriati peregrinationem huius vitæ leuius ferant, ac cõdemnationi metum quem lex Mosaica incutit animo excutiant, nec absorbeantur abundantiori tristitia, pusillanimitate aut desperatione. Quod si & priorem sententiam mysticè placet accipere qua vinum regibus prohibetur, de alio vini genere accipiendã erit, nẽpe de carnis & mundi voluptatibus, quæ his qui per Christum reges facti sunt vt vitiis dominentur, non conueniunt, quia in eis qui illis dediti sunt, nullum est studium inquirẽdi secreta rerum cœlestium, sed per illas fit vt obliuiscantur iudiciorum Dei, & pauperum Christi. Non est ergo bibendum vinum, quod obliuisci facit iudiciorum Dei, bibendum autem quod facit obliuisci mala huius vitæ.

r *Aperios*

8 *Aperi os tuum muto, & causis omnium filiorum qui pertranseunt.*

9 *Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & indica inopem & pauperem.*

POSTQVAM docuit filium suum à quibus debeat abstinere, nunc docet quibus vacare reges potissimum debeant, nempe iudicus inter mortales exercendis & defensioni pauperũ per iustitiæ exercitium. Quod primũ dicit obscurius, sic inquiẽs: Aperi os tuũ muto, hoc est, ei qui pro se aut nescit loqui per imperitiam, aut non audet loqui per inopiã & verecundiam. Pro tali tu ipse loquere patronũ te illi exhibens & æquum iudicẽ. Cũ autem sequitur, & causis omniũ filiorum qui pertranseunt: per filios qui transeunt, intelligũt quidam generaliter omnes homines qui cõtinue pertrãseunt & exciduntur & moriũtur, iuxta illud: Mane sicut herba transeat, mane floreat & transeat, vespere decidat, indu-
Psal.89. ret & arescat. Nam illo Psalmi loco idem est verbum quod hoc loco. Itaque quod dicitur omnium filiorum qui pertranseunt, perinde est ac si dixisset omnium mortalium, vt intelligatur significari regem omnibus debere impertiri iustitiam, & diuitibus, & pauperibus. Magis tamẽ apparet significari peculiariter homines quosdã ope indigẽtes. Vnde sunt qui peregrinos intelligũt significatos qui trãsire coguntur, & tãquam ignoti non facilè inueniunt qui pro eis loquantur. Potest & sic accipi, vt filij qui pertrãseunt, sint qui iniuria sic afficiũtur & premuntur, vt morti sint proximi, & trãseãt ex hac vita. Huic cõuenit quod Hebræa habent, filij trãsitus vel excisionis.
Gregor. Diuus Gregorius mysticè hanc sententiã prędicatoribus adaptans, intelligit filios pertranseuntes, eos qui in hoc mũdo viuunt tanquã peregrini, futurã patriam inquirentes. Sic autem habet li.15. Moral. ca.27. explicãs hãc sententiã, Muti dicuntur qui prædicatorum verbis contradicendo minimè resistunt. Qui etiam pertranseuntes sunt, quia intentionem mẽtis in amore vitæ præsentis figere dedignãtur. Quod obscurius dictum est, sequentibus verbis apertius inculcatur. Nec enim satis habuit semel dixisse, sed quod omnino semperque regibus faciendum est, repetit: Aperi os tuũ, decerne quod iustũ est, & iudica inopẽ & pauperem, liberando scilicet eos ab opprimentibus eos. De diuitibus verò non opus erat dicere. Nam illi, vt rarò afficiuntur iniuria, ita & se facilè defendũt, & facile patronos inueniunt. Et hactenus quidẽ monita matris. Quę sequũtur, occasione matris, in laudẽ strẽnuæ dicũtur mulieris. Est autẽ carmen viginti & duobus constãs versibus, iuxta ordinem & numerum literarũ Hebraicarũ, à quibus ex ordine versus incipiunt, quomodo & Psalmi aliquot contexti sunt, & Threni Hieremiæ. Quod vt ad literam facta & laudes continet probæ mulieris, ita in mystico sensu piè accommodatur, & cuique animæ fideli & ipsi Ecclesiæ, quemadmodũ prolixè prosequitur Venerabilis Beda, rectius sanè quam Lyranus qui secutus suum Rabbi Salomonem, putat carmen istud etiam secũdũ literalem sensum dictum de sacra scriptura, quã per mulierem fortem putat significatam. Caietanus etiam carmen quod sequitur putat esse matris Salomonis verba, quibus descripserit officia probæ mulieris, vt filius disceret quærere talem vxorem quæ huiusmodi haberet cõditiones. Sed prior sententia est probabilior. Sic ergo incipit hoc carmen.

Mulierem fortem quis inueniet? procul & de vltimis finibus precium eius: *Aleph*

LOQVITVR de muliere maritata, vt ex sequentibus patet, ita vt verti etiam posset, Vxorem fortem. Fortem mulierem vocat non tam ad fortitudinem corporis quam ad fortitudinem animi respiciens, hoc est, quæ non sit animi deiecti, nec pro ingenio muliebri timida ac parum animosa ad res gerẽdas, sed strẽnua, sedula & planè virilis animi, & in ferẽdo, & in agẽdo. Vnde Græcis est γυναῖκα ἀνδρείαν mulierem, vel vxorem virilem vel fortẽ. De huiusmodi cum quærit, quis inueniet, significat raram esse, & fœlicem eum esse cui talis obtigerit, vel vxor, vel mater, vel domestica. Iuxta enim proprietatem linguæ Hebrææ huiusmodi quæstiones raritatem significant Psal.14
rei de qua quæritur, vt cum dicitur. Domine Sup.c.2
quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis re 2.Reg.2
quiescet in monte sancto tuo? Quis potest dicere mundum est cor meum? Si homo peccauerit in Deum, quis orabit pro eo? Ita & hic significatur paucos esse qui talem inuenire, aut quibus talis obtingere possit vxor, idque propter taliũ mulierum raritatẽ. Et quoniã rara talis est mulier, ideo & est magni ęstimãda. Vnde subditur, Procul & de vltimis finibus preciũ eius. Pro quo Hebręa habẽt clarius, Lõginquũ ab vnionibus precium eius, hoc est, pluris est æstimãda quã margaritæ quãlibet magni precij. Vnde Septuaginta habent τιμιωτέρα δ' ἐςὶ λίθων πολυτελῶν, preciosior est lapidibus magni precij. Proinde & nostra lectio sic est accipienda, precium eius mulieris est procul petendum, & de vltimis finibus terræ petendum, hoc est, precium eius magnum est, carum & rarum, vt ea quæ à longe afferuntur. A longe petendum est quod ei debeat comparari & æquiparari, hoc est res est preciosissima, cuius precium vix inueniri potest. Non enim relatiuum eius est masculinũ referendum ad quis, sed fœmininum referendum ad mulierẽ, vt patet ex Hebræis & Græcis. Iuxta mysticum sensum fortis hæc mulier vel vxor, est fidelis quæque anima, & ipsa tota Ecclesia, quæ Christum habet sponsum, fortiter sese gerens, & in aduersis quibusque tolerãdis, & in virtutibus quibusque perficiẽdis, ita vt & sanguinem suum pro Christo effundere sit parata & resistere possit principatibus et potestatibus cũ quibus ei cõtinnum in hac vita est bellum. De hac muliere forti merito quæritur quis eam sit inuẽturus. Solus enim Christus inuenire sibi potuit talem vxorem, qui solus eam talem facere potuit, quo eam faciente talem euasit illa admodum preciosa, ita vt precium eius à longe petendum sit, nempe è cœlis, superans longè omnium gemmarum valorem. Beatitudo enim cœlestis quæ precium est & merces huius mulieris

mulieris fortis,longe excedit omnium creaturarum æstimationẽ. Vnde in Ecclesiastico
Eccl.26. vbi nõnulla similia huic loco habẽtur de muliere forti & bona,sic dicitur: Gratia super gratiam, muiier sancta & pudorata. Omnis autẽ ponderatio non est continẽtis animæ. Cũ autẽ mysticè hoc carmẽ cuiuis fideli animæ accommodari possit, eximio modo quadrat,in eam,quæ inter omnes excelluit fideles animas, quæque Ecclesiæ fundamentum est & typus,in virgine scilicet Deiparam,quæ vere rara est mulier,vt quæ parẽ non habuit vnquam nec habitura est. Verè mulier fortis,
Gen. 3. de qua dictum est,Ipsa conteret caput tuum.

Beth,Gimel *Confidit in ea cor viri sui, & spolijs non indigebit. Reddet ei bonum & non malum omnibus diebus vitæ suæ.*

ANTE omnia describitur quid boni mulier fortis adferat viro suo, quia id est primum quod in vxore desideratur, vt per eam bene sit viro. Confidit (inquit) in ea cor viri sui, hoc est, quoniam fortiter se illa gerit, vir eius non metuit de eius incontinẽtia, non metuit ne prodigat rẽ familiarem, aut eam otio & negligentia perire sinat, sed conspecta eius, tum probitate, tum diligentia bene confidit in ea cor viri, quod alioqui ob mulierem parum probam aut sedulam æstuare solet & torqueri multiplici metu. Et quod hæc viri confidẽtia eum non frustrabitur, docet pars sequẽs, Et spoliis non indigebit. Quod non est sic accipiendum, quasi vir per mulierem sit habiturus latis spoliorum, sed quod per diligẽtiam vxoris abundabit domesticis opcribus, vt non sit ei necesse desiderare spolia hostilia, atque ob ea conquirẽda ad bellum procedere. Sunt qui spolia putant phrasi Hebraica significare quæcunque necessaria ad rem domesticam. Ostendit ergo hæc pars bene cor viri in ea confidere, quod sequẽs versus magis adhuc comprobat. Reddit ei, vel reddet ei bonum & non malum. Hoc est, iuxta confidẽtiam quam vir de ea habet, reddet hęc mulier viro bonũ, idque sine alicuius mali permixtione, nec id ad breue tẽpus, sed omnibus diebus vitæ suæ, ergo & post mortẽ mariti, si ipsam superesse contingat non obliuiscetur eius, sed piè semper erga illum affecta persistet. Bonum autẽ quod mulier viro reddit, est animi securitas, & per illam cordis lætitia, vitæ longęuitas, rerum domesticarũ procuratio
Eccl.26. & conseruatio, & id genus similia. Simile est in Ecclesiastico: Mulieris bonæ beatus vir, numerus enim annorum illius duplex. Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ illius in pace implebit. Et postea, Gratia mulieris sedulæ delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit disciplina illius. Mysticè benè cõfidit desponsa sua, quam iam gratia sua fortè reddidit Christus, quòd ab integritate fidei in ipsum non deficiet, quantũuis multi sint qui eius integritatẽ corrumpere moliantur, siue prauis doctrinis, siue carnalibus illecebris. Bene cõfidit quod pro honore suo promouẽdo sedula sẽper laborabit, ita vt ea laborãte nõ indigebit vnquã spoliis, quia assiduè de manu & potestate diaboli spolia accipiet, direpta per spõsæ suæ prędicationes & bonæ cõuersationis exẽpla. Hæc enim memor expectationis quã de se habet spõsus suus, memor beneficiorum quæ ab illo accepit, reddet ei nõ nisi bonum, studẽs illi in omnibus gratificari & gratias agere, agnoscẽs etiã omne bonũ quod habet & quod facit, illius esse, ab illo se accepisse, & proinde illi reddẽdũ. Malum verò quod habet non esse illius, & ideo non illi reddẽdũ aut ascribẽdũ. Facit autẽ id nõ ad brẽue tẽpus, sed perseueranter omnibus diebus vitæ suæ, iuxta illud: In sanctitate & iustitia seruiamus coram ipso, omnibus diebus nostris.

Quæsiuit lanam & linum, & operata est consilio manuum suarum. Dalet
Facta est quasi nauis institoris de longe portãs panem suum. He

HIc iam incipit ostẽdere quomodo fiat vt vir spoliis nõ indigeat, sed bene cõfidere possit in vxoris suæ sedulitate. Quęsiuit, inquit, lanã, & linũ, hoc est, non expectauit vt ei lana & linum obruderẽtur & ad operandũ cogeretur, sed ipsamet quęsiuit lanam & linũ, cupiẽs illa sibi comparare, vt honestis artibus & labore sexui muliebri conueniente domũ repleret rebus necessariis, atque ob id comparatis lana & lino operata est in eis cõsilio manuum suarũ, hoc est, per industriam manuum suarum, & non tantum manuum alienarum. Consiliũ enim manuum positum est pro industria, quia propriè manibus non conuenit consilium. Hebræa clarius sic verti possunt. Operata est in voluntate manibus suis, hoc est, operata est libenter & non coactè. Sic autẽ operando facta est similis nauibus institorũ, id est, mercatorũ, quia sicut illę naues quędã in lõginquas orbis partes deferũt, pro quibus ex eisdẽ locis referũt alias merces vnde mercatores sibi victũ & necessaria cõparant: ita & illa à longe sibi parat panem suum, hoc est, Victum familiæ necessarium, quia pro his quæ manibus suis operata est, comparat sibi etiam quæ ex longinquo adferuntur, dansque exteris pannum à se confectum, accepit ab eis frumentum in cibum. Ipsa ergo cum domi maneat, nec cum mercatoribus extremos currat ad Indos, tamen velut nauis quædam necessaria à longè aduehens, etiam ipsa, sua exteris communicando, portat de longe panẽ suum. Illud enim de longe portãs panẽ suum, non ad nauẽ referẽdum est apud nos, sed ad mulierẽ quę ea in re naui assimilatur, queadmodũ patet manifestè in Hebręo, vbi naues pluraliter ponuntur. In eo ergo constituitur mulieris laus, quod manuali opera etiam peregrinas opes, & non solum quæ domini nascuntur, inferat in domum mariti, nõ tamẽ ad luxum, sed ad necessitatẽ, quæ nomine panis designatur. Mysticè hęc item præstat Christi sponsa, quæ quod sibi, suisque paret, quibus tegantur & ornentur, vndique sibi comparat aptos ad hoc Dei sermones, in quibus aptè disponẽdis diligẽter laborat, velut fila texens. Ex quo labore non tãtum sibi suisque vestes ex diuersis virtutibus cõtextas conficit, sed & exteris vsque in fines terræ vtilis est, & ab illis quoque vndiquaque colligit

quæ suis sint vtilia,& panem preciosum & à lõge petitum adfert sibi suisque,panem scilicet qui mentem nutriat,qui nõ è terra,sed è
Ioan. 6. cœlo peti debet, iuxta illud Euangelicum: Ego sum panis viuus qui de cœlo descendi.

Et de nocte surrexit,deditque prædam domesticis
Vau. *suis,& cibaria ancillis suis.*

PRÆTER diligentiam in laborando,superioribus versibus duobus significatam,hic iam eius vigilãtia,prouidentia, & solicitudo erga domesticos indicatur,quorum opera ei est necessaria in operibus suis. De nocte, inquit,surrexit,hoc est,ante lucẽ,& vt habẽt Hebræa cũ adhuc nox est, tunc incipit cogitare de operib⁹ diurnis promouẽdis,ideoq́, domesticis suis singulis mox deputat cibũ diurnũ ipsis necessariũ etiã ante lucẽ,quo sic partem diei lucri faciat. Nec tantũ solicita est pro suo victu,nec tãtũ cogitat de labore suorũ domesticorũ,ac fructu quẽ inde est perceptura,etiã de victu eorũ est solicita, deputans eis illum etiam ante labores,vt ad labores alacrius accedant. Neque enim expectandũ eis, vt tum primum victum accipiant cum eum lucrati fuerint suo labore,etiã priusquã operari incipiãt summo mane singulis suus cibus est deputatus ab ea,vt quæ sibi iã abundè prius prouidit de esculentis familiæ necessariis. Nec deputat ad luxũ,sed ad necessitatẽ, ita vt nihil eis desit, nec abundantia foueat vitia. Hæc enim omnia versus iste insinuat. Nec est ociosa coniunctio (&) in principio, quæ tamẽ in multis libris deest, sed addendã patet ex Hebræo. Coniungit enim hunc versum cum superiori,in quo dicitur hæc mulier sibi panem comparasse significatq́. pane cõparato statim cogitare de eo distribuendo suis domesticis. Quod autẽ noster vertit,dedit prædã:verum quidem est dictionẽ Hebraicã טרף Tereph, propriè significare prędam,rapinã,& id quod captũ est à feris in cibum illorum. Verũ generaliter significat aliquando quẽuis cibũ, quẽadmodum hic ferè alij vertũt. Vnde & 70. hic habẽt βρώματα hoc est escas, & eandẽ dictionẽ noster in Psa. 110. vertit escã, vbi legimus, dedit escã timẽtibus se. Itaque nomẽ prædæ accipi debet hic simpliciter pro cibo. Aut nomine prædę significatur cibus quem non per otium ex dono alicuius accepit, sed quẽ sua fortitudine indefesso scilicet manuum labore è manibus fortunæ veluti vi accepit, instar ferarum raptum, viuentium ex sua fortitudine. Cui bene conuenit quod mox dixerat, de longe sibi panem comparasse veluti prædam aliquam. Pro cibaria Hebræis est dictio חק Choc, quæ significat statutum & significatur ea dictione sæpè portio cibi quæ alicui pro cõditione naturæ & personæ debetur, in qua significatione ponitur, capite superiore, vbi legitur, tribue tantum victui meo necessaria. Nam ibi vt diximus, Hebræa habent, nutri me pane statuti vel dimensi mei. Hanc ergo significationem & hoc loco secutus est interpres vertens cibaria. Potest tamen etiam aliter accipi, pro penso operum, quod diligens vxor singulis mane, cum dispensatione cibi deputat peragẽdum ea die. Vnde Septuaginta verterunt, & operam ancillis. Et hæc quidem ad literam. Cæterum quod facit diligens & prouida matrona temporaliter, facit idem spiritualiter etiam Christi sponsa. Postquam enim cœpit in lana & in lino laborare vnde vestes texuntur, hoc est, meditari in scripturis sacris, surgit de nocte torporis, ante lucem sæpe se occupat in lege Dei, cogitatque quo modo ex scripturis cibum distribuat domesticis suis, sibi scilicet commissis fidelibus vnicuique pro captu & necessitate sua, vt refecti ad operãdum cum ipsa roborentur, dans iuxta Christi præceptum familiæ eius in tempore tritici mensuram, vt est apud Lucam, pro Luc. 12.
quo Græcè est σιτομέτριον, hoc est, dimensum, quod hic dicitur statutum, præscribens item singulis suarum operarum pensum, quid scilicet cuique pro sua sit vocatione peragẽdum. Peculiariter autem dat, seu tantum domesticis suis, cibum illum eximium corporis domini, qui cibus rectè nomine prædæ significatur, sicut & illo loco Psalmi, qui supra est designatus, vbi legimus, Escam dedit timentibus se, Eo quòd corpus dominicum velut captũ fuit à bestiis & dilaceratum dum ab impiis Iudæis & instar ferarum sanguinẽ eius sitientibus crudeliter & captum est, & flagellis, coronæ spinis & clauis discerptum.

Considerauit agrum,& emit eum, De fructu manuũ Zayn
suarum plantauit vineam.

PERGIT viterius insinuare bonæ matronæ officia, ostendendo eam non solum diligẽter curare domestica & quæ domi sunt agẽda, sed in hac cura adeo proficere, vt possit etiam animum adiicere ad agros comparandos. Post curam, inquit, domesticam, quæ prima esse debet cogitauit de agro emendo, tantum fuit eius lucrum ex labore domestico. Cumque inter agrum & agrum sit maxima differentia, quòd attinet ad fertilitatem, considerauit diligenter agrum quendam fertilem venalem sibi oblatum, & emit eum atque in eo plantauit vineam de fructu manuum suarum, hoc est ex lucro quod manibus & opera sua & domesticorum parauit, quo lucro conduxit operarios ad plantandũ vineam, vt ex suo labore non tantum haberet panẽ, sed & potum qui se suosq́. manuũ recrearet. Fecit idem & spõsa Christi Ecclesia, maximè si primitiuã respicias, quę nõ satis habuit in Iudæa velut domi, vbi nata erat laborare, ibiq; pascere suos domesticos Iudęos, sed considerãs agrũ totius mundi & gẽtiũ populũ incultũ & neglectũ, qui cultura posset bonorũ operũ fieri fertilis, emit eum suumq́. esse fecit, missis in vniuersum orbẽ prædicatoribus, per quos fidei subiectus est mundus, in quo etiã suo suorumq́. labore, et quasi fructu manuũ suarum, hoc est, bonarũ operationũ, plantauit vineã, seipsam scilicet, multiplicãdo per orbẽ Ecclesias, ex quarum profectu spõsus et spõsa veluti lętitię vino inebriãtur, quod vinũ suo spõso spõsa promittit in Can. dicẽs Dabo
Cant. 8. tibi poculũ ex vino condito et mustum granatorũ meorũ. Quod fecit Ecclesia primitiuã, fecit deinceps semper sponsa Christi, et etiãnum facit studens semper fidem dilatare ad loca Christum ignorantia seq; ipsam in illis plantare.

Accinxit

Beth. *Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachium suum.*

BENE hic versus superiori subiectus est. Cum enim mulier hæc non tantum domesticis,sed etiam rusticis operibus se dedisset,opus erat omnino magna animi corporisque fortitudine vt vtraque ritè præstare posset. Accinxit ergo,inquit,fortitudine lumbos suos,hoc est,induit & assumpsit omnino virilem animum & fortitudinem,quæ in lumbis & brachiis maximè apparet, seq; ad operandum alacriter parauit: Accingere enim se in scripturis,est se ad alacriter opus aggrediendum
Psal. 19. dum disponere. Vnde in Psalmo dicitur: Indutus est dominus fortitudinem & præcinxit se.Sic & Christi sponsa,quo plus vidit sibi superesse laboris in conuertendis gentibus non est fracta animo,sed vtiliter se ad opus composuit,& quo expeditior esse posset,restrinxit in se carnalium desideriorum illecebras,& ad peragẽdum fortiter virtutis opera brachium suum manusque exeruit, iuxta præceptum
Luc. 12. sui sponsi:Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris.

Theth *Gustauit & vidit quoniam bona est negotiatio eius,*
Iod. *non extinguetur in nocte lucerna eius.*

Manum suam misit ad fortia & digiti eius apprehenderunt fusum.

QVID secutum sit prædictam mulieris negotiationem, his ostendit. Gustauit,inquit,hoc est,ipsa experientia probauit & percepit, viditque ac animaduertit, quòd negotiatio eius,illa scilicet & qua ex lana & lino parauit familiæ cibũ, & qua mercata fuit agrum,esset bona,vtilis,& frugifera, ideóque magis accensa est ad diligentiam,adeò vt in nocte nolit lucernam suam extinguere, vt etiam tunc aliquot horis operibus incumbere possit domesticis, quando rusticis vacare non potest.Itaque tunc manum suam accommodat ad nendum,parans scilicet materiam diurno texturæ operi, omninóque rem grandem & quæ non nisi fortium est aggreditur, dum non satis habet interdiu laborare & domi & foris,sed etiam noctis partem in opere consumit.Secundo enim versu nihil aliud significatur quam nendi opus,quia pro fortia, dictio Hebraica significat verticulum,vel vt alij volunt colum.Mysticè Christi vel Salomonis sponsa & vxor, vbi sensit profectum suorum laborum & prædicationum per orbẽ diffusæ,miram inde voluptatem concepit,atq; hinc ardentior ad operandum est effecta, adeò vt nec in nocte tribulationum & persecutionum claritas fidei & virtutis eius qua luxit in orbe extingui poterit,adeóque vt cum à publicis factionibus vacare debet etiam in nocte aliis dormientibus ipsoq; tempore quietis & contemplationis, vigilet,cogitetq; de profectu aliquo faciendo, in scripturis se exercens atq; ex eis colligens certa loca,ac sententias veluti fila, quibus ad inuicem debite contextis vestes conficiantur ad operiẽdum hominum nuditatem.

Caph *Manum suam aperuit inopi,& palmas suas extendit ad pauperem.*

HACTENVS quam sit vtilis mulier fortis suæ familiæ ostẽdit, hoc verò versu declarat eam non suis tantum laborare, sed etiam egentibus quod proprium est fidelis mulieris, quam non tantum dare pauperibus ex his quæ lucrata est,sed etiam liberaliter & hilariter dare significat,dum dicit:Aperuit manũ suam,vel vt habent Hebræa, expãdit:& palmas suas extendit,vel vt habent Hebræa,misit.His enim verbis significatur liberalis & vltronea eius oblatio, ipsamque velut obtrudere egenis sua. Ad quod etiã significandum facit ipsa geminatio,manum suam aperuit & palmas suas extendit ,quamuis etiam dici possit simpliciter ipsum pro more sententiam geminasse diuersis verbis,vt in aliis versibus.Facit idem spõsa Christi, in operibus misericordiæ erga pauperes maximè occupata,vt non sit necesse hic mysticũ requirere alium sensum,quãuis iuxta Bedã rectè etiã intellexerimus mysticè significari Christi spõsam nõ tãtũ curam gerere suorũ domesticorũ,sed etiã pro externis & infidelibus solicitã semper cupientẽ etiã illis opem ferre suis manibus, ad quos mittit suos operarios qui illis succurrãt docẽdo, & veritatis ac salutis viã aperiẽdo.Sũt enim illi verè pauperes,quia ignorãtia veritatis laborãt,& per eã omni bono sunt destituti.Quibus manus aperitur,cũ eis succurritur,ne pereant inopia.

Lamed *Non timebit domui suæ à frigoribus niuis, omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus.*

EX prædicta mulieris diligentia declarat hic versus quis fructus ipsam sequatur, nempe quod non timebit domui suæ,hoc est domesticis suis,etiamsi irruant frigora niuis, à quibus multi sibi suisq; metuunt,tum quod frigore illo obtinẽte torpescere cogũtur,nec lucrũ facere possunt, cum vel maximè opus est sumptibus. Illa verò nõ metuit, quia eius diligẽtia & prouidẽtia factũ est,vt omnes domestici eius sint vestiti duplicibus vestibus, & proinde bene cõtra frigus muniti ,ob quod etiã nõ erũt à suo opere multũ impediti. Pro duplicibus tamẽ sciendũ est nõ esse Hebræis שנים Schenaijm,quod duo significat,quẽ admodũ legisse videtur noster interpres,sed שנים Schanim,quod coccũ vel coccinũ significare volũt,& punctis tantũ ab altero differt. Vnde vertũt vestiti sunt cocco, hoc est,coccineis,vestibus,intelligẽtes per hoc significatũ, quod cũ familia sit vestita coccino.multo magis munitã esse cõtra frigora niuis. Verũcum coccus nõ conueniat toti familiæ,nec cõtra frigus muniat,rectius videtur noster vertisse, quomodo teste Pagnino etiã R.Ioseph exponit etiãsi legat Sachanim, & 70.similiter verterunt διπλᾶς χλαίνας.i.duplices lænas uel chlamides. Mysticè spõsa Christi quæ iã diligẽter laborauit ad prouidendũ suis de his quæ sunt eis necessaria nõ timebit suis cum frigus persecutionum ingruerit , quod qui bene vestiti non sunt ferre non possunt , eósque à bene operando cessare facit. Illius enim diligentia & prouidentia factum est, vt qui verè sunt eius domestici, electi scilicet, qui certò ad eam pertinent, ita sint & fide & charitate muniti atque amicti , vt frigus illud facile superare possint nec ob id omittant virtutum

Mem. exercitium,nō tantum Deo famulantes æstatis,hoc est,prosperitatis tempore, sed & hyeme,hoc est,tempore aduersitatum.

Stragulatam vestem fecit sibi, Byssus & purpura indumentum eius.

Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senatoribus terræ.

Nun. HACTENVS prosecutus est ea mulieris opera,quæ ad necessitatem familiæ pertinent,nunc verò ea quæ ad decorem & ornatum sui,maritique faciunt. Stragulatā,inquit, vestem fecit sibi,quasi dicat,Non tantum eas vestes parat,quæ frigus arceant & pudorem, sed etiam quæ decorem adferant. Est autem stragula vel stragulata vestis, Varrone teste,à sternendo dicta,vnde quicquid insternebant stragulum appellabant.Itaque & vestis exterior quę reliquis inücitur, quale est Grecorum palliū, nomine hoc vocabatur.Itē quod lectis insternitur, item aulæa & tapetia,quod & iis lectis atque mensæ insternuntur, Vnde dictionem Hebraicam hoc loco positam noster vertit superius c.7.tapetibus pictis.Et hoc loco oportet sic accipere stragulatam vestem pro tapetibus pictis lectos ornantibus vel parietes cubiculorum. Significat ergo tātam huius mulieris esse diligentiam & sapiētiam, vt etiam suis suorumq; manibus comparet sibi regiam supellectilem & ornamenta sumptuosa,tapetia quidē & aulæa pro ornatu domus, byssinas verò & purpureas vestes pro ornatu proprii corporis,ita vt hoc ornatu se magis suo commendet marito dum in decentissimo habitu se suamq́; domū illius exhibet conspectui, nec laboribus mœchanicis aut rusticis, quibus aliquado occupatur, sordidatur.Quo ornatu non tantum ipsa cohonestatur, sed & vir eius, in cuius honorem non parum cedit virtus & splendor vxoris,qui & ipse ab ea similes accipit vestes.Per quæ nobilis est,insignis & prę aliis cōspicuus in portis, hoc est,in publicis cōsessibus & iudicij loco qui in portis esse solet, locis scilicet per quæ omnes egrediūtur & ingrediūtur. Significat ergo virū vxoris virtute sic ornari,vt inter regionis senatores ascribatur,atq; inter eos sit vel ex præcipuis. Item virum vxoris diligentia sic liberum esse à curis domesticis,vt cum ingenti honore publica obire possit munera. Inueniuntur hæc insigniter etiam in Christi sponsa ac sponso Christo. Neque enim satis habet hæc sponsa parare sibi & suis ea quæ sunt ad vitam æternam necessaria, rectam scilicet doctrinam & mandatorum Dei obseruationem,sed & singularia quædam ac varia virtutum ornamēta per adimpletionem Euā-
Psal.44. gelicorum consiliorum acquirit, vnde de ea canitur.Astitit regina à dexteris tuis,in vestitu deaurato,circundata varietate.Et domum quidem suam ornat veste stragula, dum ad decorem domus Dei cœremoniis variis sibique consentaneis diuinum cultum exornat. Induitur autem ipsa bysso & purpura dum & virginitatis candore & martyrum sanguine decoratur.in bysso enim quę candidi est coloris, virginitas,in purpura quæ sanguinei est coloris,martyrium designatur, quæ duo præcipua sunt Ecclesiæ ornamenta·Vnde pulchrè dictumest á patribus,quòd sancta Ecclesia electorum floribus vernans in pace habet lilia in bello rosas. Et in sermone quodam de festo omnium sanctorum sub titulo diui Augustini sic legitur: O vere beata mater Ecclesia,quam sic honor diuinæ dignationis illuminat, quam vincentium gloriosus martyrum sanguis exornat,quam inuiolatę confessionis cādida induit virginitas.Floribus eius, nec lilia nec rosæ desunt.Certēt nunc charissimi singuli ad vtrosq; honores amplissimas accipere dignitatum coronas,vel de virginitate cādidas,vel de passione purpureas.Ex hoc ecclesiæ ornatu nō parum nobilitatur & spōsus eius, qui etsi ignobilis videretur cum in hoc mundo conuersaretur, & maximè cum ante tribunal iudicis staret iudicandus,tamen nunc nobilis agnoscitur & eximius in Ecclesiis fidelium, quæ sunt tanquam portæ per quas acceditur ad Christum, & in quibus fidelium iudicia exercentur, vbi sedet Christus in medio eorum qui ab ipso constituti sunt principes super omnem terram & tanquam senatores terræ,de quibus dixit dominus: Vbi sunt duo vel tres congregati in nomine meo,ibi sum in medio eorum. Qui magis adhuc apparebit conspicuus & insignis, quando ad iudicandum omnes venerit in nouissimo die,quando cum illo sedebunt Apostoli super sedes duodecim,iudicantes duodecim tribus Israël. August Matt. 18 Samech

Sindonem fecit & vendidit. & cingulum tradidit Cananæo.

AVGET hic versus industriam mulieris, vt quæ adeò sit potens & diligens,vt lanæ & lini operibus non tantum comparet quæ suis sunt necessaria, sed etiam quæ aliis vendat à se suisque ingeniose elaborata. ideo que dicit eam & sindonem et cingulum fecisse & vendidisse. Est autē Sindon linteum ex precioso ac subtili lino contextū, quo ad ornatū capitis vtūtur mulieres putaturque à Sidone ciuitate Phœniciæ omnem accepisse, vbi primū inuentum sit.Certè Hebraicè hic est,Sidon,idē nomē quod est ciuitatis secūdū sonum,sed ciuitatis nomen per Tsade,hoc verò per Samech scribitur.In cingulis etiam ingeniose elaboratis,siue per texturam,siue per acus picturā,solēt mulieres ornamentum singulare constituere,quemadmodum declarat locus ille Esaiæ: Et erit pro zona funiculus. Esaie.3 Et alioqui duo hæc peculiariter mulieribus debentur,capitis tegmen,& vestium iuxta lūbos præcinctio, vt mirum non sit quod horum duorum peculiariter meminerit, Sindonis scilicet & cinguli,vt significetur ipsam nō sibi tantum parare muliebria ornamenta, sed & aliis,simulque indicetur quales merces potissimum vendere conueniat, nempe eas quæ ad necessarium corporis ornamentum spectant. Ceterum nomen Cananæi hoc loco ab hominibus lerè accipitur appellatiuè,vt idem sit quod mercator quomodo hic omnes ferè vertunt, quomodo & noster vertit idem nomen Esa.23. vbi nos legimus institores eius inclyti terræ.Quod si quis velit accipere vt sit gentis nomen, quomodo & Septuaginta acceperunt & Chaldæus interpres,dicēdū Cananęi fieri mētionē φ Cananæi cū Iudęis habitarent in terra Palestina, quorum

ministerio vtebatur. Tradidit ergo Chananæo tanquam seruo suo ad vendendum, vel tradidit ei pro precio, vt cuius vxor non esset tã sedula quæ sua opera pareret sibi necessaria. Et hæc quidē ad literã. Iuxta mysticum sensum, Sponsa Christi Ecclesia non Iudæis tantum suis (quorum prima illi cura fuit) & necessaria, & quæ ad ornatũ facerēt prouidit, sed etiã gētili populo tradidit singulariter sindonem & cingulum. Sindonē quia innocentiam quã ei tradit in baptismo etiã sub symbolo sindonis mundæ, quæ capiti imponitur his verbis, Accipe vestem cãdidam, sanctam, & immaculatam. Hanc autem innocētiam rectè ei vendere dicitur, quia ab eo recipit abrenũciationem Sathanæ & professionem fidei sanctæq; conuersationis. Cingulum verò ei tradidit, quia illũ docuit fluxa gētilitatis opera astringere, & peculiariter libidinem frenare, quam sibi gentilis populus nimis liberã esse permisit, existimans fornicationem & immunditias plerasque nō esse peccatum. Nomine autem Chananæi rectè populus gētilis significatur, tum quod Chanaam populum gentilē procreauit, qui cum ipso maledictioni diu sub iacuit, tũ quod nomē ei conuenit. Interpretatur enim humiliatus vel cōtritus & cōfractus Et certè humiliatus fuit populus gētilis quãdiu sub diaboli potestate in erroribus & vitiis

Aya. Gregor. detinebatur. Explicat hunc locum D. Gregor. lib. 33. Moral. c. 22.

Fortitudo & decor indumentum eius & ridebit in die nouissimo.

DVPLICITER potest intelligi quod dicit fortitudinem & decorem esse indumentum eius. Primum simpliciter vt significetur eam insigniter & honeste vestitam esse, & sit sensus, Indumētum eius præclarũ est & decorum. Et quod sequitur, ridebit in die nouissimo, Consequenter hunc habet sensum, postero tempore, cum alij ob frigus & vestitus inopiã affligētur, ipsa ridebit, hoc est, gaudebit. Aliter hoc versu significatur præcipuũ ornamentum huius mulieris situm esse, non in preciosis vestibus corporalibus, de quibus superius dixit, sed in dotibus animi, fortitudine scilicet, & decore. Fortitudine quidem ad res constanter & grauiter gerendas, decore vero ac honestate, moderationem, grauitatem ac decorum in omnibus seruando. Hoc enim commodè & necessario subiiciendum erat post prædicta, ne more multarum mulierum putaretur nimium studere & tribuere

1. Pet. 3. pulchritudini & splendori corporali. Sic & Petrus: Quarum, inquit, non sit extrinsecus capillatura aut circundatio auri aut indumenti vestimentorum cultus, sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in cōspectu Dei locuples. Itaque fortitudo & decor indumentum eius esse dicitur, quia his virtutibus veluti vestibus, quibusdã ornatur & cōspicua est, quomodo de domino dicitur in Psal. Dominus

Psal. 92. regnauit decorē indutus est, indutus est dominus fortitudinem. Et alio loco: Confessio-

Psal. 103. nem & decorem induisti amictus lumine sicut vestimento. Quod sequitur & ridebit in

Iansf. in Prouerb.

die nouissimo, significat eam, quoniam his virtutibus ornata est gauisuram etiam in senectute ex testimonio bonæ conscientiæ, cum aliæ mulierculæ, quæ in iuuentute delitiis vacant & curioso corporis ornatu se oblectant, ac pulchritudine sibi placent, vbi senectus aduenerit & flos ętatis emarcuerit, mœrere cogentur corporis & animæ dotibus destituti. Item quod iam instāte postremo die quē alij ferè maximè metuunt, ipsa gaudebit quod bene sibi conscia laborũ præmia se recepturam expectet. Iuxta hunc posteriorē intellectũ non est difficile Christi sponsę hũc versum accommodare. Illa enim cum suo spōso omnium maxime & verisimè decorē & fortitudinem induit, hisque virtutibus tanquã suo peculiari vestitu est ornata & circum amicta, Fortitudine sua inuicta persistens cōtra omnes hostes suos, fortiter perferens omnes aduersitates & virtutum labores. Decorē autem seruãs & honestatem in virtutum operatione. Vnde in nouissimo iudicij die, aliis

fletibus ipsa ridebit, & gaudebit, intra in gaudiũ domini sui. Tractat hunc locũ D. Gregor. super 7. Psalmo, in illud. Benigne fac domine, ostēdens quam rectè hæc duo sunt coniuncta, fortitudo & decor. Qui enim, inquit, ita se in virtutibus decorum exhibet, vt tamen tentationum impugnationibus non repugnet, hic nimirum decore ad tempus indui tur, sed fortitudine nequaquam vestitur, &c. Gregor.

Os suum aperuit sapientiæ, & lex clementiæ in lingua eius. Thet.

HACTENVS prosecutus est quid operã do hęc mulier perfecerit, insinuans quę sint bonæ matronæ officia, nunc vero etiam sermone se bene gerere ostendit, eamque liberam esse à vitio loquacitatis & stultitiæ quo ferè muliebris sexus laborat. Os suum, inquit, aperuit non vanitati, sed sapientiæ, hoc est, ad proferendum & docendum sapientiã, docēs suos scilicet domesticos timorem Dei qui est ipsa sapientia, vt est Iob 28. & in lingua eius assidue versatur lex clementiæ, hoc est, pietatis & misericordiæ proximis exhibendæ. Docet ergo suos & rectè sapienterque se gerere erga Deũ, & clementer atque benigne erga proximos. Insignis est hæc matronarum dos sine qua superiora parũ profuerint. Sũt enim quæ in operãdo & strenuæ sunt & suos strenuos esse cogunt, sed vel loquaces nimis sunt & vanę, vel ad pietatem suos non adhortãtur. Eximiè autē illud quadrat in sponsam Christi, quæ os suum aperit ad docendam sapientiam cœlestem & perfectam quam à suo sponso didicit, quæ in fide Christi cōsistit abscōdita prius tot seculis. In eius lingua versatur nō potissimum lex illa rigoris & seueritatis, qua secūdum Moesis præceptũ sæuerisimè mox peccata puniuntur, sed magis lex euangelica quæ prædicat per Christum remissionē peccatorũ, docetque diligendũ proximum, sicut Christus dilexit nos.

Considerauit semitas domus suæ, & panem otiosa non comedit. Tsade.

ALIVD bonæ matronæ officium hic versus depingit, nempe quod, familiæ

suæ diligentem curam habet circunspiciens vias actiones & mores domesticorum suorū, quid scilicet agāt an ne torpescāt otio, aut vitiis sint dediti, sic tamen huic rei intendit vt interim ipsa non comedat panem otiosa, sed simul cum aliis laboret, non admonens illos verbo tantum, sed & facto suo prouocans ad opus. Non facit vt pleræque quæ à suis rigide opus exigunt, cum interim ipsæ vacent otio & panem manducent aliorum partum manibus. Quadrat istud excellenter in Christi sponsam, quia & fidelis quęque anima cunctas suæ conscienciæ cogitationes diligenter inuestigat, & Ecclesia subditarum sibi ouium mores perlustrat, torpentes excitans, peccantes corrigens, afflictos cōsolans, nec comedit panem ociosa quia & pro pane corporali nouit sibi alicui bonæ occupationi vacādū. Iuxta illud Pauli: Qui non laborat nō manducet, & solicitè cauet ne panem cœlestem quem in sacris eloquiis atque in sacramento percipit aut aliis proponit sine virtutum exercitio comedat, studens opere adimplere quod ex sacris scripturis intelligendo percipit, ac dominicæ passionis vestigiis insistere, in cuius cōmemorationem sacrum panē suscipit. Nec tantum alios verbo ad bene viuendū excitat, sed etiam facto & conuersatione inuitat. Tractat hunc locum D. Gregorius libr. moralium in caput 42. & caput 25. vbi legit, considerat quod magis conuenit originalibus, & sensum habet commodiorem.

2. Thes. 3.

Gregor.

Coph. *Surrexerunt filij eius & beatissimam prædicauerūt,*
Resch. *vir eius & laudauit eam.*

Multæ filiæ congregauerunt diuitias, tu supergressa es vniuersas.

POST explicata varia bonæ matronæ officia erga maritum, erga domesticos, erga pauperes, in prudentia & diligentia rerū agēdarum, in acquisitione omnium necessariorum, eorúmque quæ ad decentem pertinent ornatum, item in sermonis vtilitate, subiicit iam quæ laus talem sequatur matronā, & primum quidem quomodo talis laudetur à filiis suis ac marito, quos surgere dicit ad eam laudandum significans in publico publicisq; cōsessibus magis quam in priuatis ædibus illos se exhibere ad eam deprædicandam. His autem potius quam alienis laudem tribuit matronæ, quod pudica mulier, quæ rem domesticam tractat nō publicam, suis potissimum innotuit non alienis, in qua si quid vitij, aut quid morositatis aut negligentiæ fuisset, à nullis magis deprehendi potuisset nullis magis molestum fuisset quam qui cum ea fuerūt assidui & indiuidui. Hi ergo perspectis eius virtutibus percep'óque multiplici cōmodo ab illa hoc dicunt quod sequitur, multę filiæ congregauerunt diuitias, vel vt eſt Hebraicè fecerūt fortitudinem, hoc est fortiter operatæ sunt vel fecerunt fortitudinem, hoc est, fortia vt habent 70. Vnde nostra lectio accipi potest non tantum de diuitiis corporalibus sed etiā virtutum & laudis. Tu vero supergressa es vniuersas, Hoc est efferunt eam etiam super eas filias, hoc est mulieres quæ alioqui se strennuè gesserunt & laudibus dignæ sunt. Completur istud in Christi sponsa Ecclesia cuius sponsus in canticis inter cætera vocat eam pulcherrimam mulierum atque de ea dicit. Vna est columba, perfecta mea, vna est matri suæ, electa genitrici suæ. Et mox subditur de filiis eius. Viderunt eam filiæ, & beatissimam prædicauerunt, reginæ & concubinæ & laudauerunt eam. Certe eam non alij magis laudare possunt, quam maritus qui eam intime nouit & filij eius qui ab ea pleraque perceperunt beneficia. Hi agnoscunt eam longe excellere plerasque alias filias, hoc est congregationes quæ tamen multas congregasse diuitias videntur, vtpote scholas Philosopho rum & Synagogas Iudæorum, quæ multos quidem habueruut sectatores, multamq; veritatis ac quarundā virtutum collegerunt supellectilem, at nihil in comparatione sponsæ Christi, cuius diuitiæ sunt & Thesauri sapientiæ ac scientiæ Dei absconditi in Christo, & multitudo fidelium per vniuersum orbem credentium, & congeries omnium virtutum quas sancti Dei homines operati sunt. Tātas diuitias nulla vnquam habuit secta, nulla religio.

Canti. 6.

Fallax gratia & vana est pulchritudo, mulier timēs Dominum ipsa laudabitur. Schin.

Date ei de fructu manuum suarum, & laudent eam in portis opera eius. Thau.

VIDENTVR hi duo versus qui etiam pertinent ad laudem mulieris esse verba nō mariti aut filiorum, sed ipsius Salomonis approbantis illorum laudem. Cæterum quo recte prior versus intelligatur notādum Hebræa sic habere. Mendacium est gratia, & vanitas est pulchritudo. Itaque nostra litera sic est ordinanda. Gratia hoc est venustas à qua mulieres dicuntur vulgo gratiosæ, est res fallax, & pulchritudo faciei atque corporis est res vana, vt quæ non sit res stabilis atque diuturna, nec vere commendet mulieres. Nam vt quidā ait. Forma bonum fragile est, quantumque accedit ad annos, Fit minor, & spacio carpitur ipsa suo. Itaque quo ostendat mulierem quæ prædicto modo sese gerit vere esse laudandam & merito laudari à suis, comparat eam cū illis quas vulgus multum laudare solet nempe cum venustis & gratiosis mulieribus, insinuatq́, cur illis merito pręferri debeat, imò quod huius cōparatione illæ ne laudari quidem debent, quod pulchritudo sit res vana, timor vero Dei solus sit ob quem merito quis laudari debeat. Simulq́; tacitæ occurrit obiectioni, nempe cur inter laudes præscriptæ mulieris non meminerit pulchritudinis eius corporalis, quæ commendare solet mulieres vel maximè apud homines. Respondet enim laudem mulieris non consistere in veritate in huiusmodi re, sed tantum in his quæ declarant eam timere Deum, qualia sunt officia prius illi attributa. Bene ergo concludendo, subiungit: Date ei de fructu manuum suarum, hoc est, laudate eam quotquot estis, sicuti suis operibus laudari meruit. Laus enim & honor fructus est bonarum actionum. Nec tam voces hominum eam laudent in portis, & in publicis consessibus, quā eius

eius opera, hoc est, narrentur in eius laudem & aliorum exemplum in publicis locis opera eius, quod si fiat ipsa opera laudabunt eam magis quam hominum voces Non est enim ei opus emendicatis ab humana eloquentia laudibus, si vel facta eius tantum publicentur & publice narrentur satis illa eam deprædicabunt. Psal. 44. Conueniunt hæc maxime Christi sponsæ, quæ non ab externo commendanda est splendore quemadmodum synagoga Iudaica. Omnis enim gloria eius filiæ regis ab intus, sed hinc commendanda venit, quod tota Deo addicta his vacet operibus quibus Deo placere desiderat. Vnde omnibus dicitur vt pro merito eam laudent eiusque facta per quæ fidem longe lateque propagauit & hæresibus atque tyrannis fortiter resistit, vbique euulgent atque in Ecclesiis & fidelium congregationibus enarrent. Sic enim futurum vt dignã assequatur laudem, quam plenius ab ipso suo sponso consecutura est in plenissimo illo supremi iudicij cõsessu, quando omnium facta publicabuntur, & laus erit vnicuique à Deo pro meritorum exigentia. Et hactenus quidem mysticam carminis huius intelligentiam sic simpliciter sumus prosequuti, quomodo literali sensui, qui semper fundamentum est mystici sensus, maxime cõuenit. Quod si quis exactiorem requirat, inueniet apud Bedam qui prolixè & sublimiter est prosecutus allegoricã tractationem, quæ tamen dum nimis exactè fit, frigida sæpe euadit & sibi non semper consentiens.

FINIS.

Hæc in prouerbiã interpretatio est solida, vtilis, ne dicam necessaria interpretandis scripturis, nihil habens quod impedire posset ne typis excudi debeat, quod attestor ego qui librum à capite ad vmbilicum diligenter perlegi.

F. Ioannes Hentenius, S.T. Professor.

EIVSDEM D. CORNELII IANSENII

ANNOTATIONES IN LIBRVM SAPIENTIÆ SALOMONIS: IN QVIBVS BREVITER, ET GENVINVS literæ ſenſus, & Germana lectio, ex diligenti collatione Græci exemplaris, & manu ſcriptorum codicum, Theologorumque veterum auctoritate oſtenditur.

* *
*

CAPVT PRIMVM.

DILIGITE *iuſtitiã:*) Quoniã fons ſapientiæ eſt iuſtitia: ac ea demum eſt ſapientia vera, viuere iuſtè: ideo ſapientiam docturus hic auctor à iuſtitia diligẽda orditur: quę cum omnibus ſit diligenda maximè tamẽ iudicibus terræ ad quos præcipuè ſcribit hunc librum vt patet cap. 6. Porrò *qui iudicatis terram* poſitum eſt pro iudices terræ: & per iudices terræ deſignantur rectores populi, à præcipuo illorum officio, quod eſt iudicare, & iuſtitiam adminiſtrare.

Sentite de Domino in bonitate:) Bene poſt dilectionem iuſtitiæ Sapiens imprimis duo hæc Deum concernentia congruo ordine requirit. Ante omnia enim opus eſt vt quis rectam de Deo obtineat ſentẽtiam, tum vt quis eum rectè quærat. *in bonitate ſentite de Deo*, Hebraica phraſi dictum eſt pro bene ſentite de eo. Sic *in ſimplicitate cordis*, dictum eſt pro ſimplici corde. Non ſentiunt autem de Domino in bonitate, qui vel de eius potentia vel benignitate non rectè ſentiunt, exiſtimantes eum vel nõ ſatis potentem vel non ſatis benignum. Vnde ſubiicit. *In ſimplicitate cordis quærite illum.* Porro *quærere Deum* dupliciter accipi poteſt. Quæritur enim dum precibus inuocatur eius auxilium: quod ſimplici corde fieri debet, nimirum firma fiducia de Dei potentia & bonitate: quomodo qui Deum non orat Iacobus duplicem animo dicit, quod partim fidat, partim diffidat. Quæritur item operibus, dum per ea illi placere volumus: quod rurſum ſimplici corde fieri debet: hoc eſt ſine omni fictione & hypocriſi. Prior autem intelligentia magis conuenit ſequentibus. Sequitur enim. *Inuenitur autem ab his qui non tentant eum.* Tentant enim Deum qui diffidentes de Dei potẽtia & bonitate petunt earum declarationem & oſtenſionem.

Apparet autem his qui fidem habent in illum:) Græcè eſt ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ, id eſt, & apparet his qui non diffidunt illi. Sic enim melius reſpondet illi quod pręcedit, *his qui non tentant illum.* Non autem bene conuenit præſenti loco cõiunctio, *autem*: quoniam nulla eſt ſententiarum inter ſe diuerſitas: vnde tantum coniunctiuè accipi debet.

Probata autem virtus corripit inſipientes:) Non eſt hic ἀρετὴ, id eſt virtus, quę opponitur vitio, ſed δύναμις hoc eſt fortitudo, potentia. Eſt ergo ſenſus, virtus Dei bene probata, & ſpectata multis potentiæ ſuæ factis corripit inſipientes: quia eos punit & vindicat aut arguit inſipientes, hoc eſt, declarat eorum inſipientiam, qua de ipſo Deo eiuſque potentia male ſentiunt: quia experiri coguntur eius potentiam: Vtrunq; enim ſignificare poteſt verbum hic poſitum ἐλέγχει, id eſt, corripit vel arguit.

In maleuolam animam:) εἰς κακότεχνον ψυχὴν vel quod magis eſt, in maleficam aut malitioſam animam, quæque mala, callida arte, machinatur & fabricat.

Subdito peccatis:) κατάχρεῳ ἁμαρτίας, id eſt, obnoxio peccato. Singulariter non pluraliter, vt poſsit intelligi de fomite: quem Paulus peccatum ſæpe vocat, cui ſe debitorem, ac corpus ſuum obnoxium reddit omnis peccator.

Effugiet fictum:) pro *fictum* Græcè eſt δόλον, id eſt, dolum quod magis conuenit ſequenti, *& auferet ſe a cogitationibus*: & reſpondet illi quod prius dixit, *In ſimplicitate cordis quærite illum.* Vnde apud nos *fictum* debet accipi ſubſtantiuè pro fictione.

Auferet ſe a cogitationibus quæ ſunt ſine intellectu:) ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id eſt, migrabit a cogitationibus imprudentibus, aut prudentia deſtitutis.

Et corripietur à ſuperueniẽte iniquitate:) καὶ ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀνομίας. Non eſt ergo præpoſitio à apud Græcos ſed genitiui abſolutè poſiti. Verbum autem ἐλεγχθήσεται cum referendum ſit non *ad fictum*, vt communiter intelligitur, ſed ad ſpiritum ſanctum, qui propriè non poteſt dici corripi, rectius verteretur, confutabitur, hoc eſt veluti victus & improperio affectus cum mœrore decedet. Vnde præcipit Paulus ad Epheſ. 4. Nolite contriſtare ſpiritum ſanctum Dei.

Benignus eſt enim ſpiritus ſapientiæ:) Græcis eſt Nominatiuus σοφία, id eſt, Sapientia eſt benignus ſpiritus: quod conuenit illi, *In maleuolam animam non introibit ſapientia.* Magis tamen puto legendum quemadmodum videtur legiſſe interpres σοφίας *ſapientiæ*, pro, *Benignus*, autem eſt φιλάνθρωπον, quod amatorem hominũ propriè ſignificat: vt ſignificetur, ſapientiam vel ſpiritum ſapientiæ cupere ſeipſum impertiri hominibus. Auguſtinus lib. de mendacio ad Cõſen. legit *humanus*, vbi locum hunc ptolixè citat & exponit. Deinde ſequitur, *& non liberabit*, quaſi dicat. Et ſi ſit benignus non tamen liberabit, &c. aut ſic, Quia benignus eſt, ideo nõ ſinet maledicos & detractores impunitos. Benignitas enim Dei non fert eos qui aliis male dicunt & detrahunt.

Et non liberabit maledictum:) Non eſt legendũ

male-

maledictum, vt quidam libri habent, sed, *maledicum*: quomodo habet nunc libri correctiores. Est enim Græcè βλάσφημον. pro, *liberabit*, autem Græcè est ἀθῳώσει hoc est non reputabit eum innocentem, vel non finet eum impunitum, & immunem propter ea quæ labiis suis iniquè locutus est. Similis locutio est Exodi 20. *Non enim habebit Dominus insontem, qui assumpserit nomen Dei sui in vanum.* Et Iob.9. pro eo quod legimus *sciens quòd non pareeres delinquenti* 70. habent οἶδα ὅτι οὐκ ἀθῷόν με ἐάσεις, id est, noui quod non insontem me sines.

Scrutator est verus:) pro *scrutator* Græcè est ἐπίσκοπος hoc est conspector vel inspector.

Hoc quod continet omnia: τὸ συνέχον τὰ πάντα. Refertur istud ad spiritum: nec mirum quod in neutro genere ponatur, cum etiam πνεῦμα, id est spiritus Græcis sit neutri generis. Continet autem omnia spiritus: quia omnia in suo esse conseruat. Vnde & omnia dicuntur per appropriationē esse in eo: sicut omnia ex patre, & omnia per filium. Augustinus in speculo legit *hic qui continet omnia*. Porro pro *scientiam*, magis quadrat cognitionem. Est enim γνῶσιν: & significatur. Spiritum qui est vbique & omnia conseruat non posse ignorare verba quæ loquimur quamuis occulta. Accommodata est autem hæc sententia ab Ecclesia in alio sensu ad miraculum diei Pentecostes, quādo spiritus sanctus dedit Apostolis varius loqui linguis, & per eos cœpit replere orbem terrarum Euangelica prædicatione.

Nec præteriet illum corripiens iudicium. οὐδὲ μὴ παρέλθοι αὐτὸν ἐλέγχουσα ἡ δίκη. Vnde patet, *Iudicium* hic non esse accusatiui casus sed nominatiui, & adiectiuum eius esse participium *corripiens*, vt sit hic sensus. Neque iudicium Dei corripiēs peccatores præteribit eum qui loquitur iniqua: hoc est, non finet eum impunitum.

Interrogatio erit:) pro *interrogatio* est ἐξετασμὸς, id est inquisitio & examinatio. Verum interpres in hoc libro frequenter nomen *interrogatio* sic vsurpat, quemadmodum & in Psal. verb. *interrogare. Dominus interrogat iustum & impium.*

Auris zeli: οὖς ζηλώσεως auris æmulationis, hoc est auris Dei zelosa. nam & hic est Hebraica phrasis.

Sermonum autem illius auditio. λόγων δὲ αὐτοῦ ἀκοή. Magis hic quadrat. Verborum autem eius fama. oam quomodo auditio venit ad Deum? Porro ἀκοὴ etiam in Euangeliis aliquoties famam & rumorem significat.

Non abscondetur:) Græcis est præsens ἀποκρύπτεται, id est absconditur, quomodo est apud Augustinum libro de essentia diuinitatis, Tomo quarto.

Sermo obscurus in vacuū non ibit:) φθέγμα λαθραῖον κενὸν οὐ πορεύσεται, id est, sermo occultus non ibit vacuus, id est, non erit liber à Dei punitione. Pro *sermo obscurus*. Augustinus legit *responsum obscurum* lib. de mendacio.

Nolite zelare mortem:) Zelamur id quod cupide sectamur. Cupidè autem sectari mortem videntur qui ea cupidè faciunt quæ certo mortem afferunt. Proinde dehortatur sapiens ne sic viuamus quasi sectātes mortem. Et notandum quod cum supra a peccatis cordis & linguæ dehortatus fuerit, nunc etiā dehortatur a peccatis operis, nō est autem Græcè *Neque acquiratis perditionē*: sed μηδὲ ἐπισπᾶσθε ὄλεθρον, id est, neq. attrahatis perniciē, quo explicat quod dixit *Nolite zelare mortem*. quod autē dicitur, *in operibus & in errore*, Hebraicè dictum est pro per opera, & per errorem.

Creauit enim vt essent omnia.) ἔκτισε γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, hoc est creauit enim omnia ad esse, id est, ad hoc vt essent. Quod autem sequitur *& sanabiles fecit nationes orbis terrarum*, Græcè est καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου, id est, & salutares sunt generationes mūdi, hoc est quęcunq; in mundo sunt creata à Deo ea sunt salutaria. Generationes enim mundi hic dictum est, sicut in Genesi. *Istæ sunt Generationes cœli & terræ. Sanabiles* autem interpres hic posuit pro salutares. quēadmodum aliquoties verbū *sanare* pro saluare.

Medicamentum exterminii:) pro *medicamentum* Græcè est φάρμακον. quæ dictio cum & in bonā & in malam partem accipiatur pro medicina scilicet & veneno, hic in malam accipitur partem. Est enim sensus, non est in generationibus mundi creatum a Deo venenum aliquod exterminans & perdens. Hunc enim sensum & præcedentia & sequentia exigunt. Patet ergo & apud nos *medicamentum* in malam accipi partem. Nam & illud habet vtranq; significationem, sicut Græcis φάρμακον. Ponitur autem *exterminium* hic pro perditione, sicut in hoc libro frequenter & *exterminare* pro perdere. Porro *medicamentum exterminii*, vel venenum perditionis rectè exposuerimus perditionem venenosam, aut corrumpentē: vt sit sensus. Non est inter creaturas a Deo creatas, creata perditio corrūpēs aut corruptio, vel malū perditionis. Itaq. extra intētionem authoris est cōmunis huius loci intellectus, quo per illud, *Et sanabiles, &c.* intelligitur significari Deum ita cōstituisse hominē vt sanari posset si vel malū aliquod corporis vel animæ inciderit. Et illud, *Non est medicamentum exterminii*: sic accipitur, nō est medicina aliqua, qua à morte nos in perpetuum præseruemus. Rectius glossa interlinearis per *medicamentum exterminii* intelligit per antiphrasin peccatum quod exterminat a Deo. Verū nostri instituti non est prosequi & insectari aliorum interpretationes, sed tātum genuinū ostēdere sensum & germanā lectionē.

Nec inferorum regnum in terra:) Græca iucundius habet: οὔτε ᾅδου βασίλειον ἐπὶ γῆς, id est, neq; orci vel potius inferni regia, id est palatiū est super terram. Non est βασιλεία sed βασίλειον. quamuis sensus eodem recidat.

Iustitia enim perpetua est & immortalis: Græcis non est *perpetua*: sed tantum δικαιοσύνη δ' ἀθάνατός ἐστι, id est, iustitia autem immortalis est. Quod autem sequitur. *Iustitia autem mortis acquisitio*, in Græcis omnino non est. & omissum aptiorē facit sententiarum cohærentiam. sequitur enim. *Impii autem, &c.* cum dicendum alioqui fuisset *Impii enim*. scripti codices plerique & vetusti non habent illam partem: proinde expungenda est.

Defluxerunt:) ἐτάκησαν, hoc est contabuerunt Quod autem dicit, *illos æstimasse mortem amicam*: sic oportet accipere quomodo prius significauit, quosdam zelare mortem eamque attrahere.

Sponsiones posuerunt ad illam:) συνθήκην ἔθεντο πρὸς αὐτὸν, id est, fœdus vel pactum constituerunt cum

cum ea. Eadem dictio est & Esaiæ 28. in simili loco, quo dicitur ex persona impiorum, *Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.* quanquam non eodem sensu hoc dicant impij quo hic sapiens. Nam impij illud dicebāt per ironiā: significare volétes, nihil se eorum malorum timere quæ prædicebant Prophetæ. Hic vero sapiens significare vult, eos amicitiam iniisse cum morte, cum ea ament quæ morti sunt coniuncta.

Quoniam morte digni sunt, qui sunt ex parte illius:) Græcis longè aliter est ὅτι ἄξιοί εἰσι τῆς ἐκείνου μερίδος εἶναι, id est, digni sunt esse partis illius. Id enim optimè conuenit cum eo *fœdus inierunt cū ea.* Antiqua scripta pleraque non habent, *morte:* vnde verisimile est interpretem sic vertisse. *Quoniam digni sunt, qui sint ex parte illius.* sic enim pulchrè Græca verti possunt.

CAPVT II.

E*Xiguum & cum tædio est tempus vitæ nostræ:*) ὀλίγος καὶ λυπηρός ἐστιν ὁ βίος ἡμῶν, id est breuis & molesta est vita nostra. Duo mala vitæ commemorat, nimirum breuitatem & tristitiam vel molestiam, quam in breui vita pati semper oportet. Tertium malum est quod subiungitur, *Et non est refrigerium in fine hominis.* vbi notandum pro *refrigerium* Græcè esse ἴασις, quod propriè significat curationem & medelam. vt sit, *& non est medela in fine hominis,* hoc est, cum aduenerit finis & mors hominis, nullam licet inuenire medicinam qua quis morti subtrahatur. Quartum malum significatur cum dicitur. *Et non est qui agnitus sit reuersus ab inferis.* pro quo Græcè est καὶ οὐκ ἐγνώσθη ὁ ἀναλύσας ἐξ ᾅδου, id est, & non est agnitus qui reuersus sit ab inferno. Ex quo colligere volunt non esse vitam post hanc vitam.

Quoniam ex nihilo nati sumus:) pro *ex nihilo* Græcè est pulchra dictio αὐτοσχεδίως, hoc est, vltro, temerè, fortuito, & à casu ac sine Dei cura & prouidentia. Hęc enim erat Epicureorum sententia quæ hic explicatur.

Tanquam non fuerimus:) Magis quadrat: *Tanquam non fuissemus.*

Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris, & sermo scintilla ad commouendum cor nostrum, & extinctus cinis erit corpus nostrum:) Totus hic locus obscurus & corruptus apud nos, clarus est & elegās apud Græcos qui sic habent: ὅτι καπνὸς ἡ πνοὴ ἐν ῥισὶν ἡμῶν, καὶ ὁ λόγος σπινθὴρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν οὗ σβεσθέντος τέφρα ἀποβήσεται τὸ σῶμα, id est, Quoniā flatus vel spiratio in naribus nostris est fumus, & sermo est scintilla in motu cordis nostri, qua extincta cinis euadet corpus. Significant his verbis impij vitam nostram non esse aliud, quam viuacem ignem in corde existentem: quod cum mouetur emittit de se scintillas, nempe verba quæ loquimur & fumum nempe spirationem. quemadmodum ignis motus scintillas euomit & fumū. Proinde quē admodū cū ignis scintilla deficiūt, redigitur ignis in cineres, ita vbi defierit in nobis sermo & cordis motus, corpus etiam nostrum redigi in cinerem. Apud nos ergo dictio *afflatus* accipi debet non vt participium, sed vt nomen substantiūum. Multi scripti codices habent sicut & glossa ordinaria, *fumus & flatus.* Quomodo est verisimile vertisse interpretē. Facile enim *& flatus* mutatū est in *afflatus.* Deinde quidam scriptorum habent extincta nō *extinctus,* vt verisimile sit interpretē vertisse *qua extincta:* & in margine quidam libri habent *scintilla,* &, pro *quia,* habent *qua,* vt cum originalibus Græcis penè per omnia consentiant: vt vera lectio sit. *Quoniam fumus & flatus est in naribus nostris, & sermo, scintilla, ad commouendum cor nostrum. qua extincta cinis erit corpus nostrum.*

Et nomen nostrum obliuionem accipiet, &c. Hæc sententia apud Græcos ponitur ante illud, *Et transibit vita nostra.*

Et non est reuersio finis nostri:) pro *reuersio* Græcis est ἀναποδισμὸς quæ dictio significat etiam impedimentum, vt hic possit esse sensus. Nemo est qui finem & mortem nobis præstitutam impedire & auertere possit. Magis tamen hanc dictionem hic puto significare retrogresionem, ab ἀναποδίζω quod significat etiam retrocedere & retrogredi. vt sit hic sensus. Non est retrogresio finis nostri, hoc est finis noster non retrogreditur: sed fixus manet, in eo tempore quo constitutus est. Hic enim sensus optimè conuenit sequenti.

Quoniam consignata est:) quod magis vertendum erat, *Quoniam consignatus est,* vt ad finem referatur. quod magis est generis masculini quam fœminini. Est autem Græcè κατεσφραγίσθη, quod à σφραγὶς dicitur, hoc est à sigillo: vt sit sensus, veluti sigillo quodam appenso finis noster est consignatus.

Bonis quæ sunt:) τῶν ὄντων ἀγαθῶν, id est existentibus & præsentibus bonis, ad distinctionem bonorum futurorum nondum existentium: quorum expectatione, præsentium fruitionem negligunt iusti, cum contrà mundani dicant. *De præsentibus gaudet Ecclesia.*

Tanquam in iuuentute celeriter:) pro celeriter Græcè est σπουδαίως, id est, studiosè, vel alacriter, aut gnauiter. Verum obscurum est quid sit illud, *Tanquam in iuuentute,* pro quo Græcè est ὡς ἐν νεότητι. Sciendum autem illud ὡς teste Budæo varias habere significationes, & vsus multiplices, ac inter varia etiam significare, duntaxat, & vtique: quæ significatio huic loco beneconuenit. Vtamur creatura vtique cum nos sumus in iuuentute, & libet voluptatibus vti. aut cum creatura adhuc est in iuuentute & adhuc viget ac recreare nos potest: qui sensus bene conuenit sequentibus: vnde quidam vertit *dum est iuuenta.*

Flos temporis:) Græcè est ἄνθος ἀέρος, id est, flos aëris, quanquam idem sit sensus.

Coronemus nos rosis:) Græcè non est simpliciter *rosis,* sed στεψώμεθα ῥόδων κάλυξι hoc est, coronemur rosarum baccam. κάλυξ enim significat baccam rosæ, hoc est rosam clausam, quæ posteaquam aperta est mox marcescit. Vnde subditur *antequam marcescant.*

Nullum pratum sit:) hanc sententiam Græca nunc non habent, habent tamen antiquissima scripta.

Nemo vestrum exsors sit luxuriæ nostræ:) Græca quædam non habent *nostræ,* & pro *vestrum* habent *nostrum.* quomodo habebant tria scripta:

ſcripta.& gloſa ordinaria in margine habebat aliás *noſtrum*. Pro *luxuriæ* autem eſt ἀγερωχίας, hoc eſt, inſolentiæ & petulantiæ.

Nec veterano nec reuereamur canos multi temporis:) Legendum eſt *nec veterani reuereamur, &c.* quo modo habebant multa ſcripta, ſed & gloſa ordinaria in contextu. Hæc enim lectio concordat cum Græcis μηδὲ πρεσβύτου ἐντραπῶμεν πολιὰς πολυχρονίους, id eſt, neque ſenis vereamur canos annoſos. Vnde patet apud nos illud, *multi temporis*, conſtruendū cum *canos*

Sit autem fortitudo noſtra lex iniuſtitiæ:) Legendum non *iniuſtitiæ* ſed *iuſtitiæ*: quomodo habebant quædam ſcripta & gloſa item ordinaria in textu. Hoc enim conſentit Græcis, quæ habent τῆς δικαιοσύνης, id eſt iuſtitiæ. Eſt ergo ſenſus. Reputemus fortitudinem noſtram eſſe nobis pro lege iuſtitiæ, vt ſcilicet legitimum, iuſtum, & licitum ducamus, quicquid viribus noſtris præſtare poſſumus. Porro quoniam indignum videbatur, impiis tribuere legem iuſtitiæ, aliquis offenſus, *iuſtitiæ*, vertit in *iniuſtitia*.

Circumueniamus ergo iuſtum:) ἐνεδρεύσωμεν δὲ τὸν δίκαιον, id eſt, inſidiemur autem iuſto.

Inutilis eſt nobis:) pro *inutilis* Græcè eſt δύσχρηστος: quod nomen non ſolum ſignificat inutilem, ſed etiam difficilem, incommodum, & intractabilem hominem: quæ ſignificatio hic magis conuenit: vt conquerantur impij, iuſtum ſibi eſſe incommodum, nec adduci poſſe vt illis condeſcendat, & conniueat ad illorum impietates. Vnde ſequitur, *& contrarius eſt operibus noſtris*. Diuus Cyprianus libro ſecundo contra Iudæos capite decimotertio legit *inſuauis*. ſimiliter & Auguſtinus lib.17.ca.20.de ciuitate Dei.

Diffamat in nos:) *Diffamare* hic non accipitur in malum pro infamare & denigrare alicuius famam: ſed ſimpliciter pro longè & latè diuulgare. quæ propria eſt verbi ſignificatio. Eſt enim Græcè ἐπιφημίζει ἡμῖν, id eſt, celebrat contra nos.

Scientiam Dei:) Rurſum *ſcientiam*, ſicut & ſæpius in ſequentibus pro cognitionem poſuit, cùm ſit γνῶσιν.

Filium Dei ſe nominat:) Non eſt hoc loco υἱὸν θεοῦ, ſed παῖδα κυρίου quod etiam verti poteſt *ſeruum Domini*. Non enim hic locus ſolum de Chriſto eſt intelligendus, quamquam in illum peculiariter quadret, ſed etiam de aliis iuſtis & Prophetis, qui ſolebant ſe ſeruos Domini Dei vocare. & nomini, *Domini*, correlatiuè reſpondet *ſeruus*, non *filius*.

In traductionem:) εἰς ἔλεγχον. quod etiam poteſt verti *in redargutionem*: quamuis rectè verterit interpres: cum *traducere* ſignificet pulchrè, in publicum proferre. Frequenter autem in hoc libro interpres nomē ἔλεγχος per traductionem vertit & ἐλέγχειν per traducere: nec ſemper ſatis aptè quod ad ſenſum attinet cum ἐλέγχειν etiam ſit arguere & corripere.

Tanquam nugaces:) ὡς κίβδηλον, id eſt, in ſpurium, vel, velut res quædam adulterina, Quod bene conuenit illi dicto ſaluatoris, *Vos ex patre diabolo eſtis.*

Præfert nouiſſima iuſtorum:) μακαρίζει ἔσχατα, id eſt, beata dicit extrema iuſtorum.

Tentemus quæ ventura ſunt illi:) πειράσωμεν τὰ ἐν ἐκβάσει αὐτοῦ, id eſt, *Tentemus quæ erunt in exitu ipſius* id eſt, qualia erunt nouiſſima ipſius. neque enim additur tum apud Græcos, *& ſciemus quæ erunt nouiſſima ipſius*: quæ videntur aſſumpta ex alia verſione alicuius. Certè apud Cyprianum lib.2.contra Iudæos cap.13. vbi locus hic prolixè citatur, non ſunt illa verba.

Si enim eſt verus filius Dei:) pro *verus* eſt δίκαιος, hoc eſt *iuſtus*, & accipitur ſubſtantiuè quemadmodum indicat præpoſitus articulus ὁ δίκαιος. vt ſit ſenſus, Si enim iuſtus eſt filius Dei. *Iuſtus* legit etiam Auguſtinus lib.17. de ciuit. Dei, cap.20. pro *ſuſcipiet* autem eſt ἀντιλήψεται, id eſt ſuccurret ei: quamuis bene verterit interpres, qui *ſuſcipere* ſæpè ponit pro protegere & defendere, & *ſuſceptor* pro defenſor.

Interrogemus eum:) ἐτάσωμεν, id eſt, exploremus & probemus: ſicut ſuperius *interrogatio* pro probatione.

Reuerentiam eius:) pro *reuerentiam* Græcè eſt ἐπιείκειαν, hoc eſt manſuetudinem. quod propoſito magis conuenit. Nec eſt *morte turpiſſima*, ſed ἀσχήμονι, id eſt turpi. Verum frequenter interpres poſitiuos quoſdam exponit per ſuperlatiuos.

Erit enim ei reſpectus ex ſermonibus illius:) ἔσται γὰρ αὐτοῦ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ, id eſt, erit enim eius obſeruatio & inſpectio ex verbis eius, hoc eſt, dum affigetur a nobis, conſiderabimus & cōſpiciemus ex verbis eius qualis ſit.

Sacramenta Dei, μυστήρια θεοῦ, id eſt myſteria vel ſecreta Dei. verum Latinus interpres ferè nomen *Sacramenti* vſurpat pro myſteriis & ſecretis rebus ſanctioribus.

Honorem animarum ſanctarum:) pro *honorem* γέρας quod hic etiam, & quidem rectius, verti poteſt præmium. pro *ſanctarum* autem eſt ἀμώμων, id eſt, irreprehenſibilium.

Creauit hominem inexterminabilem:) pro *inexterminabilē* eſt ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, id eſt in incorruptione, & in integritate, nec eſt *ad imaginem ſimilitudinis ſuæ*, ſed ſine præpoſitione *ad*, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν, id eſt, & imaginem proprietatis fecit illum.

Imitantur autem eum, &c. Græcè eſt πειράζουσι δὲ αὐτὸν, & videtur relatiuum αὐτὸν referri ad θάνατον, id eſt mortem. vt ſit ſenſus: Experiuntur autem illam mortem quam diabolus inuexit, hi qui ſunt partis illius, nempe diaboli, cui ſenſui optimè conuenit quod mox ex contrario ſubiicitur, *Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis*: quamquam genitiuus *mortis* illic Græcis non addatur. Interpres autem vertit, *imitantur*, referens pronomen αὐτὸν ad diabolum, quia πειράζω, etiam tentare ſignificat: qui imitatur autem, tētat eam rem, quam vult imitari.

Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt:) Hanc ſcripturam profert D. Chryſoſtomus Homil. 29. in Matthæum contra vetularum opinionē exiſtimantium animas hominum mortuorū hic errare ſuper terram.

CAPVT TERTIVM.

E*T æſtimata eſt afflictio exitus illorum:*) pro *afflictio*, Græcis eſt κάκωσις. Vnde Auguſtinus legit in lib. Quæſtionum. *æſtimata eſt malitia exi-*

tus

tus illorum: ſed *malitiam* docet accipi pro pœna & afflictione. Melius tamen legitur *afflictio* quam *malitia:* tum ad vitandam amphibologiam, tum quod hic non ſit κακία, ſed κάκωσις quod propriè ſignificat afflictionem, à verbo κακόω.

Et abitinere iuſto abierunt in exterminium: Hæc pars apud Grçcos nō eſt,& ſenſui obeſt.quodque ſequitur. *Et quod a nobis eſt iter exterminij:* Græcis ſecus eſt καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα,id eſt,& iter a nobis contritio, ſupple æſtimata eſt.Illud enim eſt repetendum ex ſuperioribus:& eſt ſenſus.Abitus eorum quo a nobis hinc ſunt profecti,æſtimatus eſt ab hominibus eſſe contritio,cum re vera ſit pacis ingreſſus.Vnde noſtra litera ſic eſt intelligenda, vt illud *iter* veluti bis poſitum accipiatur, hoc modo.& quod a nobis eſt iter exterminij,iter æſtimatum eſt.

Et ſi coram hominibus. &c. Græcè eſt καὶ γὰρ ἐὰν κολασθῶσιν,id eſt,etenim quamquam tormenta paſsi ſunt.

In paucis vexati in multis bene diſponentur:) Græcè eſt elegantius,ὀλίγα παιδευθέντες μεγάλα εὐεργετηθήσονται,id eſt,paucis correpti vel caſtigati,multis beneficiis afficientur.

Quaſi holocauſti hoſtiam:) ὡς ὁλοκάρπωμα θυσίας, id eſt quaſi holocauſtum hoſtiæ.quædam ſcripta habebant *quaſi holocauſta hoſtiæ.* quod Græcis magis conuenit:atque ſic citatur a Cypriano libro de exhortatione martyrij. quamquam Epiſtola 1.lib.4.legatur *holocauſti hoſtiam.*

Et in tempore erit reſpectus eorum.Fulgebunt iuſti:) Græca alium habent ſenſum & aliam diſtinctionem.Non enim habent ,*erit*,nec,*iuſti*, nec a verbo *fulgebunt* incipit noua ſententia. ſed ſic habent.καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, id eſt,& in tempore viſitationis eorum refulgebunt.Loquitur autem de die iudicij,quem etiam Petrus vocat *diem viſitationis.*

In arundineto diſcurrent:) potius vertendum.*In ſtipula percurrent.*eſt enim ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται.

Acquieſcent illi: προσμενοῦσιν αὐτῷ, id eſt expectabunt eum vel potius aſsidue adhærebunt ei, quod poteſt intelligi de iuſtis vel in hac vita,in qua non diſcedunt ab eo etiamſi multa propter eum mala pati cogantur ,vel in futura,quando indiuulſe Deo adhærebunt.

Donum & pax electis eius:) Græca plus habent & aliter,χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ,id eſt,gratia & miſericordia in ſanctis eius & inſpectio vel viſitatio in electis ipſius. videri tamen poteſt in Græcis codicibus aliquid additum ex capite ſequēti,vbi hæc ſententia ſic legitur.

Qui neglexerunt iuſtum:) οἱ ἀμελήσαντες τοῦ δικαίου, id ex,qui negligentes fuerunt iuſti,& qui nullam habuerunt curam iuſtitiæ. videtur enim *iuſtum* hic ſubſtantiuè poſitum pro iuſtitia.

Labores ſine fructu:) κόποι ἀνόνητοι,id eſt, labores futiles , nullo ſcilicet precio aut præmio digni.

Mulieres eorum inſenſatæ:) pro mulieres verti poſſet *vxores* cum ſit γυναῖκες,niſi ex ſequentibus conſtaret eum loqui de adulteris : Nec eſt *nequiſsimi filij*, ſed πονηρὰ τέκνα, ideſt,malę ſunt proles eorum.pro *creatura* autē eſt γένεσις, id eſt generatio & progenies eorum.

Felix eſt ſterilis & incoinquinata:)Græcis nō eſt cōiunctio &, ſed μακαρία στεῖρα ἡ ἀμίαντος,id eſt beata eſt ſterilis talis quæ eſt incoīquinata nō enim omnem ſterilem beatificat,ſed non inquinatam.ſicut nec poſtea omnem ſpadonem, ſed eum qui nec operatus eſt iniquitatem,nec cogitauit praua contra Deum.

In reſpectione animarum ſanctarum:) Rurſum pro *reſpectione* eſt ἐπισκοπῇ,id eſt,viſitatione & inſpectione.nec eſt *ſanctarum* ſed tantum *in viſitatione animarum*,hoc eſt cum ſingulorum merita viſitabuntur.Et cum dicitur *nec cogitauit aduerſus Deum nequiſſima*, rurſum ſuperlatiuus poſitus eſt pro poſitiuo.eſt enim rurſum πονηρά.

Fidei donum electum:) τῆς πίστεως χάρις ἐκλεκτή,id eſt fidei gratia electa:quanquam bene vertit interpres.Loquitur autem non de dono fidei quo credimus Deo,ſed de præmio fidelitatis. vt *fides* hic accipiatur pro fidelitate quā Deo ſeruamus: iuxta quod ſupra dixit *fideles in dilectione adhærebunt illi.* Sic enim intelligendū ſequētia docent ſatis,cum ſubditur.*Et ſors in templo Dei acceptiſſima.*vbi pro ſuperlatiuo *acceptiſſima*,eſt comparatiuus θυμηρέστερος,id eſt acceptior & deſiderabilior:vt hic locus conſentiat cum illo Eſaiæ 56,ad quem omnino hic alluſum videtur. *Hæc dicit Dominus eunuchis. Qui cuſtodierint ſabbatha mea & elegerint quæ ego volui & tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea & in muris meis locum & nomen melius a filijs & filiabus.* Circa quē Iſaiæ locum D.Hieronymus hunc locum citans ſic legit.*Beata ſterilis immaculata quæ non cognouit ſtratum in delicto,habebit fructum in viſitatione animarum,& eunuchus qui non eſt operatus manu iniquitatem , neque cogitauit contra Dominum mala:dabitur enim fidei eius electa gratia,& pars in templo Domini delectabilis.*

Et quæ non concidit radix ſapientiæ:) Græca habent καὶ ἀδιάπτωτος ἡ ῥίζα τῆς φρονήσεως, id eſt, & non cōcidit,vel ſtabilis & firma eſt radix prudentiæ: Vnde apud nos vel debet tolli relatiuum *quæ*,aut oportet ſic intelligere,quaſi *radix*,,bis poneretur in hūc modum,*Et radix quæ non concidit eſt radix ſapientiæ*

Filij autem adulterorum in conſummatione erunt:) Græca contrarium videntur habere ſenſum. Habent enim ſic, τέκνα δὲ μοιχῶν ἀτέλεστα ἔσται.id eſt, proles autem adulterorum inconſummati erunt,id eſt peruenient ad conſummationem,& perfectionem. Vnde videri poſsit interpretem vertiſſe *in inconſummatione erunt.* Sed tamē Ambroſius ſermo: 65.& alibi legit ſicut nos habemus *in conſummatione erunt.* Vnde *conſummatio* hic debet accipi non pro perfectione,ſed cōtra pro cōſumptione & ſicut *conſummatum.*ponit interpres nunc pro perfecto, nunc cōtra pro conſumpto.Poteſt & hic eſſe Græcæ lectionis ſenſus. Filij adulterorū nō erūt initiati,hoc eſt nō erūt participes & conſortes ſacrorum.ſic enim vertuntur Græca in æditione Complutenſi.Verum prior ſenſus conuenit ſequenti.*Et ab iniquo thoro ſemen exterminabitur:&,ſi longæ vitæ fuerint &c.*

Sine honore erit nouiſsima ſenectus illorum:) καὶ ἄτιμον ἐπ' ἐσχάτων τὸ γῆρας αὐτῶν,id eſt, & inhonorata erit in nouiſsimis ſenectus eorum.

Nec in die agnitionis allocutionem:) οὐδὲ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμύθιον , id eſt , neque in die diſcretionis

discretionis vel iudicij consolationem. Sed etiam aliàs *allocutionem* pro consolatione posuit interpres. Fulgentius Epistola 2. pro *agnitionis*, legit, *magnitudinis*, sed malè.

Nationis enim iniquæ, diræ sunt consummationes:) Sic hanc sententiam legendam esse vt modo habent libri correctiores, & non vt quidam libri habent: *Nationes enim iniquæ, diræ sunt cõsummationis* patet ex Græcis quæ habent γενεᾶς γὰρ ἀδίκου χαλεπὰ τὰ τέλη, id est, generationis enim iniquæ dùri sunt fines.

CAPVT IIII.

O *Quam pulchra est casta generatio cum claritate:*) Græcè non est ista exclamatio: sed κρείσσων ἀτεκνία μετὰ ἀρετῆς, id est, melior est sterilitas, & carentia filiorum, cum virtute. Fit autẽ comparatio ad præcedentia vbi dicitur de filiis adulterorum, & sterili atque spadone. Diuus Cyprianus lib. de singulari. cleri: Hunc locum prolixè citans, legit conformiter cum Græcis: melius est esse sine filiis cum claritate.

Immortalis est enim memoria eius:) ἀθανασία γάρ ἐστιν ἐν μνήμῃ αὐτῆς, id est, immortalitas enim est in memoria illius: nempe virtutis: bene tamen redditus est sensus ab interprete.

Desiderant eam cum se eduxerit:) ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν, id est, desiderant eam cum abierit. Cyprianus legit, *cum se subduxerit.*

Incoinquinatorum certaminum præmium vincens:) Græcè non est præmium certaminum sed contra certamen præmiorum. Sic enim legitur ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικήσασα, id est impollutorum præmiorum certamen superans: & certamine superato: vocat autem certamen præmiorum impollutorum, cui deputata sunt præmia incoinquinata, hoc est quæ nullo mœrore polluuntur. Porro ex Cypriani citatione patet literam nostram vitiatã à scriptoribus, & legẽdũ esse nõ *præmium sed prælium.* Quomodo enim interpres ἀγῶνα *præmium* verteret? Sed quoniam videbatur sensus ineptus, si quis diceret prælium certaminum, quidam mutauerunt prælium in præmium. Quod autẽ ἄθλων interpres verterit certaminum cum vertendum potius sit præmiorum ex genitiui huius ambiguitate prouenit. Si enim sit ab ἄθλος, significat certamẽ: si vero à τὸ ἄθλον significat præmium certaminis.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altas:) Nõ est Græcè dabunt, & collocabunt, sed verba singularis numeri. δώσει καὶ ἱδρύσει quæ referuntur ad *multigena impiorum multitudo* sicut & verba sequentia. Nec est *spuria vitulamina*, sed ἐκ νόθων μοσχευμάτων, id est, ex adulterinis plantationibus, siue stolonibus. Quoniam autem μόσχευμα Greca dictio videtur deriuari a μόσχος quod vitulũ significat, ideo interpres etiã fingẽs nomẽ a dictione vitulus vitulamina posuit, cum nomẽ illud sit inauditũ Latinis. Dicuntur autem Grecis μοσχεύματα teneræ plantæ, malleolique vitium. & viuiradices: a verbo Græco μοσχεύω quod est stolones emitto, & viui radices efficio: proinde melius habẽt libri correctiores. *Et adulterinæ plantationes:* quomodo locum hunc corrigendum Augustinus diligenter adnotauit libr. 2. de Doctri. Christ. cap. 12. sic scribens. Quoniam μόσχος Græcè vitulus dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerunt esse plantationes, & vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum: & tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, conuenientius dicitur quam vitulamina, quæ velut pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus, trãslationem etiam cætera contexta in eo loco custodiunt. Hæc ille.

Et si in ramis: κἂν γὰρ id est, & si enim, &, pro, *in tempore* Græcis est πρὸς καιρὸν, id est ad tempus.

Ex iniquis enim omnes filij qui nascuntur:) Græcè est ἐκ γὰρ ἀνόμων ὕπνων, id est, ex iniquis enim somnis, vel sõniis, filii qui nascũtur, nec est magna differentia apud nos inter, omnes, somnis vel somniis, vt verisimile sit, scriptorem aliquem absurditate locutionis commotum, mutasse somnis, in omnes Porro ne absurdum videatur dicere, homines ex somnis generatos: etiam cap. 7. Sapiens dicit se natum ex delectamento somni conueniente. Per iniquos ergo somnos, iniquos intelligit concubitus: vnde pulchre dicit filios genitos esse testes nequitiæ aduersus parentes, eius scilicet nequitiæ, ex qua sunt geniti. Illud autem *in interrogatione sua.* Hunc habet sensum: inquisitione vel exploratione sua vel impiorum: hoc est dum explorantur, & inquisitio fit de illis. Rursum enim hic *interrogatio* pro exploratione ponitur, & inquisitione.

In refrigerio erit:) pro refrigerio est ἀναπαύσει, id est requie.

Senectus enim venerabilis est non diuturna:) Græca quia articulum habent οὐ τὸ πολυχρόνιον hunc habent sensum. Senectus enim honorabilis est non ea quæ est diuturna, aut potius, quæ est multi temporis. Et quod sequitur, neque numero annorum computata: Græcè dicitur per verbum; neque numero annorum computatur, vel potius mensurata est. nam est μεμέτρηται vt sit sensus: Senectus non est mẽsurata numero annorum: vt nõ possit dici senectus esse, nisi vbi est magnus annorum numerus.

Cani autem sunt sensus hominis: πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις: id est, canities autem est prudentia hominibus. Quamuis enim possit πολιὰ esse etiam adiectiuum a πολιός sensus tamen aptior est, si accipiatur vt sit substantiuum; tum propter dictionem hominibus: tum quia sequitur *, & ætas senectutis vita immaculata.* Vult enim vitam immaculatam esse ætatem senilẽ, & sapientiã esse hominibus loco canitiei.

Placens Deo factus dilectus:) Subaudiendum in participio *dilectus* verbum, est, & distinctiuncula facienda est post *factus*, vt *factus* cohęreat cum *placens*, non cum *dilectus*, sic enim est Græcè ὡς εὐάρεστος τῷ θεῷ γενόμενος ἠγαπήθη id est, qui fuit Deo acceptus, dilectus est, ab eo scilicet. Loquitur autẽ de Enoch: de quo primũ scribitur quod ambulauit cũ Deo. De Enoch enim singulariter hęc esse dicta, intelligit etiã D. Ambrosius in oratione de obitu fratris, & rursũ in cõmẽtariis in Psal. 40. & in Psal. 45. Et alioqui authorem

authorem huius libri allusisse ad locum Genesis cap. 5. de Enoch, sicut legitur apud 70. satis patet, ex verbis quibus hic vsus est. Nam illo loco pro eo quod nos legimus: Ambulauit cum Deo, & non apparuit, quia tulit eum Deus. 70. habent, εὐηρέστησεν τῷ θεῷ, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, μετέθηκεν ὅτι αὐτὸν ὁ θεός, id est, placuit Deo, & nõ inueniebatur, quia transtulit eum Deus: Hic autem dicitur: Placens Deo factus, translatus est. vnde & ex hoc loco, & ex textu 70. colligi potest Enoch trãslatum in Paradisum, sicut hinc intelligit D. Ambrosius in Psal. 45.

Mutaret intellectum eius: pro *intellectum* est σύνεσιν, id est, prudentiã; Ambrosius legit cor eius.

Fascinatio enim nugacitatis:) βασκανία γὰρ φαυλότητος, id est, fascinũ enim malitiæ. Significatur enim malitiam & iniustitiam specie honesti oculos mentis frequẽter perstringere, vt quæ verè bona sunt non videat, & contra bona putet quę verè mala sunt. Porro pro *inconstantia* Gręcis est pulchra dictio plus quid significãs nempe ῥεμβασμός: quæ deriuatur à ῥέμβω, id est funda, vt sit circumrotatio, & perpetua mutatio concupiscentiæ, quæ semper alia & alia desiderat; nunquam vni rei satis inhærens.

Sensum sine malitia:) νοῦν ἄκακον, id est, mentem sinceram ac malitiæ expertem.

Consummatus in breui: τελειωθεὶς ἐν ὀλίγῳ. quod sic vertendum videtur per causam, quoniam breui tempore perfectus sanctus fuit. Sic enim rectè sequitur *expleuit tempora multa*. Quoniam enim breui tempore perfectionem vitæ est assecutus, censetur multa tempora impleuisse, iuxta id quod prius dixit *ætas senectutis vita immaculata*,

Propter hoc properauit illum educere de medio: Gręcè non sunt illa duo verba, *illum educere*, sed tãtum, *properauit de medio iniquitatis*, vt referatur non ad Deum, sed ad eum cuius anima placita fuit Deo.

Nec ponentes in præcordiis talia:) Gręcè est τοιοῦτον. id est, tale nempe quod sequitur, quod gratia Dei est in sanctos eius. accipitur ergo *quoniam* pro quod: Et in participiis *videntes & intelligentes* subintelligendum verbum substantiuum fuerunt. quo oratio fiat perfecta. In eo autem quod sequitur, *Condemnat autem iustus*, in æditione Complutensi abfuit coniunctio, *autem*, fuit tamen in æditione Aldina.

Quid cogitauerit de illo Deus:) Græcis non additur hic, *Deus*, & in æditione Complutensi est ἐβουλεύσατο. id est cogitauerũt vel potius decreuerũt sed mẽdũ est & legẽdũ sicut habet editio Aldina, id est, deliberauerit, vel decreuerit.

Et quare munierit illum Dominus legendum esse *munierit* & non *minuerit*: vt habent quidam, patet ex dictione Græca correspondente ἠσφαλίσατο, id est, securum fecerit. Hic autem rursum Aldina æditio correctior est Complutensi. Nam hæc habet ἠσφαλίσατο ἑαυτόν. id est, quare munierit, id est securum fecerit seipsum Dominus: Aldina vero nobiscũ melius habet αὐτόν, id est, ipsum, nempe raptum. Citat autem hunc locum Diuus Augustinus libr. de Prædestinatione sanctorum cap. 14. vbi vide quanti faciendam doceat authoritatem huius libri.

Contemnent eum:) Eum delendum est: quia sicut nõ est in Græcis ita nec inscriptis pluribꝰ.

Ians. in lib. Sapien.

Post hæc decidentes sine honore:) μετὰ τοῦτο εἰς πτῶμα ἄτιμον: id est post hoc in ruinam ingloriam quamuis dictio πτῶμα videatur magis posita pro cadauere vt sit, erunt in vile cadauer.

Inflatos sine voce) ἀφώνους πρηνεῖς: id est mutos, & pronos: id est vultum in terram demittentes. Significat enim præ rubore & timore, nec loqui eos posse, & vultum in terram demissuros: Interpres autem propter verbum rumpet, magis putauit πρηνεῖς significare inflatos, à verbo πρήθω quod significat inflare. Quidam libri habent inflammatos, quomodo si legeretur, intelligi posset sensus Græcę lectionis, inflammatos præ verecundia. quamuis antiquiora scripta habebant inflatos, quomodo etiam puto vertisse interpretem.

Venient in cogitatione:) non est simpliciter *cogitatione*, sed συλλογισμῷ. i. supputatione. significatur enim eos veluti rationem inituros peccatorum suorum: *& traducent* rursum. hic positum est, pro, redarguent, Est enim ἐλέγξει.

CAPVT V.

Tunc stabunt iusti:) Apud Græcos totus iste sermo de iustis singulari numero effertur. *Tunc stabit iustus, &c.* Interpres autem intelligens sub singulari numero sermonem esse de iustis omnibus, mutauit singularem numerum in pluralem, quomodo etiam frequenter citatur à Diuo Cypriano, & item ab Augustino, vt Epistola 50. & alibi.

In Magna constantia: ἐν παρρησίᾳ πολλῇ, id est, in vel cum multa confidentia, & loquendi libertate. Opponitur enim illi quod prius est dictum impios *fore timidos ac mutos*.

Qui abstulerunt labores:) τῶν ἀθετούντων τοὺς πόνους. Id est qui spernunt, & contemnunt labores. Quod conuenit illi quod sequitur. *Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum, &c.* Diuus Cyprianus lib. 3. ad Quirinum: legit *diripuerunt*. alibi tamen *abstulerunt*.

Videntes:) præteritum est, Græcis ἰδόντες, id est postquam viderint mirabuntur: Græca dictio plus significat ἐκστήσονται, id est stupebunt & extra se rapientur. Et pro *in subitatione insperatæ salutis*, est, ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, id est in inopinatione salutis hoc est propter inopinatam salutem.

Pœnitentiam agentes:) μετανοοῦντες, id est tandem, & post factum nimis sero sapientes. Sic enim hoc quidem loco rectè accipitur.

In similitudinem improperij: εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ: id est in parabolam improperij. sicut illud Psalmi. *Posuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis.*

Ecce quomodo. Latinorum libri quidam habent *ecce quomodo*, alij *Quomodo ergo*. cum Græci nec *ecce* habeant, *nec ergo*. sed tantum *Quomodo*: Atque sic habebant scripti libri quidam. In Cypriano legitur *Quomodo ergo*.

Sol intelligentiæ non est ortus nobis: In æditione Complutensi, pro *intelligentiæ* ponitur secundo δικαιοσύνης, id est iustitiæ, In Aldina vero nec *intelligentia* nec *iustitiæ* sed tantum *Sol non est ortus nobis* atque sic citatur a D. Gregorio lib. 34. moralium cap. 6. & ab. Ambrosio item serm. 3. et 16. et a Diuo Cypriano in variis locis.

locis. Vnde apparet illud *intelligentiæ* ab aliquo explanationis gratia in margine asscriptum, postea redactum in contextum.

Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles: ἐνεπλήσθημεν τρίβοις ἀνομίας καὶ ἀπωλείας, καὶ διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, id est, impleti sumus viis iniquitatis & perditionis, & perambulauimus deserta imperuia. D. Cyprianus tractatu & lib. de exhortat. martyr. & rursum lib. 3. ad Quirinum legit *Ambulauimus solitudines difficiles.*

Diuitiarum iactantia, Græcè est *Diuitiæ cum iactantia* πλοῦτος μετὰ ἀλαζονείας.

Nuncius percurrens. Non est *nuncius*, sed ἀγγελία παρατρέχουσα, id est, *nuncium vel fama prætercurrens.* Conuenit enim vt vmbræ componatur nuncium, vel annunciatio alicuius rei.

Semitam carinæ: τρυμαλιὰν τρόπιος: id est semitam itineris.

Aut auis quæ transuolat in aere, cuius nullum, &c. ἢ ὡς ὄρνεου διαπτάντος ἀέρα οὐθὲν εὑρίσκεται id est, aut sicut cum auis transuolauit aerem, nullum inuenitur indicium itineris, nam genitiuus ὄρνεου διαπτάντος, est genitiuus absolutè positus: sicut & is qui sequitur πληγῇ βαλλομένου ταρσῶν.

Sed tātum sonitus alarum: Græcè clarius est hoc modo πληγῇ δὲ ταρσῶν μαστιζόμενον πνεῦμα κοῦφον, καὶ σχιζόμενον βίᾳ ῥοίζου κινουμένων πτερύγων διωδεύθη, id est sed percussio pennarum verberatum leuem ventum & scissum vi stridoris motis alis pertransiit. Itaque apud nos *sonitus* est suppositum verbi *transuolauit*: ac proinde male ibi incipiunt quidam nouam sententiam. *Commotis alis, &c.* Videndum tamen num mutato accētu pro πληγὴ sit legēdum πληγῇ: vt sit datiuus causæ, & suppositum verbi διωδεύθη sit auis.

Talia dixerunt in inferno hi qui peccauerunt: Hæc verba non sunt apud Græcos.

Tanquam lanugo, pro *lanugo* est χνοῦς: quæ dictio magis puluerem significat. vt in Psal. 1. vbi dicitur de impio quod *erit tanquam puluis quem proiicit ventus à facie terræ*, quod est simile huic loco.

Tanquam fumus qui à vento diffusus est:) Græce non est *qui*, sed tantum *sicut fumus à vento diffusus est*. sic & pro participio sequenti *prætereuntis* Græcis est verbum παρώδευσε, id est pertransiuit. Itaque apud Græcos duo ista mēbra sunt imperfecta, perficienda additione alterius partis, hoc vel simili modo. sic etiam se habet spes impij. Interpres bene subterfugit incommoditatem Græcæ lectionis.

Apud Dominum est merces eorum : Græcè est ἐν κυρίῳ: id est in Domino est merces eorum. Nec est *cogitatio eorum*, sed ἡ φροντὶς, id est cura eorum: quod potest accipi vel actiuè pro cura qua ipsi sunt hic soliciti vt placeant Deo, vel potius passiuè, pro cura qua curantur à Deo.

Brachio sancto suo defendet: sancto nec Græca habent, nec multa antiqua scripta.

Diadema speciei. Species hic quemadmodum sæpè in hoc libro ponitur pro pulchritudine: Græcè enim est τοῦ κάλλους.

Accipiet armaturam zelus illius. λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ. Idem accipiet vniuersam armaturam zelum suum: hoc est pro vniuersa armatura sua, accipiet suum zelum, quo se armabit ad vltionem, sicut postea dicitur. *Induet pro thorace iustitiam*, pro quo Græcè est. Induet thoracem iustitiam. Cuius sensum cum pulchrè in eo versu interpres reddiderit. Debuisset & id quod sequitur: *Sumet scutum inexpugnabile æquitatem.* sic vertisse similiter. Sumet pro scuto inexpugnabili æquitatem.

Iudicium certum: κρίσιν ἀνυπόκριτον, id est iudiciū sincerum, aut non simulatum & nescium simulandi, vel quod magis conueniret, dissimulandi. Est autem in his duabus dictionibus allusio vocum quæ Latinè non potest reddi. Vnus scriptorum habuit, pro *certum*, *rectum*. Quēadmodum & habebatur in margine glosæ ordinariæ.

In lanceam, pro *lanceam* est ῥομφαίαν, id est gladium.

Ibunt directè emissiones fulgurum. Quamuis dictio *directè* apud nos conuenientius accipitur vt sit aduerbium, quam vt sit participium. Græca tamen dictio ei correspondens est nomen adiectiuum: εὔστοχοι quod significat eum qui iaculandi peritus est, & ita collimare potest, vt à scopo non aberret, & id quod à iaculante rectà tendit in scopum. Et pro *emissiones*, Græcè est βολίδες. Est autem βολὶς hasta missilis vel iaculum. Quare sensus est: iacula fulgurum ibunt missa à Deo, ac rectà tendent in eos cōtra quos emissa fuerint.

A bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient, Græcè non sunt illæ duæ dictiones *exterminabuntur &c.* quæ sensum faciūt obscurum. Pro illo autem *ad certum locum* est ἐπὶ σκοπὸν, id est, in scopum, quod prius vertit *in locum destinatum*.

Et à petrosa ira plenæ mittentur grandines: pro *petrosa* est πετροβόλου, id est petras iaciente. Et dictio *plena* non est modo aduerbium, cum sit πλήρεις χάλαζαι: id est perfectæ grandines.

Excandescet:) ἀγανακτήσει, id est indignabitur. Male ergo legitur, vel *& scandescet*, vel *& candescet.* Similiter male legitur postea *iniquitatis*, pro iniquitas, cum sit ἀνομία. *Diuidet* λικμήσει, id est euentilabit.

CAPVT VI.

Melior est sapientia quam vires & vir prudens quam fortis Hūc versum Græca nō habēt

Præbete aures vos qui continetis multitudinem ἐνωτίσασθε οἱ κρατοῦντες πλήθους id est auribus percipite, qui regitis multitudinem, aut qui dominamini. Sed frequenter verbum κρατεῖν, quod tenere quidem etiam significat interpres hic vertit per *continere*, cum sensus requirat vt per imperare vel regere vertatur: Nam id etiam significat κρατεῖν cum genitiuo. Iam quod Græca habent *auribus percipite* potest referri ad sequentia vt sit sensus: auribus percipite, hoc quod dicam, nempe. Quoniam(pro quod) *data est à Domino potestas vobis, & virtus ab altissimo:* vbi pro *virtus* non est δύναμις, sed δυναστεία, id est potentatus. Et *interrogabit* rursum positum est pro inquirere & scrutari. Nam est ἐξετάσει.

Cogitationes scrutabitur. pro *cogitationes*, est βουλὰς quod magis est consilia. Eandem dictionē mox vertit interpres, voluntatem. cum sequitur. *Neque secundum voluntatem Dei ambulastis.*

Nec custodistis legem iustitiæ.) genitiuus iustitiæ in neutra erat æditione. Videtur additus explicationis

explicationis gratia.

Apparebit vobis: ἐπιςήσεται ὑμῖν, id est, instabit vobis vel adueniet vobis.nec est superlatiuus *durissimum*,sed κρίσις ἀπότομος,id est iudicium du rum.Contra positiuus *exiguo* pro superlatiuo positus est,cum Græcè sit ἐλάχιςος συγγνωςός ἐςιν ἐλέους, id est minimus enim dignus est misericordia.

Non enim subtrahet personam cuiusquam Deus qui est omniũ dominator, οὐ γὰρ ὑποςελεῖται πρόσωπον ὁ πάντων δεσπότης,hoc est.Non enim formidabit personam vel vultum is qui omnium est Dominus.est autem ὑποςέλλεσθαι propriè sese demittere ob metum personæ,eique cedere.Duo scripta similiter & codex Mechli.& Thronensis tantum habebant: *Non enim subtrahet personam cuiusquam Dominus.*

Et æqualiter est illi cura: ὁμοίως τε προνοεῖται:id est, & similiter curam gerit,prospicit vel prouidẽtiam habet.

Cruciatio ἔρευνα, id est scrutatio Sed & supra vertit *tormenta patientur*,cum sit Græcè ἐτασθήσονται, id est examinabuntur. Nec male vertit, sensum potius quam verba reddere solicitus.

Et ne excidatis: καὶ μὴ παραπέσητε,id est & non delinquatis vel peccetis.παραπίπτειν enim etiam delinquere significat & peccare:vnde παράπτωμα lapsus,delictum, peccatum.

Qui enim custodierint iustitiam iuste iudicabuntur. οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται, id est,q enim custodierint iuste iustia, iustificabuntur.Multa scripta pro *iudicabuntur*, habent *iustificabuntur*. Et citatur quomodo ex Græco vertimus à D. Cypriano lib.de singulari: clerico.& notatur ab eo quosdam sancta non sanctè seruare. Sic enim habet.Non bene succedit quidquid agitur passim,& sanctum non est quod geritur sanctum,nisi sanctè quod sanctum est peragatur:sicut Salomon asserit dicens.*Qui enim custodierint iuste iusta, iustificabuntur.* Scriptor aliquis putans aduerbium *iustè* cum sequenti verbo esse construendum,quia superfluè putabat dici,*Qui custodierint iusta iustè,iustificabuntur*, Vertit in *iudicabuntur*.quia ineptum erat dicere, *iustè iustificabuntur*.D. Augustinus in speculo etiam habet,*iustificabuntur*.

Inuenient quid respondeant. εὑρήσουσιν ἀπολογίαν, id est inuenient defensionem:qua se scilicet defendant in iudicio Dei,quando impij non habebunt, quo se defendant permanentes muti.

Clara est & quæ nunquam marcescit. pro *quæ nunquam marcescit* vna est dictio ἀμάραντος,id est immarcescibilis. vnde omitti debuisset relatiuum *quæ* sed sic supra cap.3. vertit vnam dictionem,*quæ non concidit*. vnde intelligendum clara est,& talis,quæ nunquam marcescit.

*Cogitare ergo de illa:*Græcis non est *ergo*, sed γάρ,id est *enim*.Nec est *sensus consummatus* sed φρονήσεως τελειότης , id est prudentiæ perfectio est

Et in viis suis ostendet se illis hilariter. Non est Græcè *in viis suis*,sed tantum *in viis*.vt significetur sapientiam sese ostendere in omnibus viis hominum, hoc est quocunque se diuerterint.vnde sequitur *& in omni prouidentia occurret illis*.vbi pro *prouidentia* est ἐπινοίᾳ, id est adinuentione & consilio, quod homo secum tractat.Nec sunt Græcis futura *ostendet* & *occurret*,sed præsentis temporis verba, φαντάζεται, & ὑπαντᾷ,id est apparet,& occurrit.Itaque apud Gregorium lib.26. moralium cap. 8. & abest pronomen *suis*, & legitur *ostendit & occurrit*. In vno scriptorum non erat pronomen, *suis*, in altero erat,*ostendit & occurrit*,similiter & in codice Thronensi.

*Initium enim illius verissima est disciplinæ concupiscentia:*adiectiuum ἡ ἀληθεστάτη.id est verissima, sic positum est Græcis,vt possit vel referri ad substantiuum præcedens ἀρχή, vel ad sequens ἐπιθυμία:magisque ad præcedens referendum. esse sensus postulat,& articulus indicat : vt sit sensus.Initium sapientiæ verissimum est, disciplinæ concupiscentia.

Cura ergo disciplinæ. Non est Græcis *ergo* sed δὲ,id est *autem* quod magis conuenit gradatio ni,quæ cœpit in superiori sententia.

Consummatio incorruptionis βεβαίωσις,id est confirmatio incorruptionis.

Diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populis Hæc sententia non est in Græcis.

CAPVT VII.

EX genere terreno illius qui prior factus est. γηγενοῦς ἀπόγονος πρωτοπλάςου, id est terrigenæ filius protoplasti. Nam hæc dictio satis est latinis vsitata.Liber Thronensis habebat *terreni*,quo modo & glosa habuit in margine:quare cum ea lectio Græcis consentiat,non dubitandum quin ea sit vera lectio.

*Figuratus sum.*Non est Græcis simpliciter *figuratus sum*.sed ἐγλύφην, id est sculptus sum. vt significetur artificium Dei in figuranda carne sensim.vnde quod sequitur, *Decem mensium tempore* cum *figuratus* coniungi debet non cum *coagulatus*.

Ex semine hominis: pro *hominis* est ἀνδρὸς,id est viri.sed frequenter hominem pro viro ponit.

Et delectamento somni conueniente. καὶ ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης, id est, & voluptate,somno conueniente,id est quæ decet somnum:apud Ambrosium sermo 8. in Psal. 118. vbi hic locus prolixe citatur,legitur *somni conuenientis*,Et quędam scripta habent *somno conuenientis*, sed rectius legitur,somni conueniente.quamuis genitiuus *somni* pro datiuo *somno* accipi debeat.

Accepi communem aerem. pro *accepi*, ἔσπασα, id est attraxi vel hausi,quomodo legitur in Ambrosio loco prædicto.

Et in similiter factam decidi terrã. Male legitur in quibusdam libris,& *similiter decidi in factam terram*. Nam pro *similiter factam*, Græcis est vna dictio ὁμοιοπαθῆ,id est similiter affectam, vel similibus passionibus obnoxiam, vt significet se eisdem miseriis cum aliis hominibus fuisse obnoxium,corruptionis,frigoris, &c.

Propter hoc optaui: propter hoc scilicet quia commune omnibus est initium natiuitatis, & quia vidi me natum in ignorantia , sicut reliquos homines.porro pro *optaui* est εὐξάμην , id est precatus sum , & oraui. Rursum autem pro *sensus* est φρόνησις , id est prudentia.

Nihil esse duxi, οὐθὲν ἡγησάμην,id est nihil æstimaui.Vnde constat quosdam male legere,*nihil esse dixi.*

Super salutem & speciem: ὑπὲρ ὑγίειαν καὶ εὐμορφίαν: id est

id est plus quam sanitatem & bonam formã, vel pulchritudinem.

Inextinguibile ἀκοίμητον. quod propriè est peruigil,& insomne aut irrequietum,quod optimè conuenit luci,quæ in continuo est motu & actione. *

Honestas: πλοῦτος id est diuitiæ. Sed aliquoties in hoc libro *Honestas* positum est pro diuitiis, & *honestare* pro diuitem facere.

Honorum omnium mater est. Rectius legitur *Horum omnium mater est.* Græcè autem tantum est, *horum mater est.*

Dedit Deus dicere ex sententia. D. Gregorius aliter legit hunc locum lib. moralium 23. cap. 17. vbi pulchrè philosophatur in eo quid sit dicere ex sententia, sic scribens. Fit plerumque vt fortiter dicant, se tamen iuxta ea quæ dicunt viuere nesciant. Vnde bene quidam sapiens dixit: Mihi autem Deus det hęc dicere ex sententia. Sententia quippe à sensu vocata est. Et recta quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit, qui nequaquam tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit. Porro pro ex *sententia* Græcè est κατὰ γνώμην. quod secundum Budæum est propria spôte. vt sit sensus. Deus dedit mihi loqui liberè, & lubenter *& præsumere*, id est, cogitare, Græcè enim est ἐνθυμηθῆναι. Quæ autem loqui & cogitare ei sit datum, explicatur, cum subditur. *Digna horum quæ mihi dantur.* pro quo Græcè est ἀξίως τῶν διδομένων, id est sicut dignum est donis meis, vel, quemadmodum decet dona mea.

Operum scientiæ disciplinæ:) ἐργατῶν ἐπιστήμη, id est opificiorum scientia. Ambros. lib. 1. de vocatione gentium cap. 9. legit, *Et omnis sapientia & operum scientia & disciplina.*

Vicissitudinem, permutationes, & consummationes temporum, & morum mutationes, diuisiones temporum:) Pro his quatuor membris,(pro quorum secundo quidam libri habent *& mutationem omnium*) Græca tãtùm duo habent, nempe τροπῶν ἀλλαγὰς, καὶ μεταβολὰς καιρῶν, id est, morum mutationes, & permutationes temporum. Duo scripti tantum habent *Vicissitudinum permutationes & consummationes temporum.* Vnde verisimile est duo illa alia membra, ex altera versione vel alicuius interpretatione in margine prius adscripta, postea relata in contextum. D ambrosius lib. 2. de Abraham cap. 7. pro illis quatuor tantum habet, *& diuisiones temporum.* Libro de Salomone cap. 1. habet *diuisiones & mutationes temporum.*

Anni cursus) pro *cursus* est κύκλους, id est circuitus vel circulos. pro *virgultorum* autem φυτῶν, id est plantarum. Ambros. lib. de Abraham legit *herbarum* libro vero de Salomone *arborum.* atq; sic habebant duo nostra scripta. Lib de fide resurrect. habet. *Et sciret dispositiones orbis terrarum, & virtutem elementorum, anni cursus, & stellarum dispositiones.*

Quæcunque sunt absconsa & improuisa:) pro *improuisa*, Græcè est ἐμφανῆ, id est perspicua & manifesta, vt significetur eum nosse, & quæ sunt occulta,& quę sunt manifesta.

Est enim in illa spiritus intelligentiæ:) Hic locus sic legitur in Ambrosio lib. de incarnatio. Dominicæ mysterio in fine. *Est enim in ea spiritus intelligentiæ sanctus, vnicus, multiplex, subtilis, bonus, mobilis, disertus, immaculatus, manifestus, inuiolabilis, bonum amans, acutus, prouidens, possibilis, munificus, benignus, stabilis, integer, sine solicitudine, qui omnia potest, omnia spectat, & per omnia penetrans spirituum intelligibilium.* Qua lectione melius explicantur Græca quam nostra lectione: nisi quod in hac, quæ est apud Ambrosium, lectione vnum putem esse mendum. pro duobus enim illis *bonus, mobilis* legendum puto, *bene mobilis.* quomodo legitur in eodem Ambrosio lib 3. de ss. cap. 19. Correspondent enim illæ duæ dictiones illi Græcę dictioni εὐκίνητον, quæ non mobilem tantum significat sed bene mobilem, Itaque pro adiectiuo *certus* primo loco apud nos posito, Ambrosius legit manifestus. quod & Græca dictio σαφὴς significat propriè. pro *certus*, secundo loco apud nos posito, Ambrosius habet integer, Græca ἀσφαλὴς. quod significat eum qui non errat, pro *suauis* Ambrosius habet inuiolabilis, Græca ἀπήμαντον quod illæsum significat. cui nocumentum inferri non potest. pro eo quod nos habemus, *qui nihil vetat benefacere*, Gręcè est ἀκώλυτον quod significat eum qui non potest prohiberi, vt rectè verti possit expeditus: Huic respondet in Ambrosio duo illa adiectiua prouidens, possibilis. quamuis videatur Ambrosius aliud quid apud Græcos legisse. Pro *humanus* Ambrosius habet munificus. Quod Græcę dictioni magis conuenit: est enim εὐεργετικὸν, id est beneficus. pro *securus* Ambros. habet sine solicitudine Græcè enim est ἀμέριμνον pro *omnem habens virtutem*, aut vt habet Ambrosius, qui omnia potest, Græcis est vna dictio παντοδύναμον. quæ vna dictione reddi potest, omnipotens: vt annotauit idem Ambrosius lib. 3. de ss. cap. 23. pro illo, *& qui capiat omnes spiritus intelligibiles*, Ambrosius habet & per omnia penetrans spirituum intelligibilium: Græca vero καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν: quod vel potest verti, vt legit Ambrosius, vel potius sic, & per omnes procedens spiritus intelligibiles. *Intelligibiles* habent etiam quidam scripti. quidam etiam impressi habent in margine *mundos subtiles*, atque sic legendum esse Græca docent, καθαρῶν, λεπτοτάτων, id est mundos, subtilissimos.

Omnibus enim mobilibus:) Græcè est πάσης γὰρ κινήσεως, id est, omni enim motu. Diuus Augustinus lib. 4. super Genesim cap. 12. citat, dictum hic esse. quod motus sapientiæ sit agilior celeriorque omnibus motibus.

Attingit autem vbique:) Διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων, id est pertingit autem & procedit per omnia. August. lib. de natura boni cap. 29. legit *attingit autem omnia.*

Vapor est enim lucis æternæ &c.) Hunc locum sic legit Diuus Augustinus lib. 1. de incarnatione verbi cap. 13. in quo & capitibus sequentibus hunc locum tractat prolixè. *Quia vapor est quidem virtutis Dei, ἀπόῤῥοια, id est, emanatio omnipotentis gloriæ purissima, & splendor lucis æternæ & speculum immaculatum inoperationis vel virtutis Dei, & imago bonitatis eius.* Itaque pro, *claritatis*, habet gloriæ. est enim Græcè δόξης. pro *candor*, habet splendor, nam Græcè est

ἀπαύγασμα

ἀπαύγασμα quod splêdorem significat.pro *maiestatis Dei* habet inoperationis.voluit enim explicare vim Græcè dictionis ἐνεργείας quæ significat operationem quę fit in aliquo, & potest verti,efficaciæ.Ambrosius lib.1.de fide cap. 4. habet *splendor* sed tamen nobiscum legit *maiestatis Dei*.

Per nationes:) κατὰ γενεάς,id est per singulas nationes.nec est *transfert*.sed participium μεταβαίνουσα,id est transiens.vt hic sit parua distinctio, deinde adiungatur *amicos Dei constituit*.

Qui cum sapientia inhabitat:) τὸν σοφίᾳ συνοικοῦντα, id est,eum qui sapientiæ cohabitat, tanquam vxori suæ.scilicet. Id enim significat elegâter συνοικεῖν,inde σύνοικος côiunx.Vnde post capite sequêti dicitur. *Quæsiui mihi sponsam assumere*. pro quo Ambrosius lib. de viduis legit. Proposui ergo hanc adducere ego mihi in coniugium.

Sapientiam autem non vincit malitia: ita legendum esse,& non,vt multi legunt, *Sapientia vincit malitiam* patet ex originalibus & scriptis vetustioribus.Estque Græcis futurum κατισχύσει, hoc est vincet,vt significetur,quod numquâ superabit.

CAPVT VIII.

ATtingit ergo:) διατείνει δὲ,id est protêdit autem vel extendit se.aut potius δὲ accipitur aduersatiuè,vt sit sensus .Sapientiam non vincet malitia,sed protendit sapientia â fine vsque ad finem. In August.lib. de mira. sacræ script.legitur pertêdit.pro *suauiter* autem Græcis est χρηστῶς quod hoc loco conuenit magis verti,vtiliter vel benignè.

Generositatem illius glorificat contubernium habens Dei:)pro *generositatem* est εὐγένειαν, id est, nobilitatê.nec est apud Græcos genitiuus *illius*: qui etiam abfuit in quibusdam scriptis. pro *glorificat* est δοξάζει verbum ambiguum. significat enim glorificare,& existimare.sicut δόξα gloriâ & opinionem.Porro participium *habês* ex Græcis constat esse fœminini generis, vt ad ipsam sapientiam referri debeat.Græca enim habêt εὐγένειαν δοξάζει συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα. Participium autem ἔχουσα hic constructum cum verbo significante affectionem animi ponitur Græco more,pro infinitiuo.Itaque hic est sêsus.Sapiêtia putat esse nobilitatem habere coniuctum cum Deo.Quare & nostra litera sic est accipienda,omissa pro nomine *illius*, Ipsa sapientia habens contubernium Dei,id est, conuersationem cum Deo, celebrat eam rem tanquam veram generositatem, hoc est nobilitatem.

Sed & omnium Dominus:)Sed nô est apud Græcos,& videtur addita.quia superior sententia sic solet intelligi. Is homo qui habet contubernium Dei,glorificat & celebrat nobilitatê sapientiæ. Iam enim rectè dicitur, *Non solum homo eam laudat, sed & omnium Dominus dilexit eam*.

Doctrix:)Græcè est μύστις,id est mystica & arcanorû Dei perita pro *electrix* autê est Græcè αἱρετίς .Quare frustra quidam in margine habent *inuentrix* cum id Græca dictio non significet,sed electricem.

Si autem sensus operatur:)Rursus pro *sensus* est Ians.in lib.Sapien.

φρόνησις,id est prudentia. Loquitur autem de prudêtia artificum & operariorum, cum qua comparat sapientiam Dei:docens eam magis esse industriam quam prudentiam artis.

Labores huius magnas habent virtutes:) πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί,id est labores huius sunt virtutes. Et accipitur hic *virtus*,vt opponatur vitio .Vnde sequitur. *Sobrietatê enim & prudentiam docet & iustitiam,& virtutê*. Vbi iam *virtus* aliter accipitur nêpe pro fortitudine. Est enim Græcè ἀνδρείαν. pro *sobrietatem* hic est σωφροσύνην , id est temperantiam.Hic ergo nominantur quatuor virtutes quæ dicuntur cardinales, etiam philosophis notæ Vnde *iustitia* hic accipitur pro speciali virtute. Cum mox post generaliter accipiatur vt omnem virtutem significet cum dicitur. *Si iustitiam quis diligit, labores huius sunt virtutes*.

Multitudinem scientiæ:)Græcè vna dictio,πολυπειρίαν,id est multam experientiam.Cum quatuor enim rebus quæ homines maximè appetunt comparat sapientiam Dei,diuitiis,prudêtia,iustitia,& rerum experientia multarum.

De futuris æstimat:)τὰ μέλλοντα εἰκάζει, id est futura imaginatur vel coniectat ex præteritis scilicet quæ nouit.

Argumentorum:)Græcè est αἰνιγμάτων,id est ænigmatum.hoc est quæstionum obscurarum, & difficilium explicatu.

Ad conuiuandum:legendum est *ad conuiuendum* quomodo habent libri correctiores. Nam est εἰς συμβίωσιν,id est,ad coniuctum.D.Ambrosius lib.de viduis locum hunc sic citat .*Proposui ergo hanc adducere ego mihi in coniugium*.

Sciens quoniam mecum communicabit de bonis:) εἰδὼς ὅτι ἔσται μοι σύμβουλος ἀγαθῶν, id est sciês quod erit mihi consultrix bonarum rerum.

Et erit allocutio cogitationis & tædij mei:)καὶ παραίνεσις φροντίδων καὶ λύπης.id est, & admonitio curarum & mœroris, hoc est, quæ admonitura est me in curis & mœrore.

Honorem apud seniores iuuenis & acutus inueniar:) illud *iuuenis* cum præcedentibus esse iungendum Græca docent quæ non habent coniunctionem,*& iuuenis & acutus*,sed ab *acutus* incipit noua sententia.Quidam scripti habent *honorem apud seniores & iuuenes.Acutus inueniar*.

Tacentem me sustinebunt:pro *sustinebunt* est περιμενοῦσι,id est expectabunt,vt, scilicet. loquar.& cum sequitur *loquentem me aspicient*,Græca habent ,φθεγγομένῳ προσέξουσι, id est loquenti attendent .

Præterea habebo. pro *præterea* omnes scripti habent *propterea* neutrum tamen habent Græca,sed tantum:habebo per hanc, immortalitatem.

Hæc cogitans & commemorans,)Græcè sunt aoristi λογισάμενος,& φροντίσας,id est cû reputassem, & solicitè cogitassem.

Immortalis est in cognatione sapientiæ:)Lectio plane deprauata:est enim Græcè. ἀθανασία ἐστὶν ἐν συγγενείᾳ σοφίας,id est,immortalitas est in cognatione sapientiæ.quo modo habet vnus scriptorum,& biblia nunc impressa.

Honestas sine defectione:)Rursus *honestas* pro diuitiis. πλοῦτος ἀνεκλιπής id est diuitiæ indeficientes.

In certamine loquelæ illius:)ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς, id est in coexercitamento colloquij,

vel cõuerſationis illius,hoc eſt, per hoc quod quis exercetur ſimul cum ea colloquendo,& conuerſando acquiritur ſapientia.

Puer autem eram ingenioſus &c.) De hoc loco prolixè diſputat D.Auguſtin.lib.10. de Geneſi ad literam. cap.17.& 18.eo quod videatur patrocinari quibuſdam hæreſibus, vt illi,quæ aſſerit animas ab initio creatas, pro diuerſis meritis mitti ad diuerſa corpora, contra clarã Pauli ad Romanos doctrinã.Itaque ad Chriſtũ ſententiam hanc obſcuram magis accommodandam putare videtur. Verum quod dicit, *ſe ſortitum animam bonam*, ſignificare voluit ſe Dei munere, non ſuis meritis accepiſſe animam ingenio & præclaris dotibus præditam. pro eo autem quod legimus.

Et cum eſſem magis bonus, Græcè eſt μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὤν. vbi μᾶλλον videtur poſitum quomodo ſæpè, pro,vel potius: vt ſit quodammodo corrigentis,quod dixerat.& ſit ſenſus. Aut potius cum eſſem bonus,veni, id eſt deueni ad corpus incoinquinatum.dixerat.*Puer eram ingenioſus,& ſortitus ſum animam bonã.*Ex quibus verbis cum intelligi poſſet eum ſignificaſſe, ſe ſuo ingenio conſecutum animam bonam, veluti corrigit illum ſermonem, dicens. aut potius cum eſſem bonus,vel quia eram bonus, perueni ad corpus incoinquinatum .Significans animæ bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuiſſe cauſam munditiæ corporis, non contrà,corporis dotibus animæ bonitatem eſſe paratam,& animæ bonitatem præceſſiſſe,non ſecutam eſſe.Secundum quem intellectum,non eſt iam locus illi errori quorundam opinantium,animas pro varietate meritorum mitti in diuerſa corpora.

Quoniam aliter non poſſem eſſe continens:)pro *continens* eſt ἐγκρατής. quæ dictio hic non videtur accipienda, vt ſignificet caſtum tantum, aut continentem ab omni concubitu, ſaltem illicito:cum de caſtitate & continentia tali non fiat aliqua mentio in ſequenti oratione:ſed accipiẽda eſt,vt ſignificet temperatum, & eum qui in omnibus modũ tenet.quod dictio Græca pulcrè ſignificat.Huiuſmodi autem moderatio.eſt vera ſapientia,quam ſequẽti petit oratione.Vnde dicit de ſapientia.*deducet me in operibus meis ſobrie* Σωφρόνως, id eſt temperate & moderate,ita ſcilicet, vt in omnibus modum teneã.Itaque Lyra bene exponit, non poſſem eſſe continens à vitiis.& Auguſt.lib. 10. confeſſ.cap.24 Locum hunc tractans *continentiam* interpretatur abſtinentiam ab omnibus vitiis Per continentiam,inquit, colligimur, & redigimur in vnũ, à quo in multa defluximus: & ſubiicit cap.ſequenti.Iubes certe vt contineã à concupiſcentia carnis,& concupiſcentia oculorũ,& ambitione ſeculi.Verus autẽ huius loci ſenſus eſt:vt dictio *continens* accipiatur nõ pro abſtinente & temperato,ſed pro,compote, quemadmodum annotatum eſt in cap. 6. Eccleſiaſtici,circa illum locum. *Et continens factus ne derelinquas eam.*Itaque ſenſus eſt Cũ ſcirẽ me non aliter poſſe fieri compotẽ voti mei, & obtinere deſideratam ſapientiã. Sic enim iã rectè ſubiũgitur oratio pro obtinẽda ſapiẽtia.

Et hoc ipſum erat ſumma ſapientia:) Græcè non eſt *ſumma ſapientia* ſed tantum, *erat ſapientia.* & ſic citat Diuus Auguſtinus loco prædicto & lib.de gratia & libero arbit.cap.4.Itẽ Ambroſ. lib.1.de vocatione gentium. Quædam ſcripta habebant *erat ſapientia* ſine,*ſumma.* Vnum vero noſtrorum habebat,*erat ſapientia.*

CAPVT IX.

D*eus patrum meorum,& Domine miſericordiæ tuæ:*)Pronomen *meorum*, Græca non habent,& *tuæ* non eſt in Complutenſi æditione, nec in ſcriptis plurimis: Eſt tamen in Aldina.

Creaturæ quæ à te facta eſt:)τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων, id eſt creaturarum quæ à te ſunt factæ.& pro *diſponat*, rectius vertiſſet, gubernaret:ſed ferè ſic ponitur in hoc libro *diſponere.*

In directione cordis:)ἐν εὐθύτητι ψυχῆς,id eſt in rectitudine animæ, id eſt, in recta anima, & recto corde.Simile eſt in Pſal. 118.*Confitebor tibi in* directione cordis.

A pueris tuis:)*pueris* hic poſitum eſt pro ſeruis.ſequitur *enim Quia ego ſeruus tuus & filius ancillæ tuæ.*

Et ſi quis:)κἂν γάρ τις. Etſi enim quis. Codex Thronenſis habet, *Nam etſi quis.* porro *conſummatus* pro perfectus poſitum eſt. Eſt enim τέλειος.

Tu autem me elegiſti:)*autem* non eſt in Græcis, & ſenſui obeſt. & in vno noſtrorum ſcriptorũ non erat,niſi recenti manu aſſcriptum .Proinde bene omiſſum eſt in Bibliis correctioribus iam impreſſis.

Dixiſti me ædificare:)*Me* non eſt in Græcis,nec in quatuor ſcriptis: quamuis parum ad rem faciat,ſiue addatur,ſiue non.Eſt autem Græca locutio *dixiſti ædificare* pro vt ædificarem.

Et tecum ſapientia tua:)*Tua* non eſt in Græcis, nec in duobus noſtris ſcriptis, nec in Mechlin.codice,& omiſſum facit ſententiam abſolutiorem. Eſt autem repetendum, *& ſapientia tecum præparat tabernaculum, & altare.*

Et ſciebat:)Græcè eſt præſens καὶ ἐπισταμένη, id eſt,& ſcit.Non enim vult tunc ſolum ſciuiſſe, quid placitum eſſet Deo cum mundum Deus crearet, ſed nunc hoc ſcire. Vnde eam ſibi precatur dari, *vt*,inquit,*ſciam*,per eam ſcilicet, *quid placitum ſit tibi.*

In ſua potentia: ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ.id eſt, in gloria ſua,hoc eſt per ſuam maieſtatem,& claritatẽ.

Dignus ſedium patris mei:)Græca locutio *dignus ſedium* pro dignus ſedibus.Et pro,*ſedibus*, magis conueniret ſoliis, vel thronis.

Prouidentiæ noſtræ:)ἐπίνοιαι ἡμῶν,id eſt adinuentiones vel conſilia noſtra,quamquam non male verterit interpres.

Corpus enim quod Corrumpitur:)φθαρτὸν γὰρ σῶμα, id eſt,corruptibile enim corpus. atque ſic legitur apud D. Auguſtin.lib.13.de Ciuitat. Dei. capit.16.

Et terrena inhabitatio:)γεῶδες σκῆνος, id eſt,terrenum tabernaculum.Sic enim & Paulus & Petrus vocant corpus.pro illo.*Senſum multa cogitãtẽ*,Græcè eſt νοῦν πολυφρόντιδα,id eſt mentẽ multarum curarum,vel,multis curis detentam.D. Auguſti. habet *ſenſum multa curantem* lib.2. contra Pelagia.

Difficile æſtimamus:) Rurſum *æſtimamus* vertit,cum magis conueniat coniectandi verbum. μόλις εἰκάζομεν, id eſt vix coniectamus. pro,*quæ in conſpectu ſunt*, Græcè eſt elegantius

τὰ

τὰ ἐν χερσὶν, id est, ea quæ in manibus sunt.

Sensum autem tuum)Varie interpres vtitur in hoc libro nomine *sensus*. Aliquando pro mente, aliquando pro prudentia. Hic vero pro cõsilio & voluntate. Est enim βουλὴν σοῦ.

Et si correcta, &c.)Contrarium hic accidit ei quod in Euangelio Ioannis viris scriptorum legitur, *sic* pro *si*. Sic *cum volo manere* cum sic legendum, *si eum volo manere*. Et in Psalmis. *Sic me mor fui tui super stratum*, cum legendum sit. *Si memor fui*. Hic enim pro *si*, legendum est, *sic*. Nam Græcè est οὕτως. vt sit sensus. Nisi tu dederis sapientiam, & sic correctę per eam sint semitæ hominum, nemo poterit scire tuum consilium & mentẽ. Duo ex nostris scriptis habent non *si* sed *sic*.

Nam per sapientiam sanati sunt, quicunque placuerunt tibi à principio:)Græce non sunt illa verba, *quicunque placuerunt, &c.* sed tantum καὶ τῇ σοφίᾳ ἐσώθησαν, id est, & per sapientiam saluati fuerunt, vel fuerint. apud Cyprianum lib. de singulari. clericorum. tantum legitur. *Et per sapientiam sanati sunt*. Ita & habet vnus nostrorũ scriptorum, sed tamen additur illa particula *quicunque placuerunt, &c.* Potest autem Græcæ lectionis duplex esse distinctio. aut vt interrogatio cœpta in eo loco. *Sensum autem tuum quis sciet*, protendatur vsque ad finem capitis, & tunc illa verba διωρθώθησαν, ἐδιδάχθησαν, ἐσώθησαν exponenda sunt per coniunctiua, *correcta sint, didicerint, saluati sint*, sicut apud nos libri multi habent, *correctæ sint & didicerint*: aut interrogatio intelligenda est finiri ante, *& sic correctæ*, & tunc legendum est *correctæ sunt, didicerunt & saluati sunt*, quomodo etiam multi libri habent. Atque sic magis est verisimile vertisse interpretem, vt sit sensus, Et sic hoc est, quia misisti spiritum tuum ex cœlis, didicerunt homines, quæ tibi placita sunt, & per sapientiã sunt saluati. Prior autem distinctio magis placet, sed sic vt omnes aoristi vertãtur per plusquamperfectum coniunctiui.

CAPVT X.

HÆc illum, qui primus formatus est à Deo pater orbis terrarum:)Hic rursum pro illo, *qui primus formatus est*, Gręcis vna est dictio satis vsitata πρωτόπλαστον, nec est *à Deo*. sed tantũ αὐτὴ πρωτόπλαστον πατέρα κόσμου, id est hæc protoplastum patrem mundi. Illud, *à Deo*, vnus trium nostrorum scriptorum non habebat in contextu, sed tantum in margine recentiore manu asscriptum, nec est apud Augustin. qui hũc locum sic legit. Epistola 99. *Hæc illum qui primus factus est patrem orbis terrarum, cum solus esset creatus custodiuit, & eduxit illum à delicto suo, & dedit ei virtutem continendi omnia.*

Et eduxit illum à delicto suo: pro *eduxit* æditio cõplutensis habuit ἐξείλατο, id est exemit: Aldina vero ἐξήγαγε, hoc est produxit & eduxit. Quãuis vtroque idem significetur. Dominus ergo dicit Sapiẽtiam præstitisse Adæ, nempe quod ipsum cum solus esset custodiuit ne peccaret, & quod cum peccasset ex suggestione vxoris, à peccato ipsum exemit, & eripuit.

Eduxit illum de limo terræ:)Hæc pars sicut hoc loco commode ponitur, ita omnino non est in Græcis, nec in duobus nostris scriptis, nisi quod in altera erat asscripta in margine manu recentiore, nec est in August. loco prææallegato.

Continendi omnia:)Rursum hic *continere* positum est pro imperare & dominari: Græcè est ἰσχὺν κρατῆσαι ἁπάντων, id est virturem dominandi omnibus, Ad hoc enim alludit quod dictum est Adæ *dominamini piscibus maris, &c.*

Ab hac vt recessit iniustus in ira sua:)ἀποστὰς δὲ ἀπ' αὐτῆς ἄδικος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, id est, postquam autem defecit ab ea iniustus (nempe Caim) per iram suam. Nam illud, *in ira*, Hebraicè positum est pro per iram, & coniungitur cum verbo *recessit*, vel *defecit*.

Per iram homicidij fraternitas deperiit:)Libri correctiores iam impressi habent *fraternitatis*. quo modo habuit vnus nostrorum scriptorum atque sic legendum esse patet ex Græcis, quæ hic longè sunt clariora. ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, id est, per fratricidalem simul periit furorem: ipse scilicet Caim, simul periit cum Abel.

Propter quod, cum aqua deleret terram, sanauit iterum:)δι' ὃν κατακλυζομένην γῆν πάλιν ἔσωσε, id est, propter quem, inundatam terram iterum saluauit. *Quem*, & non *quod* habebant duo nostra scripta. tertium habuit *Quæ*. Significatur ergo terram diluuio fuisse perditam propter Caim: quia scilicet eius impietatem posteri eius imitabantur. Conuenitque istud cum eo, quod Genesis 4. plerique intelligunt Dominum punitionem Caim distulisse, vsque in septimam generationem, cum dixit, *septuplum punietur*. Quod autem sequitur, *per contemptibile lignum iustum gubernans*, vt explicetur tempus præteritum quod est in Græcis melius sic potest verti. Per vile lignum iusto gubernato, Græcè enim est δι' εὐτελοῦς ξύλου τὸν δίκαιον κυβερνήσασα.

Hæc & in consensu superbiæ cum se nationes extulissent:)Græcè paulo aliter & longe clarius. αὕτη καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας ἐθνῶν συγχυθέντων, id est, hæc etiam cum in concordia malitiæ gentes commixtæ fuissent, vel congregatæ. aut, hæc etiam gentibus confusis per consensum malitiæ. vt significetur confusio linguarum, qua punitæ sunt gentes, quòd in malitia conspirassent. Duo nostra scripta habebant pro *superbia*, *nequitia*: quorum alterum pro *extulissent* habebat *contulissent*, hoc est congregassent: quod bene conuenit cum eo quod Græci habent συγχυθέντων, vt dubium non sit, quin sic verterit interpres, quomodo etiam postea deprehendi in aliis scriptis.

Sciuit iustum:)pro *sciuit* Complutensis æditio habuit ἔγνω cognouit: Aldina vero εὗρε inuenit Loquitur autem proculdubio de Abraham.

Conseruauit sine querela:) Illud *sine querela* pasśiuè debet exponi, vt frequenter in nouo testamento, pro eo, de quo nemo queri iuste potest Est enim & hic Græcis vna dictio, quæ in nouo Testamento illis locis, quibus vertit interpres *sine querela* ἄμεμπτον. Itaque sic verti possunt Græca: conseruauit illum Deo inculpatum.

Et in filiis misericordiam fortem custodiuit:) His verbis intelligitur significari sapientiam custodisse fortem & constantem misericordiam

erga posteros Abrahæ. Verũ Græcè longe alius est sensus: quæ sic habent. καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε, hoc est ad verbum, & in filij visceribus fortem custodiuit. Significatur ergo sapientiam effecisse, vt Abraham, nõ obstante paterna pietate, filium suum offerre paratus fuerit. Vnde non dubito interpretem vertisse, *Et in filij misericordia.* Quod confirmat vnus liber nostrorum scriptorum, qui habuit *filij non filiis* & vt notant Biblia Louaniensia: quædam exemplaria habent *misericordia.*

Hæc iustum a parentibus impiis liberauit fugientem descendente igne in pentapolim Libri impressi qui correctiores habentur, habent ablatiuos *descendente igne:* cum Græcè sint accusatiui descẽdentem ignem, qui construuntur cũ participio *fugientem* quomodo & habuit vnus scriptorum nostrorum. In codice antiquissimo, quẽ suppeditauit nobis bibliotheca D. Petri Gandauensis erat *descendentem ignem*, Nec est Græcis *à pereuntibus impiis*, sed ἐξ ἀπολλυμένων ἀσεβῶν, id est pereuntibus impiis. sine præpositione, a vt sint ablatiui absolute positi, interpres videtur legisse pro ἐξαπολλυμένων duas dictiones ἐκ ἀπολλυμένων.

Quibus in testimonium nequitiæ:) ἧς ἔτι μαρτύριον τῆς πονηρίας, id est, cuius adhuc testimonium malitię. vt *cuius* referatur ad pentapolim. Duo Biblia scripta ex nostris habebant, *cuius* non *quibus*, sic & codex D. Petri. Pentapolis autem dicebatur regio, quæ tempore Lot incendio periit, a quinis ciuitatibus, quæ erant in illa nempe Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboin & Bale, quæ & Segor. porro pro illo *fumigabũda constat deserta terra*, Græca est καπνιζομένη καθέστηκε χέρσος, id est, fumigans constituta est terra vel deserta terra. Nam χέρσος propriè significat desertam terrã & incultam. Quamquam vnus scriptorum nostrorum librorum tãtum habuit, *terra*, & non, *deserta terra*. καθεστηκὼς autem Græcis dicitur, quod statutum est & moribus receptum est. Vnde καθεστηκὼς dicitur constitutum, & institutum aliquod.

Et incerto tempore fructus habentes arbores:) Græcè καὶ ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά, id est, & imperfecta vel incõsummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores. Non enim hic ὥρα tempus significat, sed pulchritudinem & maturitatem. Vnde ὡραῖος pulcher vel maturus. Ex Græcis patet illud *incerto*, legendum apud nos per vnam dictionem vt habẽt etiam libri correctiores. Porrò quo intelligãtur quæ hic dicuntur de fumigatione huius terræ, & immaturis arborum fructibus, præstat hic asscribere que de hac re scripsit Iosephus lib 5. de bello Iudaico. cap. 5. Vbi post descriptam naturam lacus Asphaltitis, in quem pro magna parte redacta est terra illa combusta, sic subiicit. Huic sodomitica terra vicina est: olim quidem tam fructibus, quàm diuitiis ciuitatum fortunata: nunc autem omnis exusta, vt quæ habitatorum impietate fulminibus conflagrasse memoratur. Denique adhuc in ea diuini reliquias ignis, & oppidorũ quinque videre licet imagines, & renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium vero manibus in fumum dissoluuntur & cinerem. Hæc ille.

Incredibilis animæ) ἀπιστούσης ψυχῆς, id est, incredulæ animę. Nam incredibile dicitur cui non facile creditur. pro *memoria* Græcè est μνημεῖον, id est memoriale. & pro *figmentum* est στήλη, id est columna vel imago.

Non tantum in hoc lapsi sunt vt ignorarent bona:) οὐ μόνον ἐβλάβησαν τοῦ μὴ γνῶναι τὰ καλά. hoc est non solum læsi sunt ignoratione bonorum.

Hominibus memoriam:) Græcè est τῷ βίῳ μνημόσυνον, id est reliquerunt vitæ memoriale. Rursum enim hic interpres *memoriam* posuit pro memoriali.

Nec latêre potuissent:) rectius verteretur, *Nec latêre possent.*

Hos qui se obseruant:) τοὺς θεραπεύοντας αὐτήν, id est eos qui colunt & venerantur ipsam. aut vt participium nomine reddatur, cultores suos. Bene tamen vertit interpres, si rectè intelligatur, siquidem Latinis eleganter id significat *obseruare* quod Græcis θεραπεύειν, hoc est, admirari & venerari aliquem.

Hæc profugum iræ:) *Profugus iræ* nouè positum est, pro eo qui fugit, & declinauit iram fratris. Loquitur autem de Iacob: cui sapientia ostendit regnum Dei, quando in Bethel videre dedit Dominum innixum scalæ, & angelos Dei ascendentes & descendentes. Tunc etiam *dedit ei scientiam* vel potius cognitionem (Nam Græcè est γνῶσιν) *sanctorum*, hoc est sanctarum rerum. Nam substantiuè hic positum videtur in neutro genere.

Honestauit eum in laboribus:) Sicut interpres in hoc libro frequenter *honestatem* posuit pro diuitiis, ita hic *honestauit* posuit pro locupletauit Est enim Græcè εὐπόρησεν Sic & postea, *honestum fecit* pro, ditauit, est positum. Est enim ἐπλούτισεν.

Compleuit labores:) pro *compleuit* est ἐπλήθυνε quod potius est multiplicauit. Significatur enim sapientiam Dei multiplicasse labores Iacob in fœtibus ouium.

In fraude circumuenientium eum:) Græcè apertius ἐν πλεονεξίᾳ κατισχυόντων, id est in auaritia opprimentium eum, vel præualentium ei.

A seductoribus:) ἀπὸ ἐνεδρευόντων, id est, ab insidiatoribus.

Dedit ei vt vinceret:) pro *dedit vt vinceret*, Græcè vnicum est verbum ἐβράβευσεν αὐτῷ, est autem βραβεύειν proponere, instituere certamen, & certaminis præmia. Vnde verti potest, certamen forte proposuit illi: quamquam in æditione Complutensi exponatur etiam verbum illud per *dedit vincere*. Cum autem sequitur, *& sciret* Græcè est ἵνα γνῷ. vt sciret. atque sic habebat vnus trium nostrorum scriptorum aemendatior.

A peccatoribus liberauit eum.) Non est Græcis *à peccatoribus* sed ἐξ ἁμαρτίας, id est, à peccato, ne scilicet illud committeret, ad quod solicitabatur ab vxore Phutipharis.

In foueam:) εἰς λάκκον. In lacum significat autem carcerem Ioseph. *Et potentiam aduersus eos qui eum deprimebant:*) καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ, id est. potestatem in eos, qui tyrannicè ipsum opprimebant.

Qui maculauerunt:) τοὺς μωμησαμένους, id est, qui vituperauerunt, & reprehenderunt.

Sine querela:) Rursum hic est ἄμεμπτον, id est, inculpatum.

A nationibus quæ illum deprimebant:) Græcè non est *a nationibus* sed *à natione*, ἐξ ἔθνους θλιβόντων,

id est, ex gente affligentium, ipsum scilicet.

Mercedem laborum suorum:) Complutensis ædi tio habet μισθὸν κόπων αὐτῶν id est, mercedē pietatis, vel iustitiæ laborum. In Aldina tamen æditione non erat genitiuus κόπων αὐτῶν.

In velamento diei:) Diei, hic Græco more positum est pro ablatiuo die, hoc est per diem, quē admodum etiam in Psa. *Deduxit eos in nube diei* hoc est, per diem. Nec est hic Græcis *in velamēto & in luce*, sed εἰς σκέπην & εἰς φλόγα, id est, in velamentum, & in lucem, hoc est, pro velamento, & pro luce.

Aquam nimiam:) Nimiam pro multam positū est, sicut frequenter *nimis* pro valde. Græcè est διὰ ὕδατος πολλοῦ, id est, per aquam multam.

Ab altitudine inferorum eduxit illos:) ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβρασεν αὐτοὺς, id est, ex profunditate abissi, hoc est maris, ebullire eos fecit, hoc est, ascendere eos fecit. Significare enim vult, demersos Ægyptios, in spolium eiectos fuisse à mari, veluti bulliente, & spumas suas eiiciente.

Pariter:) Græcè est, ὁμοθυμαδὸν, id est, vnanimiter.

CAPVT XI.

IN *manibus Prophetæ:*) Græcè est ἐν χειρὶ in manū. Hebraica autem phrasi dictum est *in manu vel manibus Prophetæ* pro per Prophetam.

Iter fecerunt per deserta quæ non habitabantur:) διώδευσαν ἔρημον ἀοίκητον, id est pertransierunt desertum inhabitabile.

Et in locis desertis fecerunt casas:) καὶ ἐν ἀβάτοις ἔπηξαν σκηνὰς, id est, Et in imperuiis (locis scilicet) fixerunt tabernacula. *Fixerunt* habent duo nostra scripta, & glosa ordinaria, & plerique impressi in margine habēt, *alias fixerunt*. Proinde sic iam habent libri nuper impressi: quandoquidem certum est, eam esse veram lectionem.

De petra altissima:) ἐκ πέτρας ἀκροτόμου id est, de petra abrupta, hoc est, rupe. vel de petra dura. Nam de petra alta, vnde aqua fluxerit, non fit mentio in scripturis Porrò illud, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου est etiam apud 70. Deut. 8. pro quo nos legimus *de petra durissima*. Interpres hic respexit ad hoc, quod ἄκρος significat altum, & forte legit ἀκροτάτης.

Requies sitis:) ἴαμα δίψης, Id est curatio sitis.

A defectione potus sui in eis cum abundarent filij Israel, lætati sunt:) Omnia hæc verba non sunt in Græcis. sed sequens pars, *per hæc, cum illis deessent, bene cum illis actum est*, coniungitur cum superiori, & habet hęc pars Græcè longè clarius sic, διὰ τούτων αὐτοὶ ἀποροῦντες εὐηργετήθησαν, id est, per hęc ipsi cum indigerent, beneficio affecti sunt. Est ergo totius orationis iste sensus. Per quæ enim pœnas passi sunt (vel potius puniti aut cruciati sunt, nam Græcè est ἐκολάσθησαν) inimici illorum (nimirum per aquas, quæ Ægyptiis conuersæ sunt in sanguinem) per hæc ipsi (Israelitæ) cum indigerent, beneficio affecti sunt: cum scilicet sunt illis aquæ datæ è petra. Nostra lectio poterit habere commodum sensum, imò eundem cum prædicto, si legamus, addita coniunctione, *&*, & cum distinctione tali vt perfectus punctus non sit ante *per hæc*, sed post illa verba, *bene cum illis actum est*, in hunc modum: *Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum à defectione potus sui, & in eis, cum abundarent filij Israel lætati sunt: per hæc cum illis deessent, bene cum illis actum est.* Hanc distinctionem habet vnus nostrorum scriptorum, ac duo habent *& in eis*. Itaque hic erit sensus. Per quæ inimici Israelitarum Ægyptij sunt cruciati, cum defecerit illis potus, & in quibus Israelitæ, tunc siti cruciatis Ægyptiis, lætabantur, ob abundantiam aquæ, quæ fuit apud eos, per hæc (inquam) eadem quæ olim Ægyptiis egentibus cruciatum, & Israelitis abundantibus lætitiam adferebant, postea cum etiam ipsis Israelitis deessent aquæ, bene cum ipsis actum est, cum aquæ illis sunt abundè datæ è petra.

Nam pro fonte quidem &c.) Totus iste locus, vsque ad illud, *Cum enim tentati sunt, &c.*) apud nos obscurissimus, imo vix commodum aliquem sensum admittens, apud Græcos longè aliter se habet: quamuis nec eorum lectio careat scrupulo. Habent autē Græca in hunc modum, ἀντὶ μὲν πηγῆς ἀενάου ποταμοῦ αἵματι λυθρώδει ταραχθέντες εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος, ἔδωκας αὐτοῖς δαψιλὲς ὕδωρ ἀνελπίστως, δείξας διὰ τοῦ τότε δίψους πῶς τοὺς ὑπεναντίους ἐκόλασας. Quæ ad verbum sic habent. Pro fonte quidem semper fluentis fluminis sanguine cruento turbati, in redargutionem præcepti infanticidalis, dedisti ipsis largam aquam insperatè, demonstrans per sitim, quæ tunc fuit, quomodo aduersarios puniuisses. Hic Græca obscura sunt, quod nō appareat cum quo construendum sit participium ταραχθέντες, id est turbati. quod ad Ægyptios referendū est, non ad Israelitas. Vel ergo dicendum nominatiuū hunc hic poni absolutè, quemadmodum aliquoties apud Paulum vt sit hic sensus. Cum quidem Ægyptij turbati fuissent, propter sanguinem cruentum datum illis pro fonte fluminis ipsorum semper ab initio fluentis, & datum propter correptionem illius præcepti, quo statutum erat vt infantes Hebræorum in flumen proiecti occiderentur: tu Domine contra dedisti ipsis Hebræis, cum sitirent in deserto, largam aquam è petra: adque præter eorum expectationem, ostendens per sitim, quàm ad tempus tuos permisisti pati, quàm grauiter olim punieris aduersarios eorum. Vel potius pro ταραχθέντες, legendum est ταραχθέντος: vt referatur ad ποταμοῦ, vt sit sensus. Pro fonte quidem fluminis, quod turbatum fuit sanguine cruento, in redargutionem, &c. dedisti illis aquam largam, &c. vt significetur, Deum pœnam illam Ægyptiorum Hebræis sitientibus in deserto commutasse in magnū beneficium. qui sensus & precedentibus conuenit & sequentibus. Porro illud μὲν videtur referri ad δὲ quod post multa interposita sequitur ἀντὶ δὲ λογισμῶν. *pro cogitationibus autem, &c.* Quamquam interpres videatur legisse μὲν γὰρ, id est, *si quidem*. In hac autem Græcorum lectione quę lateant mysteria, quæ in nostra lectione nemo facile suspicari potest, facile quiuis apud se intelligere potest. Primum enim significatur, cui peccato respondeat plaga cruoris. Deinde, quare dominus ad tempus permiserit suos in deserto affligi siti: nimirum vt experti grauitatem pœnæ sitientes re-

cordarētur sitis Ægyptiacæ,& cogitarēt,quāta illos pœna Deus propter suos affecerit.Postremo,quomodo aliū se Deus in simili negocio & inopia exhibet impiis,& iustis.Vt autem & nostra litera sensū habeat prædicto sensui maximè conuenientem,sic est intelligenda.*Nam pro fonte quidē fluminis sempiterni*, hoc est, semper fluentis, *humanum sanguinem dedisti iniustis Aegyptiis Qui* Ægyptij *cum minuerētur*,hoc est per plagam sitis,& alias plagas occisi pauciores fierent,idque *propter traductionem*.id est correptionem(nam frequenter in hoc libro interpres ἔλεγχον vertit *traductionem* pro redargutione & correptione)*infantium occisorum,tu Domine contra dedisti ipsis Israelitis ne siti minuerentur* & perirent *aquam è petra abundantem*. Itaque significatur quod cum Ægyptios Dominus permiserit perire siti,suos tamen perire noluit siti.

Cum enim tentati sunt & quidem cum misericordia disciplinam accipientes,&c.)pro *disciplinam accipientes* Græcè est παιδευόμενοι,id est correpti.nec est *cum misericordia & cum ira sed* ἐν ἐλέει & ἐν ὀργῇ,id est in misericordia & in ira sicut Dauid dicit. *Ne in ira tua corripias me*.Declarat ergo hæc sententia,quod dixit:Quomodo Deus ostēderit suis qualis fuerit pœna sitis in Ægyptiis.

Hos quidem:)τούτους μὲν γὰρ,id est,hos siquidem nam alioqui cruda est cohærentia.

Interrogans cōdemnasti:)κατακρινόμενος ἐβασάνισας,id est condemnans examinasti.Rursum ergo hic *interrogare* posuit interpres pro examinare quod hic positum videtur pro torquere:sicut apud Latinos, quæstio pro tortura.

Absentes enim:)Non est Græcis,*enim*,sed δὲ,autem & sic habuit vnus scriptorum nostrorum Hic enim nouum incipit caput,& noua materia:& significatur AEgyptios tormento affectos,& cum præsentes fuissent Hebræis,& rursum,cum ab eis essent separati :quando,scilicet,audierunt Dei beneficia populo Hebraico in deserto præstita,& peculiariter,quod aquam è petra illis eduxerit,cum ipsis aquam in sanguinem conuerterit,hic enim sensus sequentibus conuenit.Proinde in hoc loco explicando,sicut & in aliis huius libri, Nicolaus & alij mire sunt hallucinati: quorum expositiones prosequi,&excutere superuacaneum puto: cum quidam eorum potius sint dolendi,quam ridendi.

Tedium & gemitus cum memoria præteritorum:) λύπη καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων,id est, dolor,& gemitus memoriarum præteritorū. Qui genitiui sic videntur exponendi, gemitus è memoriis,vel memoria rerum præteritarum.Nam alioqui dura est locutio,gemitus memoriarum.Aldina æditio habet μνημῶν τῶν παρελθουσῶν,id est memoriarum præteritarum, sed prior lectio rectior est propter articulum τῶν præpositum adiectiuo.In qua lectione videndum,num pro μνημῶν mutato accentu legendum potius sit,μνήμων,id est memor, vt sit sensus gemitus memor præteritorum. Significatur autem Aegyptios dupliciter fuisse afflictos,cum audirent Israel in deserto aquam è petra fluxisse:videlicet eum quod recordarentur suæ sitis, & plagarum, quas propter illos passi erant.

Cum enim audirent per sua tormenta bene secum agi:)pro *bene secum agi*, Græcè est εὐεργετημένους, hoc est,beneficio affectos illos,vt sit sensus.Cum Aegyptij audirent Israelitas ea in re a Deo affectos beneficio,in qua re ipsi afflicti puniti fuerant,nempe in aqua sitim Israelitarum sedante.

Commemorati sunt Dominum:)ᾔσθοντο τοῦ κυρίου.id est, senserunt vel cognouerunt Dominum, tunc,scilicet,cœperunt enim agnoscere,cuius virtutē prius noluerāt satis agnoscere. Quod autem sequitur *admirantes in fine exitus*. Græca omnino non habent,& repetitum omnino videtur ex sententia sequente.

Quem enim in expositione praua proiectum deriserūt in finem euentus mirati sunt:) Græca sic habent, ὃν γὰρ ἐν ἐκθέσει πάλαι ῥιφέντα ἀπεῖπον χλευάζοντες ἐπὶ τέλει τῶν ἐκβάσεων ἐθαύμασαν,hoc,est, quem enim in expositione olim abiectum repudiauerunt subsannantes,in fine euentuū admirati sunt. Loquitur autem de Deo,quem agnoscere nōluerunt Aegyptij,cum iuberent Hebræorum infantes exponi,quem postea coacti sunt agnoscere,videntes & audientes mirabilia, quæ pro suis dominus est operatus. Non enim de Mose istud dictum esse,quem postea admirati sunt Hebræi,cum prius eum reiicerent, patet,quia hæc sententia subiuncta est ad declarationem eius, quod præcedit, *senserunt Dominum*.

Non similiter iustis faciens.) sic(inquit Nicolaus habent libri correcti. Ex quibus verbis constat,quosdam libros,quos ille incorrectiores putat,aliter habuisse: quāuis omnes,quos vidi, habeant hoc modo. Verisimile autem quosdam libros habuisse pro *faciens*,*sitientes*. Nam eam lectionem quidam suis commentariis satis innuit.Porro nec *faciens* nec *facientes*:est vera lectio:sed omnino verisimile est interpreté vertisse *sitientes*: cū Græcè sit διψήσαντες,id est sitiētes.vt sit.*Nō similiter iustis sitiētes*.Eā locutionē cū quidā non intelligerent: primū quidē *sitientes* versum est in *facientes*, ac deinde *facientes* in *faciens*.Itaq; Græcè est οὐχ ὁμοίως δικαίοις διψήσαντες,id est,cum non simili modo cum Iustis sitiissent.Cohæret enim hæc pars cum superiori *admirati sunt Dominum. eo quod non similiter cum iustis sitiissent* Quia iusti Hebræi sitientes in deserto diuinitus aquam acceperunt, non sic Aegyptij in sua siti.

Pro cogitationibus autem insensatis iniquitates illorū:)ἀντὶ δὲ λογισμῶν ἀσυνέτων ἀδικίας αὐτῶν, Hic ἀδικίας quamuis secundum sonum & per se possit esse accusatiui casus, tamen propter exigētiam sensus,debet hic esse genitiui casus. vt sit sensus.Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis ipsorum.Et iungenda est hæc pars cum sequentibus.*Quoniam quidam errātes*,pro quo Græcè est ἐν οἷς πλανηθέντες ἐθρήσκευον.id est, per quas decepti coluerunt. Itaque sensus nostræ literæ est. Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis eorum nempe quod quidam errantes colebant serpentes,immisisti eis animalia in vindictam. Sicut enim prius sanguine afflictos dixit Aegyptios, ob occisos infantes,ita iam animalibus,propter animalium impium cultum.Siquidem omnibus constat,AEgyptios bestias,pro diis,coluisse.

Mutos serpentes:)pro *mutos* est ἄλογα, quod potius significat irrationabilia. a λόγος, ratio. Quamuis λόγος etiam sermonem significat: quod

quod sequutus interpres vertit *mutos*: vnde patet quosdam libros male habere *multos*.

Bestias superuacuas:) κνώδαλα ἄνεα, id est, bestias viles, est autem κνώδαλον vox generalis omnibus feris terrestribus, aëris, & aquaticis. vt significetur cuiusuis generis feras Ægyptios coluisse.

Mutorum animalium:) Rursum pro *mutorum* est ἀλόγων, hoc est, irrationabilium.

Impossibilis erat:) Vna est dictio Græcis ἠπόρει, id est, impotens erat, aut in promptu non habebat.

Ex materia inuisa:) ἐξ ἀμόρφου ὕλης, id est, ex informi materia quomodo quædam exemplaria habere testatur D. August. lib. de fide & symbolo cap. 2. Vnde apud nos *inuisa* accipi debet pro ea quæ necdum videbatur, cum nullam haberet formam. Nec est quod quisquam miretur, hic dici, Deum creasse mundum ex materia, cum fide teneamus mundum creatum ex nihilo. In principio enim Deus ex nihilo creauit omnem materiam, quæ com esset, vt nos legimus, *inanis & vacua*, aut vt habent 70. ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id est inuisibilis & incondita, Deus ei per septem dies induxit omnes corporum formas & distinctiones quas videmus modo.

Aut noui generis ira plenas, & ignotas bestias:) ἢ νεοκτίστους θυμοῦ πλήρεις θῆρας ἀγνώστους, hoc est, aut feras ignotas plenas furore nouiter creato. Itaque secundum hanc lectionem quæ est æditionis Complutensis illud *noui generis* coniungendū est cum *ira*. Æditio Aldina non habet νεοκτίστους, sed νεοκτίστως, quamuis vitium sit deficiente sigma: cum scribendum fuerit, νεοκτίστους, id est nouiter creatas. vt ad bestias referatur, ad quod & apud nos illud *noui generis* potest referri.

Aut vaporem ignium spirantes:) ἢ πυρπνόον φυσῶντας ἆσθμα, id est, aut igniuomum spirantes halitum.

Aut fumi odorem proferentes:) ἢ βρόμον λικμωμένους καπνοῦ. Sic habet Complutensis æditio, hoc est, aut strepitum ventilati fumi. Aldina habet, ἢ βρόμους λιμωμένους καπνοῦ, id est, aut sonitus ventilatos fumi. In vtraque æditione videtur aliquid corrigendum, & in Aldina quidem, auferendum in λιμωμένους sigma. in Complutensi vero ο μικρὸν medium mutādum in ω. vt sit λικμωμένους à λικμάω. Non enim dicitur λικμόω.

Emittentes:) Non est Græcè *emittentes* simpliciter sed ἀστράπτοντας, id est, efulgurantes, & more fulgurum emittentes.

Nam & sine his:) Græcè est ἀλλὰ καὶ, id est, sed &, atque sic habent duo nostra scripta, ac nūc impressa.

Persecutionem passi ab his factis:) ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες, id est, à iudicio (scilicet tuo) propulsati, vel impulsi.

Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti:) Græcè non est præpositio *in*, nec in vno nostrorum scriptorum & absolutior est sententia præpositione omissa. Significatur autem, Deum omnia disponere, & ordinare debito ordine, & modo & quadam proportione: vt sicut omnes creaturæ suum acceperunt à Deo numerum, pōdus & mensuram, ita etiam pœnæ peccatorum suam habeant proportionē, nec sine causa aliquid in eis insolitum, & nouum fiat. De hac sententia prolixe satis D. August. lib. 4. de Genesi ad literam, cap. 3. 4. & 5. & aliis locis.

Multum enim valere tibi soli superat semper:) τὸ γὰρ μεγάλως ἰσχύειν σοι πάρεστι πάντοτε, id est, Nam multum posse, vel, nam magnifice fortem esse tibi adest semper, hoc est, magnifica fortitudo tibi adest semper. Non ergo apud nos legē dum *superat*, sed *supererat*, sicut habent omnia scripta & impressa emendatiora.

Et virtuti:) κράτει id fortitudini.

Antelucani qui descendit:) Græcè ὀρθρινὴ κατελθοῦσα, id est, matutina, quæ descendit, vt referatur ad *guttam*. Vnus scriptorum nostrorum habuit, *quæ* similiter & codex Mechli. Comparat autem totum mundum *momento stateræ*, quòd omnes creaturæ nutui diuino mox & facile pareant, nunc huc, nunc illuc propendentes. *Guttæ* item, quæ descendit in terram, quæque ab exorto sole consumitur, quòd in potentia Dei sit situm, mox perdere quæcumque voluerit. Sic dicitur & Isaiæ 40. *Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. Ecce insulæ quasi puluis exiguus.*

Et misereris omnium:) Legendum est, *sed misereris*. Quomodo habent pleraque scripta & impressa castigatiora. Sensus autem est. Quāquam mūdus omnis coram te sit velut gutta & res nihili, tamen misereris omnium, quia omnia potes.

Dissimulas peccata:) Græcè est παρορᾷς, id est, negligis. Quamquam pulchre verterit sensum interpres. Porro pro *propter pœnitentiā*, Græca habent εἰς μετάνοιαν, id est, ad pœnitentiam, hoc est, vt pœnitentiam agant. Nam alioqui litera nostra intelligi posset, propter pœnitentiam ab hominibus peractam, cum intelligendum sit, propter pœnitentiam agendam, secūdum illud Pauli. *Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit.*

Nec enim odiens aliquid constituisti, aut fecisti:) οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατεσκεύασας. Quod potius sic est vertendum. Neque enim si odiuisses aliquid constituisses, vel construxisses potius. Illud enim *aut fecisti* non habent Græca, nec erat in vno scriptorum, nisi recentiore manu additū intra lineas. Videtur prius à quodam in margine positum, pro explanatione verbi *constituisti*. Certe Augustinus legit li. 1. de diuersis quæstionibus ad Simplicianum. *Neque enim odio habens aliquid constituisses.*

Domine qui amas animas:) φιλόψυχε, id est ô animarum amator Domine.

CAPVT XII.

O *Quam bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus*:) Sicut in cap. 4 initio non est apud Græcos ea exclamatio, quæ est apud nos ita nec hoc loco, Græca enim habēt hoc modo. τὸ γὰρ ἄφθαρτόν σου πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσιν, hoc est, Nam incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus: etiam in impiis, scilicet, quamuis hinc non polluatur, quia incorruptibilis. Vnde patet, male quosdam libros, pro *omnibus*, habere, *nobis*.

Hos qui errāt partibus corripis:) τοὺς παραπίπτοντας κατ' ὀλίγον ἐλέγχεις, hoc est, delinquentes, paulatim vel sensim corripis. In hoc enim libro παραπίπτω frequenter pro delinquere & peccare

care positum est. Vnde παραπίωμα delictum. In nostra ergo litera illud *partibus* exponi debet pro per partes. & coniungédum est non cum *exterrans*, vt fere fit, sed cum *corripis*.

Et de quibus peccant admonens & alloqueris:) καὶ ἐν οἷς ἁμαρτάνουσιν ὑπομιμνήσκων νουθετεῖς: id est, & in memoriam illis reuocando, admones in quibus peccent. & cum sequitur, *vt relicta malitia*, Græcè est ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς κακίας, id est, vt mutati à malitia. Quamquam pulchrè verterit interpres.

Quos exhorruisti:) Græcè est participium μισήσας. Quod per causam hic est exponendum, *quia odisti*.

Odibilia opera:) ἔχθιστα ἔργα, id est, maximè exosa opera. Et cum sequitur, *per medicamina*, Græcè est φαρμακειῶν, h oc est, veneficiorum, opera, scilicet. Nam cum illo cōstruitur apud Græcos. & accipitur hic in malam partem procul dubio. sicut cap. 1. φάρμακον pro veneno.

Necatores sine misericordia:) φονέας ἀνελεήμονας, id est, occisores immisericordes. Verū interpres fere semper, nomina ex α priuatiua particula composita, vertit per præpositionem, *sine*, circumlocutiuè.

Et comestores viscerum humanorum, & deuoratores sanguinis:) Variant hic Græca. siquidem Aldina æditio habet, καὶ σπλαγχνοφάγων ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίναν, καὶ αἵματος. Cuius lectionis nó video quis possit esse sensus, propter duo adiectiua addita substantiuo σαρκῶν. nisi pro σπλαγχνοφάγων sit legendum σπλαγχνοφάγους in accusatiuo: vt sit adiectiuum substantiui θοίναν. & sit sensus. Et viscerarium conuiuium humanarum carniū. Sic enim legendum potius voluit D. Nānius, qui proinde & in eo quod præcedit φονέας, legendum potius putat φόνους, id est cædes. vt sermo eadem habitudine decurrat per scelerū species. Complutensis vero æditio, quæ fere semper correctior est, sic habet. καὶ σπλαγχνοφάγους ἀνθρωπίνων σαρκῶν, καὶ θοίναν αἵματος. hoc est, & comestores humanarum carnium, & deuoratorem sanguinis. Sic enim illud θοίναν versum est in æditione Complutēsi. Sed ea sola dictio facit, vt nec hæc lectio videatur plane recta, nisi forte θοίνας in plurali accusatiuo sit legendum. Quāquam nec θοίνας, ου, ὁ, pro deuoratore si reperiatur alicubi certum sit. Certe interpres noster videtur legisse dictionem plurale, significantem deuoratores.

A medio Sacramenti tui:) Hæc verba iam in libris impressis ponuntur post *perdere voluisti*. & per *Sacramentum* intelligitur terra illa sancta promissionis. In antiquis autem scriptis ponuntur post verba præcedentia *deuoratores sanguinis*. Quemadmodum habebant duo nostra scripta, & Biblia Mechli. Atque hoc loco interpretem hæc verba posuisse patet, quod per præcedentia ponuntur in Græcis ea verba, quæ correspondent istis *a medio Sacramento tuo*. Porro Græca his verbis respondentia, & variant in diuersis exemplaribus, & vtrouis modo legantur nullum planum sensum habent. Complutēsis enim æditio habet post αἵματος, θιάσου ἐκ μέσου μύστας σοῦ. Quæ sic in ea exponūtur *De medio Sacramenti diuini tui*. Verum quomodo μύστας potest esse genitiui casus, quomodo item Sacramentum, vel mysterium significare potest? sicut præsupponit hæc interpretatio. Aldina vero æditio, quam hac quidem in parte correctiorem existimo, sic habet. ἐκ μέσου μυστὰς τοῦ θιάσου. Vbi illud τοῦ coniungit μύστας, cum sequenti, καὶ αὐθέντας, sicut superius coniungebatur φονέας cum καὶ σπλαγχνοφάγους. Sed quid est illud ἐκ μέσου? quid denique μύστας θιάσου? Non video, quomodo nodus, qui est in hoc loco, dissolui possit, nisi primum illud ἐκ μέσου per vná legatur dictionem compositam ex præpositione ἐκ & nomine μύσος. Quod significat scelus, & μίασμα abominatione, & coinquinationem. Vnde ἐκμυσος abominandus, scelestus. Nam istud ἐκμύσου sic est impressum in Aldina æditione. vt constare non posset an pro vna dictione haberi voluerit, an duabus. eo quod ἐκ finis sit versus, & μύσου principium alterius versus, quamquam in æditione Argentoratensi, quæ procul dubio Aldinum exemplar per omnia est secuta, duæ dictiones sint impressæ. Iā illud μύστας τοῦ θιάσου, hunc forte potest habere sensum: occultatores aut suppressores cultus tui. Nam θιάσος, vt habet Varinus in suo dictionario, est ὁ λατρεία, ὁ διὰ τῶν ἔργων θρησκεία, id est, cultus, & obsequium per opera. μύστης autem, qua dictione propriè significatur sacerdos arcanorum peritus, omnium consensu dicitur à verbo μύω, quod est abscondo, occulto. Vnde μύστης dictus, quod arcana sibi concredita debet occludere, & abscondere, nec cuiquam prophano explicare. Quare videri potest etiā illos habitatores antiquos terræ sanctæ hic dictos μύστας θιάσου, quod Dei cultū, quem à patribus acceperant, occultarent & supprimerent. Quod si placet: iam illud ἐκμύσου construē dum erit cum αἵματος. vt sit sensus. Deuoratores sanguinis abominandi vel scelesti. Quod si illud ἐκμύσου velimus coniungere cum sequēti, sicut Aldina æditio illud separar ab αἵματος, interposita distinctiuncula, & illud μύστας accipere velimus in ea significatione quam habet in vsu, pro θιάσου, legendum puto, θιάσους. vt sit sensus μύστας ἐκμύσου θιάσους, id est, sacerdotes abominandi conuiuij, aut scelestæ epulationis & diuinationis. Varinus enim Episcopus, in suo illo insigni dictionario, explicaturus quis sit θιασώτης ponit hanc dictionem in genitiuo, nimirum quod eam alicubi sic legerit: & forte in hoc loco. Sic autē habet. θιάσου εὐωχίας, ἢ συνουσίας. Est autem εὐωχία teste Polluce potissimum, conuiuiū publicum: quale scilicet erat quod in Deorum sacrificiis & illorū in cultu agebatur. Hæc sane lectio & hic sensus optime conueniūt præcedentibus, & sequētibus: in quibus dicūtur isti. de quibus est sermo, comestores humanarum carnium, & occisores filiorum quos dæmoniis immolabant Cum autem Chananæi, qui ante Israëlitas inhabitauerunt terram sanctam, non legantur vsquam comedisse carnem humanam: videtur quod hic dicitur metaphoricè intelligendum, vt propter eorum in filios, quos diis offerebant, crudelitatem dicantur fuisse comestores humanarum carnium: maximè quia in filiorum oblatione conuiuia celebrabant, in quibus de idolothytis comedebant cum gaudio & lætitia.

Auctores parentes animarum inauxiliatarum:)

Non

Non est interpres assecutus significationem, quam habet hoc loco dictio Græca correspondés ei quam vertit *auctores*. Est enim αὐθέντας: quæ dictio etsi nonnunquam significet auctorem, hoc tamen loco sensus exigit, vt significet eum qui propria manu se vel alios occidit: quæ propria est vocabuli significatio. Gaza enim ait hoc vocabulum olim tantum significasse τὸν αὐτόχειρα, hoc est, eum qui sibi manus infert: postea vero & supra mille annos significare cœpisse quod apud latinos author significat. Itaque sensus Græcæ lectionis, quæ habet, καὶ αὐθέντας γονεῖς ψυχῶν ἀβοηθήτων, est iste. Et parentes qui sua manu occiderant animas auxilio destitutas. Dicit autem animas auxilio destitutas, quod à parentibus filij immolarentur, à quibus vel maxime defendi ab occisoribus debuissent.

Vt indignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium carior est terra:) Græca hic apertum & commodum habent sensum. ἵνα ἀξίαν ἀποικίαν δέξηται θεοῦ παίδων, ἡ παρὰ σοὶ πασῶν τιμιωτάτη γῆ, id est, vt terra quæ apud te omnium maxime erat honorata, (vel omnium erat preciosissima) acciperet coloniam dignam pueris Dei, vel coloniam puerorum Dei, dignam scilicet se. Vnde verisimile est interpretem vertisse *perciperet*, vt eius suppositum sit *terra*.

Sed & his tanquam hominibus, &c.) His, refertur ad Chananæos, quibus propter humanæ naturæ fragilitatem eatenus pepercit, vt non statim eos perderet, sed paulatim. Quod autem hic dicitur de vespis præmissis, conuenit cũ eo quod Exodi 23. & Deutero 7. legimus: Dominum promisisse se missurum crabrones qui fugarent inhabitatores: quod & factum esse Iosue moriturus in sua concione ad populum testatur, dicens. *Misique ante vos crabrones & eieci eos de locis suis.* Quibus locis in versione 70 est, τὰς σφηκίας, vel τὴν σφηκίαν, id est, vespas vel crabrones, sicut & hoc loco est σφῆκας: à nominatiuo σφὴξ. Ponitur autem illis locis in Hebræo צרעה qua dictione Hebræi dicunt significari, speciem reptilis alati, habentis venenatum aculeum, & per illud occidentis, non dissimilis api: atque hanc speciem in multitudine dicunt infestissimam fuisse inhabitatoribus terræ illius, vt cogerentur cedere. Quod ob id adnotandum duxi, quod quidam per vespas, de quibus alibi non fit mentio, putauerunt intelligendum timorem habitatoribus à Deo incussum.

Verbo duro.) Pelicanus putat *verbum* hic positum, pro pestilentia, eo quod dictio Hebræa דבר significat pro punctorum varietate ac diuersitate, & verbum, & pestem. Sed rectius simpliciter hic *verbum* accepcrimus pro iussu diuino: quia prius dixit cap. superiori. *Etiam sine bestiis vno spiritu occidi poterant.*

Partibus iudicans:) Rursus *partibus* hic positum est, pro, per partes & paulatim: cum Græcè sit κατὰ βραχύ: quam dictionem mox superius vertit paulatim, cum dicitur *vt illos paulatim exterminarent.*

Naturalis malitia:) ἔμφυτος ἡ κακία αὐτῶν, id est, innata, vel natiua malitia: quam scilicet à parentibus suis imbiberunt. & consuetudine longa veluti in naturam verterunt. Vt ne quis naturam à Deo creatam, tanquam per se malam calumnietur cum Manichæis.

Non poterat mutari:) οὐ μὴ ἀλλαγῇ, id est, nequaquam mutaretur. Vt non hinc quis colligat argumentum contra libertatem arbitrij.

Nec timens aliquem veniam dabas peccatis eorum:) οὐδὲ εὐλαβούμενός τινα ἐφ' οἷς ἡμάρτανον ἄδειαν ἐδίδους, id est. Neque quod vererêris aliquẽ veniam dabas in quibus peccauerunt, hoc est, *Peccatis eorum*, vt bene vertit interpres. Potest autem hęc sententia duplicem habere sensum. Primo vt significetur, Deũ dedisse quidẽ ad tempus veniam & securitatem in peccatis eorum non tamen ob id quod aliquem vereretur. Secundo vt significetur, Deum nullius timore commoueri potuisse, vt peccatis illorum daret veniam, nec ea aliquando puniret. In sequentibus autem ostenditur neminem esse quem Deus timere debeat.

Aut quis in conspectu tuo veniet, &c.) Græcè est ἢ τίς εἰς κατάστασίν σοι ἐλεύσεται ἔκδικος ἀδίκων ἀνθρώπων. Vbi quid significetur per κατάστασιν, vel vt habet Aldina æditio, κατάστασιν, non satis intelligo: nisi accipiatur, pro resistentia & oppositione. vt sit sensus. Quis venit tibi in oppositionem: id est. Quis contraponet & opponet se tibi? Nam hic sensus optime proposito cõuenit. Porro illud, *vindex iniquorum hominum*, cum possit accipi pro eo qui vindictam infert iniquis. Græca indicant debere accipi pro eo qui vindictam sumit de iniuria hominibus illata. vt sit sensus. Quis stabit contra te, vt vindictam sumat de te, pro his quæ intulisti impiis mala? Porro hæc sententia apud Græcos ponitur post sequentem. *Aut quis tibi imputabit &c.* Quam sic habent Græca τίς ἐγκαλέσει σοι ἐθνῶν ἀπολωλότων, ἃ σὺ ἐποίησας? id est, Quis autem accusabit te gentibus perditis (a te pro scilicet) quas tu fecisti? quasi dicat. Quia tu eas fecisti, ac Dominus earum es, potuisti vtique iuste etiam eas perdere, cum ita mererentur eorum opera. Hic enim sensus proposito maximè conuenit.

Non iniuste iudicas iudicium:) Non est Græcè *iudicas*, sed ἔκρινας, id est, iudicasti nec est *iudicium* sed tantum *non iniuste iudicasti*. Declarat autem neminem esse qui propter impios perditos possit Deum culpare & vindicare: primum, quia nullus est Deus præter ipsum. Ergo neminem habet vel superiorem, vel æqualem, qui vindicare possit vltionem impiorum. Secundo, quia Deo cura est de omnium salute. quia omnibus offert salutis occasiones. per quod ostendit se iuste impios condemnare, & punire cum punit.

In conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti:) ἀντοφθαλμῆσαι δυνήσεται σοι περὶ ὧν ἐκόλασας, id est, ex aduerso obtueri in te poterit, pro his quos puniuisti: quamquam sensum interpres pulchre reddidit. Nam per illud *ex aduerso obtueri in Deum*, significatur nihil aliud quam inquirere causam perditionis, & punitionis & de iniustitia Deum in ius vocare. Metaphora desumpta à contendentibus in iudicio qui facie in sese mutuo versa sese aspiciunt.

Cum ergo sit iustus:) δίκαιος δὲ ὤν: id est, cum autem

autem sis iustus. Praecedenti enim sententia dixit:neminem eius esse potentiæ, qui audiat cum Deo contendere:hic vero declarat nemi nem esse qui iuste possit aliquid diuinorum iudiciorum culpare.

Ipsum quoque qui non debet puniri condemnas, & ex terum æstimas à tua virtute:)Locus multum corruptus verisimiliter à scriptoribus, & per se impietatem sonans, nec satis cohærens cum eo,quod mox dictum est de Dei iustitia. Quẽ Lyra sic explicat,vt significetur Deum iustos aliquando condemnare,id est,punire & affligere propter patientiæ probationem. vt Iob. & Tobiam.D.quoque Gregorius lib.3.moral. cap.11.legit *condemnas*.& interpretatur de Christo.Verum *condemnationis* verbum non conuenit nisi vbi est peccatum, & per consequens debitum pœnæ.Ideoque alij sic intelligunt. Ipsum frequenter qui non debet puniri secũdũm iudicium hominum,hoc est, qui iudicio hominum pius & iustus,condemnas.quia tuo iudicio, qui occulta cognoscis, malus est & impius.Sed frustra hæ quæruntur euasiones, cum Græca apertũ habeant sensum.Sic enim habent,αὐτὸν τὸν μὴ ὀφείλοντα κολασθῆναι,καθαιρῆσαι, ἀλλότριον ἡγήσω τῆς σῆς δυνάμεως, id est, ipsum, qui non debet puniri,condẽnare, alienũ existimans à tua potentia. Omnino ergo verisimile,verbum *condemnare* scriptorem aliquem vertisse in *condemnas*.& maximè cum antiqui illud,& scribere solẽt quasi esset τῷ scribentes ᾳ.nec *virtute*apud nos accipitur,vt opponatur vitio, cum sit δυνάμεως, id est, potentia. Sic & cum sequitur. *Virtus enim tua iustitiæ initium*, pro *virtus* Græcè est ἰσχύς,id est,fortitudo.quasi dicat.In aliis fortitudo est iniustitiæ initium, in te tua fortitudo est initium iustitiæ. quod declarat sententia sequenti.

Et ob hoc quod omnium Dominus es,omnibus te parcere facis:)Quod Græcè clarius sic habetur. καὶ τὸ πάντων σε δεσπόζειν,πάντων φείδεσθαί σε ποιεῖ, id est,& hoc ipsum quod omnibus dominaris, omnibus te parcere facit, hoc est, tua in omnes potestas non te impellit ad sæuiendum in omnes,sed ad parcendum omnibus:vt quo es maior, eo sis clementior: quæ est conditio boni principis.

Virtutem enim ostendis tu qui non crederis esse in virtute confirmatus:) Male habent quidam libri, *confirmatus*. cum legendum sit,vt habent correctiores conformiter.cum Græcis,*consummatus* Sic autem est Græcè,ἰσχὺν γὰρ ἐνδείκνυσαι ἀπιστούμενος ἐπὶ δυνάμεως τελειότητι. i. Fortitudinem enim ostẽdis,quia non crederis;(vel dum non crederis) esse in consummatione vel perfectione potentiæ, hoc est perfectæ esse potentiæ.

Et hos qui te nesciunt in audacia traducis:) Varia huius sententiæ lectio est in Latinis codicibus:nec aliqua cum Græcis consentit.Quidã enim modo prædicto habent,alij vt impressi nuper. *Et horum qui te nesciunt audaciam traducis.* Duo nostri scripti habent, *Et hos qui nesciunt audaciam traducis*, Græca habent, καὶ ἐν τοῖς εἰδόσι τὸ θράσος ἐξελέγχεις, id est, & in scientibus audaciam arguis.Sic August.legit lib.83.quæst.quæstione 53.*Sed in his qui sciunt audaciam traducis*:Vbi incertum an θράσος construendum sit cum participio εἰδόσι, an cum verbo ἐξελέγχεις, nisi quod magis coniungendum videtur cum verbo ἐξελέγχεις. vt sit sensus. Ostendis potentiam tuam,dum non credunt quidam potentiam tuam.quod si sint quidam qui tuam potentiam experti sunt, & tamen insolenter & superbè sese contra illam efferunt, vt fecit Pharao, in his tu redarguis, & corripis illorum superba in audaciam.

Tu autẽ Dominator virtutis:)σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος, id est, tu autem dominans fortitudini, vel tu qui dominaris fortitudini. Augustin.legit. *Dominus virtutum*.

Cum tranquillitate:) ἐν ἐπιεικείᾳ:) id est,in mansuetudine vel æquitate.

Cum magna reuerentia disponis nos:μετὰ πολλῆς φειδοῦς διοικεῖς ἡμᾶς,id est,cum multa misericordia, vel indulgentia gubernas nos.

Subest:)πάρεστι,id est,adest.quod superius vertit interpres *supererat*.Et est infinitiuus *posse* loco suppositi,verbi subest. vt sit sensus. Ipsum posse, hoc est potentia adest tibi cum volueris.

Oportet iustum esse & humanum:)In Græcis non est coniunctio & sed δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον,id est,oportet eum qui iustus est, esse humanum, vel benignum. Vnde apud nos coniunctio & non est accipienda,vt copulet duo adiectiua,*iustum & humanum* sed pro etiam debet accipi.vt sit sensus.Oportet iustum virum esse etiam humanum.Hoc enim docuit Deus per clementiam & benignitatem, quam exhibuit Chananæis impiis.

Bonæ spei fecisti:)εὐέλπιδας ἐποίησας,Bene sperãtes fecisti.nempe ideo *quod das locum pœnitentiæ* Vbi quidam libri habent *iudicans das locum pœnitentiæ in peccatis*. cum *iudicans* nec Græca habeãt,nec codices castigatiores. Latini.nec est Græcè *das locum pœnitentiæ*. sed tantum. δίδως μετάνοιαν,hoc est,das pœnitentiam, vel concedis pœnitentiam. Quamquam interpres bene reddidit sensum.

Cum tanta cruciasti attentiõne:) pro *cruciasti* est ἐτιμωρήσω,id est,puniuisti potius. & pro *attentione* est προσοχῆς. quod planius hic verti potest, prouida ratione.quod autem sequitur,*& liberasti*:sicut sensui obest,ita non est in Græcis.

Cum quanta diligentia:)ἀκριβείας, planius verti hic potest.cum quanta cautione & circumspectione.legendum autem,*iudicasti*,& non *iudicas*(vt habent aliqui) præter vetera scripta docent etiam Græca quæ habent ἔκρινας.

Conuentiones:)συνθήκας,id est,pacta.male ergo quidam legunt *conuersationes*.

Cum ergo das nobis disciplinam:)ἡμᾶς οὖν παιδεύων, id est, nos ergo castigans, vel, cum ergo nos castiges. Potius ergo vertendum erat *des quã das*.Non enim *cum* hic est aduerbium temporis,sed coniunctio subiunctiuum postulans.Est autem παιδεύω erudire, est & castigare, & corripere,sed eo modo quo pater filios, & magister discipulos, non quomodo iratus iudex maleficos.

Vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes.) pro cogitemus est μεριμνῶμεν. Quod non simpliciter est *cogitare*,sed solicitum esse,& anxie de re aliqua cogitare.Quod tamen & alibi per *cogitare* vertit interpres.vt in illo Euang. *Quis vestrum cogitans potest adiicere cubitum vnum?* Accusatiuus autem *bonitatem tuam* construendus est Græcis

non

non cum *μεμφθῶμεν*, sed cum participio *κρίνοντες* vt sit sensus. Vt nos iudicantes & expendentes tuam bonitatem, simus solliciti, ne scilicet ab ea excidamus.

Et cum de bonis iudicatur: Nobis legendum est quemadmodum habent libri emendati *& iudicatur* ponitur impersonaliter, Græcè enim est *κρινόμενοι δὲ*, id est, iudicati autem, hoc est, à te iusto iudicio correpti. Sicut apud Paulum, *Dum iudicamur autem, à Domino corripimur.*

Speremus misericordiam tuam: *προσδοκῶμεν ἔλεος*, id est, expectemus misericordiam *tuam* non habebat etiam vnus nostrorum scriptorum, & absolutior est sententia illo omisso.

Illis qui in vita sua insensate & iniuste vixerunt:) *τοὺς ἐν ἀφροσύνῃ ζωῆς βιώσαντας ἀδίκως*, hoc est, eos qui in stultitia vitæ (vel in insipienti vita vixerunt iniuste. Et quod sequitur, *per ea quæ incoluerunt, &c.* Græcè est elegantius & breuius *διὰ τῶν ἰδίων ἐβασάνισας βδελυγμάτων*, hoc est, per proprias eruciasti abominationes.

In erroris via diutius errauerunt: Non video quo modo Græca hunc sensum habere possint: quæ habent, *τῶν πλάνης ὁδῶν μακρότερον ἐπλανήθησαν*: quæ hunc videntur habere sensum. Longius errauerunt quã erant erroris viæ, hoc est, etiam vias erroris egressi sunt, longius errantes quàm videbatur fieri posse vt homo erraret. vt sit locutio hyperbolica, ad significandã erroris magnitudinem, quæ sequentibus declaratur.

Hæc quæ in animalibus sunt superuacua: *τὰ καὶ ἐν ζῴοις τῶν ἐχθρῶν ἄτιμα*, id est, etiam vilia vel inhonorata animalia inimicorum: Rursus interpres *superuacua* posuit pro vilia. vt supra aliquoties. Ex Græcis patet male quosdam legere pro *in animalibus: in manibus.* additur autem *inimicorum* ad stultitiæ apertiorem declarationem.

Viuentes:) *ἀπατηθέντες*, id est, decepti aut ludificati. quia scilicet puerorum more vilissima quæque admirarentur: vnde sequitur.

Propter hoc tanquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti. vbi pro *in derisum dedisti*. Græcè est *εἰς ἐμπαιγμὸν ἔπεμψας*, id est, misisti in ludibriũ Est que apud Græcos iucũda allusio inter *παισὶ* & *ἐμπαιγμόν*. Sensus autem est. Quoniam puerorum instar peccauerunt gentes, tam friuolas res, Deos facientes, ideo tamquam imprudentibus pueris, ridiculosis pœnis & plane puerilibus rebus illusisti: grauiter eos puniendo, per res leuiculas, ad eorum derisionem & ludibrium.

Ludibriis & increpationibus:) Græcè est *παιγνίοις ἐπιτιμήσεως*, id est ludibriis increpationis: quo modo iam habent libri correctiores. Quamquam omnia scripta mea habebant aliter. Vocat autem *ludibria increpationis*, pœnas illas ridiculas, quibus Deus cum Ægyptiis tanquam pueris ludere videbatur, increpando illos. Pro *non sunt correcti* Græcè, est *μὴ νουθετηθέντες*, id est, non sunt admoniti, quanquam sensum bene verterit interpres. Pro *experti sunt* Græcè est futurum *πειράσουσι*. experientur. Et tamen magis quadrat tempus præteritum, vt videri possit legendum *ἐπείρασαν*, aut Hebraico more futurum positum, pro præterito. Loquitur enim de Ægyptiis, qui leuioribus malis non correcti postea demersi sunt in mari rubro. D. Augustinus in Psal. 9. legit *experturi sunt*, vt patet ex verbis præcedẽtibus & subiectis. quamquam libri impressi habent *experti sunt.*

In his enim quæ patiebantur, &c.) Locus iste multum est deprauatus. Omittenda enim illa verba *quæ patiebantur molestè ferebant.* quæ in libris correctis nuper impressis in margine indicantur esse eradenda, & videntur esse verba alterius alicuius versionis, correspondentia sequentibus verbis, *in quibus patientes indignabantur.* Est autem hic sensus, & ordo nostræ literæ. *Videntes in his rebus*, hoc est, per eas res, *in quibus* id est, per quas, *ipsi patientes*, hoc est, afflicti *indignabantur per ea*, scilicet animalia quos putabãt esse Deos, *cum in ipsis*, id est, per ipsa, *exterminarentur*, videntes inquam eum *quem olim negabant se nosse, agnouerunt verum Deum* experti scilicet eius potentiam, & ipsorum Deos esse ridiculos. Apud nos enim illa in his & per hæc quæ idem significant debent coniungi cum participio videntes. Possunt autem Græca clarius sic verti. Nam cum in his in quibus patientes indignabantur in his scilicet quos putabant esse Deos quando per ea puniebantur, sensissent eum quem olim negabant se nosse, tunc verum agnouerunt Deum. Significare vult Pharaonem cum suis. qui prius dicebat *Nescio Dominum & Israel non dimittam.* priusquam ranis & muscis quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset, non sine magna illorum indignatione qui ægre ferebant, se a suis diis affligi, & à rebus tam leuibus, tum demum agnouisse Dominnm ita vt diceret. *Peccaui, Dominus iustus. & ego & populus meus impij. Orate Dominum, &c.*

Propter quod & finis condemnationis eorum veniet super illos:) Non est Græcè *veniet* futurum, sed præteritum *ἐπῆλθε*, id est venit. Loquitur enim de condemnatione illa extrema, qua Ægyptij submersi sunt in mari rubro. Quamquam futurum *veniet* bene conueniret, si superius legeretur futurum vt habent Græci *experientur.* vt & hic & ille locus de condemnatione æterna quæ veniet super impios in die iudicij acciperatur. Dicit autem *propter quod*, videlicet quia Deo etiam agnito satis restiterunt superbe.

CAPVT XIII.

Vani *sunt autem*: Græcè non est *autem* sed *μὲν γὰρ*, id est, siquidem & vnus scriptorũ nostrorum habuit *enim* pro *autem*. Reddidit enim causam quare in ea peccata, de quibus supra dixit, inciderint Ægyptij & Chananæi. ac illorum occasione incipit in genere tractare de idolorũ superstitione: quæ triplex erat. Quædam enim animalia viua colebant pro diis: alia creaturas, vt elementa & corpora cœlestia: alia vero etiam tantum imagines verarum rerum. ac de his singulis pertractat. Pro illo *in quibus non subest scientia Dei*: Græcè est affirmatiua enunciatio. *οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία*, id est, quibus aderat Dei ignorantia. Rursum enim hic *subest* pro adest est positum. Cum autem Græcè non sit adest, sed aderat, tota oratio sic erat vertenda. Vani siquidem erant omnes homines natura: (nam Græcè additur *φύσει*) quibus aderat Dei ignorantia. Vnde subditur

ditur *non potuerunt intelligere*.

De his quæ videntur bona: ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν, hoc est, ex bonis quæ videntur aut, ex visibilibus bonis. Non enim significare voluit, ex his quæ videntur bona, cum non sint.

Intelligere eum qui est.) pro *intelligere* est quod magis quadrat, cognoscere. & pro, *eum qui est*, Græca habent ὄντα, participium scilicet correspondens & explicans illud celebre nomen Dei Tetragrammaton: quod & Plato edoctus, in sua illa longa Apud Assyrios peregrinatione, ad Græcos tandem duabus literis transtulit: vocando omnium primum principium τὸ ὄντα ac illo nomine distinguens creatorem à mundo. nam in Timæo sic ait. Est igitur secundum meam opinionem primo distinguendum, quid sit ὂν id est ens, quod semper est, ortum vero non habet: & quid, quod ortum habet. Est autem nunquam, &c. Platonem secuta est copia doctissimorum virorū. præter id tantum quod aliqui neutrum genus in masculinum genus mutauerunt. Plato enim excellentissimum vniuersi autorem nominat τὸ ὂν: i. quod est, at plurimi sequaces eius appellant eum, ὁ ὤν, id est, is qui est, sequuti scilicet 70. qui pro nomine tetragrammaton, Exod. 3. ponunt ὁ ὤν Nam pro eo quod legimus, *Ego sum qui sum*, 70. habent ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. & rursum cum legimus, *Qui est, misit me*, 70. habent. ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με.

Aut ignem, & spiritum, & citatum aerem:) Plerique enim Philosophi, in mystica sua Theologia ignem, dicebant Vulcanum spiritum puriorem & magis æthereum, Iouem aeré, Iunonem aquam, Tethym, Solem & Lunam Phœbum & Dianam. sed & plerisque stellis, siue fixis siue erraticis, deorū nomina tributa sunt ab eis. ac mundi dominum deputatum. Porro pro *citatum*, Græcè est ταχινὸν, id est, celerem. & pro *nimium* est βιαῖον, id est, vehementem aut violentam.

Quorum etsi specie:) Non est Græcè *etsi* sed εἰ μὲν, id est siquidem. & omnia scripta quibus vsus sum, non habent coniunctionem & sed tātum *si*. Porro dictio *species* hic & in sequentibus semper posita est pro pulchritudine. cum sit, κάλλος Pro *speciosior* tamen Græcè est βελτίων, id est, melior Quamquam id non ad virtutem sed ad pulchritudinem sit referendū: quomodo dicimus aliquam esse bona forma. Porro Cyprianus lib. 3. ad Quirinum. pro *speciosior* habet preciosior: quod magis Græcæ conuenit dictioni.

Speciei enim generator:) ὁ γὰρ τοῦ κάλλους γενεσιάρχης, est, nam pulchritudinis primus generator, vel auctor.

A magnitudine enim speciei & creaturæ:) Æditio Complutensis habet ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς καὶ κτισμάτων, id est, ex magnitudine enim & pulchritudine & creaturis. Sed Aldina æditio nostræ lectioni consentit. vt sit sensus. Ex magnitudine enim pulchritudinis, & creaturarum. Veram tamen lectionem esse puto. ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, id est, à magnitudine, & specie creaturarum. Vnde hanc sententiam sic citat. D. Gregorius lib. 26. moral. cap. 8. Per magnitudinem enim creaturæ, & speciem, potest intelligibiliter creator videri. Sic Chrysost. Homil. 4. in Genesim.

Cognoscibiliter: Græcis pulchrā est dictio ἀναλόγως, id est, Proportionaliter. vt sic dicam. aut per quandam proportionem. Quod enim Græcè dicitur ἀναλογία. Latinè dicitur proportio. Ex creaturis ergo Deus cognosci potest: sed nō nisi per proportionē. qualis est illa quæ præcedit. *Si specie creaturarum delectati sunt, sciant quanto Dominator earum speciosior sit.* pro *pro videri*, Græcè est θεωρεῖται, id est, conspicitur contemplatur. quod plus est quam videri, ac magis ad animum spectat.

Sed tamen adhuc in his minor est querela:) Dictio *adhuc* non est in Græcis, & pro *querela* est μέμψις. pro quo, hic magis quadrat reprehensio. nec est *minor* sed ὀλίγη, id est, parua.

Et hi enim: καὶ γὰρ αὐτοὶ, id est etenim illi. cū autē sequitur *fortassis errāt*, nō dubitat quin errēt sed vult illos errasse fortassis illa de causa, nēpe quod quærebant Deum & vellent inuenire: quæ causa eorum errorem facit tolerabiliorē, cum pium eorum studium & conatum significet. & participia enim magis referri debet illud *fortassis*. vt sit sensus. Errant fortassis quod quærebant, aut dum quærerent, &c. Dubitatiue autem hoc dicit, quia quamuis videri possunt Deum quæsisse, non tamen ex animo illum, nec modo debito quærebant. Pellicanus putat *fortassis* hic positum pro temere. Nam eam significationem, alienum quando habet. Sed præsenti loco non conuenit.

Persuasum habent:) Græcè additur τῇ ὄψει, id est, aspectui. & pro *persuasum habent* est πείθονται. vt sit sensus. Credunt aspectui.

Iterum autem:) Rectius. Rursum tamen. Corrigit enim eorum excusationem.

Possent scire.) Magis, potuerunt cognoscere & valuerūt cognosce ἴσχυσαν εἰδέναι. *potuerūt* habēt & scripta & impressa castigatiora. Augustin. legit *potuerūt valere*. lib. 5. de Genes. cap. 16.

Æstimare seculum:) στοχάσασθαι τὸν αἰῶνα, id est, ob seruare seculum, aut contemplatione assequi naturam huius mūdi.

Inter mortuos spes illorum est:) hoc est, plane sūt desperati.

Aut si quis artifex faber:) εἰ δὲ καί τις ὑλοτόμος τέκτων, id est, si autem etiam, quis lignarius.

Lignū rectum:) Græcè est εὐκίνητον φυτὸν, id est, putridam vel putribilem arborem. Hoc enim additum est, ad designandam materiæ vilitatem. Aldina autem æditio pro εὐκίνητον habet ἐκκινήσειε, quod esset, emoueret vel emoueat.

In conuersationem vitæ:) εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, id est in ministerium vitæ.

Reliquis autem operis:) τὰ δὲ ἀποβλήματα τῆς ἐργασίας, id est, reiectamenta autem operationis. Sic & postea *reliquum borum*, Græcè est ἀπόβλημα, id est reiectamentum. Sic enim exaggerat materiæ idolorum summam vilitatem, quod sit nouissimum reiectamentorum.

Verticibus plenum:) ξύλον συμπεφυκὸς, cum nodis natum, vel natura nodosum. Vocat autem interpres nodos, *vertices*. propterea quod in se vertantur & contorqueantur, sicut vertices vel vortices aquarum.

Diligenter per vacuitatem suam:) ἐν ἐπιμελείᾳ ἀργίας αὐτοῦ, id est, per diligentiam otij sui, hoc est per diligentiam, cui vacare potest, cum est otiosus. Sic enim etiam exaggerat idolorum vanitatem.

vanitatem:vt quæ tantum per

Et per scientiam artis suæ:) καὶ ἐμπειρίᾳ σοφίας, id est,& per experientiam scientiæ.

Et de substantia sua:) Præpositio *de* hic accipitur pro cōiunctione pro περὶ δὲ κτημάτων, id est, pro possessionibus autem.& *pro illo votum faciēs inquirit*,Græcè tantum est προσευχόμενος,hoc est, orans.

Inutile:) τὸ ἀπειρότατον , hoc est inexpertissimum,& ignauissimum.Et ponuntur hæc omnia Græcis in neutro genere,*infirmū, mortuum, inutilem,qui ambulare non potest,&c.* quod maiorē sonat contemptum.

Et de acquirendo:) περὶ δὲ πορισμοῦ καὶ ἐργασίας καὶ χειρῶν ἐπιτυχίας τὸν ἀδρανέστατον ταῖς χερσὶν εὐδράνειαν αἰτεῖται,id est,pro lucro autem.& operatione, & manuum optato euētu , impotentissimum manibus orat potētiam.Pro ἐπιτυχίας. Aldina æditio habet ἐπιτεύξεως,sed male , vt existimo; quemadmodum in multis parum est emendata.

CAPVT XIIII.

Ligno portāte se:) Est ablatiuus cōparationis. vt sit sensus.Inducat lignū fragilius quā sit lignū quo vehitur , pro *ligno autē* Græcè est πλοίου,id est,naui,In sequētibus,cōparat nauis vtilitatē,cū idolorū inutilitate & maledictiōe.

Artifex sapientia fabricauit sua:) Sua non est in Græcis & *sapientia*,est nominatiuus casus. cuius adiectiuum est *artifex*.vt sit sensus. Illud nempè lignum,quo quis vehitur , nauim, cupiditas acquirendi (vel vt habent Græca πορισμῶν, id est,lucrorum) excogitauit , ipsa autem artifex sapientia fabricauit.Quibus duobus mēbris iam subditur tertium,*Tua autem pater prouidentia gubernat nauem* scilicet iam fabricatam. Non sunt enim in Græco,sed nec in omnibus scriptis,quæ erant ad manum,tres illæ dictiones sensum verum tollētes,*ab initio cuncta*: quæ nec sunt in glosa ordinaria,nisi in margine. Habet autem glosa ordinaria *gubernas*, sicut & scripta quædam,cum legendum sit *gubernat*.

Semitam firmissimam:) τρίβον ἀσφαλῆ, id est, semitam securam.& *sanare* rursum positum est pro saluare.vt supra:cum Græcè sit σώζειν.

Etiamsi sine rate:) pro *rate* Græcè est τέχνης, id est arte.& facilis potuit esse mutatio *arte* in *rate* per transpositionem primarum literarum. cum nō videretur commodus sensus, vt quis diceretur *ascendere mare sine arte*. Quamquam idem sit sensus,siue arte legatur siue rate.

Sed vt nō essent vacua:) θέλεις δὲ μὴ ἀργὰ εἶναι,id est, vis autem non ociosa esse,τὰ τῆς σοφίας σου ἔργα. i.sapientiæ tuæ opera. iucunda allusio inter ἔργα & ἀργά,Dicit autem,naues Dei voluntate inuentas,vt non essent ociosa vel inutilia opera sapientiæ diuinę.quia multa sunt in insulis, quæ sola nauigatione obtineri potuerūt, quæ alioqui fuissent inutilia.

Remisit seculo semē natiuitatis:) ἀπέλιπεν αἰῶνι σπέρμα γενέσεως,id est , reliquit seculo semē generationis.per *spē orbis terrarū*,intelligit Noë in quo spes mundi erat constituta, Cum autem sequitur *qua manu tua erat gubernata*. Relatiuum *quæ* refertur non ad *natiuitatem* , sed ad *spem*,vt patet ex Græcis.

Benedictum est enim lignū per quod fit iustitia:) Quamquam in mystico sensu, hæc sententia accipi possit de ligno crucis Christi : per quod deleto Chirographo delicti, & superato diabolo facta est nobis iustitia:tamen in proprio sensu,qui proposito cōuenit,intelligenda est vel de arca Noë,per quam facta est iustitia , siue quia per eam mundus iuste est condemnatus,siue quia per eam Noë est seruatus, sicuti iustum erat.vel in genere de naui est intelligēda: vt sit sensus Non improbo nauis vsum, quia benedictum lignum est, per quod iustū est & rectum. Vnde comparans iam arcam, vel lignum nauis,cum ligno idoli ex opposito dicit.*Per manus autem quod fit idolum maledictū est*.vbi Græcè pro illo.*per manus autem quod fit idolum* tantum est τὸ χειροποίητον, id est, illud vero manufactum. Sic enim per cōtemptū vocat idolum. Ambrosius octonar.8 Psal. 118. *Benedictum lignum quod fit per iustitiam,maledictum autem lignum quod fit per manum hominum*.sed ex commentario apparet eum magis legisse *per quod fit iustitia*.Sunt qui intelligunt de ligno patibuli,in quo fit iustitia,dum in eo rei puniuntur.

Illud autem cum esset fragile Deus cognominatus est τὸ δὲ φθαρτὸν θεὸς ὠνομάσθη id est,Illud autem cum sit corruptibile,nominatum est Deus.

Tormenta patietur:) κολασθήσεται , est,punietur, quod ideo dicit,vel quia diabolus,qui in idolis colebatur,puniēdus est similiter cum idolorum auctoribus,vel quia ipsa idola erant destruenda:sicut iam penè sunt destructa per fidem Christi.

In idolis nationum non erat respectus :) Græca affirmatiuam habent sentētiam superiori sententiæ maximè conuenientem.In idolis gentium erit respectus. & pro *respectus* , hic rursum est ἐπισκοπή,id est, vilitatio , vt sit sensus. Idola suo tempore visitabuntur à Deo,vt deleantur scilicet è terrà.Nostrę lectionis hic intelligitur sensus , cum prædicto coincidens. Idola gentium amplius non respiciētur , nec venerationi erunt apud homines.

Quoniā creaturæ Dei in odium factæ sunt:aliter Græca,ὅτι ἐν κτίσματι θεοῦ εἰς βδέλυγμα ἐγενήθησαν , id est,Quoniam in creatura Dei,in abominationem facta sunt:idola scilicet:quæ inter creaturas Dei bonas, facta sunt in abominationē Dei & iustorum.Nostræ autem lectionis hic potest conuenienter intelligi sensus Creaturę Dei bonæ,aurum, argentum,lapides,& ligna factæ sunt Deo in odium postquam ex eis arte humana idola sunt facta.Cum autē sequitur *& in tentationem animæ hominum*.pro *tentationem* est σκάνδαλα.Nec est *animæ* sed ψυχαῖς, id est animis.& pro *muscipulam* est παγίδα,id est, laqueum.Quædam scripta habebāt *in tentationes animabus*.

Superuacuitas enim hominū hæc adinuenit in orbē terrarū:) Sic habēt omnia scripta: nisi quod quędā pro hęc habēt *hoc*:& pro *in orbem*, *in orbe* : quod magis conuenit. Biblia iam impressa pro *hæc adinuenit* , habent *aduenit*. Græca autem sic habent , κενοδοξίᾳ γὰρ ἀνθρώπων εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον Vbi si κενοδοξία sit nominatiui casus : sensus est.Vana gloria enim hominum ingressa est in mundum. Quod conuenit cum ea lectione , quæ est in biblis nostro seculo impressis quæ habēt *aduenit*. Verum κενοδοξία potius videtur accipiendum vt sit datiui casus.

quamuis in vtroque exemplari ε non sit diphthongatum nam iota subscribendum frequenter in vtroque omittitur. Erit ergo hic sensus. Per inanem enim gloriam hominum intrauerunt idola scilicet, in mundum. Cui sensui bene conuenit altera lectio quæ habet *hac adinuenit in orbe terrarum.*

Est inuentus: ἐπενοήθη, id est, est cogitatus, à Deo scilicet.

Acerbo enim luctu: ἀώρῳ γὰρ πένθει, hoc est, intempestiuo enim luctu. Videtur aût istud côtrariû ei, quod ab omnibus scribitur initiû idololatriâ sumpsisse à Nino: qui patri suo Belo mortuo fecerit imaginê, & asylû reis constituerit. Sed dicêdum authorem hunc tâtum voluisse significare initium idololatriæ sumptû esse ab inordinato pietatis affectu: quod apud varias gentes diuersimode factum est, apud quosdâ patre extruente imaginem filii, apud alios contra.

Antiqua consuetudine:) Legendum est: *iniqua consuetudine.* consentientibus, cum Græcis, antiquis nostris scriptis, & iam impressis nec est *inualescente iniqua consuetudine hic error tanquam lex custoditus est.* sed. cû *inualuisset iniqua cõsuetudo tâquâ lex obseruata est.* pro *figmenta* autem, est γλυπτὰ, id est, sculptilia.

Colerent sua solicitudine:) κολακεύσωσι διὰ τῆς σπουδῆς, id est, assentarentur studiose.

Prouexit autem ad horum culturam:) Græcè est, εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἡ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλοτιμία. hoc est, Ad intentionem autem religionis, etiam prouocauit ignorantes artificis ambitio. quamquam sensum pulchre reddidit interpres.

Illi qui se assûpsit:) τῷ κρατοῦντι, id est, dominâti.

Elaborauit:) Græca plus significant, ἐξεβιάσατο, id est, Vi quadam per artem effecit.

Abducta:) Sic habent multi libri: sed rectius legitur, *adducta,* quomodo habent multa scripta, Græcè enim est ἐφελκόμενον, id est, attracta.

Per speciem operis:) διὰ τὸ εὔχαρι τῆς ἐργασίας id est, per gratiam aut venustatem operationis.

Aut affectui, & regibus:) ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι, id est, aut calamitati, aut tyrânidi.

Inscientia bello:) *Inscientia,* positum est ab interprete, pro inscitiæ & ignorantiæ, quod autê vocet *bellum ignorantiæ* patet ex sequentibus: nimirum quo præterita pietate naturali & iustitia impiis se cędibus maculauerunt.

Insaniæ plenas vigilias habentes:) ἐμμανεῖς δὲ ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμους ἄγοντες, id est, insanas ex aliis legibus comessationes agentes. Notat autem Bacchanaliorum ceremonias: sicut per obscura sacrificia, & vt habent Græca, mysteria, notat sacra Veneris, & Priapi, & Cybeles, &c. quæ in occultis & subterraneis locis agebantur.

Sed & alius:) Coniunctio *&* superest, & sensui obest. nec erat in omnibus scriptis.

Tumultus bonorum Dei immemoratio:) θόρυβος ἀγαθῶν, χάριτος ἀμνηστία, id est, tumultus bonorum, gratiæ obliuio. Vnde patet illud *bonorum* debere constitui cum *tumultus.* Intelligit autem per *tumultum, bonorum,* bonarum rerum perturbationem, & confusionem.

Natiuitatis immutatio:) Rursum pro *natiuitatis* est γενέσεως, id est, generationis. quod hic magis conuenit. Notatur enim vitium côtra naturâ, & mulierum abusus.

Nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchia, & impudicitia:) γάμων ἀταξία, μοιχεία καὶ ἀσέλγεια, id est, Nuptiarum inordinatio, mœchia, & lasciuia. Vnum exemplar scriptum habebat *nuptiarum inconstantia, mœchia, & impudicitia.* Additum autem postea fuit in margine *inordinatio* & *mœchia* mutatum in *mœchia.* Vnde satis patet illud, *inordinatio,* irrepsisse ex marginali annotatione in contextum.

Noceri se non sperant:) ἀδικηθῆναι οὐ προσδέχονται, hoc est, non expectant, hoc est, non putât se lędendos, aut côdemnandos. Vnde apud nos *sperare* pro metuere debet accipi, quemadmodû apud Poëtam. At sperate Deo, memores fandi atque nefandi.

Vtraque ergo illis euenient digne:) Græca sic habent, ἀμφότερα δὲ αὐτοὺς μετελεύσεται τὰ δίκαια. quæ sic intelligo. Vtraque autem ipsos punient iuste: vt, τὰ δίκαια, ponatur pro aduerbio, δικαίως, sicut etiam interpres accepit: & μετελεύσεται pro punire, & vindicare accipiatur. Varinus enim μετελθεῖν, inquit, τὸ μετέρχεσθαι, & μετέρχομαι τὸ τιμωρέομαι καὶ κολάζω. Vnde Lyra, hûc sensum hic significari intelligens, sic exponit. Iustum est vt puniantur pro vtroque vitio, nempe idololatria, & periurio, cum eum sensum nostra lectio non satis significet. Quæ autem sint illa vtraque, quæ eos punient, subiungit; nempe *quod male senserunt de Deo attendentes idolis, & quod iniuste iurauerunt in dolo.* Sic enim legendum est, & non vt quidam libri male habent, *in idolo:* cû Græcè sit, ἐν δόλῳ.

Non enim iurantium est virtus:) Nullum cômodum sensum sententia hæc significat. Nam quod communiter intelligitur, per illud, *non enim iurantium est virtus,* significari non esse laudi, & virtuti tribuendum quod quis iurat: cû *omne iuramentum sit à malo,* teste Domino, pręter intentionem authoris est: cum hic *virtus* non possit accipi, vt opponatur vitio: sed imbecillitati. Est enim δύναμις Porro consultis Græcis, & iucundus, & commodus est sensus, grauem sententiam nobis exhibens. Habent autê sic. οὐ γὰρ ἡ τῶν ὀμνυμένων δύναμις, ἀλλ' ἡ τῶν ἁμαρτανόντων δίκη ἐπεξέρχεται ἀεὶ τὴν τῶν ἀδίκων παράβασιν. Quę sic intelligo. Non enim potêtia earû rerû per quas iuratur, sed iudiciû peccâtiû vindicabit sêper trâgresionê iniustorû. Verbû enim ἐπεξέρχομαι quod idê est cû ἐπεξελθεῖν, videtur idem hic significare, quod supra μετελεύσεται, hoc est vindicare & vlcisci. Nâ etiâ hęc verba hâc habent significationê, testibus lexicis. vnde ἐπέξελευσις vindictâ significat & vltionê. vel sêsus est. Iudiciû peccantiû veniet semper super transgresionê iniquorû: qui sensus in idê recidit cû superiori. Dixerat autê superius, quosdâ in idlois iurâtes in dolo, putare se nô puniendos, propter idolorum impotentiam. Itaque contra horum persuasionem dicit, non potentiâ rerû, per quas quis iurat, punire peccata: sed iudicium Dei, peccatoribus debitum, semper vindicaturum impietatê iniquorum, & transgresionê iuramenti. Ex dictione autem Græca, ἀεὶ, côstat male iam in libris nuper impressis haberi *super* pro *semper* cum scripta habeât *semper.* Rursum côstat multos libros male habere per duas dictiones *in iniustorû.* vt sit sensus, quemadmodum vult Lyra, in transgresionê iustorum mandatorum Dei.

Suauis & verax:) pro *suauis*, est χρηστὸς, quod in proposito magis debet exponi, benignus: sed frequenter interpretes etiam alibi, cum Deo tribuitur, *suauem* vertit. Et suauis dicitur Deus, propter suam benignitatem.

Si peccauerimus tui sumus scientes magnitudinem tuam:) pro *magnitudinem*, Græcè, est τὸ κράτος, hoc est, potentiam quomodo legit D. Augusti. lib. de fide & operi. cap. 14. est autem sensus. Nos si peccauerimus, sumus in tua potestate, qui potes peccata nostra punire; eo quod sciamus te non esse impotentem, sicut sciunt esse sua idola gentes, libere ob id peccantes. quamquam August. eo loco paulo diuersum sensum reddit.

Et si non peccauerimus scimus quoniam apud te sumus computati:) Græca aliter habent, οὐχ ἁμαρτησόμεθα δέ, εἰδότες ὅτι σοὶ λελογίσμεθα, id est, non peccabimus autem, scientes quod apud te sumus reputati, hoc est quod sciamus, nos apud te esse in precio, & tibi charos esse. Hoc enim maxime nos a peccando auocare debet, merito. Augustin. loco prædicto magis accedens Grecis, quam nostra lectio, habet. *Non peccauimus autem; scientes quoniam tui sumus deputati* quamquam Augustin. putem legisse futurum *peccabimus*, & non præteritum *peccauimus* quia exponens subiungit. Quis enim digne cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundū propositum vocati sunt sancti non conatur ita viuere, vt tali habitationi congruat? ...

Scire iustitiam & virtutem tuam:) Nō sunt Grecis duæ illæ dictiones, *iustitiam* enim & *virtus* pro potētia accipitur: cū sit rursum κράτος est autē sensus. Notitia enim vera tui affert cōsummatā, hoc est, integram & perfectā iustitiā & non iustitiam illam imperfectam, quę erat in gentium Philosophis & cognitio potentiæ tuæ facit nos ab omni peccato, quod corruptionis est radix, abstinere; & origo est omnium virtutum, ac proinde radix immortalitatis.

Malæ artis excogitatio:) κακότεχνος ἐπίνοια, id est, maligna adinuentio, vel excogitatio.

Effigies sculpta:) εἶδος σπιλωθὲν, id est, imago maculata varijs coloribus.

Et diligit:) Græcè est, ἐπιθυμεῖ id est, & desiderat. & pro, *effigiem sine anima* est, εἶδος ἄπνουν, id est, speciem spiritu, vel spiratione carentem.

Digni sunt morte qui spem habent in talibus:) Delēda sunt illa verba duo *sunt morte*: quę nō erant in duobus nostris scriptis, nec in codice Mechli. Græca enim habent, ἄξιοι τοιούτων ἐλπίδων, id est, digni tali spe: aut digni qui spem habeant in talibus. Est autem sensus veræ lectionis iste. Et qui faciunt illos, & qui diligūt (vel vt est Græcè, qui desiderant) & qui colunt, sunt amatores malorum, & digni tali spe.

Sed & figulus: Græcè est, καὶ γὰρ, id est etenim figulus.

Cum labore vano Deum fingit:) κακόμοχθος θεὸν μάταιον πλάσσει, id est, iniquus operarius, Deū vanum fingit.

Reducit se vnde acceptus est:) Impressi libri habent *reducit se*, vel tantum *reducit*. Scripti omnes habebant vel *seducit se*, vel tantū *seducit* Suspicor interpretem scripsisse *seducit* vel *sedu[cit]*. Nam & supra ca. 4. vertit *& cū se educerit*, pro, & cū abierit. Græca habent μετ' ὀλίγον πορεύεται ἐξ ἧς ἐλήφθη, id est, abibit in eam, ex qua sumptus est.

Repetitus animæ debitum quam habebat:) Græcis tantum est, τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαιτηθεὶς χρέος, id est, postulatus debitum animæ. Nam illud, *quam habebat*, explicationis causa tantum est additum. Porro quod dicit figulum è luto factum, atque in terram reuersurum, & repetendum ab eo debitum animæ, eo spectant, vt significent eius ingratitudinem, & stultitiam, ac improbitatem; eo quod non agnoscat se a vero Deo e luto factum sed ex eo sibi Deum fingit, vnde ipse a Deo formatus est; nec cogitat breui rationem exigendam ab eo, qui ei est mutua tuo animam. Ad hoc enim hæc esse dicta patet ex sequentibus.

Non quia laboraturus est:) ἀλλ' ἔστιν φροντὶς αὐτῷ, id est, non quia affligendus est. quod & *laborare* apud nos significat, sicut *labor* pro afflictione, loquitur autem de affectione quam subibit a Deo post repetitum animæ debitum. Potest & sic verti. Non quia moriturus est, Nā κάμνειν etiam mori significat. & sequitur, *Nec quoniam breuis illa vita est*.

Concertatur:) Deponentaliter positū est, pro, concertat.

Gloriam præfert quoniam res supernacuas fingit:) δόξαν ἡγεῖται ὅτι κίβδηλα πλάσσει, id est, gloriā putat, quod fingat adulterina. ea scilicet, quæ speciē habēt eorum, quæ faciunt aurarij, & argētarij.

Cinis enim cor eius: *enim* non habent Græca, sed tantum. Cinis est cor eius. quomodo habebant duo scripta. Non enim hic redditur causa prædictorum: sed incipit eum increpare, & vanitatem eius manifestare.

Terra supervacua spes illius:) γῆς εὐτελεστέρα ἡ ἐλπὶς αὐτοῦ, id est, vilior quā terra sit, est spes illius, vt *terra* sit apud nos ablatiuus casus & *supervacua* comparatiue sit positum.

Sed & æstimauerunt:) Coniunctio & non est in Græcis, & sensui obest. nec erat in duobus nostris scriptis, nec in lib. Mechli. Non enim hic vult eorum vitium describere; sed causam reddere, quare non vereantur argentarij & figuli opera sua pro dijs exhibere; nimirum quod putent vitam nostram, non esse rem aliquam seriam, cuius postea sit reddenda ratio: sed esse rem ludicram, ac veluti ludū puerilem. Græcè enim est, παίγνιον quod puerilem significat ludum; vt quando ludunt imaginibus.

Et conuersationem vitæ compositam ad lucrum.) Gręca elegātius sic habent: καὶ τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐπικερδῆ, id est, & vitam esse nundinationem quæstuosam.

Et oportere:) δεῖν γάρ φησιν, id est, oportere enim inquiūt. & pro *acquirere* vertere tur rectius, quęstū facere. est enim πορίζεσθαι κἂν ἐκ κακοῦ, id est, quæstus, & lucrum.

Omnes enim insipientes:) Græcis non est *enim*, sed δὲ, autem. Non enim declaratur præcedētia, sed postquam in specie quorundam insipientiam & infelicitatem explicauit, figuli scilicet argentarij & figuli: iam in genere differit de insipientia & infelicitate omnium hostium populi Dei, qui cuncta idola gentium Deos esse putauerunt. Porro illud *supra modum*

modum animæ superbi. Græca sic habēt, ὑπὲρ ψυχὰς νηπίων, id est, supra animas infantium, hoc est, magis, quā infantes, sunt infelices & insipientes. Ex Græcis patet quosdā male habere *animæ suæ*. Rursum male in quibusdam esse *improperantes ei*, cū legēdū sit imperētes ei. Est enim καταδυναστεύσαντες αὐτόν, id est, opprimentes eum. Rursū ex Græcis patet in omnibus libris hanc sentētiam perperam distingui, & nominatiuū *inimici populi* debere construi cum verbo *sunt* à parte anteriori, hoc modo: Omnes inimici populi tui sunt insipientes & infelices.

Oculorum visus est ad videndum:) pro *visus* legendum est *vsus*. quamuis *visus* habeāt omnia scripta, quæ vidi. Nam Græca habent χρῆσις. & *vsus* legitur in D. Cypriano lib. 3. ad Quirinum ca. 59. & lib. de exhortat. martyrij ca. 1. Vbi hic locus prolixe satis citatur. sicut & alia multa ex hoc libro citat D. Cyprianus, vocās eum semper Sapientiam Salomonis.

Qui spiritum mutuatus est:) τὸ πνεῦμα δεδανεισμένος, id est, qui spiritum mutuo accepit, redditurus scilicet, cum postulatus fuerit. vnde prius dixit *repetitus animæ debitum*.

Nemo enim sibi similem:) Hæc sententia corrupte habetur in æditione Complutēsi, quæ sic habet, οὐδεὶς γὰρ αὐτῶν ὅμοιον ἄνθρωπος ἰσχὺς πλάσαι θεόν. Aldina vero æditio sincera est, quæ pro αὐτῶν habet αὐτῷ, & pro ἰσχὺς habet ἰσχύει.

Sed & alia miserrima colunt:) pro *miserrima* est ἔχθιστα, id est, inimicissima, vel maximè odibilia Vnde patet male quosdam legere *miserrimi*: quam lectionem exponit Nicolaus.

Insensata enim comparata his. illis sunt deteriora:) Hæc sententia simul cum sequentibus vsque ad finem capitis valde est obscura, non solū apud nos, sed etiam apud Græcos. Nostra autem lectio sic intelligitur a quibusdam. *Insensata*, nempe lapidea & lignea idola: *cōparata his* nempe animalibus *sunt ipsis deteriora*. A Nicolao autem, qui legit *miserrimi*, sic intelligitur. *Insensata*, hoc est irrationalia *comparata his* scilicet hominibus *sunt ipsis* hominibus *deteriora*. vt iam reddatur ratio, quare dixerit miserrimos, qui colunt animalia. Verum neuter sensus conuenit Græcis: quæ habent, ἄνοια γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα. In quibus verbis, ἄνοια non potest verti *insensata*, cum non dicatur ἄνοος, α, ον, sed ἀνοίᾳ vel debet esse datiuus, vt sit, per insaniam, & dementiam, vel aduerbium. vt sit: insanè enim comparata, aliis sunt peiora. vt verisimile sit interpretem vertisse non *insensata*, sed aduerbium *insensatè*. quomodo duo habebant libri scripti, in quorum altero recentiore manu mutatū erat in *a*. Qui duo libri simul cum alio tertio habebant non *illis* sed *aliis* quomodo habent Græca. Intelligo autem in Græcis reddi rationem, quare dixerit, quosdam colere animalia miserrima, vel maximè odibilia in hunc sensum. Hæc enim animalia quæ colunt, nempe crocodili & alij serpētes, quæ colebāt Ægyptij (de quibus eum loqui sequentia declarāt) insanè & insipienter comparata cum aliis animalibus, inueniuntur aliis esse peiora, & ob id minus colenda. Dicit autem *insanè comparata*, quia dementia fuit huiusmodi animalia comparata cum aliis animalibus, ob hoc pro diis eligere, peiora & magis humanæ naturæ inimica: aut, quod magis placet, συγκρινόμενα, hic significat, cōmixta & coniuncta. quemadmodū σύγκρισις significat mixtionē. vt sit sensus. Hęc mala animalia, cōmixta aliis animalibus quæ colebāt, bobus scilicet & ouibus, quæ etiam colebant Ægyptij, sunt illis deteriora & peiora.

Sed neque aspectu aliquis ex his animalibus potest bona conspicere:) Græca sic habent, οὐδ᾽ ὅσον ἐπιποθῆσαι ὡς ἐν ζώων ὄψει καλὰ τυγχάνει, id est, Neque eatenus vt desiderentur, vsque in conspectu animalium bona sunt, quæ hunc vidētur habere sensum, si quidē animalia vel tantum aspiciātur, illa animalia odibilia, nō sunt bona, vel eatenus vt desiderentur, multo minus vt colantur.

Effugerunt autem Dei laudem & benedictionē eius:) Suppositum verbi *effugerunt* intelligunt cōmuniter *ipsi cultores animalium*: vt significetur illos laudem Dei neglexisse. Verum hunc sensum non admittunt Græca. quandoquidem Græcis est verbū singularis numeri, ἐκπέφευγε quod non ad *cultores* referri potest, sed bene ad *animalia*. quia neutrū plurale eleganter cōstruitur cum verbo singularis numeri. Itaque hic est sensus. Animalia autē hæc effugerunt etiā Dei laudem, & benedictionem. Græca enim non tantum habent, *effugerunt autem Dei laudem*, sed ἐκπέφευγε δὲ καὶ τὸν τοῦ θεοῦ ἔπαινον, id est effugerunt autem etiam Dei laudem; hoc est, nō solum huiusmodi animalia non sunt bona, in conspectu animalium: sed etiam aliena sunt à Dei laude, & benedictione Loquitur enim de serpentibus, quibus ab initio Deus maledixit, ob primum parentum nostrorum peccatum, per serpentem perpetratum.

CAPVT XVI.

P*Ropter hæc & his similia passi sunt dignè tormēta:*) διὰ τοῦτο δι᾽ ὁμοίων ἐκολάσθησαν ἀξίως, id est, propter hoc, per similia puniti sunt dignè, hoc est, quia animalia sunt venerati, per ea puniti sunt Ægyptij. Vnde in nostra lectione dictio *similia* non est cōstruenda cum *propter*, sed cū *tormenta*: & coniunctio *&* pro, etiam, est accipienda. vt sit sensus. Propter hæc, etiam passi sunt tormēta similia his, hoc est, respōdentia his. Duo scriptorum habebāt. *Propter hoc per hæc similia, &c.* quę lectio Græcis magis accedit. Aldina æditio. pro δι᾽ ὁμοίων, habet δι᾽ ὁμοίως. vt sit sensus. Propter hoc autem similiter puniti sunt digne. Eodem autem sensus recidit.

Exterminati sunt:) ἐβασανίσθησαν, id est, cruciati sunt, sed frequēter in hoc libro *exterminare* pro cruciare, & perdere positum est. & quod sequitur *bene disposuisti*. Rursum positum est sicut aliquoties supra, pro beneficio affecisti. Est enim rursum εὐεργετήσας. nec est *pro quibus tormentis*, sed, *pro quo tormento*. Loquitur enim de punitione per immissas bestias, cui comparat è contrario beneficium Israëli per immissa animalia præstitum in ipsius fame

Quibus dedisti concupiscentiam delectamenti sui nouum saporem escam parans eis ortigometram:) Græcè paulo aliter, εἰς ἐπιθυμίαν ὀρέξεως, ξένην γεῦσιν, τροφὴν ἡτοίμασας ὀρτυγομήτραν, hoc est, quibus, in concupiscentiam appetitus, peregrinum saporem in cibum parasti, nēpe ortygometram.

Nam

Nam εἰς ἐπιθυμίαν positũ videtur pro ἐν ἐπιθυμίᾳ sicut frequenter εἰς pro ἐν ponitur in Euangelius. Porro ortygometra, Græca est dictio composita ex ὄρτυξ, ὄρτυγος, quod coturnicē significat, & μέτρον, id est, mensura, mutato breui in longam. Significat ergo coturnicum ducem ac regem maiorem aliquanto & nigriorem reliquis; sic dictum, quod moderatrix sit omniũ. Siquidem teste Plinio lib. 10. cap. 23. hac duce coturnices volant, dum loca mutant. Hāc autem dictionem 70. semper posuerunt vbi Hæbræa habent siue singulariter שלו vt Exod. 17. & Psal. 104. vel Pluraliter שלוים vt Numeri 11. qua significare voluerũt coturnicũ exercitum, qui semper est, vbi est coturnicũ ille dux.

Vt illi quidem concupiscentes, escam, propter ea quæ illis, &c.) Hæc pars procul dubio de Ægyptiis est accipiẽda: quibus cōponit postea Hebræos cum dicit, *Hi autē, &c.* Porro illud, *propter ea quæ illis ostensa & missa sunt*: sic habetur Græcè διὰ τὴν δειχθεῖσαν ἀποστελλομένων. Vbi in τὴν δειχθεῖσαν, subaudiendum ex præcedenti videtur, τροφήν, vt sit sensus, propter ostensam escam rerũ immissarum. Quod bene vertit interpres *propter ostensa illis & missa*, animalia scilicet, quæ veluti in escā videri illis poterant à Deo irato data. Comparat enim animalia Aegyptiis immissa, cũ his quæ missa fuerunt Hebræis, quasi vtrisque in cibum missa & his quidē dicit animalia missa post inopiam breuem, nouum participasse gustum: illis vero fastidiũ attulisse necessariorum, cum scilicet recordarentur animalium per quæ puniti essent, & cum cibos ederent per ranas & muscas vitiatos, & venenatos. Quod nos habemus *etiam à necessaria concupiscentia auerterentur*, Grçcè est καὶ τὴν ἀναγκαίαν ὄρεξιν ἀποστρέφωνται, id est, etiam necessarium appetitum auersarentur, vel fastidirent.

Hi autem in breui inopes facti nouam gustauerunt escam:) *In breui*, hic, sicut & mox postea, positum est pro, breui tempore. Illud vero *nouam gustauerunt escam*, Græca sic habent, καὶ ξένης μετάσχωσι γεύσεως, id est, etiam peregrinum participarent saporem, vel gustum: ponitur enim verbũ nō indicatiuum, sed subiunctiuum: & pendet adhuc cum præcedenti ἵνα, vt.

Sine excusatione superuenire interitum:) ἀπαραίτητον ἐπελθεῖν ἔνδειαν, id est, ineuitabilem superuenire indigentiā. Sicut enim παραιτεῖν significat & deuitare, & excusare: ita ἀπαραίτητος significat, inexcusabilem & ineuitabilem, sed altera tantum significatio præsenti loco conuenit.

Morsibus peruersorum colubrorum exterminabātur:) δήγμασί τε σκολιῶν διεφθείροντο ὄφεων, id est, morsibusq; tortuosorum serpentum corrumpebātur. Non habent enim Græci tantum *morsibus*, sed morsibusque, neque additur in sequentibus, *sed*, quod etiam aberat in vno scripto, nisi quod recentiore manu adscriptum erat. vt sit hic sensus. Cum Hebræis superuenisset ira bestiarum, cumque morsibus serpentum exterminarentur, non diu ira tua permansit in eis.

Ad correptionem:) aliqui sed peius legunt ad *correctionem*. Græcè est εἰς νουθεσίαν, id est, ad admonitionem.

Signum habentes salutis ad cōmemorationem:) Notandum quod dicat serpentem æneum non fuisse ipsam salutem, sed signum, vel, vt habent Græci, symbolum salutis. *Datum, inquit, in cōmemorationem mandati legis*, id est, vt postea

memores semper essent mandatorum legis, ad implendum ea, atque vt discerent quam salutare sit Dei præceptis obedire, cum ratione obedientiæ, aspicientes in serpentē æneum sint sanati, qui per se sanare non potuit.

Illos enim:) Vtraque æditio habet σε, quos, sed legendum puto sicut legit interpres, τοὺς, vt respondeat alteri τὰς quod sequitur.

In memoria enim sermonum tuorum exterminabantur:) Male quidam libri habent per vnam dictionem *immemoria*. Rursum male quidam habent *seruorũ* pro *sermonũ*. pro *exterminabantur* multi antiqui scripti habent *examinabantur*, quod Græcæ dictioni magis conuenit ac proinde ea putenda est verior lectio. Græcis autem sic est, εἰς γὰρ ὑπόμνησιν τῶν λογίων σου ἐνεκεντρίζοντο, id est, ad memoriam enim oraculorum tuorum extimulabantur.

Non possunt vti tuo adiutorio:) ἀπερίσπαστοι γίνωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας, quæ sic exponũtur in editione Complutensi. *Immobiles fierent tui beneficij*. Quorum verborum nullum video sensum, videntur ergo Græca sic potius vertenda. Fierent tales, qui non possent ad se trahere tuum beneficium, vt genitiuus τῆς σῆς εὐεργεσίας, ab ἀπερίσπαστοι regatur, ratione α particulæ priuatiuæ. Interpres forte legit, ἀπερίσπαστοι, id est, indefensi.

Malagma:) Græcam dictionem reliquit interpres, quæ significat fomentum, à μαλάσσω, id est, mollio.

Homo occidit per maliciam animam suam:) Non est Græcis *animam* sed tantum *occidit per maliciam suam*, seipsum, scilicet, vel alium, nam de morte corporis est sermo, & quod sequitur, *Et cum exierit spiritus non reuertetur*: pro quo Græcè est, ἐξελθὸν δὲ πνεῦμα οὐκ ἀναστρέψει. sic magis videtur vertendum. Egressum autem spiritum, non faciet redire. vt verbum ἀναστρέψει accipiatur transitiue, & eius suppositum sit *homo*: sicut sequens verbum ἀναλύει transitiue accipi debet, & eius suppositum debet esse *homo*. Videtur enim inter Deum, quem dixit habere mortis & vitæ potestatem, & hominem hanc voluisse differentiam, quod etsi etiam homo occidat, non tamen occidit, nisi per maliciam, nec viuificare occisum potest. vnde duplici hac de causa constat eum non esse Dominum vitæ & mortis.

Nec reuocabit animam quæ recepta est:) οὐδὲ ἀναλύει ψυχὴν παραληφθεῖσαν, id est, non facit redire animam assumptam, à Deo, scilicet, extra corpus. interpres videtur legisse vtrunque verbum per futurum ἀναστρέψει, ἀναλύσει. in Complutensi æditione prius in futuro, posterius in præsenti ponitur. In Aldina vero vtrunque in præsenti ponitur, ἀναστρέφει, ἀναλύει. quod magis conuenit: vt coniunctio copulet modos similes.

Persecutionem passi:) Additur hic apud Græcos ἀπαραιτήτους, quod in æditione Complutensi exponitur *inexcusabiliter*. cum vertendum sit, ineuitabiliter. *Porro consummati* pro consumpti, positum est, vt & alias. sed & multi libri habēt *consumpti* non *consummati*.

Quod enim mirabile erat:) τὸ γὰρ παραδοξότατον, id est, quod enim mirabilissimum, & maximè inopinatum erat.

Vindex:) ὑπέρμαχος, qui pro alio pugnat propugnator.

Quodam enim tempore mansuetabatur ignis.) Exponunt quidam hunc locum de igniitis serpentibus immissis in deserto Israelitis: qui serpentes quantumuis igniti nihil nocebant his, qui in serpentē æneum respiciebāt. Sed, de Ægyptiis potius esse hæc dicta, contextus satis declarat. Neque enim in hoc libro *impios* vocat Hebræos: sed ens collatione facta ad Ægyptios fere *iustos* vocat & *Dei filios*. propter Dei electionē, & Dei veri cultum. Significare ergo voluit, ranas & muscas aliaq; animalia in vltionē Ægyptus immissa, non potuisse igne consumi: nec ignē in illa quidquam valuisse, quādiu Deus voluit. Id etsi scriptum non legatur in Exodo: tamē per manus verisimile est hūc authorem accepisse, sicut quod sequitur de Manna habente omnis saporis suauitatem. Porro cum sequitur *exardescebat vndiq;* scripta pro *exardescebat* habebant *ardebat* vel *exardebat*. Illud autē *vndique* non erat in duobus scriptis nostris, sicut nec est in Græcis.

Vt iniquam terræ nationē exterminaret:) ἵνα ἀδίκου γῆς γεννήματα διαφθείρῃ, id est, vt iniquæ terræ germina perderet. Grādo enim cum igne ad disperdendum germina terræ immittebatur. Iā autē bene sequitur: *prò quibus Angelorum esca, &c.* videlicet quod prò disperditis cœlesti grādine fructibus terræ Ægypti, dederit Hebreis cœlitus nouam escam. Semper enim diuersas Ægyptiorum pœnas comparat, cum diuersis beneficiis Hebræis a Deo præstitis. Duo scripta habebant *iniqua*, & glos. ordin. in margine habet *alias iniquæ*.

Substantiam enim tuam, & dulcedinem, &c.) Male legitur in accusatiuo *substantiam tuam* & *ostendebas* cum legendum sit. Substātia enim tua dulcedinem tuam ostendebat: vt habent Biblia correctiora iam impressa, quomodo & habebat vnus scriptorum: nisi quod resecti manu *& substantia tua* mutatū erat in accusatiuos appositis titulis addita coniunctione &: Græcè enim est ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασίς σου. Vocat autē *substantiam*. Dei panem illum, quem Deus nouo miraculo subsistere fecit.

Deseruiens vniuscuiusque voluntati:) τῇ δὲ τοῦ προσφερομένου ἐπιθυμίᾳ ὑπηρετῶν, id est, subseruiens autem desiderio eius qui offerebatur, hoc est, vt bene vertit interpres, *cuiuscumque*. Nec est simpliciter *conuertebatur*, sed μετεκιρνᾶτο, id est, transtemperabatur.

Nix autem & glacies, &c.) Redit ad ea quæ cōtigerunt Ægyptiis. quomodo Deus pluit illis grandinē cum igne: quando & *niuem & glaciem* dicit *igne non contabuisse*, id est, non liquefacta: siue quia nix simul cum grādine decidit, siue quia grandinē, niuem vocet & glaciem.

Hoc autē iterum, &c.) τοῦτο δ' αὖ πάλιν. Relatiuum τοῦτο apud Græcos refertur ad *ignem*. Nam πῦρ apud eos est neutri generis. Non enim repetitur postea ignis, sicut apud nos legitur, *ignis etiam suæ virtutis oblitus est*. Nec erat *ignis* in omnibus pene scriptis: quorum vnus liber etiam habuit *hic* non *hoc*.

Propter hoc & tunc omnia transfigurata:) διὰ τοῦτο, καὶ τότε εἰς πάντα μεταλλευόμενα, id est propter hoc etiā tunc in omnia transmutata, scilicet creatura est enim singularis numerus. Vnde legendum apud nos *in omnia* quomodo habebant tria scripta, & impressa quoq; recentiora. Legēdum item *deseruiebat* quomodo vnum scriptum habuit: nisi quod quis recenti manu adiecit apicem.

Ad voluntatem eorum qui a te sunt desiderati.) πρὸς τὴν τῶν δεομένων θέλησιν; id est, ad voluntatem egentium.

Natiuitates fructuum:) γενέσεις τῶν καρπῶν, id est generationes fructuum.

Ad benedictionem tuā:) ἐπ' εὐχαριστίαν σου, hoc est, ad gratiarum actionē tui, vel ad agendū gratias tibi. Quāquam εὐχαριστία etiā nonnūquam accipiatur pro gratia Dei. vt possit etiā accipi, ad gratiā tuā, supple, percipiēdam. sicut quod nos legimus *ad benedictionem tuam* dupliciter accipi potest: aut passiuè, vt benedictio Dei qua ipse benedicitur, hoc est laudatur a nobis: aut actiuè, vt sit ea qua ipse nos benedicit. Sed priori modo debere accipi Eucharistiam hoc loco & *benedictionem* patet quia sequitur. *De spe vnius ingrati.*

Et ad ortum lucis te adorare:) Illud *ad ortum lucis* non significat hic locum, versus quem Deus est adorandus. Nā Hebræi post acceptū Manā non versus orientem, sed contra versus occidentem iussi fuerunt Dominum adorare. Significatur ergo hic tēpus, quo Deus est adorandus. vt *ad ortum lucis* sit idem, quod oriente luce. Siquidē πρὸς aliquādo tempus designat: quēadmodum *ad* apud Latinos. Vt πρὸς τὸ παρὸν, id est, in præsenti. Proinde male quidam libri aduerbium *ibi* addunt. vt legatur *te ibi adorare*. cum *ibi* sensui obsit, nec sit in antiquis scriptis aut impressis Græca habent hic, πρὸς ἀνατολὴν φωτός, id est, ad orientem lucis. quomodo habent etiam Latini quidam scripti, sed illud *ad ortū lucis* melius sensum explicat. Porro pro *te adorare* Græcè est ἐντυγχάνειν σοι, id est, ad verbum, occurrere tibi, vel potius colloqui tecū: aut, orare te. Quoniam enim qui orat, loquitur illi quem orat, & illi quodā modo occurrit, ἐντυγχάνειν etiam orare significat, & interpellare. Itaque quoniam Deus Israelitis in deserto mane dedit Manna colligendū, quod post ortum solis liquefiebat, docuit suam gratiam mane petēdam, ac illum pro sua gratia mane laudandū, nec in multū diē sterdendum esse.

CAPVT XVII.

Verba tua:) Duas has dictiones Græca non habent, & ad sensum sunt impertinētia.

In disciplinatæ animæ:) ἀπαίδευτοι ψυχαί. id est, indoctę, vel ineruditæ animæ.

Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari nationi sanctæ:) ὑπειληφότες γὰρ καταδυναστεύειν ἔθνος ἅγιον ἄνομοι, id est, Cum enim putassent, vel quia enim putauerunt iniqui opprimere gentem sanctam. Magis enim placet per causam exponi participium. vt intelligatur hic reddi ratio immissarum tenebrarum: sicut superius fere aliarum plagarum propria ratio est assignata.

Vinculis tenebrarum & longa noctis compediti, &c.) Pro *vinculis* Græcè est δέσμιοι, hoc est, vincti, aut potius vinctij. si quidem non participiū est, sed nomen, vnde regitur genitiuus σκότους, id est *tenebrarum*. Sic etiam pro *compediti* est nomen πεδῆται vnde regitur genitiuus μακρᾶς νυκτὸς. *longæ noctis*. Quoniam autē desunt nobis nomina his Græcorū nominibus respōdētia, bene interpres reddidit per participiū *cōpediti vinculis, &c.* Porro genitiu° *perpetuæ prouidētiæ* cū nomine

nomine *fugitiui* cõstrui debet. Est enim Græcè φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας, quod apertius sic verti potest exules à perpetua prouidentia Dei. Quãdoquidē significare vult Ægyptios, quoniam erant in tenebris, veluti destitutos fuisse à perpetua Dei prouidentia, quæ scilicet singulis diebus visitat homines luce solis.

Dū putant se latere:) λανθάνειν γὰρ νομίζοντες. Rursum magis conuenit participium per causam exponere. Quia enim putabant se latere in occultis peccatis. vt hic etiam alia causa immissarum tenebrarum reddi intelligatur. Pro illo autem *in occultis* Græcè est vna dictio ἀφεγγεῖ: interpres autem per duas legit dictiones, ἐν. ἀφεγγεῖ, sed nihil variat sensum.

Tenebroso obliuionis velamento dispersi sunt:) dicuntur *dispersi tenebroso, &c.* vel quia tenebræ illæ eos ab inuicem separabant, ita vt vnus alterius curam gerere non posset, sed quisq; alterius quasi oblitus esset, vel potius quia reiecti erant à cura Dei; qui, veluti eorum oblitus, non visitabat eos lumine cœlesti, sicut reliquos homines. vt tenebræ illæ dicantur *velamentum obliuionis diuinæ* sicut supra dixit eos *iacuisse exules à diuina prouidentia.*

Cum admiratione nimia perturbati:) ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι; id est, phantasmatibus vel spectris perturbati.

Quoniā sonitus descendens perturbabat illos:) ἦχοι δὲ καταράσσοντες αὐτοὺς περιήχουν, sed soni cum impetu decidentes strepebant circum eos.

Et personæ tristes illis apparentes pauorem illis præstabant:) καὶ φάσματα ἀμειδήτοις κατηφῆ προσώποις ἐνεφανίζετο, id est, & apparitiones tristes mœstis vultibus apparebant.

Illuminare poterant:) καταυγάζειν ὑπέμενον, Illuminare audebant, quia scilicet Deus prohibuerat.

Apparebat autem illis subitaneus ignis:) Græca addunt μόνον tantum. vt sit *apparebat autem illis tantum.* & pro *subitaneus ignis*, est αὐτομάτη πυρά, id est, vltronea, spontanea, vel casualis pyra. Videtur significare voluisse in tenebris illis, apparuisse illis quandoque obiter ignem, vel flammam, non ad illorum cõsolationem, sed ad maiorem terrorem.

Et timore percussi illius quæ non videbatur faciei.) Græca habent, ἐκδειματούμενοι δὲ τῆς μὴ θεωρουμένης ἐκείνης ὄψεως. Vbi genitiui illi nõ videntur regi à participio, sed absolute poni. vt sit sensus. Perterrefacti autem cū illa apparitio non conspiceretur, putabant deteriora esse quæ videbātur, quam scilicet reuera erant. Quia enim quædam in tenebris videbantur videre, quæ non potuerunt conspicere, & perfecte videre, putabant peiora esse, quæ eis apparebant, quam verè erant.

Et magicæ artis appositi erant derisus:) His verbis intelligitur significari à Deo, *appositos esse derisus magicæ artis.* Hoc est, Deum irrisisse, & illusisse maleficiis illis Aegyptiorum: quando, per timorem illis incussum, ostendit eos nihil eorū posse quæ promiserant. Græca vero sic habēt, μαγικῆς δὲ κατέκειτο ἐμπαίγματα τέχνης. quæ hūc magis videntur habere sensum. Magicæ autē artis ludibria iacebant, hoc est, Illusiones illæ magicorum, quibus soliti erant illudere Pharaoni, & Aegyptiis, iam erant inefficaces, nec quicquam poterāt. Sic enim pulchrè accipitur iacere. κατέκειντο autem non video quomodo significet *apponere:* iacere vero & positum esse, eius est propria significatio. Iam quod sequitur. *Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia:* sic habent Græca apertius: καὶ τῆς ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονείας ἔλεγχος ἐφύβριστος, id est, & iactantiæ de prudentia correptio contumeliosa. In quibus verbis, si sequi placet sensum præcedentis partis iam iudicatum, non repetetur verbum κατέκειντο; sed subintelligetur verbum substantiuum; quod Græci frequenter subiicent, vt sit sensus. & fuit contumeliosa correptio iactantiæ maleficorum, qua gloriabātur de sapientia. Corripuit enim eorum iactantiam Deus, & redarguit nec simpliciter redarguit sed cum insigni eorum contumelia, & vituperio. Ex Græcis autem patet, apud nos pro *gloria* legendum genitiuum *gloriæ*, quomodo habuit etiam vnus scriptorum. *Gloriæ* enim regitur à *correptio* & *sapientiæ* à *gloriæ*. vt, correptio gloriæ sapientiæ, sit redargutio gloriationis de sapientia.

Cum derisi pleni timore languebant:) καταγέλαστον εὐλάβειαν ἐνόσουν, id est, ridiculum timorem lāguebant. *ridiculum*, dicit quia timebant ea quæ nō erant.

Commoti:) Græca dictio ἐκπεπληγμένοι plus significat: nempe animo consternatos.

Frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia.) Hic versus non est in Græcis, nec erat in tribus scriptis: & videtur omnino fuisse vel explicatio. vel altera versio alicuius, respondens versui sequenti. *Semper enim præsumit sæua, &c.* Cumque fuisset in margine ascriptū, deinde in contextum est redactum.

Dat testimonium condemnata:) Sic habebat scriptum vnum magnæ antiquitatis; sic habent & correctiora impressa. Proinde male quidā habent *data est in omnium condemnationem* D. Gregorius lib. 27. moral. cap. 18. citans hanc sententiam, habet, *dat testimonium condemnationi.* Codex Thronen. habebat ascriptum, *dat testimonium in condemnationem.* aliqui libri habent, *condemnationis*, Græca habent, δειλὸν γὰρ ἰδίῳ πονηρία μάρτυρι καταδικαζομένη, id est, Timida enim res est malitia, proprio teste condemnata. teste, scilicet, cōsciētia. quam proprium vel priuatum vocat testem. Hūc enim esse sensum sequentia docebūt. Aldina æditio habet δειλὸν γὰρ ἰδίως πονηρία μαρτυρεῖ καταδικαζομένη. sed corrupta videtur lectio, vt & in aliis frequenter.

Semper enim præsumit sæua perturbata conscientia:) In Græcis *conscientia* non est nominatiui casus, sed datiui, ἀεὶ δὲ προσείληφε τὰ χαλεπὰ συνεχομένη τῇ συνειδήσει, id est, semper autem suspicatur grauia coarctata vel compressa per cōscientiam; vt suppositum verbi *suspicatur* vel *præsumit* & substantiuum adiectiui *coarctata* vel *perturbata* sit *malitia*, & *cōsciētia* sit ablatiuus causæ apud nos. itaq; significatur: malitiam coarctatam per conscientiam, tanquam testem, promeritæ condemnationis, semper grauia & peiora suspicari.

Nihil enim est timor nisi præsumptionis adiutorium:) Quod dicitur *timor esse adiutorium præsumptionis*, sic bene intelligit Nicolaus; quia scilicet timor est augmētum suspicionis mali alicuius imminentis, facitque vt quis magis suspicetur malum imminere. Sciendum tamen duas has dictiones, *præsumptionis adiutorium*, non esse in Græcis: quæ tantum habent *Nihil enim est*

timor nisi proditio, &c. Porro illud *proditio cogitationis auxiliorum*, sic communiter intelligitur, id est, declaratio & ostensio, per pallorem, scilicet, qui est in timentibus, quod quis cogitet de auxiliis. Verum ex Græcis patet genitiuum *cogitationis* non regi à *proditio*, nec regere genitiuum *auxiliorum* sicut illa intelligentia præsupponit, sed contra genitiuum *auxiliorum* regi à nominatiuo *proditio*, & regere genitiuum *cogitationis*. Sic enim habent Græca προδοσία τῶν ἀπὸ λογισμοῦ βοηθημάτων, id est, proditio auxiliorum quæ sunt à cogitatione. Et accipitur hic προδοσία, id est, proditio, sicut & postea, pro desertione. vt sit sensus superioribus & sequentibus optime coueniens. Nihil aliud est timere quàm deserere, & abiicere cōsilia: quæ cogitatio posset suppeditare. Nam qui timet, ideo timet, quia non occurrant rationes euadendi mali.

Et dum ab intro minor est expectatio, maiorem putat potentiam eius causæ:) Sententia multum obscura, & cuius variæ admodum sunt lectiones. Quidam enim libri habent *potentiam*. impressi hoc tempore, quique pro correctioribus habentur, *sententiam* habent, quidam libri habēt in margine *alias audaciam* Duo scripti, quos reperi fere correctiores, habent *scientiam*, quidam habent *conscientiam*. Græca habent ἄγνοιαν, id est, ignorantiā. Suspicor interpretē vertisse *inscientiam*, sicuti eam dictionē vertit cap. 14. ac postea reiecta præpositione *in* cum non intelligeretur: a plerisque sententia hęc: quosdā *scientiam* mutasse in *sententiam*, alios in *potentiam*, alios in *audaciam* quamquā. quomodocunque legatur, nullus satis cōmodus sensus sese offerat. Gręca habēt ἔνδοθεν δὲ οὖσα ἥττων ἡ προσδοκία, πλείονα λογίζεται ἄγνοιαν τῆς παρεχούσης τὴν βάσανον αἰτίας. Vbi si genitiuus αἰτίας regatur ab ἄγνοιαν: sensus est. Intus autem existens minor expectatio, æstimat maiorem esse ignorātiam causæ, quę præbet tormentum sed magis videtur genitiuus ille regi à comparatiuo πλείονα. vt sit sensus. Expectatio minor existēs. ęstimat ignorantiā esse maiorem quam sit causa quæ præbet tormētum, hoc est, magis & plus torquet eū ignorantia, quam causa tormenti & pœnæ. Quod autē dicitur de expectatione, quamuis alij intelligāt de expectatione auxiliorum, videtur cōueniētius intelligi posse, de expectatione mali euentus, quæ dicitur intus minor esse, hoc est, interior: quia scilicet victa est, eo quod cogitatio nullas suggerat rationes euasionis. Expectatio enim mali euenturi, cum quis in timore est cōstitutus, reputat ignorantiam mali euenturi & exitus, maiorē esse quā ea res & causa quę timētem torquet. Videtur enim hic sensus sequentibus & præcedentibus bene congruere.

Qui in potentem venere noctē:) Corrupta valde lectio. Legendum enim. *Qui impotentē vere noctē.* quomodo habebāt quatuor scripta, & correcta biblia iam impressa. Verum quoniam non apparebat vnde accusatiuus iste regeretur, suspicatus est quidam hanc lectionē deprauatā, & aduerbium *vere* mutauit in verbum *venere, & impotentem* diuisit in duas dictiones, *in potentem*. Est autē accusatiuus temporis, qui, pro ambiguitate tollēda, potest verti in ablatiuū. *qui impotēti vere nocte.* Quidā script^9 habuit ablatiuos, sed illud *impotenti* diuidebatur in duas dictiones: *Impotēs* autē hic accipitur quemadmodum eleganter accipitur Latinis, pro intolerabili, & immoderato. quomodo Cicero dixit. principatum quorundam impotentissimum.

Et ab infimis & ab altissimis superuenientem:) Addendū est *inferis*. quēadmodum habebāt multa scripta: vt sit, *ab altissimis inferis*, id est, profundissimis inferis, Gręcè est, καὶ ἐξ ἀδυνάτου ᾅδου μυχῶν ἐπελθοῦσαν, id est, & ex impotētis inferni speluncis superuenientē, scilicet noctē. Non posse enim adiectiuum *superueniētem* cōstrui cum *somnum*, patet ex Græcis. quia ὕπνος *somnus* est masculini generis: participium vero fœminini. Dicit autē eos dormiisse somnum, idque eundem. quia, velut dormientes, in tenebris perpetuo agebant, ab omni operatione vacātes: ac vanis spectris conturbati. quemadmodum in somno fieri solet.

Aliquando monstrorum exagitabātur timore:) pro *aliquando*, & *aliquando* Græcis est. τὰ μὲν, τὰ δὲ, id est, partim & partim. vt significetur vtrūque perpessos etiam simul, & eodem tēpore. Pro *monstrorum timore*, est, τέρασιν φαντασμάτων, id est, monstris Phantasmatum, vel apparitionum.

Animæ deficiebant traductione:) Græcè, ψυχῆς παρελύοντο προδοσίᾳ, id est, dissoluebantur per proditionē ipsius animę: id est, per hoc quod anima seipsam prodidit, & deseruit, nullam mali euadendi rationē suppeditans: vt prius est dictum. Vnde constat *animæ* apud nos non esse nominatiui casus, sed genitiui & *traductionem* hic accipi, sicut prius *proditionem*. cum hic rursum sit προδοσία Significat ergo duo simul mala perpessos, nēpe quod exterius apparentibus monstris terrerentur, & quod paterentur deliquium animi. Nam præstat *animi* vertere quam *animæ*.

Insperatus timor:) *Insperatus*, positum est pro, inexpectatus. sicut & capite sequēti, & supra, *sperare* pro expectare. Quis enim proprie sperat timorem? Græcè est ἀπροσδόκητος.

Deinde si quisquā ex illis decidisset:) εἶθ' οὕτως ὃς δήποτ' οὖν ἦν ἐκεῖ καταπίπτων, id est, postea quicunque sic illi cadebat, hoc est, postquam quis, timore inexpectato, præoccupatus cecidisset, vbi cecidit, ibi veluti in carcere detinebatur conclusus.

Siue enim rusticus quis erat, & pastor, & agri laborū operarius præoccupatus esset, &c. Pro *agri laborū operarius*. Græcè est τῶν κατ' ἐρημίαν ἐργάτης μόχθων, id est, operarius laborum, qui in deserto fiunt, Verbum autem esset omittendum fuerat, vt *præoccupatus* hæreret eum *sustinebat*.

Mugientium valida bestiarum vox:) ὠρυομένων ἀπηνεστάτων θηρίων φωνή. id est, vlulārium sęuissimarum ferarum vox Proprie enim ὠρυομένων luporum est, cum *mugientium* sit boum.

Resonans de altissimis montibus:) ἀντανακλωμένη ἐκ κοιλότητος ὀρέων, id est, repercussa ex concauitate montium.

Omnis enim orbis terrarum:) Extra, scilicet, locum. in quo erāt Ægyptij. vt communiter intelligitur. Videndum tamen num etiam dicere voluerit locum Ægyptiorum vere fuisse illuminatum, sed sic, vt Ægyptij lumen nō perciperēt: quia istud videtur dixisse in declarationem eius, quod prius dixit, de auium concentu, & ferarum vlulatu.

Ipsi ergo sibi erant grauiores tenebris:) Ex Græcis

cis patet, male quosdam habere *tenebrā*, & legendum esse, *tenebris*. quemadmodum etiam habebant tria scripta. Non est autem Græcis *ergo*, sed δὲ, id est, autem. Non enim infertur illud ex præcedentibus: sed postquam dixit noctem grauem illis superpositam, addit, ipsos etiam sibi fuisse grauiores tenebris, per malam scilicet criminum conscientiam.

CAPVT XVIII.

H*Orum quidem vocē inimici audiebant*:) Dictio *inimici* delenda est. Nam vt non est in Græcis, ita nec erat in multis scriptis: nec in contextu glosæ ordinariæ. Nec est sensus: inimicos Hebræorum audisse vocem Hebræorum, sed contra Hebræos, audisse vocem inimicorum Ægyptiorum, eiulatium scilicet in tenebris. quia pro *audiebant* & *videbant* Græcis sunt participia: quæ sunt supposita sequentium verborum *magnificabant* & *gratias agebant*; quamuis relatiuum ὧν dure videatur referri ad Ægyptios.

Et quia non & ipsi eadem passi erant, &c.) Scripta omnia habebant *per eadem*. quamuis id ad sensum parum referat. Porro Græca exemplaria hic variant. Complutensis enim æditio nobiscum habet negatiuam lectionem ὅτι μὲν οὐ κἀκεῖνοι πεπόνθασιν, ἐμακάριζον, id est, quia quidem non & illi paterentur, beatificabant te scilicet, vel potius se beatos & fœlices prædicabant. Aldina vero habet affirmatiuam lectionem. ὅτι μὲν οὖν κἀκεῖνοι πεπόνθασιν &c. id est, quia qoidem igitur (quamuis *igitur* hic superfit ad sensum) etiam illi passi essent beatificabant tuam scilicet iustitiam. Quæ lectio ob id videtur conuenientior, quod ἐκεῖνοι magis ad Ægyptios, quam ad Hebræos videatur referri debere: vt significetur: eos beatificasse Dei iustitiam, quod etiam Ægyptij iam affligerentur, sicut ipsi aliquando ab eis fuissent afflicti. Dicendum enim fuisset alioqui αὐτοί non ἐκεῖνοι. Deinde ἐκεῖνοι suppositum etiam est verbi sequentis βλάπτουσι, quod omoino videtur ad Ægyptios referendum. Non enim habent Græca, *Et qui ante læsi erant quia non lædebantur, gratias agebant tibi*, sed ὅτι δὲ οὐ βλάπτουσι προηδικημένοι εὐχαρίστουν, id est, quoniam autem non nocent ante iniuria affecti, gratias agebant. Vbi *nocent* videtur ad Ægypios referendum. vt προηδικημένοι referatur non ad βλάπτουσι, sed ad sequens verbum *gratias agebant*. Apud nos enim idem significatur hac parte, quod præcedenti parte: quod non admittit μὲν & δὲ, quę sunt apud Græcos. Itaque sensus erit. Hebręos beatificasse Deum, quoniam Ægyptij etiam affligerentur: gratias vero illi egisse, quod illi iam ipsis non possent nocere impediti per tenebras. Quod & in nostra lectione sic potest intelligi. *Qui ante læsi erant ab Aegyptijs, quia non lædebantur ab eis modo, gratias agebant.*

Et vt esset differentia te Deum petebāt:) Tres scripti habebant pro *te Deum*, vel vt quidam habent, *te Dominum, donum*. Vnus etiam illorū non *differentia* sed *differentiæ* habuit, *& vt esset differentiæ donum petebant*. Codex Thron. etiam habuit, *donum*, & in superiori oratione, non habuit *te*, nec *tibi*, quæ nō sunt in Gręcis. Certe interpretem vertisse *donum* satis Græca docent. quæ habent χάριν, quam dictionem fere in hoc libro *donum* vertit: vt semel & iterum cap. 3. Est enim Græcè, καὶ τοῦ διαχθῆναι χάριν ἐδέοντο. Dictionem ergo χάριν interpres accepit, vt sit accusatiuus à χάρις, cū magis videatur debere accipi vt sit aduerbium, significans *gratia*. vt regat præcedentem infinitiuum, & sit sensus. Orabant te propter differentiam, id est, vt esset differentia semper inter Ægyptios, & populū tuom. Videndum tamen num διαχθῆναι hic aliam magis debeat habere significationem.

Propter quod:) ἀνθ' ὧν, id est, pro quibus, sicut supra, *pro quibus Angelorum esca nutriuisti*: Opponit enim beneficium Israelitico populo præstitum, respondens plagæ Ægyptiorum prædictæ: nempe tenebris.

Ducem habuerunt ignotæ viæ:) Habuerunt superest. nam accusatiuus *columnam* construitur cum sequenti verbo: *præstitisti*. b

Solem sine læsura boni hospitij:) Rursum interpres suo more dictionem ex ἀ priuatiua particula cōpositam, per, *sine*, reddit: Est enim Græcè ἥλιον δὲ ἀβλαβῆ φιλοτίμου ξενιτείας, id est, Solē autem non lædentem honorificum hospitium: & hæret appositiuè accusatiui *solem* & *ducem* cum *columnam*. *Hospitium* autem vocat, desertū, in quo agebant Israelitæ.

Per quos incipiebat dari:) Non est *incipiebat dari*, sed ἤμελλε δίδοσθαι, id est, dandum erat.

Cū cogitarent iustorū occidere infantes:) βουλευσαμένους δ' αὐτούς. Accusatiui isti apud Gręcos regūtur a verbo sequenti ἀφεῖλες, quod duos regit plerunque accusatiuos. Itaque vertendū est. Ab his autem qui cogitauerant, &c. Incipit autem hic de nouissima Ægyptiorum plaga, occisione scilicet primogenitorum.

In traductionem.) Rursum pro *traductionem* est ἔλεγχον, id est, reprehēsionem aut correptionem: magisque iungendum videtur cum pręcedenti, *liberato*, quam cum sequentibus: Certe *illorum* non potest construi cum *traductione*, sed cum *pliorum*: vt patet ex Græcis.

Illa enim nox:) *Enim* non habent Græca. nec conuenit huic loco.

Sic nos prouocans:) Vtraque æditio, pro *sic*, habet τούτῳ. Sed vera lectio videtur esse οὕτως, vt respondeat præcedenti ὡς. Non est autem, Gręcè προσκαλεσάμενος, sed προσκαλεσαμένους. id est, aduocans. vel potius, non aduocatos & ascitos tibi.

Iustitiæ legē in cōcordia disposuerūt: similiter bona & mala recepturos iustos: patrum iam decantantes laudes:) Pro *iustitia*, Gręca habēt τῆς θειότητος, id est, diuinitatis. Porro pro *patrum iam*, plerique libri habēt, *patri omniū*, alij, *patrias*: vtrāq; lectionē esse vitiatam, & legendū esse *patrum iam*, vt habent impressa modo biblia recentiora, Græca aperte testantur. Est autem magna obscuritas apud nos orationis huius, eo quod non appareat, vnde regantur illi accusatiui *recepturos iustos*. Nec multo minor est obscuritas Gręcæ lectionis, quæ habet: τὸν τῆς θειότητος νόμον ἐν ὁμονοίᾳ διέθεντο, τῶν αὐτῶν ὁμοίως καὶ ἀγαθῶν καὶ κινδύνων μεταλήψεσθαι τοὺς ἁγίους, πατέρων ἤδη προαναμέλποντες αἴνους. Dubium enim, cum quo construatur infinitiuus μεταλήψεσθαι, cum suo accusatiuo ἁγίους. Itaque primum locus hic sic poterit intelligi. Disposuerunt cōcorditer legē diuinitatis seruare, nempe iustos participaturos eadem similiter & bona & pericula. Vt intelligatur significari, legem diuinitatis eam esse,

quo-

Vicit autem turbas.) Pro *turbas*, eſt τὸν ὀλοθρεύοντα, id eſt, deuaſtatorē, vel eum qui extermina bat. quomodo eandem dictionē vertit interpres in fine huius capitis. Proinde in noſtra litera *turbas* accipi poterit pro turbationibus illis, quæ erant in populo ob plagam deuaſtā- tem, aut pro ipſa plaga turbante populum.

Nec armatura potentia:) οὐχ ὅπλων ἐνεργείᾳ, id eſt, non armorum efficacia vel vi.

Illum qui ſe vexabat:) τὸν κολάζοντα, id eſt, torquentem, ſcilicet ipſum populum. Vnde rurſum apud nos *ſe* poſitum eſt, pro *illos*.

Dimiſit illam quæ ad viuos ducebat viam:) Græcè tantum eſt *dimiſit viam quæ erat ad viuentes*, quā uis bene verterit interpres. Significatur autē eum ſuo tranſitu impediuiſſe trāſitum ignis ad viuentes, & adhuc ſuperſtites.

In veſte enim poderis:) *Poderis* Græca dictio veſtem ſignificat talarem, & ad pedes vſque demiſſam, à ποῦς ποδὸς. quod pedē ſignificat. Itaq; ea dictione nominabat duplex indumentum ſummi ſacerdotis, alterum lineum, quod erat illi commune cum reliquis ſacerdotibus, alterum Hiacynthinum ſibi proprium: in cuius fine erāt tintinnabula, & malogranata. de quo hic potiſſimum loquitur. Quomodo autem veſtitus ſacerdotis ſummi ſignificauerit totū orbem, vide apud Ioſeph. lib. 3. antiquit. cap. 11.

Erat enim ſola tantatio iræ ſufficiens:) pro *tentatio* eſt πεῖρα. quod etiam verti poteſt experientia. vt ſit ſenſus. Satis erat eos expertes eſſe iram tuam ad illorum correctionem.

CAPVT XIX.

CVm ipſi permiſiſſent vt ſe educerent:) αὐτοὶ ἐπιτρέψαντες τοῦ ἀπιέναι, id eſt, Poſtquam permiſiſſent (Ægyptij ſcilicet) abire, ſcilicet, Hebræos. Vnde noſtra litera ſic eſt accipiēda. cū ipſi Ægyptij permiſiſſent, vt Hebræi educerēt ſe id eſt, abirent. Nā & alias in hoc libro *educere ſe* poſuit, pro abire & recedere.

Et cum magna ſolicitudine præmiſiſſent illos:) καὶ μετὰ σπουδῆς προπέμψαντες αὐτούς, id eſt, & ſtudioſe deduxiſſent illos. Nam προπέμπω nō ſolum eſt *præmitto*, ſed etiam honoris gratia abeuntem comitor, & deduco cum pompa. Quæ ſignificatio hic magis conuenit. Non enim præmiſerunt eos, cum tunc non intenderent ſequi: ſed veriſimile eſt pleroſque eos deduxiſſe honorifice, ad ſpatiū aliquod. Et quod ſequitur. *Conſequebantur illos pœnitentia acti*. vtendum erat *conſequerētur illos pœnitētia acti*. Hæret enim hæc ſententia cum *præſciebat*. vt ſit ſenſus. Sciebat quod poſt dimiſſionem, inſequerentur illos. Eſt autē Græcè διώξουσι μεταμεληθέντες, id eſt, perſequerentur pœnitentia ducti. Accipitur autem hic *pœnitentia* in malam partem, pro diſplicentia eius, quod alioqui bene erat factū.

Ducebat enim illos:) Nō eſt Græcis *ducebat* ſed quod eſt efficacius εἷλκε, id eſt, traxit. *Neceſsitas* autem de qua loquitur, eſt neceſsitas ordinationis diuinæ, & iudicij eius iuſti.

Commemorationem amittebant:) ἀμνηστίαν ἐπέβαλεν, id eſt, obliuionem immiſit. ſcilicet neceſsitas illa. Eodem redit ſenſus.

Omnis enim creatura ad ſuū genus ab initio reſigurabatur.) ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἄνωθεν διετυποῦτο, hoc eſt, tota enim creatura in ſuo genere rurſum deſuper (vel ab initio) refingebatur. Significare vult, vniuerſam creaturam, in gratiam Iſraëlitarum, ita trāſmutatam, vt rurſum à Deo videri poſsit reformata, à quo ſemel facta fuerat.

Et ex aqua quæ ante erat, terra arida apparuit:) ἐκ προϋφεστῶτος ὕδατος ξηρᾶς ἀνάδυσις γῆς ἐθεωρήθη, id eſt, ex aqua quæ prius ſtabat ſuper terram, aridæ terræ emerſio apparuit, vel conſpecta eſt.

Campus germinans de profundo nimio:) χλοηφόρον πεδίον ἐκ κλύδωνος βιαίου, eſt Cāpus viridē herbam proferens, ex fluctu, vel tēpeſtate vehementi. Quod autem dicitur de campo germinante, & proferente viridem herbam, intelligendū per hyperbolem dictum: nimirum quod via illa in mari fuerit illis loco campi germinantis, eo quod cum ſumma alacritate & lætitia per eam tranſierint Hebræi.

Mirabilia, & mōſtra: θαυμαστὰ τέρατα, id eſt, admiranda prodigia, ſine coniunctione *&*.

Depauerunt eſcam:) ἐνεμήθησαν, id eſt, paſti ſunt. Significat eos, in vaſta ſolitudine, optimè enutritos à Deo, inſtar equorum & agnorū, qui in pinguiſsimis & amœniſſi. paſcuis paſcuntur.

Nouiſsime autem viderunt:) pro *nouiſſime* eſt ἐφ' ὑστέρῳ id eſt deinde. poſtea, & pro *creaturā*, rurſū ſicut in cap. 3. eſt γένεσιν, id eſt, generationē. pro *eſcas epulationis*, eſt ἐδέσματα τρυφῆς, id eſt, eſcas delitiarum.

In allocutione enim deſiderij:) εἰς γὰρ παραμυθίαν, hoc eſt, ad conſolationem enim. Sed etiam ſupra *allocutionem*, poſuit, pro conſolatione.

Ex vexationibus peccatoribus ſuperuenerūt:) Nouæ ſententiæ initium hic deberet punctatio indicare. Poſt enim exēpla varia, beneficia Iſraëli præſtita, cum mutatione naturæ, rurſum incipit de Ægyptiorum vltione diſſerere. Pro *vexationes* autē, eſt τιμωρίαι, id eſt ſupplicia. Loquitur autem de extrema vltione Ægyptiorum, quam didit factam, non ſine *argumentis*, id eſt, indiciis præcedentibus, *per vim fulminum*. *Fulminum* enim eſſe legēdum, & non, vt quidam habent *fluminum* Græca docēt: quæ habent κεραυνῶν, id eſt, fulgurum. Loquitur autem de fulminibus, quæ proceſſerunt mox ſecutam Ægyptiorum ſubmerſionem.

Et enim deteſtabiliorem inhoſpitalitatem inſtituerūt. Pro *inſtituerunt* eſt, ἐπετήδευσαν; id eſt, exercuerūt & pro *deteſtabiliorem*, eſt, χαλεπωτέραν, id eſt, grauiorem & minus ferendam. Cum autem per comparatiuum hic dicatur inhoſpitalitatem Ægyptiorum grauiorem fuiſſe: videndum, cū quorum hoſpitalitate, cōparare voluerit Ægyptiorum inhoſpitalitatem. Et ex ſequentibus ſatis patet, authorem Ægyptios comparare voluiſſe, cum Sodomitis: qui & ipſi perierunt ob inhoſpitalitatem ſuam, aut ſæuitiam in hoſpites. Nam pro *inhoſpitalitatem* hic Græcè eſt, μισοξενίαν, id eſt, odium hoſpitalitatis. Itaque quod præcedit de *indicijs præcedentibus per vim fulminū*, puto magis intelligendū de fulminibus, quibus perierunt Sodomitæ: ex qua vltione vult Ægyptios merito debuiſſe agnouiſſe diuini iudicij ſeueritatem in peccatores, & ſingulariter in hoſpitales. Comparat enim & vltionem Aegyptiorum, cum vltione Sodomitarū: quorum hi igne illi aqua ſimiliter perierunt, ob vtrorumque inhoſpitalitatem. Quod non aduertens interpres, quoniam obſcurè latis dicitur, ſequentia non eſt aſſecutus, cum vertit.

Alij quidem ignotos non recipiebant aduenas. Alij autem bonos hoſpites in ſeruitutē redigebant. quæ Græci ſic

cisic habent, οἱ μὲν γὰρ τοὺς ἀγνοοῦντας οὐκ ἐδέχοντο παρόντας. οὗτοι δὲ εὐεργέτας ξένους ἐδουλοῦντο, hoc est. Siquidem illi (nempe Sodomitæ, ignorantes hoc est qui secum non habebant familiaritatẽ) non admittebant esse præsentes: isti vero nẽpe Ægyptij, benefactores hospites in seruitutẽ redigebãt. Sic ergo declarat horũ inhospitalitatẽ grauiorẽ fuisse in hospitalitate Sodomitarũ. Dicit autẽ Hebræos *hospites beneficos*, propter Iosephqui fuit saluator Aegiptiorũ.

Et non solum hæc sed & alius quidem respectus illorum erat:) Græca sic. καὶ οὐ μόνον ἀλλ' ἥτις ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῶν, hoc est, ad verbum. Et non solum, sed aliqua inspectio erit eorum. quæ sic intelligo. Non solũ prædicto modo obseruari potest inhospitalitatus Aegyptiorũ sæuities: sed etiam obseruanda est ex eo quod dicam, &c. Tria scripta non habebant, *erat* sed futurum *erit*, quemadmodum habent Græca. Duo habebant non, *quidem*, sed *quis*, id est, aliquis. nisi quod in vno erasa litera; recenti manu addi tum fuit *dem*. Vnde patet satis Interpretem nõ *quidem* vertisse sed *quidam*, vel *quis*. Porro: quid sit quod in eis est obseruandum, aperit cum subiicit *quoniã inuiti* (vel vt habent Græca ἀπεχθῶς, id est, odiose & moleste) *recipiebant extraneos* (nẽpe non Sodomitæ, sed Aegyptij) & quod peius est, quum prius cum lætitia & festiuis gaudiis recepissent Hebræos, eosdem postea, etiam cum iam eisdem secum legibus fuissent vsi grauiter afflixerunt. Hic est enim sensus huius sentẽtiæ. *Qui autẽ cũ lætitia, &c.* quã Græca clarius habent, hoc modo. οἱ δὲ μετὰ ἑορτασμάτων εἰσδεξάμενοι, τοὺς ἤδη τῶν αὐτῶν μετεσχηκότας δικαίων, δεινοῖς ἐκάκωσαν πόνοις, id est, Cum autẽ suscepissent solennibus gaudiis, eos qui iam earundem legum secum facti fuerant participes, grauibus afflixerũt laboribus. Significat Hebræos prius festiuiter susceptos ab Ægyptiis, quum Iacob eum suis ingrederetur Ægyptum: postea vero, & quidem cum iam in ipsorum transiissent Rempublicam, & eodem vterentur iure: ab eis fuisse laboribus iniustis subiectos, contra æquitatem omnem, & reip. iura. In nostra lectione pro *institutis* (vt habent multi libri) tria scripta habebant *institus*, quo modo verisimile est interpretem vertisse: eo quod Græcẽ sit δικαίων quod hic in neutro genere, accipi debet, pro iuribus & legibus. Vnde etiam recte legitur *institutis*. quamuis non putem illam esse versionem interpretis. Quod si *institus* legatur, pro iuribus & legibus est accipiendum.

Percussi sunt autẽ cæcitate:) Græcis additur coniunctio καὶ, vt sit. Percussi sunt autem etiam cæcitate, sicut illi, scilicet, Sodomitæ. Vnde patet eum etiam prius comparare voluisse Ægyptios cum Sodomitis. Quando autẽ Ægypti cæcitate sunt percussi, explicat cum subiungit: *Cum subitaneis essent cooperti tenebris vnusquisque transitum ostij sui quærebat*. Non enim istud de Sodomitis est accipiendum, vt vult Lyra, intelligẽs de ostio Loth dictum, sed de Aegyptiis; quoniam Græcè est: quoniam vnusquisque transitum portarum suarum quærebat. Superest autem in nostra lectione verbum *essent*. quod in Græcis non est, & quo omisso, cum sequenti hæreret illud, *subitaneis cooperti tenebris*, pro quo Græcè est ἀχανεῖ περιβληθέντες σκότει, id est, immensis circundati tenebris.

In se enim elementa, &c. vsque ad, *vnde æstimari:*) Locus hic obscurus est etiam apud Græcos. qui sic habẽt, δι' ἑαυτῶν γὰρ τὰ στοιχεῖα μεθαρμοζόμενα, ὥσπερ ἐν ψαλτηρίῳ φθόγγοι τοῦ ῥυθμοῦ τὸ ὄνομα διαλλάσσουσι, πάντοτε μένοντα ἤχῳ vbi illud ἤχῳ puto esse datiuum, vt desit punctus, & scribendum sit ἤχῳ. vt sic verti possit. Dum enim elemẽta per sese conglutinata transmutantur (supple sic se habent) quemadmodum in Psalterio soni, modulationis nomen permutant semper per manentia In sono. Oportet enim subintelligere, sic se habent ad aliud simile, eo quod oratio sit imperfecta, nec altera similitudinis pars absoluatur; quod etiam Nicolaus in nostra lectione aduertit. Significatur autẽ, quod quemadmodũ in musico instrumẽto, sonus, ex variatione modulationis, aliud & aliud nomen sortitur, ita etiam elementa, ad Dei volũtatem, aliam & aliam habere naturam & conditionẽ, ex diuersa ipsorum inter se coniunctione, quemadmodũ in sequẽtibus declarat.

Vnde æstimari ex ipso visu certo potest. ὅπερ ἐστὶν εἰκάσαι ἐκ τῆς τῶν γεγονότων ὄψεως ἀκριβῶς, id est, quod est æstimare exacte ex rerum factarum visione. Duo scripta pro *æstimari potest* habebant *est æstimare*, quamuis idem sit sensus. Ex Græcis constat melius legi apud nos, *Ex ipso visu certo*, vt certo sit aduerbium, quam *ex ipso certo visu*. quomodo plerique libri habent.

Agrestia enim:) pro *agrestia* est χερσαῖα, id est, *terrestria in aquatica transmutabantur*: quomodo scilicet homines & pecora transibant per mare rubrum, locum piscibus deputatum.

Quæcunque erant natantia:) Non est Græcis *quæcunque*: sed tãtum, νηκτὰ, id est, natatilia. Loquitur autem de ranis, quæ egressæ fluuium, intrabant Ægyptiorum domos.

Non vexauerunt carnes coambulãtium:) οὐκ ἐμάραναν σάρκας εὐφθάρτων ἐμπεριπατούντων, id est, Non fecerunt marcescere carnes amculantium in eis, hoc est, quod prius dixit cap. 16. *Quodam tempore mansuetabatur ignis ne comburerentur quæ ad impios missa erant animalia.*

Neque dissoluebant:) Græca hic videntur corrupta. Vtraque enim æditio habebat οὐδὲ τηκτὸν κρυσταλλοειδὲς εὔτηκτον γένος, Male enim cum substantiuo γένος hærent duo illa adiectiua τηκτὸν & εὔτηκτον, legendum videtur quomodo interpres se legisse declarat: οὐδὲ ἔτηκον, id est, neque liquefaciebant. Porro pro *bonam escam* est ἀμβροσίας τροφῆς, id est, diuinam escam. Loquitur enim de Manna, qui dicitur panis Angelorum, & panis cœlestis.

FINIS.

Commentarius R. Domini Iansenij, Episcopi Gandauensis in librum Sapientiæ Salomonis, nihil continet quod non seruiat ad promotionem fidei Catholicæ.

Arnold. Masius.

IN ECCLESIASTI-
CVM COMMENTARIA
ACCVRATISSIMA

CORNELII IANSENII, EPISCOPI GANDAVENSIS.

In quibus hoc præstatur, vt, quamplurimis locis suæ integritati restitutis, vera lectio retineatur, & vt ex collatione facta cum originalibus Græcis, Sententiarum sensus habeatur, qui illis consentiat, aut quamproximè accedat.

ILLVSTRISSIMO AC REVERENDISSIMO D. DOMINO ANTONIO PERENOTO GRANVELLANO, S. R. E. CARDINALI, ARCHIEPISCOPO MECHLINIENSI, *&c.* *Cornelius Iansenius.*

LAVDANTVR non immeritò Illustrissime & Reuerendissime Domine, qui bonis authoribus (quorum scripta posteritati relicta, temporis iniuria aut liberariorum inscitia vel negligentia corrupta erant) restituendis operam diligentem impenderunt, eósque suo natiuo splendori reddiderunt, Id qui præstiterunt in Plauto, Terẽtio, Virgilio, aliísque similibus scriptoribus restitnendis, si sua laude non frustrantur, quantò magis qui similia conantur in scriptis tantò vtilioribus, quantò diuinioribus, his scilicet quæ à diuino illo spiritu nobis profecta sunt, ad Dei voluntatem diuináque opera cognoscenda, non solùm non sunt vituperandi, sed summa laude prosequendi. Imo verò studium quorũdam authoribus prophanis exornandis impensum, eorum qui sacris literis incumbunt, nõ parum coarguit oscitantiam ac negligentiam, quod pro eisdem non talem subeant laborem, qualem illi pro suis suscipere non sunt grauati: Nam & in sacris scripturis multæ irrepserunt quorundam scriptorum vitio mendæ, & pleraque sic versa sunt, vt commodus ac verus sensus hinc non facilè percipi queat, sed pro cuiusque capite longè alio rapiantur, quàm authoris patitur intentio. Id cùm obseruare liceat in plerisque Sacrorum Bibliorum partibus, tum maximè omnium accidit in eo, qui dicitur Ecclesiasticus, libro. Qui cùm sit omnium iudicio vtilissimus, adeo vt Græcis dicatur πανάρετος, quòd omnem hinc virtutem haurire liceat, tamen præ cæteris Sacræ scripturæ libris, & infœlicius apud nos versus est, & corruptissimus est in plerisque locis. Quanquam enim certum satis sit pleraque veteris testamenti nos legere ex versione D. Hieronymi, nullo tamen modo verisimile est nos retinere in Ecclesiastico eius versionem, sicut nec in eo qui dicitur, Sapientia Salomonis, quos duos etiam non constat an aliquando D. Hieronymus verterit vel restituerit. Adeo enim obsoleta quædam & dura in his libris occurrunt verba, adeo incommodè quædam translata sunt, vt illius esse nostram qua vtimur lectionem, nemo facilè in animum duxerit. Has ob causas nõ inutiliter quidam hoc nostro sæculo nouam ex Græcis fontibus versionem huius nostri Ecclesiastici mundo ædiderunt, quæ cum originalibus magis cõueniret, & clarior esset atque elegantior. Verùm cùm & Græca inter se in hoc libro maximè varient, vt nusquam magis, & vulgatæ nostræ versioni ob suam antiquitatem, & iustissimam Consilij Tridentini approbationem suus sit honor, quatenus fieri potest, seruandus: sanè vulgata huius libri lectio non temerè reiicienda est, sed ea retenta omnibus modis iuuanda est, & exornanda. Itaque cùm post publicam Parabolarum Salomonis explanationem, quam ante annos penè duos iam emisimus, à studiosis rogaremur vt etiam Ecclesiasticum aggrederemur publicis explicare lectionibus, quòd is liber vt similes, ita non inferioris momẽti sententias continere videretur, & paucissimos, vt non dicam nullos haberet commentatores magni ponderis, facilè passus sum me adduci vt illorum acquiescerem petitioni, idque eò magis, quòd amore veritatis & integritatis à multis prius annis conatus fuerim restitutioni huius libri manus apponere, eò quod viderem illum in sese vtilissimum incommodum factum vsui, ob versionis asperitatem, & multorum locorum deprauationem, librariorum inscitia, & multa eorum qui vigilare debebãt incuria inductam. Collectis ergo vndequaque aliquot antiquis exemplaribus manu descriptis, & correctissimis Bibliis impressis, simul & collatione diligẽti habita cum Græcis codicibus, iuxta morem à nobis in aliis nostris Commentariis super Prouerbia & Psalmos obseruatum, aggressi sumus absoluere quod petebatur, & diu in votis nobis fuit. Et quanquam deprehenderimus opus hoc difficillimum esse & admodum laboriosum, tamen laborem & difficultatem solabatur non parùm, quod ex collatione prædicta reperiremus innumera penè loca per nos restituta iri, & facilè ostensuros, plerasque sententias longè alio sensu esse accipiendas, quam à quibusdam intelligerentur. Inter descripta autem manu exem-

plaria,quibus vsi & adiuti sumus, fuerunt potissimùm duodecim, quæ nobis præbuit eximius D. ac M. N. AVGVSTINVS HVNAEVS Regius apud Louanienses Professor, qui nullis parcens sumptibus huiusmodi sibi exemplaria comparauerit, & ex librariorum manibus, quibus ad distrahendum pro librorum compactione erāt tradita, pretio redemit. Item codex Bessarionis Cardinalis, qui diligenter in Collegio Theologorum, vbi tum præsidentem egimus, asseruatur. Codex item insignis & elegans, quem nobis suppeditauit Collegium Atrebatense. Necnon & duo codices parua litera eleganter descripti, quos sibi ex tuę Illustrif. Celsit præclara Bibliotheca missos communicauit eximius D. ac M. N. THOMAS GOZEVS. Quid autem hoc nostro labore præstitum sit in restituendo & dilucidando hoc libro vtilissimo, malo ab æquis iudicibus legendo, & cōferendo cum his qui aliquid in hunc librum scripserunt, intelligi & iudicari, quàm multis meis verbis prosequi, quandoquidē vel in prologo solo decem vt minimùm loca cuique deprehēdere licebit restituta, vt omittam dilucidationem quæ interpretando accessit, cùm prius intelligi à nemine posset. Cùm enim mihi in otio Louaniensis professionis collegissem Commentarium, imò verius Annotationes quasdam in hunc librum, antequam ad Episcopalem functionem mitterer, atque studioli post Commentarios nostros in Prouerbia, & paraphrases in Psalmos cum Annotationibus, vehementer exposcerent, vt & ea quæ collegimus in Ecclesiasticum, quæq́; ex parto iam publicè docendo cœperamus auditoribus communicare, in lucem æderemus ad omnium vtilitatem, passi sumus nobis persuaderi, vt sequeremur exēplum authoris huius libri, qui de se in illo aliquoties dicit: Videte quoniā nō mihi soli laboraui, sed & omnibus exquirentibus veritatem. Quemadmodum & alius dixit de comparata sibi sapientia: Quam sine fictione didici, & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. Et ponam in lucem scientiam illius, & non præteribo veritatem, neque quidem cum inuidia tabescente iter habebo, quoniam talis homo non erit particeps sapientiæ. Idque eò lubētius feci, quod experirer hunc librum rectè intellectum hoc nomine etiam vtiliorem esse Prouerbiis Salomonis quòd in plerisque locis continuæ quædam essent vtilissimæ conciones de vna eadémque re, cùm in Prouerbiis singulæ sententiæ, maximè à capite decimo, nouum contineant argumentum sine aliqua cohærentia. Scio quidem quàm sit periculosum & inuidiæ obnoxium hoc nostro sæculo tale quippiam conari, quale in hoc libro conati sumus, habet enim hoc nostrum sæculum & plerosque doctissimos viros, qui fortè absolutiora requirent quàm hic pręstiterimus, & multos æmulos, qui paratiores sunt ad bonos conatus reprehendendum, quam approbandum, aut meliora exhibendum. At vt horum morsus, veritatis studioso sunt contemnendi, ita pios & doctos precamur, vt apud ipsos nos excusent occupationes pastorales, quæ operi vixdum absoluto superuenerunt, & adeo totos sibi in noua functiōne, & Episcopalis sedis noua erectione deuinxerunt, vt non liceret opus à nobis scriptum, ad incudem reuocare, & relegere diligentius, nec impressoribus ipsis adesse, ita vt ea in re aliena opera vti fuerimus coacti, quam nobis diligenter satis & assiduè, quantùm mihi videtur, licut & in Paraphralibus Psalmorum, præstitit inter alios Sacræ Theologiæ studiosos, potissimùm nepos meus ex sorore charissimus M. Iuannes Dalenus, Sacræ Theologiæ Bacchalaureus. Hic autem noster labor multis sanè nominibus tuæ Illustrissimæ & Reuerendissimæ excellentiæ à nobis nuncupandus videbatur. Primùm quòd nostræ prouinciæ Archiepiscopatus illi commissus esset, cuius proinde defensioni & approbationi nostra meritò dicanda erant. Deinde quòd illud mererētur & præclaræ eius virtutes, mihi à quo tempore simul Louanij ætate iuuenili studuimus in celebri Castrensi Gymnasio, satis obseruatæ, & beneficia in me summè declarata. Postremùm quod intelligerem T. Celsitudinem summopere delectari restitutione & correctione sacrorum Bibliorum, adeo vt doctis quibusdam negotium dederit incumbendi huic negotio, & operam suam impēdendi, vt quàm emendatissimè correcta prodirent Biblia sacra. Quod vt in Ecclesiastico hoc nostro præstare studuimus, ita & in eo, qui dicitur Liber Sapientiæ, (in quo item habemus annotata plurima loca, restituenda à sua corruptione) conati fuissemus efficere, nisi officium pastorale, quod nos totos vendicat assiduè sibi, nos desistere coēgisset. Accipe ergo Amplissime simul & Illustrissime Vir, etsi Tuæ Celsitudini impar, tamen tuis votis respondens munusculum, illudque si pro tua prudentia probandum duxeris, tua authoritate etiam defendendum suscipe: & si negotia patiantur Romana, te diu expectatum ab omnibus bonis, iam tandem nobis redde. Desiderant enim omnes vehementer vt aliquando pastor reddaris tuis ouibus, quas hic in altissima tibi subiecta prouincia habes quamplurimas, vt tuo consilio prudentia & authoritate, collapsa restituantur apud nos, confusa ordinentur, & quæ supersunt adhuc bona conseruentur, cum consolatione & recreatione piorum: quod vt quàm citissimæ fiat, Deum assiduè precamur, vt T. Celsitudinem nobis incolumem & seruet & reddat, cui nos ex animo commendamus. Gandaui 29 Iunij, 1569.

IRCA libri huius authorē grauiter à pleriſque etiam vetuſtioribus erratum eſt. Omnino enim fatendum eſt hunc librum conſcriptum à Ieſu filio Sirach Ieroſolymita, quia id apertè aſſeritur in penultimo huius libri capite, poſt quod vltimum caput titulum habet: Oratio Ieſu filij Sirach. Et totus liber apud Græcos titulum habet: Sapientia Ieſu filij Sirach. At circa hunc Ieſum filium Sirach multi errauerunt. Plerique enim exiſtimant eum fuiſſe, cuius eſt prologus huic libro præmiſſus, qui in eo prologo dicit ſe auum habuiſſe nomine Ieſum, cuius diligentia excitatus ſit ad ſcribendum. Hanc ſententiam alter quidam prologus, qui eſt apud Græcos incerti authoris fusè explicat in qua Ieſus ille auus, cuius prologus meminit, dicitur quædam à ſe conſcripta reliquiſſe filio ſuo Sirach, qui eadem filio ſuo eiuſdem cum auo ſuo nominis reliquerit, atque hunc relicta ab auo redegiſſe in volumen vnum, additis quibuſdam de ſuo, vel ab aliis, vt quidam volunt, deſumptis, & ideo hunc librum de ſuo appellaſſe nomine, & item aui ſui. Secutus eſt hanc ſententiam & Damaſcenus, grauis alioqui author, qui lib. 4. de orthodoxa fide cap. 18. ſcribit hunc librum, qui ſapientia Ieſu dicitur, patrem Sirach dictum Ieſus Hebraicè ſcripſiſſe, Græcè autem interpretatum nepotem Ieſu, filium Sirach. Similiter & Iſidorus, qui lib. 1. de eccleſiaſticis officiis, cap. 12. ſcribit, librum Eccleſiaſticum compoſuiſſe Ieſum filium Sirach Hieroſolymitam, nepotem Ieſu. Quidam recentiorum hanc ſententiam eò magis ſecuti ſunt, quod corruptè in prologo legerint: Volui & ipſe ſcribere aliquid horum: quaſi ipſe qui in prologo loquitur, hunc librum non tantum verterit, ſed etiam compoſuerit, cum certum ſit legendum eſſe: Voluit & ipſe aliquid ſcribere: vt ad auum referatur, cuius librum Hebraicè ſcriptum ipſe nepos apertè ſignificas ſe in Græcam vertiſſe linguam, quemadmodum in ea parte rectè aſſerit Damaſcenus. At quod iſte nepos libri interpres, non ſit ille qui capite penultimo dicitur Ieſus filius Sirach, & conſcripſiſſe hunc librum, nullo modo veriſimile eſt, ſed is potius eſt ille auus, cuius meminit prologus, & vocatur Ieſus. Primum enim ineptè alioqui iſte nepos qui in prologo loquitur, ſibi hunc librum tribueret, vt de ſe diceret: Doctrinam ſapientiæ & diſciplinæ ſcripſit in codice iſto Ieſus filius Sirach Ieroſolymita: cùm huius libri, teſte non ſolum Damaſceno, ſed etiam ipſomet prologi authore, non ipſe author fuerit, ſed tantum interpres. Deinde in quibuſdam Græcis codicibus habetur illo capite, illum Ieſum filium Sirach fuiſſe filium Eleazari. Non ergo Ieſus filius Sirach ille eſt qui in prologo loquitur, & dicit ſuum auum fuiſſe Ieſum, cùm Ieſus filius Sirach auum habuerit Eleazarum, quem veriſimile eſt fuiſſe fratrem Simonis filij Oniæ, quem eo capite tantopere extollit, cui & teſte Ioſepho ſucceſſit in pontificatu, ſub quo Eleazaro, teſte eodem, facta eſt tranſlatio Septuaginta ad requiſitionem Ptolomæi Philadelphi. Itaque omnino certum videtur Ieſum filium Sirach eſſe non eum qui in prologo loquitur, ſed eum de quo prologus loquitur, auum eius qui librum ab auo ſuo conſcriptum Hebraicè, verterit Græcè, qui interpres quo nomine dictus ſit, ex bibliis conſtare non poteſt. Quanquam fieri poteſt vt etiam ipſe dictus ſit Ieſus, & patrem habuerit Sirach, ſicut & auus ipſius, vt auus & nepos eiuſdem fuerint nominis, & ſimiliter vtriuſque pater, Sirach dictus ſit, vt & qui hunc librum ſcripſit Hebraicè, dictus ſit Ieſus filius Sirach, & huius nepos qui eum vertit Græcè, etiam dictus ſit Ieſus filius Sirach, vt vera ſit ſententia Damaſceni, quæ tamen ex bibliis probari non poteſt. Certè eum qui prologum in hunc librum ſcripſit, non eſſe authorem huius libri, ſed tantum interpretem, vel ex eo etiam probari poteſt, quòd hic prologus in quibuſdam bibliis ſcriptis omittatur, nimirum quòd non pertineat ad libri authorem, ſed tantum ad interpretem eius, ſicut prologi D. Hieronymi libris à ſe verſis præmiſſi, in quibuſdam libris omittuntur, tanquam non pertinentes ad ſcripturam canonicam. Vnde & commentatores quidam hunc prologum non attingunt, nominatim Rabanus & Dionyſius Carthuſienſis. Ex his manifeſtè intelligi etiam poteſt & alius minus tolerabilis error, qui eſt de illo Ieſu cuius in prologo fit mentio. Nam ſunt qui ex ſententia Iſidori putant illum Ieſum fuiſſe ſummum ſacerdotem filium Ioſedec, cuius cum Zorobabel fit mentio apud Aggæum, Zachariam & Eſdram. Id autem verum non eſſe, præterquam quod ſuperiora conuincunt, quibus oſtenditur Ieſum illum fuiſſe filium Sirach, etiam temporis ratio ſatis demonſtrat. Nam nepos illius Ieſu, cuius fit mētio in prologo, dicit ſe vixiſſe tēpore Ptolomæi Euergetis, qui ſucceſſit in regno Ægypti fratri ſuo Ptolomæo Philadelpho, ſub quo præfuit in Pontificatu apud Iudæos Eleazarus, vt dictum eſt. A Ieſu autem filio Ioſedec vſque ad Eleazarum pontificem fuit ſucceſſio nouem pontificum, & anni plus quàm 250. Nullo ergo modo veriſimile eſſe poteſt interpretem huius libri, nepotem fuiſſe Ieſu filij Ioſedec, cùm etiam poſt tempora Eleazari pontificis verterit hunc librum, trigeſimo octauo ſcilicet anno regni Euergetis, vt videtur ex prologo. Ex eadem tēporis ratione bene obſeruata, nō eſt multum probabile etiam illud quod quidam putant Ieſum illum, cuius in prologo fit mentio, fuiſſe vnum ex Septuaginta interpretibus, maximè ſi verum ſit Eleazarum pontificem fuiſſe auum illius, vt ex Græcis libris quidam intelligunt. Cùm enim Eleazarus pontifex is fuerit, vt ex Ioſepho patet, qui Ptolomæo regi miſit 70. viros ſeniores, qui illi ſacros libros Græcè interpretarentur, non eſt veriſimile ipſum miſiſſe nepotem ſuū Ieſum, qui tunc ſenior eſſe non potuit, ſed iuuenis. Alioqui ſi auus huius Ieſu nō fuerit Eleazarus ille pontifex, ſed alius quiſpiā vel alio vel eodem

nomine dictus, optimè conuenit cum temporis ratione, vt fuerit vnus ex Septuaginta interpretibus, qui fuerit senior tempore Ptolomæi Philadelphi, cuius nepos sub Evergete successore Philadelphi hunc suum librum verterit. Vt ut est, constat Iesum illum, qui hunc librum Hebraicè scripsit, fuisse circa ea tempora quibus vixerũt Septuaginta interpretes, atque huius libri interpretem fuisse circca tempora Machabæorum, aut paulo ante. His præmissis, prologus qui partim ob duram versionem, partim ob nostræ lectionis corruptionem obscurus est, sicut & totus liber, facilius intelligi poterit, cuius inscriptio talis est. [Prologus in Ecclesiasticum Iesu filij Sirach.] Quæ ipsamet inscriptio apertè ostendit aliũ esse authorem huius prologi, alium authorem ipsius libri. Non enim si author prologi esset ipsemet Iesus filius Sirach, vocaret hanc præfationem, prologum in Ecclesiasticum Iesu filij Sirach, sed prologum Iesu filij Sirach in suum Ecclesiasticum. Ecclesiasticus autẽ hic liber dictus est à Latinis, ad imitationem & simul distinctionem libri Salomonis, qui Ecclesiastes dicitur, quòd ecclesiæ ædificandæ plurimùm vtilis sit: sicut & Græcis dictus est πανάρετος, quod omnium virtutum & morum doctrinam contineat. Apud quos & Sapientię Iesu filij Sirach titulum habet, ad distinctionem eius qui Sapiẽtia Salomonis dicitur. Apud Hebręos autem D. Hieronymus testatur hũc se reperisse prænotatum titulo Misle, eodem scilicet quo parabolæ Salomonis prænotatæ sunt, quarum hic omnimoda est imitatio.

IN ECCLESIASTICVM IESV FILII SIRACH PROLOGVS.

MVltorum nobis & magnorum per legem & prophetas aliósque qui secuti sunt illos, sapientia demonstrata est, in quibus oportet laudare Israel doctrinæ & sapientiæ causa, quia non solùm ipsos loquentes necesse est esse peritos, sed etiam extraneos posse & discentes & scribentes, doctissimos fieri. Auus meus Iesus, postquam se amplius dedit ad diligentiam lectionis legis, & prophetarum, & aliorum librorum qui nobis à parentibus nostris traditi sunt, voluit & ipse scribere aliquid horum quæ ad doctrinam & sapientiam pertinent, ut desiderantes discere, & illorum periti facti, magis magisque attendant animo, & confirmentur ad legitimam uitam. Hortor itaque uenire uos cum beneuolentia & attentiore studio lectionem facere, & ueniam habere in illis, in quibus uidemur sequentes imaginem sapientiæ, & deficere in uerborum compositione. Nam deficiunt & uerba Hebraica quando fuerint translata ad alteram linguam. Non autem solùm hæc, sed & ipsa lex & prophetæ, cæteráque aliorum librorum non paruam habent differentiam quando inter se dicuntur. Nam in octauo & trigesimo anno temporibus Ptolemæi Euergetis regis, postquam perueni in Aegyptum, & cùm multum tẽporis ibi fuissem, inueni ibi libros relictos non paruæ neque contemnendæ doctrinæ. Itaque bonum & necessarium putaui & ipse aliquam addere diligentiam & laborem interpretandi librum istum: & multa uigilia attuli doctrinam in spatio temporis ad illa quæ ad finem ducunt librum, dare & illis qui uolunt animum intendere & discere, quemadmodum oporteat instituere mores qui secundùm legem Domini proposuerint uitam agere.

M*Vltorum nobis & magnorum per legem & prophetas, &c.*] Apud Græcos hoc principium, vt & sequentia, longè est clarius, & cõmodiorẽ habet sensum, qui hoc modo reddi potest: Cũ multa nobis & magna per legẽ & prophetas aliósq; qui illos secuti sunt, tradita sint propter quæ laudãdi sunt Israelitæ, doctrinæ & sapientiæ nomine, & quia non solùm ipsi hinc possint legẽdo docti euadere, sed etiã si sint studiosi, possint exteris vtiles esse & dicendo & scribẽdo, auus meus Iesus cũ se multum dedisset lectioni legis & prophetarum, &c. Itaque non est perfecta sententẽtia ante: Auus meus Iesus: sed eousque pendet, & indicatur cur auus suus animum ad scribendum impulerit, nempe exemplo præcedentium, qui æditis libris, Israelitis sapientiæ occasionem reliquerint, non vt ipsi tantùm legẽdo libros Hebraicos docti possent euadere, sed vt etiam ipsi extraneis, hoc est gentibus, possent & dicẽdo & scribendo vtiles esse. Eandem penè sentẽtiam habebit nostra lectio, si cũ dicitur, sapientia demonstrata est, omittatur verbum, est, sicuti in vno codice antiquo manu scripto inueni omissum, vt dictiones illæ, sapientia demonstrata, sint ablatiui absolutè positi, quomodo verisimile est nostrum interpretem trãstulisse, quia in Græcis sunt Genitiui absolutè positi. Certè nostram lectionem propter lõgum hyperbaton vitiatã vel ex eo verisimile est, quòd in quibusdã libris, teste Hugone Cardinali, pro, sapientia demonstrata est, legatur, sapientiam demonstratam esse. In vno manu scripto vidi scriptum, scimus sapientiam demonstratam. Sunt & aliæ in principio hoc corruptiones. Nam pro loquentes, puto legẽdum, legentes. Sic enim verisimile est interpretem vertisse, cum sit Græcè ἀναγινώσκοντας, quod nullo modo loquentes significat, sed legentes, quamuis loquentes, habeant omnes libri quos vidi. Iam pro discentes, vt habent multi libri, certum est legendum esse, dicentes, quia sic habẽt etiam multi libri, & concordat ea lectio cum Græcis, quæ habent λέγοντας. Itaque nostræ lectionis correctæ sensus est: Cùm nobis sit multorum & magnorum virorum, vel multarum & magnarum rerũ per legem & prophetas sapientia demonstrata, propter quos vel propter quæ oportet laudare Israelem sapientię & doctrinę causa, nimirum quia nó solùm ipsos qui legunt tales libros, aut qui loquũtur ea lingua qua illi libri scripti sunt, necesse est esse peritos, sed etiã per eorum instructionem qui hos legere possunt extranei & linguę Hebraicę rudes, possunt & dicendo & scribẽdo doctissimi fieri: cùm hęc, inquam, sic se habeãt, auus meus Iesus postquam se amplius, hoc est, multum ad diligentiam lectionis, hoc est, diligẽtem lectionem legis & prophetarum dedisset, voluit & ipse

ipſe aliquid ſcribere, &c. Ibi enim primùm incipit compleri ſententia, & legẽdum eſſe, voluit,& non, volui, quod quibuſdam impoſuit, patet ex originalibus quæ habent, προή-χθη, adductus eſt, vnde & correctiora tum impreſſa tum ſcripta habent, voluit.

Vt deſiderantes diſcere.] Paulo aliter Grȩca, vt ſtudioſi (hoc eſt, deſiderantes diſcere) & his dediti, vel horum participes facti, multò amplius addant per legitimam vitam, hoc eſt, eam quæ ſecundùm legem Dei peragitur. Græcè enim eſt ἔνοχοι τούτων, quod quidam iam vertunt, his dediti, quia ἔνοχος obnoxium ſignificat. Verùm quia cum genitiuo conſtruitur, cum alioqui, quando obnoxium ſignificat, cum datiuo conſtruatur, alij poſitum putant pro μέτοχοι, vt ſit participes horum, ad quod videtur reſpexiſſe noſter interpres cùm vertit, deſiderantes horum periti fieri.

In quibus uidemur ſequentes imaginem ſapientiæ, & deficere in uerborum compoſitione.] Supereſt coniunctio, &, quæ ſenſui obeſt. Et pro, ſequentes imaginem ſapientiæ, &c. Græcis eſt, τῶν κατὰ τὴν ἑρμηνείαν πεφιλοπονημένων τισὶ τῶν λέξεων ἀδυναμεῖν. Itaque ſenſus eſt: In quibus videmur deficere ab elaboratis in interpretatione dictionibus, hoc eſt, ſi minus aſſecuti eſſe videamur vim quarundam dictionum quas interpretando exprimere conati fuerimus. Sequi ergo imaginem ſapientiæ dicit, conari exprimere eam ſapientiam, quæ ſeſe clarius exhibet in originalibus. Si autem placet legere: Et deficere, participium, ſequentes, pro infinitiuo poſitum accipi debet, vt, videmur ſequentes, ſit dictum, pro, videmur ſequi, & ſit ſenſus: In quibus videmur tantum ſequi imaginem ſapientiæ, non autem aſſequi.

Nam deficiunt & uerba Hebraica, &c.] Deficiunt legendum eſt, non deficient. Et ſuperflua eſt atque expungenda coniunctio, &, quæ non ſolùm non eſt in Græcis, ſed nec in multis antiquis ſcriptis. Habent autem Græca hanc ſententiam clarius ſic: οὐ γὰρ ἰσοδυναμεῖ αὐτὰ ἐν ἑαυτοῖς ἑβραϊστὶ λεγόμενα, καὶ ὅταν μεταχθῇ εἰς ἑτέραν γλῶσσαν, hoc eſt, Non enim hæc ipſa eandem vim habent, cùm in ſeipſis Hebraicè dicuntur, & cùm tranſlata fuerint in alteram linguam. Itaque cùm dicuntur apud nos verba Hebraica tranſlata deficere, ſenſus eſt, ea iam tranſlata non habere in ea lingua in quam transfuſa ſunt, eam vim quam habent in ſeipſis. Hæc ſanè ſententia cum ſequenti inſinuat ſatis, quàm ſit cognitio linguæ ſacræ neceſſaria ei qui exactè vetus teſtamentum vult intelligere, eiúſque medullam aſſequi. Nam vt ſequitur: Non ſolùm hæc, quæ ſcilicet ab auo meo Hebraicè ſcripta, vertenda ſuſcepi, ſed & ipſa lex & prophetæ, & cætera librorum (nam, aliorum, vt non habent Græca, ita nec multi manu ſcripti) quando inter ſe dicuntur, hoc eſt, quando ſua lingua, Hebraica ſcilicet dicuntur, non paruam habent differentiam, ab alia ſcilicet lingua, in quam transfuſa ſunt.

Nam in octauo & triceſimo anno temporibus Ptolomæi Euergetis.] Dubium eſt an de anno ſuæ vitæ iſtud dixerit, vt quidam intelligunt, an de anno vitæ vel regni ipſius Ptolomæi, vt alij. Prius veriſimile eſt, quia additur, temporibus Ptolomæi, vel, vt eſt Græcè, ἐπὶ τοῦ Εὐεργέτου βασιλέως, hoc eſt, ſub Euergete rege. Nam, Ptolomæi, non eſt Græcis. Cùm autem reges Ægypti, qui regnauerunt poſt Alexandrũ, omnes à primo rege Ptolomæo Lagi filio dicti ſint Ptolomæi, cognomen aliquod ſinguli ſibi ad diſtinctionem aſſumpſerunt. Itaque ſecundus dictus eſt Philadelphus, quaſi amator fratris, ſub quo facta eſt ſacrorum librorum verſio: Huius frater ſucceſſor eius, dictus eſt Euergetes, quaſi benefactor. Huius tempore, ſecuti & fratris, Iudæi ſatis fœliciter habitauerunt in magna multitudine in Ægypto, vt patet ex Ioſepho, vt mirum non ſit hunc interpretem in Ægyptum ſeceſſiſſe, ac multò ibi tempore moratum. id enim ſignificat, cùm dicit, συγχρονίσας, hoc eſt, ibi aliquamdiu commoratus, pro quo vertit noſter, cùm multum ibi temporis fuiſſem, vel, vt habent alij libri, feciſſem.

Inueni ibi libros relictos non paruæ neque contemnendæ doctrinæ.] Græcis eſt, εὗρον οὐ μικρᾶς παιδείας ἀφόμοιον, hoc eſt, vt quidam vertunt, inueni non paruæ eruditionis exemplar. Alij libri non habent ἀφόμοιον, ſed ἀφόδιον, quod ſignificat ſubſidium, vt ſit: Inueni non paruæ eruditionis ſubſidium. Quod rectè intelligitur de ſubſidio librorum celeberrimæ illius bibliothecæ quæ in Ægypto à Philadelpho fratre Euergetis extructa fuit. Ad quod & noſter interpres videtur reſpexiſſe, dum vertit, libros relictos, à Septuaginta ſcilicet interpretibus, quorum verſiones, & alia fortè ab eis ſcripta, vſui eſſe potuerunt & adiumento ad verſionem huius libri in linguam Græcam perficiendam. Nam in hac verſione ſæpe ſequitur interpres Græcam Bibliorum verſionem quæ extat nomine Septuaginta interpretum.

Addere diligentiam & laborem.] Vnum ſcriptum habebat, adhibere, quod magis conuenit cum Græca dictione προσενέγκασθαι, hoc eſt, adferre.

In ſpatio temporis.] ἐν τῷ διαστήματι τοῦ χρόνου, hoc eſt, in eo ſpatio temporis, quo ſcilicet ibi fui, & tantam opportunitatem nactus eram.

Ad illa quæ ad finem ducunt, &c.] Græca clarius ſic, πρὸς τὸ ἐπὶ πέρας ἄγοντα τὸ βιβλίον ἐκδόσθαι καὶ τοῖς ἐν τῇ παροικίᾳ βουλομένοις φιλομαθεῖν, hoc eſt, Ad hoc vt ad finem perducẽs hunc librum, ederem eum etiam his qui in vicinia (vel in exilio) volunt diſcere. παροικία enim verti poteſt vicinia, vt ſignificet interpres ſe ideo vertiſſe hunc librum, vt etiam vicini Græci, qui hunc librum Hebraicè intelligere non potuerunt, ex eo iam verſo vtilitatem perciperent, quia ſuperius dixit Iſraelitas etiam poſſe extraneis prodeſſe. Poteſt & verti, exilio, vt ſignificet ſe voluiſſe prodeſſe Iudęis in Ægypto aut alibi extra Iudæam agentibus, & Græcæ iã linguę magis aſſuetis quàm Hebraicæ. Itaque apud nos verbum, dare, coniungendum eſt cum, & illis, & ſit ſenſus:

Attuli doctrinam ad illa quæ ad finem ducunt librum istum, dare & illis, hoc est ad hoc vt darem illum etiam illis qui cum Hebraicè legere non possunt, cupiunt tamen discere. Vnde & quidam libri habent, & dare illis, quomodo & legit commentator in Glosa Ordinaria. Alij libri omnino non habent, &.

Quemadmodum oporteat instituere mores.] Græca Latinis obscuriora sunt. Habent enim, προκατασκευαζομένους τὰ ἤθη ἐν νόμῳ βιοτεύειν, qui infinitiuus cum suo accusatiuo durè cohæret pręcedentibus, proinde quidam putant subaudiendum ἢ vel ὡς, vt sit sensus: ad hoc vt præparati moribus viuant in lege, hoc est, secundùm legem. Videtur tamen infinitiuus posse referri ad verbum φιλομαθεῖν, vt sit, volentibus discere viuere in lege se præparatos moribus. Ita sanè interpres nostræ lectionis videtur intellexisse. In qua quidam libri habent, instituere mores, alij instruere, verum id ad rem parum pertinet.

CAPVT

COMMENTARII IN ECCLESIASTICUM,

CAPUT PRIMUM.

* * *

1 *Omnis sapientia à Domino Deo est, & cum illo fuit semper, & ante æuum.*

MAGNA est in hoc authore imitatio parabolarum Salomonis, vnde sicut Salomon incepit à commẽdatione sapientiæ, docens vnde illa in homine sit, nẽpe à Deo, idque per timorem Domini, ita & hic. Et quomodo ille ferè duobus membris singulas absoluit sententias, ita & iste maximè in originalibus Græcis, quæ in multis locis pauciora habẽt verba quàm nostra lectio, in qua partim ab interprete, partim ab aliis ex aliorum versionibus, videntur addita non solùm verba, sed etiam integræ sentcotiæ, explicationis gratiâ. Sicut in hac prima sententia, Græca tantum habent, *πάντα σοφία παρὰ κυρίου, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστιν εἰς τὸν αἰῶνα*, hoc est, Omnis sapientia a Domino, scilicet est, & cum illo est in sæculum, vel in perpetuum. Addita ergo est dictio, Deo, in prima parte, & secunda pars duplici versione explicatur. Cũ illo fuit semper, & est ante æuum, hoc est, sæculum & temporis durationem. Est autem sermo de sapientia vera in genere, quatenus scilicet & Deo competit & homini, hoc est, qua & Deus cuncta sapienter disponit, gubernat atque cognoscit, & qua homo de Deo & creaturis eius rectè sentit, & sapienter suas actiones nouit disponere, vt finem ad quem creatus est, tandem possit consequi.

2 *Arenam maris & pluuiæ guttas, & dies sæculi quis dinumerauit?*

3 *Altitudinem cœli, & latitudinẽ terræ, & profundum abyssi quis dimensus est?*

4 *Sapiẽtiam Dei præcedentem omnia, quis inuestigauit?*

PRo tribus his interrogationibus in Græcis tantum sunt duæ, quia sapientia in secunda interrogatione cõiungitur tribus, hoc modo: Altitudinem cœli, & latitudinem terræ, & abyssum, & sapientiam quis inuestigabit? Itaque sapiẽs sapientiã comparat tribus quæ numerari non possunt ab homine, & tribus quæ mensurari non possunt, significans quod sicut illa nec numerari possunt ab homine, nec mensurari, sed tantum à solo Deo, ita nec sapientiam perfectè comprehendere quisquam potest præter Deum.

5 *Prior omnium creata est sapientia, & intellectus prudentiæ ab æuo.*

DIcendum erat, Prima omnium, vel Prior omnibus. Porro quemadmodum prolixè satis dictum est circa 8. cap. Prouerbiorũ, creata dicitur sapiẽtia ante omnia, quia ante omnia substitit, quẽadmodum secũda huius sententiæ pars satis indicat. Si enim fuit ab æuo, nunquã ergo propriè creata fuit. Quod autem Sapiens tantum significare voluerit sapientiam ante omnia substitisse, patet ex scopo eius. Ideo enim dicit eam ante omnia creatã, vt intelligamus per eam omnia creata, ad quod non requiritur aliud quàm eam ante omnia substitisse. Deinde ne cum stultis philosophis crederetur mundus fortuitò & temerè incepisse esse, dicit ante omnia creatam sapientiã, volens significare Deum ante omnem creaturam in meote sua concepisse rationes, secundùm quas mundum erat creaturus & gubernaturus, nemine eas ratiooes ei suggerente, aut consilium præbente.

6 *Fons sapientiæ uerbum Dei in excelsis, & ingressus illius mandata æterna.*

SEntentia hæc accipi potest vel de eo verbo Dei quo omnia creata sunt, & erit sensus: Verbum Dei quod in excelsis locutus est, eius scilicet ordinatio & iussio quo omnia subsistere fecit, est fons & origo eius sapientiæ quæ in creaturis relucet & ostenditur: & ingressus, vel, vt habent Græca, *πορεῖαι αὐτῆς*, hoc est, viæ ipsius sapientiæ, sunt mandata æterna, hoc est rationes & modi, iuxta quos sapientia in creaturis gubernandis procedit, sunt fixæ & perpetuæ Dei constitutiones, iuxta illud: Ordinatione tua perseuerat dies. &: Statuit ea in æternum & in sæculum sæculi, præceptum posuit, & non præteribit. Vel potest accipi de eo verbo quo Deus quæ hominibus agẽda suot & credẽda demonstrauit, vt cùm superiori sententia sit significatum sapientiam omnium creatura-

rum esse principium, hac iam insinuetur vnde homini sapientia sit petenda, nempe à verbo Dei, cœlesti, & ab omni impuritate terrestri immuni, quod continet mandata æterna fixa & immobilia, quæ sunt ingressus & viæ sapientiæ, hoc est rationes & modi iuxta quos sapientia ingrediendum & viuendum exigit. Priori modo magis accipiendum præcedentia & sequentia requirunt, vt cum superiori sententia dictum sit sapientiam ante omnia substitisse, nunc significetur quomodo ad creaturas producta sit, & veluti profluxerit.

7 *Radix sapientiæ, cui reuelata est, & astutias illius quis agnouit?*

INterpres huius libri Græcus iis lubenter vsus est vocabulis, quibus interpretes Salomonis. Itaque simul cum illis πανουργεύματα, & πανουργίαν, peculiari quodam vsu in laude posuit, pro peritia, exercitatione & cautione, cùm ea vocabula magis malitiam notent. Quærit cui reuelata est radix sapientiæ, significans nulli eam creaturarum reuelatam, quia nullus sapientiæ originem, eiúsque vim perfectè cognoscit. Radix enim sapientiæ, est ipsemet Deus, cuius naturam nemo perfectè comprehendit, etsi quosdam ramos sapientię, homo vtcunque ex Dei dono cognoscat. Astutias sapientiæ dicit, prudentes illas rationes, secundum quas omnia per Dei sapiétiam valde circumspectè fiunt & gubernantur.

8 *Disciplina sapientiæ, cui reuelata est & manifestata? & multiplicationem ingressus illius quis intellexit?*

HVnc versum & nulla habent Græca, ita nec quędam Latina scripta, nominatim Codex Atrebatensis. Videri potest ad explicationem versus præcedentis ab aliquo fuisse margini ascriptus, ac deinde in textum relatus, quemadmodum verisimile est factum in plerisque huius libri sententiis, quæ cùm legantur apud nos, non habentur apud Græcos. Disciplina sapientiæ, videtur posita pro ea ratione quam sapientia Dei sequitur in omnium rerum dispositione. Multiplicationem ingressus illius vocat, multiplicem & variam eius viam quam seruat.

9 *Vnus est altissimus creator omnium, omnipotens & rex potens, & metuendus nimis, sedens super thronum illius, & dominans Deus.*

GRæca & aliter habent quædam & pauciora, sic: Vnus est sapiens metuendus valde, sedens super thronum suum, Dominus. Et potest hæc sententia separatim accipi, vt significetur vnum tantum esse verè & perfectè sapientem atque potentem, nempe Dominum. Aut refertur ad superiora, vt significetur solum Deum esse qui ea possit, de quibus superius interrogatum est, Quis inuestigauit? &, Cui reuelata est? Deum enim solum esse qui hæc possit, declarant sequentia. Porrò in nostra lectione relatiuum, illius, accipi debet positum pro reciproco. suum. Non enim referẽdum est ad sapientiã, cùm Græcis sit masculinum, αὐτ. Frequens autem est apud hunc interpretem, vt relatiuum reciprocum pro non reciproco ponatur, & contrà.

10 *Ipse creauit eam in Spiritu sancto, & vidit, & dinumerauit, & mensus est.*

GRæca non habent, in Spiritu sancto, nec, & mensus est, sed tantùm, Ipse creauit eam, & vidit, & dinumerauit eam. Et multi nostri libri scripti non habent, in, sed tantùm, Spiritu sancto. Creasse Deum sapientiam dicit, quia ab æterno, nullo ei suggerente, in mente sua concepit rationes, secundùm quas mundum erat creaturus, & rationali creaturæ viuendi modum præscripturus, vt ne putaretur sapientiam alterius alicuius dono apud Deum fuisse. Rectè proinde dicitur Spiritu sancto, scilicet suo eam creasse, hoc est, sua diuinitate & natura, quæ ab omni impuritate et vitio immunis est, vt intelligamus eam rationem qua Deus omnia facere disposuit, omni carere vitio, et ob id omnia opera quæ inde prodierunt esse perfecta et irreprehensibilia. Cæterum tria illa, vidit, et dinumerat, et mensus est, respondent superioribus interrogationibus. Nam ei quod quæsitum est, quis inuestigauit, et cui reuelata est, respondet verbum, vidit. Illi, quis dinumerauit, respondet dinumerauit. Illi, quod superius additum est ab interprete Latino, quis dimensus est, respondet, quod hic ab eodem est additum, & mensus est. Quibus tribus significatur Deum perspectam & perfectam habere sapientiæ cognitionem, quódque & numeratas & mensuratas habeat omnes eius rationes, secundùm quas operatura erat, item & omnia eius opera, ita vt sciret & quot ea essent futura, & quanta, iuxta illud: Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti. Loquitur autem de sapientia Dei qua omnia creata sunt, tanquam de idæa architecti, quam ante opus necesse est esse in mente ipsius, & ab eo perspectam & cognitam esse, ita vt in ea videat omnium faciendorum, & numerum, & mensuram. Videtur autem Sapiens in hoc loco omnino imitatus ea quæ sunt Iob 28. vbi similia dicuntur de sapientia, quod ea soli Deo sit cognita. Sap. 11.

11 *Et effudit illam super omnia opera sua, & super omnem carnem secundùm datum suum, & præbuit illam diligentibus se.*

HOrum trium membrorũ primum apud Græcos iungitur cum præcedenti sententia, vt sit ea bimembris, sicut omnes penè huius libri sententiæ. Et primum membrum sit, Ipse creauit eam, & vidit, & dinumerauit: secundum, Et effudit eam super omnia opera sua. Deinde rursum apud eos subiungitur bimembris sententia, quæ sic habet: Cum omni carne, scilicet est, secundum datum suum, & præbuit illam diligentibus ipsum. Vnde patet male quosdã libros illud,

secundum

ſecundùm datum ſuum, cōiungere ſequentibus, hoc modo: Secundum datum ſuum præbet illam diligentibus ſe. Poſtquam ergo oſtendit ſapientiam, qua omnia condita ſunt, fuiſſe ab æuo reconditam in mente diuina, (nec mirum cùm illa ſit ipſemet Deus) iam explicat, quomodo ea ad creaturas à Deo defluxerit, tribus membris pulchrè indicans, quàm variis modis ea in creatis rebus diffuſa ſit. Primo enim dicit eam Deùm generaliter effudiſſe ſuper omnia opera ſua, quia in illis omnibus Dei ſapientia mirabiliter relucet. Secundò, dicit eam diffuſam ſingulari quodam Dei dono ſuper omnem carnem, hoc eſt, omne animal, vel peculiariter omnem hominem, qui in ſcripturis ſæpe nomine carnis deſignatur, vt ibi: Omnis caro fœnum. In omni enim animali magis quàm in inanimatis rebus Dei ſapientia relucet, vt quæ ſint opera perfectiora, in quibus Dei ſapientia ſe magis admirandam exhibet. In hominem vero peculiarius ſapientia Dei diffuſa eſt, quia homini data eſt intelligentia, qua quiſque pro ſuo modo, & dono à Deo accepto Dei ſapientiam comprehendere poſſit. Omnium vero ſingulariſſima eſt ſapientiæ communicatio, quæ Dei dono obtingit diligentibus ipſum, quia illi ſapientiæ cognitionem percipiunt, idque eam qua fœliciter Deum & ea quæ Dei ſunt cognoſcāt, ita vt per eam Deum quandoque clarè viſuri ſint. Proinde tertio loco dicit, & præbuit illam diligentibus ſe. Itaque quoniam illis Dei ſapientia propria eſt, multa ſubiicit in commendationem timoris Dei, quòd ille ſicut eſt principium dilectionis Dei, aut idem cum ea, ſit etiam principium ſapientiæ, imitatus hac in parte Salomonem, qui & ipſe incepit hoc exordio: Timor domini, principium ſapientiæ.

12 *Timor Domini gloria & gloriatio, & lætitia, & corona exultationis.*

DVm de timore domini tam præclarè loquitur, non de eo timore loquitur, quem perfecta charitas foras mittit, ſed ſecundùm phraſim ſcripturæ timor Domini eſt reuerentia Dei, eiuſque cultus, vt plenius dictū eſt in Prouerbiis. Talis ergo Dei timor, gloria eſt homini, quia magnum ei addit decorem & honorem. Gloriatio eſt, quia inde gloriari poteſt homo, ſed in Domino. Beatus enim homo dicitur infra cap. 25. cui donatum eſt habere timorem Domini. Sic & lætitia eſt, quia dat occaſionem gaudendi, & eſt veluti corona exultationis, quia eſt inſtar coronæ, decus & exultationem adferentis. Hunc ergo verſum explicat ſequēs ſententia:

13 *Timor Domini delectabit cor, & dabit lætitiam, & gaudium, & longitudinem dierum.*

SIc enim legendum eſt, & non. vt habent quidam libri, in longitudinem dierū, vt patet ex originalibus. Dat autem hæc timor Dei partim quidem in præſenti vita, ſed perfectius in futura. Vnde ſubditur:

14 *Timenti Dominum bene erit in extremis, & in die defunctionis ſuæ benedicetur.*

BEne dicit fore metuenti Deum in extremis, ſcilicet diebus, quia tunc non torquebitur conſciētiæ verme, cùm ſolent maximè homines timere: deinde quia tunc recepturus eſt iuſtitiæ ſuæ & pietatis mercedem. Vnde ſequitur: Et in die defunctionis ſuæ, hoc eſt, finis & mortis ſuæ, Græcis enim eſt τελευτῆς: benedicetur, à Deo ſcilicet, hoc eſt, bene illi fiet à Deo, atque ab illo laudabitur. Quædam Græca habent εὑρήσει χάριν, hoc eſt, inueniet gratiam: at alia habent εὐλογηθήσεται, quod vt interpres legit, ita etiam magis placet.

15 *Dilectio Dei honorabilis ſapientia. Quibus autem apparuerit in viſu diligunt eam in viſione, & in agnitione magnalium ſuorum.*

HÆc omnia ſicut non ſunt ſimilia aliis ſententiis quę fere bimembres ſunt, ita Græca non habent, nec Latina hæc ſimiliter habent. Multi enim libri ea verba, Dilectio Dei honorabilis ſapientia, poſtponunt ſequenti ſententiæ. Rectius tamen habent qui præponunt, quia alioqui verbum, apparuerit, & relatiuum, eam, non habēt ad quod commodè referantur. Videntur hæc addita ad declarationem illius quod dictum eſt, Deum præbere illam diligentibus ſe. Et eſt ſenſus: In dilectione Dei conſiſtit ſapientia quæ verè honoranda eſt & laudanda. Nam quæ ſine Dei dilectione eſt ſapientia, vera ſapientia non eſt, nec laudem meretur. Non eſt enim verè ſapiens, qui ſummum bonum non prę omnibus diligit. Quibus autem ipſa ſapientia ſeſe videndam exhibuerit, ſicque eis apparuerit per viſum, hoc eſt, cognitionem ſui, mox eandem ipſi per illā viſionem & per agnitionem magnificorum operum eius quæ ab ipſa agnoſcit mirabiliter perarcta, diligunt, quaſi dicat: Adeo per ſeſe grata eſt, vt mox in his quibus apparet, ad ſolum conſpectum dilectionem ſui generet, nec eam deſpiciāt niſi qui eius ſunt ignari, iuxta illud Prouerb. 1. Sapientiam atque doctrinam ſtulti deſpiciunt.

16 *Initium ſapientiæ timor Domini, & cum fidelibus in vulua concreatus eſt, & cum electis fœminis graditur, & cum iuſtis & fidelibus agnoſcitur.* Pſal. 110. Prouer. 1. & 9.

HVius ſententiæ quadrimembris, duo tātum priora membra ſunt in Græcis, pro reliquis duobus Græca habent ſententiam bimembrem quam Latina non habēt, hanc ſcilicet: μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσσευσε, καὶ μετὰ τοῦ σπέρματος αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται, hoc eſt ad verbum: Cum hominibus fundamentum ſæculi nidificauit, & cum ſemine ipſorum fidelis erit, vel fideliter, hoc eſt firmiter perſiſtet. Verbum enim νοσσεύω, quod deriuatur à νεοσσὸς, hoc eſt pullus, vnde νοσσεύειν, Septuaginta aliquoties ponunt pro nidificare, vt Pſal. 103. Illic paſſeres nidificabunt. & Ierem. 48. vbi nos legimus, columba nidificās. Epiphanius verò in hæreſi con- Hære ſ. 69.

20 *Omnem domum illius implebit à generationibus, & receptacula à thesauris illius.*

GRæcis in priori membro non est, illius, sed illorum, nempe timentium Deum: & in posteriori membro, illius, vertendum erat reciprocum, suis, quomodo & in priori vertendum est iuxta quorundam lectionem. Nam sunt qui & ibi habent αὐτῆς, vt ad sapientiæ domum pertineat, sed Complutensis æditio habet αὐτῶν in priori membro, vnde apud nos prior genitiuus, illius, referri debet ad timentem Dominum: posterior ad sapientiam. Generationes vocat fructus sapientiæ quos profert in timente Deum; bona scilicet & temporalia & spiritualia quæ adfert secum, quæ & thesauros vocat sapiẽtiæ, à quibus implentur receptacula non solùm corporalia, sed multo magis spiritualia, vires scilicet animæ, intellectus atque voluntas.

21 *Corona sapientiæ timor Domini, replens pacem & salutis fructum.*

GRæca habent in Complutensi æditione, Corona sapientiæ timere Dominum, germinans pacem & sanitatem incolumitatis, hoc est, incolumitatem salutarem. Vnde patet apud nos participium, replens, non referendum ad timorem sed ad coronam. & est sensus: Timor Domini ornat hominem tanquam quadam corona sapientiæ, hoc est, eo ornamento quo instar coronæ suos ornat sapientia, quæ suos veluti reges facit. & apud omnes splendidos reddit. Quæ sapiẽtiæ corona plenam affert & perfectam mentis pacem & fructum salutis, hoc est, sanitatis etiam corporalis. Potest enim pax referri ad mentem, & salus, vel vt habenr Græca, ὑγιεία, hoc est, sanitas, ad corpus: aut vtrunque ad vitam futuram, in qua sola est pax plena, & salus atque sanitas perfecta. Germanica tamen æditio non habet φοβεῖσθαι, hoc est, timere, sed φόβος κυρίου, hoc est, timor Domini, vt ad timorem referri possit participium, replens. Non ergo timor Domini dicitur corona sapientiæ, quia sapientiam coronat & ornat, sed quia suos donat & ornat corona sapientiæ, hoc est, donat eos ipsamet sapientia, quæ suos instar coronæ ornat atque nobilitat.

22 *Et vidit & dinumerauit eam, vtraque autem sunt dona Dei.*

VTramque huius sententiæ partem quedam Græca non habent. Nam priorem partem Hispanica æditio non habet, habet tamen posteriorem, non hoc tamen loco, sed ante præcedentem sententiam: vnde intelligunt vtraque illa quæ Dei dona dicit esse duo illa, implebit à generationibus & à thesauris suis, vt vnum referatur ad bona spiritualia, alterum ad temporalia. Æditio autem Germanica habet quidem priorem partem, posteriorem vero, nec hic, nec eo loco vbi eam habet Hispanica. Et rursum Hispanica pro eo quod Germanica habet: Et vidit & dinumerauit eam; habet quod nec Germanica habet æditio, nec nostra versio, πλατύνει δὲ καύχησις τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, hoc est, dilatat autem gloriatio diligentibus ipsum. Vbi, dilatat, positum est pro latitudinem fecit, sicut in illo Psalmo; In tribulatione dilatasti mihi. Ioachimus Camerarius legit καύχησιν, vt sit: Dilatat autem gloriationem diligentibus ipsum, hoc est, timor diligentibus Deum latam & magnam adfert gloriationem. tanta est codicum etiam Græcorum hodie varietas. Cæterùm quod in nostra lectione dicitur: Et vidit & dinumerauit eam, commodè refertur ad timorem Domini, vt postquam superius dixit neminem dinumerasse aut vidisse sapiẽtiam præter vnum Deum, nunc dicat ex Dei beneficio etiam timorem Dei videre & dinumerare sapientiam, hoc est, sapientiæ rationes & opera saltem ex parte. Sicuti Paulus, cùm dixisset quæ Dei sunt neminem cognoscere nisi spiritum Dei, mox subiungit: Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis. Quod additur; Vtraque autem sunt dona Dei, nostri referunt ad sapiẽtiam & timorem Dei, quæ ambo Dei sunt dona. Potest etiã referri ad duo illa, replens pacem & salutis fructum, vt significetur & pacem mentis & corporis incolumitatem, Dei donum esse, quod per sapientiam & Dei metum consequimur.

Psalm. 4.

1. Cor. 2.

23 *Scientiam & intellectum prudentiæ sapientia compartietur, & gloriam tenentium se exaltat.*

PRo compartietur, Græca dictio ἐξώμβρησεν plus significat, nempe quasi imbrem diffundere. Nec habet Germanica æditio nomen, sapientia, vt hic versus etiam timori Domini tribui possit, sicut & quod præcedit, quamuis eodem redeat siue sapientia hæc dicatur præbere, siue timor Domini. Porrò scientia rectè refertur ad credenda, intellectus, hoc est, intelligentia prudentiæ, ad agenda: quæ vtraque docet sapientia, & per hęc gloriam tenentium se, hoc est. possidentium ipsam (est enim Græcis κρατούντων αὐτήν) exaltat, hoc est, altã & sublimem reddit.

24 *Radix sapientiæ est timere Dominum, & rami eius longæui.*

ITa rectius legitur, quàm vt habent multi libri: Rami enim eius: cum Græcis sit καὶ οἱ κλάδοι. Nec est illis, longæui, sed μακροημέρευσις, hoc est, longæuitas vel longitudo dierum. Elegans & apta translatio est, in qua ex radice sapientiæ vitam longinquam & diuturnam tãquam ramos quosdam efflorescere facit. Est autem timor Dei radix sapiẽtiæ, sicut est eiusdem initium.

25 *In thesauris sapientiæ intellectus, & scientiæ religiositas, execratio autem peccatoribus sapientia.*

HIc versus non est in Græcis, sed ei similis mox sequitur. Dicitur autem intellectus, hoc est, intelligentia & religiositas

ſcientiæ eſſe in ſapientiæ theſauris, quia illa ſapientia veluti ex diuite ſuo penu ſuis largitur.

26 *Timor Domini expellit peccatum, nam qui ſine timore eſt, non poterit iuſtificari. Iracundia enim animoſitatis illius, ſubuerſio eius eſt.*

GRæca pro his duas habent in Complutenſi æditione ſententias bimembres, hoc modo: Timor Domini depellit peccata, permanens autem (vel perſeuerãs aut aſſiſtens) auertit iram. Non poterit iracundus vir iuſtificari, inclinatio enim iræ eius, ruina illi, ſcilicet eſt. Editio tamẽ Germanica priorem ſententiam non habet. Itaque quamuis in genere de omnibus peccatis verum ſit quod ea timor Dei depellat (nam & contracta peccata curat per pœnitentiam, & cõtra futura hominem præmunit) tamen hic potiſſimũ ſignificare voluit Sapiens, reuerentiam erga Deum, & pium in illum affectum (quem hic ſemper Dei metum appellat) efficere, vt quis etiam in aduerſis non murmuret contra Deum, nec iraſcatur contra Deũ, à quo malo non facile immunis eſſe poteſt qui Dei timore eſt deſtitutus. Hic enim mox vt quid acciderit cõtra animi votum, offendetur, indignabitur, atque ex impatientia in quæuis vitia retinaculo timoris Dei deſtitutus prolabetur: vnde de eo rectè dicitur, quod non poterit iuſtificari, hoc eſt, iuſtè viuere, quia inclinatio iræ eius, hoc eſt, procliuitas eius ad iram, (pro quo nos legimus, iracũdia animoſitatis eius, hoc eſt, audacis eius animi qua Deo audet reſiſtere) eſt illius ſubuerſio, hoc eſt, cauſa vt in multa vitia & damna cadat. Hunc eſſe verum ſenſum patet ex ſententiis duabus quę ſequuntur, quę eodem tendunt. ad quem ſenſum etiam pertinent quæ dicuntur capite ſequenti.

27 *Vſque in tempus ſuſtinebit patiens, & poſtea redditio iucunditatis.*

GRæcè eſt, ἕως καιροῦ ἀνέξεται μακρόθυμος, καὶ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη, hoc eſt, Ad tempus ſuſtinebit longanimis, & poſtea pullulabit ei lætitia. Interpres noſter videtur legiſſe ἀνάδοσις εὐφροσύνης, hoc eſt, redditio lætitiæ. Significatur ergo eum qui patienter & cum longanimitate fert quę Deus ei immittit, ad tempus quidem ſuſtinere & tolerare mala, ſed poſtea reddi ei à Deo pro malis toleratis lætitiam & gaudium. Ponitur autem hoc loco apud Gręcos verbum ἀναδίδωμι, non pro rependere, ſed pro ἀναβλαστάνω, pullulo, germénque emitto vt herba aut planta quæ mortua videbatur, & mox germen emittit. Eſtque tranſlatio verbi valde apta, ad fructũ hominis afflicti ac patientis declarandum, in quo afflictionis exitus eſt iucundus.

28 *Bonus ſenſus vſque in tempus abſcondet verba illius, & labia multorum enarrabunt ſenſum illius.*

GRæcis non ſunt illa duo verba, Bonus ſenſus, ſed eſt repetendum nomen, patiens, ex præcedenti ſententia. Relatiuum, illius, priori loco rurſum poſitum eſt pro reciproco, ſua. Significatur enim, hominem patientem atque eum qui boni ſenſus eſt & prudens, ad tempus in ſilentio ferre mala immiſſa, neque conqueri, aut Deo obloqui, ſed poſtea etiam ipſo tacente multos prædicaturos eius ſenſum, hoc eſt, prudentiam. Græcis enim eſt σύνεσιν. Hoc ergo hic docetur quod Threnorũ 3. cùm dicetur, Bonum eſt præſtolari cum ſilentio ſalutare Dei.

29 *In theſauris ſapientiæ ſignificatio diſciplinæ, execratio autem peccatori cultura Dei.*

PRo, ſignificatio diſciplinæ, eſt παραβολαὶ ἐπιστήμης, hoc eſt, parabolæ ſcientiæ. Et eſt ſenſus: Sententiæ graues & abditæ quæ magnam continent ſcientiam, continentur in theſauris ſapientiæ, hoc eſt, eas in ſe veluti in ſecreto, & res precioſiſſimas ſapientia complectitur, ita vt non eas quibuſlibet communicet, ſed tantum delectis & dignis: nec mirum, cùm cultura Dei, vel, vt eſt Græcis, θεοσέβεια, hoc eſt, pietas & religio quam ſapientia docet, ſit peccatori execratio, hoc eſt, execrabilis. Itaque noſtra lectio ſic eſt accipienda. In theſauris ſapientiæ continetur non aperta & omnibus obuia diſciplina & ſcientia, ſed occulta ſignificatio diſciplinæ, per parabolas ſcilicet & graues ſententias, quibus ſignificat ſuis quam diſciplinam & vitæ rationem ſequi debeant: at hanc ſignificationem impij & reprobi non aſſequuntur, quia cultus Dei quem ſapientia vnicè docet, eis eſt execrabilis, inuiſus & ingratus.

30 *Fili concupiſcens ſapientiam, conſerua iuſtitiam, & Deus præbebit illam tibi.*

SEntentia eſt manifeſta, & bene obſeruãda, idem docens quod illud Sapientiæ 1. In maleuolam animam non introibit ſapientia, nec habitabit in corpore ſubdito peccatis. Additum eſt autem ab interprete nomen, fili, cùm non ſit Græcis. Pro iuſtitiam, eis eſt ἐντολάς, hoc eſt, mandata, quomodo legit & Diuus Auguſtinus lib. 22. cap. 53. cõtra Fauſtum, vbi & legit; Concupiſti ſapientiam; nec additur fili, planè ſcilicet cũ Græcis cõſentiens. Adducit autem Auguſtinus hanc ſententiam, ad oſtendendum quid myſticè ſignificatũ ſit in illo quod Iacob prius nubere debuit Liæ ſeniori quàm Racheli. Prior eſt, inquit, in recta hominis eruditione labor operandi quæ iuſta ſunt, quàm voluptas intelligendi quæ vera ſunt. Ad hoc valet quod ſcriptum eſt; Concupiſti ſapientiam, ſerua mandata, & Dominus præbebit illam tibi.

31 *Sapientia enim & diſciplina timor Domini, & quod beneplacitum eſt illi, fides & manſuetudo, & adimplebit theſauros illius.*

COnſeruando, inquit, Dei mãdata & iuſtitiam, quod fit per timorem Dei, præbebit tibi Deus ſapientiam, quia ipſemet timor Dei eſt coram Deo ſapientia & diſciplina

plina, iuxta illud Iob; Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia, quia scilicet in timore Dei consistit vera sapientia, & per illum declaratur quis verè sapiens, Prouerb. 15. Septuaginta habet hanc partem, vbi nos habemus; Timor Domini disciplina sapientiæ. Secũdam partem Græca breuius habent & clarius, καὶ εὐδοκία αὐτοῦ πίστις καὶ πραότης. Et beneplacitum ipsius est fides & mansuetudo. Vnde nostra litera sic est ordinanda: fides & mansuetudo est id quod beneplacitũ est illi. Rectè autem duo hæc coniunxit, tanquam in quibus mandata Dei potissimùm cõsistunt, quorum alterum consistit in his quæ nobis fideliter & veraciter Deo & proximis sunt exhibẽda: alterum in his quæ ab aliis sunt nobis patienter perferenda & condonanda. Aut fides, hoc est, fidelitas, pertinet ad iustitiam exhibendam, mansuetudo autẽ ad misericordiam miseris & calamitosis præstandam, vt mansuetudo accipiatur pro clementia. Quod apud nos additur; & adimplebit thesauros illius; vt durè cohæret & gratiam sententiæ tollit, ita nulla Græca habet. Significat autem Deum impleturum thesauros illius qui iam dicta præstat, vt scilicet declaret ea sibi esse grata.

32 *Ne sis incredibilis timori Dei, & ne accesseris ad eum duplici corde.*

SIc rectius legitur, quomodo etiam multa scripta habent, quàm, vt alij legunt; Contumax non sis & incredibilis: cùm Græcis tantum sit, μὴ ἀπειθήσῃς, hoc est, non sis incredulus, aut, non diffidas. Itaque vel ex versione altera aut alicuius explanatione additum est, cõtumax. Quod autem dicitur, non sis incredibilis, aut, vt etiam quidam libri habent, non sis incredulus (nam & Lyra sic legit) timori Domini, dupliciter accipi potest. Primo vt sit sensus: Non sis inobediẽs timori Domini, hoc est, ne contumaciter reiicias ea quæ timor Dei suggerit facienda. Quem sensum sequutus est qui vertit ne sis contumax. Altero modo vt sit sensus: Ne diffidas timori Domini, hoc est, cum in difficultatem aliquã incidisti, non diffidas te per timorem Domini protegendum, sed bene spera te à Deo seruandum, sicut Dei timor sperãdum esse monet. Cui sensui cõuenit quod in æditione Complutensi additur, ἐνδεὴς ὤν, indigus existens, vt sit: Non diffidas timori Domini indigus existens, nisi hoc intelligatur de indigentia sapientiæ, vt sit sensus; Si indiges sapiẽtia, obtempera timori Domini in his quæ facienda suggerit. Cæterùm quoniam plerique sunt qui timori Domini obtemperant non ex animo, sed tantum secundum exteriorem apparentiam, rectè subiungitur, & ne duplici corde accesseris ad illum; nempe Dominum, aut timorem Domini, hoc est, ne sic te geras erga Dominũ vel timorem eius, vt videaris ei velle obedire, id tamen non ex animo facias. Id est enim duplici corde accedere, velle scilicet duobus dominis seruire. Vnde & subiungitur:

33 *Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis.*

34 *Attende in illis ne forte cadas, & adducas animæ tuæ inhonorationem.*

35 *Et reuelet Deus absconsa tua, & in medio synagogæ elidat te.*

GRæca habent; Ne sis simulator ad ora hominum, & in labiis tuis non attendas. Deinde sequitur noua sententia; Non extollas teipsum vt ne cadas, &c. Cuius intelligentia hæc esse videtur; Ne simulatione religionis te commendes ori hominum, ita vt satis habeas laudari ab eis tanquam sanctus & religiosus, & non confidas in labiis tuis vt te sanctum putes, quia sancta apud alios eloqui nosti, aut securus sis quia te tuis labiis, & tuarum virtutum falsa prædicatione aliis commendasti, vitia tua tegendo: aut quia labiis tuis Deum precatus es, cùm cor tuum longè sit ab eo. Itaque nostræ lectionis conuenienter hic sensus reddi potest; Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, sic scilicet vt tua simulatione id agas, vt hominibus videaris timens Deum & religiosus, & ne per labia tua tibi scandali & ruinæ causa fias, teipsum extollendo & prædicando, aut precando solis labiis, mente interim & voluntate à Deo auersa. Id ne fiat, attende ad labia tua, vide quid dicas, quidve preceris, ne fortè Deo vindicante tuam hypocrisim cadas in multa mala, excidásque ab ea altitudine quam tibi vendicasti, atque ab ea existimatione, quam tibi simulatione apud homines pepcristi, & pro appetita gloria adducas animæ tuæ, hoc est, tibi, ignominiam, humiliationem, & dedecus. Et Deus qui solus nouit corda, reuelet omnibus vitia tua, quæ studiosa simulatione occultasti, & in medio synagogæ & congregationis, hoc est, in maxima ecclesiæ frequentia, in qua honoratus eras & honorari captasti, te elidat, hoc est, deiiciat. Est enim Græcis καταβαλεῖ σε. Ita autem superbos & hypocritas punire solet Deus, vt in maxima aliqua multitudine & Republica, in qua volebant magni & sancti haberi, eos deiiciat, & omni dedecore afficiat, quod & frequenter etiam in hac vita facit, & maximè in futuro sæculo facturus est, quando illuminabit abscondita 1. Cor. 4
tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quãdo hypocritas potissimum puniẽdos significat in euangelio, cùm quorun- Mat. 24.
dam partem ponendam restatur cum hypocritis, quorum punitionis causa iusta hic subiicitur.

36 *Quoniam accessisti malignè ad Dominum, & cor tuum plenum est dolo & fallacia.*

GRæcis est; Quoniam non accessisti in veritate timori Domini, & cor tuum plenum dolo. Vnde nostra lectio rectius potest intelligi. Idem enim est accedere ad Dominum, & ad timorem eius. Idem etiam est accedere malignè, & non accedere in veritate, nisi quod istud magis conuenit hypocrisi.

Caput II.

1 *Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia, & in timore, & prepara animam tuam ad tentationem.*

ET in huius quoque capitis sententiis plerisque quædam sunt addita in nostra lectione quæ in Græcis non sunt, vbi & pauciores sunt sententiæ & breuiores, duobus semper constantes membris. Hic ergo Græcis tantum est, τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν κυρίῳ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμόν, Fili, si accesseris ad seruiendum Deo, para animam tuam ad tentationem. Quo significatur cultum Dei cum tentationibus coniunctum esse, nec fieri posse quin eum qui Deo seruire statuit, non mox variæ excipiant tentationes, tum quòd diabolus talem mox oppugnet, tum quòd Deus eum probare velit. Quod autem apud nos est; sta in iustitia & timore; additũ videtur ad insinuandum quomodo animus hominis sit ad tentationem præparandus, nempe confirmando seipsum ad retinendum Iustitiam & timorem Dei, vt ab eis non recedat etiam ingruente tentatione. Et potest iustitia & timor pertinere ad idem. Aut iustitiæ additur timor, ne quis sibi nimis fidat, iuxta illud; Qui se existimat stare videat ne cadat. &; Cum metu & tremore vestram salutem operamini.

2 *Deprime cor tuum & sustine, & inclina aurẽ tuam, & suscipe verba intellectus, & ne festines in tempore obductionis.*

BReuius Græca sic: εὔθυνον τὴν καρδίαν σου καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς. hoc est; Dirige cor tuum ac tolera, & ne festines in tempore incursionis. Vnde primùm patet legendum apud nos, in tempore, quomodo etiam multi libri habent, non autem, in tempus, sicut alij habent. Pro dictione, ἐπαγωγῆ, interpres in hoc libro aliquoties vertit obductionem. Significat autem dictio Græca quoduis malum alicui illatũ, & quamuis calamitatem, quam noster vertit obductionem, fortè quod calamitas mentem veluti nebula quadam obducat, eiusque serenitatem tollat. Monet ergo seruitio diuino addictum, vt rectum faciat cor suum, ac deinde toleret quæuis incurrentia mala. Aut iuxta nostram lectionem, vt cor suum deprimat sub potenti manu Dei, sic vt ne per impatientiæ motus exurgat in murmurationem contra Deum. Quod apud nos interponitur, inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectus, hoc est, verba intelligẽtiæ & verba prudentiæ, indicat qua maximè re fieri potest vt quis patienter aduersa toleret, nempe si admittat verba ad patientiam adhortantia, & sinat se instrui, & cõsolationem sibi adhiberi. Quod dicitur, nõ festines, simile est ei quod dicitur in Isaia 28. Qui crediderit nõ festinet. Sicut enim ibi significatur quod promissum est, hoc est, velit illud mox sibi exhiberi, sed vt patienter expectet, iuxta illud Abacuc 2. Si moram fecerit expecta illum. ita & hic significatur in tempore alicuius ingruentis calamitatis, non per impatientiam festinandum ad liberationem, vt faciunt qui illicitis modis liberari quærũt: sed patienter eam à Deo expectandam, qui non patietur fidentẽ sibi tẽtari supra vires ipsius, quique nouit tempus quo eum liberari conuenit. Sunt, qui, ne festines, exponũt pro non trepides aut metuas, quia verbũ Hebræum חָפַז Hapaz, quod propriè festinare significat, sæpe ponitur pro pauere & timore concuti, quia qui timent, festinare solent ad fugiẽdum. Vnde Psal. 103. Septuaginta verterunt; A voce tonitrui tui formidabunt, cum Hebræis sit verbum prædictum quod festinare significat. Et in Isaia 52. vbi Hieronym. vertit; Non in tumultu exibitis, Hebræis est בְחִפָּזוֹן Behippazon, hoc est, in festinatione: sicut & Deuter. 16. vbi vertit D. Hieronym. in pauore egressus es de Ægypto. Nostri ferè intelligũt, ne festines, hoc est, ne fractus impatientia desideres adesse tempus mortis, quam per obductionem intelligunt significari, ideóque magis legũt, in tempus, quàm in tempore.

4 *Sustine sustentationes Dei, coniungere Deo & sustine, vt crescat in nouissimo vita tua.*

PRimam partẽ, sustine sustẽtationes Dei, Græca nunc non habent, & sequentia sic habent: κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῇς, ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου. hoc est, conglutinare illi, & ne discedas, vt augearis in nouissimis tuis. Itaque plus significatur quàm nostra lectione, quæ habet, cõiungere Deo, nempe Deo firmiter quasi glutino quodam adhærendum, per amorem scilicet & longanimitatẽ, ita vt nulla tentatione ab eo discedatur: vnde cũ subditur apud nos, & sustine, verbum, sustine, iam nõ vt prius per tolerare aduersa est exponẽdũ, sed per expectare, vt subaudiatur, Deũ, iuxta illud; Expecta Dominum, viriliter age, Psal. 26. & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. Sic enim sustinere Dominum, est non discedere ab eo. Quod additur, vt augearis in nouissimis tuis, aut, vt nos legimus, crescat in nouissimo vita tua, significat cum multò salutis & fœlicitatis incremento Deum in tribulationibus patienter expectari, quia is solet tandem in exitu tribulationum & malorum, commutato rerum statu, suos omnibus bonis locupletare, iuxta illud; Eripiam Psal. 90. eum, & glorificabo eum, lõgitudine dierum replebo eum. Quod etiã subinde in hac vita ex parte præstat, semper autẽ & perfectissimè in huius vitæ fine, cùm re vera crescit vita hominis, quando pro momentanea & misera succedit æterna atque beata. Cæterùm illud, sustine sustentationes Dei, rectissimè sic intelligetur, vt sustentationes Dei exponantur tolerationes & expectationes quibus Deus expectatur & eius liberatio, vt sustinere sustẽtationes Dei, sit persistere in patiẽter

expect

expectando Deum. Camerarius testatur quosdam Græcorum codices habere μένον τὴν ἀναμονὴν, hoc est, sustine sustentationem.

4 *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, & in dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe.*

Græcis non est illa pars, & in dolore sustine, sed tantum πᾶν ὃ ἐὰν ἐπαχθῇ σοι δέξαι ἀσμένως, καὶ ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεώς σου μακροθύμησον, hoc est; Omne quod inductum fuerit tibi, suscipe lubenter, & in commutatione humiliationis tuæ longanimis esto, hoc est, cum succedente afflictione status prior commutatur. Est autem hic pro, applicitum fuerit, verbum vnde deriuatur ἐπαγωγὴ dictio, quam noster vertit obductionem. Ex Græcis patet humilitatem apud nos pro humiliatione & afflictione accipiendam. Illud autem, in dolore sustine, sic rectè accipitur: Cùm es in dolore, patienter fer aduersa, aut sustine & expecta Deum.

6 *Quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino humiliationis.*

ET argentum, non est Grecis, sed tantum, aurum. Homines receptibiles, vel, vt melius habent quidam libri, acceptabiles, vocat homines Deo acceptos, & electos ad vitam æternam, quos omnes per tentationes probari oportet, iuxta illud Tobiæ, quoniam acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Græcis est ἄνθρωποι δεκτοὶ, hoc est, homines acceptabiles, hoc est, qui accipiendi sunt à Deo, aut qui ei grati sunt. Cæterum hæc similitudo auri in igne suam puritatem declarantis, conseruantisque, & hominis pij in afflictionibus suam fidem ac pietatem ostendentis constanter, frequens est in scripturis & admodum apposita.

6 *Crede Deo, & recuperabit te, & dirige uiam tuam, & spera in illum.*

PRo recuperabit, est ἀντιλήψεται, hoc est, suscipiet, hoc est, subueniet tibi ac defendet te. Nostra lectio significat collapsum in fœlicitatis statum restituendum. Requirit autem imprimis fidem qua credatur Deo promittenti, ac deinde spem quæ ex ea fide statim nascitur: at quoniam promissiones Dei pertinent ad rectos corde, vt spes certa esse possit, petit & rectitudinem vitæ: Dirige, inquit, viam tuam, hoc est, rectam fac eam, & sic demum spera in illum.

7 *Serua timorem illius, & in illo veterasce.*

HAnc sententiā Græca omnino non habent, & habet sensum facilem.

8 *Metuentes Dominum sustinete misericordiam eius, & non deflectatis ab eo ne cadatis.*

9 *Qui timetis dominum credite illi, & non euacuabitur merces vestra.*

10 *Qui timetis Dominum sperate in illum, & in oblectationem ueniet uobis misericordia.*

11 *Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda uestra.*

SEquuntur sententiæ, quibus iam vniuersos timētes Deum alloquitur, adhortans eosdem ad id de quo superius egit, nempe ad fidendum & credendum Deo, tempore aduersitatis. In harum sententiarum tertia, Græca aliter habent, οἱ φοβούμενοι τὸν κύριον ἐλπίσατε εἰς ἀγαθὰ, καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶνος καὶ ἔλεος, hoc est, Qui timetis Dominū sperate in bona, & in lætitiā sæculi & misericordiæ. Quibus verbis significatur pios in rebus asperis & acerbis spem meliorum suscipere debere, & animo præsumere illud solatiū & gaudium quod à misericordia Domini profectum nullum vnquā finem est habiturum. Noster interpres paulo aliter legisse videtur, & habet nostra lectio maiorem gratiam, vt quæ constat apertius duobus membris, more aliarum sententiarum. Veniet, inquit, vobis in oblationem misericordia quam expectatis, cùm eam experti fueritis, & per eam fueritis desideratam cōsecuti salutem. Quæ sequitur quarta sententia; Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda vestra; nusquam est in Græcis. Videtur autem ab aliquo adiecta, vt sententiis de fide & spe adderetur sententia de tertia virtute theologica, nempe dilectione. Porro rectè intelligitur de lumine recreationis, vt sit sensus: Qui timetis Dominum, sic diligite illum, vt etiam in tribulationibus non relinquatis eum, & certo aliquando corda vestra consolationis lumine illustrabuntur, quamuis sententia etiam vera sit de lumine ignorātias pellente. sed in eo sensu non conuenit proposito.

12 *Respicite filij nationes hominum, & scitote quia nullus sperauit in Domino, & confusus est.*

GRęcè est, ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίας γενεὰς, καὶ ἴδετε τίς ἐνεπίστευσε κυρίῳ, καὶ κατῃσχύνθη. Respicite in priscas generationes, & videte, quis sperauit in Domino, & confusus est. Vnde patet apud nos, nationes, esse accusatiui casus, & significari nationes hominum pręcedentes incipiēdas, si quisquam ex eis sua in Deum spe frustratus sit. Conuenit cum illo Pauli; Spes non confundit. Rom. 5.

13 *Quis enim permansit in mandatis eius, & derelictus est? aut quis inuocauit eum, & despexit illum?*

DOcet hæc sententia qualem oporteat esse eum qui rectè sperat in Domino, nempe vt permaneat in mandatis eius, vel, vt habent Græca, in timore eius, & inuocet eum ita vt dignum est.

14 *Quoniam pius & misericors est Deus, & remittit in die tribulationis peccata, & protector est omnibus exquirentibus se in ueritate.*

GRæca quædam minus habent, & quædam amplius, hoc modo; Quia clemēs & misericors Dominus, longanimis & multæ misericordię, & remittit peccata, & saluat in tempore tribulationis. Quanquam illud

per μακρόθυμος καὶ πολυέλεος non habeat æditio Germanica, & videri omnino patet huc transcriptum in quibusdã Gręcis ex Ionæ 2. capite, vbi quatuor illa ponuntur.

15 *Væ duplici corde, & labijs scelestis, & manibus malefacientibus, & peccatori terrã ingredienti duabus uijs.*

APud Græcos non est mentio labiorum scelestorum, nec terræ, præter diuersitatem quæ est in aliis. Sic enim habent, οὐαὶ καρδίαις δειλαῖς, καὶ χερσὶ παρειμέναις, καὶ ἁμαρτωλῷ ἐπιβαίνοντι ἐπὶ δύο τρίβους. hoc est, væ cordibus timidis & manibus remissis, & peccatori ingredienti duas vias. Dicuntur enim hæc contra diffidentes Deo, sicut superioribus sentētiis adhortatus est ad fidendum illi, & sicut id egit tribus sentētiis, ita illis tres opponit de diffidētibus Deo. Hos dicit timidis esse cordibus, sicut & in Apocal, 21. timidi & cóiunguntur incredulis eorúmque pars dicitur futura in stagno ardenti. Vbi sicut & hoc loco timidi dicuntur qui Deo non firmiter credunt, sed cùm periculum alicuius imminet mali, Deum deserunt vt hominibus placeant: aut ad illicita aliqua remedia confugiunt vt a malis liberentur, non penitus à Deo pendētes, nec in illius liberatione confidentes. Cæterùm pro eo quod Græca habent, καρδίαις δειλαῖς, cordibus timidis, Camerarius testatur quosdã libros habere καρδίαις δισσαῖς, hoc est, duplicibus cordibus, quomodo legit noster interpres. Sunt autem duplici corde hoc loco iidem qui & timidi, qui scilicet non toto corde & firmiter Deo adhærēt, sed cum hæsitatione & trepidatione, sicut & Iacobus 1. virum duplicē animo vocat, qui non sine hæsitatione & firma fide postulat quippiam à Deo, quia partim ad Deum respicit, partim ad humana præsidia, Deo fidens quandiu nihil mali ingruit, Deo diffidens cùm mala incidunt, hoc est, vt dicit Saluator, ad tempus credens, & in tempore tentationis recedens. De manibus remissis etiam est Isaiæ 35. vbi legimus; Confortate manus dissolutas: vbi Græcis est ἀνειμέναι, sicut hic παρειμέναις, hoc est remissas, sicut & apud Paulum ad Hebræos alludētem ad locum Isaiæ: Remissas manus & soluta genua erigite. Remissæ enim manus sunt hominum diffidentium Deo in aduersitatibus & tentationibus, quia talibus non libet quæ virtutis sunt fortiter prosequi, sed mox à benefaciendo cessant, & ad malum agendum plerunque conuertuntur, vnde non male vertit interpres noster, manibus malefacientibus, sed intelligendum est de manibus ex diffidentia ad malum inclinatis Peccator ingrediēs duas vias, aut terram ingrediens duabus viis, is est, qui duobus dominis seruire studet, quique, vt ait Elias, claudicat in duas partes, nec rectè & constanter cum Deo ambulat, propter quod & Paulus monet loco prædicto, Gressus rectos facite pedibus vestris, vt ne claudicans quis erret. Quod apud nos est, & labiis scelestis; additum videtur, vt peccatis cordis & manuum atque pedum, hoc est, peccati cogitationis & operum adderētur etiam peccata linguæ.

Lucæ 8

Reg.

16 *Væ dissolutis corde qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo.*

GRæcis est, οὐαὶ καρδίᾳ παρειμένῃ, ὅτι οὐ πιστεύει, διὰ τοῦτο οὐ σκεπασθήσεται. hoc est, Væ cordi remisso quoniam non credit, propter hoc non protegetur. Et multi scripti habebant, quoniam non credunt, vnde hęc est vera lectio, Itaque dissoluti corde hic dicuntur, qui tepidè & remissè Deo adhærēt, non forti & firma fide ei coniuncti, & ideò ab eo deficientes, cùm mala & aduersa incidunt.

17 *Væ his qui perdiderunt sustinentiam, & qui dereliquerunt uias rectas, & diuerterunt in uias prauas. Et quid facient, cum inspicere cœperit Dominus?*

GRæcis tantum est: οὐαὶ ὑμῖν τοῖς ἀπολωλεκόσι τὴν ὑπομονήν, καὶ τί ποιήσετε, ὅταν ἐπισκέπτηται ὁ κύριος; Væ vobis qui perdidistis patientiam, & quid facietis, cùm inspexerit (aut visitauerit) Dominus? Itaque quod apud nos est, qui dereliquerunt, &c. additum est ad exponendum qui perdiderunt sustinentiam, scilicet qui non persistunt in fiducia erga Deum, & ceptam virtutis viam nō longanimiter prosequuntur spe securæ liberationis diuinæ & futuræ retributionis, sed fracti animo, vel ob mala incidentia vel ob illecebras voluptatum, derelicta via recta diuertunt in vias prauas. Et sunt libri qui conformiter cum Græcis habent; & quid facietis; quanquam alij habeant; Et quid facient; & rectius, quia ceptum est à tertia persona apud nos. Per inspectionis tempus significat iudicij diem; quando Deus qui nunc videtur dissimulare ad facta hominũ, & suorum non habere rationem, singulorũ facta discutiet, singulis iuxta merita reddēs & quantam suorum habeat rationem declarans. Est autem verbum ἐπισκέπτομαι idē quod ἐπισκοπέω, & significat inspicere & inuisere ac visitare: vnde est ἐπισκοπή, quod significat inspectionem vel visitationem, quo nomine aliquoties in scripturis dies iudicij significatur, vt cùm postea hoc capite dicitur; Patiētiam habebunt vsque ad inspectionem Dei. Eadem voce in eodem significatu vsus est Petrus, cum dixit; Glorificent Deum in die visitationis, &; Vt vos exaltet in die visitationis.

18 *Qui timēt Dominum, non erunt incredibiles uerbo illius, & qui diligunt illum, conseruabunt uiam illius.*

19 *Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei, & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius.*

20 *Qui timent Dominum, preparabunt corda sua, & in conspectu illius sanctificabunt animas suas.*

POst væ tribus sententiis interminatum diffidentibus, tribus vel quatuor sententiis asseritur metuentes Dominum, omnino id facturos quod prius tribus quatuórve sententiis ab eis exegit. In prima harum interpres incredibiles rursum posuit pro incredulis & diffidentibus. In secunda cùm dicitur, qui diligunt eum replebuntur lege ipsius, potest intelligi, plenam legi nauabūt operã, eique se penitus addicent, vt studium diligen

diligentium Deum significetur. Aut potest intelligi significari fructus amoris in Deum, nempe quod copiosa legis doctrina & cognitione donabuntur. Sic enim solet Dominus pietaté hominum erga se remunerare, iuxta illud Psalmi 24. Testamentum ipsius vt manifestetur illis.In tertia pro sanctificabunt,Græcè est,ταπεινώσουσι, hoc est,humiliabunt. Est autem præparare cor suum, illud componere ad seruiendum & placendum Domino,sicut 2.Par.12.dicitur de Roboam quod non præparauit cor suum,vt quæreret Dominum.

21 *Qui timent Dominum,custodiunt mandata illius,& patientiam habebunt usque ad inspectionem illius.*

22 *Dicentes: Si pœnitentiam non egerimus,incidemus in manus Domini,& non in manus hominum.*

23 *Secundum enim magnitudinem ipsius, sic & misericordia illius cum ipso est.*

TOtum illud,Qui timent Dominum,&c. vsque ad verbum incidemus, Græcis non est apud quos verbum illud cum sequentibus coniũgitur mox præcedenti sententiæ, vt qui in aduersitatibus constituti humiliant animas suas coram Deo, his verbis testentur se malle in manus Domini incidere, & ab eo castigari, quàm in manus hominum, quòd sicut est magna eius maiestas & potentia, ita etiam sit magna ipsius misericordia. Videtur enim omnino allusum hic ad illud Dauidis: 2.Reg.24. Melius est vt incidam in manus Domini, (multæ enim misericordiæ eius sunt) quàm in manus hominum.Noster interpres accepit hęc verba,quasi pertineant non ad spem in Dei misericordiam erigendam, sed ad timorem incutiendum, quasi grauius sit & peius incidere in manus Domini, quàm in manus hominum, quia ille non tantùm temporale malum inferre potest, sed etiam æternum. vt quòd hic dicitur, simile sit ei quod Susanna dicit apud Danielem: 13. Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini. Quia,vt habet Paulus ad Hebræos,10. Horrendum est incidere in manus Dei viuentis, in manus scilicet punitiuas & vltrices. Itaque adiecit de suo dicentes: Si pœnitẽtiam non egerimus sed huic sensui non ita conuenit quod sequitur. Secundum enim magnitudinem eius, sic & misericordia eius cum ipso est.Pro quo Græcis elegãter est, ὡς γὰρ ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ οὕτως καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, hoc est, Sicut enim maiestas eius,sic & misericordia eius:hoc est,quanta est eius maiestas ob quam meritò metuendus est & colendus,tanta est & eius misericordia, ob quam bene de eo sperandum est. Secundum nostram ergo lectionem hæc sententia non est subiuncta ad declarationem illius, Incidemus in manus Dei sed ad reddendum causam cur timentes Deum student sanctificare animas suas,& sese ad agendam pœnitentiam prouocant,videlicet quia non solum considerant metuendam magnitudinẽ maiestatis & potestatis ipsius, sed etiam amabilem magnitudinẽ misericordiæ eius, quæ duo ad pœnitentiam merito impellere debent.Coniũxit hæc duo etiam Dauid,di- Psal. 61.
cens;Duo hæc audiui,quia potestas Dei est, & tibi Dominne misericordia.

Caput III.

1 *Filij sapientiæ, ecclesia iustorum, & natio illorum obedientia & dilectio.*

HANC sentẽtiam Græca nunc non habent & non videtur vel pręcedentibus vel sequentibus congruere, nisi fortè addita sit tanquam prooemium dicendorum de obedientia & dilectione parentibus exhibenda. Postquam enim superioribus capitibus egit de timore Dei, illum eximiè commẽdans, & quid is efficiat aut requirat demonstrans, in principio huius capitis rectè post ea quæ pertinent ad præceptum de diligendo Deo,subiicit pleraque ad præceptum de honorandis parẽtibus pertinentia,quod inter omnia præcepta ad homines spectantia,primum est post pręcepta Deum concernentia. Sensus autem huius sentẽtiæ est:Filij sapientię,hoc est,qui à sapiẽtia rectè sunt instituti,sunt cõgregatio iustorũ, & natio,hoc est,genus eorum, est obedientia & dilectio, hoc est, tales penitus sunt dediti obedientiæ & dilectioni,habẽtque has virtutes sibi proprias & familiares, vt quæ dicenda sunt de obedientia & dilectione, tales facilè sint præstituri.

2 *Iudicium patris audite filij,& sic facite ut salui sitis.*

HIspanicum exemplar habet,ἐμοῦ τοῦ πατρὸς Me patrem audite filij, vt author libri personam patris in se suspiciat. At altera lectio habet, κρίμα τοῦ πατρὸς. Iudicium patris, quod magis placet. Vocat autem iudicium patris, sententiam patris, hoc est, id quod pater filio præscribit faciendum, & ex lege Dei illum docet.Sic,inquit, facite, sicut pater iudicat faciendum vt salui sitis. Multi libri habent,filij dilecti,at Græca tantùm habent,filij.

3 *Deus enim honorauit patrem in filijs, & iudicium matris exquirens firmauit in filios.*

DEum dicit honorasse patrem in filiis, quia honore & authoritate affecit patrem,dũm filiis præcepit honorem illi deferre,dicens:Honora patrem tuum & matrem. Iudicium matris firmauit in filios Dominus, quia præcepta & iussa matris ipse suo illo præcepto rata fecit, diuinam eis authoritatem dando. Vnde addidit explicandi causa interpres,exquirẽs,hoc est,dũ requirit vt iudiciũ & sentẽtia matris fiat à filiis, ipse illud iudicium firmium reddidit super ipsos filios.

4 *Qui diligit Deum,exorabit pro peccatis, & continebit se ab illis,& in oratione dierum exaudietur.*

5 *Et sicut qui thesaurizat,ita & qui honorificat matrem suam.*

GRæca aliter quædam habent, & pauciora. Sic enim pro his duabus sententiis vnicam habent,ὁ τιμῶν πατέρα, ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, καὶ ὡς ὁ ἀποθησαυρίζων ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ. Qui hono

honorat patrem, expiat peccata, (vel veniam impetrat peccatorum,) & qui honorat matrem suam, est velut qui thesaurizat. Duo ergo bona significat filios assequi per honorem parentum, nempe malorum admissorum condonationem, & bonorum siue temporalium siue spiritualium comparationem. Per quæ significat quàm sit honor parentibus delatus Deo gratus, vtpote propter quem & facilius exaudit deprecantes pro peccatis, & copiosius bona sua eis communicat. Vt ergo nostra lectio proposito conueniat, cum dicitur; qui diligit Deum, intelligédum est; Qui diligit Deum, adimplendo præceptum honorandi parentes, de quo hic agitur; is exorabit pro peccatis, hoc est, facile impetrabit veniam admissorum peccatorum: insuper & Dei dono continebit se ab illis, ne rursum in ea incidat, & in oratione dierum suorum; hoc est, in orationē quotidiana qua omnibus diebus vitæ suæ orat, exaudietur.

6 *Qui honorat patrem iucundabitur in filijs, & in die orationis suæ exaudietur.*

7 *Qui honorat patrem, vita viuet longiore: & qui obedit patri refrigerabit matrem.*

EXplicatius iam aperit bona quæ consequuntur filij honorando parentes. Et primum quidem dicit, quod iucundabitur in filiis, quia cùm omnes naturaliter posteritatem desiderent, Dei beneficio talis desideratum semen obtinebit, idque tale quod non mœrorem, sed voluptaté afferet. Deinde quod omnium votorum suorum a Deo compos fiet. Et peculiariter quod vita viuet longiore iuxta legis promissionem, vt sis longæuus super terram. Præterea quod refrigerabit matrem, hoc est, eam recreabit & reficiet, pro doloribus ipsius, & sollicitudine, gaudio & quiete animi eam afficiens. Est enim hic verbum ἀναπαύσει, vt & apud Matth. 11. Venite ad me omnes, & ego reficiá vos, vnde est ἀνάπαυσιν, quod interpres ibi vertit requiem: Et inuenietis requié animabus vestris. Ierem. 6 vertit. Et inuenietis refrigerium animabus vestris. Pro obedit patri, Græcis est, qui obedit Domino.

Exo. 20. Deut. 5. Mat. 15. Mar. 7. Ephes. 6. Gen. 27.

8 *Qui timet Dominum honorat parentes, & quasi dominis seruiet his qui se genuerunt.*

9 *In opere & sermone & patientia honora patrem tuum.*

10 *Vt superueniat tibi benedictio à Deo, & benedictio illius in nouißimo maneat.*

11 *Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta.*

DOcet ad timorem Domini pertinere honorem parentum, & in quo hic honor consistat, nempe vt filij non tantum externam eis reuerentiam deferant, sed pro beneficio generationis seruiant eis táquam dominis suis, non gerendo se erga eos tanquam sibi pares, sed tanquam superiores suos, quorum iussis sit obediendum, & quorum commodis sit studendum. Modum honoris debiti magis explicat, cum subiicit:

Honora patrem tuum in opere & sermone, promptè scilicet illi obediendo, seruiendo, & subueniendo, ac benignè & humiliter ei loquendo. Noster addidit tertium, quod non est Græcis, Et omni patientia, vt videlicet patienter toleret filius parentum defectus si qui sint, & preceptorum rigorem non detrectet. In eo quod sequitur, & superueniat tibi benedictio à Deo: Græcis pro à Deo, est, ab hominibus. Nec est eis illud quod adiicitur, & benedictio illius in nouissimo maneat. Deinde per causalem sequitur; Benedictio enim patris, &c. Quæ sententia significat quàti Deus faciat vel benedictionem vel maledictionem filiorum à parentibus profectam, cùm Deo faciente fiat vt ad benedictionem parentum domus filiorum, hoc eo, eorū familiæ & res stabiliantur: contrà ad eorum maledictionem etiam fundamenta domorum eradicentur, hoc est penitus subuertantur eorum domus, familiæ atque progenies, quemadmodum patuit in benedictione & maledictione Noe & aliorum patriarcharum. Lege & Aug. lib. 21. de ciuitate Dei, ca. 8. quid maledictio matris in decem filiis operata sit. Ad Noe maledicentem suo filio Cham respexisse etiam videtur Sapiens hic, cùm subiecit:

12 *Ne glorieris in contumelia patris tui, non est enim tibi gloria sed confusio.*

13 *Gloria enim hominis ex honore patris sui, & dedecus filij pater sine honore.*

INsinuat ergo non imitandum Cham, qui nudatum patrem ridendum fratribus exposuit. Sunt enim quidam adeo peruersi & impij, vt ex parentum ignominia sibi gloriam quærant, volentes eis videri & sapientiores & meliores, gloriantésque quòd eos superét, & ob id eorum vitia & ignominiam quam celare debuerant prædicantes. Cuius exemplum etiam est in Absalone, qui causabatur nó fuisse constitutum à rege quenquam qui audiret quærentes iudicium. Porro, contumelia, hic ponitur pro ignominia & infamia. Græcè enim est ἀτιμία, sicut & mox postea, vbi habemus: Non est enim tibi gloria, sed confusio. Vbi Græcis est, οὐ γάρ ἐστί σοι δόξα πατρὸς ἀτιμία, hoc est, non est enim tibi gloria patris infamia. 2. Re. 15

14 *Fili suscipe senectam patris tui, & non contristes eum in vita illius.*

15 *Et si defecerit sensu veniam da, & ne spernas eum in virtute tua:*

HIc iam docet ad honorem parentum peculiariter pertinere, vt filij parétum inopiæ succurrant, eos non contristent, eorúmque defectus tolerent, nec ob illos contemnant. Pro, suscipe senectam patris tui, Græcis est, ἀντιλαβοῦ ἐν γήρᾳ πατρός σου, hoc est, subleua vel suscipe in senectute patré tuum. Vnde & nostra lectio sic est accipienda, vt suscipere senectam, sit eam subleuare, succurrendo inopiæ eius, & consolatione eam erigendo, cùm sibi ferè senes sufficere non possunt. Et quoniam non solum egestas senibus obtingere solet, sed & sapientiæ atque

prudentiæ defectus, rectè subiungit: si defecerit sensu, hoc est prudentia, est enim Græcis σύνεσιν, veniam da: nec spernas eum in virtute tua, hoc est, propter vires tuas, videlicet quia illum iuuenis superas acumine mentis & fortitudine corporis.

16 *Eleemosyna enim patris non erit in obliuione. Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia ædificabitur tibi.*

Eleemosynam patris vocat beneficẽtiam patri exhibitam, siue cùm subuenitur necessitati, siue dum ignoscitur eius deficientiæ. Cæterum dubium est quid sit quod sequitur, pro peccato matris restituetur tibi bonum. Et quidam sunt libri qui habent, pro bono facto matris. Sic enim quidam corrigendum putauerunt, quòd absurditas alioqui in sermone videretur, cùm tamen Græcis sit, ἀντὶ ἁμαρτιῶν, hoc est, pro peccatis, quamuis illis non addatur, matris. Lyranus exponit pro peccato matris, hoc est, pro eleemosyna ad remissionem peccati eius facta, vt sit sensus: Restituetur tibi bonum pro eo quod fecisti pro peccato matris delendo. Vrbanus peccatum hic accipit pro hostia pro peccato, sicut accipitur 2. Cor. 5. cùm dicitur Christus factus pro nobis peccatum, vt significetur eleemosyna & sacrificium pro matris peccato oblatũ. Sunt qui simplicius & melius intelligunt pro peccato matris tolerato à te patienter. Græcis pro duobus illis membris, quæ nos legimus: Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia ædificabitur tibi, tantum est, καὶ ἀντὶ ἁμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεταί σοι, hoc est, & pro peccatis reædificabitur tibi. Quo significatur compensatio, qua in peccatis eius qui benefacit parentibus habetur ratio, vt cum propter peccata sua mereatur pœnam, remissis peccatis, & liberetur à debita pœna, & Dei beneficio reparetur atque erigatur, quomodo quidam interlegunt illud, Isaiæ 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Ad hunc sensum vt nostra lectio accedat, illud, pro peccato matris, intelligi potest significare peccata quæ filij frequenter, in iuuentute maximé committunt contra parentes, quorum punitionem euadunt per beneficẽtiam postea eis præstitam. Itaque sensus erit: Beneficentia patri exhibita non erit in obliuione coram Deo, sed illius Deus semper recordabitur. Nam pro peccatis à te subinde prius in matrem commissis, cum grauis deberetur tibi punitio, restituetur tibi bonum à Deo, & per iustitiam quam operaris erga parentes, fiet tibi ædificatio, hoc est, recuperatio & restitutio eorum bonorum, quæ per peccata tua amisisti, aut vt amitteres meruisti. Aut genitiuus, matris, construi potest cum bonum, vt sit sensus: pro peccatis tuis restituetur tibi bonum matris, hoc est beneficium quod matri contulisti, sicut eleemosinam patris vocat, eam, quæ patri est impensa, benignitatem. Quod obscurius his verbis est dictum, clarius explicatur sequenti sententia.

17 *Et in die tribulationis commemorabitur tui, & sicut in sereno glacies, soluentur peccata tua.*

IN verbo commemorabitur, intelligitur ipsa patris eleemosyna, significatúrque quòd ea in die tribulationis pro te causam tuam aget apud Deum, ita vt aliis afflictis tu sis liber, aut in tribulationem aliquam merito tuorum peccatorum prolapsus, ab ea merito beneficentiæ patri exhibitæ libereris, ita vt sicut glacies soluitur per auræ serenitatem, solis scilicet ardore tunc glaciem dissoluente: sic etiam tunc soluantur peccata tua, & pro tristibus læta succedant. Apta comparatione peccata glaciei, eleemosynam verò serenitati ac solis splendori comparat, quòd sicut glacies frigoris rigore concrescit, ac tristitiam temporis inducit: ita & peccata ex charitatis defectu contrahuntur, ac calamitatum mœrorem afferunt. Sicut autem per solis splendorem & ardorem glacies soluitur, eáque soluta, succedit auræ fauor & gratia: ita & per eleemosynam, mentis frigiditate sublata, redit Dei benignitas & beneficentia. Notandum autem quantam emphasim habeat quòd in die tribulationis dicat peccata soluenda, sicut in sereno glacies, significans diem tribulationis vertendam in diem serenam, ac cum aliis erit dies nubilus, misericordi fore serenum.

18. *Quàm malæ famæ est qui dereliquit patrem, & est maledictus à Deo qui exasperat matrem.*

PRo, malæ famæ, Græcis est, βλάσφημος, quę dictio significat & maledicum & execrabilem, hoc est, eum qui apud omnes malè audit. In quo secundo significatu accipitur à quibusdam hoc loco, vt bene verterit interpres, quàm malæ famæ est is qui derelinquit patrem; non succurrendo scilicet ei in necessitatibus ipsius. Potest tamen quo Græcis est, ὡς βλάσφημος, iuxta primam significationem verti etiam sic veluti blasphemus, hoc est, maledicus, vt alludatur ad legem quę est Exod. 21. & Leuit. 20. Qui maledixerit patri suo ac matri, morte moriatur: & significetur eum qui patrem in necessitate deserit, morte dignum esse, non secus quàm is qui patri suo maledicit. Cui sensui magis conuenit quod sequitur; & est maledictus à Deo qui exasperat matrem; hoc est, qui eam, vel sua rebellione vel sua desertione ad iram prouocat & exacerbat.

19 *Fili in mansuetudine opera tua perfice, & super hominum gloriam diligêris.*

POst doctrinam eam qua specialiter hortatus est ad humanitatem & beneficentiam parentibus exhibendam, progreditur ad docendum generalem tum humanitatem tum beneficentiam: primum quidem humanitatem & modestiã erga omnes exhibendam requirés, deinde & beneficẽtiam egenis omnibus præstandam. Fili, inquit, cum mansuetudine opera tua perfice atque exequere. Mansuetudo enim valde com-

commendat hominis opera, eáque vtiliorã aliis reddit: vnde sequitur; & super hominum gloriam diligeris; pro quo Græcis est, καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου δεκτοῦ ἀγαπηθήσῃ, hoc est, ab homine probato diligeris, vel pro homine probato, accepto vel grato diligeris. Nam præpositio ὑπὸ nonnunquam ponitur ἀντὶ τοῦ παρ. Nostra lectio sic rectè accipitur, propter mansuetudinem diligeris magis quàm ob gloriam hominum, hoc est, splendorem aliquem & excellentiam humanam. Quo significatur, mansuetudinem homini magis conciliare dilectionem aliorum, quàm gloriam & sublimen aliquem apud homines statum, qui metum potius incutit quam amorem: Aut est sensus: præter gloriã quàm apud homines obtinebis, etiam consequeris hoc vt ab eis diligaris.

Philip. 2. a
20 *Quanto magnus es humilia te in omnibus, & coram Deo inuenies gratiam.*

QVoniam mansuetudo subsistere nequit, nisi per humilitatem, rectè post mansuetudinem hortatur ad humilitatem & modestiam, quam etiam Christus mansuetudine coniunxit, dicens; Discite à me quia mitis sum & humilis corde. (Matt. 11.) Græcis autem est; Quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus: pro eo quod est; quanto maior es, tanto magis humilia te. Cuius sententiæ vtilissimæ rationem duplicem reddere licet, alteram ad homines alteram ad Deum pertinentem. Nam quod ad homines attinet; quo quis in sublimiori gradu est constitutus, sicut magis subiectus est multorum inuidiæ, & cùm multis negotia communia habere debet: ità magis adniti debet, vt modestia ac demissione sui & inuidiam declinet ac superet, & facta sua commendet; vtilioráque reddat. Quod verò ad Deum pertinet, quò quis maior est, hoc demissius agnoscere debet se plura à Deo accepisse, itémque se ad ampliorem rationem illi reddendam astrictum esse, iuxta illud Gregorii homil. 9. in euang. Cùm augentur dona, rationes etiam crescũt donorũ. Tantum ergo humilior, atque ad seruiendum Deo promptior quisque debet esse ex munere, quantò se obligatiorem esse conspicit in reddenda ratione. Diuus Augustinus citat hanc sententiam libr. de sancta virginitate cap. 31. vbi legit tanto humilia. Ei indicat tertiam rationem huius sententiæ, nempe propter maius superbiæ periculum. Mensura, inquit, humilitatis cuique ex mensura ipsius magnitudinis data est, cui est periculosa superbia, quæ amplius amplioribus insidiatur. Post hanc sentẽtiam sequitur apud Græcos in Complutensi æditione sententia quæ in nostris deest, & similiter in Germanico exẽplari, qua declaratur quod dictum est; coram Deo inuenies gratiam. Multi excelsi & gloriosi, sed mansuetis reuelantur secreta. Cui conuenit illud Psalmi: Docebit mites vias suas. Sed quod sequitur magis cohæret cum nostra lectione. (Psal. 24.)

21 *Quoniam magna potentia Dei solius, & ab humilibus honoratur.*

Ideo, inquit, inuenies gratiam coram Deo per humilitatem quia solus Deus est cui competit magna potentia, quia solus omnia quæ vult facit: & ab humilibus honoratur, quia illi eius potentiam agnoscere se declarant, dum humiliant se sub potenti manu Dei, cùm contrà superbi qui Deo obedire recusant, nec eum metuunt, Dei honori quantum in ipsis est, detrahunt. Vnde & Iacobus secutus Salomonem dicit; Deus superbis resistit, humilibus autẽ dat gratiam. Iaco. 4.

22 *Altiora te ne quæsieris: & fortiora te ne scrutatus fueris.*

POst humilitatem & modestiam in agendo & conueniendo aliis, requirit & humilitatem in appetẽda scientia & rerum cognitione. Addunt Græca in Complutensi æditione in vtroque membro aduerbium aliquod; Altiora te ne quæsieris ἀναισθήτως, hoc est, imprudenter vel inconsideratè: & fortiora te ne scrutatus fueris ἀφρόνως, hoc est, stultè, quasi non prohibeatur omnis horum inquisitio, sed tãtum immodica & stulta. Sed germanica æditio hæc aduerbia non habet. Altiora & fortiora vocat maiora & difficiliora, quàm vt quis ea assequi intelligendo possit quæque superant intelligentiæ vires. Hoc ergo hic monet Sapiens quod Paulus: Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. Periculum quod est in hoc vitio curiositatis & temeritatis, indicat Sapiens in Prouerbiis: Qui scrutator est, inquit, maiestatis, opprimetur à gloria. (Prou. 25 a; Rom. 12; Prou. 25)

23 *Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus.*
24 *Non est tibi necessarium ea quæ abscondita sunt videre oculis tuis.*
25 *In superuacuis rebus noli scrutari multipliciter, & & in pluribus operibus eius non eris curiosus.*

GRæcis non est illa pars, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus, sicut nec in sequenti sententia, vbi idem apud nos repetitur. Videtur appositum vt operibus nostris Dei opera opponantur, quasi dicat, cogita assidue opera quæ tibi incumbunt facienda, Dei vero pleraque opera noli curiosè inquirere. Cuius causa prima subiungitur: Non est enim tibi necessarium ea quæ abscondita sunt; hoc est, quæ captum tuum excedunt, quæque Deus hominibus non voluit manifestare, videre oculis tuis, quasi dicat necessariis rebus cognoscendis tãtum vacandum est. Vnde subdit; In superuacuis rebus, hoc est, in superfluis, quæque ad vitæ institutionem & necessariam vel vtilem cognitionem non pertinent, noli scrutari multipliciter.

26 *Plurima enim super sensum hominum ostensa sunt tibi.*
27 *Multos enim supplantauit suspicio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum.*

PRiori sententiæ secuoda redditur ratio cauendæ curiositatis. Plurima enim, intelli

quit, super sensum, hoc est, supra intelligentiam, & captum hominum ostensa sunt tibi: Græcè enim est, πλείονα γὰρ τῆς συνέσεως ἀνθρώπων ὑπεδείχθη σοι: hoc est, plura enim quàm sensus hominum capiat, ostensa sunt tibi. Quo significat non omnia quæ ostensa sunt curiosè inquirenda, quod pleraque captum nostrum excedant: Aut inter ea quæ nobis ostensa sunt, & quæ vel scire vel facere nos oportet, esse multa quæ vires nostræ intelligentiæ superant, vt satis sit in illis ingenium occupari, nec debeat etiam ad alia transcendere. Tertia deinde subiicitur ratio, à curiositate scientiæ dehortans, cùm dicit: Multos enim supplantauit, &c. Quod Græcè est, Multos enim decepit opinio eorum vana, & cogitatio mala labefecit, mentem vel mentes eorum. Est enim pro supplantauit, ἐπλάνησεν, decepit, quod etiam Latinis significat nonnunquam supplantare. Et pro sensus, est διάνοιαν, vel διανοίας, hoc est, mentem vel mentes. Sed interpres sæpe sensum pro mente ponit & pro intelligentia. Significatur ergo multos deceptos & vanos effectos, quòd suspicarentur & opinarentur se intelligere quæ non intelligebant, nec intelligere poterant, quemadmodum patuit in philosophis plerisque & hæreticis, qui dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Roma. 1. Sequitur post hæc in æditione Complutensi sententia, quam nec nos nec Germanicum exemplar habet: Pupillas non habens carebis luce intelligentiæ autem expers, ne profitearis. Quo significatur, cognitionem in professione debere esse quasi pupillam in oculo, qui lucem percipere non potest, nec toti corpori eam communicare, si careat pupilla, hoc est, visu qui in pupilla residet. Ita cognitionis expers non potest aliis lucem communicare, vnde à professione & doctrina abstinere debet.

28 *Cor durum habebit malè in nouissimo, & qui amat periculum in illo peribit.*

COr durum, vocat cor pertinax & obstinatum in malo, & in sua præconcepta opinione, quódque non cedit aliorum monitis: id etsi aliquandiu toleretur à Deo propter pœnitentiam, tamen in nouissimo, hoc est, tandem malè habebit, quia affligetur malo, idque eo grauius, quia iuxta Paulum secundum duritiam suam & impœnitens cor suum thesaurizauit sibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei. Talis etiam rectè dicitur amare periculum, quia sic se gerit ac si amaret, dum monitus de periculo vitare illud non vult, proinde dignus est qui in illo quod amauit pereat. Generaliter tamen amat periculum omnis peccator qui id amat in quo subest periculum. Et videtur hæc generalis sententia subiuncta occasione curiositatis à qua dehortatus est, monstrato periculo quod illi subest, vt significet merito curiosos illos perituros, si periculo demonstrato pergant in sua curiositate. Benè etiam post præcepta humilitatis subiicit quædam contra superbos, qui duro corde salutaria monita non recipiunt.

29 *Cor ingrediens duas vias non habebit successus, & prauum Cor in illis scandalizabitur.*

HAnc sententiam Græca nunc habent, conuenientem tamen habet sensum. Quod autem cor ingrediatur duas vias, ex superiori capite intelligitur, nempe quod non syncerè Deum quærit, sed duobus dominis vult seruire. Huiusmodi dicit scandalizandum in illis duabus viis, hoc est, scandalum & offendiculum passurum atque ruinam, per hoc quod nó syncerè rectam viam ambulat sed duas vias sectatur, partim Deo, partim mundo seruiens. Legitur autem hic versus variè. Nam pro, successus, quidam libri habebant, requiem: alij, successus vel requiem: pro prauum cor, quidam habent prauicors, alij prauicordius, alij prauus corde, alij praui cor. Tanta est codicum varietas.

30 *Cor nequam grauabitur in doloribus, & peccator adiiciet ad peccandum.*

GRæca pro, cor nequam, rursum habent vt prius, καρδία σκληρά, Cor durum, quod vere dicitur cor nequam, vt quod sit deploratæ malitiæ. Hoc dicit grauandum in doloribus, quia sibi semper maiores & grauiores parat dolores & mala, thesaurizans sibi iram, quia peccator, hoc est, qui peccatis totus est deditus, nullis monitionibus reuocatur à peccatis, sed præcedentibus peccatis semper adiiciet ad amplius peccandum, pro quo Græcis est, Peccator addet peccata super peccata.

31 *Synagogæ superborum non erit sanitas, frutex enim peccati eradicabitur in illis, & non intelligetur.*

PRo synagogæ, Græcis est, ἐν ἐπαγωγῇ, aut ἐπαγωγή. Hac autem dictione capite superiori & aliis locis vtitur interpres pro punitione & malo quod alicui inducitur atq; infertur, vnde sensus est; In punitione superbi non est sanitas, hoc est, superbi qui noluerũt audire salutaria monita, sed ea duro corde reiecerunt, perseuerantes in peccatis, cùm tempus punitionis illis aduenerit, puniẽtur sine reparatione & curatione. Noster legisse se declarat συναγωγή. Quod sequitur, aliter Græca sic habent; Viæ eius eradicabuntur, planta enim malitiæ radices misit in eo, hoc est, quoniam malitia ita in ipso hæsit & fixa fuit vt radices firmas in eo miserit, nec vllis monitionibus ab ea diuelli se passus est, ideo suo tempore viæ eius penitus eradicabũtur, vt restitui non possit. Vnde facilè intelligi potest quomodo nostra lectio sit accipiẽda, nempe; Congregationem superborum, qui nunc nullam volunt admittere curationem, suo tẽpore etiam sine curatione perdẽdam, quia frutex peccati, hoc est, omnis eorũ ad peccandũ potestas, in qua iam bene radicati videntur & firmati, eradicabitur pœnitus & tolletur ab eis, ita vt amplius nó intelligatur, nec agnoscatur esse vel fuisse, hoc est, tolletur sic vt non supersint reliquiæ, iuxta illud; Vidi impiũ superexaltatum & eleuatũ sicut cedros libani: Et transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius. Psal. 36.

32 Cor

32 *Cor sapientis intelligitur in sapientia, & auris bona audiet cum omni concupiscentia sapientiam.*

Græca habent: Cor hominis intelligentis cogitabit parabolam, & auris auditoris desiderium sapientis. hoc est, Cor hominis intelligentis meditatur sermones reconditos, eius cogitatio est in grauibus & abditis scripturæ sacræ sententiis & mysteriis, & aurem attentam desiderat sapiens, vel auris attenta desiderat sapientem, hoc est, non diuellitur ab eo, sed eum audire cupit. Vnde nostra lectio sic commodè accipitur: Cor sapientis agnoscitur per hoc quod sapientiam lubenter audit, atque de ea meditatur. Hoc enim conuenit cum eo quod sequitur, & auris bona audiet cum omni concupiscentia sapientiam. Quidam libri habent, intelligetur, alij intelligitur, futurum tempus magis conuenit cum Græcis.

33 *Sapiens cor & intelligibile abstinebit se à peccatis, & in operibus iustitiæ successus habebit.*

¶Hanc sententiam Græca non habent, & per sese facilis est.

34 *Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.*

Post doctrinam humilitatis & modestiæ digreditur ad doctrinam beneficentiæ omnibus egentibus exhibendæ, quam multis prosequitur capite sequenti. Pro resistit peccatis, Græcis est, ἐξιλάσεται ἁμαρτίας, hoc est, expiat peccata. Debet autem per comparationē intelligi, vt sit sensus: Sicut ignē extinguit aqua, &c. quomodo citat Diuus Cyprianus in sermone de eleemosyna, & lib. 3. ad Quirinum. vbi & pro, resistit peccatis, legit, extinguit peccatum. Sic citatur etiam in libr. de rect. Catho. conuer. in operibus August. Est autem apta hæc comparatio, consistens in hoc, quod sicut ignem ardentem & lædentem aqua sic extinguit vt non lædat, imo ne sit quidem: ita eleemosyna sic peccata extinguit & expiat, vt quæ instar ignis hominem læderent & perderent, atque in ignem inextinguibilem mitterent, amittant perdendi vim, & omnino esse desinant, quia intuitu eleemosynæ remittuntur. vnde Daniel, Peccata, inquit, tua eleemosynis redime. Noster ergo rectè dixit eleemosynam resistere peccatis, quia cùm peccata vrgeant & exigant vltionem, eleemosyna placando Deum illam impedit, & vt remittatur impetrat. Iudicium enim sine misericordia ei qui non facit misericordiā. Superexultat autem misericordia iudicium. D. Cyprianus in sermone de eleemosyna, per aquā mysticè intelligit baptismum, & per ignem, gehēnam. Hic, inquit, ostēditur & probatur, quia sicut lauacro aquæ salutaris, gehennę ignis extinguitur, ita eleemosynis atque operationibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua & iugis operatio, baptismi instar imitata, Dei rursus indulgentiam largitur.

Dani. 4.

Iacob. 2.

35 *Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum, & in tempore casus sui inueniet firmamentum.*

Perperam hic versus legitur in multis libris qui habent: Et Deus prospector est, eius qui reddit gratiam; vt deinde noua sequatur sententia, Meminit in posterum, & intelligunt relatiuum, qui, referri ad pronomen, eius, vt significetur Deum prospicere eum qui alteri gratiam facit & miseretur, cùm ad Deum debeat referri. Nam Græca habent, ὁ ἀνταποδιδοὺς χάριτας μέμνηται, Et: Deus reddens gratias meminit. Illud enim, prospector eius, non est Græcis. Legendum, est ergo apud nos sine verbo, est, Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum; quomodo multos libros manuscriptos habere deprehendi. Et est sensus: Deus conspector vel prospector ipsius eleemosynæ, Deus, inquam, qui retribuit gratias pro grana alteri præstita, is meminit eius eleemosynæ in futuro tempore cum mala incidunt, vt tunc intuitu eleemosynæ à malis præseruet, aut liberet eum qui fecit eleemosynam, & ille in tempore casus sui, hoc est, cum inciderit in peccata, vel potius in calamitates aliquas, inueniet firmamentum, in quo scilicet consistat, vt non penitus pereat, sed sustentetur & conseruetur, hoc est: consequetur sustentationem & subleuationem intuitu misericordiæ præstitæ. Eleemosyna enim, inquit Tobias, ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Tob. 4.

Caput quartum.

1 *Fili eleemosynam pauperis ne defraudes, & oculos tuos non transuertas à paupere.*

PRO, eleemosynam, Græcis est ζωὴν, hoc est, vitam. Dicitur autem non defraudes vitam pauperis, pro non defraudes pauperem eo quod ad vitam ei est necessariū, hoc est, victu. Nam sicut βίος Græcis & vitam significat & victum, ita & ζωή. Et apud nos ergo, nō defraudes eleemosynam pauperis, positū est, pro non defraudes pauperē eleemosyna: quanquam non est Gręcis propriè defraudes, sed ἀποστερήσῃς, hoc est, priues, vt significetur pauperi subtrahi quod eius est, & ei debetur. Est enim eleemosyna pauperis, ea quæ ei debetur, aut quam ille petit. Secunda pars Græcis est, καὶ μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμοὺς ἐνδεεῖς, & ne protrahas oculos indigentes, hoc est, non sinas pauperes diu in te respicere dum petunt eleemosynam, nec protrahas eorum desiderium, sed da citò quod dandum est. Nostra lectio idem significat, oculos scilicet non transuertendos à paupere, vt cùm ille intentè respexerit petens eleemosynam, non in diuersam partem oculos nostros vertamus, dissimulando nos videre quod ille in nos respiciat. Simile habetur Tob. 4. Noli auertere faciem tuam ab vllo paupere, sic enim fiet vt nec a te auertatur facies Domini. Ab hoc inclemētiæ vitio magis adhuc reuocat sequenti sententia.

Tob. 4.

2 *Animam esurientem ne despexeris, & non exasperes pauperem in inopia sua.*

Despicimus animam esurientem, cùm non dignamur ad eius inopiam attendere, ac declaramus nos ea non moueri ad misericordiam: quod quia cùm fit, malum inopis augetur, & pauper magis exacerbatur, bene subiicitur, & non exasperes pauperem in inopia sua, tua scilicet dissimulatione eius malum duplicando, eumque ad irā atque tristitiam pronocando, vt iam duobus malis affligatur, inopia scilicet & tristitia, vel ira ex neglectu sui cōcepta. Græca pro despexeris, habent λυπήσῃς, hoc est contristes, & pro, non exasperes pauperem, habent μὴ παρελκύσῃς ἐνδεᾶ, non protrahas virum. Itaque significatur idem quod sequenti sententia, benignitatem scilicet non protrahendam, ne dilatione pauper torqueatur.

3 *Cor inopis ne afflixeris, & non protrahas datum angustianti.*

4 *Rogationem contribulati ne abiicias, & ne auertas faciem tuam ab egeno.*

Græca priorem partem primæ sententiæ paulo habent efficatiorem; Cor irritatū ne conturbes. Significat offensionem hominis inopis ex miseria commotam, non esse augendam cunctatione ac despectione, multo verò minus acerba verborum repulsione. Secunda pars docet etiam citò dandum, iuxta illud Prouerb. 3. Ne dicas amico tuo; Vade & reuertere, & cras dabo tibi, cùm statim possis dare. His sententiis multis quibus ab inclementiæ vitio reuocat idem sæpius inculcando, indicat & quàm malum hoc inhæreat fixè corruptæ hominum naturæ, & quàm multa mala hoc in se complectatur. Primum quia per hoc subtrahitur pauperi quod ei debetur, imo vita ipsa: Deinde quia per hoc additur afflicto afflictio. Et ne putetur hæc ab immisericorde impunè fieri, subiicit inopi neglecto dari occasionem maledicendi, vt si non moueamur ad misericordiam alieno malo, saltem nostri mali metu moueamur. Et cuius non metuimus vim atque potentiam, saltem metuamus malam imprecationem. Dicit ergo.

5 *Ab inope ne auertas oculos tuos propter iram, & ne relinquas quærentibus tibi retro maledicere.*

6 *Maledicentis enim tibi in amaritudine animæ, exaudietur deprecatio illius, exaudiet autem eum qui fecit illum.*

Ne enim quis contemnendam putet huiusmodi maledictionem pauperum, dicit eius imprecationem Deum exauditurū, vtpote qui eum creauit, & proinde eius curam gerit, & sibi imputat factam iniuriam pauperi creaturæ suæ irrogatam. Ad insinuandam enim iustam maledictionem quā Deus exaudiat, additur, in amaritudine animæ, hoc est, eius qui tibi male precatur non ex vanitate, non ex iniquitate, sed ex amaritudine animæ, quā tu iniquè in eo pronocasti. Notandum autem illud, propter iram, in quinta sententia, non esse Græcis. Et potest intelligi vel de ira Dei, vel potius de ira pauperum. Quod nos habemus, non relinquas quærentibus tibi retro maledicere; clarius Græca habent, Et ne des locum homini maledicendi tibi, vnde nostra lectio sic est ordinanda: quærentibus, hoc est, postulantibus à te eleemosynam, non relinquas tibi retro maledicere, hoc est, non des occasionem vt malè precentur tibi, idque retro; hoc est, secreto & post tergum, quia scilicet tibi ob paupertatem non audent coram maledicere, quasi dicat, Non sis securus etiamsi non audias eos tibi malè præcantes, time etiam eorum occultam imprecationem, quam tāquam iustam iustus Deus & pauperum protector exaudiat.

7 *Congregationi pauperum affabilem tè facito; & presbytero humilia animam tuam, & magnato humilia caput tuum.*

Græcis non est dictio, pauperum, quam interpres de suo addidit, quia & prius & postea de pauperibus agitur. Nec est, affabilem, sed προσφιλῆ, hoc est, amabilem. Nec est, presbytero humilia animam tuam, sed tantum quod sequitur; Et magnato (pro magnati) humilia caput tuum; ita vt sit sententia bimembris, qua præcipitur moderatio ad dignitatem & conditionem personarum accommodanda, vt scilicet cum multitudine comiter atque æquabiliter viuamus, sicque nos amabiles præbeamus: aduersus verò principem reuerentiam exhibeamus, cumque eo nos modestè & submissè geramus. Nam apud populum cum quo viuendum est æquo iure, superbia hominis se supra cōmunem conditionem efferentis importuna est & odiosa, comitas verò grata: apud principem verò nimia familiaritas & fiducia, cōtemptum adfert.

8 *Declina pauperi sine tristitia aurem tuam, & redde debitū tuum, & responde illi pacificè in mansuetudine.*

Et hic Græcis non est illud, & redde debitum tuum, vt sit etiam bimembris sententia, qua duo præcipiuntur, videlicet vt & pauperum preces benignè audiantur, & eisdem benignè atque amicè respondeatur. Nec est illis, responde illi pacificè, sed εἰρηνικὰ hoc est, pacifica, atque sic habebant scripta plæraque quæ erant ad manum antiqua, & Dionysius: Pacifica autem respondere, est ea dicere quæ animo eius pacem & tranquillitatem sunt allatura. Reddit debitum suum pauperi, qui lubenter eum audit, & benignè ei respōdet, & pro facultate sua ei succurret.

9 *Libera eum qui iniuriam patitur de manu superbi, & non acidè feras in anima tua.*

Posteriorem partem sic habent Græca, καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν σε, hoc est, non sis pusillanimis in iudicando, vel vindicādo. Nam hoc loco iudicare pro vindicare positum videtur, vt hoc præceptum pertineat potissimum ad iudicem vel magistratum, quē monet Sapiēs, vt eum qui se defendere

non poteſt,liberet de manu potentioris, atque in ea re non ſit paruo animo, vt ſcilicet ob metum aut gratiam potentis,omittas ſuccurrere pauperi pro officio.Itaque dum noſter vertit,non acidè feras;dictio,acidè, non deriuatur ab acidus, ſed à dictione Græca accedia,pro quo vulgo dicitur accidia: vnde & hic multi libri ſcripti habent accidè,quomodo interpretem vertiſſe veriſimile eſt, ſicut & cap.6.vertit; non accedieris in vinculis eius, proinde dictio acidè vel accidè hic pronuncianda eſt penultima longa. Senſus ergo noſtræ lectionis eſt:hanc quam dixi præſtandam liberationem non feras in animo tuo accidè,hoc eſt,cum tædio & triſtitia,hoc eſt,non ſit tibi tædioſum eam præſtare,libenter & volenti animo eam impende. Sunt qui pro,in anima tua,habent, in manu tua,ſed corruptam eſſe hanc lectionem ſatis Græca indicant.

10 *In iudicando eſto pupillis miſericors ut pater, & pro uiro matri illorum.*

11 *Et eris tu uelut filius altiſſimi obediens, & miſerebitur tui magis quàm mater.*

IN his duabus ſententiis addita ſunt ab interprete duo illa adiectiua, miſericors & obediens,quæ Græcis non ſunt.Præceptum hoc præſtitit Iob 21.qui de ſe dicit;Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non eſſet adiutor, & cor. viduæ conſolatus ſum. Pater eram pauperum Cumque ſederem quaſi Rex circunſtante exercitu, eram tamen mœrentium conſolator. Notandum autem quàm apertè in ſecundo verſu reſpondeat merces ipſi miſericordiæ quæ in priori verſu præcipitur,Si, inquit, orphanis non habentibus patrem te exhibueris vt patrem, & matri eorum non habenti virum te pro viro & marito exhibueris, Deus vicisſim ſe geret erga te tanquam patrem erga filium ſuum,imò re vera tu eris illi tanquam filius vnicè charus, quòd fueris obediens præceptis eius, & plus quàm mater tua miſerebitur tui,vel,vt habent Græca,diligit te. Pro mercede ergo intelligi debet illud: Et eris tu velut filius altiſſimi, quomodo & Lucæ 7.Date mutuum,nihil inde ſperantes, & erit merces veſtra multa, & eritis filij altiſſimi.

12 *Sapientia filiis ſuis uitam inſpirat, & ſuſcipit exquirentes ſe, & præibit in uia iuſtitiæ.*

SEcunda hæc eſt pars huius capitis,in qua iam nouā materiam auſpicatur, pulchrè pertractans ſententiis duodecim ſapientiæ officia & actiones,in electis & fidelibus,ſed quæ non cum tanta gratia & efficacia exprimuntur in noſtra verſione,quàm in originalibus, quæ hic magnam lectori afferre poſſunt voluptatem & vtilitatem. Bene autem ſuperioribus iſtud ſubiicit, vt poſtquam dixit Deum miſerturum ſuorum, iam mutato nomine Dei in nomen ſapientiæ, oſtendat quæ bona Deus per ſuam ſapientiam eis largiatur, & quomodo cum ſuis agere ſoleat.

Pro, filiis ſuis vitam inſpirat, Græcè eſt, υἱοὺς ἑαυτῆς ἀνύψωσεν,filios ſuos exaltauit ac euexit Interpres videtur legiſſe,ἐψύχωσεν.Sapientiā eandem dicit ſuſcipere exquirentes ſe,quod eos veluti manu porrecta in ſuam diſciplinam, fidem atque tutelam recipiat. Vnde pro eius explicatione additum eſt ab interprete,veluti pro commentario; & præibit in via iuſtitiæ, viam ſcilicet commonſtrans, & in ea deducens.nam ea pars Gręcis non eſt.

31 *Et qui illam diligit:diligit uitam: & qui uigilauerint ad illam,complectentur placorem eius.*

PRimum,&, Gręcis non eſt, ſed ſine connexione abſolutè dicitur, ὁ ἀγαπῶν αὐτὴν, diligens eam.Pro,complectentur placorem illius,eſt ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης, replebuntur lętitia. vnde certum eſt non eſſe legendum, placatorem,ſicut habent multa ſcripta, ſed placorem, hoc eſt,ſuauitatem eius. Significat eos percepturos ſuauitatem & dulcedinem ipſius, qui manè eam ſtudioſè quęſierint,cupientes ab ea inſtrui, & ſoliciti tunc vt eam inueniant.

14 *Qui tenuerint illam,uitam hereditabunt, & quo introibit,benedicet Deus.*

GRęcis in primo membro non eſt,vitam, ſed δόξαν,hoc eſt,gloriam,& eſt ſingulari numero: Qui tenuerit illam, hęreditabit gloriam. Quod conuenit ſequenti,& quo introibit, hoc eſt, quocunque introibit talis qui illam tenuerit, Deus illum benedicet. Non eſt enim ſenſus, Quò introibit ſapientia, vt quidam intelligunt, ſed ſignificaur eum qui poſſidet, & firmiter retinet ſapientiam, in omnibus actibus & conatibus ſuis benedicendum à Deo,qui omnia eius ſtudia fortunabit & proſperabit,iuxta illud Pſalmi primi: Omnia quęcunque faciet proſperabuntur. Et Deuteronomij vigeſimooctauo: Benedictus eris ingrediens & egrediens. Emittet Dominus benedictionem ſuper cellaria tua,& ſuper omnia opera manuum tuarum, benedicetque cunctis operibus manuum tuarum. Debuiſſet ergo interpres in vtroque membro aut ſemper vertiſſe ſingularem numerum,aut ſemper pluralem. Certè codex Atrebatenſis collegij habebat; & quò introibunt.

15 *Qui ſeruiunt ei.obſequentes erunt ſancto, & eos qui diligunt eam diligit Deus.*

PRior huius ſententię pars longè aliud Gręcis ſignificat, quam ex noſtra lectione ſola concipi poſſet. Notandum enim illis pro,qui ſeruiunt,eſſe οἱ λατρεύοντες, participiū ſcilicet eius verbi vnde deriuatur λατρεία,quę à δουλεία ferè diſtinguitur, & diuinis ferè rebus appropriatur.Pro,obſequentes erunt,eſt λειτουργήσουσι, verbum ſcilicet quod deriuatur à nomine λειτουργία,quod ſacrificiū ſignificat, & miniſterium ſacrū ac publicū quo Deus colitur:vnde Septuaginta ferè vtūtur verbo λειτουργεῖν,quando fit mētio de miniſterio Aaron & Leuitarum in Leuitico & Numeri.Itaque Sapiēs hic ſignificat eos qui ſapiētiæ ſe

addi

addicunt, eamque colunt, esse velut sacrorũ ministros, & Dei sacerdotes, vt intelligatur eorum apud Deum excellentia. Et potest datiuus, sancto, accipi vel pro Deo, vel in neutro genere pro sanctuario, quod eo magis vi detur, quia non additur Græcis articulus τῷ, sed tãtum dicitur λειτουργήσουσιν ἁγίῳ. Apud nos ergo illud, obsequentes erunt sancto, accipi debet pro, ministri erunt Dei vel sanctuarij. Et videri potest authorem huius libri respexisse ad illud Isaiæ 61. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini: Ministri Dei nostri dicetur vobis; vbi Septuaginta habent pro ministris λειτουργοί.

16 *Qui audit illam, iudicabit gentes, & qui intuetur illam, permanebit confidens.*

PRo, qui intuetur illam, est ὁ προσέχων αὐτῇ, hoc est, qui attendit illi. Solent autem qui cuipiam auscultant, intentè in illum respice re, vnde intueri illam, posuit interpres pro, auscultare illi, & ad eius monita & præcepta attendere, eique obedire. Pro, permanebit, est κατασκηνώσει, hoc est, habitabit, vnde verisimile est interpretem vertisse manebit pro habitabit. Itaque hoc versu Sapiens duplicem sapientiæ fructum promittit, gubernationem populorum, & securitatem vitæ: quorum vtrumque in hac vita, & multò magis in futura suis confert sapientia. nam & in hac vita per sapientiam fiunt idonei qui populis regendis præficiantur in politia Seculari atque Ecclesiastica, & per eandem in futura vita impletur in eis illud Sapientiæ 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Cùm ergo in superiori versu sapientiæ studiosos indicauerit fore Dei sacerdotes, hic indicat etiam reges futuros, quemadmodũ & prædicto loco Isaiæ vtrumque insinuatur in fidelibus implendum.

17 *Si crediderit ei, hæreditabit illam, & erunt in confirmatione creaturæ illorum.*

PRo, crediderit ei, Græcis est, ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, quod, cum sequentia respicimus, magis vertendum erat, si fidelis fuerit, hoc est, si se illi fidum exhibuerit, & firmiter atque constanter ei adhæserit. Talis enim hæreditabit illam, quia ipsa hic nunquam illum deseret, & post hanc vitam perpetuò possidebitur ab eo. Posteriorem partem sic habent Græca, καὶ ἐν κατασχέσει ἔσονται αἱ γενεαὶ αὐτοῦ, hoc est, in detentione (vel possessione) erunt generationes eorum. Quo significatur etiam liberos eorum qui sapientiæ adhærent, possessioné sapientiæ retenturos. Itaque per creaturas eorum oportet intelligere eorum filios, & semen siue carnale siue magis spirituale, eos scilicet quos ipsi genuerunt, qui dicuntur fore in confirmatione, quia confirmabuntur, & stabilientur in terra, iuxta illud; Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Est autem in relatiuo, corum, mutatio numeri frequens in scripturis, quãuis æditio Germanica habeat αὐτῆς, sicut & codex Atrebatensis habebat, illius.

18 *Quoniam in tentatione ambulat cum eo, & in primis elegit eum.*

GRæce ἔτι διεστραμμένως πορεύσεται μετ' αὐτοῦ ἐν πρώτοις. Quoniam peruersè (vel obliquè, aut contortè) ambulat cum illo imprimis. Quod vt rectè cum sequentibus intelligatur aduertere oportet duplicem hic viam ac rationem proponi, quam sapientia sequitur erga suos. Vnam obliquam, indirectam, tortuã ac tristem, qua suos in principio ducit per multas tribulationes, multisque molestijs afficit: quæ via tentandi & probandi causa est instituta, vt cùm probati fuerint, ac digni reperti per perseuerantiam: deinde altera via, cum eis agar, quæ recta est, plana, expedita, & læta, qua scilicet eis faciem benignã & hilarem exhibet, voluptate animi eos afficiens, & variis beneficiis ac solatiis eos donans, & hic & multò magis postea. Itaque in nostra lectione, tentatione, pro probatione accipi debet, vt sit sensus: sic in primis agit cũ eo, vt illius per multas tribulationes constantiam probet, tentet & exploret. Et in primis, hoc est, in principio elegit eum, hoc est, delectum eius facit, probat & disquirit, neque temerè eum mox suscipit. Sic enim sequentia exigunt vt exponatur illud, in primis elegit eum, pro quo multi malè habent, elegit eum. Quæ enim eligimus, ea probamus & exploramus qualia sint. Quomodo autem sapientia delectum faciat, & in tentatione ambulet cum eo qui incipit ei se addicere, explicat cùm sequitur.

19 *Timorem & metum, & probationem adducet super illum, & cruciabit illum in tribulatione doctrinæ suæ.*

20 *Donec tentet eum in cogitationibus suis, & credat animæ illius.*

ILlud, & probationem, additum est ab interprete, ad explicandum quare inducet timorem & metum, nempe ad probationem. Pro, in tribulatione doctrinæ suæ, est ἐν παιδείᾳ αὐτῆς, hoc est, in disciplina vel castigatione sua. Tribulationem ergo doctrinæ vocat afflictionem qua illum vult erudire & docere vt seipsum agnoscat: Donec, inquit, tentet eum in cogitationibus illius. Sic enim habebant omnia quæ vidi scripta, & magis sensui conueniret, sed Græca habent, ἐν δικαιώμασιν αὐτῆς, in iustificationibus suis, vnde magis legendum videtur, in cogitationibus suis, nempe sapientiæ. Significatur ergo sapientiam molestiis & metu afficere suos imprimis, donec probauerit quàm sint eorum cogitationes firmæ, & explorauerit an ei placeant cogitationes sapientiæ: & sic demum credere possit de illis quod sint futuræ stabiles, quódque ex animo virtutem ament. Loquitur enim per prosopopœiam de sapientia, veluti de præceptore aliquo, qui cùm suscepit discipulos erudiendos, prius eorum explorat animos & ingenia: quæ vbi probè cognita habet, & suis insti tutis videt accommoda, tum demum eos peculiari fauore prosequitur, eisque amorem suum declarat. Dum autem hæc sic per fictionem, sapientiæ tribuuntur, intelligẽdum est nihil aliud significari quã Deum

 ipsum

ipsum hæc per suam sapientiam agere in studiosis sapientiæ, atque hos sapienti Dei dispositione in suæ conuersionis principio aspera multa sentire, ac variis premi tentationibus: eosdem tamen si aliquamdiu perseuerauerint, omnia postea experturos leuiora, ac multa replendos consolatione: contra quàm accidit his qui vitiis sunt dediti, quibus vita carnalis imprimis læta videtur, sed postea eius sentiunt incommoditatem, ita vt dicant Sapientiæ 5. Lassati sumus in via iniquitatis, & ambulauimus vias difficiles. Et de eisdem dicitur: Viam pacis non cognouerunt, sed contritio & infœlicitas in vijs eorum. Itaque sequitur.

21 *Et firmabit illum, & iter adducet directum ad illum & lætificabit illum.*

22 *Et denudabit absconsa sua illi, & thesaurizabit super illum scientiam & intellectum iustitiæ.*

PRima illa verba, & firmabit illum, nó sunt in Græcis, sicut nec illa vltima, & thesaurizabit super illum, &c. quæ addita videntur, ad explicandum illa verba, denudabit absconsa sua illi. Pro, & iter adducet directum ad illum, est καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ' εὐθεῖαν πρὸς αὐτόν. Et rursum reuertetur recta ad ipsum. Dixerat enim superius, sapientiam imprimis ambulare cum sui studioso obliquè, quia in tentatione & probatione. Itaque ad illum qui iam probatus est dicit, eam recta via redire: rectam viam vocans eam, quæ gratior & commodior est, quæque diuinæ naturæ magis est propria, viam scilicet consolationis & lætitiæ, qua probatos Deus postea afficit. Nostræ ergo lectionis sensus est: Probatum, qui prius variis agitabatur tempestatibus & tentationibus, sapientia firmabit, sua illum consolatione erigens & confirmans, atque in firmum securitatis statum collocans, sicque iter suum directum adducet ad illum, hoc est, recta ad illum veniet, quæ prius in tentatione ambulauit cum eo: & quæ prius timorem & metum induxit super eum, iam lætificabit eum quantum ad affectum, & quod attinet ad intellectum, denudabit illi abscondita sua mysteria, pleniori eum cognitione donans, & abundanter illum perfundens scientia & intellectu iustitiæ.

23 *Si autem oberrauerit, derelinquet eum, & tradet eum in manus inimici sui.*

PRo, in manus inimici sui, Græcè est, in manus πτώματος αὐτοῦ, hoc est, in manus casus sui hoc est, sinet eum cadere in mala ad quæ propendet. Hæc est autem iusta pœna desertorum, qui à sapientia, cui se semel addixerunt, deficiscunt atque deflectunt, vt & ipsi à sapientia deserantur, desertique miserrimè pereant, eique tradantur qui eos malè tractabit. Et pertinet istud maximè ad eos, qui iamdiu probati, & postea experti sapientiæ dulcedinem, postea ab ea deficiunt, iuxta id quod Paulus de talibus scribit ad Hebręos 6.

24 *Fili conserua tempus, & deuita à malo; pro anima tua ne confunderis dicere uerum.*

POst sapientiæ commendationem, rectè iam subiungit, quid sapientiæ adepto sit faciendum. Conserua, inquit tempus, pro quo alij melius vertunt, obserua tempus. quod dupliciter accipi potest. Vno modo, vt moneatur obseruanda oportunitas temporis ad docendum alios, quia vt est Ecclesiastes 3. Omnia tempus habent. Tempus tacédi, & tempus loquendi. Altero modo, vt moneatur obseruanda malitia temporis & sæculi, ne quis per eam à recto declinet, sed adhibita diligenti sollicitudine & cautela ab illa sit liber, iuxta illud Pauli? Videte fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Est enim Græcis συντηρεῖν verbum, vnde deriuatur nomen synteresis, pro quo quidam malè dicunt synderesis, & significat attentionem, eamque partem animæ quę vitiis opponitur, seque semper immaculatam seruare studet. Huic sensui magis conuenit quod sequitur, & deuita à malo, pro quo Gręcis est, καὶ φύλαξαι ἀπὸ πονηροῦ, hoc est, caue à malo, à quo scilicet propter temporis malitiam tibi est periculum, ne fortè quid committas quod sit contra conscientiam. Et quoniam ob temporis hu- Iaco. 5.
ius malitiam solet ferè periculum esse à pudore quodam inutili & pernitioso, dum quę æquitas postulat, pudet vel dicere vel facere quia aliorum offensa metuitur, bene subiungit, Pro anima tua ne confundaris dicere verum. In qua oratione addita sunt ab interprete duo illa verba, dicere verum, cùm Græcis sit tantum, pro anima tua ne confundaris. Non enim tantum significare voluit Sapiens per pudorem non abstinendum à veritate dicenda, sed in genere non abstinendum ab his quæ vel facienda sunt vel dicenda. Addidit tamen non malè interpres, dicere verum quia in sequentibus de veritate dicenda & defendenda est sermo. Quod autem dicitur pro anima tua, dupliciter intelligi potest. Sunt enim qui intelligunt animam poni pro vita, vt sit sensus: Non confundaris dicere verum, pro conseruanda vita tua, & effugiendo vitæ periculo, hoc est, non sit tibi charior vita tua quàm veritas, imò hanc cum opus est, deposito pudore liberè confitere, etiamsi sit periculum vitæ. At cùm sequentia ob seruamus, rectius intelligitur, pro anima tua Psal. 129.
hoc est, pro conscientiæ tuę salute, ne scilicet conscientiam tuam lędas, & in animam tuam pecces, vt significetur caussa ob quam non est erubescéda veritas, nempe salus animę proprię, quę per pudorem confitendę veritatis amittitur. Qui enim, inquit Christus, erubuerit me & sermones meos, hunc filius hominis erubescet quum venerit in maiestate sua. Confundimur autem, hoc est, erubescimus dicere verum in perniciem animę nostræ, non solum cùm prę pudore omittimus confiteri veritatem de Deo, sed etiam cum mendacia quæ sunt contra honorem vel nostrum vel proximi, non redarguimus, aut cum pro officio peccantem fratrem arguere cessamus: Denique cum proprium peccatum confiteri, vbi & quando oporteret erubescimus. De quibus omnibus in sequentibus particulariter fit mentio.

25 *Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam.*

NOmen, confusio, hic non ponitur pro ignominia, sicut capite 3. sed quemadmodum sæpè in scripturis, pro pudore. Non est enim hic ἀτιμία, sed αἰσχύνη. Duplicem ergo ponit pudorem, alterum non solum inutilem, sed etiam noxium, nempe qui secum adfert peccatum, quo scilicet à dicendo & faciendo quod æquitas requirit retrahimur, qualis est de quo iam dictum est. Alterum vtilem & honestum, qui homini gloriam & gratiam apud Deum & homines conciliat, vt est is quo nos pudet turpe aliquid committere, is etiam quo quis de malè acta conuersatione confunditur, ita vt pœniteat & emendet. Nam & per eam simul gratiam meretur & gloriã. Hunc in peccatore desiderat Dominus, Hierem. 3. dicens; Frons meretricis facta est tibi, noluisti erubescere. De duplici isto pudore, altero noxio, altero vtili & bono, multa hic author habet postea in fine capitis 41. & in principio capitis 42.

26 *Non accipias faciem aduersus faciem tuam, nec aduersus animam tuam mendacium.*

PRo duabus huius sententiæ partibus, Græcis vna tantùm est pars quam noster in duas secuit. Sic enim est: μὴ λάβῃς πρόσωπον κατὰ ψυχῆς σου, Ne accipias personam (vel faciẽ) aduersus animam tuam. Deinde pro secundo membro additur; Et ne reuerearis in casum tuum; pro quo noster in sequenti sentẽtia habet: Ne reuerearis proximum tuum in casu suo. Et est sensus: Ne contra salutem animæ tuæ personæ cuiusquam habeas rationẽ ita vt consideratione dignitatis aut potentiæ eius in iusta causa ei præ pudore cedas. Nec alterum ita verearis, vt ea res tibi ruinæ causa sit, & detrimentum adferat. Itaque nostræ lectionis sensus est: Cùm aliquis tibi falso ignominiam irrogat, noli contra faciem tuã alterius facie vel persona ita commoueri, vt non deposito inutili & noxio pudore, cum fiducia teipsum defendas, nec in perniciem animæ tuæ admittas te vel etiam alium grauari mendacio, ita vt præ verecundia illud depellere cesses. Indicat ergo hæc sententia vnam speciem vitiosæ verecundiæ, qua scilicet quis se sinit alieno mendacio grauari, ignominiam simul & animæ suæ dispendiũ sibi attrahens. Ignominia enim significatur cum dicitur, aduersus faciem tuam, in qua confusionis locus est: animæ verò dispendiũ cum dicitur, aduersus animam tuam. Peccat enim, & conscientiam suam vt in plurimum lædit qui propriam famam negligit.

27 *Ne reuerearis proximum tuum in casu suo, nec retineas verbum in tempore salutis. Non abscondas sapientiam tuam in decore suo.*

HÆc tria rectè accipiuntur secundum nostram lectionem, vt pertineant ad prohibendam alteram vitiosi pudoris speciem, cum scilicet quis præ pudore prætermittit peccantem fratrem corripere, aut docere indoctum, cum spes est promouendæ salutis eius. Hoc enim est quod dicit, in tempore salutis. Pro illo autem, in decore suo, vel potius; eius, vt habent multi libri. Græcis est, εἰς καλλονήν, hoc est, ad pulchritudinem vel decorem, pro quo aliqui vertunt, cùm illustranda est. Itaque & nostræ lectionis sensus est: Non abscondas sapientiam tuam in decore eius, hoc est, cùm est decoranda & ornanda. Id autem est cùm pro Dei gloria, aut cum fructu audientium proferri potest. Nam alioqui tempus est vt sapientia abscondatur, ne margaritæ spargantur ante porcos easque porci conculcent.

28 *In lingua enim sapientia dignoscitur, & sensus & scientia, & doctrina in uerbo sensati, & firmamentum in operibus iustitiæ.*

GRæcis tantum est, In sermone enim cognoscetur sapientia, & doctrina in verbis linguæ. Præter alia ergo, addita est illa pars, & firmamentum in operibus iustitiæ: quo rectè secundum Lyram intelligi potest significatum doctrinam veritatis confirmari per bona opera, vt sit sensus; Et firmamentum doctrinæ vel veritatis doctæ est per opera iustitiæ facta à docente. Qui enim fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum. Potest & in hac parte repeti verbum, dignoscitur, vt sit sensus; firmamentũ, hoc est, firmitas & fortitudo animi cognoscitur per prǽstita opera iustitiæ. Simplicius tamen fuerit intelligere hac parte addita explicari de qua doctrina sit sermo, nempe ea quæ sit firmamentum in operibus iustitiæ, hoc est, qua homines firmantur in operibus bonis.

29 *Non contradicas uerbo ueritatis ullo modo, & de mendacio ineruditionis tuæ confundere.*

POstquam monuit non cessandum præ pudore à corripiendo alium & docendo, rectè vicissim monet non resistendum verè corripienti & docenti, quod ipsum aliquoties præ pudore fieri solet. Sæpè enim qui de admissis corripiuntur, se conantur mendaciis tueri & defendere, veritati pertinaciter contradicentes, Itaque & istud præceptum pertinet ad certam vitiosi pudoris speciem resecandam, quamuis & generaliter possit intelligi, nec per pudorem, nec ob aliã quamuis causam veritati repugnandum, nisi quod ex parte satis detur intelligi priorem partẽ magis dici contra eos qui vt non confundantur, veritati contradicunt cum arguũtur ab aliquo de commisso peccato. Cuius secundæ partis sensus est; Si quod mendacium per imprudentiam & inscitiam protulisti, ne pergas illud imprudenter defendere aut negare, sed potius illud verecundè fatere, & de illo sic apud te confundere, vt emendare proponas. Potest & hic esse sensus; Pudeat te deprehendi mendacem, dum per imprudentiam tuam & inscitiam veritati contradicis, vt quod dicitur, confundere de mendacio, non accipiatur de men-

daeio commiſſo,ſed de committendo.Sic enim hæc pars magis conuenit cum priori. Vtrouis modo intelligatur, hac ſententia & quidam pudor adducens peccatum reſecatur, & quidam pudor adducens gloriam ac gratiam imperatur, atque ſeruandus docetur.Ad idem pertinet quod ſequitur.

30 *Non confundaris confiteri peccata tua, & ne ſubiicias te omni homini pro peccato.*

31 *Noli reſiſtere contra faciem potentis,nec coneris contra ictum fluuij.*

GRæca longè aliter modo habent. Nam, vt alia omittam,quod in his duabus ſententiis quarto loco ponitur, in Græcis iam ponitur ſecundo loco, vt ſit ſecundum membrum prioris ſententiæ Et quod ſecundo loco ponitur in Græcis, eſt principium ſecundæ ſententiæ.Habent enim ſic:Non confundatis confiteri peccata tua,& ne vi cohibeas fluxum fluminis.Ne te ſubiicias homini ſtulto;& ne accipias faciem(vel perſonam) potentis. Secundum quam lectionem prior ſententia pertinet ad id quod ſuperiori ſententia agebatur.Prohibetur enim vitioſus ille pudor quo quis deprehenſus non vult fateri delictum ſuum,ſed pergit mendaciis errorem ſuum & peccatum tegere & tergiuerſari:quod cùm facit,ſimilis eſt ei qui conatur fluxum fluminis retinere: quia ſicut huius conatus à vi & impetu fluminis ſuperatur, ita & ille à veritatis vi vincetur,quæ eius mendacia denudabit, & magis eius impietatem prodet.Quod ergo dicitur,non coneris contra curſum fluminis,ſignificat non laborandum, vt qui peccauit, veritatem contra ſe currentem & impugnantem mendaciis multis ſuperet & opprimat. Poſterior ſententia pertinet ad ea quæ mox ſequuntur. Significat enim in nullius quantumuis potentis gratiam cedendum eſſe à iuſtitia & veritate quod frequenter præ pudore fieri ſolet.In noſtra lectione vtraque ſententia referenda videtur ad prohibendum pudorem confeſſionis admiſſorum peccatorum,vt ſit ſenſus Non confundaris confiteri peccata tua,maximè cùm ob ea argueris à ſapiente aliquo, & ne pro peccato à te admiſſo vlli homini te ſubiicias, hoc eſt, obnoxium facias maioris & nouæ reprehenſionis atque vltionis, ſi ſcilicet mendax inueniaris dum vis excuſare ac negare peccatum commiſſum. Non omni,enim hic poſitum videtur pro,nulli, ſicut ibi,Non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens.Et correctiores plærique libri manu ſcripti non habent dictionem,omni, ſed tantum,ne te ſubiicias homini pro peccato. Quam puto veriorem eſſe lectionem, quomodo & Rabanus legit. Huic ſenſui conuenit quod ſequitur: Noli reſiſtere aduerſum faciem potentis,pro peccato ſcilicet à te admiſſo: Hoc eſt, cum iudex aut alius quiuis qui poteſt vindicare, ac tua mendacia confutare,te de peccato arguit, noli mendaciis te contra eum defendere, nec contra potentiam eius qui te veritate oppugnat obnitere. Id enim perinde eſt,ac ſi coneris contra ictū hoc eſt,vim fluminis,quaſi dicat: humiliter potius confitere peccata tua Deo & homini, maximè ſi is habeat poteſtatem & ſapientiā qua te confutare poterit,vt per humilem cōfeſſionem & agnitionem peccati, veniam conſequaris, & debitam vltionem euadas. Nam,vt eſt Prouerb. 28. qui abſcōdit ſcelera ſua, non dirigetur:qui autem confeſſus fuerit,& reliquerit ea,miſericordiam conſequetur.Lyranus illud, non te ſubiicias omni homini pro peccato, ſic intelligit vt ſignificetur delectum hominum habendum,& diſpiciendum cui confitenda ſint peccata, tantū ſcilicet ei qui nouit & poteſt ſalutare adhibere aut oſtendere remedium. Gloſſa interlinearis,quæ ex Rabano eſt deſumpta,intelligit ea parte ſignificari non eſſe conſentiendum ei qui ad peccatum perpetrandum allicit, vt priori parte Sapiens hortetur ad confeſſionem peccati patrati:ſecunda dehortetur à conſenſu patrandi, quia dum quis allicienti ad peccandum conſentit, ſubiicit ſe illi à quo ſe ſuperari permittit. Sed primo loco poſita explicatio magis præcedentibus conuenit & ſequentibus. Hic enim totus locus videtur conſiſtere in inutili pudore pellendo,& ad vtilem inducendo.

32 *Pro iuſtitia agonizare pro anima tua, & uſque ad mortem certa pro iuſtitia, & Deus expugnabit pro te inimicos tuos.*

DOcuit per pudorem non omittendam confeſſionem peccatorum, nūc docet per pudorem etiam non omittendam confeſſionem veritatis, & defenſionem iuſtitiæ, ſignificans ob eam etiam potentibus eſſe reſiſtendum, quibus propter confeſſionem peccatorum dixerat non eſſe reſiſtendum. Cùm enim vſque ad mortem certandum docet pro iuſtitia, indicat etiam principibus obſiſtendum eſſe cùm iniquum aliquid exigunt.Itaque illi quod dixit,pro peccato, opponitur,pro iuſtitia,ſignificans non eſſe certandum & contendendum pro peccato defendendo,certandum autem pro iuſtitia defendenda. Et ne quis etiam hic putet locum habere,quod dixit,ne coneris contra ictum fluminis; adiecit hic; & Deus expugnabit pro te inimicos tuos:pro quo Græca tantum habent, & Dominus Deus pugnabit pro te. Quæ etiam pro duobus primis membris, vnum tantum habent, ἕως θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας, Vſque ad mortem certa pro veritate Itaque duplici verſione noſtra lectio conſtat,in quarum vna verbum Græcum, agonizare,relictum eſt,& ponitur deponentaliter in altera Latinum poſitum eſt,certa. In priori loco Rabanus legit: In iuſtitia agonizare; quomodo & ſcriptum vnum habebat. Agonizare pro anima, eſt iuſtitiæ defenſionem ſuſcipere pro conſeruanda animæ ſalute, quæ perditur, ſi quis cùm opus eſt præ pudore omittit defenſionem veritatis & iuſtitiæ:Ne enim quis exiſtimaret ad ſe non pertinere defenſionem iuſtitiæ,bene addit, pro anima tua, quaſi dicat: dum pro iuſtitia decertas, pro anima tua certas. Itaque hic vetatur quarta vitioſi pudoris ſpecies.

33 No

33 *Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis, & remissus in operibus tuis.*

SEquuntur aliquot valde vtilia præcepta prohibitiua. Et primum quidem damnat velocitatem ad loquendum, siue in iubendo siue in promittendo, maximè cum facta dictis non respondent. Sunt enim qui multa statim aliis imperant, cùm ipsi interim sint inutiles in operibus suis, & remissi in bonis agendis. Sunt & qui multa facilè pollicentur sed tardi sunt in præstãdis promissis. In quos quadrat illud: Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Pro, citatus, Complutensis æditio habet, θρασὺς, hoc est, audax & iactabundus: Germanica corruptè habet, τραχὺς, cùm legendum esset τάχυς, hoc est, velox, quomodo legit noster interpres. Generaliter autem hac sententia prohibentur duo vitia, scilicet velocitas ad loquendum, & tarditas ad bene operandum.

34 *Noli esse sicut leo in domo tua, euertens domesticos tuos, & opprimens subiectos tibi.*

SEcundò, damnat seueritatem maximè herorum & patrum. Herile enim imperium per se videtur esse satis acerbum. Ad eam autem potestatem atque acerbitatem si accedat in dominis morum importunitas, sæuitia atque insania, fit prorsus imperium tyrãnicum, aut feritate beluinum. Itaque requirit sapiens in dominis humanitatem atque æquitatem erga domesticos, sicut & Paulus vult dominos quod æquum & iustum pręstare seruis, & eosdem minas remittere. Et patribus præcipit ne ad iracundiam prouocent filios, vt non pusillo animo fiant. Noli, inquit esse sicut leo in domo, hoc est, familia tua, ita scilicet vt curiosa omnium inuestigatione, clamoribus insanis, iussis onerosis, vltionibus grauibus crudeliter tuos perturbes, premas, & perdas, quos maximè fouere & humaniter tractare debes. Notanda certè sententia contra plærosque qui foris maximè se præbent humanos, domi crudeles, qui hic significantur crudelis leonis magis digni esse nomine quàm hominis.

35 *Non sit porrecta manus tua ad accipiendum, & ad dandum collecta.*

TErtiò, damnat auaritiam, pulchrè notãs hoc vitium porrectione manus & contractione Hæc est enim auarorum conditio, vt ad accipiendum manum habeant porrectam, hoc est, extensam: ad dandum verò collectam, hoc est, contractam & compressam. At, vt Christus dixit, beatius est dare quàm accipere. Et Aristoteles virtutis magis propriũ esse dicit εὐποιεῖν, quàm εὖ πάσχειν, hoc est, beneficium dare quàm accipere. Duo ergo vitia hoc versu Sapiens prohibet, & ne nimis faciles simus ad accipiendum, & ne nimis tardi ad dandum.

Caput V.

1 *Noli attendere ad possessiones iniquas, & ne dixeris; Est mihi sufficiens vita. Nihil enim proderit in tempore vindictæ & obductionis.*

COntinet hoc caput aliquot adhuc præcepta prohibitiua, continuando quod cœptum est in fine capitis præcedentis, sic tamen vt hic ferè addatur ad singulas prohibitiones peculiaris ratio. Cæterum primum istud præceptum Græca paulo aliter sic habent: μὴ ἔπεχε ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, καὶ μὴ εἴπῃς, αὐτάρκη μοί ἐστι εἰς ζωήν. hoc est, Ne attendas ad diuitias tuas, & ne dixeris; Sufficientia mihi sunt ad vitam. Itaque non est hic sermo de diuitiis iniquis, de quibus hoc capite postea peculiaris est sententia, nec additur apud Græcos ea pars; Nihil enim proderit in tempore &c. quæ ex inferiori loco huc assumpta videtur: Sed prohibetur ne quis ad eas quas siue iustè siue iniustè obtinet, diuitias nimis respiciat, ita vt in eis fiduciam collocet, earumque intuitu, sibi promittat fœlicem, longam & securam vitam, quemadmodum fecit ille, de quo Lucæ 12. qui attendens bona sua, dixit animę suę, Anima habes bona multa posita in annos plurimos, &c. Dictio enim αὐτάρκη, hoc loco est neutrum plurale, contractum ab adiectiuo αὐτάρκης, cui Græco more additur verbum singularis numeri ἐστὶ, pro plurali. In nostra ergo lectione, possessiones iniquas, conuenit hoc loco intelligere, quomodo Christus appellat mammona iniquitatis, diuitias quæ se re cum aliqua iniquitate vel comparantur vel conseruantur, iuxta illud; Omnis diues iniquus, aut iniqui hæres; vt etiam in nostra lectione prohibeatur inordinatus amor, ac nimia possessarum diuitiarum fiducia, simul cum promissione longioris vitæ & vsus diuitiarum, iuxta illud Psal. 61. Diuitiæ si affluant nolite cor apponere. Superioris ergo capitis vltima sententia prohibuit inordinatum obtinendarum diuitiarum studium. Hac verò inordinatum obtentarum amorem & fiduciam. Sequenti autem earundem ad arrogãtiam & elationem abusum. Subditur enim.

2 *Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui.*

3 *Et ne dixeris: Quomodo potui? aut quis me subiiciet propter facta mea? Deus enim vindicans vindicabit.*

GRæca paulo aliter totum hunc locum sic habent; Ne sequaris animum tuum & fortitudinem tuam, vt ambules in viis cordis tui. Ne dicas, Quis me subiiciet propter opera mea. Dominus enim vindicans vindicabit tuam iniuriam. Monet ergo ne quis per multitudinem diuitiarum potens effectus, aut alioqui viribus corporis aut dominij fretus obsecundet quibussuis cordis sui desideriis, vt quicquid libet, licere sibi putet. Néue per hanc obtentam fortitudinem, in huiusmodi petulantiæ & insolentiæ

verba prorumpat, vt dicat: Quomodo potui? hoc est, ô quàm potens effectus sum? Aut vt dicat: Quis me subiiciet propter opera mea, quæ secutus fortitudinem meam pro libito peregi? hoc est, neminem vereor, insuperabilis sum. Hanc impiorum audaciam sine timore Dei quiduis sibi promittētium etiam Dauid expressit Psal. 11. Qui, inquit, dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra à nobis sunt. Quis noster Dominus est? Et Sapiētiæ 2. dicunt: Sit autem fortitudo nostra, lex iniustitię. Sic in sua for-
Dan. 4. titudine petulanter gloriatus est Nabuchodonosor, dicens: Nónne hæc est Babylon quam ego ædificaui in domum regni, in robore fortitudinis meæ? Et impiissimus Senacherib: In fortitudine, ait, manus meæ ego
4. Reg. 18. feci, & abstuli terminos populorum. Quis est ex omnibus diis terrarum, qui eruerit
2. Paral. 32. terram suam de manu mea, vt eruat Domi-
Isa. 36. nus Hierusalem de manu mea? Verum hāc linguæ petulantiam, vt in illis declarauit, Deus inultam non sinet. vnde & hic subditur: Deus enim certissimè aliquando vindicando vindicabit iniuriam hanc superba ea iactatione sibi illatam, etsi ad tempus dissimulet. Et quoniam vindictæ dilatio, plerisque solet esse occasio liberius peccandi, & omnem vindictæ metum excutiendi, iuxta illud Ecclesiastes 8. Quia non profertur citò contra malos sententia, filij hominū absque timore vllo perpetrāt mala; ideo rectè prædictis subiungit Sapiens sequentem monitionem.

5 *Ne dixeris, Peccaui; & quid mihi accidit triste? Altissimus enim est patiens redditor.*

Significare vult neminem ob vindictæ dilationem sibi debere polliceri peccatorum impunitatem, quia, etsi Deus pro sua potentia mox inferre possit vltionem (id enim significat cùm altissimū vocat) tamen pro sua longanimitate non eam mox more hominum infert, dissimulans peccata hominum aliquando propter pœnitentiam, aliquando vt diutius toleratos & induratos acrius puniat. Itaque etsi differat vltionem, non tamen aufert, sed tarditatem supplicij, vt habet Valerius, grauitate cōpensat: ideóque noster dicit eum esse patientem redditorem, pro quo Græca habent, κύριος ἐστι μακρόθυμος, οὐ μή σε ἀνῇ. hoc est, Dominus est longanimis, non te dimittet, hoc est, quamuis sit longanimis, non tamen te dimittet impunitum, iuxta illud Psalmi; Deus iudex iustus, fortis & patiens, &c. Quædam scripta habēt, Altissimus enim est patiens & redditor, quæ lectio cùm Græcis magis consentiat, mihi magis probatur. Germanicum tamē exemplar non habet adiectiuum, triste, nec eam partem, οὐ μή σε ἀνῇ, sed tātum, Dominus enim est longanimis.

6 *De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adiicias peccatum super peccatum.*

7 *Et ne dicas, Miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur.*

Græcè est, περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου ἐν πλεονασμῷ, προσθεῖναι ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίαις, hoc est, de propitiatione nō sis securus multum, vt adiicias peccata peccatis. Vnde patet veriorem lectionem esse quæ in omnibus fere scriptis inuenitur, atque in Glosa item Ordinaria; De propitiatu peccatorum. Quoniā enim dictio, propitiatu, quibusdam parum Latina & vsitata videbatur, illud, De propitiatu peccatorum, mutauerunt in, de propitiato peccato. Sed interpres propitiatū posuit pro propitiatione: sicut cap. 25. obductum in quarta declinatione posuit pro obductione. Quædam etiam scripta habebant, De propitiatione peccatorum. Porro dupliciter intelligi potest, quod monet, ne simus sine metu de propitiatione peccatorū. Nam accipi potest de propitiatione obtenta, vt significetur etiam obtenta remissione peccatorum non debere hominem nimis esse securū, sed adhuc metuere debere, siue propter periculum relapsus, siue quod de remissione non sit omnino certus, quia nescit homo vtrum odio an amore dignus sit: siue etiā quòd remissione impetrata, digna pœnitentiæ opera sint in timore Dei peragenda, quo temporalem vltionem etiam remissis peccatis debitam effugiamus. Huic intelligentiæ conuenit recepta iam lectio; De propitiato peccato. Quam lectionem cōtra hæresim nostri temporis, qua docetur hominem certò credere debere sibi remissa esse peccata, plærique citant, ex ea contrarium ostendere conantes, sed argumento non satis firmo, tum quòd ea non sit lectio verior, tum quòd dici posset Sapientem securitatem prohibere propter recidiui periculum. Cui magis conuenit quod sequitur: Neque adiicias peccatum super peccatum. Secūdò, quod dicitur de propitiatione peccatorum noli esse sine metu, intelligi potest de propitiatione & venia obtinenda, vt significetur neminē nimis securum esse debere de remissione consequenda, quasi ea facillimè, & cum quis volet, etiamsi non pœniteat, obtineatur, cùm ea singulari Dei gratia donetur, & plærisque non contingat, nec nisi pœnitentibus. Cui intelligentiæ magis cōuenit quod sequitur, Neque adiicias peccatum super peccatum, aut, vt habent Græca, non sic sis sine metu vt adiicias peccata peccatis. Item quod sequitur; Et ne dicas, Miseratio Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur. Itaque postquam superiori sententia resecauit libertatem peccandi ex præsumptione impunitatis propter vindictæ dilationē, iam hac sententia eam libertatem resecat ex præsumptione facilis miserationis diuinę, quam quia plærique se facilè & statim consecuturos confidunt, liberè peccata peccatis adiiciunt. Duo enim hæc sunt quæ faciunt homines liberè peccare, dilatio scilicet vindictæ diuinæ, & præsumptio de faciliter obtinenda Dei misericordia: quam quia hodie nostri hæretici nimis inculcant, docentes sola fide obtineri remissionē peccatorum, & ad eam obtinendam non esse opus nisi vt quis credat in crucifixi merita, nec de remissione metuendum esse, firmiter credendum eam mox obtineri per Christū à quo-

uis

uis credente, etiam in peccatis adhuc perseuerante: hinc fit vt plerique tam securè viuant, & liberè peccata peccatis adiiciant. Proinde hic locus etiam secundum hunc posteriorem intellectum, qui probabilior est, multum facit erga hæreticos nostri temporis, qui non solum de obtenta, sed etiam de obtinenda venia suos iubent esse securos, semper contra nostri Sapientis doctrinam illud prædicantes: Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum nostrorum miserebitur. Quod cur dici vetet, & quo sensu, declarat addita ratio.

8 *Misericordia enim & ira ab illo citò proximant, & in peccatores respicit ira illius.*

PRo, citò proximāt, Græcè est, ταχυνεῖ, hoc est, festinabit, aut citò veniet. Pro, respicit, est καταπαύσει, hoc est, requiescet. Sensus ergo est; Verum quidem est misericordiam Dei non difficilem se præbere hominibus, sed citò eam aduenire illis ab ipso: sed simul etiā verum est iram ab illo festinare, eáque à Deo missa respicit ad peccatores, atque super eos quiescit, perficiens quod iussa est, ac proinde ad illos non pertinet misericordia, sed tantum ad iustitiæ studiosos. Peccatores enim hic vocat eos qui in peccatis suis animo sunt obfirmati, quos frustra significat de Dei misericordia præsumere, cùm ad tales non misericordia, sed grauissima Dei vindicta pertineat.

9 *Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem.*

10 *Subitò enim ueniet ira illius, & in tempore uindictæ disperdet te.*

POstquam monuit non sic præsumēdum de faciliter impetranda remissione peccatorum, vt ob id liberius & sæpius peccētur, sed metuendam Dei iram, conuenienti iam ordine etiam monet ob eiusdem iræ metum non differendam cordis ad Deum à peccatis conuersionem, nec eam procrastinandam. Cúmque huiusmodi procrastinatio frequēter accidat in hominibus, ob speratam diuinæ vltionis lōgiorem dilationem, contrà affirmat & subitò venturam iram illius, quòd inopinatò ac citius opinione semper peccatoribus obueniat, & illam in tempore vltionis plane hominem perditurum, vt eam effugere aut superare nequeat.

11 *Noli anxius esse in diuitiis iniustis, non enim proderunt in die obductionis & uindictæ.*

PRo, noli anxius esse, idē Græcis est quod in principio capitis, μὴ ἔπεχε, hoc est, ne attendas, aut animum adiicias. Sed ibi prohibuit adiicere animum ad diuitias iam obtentas, hic ad diuitias per nefas acquirēdas. vnde non malè vertit interpres; Noli anxius esse in diuitiis iniustis; hoc est, sollicitus pro talibus acquirendis. Tales enim non proderunt in die obductionis, hoc est, vindictæ. Græcis enim tantum est ἐπαγωγῆς, de qua dictione supra dictum est. Additū est autem, vindictæ, explicationis gratia. Idem habet Salomon Prouer. 10. cùm dicit; Nil proderunt thesauri impietatis, iustitia autem liberabit à morte.

12 *Non uentiles te in omnem uentum, & non eas in omnem uiam, sic enim omnis peccator probatur in duplici lingua.*

GRæcè est, μὴ λίκμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ, καὶ μὴ πορεύου ἐν πάσῃ ἀτραπῷ, οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος. Non ventiles in omni vento, & non eas in omni via: sic peccator bilinguis. Itaque non est Græcis pronomen, te, quod etiam quædam Latina scripta non habent, sicut etiam multa habent, in omni vento & in omni via; non omnem ventum, & omnem viam. Durè enim dicitur homo ventilare seipsum, cùm hominis sit ventilare frumentum, aut aliud simile, quod vento agitādum exponit. Cùm autem prohibet ventilare in omni vento, ac ambulare in quauis via, pulchra metaphora prohibet inconstantiam & leuitatem, qua quis cuiuis occasioni oblatæ leuiter se accommodat, nunc vnum nunc aliud sentiens, dicens, eligens, & amplectēs. Sic & Teutones de infidis dicunt: Penulam eos incidenti vento obuertere. &: Quacunque aliquem sella sedere posse. Et Dominus quorundam inconstantiam notat per arundinem vento agitatam. Et Paulus ab huiusmodi inconstantia animi auocans, Vt iam, inquit, non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ. Porro si legatur; Non ventiles te in omnem ventum; sensus erit; Non sinas te agitari, aut ne agiteris ad omnē ventum, hoc est, non cuiusuis doctrina commouearis, aut quouis concupiscentiæ impulsu te sinas abduci. vt sit similis locutio Paulinæ. Quanquam altera lectio vt Græcis magis consentit, ita molliorē habeat sensum. Iam in eo quod sequitur, multi Latini libri non habent, omnis peccator, sed tantùm, peccator. quomodo & habet Glossa Ordinaria, & Lyra Non enim omnis peccator probatur per duplicem linguam: sed verum est, quòd probetur aliquis esse peccator, ex eo quod deprehendatur loqui duplici lingua, hoc est, varia, pro diuersitate locorum & personarum diuersa proferens. Hoc ergo est ventilare omni vento, & ire in omni via. Cui contrarium affirmatiuo iam præcepto exigit, dicens: Ephe. 4.

13 *Esto firmus in uia Domini, & in ueritate sensus tui & scientia, & prosequatur te uerbum pacis & iustitiæ.*

GRæca breuius duobus membris sic, ἴσθι ἐστηριγμένος ἐν συνέσει σου ἀσφαλῆ, καὶ εἷς ἔστω ὁ λόγος σου, hoc est, Sis firmus in sententia tua certa, & vnus sit sermo tuus. Contra varietatem ac leuitatē & iudicij & sermonis, quam superiori sentētia reprehendit, requirit constātiam firmitudinémque, primùm quidem mentis, deinde verò etiā orationis in rebus bonis ac certis. Ideo enim additur ἀσφαλῆ vt significet tum demum iudicium animi sui super re aliqua firmandū, cùm ea res certa habetur ac explorata. Atque hoc est quod nostra lectio habet; in veritate sensus tui; hoc est, in vera animi tui sententia. Germanicum tamen exemplar non habet adiectiuum ἀσφαλῆ, sed tantum, ἐν συνέσει σου, hoc est, in

est,in sententia tua. Nostra ergo lectio item sic accipienda est, vt primùm commendet nobis firmitatem mentis in veritate intellecta,& deinde constantiam sermonis,qui vbique respondeat iudicio animi,nec vel metu vel ob gratiam cuiusquam alicubi ab animo dissentiat. Sensus ergo est:Esto firmus in via Domini, sic scilicet vt primum quidem firmus sis in vera sententia tua atque scientia, quam de Deo, rebusque diuinis consecutus es: Deinde verò etiam vbique te prosequatur verbum pacis & iustitiæ, ita vt illud sibi semper vniforme nunquam derelinquas, sed constanter illud profitearis, quod iustitiam homines docet, & pacem inter eos fouet. Verbum enim pacis & iustitiæ rectè opponitur sermonibus bilinguium, qui se omnibus accommodant, & falsa sæpe loqnuntur, per quæ & discordias excitant in hominibus.

14 *Esto mansuetus ad audiendum verbum Dei, ut intelligas, & cum sapientia profer responsum uerũ.*

PRior huius sententiæ pars sic ferè intelligitur à nostris, vt moneat ad ritè audiendum verbum prædicationis mansuetum animum adferendum,quòd per animi mansuetudinem fiat, vt melius intelligator verbum Dei, iuxta illud Psalmi: Docebit mites vias suas. Vt hic locus concordet cum illo Iacobi:In mansuetudine suscipite insitum verbũ qnod potest saluare animas vestras. At Græca alium habent sensum; Habent enim sic, γίνου ταχὺς ἐν ἀκροάσει σου ἀγαθῇ, καὶ ἐν μακροθυμίᾳ φθέγγου ἀπόκρισιν ὀρθήν, hoc est, Esto celer in auditione tua bona, & in longanimitate profer responsionem rectam. Quanquam adiectina, bona & rectam, non habeat exemplar germanicum aut Aldinum,Interpres noster pro ταχὺς,videtur legisse πραῢς. Non est ergo hic tantum sermo de audiendo verbo Dei, sed monet Sapiens vt nos exhibeamus propensos & attentos ad audiendum alios, nos de quapiam re rogantes & consulentes:tardi tamen simus ad respondendum, contra quorundam morem, qui quò sapientes videantur,priusquam satis intellexerunt quod rogantur,mox prorumpunt ad responsionẽ, interrumpunt præ impatientia narrantis & interrogantis orationem. Itaque hoc docetur isto loco, quòd similibus verbis monet Iacobus, dicens: Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Quod etiam non tantum de audiendo vel loquendo verbo Dei esse intelligendum,sed eo significari quemadmodum hic vnumquemque paratum esse debere ad audiendũ alios non solum docentes, sed etiam quærentes & consulentes, satis significat adiecta illa pars;& tardus ad iram;quæ monet vt cum mansuetudine audiantur interrogantes, nec facilè contra eos per iram exurgatur. Et hoc loco apud Rabanum non est dictio,Dei,sed tantùm,ad audiẽdum verbum, vnde & in quibusdam scriptis dictio, Dei, minio expuncta erat. Et Lyranus non de audiendo docentes verbum Dei hunc locum intelligit, sed de audiendo interrogantes. Exponens enim illud; Esto mansuetus ad audiendum,&c. Dulciter,inquit,audiendo quęstionem de fide vel moribus tibi factam. Hic enim sensus sequentibus conuenit, vbi de respondendo pręscribitur. Est ergo nostrę lectionis iste sensus; Non te difficilem præbeas ac morosum, sed mansuetum & benignum ad audiendum alios, te rogare quicquam volentes, vt per animi mansuetudinẽ melius quod ab ipsis dicitur intelligas, ac deinde vbi intellexeris quod petitur, non præcipitanter, sed cum longanimitate & tarditate quadam atque sapientia profer verũ & solidum responsum. Huic intelligentiæ conuenit quod subditur.

15 *Si est tibi intellectus, responde proximo: sin autem, sit manus tua super os tuum, ne capiaris in uerbo indisciplinato, & confundaris.*

SI est tibi intellectus, responde proximo, te scilicet consulenti & roganti:Sin autẽ, sit manus tua super os tuum, hoc est, silentium tibi impone & tace, ne capiaris in verbo indisciplinato, hoc est, in responsione inerudita & indocta deprehendaris, & sic confundaris. Hanc tamen partem; ne capiaris, &c. Græca non habent, sed eam suo more explicandi gratia adiecit noster interpres. Sequens autem sententia reddit rationem, cur intelligens respondere debeat, imprudens verò & indoctus tacere. Subditur enim.

16 *Honor & gloria in sermone sensati, lingua uerò imprudentis subuersio est illius.*

HOnor & gloria in sermone sensati, hoc est,prudentis:lingua verò imprudentis subuersio est illius,hoc est,subuersionis eius causa. Græca autem non habent dictionem, sensati,& pro,imprudentis, est, hominis. Sic enim est:Honor & ignominia est in loquela, & lingua hominis ruina illi. Vnde patet interpretem pro ἀτιμία, vt habent iam omnes libri,legisse τιμὴ. Similes sententias frequentes habent parabolæ Salomonis de lingua.

17 *Non appelleris susurro, & lingua tua ne capiaris, et confundaris.*

DIxit de pernicie hominis bilinguis, & de lingua hominis imprudentis, rectè ergo subiiciendo monet vt quis ita se gerat ne in nomen & existimationem incidat susurronis, & detractoris. Tales enim sunt ferè bilingues, coram blandè loquentes, at post tergum clam mordentes, atque hac ratione multùm noxij,vt mirum non sit tales non solùm Deo esse abominabiles,sed etiam hominibus. Dicit ergo: Non appelleris susurro, hoc est,ita te geras in lingua,ne iustè de hoc vitio insimuleris,quo qui obnoxij sunt, pessimè apud omnes audiunt,& caue ne lingua tua inuoluaris malo nomini,& deprehendaris mẽdax aut detractor,sicque confundaris Græcè autẽ est,καὶ τῇ γλώσσῃ σου μὴ ἐνέδρευε, hoc est,& ligua tua ne insidieris. Cęterũ vt ab hoc vitio

vitio magis deterreret, comparat illud furto quod omnes abominantur. & maximè abominabilem reddit hominem apud homines atque susurronem ac detractorem peiorem & detestabiliorem esse indicat, dicens.

18 *Super furem enim est confusio & pœnitentia, & denotatio pessima super bilinguem: susurratori autem odium, & inimicitia, & contumelia.*

ILlud, & pœnitentia, Græcis non est, sicut nec tertium illud totum membrum; susurratori autem, &c. Pro, denotatio, quidam libri habent deuotatio, alij deuoratio, sed interpretem vertisse denotatio, sicut plura scripta habebant, patet ex eo quòd capite 19. bis vsus est verbo denotabitur, quod ibi respondet verbo καταγνωσθήσεται, vnde deriuatur nomen hic positum κατάγνωσις. Sicut ergo ibi vertit, denotabitur, pro vituperabitur vel dãnabitur, ita hic vertit denotationem pro dãnatione vel vituperatione. Id enim propriè verbum illud, & nomen ab eo deductum significat. Et Lyranum legisse denotatio, quãuis contextus habeat deuoratio, patet ex eius commentario, qui sic habet: id est, ostensio confusibilis cum digito. Rectè autem bilinguis & susurro furi cõparatur, tum quòd sicut fur detrahit alterius substantiæ, ita ille famæ & nomini, tum quod vterque clam & occultè nocet. Sed fure bilinguis & susurrator peior esse indicatur, quia melius bonum & irreparabilius aufert. Melius est enim nomen bonum quàm diuitiæ multæ. Et concordia fratrum, quam suis sæpe detractor tollit susurris, seminando inter fratres discordias, bonis temporalibus longè præferenda est. Bene ergo dicit: Super furem est confusio, hoc est, furem sequitur confusio & pœnitentia, at vt in plurimum venia talis est dignus, quia vt est Prouer. 6. Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit, furatur enim vt esurientem impleat animam. Verùm super bilinguem & susurronem est pessima denotatio, hoc est, ei competit grauis damnatio & vituperatio. quasi dicat, Venia talis nõ est dignus, sed omnino dignus est qui sine misericordia damnetur ac perpetuam ignominiã ferat, quia nõ ex inopia peccat, & grauissimum damnum infert, idque sine pro prio commodo.

Caput VI.

1 *Iustifica pusillum & magnum similiter. Noli fieri pro amico inimicus proximo.*

2 *Improperium enim & ignominiam malus hæreditabit, & omnis peccator inuidus & bilinguis.*

GRæca habẽt, ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ μὴ ἀγνόει μηδὲ ἕν, hoc est, in magno & in paruo ne ignores ne vnum quidem: quamuis illud μηδὲ ἕν, non sit in Germanico exemplari. Noster interpres Græca sic videtur intellexisse, quasi significatum sit, in iudicando æquè habendam rationem causæ alicuius parui, atque alicuius magni, & vtriusque causas similiter perpẽdẽdas, vt de vtroque rectum iudicium proferri possit, iuxta illud quod Deuter. 1. dictum est iudicibus: Nulla erit distantia personarum, ita paruum audietis vt magnum, nec accipietis cuiusquã personam. Iuxta hunc intellectum interpres non malè sensum reddidit, vertendo: Iustifica pusillum & magnũ similiter. Verùm hic sensus nec ad præcedentia, nec cum sequẽtibus aliquam habet conuenientiam, vt mirum sit eam hic interiectam esse. Itaque Græca hunc potius iuxta alios habent sensum: Cura vt non solùm non ignores ac negligas magna, sed nec ea quæ parua sunt vel videntur, quasi dicat: Omnia Dei mãdata, siue sint maximarum, siue minimarum rerum, summa cura & diligentia sunt inquirenda, cognoscẽda & obseruanda. Quod videri potest subiecisse superioribus, quia comparauit detractionem, quæ paruum videtur hominibus vitium, cum furto, à quo tanquam magno vitio satis adhorrent & abstinent plerique, vt etiam Græcæ lectionis hic possit esse sensus: Vide vt ne ignores differentiam inter magnum & paruum vitium, atque cum vulgo quæ parua sunt magna ducas: & contrà, quæ magna sunt paruifacias. Cui sensui nostra lectio accedet, si adiectiua, pusillum & magnum, accipiantur in neutro genere, quomodo in Græcis accipienda videntur, vt sit, non sit tibi satis, iustè sentire & iudicare de magnis rebus, sed da operam vt etiam de iis quæ paruæ sunt vel videntur, rectè pronuncies. Iam quoniam hæc sententia præter morem abruptè hic videtur in fine capitis posita, cùm alias ferè huius libri sententiæ duobus aut pluribus constent membris, sciẽdum principium capitis sequentis, in Græcis incipi à coniunctione. Habent enim καὶ ἀντὶ φίλου μὴ γίνου ἐχθρός; Et pro amico ne fias inimicus; vt meritò hæc pars in vnam sententiam jungenda sit cum præcedenti, quemadmodum quidam coniungunt, vt principium noui capitis sit à sequenti sententia; Non te extollas. Nam quod dicitur, ne quis fiat pro amico inimicus, propter bilingues dicitur, de quibus mox dixit, vt adhuc hæreat incepta materia. Certè quædam scripta Latina auspicantur nouum caput ab illo; Iustifica pusillum & magnum: quædam ab illo quod postea sequitur; Verbum dulce multiplicat amicos; vnde & Rabanus incipit secundum commentariorum librum, quædã hoc loco nullam distinctionem capitis faciunt. Illud enim quod dicitur; noli fieri pro amico inimicus; non sic videtur accipiendũ quasi moneat cauendum ne ex amico quis fiat inimicus, sed potius vt ne cùm quis se gerit pro amico, blandè coram loquendo, velut inimicus noceat, occultè ei detrahendo. Hoc enim est peccatoris inuidi & bilinguis, cui hoc ipsum tribuitur, quamuis de inuido non fiat mentio in Græcis, quæ tantùm habent, οὕτως ὁ ἁμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος, hoc est, sic peccator bilinguis, scilicet se habet, vt pro amico fiat inimicus, & ob id improperium & contumeliam hæreditet.

3 Non

3 *Non te extollas in cogitatione tua uelut taurus, & elidatur uirtus tua per stultitiam.*

4 *Et folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinquaris uelut lignum aridum in eremo.*

APud Grecos illud, velut taurus, in secundo membro ponitur. Et habent sic: Ne extollas teipsum in consilio animæ tuæ, ne velut taurus diripiatur anima tua. Hortatur ad modestiam, ne qui plus cæteris sapere videtur, sese in sua prudentia & cogitatione extollat, alios præ se contemnendo, & superbè in se gloriando, instar tauri, superbissimi & indomiti animalis. Sic enim futurum vt animus hominis transuersim rapiatur impetu superbiæ, sicut taurus indomitus & efferatus maxima vi impetuque rapitur quouis. Ex quo & illud sequetur quod habet nostra lectio, vt virtus hominis, hoc est, fortitudo ea, qua per accepta dona posset multa præclara præstare, confringatur & elanguescat, dum per superbiam animi pleraque stultè delignat, aut opere aut lingua. Ita enim frequenter vsuuenire videmus, vt qui dona aliqua consecutus est, quibus multam sibi gloriam & fructum aliis adferre posset, si eis modestè & humiliter vteretur, dum eis superbè abutitur sese iactando, & temerè quiduis audendo, perdat per stultitiam suæ superbiæ omnem donorum suorum vigorem & efficaciam. Sicque fiat quod sequitur, vt ipsamet hominis fortitudo, quæ in donis eius consistit, comedat folia eius, & fructus eius perdat, hoc est, omnem eius ornatum & fructũ quem proferre poterat, consumat & auferat atque hoc ipsum quod illum ornare poterat spoliet eum omni & gloria & fructu, sicque spoliatus relinquatur in hoc mundo, velut lignum aridum in eremo, inglorius scilicet & infructuosus, ad nihilum valens vltra, nisi vt mittatur foras, & igni deputetur. Iuxta hanc explicationem suppositum verborum comedat & perdat, est, virtus tua, non autem vt quidam intelligunt, stultitia, nam Græcis non est, stultitia, sed apud eos manifestum est pro supposito repetendum ex præcedenti sententia nomen, anima, pro quo noster vertit, virtus tua. Videtur autem quibusdam in hac secunda sententia adhuc persisti in metaphora à tauro desumpta, vt significetur quemadmodum in syluis & desertis tauri indomiti depascuntur arborum folia & fructus, ita & hominis animum & virtutem ipsum depascere, & perdere. Cæterum siue legatur, vt quidam libri habent; comedet perdet, relinqueris; siue comedat, perdat, relinquaris, parum facit ad rem, nisi quòd posterior lectio præferenda videatur.

5 *Anima enim nequam disperdet qui se habet, & in gaudium inimicis dat illum, & deducet in sortem impiorum.*

SEnsum sententiæ præcedentis iam datũ probat hęc sententia. Anima enim, inquit nequam disperdet qui se habet, hoc est, possidentem se, & in gaudium inimicis dat illum, vel, vt habent Græca, & gaudium (vel derisum) hostium faciet eum. Vnus codex scriptus habuit, dedet illum, per futurum ici licet, vt habent Græca. Quod autem sequitur apud nos, & deducet in sortem impiorũ, Græca non habent, proinde explicationis gratia additum est ab interprete. Est autem sors impiorum æterna miseria, in quam anima nequam suum possessorem deducit.

6 *Verbum dulce multiplicat amicos, & mitigat inimicos, & lingua gratiosa in bono homine abundat.*

AB hoc versu aliquot sententiis sequentibus agitur de parandis, probandis, & retinendis amicis bene probatis. Et hoc quidem versu indicat modum parandorum amicorum, nempe per suauitatem orationis & blandiloquentiam, de qua rectè subinsert sermonem, postquam superiori sententia dixit contra superbam sui iactationem & gloriationem. Cæterum interpres noster de suo addidit eam partem, & mitigat inimicos, cũ apud Græcos sententia tantum sit bimembris. Pro, gratiosa, multi libri habent, eucharis gratiosa. Nam cùm dictionem Græcam, eucharis, quidã in margine exposuisset per nomen gratiosa, postea, vt & alias factum est contextui idem nomen insertum est: deinde ab aliis dictio Græca eucharis, quæ in omnibus Græcis scriptis est, reiecta est, & retenta dictio Latina, gratiosa, cùm verisimile sit interpretem primùm posuisse nomen Græcum, eucharis, Græcam scilicet dictionem alia Græca reddendo. Neque enim Græcis hic est εὐχαρὶς, sed εὔλαλος, hoc est, bene loquens. Iac. 5
Habent autem Græca secundam partem sic καὶ γλῶσσα εὔλαλος πληθύνει εὐπροσήγορα, hoc est, lingua bene loquens multiplicat sermones affabiles, scilicet aliorum. Itaque significatur comitatem & suauitatem orationis valere non tantùm ad beneuolentiam hominum conciliandam, sed etiam ad alliciendam eorum affabilitatem, vt scilicet nostræ humanitati & comitati aliorum affabilitas respondeat, illique nostra suauitate incitati, etiam erga nos humaniter atque suauiter sese gerant. Nam quod quidam dicit apud Terentium; Si malè dixeris, peius audies; illud in contrariam partem accidit, vt orationis nostræ suauitas & gratia, aliorum summa in nos & voluntate & sermonis comitate remuneretur. Itaque quod nostra lectio habet, abundat, vel, vt habent plures libri per futurum, abundabit, hunc rectè habet sensum: Lingua gratiosa in bono homine copiosum proferet fructum, efficietque vt & alij similiter suauiter & blandè loquantur. Psa. 125

7 *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi unus de mille.*

GRæcis iucũdius & significantius sic est, οἱ εἰρηνεύοντές σοι ἔστωσαν πολλοὶ, οἱ δὲ σύμβουλοί σου, εἷς ἀπὸ χιλίων, hoc est, Pacifici tibi sint multi, at consiliarij tui, vnus ex mille, hoc est, multos habeas qui pacem tecum habeant, & cum quibus pacificè viuas: at consiliarios, quibus secreta cordis tui detegas, habeas paucos & raros. Non est enim hic pro

pro pacifici, *εἰρηνικοὶ*, quod est Matthæi 5. hoc est, pacem facientes inter discordes, sed *ἀμφωνοῦντες*, hoc est, pacem seruantes, aut in pace degentes. Postquam ergo Sapiens docuit, qua ratione multos nobis parare possimus amicos, oportunè monet vt inter multos illos delectum faciamus, nec nisi paucos ex multis habeamus cum quibus consilia nostra cõmunicemus, quòd inter multos pauci sint fidi, item prudentes.

8 *Si possides amicum, in tentatione posside eum, & non facilè credas ei teipsum.*

PRo, possides & posside, Grecis *κτᾶσαι*, quod non tantùm significat possidere, sed etiã comparare, quæ significatio hic magis quadrat. Nam vult Sapiens docere, quod & alij docuerunt qui de amicitia scripserunt, prius scilicet deligendos esse amicos quàm diligendos, proinde nostra litera sic commodè est accipienda: Si possidere paras amicum, para illum possidere per tentationem & probationem, hoc est, fac periculum fidelitatis & beneuolentiæ eius in rebus minoribus, prinsquam ei credas maiora. In secunda parte Græca non habent, teipsum, sed tantum, *καὶ μὴ ταχὺ ἐμπιστεύσῃς αὐτῷ*, hoc est, & non facilè credas ei. Sed & Latina quædam scripta non habebant, teipsum, in quibusdam etiam erat expunctum; & plenior est sententia si omittatur. Significatur enim non facilè credendum alicui amicitiam verbis pollicenti, sed priusquam ei fides firmiter habeatur, probandam eius fidem. Cuius causam subijcit.

9 *Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis.*

POnit aliquot genera instabilium amicorum, quorum primum est eorum qui amicitiam seruant quamdiu eis est oportunum & commodum, qui proinde non perlistunt in tempore tribulationis. Hos significat, dicens: Est amicus secundum tempus suum, hoc est, sunt aliqui qui amicos se gerunt, cũ est eis oportuuum & commodum honori & vtilitati ipsorum.

10 *Et est amicus qui conuertitur ad inimicitiam, & est amicus qui odium & rixam, & conuitia denudabit.*

ALterum est eorum qui non solùm deserunt amicitiam, sed etiam ex amicis fiunt inimici, offensi scilicet re aliqua leuicula, vt sunt homines superbi & cito irritabiles. Inter quos sunt etiam qui non solùm fiunt inimici, sed etiam odium animo conceptum per rixam verborum denudant & detegunt atque inter rixandum etiam detegunt conuitia & opprobria, quæ tempore amicitiæ aduerterunt, & quæ eis tanquam amicis detecta fuerunt. Significat ergo hos amicos esse valdè pernitiosos, & proinde ne in tales incidamus, amicos studiosè esse probandos Græca secundum partem huius sententiæ sic habent, *καὶ μάχην ὀνειδισμοῦ σου ἀποκαλύψει*, hoc est, & pugnam opprobrij tui reuelabit; quo significatur eum qui ad inimicitiam transpositus est, propositurum ad iurgium quo amici opprobrium sit publicaturus. Non enim est Græcis bis illud, est amicus, sed pertinet hæc secunda pars ad eum qui conuertitur ad inimicitiam. Et multa scripta Latina non habent secundo loco nomen, amicus, sed tantùm, & est qui odiũ, &c. quod intelligi potest: & talis amicus, qui scilicet conuertitur ad inimicitiam, est qui odium & rixam, &c. Vel, Est inquam, qui odium & rixam, &c. vt secunda pars priorem exponat.

11 *Est autem amicus socius mensæ, & non permanebit in die necessitatis.*

ILlius prioris generis amicorum, speciem hic ponit, eorum scilicet qui pro amicis se gerunt tantùm causa voluptatis & commoditatis quam ex amico percipiunt, ex societate mensæ quam sectantur: quales sunt parasiti, adulatores, & hi qui epulis delectantur quales non permanent in amicitia tempore necessitatis, hoc est, tribulationis, quæ sæpè in scripturis nomine necessitatis significatur. Est enim hic Græcis, quemadmodum superius, dictio *θλίψεως*, hoc est, tribulationis.

12 *Amicus si permanserit firmus, erit tibi quasi coæqualis, & in domesticis tuis fiducialiter aget.*

13 *Si humiliauerit se contra te, & à facie tua absconderit se, vnanimem habebis amicitiam bonam.*

LOngè aliter hos duos versus habent Græca, vt omnino videatur interpretem nostrum aliter Græca legisse, quàm modò legũtur. Sic enim habent: *καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔσται ὡς σύ, καὶ ἐπὶ τοὺς οἰκέτας σου παῤῥησιάσεται. ἐὰν ταπεινωθῇ, ἔσται κατὰ σοῦ, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυβήσεται.* hoc est, Et in bonis tuis erit vt tu, & super vel inter domesticos tuos fiducialiter aget. Si humiliatus fueris, erit contra te, & a facie tua abscondetur. Agitur autem adhuc de amico socio mensæ, de quo dicitur, quod in bonis tuis, hoc est, in fœlicitate tua se præbebit velut alterum te, & liberè ac confidenter conuersabitur inter domesticos tuos velut vnus ex illis: aut quòd cum magna libertate arguet domesticos tuos, velut causam tuam agens, & pro tuis commodis solicitus. Contra si excidas à priori fœlicitate, & afflictus fueris, senties eum tibi inimicum, atque se subtrahet à solita familiaritate. Nostra versio, ex qua videtur interpretem nostrum legisse nõ *ταπεινωθῇς*, sed *παραμείνῃ*, hoc est, humiliatus fuerit, sic rectè intelligi potest, Si amicus permanserit fixus, æquè tibi adhærens in aduersis atque in prosperis, habeto eum tanquam tibi parem, etiamsi forte maior illo sis, & sinito vt inter domesticos tuos liberè ac fiducialiter versetur tanquam vnus ex illis. (Non enim illud, in domesticis tuis, intelligi potest de priuatis domus negotiis, quemadmodum accipit Liranus, sed malè, vt patet ex Græcis.) Quod si præ modestia ille non admodum liberè & confidenter se erga te gesserit, sed se humiliter ac demissè habuerit contra te, hoc est, coram te (quomodo dicitur in Psalmis: Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum; pro coram

dicamentum vitæ exponi debet, medecina vitam afferens. Postquam autem varijs similitudinibus Sapiens ostendit quàm magna res sit fidelis amicus, docet item qua ratione tam rarum & magnum bonum obtineri possit, nempe non nisi Dei singulari beneficio & dono, ne quis se suo marte illum sibi posse parare existimet. Qui, inquit, metuunt Dominum, inuenient illum, hoc est, Dei quẽ colunt munere consequẽtur illum, & Deus talem illis dabit tanquam mercedem sui cultus. Quod magis declarat sequens sententia.

19 *Qui timet Dominum, æquè habebit amicitiam bonam, quoniam secundum illum erit amicus illius.*

HOc est, Qui reueretur Dominum, eúmque piè colit, sicut ipse bene & fideliter sese gerit erga Deum, & propter Deum etiã erga proximum suum, ita æquè, hoc est similiter, habebit bonam, fidelem & constantem amicitiam alterius erga se, aut æquè habebit, hoc est, iustè. Iustum enim est, vt qui Deũ reueretur, bonam Dei beneficio amicitiam aliorum erga se consequatur. Vtrique intelligentiæ conuenit quod sequitur; quoniam secundum illum erit amicus illius; hoc est, qualis ipse est erga Deum & proximum, talis erit & amicus illius, hoc est, fidelis & syncerus ei obtinget amicus, sicut ipse fideli & recto est erga Deum & proximũ animo. Hunc sensum Græca ostendunt quæ habent, *ὁ φοβούμενος κύριον εὐθυνεῖ τὴν φιλίαν αὐτοῦ, ὅτι κατ' αὐτὸν οὕτως καὶ ὁ πλησίον αὐτοῦ*, hoc est, qui timet Dominum, diriget (vel rectam faciet) amicitiam eius (pro suam), quoniam secundum illum sic & proximi eius. Ceterum cùm rarus sit tã fidelis amicus, in quem perfectè competant omnes præscriptæ conditiones, (nam vt dicitur Prouerb. 20. Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?) in Christum hæc vnicè & perfectè quadrant: quem qui nactus est amicum, hic verè fidelem nactus est amicum, per quem velut in arce quadam tutissimè ab omni malo protegetur, in quo diuitias possidebit incomparabiles, atque ab omni morbo animi certissimò curabitur.

18 *Fili à iuuentute tua excipe doctrinam, & vsque ad canos inuenies sapientiam.*

NOuum hic incipit Sapiens argumentũ, adhortando ad studium sapientiæ, & demonstrando eius studij modum ac fructum, quod argumentum rectè subiungitur doctrinæ de amicitia, quod vera amicitia sine sapientia obtineri non possit. Imprimis itaque monet à iuuentute ac primis ætatis temporibus suscipiendam sapientum doctrinam & institutionem: sic enim futurum vt vsque ad caniciem & extremam senectutẽ, quando homini maximè opus est sapientia, cum homine duratura sit, vtpote quæ sui studiosos nunquam deserit, nec deficiente hominis ætate, etiam ipsa deficit, quemadmodum voluptas, sed senio accedente magis etiam augescit. Docet ergo quod quidam ait: A teneris consuescere multum est. Et bonũ est homini cùm portauerit iugum ab adolescentia sua. Pro, excipe, pleraque Græca habent *ἐπίλεξαι*, hoc est, elige: Germanicum tamen exemplar habet *ἐπίδεξαι*, hoc est, suscipe, quod secutus est noster interpres. Thre. 3.

20 *Quasi is qui arat & qui seminat, accede ad illam, & sustine bonos fructus illius.*

DIxit quando sit sapientia ambienda, nunc dicit quo modo, pulchra vsus similitudine, qua significat laborem pro ea obtinenda subeundum, idque cum certa spe bonorum fructuum eius percipiendorum, quia, vt quidam cecinit, Non iacet in molli veneranda scientia lecto, Illa sed assiduo parta labore venit. Vult ergo vt ad eam accedamus instar arantis & seminantis, hoc est, laboribus multis eam à nobis esse excolendã, veluti terram ex qua fructus desideramus. Deinde etiamsi non statim dulcedinẽ & multitudinẽ fructuũ eius sentiamus, non tamen ob id cessandũ à laboribus, sed longanimiter expectandos fructus eius, quemadmodũ agricola patienter & securè expectat pretiosum fructũ terræ, hoc enim significat, dicẽs; Iaco. 5.
sustine bonos fructus eius; hoc est, expecta Græcis enim est *ἀνάμενε*.

21 *In opere enim illius paululum laborabis, & citò edes de generationibus illius.*

PRo, opere, Græcis est *ἐργασία*, quæ dictio latius patet, quàm nomen, opus. Accommodatur enim ad omnia opera, & operationem atque laborem. Sic autem dixit, *ἐν ἐργασίᾳ αὐτῆς*, sicut dicitur *ἐργασία γῆς*, pro cultura terræ, vnde rectè quidam hic vertit, In cultura illius. Perstatur enim adhuc in cepta à colentibus terram similitudine, significatur que quod quemadmodum in colenda terra laboratur, postea verò mox percipiuntur ex terra fructus eius, qui ex ea alioqui non poterant expectari: ita si quis sapientiam excoluerit, & pro ea vel paululum laborauerit, mox gustabit eius fructus. Itaque quod nos habemus, in opere eius accipiẽdum est pro operatione & labore quem subimus pro obtinenda sapientia. Similis est hic locus illi illo co Psalmistæ: Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua: Venientes autem venjẽt Psa. 125.
cum exultatione portantes manipulos suos.

22 *Quàm aspera est nimium sapientia indoctis hominibus, & non permanebit in illa excors.*

CAusam indicat cur in excolenda sapiẽtia plærique nolint perseueranter laborare, & qui illi sint, nempe inerudíti & stulti, qui suis ducuntur cupiditatibus, & voluptatibus terrenis addicti sunt, ignorantes quantum periculum in eis lateat. Sicut enim his qui infecto sunt stomacho & palato, omnis cibus quamlibet delicatus ingratus est & amarus: ita vitiosis vera sapientia non sapit, sed valde eis aspera & inamœna videtur, ita vt aggressi eius studium, facilè ab ea resiliãt, nec permaneant in ea excolenda. Sic & Pro. 24. dicitur: Excelsa stulto sapientia. & ibi. 23. In auribus insipientium ne loquaris, quia despicient doctrinam eloquij tui.

23 Qua

23 *Quasi lapidis virtus probatio erit in illis, & non demorabuntur proiicere illam.*

GRæca primam partem clarius habét sic ὡς λίθος δοκιμασίας ἰσχυρὸς ἔσται ἐν αὐτῷ, quasi lapis probationis validus erit in ipso. hoc est ipsa sapientia erit stulto velut magnus & grauis aliquis lapis quo probantur vires hominum. Sicut enim illum infirmi & segnes mox abiiciunt, eumque portare recusant, ita & stulti sapientiæ studium velut nimis graue & intolerabile reiiciunt à se. Itaque nostra lectio sic rectè accipietur; Ipsa sapientia erit in stultis hominibus probatio, hoc est, probabit eos, sicut virtus, hoc est, fortitudo vel grauitas lapidis probat vires & fortitudinem hominum. Ita enim & sapientia probat illos an velint vel possint ferre, & tentant quidem illi sapientiam nonnunquam attingere & ferre, sed mox præ ignauia & animi languore non differunt eam à se proiicere, velut nimis onerosam & molestiam.

24 *Sapientia enim doctrinæ secundum nomen est eius, & non est multis manifesta.*

PRior pars obscura est etiam apud Græcos. Intelligit quidem Lyranus significari sapientiam habere nomen à re, quia, vt inquit, sapientia dicitur quasi sapida scientia. Verum etiam si sic esset, (quod etiam sic non est, non enim à scientia dicitur sapientia, sed à sapore) tamen hæc explicatio non conuenit huic loco, cùm Latinè hæc non sint primùm scripta. Qua ratione nec conuenit quod quidam Græca in dictione attendentes, putant authorem hic secutum eos qui σοφίαν putant dictam quasi ζοφίαν, à ζόφος, quod caliginem significat, eo quòd sit multis abscondita & occulta, quia nec Græcè hæc primùm sunt scripta, sed Hebraicè, vt patet ex prologo huius libri. Proinde non video sensum conuenientiorem quàm hûc; Sapientia est secundum nomen eius, hoc est est id quod dicitur & prædicatur, nempe ardua res & excelsa, & non quibusuis obuia. Simili fere modo Rabanus intelligit, sic scribens: Sapientia doctrinæ, linceritas est legis diuinæ. Quæ secundum nomen eius est, hoc est prudentia, veritas, & virtus. Notandum tamen quosdam Græcos codices habere nõ αὐτῆς, eius, sed αὐτοῖς, hoc est, ipsis, vt sit; Sapiētia secundum nomen illis est, hoc est, nomine solum illis nota est, non re vera. Aut nomine solum eis competit, quia quidam nomine tenus sunt sapientes, quibus re vera sapientia non est manifesta

25 *Quibus autem cognita est, permanet usque ad conspectum Dei.*

GRæca modò hunc versum non habent. significat autem, sapientiam eos quibus per experientiam cognita est, non deserere, nec deseri ab eis: sed vt illi per amorem ei iugiter adhærēt, ita & ipsam semper apud eos permanere, ac tandem deducere ad Dei contemplationem & eius claram visionem, in qua sola perfecta est sapientia. Veritatem autem habet hæc sententia in prædestinatis & electis. Nam alioqui etiam eos qui gustauerunt bonum Dei donum, contingit prolabi, & à vera sapientia excidere. Ipsa tamen semper apud omnes permanet quantum ad se pertinet. Nec enim deserit, nisi prius deserta.

26 *Audi fili, & accipe consilium intellectus, & ne abiicias consilium meum.*

POstquàm indicauit per quid fiat vt plerique se seriò non tradant studio sapientiæ, ad eam filium suum sapiens adhortaturus, commodè hanc interiicit sententiam, qua illum ad auscultandum excitat. Consilium intellectus, hoc est, intelligentiæ, vocat consilium prudens, illud scilicet quod iamiã daturus est. vnde Græcis tantum est γνώμην μου, hoc est, sententiam meam.

27 *Iniice pedes tuos in compedes illius, & in torques illius collum tuum.*

28 *Subiice humerum tuum, & porta illam, & ne acedieris vinculis illius.*

HIs duobus versibus, pulchris allegoriis idem vult significare, nempe sapientiæ candidatum se totum debere submittere ei ac lubenter perferre vt ab ea cohibeatur, ducatur & gubernetur, & quicquid in eius studio molestum videtur & graue, non detrectare. Cùm autem nomen, torques, propriè significet ornamentum colli ex auro, argentoue, & id genus aliis, hic impropriè accipi debet pro colli ligamine, quod Latinis propriè dicitur numella: quale est quo canes alligari solent, aut etiam serui fugitiui, & malefici. Id enim significat dictio Græca κλοιὸν hic posita. Meminit ergo quatuor, quibus variæ partes corporis grauari solent. Pedes enim constringuntur compedibus, collum numella, humeri oneribus impositis, manus & brachia vinculis. Et sub allegoria harum partium & grauaminum monet, vt quis se totum sinat à sapientia cohiberi & captiuari, omnésque sensus suos & affectus eius disciplina & præceptis constringi, vt quicquid ea faciendum decreuerit, id non detrectet exequi, etiam si molestum carni videatur. Quod si distinctio aliqua inter has partes quæratur, prior versus rectè intelligetur pertinere ad præcepta negatiua, quibus à faciendo quippiam cohibemur: secundus verò versus ad præcepta affirmatiua, quibus ad faciendum aliquid astringimur. Subiicimus enim humerum sapientiæ, & portamus eam, quando quicquid iniungit faciēdum, etsi graue sit, exequimur. Rursum pedes constringuntur, cùm affectus nostri cohibentur: Collum, cum superbia curuatur Manus, cũ à malis operibus Dei timore impedimur. Porro pro, acedieris, verbo deriuato à nomine Græco acedia, hoc est, tristitia vel tædio. Græcis hic est προσοχθίσῃς, quod est, indignari & offendi. Idem satis significat nostra lectio; Ne acedieris vinculis eius, hoc est, ne tristeris, vel tædio afficiaris ob vincula eius veluti manibus tuis iniecta. Pulchrè hic contra eos qui in defendenda euangelica libertate nimij sũt, indicatur verã sapiē-tiam

tiam quandam libertatem nobis eripere, & seruitutem quandam inijcere, carni quidem molestem & grauem, sed quam sponte suscipere debeamus.

29 *In omni animo tuo accede ad illam, & in omni uirtute tua conserua uias eius.*

HAc sententia velut clarius exprimit, quod superioribus allegoriis obscurius dixit. Dicitur autem, omni animo & omni virtute, pro tota anima & tota virtute & fortitudine, significans non frigido aut tepido animo, sed serio & eam quærendam, & eius mandata obseruanda, tum vt sciatur quę illa sint, tum vt cognita opere præstentur.

30 *Inuestiga illam, & manifestabitur tibi, & continens factus ne derelinquas eam.*

CVm dicit, inuestiga, significat eam non omnibus obuiam, labore obtinendam esse. Et ne laboris tædeat, manifestabitur, inquit, tibi: non enim subducet se ab his qui quærunt eam. Facilè enim, dicitur in Sap.6. Sapientia, videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt eam; iuxta Matt. 7. illud Saluatoris: Quærite, & inuenietis. Quoniam autem non est satis eam & quærere & inuenire, nisi quis eam perseueranter retineat, addit; & continens factus; hoc est, compos eius effectus, & obtinens eam ne derelinquas eam. Est enim Græcis hic ἐγκρατὴς, quod non solùm significat abstinétem & temperatũ, sed & compotem, & rem aliquam assecutum, quomodo verisimile est eam dictionem etiam accipiẽdam Sapien.8. vbi legimus: & vt sciui quoniam aliter non possem esse continẽs, nisi Deus det, adij Dominum, &c. vt sit sensus, cum scirem me non aliter posse compotem fieri voti mei, & obtinere desideratam sapientiam: quoniam in oratione quæ subijcitur ad Deum, non oratur pro continentia obtinenda, sed tantum pro sapientia.

31 *In nouissimis enim inuenies requiem in ea, & conuertetur tibi in oblectationem.*

QVod quidam dixit radices virtutis esse amaras, fructus vero suauissimos, hoc idem significat hic Sapiens in studio sapientiæ, initia eius carni esse molesta, sed exitum esse iucundissimum. Simile est quod Matt.11 dicit Saluator: Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris. Iugũ enim meum suaue est, & onus meum leue. In nouissimis, inquit, hoc est, postea cum iam assueueris virtuti, pro fatigatione & labore inuenies requiem conscientiæ in ea, & amaritudo eius conuertetur tibi in oblectationem, non solùm in futura vita, vbi istud perfectè implebitur, sed etiam in præsenti, quando carne ex parte per assuetudinem virtutis superata, virtus incipit esse iucundissima, tum propter naturalem suam honestatem quam in se habet, tum propter pacem mentis quam adfert.

32 *Et erunt tibi compedes eius in protectionem fortitudinis & bases uirtutis, & torques illius in stolam gloriæ.*

NOn solùm, inquit, requiem inde consequeris & voluptatem, sed & protectionem fortem & honorem præclarum. Compedes enim quæ infirmitatem adferre videbantur, conuertentur in protectionem fortitudinis, hoc est, fortẽ, & bases fortitudinis, hoc est, fortes, in quibus scilicet solidè possis consistere, & torques vel numellæ, quæ deformitatem habere videbantur, & seruilitatem præ se ferre, vertentur in ornaméta pulcherrima, qualis est stola gloriæ, hoc est, stola gloriosa. Nam præcepta sapientiæ, quibus sibi suos deuincit veluti compedibus & numellis, etsi imprimis carnem premant, & libertatem quandam eripiant, tamen postea per obseruationem eorum, & fortiter illos protegunt contra omnia vitia ac iram Dei, & gloria magna atque libertate eos apud Deum & homines decorant & ornant. Illud, bases virtutis, additũ est ab interprete, cùm non sit in Græcis.

33 *Decor enim uitæ est in ea, & uincula illius alligatura salutaris.*

PRo, decor vitæ, Græcis est κόσμος χρύσεος, ornatus auri, vel aureus. Pro, alligatura salutaris, est κλῶσμα ὑακίνθινον, hoc est, nexus hyacintinus, qui scilicet non grauat nec dehonestat, sed leuis est & ornat. Interpres maluit rem reddere quàm verba. Per ornatũ enim auri nihil significatur quàm decor & pulchritudo quam suis adfert sapientia in vita hac. Per nexum hyacinthinum, salutaris & vtilis alligatura. Fœlix enim necessitas quæ ad meliora cõpellit. Quidam codices scripti habebant; fila hyacinthina, alligatura salutaris; vt verisimile sit interpretem vertisse vt habent Græca, & deinde commẽtarium adiectum, qui postea magis obtinuit.

34 *Stola gloriæ indues eam, & coronam gratulationis superpones tibi.*

REctius per accusatiuum legitur Stolam, vt habet Græca, & multa Latina scripta, & subauditur particula similitudinis: vt alias sæpe. Indues eam vt stolam gloriæ, hoc est, amictũ gloriosum, hoc est, per eam vndique conspicuus eris & ornatus, veluti veste præclara indutus, & corona gratulationis, vel, vt est Græcis, ἀγαλλιάματος, hoc est, exultationis & lætitiæ circũdatus. Simile est illi Prouer. 4. Arripe illã, & exaltabit te: glorificaberis ab ea, cũ eã fueris amplexatus. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, & corona inclyta proteget te. Cæterum coronam superpositam opponit oneri cui humeros subiiciendos dixit, vt pulchrè quatuor illa quæ grauare videntur, ostendat in ornatum conuertenda.

35 *Fili, si attenderis mihi, disces: & si accommodaueris animum tuum, sapiens eris.*

GRæca primam partem sic habent: ἐὰν θέλῃς τέκνον, παιδευθήσῃ: hoc est, si volueris fi-

li, erudieris. Non ergo adhortatio est ad discendum, sed indicatur qua ratione sapientia & eruditio obtineri possit. Et ordine conuenienti in sequentibus tria vel quatuor requirit, quorum primum est, vt quis sapientiæ bene sit affectus, & ad eam percipiẽdam habeat bonam voluntatem. Sic enim futurum vt facilius erudiatur, & sapiẽtiam percipiat, à qua si alienam habeat mentem, non poterit eius esse capax. Hoc est ergo quod dicit; si voles erudiéris; in quẽ sensum & nostra lectio accipi debet; Si attenderis mihi, faciendo scilicet quod dixi, iniice pedem tuum in cõpedes illius, & mentem tuam non auertendo à sapientia, sed eam iuxta meum consilium amando, tunc tu disces, tunc capax eris disciplinæ. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur; & si accõmodaueris animum tuum; ipsi scilicet sapientiæ, tunc facilè sapiens effieieris. iuxta illud Salustij: Vbi intenderis ingenium, ibi valet.

36 *Si inclinaueris aurem tuam, excipies doctrinam: & si dilexeris audire, sapiens eris.*

SEcundum quod requiritur est, vt qui sapientiæ bene est affectus, eiusque est cupidus, quandoquidẽ alieno eget magisterio, sese componat ad audiendum alios, & lubẽter audiendum. Itaque dicit; si inclinaueris aurem tuam ad audiendũ, tunc excipies doctrinam, vel, vt est Græcis, συνετὸς, intelligentiã, hoc est, doctus euades, vt doctrina passiuè potius accipiatur, qua scilicet quis doctus fit.

37 *In multitudine presbyterorum prudentium sta, & sapientiæ illorum ex corde coniungere.*

PRudentium, adiecit interpres de suo, nec malè. Nomen presbyteri hic potius ætatis est quàm dignitatis, significãs idem quod seniores. Tertium ergo requisitum est, vt quandoquidem alieno magisterio opus est, senes & sapientes deligantur, à quibus vera sapientia percipiatur.

38 *Vt omnem narrationem Dei possis audire, & prouerbia laudis non effugiant te.*

GRæcè est, πᾶσαν διήγησιν θείαν θέλε ἀκροᾶσθαι. Omnem narrationem diuinã velis audire. Narrationem ergo Dei intellige eam quæ de Deo est, rebúsque diuinis. Pro, laudis, est συνέσεως, hoc est, intelligentiæ. at interpres legit αἰνέσεως, hoc est, laudis. Intellige ergo prouerbia laudis, parabolas & doctrinas laudabiles. Bene notanda hæc salutaris doctrina sapientis. Docet enim non, vt plerique hodie faciunt, de suo præsumere intellectu, confidentes se suo ingenio omnia assequi posse. Item non satis esse studio proprio adiicere orationes, sed opus esse audientia aliorum. ad hanc vbique scriptura sapientiæ cupidos prouocat. Rursum docet non vnũ aliquem aut alterũ deligendum in angulis doctorem, sed adeũdam multitudinem, idque non iuuenum, vt fecit Roboam, sed senũ & sapientum, quemadmodum fit in Catholica Ecclesia, vbi exponuntur veterum patrum sententiæ, non priuatæ opiniones. Docet & hoc etiam, ex prudentibus & senioribus non tam quærendum quid illi sentiant, aut inuenerint suo ingenio, quàm quid proferant ex narrationibus diuinis, hoc est, quod verbo Dei siue scripto siue non scripto sit conforme. Nec vnum & aliud dogma sacrum discẽdum vult, sed omnem narrationẽ diuinam, omnémque doctrinam grauem & laude dignam, prætermissis scilicet quæ ad pietatem non pertinent.

Reg.

39 *Et si videris sensatum, euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exterat pes tuus.*

NOn satis est huic nostro Sapienti excitare ad prudentium audiendam doctrinam, sed vult idipsum fieri impigrè, & multo cum studio. Itaque vult & vt summo diluculo id fiat, & vt fiat assiduè atque frequenter. Si, inquit, videris sensatum, hoc est, prudentem, euigila ad eum, hoc est, summo diluculo adeas illum, nec sit tibi molestũ somnium tuum rũpere quo illum audias, & gradus, quibus ascenditur ad ostia domus eius, exterat pes tuus, hoc est, frequenter eum adeas. Euigilare ad sapientẽ, Hebraica phrasi est tempestiuè & festinãter illum adire, non tardè & sero, quomodo solemus ad ea accurrere quæ nobis vehementer sunt cordi.

40 *Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & in mãdatis illius maximè assiduus esto.*

QVoniam non satis est multa etiam frequenter à doctioribus audire, nisi quis audita apud se frequenter & seriò expendat & ruminet, ideo rectè quarto loco post prædicta subiicit: Cogitatum tuum habe in præceptis Dei, & additur Græcis τελείως, hoc est, perfectè. Pro, maximè assiduus esto, illis est μελέτα διαπαντὸς, hoc est, meditare semper. Idem nostra lectio significat, si intelligatur, in mandatis eius recolendis assiduus esto, iuxta illud Psal. 1. Beatus vir, cuius in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

41 *Et ipse dabit tibi cor, & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi.*

PRædictis, si seruentur: adiicitur gratiæ diuinæ promissio, qua cõfirmatur, quod superius dixit, per requisita illa media sapientiam obtinendam, docens tamen præter illa adhuc opus esse Dei gratia, sine qua nihil prosint illa omnia. Si inquit, hæc præstes, ipse dabit tibi cor, hoc est, sapientiam. & concupiscentia sapientiæ dabitur tibi feruentior scilicet, & plenior, qua iam omni tædio & molestia quæ in principio sentiebatur superatis, ac concupiscentia huius mũdi plenius extincta, vnicè & ardentius sapieniam desideres, iuxta illud quod postea sequitur: Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me, Sap. 24.
adhuc sitient. Potest & aliter accipi concupiscentia sapientiæ, pro sapientia concupita. Similis locus est Prouerb. 2. in principio, vbi etiam ex Dei dono promittitur sapientia amanti eam, & ex amore eam seriò ac diligenter quærenti, Si enim, inquit, sapiẽtiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ:

dentiæ: si quæsieris eam quasi pecuniam,& quasi thesauros effoderis illam, tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei inuenies, quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

Caput VII.

CAPVT hoc plenum est salutaribus præceptis ad cómunem vitam pertinētibus. Et primùm quidem continet pleraque cómunia præcepta negatiua, quibus quæ mala sunt prohibentur: deinde traduntur præcepta ad familiam curādam pertinentia, ac postea talia quæ ad reuerentiam sacerdotum spectant: eum & ab his transitur ad commune præceptum beneficentiæ pauperibus & afflictis exhibendæ. Imprimis ergo in genere, vitiorum omnium fuga consulitur, dicendo:

1 *Noli facere mala, & non apprehendent.*

MAla scilicet, quod in Græcis etiam repetitur, quāuis in vtraque parte dictio, mala, non pro eisdem malis accipi videatur. Cùm enim dicitur, Noli facere mala; de malis culpæ sermo est: cùm verò dicitur, non te apprehendent mala: sermo est de malis pœnæ. Dirigitur autem hæc sententia cōtra eos qui de suis querūtur calamitatibus, nō agnoscentes se earum esse causas propter peccata sua. quasi dicat: Vis liber esse à malis? noli facere mala iuxta vulgare prouerbium: Non essent plagæ si non essent peccata. Respondet huic quod & Saluator ait: Eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Et
Gen.4. quod dictum est Cain: Nōnne si bene egeris recipies, si autem malè, statim in foribus peccatum tuum aderit? Et quod Psalmista dicit
Psal.17. de Deo; cum peruerso peruerteris.

2 *Discede ab iniquo, & discedent mala abs te.*

ABlatiuus, iniquo, accipi potest pro re iniqua, vt hæc sententia aliis verbis idem significet quod superior sententia. quam intelligentiam puto esse veriorem. Aut potest accipi pro homine iniquo, aut diabolo, & tunc per mala, intelligi possunt vitia. Qui enim consortium declinat iniqui hominis & diaboli, facilè à vitiis, & proinde etiam à vindicta liber erit. Cui intelligentiæ fauere multum videtur quòd Græca non habeant hic mala, sed ἁμαρτία, hoc est, peccatum. Sed rectè etiam intelligitur peccatum declinare ab homine, quia non inuoluit eum vindicta peccato debita.

3 *Fili non semines mala in sulcis iniustitiæ, & non metes ea in septuplum.*

MAla, non est in Græcis, quæ absolutè habēt, non semines. Obscurum autem est quid per sulcos iniustitiæ sit intelligendum, in quibus, vel, vt est Græcis, super quos non vult seminari. Intelligit quidem Lyranus sulcos iniustitię, corda fragilium ad iniquitates prona, vt significetur talibus non esse ingerenda semina prauæ doctrinæ aut scandalosæ vitæ, qui sunt veluti sulci dispositi ad semen suscipiendum. At simplicius fuerit intelligere hoc significari quod apud Paulum, cùm dicit: Qui seminat in carne (vel, vt est Galat.6.
Græcis, per accusatiuū sicut hic, in carnem suam) de carne & metet corruptionem. Sicut enim ibi seminare in carne, est ea opera facere quæ caro desiderat, quæque caro in sese veluti recipit, fouet & nutrit, sicut terra sparsum in se semen: ita & hic seminare in sulcis iniustitiæ, est satisfacere desideriis carnis, eáq; facere vnde mala desideria foueantur: vt sulci iniustitiæ, intelligātur desideria carnis & mali affectus, quibus qui fomētum præbuerint per opera mala, metent inde in septuplum, hoc est, quemadmodum ager semen illi immissum reddit cum fœnore magno, ita & ipsi graue inde reportabunt malum atque vindictā. Septuplum enim more scripturę, positum est pro multipliciter. Potest etiam simpliciter accipi seminare in sulcis vel super sulcos iniustitiæ, pro serere malam sementem.

4 *Noli quærere ab homine ducatum, neque à rege cathedram honoris.*

SVbiicit quædam modestiæ præcepta, auocans ab ambitione & appetitu honorum qui in hominibus maxime dominatur, idque cū summo periculo, & persæpè etiam cum pernicie ipsorum. Pro, ab homine, Græcis est παρὰ κυρίου, à Domino. Et verisimile est interpretem vertisse, à Domino, idque à scriptore indocto mutatum in, ab homine. Dehortatur enim Sapiens vt neque stultis precibus à Domino, neque à regibus petamus principatum aut sedem honorificam, tum quod in publicis illis functionibus non tantum honor spectandus sit, sed & onus molestiis & periculis non carens, tum quòd exacta ratio administrationis Deo & regi reddenda sit: proinde ab illis honorari, est illis grauius obstringi, & se eis subiicere quorum vltionem euitare non licet. Ducatum posuit interpres pro principatu, quia qui præest, alios ducere & gubernare debet. Græce est ἡγεμονίαν. Et quoniam sunt qui ob præsumptionem virtutis & sapientiæ audent siue à Deo, siue ab homine petere honoris locum, rectè subiicitur:

5 *Non te iustifices ante Deum, quoniam agnitor cordis ipse est: & penes reges noli uelle uideri sapiens.*

PArs illa; quoniam agnitor cordis ipse est; addita est ab interprete, vel alio quopiā, commentarij vice, cum Græca etiam hic tātum habeant bimembrem sententiam, qua dehortatur sapiens ab ostentatione iustitiæ coram Deo, & sapiētiæ coram rege, Vtrique enim huiusmodi ostentatio est odiosa propter superbiæ notam, quæ Deo & regibus summè displicet. Vterque huiusmodi ostentationē facilè potest confutare, Nam & Deus facilè quemque potest conuincere peccati, qui agnitor est cordis, & quem nullum latet secretum: & rex proponēdo grauissimarum

rerum difficultates, facilè poterit ignorantiā alicuius prodere, & ridédam exponere. Vnde & Salomon monet: Ne gloriosus appareas coram rege. Iustificant se ante Deum, qui ita coram Deo de sua iustitia gloriatur, quasi nullum habeat peccatum, ob quod argui timeant ab eo. quomodo se iustificabat Pharisæus ille Euangelicus, de quo Lucę 18. Iustificant item se ante Deum, qui sua facta apud eum excusant, quærentes excusationes in peccatis, quasi Deum per eas fallere possint, sicut fallunt homines.

Prou. 25

6 *Noli quærere fieri iudex, nisi valeas uirtute irrumpere iniquitates.*

PEculiariter dehortatur ab ambitione potestatis iudiciariæ, indicans eam requirere quod paucis datū est, quódque de se non temerè quis præsumere debet, videlicet vt valeat virtute, hoc est, viriliter & fortiter irrumpere iniquitates. Vbi irrumpere non est positum in communi eius significatu pro vi ingredi, sed in propria eius significatione pro penitus frangere, quomodo accipit Lactantius lib. 6 Summum, inquit, inter se hominum vinculum, est humanitas: quod qui irruperit, nefarius & parricida existimandus est. Græcis est; nisi valeas tollere iniustitias. Porro Rabanus hoc refert ad iudicis iniquitates, intelligens, eum qui iudex esse volet, ante omnia debere in seipso separare iniquitates: quia, inquit, qui grauatur pōdere propriarum culparum, non debet velle fieri iudex alienarum. Magis tamen referédum est ad iniquitates alienas, vt significetur ad iudicem pertinere vt viriliter resistat, impediat & frangat improborum conatus, & eorum violentias siue contra se siue cōtra innocentes alios reprimat & vindicet. Vt autem sic valeat irrumpere iniquitates aliorum, multa in iudice requiruntur, & primum quidem vitæ integritas, & in iudicando æquitas: deinde vero etiam potētia, diuitiæ ac fauor hominum, sine quibus non suffecerit vitæ innocentia. vnde Iethro Mosi consulit, vt prouideat ex omni plebe viros potentes & timentes Deum quos præficiat populo.

Exo. 18.

7 *Ne fortè extimescas faciem potentis, & ponas scandalum in agilitate tua.*

INdicat & aliud periculum, ob quod non sit ambienda iudicandi potestas, nempe quia frequenter fit, vt iudex timore potétiæ alicuius nō ausit iustam proferre aut exequi sententiam. Pro, in agilitate tua, Græcis est, ἐν εὐθύτητί σου, hoc est, in equitate vel rectitudine tua. Et fortè interpres scripserat, æquitate, cum sic soleat dictionem εὐθύτης vertere, sed hoc scriptor aliquis mutauit in, agilitate, quod absurdum videretur dici scādalum poni in æquitate. Ponere autem scandalum in æquitate sua, est offendiculum præbere suæ æquitati & integritati, hoc est, aliquid committere per quod æquitas ipsius impediatur, vt non habeat quem solebat & debebat progressum. Quod fit, dum iudex timendo personam potentis, non audet debitam pronunciare aut exequi sententiam. Itaque non tam hic est sermo de scandalo alijs præstito, quàm de scandalo quod quis sibi præstat, dum id facit per quod ad lapsum & ruinam inclinatur. In hunc sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Ne fortè extimescas faciem potentis, & hanc timédo ponas tibi scādalum in agilitate, hoc est, dexteritate tua, quia scilicet per timorem potétiæ alterius tibiipsi obstaculum præbes, ne pro tua dexteritate & promptitudine pergas in iudicando & defendendo oppressos innocentes. Lyranus intelligit; ne ponas scandalum in agilitate tua; hoc est, ne alios scandalizes per leuitatem & inconstantiam tuam. Verùm hæc explicatio nimis est aliena ab originali, & nomen, agilitatis, magis laudis nomen est quàm vitij.

8 *Non pecces in multitudinem ciuitatis, nec te immittas in populum.*

MAgis legendum est per accusatiuum, multitudiné, quomodo legitur apud Rabanum, cùm Græcè sit εἰς τὸ πλῆθος, in multitudiné. Videtur autem hæc sentétia etiam pertinere ad doctrinam superiorem, vt indicetur hic & alia ratio, ob quam non sit ambienda potestas regendi & iudicandi alios, nempe quia per eam potestaté exponit quis sese periculo apud promiscuū vulgus, quod vt facilè offenditur, ita difficilè placatur. Dicit ergo; non pecces contra multitudinem ciuitatis, iniuria illam afficiédo: neque te temerè immittas in populum; siue ad regendum illum, siue potius ad componédum rixas & contentiones in populo excitatas. Primum prohibet, nō solùm quòd graue sit delictum, peccare cōtra totam cōmunitatem, sed etiam quòd difficile sit eam placare, & effugere eius vltionem. Secūdum prohibet, quod periculosum sit Reipublicæ rebus se immiscere, maximè contentionis tempore, quod multi semper parentur hostes in quācunque partem quis inclinetur. Constat ex Actis de Paulo, quomodo cum vellet in tumultu excitato Ephesi à Demetrio se dare in theatrū, à suis admonitus sese continuerit. Act. 19.

9 *Neque alliges duplicia peccata, nec enim in uno eris immunis.*

PRopter coniunctionem, neque, hæc sententia ad superiorem doctrinam ferè refertur, vt per hanc moneatur ne quis immittendo se in populum, aut iudicis officiū ambiendo, se inuoluat duplicibus peccatis, & suis scilicet & populi, cuius peccata sæpè imputantur rectoribus, siue ob scandalum ab eis datum, siue ob negligentiā correctionis. At Græca hanc sententiam seorsum habét, & alium sensum requirūt. Habent enim sic: μὴ καταδεσμεύσῃς δὶς ἁμαρτίαν, Ne alliges bis peccatum. Quibus verbis prohibetur continuatio peccatorū, vt si semel labi in aliquo contingat, mox cessetur, nec adiiciatur peccatū peccato. Continuatio enim peccatorum ac multiplicatio, in scriptura dicitur esse quædam

dam colligatio, vinculorúmque connexio. vnde apud Isaiam dicitur: Væ qui trahitis ini quitatem in funiculo vanitatis, & quasi vinculum plaustri peccatum. In nostra ergo lectione alligari duplicia peccata, est peccatũ semel commissum repetere, & priori cóiungere. quod ne fiat, ratioñe reddit; Nec enim, inquit, in vno immunis eris; hoc est, impunitus non eris de vno admisso, quanto magis si repetas. Satis daturũ erit vnius vindictam perferre, quo magis cauendũ ne duplicetur, vt ne duplicato peccato duplicetur & pœna.

10 *Noli esse pusillanimis in animo tuo, exorare & dare eleemosynam ne despicias.*

PRo omnibus illis verbis; Noli esse pusillanimis in animo tuo, exorare; Græcis est breuius & elegantius, μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν προσευχῇ σου, ne sis pusillanimis in oratione tua, vt verisimile sit infinitiuum, exorare, apud nos magis referédum ad præcedentia, quàm ad sequés verbum, despicias, vt aliqui libri scripti distingunt. vt sit sensus: non sis pusillanimis ad exorandum. Vtut est, postquàm monuit peccatum non iterandam, & nec vnum quidem fore impunitum, commodè subiungit quid admisso peccato sit pro eius expiatione faciendum, orãdum scilicet eum confidentia, & orationi addendam eleemosynã, quæ extinguit peccatum, sicut aqua ignem. Dicit ergo: Si peccasti, noli ob id esse omnino pusillanimis, quasi desperãs de venia, sed ora Deum cum fiducia: at quoniã non oportet esse contentum oratione, ne despicias, nec negligas dare etiam eleemosynam. Ita fiet, vt qui benignus es in alios, etiam Dei benignitatem in te prouoces, & sentias. Similis locus est infrà: Fili peccasti, non adiicias iterum: sed & de pristinis deprecare Deum, vt tibi dimittantur. Sap. 21.

11 *Ne dicas; In multitudine munerum meorum respiciet Deus, & offerente me Deo altissimo, munera mea suscipiet.*

DIxit per quę Deus propitiari possit, dicit nunc per quæ non propitietur, tollens fiduciam legalium sacrificiorum, siue quòd illa per se Deo grata non essent, sicut Iudæi putabant, siue potius quòd, neglecta pietate in Deum & proximum, de qua actum est sententia præcedente, vana esset fiducia impetrãdæ misericordiæ Dei, per sacrificia etiam nouæ legis. Dicit enim hanc sententiam Sapiens contra impios, qui etiamsi perseuerẽt in peccatis suis, per oblationem sacrificiorum sibi promittunt impunitatem, ita vt hęc sententia pertineat ad retundendam vanam præsumptionem, sicut præcedens ad desperationem tollendam.

12 *Ne irrideas hominem in amaritudine animæ suæ. Est enim qui humiliat & exaltat circumspector Deus.*

GRæca habẽt, ἄνθρωπον ὄντα, hominem existentem in amaritudine. Nec habent duo illa verba; circumspector Deus. Monet non ridendum hominem miseriis & calamitate grauatum, aut in cordis amaritudine constitutum, vt cui potius sit condolendum, & consolatio adhibenda. Et causam addit quòd sit qui humiliat & exaltat, nempe Deus, significans esse vicissitudinem rerum in manu Dei sitam, vt summa faciat infima, & contrà infima extollat, vt ob id quisq; sibi alienam miseriam metuere debeat, & huius metu ab irrisione cauere. Aut etiam amplius significat, Deum solitum alienæ miserię irrisores deiicere, exaltatis his qui prius deiecti erant. vt sit sensus: hominem calamitosum non irridendum, quòd Deus qui omnia circumspicit, potest & illum derisum extollere, & derisorem deprimere, idque facere consideratione summæ illius crudelitatis. Iuxta primam intelligentiam similis est sententia in Isocrate ad Demonicum: Nemini, inquit, calamitatem exprobraueris, fortuna enim communis est, & futurum non videtur, hoc est, cuique incertum est & incognitum.

13 *Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias.*

OMnes scripti quos vidi codices habent, amare mendacium, sed mẽdum esse, & legendum, arare, vt habent Biblia Roberti, patet ex Gręcis, quæ habẽt, μὴ ἀροτρία, ne ares. Quoniam autem scriptores non intellexerunt quid esset arare mendacium, arare verterunt in amare. Est autem phrasi Hebraica arare mendaciũ, machinari & moliri aliquid falsi, sicut Oseæ 10. dicitur: Arastis impietatẽ. & Psal. 129. vbi nos habemus; Super dorsum meum fabricauerunt peccatores; Hebræa habent, arauerũt aratores. Certè Rabanum legisse arare, non amare, quamuis contextus habeat amare, patet satis ex cõmentario, qui exponit de non molienda fraude amico. Si, inquit, nullum mendacium laudabile est, & cuiquam scandalum inferre perniciosum, quanto magis contra amicum aliquid moliri per fraudem, vituperabile est? Et inter alias scripturas adducit quod huic loco simile est, illud scilicet Prou. 3. Ne moliaris amico tuo malum, cum ille habeat in te fiduciam. Quo loco etiam Hebræis verbum est quod est Oseæ 10. & significat arare, vt certũ sit Sapientem hic imitatum esse illum locum Prouer. Sicut ergo superiori sentẽtia dehortatus est à summa illa inhumanitate, qua quis irridet calamitosum, cum nemo omnino irridẽdus licita & hic ab alterius speciei etiam summa inhumanitate dehortatur, vt cùm contra neminem fraude & mendacio agẽdum sit, maximè tamen caueatur, ne mendaciũ aliquod fabricetur contra eos qui vel consanguinitate vel amicitia cóiuncti sunt. Et ne videatur aliquod mendacium admittere, dum in speciali prohibet mẽdacium contra fratrem vel amicum excogitatum, ideo rectè subiicit:

14 *Noli velle mentiri omne mendacium, assiduitas enim illius non est bona.*

OMne, inquit, mendacium noli mentiri, hoc est, nullum omnino velis mẽtiri, ne

illud quidem quod in nullius vergere dispédium videatur, imò nec illud quod videtur esse officiosum. Tractat hunc locum prolixè D. August. lib. de mendacio ad Consentium, cap. 16. & 17. indicans triplicem eius intellectum. Nam eos qui defendebant licitum quandoque esse médacium, asserit hunc locum sic intelligere, vel vt tantum prohibeatur mendacium quod ex voluntate proficiscitur, non autem quod quis inuitus profert propter aliquod bonū, atque ideo dictū nó esse: Noli mentiri omne médacium; sed, noli velle mentiri. Vel vt dictum sit; noli omne mendacium mentiri; quasi aliquibus mendaciis exceptis quædam permittantur, quomodo si diceretur: Noli velle credere omni homini; nó significaretur nulli credendum, sed non omnibus, aliquibus tamen credendum. Eos verò qui omne mendacium prohibitum esse defendebant, hunc locum etiam pro se asserit protulisse, ex eo ostédentes, vsque adeo generaliter omne médacium esse detestandum, vt etiam si quis mentiri velit, etiamsi non mentiatur, iā voluntas ipsa damnanda sit, ideóque non esse dictū: Noli mentiri omne mendacium; sed, noli velle mentiri omne mendacium; vt non solum mentiri, sed nec velle mentiri quisquam audeat vllo médacio. Magis tamen videtur dictum esse, noli velle, vel, vt est Græcis, ne velis, vt affectatum médacium maximè prohiberet, non quòd iuxta primum intellectum mendacium non affectatum, & ab inuito prolatum, defendendum sit esse licitum, sed quoniam per infirmitatem humanam vel omnino fieri non potest vel vix, vt quis nunquam mentiatur, (si quis enim in verbo non offendit, hic perfectus est vir) saltem caueat ne affectet mendacium, & studiosè mentiatur atque ex proposito. Cui intelligētię bene conuenit quod sequitur: Assiduitas enim illius non est bona. Pro quo Grecis est, οὐκ εἰς ἀγαθόν, non ad bonum, supple tendit vel cedet. vnde Augustinus legit loco prædicto, non proficiet ad bonum. In nostra autem lectione cùm dicitur, nó est bona, plus intelligēdum est significari quàm dicitur, nempe quod sit admodum noxia & mala, sicut cum dicitur in Prouerb. 24. Cognoscere personam in iudicio, non est bonum. Quàm sit malum assiduè métiri, & quare, indicatur multis verbis postea cap. 20. cùm assiduus in médacus furi comparatur, imò præponitur, ob ignominiam quam vterque in Republica sibi conciliat. Cum ergo assiduitas mendaciorū valde sit mala, & noxia homini, vt cui summam adferat ignominiam, monet vt saltem ab affectatis qualibuscunque médaciis abstineatur. nam qui ea affectat, facilè ea repetet, & in eis assiduus fiet. vnde in illud dedecus incidet, vt ei nec vera dicenti credatur.

Iacob. 3.

15 *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum, & non iteres verbum in oratione tua.*

Mendacio rectè adiungit garrulitatem, alterū scilicet linguæ vitiū quod cùm vbique vitádum sit, maximè tamen & in cœtu seniorum atque grauium virorum, & in oratione quæ ad Deum funditur. Vtrobique enim verecundia & modestia est adhibeda, ibi ob reuerentiam senum, hic ob reuerentiam Dei, ideóque bene hæc duo coniungit. Pro, verbosus esse, Græcis est μὴ ἀδολέσχει. Est autē ἀδολεσχεῖν, nugari, garrire, ac inepte, nulla habita ratione temporis, loci ac personarum, ea loqui quæ ad rem non pertinent. Similem doctrinā postea habet cap. 32. In medio magnatorum loqui non præsumas, & vbi sunt senes, non multū loquaris. Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Quod prohibet in oratione iterari verbum, hoc est, sermonem repetere, sic est accipiendum quomodo illud in Euangelio: Orantes nolite multū loqui, videlicet ne ethnicorum more præ irreuerentia, inaduertentia, & infidelitate fiat sermonis repetitio, quasi inculcatio verborū apud Deum, vt nos audiat & intelligat, sit necessaria, sicut est apud homines. Similis est doctrina apud Ecclesiasten 5. Ne temere, inquit, quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim in cœlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Non prohibetur ergo in oratione ad Deū eadem nonnunquā repetere ex feruore spiritus, vel ad seruorem spiritus excitandum, sed ne temerè id fiat, irreuerenter, & citra fidem inutiliter. Porro orationem hic non accipi quomodo sermonem & concionem aliquam vocamus orationé, vt de oratione ad homines intelligatur, sicut quidam accipiunt, sed pro precatione, patet ex dictione Græca προσευχῇ. D. Gregorius aliquoties hunc locum subtiliter interpretatur, vt eo significetur vitia non iteranda, pro quibus sæpius sit orádum. Sic enim habet lib. 10. moral. cap. 17. Hoc dicto vir Sapiés nequaquā nos prohibet sæpè veniam petere, sed culpas iterare; ac si apertè dicat: Cum male gesta defleueris, nequaquam rursus faciasquod in precibus iterum plāgas. Sic & parte tertia curæ pasto. cap. 21. Rursum scriptum est: Ne iteres verbum in oratione tua. Verbum namque in oratione iterare, est post fletum committere, quod rursum necesse sit flere.

Matth. 6

16 *Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab altissimo.*

Græcis nō est pluraliter, laboriōsa opera, sed singulari numero, ἐπίπονον ἐργασίαν, laboriosum opus vel operationem, vt peculiariter accipi possit de eo opere quod explicatur secundo membro, népe de rusticatione, hoc est, agricultura. Est enim Græcè γεωργία. Rectè tamen etiam singulare accipitur positum pro plurali, vt prima parte intelligatur ab otio dehortari, & monere ne ob laborem quis detrectet operari, aut præ mollitie ea opera fugiat & odiat, quæ magis laborem cóiunctum habent. Secunda deinde parte mónet inter omnia opera minimè agriculturā odiendā, vel hoc nomine, quod cum reliqua opera curiositas aut voluntas humana adinuenerit & instituerit, hæc creata sit & instituta ab altissimo, qui & in paradiso primum hominem

hominem posuit vt hortum coleret. & postquam eum eiecit inde, mandauit vt terram peccato maledictam in sudore vultus sui laboraret & excoleret. Agriculturam etiam ethnici etsi hanc causam ignorarent, aliis omnibus artibus mœchanicis præferendam meritò cēsuerunt. Sic enim scribit de ea Cicero lib. 1. Offic. Omnium rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil dulcius, nihil libero homine dignius. Qui & similia multa habet lib. de Senect. Porrò laboriosa opera dupliciter, quis odit, nempe aut quia ea subire detractat, aut quia propter ea contemnit illos qui ea exercent, vt iam mundus admodum corruptus facit, à cuius sententia & imitatione reuocat sententia sequenti.

17 *Non te reputes in multudine indisciplinatorū. Memento iræ, quoniam non tardabit.*

PRo, reputes, est προσλογίζε, quod hic magis erat vertendum, computes. Sensus enim est; non te aggreges aut computari sinas in cœtu imprudentium hominum, aut, vt est Græcè, ἁμαρτωλῶν, hoc est, peccatorū, qui nullo Dei timore à malo deterrentur, nec didicerunt Deum timere, & mala imminentia præuidere: sed tu memento de ira & vltione diuina, quod etsi aliter peccatoribus videatur, re vera tamen non tardabit, sed citius opinione, & certissimo adueniet, nec diu aberit. Coniunctio enim, quoniam. magis accipienda est pro quòd quàm causaliter, quia Græcis est; Memēto quod ira non tardabit.

18 *Humilia valde spiritum tuum, quoniam vindicta carnis impij ignis & vermis.*

NOn est Græcis, carnis impij, sed tātum, impij. Alluditur autem ad illud Isa. 66. quod & apud Marc. 9. citatur à Saluatore: Vermis eorum nó morietur, & ignis eorum non extinguetur. Ad quem locum etiam alluditur in Cantico Iudith, cap. 16. cum dicitur: Dabit ignem & vermes in carnes eorū, vt vrantur & sentiāt vsque in sempiternum. Non sunt autem hæc loca de verme corporali intelligenda, quomodo Haymo intellexisse videtur, sed per duo hæc duplex impiorum pœna designatur; per ignem pœna extrinsecus sæuiens, per vermem dolor intus accusans, & conscientia semper remordens & torquens. Cum ergo superiori sentētia dixerit iram non tardaturam, hic explicat quę sit illa ira, & quàm grauis, & huius cōsiderątione monet spiritum humiliādum, & valde humiliandum, hoc est, per timorem potētiæ & seueræ iustitiæ diuinæ animū hominis ad superbiam pronum, admodum submittendum esse Deo, ita vt se valde paratum exhibeat ad obediendum illi: iuxta illud Petri; Humiliamini sub potenti manu Dei.

19 *Noli preuaricari in amicum pecuniam differentem, neque fratrem charissimum auro spreueris.*

PLerique scripti libri habēt, pecunia differēti, alij etiam aliter. Videndum ergo ex collatione cum Græcis, quæ sit huius varietatis causa, & quæ sit verior lectio. Habēt autem Greca sic, μὴ ἀλλάξῃς φίλον ἕνεκεν διαφόρε, καὶ ἀδελφὸν γνήσιον ἐν χρυσίῳ ὠφείρ, hoc est, ne permutes amicum propter rem aliquam eximiam, nec fratrem germanum in oro Ophir, Quo significatur amicum omnibus pretiolis & præstantibus re bus anteponendum. Nam, vt inquit Cicero, amicus est optima & pulcherrima supellex. Dictio enim Græca, διαφόρου, rem præstantem & excellentem significat. Quædam Græca exemplaria, & nominatim Germanicum habet ἀδιαφόρου, sed sensus eōdē recidit. ἀδιάφορα enim, hoc est, indifferētia, dicūtur secūdū Stoicos media, quæ per sese ad fœlicitatē vel infœlicitatē nō faciunt, sed vsu probātur aut improbātur; qualia sunt τὰ τυχικὰ, id est, fortunæ bona, quib. amicus mutādus non est. Priorem Græcorū lectionem veriorem esse secunda pars comprobat, quæ meminit auri Ophir, excellentissimi scilicet & præstātissimi. Ex his satis licet intelligere, interpretem nostrū potius vertisse per ablatiuum, pecunia differēti, quomodo etiā longè plura scripta habent. Id cùm non satis intelligeretur, quidam scripserunt, pecuniam differenti, alij, pecuniam deferenti. Et cum nec hæc intelligerentur, vt re vera sensum commodum non habent, tandem cœptū est scribi & retineri, pecuniam differētem, vt sit sensus: Non esse rumpēdam amicitiam, nec amicitię legem transgrediendam, propterea quod amicus differat pecunię debitę vel mutuatæ solutionē. At vt hic sensus longè abest ab originali sensu, ita altera lectio, si rectè intelligatur, cū illo maximè conuenit. Pecunia enim differens, accipiēda est pecunia excellens, aut varia, diuersa & multa, vt sit sensus; Noli pręuaricari in amicū, rumpēdo scilicet amicitiam cum eo initā, propter pecuniam etiam excellentem, aut variam & multā: nec fratrē charissimū spreueris propter aurum, quod vel eius nomine tibi esset persoluendum, aut remittendum. Sic & postea dicitur: Perde pecuniam propter fratrem & amicū. Et in Prouerb. 12. dicitur: Qui negligit damnum propter amicum, iustus est. Cap. 27.

20 *Noli discedere à muliere sensata & bona, quam sortitus es in timore Domini: gratia enim verecundiæ eius super aurum.*

MVltis deinceps præceptis docetur, quomodo quis se gerere debeat erga certas personas. Cœpit in superiori sententia ab amici persona, hic agit de vxore, quam, sicut nec amicū etiam, non vult iuxta libertatem viris in lege veteri permissam, deseri, cum & prudens est & bona, quod gratiositas verecundiæ eius, per quam & erga virum suum demissè se gerit, & ab alus se castam conseruat, pluris sit facienda quàm aurum. Porro illam partē; quam sortitus es in timore Domini; sicut & genitiuum, verecundiæ, interpres addidit de suo, cùm Græcis tantum sit, gratia eius super aurum. Potest autem, in timore Domini, referri ad virum, vt sit sensus; quam sortitus es, & à Deo obtinuisti per hoc quod eum timuisti. Nam vt postea dicitur: Mulier bona, pars bona, in parte bona timētium

tium Deum dabitur viro pro factis suis. Aut potest referri ad mulierē, vt sit sensus, quam consecutus es in timore Dei ambulantem. Quod autem à tali muliere prohibet discedere, non eo dicit quòd temerè ab ea quæ omnino talis non est, sit discedēdum: sed significare voluit, à tali minimè discedendum ob tēporale aliquod incōmodum, quódque summæ sit imprudentiæ simul & inhumanitatis talem relinquere, sicut & versu sequēti singularem crudelitatē in seruos prohibet.

21 *Non lædas seruum in ueritate operātem, neque mercenarium dantem animam suam.*

IN veritate operatur seruus qui non ad oculum seruit, nec mendaciis domino suo imponit, sed quod iussum est, ex animo & fideliter exequitur. Mercenarius dat animam suam, qui se totum impendit operi, non per pigritiam sibi nimis parcens, sed diligenter quod suscepit perficiens. Duo ergo in seruo & mercenario requirit, fidelitatem & diligentiam. Hos non vult lædi, hoc est, malo aliquo affici, ita scilicet vt vel durioribus verbis contristentur, aut plagis afficiantur, aut his quæ ad vitam necessaria sunt, & pro stipendio eis debentur, priuentur. Pro, lędas, enim Græcis est κακώσῃς, hoc est, affligas aut malè tractes. Et lædere Latinis est iniuria quauis afficere. Parum quidem prohibet dum tales non vult lædi, sed indicat maximam esse impietatem tales iniuria afficere, eámque impietatem, cùm in plerisque duris dominis reperiatur, imprimis cauendam. Deinde pro more suo parū dicens, plus vult significare, nempe tales non solùm non lædendos, sed & præmio & honore prosequendos. vnde & sequitur:

22 *Seruus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua, non defraudes illum libertate, neque inopem derelinquas illum.*

GRæcis tantum est, Seruum prudentem diligat anima tua, ne priues illum libertate. Duo ergo requirit seruo prudenti exhibenda, scilicet dilectionem, eámque non vulgarem, sed quæ ex animo intimo proficiscatur, aut qua quis seruum diligat vti animam suam, hoc est, seipsum, & libertatis cōcessionem. Quod si de seruo Hebræo accipiatur, intelli potest Sapientem significasse prudentem seruum nō multū detinendum vltra tempus à lege præscriptum. Præcipitur enim in Exod. 21. Si emeris seruum Hebræū, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber. Id etsi omnino seruo Hebræo præstandum erat, maximè tamen prudenti, fideli & diligenti, vt ne quid ei impedimenti fieret, sed cum honore & præmio dimitteretur. Ierem. 34. queritur Dominus hoc præceptum à plerisque Iudæis non seruatum, vt qui dimissos secūdum legem seruos vi reduxerint ad se, & subiugauerint in seruos. Si verò de quouis seruo cuiuscunque nationis accipiatur dictum, intelligendum est ipsum requirere, vt ne cum seruus prudens se aliqua ratione potest redimere, dominus ob suū commodum illi neget libertatem: ideóque non dictum esse, dona illum libertate, sed nō defraudes aut ne priues illū libertate, hoc est, noli impedire, si queat esse liber. Aut si voluit significare eum donandū libertate, non tam præcepti est hæc sententia quàm consilij, quo consulitur vt talis seruus aliquando pro fideli & diligēti suo ministerio libertate donetur in præmium fidelitatis eius, quo & alij serui ad fidelitatem & diligētiam prouocari possint. Et notari potest, quòd superiori versu dicatur de seruo fideli & diligenti, hic verò de seruo prudenti: & de illo quidem dici quòd nō sit lædendus, de hoc quòd non solùm sit diligendus, sed etiam libertate donandus, quod indignum sit prudentem diu seruire, qui etiam liberis dominari & imperare rectè nouit. Quod addidit de suo interpres, neque inopē derelinquas eum, desumptum est ex Deuteron. 15. vbi dicitur: Quem libertate donaueris, nequaquam vacuum abire permittes, sed dabis viaticum, &c.

23 *Pecora tibi sunt? attende illis, & si sint utilia, perseuerent apud te.*

PRincipium huius sententiæ, sicut & duarum sequētium, per interrogationem est efferendum, & est sensus; Si ita tecum agitur vt pecora nutrias, attende bene ad illa. Vult ergo dominum pecuarium non contētum esse debere si pecora committat curanda suis seruis, sed eam curam & diligentiam adhibere, vt pecus suum ipse sæpius inspiciat & visitet, attendens num quid eis desit, & an ritè curentur. Est enim Græcis ἐπισκέπτου, hoc est, inspice & visita. Nam oculus domini, vt est in adagio, impinguat equum. Sic Salomon: Diligenter, inquit, agnosce vultum pecoris tui, tuósque greges considera. Prou. 27
Secundo monet, vt si vtilia sibi senserit quis esse sua pecora, non ea mox aliis diuendat quemadmodum quidam pro more habent, sed sibi seruet, vt ipse potius quotidianum commodum ab eis percipiat, quàm alij. Nec literalis hæc instructio est aspernanda. Non est enim honestior victus quàm ex animalibus & agricultura, quibus se patres veteris testamenti honestè fœlicius & quietius nutrierunt. Similia indicat Salomon post verba iam citata.

24 *Filij tibi sunt? erudi illos, & curua illos à pueritia illorum.*

DVo vult filiis impendi. Quoniam enim rerum bonarum ex sese ignorantia laborant, vult eos à parentibus institui, & quæ recta sunt doceri, quod ad intellectum formandum pertinet. Quoniam autem ex naturæ corruptione semper ad malum & inobedientiam magis sunt proni, quàm ad bonum, vult eos, vel, vt habent Græca, collum eorum, curuari, minisque & verberibus ad bonum flecti, idque à pueritia, quando sicut rami adhuc teneri, sunt magis flexibiles. Atque hoc quidē ad affectum formandum pertinet. Cæterū cùm plerique parentes

parentes istud parum obseruent,& in pueritia filios suos per indulgentiam suæ voluntati permittant seruiunt illos postea rigidos & inflexibiles. Sæpè enim, inqnit ille, patrum segnes facit indulgentia natos. Vnde rectè docet Salomon. Prou. 22. Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.

25 *Filiæ tibi sunt? serua corpus earum, & ne ostendas hilarem faciem tuam ad illas.*

DVo item filiabus vult impēdi. Primum enim quoniam sexus ille lubricus est & simplex multorumque insidiis expositus,& tamen pudicitia in eo sexu maximè requiritur, ita vt ea perdita, præcipua sua commendatione sit destitutus, benè monet, vt diligenter custodiat corpus illarum non permittendo scilicet eis nimiam libertatem euagandi aut vt publicis interfint spectaculis, vel etiam priuatis conuenticulis parum honestis, ne periclitetur earum pudicitia, ad exemplum Dinæ, quam Dei prouidentia fædari permisit, vt cunctis fidelium filiabus duraret in exemplum. Aut ne etiam periclitetur fama pudoris illarum,& de lubricitate suspectæ habeantur. Secundo requirit, vt ne parentes, ac potissimum pater, suam quam corde erga illas gerit beneuolentiam, nimis illis declaret ostentione hilaritatis vultus sui erga illas: sed contrà potius seueriori & grauiori se vultu, seruato tamen moderamine, illis exhibeat, tum vt ne ex beneuolentiæ significatione fiduciā peccandi vel audaciam arripiant, sed contrà potius patrem semper timeant, tum vt ne ex patris erga se blāditiis discant viris affici, & erga eos liberiores & & inuerecundiores fieri.

26 *Trade filiam, & grande opus feceris, & homini sensato da illam.*

QVoniam sunt qui vel per amorem vel auaritiam ; diutius apud se filias seruant postquàm monuit de diligentia adhibenda in filiarum custodia per quam matrimonio fiant aptiores, rectè monet & de suo tempore elocanda filia, & cui elocanda sit; Trade, inquit, filiam nuptui,& grande opus feceris, tum quòd & tuæ filiæ hac ratione bene prospicis, quam à periculo impudicitiæ liberas, & tibi, qui ab eius custodia exoneraris, tum quòd matrimonium res sit sancta, potissimum in fideli populo, in quo ex matrimonio proles expectatur Deo religiosè educanda. Secundo monet, vt dū elocanda est, detur homini prudenti, ita vt magis habeatur respectus ad mores & prudētiam sponsi, quàm ad opes vel genus. Huc pertinet respōsio Themistoclis, qui quum à quodam esset interrogatus, cuinam ex duobus suam filiam daret, an probo ne diuiti, an pauperi bono ac prudēti viro. Malo inquit virū qui pecunia egeat quàm pecuniam quæ viro. Habet quidem hæc sententia doctrinam veteri testamento congruam. At Paulus noui testamenti minister non quidem contrariam, sed longè perfectiorem de hac re tradidit doctrinam, dum sic scribit 1. Corint7. Qui matrimonio iungit virginem suam bene facit: & qui non iungit, melius facit. Vt non habeant quod iustè glorietur, qui hanc Sapientis sententiam iactant contra prædicationem & commendationem cœlibatus.

27 *Mulier si est tibi secundum animam tuam, ne proiicias eam, & odibili nō credas te in toto corde tuo.*

RVrsum repetit præceptum de vxore, monens vt si quis vxorem nactus est quam desiderauit, aut quæ ipsius ingenio cōgruat, (vtroque enim modo accipi potest illud, secundum animam tuam) eam nequaquam eiiciat è domo sua, nec repudiet, sed contra retineat & diligat. Si autem nactus sit eamquæ odibilis sit ob morum improbitatem & loquacitatem, non tamen monet vt eam à se proiiciat, quamuis id lex permitteret, sed ne se illi nimium credat, sic vt totum suum cor ei aperiat, & secreta sua pandat, ne aliis ea prodat, & eueniat quod Sampsoni ex Dalila. Vnde & Michæas monet: Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui. In Græcis postrema illa pars ; in toto corde; connectitur cum sequenti sententia, vt tantum sit in secundo membro; odibili nō credas te, vel, vt est Græcè. μὴ ἐνδῶς σεαυτὸν, hoc est, ne des vel non dedas teipsum, scilicet in maritum vt prima parte moneatur, diligendam vxorem quæ placeat, & gratis sit moribus, eamque retinendam : secunda parte moneatur non assumendam quæ sit odibilis & ob id difficulter retineri posset.

28 *Honora patrem tuum, & gemitus matris tuæ non obliuiscaris.*

QVandoquidem hic tradit sigillatim præcepta ad familiam pertinentia, repetit præceptum de honorandis parētibus, patri præcipuè honorem tribuens, tanquam authori generationis, & ei qui caput est vxoris: matris verò gemitus, quos scilicet & ante partum in vteri gestatione, & in partu, & post partum in educatione pro filio sustinuit, non obliuiscendos, sed eorum memoria eam etiam honorandam, & semper cauendum ne qua re offendatur à filio, sicque eius gemitus augeantur, & noui gemitus prioribus addantur. Sic & Tobias 4. monuit. Honorem habebis matri tuæ omnibus diebus vitæ tuæ. Memor enim esse debes quæ & quanta pericula passa sit propter te in vtero suo. Quo autem filios ad officium suum prouocaret Sapiens, ob oculos eorum proponit præcipuum inter omnia beneficium quod per eos sunt assecuti, dicens.

29 *Memento quoniam nisi per eos natus non fuisses, & retribue illis quomodo & illi tibi.*

MVlta scripta non habent, natus, sed tantùm, nisi per eos non fuisses, quod amplius quid significat, sed ad rem parum facit. Vult enim filios meminisse se vitam & esse accepisse etsi à Deo, tamen per eorum ministerium & operam, & ob id nō paruam gratiam eis rescrēdam, sed summam, quemadmodum summam ab eis acceperunt. Græca sublimiorem habēt sensum. Sic enim est; Memento quod per eos natus es, & quid

reddes

quæ fit de acquisitis proprio labore: sed accipitur pro armis dextris, qui in sacrificiis pacificorum cum pectusculo cedebant sacerdoti, cùm reliquæ carnes ad offerentes redirent, qui eas coram Domino edebant. In Leuitico enim vbicunque nos legimus de armo dextro, Græcis est βραχίων δεξιῶν, hoc est, brachium dextrum. Non enim βραχίων apud illos, etiam armum significat, sicut & apud nos quandoque nomen brachij. Quartum est sacrificium sanctificationis, quo significatur illud sacrificium quod à Nazareis fiebat, non pro negligentia aliqua aut purgatione, sed pro singulari aliqua obtinenda sanctificatione, de quo est Numer. 6. Quintum est, primitiæ sanctorum, pro quo noster vertit, initia sanctorum, cùm sit etiam hic dictio ἀπαρχὴν, quam mox superius vertit primitias. Credo autem per primitias vel initia sanctorum, intelligendam eam decimarum portionem, quam ex omnibus decimis Leuitæ debebant persoluere sacerdotibus, decimam scilicet decimarum, quæ ante omnia & ex optimis erat reddenda, vt est Numeri 18. & dicitur primitiæ sanctorum, quia decimæ erant sancta, & Domino sanctificata. Itaque ordine conuenienti post ea quæ à filiis Israël dabantur sacerdotibus, etiam subiungitur quæ à Leuitis, quorum erant decimæ, eis debebantur, sicque vniuersa penè his quinque complexa sunt quæ sacerdotum erant. Quod nos legimus; de negligentia tua purga te cum paucis, existimo sic accipi posse, vt significetur, si quis non possit sacrificium diuitum offerre, saltem pauca illa & parua offerat quæ a pauperibus exiguntur.

35 *Et pauperi porrige manum tuam, & perficiatur propitiatio & benedictio tua.*

NOn vult satis esse vt ex bonis à Deo concessis sacerdotibus dentur quæ secundum legem eis debētur, sed vult ex eisdem bonis etiam Dei intuitu pauperibus subueniendum esse, vt præcipitur Deut. 15. vt, inquit, perficiatur benedictio tua. hoc est, vt perfecta sit tua beneficentia, largitio & liberalitas, significans imperfectam eam fore, si tantum conferantur debita sacerdotibus. Prima enim beneficentia debetur sacerdotibus ac ministris Ecclesiæ, quorum summis officiis spiritualibus, gratiam temporalem referre debemus. Post eam tamen non est negligenda illa quæ pauperibus est impendenda, quorum etsi nulla in nos extent merita, eos tamen à nobis Dominus vult beneficentia nostra sustentari. Ea hic significatur nomine εὐλογίας, hoc est, benedictionis quemadmodum & apud Paulum, dicentem: Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Addidit interpres nomen, propitiatio, nec malè. Per eleemosynā enim obtinetur perfecta peccatorum propitiatio, quæ incipitur per sacrificia, iuxta illud Saluatoris: Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Potest quod dicitur de benedictione, etiam intelligi de diuina benedictione quæ per eleemosynam perfecta obtinetur, iuxta illud Pauli: Qui administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Sed prior intelligentia videtur solidior.

36 *Gratia datus in conspectu omnis uiuentis, & mortuo non prohibeas gratiam.*

DIctio, datus, genitiuus est quartæ inflexionis pro dono positus, pro quo quidam corruptè legunt, datur, vel, data, quidam etiam non malè habent genitiuum, dati, pro, doni. Est autem Græcis χάρις δόματος, vt certum sit dictionem, gratiæ, esse nominatiui casus non ablatiui, quomodo accepit Dionysius coniungens hæc verba cum præcedentibus hoc modo; vt perficiatur benedictio tua tibi impendenda in cōspectu omnis viuētis in die iudicij, gratia dati, hoc est, propter eleemosynam pauperibus datam. Qui Græca obseruant sic intelligūt, Coram omni viuēte est gratia doni, hoc est, donum habet gratiam apud omnes viuentes, & gratiosa est apud omnes viuos largitio. Quo significatur imprimis & maximè viuis benefaciendum esse, qui beneficia sibi impensa videre & agoscere, & per ea iuuari possunt. Ne tamen propterea solis viuis putaretur gratia & beneficium impendendum, subiungit; & mortuo non prohibeas gratiam, hoc est, non deneges ei tuam beneficētiam. Est autem multiplex gratia & beneficium, quod mortuis impendi potest & debet. Et primum quidem beneficiū sepulturæ, quod in Tobia commendatur. Secundum beneficium orationis & oblationis pro eorum salute, exemplo Iudæ Machabæi nobis in scripturis commendatum, ad quod beneficium hic etiam Sapientem istum, qui circa tempora Machabæorum fuit respexisse satis intelligi potest ex eo, quòd gratiam mortuis exhibendam coniungat cum gratia pauperibus præstanda, sicut & Tobias cap. 4. post præceptum de facienda eleemosyna subiicit: Panem tuum & vinum tuum super sepulturam iusti, &c. significās hoc faciendū per eleemosynæ collationem, viuis propter mortuos faciendam: non autem id faciendum ritu Gentilium, qui superstitiosè panem & vinum collocabāt super suorum sepulchra. Tertium beneficium est, vt ipsorum posteri & relicti orphani defendantur, & consolatione erigantur. Quartum, vt illorum fama defendatur, & eorum nomen pro meritis honoretur. Contra huius Sapientis piam monitionem faciunt hodie nostri hæretici, qui quod est præcipuum beneficium defunctis vtile, eis non solum ipsi impendunt, sed omnino prohibent impendi.

37 *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula.*

ILlud, in consolatione, additum est explicationis causa, nec malè. Pro ambula, Græcis est πένθησον, hoc est, luge, vt idem dicatur quod a D. Paulo: Rom 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Duo ergo exigun

exiguntur, vt scilicet & verbis consolatoriis, & luctus communione adsimus ploratibus. Nam mœroris alleuatio non solum est in sermone, sed etiam in doloris communicatione, cuius lachrymę sunt testes. Sic Iob 30. se fecisse testatur, dicens: Flebam quondam super eo qui afflictus erat, & compatiebatur anima mea pauperi. Accedet nostra lectio Græcis, si intelligatur; ambula cum lugentibus; hoc est, coniunge te illis, eósque imitare. Porrò sicut rectè post officium mortuis impendendum, subiicit de beneficentia plorantibus præstanda, quia mortui causam præbent, suis plorandi, ita rectè etiam iungit præceptum de eo quod ægrotis est exhibendum, qui mortuis vicini sunt.

38 *Non te pigeat visitare ægrotum. Ex his enim in dilectione firmaberis.*

Rectè dicit, non te pigeat, quia à visitatione ægrorum, tãquam re parum læta, multi pigritia quadam retardantur & retrahuntur. Nec amplius requirit quàm visitare ægrotum, tum quòd ex superioribus sententiis satis intelligatur quid ægrotis sit cùm visitantur impendendum, consolatio scilicet, & subuentio si pauperes sint: tum quòd ipsa per se visitatio magnum eis subleuamen adferat, cùm scilicet intelligunt se non negligi. vnde inter opera misericordiæ Christus recenset: Infirmus fui, & visitastis me. Quod sequitur; ex his enim in dilectione firmaberis; ad omnia prædicta charitatis officia pertinet, quæ pauperibus mortuis, sanis & languentibus sunt impendenda. Est autem Græcis, pro in dilectione firmaberis, ἀγαπηθήσῃ, hoc est, diligeris, à Deo scilicet & ab hominibus, apud quos hunc fructum impensæ charitatis consequimur, vt vicissim summam apud eos beneuolentiam & gratiam obtineamus. Proinde quod nos habemus, in dilectione firmaberis, quamuis ferè intelligatur de dilectione actiua, vt sit sensus: Per hæc fiet vt dilectio tua in te crescat, & firmior fiat, quia charitas crescit ex operibus, sicut habitus ex iteratis sæpius actionibus: tamen vt habeatur sensus originalis, potius intelligendum est de dilectione passiua, vt sit sensus: Ex his fiet vt magis diligaris, & charior fias tum Deo tum hominibus.

39 *In omnibus operibus tuis memorare nouissima tua, in æternum non peccabis.*

Occasione habita de mortuis, rectè tandem monet, nunquam intermittẽdam memoriam nouissimorum hominis, quæ rectè quatuor numerantur, mors scilicet, iudicium Dei, infernus, & vita æterna; quamuis ad duo priora crediderim Sapientem maximè respexisse, in quibus & duo posteriora includuntur. Si quis enim in omnibus quæ vel cogitat, vel loquitur, vel facit, recogitet certò sibi imminere mortem, eiusque tempus esse maximè incertũ, vt in singulas horas incidere possit, cogitet etiam, post mortem mox iudicium Dei iustissimum subeundum esse, quod nulla quis ratione effugere possit facilè se cohibebit ne quid saltem grauiter peccet. Vnde & Eccles. 12. hac ratione monet peccata caueri, quem videri potest noster hic imitatus: Lætare, inquid, iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum, & ambula in viis cordis tui, & scito quod pro his omnibus adducet te Deus in iudicium. Simile habet cap. 12. in fine. Et Platonis quoque sententia est, teste D. Hieronymo in epistola ad Heliodorum; Omnem sapientum vitam, meditationem esse mortis. Porrò sola mortis meditatio, sine iudicij secuturi respectu, magis incentiuum est ad vita, vt patet in his qui dicunt: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Venite ergo & fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vnde olim in diuitũ epulis apud Ægyptios, vnus quispiam cadauer ligneum, quam proximè ad verum effictum ostendebat singulis, dicens: In hunc intuens pota, & oblecta te, talis post mortem futurus. Quanquam sit dubium quo animo id fecerint, vtrum vt moderatius fruerentur voluptatibus, conditionis suæ memores, an auidius, vtpotè mox abituris: Notandum autem Græca pleraque habere, ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις, in omnibus sermonibus; sunt tamen etiam qui habent non λόγοις, sed ἔργοις, hoc est, operibus, quomodo legit noster interpres. Isa. 56. Sapien. 2

Caput VIII.

5 *Nõ litiges cũ homine potẽte, ne incidas in manus illius.*

CVM superiori capite docuerit Sapiens quid quisque diuersis sigillatim personis præstare debeat, hoc capite & sequẽti multis præceptis negatiuis docet potissimum quid diuersis hominũ generibus non debeat præstari. Itaque imprimis proponit certa hominum genera, quos dicit non esse irritandos, & ad pugnam vel contentionem prouocandos inter quos primum monet abstinendum à potentibus. Pro litiges, Græcis est, διαμάχου, quæ dictio etsi etiam litigare significet, sicut accipitur in tertia sententia, propriè significat pugnare & dimicare; quæ significatio hic magis conueniret, vt intelligatur cum potẽte non esse depugnandum, & viribus certandum, ne quis incidat in manus illius, & ab illo viribus superiore vincatur, & durè tractetur. Rectè tamen etiam intelligitur iuxta versionem interpretis, cum potentibus & magni nominis & authoritatis viris non esse temerè vel iurgandum, vel etiam in foro litigandum, ne fortè per potentiam suam vel suorum, aduersarium suum opprimant, seque vindicent & vlciscantur. Quanquam enim lege charitatis, quantum fieri potest, cum nemine sit litigandum, maximè tamen prudentia requirit, vt ne cum potentioribus lites suscipiantur, quod ab illis plus sit periculi. Proinde hæ admonitiones sunt accipiendæ tanquam instituta moralia, ad tranquillam vitam vtilia, non autem sic, vt contrarium

trarium agẽs mox peccet in Deum, sed magis in proprium commodum.

2 *Non contendas cum uiro locuplete, ne fortè econtrà constituat litem tibi.*

GRæcis est, μή ποτε ἀντιστήσῃ σου τὴν ὁλκήν, hoc est, ne fortè statuat contra te pondus, id est, ne fortè suis diuitiis te prægrauet in iudicio, & etiamsi iure non te vincat, suã tamen pecunia efficiat, vt meliorem causam apud iudicem habeat. Sumpta enim est similitudo à bilance, in qua altera pars opposita atque librata sua grauitate vincit, & alteri præponderat. Sic etiam accidit aduersariis partibus in iudicio, vt cùm vna opibus est infirmior, altera potentior, frequenter quæ plus potest, elteram vincat. Noster interpres per pondus intellexit litem, quòd ea à diuite intentata pauperem grauet. Significatur ergo, neque vulgari contentione, neque iudiciali lite temerè agendum contra virum diuitem, quòd periculum sit ne is pro vulgari contentione excitet econtra litem forensem, aut pro intentata contra se lite in iudicio, nouam instituat contra aduersarium litem, cuius prosequendæ ille impensas ferre non possit, aut in qua grauandus sit iniquitate testium, vel iudicis, pecunia diuitis illius corruptorum. A lite enim cum diuitibus periculum esse ob eorum diuitias, quibus illis facilè est vel testes vel iudices corrumpere, significat, cùm subiicit:

3 *Multos enim perdidit aurum & argentum, & usque ad cor Regum extendit & conuertit.*

GRæca habent, Multos enim perdidit aurũ, & corda Regum inclinauit. Retinetur adhuc bilancis similitudo, & ostenditur diuitias & opes in huiusmodi contentionibus ac disceptationibus plus sæpe valere quàm iustitiam & æquitatem: itaque cauendum ne in eum incidatur aduersarium, qui non tam causa sit futurus superior quàm pecunia. Quod ergo nostra lectio habet: vsque ad cor regum extendit & conuertit; hũc habet sensum; Aurum extendit se non tantùm ad inclinãdum corda pauperum & insipientium, sed etiam vsque ad inclinandum corda regum, quorum est iudicium ferre, & conuertit sæpe eorum corda, hoc est, peruertit ea ad ferendum iniquum iudicium, quasi dicat; Tam potẽs est & efficax auri fames, vt etiam corda regum qui & iustissimi esse debent, & auro non ita egent, a iustitia auertat, quantò magis corda inferiorum iudicum, iuxta illud: Regina pecunia rerum. & : Pecuniæ obediunt omnia. Porrò quod dicitur aurum multos perdidisse, variis modis declarari potest esse verum. Nam & de perditione corporali verum est, tum quòd propter aurum plerique sibiipsis causa fuerunt exitij & mortis, iniicientes se in grauissima discrimina lucri causa: tũ quòd propter aurũ pleriq; aliis mortẽ intulerunt, spoliantes eos & occidentes. Et de perditione spirituali longè magis verum est, quia auri cupiditas multorum salutem spiritualem impedit & perdit, cùm eos ab æquitate ad impietatẽ pertrahit, iuxta illud Pau. Tim. 6. Qui volunt diuites fieri, incidũt in desideria multa inutilia & nociua, quę mergunt homines in interitum & perditionem. Atq; de hac perditione hic potissimum Sapientem loqui secũda sentẽtię pars satis indicet. Vult enim aurum perdere multos, quia eos à debito officio retrahit, vt iustitiam peruertant, iuxta illud: Munera excæcant oculos sapientum, & mutant verba iustorum.

4 *Non litiges cum homine linguato, & non strues in ignem illius ligna.*

SIcut ob potẽtiam & diuitias alicuius monuit abstinere à contentione cum illo, ità nũc tertiò monet similiter abstinere ob alicuius loquacitatem, quòd contẽdendo cum tali, non solùm quis illũ non sedabit, sed magis etiam accendet ad rixas, & iracundiæ ac loquacitati eius materiam ampliorem subministrabit, quòd pulchrè dicit per allegoriam; struere ligna in ignem eius. Cui simile est quod per prouerbium dicitur: Oleum flammæ addere. Sic monuit & Cato: Contra verbosos noli contendere verbis.

5 *Ne communices homini indocto, ne malè de progenie tua loquatur.*

GRæca habent ad verbum; Ne colludas indocto, ne ignominia afficiantur progenitores tui, quod interpres noster intellexit de ignominia verbis inferenda ab indocto. At alij intelligunt significari, declinandam familiaritatem cum stulto & imperito, ne quis talibus familiaris effectus, talis etiã efficiatur sicq; ignominia afficiat suos maiores. Nam vt filius sapiens, est gloria patris: sic indoctus & stultus, est eiusdẽ ignominia. Iuxta nostram lectionem docetur, à familiaritate & consortio imperiti, qui scilicet virtutem & honestatẽ necdum didicit, abstinendum, quòd periculum sit ne talis, quales ferè de seipsis bene sentiunt, & de omnibus aliis malè, nec suæ linguæ moderari nouerunt, aliquando inter garriendũ male de parentibus nostris loquatur, eos quibusdam de criminibus accusans, aut prosapiæ ignobilitatem obiiciẽs, sicque ad rixas & pugnas prouocet.

6 *Non despicias hominem auertentem se à peccato, neque improperes ei. Memento quoniam omnes in corruptione sumus.*

GRæcè non sunt duo verba, despicias & improperes, sed tantùm ὀνείδιζε, ne exprobres homini pro corruptione, Græcis est ἐπιτιμίοις, hoc est, in correptionibus. Proinde nihil dubitandum est quin legendum sit non, corruptione, sed correptione, quomodo habebat vnum scriptorũ, & quędam item impressa Biblia. Sensus enim est omnes sumus obnoxij reprehẽsioni, nimirũ quia non est iustus quisquam qui faciat bonũ, & non peccet. In multis enim offendimus omnes, Cuius rei cõsideratio cùm nos mouere debeat, vt ne seueri simus etiam in eos qui adhuc peccare pergunt, multò magis exigit vt admissa peccata non exprobremus resipiscenti.

scenti. Qui non solùm despiciendus non est, nec vituperandus, sed etiam suscipiendus laudandus, & fouêdus exemplo Christi, qui
Lucæ 7. Magdalenæ pœnitenti astitit contra Phari-
Luc. 15. sæum, & in parabola filium prodigum docuit a patre cum gaudio receptum. Sapiens ergo id vetat quod maximè cauendum est, & suo more contrarium potius significat esse faciendum, sicut & in sequenti sententia.

7 *Ne spernas hominem in sua senectute, etenim ex nobis senescunt.*

NOn enim ob senium homo spernendus est, sed honorâdus, iuxta illud Leuit. 19. Coram cano capite côsurge, & honora personam senis. Et tamen sunt iuuenes qui sua fortitudine elati, atque infirmitatem senum considerantes, aut vitia quędam per ętatem in eis obseruantes, insolescere audent contra eos, & irridere, atque ignominia afficere. Quos hic reprimit Sapiens, consideratione secuturæ senectutis. Nam, inquit, ex nobis senes fiunt; itaque senectus etiam tibi expectanda est, nec putandum te semper in eo vigore, quo es iuuenis, permansurum.

8 *Noli de mortuo inimico tuo gaudere, sciens quoniam omnes morimur, & in gaudium volumus uenire.*

SIcut duabus superioribus sententiis consideratione communis conditionis monuit nec resipiscentem nec senem spernendum, ita hic simili ratione monet de nullius morte etiam inimici gaudendum, quòd ea vnicuique certa sit, & iusto Dei iudicio sæpe acceleretur in his qui de alterius morte lætantur. Vnde & Proueb. 24. dicitur. Cùm ceciderit inimicus tuus ne gaudeas, & in ruina eius ne exultet cor tuũ, ne forte videat Dominus, & displiceat ei. Et Iob; 31. Si inquit, gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat, & exultaui quòd inuenisset eum malum. Omnes, inquit, morimur, hoc est, certò nobis moriendum est, mortique appropinquamus: imo tota vita nostra mors quædam est, sicut & sapiês illa mulier dixit ad Dauidem: Omnes morimur, & quasi aquæ in terrâ dilabimur quæ non reuertuntur. Morimur enim legendum est, & non futurum, moriemur, vt quidam libri habent, cùm Gręcis hic sit præsens, τελευτῶμεν. Altera pars, & in gaudium volumus venire, non est Græcis, & habet duplicem lectionem, vt notatur in Glosa Ordinaria. Quidam enim libri habêt, nolumus; quam lectionem sequitur Rabanus, vt sit sensus, nolumus venire in gaudium inimicorum nostrorum, hoc est, nolumus alios etiam inimicos nostros de morte nostra gaudere ideóq; nec nos de eorum morte gaudere debemus, iuxta illud Tob: 4. Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquãdo feceris ei. Alij habêt communius, volumus, vt de gaudio regni cœlestis intelligatur, ob quod bonum & sanctũ gaudium côsequendum abstinendum est à malo & impio gaudio de morte inimici, quod impedimentum præbet illius gaudij adipiscêdi. Priorem lectionem crediderim magis genuinam, tum ob Rabani authoritatem, tum quòd verisimilius sit interpretem de eo gaudio locutum quod in primo membro prohibetur. de quo & postea dicitur cap. 18. S i præstes animæ tuæ côcupiscêtias eius, faciet te in gaudium inimicis tuis: Deinde quia verisimilius est verbũ, nolumus, mutatũ a non intelligentibus in verbum, volumus, quàm econtra.

9 *Non despicias narrationem presbyterorũ sapientum, & in prouerbijs eorum conuersare.*

ET hic etiã cùm dicit; Non despicias, plus quàm dicit significat, nempe senũ & sapiêtum doctrinã auidè suscipiedam. vnde & dicit; in prouerbiis eorũ, hoc est, in eorũ sententiis, & scitè prudenterq; dictis conuersare animo scilicet & cogitatione, hoc est assiduè ea meditare Duo antè indicat doctrinę sapientũ genera, quorũ vnum continuatam continet rerũ bonarum cômemorationem, quod nominat narrationem: alterum sententias certas & doctrinas de ratione vitæ ac moribus hominum pronũciatas, quod nominat prouerbia, vel, vt est Græcè, parœmias.

10 *Ab ipsis enim disces sapientiam & doctrinam intellectus, & seruire magnatis sine querela.*

MVlta scripta non habent, sapientiã, sed tantùm, doctrinam intellectus, sicut Græca tanrũ habêt παιδείαν. Pro, sine querela, est ἀμέμπτως hoc est, faciliter, dextrè & fœliciter. Cui consonat quod noster vertit, sine querela, hoc est, irreprehensibiliter, vt scilicet de te verè nemo quæri possit Inter cęteros fructus qui ex doctrina sapientum percipiũtur, iste est maximus, vt quis siue in aulis principium, siue in republica & ecclesiis fidelium, gratam & vtilem operam prestare possit, & cum summa gratia eorum qui plurimum possunt, publica negotia eis cômissa prudêter & fœliciter administrare. Est enim principum offensio facilis, & periculosa est administratio publicarum rerum.

11 *Non te prætereat narratio seniorum, ipsi enim didicerunt à patribus suis.*

12 *QVoniam ab ipsis disces intellectum, & in tempore necessitatis dare responsum.*

CVm dicitur; Non te prætereat; sensus est: Non prætermittas audire, aut non sinas eam tibi esse ignoratam, vel in obliuionem venire. Quod additur, ipsi enim, vel, vt habent quidam libri, & ipsi enim, &c. Primum significat seniores imitandos iuuenibus, vt quemadmodum ipsi cùm iuuenes essent, audierunt seniores: ita & ipsi senes effecti, à iunioribus audiantur. Deinde etiam significat certitudinem & soliditatem doctrinæ sapientum, vt quam non ipsi ex suo confinxerunt capite, sed continua traditione velut per manus à parentibus suis acceperunt, sicut & illi à suis. Fructum deinde au

ditæ

ditæ sapientiæ senum subiungit rursum, docens ab ipsis veram & solidam intelligentiā percipiendam; nec hoc tantum, sed vt percepta intelligentia, etiam quis possit cùm necesse erit & oportunum, alios docere, & interrogantibus dare responsum, ac de propositis aptè sciteque respondere. Legendum autem potius, dare responsum, vt sit ordo; disces dare responsum; & non, vt quidam libri habent, dabis, declarant Græca, quæ habent δοῦναι, dare. Significat ergo ab illis non tantum discendam intelligentiam, sed etiā quid & quomodo loquendum sit, & pro loco, tempore atque personis respondēdum.

13 *Non incendas carbones peccatorum arguens eos, et ne incendaris flamma ignis peccatorum illorum.*

NOster addidit explicandi causa; arguēs eos. Sic enim velut accenduntur carbones peccatorum quasi flabello adhibito, dum eorum malitia correpta irritatur, & ad nocendum magis prouocatur: quanquam non solùm redargutione id fiat, sed & aliis modis, vt generalius sit absolutè dicere: Nō accendas carbones peccatorū, pro eo quod est, Noli his qui improbi sunt occasionem siue verbo siue facto præbere, vt eorum malitia cōmoueatur, & veluti in flammam excitata magis noceat. Cùm enim carbones non accenduntur, non nocent: at accensi & in flammam excitati, grauiter vrunt. Atque hoc est quod sequitur; ne incendaris flāma ignis illorum. Non enim græcis est coniunctio, &, quasi duo prohiberentur hac sententia, sed tantum prohibētur accendi carbones peccatorum, idque ad eum finem, vt ne per excitatam flammam pereat vel lædatur is qui eam excitauit. Itaque iucūdissima est allegoria, qua mouemur non excitare ignem in alio, quo ipsi pereamus. Interpres intellexit duo prohiberi, proinde inseruit coniunctionem, & Itaque secūdo membro rectè intelligitur nos moneri, ne & ipsi eorū malitia & improbitate vehemētius commoti, in eam iracundiæ intemperātiam delabamur, vt in aliquam eorū similitudinem deducamur, ardeamúsq; simili furore quo illi ardent, & seipsos perdunt. Potest tamen etiam nostra lectio in priori intellectu accipi, vt sit sensus: Non incendas carbones peccatorum, & hac ratione caue ne incendaris flamma eorum. Genitiuus, peccatorū, in secundo membro additus ab interprete, non videtur esse à nomine, peccator, sicut in primo membro, sed à nomine, peccatum, vt exponat quid vocet ignem, nempe malitiam eorum, & peccata quibus se & alios lædunt.

14 *Ne contra faciem stes contumeliosi, ne sedeat quasi insidiator ori tuo.*

SImile est superiori sententiæ. Præcipit enim similem moderationem adhibendā in homine petulāte & maledico, in quem vult non vehementius esse inuehendū, nec acerbius insectandum, aut rixandum cum eo, ne ei detur occasio omnia dicta insidiosè obseruādi, quę deinde rapiat in calumniam, & in prægrauationem hominis.

15 *Noli fœnerari homini fortiori te; quod si fœnerauerit, quasi perditum habe.*

GRæce est, ὡς ἀπολωλεκὼς γίνου, esto quasi qui perdidit. Quod bene vertit noster, quasi perditum habe. Ponitur autem fœnerari po mutare, vt & alibi sæpe. Et monet ne quis det temerè mutuum homini se fortiori, quòd periculum sit ne ille vltro non sit mutuum redditurus, vt qui suæ confidat potentiæ, & præ arrogantia putet sibi quoduis beneficium esse debitum, aut cogi non posse. Periculum item ne qui mutuum dedit non ausit illud metu potentiæ alienæ repetere: aut si ausit, id faciat magno suo malo, prouocando scilicet potente ad indignationem & iniuriā pro accepto beneficio. Itaq; dicit, si fœnerauerís, quasi perditū habe, quia periculum est ne ille non vltrò reddat, & vel vi extorqnere non possis, vel vt vi extorqueas ferè non expedit, sed vtilius tibi fuerit velut perditum reputare.

16 *Non spondeas super virtutem tuam; quod si spoponderis, quasi restituens cogita.*

SVnt qui hanc sententiam intelligunt de votis Deo factis, vt hic moneat Sapiens, ne quis voueat Deo quod sit supra vires suas, & cum quippiā quis vouit, cogitet de reddendis votis, quiā displicet Deo & stulta promissio & infidelis, vt dicitur Eccles. 5. Verùm ex Græca dictione patet Sapientem hic loqui non de votis Deo factis, sed de fideiussionibus quæ homini pro alio fiunt. Est enim hic verbum ἐγγυάω, quod significat fideiubere. Sicut enim superiori sententia docuit de dando mutuo, ita iam de præstandis fideiussionibus, quamuis etiam rectè intelligatur in genere de promissionibus quibusuis ab homine homini factis. Quod noster vertit, quasi restitués cogita, Græcè clarius est, ὡς ἀποτίσων φρόντισον, tanquam persolnturus, solicitus sis. Itaque apud nos verbum, cogita, accipitur pro solicitum esse, sicut & ibi: Quis autem vestruni cogitās potest adiicere ad statnram suam cubitum vnum? Duo Matt. 6.
ergo monet, & ne quis supra vires suas quippiam alicui promittat, & si quippiam promiserit, solicitus sit tanquam qui reddere debeat quod promisit. Nam si pro se promisit, reddere tenetur, si pro alio, periculum est ne pro eo soluere cogatur. Similis est hic locus dū ad fideiussiones aptatnr, loco Prou. cap. 6. in principio.

17 *Non iudices contra iudicem, quoniam secundum quod iustum est, iudicat.*

GRæcè est, μὴ δικάζου μετὰ κριτοῦ, κατὰ γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ κρινοῦσιν αὐτόν, Ne causam agas contra iudicem, quoniam secundum opinionem ipsius iudicabunt eum. Itaque similis est hæc sententia plerisque superioribus, quibus monemur videndum cum quibus aut contra quos nobis agendum sit. Sic enim monet, ne litem suscipiamus temerè contra iudicem aliquem, quoniā periculum est ne iudices illius causæ futuri, sint sentētiā pronuntia

nunciaturi iuxta iudicis opinionem, volentes ſcilicet illi placere, qui eiuſdem eſt cum ipſis ordinis. Noſter interpres verbum, δικάζειν, accepit pro iudicare, quod etiam nonnunquam ſignificat. Et ſignificatur non temerè boni alicuius iudicis ſententiam reprehendendam, vt fere faciunt homines qui cauſa ceciderunt: quoniam, inquit, qui verè iudicis officium facit non iudicat iuxta hominum affectus, vt quiſque ferè facit in propria cauſa, ſed ſecundum quod iuſtum eſt. aut, vt multi libri habent, ſecũdum quod dignum eſt, quod magis accedit ad Græcam dictionem ἀξία. Meritò hæc ſententia reprimere deberet audaciam multorum, qui temerè de ſententiis ſuorum iudicum ſiue eccleſiaſticorum ſiue laicorum iudicant, de quorum æquitate maximè deberent præſumere. Et maximè valet ad docendum neminem ſe Chriſto opponere debere, vt qui iudex conſtitutus eſt à Deo viuorum & mortuorum, iudicaturus omnes in æquitate.

18 *Cum audace non eas in uia, ne fortè grauet mala ſua in te.*

19 *Ipſe enim ſecundum uoluntatem ſuam uadit, & ſimul cum ſtultitia illius peries.*

DOctrina hæc vt eſt facilis, ita & vtilis. Monet enim non eſſe temerè iter ingrediendum, ac proinde nec conuerſandum cum homine temerario & confidente, qui quiduis andet, quia periculum eſt ne ſocius eius grauetur malis quæ ille ex audacia ſua & temeritate committet. Ipſe enim non ambulat ſecundum iudicium rationis, nec quenquam vult audire rectè monentem, ſed ſequitur impetum ſuarum paſsionum, & inſolentiam voluntatis ſuæ: vnde multa imprudenter aget, per quæ non ſibi tantùm perniciem adferet, ſed etiam ſocio, qui propter conſortium conſocius & cooperarius habebitur, aut etiam ex conſortio pertrahetur ad conſentiendum & cooperandum. Græca pro, vadit, habent faciet. Et vltima pars etiam ſic verti poteſt; Et per ſtultitiam eius ſimul peribis; ſcilicet cum illo. Eſt enim, καὶ τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ συναπολῇ.

20 *Cum iracundo non facias rixam, & cum audace non eas in deſertum.*

21 *Quoniam quaſi nihil eſt ante illum ſanguis, & ubi non eſt adiutorium, elidet te.*

SIcut cum audace monuit non conuerſandum, ob periculum malorum in quæ per illius temeritatem facilè inciditur: ita iam monet cum eo qui leui de cauſa grauiter iraſcitur, qui etiam fere ſimul eſſe temerarius in multis agendis, nec litigandum, nec in deſertis locis eundum: quia cum talis minima de cauſa ad iram prouocetur, nec à nocendo reprimatur ſceleris etiam maximi horrore, ſi nec etiam reprimatur alterius defenſione & præſidio, vt fit in ſolitudine, facilè ſuum aduerſariũ elidet, hoc eſt, deiiciet & perdet. Duo enim à nocendo alicui impedire ſolent, nempe ſceleris horror, & defenſio atque ſubſidium ab aliis periclitanti impẽſum. Quoniam, inquit, quaſi nihil eſt ante illum ſanguis, hoc eſt, nihil reputat ſan- Pſal. 50.
guinis effuſionem & homicidiũ. Hoc enim nomine ſanguis in ſcripturis aliquoties deſignatur, vt ibi: Libera me de ſanguinibus. Græcis non eſt in ſecundo membro, cum audace, ſed μετ' αὐτοῦ, hoc eſt, cum ipſo, nempe iracundo, ſed ferè iracundi ſunt & audaces temerariè paſſionum impetum ſequentes. Veritas huius doctrinæ patuit in Cain, qui fratrem ſuum eductum in agrum occidit, tum quòd paruifaceret fratricidiũ, tum quòd frater in agro deſtitutus eſſet omnium ſubſidio.

22 *Cum fatuis conſilium non habeas, non enim poterunt diligere niſi quæ eis placent.*

NOſtra lectio monet conſilia non eſſe capienda cum imprudentibus, quod ab eis non poſſint expectari ſana & prudentia cõſilia, eo quòd pro ſua affectione non poſſint diligere & approbare niſi quæ eis placent, hoc eſt, ſtulta & noxia. Græca habent, οὐ γὰρ δυνήσονται λόγον στέξαι, hoc eſt, non enim poteſt (ſtultus ſcilicet) verbum continere, vt ſignificetur cum fatuo non tractanda conſilia, quòd non poſſit rem ſecretam, qualia ſunt de quibus conſilia quæruntur, continere apud ſe. Eſt enim leuis ac futilis, plenúſq; rimarum, vt inquit ille, hac atque illac perfluens. Noſter videtur legiſſe non στέξαι, ſed στέρξαι, quod eſt diligere.

23 *Coram extraneo non facies conſilium, neſcit enim quid pariet.*

ID monet quod Sapiens in Prouerb. 25. Cauſam tuam tracta cum amico tuo, & ſecretum extraneo non reueles. Græcis tamen non eſt, conſilium, ſed κρύπτον, hoc eſt, occultum, vt ſit ſenſus: In oculis extranei tibique non ſatis cogniti non committes aliquid quod ſit occultandum. Neſcis enim, inquit, quid pariet, hoc eſt, quid ex viſis vel auditis à te tanquam ex concepto ſemine, apud ſe machinabitur, & tandem ſuo tempore edet in perniciem vel ignominiam tuam.

24 *Non omni homini cor tuum manifeſtes, ne fortè inferat tibi gratiam falſam, (& conuitietur tibi.)*

GRatiam falſam, vocat gratiam & beneuolentiam fictam, quã opponit integritati & ſimplicitati eius qui cor ſuũ bona fide alteri aperit. Non omni homini, inquit, cor tuũ manifeſtes, detegendo cuiuis cordis tui ſecreta, quæ tantũ amico bene probato ſunt aperienda, ne fortè cui fidis, & ſimplici animo tua reuelas, referat & rependat tibi fictam beneuolentiam, qua ſcilicet fingat ſe tibi amicum, quo magis deprehendat latentes defectus tuos, & ita tandem conuitietur tibi. Aut gratiam falſam, vocat gratiam malam, hoc eſt, malum pro expectato bono, vt quod addidit interpres de ſuo, & conuitietur, explicet quid ſit gratia falſa, nempe conuitium ab eo, à quo expectabatur fidelitas & amicitia.

Caput IX.

1 *Non zeles mulierem sinus tui, ne ostendat super te malitiam doctrinæ nequam.*

HOc capite pergit adhuc prosequi quid in plerisque personis sit vitandum. Itaque in principio multis sententiis docetur quid in muliebri sexu sit vitandum. Et primis quidem duabus sentētiis docetur quid in propriis vxoribus sit cauendū. In priori enim docetur, amorem vxoris non debere esse nimium, vt per illum maritus laboret affectione illa vitiosa, quam Græci zelotypiam vocant, cùm scilicet maritus vel vxor suspicatur alterum in coniugio amare quempiam, & se minus amari quam volet. Non zeles, inquit, mulierē sinus tui, hoc est, ne conthoralem tuam quiescentem in sinu tuo ames amore zelotypo, ita vt iugiter metuas te minus amari ab ea, & eā ab aliis amari. Ea enim res præterquam quòd ipsi marito sit admodum molesta, dum in animo suo variis torquetur suspicionibus, & amoris ardore exagitatur, etiam molestiam magnam adfert vxori, quæ grauatur suspicionibus. & de fide suspectam se dolet, & à marito arctius quàm par est custoditur: vnde non sicut petit maritus, crescit in eā erga maritum amor, sed decrescit, & periculum ab ea marito imminet. Quod intelligitur significari per hoc quod additur, ne ostēdat super te malitiam doctrinæ nequam. Id enim communiter intelligitur de ea doctrina, qua à vetulis, malis & improbis mulieribus vxores docentur zelotypos suos maritos tollere veneno de medio, aut alio modo eis nocere, vt sit sensus; ne irrita exerceat contra te artificium muliebre nequam, edocta ab improbis. Sciendum tamen Græca habere, μηδὲ διδάξῃς ἐπὶ σεαυτὴν κακίαν πονηράν, hoc est, neque doceas in teipsum doctrinam malam. Quo significatur, virum zelotypum suo exemplo malè docere vxorem suam, vt & ipsa vicissim sua zelotipia viro suo molesta sit. Quod idem rectè intelligitur in nostra lectione significari, vt sit sensus; Ne ipsa vicissim in te ostendat malitiam pessimę illius disciplinæ, quam edocta est ex tuo exemplo. Pulchrè contra zelotypos ex Theophrasto refert D. Hieronymus lib. primo contra Iouinianum. Quid, inquit prodest, etiam diligens custodia, cum vxor seruari impudica nō possit, pudica non debeat? Infida enim custos castitatis, est necessitas: & illa verè pudica est, cui licuit peccare si voluit.

2 *Non des mulieri potestatem animæ tuæ, ne ingrediatur in uirtute tua, & confundaris.*

BReuius Græca sic; Non des mulieri animam tuam, vt ascendat ipsa super vires tuas (vel fortitudinem tuam.) Sicut superiori sententia monuit, cam moderationem in amanda vxore adhibendam, vt ne ex amoris magnitudine maritus in zelotypiā incidat: ita hic monet eundem, vt ne ex simili amore, aut etiam ex animi torpore sinat vxorem sibi dominari, & imperium obtinere. Vtrunque enim hoc vitium marito cauendum est erga vxorem. Non des, inquit, mulieri, hoc est, vxori animam tuam, aut potestatem in animam tuam, vt scilicet animam tuam, hoc est, te & tuam voluntatem illi subiicias, & eam tibi dominari permittas, ita vt ascendat super fortitudinem tuam, hoc est, fortior te sit, & potestatem tuam excedat, & ingrediatur in virtute tua, hoc est, tecum conuersetur vt domina, omnia faciens authoritate quæ tibi potius in illam competit, vsurpans sibi quod est mariti, qui à Deo cōstitutus est caput mulieris, cui præceptum est vt sit sub viri potestate, sicque tu meritò confundaris apud homines tanquam effœminatus, & quia pateris naturæ ordinem inuerti & immutari. Diuus Hieronymus loco prædicto pulchrè scribit cōtra inordinatum maritorum in suas vxores amorem, contra quem his duabus agitur sentētiis. Refert, inquit, Seneca, cognouisse se quendam ornatum hominem, qui exiturus in publicum, fascia vxoris pectus colligabat, & ne puncto quidem horæ præsentia eius carere poterat, potionémque nullam nisi alterius tactam labris vir & vxor hauriebāt, alia deinceps non minus inepta faciētes, in quæ improuida vis ardentis affectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis. Nihil autem interest, quam ex honesta causa quis insaniat. Vnde & Xystus in sentētiis: Adulter est, inquit, in suam vxorem amator ardentior. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est; in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugē, non affectu. Reget impetus voluptatis, nec præceps feretur in coitum. Nihil est fœdius quàm amare vxorem quasi adulteram. Hæc ille. Facit ad declarationem posterioris huius sententiæ ea quæ sacræ literæ narrant de Sampsonis erga Dalilam amore, & quæ poetæ referunt de Hercule superato à muliere Omphale.

3 *Ne respicias mulierem multiuolam, ne fortè incidas in laqueos illius.*

GRæcis est, μὴ ὑπάντα γυναικὶ ἑταιριζομένῃ. hoc est, ne occurras mulieri meretrici. Hãc noster vocat nō malè multiuolam, quia non vno viro contenta varios appetit, quanquam noster videatur legisse ἑτεριζομένῃ, ab ἕτερος, quod aliū significat, non ab ἑταῖρος, quod socrtū significat. Dixit superius quomodo amāda vxor, monet deinde quomodo ab aliarū mulierum amore sit cauēdum, sigillatim in diuersis commemorās, quæ ad illicitū amorē pertrahere possent. Et primum monet ne quis ex proposito & fixè respiciat in instabilem vagámque mulierē, quæ suis nutibus & illecebroso aspectu & ornatu studet varios vndique in sui amorem protrahere, ne fortè aspiciendo illam capiatur nutu & illecebris oculorū eius, sicque incidat in laqueos quos parat omnibus incautis. Cuius exemplum est Prouerb. 7. prolixè depictum.

4 *Cum ſaltatrice ne aſsiduus ſis, nec audias illam, ne fortè pereas in efficacia eius.*

OMnino crediderim interpretē ſcripſiſſe non, ſaltatrice, ſed pſaltrice, per pſ. quia Græcè eſt μετὰ ψαλλούσης, hoc, eſt, cū pſallente, aut pſaltria, vel fidicina. Ei enim cōuenit quod addidit interpres; nec audias illā; quāquam etiam ſaltatrices, hoc eſt, choreis aſſuetæ & gaudentes, ſoleant cantu delectare, & ad ſe animos hominum trahere. Certè codex vnus manu ſcriptus, & in multis locis diligenter correctus, habebat expunctam ſyllabam, ta, vt tātum eſſet ſaltrice. Alterum ergo hic ſuggerit illectamentum libidinis diligenter cauendum, videlicet voluptatem, quam canendo, aut fidibus ludendo puellæ præbent, ſiue in choreis, ſiue extra eas, qua valde efficaciter in ſui amorem viros attrahunt. vnde rectè dicitur, ne pereas in efficacia eius; hoc eſt, efficaci & admodum attractiua eius modulatione. Græcè eſt ἐπιτηδεύμασιν, hoc eſt ſtudiis, exercitiis vel artibus. Quidam habent ἐπιχειρήμασιν, hoc eſt, conatibus. atque ſic videtur legiſſe noſter interpres. Patet autem ex his malè quoſdam legere, effigie, pro efficacia.

5 *Virginem ne aſpicias, ne fortè ſcandalizeris in decore eius.*

INdicat iam tertium quod ad libidinem incitare poſſet, naturalē ſcilicet puellarum pulchritudinem, quæ maximè viget in incorruptis adhuc virginibus, quæ & ſolent externo veſtium cultu, quo magis commendentur, ornari. Has ergo monet non aſpici, incautè ſcilicet & moroſè, ne ex formæ pulchritudine & veſtium ornatu quis offendatur, impingat, & cadat in illicitū amorem, exemplo Dauidis. Æmulādum enim potius exemplum Job 31. dicentis: Pepigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarē quidem de virgine. Cum Pericli Sophocles de puero formoſo prætereunte dixiſſet: O pucrum pulchrum Pericle; decet, inquit ille, ô Sophocle, prætorem, non ſolùm manus, ſed etiam oculos abſtinētes habere. Quod & ad omnes pertinet, quos & animos, & manus, & oculos caſtos habere oportet. Præſtitit id inſigniter Alexander Magnus, qui quum inuitaretur vt Darij filias quas habebat captiuas inuiſeret; prædicabantur enim puellæ eſſe admirabilis formæ; noluit ire, dicēs: Sibi non committēdum, vt quum viros viciſſet, à mulieribus vinceretur.

6 *Ne des fornicarijs animam tuam in ullo, ne perdas te & hereditatem tuam.*

QVartò, monet ne quis vlla ratione addicat animū ſuum ſcortis, quod hæc mirè ſibi deuinciāt hominum animos, vt ſemel ab eis poſſeſſi alienari ægrè poſſint. vnde fit vt & ſeipſos perdant, & bona ſua quæ poſſident. Seipſos quidē, quia & corpus eneruāt, multisq; periculis exponunt, & animā æternę morti obnoxiam reddunt. Bona item ſua, quia, vt habet Salomon; Qui nutrit ſcortum, perdet ſubſtantiam ſuam; exemplo filij prodigi, qui diſſipauit ſubſtantiam ſuam cū meretricibus, viuendo luxurioſè. Græca tamen hic tantum habent; ne perdas hæreditatem tuam; nec habent in vllo. Prou. 26

7 *Noli circumſpicere in uicis ciuitatis, nec oberraueris in plateis illius.*

PRo, plateis, eſt ταῖς ἐρήμοις, hoc eſt, deſertis, vel infrequentibus locis illius. Indicat & aliud cauēdum libidinis incitamentū, quod eſt otioſa vagatio, & in omnes ciuitatis partes oculorum circumagitatio. Hinc enim fit, vt occurrentibus vbique variis oculorū illecebris, in multa deſideria homo prolabatur, imo inſtabili oculorum iactatione declaret cordis impudicitiam: quia, vt inquit Auguſt. impudicus oculus, impudici cordis eſt nuncius. Ita etiam incuſtoditus oculus, incuſtoditi cordis eſt nūcius. Significat ergo neque vagandum per vicos ciuitatis, neque oculos quoquouerſum circumferendos, ſed oculis ante ſe directis properandum eò quo ob neceſſitates eundum eſt.

8 *Auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circumſpicias ſpeciem alienam.*

NOn ſolùm, inquit, non circumſpicias in vicis ciuitatis, huc illúcque oculos vertendo, ſed etiam ab occurēte vltrò muliere quauis compta, hoc eſt, ſiue naturali pulchritudine ornata, ſiue aſcititia, (Græcè enim eſt εὐμόρφου, hoc eſt, formoſa) auerte faciē tuam, & ne circumſpicias, hoc eſt, diligenter & curioſè animaduertas alienæ mulieris pulchritudinem. Quibus verbis non vult Sapiēs nos omnino abhorrere ab aſpectu pulcherrimarum creaturarum Dei, ſed quatenus huiuſmodi aſpectus ex noſtro vitio incitare ſolet ad impudicitiam ſaltem mētis, eatenus eum prohibet, concordans cum illo Saluatoris: Quicunque viderit mulierem ad concupiſcēdum eam, iam mœchatus eſt eam in corde ſuo. Vnde & ſubiicit, indicans periculum huiuſmodi aſpectus: Matth. 5

9 *Propter ſpeciem mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiſcentia quaſi ignis exardeſcit.*

ILlud à doctiſſimis viris eſt dictum, & prouerbio celebratū: Amorem naſci ex aſpectu. Vt enim ignis lignorum ſtrue excreſcit, ſubtractionéque decreſcit: ita & amor atque concupiſcentia inſita mentibus hominū exardeſcit ex hoc, id eſt, ex hac re, nempe ſpecie mulieris dum cōſpicitur, exardeſcit, hoc eſt, accenditur. vnde factum eſt vt multi perierint, vel, vt habent Græca, errauerint à recto: quemadmodum declaratū eſt in Amon, Dauide, Salomone, & aliis.

10 *Omnis mulier quæ eſt fornicaria, quaſi ſtercus in uia ab omnibus prætereuntibus conculcabitur.*

11 *Speciē mulieris alienæ multi admirati, reprobi facti ſunt. colloquiū enim illius quaſi ignis exardeſcit.*

DVos hos verſus Græca non habent, & omnino videntur vel ab interprete, vel

ab

ab alio commentarij vice additi ad explanationem præmissorum versuum vnde quidam libri scripti non habent illa verba, quasi stercus in via, alij non habēt illa, ab omnibus prætereuntibus, quidam habent vtraque. Significat autem prior versus, aut quid mereatur fornicaria, videlicet quòd digna sit quam velut rem vilissimā & immundissimā omnes videntes horreant, abijciant, & conculcent, tantùm abest vt conueniat tali animam suam dare, & apponere animū. Aut etiam significat quàm viliter ea ab immūdis hominibus tractetur, & turpiter cōstupretur omnibus exposita, vt meritò etiam ea consideratione ab eius amore quisque animum suum reuocare debeat, in quam bene competit illud Isaiæ: Posuisti vt terrā corpus tuū, & quasi viam trāseuntibus. Et illud Ezechielis: Abominabilem fecisti decorem tuum, & diuisisti pedes tuos omni transeūti. In secundo versu verbum, exardescit, actiuè positum est pro accendit, cùm prius positum sit neutraliter pro ardere vel accendi.

12 *Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cum illa in vino.*

13 *Ne fortè declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem.*

IN priori versu Græcis tantùm duo sunt membra. Non enim habenr eam partem; nec accumbas cum ea super cubitum; quam interpres videtur addidisse, ad explicādum de qua sessione dictū sit, nō sedeas omnino, nempe ea potissimum quæ fit in mēsis. vnde sensus illius est: Ne in cōuiuio cum ea discūbas, innixus maiorum more super cubitum. Pro, alterceris, Græcis est verbū ab authore effictum συμβολοκοπήσῃς, quòd si à σύμβολον diriuetur, significare potest symbola dare vel conferre ad conuiuium, vt moris esse solet, celebrandū, quomodo hic quidam accipiūt. Potest tamen etiam deriuari à συμβολὴ, quod congressionem significat, & cōflictationem etiam militarē. Ad quod respexit noster interpres, vertēs, alterceris. Significatur autem non esse cū alienis vxoribus contendendum de ebibendis calicibus, vt fieri solet, aut iocosè cum eis rixādum & fabulandum in cōuiuiis. Itaque postquā superioribus sentētiis hortatus est cauendū esse à fornicariis, psaltriis, virginibus, & pulchris quibusuis mulieribus, notans in singulis quid cauendum sit, postremùm diligenter monet cauendum esse à familiaritate coniugatarum. Nam pro, aliena muliere, Græcis est ὑπάνδρου γυναικὸς, hoc est, à muliere quæ sub viro est, vt per alienā mulierem, hic intelligenda sit alterius viri vxor. Huius consortium maximè in conuiuiis vitandum monet, quòd ibi & per consessum, cōtractus vel saltem vicinitas corporum, & longior cōfabulatio & vini efficacia, libidinis ac malæ concupiscentiæ fomitem subministrēt. Tria enim hæc hic notātur, ob quæ olim mulieres cū viris in conuiuiis non accumbebant, non solùm apud Græcos, sed nec apud Persas, vt patet ex cōuiuio Assueri in libro Hester. Vnde & subdit: Ne fortè per hæc cor tuum primò declinet contra legem Dei ad illam concupiscēdam, & sic demum sanguine tuo, hoc est, cum vitæ tuę periculo, aut effusione tui sanguinis labaris in perditionem tuam, dum scilicet per concupiscentiā in adulteriū pertractus, à marito vxoris, aut à lege occideris, aut etiā non perpetrato adulterio, maritus tua nimia offensus erga vxorē familiaritate, te persequetur. Pro, sanguine tuo, Græcis est, τῷ πνεύματί σου, spiritu tuo, hoc est, per affectum illum tuum vitiosum: sed interpres videtur legisse, τῷ αἵματί σου. Sunt libri qui habent; ne fortè declines; sed legendum esse, declinet, vt plures habent, Græca docent, vt nomen, cor, sit nominatiui casus, non accusatiui.

14 *Ne derelinquas amicum antiquum, nouus enim non erit similis illi.*

VTilis admodum est hæc sentētia & necessaria. Sunt enim plerique qui vel pro instabilitate ingenij humani, quod facilè rerum tędio capitur, & nouitate delectatur, vel leuibus quidē erratis in vetere amico offensi, veteribus amicis derelictis, nouas ambiūt amicitias, quasi non in eis sint inuenturi quæ non minus offendant, imò frequentius magis Itaque significat id non solùm fieri cum leuitatis nota & reprehēsione, sed idē etiam habere periculum & incommodum. quòd vt in plurimum sic fiat, vt nouus nō sit similis veteri amico in fidelitate & vtilitate. Cicero lib. de Amicitia, pluribus verbis idē quod hic dicitur exponit. Existit autē, inquit, hoc loco quædam quæstio subdifficilis, nū quando amici noui digni amicitia, veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarū debent esse, sicut aliarum rerum, satietates: veterrimæ quæque (vt ea vina quæ vetustatem ferunt) debent esse suauissimæ. verúmque illud est quod vulgò dici solet; Multos modios salis simul edendos esse, vt munus amicitiæ expletum sit. Eodem simili etiā Sapiēs hic vtitur, subiungēs:

15 *Vinum nouum, amicus nouus, veterascat, & cum suauitate bibes illud.*

MVlti libri habent veterascet, sed Rabanus & Dionysius legunr, veterascat, quomodo & Biblia quædam antiqua Romæ impressa habebant, & melius, vt moneat Sapiens expectandam vini noui vetustatem. Græca habent, Si inueterauerit, &c. Comparat amicum nouum vino nouo, quòd sicut vinum nouum, crudum adhuc est, fœculentum & ex se austerum, (quanquam apud nos mustum arte dulce fiat & delectabile) ideóque nec veteri bene maturo, & depurato præferēdum: ita & amicus nouus, crudus adhuc est & inexploratus, propter quod nec de se solidam voluptatem præbere potest, nec explorato & bene probato amico anteponēdus, ita vt hic etiam locum habere possit parabola illa huic similis, qua Christus vsus est: Nemo bibēs vinū vetus, statim vult nouum. Lucæ 5.
Dicunt enim, vetus melius est. Potest & hoc addi, quòd sicut de nouo vino incertum est,

quale futurum sit tempore procedēte, ita & de amico nouo Et sicut propter assuetudinē magis afficimur veteri vino, ita & amico veteri magis affici oportet. Sicut autem vinum nouum non est propterea reiiciendum, sed expectandum est vt vetustatem contrahat, quia tunc omni austeritate cōcocta, bibetur cum suauitate & lætitia animi: ita non omnis amicus nouus contemnēdus est, sed temporis processu probādus, vt cùm sic est probatus, ac veterascenti vino similis effectus, tum liceat eius consortio ac familiaritate cum solida animi voluptate frui, & veluti vino iucūdè refici. Rabanus sicut quæ de fornicaria superius dicta sunt, mysticè etiam intelligi de hæresi vitanda, ita & hunc locum mysticè quoq; intelligi posse monet, vt ne ab autboritate sanctorum patrum Catholicorum declinemus, qui veritatis & iustitię fidi sunt seruatores; neque citò ad rudes & nouellos doctores prorumpamus, quia licet à vero non deuient, perfectionis tamen apicem non obtinent.

16 *Non zeles gloriam & opes peccatoris, non enim scis quæ futura sit illius subuersio.*

FOElicitas & gloria impiorum in hac vita solet multorū etiam piorum animos aut ad indignationem & inuidiam, aut etiam ad imitationem commouere. vnde in scripturis sacris grauiter & sæpe spiritus sanctus nos munit contra hanc tentationem, vt Psal. 36. & 72. Item frequenter in Prouerb. & alijs locis. Proponítque & lubricum statum, & miserum ac calamitosum exitum impiorū hominum. Nescis, inquit, quæ sit futura illius subuersio. quasi dicat; Omnino futura est illius subuersio, non diu durabit ei sua fœlicitas, sed ea in infœlicitatem conuertetur: tu vero qui eius iam fœlicitatem contemplaris, nescis & quanta & quàm subita sit futura eius subuersio: maior sanè erit & velocior quàm suspicari possis.

17 *Non placeat tibi iniuria iniustorum, sciens quoniam usque ad inferos non placebit impius.*

QVoniam ex conspecta fœlicitate iniustorum, non solum indignatio sequi solet, quam superiori versu potissimū prohibuit, sed etiam imitatio, rectè subiecit hunc versum, quo ab imitatione dehortatur. Habent autem elegantius Græca sic; μὴ εὐδοκήσῃς εὐδοκίαις ἀσεβῶν, hoc est, ne probes quæ probāt impij. Et pro; non placebit impius; habent, μὴ δικαιωθῶσι, hoc est, non iustificabuntur. Sed, non iustificari, videtur hic positum prō nō haberi aut cēseri iustum & innocētem, quod non est diuersum ab eo quod noster vertit, non placebit impius. Verum illinc patet huic loco non conuenire eam intelligētiam, quam hic Dionysius post Lyranum secutus est; vt scilicet impius dicatur nō placere vsque ad inferos, quia non placet Deo huius vitæ tempore: placebit autē ei & sanctis eius, cùm erit in inferno, ob vindictæ æquitatē, vt qui non placuit in culpa, postea placeat in pœna, iuxta illud; Lætabitur iustus cùm viderit vindictam. Nonenim simili modo intelligi potest impios non iustificari vsq; ad inferos, sed eo significatur, adeo eos nō probari Deo, vt eos tandem ad inferos vsque sit præcipitaturus, iuxta illud Psal. 48. Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos.

18 *Longè abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem mortis.*

19 *Et si accesseris ad illum, noli aliquid committere, ne forte auferat uitam tuam.*

SVnt qui fœlicitatem magnā esse ducūt, versari in aulis principū, & apud eos insignem obtinere locū. Id cùm non careat magno periculo, maximè apud impios principes, qui gloriantur in potestate occidendi, eáque leuiter abutuntur, monet quéque declinare aulas principum, & maximè tyrannorum, quo sit liber non solùm à timore mortis, sed etiā à suspicione timoris eius, hoc est, anxia imaginatione timēdæ sibi mortis. quæ imaginatio & suspicio cōtinua crux & mors, tranquillitati mentis omnino contraria est. Quòd si vel sors aliqua vel necessitas fecerit, vt quis talem accedat, ad colloquendum ei, aut officium aliquod apud eum administrandū, monet ne sit nimis securus, sed prouidè curet ne quid committat, hoc est, delinquat. Græcè enim est, μὴ πλημμελήσῃς, hoc est, ne delinquas. vnde committere hic positum est pro delinquere, (sicut commissa, delicta vocamus) ne qui leuiter offēditur, & potestatē habet occidēdi, tollat subitò vitā. Indicat ergo læuissimam esse principum offensionem, eámque maximo vitæ periculo cōiunctam esse. quod quàm verum sit, historiæ multæ comprobant.

20 *Communionem mortis scito, quoniam in medio laqueorum ingredieris, & super dolentium arma ambulabis.*

GRæcis non est, communionem mortis, sed tantū, scito quòd in medio laqueorum pertransis. Et pendet adhuc sententia cum superioribus, vt indicetur in quibus versentur periculis, quibus res est & negotium cum principibus. Proinde quod additum est de communione mortis, non de ea communione est accipiendum, qua omnibus hominibus mors dicitur esse communis, sed ea qua apud principes mors est communis, ita vt non vna tantum sit causa mortis inferendæ, sed variæ communes, & multiplices. Itaque sensus est; Si cum principibus tibi viuendum est, scito apud eos esse mortē communem, vulgarem, & multis de causis incurri facilè posse. Quod declarant sequentia; Quoniam in medio laqueorum ingredieris; si scilicet cum eis vixeris, hoc est, in summo versaberis periculo, veluti si in medio laqueorum ingrediaris. Idem significatur per id quod sequitur; & super dolentium arma ambulabis; pro quo Græcis est, καὶ ἐπὶ ἐπάλξεων πόλεως περιπατεῖς, hoc est, & super pinnacula, (vel propugnacula) ciuitatis ambulas.

quomodo

quomodo & D. Chrysostomus hunc locum citat homil. 15. tomi 5. vbi super sententia huius loci prolixè philosophatur, ostendens quibus periculis vita hæc nostra sit exposita. Interpres noster videtur alias dictiones legisse, similes tamen. Nam pro ἐπάλξεων, videtur legisse ἀλγούντων, & pro πόλεως, πολεμικά, quod significat arma bellica. Sicut autem per ambulare super pinnacula vrbis, vt est Græcis, significatur periculorum magnitudo, quia qui ambulat super pinnas vrbis, est in magno præcipitij & lapsus letalis periculo: ita idem rectè intellexerimus significare per id quod nos legimus, vt ambulare super arma dolentium, sit ambulare super vulneratos & prostratos in prælio, iam dolentes, gementes, & mortem expectantes vicinam. Aut ambulare super ea instruméta & arma quibus tyranni iam multos effecerunt dolentes, quod est versari inter multa pericula, & mortem veluti imminentem semper præ oculis habere. Hæc auté omnia etsi propriè pertineant ad indicādum pericula vitæ aulicę, rectè tamen etiam accōmodantur ad intelligendū pericula vitę nostræ in genere, in qua nobis negotium est cum dęmonibus, potentissimis, callidissimis, crudelissimísque principibus, qui vbique vitę nostræ insidiantur, & laqueos struunt, quærentes nos deuorare, & in æternam mortem pertrahere.

21 *Secundùm uirtutem tuam caue te à proximo tuo, & cum sapientibus & prudentibus tracta.*

PRo, caue te à proximo, Græcis est στοχάσαι τοῦ πλησίον. Est autem στοχάζομαι, collimare, & intétè in aliquid respicere veluti in scopum. Intétè in proximum respicimus, dum ab eo nobis metuétes diligéter obseruamus eum, ne quid ab illo mali patiamur. Ad quod respexisse videtur interpres, dum vertit; caue te à proximo tuo. Intentè etiā in proximum respicimus, cùm diligéter exploramus eius mores, vt sciamus num ei nos committere debeamus, & cum eo de rebus nostris consulere, ac familiaritatem inire. vnde alij vertunt; explora proximum; quod magis proposito conuenit, quia agitur hic de his cum quibus cōsilia & familiaritatem inire debemus. Idem in nostra lectione significabitur, si sic intelligatur; Secundum, virtuté tuam, hoc est, quantum potes, caue te à proximo tuo, vt scilicet non statim ei te credas & tua, sed prius explores qualis quisque sit: & quos inueneris sapientes & prudentes, cum his tracta, cōsilia scilicet, quia Græcè est, βουλεύου, hoc est, consulta.

22 *Viri iusti sint tibi conuiuæ, & in timore Dei sit tibi gloriatio.*

SIcut cum prudentibus sunt ineunda cōsilia, sic cū iustis agitanda conuiuia, cum quibus ea celebrare licet in timore Dei & gratiarum actione, cùm iniustorum societas Dei timore destituta, in cōuiuijs promouere soleat iocos, ineptias, cachinnos, garrulitates, detractiones, præter comessationes & ebrietatem, neglectum Dei, & interdum etiam eius blasphemiā. Itaque Tobias cùm fecisset in die festo conuiuium bonum, dixit filio suo; Vade, & adduc aliquos de tribu nostra, timétes Deum, vt epulentur nobiscum, vt est Tobiæ 2. Vnde & subiicitur; in timore Dei sit tibi gloriatio, hoc est, non glorieris in his quibus delectantur in conuiuijs impij, nec sit tibi pœna ab his abstinere per timorem Dei, sed gloriare in hoc ipso quòd sentis te Dei timore teneri, iuxta illud Psal. 85. Lætetur cor meum vt timeat nomen tuum. Et gloriare in his in quibus Dei timor & reuerentia consistit. Vtroque enim modo potest explicari illud; sit tibi gloriatio in timore Dei. Potest & sic accipi vt significetur, omnem gloriationē timori Dei coniunctam esse debere, ne sit immoderata, qualis in cōuiuiis esse solet, vt, in timore Dei, sit positum pro, cum timore.

23 *Et in sensu sit tibi cogitatus Dei, & omnis enarratio tua in præceptis altissimi.*

DVo requirit. Primùm, vt in sensu, hoc est, in intellectu de Deo cogitemus: vel, vt in sensu, hoc est, cum prudentia & sciétia de Deo cogitemus, iuxta illud Sapien. 1. Séntite de Domino in bonitate, ne scilicet erroneas aut impias de Deo habeamus cogitationes. Secundò, vt ea quæ ore fit narratio omnis, sit in præceptis altissimi, hoc est, de pręceptis altissimi loquamur semper, quatenus scilicet id tépori & loco opportunū fuerit. Id cùm vbique sit seruandum, maximè tamen in cōuiuiis seruari deberet, quamuis id mūdo non sit receptum. Quod si id durum nimis videatur, saltē sit omnis narratio sic in præceptis altissimi, vt sit regulata iuxta Dei præcepta, ne quid vel in conuiuiis, vel alibi referatur contra Dei præcepta, iuxta illud Pauli Ephes. 4. Omnis sermo malus ex ore vestro nō procedat, sed qui bonus est ad ædificationem, vt det gratiam audienti. Notandum autem, Gręca priorem huius sententiæ partem sic habere, μετὰ συνετῶν ἔστω ὁ διαλογισμός σου, hoc est, cum sapientibus sit disputatio (vel collocutio) tua. Interpres videtur legisse συνέσει, hoc est, cum sensu vel prudentia, vt nomen, sensu, apud nos potius sit accipiédum pro intelligentia & prudentia, quàm pro mente & intellectu.

24 *In manu artificum opera laudabuntur, & princeps populi in sapientia sermonis sui, & in sensu seniorum uerbum.*

MVtat hic author modum sentétiarum, quam iam aliquot capitibus seruauit. nam cum iam aliquot capitibus eum qui instruit sit allocutus, docés quid facere, quid ue cauere eū oporteat, hic iam rursum sentētias proferre incipit ad nullum directas, & ab hac sentétia incipit multis deinceps sententiis in capite sequenti ostendere, vnde salus vel perditio ciuitatum & Rerumpublicarum pédeat, né pe à bono vel malo principe, quē ferè subditi sequuntur, vt merito ab hac

sententia noui capitis exordium esse debuerit. In qua imprimis eloquétiam in principe commendat.& sermonis sapiétiam, qua populus aut afflictus excitatur & confirmatur, aut nimium elatus cóprimitur,denique artificiosè,prudentérque ita tractatur,vt in officio contineatur. Est autem & hæc sententia Græcis bimembris.Nó est enim illis tertium membrũ,quod noster addidit: nec est,in sapientia sermonis sui,sed est ἐν λόγῳ αὐτοῦ,in sermone suo Comparat enim principem cum artificibus,& opponit sermoné manui: & significat, quòd quemadmodum opera artificum & ipsi artifices laudantur ex manu,hoc est,ex industria manuum qua opera illa fiũt, & ex qua suam habent commédationem,ita princeps alicuius populi laudatur ex sermone suo, hoc est. vt bene noster expressit, per sapientiam sermonis sui.Qua comparatione etiam innuitur, principem magnum esse artificeẽ, si suo sermone prudenti populum docere,regere,& continere norit, sicut vocantur artifices, qui industria manus suæ insigne aliquod opus norunt producere. Quod apud nos additur; & in sensu seniorum verbum,significat verbum seniorum laudari ex sensu,hoc est,ex prudentia & grauitate sententiarum quæ decent senes.

25 *Terribilis in ciuitate sua homo linguosus, & temerarius in verbo suo odibilis erit.*

CVm superiori sententia ostenderit laudem quæ ex sapienti sermone principi obuenit,hic contrà ostendit odium quod ex sermonis & linguæ vitio homini prouenit, & pertinet etiam hæc potissimum ad principé, vt patet ex eo quod dicit, in ciuitate sua, quamuis etiam generaliter ad omnes pertineat ciues. Duo autem mala se consequentia tribuit homini linguoso, hoc est,qui multa imprudenter blaterat,qué & temerarium vocat in verbo suo, quia ad quiduis dicendum sine iudicio prorumpit. Primum enim talem dicit esse terribilem, quia omnes sibi ab effrenata eius lingua metuunt, & frequenter per talem in ciuitatibus discordiæ & seditiones excitantur. Et quia terribilis est,ideo etiam odibilis erit omnibus. Proinde rectè monet Ecclesiastes 5. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum festinet ad sermonem.

Caput X.

1 *Iudex sapiens iudicabit populum suum, & principatus sensati stabilis erit.*

PRO, iudicabit, Græcis est παιδεύσει,hoc est,docet & erudit: & pro, stabilis est, τεταγμένη, hoc est, ordinatus. Ostendit duplicem fructum qui à iudice sapiente prouenit in Republica. Nam talis & docet populum suum, demonstrans tum legibus à se constitutis, tum sermonibus suis, quæ sint facienda,quæue vitanda: quæ iusta sint, quæue iniusta: & quia sic eum docet, ideo etiam principatus eius erit ordinatus, & nequaquam confusus ac pertubatus, sed omnia in eo erunt ritè disposita, per legum æquitatem, & doctrinæ rectitudinem, ita vt vnusquisque suum faciat officium,nec debitum ordinem turbet In nostra lectione conueniet verbum,iudicare,exponere pro in iudicio & æquitate gubernare & regere, quomodo aliquoties accipitur in scripturis, vt ibi: Dan iudicabit populum suum, sicut & alia tribus Israel. &: Diligite iustitiam qui iudicatis terram. Quoniam enim optima & præcipua pars regendæ Reipublicæ consistit in iudicio,ideo per synecdochen iudicare accipitur pro toto genere,hoc est, pro regere: & iudices dicuntur, qui rectores sunt & gubernatores populi. Primus ergo fructus prudentis rectoris est, quod iustis legibus regit populum suum. Secundus ex illo consequens est, quòd principatus eius, quia bene erit ordinatus,erit etiam stabilis, vtpote bono fundaméto nempe iustitiæ innixus. Nam,vt dicitur in Prouerb.29. Rex qui iudicat in veritate pauperes,thronus eius inæternum fundabitur. Lyra legit non, stabilis,sed terribilis.quomodo & scripta quædam habebant, vnde addit pro commẽtario, omnibus malis. Quia enim iudex sapiẽs bene regit & iudicat populum, ideo eius principatus terribilis est omnibus impiis, qui à iustis legibus sibi metuunt. Non sunt enim principes timori boni operis, sed mali. Et facilè adducor vt credam interpretem potius vertisse, terribilis, vt respexerit ad illud quod est in Cantic.6. Terribilis vt castrorum acies ordinata; vbi pro, castrorũ acies ordinata,etiam est quod hic τεταγμένη. Gen. 49 Sapié. 1. Rom. 13

2 *Secundum iudicẽ populi, sic & ministri eius: & qualis rector est ciuitatis, tales & inhabitantes in ea.*

TErtius hic fructus boni principis indicatur, quia principis exemplum ad bene maléue viuendum magnam habet primùm in ministris eius, deinde & in reliquis ciuibus vim & authoritatem. Quod & Plato dixit: Quales sunt principes in republica, tales solere reliquos esse ciues. Et communi prouerbio dicitur: Regis ad exemplum totus componitur orbis. &: Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

3 *Rex insipiens perdet populum suum, & ciuitates habitabuntur per sensum prudentium.*

REx insipiens perdit populum suum,non solùm quia per praua exempla & verba stulta, item per negligentiam suam, multorum eis causa est peccatorum ac æternæ damnationis, sed etiam quia per defectum sapientiæ, causa est vt recta politia reipublicæ pereat, ac populus infœliciter sub eo viuens ab eo dilabatur. Contrà per sensum, hoc est,prudentiam prudentium,(vel,vt est Græcè, δυναστῶν, potentium vel principum) ciuitates habitabuntur, hoc est, ciuium frequentia florebunt. Confirmant hæc præter

experien

experientiam quotidianam historiç veteres, siue sacræ, siue prophanæ, & multæ scripturarum sententiæ similes, vt: Rex iustus erigit terram, vir auarus destruit eam. &: Rex sapiens, populi stabilimentum est.

Prou. 29
Sapié. 6.

4 *In manu Domini potestas terræ, & execrabilis omnis iniquitas gentium, & utilem rectorem suscitabit in tempus super illam.*

POstquam indicauit quantum bonum sit bonus princeps, & quantum malum malus, rectè hanc subiicit sententiam, vt intelligatur à quo bonum tantum procedat, & pe tendum sit: non pédere illud scilicet ex electione populi, sed ex singulari Dei beneficio. Mirum autem quomodo hoc loco irrepserit secunda illa pars quę in nostris legitur libris; & execrabilis omnis iniquitas gétium; cùm & postea repetatur, & hic sit impertinens, perdátque gratiam sententiæ. Rabanus testatur quosdam legere, & exclamabilis. Certè non credo interpreté eā hoc loco inseruisse. Cæterùm potestas terræ dicitur esse in manu Domini, vel quia omnis potestas quam quis in terra obtinet, donetur à Deo, iuxta illud Pauli: Nō est potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. Vel potius quia dominium totius terræ est apud Deum, qui solus plenam habet in terra tota potestatem, sicut dicitur in lib. Hester: In ditione tua cuncta sunt posita. & in Psalmis: In manu eius sunt omnes fines terræ. &: Domini est terra & plenitudo eius. Et quia eius est terrę potestas, ideo ipse est qui cum vult singulari suo beneficio constituit super terram aliquē vtilem rectoré: & proinde ipse etiam est, qui iratus inutilem cōstituit, iuxta illud: Regnare facit hypocritā propter peccat populi. Quo autem minus inserta illa in nostris libris pars; & execrabilis omnis iniquitas gétium; perdat gratiam substantiæ, si modo retinenda est, conueniéter sic intelligetur, non vt subaudiatur verbum, est, quasi sit sensus: execrabilis est omnis iniquitas gentium. sed hoc modo: In manu Dei est potestas terræ, & in manu eius est etiam omnis iniquitas gentium quātumuis execrabilis, vt significetur, Dominum nō tantùm habere potestatem in Iudæos & fideles, sed etiam in gentes idololatras, etsi ipsum pro Domino non agnoscerent, vt iniquitas gentium, hic positum sit pro iniquis gentibus. Aut iniquitas illarū intelligatur esse in manu Domini, quod illam cùm vult vindicet, atque ab ea gentium corda cùm vult auertit: queádmodum factum est per Christum, in quo perfectè impletum est quod hic dicitur: Vtilem rectorem suscitabit super ipsam terrā vniuersam. Bene autem dicitur: In tempus constituet; quia nulli vnquam terræ datū est vt imperpetuum haberet vtilem rectorem, sed tantum ad tépus, vt hic est omnium rerum vicissitudo.

Rom. 13
Hest. 13
Psal. 94.
Psal. 23.
Iob 34.

5 *In manu Domini potestas hominis, & super faciem scribæ imponet honorem suum.*

PRo, super faciem, Græcis est προσώπῳ, quæ dictio & faciem significat & personam, quorum postremum hic magis conueniret, vt sit, in personam scribæ; hoc est, literati & docti hominis, qui alios erudit ad salutem. Pro, potestas, hic non est vt prius ἐξουσία, sed εὐοδία, hoc est, fœlicitas & prosperitas vel successus, significaturque à Deo prouenire, vt homini insignis aliqua potestas qua fœlix sit, obueniat. Aut potius significat à Deo nō solùm principes cōstitui, quod superiori sententia dictum est, sed etiam ab eo esse vt eorum actiones bonum habeant successum, & fœliciter res suas administrent. Itaq; & quod nos legimus; In manu Dei potestas hominis; significat à Deo esse, & vt potestaté aliquam super alios quis habeat, & vt in ea cōstitutus aliquid rectè possit perficere, ac cūcta bene administrare. Deus item est qui personæ scribæ imponit honorem quem habet in populo, quia ipse est qui & sapientiam tribuit per quam honorabilis est populo, & facit vt doctrina eius acceptetur à populo, atque in illo fructum faciat cum summa doctoris gloria. Et hæc quidem dicta sint secundum eam acceptionem qua in scripturis nomen, scribæ, sæpe accipitur, vt sit nomen sapientis & docentis, quomodo in Euangelio dicuntur scribæ, quomodo & Esdras dicitur fuisse scriba velox in lege Domini. Potest tamen videri hoc loco esse potius nomé dignitatis, quomodo in libris Regum Saraias dicitur fuisse scriba regis Dauid, & Sobna scriba Ezechiæ. Siquidem nomen γραμματεὺς, cui hoc loco & aliis respōdet nomen Scribæ, significat Grecis scribam publicum & cācellarium, cuius officium erat publica scripta atque decreta seruare, eadémq; cùm opus erat proferre & recitare, quales proximi regibus esse solent.

1. Esd. 7.
2. Reg 8
4. Reg. 18.

6 *Omnis iniuriæ proximi ne memineris, & nihil agas in operibus iniuriæ.*

POstquam ostendit vnde contingant boni principes, per quos regna firmantur, ostēsurus vnde subuersio regnorum proueniat, duas præmittit sentētias, quibus dehortatur à duobus potissimū vitiis, quæ subuersionis regnorū sunt præcipuæ causæ, superbia scilicet & iniustitia, vel auaritia, per quā iniustitiæ cōmittūtur, quæ duo vitia maximè abesse debét à principibus, si velint regnum sibi esse stabile. Et in hac quidem priori sententia duo prohibet quę ex superbia accidere solent. Primùm, vt ne iniuriā à proximo nobis illatam reminiscamur ad vindicandum eam, néue eam diu multùmque in animo reuoluamus, exaggerando eam. Secundò, vt ne ipsi alios iniuria afficiamus, maximè cum animi insolētia, petulātia, & proximi despectu. Pro genitiuo enim, iniuriæ, in secundo membro est nomen ὕβρεως, cū in priori membro sit ἀδικήματι, quod iniustitiā vel delictum significat. At ὕβρις non significat simpliciter quamuis iniuriā, sed eam quæ cum petulantia contumeliáque coniuncta est. Hæc ergo duo in superbis hominibus inueniūtur. Nam superbus vt facilè offenditur, ita de vindicta inferéda mox multumque apud se cogitat. Idem & ὑβριστὴς, est petulans ac contumeliosus,

d 4

sus, ita vt si quem videat lapsum & afflictum, libidine animi efferatur, nec vereatur inhumaniter ei insultare: imo & audeat ipse quosuis contumeliis afficere & iniuriis, omnes maximè inferiores despiciens, atque in eos quiduis sibi licitum putans. Rectè autem intelligitur hæc sententia ab authore peculiariter dicta ad ipsos principes, vt moneatur & in vindicãdis peccatis moderationẽ adhibere, & in subditos suos nihil committere per insolentiam & iniuriam. Ad quos si peculiariter hæc sententia referatur, potest illud quod dicitur, omnis iniurię non memineris; sic accipi non vt moneatur nullam iniuriam vindicare, sed non omnem. Multa enim principibus sunt dissimulanda. Porro pro, memineris, Græcis est μηνίσῃς, hoc est, ne irascaris proximo. At interpres videtur legisse μνησθῇς, hoc est, memineris. Verùm sensus eodem redit. Cur autem hæc vitia sint fugienda, docet sequens sententia.

7 *Odibilis coram Deo est & hominibus superbia, & execrabilis omnis iniquitas gentium.*

Secunda pars huius sententię obscura admodũ est in Græcis, & variè legitur. Nam quidam libri habent, ἐξ ἀμφοτέρων πλημμελήσει ἄδικα, hoc est, ex vtrisque committet iniusta. Alij habent, ἐξ ἀμφοτέρων πλημμέλεια ἀδικίας, hoc est, ex vtrisque delictum iniustitiæ; quam lectionem credo veriorem esse, & est sensus: vtrisque, nẽpe Deo & hominibus iniustitia, scilicet est odibilis. Atque hoc modo videtur legisse interpres noster, apud quem nomen, iniquitas, hic non est accipiẽndum pro quouis crimine, sed pro eo quod peculiariter dicitur iniustitia, qua scilicet quis per auaritiã iniustè opprimitur, & suis spoliatur. Id enim propriè est Græcis ἀδικία. Duo enim vitia asserit hæc sententia maximè displicere & Deo & hominibus, nempe superbiam & iniustitiam, contra quæ duo vitia agit in sequentibus. Secunda ergo pars in nostra lectione vt originalibus cõsentiat, & proposito seruiat, sic est accipiẽda; execrabilis est Deo, scilicet & hominibus omnis iniustitia, quam gentes Dei timore destitutæ licẽter committere solent, vi aliena rapientes, existimantes legem iniustitiæ, esse fortitudinẽ suã, vt possent sibi vendicare licitè, quæ sua fortitudine obtinere valerent. Sic intellecta hæc tota sententia bene seruit sequentibus. Ostenditur enim mox quàm hæc duo vitia Deo, hominibusq́; displiceant, cùm subditur:

8 *Regnum à gente in gentem transfertur, propter iniustitias, & iniurias, & cõtumelias, & diuersos dolos.*

Peccatum iniquę oppressionis ex auaritia, notatur per illa duo, propter iniustitias, vbi iam rursus Græcis est ἀδικίας, & diuersos dolos, pro quo Græcis est, χρήματα δόλια, hoc est, opes dolo partas. Peccatum superbiæ notatur per illa duo, iniurias & cõtumelias, pro quibus Græcè tãtum est ὕβρεις, de qua dictione suprà dictũ est. Adeò ergo hæc vitia Deo hominibusq́; displicent, vt ob ea vindicãdà, regnum sæpe ab vna gente in aliam transferatur, hominibus alienum regnum sibi vsurpantibus, Deo ita volẽte, in vltionem superbiæ & iniustitiæ. Deus enim, inquit Daniel, mutat tẽpora & ętates, transfert regna, atque constituit. Et apud eũdem dicitur Nabuchodonosor: Regnum tuum trãsibit à te, donec scias quòd dominetur excelsus in regno hominum, & cuicunque voluerit det illud. Cõtra prædicta ergo duo vitia prosequitur in sequentibus, ea exaggerans, atque eorũ grauitatem ostendens. Dan. 4. Dan. 2.

9 *Auaro autem nihil est scelestius. Quid superbit terra & cinis?*

Quidam libri scripti non habent cõiunctionem, autem, quidam habent cõiunctionẽ, enim, nominatim codex Bessarionis; atque hæc lectio præferẽda est, cùm & Græca habeãt, enim: Probatur enim cur ob iniustitias & superbas iniurias regna transferantur, quia, inquit, nihil est scelestius auaro, qui per auaritiã pleraque iniustè cõmittit; nihil intolerabilius superbo, qui cùm multam habeat se humiliãdi causam, vtpote terra & cinis, tamen quasi suę conditionis oblitus sese effert, & pro Deo propemodũ se haberi vult. Bene autem dicit, auaro nihil esse scelestius; Primum quòd auaritia in seipsa grauissimũ sit peccatum, si consideres bonũ cui inordinatè afficitur. Illud enim inter omnia bona quæ appetuntur est infimum, nẽpe pecunia; vnde indignissima res est homine, rationale animal, tam vili rei sese addicere, & totũ tradere. Qua ratione non dubitauit D. Paulus auaritiam vocare idolorũ cultum. Et Cicero rectè dixit lib. 1. Offic. Nihil est tam angusti animi, támque praui, quàm amara pecuniã. Secundò, quia nullum est vitiũ quod in plura scelera hominẽ impellat, quodque adeo sit noxium proximis & reipublicæ, quod & illud Pauli probat: Radix omnium malorum est cupiditas; vbi Græcis est φιλαργυρία, sicut hic est φιλάργυρῳ. Et Cicero lib. 2. Rethoricorũ nouorũ: Auaritia, inquit, ad quoduis malum hominem perducit. Ephe. 5. 1. Tim. 6.

10 *Nihil est iniquius quàm amare pecuniam. Hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua proiecit intima sua.*

Prior pars quæ est repetitio, aut potius commentarius eius quod mox dictũ est, non est Græcis, quæ tantum habent; Auaro enim nihil est iniquius. Quam sententiam quidam Græci codices subiiciunt post illa verba, Quid superbit terra & cinis? alij eã interrogationẽ postea inserunt ante ea verba; Cùm enim morietur homo, &c. quo loco magis eam collocari cõueniret. Quidam etiam omnino non habent has de auaritia sententias, tanta est codicũ varietas. Quoniã autem noster interpres post illam sententiam. Auaro nihil est scelestius? postposuit illam interrogationem; Quid superbit terra & cinis; necesse fuit repetere quod semel fuit dictum de auaro, vt deinde addi posset: Hic enim etiam animam suam vænalem habet: quia cum pro pecunia habenda fiant rerum venditiones,

ditiones, pro hac re licet per sese vilissima, etiam vitam suam & animam, rem pretiosissimam, ac nullo pretio æstimabilem periculo exponit, & perdit; quoniã in vita sua proiecit intima sua, hoc est, etiam adhuc viuens perinde se habet, ac si omnia sua viscera eiecisset, nimirum quia omnem humanitatis & commiserationis affectũ exuit, nec sibi bonus, nec aliis. Ad quod fortè insinuandum, cùm Iudas proditor suspēsus fuisset, crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius. In quo clarè videre licet quomodo auaro nihil sit scelestius, & quomodo animã suam auarus vænalem habeat, qui pro argento, eóque exiguo, dum Christum vendidit, suam magis animam, & vitam tum temporalem tum æternam vendidit & amisit.

11 *Omnis potentatus breuis vita, Languor prolixior grauat medicum.*

12 *Breuem languorem præcidit medicus, sic & rex hodie est, & cras morietur.*

GRæca modo non habent hæc omnia, & quæ habēt, sunt his dissimilia. Sic enim tantum habent; μακρὸν ἀῤῥώστημα κόπτει ἰατρὸς καὶ βασιλεὺς σήμερον, καὶ αὔριον τελευτήσει, hoc est, Longum morbũ præcidit medicus, & rex hodie (scilicet viuit vel est,) & cras morietur. Comparat ergo Sapiens regē improbum & potentē morbo diuturno & iam cōfirmato, qui à medico tamē vi & efficacib⁹ remediis profligatur & resecatur, significatúrque talem regē velut morbum quendã esse & pestem reipublicæ, quæ illo non minus grauatur, quàm corpus morbo. Eundēmq; etiamsi magnę sint eius opes, & ob eas regnum eius videatur fore stabile & diuturnũ, à Deo tanquam reipublicæ curatore, subinde subitò tolli de medio, sicq; rempublicam liberari à tyranno quo grauabatur. Ad hūc sensum vt nostra lectio accedat, sic accipiēda videtur, vt quæ sequuntur de medico post illud, Omnis potentatus breuis vita, declarent eã sententiam. Videtur autem per potentatum significari potissimùm tyrãnorum imperium, qui potentia sua abutuntur, & impotenter præsunt, contra quos totus hic locus agit: quorũ ferè magis quàm aliorum imperium breue esse solet. Cuius causa redditur, quia cum morbus prolixior medicũ soleat grauare, ita vt difficillimè ab eo curari valeat, ideo solicitè curat morbũ breuem, hoc est, adhuc recentē in principio resecare & præscindere. Quo rectè significatur, Deũ ipsum & respublicas, dũ sentiunt se grauari aliquo principe, & velut pestem esse noxiũ sibi, ne diu sit ipsis grauamini, & ne nimias sibi colligat vires, statim tollere de medio, quia, vt habet Psalmista: 124. Non relinquet Dominus virgam peccatorũ super sortē iustorum. Ita fit, vt qui hodie rex est, cras moriatur, hoc est, non diu viuat. Idem ergo hic significatur quod apertius dicitur Prou. 28. Dux indigēs prudētia, multos opprimet per calumniam: qui autem odit auaritiã, longi fiēt dies eius. Vbi innuitur tyrãnos, quorum sunt propria hæc vitia contra quæ hic agitur, superbia scilicet & auaritia, fere non diu viuere, vt & historiæ de multis testantur. Postquã ergo Sapiens ostenderat quàm graue sit auaritiæ vitium, ad retundendam etiam regum superbiam, docet per eam regnum ipsis non fore diuturnum: proinde si illud volent sibi longum esse, non esse illis potenter, sed moderatè vtendum accepta potestate.

13 *Cùm enim morietur homo, hæreditabit serpentes, & bestias, & vermes.*

REdditur & alia causa cur superbire nemo debeat, quantumuis magnus, ita vt hic tacitè repeti debeat, quod prius positum est, Quid superbit terra & cinis? quod quædam exemplaria Græca hoc loco ponunt, vt coniunctio, enim, habeat quod declaret, & hæc sententia hæreat cum præcedentibus. Iudicauit nulli merito superbiendum, tum quod terra sit & cinis, tum ob breuitatem vitæ, maximè superborum. Addit iam & aliam causam, ex consideratione vilitatis humanæ post hanc vitam, nimirum quod ratione sui corporis fiat homo bestiarum esca & locus, eas hæreditario quodam iure sortitus pro omni honorũ gloria & diuitiarũ copia quã in hoc mundo obtinuerat. Id cùm omnibus omnino hominibus cōmune sit, etiam piis, (vnde & Iob de statu quem habiturus erat post mortē dixit: Putredini dixi, pater meus es, mater mea, & soror mea vermibus (tamen peculiariter dicitur de impiis, sectantibus gloriam & opes huius sæculi, quod hi post mortem nullam inter verè viuentes partem habeant, quódque in eis omnis huius mundi fœlicitas quam sectati sunt, in eam vilitatem cōmutata sit, cùm id quod pii sectati sunt, in vitam meliorem sit commutatum. Vnde de superbo Nabuchodonosor dicitur: Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum, subter te sternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes. Deinde impij non solum secundum corpus hæreditant serpentes & vermes, sed etiam secundum animam, quæ in perpetuum addicitur societati dæmonum, vermem perpessura qui non morietur in æternum.

14 *Initium superbiæ hominis, apostatare à Deo quoniam ab eo qui fecit eum, recessit cor eius.*

GRæcè est, ἀρχὴ ὑπερηφανίας ἀνθρώπου ἀφίστασθαι ἀπὸ κυρίου, hoc est, principium superbiæ hominis deficientis a Domino, scilicet fuit, hoc est, tunc cœpit superbia, cum homo deficeret à Domino, pro quo noster vertit, ipsum apostare a Domino hoc est, ipsam defectionem fuisse initium superbiæ hominis, hoc est, fuisse primã in homine superbiam, quam deinde in ipso multiplex & varia superbia secuta est, sæpè illi inhærens. Ostendit ergo ex sua origine quàm grāde peccatum sit superbia, vtpote quæ cœpit in ipsa prima defectione a Deo, quam fuisse superbiã declarant verba sequentia, quoniam ab eo qui fecit eum recessit cor eius. Illud enim fuit grādis superbiæ, quod primus parens ab eo qui eum recenter ex nihilo fecerat, quémq; totius humani generis & mundi principem cōstituerat, sic recederet corde suo, hoc est, propria sua volūtate & electione, vt serpentis suggestionem præponeret Dei sui voluntati,

tati recuſarétque eius vnico mandato, quod obſeruatu facile erat, obtemperare. In qua eius defectione etiam hoc fuit ſingularis ſuperbię, quòd diuinam quandã excellentiam appetiuerit iuxta ſuggeſtionem ſerpẽtis dicẽtis; Eritis ſicut dij, nempe vt ſibi ſufficere poſſet, nec à Deo cogeretur pendere. Itaque prima illa parentum primorum defectio à Deo de qua hic Sapiens loquitur, fuit principium ſuperbiæ hominis, hoc eſt, prima hominis ſuperbia, & ſecundum generalem rationem ſuperbiæ, quatenus ſcilicet in omni peccato concurrit, propter non pręſtitam quæ debetur Deo reuerentiam & obedientiam, & ſecundum ſpecialem rationem, ſecundum quam ſuperbia propriè dicitur appetitus propriæ excellentiæ inordinatus. Sicut autem in primis parentibus defectio à Deo fuit, ſic initium ſuperbiæ, vt eſſet prima ſuperbia, & multiplicis deinceps ſuperbiæ cauſa, ita & in aliis omnibus. Tunc enim in hominibus incipit ſuperbia, cùm Deum incipiunt derelinquere, & ſuam voluntatem diuinæ præponere, tunc ſic in eis incipit ſuperbia, vt ex eo initio varia & multiplex in ipſis ſequatur ſuperbia contra Deum & homines.

15 *Quoniam initium omnis peccati, eſt ſuperbia, qui tenuerit illam, adimplebitur maledictis, & ſubuertet eum in finem.*

DIxit ſuperiori ſentẽtia quæ ſit origo ſuperbiæ, vt ex ſua origine admodum vitioſa, ſuperbiam odioſam redderet: nunc verò etiam amplius dicit, oſtendens cuius ipſa ſit origo, nẽpe omnis omnino peccati quod in mundum inuectum eſt. Et reſpicit ad ſuperbiam primorũ parentum, de qua dictum eſt ſuperiori ſententia, & ratione cuius dixit Tob. 4. de ſuperbia: In ipſa initium ſumpſit omnis perditio. Dicitur ergo ſuperbia, initium omnis peccati, quod ipſa ſic fuerit primum peccatum, vt ipſa omnium deinceps ſit cauſa. Nec tamen de ea tantùm verum eſt quòd ſit initiũ omnis peccati, ſed etiam in quouis homine ſuperbia eſt omnis peccati initium, quia omne peccatum ex eo incipit, quod homo Dei volũtate relicta ſuam facere præeligat, quod ad ſuperbiam pertinet. Bene autem probat ſuperiorem ſententiam per hanc. Ex eo enim quòd ſuperbia ſit omnis peccati initium, nec poſſit quis incipere peccare, niſi recedendo à Deo, quod eſt ſuperbiæ, bene probatur quòd defectio a Deo, fuerit initium ſuperbiæ, hoc eſt, prima hominis ſuperbia. Cùm ergo tam vitioſam ſuperbia habuerit originem, imò ipſamet tam vitioſa ſit omnium vitiorum origo, merito adiicit: Qui tenuerit illam, hoc eſt, qui illam apud ſe ſeruat, & illam ſibi dominari permittit, adimplebitur maledictis, vel, vt eſt Græcis, ἐξομβρήσει βδέλυγμα, hoc eſt, inundabit abominationem. Quo rectè intelligitur ſignificari eum abũdaturum abominandis ſceleribus, & per ſuperbiam multa execrabilia deſignaturum, quod & noſtra lectio ſignificabit, ſi per maledicta, intelligantur ſcelera atque peccata. Quanquã etiam poſſit intelligi; adimplebitur maledictis vel abominatione, quia multum execrabilis eſt Deo, iuxta illud: Abominatio eſt Domino omnis arrogans. Et tãdem, inquit, ipſa ſuperbia ſuum poſſeſſorẽ penitus ſubuertet, quia vt inquit Saluator: Omnis qui ſe exaltat, humiliabitur. Vnde monet Tobias: Superbiam in tuo ſenſu nunquam dominari permittas. Diſputari autem ſolet, quomodo cum hac Sapientis ſententia qua dicit: Initium omnis peccati ſuperbia; concordet quod dicit Paulus: Radix omnium malorum eſt cupiditas, vel, vt legũt D. Aug. & Ambr. auaritia. Itaque D. Aug. lib. 11. de Geneſi ad lite. c. 15. nomen auaritiæ hic vult poſitum non vt ſignificet vitium ſpeciale, quod in ſtudio inordinato pecuniæ conſiſtit, ſed vt nomen ſpeciei ſit poſitum pro ſuo genere, hoc eſt, pro cupiditate, vt nos legimus. Sicut autẽ in omni peccato cócurrit ſuperbia, ita & alicuius rei indebita cupiditas. Proinde D. Thomas ſecutus D. Aug. doctè duas illas ſcripturas inter ſe conciliat 1. 2. quæſt. 84. art. 2. docens quod cùm in omni peccato ſit & auerſio à Deo, & conuerſio ad aliquod cõmutabile bonum, ſuperbia initium ſit omnis peccati, ex parte auerſionis à Deo: cupiditas vero ex parte conuerſionis inordinatæ, ad aliquod bonum Deo inferius. Verum apud Paulũ eſt φιλαργυρία, quod nomen cùm apertè ſignificet amorem pecuniæ, non niſi valde coactè dici poterit poſitum pro cuiuſuis rei cupiditate. Et manifeſtè D. Paulus 1. Tim. 6. eo loco agit de vitioſo ſtudio pecuniæ, volẽs illud eſſe radicem omnium malorum: Nam, inquit, qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & deſideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Dicendum ergo potius Apoſtolum auaritiam ſpecialiter acceptam, aſſerere radicem omniũ malorum, nó quòd omnia mala ex ea fiant, ſed quòd omnis generis mala ex ea fieri ſoleant. Nec ſolũ quod omnis generis vitia inde proficiſcantur, ſed etiam quod omnis generis miſeriæ & calamitates, tum temporales, tum æternæ hinc incurrantur. Ideo enim præmittit, auaros in multa incidere deſideria, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Et ſubiicit, illos ſe inſeruiſſe doloribus multis.

16 *Propterea exhonorauit Dominus conuentus malorum, & deſtruxit eos uſque in finem.*

MVltis iam ſententiis effert mala quæ propter ſuperbiam terris ſunt à Deo illata, ad comprobandum quod dixit, ſuperbiam ſubuertere ſuos in finem. Pro, exhonorauit conuentus malorum, Græcis eſt, παρεδόξασε τὰς ἐπαγωγάς. Porro dictio ἐπαγωγὴ, in hoc libro ſæpè accipitur pro incurſione calamitatum & vltione; quomodo ſic hoc loco accipiatur, ſenſus erit, Propterea admirabiles fecit Dominus vltiones, nempe in diluuio, in ſubuerſione Sodomæ & Gomorrhæ, in ſubmerſione Pharaonis cum exercitu ſuo. Hæ enim admirabiles vltiones in ſcripturis ſignificantur ob ſuperbiam accidiſſe. Nam de Sodomis dicitur apud Ezechielem: Hæc fuit iniquitas Sodomæ ſororis tuæ, ſuperbia, ſaturitas panis, &c. De aliis notius eſt. Deri-

uatur

uatur autem verbum παραδοξάζω, à nomine παράδοξος, quod significat admirabile & inauditum. Interpres rursus videtur, sicut capite tertio, legisse pro ἐπαγωγὰς, συναγωγὰς, aut etiam illam dictionem putauit nónunquam significare congregationem, ideóq; vertit, exhonorauit, hoc est, dehonestauit Dominus conuentus, hoc est congregationes malorum, insigni scilicet aliqua vltione eos inuoluendo, qua eos penitus subuertit, quemadmodum factũ est in prædictis vltionibus. Sunt qui dictionẽ Græcam ἐπαγωγὰς, hoc loco significare putant elationes, & fastuosas animorum persuasiones atq; inductiones, à verbo ἐπάγω, quod inducere significat. Itaq; vertunt; Dehonestauit Dominus fastus, scilicet superborum. Verbum enim παραδοξάζω etiam significat dehonestare, quomodo & noster intellexit. Vtut est, prima hac de superbis perditis à Deo sententia notare videtur primas illas insignes vltiones, quibus magnæ hominum congregationes subuersę sunt penitus & subitò.

17 *Sedes ducum superborum destruxit Deus, & sedere fecit mites pro eis.*

SImile est ei quod in suo Cantico virgo Deipara cecinit; Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles, cùm præmisisset; dispersit superbos mente cordis sui. Quibus verbis prioribus magis hic Græca conueniunt, quæ habent, θρόνους ἀρχόντων καθεῖλεν ὁ κύριος, hoc est, thronos principium detraxit Dominus. Loquitur enim de thronis ac sedibus regalibus & gloriosis, in quibus mansuetos sedere fecit, detractis superbis ex eis. Impletum est istud non solùm in apostatis angelis, quibus ob superbiã è cœlo deiectis, homines mansueti in eorum loca sublimati sunt, sed etiam in multis regibus & principibus terræ, vt in regibus Babyloniæ, quibus regno priuatis, successerũt in eorum locum Darius & Cyrus, reges Persarũ & Medorum, qui se mites exhibuerũt populo Israel. Item & in aliis plerisque, de quibus sacra & prophana historia. Nam & Saule regno propter inobediẽtiam deiecto, in eius locum assumptus est Dauid à mãsuetudine cómendatus.

18 *Radices gentium superborum arefecit Deus & plantauit humiles ex ipsis gentibus.*

DIxit de principibus, nunc dicit de integris gentibus, quarum ob superbiam Dicit Deũ radices arefecisse, vel vt est Græcis, extraxisse, hoc est, cùm in terris suis viderentur firmiter radicatæ, & insigniter vigere, vt non viderentur posse euelli, aut deficere, Deum tamen eas inde penitus sustulisse, & omnem earum vigorem subtraxisse, sicut cùm extracta radix è terra arefit, nec vllam spem fructus proferendi amplius seruat. Impletum est istud in Chananæis gentibus, quos è terra sua Deus perdidit, & in eorum locum plantauit in terra eorum Israelitas, qui inter omnes gentes humillimi habebãtur & abiectissimi. De quibus dictum est; Manus tua gẽtes disperdidit, & plãtasti eos.

19 *Terras gentium euertit Dominus, & perdidit eas usque ad fundamentum.*

DIxit de gentibus ob superbiam suã eradicatis è terra, nũc de terris ipsis sic penitus euersis, vt nullum deinceps haberent habitatorem. Quod manifestè impletum est in Sodomitis, & quinque vrbium regnis, ad internecionem deletis, ad quos etiam videtur respicere in sequenti versu.

20 *Arefecit Deus ex ipsis, & disperdidit eos, & cessare fecit memoriam eorum à terra.*

EX ipsis, inquit, terris, quas Deus euertit, exarescere fecit homines, ita & omnes interirent, nec superesset eorum memoria in aliqua ipsorum posteritate, nec post se reliquerint aliquam gloriosam memoriam, sed tantùm cum insigni dedecore vigeat eorum diffamia.

21 *Memoriam superborum perdidit Deus, & reliquit memoriam humilium sensu.*

HVnc versum Græca non habent. Videtur additus ad declarationem superioris versus. Perdit Deus memoriam superborum iuxta illud Psal. 33. Vultus Domini super faciẽtes mala, vt perdat de terra memoriam eorum, quia etsi maneat eorũ memoria, nõ tamen ad laudem, cùm tamen ad hoc maximè aspirent, vt celebre illis nomen superesset. Humilium autem sensu, hoc est, mente & spiritu, qui humana præconia non admodum quærunt, nec de se magnificè sentiunt, seque sub potenti manu Dei demisẽ gerunt, memoriam reliquit apud homines, & angelos, vt famosi sint & celebres & in hoc sæculo, & maximè in cœlis. Patet istud in Patriarchis, Prophetis, Apostolis & Martiribus, quorum celebris memoria perseuerat in sæculum, iuxta illud: Memoria iusti cum laudibus, nomen impiorum putrescet, &: In memoria æterna erit iustus.

22 *Non est creata hominibus superbia neque iracundia nationi mulierum.*

QVoniam superbia, quam hactenus magnopere reprobauit, valdè radicata est in mentibus hominum, vt videri posset eis esse naturalis, rectè adiecit hanc sentẽtiam, qua indicat superbiæ vitium non posse homines imputare Deo, qui illam non creauit in hominibus aut cũ hominibus, quia creauit hominem rectum. Indicat etiam superbiam non cõuenire homini, sed esse vitium naturæ, hominique non esse naturalem, sed contra naturam eius, cùm sint plerique qui ea se ornari putent, & ne homines quidem esse, qui non se aliis præferunt. Addit de iracundia, vel, vt est Græcis, ὀργὴ θυμοῦ, hoc est, ira furoris, quod ea comes sit superbiæ, sicut mansuetudo humilitatis, vnde ea Christus coniunxit, dicens: Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Iracundiam negat nationi mulierũ, quia is sexus maximè ad iram propensus est, cum ei omnino non conueniat, sed ei potissimum cõpetat mãsuetudo. Aut potius per nationem mulierum, hic intelligi debent omnes homines, qui sunt generatio

neratio mulierum, hoc est, nati ex mulieribus. Est enim Græcis, γεννήμασι γυναικῶν, hoc est, generationibus mulierum. Sic enim dicuntur homines γεννήματα γυναικῶν, sicut in Euangelio quidam vocãtur, genimina viperarum. Itaq; hac appellatione monet homines suæ cõditionis, ob quã minimè eis conueniat superbia vel furor, vt qui ex mulieribus infirmis in summa infirmitate & vtilitate prognati sunt sicut hanc conditionem ad superbiæ repressionẽ regibus proponit Sapiens 7. cap. li. Sapientię. Indicat ergo hominem facilè intellecturum non conuenire sibi fastum, & ex fastu furorem contra alios, si conditionem suã & natiuitatem considerret, eámque sibi cum omnibus communem: non hominibus hæc competere, sed bestiis quibusdam & feris, quibus natura feroces indidit animos, & arma dedit quibus insurgerent contra hostes, quas item ex raptu viuere voluit. Cùm enim dicit non creatã esse hominibus superbiã, insinuare videtur eam quibusdam creatam, nempe feris: proinde quod dicit, non est creata hominibus superbia, magis debet intelligi sic: non est creata pro hominibus, quàm in, vel cũ hominibus, vt significetur eam nõ hominibus conuenire, sed bestiis, vt qui eã sectantur, intelligant se beluinos esse, & ab humana conditione recedere.

23 *Semen hominum honorabitur hoc quod timet Deum: semen autem hoc exhonorabitur, quod præterit mandata Domini.*

POst sugillationem superbiæ, subiungit commodè commendationẽ timoris Dei, qui superbiæ directè contrariatur, vt qui humilitatis fons est, initium sapientiæ & omnis pietatis, sicut superbia initiũ est omnis peccati. Duo ergo facit hominum genera, quorum alterum, nempe semen & genus, quod timet ac reueretur Deũ, & ob id studet seruare mandata Dei, dicit honorandũ & apud homines & apud Deum: alterũ verò genus, quod Dei timore destitutũ, per superbiam præterit & negligit mandata Domini, dehonestandum & hîc, & multò magis in futuro. Si quis enim, inquit Dominus, mihi ministrauerit, honorificabit eum pater meus, &: Qui glorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.

24 *In medio fratrum rector illorum in honore: & qui timent Dominum, erunt in oculis illius.*

RElatiuum, illius, Dionysius refert ad rectorem, vt significetur rectorem fratrum magis curam habiturum eorum qui timent Dominum. At rectius refertur ad Dominum, vt sit sensus: Sicut rector vel dux alicuius communitatis, in qua ciues inter se viuunt velut vnius familiæ & domus fratres, est inter illos multum honoratus, omnésque in illum respiciunt: ita etiam qui timent Dominum, erunt in oculis Dei, hoc est, grati sunt Domino & honorabiles. Vel erunt in oculis illius, subaudi, in honore, vt id repetatur ex priori membro. Itaq; honorem timentium Deum significat fore maiorem quouis honore eorum qui apud homines ob præfecturã magni fiunt, quia isti honorantur ab his qui cum ipsis eiusdem sunt conditionis, vtpotè fratres ab eodem patre progeniti; at illi honorati sunt apud commu nem omnium Dominum, atque apud eum velut magni principes habentur.

25 *Gloria diuitum, honoratorum & pauperum timor Dei est.*

GRæca habẽt. Diues, & honoratus & pauper gloriatio eorũ timor Domini. Non ergo adiectiuum, honoratorum, coniungendnm cum genitiuo, diuitũ: & gloria non accipitur pro honore, sed pro gloriatione, cùm sit Græcis καύχημα. Præclara sanè sententia, quæ significat neque diuitem gloriari debere in suis diuitiis, neque honoratum in suis honoribus; sed neque pauperem sese animo deiicere debere ob tenuitatem suæ fortunæ & suam humilitatem, sed omnibus in eo solo gloriandum esse, quòd sentiant se Dei habere timorẽ: qui si adsit, nihil obfuerit paupertas: si desit: nihil proderunt vel diuitiæ, vel honores huius sæculi. Vnde Psalmista: Lætetur cor meum vt timeat nomen tuum. Et capite superiori dictum est; In timore Dei sit gloriatio tua. Simile est illud Iere. cap. 9. Non glorietur sapiens in sapientia sua & non glorietur fortis in fortitudine sua, & nõ glorietur diues in diuitiis suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me.

26 *Non despicere hominem iustum pauperem, & non magnificare hominem peccatorem diuitem.*

QVoniam infinitiui illi, despicere & magnificare non habent verba aliqua personalia quæ sententiam absoluant, quidam hunc versum coniungunt cum versu præcedenti sub vna sententia, vt hic iam explicetur in quo timor Dei consistat, & sit sensus; gloria hominum est timor Dei, nempe non despicere, &c. At Græca hic plenam habent sententiam. Additur enim in prima parte, δίκαιον, & in secunda καθήκει, vt sit plena sententia; Non est æquum despicere hominem pauperem intelligentem, & non conuenit honorare virum peccatorem. Interpres illas dictiones non videtur legisse, sed familiare est Græcis infinitiuos pouere pro imperatiuis, aut in illis subintelligere, oportet vel cõuenit, vt cùm Pau. di. Rom. 12. Gaudere cum gaudẽtibus, & flere cum flentibus. Ita ergo & hoc loco in infinitiuis illis subintelligendum est verbum, conuenit, aut pro imperatiuis sunt accipiendi, vnde quidam libri scripti habebãt. Nõ despicias, & noli magnificare. Est autem hæc sententia vtilis admodum contra corrupta hominum iudicia, docetq; rebus externis non metiendam cuiusq; dignitatem, vt indignitatem vt sicuti ferè fit ob paupertatem despiciatur aliquis, etiamsi iustus sit: & ob diuitias honoretur quispiam, etiamsi peccator sit insignis, sed vnumquenque vel solum vel præcipuè honorandum propter virtutem & timorem Dei, in quo solo hominum gloriatio & ornamentũ consistit,

sistit, vt superiori sentētia dictum est; quam proinde hæc sententia rectè sequitur, vt quæ ex illa coucluditur.

27 *Magnus est iudex, & potens est in honore, & non est maior illo qui timet Deum.*

GRæca habent, μεγιστᾶνες καὶ κριταὶ καὶ δυνάσται δοξασθήσονται, hoc est, magnates & iudices & dynastæ (hoc est, potentes principes) honorabuntur. Itaque tria hominum genera nominantur, qui apud homines sunt in honore. Et deinde subiūgitur; & non est aliquis horum maior timente Dominum. Omnino ergo crediderim interpretem vertisse; Magnus & iudex & potens est in honore; vt adiectiua, magnus & potens, sint substātiuè posita pro excellēti homine & potenti principe: quod cùm plerique non intelligerent, variè hunc locū corruperūt. Quidam enim libri habent; Magnus est diues & iudex potens in honore. Alij; Magnus est iudex & potens in honore. Alij; Magnus est iudex & potens est in honore. Quidam etiā; Magnus enim iudex & potens est in honore. Nec tamen hæc multum ad rem faciunt, nisi quòd vera lectio studiosè sit inuestiganda & retinenda: alioqui semper significatur idē, nempe etsi sit aliquis ob quamuis authoritatem in honore magno apud homines, tamen is in veritate, & apud Deum non est maior & excellentior illo qui timet Deum. Nam vt postea dicitur: cap. 25. Timor Dei super omnia se superposuit.

28 *Seruo sensato liberi seruient, & uir prudens & disciplinatus non murmurabit correptus, & insciens non honorabitur.*

TErtium mēbrū Græcis non est, additum tamen est ab interprete explicationis gratia. Sicut enim in superioribus sententiis indicauit quis honor debeatur timēti Deū: ita hac sententia indicat quem honorem mereatur sapiens, & quòd per superbiam non conueniat negare sapiēti debitū honorem. Seruo inquit, sensato, hoc est, prudēti liberi non dedignabūtur seruire & obsequi, & vir prudens à tali correptus non murmurabit: sed illi eum deferet honorē, vt cum gratiarum actione eius correptionē recipiat. Istud quoniam ad hoc propositū dictum est, non malè adiecit interpres; & inscius, hoc est, indoctus, non honorabitur, sicut scilicet sensatus & prudens. Simul tamen hac sententia reprimit quorundam superbiam, contra quam totus hic locus agit. Docétque nec liberos per superbiam debere reiicere consilium & imperium seruorum prudentium, cùm scilicet per prudentiam suam euecti sunt ad imperiū, aut alioqui bene quid monent: nec prudētes per similē superbiā murmurare debere cùm à talibus corripiuntur. Non enim prudētiæ nomine detrectare debent correptionem, sed cōtrà potius eo nomine illam benignè suscipere, cùm nemo sit tam prudens qui non in quibusdam peccet, & non possit fieri prudentior. Vnde in Prouerb. 9. dicitur: Argue sapientem, & addetur ei sapientia. Vbi etiam habetur quod cum prima parte huius sententiæ consentit: Seruus sapiens dominabitur filiis stultis.

29 *Noli extollere te in faciendo opere tuo, & noli cunctari in tempore angustiæ.*

VT hic locus & quę sequuntur in hoc capite, rectè intelligātur, diligenter cōsulēda sunt originalia, ex quorū collatione deprehendetur longè alium hic esse sensum, quàm quē hic commētatores ferè reddunt. Sunt autem Græcis pro extollere & cunctari, duo infinitiui δοξάζου & σοφίζου, quāquam posterius verbum apud eos in priori ponitur parte, & prius in posteriori. Porro verbum σοφίζω non tantum significat sapienter loqui, aut sapientiam iactare, sed etiam imponere sermone, & captiosè agere causásque nectere ac rationes, quibus se quis, excuset, quómodo accipitur hoc loco. Significatur enim neminem causas rationésque nectere debere, quibus cùm operandum est, suam ignauiam ac verecundiam ambitiosè excuset & occultet, nec tunc prætextu honoris aut nobilitatis detrectandum esse laborem. Proinde interpres pro σοφίζω, quod videtur legisse in secundo membro, optimè vertit, cunctari, hoc est, procrastinare, differre & pigrescere, & est sensus; Cùm necessitas tibi incumbit faciēdi opus tuum, noli te extollere, hoc est, existimare te nimis esse magnum, nobilem aut honoratum, vt ob honorem quem obtines, aut tibi asscribis, indignum te putes operari & laborare, & in tempore angustiæ, hoc est, cùm premeris rerum inopia, & angustæ sunt opes tuæ, noli pigrescere, & detrectare laborem, afferēdo rationes quibus re excuses, dicendo scilicet; Indignum est meis natalibus, meo loco, ac nomine: seruorum est, nō liberorū, operari & laborare, &c. Hunc enim esse huius loci sensum demonstrat sequens sententia, quæ cum cōiunctione causali apud Grecos subiungitur; Melior est enim. Itaque hæc dicuntur contra ridiculam quorundam superbiam, qui cùm egeant, recusant labores, quibus suæ inopiæ prospicere possent, tanquam suo nomine indignos.

30 *Melior est qui operatur & abundat in omnibus, quàm qui gloriatur & eget pane.*

GLoriari, hic positum est pro iactare se de honore suo aut nobilitate sua, aut potius pro gloriosum esse & honoratum. Similis est sententia in Prouerb. 12. Melior est pauper & sufficiens sibi, quàm gloriosus & indigens pane. Continet vtraque sententia egregiam comparationem hominis gloriosi, inutilitérque ambitiosi; cum eo qui sine pudore ea in re laborat in qua dignitas inesse non videtur, & dicitur hic illo esse melior, hoc est, præferendus illi, & magis laudandus.

31 *Fili, in mansuetudine serua animam tuam, & da illi honorem secundum meritum eius.*

PRo, serua, Gręcis est δόξασον, hoc est honora, quod verbū vel in actiuo, vel in passiuo vel in suo participio, est in præcedētibus dua

duabus sententiis, & omnibus sequentibus vsque ad finem capitis. Videtur autem, si præcedentia & sequentia spectemus, hac sententia voluisse eos qui inopia agũtur, ad laborem patienti animo subeundum prouocare: quia qui hoc facere recusant, iniuriam suæ animæ inferunt, eiq; debitum honorem denegant, dum ei necessaria suæ sustentationi per pigritiam & superbiam subtrahunt, & fame atque mœrore confici sinunt. Honor enim in scripturis sæpè ponitur pro debitæ sustentationis prouisione, vt suprà dictum est. Itaque sensus est: Fili, si incidere te contingat in tempus angustiæ, & inopia premeris, noli id impatienti animo ferre: sed per mansuetudinem animi affice animam tuam honore, & conserua eam, laborando pro ea, & labore manuum & industria tua ei prospiciẽdo de necessariis, vt in hac vita & corpore permaneat, & hac ratione da illi honorem quem eius dignitas meretur, nec sinas eam inedia contabescere, quod plane est eius dignitate indignum Non enim hic locus accipiendus est de merito operum, sed de dignitate ipsius animæ, quam habet ex sua conditione. Nam Græcis est; κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῆς hoc est, secundum dignitatem eius, quod bene vertit interpres, secundum meritum, quia dignitas eius meretur honorari. Sic est postea cum dicitur c. 38. Fac luctum secũdum meritum eius; Græcè est, κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτ. Et vbicunque Latini dicunt aliquid fieri secundum meritum vel pro merito, Græci dicunt κατ' ἀξίαν. Vnde rectè vertit noster interpres ad Hebræos 10. Quãto magis deteriora putatis mereri supplicia. vbi pro, mereri, Græcis est, ἀξιωθήσεται, hoc est dignus erit. Vide autem efficaciam huius sententiæ. Cùm enim plerique mortaliũ à laboribus abstinendum sibi putent, quasi per illos dehonestentur, & ideo malint etiã egere quàm laborare, contrà Sapiens docet laborem pro necessariis parandis susceptum esse honorem animæ, eosq; qui pro ea laborare recusant, nõ se cohonestare, sed animã suam dedecorare, & priuare debito illi honore. Porro mansuetudinem opponit impatientiæ, quia præcessit, de tempore angustiæ, quod impatientiæ & iræ contra Deum causa esse solet. Ad propositum sententiæ sic intellectæ pertinet quod sequitur.

32 *Peccantem in animam suam quis iustificabit? & quis honorabit exhonorantem animam suam?*

Significat rem esse indignissimam peccare in animam propriam, eamq; dehonestare: & qui hoc facit, nullius nec defensione vel excusatione, nec honore vel subuentione dignũ esse. Iustificare enim hic positum est pro iustum aliquem pronuntiare, aut potius excusare aliquem; quomodo reus vel patronus rei dicitur reum iustificare, dum eum excusat, & à crimine alienũ esse ostendit. Et cùm dicitur, quis honorabit, de honore subsidij potissimum loqui videtur, quia de eo agit qui peccat in animam suam, eamque dehonostat, recusando laboribus eis subuenire. Generaliter tamen hac sententia etiam vti licet, contra eos qui quouis vitio contaminant animam suam. Qui enim diligit iniquitatem, odit animam suã, & in eam peccat atque eandem dehonestat, cùm in ea pulchritudinem tollat imaginis Dei, ad quã creata est. Tales ergo meritò nec quisquam excusabit, nec honore dignos iudicabit. Sic & præcedens sententia, generaliter accipi potest, vt ea moneamur per sedationem passionum, & animi mansuetudinem honorare animam, & conseruare eandem in tranquilitate sine perturbationibus iræ potissimum, sicque dare ei honorem quem meretur.

33 *Pauper gloriatur per disciplinam & timorem suum, & est homo qui honorificatur propter substantiam suam.*

Pro, gloriatur, & honorificatur, vtrobique Græcis idem verbũ est, δοξάζεται, hoc est, honoratur, proinde verbum, gloriatur, hic sicut & in sequenti sententia, accipi debet non pro iactare se, sed passiuè pro honorari. Ne enim pauper, qui pro necessariis vitæ cogitur laborare, & ratione paupertatis inglorius est mundo, queratur nullam sibi relictam viam consequendi honorem, quem facilè sibi per diuitias acquirit apud mundum diues, duas esse rationes asserit assequendi honoris. Pauper, inquit, honoratur, & verè gloriosus est, si sapientiam habeat & timorem Dei, & est qui honoratur propter opes suas, diues scilicet, quẽ vel solo diuitiarum intuitu mundus magni facit, eique applaudit. Qua comparatione satis insinuat vtrius gloria sit verior & solidior, ea scilicet quæ causam habet solidiorem.

34 *Qui autem gloriatur in paupertate, quanto magis in substantia? & qui gloriatur in substantia, paupertatem vereatur.*

Secundam partem Græca longè aliter habent correspondentem cum priori. Et inglorius in diuitiis, quando magis in paupertate? Et est sensus: Qui gloriosus est & in honore, cùm pauper est, nempe propter sapientiam & religionem, multo magis honoraretur si etiam ei opes accederent, quandoquidẽ iam in eo simul ambæ illæ honoris rationes cõcurrerẽt. Et, vt dicitur in Eccl. 7. Vtilior est sapientia cum diuitiis, & magis prodest videntibus solem. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Contrà, qui cum possideat diuitias quæ nonnihil faciunt ad honorem comparandum, tamen inglorius est ob vitæ improbitatem & insipientiam, talis multo magis inglorius esset in paupertate constitutus, cùm vtraque honoris ratione destitutus esset. Nostra lectio in secunda parte, vt ad dictum sensum accedat, sic est accipienda; Qui in diuitiis constitutus hoc solo nomine honoratur, is merito vereri debet paupertatem. Nam ea si accedat, omni iam prorsus honore destituetur. Et significatur, honorem pauperis longè præferendum esse honori diuitis. Nam quem pauper ob sapientiam & virtutem ha

tem habet honorem, non solùm eripi non potest, sed etiam facilè augeri, accedentibus scilicet diuitiis, quę virtutem & prudentiam comitari solent. Quem verò diues obtinet à diuitiis, is instabilis est & non fixus, eum ob fortunæ volubilitatem paupertas variis modis metuenda sit, & frequenter accedat.

Caput XI.

1 *Sapientia humiliati exaltabit caput illius, & in medio magnatorum consedere illum faciet.*

ET hæc sentētia pertinet ad doctrinam superioris capitis. Docet enim quod ibi dictum est; Pauper gloriatur per disciplinam. Imo totum hoc pene caput prosequitur ceptam superiori capite confutationem superbiæ, docens nulla in re superbiendum, tum consideratione admirandæ dispositionis diuinæ, cui omnia sunt subdita: tum consideratione mortis, quam effugere nō licet. Pro humilitati, Græcis est ταπεινὸς, hoc est, humilis, & potest intelligi & de eo qui seipsum humiliat, non magnificè de se sentiens, & de eo qui humilis est, aut abiectæ conditionis ex sua origine, item de eo qui ab aliis humiliatur & deprimitur. Nam quosuis istis modis humiles sapientia exaltare solet, vt patet in Daniele, Ioseph, Apostolis denique, qui per suam sapiētiam meruerunt constitui super sedes duodecim.

2 *Non laudes uirum in specie sua, neque spernas hominem in uisu suo.*

3 *Breuis in uolatilibus apis, & initium dulcoris habet fructus eius.*

SIcut docuit quæ res maximè hominem gloriosum reddat, ita nūc per varias species docet ob quas res nec seipsum, nec aliū quis gloriosum ducere debeat. Et primū ob pulchritudinem corporis gloriosum neminem ducendum neq; ob eius defectum, in glorium reputandum ostendit, dicens: Non laudes virum in specie sua, hoc est, propter pulchritudinem eius (dictionem enim κάλλος, quæ hic ponitur, & pulchritudinē significat interpres sæpe vertit speciē pro decore) nec contrà spernas hominem in visu vel aspectu suo, hoc est, propter formam quæ in eo videtur. Quibus verbis non vult significare nihil commendationis homini accedere ex corporis pulchritudine, sed non magnopere ab ea hominem commendādum, cùm ab his quæ à natura insunt, secundum Aristotelem, nec laudandi simus, nec vituperandi, præcipuam enim hominis commendationem vel vituperationem consistere in his quæ nostra virtute vel vitio committuntur vel comparantur. Affert autem pulcherrimum exemplum de ape, quam interpres breuem vocat inter volatilia, cum Græcè sit μικρὰ, hoc est, parua. Quoniā enim pulchritudo virilis in corporis proceritate consistit, & ob breuitatem staturę despici soleant homines, apem breuem vocâsse videtur, quia hoc rei quam probare vult cōueniebat. Pro, initium dulcoris, Græcè est, ἀρχὴ γλυκασμάτων, quod rectius verti potest, principatus dulcedinum, quia ἀρχὴ non tantum significat initium, sed etiā principatū. proinde nostra lectio sic est accipienda; fructus eius habet initium dulcoris, hoc est, obtinet primas partes in dulcedine, id est, inter omnia dulcia dulcissimus est. Quid enim melle dulcius? Hoc ergo exemplo apis exigui animalculi, sed inter animalia commendatissimi propter suam singularē industriam & vtilitatem quā inde percipiūt homines, docet homines non sola dignitate vel indignitate corporū æstimandos, sed magis ex industria sua & vtilitate quā mundo afferūt, atq; hæc vt in plurimū magis inueniri in paruis corporibus, natura sic cōpensante corporis defectum, & in admirationem homines rapiēte, quemadmodum apis hominibus insigne est naturæ miraculum. Nam, vt ait Cicero, va lentissimo quisque corpore longissimè abest à sapientia. Verum enim in multis est illud poetæ: Nulla in tam magno corpore mica salis, & contra: Maior in exiguo regnauit corpore virtus.

4 *In uestitu ne glorieris unquam, nec in die honoris tui extollaris.*

5 *Quoniam mirabilia opera altißimi solius & gloriosa, & absconsa & inuisa opera illius.*

REsecat secundo superbiam & inanem gloriam, quam plerique habent in splēdore vestitus, & in die quo eis singularis aliquis honor defertur. Et addit causam, quæ meritò ab hac vana gloria reprimere debeat. Eam interpres noster intellexisse videtur duplicem. Primam, quòd solius Dei opera sunt admiranda & gloriosa, itaque nemo in suis operibus gloriari debet, sed Deo omnem tribuere gloriam. Secundam, quòd opera Dei sunt abscondita & inuisa, hoc est, incognita hominibus, ita vt præter hominum expectationem soleat mirabiliter Deus statum vitæ commutare, & omnem vanam gloriam & magnificentiā obscurare ac delere. Atque hanc secundam rationem solam habent Græca, quæ non habent illa verba, solius & gloriosa & inuisa. Sicut enim interpres addidit adiectiuum, gloriosa, ad adiectiuum, mirabilia, ita inuisa addidit ad, absconsa. Quod iam dixit Sapiens, id clarius ostendit exemplis infinitè positis, cum subiicit.

6 *Multi tyranni sederunt in throno, & insuspicabilis portauit diadema.*

7 *Multi potentes oppreßi sunt ualde, & glorioßi traditi sunt in manus alterorum.*

HÆc sunt abscondita illa opera Dei quæ dixit, quæ cum admiratione & stupore hominum sæpe eueniunt, & quorum ratio & euētus à secreto Dei pendet iudicio. Prò, in throno Græcis est ἐπ' ἐδάφους, hoc est super pauimentum vel humi, vt priori parte significetur aliquid contrarium secundæ parti, nēpe quòd qui prius gloriosè regnauerunt, amisso postea regno coacti sunt sedere humi: & contrà insuspicabilis, hoc est, de quo nulla

nulli erat regni suspicio, portauit diadema, & in regem sublimatus sit. Nostra lectio significat, occulto Dei iudicio frequenter factum esse & fieri, vt quibus regnum nó debebatur, illud per vim obtineát, & in eo gloriosè aliquandiu regnét, vt duæ partes prioris sententiæ sint similes; quibus deinde in sequenti sententia duo opponuntur. Multi, inquit, potentes, vel, vt est Græcis, dynastæ oppressi sunt validè, vel potius valde, Nam Græcè est σφόδρα, & qui erant gloriosi & honorati, traditi sunt in manus alterorum, hoc est, aliorú, abducti scilicet in captiuitatem, & in aliorum potestatem redacti. Est autem Græcis ἑτέρων, vt ne quis exponat, alterorum, hoc est aduersariorum.

8 *Priusquam interroges, ne uituperes quenquam: & cùm interrogaueris, corripe iustè.*

AD superbiam inter cætera pertinet facilè & temerè quemuis reprehendere & vituperare, proinde hoc præcepto ab ea re reuocat. Pro, interroges, Græcè est ἐξετάσῃς, hoc est, exquisieris. Sensus ergo; priusquam de facto alicuius diligenter interrogaueris alios, & examinaueris veritatem & qualitatem facti vel dicti, ne vituperes quenquam: ac diligéti examinatione facta, tum demum si æquum est, corripe delinquentem, sed corripe iustè, nempe pro qualitate facti, & ad lucrum delinquentis, vel aliorum ædificationem. Docet ex suspicionibus vel leuibus rumoribus ad accusationem vel vituperationem temerè non esse prosiliendum. Id vt in communi vita præstandum est, ita multo magis in publicis iudiciis, vt ne quis ante studiosam inquisitionem ibi vel accusetur, vel condemnetur. Vnde præses Romanus in Actis 25. dixit: Non est Romanis consuetudo donare aliquem hominé, priusquam is qui accusatur, præsentes habeat accusatores, locúmque defendédi habeat. &c.

9 *Priusquam audias ne respondeas uerbum, & in medio sermonum ne, adiicias loqui.*

ESt & hoc superbiæ vitium, vt quis de re aliqua consultus aut interrogatus, antequá bene & plenè intellexerit quod proponitur, mox sine deliberatione respódeat, volens ea ratione ostendere sui ingenij celeritatem & prudentiæ acumen. Item vt aliquo de re quadam narrante, priusquam is suam narrationem absoluerit, alius illius sermonem interrumpat, quasi plenè perceperit quod est dicendum, aut melius quod dicitur prosecuturus sit. Itaque rectè ne hæc fiant, ista sententia monet, quæ tamen non solùm ex superbia committuntur, sed etiam ex stultitia & imprudentia. Vnde dicitur similiter in Prouerbiis 18. Qui prius respondet quàm audiat verbum stultum se esse demonstrat & confusione dignum, & rursum; Vidisti virum velocem ad loquendum, stultitia magis speranda est quam illius correctio. Sicut autem hæ sententiæ, ita & hæc præsens dici etiam potest contra eos qui magistri esse volunt priusquam fuerint discipuli, & alios docere, priusquam alios docentes audiuerint. Porro perperam hic omnes pene scripti libri habent, seniorú, quomodo & Dionysius legit, cùm manifestè legendum sit, sermonum. Est enim Græcis λόγων. Lyranus vtriusque meminit lectionis.

10 *De re quæ te non molestat, ne certaueris. & in iudicio peccantium ne consistas.*

ET hic prohibetur simile prædictis vitium, quod fere etiá ex superbia oritur. Sunt enim qui singula fere hominum facta sibi vel accusanda vel defendéda assumunt, eam ob rem cum aliis contendentes & assiduè rixantes, quasi singula suo intellectu assequantur. Id prohibet Sapiens priori parte. In qua non, certeris, legendum est, sed vt habent omnes pene scripti, certes, vel certaueris. Quid enim est certeris? Pro; de re quæ te non molestat; Græcè est, περὶ πράγματος οὗ οὐκ ἔστι σοι χρεία, hoc est, de re (vel pro re) cuius non est tibi necessitas, vel cuius non interest tua, nec ad te pertinet. Id noster reddidit non malè; quæ te non molestat. Molestat enim nos & ea res quæ nos lædit, & ea cuius curam gerere debemus ex officio. Nam illa molestat sua læsione, hæc solicitudine. Sicut autem priori parte prohibet contentionē pro re impertinenti vel defendenda vel accusanda, ita secunda parte monet abstinere à temeraria sententiæ pronunciatione & iudicio cum peccatoribus, qui quiduis iniquè iudicant dicétes bonum malum, & malum bonum. Vult ergo nec temerè contendendum esse pro alienis factis, nec ea temerè cum peccatoribus vel approbanda vel condemnanda.

11 *Fili, ne in multis sint actus tui, & si diues fueris, non eris immunis à delicto.*

VIderi posset Sapiés priori huius sententiæ parte retrahere à vitio illo quod Græci vocant πολυπραγμοσύνην, vitiosum scilicet illud animi studiú, quo multarú rerum cura simul assumitur, quasi vnus omnibus sufficere possit, cùm vix vni rei bene curandæ sufficiat, quod vitium etiam ex superbia oritur. Verùm ex sequenti parte & sequentibus sententiis manifestum satis est ipsum hic peculiariter prohibere voluisse nimiam solicitudinem acquirendi diuitias, & confidentiam tum in propriis laboribus, tum in partis diuitiis, quæ vitia etiam superbia gignere solet. Contra quæ vitia monet hominem totum debere à Deo pendere, cuius prouidentia diuitiæ & paupertas obtingunt, sicut & omnia alia. In quo arguméto prosequendo persistit fere vsque ad finem huius capitis. Quod ergo dicit; Ne in multis, vel, vt est Græcis, circa multa sint actus, hoc est, actiones tuæ, húc habet sensum; Ne in multis conquirendis sint actiones tuæ, neque ad hoc labores vt multa habeas. Aut ne in multis negotiis occuperis ad hoc vt ditescas. Causam addit duplicem. Alteram, quia si diues fueris, & multa assequaris huiusmodi tuis immodicis laboribus, non eris immunis à delicto. Nam & peccatur in cupiédo & satagédo, & rursum in possidédo, asseruando, & animum diuitiis adiiciendo, vt omittatur, diuitias auiditate partas frequenter multam

iniustitiam habere coniunctam. Ideo Paulus: Qui, inquit, volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & desideria multa, &c. Græcis enim hic est cóiunctio causalis; Si enim diues fueris; quam noster interpres in sequenti posuit sententia, proinde cóiunctio, &, hic accipi poterit pro causali, quia, sicut nonnunquam accipitur.

12 *Si enim secutus fueris non apprehendes, & non effugies si præcucurreris.*

Alteram reddit rationem cur immoderatis laboribus diuitiæ nó sint quærendæ, quia, inquit, si, pro etiamsi, secutus fueris, aut, vt habent Græca, διώκῃς, hoc est, persecutus, diuitias scilicet, non apprehendes nec consequeris eas, nisi scilicet Dominus eas dederit, & fortunauerit tuos labores: & etiamsi præcucurreris & effugiédum paupertatem, hoc est, paupertatem iam longè videaris post te reliquisse, non tamen effugies paupertaté, si scilicet Dominus te pauperem esse volet. Hunc esse huius sententiæ ob suam breuitatem obscuræ sensum, patet ex sequentibus quæ hanc declarant. Est autem pulchra in hac senté tia allegoria, dum is qui sectatur diuitias, & studet superare paupertatem, comparatur ei qui alium insequitur, nec tamen comprehendere potest: & ei qui alium quem effugere conatur, præcurrit, & tamen insequentis se non potest manus effugere. Similis locus est Prouerb. 23. Noli laborare vt diteris, sed prudétiæ tuæ pone modû. Ne erigas oculos tuos ad opes quas non potes habere, quia faciét sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cœlum. Potest illud; non effugies si præcucurreris; etiã sic accipi, vt significetur etiam à fugiétibus diuitias obtineri, cùm Deus constituit aliquem ditare.

13 *Est homo laborans & festinans, & dolens impius, & tantò magis non abundabit.*

14 *Est homo marcidus, egens recuperatione, plus deficiens uirtute, & abundans paupertate.*

15 *Et oculus Dei respexit illum in bono, & erexit eum ab humilitate ipsius.*

16 *Et exaltauit caput, & mirati sunt in illo multi, & honorauerunt Deum.*

Duos proponit homines præ oculis, in quibus videre licet ex Dei dono pendere consecutionem diuitiarum, & non ex solis laboribus in quibus plerique nimis cõfidunt. Cótingit enim, inquit, vt sit quispiam qui laborat & festinat ditari, & multis doloribus angitur, dum non vt vult omnia succedunt: & tamen non ideo magis abundat, sed semper in egestate manet, nimirum quia Deus eum non vult diuitem esse, nec eius labores fortunat. Id quoniam fere accidit propter hominis impietatem, adiecit interpres, quod non habent Græca, impius, indicare volens cui id maximè accidat, cùm aliquando id etiam iustis eueniat, ad patiétiæ ipsorum probationem, vel quia Deus nouit diuitias eis non expedire ad salutem. Contrà contingit vt sit quispiam marcidus, hoc est, languidus, ad operandum tardus & piger, (id enim significat dictio Græca νωθρός) egens recuperatione, hoc est, subsidio ipsum reparante, plus, hoc est, multum deficiens fortitudine, & abundans paupertate. Quem tamen Dominus respiciens benigno suo aspectu ad benefaciendum, erexit ab humili eius conditione & statu, & sublimauit eum, ita vt mirarentur multi, quòd ea res præter expectationem omnium euenisset. His ergo exemplis idem docetur quod Dauid Psal. 126. dicens: Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquã sederitis qui manducatis panem doloris. Cùm dederit dilectis suis somnum, &c. Et Ecclesiastes: Vidi nec velocium esse cursum, nec fortium bellum, nec sapientum panem, nec doctorum diuitias, nec artificũ gratiam. Horum causam indicant sequentia. Eccle. 9

17 *Bona & mala, uita & mors, paupertas & honestas à Deo sunt.*

Ne admiranda illa diuersitas, quæ in hominibus cernitur, putaretur casu & fortuito euenire, rectè subiecit hanc sentétiam, qua falsam gétilium de fato & fortuna confutat opinionem, docétque in omnibus rebus quas admiramur, mentes nostras conuertendas ad prouidétiam diuinã, & agnoscere eam esse causam omnium, Deúmque, à quo omnia proficiscuntur, inuocandum atque colendum, & eius dispositioni atque voluntati nosmet submittere debere. Porro mala quæ à Deo esse dicit, sunt ea quæ hominum opinione mala sunt, aduersa scilicet, quæ mala pœnæ dicimus, non autem mala culpæ. vndè per exempla declarans quod in genere dixit, mortem & paupertatem ponit inter mala: vitam & honestatem, hoc est, diuitias inter bona. Interpres enim & hoc libro, & in libro Sapientiæ, sæpe honestatem ponit pro diuitiis, quòd illæ honoratum reddant habentem. Similem sententiam Deus loquitur apud Isaiam, dicens: Ego Dominus, & non est alter Deus, formans lucé, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum. Isa. 45.

18 *Sapientia & disciplina & scientia legis apud Deũ: dilectio & uiæ bonorum apud ipsum.*

Ne sola temporalia putarentur à Deo esse, superiori rectè hanc subiecit sententiam, qua & cœlestium ac spiritualium rerum Deum docet esse authorem, sed iam tantùm bonorum mentionem faciens, quæ duplicis sunt generis. Alia enim ad intellectum pertinent, vt sapientia & disciplina, & scientia vel cognitio legis. Alia ad affectum & voluntatem, vt dilectio Dei & proximi: & ex dilectione, viæ & externæ operationes bonorum operum. Nam; operum; additur Græcis. Hæc apud ipsum dicuntur esse tanquam fontem à quo hominibus proueniũt, sicut in Psalmis dicitur: Apud Dominũ misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Psa. 129. Græcis est παρ' αὐτοῦ. hoc est, ab ipso. De malis quæ his bonis opponuntur, subiicitur in sequenti sententia.

19 *Error & tenebræ peccatoribus concreata sunt, qui autem exultant in malis, consenescunt in malo.*

NOtandum hic imprimis, hanc sententiam sicut & superiorem cui hæc opponitur, non esse in pluribus scriptis exemplaribus, aut in eis deletas esse, sicut nec apud Græcos in exemplari Germanico & Aldino: vnde nec exponuntur à Rabano, Lyrano & Dionysio, qui eas non vidétur legisse. Sunt tamen in exemplari Complutensi, & in quibusdam scriptis nostris. Et omnino est verisimile à quibusdam studio sublatas esse, quòd hæc secunda sententia videretur patrocinari errori Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum, asserentium Deum authorem esse malorum animi, æquè vt bonorum. Verùm notādum est Sapientem longè aliter loqui de his malis spiritualibus, quàm locutus est de bonis spiritualibus. Nō enim mala hæc esse dicit à Deo vel apud Deū, nec dicit ea hominibus quibusdam concreata, sed peccatoribus, significans eorum malorum illos esse causam, qui sunt causa vt sint peccatores. Non creatur autem à Deo homo peccator, sed talis fit à mala sua vel primi parentis volūtate. Deus enim creauit hominem rectum, sed ipse se infinitis immiscuit quæstionibus. Non ergo error & tenebræ à Deo concreata sunt peccatoribus, sed ab his qui se peccatores faciunt. Mox enim vt fiunt peccatores, multis inuoluuntur & erroribus & ignorātiis. Istud authorem sensisse, etiam sequens pars declarat: qui autem exultant in malis, consenescunt in malo, vel, vt elegantius habent Græca, συγγηρᾷ κακία, hoc est, malitia senescit cum eis. Quo manifestè significatur, homines sibiipsis causas esse vt malitia eis firmiter adhæreat, & consenescat, nec ante mortem ab eis recedat, nēpe quia de malo quod commiserunt non pœnitent, sed etiam in malis quæ vel ipsi vel alij committunt, exultant, lætantur & gloriantur, innuens malitiam ab eis posse recedere & pelli, si de admissis vellent pœnitere & resipiscere. Qui ergo causa sibi sunt vt firmiter malitia adhæreat, iidem causa sibi sunt vt in errore sint & tenebris. Notandum autem quod dicit malitiam consenescere cum his qui in malis exultant, significans non cum omnibus consenescere peccatoribus, sicut omnibus concreantur error & tenebræ, vt non his qui ex infirmitate peccant, sed his qui in peccatis gloriantur, seséque iactant, ex destinata malitia peccantes sine magno conscientiæ remorsu, quales rarò emendari contingit. Peccāt enim in spiritum sanctum, ideóque eorum nec hic nec in futuro sæculo remittitur peccatum.

20 *Datio Dei permanet iustis, & profectus illius successus habebit in æternum.*

POstquàm dixit bona omnia à Deo esse, quoniam etiam bona temporalia impios habere contingit, ostendit iam bona impiorum non esse stabilia & diuturna: quæ verò iustis conferuntur, à Deo etiam eis conferuari, & fœliciter promoueri. Datio, inquit, Dei, hoc est, eius donum & beneficētia perdurat in iustis, qui à Deo se agnoscunt habere quod habent, siue in spiritualibus, siue in temporalibus. quasi dicat: Si quid detur impiis, idipsum non permanet eis, sed præter eorum expectationem & voluntatē eripitur eis, vt declarat in sequentibus. In sequenti parte pro; profectus illius; est εὐδοκία αὐτῦ, hoc est, beneplacitum eius, prosperatur in æternum. Itaque nostra lectio sic videtur accipienda, vt profectus actiuè accipiatur pro promotione, & sit sensus: id quod ipse vult proficere & promouere, habebit successus in æternum. Nemo enim illius beneplacito resistere poterit, & sine pœnitentia sunt dona & vocatio Dei. Ita autem non esse de bonis impiorum, qui in Deo non confidunt, ostendit in sequentibus, dicens:

21 *Est qui locupletatur parcè agendo, & hæc est pars mercedis illius.*

22 *In eo quod dicit, inueni requiem mihi, & nunc manducabo de bonis meis solus.*

23 *Et nescit quod tempus pertranseat illum, & mors appropinquat, & relinquet omnia aliis, & morietur.*

COntingit, inquam, nonnunquam vt sit qui diues fiat viuendo parcè, & suum genium aliquandiu fraudando, & hanc solam habet partem, hoc est, portionē, quam pro mercede recipiat, quod spem habeat bonis parcimonia partis fruēdi futuro tempore, nempe quod dicit: Iam mea parcitate inueni mihi requiem, assecutus sum bona in quibus iam quiescere possum, & per quæ deinceps à labore & solicitudine liber esse potero, & nunc manducabo de bonis meis solus. At vana est eius spes. quod per mortē præter expectationem superuenientem, cogatur omnia sua aliis relinquere, ita vt præter illam spem qua ad tempus sibi blāditur, nihil ex sua molestia parcitate, & bonis suis consequatur. quæ tamen ipsa spes non tam in bonis censenda est quàm in malis, quòd miserè habētem frustretur. Hoc enim significat tertius versus. In quo obseruandum est dictionem, quod, non esse coniunctionem, vt communiter intelligitur. quasi sensus sit; nescit tempus præterire, sed esse nomen adiectiuum substantiui tempus. Est enim Græcis, οὐκ οἶδεν τίς καιρὸς παρελεύσεται αὐτόν, non nouit quod vel quātum tempus præteribit ipsum, hoc est, quanto tempore viuet. Quāto enim tempore viuit homo, tantum tempus præterit ipsum, & ipse præterit tantum tempus. Quoniam autem dictio, quod, putata est fuisse coniunctio, in multis libris sublatum est pronomen, ipsum, quod tamen in multis scriptis est, sicut in Græcis, in quibus nō sunt ea verba; & mors appropinquat vel appropinquet; sicut nec in multis scriptis, nec apud Rabanum. Duo ergo dicit, quibus demonstrat vanam spem eius de quo agit. Primum, quod non nouit tempus vitæ suæ, qui tamen pollicetur sibi manducare de bonis suis, idque solus. vel, vt habent Græca, διαπαντὸς, hoc est, assiduè. Deinde quòd aliis per mortem relicturus sit quod sibi propriū esse voluit. Simile exemplum est quod Christus adduxit de diuite quodam auaro, qui & ipse bona assecutus similiter dixit: Dicam animæ meæ, Anima habes multa bona reposita in annos

Luc. 12. annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. At eius vanitas similitet vt hic ostésa est, cùm ei dictum est: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te, quæ autem parasti cuius erunt? Sed is, de quo ibi agitur, de bonis quæ ager ei protulit vbere, quietem & fœlicitatem sibi promisit. Iste verò, de quo hic agitur, de bonis per attentionem & parcitatem collectis. Ideòque huic similius est
Eccl. 4. quod est apud Ecclesiasten: Vnus est, & secundum non habet, nó filium, non fratrem: & tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam
Ibid. 6. bonis? & rursum: Vir cui dedit Deus diuitias & substátiam, nec dedit ei potestatem Deus vt comedat ex eo, sed homo extraneus vorabit illud.

24 *Sta in testamento tuo, & in illo colloquere, & in opere mandatorum tuorum ueterasce.*

QVanquam dixerit impiorum fœlicitatem non esse stabilem, tamen quia ea conspecta ad eorum imitationem plerique inclinari solent, rectè hanc subiecit doctrinã, qua monet in suscepta virtutis via vsque in finem persistendum, nec ob conspectam impiorum prosperitaté virtuté relinquendam. Pro, testamento, hic Græcis est, sicut & alibi frequenter, διαθήκη, quæ non solùm significat id quod propriè dicitur testamentum, sed etiam omne pactum, quod in scripturis etiam dicitur sæpè testamétum, quomodo & hic rectè accipitur, vt sit sensus: Persiste in pacto illo tuo quod cũ Deo iniuisti, addicens te illius seruituti, & de illo apud te in animo tuo colloquere, recogitãs semper quid illud à te requirat, & quomodo illud obserues, & in operatione eorum quæ tibi sunt mandata incessanter permane vsque in senectutem & vsque ad mortem. Sunt qui διαθήκην, hic accipiunt pro instituto vitæ, certóque genere & statu, vt moneat Sapiens susceptam vitæ conditionem retinendam, quomodo Paulus monet; vt vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea
1. Cor. 7 permaneat apud Deum. Nec multum diuersa est hæc intelligentia à priori, quia quicunque sibi aliquam bonam vitæ rationem deligit, is pactũ aliquod cum Deo init, proponens scilicet in ea quam deligit conditione Deo seruire. Proinde valet hic locus & in genere contra virtutis semel amplexatæ desertores, & in particulari contra eos qui temerè certam viuendi rationem per mentis instabilitatem relinquunt: vt qui coniugium violant, aut à monastica vita deficiunt. A quali desertione magis adhuc reuocat, cùm subdit:

25 *Ne manseris in operibus peccatorum: confide autem in Deo, & mane in loco tuo.*

26 *Facile est enim in oculis Dei subitò honestare pauperem.*

GRæcè est, μὴ θαύμαζε, ne mireris in operibus peccatorum. Et pro, loco, Græcè est πόνῳ, hoc est, labore tuo, quo scilicet Deo seruire cœpisti. Interpres legisse se demonstrat τόπῳ, hoc est loco. Et sensus eòdé redit, quia per locum suscepta vitæ conditio in-
Pro. 17. telligitur, quomodo & in Prouerb. Sicut auis transmigrãs de nido suo, sic vir qui relinquit locum suum. Causa ergo hic demonstratur, cur homines à propria vocatione ac vitæ ratione desciscunt, ex consideratione scilicet & admiratione malorum operum, quibus in peccatoribus nonnunquã gloria & fœlicitas coniuncta est. Contra quam tentationé prolixè agit Psal. 36. etiam inter alia dicés quod hic: Spera in Deo, & fac bonitatem. Proinde quod nos habemus; ne mane manseris in operibus peccatorũ; vt cum originali conueniat, accipi potest! Ne manseris animo in operibus peccatorum, hoc est, noli ea tantum præ oculis habere, sed etiam si videas ea mala esse, eisque prosperitaté maiorem, quàm tu habeas, cõiunctam, respice tamen ad Deum, atque in eo confisus, persiste in tua quam suscepisti bona vitæ institutione, nec eam relinquas ob eam qua premeris paupertatem. Facile enim est coram Deo, subitò ditare pauperem. Quo significat, id quod ei facile est etiam factur ũ in eis quos diligit, si id ita eis expediat: & si non faciat, ideo non facere, quia non expedit: & contrà facile etiam esse Deo subitò depauperare diuitem, idque eum in impiis ad tẽpus florentes aliquando effecturũ. Honestare enim hic & alibi interpres posuit pro ditare, sicut honestatem ponit pro diuitiis. Græcè est πλουτίσαι. Potest illud; ne manseris in operibus peccatorum; etiã sic accipi, vt significetur, etsi per infirmitatem fiat vt quis incidat in peccata, à quibus nemo liber est, tamen curandum vt ne in illis maneat.

27 *Benedictio Domini in mercedem iusti festinat, & in honore ueloci processus illius fructificat.*

PErtinet ad superiorem doctrinam, docetúrque non tantùm facile esse Deo subitò benefacere iusto, sed Deum etiam id subitò facturum. Habét autem Græca clarius sic: Benedictio Domini in mercede pij, scilicet est, & in hora veloci germinat benedictionem suam. Itaque non videtur dubitandum quin interpres verterit non, in honore, sed in hora, quamuis libri quos vidi omnes habeant, honore. Sed facile fieri potuit, vt ab indocto aliquo: hora; mutaretur in; honore; quòd absurdum videretur horam dici velocem, cùm vna hora nó sit altera velocior. Certè dictio Græca ὥρα nullo modo habet similitudinem cum ea quæ honorem significat, sicut apud nos magna est affinitas inter hora & honore. Sensus ergo est: Beneficentia Domini non est tarda ad reddendum quod iusto debetur, sed festinat ad dandum mercedem iusti, & in breui tempore procedit ad hoc, processúsque Domini fructum facit. Festinare autem rectè dicitur, & ad benefaciendum velociter procedere, etiamsi humano iudicio tardare videatur, nec tam subitò quàm vult homo, benefaciat, tũ quòd re vera mora quæ interuenit non à tarditate volũtatis diuinæ proficiscatur, quali parum homini faueret, sed illa ipsa fit in bonum iusti, ita vt ipsamet mora sit iusto beneficium, tum quod quãtalibet mora minima sit, imò nulla, si mercedis quæ redditur magnitudo conferatur cum tempore laboris iusti. Non 2. Pet. 2.

tardat enim, inquit Petrus, Dominus promissionem suam, sed patienter agit propter vos. & Paulus: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Porro illud, processus illius, etiam ad hominem iustum referri potest, vt sit sensus; Progressus iusti de virtute in virtutem, per Dei benedictionem subitò fructum magnum profert, quia & hic temporaliter & in futuro æterno præmio remuneratur.

Rom. 8.

28 *Ne dicas: Quid est mihi opus? & quæ erunt mihi ex hoc bona?*

29 *Ne dicas: Sufficiens mihi sum, & quid ex hoc pessimabor?*

Vterque hic versus communiter intellitur continere vocem superborum, qui in suis confidunt diuitiis, nec aliquid vel boni post hãc vitam, vel mali in hac vita expectant. At notandum in priori versu non esse Græcis, datiuum, mihi, in prima interrogatione, sed genitiuum τίς ἐςί μȣ χρεία? hoc est, quid est mei opus, vel quis est mei vsus vel necessitas? vt prior versus contineat verba hominis de sua fortuna conquerētis, & meliorem planè desperantis: vt multi solent tædio paupertatis dicere; Quid ago in hoc mundo, sum planè inutilis mundo, præstaret me hinc auferri. quomodo Elias tædio persecutionũ superatus dixit: Sufficit mihi Domine, tolle animam meam. Quem sensum vt & nostra lectio habeat, datiuus, mihi, per antiptosim debet accipi pro, mei, vel ablatiuo me, vt non ad verbum, est, referatur, sed ad adiectiuum, opus. Sensus ergo est: Ne dicas ex desperatione; Quid est opus vel vsus mei in hoc mundo? quid oportet aut expedit me diutius hic viuere? & quæ ex hoc nunc, hoc est, ex isto tempore & deinceps mihi bona sunt expectanda, qui hactenus semper in paupertate vixi & miseria, vel tribulationibus? Deinde similiter prohibetur contraria oratio, & affectio hominis in suis diuitiis acquiescentis & confidentis, & ideo nihil sibi mali metuentis. Ne, inquit, rursum dicas; Sufficiens mihi sum, vel, vt est Græcis, αὐτάρκη μοί ἐςι, hoc est, sufficientia mihi sunt, & quid deinceps pessimabor, hoc est, mali patiar? quasi dicat; quis mihi nocere aut incommodare poterit? Interpres enim secutus Græcam dictionem κακωθήσομαι, finxit dictionem, pessimabor, pro malum pati, sicut post capite 36. vtitur pessimare pro affligere. Duabus ergo sententiis his monet, neque pauperi calamitoso desperandam meliorem fortunam, neque diuiti fortunato non metuendum esse casum & mala. Solent enim in alteram partem homines peccare, vt aut in aduersis rebus diffidant, aut in prosperis nimium confidant. Quorum vtrumque qua ratione cauere possimus, docent sequentia.

3. Reg. 19.

30 *In die bonorum ne immemor sis malorum, & in die malorum ne immemor sis bonorum.*

31 *Quoniam facile est coram Deo in die obitus retribuere unicuique secundum uias suas.*

Græcè sic habet in omnibus exemplaribus prior versus, ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθῶν ἀμνησία κακῶν, καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν ȣ μνησθήσεται ἀγαθῶν. hoc est, In die bonorum, obliuio erit malorum: & in die malorum, non erit memoria bonorum. Contrarium scilicet eius quod nos legimus. Verùm plerique existimant, locum esse deprauatum, atque in primo membro deesse μὴ ἔςω: in altero vero legendum, μὴ μνησθήσεται. Itaque vertunt omnes sicut noster interpres; ne sis immemor. Posset tamen ea sententia accipi sicut Græcè habetur, vt pronunciet ac significet non quid fieri debeat, sed potius quid fieri soleat: atque ita aptè sequitur quod ante dixerat ac prohibuerat, nempe aut desperare homines in aduersis, aut in secundis nimis confidere, vt hic indicetur causa cur id fiat, videlicet quòd qui bonis fruuntur, obliuiscantur malorum quæ accidere possunt: & qui aduersis premũtur, non recordentur bonorum, quæ succedere solent malis. Verùm recepta lectio nostri interpretis, quam alij ferè sequuntur, magis conuenit sequenti sententiæ, qua redditur ratio, cur nec malorum nec bonorum debeamus esse immemores. Ex qua subiecta ratione patet, cùm vult Sapiens non esse nos immemores bonorum vel malorum, ipsum potissimùm loqui de bonis malisue futuris & futuri sæculi, quorum respectu nec impiis meritò exultandum est in prosperis, quibus hic cum diuite epulone fruuntur: nec piis desperandum, cùm paupertate, aliisque calamitatibus hic cum Lazaro grauātur. Quoniam, inquit, facile est coram Deo in die obitus retribuere vnicuique secũdùm vias suas, hoc est, studia & opera sua, vt si bene vixeris, non dubitare debeas quin bona sis recepturus: si malè, mala etiam sis recepturus. D. Gregorius homil. 19. super Ezech. quod dicitur; ne immemor sis bonorum vel malorum: non solum intelligit de bonis vel malis futuris, sed etiã de præteritis, quæ vel à Deo accepimus, vel quæ ipsi cõmisimus. Si enim, inquit, cùm bona habemus, malorum reminiscimur, quæ aut iam passi sumus, aut adhuc pati possumus, accepta bona mentem non eleuant, quia eorum gaudium timor memoriæ malorum præmit. Et si cùm mala habemus, bonorum reminiscimur, quæ aut iam accepimus, aut adhuc nos posse accipere speramus, malorum pondus ad desperationem non premit, quia hunc ad spem memoria bonorum leuat. Bene autem notandum quod dicit; In die obitus. Eo enim significat, in hac vita non recipere homines secundùm opera & merita sua, sed impios frequenter bonis frui, quibus indigni sunt, & pios mala ferre quæ non meruerunt. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sunt iusti quibus mala proueniunt, quasi opera egerint impiorum: & sunt impij, qui ita securi sunt, quasi facta iustorum habeat. Rursum ea pars confutat errorem & hæresim eorum, qui ante generalem diem iudicij & omnium resurrectionem asserunt neminem recipere mercedem quam promeruit, cùm hic apertè dicatur, Deum in die obitus & mortis vnicuique reddere quod meruit.

Eccl. 8.

32 *Malitia horæ obliuionem facit luxuriæ magnæ, & in fine hominis denudatio operum illius.*

Pro,

PRo, malitia, non est κακία, sed κάκωσις, hoc est, afflictio & tribulatio. Pro, luxuriæ magnæ, est tantum τρυφῆς, hoc est, voluptatis & deliciarum. vnde luxuriæ nomen hic non libidinem significat, sed luxum, & voluptatis ac deliciarum abundantiam. Duo ergo hæc sententia insinuat, propter quæ meritò quis in die bonorum non debeat esse nimis securus, sed cogitare mala quæ superuenire possunt. Primùm, quia vel vna hora & breui tempore tanta potest superuenire afflictio, quæ diuturnæ voluptatis præteritæ obliuionem inducat, sic scilicet vt amplius nó æstimetur nec delectet, sed potius dolorem inferat si in recordationem veniat. Sic de Ba-
Apo.18. bylone dicitur in Apocal. Væ væ ciuitas illa magna Babylon, quia vna hora venit iudiciũ tuum. Id frequenter in præsenti etiam sæculo fit, sed omnium maximè in morte impiorum, quæ subitò irruens tollit omnem voluptatem quam hic secuti sunt. Secundum est, quòd cùm in hac vita nesciatur vtrum homo amore an odio dignus sit, & frequenter ob fœlicitatem præsentem videâtur quidam grati Deo qui non sunt grati: & contrà ob aduersitatem videantur displicere qui maximè grati sunt; in fine hominis fiat denudatio, vel vt est Græcis, reuelatio operum eius, hoc est, Deus tunc reuelat vnicuique hominum qualia fuerint opera eorum, tum quia Deus tũc sic vniuscuiusque illuminat conscientiam, vt agnoscant & quid fecerint, & quo animo fecerint, quando implebitur
1.Co.4. quod Paulus dicit: Illuminabit Deus abscõdita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium; tum quia ex remuneratione singuli intelligunt qualia fuerunt eorum opera, bona an mala. Et hæc sententia valet contra errorem, de quo mox dictum est, docétque ante iudicium generale; esse in morte cuiusque iudicium particulare. Valet item contra eos qui negant animas piorum in purgatorio existentium, esse de suo statu & salute statim securas.

33 *Ante mortem ne laudes hominem quenquam, quoniam in filijs suis agnoscitur uir.*

PRo, laudes, est μακαρίζῃς, hoc est, beatifices, aut fœlicem & beatum prædices. Quod ergo nos habemus sic accipiendum est, ne laudes tanquam fœlicem & beatum. Sequitur hæc sententia ex præcedentibus. Quoniam enim, vt in præcedentibus insinuatum est, & temporalis hominum fœlicitas instabilis ac incerta est, & opera item hominum qualia sint, incertum est ante diem mortis, & tunc primùm est tempus retributionis, nemo meritò ante mortem prædicandus est beatus, quia tunc tantùm re vera homo fit beatus, quando ea consequitur bona quæ verè beatum faciunt, & à quibus excidere non potest. Celebrata est hæc sententia etiã à multis ethnicis ex sententia Solonis, de quo refertur, quod à Crœso interrogatus an quem vidisset beatiorem ipso, Telum nominauit Atheniẽsem, priuatum hominem, sed qui, relictis liberis ac nepotibus bene institutis, fœliciter obiisset diem. Interrogatus deinde cui post illum tribueret elogium fœlicitatis, Cleotin & Bitum Argiuos fratres nominauit, qui cum summa pietatis laude defuncti fuerant. Indignatus rex, nullo igitur, inquit, loco me ponis? Tum ille; Ego facilè confiteor te regem, opibus & imperio florentem: beatum autem non appellarim, priusquam hanc vitam fœliciter absolueris. Itaque cùm à Cyro rege captus, iussus esset ingenti pyræ imponi vt viuus cremaretur, ter alta voce dicitur Solonẽ inuocasse: Tum Cyri iussu interrogatus quid ea vox ter repetita sibi vellet, exposuit quæ ille olim de fortunæ variatione, veraque fœlicitate à Solone viro sapientissimo audiuisset. Per quæ humanæ imbecillitatis Cyrus admonitus, iussit Crœsum ab igne seruari, fuitque deinceps ipse apud Cyrum in summo honore. Ad hanc Solonis sententiam alludit Ouidius, dicens: Sed scilicet vltima semper, Expectanda dies homini est, dicique beatus Ante obitum nemo, supremáque funera debet. Sed hi dicentes ante mortem neminem beatum dicendum, respexerunt tantùm ad instabilitatem terrenæ prosperitatis, & incertitudinem constantiæ in virtute, atque ad memoriam quæ apud homines relinquitur post mortem: scriptura verò sacra non ad hæc tantùm respicit, sed multò maximè ad retributionem & mercedem, quam homines non nisi post mortem apud Deum recipiunt, sicut in præcedentibus dictum est. Addit autem Sapiens causam cur ante mortem nemo tanquam beatus prædicandus sit: quoniam, inquit, in filiis suis, quos scilicet post se relinquit, agnoscitur vir, qualis scilicet fuerit vita eius, significans eius probitatem vt in plurimum colligi posse ex filiis, si eos bene à se institutos, & Deum timentes relinquat. Nam, iuxta adagium, Patrem sequitur sua proles. Vnde Sapientiæ 3. dicitur: Ex iniquis omnes qui nascuntur, testes sunt nequitiæ aduersus parentes in interrogatione sua. Et in Prouerb. dicitur gloria patris, filius sapiens. Et Solon quoque suum Telnm beatum non pronunciasset, nisi reliquisset liberos & nepotes bene institutos. Nec tantùm ex filiorum vita agnoscitur vita patris, sed secundùm veteris testamenti scripturas, etiam ex fœlicitate & benedictione diuina, qua parentes sibi gratos fuisse Deus posteris declarat. vnde Dauid beatum pronunciat virum qui timet Dominum, quia potens in terra erit semen eius, Psa.111
generatio rectorum benedicetnr. Maximè autem vir agnoscitur ex filiis spiritualibus, si scilicet multos post se relinquat, verbo & exemplo à se bene institutos. Rabanus quo generalior sit hæc sententia, per filios mysticè intelligit opera hominis quæ ipse profert de se tanquam filios, vt conueniat quod hic dicitur cum illo Saluatoris: A fructibus eorum cognoscetis eos. Matt. 7.

34 *Non omnem hominem inducas in domum tuam: multæ enim sunt insidiæ dolosi.*

NOuum hic incipit argumentũ, tractans de his quibus communicandum sit, quod etiam in sequentibus capitibus prosequitur. Primum ergo vtiliter vetat ne quem-

uis hominē inducamus in domum, hoc est, ne in intimam familiaritatem quemuis recipiamus, eique nostra ostēdamus, antequam eius probitas bene sit perspecta & explorata: quia, inquit, multæ sunt insidiæ hominis dolosi, qui etsi simulet amicitiam, tamen ex omnibus quæ audit ab homine, & quæ videt in aliena domo, captat occasionem sui commodi, & læsionis alterius. Ob non seruatum hoc præceptum Ezechias rex correptus est à propheta, quod scilicet Babyloniorum legatos introduxerat ad domus suæ contemplationem nimis exactam, quæ reges Babylonios accendit ad ipsius spoliationem. Pythagoras quum vellet significare ingratum & infidum hospitem in domum nō esse recipiendum, hac allegoria vtebatur: Hirundinem sub eodem tecto tecum ne habeas, propterea quod ea auis, posteaquam domum conspurcauit, euolare solet, nullam adferens hospiti vtilitatem. Ita multi pro hospitio officióque præstito, malam gratiam vel iniuriæ vel ignominiæ referre solent. Ab hoc Pythagoræ symbolo, hæc Sapientis sententia non multum discrepat.

4 Reg. 20.

35 *Sicut enim eructant præcordia fœtentium, & sicut perdix inducitur in caueam, & ut caprea in laqueum: sic & cor superborum, & sicut prospector uidens casum proximi sui.*

Locus satis obscurus, in quo primùm notandum. Græca vt iam habentur, longè esse breuiora. Tantum enim habent; Perdix capta in cauea, sic cor superbi, & vt specula tor ascendens ad casum. Ita vt etiā hæc sententia Græcis sit bimembris tantùm. Et secundum quosdam significatur, quòd quemadmodum perdix capta in cauea, sua voce auiculas sui generis ad laqueos adducit: ita & cor superbi captat alios decipere. In nostra lectione dubium est an sit legendum, fœtentium an fœtantium. Nam vtriusque lectionis meminit Glosa Ordinaria, & fœtantium, habebāt multa exemplaria scripta. Vtra autem lectio sit verior, non potest haberi ex Græcis, cùm hæc pars ibi nō sit. Qui legunt, fœtentium, vt communiter legitur, intelligunt cor superborum comparari præcordiis fœtentium eructantibus: quia sicut prauum & contagiosum fœtorem emittunt præcordia habentia anhelitum corruptum, sic & cor superborum exhalare solet verba fraudulenta & pestifera. Quod autem comparetur captæ perdici vel capreæ, intelligūt significari, superbum dum aliis insidiatur à sathana decipi, & in laqueum induci At hæc explicatio frigida videtur, quod cor superbi non simili aliqua ratione intelligitur comparari illis tribus, quibus tamen similiter cōparatur. Sane quo simplicius hic locus intelligatur, & conformius cum originalibus, omnino crediderim potius interpretē scripsisse fœtantium, atque intellexisse parturientes vel grauidas. Harum enim præcordia propter humorum quibus grauantur abundantiam & indigestionem, cōstat multùm eructare. Harum ergo præcordiis cor superbi comparatur, quòd sicut illa grauata sese eructando alleuiant, ita & cor superbi variis apud se grauatur cogitationibus, à quibus se alleuiare conatur nocendo. Ita & captis illis assimilatur animalibus, quod & illa cōclusa ac coarctata in omnem partem se vertunt quò se liberent, quemadmodum cor superbi omnem venatur occasionē perficiendi cogitationes quibus intra se coarctatur. Assimilatur item prospectori, vel, vt quidam legunt, prospectatori, hoc est speculatori (est enim Græcis κατασκοπὸς) qui ex alto obseruat casum proximi sui. Ita enim & cor superbi ex omni parte diligenter obseruat, num alicubi videre possit casum & infortunium proximi sui, aut ipsemet illum sicut desiderat præcipitare & perdere. De corde superbi ingerit iam mentionem, cùm prius dixerit de doloso. Nam superbus potissimum est dolosus ille, qui in domum non est inducendus. Superbus enim cùm sit gloriæ appetentissimus, nō ferēs alterius splendorem quem in aliena videt domo, quātum potest, alterius calamitate & ruina vult crescere, omnes proinde cogitat apud se vias & rationes, quibus alter in grauem aliquem casum & calamitatem delabatur. Huius animus & ingenium, studiūmque maleuolum similitudinibus sic intellectis aptissimè designatur. Notādum enim Græca non habere, sicut perdix inducitur in caueā; sed sicut perdix capta in cauea: vt similitudo non consistat in capiendo, sed in cōditione perdicis in cauea captæ. Sic enim se habet cor superbi, sicut se habet perdix vel quæuis auis capta. Nam sub specie genus intelligitur, vt non sit curiosè inquirendum, cur perdicem nominet. Huic intelligentiæ iam datæ bene conuenit quod in probationem huius sententiæ subiungitur.

36 *Bona enim in mala conuertens insidiatur, & in electis imponet maculam.*

Ostendit hæc ratio iniquum animum, prauúmque ingeniū superbi, qui etiā bene facta in malam partem interpretatur, intentionem saltem damnando, si minus opus possit, totus intentus ad nocendum, cum amorem fingat. Itaque etiam in electis, siue hominibus, siue operibus & factis, hoc est, præclaris & laudabilibus, imponet maculam, hoc est, vituperationem & reprehensionem. Græcè enim est μῶμον, pro quo interpres sæpius vertit, maculā. Significat superbum etiam optimis siue hominibus siue factis (vtroque enim modo accipi potest) siue clam siue palam detrahere, quod non ferat alium sibi præferri, & commoda sua impediri: quomodo & Christum Pharisæi criminabantur, dicentes inter alia: Non eiicit hic dæmonia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Porro pro, electis, Græcè est τοῖς αἱρετοῖς, hoc est, electis & laudabilibus, vt ne quis intelligat de electis à Deo & prædestinatis. Quidam libri habent, τοῖς αἱρετικοῖς, in hæreticis, hoc est, his qui secum sunt eiusdē societatis & sectæ, vt significetur perfidia cū malitia coniuncta. Legēdum autem per futurum, imponet, & non, imponit, vt quidam libri habent, patet, quia Græcis est ἐπιθήσει.

37 *A scintilla una augetur ignis, & ab uno doloso augetur sanguis. homo enim peccator sanguini insidiatur.*

NOn est legendum; A scintilla enim vna; quia cóiunctio, enim, sicut nó est Græcis, ita nec in plerisque nostris scriptis, nec in Glosa Ordinaria. Non enim hic probatur quod mox dictum est, sed noua additur ratio, ob quam à doloso cauendum sit. Nec est Græcis ea pars; & ab vno doloso augetur sanguis; sed tãtùm, & homo peccator in sanguinem insidiatur. Illam autem partem interpres addidisse videtur, vt esset expressior explicatio ad quid prior pars hic adducatur. Proinde in tertia parte quæ est apud nos, rectiùs legitur, homo enim peccator, quàm, homo verò peccator, vt quidam libri habẽt. Nulla enim est aduersatio cum præcedenti parte, sed eius explicatio. Sensus ergo est; studiosè cauẽdos esse dolosos, quia sicut ab vna scintilla, vel, vt est Græcis, à parua scintilla, quæ non videtur posse nocere, crescit ignis, qui valde nocet, & omnia deuorat: ita nónunquam ab vno doloso multiplicantur homicidia, quæ nomine sanguinis in scripturis sæpe designantur. quasi dicat, tam potens est malum vel vnus dolosus, vt per eius detractiones, & excitatas seditiones sæpe multa sãguinis effusio accidat. Homo enim qui se peccatis penitus dedidit, non satiatur paruis criminibus, nec sufficit ei scintillas suæ malitiæ de se diffundere, sed insidias etiam struit ad effundendum sanguinem.

38 *Attende à pestifero, fabricat enim mala, ne forte inducat super te subsannationem imperpetuum.*

PRo, pestifero, est κακούργου, hoc est malefico vel malicioso. significat autem eum qui dedita malitia studet nocere, qui re vera pestifer est. Pro, subsannationem, est rursum μῶμον, quod superius vertit, maculam. Significat, sicut à dolosis, sic & à malitiosis studiosè cauendum, ne ab eis perpetua aliqua nota & infamia inuratur, qui ex corruptione naturæ per malitiæ consuetudinem semper fabricant, hoc est, moliuntur mala inferre.

39 *Admitte ad te alienigenam, & subuertet te in turbine, & abalienabit te à tuis propriis.*

MAlè omnes fere libri habent, à viis propriis, cùm sit Græcè ἐκ τῶν ἰδίων σου, hoc est, à tuis propriis, quomodo & legitur apud Rabanum. Per ironiam autẽ dicitur; admitte ad te alienigenam, vel, vt est Græcis, ἀλλότριον, hoc est, alienum & peregrinum hominem, cuius mores & ingenium tibi non est exploratũ. quasi dicat; Noli admittere in tuã familiaritatem alienum, nisi velis vt subuertat te in turbine, hoc est, cum turbatione & tumultu quem contra te excitabit, & quo te inuoluet, & alienum te faciat à tuis propriis bonis. In quibus verbis maxima vis est. Dicit enim; si alienum in tuum consortium & domum tuam recipias, ille te abalienabit à bonis quæ tibi propria sunt, sibique propria reddet. Indignissimum enim est expelli, exturbarique domo ac possessionibus propriis ab eo, quem, cùm esset alienus, in domum tuam receperis. Indignum item, te tuis priuato, alienum tua obtinere tãquam sua. Itaque vis sententiæ consistit in oppositione, Alieni, &, Abalienabit: Item ad te, & à tuis. Declaratum est quod hic dicitur, in Iugurtha, qui à Masinissa Numidiæ rege in regiã domum receptus, summisque honoribus ornatus, eius liberos post mortem illius regno expulit atque occidit. Item in Herode, qui cùm non esset genere Israelita, sed Ascalonites, ascitus in familiã Hircani & Aristobuli, veris regni Iudaici hæredibus, illis sublatis regnum sibi vsurpauit.

Caput XII.

1 *Si benefeceris, scito cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa.*

DIxit capite superiori à quibus cauendum, & qui in domum & familiaritatem non essent admittendi, nunc docet quibus benefaciendum, & quibus nó. Et prima quidem hac sententia monet, vt in beneficentia præstanda delectum habeamus, neque temerè in omnes beneficia profundamus, sed cum iudicio sic conferamus, vt gratiam inde saltẽ à Deo referamus, nec inde vel nos vel alij nocumentum reportemus. Alioqui enim vera erit illa Ennij: Benefacta malè locata, malefacta arbitror. Dubitari tamen hic poterit, & circa hanc primam sententiam, & circa sequentes, quibus prohibetur bene fieri & dari malis, quomodo cósentiat hæc doctrina cum Christi doctrina, qui dicit: Omni petenti te tribue; & monet vt diligamus etiam inimicos nostros, eisque benefaciamus. Deinde si curiosè inquirendum est qualis sit cui eleemosynæ sint impendendæ, & peccatoribus illæ non sint præstandæ, tardiores erunt homines ad subueniendũ pauperibus. Notandum ergo imprimis, Sapientem hic nó agere potissimum de collatione eleemosynarum, quæ fiunt pauperibus ex misericordia, sed de beneficẽtia vel amicitię, vel iustitiæ distributiuę. In qua magnus sane delectus habendus, vt singularia amicitiæ beneficia, vel quæ ex iustitia distributiua sunt exhibenda, nó præstentur nisi dignis, & qui accepto beneficio & non abutantur in perniciem & conferentis, & reipublicæ, & bene vtantur in Dei honorem, & conferentis ac aliorum vtilitatem. Itaque contra hanc doctrinam faciunt, qui vel propria bona liberaliter conferũt impiis hominibus tãquam singularibus amicis: vel communia bona dispensant talibus, vt qui beneficia ecclesiastica conferunt indignis. Nonnunquam tamẽ beneficia quædã præstanda sunt impiis, non quidem vt eorũ malitia foueatur, ad quod author hic respicit, sed vt beneficiis victi amici fiant relicta malitia, vel certè vt nocere desinant, eorúmque vexatio redimatur. In beneficentia autẽ misericordiæ quæ eleemosynis exhibetur, non est omnino talis delectus habendus, sed obseruanda est imprimis personarum miseria, quæ commiseratione & subsidio est digna,

Luc. 6.
Matt. 5.

vbi vel certò vel probabiliter de ea constiterit. In huiusmodi tamen beneficentiæ exhibitione, prima etiam ratio est habenda eorũ qui iusti sunt, & pietati student, & inter eos illorum maximè qui propter iustitiã bonis suis spoliati sunt, aut se ipsi bonis exuerunt, quo expeditius Christo & eius ecclesiæ seruirent: Deinde etiam in beneficentia quæ malis ob paupertatem præstatur cauendum quantum fieri potest, ne per eam foueantur in inerti otio aut malitia, sed quod eis datur, solo paupertatis intuitu propter Christum detur, aut ne peiores fiant, vel ne noceant. Quibus seruatis, non fit contra huius loci doctrinam. Dicit ergo: Si statuisti aliquẽ beneficio afficere, dispice apud te, & cognosce cui id facias: & si sic cum iudicio benefeceris, erit in bonis tuis, hoc est, benefactis tuis, multa gratia, hoc est, erunt valde grata & accepta. Aut recipiẽt multam remuneratione̋ vel ab homine, vel à Deo, vt sequẽti sententia declaratur. Nomen enim, gratiæ, potest hic accipi vel pro gratiositate, vel pro beneficio & mercede quæ rependitur bene merenti, quomodo accipitur, cùm dicimur alicui referre gratiam. Significatur ergo econtrariò: Si sine iudicio beneficium impendatur, illud non habiturum suam gratiam, & nec gratum futurum, nec remunerandum.

2 *Benefac iusto, & inuenies retributionem magnam, etsi non ab ipso, certè à Domino.*

DIxit superiori sententia dispiciendum cui sit benefaciẽdum, hic iam explicat cui sit benefaciẽdum. Benefac, inquit, iusto, vel, quod est Græcis, & eòdem recidit, εὐσεβεῖ, pio. Tale enim beneficium nõ carebit sua mercede & fructu, quia si à iusto referri gratia non possit vel ob paupertatẽ, vel ob mortem, certè à Domino referetur. Loquitur autem de beneficio quod iusto impenditur, quia iustus est. de quali beneficio dicit Dominus: Qui suscipit iustum in nomine iusti, mercedẽ iusti accipiet: & qui vni ex his minimis dederit poculum aquæ frigidæ nomine discipuli, non perdet mercedem suam. Matt. 10

3 *Non est enim bene ei qui assiduus est in malis, & eleemosynam non danti, quoniam & altissimus odio habet peccatores, & misertus est pœnitentibus.*

COniunctio, enim, sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis. & obest intelligentiæ. Non enim hic probatur aliquid præcedens, sed noua asseritur propositio, ad docendum impio non esse benefaciendum. Græca per futurum habẽt; οὐκ ἔςαι ἀγαθὰ, non erunt bona. Germanicum tamen exemplar habet, οὐκ ἔςι, non sunt bona. Quomodocunque autem legatur, idem significatur, nulla scilicet bona vel fore vel esse peccatori, nec ei bene esse etiã dum videtur fœlicissimus, quia nihil ea bona ei proderunt, vt qui eis abutatur & in suam & in aliorũ perniciem. Indicat ergo beneficia malè collocari in eũ, qui sic est assiduus in malis, vt nunquam de eis seriò pœniteat, & per eleemosynas peccata sua redimere non est solicitus. Per illud enim; eleemosynam non danti; significatur hominis impœnitentia, qui post perpetrata multo tempore peccata, non cogitat de eis per eleemosynas redimendis. Addidit interpres; quoniam & altissimus odio habet peccatores; & tamen non sic eos odit, quin semper misertus sit pœnitentibus, & in remissionem peccatorum eleemosynas largiẽtibus. Quo significatur, ideo non esse bona impiis impœnitẽtibus, nec ab hominibus esse ipsis benefaciendum, maximè tanquam impiis, eo quòd Deus tales odiat, quo non fauente, nihil bonum esse potest homini.

4 *Da misericordi, & ne suscipias peccatorem: & impiis & peccatoribus reddet vindictam, reseruãs eos in diem vindictæ.*

MIrum est quomodo illa pars; Da misericordi, & ne suscipias peccatorem; sit interposita inter illud quod præcedit; quoniam & altissimus odio habet, &c. & illud quod sequitur; & impiis & peccatoribus reddet vindictam; cùm illæ partes hoc loco non sint in Græcis, sed tantùm postea, vbi etiam apud nos repetuntur, & omnino coniungi debuissent: & illa pars interposita; Da misericordi, &c. debuisset vel præponi vel postponi toti sententiæ. Certè ea interpositio causam præbuit, vt multi legerent in sequenti parte nõ; reddet vindictam, sed, redde vindictam; sed ineptè, cùm sequatur; reseruans eos in diem vindictæ; quod ad Deũ manifestè est referendum. Quia tamen passim sic legitur pars illa interposita, nescio an interpretis, an scriptorum vitio, vt sit aliqua connexio partium huius sententiæ & cohærentia cum præcedentibus, cùm dicitur: & impiis; coniunctio, & accipienda est causaliter pro, quia. Quoniam ergo dixit non bene fore peccatori impœnitenti & eleemosynã non danti, Deum verò misereri pœnitenti, rectè subiungitur? Da misericordi? qui scilicet etsi peccauerit, tamen per eleemosynas ambit Dei misericordiam: & ne suscipias, hoc est, non adiuues peccatorem quẽ Deus odit, quia Deus vt odit peccatores, ita etiam reddet eis suo tempore vindictam quam merentur: qui etsi ad tempus eam differt, reseruat tamen eos ad diem vindictæ à se pręstitutum, tantò eos grauius vindicaturus, quantò diutius distulit, propter cuius dilationem maiorem peccandi occasionem sibi assumpserunt. Pro, suscipias, enim Græcè est ἀντιλάβῃ, quod non solùm significat suscipere, sed etiam defendere & adiuuare. in qua significatione sæpe in Psalmis ponitur suscipere, & susceptor, pro defensore & adiutore.

5 *Da bono, & ne receperis peccatorem: benefac humili, & non dederis impio.*

INculcatio est, dum aliis verbis idem toties repetitur. Pro, receperis, autem est idem verbum quod mox vertit, suscipias. Per humilem etsi possit intelligi afflictus, magis videtur accipiendus humilis corde, quia opponitur peccatori & superbo, de quo superius egit.

6 *Prohibe panes illi dare, ne in ipsis potentior te sit.*

7 *Nam duplicia mala inuenies in omnibus bonis quæcunque feceris ei.*

8 *Quoniam & altißimus odio habet peccatores, & impiis reddet uindictam.*

QVidam libri rectiùs habent, dari. Non solum, inquit, non dederis impio, sed etiam prohibe panes, hoc est cibum illi dari, & additur Græcis, tuos. Quibus verbis non tam eleemosynam prohibet, quàm mensæ communionem & conuictum familiarem, quemadmodum satis patet ex fine propter quem prohibet panes dari: ne, inquit, per ipsos potentior te fiat, hoc est, per cõuictum tuum & familiaritatem. Nam alioqui rarò periculum est, ne quis ex eleemosyna potẽtior fiat. Addit autem duplicem causam sui præcepti. Primùm, quia si impius te fiat potentior, inuenies duplicia mala in omnibus bonis quæ feceris ei, nimirũ quia & perdes gratiam tuorum beneficiorum, & per ea nocumentum incurrẽs, recipiens ab eo mala pro bonis. Vel dicit, duplicia mala inuenies pro bonis, vt significet quantò plus beneficij in eum collocaueris, eò magis is nocebit, aut bis tantùm nocebit, quantùm ei benefeceris. Altera ratio sumpta est à iudicio Dei, cui impij & scelerati homines sunt odiosi, qui proinde ab hominibus non sunt amicitiæ beneficiis fouendi aut honorandi.

9 *Non agnoscetur in bonis amicus, & non abscondetur in malis inimicus.*

DOcturus est in sequentibus cauendum cuique à suo inimico, nec facilè ei credendum, ideóque præmittit duas sentẽtias, quibus indicat, quomodo inimicus & verus amicus dignosci possunt. Verus, inquit, amicus non agnoscetur satis in prosperis rebus, quia tunc solet homo habere multos fictos amicos, iuxta illud: Cùm fueris fœlix multos numerabis amicos. Contrà inimicus nõ poterit facilè abscondi in aduersis. Tunc enim prodet sese sua lætitia & exultatione. Pro, non agnoscetur, Græcis est, οὐκ ἐκβληθήσεται, hoc est, nõ eiicietur. sed eiici, positum est pro, in apertum proferri & declarari. vnde bene vertit interpres, non agnoscetur.

10 *In bonis uiri inimici illius in tristitia, & in malitia illius inimicus agnitus est.*

AFfirmatiua hæc sententia, superioris negatiuæ est declaratio. Cùm enim dicitur inimicum nõ abscondi in malis, significatur eum abscondi in bonis, idque propterea, quia tunc inimici sunt in tristitia, sed sic vt fere eam quantum possunt occultent. Cùm verò dicitur amicus non agnosci in bonis, significatur eũ agnosci in malitia, hoc est, afflictione hominis, si scilicet tunc persistat in amicitia, & amico afflicto sua ope consolatione adsit. Nam, vt rectè inquit Ennius: Amicus certus in re incerta agnoscitur.

11 *Non credas inimico tuo in æternum, sicut enim æramentum æruginat nequitia illius.*

MOnet ab eo qui quondã inimicus fuit, & iam reconciliatus videtur, cauendũ, vt non temerè quis se vnquam ei credat, aut eius verbis quibus amicitiam simulat, fidem habeat. Quod & Seneca monuit, dicens: Nũquam fidelem credas tibi quem ex inimico amicum habueris. Adfert autem Sapiẽs hic aptissimam similitudinem, qua significat, quod quemadmodum æramẽtum, hoc est, opus ex ære factũ, vel, vt est Græcis, χάλκος, æs, eius est naturæ vt æruginem contrahat, ita vt etiam dum mundatum videtur à sua ærugine, vel adhuc aliquid maculę retineat, vel mox nouam æruginem concipiat: ita & malitia hominis inimici, etiãsi videatur abstersa & deposita per reconciliationem, tamen semper in animo aliquid veteris malitiæ remanet, eáque semper redibit ad suum ingenium, & inimicitiam atque maleuolentiam contra te concipiet. Vnde & subiicit:

12 *Et si humiliatus uadat curuus, adiice animum tuum, & custodi te ab illo.*

ETiamsi, inquit, sese humiliet, & humiliatione externa incedat curuus, non tamẽ mox credas, sed diligẽter appone tuum animum, & caue tibi ab illo, quia si bene aduerteris, deprehendes facilè eius malitiam. Quod pulchrè in Græcis ostenditur sententia apud nos prætermissa, quæ prosequitur similitudinem æris prius positam. Habet autem sic: Et eris in ipso velut qui absterseris speculum, & cognosces quòd non in finem (vel penitus) æruginauerit, hoc est, quòd desierit æruginem habere, aut de nouo cõtrahere. Si, inquit, apposueris animum tuum erga reconciliatum inimicum simulantem amicitiam, deprehendes in illo te similem esse ei qui æs speculare absterserit, qui mox inuenit vel resedisse aliquid æruginis, vel de nouo contractum. Ita enim & tu agnosces veterem inimicitiam non esse penitus sublatam, sed vel aliquid eius in animo remãsisse, vel facilè rediturã. Similis doctrina est in Prouerbiis: Cùm submiserit vocem suam, ne credideris ei, quia septem nequitiæ sunt in corde ipsius. Pro. 26. Docet idem & fabula Aesopica, quæ est de angue & vulpe. Quomodo autem quis se à tali simulato amico olim inimico cauere debeat, explicat in sequẽtibus.

13 *Non statuas illum penes te, nec sedeat ad dexteram tuam.*

14 *Ne conuersus stet in loco tuo, ne fortè conuersus in locum tuum inquirat cathedram tuam.*

15 *Et in nouissimo cognoscas uerba mea, & in sermonibus meis stimuleris.*

GRæca priores duos versus habent ordinatius, quia separatim ea mala quæ cõtinet secundus versus, tribuuntur duobus factis quæ continet primus versus, hoc modo: Non constituas eum apud te, nequando te subuerso stet in loco tuo. Nõ sedere eum facias ad dexteram tuam, nequando quærat cathedram tuam accipere. Nostra ergo lectio sic est accipiẽda: Non statuas illum, &c. ne quem stare fecisti apud te, conuersus contra te, & te subuertens stet in loco tuo: & ne quem sedere fecisti tecum, conuersus ad locum quem obtines, quærat obtinere cathedram tuam, hoc est, quem participem fecisti & consortem tuæ dignitatis,

is te subuerso aut deiecto, sibi védicet tuam dignitatem. Et postea tandem ipsa experientia edoctus cognoscas sero hæc verba mea, & compungaris in animo tuo propter hos sermones meos, quod scilicet eos non seruaueris, idque præmonitus, eo magis dolendi causam habens, eóque minus dignus cómiseratione. Ideóque subditur:

16 *Quis miserebitur incantatori à serpente percusso, & omnibus qui appropinquant bestiis?*
17 *Sic & qui comitatur cum uiro iniquo, & obuolutus est in peccatis suis.*

Legendum esse, miserebitur, & non, vt multi libri habent, medebitur, patet ex Græcis, quæ habét ἐλεήσει. Et est sensus: Sicut non est commiseratione dignus incantator, qui præscius periculi sibi imminétis, serpentem accedit, atque ab eo percutitur vel mordetur: similiter & omnes qui vltro appropiant bestiis, hoc est, feris, (Græcè enim est θηρίοις) non sunt digni misericordia dum ab eis læduntur, quòd se vltro periculo exposuerint, quod merito præuidere debuerant: ita & qui se iungit ac familiariter conuersatur cum viro iniquo, non est dignus commiseratione, dum obnolutus est in peccatis eius, hoc est, per peccata & malitiam eius multis malis est implicatus & obrutus, maximè quòd iam me monente sibi à tali cauere debuerat, eique non coniungi. Apta autem est comparatio viri iniqui cum serpente & feris, maximè eius de quo suprà & infrà agitur, nempe eius qui amicitiam falsò simulat, idque propter eius & vafriciem & feritatem, quæ in sequentibus explicatur. Subdit enim adhuc, semper agens de ficto amico, & reconciliato inimico improbo homine:

18 *Vna hora permanebit tecum, si autem declinaueris, non supportabit.*

Breui, inquit, tempore manebit apud te, nempe tempore prosperitatis: at si declinare te contigerit à vetere tua bona fortuna, non amplius tolerabit te, aut tuam fortunam, hoc est, mutata fortuna etiam ipse mutabitur. Falsus enim amicus, inquit Seneca, cum fortuna venit, & cum fortuna recedit. Est autem pro, supportabit, καρτερήσει, hoc est, tolerabit, vt ne quis interpretetur; non supportabit, non consolabitur aut succurret.

19 *In labiis suis indulcat inimicus: & in corde suo insidiatur, ut subuertat te in foueam.*

Exprimit ficta amicitiæ signa coniuncta studio nocendi. Labiis, inquit, suis dulcia verba profert inimicus ille, & animo suo insidias latenter struit, vt subuertat te præcipitando in foueam, hoc est, malis inuolutum perdat. Notandum quomodo indicet periculi magnitudinem. Nullæ enim sunt maiores, periculosioresque insidię, quàm quę sub nomine amicitiæ, ac officij simulatione occultantur.

20 *In oculis suis lachrymatur inimicus: & si inuenerit tempus, non satiabitur sanguine.*

Malè quidã legũt, in oculis tuis, cùm sit Græcè, ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, in oculis suis. Malè item quidam libri hanc partem hic legunt; In lachrymis tuis; & postea eãdem repetunt legentes; In oculis suis: cùm non solùm Græca, sed & emendatiora exemplaria eam tantùm semel habeant. Non solum, inquit, labiis suis amicitiam simulat, & odium suum tegit inimicus, sed etiam oculis suis, lachrymas scilicet profundendo, dum vult ostentare se dolere quòd aliquando inimicitiam exercuerit, aut quòd videat alterius aliquod infortunium. Hæc sanè simulatio efficacissima est, quòd virorum sit non facilè in lachrymas erumpere, nisi re aliqua serio & multum cor angente. Cui simulationi potentissimæ addit econtra studium nocendi pessimum. Et si inuenerit, inquit, opportunitatem, nó satiabitur sanguine, hoc est, vtetur in te summa crudelitate, non satis habés si te lædat, & sanguinem effundat, nisi etiam totum effundat, & te occidat, imo nec morte contentus, sed etiam in occisi corpus & nomen sæuiens. vt ex multis historiis sæpius factum intelligere licet.

21 *Et si incurrerint tibi mala, inuenies eum illic priorem, & quasi adiuuans suffodiet plantas tuas.*

Græca habent, πρότερόν σου, priorem te. Itaque sensus est; inuenies eum illic ante te, vt scilicet cum simulatione doloris de tuo infortunio loqui incipiat antequam tu illi narres, & cùm se præsentem exhibeat quasi paratum ad iuuandum, sub specie auxilij, ipsemet tibi ad casum inclinato suffodiet plantas tuas, hoc est, cadere faciet & deiiciet. Quid autem iam perdito amico deinde sit facturus, sequéti versu exprimit.

22 *Caput suum mouebit, & plaudet manu: & multa susurrans commutabit uultum suum.*

Exprimit his verbis signa lætitiæ, quæ inimicus defuncto eo quem ficte amare videbatur, est editurus. Præ lætitia, inquit, caput suũ mouebit, & plaudet manu, quòd voti sui sit compos effectus, & multa apud se susurrans quæ non auderet palam eloqui, commutabit faciem suam, exhibendo eam lætam, quam prius tristem exhibuit. Simile Iudæis contigisse Ieremias lamétatur: Plauserunt, inquit, super te manibus suis omnes transeuntes per viam, sibilauerunt & mouerunt caput super filiam Ierusalem. Et Christus in Psalmis: Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labiis, & mouerunt caput. Ex hac pulchra descriptione ficti amici, qui re vera inimicus est, bene intelligere licet, quare antè præmiserit signa inimici, nempe quòd in bonis viri abscondatur, in malis verò non abscondatur, saltem nó diu. Cæterùm quod hic longa narratione depinxit, in multis historiis tum sacris tum prophanis impletũ videre licet. Narratur enim in libris Machabæorum, quomodo Triphon dolo occiderit Antiochũ adolescéte, & strenuissimum Ionathan circũuenerit & interemerit. Iré quòd Ptolomæus Simoné, eiúsque filios

Thre. 2.
Psal. 21.
1. Mach. 13.

Iere.41. filios interfecerit. Talis etiam fuit impius ille Ismael, de quo narrat Ieremias, quod ibat incedens & plorans, & suo ploratu seduxit octoginta viros calamitate confectos, occideritque eos.

Caput XIII.

1 *Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea: & qui communicauerit superbo, induet superbiam.*

Ocuit in præcedétibus cauendum à consortio dolosi, benefaciendum non peccatori, sed iusto, cauendum item à familiaritate inimici reconciliati: prosequitur hoc capite hanc de cauendis quorundam consortiis tanquam prauis & periculosis doctrinam, docens præterea declinanda consortia superborum, diuitum, magnatum, & quorumuis inæqualium. Imprimis ergo dehortatur à consortio cum superbis, tanquam pernicioso, comparatione vsus aptissima picis cum superbo, qua significat consuetudinem cum superbis contagiosam esse, & mox superbiam inducere, atque homini adhærere, quòd per eam consuetudinem homines natura sua inanis gloriæ appetentes, à modestia humilitatéque mox abducantur, ac superbiam contrahant. Sicut, inquit, qui tetigerit picem, mox ab ea adhærente inquinatur: ita & qui consortium init cum superbo, induet superbiam, eáque inquinabitur Sicut enim pix & adhæret facilè, & adhærendo inquinat, hominémque dedecorat, ita & superbia.

2 *Pondus super se tollit, qui honestiori se communicat & ditiori te ne socius fueris.*

GRæca habent: Pondus super te ne tollas in vita tua, & fortiori te ac ditiori te ne communices. Quoddam scriptum habebat similiter, & ditiori te & fortiori te ne socius fueris. Vnum tantùm hubuit; & fortiori te. Quam lectionem veriorem puto, quod nomine, honestiori, significetur more apud interpretem recepto, idem quod ditior. Prohibuit consortium cũ superbis, prohibet nunc consortium cum ditioribus & fortioribus, quia sicut qui cum superbis init cósortium, ab eis coinquinatur: ita qui cum ditioribus & fortioribus communicat, pondus super se tollit, hoc est, grauamen magnum & onus sibi imponit, & vltro assumit. Id quod in sequentibus per varia declaratur, in quibus tenuiores & infirmiores à ditioribus & potentioribus grauari solét. Vtilis sanè est hæc & sequens doctrina contra multorum opinionem, qui bene secum agi putant, & fœlices se existimant, si in diuitum & magnatum consuetudinem & amicitiam recepti fuerint, quorum consortio se honoratos putant, & commoda multa consecuturos. At quod sapiens quidam quærenti, quam vxorem duceret, respondit parem æqualémque ducendam esse, id latius patet in omni vitæ societate & ratione, maximè autem in amicitia. Vnde inter ea quæ vitam faciunt beatiorem, Martialis refert, pares amicos.

3 *Quid communicabit cacabus ad ollam? quando enim se colliserint, confringetur.*

REctius Græca. Quid communicabit olla ad lebetem, hic impinget, illa confringetur. Quid, inquit, conuenit cómunionem esse inter cacabum æneum & ollam testaceam. Cùm enim ea sese colliserint, nihil quidem inde mali patietur cacabus, sed olla confringetur. Significat ergo non conuenire vt cum potentiori societas ineatur, quòd à potentiori periculum esse possit socio infirmiori, non illi ab ipso. Extat ad idem significandum fabula Aesopica, coincidens cum hoc Sapientis loco, de duabus ollis, altera lutea, altera ærea: quarum vtramque cùm vis fluminis tulisset, luteæ collisionem metuenti respondit ærea, ne quid timeat, sese enim ne collidantur satis curaturam. Tum altera, seu me, inquit, tecum, seu te mecum flumen colliserit, cum meo vtrumque fiet periculo, quare certum est à te separari. Cuius morale & significationem sequentia hic optimè declarant.

4 *Diues iniustè egit, & fremet: pauper autem læsus tacebit.*

OStendit vnum modum quo olla à cacabo confringitur, hoc est, pauper à diuite læditur. Sæpe, inquit, contingit vt diues iniustè quippiam agat in pauperem, & insuper per iram indignè fremere & minari non obnutiat, duplici eum incommodo onerãs, lædendo scilicet & comminando. Quibus accedit & tertium, nempe quòd pauper læsus tacere cogitur, nec audet suam innocétiam defendere, aut alterius iniuriam ostendere, ne, si loquatur, iratum magis offendat, & ad nouam quam comminatur iniuriam inferendam prouocet. Græca quod est amplius, habent pro tacebit, προσδεηθήσεται, hoc est, orabit. Ita enim etiam sæpè accidit, vt pauperi etiam læso blandè loquédum sit & supplicandum, quo iratus diues placetur, & eius amicitia retineatur, aut ne noua iniuria inferatur, iuxta illud Prouerb. Pauper cum obsecrationibus loquitur, diues autem effabitur rigidè. Pro.18.

5 *Si largitus fuerit, assumet te: & si non habueris, derelinquet te.*

6 *Si habes, conuiuet tecum & euacuabit te, & ipse non dolebit super te.*

ALiud inconueniens hic commemorat, significans pauperiorem à ditiore non consecuturum, vti sperabat, vtilitatem, sed contrà potius diuitem præ auaritia & superbia (vt ferè diuites & auari sunt & superbi, omnia sibi deberi existimantes) suam ex socio quæsiturum commoditatem, eumque pauperioré redditurũ, quòd illius amicitia & muneribus & sumptuosis conuiuiis sit fouenda, & emenda. Si, inquit, largitus fueris munera assumet te in suam amicitiam: & si non habueris, non ipse tibi dabit, sed mox derelinquet te. Si habes, conuiuet tecum,

hoc

hoc est,conuiuabitur tecum, cogeris enim inuitâtus etiam reinuitare,sicque pauperiorem te reddet,nec ob id aliqua tui commiseratione tangetur, nec dolebit super te, etiamsi eius nomine pauperior redditus sis.

7 *Si necessarius illi fueris, supplantabit te, & subridens spem dabit narrans tibi bona, & dicet: Quid opus est tibi?*

SImile est cum præcedenti, nisi quòd ibi significatur diuitem à pauperiore quærere & munera & conuiuia, hic verò etiam eius operam & laborem, pro quo tamen nihil nisi verba & vanā spem daturus sit operam suam præstanti. Si,inquit,necessarius illi fueris,& opera tua indiguerit, supplantabit te,hoc est,decipiet te, bonis scilicet promissis & blando aspectu extorquens id à te in quo tua opera indiguerit. Subridens enim, vel,vt est Græcis, arridens tibi, spem dabit tibi narrando & promittendo bona quæ ab eo in mercedem expectes, & dicet: Quid opus est tibi?An aliqua re indiges? Nihil dubita,ego te nulla re egere sinam. Liberè dicas quo indigeas, ego paratus sum succurrere.quasi dicat;Sic quidem à te quod vult extorquebit, sed præter verba & vana promissa nihil reddet.Pro,supplantabit, Græcis est ἀποπλανήσει,hoc est,decipiet.Sed & aliàs,vt cap. 3. hoc verbum reddidit interpres per supplantare, accipiens illud pro decipere. Multi libri habent,narrans tibi omnia bona; sed,omnia, vt non est in Græcis, ita nec in multis scriptis,& obest sensui.

8 *Et confundet te in cibis suis donec exinaniat te bis & ter, & in nouissimo deridebit te.*

9 *Postea uidens derelinquet te, & caput suum mouebit ad te.*

SI,inquit, præter verba aliquid gratiæ & beneficij impartitus fuerit, id in conuiuiis situm erit, quibus quandoque te excipiet:at his ipsis cibis suis pudorem tibi adferet,ita vt ex pudore etiam tu vicissim illum splendidis conuiuiis cogaris excipere, donec sæpius facultates tuas euacuet & exhauriat,sic vt amplius sumptus ferre nō possis:sicque tādem deridebit te velut insipientem & stultum, quod te illi socium exhibere præsumpseris. Deinde etiam cernēs tuam inopiam derelinquet te, & tantùm abest vt condoleat aut succurrat, etiam caput suum mouebit contra te,vel deridendo te, vel renuendo petitioni ac precibus tuis acquiescere, qui prius omnia erat pollicitus. Pulchra certè narratio, ex communi vita desumpta,qua dum ob oculos ponit quod experientia sæpè vsuuenire testatur, efficaciter hortatur non temerè ditiorum amicitias ambiendas,nec honorem aut fructum ex illis expectandum, sed magis iniurias cum defensionis negatione,& depauperationem cum irrisione, & omnis præconceptæ spei frustratione.

10 *Humiliare Deo, & expecta manus eius. Attende ne seductus in stultitia humilieris.*

PRiorem partem Græca non habent, sicut nec Rabanus, posteriorem sic habēt: πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῇς τῇ διανοίᾳ, καὶ ταπεινωθῇς ἐν εὐφροσύνῃ σου,hoc est,attēde ne seducaris mente,& humilieris in lætitia tua. Interpres legit ἀφροσύνῃ,hoc est,stultitia, quomodo etiā quidam legendum putant. Pertinent autem hæc ad superiora. Quoniam enim ostendit eos qui se ditioribus coniungunt, sese illis cum magno detrimento suo debere demittere,nec aliud præter vanam spem ab eis recipere,monet Sapiēs vt ne sinant se speciosis eorū promissis, & præsumpta vana commodi consequendi persuasione decipi, ne per stultitiam illam suam qua stultè confisi sunt in ditioribus, & sperabant se magnos futuros,humilientur,deiiciantur,vilésque & abiecti fiant,humiliandum potius esse Deo, animósque nostros illi submittendos, vt illi placere & obedire studeamus, & expectanda manus potentiæ & benignitatis eius qui non deserit nec frustratur sperantes in se. Hoc ergo Sapiens hic vult insinuare quod apertius dicit Psalmista: Bonum est confidere in Domino quàm confidere in principibus. &:Beatus vir cuius est nomen Domini spes eius. Nolite cōfidere in principibus.&c. Psa. 117. Psa. 145.

11 *Noli esse humilis in sapientia tua, ne humiliatus in stultitia seducaris.*

HAnc sententiam etiam Græca non habent. Videri autem potest ab interprete addita ad declarationem superioris, vt nomen,sapientiæ,respondeat τῇ διανοίᾳ, hoc est,mente,sententia,vel intelligentia. Proinde hic potest reddi sensus huius versus conueniēs proposito. Noli in eo quod te sapienter eligere & instituere putas, vilis esse & nimis demissus,vt scilicet putes te prudenter facere eligendo ditiorum consortium, & ob id te illis nimis demittas & subiicias, ne sic humiliatus seducaris ab illis per stultitiam tuam. Hoc est, caue ne quam putas esse sapientiam,qua te demittendum putas ditioribus,seductus agnoscas esse stultitiam. Rabanus sententiam hanc sic intelligit: Noli in eo quod rectè sapis & intelligis, sic esse humilis animi, vt cedas contrarium docentibus,& non ausis,cum oportet, contradicentibus veritati resistere, ne sic humiliatus seducaris ab eis per eorum stultitiam, aut in eorum stultitiam. Nam per accusatiuum legit,In stultitiam; quomodo & scripta quædam habebant.

12 *Aduocatus à potentiore, discede: ex hoc enim magis te aduocabit.*

DIxit de consortio ditiorum, subiicit nunc de consortio magnatum ac principum, variis sententiis docens qua moderatione cum illis agendum sit. Sunt enim principum amicitiæ & familiaritates periculosæ, vt qui vitæ ac necis potestatem habeant, & leui nonnunquam de causa offendantur, ac fauorem mutent. Et tamen sunt qui eorum amicitias imprudenter ambiunt, quasi per eas honorem & vtilitatem magnam consecuti. Monet ergo imprimis,

mis, vt qui à potentiore aliquo vocatur vel ad mensam, vel ad familiaritatem, vel ad dignitatem, non mox accurrat, sed ab initio ex reuerentia personæ, & animi sui modestia renitatur, excusando se honestè, & agnoscêdo se indignum illius cógressu & colloquio. Si enim ille ex animo vocauit, tantùm abest vt offendatur & reiiciat quem vocauit, quin potius animaduertens & reuerentiam quæ illi exhibetur, & inuitati humilitatem principibus gratissimá, his delectatus, propterea magis aduocabit. Indicat ergo duplicê fructum ex honesta in initio recusatione, nempe quia per eam intelligitur an vocatio fiat ex animo, an potius honoris tantum causa, ac ad tentandum, & qui vocatur, gratior fit vocanti. Huius rei aliquale exemplum habemus in Dauide, qui à Saule vocatus ad nuptias suæ filiæ, honestè aliquamdiu recu-
1.Reg. 18. sauit, dicens: Quis ego sum, aut quæ est vita mea, aut cognatio patris mei in Israël, vt fiâ gener regis?

13 *Ne improbus sis, ne impingaris, & ne longè sis ab eo, ne eas in obliuionem.*

SEcundum præceptum, quo docet eam in accessu ad principes moderationem tenêdam, vt nec improbè aut importunè quis se ingerat eis, ne turpiter repellatur, nec aduocatus se omnino ab eis elonget, ne conceptus fauor pereat, qui quandoque vtilis esse possit & necessarius. Indicat ergo principum amicitias nec temerè ambiendas, nec aspernandas. Ne, inquit, improbus sis, ingerendo scilicet te ad eos antequam voceris, ne impingaris, hoc est, turpiter repellaris tâquam indignus, & tamen ne etiam longè sis ab eo qui iam aliquem erga te fauore concepit, ne venias apud eum in obliuionem, sicque omnem spem beneficij amittas. Rectè enim Alexander interrogatus quomodo quis côuersari debeat cum principibus, respondit, eos adeundos sicut ad ignem, vt neque valde quis vicinus sit ne comburatur, nequè longè sit ab eo ne frigeat.

14 *Ne retineas ex æquo loqui cum illo, nec credas multis uerbis illius.*
Ex multa enim loquela tentabit te, & subridens interrogabit te de absconditis tuis.

DIxit quæ moderatio seruanda ante congressum, nunc docet quæ in ipso colloquio seruanda sint, duo requirens. Primùm, vt ne quis persistat diu loqui cum principe tanquam cum pari, & ea cum libertate qua ipse loquitur, sed vt paucis quod dicendum est absoluat, ne vel nimia confidentia, vel nimia loquacitate displiceat. Secundo, vt ne illi facilè & firmiter credatur, etiâsi blandè loquatur, & multa promittat, quòd illa familiaris principum collocutio nonnunquam fiat ad explorandum animum hominis, & expiscandum secreta eius. Pro; non retineas ex æquo loqui; Græcis est μὴ ἔπεχε ἰσηγορεῖσθαι, hoc est, non dubites colloqui. Sed interpres legit, ἰσηγορεῖσθαι, vt sit ab ἴσος, æqualis. Quid sequatur principum collocutionem & eorum explorationem, deinde explicat, dicens:

15 *Immitis animus illius conseruabit uerba tua, & non parcet de malitia & de uinculis.*

QVi, inquit, blanditia verborum amicitiam simulauit, & animum tuum expiscatus est, is per sæuitiam animi sui tectam verborum blanditie, conseruabit in memoria sua verba tua quæ locutus es, reuelans ei tua secreta, & oportunum tempus nactus, non parcet te affligere etiam vsque ad incarcerationem & vincula, sine commiseratione tibi quamuis inferet afflictionem & vincula, qui prius aureos tibi videbatur promittere montes.

16 *Caue tibi, & attende diligenter auditui tuo, quoniam cum subuersione tua ambulas.*
17 *Audiens uerò uerba illa, quasi in somnis uide, & uigilabis.*

PErtinent hæc ad verba illa principum, de quibus prius dixit, ea scilicet quib⁹ multo sermone tentant hominem, & explorant eius secreta. Diligenter, inquit, attende his quæ audis ab eo, & caue tibi ne quid reticendum ei dicas, quoniam tu conuersaris cum eo non sine periculo vitæ tuæ, aut dâni alicuius temporalis. Itaque audiens verba illa quibus tua expiscatur secreta, diligenter attende & vide, & quemadmodum qui seriò de re aliqua cogitare & consultare volunt, in quiete nocturna circa eam attentissimè cogitant vigilando: ita & tu diligenter attende illis verbis, & vide quid respondeas, nec sis dormienti similis, sed vigila, & circumspectus sis. Hic sensus huius obscuræ vltimæ sententiæ maximè accedit Græcis, quæ habent: Audiens hæc, in somno tuo vigila. Nô ergo illud, quasi in somnis, iungendum est cum præcedentibus, vt intelligatur, verba illa audienda quasi in somnis, hoc est, parum ad ea attendêdum, & paruam fidem eis habendam, sicut quidam intelligunt, sed magis cum sequentibus. Nec habent multi libri; audiens verò verba illa; sed quidam, audiens verò illa, sine, verba: quidam, audiês verba illa, sine, verò, quomodo & Rabanus legit, qui etiam hanc partem iungit cum præcedenti, hoc modo: quoniam cum subuersione tua ambulas audiens verba illa: vt vna tantùm sit sententia. Quod & mihi satis placet.

18 *Omni uita tua dilige Deum, & inuoca eum in salute tua.*

REctè hanc superioribus subiecit sententiam, tanquam quæ rationem indicat, qua omnia pericula vitari possint. quasi dicat; Vt quæ dixi pericula, & alia effugere possis quæ varia in hac vita accidere possunt, tota vita tua dilige Deû, & insuper inuoca eum pro salute tua, & temporali & spirituali. Ita enim fiet, vt qui propè est omnibus se in veritate inuocantibus, te ab omni malo præseruet, qui diligentius se omnia in illo

in illorũ bonum conuertit. Beoe autem duo hæc coniungit, dilectionem scilicet Dei & inuocationem illius, quia nec vitæ innocentia sufficit vt quis tutus sit, nisi assidua oratione se homo muniat contra periculorum varietates, & improborum conatus: nec inuocare prodest, si desit timor & dilectio
Isa.1. Dei. Dicitur enim impiis: Cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam.

19 *Omne animal diligit simile sibi, sic & omnis homo proximum sibi.*

20 *Omnis caro ad similem sibi coniungitur, & omnis homo simili sibi sociabitur.*

PRosequitur quam cepit doctrinam, docens cũ quibus familiaris societas ineunda sit, & cum quibus non, hoc est, cum similibus in vita & fortuoa, non autem cum his qui dissimilis sunt vitæ aut fortunæ, vt pauperi non bene conueniat cum diuite, nec iusto cum peccatore. Id quo efficacius commonstret, adducit animalium exempla, quæ docent id maximè esse naturale, vt similia iungantur, non dissimilia. Omne, inquit, animal diligit animal sibi secundùm genus simile, ideóque iũgitur ei, & cõgregatur cum illo. Non enim monedula cum aquilino genere consociatur, sed cum suo genere: & vt dicitur, Aues concolores simul volant. &: Conueniunt pecudes, & iunctæ pabula carpunt. Ita ergo etiam conuenit vt quisque eis iungatur, & familiarius diligat, qui sibi sunt in vitæ genere & fortunæ conditione similiores. Vtitur hac ratiooe & Cicero libr. de amicitia: Si, inquit, hoc apparet in bestiis, vt requirant atque appetant ad quas se applicent animantes, idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine? Et in eodem libro: Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam vllam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima esse potest, morum studiorúmque distantia. Hæc ille. Illud enim veteribus celebratum in omni animantium genere vim habet, τὸ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φίλον, hoc est, Simile amicum simili: vel, Simile gaudet simili. Vnde est & illud: Similitodo mater amoris. Porro circa lectionem notandum est, legẽdum potius per præsens, coniungitur, vt habent quidam libri, quàm per futurum, coniungetur, cùm Græcis sit συνάγεται, Non est tamen legeodum per præsens, sociatur, sed sociabitur, com Græcè sit προσκολληθήσεται, adhærebit. Ex eo enim quod fit in animalibus, vult ostendere quid in hominibus fieri conueoiat. Quod autem in genere significauit, id iam in sequẽtibus expressius explicat, ostẽdens hæc eò pertinere vt dissuadeat societatem aut iusti cum peccatoribus, aut pauperis cum diuitibus.

21 *Si communicabit lupus agno aliquando? sic peccator iusto?*

22 *Quæ communicatio sancto homini ad canem? aut quæ pars bona diuiti ad pauperem?*

QVod ad lectionem attinet, quidam libri habent, sicut communicabit, quia sequitur, sic, Alij melius habent, Si communicabit. Et potest legi interrogatiuè, vt sit sensus: An aliquando lupus inibit societatem cum agno quẽ hostiliter persequitur: sic & peccator an aliquando solidam communionem habebit cùm iusto, cui tantopere contrarius est; Vel potest legi assertiuè, vt sit sensus. Si aliquando lupus societatem inibit cum agno, etiam videre licebit peccatorem communicare iusto. quasi dicat; sicut illud non fiet, ita nec istud. Aptè autem peccator lupo, ob suam rapacitatem & odium iostorum comparatur: iustus agno; ob suam innocentiam & vtilitatem quam de se mundo adfert. In altera senteotia quidam libri habent tantùm, pars, non; pars bona. Quidam etiam etsi pauci habebant, pax, atque hæc proculdubio est vera lectio, cùm Græcè sit εἰρήνη, hoc est, pax. In altera parte pro, sancto homini, Græcis est ὑαίνῃ. hoc est, hyænæ. Est autem hyæna animal ferum & crudele, de quo inter multa mira quæ de eo narrantur, scribit Plioius libro 8 cap. 30. maximè sermonem humanum inter pastorum stabula assimilare, noménque alicuius addiscere, quem euocatum foris laceret. Item vomitionem hominis imitari ad solicitandos canes quos inuadat. Præterea vmbræ eius contactu canes obmutescere. Non ergo mirum est Sapientem hic insinuare nullam esse communicationem & pacem, sed potius inimicitiã ioter hyænam & canem, atque his animalibus assimilare conditionẽ diuitis & pauperis: quòd sicut hyæna callidè opprimat canem, ita & diues pauperẽ, quem sæpe vel solo timore sui obmutescere facit. Mirum cur interpres verterit, sancto homini, quanquàm magis putem legendum, sancti. sic enim habebant multa scripta; Quæ cõmuoicatio sancti ad canem; vt videri possit interpretem legisse τοῦ ἁγίου vel ὑγιαλῃ pro ὑαίνῃ. Et potest iuxta hanc lectionem dictio, sancti, accipi pro re sanctificata, quæ rectè opponitur cani, quia canis immundissimum fuit animal secũdùm legem, vtpote nec findens vngulam, nec ruminans, cui nullo modò conuenit res sanctificata. vnde Dominus prohibet sanctum dari canibus. Et Isaiæ 66. canis opponitur sacrificiis, cùm dicitur: Qui mactat pecus, quasi qui excerebret canem. Vnde etiamsi legatur, sancto homini, rectè canis accipi potest pro animali in propria sua significatione, vt significetur hominem sanctũ nullam habere cõuenientiam cum cane, animali scilicet immundissimo, & à sacris adeo semoto, vt oec pretium eius offerri posset Deo, vt dicitur Deuter. 23. Communiter tamen canis hic accipitur metaphoricè pro peccatore immundo & prophaoo, quomodo & ibi: Non est bonom sumere panem filiorum, & mittere canibus; vt quod Mat.15. hic dicitur coueniat cum illo Pauli: Quæ 2.Cor.6 participatio iustitiæ ad iniquitatem? aut quæ societas luci ad tenebras? quæ conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?

23 Vena

23 *Venatio leonis onager in eremo, sic & pascua diuitum sunt pauperes.*

SIcut, inquit, leo venatur in deserto asinos syluestres, qui inferiores sunt viribus leonis: ita & diuites depascuntur pauperes, quia eorum bona diripiunt, eorúmque se pascunt laboribus, qui ipsorum violétiæ ne queunt resistere. Ostendit ergo bene hac sententia, non posse pacé esse inter diuitem & pauperem, quod & alia ratione rursum ostendit, cùm subiicit,

24 *Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic & execratio diuiti pauper.*

NOn potest ergo bene conuenire inter diuitem & pauperem, quia sic diues pauperem execratur, sicut superbus abominatur humilitatem. hoc est, dedignatur admodum vilis haberi & abiectus. Consequentia quidem sermonis exigere videbatur, vt diceret; execratio diuiti paupertas; maluit tamen dicere, pauper, quo significaret propter paupertatem, quam odit diues auarus, nó posse diuitem amare pauperem, & proinde non posse inter eos esse pacem & communicationem bonam.

25 *Diues commotus confirmatur ab amicis suis, humilis autem cùm ceciderit, expellitur & à notis.*

ALiquot sententiis sequentibus, collatione facta inter diuites & pauperes, ostendit iniquam esse eorum conditionem, & valde dissimilem, vt mirum non sit quod inter eos non cóueniat. Conditionis autem dissimilitudinem ostendit pulchrè, & in mutatione fortunæ, & in sermone vtriusque. Si, inquit, diues aliquo infortunio obrutus fuerit, & conquassatus, mox confirmatur consilio & auxilio ab amicis suis, quos facilè multos habet propter diuitias suas: si verò humilis, hoc est, pauper, (Græcè enim hic est πτωχὸς) ceciderit in aliquod infortunium, tantùm abest vt à notis & amicis erigatur, vt etiam ab eis relinquatur, imò & expellatur ab eorum cósortio, quòd metuát ne damnû aliquod pati cogantur propter eum. Vnde
Iob 9. Iob dicit: Noti mei quasi alieni recesserunt à me, dereliquerunt me proximi mei: & qui
Prou. 19 me nouerant, obliti sunt mei. Et in Prouerbiis: Fratres pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eis Legédum autem potius, expellitur, per præsens, quomodo multi libri habent & Rabanus, & non per futurum, expelletur, docent Græca, quæ habent κρούονται. Pulchrè auté diuiti tribuit esse commotum, pauperi cadere, quia diues ferè tantùm commouetur in sua infœlicitate. Nam antequam cadat mox confirmatur, pauper verò etiam cadit, & graue infortunium patitur, nemine ipsum confirmante.

26 *Diuiti decepto multi recuperatores, locutus est superba, & iustificauerunt illum.*

27 *Humilis deceptus est, insuper & arguitur: locutus est sensatè, & non est datus ei locus.*

INtelligi posset per diuitem deceptum & humilem deceptum, is qui per alicuius fraudem iniuria affectus est. nam & sic vera erit sententia. Diuiti enim sic decepto multi sunt qui recuperare student damnum illatum, at pauper ab alio deceptus etiam redarguitur, quòd se per ignauiã & stultitiam decipi permiserit, eiúsque deceptio nó tam decipienti quàm decepto imputatur. At Græcis consideratis, magis intelligédum est diuitem vel pauperem dici deceptum, qui errat, & per errorem peccat siue opere, siue sermone, admittendo scilicet aliquid opere quod malum est, aut asserendo quod falsum est. Græcis enim est verbum σφάλλω, quod errare significat, & offendere. Itaque sensus est; Cùm diues per erroré aliquid delinquit siue facto, siue verbo, multi sunt qui illû defendant & excusent, imo etiãsi loquatur aliqua per superbiam, multi sæpe sunt qui bene eum loqui prædicent, aut salté excusent. Contrà si humilis & abiectus quispiam aliqua in re erret, & per errorem peccet siue facto, siue verbo, non solùm non habet qui eius errori compatiantur, eúmque instruant in spiritu lenitatis, sed etiam durè de suo errore redarguitur: quòd si verò prudéter aliquid loquatur, nó est datus ei locus, hoc est, non admittitur nec recipitur eius sermo, & negatur ei audiétia. Contemnitur enim sermonis prudentia propter personæ inopiam. Quod inter cæteras huius sæculi vanitates miratur etiam Sapiens in Ecclesiaste: Quomodo, inquit, sapiétia pauperis est contépta, Eccle. 9.
& verba eius nó sunt audita? Simile est quod sequitur:

28 *Diues locutus est, & omnes tacuerunt, & verbum eius usque ad nubes perducent.*

29 *Pauper locutus est, & dicunt: Quis est hic? & si offenderit, subuertunt illum.*

DIxit prius de his quæ diuites malè loquuntur, nunc de his quæ videntur bene dicere, quibus significat duplicem honoré deferri, videlicet & quòd imprimis cum summo omnium silentio audiuntur, & quòd deinde oratione absoluta sermo illorû valde extollitur & laudatur. Contrà si pauper in aliqua cómunitate loqui incipiat, mox sermo eius ob personæ conditionem exploditur, & dicitur: Quis est hic? quasi dicat, Indignus est qui inter nos loquatur, & docentis personã assumat, quemadmodum de Christo dixerunt: Nónne hic est filius fabri, &c. Matt. 13
Et si in aliquo verbo offenderit, errauerit, & lapsus fuerit, mox hinc sumunt occasionem perdendi illum.

30 *Bona est substantia, cui non est peccatû in conscientia, & nequissima paupertas in ore impij.*

QVoniam Sapiens hactenus multa dixit de iniquitate diuitum, & misera conditione pauperum, ne ea culpa rerum esse videatur, & diuitiæ aut paupertas in malis numerentur ac damnentur, ostendit hoc loco nec malas esse diuinas, imo bonas, si diues sit bonus: nec bonam esse paupertatem, imo malã, si pauper sit impius: quia si impius sit, ore suo propter paupertaté multa mala cómitter, murmurando cótra Deum peterádo, & médacia multa proferédo, vt in plerísque pauperib9 experiétia accidere docet. Quidã apud Terentiû diuitias neq; in bonis neque in malis

in malis numerat, sed tales dicit esse, quales sunt illi qui illis vtuntur. Idem senserunt qui eas instrumenta nominarunt quibus ad virtutes aut ad vitia vti possunt homines. Spiritus sanctus eas, sicut & valetudinem & corporis vires, dicit esse dona Dei, maximè illis qui eis bene vtuntur, & sine peccato obtinent ac possidēt. Cæterum quod ad literam attinet, notandum relatiuum, cui, in priori parte posse referri vel ad substantiam, vt sit sensus: Bonæ sunt diuitiæ quibus non adest peccatum: vel ad hominem, vt sit sensus: Bonæ sunt opes illi homini cui non est peccatum. Illud autem, in consciētia, additum est nō malè ab interprete, vt intelligatur à conscientiæ dispositione pendere omnem externam fœlicitatem. In posteriori parte non est superlatiuus, nequissima, sed πονηρὰ, hoc est, praua est paupertas in ore impij, qui scilicet eam execratur, & propter eā blasphemat, aliáque mala committit.

21 *Cor hominis immutat faciem illius siue in bona, siue in mala.*

Legendum est, in bona & in mala; & non, in bono & in malo. quomodo quidam libri habent, cùm Græcis sit εἰς ἀγαθὰ, εἰς κακὰ. Rectè hæc sententia subiungitur præcedenti, & sequētibus præmittitur, quia hac ostenditur fœlicitatem hominis non subsistere in externarum rerum opulētia, nec earundem inopia fœlicitatem tolli, sed eandem cōsistere potissimùm in interiori cordis bona dispositione, adeo vt fœlix sit & diues qui bono corde præditus est, etiamsi rerum externarum copia destitutus sit: contrà sit infœlix & miser, qui corrupto & prauo est corde, etiamsi rerum externarum abūdantiam habeat, vt mox declarat in auaris, qui semper tristi sunt corde, nec sibi boni nec aliis. Cor, inquit, hominis pro sua diuersa dispositione immutat faciem illius siue ad bona siue ad mala, vt scilicet vel læta sit vel tristis, & vel benè se habeat vel malè. Quanquam enim vultus volui possit, variéque singi, tamē plerunque est iudex affecti animi, in quo expressa sunt signa iracundiæ, clementiæ, hilaritatis, & tristitiæ, item signa conscientiæ, ac timoris & verecundiæ. Sicut enim ex abundantia cordis os loquitur, & bonus homo de bono thesauro cordis profert bona, malus mala: ita pro varia dispositione cordis, varia est & vultus dispositio, imo & totius corporis. Spiritus enim tristis, inquit Sapiens, exiccat ossa: animus verò gaudens ætatem floridam facit. Duplici ergo ratione cor hominis immutat vultum eius, nēpe & quia affectio cordis latentis fere diffunditur in exteriorem vultum, vt talis sit vultus hominis quale est cor, & quia ex cordis dispositione pēdet bona vel mala hominis valetudo & sanitas, vel ægritudo.

Matt. 12

Prou. 17

22 *Vestigium cordis boni, & faciem bonam, difficilè inuenies, & cum labore.*

Græca sic habent; Vestigium cordis in bonis, est facies hilaris: & inuentio parabolarum, cogitatio cum labore; Quo declaratur quod dictum est, ex motu affectúque animi vultum quoque variè affici, in cōque extare expressa signa animi læti, rebúsque secundis fruentis, aut graui aliqua ac difficili cogitatione occupati. meditatio enim & intentio animi cum labore coniuncta ipso vultu significatur. Quædam scripta habebant, post faciem bonā, & inuentionem parabolarum; vt verisimile sit interpretem aliquid vertisse quod Græcis respondeat. Id quoniam nullum videbatur habere cōmodum sensum, reiectum est à multis, cùm posset hic esse sensus, quem nō dubito fuisse interpretis: Inuenies difficilè ac cū labore, vestigium cordis boni, hoc est, faciē bonam, & inuentionem parabolarū, hoc est, abscon ditarum sententiarum, quia vtrumque non nisi exercitio virtutis & studij obtinetur, hoc est, nec virtus, quæ sola solidè lætificat, nec sapientia sine labore paratur. Secundùm receptam lectionē, postquam dictum est cor hominis immutare faciem hominis, ita vt ex consequenti facies hominis sit vestigium, hoc est, indicium cordis siue boni, hoc est, læti & bene affecti, siue mali, subiicitur difficulter inueniri vestigium cordis boni, hoc est, faciem bonam, (videtur enim secūdum exponere primum, & coniunctionem, & expositiuè accipiēdam) aut quia eam rem non facilè quis in se assequitur, aut quia nec in aliis facilè inuenitur, quia pauci sunt & rari qui diu & constanter sunt læto corde & facie, cùm & iusti pauci sint qui omnia huius mundi mala fortiter perferāt, nec ob aliqua sua peccata non aliquando tristari debeant, & peccatores grauibus sæpe curis etiam in rerum abundātia torqueantur, sicut de auaris subiicitur. Deinde sunt etiam, qui etsi videantur bonam habere faciem, quæ cordis boni sit testimonium, re vera tamen non habent talem, vt quæ per fictionem siue fraudulentam, siue necessariam & vtilem, non respondeat cordi. Nam & Ioab subdolè exhibuit lætam faciem Abner & Amasæ. Et Hester roseo vultu colore persusa, gratis ac nitentibus oculis, tristem celabat animum, & nimio terrore contractum. Hest. 15.

Caput XIIII.

1 *Beatus uir qui non est lapsus uerbo ex ore suo, & non est stimulatus in tristitia delicti.*

Hoc caput optimè cohærens cū fine præcedentis capitis, ostendit quis verè fœlix & beatus dicendus sit, damnās sordes parsimoniæ, & liberalitatē ac studium benefaciendi tum sibi tum aliis commendans, cum sanctitate vitæ & religionis, ac sapientiæ studio. Prima hæc sententia sicut & sequens, indicat quis sit in quo inuenire licet vestigiū boni cordis, declarátque eam sententiam Bona est substantia cui non est peccatum in conscientia. Ostendit enim eum esse beatum non qui diuitiis terrenis abūdat, sed qui vitæ est integræ, quique nec verbo alios offendit, nec ipse in corde suo compungitur & stimulatur dolore admissi Eccl. 13

alicuius

alicuius peccati grauioris. Et videri potest cùm dicit; qui non est lapsus ore suo; respexisse ad id quod dixit, mala est paupertas in ore impij; cùm verò dicit, & non est stimulatus vel compunctus tristitia delicti; ad illud; cui non est peccatum in conscientia, vt sit sensus: Beatus ille vir, qui etiamsi sit pauper, non est tamen lapsus verbo vt murmurauerit contra Deum: & etiamsi sit diues, non tamen in conscientia pungitur dolore admissorum peccatorum, vt nec iudicet se iniquas possidere diuitias, nec se eis malè affici aut vti. Dupliciter autem quis pungitur dolore delicti, vel, vt habent Græca pluraliter, delictorum. Aut enim de peccato dolet ratione offensæ cótra Deum, ita vt peccatum odiat, Deóque se reconciliare studeat. De quali tristitia dicit Paulus, quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. Atque de hac peccati tristitia hic non loquitur Sapiens. Cùm enim nemo sit qui ab omni peccato liber est, nemo etiã ab hac tristitia liber esse potest, & proinde nemini ea conueniret fœlicitas quæ hic homini tribuitur. Nam non dolere de peccato admisso, ad ἀναλγησίαν, hoc est, indolentiam & insensibilitatem pertinet. Est tamen eo quisque fœlicior, &c. quo minus habet peccatorum de quibus ipsi delendum sit, vnde quidam libri apud Græcos pro λύπῃ, hoc est, tristitia, habent πλήθει, hoc est, multitudine peccatorum, vt significetur eum fœlicem qui saltem multitudine peccatorum non pungitur in animo. Aut dolet quis de peccato ratione pœna imminentis, sic tamen vt in peccato adhuc maneat propter superantem peccati amorem, aut ad diuinam misericordiam non respiciat, vt spe remissionis eorum erigatur, & tristitiam illam mitiget ac superet. Et de tali tristitia delicti hic potissimùm loquitur Sapiens, quæ scilicet destituta est solida spe remissionis peccatorũ, & mentem tantùm cruciat & pungit, quemadmodum contingit in auaris diuitibus subiungit, qui etsi iniustè obtineant bona, & se sentiant eis nimis affici, & ob id intra se metu iudicij diuini sæpe anguntur, non tamen curant immoderatum amorem diuitiarum deponere vt eis bene vtantur, miseram ob id animi carnificinam intra se patientes.

2 *Felix qui non habuit animi sui tristitiam, & non excidit à spe sua.*

INtelligitur ferè hæc sentẽtia de inordinata & immoderata animi tristitia, qua scilicet quis immoderatè dolet de dãno aliquo temporali, sic vt desperet, & excidat à spe sua in Deum, ita vt ea pars; non excidit à spe sua; explicet de quali tristitia sit sermo, ea scilicet qua cessat homo in Deum sperare, seque spe in illum erigere. At Græca alium postulant sensum. Habent enim, μακάριος ὃς οὐ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, beatus quem nó condemnat anima ipsius. Itaque lectio nostra accipienda est de tristitia animi sibi malè cóscij, quam qui non habet, ita vt cùm Pau 2. Cor. 1. dicere possit; Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ; is demum verè fœlix est. Iuxta hanc intelligentiam secunda pars; & non excidit à spe sua; continet effectum prioris partis. Qui enim nó habet animum sibi malè conscium, is non excidet à spe sua, sed in Deum spem suam collocabit, & bene de eo confidet, iuxta illud Ioan. 3 Si cor nostrũ non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quicquid petierimus, accipiemus ab eo. Quo loco pro, reprehenderit, idem est verbum quod hoc loco, καταγνῶσιν, hoc est, códemnauerit. ita vt idem his duobus locis significetur, spem scilicet bonam in Deum augeri ex conscientiæ bonæ testimonio, quam & superior sententia commendauit. Est autem animus sibi bene conscius, non solũ si vel nulla vel pauca se agnoscat admisisse peccata, sed etiam, si sentiat se de admissis ritè dolere, paratúmq; ad obseruationem mandatorũ Dei. Potest tamen etiam accipi posterior huius sententiæ pars, non vt effectum prioris partis includat, sed vt iuxta priorem intelligentiam explicet de quali tristitia sit sermo, hoc est, duobus modis hęc sententia explicari potest. Altero sic: Fœlix est qui nó habuit animi sibi malè conscij tristitiam, & ideo nó excidit à spe sua in Deum. Altero sic: Fœlix est qui nó sic tristatur animo, aut quem non sic suus condemnat animus vt excidat à spe sua in Deũ, hoc est, vt desinat sperare in Deũ. Nam, in Deum, additur Græcis. Vnde non est hic intelligendum illum excidere à spe sua, qui re sperata frustratur, sed qui sperare cessat, & spem abiicit.

3 *Viro cupido & tenaci, sine ratione est substantia, & homini liuido ad quid aurum?*

POstquam ostẽdit fœlicem illum esse qui quieta est conscientia, siue diues sit, siue pauper, & ob id spem suã in Deum reponit, rectè subiicit sermonem contra auaros, qui inquieto semper sunt animo, eorum infœlicitatem & miseriã pulchrè depingens, & ob oculos ponens. Pro; sine ratione est substantia Græcis est, οὐ καλὸς ὁ πλοῦτος, hoc est, non bonæ sunt diuitiæ, vel, non decẽt eum diuitiæ Quod autem non decet, id dicitur esse sine ratione. Quod tamen hic dicitur, sine ratione esse homini auaro substantiam, hoc est, opes, non est referendum ad prouidentiam diuinã, quasi illa sine ratione opes, auaro conferat, (nihil enim illa sine ratione facit, habetq; causas cur etiam auaris diuitias largiatur, nempe vt eis bene vtantur: aut si non bene vtantur, iustè puniantur) sed referendum est ad auarum, qui, si in se consideretur, sine ratione habet opes, quia frustra eas habet, eo quòd non vtatur eis ad quod datæ sunt. Idem intelligendum cùm subditur; & homini liuido ad quid aurum? Vbi per liuidum, intelligitur etiam auarus, qui vt in sequentibus dicitur, nec sibi fauet bona quæ possidet, nec aliis. Huic ad quid aurum; hoc est, huic aurum est inutile. Non enim vtitur eo vt oportet, imò nec vtitur, nec verè possidet: sed magis possidetur ab illo, aut etiam verè tam deest ei quod habet, quàm quod non habet. Pro, aurum, Græcis

est χρήματα, hoc est pecuniæ, quæ ab vsu sic Græcis dicuntur, sicut Latinis opes à iuuando. Bene ergo dicit; ad quid homini liuido χρήματα, hoc est, ea quæ ab vsu nomen accipiunt, cum eis nõ vtatur, sed apud se sine vsu & fructu asseruet?

4 *Qui aceruat ex animo suo iniustè, alijs congregat, & in bonis illius alius luxuriabitur.*

DIxit inutiliter opes esse auaris, hic verò amplius dicit, indicans iustissimam eorum pœnam, nempe quòd quæ summa cum molestia congregat sese defraudando, aliis, non sibi congregêt, qui non minus effusè ac deliciosè ea sunt cõsumpturi, quã illi parcè & anxiè cumularũt. Pro, ex animo suo; Græcis est, ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτ., hoc est, ab anima sua, significatúrq; auarum congregare defraudando animam suam & desideria eius. Itaq; & in nostra lectione intelligendus est aceruare ex animo suo, qui quæ colligit subtrahit animo suo & desiderio, quomodo Teutonicè dicimus: parcùm trahere ex ventre suo; hoc est, subtrahere ventri suo. Pro, luxuriabitur, est εὐφρανθήσεται, hoc est, delitiabuntur, vnde luxuriari hic est positum pro voluptuosè & sumptuosè viuere. Duo ergo mala includit sententia quæ auaris irrogatur. Primum, quòd quæ aceruat, non, vt putat, sibi congregat, sed aliis. Secundum, quod quæ sibi subtrahit anxiè parcendo, alij prodigè & iucundè consumpturi sunt.

5 *Qui sibi nequam est, cui alij bonus erit? & non iucundabitur in bonis suis.*

ET hic duo mala insinuat hominis auari, quem vocat sibi nequã & malum, quòd in proprias necessitates suis vti vel nesciat vel nolit. Hic enim nec facilè aliis benignus erit, communicando eis sua, & ipse voluptatem non percipiet vnquam ex bonis suis, sed vel diu in eis animo cruciabitur, vel subitò à Deo eis priuabitur. Etsi enim, vt prius dixit, aliis sua congregat, qui inde voluptatem percipiunt, non tamen aliis bonus est, quia vti subiungitur, præter voluntatem suam id fit, nec potest ea fauere ex bona voluntate aliis, qui sibi ea non fauet, cùm naturale sit vt sibi priùs quis bene velit quàm aliis.

6 *Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hoc est redditio malitiæ illius.*

MAgis adhuc exaggerat auaritiæ malũ, duo rursum mala ei tribuẽs. Primùm, quòd cùm auarus sibi inuideat, non fauendo sibi suorum bonorum debitum vsum, nihil est illo nequius. Quid enim peius est quã sibiipsi malè facere, & iniuriam inferre? Secundò, quòd hoc ipsum quod sibi inuideat & iniurius est, sit non solùm grandis culpa, sed & malitiæ & auaritiæ ipsius pœna, quam Deus iusto suo iudicio reddit ei. Quoniam enim bonis terrenis nimis est addictus, iustè Deus immoderatum illum & vilẽ amorem punit propria inuidentia, subtrahendo ei voluntatem honestè & vtiliter suis vtendi. Sicut contrà in Ecclesiaste 5. dicitur donum Dei, si cui Deus dedit diuitias, etiam tribuat potestatem vt comedat ex eis, & lætetur labore suo.

7 *Et si bene fecerit, ignoranter & non volens facit, & in nouissimo manifestabit malitiam suam.*

DIxerat auarum, cum non sit sibi bonus, nec alij cuiuis bonum fore, hic iam diluit quod obijci poterat, talem quandoque aliis benefacere. Si inquit, bene facere cum cuiquam contingat, facit id & imprudenter & non volens, quia nec bono fine facit, nec ex animo, sed ex timore & verecundia, & amaro cum animo: vnde etiam fit vt postea manifestet malitiam auaritię & inuidię suæ, verbo vel signo aliquo ostendens se non liberaliter ac lubenter fecisse. Tam potenter enim obsidet mentẽ eius auaritia, vt etiamsi ad tempus sub beneficij præstiti tegmine lateat, tamen vel tandem aliquo se modo prodat. Pulchrè de talium beneficiis dixit Isocrates ad Demonicum: τὰς χάριτας ἀχαρίστως χαρίζεσθαι, hoc est, gratias præstari sine gratia. Porro legendum potius per futurum, manifestabit, quàm per præsens, manifestat, ostendunt Græca, quæ habent φανερώσει, quamuis ad sensum parum faciat vtro modo legatur.

8 *Nequam est oculus liuidi, & auertens faciem, & despiciens animam suam.*

BEne notat naturam auari sub nomine inuidi, qui & apud Grecos à prauo aspectu dicitur βάσκανος, & apud Latinos inuidus, quòd alterum non lubenter videat, & apud Hebræos dicitur malus oculo. Huius ergo oculum corporalem dicit esse prauũ, quod & alienam miseriam non lubenter nec cum commiseratione videat, vnde auertit faciem suam à paupere ne cogatur ei subuenire, cui inuidet bona sua, & cùm in cõuiuiis suis aliquem videt de suis cibis liberaliter edere, auertit faciem suam, quòd pœna sit ei idipsum videre. Imo & despicit animam suam, quia nõ sinit eam sumere quæ desiderat, sed subtrahit ei necessaria, & pœna est ei videre quòd ipsemet sua consumat. Græcis tamen non est, animam suam, sed ψυχάς, hoc est, animas, miserorũ scilicet, quibus inuidet fruitionem suorum bonorum, vnde & apud nos intelligi potest despicere animam suã positum pro despicere & nõ moueri misericordia erga eum, quem tanquam animam suam deberet diligere, quiq; eiusdem animæ consors est, sicut apud Isaiã cap. 58. dicitur: Carnem tuam ne despexeris, pro eo quod est, proximum tuũ simili tecum carne constantem. Ostenditur ergo hac sententia, auarum, qđem suprà dixit sibiipsi inuidere, etiam inuidum esse erga alios, quibus non fauet sua, nouaq; ratione eum non solum non lubenter videre aliorum fœlicitatem, sed nec infœlicitatem, quòd ea extorqueat miserationem & subuentionem. Ex hac explicatione patet, quæ hic de oculo liuidi dicuntur, non de oculo interiori esse intelligenda, quomodo multi intelligunt, sed exteriori & corpora

porali. Quòd si totus hic locus conferatur cum his quæ dicuntur in fine capitis 30. & principio cap. 31. omnia rectius vtrobique intelligentur.

9 *Insatiabilis oculus cupidi in parte iniquitatis. non satiabitur donec consumat arefaciens animā suam.*

GRæca breuius & clarius sic: Auari oculus non impletur parte, (hoc est, nulla expletur portione) & iniustitia mali arefacit animam suam. Notatur aliud malum in oculo auari, idque duplex. Primùm quòd oculus eius sit insatiabilis, quia scilicet quicquid videt, idipsum cócupiscit, nec tamen, quantumuis multis obtentis, cessat à cócupiscendo. Concupiscere auté oculo tribuitur, quia per oculum concupiscentia homini ingeneratur, vnde D. Ioannes auaritiam vocat concupiscentiam oculorum. Alterum est, quòd insatiabilitas hæc consumat tandem animam propriam, arefaciendo & exiccando. Mira hæc voracitas, quæ non solùm non satiat, nec nutrit, aut pinguefacit, sed consumit & exiccat animam hominis, quia scilicet anxiis curis, ac cupiditate inexplebili & animam hominis tabescere facit. ita vt spiritali gratiæ & sapiétiæ humore destituatur, & corpus extenuat, suisque humoribus priuat, vt ante tempus vita abbreuietur, & abrumpatur. Non enim solùm dicitur consumere & arefacere animà hominis propter seipsam, sed etiam & multò magis propter corpus, cuius passiones sæpè etiam animæ tribuuntur propter vnionem. Ob has auari conditiones rectè auarus hydropico comparatur, qui bibendo sitim nó extinguit, sed auget, donec tandem nimiis humoribus cor obruatur vnde sub huius typo dictum est de auaro: Quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ. Illud, in parte iniquitatis, quod vel præcedentibus, vel melius sequentibus coniungi potest, rectè exponitur, vt sit sensus: In nulla parte vel portione, quá iniquitas eius appetit, auarum saturandum, quomodo & Dionysius exponit.

10 *Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane, indigens & in tristitia erit super mensam suam.*

GRæcis breuius est & elegantius, ὀφθαλμὸς πονηρὸς φθονερὸς ἐπ' ἄρτῳ, καὶ ἐλλιπὴς ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, hoc est, oculus malus, inuidus in pane, & indigus est super mensa sua. Et Rabanus tantùm habet, & indigens erit super mensam suã; nec habet, in tristitia, sicut nec codex Bessarionis, nisi in margine alia manu additum. Videtur ex diuersa lectione vtrunq; coniunctum, indigens, & in tristitia. Nam ἐλλιπὴς, indigum significat. ἐν λύπῃ vel ἐλλυπὴς, in tristitia vel tristem. Vtut est, cóstat illud, indigens, non iungédum cum, satiabitur pane, sed cum sequentibus, vt sit ordo; erit indigés & in tristitia super mésam suam. Et est sensus: Oculus malus, de quo iam dixi, vt est oculus inuidi & auari, ad mala vergit, quia & concupiscit atq; habere studet aliena, & sua sibi, aliisq;, contra æquitatem subtrahit, studens ea semper accruare & coaceruare, adeóq; etiam sibi malus est, vt nec pane satietur inter edendum, etiam necessarium sibi cibum & panem, qui tantùm ad esum datus est, sibi subtrahés, nec famelico suo ventri satisfaciens vt minus consumat: itaque in mensa sua, in qua cum lætitia cordis cibum sumere deberet quãtùm satis est naturæ, erit & indigens, tũ quia parcè nimis mensuram instruit, tum quia semipleno ventre illinc surgit, & in tristitia, quia dolet à se aut ab aliis tantum consumi quantum consumitur. Oculo autem tribuitur non satiari pane, esse indigũ & in tristitia, quia per concupiscentiam & inuidiam ex aspectu oculorum excitatem hæc sunt in auaro.

11 *Fili si habes, benefac tecum, & Deo dignas oblationes offer.*

POstquam pulchrè descripsit & ostendit, quomodo auari bonis suis non vtantur, monet contrà quomodo qui timet Deũ eis vti debeat, duo hoc versu requirens quæ ad rectum diuitiarum vsum pertinent, nempe fruitionem, & gratiarum actioné. Primùm ergo monet, vt ad sustentãdam recreãdámque hanc vitã fruamur his bonis quæ supperunt, quia ad hoc primùm à Deo dantur. Deinde vt per oblationes & sacrificia Deũ omnium authorem & largitoré recognoscamus, qui, vt habet Paulus, præstat nobis omnia abundè ad fruẽdum. Monet autem Deo dignas oblationes offerri, hoc est, vt de melioribus bonis fiãt oblationes, nec nimis parcè. In vtroque homines maximè auari Dei beneficijs abutuntur, nam & maligni in seipsos sunt, & in Deũ ingrati. Qui etsi nullius egeat, vult tamen oblationibus nos testari gratitudinem, & suo nomine ministros suos sacerdotes de concessis bonis sustentari. Id sicut in veteri lege præstandum erat secundùm præscriptũ Moysis, ita in noua lege secundum præscriptum Christi, qui ex creatura qua nutrimur docuit nos nouam Deo oblationem offerre, ne, vt habet Ireneus, & ipsi infructuosi essemus & ingrati. Ité secũdum præscriptũ ecclesiæ, ex decimis & alijs prouẽtibus ministri ecclesiæ, Dei nomine alendi sunt & sustentandi.

12 *Memor esto quoniam mors non tardat & testamentum inferorum quod demonstratum est ibi. Testamentum enim huius mundi, morte morietur.*

VVlt nos memores esse, mortem nobis & certò imminere, & opinione citius adfuturam, vt horum cósideratione nec nimis amemus hęc terrena, nec eorum vsum, quem suprà requisiuit, in longinquum tempus differamus: quemadmodum faciũt auari, qui quasi semper victuri, aut loginquam vitam sibi promittétes, partis & datis à Deo liberè vti non audent. Mortis quidem meditatio impijs plerisq; causa est vt huius mundi bonis abutantur, dicántq;: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Verũ rursum quibusdam vt huius mundi bonis non vt oportet vtantur, causa est quòd mortis & certitudinem, & incertam vicinitatem præ oculis non habeant, quemadmodum auaris contingit. Proinde rectè Sapiens, mortis per

quam omnia hic relinquenda sunt conside-ratione, prouocat ad honestum bonorũ tem poralium vsum, vt & quamdiu licet eis vti, aliquem ex eis laborum nostrorum hic percipiamus fructum, & bene eis in Dei honorem ac pauperũ subleuamen vtendo, nobis præparemus. mercedẽ, quã post hanc vitam percipiamus Hoc est enim ad quod spectat potissimùm totus liber Ecclesiastes, in quo inter cætera dicitur: Cognoui quòd nõ esset melius nisi lætari, & facere bene in vita sua. Omnis enim homo qui manducat & bibit, & videt bonũ de labore suo, hoc donũ Dei est. Cæterùm quod ad lectionem attinet, notandum quòd quamuis multi libri habeant, testamentum inferorum, quia vel quoniam demonstratum est tibi; plures tamen scripti & antiquiores habent; quod demonstratum est tibi; quomodo est apud Rabanũ, & Dionysium, qui dictionem, quod, accipit relatiuè, vt repetatur, non tardabit, & sit sensus; Mors non tardat, & testamẽtum inferorum, quod est tibi demonstratum, non tardat. Si autem legatur, quia vel quoniam, vel quòd, coniunctio, repetendum est illud, memor esto, vt sit sensus: Memor esto, quoniam, pro quòd, mors non tardat. & memor esto, quia vel quòd testamentũ inferorum demonstratum est tibi. Vocat autem testamentum inferorũ, dispositionem de morte ab omnibus subeunda, quæ mors in veteris Testamenti libris sæpè nomine inferni comprehenditur, quòd illo tempore omnibus deorsum descendendum esset, cœlo necdum aperto per mortem Christi. Hoc inferorũ testamen tum satis demõstratum est vnicuique in scri pturis in exordio mundi, sicut mox subijcitur, & in quotidiana experiẽtia. Vnde & Paulus de eo dicit: Statutum est omnibus hominibus semel mori. Notandum tamen Græca habere negatiuè; Et testamentũ inferni non demonstratũ est tibi. Iuxta quam lectionem per testamentum inferni, intelligitur præfinitum & certò apud Deum constitutũ tempus mortis. Cùm enim, vt dicit Iob, Deus cõstituerit vnicuique certos vitæ dies qui præteriri non poterunt, voluit tamen tẽpus mortis omnibus secundum communẽ regulam esse Incognitum. Interpres videri potest negationem illam interrogatiuè accepisse, vt sensus fuerit, num testamentum inferni tibi demonstratum est? Sic enim æquiualet affirmationi. Ideóq; & subiecit hoc loco, ad declarandum quod sit illud testamentum omnibus demonstratum; Testamentum enim buius mũdi morte morietur. Quæ pars Græcis non est boc loco, sed postea, post illud; Omnis caro sicut fœnũ veterascet, vbi Græca habent, ἡ τ̃ διαθήκη ἡ ἀπ' αἰῶνος θανάτῳ ἀποθανῇ, hoc est, testamẽtum enim quod est à sæculo, morte morieris vel morietur. Alluditur enim ad id quod in exordio mundi constitutum fuit Adæ pro se & tota sua posteritate. Quacunq; die comederis ex eo, morte morieris. Proinde cauẽdum ne in nostra lectione, testamẽtum, intelligatur esse suppositum verbi, morietur, quasi sensus sit: testatum huius mundi, boc est, mundana hæreditas ab vno derelicta alteri, morte morietur, hoc est, per mortẽ deficiet, vt alicui perperam intelligunt. Verus enim sensus est: Testamentũ & dispositio, quæ pertinet ad mũdum hunc inferiorẽ, & omnia quæ in eo sub sole viuunt, est hæc, Morte morietur omnis scilicet homo, vel etiã omnis caro. Cæterùm illud etiam, etsi minutum sit, notandum, potius legendum esse per futurum, tardabit, vt etiam multa scripta habent, quàm tardat, cùm Græcis sit χρονιεῖ, non χρονίζει.

11 *Ante mortem benefac amico tuo, & secundum vires tuas exporrigens da pauperi.*

INdicat tertium diuitiarũ vsum, vt scilicet non in nos eas tantùm expendamus, & in sacrificia, aut ministrorum Dei necessitates, sed etiã eis & amicis benefaciamus, & iuuemus pauperes. Bene autem notãdum, quòd ante mortem monet benefacere, quia post mortem non potest quis de suis alteri benefacere, quãdo iam amplius eius non sunt. vnde vulgaris versus monet: Da tua dum tua sunt, post mortem tũc tua non sunt. Non tamen ideo testamẽtariæ legationes, modò legitimæ sint, & non in fraudem legitimorum hæredum fiant, sunt reprehẽdendæ, quia illæ non valent nisi propter dispositionẽ ante mortem. Huiusmodi sanè dispositiones aliquot locis commendat D. Chrysostomus, vt hom. 18. in epistolam ad Rom. Licet, inquit, vt & ab ipso testamento commenderis, etsi nõ quemadmodum si dum viuis bene ageres, licet tamen. Quo pacto? Si Christum in ipso cum hæredibus tuis conscripseris, partemq; illi totius sortis tradideris. Nó pauisti Christũ cùm viueres? Si tamẽ abiturus hinc quando iam non amplius eorũ quæ possidebas vsum ac potestatẽ habes, tua illi contribueris, nõ erit, queãdmodum benignus est, curiosus aut difficilis erga te, &c. Notãdum item quòd dicat: secundũ vires tuas, significans nec parcè dandũ, nec ita vt deficiamus & egeamus. Dicit enim Paulus: Si voluntas prompta est, secundum id quod habet accepta est, non secundùm id quod non habet. Non enim vt aliis sit remissio, vobis autẽ inopia, &c. Dũ dicit, exporrigens, significat lubenter dandũ, extẽdendo scilicet manũ ad pauperẽ, iuxta illud: Palmas suas extẽdit ad pauperem. Pauperis tamẽ hic non fit mẽtio apud Græcos, qui tantũ habent, da illi, nẽpe amico. Sed amicus cuiq; debet esse pauper, maximè & Dei & Christi nomine, qui illum cõmuniter creauit & redemit. Tria ergo petit hæc sententia in benefaciendo amicis, vt scilicet ante mortem fiat, vt non parcè, & vt non illubenter & inuoluntariè.

14 *Non defrauderis à die bono, & particula boni doni non te prætereat.*

QVidã legũt, bonæ diei, vel boni diei, sed plures scripti codices habebant, boni doni, & ea lectio magis accedit Græcis, quæ habent, μερὶς ἐπιθυμίας ἀγαθῆς, boc est, pars vel portio boni desiderij. Expressius prosequitur quod dixit: Benefac tecum. Cùm, inquit, dies bona, hoc est, tẽpus fœlix & prosperum tibi contigit, non finas te fraudari fœlicitate oblata, sed vtere, da moderatè, lætoq; animo,

&

& cùm gratiarum actione, & particula boni doni, hoc est, portio illa beneficij quam tibi Deus partitus est, non te prætereat sine vsu eius, non sinas eam tibi otiosam esse, vt ex ea fructũ & permissam tibi à Deo voluptatem non percipias. Dicunt quidem etiam impij apud Sapientem similiter: Venite, fruamur bonis quæ sunt, & vtamur creatura tãquam in iuuentute celeriter: Vino pretioso & vnguẽto nós impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Sed illi hoc dicũt, ad prodigalitatẽ & luxum prouocantes sine Dei timore. Ista verò admonitio est contra auaritiam, qua fit vt plerique donis sibi à Deo concessis, non, vt decet, honestè & cum lætitia vtantur. Altiori verò sensu monet, vt tempus gratiæ, & materiam benefaciendi aliis hic iam adepti nõ sinamus illa sine fructu bonorum operum præterire. Sed prior sensus magis conuenit sequentibus. (Sapiē. 2.)

15 *Nonne alijs relinques dolores & labores tuos in diuisione sortis.*

QVamuis ea pars, in diuisione sortis, ferè coniungatur sequentibus, tamen ex originalibus patet magis præcedentibus iungendam esse, quæ habent, εἰς διαίρεσιν κλήρου, hoc est, ad diuisionem sortis vel hæreditatis, relinques labores tuos & dolores, hoc est, bona tua, pro quibus laborasti, & anxiis curis & doloribus te macerasti, relinques hæredibus tuis vt ea inter se diuidant. Monet ergo vel hac ratione bonis à Deo concessis cum gaudio vtendum, quamdiu licet, quòd ea aliis sint relinquẽda, cùm ipsi inter se hæreditatem relictam diuident.

16 *Da & accipe, & iustifica animam tuam: ante obitum tuum operare iustitiam, quoniam nõ est apud inferos inuenire cibum.*

QVod dicitur; Da & accipe; variè accipi potest. Nam & potest esse sensus: Da aliis quod ipsorum est, & accipe ab aliis quod tuum est, &c: Da pauperi eleemosynam, & accipe à Deo beneficentiæ tuæ meritũ, & hic & in futura vita. Verùm attentis præcedẽtibus & sequẽtibus, magis significari videtur, vt & bona quæ Deus largitus est, aliis impartiamur quibus oportet, & eadem etiam accipiamus à Deo eis ad nostras necessitates liberè vtendo, & fructum ex eis accipiẽdo, vt sit quasi diceret: Communica & vtere. Nam qui non vtuntur, nõ accipiunt a Deo, quia nõ magis habent quod habent, quã quod nõ habent. Sũt autẽ qui accipiunt quidem, sed non dant, vt qui in suos tantùm vsus sua cõsumunt. Sunt & qui nec dant, nec accipiũt, vt auari. Monet ergo vnũquẽq; vt & det & accipiat, sicq; iustificet animã, suam vel, vt habẽt Græca, sanctificet, hoc est, purã sanctãmq; custodiat: quod fit, dum non sinit animam suam immoderato diuitiarũ amore ita pollui & inquinari, vt nec ipse eis fruatur, nec aliis frui concedat, quod magnæ est iniustitiæ & in se & in alios. Ideóq; & Paulus duplicem hunc bonorũ temporalium vsum & fructum indicat, cùm in diuitum admonitione Deum dicit omnia dare abundè ad fruendum, & communicationẽ exigit. Quod sequitur; Ante obitũ tuũ operare iustitiam; (Tim. 6.) Græca non habent, sed additum est cõmentarij vice ad explicationem illius; Iustifica animã tuam. Proinde rectè intelligitur; Ante obitũ tuũ ex bonis tuis operare iustitiam, & tibi & aliis largiendo quod iustum est. Aut nomen iustitiæ accipitur pro liberalitate & eleemosyna, quomodo & ibi: Attendite ne iustitiam vestram facietis coram hominibus. Pro eo quod sequitur; Quoniã non est apud inferos inuenire cibum; Græca habent: quoniã non est in inferno quærere cibũ, hoc est, post mortem, cum translatus eris in statum mortuorum (hic enim nomine inferni sæpè designatur in scripturis veteris testamẽti, vt dictum est) nec poteris quærere, nec erit cur requiras cibum istum & alimentum, quod iam ex bonis tuis percipere potes. Ita & nostra lectio accipienda; non est apud inferos inuenire cibum; hoc est, etiamsi quis vellet ibi petere frui his bonis, non posset ei contingere, non posset inuenire cibum istum quo ibi aleretur. Significat ergo iam his bonis vtendum, dando & accipiendo, quia postea eis vti non licebit, nec necesse erit, neo quicquam ex eis nobiscũ efferre possumus. Idem significat Ecclesiastes, etiam monens ad vsum bonorum à Deo cõcessorum, cùm dicit mortuos nõ habere partem in hoc sæculo, & in opere quod sub sole geritur. Et subiicit: Quodcunque facere potest manus tua, instanter operare, quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec sciẽtia erunt apud inferos, quò tu properas. Itaque extra propositum authoris quidam hunc locum sic interpretantur, vt significetur post mortem non esse bonorũ operum, & meritorum colligendorum, quibus se homo tunc reficiat & pascat, & ideo ante mortẽ operandã iustitiam. Quanquam enim is intellectus verus sit, est tamen extra intentionem Sapientis, qui hãc causam non adducit in illius cõprobationẽ; Ante mortem operare iustitiam; quia hoc nõ est Græcis, sed in illius; Da & accipe. Magis hoc loco abutuntur qui eum assumunt in confutationem doctrinæ de purgatorio, quasi mortuis prodesse non possint quæ hic pro eis fiunt, vt inde reficiantur & pascãtur. Nam si quis verba vrgere volet, falsum est quod apud inferos non est inuenire cibum. Reficiebãtur enim in inferno patriarchæ & iusti veteris testamenti & cõscientiæ suæ testimonio, & spe aduentus Christi. Inueniunt & impij ibi cibum, quẽ pro meritis operum suorũ ibi edere coguntur. Et iusti inueniunt iam post mortem cibum in regno cœlesti. (Eccle. 9.)

17 *Omnis caro sicut fœnum veterascit, & sicut folium fructificans in arbore viridi alia generantur, & alia deiiciuntur.*

18 *Sic generatio carnis & sanguinis, alia finitur, & alia nascitur.*

OCcasione mortis, cuius iam fecit mentionem, infert doctrinam de moriendi necessitate, pulchris ad hoc vtẽs similitudinibus. Pro fœnum, tamen Græcis est ἱμάτιον, hoc est, vestimentũ. Alluditur enim ad illud Psal. 101. Et omnes sicut vestimentum veterascẽt. Veterascere enim magis cõuenit vesti quã fœno: Noster imitatus est illud Isa. 40.

Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius ſicut flos agri,&c. Legendum eſt autem potius, veteraſcit, quomodo quædam ſcripta habebant, quàm per futurum, veteraſcet, quomodo plures habent. Eſt enim Græcis παλαιοῦται. Et eſt ſenſus, omnis caro, hoc eſt, omne animal vel omnis homo, veteraſcit aſſiduè, & ad interitum tendit, ſicut veſtimentum vel fœnū, hoc eſt, gramen viride. Quem admodum enim hæc non diu perſiſtunt in ſua pulchritudine & nouitate, ſed aſſiduè & facilè mutātur: ita & homo nunquam in eodem ſtatu permanet, nunc viret, floret, & nouus eſt: mox areſcit, & ad interitum declinat. Hic iam Græcis additur, vt dictū eſt; Teſtamētum enim quod eſt à ſeculo (ſupple, ſic ſe habet) morte morieris; Sicq; duobus membris abſoluitur ſentētia, & deinde noua ſubiicitur; Vt folium germinans in arbore, hæc quidem deiiciūtur, alia verò naſcuntur, &c. Itaque & apud nos quod dicitur, & ſicut folium fructificans in arbore viridi; coniungi debet cum ſequētibus, vt ſit ſenſus: Alia folia generantur, & alia folia deiiciūtur. Dicendū quidē erat, ſicut folia in arbore alia generantur, vel ſicut foliorū in arbore alia generantur: ſed, vt & alibi, ſermonis hic non eſt accurata ratio habita, quod cauſam præbuit multis hunc locum non bene intelligendi. Pulchrè ergo cōparat inſtabilitatem hominum folijs arborum, quòd etſi illa in arbore ſub tempore fructificent, hoc eſt, vireſcāt & germinent, tamen mox deiiciantur, & in locum illorum alia ſuo tēpore ex arbore enaſcantur. Sic enim & generatio carnis & ſanguinis, hoc eſt, hominum ſe habet, quia ſem per quibuſdā decedentibus, ex eodem trunco, hoc eſt, ex humana natura alij generantur. Pulchra ſane ſimilitudo, qua vanitas vitę noſtræ, & breuitas, & ſimul naturæ humanæ continuitas aptè ob oculos ponitur.

19 *Omne opus corruptibile in fine deficiet, & qui illud operatur, ibit cum illo.*

20 *Et omne opus electum iuſtificabitur, & qui operatur illud, honorabitur in illo.*

SEcundam hanc ſententiam Græca nulla nunc habent, & videri poteſt ab aliquo addita, vt eſſet contraria quæ præcedenti reſpōderet, quæ tamen prior ſententia non videtur potiſſimū dicta de operationibus humanis malis, ſicut poſterior loquitur de operationibus bonis, ſed de hominū operibus, quæ ipſi in mundo parant & conſtruunt, diuitias ſibi parātes domus & palatia conſtruentes, & id genus opera ſua arte & induſtria facientes. Poſtquā enim dixit, homines omnes corruptioni eſſe obnoxios, ſubiicit & de operibus quæ filij hominum hic ſummis cum laboribus conſtruunt: quæ omnia cùm ſint corruptibilia, & in ſeipſis putreſcētia, quantumuis ad tempus florere videantur, tamen tādem defectura aſſerit cum ſuis authoribus, vt indicet illis rebus animū non addicēdum, nec nimis eis inhærēdum, quia mundus tranſit, & concupiſcentia eius cum omnibus amatoribus ſuis. Quia tamen ſententia eſt generalis, ſub operibus corruptibilibus etiam rectè hic intelliguntur malæ hominum operationes, quæ vt verè ſunt putridæ & corruptæ, ita ſimul cum eorum operatoribus ſine fructu aliquo bono aliquando peribunt. Sicut contra opus electū & bonū, iuſtū eſſe declarabitur ſuo tēpore, & qui illud operatur, honorabitur aliquādo à Deo per illud remuneratione æterna. Qui enim, inquit Paulus, ſeminat in carne, de carne & metet corruptionem: Et qui ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu & metet vitam æternam. Et qui ſuperędificauerit lignum, fœnum, ſtipulam, opus eius ardebit, & detrimentum accipiet. Qui autem ſuperędificauerit aurum, argentum, lapides pretioſos, opus eius manebit, & ipſe mercedem accipiet. Galat. 6. 1.Cor. 3.

21 *Beatus vir, qui in ſapientia morabitur, & in iuſtitia meditabitur, & in ſenſu ſuo cogitabit circumſpectionem Dei.*

NOuū hic incipit argumentū, quo commendatur nobis ſtudiū amórq; ſapientiæ cū inſinuatione fructuum eius, quod & in ſequenti capite cōtinuatur. Rectè autem ſuperioribus hæc doctrina ſubiūgitur, quod non niſi per ſapiētiæ ſtudium ea beatitudo obtineatur, quā ſupra dixit conſiſtere in integritate vitæ: & per ſolam ſapientiam fiat vt quis diuitias nec admodum quærat, & ſi adſint, bene vtatur, habita mox ſecuturæ mortis ratione. Habent autē Græca hanc ſententiam breuius ſic: Beatus vir qui in ſapientia meditabitur bona, & qui in intelligentia ſua diſſeret bona. Quo ſignificatur, beatū eum eſſe, qui & prius in ſapientia meditatur, & deinde intelligentiam atque prudentiam per meditationē aſſecutus ad aliorū inſtructionem proloquitur bona. Interpres de ſuo adiecit, & in iuſtitia meditabitur, ad inſinuādum quòd vera ſapientiæ meditatio, ſit meditatio iuſtitiæ, quæ à ſapientia vera non ſeparatur. Patet autem ex græcis non eſſe legendum, in ſapientia ſua, & in iuſtitia ſua, vt multi libri habēt, ſed ſine pronomine, in ſapientia & in iuſtitia, vt & Dionyſius legit: legendum tamen eſſe cum pronomine, & in ſenſu ſuo quomodo etiam quidam libri habent. Et eſt ſenſus noſtræ lectionis: Beatus ille vir qui per aſſiduam cogitationem morabitur in ſapientia, meditando ſcilicet ſemper in ea & de ea, hoc eſt, qui in iuſtitia vel de iuſtitia & ſcienda & adimplenda meditabitur, quiq; per huiuſmodi meditationem aſſecutus intelligentiam & prudentiam, per hanc ſuam prudentiam cogitabit, quomodo Deus omnia circumſpectè inſtituerit gerat & gubernet, nihil temerè agens, nihil quod prouidendū eſt prætermittens, æquiſſima præcipiēs, propter quod & in omnibus ſe diuinæ prouidentiæ & voluntati ſubmittet. Cogitabit item quomodo Deus omnia perluſtret ac videat ex omni parte, vt ob id in oculis eius ſemper in timore cōuerſetur, cuius oculis omnia ſunt nuda & aperta, iuxta illud Ieremiæ: Cuius oculi aperti ſunt ſuper omnes filios Adam, vt reddat vnicuique iuxta vias ſuas.

22 *Qui excogitat vias illius in corde suo, & in absconsis suis intelligens.*

23 *Vadens post illam quasi inuestigator, & in viis illius consistens.*

EXplicat in sequentibus præcedenté sententiam, declarãs primò quis meditetur in sapiétia, & deinde quomodo talis sit beatus. Vt meditantem in sapientia exprimat, pulcherrimis vtitur allegoriis, similitudine primùm desumpta ab aliquo qui inuenire quempiã sapientem magni nominis volens, in abscódito & multis incognito loco habitantem, prius disquirit de viis domus illius, quibus inuentis ingreditur eas, inuestigãdo diligenter domũ illius & mansionem, quousque tandem inueniat eam. Quam vbi repererit, delectat eum, quantum licet, intra domum prospicere, vt sapiétem illum quem quærit videat, & eundem ibi docentem vel in ianuis audire. Quæ cùm admodum ei placeant, nó statuit ab ea domo discedere, sed iuxta eã domũ sibi fixã erigere mãsionem, consecuturus propterea & multa bona, & à multis malis protegendus. Primùm ergo dicit, meditantem in sapientia excogitare, hoc est, considerare in corde suo, vias sapientiæ, hoc est, rationes illas quas sapiétia sectatur, siue in operibus suis quæ facit, siue in præceptis suis quæ homini præscribit, vt his viis obseruatis ad sapientiæ pleniorem cognitionem perueniat. De quibus viis dum cogitat, easque pressè considerat, incipit intelligere abscondita eius, & mysteria quædam non omnibus obuia, incipit intelligere quã magna & abstrusa sapientia lateat in operibus & verbis illius. Tum maiore sapientiæ amore raptus, sequitur eam instar inuestigatoris alicuius, semper persistens in viis eius, ambulando in eis, & eas semper ob oculos habendo, vt earum ductu ad sapientiam tandem & videndam & audiendam perueniat.

24 *Qui respicit per fenestras illius, & in ianuis illius audiens.*

HIc significat sapientiæ sectatorem, vbi post longam inuestigationem & ambulationem in viis eius peruenerit ad sapientiç domicilium, non quidem omnino eius adyta ingredi, vt ex vicino eam & videre & audire possit, sed tantùm per fenestras domus illius respicere eam ac secreta domus eius, & In ianuis illius audire eam velut à longe dissentem. Quo significatur, quãtumuis in hac vita quis in sapientia proficiat, quamdiu tamen sumus in hoc tabernaculo, corruptibili isto corpore grauati, non possumus eam clarè videre, sed, vt Paulus dicit, per speculum & in ænygmate, & veluti per transennam & per fenestras, per quas res in domo existens obscurè videtur: nec licet eam corãm & ex vicino audire loquétem, sed veluti in ianuis domus eius consistentes, hoc est, tanquam illi propinqui facti, eóque prouecti, vt in domum sapientiç, hoc est, cœlestem habitationem admittendi mox simus, vbi sapientiam, Deum scilicet ipsum, & Christũ Dei sapien- 1.Cor.13

tiam facie ad faciem contemplari dabitur. Per fenestras respicit in domum sapientiæ, qui per scripturas sacras, per opera denique Dei, & spiritales illuminationes contemplatur intimius quàm alij cœlestia. In ianuis audit sapientiam loquentem, qui in ecclesia sancta hic consistens quasi in atrio domus Dei, iam sapientiæ vicinus omnino est, audiens in tranquillitate métis quid loquatur in ipso Dominus, quoniam loquetur pacem in plebem suam. Psal. 84.

25 *Qui requiescit iuxta domum illius, & in parietibus illius figens palum.*

QVi eò profecit vt sapientiam inuentam in sua domo & clarius videat, & vicinius audiat, restat vt eò magis eius pulchritudinis & dulcedinis amore captus, se nó patiatur ab ea diuelli, sed valedicés huius mundi desideriis & mundanis occupationibus, fixè ei adhæreat, & quoniam needum cœlestem eius domum ingredi potest, saltem iuxta eius requiescat domum, suámq; habitationem deligat, quod faciunt qui verè & perfectè dicere possunt cum Pau. Col. 3. Nostra conuersatio in cœlis est. Et qui in lege Domini meditantur die ac nocte, contéplationi diuinarum rerum, & lectioni sacrorum librorum semper intenti, & in actionibus sacris semper occupati: hi sunt qui in magna mentis tranquillitate requiescunt iuxta domum illius, quiq; figunt palũ iuxta parietes illius, ad erigédum sibi casam humilem vel tabernaculum, agnoscétes scilicet se in hoc mundo non habere manentem ciuitatem, & ob id non quasi in domibus hic habitantes, sed quasi in tabernaculis cũ patriarchis. Ad hæc enim significandũ pulchrè Sapiens studiosum sapientiæ iuxta domum sapiétiæ requiescere allegoricè dicit, & figere paxillum in vel iuxta parietes illius, quasi adhærentem cœlo & domui sapiétiæ, & firma spe illi inhærentem. Scimus enim, inquit Paulus 2. Cor. 5. quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationé ex Deo habemus, domũ non manufactam in cœlis. Non dissimilis allegoria est cum hoc loco Prou. 8. cùm dicit Sapientia: Beatus homo qui audit me, qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei.

26 *Statuet casulam suam ad manus illius, & requiescent in casula eius bona per æuum.*

PRo, casula, Græcis est, σκήνη, hoc est, tabernaculum, quod scilicet humilibus conuenit & peregrinantibus. Itaque hoc nomine rectè designatur habitatio iustorum, qui superba non querunt palatia, & agnoscunt se hic esse peregrinos, non habétes manentem ciuitatem. Hanc suam humilem habitationem statuit amator sapientiæ iuxta manus illius, vel quia statuit veluti ad latus illius, eo quòd ei mente & desiderio semper adhæreat. Græcis enim est singulariter, manum, vel quia se totum eius directioni & gubernationi committit, expectans ab eius liberalitate dona, ad rectè piéque viuendum necessaria. Ideóq; in casula eius requiescent omnis generis bona; hoc est, habebit pro se

& suis bona necessaria. Siquidem longitudo dierum in dextera est sapientiæ, & in sinistra eius diuitiæ & gloria. Quod addidit interpres, per æuum significat bonorum æternitatem. Lyranus tamen & Dionysius legunt, per eũ, vt referatur vel ad Deum, vel ad eum qui statuit casam suam ad manus sapientiæ: vt significetur eius opera & diligentia fieri, vt in casula sua bona sapientiæ requiescant. Vnum scriptum habuit, eum, non æuum.

27 *Statuet filios suos sub tegmine illius, & sub ramis eius morabitur.*

28 *Protegetur sub tegmine eius à feruore, & in gloria eius requiescet.*

SIcut superiori sẽtẽtia insinuauit fructus qui proueniunt à sapientia studioso eius, ita & istis, sed hic iam noua vtitur allegoria. Comparat enim iam sapientiam arbori pulcherrimæ, quæ suos ramos longè latéque extendit, & sua obũbratione recreat & protegit à feruore solis sedentes sub ea. Qua allegoria & comparatione vtitur & ca. 24. Itaq; iã significat sapiẽtiã & suos etiã defendere à malis, sicut mox significauit bona per sapiẽtiã prouenire in tabernaculis iustorũ. Postquam, inquit, casulam suam amator sapientiæ iuxta domũ sapientiæ collocauerit, omnibúsque bonis domus eius ditata fuerit, vt etiã ab omnibus malis & ipse & familia eius tota immunis sit statuet filios suos siue corporales, siue quos docendo sibi acquisiuit, sub tegmine illius, hoc est, protectione eius, suis scilicet precibus eos protectioni diuinę sapientię cõmendando, & eosdem instruendo, vt sub vmbra ipsius sese collocẽt, eiúsque custodiæ sese committãt. Sed & ipse sub ramis eius, hoc est, sub protectione eius instar arboris ramiferæ defendente morabitur, in tranquillitate mentis sub illius cõsolatione & defensione assiduè persistens. Ideóq; sicut sperauit, sub eius protectione & veluti vmbra obtegẽte protegetur à feruore solis, hoc est, à malis huius vitæ & omni tentatione, ne quid illi noceant & lædant, imò & in gloria eius & summa eius claritate requiescet, pacem mentis consecutus, ex eo quòd fruitur gloria ac claritate sapientiæ, gaudens quòd eius gloriam cognoscat, & in sese sentiat, & ob id facilè contemnens omnia & bona & mala huius mundi. Requiescet etiam in gloria sapientię, hoc est, honore, quam à sapientia consecutus est. Quod vt ex parte hic impletur, ita in futura vita perfectissimè. Simile est quod est apud Isaiam: 4. Erit tabernaculum in vmbraculum diei ab æstu, & in securitatem & abscõsionem à turbine & pluuia.

Caput XV.

1 *Qui timet Deum faciet bona, & qui continens est iustitiæ, apprehendet eam.*

PRosequitur quod in fine superioris capitis incepit, ostẽdens pulcherrimo ordine fructus quos à sapientia consequitur qui eius verè est studiosus. Pro pro, bona, multi libri antiquiores & maioris authoritatis habent, illud, quomodo & Rabanus legit, & cõuenit cũ editione Complutensi, quæ habet αὐτὰ, hoc est, illa, nempe quæ dicta sunt superiori capite. Dixit enim superiori capite plerąq; quæ faciunt sapientiæ studiosi vt eam adipiscãtur, modò significat qui sint illi. Qui, inquit, timet & reueretur Deum, semper solicitus vt faciat quæ ei placent, ille est qui faciet illud vel illa quæ iam dicta sunt. Ne quis putet in sola cõtemplatione & lectione scripturarum cõsistere verum sapientiæ studiũ, quod maximè consistit in studio placendi Deo. Germanicum tamen exẽplar post Venetum, ἀγαθόν, habet, hoc est, bonum, vt mirum non sit etiam Latina exemplaria variare. Altera tamẽ lectio magis placet, & genuina esse videtur. Pro, continens iustitiæ, est ὁ ἐγκρατὴς γνώσεως τοῦ νόμου, hoc est, compos cognitionis legis, vel qui tenet cognitionem legis. Cognitio autẽ legis, nuda & speculatiua non prodest, nisi sit & practica, hoc est, nisi quis exerceat iustitiam quæ in lege præscribitur, vnde non malè vertit interpres, qui continens est iustitiæ, hoc est qui compos factus est iustitiæ operum, eóq; profecit vt iustè viuat, aut qui firmiter iustitiam tenet & conseruat: is, inquit, apprehendet eam, nẽpe sapientiam, eo modo quo supra dictum, in sua scilicet perfectione, vt per eam iam securus viuat bonis abundans, & à malis protectus. Idem ergo hic dicitur quod superius cap. 1. Concupiscens sapientiam conserua iustitiam, & Deus præbebit eam tibi.

2 *Et obuiabit illi quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet eum.*

QVæ sequuntur satis clara sunt, sed obseruandus est ordo bonorum quæ sapiẽtiæ studiosus cõsequitur, semper proficiẽs, & perfectiora obtinẽs. Pro, mulier à virginitate, est Gręcis γυνὴ παρθενίας, hoc est, mulier vel potius vxor virginitatis, hoc est, quę virgo ducta est. Idem intelligendũ apud nos per mulierem à virginitate, vxor scilicet quæ non à viduitate ducta est, sed à virginitate, hoc est quæ virgo ducta est. Comparat ergo sapiẽtiam & matri honorabili, quæ dilecto filio suo lęta occurrit ad amplexãdum illum: & spõsæ virgini, quæ amicissimo complexu sponsum excipit, atque amplectitur longè synceriori & ardentiori amore quàm vidua, aut corrupta superinductũ maritum. Quibus cõparationibus significat, eum qui iam apprehendit sapientiam, ab ea & filij dilectissimi & spõsi charissimi loco habẽdum eúmque sæpius illius suauissimos occursus & amabilissimos complexus percepturum, dum sentiet eam vbique sibi præsentem, & replebitur ab vberibus consolationis eius. His concordat quod dicitur in Sapientiæ libro de sapiẽtia: Præoccupat hos qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat. Et in viis ostendit se illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit illis. Et istud quidem primum est quod inter fructus sapientiæ re-

cen

censetur. Secundus fructus est, qui ordine conuenienti sequenti versu exprimitur, vtpote qui ex priori sequitur.

3 *Cibabit illum pane vitæ & intellectus, & aqua sapientiæ salutaris potabit illum.*

QVia enim tanquam matrem & vxorem se gerit illius, non tantùm illum cóplexabitur, sed etiá cibabit eum atque potabit, hoc est, perfectè illum & nutriet & reficiet, sed pane & aqua huiusmodi quæ iustis sunt propria, pane scilicet intelligétiæ, & aqua sapientiæ, hoc est, nutriet & reficiet eum intelligentia & sapientia tanquam cibo & potu. Animæ enim idem est cibus & potus, ipsa scilicet diuina sapientia, & Dei verbum, illud maximè quod interius sonat in méte hominum, ipsum confirmans, in pietate nutriens, reficiens mentem, & omnem sitim facilè extinguens Interpres de suo addidit; vitæ & salutaris; cùm Græcis tantùm sit, pane intelligentiæ, & aqua sapientiæ. Nec malè addidit ad distinctioné non solùm corporalis panis, qui non confert vitam veram quæ mortem excludat, sed omnis doctrinæ philosophorũ & sapientum huius mundi, qui etiam suis dogmatibus velut pane intelligentiæ cibant suos discipulos, & potát eos atque reficiunt aqua sapientiæ, sed nec eorum panis vitam confert veram, nec eorum sapientia est salutaris. Cæterùm mystica & subtili intelligentia panis vitæ & intellectus, est verbum Dei incarnatum, Christus scilicet, qui de se dicit: Ego sum panis vitæ, cuius corpus in cibum
Ioan. 6. sapientia Dei suis in nouo testamento præbuit, sed quod non cibat, nisi intelligentia & fide sumatur; Aqua sapiétiæ salutaris, est spiritus sanctus, de quo Dominus dicit: Aqua
Ibidē 4. quam ego dabo ei, fiet in eo fons vitę salientis in vitam æternam.

4 *Et firmabitur in illo, & non flectetur: & continebit illum, & non confundetur,*

GRæcè non est, in illo, sed ἐπ' αὐτῆς, super eam, vt ad amatorem sapiétiæ referatur verbum, firmabitur. Sic & pro, continebit illum, est ἐπ' αὐτῆς ἐρείσει. super ea innitetur. Interpres legit αὐτὸν, ipsum, vt verba, firmabitur & continebit, referenda sint ad sapientiam: flectetur verò & confundetur, ad studiosum sapientiæ. Et sensus eódé redit. Dum enim quis firmatur super sapientiam, ipsa etiam sapientia firmatur in sui illo: & dum quis sapientiæ innititur, continet illum sapientia, ac seruat ne cadat. Tertio ergo loco dicit superioribus sapientiam addituram etiam stabilitatem & firmitatem in sui studioso, ne ab ea quam amplexatus est semel pietate excidat, & spe sua frustratus cófundatur. Ipsa, inquit, sapientia non solùm cibabit suum ad tempus, sed firmabitur in ipso, idque per cibum vitæ quo eum cibabit, fixè & firmiter in ipso persistet, firmum per hoc illum reddédo: vnde ille non flectetur à recto, non declinabit ad casum. Ipsa sperantem in se cótinebit, seruando eũ ne cadat: vnde ille non confundetur, frustratus sua spe, & prolapsus in malum. Non illi continget quod sperátibus in rebus mundanis, & innitentibus eis, quos mundus continere non potest, quique sua se spe postea sentiunt frustratos, quos ob id verecundari necesse est.

5 *Et exaltabit illum apud proximos suos, & in medio Ecclesiæ aperiet os eius.*

QVarto loco rectè subiúgit, quòd sapiétia suum filium pabulo doctrinæ prius à se enutritum, & in pietate firmatum, non solùm non sinet confundi, sed etiá exaltabit apud alios proximos suos, altiori eum inter alios loco constituens, & rectoris vel doctoris ei officium committens, quo ei officio cómisso, ipsamet sapientia aperiet os eius in medio congregationis, vt coram ea congregatione & aptè & confidenter loquatur, & ipse à sapientia prius edoctus, etiam alios rectè docere valeat. Vnde & Dauid dicit: Domine labia mea aperies, & os meum an-
nunciabit laudem tuam. Et Paulus petit pro Psal. 50.
se orari, vt Deus illi aperiat ostium sermonis Colos. 4
ad loquendum mysterium Christi, vt manifestet illud prout oportet.

6 *Et adimplebit illum spiritu sapientiæ & intellectus, & stolla gloriæ induet illum.*

HIc versus in nullis iam est Græcis exemplaribus, nec ferè aliud continet quàm quod habet præcedens séntétia, quanquam potest eius ad superiora ordo & accessus sic explicari; Cùm aperuerit sapientia os eius quem superiori loco in ecclesia constituit, adimplebit illum semper magis spiritu sapientiæ, maiori & abundantiori eum donãs in aliorum vtilitatem sapientia, iuxta illud: Aperi vel dilata os tuum, & implebo illud. &:
Omni habenti dabitur, & abundábit. Sic au- Psal. 80.
tem abundáter spiritu sapientiæ donatum, Mat. 25.
veluti stola gloriæ, hoc est, gloriosa ac præclara eum induet, quia eum in ecclesia ornatiorem reddet, vt sit omnibus conspicuus & gratus, tandem etiam indutura eum gloriosa immortalitatis stola.

7 *Iucunditatem & exultationem thesaurizabit super eum, & nomine æterno hæreditabit eum.*

NOn solùm donabit eũ gloria, sed & voluptate tum spiritus tum corporis. Accumulabit, inquit, ei iucunditatem cordis & exultationé corporis. Quod rectè postremo loco ponit, quia sapientiæ amator, expertus in se prædicta sapiétiæ dona, cernensq; aliorum per suam doctrinam profectũ, non potest non & corde gaudere, & gaudio cordis in exteriora perfuso, corpore exultare, quéadmodũ patet in Paulo, qui suos discipulos vocat gaudium suum & coronam suam. &
rursum: Quæ est enim spes nostra, aut gau- Phil. 4.
dium, aut corona gloriæ? Nónne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum in aduentu eius? Vos enim estis corona nostra & gaudium. Nec his omnibus contétus, adiicit quod

quod est perpetuum; Et nomine æterno hæreditabit illum; hoc est, donabit ei nomen æternum in perpetuam hæreditatem & possessioné, quia & hic famosum ac celebrem reddet in Ecclesia, & in cœlesti domo nomen consequetur quod non peribit.iuxta illud: In memoria æterna erit iustis.Et Isa.56. Dabo eis in domo mea & in muris meis locum,& nomen melius à filiis & filiabus, nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Ex hac explicatione intelligere licet quàm conuenienti & efficaci ordine fructus & operationes sapientiæ in suis filiis hic recenseantur, vsque ad septem vel octo numero.

Psal. 111.

8 *Homines stulti non apprehendent eam, & homies sensati obuiabunt illi.*

9 *Homines stulti non uidebunt eam, longè enim abest à superbia & dolo.*

POstquàm dixit qui sapientiam consequantur, & qua ratione, atque quo fructu, rectè per antithesim subiungit qui eam non consequantur, & quare. In Græcis autem hæc omnia paucioribus verbis dicũtur, & ordinatius. Non enim est ibi illa pars; & homines sensati obuiabunt illi; sed tantùm habent: Non apprehendent eam homines stulti, & viri peccatores non videbunt eam. Deinde sequitur:Longè est à superbia,& viri mẽdaces non erunt memores illius.Nec additur contraria de veracibus sẽtẽtia.Noster interpres vt aliàs, addidit de suo contrarias de sensatis & veracibus sententias, quòd ex tacitè includantur in sententiis de stultis & mendacibus, & eas magis declarent. Contraria enim iuxta se posita magis elucescũt. Dicit ergo; homines stulti, qui scilicet quæ sunt huius mundi toto corde sectantur,non apprehendent sapientiam, tum quòd eam non quærãt, tum quòd illa fugiat ab eis,nec se ob eorum culpam illis fatis ingerat.In ma leuolam enim animam non introibit sapiẽtia.Et de spiritu sancto dicit Saluator, quòd eum mundus non potest accipere, quia non videt eum,nec scit eum.Cõtra homines sensati,hoc est,prudentes, qui sibi bene consulunt,obuiabunt sapientiæ,quærentes eam,& ipsam se eis ingerentem lubenter amplexantes. Homines, inquam, stulti non videbunt eam, non agnoscẽt eius pulchritudinem atque decorem. Longè enim abest à superbia & dolo,hoc est,non potest cum his vitiis cõiungi,qnibus valdè est dissimilis,quæ tamen vitia in hominibus mundanis ferè reperiuntur. Nam & per superbiam Deo repugnant, & dolo atque mendacio proximos suos fallunt, cùm sapientia humilitatem imprimis doceat Deo exhibẽdam, & fidelitatem proximis impendendam. Vnde de illis duobus vitiis peculiariter dicit Sapientia: Arrogantiam & superbiam & os bilingue detestor. De altero horum subditur:

Sapiẽ. 1.

Ioan. 14.

Prou. 8.

10 *Viri mendaces non erunt illius memores, & uiri ueraces inuenientur in ea, & successum habebunt usque ad inspectionem Dei.*

VIros mendaces, vocat fallaces, quiq; delectantur mendaciis & dolis. Hi nõ sunt memores sapientiæ, tum quòd de ea apud se non cogitent, tum quòd de ea non loquantur, nec mentionem faciant, vt quibus tantùm lubet vana & cogitare & loqui. Contrà viri veraces, qui veritatem scilicet amant, illi inuenientur in sapientia, quia in ea lubenter & corde recogitanda, & ore prædicanda occupantur; qua in re Deo dirigente successum habebunt semper, in seipsis proficientes, & alios vtiliter erudientes, quousque eis ex hoc mundo sublatis datum fuerit videre Deum facie ad faciem. In cuius inspectione iam omnino sic perfecta erit & satiata hominis sapientia, vt amplius proficere non possit. Satiabor, inquit ille, cùm apparuerit gloria tua. Potest tamen illud; vsque ad inspectionem Dei;& melius,sicut secundo capite huius libri, accipi pro visitatione Dei, cùm scilicet in iudicij siue particularis, siue vniuersalis die visitabit cuiusq; opera, reddens vnicuique secundùm opera sua, vt significetur veraces successum habituros quousque Deus venerit ad inspiciendum & remunerandum eorum opera. Psal. 16.

11 *Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam non est à Domino missus; quoniam à Domino profecta est sapientia.*

MIrum est in impressis iam Bibliis omitti illam partem; quoniam non est à Domino missus; cùm eam omnia penè scripta habeant, Rabanus item, & Dionysius, & Glossa Ordinaria, eique respondeat quòd Græcis est, ὅτι οὐ παρὰ κυρίου ἀπεστάλη αὐτῷ, quoniam non à Domino missa est illi, laus scilicet. Omittenda ergo potius erat pars sequens; quoniam à Domino profecta est sapientia; quæ quamuis sit in omnibus Latinis, in Græcis non est. Et videri potest duas has partes ex diuersis versionibus vnius partis esse assutas. Sed ad rem. Dixerat peccatores non esse memores ipsius: itaque quoniam obiici poterat, peccatores & mẽdaces etiam aliquando de sapiẽtia loqui, aliósque docere, iuxta illud: Peccatori dixit Deus, quare tu enarras iustitias meas; subiicit:Nõ est speciosa laus, sapientiæ scilicet vel Dei, in ore peccatoris, hoc est, etiamsi in ore eius inueniatur, non est tamen ibi speciosa, nec decet eam ibi esse, quia dedecoratur vel admixtione vanitatis & falsitatis, vel saltem vitæ improbitate. Denique quia non est ibi Deo grata, nec placet ei, vnde apud Psalmistam Deus peccatorem bona docentem redarguit, vt dictum est. Nomine enim laudis sapientiæ, in genere sapientiæ prædicatio, celebratio & doctrina comprehenditur. Quæ cur non sit speciosa in peccatore, indicat cùm subiicit; Quoniam peccator non est à Domino missus; ad prædicandum scilicet, & commendandum aliis sapientiam, sed ipse sibi sumit honorem & officium, etiamsi externa per homines vocatione missus videatur. Nec à Domino est edoctus verè & interno magisterio ad prædicandã aliis sapientiam, Psal. 49.

ſapientiam, quoniã vera ſapiẽtia à Domino proficiſcitur. Itaque cùm eam Deus non doceat, nec det peccatoribus, quoniam in maleuolam animã non introibit ſapientia: conſequens eſt peccatorem non eſſe à Deo eruditũ, & miſſum ad prædicandam ſapientiam & laudem Dei. Simile eſt quod habetur in Prouerb. cap. 28. Indecens eſt in ore ſtultorũ parabola. Et cap. 17. Non decet ſtultum verba compoſita. De iuſtis autem contrà dicit Pſal. 32. Rectos decet collaudatio.

12 *Sapientiæ enim Dei aſtabit laus, & in ore fideli abundabit, & dominator dabit eam illi.*

GEnitiuus, Dei, non eſt in Græcis, & abeſt etiã in quibuſdam ſcriptis, quamuis ad rem parum faciat ſi addatur, & referatur vel ad datiuum, ſapientiæ, vel ad nominatiuum, laus. Significatur autẽ conuenire vt laus iungatur ſapientiæ, hoc eſt, ab ea proficiſcatur, nec ab ea ſeparetur. Vnde Græca habent: In ſapientia dicetur laus. Et ſicut non eſt laus ſpecioſa in ore mẽdacis, vt dictum eſt, ita in ore fideli, hoc eſt, veraci abundabit, Domino dante ei ipſam laudem & ſapientiæ prædicationẽ. Relatiuum enim, eam, referẽdum eſſe ad laudem, & non ad ſapiẽtiam, ex Græcis ſatis paret, quæ habent: In ſapientia dicetur laus, & Dominus proſperabit eam, nempe laudem, dando ſcilicet orationi ſapientis ſucceſſum. Dominus enim dabit verbũ euãgelizantibus virtute multa, vt eſt Pſal. 67.

13 *Non dixeris; Per Deum abeſt: quæ enim odit ne feceris.*

QVoniam ſunt qui ſuã inſipiẽtiam, errores & peccata Deo imputãt, rectè poſtquam dixit ſtultos & peccatores non apprehendere ſapientiam, in ſequentibus docet Deùm non eſſe malorùm authorem, nec illi vel Inſipientiam hominum, vel peccata tribuenda. Porrò pto verbo, abeſt, Græcis eſt, ἀπέστην, aoriſtus ſcilicet ſecundus à verbo ἀφίσταμαι, ſignificãs defeci, vt ſit ſenſus: Per Deum factum eſt vt defecerim à recto & vero, hoc eſt, quòd reliquerim. Tuum enim eſt non facere quę ille odit. quaſi dicat: Cùm Deus peccata odiat atque prohibeat, tibi omnino cauendum eſt ne verbis tuis ea Deo tanquam authori tribuas, & tibi curandũ ne ea facias, qui ſolus illorũ tibi author es. Interpres pro ἀπέστην, legit ἄπεστι, quod ſignificat abeſt, & ſubaudiendũ eſt ex præcedentibus nomen, ſapientia, vt ſit ſenſus: Ne dixeris: Per Deum abeſt mihi ſapiẽtia. Non enim per illum ſtat quòd illa abſit ſed per te. Si enim nõ feceris quæ ille odit, facilè ab eo ſapientiam conſequeris Si verò ea feceris quæ ille odit, mirari non debes, nec illi imputare quòd ſapientia careas, ſed tibi qui mereris vt ea tibi nõ detur, & impedimentum præbes dono Dei. D. Auguſt. conformiter cum Græcis legit; Ne dicas, propter Dum receſſi. *D. Aug. libro de grat. ac de lib. arbi. cap. 2.*

14 *Non dic. s, ille me implanauit: non enim neceſſarij ſunt ei homines impij.*

EOdem pertinet hæc ſententia quo ſuperior, vt ſcilicet errores ſuos Deo nemo imputet, quaſi ipſe quenquam ſeducat. Cui ſimile eſt quod habet Iacobus: Nemo cùm *Iacobi 1.* tẽtatur dicat, quia à Deo tẽtatur. Deus enim intentator malorum eſt. Ipſe autẽ neminem tentat, &c. Cõtrarię tamen huic loco vidẽtur quædam ſcripturæ, quæ errores & ſeductionem Deo tribuunt. Nam apud Ezechielẽ dicit Dominus: Propheta cùm errauerit, ego Dominus decepi prophetã illum. & Paulus; *Rom. 1.* Tradidit, inquit, eos Deus in reprobum ſenſum, &c. Ad quæ loca & ſimilia nimis primò dicẽdum eſt, ea quæ illis locis Deo tribuuntur, intelligẽda ſunt nõ effectiuè Deo tribui, quaſi ſit author peccatorum, ſed permiſſiuè, quia ſcilicet iuſto ſuo iudicio vel nõ apponit vel ſubtrahit gratiã ſuã qua illa impedirẽtur. Vnde Chryſoſt. in illud; Tradidit illos Deus: Quod autẽ hic dicit, tradidit, nihil eſt aliud quàm permiſit. Quemadmodũ enim ſi dux quidam exercitus bellici ingraueſcẽte bello ſeſe ſubduceret, quid quæſo aliud faceret quàm quòd milites hoſtibus traderet? non quòd ipſe illos in ſtragem impelleret, ſed quòd eos ſuo priuaret auxilio: ad eum ſanè modum & Deus eos qui quod ab ipſo offerebatur auxilium, amplecti non ſuſtinentes, priores reſilierũt, reliquit. Deinde illa in ſcripturis Deo non tribuuntur niſi tãquam vindicanti & punienti peccata præcedentia, vt illa Deo non tribuantur quatenus peccata ſunt, ſed quatenus ſunt pœna peccati. Hic verò cùm dicitur, ne dicas, ille me implanauit: vult ſignificare errores noſtros Deo non eſſe tribuendos tanquam primo authori, qui præter noſtram culpam errores in nobis ſeminet, ſicut nobis præter noſtrum meritum gratiam ſuam infundit qua nos ad virtutem promouet. Vnde Auguſt. lib. de gratia & lib. arb. cap. 21 Quando, inquit, legitis in literis veritatis à Deo ſeduci homines, aut obtundi vel obdurari corda eorum, nolite dubitare præceſſiſſe mala merita eorum, vt iuſtè iſta paterẽtur, ne incurratis in illud Prouerbium Salomonis: Inſipientia hominis violat vias *Sapiẽ. 1.* eius, Deum autẽ cauſatur in corde ſuo. Sic ſcriptura dicit Deum mortem nõ feciſſe, & tamen alibi dicitur, & vitam & mortem eſſe à Deo. Mortem enim non fecit, quaſi eius author fuerit & inſtitutor, cui mors imputãda ſit. Eadem tamen à Deo eſt, quòd tanquam iuſtus iudex eam inferat his qui meruerunt, ſicut facinoroſis iudex homo mortem infert, quæ tamen non iudici imputãda eſt, ſed ei qui illam ſuis criminibus promeritus eſt. Hũc eſſe præſentis loci ſenſum patet ex ſubiecta ratione; nõ enim neceſſarij ſunt ei homines impij, vel, vt habent Græca, non enim opus habet homine peccatore. Quo ſignificatur Deũ non deſiderare, nec proinde facere homines impios & peccatores, nec à Deo eos habere quod peccatores ſint & impij. Quibus enim opus habemus, ea deſideramus. Alioqui Deus etiam hominibus piis & iuſtis opus non habet, qui ſibi ſolus ſufficit, ſed peculiariter dicitur non habere opus peccatoribus, quòd peccatores non deſideret, nec condiderit, aut eſſe voluerit. Quæ enim deſideramus, ea ſi valemus ipſi nobis paramus & facimus: & ideo facimus, quia his vti volumus tãquam nobis neceſſa-

rlis.

riis. Significatur ergo Deū non esse similem impiis qui alios corrumpūt, vt eorum opera quod volunt faciāt. Vtitur tamen etiā variis modis Deus peccatoribus, qui se tales fecerunt, nō quos ipse tales fecit, quia per eos & iustos exercet, & alios punit, & postea suam in eis gloriam iustitiæ, & contrà in iustis magis declarat suam misericordiā. Quod autē
Iere. 20. Ieremias de se dicit; Seduxisti me Domine, & seductus sum; huic loco contrariū nō est. Seductum enim se tantùm dicit, ideo quia præter spem incidit in populi contradictionem, vt bene exponit D. Hieronymus in Ieremiam. Vnde sequitur: Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me. D. Augustinus loco superius citato legit; Ne dixeris, ille me induxit, non enim opus habet viro peccatore; vt certum sit D. Augustinum aliam in hoc libro secutū versionem, quam optandum esset totam extare. nam videtur fuisse correctior nostra.

15 *Omne execramentum erroris odit Dominus, & non erit amabile timentibus eum.*

ERroris, non est Græcis, sicut & apud Augustinū loco prædicto tantùm est, omne execramentum, Græcis est βδέλυγμα, hoc est, abominationem. Itaque per execramentum erroris non debet intelligi tantùm execrabilis & detestabilis error, sed omne abominabile quod ex errore procedit, quódq; error gignit. Omne, inquit, quod natura sua est abominabile & malum, odit Dominus, tātùm abest vt vel erroris, vel eorum quę errori cōiuncta sunt author sit: & quia omne illud Deus odit, non erit etiā illud amabile & gratum timentibus eum, sed & ipsi illud odient & fugient. Insignis est, & bene notandus totus hic locus contra eos omnes qui Deum asserunt cum Manichæis causam & authorem malorum, & maximè cōtra eos qui hoc nostro sæculo ausi sunt asserere, Deū æquè fuisse authorem traditionis Iudæ, atque fuit confessionis Petri.

16 *Deus ab initio constituit hominem, & reliquit eum in manu consilij sui.*

EXpressius iam docet vnde sit peccatum & malum quod à Deo non esse iam dixerat, videlicet quòd sit à voluntate humana, quam Deus in hominis creatione liberā esse voluit ad bonū & malum, vt capax esset præmiorum. Hoc enim loco apertissimè demōstratur, quod tamē iam plerique negare non sunt veriti, liberū hominis arbitrium, quemadmodum ex hoc loco concludit D. Augustinus, qui libro superius citato, posito hoc testimonio, subiungit: Ecce apertissimè videmus expressum liberum humanę voluntatis arbitriū. Id enim apertè significatur eo quod hic dicitur, Deum hominē à se in principio mundi cōditum reliquisse in manu, hoc est, in potestate consilij sui, hoc est, sic eum sibi reliquisse, vt posset secū cōsilium inire quid ex multis eligere vellet, & vt quod eligeret, exequi posset. Non enim sic Deus hominem conditū reliquit, quasi sua eum gubernatione ac gratia destituerit, & ille per se sine Dei gratia & conseruatione sibi sufficiens fuerit: sed quòd eum non ad vnū aliquid, pecorum more, determinauerit, nec ad sectādum aliquid sua ipsum potestate adegerit, verùm potestatem ei fecerit & eligendi & faciendi quod vellet. Oritur tamē hic non parua difficultas, quomodo quæ hic dicūtur de libertate & potestate hominis, cōueniūt homini iam lapso, qui iam in sua manu non habet vt bonum & eligat & faciat, saltem illud per quod vita æterna obtineatur, de quo bono in sequentibus agitur, cùm dicitur: Si volueris, mandata conseruabunt te. Nec enim dici potest, quæ hic dicuntur tantùm pertinere ad hominem, in sua integritate in qua conditus fuit constitutum, quemadmodum aliqui volunt, qui illa: Si volueris, mandata seruare, conseruabunt te. &: Ad quod volueris extende manum tuam; intelligunt esse verba Domini ad Adam, ideóque legunt; Apposui tibi aquam & ignem; quasi à Domino hæc dicantur Adæ. Huc, inquam, confugere non licet. Legendum enim est, apposuit tibi, vt habent omnia scripta, & Græcis est, παρέθηκέ σοι, apposuit tibi. Itaque non dubium est hæc cuiuis hominum dici, sicut & Deuteron. 30. similia dicuntur, vnde verisimile est huius libri authorem hæc desumpsisse. Sic enim ibi dicitur: Considera quòd hodie proposuerim in cōspectu tuo vitam & bonum, & ecōtrariò mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, &c. &c. & rursum: Testes inuoco hodie cœlum & terram, quòd proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, &c. Dicendum ergo, hominem quidem ante lapsum habuisse pleniorem potestatem ad bonum, quàm post lapsum habeat: scripturā tamen sępe de eius voluntate sic loqui, quasi in eo situm sit bene & velle, & facere, tū quòd respiciat ad eā volūtatis potestatem quam in creatione accepit à Deo, dissimulando illud quod peccato facta est: tum quod ex creatione sua adhuc habeat vt bene velle & facere possit, etsi non per se, hoc est, ex his quæ in se habet, sicut tunc, tamē per adiutorium gratiæ Dei; sicut nec tūc bene agere potuit, nisi per adiutorium gratiæ Dei: quod si nunc desit alicui, non Dei, sed voluntatis vitio deest, siue quia suo peccato illud demeruit, siue quia infirmitatē suā non satis agnoscens, non implorat, sicut oportet, Dei gratiā. Meritò ergo etiam iam ei dicitur: Elige vitam; & quia hoc ei ex creatione suæ conditionis faciendum erat, & quia per Dei gratiam quam precādo obtinere potest, id præstare potest. Sic & de eo rectè hic dicitur: Si volueris, mandata seruabis. &: Ad quod volueris extende manum tuam; quia voluntate hæc fiunt, etsi non nisi diuinitus adiuta per gratiam.

17 *Adiecit mandata & præcepta sua, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & imperpetuum fidem placitam facere.*

ILlam partem; Adiecit mandata & præcepta sua; Gręca non habēt, sicut nec Augustinus: rectè tamen addita est ab interprete, quia de mandatis seruandis subinfertur sermo. quam sequentē partem Græca aliter habent,

habent, hoc modo: ἐὰν θέλῃς συντηρήσεις ἐντολάς, καὶ πίστιν ποιῆσαι εὐδοκίας. Si volueris, conſeruabis mandata, & fidem facere beneplaciti; vbi infinitiuus, facere, vel eſt accipiendus pro futuro, faciens, vel eſt coniungendus cum verbo, conſeruabis, vt ſit ſenſus: conſeruabis mandata, & conſeruabis facere fidem, hoc eſt, prẹſtare fidelitatem quæ Deo ſit beneplacita & grata. Auguſtinus legit loco prædicto ſine, facere: Si volueris, conſeruabis mandata, & fidem bonam placiti; vbi pro, bonam placiti, fortè legendum eſt, beneplaciti. In noſtris libris hæc ſententia variè legitur. Sunt enim plerique qui in prima parte pro, ſeruare, habent conſeruare, ſicque magis veriſimile eſt interpretem vertiſſe, quia Græcis eſt verbum, conſeruabis. vt ſit alluſio: Si tu volueris manda conſeruare, ipſa mandata viciſſim conſeruabunt te. Et additur in multis libris coniunctio, & conſeruabunt te, hoc eſt, etiam ipſa te conſeruabunt. Sunt qui habent tantùm ſemel verbum conſeruandi; Si volueris mandata conſeruabunt te, quomodo & apud Auguſtinum legitur in ſpeculo. In ſecunda parte perperam quidam libri pro facere, legunt rurſum, ſeruare, cùm Græca monſtrent legendum eſſe, facere. Eſt autem in ſecunda ea parte repetendum, ſi volueris, vt ſit ſenſus: & ſi volueris facere imperpetuum fidem, hoc eſt, fidelitatem & obedientiam Deo placitam, tunc, inquam, mandata conſeruabunt te. Vel potius coniunctio, &, in ſecunda parte ponitur expoſitiuè, vt exponat quid ſit mandata conſeruare, nempe imperpetuum præſtare fidelitatem Deo placitam & gratam, quod fit perſeueranti obſeruatione mandatorũ Dei. Qui enim perſeuerauerit vſque in finẽ, hic ſaluus erit. Significat ergo Deum nobis fore fidelem in præſtandis promiſſis, ſi nos ei fuerimus fideles in exequendis mandatis quæ ab eo accepimus. Bene autem poſtquam dixit; reliquit eum in manu conſilij ſui; ſubiicit de mandatorum obſeruatione, & additur; Adiecit mandata & præcepta ſua; vt intelligamus hominem non ſic relictũ in manu conſilij ſui, vt pro libito ſuo quiduis poſſet impunè, ſed eam quam accepit liberi arbitrij poteſtatem, præſcriptis mandatis reſtrictam eſſe: quæ ne oneroſa libero homini videri poſſent, docet non nuda eſſe adiecta mãdata, ſed eiſdem etiam appoſita præmia: bona quidem pro ſeruantibus illa, mala pro non ſeruantibus. Hic enim ordo inſinuatur inter hæc tria, libertatem arbitrij ſcilicet, mandata & præmia. Decreuit enim primùm Deus creare hominem ad imaginem ſui in libertate arbitrij, ſed ne illa abuteretur, adiecit mandata, quòrum ſolum liberum arbitrium capax eſt. Illis, ne oneroſa viderentur, aut pro libito impunè reiicerentur, adiecit Deus præmia. Porrò mandata quæ hic adiecta dicũtur, nõ ea tantùm intelligenda ſunt, quę in ſcriptura Geneſis expreſſe primo homini data legũtur, de manducando vel non manducando fructu paradiſi, ſed mandata naturalis legis, quę & Adamo & eius ſucceſſoribus impreſſa eſt, & cordi inſcripta. Quæ mandata exprimuntur mox cap. 17. cùm dicitur; Et dixit illis; Attẽdite ab omni iniquo. Et mandauit illis vnicuique de proximo ſuo.

18 *Appoſuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam.*

DVo inter ſe extremè contraria homini cum mandatis appoſita dicit, quæ per aquam hominem refrigerantem, & ignem comburentem & perdentem rectè ſignificauit, addens ex hominis voluntate pendere vtrum horum aſſequatur & obtineat. Quę autem ſint hæc duo per aquam & ignem ſignificata, exprimit, ſubiungens:

19 *Ante hominem vita & mors, bonũ & malum, quod placuerit ei dabitur illi.*

VItam ergo aquæ nomine ſignificauit, quam & bonum vocat; mortẽ, nomine ignis, quam & malum vocat. quorum vtrumque à Deo datur homini pro meritorum diuerſitate.

20 *Quoniam multa ſapientia Dei, & fortis in potentia, & videns omnes ſine intermiſſione.*

REfertur hæc ſentẽtia ad omnia ſuperiora. Dicit enim multã eſſe Dei ſapientiã, quia dixit Deum hominem reliquiſſe in ſua libera voluntate, appoſitis mandatis & præmiis. Id enim ita factũ eſt ex infinita Dei ſapientia, vt homo libera ſua actione mereretur vel bonum vel malum, ſicq; Deus in quibuſdam gloriã ſuæ bonitatis declararet, in quibuſdam gloriã ſuæ iuſtitiæ & iuſtæ ſeueritatis. Quia vero dixit reddendum homini ſiue bonum ſiue malum, vtrũ ſcilicet elegerit, ad illius comprobationẽ dicit Deum fortem eſſe in potẽtia, ita videlicet vt nemo impedire poſſit quin præſtet quod promiſit, & reddat vnicuiq; ſecundùm opera eius. Et ne quis putet quibuſdam eum redditurũ quod merẽtur, non propter defectum potẽtiæ, ſed propter defectum cognitionis omniũ, quaſi in tanta hominum multitudine non poſſit omnes & omnia eorum facta cognoſcere, addit; & videns omnes ſine intermiſſione. Coniunctionem enim, &, ſicut habent Græca, ita & ſcripta multa Latina. Hanc Dei de omnibus cognitionem proſequitur adhuc verſu ſeqnenti.

21 *Oculi Domini ad timentes eum, & ipſe agnoſcit omnem operam hominis.*

NOn ſolũ, inquit, agnoſcit omnes homines, ſed & omnem eorum operam, hoc eſt, opus, laborem, & operationem ſiue internam ſiue externam. Peculiariter autem oculos Domini dicit eſſe ſuper vel erga timentes eum, ad conſolationem iuſtorum, vt ne metuãt ſe ſuaq; opera apud Deum negligẽda, ſicut negligũtur ab hominibus, ſciantque ſe nihil bene agere, quod nõ ab illo animaduertatur, & ob id non ſit cariturum ſua mercede. Dicit quidam, & Pſalmiſta ſimiliter: Oculi Domini ſuper metuentes eum, Pſal. 18
& in eis qui ſperant ſuper miſericordia eius:
ſed

sed ille hoc dicit ad significandum singularem Dei prouidentiã erga iustos ad promouendum eos: hic verò idem dicitur, ad peculiarem cognitionem Dei designandam, qua magis attẽdit ad bona remuneranda, quam ad mala vindicãda. sic & Iob 31. dicit: Nónne Deus considerat vias meas, & omnes gressus meos dinumerat? Et in Prou. In omni loco oculi Domini, contẽplantes bonos & malos.

22 *Nemini mandauit impiè agere, & nemini dedit spatium peccandi.*

23 *Non enim concupiscit multitudinem filiorum infidelium & inutilium.*

His iam sentẽtiis absoluitur superior doctrina, qua docetur Deo vitia hominũ nó esse tribuẽda. Restabat enim hoc, vt postquam ostẽdit hominẽ non esse malum Deo faciẽte, etiam assereret non esse malum Deo mandante, aut licentiam præbente. Pro, spatiũ, enim Græcis est ἄνεσιν, quod magis significat licentiam & relaxationem. vt sensus sit: Deum neque mãdasse alicui impietatẽ, nec licentiã dedisse peccandi, & proinde illi non posse hominis impietatẽ attribui & imponi. Eadem tamen dictio etiam spatium & dilationem significare dicitur, vt nó malè verterit interpres, spatium peccãdi, quo intelligẽdum est nulli datam vitę dilationem & tẽporis spatium ad hoc vt peccaret, sed potius vt
Iob 24. de malo suo pœniteret, iuxta illud: Dedit illi
Rom. 2. Deus locũ pœnitentiæ, & ipse abutitur eo in superbiam. & Paulus: Ignoras quoniã benignitas Dei ad pœnitẽtiã te adducit? Si enim ad peccãdum tempus homini datum esset à Deo, licentia etiã peccandi ab eo data esset, proinde eódem recidit sensus. Sunt quidem pleræq; scripturæ, quibus videtur Deus quibusdam impiis præcepisse impiè agere, aut ad malum eos instigasse, vt cùm dicit Dauid
2. Reg. 6 de Semei: Dominus præcepit ei vt malediceret mihi. Sed huiusmodi scripturæ tãtum significãt Deũ impiorũ quorũdam voluntate vsum ad bonũ aliquod, nẽpe vel piorũ probationẽ, vel impiorũ aliorũ punitionẽ, vt eorũ volũtas, quatenus mala erat, nó esse à Deo, sed ab homine, q in sua actione prauã habuit intentionẽ: quatenus verò eadem vtilis erat, & bonum habuit contra illorũ intentionem effectũ & fructum, à Deo erat, & non ab ho-
Isaię 10. mine. Vnde de rege Assyriorum dicitur: Væ Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est. Ipse autẽ non sic arbitrabitur, sed ad conterẽdum erit cor eius. Vnde August. lib. de gratia & libero arb. cap. 20. tractans illa Dauidis verba; Non iubendo, inquit, dixit Deus, vbi obedientia laudaretur, sed quòd eius voluntatẽ proprio vitio suo malam, in hoc peccatum iudicio suo iusto & occulto inclinauit. Bene autẽ probatur in nostra lectione, Deũ nemini mãdasse impiè agere, dum subditur: Non enim cóeupiscit multitudinẽ filiorum infidelium & inutiliũ. Quo significatur amplius quàm dicitur, nẽpe Deum tales odire & detestari. Hæc tamen pars melius apud Græcos coniungitur cum sequentibus, vt sit principium noui capitis & noui argumẽti, & vertatur: Ne concupiscas filiorum multitudinem inutilium, neque iucunderis in filiis impiis. Nam verbum ἐπιθύμει, potest esse tertia persona indicatiui, vt sit non concupiscit, quod secutus est interpres: vel secunda persona imperatiui, vt sit; non cõcupiscas, quod magis sequendum erat.

Caput XVI.

1 *Ne iucũderis in filijs impijs si multiplicẽtur, nec oblecteris super ipsos, si non est timor Dei in illis.*

POSTQVAM ostendit Deum nó esse authorẽ malorum, sed ipsum impios & eorum opera odire, obiter rectè infert doctrinã ad parentes pertinẽtem, de non gaudendo in filiorũ multitudine aut elegantia si impij sint, prosequẽs postea quæ ad vindicantem Dei pertinent iustitiam, aut remittentẽ misericordiam. Item quę ad eius pertinẽt omnipotentiam incomprehensibilem, & scientiam omnia perscrutantẽ. Quoniam ergo parẽtes, maximè apud Israelitas, gaudere solent in prolium multitudine tanquam singulari dono Dei, de quo dicitur in Psal. 126. Ecce hęreditas domini filij merces fructus ventris; monet non gaudendũ in eis si impij sint, cùm potius de eis dolẽdum sit, tum ob dedecus quod parẽtibus ab eis prodolendum sit, tum ob dedecus quod parẽtibus ab eis proueniet, tum ob vindictam Dei quæ impios manet filios. Impios autem significat esse, si non est timor Dei in illis.

2 *Non credas uitæ illorum, & ne respexeris in labores illorum.*

PRo, credas, est ἐμπιστεύσῃς, quod pro fidere aut fiduciam habere hic positũ videtur. Pro, labores, exemplar Complutense habet πλῆθος. multitudinem. Germanicum τὸν τόπον, hoc est, locum. Noster legit πόνον, laborẽ. Sensus ergo est; Etiamsi videas eos fortes, valentes, & multos, ne tamen confidas quòd diu victuri sint, quódque sic per illos tibi bene futurum sit, ne attẽdas ad labores eorum, sic vt, quia vides eos magna & egregia prętare, confidas in eis, nihilque eis aut tibi nocere posse existimes, & per eos nomen tuum diu superfuturum tibi persuadeas.

3 *Melior est enim unus timens Deum, quàm mille filij impij: & utile est mori sine filijs, quàm relinquere filios impios.*

GRæcis nó est κρείττων, melior, sed κρεῖσσον, melius. Alioqui enim cui dubium est quin melior sit vnus bonus, quàm mille impij? Sed, melior, apud nos exponi debet, pro pluris est faciendus & præferendus. Reddit ergo causam cur in multitudine impiorum filiorũ non sit gaudendũ, quia, inquit, pluris est faciendus vnus filius Deum timẽs, quàm mille Deum non timẽtes: imò vtilius est mori sine filiis, quàm relinquere filios impios, quia etsi dedecus sit, maximè apud Israelitas, nullum reliquisse hæredẽ ex se prognatum, qui nomen defuncti conseruet: tamen & maius dedecus est apud homines post se relinquere filios impios, qui patris nomen dehonestent, & apud Deum parentes magis

reddit

reddit vindictæ obnoxios. Probat hanc sententiam sequenti sententia.

4 *Ab uno sensato inhabitabitur patria, & à tribus impijs deseretur.*

LOcus hic proculdubio corruptus est, nō interpretis, sed scriptorum vitio & imperitia. Habent enim Græca in secunda parte φυλὴ δὲ ἀνόμων, hoc est, tribus autem impiorū, vt, tribus, sit quartæ inflexionis, significans nationem & familiam. Id non intelligentes scriptores maluerunt scribere, à tribus impiis, per nomen numerale, quia præcessit: ab vno sensato. Qui error ita obtinuit, vt in omnibus etiam scriptis reperiatur. Vnus tamen scriptorū in margine litera præ vetustate vix legibili habuit, tribus impiorum deseretur. Hæc ergo sine cōtrouersia vera est lectio, in qua verbū, deseretur, respondet Græco verbo ἐρημωθήσεται, hoc est, desolabitur. Sicut enim nomini ἔρημος respōdet Latinis desertū, ita pro ἐρημωθήσεται vertit interpres, deseretur. Probat ergo hæc sentētia id quod dictū est, vnum iustum filium præferendum mille impiis, quia, inquit, ab vno prudente, id est, per vnum prudentem patria, vel, vt habent Græca, πόλις, ciuitas inhabitabitur, hoc est, vnus prudens efficiet vt tota aliqua ciuitas & propria patria repleatur habitatoribus. Itaque plus proficiet suo consilio & prudētia quàm mille alij. Contrà tribus & ampla familia impiorum breui ita deseretur & deserta fiet, vt nullus ex tota illa tribu supersit, Deo scilicet impietatem vindicante. quod in sequētibus probat quibusdam seueritatis Dei exemplis.

5 *Multa talia uidit oculus meus, & fortiora his audiuit auris mea.*

VVlt dicere se & oculis suis vidisse multa exēpla eius quod mox dixit, & longè grauiora atque efficaciora exēpla, quàm vidit, se audisse auribus suis, ex narratione scilicet patrum suorū, à quibus acceperat quæ ab exordio mundi gesta sunt à Deo in punitione impiorum, quorum aliquot celeberrima exempla postea cōmemorat. Legendum autem esse, multa talia, & non, multa alia, vt multi legunt, patet ex Græcis, quæ habent τοιαῦτα, talia.

6 *In synagoga peccantium exardebit ignis, & in gente incredibili exardescet ira.*

HOc est, inquit, quod astruere volo, quódq; & experientia & auditu didici, Deum etiam multitudini non parciturū, vbi eorum peccata vltionē meruerint, vt meritò dixerim, multitudini filiorū non fidēdum si impij sint, & etiam amplas impiorū familias breui desolandas, & excindēdas. Quia etiam in magna aliqua congregatione peccātium exardebit ignis, hoc est, excitabitur in ea subitò grauis vltio diuina, omnia perdens & consumens, & in tota aliqua gente quæ Dei verbo fidem habere, & obedire eius mandatis recusat, ira diuina subitò exardescet. Non enim Deus est vt homo, qui multitudinem vereatur, eiusque potestatem ac vires formidet. Quod sequētibus comprobat exemplis aliquot, eisque quæ in scripturis sunt preclariora, quorum primum est de gigantibus diluuio absorptis, de quibus dicit:

7 *Non exorauerunt pro peccatis suis antiqui gigantes, qui destructi sunt confidentes suæ uirtuti.*

PRo, non exorauerunt, est οὐκ ἐξιλάσατο, hoc est, non est placatus, Deus scilicet. Significat Deum illis nō fuisse placabilem, etiamsi & multi essent numero & fortes viribus. vnde & nostra lectio sic est accipiēda: non exorauerunt Deum; hoc est, non sibi suo numero & fortitudine Deum sic reddidere placatum, vt eorum peccata non vindicaret, sed omnes ad vnum destructi sunt, etsi confiderent, vel quia confidebant viribus suis, existimantes neminem sibi posse nocere.

8 *Et non pepercit peregrinationi illorum, & execratus est eos præ superbia uerbi illorum.*

IVxta receptam apud nos lectionem hic versus, sicut & sequens, refertur etiam ad eam vltionem quæ in diluuio facta est, & intelligitur: non pepercit peregrinationi illorum; hoc est, vitæ illorum, quia illa est peregrinatio super terram. Verùm etiam hic nostra lectio manifestè deprauata est scriptorum vitio, etsi id in omnibus quos vidi libris obtineat. Non enim legendum est peregrinationi illorum, sed peregrinationi Lot, cùm Græcis sit τῆς παροικίας Λώτ. Non enim verisimile esse potest interpretem pro Λώτ legisse αὐτῶν, sed scriptores potius ex imperitia, Lot, mutasse in, illorum, cum inter, Lot, & illorum, magna sit vicinitas, maximè si nomen Lot scribatur, vt solent nomina propria, litera maiuscula, & duplicato l. Lot. Itaque alterum hic exemplum seuerioris vltionis diuinæ, quæ de tota aliqua gente sumpta sit, profertur, ea scilicet quæ in Sodoma & Gomorrha ciuitatibus facta est igne de cœlo misso. De qua dicit: Non pepercit Deus peregrinationi vel incolatui Lot; hoc est, ei loco in quo peregrinatus est, & tanquam aduena habitauit Lot nō pepercit, nec propter sanctitatem eius qui ibi habitauit, abstinuit, aut impeditus fuit, vt nō puniret peccata totius regionis, sed execratus est eos, propter superbiam verbi illorum, qua scilicet iactauerunt se neminem vereri, nec recipere voluerūt bonas ac salutares monitiones Lot. Et apud Ezechielem enim, superbia primo loco ponitur inter vitia Sodomæ. Ezec. 16. Ecce, inquit, hæc fuit iniquitas Sodomæ, Superbia, saturitas panis & abundantia, & otium ipsius, & filiarum eius. Multi libri habent quædam interiecta verba in hac sententia ante, & execratus, quæ tamen in quibusdam non sunt, vt non sunt in Græcis, illa scilicet; sed percussit eos; quæ facilè crediderim interpretem de suo addidisse, vt solet quædam addere.

9 *Non misertus est illis, gentem totam perdens extollentem se in peccatis suis.*

GRæcis est, Non misertus est genti perditionis, (hoc est, genti perditæ) extollentium se in peccatis suis. Vnde patet non legendum cum coniunctione; & extollentem: sed sine coniunctione, quæ etiam in scriptis quibusdam abest. Adhuc de Sodomitis loquitur, quorum dicit Deum non misertum, adeo vt totam gẽtem penitus perderet, eo quòd extolleret se in peccatis suis, quasi non esset Deus qui posset aut vellet peccata eorũ punire. Participium enim, extollentem, exponendum est vt causam designet, sicut aliàs sæpe. Vnde & de eis dicit Dominus apud Ezechielẽ: Et eleuatæ sunt, & fecerunt abominationem coram me.

10 *Et sicut sexcenta milia peditum qui cõgregati sunt in duritia cordis sui.*

VErisimile est interpretẽ vertisse, Et sic, cùm Græcis non sit ὡς, sed οὕτως, sed ad sensum non ita multum refert. Cæterùm ad accusatiuos illos, sexcenta milia (nam accusatiuos esse patet ex Græcis) repetẽdum est ex superioris sententiæ participio, perdens, verbum, perdidit. vt sit sensus: Sicut etiam perdidit sexcenta millia peditum. In Græcis referri debent ad verbum præcedentis sententiæ, ἠλέησε, misertus est, quia hoc Græcis construitur cum accusatiuo. Tertium ergo hic exemplum affertur seuerioris Dei vindictæ quæ de magna aliqua multitudine sumpta est, ea scilicet quæ accidit populo Israelitico in deserto. Cùm enim Israelitæ de Ægypto ascenderint numero sexcenta ferè milia peditũ, absque paruulis & mulieribus, vt dicitur Exodi 12. tamen ob duritiam cordis sui, qua concorditer congregati contra Moysen, Iosue & Caleb non crediderunt se posse ingredi terrã eis promissam, omnes ita à Domino percussi sunt ĩ deserto annis quadraginta, vt ne vnus quidem ex tãto numero promissam terram ingressus sit præter Iosue & Caleb, vt scribitur diffusè Numer. 14. In Græco exemplari Complutensi post verba iam posita adduntur hæc; Flagellans, miserans, percutiens, sanans Dominus in miseratione & correptione conseruauit, vt accusatiui illi, sexcenta milia, construantur cum verbo, cõseruauit, & significetur Deum cum illis nunc misericorditer egisse, remittendo peccata: nunc seuerius, puniendo peccata. Sed hæc omnia verba non habet æditio Germanica & Veneta, sicut nec noster ea legit. Et sanè multis consideratis magis videntur adiectitia, & addita, vt accusatiui illi haberent verbum sententiam absoluens. Quomodo enim conseruauit eos, quos omnes perdidit tandem?

11 *Et si unus ceruicatus fuisset, mirũ si fuisset immunis.*

CEruicatus, dictione parum Latina dixit pro, ceruicosus. Ea enim dictio Latinis significat quod Græcè pulchrè dicitur σκληροτράχηλος, hoc est, homo duræ ceruicis, qui scilicet ceruicem suam non vult vel non potest flectere quò deberet, hoc est, qui obedire recusat. Et est sensus: Quandoquidẽ Deus tantæ multitudini non pepercit, ob duritiam cordis eorum, an putãdum est, quòd si vnus tantum inter eos dura ceruice restitisset Dei voluntati, is à Dei vltione immunis fuisset, & impunitus euasisset? Quod ad hoc dicitur, vt ex generalib. illis vltionib. intelligamus quęque sibi meritò timere debere, sibique persuadere, Deum qui multitudini nõ pepercit, nec singulis parciturum. quod Græca clarius significant, quæ sic potius erant vertenda; Et si vnus fuerit ceruicosus in populo, mirandum hoc si impunitus erit. Est enim nõ præteritum, sed futurum ἀθῳωθήσεται.

12 *Misericordia enim & ira est cum illo, potens exoratio & effundens iram.*

13 *Secundùm misericordiam suam, sic & correptio illius hominem secundùm opera sua iudicat.*

HI duo versus in plerisque scriptis & impressis corruptam habent & distinctionem, vel lectionẽ, quia in plerisque illa pars; secũdum misericordiam suam; iungitur cũ, effundens iram. & legitur; si correptio illius hominis. Vt autẽ bene intelligatur quod nos habemus; Potens exoratio, & effundens irã, quod ab omnibus nostris ferè malè intelligitur, sciendum pro illo, potens exoratio, Gręcis esse δυνάστης ἐξιλασμῶν, quod ad verbum est, potens placationũ, quo significatur id quod est apud Isa. 55. multus ad ignoscẽdũ. Quoniam enim dixit cũ Deo esse misericordiam & iram, subiungit Deum per misericordiam potentem esse & copiosum in placatione, ita vt faciliter placetur, nec eius benignitas vnquam exhauriatur: & tamẽ etiam cùm merita hominum postulant, per iram quæ etiã est cum illo, effundere in homines copiosè & abũdè vltionem Itaque & apud nos, exoratio, non debet referri ad hominẽ orantem, vt significetur oratione hominis esse apud Deũ potentem & efficacem: sed ad Deum referri debet, & passiuè accipi pro placatione qua Deus se finit placari & exorari, quemadmodum suprà dixit interpres; non exorauerũt, pro non placuerunt. Et est sensus: Cum Deo vel apud Deum est potens exoratio, hoc est, placatio, quomodo Psal. 129. dicit: Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eũ redemptio. Et tamen idem ipse Deus est effundens iram. Vel ipsemet Deus est potẽs exoratio, & simul tamen effundens iram Potens enim exoratio vel placatio rectè dicit Deus, quia copiosus in exoratione vel placatione. sicut dicitur sæpe ipsa misericordia. Hãc sententiam de misericordia & iustitia in Deo cõiunctis, explicat sequẽti: Secundùm, inquit, misericordiã suam, sic & correptiõ illius, &c. hoc est, sicut multa est misericordia eius qua & ignoscit pœnitentibus, & benefacit iustis, sic etiam correptio illius iudicat hominẽ secundùm opera sua: vt ne quis ita fidat misericordiæ diuinæ, vt illius correptionẽ & punitionem non metuat. Ad hoc enim hæ sententiæ hic adducuntur in comprobationem superiorum quæ de seueritate diuina sunt dicta. Vnde & bene subiũcitur:

14 Non

14 *Non effugiet in rapina peccator, & non retardabit sufferentia misericordiam facientis.*

DVplex hic est lectio & in Græcis & in Latinis. Nam Toletanum exemplar habet ὑπομονὴ, sufferentia vel patientia. Germanicum ὑπομονὴν, sufferẽtiam, quomodo etiam quædã scripta habent, vt subaudiatur, Deus, & sit sensus: Deus nõ retardabit (vel frustrabitur, vt Græcum verbum καθυστερήσει magis sonat) sufferẽtiam pij hominis. Nam pro, misericordiam facientis, vna dictio est εὐσεβοῦς, hoc est, pij. Prior lectio magis placet per nominatiuum. Et notãdum interpretem bene verbo, effugiet, opposuisse verbũ, retardabit, sicut & peccatori in rapina opponit facientem misericordiam. Sensus itaque est: Non fiet apud Deum, quod sæpe apud homines contingit, vt cùm quis rapuerit aliquid, effugiat cum rapina manus hominis, & impunitus euadat. Non sic, inquam, peccator cum eo quod iniustè rapuit, siue à Deo, eripiẽdo ei debitum honorẽ: siue ab homine, eripiendo ei bona terrena, effugiet iram Dei & iustam vltionẽ. Contrà vero sufferentia hominis pij, qui non solùm non rapit aliena, sed etiam sua liberaliter pauperibus impartitur, huius, inquam, sufferẽtia, qua longanimiter expectat Dei in se misericordiã, nõ retardabit eum, à sua scilicet expectatione, sed citò eum assequi faciet quod expectat. Græcã enim dictio ὑπομονὴ, non tam tolerantiam malorum significat, quàm longanimem bonorum expectationem. Potest & retardabit, accipi absolutè pro tardabit, hoc est, morabitur & tarda erit in assecutione sui voti. Vnus scriptorum codicum habuit, tardabit.

15 *Omnis misericordia faciet locum unicuique secùdum meritum operum suorum, & secùdum intellectum peregrinationis ipsius.*

GRæca paulo aliter sic; Omni eleemosynæ faciet locũ (Deus scilicet) (aut, vt habet exemplar Cõplutense, ποιήσει, fac locum) Vnusquisque enim secundùm opera sua inueniet. Sensus eòdem redit, & declaratur secunda pars superioris sententiæ: Omnis, inquit misericordia vel eleemosyna, quam homo homini impendet, faciet apud Deum locum homini, vt ab eo scilicet assequatur, & ad id perueniat quod expectat, vnicuiq; secundum meritum operum suorum, quia, vt inquit Pau. 2. Cor. 9. Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Quod addidit interpres, & secùdum intellectum peregrinationis ipsius, sic intelligẽdum est, secundùm prudentiã quam in huius vitæ peregrinatione exhibet opere. Vnũ scriptum habebat etiam hic nomen, meritũ, & secundùm meritum peregrinationis eius, quomodo sane magis crediderim interpretem scripsisse. Quorsum enim hic intellectus mẽtionem ingessisset? Certè ex commentario apparet etiam Rabanũ legisse nõ intellectum, sed meritũ, quãuis impressi libri apud eum habeant, intellectum Sic enim habet: Quod autem dicit misericordiam facere locũ vnicuique secùdum intellectum peregrinationis ipsius, ostẽdit quòd quicunq; bonis operibus certat mãdata Dei custodire in huius peregrinationis tẽpore, & pio labore studet cum lachrymis & gemitu peccata sua emundare, æterna quiete merebitur consolari. Quo commentario non explicatur quid sit intellectus peregrinationis, sed bene quod sit meritum peregrinationis. Et optimè conuenit vt post hanc vitam quisque dicatur inuenire apud Deum locum iuxta meritũ peregrinationis, quę hic interim peragitur donec ad patriam reuocemur. Bene etiam conuenit, vt misericordiæ & eleemosynæ tribuatur peculiariter locus & præmium à Deo consequendum, quia & Christus opera misericordiæ declarat in iudicio extremo potissimum attendenda, vt patet Matthæi 25. Notandum autem hic apertè nomen meriti tribui operibus, & quanquã Græcis hoc loco non sit vocabulũ meriti, rectè tamen vertit interpres, secundum meritum, quia quod Græcis toties dicitur in scripturis κατὰ τὰ ἔργα, secundum opera Deum redditurum cuiq;, idem est quod secũdum meritum hominis vel operum eius, quia, vt suprà dictum est, quod Latinis dicitur fieri secũdùm meritũ, id Græcis dicitur κατ᾽ ἀξίαν. At quod dicitur homini dari secundùm opera eius, dicitur ei dari pro dignitate eius & operum ipsius, vt patet cũ in Apocal. 16. dicitur de impiis, Dedisti eis sanguinem bibere, digni enim sunt. Hoc enim æquiualet ei quod toties dicitur secundùm opera eorũ, & idem est quod Latini dicunt, meriti sunt vel meruerunt. Sic & bonis dicitur cap. 3. Ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt. Porro post prædictam sententiam Grçca in exẽplari Complutensi habent duas sententias has Dominus indurauit Pharao ne cognosceret ipsum, vt nota fierent facta illius, ei quæ sub cœlo est (terræ scilicet) Omni creaturæ misericordia eius manifesta est, & lumen suum, & tenebras diuisit adamãte, hoc est, immobiliter. Sed hæc vt non sunt apud nos, ita nec in exemplari Germanico.

16 *Ne dicas, A Deo abscondar, & ex summo quis mei memorabitur?*
17 *In populo magno non agnoscar, quæ est enim anima mea in tam immensa creatura?*

DIxit de Dei seueritate, in numerosis gentibus & populis sæpius declarata, ex qua vnumquemque sibi timere voluit, sicut & bene sperare de eius misericordia: verum quoniam vana pleriq; persuasione inducuntur, vt putẽt Deum licet curam habeat magnarum gẽtium, cuiusq; tamen priuati non ita habere rationẽ, & ob id Dei se posse euadere vltionem, cuius effugiũt cognitionem, rectè huic vanæ cogitationi occurrit, ostendens Deum nihil latere posse, etsi plurima eius nos lateant. Duo autem sunt ob quæ homines persuadent se Dei effugere notitiam. Primum, distantia Dei à nobis, quòd scilicet Dei peculiaris habitatio sit in cœlis: hominum verò in terris, quasi ex summo cœlorũ

non possit nostri meminisse. Vnde de impiis dicitur apud Ezechielem: 9. Dixerunt, dereliquit Dominus terram, & dominus non videt. Et apud Iob 22. dicitur ex persona impiorum: Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cœli perambulat. Secundum est immensa multitudo creaturarum & hominum, ob quam Deum sibi persuadet quisque se vnicum apud Deum latere posse, sicut apud homines vnus aliquis in magna turba facilè latet. Vtrumque excludit Sapiēs, monētq; ne quis in corde suo dicat, & apud se cogitet se posse abscondi à facie Dei, aut propter altitudinem cœli à terra, aut propter multitudinem vel hominum vel creaturarum: ob quam posteriorem causam, etiam in parabola de nuptiis filij inducitur vnus tantum qui inuentus est non habere vestem nuptialem.

18 *Ecce cœlum, & cœli cœlorum, abyssus & vniuersa terra, & quæ in eis sunt, in conspectu illius commouebuntur.*

19 *Montes simul & colles & fundamenta terræ, cùm conspexerit illa Deus, tremore concutientur.*

EX effectu conspectus diuini ostendit Deum nihil omnino in creaturis latere posse, aut eius potentiam effugere, quātumuis altum, profundum, magnum & firmum fuerit. Pro: in conspectu illius; Græcè est, ἐν ἐπισκοπῇ αὐτοῦ, hoc est, in inspectione aut visitatione eius. Sic & pro; cùm conspexerit, Græcis est ἐν τῷ ἐπιβλέψαι hoc est cùm inspexerit. Alluditur enim ad illud Psal. 103 Qui respicit terrā, & facit eā tremere: qui tangit montes, & fumigant. Vbi pro, respicit, etiam est ἐπιβλέπων, qui inspicit. Significat ergo, Deum cùm vult solo suo aspectu cōmouere & turbare totam machinam mundi, cœlestem simul & terrenam, eámque sua commotione veluti tremore concuti à præsentia vultus eius, vt ex eo necesse sit intelligere eius aspectum ad omnia & in omnia penetrare. Cùm autem hæc duo tribuuntur, respicitur ad id quod in mōte Sinai cōtigit in datione legis, de quo dixit Dauid: Psal. 113. A facie Domini mota est terra. Item respicitur ad ea quæ aliis quoq; temporibus Deus mirabiliter est operatus, cùm præsentiam suam declarare statuit: & ad ea quoq; quæ in nouissimo die terribiliter fient cum totius creaturæ turbatione & mutatione. Nominat autem præcipuas orbis partes, per cœlum significans aëra: per cœlos cœlorum, orbes cœlestes: per abyssum, maria, quæ tria cū terra & his quæ in ipsis sunt vniuersum mundum complectuntur per fundamenta terræ, intelligit profundissima terræ, quibus terra velut fundamentis inniti videtur.

20 *Et in omnibus his insensatum est cor, & omne cor intelligitur ab illo.*

21 *Et vias illius quis intelligit, & procellam, quam nec oculus videbit hominis?*

GRæca nō habent illam partem; & omne cor intelligitur ab illo; & priorem partem sic habent; καὶ ἀξίως οὐ διανοηθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία, hoc est, & dignè non cogitabit super ipsis cor. Sensus ergo est. Cor hominis est in sensatū in his omnibus, hoc est, non prudenter nec satis dignè expēdit hæc quæ dixi de Dei terribili potentia & cognitione omnia penetrante: quanquam autem cor hominis parum intelligat & aduertat diuina, omne tamen cor hominis intelligitur ab illo. Quis autem est qui intelligit vias Domini? hoc est, mirabilia eius opera & rationes, secundùm quas omnia agit, & potissimùm quis intelligit procellam illam & tempestatem grauissimam, quæ inuoluet omnes impios in nouissimo die, quam nullus homo vnquam vel vidit vel videbit oculis corporalibus, nec animo dignè percipiet priusquā mundo exhibeatur? Procellam enim videtur hic significare seueritatem diuini iudicij, quę & alias in scripturis sic nominatur, vt apud Psal. 10. Ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum. Et in canonica Iudæ: Quibus procella tenebrarum reseruata est in æternū. De hac cur peculiariter dicat quòd eam homo non intelligat, declarat cùm subiicit:

22 *Nam plurima eius opera sunt in absconsis, sed opera iustitiæ eius quis annunciabit, aut quis sustinebit?*

PLurima quidem opera eius, inquit, sunt in absconditis, hoc est, sunt abscondita & ignota hominibus, sed inter omnia eius opera, quis est qui dignè & clarè enunciabit seuerissima illa & durissima opera iustitiæ eius quæ contra impios exercebit? aut quis ea vt oportet expectabit, & præ oculis semper habebit? Est enim Græcis ὑπομενεῖ, quod magis significat expectare quàm tolerare. Quanquam & ille sensus esse potest: Quis eius seueritatem ferre poterit?

23 *Longe enim est testamentum à quibusdam, & interrogatio omnium in consummatione est.*

LEgendum esse nō, hominum, vt quidam libri habēt, sed omnium, vt alij, patet ex Græcis quæ habent πάντων. Pro, interrogatio, est ἐξέτασις, hoc est, inquisitio. Pro testamentum, hic rursum est διαθήκη, quo nomine hic significari videtur dispositio diuina, qua Deus disposuit suo tempore dare singulis quod meretur, aut illud ipsum quod singulis veluti testamento post mortem constitutum est. Quod testamentum longè est ab oculis mentis multorum qui illud parū iam attendūt, nec intelligent nisi in cōsummatione, hoc est, in fine vitæ & in morte, quando omnium fit examinatio & inquisitio, vt recipiat vnusquisque secundùm opera sua.

24 *Qui minoratur corde cogitat inania, & vir imprudens & errans cogitat stulta.*

HÆc sententia indicat causam, qua fit vt testamentum Dei, de quo dixit, longè sit à quibusdam, nempe quod pleriq; in cogitationibus suis occupentur circa inania & stulta, sectantes vanitates huius sæculi, & his toti immersi. Qui, inquit minoratur corde, hoc est, qui deficit in prudentia, ille non cogitat

gitat ea quæ dixi, non attendit ad futurum Dei iudicium, sed cogitat inania & stulta huius mundi, vana huius mundi bona consequi studens, & in stultis hominum opinionibus sese oblectans. Vt ergo à vanis his cogitationibus suum quem instituit filium Sapiens auocaret, & ad considerationem seriam operum Dei excitaret, rursum in sequentibus monet eum ad diligētem dicendorum auditionem, ac tum prolixè Dei opera prosequitur, eius potētiam, cognitionem, iustitiam & misericordiam ob oculos ponēs. Sic ergo orditur:

25 *Audi me fili, & disce disciplinam sensus, & in verbis meis attende in corde tuo.*

26 *Et dicam in æquitate disciplinā, & scrutabor enarrare sapientiam.*

27 *Et in verbis meis attende in corde tuo, & dico in æquitate spiritus virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio, & in veritate enuncio scientiam eius.*

GRæcis non est hæc verborum congeries & repetitio, sed tantùm duæ sententiæ. Et omnino verisimile est quæ apud nos post duas sententias verbis quibusdam mutatis repetuntur, esse ex alia cuiusdam versione in textum nostrū assuta, vt & in aliis locis huius libri sæpius accidisse probabile est. Pro; & dicam in æquitate; Græcis est ἐκφανῶ ἐν σταθμῷ, ostendam in pondere disciplinam. Ponderis autem nomine significat se non temerè quid dicturum, sed cum iudicio, & exacta verborum & sententiarum perpensione, vnde vertit interpres altero loco; In æquitate spiritus, hoc est, cum æqua & iusta animi expensione, quasi dicat: Animus meus prius apud se bene librabit & expendet quod dicturus sum. Pro scrutabor enarrare sapientiam; Græcè est, καὶ ἐν ἀκριβείᾳ ἀπαγγελῶ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ, hoc est, & in diligentia (vel exquisita ratione) enunciabo scientiam eius. Idem secundò hic apud nos vertitur, Et in veritate enuncio scientiam eius. Inuitat ergo ad seriam dicendorum auscultationem, quia quæ dicturus est, cum iusto animi libramine dicet, & exacta ratione, diligentem scilicet daturus operam ne quid falsi inspergatur. Orditur autem suam narrationem ab operibus Dei in exordio mūdi perfectis, vnde additū est à quodam; virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio. Sic ergo incipit:

28 *In iudicio Dei opera eius ab initio, & ab institutione ipsorum distinxit partes eorum, & initia eorum in gentibus suis.*

OBscurus multum est locus hic totus vsque ad finem capitis, non solùm apud nos, sed & in Græcis ob breuitatem sententiarum, nec Græca inter se omnino consentiunt. Itaque obscuritas causam præbuit vt hic quædam ab interpretibus coactè exponerentur, & lectio etiam in multis libris corrumperetur. Nam quoniam illud; initia eorum in gentibus suis; de hominibus dictum videtur, vt relatiuum, eorum, haberet antecedens, multi perperàm legūt in præcedente parte; ab institutione hominum ipsorum. Vt autem vera intelligentia percipiatur, notandum pro illo; & initia eorum in gentibus suis; exemplar Complutense habere, καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς τῶν γενεῶν, hoc est, & in manu eius sunt principia (vel principatus) eorum in generationes generationum. Germanicum verò exēplar, cui nostra versio hic magis accedit, vt & aliàs, sic habet, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν. Porrò dictio ἀρχαὶ, vt & suprà indicatum est, non tantùm significat initia, sed etiam principatus & potestates, vnde & angelis tum bonis tum malis hoc nomen. Paulus tribuit. Quos & hoc loco designatos hoc nomine verisimile est, aut certè ipsos orbes cœlestes, qui ab angelis mouentur, & primæ præcipuæque sunt mūdi partes, quæ principatum quendam in inferiorem mundum obtinent. Cùm enim posteà dicat author; Post hæc Deus in terram respexit, significat se prius locutum de cœlis & cœlestibus corporibus, de quibus nulla erit facta aperta mentio, nisi per ἀρχὰς, vel ipsos angelos cœlorū motores, vel ipsos orbes cœlestes, aut denique solem & lunam & astra intelligamus. Itaque hos in nostra lectione per initia operū Dei puto intelligendos, quòd primas partes inter opera Dei obtineant. Obstare videtur illud; in gentibus suis, sed Grecis non est nomen ἔθνος, sed nomen γενεὰ, hoc est, generatio vel genus, vt sensus esse possit: Distinxit primas illas mundi partes in genera sua, vt scilicet vnūquodque cœlum & astrum suum haberet genus, naturam & proprietatem. Proinde nomen, gentibus, apud nos exponendum erit pro generibus. Præstat enim vocabula impropriè accipere, quàm improprium habere sensum. Sensus ergo huius loci erit: Opera Dei ab initio facta sunt & constituta cum iudicio Dei, hoc est, non temerè esse cœperunt, sed recto iudicio atque certa ratione, modo ac ordine facta sunt, iuxta illud Sapien. 11. Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti. Et statim vbi ea facta sunt & constituta, distinxit partes illorum, quia, vt habet liber Gen. 1. diuisit aquas ab aquis, interiecto firmamēto in medio aquarum, & deinde aquas separauit & terra in locum vnum. Distinxit etiam τὰς ἀρχὰς mundi, hoc est, potestates & partes illas primas quibus totus orbis inferior regitur, in suis generibus, quia orbes cœlestes varios constituit, qui singuli suos habent motus & proprietates, solémque à luna & astris distinxit, diuersa eis officia attribuens.

29 *Ornauit in æternum opera illorum, nec esurierunt, nec laborauerunt, & non destiterunt ab operibus suis.*

LEgendum esse non, ordinauit, sed ornauit, patet ex Græcis, quæ habēt, ἐκόσμησε. Nec est illis, opera illorum, sed τὰ ἔργα αὐτοῦ, opera sua, vt de ornatu illo intelligi posset qui post distinctionem factus est quarta die, cùm Deus cœlum ornauit sole, & luna, & stellis. De quo ornatu dicitur Iob 26. Spiri-

tus eius ornauit cœlos. Secundùm nostram lectionem significatur, Deum cùm primas illas mundi partes cœlestes constituisset & distinxisset, ornasse perpetuo ornatu earum operationes, quia eas & stabiles esse fecit, & indefatigabiles, & pulcherrimo ordine inter se consentientes, quod in sequentibus declarat, loquens de orbibus cœlestibus aut eorum planetis & stellis, velut de hominibus, per prosopopeiam. Nec mirum cùm in scripturis sacris sæpe astra vocentur, militia Dei, exercitus eius, & virtus, vt cùm dicit Psal. 38. Verbo Domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Et Iob 25. Nunquid est numerus militum eius? De orbibus ergo cœlestibus aut sole, luna & astris, tanquam militibus Dei opus sibi iniunctum assiduè perficientibus dicit, quòd nec patiantur aliquam egestatem, nec fatigationem, vt vel præ fame vel fatigatione vnquam desistant ab operibus suis ex Dei tanquam summi imperatoris iussu peragendis. Quo nihil aliud significatur, quàm illa nunquam vel defectum pati vel defatigari. Quam sanè rem etiam prædicat Dauid, dicens: In æternum Domine verbū tuum permanet in cœlo. Ordinatione tua perseuerat dies, quoniam omnia seruiunt tibi. Pro quo Hebræis est; Omnia sunt serui tui. Dixit de perpetuitate cœlestium operationum, subiicit etiam de concordia, dicens:

30 *Vnusquisque proximum suum non angustiauit, usque in æternum.*

31 *Non sis incredibilis uerbo illius.*

Videri posset legendum angustiabit, vt quidam libri habent, quia sequitur, vsque in æternū, vel vsque in æuum, sed Græca habent præteritum ἔθλιψε, hoc est, affixit vel attriuit. Et in Græcis, vsque in æternum, coniungitur sequentibus quæ non habent vt nos, nō sis incredibilis, sed οὐκ ἀπειθήσουσι τοῦ λόγου αὐτοῦ, hoc est, non erunt inobedientes verbo illius. Sensus ergo est, quòd cùm sit in orbibus cœlestibus & stellis tāta multitudo, tantáq; motuum & officiorum varietas, talium tamē militum Dei nullus alij vnquam molestus fuit, nullus alium attriuit aut pressit, quemadmodum in magno militum exercitu fieri solet, sed vnumquodq; eorum constanter suum facit officium, sine cuiusquam perturbatione, nec vnquam ea corpora prætergredientur ordinationem à Deo eis factam, iuxta illud Psalm. 148. Præceptum posuit, & non præteribit. De concordia admirabili cœlestium corporum etiam dicitur Iob 25. Potestas & terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis. Proinde quod nos legimus? non sis incredibilis verbo illius? vel debet accipi vt sint quasi Dei verba, præcipientis cœlestibus corporibus: aut quasi verba cœlestium corporum, quibus vnumquodque alterum ad obedientiam diuino mandato exhibendam hortatur, vt aliquid subaudiatur, hoc modo: Vnusquisque proximum suum non angustiauit, sed vnusquisque alteri dicit, vsque in æternum non sis incredibilis, hoc est, inobediens verbo Dei. Cœli enim enarrant gloriam Dei, & Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat sciētiam. Vel intelligendum post insinuatam cœlestium corporum obedientiam, sermonem conuerti ad quemque nostrum, vt ex illorum obediētia intelligamus ad nos multò magis pertinere vt diuinæ voluntati & mandatis non repugnemus.

32 *Post hæc Deus in terram respexit, & impleuit eam bonis suis.*

Post ea, inquit, quæ Deus fecit in cœlestibus corporibus, ornando ea, & sua illis officia deputando, in terram respexit, hoc est, eius quoque se rationem habere declarauit, cùm eam omnibus suis bonis repleuit, & omni animantium genere ornauit, quod factum est sexta die, & significatur versu sequenti.

33 *Anima omnis uitalis denunciauit ante faciem ipsius, & in ipsa iterum reuersio illorum.*

Sententia hæc valde apud nos obscura, & ob id à commentatoribus mirè contorta, & à scriptoribus deprauatā, clara est apud Græcos, qui habent; Anima omnis animantis operuit (Deus scilicet) faciem ipsius (terræ scilicet) & in ipsam reuersio eorum. Quo significatur Deum obtexisse & repleuisse superficiem terræ omnium animantium genere, quæ tamen rursum in terram redire debeant ex qua facta sunt. Patet ergo ex Græcis melius legendū sine autem, Anima omnis vitalis; queadmodum multa scripta habent, non; Anima autem omnis vitalis. Patet item illud omnis vitalis esse genitiui casus, vt sit idem quod omnis animantis & viuentis, quia Græcis est παντὸς ζῶν. Patet rursum per præteritum legendum esse, denunciauit, non per futurum, denunciabit: quanquam mirum sit cur interpres verterit denunciauit, cùm Græcis sit ἐκάλυψε, hoc est, operuit, obtexit, nisi fortè legerit ἀπεκάλυψε, reuelauit. Rursum patet relatiuū, ipsius, cùm sit fœmininum, non ad Deum referendum, sed ad terram. Et legendum in ipsa iterū reuersio; quomodo habent Biblia Complutensia, & Lyra, quanquam omnia quæ vidi scripta habeant; & ipsa iterum, &c. Potest ergo lectio nostra, vt accedat originalibus, sic accipi: Anima aut vita omnis animantis denunciauit hoc ipsum quod dixi, Deum impleuisse terram bonis suis. Vel potius vt, anima, sit ablatiui casus; Deus per vitam omnium animantium denunciat hoc ipsum, ante faciem terræ, vel in conspectu terræ, quia ipso facto demonstrauit quàm eam repleuerit bonis suis, eámq; velut matrem omnium videre fecit quæ ex ipsa prognata sunt, quæ rursum in eā sunt reditura. Vt autem nomen, anima, magis putem esse ablatiui casus, vt verbum, denuntiauit, ad Deum referatur, mouent me Græca, quæ habent accusatiuum ψυχὴν, & videtur subintelligenda præpositio κατὰ, vt sit sensus: secundum animam, vel per animam omnis animantis operuit superficiem terræ,

CAPVT

Caput XVII.

1 *Deus creauit de terra hominem, & secundum imaginem suam fecit illum.*

Rosequitur cœptã de operibus Dei narrationẽ, diu persistens in explicatione eorum quæ Deus homini præstitit, ex quibus in reuerentiam Dei ipsum deducere studet Primùm ergo dicit Deum creasse, hoc est formasse hominem de terra, secundùm corpus scilicet, eundémq; fecisse secundùm imaginẽ suam, secundùm animam scilicet, quæ Dei refert imaginem propter rationalem virtutẽ, qua præ aliis animalibus prædita est, & eiusdem immortalitatem ac spiritalem naturam. Simile est quod sequitur:

2 *Et iterum conuertit illum in ipsam, & secundum se vestiuit illum virtute.*

SEcundùm corpus enim conuertit eum iterum in ipsam terram ex qua sumptus erat, vt qui contra suam dignitatem terrena prælegerat diuinis, rursum in terram conuerteretur ex qua formatus erat. Iuxta animam verò Deus ad similitudinem sui vestiuit illũ virtute & fortitudine, vt sicut de eo dicitur: Confessionem & decorem induisti.
Psal.103 &:Dominus regnauit, decorem indutus est,
Psal. 92. indutus est Dominus fortitudinem; quia scilicet fortitudine & decore ornatus est, & veluti vndique circumamictus: ita & homo ad similitudinẽ Dei, suo modo fortitudine indutus est & ornatus, quia præditus acumine intellectus, quo & omnia penetrare potest, & multa potẽter præstare. Nomen enim, virtute, non potest hic accipi vt vitiis opponatur, sed pro fortitudine, cum Græcis sit ἰσχύν. Sunt qui hic intelligũt significari Adamum fuisse conditum in perfecto robore corporali, item in perfecta sciẽtia & virtute secundùm animam: sed magis est verisimile Sapientem loqui de his quæ in Adam toti humanæ naturæ collata sunt. Pro, secũdùm se, Græca habent pluraliter καθ' ἑαυτοὺς, secũdùm seipsos, vt ad homines referatur, nam pluraliter hic habent; Induit illos secundùm seipsos fortitudinem, vt significetur hominibus datam fortitudinem, secundùm quod eorum naturæ conueniebat. Alia enim animalia etiam habẽt singula vires suas, homo verò singulari excellentiq; virtute donatus fuit. Sed interpres legit καθ' ἑαυτὸν, secundùm se, vt ad Deum referatur, atq; ea lectio magis placet, quanquam nostra lectio etiam alterum sensum admittere potest.

3 *Numerum dierum & tempus dedit illi, & dedit illi potestatem eorũ quæ sunt super terram.*

RVrsum coniunguntur duo, quorum vnum homini cõpetit ratione partis inferioris, corporis scilicet, alterũ ratione partis excellentioris, nempe animæ. Quoniam, inquit, ex terra hominem fecit, & in terram eum rursum conuerti voluit, ideo dedit ei certum numerum dierum, & certum tẽpus vitæ, certò illi præscribens eum moriturum, cùm dixit: Terra es, & in terram reuerteris; & certum etiam vitæ tempus etiam vsq; ad Gene. 3.
dierum numerum apud se vnicuique præfiniens, sed quod incertum esse voluit omnibus, vt semper vigilarent. Rursum tamẽ quia hominẽ secundùm similitudinem suam formauit, atque virtute singulari ornare voluit, dedit ei potestatem eorum quæ sunt super terram, sicut ipse potestatem habet generalem omnium quæ in cœlo sunt & in terra.

4 *Posuit illius terrorem super omnem carnem, & dominatus est bestiarum & volatilium.*

NOn solùm dedit ei potestatem eorum quæ sunt super terram, dicens: Domina Gene. 1.
mini piscibus maris & volatilibus cæli, & vniuersis animantibus quæ sunt super terram; sed etiam effecit vt omnia animantia illum timerẽt tanquam suum præsidentem & superiorem: atque ita factum est, vt ipse dominatus sit omnium bestiarum terræ & volatilium cœli. Timor quidẽ iste hominis & dominiũ super animalia omnia perfectè competebat homini in prima rerũ institutione, verùm per peccatũ hæc ex parte homini perierunt, Deo ita peccatum hominis iustè puniente, vt qui Deo debitam obediẽtiam negauit, sentiret etiam animalia pleraque sibi repugnare. Non tamen sic perierunt hæc homini, quin suo iure possit & valeat quæuis animalia sibi subiicere, & velut fugitiuos seruos ad debitam seruitutẽ cogere, & eos qui per mãsuetudinem adduci non possunt, per violentiam in obedientiam cogere, vt pulchrè declarat D. Basilius homilia 10. in hexameron.

5 *Creauit ex ipso adiutorium simile sibi: consilium & linguam, & oculos, & aures & cor dedit illis excogitandi, & disciplina intellectus impleuit illos.*

PRimam partem; creauit ex ipso adiutorium simile sibi; Græca non habent. Addidisse eã videtur interpres quòd in sequentibus pluraliter loqnẽdum esset, cùm hactenus de homine singulariter sit locutus, sub nomine scilicet Adę. Præmittit ergo, ex ipso Adam, hoc est, ex costa eius Deum creasse, hoc est, formasse adiutoriũ simile ipsi, Euam scilicet, quæ in adiutorium generandæ & alendæ prolis, & reliquorum domesticorum operũ data est viro. Istis ergo simul creatis, & in ipsis, omnibus hominibus præ aliis animalibus, peculiariter dedit Deus cõsilium, linguam, oculos, aures & cor excogitandi, hoc est, cor ad cogitandum. Nomine consilij, significatur ratio vim iudicandi & consultandi habens de agendis. Nomine linguæ, sermonis potestas significatur, per quẽ mentis sensa & consilia distinctis vocibus exprimere soli homini datum est. Nomine oculorum & auriũ, omnes sensus significat, quòd

inter omnes hi sint præcipui sensus, qui in hominibus longè sunt excellentiores, & ad plura se extẽdunt, quàm in aliis animalibus. Aut duos illos sensus nominat, quòd ab illis maximè rerum intelligẽtia & cognitio pendeat, vnde mox subditur de corde ad cogitandum dato, & additur; & disciplina intelligentiæ repleuit illos. Quod etsi maximè verũ fuerit in homine integro, tamen etiam competit homini lapso, qui per lumen naturale multarum rerum intelligentia pręditus fuit. Idem aliis verbis repetitur in nostra versione.

6 *Creauit in illis scientiam spiritus, & sensu impleuit cor illorum, & mala & bona ostendit eis.*

QVantùm ad omnes homines, creauit Deus in illis scientiam mentis & spiritus, quia per infusum lumen naturale, dedit eis cognitionem prudenter disponendi temporalia, & per impressam menti eorũ legem naturalem, agnoscendi quid malum & quid bonum esset. Item quòd bona manerent eos qui bene viuerent, mala eos qui malè. Quantum verò ad electos in hominibus, dedit hoc eis Deus per lumen gratiæ longè perfectius, vt cœlestia & spiritualia bona agnoscerent, & sensu, hoc est, prudentia implerentur corda illorum.

7 *Posuit oculum suum super corda illorum, ostendere illis magnalia operum suorum, ut nomen sanctificationis collaudent. & gloriari in mirabilibus illius, ut magnalia enarrent operum eius.*

PErperam hic multi legunt, oculum ipsorum, vel oculos ipsorum, nam legendum esse, oculum suum, quomodo etiam multi libri habent, vt ad Deum referatur, patet ex Gręcis, quæ habent, τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ, hoc est, oculum suum. Ponit autem oculum suum super cor hominum, quando Deus suo spiritu & suæ gratiæ fulgore cor hominũ, illu-
Psal. 31. minat, & ad cognoscendum oportuna dirigit. Quomodo & in Psalmis dicitur ex persona Dei secundùm communem intelligentiam: Intellectum tibi dabo, & instruam te in via hac qua gradieris, firmabo super te oculos meos. Quod ergo hic dicitur, potissimũ de electis est intelligendum, quibus dedit Deus peculiariter agnoscere magnifica eius opera, & quę ad creationẽ pertinẽt, & quę ad suorũ salutem diuersis tẽporibus operatus est, maximè verò in eductione populi Israelitici ex Ægypto, in qua mirabilia pro illius populi salute designauit. Ad quæ hic authorẽ respexisse sequentia indicãt, in quibus subiicitur de addita lege. Dicit ergo Deũ posuisse oculum suum instar magistri alicuius super corda illorum, ad hoc vt ostenderet eis magnalia, hoc est, magnificentias & claritatem operum suorum, sicque eis intellectis collaudarẽt nomen sanctificationis, hoc est, nomen eius sanctũ, & suos sanctificãs. Item ad hoc vt sui gloriarentur in mirabilibus illius quæ pro eorum salute operatus est, sicque aliis cum gaudio & lætitia enarrarent magnifica opera eius.

8 *Addidit illis disciplinam, & legem uitæ hereditauit eos.*

9 *Testamentum æternum constituit cum illis, & iudicia sua ostendit eis.*

HÆc omnino de lege veteri dicta videntur, quã additam dicit, siue quia superaddita fuit legi naturali, siue quia data Israelitis post mirabilia illa quæ in illorũ eductione sunt designata. Hanc legẽ vocat disciplinam, quia scientiam agendorum præstat. Vocat legem vitæ, quod vitam promittit, & præstat obseruatoribus suis. Hanc velut in hæreditatem acceperũt, quia in perpetuum duraturam, non solum ratione moraliũ præceptorum, sed etiã ratione cæremonialium: quæ etsi ad literam iam non seruãtur, secundùm spiritualem tamen intelligentiam semper seruabuntur. Per testamentum cum illis constitutum, pactum significatur Dei cum Israelitis initum, quod æternum rectè dicitur, quia etsi mutatum sit & antiquatum secundum ea quæ ad literam significantur in lege, manet tamen secundum ea quæ secundum spiritum in illo pacto continentur, Hoc Dei singulare beneficiũ populo Israelitico impensum celebrat aliquoties Dauid, dicens: Notas fecit vias suas Moysi, filiis Israel voluntates suas. &: Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non, manifestauit eis. Additur & de beneficiis populo illi in datione præstitis, cùm subditur. Psal. 102. Psal. 147.

19 *Et magnalia honoris eius uidit oculus illorum, & honorem uocis audierunt aures illorum.*

11 *Et dixit illis: Attendite ab omni iniquo, & mandauit illis unicuique de proximo suo.*

HOnorem interpres posuit pro gloria & claritate, quam scilicet in datione legis Israelitæ & oculis viderunt auribus perceperunt. Viderunt enim Deum magnificè apparentem in igne cum tonitruo & fulgure. Et audierunt eum sua voce ex igne loquentem, & decem pręcepta promulgãtem. Quæ paucis Sapiens comprehẽdit. Primum quidem dicens Deum dixisse, Attendite ab omni iniquo, quia omnia penè legis præcepta sunt negatiua, tantùm vetantia malum, sicut imperfectis illis conueniebat. Deinde peculiariter mandatum dicit vnicuique de proximo suo, quia maior eorum præceptorum pars cõplectitur ea quæ proximos concernunt, vt scilicet non faciamus eis quæ ab eis nollemus nobis fieri. Hoc est enim quod dicit, vnicuique Deum mandasse de proximo, ipsum præcepisse quomodo se erga proximum gerere debeat.

12 *Viæ eorum coram illo sunt semper, non sunt absconsæ ab oculis ipsius.*

SIcut peculiariter eis Deus legem dedit, ita peculiari ratione eorum vias & actiones obseruat, num secundum ipsius legem sint institutæ. Non enim sic eis legem dedit, vt de

vt deinde eos pro suo arbitratu viuere sineret, nec curæ ei esset seruarent an non, sed magis quam aliarum gentium obseruat eorum mores & vitam, excellétius eos præmio affecturus si rectè viuant: grauius eos puniturus & citius, si malè & cótra legem viuant. Nam alias gentes permisit vnamquamque ingredi vias suas, & veluti ad se non ita pertinerent pro suo arbitratu viuere, Vnde & sequitur.

13 *In vnamquamque gentem præposuit rectorem, & pars Dei Israel facta est manifesta.*

INdicat hæc sententia cur peculiariter de Israele dictum sit, quòd eorum viæ sunt corá Deo videlicet quia Deus qui omnium Dominus est, alias omnes gentes tradiderit gubernandas suis principibus & regibus quos eis præfecit: populú verò Israeliticum sic sibi assumpsit peculiariter in suam partem & portionem, vt in illo ipse regnaret solus. Vnde dicitur in Deut. 7. Te elegit Dominus vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis qui sunt super terram. Et in Isaia 19. dicit Dominus: Hæreditas mea Israel. Et in cantico Moysis: Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hæreditatis eius. Itaq; quoniam Deus peculiariter sibi eius populi re-
[Deu. 32] gimen & gubernationé vendicaret, Samuel ait ad eos: Grande malum fecistis vobis, petentes super vos regé, cùm Dominus Deus
[1. Reg. 12.] vester regnaret super vos. Patet ex hac explicatione, nomen, Israel, esse in secundo membro nominatiui casus, & orationem sic ordinandam; & Israel, hoc est populus Israeliticus est manifesta pars Dei facta. Clarior fuisset sensus si dictum fuisset, factus est. Adduntur & hic & alibi in hoc capite aliquot sententiæ in æditione Complutési, sed quas non habet Germanicum exéplar, quod simpliciores habet ferè & breuiores sententias, cú quo nostra versio frequenter magis conuenit. Patet item impertinés esse proposito authoris, quòd quidam priori huius sententiæ parte intelligút significari vnicuiq; genti angelum aliquem præpositum esse custodem & rectorem, cùm de regibus magis sit sermo, qui reliquis gentibus non sine Dei ordinatione fuerút præfecti, quibus permisit illis leges quas vellent præscribere, nulla à se illis lege aut vitæ, ratione palam proposita.

14 *Et omnia opera eorum velut sol in conspectu Dei, & oculi eius sine intermißione inspicientes in viis eorum.*

CRediderim interpretem dictionem, manifesta, quam nos legimus in præcedenti versu, addidisse huic sententiæ, & vertisse; Manifesta omnia opera eorú velut sol, hoc est, tam patent Deo quàm omnibus patet sol. Idé dicit quod suprà, vt intelligatur Deú peculiarem habere rationem eorú quę suus populus vel benè vel malè agit, nec ita dissimulare ad eorú facta, sicut videtur aliarum gentium opera parum curare. Quod in genere dixit de operibus populi Dei, speciatim explicat primùm de malis operibus, postea de bonis. Valde enim inculcatum esse conuenit, Deum operum sui populi habere curam & diligentem respectum. Itaque de malis dicit:

15 *Non sunt absconsa testamenta super iniquitatem illorum, & omnes iniquitates eorum in conspectu Dei.*

QVidam libri habent, propter iniquitatem: alij, per iniquitatem. Et intelligitur Dei pacta cum hominibus non esse abrogata & sublata propter vel per iniquitates hominum, iuxta illud Pauli: Rom. 3. Nunquid infidelitas hominum fidem Dei euacuauit? Gręca tantùm habent: Non sunt absconditæ iniustitiæ illorum ab ipso. Cui sententiæ magis conuenit quod quidam libri nostri habent, super iniquitatem illorum, vt hic sit sensus: Dei testamenta, hoc est, leges, dispositiones & ordinationes, quas testatus est eis, non sunt absconsæ super iniquitates illorum, hoc est, non dissimulant ad eorum peccata, sed vigilant super ea, & illa obseruant, vt secundùm illas peccata puniantur. Aut manifesta sunt varia testimonia, quibus Deus testatum frequenter fecit se iniquitates illorum obseruare, dum tam grauiter ea sæpe vltus est. Talis enim aliquis sensus conuenit proposito authoris, qui quod de malis dixit, idem & de bonis operibus subiungit, inter quæ præcipuum locum quendam obtinet eleemosyna.

16 *Eleemosyna viri quasi sacculus cú ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conseruabit.*

FErè omnes habent corruptè, sacculus, cùm legendum sit, signaculú, quomodo quædam habent scripta, quomodo & Rabanus legit, & Augustinus in speculo. Est enim Græcè σφραγὶς, dictio, qua & Paul. Rom. 4. vsus est, cùm signum circumcisionis dicit esse signaculum iustitię fidei. Significat enim σφραγὶς idem quod sigillum vel signaculum quo literæ aut alię res obsignantur, & clausæ custodiuntur. Quoniam ergo quæ custodire diligenter volumus, ea sigillo obsignamus, quemadmodum Darius ostium fossę eius in quam coniectus fuit Daniel, 6. annulo suo signauit, & Iudæi Christi sepulchrum obsi-
gnauerunt, ideo eleemosynam hominis di- [Luc 12.]
cit esse apud Deum velut sigillum, significare volens Deum fidelem memoriam cóseruare eorum beneficiorum quę in hac vita in indigentes conferuntur, eáque esse apud se veluti res sigillatas aut sigilla ipsa, quæ fideliter & diligenter custodiuntur ne pereant. Ita enim etiam Deus etsi non statim remuneret pietatis opera, tamé apud se veluti custodit, non sinens ea effluere suæ memoriæ, vt illa suo tempore proferat & remuneret. Hunc sensum cùm nó intelligerét quidam, mutauerunt, signaculú, in sacculum, vt congrueret hic locus cum illo Saluatoris: Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis. Itaque intelligút hic eleemosynam comparari sacculo, quod per eam homo sibi cóparet, vnde suo tempore reficiatur, & habeat veluti in sac-

culo pecuniam, vnde necessaria sibi acquirat. Veram lectionem etiam secūda sententiæ pars, alia explicat similitudine; Et gratiam hominis quasi pupillam conseruabit. Vbi suppositum verbi, conseruabit, non est, eleemosyna, vt aliqui malè intelligunt, sed Deus, ad quem refertur relatiuum, ipso. Et est sensus: Et Deus, coram quo est eleemosyna, tanquam signaculum, cōseruabit apud se gratiam hominis, hoc est, beneficiū quod homo homini impendit, tāquam pupillam, hoc est, diligentissimè, & tanquam rem sibi summè charam, quomodò homo pupillam oculi charissimam habet, & diligentissimè custodit. Sic & supra cap. 3. dictū est de eleemosyna; Deus qui reddit gratiam meminit in posterum, &c.

17 *Et postea resurget, & retribuet illis retributionem vnicuique in caput ipsorum, & conuertet in inferiores partes terræ.*

Deus inquit, qui iam apud se conseruat opera pietatis & misericordiæ, etsi ea nō statim remuneret, sed dissimulare videatur, postea tamen suo tempore resurget ad iudicandū omnes, & in lucem proferendum quæ apud se asseruata habet, iuxta illud, Sur-
Psal. 81. ge Deus, iudica terram. Et tunc retribuet hominibus mercedem quam meruerunt, ita vt vnusquisq; suam ipse capiat & reportet portionem. Quod additur, & conuertet in inferiores partes terræ; vbi aliqui corruptè, vt puto, legunt, conteret, Græca nulla habent, vt ex collatione de veriori lectione & sensu iudicari nō possit. Cùm autem variè ea pars à quibusdam explicetur, videtur proposito conuenientissimus forè sensus, si intelligatur Deum cum ad iudicandum surrexerit, conuersurum eleemosynam, vel retributionem quam vnicuique retribuet, in inferiores partes terræ, hoc est, in mortuos, quia scilicet efficiet vt ad eos perueniat, dum eos resuscitabit, & resuscitatis dabit quod meruerūt. Aut conuertet se in inferiores partes terræ, quia vsq; ad mortuos eius virtus perueniet, resuscitans eos. Per inferiores enim partes terræ, secundùm phrasim veteris testamenti, non damnati solùm, sed generaliter mortui designantur, vt & postea cap. 24. Sapientia dicit: Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes sperantes in Domino. Cùm autem Deus non tantùm in nouissimo generali iudicij die surgit ad retribuēdum mercedem, sed etiam in cuiusq; hominis nouissimo die, etiam tunc intelligendum est Deum cōuertere eleemosynā hominis in inferiores partes terræ: atque ob id non malè hic locus adduci potest ad probandum, eleemosynam post mortem prodesse homini etiam ad pœnam eius, qua purgandus est, tollendam vel leniendam.

18 *Pœnitentibus autem dedit viam iustitiæ, & confirmauit deficientes sustinere, & destinauit eis sortem veritatis.*

Ne, quoniā dixit Deū omnia hominum opera obseruare, & quandoq; reddi-tu-rum vnicuique secundùm opera ipsorum, desperent de Dei gratia optinēda qui in peccatum prolapsi sunt, subiicit de fructu & efficacia pœnitentiæ, atq; ad eandem deinde hortatur. Hæc, inquit, quæ dixi etsi vera sint, tamen Deus non præclusit pœnitentibus de peccatis suis viam iustitiæ obtinēdæ, sed dedit illis viam & rationem obtinēdi iustitiam, deditque eis vt quam reliquerūt viam iustitiæ, rursum amplecti possint. Pro quo Græcis est, ἐδωκεν ἐπάνοδον, dedit eis reditum, ad se scilicet & ad iustitiam quam reliquerunt. Nec solùm illis dedit viam iustitię sed etiam eos qui in sustinendo deficiunt, hoc est, qui non spe diuinorum bonorum persistūt perseueranter in bono, sed per infirmitatem humanam excidūt à recta virtutis via, ipsemet confirmauit, partim per scripturas sacras aut prædicantiū ora, partim per internam suam inspirationē, erigendo illos spe veniæ, & sua gratia eorum menti robur, infundendo. Eos item qui per se deficerent in tolerandis aduersis, & perseueranter expectandis bonis cœlestibus, ipse ita confirmat sua gratia, vt non deficiāt. Alleuat enim Dominus, inquit Psalmista, omnes qui corruunt, & erigit omnes elisos pro confirmauit, vel, vt aliqui libri habent, corroborauit, Græcè est παρεκάλεσε, quod est aduocauit vel rogauit aut consolatus est & hortatus. Hæc enim significat illud verbum, non autem confirmare, quanquam res eōdem redeat. Et verisimile est interpretem vertisse, conrogauit, quia sic in quibusdam libris inuenitur, & cùm id non intelligeretur, mutatū esse in corroborauit, & hoc in, confirmauit. Hortatur autē Dominus per prædicatores suos, imo & obsecrat homines ad pœnitentiam & constantiam. Vnde Paulus eodem verbo vsus, Obsecramus inquit, 2. Cor. 5
pro Christo, recōciliamini Deo, & Pro Christo legatione fungimur, tāquam Deo exhortante per nos. Quod addidit interpres; Et destinauit eis sortem veritatis. (nam id Græca non habent) significat Deum deputasse pœnitentibus non eam partem quam prius meruerant, fortè scilicet iniquitati debitam, sed sortem veritati & iustitiæ destinatā. His ergo præmissis, rectè subiicit adhortationem ad pœnitentiam, dicens:

19 *Conuertere ad Dominum, & relinque peccata tua: precare ante faciem eius, & minue offendicula.*

Exemplar cōplutense habet coniunctionem illatiuam; Conuertere igitur ad Dominum. Duas autem partes pœnitentiæ esse indicat, quæ separari non debeant. Nam verè pœnitentem oportet conuerti ad Dominum à quo auersus fuit, & vt id rectè fiat, relinquere debet peccata sua. Quomodo autem hæc fieri debeant, altera pars insinuat. Conuerti enim debet peccator ad Dominū, sic vt precetur ante faciem eius, orans & pro admissorum venia, & pro auxilio gratię eius, sine qua nec malū relinquere, nec bonum amplecti & retinere valet. Relinquere peccata sic debet, vt si nō omnino ab omni peccato liber esse possit, tamen minuat offendicula, hoc est, quæ Deum offendunt, aut quæ occasio

nem ſcandali & peccati præbent. Ea enim quiſque tum propter ſe, tum propter alios quantùm poteſt minuere debet & tollere. Idem aliis verbis inculcatur, cùm ſubditur:

20 *Reuertere ad Dominum, & auertere ab iniuſtitia, & nimis odito execrationem.*

NImis pro valde poſitum eſt, vt aliâs ſæpe. Ad veram auerſionem ab iniuſtitia non ſufficit facto illam relinquere, ſed & animo ab ea alienari. vnde rectè additum eſt; valde odito quicquid Deus execratur & abominatur.

21 *Et cognoſce iuſtitias & iudicia Dei, & ſta in ſorte propoſitionis & orationis altiſſimi Dei.*

HÆc ſentẽtia etſi iam in Græcis non habeatur, fieri tamẽ poteſt quòd eam interpres legerit in Græcis codicibus, ſicut & nunc Græca quaſdam habẽt quas interpres non legit. Certè conueniẽti ordine ſuperioribus addita eſt ad abſoluendum veræ pœnitẽtiæ conditiones. Nam præter dicta ad perfectam pœnitẽtiam requiritur, vt cum quis ad Deũ conuerſus eſt, & peccata relinquere incipit, inquirat & præ oculis ſemper habeat iuſtiſſima Dei mãdata, quorum obſeruationem Deus requirit. Tum vt in cœpta virtutis via perſiſtat & perſeueret, vnde dicitur: Et ſta in ſorte propoſitionis, hoc eſt, in ea cõditione quã tibi Deus propoſuit, & ad quam te vocauit, aut quam tuo tibi propoſito delegiſti. Quæ eadẽ conditio & ſors exigit aſſiduam deprecationẽ Dei, ſine cuius auxilio hæc omnia fieri non poſſunt. His tamẽ omnibus adhuc addi debet quod ſequitur.

22 *In partes vade ſeculi ſancti, cum viuis & dantibus confeſſionem Deo.*

Iſaiæ 9. SÆculum ſanctum, eſt ſæculum illud de quo Iſaias loquitur, cùm dicit Chriſtum patrem futuri ſæculi: fœlix ſcilicet ſtatus futuræ vitæ, in quo omnis peccati immunditia aberit, per quã iſtud præſens ſæculum, rectè pollutum ſæculum dici poteſt. In ſeculo autem illo ſancto eſt perpetua confeſſio laudis Dei, gratiarũ actio, & prædicatio Dei, angelis clamãtibus: Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus ſabaoth, &c. Monet ergo Sapiens, vt pœnitens iam per prędicta Dei miſericordiam & gratiam cõſecutus, in partes & conditionem vadat ſæculi ſancti, vt ſcilicet quod illi ſæculo proprium eſt & familiare, etiam ipſe hic incipiat, laudando ſcilicet Deum, & illi gratias agendo pro accepta peccatorum remiſſione, & alia quoq; eius opera & beneficia prædicando cum his, qui adhuc hic ſuperſtites exiſtẽtes dant Deo confeſſionem laudis, hoc eſt, laudant Deum & prædicant. Hunc eſſe genuinum loci huius ſenſum, ſequentia indicant.

23 *Non demoreris in errore impiorum: ante mortẽ confitere. A mortuo quaſi nihil perit confeſſio.*

HÆc propriè non dicũtur de confeſſione peccati, ſed de confeſſione laudis, vt ſatis patet ex ſententia ſequenti, & ſimili loco qui eſt in cantico Ezechiæ, ad quem hic omnino alluſum videtur: Non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te, nõ expectabunt qui deſcendunt in lacum veritatem tuã. Viuẽs viuens ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie, pater filiis notã faciet veritatem tuam. Sic & Dauid dicit: Non eſt in morte q memor ſit tui, in inferno autẽ quis confitebitur tibi? & Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui deſcẽdunt in infernum. Quibus locis ad literã non agitur tantùm de damnatis, nec tamẽ negatur cõfeſſio & laus Dei in ſanctis poſt mortem, ſed tantùm dicitur mortuos Deum hic apud viuos non deprædicare, nec eos ſua confeſſione viuos ædificare poſſe. Sic enim ſoli hic viuentes alios viuẽtes ædificant, & ad laudem ac reuerentiã Dei prouocant. Quod qui hic viuentes modò non faciunt, nec poſtea eis facere dabitur, quando verè etiam non erũt inter viuos, vt nemo putet ſe poſt mortem poſſe incipere laudem Dei. Itaque rectè monet Sapiens, vt etiamſi quis aliquandiu hæſit aut detentus fuit in errore impiorum, cum in quã errore, quo quis virtutibus neglectis vitia ſectatur, non demoretur in illo diutius. vt ante mortẽ veniam ſuorũ peccatorũ conſecutus Deum laudet, eiq; gratias agat, & beneficia eius aliis prædicet. quod dignè facere non poteſt peccator, quem non pœnitet ſuorũ peccatorũ. Nec eſt quod cõfeſſionem Dei ſibi putet quis differendam in tẽpus futurũ poſt mortẽ, quia ab eo qui mortuus eſt huic mũdo, tanquam qui omnino non eſt in mũdo, nec cum eo commercium habet, perit confeſſio Dei qua illum apud viuos prædicaret, & qua ſibi meritum apud Deum cõparare poſſet. Perit itẽ omnino ab eo ſic, vt ſi hic eã non inceperit, ſed ſe ad eã inemptum reddiderit, & Deum potius vita aut lingua blaſphemauerit, eam ibi incipere nõ poſſit, vt qui nec tunc inter viuos reperietur. His ergo locis agitur de confeſſione Dei, quæ viuis ſit ædificatoria, & confitentibus ſit meritoria. Cùm autem eadem ſit ratio de confeſſione peccatorũ, nempe quòd & ipſa tantùm ante mortem ſit meritoria, idque in his tantùm qui non perſiſtunt in veteri errore, non mirum ſi per accommodationem hæc à quibuſdam etiam tribuantur confeſſioni peccatorũ, maximè cum in ſuperioribus de agenda pœnitentia ſermo ſit habitus. Itaque etiam Auguſtinus hunc locum citat aliquoties de cõfeſſione peccati, vt ſermone octauo de verbis Domini, & aliis locis, quibus ſemper legit: A mortuo quaſi qui nõ ſit, perit cõfeſſio. Cæterùm notãdum quoſdam libros nõ habere illam partem, Ante mortem confitere; ſicut nec Græca habent, includitur tamen ſatis in parte ſequenti; A mortuo quaſi nihil perit confeſſio; quam Græca habent clarius: A mortuo tanquàm non exiſtente (aut eo qui non eſt) perit confeſſio, proinde ſimiliter noſtra lectio eſt accipienda, vt ſubaudiatur participium, A mortuo quaſi exiſtẽte nihil, apud viuos ſcilicet quoad conuerſationem huius mundi, perit confeſſio Dei. Vnde ſequitur:

Iſaiæ 38 · Pſal. 6. · Pſ. 113.

agnoſcere ſuum defectũ,ſuam fragilitatẽ,& frequẽtes lapſus,ſed ſuperbè ſe efferat quaſi ſole ſuperior?Id ſanè ſi fecerit,grauiter idipſum arguetur & vindicabitur.Nam etiã ſcripta quędã habent futurũ,excogitabit,vt habent Græca. Poteſt & hic eſſe ſenſus: Quid nequius,hoc eſt,quantũ malum cogitabit caro & ſanguis,vt comparatiuus,nequius, accipiatur pro poſitiuo, ſicut poſitiuum Græca habent, &,quid,accipiatur admiratiuè. Aut certè ſenſus eſt: Quid nequius cogitabit caro & ſanguis, quàm ſcilicet aſſiduè cogitat? vt ſignificetur corruptionẽ hominis omniũ malorũ cauſam eſſe, & peſſima quæque excogitare. Quia autem hæc lectio videbatur continere falſitatem,aut incommodum habere ſenſum, nõ eſt mirum eam mutatam à quibuſdã qui addiderunt,quàm quod.Nam id in quibuſdam additũ vidimus,cùm prius tantum eſſet:quid nequius cogitabit caro & ſanguis. Nec tamẽ ſatis verum eſt quod hac interrogatione ſignificatur: Quid nequius quàm quod excogitauit caro & ſanguis? nã nequius eſt quod excogitauit dæmon: item quod excogitat nõ infirmitas carnis, ſed mala voluntas hominis. Niſi intelligatur ſignificari inter omnes defectus,qui in creatura viſibili reperiuntur,nullum eſſe peiorẽ,quàm quem caro & ſanguis excogitat. Æditio Cõplut. diuerſam habet lectionẽ,hoc modo, καὶ ἀνὴρ ὃς ἐνθυμεῖσθαι σάρκα καὶ αἷμα. Et vir qui cogitabit carnẽ & ſanguinem,ſcilicet etiã deficiet. Pro, πονηρὸν, enim legi ἀνὴρ ὃς, inter quæ eſt magna ſimilitudo. Sed altera lectio,quam ſecutus eſt noſter interpres,præferenda videtur.

18 *Virtutem altitudinis cœli ipſe conſpicit, & omnes homines terra & cinis.*

RElatiuum,ipſe,ferè ab omnibus ad Deũ refertur, vt ſignificetur Deũ cõſpicere cœleſtia omnia,eorumq; virtutẽ,ſicut de eo

Pſal. 94. dicitur:Altitudines montiũ ipſe cõſpicit.At rectius referendum eſt ad ſolẽ:adhuc enim perſiſtitur in cõparatione hominis cũ ſole. Et de ſole quidem ad eius excellentiã commẽdandã dicitur quòd ipſe cõſpiciat, vel,vt eſt Grecè, ἐπισκέπτεται,hoc eſt,inſpiciat,viſitet & perluſtret,totam virtutẽ,hoc eſt,militiam & exercitũ altitudinis cœli vel altiſſimi cęli, quia ſcilicet ſol inter omnia aſtra velut Imperator conſtitutus eſt, qui omnia aſtra ſuo lumine perfundit,ſuóque motu aſſiduè viſitat & percurrit. Vnde in Pſalmis iuxta He-

Pſal. 18. braicã veritatẽ dicitur; Soli poſuit Deus tabernaculũ in ipſis cœlis. De hominibus verò ad repreſſionẽ præſumptionis eorum dicitur quòd omnes ſint terra & cinis, quemadmodum & ſuperius dixit: Quid ſuperbit terra & cinis? Significat ergo,quod ſi ſol,tãtæ excellentiæ creatura,coram Deo non eſt ſine defectu,nec de perfectione gloriari poteſt,multò minus homo, in illius cõparatione vilis admodũ iuxta corpus creatura. Aptè autem iam ſecũdò hominẽ vocat terram & cinerẽ. Terram quidẽ ratione originis,quia ex terra ſumptus eſt. Cinerem ratione finis, quia in cinerẽ per mortem cõuertitur. Cùm enim anima in homine ſit velut ignis continuè mouẽs & motus,corpus anima deſtitutum veluti carbo eſt,qui in cinerem reſoluitur. Vnde impij dicunt in lib. Sapien. cap. 2. Fumus flatus eſt in naribus noſtris,& ſermo ſcintilla ad commouendum cor noſtrũ,qua extincta cinis erit corpus noſtrum, & ſpiritus diffundetur tanquam mollis aër.

Caput XVIII.

1 *Qui viuit in æternum,creauit omnia ſimul, Dominus ſolus iuſtificabitur, & manet inuictus rex in æternum.*

PROSEQVITVR in huius capitis principio quod cœpit in fine alterius. Prędicat enim diuinam maieſtatem, & econtrà ponit humani generis paruitatem,vt ſic magis comprimat humanæ mẽtis ſuperbiam,ſubiciẽs deinde humanã imbecillitatem cauſam eſſe immenſę Dei miſericordiæ erga humanũ genus. Quoniam ergo nec hominem mortalem, nec ſolem ſuprà aſſeruit eſſe ſine defectu, his opponit hac ſentẽtia Deum, qui & ſolẽ & hominẽ & alia omnia creauit, tribuens ei ſoli & immortalitatẽ, quam ſuprà negauit in homine,& perfectionem iuſtitiæ,quę nec in cœleſtibus inuenitur creaturis. Porrò pro, ſimul, Græcis eſt κοινῇ, quod magis eſt pariter vel cõmuniter, ne quis ex hoc loco colligat oĩa, ſimul, eodẽmq; tẽpore eſſe cõdita,queãdmodũ ex hoc loco intellexit D. Auguſt. omnia opera creationis,quæ ſex diebus c.1.Gen. cõmemorantur facta, ſimul vnõque tẽpore facta eſſe: ſex autem dies illos in angelorũ diuerſa intelligentia eſſe acciplẽdos,vt videre eſt apud illum lib.4.de Geneſi ad literã cap. 33. Non enim,ſimul,hic tẽporis identitatẽ deſignat, ſed vniuerſa ſine exceptione comprehẽdit,ſicut apud Ioan.cap.1. dicitur:Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factũ eſt nihil,quod factũ eſt. Dicit ergo;Is cui propriũ eſt viuere,& eſſe in ęternũ,ſine principio ſcilicet & fine, is, inquã, creauit omnia pariter nec eſt aliquid quod nõ ab illo ſe factũ agnoſcere debet. Is ergo etiam ſolus eſt,qui ſi ad alia à ſe creata cõparetur, inuenietur iuſtus, atq; ſine omni defectu, in quo nihil deſiderari poſſit. Reliqua vero omnia tantùm ab eius perfectione deficiũt, quantũ ab authore deficit opus ab ipſo factũ. Is & manet inuictus rex in æternum,quia eius voluntas & poteſtas à nullo ſuperari & impediri poteſt, ſempérque eodẽ ſtatu permanet, nulli mutationi ſubiectus, cũ reliquis omnibus creatis à ſe. Addit hic quædam exemplar Complutenſe,quæ alij codices Græci non habẽt, ſicut nec nos. Sic enim habet; Qui ædificat enim mundum palmo manus ſuæ, & omnia obediunt voluntati eius: Ipſe enim Rex omnium in fortitudine ſua diuidens in ipſis ſancta à prophanis. Pro quibus nos tantum habemus;manet inuictus Rex in æternũ;quod nec Germanicum exemplar habet.

2 *Quis ſufficit enarrare opera illius? Quis enim inueſtigabit magnalia eius.*

Vertendum

VErtendum potius vel legendũ per præteritum, inuestigauit, cùm Græcis sit ἐξιχνίασε, vt sit sensus: Quandoquidem nemo plenè magnifica eius opera, & omnes eius excellẽtias perscrutatus est, nemo etiam est qui sufficiens est ad plenè & perfectè enarrandum opera Dei. Emphasim habet quod cũ interrogatione dicit: Quis sufficit, & quis inuestigabit: significans Dei opera tam esse imperscrutabilia, & ob id inenarrabilia, vt ad ea nemo sufficiat.

3 *Virtutem autẽ magnitudinis eius quis enunciabit? aut quis adijciet enarrare misericordiam eius?*

INter cætera quæ de Deo nũquam prædicari satis possunt, sunt præcipuè duo in Deo stupenda & admiranda: virtus scilicet, robur ac fortitudo magnificentiæ eius: & misericordia eius atque bonitas. quæ duo Deo tribuuntur, cùm dicitur, Optimus, maximus. Fortitudini eius non est adiuncta, vt ferè in hominibus, crudelitas, & misericordiæ eius non deest potentia succurrẽdi quibus miseretur. Fortitudo exigit vt eum suspiciamus & timeamus, misericordia, vt amemus & diligamus. In eo quod dicitur, quis adiiciet, videtur subaudiẽdum, cor suum. vt sit sensus: quis apponet cor suũ, hoc est, quis conabitur enarrare. Aut est sensus; quis adiiciet, hoc est, quis aggredietur.

4 *Non est minuere neque adijcere, nec est inuenire magnalia Dei.*

SIgnificat opera Dei & esse perfectissima, & inscrutabilia. Per hoc enim quod dicit: non est minuere neque adijcere; significat ea adeo esse perfecta, vt nemo possit ostẽdere aliquid in eis esse superfluum, quod auferendum esset, (id enim est ea minuere) aut aliquid in eis desiderari quod addẽdum esset, id enim est ad ea adiicere. Pro, inuenire, Græcis est inuestigare, sed quia ideo dicitur magnalia Dei non posse inuestigari, quia inuestigando plenè inueniri nequeunt, bene vertit interpres, inuenire.

5 *Cùm consummauerit homo, tunc incipiet: & cùm quieuerit, operabitur.*

SIgnificat eum qui magnitudinem Dei & operum eius vestigare & enarrare conatus fuerit, cùm omne studium eo cõtulerit, nihil tamen effecturum. Cùm, inquit, quisquam absoluisse se putauerit inuestigationem & enarrationem de Deo, tum demum inueniet tantùm superesse, vt quasi de nouo incipiendum sit: & cùm post longũ laborem quiescendum sibi putauerit, quasi instituto suo bene perfecto, tum videbit sibi adhuc laborandum esse & operãdum, vt quod conatur perficiat. Significat ergo, si quis hoc tentet, frustra laboraturum. Pro, operabitur, Græcis est ἀπορηθήσεται, hoc est, perplexus erit. Non malè tamen noster vertit, si intelligatur vt iam indicatum est. Sunt qui hanc sententiam accommodant ad significãdum in virtutis via, quasi necdum obtenta perfectione, semper quasi incipiendum. vt sit sensus: cùm homo Dei præcepta perfectè impleuisse videtur, tunc si consultum sibi vult, nouo feruore virtutis viam quasi incipiet, & cùm se ab omnibus mũdanis curis quietum reddiderit, tunc incipiet opus Dei operari. Ita enim ferè Rabanus. Sed hic sensus proposito est impertinens. Simile ei quod hic dicitur, est apud Iob, post enarrationem Iob 26
aliquam operum Dei dicentem: Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cùm vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri?

6 *Quid est homo, & quæ est gratia ipsius, & quid est bonum, aut quid nequam illius?*

POstquàm indicauit imperscrutabilem & inexplicabilem esse Dei magnitudinem & excellentiam, ex opposito indicat quanta sit hominis in comparatione Dei vilitas & imperfectio, vt hac consideratione sese homo sub Deo magis semper humiliet. Itaque exclamando dicit: Quid est homo, hoc est, quàm vilis est si Deo cõponatur. Pro gratia, Græcis est χρῆσις. hoc est, vsus, quo significatur Deum non indigere opera hominis, nec opus ei esse vt eo vtatur. Proinde quod nos habemus; quæ est gratia ipsius; sic est accipiendum, quæ est gratia ipsius apud Deum, qua scilicet Deus egeat, hoc est, quid habet præclari quo sibi Deũ promereatur, & quo Deus indigeat, aut quo Deo benefaciat. Eõdem pertinet quod sequitur; & quid est bonum; aut quid nequam (pro malum) ipsius, apud Deum scilicet; hoc est, quod bonum Deo cõferre potest homo, aut quod malum Deo inferre. Alij intelligunt, quàm pauca sunt bona hominis, & quam multa sunt mala eius. Sed alter sensus proposito magis cõuenit, consentiẽs cum illo Dauidis: Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum Psal. 15.
meorum non eges. Et illo Iob: Quid prodest Iob 15.
Deo si iustus fueris, aut quid ei cõfers, si immaculata fuerit via eius?

7 *Numerus dierum hominum ut multùm centum anni, quasi guttæ aquæ maris deputati sunt: & sicut calculus arenæ, sic exigui anni in die æui.*

OStẽdit iam & alia ratione, hominis, respectu Dei, imperfectionẽ, videlicet ob breuitatem vitæ eius, cuius diuturnitas etiã si centum fuerit annorum, quæ paucis contigit, tamẽ respectu æternitatis, quæ Deo est propria, non aliter se habet quàm singulæ guttæ aquæ marinæ respectu totius maris, aut calculus vnus respectu innumerabilis arenę. Pulchra sanè cõparatio, qua significatur nullam esse comparationem inter vitam istam humanam, & diuturnitatem Deo conuenientem, sicut finiti ad infinitum nulla est proportio. Quod etiam in Psalmis non dissimiliter expressum est, cùm dicitur: Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesterna quę pręteriit. Apud Rabanum melius

melius legitur, quasi gutta aquæ maris deputatus est. Nam & Græca singulariter habent σταγὼν, gutta.

8 *Propter quod patiens est in illis, & effundit super eos misericordiam suam.*

OStendit infirmitaté hominis, & breuitaté vitæ eius, sicut homini causam præbere debet humiliationis sub Deo: ita & Deo causam præbere vt hominum peccata patienter ferat, sic vt non statim pro merito ea puniat. Item vt in pœnitentibus, & veniam rogãtibus, copiosè diffundat misericordiã suam. Duo enim dicit, quorum alterũ pertinet ad vindictæ dilationé, alterũ ad peccatorũ remissioné. Quidam libri habét, effudit, alij effundit, sed rectius illi, qui habent, effundet, quomodo & Raban. legit & Dionys. quoniã Græcis est futurũ, διαχέων. Dicit ergo Deum & esse patientem, vel, vt habent Græca, longanimem in hominibus, quia & non statim punit, & ad pœnitentiam expectat: & si pœnitentiam egerint, effusurum super eos misericordiam suam.

9 *Vidit præsumptionem cordis eorum quoniam mala est, & cognouit subuersionem illorum, quoniam nequam est.*

10 *Ideo adimpleuit propitiationem suam in illis, & ostendit eis uiam æquitatis.*

VIdit, inquit, malam admodũ esse temeritatem hominum, qua præsumunt se opponere voluntati ipsius: cognouit item quod admodum mala & grauis erit subuersio illorum & perditio quam sua temeritate merétur. Ideóque ne tantam subuersionem incurrerét, amplè & copiosè propitiatus sem per est hominibus, ipsius gratiam post peccata implorantibus: insuper & ostendit eis viam æquitatis & iustitiæ, declarãs omnibus modis se nolle morté peccatoris, sed magis vt cõuertatur & viuat. Dictio ergo; nequam; qua frequenter vtitur interpres, hic non significat malitiam morum, sed malitiam afflictionis. Pro; subuersionem; enim est καταστροφὴ, quod significat subuersionem & perditionem: item & exitum rei, vnde & fabulæ finis, catastrophe vocatur.

11 *Miseratio hominis circa proximum suum, misericordia autem Dei super omnem carnem.*

VT præter prædicta etiã alia ratione cõmendet excellentiam misericordiæ diuinæ, cõparat eam cum misericordia hominis, insinuans illam hanc longè præcellere, idque duplici nomine. Primùm, quòd misericordia hominis sit erga paucos, vnde dicitur singulariter, erga proximũ suum, vnum scilicet aut alterũ; misericordia autem Dei generalis sit & cõmunis, vt quæ se extendat super omnem carnem. Secũdò, quòd illa sit erga sibi æqualem, proximum scilicet: hæc verò erga tam inæquales, quàm caro distat à spiritu. Proximus ergo hic appellatus, certus aliquis homo, ratione amicitiæ aut propinquitatis aut vicinitatis, aut alicuius alterius rei cõiunctus, Caro auté accipitur pro omni animãtium genere, & maximè pro homine, in quo bonitas & misericordia Dei maximè cernitur.

12 *Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum.*

REIatiuum, qui, ad Deum referẽdum est, vt sit sensus: Qui Deus misericordiã habet erga homines, & ex misericordia qua erga eos mouetur, ne pereant docet eos & erudit: sicut pastor gregem suum dirigit, & curam gerit ne erret, & per errorem in mala & perniciem ruat.

13 *Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in iudicijs eius.*

HÆc est vera lectio Græcis concordans, quam & scripta quædã habent & Rabanus. Proinde malè multi legunt, Miseretur excipiens doctrinam; & est sensus: Deus qui ex misericordia homines docet, misericordiam suam potissimùm impendet ei qui auidè & voluntariè suscipit doctrinam suam ex miseratione porfectam, quique ea suscepta festinat ad iudicia & præcepta ipsius implẽda. Doctrina miserationis etiam intelligi potest doctrina de miseratione proximis impendenda, vt significetur Deum misericordem futurum his qui in alios misericordes fuerint, iuxta illud: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Sed dictio, miserationis, Græcis non est. Conueniens autem fuerit, vt præcedens versus huic coniungatur, vt totũ illud; Quid misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum; sit suppositũ verbi, miseretur, & sit sensus: Is qui miseretur hominum, Deus scilicet, quique ob id docet & erudit eos, miseretur excipientis doctrinam suam. Matt. 5.

14 *Fili in bonis non des querelam, & in omni dato non des tristitiam uerbi mali.*

POst doctrinã de pœnitentia & misericordia Dei, oportunè subiungit præcepta virtutum, & primùm redit ad doctrinam de eleemosyna, quam superiori capite cõmendare cœperat, docens iam non tantùm aliis benefaciẽdum esse, sed beneficiis etiam benignitatem verborum addendam esse, quæ munus collatum maximè commendat: & licet collatum beneficium subsequatur, ipsi tamen anteponitur. Contrà acerbitas verborum illiberalis & molesta, omnem beneficij gratiam tollit. In beneficiis enim conferẽdis animus imprimis spectatur, cuius index est oratio. Pro, querelam, Græcè est μῶμος, quod vituperium propriè significat, maculam & reprehensionem. Vnde sicut cùm interpres noster dictionem ἄμεμπτος, quæ irreprehensibilem significat, vertit, sine querela, vt Lucæ 1. & alibi, illud, sine querela, passiuè accipi debet, pro eo de quo nemo conqueritur, ita & hic querela accipi debet, vt sit sensus: In bonis, hoc est, in beneficiis quæ in alterum confers, non des reprehensioné, nec sic ea conferas pro quibus gratia tibi debetur,

vt de

vt de te quis conqueri iure possit,& in omni dono quod alicui impendis,non misceas tristitiam verbi mali,hoc est,triste verbum, declarans scilicet te non dare ex animo & lubenter, sed coactum. Vnde monet Paulus eleemosynam dari non ex tristitia & necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Aut nô dés tristitiam aliis ex duro & increpatorio verbo quod contra eum loqueris. 2.Cor.9

14 *Nónne ardorem refrigerabit ros, sic & uerbũ melius quàm datum.*

PVlcherrima similitudine indicat quantũ comitas & benignitas orationis conferat indigentibus,& beneficium cõmendet, imò, superet. Dulcem enim sermonem comparat rori, quòd sicut ros è cœlo leniter demissus æstiuum calorem temperat,& in hominibus & in frugibus atque herbis terræ: ita dulcis sermo, ex ore hominis leniter profluens, inopiæ malum hominem instar ardoris vrês & torquens, temperet & extinguat. Durus autem sermo muneri collato additus rectè imbri vehementi comparatur,qui tollit quidem ardorem, sed sine gratia, & cum nocumento sæpius, ita enim & durus sermo perdit muneris gratiam & vtilitatem.

15 *Nónne ecce uerbum super datum bonum? & utraque cum homine iustificato.*

AN non,inquit,experientia discimus verbum bonum plus efficere, & maiorem habere gratiam quàm ipsum donũ bonum? Adeo enim verbum præstat dono, vt bonus sermo quandoque sine dono gratus sit: donum autem bonum,sine bono sermone gratum non sit. Vnde & Salomon: Melior, inquit,buccella sicca cũ gaudio,quàm domus plena victimis cum iurgio. Ne tamen quis hinc occasionẽ sumat solis verbis suauibus satisfaciendi egentibus ope,subiicit, & vtraque, inquit, hæc scilicet sunt cũ homine qui verè iustus esse studet,& qui iustus habetur. Ille enim nec contentus est verba dare, nec satis habet dona conferre, sed bonis donis bona coniungit verba. Tractat pulchrè hunc locum D. Gregor. lib. Moral. 2. cap. 13. Pro, iustificato, Græcis est κεχαριτωμένῳ, hoc est, homine gratioso. Quo significatur ad gratiam obtinendam apud Deum & homines, vtrumque coniungendum. Prou.17

16 *Stultus acriter improperabit,& datus indisciplinati tabescere facit oculos.*

STultus, inquit,etiamsi quid det,tamen acerbè improperat ei cui beneficium confert, obiiciendo ei paupertatem, inertiam, importunitatem, suúmque grauamen, aut aliud simile, & sic fit vt datus indisciplinati, hoc est, donum hominis non rectè instituti, tabescere faciat,hoc est,valde cõtristet oculos egeni, quos alioqui donum exhilarare sua natura solet, quia cùm detur cum tristitia vultus & verborum amarulẽtia, efficit vt pauper contristatus & pudibũdus discedat. Bene autem hoc stulto tribuit, quia qui sic tribuit,stultum se & imprudentem declarat, vt qui & gratiam & munus perdat.

17 *Ante iudicium para iustitiam tibi, & antequam loquaris disce.*

SVbiicit quædam præcepta seruãdæ prouidentiæ, & vitandæ temeritatis. Quorum primum istud generaliter accipiẽdum est, & de iudicio hominum, & de iudicio Dei. Antè enim quàm quis prodeat ad iudicium magistratus, curandum est vt causam habeat iustam, eámque bene instructam. Et antequam quis loquatur de re quapiam siue in iudicio, siue alibi, prius bene inquirendum est de statu rei, discendum item quid & quomodo dicendum, & quid omittendum. Sic & ante iudicium Dei subeundum in morte & nouissimo die, paranda est iustitia per opera bona & gratiæ Dei implorationem. Et antequam quis loquatur alios docẽdo, oportet discere alios audiendo. Significat ergo temerarium esse & ante cõparatam iustitiã iudicio se inferre, & loqui antequam quis bene edoctus sit.

18 *Ante languorem adhibe medicinam, & ante iudicium interroga teipsum, & in conspectu Dei inuenies propitiationem.*

AD prouidentiam etiam pertinet vt ante morbum adhibeatur medicina, nõ curatiua, sed præseruatiua, qua impediatur morbus imminẽs,aut vt ante languorem inueteratum, medicina tempestiuè adhibeatur iuxta illud Poetę, Pricipiis obsta, serò medicina paratur, Cùm mala per longas inualuere moras. Sub hac tamen admonitione intelligendum est parabolicè amplius significari, nempe ante languorem mentis qui peccando incurritur, mentem muniendam piis cogitationibus, & occasiones peccatorum resecandas. Et mox cùm quis inciderit in peccatum, priusquam inualescat malum, ad pœnitentiæ remedium confugiendum. De spirituali enim languore Sapientem potissimùm monuisse, indicat quod sequitur. Ante iudicium interroga teipsum. Nam illud de iudicio Dei dictum esse sequens pars satis indicat. Monet ergo vt ante tremẽdum illud iudicium Dei nosipsos interrogemus, hoc est, exploremus: & si quidem quod punitione dignum est in nobis deprehenderimus, vt facilè deprehẽdet quisque, nosipsos puniamus & iudicemus, Deique iustam vltionẽ auferri à nobis deprecemur. Sic enim futurum est, vt cùm ad conspectum Dei deducti fuerimus,& ille nos inspicere, visitaréque cœperit, inueniamus ab eo propitiationem & remissionem. nam vt habet Paulus: Si nosipsos diiudicaremus, non vtique iudicaremur. Porrò pro, in conspectu Dei, Græcè est ἐν ὥρᾳ ἐπισκοπῆς, in hora inspectionis vel visitationis. Ita enim hic author sæpe nominat diem iudicii diuini. Proinde, in conspectu Dei, hoc loco non est idem quod coram Deo, sed sicut prius, cùm Deus conspicere 1.Cor.11

cere vel inspicere facta hominum cœperit. Potest tamen illud; Ante iudicium interroga teipsum; etiam hunc habere sensum: Antequam alios iudices, discute conscientiam tuam, ne fortè eisdē obnoxius sis malis quæ in aliis sis reprehensurus,& eadem agas quæ iudices. Ita enim grauiter cōtra te Dei iram es pronocaturus,vt docet Paulus ad Rom. 2. Contrà inuenies tibi illum propitium, si tuę infirmitatis conscius, clemens fueris in aliis iudicandis.

19 *Ante languorem humilia te,& in tempore infirmitatis ostende conuersationem tuam.*

VErtendum potius erat, conuersionem, quia hoc potius sensus requirit & dictio Græca. Non est enim hic διατριβὴν, vel ἀναστροφὴν, sed ἐπιστροφήν. Verùm etiam nomen conuersationis, apud doctos ponitur nonnunquam pro conuersione, vt apud Senecam epistola 75. Sciatque illa ipsa, quibus lædi videtur, ad conuersationem vniuersi pertinere, & ex iis esse quæ cursum mundi consummant. Pro, humilia te, Græcis est, ταπεινώθητι, hoc est, humiliare. Et additur in exemplari Complutensi ἐγκρατείᾳ, humiliare temperantia. Itaque significatur,per abstinētiam & subductionem cibi & potus affligendam esse carnem ante morbum,vt per illam carnis afflictionem morbus euitetur: sicque hic iam exponitur quod prius dixit; ante languorem adhibe medicinam. Idem sensus esse potest nostræ lectionis, vt,humilia te, sit positum pro affige te, carnémque tuam castiga. Humilitas enim sæpe in scripturis accipitur pro afflictione, vt dictum est: quanquam & de virtute humilitatis accipi quoque possit, vt sit sensus: Cùm sanus es ne insolescas, sed antequam, Deo tuam superbiam & petulantiam vindicante, incidas in morbum, humilia te sub potenti manu Dei, téque coram eo submissè geras. Dixit quid ante morbum sit faciendum quo morbus euitetur,subiungit quid faciendum vbi infirmitas accesserit. In tempore, inquit, infirmitatis ostende conuersionem tuam. Tunc enim maximè pœnitentia est agenda, tum vt sublata morbi causa, etiam morbus citius curetur, tum ob periculum instantis mortis. Nec tantùm pœnitentia est agenda coram Deo,sed etiam coram hominibus ostendenda ad ædificationem eorum qui fortè prius offensi fuerant, & ad exemplum omniū. Cæterùm quæ de morbo corporali dicuntur, eadem ad morbum animæ sunt transferenda, vt intelligamus nos hic etiam moneri, catnem timore Dei continēdam esse ab illicitis,& castigādam,ne in grauia delicta incidamus. Et rursum vt cùm lapsi sumus, delicta commissa pœnitētia emēdemus. Pro,infirmitatis, enim Græca habēt ἁμαρτημάτων, hoc est,in tempore peccatorum. Noster videtur legisse ἀῤῥωστημάτων,hoc est,infirmitatum. & magis quadrat priori mēbro. Qui, conuersationem, accipiunt in vulgari significato, sic exponunt; In tempore infirmitatis tuæ tunc maximè ostēde consuetam tuam virtutem,patientiam tuam atque constantiā in qua conuersari solebas. Aut ostende conuersationē tuam præteritam per synceram peccatorum confessionem.

20 *Non impediaris orare semper, & ne vetetis vsque ad mortem iustificari, quoniam merces Dei manet in æternum.*

GRæca aliter sic habent; Non impediaris reddere votum tempestiuè, & ne expectes vsque ad mortem iustificari. Dictionem enim εὐχὴν, etsi etiam orationem significet, quomodo accepit eam noster interpres, hic tamē pro voto positam indicat verbum ἀποδοῦναι, hoc est, reddere. Monet ergo & vota tēpestiuè persoluere, & recōciliationem cum Deo non differre vsque ad mortis tempus, cōtra quæ duo à plerisq; grauiter peccatur. Nostra lectio monet vt nō finamus nos impediri ab assidua oratinne, quia cùm illa sit semper necessaria, propter continua & varia pericula in qnibus versamur,& perpetuā nostram infirmitatem,quæ indiget semper gratia Dei, tamen variis modis ab ea auocamur & impedimur,nempe per curas seculares,amicorum frequentiam, crapulam, diffidentiam,somnolentiam,studium, lectionem, & id genus alia. Monet itē vt non sinamus nos prohiberi quin semper vsque ad mortem iustitiæ operam demus, sempérque magis in iustitia proficiamus, iuxta illud: Qui iustus est,iustificetur adhuc. Hoc est, monet & semper orandum esse,& semper iustitiæ studendum,& vtriusque impedimēta resecānda. Et additur apud nos causa; quoniā merces Dei manet in æternum. Quod conuenit cum illo Pauli: Bonū facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus non deficiētes. Prima huius sententiæ pars conuenit cum illo Saluatoris: Oportet semper orare,& non deficere. Et illo Pauli: Sine intermissione orate. Inter scriptos codices longè plures habent non verbum,veteris,sed verearis. Et videri potest sic interpretem potius vertisse, quòd hoc magis accedat cum Greca dictione μείνῃς, moreris vel expectes. Itaque sensus esset: Ne vnquam verecundia aut metu alicuius retraharis à iustitia prosequenda. Certè patres in Concilio Tridentino legūt; Non verearis; vt patet in doctrina de iustific. cap. 10. sessione sexta. Apo.22. Galat 6. Luc.18 1.Thes.5

21 *Ante orationem prepara animam tuam, & non sis quasi homo qui tentat Deum:*

ETiam hæc sentētia de voto accipi potest Græcis. Nam quod habent, πρὶν εὔξασθαι, verti potest, Priusquā voueris. Itaque sensus erit: ante votum, parādum animum seriò ad præstādum quod vouēdum est. Cōtra quam plerique faciunt qui leuiter ad vouendum prosiliunt, de adimplendo quod vouent parum apud se cogitantes. Quales sunt similes his qui tētant Deum, quia & ipsi temerè student explorare Dei potētiam aut bonitatē, à quo suo voto aliquid impetrare cupiunt. Rectè tamen accipi etiā possunt Græca de oratione, vt nost[...]ertit, sicque monemur ante

orationem

orationem pia cogitatione præparandam mentem, vt scilicet cogitemus cum quo nobis sit sermo habendus, atque ob id seponamus quàtum in nobis est alias cogitationes, vt atteto & reuerēti animo ei supplicemus. Deinde vt cogitemus quæ ab ipso nobis petenda sint, ne indigna illo & inutilia nobis petamus: præterea vt omnem malam voluntatē deponamus. Hæc qui non facit, est quasi homo qui tētat Deum, hoc est, cùm se gerat quasi is qui Deum sibi placare studeat, cum tamē magis imitatur qui Deum ad iracundiam prouocat. Simile est quod monet Sapiens in Eccl. 5. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonē coram Deo. Deus enim est in cęlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Porrò tentat etiam Deum in oratione, qui temerè Dei potentiam declarari petit, prætermissis iis quæ in hominis sunt potestate, de qua tentandi ratione si sententia accipiatur, iam duabus partibus duo diuersa exiguntur. Sed prior intelligentia videtur simplicior.

22 *Memento iræ in die consummationis, & tempus retributionis in conuersione faciei.*

SIc legēdum esse, & non, vt perperā multi legunt, in cōuersatione facies vel faciēs, Græca apertè docent, quæ habent, ἐν ἀποστροφῇ προσώπου, in auersione vultus, hoc est, cum Deus vultū suum auertet. Inter reliqua ergo prouidentiæ seruandæ præcepta monet vt semper meminerimus & pręuideamus eam iram & vltionem, quæ futura est impiis in fine vitæ cuiusque, & in extremo nouissimi iudicij die, quando erit consummatio mundi, & tempus illud retributionis, quod futurum est quando suum vultum commutabit, asperum & toruum vultum exhibiturus his quos hic suo fauore prosequi visus est, fœlicitate terrena eos frui concedens, & suam illis voluptatem explere permittēs. Hęc nos meminisse vult, vt horum recordatione à peccatis, & omni insolentia in prosperis cohibeamur. Ad quod valet & quod sequitur:

23 *Memento paupertatis in tempore abundantiæ, & necessitatem paupertatis in die diuitiarum.*

CVm rerū fruimur abundantia, vult nos memores esse paupertatis ac inopiæ, & eius quæ accidere potest in hac vita, & eius quæ post hanc vitam certò eueniet his qui diuitiis & rerum copia hic abutuntur, vt horum memoria nec securi nimis simus in fœlicitate præsenti, nec eius abusu mereamur illa priuari siue hic siue postea, vt videre est in diuite epulone. Necessitatem paupertatis vocat inopiam, quę hominem constringit, & veluti in arcto cōstituit, vímque ei infert. Sic enim nomen necessitatis in scripturis, & maxime in Psalmis, sæpe accipitur, vt cum dici- Psal. 24.
tur: De necessitatibus meis erue me.

24 *A mane vsque ad vesperam mutabitur tempus, & hæc omnia citata in oculis Dei.*

SIgnificat hoc versu subitam omnium rerum huius mūdi & status hominum mutationem, vt hac ob oculos posita magis persuadeat, quod prius dixit infœlicitate metuēda tempore fœlici. A mane, inquit, vsque ad vesperam, hoc est, tam breui tēporis spatio, sæpe videmus temporis statum & qualitatem mutari, vt cùm manè fuerit serenum, vespera sit nubila. Item vt cum matutino tēpore homo sit fœlix, & rectè valens, vesperi sit miser, ægrotus aut etiam mortuus: & talia omnia, qualia sunt paupertas & diuitiæ, sunt citata, hoc est, subito mutantur apud Deum cùm ipse vult. Facile est enim, vt suprà dixit, in oculis Dei subito honestare pauperem. Pro, in oculis Dei, est Græcis, ἔναντι κυρίου, coram Deo. Aliter intelligi potest, à mane vsque ad vesperam mutari tempus, quia nunquam tempus in eodem statu permanet: & omnia quę in tempore sunt, in oculis Dei esse citata, quia coram illo citò transeunt, nec diuturnam habent subsistentiam. Sed prior explicatio magis conuenit proposito, & ei quod sequitur:

25 *Homo sapiens in omnibus metuet, & in diebus delictorum attendet ab inertia.*

QVi, inquit, sapit & prudens est, is considerans quam dixi temporis mutabilitatem, & facile esse Deo eum qui modo fœlix est statim infœlicem reddere, nunquam, etiamsi arrideat fortuna, securus erit: sed in omnibus suis negotiis metuet, & infortuniū quod accidere potest, & Dei offensam, ne illam incurrat. Concordat cum illo Prou. 28. Beatus homo qui semper est pauidus. Porrò dies delictorū, vocat dies fœlices, qui multis præbent luxus & multorum delictorum occasiones. In his ergo diebus, quibus occasionem habet delinquendi, cauebit sibi sapiens ab inertia & negligentia, diligēter scilicet prospiciens, ne fœlicitas, vt solet, ipsum negligentem faciat sui officij & cultus Dei. Aut dies delictorum, appellat tempora moribus malis corrupta, & periculosa. Aut etiā tempus totum istius vitæ, delictis plenū, ob cuius malitiam quisque sibi cauere attentè meritò debet, iuxta illud Pauli: Videte quo- Ephes. 5
modo cautè ambuletis, non quasi insipiētes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.

26 *Omnis astutus agnoscit sapientiam, & inuenienti eam dabit confessionem.*

AStutum vocat prudentem & intelligētem. Est enim Gręcis πανοῦργος. Quoniam quæ dixit sciebat parū placitura carnalibus hominibus, subiunxisse videtur hanc sententiam, qua significat prudentes cùm audiunt quæ sapienter ab aliis dicuntur, mox agnoscere in eorum verbis sapientiam, eámque recipere & amplecti, insuper & ei qui hanc inuenire & proferre aliis potest, dare cōfessionem laudis, hoc est, prædicare illum, laudare, & bonum testimonium ei dare.

27 *Sensati in verbis & ipsi sapienter egerunt, & intellexerunt*

tellexerunt ueritatem & iuſtitiam. & implorauerunt prouerbia & iudicia.

PRo, ſenſati, Græcis eſt eadem dictio quã mox vertit, aſtutus. Quod ſi bene ſpectetur authoris ſcopus, illud, in verbis, non eſt iungendum cum, ſenſati, ſed cum, ſapienter egerunt, vt ſit ſenſus: Prudentes non tantùm vt dixi, aliorum ſapientiam agnoſcunt, & laudant eos qui eam proferunt, ſed percepta ab aliis etiam ſapientia etiam ipſi ſapienter ſe gerunt in verbis, ſapienter ſcilicet loquendo, & alios docendo. Quod ſequitur; & intellexerunt veritatem & iuſtitiã, Græcis non eſt. Et pro, implorauerunt, illis eſt ἀνώμβρισαν, hoc eſt, inſtillauerunt. quomodo vidi vnum habere ex impreſſis bibliis Roberti Stephani. Veriſimile eſt interpretem vertiſſe, impluuerunt, quia à pluuia & imbre dictio Græca deriuata eſt, nullo modo autem poteſt ſignificare quod Latinis eſt implorare. Cetè Rabanum non legiſſe, implorauerunt, ſed aliud verbum aliquod, nempe protulerunt vel impluuerunt, apparet ex eius commentario, quod ſic habet: Non ſolùm intelligunt veritatem & iuſtitiam mandatorum Dei, ſed & prouerbia doctrinarum ob auditorum ſuorum proferũt vtilitatem, & bonorum exemplorum nõ ceſſant exhibere imitationem. Quo commentario non explicatur quomodo ſenſati implorauerunt prouerbia, ſed quomodo exhibuerũt ea. Poteſt tamen ſic intelligi; implorauerunt aliis prouerbia, vel, id aſſecuti ſunt à Deo, vt aliis prouerbia, hoc eſt, ſelectas grauéſque ſententias proferre poſſent.

28 *Poſt concupiſcentias tuas non eas, & à voluntate tua auertere.*

SVbiungit quædam præcepta ad temperantiam pertinentia. Inter quæ rectè primo loco ponit generale mandatum, quod omnem inordinatam concupiſcentiam reſecat, dicens: Poſt concupiſcẽtias tuas nõ eas; nomine cõcupiſcentiarum, more ſcripturæ, vitioſa deſideria notãs, quæ non à ſpiritu, ſed à carne originem habent. Huiuſmodi cõcupiſcentias non prohibet ne ſint: nec præcipit vt eas omnino præeamus. id enim in hac vita eſt impoſſibile. Sed hoc tãtum præcipit, vt poſt eas non eamus, hoc eſt, non ſequamur, nec aſſentiamur eis. In ſecundo membro pro, voluntate, multi legunt, voluptate, ſed nomen, voluntate, magis conuenit, ſi modò tamen accipiatur pro appetitu ſenſitiuo, vt cùm dicitur, à voluntate tua; intelligatur hominis voluntas, ea quæ Dei voluntati non concordat. Græcis enim eſt, ἀπὸ τῶν ὀρέξεών σου, ab appetitibus tuis. Cùm dicitur, auertere, idem ſignificat quod prius: eos appetitus non ſequendos quo trahunt, ſed ab eis ad contraria animum reuocandum, & inclinãdum. Idem ergo hic author requirit quod Petrus, dicens: Obſecro vos abſtinere à carnalibus deſideriis, quæ militant aduerſus animam.

29 *Si præſtes animæ tuæ concupiſcentias eius, faciet te in gaudium inimicis tuis.*

BOna ratio & efficax ad retrahendum à ſectandis concupiſcentiis, & continet iuſtam pœnam eorum qui ſuis obſequuntur deſideriis. Eſt enim ac ſi dicat; Si tu præſtiteris animæ tuæ eius quæ deſiderat gaudia, ipſa viciſſim te faciet gaudium inimicorum tuorum, quia ſcilicet in multa peccata, dãna & dedecus te inducet, per quæ de te gaudebunt inimici tui, ſiue dæmones, qui gaudent hominum perditione: ſiue etiam homines, qui gaudent eorum quos odiunt dedecore & damnis, iuxta illud Dauidis: Qui tribulant me, exultabunt ſi motus fuero. Exemplum Iudic 16
huius inſigne eſt Samſon, qui ob libidines, quas ſectatus erat, factus eſt ludibrium & gaudium Philiſthæis, & ſibiipſi exitium.

30 *Ne oblecteris in turbis, nec immodicis, aſſidua enim eſt commiſſio illorum.*

31 *Ne fueris mediocris in contentione ex fœnore, & non eſt tibi nihil in ſacculo. eris enim inuidus vitæ tuæ.*

DVo hi verſus valde ſunt obſcuri, & ob id mirum non eſt quòd ſint & in lectione corrupti, & in expoſitione cõtorti. Quod ergo ad lectionem pertinet, imprimis notandum, legendum eſſe in priori verſu immodicis, per vnam dictionem, non vt multi habent, in modicis quia illud, immodicis, additum videtur ab interprete ad exponendũ quod dixit, turbis, & dictioni, immodicis, videtur ab eo opponi quod in ſequenti verſu dicitur, mediocris. Et veriſimile eſt interpretẽ vertiſſe; Nec oblecteris in turbis, nec immodicis delecteris: repetendo verbũ delectẽris, vt habent multi libri, vt per illam partem; nec immodicis delecteris; à ſe additam exponeret, quod dixit; ne oblecteris in turbis. In ſecundo verſu certũ eſt legendum eſſe, non in ſæculo, ſed in ſacculo, quomodo eſt apud Rabanum, & meminit etiam Gloſa Ordinaria & Lyra. Nam Græcis eſt ἐν μαρσυπίῳ, in marſupio vel crumena. Minus eſt quod legendum ſit potius, vitæ tuæ, quàm animę tuæ, cùm vtrunque libri ſcripti habeãt, ſed Græcè eſt ζωῆς σου, vitæ tuæ. Quod ad ſenſum attinet, Rabani explicationem hic afferemus, quæ inter aliorum noſtrorum commentarios minus eſt coacta. Is ergo priori verſu cum alijs intelligit moneri ne quis gaudeat turbarum frequentatione, & populari cõuerſationi ſe intermiſceat, quia in ea plerunque peccare & commiſſa admittere contingat, vt nomen, commiſſio, ſit poſitum pro peccatorum deſignatione. In ſecundo intelligit nos prouocari ad opera miſericordiæ, vt non ſimus ſegnes in præſtando proximis noſtris beneficia terrena, quia non inde deerunt nobis ſolatia temporalia: imò ſi hoc facere neglexerimus animæ noſtræ non proſpiciemus præparare bona futura. Itaque ſecundùm eum ſenſus eſt: Ne ſis mediocris, piger & tardus, ſed frequens & ſtrennuus in ſtudio benefaciẽdi & mutuãdi aliis: quia ſi id feceris, non erit tibi nihil in ſacculo, hoc eſt, ſemper aliquid habebis, nec deerunt tibi ſolatia temporalia.

Contra verò eris inuidus animæ tuæ, quia ei non bene prospicies. Sed hæc vel alia similis explicatio vt in se satis contorta est, ita si originalia inspiciatur, manifestè nimis est aliena ab authoris proposito. Habent autem illa sic, μὴ εὐφραίνε ἐν πολλῇ τρυφῇ, μηδὲ προσδεθῇς συμβολαῖς αὐτῆς μὴ γίνε πτωχὸς συμβολοκοπῶν ἐκ δανεισμοῦ, καὶ οὐδέν σοι ἐστὶν ἐν μαρσιππίῳ. Quæ etiam satis obscura iam quidam sic vertunt: Ne læteris in multis delitiis, neque alligatus sis consortio earum. Ne fias pauper symbola diuidés (hoc est, conuiuia faciens,) ex fœnore, & nihil tibi sit in marsupio. In priori enim versu nomen συμβολὴ, videtur accipi pro sodalitate conuiuiorum, in qua singuli symbola conferebãt. A qua dictione in secũdo versu est verbum fictũ, συμβολοκοπῶν, à nomine σύμβολος, & verbo κόπτειν, quod est scindere & diuidere. In vnius scripti margine addita fuit horũ duorum versiuum altera lectio, quæ ex alia quapiam versione olim recepta videtur desumpta, & longè clarior est hac nostra, magisque Græcis respondens. habet autem sic: Noli iucundari in multa epulatione, ne egeas ex collatione. Ne fias pauper, collationem faciens ex mutuo. Vtut est, certum est Sapientem inter reliqua temperantiæ præcepta his verbis dehortari à sectãdis sumptuosis conuiuiis, ne inde quis cogatur sub vsuris pecuniam accipere, & crumena exhausta, ad inopiam redigatur. Huic intelligentiæ vt nostra lectio accedat, sic videtur accipienda: Ne oblecteris in turbis, hoc est, non delecteris immodicis rebus, sumptuosis & immoderatis cõuiuiis, vbi magna & superflua est ciborum turba & copia. Nam in illis immoderatis delitiis semper multa malè committuntur, multáque assiduè ad eas cõferenda sunt, frequentes item in eis accidunt contentiones & rixæ, quibus homines inter se committuntur. Caue ne qui sectatus es immodica, fias mediocris & pauper, dum ex mutuo accepto pro alendis conuiuiis contentiones sustinere debes à fœneratoribus, & nihil tibi est in crumena, vtpotè per immodicũ sumptum exhausta. Si enim ita tibi euenerit, declarabis te non bene prospexisse & fauisse vitæ & animæ tuæ, dum cogeris & famere & erubescere apud homines. Itaque quod habemus per duas negationes, non est tibi nihil, non valet affirmationem more Latino, sed more Græco tantùm positum est ad fortius negandum. Nam Græcis hic tãtùm vna est negatio. Nec absurdum quis putet turbã hic exponi pro multitudine ciborum. Nam Plinius lib. 15. cap. 13. turbam prunorum dixit pro variis generibus prunorum: & turbam vulnerum pro multitudine vulnerum lib. 11. cap. 37. Videtur autem interpres pro τρυφῇ, vt est Græcis, legisse τύρβῃ.

Caput XIX.

1 *Operarius ebriosus non locupletabitur, & qui spernit modica, paulatim decidet.*

PRosequitur adhuc aliquot sentẽtiis doctrinam temperantiæ cœptam in fine superioris capitis, ostenditque adhuc quæ mala intemperantia homini adferat, paupertatem scilicet, excæcationem & nequitiam. Primò ergo dicit, quod is cuius officium est labore manuum victum sibi comparare, quique pro necessariis conquirendis magnum laborem impendit, si simul fuerit ebriosus, non ditabitur: quia perdes omnes labores suos, dum quæ magno labore parat, breui voluptate consumit, idémque à labore sibi necessario per ebrietatis studiũ impedietur. Addit & generalem quandam sententiam, quæ ad multa aptari potest: sed hic adducitur, vt significet eum qui modica lucra negligit, quæ ex labore assiduo vel parsimonia quotidiana prouenire possent, paulatim omnino casurum in summã egestatem, sicut modica ea lucra assiduè seruãdo paulatim ditescere potuisset. Habet ea sentẽtia, vt est generalis, etiam in aliis rebus locum. Nam & in rerum domesticarum, & in humanorum corporum curatione, parua incommoda initio accepta & neglecta, maximam postea afferunt calamitatem. Similiter in his quæ spectant ad animæ salutem, si quis spernit minora vitia, nec illorum vilam habet rationem, paulatim ruet in maiora. Vnde diuus Gregorius hanc sententiam explicans libro decimo Moralium capite decimoquarto sic habet: Si enim curare parua negligimus insensibiliter seducti, audenter etiã maiora perpetramus. Et rursum in tertia parte curæ pastoralis, admonitione 34. Qui enim minima peccata flere ac deuitare negligit, à statu iustitiæ non quidem repẽtè, sed partibus totus cadit.

2 *Vinum & mulieres apostatare faciunt sapientes, & arguent sensatos: & qui se iungit fornicariis, erit nequam.*

DVo alia mala quæ adfert intemperantia, siue quæ in potu est, siue quæ in libidine est, hic versus explicat. Alterum est, quòd per eam etiam sapientes recedunt & abducuntur à suo officio, à virtute & sapientia, imò & à Deo, sicque etiam hi qui prudẽtes erant, redarguuntur, & reprehensibiles fiunt. Quod & experientia docet, & apertè demonstratum est in Salomone. Idem expressit & Osee, dicens: Fornicatio & vinum Osee 4.
& ebrietas auferunt cor. Alterum est, quòd qui se per illicitum concubitum iungit meretricibus, is per hoc efficitur nequam, & ad maiora facinora designãda audacior. Hunc enim esse sensum secundæ partis Græca docent, quæ pro; qui se iungit fornicariis; habent, ὁ κολλώμενος πόρναις, hoc est, qui adhæret vel cõglutinatur meretricibus. Idẽ enim hic 1. Cor. 6
est, quod apud Pauiũ dicentẽ: Qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur; vbi etiam est, ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ. Itaque illius; qui se iungit fornicariis; sensus non est, qui socius est scortatorũ, vt hic significetur quod apud Paulum primo Corinthior. quinto. Ne commisceamini fornicariis, sed dictio fornicariis est fœminini generis, posita pro, meretricibus. Pro; nequam erit; Græcis est τολμηρὸς ἔσται, hoc est, audax erit. Significatur ergo, quòd exuto semel per vagam libidinem hone

honestatis pudore, audax redditur homo ad multa facinora, à quibus pudor homines alioqui reuocare solet. Id quod experientia verum esse docet. Idem noster interpres significare voluit, vertens; nequam erit. Vocat enim nequam, eum qui nihil pensi habet, neminem veretur, & quiduis audet.

3 *Putredo & vermes hæreditabunt illum, & extolletur in exemplum maius, & tolletur de numero anima eius.*

EXprimit pulchrè quàm conueniens pœna excipiat scortatores: quæ quidē pœna etiam ex parte in hac vita eos excipit, quia scortationibus dediti, frequenter vitali succu exhausto, & corruptis corporibus coniuncti, variis corruptionibus in corpore replentur, vt eorum viscera veluti vermibus exedi videantur, fiántque omnibus hominibus spectaculum & exemplum insigne. Sed magis hac sententia significare voluit illos per scortationes vitam suam abbreuiaturos, & ante tempus morituros, quando eò quòd hic corruptionibus carnis addicti fuerunt, hæreditario quodam iure eos obtinebunt putredo & vermes, idque & in corpore, & in anima, in qua vermis conscientiæ semper eam arrodens nunquam morietur. Itaque qui talis est, in magnum aliorum exemplum præmatura morte extolletur ex hac vita, & tolletur per mortem de numero viuentium anima eius, idque non solùm de numero hic viuentium, sed etiam eorum qui verè viuunt post hanc vitam. Tertiam enim illam partem addidit interpres, ad explicandum quid sit, extolletur, pro quo Germanicum exemplar habet ἐξαρθήσεται, hoc est, extollętur vel sustolletur, Complutense verò ξηρανθήσεται, hoc est, arescet vel tabescet.

4 *Qui credit citò, leuis est corde & minorabitur: & qui delinquit in animam suam, insuper habebitur.*

NOuam hic Sapiens auspicatur doctrinā contra vitium detractionis, quam multis hoc capite prosequitur, monens non temerè detractoribus fidem habendam, nec audita vel cognita aliorum vitia leuiter pandenda. Itaque imprimis quò moneat non temerè credere delatoribus, generalem assumit sententiam; Qui credit citò, leuis est corde; quæ etsi ad varia accommodari potest, vtpote ad doctrinam fidei & morum, (quam qui sine iudicio recipit ad omnem doctrinæ ventum se conuertens, leuem se esse declarat & inconstantem) hic tamen adduci videtur, vt significetur eum qui citò credit vera esse quæ de alio mala referūtur, esse leuem corde, vt qui tam facilè aliorum verbis moueatur, nec prudenter apud se prius iudicet inquirendum esse de veritate eorum quæ narrantur. Idcóque talis minorabitur corde, hoc est, defectum sapientiæ patietur: minorabitur item in fama & nomine, hoc est, minoris erit existimationis, & insuper habebitur ac reputabitur talis qui delinquit in animam suam, hoc est, qui citò credit vera esse mala quæ de alio narrantur, non solùm peccat in proximum suum, qui citò de illo malè sentiendo, sed etiam in seipsum peccat, sibique iniuriam facit, qui se leuitate commaculat, & se decipi leuiter permittit, & se multorum malorum periculo exponit. Vt autem secundam illam partem, quæ ob obscuritatem suam torquet interpretes, & contorquetur ab eis, prædicto modo intelligendam putem, mouent me Græca, quæ sic commodè verti possunt, & qui peccat, scilicet modo prædicto, in animā suā peccabit.

5 *Qui gaudet iniquitate denotabitur, & qui odit correptionem minuetur vita: & qui odit loquacitatem, extinguit malitiam.*

ET hæc sententia, cuius secūda pars Græcis non est, eò pertinet, vt non facilè ac lubenter audiamus delatores, quia, inquit, qui delectatur & referre & audire aliorum vitia, vt faciunt illi qui gaudent iniquitate, is denotabitur, hoc est, vituperabitur & condemnabitur (id enim dictio Græca significat.) Cōtrà qui odit loquacitatem, ita vt nec ipse futilis sit ad dicendum quæuis, nec detractorum loquacitatē ferat, is & in se multam malitiam, multáque vitia extinguit & in aliis. Nam ex loquacitate multa mala nascuntur, odium scilicet, rixæ, contentiones, mendacia, & id genus alia, quæ nō solùm in se, sed & in aliis extinguit & reprimit qui odit loquacitatem. Sicut enim ventus aquilo dissipat pluuias, sic facies tristis linguam detrahentem. Pro. 25.
Quod in medio insertum est; Qui odit correptionē minuetur vita; significat eum qui sic gaudet iniquitate vel audiēda vel referenda, vt non patiatur se ab eo qui odit loquacitatem corripi & admoneri, Dei iusta vltione ante tempus moriturum, & priuandum vera vita. Qui enim gaudent iniquitate, hi non ferunt correptionem & reprehensionem loquacitatis & detractionis, de qua hic agitur. Crediderim tamen prius scriptum fuisse, minuet vitia; vt odiens correptionem, sit qui odit detractionē, qua aliorum mores corripiuntur, vt idem hac & sequenti parte significetur. & ex alia versione hæ duæ partes coniunctæ sint.

6 *Qui peccat in animam suam, pœnitebit: & qui iucundatur in malitia, denotabitur.*

HÆc sententia cùm Græcis non sit, & repetitionem contineat duarum partium iam habitarum, videtur huc inserta ex alia versione, vt in hoc libro sæpius factum videtur. Dicitur ergo sursum, quòd qui peccat in animam suam leuiter credendo, is postea pœnitebit, hoc est, dolebit, cùm se deceptum sua culpa, & in aliqua mala ob id prolapsum sentiet. & qui iucundatur in malitia, vt faciunt hi quibus volupe est audire & referre aliorum vitia, talis infamiæ nota aspergetur, & cōdemnabitur ab hominibus & à Deo.

7 *Ne iteres verbum nequam & durum, & non minoraberis.*

GRæca tantùm habent: Nunquam iteraueris sermonem, & nihil tibi erit in imminutione. Cùm autem locus hic agat contra detractiones, omnino videtur, iterare sermonem, hic positum esse pro iterum referre aliis quod ab alio semel auditum est de vitiis proximi. vnde non malè addidit interpres, nequam & durum. & est sensus: Non temerè quidē vel admittenda est detrahentium loquacitas, vel fides eis habenda: si tamen contingat tibi ab aliquo referri sermonem aliquem malum de aliis, & durum contra alios, qui scilicet eos grauat, tu ne iterum aliis eum referas, & nihil inde patieris detrimenti aut diminutionis, passurus certè si referas, & in fama & in aliis rebus non parunm detrimentum. Alioqui huius sententiæ & hic potest esse sensus: Si tu contra aliquem malum protulisti sermonem, vel per detractionem, vel per contumeliam, ne iteres illum, sed declara te pœnitere: sic enim facilius elues tuam imprudentiam, & à damno liberaueris. Sed prior sensus proposito conuenit magis, sicut & sequentia.

8 *Amico & inimico noli narrare sensum tuum, & si est tibi delictum, noli denudare.*

GErmanicū exēplar in prima parte tantū habet; In amico & in inimico ne enarres, hoc est, nec apud amicum nec apud inimicū. Et videtur referendū ad superiora; ne enarres verbum auditum; vt hic exponatur quod dictum est, Nō iteres verbū. Complutense habet additū; ne enarres βίος ἀλλοτρίων, vitas alienas Noster addidit; sensum tuum. & potest nostra lectio dupliciter accipi. Primò, de enarratione propriorū delictorū, vt cùm postea dicturus sit aliena vitia audita non esse retegēda, prius doceat ante omnia nec propria cuiquam temerè pandenda esse. Itaque sensus erit: Noli temerè, ne amico quidem, multò minus inimico, hoc est, nemini aperire mentem tuam: & si habes aliquod delictum, cuius tu tibi conscius es, noli illud cuiquam facilè denudare. Ei enim qui in alienis vitiis reticendis futurus est fidelis, necesse est vt sciat sui animi secreta & vitia reticere. Secundò, accipi potest de enarratione alienorum delictorum, de qua omnino Græca intelligenda videntur. & erit sensus: Nulli enarres quid in occulto animi tui sentias de aliis, aut sciētiam tuam atque cognitionem quam in animo tuo habes de aliis ex aliquorum relatione: & si est tibi in tua cognitione & sensu delictum alicuius, noli illud aliis denudare. Græca omnia habent negationem, & si non est tibi peccatū; vt significetur alterius delictum nō esse retegendum, quando sine peccato proprio taceri potest. Negationem autem noster non videtur legisse, nisi fortè verterit, Et si nō est tibi delictum.

9 *Audiet enim te & custodiet te, & quasi defendens peccatum odiet te, & sic aderit tibi semper.*

GRæca tantùm habent: Audiuit enim te, & obseruabit te, & in tempore odiet te. Iuxta priorem intelligentiam sensus nostræ lectionis est; Si cuiquam tua secreta vitia enarrare incipias, audiet ille te patienter & lubenter, & attentè obseruabit te narrātem, pendens ab ore tuo: cæterùm cùm se tibi exhibeat quasi defendens & excusans delictum tuum, vt te consolari velle videatur, sicque ei magis confidas, ipse tamen in animo suo te odiet ob delicta tua quæ ei exposuisti, bonámque quam de te prius habuit existimationem deponet. Iuxta alteram intelligentiam sensus est: Si cuiquam alterius vitia tibi cognita aperias, frequēter eueniet vt ille te lubenter audiat & diligenter attendat tuæ narrationi: sed quanquam se gerat tanquam vitium tuæ detractionis defendens, dicendo te non peccare, aut arridendo tibi, tamen in animo suo odiet te tanquam detractorē infidum, qui non celaueris quod tibi concreditum erat secretum, aut quod reticendum erat. Cæterùm illud; & sic aderit tibi semper; sicut non est in Græcis, ita obscurum est quorsum additum sit, & quid significet, sicut & quod in Rabano legitur; Et sic adhærebit tibi semper. Potest intelligi, eum qui te odiet, perpetuo odio te prosecuturum, aut cum odio tibi præparaturum dolum & insidias, vt aliquando odium prodat oportunitatem nactus. Posteriori intelligentiæ prædictæ sententiæ conuenit quod sequitur.

19 *Audisti uerbum aduersus proximum tuum? commoriatur in te, fidens quoniam non te dirumpet.*

VTilissimum sanè præceptum contra cōmunem, omnibúsque ferè insitam leuitatem, qua pleni rimarum hac & illac perfluunt, aliis mox communicantes quicquid de vitiis alienis didicerunt. Si, inquit, audisti verbum contra proximum tuum, simul vt illud audisti & excepisti in te, moriatur in te, sepeliatur, & in obliuionem veniat, ita vt non cogites de referendo aliis. Nec enim est quòd metuas ne noceat tibi illud apud te continuisse, sed bene confidere debes quòd illud silentio pressum non te dirumpet. Non enim est velut venenum, quod nisi euomatur, hominem dirumpit: sed veluti res mortua, inefficax & innoxia. Quod appositè dictum est à Sapiente, eo quod plerique audita non aliter continere apud se nequeant, quàm si metuerent se dirumpendos nisi in aliorum aures effunderent. Ad quod significandum duas conuenientissimas subiicit similitudines, quarum prior est:

11 *A facie uerbi parturit fatuus, quasi gemitus partus infantis.*

CLarius Græca secundam partem habent; sicut à facie infantis ea quæ parit, supple parturit. Consistit ergo similitudo in eo, quòd sicut propter conceptum intra se infantem mulier parturit, & summo cum labore conatur infantem proferre, nec prius ab onere quo grauatur, & dolore quem patitur liberatur, quàm infantem enixa fuerit: ita fatuus & imprudens homo propter conceptum auditu sermonem, quamdiu illum intra se continere cogitur, torquetur tanquam graue gestans onus, omnémque occasionem captat vt in alios audita effundat, tum

tum primùm se onere leuatum existimans. Nostra lectio sic est accipienda; Fatuus à verbo concepto per auditum sic parturit, & sic laborat atque solicitus est ad effundendum illud, sicut gemitus qui fit pro partu infantis, parturit ipsum conceptum infantē. Altera similitudo non minus apposita est.

12 *Sagitta infixa in fœmore carnis, sic uerbum in corde stulti.*

PErperàm plerique legunt, canis, pro carnis, cùm, vt multa scripta habebāt, legēdum esse, carnis, Græca doceant, quæ habēt σαρκός. Verùm quoniam indoctus aliquis scriptor putauit ineptè dici femur carnis, cùm omne femur carnis sit, expuncta vna litera scribendum putauit, canis. Sed femur carnis, hoc est, carneum, dictum est, vt notaretur cur femori sagitta profundè infigi soleat, nempe quia carneum est & molle. Aut, carnis, positum est pro corpore, vt femur carnis, sit femur corporis. Aptè ergo dicit verbum auditum sic se habere in corde stulti, sicut se habet sagitta infixa in femore corporis, quia sicut sagitta illa grauiter hominem affligit, donec extrahatur: ita & verbum auditum & receptum in corde stulti, torquet eum grauiter, donec datum fuerit ei illud in aliorum sinum effundere. Rectè quoque verbum sagittæ comparatur, quòd sicut sagitta emittitur ab arcu, vt alicui infigatur: ita ab ore narrantis emittitur sermo, & audientium cordibus infigitur.

13 *Corripe amicum ne fortè non intellexerit & dicat, non feci: aut si fecerit, ne iterum addat facere.*

DIxit hactenus, auditum alicuius crimen reticendum esse, ne autem hinc intelligeretur sic reticendum esse, vt ne quidem is ad quem pertinet de eo admonendus esset, necessariò & oportunè nunc subiicit doctrinam de corripiēdo amico, postquàm de eo auditum est aliquid sinistrè vel factū vel dictum. Itaque postquam docuit, quomodo & quibus aliena crimina sint reticēda, nempe ad quos ea non pertinent: nunc docet quomodo & quibus non sint reticenda, his scilicet quos illa concernunt, planè concordans cum doctrina Saluatoris: Si peccauerit in te frater tuus, vade & corripe illum inter te & ipsum solum, &c. Matt. 18. Diligenter autem hanc doctrinā prosequens, primùm docet de corripiendo facto amici. & est sensus: Cùm apud te factum alicuius improbū delatum fuerit, si is tibi est amicus, corripe illum, sed tanquam amicum amicè, suggerendo ei famam quæ de ipso spargitur, ne fortè non intellexerit quid de se feratur, & à te admonitus dicat & ostendat tibi se non fecisse illud quod ei imponitur, sicque & ille apud te liberetur à mali suspicione, & tu à mala de ipso opinione. Aut si fecerit quod de eo dicitur, ne iterum addat idem cōmittere, quod fortè malum esse non putauit, vel non ita aduertit. Duplicem ergo ostendit fructum amicæ admonitionis, vnum, innocentiæ amici cognoscendæ: alterum, vitæ eius post peccatum reprehensum emēdandæ. Amicum peculiariter vult corripi, tum quòd amicus potissimum amici curam habere debeat, tum quòd apud amicum spes sit admonitionem & correptionem valituram, nō sic apud inimicum aut extraneum. Nec vult expectari dum crimē aliunde conuictum sit, sed maturè occurri, & matura correctione fieri examen.

14 *Corripe proximum ne fortè non dixerit, & si dixerit, ne fortè iteret.*

QVod dixit de facto corripiendo, idem nunc dicit faciendum, cùm delatum est amicū quippiam dixisse dignum reprehensione. Et subiungit sentētiam, qua significat cur tempestiuè amicus sit admonendus, nempe vt de famæ veritate vel falsitate constet.

15 *Corripe amicum, sæpè enim fit commißio, ut non omni uerbo credas.*

PRo, commissio, Græcè est διαβολὴ, hoc est, calumnia. Et addit Complutensis æditio, ματαία, hoc est, calumnia vana. Proinde nostra lectio sic est accipienda; Sæpè enim cōmittitur & peccatur, ab his scilicet qui aliena crimina deferunt, & ideo non oportet omni verbo credere. Patet ergo quòd cùm amicum vult corripi, nomine correptionis admonitionem potius significet. Nam veri nominis increpatio non est adhibenda, nisi crimine conuicto & manifesto.

16 *Est qui labitur lingua, sed non ex animo. Quis est enim qui non deliquerit in lingua sua.*

VIdetur hæc sententia subiecta vel ad insinuandum quàm facilè peccetur à delatoribus, vel ad indicandum quæ peccata amici facilè sint condonanda. Sunt, inquit, qui peccant lingua, sed non ex animo & destinata voluntate, vt qui ex ignorantia, aut inaduertentia aliquid non dicendum proferunt, non animo lædendi. Atque his quidem facilè, ignoscendum est sine acri aliqua obiurgatione. Quis est enim qui non deliquerit lingua sua, qua tam facilè variisque modis peccatur; Vnde Iacob. Apost. cap. 3. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

17 *Corripe amicum priusquam commineris, & da locum timori altißimi.*

INdicauit quibus lapsibus facilè sit ignoscendum, nunc indicat etiam in grauioribus non mox ad minas confugiendum, multò minus ad vindictam, vt faciunt plerique, qui læsi atque offensi, non expectata alterius purgatione, obliti iuris amicitiæ ac legis Dei, mox ad minas prosiliunt. Priusquam, inquit, ira inflammeris, & commineris proximo, eique acriter inueharis, corripe illum benignè, vt vel se apud te purget, vel locum

deprecandi & satisfaciendi habeat, & da in te timori Dei locum, siue vt timor Dei te comprimat, & iram tuam cohibeat. Timor enim Dei iuxta legem eius requirit, vt benignissimus aliis si velimus Deum nobis esse propitium. & vt nos non vindicemus, sed ei omnē vindictam relinquamus, iuxta illud: Ro.12. Mihi vindictam, & ego retribuam. Et Paulus Gal.6. monet, vt si quis præoccupatus fuerit in aliquo delicto, huiusmodi instruatur in spiritu lenitatis, considerans, inquit, teipsum ne & tu tenteris.

18 *Quoniam omnis sapientia timor Dei, & in illa timere Deum, & in omni sapientia dispositio legis.*

Causam reddit cur meritò timori Dei locus sit dandus, quia, inquit, timor Dei est omnis sapientia, hoc est perfecta & summa sapientia, & in ipsa sapientia est timere Deum, quia maximè docet timere & reuereri Deum, & in omni vera sapientia est dispositio legis, quia omnis sapientia disponit de lege facienda, cogitatque de his faciendis & exequendis quæ lex diuina disponit & constituit. Aliter intelligitur dispositio legis facta in omni & perfecta sapientia, quia lex Dei sapientissimè constituta est, disposita & ordinata: sed prior intelligentia conuenientior est, quia Græcis est; In omni sapientia factio vel operatio legis, hoc est, omnis sapientia consistit in executione legis. Docet ergo hæc sententia amicum corripiendum cum timore Dei, quia sine illo nihil sapienter, nec bene fit, & quicquid sapienter fit, in timore Dei fieri necesse est. Et huius occasione pergit secernere veram sapientiam à falsa & ficta, sic subiiciens:

19 *Et non est sapientia, nequitiæ disciplina: & non est cogitatus peccatorum, prudentia.*

Disciplina, inquit, nequitiæ, hoc est, sciētia vel doctrina malè agendi, & nequitiam callidè perpetrandi, etsi mundo videatur sapientia, verè tamen non est sapientia, & cogitatus atque consilium hominum impiorum, qui callidas rationes excogitat perficiendi quod cupiunt, non est prudentia. Ita enim secundam partem ordinandam & intelligendam, vt genitiuus, peccatorum, construatur cum cogitatus, & nō cum, prudentia, patet ex Græcis, quæ habent; & non est, vbi consilium peccatorum, prudentia. Et pro, peccatorum, est ἁμαρτωλῶν, hoc est, hominum peccatorum, vt pro peccatis accipi non possit. Itaque perperam aliqui legunt; Et nō est cogitatus bonus peccatorum prudentia. quæ lectio tamen est apud Dionysiū.

20 *Est nequitia, & ipsa execratio, & est insipiens qui minuitur sapientia.*

Et hic perperàm quidam codices habēt, Est nequitiæ prudentia, & in ea execratio: cùm altera lectio Græcis cōsentiat, quæ tantùm habent; Est nequitia. Ostendit cur dixerit, nequitiæ disciplina, & comparat adinuicem nequitiam cum nuda insipientia, significans illam præ hac longè esse intolerabiliorem, & eum qui insipiens est, ob sapientiæ defectum & raritatem præferēdum ei qui nequitia instructus est, quantumuis callida. Dixi, inquit, de nequitiæ disciplina, quia est in quibusdam nequitia & malitia, quæ per se execrabilis est & odiosa, tantùm abest vt sapientia dici possit, & sunt qui ob diminutionem & defectum sapientiæ sunt insipiētes, qui ita non sunt execrādi & odio habendi. Quod sequenti alia comparatione expressius explicatur.

21 *Melior est homo qui minuitur sapientia, & deficiēs sensu in timore, quàm qui abundat sensu, & transgreditur legem altissimi.*

Nomine, sensus, vt & alibi, prudentia significatur. Pro, in timore, Græcis est vna dictio ἔμφοβος, hoc est, in timore existens, timore affectus. At quomodo homo in timore Dei existens minuitur sapientia, & qui transgreditur legem Dei, timoris scilicet expers, abundat prudentia, cùm supra dixerit timorem Dei esse sapientiam? Sed Sapiens non loquitur hoc loco de vera prudentia, quæ timorem Dei adiunctum semper habet, & consistit non tantùm in recto intellectu, sed etiam in motu cordis & affectu ad colendum & venerādum Deum, sed loquitur de vi ac facultate ingenij, & scientia, studio atque vsu comparata, quæ animum hominis ad pietatis studium non magnopere commoueat. Sententia sanè pressè attēdenda, quæ & fastū quorundam sibi de sapientia etiam rerum diuinarum placentium, cùm timore Dei sint destituti, reprimit, & consolatur eos qui etsi non excellant in sapientia secundùm mundi iudicium, quia non habēt multarum rerum cognitionem, tamen timore Dei sunt prædīti: Præstantior autē est homo indoctus timens Deum, docto peccatore: quia ille bonus dici meretur, iste malus: ille nō solùm pœnam euadet, sed & gloriam obtinebit apud Deum: iste non solum gloria carebit apud Deum, sed etiam maiorem pœnam incurret. Cui enim multum datum est, multum petetur ab eo. &: Seruus qui cognouit voluntatem Domini sui, & non fecerit, vapulabit plagis multis.

22 *Est solertia certa, & ipsa iniqua, & est qui emittit verbum certum enarrans veritatem.*

Pro, solertia certa, Græcis est πανουργία ἀκριβής, astutia siue calliditas exacta vel exquisita. Idem significat solertia certa, ingeniosa scilicet inueniendi aliquid calliditas, quæ certis firmisque nititur rationibus. Duplex insinuat esse genus eorum qui prudentes dicuntur, & duplex genus prudentiæ. Quosdam enim esse, qui exacta quadā calliditate sunt prædīti, sed quæ sit iniqua, vt qui prudentes sunt in malo perficiendo. Alios verò esse, qui nouerunt proferre sermonem certis nixum rationibus & firmum, enarrando alius

do aliis veritatem, ac solidè docendo. De prudentia prioris generis loquitur Saluator: Filij huius sæculi, prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt. Indicat ergo delectū prudentiæ habendum, & videndum qua in re prudentia quorūdam valeat. Et quoniam ex prudentia illa iniqua & mala, nasci solet quorundam astuta fictio & simulatio ad efficacius decipiendum composita, rectè & de ea subiicit: Luc. 17.

23 *Est qui nequiter humiliat se, & interiora eius plena sunt dolo.*

24 *Et est iustus qui nimium se submittit multa humilitate: & est iustus qui inclinat faciem suam, & fingit se non videre quod ignoratum est.*

GRæcis non est illud quod nos bis habemus, & est iustus. Nec est illa pars; qui nimium se submittit multa humilitate, quæ videtur addita ad explicationem illius; qui nequiter humiliat se. Quod sequitur; qui inclinat faciē suam, &c. explicat modum quo quis se humiliat nequiter, & se nimium submittit. Itaque hæc omnia ad eandem personam referenda sunt, & non ad diuersas, vt ferè nostri intelligunt. Et est sensus: Est aliquando qui malignè se demittit coram alio, cùm interiora eius plena sint dolo, nec alia ratione se demittat quam vt minus suspectus magis nocere valeat. Est, inquam, qui iustus apparet, & talis haberi vult, qui ob id multa externa demissione submittit se vel de apud aliquos, hoc est, contingit esse aliquem fictè iustum, qui inclinat faciem suam in terram, vultúque tristi incedit, & fingit se in alienis vitiis non videre, quod ignoratum est ab aliis: fingit se non curiosè obseruare quod alij ignorant, vel quod ignoratum homines esse cupiunt, cum interim obliquo oculo acutè obseruet omnia. Humilitas ergo hic non accipitur pro vera animi humilitate, sed pro ficta, hoc est, externa demissione. Et melius legitur sine præpositione, multa humilitate, vt multi scripti habent, quam; à multa humilitate; vt alij legunt. Legendum autem cum negatione; fingit se non videre; potius quam sine ea; fingit se videre; vt quidam libri habent, Græca magis exiguus, quæ habent ἐθελόκωφον, hoc est, voluntariè surdus, hoc est, simulans se surdum. Vnus scriptorum codicum adiectum habet post prædicta verba; & vbi non fuerit agnitus anticipabit te; quomodo & Græcum exemplar Germanicum habet, Complutense vero dissimiliter; Vbicunque fuerit agnitus, præueniet te vt malefaciat. Deinde sequitur:

25 *Et si ab imbecillitate virium vetetur peccare, si inuenerit tempus malefaciendi, malefaciet.*

QVod, inquit, tales hypocritæ non statim noceant, non est quia deest voluntas, sed quia desunt vires aut oportunitas: Mox enim cum ea aderunt, malefaciet & nocebit. Loquitur enim potissimum de huiusmodi hypocritis, qui ad iniuriam inferendam, sanctitatem & humilitatem simulant. Quanquam etiam veritatem habeat hic locus de hypocritis, qui ad gratiam hominum & sanctitatis opinionem comparādam, tristitiam & humilitatē præ se ferunt, de quibus Christus dicit, quod exterminant facies suas vt videantur hominibus ieiunantes. Nam & tales etsi impediantur à multis peccatis, cùm ea non possunt adimplere, aut non possunt sine publica infamia, tamen vbi oportunum tempus nacti fuerint, quod corde amant peccatum, opere implere conātur, vt patuit in duobus illis presbyteris, qui Susannæ pudicitiæ insidiati sunt. Quoniā ergo, vt dixit, tam fraudulēta est in quibusdam fictio, quæ & ipsa quò minus est manifesta, eo magis contra eam cautio adhibenda est, adeo in sequentibus indicat quibus indiciis latens hypocrisis deprehendi valeat.

26 *Ex visu cognoscitur vir, & ab occursu faciei cognoscitur sensatus.*

27 *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis enunciat de illo.*

QVamuis homines fingāt sæpe vultum, & sic se gerant vt multa dissimulent & simulent, tamen tanta est vis ipsius naturæ, vt non obscura indicia sui proferat, ex quibus attentus & prudens obseruator facilè animaduertere poterit qualis quisque sit, prudens ne an fatuus, integer an fictus. Imprimis autem id agnoscitur, ex visu & aspectu hominis, atque ex occursu faciei, hoc est, ex occurrēte & obiecto eius vultu. Oculi enim maximè sunt indices animi, atque testes non solùm lætitiæ, & tristitiæ, lenitatis, & iracundiæ, pudicitiæ & impudicitiæ, sed & simplicitatis atque fictionis, probitatis & improbitatis, quæ ex ipso aspiciendi modo colligi possunt. Vnde rectè D. Augustinus, impudicum oculum impudici cordis nuncium esse dixit. Eadem vis naturæ post oculos proximè est in vultu, vnde dictum est in Prouerbus: In facie prudentis lucet sapientia. &: Quomodo in aquis resplendēt vultus prospiciētium, sic manifesta sunt corda hominum prudentibus. Post hæc etiam externo habitu, gestu, incessúque corporis declaratur qualis quisque sit. Nam vt quisque est animo affectus, externa corporis conformatione maximè ostendit. Et vulgare dictum habet: Per multum risum debes cognoscere stultum. Certè Gregorius Nazianzenus ex vultu & habitu se scribit deprehendisse latentem in Iuliano improbitatem, ita vt eum ante opera talem agnouerit, qualem eum postea in ipsis operibus vidit, & dixerit ante imperium: O quale malum Romanorum respublica alit: vt ipse de se & Iuliano scribit Inuectiua secunda. Pro. 17. Ibid 27.

28 *Est correptio mendax in ira contumeliosi, & est iudicium quod non probatur esse bonum: & est tacens & ipse prudens.*

DIxerat superius correptionem amici sine minis faciendam, idque propter timorem Dei, cuius occasione quędam inseruit de

uit de vera sapientia & falsa, & fictione quæ ex falsa prudentia sequitur, & demissionis causa est, non correptionis amicæ: redit nũc rursum ad doctrinam correptionis, indicãs correptionem aliquando malè adhiberi, & aliquando prudenter omitti. Habent autem hanc sententiam Græca breuius sic; Est correptio quæ non est decora (vel tempestiua; vtrũque enim significat dictio Græca ὡραῖος) & est tacens, & ipse prudens. Noster expressit quæ sit correptio indecora & inhonesta, ea scilicet quæ per irã hominis ad contumelias irrogãdas prompti est mendax, hoc est, falsa, falsumque crimẽ imponẽs homini: aut quæ videtur esse correptio sub specie charitatis, cùm ex ira & indignatione animi procedat. Et addidit, esse etiam iudicium quoddam quod non probatur esse bonum, iudicium scilicet temerarium, quo ex leuibus signis alicuius factum iudicatur malũ. Quibus opponitur is qui ex prudentia tacet, ita vt nec corripiat, nisi cùm id vtile esse putauerit, nec temerè cuiusquam factum iudicet. Est, inquit, qui tacendo cessat, & à correptione mendaci quæ ex ira intẽpestiuè fieret, & à iudicio malo, atque hic certè prudens est. Aut est qui tacet prudenter, cum non putat profuturam correptionem.

Caput XX.

1 *Quàm bonum est arguere quàm irasci, & confitentem in oratione non prohibere.*

PRosequitur adhuc quę pertinẽt ad correptionẽ faciendã. Quoniam enim dixit superiori sententia, quosdam ineptè corripere, & quosdam prudenter tacere, hac iam sententia docet, melius esse eum qui offensus est ob alterius delictum, siue in se, siue in alios commissum, mox delinquentem corripere, quam apud se irasci, & indignationem in animo fouere, ex qua odium generetur. Sic enim futurum est frequẽter, vt is qui peccauit correptus & admonitus, peccatum suum agnoscat, confiteatur, & veniam deprecetur: & qui admonuit, accepta satisfactione ab animi indignatione liberetur, recõciliatus proximo. Dicit ergo: O quã bonum est, hoc est, omnino melius est (positiuus enim Græco more hic vt alibi pro cõparatiuo ponitur) arguere delinquentem proximum, quàm tantum irasci ei & silere, (Græca enim quædam habent: irasci occulte) sicque arguendo efficere, vt qui peccauit non prohibeatur cõfiteri peccatũ suum cum deprecatione veniæ. Qui enim in animo suo tantùm irascitur, & non arguit, is quantùm in se est prohibet ne qui peccauit fiat confitens cum oratione. Qui verò arguit, non prohibet quo minus aliquis fiat confitens cum deprecatione veniæ, sed dat ei occasionem & confitẽdi suum delictum, & deprecãdi veniam. Arguere ergo est non prohibere confitentem in oratione, hoc est, cum deprecatione. Potest & sic accipi posterior pars; Bonum est homini eum qui correptus cõfitetur peccatum suum simul cum oratione veniæ, non prohibere à se vel à venia, sed statim ad reconciliationem & veniã admittere. Hæc intelligentiæ proximè accedunt ad id quod Græca nunc aliter habent sic, Et qui vicissim confitetur, a detrimento prohibebitur. Quo significatur ideo bonam esse correptionem, quia per eam qui peccauit confitens peccatum suum, & pœnitentiam agens, ab imminente sibi malo eximetur.

2 *Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuenculam, sic qui facit per vim iudicium iniquum.*

VIdetur hæc sententia pertinere ad id quod superius dixit de correptione mẽdaci, & iudicio quod non probatur esse bonum. Est autem aptissima hæc similitudo, plus in se continens quàm plerique intellexerunt. Primum enim per eam insinuatur, iustitiam habendam quasi quandam virginem, quam violare grande sit piaculum. Veteres enim tum Poetæ, tum Philosophi, iustitiam quasi virginem quandam esse dixerunt & finxerunt, quæ castè atque integrè sit colenda atque seruanda, & nunquam violanda. Itaque Cicero in quadam epistola ad Atticum, corruptum iudicium à Clodio, constupratum iudicium nominat. Secundò per hanc parabolam insinuatur, iudicibus imò omnibus iustitiam sic esse commissam, vt eam incorruptam & illibatã seruent, quomodo eunuchis committi solent virgines asseruandæ, ne à quoquam corrumperentur. Proinde quàm impiè faciunt spadones illi, si quæ eorum custodiæ commissæ sunt virgines, ipsi primi impura libidine, quæ per naturam eis vetita est, vi corrumpant & vitient: tam peccant hi qui cùm sint seruandæ iustitiæ iudices constituti, ipsi antè alios magis iustitiam violant, exercentes iudicia per violentiam, iniuitè innocentes corripientes, & pœnis afficientes. Sicut enim tantæ quidam spadones sunt impudentiæ, & tam ardentis libidinis, vt quas seruare debuerant, quásque eum spe prolis contingere natura negauit, audeant etiam vi & reluctãtes quo possunt modo constuprare, florẽmque virginitatis & integritatis eripere: ita sunt qui quam conseruare debuerant iustitiam, vt virginem castissimam & incorruptissimam, ipsimet veluti constuprant & corrumpunt, quos hac aptissima similitudine operæ pretium esset intelligere, quàm grande piaculum admittant. Non tamen hæc sententia solùm dicitur contra iudices ex officio, sed etiam contra omnes iniustè & temerariè iudicantes aliorum facta, cùm omnibus commissa sit iustitiæ custodia. Quod ergo dicitur; Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuenculam, significat tãtam aliquando inueniri in spadonibus, in quibus minimè esse deberet, libidinem prauam, vt per eam violentur virgines eis commissæ.

3 *Quàm bonum est correptum manifestare pœnitentiam sic enim effugies voluntarium peccatum.*

SIcut iam docuit quod ad corripientis pertinet personam, ita iam docet quod sit correpti officium, nempe quod eius sit non tantum correptionem lubenter admittere, & apud se de admisso peccato dolere, sed etiam manifestè declarare suam pœnitentiã; ore scilicet illud humiliter & cum veniæ precatione agnoscẽdo, & ipso facto vitam suam emendando, atque læsis satisfaciendo. Ita enim fit, vt qui peccauit, agnoscatur non ex destinata voluntate atque malitia peccasse, sed vel per errorem & ignorantiam, vel inaduertentiam & infirmitatem, ac proinde eius peccatum non fuisse omnino voluntarium, sed aliqua ex parte inuoluntarium: quod tamen incipiet omnino esse voluntarium, si admonitus resipiscere nolit, illudque defendere aut continuare pergat. Tunc enim declarat illud sibi planè placere, & se approbare. Per pœnitentiam ergo effugit homo correptus voluntarium peccatum, quia & declaratur non omnino voluntariè peccasse, & cauetur ne incidat peccatum voluntarium: aliter simplicius per pœnitentiam effugitur peccatum voluntarium, quia quod propria voluntate admissum est peccatum, per pœnitentiam remittitur, vt à quo detentus fuit homo, ab eodem citius liberetur, priusquàm iusta eum peccati vltio inuoluat.

4 *Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum.*

DEclarat hac & sequentibus aliquot sententiis quod supra dixit; Est tacens & ipse prudens, docens silentium nonnunquã esse sapientiæ, vt contrà imprudentiæ est loquacitas, nonnunquam autem silentium esse insipientiæ. Huius autẽ differentiæ inter silentiũ & loquacitatem, ac inter silentium & silentiũ occasione, in sequẽtibus multas subiũgit senteẽias paradoxas, quibus ostendit pleraque non esse talia, qualia esse videntur, & qualia ea esse homines opinantur, atque in vulgaribus opinionibus eos falli. Primùm ergo, quoniam vulgus eos sapientes iudicare solet, qui multa facilè dicere possunt & audent: contrà verò insipientes, qui sunt taciturni. Est, inquit, tacẽs, qui ob suum silentium inuenitur esse sapiens, & deprehẽditur nonnunquam aliquis eo nomine odibilis esse hominibus, quia nimius est in verbis. Græcè enim est; Et est odibilis à multa loquela sua. Idem & nostra lectio significat, esse scilicet aliquos, qui propterea quòd procaces sunt, nimis faciles & temerarij ad loquendum, odiosi sunt & ingrati.

5 *Est autem tacens non habens sensum loquelæ, & est tacens sciens tempus apti sermonis.*

NOn vna, inquit, est omnibus tacendi ratio. Est enim qui tacet, quia non habet sensum loquelæ, hoc est, prudentiam & peritiam loquendi: & est qui tacet, quia nouit oportunum tempus, quo aptus sermo proferendus est. Scit enim non satis esse aptã dicere, nisi etiam oportuno tempore dicantur. Facit ergo hæc sententia ad declarandum præcedentem; Est tacens qui inuenitur sapiens. Et potest accipi, vt insinuet duplex hominum genus, qui ob silentium suum laudandi sunt, & sapientes inueniuntur. Nam & laudandus est qui ideo tacet, & de quapiam causa non respondet siue consultus, siue nõ, quia non habet quod prudenter respondeat: & laudandus est, qui etiamsi habeat quod dicat, tacet tamen, quia nouit necdum esse tẽpus vel locum oportunum dicendi. Potest etiam accipi, vt significetur silentium non semper ex sapientia vel prudentia procedere, sed quandoque ex imprudentia & inscitia etiam vituperabili, vt cùm quis pro officio suo non nouit loqui, cùm tempus & locus postulant, vt sit sensus: Est qui malè tacet quia non habet quam habere deberet peritiam loquendi: & est qui bene tacet; quoniã expectat aptum loquendi tempus. Vnde sequitur.

6 *Homo sapiens tacebit usque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus.*

SApientis est tacere vsque ad tẽpus oportunum, quia sapientis est non loqui ad ostentationem, nec ad vindictæ illationem, sed loqui ad ædificationem; qui autem lasciuæ linguæ est & petulãs; item qui est imprudens, non obseruat tempus oportunum, sed eo non expectato mox prosilit ad dicendũ quod in buccam venit.

7 *Qui multis utitur uerbis, lædet animam suam: & qui potestatem sibi sumit iniustè, odietur.*

DEclarat iam illam partem superius positam; & est odibilis qui procax est ad loquendum. Et duo indicat vitia, quæ in vitæ consuetudine admodũ sunt ingrata & odiosa: alterum immoderatæ orationis, quæ loquacitas dicitur: qua qui laborat, lædit animam suam, hoc est, seipsum iniuria afficit, quia se abominabilem reddit. Græcè enim pro, lædet animam suam, est, abominabilis erit. Alterum vitium est ambitiosæ arrogantiæ, qua homines in communi vita volunt ius & potestatem in alios sibi arrogare. Hoc autem vitium maximè cernitur in sermone, in quo quidam ita se gerunt, vt aliorum magistri & domini esse videantur: vt faciunt qui se ingerunt ad docendum & arguendum alios, aut qui in colloquiis sibi solis reseruant locum dicendi, nec permittunt aliis vices sermonis. Ratio autem & consuetudo vitæ communis hunc dominatum & vsurpatam potestatem siue docendi alios, siue regendi, vehementer odit & reiicit. Docet ergo hæc sententia, quo omnis vitetur offensio in communi vita, nec multis vtendis verbis, nec cõtra debitum ordinem, potestatem vel loquẽdi vel regendi assumendam. Nemo enim, inquit Paulus, sibi sumit honorem, sed qui vocatur à Deo.

8 *Est processio in malis uiro indisciplinato, & est inuentio in detrimentum.*

Pergit alia paradoxa annectere de rebus in quibus aliter expectare vel opinari solet vulgus hominum. Communiter autē nostri hanc sententiam accipiunt, vt sit sensus: Viro insipienti est processio in malis, hoc est, talis quotidie proficit & procedit in malis, quia de malo in peius semper procedit, & tali homini est inuentio in detrimentum, quia quotidiè talis inuenit & excogitat noua mala in detrimentum sui & aliorum. At si originalia inspiciantur, & sequentia attendantur, sic potius erit intelligendum; Processio, hoc est, progressus fortunæ bonus, & fœlicitas qua omnia bona procedunt ex animi sententia, est homini insipienti in malis, hoc est, noxia est ei & damnosa. Aut potius sic: Contingit homini insipienti esse fœlicem progressum & prosperum successum in malis, hoc est, quædam est fœlicitas & prosperitas mala, quia prosperitas in malis non potest esse bona. Est enim Græcis εὐοδία, quod significat prosperum iter & bonam viam, ac successum ex animi sententia procedentem, pro quo interpres vertit, processio. Et similiter est inuentio aliqua quæ cedit in detrimentum & nocumentum hominis, hoc est, contingit ab aliquo fortuito inueniri res aliquas, vnde tamen homini fœlicitas non accedit, sed damnum & detrimentum. Significat ergo nō semper pro fœlicitate deputandum esse quod vulgo fœlix & fortunatum esse iudicatur. Quod primò declarat in rebus quæ fortuitò videntur hominibus contingere, vt in progressu negotiorum, & in rebus inuentis, mox etiam in his quæ gratuitò donantur, cùm subiicit:

9 *Est datum quod non est utile, & est datum cuius retributio duplex.*

Significat beneficentiam non semper habere æquè fœlicem exitum, nec omnem beneficentiam eiusdem esse generis, quia contingit fieri largitionem, quæ non sit vtilis danti, vt quæ fit malo animo & intentione praua, aut quæ fit homini ingrato. Nam ex eo beneficio nulla redit ad dantem vtilitas. Contra verò contingit esse collatum beneficium, vnde copiosa danti prouenit vtilitas, vt cuius retributio nō sit tātum æqualis dato beneficio, sed duplex. Illud vt in temporalibus euenire experientia docet, dum videmus quandoque beneficia dantibus infœliciter cedere, quandoque valdè fœliciter: ita apud Deum certius impletur, apud quem beneficia quæ malo animo cōferuntur, non sunt conferentibus vtilia: quæ verò animo rectò fiunt, copiosam mercedē dantibus adferunt.

10 *Est propter gloriam minoratio, & est qui ab humilitate leuauit caput.*

Sicut duæ superiores sententiæ ostendūt varietatem, quæ præter opinionem hominum accidit in bono vtilitatis, hæc eā quæ accidit in bono honesto, hoc est, in gloria & honoribus. Contingit, inquit, aliquando minorationem fieri, hoc est, incommodum incurrere & famæ, honorúmque ac vitæ diminutionē homini accedere propter gloriam quam adeptus est, ita vt ipsa gloria qua magnus est, causa illi sit incommodi & deiectionis. Et rursum contingit vt à deiectione quis eleuet caput suum, & qui humilis fuit & abiectus, aut etiam in afflictione, insigniter supra alios exaltetur. Et istud in hoc mundo accidere videmus apud homines, sed apud Deum maximè, qui propter gloriam, quam impij per ambitionem inuaserunt, vel qua superbè & impiè abusi sunt, depōnit superbos de sede, & contrà exaltat humiles, suscitans de puluere egenum, & de stercore eleuans pauperem, vt collocet eum cum principibus, quemadmodum temporaliter videre est in Ioseph, Dauide, & aliis, sed maximè id impletur, cùm pios in hoc mundo afflictos exaltat Deus in regnum suum cœleste. Legendum autem potius per præteritum; leuauit, vt est apud Rabanum, quam per futurum, leuabit, quia Græcis est præteritum ἔξ, sustulit.

11 *Est qui redimat multa modico pretio, & restituens ea in septuplum.*

Quod dixit euenire in rebus inuentis fortuitò, vel datis gratuitò, atque in gloria huius mundi, idem etiam locum habere ostēdit in cōtractibus humanis, videlicet in emptionibus, vt & ibi contingat quod primùm fœlix esse videbatur, infœlicem habere exitum. Contingit, inquit, vt sit quispiā qui multa emat exiguo pretio, atque ob id sibi placet, fœlicémque se iudicat, sed tandem contra suam opinionem cogitur ea restituere & exoluere in septuplum, vt maximo ei constent quæ prius paruo constare videbantur. Euenit illud auaris & iniustis frequenter hominibus, qui quoniam per auaritiam iniquè viliori pretio quædā emūt, vel ab imperitis rerum, vel ab his qui inopia premuntur, iusto Dei iudicio coguntur nonnunquam reddere septuplum etiam in præsenti tempore, dum eis propter eorum auaritiam & iniustitiam subitò accidunt damna rerum maxima, & quæ longo tempore collegerunt, amittunt cum magna clade. Quod si hic non eueniat, certè in futuro implebitur, quando lucrum iniquè hic partum, maximo damno compensabitur. Cæterùm verbum, redimat, hic ponitur pro suo simplici, emat, eū Græcis sit, ἀγοράζων, hoc est, emēs. Et pro restituens, est ἀποτίνων, hoc est, exoluēs. Rabanus & post eum Lyra verbum, redimat, propriè accipientes, de peccatorum redemptione hunc locūm intelligunt: quæ etiamsi sint multa, eisque debeatur æterna pœna, modico pretio rediuuntur, pœnitentia scilicet exigua, & eleemosynis, iuxta illud Danielis: Peccata tua eleemosynis redime. Ea restituuntur in septuplum, cùm in vitiorum locum, copiosior succedit virtutum numerus: & vbi abundauit delictum, superabundat septuplex gratia spiritus sancti: cúmque impletur illud Isaiæ 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Sed hic sensus etsi pius, alienos videtur ab authoris simplici & literali sensu.

12 *Sapiens in verbis seipsum amabilem facit, gratiæ autem fatuorum effundentur.*

ET hæc scutentia indicat, veiborum gratiam non eundem in omnibus habere exitum & fructum. Nam sapiens per verba sua quæ profert vtilia prudenter & oportunè, seipsum facit hominibus amabilem, saltem prudentibus & beneuolis: gratię autem fatuorum, hoc est, eorum lepóres & facetiæ, quas Diuus Paulus vocat εὐτραπελίαν & μωρολογίαν, instar aquæ quæ sine fructu effunduntur, etiam effundentur, reiicientur, & in nihilum abibunt sine fructu. Possumus etiam intelligere per gratias impiorum, eorum beneficia, vt significetur sapientes etiam verbis tantùm sibi hominum beneuolentiam comparare, fatuos verò ne quidem etiam beneficiis, vt quæ non bene nec bono animo distribuunt, vt in sequentibus dicitur. Et omnino conuenit per gratias fatuorum generaliter intelligere, quæ & in verbis & in factis eorum gratiam habere videntur. De beneficiis eorum mox subiungitur, ostenditúrque ea nec aliis esse vtilia, nec ipsimet. Primùm ergo aliis illa nō esse vtilia, sic dicit:

Ephe. 5.

13 *Datus insipientis non erit vtilis tibi, oculi enim illius septemplices sunt.*

14 *Exigua dabit, & multa improperabit, & apertio oris illius inflammatio est.*

DOcet donum insipientis hominis non esse vtile accipienti, tum quòd nō recto animo detur ei, tum ob improperia quæ audire cogetur. Quod dicitur; oculi illius septemplices sunt; hoc est, multi, vt habent Græca, communiter intelligitur, vt significetur intentionem eius multipliciter esse dolosam, vt per oculos, intentio intelligatur. At verior sensus est, vt intelligatur oculos auari (nam de auaro hæc dicuntur & illiberali homine) copiosam expectare remunerationem, & obseruare aliorum manus, vt ab eis multò plus accipiant quàm dederunt. Nam & suprà oculis auari tribuit cupiditatem alienorum bonorum, & inuidentiam propriorum. Ideo ergo non est vtile accipiēti donum auari hominis, quia expectat longè plus recipere quàm dat, nec dat nisi ad lucrum. Quod si non consequatur, cùm exigua dederit, multa tamen se dedisse improperabit, & accensus intra se ira, cùm aperuerit os suum, velut flammam ex ore suo profundet, quia ex accenso per iram corde proferet durissima verba & velut ignita, quæ hominem grauiter vrant & lædant, quæque eum vicissim ad iram & impatientiam accendant. Sic enim, rectè intelligitur quod noster vertit; apertio oris illius, inflammatio est; quanquam etiam accipi possit, vt significetur, ipsum dum aperit os suū velut flammam emittere, quia longè latéque spargit & prædicat beneficiorum suorum collationem, quomodo se flamma longè & latè profert. Is enim sensus cum Græcis coincidit, quæ habent; & aperit os suum velut preco. Docet ergo hæc sententia, videndum à quo quid accipiatur, nec tantùm attendendum ad munus, sed etiam ad donantem. Quod de dono dixit, id & de mutuo mox subiicit, dicens:

15 *Hodie fœneratur quis, & cras repetit: & est odibilis homo huiusmodi.*

QVàm est illiberalis in donis suis homo auarus, tam est & in mutuo. Mox enim vt mutuatus est, repetit quod mutuauit, vt qui per auaritiam non patitur diu re sua carere, nec in mutuo attendit ad alterius necessitatē, proinde meritò talis est & Deo & hominibus odiosus.

16 *Fatuo non erit amicus, & non erit gratia bonis illius.*

17 *Qui enim edunt panem illius, falsæ linguæ sunt: quoties & quanti irridebunt eum!*

OStendit superius quorundam dona nō esse accipientibus vtilia, vtpotè dona auarorum, hic ostendit dona quorundam nec dātibus esse vtilia, vtpotè beneficia prodigorum, qui non dant quibus & quomodo oportet, sed in conuiuiis sua prodigè insumunt, in quibus tantùm pascunt gnatones & assentatores suos. Tales ergo dicit se suis beneficiis quæ in alios conferunt, non paraturos sibi veros amicos, nec veram gratiam habere eius beneficia, quia quos ipse pascit, & conuiuas ferē habet, homines sunt falsæ linguæ, mendaces scilicet, adulatores, qui coràm laudant, & à tergo benefactorē suum vituperant: vnde fit, vt & multoties & multi eum irrideant tanquam fatuum. Nam & ipsi eum sæpe rident qui ab eo pascuntur, quod assentationibus suis illi imponant, & alij videntes eum sic ab eis decipi. Itaque tantum abest vt gratiam aliorum sibi promereatur, vt ex beneficiis suis irrisionem aliorum tantùm reportet. Auarus enim de quo suprà dixit, odibilis est, prodigus verò derisibilis est. Causam dictorum subiicit;

18 *Neque enim quod habendum erat, directo sensu distribuit, similiter & quod non erat habendum.*

DVobus modis eum peccare in distribuendo, significat. Primùm quòd distribuat quod habendum erat, hoc est, quod pro futuris necessitatibus erat seruandum, prodigè scilicet nimis & inutiliter sua consumendo: quod dum facit, non recto sensu & prudentia facit: ideóque dicit, non recto sensu distribuit, hoc est, imprudēter & malè distribuit. Secundò, quod etiā imprudenter distribuat id quod non erat sibi habendū & asseruandum, quia quod iniustè possidet, nō restituit quibus oportet, & quod superfluū ipsi est, nō dat pauperibus, & iustis sicut deberet, sed gnatonibus & parasitis. Significat ergo talem malè distribuere & habenda & non habenda. Græca alium habent sensum: Sic enim est ad verbum. Neque enim ipsum habere in recto sensu accipit, & ipsum non habere similiter, indifferēs ei est. Quo significatur, prodigum non recto iudicio accipere id quod ipsum habere contingat, & bonorum suorum possessionem, quia non accipit ad eum vsum ad quem habet: & proinde nō habere est perinde illi atque habere, hoc est indif

eſt, indifferens eſt illi ſiue habeat, ſiue non habeat, nec magis prodeſt illi quod habet quàm quod non habet. Iuxta quem ſenſum quod noſter vertit; non recto ſenſu diſtribuit, videtur accipiendum non de diſtributione quæ aliis fit per bonorũ erogationem, ſed de ea quæ animo fit & iudicio ſenſus diſcernente apud ſe quomodo habitis ſit vtendum, vt, diſtribuere, poſitum ſit pro diſcernere & diiudicare. Id enim fit recto ſenſu, aut, vt eſt Græcis, αἴσθησιν, quæ dictio non prudétiam ſignificat, ſed vim illam ſentiendi, qua de diuerſis rebus aliter ſentimus, vt viſu diſcernimus colores & diſtribuimus. Itaque quod habendum erat non recto ſenſu diſtribuit, quia nõ diſcernit apud ſe, quomodo & vbi illud ſit expendẽdum, aut quid habendum ſit. Et ſimiliter quod non erat habendum etiam nõ recto ſenſu diſtribuit, quia nec rectè iudicat nec diſcernit quid non ſit habendum, ſolicitus frequenter pro his quæ habere non oportet, negligens in his quæ habenda eſſent.

19 *Lapſus linguæ falſæ, quaſi qui in pauimento cadit, ſic caſus malorum feſtinanter uenient.*

VIdetur hæc ſentẽtia obiter inſerta contra adulatores, quos ſuprà dixit eſſe falſæ linguæ, vt poſt malum quod prodigum manet, etiam oſtẽdat quod malum maneat fallaces adulatores, & eſt ſenſus: Lapſus qui prouenit ex fallaci lingua, eſt quaſi qui cadit in pauimento aliquo lapidibus ſtrato. Sicut enim in tali pauimento quis præter expectationem cadit, vbi non ſunt offendicula vlla, & ſicut talis ob duritiem pauimenti grauiter ſe lædit: ita & fallaces homines & dum non putant, & grauiter cadent atque lædentur. Vnde ſequitur, Sic caſus malorum feſtinanter venient; hoc eſt, ſic continget malos ſubitò & præter eorum expectationem ruere in multa incommoda. Omnes ferè libri habent participium, cadens, vt ſubaudiatur verbum, eſt, ſed Dionyſius legit, cadit.

20 *Homo acharis quaſi fabula uana, in ore indiſciplinatorum aſſidua erit,*

INterpres reliquit dictionẽ Græcã, ἄχαρις, quæ ſignificat eum qui eſt ſine gratia, & minimè gratioſus, ſed non potuit exprimere alluſionem vocum quæ eſt Græcis inter ἄχαρις & ἄκαιρος, acharis & acairos. Eſt enim Græcis, ἄνθρωπος ἄχαρις, μῦθος ἄκαιρος, homo inuenuſtus, fabula intẽpeſtiua. Proinde miranda lectio Rabani, quæ habet; Homo ingratus quaſi acharis. deinde ſequitur, fabula vana in ore indiſciplinatorum, &c. Cæterum noſtra lectio ſic videtur intelligenda. Homo qui, quoniam prudentia eſt deſtitutus, non habet gratiam bene & vtiliter loquendi, eſt quaſi vana & inepta fabulatio, quia cùm præter eam non ſit quicquam magnopere ab eo expectandum, ſimul etiam vt illa moleſtus eſt omnibus, atque cum ea reiicitur. Quod ſequens pars declarat & explicat. quia, inquit, vana & inutilis fabulatio erit aſſidua in ore eorum qui non ſunt bene inſtituti, vt ſciant quid & quando & quomodo dicendum ſit, ideóque nõ niſi fabulis & inutilibus ſermonibus referendis delectantur & occupantur, ac proinde etiam cum illis contemnuntur & exploduntur. Sunt qui intelligunt hominem, qui parum gratus eſt in his quæ vel facit vel loquitur, dici fabulam vanam: vel ei comparari, quia aliis eſt fabula, hoc eſt, alij de eo fabulantur, eiúſque facta vel dicta rident. Verùm non ſatis bene conuenit ei intelligentiæ quod ſequitur, quia nõ ſolùm ineruditorum eſt fabula, qui eius facta dictáque ſæpe laudant, ſed magis eruditorum qui ea reprobant.

21 *Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit illam in tempore ſuo.*

SVperior ſentẽtia aſſeruit, ineruditos homines & gratia dicendi carentes, fatua & vana ferè proferre: hæc verò aſſerit, etiã cùm proferunt graues & doctas ſententias, quæ parabolæ dicuntur, non tamen gratiam nec fructum relaturos, ſed eorum dicta reprobanda: quòd etſi bona dicant, non tamen dicant oportuno tempore, & eo quo dicenda erãt loco & tempore. Vnde & in Prouerbiis dicitur: Quomodo pulchras fruſtra habet claudus tibias, ſic indecens eſt in ore ſtultorum parabola. Pro. 26.

22 *Eſt qui uetatur peccare præ inopia, & in requie ſua ſtimulabitur.*

PErgit adhuc, vt prius cœpit, referre quædam, & aſſerere quæ vulgari opinioni nõ aſſentiuntur, docétque hac ſententia non ſemper eſſe à culpa liberos qui innocentes videntur. Sunt enim, inquit, qui per inopiam prohibentur & impediuntur à peccatis quibuſdam committendis, & tamen in illa ſua requie & à peccatis ceſſatione ſtimulantur, hoc eſt, ad peccandùm incitantur, ac dolore compunguntur, quod non poſſint quæ cupiunt adimplere. hoc eſt, ſunt quibus inopia aufert poteſtatem opere peccandi, ſed non aufert voluntatem & affectum, imò eũdem frequenter magis accendit. Sic dictum eſt veteri prouerbio: Improbitati nihil deeſſe præter occaſionem. Et Plato duobus propoſitis improbis, quorum alter ſit pauper, alter diues, dicit diuitem eſſe miſeriorem, quod pauper voluntatem ſolùm ad malefaciendum habeat, diues verò etiam facultatem. Græca iam ſecundam partem habent negatiuè; non ſtimulabitur; & poteſt duplici ter intelligi. Nam poteſt eſſe ſenſus: Pauper etſi impediatur peccare, non tamen ceſſando à peccato ſtimulabitur conſcientia deſiderati maleficij, nec dolore commonebitur intra ſe, ob malam voluntatem qua detinetur. Poteſt etiam intelligi, pauperem talem dum quieſcit ab externo opere, non paſſurum ſtimulos conſciẽtiæ ob admiſſum peccatum, quemadmodum patiuntur diuites, vt ſignificetur hac in parte pauperes diuitibus eſſe fœliciores, & vtilitatem aliquam pauperibus adferre inopiam ipſam.

23 Eſt

23 *Est qui perdit animam suam præ confusione, & ab imprudenti personæ perdet eam, personæ autem acceptione perdet se.*

DIxit quid inopia efficiat in homine, nũc verò duabus sententiis ostendit quid mali etiam verecũdia, quæ inopiæ ferè coniuncta est, operetur frequenter. Est autem & hæc sententia in Græcis tãtùm bimembris, pro duobus enim mẽbris posterioribus quæ sunt apud nos, tantùm vnum est membrũ. Et omnino est verisimile, alterum eorum membrorum, cùm prius in margine ad maiorem explicationem ex alia versione additum esset, postea insertum esse textui, vt & aliás sæpius in hoc libro factum putamus. Nam Complutensis æditio habet, ab acceptione personæ: ἀπὸ λήψεως προσώπου. Altera verò æditio habet, ἀπὸ ἄφρονος προσώπου, ab imprudenti persona. Vnde patet rectius sic legi, quàm ab imprudentia personæ. Dicitur autem quis se perdere ab imprudenti persona, hoc est, quia imprudens persona aliqua quippiam inhonestum vel iniquum petit. Significat ergo hæc sententia, esse quosdam qui præ confusione, hoc est, verecundia, animas suas seque perdunt, dum contra conscientiam suam reneriti potentium hominum authoritatem, ea agunt quæ agenda non sunt, illorum dignitatẽ veritati & æquitati anteponentes. Id vitium in scripturis sæpe dicitur acceptio personarum, quo vitio peculiariter dicitur quis perdere animam suam, quia contra propriæ animæ & conscientiæ iudicium agit. Committitur istud vitium & in iudicio sæpe & extra illud, idque vel reticendo vel negando veritatem confitendam, vel in gratiam alicuius faciendo quod iniquum est.

24 *Est qui præ confusione promittit amico, & lucratus eum inimicum gratis.*

DEmonstratur hac sententia & aliud malum, quod in homine operatur vitiosa verecundia, videlicet quòd per eam quandoque contingit aliquem siue rogatum siue vltrò promittere quippiam amico, cuius præstandi deest vel potestas vel voluntas: vnde fit, vt cùm non seruatur fides, ex amico inimicum sibi efficiat, idque gratis hoc est, citra necessitatem, cùm potuisset sibi seruare amicum non pollicendo. Quod maximè cõtingit ijs, qui cum præ inopia non possint præstare amico quod ab eis petitur, tamen præ verecundia pollicentur se præstituros, quòd vereantur amicũ offendere, aut suam inopiam profiteri præ superbia nolint. Sic sunt qui cũ nulla necessitate cogantur quædam vouere Deo, tamen vouent quod postea non præstant, sicque amicum Deum sibi inimicum reddunt. Displicet enim Deo stulta & infidelis promissio, vt dicitur Ecclesiastes 5. Et fiunt aliquando huiusmodi promissiones Deo præ verecundia, cùm scilicet filij aut filiæ vereantur contradicere parentibus ad continentiæ statum impellentibus.

25 *Opprobrium nequam in homine mendacium, & in ore indisciplinatorum assiduè erit.*

OCcasione violatæ promissionis, de qua superiori sententia demonstrat quàm graue malum sit mendacium, & fallere fidem datam. Mendacium, inquit, ne putetur paruum esse vitium, affert homini malum, probrum, ignominiam, & infamiã grauem, quia efficit vt ei fides non habeatur etiam cùm verum dicit: & parum honestus habetur, qui veritatis curam non habet, cum posset facilè eam ignominiam effugere tacendo. Et tamen, inquit, vitium hoc assiduum inuenitur in ore eorum qui non sunt bene instituti, nec attendunt quantum malum sit mendacium, & quantam homini ignominiã adferat. A cuius assiduitate vt abstrahat homines, subijcit efficacẽ comparationem:

26 *Potior fur quàm assiduitas viri mendacis, perditionem autem ambo hæreditabunt.*

BEne mendacium furto comparat, tum quòd vtrumque vitium ferè coniunctũ sit, & similiter peculiarẽ in republica ignominiam adferat, in qua similiter tollit concordiam, & omnia confundit, tum quòd mẽdacium, furtum quoddam sit, veritatem hominibus eripiens, & famã bonam plerisque frequenter tollens. Assiduitatem autẽ mentiendi dicit in malitia superare furtum, tum quòd qui assiduus est in mentiendo, frequẽter plus noceat, eripiendo homini famam, quam fur, eripiendo bona temporalia: tum quòd fur peccet fere ex inopia, vt esuriẽtem impleat animam, vt dicitur Prouerb. 6. assiduus verò in mẽdaciis, peccat ex petulãtia & improbitate linguæ. Cæterùm cũ ambo, fur scilicet & mẽdax, reipublicæ sint perturbatores, & alios ipsi perdant siue in bonis siue in fama, meritò æternã & apud homines & apud Deum perditionẽ possidebũt, iuxta illud Apoca. Timidis & incredulis & exe- Apo.21.
cratis & omnibus mendacibus pars illorum erit in stagno ardẽti: & in Psal. Perdes omnes Psal.5.
qui loquuntur mendacium. Quæ scripturæ & illis similes de mendacio noxio & pernicioso intelligendæ sunt, quòd scriptura potissimùm vocat mendacium, vt quod fallat, & fallendo noceat.

27 *Mores hominum mendacium sine honore, & confusio eorum cum ipsis sine intermißione.*

IDem inculcatur quod prius, & significatur, mentiendi consuetudinẽ esse in mendacibus sine honore, hoc est, semper habere sibi coniunctam ignominiam, eámque ipsis adhærere perpetuo, quia ea nota non facilè eluitur, nec existimationem aliquam obtinere possunt qui de mentiendi consuetudine sunt infames. Est autem Græcis singulariter ἦθος ἀνθρώπου ψευδοῦς, hoc est, Mos vel consuetudo hominis mendacis. Loquitur enim de mentiendi consuetudine, vt ne putetur de omnibus actibus, qui mores hominum dicuntur, loqui: quanquam verum sit omnes actus hominis mendacis esse sine honore, quia propter mentiendi consuetudinem etiam boni eius mores suo carent honore.

28 *Sapiens in verbis producet seipsum, & homo prudens placebit magnatis.*

OPponit sapientem mendaci, quia cùm hic sibi apud omnes conciliet ignominiam & pudorem, contrà sapiens per verba sua & sermones sapientiæ, quos profert in tempore suo, prouehet seipsum, adeo vt per illos placiturus sit magis principibus, qui, quo sapientum potiantur consiliis, eos assumunt & euehunt, vt patuit in Ioseph & Daniele.

29 *Qui operatur terram suam, inaltabit aceruum frugum: & qui operatur iustitiam, ipse exaltabitur: qui verò placet magnatis, effugiet iniquitatem.*

MEdia pars huius sententiæ non est in Græcis, & videtur ex alicuius annotatione marginali inserta textui, quia primum membrum non videbatur habere sibi correspondentem partem. Nec est Græcis; effugiet iniquitatem; sed ἐξιλάσεται ἀδικίαν, placabit iniustitiam. Itaque collatione terræ diligentissimè excultæ ostendit quantam vim habeat, quantúmque fructum adferat, placere principibus, quòd qui illis placent, iniquitatem multorum expiare possunt apud principes, eósque peccantibus reconciliare. Nostræ lectionis sensus est: Sicut agricola, qui bene colit terram suam, altum sibi congeret frugum aceruum: ita qui operatur iustitiam, altum sibi locum comparabit, apud Deum quidem semper, apud homines vero etiam frequenter. Qui vero per suam prudentiam placet magnatis, is imprimis operã dare debet vt fugiat omnem iniquitatem & iniustitiam, ne se muneribus corrũpi sinat. Itaque per illud; effugiet iniquitatem; indicatur quid facere debeat qui gratiam principum obtinuit. Potest & sic accipi: Qui placet magnatis, is hoc boni inde consequitur, quòd solicitus sit vitare omnẽ iniquitatem, ne eorum gratiam obtentam amittat.

30 *Xenia & dona excæcant oculos iudicum, & quasi mutus in ore auertit correptiones eorum.*

QVoniam contingit eos qui per sapientiam suam euecti sunt apud principes, per munera corrumpi, rectè hanc subiicit sententiam, sumptam pro prima parte ex Exod. 23. & Deut. 16. vt huius consideratione sibi caueat à corruptione iudicij propter auaritiam. Nam & hic pro, iudicum, Græcis est, sapientum, sicut illis prædictis locis, vbi dicitur: Munera excæcant oculos sapiẽtum, & mutant verba iustorum. In secunda parte, quæ, vt cõmuniter legitur, obscura est & incongrua, notandum pro, mutus, Græcis esse φιμὸς: quæ dictio significat obturationem, & nonnunquam frenum. Vnde inter scripta vnum quod inter multa inueni correctissimum, habebat: frenum in ore. Habebat item plurali numero, auertũt. iuxta quam lectionem sensus optimè constat. Erit enim sensus, quòd dona auertunt correptiones sapientum, & reprimunt sicut frenum ori iniectum. proinde ea lectio recipienda videtur. Quod autem Lyra & Dionysius ex Strabonis sententia, nomine muti hic putant significari speciem ranæ, quæ Græcis dicitur καλάμιτα, & in os canis latrantis proiecta adimit latrandi potentiam, vt authoritate solida caret ea nominis acceptio, ita non conuenit Græcæ dictioni. Nec Rabanus ad eam significationem nouam confugit, sed intelligit dona auertere correptionem sapientum, vt fiant quasi mutus in ore. Itaque si ea lectiò retinenda videatur, repetendũ est ad verbum, auertit, suppositum singulare, donum, vt sit sensus: donum auertit eorũ correptiones, vt fiant quasi mutus. Docet ergo hæc sententia, munera, quæ Græco nomine xenia dicuntur, non vt corruptè in multis legitur, exenia, sapientes & iudices cæcos reddere, & quasi iniecto freno mutos, vt scilicet nec videant quod videndum erat, nec ore proferant quod dicendum erat, & abstineãt à iustis correptionibus delinquentium. In hos competit adagium huic sententiæ simile: Bos in lingua de quo Erasmus in Chiliad. Et illud ibidem. Argentan ginam patitur.

31 *Sapientia absconsa & thesaurus inuisus, quæ utilitas in vtrisque?*

32 *Melior est qui celat insipientiam suam, quàm homo qui abscondit sapientiam suam.*

VIderi potest hæc subiecisse contra eos qui sapientia præditi, otium & latebras quærunt, secuti illud præceptũ quorundam, λάθε βιώσας. Quoniam enim dixit; sapientem verbis suis euehere seipsum, & apud magnates gratiam obtinere: & contrà sunt qui otio delectati, molestias & labores prætexentes, etiam pericula corruptionis, quæ etiam sapientes iam euecti incidunt, vt dictum est superiori sententia, ideo rectè has sententias subiecit, docẽs frustrà & sine fructu haberi sapientiam quæ absconditur, sicut inutiliter haberur pecuniarum thesaurus, qui semper abditur & occultatur. Itaque præclarè Cicero pro Archia: Pudeat, inquit, illos qui ita in studiis se abdiderunt, vt ad vitam communem nullum fructum proferre possint. Et Quintilianus ipsam orationem conceptam in animo, inclusamque sine elocutione, dicit esse quasi gladium in vagina reconditum. Et Persius rectè dixit: Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. Sed omnium maximè facit ad hunc locum quod in euangelio Dominus, collaudatis his qui acceptum talentum cum lucro reportauerunt, grauiter redarguit eum qui talentum domini sui abscondit in terra, sapientiam absconditam etiam sub parabola comparans cum thesauro abdito in terra, quemadmodum hoc loco: Quem doctè explicans Rabanus conferendo cum Saluatoris parabola, tandem concludit. Admonendi sunt, qui cùm prædicare vtiliter possint, immoderata tamen humilitate refugiunt, vt ex minori consideratione colligant quantum in maioribus rebus delinquant. Si enim indigentibus proximis ipsi quas haberent pecunias absconderent, ad- Mat. 25.

iutores

iutores proculdubio calamitatis extitissent. Quo igitur reatu constringantur aspiciant, qui dum peccantibus fratribus verbum prædicationis subtrahunt, morientibus mentibus vitæ remedia abscondunt. Clarum autem est quod dicitur: Melior est, hoc est, præstantior & magis laudandus qui celat insipientiam suam, &c. Prudenter enim & rectè facit qui celat insipientiam suam, si modò id facit aut ne reprehendatur, aut ne quem offendat.

Caput XXI.

1 *Fili peccasti? ne adiicias iterum, sed & de pristinis deprecare ut tibi dimittantur.*

CApvt hoc ex variis contextum est sententiis, non eo nexu inter se cohærentibus, quo iam aliquot superiorū capitum sententiæ, sed quibus varia nobis commendantur. Et primis quidem aliquot sententiis monemur in genere quanta cura vitare debeamus peccata, siue quæ incidimus, siue quæ necdū incidimus. Prima enim hæc sententia monet, quid faciendum cùm in peccatum aliquod prolapsi sumus, & duo requirit quæ ad veram pœnitentiam sunt necessaria. Primùm, vt vbi nos senserimus peccasse, caueamus ne iterum idem vel simile committamus, addētes peccatum peccato, atque ea ratione iram Dei contra nos magis prouocantes, & per consuetudinem peccandi peccati vim & dominium in nobis confirmantes. Secūdò, vt etiam de commissis peccatis veniam a Deo precemur, quod fieri non potest sine peccati displicentia & odio. Non est ergo satis ad veram pœnitentiam, vt quidam voluerunt, noua vita, & veteris vitæ derelictio atque mutatio: sed opus est etiam vt piis operibus, inter quæ oratio primum locum obtinet, Dei iustam iram auertamus. Bene ergo colligit D. Augustinus ex hac duarū partium connexione duo esse necessaria vt à peccato commisso liberemur, sic scribens lib 1. de nuptiis & cócup. cap. 26. Si à peccando desistere hoc esset, nō habere peccatum, sufficeret vt hoc nos moneret scriptura: Fili peccasti, nō adiicias iterum: non autem sufficit, sed addidit; Et de pristinis deprecare vt tibi remittantur. Manent ergo nisi remittantur. Vbi etiam nota veram esse lectionem; Et de pristinis deprecare; quomodo etiam Græca habent, non autem, sed & de pristinis. Quædam scripta habebāt, sed de pristinis; sine &. Itaque cùm quædam haberent, &, quædam, sed, scriptores quidam vtrunque coniungentes scripserunt, sed &.

2 *Quasi à facie colubri fuge peccata, & si accesseris ad illa, suscipient te.*

TRibus iam sententiis indicat quanta vigilantia studere debeamus, ne in peccatum incidamus, comparans illud tribus rebus perniciosissimis, quas omnes sedulò effugere studet. Primùm ergo serpenti peccatum cōparat, & rectè, quòd quemadmodum corpus lethaliter inficitur à serpente: ita à peccatis anima, quæ sunt venenū animæ, sicut corpus à serpente, venenum concipit. Cæterum pro, suscipient, Græcis est, *Δήξεται*, hoc est, mordebit te, à verbo *Δάκνω*, quod est mordeo. Nam illis est singulariter, peccatum. Interpres noster declarat se legisse *Δέξεται*, quod est suscipiet, & mutauit numerum singularem in pluralē. Itaque quod nos habemus, suscipient te, accipiendum est, vt sit sensus, inuadēt te, & te inuoluent, sicut serpens incautum inuadit & opprimit. Fugimus autem peccata, dum ab eis animo abhorremus, eorúmque occasiones & pericula declinamus. Sic Paulus dicit: Fugite fornicationem. Accedimus ad illa, dum eorum illecebris illecti, quasi nihil mali sit metuendum ab eis, occasionibus peccatorum nos immiscemus, eorúmq; suggestionibus auscultare incipimus, similes his qui blāda serpētis specie & sibilis illiciuntur, ad accedédū ea loca in quibus latet: quod qui faciunt, lethali morsu à serpente incauti corripiuntur. Ita quoque & si peccati occasionibus & suggestionibus nos dediderimus, lethale venenum nobis incautis infundetur, iuxta illud: Vnusquisque tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus. Deinde concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum autem cùm consummatum fuerit, generat mortem. 1.Cor.6. Iacob.1

3 *Dentes leonis, dentes illius, interficientes animas hominum.*

SEcundò pulchrè peccatum cōparat crudelissimo ferocissimóque leoni, affingēs illi dentes similes dentibus leoninis, quod sicut dentes leonis perniciosissimè & crudelissimè confringunt ossa hominum, & corpus subito permunt: ita miserè & crudeliter peccatum animas hominum dilaniat, non solùm ei vitam gratiæ auferens, sed & vires omnes benefaciendi comminuens. In serpente ergo fallaciam peccati, in leone eiusdem crudelitatem insinuauit, quemadmodum in sententia sequenti ostēdit, quàm sit malū peccati & ineuitabile & incurabile.

4 *Quasi rhomphea bis acuta omnis iniquitas, plagæ eius non est sanitas.*

TErtiò enim peccatū comparat gladio bis acuto, hoc est, gladio ancipiti, & ex vtraque parte scindente: quia quemadmodum qui gladio tali tanguntur, vtrauis parte tangantur, necesse est eos grauiter lædi, & vt in plurimū lethaliter: ita qui à peccato corripiuntur, non possunt læsionem & mortem animæ euadere. Ideo etiam gladio ancipiti rectè peccatum comparatur, quòd quasi ex duabus scindens partibus animam simul & corpus ad gehennæ mortē pertrahat vtrumque morti æternæ subiiciēs. Et quemadmodum plerique venenati morsus sunt incurabiles, nec sanari possunt corpora leoninis dentibus confracta, & vt plurimum acutissimo gladio vulnerati, à sua plaga curari

rari non possunt:ita plaga quam peccatum infligit homini,non est sanitas, hoc est, non est curatio, plaga ea curari non potest. Vel quia post hanc vitam curari non potest, si quis sine pœnitentiæ remedio cum mortali peccato hinc exierit, vt intelligit Rabanus. Vel quia etiam in hac vita,natura & creatura non habet in se peccati remedium, sicut habet multorum morborum remedia, sed sola Dei gratia & misericordia indebita peccatum curari potest. Quis ergo nõ tam fraudulentum malum,tam crudele,tam ineuitabile,támque incurabile, si hominis vires respicias,studiosè effugere conetur? Cæterùm pro,sanitas,Græcis est ἴασις, quod magis significat sanationem & curationem quàm sanitatem.

5 *Obiurgatio & iniuriæ annullabunt substantiam, & domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia,sic substantia superbi eradicabitur.*

INiquitatum quasdam species tãgit in sequentibus,incipiens à superbiæ, quæ mater est iniuriarum,condẽnatione. Est autem & hæc sententia Græcis tãtùm bimembris. Nã pro duabus posterioribus partibus quas nos legimus,illis tantùm est; Sic domus superborum desolabitur; vt etiam hic verisimile sit ex diuersis versionibus duas illas partes in nostrum textum esse cõnexas. Pro, obiurgatio,Græcis est καταπλήγμος, pro quo Rabanus legit,voce à Græca dictione ficta, cataplectatio: meminit tamen & nostræ lectionis. Significat autem Græca dictio non quamuis obiurgationem, sed eam quæ fit cum rigiditate & superbia ad perterrefaciẽdum & concutiendum animos humilium. Est enim à verbo καταπλήττω, quod significat perterrefacio,& stupidum atque attonitum reddo. Ea ergo dictio rectè conuenit superbis,sicut & nomen,iniuriæ, pro quo Græcis est rursum ὕβρις,hoc est, contumelia. Superborum enim est cum fastu alios increpando perterrefacere, & contumeliosis verbis incessere,in quos cõpetit illud Ezech.34. Cum austeritate imperabatis eis & cum potentia. Sensus ergo est:Seuera increpatio, qua quidam alios percellunt, & iniuriosa verba quibus eos grauant,efficiunt, vt Deo vindicante in nihilum redigantur opes quibus illi confidunt,& animosi funt ad alios seuerè & cum iniuria perterrefaciendos, sicque per illorum superbiam domus & familia opibus plena in nihilum redigetur, & opes superbi exterminabuntur, & in nihilum abibunt. Exemplum huius habemus in Roboam, qui ob superbam & duram responsionem factam suo populo,maiorem regni sui partem amisit,vt legitur 3.Reg.12.& 2.Paral.10.

6 *Deprecatio pauperis ex ore vsque ad aures eius perueniet,& iudicium festinatò adueniet illi.*

HÆc sententia superiori subiecta causam illius indicat. Ideo enim diuitum superbia in humiles pauperes sæuiens Deo vindicãte punitur,quia pauperem afflictum & oppressum, dum ad Deum clamat, mox ille exaudit,& pro illo iudicat cõtra oppressores. Porro relatiuum, eius, ad Deum referendum est,etsi expressè de eo non sit in superioribus sententiis facta mentio, & ideo aliqui libri relatiuum,eius,omittunt, vt tantùm sit;vsque ad aures perueniet, hoc est, non in vanum abibit,sed audietur. Alij pro, eius,habent,Dei. Significatur ergo, deprecationem pauperis mox vbi ex ore emissa fuerit,etsi ab hominibus negligatur nec audiatur,peruenturam vsque ad aures Dei,ibique non frustra audiendam, sed quod petit & quod æquum est impetraturam à Deo,ita vt à Deo citò illi adueniat iustum iudicium, hoc est,vt pro eo Deus iustè iudicet, vindicando oppressores,& liberando oppressos.

7 *Qui odit correptionem,vestigium est peccatoris: & qui timet Deum,conuertetur ad cor suum.*

ET hæc sententia contra superbiam dicta est,per quam fit vt aliqui odiant correptionem. Quod dicitur; vestigium est peccatoris;Rabanus intelligit significare, eum qui odit correptionem, præbere indicium dominantis in ipso seductoris diaboli, qui mentem eius indurauit, vt vestigium accipiatur pro indicio,& nomine,peccatoris,accipiatur diabolus primus peccati author. Lyranus similiter intelligit osorem increpationis dici vestigium peccatoris,quia imitatur diabolum. Græcis verò est; Qui odit correptionem,in vestigio est peccatoris;hoc est,talis firmiter hæret in viis peccatorum, vt qui ex illis non possit abduci, quia odit correptionem per quam abstrahendus erat. In hoc ergo sensu & nostra lectio accipienda est,vt intelligamus osorem correptionũ dici vestigium peccatoris, quia firmiter elegit inhærere viis peccatoris,& pergit in ambulando vias eius. Cuius contrarium dicitur de timẽte Deum. Qui,inquit,timet Deũ, mox vt correptus fuerit, relicta erroris via quam incidit,conuertetur ad cor suum, ita scilicet vt consideret defectus suos, atque de eorum correctione seriò cogitet.

8 *Notus à longè potens lingua audaci,& sensatus scit labi se ab ipso.*

QVidam libri habent;mendaci; sed plures,audaci;quod magis conuenit, etsi Græca neutrum habeant,sed tantùm,potẽs in lingua. Pro,notus à longè, Græcis est γνωστὸς μακρόθεν,notus procul vel longè. Nõ enim est ἀπὸ μακρόθεν,hoc est, à longè,vt in illo Psalmo: Alta à longè cognoscit. Itaque sensus esse videtur,quòd is qui potens est in lingua, hoc est,qui audacter loquitur, sit longè notus,hoc est,celebris apud homines, propter suam eloquẽtiam aut audaciam, ita vt fama eius longè sparsa sit. Iam quod sequitur,clarius Græca sic habent;Sapiens autem nouit cum labitur ille;vt sit sensus: Etsi qui audax est in loquendo & facundus, multis sit admirationi: prudens tamen facilè aduertit, quod ille in multiloquio suo quandoque peccet & labatur. Nostræ ergo lectionis

hic

hic erit sensus conueniens: Qui potens est lingua audaci, hoc est, qui valet audacia loquendi, longè lateque celebratur apud homines: at prudens nouit se labi & decipi ab illo, hoc est, nouit se in errores casurũ si illũ in omnibus quæ audacter dicit, sequatur. Dijudicat enim apud se prudenter eius sermones, nec temere illis cum vulgo assentitur. Et hæc ergo etiam sentẽtia contra superbos est dicta.

9 *Qui ædificat domum suam impendijs alienis, quasi qui colligit lapides suos in hyeme.*

GRæca in ęditione Complutensi secundam partẽ sic habent; ὡς ὁ συνάγων ἑαυτῷ λίθους εἰς χῶμα τῆς ταφῆς αὐτοῦ, hoc est, quasi qui colligit sibi lapides ad tumulum sepulturæ suæ. Itaque pulchra comparatione significatur, eum qui iniustè partis bonis domum sibi ędificat, veluti sepulchrũ sibi parare, quia scilicet propter iniustitiã suam Deo vindicante non diu superstes erit in ea quam ædificat domo, sed in ea breui moriturus est, vt sit ei veluti sepulchrum futura. Germanicum tamen exemplar habet, εἰς χειμῶνα, hoc est, ad hyemẽ vel in hyeme, sicut noster legit. Et significatur, eos qui ex bonis iniustis sibi splendidas ædes ædificant, similes his esse qui in hyeme ædificant, & tunc lapides ad ædificandum congregãt. Sicut enim huiusmodi ædificium non diu subsistere poterit quòd incommodo tempore cõstructum sit: ita illi cõstructis à se ædibus diu frui mortę præuenti non poterunt, aut illorum ædes non diu persistent, Deo eas aliqua tempestate subuertente. Significatur ergo diuturna nõ fore quę scelere & fraude parta sunt, iuxta illud Plauti: Malè parta malè dilabuntur. Impendia enim aut sumptus alieni intelligendi sunt, non qui mutuo ab alijs sumpti sunt, sed erepti cum iniuria ac fraude acquisiti.

10 *Stuppa collecta synagoga peccantium, & consummatio illorum flamma ignis.*

PVlchra similitudine significat quàm facilè Deus soleat etiãm magnam peccatorum cõgregationem disperdere, & ad nihilum redigere. Comparat enim congregationem peccantium, stuppę collectæ, quæ adhibito igne mox in nihilũ redigitur. Qua cõparatione insinuatur vilitas & fragilitas peccatorũ, qui etiamsi magno sint numero, non magis possunt iræ Dei, quæ velut ignis cõsumens est, resistere, quã stuppa collecta igni admoto. Vnde dicit, consummatio illorum, hoc est, consumptio eorũ, erit flamma ignis, hoc est, flãma ignis cõsumet eos. Quo vel intelligi potest per irã Dei eos cõsumendos citò, vel per ignem nouissimi diei & infernalem eos perdendos, de quo Malachiæ 4. Et erunt omnes superbi & omnes operantes iniquitatem stipula, & inflammabit eos dies veniens. Potest & per cõsummationem intelligi finis & exitus eorũ, vt sit sensus: Finis eorũ erit flamma ignis. Cui cõuenit magis dicto Græca συντελεῖ, & qđ sequitur itẽ:

11 *Via peccantium complanata lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ.*

SIgnificat impios in hoc mũdo florere aliquamdiu, & facillimè atq; fœlicissimè sine vlla offensione agere, sed eorum tandem exitum esse miserrimum, iuxta illud Iob: Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt. & in Prouerbi. Est via Iob 21.
quæ videtur homini recta, nouissima autem eius deducunt ad mortem. Contrà piorum via est prærupta & aspera, quæ tandem exitum habet ad vitã æternã lætissimum & optatissimum. Pro. 14.

12 *Qui custodit iustitiam, continebit sensum eius, consummatio timoris Dei, sapientia & sensus.*

PRior pars Græcis sic est: Qui custodit legem Domini, continebit intellectum illius. Quo significatur per legis obseruationem perueniri ad verã illius intelligentiam, nec aliquos melius intelligere legem, quàm qui eã prius seruare studuerint. Noster pro, lege Domini, vt & aliàs, vertit, iustitiã. & est sensus: Qui rectè viuẽdo custodit iustitiam, is capiet iustitiæ sensum, hoc est, intelliget quanta prudentia sit sita in iustitia, quantaque æquitas sit pręceptorum eius. Cui conuenit quod sequitur, consummatio, hoc est, perfectio timoris Dei, vel perfectus Dei timor, est vera sapientia, & sensus, hoc est, prudentia. Porrò illa duo verba, & sensus, Rabanus & post eum Dionysius cõiungunt cum sequentibus, legẽtes; Et sensus eius non erudietur qui non est sepiens; sed malè, vt patet ex Græcis.

13 *Non erudietur qui nõ est sapiens in bono: Est autem sapientia quæ abundat in malo, & non est sensus vbi abundat amaritudo.*

GRæca paucioribus habent sic; Non erudietur qui nõ est astutus, est astutia multiplicans amaritudinem. Est enim πανοῦργος, in primo membro, & in secundo πανουργία vnde patet apud nos in secundo mẽbro legendum non, insipientia, vt multi libri habent, sed sapiẽtia, quomodo habebat codex Bessarionis, quomodo & Lyranum legisse patet ex commentario eius, & Dionysius testatur aliquos legere sapientia. Nam verisimile esse non potest interpretẽ vertisse dictionem πανουργία, per insipientia, cùm mox verterit dictionem πανοῦργος, per nomen, sapiens. Docet ergo hæc sententia, quòd quanquam ad hoc quis sit eruditionis plenioris capax, requiratur aliqua mentis sapiẽtia, non tamen quælibet sapientia, eruditionis capacẽ reddit, sed tantùm ea quæ in bona sita est, qua quis sapiens est ad bonum peragendum, & ad bona bene affectus est. Nam est sapiẽtia quæ in malo peragẽdo abundat, de qua dicitur: Sapiẽtes sunt vt faciant mala, bene autem facere nescierunt. Tales non erudiẽtur, Iere. 4.
non percipient verbum legis & iustitię intellectum, quia non est sensus & prũdentia, vbi abundat amaritudo malitiæ, hoc est, vbi cor plenum est amaritudine, cogitans, scilicet

ſemper mala, per quæ & cor amarum eſt in ſeipſo,& amaritudo triſtitiæ proximis infertur. Huiuſmodi amaritudo contraria eſt ſapientiæ verę percipiendæ. vnde Iacobi 3.dicitur: Si zelum amarũ habetis & contentiones in cordibus veſtris,non eſt iſta ſapientia deſurſum deſcẽdens, ſed terrena, animalis, diabolica. Pergit autem multis ſententiis oſtendere variis modis diſcrimen inter ſapiẽtem & ſtultum,vnde ſubiungit:

14 *Scientia ſapientis tanquam inundatio abũdabit, & conſilium illius ſicut fons uitæ permanet.*

Significat, veri ſapientis ſciẽtiam & in ſe ipſa ſemper creſcere atque plenieré fieri,& ad alios etiam copioſè diffundi,nec vnquã deficere. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit.&: Qui credit in me,inquit dominus,flumina de ventre eius fluẽt aquę viuæ.&: Qui biberit ex aqua quã ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ viuæ ſalientis in vitam æternam. Sic & hic ſapientis conſilium non tantùm fonti cõparatur indeſinenter fluenti,ſed etiã fonti vitæ,quia vitam confert accipientibus illud. Simile eſt in Prouerb. Fons vitæ eruditio poſſidentis. & alibi: Torrens inundans fons ſapientiæ.

Lucæ 8.
Ioan. 7.
Ioan. 4.
Pro. 16.
Ibi. 18.

15 *Cor fatui quaſi uas confractum, & omnem ſapientiam non tenebit.*

Contraria eſt ſimilitudo & ſententia ſuperiori, qua ſignificat,in animo hominis ſtulti nullum eſſe doctrinæ & ſapientiæ locum, quòd ſit eius animus veluti vas pertuſum & confractũ, in quo aqua non poteſt conſeruari. Plus ſignificatur in ſequẽtibus, nempe quòd ſtultus non tantũ retinet oõ ſapientiam quàm audit,ſed etiam eam reiicit.

16 *Verbum ſapiens quodcunque audierit,ſciens laudabit, & ad ſe adiiciet.*

17 *Audiuit luxurioſus, & diſplicebit illi, & proiiciet illud poſt dorſum ſuum.*

Pro,ſcius,eſt ἐπιστήμων, hoc eſt,ſciens.Pro, luxurioſus,eſt ἀσώτος,imperitus,in æditione quidẽ Complutenſi:at Germanica habet σπαταλῶν,hoc eſt,intẽperanter & delitioſè viuens. Pro, ad ſe adiiciet, rectius per relatiuum non reciprocũ verteretur, ad illud adiiciet,nempe verbũ auditum, hoc eſt,auctius illud reddet.In quem ſenſum & noſtra lectio accipienda eſt,quia ſæpe apud noſtrũ interpratẽ reciprocum pro non reciproco ponitur,quanquam & ſic accipi poſſit.Adiiciet ad ſe, hoc eſt, ſibi applicabit,& ad ſe aſſumet veluti ſibi conueniens. Ei enim cõtrariatur quod ſecũdo loco dicitur de luxurioſo,& proiiciet illud poſt tergum ſuum; hoc eſt,non dignabitur in illud intendere,& abiiciet illud ab oculis ſuis.

18 *Narratio fatui quaſi ſarcina in uia, nam in labijs ſenſati inuenietur gratia.*

Dictum fuit ſuperiori ſententia quæ ſit differentia inter ſapientẽ & fatuum in audiendo verbo,hac ſignificat quãta ſit eorum differẽtia in eorũ ſermone, nẽpe quòd narratio fatui hominis ſit grauis & moleſta auditoribus,ſicut ſarcina in via grauat itinerantes.Nam fatuus non nouit grata,aut non grato modo eloqui.Contrà in ſermone prudentis inuenitur gratioſitas, hoc eſt,inuenitur quod gratum eſt & iucundum audientibus,quia bona aptè profert.Ideoque non ſolùm lubenter audiuntur prudentes ſi vltrò loquantur,ſed etiam ad loquendum ab aliis prouocantur.vnde ſequitur:

19 *Os prudentis quæritur in eccleſia,& uerba illius cogitabunt in cordibus ſuis.*

In eccleſia,inquit,hoc eſt,in congregatione ſiue ciuili,ſiue eccleſiaſtica & ſpiritualï,quæritur os prudentis, tum quia illud ibi neceſſarium eſt ad ſuggerendum ſana cõſilia & rectam doctrinam,tum quia ab omnibus cordatis illud ibi expetitur & deſideratur tanquam neceſſarium & vtile, qui audiẽtes prudentis viri ſermones,non perfunctoriè &negligenter audient eos,ſed cogitabũt & expendent eos in cordibus ſuis. Aliter autem ſe habere os imprudentis demonſtrat ſequens ſententia.

20 *Tanquam domus exterminata, ſic fatuo ſapientia, & ſcientia inſenſati inenarrabilia uerba.*

Prior pars duobus modis accipi poteſt. Altero modo,vt ſignificetur,ſapientiã prudentis, quã dixit gratam eſſe & deſiderari in eccleſia,non eſſe gratã homini fatuo,ſed reputari ab illo tãquã domum deſtructam, hoc eſt,haberi ab illo pro nihilo,& tanquam rem incompoſitã,confuſam & deformẽ. Altero modo, vt ſignificetur non ſic eſſe de ſapientia à fatuo prolata, ſicut eſt de ſermone prudentis:ſed etiã ſi fatuus ſapientiã aliquã proferre conetur,eam fore,ſicut domũ deſtructam, quia ſcilicet eius oratio eſt incõpoſita &indigeſta,ſine ordine,ornatu & gratia.Sicut enim oratio ſapientis bene cõpoſita & diſtincta eſt quaſi quædam domus exædificata, quia in ea certa forma tum verborũ tum ſententiarum perſpicitur:ita con trà oratio fatui,etiã dũ ſapiẽter loqui ſtudet ſimilis eſt domui collapſæ, in qua omnis ædificij forma & ſtructura eſt ſublata. Nec tantùm ſic eſt in fatui oratione dum voce profertur,ſed etiã in eius cogitatione & oratione animo cõcepta, ſimilis eſt deformitas & vaſtitas. Tales adagiò dicũtur ſcopas diſſoluere,& eorũ oratio dicuntur ſcopę diſſolutæ.Hic poſterior ſenſus magis cõuenit ſecundæ parti: Et ſcientia inſenſati inenarrabilia verba;hoc eſt,quòd indoctus & imprudens prudẽter& doctè dicere videtur,adeo eſt indigeſtũ, obſcurũ &incompoſitum, vt ab audientibus referri & enarrari nõ poſſit.

21 *Compedes in pedibus ſtulto doctrina, & quaſi uincula manuum ſuper manum dexteram.*

Dixerat ſuprà, ſapientũ doctrinam gratam eſſe & deſideratã in eccleſia, hac verò

verò sententia significat quibus non sit grata, sed admodum molesta, stultis scilicet & dissolutis hominibus, qui cùm velint pro libidine sua quiduis agere, dolent se priuari libertate viuendi, & præceptis atque institutis seueræ disciplinæ quasi vinculis quibusdam implicari. Itaque rectè illis sanã doctrinam dicit esse velut compedes in pedibus, & vincula in manibus, tum quia illis molesta est, tum quia per eam & affectus eorũ & opera reprimũtur. vnde Psalmo 2. impij Christum regem aspernantes dicunt: Dirumpamus vincula eorũ, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.

22 *Fatuus in risu exaltat uocem suam, uir autem sapiens uix tacitè ridebit.*

OStendit hæc sentétia fatuum non tantùm sermone discerni à sapiente, sed etiã risu, iuxta id quod supra dixit risum hominis enunciare de illo qualis sit. Et Plato quoq; in libris de legibus ait, in ipso risu maximum inesse signũ tum grauitatis tum leuitatis. Qui enim leuissima de causa ad risũ prouocatur, nec in risu modum seruat, sed vehementi impetu commouetur, ostẽdit se non esse stabilis firmiq; animi: declarat item se parum expédere tristitiæ causas, quas vallis hæc lachrymarũ varias subministrat semper. Fatuus ergo, inquit, cũ ridet, exaltat vocem suam, cachinnos scilicet ædendo, iuxta illud Ecclesiastes 7. Sicut sonitus spinarũ ardétium sub olla, sic risus fatui. Vir autem sapiés vix tacitè ridebit; quo significatur eum & rarò & modestè risurũ. Cum enim sit grauis animi, non facilè rebus leuiculis cómouetur: cumque magis occupetur in tristibus quàm lætis huius mũdi rebus, & apud se expendat huius mundi & futuræ vitæ mala, pa-

Ibid. 7. rum ei ridere libet. Cor enim sapientum vbi tristitia est, & cor stultorum vbi lætitia, vt dicitur etiam in Ecclesiaste loco prædicto.

23 *Ornamentum aureum prudenti doctrina, & quasi brachiale in brachio dextro.*

OPponitur hæc sententia illi præcedenti; Compedes in pedibus, &c. & potest intelligi & de doctrina quam prudens audit ab aliis, & de doctrina quam prudens aliis tradit. Nam & prudenti qui docetur, doctrina quam audit reputatur velut aureũ ornamẽtum, quia ab illo magnifit, & habetur tãquam res pretiosa, qua se gaudet ab aliis donari & ornari. Et prudẽti item qui docet, doctrina & sapientia quam aliis tradit, est velut ornamentum aureũ, quia per illam multum

Dan. 12. ornatur & honoratur. Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiã erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.

24 *Pes fatui facilis in domum proximi, & homo peritus confundetur à persona potentis.*

INdicat iam & aliud discrimen inter fatuũ & sapientem, quod tribus sententiis prosequitur, notans in stulto & impudentiam & studium rerum alienarum: quod vitium curiositas appellatur: coniunctũ sæpe cum negligentia rerum propriarum: prudenti verò tribuens verecundiam, & per verecundiam, neglectam rerũ alienarũ inuestigationem. Fatuus, inquit, tum propter impudentiam, tum propter curiositaté facilis est vt ingrediatur domũ proximi sui, impudenter eam intrans, & curiosè inquirens quid in ea agatur: at homo peritus, vel, vt est Græcis, ἀνὴρ πολύπειρος, vir expertus, qui scilicet & in seipso & in aliis expertus est, quàm nemo ferat rerum suarum curiosam perscrutationẽ, verecundia perfunditur, cum occurrit ei persona alicuius potentis, aut quando cum ea est illi aliquid negotij. Confundi enim hic accipitur pro verecũdari, nõ pro ignominia affici, vt quidã exponunt. Græcè est, αἰσχυνθήσεται ἀπὸ προσώπου, verecundatur à facie vel vultu, nec additur, potentis. Itaque significatur, hominem expertum vereri alterius vultũ, cùm fatuus nec domus alienæ ingressũ vereatur.

25 *Stultus à fenestra respiciet in domum, uir autem eruditus foris stabit.*

DIxit quomodo per imprudentiam & curiositatem stultus domum alienã ingrediatur, nunc depingit quid faciat per eadem vitia cùm domũ necdum ingredi datur. Respiciet, inquit, in domum à fenestra, vel à ianua, vt est Græcis, vt scilicet vel à longè scrutetur impudenter quæ sunt vel, geruntur in aliena domo: at vir bene institutus & edoctus foris stabit, expectans donec prodeant quibus loqui desiderat, non irrõpens in domum, nec curiosè introspiciens. Tertia sententia indicat Sapiens quid per prædicta vitia stultus facit, cùm nec ingredi nec inspicere datum est, dicens:

26 *Stultitia hominis auscultare per ostium, & prudẽs grauabitur contumelia.*

DEclarat, inquit, homo suam in eo stultitiam & malam institutionem, quòd auscultet per ostij rimas aut alias aperturas qđ à domesticis in domo dicatur, prudens vero grauẽ sibi esse ducit eam cótumeliã & ignominiam admittere, aut ea notari, ex qua Corycei etiam à Græcis dicti sunt homines curiosi, qui furtim & clam quę ab aliis aguntur aut dicuntur, subauscultant. Ab hoc curiositatis vitio, quod hic Sapiẽs pulchrè à tribus actionibus depingit, etiã Paulus studiosè ca- 1. Ti. 5.
uendum monet: & dum in quibusdã viduis 1. The 4
notat quòd otiosæ discunt circũire domos, 2. Th. 3.
verbosæ & curiosæ, & domus propriæ curã negligentes. Et dum rursum fideles monet vt quieti sint, suum negotium agentes, & operantes manibus suis, nec ambulẽt inquietè nihil operantes, sed curiosè agentes.

27 *Labia imprudentium stulta narrabũt, uerba autem prudentium statera ponderabuntur.*

RVrsum discrimen sermonis notat inter stultos & prudentes, quia illi stulta ferè

& vana narrant,quæ vt nullũ pondus habẽt, ita meritò à cordatis negliguntur : at verba prudentium ſicut ab ipſiſmet ponderantur, & expenduntur velut in ſtatera priuſquam ea effundant:ita etiam ab auditoribus bonis velut magnum pondus, grauitatẽ & authoritatem habentia bene expendentur,ponderabuntur,& magnificent.

27 *In ore fatuorum cor illorum, & in corde ſapientium os illorum.*

SVbiungit inter reliqua diſcrimina ſtulti à ſapiente & hoc pulchrum diſcrimẽ,dicens cor fatuorũ eſſe in ore illorũ, quia quicquid habent in corde, mox ore effundunt. At contra os ſapientum eſſe in corde ipſorum,quia apud ſe bene prius expẽdũt quid dicendum ſit,iuxta illud Prouer. 16.Cor ſapientis erudiet os eius. Rabanus intelligit, cor fatuorum eſſe in ore illorũ,quia fatui ſtudioſi ſunt vanæ eloquẽtiæ: In corde autẽ ſapiẽtium eſſe os illorum ,quia eorũ os ſtudet fideliter exprimere conceptum veræ ſapiẽtię ſenſum. Sed prior intelligentia eſt ſimplicior & magis genuina.

28 *Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipſe animam ſuam.*

VErbum, maledicere, exponũt Rabanus & Lyranus pro maledictũ dicere & pronunciare. Et ſunt qui dictionem Græcam, καταρᾶται, vertunt, execratur aut deteſtatur. Significatur ergo, quòd quãquam diabolus dignus ſit execratione, dignus itẽ qui pronũtietur maledictus,tamen ob ſummã coniunctionem & conſortiũ impij cum diabolo, cùm impius diabolum execratur, eique maledicit, ſibiipſi maledicit : quia cùm ille execrandus non ſit,niſi ob mala quorum ille author eſt,atq; in illis impius eum imitetur, etiam in ſeipſum maledictionis profert ſententiam. Dici enim in illum poteſt illud Pauli Rom.2.In quo alterũ iudicas,teipſum condemnas,eadem enim agis quæ iudicas.
Mat. 23. Itaq; videtur hæc ſententia dicta contra eos qui volunt videri execrari diabolũ, cùm nõ deſinant eum imitari.Sicut & Saluator Phariſæos redarguit,qui volebãt videri deteſtari facta ſuorum maiorum qui Prophetas occiderunt,dicentes:Si fuiſſemus in diebus patrum noſtrorum , non eſſemus ſocij eorũ in ſanguine prophetarũ,ſignificatq; ſuis ipſos verbis ſeſe condemnare , cùm eadem facerent quæ in illis deteſtabantur. Nihil tamen vetat verbum,maledicere, accipere pro malè precari,quia ſicut diabolus dignus eſt execratione ob peccata ſua.ita etiam imprecatione mala dignus eſt , quemadmodum in Pſalm.ſępe malè ei imprecatur:ſed dum impius ei malè precatur , etiã ſibi hoc ipſo malè precatur,cum ſimili malo ſubiaceat.Et poteſt in hoc ſenſu accipi hæc ſententia, quaſi dicta in eos quia ſua vel peccata vel flagella reiiciunt in diabolum tanquam omnis mali authorem : qui cùm ob id maledictis inceſſunt diabolum,ſibiipſis malè precantur, qui eius ſuggeſtionibus conſenſerunt,& flagellari meruerunt.Nec ex eo quod Iudas Apoſtolus refert de Michaele , quòd non auſus fuerit ei inferre iudicium blaſphemiæ , ſequitur nec pium etiam hominem poſſe malò precari diabolo Nam eodem loco dicitur Michaelem dixiſſe : Imperet tibi Deus, vel, vt habent Græca,Increpet te Deus. quod vtique fuit ei malè precari. Sed tantùm ibi docetur, Michaelem ob iniuriam & malitiam diaboli ſecũ contendentis , non inſectatum eum eſſe maledictis & cõuitiis, nec ſtuduiſſe ſe vindicare , ſed omnem vindictam reliquiſſe Deo.

29 *Suſurro coinquinabit animam ſuam, & in omnibus odietur: & qui manſerit odioſus erit,tacitus et ſenſatus honorabitur.*

GRæcis tantùm ſunt duæ partes, hoc modo ; Suſurro inquinat animam ſuam, & vbicunque habitauerit, odietur.Eſt enim in ſecundo membro, καὶ ᾧ ἐὰν παροικήσῃ. Vnde patet apud nos non eſſe legendum,permanſerit,ſed,vt habent plura ſcripta , manſerit, &, manſerit.accipiẽdum pro habitauerit. Non eſt ergo ſenſus, qui manſerit vel permãſerit talis,nẽpe ſuſurro,odioſus erit. Cùm autem ſenſus illius partis,qui manſerit, ſit imperfectus , in quibuſdam libris additum inuenio, cum eo,vt ſit ſenſus: Qui mãſerit cum ſuſurrone , hoc eſt, qui ei cohabitauerit, ſeque ei ſocium adiuuxerit, is ſimul cum eo odioſus erit.Græcis tamẽ obſeruatis veriſimile mihi omnino eſt interpretem vertiſſe; & cui manſerit odietur, vt ſit ſenſus : cuicunque ipſum cohabitare cõtigerit, odietur ab eo,hoc eſt, nemo eius conſortium & cohabitationem amabit aut tolerabit , vbique talis ingratus erit omnibus. Videntur enim duæ illæ partes; In omnibus odietur ; &, Cui manſerit odioſus erit; eſſe contextæ ex duabus verſionibus,quarum vna habebat ; In omnibus odietur; pro, in omnibus locis odietur. Altera;cui manſerit odioſus erit;pro, cuicunque vel vbicunque habitauerit odioſus erit. Verùm cùm non intelligeretur id quod obſcurè & parùm Latinè dictum fuit ; cui manſerit;verterunt ſcriptores,cui,in,qui. Hæc diuinatio ſi nõ placet,ſaltem legatur,& qui cum eo manſerit,vt habebãt duo ſcripta.aut ſubintelligatur,cum eo,ſicut intelligit Lyra.Sẽſus ergo erit;Suſurro qui clam proximis detrahit,nõ ſolùm alios lædit quibus detrahit, ſed etiam ſeipſum , quia ſuæ famæ & exiſtimationi ignominiã infert , prætcrquã quòd animam ſuam graui vitio contaminat. Talis enim in omnibus locis malè audiet , & in omnibus ſuis dictis & factis odietur, ita vt nihil in eo ſit gratum futurũ. Imò & qui cum eo mãſerit,eique adhæſerit,amicitiam cum eo iungens,ſimul cum ipſo odioſus efficietur.Contrà homo qui prudenter tacere nouit , is ab omnibus & vbique honorabitur. Hoc enim addidit interpres, vt ſicut in præcedentibus ſententiis , etiam hic eſſet oppoſitio.

Caput

Caput XXII.

1 *In lapide luteo lapidatus est piger, & omnes loquentur super aspernatione illius.*

2 *De stercore boum lapidatus est piger, & omnis qui tetigerit eum, excutiet manus.*

Dvo hi versus obscuritatem magnam habent in nostra lectione, qui cùm non videantur habere commodum aliquem literalé sensum, nostri ferè ad mysticos cófugiunt sensus, sed parùm solidos. Græca commodum & iucundum habent sensum, quæ sic verti possunt; Lapidi conspurcato comparatus est piger, & omnis sibilat super ignominia eius. Stercori boum cóparatus est piger, omnis qui tollit illud, excutiet manum. Quibus sententiis significatur vilitas, contemptus, & sordities hominis pigri, comparaturque & lapidi, luto vel alia quauis re commaculato, & stercori boum, quòd sicut hæc abiecta sunt & fœda, ac ob eorum fœditatem nemo ea dignatur contingere, aut si contigerit, statim ea abiicit, & excutit manus suas ab eis: ita & cordatus quisque pigri hominis socordiam detestatur, nec dignatur cum eo communicare, aut negotium aliquod ei committere, sciens se ab illo conspurcandum, & notam aliquam atque ignominiam vel damnum se contracturū, si ei sua commiserit, iuxta illud quod est in Prouer. Sicut acetum dentibus, & fumus oculis: sic piger his qui miserunt eum. Noster interpres dictionem Græcam συνεβλήθη, à verbo συμβάλλω, quod significat sæpe comparo & confero, vertit lapidatus est, quasi legerit κατελήθη, à verbo καταβάλλω, qđ significat aliquando talis vel lapidibus aliquem impetere. Vt autem nostra lectio proximè accedat ad originalem intelligétiam, hic sensus reddi potest; Piger lapidatus est lapide lutoso aut stercore boum: siue quia dignus est qui huiusmodi sordibus impetatur & cóspurcetur, siue potius quia per suā socordiam ita est cómaculatus, ac si lapide lutoso aut stercore boū esset impetitus. Proinde sicut omnes cum risu loquerentur de eo qui tam fœdis rebus esset conspersus & conspurcatus, & qui tales contigisset, mox à sordibus contractis excuteret manus suas: ita omnes cordati de pigri aspernatione & vilitate loquētur cum detestatione, eius cómercium fugient: & si quid ei commiserint curandum, idipsum mox manibus eius subtrahent, seque ab eis eximét. Meritò autem tantoperе Sapiés & hoc loco & aliis, quemadmodū & Salomon sæpe in Prouerbiis, pigros detestatur, tum quod tales nec sibi nec aliis sint vtiles, tū quod tales ferè grauibus vitiis sint contaminati. Multam enim malitiam docet otiositas, vt infra dicitur cap. 33. Qui sensum mysticum in his sententiis requirit, legat Rabanum & alios. D. Gregorius simplicius quàm quidam secúdam sententiam tractat mysticè, scribens in 20. caput Iob cap. 3. Gaudia, inquit, pręsentis vitæ, quæ iniusti æstimant magna bona, iusti stercora deputant. Vnde scriptum est: De stercore boum lapidatus est piger. Is ergo qui Deum sequi noluerit, ab amore æternæ vitæ pigrescit. Et quoties rerum temporalium damno percutitur, ex his nimirum affligitur, quæ iusti viri velut stercora contemnunt. Hæc ille. Quod ad lectionem attinet, cum quidam libri habeant, super aspernationem, alij super aspernatióe, meritò posterior lectio est præferenda, quod conuenientiorem habeat sensum, & Græcis consentiat. Per lapidem luteum, intelligendum esse non lapidem ex luto factum, sed luto immersum & commaculatum, patet ex prædictis. Græca enim habent, λίθῳ ἠρδαλωμένῳ, hoc est lapidi conspurcato.

3 *Confusio patris est de filio indisciplinato, filia autem in deminoratione fiet.*

Dedecori pigri subiungit dedecus quod ex stultis prolibus parentes cótrahunt, prosequens multis sententiis in sequentibus stultitiæ vituperium. Hac ergo sententia significat liberorum vitia & stultitiam redundare in parétum infamiam, vtpote quorum erat liberos educare & instituere liberaliter. Confunditur, inquit, pater, hoc est, verecundia & ignominia afficitur de filio inerudito & malè instituto: filia autem si talis sit, fiet in deminoratione, vel quia paruæ erit ęstimationis, nec cómendabilem se reddet coniugio cùm elocanda erit, vel potius quia damnum & detrimentum adferet suis parentibus, suoque marito. Solet enim hic author nomine ἐλαττώσεως, quod his Græcis est, significare detrimétum & damnum. Cui sensui conuenit quod ex opposito sequitur in subiecta senteńtia. Cæterum parum refert quod in quibusdam libris addatur adiectiuum, fatua, vt sit lectio: Filia autem fatua; in aliis non addatur, sicut nec est in Græcis, quia etiam si non addatur, de tali filia accipiendum est, de quali præcessit filio.

4 *Filia prudens hæreditas viro suo, nam quæ confundit in contumeliam fit genitoris.*

Significat prudentiam filiæ insignem esse dotem ipsius, eámque ob id à viro suo amandam velut hęreditatem & patrimoniū, vt per quam multa commoda consequatur, & in qua se à parentibus iudicabit magna dote donatum. Contrà quę confundit suum virum suis vitiis & stultitia sua: aut potius absolutè, quæ confundit, hoc est, quæ probrosa est, & confusione res dignas facit, affert patri ignominiā tum apud omnes, tum maximè apud maritum suum, qui de ea apud patrem expostulat. Pro hæreditas viro suo; est Græcis κληρονομήσει ἄνδρα αὐτῆς, hoc est, hæreditabit virum suum: quo videtur significare, quod donabit virum suum hæreditate, & insigni dote. proinde rectè noster vertit, hæreditas est viro suo. Pro, nam, Grece est καὶ, &. Proinde impropriè hic accipi debet coniunctio illa causalis, vt tantum coniungat, & docti notant apud Ciceronem & alios, nam, poni pro, autem, aut alia simili discrepatiua particula.

in eo defecit vita ista corporalis; ita etiam plorandum est super fatuum, quia deficit sensu, hoc est intelligentia & prudentia. Imò significat super hunc magis & maiori iure plorandum, quòd plus sit deficere mente quàm luce corporali. Significat etiam hac comparatione, fatuum similè esse mortuo, vt qui destitutus sit vita, quę homini propria est per sapiėtiam & prudentiam. Stultum autem hic, vt in Prouerbiis, vocat eum qui Dei timore caret, & rebus huius mundi vanis totus est addictus. Porro quod ad lectionem attinet, Rabanus legit in secundo membro; Deficit enim sensus eius; quomodo & scripta quædam habent. Et Græcis in æditione Complutėsi est σύνεσις, hoc est, sensus vel prudentia. Alia tamen ęditio habet σύνεσιν, vt subaudias κατὰ, Defecit enim secundū sensum, hoc est, vt noster vertit, sensu. Vtrobiq; autem legendum per præteritum, defecit, docent & scripta correctiora, & Gręca, quæ habent ἐξέλιπε.

10 *Modicum plora super mortuum quoniam requieuit, nequissimi enim nequissima vita, super mortem fatui.*

SEcundam partem breuius Græca sic habent; fatui enim super mortem vita; hoc est, vita eius morte deterior est, vel magis est deploranda quàm mors. vnde & nostra litera sic est accipienda; Ideo dico, modicū plora super mortuum, quia nequissima vita hominis nequissimi est deploranda magis quā mors eiusdem fatui hominis, vt per fatuum & nequissimum, hoc est impium, idem intelligatur. Modicum autem dicit plorandum super mortuum, quia mors illa suam consolationem secum adfert, quoniā scilicet per eam homo secundum corpus requiescit ab omnibus laboribus & doloribus huius vitæ. Quædam scripta plus habent in hunc modum: Modicum plora super mortuum, quoniam requieuit, plurimùm verò super vitam fatui. Nequissimi enim &c. sed Græca mediam illam partė non habent. Germanicum exemplar non habet γὰρ, enim, sed δὲ, autem, & habet ζωὴ πονηρὰ, vita mala.

11 *Luctus mortui septem dies, fatui autem & impij omnes dies vitæ illorum.*

EXplicat hæc sententia superiorem, tribuitque luctui mortui septem dies, non quòd non liceat diutius mortuum lugere, cùm de Iacob scriptum sit, quod enim plan-
Gen. 50 xerit Ægyptus septuaginta diebus: de Aa-
Deu. 34 ron & Moyse, quòd eos planxerint Israëlitæ
Nume 20. triginta diebus, sed quòd satis sit septem diebus, hoc est, vna hebdomada super mortuū lugere tot scilicet diebus quot solebant celebrare nuptialem lætitiam, vt patet Gen. 29. & Tobiæ 11. quot etiam diebus planxerunt Ægyptij & Israelitę Iacob patriarcham cùm iam sepeliendus esset, vt est Genes. 50. quod exemplum verisimile est authoris tempore fuisse secutos Iudæos. vnde & apud nos seruatur mos celebrādi septenarium vt dicitur. Dicit ergo luctus mortui septem dies, hoc est, satis est si septē diebus peragatur luctus mortui: at luctus fatui & impij, hoc est, luctus qui de eis est habėdus, omnes dies vitæ illorū, hoc est, oēs dies vitæ illorū sunt plāgendi & deflėdi, quòd semper & sibi & aliis sint inutiles & noxij, & insuper quod quo tempore sanari poterant, insanabiles se præbeāt. Vnde subiungit:

12 *Cum stulto ne multum loquaris, & cum insensato ne abieris.*

13 *Serua te ab illo, ut non molestiam habeas, & non coinquinaberis peccato illius.*

14 *Deflecte ab illo, & inuenies requiem, & non acediaberis in stultitia illius.*

POstquam ostendit stultos esse incorrigibiles, rectè iam subiungit monitionem qua ab eorum consortio & familiaritate dehortatur, monens primùm vt nec familiariter cum talibus sermones misceantur, nec cum eis eatur in viam, sed ab eis quisque se subtrahat, tum vt ne molestiam aliquam ferat ab eis dum eorum improbos mores pati cogetur, tum vt ne illorum vitiis coinquinetur, ita vt ex conuictu similis ei efficiatur, aut saltem in suspicionem apud plurimos veniat cum propriæ famæ læsione. Tales enim ferè vel sumus vel existimamur, quales sunt hi cū quibus versamur ac viuimus. A malis ergo qui abstinet, inuenit requiem, quia illorum improbitate non affligitur, nec in periculum aliquod ex eorū conuictu prolabitur, nec propter illorum stultitiam mœrore atque tristitia torquetur. Hoc est enim quod dicitur; non acediaberis in stultitia illius.

15 *Super plumbum quid grauabitur? & quod illi aliud nomen quàm stultus?*

SEnsus est; Plumbo, quod inter grauissima primum numeratur, quid est grauius? nihil sane aliud magis quàm id cui nómen est, stultus. Hac ergo cōparatione significatur, mores imprudėtis hominis esse intolerabiles planè & summè molestos, eique qui cum tali conuersatur adferre grauia mala atque incommoda. Cui simile est quod est in Prouerbiis: 27. Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti vtroq; grauior. Parabolicam hanc sententiam sequens sentėtia explicat:

16 *Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quàm hominem imprudentem & fatuum & impium.*

ADduntur plumbo & alia tria valde grauia, quo significetur omnibus grauibus stultum esse molestiorem. Illa enim tantùm corpus grauant, hic verò animum: & illa facilè excutiuntur, ab hoc verò non ita se quis facilè liberare potest. Inter cæteras autem molestias quas de se imprudens præbet, est quod nihil rectum esse putat, nisi quod ipse facit, quódque, cùm omnia reprehendat, ad moneri tamen se non patitur. Deinde quod per eum homo in multa incommoda sæpe pertrahatur.

17 *Loramentum ligneum colligatum in fundamento ædificij non dissoluetur, sic & cor confirmatum*

in cogitatione consilij: cogitatus sensati in omni tempore metu non deprauabitur.

Diligenter hic & in sequentibus habenda est ratio lectionis, quæ in scriptis & in impressis valde variat. Parum facit ad lectionis integritatem sine legatur, Sicut loramentum, vt multa scripta habent, siue legatur sine nota similitudinis, quam alia non habent sicut nec Græca, quia etiamsi nó legatur, subaudienda est. Loramentũ etsi propriè connexionem quæ loro fit significet, hic tamen generaliter connexionem significat, sicut & Græca dictio ἱμάντωσις, quę deriuatur ἀπὸ ἱμὰς, quod est lorum. vnde additur ligneum, vt intelligatur de apta connexione lignorum inter se, quæ non loris fit, sed apta lignorum compositione, inter se ligneis clauis cohærentium. De fundamento ædificij non fit mentio in Græcis, sed tantum est εἰς οἰκοδομὴν, hoc est, in vel ad ædificium. Vnde non videtur legendum; colligatum fundamento ædificij, sed vt habẽt libri correctiores scripti, In fundamento ædificij, & sit sensus: cũ fundatur aliquod ædificiũ. Non enim ad firmam aliquam domus constructionem ligna colligantur fundamento, sed supra parietes erectos super fundamentum, ligna inter se colligãtur & cõpinguntur solidè, quæ sic compacta non dissoluũtur facilè, etiamsi magnum ventorum impetum sustinere cogantur. & ab eis concutiãtur. Additur enim Græcis ἐν συσσεισμῷ, in cõcussione. Huic ergo lignorum cõnexioni, quæ vi ventorum non dissoluitur, rectè comparatur cor confirmatum in cogitatione consilij, hoc est, quod in consilio capiendo solidis firmisque rationibus nititur, quia etiã in tali corde est connexio atque coniunctio causarum atq; rerum antecedentium & cõsequentium: quæ connexio ita est necessaria in capiendo consilio bono, sicut in ædificatione domus est necessaria apta lignorum cõpactio & colligatio. Itaque sicut illa lignorum connexio non dissoluitur etiamsi ventis cõcutiatur, ita nec tale cor à suo proposito soluetur aut deũcietur. quod sequens pars explicat & exponit, cùm subiicitur, Cogitatus sensati vel prudentis (id enim explicat quod sit cor confirmatum) in omni tempore metu non deprauabitur; hoc est, etiamsi metu potentiæ humanæ aut quorumuis incõmodorum concutiatur & oppugnetur, nó tamen à suo bono proposito vllo tẽpore deturbabitur, aut deprauabitur. Metũ ergo comparat concussioni domus quę fit à tempestate ventorum. Hoc ergo quod hic dicitur, illud est quod in Psal. 111. dicitur de iusto: Paratũ cor eius sperare in Domino, cõfirmatũ est cor eius, non commouebitur. Declaratũ est istud in martyribus, qui in cõsilio suo firmi perstiterunt, ita vt nec mortis metu ab eo dimoueri potuerint. Habent quidem omnes ferè libri, in omni tempore vel metu sed coniunctio, vel, vt est ad sensum superflua, imo sensui obest, ita Græcis non est, & aliquot scripta non habebant vnde omittẽdam putamus. Diligentius autem habenda est ratio veræ lectionis in sequentibus, in quibus mira est varietas codicum & corruptio. Primùm ergo lectionem nostram, vt iam recepta ferè est, afferemus: deinde quomodo ex varia librorũ scriptorum collatione cum Græcis lectio sit corrigenda, ostẽdemus. Sic ergo ferè omnes iam legunt:

18 *Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, & sicut*
pali in excelsis, & cæmenta sine impensa posita
contra faciem uenti non permanebunt, sic & cor
timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet.
19 *Sicut cor trepidum in cogitatione stulti, omni tempore non metuet. sic & qui in præceptis Dei permanet semper.*

Hæc lectio excutienda est. Et primùm quidem notãdum quod illa pars, Sicut ornatus arenosus in pariete limpido; apud Græcos præcedẽtibus iungitur, vt pertineat ad cor confirmatum, & cogitatum prudẽtis, & significetur, quòd quemadmodum arena parieti inducta, parietẽ & tuetur & ornat: ita prudentia cogitandi atq; deliberãdi, animo hominis maximum præstat & munimẽtum & ornamentum. Noster interpres eam partẽ retulit ad timidũ cor stulti, sed in multis scriptis, eisq; correctioribus, ea pars postea ponitur, post illud; cõtra impetũ timoris nó resistet; quẽadmodũ & legitur in Glosa Ordinaria, vt deinde noua sententia sequatur; Sicut ornatus arenosus in pariete limpido; Cui iungitur pro absoluenda sententia; Sic & cor trepidum in cogitatione stulti. Habẽt enim libri scripti; sic & cor trepidum; non, sicut cor trepidum. Et omnino certum esse puto hanc sententiã ex altera versione huic insertam esse, cùm in sensu eadẽ sit cũ præcedẽti. Nam sicut illud; Cor trepidum in cogitatione stulti; idem est cùm illo quod præcedit; Cor timidum in cogitatione stulti; ita pro eo quod vnus vertit; Ornatus arenosus in pariete limpido; alter vertit: Cęmenta sine impensa polita, hoc est, cæmenta parieti inducta, in quibus sumptui parcitum est, etiam nimis est arenæ, & vel nihil vel parũ calcis, quæ non solent diu adhærere. Iam verba illa quæ sequuntur; Omni tempore non metuet; non posse referri ad pręcedentia, vt cordi timido tribuantur, quemadmodum ferè intelligitur, patet, quia non conuenit vt cùm mox superiori sententia sit dictũ Cor timidum non posse resistere contra impetum timoris, hic iam contrarium dicatur, quod omni tempore non metuet, vt omittã ineptam esse comparationem cordis timidi & stulti, cum eo qui permanet semper in mãdatis Dei, vt vtrique similiter tribuatur, omni tempore non metuere. Itaque quędã scripta omittunt negationẽ, non, & hebent; omni tempore metuet. Et quod sequitur, Sic & qui in præceptis Dei permanet semper; coniungunt cum sequenti; Pungens oculum, &c. cum quo etiam Rabanus iungit, legens; Sed qui in præceptis Dei permanet semper; non autem: Sic & qui. Tanta est codicum varietas & deprauatio, Plæraq; scripta, & inter ea clarissimè codex Bessarionis, hæc verba;

Omni

Omni tempore non metuet: ſeparant à corde timido, & coniungunt cum eo quod ſequitur de permanēte in præceptis Dei. quæ diſtinctio & lectio optimè ſe habet, & omnem tollit abſurditatem. Itaque tribus ſententiis, quarum duæ coincidunt, & vni tantùm ſententiæ in Græcis reſpondent, totus hic locus ſic eſt legendus, quomodo diſtinguit, quem dixi, codex Beſſarionis.

Sicut pali in excelſis, & cæmenta ſine impenſa poſita contra faciem uenti non permanebunt: ſic & cor timidum in cogitatione ſtulti contra impetum timoris non reſiſtet.

Sicut ornatus arenoſus in pariete limpido, ſic & cor trepidum in cogitatione fatui.

Omni tempore non metuet: ſic & qui in præceptis Dei permanet ſemper.

IN prima ſententia legendum eſſe non, vt ferè omnes habent, paleæ, ſed vt quidam libri habēt, pali, docet dictio Græca χάρακες, quæ ſignificat palos quibus vites alligantur, ſignificat & arundines, vnde quidam vertūt, cannas. Sicut ergo cor iuſti in bono firmatum ſuperiori ſententia comparauit Sapiēs lignis in ædificium bene compactis & colligatis: ita nunc cor fatui timidum comparat palis & cannis in ſublimi aliquo loco poſitis & fixis, vbi vim ventorum quæ ibi maior eſt non ita ferre poſſunt, ſicut fixa in valle vtcunque ferre poſſunt. Comparat ſecundò cæmento, cui ad parcendum ſumptibus calx non ſatis eſt admixta, ſed planè eſt arenoſum: quo ſi quis parietem maximè terſum & politum tegere & ornare velit, mox à pluuia vel vento decidet, nec firmiter parieti adhærebit. Ita enim & cor fatui, quod ſibi non eſt bene conſcium, & quod in bono firmatum non eſt, nec habet ſuarum actionum ſolidas rationes, mox cùm tempeſtas aliqua malorum ingruerit, timorem incutiens, non perſiſtit, ſed deiicitur & turbatur animo, conſiliique inops nihil firmum ſequitur, ſed fluctuat, atque in omnem ſe mutat occaſionem. Sicut ergo ſe habet ornatus arenoſus in pariete limpido, ita ſe habet cor trepidum in cogitatione ſtulti. Cuius cōtrarium ſubiicitur de iuſto in vltima ſententia, quæ clarior erit ſi omittatur coniunctio, &, quæ in quibuſdam ſcriptis aberat, vt ſit ſenſus: Omni tempore non ſic ſicut ſtultus metuet, qui in pręceptis Dei permanet ſemper, quia per obſeruationem mandatorum Dei firmatur & munitur contra omnium malorum timorem. Quod ſi coniunctionem, &, addere placet, ſenſus idem erit: Omni tempore non metuet ſic ſicut ſtultus, etiam ille qui in præceptorum Dei obſeruatione ſemper perſiſtit. Similis ergo hęc doctrina ſuperioribus ſimilitudinibus ſignificata ei quā ſuo ſermoni in monte habito ſubiecit Dominus, dicens: Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, aſſimilabitur viro ſapiēti, qui ædificauit domū ſuam ſupra petram, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim erat ſupra petram. Et omnis qui

Matt. 5.

audit verba mea hæc, & non facit ea, ſimilis erit viro ſtulto, qui ædificat domum ſuam ſuper arenam, & deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerūt in domum illam, & cecidit.

20 *Pungens oculum deducit lachrymas, & qui pungit cor, profert ſenſum.*

NOuum hic orditur Sapiens argumentum, tractans de conſeruanda amicitia, oſtendénſque quibus rebus illa maximè lædatur. Hac ergo prima ſententia ſignificat, quod quemadmodum is qui oculū alterius pungit, facit defluere ex illo lachrymas: ita qui pungit amici cor, iniuriis ſcilicet & contumeliis velut quibuſdam aculeis illud exagitando, efficit vt illud declaret ſe ſentire, & ſigna doloris ædat, quemadmodum oculus læſus declarat ſenſum ſuum & dolorem lachrymarū profuſione. Itaque ſubaudienda eſt particula ſimilitudinis, vt ſit ſenſus: Sicut pungens oculum lachrymas deducit, ita qui pungit cor, &c. Pulchra enim comparatione oculus confertur cordi, quia ſicut oculus membrum tenerrimum facillimè læditur, & læſionem ſuam mox lacbrymis teſtatur: ita & cor hominis, in quo iræ doloriſque ſedes eſt, facilè iniuriis aliorum commouetur, ſuámque commotionem declarat. Monere ergo vult, vt caueamus ne mordacitate aliqua verborū aut contumeliis, cuiuſquam animum offendamus, ne illum contra nos temerè excitemus. Porrò pro, ſenſum, hic iam non eſt, νοῦν, ſed αἴσθησιν, quod ſignificat id quod propriè Latinis dicitur ſenſus vel ſenſatio.

21 *Mittens lapidem in volatilia deiiciet illa, ſic & qui conuitiatur amico, diſſoluet amicitiam.*

LApidi in volatilia iacto: comparat conuitium amico obiectum, quod per conuitium amicus impetatur, quaſi per iactum in ſe telum aut lapidem. Sicut ergo, inquit, qui proiicit lapidem in aues, deiicit illas è loco in quo ſedent, & auolare eas facit: ita qui cōuitio & probro impetit amicū, diſſoluet amicitiam, eámque inſtar auium ſubitò auolare faciet. Quo ſignificat in amicitia maximè cauendum à conuitiis & probris, vt quæ omnium minimè feruntur ab amicis, quorum eſt amicum honore afficere, eiúſque probra vel diluere vel tegere. Quàm ſit in amicitia cauendum à probris magis ſignificat, cùm ſubiicit:

22 *Ad amicum etſi produxeris gladium, non deſperes, eſt enim regreſſus.*

23 *Ad amicum ſi aperueris os triſte, nō timeas, eſt enim concordatio.*

24 *Excepto conuitio & improperio, & ſuperbia, & myſterii reuelatione, & plaga doloſa: in his omnibus effugiet amicus.*

QVod ad lectionem attinet, notandum, quod quanquam omnes penè codices habeant, aperuerit, in tertia perſona, legendum tamen eſſe in ſecunda perſona, aperueris, patet non tantùm ex Græcis, ſed etiā ex

Rabano, qui legit, aperucris, ficut in præcedenti fententia eft verbum fecūdę perfonæ, produxeris, pro quo etiam quidam codices corruptè habent, produxerit. Itaq; etiā illud, Ad amicū, fecūdo loco pofitum magis iungendū eft verbo, aperueris, quàm præcedentibus. Significare ergo vult quàm amicitiæ obfint probra & cōuitia in amicum iacta, vt, per quæ fiat vt minus amicus recōciliari pof fit, quàm fi gladio ex fubita ira impetitus effet. Oftenditque inter offenfiones quæ inter amicos exiftūt, quafdam effe recōciliabiles, quafdam irreconciliabiles. Reconciliabiles offenfiones duplices ponit, quarū vna in facto confiftit, altera in verbis, ftringere fcilicet gladium in amicū, & aperire cōtra illum os trifte per verborum amarulentiam, quia vtrūque horum cōtingit per fubitam iram, & impræmeditatā animi feftinationē: Ideóq; offenfione hinc nata nō eft defperādum de recōciliatione, nec metuendū ne non poffit amicitia recuperari, fed fperādum quod ad eam regreffus futurus fit, & obtineri diffidentium concordatio & reconciliatio. Concordatio, enim legendum eft, non recordatio, vt quidam libri malè habent, cùm Græcis fit διαλλαγή. Ponit autē quatuor vel quinque, quæ dicta vel facta, omnem in gratiam aditum præcludunt, & irreconciliabilem pariunt offenfionem. Quorum primum, eft conuitium vel improperium. nam pro his duobus vnum tantum eft Græcis: quāquam fic diftingui poffint, vt conuitium, fit probri alicuius obiectio: improperium, beneficij collati exprobratio. Nam hæc duo vehemēter lædunt amicitiā, & maximè conuitium, quia amici eft amicum honorare, vt dictum eft. Secundum, eft fuperbia, per quam hic fignificatur elatio animi amicum præ fe defpicientis, quæ etiam directè amicitiæ repugnat, quę æqualitatem quandam amicorum expoftulat. Tertium, eft myfterij, hoc eft, fecreti quod amicus amico commifit, reuelatio. & quartum, plaga dolofa, hoc eft, iniuria infidiosè fraudulentérq; illata. Quæ quatuor in amicitia ita funt odiofa, vt cum fiunt aut dicuntur, amicos fine reconciliationis fpe alienare foleant. vnde dicit: In his omnibus, hoc eft, per hæc effugiet amicus, hoc eft, omnino alienabitur, vt in plurimum fcilicet, & ex natura illarum iniuriarum.

25 *Fidem poßide cum proximo in paupertate illius, vt & in bonis illius læteris.*

26 *In tempore tribulationis illius permane illi fidelis, vt & in hæreditate illius cohæres fis.*

Monet fidem poffidere, hoc eft, fidelitatem feruare cum proximo in aduerfis ipfius. Sic enim futurum, vt aliquandò etiam fœlicitatis eius quis particeps fiat. Siquidem amicitiæ omnia facit cōmunia. Vnde Dominus Apoftolis dixit: Vos eftis qui permāfiftis mecum in tribulationibus meis: Et ego difpono vobis, ficut difpofuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis fuper menfam meam in regno meo. Matt. 5.

27 *Ante ignem, camini uapor & fumus ignis inaltatur, fic & ante fanguinem maledicta, & contumeliæ, & rixæ.*

Monere vult hac fententia ftudiosè fugiendas effe acerbas & maledicas verborum contentiones & conuitia, quod hæc fequi foleat fanguinis effufio & cædes, licut fumum fequitur flamma ignis, omnia deuorans & confumens. Confequuntur enim res fuas caufas, ex quibus rhetores coniecturas fuas confirmare folent, atque ita concludere: Iurgatus eft cum illo, ergo & occidit: ficut ex egreffo fumo per caminum, colligitur fecuturam ignis flammā. Quod enim dicitur hic, ante ignē, intelligendum eft, ante flammam ignis comburētem. Pulchrè autem fumus conuitiis, ignis verò cædibus comparatur, quòd conuitia ex animo irato velut fumus egrediātur, nec in feipfis quidem necdum lædant, ficut fumus non adurit, fed tamē poft ea cædes fequātur, cùm animi hinc inde fint inflammati, quæ velut ignis homines grauiter lædunt & perimunt.

28 *Amicum falutare non confundar, & à facie illius non me abfcondam.*

29 *Et fi mala mihi euenerint per illum, fuftinebo: omnis qui audiet, cauebit fe ab eo.*

Varia in his fententiis eft lectio. Nā multi legunt in fecunda perfona; non confundaris; vnde etiam quidam libri in fequētibus habent per fecundam perfonā; non te abfcondas. Et fi mala tibi euenerint per illū, fuftine. Sic enim præter alios habuit codex Beffarionis. Alij ficut per primam perfonam habent, nō abfcōdam & fuftinebo: ita etiam habent, non cōfundar, quomodo etiam Rabanus legit, atque hanc effe verā lectionem Græca docent, quæ vbique habent primam perfonam. Et Ambrofius quoque lib. 2. Offic. cap. 7. legit: Amicum falutare non erubefcam. Videri autem poffet interpretem vertiffe non, falutare, fed, faluare, quia Græcis eft σκεπάσαι, hoc eft, tegere & tueri: verùm cùm omnes libri conftanter habeant, falutare, verifimile magis eft interpretem legiffe ἀσπάσαι. Illud enim vertere folet, falutare, vt ibi: Etfi falutaueritis fratres veftros tantū, &c. Senfus ergo eft: Etiamfi contingat amicum effe me inferiorē, aut auerfam aliquam incidere fortunam, ego tamē per fuperbiam non verecundabor ipfum falutare atque cōplecti, aut protegere atque tueri, nec tunc à facie illius me abfcondam, vt folent facere amici ficti, fed fidum me illi in aduerfitatibus exhibebo, honorando illum & confolando, atque ab aliorum iniuriis defendendo. Quòd fi contingat mihi per illius ingratitudinē vt mala mihi bene de illo merito proueniant ab ipfo, ego quidem patiēter fuftinebo, aut mala illa ferre cogar: at omnis qui audiet enarrari illius ingratitudinem, meo exemplo edoctus cauebit fe ab eo, nec cum illo familiaritatem & amicitiam inire volet, vt qui in bene de fe meritum tam ingratus reperiatur. Itaque his fententiis fe proponens in exemplum indicat quid fieri debeat in amicitia, & quid non debeat fieri Matt. 5.

Porrò

Porrò verbum, ſuſtineo, in Græcis non eſt, quæ tantùm habent; Etſi mala mihi euenerint per illum, omnis qui audiet, &c.

30 *Quis dabit ori meo cuſtodiam, & ſuper labia mea*
ſignaculum certum!
31 *Vt non cadam in ipſis, & lingua mea perdat me!*

QVandoquidem oſtẽdit conuitia amicitiæ admodum eſſe noxia, & contingere aliquando vt mala irrogentur ab amicis quæ ad maledicendum viciſſim prouocent, ſciens facilem eſſe linguæ lapſum, optat ſibi donũ continentis linguæ, quo ita os eius cuſtodiatur, & labia eius quaſi appoſito ſigillo conſignẽtur, ne per ea labia in aliquam perniciem aut peccatum prolabatur, ipſaq; lingua perditionis eius ſit occaſio. Quod enim dicit; Quis dabit? phraſi Hebraica eſt optantis, valétque ac ſi dicatur: O vtinam mihi aliquis det; videtúrque alluſiſſe ad illud Pſal. 140. Pone Domine cuſtodiam ori meo, & oſtium circũſtantiæ labiis meis. Quare mox deſiderium moderationis linguæ, in capite ſequenti commutat in precationẽ ſermone ad Deum conuerſo, quem nouit temperãtis linguæ authorẽ, iuxta illud Prouerb 16. Hominis eſt animũ præparare, Domini autem gubernare linguam. Itaq; ab hac potius ſententia ſequens caput auſpicandũ erat. Citat hunc locum D. Auguſt. lib. de gratia & liber. arbit. cap. 16. & legit, ſignaculum aſtutum, quia Græcis eſt πανοῦργον, quod aſtutum magis ſignificat quàm certum. Vnde ſignaculum certum intelligendum eſt ſignaculum prudens, quod certis ſolidisque nititur rationibus. Adducit autem hunc locum, vt ex orationibus, quæ hic funduntur à Sapiente contra vitium linguæ, oſtendat illum inſinuaſſe neceſſitatem gratiæ Dei, ſicut idem ſignificauit libertatem noſtri arbitrij, cùm ſuprà dixit: Si volueris, conſeruabis mãdata.

Caput XXIII.

1 *Domine pater, & dominator vitæ meæ, ne derelinquas me in conſilio eorum, nec ſinas me cadere in illis.*

T hic quoque varia eſt lectio. Nam plerique libri habent; in cogitatu & conſilio eorũ. Quidam verò tantùm habent, in conſilio eorum, ſicut & Græca. Auguſtinus in Speculo tãtùm habet; Ne relinquas me, & ne ſinas me cadere in illis. Sic legit & Rabanus. Iam relatiuum, eorum, quoniam videtur ad impios pertinere, quidam legunt; in conſilio impiorum. At relatiuum illud magis referendũ eſt ad labia, quæ conſignari optauit ſuperiori ſentẽtia. Quod enim ibi optauit, hic iam a Deo ſibi donari poſtulat. Petit autẽ ſe non derelinqui à Deo in conſilio labiorum ſuorum, hoc eſt, vt ad ea proferenda prorumpat ad quæ labia propenſa ſunt, quæq; ipſa labia ſuggerere videntur homini eſſe dicenda. Nam, vt ſuprà dictum eſt, cor ſtultorum in ore ipſorum. Vnde ſubdit; nec ſinas me cadere in illis, ſcilicet labiis meis, hoc eſt, per mea labia. Sic enim legendum eſſe, quamuis plures aliter habeant, Græca docent. Et ſic legit Rabanus, qui ad labia hæc refert, & Dionyſius. Alia tamẽ lectio quæ magis obtinuit habet; nec ſinas me cadere in illa exprobratione, vel in illam exprobrationẽ. nam etiam ſic legitur. Cuius ſenſus eſt: Non ſinas me cadere in illud, de quo ſuperius dictum eſt, improperium & conuitium, vt ſcilicet per intemperantiam linguæ amico cõuitier, aut vt mihi illud exprobrari poſſit quod amico ſim conuitiatus. Appoſitè autem Deum, & patrem vocat & dominatorẽ vitæ ſuæ, vt ſignificet pertinere ad eũ qui vniuerſæ vitæ ſuorum moderator eſt, etiam linguam hominis moderari & cohibere.

2 *Quis ſupponat in cogitatu meo flagella, & in corde meo doctrinam ſapientiæ: ut in ignorationibus eorum non parcant mihi, & non appareant delicta eorum.*
3 *Et ne adincreſcant ignorantiæ meæ, & multiplicentur delicta mea, & peccata mea abundent: & incidam in conſpectu aduerſariorum, & gaudeat inimicus meus.*

REctius legitur, ſuperponat vel ſuperponet, vt habẽt libri quidam correctiores, quàm ſuperponit, vt ferè legitur. Græcis enim eſt, ἐπιστήσει, ſuperponet vel apponet. Sicut enim ſuprà optauit ſibi donari linguæ moderationem, quàm deinde à Deo rogauit: ita nũc ſimiliter optat animi moderationem ſibi obtingere, ſubiiciens etiam orationem ad Deum. Animi autẽ partes ſunt duæ. Vna, quæ vim habet cogitandi, vnde dicit, in cogitatu meo: altera, quæ poſita eſt in appetitione, quæ nomine cordis plerũque ſignificatur, vt & hic. Altera cæca eſt & ignara, niſi à Deo illuminetur ac doceatur: altera immoderata eſt & diſſoluta, niſi à Deo regatur, & cohibeatur veluti flagellis quibuſdam. Optat ergo his ſuis animi viribus apponi & doctrinam ſapientiæ, qua intelligãt quæ bona ſunt, & caſtigationem atque coertionem per flagella ſignificatã, qua à malis cupiditatibus refrenentur. Vt, inquit, in ignorationibus eorum, nẽpe cogitatus & cordis, (Græcè eſt, in ignorationibus meis) nõ parcãt mihi, flagella ſcilicet & doctrina ſapiẽtiæ, hiſque magiſtris cohibẽtibus & caſtigantibus, non appareãt delicta cogitatus & cordis, hoc eſt, non prorumpant in opus ea delicta ad quæ mens hominis ſibi relicta, per cæcitatem & libidinem propendet, ne multiplicatis ignorantiis & delictis meis, corruam in conſpectu adnerſariorum meorum, illique de meis malis & perditione gaudeant atque lætentur. Inſignis ſanè eſt hic locus, docẽs hominem ad bene viuendum duplici egere gratia, nimirũ & gratia illuminationis, & gratia coertionis à malo, hominẽmque ſibi relictum errata erratis, & peccata peccatis cumulare, ſicque perniciẽ ſibi accerſere, cum gaudio inimicorum ſuorũ, ſiue hominum,

siue dæmonum. Cùm ergo sciret sine gratia Dei vitia se cauere non posse, oratione rursum ad Deum fusa, Deum alloquitur:

4 *Domine pater, & Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu illorum.*
5 *Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, & omne desiderium auerte à me.*
6 *Aufer à me ventris concupiscentias, & concubitus concupiscentiæ ne apprehendant me, & animæ irreuerenti & infrunitæ ne tradas me.*

Aug. de grat. & libe. arb. cap. 16. Græca non habent illam partem; ne derelinquas me in cogitatu illorum; sicut nec est apud D. August. qui hunc locũ, sicut diximus tractat, vbi paucioribus verbis hũc habet locũ, omnino concordans cum Græcis, vt dolendũ sit nos ea lectione destitutos esse, qua ipse in hoc libro vsus est suo tẽpore. Habet enim sic: Domine pater, & Deus vitæ meæ, elationẽ oculorum ne dederis mihi, & concupiscentiã auerte à me. Vetris appetitio & concubitus non apprehẽdant me. In nostra lectione cùm dicitur: ne derelinquas me in cogitatu illorum; vel potest referri relatiuum, illorum, ad aduersarios & inimicos, de quibus dictũ est in superiori sententia, vt sit sensus: Ne dereliquas me vt in me hostes mei perficiant quod cogitant, aut in me videant fieri quod cupiunt, quódque euenturum cogitãt. Aut ne derelinquas me vt talia cogitem, qualia illi, nempe mala. Vel potest potius relatiuum, illorum, referri ad cogitatum & cor, vt sicut superius orauit ne relinqueretur in consilio labiorum, nunc oret ne relinquatur in cogitatu animi & cordis sui, ita scilicet vt sibi relictus ea cogitet & faciat, quę intellectus & volũtas hominis, cùm Dei gratia destituũtur, homini ex seipsis suggerunt, qualia sunt quę sequũtur, vbi rectè primũ deprecatur superbiam, dicens: Extollentiam, hoc est, elationẽ oculorum ne dederis mihi, hoc est, ne te deserẽte habeam, aut me habere sinas. Quibus verbis precatur superbiam à se per Dei gratiam auferri, ne scilicet sit animo elato, & per elationẽ animi elatis incedat oculis. Secundò, in genere precatur auerti à se omne desiderium, carnale scilicet, quod in scripturis concupiscẽtia sæpius dicitur, quomodo hic legit Augustin. Quo nomine hic rectè accipitur duplex illa concupiscentia, quæ duobus vltimis decalogi

1. Ioã. 2. præceptis prohibetur, quam Ioannes distinguit in concupiscentiam carnis & concupiscẽtiam oculorum. Nisi hic peculiariter placet accipere de concupiscentia rerũ alienarum, vel concupiscẽtia oculorũ, vt ad domẽ, desiderium, repetatur ex priori mẽbro, oculorũ, quia sequenti sententia peculiariter fit mentio de concupiscẽtia carnis. Addunt aliqui adiectiuũ, prauum vel malignũ, legẽtes, omne desiderium prauum vel malignũ, sed plerique libri correctiores, inter quos est codex Bessar. sicut & Glosa Ordinaria, neutrũ adiectiuum habẽt, sicut nec Græca. Sequẽti sententia deprecatur iustus concupiscẽtiam carnis, quæ admodum efficax est in hominibus, & nisi singulari Dei gratia superari potest: est autem duplex, nam altera cõsistit in appetentia cibi & potus, quę venter auidè & intẽperatè semper desiderat, vnde dicit: Aufer à me ventris concupiscentias, ne scilicet immoderatè eas sequar, mihique dominentur. Altera consistit in appetentia rerum venerearum, vnde dicit: & concupiscẽtiæ concubendi non apprehendant me; vel, vt potius vertendum erat, non cõprehendant me aut occupent. Id enim significat verbum καταλαβέτωσάν, ita vt precetur ne concupiscentiæ venereæ ipsi dominentur, ipsumque sibi deuinctum & addictum habeant, & quouis trahant. Duplicem hanc carnis cõcupiscentiam etiam Paulus cõiunxit, cùm dixit: Non in comessationibus & ebrietatibus, nõ in cubilibus & impudicitiis. Quod autem sequitur; Et animæ irreuerenti & infrunitæ, vel, vt multi habent, Et animo irreuerenti & insi uniro ne tradas me; quidam intelligunt quasi nolit tradi animo alterius impudẽti & stulto, hoc est, homini improbo, inuerecũdo ac stolido. Sed melius refertur ad animum eius qui orat, vt hac parte precetur ab omni impudentia & inuerecundia liberari, quæ multorum vitiorum, & maximè carnalium in tactibus & aspectu, etiam citra concubitũ mater est: sicut contrà verecundia & pudor, mater est & custos omnium virtutum, sed imprimis castitatis & continẽtiæ. Itaque sensus erit: ne tradas me animæ irreuerenti vel inuerecundæ, hoc est, ne sinas me tradi illi, ita vt ipsa mihi dominetur, & ego talẽ animam habeam mihi dominantem. Porrò dictioni, infrunitæ, nihil respõdet hoc loco apud Græcos. Significat autẽ apud veteres, quãquam eius rarior est vsus, stolidum & imprudentẽ, putatúrque deriuari ab antiquo verbo fruniscor, hoc est, fruor, vt, infrunitus, sit, cuius nõ est vllus vsus, vel potius qui rebus frui nõ nouit vt oportet. At noster interpres hãc dictionem videtur posuisse pro inexplebili & guloso, quia posteà cap. 31. cùm vertit: Vigilia & cholera & tortura viro infrunito, pro dictione, infrunito, Græcis est ἀπλήςῳ, hoc est, insatiabili. quæ significatio rectè huic etiam loco quadrat, vt significetur sapientẽ rogare ne animam habeat & inuerecundam & insatiabilẽ, qualis est anima gulosorũ, & eorum qui moderatè non vtũtur libidine. Vt autem quis sit sic effusus ad cibum, & ad libidinem inuerecundus, efficit stoliditas inuerecũdiæ mater: sicut contrà honestatis & pudoris mater est sapientia, vt rectè etiam nomen, infrunitus, hoc & sequenti loco accipi possit pro stolido & imprudenti. Rom. 13

7 *Doctrinam oris audite filij, & qui custodierit illam, non periet labijs, nec scandalizabitur in operibus nequissimis.*

Post preces ad Deum fusas, redit ad docendi officium, imprimis docens quæ vitia linguæ vitanda sint, à quibus primum rogauit Deum vt liber esse posset. Itaq; doctrinam oris non vocat eam quam iam ore suo prolaturus est, sed quã de ore & lingua moderanda traditurus est, quẽadmodum etiam Rabanus indicauit. Hãc doctrinã qui seruauerit,

uerit, nō peribit per labia sua, quia liber erit à malis illis, in quæ vitia linguæ hominem perducunt. Nec scandalum patietur, aut offendiculum & ruinam per nequissima opera linguæ, qualia sunt, mendacium, maledictio, periurium, detractio, & id genus alia, quæ vitiosa sunt linguæ opera: à quibus qui liber est, à multis incommodis præseruatur, quia, vt dicitur in Prouerb. cap. 21. Qui custodit os suū, custodit ab angustiis animam suam. Non ergo hic, scandalizari, accipitur pro, scandalum peccati pati ex aliorum factis vel dictis, hoc est, aliorum exemplo ad peccatum aliquod inclinari, sed pro impingere, offendere, & labi in aliquod incommodum & malum pœnæ, vt & alibi in hoc libro accipitur, & mox in sequenti sententia. Græca tantùm habent; Et qui custodierit, non capietur in labiis suis.

8 *In vanitate sua apprehendetur peccator, & superbus & maledicus scandalizabitur in illis.*

PRo, in vanitate sua, Græcis est, ἐν τῇ ἀφροσύνῃ αὐτοῦ, hoc est, in stultitia sua. Et, apprehendetur, rursum est positum pro comprehendetur. Est enim rursum verbum καταλαμβάνεται. Significat ergo, peccatorem per vanitatem verborum suorum & stultiloquium, capiendum & opprimendum multis malis. Quoniā enim dixit superiori sententia, eum qui custodit doctrinam oris, non periturum labiis: hic iam contrà indicat, qui per labia sua occupandi sunt malis, & in multa incommoda prolapsuri, peccatores scilicet stultiloqui, & maximè superbi, qui præ animi superbia non verētur aliis maledicere & conuitiari. Maledicus, enim legēdum est, & non maledictus, cùm Græcis sit, λοίδορος. Simúlque insinuat vnum vitium linguæ à quo cauēdum sit, nempe maledicentiam, de qua apertius postea.

9 *Iurationi non assuescat os tuum, multi enim casus in illa.*

10 *Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis, quoniam non eris immunis ab eis.*

INter reliqua linguæ vitia cauenda, imprimis monet cauenda iuramenta, non quidem in totum prohibens iuramentum, sed prauam consuetudinem iurandi, quod per iurationem frequentatam multis modis cadere & peccare contingat: quoniam qui sæpe iurat, & frequenter peierat, & saltem sæpe frustra atque sine causa iusta iurat, quod citra peccatum non committitur. Et Isocrates quoque docet non dandum iuliurādum nisi necessitas cogat, & vel nostra vel amicorum salus in discrimen vocetur. Sic & Christiani duas potissimùm causas habent ob quas iurare possint, vnam gloriæ Dei, alteram salutis atque vtilitatis proximorū. Quoniam autem à iuramentis illis maximè cauendum est in quibus expressè Deus nominatur: item quia non tantùm in temerariis iuramentis nomini diuino fit iniuria, sed etiam quandocunque nomē Dei vanè assumitur in ore, ideo subiungit; Nominatio verò Dei non sit assidua in ore tuo; siue id fiat in iuramento, siue extra iuramentum, contra morem quorundam, qui ad singula pene verba vel iurant, vel Deum leuiter nominant, quod est contra secundum Decalogi præceptum, quo præcipitur: Ne nomen Dei assumamus in vanum. Additur autem in nostra versione; Et nominibus sanctorum non admiscearis; hoc est, non admisceas te in nominādis leuiter & sine reuerentia sanctis rebus, vel sanctis hominibus, vt fit cum iuratur temerè per sanctos aut per sanctas res, vt per templum, per altare, per Ierusalem, quod prohibet etiam Dominus in Euāgelio. Nam dictio, sanctorum, potest accipi vel vt sit masculini generis, vel vt sit neutri. Vnde & cùm subiungitur; quoniam nō eris immunis ab eis; relatiuum, eis, non refertur ad genitiuum, sanctorum, sed ad nomina vel nominationes sanctorum, vel ad res prædictas. & est sensus: Non eris propter illas nominationes, aut propter talia quæ dixi, immunis à Dei vindicta, & innoxius vel impunitus. Alluditur enim ad illud quod in secundo precepto additur: Non enim habebit Dominus insontē eum qui assumpserit nomen Dei in vanum. Græca tantùm habent vnam sentētiam; Iuramento non assuefacias os tuum, & nominationi sancti (nempe Dei) non assuescas. Tum subiungitur: Matt. 5

11 *Sicut enim seruus interrogatus assiduè, à liuore non minuitur: sic omnis iurans & nominans, in toto à peccato non purgabitur.*

INterrogatus, hic positum est pro verberatus, & torturæ vel flagellis subiectus, quomodo Latinis quæstio ponitur prò tortura, quæ eruendæ veritatis causa fit à iudice. Sicut ergo, inquit, seruus qui à domino suo assiduè in quæstionem vocatur, & flagris cæditur, non minuitur à liuore, hoc est; non habet defectum liuoris, nec caret vibicibus: sic omnis iurans & nominans Deum, assiduè scilicet, in toto, hoc est, penitus non erit liber à peccato. Qua similitudine significatur, quòd quemadmodum seruus sæpe vapulans, diuersa & multa signa verberationis in corpore suo exhibet, ita & frequenter iurans non potest non aperta eáque varia peccati indicia aliquādo præbere. Item quòd sicut seruus flagellis in corpore multū maculatur, ita & frequentans iuramēta, polluitur in consciētia, & multas maculas cōtrahit, & cùm Deum videatur iniuria afficere temerè iurando, seipsum potius flagellat, lædit, & diuinæ vltioni subicit, quemadmodum adhuc clarius sequenti exprimitur sententia.

12 *Vir multum iurans implebitur iniquitate, & non discedet à domo eius plaga.*

MVltis verbis & sententiis exprimit Sapiens id quod dicitur in secundo præcepto. Non enim habebit Dominus insontē, &c. vt à praua iurandi consuetudine multis vsitata auocet. Vir, inquit, multū iurans, non solùm non erit penitus liber à peccato, sed replebitur iniquitate, multisque peccatis

subiicietur,

subiicietur, & ideo etiam plaga & vltio diuina nō cessabit à domo & familia eius. Patet huius veritas in Saule; q vt erat facilis nimis ad iurandum, ita iurando sæpius peccauit, & à Deo grauiter punitus est & in se, & in familia sua.

13 *Et si frustrauerit, delictum illius super ipsum erit: & si dissimulauerit, delinquet dupliciter.*

14 *Et si in uacuum iurauerit, non iustificabitur: repleb itur enim retributione domus illius.*

PRo, frustrauerit, Græcis est πλημμελήσῃ. Et omnino verisimile est authorem respexisse hic ad locum qui est Leuit 5. vbi huius verbi multus vsus est pro eo qui per errorem delinquit, tribuitúrque etiā illi qui perperam iurat, vbi nos legimus: Anima quę iurauerit, & protulerit labiis suis vt vel malè quid faceret vel bene, & idipsum iuramento & sermone firmauerit, oblitáque postea intellexerit delictum suum, &c. Ex quo capite etiā intelligere licet quid sit quod hic dicitur, delictum illius super ipsum erit. Id enim est quod ibi dicitur, portabit iniquitatē suā, vel peccato subiacebit. hoc est, etsi per ignorātiam peccauit, & inaduertentiā, nihilominus tamē peccatum suum agnoscere & expiare tenebitur. Quomodo autē id fieri debeat subiungitur cùm dicitur: Agat pœnitētiam pro peccato (vel, vt habent Hebræa, cōfiteatur peccatū suū) & offerat de gregibus agnam siue caprā, &c. Ad quod etiam videtur hic author respexisse cum subiūgitur: Et si dissimulauerit, delinquet dupliciter; vt sit sensus: Si dissimulauerit delictum suum in quod incidit iurando temerè & per ignorātiam, hoc est, si neglexerit delictum suum iuxta legis præscriptum expiare, delinquet dupliciter, quia & peccauit iurādo, & peccat non expiando peccatum suum. Hic videtur esse genuinus huius loci sensus, iuxta quem nostra lectio sic est accipienda: Si qui iurat frustrauerit iuramentum (non enim legendum est, frustrauerit fratrem, cùm accusatiuum, fratrem, nec Græca habeāt, nec Rabanus, nec libri correctiores impressi) hoc est, si frustrà protulerit iuramentum, ita vt non adimpleuerit quod iurauit, etiamsi per ignorantiam & obliuionem id acciderit, peccato tamē subiacebit, suúmque peccatū portare & expiare obligatus erit: Si autem dissimulauerit delictum suum, illúdque agnoscere & expiare neglexerit, aut, vt est Græcis, ὑπερίδῃ, hoc est, contempserit, delinquet dupliciter. Potest &, frustrauerit, accipi positū pro frustratus fuerit, aut errauerit, vt significetur qui per obliuionem prætermiserit iuramentū suum implere, & qui per inaduertentiam iurauit. Sic enim correspōdet verbo Græco. In sequenti sententia per, in vacuum iurantem, vel, vt est Græcis, διακενῆς, hoc est, inaniter & frustra, rectè quidam intelligunt eum qui leuiter & nulla de causa iurat, quiq; illud facit nec cum suo commodo, nec cum alterius incōmodo, vt illud subiectum sit cōtra eos qui putāt se a crimine liberos esse, si iuramento leuiter emisso nemini noceant. De tali ergo dicit, quòd non iustificabitur, hoc est, non habebitur apud Deū iustus & innocens, sed reus & vindictæ obnoxius. quia domus & familia eius replebitur retributione, hoc est, digna & promerita vltione, nec sinet id Deus inultum. Pro quo rursum est Gręcis ἐπαγωγῆς, hoc est, vltione. Quod autem in quibusdam libris additur, pessima, à quibusdam explicandi causa additū est, cùm in multis libris non sit, sicut nec in Græcis.

15 *Est & alia loquela contraria morti, non inueniatur in hereditate Iacob.*

QVoniam absurdum visum est quibusdam, vt loquela illa, de qua loquitur, cùm mala sit, dicatur contraria morti, mutauerūt quidam illud in cōtrariò in mortem. Et Lyranus legit contraria in mortem quanquā & alterius meminit lectionis. At ex Grę cis satis apparet interpretem potius vertisse, cōtraria morti, cum habeant ἀντιπαραβεβλημένη θανάτῳ, quod sonat, vestita morte, sed interpres vertit quasi legisset ἀντιπαραβαλλομένη. Id enim est, opposita vel contraria. Non est autē Grę cis; alia loquela; sed tantùm ἔστι λέξις, est loquela vel sermo. Vnde sunt qui adhuc hæc dicta putant de iuramento, vt significetur esse iuramentum quod morte sit obuolutum, vtpote periurium. Verū cùm in veteri lege iuramēta temeraria & periuria non legantur morte punienda esse, rectius videtur hic post sermonem de iureiurando, subiecisse de alio linguæ vitio longe peiore, vtpote quod morte sit puniendum, quódque peculiariter à progenie Iacob & populo Israelitico abesse cupiat tanquam illo maximè indignum. Id omnino verisimile est ipsum voluisse significare esse blasphemiam & maledictionem Dei, vitium adeò enorme, vt nec nominari sustineat, ita vt nomine benedictionis Dei aliquādo significetur tectè & per antiphrasin, vt ibi: Benedic Deo, & morere. Hoc vitium vestitum & obuolutum est morte, quia præceptum est vt blasphemus lapidetur & occidatur, vt patet Leuit. 24. Proinde rectè noster vertit; Est & alia loquela. Cùm autem sequitur: cōtraria morti, datiuus, morti, non videtur construendus cum, contraria, sed cum verbo, est, vt sit sensus: Est etiam alia loquela prædictæ contraria, quæ est in mortem, hoc est, quæ mortem mox adfert. Iuxta Lyranum in datiuo, morti, subintelligitur obligata vel destinata. Rectè autem blasphemia dicitur vitio de quo prius dictum est, nempe iuramento, cōtraria, quia iuramentum videtur habere Dei honorationem, vt qui in testem tāquam veracissimus adhibetur: at blasphemia apertā habet Dei inhonorationē. Aut si datiuus, morti, construatur cum adiectiuo, cōtraria, intelligendum est hanc de qua loquitur loquelā cōtrariam dici morti, quia morte habet sibi quasi è regione oppositā, & proinde vicinam & correspōdentem, quomodo dicit Dominus: Ite in castellum quod contra vos est, hoc est, quod è regione vestri est, & in prospectu vestro, vobisque vicinum.

Iob 2.

Mat. 21.

16 Etenim

16 *Etenim à misericordibus omnia hæc auferentur, & in delictis non uolutabunt.*

MAlè quidam habent, voluptabũt, cùm legendum sit, volutabunt, vt multa habent scripta, vel volutabuntur, vt iam habent libri correctiores impressi. Id enim satis declarant Græca, quæ habent ἐγκυλισθήσονται, hoc est, inuoluentur. Pro, misericordibus, Græcis est εὐσεβῶν, hoc est, piis, qui scilicet piè Deum colunt, & ob id quàm longissimè absunt ab impietate blasphemiæ & periurij, atque temerarij iuramenti, per quæ Deus dehonestatur, eiúsque nomen iniuria afficitur. Qui autem sic verè pij sunt in Deum, etiam sunt misericordes & in seipsos, bene facientes animæ suæ, & in proximos propter Deum. A talibus auferentur & elongabuntur illa grãdia vitia, quia & ipsi ab eis sua voluntate abhorrebunt, & Dei gratia protegẽ-
Psal. 33. tur ne in talia incidant. Redimet enim Dominus animas sanctorum suorum, & nõ delinquent omnes qui sperant in eum. Vnde etsi aliquando in vitia quædam impingant, non tamen volutabunt se, nec inuoluentur in delictis, maximè talibus, sic vt ab eis occupentur, & in eis hæreant. Nam, vt habet
1.Ioã.3. Ioannes, Qui manet in Deo non peccat. &: Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit.

17 *Indisciplinatæ loquelæ non assuescat os tuum, est enim in ea uerbum peccati.*

PRo, indisciplinatæ loquelæ, Græcis est in æditione Germanica, quæ nostræ versioni maximè conformis est, ἀπαιδευσίᾳ ἀσυνήθη, hoc est, ineruditioni molestæ, vel rusticitati temerariæ. Quidam legunt; Indisciplinosæ loquelæ. Apud Augustinum in Speculo legitur tantùm, Indisciplinationi, Omnino videtur hic tertium vitium linguæ notare, à cuius assuetudine cauẽdum sit, nempe vitium irreuerentis locutionis, quæ vocatur indisciplinata loquela, quia eorum est qui non sunt bene instituti: sicut contrà bene institutorum est, reuerenter omnibus & maximè maioribus loqui. A rusticitate ergo verborum reuocat, quòd ea etiam non careat peccato, sed in ea sit verbum peccati, hoc est, sermo vitiosus. Peccatum enim est, non deferre etiam verbis honorem proximo, sed contumeliosè, durè & rusticè loquendo, alios ad indignationem prouocare. Et quoniam ad reuerentiam verborum parentes boni suos filios diligenter monent; Itẽ quoniã ipsa fideliũ origo ex sanctis parẽtibus eos monet honestatis, ideo subiicit,

18 *Memento patris & matris tuæ: in medio enim magnatorum consistis.*

10 *Nequando obliuiscatur te Deus in conspectu illorum, & assiduitate tua infatuatus improperium patiaris.*

20 *Et maluisses non nasci, & diem natiuitatis tuæ maledicas.*

VIdetur omnibus perpensis hic esse sensus: Vt rusticitati & verborum irreuerentiæ non assuescas, memor esto institutionis & præceptorum quæ à parentibus accepisti. Memẽto item ex qualibus sis ortus parentibus, sanctis scilicet, & Deum verum colentibus: Consistis enim & conuersaris inter magnatos, nempe cultores Dei sanctos homines, sanctósque angelos Dei, qui sunt in medio populi Dei, & contemplantur singulorum mores: vnde meritò tibi cauẽdum est ne coram talibus indecorè te geras, aut assuescas ineptè & inhonestè loqui. Ne aliquando eueniat, vt sicut tu noluisti meminisse præceptorum & reuerentiæ quam te docuerũt tui parentes, originis item tuæ: ita etiam vicissim eueniat vt Deus obliuiscatur tui in bonum, ad honorandum scilicet te in conspectu illorum magnatorum, in quorum oculis & auribus indecorè te hic gessisti. Atque tunc tu, qui iam mala loquẽdi assuetudine & assiduitate infatuatus es, improperium patiaris & ignominiam quando ex eorum consortio, cum quibus iam in populo Dei censeris, turpiter eiicieris, & tuę irreuerẽtiæ & inobedientię iustas dabis pœnas. Ex quo & hoc consequetur, vt qui, si voluisses, in parentibus tuis gloriari poteras, ob ignominiæ & pœnarum magnitudinem malis non fuisse natus, & maledicas diem natiuitatis tuæ, siue in hoc sæculo, siue in futuro. Docet ergo reuerentiam & honestatem verborum iuxta parentũ monita & sanctam originem seruandam, vel ob honorem qui debetur cœtui sanctorum, sicut & Pau- 1.Cor.
lus monet mulieres in ecclesia habere vela- 11.
meo super caput suum, & propter angelos. Et Tobias consideratione parentum à quibus orti erãt, suam coniugem monet honestatis & temperantiæ, dicẽs: Filij quippe sanctorum sumus, & non possumus ita coniungi, sicut & gentes quæ ignorant Deum, vt est Tobiæ 8. Et diligenter obseruandũ est quod illi, Memento patris; opponatur, ne obliuiscatur te Deus; & honori quem quisque ex sanctorum cœtu obtinet, opponitur improperium & dedecus, quod irreuerẽs incurrit siue hic siue postea in cõspectu sanctorum, & hominum, & angelorũm. Vtinam hunc locum nostri temporis hęretici bene obseruarent, vt memores suorum parẽtum, abstinerent à tã inhonestis & maledicis verbis, quibus ecclesiam Dei, eiúsque prępositos & veterem religionẽ incessunt. Græca quædam habẽt per futurum, In medio magnatorum consistes vel considebis. Et potest intelligi de honore quem filij obedientes præceptis parẽtum suorum consequentur siue hic siue postea, cùm eis dabitur vt sedeant in regno Dei cum principibus populi sui. Germanicum tamen exemplar habet præsens, vt nos, συνεδρεύεις.

21 *Homo assuetus in uerbis improperij, in omnibus diebus suis non erudietur.*

AVt notat hic aliud linguæ vitium à quo cauendum sit, nempe contumeliam & improperium; aut etiam hoc vitium pertinet ad illud quod modo dixit, indisciplinatam loquelam. Sub ea enim non tantum

continetur

continetur verborum rusticitas, sed maledicentia omnis, conuitium, & id genus alia. Postquam ergo monuit non esse assuescendum imperitæ & ineruditæ loquacitati, subiungit eum qui assuetus fuerit verbis impro perij, nunquam suscepturum meliorem institutionem, significās eam consuetudinem ita firmiter adhærere, vt vel nunquā vel ęgrè diuelli ab homine possit, & contraria institutio suscipi: & proinde ab ea assuetudine maximè cauēdum, vt per quam de homine ferè sit desperatum. Nec mirum, cùm improperiis & conuitiis assuetus facilè etiam in suum monitorē insurget, & pro salubri monitione conuitia regeret.

22 *Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem.*

POst vitia linguæ procedit ad vitia operū, sicut & prius in principio capitis, postquam precatus est linguę continentiā, deinde precatus est & vitæ totius temperantiam. Tria autē genera hominum scilicet esse dicit, quorum duobus tribuit abūdare in peccatis, vel, vt habent Gręca, multiplicare peccata, hoc est, frequenter & incessanter peccare: tertium vero dicit adducere sibi iram, hoc est, grauem vltionem & pernicię̄. Quæ tria in sequentibus declarantur, quāuis hæc variè à diuersis accipiantur.

23 *Anima calida quasi ignis ardens, non extinguetur donec aliquid glutiat.*

PRimū hic genus indicatur quod abūdat in peccatis. Et significatur vitiū aliquod in animo consistens, cùm hic dicatur de anima calida, in sequenti verò versu de homine nequam in ore carnis suæ. Itaque hic ferè intelliguntur notari homines auari, qui animam habent calidam, & æstu concupiscētiæ inflammatam instar ignis, nec satiantur vnquam donec lucrum aliquod siue per fas siue per nefas conquirant: nec tamen etiam tunc satiantur, sed semper plus expetunt, instar ignis qui nunquam dicit, sufficit. vt est Prouerb. 30. De his ergo rectè dicitur quòd abundant in peccatis, & multiplicant peccata, quia tales indies peccare contingit, semper anhelantes ad quæstum. Quidam tamen hic non tantùm auaros notatos intelligunt, sed in genere eos in quibus prauæ animi cupiditates, quales sunt ira, odiū, auaritia, ambitio, cæteræque immoderatæ affectiones in animo ita efferuescūt vt contineri nullo modo valeant. Est enim animus hominis peccatoris instar fornacis exardescentis & perpetuò ęstuātis, qui non quiescit donec voti compos fiat. Vnde & Isaias cap. 57. Impij, inquit, quasi mare feruens quod quiescere non potest. Notādum autem quod noster vertit; donec aliquid glutiat; melius ex Græcis verti; donec absumatur. Est enim κατακαῇ aoristus passiuus. Itaque significatur, quod quemadmodum ignis nō extinguitur, priusquam maxima vi aquæ oppressus consumptusque fuerit: ita etiā huiusmodi ardor feruórque cupiditatum in animo hominis, vt in plurimum non antè extinguitur, quàm ipse homo morte consumptus fuerit. Bene ergo de tali hominum genere dicitur, quòd multiplicant peccata.

24 *Et homo nequam in ore carnis suæ non desinet donec incendat ignem.*

SEcundum hic genus insinuatur, quod tamen aliud insinuatur in Græca lectione, quàm in nostra intelligitur. Nam Gręca omnia habent; ἄνθρωπος πόρνος ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ, homo scortator in corpore carnis suæ, vt secundum genus sit scortatorū, de quibus est hic versus & sequens: tertium vero sit adulterorum, de quibus postea prolixè. Noster interpres pro πόρνος, declarat se legisse πονηρός, & pro σώματι, στόματι. Itaque nostri ferè intelligunt hic notari gulosos, quorum vitium consistit in ore carnis suæ, quo indesinenter appetunt ea quæ carnis sunt, intelligúntque tales non cessare donec in seipsis accēdant ignem libidinis quæ ex gula nascitur. Potest tamen etiam nostra lectio accipi de scortatoribus, vt illud; in ore carnis suæ; accipiatur pro appetitu carnis. & sit sensus: Et homo qui nequam est in appetitu suæ carnis, hoc est, homo scortator non desinet nec quiescet, donec in appetentia carnis suæ accendat ignem, libidinem scilicet quę in corpore scortatorum quasi quædam flamma exardescit. Quamuis enim hoc vitiū ab animo impudico oriatur, tamen ex omnibus in corpore maximè apparet & extat, in eóque illustres libidinis flammas profert. Est enim huiusmodi libido in corporis titillatione posita, ideóque hoc vitium distinguit à priore per subiectum, quod illud sedem suam quasi quandam fornacem in animo habeat, hoc vero in corpore magis existat. Nec mirum quod nomine oris, appetitus libidinosus significetur, cùm mox nomine panis, desiderata mulier designetur. In hoc vitium etiam bene competit abundare in peccatis, quia vitium hoc tenacissimè adhæret, & subinde repetitur, nec facilè satietatem adfert. vnde subiungitur:

25 *Homini fornicario omnis panis dulcis, non fatigabitur transgrediens vsque ad finem.*

EXprimit conditionem scortatorum, qui vaga scilicet libidine delectantur: vt in iuuenibus plerisque accidit, qui flagitiosam cōsuetudinem quarūuis mulierum sine delectu appetuut, ideóque omnis panis eis dulcis dicitur, quia scilicet quæuis mulier eis placet, satisque habent si voluptatem suam vel cum quauis expleant. Et quoniam vitium hoc tenacissimè hærere solet, nec satietatem adfert, rectè de talibus dicitur: non fatigabitur qui talis est; ita vt sæpius repetita libidine, deinceps quasi satiatus esset, sed persistet transgredi mandata Dei vsque ad finem vitæ suæ.

26 *Omnis homo qui transgreditur lectum suum, contemnens animam suam, & dicens: Quis me videt?*

TErtium hic genus insinuat, népe adulteros, in quos competit quod de tertio genere

genere dicebatur, nempe adducere iram, quia secundùm legem adulterium morte puniebatur, non autem scortatio & simplex fornicatio. Ideóque absolutè & imperfecta oratione dicitur, homo qui transgreditur lectum suum, vt subaudias, est tertium illud genus de quo dixi. Nisi potius oratio sit suspensa vsque ad illud quod sequitur, Hic in plateis. Scortator enim qui coniugatus non est, non dicitur transgredi lectum suum, sed tantùm adulter, qui sua coniuge non contentus, fidem thori violat, alienasque sectatur, qui rectè dicitur contemnere animam suam, quia vitam suam certo exponit periculo. Talium mores & ingenium hic prolixè depingit Sapiens & insectatur, ostendens eorum peccatum eo esse grauius, quòd nihil præter hominum oculos metuentes Deum non vereantur nec reformident, à quo res humanas negligi impiè arbitrantur. Itaque inducit eos dicentes: Quis me videt? & quæ sequuntur. Legunt plerique in hac sententia, contemnens in animam suam. At præpositionem, in, quædam scripta non habebant, & nominatim codex Bessarionis.

17 *Tenebræ circundant me, & parietes cooperiunt me & nemo circumspicit me, quem uereor? delictorum meorum non memorabitur altißimus.*

CLara sunt hæc verba, quibus adulter significat cùm ab hominibus non videtur, neminem sibi timendum, quòd putet Deum qui in alto cœlorum loco residet, nó inde respecturum ad ea quæ hic inferius aguntur. Similia sunt apud Iob. cap. 24. Oculus, inquit, adulteri obseruat caliginem, dicens: Non me videbit oculus, &c. Sed obscuriora sunt quæ in nostra lectione sequuntur.

28 *Et non intelligit quoniam omnia uidet oculus illius, quoniam expellit à se timorem Dei, huiusmodi hominis timor, & oculi hominum timentes illum.*

PRo his omnibus Græcis tantùm est, Et oculi hominum timor ipsius, hoc est, talis tantum timet oculos hominum, tantùm metuit ab hominibus videri, illorúmque oculos offendere. Itaque pauca illa verba interpres pluribus expressit, quæ sic commodè accipiuntur: Talis non intelligit vel non intellexit (vtrunque enim legitur) quod omnia videat oculus Dei, ideóque id non intelligit vel non cogitat, quoniam talis timor hominis, hoc est, timor quo ille tantùm metuit ab homine videri, & hominem offendere, expellit à se, pro ab ipso, timorem Dei, hoc est, dum hominem metuere facit, efficit vt de Dei timore non cogitet. Id rursum aliis verbis sic dicitur, Et oculi hominum, qui scilicet obseruant tantú ne ab homine videantur, timentes ipsum hominem tantum expellunt ab ipso timoré Dei. Quidá auté libri separant à verbo, expellit, illam partem, huiusmodi hominis timor, &c. vt suppositú verbi expellit, sit nó, timor, sed is de quo dixit, non intelligit, quemadmodú requirit relatiuú reciprocú, se, vt sit sensus: Non intelligit Deú omnia videre, quoniam ipse expellit ex se timorem Domini. Deinde noua sententia quasi per parenthesin interiecta sequatur, Huiusmodi hominis timor, vt subaudias verbum, est, & sit sensus: Talis est timor hominis, & tales sunt oculi hominum qui tantùm timent hominem, & obseruant tantùm ne ab homine videatur, à quo sibi malè metuūt. Hæc distinctio magis placet, & inuenitur præter alios in codice Bessarionis.

28 *Et non cognouit quoniam oculi Domini multò plus lucidiores sunt super solem, circumspicientes omnes uias hominum, & profundum abyßi, & hominum corda, intuentes in absconditas partes.*

PVlchrè soli comparat oculum Dei, quod sicut sol ex cœlorum altitudine omnia sua luce perlustrat & intuetur, omniáque abdita in tenebris profert in lucem, & videri ab hominibus facit: ita & diuinus oculus, hoc est, intuitus & scientia omnia circumspicit & contuetur, atque tandem omnia in lucem profert. Verum cùm sol suo motu rebus per temporum interualla abesse cogatur, & etiam præsens excludi possit ab ædibus, nec in intimas terræ partes sua luce possit penetrare, Dei oculum nihil omnino effugere potest, nec à rerum contemplatione, vel temporis vicissitudine, vel quocunque impedimento, vel quauis profunditate excludi potest, vnde rectè Dei oculi multo lucidiores sole dicuntur. Cùm autem omnia eius oculi conspiciant, peculiariter omnes vias & actiones hominum circumspiciunt, hominumque corda & cogitationes, etiam in absconditas mundi partes, quia illorum peculiariter Deus habet curam & prouidétiam, vt quibus suo tempore redditurus est mercedem secundum opera illorum.

29 *Domino enim Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita: sic & post perfectum respicit omnia.*

BEne ostendit Dei oculos sole esse lucidiores, quia ipse non tantùm aspicit præsentia sicut sol, sed etiam omnia futura antequá sint, & præterita quoque, etiam cum iam esse desierint. Domino enim, inquit, omnia sunt agnita antequam crearentur, sic & postquam aliquid perfectum est, respicit omnia.

30 *Hic in plateis ciuitatis uindicabitur, & quasi pullus equinus fugabitur, & ubi non sperauit, apprehendetur.*

SEntentia hactenus suspensa, ibique incipiens, omnis homo qui trásgreditur, post multa interposita, hic iam absoluitur, ostenditurque quod adulter pertineat ad tertium illud genus quod iram adducit & vltionem, quia, inquit, in plateis ciuitatis, publicè scilicet & in conspectu omnium ciuium, supplicium de eo sumetur, & qui se securum esse putauit, ac studiose cauit ne adulterium eius deprehenderetur, vbi non putauit nec suspicatus est, apprehendetur rapiendus ad sup-

plicium.Pro, ſperauit,enim Græcè eſt ἐνεθύμησε, hoc eſt, ſuſpicatus eſt, proinde,ſperauit, hic poſitum eſt pro timuit & exiſtimauit. Quod autem in medio habemus; & quaſi pullus equinus fugabitur: Græca modo non habent. Rectè tamen pullo equino comparatur adulter, vt qui ad adulterii perpetrãdum laſciuus fuit & fortis, inſtar equi, iuxta illud Ierem. 5. Equi amatores & emiſſarij facti ſunt, vnuſquiſque ad vxorem proximi ſui hinniebat, perpetrato adulterio veluti tener pullus equinus timidus & fugax, ex conſciẽtiæ remorſu paueat & deprehenſus fugiat, nec tamen effugiat, ſed vbi ſe ſecurum fore ſperauit, apprehendatur. Id nonnunquam etiam in hoc mundo corporaliter accidit, at ineuitabiliter apud Deum impletur, quãdo qui in perpetrando ſcelere audax eſt, & nihil timet, poſt admiſſum crimen timere incipit, & cum Cain vagus & profugus viuit in terra, qui inopinatò aliquando diuina vltione opprimetur, in conſpectu omnium ſupplicium ferens cum ſumma ignominia, de qua & ſequitur.

31 *Et erit dedecus omnibus, eo quòd non intellexerit timorem Domini.*

QVoniam, inquit, non habuit rationem timoris Domini, nec de eo cogitare voluit, vt per eum timorem dedecus adulterii vitaret, Deo eius adulterium propalante, erit omnibus in dedecus, hoc eſt, omnes eũ habebunt dedecoroſum & ignominioſum & ob admiſſum flagitium, & ob illatum ſupplicium. Itaque incidet in dedecus quod ſtudioſè vitare ſe poſſe credidit per tenebras. Declaratum eſt illud ex parte in Dauide cũ Berſabee adulterante, & ſuum crimen ſtudioſè tegere volente. Cui dictum eſt à Domino: Tu feciſti abſconditè, ego autem faciam verbum iſtud in cõſpectu omnis Iſrael, & in conſpectu ſolis.

32 *Sic & mulier omnis relinquens virum ſuum, & ſtatuens hæreditatem ex alieno matrimonio.*

QVod de adultero dixit, id & adulteram mereri docet, oſtendens etiam illã pertinere ad tertium genus quod iram adducit. Et rurſum eſt oratio imperfecta, vel potius ſuſpenſa, quæ, quibuſdam per parentheſin interpoſitis, poſteà perficitur ibi: hæc in eccleſiam adducetur. Adulteram autem dicit conſtituere hæreditatem ex alieno matrimonio, quia ex viro alterius matrimonii profert filios, qui velut legitimi filii, hæredes ſint futuri ſui mariti. Hoc crimen quoniam variis de cauſis enorme eſt, priuſquam orationem abſoluat, & indicet qua pœna & vltione dignum ſit, oſtendit eius maleficii iniuriam latè patere, nec ſimplicem eſſe, ſed tripartitam, interponens quod ſequitur.

33 *Primò enim in lege altiſſimi incredibilis fuit: & ſecũdò in virum ſuum deliquit, tertiò in adulterio fornicata eſt, & ex alio viro filios ſtatuit ſibi.*

INcredibilis, poſitum eſt pro infida vel inobediens, vt & alias. Eſt enim Græcis ἠπεί-θησεν. Tria mala ennumerat, in flagitio adulteræ, quorum tertium bipartitum eſt, vt etiam quatuor deprehendantur. Primò enim Dei authoritas violatur, cuius legi fides promiſſa & obedientia non præſtatur. Secundò, fides marito data rumpitur. Tertiò, & corpus ipſius nefario ſtupro corruptum eſt, quia per adulterium fornicata eſt, & legitimi hæredes nothis & ſuppoſititiis liberis defraudãtur.

34 *Hæc in eccleſiam adducetur, & in filios eius reſpicietur.*

35 *Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum.*

36 *Relinquetur in maledictum memoria eius, & dedecus eius non delebitur.*

SIcut variis modis adultera peccauit, ita non tantùm vno modo punietur. Primo enim in eccleſiam & cœtum populi Dei adducetur, vt ibi conuicta iuxta legem Dei coram omni populo lapidetur. Deinde reſpectus habebitur in filios eius, déque eis diligens habebitur inquiſitio & viſitatio (eſt enim Græcis, ἐπισκοπὴ ἔσται) vt ſpurij à legitimis ſecernantur, & omni honore & hæreditate in populo Dei careant, vt ſic non tantum in ſeipſa puniatur, ſed etiam in ſuis filiis. Nec hi tantum honore in populo Dei carebunt, ſed & diuturna vita atque ſucceſſione, Deo nimirum talem, progeniem in ſceleris deteſtationem cito abſumente. Quod ſignificatur cùm dicit; non tradent vel non dabunt filii eius radices; hoc eſt, non firmiter in terra collocabuntur, nec rami eius dabunt fructum, hoc eſt, filij eius ſpurij non proferent filios, per quos parentes quodammodo poſt mortem maneant ſuperſtites. Similis eſt locus Sapien. 4. Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, nec ſtabile firmamentum collocabunt, &c. Poſtremùm etſi aliqua maneat eius memoria, ea tamen non relinquetur niſi in maledictum, hoc eſt, in maledictionem illius, vt-ſcilicet cum ignominia & maledictione eius fiat memoria. Ex qua tam inſigni punitione, magna conſequetur in populo vtilitas, quæ deinde exprimitur. Porro quod ad lectionem attinet, quidam libri habent; Derelinquet memoriam eius, vt, eius, poſitum ſit pro ſuam. Alii, derelinquent memoriam eius, vt ad, filios, verbum referatur. Alii, relinquetur memoria eius, ſed ad rẽ parum facit. Græca verti poſſunt: Derelinquet memoriam ſuam.

37 *Et cognoſcent qui derelicti ſunt, quoniam nihil melius eſt quàm timor Dei, & nihil dulcius quàm reſpicere in mandatis Domini.*

QVi derelicti ſunt, hoc eſt, ſuperſtites, apud quos manet memoria, ex ſupplicio quod de adultera & eius poſteritate ſumitur, admoniti cognoſcent & quod nihil vtilius eſt homini quàm timor Dei, & quod nihil ſit dulcius quàm attendere ſemper ad mandata Domini, vt eorum intuitu homo ſemper & à malo reuocetur, & ad bonum impellatur. Obſeruatio enim mandatorum Dei adfert ſecum & ſummam vtilita

tatem & summam voluptatem:nec hæc tantùm,sed etiam honestatem, ita vt triplex in ea bonum sit situm,vtile,delectabile, & honestum.Quod sequetis sententia, qua hanc doctrinam claudit,bene comprobat.

38 *Gloria magna est sequi Dominum, longitudo enim dierum assumetur ab eo.*

SIcut magnum dedecus sequitur adulteros & alios peccatores, vt iam ostensum est:ita magnum decus & honor magnus est, sequi Dominum,eique in omnibus obedire, siue quia hoc ipsum summam tandem gloriam adfert, siue etiam quia in eo ipso quis seipsum honore & gloria afficit, quod Deo vt oportet seipsum subiicit, & quam debet obedientiam præstat, nam, vt bene dictum est,Seruire Deo,regnare est.Cum autem sequitur: Longitudo enim dierum assumetur ab eo;relatiuum,eo,vide ri posset referêdum ad illum qui sequitur Dominum, vel ad sequi Dominum,vt sit sensus: Longitudo dierum, hoc est, vita vel hic diuturna, vel post hanc vitam æterna obtinebitur ab eo qui sequitur Dominum, vel per eam rem quæ est sequi Dominum.At melius cum Lyrano refertur ad Dominum, vt sit sensus:Per sequelam Domini, longitudo dierum assumetur, hoc est, accipietur à Domino, qui vitam æternam largietur suis sectatoribus. Græcè est, longitudo dierum est suscipi te ab eo, scilicet Domino. Fortè interpres vertit, longitudo enim dierum assumi te ab eo, vt sit sensus;longitudo dierum,hoc est, vita æterna obtinetur per hoc quòd Dominus te assumit ad se.

Caput XXIIII.

1 *Sapientia laudabit animam suam, & in Domino honorabitur,& in medio populi sui gloriabitur.*

2 *Et in ecclesiis altißimi aperiet os suum,& in conspectu uirtutis illius gloriabitur.*

HOc capite introducit Sapiens encomium sapientiæ, quam & de seipsa loquentem facit,imitatus Salomonem, qui in Prouerbiis cap.8. sapientiam similia de se prædicantem introducit. Sicut autê ibi dictum est authorem loqui de sapientia diuina in genere,partim vt est in Deo,partim vt est in homine per participationem,ipsum que more in scripturis recepto per prosopopœiam,sapiêtiæ tribuere personam. Deinde quòd quæ sic in genere de sapientia diuina dicuntur ad literam, mystico sensu de filio Dei intelligenda sint, qui per appropriationem,authore Paulo,est Dei virtus,& Dei sapientia:ita & hic dicendum est, nec necesse est hæc multis repetere. Primùm ergo author, priusquam sapientiam loquentem faciat, præmittit quid sapientia dictura sit, vt ad eius sermones audiendos auditores faciat auditores, significetque se introducturum eam ad prædicandum seipsam,quasi quæ se

1.Cor.1.

ia seipsam optimè nouit, & pro suo officio valde cupiat in sui amorem suos pertrahere, non in suam vtilitatem, sed in illorum bonum.Est enim sapientiæ proprium, omnes velle ad sapientiæ studium & amorem perducere. Dicit ergo: Sapientia laudabit animam suã. Quod humano more dictum est, quasi sapientia haberet animam, cuius virtutes & præclara opera esset commemoratura Sensus autem est, quòd laudabit seipsam,quomodo apud Amos dicitur: Iurauit Dominus in anima sua, hoc est, in seipso vel per semetipsum:& quod dicere vult tale est? Iam in superioribus multam quidem sapiêtiæ laudem aliquoties intuli,at præstat vt ipsammet se laudantem audiatis, quæ optimè omnium & se nouit & sua facta: itaq; introducam eam laudes proprias explicantem. Quod additur?& in Domino honorabitur:vt satis est impertinens huic loco, ita nec est in Græcis,quæ etiam hanc sententiam habent bimembrem. Magis conueniet huic loco, si sic intelligatur in domino vel corã Domino honorabitur à seipsa,hoc est, ipsa honorabit seipsam laudes suas recensens,sed in Domino,quia vera laude,& ad Dei honorem & auditorum vtilitatem, non autem vanæ gloriæ cupiditate.Sequêtibus verbis explicatur vbi & apud quos laudatura sit seipsam.In medio, inquit, populi sui,fidelium scilicet,quos peculiariter regendos & instruendos suscepit, ibi gloriabitur de suis præclaris virtutibus & operibus. Et vt explicaret quis sit sapientiæ populus, nec alius putetur esse populus sapientiæ quàm Dei,subdicit: In ecclesiis, hoc est, in cœtibus & congregationibus (Græcè est singulare,in ecclesia) altissimi aperiet os suum. Idê verisimile est significari parte sequenti;& in côspectu virtutis illius gloriabitur. Nomine enim virtutis, & vt est Græcis, δυνάμεως Dei,sæpè significatur exercitus Dei qui sub Deo militat,& per quem hostes suos debellat,sine sint angeli boni,siue sancti,qui adhuc hic bella Domini bellant, vnde dicitur Dominus sabaoth & Dominus virtutum Itaque sensus erit; gloriabitur coram toto exercitu Dei, angelis scilicet & piis hominibus, neque enim pudet eam suipsius. Pulchrè autem Dei populum duplici nomine honorat,vt eum dicat & ecclesiam vel ecclesias altissimi:& eius exercitum, ecclesiã, ob conuêtus ad sacra peragêda quæ pacis sunt: exercitum,ad bella Deo duce gerenda. Coram hoc populo illam peculiariter locuturam dicit,tum quòd huius peculiarê habeat curam,tum quod ille solus percipiendæ sapientiæ capax sit,cùm aliæ gêtes eã execrentur & audire nolint,vnde rectè subiicitur.

3 *Et in medio populi sui exaltabitur, & in plenitudine sancta admirabitur.*

4 *Et in multitudine electorum habebit laudem,& inter benedictos benedicetur,dicens.*

DVos hos versus etsi modo Græca non habeant, verisimile tamen est nostrum interpretem in Græcis legisse.Significât autem meritò sapientiam,suum Deique populum delegisse ad prædicãdum seipsam apud

 illum,

illum, nempe quia ibi auditis eius laudibus, ipsa ab omnibus exaltabitur, & in plenitudine sancta, hoc est, in pleno magnoq; sanctorum cœtu erit omnibus admirationi. Ibi con sequetur laudem, & inter eos qui benedicti sunt à Deo & electi, ipsa quoque benedicetur & laudabitur.

5 *Ego ex ore altißimi prodiui, primogenita ante omnem creaturam.*

AMplam nunc narrationem ornatámq; commemorationē sapiētiæ instituit, in qua & originē suā & opera sua ipsa exponit, significans primùm nullā rerum naturā esse in mundo, in qua creanda efficiendáq; non adfuerit: Deinde ab ea vniuersitate ad peculiarem populū Israel, quasi ad propriam hæreditatē progreditur. Quod ergo dicit; ego ex ore altissimi prodiui, iuxta literalē sēsum significat sapiētiam Dei verbo æditā esse in mundo, cùm Dei verbo omnia creata sunt, in quibus Dei sapientia, (quæ ante creationē veluti latebat in corde Dei) mirè declarata est, & hominibus exhibita. Quæ & primogenitam se dicit ante omnem creaturam, quod ante omnia in Deo substiterit nunquā quidem in eo incipiēs, sed cum eo semper permanens. Iuxta mysticū & altiorē sensum nouo testamento proprium filius Dei se dicit ex ore altissimi prodiisse, quòd ab æterno instar verbi a patre processerit, vnde & verbum à Ioā. i. vocatur, quod in principio erat apud Deum, & per quod facta sunt omnia.

6 *Ego feci ut oriretur in cœlis lumen indeficiens, & sicut nebula obtexi omnem terram.*

MAlè quidam libri habent, carnem, pro, terram, cùm Græcis sit γῆν. Videtur autē significari quod sapiētia cœlū quidē indeficienti lumine ornauerit, quod factum est primo die: terrā verò obtexerit caligine, siue quia scriptum est: Et tenebræ erant super faciē abyssi: siue quia post lumen creatū fecit diei succedere noctē, quę velut caligine omnem terram suo tēpore obtegit. Verum notandum, priorem huius sententiæ partem de creato lumine non esse Græcis, sicut nec posteriorem partē præcedentis sententiæ. Tantùm enim habēt, Ego ex ore altissimi prodij, & sicut nebula cooperui terram. Nec est dictio, nebula ablatiui casus, sed nominatiuus, vt sit sensus, instar nebulæ obtexi omnē terram, & quēadmodum nebula totam terram aliquam cooperit, ita & ego obtexi omnem terram. Quo significat sapiētia, se sua gloria & immensitate sua vniuersam terram repleuisse & occupasse, quemadmodum nebula totam terram lōgè lateque occupat & tegit. Vnde & in cōsecratione templi Salomonis, cùm Dominus suæ gloriæ præsentiam ostendere vellet, in nebula apparuit: & cùm apud Isaiam Seraphim acclamassent, Plena est omnis terra gloria eius, domus impleta est fumo.

7 *Ego in altißimis habitaui, & thronus meus in columna nubis.*

NE, quoniam se dixit terram obtexisse, videri posset ad terras tantum relegata, subijcit se etiam in cœlestibus habitationem & sedem obtinuisse, insinuans sibi competere quod de se Deus dicit in Prophetis: Cœlum & terram ego impleo. & Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorū. Porrò in cœlestibus peculiariter se semper habitasse dicit, quòd locus altior competat excellis & rerum moderatoribus, quodque in cœlis peculiariter Dei sapientia declaretur & gloria, è quibus terrena hæc omnia & inferiora moderatur. Peculiariter verò in nubibus sæpe Deus residere dicitur, quòd inuisibilis & longè ab intellectu humano semotus, ex nubibus mirabilia destignet, tonitrua, ventos, fulgura & pluuias, iuxta illud: Qui ponis nubem ascensum tuum. Vnde & hic sapientia thronum suum testatur esse in columna nubis, alludens in nomine columnæ ad columnam illam nubis, qua in deserto Israëlitæ deducebantur per diem & per noctem, & in qua Deus Moysi loquebatur, iuxta illud Psalmi: In columna nubis loquebatur ad eos. Significat ergo sapientia, sic se in nubibus semper sedem habuisse, vt ex illis, velut ex columna nubis, quæ erat populo Dei in deserto, multa bona & miranda mortalibus prouenirent.

8 *Gyrum cœli circuiui sola, & profundum abyßi penetraui, & in fluctibus maris ambulaui, & in omni terra steti.*

HIs nihil aliud significat sapientia, quàm se semper ab initio & superiora & inferiora omnia sua immensitate comprehendisse, perspectaque ac cognita habuisse, nihilque esse quantumuis altum, quantumuis profundum, quantumuis latum & amplum, ad quod ipsa non pertigerit sua infinitate & & cognitione. Allegoria enim est in circumire, penetrare, ambulare, & stare, quæ humano more sapientiæ tribuuntur: ad significandum eam ad omnia peruenisse, & complexam esse omnia.

9 *Et in omni populo & in omni gente primatum habui & omnium excellentium & humilium corda virtute calcaui.*

NOn tantum, inquit, mea immensitas ad inanimata omnia pertigit, sed etiam ab initio semper dominata sum in omni populo & gente, regens omnes: meáque virtute calcaui, mihique subieci omnium & excellentium hominum & abiectorum corda, ita vt nemo se meæ potestati eximere posset, nemo conatu aliquo impedire quod disposui valeret. Hæc autem omnia quæ de sua origine, gloria & immensitate prædicat sapientia, eò spectant, vt magis intelligatur magnitudo beneficij à se populo Israelitico (quem in suam peculiarem habitationem sibi posteà delegit) præstiti, & clarè omnes non ex inopia id factum agnoscat, sed ex singulari Dei beneficio, vt in sequentibus declarat.

10 *Et in his omnibus requiem quæsiui, & in hereditate Domini morabor.*

PRo, in his omnibus, Græcè est, μετὰ τῶν πάντων, hoc est, cum his omnibus, quasi dicat

dicat: Cùm hæc omnia haberē, tamen quasi his non contenta, quæsiui mihi aliquem locum & gentem in qua peculiariter quiescerem, meque oblectarem. In secundo membro pro, Domini, Græcis est, τινὸς, quod est, alicuius vel cuius, vt sensus esse possit: Et quæsiui in cuius hæreditate morater, vel in alicuius hæreditate morarer. quasi dicat: Cùm varij essent in orbe dii, & singuli suum haberent populum & hæreditatem, quæsiui cuius populus & hæreditas mihi in mansionem peculiarem daretur. Quidam nostri libri pro, Domini, habent eius, & videri potest interpretem vertisse, cuius, quod deinde mutatum sit in, eius, & quia relatiuum hoc non habuit antecedens, mutatum est in Domini. Vtut est, cùm durior sit coniunctio temporum, quæsiui & morabor, cōmutatione modi leniendа est locutio hoc modo: Quæsiui mihi requiem, & quæsiui vt in hæreditate Domini morarer. Sic enim rectè subiūgitur.

11 *Tunc præcepit & dixit mihi creator omnium, & qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo.*

CVm, inquit, tam anxiè mihi alicubi quietem dari peterem. Deus omnium creator mihi tandem certum locum, certamque mansionem attribuit, in gente scilicet Israelitica. Nam pro, requieuit in tabernaculo meo, Græcè est, κατέπαυσε τὴν σκηνήν μου, hoc est, quiescere fecit, fixit vel locauit tabernaculum meum, constituendo scilicet mihi certum locum habitationis meæ. Proinde si velimus vt nostra lectio ad originalem sensum, qui proposito conuenit, accedat, commoda aliqua interpretatione accipienda est, vt nen trum, requieuit, actiuè accipiatur pro requiescere fecit, & sit sensus: requieuit me, hoc est, quiescere me fecit in tabernaculo meo, quod scilicet mihi quæsiui & optaui. Requiescere enim & quiescere etiam apud probatos authores nonnunquam actiuè ponuntur, vt respōdeant verbo Græco παύω, vt cum Virgilius dicit in Pharmaceutria: Et mutata suos requierunt flumina cursus. Et Plautus in Mostel. Quiesce tumultum hunc qui est ante ostium. Si hæc interpretatio nostræ lectionis non placet, sic accipi poterit quod dicitur, requieuit in tabernaculo meo; vt sit sensus: requieuit in me, quam sibi velut in tabernaculum suum delegit, volens per me habitare in populo suo. Id etsi durè sonare videtur, si de sapientia diuina in genere accipiatur, cùm hæc sit ipsemet Deus, nec à Dei essentia discreta sit: tamen bene conuenit figuratæ locutioni, secūdùm quam introducitur hic sapientia tanquam persona aliqua apud Deum, & cum Deo subsistens. Proinde bene quadrat in filium Dei, qui per appropriationem est sapientia patris, in quo tanquam in tabernaculo suo Deus pater rectè dicitur quiescere, sicut de eo in Psalmis di- Psal. 18.
ctum est: In sole posuit tabernaculum suum. Porro quomodo sapientia dicat Deum se creasse, supra cap. 1. & in Prouer. cap. 8. satis dictum est, nempe quod in Deo subsisterit, & Deus in seipso conceperit rationes, secun dùm quas mundum erat fabricaturus, vt de Deo humano more pro captu nostræ intelligentiæ loquamur. Et verò qui appropriatè dicitur sapientia patris, rectè intelligitur tribui creatio ratione generationis æternæ, secundum quam verè suam essentiam à patre accepit, vt creatio cum filio Dei tribuitur, pro generatione accipiatur. Potest & creatio Pro. 8.
filio Dei tribui ratione assumptæ humanæ naturæ, ratione cuius etiam ei bene cōmpe- Sapi. 1.
tit quod dicitur: requieuit in tabernaculo meo; quia in Christo homine inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. At hic Colos. 2
sensus non est proprius huic loco, vt satis patet ex sequentibus.

12 *Et dixit mihi: In Iacob inhabita, & in Israel hæreditare, & in electis meis mitte radices.*

PEr hoc quod dicit Deum sibi præcepisse & dixisse, nihil aliud significatur quàm Dei voluntate factum esse, vt sapientia, quæ omnia obtinebat, peculiariter apud populū Israeliticum resideret, qui, aliis populis ad idololatriam declinantibus; vnicè in cultu veri Dei retentus est, qui & legem a Deo accepit, & cæremonias Deum colendi, & per succedentes sibi semper doctores & prophetas de Deo semper edoctus est, in quo item populo Dei sapientia, mira semper designauit, peculiariter eius curam gerens quomodo suę hæreditatis homo peculiarem curam habet, ob quæ omnia, rectè dicitur sapientia habitasse in Iacob, hoc est, progenie Iacob, & in Israele suam accepisse hæreditatem, & in electis à Deo firmiter radicatam esse.

13 *Ab initio ante secula creata sum, & vsque ad futurum seculum non desinam, & in habitatione sancta coram ipso ministraui.*

LEgunt multi; Ab initio & ante secula: sed coniunctionem, &, sicut nō habent Græca, ita nec quædam scripta Latina. Pro, vsque ad futurum sæculum; Græcè est ἕως αἰῶνος hoc est, vsque ad sæcula, hoc est, vsque in æternum. Repetit de sua ante tempora omnia æternitate, vt ne putaretur cum primum cœpisse, cùm Israeliticum populum sibi in suā hæreditatem delegit, & seipsam per legis dationem ostendere cœpit. Pro, in habitatione sancta, est ἐν σκηνῇ ἁγίᾳ, in tabernaculo sancto. Loquitur enim de tabernaculo Dei à Moyse erecto, in quo Deus peculiariter suam præsentiam exhibebat, & in quo ab Israelitico populo colebatur, ratione cuius cultus Deo exhibiti, se dicit sapientia coram Deo in tabernaculo eius ministrasse, quia scilicet eius iussu & ordinatione populus ille cultū eum Deo deferebat. Est enim pro, ministraui, ἐλειτούργησα, quod verbum significat propriè publica munera & ministeria obire, qualia sunt sacrificare, & magistratum gerere, vnde & pro sacrificare sæpe ponitur, & λειτουργία pro sacrificio.

14 *Et sic in Sion firmata sum, & in ciuitate sanctificata similiter requieui, & in Ierusalē potestas mea.*

EXponit quomodo in ipso populo Israelitico, quem totum sibi accepit in suam habitationem

birationem & hæreditatem, peculiariter adhuc quendam locum accepit, per tabernaculum à Moyse erectum. Sic, inquit, hoc est, per tabernaculum & arcam Dei, cui tandem Dauidis tempore locus fixus deputatus est in monte Sion & ciuitate Ierusalem, cùm prius per varia loca vagaretur, etiam ego firmata sum in Sion, quia is locus vnicè electus est, in quo Deo deinceps seruiretur, & lex Dei doceretur, à quo monte ciuitas Ierusalem cœpit vocari, ciuitas sancta, & sanctificata, per arcam scilicet & cultum Dei. In qua se sapientia non tantùm similiter sicut prius in toto populo quietem obtinuisse dicit, propter stabilem arcæ in eo loco mansionem, sed etiam potestatem, propter regiam sedẽ quæ ibi à Dauide est constituta.

15 *Et radicaui in populo honorificato, & in partes Dei mei hæreditas illius, & in plenitudine sanctorum detentio mea.*

QVod dixit de loco quẽ sibi peculiarem delegit, id nunc de populo dicit, nempe quod populum illum quẽ Dei singulari honore affecerat, educẽdo eum in mirabilibus signis ex Ægypto, sic sibi assumpsit, vt in eo firmiter persisteret, per legis doctrinam, & cultũ in tabernaculo quod fuerat in medio eius exhibitũ. Porro secunda pars Græcè sic habet; *ἐν μερίδι κυρίου κληρονομίας αὐτοῦ*, In parte Domini hæreditatis illius. Quem enim prius vocauit populum honorificatum, nũc vocat partẽ Domini, & partẽ hæreditatis illius, hoc est portionem eius hęreditariam, iuxta illud: Deute. 33. Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hæreditatis eius. Et certè verisimile est interpretem vertisse non pluraliter, in partes, sed parte, nec per nominatiuũ, hæreditatas, sed hæreditatis vel hereditate. Atq; ita legisse Rabanũ apparet, dũ sic scribit: In populo honorificato; dicit in populo Christiano, qui nominis eius insigni præconio meruit honorari, qui pars eius & hęreditas dicitur, &c. Non explicat quę sint partes Dei, sed quæ sit pars, & itẽ significat esse partẽ & hæreditatẽ. Proinde si nostra lectio est retinẽda cũ multos torqueat, sic est accipiẽda; Radicaui, hoc est, radices misi, & firmiter hęsi in populo honorificato, hoc est, in eas partes quas Deus possidet, quæ sunt hæreditas illius, vt subaudiatur, quę sunt, & pluraliter accipiatur dictũ, in partes, propter varias tribus populi Israelitici. In sequẽti parte, quę Gręcis nõ est per plenitudinẽ sanctorũ, intelligere cõuenit totũ populũ fideliũ & colẽtium Deum. Quærunt hic etiam nostri, quomodo sapientia dicat, in partes Dei mei, cùm quæ hic loquitur sit ipsamet Deus. At huic quæstioni locus non est in originalibus, quæ tãtum habẽt domini, nec habẽt pronomen, mei. Et tamen etiã rectè sapiẽtia in genere accepta vt hic introducitur loquens tanquam persona aliqua apud Deum cõsistens, rectè dicit, Dei mei, ratione originis quã in Deo habet, & ratione participationis in hominibus, quæ à Deo in ipsis profluit. Sapiẽtia verò appropriata, quæ Dei filius est, rectè patrẽ dicit Deum suum, non tantùm ratione assumptæ humanæ naturæ, sed etiã ratione diuinitatis, quam à patre per generationem habet. Et quidem quæ hactenus dicta sunt de electo Dei populo & ciuitate sancta, quamuis ad literam pertineant ad Israeliticum populum & ciuitatem Ierusalem, altiori tamen & mystico sensu etiã sunt intelligenda de populo Christiano & ciuitate cœlestis Ierusalem, quæ est ecclesia. Hic enim longè verius sapiẽtia Dei & filius Dei, iussu & voluntate Dei suam accepit firmam habitationem, non relinquendam, vnquam vsque ad consummationem sæculi.

16 *Quasi cedrus exaltata sum in libano, & quasi cypressus in monte Sion.*

POstquam narrauit quem locum & populum adepta sit, ostendit quem fructum in eo protulerit, & quam gloriã in eo obtinuerit. Proinde variarũ rerum & maximè arborum & fructuum eius adfert similitudines, significans in genere per tã copiosam, enumerationem quicquid in creaturis illis est excellẽtiæ, gratię & vtilitatis, id in vna sapientia cumulatim inueniri: in particulari verò demonstrãs suam tum magnitudinem, tum pulchritudinem, tum suauitatem, tum vtilitatem, tum dignitatem & gloriam, qua in populo Dei, & Ierosolymis floruit atque excelluit, sicut vnaquæque illarum quas enumerat arborum, suum peculiariter habet locũ in quo visuntur, & præclarissimæ inueniuntur. Dicit ergo se exaltatam, in Ierusalem scilicet & hæreditate Dei, sicut cedrus exaltatur in mõte Libano, & sicut cypressus in mõte Sion. Vbi pro, Sion, Græcis est *ἀερμὼν*, Aermon vel Hermon. Vnde nomẽ, Sion, hic non significat illum mõtem ciuitatis Ierusalem, de quo mox dictum est: Et sic in Sion firmata sum; sed montem Hermon qui erat vltra Iordanem, qui etiam habuit nomen Sion, vt patet Deute. 4. sed aliis literis scribitur apud Hebræos cùm montem Hermon significat, & cùm montem Ierusalem. Nam præter alia Sion mons Ierusalem scribitur in principio per tsade: mons verò Hermon per Schin. His ergo arboribus, quæ in maximam crescunt altitudinem, adeo vt in Cypro cedrum crescere Plinius scripserit centum triginta pedum longitudine, sese comparat sapientia, significare volens suam sublimitatem, quam in populo Dei obtinuit: quanquã sint & aliæ harum arborum conditiones, ob quas eis rectè comparatur sapientia. Sunt enim & firmissimæ atque maximè diuturnæ, & optimi odoris.

17 *Quasi palma exaltata sum in Cades, & quasi plantatio rosæ in Iericho.*

COniunxit superiori sententia duos montes vltra Iordanem sibi vicinos, hic coniungit duo loca citra Iordanem sibi vicina. Pro Cades, enim Græca habẽt *γαδδί*, vel Engaddi, qui est locus iuxta mare mortuum, nõ longè à Iericho, in quo latuit Dauid, vt est 1. Reg. 24. & de quo fit mentio in Canticis, vnde potius legendũ esset, Gades. Non enim

Cades hic est nomen solitudinis, quæ Nume. 13. dicitur desertum Pharan,& Num. 33. desertum Sin, sed locus fertilior & iucundior, iuxta Iericho. In quo apparet arborem palmam illo tempore creuisse nobilissimam, quæ illis regionibus adeo fuit frequens & nobilis, vt toti regioni nomen dedisse putetur. Nã Phœnicia dicta est à palma, quæ Græcis φοῖνιξ dicitur. Sic & in Iericho apparet tūc fuisse rosarum plantationem, quæ & in maiorem quàm aliis locis excreuerit altitudinem, & rosas protulerit gratiores. His ergo arboribus se etiam ob earum celebritatem, quas in illis obtinent, comparat, significans suam celebritatem quam consecuta sit in populo Dei, simúlque indicans sibi competere quicquid vel in palma, vel in plantis rosæ, siue ob altitudinem, siue ob pulchritudinem oculis placet, aut alia quauis ratione homini gratum est. Nam palma præter insignem altitudioem, etiam gratum & dulcissimum profert fructum, quem dactylum dicimus.

18 *Quasi oliua speciosa in campis, & quasi platanus exaltata sum iuxta aquam in plateis.*

ET hic notatur arborum pulchritudo ob singulares earum conditiones. Nam & oliua delectat suo fructu, & platanus suorum foliorum latitudine & ramorum expansione, à qua & nomen accepit. Platos enim Græcè, Latinè latũ dicitur. Vnde hæc arbor magnam vmbram de se diffundit, ob quam vnicè expetitur teste Plinio libr. 12. c. 1. Quis nó iure, inquit miretur arborem vmbræ gratia tantùm, ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Ionium in Diomedis insulam, eiusdem tumuli gratia primũ iouecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiæ, & iam ad Morinos vsque prouecta, ad tributarium etiam pertinẽs solum, vt gentes vectigal & pro vmbra pendãt. Hæc ille. De hac arbore hic dicitur, quòd sit iuxta aquam, quòd scilicet multùm humoris requirat. Additum etiã est ab interprete, in plateis, hoc est, latis viis, vt correspondeat illi quòd præcedit, in campis. Vt enim conuenit oleas esse in campis, ita platanum in latis viis, vt sit viatoribus sua vmbra refrigerium. Significat ergo sapientia se & dulcedinẽ adferre instar oliuæ, & refrigeriũ instar platani.

19 *Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans odorem dedi, & quasi myrrha electa dedi suauitatem odoris.*

PRo, balsamum, æditio Complutensis habet πάλαθος, quæ dictio putatur significare massam ficorum & caricarum, quanquam hæc magis dicatur Græcis παλάθη. Germanicum exemplar habet ἀσπάλαθος, atq; sic potius legẽdum esse vel ex eo satis patet, quòd hic enumerentur aromatica, inter quæ est ἀσπάλαθος, non autem πάλαθος vel παλάθη. Et Rabanus legit aspalathum, quæ lectio etiam in scriptis quibusdam reperitur, & in Glosa ordinaria, quamuis ibi corruptè fere legatur aspalthum: quæ dictio cũ non intelligeretur à scriptoribus, mutata est in aliam sono similem & notiorem, balsamum, quomodo inter pretem nõ vertisse vel inde satis patet, quòd mox de balsamo subiungat. Vera ergo lectio est, aspalathos vel aspalathum. Quid autem ea dictio significat adfert etiam Rabanus ex Plinio, qui libro. 12. c. 24 sic scribit: In eodem tractu aspalathos nascitur, spina cãdida, magnitudine arboris modicæ, flore rosæ, radix eius vnguentis expetitur. Tradunt in quocunque frutice curuetur arcus cœlestis, eandem quæ sit aspalatho suauitatẽ odoris existere, sed in aspalatho inenarrabilem quandam, &c. Quidam existimant esse arborem, quam officinę vocant lignum Rhodium. Itaque postquam se sapientia comparat arboribus nobilioribus, quæ ob magnitudiñẽ sunt oculis gratæ & præclaræ, hac iam sententia se confert arbusculis odore præstantibus, & olfactui gratissimis. Sicut enim aspalathos vel aspalathum arbusculæ species est, ita & cinnamomũ & myrrha, non tantũ fructuum nomina sunt, sed & arbuscularũ & fruticum. De cinnamomo enim scribit Plinius lib. 12. ca. 19. nasci apud Æthiopes, esseq; fruticem duorum cubitorum altitudine, quatuor digitorum crassitudine, statim à terra sex digitis surculosum, arido similẽ. Et de Myrrha idem eodem lib. cap. 15, scribit: arborem esse quæ in Arabia nascitur altitudinis quinque cubitorum non sine spina, caudice duro & intorto, crassiore quàm thuris. Huius cortice inciso defluit lachryma, quæ & ipsa myrrha vocatur & stacte. Eius præcipua virtus est vt mortuorum corpora incorrupta seruet. His ergo tribus arbusculis aromatizantibus, hoc est, aromata & species odoriferas de se præbentibus, & suauem odorem exhibentibus, se cõparat rectè sapientia significans se suam dulcedinem suis adferre, & quicquid in istis est vel voluptatis vel vtilitatis corporaliter, id ipsum etiam spiritualiter suis præstare.

20 *Et quasi storax, et galbanum, & vngula, & gutta, & quasi libanus non incisus uaporaui habitationem meam, & quasi balsamũ non mixtum odor meus.*

POst arbores odoriferas, comparat se in hac sententia sapientia præclarioribus resinis arborum & fruticum. Est enim storax, resina arboris, quæ Græcè dicitur styrax, & io Arabia crescẽs, cotoneæ malo similis est, fructu maiore quàm auellana, specie candidi pruni: ex qua manat liquor eiusdem nominis coloris flaui, resinosi, albicãtibus fragmentis, odoris perseuerantis, quem hodie officinæ vocãt storacem. Rabanus hic legit, styrax, Gręcis autem hic noo est huius mentio. De styrace vide Plinium libr. 12. cap. 17. Galbanus vel galbanum, succus est siue lachryma fruticis, quæ ferula dicitur, nascentis io Syria, de qua sic Plinius li. 12. c. 25. Dat & Galbanum Syria in eodem Amano monte è ferula quam eiusdẽ oominis resinę modo stagonitim appellãt, &c. Per vngulam hic oportet intelligere eam aromatis speciẽ quę Exod. 30. dicitur onyx, & inter quatuor aromatum species, quæ ad thymiama cóficiendum

dum decretæ sunt, cẽsetur. Nam ὄνυξ. Græcè, quod nomen hic ponitur, Latinè vnguem significat, & inter cætera significat aroma quoddam & resinã, sic dictam quòd vnguis humani colorem referat. Per guttam intelligenda est hoc loco, sicut & Psal. 44. cùm dicitur: Myrrha & gutta & casia, &c. resina, quę ex frutice myrrha desudatur, quæ Græcis στακτὴ dicitur, à distillando, quia Græcis στάζειν, distillare est. Hoc enim loco, sicut & Psal. prędicto, pro gutta est στακτὴ, quod nomen seruatum est Exodi 30. Pro; quasi libanus nõ incisus; Græcis est, ὡς λιβάνου ἀτμίς, hoc est, vt thuris vapor. Significat enim libanus non tantùm montem, sed etiam arborem thuriferam & thus. Itaque notandum diligenter, in originalibus Græcis hic tantùm recenseri quatuor species aromaticas, idq́ue eas ex quibus Exodi 30. præcipitur confici thymiama Domino offerendum. Nec est; vaporaui habitationem meam; sed tantùm est, quasi thuris vapor ἐν σκηνῇ, in tabernaculo, vt significetur sapientiam se conferre quatuor illis speciebus quæ in tabernaculo, Dei offerebãtur in thymiamate ex illis cõfecto. Noster interpres declarat se legisse, ὡς λίβανος ἄτομος non ἀτμίς. Itaq; per libanum hic oportet accipere ipsam arborẽ thuriferam, quæ peculiaris est Arabię: aut potius ipsum thus, quod ex eadẽ arbore profluit & colligitur, diis peculiariter etiam apud gẽtes dicatum. Verum quomodo intelligẽdum sit quod dicitur; libanus nõ incisus; non video, cùm thus colligatur incisis arboribus, nisi fortè aliquando vltrò desudet ex arbore, idq́; melius sit, eo quod ex incisione colligitur, sicut de myrrha scribit Plinius, quòd sudet sponte priusquam incidantur, eàmque resinam stacten dictam; cui nulla præfertur. At hæc meditãti & diligentius perquirenti occurrit certius aliquid ex Plinio, quod de libano non inciso dicendum est. Is enim lib. 12. ca. 14. inter cætera quæ de thure scribit, sic habet: Præcipua gratia est mammoso thuri, cùm hærente lacbryma priore, alia cõsecuta miscuit se. Singula hæc manum implere solita inuenio, cùm minore diripiẽdi auiditate lentius nasci liceret. Græci stagoniam & atomum tali modo appellãt, minorem autem orobiam, micas concussu elisas mannã vocamus, &c. Hoc ergo hic dicitur, libanus non incisus, quod Plinius dicit vocari thus atomum, cùm, vt diximus, interpres noster pro, nõ incisus, hic legerit ἄτομος. Cùm dicitur; vaporaui habitationẽ meã; verbũ, vaporaui, actiuè positum est pro suffire & suffumigare, quẽadmodũ dixit Virgilius 11. Æneidos: Succedunt matres, & templũ thure vaporant. Significat ergo Sapientia se velut optimi odoris vaporem de seipsa sparsisse in populo quẽ sibi in suam delegerat habitationem, dum eum gratissima & suauissima doctrina imbuit, quæ mentes hominum non minus recreat & delectat, quàm aromata illa odoratũ corporalem. Addit interpres de balsamo non mixto, intelligens succum balsami nõ vitiatum aut adulteratum aliqua mixtione. Nam balsamum quoq; & arborem significat & succum qui est ea colligitur. De hac arbore, eiúsq; succo multa Plinius li. 12. cap. 25. scribens omnibus odoribus præferri ait balsamùm vni terræ Iudeæ concessum, quondam in duobus tantùm hortis, vtroque regio, altero iugerum viginti non amplius, altero pauciorũ, &c. Inciditur arbuscula vitro, lapide, osseísve cultellis, & succum emittit eximlæ suauitatis, qui opobalsamum dicitur. Nam. Græcis ὀπὸς succus est. Cùm autem mixtionibus variis adulteretur, summa non mixti probatio est, vt lac coaguler, & in veste maculas non faciat.

21 *Ego quasi terebinthus expandi ramos meos, & rami mei honoris & gratiæ.*

22 *Ego quasi vitis fructificaui suauitatem odoris, & flores mei fructus honoris & honestatis.*

DD magis amplificandum suã excellentiam, adhuc duabus se confert arboribus, ramis, odore & fructu præstantibus, terebintho scilicet & viti. De terebintho scribit Plinius lib. 13. c. 6. esse arborem circa Idã, Macedoniámque, breuem & fruticosam, in Damasco Syriæ magnam & copiosam, oleæ flore, sed puniceo. Cuius baccæ primũ sunt herbaceę, mox rubrę: & cũ maturuerint nigrantes, magnitudine fabæ. Fundit etiam resinam odoratissimam hæc arbor, vt testatur idem lib. 14. c. 20. Instar ergo terebinthi dicit se sapiẽtia expãdere ramos suos, quòd suam vim & efficaciam ad multos diffundat cum summa & gratia & vtilitate. Ramos suos dicit esse honoris & gratiæ, subaudi ramos, vt exprimunt Græca, quia honorem adferunt simul & gratiam. Ita & instar vitis dicit se proferre & germinare suauem odorem, quia se gratam & delectabilem suis exhibet, suámq; famam ac nomen latè spargit. Flores suos dicit esse fructus honoris & honestatis, quia proferunt tales fructus, honorem scilicet vel gloriam, & diuitias. Nam hic rursum nomen honestatis pro diuitiis ponitur, cùm Græcis sit πλοῦτος. Itaque in duobus se imitari dicit vitem, & in odoris suauitate, quæ est in flore vitis: & in fructus præstantia, qui florẽ sequitur. Ita enim & sapientia suis amatoribus voluptatem adfert, tanquam gratum florem, & simul gloriam & opes, tanquam veros & solidos fructus. Hic ergo dicens; rami mei honoris & gratiæ; item, flores mei fructus honoris & honestatis; ipsamet explicat similitudines quas hactenus attulit multas, quod & clarius facit subiungens:

23 *Ego mater pulchræ dilectionis, & timoris & agnitionis & sanctæ spei.*

BEne pulchræ vel bonæ dilectionis (vtrũque enim significat Græca dictio καλῆς) dixit, quia est & turpis & mala dilectio. Quatuor doctrinæ suæ fructus cõmemorat, optimo ordine se consequentes, nẽpe vt qui fuerint ab ea instituti, Deum & quæ Dei sunt diligant, diligentes colant & reuereantur, tum & perfectam cognitionem ac sapientiam habeãt, quã adfert Dei timor, ac postremum & per hæc firmam in Deum spem collent.

Spes

Spes enim confirmatur ex testimonio bonæ conscientiæ & perfectiore Dei cognitione, iuxta illud Psalm. 9. Sperent in te qui nouerunt nomen tuum.

24 *In me gratia omnis uitæ & ueritatis, in me omnis spes uitæ & uirtutis.*

EX Græcis percipi non potest an in priori membro legendum sit, viæ an vitæ, nam vtrumque legitur, quia hic versus hodie in Græcis non est. Rabanus & codices etiã plures scripti habent; vtrobique vitæ. Incertum item an dictio, omnis, in priori membro, referẽda sit ad genitiuum, vitæ, an ad nominatiuum, gratia. Rabanus refert ad genitiuum, vitæ, vt significetur Dei gratia nos & præsentem obtinere vitã & futuram. Melius tamen sicut in secundo membro refertur ad nominatiuum, spes, ita & in priori ad nominatiuũ, gratia, vt sit sensus: Per me obtinetur omnis gratia, & quæ in bona vita cõsistit, & quæ in veritatis agnitione sita est. Per me habetur omnis spes & quæ est de vita æterna obtinẽda, & quæ est de virtute habẽda, quæ ad vitã æternã consequendam est necessaria. Vt in priori membro sit sermo de vita gratiæ, ad quam necessaria est veritatis cognitio: in secũdo de vita gloriæ, ad quã perducit virtus.

25 *Transite ad me omnes qui concupiscitis me, & à generationibus meis adimplemini.*

POstquam explicauit qui sint fructus ipsius, rectè subiungit hanc inuitationem ad fructuum illorum participationẽ, ob cuius desiderium excitãdum tota illa narratio & commẽdatio sui fuit introducta. Generationes enim vocat fructus quos ipsa progignit, & quorum suprà se matrem esse dixit. Dicit, adimplemini, significans fructus huius mundi nõ saturare, aut eam saturitatem non esse salutarem, nec expectandam. Item se suos fructus non auarè impartiri, sed licere vnicuique tantùm ex eis accipere, quantùm eorum voto satis esset.

26 *Spiritus enim meus super mel dulcis, & hæreditas mea super mel & fauum. Memoria mea in generatione sæculorum.*

PRo, spiritus, Græcis nunc est τὸ μνημόσυνόν μου memoria vel memoriale. At interpres videtur legisse πνεῦμα, quanquam & de memoria subiungat, ita vt vtrumque legerit. Spiritum sibi sapientia tribuit, sicut supra ei tributa est anima. Significat autem nomine spiritus, suam naturam de se per legis doctrinam, & opera mirabilia spirantem suauem apud homines odorem, quomodo & Sapientiæ 12. dicitur: O quàm bonus & suauis est Domine spiritus tuus; quod non tantùm de spiritu sancto, tertia in diuinitate persona, est accipiendum, cùm etiam spiritui sancto dici possit: Domine suauis est spiritus tuus. Per hæreditatem sapientiæ, intelligitur hic cõmuniter vita æterna, quam suis sectatoribus largitur sapientia. At cum in sequentibus ipsam legem vocet hæreditatem Israëli datam, verisimilius est etiã illam hic vocatam sapientiæ hæreditatẽ, quam & credo illã appellare τὸ μνημόσυνόν, memoriã suã, vel potius memoriale suũ. Dictio enim Græca magis significat memoriale aliquod & pignus quod ad cõseruationem memoriæ relictum sit. Tale autem memoriale, est lex à sapientia Dei fidelibus relicta, idque in perpetuam possessionem. Itaque idem hic dicitur quod in Psalmis: Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. Desiderabilia super aurũ & lapidẽ pretiosum, & dulciora super mel & fauum. Et rectè probatur generationes & fructus sapientiæ appetẽdos, propter dulcedinem spiritus qui percipitur in lege Dei, & eloquiorum eius. Ps. 118. Psal. 18.

27 *Qui edunt me, adhuc esurient: & qui bibunt me, adhuc sitient.*

TAnta est & talis sapiẽtiæ Dei in scripturis & eloquiis sacris relictæ dulcedo, vt eius satietas & fastidium nunquã hominem sapientiæ amantem capiat, imò vt semper magis auidum ipsius efficiat. Quod pulchrè hac sententia significatur, nempe gustata sapientia veluti cibo potúque suauissimo, appetitum non (vt in cibis corporalibus fieri solet) amitti, sed retineri & augeri. Nec obstat his quod suprà dixit sapientia, adimplemini. Item quod Dominus dixit: Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Nam esuries & sitis, de qua dicitur in hac sententia, tantũ excludunt fastidiũ, & includunt vlteriorem appetitionẽ rei habitæ. In sententia verò Domini nomine sitis, inopia significatur & desiderium rerũ alienarum: sicut & suprà cùm dixit sapientia, adimplemini, significatum est fructus sapiẽtiæ inopiam tollere, & desiderium rerum alienarum. Multùm dilucidant hanc sententiam quæ diuus Gregorius scripsit homil. 36. super Euãgelia. Hoc distare, inquit, fratres charissimi inter delitias corporis & cordis solet, quòd corporales delitiæ, cùm non habẽtur, graue in se desideriũ accẽdũt: cùm verò aui dè eduntur, comedentem protinus in fastidium per satietatem vertunt. At contrà spirituales delitiæ, cùm non habentur, in fastidio sunt: cùm verò habentur, in desiderio: tantóque amplius à comedente esuriuntur, quãto & ab esuriente amplius comeduntur. In illis appetitus placet, experientia displicet. In istis appetitus vilis est, & experientia magis placet. In illis appetitus saturitatem, saturitas fastidium generat, in istis autem appetitus saturitatem, saturitas appetitum parit. Augẽt enim spiritales delitiæ desiderium in mente dũ satiant, quia quanto magis earum sapor percipitur, eo amplius cognoscitur quod auidius ametur. Et ideo nõ habitę amari nõ possunt, quia earũ sapor ignoratur, &c.

28 *Qui audit me, non confundetur: & qui operantur in me, non peccabunt.*

ALium fructũ perceptæ sapientiæ explicat hæc sentẽtia, nempe quòd per eam

duplex malum effugiet sapientiæ studiosus, confusionem scilicet & peccatum. Qui, inquit, audit me, hoc est, obedit mihi, nunquam pudore afficietur, quia & hic fiducialiter deget, & ab æterna cōfusione liber erit, nec spe sua frustrabitur. Et qui operantur in me, hoc est, qui sua per me obeunt negotia, non peccabunt in eis, sed sua fœliciter & bene peragent. In priori ergo mēbro *ἀπευχίαν*, hoc est, fœlicitatem promittit: in secundo *εὐεργεσίαν*, hoc est, bonam operationem.

30 *Qui elucidant me, uitam æternam habebunt.*

HÆc pars iam Græcis non est, rectè tamē superioribus subiicitur, vt postquā dictum est quid boni consequentur sapientiæ auditores, diceretur etiam quid consequentur eius doctores. Hi enim sunt qui elucidant sapiētiam, hoc est, qui eam in lucem proferunt, & clariorē aliis faciunt dum eam docent, & suis expositionibus explanāt. His amplius quid promittit quàm auditoribus, quia illis promisit tantùm non cōfundi, istis vitam æternā: Quia, vt dicitur apud Daniel. cap. 12. qui ad iustitiam erudiunt multos, fulgebūt quasi stellæ in perpetuas æternitates. Sed notandū quòd dicat, qui elucidant me; contra eos qui suam gloriam venantur ex doctrina verbi Dei, sese cupientes celebrari, nec tantùm gloriam sapientiæ & veritatis quærentes.

31 *Hæc omnia liber uitæ, & testamentum altissimi, & agnitio ueritatis.*

32 *Legem mandauit Moyses in præceptis iustitiarum & hereditatem domui Iacob & Israel promissiones.*

HÆc cum sequentibus aliquot sentētiis videntur ab ipso authore inserta ad explicationem & confirmationem præcedentium, quāuis possint etiam accipi vt sint adhuc verba sapientiæ loquentis & explicātis sua verba. Habent autē Græca vnam tantùm sententiam hoc modo: Hæc omnia liber testamenti Dei altissimi, lex quam mandauit nobis Moyses, hæreditatem in congregationibus Iacob. Nisi quòd Germanicum exemplar non habet nominatiuum, lex, sed genitiuū, legis, nec habet pronomen, nobis. Sensus ergo est: Hæc omnia prædicta de sapientia, sunt vel continet aut præstat liber legis diuinæ, qui sapientiam Dei quatenus hominibus est necessaria complectitur, cuius doctrina obseruata præstat eam seruātibus bona superius insinuata. Hic liber complectēs totam sacram scripturam, liber est vitæ, quia vitam conferens seruātibus. Est & testamentum altissimi, quia in se cōtinet fœdus & pactum quod cum populo suo Deus pepigit, continens & quid Deus à nobis requirat, & quid ipse nobis promittat. Additur rectè; & agnitio veritatis; quia sapiētia non consistit in libro legis, nisi per eū agnoscatur veritas, verus scilicet Deus, & verus eius cultus, atq; vera bona, ad quę eius cultus hominē perducit. Quis autē sit liber vitæ explicat sequēti sentētia, quæ collatione factâ cum originalibus sic videtur accipiēda: Legem mādauit Moyses consistentem in præceptis iustarum actionum, quæ vel erga Deum, vel erga proximum seruandę sunt. Hanc, inquam, legem mādauit, & hæreditatē domui Iacob & promissiones Israelis, hoc est, sic eam mandauit vt & esset hereditas progeniei Iacob, imperpetuū possidenda ab illa, & cōtineret præter præcepta etiam promissiones Israeli factas.

33 *Posuit Dauid puero suo excitare regem ex ipso fortissimum, & in throno honoris sedentem in sempiternum.*

HIc versus in Græcis exemplaribus nūc non est, & Germanicum quidem exemplar nihil habet eius loco, sed quod sequitur; Qui implet quasi Phison; cōiungitur cū his quæ iam dicta sunt de libro legis Moysi, vt omnes illæ comparationes referantur ad legem Dei. Complutēsis autem æditio, loco huius nostræ sententiæ, duas habet sententias hoc modo: Ne deficiatis roborari in Domino, vt ipse vos confortet: Adhærete illi, Dominus omnipotēs Deus solus est, & non est amplius præter illum Saluator. Quæ longè minus huic proposito videntur conuenire, quàm quod nos legimus, quod omnino est verisimile nostrum interpretem in suo exemplari legisse. Nec enim est probabile, illum de suo tam multa addidisse, quibus nihil tale in suo exemplari correspondisset. Porrò hanc sententiam non pertinere ad Salomonem, qui Dauidi in regno successit, sed ad Messiam, qui, cùm hæc scriberentur, expectabatur nasciturus ex semine Dauid, manifestum est ex illo quòd dicitur; sedentem in throno honoris in sempiternum; quod Salomoni non conuenit, sed illi de quo dictum tunc erat: Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit: vt confirmet illud & corroboret, amodo & vsque in sempiternum. De Messia autem rectè hic subiungitur, siue occasione promissionū quæ in lege Moysis continētur, quia hoc tunc vnicè inter omnes promissiones expectabatur, vt veniret promissus Dauidi Messias: siue potius quia hic futurus erat alter post Moysen legislator, qui suæ doctrinæ sapientia perfecturus erat legem Moysaicam, vt postquam dictum est sapientiam contineri in libro fœderis Domini, subiungatur de duobus legislatoribus: quorum alter tulit legem veterem, alter laturus erat legē nouam, & testamentum nouum per Ieremiam promissum. De hoc ergo dicit, quòd altissimus posuit, hoc est, cōstituit atq; promisit Dauidi puero suo, hoc est, famulo suo, excitare ex ipso regem fortissimū, qui scilicet ab omnibus hostibus & seruitute populum suum liberaret, qui & sederet in throno regio in sempiternum, nullum vnquam habiturus successorē quasi dicat: Ille absoluet nobis sapientiam per legem & prophetas ex parte expressam, sicut dixit Samaritana: Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus, cùm ergo venerit ille, annunciabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solùm tanquam rex, sed & tāquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam

Isaia 9.
Iere. 33.
Ioan. 4.
Deut. 18

phetam suscitabit vobis Deus de géte tua & de fratribus tuis, sicut meipsum audietis, &c.

34 *Qui implet quasi Phison sapientiam, & sicut Tigris in diebus nouorum.*

RElatiuum, qui, hic & in sequentibus sententiis, nostri referunt ad regem illum fortissimũ, de quo in superiori versu, vt quæ sequũtur de Christo sint peculiariter dicta, & ad euangelicam pertineant doctrinam, in quam sanè ea omnia perfectius quadrant, quàm in legem veteré. At hanc non esse genuinam huius loci tractationem, præter alia quæ dici possent, ex eo manifestum, quod pro illo, Qui implet, est participiũ ἐμπιπλῶν, quod non potest commodè referri ad accusatiuum, regem fortissimum, sed ad illud quod est suppositum verbi, posuit, in præcedenti sententia, sicut in æditione Complutensi refertur ad Dominum, de quo ibi præcedit: & in æditione Germanica refertur ad librum legis, de quo ibi præcedit. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ille posuit Dauidi excitare ex ipso regem, qui sapientiã abundè instar fluminum hominibus profundit, sicut per Moysen fecit, facitque, & per Christum suum suo tépore facturus est. Cóparat ergo Deum in sapiétiæ suæ cómunicatione aliquot celebratissimis illi populo & sacris fluminibus, nempe quatuor illis fluminibus quę Genesis 2. dicuntur égredi ex paradiso, & Iordani præcipuo Iudaicæ terræ fluuio, significans per hęc Deum omnis verę sapientiæ esse fontem & authorem. Atque hęc flumina eo disponit ordine, quem habent in mundi constitutione. Primus enim ab oriéte est Phison Indiæ fluuius, idem cum eo quem, teste Hieronymo, Gangem scriptores vocant. Sequitur illum Tigris, post eum Euphrates, ac deinde Iordanis, & postremum Gehon, quem Nilum Æthiopiæ & Ægypti fluuium putant. Quæ quinque flumina non tantùm recenset ob earum celebritatem, sed etiam quòd sacra essent: quatuor quidem illa ob paradisum in qua ortũ suum habere scribuntur, Iordanis autem ob miraculosum Iudaici populi transitum, præter alia miracula quibus celebris est. Dicit ergo Deum implere sapientiam, hoc est, copiosam hominibus profundere sapiétiam; quomodo Phison & Tigris copiosam de se diffundunt aquam. Per dies nouorum significat tempus veris, in quo fructus terræ innouantur, quando verisimile est Tigrim magis inundare solitũ, ad irrigationé terræ, & eius cómoditatem. Itaque ea parte addita, significatur Deum non tantùm copiosè sapiétiam communicare hominibus, sed etiam opportunè & vtiliter. Et notãdum est authoré sicut prius sapientiam cóparauit variis arboribus, ita nunc comparare aquis diuersorũ fluminum, vt sicut illis similitudinibus significatum est in sapiétia inueniri quicquid gratiæ & vtilitatis in nobilioribus arboribus inuenitur: ita & hic significaret eam omnem adferre mundo vtilitatem, quam adferunt illorum fluminum aquæ. Et arboribus enim similis est sapiétia ob fructus quos profert: & aquis, quòd mentes hominũ irriget, fœcundet, atque refrigeret.

35 *Qui adimplet quasi Euphrates sensum, qui multiplicat quasi Iordanis in tempore messis.*

DEus, inquit, instar Euphratis multam aquam profundentis, etiã adimplet sensum, hoc est, intellectum vel prudétiam, (est enim Græcis σύνεσιν) hoc est, copiosam intelligentiam & prudentiã de se diffundit in varios homines, eam copiosè dispertiés. Et hãc intelligentiam multiplicat in hominibus, sicut Iordanis multiplicat aquas suas in tépore messis, iuxta illud Iosue 3. Iordanis ripas alueí sui tempore messis impleuerat.

36 *Qui mittit disciplinam sicut lucem, & assistens quasi Gehon in die vindemiæ.*

BEne inter cóparationes à fluuiis desumptas, inserit etiam similitudinem à luce solis mutuatam, quia & hæc aptissima est ad significandum & copiam sapientiæ quam nó parcè Deus elargitur, sed, vt dicit Iacob. cap. 1. dat omnib[9] affluéter, nec improperat, & eiusdé muneris opportunitaté, vtilitatem atque naturã. Vt enim lux mortalibus summè necessaria est, ita miserrima est vita hominis sapientia destituta, quæ instar lucis est ipsi menti, viam rectam commonstrãs, & discrimina rerum. Dicit ergo Deum mittere, hoc est, emittere disciplinam vel doctrinam & sapientiam, sicut lucem, quia scilicet copiosè eam à se in homines diffundit, sicut sol lumen copiosum longè latéque spargit, & quia cum summa hominum vtilitate id facit, item quia per eam hominum méteş illustrat. Eundem Dominũ dicit sapientiã quam de se mittit, assistere, hoc est, præsenté exhibere, quéadmodum Gehon vel Nilus exhibet præsentem aquam multã tempore vindemiarum. Eo enim tempore fit Nili incrementum in Ægypto cum summa terrę illius vtilitate. Cum enim Maius exhibeat in Ægypto tempus messis, teste Plin. lib. 18. post solstitium æstiuale, eodem teste, incipit Nili incrementum. Commodè autem participium, assistens, ab interprete additum actiuè capitur, quéadmodum sæpe, sisto, pro pręsentem exhibeo ponitur, vt repetatur accusatiuus doctrinam, & respondeat verbo, mittit, & sit sensus: Mittit eam, & quam mittit etiã sistit, & corám exhibet. Et hic quoque tempus appositum, scilicet in die vindemiæ, insinuat non tantùm copiosè, sed etiam opportunè & vtiliter sapientiam hominibus exhiberi, eáque hominum mentes fœcundari, quemadmodum Ægypti solum incremento Nili opportuno tempore præstito.

37 *Qui perficit primus scire ipsam, & infirmior non inuestigabit eam.*

GRæcis est; Non perficit primus scire eam, & sic extremus non inuestigauit eam. Quo significatur sapientiam ita esse incomprehensibilem, vt eius plenam cognitioné nec qui primus eius fuit studiosus, sit

assecutus,

assecutus, nec assecuturus sit qui vltimus ei inuestigandæ vacabit. Noster pro ὁ, non, legit, ὅς, qui. Nec est dissimilis sensus. Significatur enim quòd Dominus Deus primus perficit scire eam, hoc est, perfectam eius habet scientiam, & quicunque eo est infirmior, vt est omnis creatura, nunquam plene eam inuestigabit, ita vt nihil præterea de ea restet inquirendum & cognoscendum. Quod sequens bene comprobat sententia.

38 *A mari enim abundauit cogitatio eius, & consilium eius ab abysso multa.*

LEgendum esse, ab abysso, potius quam, in abysso, cùm vtrumque in scriptis reperiatur, Græca docet, quæ habet ἀπὸ ἀβύσσου. Certè Rabanus habet, ab abysso. Et dicitur Hebraica phrasi, à mari, & ab abysso, pro, plusquam mare, & plusquam abyssus. Vnde sensus est, cogitatio sapientiæ copiosior est & incomprehensibilior quàm sit mare, & consilia eius minus peruestigari possunt, quàm maxima aquarum profunditas, iuxta illud Pauli ad Rom. cap. 11. O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius, &c.

39 *Ego sapientia effudi flumina, ego quasi trames aquæ immensæ de fluuio, ego quasi fluuius Dorix, & sicut aquæductus exiui de paradiso.*

PRo his omnibus Græcis tantum est vna sententia bimembris, sic habens: ἐγὼ ἡ σοφία ὡς διῶρυξ ἀπὸ ποταμοῦ, καὶ ὡς ὑδραγωγὸς ἐξῆλθον εἰς παράδεισον. Ego sapientia velut fossa de fluuio, & veluti aquæductus exiui in paradisum. Non est enim Græcis nomen aliquod fluuij qui Doryx dictus sit, sed est nomen appellatiuum διῶρυξ, quod fossam significat, pro quo semel hic & mox postea vertitur trames. Nam & postea ponitur nomen διῶρυξ. Semel autem ponitur tanquam nomen proprium alicuius fluuij, vnde omnino verisimile est illam partem; ego quasi fluuius Doryx; in nostram lectionem esse insertam ex altera aliqua versione margini prius ascriptam, & postea textui immixtam. Nam pro illo quod illi parti apud Græcos respondet, semel hic versum est; Ego quasi trames aquæ immensæ. Trames enim aquæ, non est aliud quàm fossa è fluuio deducta ad transferendum aquam. Hanc coniecturam certiorem facit, quod, vt notatur in Bibliis Roberti, quidam libri habeant; quasi Doryx à flumine; non autem, quasi fluuius Doryx. Rabanus quidem dicit fluuium Doryx quosdam existimare esse amnem Armeniæ qui Araxis dicitur. At nullo fide digno authore probari potest, vel hunc vel alium aliquem fluuium dictum nomine Doryx. Quod quidam animaduertentes, mutauerunt nomen Doryx in vorax. Nam & sic quidam libri habent, & placeret magis ea lectio, nisi inspectis originalibus magis verisimile esset versum fuisse Doryx ab aliquo, qui hoc nomen in Græcis corruptè legit, aut non satis animaduertit quid significaret. Quod si ea lectio sit retinenda, conuenientius fuerit, vt nomen, Doryx, apud nos appellatiuè accipiatur, pro eo quod Græcis significat διῶρυξ, & sit sensus: Ego sum quasi fluuius, sed talis qui est fossa ex magno aliquo fluuio deducta, vt idem significetur cum eo, ego quasi trames aquæ immensæ. Itaque postquam author huius libri suis verbis exposuit quomodo Deus sapientiam suam copiosè instar fluminum hominibus communicat, rursum introducit sapientiam loquentem de seipsa, ac ostendentem se, quatenus à Deo communicatur hominibus, rectè comparatam esse aquis à magno aliquo fluuio deductis, seq; instar multarum aquarum copiosè rigare hominum mentes. Ego, inquit, sapientia effudi in mundo per legem & sapientum doctrinam, atque internam inspiratione flumina, hoc est, copiosam mundo exhibui doctrinam, quam tamen non ex meipsa accepi, sed sum quasi effossa aliqua via immensæ aquæ, de fluuio aliquo magno deducta, hoc est, sum quasi fluuius fossilis, & sicut aquæductus exiui in mundum ad homines de paradiso cœlesti, vbi fons est omnis sapientiæ & verus locus voluptatis. Significat ergo legis doctrinam, per quam sapientia hominibus est communicata, originem suam habere à Deo; nec tamen quamuis copiosè sit communicata, omnem Dei sapientiam ad nos plenè deriuatam, sed partem tantum, quæ nobis & conueniebat & necessaria fuit. Habent quidem Græca, Exiui in paradisum; & tunc per paradisum intelligitur hortus ille de quo sequitur: Rigabo hortum meum. Conuenientem tamen etiam habet sensum, quod se sapientia dicat exisse de paradiso illo mystico, qui est beatorum locus, vt sit allusio ad paradisum terrestrem, de quo Gen. 2. & significetur quod quemadmodum ex paradisi illius fonte, quatuor flumina diuisa sunt & egressa in mundum: ita & ipsa ortum suum in mundo habuit, ex plenitudine cœlestis sapientiæ, quæ in Deo à beatis plenius hauritur & percipitur.

40 *Dixi: Rigabo hortum meum plantationem, & inebriabo pratus mei fructum.*

LEgendum potius, pratus vel prati, vt habent quidam libri, quàm partus, Græca dictio insinuat πρασιάν, quæ areolam hortorum, & consitionum olerum significat. Ad cuius vocis imitationem verisimile est interpretem vertisse, prati, vel potius pratus. nam delectatur vocibus quartæ inflectionis, quæ hoc libro frequenter occurrunt. Ea dictio cùm offenderet quosdam tanquam obsoleta, mutata est in, partus Ita enim plerique cum se rectè corrigere putant quæ videntur absona, veram lectionem præsumpta scientia deprauant. Per suum hortum plantationum & pratum suum, significat sapientia Dei populum, quem colendum suscepit, & in quo suam voluptatem constituit, qui plantationum hortus est, quia in eo magna est plantarum, hoc est, hominum iustorum & multitudo & varietas, diuersos fructus proferentium: qui vt Dei munere in iustitia sunt plantati, ita assidua egent sapientiæ irrigatione, sine qua aridi efficerentur,

cerentur, nec fructus aliquos dignos proferrent. Indicat ergo sapientia se a magno flumine cœlestis sapientiæ emanasse in hunc mundum, vt ecclesiam electorũ rigaret: nec tantùm rigaret, sed etiam inebriaret, vt copiosum fructum Deo proferre valeret.

41 *Et ecce factus est mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare.*

Significat se suo profluuio & irrigatione nō defecisse & exhaustã esse, sed contrà valde profecisse & auctam esse. Et ecce, inquit, est quod mireris, trames ille aquæ, de quo dixi, factus est mihi abundans, hoc est, copiosus admodum, excrescens scilicet in iustũ flumen, quia Græcis est: factus est mihi *διώρυξ*, hoc est, fossa in flumen. Et fluuius meus etsi in principio fuerit exiguus, tamen mox appropinquauit ad mare, hoc est, similis mari factus est. Quibus verbis significat, ex paruis initiis sacræ doctrinæ, maxima incrementa consecuta esse. Moysi enim libris accesserũt scripta & oracula prophetarum: & cùm sacra doctrina prius tantùm recepta esset in exiguo Iudaico populo, iã tunc cum hæc scriberentur, cœpit dilatari per dispersos Iudæos ad exteras gentes. Sed omnium perfectissimè per expectatum tũc Messiam nunc impletum est, quando Apostolorum prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum, & perfectè impletum est quod dixit Isaias cap. 11. Repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. Ad quam veritatis diuinæ diffusionem etiam respicitur in sequentibus.

42 *Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam vsque in longinquum.*

Bene probat progressum & incremẽtum suæ doctrinæ, alia iam adducta similitudine, cuius supra etiam mentio fuit, lucis scilicet, quę cùm manè subitò erumpit, mox toto orbe spargitur, sed per incrementa, ita vt diluculũ obscurius sequatur clarior lux, quæ crescit vsque ad perfectam diem. Rectè ergo dicit sapientia, doctrinam meam quasi antelucanũ, hoc est, diluculum, (Græcè enim est *ὄρθρον*) illumino omnibus, hoc est, ita eam omnibus claram facio & exhibeo, quomodo matutinum lumen subitò post tenebras sol exhibet, spargens illud successiuè, & augens per vniuersum orbem. Nec desinam illam diuulgare & notam facere vsque in longè dissitas orbis partes. Eo enim tempore sacris Bibliis in linguã Græcam conuersis, cœpit sacra doctrina etiam ab exteris agnosci, quæ deinde per Messiæ doctrinam latissimè & plenissimè disseminanda erat in vniuerso orbe, fugatis idololatriæ tenebris. Quod authorem huius libri agnouisse futurum, satis ex his verbis intelligere licet. Nec mirum, cùm apertè id Prophetæ expresserint, vt est illud Isaiæ cap. 49. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.

43 *Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo sperantes in Domino.*

Hunc versum Græca modò non habẽt, dubitandum tamen non videtur quin eum apud Græcos interpres legerit. Alioquin tam insignem sententiam de suo nequaquam additurus, cui nihil in Græcis responderet. Itaque promittit sapientia se non tãtùm radios suæ lucis per vniuersi orbis latitudinem sparsurã, sed etiam peruenturam ad inferiores partes terræ, hoc est, ad mortuos, quos & dormientes scripturę more vocat ob resurrectionis spẽ. Ad eos se penetraturam, nullo obstaculo impediente, dicit, vt & illos illuminet, & sua luce recreet, sed tales qui in Domino sperãt, & eius gratiã præstolantur. Quod etsi aliquousque per sapientiam præstitum est etiam ante Christi aduẽtum, quia iusti defuncti, per sapiẽtiam fidei præstolantes eius aduẽtum, regnique cœlestis per eum apertionem, ac tandem etiam corporum resurrectionem, huiusmodi spe semper recreati fuerũt, & illuminati: tamen perfectius impletũ est cùm Christus ad inferos descendens suæ præsentiæ luce perfudit iustos mortuos, eorúmque animas ex inferno secum eduxit. Implebitúrq; perfectissimè, cùm in nouissimo die eductis è visceribus terræ defunctorum corporibus, fœlici secum resurrectione consortes efficiet eos qui sperauerũt in ipso, eiúsque aduentũ cõstanti fide præstolati sunt. Itaque insignis est hic locus, pertinens ad ea quæ per expectatum tunc Messiam erant pręstanda, & manifestè satis spem resurrectionis confirmans.

44 *Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam, & relinquam illam quærentibus sapientiam, & non desinam in progenies illorũ vsque in æuum sanctũ.*

Diuersa hic est in Græcis lectio. Nam Complutensis æditio in principio sententiæ habet *ὅτι*, quoniam. Germanicũ exemplar habet *ἔτι*, adhuc, vt noster vertit. Iuxta priorem lectionem hæc sentẽtia adhuc cõtinet verba loquentis sapientiæ. Iuxta posteriorem lectionem, hæc sententia est potius accipiẽda vt sint verba authoris, qui manifestè in sua persona loquitur sequẽti sententia, vt patet ex cap. 33. vbi eandẽ sententiam repetit, & adiungit quædam, ex quibus licet intelligere satis etiam hanc sententiam pertinere ad ipsum authorem, vt post introductam sapientiæ orationem, hic iam nouo rursum capite incipiat præfari ad noua sapientiæ dogmata quæ subiecturus est. Proinde non abs re quidam scripti codices ab hac sentẽtia nouum caput auspicantur, quidam à sentẽtia sequente. Habẽt autem hanc sententiã Græca breuius sic: Adhuc doctrinam vt prophetiam effundam, & relinquam ipsam in generationes sæculorum. Dum dicit se prolaturum doctrinam sicut prophetiam, significat se diuinam doctrinam traditurũ, quæ certa sit & solida, quæq; nõ humano ingenio sit excogitata, sed diuinitus reuelata,

uelata, sicut prophetę spiritu sancto inspirati locuti sunt. Dum se dicit eam relicturũ in generationes sæculorum, significat se eam scripto relicturũ posteris, vt imperpetuum ab eis legi & audiri possit, qui studiosi sunt sapientiæ. Et non desinã, inquit, hoc est, perseuerabo semper, per scriptam à me doctrinam, in progenies illorum qui quærunt sapientiam, vsque in æuum sanctum, hoc est, vsque in sæculum futurum, vbi humana amplius doctrina opus non erit, sed implebitur illud quod per Ieremiam dictum est; Non docebit vltra vir proximum suum. Omnes enim cognoscent me à maiore vsque ad minimum eorum. Iere.31.

45 *Videte quoniam non soli mihi laboraui, sed omnibus exquirentibus ueritatem.*

COgnoscite, inquit, ex hoc tam prolixo scripto, eodémque elaborato, & sententiis sapientum referto, quòd in quęrenda sapientia non mihi soli laboraui, vt faciunt illi quibus satis est multa quæ sapientię sunt inuenisse & agnouisse, nec student ea aliis scribẽdo aut docẽdo communicare, sed laboraui omnibus exquirentibus veritatem, dum quæ ad sapientiã pertinentia assecutus sum, tã studiosè omnibus scripto relinquere non sum grauatus. Istud subiecit tum vt sua diligentia lectorem excitaret ad studiosam horum lectionem, tum vt suo exemplo prouocaret ad lubenter docẽdum alios. Cæterùm quæ superius de sapientia diuina in genere accepta, sunt exposita, facilè etiã fuerit applicare sapientiæ Dei, quæ appropriatè est verbum Dei, non solùm secũdum eius diuinitatem, sed etiam secundùm assumptã eius humanitatem, vt per populum Israeliticum mystico sensu intelligatur populus Christianus, quem in hęreditariã suam possessionem sibi peculiariter sapiẽtia Dei & Christus delegit, in quo & sua dona effundit, & summè delectatur. Sunt etiam in hac sapientiæ oratione, quæ in sacratissimæ virginis festiuitate in ecclesia decantãtur, quasi ad eam pertineant, & de ea dicta sint. Quod neminem offendere debet, nec ob id quisquam existimare debet quòd de matre Domini hæc proprio sensu dicta sint. Non enim ea intentione ecclesia illis festiuitatibus hæc decantat, quasi putet hęc de ea virgine propriè dicta esse, sed quia piè illa ei accõmodari possunt, quòd illi multa huius orationis bene conueniant, vt imprimis sexus fœmininus, sub quo hæc oratio nomine sapientiæ effertur. Deinde quædam huius orationis partes, qualis est illa: Qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo. Postremùm quoniã quæ Dei sapientia & Christus in populo suo præstitit & effecit, per illam quæ Christum peperit, singulariter & eximiè perfecit, cui vt gratiæ plenitudinẽ super omnes alios contulit, & suæ gloriæ consortium: ita mirum non est si quæ Christo propria sunt, quodam modo ei communicentur. Quomodo autem hæc omnia particulariter diuæ virgini accõmodari possunt, discere licet ex Dionysio & aliis, qui hæc diligenter tractauerunt.

Caput XXV.

1 *In tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata coram Deo & hominibus; Concordia fratrum, & amor, proximorum, & uir & mulier sibi bene consentientes.*

GRÆCA pro; placitum est spiritui meo; tantum habent ὡραΐσθην, & pro; quę sunt probata; habent καὶ ἀνέστην ὡραία. Itaque vertunt: In tribus decorata sum, & surrexi decora; vt rursum hic inducatur ipsamet sapientia loquens, quæ se testetur maximè delectari & ornari concordia & amicitia hominum. Interpres noster pro ἀνέστην, videtur legisse ἐστι, vt adiectiuum, ὡραῖα, sit neutrum plurale. Iuxta cuius versionem rectè accipitur hic loqui ipse author, qui ad tradenda moralia documenta iam rursum redeat: quanquam etiam accipi possint hęc dicta in persona sapiẽtiæ, sicut intelligit Rabanus. Imprimis autem comprehẽdit numeris quædam bona & quædam mala, quemadmodum & Salomon fecit quibusdã locis. Quod genus est antiquæ doctrinæ, hanc habens commoditatem, vt quæ sic tradũtur, memoria facilius retineri possint. Primũ ergo tria ponit, quę non sibi tantùm placere dicit, sed etiam probari & Deo & hominibus: quæ tria ad idem pertinent, nempe amicitiam & dilectionem, quæ etsi inter omnes sit seruanda, præcipuè tamen in triplici hominũ coniunctione, videlicet ea quam parit consanguinitas, quam significat cùm dicit; Cõcordia fratrum. Deinde ea quam facit cohabitatio, quam significat cùm dicit: Amor proximorum, hoc est, vicinorum. Et tertiò ea quam efficit coniugium. De qua dicit; Vir & mulier sibi consentientes. Vbi notandum pro consentientes, Græcis efficacius esse συμπεριφερόμενοι: quæ dictio significare videtur coniuges vicissim sibi debere deferre, & mutuos defectus ferendo, & mutuis officiis iuuando. Sonat enim ac si dicas, simul circũferentes, aut simul circumlati. Et videri potest translatio sumpta à conuiuiis & compotationibus, quæ ob familiarẽ & amicam poculi circumlationẽ συμπεριφοραὶ nominantur, vnde & συμπεριφορὰ pro conuictu, ac vitæ cõiunctione accipitur. In triplici ergo hac iam dicta coniunctione adeo requiritur amicitia & concordia, vt si ea absit, maxima mala prouentura sint, & vita hominum futura sit incommodissima: & contrà fœlicissima, si adsit inter sic coniunctos.

2 *Tres species odiuit anima mea, & aggrauor ualde animæ illorum.*

3 *Pauperem superbum, & diuitem mendacem, & senem fatuum & insensatum.*

PRo, aggrauor valde animæ illorum, Græcis est, προσώχθισα σφόδρα τῇ ζωῇ αὐτῶν, hoc est, infensus sum vel infensa sum valde vitæ illorum. Sensus ergo est. valde grauis sum contra animam illorum, vel contra illos,

grauiter illos fero, eisque indignor. Tribus speciebus sibi gratis, opponit tres alias sibi ingratas,tria scilicet hominum genera,quæ pugnant cum natura suæ conditionis,& cōmittunt quod eis omnium minimè conuenit, ideoque minimè tolerari possunt. Quorum primum est, pauper superbus. Non enim, vt diues, habet vnde efferatur, sed suæ conditionis ratione meritò se deprimere deberet. Secundum est, diues mendax. Nam & is non ita causam habet menciendi sicut pauper quem inopia sæpe ad menciendum prouocat,& suis mendaciis propter authoritatem quam habet in republica, magis nocet quàm pauper,cuius verbis non facilè fides habetur. Tertium est senex fatuus & imprudens. Cum enim per ætatem & rerum experiētiam, multam sibi debuisset colligere prudentiam, minus in eo ferenda est imprudentia, quæ in iuuenibus non ita vitio vertitur,vnde Isaiæ 65. dicitur: Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Pro, fatuum,tamen Græcis est μοιχὸν, hoc est, adulterum,vt sit tertium,senex adulter & deficiens prudentia. Minimè enim omnium libido effrenis in senibus ferenda est,quæ iam in illis per ætatem refrigescente calore naturali & libidinis incentiuo, restincta esse deberet.Nam,vt ait Cicero,cùm omni ætati fœda sit libido,tum senectuti multo fœdissima. Interpres noster pro μοιχὸν, legisse se declarat μωρὸν. Mysticè pauper superbus est, qui cùm virtutis & sapientiæ inops est, de virtutibus & scientia gloriatur. Diues mendax, qui cùm in scripturis multum sit versatus,errorū magister efficitur. Senex fatuus, qui cū longo prius tempore probè vixerit, in senectute vanitates carnis & mundi sectatur.

4 *Quæ in iuuentute tua non congregasti, quomodo in senectute tua inuenies?*

Græca nō habēt relatiuū,quæ,nec Rabanus nec multa scripta,sed tantū,In iuuētute tua nō cōgregasti,& est iucūdior sententia,quæ dirigitur reprehensiuè ad fatuos senes,ostenditque vnde fiat vt in senectute inueniantur quidam prudentia deficientes, nempe quia in iuuentute sua non studuerūt sapientiæ,nec eam sibi cùm vires ferrent, cōparare & colligere vndequaque laborauerunt. Quamuis enim sententia vt est generalis,& ad temporalia bona referri possit,quæ si quis in iuuentute non collegerit,vt in plurimum egebit eis in senectute: tamē potissimùm hoc loco dicta videtur, occasione eius quod dixit senem fatuum & insensatum, vt ostenderet vnde proueniat senum imprudētia & fatuitas, sicut & sequentibus ostendit, quantùm prudentia senes decet & ornat.

5 *Quàm speciosum caniciei iudicium, & presbyteris cognoscere consilium.*

Duo dicit speciosa esse & decora canis& presbyteris, hoc est,senibus nempe, & bene posse iudicare, & posse sanū suggerere consilium,quorum vtrumque & prudentiam & authoritatem requirit, quæ senibus maximè propria sunt, quibus experientia & anni prudētiam adferunt,canicies authoritatem. Vites enim sunt iuuenilis ætatis, at prudentia,consilium, sententia, & authoritas, senectutis. Itaque apud Lacedæmones summum concilium γερουσία, conuentus cœtusque senum dicebatur: quemadmodum Romæ senatus est appellatus, quod ex senibus constaret.

6 *Quàm speciosa veteranis sapientia, & gloriosis intellectus & consilium.*

Veteranis,posuit interpres pro antiquis & senibus. Est enim Græcis γέρουσι. Legendum autem esse gloriosis, vt quidam libri habent, & non gloriosus,vt multi libri habent,patet ex Græcis,quæ habent δεδοξασμένοις, honoratis. Coniungit enim hoc loco ætatem grauem cum honore ac dignitate, quia vtrique maximè conuenit sapientia & intelligentia. Et superiori quidem sententia ornare ait senes iudicium & consilium, hîc vero sapientiam,quia hæc ad illa duo est necessaria.

7 *Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.*

Legendum est per nominatiuum, multa peritia, vt habent libri correctiores, & non,in multa peritia, quia Græce est πολυπειρία, hoc est, experientia siue multarum rerū peritia. Duo ergo dicit esse quæ senes instar coronæ ornant & gloria afficiunt,peritia per experientiam acquisita, & huic coniunctus timor Dei,sine quo peritia illa noxia erit, & ad malefaciendum promptior: cum illo verò perfectum senectuti ornamentum accedit.Hac ergo occasione in sequentibus subiicit eximiam timoris Dei commendationē, ostendens illum præferendum omnibus quæ ad beatitudinem hominis pertinere putantur.

8 *Nouem insuspicabilia cordis magnificaui, & decimum dicam in lingua hominibus.*

Pro, insuspicabilia, Græcis est ὑπονοήματα, hoc est, nouem cogitata, Nec est,cordis, sed καρδίᾳ μου,hoc est,in corde meo, vt opponatur ei quod sequitur, in lingua. Interpres noster videtur legisse ἀνυπονοήματα. Potest autem nostra lectio,quo originalibus maximè accedat,sic accipi:Ego quidem apud me magna esse duxi nouem, quæ talia sunt, vt de eis cor meritò suspicari non debeat quin bona sint, & ad fœlicitatem hominis pertinentia: at præter hæc est decimum, quod non tantum apud me magnificaciam, sed etiam lingua hominibus prædicabo, ac multis verbis commendabo. Significat ergo nouem illa talia esse, vt quamuis in se optāda sint & magnificanda, comparatione tamen decimi, non sint magnopere verbis extollēda & prædicāda. Illud decimum omnino videtur esse timor,qui post plurimū ad fœlicitatē pertinētia,super alia hîc eximiè commendatur, At difficile est in sequentibus

tibus inuenire plenum numerum nouenarium ante timorem, cùm tantum videantur octo numerati siue in nostra versione: siue in Græcis, quæ cum nostra versione non per omnia cõsentiunt. Nam pro eo quod nos habemus veluti sexto loco positum; Beatus qui inuenit amicum verum; Græca habent, Beatus qui inuenit φρόνησιν, prudentiam. Proinde & in Græcis tantùm octo deprehenduntur præter timorem. Itaque intelligunt quidam, timorem esse nonum, decimum vero esse dilectionẽ Dei, quæ insinuatur ibi, Timor Dei, initium dilectionis eius. Et æditio Complutensis, vbi nos legimus; Timor Dei super omnia se super posuit: pro, timor, habet ἀγάπησις κυρίου, dilectio autem Domini. Iuxta quam lectionem facilè est hic decem inuenire ab authore commendata. At dissentiunt alia Græca exemplaria, quæ habent? nobiscũ timor Dei. Et omnino verisimile est exẽplar Cõplutẽse hoc loco corruptum ab aliquo fuisse, quo melius decem deprehendi possent, & quia videbatur timori Domini præferendam esse Dei dilectionem. Nam omnino videtur authorem pro decimo & supremo designasse timorem Dei, de quo dicit; Qui tenet illum, cui assimilabitur? Vbi relatiuum, illum, etiam in æditione Complutensi referri debet ad φόβον, timorem, & non ad ἀγάπησις, hoc est dilectio, cùm sit relatiuum masculinum, αὐτὸν, Quo ergo decem expressa hic inueniantur, omnino crediderim & in Latinis & in Græcis deesse vnum, quod ex vtrisque sit restituendum. Nam & Græca nunc non habent de eo qui inuenit amicum verum, cùm tamen omnino verisimile sit illud etiã inter ea quæ ad fœlicitatem pertinent designasse, quandoquidem ad eam illud non parum habet momenti. Et Latina non habẽt distinctè de eo qui inuenit prudentiam: quæ duo si coniungantur in numero, iam habentur decem, quorum summum est timor Dei, qui iuxta morem loquendi scripturę non distinguitur à dilectione Dei, sed eam includit, & secum adfert. Scripturæ enim timorem Dei magnopere commandantes, de timore filiali loquuntur, non seruili. His præmissis, pro explicatione confusionis quæ est in exemplaribus, singula distinctius sunt enarranda.

9 *Homo qui iucundatur in filiis, uiuens & uidens subuersionem inimicorum suorum.*

HIc versus duo ex decem coniungit. Primùm enim beatum & fœlicem dicit eum, cui datum est vt in filiis voluptatem concipiat, hoc est, vt & sobolem habeat, & eam probam atque honestam. Nam vt talem habeat paucis contingit, cùm plerique aut proles non habeant quas desiderant, aut nõ tales quæ voluptatem adferant & gaudium, sed mœrorem & ignominiam. Sic & Dauid dicit: Beatus vir qui impleuit desiderium Psa. 126 suum ex ipsis. Et alio loco inter Dei benedi- Psa. 127 ctiones numerat, quod vxor hominis timentis Deum, sit sicut vitis abundãs, & filij sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ ipsius.

Secundo loco ponit eum, cui, dum adhuc viuit, datur videre subuersionem inimicorũ suorum. Quod vt in piis & iustis habeat locum, oportet intelligere de talibus inimicis qui iniuste pios persequuntur, quorum vindicta & pœna diuinitus inflicta, piis summã voluptatem adfert: tum quod illorum punitio faciat ad Dei gloriam, tum quod per eorum subuersionem pii ab illorum iniqua oppressione liberentur, intelligantque Deum gerere curam suorum. His enim de causis, & horum respectu, etiam Dauid in parte fœlicitatis ponit, videre impiorum perditionẽ. Psal. 36.
Cum perierint, inquit, peccatores, videbis. Et alibi: Et super inimicos meos despexit oculus meus. Vbi pro, despexit, Græcis est, vidit.

10 *Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui lingua sua non est lapsus, & qui non seruiuit indignis se.*

TRes fœlicitatis partes continet hic versus. At cum id contra morem authoris factum sit, vt tria membra hic versus contineat, (nam solet duobus membris sententiam absoluere) &, vt ex suprà dictis patet, vnum ex decem desit & Latinis & Græcis, crediderim authorem iunxisse cum eo qui habitat cum muliere sensata, eum qui inuenit amicum verum, vt plena sententia fuerit Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui inuenit amicum verum. Hæc enim duo rectè coniunguntur. Deinde sequatur noua sententia bimembris, Et qui lingua sua non est, &c. Inter beatos ergo tertio loco ponitur qui habitat cum muliere prudente, quia & singulari raroque Dei dono contingit habere talem vxorem, & ex tali summa percipitur commoditas atque lætitia. Quarto loco ponitur, qui lingua sua non est lapsus, hoc est, qui per linguam non grauiter peccauit, aut in aliquod incommodum non est prolapsus. Cum enim facilis sit lapsus linguæ, & frequenter homo dicendo aliquid, malum sibi accersere soleat, singulare Dei beneficium est, liberum esse ab huiusmodi lapsu. Iacob. 3.
Vnde & Apost. Iacobus dicit. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. Quinto loco ponit eum qui non seruiuit indignis se, hoc est, eum qui non cogitur subesse, & duram seruitutem pati sub hominibus improbis, qui indigni sunt vt eis seruiatur & obediatur. Nam cum satis durum sit per se ipsum seruire, omnino intolerabile est & grauissimum seruire improbis, quibus nunquã satisfit, quique impia sæpe exigunt. Et tamen frequens est hoc malum, vt quis iniquos & ineptos cogatur ferre dominos & superiores, vt mirum non sit beatum hic dici eum qui Dei beneficio, etiamsi ferre cogatur superiores & dominos, tamen probos sortitus est, & tales quibus obedire nõ sit graue, nec indignum liberali & bono viro.

11 *Beatus qui inuenit amicum uerum, & qui enarrat iustitiam auri audienti.*

PRo, amicum verum, vt suprà dictum est, Græcis constanter est φρόνησιν, prudentiam, idque hoc loco posuisse authorem, omnino verisimile est, quod cum sequenti mẽbro

bro optimè congruat. Iuxta nostram lectionem quod minus habemus de prudentia, in sequenti sententia comprehensum intelligere licebit, vt ibi dicetur. Sexto ergo loco beatus dicitur qui inuenit amicum verum, qui scilicet non adsit tantum tempore prospero, sed etiam aduerso, quiq; salutem amici ex animo quęrat, eúmq; cùm opus est defendat & arguat. Et merito talis beatus dicitur, quia vt tales amici rari sunt, ita Dei peculiari munere obtingunt, & multam homini cum voluptate commoditatem adferunt. Vnde suprà dixit: Qui inuenit illum, inuenit thesaurum. &: Qui metuũt Dominum, inuenient illũ. Septimo loco ponit eum qui enarrat iustitiam auri audienti, hoc est, eum qui doctrinæ suæ benignos consequitur & obedientes auditores. Molestũ est enim docenti, si, cùm docet, mentes auréisq; auditorum sentiat esse alienas, ita vt & operam suã atq; laborem sentiat perire, & iustitiam atque veritatem quam docet ac inculcare conatur, aduertat non amari, nec gratam esse auditorio. Et tamen hoc malum admodum frequẽs esse experimur quotidie, vt mirum esse non debeat inter beatos numerari eum cui contingunt auditores attenti, beneuoli & obedientes. Percipit enim ex talibus magnam laborum suorum voluptatem & vtilitatem.

12 *Quàm magnus est qui inuenit sapientiam & scientiam sed non est super timentem Dominum.*

GRæca non habent, scientiã, sed tantùm, sapientiam. Noster tamen videtur adiecisse de sciẽtia, pro eo quod in superiori sententia Græca habent φρόνησιν, prudentiã. Proinde rectè post Rabanũ intelligemus priori parte huius sententiæ duo membra cõtineri, vt numerus denarius perficiatur, & in octaua beatitudinis parte ponatur, qui inuenit sapientiam: in nona, qui inuenit scientiam. Inter sapientiam autem & scientiam hoc interfit, vt sapientia sit circa intelligẽda & speculabilia: scientia sit de agendis, circa quæ versatur prudentia. Nam & D. Pau. 1. Cor. 12. hæc duo tanquam diuersa dona distinguit, cùm dicit: Alij datur sermo sapiẽtiæ, alij sermo scientiæ. Magnus est ergo & excellens, qui assecutus est diuino munere eximiam præ cæteris sapientiam, qua potẽs sit & alios docere quæ de Deo, diuinisque rebus sint sentiẽda, diuinas scripturas explicare, & veritatis hostes redarguere. Magnus item, qui adeptus est præ cæteris scientiam agendorũ, vt & cognoscat quid in singulis negotiis occurrentibus sibi sit agendũ, & alios idem docere valeat, salutare consilium prębendo: sed neuter istorum præcellit eum qui timet Dominum. Vnde pro decimò super omnia prædicando, subiũcit:

13 *Timor Dei super omnia se superposuit. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei: qui tenet illum, cui assimilabitur?*

MVlti libri non habent pronomen, se, sicut nec Græca, vnde Dionysius subintelligit hominem, vt sit sensus: Timor Dei super omnia superposuit hominem. At rectius subintelligitur & additur pronomen, se. Sic enim idem significatur quod in Græcis, quę habent ὑπερβάλλει, hoc est, superat, & excellit. Loquitur autem de timore Dei, sicut & alias ferè. vt includit studiosum affectum placendi Deo. Hic enim etiam sapientiam superat, si sapiẽtia seorsum accipiatur intellecta per se sine timore Dei, quem alioqui includit, cùm alibi dicitur: Initium sapientiæ, timor Domini. Quanquam autem omnia prędicta non contingant ferè nisi timentibus Deum, tamen timorem Dei dicit omnia illa superare, quia singula per se sunt accipienda, & intelligendum quod quamuis ob singula illa homo ex parte dici possit beatus & fœlix, lõgè tamen magis beatus dicendus est nomine timoris diuini si illum habeat, sine quo omnia illa prodesse non valẽt ad perfectam veramque beatitudinem, & cum quo nihil ferè deerit quod ad beatitudinem pertineat Hunc timorem Domini quoniam ex nobis non habemus, sed ex singulari Dei munere, rectè additum est à nostro interprete, quamuis id Græca expressè non habent; Beatus homo, cui donatum est habere timorẽ Dei.

14 *Timor Dei, initium dilectionis eius: fidei autem initium agglutinandum est ei.*

HAc sententia insinuat excellentiam timoris Dei: Porro in secunda parte variant nostri codices, quia quidam habent, agglutinatum: quidam habent per duas dictiones, ad glutinandum, alij agglutinandũ. Neq; ex Græcis satis colligere licet quæ lectio sit præferenda, cùm illa longè secus habeant, hoc modo: πίστις δὲ ἀρχὴ κολλήσεως αὐτῷ, id est, fides, autem principium coniunctionis (vel conglutinationis) eius, scilicet est. Quo significatur fidem in Deum, esse principium coniunctionis qua Deo coniungimur & adhærescimus. Postrema lectio præferenda omnino videtur, & accipienda, vt sit sensus: Initium fidei, hoc est, fides tanquam initium est iungendum timori Dei, scilicet in efficienda dilectione Dei, vt significetur timorem Dei non esse initium dilectionis Dei, nisi etiam concurrat fides tanquàm eius initium. Ad ingenerandam enim & augendam in nobis dilectionem Dei oportet vt concurrant & cooperentur sibi timor & fides. Timor enim efficit vt caueamus offendere Deum, fides vt de eius bonitate benè confidamus, nimirum verbis eius plenè credentes, vnde hæc duò sæpe coniunguntur [illegible] scripturis, vt cùm dicit Psalmista: Benepla- Ps. 146.
[illegible]um est Domino super timentes eum, & in [illegible] sperant super misericordia eius. Porro sic dicitur hic timor Dei esse initium dilectionis eius, sicut dicitur alibi initium esse sapientiæ, intrinsecum scilicet, & sine quo vera Dei dilectio nec acquiritur, nec subsistit nec augetur. Poteſt etiã quod hic dicitur de dilectione Dei, accipi de ea qua Deus timentes se diligit. Hinc enim Deus incipit homines tanquam amicos suos diligere, quòd videat eos se metuere, sibique fidere,

Ioan. 14 iuxta illud: Si quis diligit me, sermonem meum seruabit: & pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.

15 *Omnis plaga, tristitia cordis est: & omnis malitia, nequitia mulieris.*

POst bonorum quorundam inter se comparationē, subijcit & malarū aliquarum rerum inter se comparationem, inter multa mala valde exaggerans vsq; ad finem capitis malitiam mulieris, cuius occasionem ei dedisse potuit, quod dixit superius beatum qui habitat cum muliere sensata. Porro hæc sententia in Græcis iam non est, opportunè tamen addita est ad sequentium explicationem. In qua, vt commodum habeat sensum, dictio, omnis, pro summa & maxima accipienda est, vt significetur summam plagam vel vulnus esse tristitiam cordis, & summam malitiam esse nequitiam mulieris. Tristitia enim cordis & dolor animi, veluti plaga est & vulnus animi, similitudine sumpta a vulneribus corporis: quia sicut hęc lædunt corpus, ita mœror lædit animum, eumq; exedit & cruciat. Hanc ergo summā plagam & maximum vulnus esse dicit, quòd cum illo nullus corporis cruciatus sit cōferendus, & minus sit curabilis. Deinde animo mœrore vulnerato, nec corpus bene affectū esse potest: contra eo gaudente, etiam corpus malè affectum facilius restituetur. Animus enim gaudens ætatem floridam facit, spiritus autem tristis exsiccat ossa. Sic & mulieris malitiā, summam esse malitiam dicit. Nam mulieres cùm Dei timore sunt destitutæ, ferè in malitia viros excedere solent; idq; partim ob id quod cū minus vigeant rationis iudicio, minus per rationis frenū retrahi possūt a malo quod corrupta natura suggerit, partim ob id quod cùm per sexum sint infirmiores, magis per insidias tentent lædere, quæ minus vitari possunt. Sed vt his de causis quæ malæ sunt mulieres, admodum malę sunt: ita contrà quæ siue natura, siue vsu piæ sunt, etiam viros in pietate excellunt, ob sexus fragilitatem, & cordis mollitiem valde flexilem. Hac ergo præmissa sententia rectè subditur.

16 *Omnem plagam & non plagam videbit cordis, & omnem nequitiam & non nequitiam mulieris.*

17 *Et omnem obductum & non obductum odientium, & omnem vindictam & non vindictam inimicorum.*

PErplexus est hic locus, ideóque nostros minè torquet. Perplexitatem ex magna parte attulit verbum, videbit ab interp[...] additum sine supposito, cum nullū v[...] sit Græcis, sed ponuntur accusatiui sine verbo. Omnem plagam & non plagam cordis, & omnem malitiam & non malitiam mulieris. Est autem oratio imperfecta, perficienda subauditione verbi, patiar, aut similis, vt sit sensus: Quamuis plagam patiar modo non plagam cordis: quāuis malitiam, modo non malitiam mulieris. Vult enim significare quamuis plagam tolerabilem esse, excepta plaga & vulnere animi, hoc est, tristitia animi, & sic de similibus sequentibus. Hūc sensum vt etiā habeat nostra lectio, in verbo, videbit, subaudiendum est, quisque, vel homo, & videbit, accipiēdum est pro, æquo animo tolerabit. quomodo communiter dicimus, ille nō potest hanc rem videre, hoc est, non potest æquo animo aspicere nec tolerare. Itaq; sensus erit: Quilibet facile videbit, feret & tolerabit quamuis plagā, sed non plagam cordis, & sic in sequētibus. In quibus notandum est, nomen, obductum, in quarta declinatione positum esse pro obductione. Est enim Græcis rursum dictio ἐπαγωγὴ, qua hic author sæpius vtitur, & noster interpres vertit plerumq; obductioné. Significat autem calamitatem & quoduis malū, mentem hominis tristitia & mœrore obducentem & obnubilantem, vt dictum est in principio capitis secundi. Itaque sensus est: quamuis patiatur homo calamitatem & molestiam, item & vltionem atque vindictam, modo non sit audientium & inimicorum: quia cum hi sine miseratione affligant & vindicent nec modum aliquem ponāt illati mali aut vltionis, intolerabilis est calamitas & vltio quæ ab illis irrogatur, & omnibus modis deprecanda. Inter calamitatem autem vel obductionem odientium, & vindictam inimicorum hoc interest, quòd illa infertur præter meritum; hæc supra meritū. Nam qui oderunt aliquem, etiam nō læsi nocere illi laborant: & qui inimici sunt, parum læsi grauius quàm oportet sese vlcisci student. Hæc ergo sententia continet malarum quarundam rerum & incommodarum comparationem ostenditurque quid in quoq; malorū genere sit extremum, & maximè detestandum. Præcipuè autem hæc omnia videntur dicta esse ad mulierum malitiam exaggerandam, ac significari eam cordis adferre tristitiam, ipsumque cor vulnerare dolore grauissimo, eandem quoque & inuectione odientium & vindicta ultium esse grauiorem, aut cum eis comparandam, tanquam similiter intolerabilem.

18 *Non est caput nequius super caput colubri, & non est ira super iram mulieris.*

NOmen, colubri, in genere positum est pro serpente, cùm Græcè sit ὄφεως. Pro, mulieris, Græca iam habent ἐχθροῦ, inimici, vt ad explicationem superioris sententiæ subiecta sit hæc sententia. Sed consideratis sequentibus, magis videtur istud dictum de mulieris ira. Itaq; per comparationem hæc sententia est accipiēda, vt significetur quod queādmodū inter omniū animantiū capita nullū est nequius, hoc est perniciosius & magis noxium quàm caput serpentis, propter venenum quod in eo gerit, idque occultè, paratum illud effundere per insidias cum opportunum erit, idque non tantum vt lædat, sed etiā occidat hominem: ita omnium pessima est ira mulieris, quia etsi viribus corporis aperto marte nocere nequeat, tamen iram, quam in animo instar veneni latenter gerit, opportunitatem nacta effundit, nec desinit donec eum cui irascitur, perimat.

& per

& perdat. Hæc autem & sequentia non ob id à Sapiente dicuntur, quasi propositum ei sit illum sexum acerba & cōtumeliosa oratione insectari, quem Deus vult honorari, sed improbarum mulierum vitia notare acriter voluit, vt insinuaret cum quanta discretione & iudicio vxor sit diligēda. Et rursum quanta prudentia agendum sit cum mulieribus, ne temerè irritentur. Deinde cauēdum esse, ne illarum amori etiam in coniugio quisquam nimis addictus sit, eásque nimis perdite amet, multo magis extra coniugium.

19 *Commorari leoni & draconi placebit, quàm habitare cum muliere nequam.*

Simile est apud Salomonem in Prouerb. Melius est habitare in terra deserta, quā cum muliere rixosa & iracunda. Hyperbolicè autem hæc sententia dicta videtur, ad significandum quàm intolerabilis sit & noxia malitia mulieris, & quòd cùm leonū & draconum sæuitia arte superari possit, illius malitia ægrè vincatur, aut nullo modo. Item quòd præstet subita morte à feris perimi, quàm lenta morte & diuturna per malitiam improbæ vxoris cruciari.

20 *Malitia mulieris immutat faciem eius, & obcæcat vultum suum tanquam vrsus, & quasi saccum ostendit.*

21 *In medio proximorum eius ingemuit uir eius, & audiens suspirauit modicum.*

Qvidam libri habēt, obcæcauit, quidam per futurum obcæcabit & ostēdet: sed verior lectio est per præsens, obcæcat & ostendit, quia præcedit præsens, immutat, & Græcis est præsens σκοτοῖ. Ex quo verbo patet verbum, obcæcare, apud nos positum esse impropriè pro obscurare, vt obcæcare vel obscurare vultum suū, sit toruum vultum & tristem exhibere. Sicut enim hilaris vultus lucidum se præbet & clarū, ita tristis & toruus obscurum & obcæcatum. Cùm autem æditio Complutensis tantùm habeat comparationem vrsi, altera verò tantùm sacci, noster vtramque coniunxit. Et vrso quidem comparatur mulier vultum suum obscurās, quòd vrsus toruo sit vultu sicut & vrsa. Sacco, quòd tristitiam præ se ferat, & tetrica videri velit, atque instar nigri & commaculati sacci vultum suum infuscet. Est ergo sensus: Malitia mulieris efficit vt naturalē habitum faciei suæ immutet, vt scilicet quam natura blandam finxit & amicam, ipsa contrà naturam toruam exhibeat, vultúmque suum obfuscet instar torui vrsi, & sacci nigrantis & fusci. Quod sequitur; In medio proximorū eius, sit cōmuniter referatur ad præcedentia, & coniūgatur verbo ostendit, potius tamen coniungendum esse sequentibus Græca commonstrant, quia relatiuum, eius, hoc loco est masculinū, est enim αὐτῆς, vt ad virum referatur, & sit sensus: Vir illius ingemuit in medio proximorum eius, pro suorum, cùm scilicet proximi eius apud illum conquerantur de austeritate vultus, quam eis & aliis exhibet, vnde sequitur: Et audiens, eorum scilicet querelas, suspirauit. Quod enim participium, audiens, non sit referendum ad mulierem, quasi sensus sit: audiens, mulier viri sui gemitum suspirauit modicum, simulans scilicet se ei compati, quemadmodum fere intelligitur, patet ex Græcis, quæ habēt participium masculinum ἀκούσας. Pro modicum, Græca habēt aduerbium πικρὰ, hoc est, acerbè & amarè, vt significetur maritum audientem sinistrum de vxore sua sermonem grauiter & acerbè suspirare. Interpres declarat se pro πικρὰ legisse μικρὰ, hoc est, parum & modicum. Modicum autem suspirare in medio conquerentium amicorum rectè dicitur maritus, ad significandum quòd præ pudore non audeat doloris sui magnitudinē satis prodere & declarare. Pertinet enim ad eius ignominiam vxoris improbitas.

22 *Breuis omnis malitia super malitiam mulieris, sors peccatorum cadat super illam.*

Breuis, hic rursum positum est pro parua, sicut suprà. Breuis in volatilibus est apis. Est enim rursum μικρὰ. Et pro, super, est præpositio πρὸς. Itaq; sensus est; Parua est omnis malitia, si cōferatur cum malitia mulieris. Quod idē significatur quod suprà cùm dixit; Summa malitia, nequitia mulieris. Quod hyperbolicè dictum est, vt & alia, ob causas iam dictas. Quod sequitur; sors peccatorum cadat super illam; continet precationem qua petitur vt iusti immunes sint à malitia mulieris, sed potius peccatores pro sua sorte & portione ipsis Dei iusto iudicio debita incidant in illam. Itaq; sensus est; sors peccatorum, hoc est, portio quæ Dei dispositione peccatoribus debetur, cadat super malitiam mulieris, vt scilicet illam impij accipiant pro sua parte. Qua petitione significatur tantùm, impios dignos esse qui hanc malitiam perferant, sicut in Psalmis, dum petitur impiorum vltio, significatur, quid mereantur. Non enim legendum esse per futurū indicatiui, cadet, sed per optatiuum, cadat, vt multi libri habent, docent Græca, quę habent ἐπιπέσοι. Sup.cap. 12.

23 *Sicut ascensus arenosus in pedibus ueterani sic mulier linguata homini quieto.*

Alia similitudine apta notat importunitatem mulieris garrulę & loquacis, quę viro sedato intemperanti lingua odiosè obstrepit, comparátque eam ascensui arenoso, respectu pedum hominis senis, significans quòd quemadmodum ille valde molestus est pedibus illius, tum quia ascensus est, tum quia arenosus, & ob id difficilior: ita & talis mulier homini pacis & tranquillitatis amanti admodum molesta & grauis est, idq; tum quia garrulitas illa contraria est ingenio ipsius, tum quia molestum est eam ferre in muliere, cuius vel præcipuum ornamentum est silentium & subiectio. vnde Paulus vult eam in silentio discere, non authoritatem aliquam in virum sibi vendicare. 1.Tim.2

24 *Ne respicias in mulieris speciem, & non concupiscas mulierem in specie.*

POstquam exaggerauit mulieris nequitiam, atque indicauit molestiam & pericula quæ ab ea sunt metuēda: rectè iam monet, vt etiam ab eo quod in ea blādum est & gratum, nobis caueamus, nempe ab eius pulchritudine, quæ multis ruinæ causa fuit. Propter speciem enim mulieris multi perierūt, vt suprà dictū est. Potest autē hæc sententia accipi dicta contra periculum fornicationis, vt significetur non curiosè attēdendam mulieris pulchritudinem, ne ex curiosa inspectione quis pertrahatur ad libidinem, & propter speciem incipiat concupiscere mulierem, quam ei non licet concupiscere. Potest etiam accipi vt pertineat ad eos qui exorem ambiunt, aut iam vxorem duxerunt, vt significetur ducturo vxorem nō potissimùm respiciēdum ad pulchritudinem mulieris, nec propter speciem illam desiderandam esse, sed magis attendendum ad illius mores & institutionem eiúsque vsum non quærēdum propter eius formæ venustatem, sed magis liberorū causa, qui Deo educandi sint. Græca enim habent, mulierem non concupiscas ad voluptatem. Sanè qui in vxore maximè attendunt & amant formam, nec diuturnum solent habere amorem, & sibi maximam solent accersere molestiam per zelotypiam, & imperium vxoris quod ferre coguntur. Dictum est à quodam: Vxorem si habueris καλὴν, pulchram, habebis κοινὴν, communem: si deformem, ποινήν, pœnā. Quo significatum est, mediocrem formam requirendam.

25 *Mulieris ira, & irreuerentia, & confusio magna.*

VAria hic est lectio. Rabanus enim quod est in fine præcedentis sententiæ, coniungit huic sententiæ, legens: In specie mulieris ira, &c. vt sit sensus per speciem mulieris incurritur ira, & irreuerentia, & confusio magna. Plerique libri, qui eā partem, in specie, coniungunt versui præcedenti, omittūt secundum, &, vt sit sensus: Ira & irreuerentia mulieris, est confusio magna, hoc est, adfert marito magnam ignominiam. Alij omittunt primū, vt sit sensus: Mulieris ira est viro suo irreuerentia, & confusio magna. Græca habent vtrobique coniunctionem, sicut etiam quædam scripta. Et potest hæc lectio hunc habere sensum: Ira mulieris, eiúsque inuerecundia, atq; confusio vel ignominia quam marito adfert non est vulgaris & leuis, sed magna, & grauis atque permolesta. Iracunda enim mulier irreuerēter se gerit erga maritum suum, suáque tum ira, tum irreuerentia viro cōfusionem magnam adducit, quòd ei non deferat honorem quem secūndum naturam & legem debet. Vnde & subiicitur:

26 *Mulier si primatum habeat, contraria est viro suo.*

MVlier, inquit, si permittitur imperare viro & familiæ, viro cui deberet esse subiecta, & cuius voluntati se accommodare deberet, erit contraria, hoc est, ei rebellabit, semper contradicet, & contraria volet. Vnde Paulus: Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum. Græca produabus sentētijs iā habitis vnam tantùm habent, hoc modo: Ira & irreuerentia & confusio magna mulier quæ subministrat viro suo: hoc est, quæ sumptus suppeditat, inuerecundè est imperiosa, & fastuosa. Quo significatur, quòd sicut in deligenda vxore non est forma præcipuè spectanda: ita nec diuitiæ, quæ ferè secum imperium vxoris adferunt & fastum. Proinde prudenter quidē Sapiens monuit eum qui vxorem ducere volebat, vt æqualem ac parem duceret. Quæ enim in coniugio superior est fortuna, eadem vult esse superior authoritate. Itaque & nostra lectio accipi poterit de primatu fortunæ & opum, vt sit sensus: Mulier si in coniugio primas partes diuitiarum obtineat, recusabit morem gerere viro suo.

27 *Cor humile & facies tristis, & plaga mortis mulier nequam.*

28 *Manus debiles & genua dissoluta, mulier quæ non beatificat uirum suum.*

DVæ hæ sententiæ exponendæ sunt causaliter, vt mulier mala dicatur cor humile, &c. quia facit viro cor afflictū, faciem tristem, & veluti vulnus mortiferū ei infligit, cor eius ita lædens, vt & mors nunnunquam subsequatur. Græca tamen habēt, nō mortis, sed καρδίας, cordis, & verisimile est sic interpretem vertisse: Sic & mulier quæ sua virtute non beatificat virum suum, sed sua malitia illum infœlicem & miserum facit, dicitur esse, manus debiles & genua dissoluta, quia efficit vt manus viri sui sint debiles & genua dissoluta, hoc est, omne ei virile robur eripit non tātùm cordis, sed etiam corporis, vt nec operari nec ambulare ei libeat, atq; in summam illum desperationem inijcit. Sic enim scriptura solet notare eos qui fracto sunt animo & desperationi proximi, vt cùm dicitur apud Isaiam: 35. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Et apud Paulum: 12. Remissas manus & genua soluta erigite.

29 *A muliere initium factum est peccati, & per illam omnes morimur.*

INter cætera mala quæ à muliere proueniunt, Sapiens alius repetendo proponit malum quod in principio mundi exordium sumpsit à muliere, vt huius consideratione insinuet quàm cautè quisque se gerere debeat cum mulieribus, quámque curandum sit maritis, ne imperiū permittant vxoribus, neuè immodico amore eis adhæreant. Huius enim consideratione & Paulus 1. Tim. 2. monet mulieres, esse officij sui, vt in potestate viri sui sint, nec in eum potestatē aliquam assumant, quia inquit, Adā non est seductus à diabolo, sed Eua ab eo seducta fuit in prima illa præuaricatione. Vnde & in sequenti sentētia indicat Sapiēs, cur meminerit primi peccati per mulierē introducti cū subiicit.

30 Ne

38 *Ne des aquæ tuæ exitum nec modicum, nec mulieri nequam veniam prodeundi.*

EX præcedentibus velut concludendo docet hac sententia, prauæ mulieri nullam licentiam esse dandam, sed in potestate quantum fieri possit retinendam. Ad quod commonstrandum pulchram adhibet similitudinem de aqua, cui si detur vel minimus exitus, facilè erumpet, & liberiorem sibi viam faciet, ita vt postea contineri & cohiberi nequeat. Per comparationem enim partes huius sententiæ sunt intelligendæ, vt sit sensus: Sicut non expedit vt aquæ, quam continere vis, vel modicus exitus detur: ita non expedit vt prauæ mulieri des facultatem quouis prodeundi, & quod libet faciendi: sed diligenter cohibenda est & retinenda in officio, nec ei etiam in paruis indulgendum est, ne maiorem semper sibi libertatem vendicet, & postea cohiberi & ad officium reduci non possit. Simili comparatione Salomon in Prouerbiis dehortatus est à litibus, dicens: Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum, &c.

32 *Si non ambulauerit ad manum tuam, confundet te in conspectu inimicorum.*

32 *A carnibus tuis abscinde illam ne semper te abutatur.*

GRæcis tantùm est; Si non ambulauerit secundum manum tuam, à carnibus tuis abscinde eam. Complutensis tamen æditio addit; da & dimitte, hoc est, da ei libellum repudij, & dimitte eam à te. Loquitur enim secundùm permissionem datam veteri populo de dimittenda vxore rebelli: quæ permissio iam in nouo testamento locum non habet, nisi in causa fornicationis. Rabanus etiam duas has sententias coniunctim legit tanquam vnam, addendo coniunctionem, &c, quæ etiam in quibusdam scriptis inuenitur, hoc modo: Si non ambulauerit ad manum tuam, & confundet te in conspectu inimicorum, à carnibus tuis abscinde illam, &c. quæ lectio magis placet. Et est sensus: si non ambulauerit secundùm manum tuam, hoc est, non vixerit iuxta tuum ducatum, nec pati velit vt à te dirigatur & deducatur. Aut si tuæ potestati & authoritati subijci noluerit (nomine enim manus, ducatus vel potestas & authoritas significatur) & si ignominia te afficiet per suam rebellionem & improbam vitam coram hostibus tuis, qui in tua ignominia sint gauisuri, abscinde eam ab vsu carnis tuæ, atque à tua cohabitatione, vel ad tempus, vel imperpetuùm, quatenus id per Dei legem licet, ne semper abutatur tua patientia & lenitate. Omnino autem apparet ex hoc loco authorem huius libri existimasse, diuortium ob causas iustas, non tantùm permissum fuisse Iudaico populo, sed etiam concessum, vt sine peccato fieri potuerit etiam extra causam fornicationis.

Caput XXVI.

1 *Mulieris bonæ beatus uir, numerus enim annorum illorum duplex.*

PRosequitur hoc capite Sapiens cœptum superiori capite argumentum de mulieribus, subijciens iam sententias de bonis mulieribus, ac mox rursum de malis, & deinde iterum de bonis ostendens plane sibi non fuisse propositum vituperare hunc sexum; sed tantùm monere quæ in eo sunt expetenda, quæque fugienda. Multam autem fœlicitatem a probis mulieribus prouenire indicat primis sententiis. In quarum prima pro nostra lectione notandum pro relatiuo, illorum, Græcis esse singulare αὐτοῦ, hoc est, illius, nempe viri vxoris bonæ. Proinde in nostra lectione relatiuum, illorū, accipiendum est positum pro talium, scilicet virorum bonarum vxorum, Nisi quis velit referre ad virum & mulierem bonam, sed id Græca non significant. Prædicat ergo fœlicitatem viri cui bona contigit vxor, ex eo quod numerus annorum eius sit duplex. quod multis modis declarari potest verum esse. Simpliciter autem significari videtur virum talem diutius victurum, vitámq; eius prolongandam ex lætitia quæ ei obtinget à probitate vxoris: sicut contrà improbæ vxoris vir ex mœrore & molestiis quas patitur, ante naturalem vitæ finem contabescendo perit & moritur. Itaque duplex est numerus annorum viri bonæ vxoris, quia qui alioqui tātùm viginti annis aut minus erat victurus, viuet quadraginta aut amplius. Potest & ideo intelligi dictum numerum annorum eius esse duplicem, quia non tantùm viuet vita naturali, sed etiam vita lætitię: qua qui sunt destituti, ex parte tantùm viuunt, & ex parte veluti mortui sunt. Misera enim & luctuosa vita, magis mors est quàm vita. vnde posteà dicitur: Melior est mors quàm vita amara. Infr. ca. 30.

2 *Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ illius in pace inplebit.*

MVlieri vel vxori beatificāti virum suū, prius addidit epitheton, bonæ, nūc addit, fortis. Duæ enim sunt vxoris conditiones, quæ eas commendant, & gratas reddūt. Altera, est bonitas, qua conditione includitur earum erga Deum pius affectus, ac virorum suorum verus amor, & quicquid ad mulierem pertinet, vt bona dicatur & virtute prædita erga Deum & maritum. Altera conditio, est industria, & diligentia in domesticis rebus curandis, in quibus acquirendis, conseruandis & augendis mulier industria & diligens multùm potest. Has duas conditiones in vxoribus requirit Diuus Paulus ad Titum secundo scribens. Easdem summis attollit laudibus Salomon in encomio quod incipit: Mulierem fortem quis inueniet? Prou. vl.
In quo prolixè explicat quod hic dicitur,

quomodo mulier fortis oblectet virũ suum, sua scilicet strenuitate & diligentia, ex qua ad illum magna vtilitas accedit. Quoniam autem oblectat virum suũ talis mulier, ideo etiam implebit annos eius cum pace, hoc est, efficiet vt non ante tempus vitam suam mœrore finiat, sed cum animi tranquillitate perueniat ad plenitudinem annorum suorum, & senectutem bonam. Ex quibus sententiis duabus iam consequens est & tertia quæ sequitur.

3 *Pars bona, mulier bona, in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis.*

NOn est legẽdum, in parte bona, sed sine adiectiuo, bona, in parte timentium Deum, quomodo conformiter cum Græcis quædam scripta habent, quomodo & Rabanum legisse satis ex ipsius patet commentario. Et est sensus; mulier bona, est bona portio, & bona sors, quæ dabitur viro in sorte & portione timentium Deum, quia in ea sorte
Psal. 127 quam Deus promisit, & dare solet timentibus se etiam includitur vxor bona. Dicitur enim inter alia; Vxor tua sicut vitis abundãs in lateribus domus tuæ. Nomen ergo partis, hic accipitur vt & alias pro sorte & portione quam Deus vnicuique pro suo beneplacito, & hominum merito distribuit. Vxorem au-
Prou. 19. tem bonam Dei singulari beneficio obtingere etiam Salomon docuit, dicens: Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens. Quoniam ergo hæc includitur in portione timentium Deum, non malè addidit interpres; pro factis bonis; vt significaretur apertius bonam hanc partem respondere bonis factis. Nam Græca tantùm habent. In parte timentium Dominum dabitur.

4 *Diuitis autem & pauperis cor bonum, in omni tempore vultus illorum hilaris.*

HÆc sententia addita videtur, ad insinuandũ quàm bona sors sit vxor bona quod per eam: siue diues sit maritus, siue pauper, cor eius sit bonum, hoc est, bene affectum, & gaudens. vnde fit vt in omni fortuna etiam vultus illorum sit hilaris, animi scilicet tranquillitate & lætitia se in exteriora transfundente. Significatur ergo, nec diuitias sine vxore bona fœlicem reddere hominem, nec paupertatem infœlicem facere, si adsit cor bonum, quod ex vxore bona obtinetur: per quam fit, vt & diuitiæ iucundè possideantur, & paupertas sine magna molestia perferatur. Significatur item, hominis fœlicitatem non pendere ex rebus externis sed potissimum ex affectione bona cordis. Est autem sermo huius sententiæ imperfectus, perficiendus hoc modo: Cùm diuitis & pauperis cor bonum est, in omni tempore vultus illorum est hilaris.

5 *A Tribus timuit cor meum. & in quarto facies mea metuit.*

POstquam insinuauit vnde obtineatur cor bonum, & ex consequenti vultus hilaris, subiungit quædam quę cor affligunt, & vultum contristant. Tria verò esse dicit à quibus cor eius timuerit, quartum autem esse à quo etiam facies eius metuerit, significans quartum esse grauius malum, quod non tantùm cor hominis conturbet, sed etiam vultum. Ideoque etiam in Græcis grauius verbum tribuitur quarto, quàm tribus. Nam tribus tribuitur verbũ ἐδειλίασε, hoc est, reueritum: est quarto ἐφοβήθη, hoc est, metui vel reformidaui. Plus est enim φοβεῖσθαι, quàm δειλιᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est, timere vel metuere quàm vereri. Timere ergo hic positum est pro vereri.

6 *Delaturam ciuitatis, & collectionem populi, & calumniam mendacem, super mortẽ omnia grauia.*

TRia illa prima continet hic versus, à quibus dixit timere cor suum, & est in istis accusatiuis subaudiendum ex superioribus verbum, timuit, vt sit sensus: Cor meum timuit delaturam ciuitatis, &c. Delaturam ciuitatis, plerique intelligunt ciuitatis perditionem, qua illa hostibus proditur, & defertur in manus illorum. Ita & per collectionẽ populi, intelligunt populum seditiosè collectum ad bellum ciuile, aut resistendum suis legitimis principibus. Hæc enim sunt duo grauia mala. Verùm sicut quod sequitur tertium & item quartum, talia sunt mala, quæ sunt vnicuique formidanda & cauenda: ita & duo priora potius videntur intelligenda talia mala, quæ quisque sibi timere debeat, quasi quæ sibi accidere possint, vt omittam quod pro, delaturam, est Græcis διαβολὴν, quę dictio non proditionem significat, quę Græcis dicitur προδοσία, sed accusationẽ alicuius, crimen inferentis siue verum siue falsum, vnde & satan, diabolus dictus est, hoc est, criminator & accusator. Itaque per delaturam ciuitatis, rectius intelligetur totius ciuitatis criminatio, ac communis sinister rumor & existimatio de aliquo, quæ dicitur δυσφημία, in quam aliquem incurrere, & publicè malè audire apud ciues valde est molestum, & cauendum. Per collectionem populi, vel, vt est Græcis, ἐκκλησίαν ὄχλου, ecclesiam turbæ, hoc est, congregationem turbatæ vel concitatæ multitudinis, rectè intelligitur inconsultæ multitudinis contra aliquem coitio: qualis fuit ea, quæ à Demetrio aurifice fuit aduersus Paulum concitata, qualis certè omni vi- Act. 19.
ro bono ac quieto est formidanda. Sicut & quod tertio loco ponitur calumnia mendax hoc est, crimen confictum, & alicui falsò impositum, quod ab eo quod primo loco positum est multùm differt. Aliud est enim publico rumore aliqua infamia notari, aliud falsa alicuius criminatione grauari & opprimi. Et omnino videtur inter hæc tria ordinẽ authorem insinuasse, vt primo indicet metuendum cuique ne publica infamia in ciuitate notetur, magis verò metuendum ne ex huiusmodi infamia multitudo contra ipsum coeat & congregetur, maximè autem

ne in ea congregatione falsis criminationibus prægrauetur. Ita enim futurum, vt grauem & intolerabilem furentis populi & tumultuantis, nec causam rectè diiudicantis nequeat effugere vltionem. Hæc omnia dicit esse grauia super mortem, hoc est, magis quàm mors, aut quia grauiorem communi & naturali morte vltionem adferre solent, aut quia miseriorem vitam faciūt hominem viuere, quàm sit ipsa corporalis mors, quæ miseriæ omni finem imponit, iuxta illud: Melior est mors quàm vita amara.

7 *Dolor cordis & luctus, mulier zelotypa: in muliere zelotypa flagellum linguæ omnibus communicans.*

VTramque hãc partem ad eandem pertinere sententiam ex Græcis est manifestum, quæ habent; Dolor cordis & luctus, mulier æmula mulieris, & flagellum linguæ omnibus communicãs. Sunt qui pro; In muliere zelotypa; legunt cum Rabano; In muliere infideli. Nec constare potest ex Græcis vtra lectio sit præferenda, nec multùm refert vtrouis modo legatur. Nã si per mulieré infidelem intelligatur mulier quæ suo marito non satis fidit, & metuit ne præ se aliã magis diligat, idé est mulier infidelis & mulier zelotypa. Quartũ ergo hic malũ formidandũ insinuat, quod tribus prędictis, licet adeo malis, vt etiam morte esse grauiora non dubitet afferere, indicat adhuc peius esse nempe zelotypam vxorem, cuius querelas & molestias semper domi maritus die noctúque ferre cogitur: quæ proinde longè magis torquet hominem, quàm quæ foris à ciuibus & proximis suis patitur, maximè si zelotypia hæc sit inter duas pariter nuptas vxores, quemadmodum secundùm legem veterem licebat plures tunc temporis habere, quia Græcis est; mulier æmula mulieris, vel vxor æmula vxoris, sicut inter vxores Iacob & Elcanæ vna alteram æmulabatur. Huiusmodi ergo mulierem zelotypam dicit esse dolorem cordis & luctum, hoc est, pro voluptate & lætitia quæ ab vxore expectatur, nil nisi dolorem cordis & externum etiam luctum adferre maritò suo. quod sequentibus verbis declaratur, cùm subditur: In muliere zelotypa est flagellum linguæ omnibus communicans: hoc est, in tali muliere est lingua assiduè flagellans & affligens maritum suis querimoniis & expostulationibus, & omnibus communicans, hoc est, vel suas querelas omnibus hominibus exponens, & conquerens apud omnes se iniquè tractari à marito, nec ab eo diligi, vel in omnibus negotiis domesticis suas quærelas inserens, cùm quæcunque à marito aguntur sinistrè interpretetur, semper querula, sempérque ex zelotypia amaro animo.

Gen. 30. 1. Reg. 1.

8 *Sicut boum iugum quod mouetur, ita & mulier nequam: qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem.*

DIxit de muliere zelotypa, nunc in genere de vxore mala, inferés appositè comparationem à iugo boum, à quo & coniugium nomen accepit. Est enim coniugium, eorum qui instar boum eodem iugo iuncti sunt, vt opera mutua rem domesticam agant & curent. Pro, quod mouetur, Græcis est σαλευόμενον; hoc est, quod agitatur & concutitur. Loquitur enim de iugo quod nimia laxitate sua, aut discordia boum coniugatorum agitatur: vnde efficitur vt omnia turbentur quæ simul ab eis agenda erant, vt nec simul currum rectè trahere, nec commodè terram arare possint. Tali iugo comparatur vxor mala, quia & ipsa in coniugio, quo viro coniuncta est, non quietè & concorditer se viro suo accommodat, sed sua discordia cuncta commouet & perturbat: vnde fit vt ea opera quæ a coniugatis communiter obeunda sunt, non peragantur fœliciter, dum vnus huc, alter illuc impellitur instar boum discordantium in eodem iugo. Talem exorem habere quam sit periculosum & noxium, alia etiam similitudine animalis venenati & periculosi ostenditur, cùm dicitur: Qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem. Vbi, tenere vxorem, positum est pro illam sibi adiunctam habere, eiusque consuetudine viræ vti. Hoc cui contingit, is similis est manibus apprehendenti & tenenti scorpionem, quia & ipse in magno versatur periculo, quod ipsi ab vxore tali est metuendum, quæ venenatis serpentibus est similis, & peior eisdem. id enim rectè hac comparatione insinuatur. Et bene quidem scorpioni comparatur mulier mala, quòd sicut scorpio venenum suum gestat non in capite, sed in cauda, quod lethifero ictu traijcit, caudam inflectendo: ita & mulier mala etsi non statim suam malitiam prodat, tamen tandem oportunitatem nacta veluti cauda ferit tenentem ipsam. Item sicut scorpij venenum pessimum est, grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiens, vt habet Plinius inter alia de scorpiorum natura: ita & mulieris malitia grauem & diuturnam calamitatem homini adducit.

9 *Mulier ebriosa, ira magna & contumelia: & turpitudo illius non tegetur.*

HAc sententia peculiariter agit de ebrietate, quæ si deprehendatur in muliere, vt facilè deprehenditur in eis quæ probitatis & honestatis rationem non habent, graue malum & viris earum & ipsismet conciliabit. Cùm enim ebrietas omnibus fugienda sit, maximè tamen dedecet mulieres, quòd per eam pudoris & verecundiæ, quæ pudicitiæ custos est, frena relaxentur. Dicit ergo mulierem ebriosam esse iram magnam & contumeliam, hoc est, magnam iram & ignominiam adferre suo marito, idque meritò, quia per ebrietatem turpitudo illius non tegetur, sed ipsamet suam turpitudinem, hoc est, inuerecundiam, immodestiam & libidinem factis & verbis declarabit. Græca enim habent; & turpitudinem suam non teget. Nullum enim secretum, vbi regnat ebrietas, quæ operta recludit, & inuerecun-

dos facit homines.

10 *Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, & in palpebris illius agnoscetur.*

OStendit hac sententia quod dixit; turpitudo illius non tegetur, quia etiamsi verbis eam non prodat, tamen vel oculorum nutibus & habitu eam declarabit, maximè in ebrietate. Nam, inquit, fornicatio mulieris latens in animo & desiderata corde, cognosci potest ex inhonesta subleuatione palpebrarum & oculorum, quos in muliere demissos esse oportet, nec temerè coniectos & sublatos in aspectum virorum. Est quidem extollentia oculorum quandoque signum in mulieribus superbiæ & fastus, vt notat Isaias, 3. dicens: Pro eo quòd eleuatæ sunt filiæ Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant. Est tamen etiam quandoque signum libidinis & impudicitiæ, quia declarat abesse pudorem & verecundiam, quæ, vt diximus, pudicitiæ custos est & signum. Vnde rectè Augustinus: Impudicus oculus, impudici cordis est nuntius.

11 *In filia non auertente se, firma custodiam, ne inuenta occasione vtatur se.*

QVoniam in oculorum gestu mulierum verecundia agnoscitur, vt dicit superior sententia, rectè iam subiicitur vt habetur ratio puellarum quæ oculorum gestu testantur animi leuitatem & inuerecundiam. Pro; non auertente se Græcis est ἀδιατρέπτῳ, quod est, impudenti. Est enim à verbo διατρέπομαι, quod idem est cum ἐντρέπομαι, hoc est, vereor, pudoréque afficior. Proinde non est legendum sine negatione, auertente se, sed non auertente se, hoc est, quæ non auertit oculos suos à vagis aspectibus, sed huc illúcque oculos suos circumagit. In tali firmari iubet custodiam, hoc est, firmam ei adhibendam custodiam, ne quouis exire & progredi ei permittatur, & diligenter obseruetur se quò eat, quidue agat, ne inuenta per laxiorem licentiam occasione libidinis, vtatur se, hoc est, suis desideriis obsequatur, & quod oculorum inuerecundia se declarauit desiderare, opportunitaté nacta opere perficiat. Eodem pertinet quod sequitur:

12 *Ab omni irreuerentia oculorum caue, & non mireris si te neglexerit.*

NOn est legendum, oculos vel oculis, vt multi libri habent, sed oculorum vel oculi, cùm Græcè sit, ὀπίσω ἀναιδοῦς ὀφθαλμοῦ, post inuerecundum oculum obserua. Sensus ergo est; caue ab omni inuerecundia oculorum eius, hoc est, cohibeas in ea omnem huiusmodi inuerecundiam: quam si in ea deprehendere cœperis, non mireris si te bene monentem, reprehendentem & cohibentem neglexerit atque contempserit. Inuerecundia enim illa nisi diligenter curetur, mox eò procedet, vt monitores sit aspernatura, progressura etiam ad summam impudentiam, de qua sequitur:

13 *Sicut viator sitiens ad fontem os aperiet, & ab omni aqua proxima bibet, & contra omnem palum sedebit, & contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec deficiat.*

HIs similitudinibus aptè describit prostitutionem mulieris, corpus suum sine pudore peruulgātis: in quam vitæ rationem deducuntur nonnunquam filiæ ac puellæ, quæ dissolutius & indulgentius quàm pudor patitur puellaris, à parentibus habitæ fuerunt. Loquitur autem de turpi re per allegorias honestè, sed intelligibiliter more Hebræorum, vt honestatem doceat, & scortationis opprobrium depingat. Sicut, inquit, viator sitiens os suum aperiet ad quemuis fontem occurrentem, & ab omni aqua proxima sibi bibet: sic & illa libidinis auida quemuis admittet sine discrimine, vt satiet suam libidinem: & instar fessi viatoris sedebit in via ad omnem palum, expectans aliquem qui eius desiderio satisfaciat, quemuis ad se admittens donec deficiat & fatigetur. Simili allegoria etiam prophetæ spirituales Israelitici populi fornicationes descripserunt, vt cùm dicitur Ieremiæ cap. 2. In omni colle sublimi, & sub omni ligno frōdoso tu prosternebaris meretrix. & Ezechiel 16. Diuisisti pedes tuos omni transeunti, & multiplicasti omnes fornicationes tuas. Quibus locutionibus significatur, populum illum cuiusuis gentis idololatriam instar meretricis quemuis recipientis admisisse.

14 *Gratia mulieris sedulæ delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit disciplina illius.*

GRæcis non est adiectiuum, sedulæ, sed tantùm, gratia mulieris. Ex eisdem patet partem illam, disciplina illius, non esse sequentibus iungēdam, vt seorsum legatur; Disciplina illius datum Dei est; quemadmodum communiter distinguitur, sed iungendam cum verbo, Impinguabit, vt deinde legatur; Datū Dei est mulier sensata & tacita. Quam distinctionem non tātum Græca habent, sed etiam quædam scripta antiquiora. Itaque post exposita quædam improbarum mulierum vitia, redit ad commendationem bonarum mulierum, quarum probitas & virtus ita voluptatem adfert viris, sicut malarum improbitas tristitiam & dolorē. Coniungit autem in eis duas virtutes, maximè secundum nostram lectionem, sedulitatem scilicet diligentiámque, & disciplinam vel scientiam, rectámque Institutionem. His enim duabus dotibus & gratiis mulier oblectat virum suum, & quia oblectat, etiam impinguat eius ossa, hoc est, illa medullis irrigat, aut membra eius facit bene effecta & pinguia, sicut contrà spiritus tristis exiccat ossa. Quia enim vir videt vxorem & sedulam esse, & prudenter omnia sua instituere

tuere, ac familiam rectè instituere, non potest non inde & animo lætari, & per animi lætitiam etiam corpore rectè valere. Cæterùm nomen, gratia, hic videtur positum pro gratiositate, vt gratia mulieris sedulę, sit grata eius sedulitas & diligentia. Iuxta Græcam lectionem, quæ non habet adiectiuum, sedulæ, gratia vel gratiositas mulieris. est comitas suauitásque morum eius: cui si adiuncta sit intelligentia & prudentia, perfectam adferet viro voluptatem.

15 *Datum Dei est mulier sensata & tacita, non est immutatio eruditæ animæ.*

NE humanis meritis & viribus tribueretur, & quòd mulier aliqua sit proba, & quòd talis viro obtingat, rectè subiungit: datum, hoc est, donum Dei est, mulier sensata & tacita. Nam & ex Dei gratia ac dono est vt mulier aliqua talis sit, & ex Dei dono est vt talis viro in vxorem contingat. Duas cõditiones rursum probæ mulieri attribuit, prudentiam & taciturnitatem. Hæc enim duo in ea maximè desiderantur, sicut contrà dedecent eam multùm stultitia & garrulitas: quorum alterum, mentis est vitium: alterum, linguæ: sicut & prudentia, mentis virtus est: taciturnitas, linguæ. quorum cùm posterius ex priori pendeat & sequatur, rectè in sequenti membro tantum prudentiæ fit mentio. Vbi notãdum pro, immutatio, Græcis esse ἀντάλλαγμα, eadem scilicet dictio quę est Matth. 16. vbi nos legimus: Quam dabit homo commutationem pro anima sua? hoc est, quid dabit pretij, quo redimere possit & commutare animam suam? Nam commutationibus solent fieri emptiones & redemptiones rerum, sicut fit nunc traditione pecuniæ. Nomen ergo, immutatio, hic accipi debet ꝓ permutatione, vt sit sensus: Anima erudita, hoc est, prudens & bene instituta, non potest aliquo digno pretio permutari, hoc est, superat omne pretium. Et loquitur de anima vel animo mulieris, quæ si sit prudens, nullum ei pretium æquari potest. Simile est quod sequẽti dicitur versu de vxore verecunda & casta.

16 *Gratia super gratiam, mulier sancta & pudorata, omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ.*

QVod dicitur, gratia super gratiam, variè accipi potest. Nam potest esse sensus: gratia superans alias gratias, vt significetur eximiam esse gratiã mulier sancta & pudorata, hoc est, verecũda. Aut sensus est: gratia super gratiam, hoc est, multiplex gratia, aut, vt alij, duplex est gratia, mulier sancta & verecunda. Pro, sancta, Græcis est, πιστή, hoc est, fidelis. At quoniam fideles sępe ponũtur pro his qui Deo credunt, & ab infidelibus distincti sunt, prophanis scilicet & immundis hominibus, ideo interpres videtur pro fideli vertisse, sancta, vt duæ hic rursum conditiones tribuantur mulieri, sanctitas erga Deum per timorem eius, & verecundia erga homines, custos pudicitiæ: ratione quarum duarum conditionum rectè dicitur esse duplex gratia, mulier quæ eas habet. Magis tamen apparet authorem locutum de fidelitate viro prestanda, vt hic versus pertineat ad commendationem castitatis & continentiæ, quæ à muliere seruatur per verecundiam & fidelitaté viro promissam. Talis ergo mulier quę verecunda est, & fidem seruat viro suo, est gratia super gratiam, hoc est, multiplex & eximia gratia atque beneficium. Est etiã duplex gratia, quia & gratia est habere vxorem quæ viro in adiutorium data est, & gratia est habere fidam & castam. Vnde sequitur; omnis autem ponderatio non est digna continẽtis animæ. Et addunt Gręca; animæ ipsius, nempe mulieris. Pro, ponderatio, Gręcis est, σταθμὸς, hoc est, pondus. Itaque significatur nullum esse alicuius rei pondus quod dignum est continenti, hoc est, casta & temperata muliere, hoc est, nihil esse in rebus istis téporariis, quod ei æquiualeat, & quod cum ea sit conferendum, aut quod præ eius continentia vir debeat eligere, vt doceat quanti talem vir facere debeat.

17 *Sicut sol oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonæ species in ornamentum domus suæ.*

PErgit excellenter commendare mulieris probitatem, & cõparat speciem, hoc est, pulchritudinem mulieris bonæ cum sole, quando oritur mundo in summitate cœlorum. Potest auté species & pulchritudo mulieris bonæ accipi vel pro pulchritudine corporali, cui annexa est in vxore bonitas & virtus, vel pro pulchritudine quę sita est in eius probitate & virtute. Vtroque enim modo pulchritudo mulieris bonæ rectè dicitur se habere in ornatum domus suæ, sicut se habet sol oriens mundo in cœlestibus. Sicut enim sol, cùm oritur mundo, noua sua luce totum mundum illustrat, recreat, ornat, & gaudio persundit, depulsis nocturnis tenebris: ita mulieris bonæ species & pulchritudo totam domum & familiã quasi luce quadam exhilarat, ornat, & illustrat, pellens mœrorem & tristitiam sua virtute & probitate. Simile est quod sequitur:

18 *Lucerna lucens super candelabrum sanctum, & species faciei super ætatem stabilem.*

HOc est; sicut se habet lucerna lucens super candelabrum sanctum in tabernaculo vel téplo Domini, sic se habet pulchritudo vultus muliebris super ætaté stabilem. Superius comparauit mulieris pulchritudinem cum eo quod clarissimum est in cœlo, hic cum eo quod lucidissimũ erat in téplo: & significat quòd quéadmodum lucerna lucẽs imposita sancto cãdelabro aureo, & mira arte cõtexto, duplici nomine erat grata in templo Dei, nempe & ratione lucis, & ratione pretiosi atque pulchrè fabrefacti cãdelabri cui imposita erat: ita & pulchritudo vultus muliebris, si coniuncta sit ætati firmæ & statæ, illi scilicet quam Aristoteles vocat τὴν ἀκμάζουσαν, hoc est, vigentium, quæ apta

sit domus regendæ & prolium ædvcandarum, duplicem habet gratiam, nempe & ratione formæ, & ratione ætatis aptę atque firmæ & maturæ: quorum ratione in domo & familia viri lucet & illustris est talis mulier, omnésque recreat, & familiæ magnum ornamentum adfert. Quæ sententia sic intellecta indicat & mulieribus formosis quàm sanctè se gerere debeant, quæ tam sancto lumini ac candelabro comparantur: & ducturis vxorem, quàm prospicere debent vt talem habeant, ex qua voluptatem & ornamentum consequantur. Cæterùm cum in externa vultus forma non consistat præcipua & diuturna mulieris pulchritudo, sed magis in morum & vitæ congruentia, intelligendum est in hac etiam sententia simul sub similitudine pulchritudinis faciei, significari veram illam in externis actibus pulchritudinem: cui si coniuncta sit animi iam firmati in bono constantia & maturitas, duplici nomine mulierem commédabilem facit. Alioqui enim, vt habet Sapiens, Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua. Prou. 11

19 *Columnæ aureæ super bases argenteas, & pedes firmi super plantas stabilis mulieris.*

GRæcis non est, firmi, sed ὡραῖοι, hoc est, formosi. Nec est, super plantas, sed ἐπὶ στέρνοις, super pectus vel in pectore, hoc est, cum pectore stabili, vt significentur pedes formosi coniuncti pectori & menti stabili. Interpres declarat se legisse non στέρνοις, sed πτέρναις, & sanè ea lectio adhibitæ similitudini magis congruit, vt columnis pedes assimilentur, basibus plantæ. Commendauit superiori senteńtia pulchritudinem mulieris quæ in superioribus partibus consistit, & in vultu potissimùm consistit: nunc eam commendat quæ in inferioribus partibus consistit, quæ & ipsa post vultus pulchritudinem in muliere obseruatur, & grata est. Non tamen intelligendum est Sapiétem potissimùm voluisse significare obseruandam esse membrorum inferiorum pulchritudiné, sed sub eorum analogia morum pulchritudiné, quæ in pedibus mulieris tum demum verè inuenitur, cùm non est vaga, quóuis discurrens, nec in incessu leuis est: sed domi se firmiter continet, firmúmque ac grauem habet incessum cùm prodeundum est. Proinde non malè vertit interpres: pedes firmi. Huiusmodi pedes sunt super plantas stabiles, quando nititur animo graui & maturo, vt is sit quasi basis & fundamétum externi incessus & firmitatis. Significat ergo Sapiens, quod columnæ aureæ super bases argenteas constitutæ, præter firmitatem quam habent, etiam concinnitatem habent & pretium: ita & pedes mulieris firmi super plantas stabiles pulchram habent congruentiam, dum externorum actuum maturitas respondet stabilitati mentis & animi. Parum autem refert, siue legatur, plantas stabiles, siue stabilis mulieris, cùm non solùm vtraque lectio in nostris reperiatur, sed etiam in Græcis. Nam Germanicum exemplar habet εὐσταθοῦς, stabilis vt ad mulierem referatur: Complutense voto εὐσταθῶν, vt ad plantas vel pectus pertineat.

20 *Fundaméta æterna super petram solidam, & mandata Dei in corde mulieris sanctæ.*

NVlla Græca nunc habent hanc sententiam, quæ tamen vtilem habet sensum. Significatur enim, quòd quemadmodum se habent fundaméta diu duratura quæ supra petram solidam & firmam sunt cósticuta: ita se habent mádata Dei in corde mulieris sanctę, Deúmq; ex animo timentis, quia in corde talis mulieris mandata Dei firmiter hærent, nec vlla tempestate aut tentatione à corde eius dimoueri poterunt. Conuenit cum illo Euangelico: Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapiéti, qui ædificauit domum suam supra petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerút in domum illam, & non cecidit. fundata enim erat super petram. Sequuntur iam in Complutensi æditione vndecim sententiæ de mulieribus, sed vt non habétur in nostris, ita nec in Germanico exemplari, quarum quædam superius sunt habitæ, aut cum eis coincidunt, vt ascititiæ videantur. Matt. 7.

21 *In duobus contristatum est cor meum, & in tertio iracundia mihi aduenit.*

NOuum hic incipit argumentum, vt mirum non sit in Glosa Ord. hic esse principium noui capitis. Tria esse dicit quæ indignum est euenire & cótingere, sed quorum duo doloré adferút cordi, & compassionem erga eos quibus illa contingút, vt quæ cótra illorum meritum eis eueniant: tertium verò etiam indignationem & iram contra eum in quo illud inuenitur, quia illud eius culpa iţ accidit. Hæc tria sunt quæ sequuntur.

22 *Vir bellator deficiens per inopiam, & vir sensatus contemptus, & qui transgreditur à iustitia ad peccatum: Deus parauit eum ad rhomphæam.*

DVo priora continent duo hominum genera virtute laudéque excellentiú, quibus maximè & honor debetur & sustentatio. Vnum est eorum, qui pro patriæ salute fortiter & cum vitæ periculo decertant, quos indignum est postea inopia premi, cum non potuerint sibi prospicere opificiis, agricultura aut negotiationibus. Itaque omnino ex communibus bonis, si opus sit, tales alendi sunt, vt qui eis seruandis & augendis laborauerunt. Alterum est eorum, qui etsi non viribus, tamen prudentia sua & in bello & in pace vtiles sunt reipublicæ: ideóque cum in ea honoribus primis digni sint, indignum est tales esse contemptui, & non pro sapientiæ merito honorari. Tertium autem est genus hominum, in quo nulla est commendatio nec deploratio ex iniqua códitione, sed summa vituperatio atque indignatio ex eorum improbitate meritò concepta, eorú scilicet, qui cum semel relicta impietate & iniusti

& iniustitia se ad cultũ Dei, studiũmque iustitiæ contulissent, abiecto timore Dei & iustitia, ad pristina sua vitia relabũtur. de qua-
2.Pet.2. libus dicit Petrus: Melius erat eis nõ cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato. Quoniam ergo hic à bono ad malum reditus, res est valde indigna, ideo illi generi hominum grauissimam proponit comminationem, dicẽs, Deum talem destinasse ad gladium, hoc est, grauissima æternæ damnationis morte feriendum.

23 *Duæ species difficiles & periculosæ mihi apparuerunt.*
24 *Difficile exuitur negotians à negligentia, & non iustificabitur caupo à peccatis labiorum.*

SVbiicit Sapiens quasdam sentẽtias contra vitium auaritiæ. In quo primùm notat duo hominum genera, quæ ob quæstum & lucri studium præ aliis plerunque multa peccata committunt, vnde dicit sibi apparuisse duas species officiorum, quæ sunt difficiles, in euitatione peccati scilicet, hoc est, quæ difficulter fiunt sine peccato, & quæ sunt periculosæ, hoc est, quæ cum graui periculo incidendi in peccata obeuntur. Non dicit eas malas, vt quæ reipublicæ sunt necessariæ, sed eas difficulter sine peccato perfici: quomodo Christus diuitias nõ dicit esse malas, sed difficile esse vt diues ingrediatur regnum cœlorum, quòd difficile sit eis non abuti, aut non nimis eis affici. Hæc duo officiorum & actionum genera explicat in sequenti sententia, nempe officium mercatorum & cauponum. Vbi notandum pro, negligentia, Græcis esse πλημμελείας: pro peccatis, ἁμαρτίας. Est autem inter eas duas dictiones Græcis ea differentia, quę est Latinis inter delictum & peccatum, vt πλημμελεία, & delictum sit, cùm prætermittitur quod prætermittendum nõ erat: & ἁμαρτία & peccatũ, cùm fit quod fieri non debebat. Vnde in Leuitico vbi nos habemus de hostia pro delicto, Græcis est πλημμελεία: vbi habemus de hostia pro peccato, Græcis est ἁμαρτία. Hoc verò in libro dictio πλημμελεία, ferè vertitur per, negligentia, quæ idẽ ferè est quod delictum. Cùm tamẽ hic negotiatoribus tribuitur delictum vel negligentia, & cauponibus peccatum, non est intelligendum vtrisque attribui quod eis est proprium, sed vtrũque vtrisque conuenire, quamuis elegantiæ & varietatis causa vnum vnis, & alterum aliis tribuatur. Nisi quis velit intelligere negotiatoribus tribui delictum & negligentiam, quòd pro lucro faciendo multa omittunt & dicere & facere quæ dicenda & facienda erant: vtcùm mercium suarum vitia reticent & tegunt, festos dies non feriant, & in id genus aliis delinquunt: cauponibus verò peccatum, quòd esculenta sæpe & poculenta vitient, plurísque iusto vendant, multa mentientes quo quæstum faciant. Cæterùm genitiuus, labiorum, Græcis non est. Nec tantùm caupones labiis peccant, etsi eis vel maximè peccent, nimis sua commendantes, & ad gratiam hominum captandam quiduis dicentes. Quod dicitur, non iustificabitur caupo à peccatis; significat illum à peccatis non fore immunem & innocentem. Docet hæc sententia huiusmodi officia ob periculum non temerè amplexanda, & iustè hæc officia clericis esse interdicta.

Caput XXVII.

1 *Propter inopiam multi deliquerunt, & qui quærit locupletari, auertit oculum suum.*

PErgit aliquot sententiis ostendere lucri cupiditatem esse causam peccatorum. Et hac quidem sententia indicat & inopiam, & diuitiarum appetitum causam esse quibusdã peccandi, quemadmodum & Prouerb. 30. Sapiens indicat, orãs Deum: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Per inopiam enim plerique multa scelera cõmittunt, & qui quærit auidè fieri diues, auertit oculũ suum, ab eo scilicet in quod oculos suos intentos habere debebat, hoc est, à Deo, à mandatis eius atque iustitia. Sicut & de iniquis senioribus in historia Susannæ dicitur, quòd euerterũt sensum Dan.13.
suum, & declinauerunt oculos suos vt nõ viderent cœlum, neque recordarẽtur iudiciorum iustorum. Simile huic loco est quod dicit Paulus: Qui volunt diuites fieri, incidunt 1.Tim.6
in desideria multa nociua & inutilia. Radix enim omnium malorũ est cupiditas. Notandum autem Græca ferè pro eo quod noster vertit: Propter inopiã; habere χάριν ἀδιαφόρου, hoc est, gratia indifferẽtis vel propter indifferens. Quo nomine hoc loco significantur diuitiæ, quia per se bona non sunt, nec hominem bonũ beatùmque faciunt: vnde earum non tanta habẽda est ratio, vt ob eas iustitia violetur. Stoici enim philosophi ἀδιάφορα, vocabant ea quæ nec mala sunt, nec in veris bonis sunt numeranda, inter quæ maximè fortunæ bona collocabant. Itaque quidam vertunt: Propter opes multi deliquerunt. Sunt tamen Græci codices quidam, qui nobiscũ consentiunt, & habent χάριν ἐνδείας, propter inopiam. Et coincidet hæc lectio cum altera, si intelligatur significari multos deliquisse propter inopiam vitãdam, aut ne eam inciderẽt, quemadmodum & Horatius habet: Impiger extremos currit mercator ad Indos, Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

2 *Sicut in medio compaginis lapidum palus figitur, sic & inter medium venditionis et emptionis angustiabitur peccatis.*
3 *Conteretur cum delinquente peccatum.*

HVius sententiæ lectio recepta incõmodũ habet sensum. Ferè enim legitur, angustiabitur peccatis; in qua lectione deest suppositũ verbi, angustiabitur: pro quo Rabanus subintelligit, auarus, aut ex præcedẽti sententia is qui quærit locupletari. Lyra subintelligit,

intelligit, vendens & emens. Quidã libri ſcripti habent, anguſtiabitur peccans. Vnus inter eos qui ad manum erãt habuit, anguſtiabitur pretium, corruptè quidem, ſed inde colligere licet interpretem ſcripſiſſe, anguſtiabitur peccatum. Nam ea lectio Græcis concordat, ſenſúmque habet conueniẽtẽ. Et iuxta veterũ ſcriptorum conſuetudinem parua eſt differentia inter pretium & peccatum, quia illud, ſcribunt pretium: iſtud, peccatum. Græca enim habent, συντριβήσεται ἁμαρτία, conteretur vel comprimetur peccatum. Quod autem abruptè adiungitur apud nos, Conteretur cum delinquente peccatum: ex alia verſione in margine prius poſita, omnino videtur poſtea textui inſertum, vt & aliàs ſæpe factum eſt. Græcum enim verbum συντριβήσεται, quod vnus vertit, anguſtiabitur, alius vertit, cõteretur. Eſt ergo ſenſus huius parabolæ: Sicut in medio lapidum ſibi coniunctorũ palus ſic figitur vt eximi nequeat & extrahi, dum ab omni parte lapidibus ſibi fixè adhærentibus premitur: ita & inter emptionem & venditionem ſic peccatum anguſtiatur & premitur, vt ægrè fieri poſſit quin inter illa concludatur, dum & ab vna parte emptor fallere ſtudet, ab altera parte vẽditor: & ille quidem vilius emere rem laborat, iſte vero carius vendere; atque ita fit vt ipſum peccatum conteratur, cõprimatur, ac quodammodo vim vndique ſimul cũ delinquente patiatur. Non damnat tamen hic Sapiens legitimam rationem contrahendi, emendi & vendendi, ſed faciles occaſiones fallendi atque fraudandi hoc in genere vitæ eſſe oſtendit. Homines enim ſua natura ſunt ad rem attẽtiores, quorũ cupiditas emptionibus atque venditionibus peccatum, quaſi palum parieti infixum, concludit & cõtinet. D. Auguſt lib. 13. de Trin. cap. 3. refert mimũ quẽdam cùm promiſiſſet in theatro ſe aliis ludis dicturum, quid in animo omnes haberent, & quid vellent omnes, atque ad conſtitutum diẽ ingẽti expectatione maior multitudo confluerct, ſuſpẽſis & ſilentibus omnibus, dixiſſe: Vili vultis emere, & carò vendere. Omnẽſque auditores conſcientiarum ſuarum teſtimonio dictum approbaſſe, & di centi improuiſa applauſiſſe admirabili fauore. Quod tamen mimi dictum oſtendit Auguſtinus non in omnibus babere locũ. Nam, inquit, ſcio ipſe hominẽ, cùm venalis ei eſſet codex oblatus, pretiíque eius ignarũ, & ideo quicquam exiguum poſcẽtem cerneret vẽditorem, iuſtum pretiũ quod multò amplius erat nec opinanti dediſſe. Si autem omnino placet legere, anguſtiabitur peccatis, ſubaudito pro ſuppoſito nomine, homo, ſenſus erit: homo inter emendum & vendendum premetur peccatis, & ad peccandum vrgebitur, incitabitur & coarctabitur: ſi tamen à peccato ſe ſuperari ſinat, conteretur ſuo tẽpore cum delinquente peccatum.

5 *Si non in timore Domini tenueris te inſtanter, citò ſubuertetur domus tua.*

HAnc ſentẽtiam rectè ſuperioribus ſubiunxit, vt oſtendat qua ratione peccãdi occaſiones & pericula, quæ in emptionibus & venditionibus eſſe dixit, vitari poſſint, nẽpe ſi quis ſe firmũ ſeruauerit in timore Dei, quo qui deſtitutus eſt, facilè quauis in re labitur: & qui in eo ſe non ſtudioſè & diligẽter retinet, etiãſi ſtudeat rem facere, & domum ſuam ædificare, opibúſque replere, ſubito eueniet vt Deo conatus eius non fortunãte, domus eius ſubuertatur, & ipſe cum ſua familia ad inopiam & miſeriã redigatur. Nam vt eſt in Prou. Vir qui feſtinat ditari, ignorat Prou. 28 quòd egeſtas ſuperueniet ei. &: Hereditas ad Prou. 20 quã feſtinatur in principio, in nouiſſimo benedictione carebit. Myſticè quod dicitur, ſubuertetur domus eius, intelligi poteſt de domo conſciẽtiæ, & omnibus ſtudiis & operibus quæ quiſque ſibi ædificat in hac vita.

5 *Sicut in percuſſura cribri remanebit puluis, ſic aporia hominis in cogitatu illius.*

LEgendum eſſe, percuſſura, non autem, vt quidam libri habent, pertuſura, patet ex Græcis, quæ habent ἐν σείσματι vel σεισμῷ, hoc eſt, in concuſſione. Pro, puluis, quidam libri habent, ſtercus, quod propriè ſignificat dictio Græca κοπρία, quæ tamen etiam ſignificat puluerẽ ceromate expreſſum: & vtrouis modo legatur, per ſtercus vel puluerẽ oportet intelligere reiectamenta farinæ, paleas ſcilicet & furfurem qui remanet in cribro, cùm concuſſione cribri tenuis farina decidit. Nam alioqui nec ſtercus inuenitur in cribro, nec puluis in eo retinetur. Mirum autem cur interpres dictionem Græcam aporia tranſtulerit, cùm ea Græcis non ſit, ſed pro ea eſt in æditione Complutenſi σκῦλα, hoc eſt, ſpolia, in Germanico exemplari σκύβαλα, quæ verior eſt lectio, hoc eſt, quiſquiliæ, & reiectamenta, vel ſordes. Aporia vero ſignificat aut egeſtatem, aut perplexitatem, & inopiam conſilij. Fortè autẽ interpres imitari voluit dictionem Græcam κοπρία, quæ eſt in priori membro. Cæterùm quod ad ſenſum attinet, notandum hac & ſequentibus aliquot ſententiis deſcribi à Sapiẽte aliquot indicia probati vel improbati animi. Docet enim, hominẽ, qualis ſit animo, probari vel afflictionibus immiſſis, vel ſuo ipſius ſermone, & de vtroque ſunt duę ſententiæ. Quod ergo ad hanc pertinet ſentẽtiam, ſenſus eſt: Sicut cùm concutitur & agitatur cribrum, farina tranſeunte remanent in cribrò furfures, qui ſunt quaſi reiectamenta & ſtercus farinæ: ſic frequenter in cogitatione hominis, per quã mens hominis velut cribro agitatur & commouetur, remanet hominis aporia, hoc eſt, anguſtia, & quæuis moleſta res, quæ hominẽ perplexum reddit & anxiũ. Quo ſignificatur, hominem in afflictione cõſtitutum ſinere vt in plurimũ, elabi menti ſuæ bona quibus fruitur, nec ea attendere, aut in memoriam reuocare, ſed tantùm præ oculis habere mala quibus premitur, ea ſem per cogitatione reuoluẽdo. Qua re declaratur, hominem non verè eſſe prudentem & conſtantẽ, cùm potius quæ contriſtãt deberet animo excutere, & attendere ad præſtita ſibi

sibi Dei beneficio bona, & instar vanni puluerem & paleas excutere, ac grana tritici retinere. Vnde & sequitur:

7 *Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tributationis.*

GRæca habent in secunda parte; καὶ πειρασμὸς ἀνθρώπου ἐν διαλογισμῷ αὐτοῦ, hoc est, & tentatio hominis in cogitatione ipsius, hoc est, homo tentatur & probatur per cogitationem suam, aut, vt quidam volunt, per sermonem & disputationem suam, vt cum sequentibus conueniat. Noster accepit de tentatione tribulationis, hoc est, tribulatione & afflictione tentante & probante hominem, & est sensus: Quemadmodum fornax accensus probat vasa figuli, quæ in illum vt durentur immittuntur, quia quæ in eo dum coquuntur perdurant, & non confringuntur, declarantur esse bona, & benè à figulo temperata: quæ verò ignis vim non ferunt, sed dissiliunt, declarantur esse mala & malè ficta: ita tribulatio tentans & explorans probat & declarat homines iustos, quia qui tribulationis igne non superantur, sed in illo infracto animo persistunt, & fortiores fiunt, declarantur verè esse iusti; vt qui propter mala quæ ferūt iustitiam non deserant: qui verò in tribulationibus deficiunt, & animo frangūtur, ostenduntur non verè esse iusti, vt qui ob prementia mala deficiant statim à iustitia, existentes de eorum

Lucæ 8. numero, de quibus dicit Dominus, quod ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt. Sicut autem hoc loco tribulatio comparatur fornaci probanti vasa figulina: ita aliis locis cõparatur fornaci & igni probanti aurum vel argentum, vt cùm dicitur Sapientiæ 3. Tanquam aurū in fornace probauit electos Dominus. Et Zachariæ 13. Ducam eos per ignem, & vram eos sicut vritur argētum, & probabo eos sicut probatur aurum, & exaudiam eos.

7 *Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius, sic verbum excogitatum hominis cor.*

PRiorem huius sententiæ partem sic habent Græca; γεώργιον ξύλου ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, hoc est, culturam arboris ostendit fructus illius. Itaq; appositè significatur, quòd quemadmodum fructus arboris ostendit diligentem eius cultum, ita sermo meditatus declarat cor & animum hominis. Noster interpres contrario modo nominatiuum vertit pro accusatiuo, & accusatiuum pro nominatiuo. Secūda pars variam habet lectionem. Quidam enim libri habent; sic verbum ex cogitatu cordis hominis. Alij; sic verbum ex cogitatu hominis cor. Rabanus verò legit; sic verbum excogitatum hominis cor. Et incertum est in exemplari Germanico, quod nostræ versioni maximè accedit, an καρδίας sit genitiui casus, vt sit, cordis: an accusatiuus pluralis, vt sit, corda. Eam autem lectionem quæ est apud Rabanum, puto esse veriorem, vt quæ sensum habeat conuenientiorem. Sensus ergo est: Sicut rusticatio de ligno, hoc est, sicut rustica cultura circa arborem impensa ostendit fructum arboris, qui suscipi nō potest nisi precia cultura, per quem fructum iam susceptū etiam ostenditur & qualitas arboris, & culturæ diligentia vel negligentia: ita sermo hominis ex meditatione & cogitatione procedens, ostendit cor hominis, & declarat quale illud sit, bonum scilicet an malum, & an bene excultum sit an malè. Oportet enim in nostra lectione, vt constet comparatio, intelligere culturam agricolæ sic ostēdere fructum arboris, vt per eum etiam ostendat & qualitatem arboris & suæ culturæ. Sic enim benè se habet comparatio, quia simili modo etiam cogitatio & meditatio, quæ est quasi animi cultura, profert sermonem, qui vicissim declarat quale sit cor hominis, & quomodo excultum. Cui conuenit quod dicit Saluator: Vnaquæque arbor de fructu suo cognoscitur. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona, & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala. Ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. Vnde sequitur:

8 *Ante sermones non laudes virum, hæc enim tentatio est hominis.*

TEntatio etiam hic ponitur pro probatione, vt sit sensus: hominem probari per suum sermonem qualis sit, doctus ne scilicet an indoctus, sapiens an insipiēs: ob quod bene monet non laudandum quēquam antequam eius sermo auditus sit, qui testetur qualis sit homo. Vnde de Socrate refertur, quòd cùm diues quidam filium suum adolescentulum ad ipsum misisset, vt indolem eius inspiceret, & pædagogus diceret: Pater ad te ô Socrates misit filium vt eum videres, tum ad puerum dixerit: Loquere igitur adolescens vt te videam, significans ingenium hominis non tam in vultu relucere quàm in oratione, quod hęc sit certissimum minimēque mēdax vt in plurimū animi speculum. Sic & Diogenes mirum sibi videri aiebat, quòd cùm ollam aut operculū non emerent homines, nisi pulsu ac tinnitu explorata, in emendo homine solo aspectu essent contenti, etiam significās hominem nulla ex re melius cognosci quàm ex oratione.

9 *Si sequaris iustitiam, apprehendes illam, & indues quasi poderem honoris.*

10 *Et inhabitabis cum ea, & proteget te in sempiternū, & in die agnitionis inuenies firmamentum.*

COmmendat studium amorémque iustitiæ, ostendens eius fructum esse vitæ & ornamentum & protectionem. Cæterum quod dicitur; apprehendes iustitiam, dupliciter accipi potest, nempe vel vt significetur eum qui iustitiæ est studiosus, obtenturum eam, ita vt iustus sit futurus, & in iustitia profecturus. Vel vt sit sensus; sectatorem iustitiæ vicissim à Deo quod iustum est consecuturum, iustum scilicet præmiū præstitæ & desideratæ iustitiæ. Si & quæ sequuntur dupliciter

dupliciter accipi possunt, Nam & sua iustitia atque virtute, quam opere præstat homo, induitur veluti honorifica veste talari quæ tot .m hominē tegit & ornat, quia virtute sua q.uisque præclarus atque ornatus redditur. E pro iusto iustitiæ præmio quisque à Deo inouitur veluti podere honorifica, dū eum & hic honorabilem reddit, & in futuro stola immortalitatis ac gloriæ donat. Legendum est autem in hac parte cum accusatiuo, illam; & indues quasi poderem honoris illam. Sic enim cum Græcis habent Dionysius, & multa scripta. Similis locutio est apud Iob cap. 29. dicentem: Iustitia indutus sum, & vestiui me quasi vestimento. &
Isaiæ 61 apud Isaiam: Indumento iustitiæ circumdedit me. Porrò in podere honoris, potest videri allusio esse ad tunicam talarem qua induebantur sacerdotes, de qua in Sapien-
Sap. 18. tia: In veste poderis Aaron, descriptus erat orbis terrarum. Quod sequitur; & inhabitabis cum ea, & proteget te, &c, in Græcis non est. Significat autem iustitiam siue hominis bene viuentis, siue Dei virtutem remunerantis, non tantùm ornaturam iustum, sed etiam defensuram eum & in præsenti vita ab omni incommodo, & in futuro iudicij tempore, quod dies agnitionis rectè dicitur, quia tunc Deus declarabit se nosse omnium facta, eáque nota omnibus faciet, quando illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit cōsilia cordium. Tunc ergo iustitiæ studiosus inueniet firmamentum, hoc est, inueniet in quo solidè subsistat, vt ab ira Dei non deiiciatur nec commoueatur.

11 *Volatilia ad sibi similia conueniunt, & veritas ad eos qui operantur illam reuertetur.*

QVod iam dixit de studio iustitiæ, idem nunc dicit de veritate, quæ à iustitia distincta non est hoc loco. Veritas enim hic, vt & alibi in scripturis, dicitur iustitia, quòd vero & recto mentis iudicio consentiat, nec sectatorem suum decipiat, sicut peccatum quod ob id dicitur aliquoties mendacium, vt ibi Psal. 4. Vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? Pulchra autem similitudine iam ostendit quod prius dixit, iustitiam apprehendendam ab eo qui illam sectatur. Quæ similitudo in hoc cōsistit, quòd quemadmodum volatilia præpeti suo volatu fugiunt aues sibi dissimiles, conueniunt autem & congregātur iucundè cùm eis quę sunt similis generis: ita etiam veritas, etsi fugiat & longè recedat ab eis qui eam non amant, lubenter tamen reuertitur ad eos qui veritatis sunt studiosi, eósque complexabitur, & suo consortio reficiet. Non elongabitur ab eis, nec sectatores suos fatigabit, sed ipsamet blandè reuertetur ad eos, recreans eos, & digno eos præmio & honore donans. Quod de veritate & æquitate diuina quæ æquitatis studiosos remunerat, intelligere facilè est. Illa enim tunc ad eos reuertitur, cùm reddit eis quæ merentur. Verum etiam est de veritate & æquitate quam quisque operatur. Nam & illa reuertitur ad ipsum, quando adfert secum fructum quem meretur apud Deum, iuxta illud quod dicitur in Apocal. 14. Opera illorum sequuntur eos. Simile huic loco est quod dicit Saluator Ioan. 8. Si manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatē, & veritas liberabit vos.

12 *Leo venationi insidiatur semper, sic peccata operantibus iniquitatem.*

ALia similitudine etiam apposita ostendit peccatum aliter se habere erga sectatores suos, quàm veritatem dixit se habere erga suos. Hęc enim se habet erga suos vt volatilia ad sibi similia: at peccatum se habet erga suos, sicut leo ad reliquas feras. Sicut enim leo, veluti crudelis ferarū rex, reliquis feris insidiatur, eásque venari studet vt perimat, & earum carnibus pascatur: ita peccatū non benefacit suis sectatoribus, sed sub specie voluptatis quam proponit insidiatur eis, & sibi miserè subiicere & deuinctos retinere studet, vt tādem crudeliter occidat, & æternæ morti obnoxios reddat. Notandum enim pro eo quod nos legimus, venationi, Græcis esse θήραν, quæ dictio non tantùm venationem significat, sed etiam feram. Quod magis proposito cōuenit, vt significetur, leonem, cùm fera sit, feris tamen insidiari. impropriè enim dicitur venationi insidiari. Proinde apud nos cōuenit nomen, venationi, accipere pro feris quæ venando captantur. Sic & notandum Græcis non esse pluraliter peccata, sed ἁμαρτία, peccatum, quod veritati in superiori sentētia opponitur, atque sic in singulari numero habebat vnū ex scriptis exemplaribus. Peccatum autem insidiatur operātibus iniquitatem, aut quia diabolus, qui peccatū in scripturis dicitur aliquādo, per peccatum impiis insidiatur: aut quia peccatum ipsum quod committunt, illis imponit, & decipit eos atque captiuat, iuxta illud. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur.

13 *Homo sanctus in sapientia manet sicut sol. Nam stultus vt luna mutatur.*

GRæca priorem partem sic habent: *Διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντὸς σοφία*; vel vt habet Complutensis æditio, *ἐν σοφίᾳ*. Narratio pij semper est sapientia, vel in sapientia. Vnde patet apud nos rectius legi, sanctus, vt habent multi codices, quàm sensatus: quæ tamen lectio videri poterat præferenda, quia ex opposito sequitur de stulto. Illud autē, sicut sol, additū est ab interprete, quia ex opposito, stultus lunæ comparatur. Sensus ergo est: Sicut sol semper constanter manet in suo lumine & claritate, quam semper eādem retinet in seipso: ita homo sanctus, pius & Deum timens constanter persistit in sapientiæ narratione, semper occupatus vt quæ sapientiæ sunt ad aliorum vtilitatem proferat, nec à sapientiæ doctrina ob metum aut gratiam hominum recedens, nec pro diuersitate temporū aut personarū nūc

pia,

pia, atque contraria eloquens. At sicut luna in suo lumine mutatur, ita & stultus pro occasionum varietate sic mutatur, vt quæ sibi consona non sunt proferat, nunc hæc nunc illa dicens. Nostra lectio accipi potest non solùm de perseuerantia in sapientiæ narratione, sed etiam de perseuerantia in sapientiæ meditatione & actione: sicque rectè intelligitur homo pius & sanctitatis studiosus comparari soli, quod quemadmodum sol semper retinet suum lumen in seipso, etiamsi interpositione nubium aut terræ lumen suum prohibetur diffundere similiter: ita & homo pius semper in animo suo persistit in sapientiæ meditatione, nec nubibus passionum aut aduersitatũ admittit animi serenitatem & claritatem. Stultus verò instar lunæ facilè amittit quod habet luminis, atque pro oblatis occasionibus facilè à virtute ad vitiũ, & ab vno vitio in aliud mutatur. Sed de perseuerantia in sapientiæ narratione hanc sententiam potissimùm dictam esse & Græca docent & sequentia, in quibus multa subiicit ad commẽdationem linguæ in sapiẽtibus, & eiusdem vituperium in impiis pertinentia.

14 *In medio insensatorum serua verbum tempori, in medio autem cogitantium assiduus esto.*

QVædam scripta habent, cogitantium legem Dei, at, vt bene annotauit Lyranus, ea verba, legem Dei, non pertinent ad veram lectionem, sed ex alicuius commentario asscripto inserta sunt in contextum. Nec tamen, vt ille vult, ea verba sunt subaudienda, sed cogitantium, positum est absolutè pro prudentibus, qui in seriis semper versantur cogitationibus, quos cogitabundos & meditabundos vocamus. Significat ergo quòd cùm quis inciderit in consortium imprudentium, non temerè sapientiæ doctrinam inculcandam, ne sanctum detur canibus, & margaritæ spargantur ante porcos, sed seruandum verbum doctrinæ suo tempori opportuno: at cum in prudentium consortio quis fuerit, ibi liberum esse & vtile, vt in docendo & sermones sapientiæ proferendo sit assiduus. Opportunè autem hæc sententia superiori subiecta est, ne, quia dixit sancti & pij narrationem semper esse in sapientia, putaretur illum vbique suam debere proferre sapientiam.

15 *Narratio peccantium odiosa, & risus illorum in delictis peccati.*

COnstanter omnes quos vidi libri habent, delictis, verisimile tamen est, interpretem vertisse, delitus, cum Græca dictio σπατάλῃ, significet delitias, non delicta. Inter, delictis, autem & delitus, parua est in scribendo differentia. Pro peccantium, Græcè est, μωρῶν, stultorum, sed iidem sunt apud Sapientem stulti & peccatores. Peccantium, autem dictum est, sicut prius, cogitantium, pro his qui peccatis dediti sunt, eisque delectantur. Talium narratio est iustis odiosa, grauis & molesta, quia gaudent narrare mala quibus delectantur, facinora sua prædicantes in quibus gloriantur. Talium risus est in delitiis peccati, quia ridet & gaudent in voluptatibus quas peccatum exhibet, quas tanquam falsas & noxias iusti abominantur. Vnde de eis dicitur Prouerbiorum secundo cap. Lætantur cùm malè fecerint, & exultant in rebus pessimis. Itaque etiam risus illorum est in delictis peccati, quia rident in suis delictis quæ peccando committuntur, & quæ peccatum dominans in eis operatur. Indicat ergo secunda pars causam cur narratio talium sit odiosa, nempe quia gaudent in illis quæ iustis molestum est audire: quanquam etiam verum sit quod narratio rerum bonarum, & prædicatio veritatis, si fiat à peccatoribus, sit odiosa, quòd ea nec Deo, nec hominibus grata sit propter illorum indignitatem. Sed ad hoc non videtur hic respexisse Sapiens.

16 *Loquela multum iurans horripilationem capiti statuet, & irreuerentia ipsius obturatio aurium.*

DIxit in genere, narrationem & sermonem impiorum esse odiosam & molestam auditoribus, insinuauitque vnam speciem per quam illorum sermo est molestus, nempe quia gaudent referre que mala sunt & peccata: nunc alias species adfert, ob quas item eorum sermo molestus est & odiosus, nempe quod sæpe in eorum sermone audiuntur pleraque iuramenta temeraria, quæ quidam linguis penè verbis interponere solent. Deinde quod irreuerenter & indecorè multa loquantur, nullo seruato honestatis decore, pugnasque & rixas excitantes. Nam pro, irreuerentia, Græcis est ἐρίζειν, hoc est, pugna, vel rixa & concertatio. Sensus ergo est: quod loquela multum iurans facit vt præ horrore pili capitis erigantur in piis auditoribus, & irreuerentia quam talis obseruat in loquendo, siue cùm iurat, siue cum contendit indecorè, efficit vt qui audiũt obturent aures suas. Per quæ significatur, iustos vehementer abhorrere a talium verbis, nec ea sustinere auditu percipere.

17 *Effusio sanguinis in rixa superborum, & maledictio illorum auditus grauis.*

PErgit adhuc magis ostendere molestum esse impiorum sermoné, quia, inquit, per rixam & contentionem hominum superborum, qui scilicet neminem verentur, nec reuerentia & pudore reuocantur a rixando & maledicendo, sæpe fit effusio sanguinis, cum ex rixis pugnæ nascuntur & cædes: & illorum maledictio, qua scilicet omnibus maledicunt, & superbè conuitiantur, est auditus grauis, hoc est, grauiter & molestè auditur. Pro, maledictio, enim Græcis est διαλοιδόρησις, hoc est, conuitiatio.

18 *Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum suum.*

Prosequ

PRosequitur aliquot sententiis aliud linguæ vitiũ, quo scilicet secreta amici panduntur, multis verbis eleganter ostendens quàm magnũ sit & execrabile hoc vitium, vt per quod fiat vt quis omnino sit indignus amicitia aliquorum, & irreparabiliter veterem amicum amittat, cùm nulla alia re magis amicitia lædatur. Qui, inquit, denudat arcana amici sui, perdit fidem, hoc est, fidelitatem suam, quam debebat seruare amico, vel credulitatem aliorum, qui deinceps non habebunt ei fidem, nec credent ei sua secreta. vnde nec inueniet facilè quenquam amicum ad animum suum, hoc est, pro voto & desiderio suo. Perdita enim fide eius, quæ amicitiæ est fundamentum, cuncti absterrebuntur ab amicitia cum eo ineunda, & imprimis is qui perfidiã eius expertus est cum damno suo & frustratione fidelitatis. Vnde rectè subiicit:

19 *Dilige proximum, & coniungere fide cum illo: quòd si denudaueris absconsa illius, non persequaris post eum.*

LIbri omnes ferè habent; non persequeris; & exponitur, non persequeris post eum, pro non assequeris eum. At melius legitur, non persequaris. Aut persequeris, positum est pro persequaris, siquidem codex Bessarionis habet, ne persequeris. Significat enim non esse insequendum amicum semel proditum. Itaque sensus est: Dilige ex animo proximum, hoc est, amicum tuum (est enim Græcis φίλον) & ex dilectione coniungere ei fideliter, per fidem debitam seruans secreta tibi commissa; quod si denudaueris perfidè eius secreta, non est vt persequaris post ipsum, hoc est, vt coneris eum tibi offensum placare, & ad veterem amicitiam reuocare, quasi dicat: Frustra id feceris. Id enim est quod sequentibus significat.

20 *Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic & qui perdit amicitiam proximi sui.*

INcommoda videtur hæc cõparatio, cùm idem videatur esse, perdere amicũ suum, & perdere amicitiam proximi sui. Græcis pro, amicum, est contrarium ἐχθρὸν, inimicum, & significatur, quòd quemadmodum sine spe amicitiæ obtinendæ homo amittit inimicum suum, quoad scilicet amicitiam ipsius: sic etiam se habet homo qui sua perfidia, aut futili secretorum commissorum denudatione perdit amicitiam proximi, hoc est, amici sui, hoc est, perdit eam irrecuperabiliter, nec sentiet illum magis sibi beneuolum quàm hostem suum. Et verisimile est interpretem nostrum vertisse inimicum, verùm scriptores mutasse, inimicum in amicum, quòd alioqui absurdus videretur esse sensus. Receptam lectionem nostri sic intelligunt; Sicut homo qui perdit amicum suum per mortem ipsius, ita vt non sit spes rursus habendi ipsum: ita se habet & qui sua culpa perdit amicitiam proximi sui, vt scilicet etiam ei non sit spes recuperandi eã. Verùm Græcis secunda pars sic habet; Sic perdit proximum suum; non autem, sic perdit amicitiam proximi sui; vt comparatio non sit inter perdere amicum, & perdere eius amicitiam.

21 *Et sicut qui dimittit auem de manu sua, sic reliquisti proximum tuum, & non eum capies.*

22 *Non illum sequaris, quoniam longè abest. effugit enim quasi caprea de laqueo.*

PVlchris similitudinibus ostendit spem non esse recuperandæ amicitiæ illi qui secretorum reuelatione eam perdidit, quod per huiusmodi perfidiam ita amittatur amicus, sicut amittitur auis quæ de manu finitur auolare, quæ libertate gaudens sui volatus pernicitate ita auolat, vt etiamsi quis eam insequatur, capere eam rursum non valeat: similiter sicut amittitur caprea, quæ cùm de laqueo effugerit, summa cursus velocitate rupes conscendit, vt ad eam recipiendam nemo valeat peruenire. Quibus similitudinibus non solum significat Sapiẽs proditione deceptum amicum non posse recipi, & ob id ad eum recipiendum non esse laborandum: sicut frustra quis insequitur auolantem auem, aut effugientem capream, sed etiam amicum talem sic gaudere quòd ereptus sit è manibus infidi amici, séque ab eo quàm maximè potest elongare & alienari, quomodo auis & caprea captæ gaudent se liberatas sua captiuitate. Irreconciliabilem esse amicitiam sic perditam, etiam alio quarto simili ostenditur, cùm subiicitur:

23 *Quoniam vulnerata est anima eius, vltrà eum non poteris colligare.*

HOc est, anima eius adeò est dolore perfidiæ tuæ vulnerata & læsa, vt non possis amplius vulnus eius colligare, & colligando curare, & similis est ei qui graue aliquod vulnus accepit quod colligationem & curationem non admittit. Græca aliũ habent sensum. nam tantùm habẽt; Quoniam vulnus est colligare, hoc est, licet vulnus inflictum circumligando curare. Et deinde sequitur; & maledicti est cõcordatio vel reconciliatio; hoc est, ob emissum aliquod in amicum conuitium potest quis reconciliationem & veniam impetrare à læso amico. Tum subiungitur; qui autem reuelat arcana, perdidit fidem; vt significetur reuelationem secretorum peiorem esse, & amicitiæ magis cõtrariam, quàm si amico vulnus infligatur, aut conuitium ingeratur. Vnde patet quomodò intelligi debeat quod nos deinde legimus.

24 *Et maledicti est concordatio, denudare autem amici mysteria, desperatio est animæ infœlicis.*

SEnsus enim est: Si quis maledictum & conuitium aliquod amico ingerat, poterit concordatio & reconciliatio obtineri: at denudatio secretorum amici, desperationem recuperandæ amicitiæ adfert infœlici

lici animæ eius, qui per stultitiam aut perfidiam in eam denudationem prolabitur. Malè ergo legitur pro, cōcordatio, recordatio, cùm Græcis sit διαλλαγὴ. Malè etiam intelligunt quidam illud, maledicti est concordatio: vt sit sensus: multi maledicēt ei qui cum amico perfido rursum concordauerit, & pristinam recuperauerit amicitiam. Est enim hæc pars ad sequentia referenda, vt significetur maledicentiam facilius veniam impetrare quàm secretorum reuelationem. Vide etiam non est legendum; Sed maledicti est concordatio; sed, Et maledicti; vel etiam sine, &, quomodo legitur apud Augustinum in Speculo.

25 *Annuens oculo fabricat iniqua, & nemo eum abiiciet.*

POst sermonem de perfido amico, subinfert sermonem de ficto amico, qui adulationibus suis & hypocrisi incautis imponit. Talis in scripturis dicitur aliquoties annuens oculo, quòd oculorum nutibus amicitiam simulet, quam corde non gerit. Porro in secunda huius sententiæ parte Germanicum exēplar satis concordat cum nostra versione. Habet enim, οὐδεὶς αὐτὸν ἀποςήσει ἀπ' αὐτ8, hoc est, nemo se separabit ab ipso. At alia lectio, quæ videtur esse verior, habet pro, ὁ εἰδὼς, ἀνειδὼς, vt sit sensus: qui nouit eum, discedet ab ipso. Sensus ergo nostræ lectionis est: Qui non ex corde diligit, sed tantùm oculorum nutu & nictu amicitiam fingit, is apud se in animo machinatur mala aliqua inferre, & tamen propter eius fictionem nemo eum facilè abiiciet, sed eius societate gaudebit & delectabitur, ignorans eius calliditatem. Itaque eius hypocrisim, quā facilè decipit, pulchrè depingit, cùm subiicit:

26 *In conspectu oculorum tuorum condulcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur.*

27 *Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.*

LEgendum esse non, conculcabit, vt multi libri habent, sed condulcabit, Græca docent, quæ habent γλυκανεῖ. Legēdum item non; in verbis suis; sed, in verbis tuis; ex eisdē patet, cùm sit, ἐν λόγοις σου. Opponitur enim illi quod dicitur; super sermones tuos admirabitur. Et est sensus: Fictus talis, te præsente, os suum componet ad dulcia tibi & grata loquendum, & quicquid dixeris, id tāquam valde sapienter dictum laudabit & admirabitur. At postea, te absente, peruertet os suum, vt dura & aspera de te à tergo loquatur, & in ipsis verbis tuis quæ prius laudauit, dabit tibi scandalum, hoc est, per propria tua verba tibi ruinam & perniciem parabit, faciétque vt tuis propriis verbis te subuertat, confundat, & perdat. Hoc autem malum quàm graue sit & detestabile, ostendit cùm subiicit:

28 *Multa audiui, & non coæquaui ei, & Dominus odiet illum.*

COnstanter libri habent, audiui, at omnino verisimile est interpretem vertisse, odiui, cùm Græcè sit ἐμίσησα, idem scilicet verbū quod mox vertitur, odiet. Itaque sensus est: Multa sunt vitiorum genera quæ ego odiui, sed non est quod æquè odiui, atque illud quod modò dixi, simulata scilicet ad decipiendum amicitia, sed & Dominus talem vehementer odiet; atque vindicabit. Quod & sequentibus insinuat sententiis.

29 *Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet, & plaga dolosa diuidet vulnera.*

30 *Qui foueam fodit, incidet in eam: & qui statuit lapidem proximo, offendet in eo: & qui laqueum illi ponit, peribit in illo.*

MVlti legunt; plaga dolosa dolosi; sed, dolosi, vt non est in Græcis, ita nec in quibusdam scriptis Latinis. Et in Græcis secunda sententia etiam tantùm est bimembris. abest enim secundum nostrum membrū. Variis ergo similitudinibus indicatur, malū quod aliis paratur reuersurū in suum authorem, vt is sit passurus malum quod alteri struxit, quod & aliis scripturæ locis similibus allegoriis significatur, vt Psalmo 7. Prouerbiorū 26. & Ecclesiastes 10. Primùm ergo vtitur similitudine eius qui cùm in altum mittit lapidem, eundem excipit in caput suum, ita vt sibiipsi causa sit sui mali, & impleatur in eo illud Psalmi: Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticē ipsius iniquitas eius descendet. Secundò, similitudine eius qui cùm dolosè & occultè alteri plagam inferre conatur, seipsum improuidè lædit, vt fit nonnunquam in his qui iaculari in aliquem occultè student. Itaque quod dicitur; plaga dolosa diuidet vulnera; hoc significat quòd intentatum dolosè alteri vulnus, causa sæpe est vt authoris & dolosi illius vulnera diducantur, & lata fiant atque magna. Tertiò, adhibet similitudinem eius, qui cùm fodit foueam alteri, ipse incidit in eam prior ex improuiso. Item qui lapidem ponit alteri ad ruinam eius procurādam, in quē ipsemet impingat, & cadat. Postremùm, eius qui laqueo alteri structo ipse capitur. His autem omnibus quid significare voluerit, aperit cùm subiicit:

31 *Facienti nequissimum consilium super ipsum deuoluetur, & non agnoscet unde adueniat illi.*

GRæcè pro; facienti nequissimum consilium; est ὁ ποιῶν πονηρὰ, hoc est, faciens mala. Itaque facere nequissimum consiliū, hic est non suggerere malum consilium alteri, de quo rectè dixit quidam: Malum consilium consultori pessimum; sed est exequi malum quod quis apud se excogitauit, aut malum consilium apud se contra aliquem inire. Talis, inquit, quantumuis occultare studeat suum malum, non erit impunitus: sed malo alteri parato sibi ipsi malum accerset præter expectationem. Eodem tendunt quæ sequuntur:

32 *Illusio & improperium superborum, & vindicta sicut leo insidiabitur illi.*

QVoniam constanter libri habēt singulariter pronomen, illi, quomodo & habet Græcum exemplar Germanicum, ideò hæc sententia referenda est ad eum de quo agit superior sententia, vt tres illi nominati, illusio & improperium & vindicta referantur ad verbum, insidiabitur, & sit sensus: Illusio & improperium superborū, hoc est, quod à superbis irrogatur humilibus, & vindicta quam aliis inferre conatur talis, ea ipsa, inquam, mala insidiabuntur illi sicut leo, hoc est, inexpectatò, subitò atque potēter eum inuadent opportunitate oblata, nec illa effugere aut superare poterit, quomodo leonis insidiantis vim feræ quas captat vincere non possunt. Complutensis æditio habet pluraliter, insidiabitur illis, secundùm quam lectionem, quæ videtur conuenientior, in priori membro subaudiendum est verbum, sunt, vt sit sensus: Illusio & improperium sunt hominum superborum, hoc est, eis debentur, eósque comitantur, vt quemadmodum ipsi alios superbè præ se contemnentes, illis illudunt & ignominia afficiunt, ita & ipsis vicissim illudatur, & improperium accidat, & vindicta insidiabitur illis sicut leo feris. Potest & sic accipi, vt sit sensus: Improperium & illusio sunt superborum, hoc est, superbi aliis illudunt & conuitiantur, sed hoc non facient impunè, quia vindicta Dei insidiabitur illis sicut leo. Huic conuenit quod sequitur:

33 *Laqueo peribunt qui oblectantur casu iustorum: dolor autem consumet illos antequam moriantur.*

QVi, inquit, gaudēt infortunio, perditione & ruina iustorum, inuoluentur subito & inopinato aliquo malo quo peribunt, & antequam penitus per mortem tollantur, æternæque morti tradantur, frequēter euenit vt diuturnus dolor siue mentis, siue corporis eos lentè consumat, ita vt pro breui gaudio quod de casu iustorum concipiunt, longo dolore atterātur, & longa morte moriantur antequam moriantur. Pulchrè enim dictum est; consumet eos antequam moriantur; vt significetur duplex eorum mors, tabida scilicet eorum per longum tēpus consumptio, & succedens mors corporis cum æterna damnatione. Huius exemplū in plerisque impiis demonstrat scriptura, vt in Antiocho, & vtroque Herode, eo scilicet qui pueros Bethlehemiticos occidit, & qui Iacobum interemit, qui consumpti à vermibus expirauerunt.

2.Mach. 9.

Act.12.

34 *Ira & furor vtraque execrabilia, & vir peccator continens erit illorum.*

GRæcis prior pars est, μῆνις καὶ ταῦτά ἐστι βδελύγματα, hoc est, furor & ira etiam hæc sunt abominationes. Post reprehensionem enim superiorum vitiorum subiungit insectationem iræ, quam sequenti capite prolixius prosequitur. Itaque dicit, præter superiora vitia, etiam iram & furorem esse abominabilia, significans viro iusto etiam ab his sicut à superioribus esse cauendum. Distinguuntur autem ira & furor, sicut genus & species, aut sicut imperfectum à perfecto. Nam furor est ira vehementior. Aut iræ nomine, vindictæ cupiditatem significat: furoris verò, conatum vehementem inferendæ vltionis. Vtrumque ergo dicitur execrabile, & irasci & furere præ ira. Et subditur; Et vir peccator continens erit illorum; hoc est, obnoxius erit & subiectus his tetris vitiorū monstris, quæ humanæ naturæ lenitatem omnino dedecēt, à quibus homo Deum timens, Dei munere liber erit. Rabanus intelligit significari, virum peccatorem tenacem esse iræ & furoris, vt scilicet ea apud se diu reseruet, nec ea statim deponat, sicut iustus, qui etsi quandoque ira tentetur, mox eam remittit timore Dei. Græcis pro, continens, hic rursum est ἐγκρατής, quod hic positum videtur simpliciter pro obnoxius.

Caput XXVIII.

1 *Qui vindicari vult, à Domino inueniet vindictam, & peccata illius seruans seruabit.*

POstquam superioris capitis vltima sententia, iræ vitium insectatus est, commodè subiicit doctrinam de mansuetudine & clementia aliis præstanda in offensionibus, planè coincidens cum multis quæ de remissione offensarum proximis donanda dicuntur in Euangeliis, ad hoc vt à Deo remissio peccatorum obtineatur. Primùm ergo generalem proponit sentētiam, quæ significat cupidum vltionis, vicissim à Deo vindicandum, iuxta illud: Si non dimiseritis hominibus peccata eorum, nec pater vester dimittet vobis peccata vestra. &: Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. &: Iudicium sine misericordia ei qui non facit misericordiam. Porro pro; qui vindicari vult; Græcis est ὁ ἐκδικῶν, hoc est, vindicans vel vlciscens. Proinde aut vindicari deponentaliter positum est pro vindicare, aut sensus est: qui iniuriam sibi illatam vult vindicatam esse siue per se, siue per alium, ita vt eam remittere nolit sine iusta vindicta. Loquitur autem de eo qui ex iræ passione, & sola vindicandi se ratione vltionem quærit, non autem de eo qui solo æquitatis amore, seruato ordine iuris, eam postulat, & proinde nec de eo qui authoritate publica scelera punit. Qui ergo eius est inclementiæ vt vltionem requirat iniuriæ sibi illatæ, is vicissim Domini non sentiet clementiam, sed à Domino inueniet vindictam, iustè scilicet hoc in se inueniens, quod in alio quærit, & Deum ad clementiam pronum, sua inclementia ad iram & vltionem prouocans. Et cùm Deus ea sit clementia vt veniam postulātibus peccata remittat, eorúmque obliuiscatur: contrà iam peccata illius seruans seruabit; hoc est, sedu

Matt.6.

Ibid.7.

Iaco.2.

est,sedulò ac diligenter reseruabit apud se, vt quomodo ille vindictæ cupidus illatam iniuriam apud se in mente seruat, nolens eius obliuisci:ita & Deus peccata ipsius seruabit in memori mente, vt suo tempore ea iustè vindicet. Aut quod dicit; seruans seruabit,significat quod Deus eius peccata diligenter obseruabit, atque ad ea attendet, nec dissimulabit ad ea,sed illa acriter quandoque puniet. Est autem in ea locutione, seruans seruabit: phrasis Hebraica, obuia sæpius in scripturis, pro serio & omnino seruabit.

2 *Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur.*

POst generalem sententiam infert monitionem quæ ex illa consequitur, & consonam illi verbo Christi:Dimittite,& dimittemini.&:Si dimiseritis hominibus peccata eorum,& pater vester dimittet vobis peccata vestra.Pro,relinque, est ἄφες, idem scilicet verbum quod in oratione Dominica, cum
Matt.18. dicimus: Dimitte nobis debita nostra,vnde magis conueniebat vertere, Remitte.Dicit autẽ,peccata soluentur, pro remittentur & cōdonabũtur,significans peccata esse quędam vincula, quæ hominem Deo obligant & astringunt ad pœnam eis debitam persoluendam.Itaque cùm debita eis pœna remittitur, peccatorum vincula solui dicuntur. Similis est loquendi modus in eo:Quæcun-
Matt.18 que solueritis super terram, erunt soluta & in cœlis.

3 *Homo homini reseruat iram, & à Deo quærit medelam?*

4 *In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur?*

5 *Ipse dum caro sit reseruat iram, & propitiationem petit à Deo? quis exorabit pro delictis ipsius?*

TRes istæ sententiæ per interrogationem sunt efferendæ,vt significetur indignitas & iniquitas hominis postulantis sibi ignosci à Deo,cùm ipse implacabilis in alios
Matt.18 animo offensionem retineat. Quam iniquitatem prolixè expressit Dominus in parabola duorum seruorum,quorum alter a Domino benignissimè tractatus,& misericordiam consecutus,conseruum inhumanissimè vexauit.Et hoc etiam loco multis verbis eandem iniquitatem exaggerat Sapiens, idem alijs verbis repetens, veluti significare volens tam indignam esse eam inhumanam crudelitatem,vt verbis nunquam satis exagitari possit. Et in prima quidem sententia duplex est oppositio quæ facit ad exaggerationẽ. Oppositio enim est inter, hominẽ & Deũ, significaturq́ue indignum esse vt homo hoc non præstet homini, sibi scilicet æquali, quod ipsemet postulat à Deo, tam longo scilicet interuallo se superiore. Oppositio etiam est inter iram qua malum alteri optatur,& medelam qua malum auferri desideratur:significatúrque indignum esse vt qui reseruat iram alteri à quo se vult vindicare,petat à Deo liberari, & curari a malis quæ peccando contraxit. In secunda vero sententia exprimit emphasim, quæ est in eo quod dixit,homini,hoc est, inquit,in hominem similem sibi. Quibus verbis non tantùm notat naturæ humanæ similitudinẽ,sed etiã ad peccandũ fragilitatẽ & pronitatem, (quasi dicat)in eũ qui & eiusdẽ est secũ naturæ,& eâdẽ peccat fragilitate, qua ipsemet se subinde peccare sentit,vt duplici hoc nomine ab homine ei debeatur misericordia. Est itẽ oppositio inter,non habet misericordiam,&,deprecatur de peccatis; quasi dicatur:Non habet misericordiam erga precantem veniam,& tamẽ audet precari misericordiam sibi impendi de commissis peccatis. Est item emphasis in eo quod pluraliter dicitur;de peccatis suis, vt cogitetur multa esse peccata hominis in Deum, cùm vnum sæpè tantum sit hominis in hominem,cuius vindicta exquiritur. In tertia sententia exprimitur emphasis, quæ est in eo quod dixit in prima sententia:homo, hoc est, is qui caro est,infirmus scilicet,mortalis,& sibi nō sufficiens, quique per carnis infirmitatem sæpe labitur & peccat.Talis ergo, inquit,reseruat iram,& à Deo potentissimo & perfectissimo petit iræ relaxationem? Et subiicit; Quis exorabit pro delictis ipsius?significans huiusmodi hominis factum tam esse intolerabile,vt nō solùm ipse indignus sit qui pro se orãs exaudiatur,sed nec esse quemquam alium,qui pro eo exorare vel velit vel possit. His sic exaggeratis,rectè rursum monet deponendam iram,& offensas condonandas.

6 *Memento nouißimorum,& desine inimicari: tabitudo enim & mors imminent in mandatis eius.*

SEcundam partem sic habẽt Græca, καὶ μὴ μηνίσῃς τῷ πλησίον καταφθορὰν καὶ θάνατον, καὶ ἔμμενε ἐντολαῖς,& ne mineris proximo corruptionem & mortem, & immane mandatis, hoc est, persiste in illis. Germanica æditio nō habet illa verba:Et ne mineris proximo; sicut nec noster ea legit. Ex Græca autem lectione cōstat malè quosdam legere apud nos:Beatitudo enim & mors;sed pro, Beatitudo:legendum Tabitudo, hoc est, corruptio.Correspondet enim dictioni καταφθορὰν. Constat etiam pronomen, eius, superesse in multis libris, & legendum ; imminent in mandatis;sine pronomine, eius, sicut multa scripta habent concorditer cum Græcis. Duo ergo Sapiens proponit semper cogitanda,per quæ ab ira & vindictæ cupiditate animus hominis reuocari debeat. Primùm nouissima, per quæ hic potissimùm significare voluit vltionem quæ in nouissimo fine hominis manet impios legis Dei transgressores. Hanc enim qui mente semper recolueritfacilè cessabit à prosequenda inimicitia, quia corruptio & mors imminent in mandatis,hoc est,imminẽt homini propter neglecta Dei mandata. Aut potius,imminẽt in mandatis;hoc est,in mãdatis Dei vbique obnia sunt & cernuntur. vbique enim ea transgressoribus apertè prædicuntur obuen-

 tura.

tura. Horum ergo malorum metu meritò inimicitia omnis & ira deponenda est, vt irã Dei, quam omnes meruerunt, effugere quis possit.

7 *Memorare timorem Dei, & ne irascaris proximo: memorare testamentum altissimi, & despice ignorantiam proximi.*

PRo, timorem Dei, Græcis est ἐντολῶν, hoc est, mandatorum. Nec est bis verbũ, memorare, sed semel tãtùm, ita vt vtraque parte idem significetur, quia per testamentum altissimi, lex Dei significatur. Secundum ergo, cuius intuitu vult vnumquemque reuocari ab ira & vltionis cupiditate, est lex Dei, quæ vltionem & iram prohibet, dicens: Nõ quæras vltionẽ, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorũ. Huius legis recordatione memoramur, hoc est, recordamur timorẽ Dei, hoc est, recordamur quid ex timore Dei illi debeamus, vt, eius intuitu nõ irascamur proximo, sed despiciamus ignorantiam proximi, hoc est, parui faciamus ea quæ proximus per ignorantiam in nos peccauit. Vt enim extenuaret proximi peccatũ, & ob id ostenderet esse despiciendum tanquam paruum, vocat ignorantiam, quòd per ignorantiam sæpè committatur. Rursum vt facilius ad illius despectum induceret, monet recordari legis & timoris Dei, vt horum memoria illius obliuionem & paruipensionẽ inferret.

Leui. 19.

8 *Abstine te à lite, & minues peccata: homo enim iracundus incendit litem.*

9 *Et uir peccator turbabit amicos, & in medio pacem habentium immittet inimicitiam.*

POstquam efficacibus rationibus reuocauit à cupiditate vindictæ ex ira prodeunte, rectè etiam reuocat à litibus & cõtentionibus, quæ eodem etiam fonte prodeunt, & vltionis sunt quidam modus. Sicut, inquit, monui, vt ab vltione abstineas, ita etiam abstine te, hoc est, contine & cohibe te à lite: & si id feceris, minues peccata, & in te & in aliis, quia & pauciora tu peccata cõmittes, minùsque peccabis, & causam præbebis vt alij minus peccent, quos ad contentiones & rixas nõ excitabis. Vtrumque enim sequentia declarant, cùm dicitur: Homo enim iracundus, qui vt facilè irascitur, ita facilis est ad contendendum, incendit litem nõ solùm in se contra alios, sed etiam in aliis contra se, quos ad rixandum contra se prouocat. Nec tantùm in se & contra se litem incẽdit, sed & alios inter se committet, qui inter se amici fuerant, & inter se pacificè vixerunt. Ostendit ergo homines cõtentiosos & multa committere peccata, & authores esse aliis peccatorum.

10 *Secundùm enim ligna syluæ sic ignis exardescit, & secundùm uirtutem hominis sic iracundia illius erit, & secundùm substantiam suam exaltabit iram suam.*

DOcet hæc sentẽtia, vnde fiat vt quidam sint tam impotentis iræ, & vehementer contendant, nempe quòd vires & opes eius audaciam præbeant, & materiam maioris iræ subministrent, quemadmodum docet experientia. Ad quod ostendẽdum pulchra vtitur comparatione. Secundùm, inquit, ligna syluæ, hoc est, pro multitudine & qualitate lignorum quæ igni adhibẽtur, sic ignis exardescit, vt maior fit & calidior, quò plura & duriora ligna fuerint apposita, sic etiam pro viribus & fortitudine hominis vt in plurimum erit iracundia eius, & secũdùm opes suas exaltabit iram suam, vt quo est fortior & ditior, eò magis audeat iram suam sine pudore & timore ostentare, altè inclamãdo, & quosuis liberè incessendo. Potentia ergo & opulentia, fomenta sunt iracundiæ, sicut ligna ignis sunt alimenta: idque tum quod propter illa homines magis ponderent iniuriam suam, & facilè se læsos iudicent, tum quòd pudore & timore non ita ab ira & clamoribus indignis reuocentur, sicut humiliores. Coniunctio, enim, quæ non videtur probare præcedentia, Græcis non est. Superior namque sententia docuit iracundiam fomentum esse & materiam litium, iuxta illud: Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem: sic homo iracundus suscitat rixas. Hæc verò sententia docet quæ sint materia & fomenta ipsius iracũdiæ: quæ sicut incendit lites, ita à virium & diuitiarum fiducia accenditur. Pro. 26.

11 *Certamen festinatum incendit ignem, & lis festinans effundit sanguinem, & lingua testificans adducit mortem.*

TErtium membrum de lingua testificante, quod obscurum est, & non nisi incõmodum habet sensum, in nullis Græcis est. Pro, certamen, est ἔρις, hoc est, contentio: & pro, lis, est μάχη, hoc est, pugna. Itaque magis conueniebat in primo membro vertere, lis festinans; & in secundo; certamẽ festinatum. Significatur enim illa rerũ series & gradus, vt primò homines iurgiis ac rixis incendant in sese mutuò ignem iracundiæ, ac deinde manibus pugnando sanguinem effundant, & mortem infligant. Vocat autem litem & pugnam festinatam, ad quam sine rationis iudicio & moderamine homines præcipitanter per iræ commotionem prorũunt. In nostra lectione per, certamen, intelligenda est contentio qua verbis certatur, vt sit sensus: Contentio præcipitanter assumpta primùm quidem incendit ignem iracundiæ in animis hominum, deinde illo accenso eadem lis & contẽtio frequenter etiam effundit sanguinem, & causa est vulnerum & cædis, quæ sæpe nomine effusionis sanguinis significatur in scripturis. Quod sequitur de lingua testificante, potest accipi vt cum præcedentibus conueniat de lingua denũciante & comminãte alicui interitum, vt sit sensus: lingua comminatoria, quæque denunciat alicui interitum, solet nonnunquam adducere mortem, & cædium esse causa. Testificari enim nonnunquam ponitur pro denunciare & profiteri, vt ibi: Testificor omni Galat. 5.
homini

homini circuncidenti se.&c.Et Rabanus exponit, procax loquela. Dionysius intelligit linguam testificantem, eam quæ alterius litigantium causam suo testimonio approbat & adiuuat. Simili fere modo Lyranus. Itaque hæc sententia ostēdit mala quæ ex contentionibus per iram accidunt, vt his intellectis, omnis acerba contentio & offensio maturè extinguatur, & persuadeatur quod prius dixit: Abstine à lite. Cæterum quod ad lectionem attinet, legendum esse per verba præsentis temporis, incendit, effundit, adducit, & non per futura, vt multi libri habent, docent Græca.

12 *Si sufflaueris, quasi ignis exardebit: & si expueris super illam, extinguetur & utraque ex ore proficiscuntur.*

ELegantius & significantius habent Græca, ἐὰν φυσήσῃς εἰς σπινθῆρα, καήσεται, si flaueris in scintillam, ardebit, &c. Pulchrum enim proponitur exemplum de scintilla, quæ vno eodémque ore & flando in eam accenditur, & expuēdo in eam extinguitur. Quo exemplo allegoricè insinuatur, quomodo ira hominis, quam suprà igni comparauit, vna eadémque lingua & accendi possit, & extingui instar scintillæ. Accenditur enim sufflando in eam, hoc est, eam contentionibus & falsis adulationibus instigando: extinguetur autē si expuatur in eam, hoc est, si mansuetudine verborū reprimatur, & veluti frigida ei suffundatur, aut si eius vilitas & turpitudo demonstretur. Hoc ergo significatur quod alibi dicitur: In manibus linguæ vita & mors. &:
Pro.15. Responsio mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem. Nostra lectio idem omnino significaret, si abesset dictio, quasi, & legeretur; super illum; quomodo legitur apud Rabanum. Obscuritatem enim facit in nostra lectione, quòd verbá, exardebit & extinguetur, non habent suppositum, nec videtur quò referendum sit relatiuum, illam. Nam ineptè refertur ad linguam testificantem, cùm ipsi linguæ tribuendum sit ipsum sufflare & expuere. Necesse ergo est, vt commodus sensus habeatur, subintelligere & repetere ex præcedentibus nomē ira, quod sit & illorum verborum suppositum, & relatiui, illam, antecedens, vt sit sensus: Si sufflaueris in iram, quasi ignis exardebit, & veluti in flammam erumpet; & si expueris super eam, extinguetur: & quod mirandum est, vtrumque horum contrariorum, quibus idē & accenditur & extinguitur, ex vno eodémque ore proficiscitur. Legendum enim est cum coniunctione; & vtraque; sicut cum Græcis multa scripta habent, vt magis quod admirandum est significetur, quomodo & Iacobus dicit: Ex ipso ore procedit benedi-
Iacob.3. ctio, & maledictio.

13 *Susurro & bilinguis maledictus: multos enim turbauit pacem habentes.*

POstquam hactenus quædam dixit Sapiēs contra iracundiam, & contentionis malum, rectè iam subiicit & de prauitate linguæ maximè detractoriæ & variæ, vitia eius & pericula quæ inde proficiscūtur latè prosequens, ostendénsque eadem mala hinc prouenire quæ ex contentionibus & rixis, imo & plura. Dicit ergo, quòd & susurro qui clam detrahit, ac auribus hominum multa insusurrat: & bilinguis, qui aliud coram, & aliud post tergum loquitur, est maledictus, & dignus est quem omnes execrentur, & abominentur, quia talis frequenter multos in seipsis, & cum aliis pacem habentes turbauit, dicendo ea per quæ nascitur in tranquillis mentis inquietudo, aut per quæ inter pacificos oritur discordia, turbatio & contentio.

14 *Lingua tertia multos commouit, & dispersit illos de gente in gentem.*

15 *Ciuitates muratas diuitum destruxit, & domos magnatorum effodit.*

16 *Virtutes populorum concidit, & gentes fortes dissoluit.*

PRo, lingua tertia, & hoc & sequenti loco Complutense exemplar habet, γλῶσσα διαρὴ, hoc est, lingua duplex, quæ scilicet modò hoc modò illud loquitur, vt correspondeat ei quod dixit, bilinguis. Germanicum tamē exemplar habet γλῶσσα τρίτη, quod secutus interpres vertit, lingua tertia. Est autem lingua tertia, quæ inter duos se tertiam immiscet, & serit inter eos discordiam. Eòdē ergo recidit siue duplicem dicas linguam, siue tertiam, quòd fere lingua duplex se inter diuersos misceat tertiam, dum diuersis placere studet, & vtrique parti grata proferre. Huius itaque linguæ mala, quæ adfert & multa & magna, multis hic prosequitur, vt & alibi ea in scripturis insinuantur, docét, que non vni tantum aut paucis nocuisse, sed multos commouisse, idque non leuiter, sed ita vt solum vertere cogerentur, & exilij illis causa fuerit. Id autem fit, dum falsis criminationibus grauati patriam relinquere coguntur, aut per excitata bella & seditiones expelluntur in alias gentes. Nec priuatis tantum nocuit huiusmodi lingua, sed & ciuitates integras, easque bene muratas, & diuitum destruxit, domos, familiasque principū penitus euertit, ita vt ei nulla fortitudo, nullæ diuitiæ, nulla dignitas præualere potuerit, sed omnia ei cedere coacta sint. Adeo potens est malum huiusmodi linguæ, quantūuis exiguum membrum sit, vt bene dixerit diuus Iacobus 3. Ecce quantus ignis quam magnam syluam incendit. Et lingua ignis est vniuersitas iniquitatis, &c. Nec tantum hoc malum inuadere solet fortes, sed & mulierum infirmum & imbecille genus aggreditur, vnde subditur.

17 *Lingua tertia mulieres uiratas eiecit, & priuauit illas laboribus suis.*

PRo, viratas, aut, vt quidam legunt, viritas, Græcis est ἀνδρείας, hoc est, viriles, fortes, & strenuas. Has ergo, quæ laude dignæ erant

 potius,

potius,lingua tertia & duplex eiecit sæpe è domibus suis,falsis scilicet delationibus eas separando à suis maritis, sicque eiectas priuauit his bonis quæ suis laboribus & diligétia pepererant,ita vt duplici malo affligeréntur,dùm & maritum suum relinquere cogerentur, & labores suos aliis consumendos permittere.

18 *Qui respicit illam non habebit requiem, nec habitabit cum requie.*

PRo;qui respicit illam; Græcis est ὁ προσέχων αὐτῇ, hoc est, qui attendit illi. Postquam enim detrahentis linguæ mala ostendit,interserit hanc sententiam, qua iudicat aures non esse patefaciendas delatoribus & maledicis hominibus, si velimus quieti pacíque nostræ consulere.Itaque; respicit illā; positum est pro attendit & aduertit ad illā, credendo ei aut lubenter eam audiendo, vt & Dionysius exponit.Vt autem ab attendēdo illi magis adhuc auocet,pergit eius malitiam exaggerare,cùm subiicit:

19 *Flagelli plaga liuorem facit, plaga autem linguæ comminuet ossa.*

COmparat plagam, hoc est, percussioné linguæ cum percussione flagelli, significatque grauius aliquē lædi lingua improba,quam flagello, & proinde eá magis metuendam & vitádam,quàm flagellum, quod ictus flagelli faciat in cute exteriori liuoré & vibices:ictus verò linguæ, sit veluti ictus fustis,ossa & durissima quæque & intima hominis comminuentis. Turpiores enim notæ in vita moribúsque inseruntur maledicentia linguæ,quàm sunt cicatrices in cute corporis verberatione impressæ. Neque solùm infamia, maculáque turpissima vitæ ab ea inuritur,sed etiam calamitas aliquãdo summa importatur.Hæc ergo mala ossium comminutione significat Sapiens, quòd per ea grauissima & insanabilia vulnera, animíque cruciamenta à lingua inferantur, fiátque vt homo vires omnes amittat & soliditatem.
Pro.17. & 26. Sic & dicitur in Prouerbiis: Verba susurronis quasi simplicia,& ipsa perueniunt ad interiora ventris.Ex dictis patet nomen,plaga, quod à Græco πληγή deriuatur, hic non vulnus significare,sed ictum & percussionem,à verbo πλήττω, quod est percutio. Maior adhuc exaggeratio & vitiosæ linguæ in versu sequenti, quo etiam gladij aciem superare asseritur.

20 *Multi ceciderunt in ore gladij,sed non sic quasi qui interierunt per linguam suam.*

SVperest pronomen,suam,quod additum tollit sensum Sapientis.Non enim hic Sapiés agit de his qui pereunt propriæ linguæ vitio,quamuis etiam de illis istud dici possit, sed de his qui pereunt aliena lingua:vnde & quæ sequuntur ferè à nostris malè intelliguntur. At Rabanus quoque hanc sententiam interpretatur de his qui lingua alios seducunt,vt omnino certum videatur eum nō legisse pronomen,suam, etsi in cōtextu eius habeatur.Sensus ergo est:multi ceciderunt & occisi sunt per aciem gladij, quasi ore deuorantis:sed hi nō sunt tam multi, atque qui per linguam maledicam perierunt, hoc est, plures occidit lingua quàm gladius, quia lingua valde multis & variis modis causa fuit mortis & corporalis & spiritualis, quod quàm verum sit,sicut & omnia præcedétia, nemo mirabitur,si attendamus quantā perniciē infinitæ multitudini attulerit semper hæreticorum lingua,qui veritati semper susurrando, & falsa seminando detraxerunt,vt alios prætereamus, qui criminationibus & delationibus mœrore cōsumpti sunt & miserè afflicti.

21 *Beatus est qui tectus est à lingua nequam, qui in iracundiam illius non transiuit.*

22 *Et qui non attraxit iugum illius, & in vinculis illius non est ligatus.*

INtelliguntur ferè hæc à nostris sic, vt significetur fœlicem eum esse qui Dei munere liber est & minimè subiectus vitiis linguæ,ita vt per linguam non peccauerit, nec linguæ suæ vitia in se dominantia pertulerit,iuxta illud:Si quis in verbo non offendit, Iacob.3.
hic perfectus est vir.&: Beatus vir qui non Sup.c.24
est lapsus verbo ex ore suo.At,vt suprà dictū est,Sapiēs hic loquitur de vitiis linguæ alienæ,quæ cùm & tam multos attingat lædátque,vt dictum est, & tam grauiter lædat, vt etiam dictum est, meritò subinsert beatum eum esse & fœlicem,qui Deo protegente ab eius iniuria & læsione est protectus. Vnde tā serio ab ea protegi & liberari orat, déque ea conqueritur propheta regius,dicens:Domine libera animam meam à labiis iniquis & à lingua dolosa.Quid detur tibi, aut quid Psal.119
apponatur tibi ad linguam dolosam? &c. Et alio loco gloriatur Deum præstiturum hoc beneficij iustis, vt à virulétia linguarum tuti sint.Proteges, inquit, eos in tabernaculo Psal. 30
tuo à contradictione linguarum. Et ipse huius libri author vltimo capite cōfitetur Deo, & gratias agit quòd Deus ipsum liberauerit à laqueo linguæ iniquæ, & à labiis operantium mendacium: A lingua coinquinata, & à verbo mendacij,& à lingua iniusta. Multis autem modis Dei munere quis protegitur à lingua nequam,videlicet aut quia ab ea non attingitur, quod paucis contingit: aut quia ab ea impetitus defenditur, vt per eam non patiatur infortunium, vel saltem tandem ab ea liberetur: aut quia per eam non abducitur in errores & vitia. Beatus ergo ille est & fœlix,qui aliquo horum modorū protectus est à lingua nequam,ita scilicet vt in iracundiam eius non transiuerit, hoc est, non passus sit eius indignationem & violentiam. Quíque non traxit iugum illius;hoc est,non est subiectus eius dominio,nec eius vinculis est ligatus, hoc est, ab ea non est detentus, constrictus & superatus.

23 *Iugum enim illius,iugum ferreum est: & vinculum illius,vinculum æreum est.*

24 *Mors illius, mors nequissima: & vtilis potius infernus, quàm illa.*

VT intelligatur quàm graue sit imperiũ in eos quibus a Deo permittitur dominari, & quàm grauiter eos premat & malè afficiat, dicit iugum eius ferreum esse, & vinculum æreum, hoc est, eius dominium valde esse durum & importabile, grauitérque hominem constringere, vt quæ sine omni miseratione crudeliter sæuiat in eos quibus dominari permittitur, summis cruciatibus & angoribus animos eorum afficiens, atque in multa grauiáque mala eos præcipitans, & maximè dum in errores & vitia homines pertrahit. Quóque magis tetrum hoc monstrum humano generi admodum noxium ostendat quàm malum sit, non solùm illud premere dicit, sed etiam mortem adferre, & mortem quam illa adfert, esse mortem nequissimam, vel, vt est Græcè, mortem malam significans quãdam esse mortem quæ optanda sit & bona, in comparatione eius mortis quam lingua infert. Mors enim linguæ frequenter & diuturna est, quia longo cruciatu animi hominem conficit, & acerba valde atque violenta, dum falsis criminationibus iniquè homines affliguntur, & tormentis subduntur. Præ huiusmodi autem morte optabilis est & bona mors corporalis, quæ in pace animi & senectute bona obtingit: mors item quæ gladio subitò liberat hominem à longo cruciatu. Mors item æterna, quam adfert lingua praua his qui per eam in errores & vitia se pertrahi sinunt, illa proculdubio

Psal. 33. est verè mala, imò & nequissima, hoc est, pessima, iuxta illud Dauidis: Mors peccatorum pessima. Cum autem subiungitur, & vtilis potius infernus quàm illa; relatiuum, illa, certum est non esse referendum ad mortem linguæ, quia relatiuum Grecis est fœmininum, cum nomen, mors θάνατος, illis sit masculinum. Referendum ergo est ad linguam, vt significetur infernum vtiliorem esse lingua peruersa. Cùm autem nomine inferi vel inferni, ferè soleat intelligi æterna impiorum damnatio, torquent se hic quidam quomodo infernus vtilior hic dicatur lingua peruersa. Nó enim vtilius est homini æternam pati damnationé quam lingua aliena praua hic diu vexari. At certũ est in scripturis nomine inferi vel, inferni non semper damnationé impiorũ designari, sed tantùm morté, vel mortuorũ statũ Itaque hic tantùm significatur melius esse mortuum esse quàm lingua praua vexari, quomodo & suprà cap. 26. dixit Sapiés quædam esse grauia suprà mortem, & infrà cap. 30. dicit meliorem esse mortem quam vitam amaram. Et Ecclesiastes 7. dicitur: Inueni amariorem morte esse mulierem. Ita & hic dicit vtiliorem esse mortem quàm linguam peruersam, quòd per mortem homo quiescat, liberatus ab omnibus malis huius vitæ: lingua autem praua hic diu & grauiter torqueat. Vnde & postea cum dicit: Melior est mors quàm vita amara; subiicit ad explicandum cur hoc dicat, Et requies æterna quàm languor perseuerans. Consideratur ergo mors & infernus in his locis, quatenus quietem præbent & liberationem à malis huius vitæ.

25 *Perseuerantia illius non permanebit, sed obtinebit vias iniustorum, & in flamma sua non comburet iustos.*

GRæcis tantùm est, Non dominabitur piis, & in flamma eius non comburentur. Postquam enim ostendit quantum malum sit lingua peruersa, & fœlices esse dixit quibus contingit ab ea esse protectos, iam exprimit quibus hoc malum Dei iudicio dominatur, & in quibus suã vim exercit. Et est nostræ lectionis iste sensus: Etsi magna sit huius mali, de quo dixi, vis, tamen illius perseuerantia non permanebit, in omnes scilicet, hoc est, non permittetur in omnes perseuerare & obtinere imperium, quia etsi permittatur iustos attingere & inuadere, atque ad tempus vexare, non tamen sinet eã Deus vsque in finem eos torquere, quia, vt habet Psalmus: Non relinquet Dominus virgam Psal. 124 peccatorum super sortem iustorum. Sed obtinebit vias iniustorũ, hoc est, dominabitur illorum moribus, ita vt in pœnam impiæ vitę eorum in summa & extrema mala eos deductura sit, à quibus non sinẽt liberandi: & in flamma sua non comburet iustos, hoc est, suo malo non lædet eos, etiamsi vrat, & sua veluti flamma attingat. Quemadmodum enim iusti aliis omnibus tribulationibus non comburuntur nec læduntur, sed veluti in igne purgantur & probantur: ita Dei beneficio fit, vt iusti, etsi malorum lingua iniquè impetantur, nihil tamen inde veri nocumenti percipiant, sed vel cum confusione peruersæ linguæ eorum innocentia declaretur, vel certè probati apud Deum immortalitatis gloria honorentur. Flammam autem tribuit linguæ, significans eius perniciem omnia arripientem & inuadentem, quomodo & Iacobus: Lingua, inquit, ignis Iacob. 3 est vniuersitas iniquitatis, & inflammat rotam natiuitatis nostræ inflammata à gehenna. Ostensa est huius quod hic dicitur veritas etiam corporaliter in tribus illis pueris apud Danielem, qui impiis quorundam cri- Danie. 3 minationibus coniecti in fornacem ardentem, non sunt læsi à flamma ignis quam contra eos accenderat lingua peruersa, ita vt videri possit Sapientem ad hoc exemplum respexisse, cùm hic dicit: In flamma sua non comburet iustos.

26 *Qui relinquunt Dominum, incident in illam, & exardebit in illis, & non extinguetur.*

27 *Et immittetur in illos quasi leo, & quasi pardus lædet illos.*

QVemadmodum singulari Dei gratia & beneficio iusti à linguæ maleficio conseruantur, quemadmodum suprà etiam ex Dauide adductum est: ita summa eius ira & vindicta impij peruersæ linguæ incendio & exitio obiiciuntur, & perdi penitus permittuntur sine aliqua liberationis & restitutio-

 nis

nis spe. Id quo efficacius significaret, duplici vtitur similitudine, & ignis scilicet sic ardentis vt a nullo extinguatur, & crudelium ferarum quæ inclementer sæuiunt, nec earum vis superari potest. Variis autem modis ostendi potest verum esse, quod hic dicitur de dominio & vi linguę in impios. Primò enim qui Deum relinquunt sine timore viuentes, in grandia peccata incidunt, ob quę obnoxij fiunt linguę calumniatrici, à qua & perpetua inuruntur diffamia, & suppliciis iustis subiciuntur. Deinde etiam Deus sinit contra impios exurgere linguas mendaces & peruersas, per quas in pœnam derelictionis Dei grauiter hic torquentur, & nec per mortem liberantur, cùm detrudantur ad tartara in ęternum puniendi. Postremùm verò istud maximè est in impiis, qui iusto Dei iudicio à lingua praua sinuntur pertrahi in errores & hęreses, per quas ęternam damnationem tandem sunt cōsecuturi. De quibus dicit Paulus: Eo quòd charitatem veritatis non receperunt, ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderint veritati, consenserunt autem iniquitati. Potest & hoc addi, eos qui relinquunt Dominum, à quo defendi possent, incidere in manus linguæ, quia Deo eos deserente incidunt in varia linguæ vitia & peccata, per quæ merentur & hic temporalibus, & posteà æternis tradi suppliciis, igni scilicet infernali qui nunquam extinguetur, vbi & sæuissimis tradētur dæmonibus, instar leonis & pardi crudeliter eos torquentibus. Sicut & quod dicitur, iustos non comburendos flamma linguæ, etiam intelligi potest dictum ad significandum eos non ita subiiciendos dominio prauæ linguæ, vt eius vitiis sint obnoxij, & in lingua grauiter peccent. Notandum autem rectè dici; Qui relinquunt Dominum incident in illam, ad significandum à linguæ violentia & imperio neminem, nisi Deo protegente, liberari posse, qui relinquentes se etiā ipse relinquit & deserit.

2. Thes. 2

28 *Sepi aures tuas spinis, & linguam nequam noli audire: & ori tuo facito ostia, & seras auribus tuis.*

GRæca tantùm sic habent; Ecce circummunias possessionem tuam spinis, & ori tuo fac valuas & obices. Itaque intelligunt quidam hic vnum tantùm præcipi, nempe continentiam & moderationem linguæ, atque ad id duplicem adhiberi similitudinem possessionis scilicet vepribus circumsepte, & domus quæ valuis & vectibus occluditur atque munitur, vt sit sensus: quemadmodum possessionem suam solet quis spinis & vepribus obturare, & domum ostiis & vectibus occludere: ita & os tuum diligenter custodi, vt ne ex eo dissoluta & perniciosa verba egrediantur. Verùm quoniam duplex illa clausura, à qua trahitur similitudo, non ad eundem pertinet vsum, sed ad contrarium (nam in possessione fit munitio ne bestiæ & feræ noxiæ ingrediantur: in domo verò etiam ne egrediantur nimis liberè domestici) ideo noster interpres priorem similitudinem retulit ad aures, idque valde apposite; proinde sensum potius quàm verba referens vertit; Sepi aures tuas spinis; intelligens scilicet per possessionis munimen, aurium custodiam significari, vt quemadmodum ager munitur ne bestiæ ingrediantur: ita & aures custodiātur, ne pateant detractoribus, maledicis & mendacibus. Postquam enim superius Sapiens prosecutus est pericula & mala quæ à linguæ prauitate & maledicentia inferuntur hortatur conuenienti ordine ad duo, videlicet & vt aures nostras muniamus contra eos qui peruersæ sunt linguæ, ne illorum peruersitati facilem accessum præbeamus, & vt os nostrum muniamus & custodiamus, ne & ipsi illis linguæ vitiis subiiciamur, quemadmodum & David se fecisse testatur, dicens: Posui ori meo custodiam; & vt id facere posset Deum orauit, dicens: Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circunstantiæ labiis meis. Dicit ergo: Sepi aures tuas spinis; hoc est, muni eas, & obtura ne pateant detractoribus, quemadmodum spinis ager circūsepitur contra bestiarum incursum, auresque tuas timore Dei veluti spinis quibusdam sepias. Et quoniam id allegoricè dictum est, pro commentario additum est; Et linguam nequam noli audire. Idem significatum est per hoc quod dicitur; & seras facito auribus tuis. Et hæc quidem vt muniamur à lingua aliena. Vt autem & à propria muniamur; Ori tuo, inquit, facito ostia, hoc est, os tuum veluti ostiis quibusdam concludo taciturnitate & silentio, vt ex eo non sinas linguam tuam profundere quicquid volet, & quicquid in ipsa hæret, sed tantùm quod expedit, & nocere non potest. Notandum autē apud Rabanum abesse duo illa verba, auribus tuis, vt quod dicitur, & seras, simul cum ostiis referatur ad os, quemadmodum & apud Græcos. Atque hæc videtur vera lectio.

Psal. 38
Psal. 140

29 *Aurum tuum & argentum tuum confla, & verbis tuis facito stateram, & frenos ori tuo rectos.*

QVod de auro & argento hic parabolicè adfertur, aut intelligi potest de auro & argento ponderando per stateram, ea enim statera ponderari solent: itaque significabitur, sicut quidam intelligunt, quod quemadmodum aurum & argentum serio statera ponderari solent: ita etiam verba oris sunt diligenter ponderanda, iuxta illud quod supra dixit: Verba sapientis statera ponderabuntur. Aut intelligi potest de auro & argento vnde statera sit fabricanda, quemadmodum intellexisse magis videtur interpres, dum vertit; confla; quanquam Græca dictio ἀνάδησον, non confla, significat, sed colliga, vel obliga, & cōnecte. Itaque significabitur omnia quæ possidemus præciosa impendenda esse, vt inde vel fabricetur, vel comparetur & ematur ori pretiosa statera, qua omnia oris verba bene & prudenter ponderentur. Istud autem fit, cum omnium rerum dispendio & magnis laboribus, ac sumptibus comparatur sapientia & prudentia, quæ docet quomodo

Sup. c. 21.

modo verba sint disponenda & aptanda, ac quādo loquēdū sit, quādo tacēdum, quæ itē dicēda, & quæ silēda. Alterā autē similitudinē etiā adhibēs ad idē significādū, monet vt faciamus ori frenos rectos, hoc est, iustam ei moderationem & cobibitionē adhibeamus. Nam sunt qui refrenant linguam suam, sed non rectè, tacentes scilicet quando loquendum esset. Explicans autem has allegorias, & quorsum hæc dicat, subiungit:

30 *Et attende ne fortè labaris in lingua, & cadas in conspectu inimicorum insidiantium tibi, & sit casus tuus insanabilis in mortem.*

CAue, inquit, tibi ne fortè per linguæ præcipitantiam labaris in aliquod peccatū, & per peccatum cadas etiam in aliquod dedecus & pœnam videntibus inimicis tuis, qui vt insidiantur tibi ad hoc vt capiant te in sermone tuo, & ex ore tuo aliquid quod calumnientur rapiant: ita de ruina tua, ignominia & malo tuo gaudebūt, sitque casus tuus insanabilis per mortem, hoc est, quia lethalis est & mortiferus. Nam linguæ abusus & corporalē sæpe affert mortem, & semper æternam, nisi pœnitentiæ remedio sanetur. Cæterùm tertia huius sententiæ pars addita est ab interprete, cum non sit in Græcis, vbi etiam hæc sententia bimembris est, vt aliæ ferè.

Caput XXIX.

1 *Qui facit misericordiam, fœneratur proximo suo: & qui prævalet manu, mandata seruat.*

HOc toto ferè capite agitur de duplici gratia, altera quæ in dādo & conferendo beneficio cōsistit, per mutuum, per donationem, per fideiussiones: altera quæ consistit in reddendo, per solutionem mutui, & liberationem à fideiussione. Gratia enim aut confertur, aut refertur. Porro cùm fœnerari alicui, dupliciter accipiatur, videlicet vel simpliciter pro mutuum alicui dare, vel pro dare ad vsuram, dupliciter etiā prior huius sententiæ pars exponitur. Sunt enim qui posteriori modo accipiunt in hoc sensu Qui facit misericordiam subueniendo alterius necessitati, is fœneratur illi quia quod ei impendit beneficij, recepturus est cum fœnore. Nam vt dicitur in Prouerb. Fœneratur Domino qui miseretur pauperis. Pro. 19. Alij priori modo accipiunt, vt sit sensus: Qui haberi vult misericors, is proximo suo in necessitatibus illius dat mutuo. Atque hoc modo magis accipiendum videtur ex subiecta sententia, in qua verbum, fœnerari, accipitur pro, mutuum dare. In secunda parte is dicitur præualere manu, qui ad largiendū promptus est & facilis. Nam qui tenax est, non videtur fortis manu & prævalidus, sed infirmus & impotens, vt qui manu ad dandum non vtatur, aut tenuiter eā vtitur. Secundum priorem ergo primæ partis intelligentiam sensus huius partis est: qui largiter tribuit, is bene sibi consulit, quia facit quod ipsi mandatum est. Secundum posteriorem acceptionem sensus est: Qui haberi vult fortis manu is solicitus est vt faciat quæ ei mandata sunt de subueniendo suis proximis.

2 *Fœnerare proximo tuo in tempore necessitatis, & iterum redde proximo in tempore suo.*

DVo præcipit hac sententia ad mutuum pertinentia, quorū primum est de dando mutuo, & pertinet ad eos qui habent quod mutuo dent: alterum est de reddendo mutuo, & pertinet ad eos qui mutuum acceperunt, ita vt sensus sit: Tu qui habes quod des, da mutuo proximo tuo in tempore necessitatis & indigentiæ illius: & vicissim tu qui accepisti mutuo, redde proximo in constituto tempore: vt sicut ille gratiam contulit, ita & tu referas. Quam posteriorem monitionem prosequitur versu sequenti.

3 *Confirma verbum, & fideliter age cum illo, & in omni tempore inuenies quod tibi necessarium est.*

VErbum, inquit, promissionis tuæ, quo te obligasti ad reddēdum certo tempore quod mutuo accepisti, confirma præstando promissum, & fideliter age cum eo qui tibi mutuum dedit. Sic enim fiet vt quouis tempore inuenias qui tibi in tua necessitate succurrant, & dent mutuum. Cur autem id tam sedulò moneat, sequenti narratione ostendit, quæ clarè commemorat multorum ingratitudinem & infidelitatem in reddendo quod acceperunt mutuo.

4 *Multi quasi inuentionem æstimauerunt fœnus, & præstiterunt molestiam his qui se adiuuerunt.*

INuentionem vocat rem inuentam. Sunt enim plerique qui fœnus, hoc est, mutuū acceptum reputant quasi rem inuentam, ita vt de illo reddendo non cogitent, quemadmodum de re inuenta reddenda homines ferè non cogitant. Ideóque molestiam præbent his qui ipsos in sua necessitate adiuuerunt, dum coguntur repetere debitum, & illud anxiè expectare, aut etiam litibus extorquere. Horum mores pulchrè depingit cum subiicit.

5 *Donec accipiant, osculantur manus dantis, & in promissionibus humiliant vocem suam.*

6 *Et in tempore redditionis postulabit tempus, & loquetur verba acediæ & murmurationum, & tempus causabitur.*

APerta sunt hæc, & quotidiana experientia comprobantur. Multi enim dum mutuum petunt, donec illud accipiant, osculantur manus à quibus cupiunt aliquid accipere, & venerantur plurimum & demissè eum cuius gratiam ambiunt, & vocem suam demittūt humiliter multa promittēdo nēpe

quod tempore præscripto certò reddent, quódque grati sint futuri, & gratiam præstitam semper agnituri. At contrà in tempore reddendi, postulant sibi aliud tempus solutionis concedi & constitui, & pro humilibus illis verbis quæ prius loquebantur, loquuntur verba acediæ, vel, vt habent multi libri, tædij, & murmurationum, cum tristitia scilicet loquentes, imò & cum murmurationibus contra eum qui dedit mutuum, quasi se seuerus sit & rigidus in repetendo, & non solùm ingratus in benefactorem hominem, sed etiam in Deum. causabitur tempus in quod incidit, accusans scilicet temporis sterilitatem, aut aliam aliquam incommoditatem, in tempus potius reiiciens solutionis dilationem & ommissionem, quàm in suam negligentiam & socordiam. Est autem in his sententiis mutatio numeri in scripturis non infrequens. Prosequitur deinde descriptionem morum huiusmodi hominum.

7 *Si autem potuerit soluere aduersatus solidi vix reddet dimidium, & computabit illud quasi inuentionem.*

8 *Sin autem, fraudabit illum pecunia, & possidebit illum inimicum gratis.*

9 *Et conuitia & maledicta reddet illi, & pro honore & beneficio, reddet illi contumeliam.*

Duæ illæ dictiones, aduersatus solidi, non sunt Græcis, & variè leguntur. Quidam enim libri habent, aduersabitur vel auersabitur. Alij, aduersatus vel auersatus. Et pro, solidi, quidam habent aduerbium, solidè, vt iungatur verbo, aduersabitur. At verisimile est interpretem potius vertisse solidi, hoc est, integræ summæ mutuo datæ, vt explicaret quid sit quod hic dicitur dimidium. Pergit commemorare quid in hominum moribus euenire soleat, vt huiusmodi commemoratione ostendat eorum quæ fiūt indignitatem. Postquam, inquit, solutionis tempus aduenerit, qui mutuum accepit, non solùm dilationem postulabit cum multis querimoniis & causationibus, sed etiam si soluendo sit, tamen aduersatus primùm creditori suo debitum reposcenti, tandem vix dabit dimidium integræ summæ creditæ ei, & hoc ipsum computabit velut rem inuentam ipsi creditori, hoc est, non reputabit illud velut debitum, sed velut si creditor illud fortuitò reperisset, dicens aut sic se gerens quasi creditor fœlicem se reputare debeat, aut gratiam habere suo debitori, quòd vel dimidium ab eo obtinuerit. Si autem soluendo non sit, vt frequenter hominum socordia & prodigalitate fit, primùm quidem fraudabit illum pecunia quæ illi debetur, sicque præter meritum & culpam sui creditoris possidebit illum sibi inimicum, quem prius expertus erat amicum. Deinde verò, etiam malum reddens pro bono, conuitia & maledicta reddet ei, vt hæc sint ei loco reddendæ pecuniæ. Quid verò mali hinc cō sequatur in moribus hominum, aperit cùm subiicit:

10 *Multi non causa nequitiæ non fœnerati sunt, sed fraudari gratis timuerunt.*

Græca habēt, πολλοὶ οὐ χάριν πονηρίας ἀπέστρεψαν, γὰρ ἀποστερηθῆναι. Multi igitur causa nequitiæ auersati sunt hominem, vt intelligatur de nequitia mutuum accipientium iam commemorata. Et quidam scripti codices nostri sine prima negatione habent; Multi causa nequitiæ non fœnerati sunt; quæ lectio etiā accipienda esset de nequitia mutuum accipientium. Verum interpretem vertisse; nōn causa nequitiæ; vt legerit οὐ pro ὤν, satis patet ex aduersatiua particula; sed fraudari timuerunt. Itaque sensus est: Multi abstinuerunt à mutuando non causa suæ nequitiæ, hoc est, non ex sui animi crudelitate & immisericordia, sed timuerunt præter suum meritum & culpam fraudari sua pecunia. Hoc ergo subinsert præcedentibus non tanquam laudans aut etiam vituperans, sed vt ostendat fructū ingratitudinis & infidelitatis suprà commemoratæ. Ne tamen ea de causa a debitis misericordiæ operibus homines reuocarentur rectè subiungit:

11 *Veruntamen super humilem animo fortior esto, & pro eleemosyna non trahas illum.*

Ex Græcis constat dictionem, animo, iungendam non cum, humilem, sed cum, fortior. Habent enim, ἐπὶ ταπεινῷ μακροθύμησον, hoc est, super humilem longanimis esto. Monet ergo ne erga eum qui verè pauper est, aut ex animo humiliter ac demissè loquitur, si non possit quod mutuo accepit, præfert pro tempore reddere, creditor impatienter se gerat, obiurgando eum, & rigidè debitum exigendo, sed animo suo imperet & superet vel condonando ei debitum, vel tempus solutioni concedendo. Item vt ne propter multorum iniurias & fraudes, qui se beneficio reddunt indignos quis impatienti animo neget verè pauperibus humiliter opem petentibus subuenire, siue per mutuum, siue per donationem. Hoc enim significatur verbo μακροθυμεῖν, in maxima hominum perfidia & iniuria summam patientiam & humanitatem erga inopes beneficio non indignos pręstare. Sic enim apud Matthæum, seruus qui domino suo rationem reddere non poterat, nec soluendo erat, orauit vsus hoc verbo: κύριε μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Domine patientiam habe in me. Nam hæc affectio, quæ Græcis dicitur μακροθυμία, hoc est, patientia vel lenitas animi, acerbitati opponitur, qua plerique in beneficio aut exigendo aut negando vti solent. In secunda sententiæ parte pro, trahas, Græcè est παρελκύσῃς, hoc est, protrahas, vt non sit intelligendum de non trahendo in iudicium, sed de non protrahendo expectationem pauperis, cùm petit eleemosynā sibi fieri aut per mutuum, aut per donationem. Cæterùm per humilem, intelligitur vel pauper & afflictus, vel is qui se verè humiliat, & demissè gratiam petit. Ad misericordiæ ergo opera persuadenda prosequitur in sequentibus, dicens. Mat. 17.

12 *Propter mandatum assume pauperem, & propter inopiam ne dimittas eum vacuum.*

13 Perd

13 *Perde pecuniam propter fratrem & amicum tuum, & non abscondas illam sub lapide in perditionem.*

CLaris quidem verbis, sed quæ efficaces & varias rationes in se includunt, vrget ad beneficẽtiam exhibendã. Primùm enim id faciendum insinuat propter mandatum Dei, qui etiam in veteri lege ita facere præcepit, significans necessitatem esse ita facere, & eum qui benefacere negligit, à Deo tanquam transgressorem puniendum esse. Dicit ergo: Propter mandatum assume pauperem, hoc est, ne eum abiicias aut despicias, sed eum in tuam curã & tutelam suscipias. Secundò, significat etiam inopiam inuitare & impellere nos debere ad beneficentiam, quia vel illa sola sufficiens causa esse debet miserendi & benefaciendi. Itaque dicit; propter inopiam ipsius non dimittas eum vacuum à te, sed da ei siue mutuo siue dono quo eget, & quod à te petit. Tertiam beneficentiæ causam indicat nobis esse debere amicitiam, & sanguinis atque naturæ propinquitatem, ratione cuius illam debemus primùm quidem nobis coniunctioribus, sed tamen etiam omnibus hominibus, quos tanquam fratres & amicos habere debemus. Et quoniam à beneficentia frequenter homines impediuntur, ideo quòd velut perditum reputant quod egenti vel donant vel mutuantur: Perde, inquit, pecuniam propter fratrem & amicum tuum; non quòd vere perditum sit quod illis in eorum egestate
Prou. 16 impenditur (quia, vt inquit Sapiens, Fœneratur Domino qui miseretur pauperis) sed significare volens meritò fratrem & amicũ cariorem esse debere vnicuique quàm pecuniam, vt etiamsi perdenda esset, sicut existimãt homines propter tales perdẽda sit, & in eos impendenda, etiamsi non sit spes recipiendi illam ab ipsis. Et quoniam homines quidam proniores sunt ad conseruationem pecuniæ suæ, malunt eam fodere in terram, & sub lapide aliquo occultare, rectè subiicit. Et non abscondas eam sub lapide; significãs potius in necessitates proximi expendendas esse opes, etsi ea ratione perire danti videãtur, quàm sub lapide in terra occultãdas, etsi ibi seruari homini videantur. Et ne re vera ibi bene seruari putarentur, addit; in perditionem; innuens tum verè perditioni exponi eas, siue propter rubiginem & corruptionem quam ibi frequenter contrahunt, siue quod sæpe ibi repositæ veniunt in obliuionem hominum, siue etiam quòd ibi nullum faciant fructum vel possessori vel aliis, ita vt pereat earum vsus ad quem institutæ sunt. Ex contrario ergo significat, in egenos vel amicos vel fratres impensam pecuniam, etsi iudicetur perdita, re vera tamen non perire, sed optimè conseruari, vt in sequentibus docet. Quidam quod dicitur; Ne abscondas sub lapide in perditionem; intelligunt de perditione suiipsius, quia hominis perditionem & damnationem adfert huiusmodi occultatio. Vnde Diuus Ambrosius lib. de Naburhe cap. 4. legit: Ne abscondas sub lapide in mortem, sed magis accipiendum est de perditione pecuniæ occultatæ: vnde quædam Græca pro, ne abscondas; habent μὴ ἰωθήτω, hoc est, ne rubigine obducatur. Cõuenit hæc doctrina cum illo Saluatoris: Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & illo Iacobi: Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, & vestimenta vestra à tineis comesta sunt. Aurum & argentum vestrum æruginauit, & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis, &c. Quibus verbis significatur vtraque perditio & opum asseruatarum, & eorum qui eas auarè asseruant. Math. 6. Iacob. 5.

14 *Pone thesaurum tuum in præceptis altissimi, & proderit tibi magis quàm aurum.*

INtelligitur prior pars fere sic, vt significetur veram opulentiam reputandam consistere in impletione mandatorum Dei. De illa enim verum est manifestè, quòd proderit magis quàm aurum. At alium sensum Græca postulat, quæ habet, κατ' ἐντολὰς ὑψίστου, hoc est, secundùm mandata altissimi, vt sit sensus: Pone vel colloca thesaurum tuum iuxta mãdata Dei, & prout ipse exigit à te. Dixerat enim non esse abscondendam pecuniam sub lapide, quod est ponere eam iuxta stultum consilium hominum. In contrarium ergo illius subiicit: pone thesaurum tuum iuxta præcepta Dei. Vbi autem iuxta eius præceptum sit collocandus thesaurus, exprimit versu sequenti. Quod sequitur; & proderit tibi magis quàm aurum; significat quòd thesaurum ponere & disponere iuxta Dei mandatum, magis proderit homini quàm aurum asseruatũ, quod per se non prodest, sed magis obest saluti hominum.

15 *Conclude eleemosynam in sinu pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo.*

QVidam libri habent, In corde pauperis alij, in sinu. Nec ex Græcis satis constare potest vtra lectio sit præferenda. Nam illa aliter habent, ἐν τοῖς ταμιείοις σου, in cellis tuis. Quo quidam intelligunt significari, partem aliquam bonorum reponendam in cellariis, vnde depromatur quod egenis sit largiendum. Alij intelligunt quemque cellaria sua in quibus opes sint obdendæ, debere reputare necessitates proximorum, in quas sint conferendæ, iuxta illud Basilij: Horrea diuitum, domus & ventres sunt pauperum. Atque hac de causa videri potest interpretem vertisse, In corde, vel potius, In sinu pauperis. Persistit enim Sapiens in similitudine thesauri bene collocandi, & tuto loco reponendi, propter quod occulta loca & abdita solent quæri. Itaque significat thesaurum nostrum bene & tutè reponi, si concludatur in corde vel sinu pauperis, nam in sinu conuoluto solemus res abdere, simulq; innuit, sine vlla ostentatione eleemosynam in pauperes cõferendam, vt, iuxta Christi doctrinã, eleemosyna sit in abscondito, nec Pharisæorum more tuba publicetur. Subiũgit autẽ fructũ benefi Math. 6

neficentiæ ita positæ: Hæc inquit, etsi conclusa & abdita, etsi incognita hominibus, & ideo nec popularem honorem adferens: tamen etiam tacentibus pauperibus, & hominibus illā non celebrātibus, ipsamet Deum exorabit pro te ab omni malo, hoc est, liberationem ab omni malo & corporali & spirituali. Græca habent, ἀυτὴ ἐξελεῖταί σε, Ipsa eximet te ex omni afflictione. Sed noster videtur legisse ἐξιλάσεται.

16 Eleemosyna uiri quasi sacculus cum ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conseruabit.

17 Et postea resurget, & retribuet illis retributionem unicuique in caput illorum.

HOs duos versus nulla Græca habēt hoc loco, & omnino verisimile est interpretem hoc loco nō vertisse, sed adscriptos prius margini à studioso aliquo ex cap. 17. vbi ad verbum idem habentur: deinde in contextum esse relatos, idque non satis appositè, tum quòd incommodè hæc interpositio separet versum sequentem à præcedenti, cum quo habet conuenientem connexionē: tum quòd in his versibus, vt hic sunt positi, videatur omnino relatiuum, ipso, referendum ad nomen, viri, & suppositum verborū, conseruabit, resurget & retribuet, esse nomen, eleemosyna, cùm, vt supra dictum est cap. 17. ad nomen, Dei, de quo ibi præcedit, referendum sit & relatiuum, ipso, & verba illa tria. Certè D. Augustinus in Speculo totum hunc locum citans omittit hos duos versus, sine aliqua interpositione coniungens versum sequentem cum præcedenti. Et recētem esse hanc interpositionem etiam hoc arguit, quòd libri illi qui cap. 17. habent, signaculum, quæ vera est lectio, hic tamen habent, sacculus, vt hinc intelligere liceat hanc interpositionem factam post illius loci corruptionem.

18 Super scutum potentis, & super lanceam, aduersus inimicum tuum pugnabit.

ELeemosyna, inquit, nō solùm orabit pro te, sed etiam validius quàm scutum & lancea potentis alicuius, pugnabit pro te contra inimicum tuum, siue visibilem, siue inuisibilem, nimirum quia meretur & impetrat vt Deus pro misericorde pugnet, & defendēdo eum instar scuti ne quis ei noceat, & superando ac repellēdo aduersarium veluti lancea in illum missa. Ideo enim rectè meminit & scuti hominem protegentis, & lanceæ hostem ferientis, vt duplicem hanc defensionem eleemosynam mereri & impetrare designet.

17 Vir bonus fidem facit pro proximo suo, & qui perdiderit confusionem, derelinquet sibi.

PRoximus inopia pressus iuuari potest, nō solùm pecunia mutuo vel dono data, sed etiam fideiussione pro eo interposita. Itaque cùm hactenus egerit de eo beneficentiæ genere, quod fit vel per mutuum, vel per eleemosynam: nunc de eo agere incipit, quod sponsione fit & fidei interpositione, in quo sæpe plus inest & officij & periculi, quā in mutui præstatione. Et primùm quidē solito suo more generalem præmittit sententiā ad fideiussiones pertinentem, deinde & monitionem subiicit. Vir, inquit, bonus fidem facit, hoc est, fideiubet pro proximo suo. Est enim Græcis ἐγγυήσεται, hoc est, spondebit. Significat ergo ad virum bonum pertinere, vt cùm opus est spondeat pro proximo suo. Quod autem sequitur; & qui perdiderit, &c. dupliciter accipi potest. Aut vt referatur ad spondentem, & sit sensus: qui verecundiam amisit, ita vt non pudeat eum amicum egentem in necessitate destituere, is proximum suum derelinquet sibi, vt scilicet sibi ipsi ratione qua potest succurrat, vt hæc pars opponatur ei quod de viro bono dicitur in priori membro. Aut vt referatur ad proximum, pro quo vir bonus spopōdit, & sit sensus: Vir bonus spondet pro proximo suo, at sæpe fit vt proximus ille, quia inuerecundus est, nec pudet eum fallere datam fideiussori suo fidem, derelinquat suum sponsorem sibi, non liberans scilicet illum, sed sinens illum debitum exoluere pro quo fideiussit. Cui sensui congruit subiecta monitio, quāuis prior sensus videatur magis conuenire parti priori. Cæterùm vt verbum, derelinquet, habeat accusatiuum, Dionysius ei cōiungit nomen, cōfusionem, vt sit sensus: Qui perdiderit fidem, confusionem derelinquet sibi. Rabanus ex sequenti versu adiungit nomen, gratiā, vt sit sensus: qui perdiderit confusionem ita vt non erubescat infirmorum deseruire moribus, is derelinquet sibi gratiam, & condignam sui laboris recipiet mercedem. Verùm huiusmodi distinctiones & intelligentiæ nec proposito multùm conueniunt, nec Græcæ lectioni, quæ pro; derelinquet sibi; habet ἐγκαταλείψει ἀυτὸν, hoc est, derelinquet eū. Subaudiendū est ergo, ipsum, iuxta sensus iam dictos.

18 Gratiam fideiussoris ne obliuiscaris, dedit enim pro te animam suam.

MOnet eum pro quo quis spopondit, ne immemor sit gratiæ, hoc est, beneficij à sponsore præstiti, sed ita eius recordetur, vt & solicitus sit ad liberandum suum sponsorem, & beneficium præstitum gratissima semper memoria complectatur. Et vt ostenderet quàm magnum sit fideiussionis beneficium: dedit, inquit, pro te animam suam; quo phrasi Hebraica significatur, quòd exposuerit se pro amico graui periculo. Per fideiussiones enim sæpe quis non tantùm pecuniæ periculum, sed & captiuitatis & mortis in se suscipit. Maximè autem hoc dictum veritatem habet in eis, qui per susceptionē prælaturæ se suāmque animam obligāt pro promotione salutis subditorū suorū, quorū proinde beneficium & solicitudo obliuioni tradenda non sunt, iuxta Paulum dicētem: Mementote præpositorum vestrorū, obedite eis, & subiacete. Ipsi enim peruigilāt quasi rationem reddituri pro animabus vestris. Heb. 13

19 Repro

19 *Repromißionem fugit peccator & immundus: Bona repromissoris sibi asscribit peccator, & ingratus sensu derelinquet liberantem se.*

OMnes fere libri habẽt, repromissorem, quidam tamen habent, repromissionẽ, nominatim codex Atrebatensis, atque ea lectio Græcis consentit. Itaque hæc sententia duas notas animi praui & improbi continet. Alteram, animi planè illiberalis, eius scilicet qui suæ fidei interpositione & sponsione neminem vult iuuare, etiam cùm opus est & ratio postulat. Alteram, animi ingrati, eius scilicet qui alterius sponsione adiutus, sponsorem suum frustratur, séque sic gerit quasi illius bona, sua essent. Dicit ergo primùm, quod homo peccator & immundus, hoc est, prophanus, qui nulla pietate commouetur, refugit omnem repromissionem qua se pro alio obliget. Deinde verò addit, quòd peccator etiã alio vitio laboret, nempe quod bona repromissoris, hoc est, eius qui pro ipso fideiussit, sibi asscribat, quia dũ solicitus non est vt eum à sua obligatione liberet, sic se gerit, ac si illius bona, sua reputaret: & talis cùm sit mente & animo ingratus, derelinquet eum obligatum qui ipsum liberauerat sua sponsione. Hac autem simplici narratione ob oculos proponit quæ in moribus hominum contingunt, insinuans quàm hæc sint indigna, & quanta quorundam sit ingratitudo, & ex consequenti etiam innuens quod postea exprimit, quòd quanquam non semper sponsiones sint prætermittendæ, cautè tamen prouidendum ne temerè fiant, & pro improbis, vt ne pro beneficio maleficium reportetur.

20 *Vir repromittit de proximo suo, & cùm perdiderit reuerentiam, derelinquetur ab eo.*

GRæca non habent hanc sententiam, & cùm coincidere videatur cum ea quæ superius est posita ante tres versus, verisimile est ex alia versione prius margini asscriptam, postea contextui esse insertam, vt aliàs sæpius in hoc libro factum apparet. Recipit autem & hæc sententia duplicem illam intelligentiam quæ superius est tradita, vt vel significetur quòd vir, si bonus sit, spondet pro proximo suo cùm opus est: si autem inuerecundus est, tunc proximus derelinquitur ab eo. Vel quòd cum is pro quo alius spopõdit, est inuerecũdus & perfrictæ frontis, tunc qui spopondit derelinquitur ab eo pro quo spopondit.

21 *Repromißio nequißima multos perdidit dirigentes, & commouit illos quasi fluctus maris.*

QVidam libri habent malè pro dirigentes, delinquentes, omnes autem fere habent diligentes: intelligitúrque ea lectio de promissione qua quidam subdolè & nequiter promittunt se sponsores suos, qui eos diligunt, & ex dilectione pro eis fideiubent, seruaturos indemnes. At legendum esse, dirigentes, quomodo & Rabanus legit, & quidam codices scripti, etsi pauciores, demonstrat dictio Græca κατευθύνοντας. Ea enim dicitur à rectitudine & directione, & significat hic eos qui fœliciter, rectè & prosperè degunt. Et nomen, repromissio, non aliam hîc significare promissionẽ, sicut nec superius, quàm eam quæ fideiussio dicitur & sponsio, Græca etiam manifestat dictio, ἐγγύη. Porro dictio, nequissima, addita ab interprete, non est tam accipienda vt significet vitium culpæ, quàm vt significet nocumentum. Ostendit enim hæc sententia cum sequenti, quantum malum sæpe sponsores incidant ex fideiussionibus temerè & imprudenter susceptis, & est sensus: Fideiussio imprudens & noxia multos sæpe perdidit, tales qui in suis negotiis bene dirigebantur, & prosperè degebant, & cõmouit atque agitauit eos, quomodo fluctus maris nauem huc illúcque agitat. Quod versus sequẽs clarius exponit.

22 *Viros potentes gyrans migrare fecit, & uagari fecit in gentibus alienis.*

DIctio, gyrans, non est Græcis, addita est autem ab interprete occasione similitudinis adhibitæ de fluctu marino. Quemadmodum enim ille nauem in orbem circumuoluit, ita & sponsio multos etiam qui prius potẽtes erant & diuites velut circumagens, fecit è suis migrare domibus & locis, dum per sponsiones suis rebus exuti, proprium solum vertere coguntur, & alienas quærere sedes, imò & vagari de vno loco in alium, quod multis nominibus maximæ est infœlicitatis & miseriæ. vnde & subiicit:

23 *Peccator transgrediens mandatum Domini, incidet in promißionem nequam: & qui conatur multa agere, incidet in iudicium.*

OStendit quàm graue malum sit incidere in fideiussionem aliquã imprudentem & noxiam, vt quod Deo vindicante accidat homini in pœnam præcedentium delictorum, insinuans ex consequenti, virtuti & pietati studendum, vt per quam Deo prouidente vti ab aliis malis, ita & à tam graui incommodo homo sit protegendus, innuẽs etiam, molestias plerasque quas homines aliena malitia ferunt, Deo puniente immitti, quomodo etiam superiori capite dixit; derelinquentes Dominum incidere in peruersam linguam. & Ecclesiastes 7. dicitur, quòd qui placet Deo effugiet malitiam mulieris: qui autem peccator est, capietur ab illa. In secunda autem parte cùm dicitur. Et qui conatur multa agere; notandum Græcis esse, καὶ διώκων ἐργολαβίαν. Est autem ἐργολαβία, operum agendorum in se susceptio, & maximè tribuitur hominibus curiosis & auaris, qui rebus suis non contenti, multis negotiis implicantur, pluráque aut spondendo aut redimendo, aut negotiando in se suscipiunt, quàm & res ipsorum & ingenij vis ferre possit: quales erant olim publicani, qui in prouinciis vectigalia populi Romani redimebant atque exercebant. Non malè ergo vertit noster interpres; Qui conatur multa agere,

agere, præter neceſſariorum ſcilicet negotiorum ſuorum tractationem, alienis negotiis ſe ingerendo per fideiuſſiones aut redemptiones, aut ſimiles modos. Talis enim cùm poſſet alioqui quietè agere, ſua tantum curando, incidit ſæpe in lites, & contentiones & iudicia forenſia, quæ illi magnam adferunt moleſtiam, & ſæpe etiam pericula, vt docet experientia. Græca namque habent, *εἰς κρίσεις*, hoc eſt, incidet in iudicia.

24 *Recupera proximum ſecundùm uirtutem tuam, & attende tibi ne incidas.*

POſtquam oſtēdit & pietatis officium eſſe quandoque fideiubere pro alio, & tamen eam rem multis ſæpe malis ſubiectam eſſe, concludendo tandem hoc argumētum rectè monet, vt quiſque & ſecundum vires ſuas proximum labētem recuperet, reſtauret ac ſubleuet, & tamen ſibi caueat, ne dum alium erigere ſtudet, ipſe cadat, aut incidat in ea mala quæ dicta ſunt, videlicet in fideiuſſionem noxiam, & in iudicia litigioſa.

25 *Initium uitæ hominis aqua & panis, & ueſtimentum, & domus protegens turpitudinem.*

PRo initium, hic rurſum eſt Græcis *ἀρχὴ*, quam dictionem etiam hic magis verti conueniebat, præcipuum vel principatum,
Sup.cap. 11. quemadmodum ibi: Breuis in volatilibus eſt apis, & initium dulcoris habet fructus illius. Significatur enim, quòd præcipuum vitæ humanæ, eiúſque ſumma & caput eſt aqua & panis, &c. Docet autem hæc ſententia frugalitatem & *αὐτάρκειαν*, hoc eſt, acquieſcentiam in præſenti fortuna etiam mediocri, quòd vita hominis pauciſſimis & parabilibus facilè contenta ſit, quemadmodū etiam
1.Ti.6. monet Paulus: Habentes, dicens, victum & amictum, his contenti ſimus. Hanc autem doctrinam rectè præcedentibus ſubinfert, tum quia mox reprehendit *ἐργολαβίαν*, & ſtudium multa agendi: tum ad ſignificandum qua ratione fieri poſſit vt nó egeamus multùm aliorum ſubſidiis per mutuum aut fideiuſſionem, ſi ſcilicet contenti ſimus paucis illis quæ naturæ ſubſtinendæ ſufficiunt. Duplicia autem indicat naturæ eſſe neceſſaria, quemadmodum & Paulus dicens, victum & amictum. Nam pro victu, hic ponit duo illa, aqua & panis: pro amictu vel integumento, illa duo, veſtimentum & domus. Tegimur enim & veſtibus & ædibus, quarum duplex eſt vſus neceſſarius, nimirum vt his tecti & aëris iniuriam depellamus, & verecundiam cóſeruemus in his rebus quæ deformem habent aſpectum: quorum poſterius tantùm hic exprimitur, ad notādum hominum ſtultam ſuperbiam, qui cùm potiſſimùm ad tegendam turpitudiné veſtem & domum quærere deberent, præclaras ſibi & pretioſas veſtes parant, & inſignia palatia extruunt honoris & gloriæ cauſa. Sic & cùm dicit pro victu, aqua & panis, innuit quàm paucis & quàm parabilibus natura contenta eſſe poſſet, & notans hominum ingluuiem, quibus nihil vnquam ſatis eſt: ſub aqua tamé & panis nomine, phraſi Hebraica comprehendens quæcūque ad potum & cibum pertinent.

26 *Melior eſt uictus pauperis ſub tegmine aſſerum, quàm epulæ ſplendidæ in peregre ſine domicilio.*

AD commendandam frugalitatem dicitur iſtud contra eos, qui dum prodigalitate ſua dilapidauerunt, alienas dapes & regiones quærere coguntur. Item cótra eos, qui quia humili ſua fortuna nolūt eſſe contenti domi ſuæ, vbi quietè agere poſſent, malunt foris peregrinari, & ſeruituti ſe ſubiicere illis apud quos ſe lautius victuros ſperāt. Contra tales ergo dicit, quòd præferendus ſit tenuis & vilis victus pauperis ſub humili caſa ſplendidis epulis eorum qui peregrè verſantur ſine domicilio proprio. Eſt enim graue & indignum homine ingenuo ac libero, alienis ali ſumptibus, &, vt dicitur, aliena viuere quadra, atque cogi ſubinde domū mutare. Vnde bene celebratum eſt prouerbio: *οἶκος φίλος, οἶκος ἄριστος*, domus amica, domus optima &: Domi manere oportet bellè fortunatum. Quod Menander pulchrè expreſſit iambis: Domi manere oportet vt liber fiet. Aut liber eſſe deſinat qui diues eſt. Narratur de Diogene Cynico quod huic ſubſcribit ſententiæ, quod cum Craterus Alexandri Magni præfectus, homo prædiues, inuitaret illum vt ad ſe cómigraret, reſponderit: Malo Athenis ſalem lingere, quàm apud Craterum opipara frui menſa, ſentiés libertatem quamuis inopem, omnibus diuitum deliciis præferendam, cùm minuitur libertas. Bene ergo ſubiicit Sapiens:

28 *Super minimum & magnum placeat tibi, & improperium peregrinationis non audies.*

DVplex hic eſt lectio. Nam multi legunt, minimum pro magno. Alij, ſuper minimum & magnum; quæ lectio Græcis cóſentit. Habent enim, *ἐπὶ μικρῷ καὶ μεγάλῳ εὐδοκίαν ἔχε*, ſuper parua & magna complacentiam habe. Vult ergo vnumquemque ſua fortuna contentum eſſe, ſiue pauca ſiue multa poſſidere datum ſit, vt Paulum imitetur dicentem: Ego didici in quibus ſum ſufficiens eſſe. Scio humiliari, ſcio & abundare, vbique & in omnibus inſtitutus ſum, & ſatiari & eſurire, & abundare & penuriam pati. Phili.4. Hi autem quos ſuæ fortunæ pœnitet, & ob id alienam conſectantur quam foris quærūt, multa frequenter improperia audire coguntur in ſua peregrinatione, vt in ſequentibus explicat. Monet ergo vt præſenti fortuna quiſque contentus domi potius maneat, quàm foris meliorem quærat. Sic enim futurum, vt non audiat improperium quod peregrinantibus obiici ſolet, videlicet quòd aduenæ ſint, quòd extorres, & id genus ſimilia. Hinc ſubiicit.

28 *Vita nequam hoſpitandi de domo in domum, & ubi hoſpitabitur, non fiducialiter aget, nec aperiet os.*

ORdo & ſenſus eſt; Vita hoſpitandi de vna domo in aliam, eſt nequam, hoc eſt, miſera & calamitoſa. Idque demonſtrare volens, commemoránſque eius vitæ incommoda, primùm oſtendit per eam

eripi

eripi homini libertatem & fiduciam tum agêdi tum loquendi. Deinde & alia subiicit incommoda, dicens:

29 *Hospitabitur & pascet, & potabit ingratos, & hæc amara audiet.*

30 *Transi hospes, & orna mensam, & quæ in manu habes, ciba cæteros.*

31 *Exi à facie honoris amicorum meorum, necessitudine domus meæ: hospitio mihi factus est frater.*

HAc descriptione prosequitur alia varia peregrinantium incommoda, nempe quod qui tales sunt ob communicatum sibi hospitium, sua in hospitum suorum vsum impendere coguntur quò eos sibi demereâtur, nec tamen inde gratiam aliquam ab eis referant, quòd sibi debitum reputent quicquid beneficij impenditur: qui non tantùm ingratos se præbent, sed & amara verba adijciunt, quibus & seruitutem requirunt, & eorum quæ ad manum sunt bonorum communicationem. Quibus consumptis hospitem suum abire præcipiunt, prætextu amicorum superuenientium qui sint hospitio recipiendi. Itaque cùm dicitur: trãsi hospes: non præcipitur hospitis discessus, sed vt surgat è loco in quo quiescit ad instruendam mensam, & cibandum non tantùm se, sed etiam alios his quæ ad manum habet. Et vltimus versus hunc habet sensum: Exi domo mea propter honorem quem debeo superuenientibus amicis meis, eo quòd eis domus mea est necessaria. Nam frater meus mihi hospitio recipiendus est, quem simul tecum recipere non possum.

32 *Grauia hæc homini habenti sensum, correptio domus, & improperium fœneratoris.*

COncludendo totum quod dictum est, duarum rerum exprobrationem grauem esse dicit homini habenti sensum, hoc est, prudentiam: nam Græcè est φρόνιμον. Altera, est increpatio, quam quis sustinere cogitur propter domum in quam quis hospes recipitur, & ex qua pro arbitrio domini cedendum est. Altera, est exprobratio, quam ob acceptam mutuo pecuniam à mutuante frequêter patitur qui mutuo accepit. Atque ex hac iã conclusione insinuatur satis quorsum de frugalitate seruanda superius sermonem subiecerit, nempe vt per eam liber quisque sit ab vtroque improperio.

Caput XXX.

1 *Qui diligit suum filium, assiduat illi flagella, vt lætetur in nouissimo suo, & non palpet proximorum ostia.*

PRincipio huius capitis multis sententiis agit de recta prolium institutione, popularibus rationibus ostendens quantùm fructus ex ea proueniat, & quantùm mali ex ea neglecta & prætermissa. Et imprimis quidẽ docet, filij castigationem, eámque frequentem, indicium esse veræ dilectionis eius, contra stultorum & carnalium parẽtum iudicium, qui ex dilectione, sed carnali, abstinent à filiorum suorum castigatione, eisque nimiùm indulgent. Contra tales ergo dicit: Qui verè diligit suum filium, ita vt eius quærat veram salutem, is non solùm eum semel atque iterum castigat, sed assiduat, hoc est, frequentat in eo, & sæpe repetit flagella. Sicut enim ex petulantia & naturæ insita tum stultitia, tum malitia illum sæpius peccare contingit: ita non cessat eum sæpius castigare, nec vel tædio vel molestia à castigatione prohibetur: nec sat habet eum verbis corripere, sed, si opus est, etiã flagella admouet. Et quanquam sciat flagella filio esse grauia & pœnalia, adhibet tamen illa, non quod lætetur eius pœna, quæ etiam ipsum affligit: sed vt lætetur postea in nouissimo tempore, lætitia scilicet solida, diuturna, imò & æterna. Ideo enim ad tẽpus eum dolere mauult, vt postea lætetur, & non cogatur postea per inopiam nocturno tempore palpando quærere ostia proximorum ad petendam eleemosynam. Ita enim ea vltima pars videtur commodè intelligenda, quæ tamen Græcis non est, ob quam partem à nostro interprete additam, verbum, lætetur, videtur referendum ad filium, ad quem refertur verbum, palpet, cùm alioqui ad patrem castigantem posset referri.

2 *Qui docet filium suum, laudabitur in illo, & in medio domesticorum in illo gloriabitur.*

3 *Qui docet filium suum, in zelum mittet inimicum, & in medio amicorum gloriabitur in illo.*

NOn est Græcis vtrobique pro, qui docet, idem participium, sed priori loco est, ὁ παιδεύων: posteriori, ὁ διδάσκων. quorum posterius tantùm significat docere, prius verò non solùm docere, sed etiam castigare. Tria enim participia tribus his primis ponuntur sententiis, ὁ ἀγαπῶν, diligens: ὁ παιδεύων, erudiens vel castigans; ὁ διδάσκων, docens. Quo ordine significatur, diligentem filium suum & castigare illum debere verberibus, & docere verbis. Et sanè pueri à parentibus docentur duobus modis, verberibus scilicet & verbis: ideóque rectè intelligetur bis dictũ esse in nostra lectione; Qui docet filium suum. Pro, laudabitur, Græcis est εὐφρανθήσεται, lætabitur: sed, laudabitur, aliquoties in Psalmis ponitur pro cum laude lætabitur, & cùm dicitur: In Domino laudabitur anima mea. &: Laudamini in nomine sancto eius, quomodo vt & hic accipiatur, non solùm propter Græca conuenit, sed etiã quia sequitur; gloriabitur in illo; vt significetur quòd & corde lætabitur in eo, & verbis gloriabitur de illo inter domesticos ipsius, quamuis etiã verum sit quod ob rectam filij institutionem & correptioné laudabitur pater ab aliis. In tertia sententia non est Græcis pro, gloriabitur, idem verbum quod in secunda, quæ habet καυχήσεται. Nam in tertia est ἀγαλλιάσεται, exultabit. Sensus ergo est: quod qui filium verè diligit, & ob id non sinit eum pro arbitrio viuere, sed & verberibus & verbis eum docet, is &

is & apud se postea de illo lætabitur, & inter domesticos suos de illo gloriari poterit. Inimicos suos, si quos habet, hac ratione prouocabit in zelum inuidiæ, quia qui alioqui gauisuri erant si vidissent filium malè institutum parentibus adferre dedecus, inuidebunt eis honorem qui accedit ex filio morigerato & sapiente. Apud amicos verò suos poterit cum illorum voluptate liberè de illo gloriari, & seriò exultare. Hactenus ergo varios fructus rectæ institutionis filij indicauit Sapiens, lætitiam scilicet filij, securitatem à mendicitate, lætitiam simul & gloriationem patris, confusionem inimicorum, & gaudium amicorũ. Sequitur & alius fructus.

4 *Mortuus est pater eius, & quasi non est mortuus, similem enim reliquit sibi post se.*

SIgnificat boni parentis mortem non esse tam miseram & malam, quàm est impiorum, eò quòd talis post se relinquat superstitem non solùm qui eius bona possideat, quod est illi cum impiis commune, sed qui eius mores & pietatem, vitæ suæ probitate, quam à patre didicit, referat, ita vt per eum post mortem superstes sit eius pietas, & bonum nomen atque memoria, cùm impiorum bona memoria pereat simul cum vita eorum, imò post mortem malè audiant ob impios filios à se relictos. Dicit ergo, patrem qui rectè instituit filium, cùm mortuus est, esse quasi non esset mortuus, hoc est, perinde se habere ac si non esset mortuus, quia reliquit post se filium similem sibi, in moribus scilicet & vita, ratione cuius adhuc per bonam memoriam viuit honestè apud posteros. Hæc ratio cùm non pertineat ad parentes, nisi ratione rectæ institutionis, pertinet & ad omnes præceptores & doctores, qui post se multos relinquunt rectè institutos, vt verè sunt animorum parentes. Ex prædictis fructibus sequitur & quod subiicitur:

5 *In vita sua vidit, & lætatus est in illo: in obitu suo non est contristatus, nec confusus est coram inimicis.*

6 *Reliquit enim defensorem domus contra inimicos, & amicis reddentem gratiam.*

SIgnificat parentes ex filiis rectè institutis percipere summa perpetuáque & gaudia & solatia. In vita, inquit, sua videns eius probitatem, lætatus est in illo, & in morte sua, contra mortis tristitiam solatium percepit. Cùm enim duo soleant morituros contristare, nempe vel quòd metuant suæ quam relinquũt familiæ ab inimicis suis, vel quòd amicos antequam eos iustis beneficiis affecerint relinquere cogãtur, cõtra hæc bonus filius est solatio patri morituro, quòd sciat se relinquere filium qui & familiam sit defensurus contra inimicos, & amicis sit redditurus promeritam gratiã & beneficium. Vnde & Psalmista similiter de huiusmodi filiis dicit: Beatus vir qui impleuit desiderium suum ex ipsis, non confundetur cùm loquetur inimicis suis in porta. Eximiè ista frequenter implentur in patribus spiritualibus, qui & in vita sua lætantur in profectu discipulorum, & securius hinc decedunt, quod relinquant eos qui & ecclesiam Dei contra hæreticos defensuri sint, & Catholicis reddant gratiam, quam suo erga patres suos & fidem pio affectu merentur.

Psal. 126.

7 *Pro animabus filiorum colligabit vulnera sua, & super omnem vocem turbabuntur viscera eius.*

ETiam Germanicum exemplar habet vt nos, περὶ ψυχῶν υἱῶν, pro animabus filiorũ. Quam lectionem nostri ferè sic intelligunt, vt significetur patrem bonum pro salute filiorum se expositurum lubenter periculis variis. Verùm, colligare vulnera, non tam significat vulnera suscipere, quàm suscepta curare. Proinde conuenientior hic erit sensus: Bonus pater, de quo hactenus dictum est, vulnera quæ ipse in se frequenter suscipit & sentit pro animabus filiorum suorum, dum scilicet in animo suo sæpe dolet pro eis, & solicitus est: hæc, inquam, vulnera sua ipse studebit colligare & curare per disciplinam solicitè eis adhibitam, & cum indebito modo eos quid dicere vel clamare contigerit, ad omnem eorum vocem vel clamorem (est enim Græcis βοῇ) turbabuntur viscera eius, hoc est, non dissimulabit nec negligens erit, sed toto animo commouebitur, solicitus de correctione. Complutensis æditio habet, περιψήχων υἱόν, & exponitur; Abstergens filium. nam verbum περιψήχω, significat abstergere, abradere & terere, & de equis dicitur, cùm strigili destringũtur, & eorum sordes abraduntur. Itaque intelligunt quidã hoc verbum translatum hic ad castigationes & increpationes, per quas scilicet sordes & vitia filiorum abraduntur, vt allusio sit ad curationẽ equorum, à quibus etiam assumitur similitudo versu sequenti. Nam & lingua Teutonica strigilis nomen ad vehementes obiurgationes transfertur. Sensus ergo erit: Qui filium suum radit & castigat, colligabit & curabit vulnera sua vel illius. Nam vtrumque tunc verti & intelligi poterit. Sunt qui vertunt: Qui indulget filio, aut quia verbum Græcum intelligunt significare blandam illam cõfricationem, qua corpora absterguntur: aut quia legunt περιψύχων υἱόν hoc est, refrigerãs filium. Intelligunt ergo ab hac sententia iam subiici de iis qui nimis indulgent suis filiis: & de tali hic dici, quòd qui non audet seuerius filium tractare, verberáque adhibere, cogitur postea vulnera eius obligare, atque in summa solicitudine perturbationéque versari, ita vt ad omnẽ clamorem qui in ciuitate excitatur, metuat ne clamor ille pertineat ad filium suum, & contra eum sit excitatus.

8 *Equus indomitus euadit durus, & filius remissus euadit præceps.*

SVbiicit iam aliquot sententias, quibus ostendit mala prouenientia ex neglecta disciplina filiorum, & indulgentia eis permissa.

missa. Et primò quidem pulchram & aptam adhibet similitudinem de equis, quod in his apertissimum sit videre quantùm valeat recta institutio, & quid adferat neglecta. Sicut, inquit, equus qui frenis & calcaribus in iuuentute non domatur à sua naturali ferocia & petulantia, euadit durus & intractabilis: ita filius, qui in iuuentute solutus est à disciplina & castigatione, & dimittitur suæ naturali petulantiæ, euadit præceps, temerarius & audax ad omnia vitia, ita vt ab eis non facilè postea reuocari possit. Significat ergo quòd quemadmodum equi frenis, calcaribúsque domantur, & tractabiles efficiuntur: ita pueri atque adolescentes optimis grauissimisque institutis, moribus, studiis, atque etiam verberibus ad modestiam & obedientiam sunt conformandi. Hac autem sententia generali præmissa, veluti doctrinæ suæ fundamento, subiungit monitionem.

9 *Lacta filium, & pauentem te faciet: lude cum illo, & contristabit te.*

IRonicè ponuntur hi imperatiui, lacta & lude, ita vt significetur hoc non esse faciendum, & sit sensus: Si lactaueris filium, & si luseris cum illo, &c. Lactare filiũ, est blandè illum tractare, & quæcunque ei grata sunt & iucunda præbere & indulgere. Alluditur enim ad nutricum morem infantes lactantium, & cum illis ludentium: significatúrque tunc non esse lactandum filium, nec ludendum cum illo, cùm iam infantiam excessit, & ablactatus est. Habet enim vnaquæque ætas quod ei conuenit. Si, inquit, lactaueris filium, & indulgenter eum habueris, pro lacte & dulcedine quam ei præbes, & per quam efficis vt te non timeat, ipse te faciet timere & pauere, per improbos suos mores efficiet, vt & illi & tibi malè metuas. Si luseris cum illo, & ex illo voluptatem tuam captaueris, cùm esset cum eo serio & grauiter agendum, ipse pro captata lætitia contristabit te. Ironicam locutionem seria monitione exprimit, dicens:

10 *Ne corrideas illi, ne doleas, & in nouissimo obstupescent dentes tui.*

NE, inquit, illo ridente tu quoque cum illo rideas, sed potius risum eius comprime, ne quando risus tuus conuertatur in dolorem, cùm videbis ex indulgentia tua auctam eius petulantiam, videbisque mala in quæ per vitia sua incidet. Pro; obstupescent dentes; Græcis est γομφιάσει τοὺς ὀδόντας, frendebis dentibus, hoc est, indignaberis multùm & illi & tibi. Nostra lectio significat acerbitatem doloris, qui sequitur in patre tandem, quo fit vt nihil gratum sit patri in hac vita, nihilque iucundum & sapidum, quemadmodum his quorum dentes obstupescunt molestum est edere, nec quicquam eis libet. Plus autem quàm iam dictum est exigit à patre, cùm subiicit:

11 *Non des illi potestatem in iuuentute, & ne despicias cogitatus illius.*

PRo; cogitatus; Græcis est ἀγνοίας, hoc est, ignorantias, per quas intelligit errata & peccata quæ ab imprudenti ætate committuntur. Itaque duo exigit, & vt ne pater filio det in iuuentute potestatem & facultatem agendi quæ volet, sed reprimat illum ne multa quæ vult facere possit, & vt non dissimulet ad ea etiam quæ peccat per ignorantiam, sed ea mox docendo & castigando corrigat. In nostra lectione secunda pars innuit quomodo non sit filio danda potestas, despiciendo scilicet cogitatus illius quasi adhuc pueriles, & quasi ab illis nihil sit periculi. Ea enim causa plerique indulgent suis prolibus, sinentes eos quæ volunt agere. Dixit quid non sit faciendum, subiicit quid sit faciendum.

12 *Curua ceruicem eius in iuuentute, & tunde latera eius dum infans est.*

13 *Ne fortè induret, & non credat tibi, & erit tibi dolor animæ.*

MOnet curuare ceruicem & tundere latera, quòd in his duabus partibus corporis superbia & petulantia magis vigeat. In ceruice scilicet superbia, in lateribus petulantia. Nec vult caput fustibus aut percussionibus grauari, ne ingenium lædatur, sed eas partes vult premi, quarum repressio nó obsit ingenio. Et ceruicem quidem vult curuari, velut oneribus impositis: latera verò tundi & percuti, vel ut virgis & flagellis quibus latera puerorum peti solent, significans & superbiam castigationibus atq; increpationibus esse reprimendam, & petulantiam atque stultitiam virga disciplinæ expellendam, iuxta illud: Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ expellet eam. In iuuentute, ætate scilicet tenera & adhuc flexibili, vult curuari ceruicem, quia postea ceruix iam indurata potius frangenda esset, quàm curuari posset. Cæterùm pro, infans, Græcis est νήπιος, quod nomen infantem significat & puerum qui per ætatem necdum sapit. Ne fortè, inquit, induret, hoc est, durus fiat, vel ne induret ceruicem suam, & sic induratus non credat tibi, hoc est, obedire recuset, & tunc erit tibi dolor non corporalis, sed animæ dolor, qui longè excedit corporis cruciatum. Quod vulgari prouerbio Teutonico bene exprimitur, dum dicitur, filios cùm pueri sunt & infantes, adferre parentibus capitis dolorem: cùm vero adoleuerint, cordis dolorem.

14 *Doce filium tuum, & operare in illo, ne in turpitudinem illius offendas.*

PRo, doce, rursum est παίδευσον, quod magis est, castiga vel corripe. Quod dicitur, operare in illo, significat in ea re, nempe in docendo filio diligentem operam & laborem impendendum, vt idipsum non segniter fiat, sed sedulò. Quod ideo fieri vult ne pater offendat in turpitudinem filii, hoc est, ne in illam impingat & cadat, dedecus scilicet apud homines sibi concilians, & in se animi mœrorem ob turpitudinem vitæ filii sui. Potest

Poteſt illud, in illo, etiam ad ſequentia referri, vt ſit ſenſus: Labora in ea re vt ne in illius turpitudinem incidas & impingas, & ne illius turpitudo fiat tibi ſcandalum, ruinæ, dedecoris & doloris occaſio. Vt illud, ne offendas, non finé deſignet, ſed rem in qua ſit laborandum.

15 *Melior eſt pauper ſanus & fortis viribus, quàm diues imbecillis, & flagellatus malitia.*

NOuum hic incipit argumentum & doctrina, qua cum bonis externis, qualia ſunt diuitiæ, comparantur vera hominis bona, qualia ſunt corporis ſanitas ac robur, & animi lætitia ſolida, quæ ſine virtute conſiſtere ægrè poteſt: oſtenditúrque multis ſententiis hęc duo hominis bona interna, etſi à plerìſque minoris fiant, longè præſtantiora eſſe diuitiis quas homines nimis magnifacere ſolent. Itaque hę comparationes ad hoc valent, ne homines qui diuitias admirari ſolent, earúmque amore inflammari, ea in parte fœlicitatem conſtituant, ſed magis ſectentur & ament illa quę veriora & meliora ſunt bona, atque de eis cùm habentur magis gaudeant, etiamſi deſint opes, quæ ſine illis verioribus bonis parum iuuare poſſunt, maiorem ſæpe moleſtiam quàm iucundam perfruitionem afferentes. Primùm ergo pauperem, qui & ſanus eſt corpore, & fortis viribus, ita vt laborare poſſit, & quę neceſſaria ſunt ſibi comparare, meliorem eſſe dicit, hoc eſt, prę́ſtantiorem diuite, qui corpore eſt imbecillis, & malitia aliqua, hoc eſt, calamitate & miſeria aliqua eſt flagellatus & percuſſus à Domino. Ille enim & ſibi & aliis prodeſſe poteſt, & cum animi voluptate vitam tranſigere: hic verò neque ſibi, neque aliis vt in plurimum prodeſſe, neque publica priuatáue munera obire poteſt, & eſt multis grauis, nec ex conceſſis diuitiis ſolidam animi voluptatem percipere per ęgritudinem permittitur.

16 *Salus animæ in ſanctitate iuſtitiæ, & melior eſt omni auro & argento, & corpus validum quàm cenſus immenſus.*

HÆc eſt communis lectio, quę ſic intelligitur: Salus animę conſiſtit in ſanctitate iuſtitię, quia ſcilicet tunc anima ſana eſt & bene ſe habet, cùm eſt prædita ſanctitatē iuſtitię. Et hęc ſalus melior eſt omni auro & argento, ſicut & corporis robur, in quo conſiſtit ſanitas corporis, præferendum eſt immenſis diuitiis. Quidam tamen libri antiqui, ſicut & Rabanus, tantùm duo habent membra, hoc modo: Salus animæ in ſanctitate iuſtitiæ eſt melior omni auro & argento, & corpus validum, &c. Quæ lectio conuenientior eſt, non ſolum quod duo tantum habeat membra, ſed etiam quòd Græcis magis accedit: quæ tamen longè aliter habent quam nos legimus. Sic enim eſt in priori membro ὑγεία καὶ εὐεξία βέλτιων παντὸς χρυσίου; Sanitas & bona habitudo melior eſt omni auro. Itaque vtroque membro corporis bona diſpoſitio præfertur diuitiis. At interpres noſter prius membrum retulit ad ſanitatem animæ, quā addito commentario expoſuit conſiſtere in ſanctitate iuſtitiæ, vt intelligeremus duplicē eſſe hominis ſanitatem, quæ vtraque diuitiis ſit præferenda. Itaque ſenſus veræ lectionis eſt: Salus animæ, quæ conſiſtit in ſanctitate iuſtitiæ, eſt melior & eligibilior omni auro & argento: & corpus quoque validum atque robuſtum melius eſt & præſtantius quàm cenſus immenſus, hoc eſt, opes maximæ. Huic noſtrę lectioni conuenit ſequens ſententia, quia item duplicia hominis propria bona, corporis ſcilicet & mentis, præferuntur bonis aliis.

17 *Non eſt ſenſus ſuper ſenſum ſalutis corporis, & non eſt oblectamentum ſuper cordis gaudium.*

GRæcis non eſt mentio cenſus, ſed tantum, οὐκ ἐςι πλοῦτος βέλτιων ὑγιείας σώματος; Nullæ ſunt diuitiæ præſtantiores ſalute corporis. Duo ergo bona ſignificat homini ſummè expetenda, ſanitatem corporis, & cordis gaudium. Quæ duo ſic videtur hic coniunxiſſe, vt ſignificaret cordis gaudium ſequi naturaliter corporis ſanitatem, eíque meritò corde gaudendum, cui contigit ſanitas corporis, etiam ſi deſint diuitiæ, quod in ſanitate corporis longè ſolidius gaudere debeat cor, quàm diues gaudere poſſit in ſuis diuitiis, maximè ſi deſit ei ſanitas corporis. Eſt enim ei aliquod oblectamentum in ſuis quas poſſidet diuitiis, ſimiliter & in aliis rebus, vt vxore & filiis: at verum cordis gaudium, quod extra ſanitatem corporis haberi non poteſt, longè ſuperat omnem voluptatem, quam æger diues in aliis rebus obuenire poteſt. Ad hæc reſpexiſſe Sapientem omnimo videtur, ſi ſequentia conſideremus, vt ſecunda pars veluti cauſam indicet prioris. Poteſt tamen & aliter accipi hæc ſententia, vt ſignificetur quod quemadmodum externa corporis ſanitas præferenda eſt omnibus diuitiis corporalibus, ita & gaudium mentis internum præferendum eſt omnibus voluptatibus corporalibus, quod maximè veritatem habet in ſolido cordis gaudio, quod conſiſtit in Deo, in virtutibus, & in conſcientiæ bonæ teſtimonio, de quo dicit Paulus: 2. Cor. 1. Gloria noſtra hæc eſt, teſtimonium conſcientiæ noſtræ. Oblectationes enim ſpirituales longè ſunt nobiliores, puriores, diuiniores & diuturniores carnalibus. Iuxta hanc intelligentiam duo illa inſinuantur expetenda, quæ ſuperiori ſententia præferuntur iuxta noſtram lectionem diuitiis.

18 *Melior eſt mors quàm vita amara, & requies æterna quàm languor perſeuerans.*

INdicat aliam cauſam, cur dixerit pauperem ſanum præferendum diuiti ægroto, nimirum quod mors melior ſit & eligibilior vita amara, qualis eſt eius qui ægritudine magna laborat. Et autem comparatio inter mortem corporis & vitā corporis, quæ cum ægritudine corporali & mœrore animi degitur,

tur, aut quæ curis, sollicitudinibus & molestiis plena est, consideratúrque mors corporis quatenus terminus est omnis miseriæ, & finem imponit omni amaritudini. Alioqui enim quatenus mors consideratur, vt magnum bonum homini eripiens, nempe vitam, non est absolutè melior mors quàm vita etiam amara, cùm absolutè verum sit melius quouis modo esse quàm non esse. Priori modo mortem considerant qui in miseria aut mœrore cõstituti mortem optant, adeo vt eam etiam sibi quidam consciscant. Sic Elias dixit: Sufficit mihi Domine, tolle ani-

3.Regũ. 19. mam meam à me. Et apud Iob dicitur: Qua-

Iob 3. re misero data est lux, & vita bis qui in amaritudine animæ sunt? Qui expectant mortem, & non venit, gaudéntque vehementer cùm inuenerint sepulchrum. Posteriori modo mortem considerant, qui etiam in miseriis existentes mortem horrent & detrectãt. Porro est vita quædam amara, qua nullo modo mors corporis est præferenda, ea scilicet qua ex compunctione cordis & displicẽtia admissorum propriorum peccatorum pœnitentia agitur, aut qua exilium huius vitæ præ desiderio patriæ cœlestis, & malitia huius sæculi, præ zelo & amore Dei deplan-

Matt. 5. gitur à iustis, de quibus Dominus dicit: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Sed de tali amaritudine vitæ, quæ propter Deum sponte suscipitur, hic non est sermo: verùm de ea quæ inuitis accidit ob incidentes huius vitæ miserias, sicut nec de morte corporis hic est sermo quatenus nos ad aliã vitam transmittit. Sic enim impiis mors corporis non est melior quàm vita quantumuis amara Sed tantùm, vt dictum est, consideratur hic mors, quatenus vitæ huic finem imponit. Vnde & bene subditur; & requies æterna melior est quàm languor perseuerans. Hinc enim patet mortem præferri quatenus requiem præstat, & vitam amaram dici à calamitate immissa, qualis est languor diuturnus. Dicitur ergo requies æterna hoc loco, non ea quæ præstatur animis in cœlo, sed ea quæ præstatur corporibus in sepulchro, à qua homo à laboribus & miseriis huius vitæ requiescit, cùm, vt inquit Maro, in æternam claudũtur lumina noctem. Non habet quidem exemplar Complutense nec Germanicum duo illa verba; requies æterna; habent tamen alia quædam, ἀνάπαυσις αἰῶνος, sicut & noster legit interpres

29 *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro.*

HAc sententia nostri fere intelligunt ex incidenti & extra propositum significari sapientiam, quæ non promitur cùm oportet, inutilem esse, sicut inutiliter gentilium more epulæ sepulchris defunctorum apponi solent, vt bic significetur quod alibi dicitur: Sapientia abscondita & thesaurus inuisus quæ vtilitas in vtrisque? Ad quem sensum etiam sequentia accommodant. Verùm longè alium sensum, eúmque adhuc ad præcedentia pertinentem Græca demonstrant, quæ habent, ἀγαθὰ κεχυμένα ἐπὶ στόματι κεκλεισμένῳ; Bona offusa ori clauso; quamuis Complutensis æditio habeat pro κεχυμένα, κεκλεισμένα, vt sit, bona clausa ad os clausum, Significatur autem inutiles esse diuitias homini diuiti, qui per ægritudinem eis frui non potest dum illi exhibentur: sicut inutiles sunt cibi defunctis, qui eorum sepulchris apponuntur. Os enim clausum vocat, quod ad sumendum cum voluptate cibum præ ægritudine aperiri non potest, indicatúrque iam & alia ratio, cur pauperem sanum dixerit præferendum diuiti ægroto, quòd etiamsi huic per diuitias & plurimi & delicati cibi offerri possint, tamen cùm per ægritudinem ad omnem cibum nauseat, non aliter se habeant cibi ei oblati, quàm se habent cibi defunctis oblati, & eorum sepulchris appositi. Itaque aptissima hac comparatione significat huiusmodi diuites mortuis similes esse, vt qui nullum fructum huiusmodi bonorum quæ adsunt percipere possint. Vt autem & nostra lectio hunc sensum habeat, sic accipienda erit: Bona rara & delicati cibi, qui non omnibus sunt parati, sed absconditi ab oculis vulgi, respectu oris clausi, quod præ morbo eis bonis frui non valet, sunt quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro, quia non maiorem inde vtilitatem & voluptatem percipit os illud clausum, quàm sepulchrum ex appositis epulis. Huic intelligentiæ congruunt etiam sequentia.

30 *Quid proderit libatio idolo? nec enim manducabit, nec odorabitur.*

31 *Sic qui effugatur à Domino, & portans mercedes iniquitatis.*

LIbatio hic significat sacrificium, & id quod diis in sacrificando offertur. Pro; qui effugatur à Domino; Græcis est ὁ ἐκδιωκόμενος ὑπὸ κυρίου, hoc est, qui persecutionem patitur à Domino, aut quem Dominus persequitur & infestat. Loquitur autem adhuc de diuite, quem Dominus morbo affligit, sicque ei eripit iucundum delitiarum & diuitiarum vsum & fructum. Sicut ergo superiori sententia cibos diuiti ægrotanti oblatos similes esse dixit epulis sepulchro appositis: ita nunc alia sed simili comparatione significat illos similes esse bis quæ idolis splendidè & sumptuosè offeruntur, quia sicut idola ex illis nullam vel manducando vel odorãdo percipiunt voluptatem: ita nec diues, quem Deus punire & affligere morbis ob peccata ipsius statuit, vllam percipit voluptatem ex his quæ ei splendidè & sumptuosè parantur & offeruntur. Et bene quidem idolo diues talis compalatur, quòd ab hominibus diuites veluti idola quædam colantur in hac vita, quòdque sumptuosissima quæque eis in ægritudinibus eorum exhibeantur, quorum tamen nihil eos iuuare aut reficere potest.

32 *Videns oculis & ingemiscens, sicut spado complectens virginem & suspirans.*

ADhuc persistit in sermone de diuite ægrotante, quem iam ostendit ex oblatis epulis non solum nullam percipere voluptatem, sed etiam cruciatum, quòd eis frui non possit cum habeat, hac in re apposite ipsum iam similem esse asserens spadoni, cui cùm datum sit complecti virginem, ea tamen per impotentiam naturæ non potest frui, & ob id ex complexu virginis non tam voluptatem concipit, quam dolorem, suspirium & gemitum. Oportet ergo participia, videns & ingemiscens, accipere posita pro verbis, videt & ingemiscit, vt in eis intelligatur verbum, est. Plærunque sane diuites auari hoc genere pœnæ diuinitus affliguntur, vt quas possident diuitias, & quas ad fruitionem & voluptatem comparauerunt, eis frui non possint, nec inde aliud quàm dolorem colligant, quod & Poetæ significare voluerunt, cùm Tantalū apud inferos fingunt enecari siti, quum aquam vsque ad mentum habeat. Et in Ecclesiaste 6. Sapiens graue malum asserit se vidisse sub sole, quod & frequens sit, quòd cui dedit Deus diuitias & substantiam, non tribuit tamen potestatem vt comedat ex eis. Et narratur de quodam φιλόδειπνῳ, cuius studium in vita fuerat, vt ventrem cibo potúque exquisitissimo expleret, quod, cùm tandem eo morbo fuit correptus, vt nec stomachus quicquam admittere, nec fauces transmittere possent, ita affectus ac præpeditus iusserit delicatissimum cibum vinumque sibi afferri, quæ in mensa aut in lecto cum maximis desideriis suspiriisque molestissimis intuebatur, atque ita languens contabescénsque mortuus est. Quod exemplum pulchre locum hunc declarat.

23 *Tristitiam non des animæ tuæ, & non affligas temetipsum in consilio tuo.*

POstquam ostendit cordis gaudium præstare & diuitiis & omni obiectationi quæ ex diuitiis quæritur, ostendit item quāta sit vis afflictæ corporis valetudinis & ægritudinis animi, rectè in sequentibus monet, vt quod est gaudio cordis contrarium, tristitiam scilicet, studeamus quàm longissimè à nobis pellere, curemúsque & vt animus sit tranquillus, atque ab omni etiam alia perturbatione vacuus, & vt in victu atque ciborum delectu corporis ratio habeatur, sordida parsimonia reiecta, quo sic sit mens sana in corpore sano, & corpus sit sanum ex sanitate mentis. Hæ enim sunt duæ partes naturæ nostræ, quas diligenter tueri debemus, non corrumpere vel passionibus, vel auara parsimonia. Non dicit autem; ne vnquam habeas tristitiā in anima tua; id enim humanæ infirmitati est impossibile, sed; tristitiam non des animæ tuæ; vel, vt est Græcis, non des in tristitiam animam tuam, hoc est, ne sinas tristitiam animo tuo dominari, aut ne vltro eam tibi accersas, & tristandi causam præbeas. Dum enim triste aliquid accidit bonorum quæ adsunt cogitatione & expensione, tristitiæ materia superanda est, vt non permittatur animo nostro dominari, & maximè cauendum est, ne cùm multam gaudendi occasionem habemus, ipsi nobis tristitiæ materiam suggeramus, leuia quędā mala apud nos exaggerando. Hoc ergo significatur cùm dicitur: Tristitiam non des animæ tuæ; Et est sermo de tristitia, quā Paulus 2. Cor. 7. vocat tristitiam sęculi, quam mortem operari dicit, quæ scilicet est de rebus huius sæculi. Nam quæ secūdùm Deum est tristitia, pœnitētiam in salutem stabilem operatur, ideòque ea vltrò assumenda est & danda animæ nostræ. Quod additur, & non affligas temetipsum in consilio tuo; significat neminem se affligere debere quòd consilia eius non procedant, & optatum successum non habeant. Aut potius significat neminem variis consiliis & deliberationibus se debere affligere & excruciare, dum scilicet anxiè nimis apud se excogitat aut quomodo se à quibusdā malis eximat aut quomodo consequatur bonum quod cupit. Itaque sicut priori membro monet deponere tristitiam, ita secundo monet deponere curas & solicitudines anxias, quæ non minus quàm tristitia animum affligunt, tristitiámque animi sequuntur: significátque & pro tristitia gaudium animi assumendum, & omnem solicitudinem ac consilia nostra Deo committenda, quoniam ipsi cura de nobis, vnde & sequitur:

24 *Iocunditas cordis, hæc est vita hominis, & thesaurus sine defectione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas.*

GRæcis hæc sententia etiam tantùm bimembris est. Non habent enim partem mediam; & thesaurus sine defectione sanctitatis; quæ addita videtur ab interprete, quo insinuaret quod hic dicitur de cordis iocunditate maximè habere locum in ea spirituali cordis lætitia, quæ de virtute habetur à iustis. Nam quamuis quod dicitur; iocunditas cordis est vita hominis; in genere verum sit de omni honesta animi lætitia, quæ de donis Dei concipitur, vt de sanitate & viribus corporis, de fruitione creaturarum, & & id genus rebus tamen maximè veritatem habet in lætitia animi spirituali, hoc est, quæ de virtutibus habetur, & redemptionis beneficiis. Talis enim verè est vita hominis, quia etiam vitam animæ coram Deo affert. Talis est Thesaurus sanctitatis sine defectione, hoc est, indeficiens & inexhaustus, quia talis lætitia facit vt quis perpetuò habeat sanctitatis abundantiam, quam animi lætitia conseruat & custodit. Potest tamen ea pars: thesaurus sanctitatis sine defectione, accipi vt referatur non ad iocunditatem cordis, quasi sit sensus: iocunditas cordis est vita hominis, & etiam est thesaurus sanctitatis: sed vt referatur ad vitam hominis, & sit sensus: Iocunditas cordis est vita hominis, & thesaurus sanctitatis etiam est vita hominis. Porro iocunditas cordis dicitur vita hominis, siue quia facit vt homo verè viuat, cùm sine ea vita hominis verius mors sit quàm vita, siue quia facit vt homo diutius viuat, & vitā prolonget, quomodo accipiendum potius videtur

tur ex eo quod sequitur, & exultatio viri est longæuitas, hoc est, longam vitam homini adfert. Simile est quod dicitur in Prou. 17. Animus gaudens ætatem floridam facit, spiritus tristis exiccat ossa.

25 *Miserere animæ tuæ placens Deo, & contine, & congrega cor tuum in sanctitate eius, & tristitiam longe expelle à te.*

GRæca aliter & breuius sic habent, ἀγάπα τὴν ψυχήν σου, καὶ παρακάλει τὴν καρδίαν σου. Dilige animam tuam, & cősolare cor tuum. Deinde sequitur; Et tristitiam longe expelle à te. Monet ergo vt quis sibiipsi benefaciat, tristitiam à se pellendo, & si quid triste accidat, vt seipsum consoletur beneficiorum, quæ adsunt ex Dei dono, contemplatione, & meliorű expectatione. Declarat enim illi seipsos non diligere & animam propriam, qui inutili tristitia eam grauari permittunt, nec se præsentium aut futurorum bonorum consolatione reficiunt. Eidem & in seipsos crudeles sunt & immisericordes, vt qui quã aliis exhibere deberent consolationem, sibi non impendant, vnde rectè etiam dicitur iuxta nostram lectionem; Miserere animæ tuæ, eam scilicet, cùm tristitia aliqua impetitur, consolando, & alleuiando. Et additur, placens Deo, vel ad significandum necessarium esse misericordiam talem animæ propriæ impẽdere ad hoc vt quis placeat Deo, vt sit sensus: Tu qui vis placere Deo, miserere animæ tuæ, tibique imprimis benefac, quia vt suprà dictum est, qui sibi nequam, cui bonus? Vel ea parte significatur eum qui placet Deo, ac bonam habet in Deo conscientiam, ita vt nullius magni mali sibi sit conscius, meritò suæ animæ misereri debere, eámque in tristibus consolari, suæ conscientiæ bono testimonio qua confidit se Deo placere. Atque hunc sensum magis voluisse interpretem apparet ex eo quod similiter adiecit; in sanctitate eius. Nam pro eo quod Græcis est vnico verbo παρακάλει, consolare, vertit duobus verbis contine & congrega cor tuum. Itaque quoniam contra tristitiam hæc dicuntur, sensus nostræ lectionis, qui cum originalibus conueniat, hic erit commodus: Contine, hoc est, cohibe cor tuum ab immoderata tristitia, & congrega illud, non sinens scilicet illud effundi in mœrorem, sed tua consolatione illud comprimens, & collectum seruans apud se. Congrega, inquam, illud in sanctitate. Dei, hoc est, eo nomine quòd sanctus es coram Deo, atque ex dono eius ei placeas. Vel congrega illud in sanctitate ipsius cordis, hoc est, hoc nomine consolare cor tuum, quòd sanctum sit per veram Dei cognitionẽ & amorem. Cæterùm quanquam hæc secundùm genuinam intelligentiam & authoris mentem sic sint accipienda quasi dicta contra vitium tristitiæ, tamen generalius hæc extendi possunt contrà omnia vitia, vt moneamur misereri animæ nostræ, sic vt ne eam peccando lædamus, & vt prolapsi in peccata operam demus ante omnia, vt eam à peccatorum reatu & turpitudine liberemus. Moneamur item vt contineamus cor nostrum à vitiis, & congregemus illud in sanctitate & virtutibus, per quas fit vt cor, quod per vitia extra se diffluit, intra se collectum contineatur. Sic beatus Augustinus aliquoties citat illud: Miserere animæ tuæ placens Deo; contra eos qui aliis misericordiam per eleemosynas exhibebant, & tamen in peccatis suis perseuerabant, quasi in seipsos immisericordes, & crudeles, qui in alios videri volebant misericordes, vt videre est in Enchiridio cap. 76. & de Ciuitate Dei libr. 21. cap. 27.

Sup. 14.

26 *Multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea.*

SErmo est, vt suprà dictum est, de tristitia huius sæculi, & omninordinata, quæ occidit non tantùm corpus, sed & animam, nec temporalem tantùm adfert mortem, sed & æternam. Quoniam autem nõ tantùm à passione tristitiæ abstinẽdum est, sed & ab aliis eam ferè consequentibus & similiter noxiis, rectè subiungit.

27 *Zelus & iracundia minuunt dies, & ante tempus senectam adducet cogitatus.*

PRo, cogitatus, Græcis est μέριμνα, hoc est, cura. Itaque hic nomen, cogitatus, accipi debet, quomodo participium, cogitans, in Matthæo cùm dicitur: Quis vestrum cogitans, potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum? vbi Græcis est μεριμνῶν, hoc est, sollicitudine & cura sua. Itaq; duohic ponuntur, quæ, sicut tristitia, abbreuiant hominis vitam, zelus scilicet, hoc est, iracundia vel ira, & nimia solicitudo atq; cura. Quid verò vitam conseruet & prolonget, diúque hominem vegetum faciat, indicat versu sequente.

28 *Splendidum cor bonum in epulis est: epulæ enim illius diligenter fiunt.*

GRæcè est, λαμπρὰ καρδία καὶ ἀγαθὴ ἐπὶ ἐδέσμασι τῶν βρωμάτων αὐτῆς ἐπιμελήσεται: hoc est, splendidum cor & bonum in epulationibus ciborum suorum curam habebit. Quo significat, cor quod non est obfuscatum aliqua vel tristitiæ vel auaritiæ nebula, sed lætum est, & largum, atque munificum, curaturum bonam & commodam victus rationem, nec sibi vel per mœrorem, vel per sordidam parsimoniam subtracturum quod ad vitã commodè transigendam sit vtile, atque ob id vitam ipsius longius producendam. Idem significat & nostra lectio, nempe quòd cor nulla tristitia vel alia passione obnubilatum, sed lætum, in cibis suis est bonum, & iucundum, ita vt & ipse homo cibos suos cum voluptate sumat, & aliis liberaliter atq; iocundè communicet, quia, inquit, epulæ ipsius diligenter & accuratè præparantur, curatáque vt cibi eius benè aptentur, nec per mœrorem earum curam negligens, nec per auaritiam sordidè mensam instruens. Signi-

 ficat

ficat ergo lætitiã cordis efficere vt cibi cum voluptate sumantur liberaliter, sicq; & corpus verius ac diutius viuat.

Caput XXXI.

1 *Vigilia honestatis tabefaciet carnes, & cogitatus illius auferet somnum.*

GRæca habẽt præsens, tabefacit & aufert, quomodo & scripta quædam habent Latina, & Rabanus in commentario, sed ad sensum parum facit. Intelligitur autem hæc sententia à nostris dicta in commendationem studij virtutis, vt significetur vigilantiam animi pro honestate virtutum comparanda carnales in homine mortificare voluptates, & cogitatum de acquirenda virtutis honestate auferre sæpe somnum corporalem, & semper somnum pigritiæ atque inertiæ. Verùm notandum interpretem nostrum hic rursum, sicut & supra c. 11. & aliquoties in libro Sapientiæ, nomen honestatis posuisse pro diuitiis, quæ hominem reddunt in hoc mundo honestum & honoratum, cùm Græcis hic sit πλούτου. Itaque prosequitur id quod in fine capitis superioris dixit de cura quæ ante tempus senectam adfert. Nam etiam hic & in sequenti versu pro, cogitatus, est μέριμνα, hoc est, cura & solicitudo: docétque quam noxia sit homini ea præcipuè cura quæ est in auaris pecuniarum studiosis, vtpote quæ carni suum vigorem aufert, & necessarium somnum. Itaque sensus est: Nimia vigilantia, quæ pro comparandis diuitiis assumitur, & vigilia nocturna, quæ sæpe propter opes suscipitur, tabefacit carnes hominis, corpúsque marcidum facit ac exhaustum, & cura pro diuitiis acquirẽdis aufert sæpe homini somnum ad vitam necessarium. Proinde indicando nocumentum auaræ solicitudinis, monet tacitè moderandum studium, diuitiarum anxiamque solicitudinem deponendam esse, & præsentibus contentos nos esse debere, Deóque res nostras committendas.

2 *Cogitatus præscientiæ auertit sensum, & infirmitas grauis sobriam facit animam.*

NOstri hanc versionem sic intelligunt, vt sit sensus: Consideratio præscientiæ diuinæ auertit mentem hominis à peccato, & infirmitas grauis corporalis, facit animam continentiorem, vt duo significentur quæ hominem à peccato auocant: quorum alterum pertinet ad animam, alterũ ad corpus. Nam à peccato auocamur & per cogitationem præscientiæ diuinæ, dum scilicet cogitamus Deum omnia ita nosse & videre vt etiam antequam fiant præsciat: & per infirmitatem corporis, quæ animam sæpe luxuriantem, & in vitiis diffluentem ad continentiam & moderationem reducit, vexatione scilicet dante intellectum, & vires peccandi subtrahente. At sententia hæc sic intellecta non seruit vel præcedentibus, vel sequentibus. Notandum ergo Græca longè alium habere sensum. habent enim sic; μέριμνα ἀγρυπνίας ἀπαιτήσει νυσταγμὸν, καὶ ἀῤῥώστημα βαρὺ ἐκνήψει ὕπνον, hoc est, solicitudo vigiliæ interpellabit soporem, & infirmitas grauis somnũ eluet, hoc est, tollet & excutiet. Itaque significantur duo esse quæ somnum intercipiunt & impediunt, solicitudo vigiliæ, hoc est, cura peruigil, quæque vigilare auarum facit: & corporis grauis infirmitas. & debent hæc intelligi coniuncta per comparationem, vt sit sensus: ita solicitudinem illam anxiam & vigilantem excutere somnum, sicut grauis morbus somnum adimit: sicque hac comparatione insinuetur solicitudinem auarorum grauem esse morbum animi, qui hoc agat in homine quod grauis infirmitas corporis, quia similiter eum cruciat, & inquietum reddit. Quædam exemplaria non habent ἐκνίψει sed ἐκνήψει, vt sit sensus: sobrium & vigilantem reddet somnum, hoc est, repellet somnum. Itaque vtrouis modo legatur, sensus est idem. Et nostrum interpretem legisse ἐκνήψει, patet ex versione: sed pro ὕπνον, legit ψυχὴν, & pro νυσταγμὸν, videtur legisse νοῦν. Vt autem nostra lectio accedat originalibus, per cogitatum præscientiæ, oportet intelligere curam illã & cogitationes anxias, quibus auari cupiunt præscire rerum futurarum euentum, non contenti præsentibus, sed anxiè semper soliciti de futuris. Huiusmodi cogitatus præscientiæ valde auertit mentem hominis à Deo, & à recto iudicio alienat, efficitque vt mens hominis velut ebria sit, & sano iudicio destituta, sicut contrà grauis corporis infirmitas animam prius intemperatam reddit sobriam & temperatam. Itaque iuxta hunc intellectum significatur auarorum solicitudinem magis esse noxiam menti, quàm grauis aliqua corporis infirmitas, cùm hęc intemperatam mentem reddat temperatam: illa verò veluti ebriam efficiat, & omni recto de rebus iudicio priuatam. Dum enim quis per auaritiam nimis de futuris solicitus est, fit vt de his quæ in præsenti agenda sunt pessimè iudicet.

3 *Laborauit diues in congregatione substantiæ, & in requie sua replebitur bonis suis.*

4 *Laborauit pauper diminutione victus, & in fine inops fit.*

IN secunda sententia pro, in fine, est sicut in priori sententia, ἐν ἀναπαύσει αὐτοῦ, in requie sua. Significatur autem his duabus sententiis miseram esse cõditionem pauperum in comparatione conditionis diuitum, quia cum vtrisq; commune sit laborare, tamen non eadem de causa, nec simili fructu laborem impendunt. Contingit enim diuitem laborare non ad inopiam subleuandam, sed pro congregandis opibus, qui cùm cogitur, aut cùm vult requiescere a laboribus, potest frui abundanter partis bonis suis, & voluptatem inde percipere. At pauper cogitur laborare, eò quòd victus eius sit diminutus, quódq; pauca habeat ad victum necessaria, & postea

& postea cùm cogitur requiescere, & amplius labores ferre non potest, omnium rerum inopia premitur, ita vt medicare cogatur. Ne tamen ob hanc conditionis in laborando dissimilitudinem, talis diues verè fœlix esse præ paupere videretur, subiungit:

5 *Qui aurum diligit, non iustificabitur: & qui insequitur consumptionem, replebitur ex ea.*

QVod dicit, non iustificabitur; iuxta receptam intelligentiam significat amantem aurum non carere culpa, nec iustum esse posse, vt qui propter amorem diuitiarum sæpius peccet, aut in acquirẽdo illas iniustè, aut in conseruando illas indebitè. Potest tamen ea pars accipi, vt secundum scripturæ morem amplius quid significet, nempe quod talis non erit impunitus, quemadmodum sæpe in scripturis, non esse innocentem, ponitur pro non esse impunitum. Qui enim in iudicio non inuenitur iustus & innocens, is non absoluitur, sed punitur & condemnatur. Itaque sensus est: Qui aurum diligit, non euadet pœnas, & cõdemnabitur à Deo, vt postea clarius exprimitur. Cui sensui cõsonat quod subditur, Et qui insequitur consumptionem, replebitur ex ea; Vbi pro, cõsumptionem, Græcis est διαφθοράν, hoc est, corruptionem. Videtur autem per corruptionem significasse res caducas & corruptibiles, quales sunt diuitiæ quas sectantur auari, vt sit sensus: cum qui sectatur corruptibilia, replendum corruptione, vt scilicet abundanter habeat quod sectatus est.

6 *Multi dati sunt in auri casus, & facta est in specie ipsius perditio ipsorum.*

CLarius habent Græca; πολλοὶ ἐδόθησαν εἰς πτῶμα χάριν χρυσίου, καὶ ἐγένετο ἡ ἀπώλεια αὐτῶν κατὰ πρόσωπον αὐτῶν, hoc est, multi dati sunt in casum propter aurum, & facta est perditio eorum coram facie ipsorum. Quo significatur, multos auri gratia præcipitatos esse, & lapsos in magna mala, eorúmq; perditionem fuisse palam & coram oculis eorum. Itaque & nostra lectio sic est accipienda, vt per casus auri intelligantur ruinæ mala & incommoda, quæ aurum eis attulit, quæque auri gratia perpessi sunt, vt sit sensus: Multi inciderunt grauia mala & incommoda, quibus eis aurũ causa fuit. Propter aurum enim multi non tantùm in grauia peccata prolapsi sunt, sed etiam in multa incõmoda, dum vel ex nimia auri cupiditate sese grauibus exposuerunt periculis, vel propter aurum quod possidebant ab aliis occisi sunt, aut aliàs malè affecti. Idem significat sequens pars, nempe quòd perditio eorum facta est ex eo quod speciem auri dilexerunt, quódque eius specie capti sunt.

7 *Lignum offensionis est aurum sacrificantium, uæ illis qui sectantur illud, & omnis imprudens depeριet in illo.*

PRo genitiuo, sacrificantium, Græcis est datiuus τοῖς ἐνθουσιάζουσιν αὐτῷ, hoc est, sacrificantibus illi, vt sit sensus aurum esse his qui ipsum quasi Deũ quẽdã colunt, lignũ offensionis. In quẽ sensum & nostra lectio accipiẽda est hoc modo: Aurum quod possident hi, qui illi sacrificant illúdque instar Dei cuiusdam colunt, est illis lignum offensionis. Cui consonat quod Paulus auaritiam, vocat idololatriam: & auarum, idololatram: nimirum quòd omnes suas cogitationes ac spes in diuitiis sitas & defixas habeat. Porro lignum offensionis simpliciter hic rectè accipi potest sic dictũ, sicut alibi dicitur lapidis offensionis & petra scãdali, hoc est, occasio offensionis & ruinæ. Sicut enim contingit impingere in lapidẽ positũ in via, ita & in lignum. 1.Pier.2
Rabanus quod dicitur de ligno offensionis, refert ad arborem scientiæ boni & mali, vt significetur aurũ auaris esse velut arborem illam vetitam, quòd sicut ex eius esu grauiter peccauerunt primi nostri parentes, & in multa mala prolapsi sunt: ita etiam auari ex inordinato auri amore & grauiter peccant, & multis malis inuoluuntur. Priori sensui magis congruit quod sequitur, & omnis imprudens deperiet in illo. Imprudentis enim & incircũspecti est impingere in lignum vel lapidem. Significatur ergo aurum sua natura homini non adferre perniciẽ, quin potius commodo illi esse posse, nisi sua imprudentia illud sibi verteret in perniciem: sicut lapis vel lignum, in quod homines in via impingunt, ad hoc sæpe in via positum est, vt itinerantibus commodo esset, atque in eo consisterent.

8 *Beatus diues, qui inuentus est sine macula, & qui post aurum non abiit, nec sperauit in pecunia & thesauris.*

9 *Quis est hic, & laudabimus eum? fecit enim mirabilia in uita sua.*

PRo, sine macula; Græcis est ἄμωμος, hoc est, inculpatus, & irreprehensibilis. Nec illis est tertia illa pars; nec sperauit, &c. quæ addita videtur ab interprete ad explicãdum quid sit ire post aurum, aut ad significãdum secũdũ vitiũ auari. Primũ enim auari vitium est, auidè nimis & immodicè sectari diuitias, vt habeãtur. Secũdũ, in habitis diuitiis spem suam collocare, à quo vitio Paulus studiosè monet diuites cauere, dicens Timotheo: Præcipe diuitibus huius sæculi non sublime sapere, nec sperare in incerto diuitiarum. 1.Tim.6.
Postquam ergo Sapiẽs ostẽdit diuitias plerisque multorum malorũ & perditionis esse causam, ex ipsorum vitio subiungit laudes eius qui diuitiis bene vtitur, indicans raros tales esse in magno licet diuitum numero, & quæ ad inculpatum & laude dignum diuitem pertineant. Ille, inquit, diues qui in diuitiarum possessione inuentus est apud Deũ & homines irreprehẽsibilis, integer, & inculpatus, verè beatus est & fœlix, quia rarus est, & singulari Dei beneficio & gratia donatus, vt cui non solùm datum est cum multis diuitias possidere, sed etiã cum paucis bene vti eisdem. Talis autem est, qui nec est aurum cupidè sectatus, ita vt se illius fecerit seruum, atque vt illud consequeretur

copiosè, etiam virtutis viam sæpius reliquerit, nec in adeptis diuitiis ita sperauit, vt per eas se tutum esse confideret ab omnibus huius vitæ incommodis, se ob id in eis extollens, & non totus pendens à prouidentia diuinæ benignitatis. Talem quo magis declararet rarum esse, exclamando subiicit: Quis est hic, & laudabimus eum? hoc est, rarus inter multos talis est, & ideo singulari laude dignus, quia qui talis est nō solum abstinuit ab inordinato amore & confidentia diuitiarum, sed fecit etiam in vita sua quę multi dignè mirentur. Qui enim diuitiis nō apponit cor suum, non potest non præclara quædam & admiranda per eas designare. Primum enim hoc est in illo mirandum, quòd non, iuxta multorum cōsuetudinē diuitias, etiam cùm eas habet, magnifaciat. Facile enim est contemnere nō habitas, at habitas paruifacere nō ita facile est. Deinde hoc mirādū est quòd per eas nō incitatur ad pleraque vitia, quorum in multis diuitiæ fomētum esse solent. Vt enim facile est pauperes à superbia & luxu sibi cauere, ita raro id videre est in diuitibus. Tertiò, id mirādum est in talibus, quòd non solùm diuitiis non abutantur ad luxum, sed eis vtantur ad multiplicem beneficentiam, & aliorum vtilitatem. Bene ergo dicitur, quòd talis fecit mirabilia in vita sua, aut, vt habent Græca, in populo suo. Quod & sequentia comprobant.

10 *Qui probatus est in illo, & perfectus inuentus est, & erit illi gloria æterna?*

11 *Qui potuit transgredi, & non est transgressus: & facere mala, & non fecit?*

PRo, qui, Græcis in vtraque sententia est dictio interrogatiua *τίς*, sicut & in præcedenti sententia: Quis est hic, vnde & scripta ferè omnia hic habent in priori sentētia per interrogationem. Quis probatus est in illo; cuius lectionis etiam meminit Glosa Ordinaria, & habet eam Rabanus, sicut & omnes iam libri impressi. Omnes tamen ferè habēt secundo loco, qui, non quis, vnus tamen codex secundo loco habuit, quis: & priori, qui. sed dictio, qui, etiam aliquando ponitur interrogatiuè pro, quis, vt apud Plautum in Amph. Qui me alter est audacior homo? aut qui confidentior? Itaque conueniet etiam hic sic accipi, vt vtraque sentētia interrogatiuè legatur, & significetur raros esse qui in auro probati, perfecti inueniantur, hoc est, integri & inculpati, vt sic gloria æterna digni sint apud Deum & homines. Raros item esse, qui cùm habeant occasionem peccandi, vt sunt quibus adsunt diuitiæ, non peccent abutendo eis. Prior ergo sentētia significat aurum probare animos hominum, vt per quod magna tentatione ingeratur eis ad vitia quædam perpetranda, à qua si non superentur declarantur esse homines perfecti multorum comparatione, ideóq; & gloria æterna eis accedet. Laudabuntur enim ab hominibus, & à Deo æterno honore donabuntur. Posterior sententia indicat diuitias suppeditare multis vires peccandi, quibus tamen non ad peccandum vtantur, sed contrà potius ad benefaciendum. Vnde rectè diuitiæ Græcis *δυνάμεις*, & Latinis facultates dicuntur, quòd maximam vim habeant, tum ad virtutes tū ad vitia, prout sunt homines nacti qui iis vtantur. Cùm enim de quibusdam hic insinuatur quòd per diuitias potuerint facere mala pleraq;, quæ tamen non fecerunt, significatur etiam amplius, nempe quòd per eas bona fecerūt, ad quæ facienda diuitiæ eis potestatē contulerūt, vt patet ex subiecta sentētia. Ex his patet cū hic dicitur, potuit trangredi & facere mala; non potissimùm id dictum esse propter potestatem liberi arbitrij, quod ad bonum & malum liberum est, sed propter potentiam & vires peccandi, quas diuitiæ suppeditant. Nec cùm dicit esse qui non fecit mala, significat aliquos esse omnino immunes ab omni malo, sed esse immunes à multis malis quæ per diuitias committere potuissent; & nonnunquam etiam liberè, sine punitione & vindicta hominum.

12 *Ideo stabilita sunt bona illius in Domino, & eleemosynas illius enarrabit omnis ecclesia sanctorum.*

GRæca non habent in domino; quod addidisse videtur interpres, vt prior pars ad Deum pertineret, secunda ad homines. Ideo, inquit, hoc est, quoniam rarus est qui diuitiis non ad vitia vtatur quæ committere posset, sed ad beneficentiam, bene facta illius firma manent apud Dominum, qui nunquam illorum obliuiscetur: sed æterno præmio remunerabitur, & eleemosynas illius omnis sanctorum cœtus cum laude prædicabit & celebrabit. Potest quod dicitur, stabilita sunt bona illius; etiam intelligi non de bonis operibus, sed de diuitiis, quæ etiā bona hominis dicuntur, vt significetur rectum diuitiarum vsum duo consequi, scilicet bonorum quæ possidētur stabilitatem per Dei beneficium, & illustrem beneficentiæ commemorationem in cœtu piorum. Vnde & Paulus 2. Cor. 9. de eleemosynarum largitoribus dicit: Qui administrat semen seminanti, multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestrę, &c. Bene autē dictum est; ecclesia sanctorum; quanquam dictio, sanctorum, Græcis nō sit quoniam cœtus impiorum laudat magis prodigos, quique ad luxum diuitiis vtuntur iuxta potestatem eis datam. Dictio; omnis; sicut non est Græcis, ita nec in quibusdam scriptis, in quibusdam etiam expuncta est.

13 *Supra mensam magnam sedisti? non aperias super illam faucem tuam prior,*

POstquam monuit de moderatione ac liberalitate in diuitiis adhibenda, subiicit de moderatione & temperantia in cibo & potu seruanda, maxime tunc cùm in magna copia delitiarum voluptatùmque versamur, ostēdens multis & verbis & rationibus intēperantiam in hoc genere esse, & hominum offensioni vituperationique obnoxiam: &

Nam

naturæ esse perniciosam Primùm ergo monet, vt cùm quis assederit iuxta mēsam magnam, hoc est, magnificam & sumptuosam, non mox ex intemperie & vehementi desiderio ciborum variorum, ante alios inuadat apposita fercula. Ea enim festinatio iuuenes potissimùm dedecens, quos hic maximè instruit, arguit intemperiem & immodestiam, ostenditque quòd iunior, vel cōditione humilior & nimio delicatorum ciborum incitetur appetitu, & decorum atque honestum ordinem seruare non didicerit.

14 *Ne dicas, si multa sunt quæ super illam sunt, memento quoniam malus est oculus nequam.*

Receptam hanc in priori parte lectionem sic intelligit Lyranus: Si multa fercula in mensa apponuntur, tu caue ne quid dicas, nec murmures de ferculorum multitudine, sed grato potius animo accipe quæ apponuntur. Verùm hic sensus parum sequentibus cōuenit. Itaque quoniam hæc recepta lectio non videbatur habere conuenientem sensum, quidam, si multa: mutauerūt in, simulata. Ita enim & Rabanus legit, & post eum Dionysius, vt sit sensus: Ne dicas, simulata sunt & ficta quæ apposita sunt, hoc est, non sunt tanti valoris quāti videntur: aut non sunt apposita ex amore, sed ad ostentationem. At hâc lectionem esse deprauatam, & legendum esse, multa, docent Græca, quæ habent, πολλά γε τὰ ἐπ᾽ αὐτῆς, multa sanè quæ super illam, scilicet sunt. Proinde aut tollenda est coniunctio, si, quæ in quibusdam correctis inuenitur expuncta: aut si est seruanda, accipi debet posita vt sit confirmantis pro, siquidem, vt respondeat dictioni encleticæ γε, quemadmodum nonnunquam accipitur Latinis. Et erit oratio imperfecta, complenda hoc modo: Ne dicas, siquidem multa sunt quæ sunt super illam, ideo oportet multa edere. Eò enim spectat quod vetat dicere de multitudine ferculorum, ne scilicet ea multitudo incitet ad edacitatem, à qua retrahit ob periculum dedecoris & inuidiæ. Vnde subiicit; Memento quoniam malus est oculus nequam; vbi per oculum nequam non intelligenda est praua intentio, aut cor suspiciosum, quomodo hic ferè intelligitur, ve sit sermo de oculo interiori, sed quomodo in Euangelio accipitur, cùm dicitur: An oculus tuus nequā est quia ego bonus sum? & quomodo superius dicitur; Nequam est oculus liuidi; vt oculus nequā, sit oculus inuidus eius, qui appositum à se cibum non fert liberè à conuiuis attingi & comedi. Ideo ergo vult eum qui conuiuio excipitur, nō nimis auidè & liberè appositos cibos, etiamsi multi sint, inuadere, ne fortè qui illum inuitauit inuido sit oculo, & non satis ei quæ apposuit faueat, vt sæpe contingit, sicque inuidiæ eius & vituperio se reddat obnoxium. Talis enim oculus, inquit, est malus, aut, vt est Græcis, κακὸν, hoc est, malum, vel mala res, quia re vera non fauet id quod fauere se verbis & facto ostendit. De hoc & subiungit:

Mat. 20. Sup. cap. 14.

15 *Nequius oculo quid creatum est? ideo ab omni facie sua lachrymabitur cùm viderit.*

Græca non habent pronomen, sua, sed tantùm ἀπὸ παντὸς προσώπου, ab omni facie, vel persona, vt sensus esse possit: oculum inuidū lachrymari & torqueri à quauis persona etiā amicissima, aut ab omni facie hospitis sui. Torquetur enim si tristem videat & nolentem contingere, torquetur etiam si lætā videat, & liberè atque fiduicialiter quæuis contingentem ac manducantem. Proinde additum pronomen, sua, tollit verum sensum. Vnus codex scriptus in Tongerloë habuit pronomen, tua; iuxta quam lectionem bene constat sensus. Itaque ea lectio amplexanda videtur, vt sit sensus: Inter creata nihil peius est oculo malo & inuido. Ideóque ob magnam suam malitiam etiam lachrymas profundet, grauitérque discruciabitur ab omni tua quam ei exhibes facie. De inuido oculo hæc esse dicta sequentia indicant, cùm dicitur:

16 *Ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubescas.*

Græcis non est dictio, prior, & illa pars, cùm viderit, quæ apud nos iungitur superioribus, iungitur sequentibus; vt sit hic sensus: Quocunque ille aspexerit, non extendas manum tuam, hoc est, si aduertas illum aspicere intentius in aliquē cibū, ad illum ne extendas manum tuam, ne cōtra te inuidiam illius excites. Et in nostra lectione illa pars, cùm viderit; sequentibus iungi potest, vt sit sensus: Cùm ille respexerit in te, ne extēdas manum tuam in cibum aliquem antequam ille vel alius de illo tibi seruierit, ne inuidia illius cō maculatus pudefias. Nam & quædam scripta illam partem, cùm viderit; à superioribus separant.

17 *Ne comprimaris in cōuiuio: intellige quæ sunt proximi ex teipso.*

Communiter legitur; ne cōprimaris in conuiuio vino; vt significetur cauendū esse ne grauemur vino. Quidam libri habēt, in conuiuio vini; sed sicut Græca nihil hic habent de vino, ita & quædam Latina, tum scripta, tum impressa, tantùm habent: Ne comprimaris in conuiuio; vt significetur cauendum esse ne quis se nimio cibo ingurgitet, & stomachum premat & grauet. Nam de cibo hic agitur, postea verò de vino. Et quò magis persuadeat temperantiam in contingendis & sumēdis cibis seruandam in mēsa aliena, subiicit; Intellige quæ sunt proximi ex teipso, hoc est, ex tuo affectu intellige quomodo alij sint affecti, vt quemadmodum tu in mensa à te instructa molestè fers helluones, ebriosos, & ciborū appositorum dissipatores: ita etiam proximum tuum molestè ferre putes in sua mensa. Quod præceptum quidam malè obseruant, qui cùm in sua mensa non ferant æquo animo decoctores, in aliena mensa deuorant omnia, discindunt & dissipant, nihil integrum sinentes. Contra quos etiam dicitur quod sequitur:

18 *Vtere quasi homo frugi iis quæ tibi apponuntur, ut non, cùm manducas multùm, odio habearis.*

DIctio, frugi, Grecis non est, sed tantùm; vtere quasi homo. Quo significatur, quéque cibum sumere debere sicut naturæ humanę & homini ratione vtenti conuenit, temperatè scilicet & honeste, nó auté instar beluæ cibum vorãdum, & in diuersas partes distrahendum: quod qui faciunt, odium sibi multorum conciliant, maximè hospitũ suorum. Idem significatur versu sequenti:

19 *Cessa prior causa disciplinæ, & noli nimius esse, ne fortè offendas.*
20 *Et si in medio multorum sedisti, prior illis ne extẽdas manum tuam, nec prior poscas bibere.*

DVo monet, nẽpe & vt quis primus cesset ab edẽdo, & vt ne in edẽdo primus sit. Hæc autem vult seruari causa disciplinæ, hoc est, vt quis se declaret rectè institutum, debitámque seruet institutionẽ. In cõuiuiis enim maximè sese malè educati produnt & appetitu immodico & rusticis gestibus. Similia prædictis præcepta in cõuiuiis seruãda ab inuitãtis, habet Sapiens Prouerb. 24.

21 *Quàm sufficiens est homini erudito uinum exiguũ, & in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem.*

HActenus ad temperãtiam hortatus est Sapiens, ad euitandum dedecus, inuidiam, & odium aliorum: nũc alia ratione ad eandem hortatur, nempe ad euitãdum morbos, & torméta quę ex intẽperantia sequuntur. Nec hoc loco fit vini mentio in Græcis, sed tantùm est, τὸ ὀλίγον, exiguum. Et pro, erudito, est participium πεπαιδευμένῳ. vnde est dictio quæ præcessit, παιδείας, hoc est, disciplinę. Itaque sensus est: parum siue cibi siue potus sufficere homini bene instituto, quique voracitati non assuefecit seipsum. Raban. ex cõmentario videtur hoc loco non legisse. vinũ. habet enim; Manifestũ est quòd parcus & tenuis victus tã corpori quàm animæ vtilis sit: & econtrario superfluus cibus vel potus ægritudinem generet, & sensum animæ minuat. Hæc ille. Nec Sapiẽs hic adhuc agit de vino de quo postea agit, sed adhuc pergit prosequi de temperantia in cibis seruanda Monet ergo seruare tẽperãtiam tũ q̃ homini bene instituto parũ sufficiat, tũ quod ex pauco cibo potúq; sumpto homo non laborat, hoc est, non affligitur inter dormiẽdum vel tẽpore somni, sicut affliguntur intẽperati. Quod prosequitur dicens:

22 *Vigiliæ & cholera & tortura uiro infrunito, somnus sanitatis in homine parco.*
23 *Dormiet usque in mane, & anima ipsius cum ipso delectabitur.*

COmmemorat his sentẽtiis incommoda atque cõmoda quæ ex crapula & temperantia consequi solent. Viro, inquit, infrunito, vel, vt habent Græca, ἀπλήστῳ, hoc est, inexplebili, accidũt multa incommoda, nempe vigilia, quia impeditur à somno; saltem conueniẽti, cholera, ex qua varij morbi proueniũt, & tortura in intestinis & visceribus, in quibus grauatis patitur magna tormina. At cõtra in homine sobrio est somnus sanitatis, hoc est, quem sanitas & bona corporis dispositio adfert, & qui sanitatem cõseruat. Itaque dormiet talis vsq; in mane, ita vt non expergiscatur ante tempus, aut cogatur prę pœna surgere aliquoties: & vbi euigilauerit anima ipsius, simul cum ipso delectabitur, gaudens scilicet & ob sanitatem ac bonam dispositionem corporis, & ob conscientiæ trãquillitatem, quódque se aptam sentiat ad sua officia peragenda. Vigiliæ ergo, opponitur somnus: choleræ, sanitas: torturæ, delectatio. Græca tamen tantùm habẽt; καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, & anima eius cum ipso, hoc est, cùm surgit, compos est animi sui, vt scilicet sit prõptus ad sua officia. Cõuenit his quod Plato dixit, philosophorum cõuiuia vel hoc vno esse meliora quàm intẽperãtium, quòd ea postridie nulli dolores capitis aut corporis consequantur. vnde de Platonico conuiuio dixisse fertur Timotheus Atheniensis, quòd illud etiam postridie gratum esset.

24 *Et si coactus fueris in edendo multum, surge è medio, & uome, & refrigerabit te, & non adduces corpori tuo infirmitatem.*

IN exẽplari Germanico non est ἔμεσον, hoc est, vome, quod videri potest ab aliquibus sublatũ, quos offendebat vocabuli & rei turpitudo. Verùm indignum non debet videri hoc nostro Sapiẽte pręceptũ hoc medicum inseruisse reliquis ad cibũ & potũ pertinentibus, quo non absolutè vomitum consulit, sed tantùm ad euitandum morbos, cùm in necessitatem illam quis deductus est, vt aut vomendum illi sit, aut morbus expectãdus. Non consulit sane vt ad prouocãdum vomitum quis se multùm ingurgitet, quẽadmodum quidam parùm piè consulunt, sed, vt si aliquorum improbitate & violentia quis multùm sese grauauerit, tempestiuè surgat è mensa, ne quid indecorum in mensa patiatur, aut nimia repletio diu corpus affligat & noceat, & sic in secreto loco sine aliorũ offensione crapulã euomat potius, quàm diu stomachus affligatur, cũ periculo secuturi morbi. Quo consilio satis indicat quantopere à crapula sit cauendũ, vt pro qua curanda tam fœdo & indigno homine, planẽque canino remedio sit vtendum. Turpius enim est causam huius turpitudinis præbere, quàm turpitudinem hanc ob magni mali euitationem in se admittere. Proinde & satis subindicatur quàm grauiter peccent, qui postquam se grauatos sentiunt, surgentes è mensa crapulam euomunt, vt mox rursum mensam accedentes nouo se cibo potúque ingurgitare valeant. Rabanus quod hic dicitur de vomitu, ad spiritualem vomitum refert, quo scilicet per confessionem peccatorum releuatur mẽs hominis ab his quæ conscientiã grauant. Quæ intelligẽtia sanè hic non est reiicienda,

cienda, modò retento sensu literali tâquam mystica accipiatur. Nam sicut quæ in superioribus dicuntur de moribus in mensa seruandis, rectè in mystico sensu etiam accommodantur ad ea quæ in sacra mensa, scripturarúmque lectione sunt seruanda: ita & hæc sententia in mystico sensu rectè intelligitur significare, vt cùm quis plus quàm oportet vel de carnis voluptate, vel de intelligentia rerum sacrarum sibi vsurpauerit, pro sanitate conscientiæ recuperanda, euomat per confessionem quod mentem prægranat. Hac enim similitudine etiam Origenes vsus est scribens in Psal. 37. homil. 2. Vide, inquit, quid nos edocet scriptura diuina, quia oportet peccatum non celare intrinsecus. Fortassis enim, sicut hi qui habent intus inclusam escam indigestam, aut phlegmatis humorem stomacho grauiter & molestè innitentem, si vomuerint releuantur: ita etiam hi qui peccauerunt, si quidem & occultant & retinêt intra se peccatum, intrinsecus vrgêtur, & propemodû suffocâtur à phlegmate aut humore peccati. Si autem peccator ipse sui accusator fiat, dum accusat seipsum, & suum peccatum confitetur, simul euomit delictû, & omnê morbi causam digerit, &c.

25 *Audi me fili, & ne spernas me, & in nouissimo inuenies uerba mea.*
26 *In omnibus operibus tuis esto uelox, & omnis infirmitas non occurret tibi.*

SVperioribus præceptis sanitatis adiicit & aliud generalius tuendæ sanitatis remedium, sed ante illud interponit sententiam qua ad diligentem auscultationem discipulum excitat; Audi, inquit, me fili, & ne spernas me vel odio mei, vel ex contemptu eorum quæ dico, quæ fortè tibi humilia videbuntur. Etsi enim iam parua videntur & contemnenda, tamen postea tâdem per experientiâ edoctus deprehendes quàm vera fuerint & vtilia verba mea. Quod autem singulariter audiri vult, est; In omnibus operibus tuis esto velox, aut, vt est Græcis, ἐντρεχὴς, hoc est, strenuus & diligens, quomodo velox etiam accipitur in Prouerb. cap. 22. cùm dicitur: Vidisti virum velocem in opere suo? corâ regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Monet ergo vt in omnibus quæ agenda incumbunt homo non sit torpidus, piger, & negligens, sed diligens & strenuus: sicque futurum promittit, vt non facilè accidat ei quæuis infirmitas, significans plerosque morbos ex desidia oriri aut nutriri. Ea enim melancholiam nutrit, virésque corporis eneruat: cùm contrà diligêtia in agendo, quæ coniuncta est promptitudini & alacritati animi, pellat mœrorê, valetudinémque conseruet. Potest autem velocitas & diligentia, quæ hic velut custos sanitatis exigitur, non tantùm referri ad operationum diligentiam, sed etiam ad prouidentiam & diligêtem cautionem in omnibus actionibus adhibendam, vt hæc sententia etiam côprehendat ea quæ pro tuenda sanitate prius dicta sunt, nempe circumspectè cauendum ne quis se nimium in conuiuiis repleat: aut si repleuerit, maturè curandum vt à grauamine liberetur, etiam vomitu si opus sit. Itaque sensus erit generalior, vt in omnibus quæ agimus simus veloces, sic vt & strenuè, lubentésque faciamus quæ agenda sunt, & maturè circumspiciamus quæ cauêda sunt. Sic intellectum hoc præceptum, generalius remedium commonstrat contra morbos & infirmitates quascûque. Neque enim facilè incidet in morbos qui & diligens est in operando, & vigilans in cauendis ac curandis noxiis.

27 *Splendidum in panibus benedicent labia multorum, & testimonium ueritatis illius fidele.*
28 *In nequissimo pane murmurabit ciuitas, & testimonium nequitiæ illius uerum est.*

POstquam Sapiens locutus est de cibis & côuiuiis, docuitque in eis summam modestiam & temperantiam ab inuitatis esse præstandam: nunc duas has subiungit sententias, quibus inuitat ad beneficêtiam præstandam qua alios liberaliter nostro pane ac cibo sustentemus & reficiamus, cùm opus est, liberaliter & non sordidè amicis conuiuia exhibentes, & pauperibus cibum communicantes. Ad quam beneficentiam inuitat, ostendendo preclaram esse famam liberalitatis: & contrà vituperari tenacitatem ab omnibus. Splêdidum in panibus vocat eum, qui in cibis communicandis non est parcus & sordidus, sed largus & benignus. Hunc benedicunt labia multorum, quia eum laudant, bene de eo loquûtur, eique bene precantur. Testimonium veritatis, hoc est, æquitatis & iustitiæ illius dicit esse fidele, vel potius fore fidele, quia testimonium quod de illo à multis datur, est & erit firmum, stabile, & diuturnum. Fidele enim in scripturis dicitur aliquoties quod firmum est & stabile, vt ibi: Fidelia omnia mandata eius, confirmata in sæculum sæculi. &: Misericordias Dauid fideles. Pro, veritatis, Græcè est καλλονῆς, hoc est, pulchritudinis vel honestatis, vt respondeat ei quod dicitur splendidum in panibus. Itaque accipimus veritatem pro æquitate & iustitia, vt sæpius in scripturis, hoc est, pro ea quæ dicitur veritas vitæ. Pro; In nequissimo pane; Græcis est, πονηρῷ ἐπ' ἄρτῳ, hoc est, malo vel maligno in pane, hoc est, ei qui malignus est in communicando suo pane, obmurmurabit ciuitas. Proinde conueniet dictionê, nequissimo, accipere non vt adiectiuum substâtiui, pane, sed vt regat ablatiuum, pane, vt sit sensus: ciuitas murmurabit in eû qui nequissimus vel malignus est pane, hoc est, in eum qui parcè, sordidè & inuidè panê suum aliis côminicat, quique in pauperes non est liberalis. Et testimoniû quod à ciuibus perhibetur de nequitia, hoc est, parcitate & sordibus illius (nequitia enim, vt suprà dictum est, refertur sæpe ad parcitatem & inuidiam, sua aliis non communicantem, vt opponatur benignitati) est verum, hoc est, certum atque firmum, ita vt non facilè superari possit & aboleri.

29 *Diligentes in vino noli prouocare, multos enim exterminauit vinum.*

POstquam monuit de temperantia in cibis seruanda, & beneficentia in eisdem exhibenda, subiicit monitionem temperantiæ seruandæ in vino sumendo & exhibendo. Porro priorem huius sententiæ partem Græca aliter sic habent; *ἐν οἴνῳ μὴ ἀνδρίζου*, hoc est, in vino ne te virum prębeas, aut viriliter agas, tuas scilicet vires ostentando, ac declarando quantum vini exhaurire valeas,
Isaiæ 5. quod & Isaias reprehendit, dicens: Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem. Proinde cùm Græcis non sit quod respõdeat dictioni, diligentes, dubium est in nostra lectione, an, diligentes, sit participium significans amantes, an nomen, significans eos qui in aliqua re sunt strenui & minimè segnes. Si priori modo accipiatur, sensus est: Noli prouocare in vino amicos qui te diligunt. aut, Noli prouocare eos qui diligũt in vino, pro, qui diligunt vinum. Si posteriori modo accipiatur, vt magis ex Græcis videtur accipiendum, sensus est: Noli prouocare eos qui strenui sunt in bibendo vino. Est autem sermo non de prouocando ad litem & contentiones, sed de prouocando ad potationes: Monemur enim ne eos qui per sese satis proni sunt ad bibẽdum vinum, magis etiam prouocemus ad illud. Atque hoc est in vino se gerere viriliter, vt habent Græca. Subditur causa. Multos enim exterminauit, hoc est, perdidit vinum, liberalius scilicet & intemperantius sumptum. Multi enim dum se fortes in vino bibendo ostendere volunt, à vino turpiter & miserè superantur, omnem vim animi & corporis, item & bonũ nomen amittentes, multis se morbis obnoxios reddentes, in hostium manus atque alia mala vini occasione incidentes, sicque variis modis sese per vinum perdentes.

30 *Ignis probat ferrum durum, sic vinum corda superborum arguet in ebrietate potatum.*

IGnis ferrum & mollificat, & candescere facit, atque hac ratione intelligitur hic forè igni vinum comparari, quòd illud corda hominum & à sua constantia resoluit, & ad vitia perpetranda accendit, audaciam suggerendo. At hæc explicatio literæ non conuenit satis, quæ dicit ignem probare ferrum durum, & vinum similiter probare & arguere corda superborum. Videndum est ergo quomodo ignis probat vel ostendit ferrum durum. Additur sanè Græcis, *ἐν βαφῇ*, hoc est, in tinctura, & pro; ferrum durum; est *στόμωμα*, quod significat aciem gladij vel mucronem, vt prima pars sit Græcis hoc modo: Fornax probat aciem in tinctura. Videtur ergo Sapiens ad hoc respexisse, quòd cùm paranda est acies mucronis, aliquoties ferrum aut calybs aquæ intingitur, sicque induratur, temperatur, atque acuitur, & proinde per tincturam ferri in aquam, ignis probat, ostendit & exhibet hominibus gladium acutum & ferrum durum: quod si nõ intingeretur in aquam, non tãtum haberet duritiam. Ita enim etiam vinum ostendit & exhibet hominibus corda superborũ, dum illa per ebrietatem madefiunt, & veluti vino immerguntur. Nam illa vino accensa, & ebrietate madefacta, longè duriora fiunt quàm prius erant, & ad lædendum atque nocendum promptiora: sicut ferrum, etsi natura sua durum, durius fit si ignitum aquæ immergatur: & acies gladij ignita, si aquæ intingatur, acutior fit & aptior ad lædẽdum. Ex his ergo licet intelligere similitudinis conuenientiam, quia igni inflammãti & accendenti comparatur vinum etiam homines inflammans, & animos accendens. Ferro duro & acuto comparantur corda superborũ, quæ dura sunt & acuta ad lædendum, quæque per vinum duriora fiunt, & ad iram atque lædendum magis aptantur. Aquæ cui ferrum intingitur comparatur ebrietas, per quã corda hominũ madefiunt, & obruũtur.

31 *Aequa vita hominibus vinum in sobrietate: si bibas illud moderatè, eris sobrius.*

GRæcis aliter est & breuius; *ἐξίσου ζωῆς οἶνος ἀνθρώποις, ἐὰν πίνῃς αὐτὸν ἐν μέτρῳ αὐτοῦ.* hoc est, Vinum est res æqualis vitæ in hominibus, si bibas illud in mensura sua, hoc est, moderatè. Quo significatur, vinũ hoc præstare hominibus quod præstat vita, & vitæ conferri posse, quia hominem viuificat. Aut quòd vinum accommodum sit vitæ humanæ, si moderatè sumatur, quia vitam hominis conseruat, & lætitia afficit pulso mœrore. Quod & in nostra lectione intelligi debet, vt sit sensus: Vinum in sobrietate sumptum est hominibus ęqua vita, hoc est, affert eis vitam conuenientem & commodam. Et quia quæri posset, quomodo sumendum sit vinum in sobrietate, si, inquit, bibas illud non vltra debitam mensuram, sed moderatè, & secundùm modum tibi conueniẽtem, tunc verè eris sobrius. quasi dicat: vt sis sobrius non est necesse vt in totum à vino abstineas, sed vt moderatè bibas. Aut cùm dicitur; eris sobrius; referendum id est ad sanitatem mentis, vt sit sensus: Si bibas illud moderatè, eris sanæ mentis, non dimouebitur mens à suo officio, quin potius magis acuetur, & sanior reddetur. Vinum enim modicè sumptum, vt habet prouerbium, acuit ingenium.

32 *Quæ vita est quæ minuitur vino? Quid defraudat vitam? Mors.*

IN priore parte communiter legitur, vita quæ minuitur vino. At Rabanus legit: Quæ vita ei qui minuitur vino? quæ verior esse videtur lectio, vt quæ consentiat Græcis, quæ sic habent: *τίς ζωὴ ἐλαττουμένῳ οἴνῳ;* quæ vita ei qui immunitus est vino? Eodem tamen redit siue dicamus vitam hominis imminutam vino, siue hominem vino imminutum. Ferè autem intelligitur vitam imminutam vino, quę à vini immoderata sumptione abbreuiatur. Et hominẽ imminutum vino, qui

qui à vino vincitur, aut cuius vita vino abbreuiatur. Itaque interrogatione hac intelligitur significari miseram esse eam vitam, quæ vino superatur & vincitur, vt quæ pecunia sit non humana. Sunt tamen qui intelligunt diuerso modo eum hic dici imminutū vino, qui vino destituitur, nec eius vsu frui potest, vt significetur miseram esse vitam, & nec vitam dicēdam eius qui vino destituitur, nec eius copiam habere potest. Atque hic sensus est conuenientior, tum quòd conueniat sententiæ superiori asserenti vinum vitam æquam cōferre hominibus: tum quòd in hoc libro minui aliqua re, est ea re destitui, vt cùm suprà dicitur: Est insipiens qui minuitur sapientia. Itaque cùm vinum lætificet cor hominis, &, vt mox dicitur, in iocū ditatem creatum sit, sine quo misera & breuis est hominis vita: Quæ, inquit, est vita quæ vino destituitur, aut ei qui vino carere cogitur? significans talem vitam & breuem esse, vt in plurimum & miseram, vt quæ destituitur eo solatio quod ad mœrores pallendos institutum est. Secunda pars; Quid defraudat vitam? mors; Græcis non est, & ferè sic apud nos legitur, vt interrogationem contineat cum responsione, hoc modo: Quid defraudat vitam? Mors. Quæ distinctio bene conueniens priori intellectui præcedentis partis sic est accommodanda proposito, vt significet vinū quod diminuit vitā hominis, eámque abbreuiat, esse hominibus instar mortis, & morti esse æquandam. Cùm enim mors sit quæ vitam hominis defraudat, oportet vinum quod etiam vitā hominis abbreuiat, verè mortem esse homini vtpote id efficiēs quod morti est proprium. Rabanus autem suo commentario declarat se hanc partem legisse vna interrogatione, hoc modo: Quid defraudat vitam mors? quanquam contextus communem habeat distinctionem. Sic enim habet commentarius: Vinum mortem, hoc est, ebrietatem vitæ interfectricem nuncupat, quia viuacitas sensus inde minuitur, & ægritudo corporis inde generatur. Quasi enim increpando ipsam mortem cur vitam defraudet, interrogat, quia nimiam potationem quasi hominis deceptricem vituperās damnat. Cùm enim dicit Sapiētem increpare mortem cur vitam defraudet, manifestè significat se legisse; Quid defraudat vitā mors? & interrogatiuum, quid, se accepisse pro, cur. Quæ lectio bene quidem conuenit priori intelligētiæ præcedentis partis, vt postquam dictum est, vitam quorundam nimia potatione vini minui, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur id admittitur vt per nimiam vini potationem mors vitam defraudet, eámque ante naturales terminos abbreuiet, & naturales terminos anticipet? Sed magis hæc lectio conuenit posteriori intelligentiæ præcedentis partis, vt postquam dictum est miseram esse vitam eorum qui vino destituuntur, subiiciatur: Quid defraudat vitam mors? hoc est, Cur ante tempus vitam abbreuiat mors propter vini inopiam, quod modicè sumptum morbos & corporis & animi pellere potuisset, sicque vitam conseruare & prolongare, atque ad iustum terminum perducere? Huic intelligētiæ etiam conueniunt quæ sequuntur.

Sup. cap. 19.

33 *Vinum in iucunditatem creatū est, & non in ebrietatem ab initio.*

Significat duo, nempe & quòd vinum sit res bonas, vtpote à Deo inter reliqua creatum, ac proinde nequaquam reiiciendum aut improbandum, & quis sit eius verus vsus, nempe ad iucunditatē excitandam, non autem ad ebrietatem prouocandam, vt intelligatur qui re bona bene vtantur, qui verò ea abutantur. Cùm autem hic apertè dicatur vinum creatū, idque ab initio, (quāquam Græcis non sit, ab initio) satis manifestum est etiam vinum in exordio mundi fuisse à Deo, qui omnia tunc solus creauit, inter alia creatū, ne quis putet sub Noe primùm cœpisse, quia ille primus legitur vineā plantasse, vinúmq; bibisse, & inebriatū esse. Nam & de eo etiam scribitur quòd cœpit exercere terram, & tamen certum est etiam ante diluuium homines exercuisse terram. Gene. 9. Nec quia inebriatus dicitur ex vino, intelligēdum est eum vini vim omnino ignorasse. Non enim, inebriatum esse, semper in scripturis significat obrutū esse potu vsque ad rationis destitutionē, sed nonnunquam tantùm est largius bibisse vsque ad hilaritatem: vt cùm de fratribus Ioseph dicitur, quod biberint, & inebriati sunt cum eo. Gen. 43. Ex largiori autem vini potatione facilè fit vt homo incidat in somnum, & in eo denudetur. Nec necesse est patriarchas ab omni excusari peccato, quanquam non crediderim grauiter Noë in illo facto deliquisse.

34 *Exultatio animæ & cordis, vinum moderatè potatum: sanitas est animæ & corpori sobrius potus.*

Eadem sæpius inculcat, vt rectum vini vsum persuadeat. Duplicem autem fructum recti vsus vini hic insinuat, nempe & exultationem mentis atque cordis, & per eam, sanitatem tum animæ tum corporis, quia & tristitiam pellit ab animo, & morbos à corpore. Quod enim dicitur; vinum est exultatio & sanitas; causaliter accipi debet, vt aliás sæpe similes locutiones, videlicet quia vinum lætitiam & sanitatem adfert. Pro moderatè potatū, Græcis est, ἐν καιρῷ αὐτάρκης, hoc est, vinum in tempore sufficiens: quo significatur rectum vsum vini duobus ostēdi, tempore & sufficientia, videlicet vt nec plus minúsque vini sumatur quàm naturæ conueniat, nec alieno tempore, vt faciūt hi de quibus Isaiæ 5. dicitur, quòd mane surgunt ad bibendum vinum. Subiiciuntur deinde ex aduerso etiam mala, quæ vinum immoderatè sumptum homini adducit.

35 *Vinum multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit; Amaritudo animæ, vinum multum potatum.*

GRæcis tantùm est, πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπτώματι, hoc est,

eſt, amaritudo animæ vinum potatum multum in irritatione & contentione. Itaque in noſtra lectione idem bis habetur, fortè ex diuerſorum verſione, aut ex commentario alicuius margini prius aſſcripto, & deinde in contextū relato. Ideo ergo vinum immodicè potatum dicitur amaritudo animæ, quia cùm datū ſit vt lætitiam animæ adferat, per abuſum & immodicam ſumptionem amarulentiam animæ prouocet, & ex ea contentiones, & rixas, ac deinde multas ruinas, hoc eſt, cædes ſiue ipſius ebrij, ſiue aliorum ab ipſo ebrio. Quanquàm autem vinum immodicè ſumptum etiam aliorum malorum ſit cauſa, vt libidinis, tamen amarulentię tãtùm meminit, & eorū quæ inde ſequi ſolent: tum quòd hæc grauiora ſæpe ſint mala, tū quòd hæc directè ſint contra finem ob quem vinum datum eſt. Cùm enim datum ſit ad pellendum mœrorem, & mentē exhilarandam, cõtrà per eius abuſum fit, vt lætitiam pellat, & amaritudinem inducat, & quod in medicinam datum fuit, vertatur in venenum.

35 *Ebrietatis animoſitas, imprudentis offenſio, minorans uirtutem, & faciens uulnera.*

GRæca habent: πληθύνει θυμὸν μέθη ἄφρονος εἰς πρόσκομμα· ἐλαττοῦν ἰσχὺν καὶ προσποιοῦν τραύματα, hoc eſt, Implet iram ebrietas ſtulti vſque ad offenſionem, minorans virtutem, & faciens vulnera. Itaque noſtræ lectionis hic eſt ſenſus: Animoſitas & audacia quam addit ebrietas, eſt ſæpe cauſa vt quis per imprudētiam offendat, impingat, & in aliquod malum cadat. Et quanquam vires videatur homini addere, reuerà tamen ſæpe imminuit hominis fortitudinē, exponitque eum aliorum iniuriæ, à quibus facilè læditur, & vulnera accipit. Pulchrè ergo ſignificat, quòd cùm ebrietas audaciā ſuggerat, & per eā vires tentandi aliquid & inuadendi alios, tamen verè hominem infirmiorē reddat, & ruinæ magis obnoxiū. Bene enim de ebrietate cecinit Horatius: Spes iubet eſſe ratas, in prælia trudit inermem. Et Iuuenalis: Adde quod & facilis victoria de madidis, & Bleſis, atque mero titubantibus.

36 *In conuiuio uini non arguas proximum, & non deſpicias eum in iucunditate illius.*

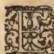
POſtquam docuit vinum in iucūditatem datum hominibus, rectè iam ſubiungit præcepta, quibus monet ne hanc iucunditatem quis impediat & tollat, in cōuiuiis lætitiæ & recreationi deputatis, reprehendendo alios ſiue ob iucunditatem & paulò largiorem potationē, ſiue ob alias cauſas, quia tunc intempeſtiuum eſt arguere alium cùm tempus eſt lætitiæ. Correptiones enim in conuiuiis factæ duplici nomine ſunt intempeſtiuę & infrugiferæ. Ferè enim procedunt ex animi amarulentia, quam vinum excitat, & aliorum item animos tunc facilè ad iracundiam commouent, tum quòd eos tunc vinum accendat, tum quòd non patiantur ſe tali loco & tempore palam moneri & reprehendi. Dicit ergo: In conuiuio vini, hoc eſt, conuiuio vinoſo, quódque ad lætitiam vino excitādam deſtinatum eſt, non arguas proximum tuum, & non deſpicias eum, hoc eſt, non vituperes eum, nec contemptim ei loquaris cùm eſt in iucunditate ſua, quia ſic & tolles ei iucunditatem, quæ illo loco & tempori conuenit, & pro ea ingeres amaritudinem, quæ illo loco & tempori non congruit. Oſtendit Sapiens ſeueritatem non omni loco & tempori conuenire, eſſe tempora à Deo diſtributa: & alia quidem eſſe rerum magnarum ac grauium, alia ludicrarū, alia ad neceſſaria munera negotiáque obeunda, alia ad ſubleuandam naturam accommodata, denique eſſe, vt ait Eccleſiaſtes, tempus flendi, & tempus ridendi. Qui autem ſeueritatē ſemper adhibendam cenſent, quid natura humana in hac vitæ corruptione poſtulat parum vident. Eòdem pertinet verſus ſequens:

37 *Verba improperij non dicas illi, & non premas illum in repetendo.*

PRo, in repetendo, quædam Græca habent, ἐν ἀπαιτήσει αὐτοῦ, hoc eſt, in occurſu eius, vt ſit ſenſus: non premas vel non affligas eum occurrendo, & contradicendo ei. Germanicum tamen exemplar habet, ſicut noſter declarat ſe legiſſe, ἐν ἀπαιτήσει, hoc eſt, in repetione, debitorum ſcilicet, quorum repetitio non eſt tempeſtiua in conuiuio, ſicut nec reprehenſio. Poteſt etiam intelligi de petitione potationis, ad quam conuiuæ ſeſe mutuò malo more vrgere & premere ſolēt, ad ſatiſfaciendum ſcilicet eorum votis.

Caput XXXII.

1 *Rectorem te poſuerunt? noli extolli, eſto in illis quaſi unus ex ipſis.*

EXPONVNT noſtri hanc ſententiam & ſequentia de eo qui populi alicuius rector conſtitutus eſt, ſiue in ſpiritualibus, ſiue in temporalibus. Verùm iuxta literalem & propriam intelligentiam Sapiens hic continuat ſermonem inſtitutum ſuperiore capite de conuiuiis, tradens varia præcepta à ſingulis quibuſque pro ſuo ordine ſeruanda in conuiuiis. Hæc à Græcis, cęteriſque populis orientalibus maxima & frequentia & hilaritate celebrabantur, fuítque in illis mos, vt aliquis ſumma authoritate à conuiuis deligeretur, aut forte conſtitueretur qui conuiuio præeſſet, quem Græci συμποσίαρχον, Latini modiperatorem appellarunt, quaſi imperantem modum in conuiuio ſeruandum: Cicero vocat magnum magiſtrū, & huiuſmodi rectionem moderationémque, conuiuiorum magiſteria. Sic enim habet libro de Senectute, ſcribens de conuiuiis: Me verò & magiſteria delectant à maioribus inſtituta, & is

ſermo

ſermo qui more maiorum à ſummo adhibetur magiſtro in pocillo, &c. Hoc loco vocatur ἡγούμενος, ab aliis etiam Rex dicebatur, à quo leges conuiuij, totáque bibendi ratio præſcribebatur, cui non diſſimilis eſt qui in Euangelio dicitur architriclinus. Monet ergo vt ſi quis ſit conſtitutus rector & moderator conuiuij, non ob id ſuperbè ſe gerat, ita vt nimiam ſeueritatem, grauitatem & aſperitatem aſſumat, ſed ſit ſicut vnus ex illis, modeſtè ſe gerendo, & cum gaudentibus ac lætis etiam gaudendo. Cæterùm quoniam quod in conuiuiis ſeruandum eſt rectoribus eorum, multò magis ſeruandum eſt rectoribus aliarum cógregationum, non malè hic etiã intelligitur de paſtoribus eccleſiarum, & moderatoribus rerumpublicarum: modò tamen hic non habeatur primus ſenſus huius loci, ſed accommodatitius, aut quaſi myſticus ſub literali comprehenſus. Qui enim communitatis alicuius rector cóſtitutus eſt, non ob id extolli debet, ſed quò maior eſt, eò ſe demiſſius gerere debet, & ſe quaſi vnum inter alios gerere, iuxta illud Petri: Non vt dominantes in cleris, ſed forma facti gregis ex animo.

2 *Curam illorum habe, & ſic conſidera, & omni cura tua explicita recumbe.*
3 *Vt læteris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias coronam, & dignationem conſequaris corrogationis.*

OMnes quidem, quos vidi, libri habebãt, conſidera, at valde veriſimile eſt interpretem vertiſſe, conſide, quia Græcis eſt κάθισον. Pro, ornamentum gratiæ, Græcis eſt δι' εὐκοσμίας χάριν, hoc eſt, ornatus gratià, vt ſit ſenſus: vt accipias coronam gratia ornatus. Apparet enim cóuiuiorum moderatoribus re bene peracta ſolitum eſſe imponi coronam, vnde & reges alicubi dicebãtur, imò & conſuetudo erat in lætitiæ conuiuiis conuiuas geſtare coronas ex floribus contextas. vnde & Cicero dicit 2. de Legib. Sequebantur epulæ quas inirent propinqui coronati. Noſtra lectio per appoſitionem eſt intelligenda, vt accipias ornamentum gratiæ, ſcilicet coronam. Dicitur autem ornamentum gratiæ, ornatus gratioſus, & gratiam atq; decorem adferens. Pars illa; dignationem, vel vt quidam libri habent, dignitatem conſequaris corrogationis, vel vt quidam libri, habent congregationis; Græcis non eſt, videtúrque adiecta ad præcedentis partis explicationem. Parum autem refert an corrogationis legatur an cógregationis, cùm, ſi legatur, corrogationis, debeat hoc nomen accipi pro conuocata & ſimul ſua ſymbola conferente congregatione. Sic certè veriſimilius eſt prius ſcriptum fuiſſe, ſed quia parũ intelligebatur, mutatum fuiſſe in, cógregationis. Monet ergo vt qui præfectus eſt cóuiuio, nó prior ipſe ſedeat, ſed cogitet ſe non tantũ ad honoré præfectum, ſed ad curãdum omnia cóuiuio neceſſaria, nec honore dignum eſſe niſi rebus omnibus bene curatis. Tum licere ei vt etiã cóſideat & accumbat, tũc etiam eũ poſſe lætari quòd videat conuiuas lætari, & eis eſſe ſatisfactũ, eóſque approbare eius diligentiã & prudentiã, à quibus deinde ornandus eſt corona gratiæ, & cóſecuturus honorem quo collecta congregatio eũ dignabitur. Hæc autẽ omnia longè magis præſtanda ſunt rerumpublicarum rectoribus, & potiſſimùm eccleſiarum paſtoribus, qui & ipſi eccleſiaſtici conuiuij cóſtituti ſunt moderatores, vt menſam fidelibus inſtruãt, qua animæ eorũ paſcantur & recreentur, variis ſcripturarum & ſacramentorũ, atque adeo corporis & ſanguinis Domini pabulo adornatã. Quorum etiam eſt vnicuique pro ſuo captu & ordine præſcribere quid faciẽdum ſit ſingulis, & quomodo ſe in nuptiali Domini cóuiuio, ad quod inuitati ſunt, gerere debeant. Iſtis ergo dicitur non ſolùm vt ſe non extollãt, ſed etiam vt curam habeãt inuitatorum, ne quid cuiquam deſit quod ei ad ſalutẽ & conſolationem ſit neceſſarium. Ita futurum vt ex officio bene peracto & voluptatẽ ſint percepturi & gloriam, idque & in hoc ſæculo, & multo maximè in futuro.

4 *Loquere maior natu (decet enim te) primum uerbum diligenti ſcientiam, & non impedias muſicam.*

POſtquam cómoneſecit rectoré ſui officij in conuiuio præſtandi, deinceps inſtituit tam ſenes quàm adoleſcentes, quemadmodum ſe in cóuiuio gerere debeant: & ſenes quidem docet quomodo loqui debeãt, adoleſcentes quomodo audire & reſpódere debeãt rogati. Proinde etſi vtrũque legatur; Loquere maiori natu, &, Loquere maior natu, ſicut & Græca quædam habent, πρεσβυτέρῳ, quædam πρεσβύτερε, melius tamen legi, maior natu, vel illud ſatis conuincit, quod poſtea ſubiiciũtur præcepta adoleſcentibus ſeruãda, cùm dicitur: Audi tacens, &, Adoleſcens loquere, &c. Legitur quidem & diſtinguitur hæc ſententia admodũ variè apud nos. Nam ſunt qui dictionem primum, ſeparant à ſubſtantiuo, verbum, ſic diſtinguentes: Decet enim te, primum, ſcilicet loqui. Deinde ſunt qui legunt, diligẽtis ſcientiã. At magis conuenit lectio & diſtinctio iã poſita, vt adiectiuum, primum, iungatur cũ ſubſtantiuo, verbum, & legatur datiuus, diligẽti, & ſit ſenſus: Quãdoquidem decet te qui ſenior es loqui ante alios, loquere tu primum verbum, ſed loquere illud diligẽtibus ſcientiam, ne ſpargas margaritas ante porcos; caue tamen ne ob ſapientiæ & ſenectutis grauitatem impedias muſices concentum, quæ ad recreationem adhibetur in lętioribus cóuiuiis. Poteſt & ſic diſtingui hæc ſententia, vt ſine parentheſi pro prima parte ſeorſum legatur: Loquere maior natu, decet enim te. Deinde ſeorſum legatur: Primũ verbum diligẽti ſciẽtiã, vt ſubaudiatur verbũ, conuenit, & ſit ſenſus: Primum verbum conuenit tibi diligenti ſcientiam, hoc eſt, conuenit vt is ante omnes loquatur, qui iam longo tempore declarauit ſe amatorem eſſe ſapiẽtiæ, quales ſunt ſenes. Idem ſenſus erit ſi legatur, diligentis ſcientiam, ſi ſic accipiatur: Primum verbum eſt diligentis ſcientiam, hoc eſt, eius eſt primum

mum loqui qui diligit scientiã. Hæc distinctio magis conuenit Græcis, quæ pro, diligenti scientiam, habet ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ, hoc est, in exacta scientia. Vtut est, duo monet hæc sententia, nempe & vt senes ante alios in conuiuiis loquantur, sed grauiter atque prudenter, & vt ne tamen propter senilem grauitatem, musicam excludant à conuiuiis. Musicum enim concentum mox plurimùm commẽdat tanquam conuiuiis cõuenientem. Idem seruandum est in ecclesiastico conuentu, vbi etiam solos presbyteros & seniores ætate & potissimùm moribus loqui conuenit, differentes grauiter de rebus diuinis, ita tamen vt ibi etiam audiantur psalmodiæ, & sacrorum carminum concentus ex lætitia animi æditus. Grauibus enim concionibus presbyterorum, etiam carmina lætitiæ & gratiarum actionis sunt addenda, vt fiat quod monet Paulus: Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia docentes, & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualib. in gratia cantãtes in cordib. vestris Deo. Nec absurdũ fuerit intelligere hic etiã musicorum instrumentorum vsum in sacris conuẽtibus permittendum esse, sicut illum adhibuit Dauid, modò ita adhibeatur, vt spiritus lætitiã magis promoueat quàm carnis.

Colo. 3.

5 *Vbi auditus non est, non effundas sermonem, & importunè noli extolli in sapientia tua.*

SVbiicit Sapiens alterum præceptum ad seniores pertinens, & ab eis seruandum in cõuiuiis, imò in quibusuis cætibus. Quãquam enim inter varias delectationes quæ adhibentur in conuiuiis, ea optima sit & liberalissima, quã per grauem & prudentem sermonem salibus mixtum animus pascitur & delectatur: tamẽ quoniam cæterarum rerum, quæ adhibentur, voluptate cõuiuæ magis detineri & capi solẽt, vt cibo & potu quo venter pascitur, aut cantu ac musico cõcentu quo aures suauiter reficiũtur, aut pulchrarum & odoriferarum rerum obiectu quę ad oculos & olfactũ pertinent: rectè postquam seniores monuit habendi à se sermonis, subiicit non semper illis loquendum esse quod ad sapientiam pertinet, sed tempus esse obseruandum & modum. Vbi, inquit, nõ est auditus, hoc est, audientia, & vbi non sunt qui se præbent ad audiendum paratos, nõ effundas sermonem sapientiæ inutiliter. Et quoniam contrà quidam facere solent ob sapiẽtiæ suæ ostentationem, subdit; & importunè vel intempestiuè noli extolli in sapientia tua; ita scilicet vt eam etiam cùm tempestiuum non est, velis ostentare. Quædã Græca habent affirmatiuè; Vbi est auditus, vel audientia, ne effundas sermonem; & tunc est sensus: Vbi alij sunt audiendi, aut alij adhuc audiuntur dicentes. Sed prior lectio negatiua videtur conuenièctior, sicut & in præcedenti versu quædam Græca habent affirmatiuè, & impedias musicam, vt intelligatur oratione prudenti & accurata superandam esse melodiam carminum, & ita loquendum seniori, vt magis alliciat auditores quàm carmina musica. At is sensus parum conuenit sequentibus, in quibus tantopere commendat concentũ musicum. Cæterùm quod hic monentur seruare seniores in conuiuiis, idẽ in cœtibus fidelium seruandum est presbyteris, vt ibi demum verbum Dei loquantur vbi sunt beneuoli auditores, nec illud ad sui ostentationem proferant, sed ad vtilitatem & ædificationem.

6 *Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio musicorum in conuiuio vini.*

7 *Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi, sic numerus musicorum in iucundo & moderato vino.*

DVabus his sententiis significat ita conuiuium vino bene instructũ ornari musico concẽtu, sicut annulus aureus, aut aliud quippiam ex auro fabricatum ornatur lapide pretioso aptè inserto, ita vt cùm vtrũque per se gratum sit, tamẽ alterius accessu vtrũque gratius fiat. Pro, comparatio, est σύγκριμα, quod significat illud quod ex diuersis coagmentatũ est & concretũ, vt est concentus musicus, qui ex diuersis vocib⁹ & sonis aptè coniunctis resultat. Vnde hic comparatio non accipitur pro similitudine, sed pro coagmentatione illa vocum aut sonorũ, quam simul parant & congerunt musici. Pro, signum, Græcis est σφραγὶς, hoc est, sigillum quod in aureis annulis solet pretiosis lapidibus insculpi. Dictio, numerus, pro qua Græcis est μέλος, hoc est, modulatio & suaue carmen, hic pro concentu harmonico ponitur. Quoniam enim concentus omnis constat numeris, dictio, numerus, nonnunquam ponitur pro ratione harmonica, vt cùm dicit Virgilius: Numeros memini, si verba tenerem. Sensus ergo est: Sicut se habet gemmula carbunculi in ornamẽto aliquo ex auro fabrefacto, ita se habet varia illa & iucunda congestio musicorum in cõuiuio vinoso. Et sicut sigillum smaragdo insculptum se habet in opere aliquo fabricato ex auro, sic se habet concentus musicorum in iucundo vino. Quibus similitudinibus nõ hoc tantùm significatur quod dictum est, nempe aptè coniungi & inseri conuiuiis lætioribus carmina lætitiæ, sed etiam amplius, videlicet sicut proprius locus est lapidum preciosorum vt auro inserantur, ita & conuiuia lætiora musices sunt proprius locus. Nam luctui musica non conuenit, nec actionibus grauioribus. Nec curiosè inquirendum est, cur peculiariter carbunculi meminerit aut smaragdi, cum satis sit intelligere ex quibusdam speciebus præcipuis, vniuersum lapidum preciosorum genus significatum esse. Mysticè docent hæ sententiæ quam congruat ecclesiastico conuiuio, in quo bibitur vinum Domini, quod verè lætificat cor hominis, iucunda fidelium gratiarum actio, qua in fidei & charitatis concordia, etsi variis sonis & linguis exultantibus animis, Deum laudant & prædicant, sese etiam hoc concentu recreantes, & non solùm vino Dominico.

8 *Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona.*

HÆc sententia etsi iam in Græcis nō sit, rectè subiicitur superiori musices commendationi. Monet enim, vt quādoquidem musica sic ornat conuiuium, & decet vt ei non obstrepatur rustica loquacitate, sed ab omnibus etiam senioribus & sapientibus audientia ei cum silentio tribuatur: sic enim futurum vt pro reuerentia & honore cantoribus exhibito quisque bonam gratiam reportet, hoc est, gratus sit, & prædicetur humanus & commodus atque vrbanus. Ita sanè & multò magis etiam cantus ecclesiasticus cum silentio & reuerentia magna est audiendus, nec vel obstrepero murmure & fabulis, vel alia quapiam re interturbandus, vt apud Deum gratiam magnam consequamur. Potest autem quod dicit: Audi tacens; referri ad Vtrúmq; quòd dictum est, nempe & ad sermonem senioris, & ad concentum musicorum, vt vtrúq; quod auribus datur, significetur audiendum cum silentio & reuerentia.

9 *Adolescens loquere in causa tua vix cùm necesse fuerit: si bis interrogatus fueris, habeat caput responsum tuum.*

POstquam monuit quid seniores in conuiuiis facere conueniat, monet etiam quid iunioribus sit faciendum, imprimísque sequirit vt & rarò loquantur, & breuibus dicant quod dicendū est. Habent autem Græca breuius sic; Loquere adolescens cùm opus tibi fuerit, vix bis si interrogatus fueris. Deinde sequitur noua sententia: Recapitula sermonem tuum in paucis multa, &c. Illud autem, vix bis, omnino referendum videtur ad verbum, loquere, vt significetur permitti quidem adolescenti vt loquatur, sed cùm causa postulat & necesse fuerit, idque rarò, etiamsi interrogatus fuerit, & ad dicendum inuitatus. Interpres noster, vt & alij quidam, aduerbia hæc duo separauit, &, vix, coniunxit cum, loquere; bis, cum, interrogatus fueris; vt sit sensus: Adolescens loquere, sed in causa tua, hoc est, cùm tibi necesse fuerit loqui, idq; adhuc vix, ne etiam tunc cùm opus est, subitò prosilias ad loquendum, sed patiaris te semel atque iterum interrogari. Et vbi bis interrogatus fueris, ita vt non possis honestè diutius tacere, tunc cura vt responsum tuum habeat caput & summam, hoc est, summatim sermonem tuum comprehendas, ita vt paucis te absoluas, & multa paucis concludas. Est enim hic Græcis κεφαλαίωσον, hoc est quasi dicas, capitula & in summam collige, quemadmodum & apud Latinos caput pro summa quæ totam rem continet accipitur. Quod dicitur; in causa tua; idem significat quod cùm necesse fuerit, vnde verba illa; cùm necesse fuerit; in quibusdam libris desunt, in quibusdam expuncta sunt, vt addita videantur ab aliquo commentarij vice.

10 *In multis esto quasi insciens, & audi tacens simul & quærens.*

Græca affirmatiuè habent; γίνου ὡς γινώσκων καὶ σιωπῶν, esto vt cognoscens & tamen silens. Nec est participium, quærens, sicut nec apud Rabanum, qui legit; audi tacens, simul & loqui in medio magnatorum. &c. Nostra lectio monet, vt adolescens in multis rebus quæ in mensa tractantur, aut etiam ab eo quæruntur, se gerat quasi inscius earum rerum, etiamsi non omnino sit inscius, malens scilicet aliorum sententiam audire quàm suam prodere, & discere, quàm docere, ideóque & cum silentio audiens alios, & tanquam discendi cupidus etiam interrogans eos cùm oportunum est: quemadmodū suo exemplo Christus duodennis, docuit, de quo dicitur quòd sederit in medio doctorum, non docens, sed audiens illos & interrogans. Hæc ergo omnia eo tendunt vt moneantur iuniores in consessibus humilitatem præ se ferre & verecundiam, & quàm lōgissimè abesse ab ostentatione sui & vendicatione authoritatis & prudentiæ, quo etiam spectat quod sequitur.

11 *In medio magnatorum loqui non præsumas, & vbi sunt senes non multum loquaris.*

QVidam libri nō habent verbum, loqui, quod tamen non malè additur, vt significetur adolescentibus nō esse prius loquendum inter magnatos. Græcis tamen non est, non præsumas loqui, sed μὴ ἐξισάζε, hoc est, non exæques te, vt scilicet aut ea libertate loquaris qua illi, aut etiam in aliis rebus paria facere ad exemplum illorum audeas. Itaque & in nostra lectione omisso verbo, loqui, sensus erit: In medio magnatorum non præsumas quiduis, hoc est, non audeas statim quod alios facere vides.

12 *Ante tonitruum præibit corruscatio, & ante verecundiam præibit gratia, & pro reuerentia, accedet tibi gratia bona.*

NOn esse legendum, ante grandinem, vt multi habent libri, quomodo & Rabanus legit, sed, ante tonitruum, vt quidam libri habent, patet ex Græca dictione βροντῆ, quæ significat non grandinem, sed tonitru. Verùm nonnulla hic est difficultas de veritate huius sententiæ. Nam vt certum est corruscationem præire tonitruum saltem secundùm sensus iudicium, ita non videtur quomodo gratia dicitur præire verecundiam, cùm potius eam sequatur, vt sequens pars asserit cùm dicitur; pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Si enim accedit, quomodo verecundiam præit? Nam quòd aliqui exponunt gratiam præire ante verecūdiam, quia verecundia effectus est gratiæ Dei, ex qua pudor bonus proficiscitur, non connenit similitudini adhibitæ, nec proposito scriptoris, qui de gratia apud homines loquitur, qua scilicet quis gratiosus est hominibus. Intelligendum est ergo gratiam præire verecundiam, vel, vt est Græcis, verecundum, quia illi semper præsens est & parata ad excipien

cipiendum illam vel illum, quomodo qui aliquem honoris causa præcedit, illi semper adest paratus ad succurrendum si opus fuerit. Aut quia verecundia statim de se diffundit gratiam, sicut tonitruum de se emittit coruscationē. Similis est locutio in Psal. 88. cùm de Deo dicitur: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam, nempe quia illas virtutes Deus inseparabiles habet semper comites, easque in omnibus suis factis mox ostentat, & relucere facit. Itaque phrasim quæ est in eo quod dicitur, ante verecundiam antcibit gratia, bene exprimit addita ab interprete pars quæ Græcis non est, & pro reuerentia, hoc est, verecundia accedet tibi gratia bona, hoc est, gratiositas, hoc est, propter verecundiam gratus eris, quia verecundia iuuenes valde commendat. Bene autem gratia coruscationi comparatur, verecundia tonitruo, quia sicut coruscatio & fulgur suo lumine micat & exhilarat, ita & gratia lumen suum habet exhilarans: & sicut tonitruum homines facit attonitos, ita & verecundia. Significatur ergo quòd quemadmodum tonitruo, rei per se non lætæ, adest fulgur per se lætum, quodque tonitruum de se diffundit, ita verecundia, res quæ torquet, & attonitum facit hominem, adiūctam semper habet gratiam, quam de se diffundit, instar lucis micantem & recreantem.

13 *Et hora surgendi non tetrices, præcurre autem prior in domum tuam, et illic auocare, & illic lude.*

14 *Et age conceptiones tuas, & non in delictis & verbo superbo.*

Aliud dat præceptum adolescentioribus seruandum in conuiuijs, monens vt in illis non diutius desideant, sed tempestiuè ante alios surgant, & in proprias ædes recurrentes, honesto aliquo ludo sese recreent, citra tamen tumultum & perturbationem aliorum. Id enim ei ætati magis conuenit quàm desidere diu in conuiuio. Itaque hic non est sermo de hora surgendi è lecto matutino tempore, vt fere à nostris hic locus intelligitur, sed de tempore surgendi è mensa lætiore. Porro in prima parte horum versuum varia admodum est lectio ex scriptoribus orta, dum quidam ob versionis obscuritatem scripserunt non te tristes; alij, non te tristet; vt nomen, hora sit nominatiui casus: alij, non tetrices, hoc est, non te intrices varijs remoris, sed mox te ad surgēdum expedias & extrices omnibus moris reiectis. Legendum enim omnino verisimile est, non tetrices, quemadmodū habēt antiqua quædam scripta, cuius lectionis meminit & lexicon quod Catholicon dicitur, vt tetrices, verbum sit illo tempore vt apparet receptum, fictum à nomine tetricus, significās tristem esse, grauem, & tardum. Ea enim lectio & bene respondet lectioni Græcæ, quæ habet μὴ οὐράγει hoc est, ne sis extremus, aut ne extremas agas partes, & sic legisse omnino apparet Rabanum ex commentario, dum scribit sic: Admonet ne simus tristes seu tardi, &c. Cuius tamen commentarius & simul verbi insuetati nouitas causam dedit, vt quidam scriberent; non te tristes; aut, non te tristet. Alij insuetatam dictionem diuiserunt in, te trices, aliud etiam insuetatum verbum inducentes. Sensus ergo est: Cùm tempestiuum erit surgere è mensa, non te ad eam rem grauem & tardum exhibeas, sed ante alios iam bene refectus præcurre in domum tuam, & illuc abstrahe & auoca te, illicque intra domesticos tuos parietes te ludo recrea, agendo quæ tibi lubet, sic tamen vt ne quid delinquas, nec verbo superbo aliquem offendas. Humana admodum & comis præceptio, qua sic ad tempestiuè surgendum è mensis inuitat iuniores, vt eis à conuiuijs, quando non statim seria negotia sunt tractanda, permittat ludi recreationem non in aliena domo, vbi grauitas seruanda est, sed in propria, sine tamen cuiusquam perturbatione aut illicita voluptate. Cum etiam dicit; in domum tuam; significat non adeunda prostibula. Quidam libri habent, aduocare, alij auocare vel auocate, nec ex Græcis intelligere licet vtra lectio sit præferenda, quia el apud Græcos nihil respōdet: posterior tamē lectio præferenda videtur, quod Rabanus sic legat vt illud, auoca te, idem significet quod prius dicitur, præcurre in domum tuam.

15 *Et super his omnibus benedicito Dominum qui fecit te, & in ebriantem te ab omnibus bonis suis.*

Postremo monet, vt conuiuio peracto Deus laudetur, ne, vt plerisque mos est, per voluptatem Dei obliuiscantur. Super his omnibus, inquit, hoc est, ad hæc omnia etiam hoc diligenter caue vt Deo gratias agas, eùmque laudes, tum quòd te creauerit tum quod te abundè cumulauerit bonis suis, eisque te recreauerit. Significat ergo ita demum recreationem cōuiuiorum honestam improbandam non esse, si post eam Dei laus non intermittatur, & non fiat quod de Israelitis dictum est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. &: incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Quæ in conuiuio corporali sunt iuuioribus seruanda, etiam suo modo illis seruanda sunt in cœtu & conuiuio ecclesiastico, vt scilicet & ibi se non exhibeant doctores, sed in silentio & reuerentia se præbeant seniorum auditores, conuiuio peracto & cœtu dimisso se celeriter in proprias ædes recipientes, ibiq; si lubet, corpus reficientes, sed in timore Dei, & cum gratiarum actione de perceptis à Deo beneficiis. Exo. 32. Deu. 32.

16 *Qui timet Dominum, excipiet doctrinam eius: & qui vigilauerint ad illum, inuenient benedictionem.*

Post multa præcepta à se data, ostēdit iam aliquot sententijs quis sit fructus recipientium & seruantium mandata Dei, & contrà quis fructus auersantium ea. Qui, inquit timet verè Dominū, eūmq; reueretur, is non auersabitur, sed lubenter & auide excipiet doctri

doctrinā eius etsi carni inimicam. Excipiet item doctrinam eius, quia ab eo docebitur, & spiritu Dei instruetur. Et qui vigilauerint ad illum, vel, vt est Græcis, ὀρθρίζοντες, hoc est; mane surgentes, hoc est, summo studio & ante omnia eum quærentes, inuenient benedictioné Dei scilicet, hoc est, consequentur eius beneficentiam, vel, vt est Græcis, εὐδοκίαν, hoc est, beneplacitum eius & beneuolentiam, quod eodem redit. Quia qui eum sequentur Dei beneuolentiam, consequentur item eiusdem beneficentiam.

17 *Qui quærit legem, replebitur ab ea: & qui insidiose agit, scandalizabitur ab ea.*

PRo, qui insidiosè agit, Græcis est ὁ ὑποκρινόμενος, hoc est, simulator & hypocrita. Significat ergo eum qui pietatem simulat, nec ex animo Deum quærit, qualis etiam insidiosè agit, quia studet fallere sub ficta specie pietatis hominum iudicia. Itaque hæc sententia ostendit quantum differat verum rectumq; studium legis à falso & simulato, quale est hypocritarum. Qui, inquit, ex animo quærit legem Dei & nosse & cognitam facere, is replebitur ab ea, tum quia perfecta voluntatis Dei cognitione donabitur, tum quia propter studiū legis & obseruationem illius, multis bonis à Deo cumulabitur. Contrà qui in studio pietatis insidiosè agit, simulans se quærere legem vt se hominibus commodet, hic ab ipsa lege scandalum patietur, hoc est, ruinam & offendiculum, quia nihil ei proderit studium legis, sed ipsa lex erit ei occasio malorū condemnationis, ita vt lex quæ data est in salutem, fiat ei velut lapis offensionis. Similia habita superius cap. 1. & 2. quia capite secundo dicitur: Qui timét Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei: & qui diligūt eum, replebuntur lege ipsius. Et cap. 1. dicitur: Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis.

18 *Qui timet Dominum inueniet iudicium iustum, & iustitias quasi lumen accendent.*

GRæcis non est iustum, sed tantùm κρίμα, hoc est, iudicium, quo significatur id quod iustum est. Itaque etsi intelligi posset significari, eos qui timent Dominum consecuturos à Deo iustam anteactæ vitæ sententiam, magis tamen intelligendum sensum esse, eos, qui timēt Dominum, per hoc quòd timent eum, inuenturos in omni re quā agere debent quod iustum est, Deo & ipsius timore vbiq; suggerente quid agere debeant, & quid iustitia requirat. Alioqui enim etiam qui non timent Dominum, inuenient iudicium iustum, quia iustè iudicabuntur. Dictæ intelligentiæ congruit quod sequitur; & iustitias quasi lumen accendent, quo significatur eorum virtutes instar lucis ita augendas, vt & sibi & aliis in vitæ huius tenebris prælucéant. Iustorum enim semita quasi lux splendens, procedit & crescit vsq; ad perfectam diem, vt est in Prouerbiis 4.

19 *Peccator homo vitabit correptionem, & secundum voluntatem suam inueniet comparationem.*

PRo, cōparationem, hic rursum est quemadmodum superius σύγκριμα, quod significat, vt diximus, id quod ex multis est coagmentatum & concretum, aut multarum rerum consonantiam. Hic ergo significat ea quæ in defensionem sui congerit peccator, & quæ voluntati eius consonant, quæ & rectè nomine comparationis intelliguntur: quamuis simpliciter hoc nomine rectè intellexerimus hic exēpla quæ in excusationem & defensionem suorum factorum profert tanquam similia suis factis. Itaque describes Sapiens ingenium peccatoris contrarium ingenio & moribus quos iam attribuit homini metuenti Deum: Peccator, inquit, homo doctrinam moribus suis cōtrariam non admittet facilè, sed vitabit quantùm potest correptionem: nec sinet se corripi, eisque loca fugiet vbi corripiendus erat, iuxta illud Saluatoris: Omnis qui malè agit odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguatur opera eius. Insuper & ad excusationem atque defensionem sui studiosè quæret & inueniet quæ suis factis comparet, exempla scilicet aliorum, quæ consentiant & conueniant voluntati eius. Duo ergo hic notat impiis propria, quorum contraria piis conueniunt, nempe vt & lubenter se moneri patiantur, & moniti facilè suum errorem & lapsum fateantur, vnde orat Propheta: Non declines cor meum in verba malitiæ ad excusandas excusationes in peccatis. Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me, &c. Ioan. 3. Psa. 140.

20 *Vir consilij non disperdet intelligentiam, alienus & superbus non pertimescet timorem.*

21 *Etiam postquam fecit cum eo sine consilio, & suis insectationibus arguetur.*

SIcut ostendit dissimile esse ingenium impij in eo quod ille non patitur se moneri & corripi, hic verò contrà valde amplectitur doctrinam: ita similiter iam ostendit dissimile ingenium hominis considerati ac prudentis, & inconsulti & temerarij: quòd alter nihil suscipit faciendum, nisi capto prius consilio, alter verò incautè & periculosè omnia aggreditur. Pro, non disperdet intelligentiam, Græcè est, οὐ μὴ ὑπερίδῃ διανόημα, hoc est, non despiciet aut negliget considerationem vel deliberationem, sensus ergo est: Vir consilij, hoc est, homo prudens consideratus & consultus, non abiiciet intelligentiam eius rei quæ facienda est, sed curabit vt quod agendum est bene intelligat deliberando de eo, & aliorum consilia quærendo: at homo alienus à Deo, & superbus nullo timore concutietur, non solum cùm rem aliquam aggreditur, sed etiam postquam sine consilio prudentum fecit aliquid iuxta suam voluntatem. Illud enim; cum eo, videtur accipiendum pro, secum, vel apud se, hoc est, iuxta suam voluntatem & iudicium, quia Græcis est μετ᾽ αὐτοῦ. Quod sequitur, & suis insectationibus arguetur, significat superbum, qui sine consilio aliorum agit, & suo tantùm ni-

citur iudicio, per ea quæ ipse ex seipso insectatus est arguendum, confutandum, & reprehensibilem fore, iuxta illud in Cantico
Lucæ. 1. Virginis: Dispersit superbos mente cordis sui. Hac præmissa doctrina, rectè subiicit monitionem.

22 *Fili sine consilio nihil facias, & post factum non pœnitebis.*

LOquitur de rebus alicuius momenti & arduis, ad quę aggredienda opus est maximè iunioribus: consilio sapientum, iuxta
Tob. 4. monitionem Tobiæ dicẽtis: Consilium semper à sapiente perquire. Et omnino in omnibus agendis vtendum est consilio sacræ scripturæ & verbi Dei. Sic enim fiet vt facti non pœniteat nos aliquãdo, quia quod cum consilio fit sano & recto, bene fit, nec de tali facto dolendum est. Aut si consilium humanum non rectè succedat, hoc tamen consolatur agentem, quòd non suum iudicium secutus sit, nec temerè rem aggressus sit, sed consilio eorum quos adire & audire illum conueniebát. Conuenit satis cum hac sentẽtia illud Salustij: Priusquam aliquid facias, consulto: at vbi consulueris, maturè facto opus est. Cæterùm in sequentibus insinuat, consilium maximè capiendum ex verbo Dei & eius voluntate.

23 *In via ruinæ non eas, & non offendes in lapides: nec credas te viæ laboriosæ, ne ponas animæ tuæ scandalum.*

PRo, viæ laboriosæ, Græcis est ὁδῷ ἀπροσκόπῳ, viæ planæ, & omni impedimento carenti. Monet ergo Sapiẽs vt à duobus extremis vitiis quisque sibi caueat, nempe ne & res arduas ac periculosas temerè suscipiat, quod vocat ire in via ruinæ, & ne in his quæ tuta videntur nimium confidat ac securus sit, vnde additur; & à filiis tuis caue. Interpres videtur legisse προσκόπῳ, vt sit à κόπος, quod laborem & molestiam significat. Itaq; iuxta nostram lectionem vtraq; parte idem significatur vt secunda pars priorem exponat. Et est sensus: Vt, quemadmodum dixi, omnia cõsultò agas, imprimis moneo vt non eas in via quæ ruinis est exposita, ne impingas in lapides: & ne committas te viæ difficili ne tibi ipsi ruinæ causam præbeas. Hoc est ne facilè ea aggrediaris quæ & periculis & molestiis sunt coniuncta, ne tibi ipsi sis mali causa, quemadmodum qui ambulant vias lapidosas & laboriosas, in quibus facilè impingunt, cadunt, & defatigantur.

24 *Et à filiis tuis caue, & à domesticis tuis attende.*

POstquam monuit non temerè & confidenter aggredi ardua, monet etiam non nimis cõfidentem esse in his quæ tuta videntur. Cùm enim videatur tutissimũ esse confidere in filiis suis, aliisque domesticis, contrà monet etiam ab his homini cauendum, nec in homine quouis quamuis coniunctissimo fiduciam esse ponendam. Quod prolixius Micheas 7. inculcat, dicens: Nolite credere amico, & nolite confidere in duce, ab ea quę dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui, Quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. A filiis autem atque domesticis cauendum rectè monet Sapiens, non solùm quòd illi nonnunquam sint infidi, ingrati, & perniciem molientes: sed etiam quòd impia & noxia sæpe suggerant, per quæ à Deo & animæ salute hominem per amorem ipsorum alienant. Vnde sequitur:

25 *In omni opere tuo credere ex fide animæ tuæ, hoc est enim obseruatio mandatorum.*

GRæcis non est, ex fide, sed tantùm πίστευε τῇ ψυχῇ σου, crede animæ tuæ. vnde patet dictionem, animæ, non esse genitiuum iungendum cum, fide, sed esse datiuum iungendum cum verbo, crede. Dixerat non esse credendum ne filiis quidem, nunc dicit cui sit credendum, animæ scilicet propriæ, & iudicio propriæ conscientiæ, quod magis sectandum est in omni opere quàm aliorum suggestio & consilium quantumuis charorum, imo & sapientum. Nihil enim vnquam agendum est contra propriæ dictamen conscientiæ, quia omne quod non est ex fide, peccatum est, vt habet Paulus Rom. 14. Et in agendis sæpè propria conscientia melius iudicat quàm plerique sapientes, vt docetur postea. cap. 37. qui locus si cum hoc conferatur, non parum istum elucidat. Quoniam autem nonnunquã contingit propriũ iudiciũ esse erroneũ, vt peccaturus sit qui crediturus sit suæ animæ, nó malè interpres addidit; ex fide; vt significetur in omni opere credẽdũ esse propriç animæ, non ex errore illius, sed ex recta eius in Deum & legẽ Dei fide. Et subditur. Hoc est enim conseruatio mãdatorum; quo significatur, quòd in hoc ipso quòd quis credit propriæ animæ, eiúsq; iudicium legi Dei innixum sequitur, consistit obseruatio mandatorum Dei: non enim facilè peccabit, qui rectæ rationis suæ dictamen attẽdit. Legendum autem esse potius, hoc, quàm hæc, docent Græca, quæ habent, τοῦτο. Quædã Græca habent; In omni opere bono; sed Germanicum exemplar tantùm habet, vt noster legit interpres, ἐν παντὶ ἔργῳ, in omni opere: nec additur pronomen, tuo, quod & multa scripta non habebant.

26 *Qui credit Deo, attendit mandatis: & qui confidit in illo, non minorabitur.*

POstquam dixit de credendo propriæ animæ, subiicit sententiã de credendo Deo, siue quia non bene creditur animæ propriæ nisi credendo Deo, siue quia qui credit animæ suæ, credit Deo, eo quod propriæ animæ iudicium conforme sit volũtati diuinæ, cùm vnicuique naturaliter inscripta sit lex Dei, adeo vt Paulus dicat gentes naturaliter ea quæ legis sunt facere, testimoniũ perhibente eis

te eis conscientia ipsorum. Bene ergo ostendit in fide, quam quis habet, propriæ animæ, consistere obseruationem mādatorum Dei: quia qui credit suę animæ, credit Deo: qui autē credit Deo, attendit mandatis, obseruādo quid illa requirant, & solicitus vt ea impleat ac præstet. Credit autē Deo, qui non dubitat æqua esse quæ pręcipit, & vera quę promittit ac cōminatur. Credit etiā Deo, qui omnem suam fiduciam in Deum collocat, atque ab illo totus pendet, nec propriæ sapientiæ nec aliorum consiliis nimis innixus, qui ob id solicitè semper attendit Dei mādata ne illum offendat. Cui posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur; & qui confidit in illo, non minorabitur; hoc est, non patietur detrimētum aut defectum vel sapientiæ vel aliorum bonorum, vt sequentia declarant.

Caput XXXIII.

1 *Timenti Dominum non occurrent mala, sed in tentatione Deus illū conseruabit, & liberabit à malis.*

PRosequitur cœptam in fine præcedētis capitis doctrinam de securitate eorum qui Deo fidunt, & soliciti sunt pro implenda eius voluntate. Breuius autem Græca habent secundam partem sic; ἀλλ' ἐν πειρασμῷ, καὶ πάλιν ἐξελεῖται αὐτόν, hoc est, sed in tentatione, & rursum eripiet eum, vel eripit eum. Itaque duo significantur, nempe quod timenti Dominū non accidunt mala ad perdendum illum, sed tantùm ad probationē ipsius. Quia enim, inquit angelus Tobiæ, acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Deinde quòd Deus illum in tentatione non relinquet, sed ex ea tempestiuè liberabit. Nostra lectio primùm asserit absolutè timenti Dominum non obuentura mala, verùm quoniam id videtur parum verum esse, eo quod tam multa aduersa iustis accidant plerunq;, sequens pars ostendit quomodo id verum sit, nempe tum quia cùm est in tentatione, Deus illum conseruabit ne ab ea superetur, & ab ea lædatur, tum quia à malis, in quæ tentandi gratia incidere permittitur, Deus illum liberabit & eximet. Mala ergo ei non occurrunt, quia quæ occurrere videntur, ad probationem ei immittuntur, & Deo illum conseruante & liberante fit, vt mala ei non sint, sed bona & vtilia. Idem habet Psalmista de confidēte in Deum: Non accedet ad te malum,
Psal. 90. & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

2 *Sapiens non odit mandata & iustitias, & non illidetur quasi in procella nauis.*

PRo; mandata & iustitias; Græcis tantùm est νόμον, hoc est, legem. Et secunda pars constat ex contrario. sic enim est, ὁ δὲ ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον, hoc est; Qui autem simulatus est in ea (scilicet lege) velut nauis in tempestate, scilicet est vel erit. Nec est Græcis, odit, sed futurum μισήσει, odiet. Significatur ergo quòd quamuis piis & studiosis legis diuinæ multa accidāt quæ illos possent offendere, atque à studio virtutum alienare tamen quoniam verè sapiunt, & ex animo legi Dei afficiuntur, nulla vnquam re sinent se à lege Dei alienari, nec eam vnquam displicere posse, sed contrà eam semper placituram, vt quæ animo eius & rectæ rationi consentiat. Hypocritæ verò, qui non ex animo legem Dei amplectuntur, sed fictè ac simulatè eam profitentur, instar nauis procellis agitatę in omnē partem, pro passionū suarum impulsu nunc huc, nūc illuc vertuntur, nec constanter virtutē sequuntur, sed qui rebus prosperis videbantur amare legem Dei, cùm aduersitatum venti exurgunt, mox in alteram partem inclinantur, & pro occasionum varietate nunc virtutem nunc vitia sectantur. Interpres noster, qui aliter legisse videtur quàm nunc legitur, vtramque partem retulit ad sapientem, vt significetur illū non odire mandata Dei, sed vehementer ea diligere, ideóque eum, etiamsi aduersitatum & tentationum procellæ contra eum exurgāt, non instar nauis quæ procellis agitatur, illidendum, & à suo proposito dimouendum, sed constantem animo permansurum in obseruatione mandatorū Dei. Itaq; cùm dicitur; nō odit mādata; plus significatur quàm dicitur, nempe quòd vehementer ea diligat, quæ ipsius dilectio, causa est constantiæ in tentationibus. Vnde bene sequitur:

3 *Homo sensatus credit legi Dei, & lex illi fidelis.*

PRo; credit legi Dei; Græcis est ἐμπιστεύει νόμῳ, quod etiam verti potest; fidelis est legi; vt sit correspondentia cum sequēti parte, & significetur quòd sibi mutuò fidelitatem præstant homo prudens & lex: ille fideliter & constanter pręstando quod secundùm legem facere suscepit, hæc præstando quod promittit, consilium scilicet, auxilium defensionem & præmium. Idem intelligendum in nostra lectione, quia qui verè & firmiter credit legi Dei, etiam constanter ei adhæret, ideóq; & lex illi fidelis erit, quia & in dubiis eum instruet quid agere debeat, & in aduersitatibus eum non deseret, sed consolabitur, & promissa præmia suo tempore fideliter donabit.

4 *Qui interrogationem manifestat, parabit verbum: & sic deprecatus exaudietur, & conseruabit disciplinam, & tunc respondebit.*

GRęca licet etiā obscura sint, tamē clariora sunt & breuiora, ὡς ἐρώτημα δήλων, ἑτοίμασον λόγον, καὶ οὕτως ἀκουσθήσῃ, σύνδησον παιδείαν, καὶ τότε ἀποκρίθητι. Pro, δήλων, quidā codices legunt δικαίων, & prior illa pars à quibusdam iuxta exemplar Germanicum refertur ad præcedentia, vt sit sensus: Lex erit illi fidelis tanquam interrogatio manifesta, aut tanquam interrogatio iustorū, hoc est, lex erit illi tan-

quam ex qua interrogate & manifestè intelligere liceat quæcunque sunt iusta, aut ex qua iusti interrogant quæ agenda sunt. Alij ad sequentia referunt, iuxta exemplar Complutense, ideóque sic vertunt: Vt interrogatio manifesta sit, præpara verbū, & sic audieris: colliga doctrinam, & tunc responde. Ne enim quia dixit legem fore fidelem ei qui credit, & fidelis est ei, aliquis hac fiducia temerè prosiliat ad respondendum de quibuslibet interrogatis, monet vt qui planè & intelligenter volunt respondere, & quod quæritur manifestū facere, premeditentur prius, quod dicant, & sibi comparēt eruditionem, discántq; prius antequam doceat aut quod docere volūt, composita & accurata oratione ordinēt. Dupliciter enim intelligi potest quod dicitur, colliga doctrinam: aut vt significetur eruditionem studio comparandam, aut vt significetur orationem habendam, bene ordinandam esse & disponendam. Est enim in plerisque ea negligentia, vt responsuri ad id quod rogatur non cogitent satis quid & quomodo dicēdum sit, quorum perturbata confusáque oratio facit, vt nihil perspicuè dicant, nec intelligantur. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Qui quod quæritur ab eo vult manifestè & clarè explicare, & cuius officium est interrogata manifestare, is priusquam respondeat, parabit verbum & sermonem, præmeditando scilicet & studendo circa illud quod dicendum est, & ordinatè illud disponendo, & sic ab aliis rogatus ad respondendum cum gratia & fructu audietur ab eis. Idem in animo suo conseruabit doctrinam, conferendo multa inter se, & tunc respondebit. Hic sensus originalibus sa tis consentit. Potest tamen in nostra lectione quod dicitur, deprecatus exaudietur; intelligi deprecando Deum pro sapientia & apta respōsione, vt sit sensus: Deprecatus Deum pro sapientia exaudietur ab eo. & quod dicitur, conseruabit disciplinam accipi potest vt significet doctorem quæ docturus est conseruare debere digna operatione, vt tria hic exprimantur, quæ doctori sunt necessaria vt cum fructu doceat, studium, oratio, & operatio.

5 *Præcordia fatui, quasi rota carri: & quasi axis versatilis cogitatus illius.*

Opponitur quod hic de fatuo dicitur, ei quod prius dictum est de cōstantia sapientis semper credentis legi Dei, eiq; fideliter adhærētis. Aut ei quod mox dictum, est ei qui rectè responsurus est parandum esse verbū, & illud bene ordinandum, significatúrque apta similitudine quanta sit incōstantia in cogitationibus fatui, qui in re nulla fixam habet cogitationem, sed pro data occasione ad varia fertur, qui & ob id ineptus est ad debitè & ordinatè respondendum de re aliqua quod confusa omnia sint & perplexa quæ ex turbido illius corde prodeunt. Comparat ergo præcordia fatui, vel, vt est Græcis, σπλάγχνα μωροῦ, viscera fatui, hoc est, intima eius, rotæ carri vel currus, quæ circa axem continuo motu versatur. Comparat item cogitationem illius axi versatili, hoc est, tali axi, qui simul cum rota cui infixus est vertitur & mouetur, vt distinguatur ab axe fixo, circa quem immotum manētem rota circumagitur: quia sicut illa assiduo motu circumaguntur, idque summa cum celeritate: ita stulti cogitatio varia est, instabilis & vaga, velociter de vno in aliud prolabens. Potest & hoc intelligi hac similitudine significatum, quod quemadmodum rota currus suo motu grauem ædit & ingratum sonitum: ita & intima stulti, dum sermone incondito proferuntur, ingratum auditoribus ædunt sonum, & velut strident auribus.

6 *Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni supra sedente hinnit.*

Amicus subsannator, est amicus fictus & simulatus, qui cùm amicitiam blandis verbis simulat, ridet in animo suo, aliquādo etiam verbo & gestibus eum cui adblāditur, vt sunt adulatores & gnathones. Equus emissarius est, qui Latinis elegātius dicitur equus admissarius, qui scilicet emittitur ad admissuram & coitum generationis gratia. Græcis enim est ἵππος εἰς ὀχείαν, equus ad admissuram, scilicet destinatus. Huic ergo comparatur pulchrè fictus amicus, quia sicut talis equus equa conspecta hinnit, nullo habito delectu eius qui illi incidet, ita vt huius hinnitus & lætitia quam ostēdit, non fiat in gratiam insidentis, sed propter equam ad quam ex passionis libidinosæ vehemētia trahitur: sic etiam fictus amicus, oblata vbiuis spe alicuius commodi consequendi, beneuolentiam & lætitiam ostēdit cuiuis, nō in gratiam eius cui adblanditur, sed propter amorem cōmodi, ad quod vehementer rapitur. Sicut ergo superior sententia ostendit inconstantiam fatui in suis cogitationibus, ita hæc inconstantiam ficti amici in verbis & gestibus suis, quibus sicut equus suo hinnitu adblandiri videtur insidenti, ita ipse adblanditur ei cui se fingit amicum. Et bene subiecta est etiam per oppositionem ad id quod mox dictum est de constantia sapientis, qui fidelis est legi Dei, & ordinatè atque composité respondet ad interrogata. Imo videri potest hæc parabola dicta à Sapiente contra doctores falsos, qui cùm videantur quærere suorum auditorum salutem, & bene illis velle, suum tantùm commodum & lucellum spectant, cuius amore quiduis docent, quibuslibet se spe lucri accommodantes, vt nostra ætas in multis bene declarauit. Certè in tales bene quadrat hæc parabola, sicut & in aduocatos & procuratores, qui sine delectu causarum semper hinniunt, gaudent, & fautores se exhibent, cùm spes est consequēdæ vtilitatis. Apud Ieremiam 5. etiam fit mentio equorum emissariorum, sed ibi adhibentur in cōparationem cum adulteris & libidinosis, qui ad alienas vxores ardore libidinis rapiuntur hic verò adhibentur ad significandum fictam beneuolētiam eorum qui suum quærunt commodum, & ob id quibuslibet sine discrimine arrident vbi spes est lucri.

7 *Quare dies diem superat, & iterum lux lucem, & annus annum à sole.*

IN sequentibus Sapiens adductis quibusdam similitudinibus ostēdere vult hominum distinctionem pendere ex prouidentia diuina, atque in eius ratione perscrutanda non oportere nos esse curiosos, sed in voluntate eius, quæ iniusta esse non potest, nobis esse acquiescendum. Habent autem Græca hunc primum versum longe aliter, sicut & in tota ista quæstione pertractanda, Græca lōgè sunt breuiora & clariora, cùm in nostra lectione quædam sint addita, quædam aliter versa: vnde sensus scriptoris nō purè percipi possit. Sic enim hic est Græcis; Quare dies diē præcellit, & omne lumē diei anni à sole, scilicet est? Hoc est, qui fit vt vnus dies alio excellētior habeatur & sit, cū omne lumen cuiuslibet diei totius anni ab eodē sole proficiscatur? Dies autē excellētes, vocat dies festos in lege à Deo institutos, vt patet ex sequentibus, à quibus similitudine ducta vult ostēdere, quod quēadmodū ea dierū distinctio, qua quidam festi habentur & sancti, alij profesti & prophani, non est ex diuersa dierum natura, quæ vna omnibus est, quia omnes suum lumen ab eodem sole sumunt, sed tantùm est ex Dei ordinata & iusta institutione ita similiter quòd inter homines vnā habentes originem quidam alios præcellant sanctitate & pietate, est ex Dei voluntate & beneplacito, qui quos vult eligit & erehit: quos vult reprobat & reiicit, atq; in cōmuni sorte esse sinit. Nostra lectio intelligitur à commentatoribus de naturali dierum excellentia, qua scilicet quidam dies sunt aliis longiores, quia sequitur; & rursum lux lucem, & annus annum. Et intelligunt vnam lucem aliā superare, quia lux solis præcellit lucem lunæ & stellarum, & vna stella differt ab altera in claritate: annum autem superare alium annum, vel quia annus solaris maior sit anno lunari, vel quia vnus annus altero sit fertilior. Verùm hæ intelligentiæ parum conueniunt ei rei, ad quam comprobandam similitudo à diebus hic adducitur. Probādum enim est distinctionem hominum non esse ex hominnm natura, sed ex electione & reiectione diuina. Ad quod ostēdendum non conuenit ea distinctio dierum, lucis & annorum, quæ ex natura prouenit: sed optimè ea dierū distinctio, quæ ex lege introducta est per Dei voluntatem & institutionem. Iam quod additur in nostra lectione, à sole, etiam obscuritatem habet, vnde quidam libri habent; & sol solem; intelligiturque sol solem superare, quia idē sol seipsum superat, cùm quandoque longiores suo motu facit dies, quandoque breuiores, & diuersis modis influit in hæc inferiora. Sed legendum potius esse, à sole, Græca demonstrant. Et intelligit Rabanus significari, quòd dies diem superat, lux lucem, & annus annū à sole, hoc est, propter ascendentis & descendentis solis cursum. Magis accedetur ad sensum originalem, si, à sole, coniungatur cum dictione, annum, subaudiendo participium, factum, & fit sensus: cur annus superat annum à sole factū, hoc est, cū ab eodē sole annus omnis fiat, cur vnus annus aliū superat? Sic illud, à sole, etiā potest referri ad partes præcedentes de die & luce, vt significetur quæri cur dies diē à sole factū superet, & lux lucē, hoc est, vnde fit vt cùm omnis dies & lux à sole fiat, vna tamen dies & lux alteri præcellat. Et vt cum originali lectione & sensu nostra lectio conueniat, sicut quod dicitur de die diem superāte, intelligi potest de distinctione dierum secundùm legem: ita & quod dicitur de anno annum superante, intelligetur de distinctione annorum secundùm legem, quia septimus annus in lege sanctior erat aliis, & similiter Iubileus annus quinquagesimus. Ita similiter lux lucem secundùm legem superabat, quia inter celebritates quædam aliis erant celebriores & clariores. Sic enim accepta nostra lectio coincidet cum sensu Græcæ lectionis, proposito scriptoris maximè accommodo.

8 *A Domini scientia separati sunt, facto sole, & præceptum custodiente per Dei sapientiā diuiduntur.*

QVæ nos legimus in hac sententia, post illa verba; A Domini scientia separati sunt Græcis non sunt: imo & postrema illa verba; per Dei sapiētiam diuiduntur; quædam scripta non habent, sicut nec Rabanus. Et Lyranus testatur ea non esse de textu, nec legenda esse, nec exponenda, ita vt certum satis sit ea ex alia versione aut marginali annotatione in textum posteà inserta esse. Respondet ergo, separationem illam & distinctionē illam dierum nō esse fortuitam & temerariam, sed esse factam à Dei sciētia; vel, vt quidam libri habēt conformiter cum Græcis, in Dei scientia, hoc est, per Dei sapientiam. Et si quidem de naturali dierum distinctione hic locus intelligatur, eius quod additur; facto sole & præceptum custodiente; sensus erit, quòd distinctio dierum facta est à Deo per hoc quod sol ab eo factus sit, qui præceptum sibi à Deo datū semper custodit. Constitutum enim illi fuit ab initio, vt suo motu diem hominibus adduceret, eúmque inæqualem. At si de distinctione dierum hic locus intelligatur quæ per legem est introducta, sensus commodus erit, quòd cùm sol à Deo factus sit in initio, & is Dei statutum semper vniformiter custodiat, non à sole huiusmodi dierū distinctio videri potest profecta, sed facta est per Dei sapientiam, sic in lege ob certas causas prudenter ordinantis.

9 *Et immutauit tempora, & dies festos ipsorum, & in illis dies festos celebrauerunt ad horam.*

GRæca tantùm habēt; Et immutàuit tempora & festiuitates, hoc est, varia tempora & festiuitates varias esse disposuit. Sic ergo & nostra lectio accipi debet, vt significetur Deum varia tempora anni constituisse, quia eum in mēses distinxit, & quatuor præcipuas partes, Ver, Æstatem, Autumnum, & Hyemem. Atq; in his temporibus varios dies

16 *Sic homo in manu illius qui se fecit, & reddet illi secundùm iudicium suum.*

ALiam iam adhibet similitudinẽ Sapiẽs ad ostendendum idem quod prius, nẽpe Deũ pro sua sapientia & voluntate quosdam eligere, & alios reprobare, nec ob id illum reprehendi posse quasi iniquum. Est autem hæc similitudo desumpta ex Isaiæ cap. 45. & Iere. cap. 18. ex quibus locis etiam Paulus ad Rom. cap. 9. similitudinem assumpsit ad ostẽdendum idem quod hic agitur, irreprehensibilem scilicet esse eam hominum distinctionem, qua quosdam Deus elegit & diligit, quosdam indurat & abiicit, eiúsque distinctionis causam esse Dei voluntatem, quæ iniusta esse non potest. Sicut, inquit, lutum est in manu figuli ad fingendum illud & disponendum, omnésque figuli actiones & studia, quæ ipse varia sectatur in fingendo luto, dum ex vno eodémque luto effingit vnum vas ad honestum vsum, alterum ad inhonestum, pendent ex dispositione eius & beneplacito, ita vt eius diuersitatis nulla ratio alia quæratur: ita homo est in manu eius qui ipsum ex luto terræ fecit, & dabit vnicuique secundùm quod apud se iudicat esse dandum & faciendum. Verbum enim, reddet, videtur hic accipiendum pro suo simplici, dabit, quia nõ agitur hic de his quę dantur pro hominum meritò, sed de his quæ tantùm pendent ex beneplacito Dei, electione scilicet quorũdam, & aliorum reprobatione. Dicitur ergo, quòd dabit vnicuique secundùm iudiciũ suum, quia iusto, etsi occulto, Dei iudicio fit vt vni detur bona mens & voluntas, alteri non detur.

17 *Contra malum bonum est, & contra mortem uita: sic & contra uirum iustum peccator.*

18 *Et sic intuere in omnia opera altißimi, duo & duo, & unum contra unum.*

PRimùm hic notandum, insigne in posteriori sentẽtia irrepsisse vitio scriptorum mendum, quod in omnibus penè codicibus obtinuit, & sensum genuinũ tollit. Nõ enim legendum est; duo contra duo; sed sine, contra, duo duo, quomodo Gręca habent, vel, vt Rabanus legit, duo & duo; quomodo & quędam scripta habebant, licet pauciora. Ex tribus manuscriptis Bibliis, quæ exhibuit Abbas Tongerlensis, vnum habuit, duo duo: vnum; duo & duo. D. August. lib. 11. de Ciuit. Dei cap. 18. vbi totum hunc locum citat, legit; bina & bina. Vt certum sit mẽdosè apud nos legi; duo contra duo. Non enim Sapiens significare voluit vbiq; in operibus Dei inueniri duo contra duo, sed vbique inueniri diuersa paria, inter quæ vnum sit alteri contrarium. Itaque his iam sententiis vult indicare nõ esse singulare in hominibus vt in eis inueniatur distinctio bonorũ & malorum. Huiusmodi enim distinctionem & rerũ cõtrarietatem vbique inueniri, eámque facere ad ornatum vniuersi, & decorem operũ Dei, vt cõtraria iuxta se posita sese magis prodãt & ostentent. Ad hæc enim significanda ista hic dici ostendit satis D. August. loco prædicto, sic scribens: Neque enim Deus vllũ non dico angelorum, sed vel hominum creasset quem malum futurũ esse præscisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorũ vsibus commodaret, atque ita ordinem sęculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdã antithetis honestaret. Et post quædã: Sicut ergo ista contraria cõtrariis opposita, sermonibus pulchritudinẽ reddunt: ita quadam non verborũ sed rerum eloquentia cõtrariorum oppositione, sæculi pulchritudo cõponitur. Apertissimè hoc positũ est in lib. Ecclesiastici hoc modo: Cõtra malum bonũ est, & contra mortẽ vita: sic cõtra pium peccator. Et sic intuere in omnia opera altissimi, bina & bina, vnum cõtra vnum. Hæc ille. Cùm ergo prius Sapiens à Dei beneplacito pẽdere dixerit hominum distinctionem, hic iam insinuat eius volũtatis diuinæ cõgruentem aliquã causam, quemadmodum & Paulus disputans similiter de electione & reprobatione quorundam similem insinuat rationem, cùm dicit: Quod si Deus volens ostendere iram; & notam facere potentiam suam sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitũ, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ præparauit in gloriã. Significatur ergo fuisse conueniens vt inter homines ea esset distinctio, vt cõtra iustum esset peccator, vt sicut in omnibus aliis rebus inuenitur cõtrarietas quæ ad decorum facit vniuersitatis: ita etiam in hominibus, vt in iustis scilicet reluceret insigniter Dei bonitas & misericordia, in malis verò Dei seueritas & iustitia.

Rom. 9.

19 *Et ego nouißimus euigilaui, & quasi qui colligit acinos post uindemiatores.*

20 *In benedictione Dei & ipse speraui, & quasi qui uindemiat, repleui torcular.*

DIxit superius Deum quosdam hominũ benedixisse & extulisse, notãs Israëlitas, & in eis peculiariter patriarchas & prophetas; post hos ergo iam dicit etiam se benedictionẽ Dei assecutũ, per quam post prophetas colligit in hoc libro vtiles sententias plerasque, ad quarũ lectionem vt excitaret, has interponit sententias, quibus lectori suũ cõmendat studiũ & laborem, significãs se post prophetas, cùm iã aliquãdiu nemo scripsisset, tandem velut somno depulso excitatum esse ad scribendũ, & se quædam ab aliis relicta collegisse, atque in commune cõtulisse: quẽadmodum qui acinos colligit post vindemiatores: se humiliter cõparans collectori acinorum, prophetas verò vindemiatoribus, qui primi & plenis cordibus vuas in torcular comportãt. Quod autẽ fecit, significat se non præsumptuosè fecisse, sed ex spe benedictionis diuinæ: qua factum est, vt nõ solùm instar collectoris acinorũ paucas vuas in torcular detulerit, sed etiam instar vindemiatoris impleuerit torcular, hoc est, varias, multiplices, & omnis generis sentẽtias conscripserit prolixè, vnde vinum salutaris sapientiæ mentem inebrians exprimi abundè & hauriri possit. Vnde & repetit rursum eã sententiam quam superius posuit.

Sup. cap. 24.

21 *Respicite quoniam non mihi soli laboraui, sed omnibus exquirentibus disciplinam.*

HViusmodi enim sententias adhortatorias sæpius & hic, & Salomô in Prouerbiis interponit, vt sæpius auditor excitetur, & attétior reddatur. Itaq; etiá adhuc addit:

22 *Audite me magnati & omnes populi, rectores ecclesiæ auribus percipite.*

GRæcis non est ea pars; & omnes populi, ita vt tantùm sit sermo ad magnates & rectores alicuius ecclesiæ, hoc est, congregationis vel reipublicæ, vnde quidam declarat in commentariis suis se legisse, magnati, vel magnates omnes populi, vt, populi, sit genitiui casus. Cæterû magnates vel solùm vel potissimùm admonet, quemadmodum & Sapiens, Sapien. 6. cap. Reges & multitudinis rectores ad audiendum commonet, quod ad illos imprimis pertineat rerum agendarum cognitio, quam & ipsi primi factis exhibere debent, & alios etiam verbis & legibus constitutis docere. Sic enim hæc admonitio interposita est, vt & ad præcedentia pertineat & ad sequentia, in quibus subiicit mox præcepta quædam domestica, filios, propinquos & seruos concernentia.

23 *Filio & mulieri, fratri & amico nô des potestatem super te in uita tua, & nô dederis alij possessionem tuam: ne fortè pœniteat te, & depreceris pro illis.*

PRo, mulieri, magis conuenisset hic verti, vxori, quia γυναικὶ vtrûque significat. Est autem hæc sententia satis aperta, in qua Sapiens admonet patremfamiliàs, vt in suis bonis ac fortunis dominium retineat quoad viuet, nec ius suum ante mortem in alios trásferat, sua bona à se alienando: contra quàm quidam faciunt, qui in gratiam vel filiorum vel amicorum, dum eos admodum diligût, sua illis ante mortem tradunt bona & possessiones, illis per hoc potestatem super se dantes, cùm ab eis pendere cogantur, & deprecari nonnunquam pro illis bonis consequendis quæ prius pleno iure possederant. Potest auté quod in prima parte dicitur; ne des potestatem super te; generaliter accipi, vt significetur ne paterfamilias sinat quouis modo illos dominari sibi, quos oportet sibi subditos habere aut tanquam æquales, vt secûda parte explicetur vna species dádi aliis potestatem supra se, cum dicitur; nec dederis alij possessionem tuam. Aut potest quod prima parte dicitur accipi, vt idem sit cû sequenti parte, & per eá exponatur, vt tantùm hic prohibeatur bonorû vita durante translatio, quod & in sequentibus inculcatur.

24 *Dum adhuc superes & adspiras, non immutabit te omnis caro.*

25 *Melius est enim ut filij tui te rogent, quàm te respicere in manus filiorum tuorum.*

EXponit clarius quod prius dixit, subiiciens: Dum adhuc superes & adspiras, hoc est, quádiu viuis, & flatus vitæ est in te, non immutabit te omnis caro, hoc est, non sines vt quisquam quantumuis tibi amicus & carus te dimoueat à proposito seruandi tibi tua tempore vitæ tuæ. Et subiicit rationem claram & efficacem, post quam adiicit generalem monitionem.

26 *In omnibus operibus tuis præcellens esto, ne dederis maculam in gloriam tuam.*

PRo, præcellens, Græcis est ὑπεράγων, hoc est, excellens & superans, & pro; in gloriam tuam; est ἐν τῇ δόξῃ σου, in gloria tua, quomodo etiam quædam nostra scripta habent. Itaque sensus est; tene principatû in omnibus operibus & rebus tuis, nec sinas vt in rebus quę tuo labore peperisti, aliquis supra te ius habeat, ne aliqua labe aspergas gloriam tuam, quia insipientiæ argueris, si alios tibi, tuisq; rebus dominari permiseris, quasi non possis ipse tua bene administrare & curare. Nam, vt habet Cicero de Senectute, patribus malè rem gerentibus aut desipientibus solet bonis interdici. Potest etiam intelligi significari vt quis in omnibus quę agere debet præcipuum se præstet, nec aliis potissimùm committat quę gerenda sunt, aut alieno omnia gerat arbitrio, aut vt in agendis agilem & alacrem se præbeat, & non torpidum nec tepidum. Sed prior sensus proposito magis conuenit.

27 *In die consummationis dierum uitæ tuæ, & in tempore exitus tui distribue hereditatem tuam.*

DIxit quando non est alienanda hæreditas, nunc dicit quádo alienáda, & quomodo. Instante enim morte tunc est opportuna hæreditatis ad alios translatio, idq; faciendum est per legitimam distributionem, qua cuique sua portio attribuatur, ad lites cauendas, aut per testamentariam dispositionem, qua amicis & pauperibus prouideatur. Cæterùm locus iste totus non est côtrarius Euangelio, consulenti vt quis omnibus diuéditis & in pauperes distributis sequatur nudum Christum. Sapiens enim hoc loco tátùm communia prudétiæ præcepta tradit, docens quid communi hominum vitæ conueniat, non autem excludens perfectionem Dei nomine susceptam, quæ illo tempore necdum proponebatur vulgo.

28 *Cibaria & uirga & onus asino, panis & disciplina & opus seruo.*

DIxerat quomodo paterfamiliàs se gerere debeat erga filios, vxores, & amicos: nunc docet quomodo se habeat erga seruos, indicás quæ seueritas in eos sit adhibéda, & quæ humanitas. Primùm ergo indicat eos regendos instar asinorum, proinde cum his illos comparat, tria asino tribuens, & similiter tria seruo. Pro dictione, cibaria, Gręcis est χορτάσματα, quod non quæuis cibaria significat, sed pabula fœni, à χόρτος, fœnû. Pro fœnatione ergo quæ asino debetur, tribuitur seruo panis, hoc est, cibus necessarius & non

non delicatus. Pro virga quæ asino debetur, tribuitur seruo disciplina, hoc est, castigatio & correptio. Pro onere quo grauantur asini, tribuitur seruo opus, quo premendus est, & in officio continẽdus. Sensus ergo est: Sicut fœnatio & virga & onus conuenit asino, sic panis & disciplina & opus seruo. & Aristot. scribit seruis deberi ἔργα, κόλασιν, καὶ τροφήν.

29 *Operatur in disciplina, & quærit requiescere: laxa manus illi, & quærit libertatem.*

PRo; operatur; constanter Græca habent ἐργάζου, hoc est operare, sed in his quæ sequuntur quidam codices habent, vt noster legit, ἐν παιδείᾳ, καὶ ζητήσει, hoc est, in disciplina, & quæret: alij habent ἐν παιδὶ, καὶ εὑρήσεις. vt sit sensus: operare in seruo, & inuenies requiem. Iuxta quam lectionem pulchra est partium oppositio, qua significatur Dominum quietem sibi inuenturum, si seruo opus imposuerit, & per illum operatus fuerit: contrà, si ei otium permiserit, illum non fore contentum eo beneficio, sed quæsiturum vlterius libertatem, & per otium cogitaturum quomodo se vindicet in libertatem, & proinde Domino allaturum molestias & inquietudinem. Nostra lectio conditionem seruorũ describit, videlicet quòd per disciplinam & castigationem adigantur ad opera, quærunt requiescere ab operibus, conquerentes se nimium grauari, si otium eis permittatur, quærunt vlterius etiam libertatem, non contenti petita relaxatione. Significatur ergo non tam attendendum ad eorum petitiones, quàm ad id quod pro eorũ conditione eis conuenit imponere. Potest & sic intelligi: Seruus quamdiu disciplinæ subditur, & sub virga tenetur, agit quæ ei iniunguntur, & nihil aliud cogitat quàm vt post labores requiescat, nihil cogitans de rebellione. Si verò ei manus laxaueris ab opere, cogitabit per otium omnino euadere iugum seruitutis.

30 *Iugum & lorum curuant collum durum, & seruum inclinant operationes assiduæ: seruo maleuolo tortura & compedes.*

GRæcis non est illa pars; & seruum inclinant operationes assiduę. Itaque sensus illis est: Sicut iugum & lorum impositum duro collo iumentorum curuant illum, & subiiciunt hominis voluntati: ita tormenta & compedes cõueniunt seruo maleuolo, vt per ea subigatur, dum quietem quærit, & libertatem molitur vendicare. Nostra lectio indicat, quòd quemadmodum iumentorum dura colla subiugantur iugo & loro: ita serui duritiam imprimis frangunt assidua opera: deinde si hęc nõ satis eũ frangũt, aut si hæc detrectet subire, conuenit vt etiam tormentis & compedibus frangatur. Quod in sequentibus clarè prosequitur.

31 *Mitte illum in operationem, ne uacet: multam enim malitiam docuit otiositas.*

32 *In opera constitue illum, sic enim condecet illum: quòd si non obaudierit, curua eum compedibus.*

DVas affert causas ob quas seruo sint opera imponenda, videlicet tum quòd conueniant officio & conditioni eius, tum quòd otium multorum malorũ sit causa & mater. Ob quas causas etiam omnes homines, qui quamdiu sunt in hac vita, se seruos Dei reputare debent, laboribus & bonis occupationibus se subiicere oportet: imò quæ hic contra seruos tardos & rebelles dicuntur, accommodanda etiam sunt contra carnem propriam, quæ vt spiritui, prout debet, melius seruiat, nec ei reluctetur nimium, cohibẽda est laboribus, disciplina pœnitentiæ, & abstinentia.

33 *Et non amplifices super omnem carnem, uerùm sine iudicio nihil facias graue.*

SEntentiam hanc sic esse distinguendam, non autem, vt communiter fit, priorem partem superioribus iungendam, satis petet ex Græcis, quæ habent: καὶ μὴ περισσεύσῃς πάσῃ σαρκί, hoc est, non sis nimius omni carni. Sensus ergo est: Quanquam dixi seruum operibus & tormẽtis frangendum, videndum tamen ne in cuiusque carnẽ nimius sis, & modum excedas, sed vbique discretionẽ adhibeas, nec herili potestate abutaris, nec quicquam graue in seruis committas sine iusto rationis iudicio, ita vt nec nimiis eos graues operibus, nec tormenta quæ merentur modum excedant: ideóque carnis meminit, vt moneat attendere carnis fragilitatem & naturæ consortium, quanquã etiam ad bestias referri potest quod dicit, super omnẽ carnẽ, quia & à iumentis abesse debet crudelitas.

34 *Si est tibi seruus, sit tibi quasi anima tua, quasi fratrem sic eum tracta, quoniam in sanguine animæ comparasti eum.*

MVlti legũt, si est tibi seruus fidelis; intelligentes iam doceri quid agendum sit cum seruo fideli, postquam dictum est quomodo tractandus sit seruus maleuolus. Verùm adiectiuũ, fidelis, sicut non est Græcis, ita nec impressa quædam Biblia iam habent: quædã scripta cum Rabano habẽt; seruus bonus; quædam verò, sicut suprà cap. 7. seruus sensatus; ita vt hæc varietas satis demonstret interpretem tantùm vertisse, Si est tibi seruus. Non enim iam agitur de aliis seruis quàm de quibus iam dictũ est, sed prosequitur Sapiens quod dixit nihil graue agendum in seruis sine iudicio, & postquã ostendit quali seueritate, cùm opus est, agendum sit cũ seruis, mitigando consultam seueritatem, ostendit etiam quæ moderatiõ & cura illis sit impẽdenda. Sit, inquit, tibi quasi anima tua, vel, vt quædam habent Græca, sit tibi vt tu, hoc est, curam eius habe sicut tuipsius, tracta eum non tanquam beluam, aut tanquam alienum, sed tanquam fratrem, agnoscens scilicet illum eiusdem tecum naturæ consortem, ac communem in cœlis habere patrẽ; item agnoscens eum in vnam tecum

cum familiam afcitum,cuius ope egeas, & à quo iuuari poffis non minus quàm à fratre tuo. Quod autē fequitur; Quoniam in fanguine animæ comparafti eum; cùm obfcurum fatis fit, & variis modis exponatur, dupliciter potiffimū accipi poteft. Altero modo, vt fit fenfus: Comparafti eum tibi non tanquam beluam, fed tanquam fanguinem animæ tuę, hoc eft,tanquam tibi confanguineum,eiufdémque tecum naturæ fanguinis cōfortem. Altero modo, vt fit fenfus:Comparafti eum tibi, vt effet tibi loco fanguinis in quo vita continetur,hoc eft,tāquam eum qui vitam tuam tueretur fuo labore & defenfione. Græca enim,præterquā quòd primo loco habent;quoniam in fanguine comparafti eum; fecundo loco habēt; quoniam veluti effet anima tua,indigebis eo.

35 *Si læferis eum iniuftè,in fugam conuertetur: & fi extollens difcefferit, quem quæras, & in qua uia quæras illum, nefcis.*

GRæcis breuius eft; Si afflixeris eum iniuftè, & leuans (fcilicet fe) aufugerit, in qua via quæres illum? Alteram fubiungit rationem, quæ ad moderationem feruo adhibendam inducit,nempe ad vitandum molestias, irrifiones & damna, In quæ facilè incidit q iniurius eft, & crudelis eft in feruos fuos,dum illi pertæfi iniuriæ fibi illatæ,fuga fibi ita cautè confulunt,vt qua via quæri debeant ignoretur, nec fit qui de eorum fuga rogari poffit,aut qui rogatus fugientem feruum,fed iniquè tractatum,demonftrare velit.Pro,extollens difcefferit,Græcis eft, ἀνάρας ἀπέλθῃ, hoc eft, tollens fe vel difcedens aufugerit. Et quædam fcripta non habent, extollens,fed tollens,vt fubaudiatur, fe,non autem bona & facultates. Primo loco verbum, quæras, pofitum videtur pro, interroges:fecundo loco pro,inquiras.

Caput XXXIIII.

1 *Vana fpes & mendacium uiro infenfato, & fomnia extollunt imprudentes.*

PRINCIPIO huius capitis Sapiēs infectatur vanitatem eorum qui rebus inanibus & falfis,vt fomnus,& aliarum fignificationum diuinationibus,nimis fidunt,docens non his attendere rebus, fed potius legi Dei,& prudētium hominum doctrinæ, cui folida ineft veritas. Pro; vana fpes & mendacium; eft Græcis, κεναὶ αἱ ἐλπίδες καὶ ψευδεῖς,hoc eft,vanæ fpes & mendaces, fcilicet funt. Pro, extollunt, eft Græcis ἀναπτεροῦσι, hoc eft, alatos faciunt, vel volare faciunt: quo fignificatur quòd fomnia imprudentes erigunt in vanas cogitationes atque fpes, eósque fublimes efferunt. prolnde bene vertit interpres, extollunt, & eft fenfus: Viro imprudenti eft vana fpes atque mendacium, hoc eft, vir infipiens habet fpem vanam atque mendacium, hoc eft, talem fpem quæ illi imponet, eúmque fallet,atque fruftrabitur. Nititur enim vanis & caducis huius mundi bonis, fœlicitatem fibi in illis promittēs,deinde & credit atque confidit vanis rerum quarundam fignificationibus,quia etiam fomnia,quæ funt res vaniffimæ,efferūt eos, faciúntque vt de feipfis magna concipiant,fibique multa promittāt. Nam ob ea aut fe prudentes fanctósque iudicant qui digni fint reuelationibus diuinis, aut ex eis fibi fœlices euentus aliquos promittunt.Quàm autem hoc vanum fit,fequens explicat parabola;

2 *Quafi qui apprehendit umbram, & perfequitur uētum:fic & qui attendit ad uifa mendacia.*

PRo, vifa mendacia, eft quemadmodum verfu præcedenti ἐνύπνια, hoc eft,infomnia, quæ nofter vocat bene, vifa mendacia, quia funt figmenta apparentia in vifione imaginaria. Hæc vt bene vmbræ & vento comparantur ob earum inanitatem, ita qui his attendit ita vt ea magnifaciat, & in eis fpem fuam collocet, rectè comparatur ei qui tentat & conatur manu comprehendere vmbram,aut perfequitur ventum,vt eum apprehendat & concludat,quia ficutifte res vanas fectatur, quæque fectātem fugiunt & fallunt, & ob id ftultè In eis rebus operam fuam impendit, ridiculúmque fe facit: ita & qui attendit infomnis, fectatur quod vaniffimum eft, & vnde falletur cum omnium irrifione.

3 *Hoc fecundum hoc uifio fomniorum, ante faciem hominis fimilitudo hominis.*

HIc verfus corruptè admodum à plerifque & diftinguitur & legitur. Nam fic ferè legitur;Secundùm hoc (vel fecundùm hæc) vifio fomniorum,ante faciem hominis fimilitudo alterius hominis.Et prior pars ferè iungitur præcedentibus, & à fequenti feparatur. At legendū effe;hoc fecūdùm hoc; patet ex Græcis,quæ habent τοῦτο κατὰ τοῦτο, hoc fecūdùm vel iuxta hoc, vnde etiā patet hāc partem iungendam cum fequenti quæ eam explicat. Nec addēdum eft nomen,alterius, quod Grecis non eft,& deletum erat in quibufdam fcriptis,& additum genuinum fenfum tollit, quē Græca declarāt longè alium effe quàm à noftris intelligitur. habēt enim ad verbū fic:Hoc iuxta hoc vifio fomniorū, è regione faciei fimilitudo faciei. Quo fignificatur, vifionem quæ in fomnis apparet effe, veluti cùm hoc iuxta hoc ponitur, hoc eft,cùm ante faciem hominis ponitur fimilitudo ipfius in fpeculo vel in aqua.Pulcherrima ergo fimilitudine fignificatur,& quid fit vifio fomniorum,& quàm fit res vana cui fidendum non fit.Sicut enim relucens in fpeculo fimilitudo hominis,nō eft fubftātia aliqua diftincta à re cui opponitur, ficut tamē pueris & ftultis videtur,fed tātùm eft fimilitudo eius refultans ex fpeciebus in fpeculo collectis:ita quod in fomnis ferè apparet,nō eft res aliqua folida & extra hominem fubfiftens,

ftens, ſed ſimilitudo rerum, veluti in ſpeculo homini oppoſita reſultans ex ſpeciebus hærentibus in phantaſia, & in ea miro modo collectis. Proinde ſicut ſtuitum eſt & vanum magnifacere vultum in ſpeculo relucentem, ita quoque vanum eſt magnifacere viſiones in ſomnis apparentes, quando illæ naturali modo & ordine à phantaſia inaniter confinguntur. Notandum autem Germanicam æditionem habere; τοῦτο κατὰ τούτου; per genitiuum, hoc eſt, hoc è regione huius; quod melius reſpondet ei quod in ſecunda parte dicitur, κατέναντι προσώπου, è regione faciei. Alij tamen legunt ſicut noſter legit, τοῦτο κατὰ τοῦτο, hoc ſecundum hoc, & redit eòdem ſi præpoſitio, ſecundùm, accipiatur pro iuxta.

4 *Ab immundo quid mundabitur? & à mendace quid verum dicetur?*

PRo, à mendace, Græcè eſt ἀπὸ ψευδοῦς, qui genitiuus etſi poſſit eſſe ab adiectiuo ψευδὴς, quod mendacem ſignificat, ſicut noſter accepit, poteſt etiam eſſe à ſubſtantiuo ψεῦδος, quod mendacium & rem falſam ſignificat. Atque ea ſignificatio huic loco magis conuenit Oſtendit enim ſuperius ſomnia eſſe rem falſam & mendacium. Itaque iam docet à talibus nihil quod verum eſt expectandum eſſe, quia ſicut ab immundo fruſtra quæritur mundicies; ita à falſo fruſtra veritas expectatur. per comparationem enim hæc ſententia eſt accipienda; & per immundum non tantùm homo immundus, eſt accipiendus, ſed omnis res immunda, vt ſit neutrum, non maſculinum. Quem ſenſum & noſtra lectio habebit, ſi ablatiuus, mendace, accipiatur etiam in neutro genere, non pro homine mendace, ſed pro re mentiente & fallente, quæ nihil verum dicere, hoc eſt, ſignificare poteſt. Senſus ergo erit: Sicut à re immunda nihil mundari poteſt, ſed potius cõſpurcari: ita à re falſa nihil veri ſignificari poteſt, ſed potius ab ea re non niſi deceptio expectanda eſt. Quòd ſi nomine immundi & mẽdacis hic ſignificetur perſona immunda & mendax, accipienda eſt hæc ſententia tanquam dicta contra eos qui dæmones, augures, ſomniorum coniectores, & quoſcunque diuinatores conſulunt, veritatem ab eis diſcere cupientes, cùm ab eis qui profeſſione ſua ſectãtur vana, veritas non ſit quærenda. Non quòd diabolus mendax, & eius ſequaces homines mendaces nunquam dicãt quæ vera ſunt, ſed quòd omnia eorum dicta ſuſpecta eſſe debeãt, dum ſecundùm falſam eorum artem quid proferunt, quia diabolus etiã dum vera dicit, fallere ſtudet. hoc enim agit vt mẽdacijs ſuis fidem faciat Iam quod dicitur; Ab immundo quid mũdabitur, non arguit ab immundis ſacerdotibus per ſacramenta munditiem animæ percipi non poſſe. Ea enim non percipitur ab illis tãquam eius autoribus, ſed à Deo per illorum miniſterium. Hic verò aliud non ſignificatur, quàm quod ab immũdo expectari non poſſit mũdicies, ita vt ab illo originẽ accipiat. At prior intelligentia vt eſt ſimplicior, ita etiam ſequentibus magis conuenit.

5 *Diuinatio erroris, & auguria mendacia & ſomnia malefacientium vanitas eſt: & ſicut parturientis, cor tuum phantaſias patitur.*

TRia iam dicit æquè vana eſſe, in quibus ſtuitè homines cõfidere ſolent, ſcilicet diuinatio erroris, hoc eſt, erronea, quando ſcilicet petũtur à dæmonibus oracula & reſponſa de abſcõditis & futuris rebus; Auguria mendacia, hoc eſt, fallacia & deceptoria, cùm ex auium garritu & volatu futurorum euentuum quæritur cognitio: Et ſomnia maleſaciẽtium, hoc eſt, hominũ peccatorum & impiorum, qui Deum deſerẽtes vanis ſomnijs addicti ſunt. Quod ſequitur; Et ſicut parturiẽtis, &c. quod præcedentibus iungẽdũ eſſe Græca docent, ſignificat per illa iam dicta fieri vt quiſquis illis attẽdit, graues, moleſtas & ſtuitas patiatur in animo ſuo phãtaſias, ſicut cor parturiẽtis mulieris cũ magno dolore patitur animi deliria, per quæ ſtuita multa loquitur, & extra ſe rapitur. Itaq; hac parte valde exaggerat vanitatem accedentium illis vanis, vt qui ex vanis illis rebus & leuiſſimis tam graue ſibi onus aſſumãt, quod inſtar parturiẽtis eos grauet, cruciet & alienet. Quod autẽ dicitur in ſecunda perſona; cor tuum; ſub ſecunda perſona alloquitur vnumquẽque illis attendentẽ. Quod hic dicitur de his qui intendunt illis tribus vanis rebus, locũ etiã habet in omnibus qui errores ſectantur, hęreticis maximè: qui dum erroribus intẽdunt, per illos in magnã capitis inducuntur vertiginem, animiq; graues patiuntur cruciatus & conſcientię tormina, ita vt triſtes & cogitabundi incedunt, quemadmodum experientia docet: Dominus enim miſcuit in medio eorũ ſpiritũ vertiginis; vt dicit propheta Iſa.ca. 19. Cæterũ ſimilitudo quę de parturiẽte hic adhibetur, poteſt accipi vt tantùm ad inſomnia pertineat, de quibus ſolis etiã mox ſubiungitur. Itaque ſimilitudo in eo ſita erit, quòd queadmodum parturiens onere grauatur & fructus & phãtaſmatũ: ita qui inſomniis occupatur, cõcepto onere phãtaſmatum grauatur & angitur intra ſe; atq; inſtar parturientis rem cõceptam velle videtur ædere & eniti, cùm alioqui res qua grauatur ſit leuiſſima & vaniſſima. Propter inſomnia enim iſtud de parturiẽte hic adductũ eſſe videtur ex ſequenti ſententia,

6 *Niſi ab altiſsimo fuerit emiſſa viſitatio, ne dederis in illis cor tuum.*

7 *Multos enim errare fecerunt ſomnia, & exciderunt ſperantes in illis.*

MOnet vt, quãdoquidem vana vt in plurimũ ſunt inſomnia, eis cor non accõmodetur, ita ſcilicet vt ea magnifaciamus, & de eorum ſignificatione ſoliciti ſimus, & ob ea vel triſtes ſimus metu malorum, vel læti ſimus ſpe fœlicitatis. Excipit autem ea inſomnia, quæ Deo viſitante hominem, immiſſa fuerint, & per quæ Deus ſingularem

emittit

emittit homini visitationem, in quibus semper apparent peculiares quędam notæ veritatis authoritatisque diuinæ, vt dubitare vix liceat quin à Deo profecta fuerint. Quo ex genere sunt somnia quędam sanctorum hominum, aut etiam principum quorundam, in sacris literis commemorata, euentúque rerum maximarum comprobata. De varietate somniorum & quomodo dignoscantur quæ Deo immittēte fiunt, prolixius tractat diuus Gregorius lib. 4. Dialogorum cap. 48. & 49. vbi & citat hunc locum: Multos errare fecerunt somnia; & per exemplum declarat de quodam sibi noto, qui cùm somnia vehemēter attenderet, ei per somnium longa vitæ huius spatia promissa sunt: cúmque ob id multas pecunias collegisset, repentè defunctus est omnibus hic bonis relictis. Hinc & Dominus vetat apud Moysen: Non augurabimini, nec obseruabitis somnia, cōiungens ibi duo illa quæ & hic coniunguntur, eáque coniunctione insinuans, vt annotauit diuus Gregorius, quàm detestanda sit somniorum obseruatio, quæ auguriis coniungitur. In somniis enim & est naturalis vanitas, & accedit diabolica sæpe illusio, maximè in eis qui obseruationi somniorum sunt addicti.

Lem. 17.

8 *Sine mendacio consummabitur uerbum legis, & sapientia in ore fidelis complanabitur.*

Dixit quibus non sit attēdendum pro veritate cognoscenda, nunc cōtrà docet quibus sit attendendum, nempe legi diuinæ, & sapientum doctrinæ, quemadmodum & Isaias propheta Iudæos à diuinationibus reuocat ad testimonium legis: Cùm, inquit, dixerint ad vos: Quærite à Pythonibus & à diuinis qui strident in incantationibus suis: Nunquid non populus à Deo suo requirit? Pro viuis ad mortuos? Ad legem magis & ad testimonium? Habent autem Græca hanc sententiā ad verbum sic; Sine mendacio perficietur lex, & sapientia ori fideli consummatio vel perfectio, scilicet est. Pro, lex, nos legimus, verbū legis. Et sunt scripta quę tantùm habent, verbum, vt pro νόμος, interpres videatur legisse λόγος, non satis constare videtur num legendum sit in secunda parte, complantabitur, quomodo Rabanus legit, & duo scripta habebant: an complanabitur, quomodo plures libri habent, cùm vtrūque commodum sensum habere possit, quanquā posterior lectio vt est receptior, ita & conuenientior videatur. Porrò quod dicitur verbum legis vel legem consummari & perfici sine mendacio, primùm sic intelligi potest, vt significetur legē non requirere ad sui perfectionem mēdacia diuinationum, & obseruationē somniorum: sed ipsam per se sufficere vt de agēdis hominem instruat, ita vt præter eam non sit necesse obseruare auguria, insomnia, & id genus alia. Cui cōsonat quod sequitur, & sapiētia ori fideli perfectio est, hoc est, sapientia quæ ore veraci profertur, ipsa est quæ perfectè hominē instruere potest de cunctis. Sic & quod nos legimus,

Isaiæ 8.

sapiētia in ore fidelis complanabitur; significat quòd ea in ore fidelis, hoc est, veracis hominis (fidele enim hic mēdacio opponitur) erit plana, expedita, & sine difficultate percipietur, quomodo 2. Reg. 22. dicitur: Cōplanauit perfectam viam meam, pro expeditā fecit. Potest & aliter intelligi hæc sententia, vt sit sensus: Lex vel verbum legis præstabitur sine mēdacio, & sine aliqua fallacia vel deceptione, hoc est, siquis legē studeat perficere & exequi, is sentiet se id facere sine aliqua deceptione, eáq; ratione liber erit ab omni errore & mendacio. Et sapiētia quæ ore veràci profertur, ipsa est hominis perfectio, ipsa deprehendetur esse plana & expedita, nec aliquos erroris anfractus, aut conscientiæ molestias in se continēs. Monet ergo sententia, relictis vanis consiliis agendorum, legē in omnibus consulendam, & veracium doctorū instructionē: vnde in sequentibus prosequitur qui sint doctores audiēdi.

9 *Qui non est tentatus, quid scit? Vir in multis expertus cogitabit multa, & qui multa didicit, enarrabit intellectum.*

10 *Qui nō est expertus, pauca recognoscit: qui autem in multis factus est, multiplicat malitiam.*

11 *Qui tentatus non est, qualia scit? qui implanatus est, abundabit nequitia.*

Græca sunt breuiora. Primùm enim non est illis illa interrogatio; Qui non est tentatus, quid scit? Et sunt ibi pro his tribus sententiis tantùm duæ, ita vt ex collatione cum Græcis satis constet tertiam apud nos sententiam eandem esse cum secunda, & ex altera versione margini fortè prius ascriptam irrepsisse in contextum, vt & alias in hoc libro factum est: vnde nec Rabanus tertiam illam sententiam legit, & in vno scripto expuncta erat. Notandum & illud, pro eo quod nos legimus in secunda sententia; Qui autem in multis factus (vel fatuus) est, multiplicat malitiam; & in tertia; Qui implanatus est, abundauit nequitia; Græca sic habere, ὁ δὲ πεπλανημένος πλεονάσει πανουργίαν. Participium autem πεπλανημένος, ambiguum est, & potest significare eum qui errore deceptus est, & eum qui per varia loca errauit & diuersatus est. Sic & accusatiuus, πανουργίαν & in malam partem accipi potest pro versutia & nequitia: aut in bonam partem pro calliditate & bona astutia, qua quis per experientiam rerum in quauis re recta consilia suggerere potest. Itaque & verti potest in malam partem: Qui errore deceptus est, multiplicat nequitiam. Qui sensus exprimitur in nostra lectione. Vnde etiam ex collatione cum Græcis constat in secunda sententia potius legendum esse; Qui autem in multis fatuus est; quomodo multa scripta habent, quàm, Qui in multis factus est; quāquam sic legat etiā Rabanus. Sic & in tertia sententia constat legendum, non, Qui implātatus est, sed, Qui implanatus est. Et verti rursum eadem pars potest in bonā partem; Qui autē vagatus est, multiplicat astutiam: vt

vt significetur eum qui discendi studio varia loca peragrauit, multā sibi astutiam collegisse. Solent enim sapientiæ amatores exteras adire regiones comparandæ sapientiæ & experientiæ gratia. quemadmodum legimus de Pythagora, Solone, Platone, & nostro itē Hieronymo. Idem fecisse & nostrum authorē ex sequētibus intelligere licet, quibus magis cōgruit secūda iam dicta intelligentia, sicut & præcedentibus magis conuenit. Opponit enim Sapiēs ei qui non est expertus, illum qui errauit. At nō experto magis opponitur qui varia loca peruagatus est, quàm qui errore deceptus est. Ex his iā præter lectionis restitutionē licebit etiā melius intelligere verum nostræ lectionis sensum. Tētatus enim hic dicitur, qui multis studiorū laboribus, magistrorū examinationibus, ac periculorū varietate probatus est, idémque est interpreti, esse tentatum, & esse expertū: quia vtrūque significatur verbo Græco πειρᾶν, quod hic ponitur. Itaque semel vertitur, qui nō est expertus: & rursum, qui non est tentatus. Sensus ergo est: Qui non sapiētiæ amore variis laboribus & periculis est probatus, is aut nihil aut parum scire potest. Qui multo studio, peruagatione regionum, & audiēdo doctos, multam sibi collegit experientiam, is multa apud se cogitabit, occasionem magnam habet multa & varia cogitādi: & qui sic multa ab aliis didicit, is enarrare poterit aliis intelligentiam. Contrà qui non est expertus varia, is pauca cognoscit: Qui verò in multis rebus etiam errore deceptus est, & desipit, hunc necesse est per errores suos multam committere malitiam, & sæpius peccare. Insinuatur ergo, omni studio & labore comparandam sapiētiam, quo & ab inscitia & à malitia liberi simus.

12 *Multa vidi errando, & plurimas verborum consuetudines.*

13 *Aliquoties vsque ad mortē periclitatus sum horum causa, & liberatus sum gratia Dei.*

QVanquam omnes penè libri habeant, enarrando, certū tamen est legendum esse, errando, quomodo etiam vnum exemplar monasterij Tongerlēsis antiquissimum habet, quoniam Græcis est ἐν τῇ ἀποπλανήσει μου, hoc est, in errore meo. Sicut autē quod superius dicitur errore, noster interpres intellexit [illegible] de errore mentis: ita & hic quidam intelligunt authorem loqui de errore mentis quo aliquando fuerit detentus, vt significet se multa didicisse interim dum aliquandiu deceptus fuit, & per errorem temporarium se factum cautiorem. At vt prius ita & nunc magis conuenit intelligere ipsum loqui de diuersatione per multa loca, vt significet, se dum varia loca pererrauit, multa & oculis corporalibus & oculis mentis vidisse atque didicisse, vt suo exemplo commonstraret quod dixit: Virum in multis expertum multa cognoscere. Non enim eum commendare prudentiam suam errore & deceptione cōparatam, sed potius eam quæ multarum rerū vsu acquisita erat.

Quod sequitur, Et plurimas verborum consuetudines; Græcè sic est, καὶ πλείονα λόγων μου σύνεσίς μου, hoc est, & plura verborū meorum (vel verbis meis) intelligentia mea. Vbi cùm πλείονα sit accusatiuus, nón potest cohærere cū σύνεσις, sed subaudiēdum est aliquid, vt sit sensus: intelligētia mea plura cōtinet quàm verbis meis exprimo. Complutensis æditio pro πλείονα, habet τὰ πλάσματα, hoc est, fictiones, sed noster interpres alteram lectionem, quæ verior videtur, secutus est, qui & videtur pro σύνεσις, legisse συνήθεια, hoc est, consuetudines. Et significat Sapiens in nostra lectione se regiones peruagando vidisse etiam & didicisse varias consuetudines verborum; hoc est, diuersos loquendi modos, & sermonum diuersa idiomata. Aut diuersos rerum mores, vt dictio verborum accipiatur; quemadmodum aliquoties in scripturis, pro rebus gestis quę verbis exprimūtur, vt ibi Luc. 1. Videamus hoc verbū quod factum est, quod fecit Dominus, & ostendit nobis. In sequenti versu illud, horum causa, pro quo Græcis est τούτων χάριν, additur in Græco non cum, periclitatus sum, sed cum, liberatus sum, vt significet author se aliquoties incidisse mortis pericula, sed ab eis se liberatum per prudentiam & experientiam, quam ex his quæ vidit & didicit in peregrinatione sua collegit. Noster illam partem coniunxit cum, periclitatus sum, & ad, liberatus sum, adiecit, gratia Dei; vt significetur authorem propter ea quæ discere cupiuit, aliquoties incidisse in pericula, vt cōtigere solet itinerantibus, & in exteras regiones proficiscentibus: Dei tamen gratia illum à periculis illis liberatum, vt qui sapientiæ studiosos sectatores soleat protegere & liberare. Inde & in sequētibus prosequitur quomodo Deus defendat & protegat sui studiosos.

14 *Spiritus timentium Deum, quæretur, & in respectu illius benedicentur.*

15 *Spes enim illorum in saluantem illos, & oculi Dei in diligentes se.*

GRæca pro his duabus sententijs vnam tantùm habent, quia in illis non sunt vtriusque huius sententiæ posteriores partes. Et pro, quæritur, illis est verbum ζήσεται, hoc est, viuet. Itaque sic illis est; Spiritus timentium Dominum viuet, spes enim illorum in saluantem illos. Quoniam enim dixit se Dei gratia liberatum, iam in genere idem omnibus piis euenturum ostendit, vt quia in eum sperant qui potens est & paratus saluare eos, à morte eripiantur, & saltem spiritus eorum perpetuò viuat. Noster, vt apparet, legit ζητήσεται, hoc est, quæretur. Et per futurum, quæretur, habent aliquot antiqua scripta. vnde constat hanc esse veram lectionē. Intelligūt nostri significari Deum maximè requirere spiritum, voluntatem, & mentem hominis, & ad eum maximè respicere. At originalibus & tempori futuro, quæretur, magis conuenit, vt intelligatur, Deum nō neglecturum spiritum timētium se, vt pereat cùm est in periculis, sed ipsum

requisiturum

requiſiturum illorum ſpiritum, vt illum ſcilicet ſaluet, cuſtodiat, & liberet. Itaque ſic hic dicitur ſpiritus requirendus à Deo, quomodo in Pſalmis dicitur: Non eſt qui requirat animam meam, ad ſaluandum ſcilicet & liberandum. In ſequenti parte magis legendum eſt; & in reſpectu illius; vt habent multa ſcripta & Dionyſius, quàm; & in conſpectu illius; vt reſpondeat ei quod ſequitur; & oculi Dei in diligentes ſe. Et magis conuenit verbum plurale, benedicentur, vt habet Rabanus & quædam ſcripta, vt referatur, ad timẽtes Deum, quàm verbum ſingulare, benedicetur, quod referatur ad nominatiuũ, ſpiritus, quauis id ad rem parum faciat. Significatur ergo, quòd quia Deus benigno ſuo aſpectu eos reſpicit, conſequentur ab eo benedictionẽ, hoc eſt, eius opem & beneficentiam. Idque ideo, quia illorum ſpes non eſt in vanitates & inſanias falſas, de quibus ſuprà dictum eſt, quæ non ſaluant, ſed in eũ qui ſolus verè & poteſt & paratus eſt ſaluare. In quem ſicut ipſi ſemper intentè reſpiciunt, dicentes cum Propheta: Oculi mei ſemper ad Dominum, quoniam ipſe euellet de laqueo pedes meos; ita etiam viciſſim oculi Dei ſemper ſunt intenti in diligẽtes ſe, vt opportunè eos liberet, aſſiduam eorum curam gerens. Hæc autem ſicut & ſequentia dicuntur per oppoſitionem contra eos de quibus ſuprà dictum eſt, qui diuinationibus, auguriis, & inſomniis, aliiſque vanis rebus confidunt.

Pſal. 24.

16 *Qui timet Dominum nihil trepidabit, & non pauebit, quoniam ipſe eſt ſpes eius.*

SImile eſt ei quod dicitur in Prouerb. 28. Iuſtus quaſi leo confidens abſque terrore erit. Et ſimilia multa habent ſcripturæ, maximè in Pſalmis. Non quod nullus vnquam timor inuadat pios, ſed quod eos timor non deiiciat, nec diuturnus ſit in eis, vt qui ſpe auxilij diuini ſuperetur.

17 *Timentis Dominum beata eſt anima eius: ad quem reſpicit? & quis eſt fortitudo eius?*

BEatam dicit, hoc eſt, fœlicem animam timentis Dominum, ſicut & ſuprà dixit: Beatus eſt cui datum eſt habere timorem Domini; tum quia ſingulare à Deo donum conſecuta eſt, tum quia talis & ab omni malo libera erit, & omne bonum conſequetur, ita vt reipſa ſit beata, & multò magis ſpe futurorum. Quæ ſequuntur interrogationes, accipi poſſunt per admirationem & exaggerationem dictæ, vt ſit ſenſus: O qualis eſt & quantus ille, in quem timens Deum ſuã collocat fiduciam, ſemper ad illum reſpiciens? quantus eſt ille cui ipſe innititur, & quẽ pro ſua fortitudine habet, dicens: Diligã te Domine fortitudo mea? Poſſunt etiã ſimpliciter accipi hæ interrogationes, vt ad eas reſpondeatur per ſequentes ſentẽtias, quibus oſtenditur, Dominũ eſſe ad quẽ reſpiciũt timentes, illũmq; potẽtiſſimũ eſſe, omniáque mala depellere, & bona ſuis conferre.

18 *Oculi Domini ſuper timentes eum: protector potentiæ, firmamentum virtutis.*

19 *Tegimen ardoris, & umbraculum meridiani: deprecatio offenſionis, & adiutorium caſus.*

20 *Exaltans animam, & illuminans oculos: dans ſanitatem, vitam & benedictionem.*

VIs, inquit, ſcire ad quem reſpiciat timẽs Dominum, & quis ſit eius fortitudo? Oculi Domini ſunt ſemper intenti in metuentes eum, nimirum quia illi ſemper reſpiciunt ad ipſum. Ipſe eſt protector potentiæ, & firmamentum virtutis, &c. Notandum hic pulchrè cõiungi quinque paria ad idem pertinentia, quæ Deo tribuuntur, ad oſtendẽdum illum & à ſuis depellere mala, & eiſdem conferre bona. Sunt autem hæc paria apud Græcos ſignificantiora, & plus continent elegantiæ. Primum ergo par Græcis ſic habet, ὑπερασπισμὸς δυναστείας καὶ στήριγμα ἰσχύος; hoc eſt, protectio potentiæ & firmamentum fortitudinis. In quibus locutionibus phraſis eſt Hebraica, & eſt ſenſus: protectio potens, & firmamentum robuſtum & forte. Sic ergo & apud nos protector potentiæ accipi debet pro eo quod eſt protector potens: & firmamẽtum virtutis, pro eo quod eſt firmamentum forte. Protector eſt, quia inſtar clypei defendit à malo. Firmamẽtum eſt, quia ei tutò inniti licet, per quem & ad fortia deſignanda homo firmatur & roboratur. His duobus generalibus præmiſſis, ſequens verſus duo cõtinet paria, quibus pulchrè ſignificatur Deũ eſſe protectorẽ, & ab omni malo ſuos defendere. Secũdum ergo par ſic eſt Græcis; σκέπη ἀπὸ καύσωνος, καὶ σκιὴ ἀπὸ μεσημβρίας, tegmen ab æſtu, & vmbraculum vel tentorium à meridie. Quo ſignificatur Deum ſuos inſtar tegumenti & vmbraculi protegere à malis huius vitæ, vrentibus & affligentibus inſtar æſtus meridiani. Et videtur eſſe alluſio ad illud Iſaiæ cap. 5. Et tabernaculum erit in vmbraculũ diei ab æſtu, & in ſecuritatem & abſconſionem à turbine & pluuia. Noſtra ergo lectio ſic debet accipi; tegimen ardoris, hoc eſt, tegumentũ contra ardorem, & vmbraculum meridiani ſcilicet caloris vel temporis, hoc eſt, vmbraculum contra meridianũ calorem vel tempus. Tertiũ par ſic eſt Græcis; φυλακὴ ἀπὸ προσκόμματος, καὶ βοήθεια ἀπὸ πτώσεως. vel, vt alij legunt, πτώματος, hoc eſt, cuſtodia ab offenſione, & auxiliũ à caſu. Quo ſignificatur, Deum ſuos cuſtodire & adiuuare ne impingãt & cadant ſiue in malũ aliquod corporale, ſiue in ſpirituale. Itaq; nomen offenſionis hic non accipitur, quomodo dicimus offendere Deũ, cùm illum peccando ad iram prouocamus: ſed pro impactione, quomodo dicitur, lapis offenſionis in quem impingitur. quare & in noſtra lectione deprecatio offenſionis accipi debet, vt ſignificet Deũ eſſe à quo precãdo aſſequimur ne offendamus & impingamus, vt ſignificatio nominis, deprecatio, hic reſpõdeat illi ſignificationi verbi, deprecor, qua ſignificat precari ne aliquid fiat. quẽadmodum cùm dicit Ouid. Sæpe precor mortem, mortẽ quoq; deprecor idem. Aut ſimpliciter

pliciter deprecatio accipitur pro depulsione, sicut verbum, deprecari, accipitur nonnunquam pro depellere: & deprecator, pro depulsore, iuxta doctiorum quorundam annotationes. Adiutorium casus, positum est pro, adiutorium contra casum. Sequens versus iam continet alia duo paria, quibus significatur Deum suis bona conferre. Quartum ergo par sic habet etiam Græcis; Exaltans animam, & illuminans oculos, hoc est, quanquam sinat Deus hominem aliquando malis impeti, & cadere siue in malis corporis, siue in malis animæ rursum tamen ab eis malis ipsum erigit & exaltat, & oculos siue errore aliquo, siue mœrore atque tristitia obnubilatos illuminat, lumen veræ cognitionis infundens, ac tristibus læta subinferens. Est enim scripturis sacris familiare per illuminationem oculorum significare recreationem, qua depulsis tristibus velut tenebris, lætitia velut lux quædam suggeritur. Pro quinto & vltimo pari recto ordine subiicitur, dans sanitatem, vitam & benedictionē. In quibus omnia hominis bona siue corporalia siue spiritualia comprehenduntur. Videre hic licet & ordinem & efficaciam verborū, dum ritè attenduntur & expenduntur.

21 *Immolantis ex iniquo oblatio est maculata, & non sunt beneplacitæ subsannationes iniustorum.*

Videtur hic exordiri Sapiens nouum doctrinæ argumentum, sed quod cum præcedentibus bene cohæret. Docet enim in sequentibus de cultu Dei, ostendens quis cultus Dei non sit illi gratus, & in quibus rebus verus Dei cultus consistat. Quod superioribus rectè subnicitur, vbi actum est de fœlicitate eorum qui Deum reuerentur & timent. Post eam enim doctrinam ostendendum erat, quomodo Deus aut non rectè colatur aut rectè, vt intelligeretur ad quos ea pertinerent quæ dicta sunt. Primùm ergo vsque ad finem huius capitis ostendit illum Dei cultum non placere ei, qui ab impiis fit siue per sacrificia, siue per orationes, cùm hæc fiunt ab eis in impietate sua vel iniustitia perseuerantibus, nec ex animo resipiscentibus. In hac autem sententia pro, maculata, Græcis est μεμωκημένη, hoc est, subsannata vel ridicula apud Deum, sed interpres videtur legisse μεμωμημένη, à μῶμος, vt sit maculata, hoc est, reprehensibilis. Pro, subsannationes, est ab hoc posteriori verbo, μωμήματα, hoc est, vituperia & maculæ: pro quo tamen Complutēsis æditio habet, δωρήματα, hoc est, dona. Interpres videtur legisse μωκήματα. Itaque subsannationes iniustorum, vocat dona quæ iniusti Deo offerunt, siue quòd per ea videantur ridere potius Deum quàm illum honorare, cùm illum placare volunt aliorum bonis, aut declarare se illum magnificare, quē sua vita declarant se cōtemnere, siue potius quòd Deus ipse eorum dona subsannet & rideat, nec ad ea attendere dignetur. Porro Immolat ex iniquo qui ex iniustè partis Deo offert sacrificium. Tale sacrificium duplici nomine Deo displicet, videlicet & ratione offerentis, & ratione oblati. Et tamen sunt qui huiusmodi sacrificia non verentur Deo offerre, & insuper existimant per ea sibi Deū posse placari, quasi Deus sit instar iudicium quorundam iniquorum, qui ne iustam inferant vindictam, se sinunt etiam iniustè partis muneribus corrumpi. Horum stultam sententiam etiam Plato reprehendit, quod ea Deo putent offerenda quæ ne bonus quidē vir velit accipere. Itaque Socrates apud eundem, cùm Athenienses ita loquerentur, Iniustè viuendum & sacrificandum; eorū corrigit orationem: Imò verò iustè viuendum, & sacrificandum.

22 *Dominus solus sustinentibus se in via veritatis & iustitiæ.*

Hæc sententia vt per se absolutum non habet sensum, nec proposito multum conuenire videtur, ita non est Græcis, Est tamen in omnibus scriptis & apud Rabanum, ex quo facile est intelligere quomodo accipienda sit vt proposito conueniat, in hoc scilicet sensu: Dominus solus est sustinentibus se hoc est, solum agnoscit se pro Domino, & solum adest his qui patienter illum expectant, viuentes in via veritatis & iustitiæ, ita vt nec verborum falsitate cuiquam imponant, nec iniustitia operum quenquam opprimant. Hos solos agnoscit suos cultores & genuinos seruos, & vicissim se illorum esse Dominum. Quod hi offerunt, id demum illi gratum est: imò ipsa veritas & iustitia quam seruant, illi est gratissimum sacrificium.

23 *Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit in oblationes iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propiciabitur peccatis.*

Priores duæ partes respondent vni membro apud Græcos, ita vt rursum videantur esse conflatæ ex diuersis interpretationibus. Generalius iam loquitur quàm superius. Nam cùm superius docuerit Deum reiicere sacrificia ex iniquè partis oblata, hic iam in genere omnia eorum dona reiicit, simulque docet nec per illorum multitudinē Deum placari posse. Quod intelligi debet de iniquis in sua impietate persistentibus, & tamen impunitatem sibi propter sua munera promittentibus, sicut & illud in Prouerb. Victimæ impiorum abominabiles Domino. Nam vt bene quidam cecinit. Non scelus emundant, non noxam munera tollūt. Quāque diu crimen, tam manet ira diu.

24 *Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui.*

Redit ad id quod dixit de immolante ex iniquo, & ostendit quàm sit grande scelus offerre ex iniquo, maximè cùm sit ex pauperum bonis. Comparat enim eum qui hoc facit, cum eo qui occidit filium in conspectu patris sui, aut cum eo qui vt sacrificet diis, immolat filium patre vidente. Quemadmodū enim id non potest non patri summè displi

displicere, & eum ad grauem iram & dolorem commouere, cùm alius putat se diis grātum facere: ita significatur Deo valde displicere huiusmodi sacrificium, etsi putet impius se sibi Deum placare. Amplius tamen quippiam hac comparatione significatur, nempe quòd pauper sit veluti dilectus filius patris cœlestis, & quòd cùm iniuria pauperi infertur, filio, vidente patre, iniuria irrogatur. Imò si Græca inspiciamus, efficacior sen sus deprehendetur: Græcis enim non est particula similitudinis, quasi, sed tantùm sic est: Victimat filium coram patre suo, qui offert sacrificium ex pecuniis pauperum. Quo intelligi potest, eum qui offert sacrificium ex sublatis bonis pauperum, in illo ipso actu victimare filium coram patre suo, quia offert Deo patri, pauperum id vnde viuere debuit pauper, & vnde vita eius pendebat. Cui sensui congruit sequens sententia. Ex prædictis patet verbum, victimare, etsi aliqui exponat simpliciter pro occidere, posse tamen imò debere potius accipi propriè pro in sacrificium mactare, & occidere, quod & Græca dictio θύειν propriè significat.

25 *Panis egentium, vita pauperum est: qui defraudat illum, homo sanguinis est.*

Multi libri habent singulari numero, pauperis, quomodo & Rabanus legit. Iuxta quam lectionem relatiuum, illum, ad pauperē referri potest, vt sit sensus: Qui defraudat pauperem. At Græca habent constanter numerum pluralem, πτωχῶν, pauperum: proinde relatiuum, illum, referri debet ad panem, sicut si legatur ἄρτον, illam, vt habent quædam Græca, referri debet ad ζωὴν, vita. Panis egentium est victus tenuis, quali egētes contenti esse solent. Hic dicitur vita pauperum, quia per hunc vita pauperum sustentatur. Itaque qui huiusmodi victum defraudat fraude eum pauperi subtrahendo, etsi parū auferre videatur, tamen dicitur homo sanguinis, hoc est, homo sanguinarius & homicida, quia id tollit, quo subtracto aut mori cogitur pauper, aut miseram vitam ducere, & quantum in ipso est pauperem occidit. Hanc ergo sententiam subiungit, ad ostendendum quàm graue delictum sit ex substantia pauperum offerre sacrificium, aut potius quòd qui hoc facit, occidit & immolat filium Dei in conspectu patris sui. Digna certè sententia, quæ seriò notetur à diuitibus, pauperum oppressoribus, aut seuerè debita exigentibus, imo & ab his qui eleemosynas negant his qui panem & victum necessariū petunt pauperibus, iuxta illud Ambrosij: Pasce famē morientem, si non pauisti, occidisti. Eodem pertinet quod sequitur.

26 *Qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum: qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt.*

Græca breuius sic habent: Occidit proximum, qui aufert victum: & effundit sanguinem, qui priuat mercedem mercenarij. Duo ergo genera hominum comparat homicidis, & similiter vt homicidas habendos incidat, & eos scilicet qui auferunt panem in sudoribus partum & pauperibus, & eos qui mercenarios priuant debita mercede. Et dicitur in nostra lectione, quòd fratres sint qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario: quia similes sunt in peccatis, & fraudator mercedis, quantum in ipso est, mercenarij occisor est, quia subtrahit vnde ei viuendum erat. Vnde etiam in scripturis sicut homicidium dicitur clamare in cœlum pro vindicta, vt patet Gene. 4. sic & defraudatio mercedis Sic enim Iacobus: Ecce, inquit, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat, & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit. Ideóque monet Dominus per Moysen: Non morabitur opus mercenarij apud te vsque in mane. Et Tobias eandem legem secutus: Quicunque, inquit, tibi aliquid operatus fuerit, statim ei mercedem restitue, & merces mercenarij apud te omnino non maneat.

27 *Vnus ædificans, & vnus destruens, quid prodest illis nisi labor?*

28 *Vnus orans & unus maledicens, cuius vocem audiet Dominus?*

Hæc dicuntur speciatim contra eos de quibus dictum est, quod ex alieno offerunt: & in genere contra omnes qui externo cultu per oblationem sacrificiorum Deo se uiunt, & interim perseuerant in grauibus peccatis. Tales enim similes sunt duobus, quorum vnus ædificat, & alter quod ædificatum est destruit: aut duobus, quorum vnus bene precatur alicui, & alter malè precatur eidem. Nam tales partim ædificant & orant, dum scilicet externis cæremoniis Deum colunt, partim destruunt & maledicunt sibiipsis, quia per mala sua opera & perdunt suorum quæ videntur bonorum operum fructum, & Deum contra se ad iracundiam prouocant. Respondetur ergo per has sentētias tacitæ quæstioni quæ proponi posset contra illud quod dictum est, Dominum non probare dona iniquorum. Quomodo enim non probat ea, cum per ea homo ædificet, hoc est, bona faciat, & alios suo exemplo instruat itémque oret Deum pro gratia & fauore eius? At, inquit, sit vnus ædificans, & vnus destruens, quid prodest illis nisi labor? hoc est, quam vtilitatem consequuntur præter laborem suum? hoc est, nullam ex labore suo vtilitatem capiunt, sed tantùm grauamen. Sic sit vnus orans pro aliquo, & vnus maledicēs eidem, cuius vocem audiet Dominus. Vterque enim petit, sed contraria: sicut ibi vterque operatur, sed contraria. Ita qui in vno bene facit, & in altero malè, fructum laborum suorum bonum non percipiet, nec à Deo quicquam impetrabit. Locus hic diligenter notandus est contra eos, qui cùm largas faciunt eleemosynas, non cessant tamen perseuerare in grauibus peccatis: & contra sacerdotes, qui cùm sacrificando & prædicando ædificent, mala sua vita quod ædificauerunt

rur

rurſum deſtruunt. Item contra eos pręcipuè qui ædificant eccleſias, & magnas faciunt impenſas, ſed iniuſtè ablata non reſtituunt, quibus debebant, quique, vt habet Gregorius, quanta tribuunt penſant, ſed quanta rapiunt conſiderare diſſimulant. Poſſunt prædictæ ſententiæ etiam accipi quaſi dictæ cótra eos qui cùm peccare perſiſtant, ambiunt ſacerdotum preces & oblationes, quia tales ſua vita ſibi malè precantur, & deſtruunt quod alter ædificare orando pro ipſis conatur, vt ſicut in exemplo duo ſunt, quorum vnus ædificet vel oret, alter deſtruat vel maledicat. ita & in applicatione alius ſit qui ædificet & oret, alius qui deſtruat & maledicat: Sunt & qui has ſententias dictas putant, ad commendandum concordiam & conſenſionem in religione, vt ſignificetur quòd cum mentes hominum diſcrepant & repugnant in religione, fieri non poſſit vt Deus huiuſmodi ſocietati interſit, eorúmque preces audiat. Vnde Dominus conſenſum requirit in ſuis, dicens: Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ſum in medio eorum. Sed prima explicatio propoſito magis cógruit, atque ad idem valet quod ſequitur.

Greg. 3. parte curæ paſtor. admo 22.

29 *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?*

30 *Sic homo qui ieiunat in peccatis ſuis, & iterum eadẽ faciens, quid proficit humiliando ſe? orationem illius quis exaudiet?*

Diuus Auguſt. variis locis, & potiſſimùm lib. 1. contra lite. Petil. ca. 11. & lib. 2. contra Creſconium cap. 24. 25. & 27. oſtẽdit Donatiſtas priori ſententia abuſos, ad oſtendendum baptiſmum ab hæreticis aut malis ſuſceptum, eſſe inefficacem: ſicut & prius in cócilio Carthaginenſi ſub Cypriano, epiſcopi hanc ſententiam aſſumpſerunt, ad confirmãdum rebaptizãdos eſſe ab hæreticis baptizatos, vt patet in ſententiis epiſcoporum illius concilij. Itaque quo Donatiſtis ſatisfaceret D. Auguſtinus, docet qui ab impiis baptiſmũ ſuſcipiunt, non baptizari à mortuo, ſed baptizari à Chriſto, qui nunquam moritur, qui ſolus eſt ille qui baptizat in ſpiritu ſancto. Baptizari autem docet à mortuis qui baptizantur in idolorum templis per ſacerdotes idololatras. nam & hi ſua habebant baptiſmata. Monet tamen idem Auguſtinus prædicto cap. 27. inſpiciendos diligenter codices antiquos, & maximè Græcos, ne fortè ipſa verba aliter conſcripta, ex præcedenti & conſequenti contextione ſermonis alium ſenſum intiment. Id certè cùm fit, deprehenditur mox non eſſe hic illum ſenſum quem voluerunt Donatiſtæ, imò nec illum, quem, vt ſatis faceret eis, reddit D. Auguſtinus. Non enim vt Donatiſtæ ſemper citant, ſic habet hic locus; Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio illius, ſed additur in medio; & iterum tangit mortuum; (vel tangit eum, vtrumque enim legitur) quæ pars addita manifeſtè ſatis oſtendit, impertinenter hanc ſententiam citari de baptiſmo Chriſtiano, ideóque illã partem ſtudioſè videntur Donatiſtæ omiſiſſe. D. Gregorius aliquotiens hanc ſententiã tractans intelligit eum baptizari à mortuo, & iterum tangere mortuum, qui abluitur à peccato. & iterum illud repetit, vt licet videre libro 9. epiſtolarum, epiſtola 39. & ſuper illud Pſalmi pœnitentialis: Sacrificium Deo ſpiritus, &c. quem & ſequitur hoc loco Rabanus. At hic ſenſus myſticus eſt, nec ſubiectæ comparationi congruens. Sciendum ergo authorem hic agere de baptiſmo legali qui ex legis præcepto adhibendus erat, cum quis mortuum aliquem hominem aut quod uis cadauer contigerat, vt ſcribitur prolixè Nume. 19. Senſus ergo eſt: Sicut ſi quis iuxta legem lauetur à mortuo homine vel cadauere quod contigit (poteſt enim ablatiuus, mortuo, vel eſſe maſculinum vel neutrum) & mox iterum tangit mortuum, nihil lotio eius ei prodeſt: ſic homo qui in peccatis ſuis hoc eſt, propter peccata ſua, ſe affligit ieiunio, & tamen mox eadem repetit, nihil proficit ſic ſe humiliando, hoc eſt, affligendo per ieiunium, nec eius orationem Deus exaudiet. Eſt ergo aptiſſima hæc comparatio, eóque magis, quòd illa legalis lotio & baptiſmus, figura fuerit Chriſtianæ lotionis, quę fit per pœnitentiam & lachrymas compunctionis, vt mirum non ſit quod ſancti patres prædicti, ſententiam illam de baptiſmo, explicauerint de actione pœnitentiæ. Salomon in Prouerbiis alio ſimili pulchrè etiam expreſſit fœditatem eorum qui in peccatis ſuis relabuntur: Sicut, inquit, canis qui reuertitur ad vomitum ſuum, ſic imprudens qui iterat ſtultitiam ſuam. Quod & Petrus vſurpans addidit aliud ſimile de ſue lota, quæ reuertitur ad volutabrum luti. Prou. 26 2. Pet. 2.

Caput XXXV.

1 *Qui conſeruat legem, multiplicat orationem: ſacrificium ſalutare eſt attendere mandatis, & diſcedere ab omni iniquitate.*

Dixit ſuperiori capite quæ ſacrificia Deo non placeant, oſtenditque veram pietatem non eſſe ſitam in nudis externis ſacrificiis: nunc conuenienti ordine docet quæ ſint ſacrificia Deo grata, & quibus in rebus verus Dei cultus conſiſtat. Pro, legem, quidam legunt, verbum, alij verbum legis, Græcè eſt νόμον, legem: proinde ea lectio præferenda eſt, etſi interpres ſoleat pro lege transferre, verbum. Pro, orationem, Græcè eſt προσφορὰς, hoc eſt, oblationes: quanquam in Germanica æditione legatur συμφορὰς, ſed corruptè, vt exiſtimo, pro προσφοράς. Significatur ergo eum qui Dei legem cuſtodit, illa ſua obedientia quam Deo exhibet perinde facere, ac ſi multas Deo offerret oblationes, imò in omnibus actibus quibus lex Dei impletur, ſacrificiũ Deo offerri, vt toties quis Deo ſacrificet, quoties præcepta legis exequitur, ſi ea intuitu Dei & propter Deum ſicut oportet adimplet. Cum enim, teſte Auguſtino, verum ſacrificium ſit omne opus quod agitur, vt ſan-

Lib. 10. de ciuit. Dei c.6. cta societate inhæreamus Deo, consequens est omnem legis adimpletionem verum esse sacrificium, vt rectè dicatur eum qui conseruat legem multiplicare sacrificia, quàquam credam authorem id magis dixisse vt significaret quod qui conseruat legem, perinde faciat ac si multa offerret sacrificia, quemadmodum & Samuel dixit: Melior est obedientia quàm victimæ. (1.Reg. 15.) Interpres noster videtur pro προσφέρει legisse προσευχάς. Et debet similiter intelligi, eum qui conseruat legem multiplicare orationem, hoc est, perinde facere, & tam gratam rem Deo facere, ac si multas ad Deum funderet preces, imò seruando legem verè orare Deum, quia seruãdo legem, Deum sibi propitium facit Semper enim orat deum qui semper bene viuit. Non significatur ergo hac sententia, quemadmodum quidam intelligunt, quòd qui vult seruare legem, debet frequenter orare, quia idipsum lex præcipit: sed, quemadmodum Rabanus bene intellexit, significatur quòd bene orat qui mandata Dei seruat. Cui intelligentiæ conuenit quod sequitur. Sacrificium salutare, &c, vbi notandum est Græca breuius sic tantùm habere; θυσιάζων σωτηρίου ὁ προσέχων ἐντολαῖς; Sacrificator salutaris est qui attendit mãdatis, hoc est, qui animum suum apponit ad seruandum mandata, is coram Deo reputatur quasi qui offert sacrificium salutare, hoc est, quod pro obtenta salute in gratiarum actionem offertur. Itaque & nostra lectio, in qua adiectum est; discedere ab omni iniquitate; sic accipi debet: Attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate, idipsum corã Deo est velut sacrificiũ salutare, aut potius sacrificium salutaris, quia Græcè est genitiuus, σωτηρίου, quomodo legitur apud Liranũ, vt sacrificium salutaris dictum sit, vt in Psalmis dicitur: Calicem salutaris accipiam; hoc est, calicem salutis, & qui pro obtenta salute accipitur, vt dictio, salutaris, sit substãtiuum pro salute, quomodo sæpe accipitur in scripturis.

2 *Et propitiationem litare sacrificij super iniustitias, & deprecatio pro peccatis, recedere ab iniustitia.*

TOta hæc sententia, cuius posterior pars postea ponitur, & prior valde obscura est, & variè legitur, Græcis non est, nec apud Rabanum, qui tamen eius loco habet quod etiam Græcis non est; Et deprecatio enim coram oculis Dei inueniet gratiã. Quidam libri habent, sacrificij, alij sacrificiis: quidam etiã etsi pauciores habent nõ accusatiuum, propitiationem, sed, Et propitiatio est litare sacrificium. Nec satis colligi potest vtra lectio sit præferenda. Si legatur accusatiuus, propitiationem, sic est ordinanda sententia: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem sacrificij super iniustitias, hoc est, velut offerte sacrificium propitiatorium. Aut si legatur, sacrificiis, quod magis placet, sensus est: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem per sacrificia propter commissas iniustitias, & idipsum etiam est velut deprecatio pro peccatis. Itaque illud recedere ab iniustitia, referri debet ad vtrãque partem præcedentem. Et si aliqui libri nostram coniecturam iuuarent, crediderim interpretem illam partem vltimam versus præcedentis iunxisse cum hac sententia, & sic legendum: Et discedere ab omni iniquitate, est propitiationem litare sacrificiis super iniustitias. Vtut est, significatur quòd cùm quis incipit ex animo discedere ab iniustitia & iniquitate, quòd tunc incipit Deũ placare, & hoc ipso veluti veniam delictorum petit & impetrat. Si legatur; & propitiatio est litare sacrificium intelligi potest, clementiam, qua quis alteri delinquenti in se facilè ignoscit, esse coram Deo veluti litare & offerre sacrificium pro peccatis admissis, quia per huiusmodi clementiam propriorũ delictorum venia obtinetur, iuxta illud Saluatoris: Si dimiseritis hominibus peccata eorum, & pater cœlestis dimittet vobis peccata vestra. (Matt.6.) Aut sensus est: propitiatio, qua quis studet Deum sibi reddere propitium, est velut offerre sacrificiũ super iniustitias.

3 *Retribuit gratiam, qui offert similaginem: & qui facit misericordiam, offert sacrificium.*

PRiorem partem sic habent Grȩca in æditione Germanica, ἀνταποδιδοὺς χάριν προσφέρων σεμίδαλιν; quæ cùm sint ambigua, & sic verti possunt quomodo noster vertit, aut sic: Qui retribuit gratiam, offert similaginem; quo modo vertendum fuisse sequens pars demonstrat, vt relatiuum, qui, addatur priori verbo: vnde & in æditione alia ad participiũ προσφέρων, additur particula similitudinis, ὡς, vt sit sensus: Retribuens gratiam est velut offerens similaginem. Non enim author hic significare voluit quid faciat qui offert similaginem, sed qua re quis coram Deo censeri potest offerre similaginem. Duo ergo hominis officia commendat hæc sententia, per quæ conferri potest quis cum offerente sacrificium, quorum alterum in referendo beneficium ex gratitudine animi, alterum in conferendo beneficium ex affectu misericordiæ. Qui, inquit, pro accepto beneficio rependit gratiam, est velut qui offert Deo similaginem, hoc est, florem farinæ: & qui egenti confert eleemosynam, est velut qui offert sacrificium, aut, vt est Græcis, θυσιάζων αἰνέσεως, hoc est, sacrificator laudis, hoc est, velut qui sacrificat sacrificium laudis. Imo ipsa eleemosyna verum est apud Deum sacrificium, iuxta illud Pauli: Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. (Heb.13) Dixit superius esse homicidam & illum qui pauperi subtrahit modicum quod habet, & eum qui fraudem facit mercenario, negando quod ei debet. Nunc ergo contrà dicit vtrumque Deo velut sacrificium gratum offerre, & eum qui bene merenti beneficium rependit, & eum qui pauperi confert quæ sunt ei necessaria. Sic & apud Michæam, facere iudicium & diligere misericordiam præferuntur sacrificiis. (Mic. 6.) Potest per retribuentem gratiam etiam intelligi is qui pro acceptis a Deo beneficiis refert

refert illi gratiarum actionem, quæ dicitur in scripturis sæpe sacrificium laudis Deo gratissimum. Nostra lectio conuenientem proposito habebit sensum, si intelligatur sicut multæ sententiæ, subintelligendo comparationis notam hoc modo: sicut retribuit Deo gratiam, & gratitudinem suam illi ostẽdit, qui offert ei similam: ita & qui facit misericordiam pauperi, offert ei velut sacrificiũ laudis & gratiarum actionis, declarátque se gratum esse pro acceptis a Deo bonis.

4 *Beneplacitum est Domino recedere ab iniquitate, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.*

DIxerat quid facere sit Deo gratum, nũc dicit quid nõ facere & omittere ei gratum sit, asserens quòd discedere à peccatis sit non solùm Deo gratum, sed quòd etiam sit velut deprecatio pro peccatis, aut sacrificium quo peccata expiantur. Est enim hic Græcis ἐξιλασμὸς, hoc est, propitiatio aut sacrificium piaculare.

5 *Non apparebis ante conspectum Domini vacuus. Hæc enim omnia propter mandatum Dei fiunt.*

NE, quia dixit illum sacrificare Domino qui seruat legem, quique iustitiam & misericordiam exhibet proximo, & recedit ab iniustitia, videretur à sacrificiis legis homines auocare, rectè subiungit hãc sententiam quasi dicat: Etsi sic sit vt dixi, tamen memento etiam eius quod lex præcipit: Non apparebis in conspectu Dei vacuus, sed offeres statutis temporibus sacrificia tua. Hæc enim omnia etsi per se parum prosint, tamen propter mandatum Dei sunt facienda. Itaque qui legem seruare vult, etsi imprimis ea facere debeat quæ dicta sunt, tamen etiam hæc quæ ad oblationes pertinent præstare debet. Citat autem legẽ quæ est Exod. 23. & 34. & Deut. 16.

6 *Oblatio iusti impinguat altare, & odor suauitatis est in conspectu altißimi.*

QVò magis ad oblationes etsi per se parum gratas, excitet, eásque magis commendet, duo eis tribuit cùm à iustis fiunt. Primum est quòd oblatio iusti impinguet altare, hoc est, tanquam pingue aliquod & optimum altare ornat, Deóque gratum est, quomodo in Psalm. dicitur: Holocaustum tuum pingue fiat, hoc est, tanquam pingue, gratum sit & acceptum. Quoniam enim quæ pinguia sunt sacrificia, hominibus cõmendantur, & Deo itẽ, quatenus ex liberali fiunt animo, dicitur sacrificium iustorum pingue fieri, & impinguare altare, eo quod tãquam pingue acceptetur, ob offerentis iustitiam, quæ oblationem ipsius pinguem & gratam facit. Secundò, dicit oblationem iusti esse coram Deo odorem suauitatis, hoc est, odorem suauem, iuxta morem loquẽdi scripturæ, quo rursum aliud nihil significatur, quã eam instar suauis odoris gratam esse Deo. Itaque phrases istæ explicãtur, cũ subiicitur.

Psal. 19.

7 *Sacrificium iusti acceptum est, & memoriam eius non obliuiscetur Dominus.*

PRo, memoriã eius Græcè est τὸ μνημόσυνον αὐτῆς, hoc est, memoriale eius, scilicet sacrificij. Patet enim ex Græcis relatiuũ, eius, non referendum ad iustum, vt quidam intelligunt, sed ad sacrificium. In eo quod dicitur de memoria vel memoriali sacrificij, videtur respectus esse ad id quod in Leuitico præcipitur, vt quod de sacrificiis erat cremandum in altari, diceretur esse momoria vel memoriale sacrificij. Dicit ergo illud quod pro memoria & memoriali offertur de sacrificio iusti coram Domino, non venturũ in obliuionẽ apud illum, sed verè fore memoriale. Dicitur autem Deus tunc obliuisci alicuius, cùm eius curam nõ habet, & quod negligit tanquam non esset: Non obliuisci autem illius, cuius habet rationem, & quod magni facit, gratumque habet.

8 *Bono animo gloriam redde Deo, & non minuas primitias manuum tuarum.*

OStendit iam in sequentibus quomodo quæ Deo donanda sunt, ei offerenda sint, nempe animo lubenti, vultu hilari, & liberali ac nequaquam auaro animo. Bono, inquit, hoc est, lubenti animo, redde Deo gloriam, vel, vt habent Græca, glorifica vel honora Dominũ, hoc est, cùm tibi per oblationem sacrificiorum dẽcimarum & primitiarum Deus est honorandus, & gloria ei danda, fac id lubenti animo, non ex tristitia aut necessitate, neque ex animi auaritia minuas primitias quas de fructibus tuis offerre debes manibus tuis, subtrahendo scilicet aliquid ex eis, vel eas non liberaliter persoluendo, sed accisẽ & tenuiter. Simile est quod sequitur, vbi peculiariter decimarũ fit mentio, sicut hic primitiarum.

9 *In omni dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas.*

SAnctificare decimas, est eas à reliquis separare, & Deo deputare atque offerre. Id ergo vult fieri in exultatione, hoc est, cũ exultatione & lætitia. Hilarem enim datorẽ diligit Deus, vt ex Prouerb. iuxta Septnaginta citat Paulus. Posset & hic intelligi sensus: Per exultationem & lætitiam fac vt decimæ quas persoluis sanctæ sint, & gratæ Deo. Mysticè iuxta Rabanũ & primitias & decimas Deo offerimus, cùm ei & bonorum nostrorum operum initium acceptum ferimus & consummationem, quia in denario numero perfectio designatur, & decimæ post collectionem fructuum redduntur. 2. Cor. 9.

10 *Da altißimo fecundiem datum eius, & in bono oculo adinuentionem facito manuum tuarum.*

11 *Quoniam Dominus retribuens est, & septies tantum reddet tibi.*

DIxerat hilariter dãdum, iam verò etiam liberaliter dãdum docet. Bonus oculus enim hic dicitur oculus liberalis & largus,

 sicut

ficut suprà oculus, nequam, dicitur oculus auarus & parcus, qui cum tristitia aspicit quod dandum est, & non fauet ei cui datur. Pro; adinuentioné facito manuum tuarum; Græcis tantùm est, καθεύρεμα χειρὸς, hoc est, inuentionem manus, vt repetatur verbum, da. Et sit sensus: da bono oculo quicquid inuenerit manus tua, ita vt ne melioribus seruatis peiora deligas quæ offeras, quemadmodum fecit Cain. Aut da quod Dei dono manus tuæ comparauerunt & acquisiuerũt.

Gen. 4. Omnino autem crediderim non vnica scribendum dictione καθεύρεμα, sed diuisim καθ' εὕρεμα, secundum inuentionem, vt respondeat ei quod in primo membro dicitur, κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ, hoc est, secundum donationem eius. Ita & in nostra lectione diuisim legendum videtur; ad inuentionem facito manuum tuarum, hoc est, facito iuxta quod inueniunt manus tuæ, aut iuxta quod manibus tuis acquisisti. Quid enim est alioqui, facito adinuentionem manuum? Nisi, facito, accipiatur pro offeras. Dicit ergo: Da altissimo secũdum quod ipse dedit tibi, vt si multum tibi dederit, vicissim & tu illi multum des: si parum, etiam ex illo dare non omittas quod debes. Et quo ad lubenter & liberaliter dandũ magis prouocaret, subiicit; Quoniam Dominus est retributor eorum quæ ei dantur, & quantum à te accipit, septies tantum reddet tibi, hoc est, multiplicatum valde reddet, iuxta illud Pauli: Qui administrat

2. Co. 9. semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ. Duas ergo indicat rationes, ob quas lubenter & liberaliter Deo dandum sit, videlicet & quia ipse meritus est qui omnia dedit, & quia abundè remuneraturus est.

12 *Noli offerre munera praua, non enim suscipiet illa; & noli inspicere sacrificium iniustum, quoniam Dominus iudex est, & non est apud illum gloria personæ.*

PRo; noli offerre munera praua; Græcis est, μὴ δωροκόπει, hoc est, Ne decurtes vel minuas munera, vt scilicet per auaritiam ab eo quod dandum est Deo aliquid abradas, tibique reserues. Itaque offerre munera praua, est offerre munera per decurtationem & auaritiã deprauata, qualia Dominus reiicit

Mala. 1. apud Malachiam dicens: Si offeratis cæcum ad immolandum, nónne malum est? & si offeratis claudum & languidũ, nónne malum est? offer illud duci tuo si placuerit ei, aut si susceperit faciẽ tuam, dicit Dominus exercituum. Pro; noli inspicere sacrificium iniustum; est, μὴ ἐπέχε θυσίᾳ ἀδίκῳ, hoc est, ne attendas sacrificio iniusto, sic scilicet vt in illud fiduciã tuam colloces, & putes te eius contemplatione acceptum fore Deo. Sic ergo etiam est intelligendum quod legimus: Noli inspicere sacrificium iniustum, vel potius, vt Rabanus legit, Noli respicere in sacrificiũ iniustum, hoc est, cum rapina iniuriáque alterius coniunctum, fraude ac violentia comparatum. Subiicit rationem: Quoniam, inquit, Dominus iudex est, & iudex planè incorruptus, apud quem dignitas & excellentia, quam quis habet in existimatione hominum, non valet, quicquam, ita vt diuiti & potenti iniurioso in pauperem propter illius munera munificentissima faueat. Pro; gloria; est δόξα, quod nomen etiam verti potest, opinio & existimatio. Duo ergo monentur hac sententia, & vt ne munera Deo offerenda per auaritiam minuantur: & rursum, ne confidatur in magnificis donis, si ex iniustitia offerantur.

13 *Non accipiet Dominus personam in pauperem, & deprecationem læsi exaudiet.*

SIgnificare vult, etiam si quis potens sit & diues, qui ob id magnifica munera Deo offert, si tamen ob iniuriam illatam pauper contra illum potentem oret, Deum non habiturum rationem illius diuitis, vt ad illius sacrificia & dona respiciat, neglecto & præterito paupere, sed exauditurum orationem illius qui à diuite iniuria est affectus & læsus. Deum ergo non accipere personam in pauperem, hoc est, contra pauperé, & ipsum non fauere alicui contra iustitiam quæ pauperi debetur. Explicant hanc sententiam sequentia.

14 *Non despiciet preces pupilli, nec viduam, si effundat loquelam gemitus.*

15 *Nónne lachrymæ viduæ ad maxillam descendunt, & exclamatio eius super deducentem eas?*

CVm prius dixerit de paupere & læso, nunc subiicit de pupillo & vidua, quia hi ferè sunt qui à potentioribus opprimuntur, quorum ob id in scripturis Deus peculiariter tutor dicitur. Ob iniuriam istis illatam significatur hic Deum commouendum & precibus illorum & lachrymis, per quas viduæ ad flendum faciles, nec ferè habentes aliud quò confugiant quàm ad lachrymas, exclamant ad Deum pro vindicta, etiamsi ore taceant, super deducentem eas, hoc est, contra eum qui sua iniuria lachrymas illas excutit, & defluere facit. Itaque cùm lachrymæ deorsum fluant, tamen per eas vidua in cœlum clamat, quod sequenti versu clarius explicatur: qui cum non sit in Græcis, videtur ab interprete commẽtarij vice adiectus, ad explicandum quomodo cùm lachrymæ viduæ deorsum cadant, tamen per eas vidua exclamare dicatur, aut ipsæ lachrymæ. Quædam enim Græca non habent, exclamatio eius, sed tantùm, exclamatio, vt referri possit ad lachrymas.

16 *A maxilla enim ascendunt vsque ad cœlum: & Dominus exauditor non delectabitur in illis.*

ETsi, inquit, lachrymæ defluere videãtur, ascendunt tamen vsque in cœlum: quia scilicet perueniunt ad Dei conspectum, eorumque Deus rationem habet, qui audiens & intelligens quid postulent, non delectabitur in illis, sed summã in eis habebit displicentiam, hoc est, facto declarabit sibi displicere

cere eas lachrymas, quàtùm attinet ad eum qui earum est author. Negatiuè enim potius legendum videtur, non delectabitur, quomodo legit Rabanus & multa scripta, quanquam quædam habeant etiam affirmatiuè, delectabitur. Iuxta quam lectionem sensus est: Deum delectari pietate lachrymantium viduarum, quòd videat eas non seipsas velle vindicare, sed tantum lachrymis suum testari dolorem.

17 *Qui adorat Deum, in oblectatione suscipietur, & deprecatio illius vsque ad nubes propinquabit.*

PRo; qui adorat Deum; Græcis est tantùm participium θεραπεύων, hoc est, qui colit, nempe Deum, aut cultor Dei, quomodo Philo scribit primos Christianos vocatos θεραπευτὰς, hoc est, cultores, vt est in historiæ Ecclesiasticæ Eusebij libr. 2. cap. 17. Itaque per eum qui adorat Deum, significatur hic is qui Deum ex animo colit & veneratur. Pro; in oblectatione; est ἐν εὐδοκίᾳ, in beneplacito. Et potest referri vel ad participium θεραπεύων, vt significetur is qui ex bono affectu, & cum oblectatione Deum veneratur: vel potius cum verbo, suscipietur, vt significetur omnem Dei cultorem suscipiendum à Deo cum fauore & gratia ipsius. Idem significatur, cùm eius oratio dicitur propinquatura vsque ad nubes. Eo enim insinuatur, quòd quantumuis dissitus sit locus quẽ Deus peculiariter inhabitat, à loco quem homines inhabitant: tamen piorum oratio vsque ad Deum peruentura sit, hoc est, ab eo exaudienda sit. Quod in genere dixit de cultore Dei, peculiariter prosequitur de oratione humilis.

18 *Oratio humiliantis se, nubes penetrabit: & donec propinquet, non consolabitur: & non discedet, donec aspiciat altissimus.*

PRo, humiliantis se; est ταπεινοῦ, hoc est, humilis, & potest accipi vel pro eo qui per virtutem modestiæ humilis est, vel pro afflicto, quia præcessit de afflictis & iniuriam patientibus. Pulchrè autem Sapiens describit efficaciam & constantiam orationis humilis, dum ei primò tribuit penetrationem nubium & ascensum supra nubes, ita vt nec summa altitudo, nec nubium obstaculum eius ascensum impediat. Deinde quod non satis ei sit nubes penetrasse, sed omnino cõtendat etiam Deo propinquare, qui omnia cœlestia transgreditur, adeo vt non admittat prius consolationem, hoc est, non cesset nec desistat clamare ad Deum, quàm accesserit vsque ad Deum. Postremùm quod cùm iam peruenerit vsque ad Deum, non discedat ab eo donec altissimus ille inspiciat causæ suæ æquitatem, atque ad eam attendat. Hac autem allegorica descriptione innuitur & efficacia huiusmodi orationis, quæ omnia impedimenta tandem superat, & perseuerantia, quæ in humilium oratione esse solet, ac esse debet ad hoc vt obtineat. Non enim satis est fortiter & ex animo clamare, quod est vsque ad nubes peruenire, sed oportet in clamore persistere, nec cessare donec quod petitur impetretur, quemadmodum ferè faciunt afflicti & humiles animo. Nam illos afflictio ad perseuerandum compellit: in istis humilitatis virtus facit vt non indignentur, nec cessent, quemadmodum superbi, si non statim exaudiantur. Maior autem vis est & emphasis in hac sententia, dum intelligitur de humiliante seipsum coram Deo, sicut noster intelligit. Significatur enim nouo more fieri, vt qui se deprimit, eius oratio magis ascendat.

19 *Et Dominus non elongabit, sed iudicabit iustos, & faciet iudicium, & fortissimus non habebit in illis patientiam.*

DEscripsit quomodo se habeat oratio humilis, nunc etiam pulchra narratione commemorat quomodo se Dominus erga illam sit exhibiturus. Pro; non elongabit; est οὐ μὴ βραδύνῃ, non tardabit. Itaque, elongabit, accipiendum est vt sit verbum absolutum, vt; non elongabit; sit positum pro, non diu differet, aut, in longum tempus protrahet. Mox, inquit, vt Dominus inspexerit causam pauperis, non differet diu, sed iudicabit pro iustis, & faciet iudicium: & is qui fortissimus est, ita vt sententiam suam exequi possit facilè, nec ei quisquam resistere valeat, non habebit in iustis ad se clamantibus, hoc est, erga vel super illos, patientiam vel longanimitatem, hoc est, non longanimem se exhibebit erga illos se inuocantes, ita vt differat eos exaudire & vindicare. Est enim hic Græcis verbum μακροθυμεῖ, quod significat longanimem esse, quod & est Lucæ 18. in parabola quæ huic loco valde similis est, de vidua importunè appellante iniquum iudicẽ, vbi Christus Deum conferendo cum iniquo iudice per importunitatem superato, ait: Deus autem non faciet vindictã electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis? Dico vobis, quia citò faciet vindictam illorum.

20 *Quousque contribulet dorsum ipsorum, & gentibus reddet vindictam.*
21 *Donec tollat plenitudinem superborum, & sceptra iniquorum contribulet.*
22 *Donec reddat hominibus secundùm actus suos, & secundùm opera Adæ, & secundùm præsumptionem illius.*
23 *Donec iudicet iudicium plebis suæ, & oblectabit iustos misericordia sua.*

HIs quatuor versibus significatur quæ sequentur Dei iudicium, de quo locutus est. Illa enim particula, donec, hic accipitur vt sæpe in scripturis, vt significet quid aliquando euenturum sit. Et prioribus quidem duobus versibus significatur, quid orãtibus iustis, Dei iudicio euenturum sit oppressoribus iustorum. Vbi relatiuum, ipsorum, apud nos non habet expressum antecedens, sed subintelligendum est de his cõtra quos orant, vt iusti liberẽtur ab eis. Græcis est pro, ipsorum, ἀνελεημόνων, hoc est, immisericordium, qui scilicet sine misericordia crudeliter opprimunt iustos, nec eorum querelis & precibus mouentur. Verbũ con-

tribulet, poſitum eſt vtrobique pro conterat & confringat. Dorſum eorum conterendum dicit, vt qui dorſo ſuo duro & forti incubuerint dorſo iuſtorum, & oppreſſerint eos. Itaque per dorſum eorum, ſignificatur eorum fortitudo & violentia quæ confringenda dicitur: ſicut & per ſceptra eorũ, ſignificatur illorum dominium, quo alios conterere ſolebant. De gentibus vindicandis peculiariter dicit, ſignificans idololatras, quia ab illis in circuitu habitantibus electus Dei populus Iſraeliticus & prius ſemper & etiam tũc cùm hæc ſcriberentur, grauia & dura patiebatur. Tertius verſus generaliter comprehendit quid Dei iudicio omnibus & bonis & malis euenturum ſit, nempe quòd omnibus reddet ſecundum actus ſuos. Cæterum nomen, Adæ, hic non videtur accipiendum vt ſit nomẽ proprium protoplaſti, cum Græcis priori loco vbi noſter vertit, hominibus, ſit ἀνθρώπῳ, homini: poſteriori loco ἀνθρώπων, hominum. Accipiendum ergo, ſicut aliquoties in ſcripturis, teſte D. Hieronymo, vt ſit nomen appellatiuum pro, homine. Pro, præſumptionem, eſt ἐνθυμήματα, hoc eſt, cogitationes, quales quiſque ſibi præſumit & eligit. Significatur ergo Deum nõ tantùm redditurum homini ſecundùm opera eius, ſed etiam ſecundùm cogitationes, & ea quæ quiſque corde præſumit & cogitat antequã faciat opere. Quartus verſus vltimo loco comprehendit quid peculiariter per iudicium Dei, ſumpto ſupplicio de impiis oppreſſoribus, eueniet iuſtis vim in hoc mundo paſſis, nempe quòd Deus iudicabit iudicium pro plebe ſua, ſicque oblectabit illos ſua miſericordia, qua eos benignè liberauit ab impiorum violentia, & pro patientia ipſorum, æterna eos remunerabit lætitia. Bene enim prius meminit iudicij impiorum, & poſtea iudicij iuſtorum, quia iuſtos oblectabit cõſpecta impiorum vltio. Vnde & Chri-
Matt.25 ſtus eodem ordine dicit: Ibunt hi in ſupplicium æternum, iuſti autem in vitam æternã. Bene etiam iudicio iuſtorum coniungit miſericordiam, quia ſine miſericordia nõ fiet,
Pſal.102. iuxta illud; Qui coronat te in miſericordia & miſerationibus.

14 *Speciosa misericordia Dei in tempore tribulationis, quaſi nubes pluuiæ in tempore ſiccitatis.*

IN Græcis eſt, ὡς ὡραῖον, Quàm ſpecioſa, vt ſit exclamatio Sapientis de miſericordia & ope Dei adueniente in calamitate. Pro; ſpecioſa; etiam verti poteſt, opportuna vel tempeſtiua, quia vtrumque dictio Græca ſignificat, & magis conuenit propoſito hæc poſterior ſignificatio propter ſubiectam ſimilitudinem; quaſi nubes pluuiæ; hoc eſt, nubes pluuioſa, & pluuiam diffundens. Ea enim elegantius dicitur tempeſtiua in tempore ſiccitatis quàm ſpecioſa, quamuis etiã ſpecioſa rectè dicitur, quia conueniens. Pulchra ergo & apta eſt hæc comparatio, quæ ſignificat, quòd quemadmodum pluuia valde eſt expectata in tempore ſiccitatis, & ob id valde grata, iucunda & conueniens: ita & Dei miſericordia valde grata eſt his qui in tempore tribulationis eam diu deſiderauerunt. Indicatúrque rectè ratio quare Deus ad tempus ſuos ſinat affligi, nec ſemper ſtatim liberet, nimirum vt tantò gratior ſit Dei conſolatio & benignitas, quò diutius eſt deſiderata. Vnde ſancti dicunt: Lætati ſumus pro diebus quibus nos humiliaſti, annis quibus vidimus mala. Pſal.96.
&: In conuertendo Dominus captiuitatem noſtram, facti ſumus ſicut conſolati. Tunc repletum eſt gaudio os no- Pſal.125
ſtrum, & lingua noſtra exultatione. Vbi etiã additur ſimilitudo qua hic Sapiens vtitur: Conuerte Domine captiuitatem noſtram, ſicut torrens in auſtro.

Caput XXXVI.

1 *Miſerere noſtri Deus omnium, & reſpice nos & oſtende nobis lucem miſerationum tuarum,*

QVoniã in ſuperiori capite oſtẽdit quantùm valeat oratio humilis & afflicti Deum colẽtis, & quàm ad exaudiẽdum ſuos pronus ſit Deus: ſubiũgit iam ardentem ad Deum orationem, qua miſericordiam Dei orat impendi populo eius, qui tum erat populus Iudaicus a gentibus grauia perferens, ſicut nunc eſt populus Chriſtianus etiam ipſe à ſuis preſſus inimicis. Et quoniam ſuperiorem ſermonem clauſit de Dei miſericordia, ab ea hic incipit, orans vt Dei miſericordia liberentur à gentium oppreſſione, atque ad gloriam potentiæ eius declarandam digna vindicta de gentibus ſumatur, Dei verò populus diſperſus colligatur à ſua diſperſione, atque in priſtinum ſtatum reſtituatur. Eſt autem oratio hæc ſatis clara, ſed in ea multa verba ſunt à noſtro addita, ſicut & alibi, quæ in Græcis non habentur, vt in hac ſententia illud; oſtende nobis lucem miſerationum tuarum. Quo petitur vt Deus exhibeat ſuis gratiæ ſuæ fauorẽ, quo tanquam luce quadam recreentur liberati à calamitatũ tenebris. Huiuſmodi enim fauoris declaratio ſæpe in ſcripturis lucis nomine deſignatur, vt dictum eſt.

2 *Immitte timorem tuum ſuper gentes quæ non exquiſierunt te, ut cognoſcant quia non eſt Deus niſi tu, ut enarrent magnalia tua.*

EA pars; vt cognoſcant, &c. non eſt Græcis, ſed addita eſt ex ſequentibus, vt intelligatur quo fine petatur immitti timor Dei in gentes, nempe non in malum gentium, ſed in gloriam Dei. Quomodo immitti velit timorem Dei in gentes, indicat verſu ſequenti.

3 *Alleua manum tuam ſuper gentes alienas, ut videant potentiam tuam.*

ALleua, inquit, manum tuam, hoc eſt, dilucidè & magnificè oſtende in gentibus alienis a cultu tuo potentiam tuam, ſumendo de eis grauem aliquam vltionem, & operando in eis mirabilia, vt videant potentiam tuam, ſicque te timere incipiant. Sæpe enim nomine manus, Dei potẽtia in ſcriptu-

ris significatur,quàm cùm Deus manifestè & magnificè atque potéter aliquibus signis declarat,siue in redimendo populo suo,siue in vindicando impios.eleuare manum dicitur,& in brachio excelso, manúque sublata aliquid facere,vt cùm dicitur populū eduxisse ex Ægypto in brachio excelso.

4 *Sicut enim in conspectu illorum sanctificatus es in nobis, sic in conspectu nostro magnificaberis in eis.*

5 *Vt cognoscant te,sicut & nos cognouimus : quoniam non est Deus præter te Domine.*

GRæcis non est coniunctio,enim, sed deprecatiuè dicitur sicut prius , magnificeris.Iuxta nostram lectionem hæc est connexio.Alleua, hoc est, eleua manum tuam super gentes,quia si id feceris,magnificaberis in eis nobis videntibus, sicut ipsis videntibus sanctificatus es in nobis.Porrò duobus modis sanctificatur Deus in populo suo, in conspectu gentium,nempe & cum pro salute populi videntibus populis mira designat, vt fecit in liberatione populi ex Ægypto, atque aliàs sæpe,& cùm populum suū ob peccata grauiter affligit,non sinens eorum peccata inulta.Ibi enim declaratur sanctitas bonitatis eius,hic sanctitas iustitię.De vtroque modo hic locus intelligi potest , quamuis de priori potius , de quo & apud Ezechielem
Ezec.20 dicitur.In odorem suauitatis suscipiam vos, cùm eduxero vos de populis, & congregauero vos de terris in quas dispersi estis , & sanctificabor in vobis in oculis nationum.

6 *Innoua signa, & immuta mirabilia: glorifica manum,& brachium dextrum.*

HOc est, noua ædę signa atque miracula,& præ his quæ olim operatus es, fac iam alia & diuersa mirabilia, sicque gloriosam iam fac potentiam tuam & fortitudinē, qua tanquam brachio dextro admirāda designare soles.

7 *Excita furorem,& effunde iram:extolle aduersarium, & afflige inimicum.*

CVm Deus dissimulare videtur ad homines peccata, furor eius & indignatio quiescere videtur : contrà verò illam excitare dicitur, cùm ad vindicandum se parat:sic & effundere iram dicitur, cùm graué aliquam immittit vltionem.Sic & in Psal.78. & apud Ierem.cap.10.dicitur : Effunde iram tuam in gentes quæ te non nouerunt, & in regna quæ nomen tuum nō inuocauerunt. Ad quæ loca hic allusum est.Porrò, extolle, hic positum est non pro exaltare & eleuare, sed pro sustollere,& ex hoc mundo tollere, sicut & efferre , vtrumque significat. Videtur autem de singulari aliquo tyrāno loqui, à quo tum populus premebatur, quamuis possit & singulare accipi positū pro plurali.

8 *Festina tempus,& memento finis , vt enarrent mirabilia tua.*

GRæcis est,σπεῦσον καιρὸν,vnde patet, tempus apud nos esse accusatiui casus, & proinde verbū,festina, apud Græcos & nos positum transitiuè pro fac festinare, quomodo & Tacitus passiuo verbo vsus est, scribens de moribus Germanorum: Nec virgines festinantur,hoc est, citò ad coniugium abripiuntur.Pro,finis,Græcis est ὁρκισμοῦ, hoc est,iuramenti , quod scilicet fecisti patribus nostris,promittens eis te semper adfuturum semini eorum.Noster legisse se declarat ὁρισμοῦ,quod, finem significat aut magis definitionem & decretum,à verbo,ὁρίζω,quod , definio & finem statuo , significat : vnde apud nos nomen,finis,accipi debet pro eo quod definitum est & decretum,vt sit sensus: Fac Domine celeriter adesse tempus vltionis inimicorum nostrorum & liberationis nostræ.quasi dicat cum Psalmista,quia tempus Psal.101.
miserendi nostri quia venit tempus. Et memento eius quod finitum est & decretum à te,etiam iuramento interposito de liberando nos,& vindicando hostes, nostros , vt ipsi experti tuam potentiam,vel inuiti agnoscere & enarrare cogantur mirabilia opera tua. Verisimile autem est Sapientem,qui iam ex Daniele intelligere potuit instare tempus aduentus Messiæ,qui expectabatur tāquam liberator populi Israelitici , in hac sua oratione in illius etiam aduentum respexisse, & optasse vt ille mox adesset ad liberandum eos ab omnibus gētibus , sub quarum seruitute premebantur.

9 *In ira flammæ deuoretur qui saluatur, & qui pessimant plebem tuam:inueniant perditionem.*

PEr iram flammæ, vltio ignis significatur. Per eum qui saluatur,pro quo Græcis est ὁ σωζόμενος, significatur secundum quosdam is qui euadit,& superest vni vltioni,vt sit sensus:Qui superest,& euaserit gladium tuum, deuoretur flamma ignis. Quidam non malè intelligūt eū qui securo est animo & saluum se putat.At magis placet Lirani & Dionysij interpretatio,qui intelligunt hic peti vt qui in præsenti vita saluus est à vindicta Dei,deuoretur à grauissima vltione ignis infernalis.Verbum , pessimare , vt & alibi , positum est hic pro affligere, &, vt Lira habet , pessimè tractare.

10 *Contere caput principum inimicorum , dicentium, Non est alius præter nos.*

GRæca habent pluraliter κεφαλὰς, capita, & pro ἐχθρῶν,inimicorum , vt noster legit,quædam exemplaria habent ἐθνῶν, gentium.Cōterere caput vel capita principum, est eorum fastum & elationem confringere, aut eos penitus perdere,sicut in Psalmis di- Psal. 67.
citur : Deus confringet capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulantium in delictis suis. Cùm enim caput alicuius confringitur , penitus sine reparationis spe perit.Bene autem caput cōfringi petit,quia in eo superbia ostentatur,quæ notatur cùm dicunt:Non est alius præter nos ; quod si ad

principes referatur, intelligi potest eos gloriari se nó agnoscere Deum aliquem super se, vt quidam iactare ausi sunt. Aut significat neminem esse illis similem, & neminem esse, qui si ad ipsos conferatur, vel esse dicédus sit, aut non esse homines, sed potius velut pecora quædam, quomodo etiam ea vox ad omnes populi hostes referri potest.

11 *Congrega omnes tribus Iacob, (& cognoscant quia non est Deus nisi tu, vt enarrent magnalia tua,) & hæreditabis eos sicut ab initio.*

POst dignam vltionem hostibus imprecatam, multis versibus bona precatur populo Dei. Græcis tantùm est; Congrega omnes tribus Iacob, & hæreditare eos sicut ab initio. A tépore Ezechiæ regis Iuda cœperunt dispergi tribus Israeliticæ, quæ ex parte cœptæ sunt congregari sub Cyro primùm, & deinde sub Dario, sed rursum sub regibus Græcorum grauia sæpe Iudæi passi sunt, & in varias regiones dispersi, atque etiam in seruitutem plerique abducti, ita vt Iosephus scribat à Philadelpho rege Ægypti manumissos Hebræos centum viginti millia. Petit ergo omnes tribus Israel ex omnibus mundi partibus colligi in patriam suam, vt sublatis omnibus qui populo Dei dominabantur, solus Deus Israelem velut in suum peculium & hæreditatem possideat, sicut in principio cùm populum illum ex Ægypto liberatum sibi assumpsit solus illorum Dominus existens. Hæc autem petitio non nisi in Messia spiritualiter impleta est, in quem omnes sancti illius temporis respiciebant. Ille enim mortem subiit, vt filios Dei qui erant dispersi cógregaret in vnum, hoc est, in vnam sanctam ecclesiam. Neque enim omnes vno loco consistere possent, nec vellent. Per illum factum est vt sublatis omnibus idolis, vnus solus Deus in toto mũdo ab electis agnoscatur & colatur, sicque enarrentur per vniuersum mundum mirabilia eius.

Libr. 12. Antiqui. cap. 2.

Ioan. 11.

12 *Miserere plebi tuæ, super quam inuocatum est nomen tuum, & Israel, quem coæquasti primogenito tuo.*

GRæcè est, λαὸν κεκλημένον ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου, hoc est, plebi vocatæ in nomine tuo. Idem significatur nostra lectione. Dei enim nomé inuocari super populum, est eum populum Dei censeri nomine, vt scilicet dicatur populus Dei, quemadmodum cùm in Isaia dicunt mulieres viro; tantummodo inuocetur nomen tuum super nos; petunt eius nomine vocari, & vxores eius haberi & dici. Pro; coæquasti primogenito; quædam Græca habent πρωτογόνῳ ὡμοίωσας, assimilasti primogenito, quod secutus est noster interpres. Alia habent πρωτόγονον ὠνόμασας, primogenitum nominasti. Idem vtraque lectione significatur. Alluditur enim ad illud quod dicitur in Exodo: Filius meus primogenitus Israel. Coæquasse ergo vel assimilasse dicitur Deus Israelem suo primogenito, quia eum primogeniti loco habuit, ita vt necesse non sit hic nomine primogeniti intelligere Christum filium Dei naturalem, quasi author significare voluerit illi Israelem esse coæquatum aut assimilatum.

Isaiæ 4.

13 *Miserere ciuitati sanctificationis tuæ Ierusalem, ciuitati requiei tuæ.*

POst communem pro populo precé, subiungit peculiarem pro Ierusalem orationem, cui duplicem tribuit titulum, vt vtroque nomine Deum ad misericordiam impendendam prouocaret. Vocat enim ciuitaté sanctificationis eius, siue quia Dei sanctitas ibi per externum cultum declarabatur, siue quia ibi erat templum quod in scripturis dicitur sanctificatio & sanctuarium Dei. Vocat ciuitatem, vel, vt est Græcè, locũ requiei, quia in eo Deus elegit peculiariter habitare & quiescere, tanquam in loco sibi præ aliis grato & placenti.

14 *Reple Sion inenarrabilibus verbis tuis, & gloria tua populum tuum.*

SVbiungit & peculiaré precem pro monte Sion, in quo erat templum Domini. Nó est autem legendum, virtutibus, vt multi libri habét, sed verbis, cùm Græcis sit τὰ λόγια, quæ dictio propriè oracula significat, quæ in templo ædi solent. Conuenit tamé etiam omnibus verbis Dei, quia omnia pro oraculis habenda sunt. Petitur ergo vt Deus in Sion adimpleat magnifica sua promissa: aut vt in Sion Deus copiosè ædat oracula sua, détque vt ibi eloquia ipsius abundè populo proponi & exponi possint, sicque etiam populus Dei impleatur gloria Dei, quod tunc fit, cùm promissiones suas Deus in eo implet, & cùm in eo oracula sua ædit, denique cùm Dei cognitio per scripturarum explanationem in populo ipsius perficitur. Dicũtur autem Dei verba inenarrabilia vel ineffabilia, quia mystica sunt & secreta, nec vnquam satis explicari valent, nec intelligi aut rectè explicari nisi spiritu sancto docente possunt. Omnis enim scriptura prophetiæ, propria interpretatione non fit. Hæc oratio impleta perfectè est in aduẽtu Messiæ, quãdo in Sion & in templo ipse Dei filius nouã legem populo docere cœpit, suáque præsentia & doctrina populum Israeliticũ magna gloria decorauit. 2. Pet. 1

15 *Da testimonium, quia ab initio creaturæ tuæ sunt, & suscita precationes quas locuti sunt in nomine tuo prophetæ priores.*

GRæca non habent, quia, sed τοῖς ἐν ἀρχῇ κτίσμασί σου, hoc est, his qui in initio creaturæ tuæ fuerunt. Et vnum ex exemplaribus monasterij Tongerlensis habuit, qui, non quia: quæ lectio Græcis consentit, & ob id præferenda est, vt sit sensus: Da testimonium, hoc est, declara qui sint quos ab initio tibi in tuos creasti, hoc est, quos populum tuum fecisti. Sic enim Deus sibi Israelem creauit ab initio, cùm eum ex Ægypto mirabiliter liberatum suum esse fecit. Petitur ergo vt eius rei detur testimonium,

quod

quod fit, cùm Deus simili ratione suum populum redimit & restituit, quo aliquando cum sibi creauit, & suum esse fecit. Idē sensus est, si pro κτίσμασιν, hoc est, creaturis, legatur, vt quædam Græca habent, κτήμασιν, hoc est, possessionibus tuis, vel his quos ab initio possedisti. Idem etiam erit sensus, si legatur coniunctio, quia, & accipiatur pro, quòd. Pro, precationes, Græca habent προφητείας prophetias. Vnde verisimile est interpretem vertisse prędicationes vel prędictiones. Certè Rabanus exponit promissiones. Nostri exponunt precationes, deprecatorias prophetarum prædictiones, qualis est illa: Emitte agnum Domine dominatorem terræ. &: Ostende nobis misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis. & his similia. Porro suscitare prophetarum dicta, est ea opere implere, & quæ ad tempus quiescere videbantur & quasi emortua, facto exhibere quasi viua.

15 *Da mercedem sustinentibus te, ut prophetæ tui fideles inueniantur, & exaudi orationes seruorum tuorum.*

MErcedē vocat expectatum à Deo beneficium, quod dari vult iis qui patienter Deum expectauerunt, ne scilicet frustrentur sua expectatione, sed vt pro merito suæ patientiæ & fiduciæ illud obtineant, vt prophetæ, qui prædixerūt Deum suis inuocantibus se adfuturum, & missurum illis liberatorem Messiam, inueniantur veraces.

17 *Secundùm benedictionem Aaron da populo tuo (& dirige nos in uiam iustitiæ) ut sciant omnes qui habitant terram, quia tu es Deus (conspector) seculorum.*

GRæca non habent; da populo tuo; sed περὶ τοῦ λαοῦ σου, hoc est, de populo tuo: sicque verisimile est interpretem vertisse, sed cùm non bene intelligeretur, de, mutatum esse in, da. Coniungitur autem Græcis illa pars; secūdum benedictionem Aaron; cum præcedenti parte hoc modo: Exaudi orationes seruorum tuorum secundùm benedictionem Aaron de populo tuo, hoc est, pro populo tuo factā. Alluditur ad benedictionem illam quam Aaron iussus fuit à Deo impendere Israelitis, vt est in Nume. 6. vbi sic habetur: Sic benedicetis filiis Israël, & dicetis eis: Benedicat tibi Dominus, & custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam tibi, & misereatur tui. Conuertat Dominus vultū suum ad te, & det tibi pacem. & additur: Inuocabúntque nomen meum super filios Israel, & ego benedicam eis. Petitur ergo vt, iuxta eam benedictionem contingat populo, & exaudiat Deus orationem seruorum suorum. Quod sequitur; & dirige nos in viā iustitiæ, Græcis non est, sicut nec nomen, cōnspector, sed tantùm, tu es Dominus sæculorum, omnium scilicet, hoc est, Dominus imperans omnibus sæculis. Germanica tamen æditio habet. tu es Dominus Deus sæculorum, vt videri possit interpretem pro θεὸς, vertisse conspector, quia Deus dicitur Græcis θεὸς, eò quòd omnia videat. Cæterùm tota hæc oratio etsi ad literam pertineat ad veterem populum, tamen sicut & aliæ eius populi precēs in Psalmis, etiam pertinet ad populum Christianum in mystico sensu, eíque facilè accommodari potest, quemadmodum & in officio ecclesiastico in sabbatho quatuor temporum Quadragesimæ ex persona ecclesiæ vsurpatur.

18 *Omnem escam manducabit uenter, & est cibus cibo melior.*

19 *Fauces contingunt cibum feræ, & cor insensatum uerba mendacia.*

POst orationem superioribus rectè subiectam, redit Sapiens ad præcepta & monita, nouum hic auspicans argumentum, quo docet in rebus & verbis delectum habendum, quam doctrinam continuat etiam in sequenti capite. Vt autem hic locus rectè intelligatur, notandū corruptè hic ab omnibus pene legi; & cor insensatum; cùm ex Græcis constet legendum; cor sensatum. quomodo manifestè legit & exponit Rabanus. vnde & in Glossa Ordinaria ponitur vtraque lectio. Græcè enim est, καρδία συνετὴ, cor prudens aut intelligens. Pro, fauces, est φάρυγξ γεύεται, hoc est, guttur gustat. Est ergo sensus horum duorum versuum: Quemuis quidē cibum recipit & manducat venter, est tamē vnus cibus alio melior & eligibilior. Quis autem melior sit, fauces gustu discernunt. Illæ enim gustu percipiunt qui cibus sit ferinus, quis communis, & delectabilem à minus grato distingunt. Ita similiter etsi omnē sermonem auris hominis admittat & recipiat, magna tamen sermonum est diuersitas, quam discernere rectè non potest nisi cor prudens, quod contingit, percipit, & iudicio suo discernit verba mendacia à veris. Apta ergo est hæc comparatio, qua rectè auris hominis comparatur vētri, quòd sicut hic quemuis cibum admittit, bonum & malum, delicatum & communem: ita illa admittit & percipit auditu quemuis sermonē. Cor autem hominis prudens comparatur gutturi, quòd sicut illud, si non sit infectum, discernit cibos: ita cor prudēs perceptos aure sermones diiudicat. Eóque magis hæc cōparatio est accōmoda, quod sermo sit quasi animi cibus & pastus, vel salutaris, vel perniciosus. Ideóque hac cōparatione ostenditur in his quæ auditu percipiuntur, vnde mens pascitur, non minorem delectum habēdum, quàm habetur in cibis vnde corpus pascitur. Proinde etsi diximus aurem hominis hic rectè comparari ventri, tamen si penitius similitudinis vis inspiciatur, magis conuenit intelligere, mentem hominis com parari ventri, quòd illa omnia recipiat sicut venter, sitque quasi venter animi, in quem vt ne noxius intromittatur sermo, prudentiæ est dispicere, cuius prudentiæ vim & fructū etiam sequens sententia ostendit.

20 *Cor prauum dabit tristitiam, & homo peritus resistet illi.*

Pro

PRo, peritus, est πολύπειρος, hoc est, multa expertus. Pro, cor prauũ, est καρδία στρεβλὴ, cor distortum, quod rectè prauum dicitur, sed plus est quàm malum, versutum scilicet & fallax, & cuius fallacia non facilè percipitur. Sensus ergo est: Cor distortum suggeret multis tristitiæ & doloris occasionem & verbis suis & factis: at homo qui rerum habet experientiam, facilè resistet ei, quia occurret eius fallaciis: sua enim sagacitate percipiet qua mente quid à quoque dicatur.

21 *Omnem masculum excipiet mulier, & est filia melior filia.*

CErtum est legendum esse, filia melior filia, non autem, vt quidam legunt, melior filio, cùm Græcè sit, ἐστὶ δὲ θυγάτηρ θυγατρὸς κρείσσων, est autem filia melior filia. Postquam docuit delectum habendum in auditis sermonibus, docet etiam de delectu habendo in cõiugio, & significat maiorem delectum adhiberi in mulieribus atque vxoribus ducendis, quàm in viris, maximè quod ad formam pulchritudinémque attinet. Prætermissis ergo varijs huius loci tractationibus, sensus est: Mulier nuptura facilè quemuis masculum excipiet vel suscipiet in virum, nec ita vt in plurimum solicita est ad discernendum qualis sit futurus maritus, maximè quod ad pulchritudinem attinet, quæ non magnopere in viris requiritur. At inter filias in coniugium ducendas vna alteri longè est præferenda, atque delectus earum diligenter est habendus, vt non quæuis statim ducatur, sed inter multas deligatur quæ formæ pulchritudine commendata sit. Hæc enim in fœminis magis expetenda est, quàm in viris. Vnde subiicitur:

22 *Species mulieris exhilarat faciem viri sui, & super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium.*

SEnsus est: Pulchritudo mulieris facit hilarem vultum viri sui, & excêdere facit desiderium & amorem sui, super omnem aliam hominis cócupiscentiam. Nihil enim aliud naturaliter magis ad desiderium sui accendit hominem quam pulchritudo mulieris. Proinde in ducenda vxore indicat formæ habendam rationem, quæ in còniugio virum oblectet, & in amore conseruet. Verùm ad significaudum non solùm formæ habendam rationem, sed etiam morum & virtutum, sine quibus mulierem formosam
Pro. 11. comparat Salomon circulo aureo in naribus suis, ideo subiicit:

23 *Si est lingua curationis, est & mitigationis & misericordiæ, non est vir illius secundùm filios hominum.*

GRæca clarius habent priorem partem hoc modo: εἰ ἔστιν ἐν γλώσσῃ αὐτῆς ἔλεος καὶ πραΰτης καὶ ἴασις. Si enim in lingua eius misericordia (vel clementia) & mansuetudo & sanitas. Vnde patet malè quosdam legere: Sic enim lingua, &c. Patet item melius omitti secundum verbum, est, quod abest in plerisque scriptis, vt vera lectio sit: Si est lingua curationis & mitigationis & misericordiæ. Sic enim habent multa scripta, sic & Biblia quædam Romæ impressa anno 1471. & est sensus: Si præter formam, quæ maximè solet homines mouere, & ad coniugium pertrahere, est etiam in vxore lingua blanda, quæ sua mansuetudine & clementia possit etiam iratum & tristem animum mariti curare, mitigare, & ad misericordiã flectere atque clementiam: tunc sanè maritus eius non est similis filiis hominum, sed fœlicissimus est, & communem hominum conditionem excedit. Quo significatur raro id accidere vt & pulchram quis nactus sit vxorem, & simul linguæ blandæ atque mansuetæ, cùm ferè pulchra mulier ob pulchritudinem sibi nimis placens superbiat, & acerba sit, parúmque blanda in verbis suis.

24 *Qui possidet mulierem (bonam): incohoat possessionem: adiutorium secundùm illum est & columna & requies.*

BOnam, non est Græcis, nec apud Rabanum. Non enim hic significare voluit Sapiens quid bonitas mulieris viro afferat, sed quid boni viro afferat coniugium initũ, quamuis id maximè locum habeat cùm obtinetur vxor bona. Pro, qui possidet, est ὁ κτώμενος, quod etiam verti potest, & proposito congruentius: Qui acquirit vxorem. Postquam enim docuit cum delectu vxoré accipiendam, subiicit iam coniugij commendationem, ostendens illius commoda. Qui, inquit, acquirit vxorem, eámque iam habere incipit, is hoc ipso incipit habere possessionem, tum quia in præcipua & prima possessione ac substantia vxor est deputanda, tum quia ante coniugium veluti vagus & instabilis fere non habet stabilem ac certam habitationẽ, & quia tùnc nactus est initium alendi familiam, & parãdarum solidè facultatum. cùm habet sociam vitæ, & adiutricẽ rei familiaris, quæ per vxorem maximè asseruari debet, sicut virorum opera parari & conquiri. Vnde sequitur; adiutorium secundùm illum est, hoc est, vxor est adiutorium viri, simile illi, & viro accommodatum. Alluditur enim ad illud quod Dominus dixit: Gene. 2.
Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium simile sibi; vbi pro; adiutorium simile sibi; Hebræis est, adiutorium quasi coram ipso. Septuaginta verò habent vt hic, βοηθὸν κατ᾽ αὐτὸν, hoc est, adiutorem secundum ipsum, vel iuxta ipsum, hoc est, vt vertit D. Hieronymus, simile sibi. Pro eo quod sequitur; & columna vt requies; Græcè est, καὶ στῦλον ἀναπαύσεως, hoc est columnam quietis. Vnde verisimile est interpreté scripsisse non; columna vt requies; sicut passim legitur, sed, colũna & requies; quemadmodum duo scripta emendatissima habebant noua manu correctum. Sensus ergo est: quod vxor sit viro quasi colũna, in qua qui prius vagus erat, iam quiescere & firmiter subsistere, & cui sua omnia conseruanda committere potest. Idem intelligendum, si legatur; columna vt requies; hoc est,

ipsa

ipsa est columna, tanquam quæ sit requies viri. Pergit in coniugij commendatione, cùm subiicit:

35 *Vbi non est sepes, diripietur possessio: & ubi non est mulier, ingemiscit egens.*

PRo, egẽs, Græcis est, participium de quo cap. 34. πλανώμενος, hoc est, erro & vagabundus. Significatur ergo, quod quemadmodum cum possessio aliqua, vt ager, caret sepe & munitione, ab omnibus vndique fructus eius diripiuntur: ita vir qui vxorem non habet, cogitur sæpe cum gemitu errare de loco in locum, non habens fixam habitationem: sæpe etiam ingemiscit quòd egeat adiutorio, solatio, & custode rerum suarum. Hac enim comparatione innuitur vxorem (Titũ. 2.) esse viro loco sepis, munimenti, & custodis. vnde Paulus vult vxores esse οἰκουργὰς, hoc est domus curam gerentes, aut domus custodes.

26 *Cui credit qui non habet nidum, & deflectens ubicunque obscurauerit, quasi succinctus latro, exiliens de ciuitate in ciuitatem.*

LOcus etiam corruptus hic est. Non enim legendum esse. Cui credit, sed, Quis credit; vt habebant duo antiquissima scripta, patet ex Græcis, quæ habent τίς πιστεύσει. Quis credit. Quædam scripta habebant; Qui credit, pro, quis credit. Id postea est mutatum in, Cui, quia relatiuum, qui, non videbatur habere antecedens. At in antiquo quodam scripto sic habebatur expositum: Quis credet ei qui non habet nidum? Hæc ergo est vera lectio; Quis credit; & debet tota sententia sub vna legi interrogatione. Qua sententia præter incõmodum quod superior sententia tribuit ei qui expers est coniugij, iam aliud incommodum exprimitur, nẽpe quòd tali nulla fides habeatur, ita vt nemo cum eo commercia inire velit, nemo facilè ei honoris munia committat, omnibúsque suspecta sit eius viuendi ratio, eo quòd fixam habitationem non habeat, similisque sit latroni semper ad proficiscendum parato, sempérque locum mutanti. Per nidum enim, fixam habitationem significat, metaphora desumpta ab auibus. Fere enim iuuenes ante coniugium incertis sedibus vagare solẽt, ideóque talibus tribuit non habere nidum & deflectere, hoc est, declinare ad hospitandum vbicunque obscurauerit, hoc est, vbi eos nox occupauerit. Quos latroni comparat, non solum ob vagationem, sed etiam ad insinuandum, quòd sicut à latrone quisque suæ vitæ & facultatibus metuit, ita à iuuenibus vagabundis, & coniuge carentibus, quisque metuit pudicitiæ suarum filiarũ & vxorum, cui illi frequenter insidiari solent, non aliter quàm latrones vitæ & facultatib⁹ hominum. Et hactenus quidẽ aliquot sentẽtiis significauit commoda matrimonij, & incõmoda cœlibatus. Ex quibus tamẽ colligendum nõ est, cœlibatum malè iam laudari in his qui se cultui diuino addicunt. Hi enim si, vt debent, pro vxore carnali, sapiẽtiam sibi in sponsam assumant, secuti sapientem, qui dicit: Quæsiui illam mihi in sponsam assumere, & amator factus sum formæ illius; (Sap. 8.) facilè omnia cœlibatus incommoda quæ hic insinuantur superabunt. Nam & in ea summam & pulchritudinem & voluptatem deprehendent, quia in lingua eius clementia est & sanitas recreãs. Non enim habet amaritudinem conuersatio eius. In illa habebũt adiutoriũ vt & in omnibus tribulationibus consolationem percipiant, & ad bona quæque agenda iuuentur. Item hæc illis erit velut columna, in qua mens eorum suauiter quiescet libera ab euagatione carnali. Per hanc & sunt bene muniti, & facilè fit vt fixã aliquam habitationem atque viuendi rationem sibi deligant, in qua Deo seruiant.

Caput XXXVII.

1 *Omnis amicus dicet, & ego amicitiam copulaui, & est amicus solo nomine amicus.*

POstquã docuit de delectu sermonum & mulierum habẽdo, subiicit etiam de delectu tum amicorum, tum cõsiliariorum. Et de amicis quidẽ dicit, quòd quiuis amicus dicet etiam se cum alio iniisse amicitiam: sciendum tamẽ esse aliquos amicos qui solo nomine tales sunt, non autem re, significans proinde inter eos qui se amicos prædicant, delectum habẽdum, & serio diiudicandum qui veri sint amici, qui non, ne eueniat quod sequitur.

2 *Nónne tristitia inest usque ad mortem? Sodalis autem & amicus ad inimicitiam conuertentur.*

GRæcè clarius sic est; Nónne tristitia manet vsque ad mortem, sodalis & amicus conuersus ad inimicitiam? Hoc est, nónne cùm amicus conuertitur ad inimicitiã, hinc frequenter oritur in homine tristitia vsque ad mortem perdurans? Impedit in nostra lectione sensum coniunctio aduersatiua, autem, quæ sicut non est Græcis, ita nec in quibusdã scriptis, nominatim in vno exemplari Tongerlensi, proinde expungenda videtur, cùm nec Rabanum legisse appareat ex commentariis. Et melius conuenit verbũ præsentis temporis, conuertuntur, quomodo legit Rabanus, quàm futurum, conuertentur. Itaque sensus erit idem qui in Græcis: Nónne tristitia inest, hoc est, inhæret & permanet vsque ad mortem, quando sodalis & amicus conuertuntur ad inimicitiam? vt totum sub vna legatur interrogatione, & subaudiatur aduerbium, quando, vel vbi. sicut intellexisse videtur Rabanus sic scribens: Maximum enim malum est, & cõtinuò dolore gemendum, quod vbi speratur fidelitas, ibi inuenitur malignitas: & vbi amicitiæ assimilata est charitas, ibi inimicitiæ reperitur peruersitas. Potest & sic distingui, vt primum per interrogationem efferatur: Nónne tristitia inest vsque ad mortem? Deinde conquerendo subiiciatur: Sodalis & amicus

amicus ad inimicitiam conuertuntur; vt sit sensus: An non amicitiæ occasione aliquando oritur tristitia perdurans vsque ad mortem? Contingit enim amicos ad inimicitiam cóuerti. Id quoniam indignissimum est, ideo in huius rei detestationem exclamando subiicit.

3 *O præsumptio nequissima, unde creata es cooperire aridam malitia & dolositate illius?*

MAlè in omnibus penè libris habetur, aridam malitiam, & dolositatem illius, vt, aridam, sit adiectiuum substantiui, malitiam sicut legunt & exponunt Lira & Dionysius. Vera lectio, quæ iam in multis impressis libris habetur, est per ablatiuos, malitia & dolositate, vt adiectiuum, aridam, sit substantiuè positum pro terra, cùm Græcis sit, τὴν ξηρὰν, ipsam aridam. Pro, præsumptio, rursum est ἐνθύμημα, hoc est, cogitatio. Exclamando ergo admirans interrogat vnde originem traxerit tam perniciosa cogitatio, vt ex amico quis conuertatur ad inimicitiam, non quod ignoraret vnde ortum suum habeat, constat enim ex instabili & mala voluntate prodire: sed vt huiusmodi interrogatione insinuaret indignum plane esse vt tale quid eueniat in mundo, nec conuenire illud naturali humanæ conditioni, nec ex Deo naturam instituente ortum habere, sed ex pessimo diabolo, homines ad illud suis tentationibus impellente & pertrahente, quod magis Græca significant, quæ pro; creata es; habent ἐνεκυλίσθης vel ἀνεκυλίσθης, hoc est, deuoluta es vel prorepsisti, vt significet ex infernis prodiisse latenter & insidiosè in terram. Cum dicit: Cooperire terram malitia; significat hoc malum perfidiæ nimis latè obtinere in terra inter homines, & omnia loca replere: vnde & conquerendo de eàdem re tanquã valde indigna, & tamen frequenti, subiicit:

4 *Sodalis amico coniucundatur in oblectationibus, & in tempore tribulationis aduersarius erit.*

QVasi dicat: Indigna valde est hæc res, & tamen valde frequens, vt sodalis cum amico lætetur tẽpore lætitiæ, & cùm omnia cedunt prosperè: fiat verò aduersarius ei, cũ inciderit tempus tribulationis.

5 *Sodalis amico condolet causa uentris, & contra hostẽ accipiet scutum.*

DIxit superiori sententia de eximiè perfido amico, dicit nunc de eo qui in aduersitatibus fidus videtur, qui tamen etiam ex animo amicus non est, vt insinuet merito in diiudicandis amicis operam magnam adhibendam. Sicut, inquit, est qui tempore læto condelectatur amico, at idem tempore tristi fit hostis: ita est qui condolet amico in aduersitatibus ipsius, & contra hostem amici accipiet scutum, seséque ad pugnam parabit: sed hæc omnia facit non ex vero amore, sed causa ventris, vt scilicet ab amico alatur, & vtilitatem aliquam cõsequatur, quasi dicat: Nec talibus nimis fidere oportet, aut mox illos pro veris & solidis reputare amicis. Nam si cessauerit spes fructus, mox & amicitia cessabit, & ad aduersarias partes facilè transibunt, si ibi spes vtilitatis affulgeat.

6 *Ne obliuiscaris amici tui in animo tuo, & non immemor sis illius in operibus tuis.*

PRo; operibus; Græcè est χρήμασι, hoc est, possessionibus vel opibus tuis, vt verisimile sit interpretem vertisse non, operibus, sed, opibus, quamuis etiam opera accipi possint pro opibus labore & opera paratis, quẽadmodum cùm dicitur: Labores manuum tuarum manducabis; sensus est, manducabis ea quæ labore manuum tuarũ parasti. Postquam ergo Sapiens notauit leuitatem amicorum quorundam, qui fortunam tantùm amici sectantur: notat hic leuitatem aliam eorum qui meliorem adepti fortunam, & diuites facti, veteris amici obliuiscuntur. Itaque monet vt ne vnquam in animo suo obliuiscatur veteris amici, nec cùm opes accesserunt immemor illius sit: sed vt eum participem faciat opum & laborum suorum, atque vt ipso opere illi benefaciat, iuxta illud Ioannis: Non diligamus verbo, neque lingua sed opere & veritate.

7 *Noli consiliari cum socero tuo, & à zelantibus te absconde consilium.*

HÆc sententia in Germanica æditione non ponitur hoc loco, sed postea, vbi enumerantur varij cum quibus consultandum non est. Quo loco hæc sententia in scriptis libris plerisque etiam repetitur, secundùm aliam versionem. Porro pro; cum socero tuo; Græcè est ὑποβλεπομένου σε, hoc est, cum eo qui suspectum te habet, quomodo habẽt multi libri in hac sententia postea repetita secundùm aliam, vt dixi, versionem. Et conuenit hic sensus cum eo quod sequitur; & à zelantibus te; hoc est, odientibus te, & inuidẽtibus tibi abscõde consilium. Stultè enim à talibus petitur consilium, aut eis aperitur animi nostri consilium, à quibus non est spes boni consilij capiendi. Mirum quid secutus sit interpres vertendo, cum socero tuo; cum quo tamen rectè monetur consilium non ineundum, maximè cùm agitur de causa aliqua filiam illius concernente, quia periculum est, ne mox ea consilia filiæ suæ aperiat, quæ eam scire non conuenit, aut ne in rem suæ filiæ magis consulat, quàm in vtilitatem sui generi. Videri potest pro illo generali, cum eo qui suspectũ te habet, interpretem exempli causa speciem posuisse, dicendo; cum socero tuo; quia socer ferè generum suspectum habet in causa suæ filiæ, quasi non illam satis diligat, sed aliam præ illa magis. Postquam ergo monuit de habendo delectu amicorum, monet etiam de delectu consiliariorum, ostẽdens etiam inter eos esse quibus fidendum non sit, vnde similiter sicut in præcedentibus delectibus subiicit.

8 Om

8 *Omnis consiliarius prodit consilium, sed est consiliarius in semetipso.*

PRo, prodit, Græcè est ἐξαίρει, hoc est, extollit, vt significetur omnem consiliarium suum laudare consilium, non tamen ob id illud semper sequendum. Nostra lectio significat quemuis consultorem pronunciare & proferre suum consilium, sed, inquit, est consiliarius in semetipso, hoc est, qui pro semetipso atque in rem suam consilium dat: proinde vult significare non mox cuiuis credendum, nec cuiusuis consilium statim amplexandum. Vnde subiicit:

9 *A consiliario serua animam tuam, prius scito quæ sit illius necessitas, & quid ipse animo suo cogitet.*

MAlè multi legunt; A consiliario malo; cùm adiectiuum sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Neque enim monet à malo consiliario cauendum, sed cauendum ne cuiuis consiliario quis se committat, & statim credat, vt sit sensus: serua animam tuam à consiliario, hoc est, teipsum custodi ne cuiuis consiliario facilè confidas, sed priusquam illum adeas pro consilio, scito quæ sit illius necessitas, hoc est, qua re opus habeat, ne forte pro sua necessitate consilium suggerat, & non pro tua vtilitate. In sequenti parte duplex est lectio. Nam Rabanus & multa scripta habent; & quid in animo suo cogitet; scilicet scito. Multi verò legunt: Et ipse enim animo suo cogitabit; quæ lectio Græcis magis consentit, quæ habent: Etenim ipse sibiipsi consulet. Itaque sensus est: Scito quæ sit illius necessitas. Nam si necessitate prematur, ipse cogitabit animo suo hoc est, cogitabit pro seipso, vt ea suggerat consilia, quæ ipsi sunt futura vtilia. Non enim legendum est; In animo suo cogitabit; sed per datiuum; animo suo cogitabit; vt habent scripta correctiora.

10 *Ne fortè mittat sudem in terram, & dicat tibi: Bona est via tua, & stet econtrariò videre quid tibi eueniat.*

PRo; ne fortè mittat sudem in terram; Græcè est, μή ποτε βάλλῃ ἐπί σοι κλῆρον, hoc est, ne fortè mittat super te sortem, hoc est, ne sorti te committat, & in periculum te coniiciat. Notat enim eos qui in re dubia atque incerta alium ad aliquid exhortantur, cupientes videre quem exitum res sit habitura, cùm in re quæ euentum dubium habet & obscurũ, temeritas sit & perfidia homines incitare, ac non potius reuocare. Idem rectè intelligitur significari nostra lectione, vt mittere sudem in terram, sit periculum rei facere, & tentare quis sit futurus exitus, sicuti sudibus & palis præacutis tentatur fundus terræ qualis sit. Nam quod quidam exponunt; mittere sudem in terram; esse versutum aliquid machinari, nescio quam habeat rationem. Monet ergo priusquam consiliario credatur, illum esse exploradum, quia fieri posset vt ille suo consilio studeat experiri quid futurum sit, laudetque institutum tuum, dicens: Bona est via tua, hoc est, actio & institutum quod meditaris: ipse verò stet velut è regione vt videat quid tibi eueniat, risurus si malè eueniat, & ex tuo infœlici euentu suum commodum quæsiturus, aut saltem tuo incommodo experturus quale sit quod dedit consiliũ. Huiusmodi sanè perfidia nimis in mundo obtinet, eámque videre licet in imperitis medicis & aduocatis, causarúmque procuratoribus.

11 *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia.*

VAria hic est lectio. Ferè enim sic legitur Pro. 19.
vt iam positum est, & intelligitur verbũ tracta, ironicè dictum, illudque referri ad omnia sequentia, ita vt significetur cum duodecim illis, quę speciatim enumerantur, non esse consultandum, sicut posteà dicitur; Non attendas his in omni consilio. Rabanus autẽ legit; Cum viro religioso tracta de sanctitate, & cum iniusto de iustitia noli consiliari. Deinde subiungit; & cum muliere de ea quę æmulatur, &c. vsque illam partem, noli cõsiliari, repeti ad sequentia membra: quæ sanè lectio conuenientior est, & Græcis magis consentiens. Quædam scripta habebant; Cũ viro religioso tracta de sanctitate; sed non habebant in fine huius sententiæ ea verba; noli consiliari. Itaque secundum eam lectionem, ea pars; & cum iniusto de iniustitia; simul cum omnibus membris sequentibus coniungi debet cum illo quod in fine dicitur; In omnibus his non attendas in omni consilio. Et hanc quoque lectionem communi & receptæ præferendam puto, cùm parum conueniat dicere Sapientem ironicè præcipere, tractandum esse cum viro irreligioso de sanctitate, & sic de aliis, maximè cũ Græca nihil tale habeant. Quidam codices scripti, ante sequentia membra præmittunt hic sententiam Græcis correspondentem, de qua superius dictum est: Noli consiliari cum eo qui te suspectum habet, & cum ęmulantibus tibi absconde consilium. Vt ut est, proponuntur hic certa hominum genera, cum quibus super certis rebus non est deliberandum, & consilium capiendum, per quę generaliter significatur neminem, qui alicuius priuati commodi studiique rationem sibi propositam habet, ea in re in consilium adhibendum esse. Animum enim omni ira, amore, inuidia, cupiditatéque vacuum consiliarius adferre debet ad deliberationem. Personæ autem quæ hic proponuntur, propria quadam ratione sunt in alteram partem propensiores Sunt autem in nostra lectione decem personæ, quæ deinceps proponuntur hoc modo.

12 *Et cum muliere de ea quæ æmulatur, cum timido de bello, cum negotiatore de traiectione, cum emptore de venditione.*

13 *Cum viro liuido de gratiis agendis, cum impio de pietate, cum inhonesto de honestate, cum operario agrario de omni opere,*

14 *Cum operario annuali de consummatione anni, cum seruo pigro de multa operatione: Non attendas his in omni consilio.*

Legen

Legendum potius esse in primo membro; de ea quæ æmulatur; quam, de his quæ æmulatur, cùm vtrumque legatur, patet ex Græcis, quæ habent, περὶ ἀντιζήλου αὐτῆς, hoc est, de pellice illius, vel ea quæ ipsam æmulatur, vnde apud nos in verbo, æmulatur, subaudiēdum est, eam. Monet ergo consultandum non esse cum muliere de ea quæ illam æmulatur, odióque & inuidia prosequitur, quia de illa mulier hoc ipsum intelligens nihil sani suggeret, sed ea tantùm quæ erunt in rem suam. Sic cum timido de bello consultandū non est, quia illud, etiam si sit necessarium & opportunum, planè dissuadebit. Ne cum mercatore de traiectione, hoc est, de permutatione mercium, aut de profectione vltra mare mercium comparandarū causa, (vtrūque enim dictio Græca μεταβολῆς significat.) Mercator enim de permutatione consultus in rem suam consulet, & profectionem dissuadebit, quo merces suas pluris vendere possit. Sic & emptor aliquis consultus de vēdenda aliqua re, aut de pretio eius, consulet in suum commodum. Sic & vir inuidus non bene consulet de agendis gratiis, quia inuidet benefactori gratiarum actionem, & actu ro gratias inuidet gratitudinis ostentionem, qua nouum sit beneficium promeriturus. Nec impius bene consulet de pietate præstanda, quia ei displicet: nec inhonestus, hoc est, inhumanus vel rusticus de exhibenda honestate vel humanitate. Sic nec operarius agrarius, hoc est, qui agrum debet colere, consulendus est de omni opere quod præstare debet, an illud bene peractum sit. Nec qui ad annum conductus est consulendus est an annuum suum laborem per totum annum bene consummauerit & perfecerit. Dicent enim hi quod in rem ipsorum facit, si proprij sui laboris iudices fuerint constituti. Sic nec seruus piger de multa operatione est cōsulendus, quia illam ob pigritiam proculdubiò dissuadebit.

15 *Sed cum viro sancto assiduus esto quemcunque cognoueris obseruantem timorem Dei*

16 *Cuius anima est secundùm animam tuam, qui cùm titubaueris in tenebris, condolebit tibi*

POstquam dixit, à quorum consiliis sit abstinendum; subiungit & à quibus sint cōsilia capienda. Et primùm quidem docet cōsultandum cum viro aliquo sancto & religioso, eique ob id continuò adhærendum, tum quia is nihil est consulturus nisi quod cōueniat timori Dei, cuius ipse est obseruatissimus: tum quia eius animus planè consentit cum animo consilium quærentis. Nam sicut is quærit suam salutem, ita & ille, adeo vt si alius per errorem aliqua in re titubauerit & lapsus fuerit, ille non sit gauisurus, sed condolebit, atque ob id erigere & confirmare studebit.

17 *Et cor boni consilij statue tecum, non est enim tibi aliud pluris illo.*

GRæca clarius sic habent; Et consilium cordis statue, non enim est tibi fidelior illo. Hoc est, constitue in teipso, & firmum habe illud consilium quod tibi proprium cor suggerit, quia non est quisquam qui fidelior tibi esse possit quàm cor proprium, quod melius frequenter nouit quid tibi expediat, & quomodo alicui rei sis affectus. Itaque secundum hic traditur quod faciendum sit, vt quis sibi bene consulat. Non enim sic pendendum est à consilio aliorum etiam bonorum, vt non etiam, imò maximè, quis consulat cor proprium. Quare & nostra litera vt eundem habeat sensum, sic est accipienda; Et præter id quod dixi, statue tecum cor boni consilij, hoc est, cura in teipso vt habeas cor boni consilij, tu tecum ipse delibera, tibique ipse sis consiliarius, non est enim aliud quod tibi pluris sit faciundum quàm cor proprium, nullius consilium pluris reputare debes, quàm quod suggerit cor proprium. Vnde & ad idem comprobandum subiicitur.

18 *Anima viri sancti enunciat aliquando vera, quàm septem circumspectores sedētes in excelso ad speculandum.*

GRæcis non est adiectiuum, sancti, sed tātùm, Anima viri, hoc est, Anima vnicuiusque hominis, & anima propria. Significare enim vult animam & cor cuiusque frequenter melius indicare & suggerere quid ipsi sit faciendum, & quid ei expediat agere, quàm septem alij, hoc est, multi alij, qui ad hoc sunt constituti vt alios doceant, & consilia præbeant. Subaudiendum enim est secundùm phrasim Græcam, ante; quàm; comparatiuus, magis. Vt hunc sensum nostra lectio habeat, sic est accipienda: Tu tecum ipse delibera, quia anima vniuscuiusque viri, si modo sanctus sit & timens Deum, indicare solet melius veritatem in rebus agendis, quàm septem speculatores, quorum officium est speculari & aliis cōsulere. hoc est, nemo melius cōsulere vt in plurimū potest, quā quisque sibi, si modo Deum timeat. Bona sane & vtilis doctrina cōtra eos qui in agēdis nimis ab aliis pendent, proprium animum, affectum & ingenium examinare & sequi negligentes: vnde frequenter fit, vt quæ contra proprium iudicium & affectum sequuntur, cōsilia, non bene cedant, quare bene monuit quidā dicens: Tu nihil inuita dices, faciésue Minerua.

19 *Et in his omnibus deprecare altissimum, vt dirigat in veritate viam tuam.*

HIc iam tertium adiungit, quod imprimis & maximè est necessarium, vt quis bene sibi consulat, nempe vt ne nimis aut sapientum aut sui proprij cordis consilio confidat, sed præter hæc & in omnibus his orandum sibi sciat altissimum, vt qui est omnium consiliorum bonorum & author & director à quo est vt quis bona consilia à sapientibus obtineat, aut secum statuat, à quo item est vt

capta

capta bene consilia ad effectum salutariter deducantur: qui proinde orandus est vt & in capiendo consilio, & in exequendo viam ho minis dirigat in veritate, ita vt libera sit ab errore & iniustitia, quomodo orabat Dauid,
Psal.24. dicēs: Dirige me in veritate tua, & doce me. Similis huic loco est doctrina Tobiæ 14. ad filium suum: Consilium, inquit, semper à sapiente. Omni tempore benedic Deum, & pete ab eo vt vias tuas dirigat, vt omnia consilia tua in ipso permaneant.

20 *Ante omnia opera uerbum uerax præcedat te, & ante omnem actum consilium stabile.*

Supra c. 32. IDem hac sententia significat quod superius, cum diceret: Fili sine cōsilio nihil facias. Adiectiua, verax & stabile, addita sunt non male ab interprete. Pro verbum, Græcis est λόγος, quod & verbum significat & rationem, vt possit verti: Ante omnia opera ratio, scilicet præcedat, sed in dictione, verbū, non tantum verbū vocale designatur, sed etiam mentale, quod est ratio. Sensus ergo est: ante omnia opera tua & omnem actum præcedat te verbū verax, quo certis rationibus discas siue in teipso, siue ex aliorum consilio facti tui rationem. Idem vocat consilium stabile, quod scilicet firmis nititur rationibus, & stabili animo sit exequendum. Non enim omne verbum & consilium sequendum est, sed quod veritate fulcitur & firmis rationibus.

21 *Verbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur: bonum & malum, uita & mors, & dominatrix illorum est assidua lingua.*

GRæca hoc loco, maximè in prima parte, & variè leguntur, & obscurum habent sensum. Latina clariora sunt hoc loco, quæ significant quòd verbum malum, vt & consilium malū, & deprauata doctrina, immutat frequenter cor hominis, deprauando illud, & ex bono in malum conuertendo. Cuius tamen cordis quanta cura sit habenda, per sequentia ostēdit, cùm subiicit quòd ex corde hominis quatuor partes, hoc est, quatuor res inter se partitę, & quatuor rerum genera
Sup.c.15 oriūtur, bonum & malum, vita & mors, quatuor scilicet illa, quæ suprà dixit posita ante faciem hominis, quorum duo priora perti-
Prou.4. nent ad actiones hominis, duo posteriora
Mat.15. ad actionum præmia. Nam bonis actionibus respondet vita, malis mors. Hæc ergo omnia ex corde prodeunt, quia, vt dicitur in Prouerbijs, ex ipso vita procedit. & vt Dominus in Euangelio: De corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, blasphemiæ, &c. Cùm autem ex corde prodeāt omnia & bona & mala, dominatrix tamen illorum assidua, est lingua, hoc est, lingua est quæ perpetuò & omni tempore his dominatur, tum quia per linguam fit vt cordi bona vel mala instillentur, tum quia cor hominis siue bona siue mala in alios per linguam profundat. vnde & in Prouerbiis dici-
Prou.18 tur: Mors & vita in manibus linguæ. Et prouerbialis est Græcorum interrogatio, γλῶσσα ποῦ πορεύῃ; πόλιν καθαιρήσουσα, καὶ πόλιν ἀνορθώσουσα;

id est, Lingua quònam vadis? Vrbem vt destruam, & vrbem vt erigam. Hæc autem eò dicuntur à Sapiente, vt insinuet quanta circumspectione mala cōsilia, quæ ab aliis captantur, sint vitanda: & quàm curandum sit ne cor vitietur, quo vitiato, nihil sani illinc expectandum sit. Ex prædictis intelligere licet adiectiuum, assidua, coniungēdum cum dominatrix, vt significetur linguam esse assiduam dominatricem, quemadmodum Græca exigunt vt intelligatur.

22 *Vir peritus multos erudit, & animæ suæ suauis est.*

GRæca diuersum habent sensum istum: Est vir astutus & multorum doctor, & propriæ animæ inutilis est. Quo significatur euenire aliquoties, vt sit quispiam qui alios bene doceat, & bene eis consulat, & tamen sibi ipsi sit inutilis & malè consulit, iuxta Prouerbium: Nequicquam sapit, qui sibi non sapit. &: Sapientem eum odi, qui sibi ipse non sapit. Noster interpres pro ἄχρηστος, hoc est, insuauis vel inutilis, legit, χρηστὸς, quæ dictio & suauem significat & vtilem. Et est sensus: Vir peritus, doctus, & sapiens multos erudit, & interim etiam animæ suæ suauis est & vtilis, quia & sua sapientia multam sibi affert dulcedinem atque vtilitatem, & magna afficitur voluptate, quod alios sentiat per se eruditiores & meliores fieri. Hac ergo sententia & aliquot sequentibus ostendit Sapiens fructum sapientiæ, indicans à quibus recta consilia & sana doctrina quærenda sit.

23 *Qui sophisticè loquitur, odibilis est, omni re defraudabitur.*

24 *Non est enim illi data à domino gratia, omni enim sapientia defraudatus est.*

PRo; qui sophisticè loquitur; Græcè est, ὁ σοφιζόμενος ἐν λόγοις. Est qui sapientem agit in verbis, hoc est, qui verborum ostentatione se sapientem haberi vult, aut qui captiosis & fallacibus verbis & argumentis sapientiam præ se fert. Vtrumque enim significat verbum, σοφίζομαι. Et omnino apparet Sapientem nostrum hic notare voluisse Græcorum philosophos, qui illos sæculo quo hæc sunt scripta, florebant, in varias diuisi sectas, quorum sapiētiam indicat in verbis magis sitam esse & subtilibus argumentis, quàm in re & solida sapiētia, vt qui Dei gratia & vera eius cognitione destituti non possint non etiam vera carere sapientia. Iuxta nostram ergo lectionem is loquitur sophisticè, qui tantum ad vanam ostentationem sapiētiæ verba sua & sermonem componit, nempe vt sapiens habeatur. hoc enim verè sophistarum est. Item loquitur sophisticè, qui captiosis & fallacibus vtitur rationibus, vt aliis imponat, & falsitatem suásque conceptas opiniones per suadeat. De huiusmodi dicit quòd odibilis sit, Deo scilicet & hominibus qui simplici maximè & nuda veritate delectantur magis quàm verborum fuco. Et quia talis tantum verba dat, nec rem ipsam & veritatem aut scire aut tradere laborat, vicissim etiam ipse

omni re defraudabitur, hoc est, nullo honore, præmio atque stipendio dignus habebitur, sed dignus est qui & inglorius sit, & alimento careat. Non est enim ei à Deo data gratia, hoc est, non est ei datum à Deo vt gratiam obtineat apud homines, eiúsque doctrina recipiatur passim, quia destitutus est omni vera sapientia, verbis tantùm innixus. Hæc est enim differentia vanæ sapientiæ humanæ à vera sapientia diuina, quòd illa euanescat nec diu placeat: hæc verò solida sit, & apud pios omni tempore permaneat. Pro, omni re, Græcè est in æditione Germanica, πάσης τροφῆς, hoc est, omni alimento: quo significatur tales vel cibo indignos esse, quo digni sunt boni doctores, vt à suis honorentur auditoribus. Iraque bene vertit noster, omni re, defraudabitur: pro quo multi malè legût: in omni re, cum præpositionem, in, nec Rabanus habeat, nec multa scripta. Hæ sententiæ sicut contra philosophos dictæ videntur, ita etiam rectè quadrant in hæreticos, qui ad ostentationem potius docent, & fallacibus argumentis imponunt populo. D Augustinus libro 2. de doctrina Christiana cap 31. citat & exponit primam huius loci partem, sic scribens: Captiosarum conclusionum genus scriptura quantùm existimo detestatur illo loco, vbi dictum est: Qui sophisticè loquitur, odibilis est. Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quàm grauitatem decet, verborum ornamenta consectans, sophisticus dicatur. Ex quibus verbis patet rectè nos prius indicasse, dupliciter fieri vt qs sophisticè loquatur.

25 *Est sapiens animæ suæ sapiens, & fructus sensus illius laudabilis.*

FIcto sapienti, de quo superiori sententia dixit quòd sit odibilis, opponit verum sapientem, cuius fructus ore prolatus est laudabilis. Sicut, inquit, est sapiens, cuius sapientia tantùm in verbis consistit, quíque tãtùm cupit videri sapiens: ita est sapiens, qui animæ suæ sibíque sapit, imprimis id agens vt sciat quæ sibi bona sunt, atque de illis agendis solicitus, & fructus intelligẽtiæ eius dum ore profertur, & alios docet, laudabilis est hominibus. Solus talis sapiens solidum verúmque fructum ædit, eúmque gratum & laudabilem. Quod & subiecta sententia inculcat.

26 *Vir sapiens plebem suam erudit, & fructus sensus illius fideles sunt.*

VIr, inquit, sapiens non sibi tantùm sapiens est, sed etiam plebem sibi commissam, aut populum in quo viuit erudit, nec euanescit mox eius doctrina sicut sophistarum, sed fructus intelligentiæ illius, doctrina, scilicet, quam ore profert, & fructus qui per doctrinam eius fiunt in auditoribus, sunt fideles, hoc est, firmi perseuerantes, & diuturni. Ita enim nomen, fideles, in scripturis accipitur aliquando, vt cùm dicitur: Feriam vobiscum pactũ sempiternum, Esai 55. misericordias Dauid fideles.

27 *Vir sapiens implebitur benedictionibus, & videntes illum laudabunt.*

ETiam istud dicitur per oppositionem cum illo quod dictum est: Qui sophisticè loquitur, odibilis est. Vir, inquit, sapiens implebitur benedictionibus nõ solùm Dei, sed etiam populi, hoc est, multùm laudabitur, omnésque ei bene precabuntur, & omnes qui vident illum, laudabunt eum, eiúsque sapientiam, asserentes eum illo nomine verè beatum. Græcè enim est pro, laudabũt, μακαριοῦσιν, beatum prædicabunt.

28 *Vita viri in numero dierum, dies autem Israel innumerabiles sunt.*

EO spectat hæc sententia, vt per eam significetur, sapientiam veram, quę solùm tunc in populo Israelitico deprehendebatur, & etiamnum in vero Dei populo qui per Israelem designatur, inuenitur, suis conferre immortalitatem, nõ solùm nominis apud homines, sed etiam apud Deum per consecutionem vitæ æternæ. Vita, inquit, viri, hoc est, vita vniuscuiusque quæ secundùm corpus consistit in certo numero dierum, finita est, & certo dierum numero comprehenditur, iuxta illud: Constituisti terminos eius qui præteriri non poterunt. At dies Israelis, hoc est, Israelitæ sunt innumerabiles, quia infiniti, & in perpetuum durantes, hoc est, Israelitæ propter sapientiam suam & veram Dei cognitionem qua præ aliis donati sunt, viuent in æternum, non solùm apud homines per nominis memoriam, sed etiam apud Deum. Huic cõuenit illud Ecclesiastes: Hoc Iob 14.
plus habet eruditio & sapientia quòd vitam tribuunt possessori suo. Potest & nomine Israelis intelligi populus Israeliticus, hoc est, Eccl. 7.
populus Dei, vt significetur ille in æternum duraturus etiam in hoc mũdo vsque ad consummationem sæculi, vt hac iam sententia comprobetur quod dixit fructum sapientiæ esse stabilem & firmum. Propter Dei enim verbum quod sequitur, perpetua futura est eius ecclesia. Sed prior sensus magis conuenit sequenti sententiæ.

29 *Sapiens in populo hereditabit honorem, & nomen eius erit viuens in æternum.*

SIgnificat non tantùm vitam perpetuam per sapientiam obtineri, sed etiam honorem perpetuum, iuxta illud: Laudatio eius manet in sæculum sæculi. &: In memoria æterna erit iustus. Sic & Sapientiæ 8. dicit Sapiens: Habebo propter sapiẽtiam claritatem Psa. 110
ad turbam, & honorẽ apud seniores. Quod Psa. 111
in sapientibus impletur, & in ecclesia militante, & triumphante.

30 *Fili in vita tua tenta animam tuam, & si fuerit nequam, non des illi potestatem.*

IVxta nostram lectionem omnes intelligunt Sapientem monere hoc loco, vt quisque

que periculum faciat propriæ conscientiæ, & exploret quomodo sit cuiusque anima affecta, vt si inuenerit eam pronam ad mala, & vitiis deditam, non det illi potestatem faciendi quod desiderat, sed refrenet, & cohibeat eam. Et est quidem in hoc sensu salutaris ista monitio, verùm huic Intelligentiæ parum conuenit subiecta ratio. Non enim omnia omnibus prosunt, &c. Nulli enim prosũt illicita & mala. proinde notandum est, Græca alium habere sensum. habent enim secundam partem sic: καὶ ἴδε τί πονηρὸν αὐτῇ, καὶ μὴ δῷς αὐτῇ. hoc est, & vide quid sit malum ei, & ne des ei. Quo significatur propriam animam probandã esse, vt scilicet sciatur quid ei secundum eius naturam, inclinationem & vires conueniat, & quid non: & si deprehendatur quippiam ei non conuenire, illud ei non concedendum. Pertinet enim hæc doctrina adhuc ad seruandum in rebus delectum, de quo hactenus multa dicta sunt: & docetur non semper sequenda esse quibuslibet quæ alij sequuntur & amplexantur, sed cuique videndum quid ipsi cõueniat, quia nõ omnia omnibus expediũt. Et imprimis illud locum habet in cõsiliis, quæ non ob id statim quisque existimare debet sibi conuenire quia aliis cõueniunt, & aliis bene successerunt, sed expendere quisq; debet an quæ dantur consilia in rebus agendis, suæ naturæ & cõditioni sint accõmoda. Deinde istud potissimùm locum habet in deligendo vitæ genere, in quo quisque suarum inclinationum & virium rationem habere debet, nec iudicare mox sibi conuenire quod aliis conuenit. Postremùm istud etiã locum habet in his quæ ad corporalem vitam pertinent, vt in cibis, qui non omnes quibuslibet cõueniunt propter quod videndum cuique quid in cibo & potu ipsi commodum sit, & abstinẽdum ab his quæ naturæ propriæ incommoda sunt & noxia. Huc etiam respexisse Sapientem meritò quibusdam visum est, quia mox subiungitur doctrina de moderato ciborũ vsu. Ad hunc sensum etiam nostra lectio accommodari potest hoc modo: In vita tua tenta animam tuam, hoc est, explora quid in hac vita tua, tuæ animæ vbique maximè conueniat: & si fuerit aliquid nequam, hoc est, noximũ aliquid & incommodum illi, nõ des illi eius rei potestatem, nec sinas eam vel agere illud, vel eo vti & frui. Huic intelligentiæ probè conuenit quod sequitur.

31 *Non enim omnia omnibus expediunt, & non omni animæ omne genus placet.*

IDeo, inquit, probare quisque debet quid sibi commodum sit, quia nec expediunt omnia omnibus, nec omnia omnibus probãtur, eò quòd varia sint ingenia hominum, viresque naturæ diuersæ sint, & palata tum mentis tum corporis varia. Si autem præcedentem sententiam iuxta nostram lectionem quis accipere volet in sensu recepto, qui litteræ magis conuenit, ratio quæ hoc versu exprimitur, sic est accipienda, vt significet prauam animã hominis cohibẽdam esse etiam à licitis quibusdam, eo quòd nõ omnia omnibus expediãt, & quædam sint quæ etiamsi quibusdam bona sint, & ob id licita, tamen aliis ob eorum corruptionem non ita conueniant, eisque peccati & lapsus occasionem præberent. Quòd autem non omnia etiam licita omnibus expediunt, hinc fit, quia non omnes sunt eodem modo affecti. iam additur rectè; & non omni animæ omne genus placet.

32 *Noli auidus esse in omni epulatione, & non te effundas super omnem escam.*

POstquam monuit videndum esse quid cuique coueniat, aut quomodo etiam à licitis quandoque sit abstinendũ, rectè subiicit & præcepta temperantiæ quæ in cibis sumendis seruanda est, de qua egit etiam suprà. Est autem Græcis in prima parte sic: μὴ ἀπληςεύου ἐν πάσῃ τρυφῇ, Ne sis insatiabilis in omnibus delitiis, hoc est, ne cum variorum ciborum delitiæ tibi exhibentur, & multa epulatio proponitur, insatiabilem & auidum nimis te præbeas, ita vt nimia auiditate in cibos feraris, quasi qui saturari non possis, & non sinas animam tuam effundi, & impetu desiderij efferri super omnem escam quæ proponitur, & quam concupiscentia appetit. Significare ergo vult, in conuiuiis appetitum cohibendum, & moderatè cibis vtendum. Et subiicit causam moralem & humanam. Sap. 31.

33 *In multis enim escis erit infirmitas, & auiditas appropinquabit vsque ad choleram.*

PRo, auiditas, quidam libri habent dictionem Græcam hoc loco positam, ἀπληςία, aplestia. Quidam vtrumque habent, auiditas, & aplestia, quod nonnem cùm non intelligeretur, quidam mutauerunt in apoplexia. Nam etiam hoc in quibusdam scriptis reperitur. Rabanus tria pro vno habet, insatietas, auiditas, & aplestia. Ex quibus apparet omnino interpretem nostrũ scripsisse dictionem Græcam, aplestia, eamque in margine à quibusdam expositam per nomen, auiditas vel insatietas, eaque nomina postea textui inserta, ac deinde Græca dictione reiecta, Latinam, auiditas, seruatam. Ad rem parum facit cùm de sensu cõstet, qui est, quod per escas multas, siue secũdùm numerum, siue secundùm speciem causantur in homine sæpius morbi, & nimia illa sumendi cibi auiditas, qua fit vt se quis nimis repleat, choleram generat, & adducit multorum morborum causam. Nec morbos tamen tantum causat, sed per morbos etiam mortem. Vnde subiicit.

34 *Propter crapulam multi obierunt, qui autem abstinens est, adiiciet vitam.*

PRo, crapulam, hic rursum est Græcis dictio ἀπληςίαν, vnde & aliqui hic legunt, aplestian, quidam epulationem. Nomẽ crapulæ conuenit communi dicto: Plures occidit crapula, quàm gladius. Contrà qui abstinens est, hoc est, sobrius, & à nimia ciborũ ingluuie

uie cauens, adiiciet sibi vitam, quia eam prolongabit, & diuturnam esse faciet. Saluator quoque moderationem in cibo & potu seruādam sermo monet, sed subliniorem rationem adducens, cum dicit: Attendite ne fortè grauētur corda vestra in crapula & ebrietate, & superueniat in vos repentina dies illa. Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem terræ.

Caput XXXVIII.

5 *Honora medicum propter necessitatem, etenim illum creauit altissimus.*

Voniam per humanæ naturæ & infirmitatem & negligentiā ægrè licet omnes euitare morbos in hac vita, postquam monuit quomodo cauendi sint morbi, subiicit etiam quid faciendum sit cùm morbos incidere contigerit. Et quoniam ad morbos curādos naturaliter imprimis valet medicorum opera, in genere monet medicum honorandum: idque ideo quia necessarius est huic vitæ morbis obnoxiæ. Debet enim illud, propter necessitatem; coniūgi cum verbo, honora, non cum sequētibus, vt quidam distingunt. Nam Græca habent, Honora medicum ad necessitates honoribus suis, hoc est, qui ei debentur. Debetur autem ei imprimis, vt in republica non contemptim habeatur, sed in pretio sit & honoratus. Deinde vt ei à Republica stipendia honesta præbeantur, quò etiam pauperibus prodesse possit, & arti suæ totus vacare possit. Itidem vt ab his qui eius opera vtuntur pro facultatibus suis munificentia honoretur, nec tanquam mercenarij habeantur medici, sed potius vt vitæ parentes. Hinc & prophani scriptores, dum volunt significare mercedem quæ medico danda est, honesto honoris nomine eam exprimunt, honorem medico habendum esse dicentes: hac ratione significantes artem liberalem & laudabilem. Sic Cicero ad Tyronem; Curio misi vt medico
1.Ti.5. honos haberetur. Sic Iurisconsulti honorarium vocant munus quod à clientibus datur patronis. Et Paulus noster dicit, presbyteros duplici honore dignos. Quoniam autem videri posset honorem medici derogare honori Dei, quasi qui medicorū opera vterentur, declararent semper illo ipso, se non satis confidere Deo, rectè pro causa honoris medici subiicit; Etenim illū creauit altissimus. Creasse autem illum dicitur Dominus, tum quòd in genere Dominus voluit esse medicos, quos ordinauerit ad communem hominum vtilitatem, tum quòd omnis cognitio rerum naturalium, quibus medicus vtitur, sit hominibus indita à Deo, à quo nó solùm sunt vires herbarum & omnium rerum medicarum, sed etiam earum cognitio. Item in particulari dominus creauit medicum, quia quibusdam ingerit inclinationem ad artem medicam, in qua & eorum studia promouet, ingenia illorum illustrando. Indicat ergo, medicam scientiam & eius vsum non esse contra Deum, sed esse ex Dei voluntate, institutione & cooperatione. Vnde & subiicit.

2 *A Deo est enim omnis medela, & à rege accipiet donationem.*

Loquitur de medela & curatione quæ per medicum contigit homini. Hæc à Deo est, non solùm quod ab eo sint & vires herbarum per quas fit curatio, & ars ipsa medica, quæ in illarum cognitione debitóque vsu sita est, sed etiam quòd illorum effectus & operatio sit à Deo, qui nisi eis coopere- 1.Cor.3
tur, aut potius per illa operetur, nullus sequetur effectus. Non enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incremētum dat Deus. Porro non obstat huic loco, quod arte magica nonnunquam medela homini videatur contingere, quæ non à Deo, sed à dæmone proficisci videtur. Nam huiusmodi curatio aut fit occulta applicatione naturalium causarum, & magis fit à Deo quàm à dæmone: aut fit tantùm per cessationem à malefaciendo, & sic non est vera medela, sed putatitia. Sapiens verò loquitur de vera curatione, quæ sola est à Deo, aut naturali virtute aut supernaturali. Innuit ergo rectè se dixisse Deum creasse medicum, quia omnis quæ per ipsum est medela, à Deo est. Ideóq; subiicit, medelam à rege accepturam donationem, hoc est, regaliter & liberaliter remunerandam, & donis honorandam etiam à magnis principibus, vtpote qui etiam ipsi opera medicorum sæpe indigeant, & agnoscant magnum esse Dei beneficium, quod per eos consequuntur. Ita autem non est de magica sanatione, quæ magis à regibus puniendа est & vindicanda quam honoranda, & præmiis alenda. Vnde subditur.

3 *Disciplina medici exaltabit caput illius, & in conspectu magnatorum collaudabitur.*

Nomen, disciplina, hic rursum, vt aliás aliquando, ponitur pro scientia, quia Græcis est ἐπιστήμη. Hac autem sententia, sicut & superiori, indicat quàm meritò sit cuique honorandus medicus, cùm etiam apud principes & magnates propter scientiam & artem suam medici magnifiant, & laudentur. Honorificum extat de medicorum excellentia Homeri testimonium: ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, hoc est, medicus enim vir vnus comparandus est multis aliis.

4 *Altissimus creauit de terra medicinam, & vir prudens non abhorrebit illam.*

Pro, medicinam, Græcè est φάρμακα, hoc est, pharmaca, & medicamenta: proinde conueniet hic nomé medicinæ accipi non pro ipsa arte & scientia, quæ propriè de terra non est creata, sed pro rebus medicantibus, herbis scilicet, & aliis virtutem medendi habentibus: quas res cùm Deus de terra creauerit, ad hoc vt seruirent homini, meritò vir

tò vir prudens non debet ab eis *vtēdis*, cùm opus est, abhorrere, sed contrà potius Dei beneficium amplecti, & cum gratiarum actione illo frui. Nec enim existimare debet se per hoc displiciturū Deo, quasi qui creaturis fidat, & non soli Deo. Nec rursum etsi pharmaca & medicaméta parum sæpe suauia sint & palato ingrata, tamē qui sapit, non abhorrebit ab eis, sicut abhorrent paruuli & insipientes. Sed ne ingratum se præbeat Deo, qui remedia morborum parauit, nec in seipsum sit iniurius, amplexabitur cùm opus est medicinæ beneficia, tanquā à Deo data, & tāquam naturæ vtilia, etsi per se parùm grata. Porro nomen, medicinæ, etiam apud prophanos scriptores nō solùm significat artem medicorum, quam Græci vocāt *ἰατρικὴν*, sed etiam pharmaca & remedia qui bus ea ars vtitur. vt cùm dicit Cicero: Sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinam. & Ouidius: Principiis obsta, serò medicina paratur, Cùm mala per longas conualuere moras.

5 *Nónne à ligno indulcata est aqua amara? ad agnitionem hominum virtus illorum.*

DVbitare meritò nemo debet, quin Sapiens hic alludat ad factū quod describitur in Exodo, cū narratur in Mara aquas amaras in dulcedinem versas per iniectionem ligni. Sed ex hoc loco videri omnino potest authorem nostrum sensisse lignum illud naturalem habuisse virtutem, ad conuertendum amaritudinem aquarum in dulcedinem. Id quod quidam non dubitant asserere, non solùm ex hoc loco moti, sed etiā ex verbis Exodi 15. maximè secundùm textum Hebraicū. Nam vbi nos legimus quòd Dominus ostendit ei lignum, Hebræa habent; & docuit eum Dominus lignum: quo intelligūt significatum quòd Dominus docuit eum vim & naturam ligni. Et quorsum alioqui Dominus ei fertum aliquod lignum vel arborem ostēdisset, nisi illud singularem ex natura sua virtutem inditam habuisset? Nam alioqui virga eius, quæ reliqua operabatur miracula, ad miraculi operationē sufficisset. Iuxta hanc ergo satis probabilé sententiam, rectè adducitur hoc factum in comprobationem eius quod Deus ex terra creauit pharmaca, & remedia morborum curatiua. Probabilem magis adhuc reddunt hanc sententiam Græca hoc loco, quæ pro illis verbis; ad agnitionem hominum virtus illorum; habēt sub vna interrogatione cum præcedentibus, *εἰς τὸ γνωσθῆναι τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἀνθρώποις*, hoc est; Nónne à ligno dulcis facta est aqua, vt cognosceretur virtus illius ab homine? Vbi si relatiuum, illius, refertur ad lignum, iam apertè significatur lignum sua virtute dulcedinem attulisse. Potest tamen etiam ad Deum referri, sicque locus erit aliorum sententiæ, qui non naturali virtute, sed per miraculum putant effectum vt amaræ aquæ dulces factæ sint. Pro qua sententia facit quod in historia scholastica, ex sententia quorundam Hebræorum, referant lignum illud fuisse amarissimum, imò & mortiferum, vt maiori esset miraculo, & virtus diuina magis ostenderetur in eo quòd per tale lignum amaræ aquę in dulcedinem versæ sunt. Iuxta hanc sententiam intelligendum est Sapiētem hic proferre istud exemplū, vt ex illo quòd miraculosa virtute Deus per lignum præstitit in deserto, insinuaret etiā omnia illa quę naturali virtute fiunt per creaturas, Deo esse tribuéda, qui author est creaturarum omnium: qui si per creaturas operari potest quod ex natura non habent, multò magis per illas operari censendus est quod ex natura habent non nisi à Deo accepta. Cùm autem in nostra lectione sequitur; Ad agnitionem hominum virtus illorum; relatiuum, illorum, referri debet ad ea quæ includuntur in nomine, medicinæ, herbas scilicet & pharmaca, quę ad curationem hominum Deus è terra creauit, & est sensus: Virtus & efficacia eorum quæ è terra Deus creauit, peruenit Dei dono ad agnitionem hominum, hoc est, Dei dono factum est vt homines inciperent cognoscere herbarum vires, sicut mox subiicit. Rabanus in cōmentario videtur legisse, virtus illius, vt ad Deum referatur, sicut habét Græca, quia sic habet: Iuxta historiā demonstrata est potentia Domini, &c. Duo scripta habebār cum coniunctione; Et ad agnitionem hominum virtus illorum; vt cū præcedenti parte sic rectè coniungi possit hæc pars. Nonne à ligno indulcata est aqua amara? Et sic ad agnitionē hominum peruenit virtus terræ nascentium. Vnde sequitur:

6 *Et dedit hominibus scientiam altißimus, honorari in mirabilibus suis.*

DEdit Deus hominibus scientiam rerum medicarum, siue per specialem inspirationem & reuelationem, sicut Adamo dedit vt omnium rerū naturas cognosceret: & Salomonem 3. Reg. 4. ea donauit Sapientia, vt disputaret super lignis à cedro quę est in Libano, vsque ad hyssopum quæ egreditur de pariete, siue quia per variam experientiam dedit vt ad sciētiam rerum medicarum peruenirent, idque ad hoc, vt ab hominibus honoraretur in mirabilibus suis operationibus, quæ inueniuntur in creaturis ipsius, & per eas hominum corporibus.

7 *In his curans mitigabit dolorem, & unguentarius faciet pigmentum suauitatis, & unctionem conficiet sanitatis.*

8 *Et non consummabuntur opera eius, pax enim Dei super faciem terræ.*

QVod dicit; curans mitigabit dolorē; ad Deum referēdum est, quemadmodum Græca videntur exigere, sic sit sensus: Per pharmaca è terra creata, aut etiam per homines quibus dedit scientiam, Deus curans mitigat dolorem hominum. Subiungit de vnguentario, vel, vt est Græcis, *μυρεψὸς*, pharmacopola & aromatario, mistiones ex variis conficiente: quia duobus modis pharmaca

adhibentur, aut simplicia sine omni mistione quod ad medicos solos pertinet: aut ex varus speciebus commista quod medici per pharmacopolas perficiunt. De vnguentario Græca tantùm dicunt, ποιήσει μίγμα, faciet mistionem, nec addūtur illa verba quæ nos habemus addita, suauitatis & vnctionem conficiet sanitatis; Per quæ interpres indicat se intellexisse hunc locum de mistionibus quæ fiunt ad vnguendum corpus exterius, quæ & suauem de se fundunt odorem, & sanitatem ægris adferunt corporibus. Cùm alioqui Græca generalius intelligenda sint, non solum de iam dictis mistionibus, sed etiam de his confectionibus quæ interius sumuntur per modum cibi & potus ad curationem corporum. Vtraq; enim compositio ac temperatio ad pharmacopolam pertinet medico inseruiētem. Porro cùm Græcis sit singulare μίγμα, rectius etiam apud nos legitur pigmentum & vnctionem, quomodo legit Rabanus & scripta quædā, quamuis parum faciat ad rem, siue singulariter siue pluraliter legatur. Pigmentum autem hic positum est pro confectione ex diuersis speciebus, suaui & odorifera, quod ipsum nomen præter alia significat apud prophanos scriptores: vnde pigmentatius dicitur atomatatius, qui facit aut vendit huiusmodi confectiones. Quod sequitur; & non cōsummabuntur opera eius; significat tam varias esse pharmacopolæ confectiones, vt non sit earum finis & certus numerus, cùm subinde fiant nouæ nec prius vsitatæ, & terra cōtinuè suppeditet vnde fiant ad vsum hominum diuersarum specierum compositiones. Hac ergo parte insinuare vult Dei in humanum genus fauorem, per quem fit, vt nunquam desint quæ ad curandos homines sunt necessaria, & contra nouos ac incognitos morbos, noua etiam semper inueniantur remedia ex his quæ terra progignit. Vnde & subiicit, Pax enim Dei super faciem terræ. Quo significatur, in superficie terræ semper inueniri vnde pax & salus hominibus à Deo conferatur. Pax enim in scripturis sæpe accipitur pro prosperitate & salute. Aut sensus est: Deum non ita irasci hominibus super terram habitantibus, vt eis subtrahat sua beneficia eorum valetudini necessaria, sed eam benignitatem erga eos seruare, vt sicut pluit super iustos & iniustos, ita & suppeditet quæ curandis morbis conducunt.

9 *Fili in tua infirmitate non despicias teipsum, sed ora Deum, & ipse curabit te.*

POstquam in genere commēdauit & herbarum vires & medici operā, atq; ostendit omnia quę per hæc homini bona contingunt, Deo esse tribuenda, rectè subinfert doctrinam de seruandis in contracta infirmitate docens imprimis filium suum, hoc est, vnumquemque discipulum, ne in infirmitate sua seipsum despiciat, hoc est, negligat, curámque sui deponat, aut desperando de recuperanda sanitate, aut de ea nimia securitate præsumendo. Monet tamen ne mox & ante omnia confugiat ad ea, de quibus dictum est medicorum remedia, sed vt imprimis precibus ad Deum confugiat, declarans se illi maximè fidere, illúmq; primum esse authorem recipiendæ sanitatis: qui vt verè solus sanitatem confert, ita & ex animo precantes curabit, si saluti eorum expedire cognouerit. Et quia peccata commissa impedimento esse solent recuperandæ à Deo sanitati, quæ etiam frequenter morborum sunt causæ, rectè deinde tertio loco subiungit:

10 *Auerte à delicto, & dirige manus, & ab omni delicto munda cor tuum.*

DVo requirit aut tria, videlicet vt æger & omne peccandi propositum deponat, auertendo se à delicto faciendo, ac dirigendo manus, hoc est proponendo rectam operationem, & vt ab omni delicto prius commisso emūdet cor suum per orationem, contritionem & pœnitentiam. Et quoniam non conuenit priuatis tantùm confidere precibus & actionibus, ideo quarto loco monet vt etiam ambiātur preces sacerdotum, & sacrificia pro obtinenda sanitate, & remissione peccatorum non negligantur, quæ rectè exiguntur post præcedentem versum, quia grata Deo non sunt, nisi ab eo fiant qui auertit se à delicto, & dirigit manus suas per virtutis propositum. Dicit ergo:

11 *Da suauitatem & memoriam similaginis, & impingua oblationem.*

PRo, suauitatem, est εὐωδίαν, hoc est, suaueolentiam aut suauem odorē, per quod significatur aut quod de thure in sacrificiis accendebatur, aut totum ipsum sacrificium, quod in suauem odorem Deo incēdebatur, & tanquam gratus odor à Deo acceptabatur. Pro sacrificio autem quod in odorem suauitatis sit offerendum, exigit, duo memoriam scilicet, vel, vt est Græcis, μνημόσυνον, hoc est monumentum & memoriale similaginis. Quo significatur ea similæ oblatæ Domino pars quæ cum thure & oleo imposita altari cremabatur in memoriā muneris Domino oblati, vt scribitur Leuitici 2. Secundo dicit; & impingua oblationem, hoc est, pinguem aliquam & opimam fac oblationem & victimam, vt scilicet non de pessimis animalibus fiat oblatio, sed de melioribus. Quāquam & hic possit esse sensus, fac vt oblatio tua tanquam pinguis habeatur apud Deum, eique valde grata sit, iuxta illud Psal. 18. Holocaustum tuum pingue fiat. Implentur hæc perfectius in noua lege, in qua in odorem suauitatis offertur Deo sacrificium, panis speciem retinēs, quod est memoriale eius sacrificij quod in cruce semel peractum est, & simul complectitur corporis Christi pinguē charitate oblationem. Ne autem prædictis omnibus præstitis, putetur medici operam negligendam esse, & fiducia prædictorum remediorum nullum aliud remedium requirendum esse, bene quinto loco subiicit:

12 Et

12 *Et da locum medico, etenim illum Dominus creauit: & non discedat à te, quia opera eius sunt necessaria.*

CVm, inquit, quæ dixi præstiteris, tunc da locum medico, hoc est, admitte illum, nec putes te illum admittendo, recedere à Domino, quia Dominus illum in vsum hominum formauit. Itaque illum admittendo Dei vteris beneficio. Nec solùm illum admittas, sed continuò etiam serua apud te, nec sinas vt temerè discedat à te, quia opera eius sunt tibi necessaria ad sanitatis consecutionem & conseruationem. Non enim semel tantùm audiendus est & admittendus medicus, sed subinde, idque non solùm pro recuperanda sed & pro conseruanda sanitate recepta. Videre ergo hic licet pulcherrimum ordinem à Sapiente præscriptum, qui pro recuperanda sanitate, eáque conseruanda, meritò seruandus est. Loquitur autem de infirmitate graui & periculosa. Nam in leuioribus morbis non semper valde accuratè hæc sunt seruanda, maximè de accersendo medico. Sicut & quæ Iacobus vlti. similiter cum hoc nostro Sapiente præscribit, de grauioribus morbis intelligitur, cùm dicit: Infirmatur quis in vobis, inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eũ, vngentes eũ oleo in nomine Domini, &c.

13 *Est enim tempus quando in manus illorum incurras, ipsi verò Dominum deprecabuntur, ut dirigat requiem eorum & sanitatem, propter conuersationem illorum*

CAusa redditur in nostra lectione, cur sit dandus locus medico, quia, inquit, cùm in infirmitatem incidisti, tunc est tempus quando te illorum, nempe medicorum, manibus committas. Vel sic: Est tempus quando in manus illorum incurras, hoc est, contingit esse tempus quando te illis committere debeas, tempore scilicet infirmitatis. Quod autem sequitur; ipsi vero Dominum deprecabuntur, &c. non videtur ad medicos pertinere, cùm illorum officium non sit pro ægris præcari, sed potius sacerdotum. Proinde Liranus cum aliis quibusdam, quod hic dicitur de medico, ab illo loco; Da locũ medico, &c. intelligit dici de medico spirituali, sacerdote scilicet, cuius est oratione Dominum placare, & sanare nõ solùm spirituales, sed & corporales morbos. Verũ nimis apertum est authorem illo loco loqui de medicis corporalibus, de quibus locutus est superius Proinde non malè hic quidam intelligunt Sapientem insinuare voluisse, officium boni medici esse, non solùm remedia morbis accommodata applicare, eisque niti & confidere, sed etiam Deum inuocare, ac orare vt sua & ingenia & remedia ad ægrorum salutem dirigat ac fortunet. Res enim, in qua medicus versatur, est per se magna, magnísque periculis obnoxia, quæ ob id non solùm prudentiam, sed etiam piam curam & solicitudinem requirat: qua neglecta, grauissimæ offensiones ac periculosæ curationes esse solent. Cùm enim arti suæ plurimùm fidunt medici, ita vt non curent Dei directionem implorare, fit nonnunquam vt eorum conatus Deus non prosperet, sed subuertat. Itaq; nostræ lectionis hic erit sensus: Est tempus quando in medicorum manus incurras. Ipsi autem non suæ arti nimis fident, sed Dominum deprecabuntur, vt dirigat & fortunet requiem quam ægris adferre studẽt, hoc est, sanitatem: idq; quia hoc pertinet ad eorum conuersationem, hoc est, officium & vitæ rationem. Græca tamen aliter habent hanc sententiam, magísque in Græcis ad sacerdotes videtur referenda, de quibus tectè mentio facta est in illa sentẽtia: Da suauitatẽ, &c. Sic enim habent: Est tempus quando & in manibus ipsorũ est prosperitas. Etenim ipsi Dominum precabuntur vt prosperet ipsis requiem & sanitatem vitæ gratia. Quorum verborũ etiam hic potest esse sensus: Quanquam dixerim locum dandum medico eiúsque ope te indigere, tamen accidit aliquando vt & per manus illorum per quos mox dixi sacrificia offerenda, contingat ægris prosperitas & fœlicitas, etiam sine manu & opera medici. Nam ipsi Dominum precabuntur, vt ipsis ægris prosperet requiem & sanitatem ad hoc vt viuere possint. Ita & in nostra lectione oratio non ad medicos qui manibus iuuãt, sed ad sacerdotes qui ore prosunt, referri potest hoc modo: Est tempus quando in medicorũ manus incurras. his autem suo fungentibus officio, illi de quibus mox dixi: Da suauitatem; interim Dominum deprecabuntur, vt dirigat sanitatem quam inferre medici laborant. Facient autem hoc sacerdotes propter conuersationem eorum, hoc est, quia hoc ab eis requirit vitæ eorum ratio, & quia præ aliis sanctitati & pietati student. Vt mixtim intelligatur esse sermo de sacerdotibus & medicis, de quibus vtrisque superius sermo fuit, quiq; simul pro suo quique officio laborare debent ad iuuandos ægros.

14 *Qui delinquit in conspectu eius qui fecit eum, incidet in manus medici.*

SIgnificat hæc sententia, peccata causas esse morborum, Deúmque peccatis offensum punire peccata morbis, ob quos necesse est confugere ad opem medici, à quo grauia sæpe ægri ferre patiuntur: proinde ei qui à morbis & medicorum opera molesta ægris liber esse volet, operam dandam vt à peccatis, quæ Deum grauiter offendant, liber sit, & quamminimum illum offendat. Bene autem ad exaggerationem peccati dicit; qui delinquit in conspectu eius qui fecit eum; aut, vt habent Græca, qui peccat contra factorẽ suum. Sic enim notatur hominis ingratitudo, qui peccare audet contra eum qui illi author vitæ fuit & sanitatis: significatúrq; quòd ob id dignus est, vt si non vita, saltem sanitate priuetur morbósque patiatur, & cum morbis amara etiam & molesta medici remedia, simul cum impensarum grauamine. Postquam ergo insinuauit Sapiens quid contracto morbo sit faciendum, hac

sententia indicat morborum causas, & qua ratione caueri possit ne in morbos incidatur. Porro peccata morborum esse causas, etiam aliæ scripturæ docent, vt cum Paulus dicit Corinthiis ; Ideo inter vos multi infirmi, & dormiunt multi. Et cùm Saluator cuidam à se sanato dixit: Ioã. 5. Vade, & iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat.

1 Cor. 11.

15 *Fili in mortuum produc lachrymas, & quasi dira passus incipe plorare.*

16 *Et secundum iudicium contege corpus illius, & non despicias sepulturam illius.*

POstquam dixit quid in infirmitate constituto sit faciendum, docet etiam quid in morte amicorum sit faciendum, duo imprimis requirens. Primum, vt statim à morte amici, defleatur eius mors, idque serio & amarè, quasi graue malum acciderit, tum quod amicus luce hac iucunda priuatus sit, tum quod per mortem irreuocabilis ab amico fiat separatio. Prohibet ergo ne Stoicorũ more, nostrorum mortem sine dolore feramus, aut, quod impiorum est, de illorũ morte gaudeamus, siue ob odium ipsorum, siue ob commodum facultatũ per illorum mortem obtinendarũ, sed vt charitatem & amorem nostrum erga eos ostendentes defleamus & illorum vices & nostam. Secundo requirit, vt postquam aliquãdiu lachrymis indultum est, corpus defuncti secundum iudicium, hoc est, secundum morem, & ius quod corpori debetur contegatur terra, nec illius sepultura negligatur, vt etiam honore sepulturæ demonstretur amor erga defunctum, eique impendatur quod ei debitum est. Neque enim velle possumus defunctum amici corpus semper in oculis nostris seruare, quod stultarum est mulierum, quæ ferre nequeunt corporis ad sepulturam ablationem: neque illud insepultum relinquẽdum nobis est, vt auibus & bestiis sit esca, quia id barbarum est, & contra honorem amicis deferendum. Condendum ergo terræ est, vnde sumptum est, idque maximè à nobis, qui illud a terra resuscitãdum certò expectamus. Hinc ob sepulturam defunctis impensam, in scripturis Tobias eximiè commendatus est. Cæterum in eo quod dicitur, secundum iudicium contege corpus illius, aut, vt habent Græca, secundum iudicium eius, rectè intelligimus non tantum exigi simpliciter sepulturam, sed etiam quę pro more recepto in sepultura adhibentur, vt nobis corpus contegere secundum iudicium, sit etiam cum exequiis ritúque funebri & precibus corpus terræ tradere ; vnde pro, secundum iudicium, quidam vertunt ; iuxta morem funebrem.

17 *Propter delaturam autem amarè fer luctum illius vno die, & consolare propter tristitiam.*

18 *Et fac luctum secundum meritum eius vno die vel duobus propter detractionem.*

QVod in his versibus bis dicitur, [illegible] idem est propter delaturam & propter detractionem [illegible] Græca Amarum fac luctum, & calefacito [illegible] fac (vel accende) planctum, & fac luctum secundum dignitatem eius. Vno die & duobus propter calumniam; & consolationem admitte propter tristitiam. Omittenda est apud nos commutatio [illegible], quæ vt non est in Græcis, ita nec apud Rabanum, nec in quibusdam scriptis. Repetit de lugẽdo defuncto etiam post sepulturam, sed adiungit moderationem in luctu adhibendam, ne ethnico more inconsolabiliter & diutius quàm conuenit mors amici defleatur, iuxta illud Pauli 1. Thess. 4. Vt non cõtristemini sicut & cæteri qui spem non habent. Vult ergo vt non solùm propter amorem erga defunctum, sed etiam vt euitetur calumnia & detractio (ne scilicet cum multorum offensione dicatur quis de amici morte gaudere) amarè lugeatur defunctus, idque pro merito & dignitate eius, sed vt [illegible] quod tantum diebus durat amarus iste planctus & dolor, ita vt ne pro quorundam more dolor & fletus semper intendatur [illegible] & crescat, sed potius cum tempore remittatur, & consolatio admittatur, vt ne nimia tristitia noceat superstiti, & abundantiori tristitia absorbeatur ipse. Quod ergo dicis de luctu vnius aut duorum dierum, non est contrarium ei quod supra dixit: Luctus mortui septem dies. Hic enim vult paucis tantum diebus amarum illum luctũ, qui esse solet in principio, ferendum, eumque statim remittendum, accepta consolatione & doloris mitigatione. Et quod secundum meritum eius, non significat pro merito vitæ & operum mortuum plangendum esse, sed secundum dignitatem eius. est enim Græcis [illegible], hoc est, prout dignus est defleri, siue ob [illegible] quæ tibi cum illo fuit, siue ob beneficiorum acceptionem, siue denique ob vitæ eius probitatem [illegible] Porro ex loco hoc intelligere licet [illegible] & studiose obseruatum semper [illegible] fuerit modo lugendi mortuos: suntque in sacra scriptura grauia exempla, ex quibus scire possumus huiusmodi officia solemnia sanctissimè mortuis tributa [illegible], quia negari non potest consuetudo in scripturis commendata merito iam sub noua lege, cùm & fidem certam & spes [illegible] post hanc vitam melioris obtinenda [illegible] sit, ita & in precibus magis consistant officia mortuis impendenda, quam in fletu & planctu.

19 *A tristitia enim festinat mors, & cooperit virtutem, & tristitia cordis flectit ceruicem.*

REddit rationem eur dixerit consolationem admittendam ad vitandam tristitiam, quia, inquit, à tristitia fit vt mors festinanter & ante tẽpus adueniat, ipsaque tristitia vires hominis tegit, ita vt se non prodant, sed obscurentur, atque supprimantur, flectitque ceruicem hominis, ita vt curuus a tristitia incedat, & omnem fiduciam atque audaciam amittat. Significat ergo, tristitiam auferre homini omnem animi corporisque vigorem, atque

etiam immaturam adferre mortem. Vnde autem pendeat vt sit in homine noxia tristitia, sequens sententia indicat.

20 *In abductione permanet tristitia, & substantia inopis secundum cor eius.*

VAria est in hoc versu lectio apud Græcos. Nam pro, abductione, quidam codices habent ἀπαγωγῇ, vt Germanica æditio, quod secutus videtur noster interpres, vertens, in abductione. Quidam codices habent ἐπαγωγῇ, quam dictionem interpres noster vertere solet, obductionem, & sic habet codex Bessarionis hoc loco, In obductione. Aliqui hic vertunt, inductionem. Pro, permanet, Germanica æditio habet παρέρχεται, quod vertunt, abit aut discedit, vt sit hic sensus: Inductione abit tristitia, hoc est, per animi inductionem, qua seipsum homo consolatur, fit vt discedat tristitia. Cui conuenit quod in secunda parte dicitur, vbi pro substantia, est βίος, quæ dictio etsi etiam victū & facultates significat quibus homo sustentatur, propriè vitam significat, vt hic possit esse sensus: Vita pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde pendet qualis sit vita hominis afflicti. Misera enim est & breuis, si in afflictione eius cor torqueatur: fœlix & longa, si cor non se torqueat, sed patienter calamitatem ferat. Toletanum tamen exemplar habet, vt noster legit, παραμένει, hoc est, permanet. Nostræ ergo lectionis sensus est: Tristitia permanet in homine per hoc quod abducit animum suum à consolatione & consideratione eorum quę dolorem mitigare possent: & substentia pauperis vel afflicti est secūdum cor eius, quia quale est cor eius, talis est & vita atque substantia eius: vt si cor eius sit mœrens, verè sit misera eius vita & breuis futura: si lætum aut tranquillum, nihil ei obsit externa calamitas, diuque eius vita sit duratura. Aut substantia pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde dependet, diues ne sit quis habendus an pauper. Si enim modico contentus est, & paupertatem æquo fert animo, reputandus est verè diues: Si vero animo est intranquillo, etiam si multas possideat diuitias, verè pauper est. Itaque secundum hunc sensum significatur tristitiam esse ingens malum, quæ diuitem facit egenum, & pauperem facit bis infœlicem. Vnde rectè subijcit:

21 *Ne dederis in tristitia cor tuum, sed repelle eam à te, & memento nouissimorum, & noli obliuisci.*

22 *Neque enim est conuersio, & huic nihil proderis, & teipsum pessimabis.*

SVperius capite 30. multis dehortatus est à tristitia in genere, ob calamitates quæ in hac vita incidunt: hic vero peculiariter dehortatur à nimia tristitia ob amicorum mortem. Ideo enim dicit: Ne dederis in tristitia, vel, vt est Græcis, εἰς λύπην, ad tristitiam cor tuum, non jam omnem tristitiam prohibens, cum eam prius exegerit, sed requirens ne quis cor suum dedat tristitiæ, atque ab ea totum obtineri permittat, sed eam ad tempus admissam mox à se repellat, idque consideratione mortis, quę ex tristitia ante tempus cōsequi solet. Quod mœrentem semper meminisse conuenit, & illius non obliuisci, ne dum illum non aduertit, mortem sibi acceleret, sibique sit mortis suæ author & causa. Idque eò magis meminisse oportet, quia ex morte non est conuersio, hoc est, reuersio ad hanc vitam, iuxta communem legem, sed irreparabilis est vitæ amissio. Deinde & illud in tristitia considerare mœrētem conuenit, quod immodica sua tristitia defuncto nihil possit prodesse vt ad amissam vitam redeat: & seipsum pessima, hoc est, malè affligit, sibiipsi iniurius sine alterius fructu. Itaque duplici ratione monet tristitiam super mortuo amico temperandam, videlicet & cogitatione mortis, cuius periculo se quis exponit sine recuperatione, & quia sua tristitia defuncto prodesse non potest, cum sibiipsi obest. Potest quod de memoria mortis inducitur etiam accipi, vt insinuet deflentibus mortem cogitandum esse communem esse omnibus moriendi legem constitutam; nec à morte amicorum reditum esse ad vitam, vt huius communis sortis consideratione, leuius feratur amicorum mors. Et Dauid quoque rationibus, quæ hic insinuantur, sese consolatus est super morte infantis qui ei ex Bethsabee natus erat, sic dicens: Propter infanté, cum adhuc viueret, ieiunaui & fleui. Dicebā enim: Quis scit si fortè eum donet mihi Dominus, & viuat infans. Nunc autem quia mortuus est, quare ieiuno? Nūquid potero reuocare eum amplius? ego vadā magis ad eum, ille verò non reuertetur ad me. 2. Reg. 12.

23 *Memor esto iudicij mei, sic enim erit & tuum: mihi heri, & tibi hodie.*

DOcuit cauendum ne ex alterius morte incommodum nobis & malum accersamus, hæc autem sentētia insinuat fructum quem ex illa capere debeamus, nempe vt ex illa etiam nobis imminētis mortis cogitationem assumamus, sicque soliciti simus ita vitam nostram instituere, vt fœliciter & salubriter mortem expectare possimus. Atque quo magis commoueat, ipsummet defunctum introducit loquentem, & communis sortis quemque admonentem, quemadmodum in epitaphiis frequenter fieri solet. Memor, inquit, esto iudicij mei, hoc est, conditionis meæ, quam Dei ordinatione & iudicio subire debui, sic enim erit & tua conditio cum Deus ita de te fieri iusserit, quasi dicat: Noli te ob mortem meam nimis discruciare, sed illud potius ex illa fructu reporta, vt cogites quod qualis est cōditio mea, & quale iudicium Deus in me exercuit, talis erit & tua aliquando conditio, & tale iudicium etiam tibi continget. Et ne illud in longum tempus differendum tibi promittas, quod heri mihi accidit, hoc ipsum tibi hodie expectandum est, & euenire potest. Bene enim dicit, hodie, & non dicit, cras, vt intelligat quisque

quifque quelibet diem præfentem fibi poſſe eſſe vltimum, nec ſibi promittat certo aliquod vitæ tempus in futurum, iuxta illud Poëtæ: Omnem crede diem tibi diluxiſſe ſupremum.

24 *In requie mortui requieſcere fac memoriam eius, & conſolare illum in exitu ſpiritus ſui.*

HÆc ſentẽtia variè à noſtris intelligitur. Nam Dionyſius tres adfert ſenſus, quorum primus eſt: Memoriam morientis fige in requie quam animæ electorum habent poſt hanc vitam, loquendo ei de beatitudine æterna, vt dicat: Portio mea Domine ſit in terra viuentium. Vel, inquit, ſenſus eſt: vt tempore mortis facias memoriam morientis quieſcere à recordatione rerum ſecularium, vt cogitet ſolùm ea quæ ſuam concernunt ſalutẽ. Addit: Porrò quidam exponunt ſic: In requie mortui, hoc eſt, ad monumentum, in quo quantum ad corpus quieſcit, requieſcere fac memoriam eius, hoc eſt, aliquod ſenſibile memoriale conſtitue, ex cuius intuitu viuentes recordentur ipſius, &c. Præter has expoſitiones Rabanus etiam aliter intelligit ſignificari, in tranſitu morituri, non tradendam obliuioni memoriam eius, ſed in mẽte eam figendam, vt eius exemplo quis excitetur ad vitę correctionem. Sunt & qui aliter hunc locũ tractant, cùm, ſi ſcopus authoris ſpectetur, & originalia inſpiciãtur, vnicus ſit & genuinus ſenſus iſte: In requie mortui, hoc eſt, cùm iam quis per mortem quieſcit, liber à laboribus & miſeriis huius vitæ, tu viciſſim fac apud te quieſcere & ceſſare memoriam illius, hoc eſt, tu ne perſiſtere ſinas in te cruciantem illam memoriam, per quam requiras eum tecum hic viuentem, ſed illam cum mortuo intermori, & cum quieſcente quieſcere & ceſſare facias. Eſt enim Græcis κατάπαυσον, hoc eſt, quieſcere fac & ſeda. Memoriam autem quam ceſſare vult, eam intelligere oportet, quæ eſt moleſto deſiderio cõiuncta, non eam quam cum pia beneuolentia & charitate retinere meritò debemus, multò minus eam quę nos vel ad imitationem defunctorum, vel ad iuuandum illos piis precibus prouocet, vt ne quis hunc locũ producat contra piam illam mortuorũ memoriam, quam ſeruat eccleſia Catholica: ſicut contra ridiculè ſatis hunc locum aliqui proferũt pro ſtatuendis precibus quæ piè fiunt pro defunctis, ſic intelligẽtes: Cùm quis per mortem requieſcit, fac memoriam eius requieſcere, dicendo: Requieſcat in pace. Ita cùm non attenditur authoris ſcopus, nec originalia habetur reſpectus, quiſque quod ſibi videtur, intelligit in ſcripturis. Quod autem ſequitur iuxta receptam lectionem; Et conſolare illum in exitu ſpiritus ſui; omnes intelligũt ſignificare, morituro in fine vitæ ſuæ impendendam à viuis conſolationem, proponendo ſcilicet eis moriendi communem omnibus neceſſitatẽ, vitæ huius miſeriam, futuræ vitæ fœlicitatẽ, & ad eam obtinendam, Dei per Chriſti merita paratam miſericordiam. Verùm Gręca longẽ alium habent ſenſum, ſic enim eſt illis: καὶ παρακλήθητι ἐν αὐτῷ, hoc eſt, cõſolationem accipe ſuper eo, cùm exiuit ſpiritus eius. quaſi dicat: dolere potes ſuper eo, & ſolicitus eſſe pro eo cùm adhuc ſpirat & ægrotat: at cùm ſpiritus eius egreſſus eſt è corpore, & ille liber eſt à miſeriis huius vitæ, nec poſſit tua opera ad vitam redire, ſinas tibi conſolationem impendi, & ex teipſo conſolationẽ accipe, exemplo Dauidis quod ſuprà adductum eſt. Hunc ſenſum vt & nos habeamus in noſtra lectione, conuenit omittere pronomen, illum, quod in vno ſcripto correctiore non erat, vt verbum, cõſolare, paſſiuè accipiatur, pro, conſolationem admittere, quemadmodum requirit dictio Græca, vt meritò dubitari non debeat quin ſic verterit interpres, qui & ſtatim prius hoc capite verbum, cõſolare, poſuit in paſſiua ſignificatione, cùm dixit; conſolare propter triſtitiam; vbi Græcis eadem eſt quæ hoc loco dictio. Ex prædictis licet colligere varias rationes, ob quas moderanda ſit triſtitia in morte amicorum, némpe quia mors omnibus eſt communis & ineuitabilis, deinde quia illa requies eſt defuncti, ac tertiò quia eſt iuſtum Dei iudicium & ordinatio. Præterea quia triſtitia defuncto prodeſſe non poteſt, & poſtremùm quia nocet, & mortifera eſt mœrenti.

24 *Sapientiam ſcribe in tempore vacuitatis, & qui minoratur actu, ſapientiam percipiet.*

NOui hic argumẽti initium eſt, quod Sapiens etiam ſequenti capite continuat, docens prolixè qui apti ſint ad ſapientiam eximiam, & ſcripturarum intelligentiam percipiẽdam, & quid ad hoc requiratur, imprimis ſcilicet otium literarium, & libertas ab operibus ſeruilibus & mechanicis artibus: quibus qui vacant, quoniam rebus externis omnino ſunt dediti, parùm idonei ſunt ſapientiæ excellenter ſic obtinendæ, vt aliorum poſſint eſſe doctores, & in rebuſpublicis ſapientiæ magiſtri, quanquàm fatendum ſit tales etiam reipub. vtiles & neceſſarios eſſe. Proinde conuenit hunc locum diligenter obſeruare hac maximè tempeſtate, qua & viliſſimi cerdones ſibi vendicant ſcripturarum intelligẽtiam atque profeſſionem, & plerique ſtudioſis ſapientiæ inuident otium illud, quod percipiendæ ſapientiæ hic docetur eſſe neceſſarium. Dolendum autem hunc locum, vt & alia multa, partim ſcriptorum, partim interpretis vitio ſic à nobis legi, vt non ſatis ſenſus authoris intelligatur, qui in Græcis eſt & clarior & iucundior. Cæterùm vt diligenti annotatione vitia quæ ſcriptorum incuria irrepſerunt corrigantur, & verſionis obſcuritas aut incommoditas iuuetur, imprimis notandum hic grauiter ab omnibus noſtris erratum eſſe, quòd putauerint dictionem, ſcribæ, verbum eſſe imperatiui modi, quaſi præcipiatur ſapientiam ſcribi. Conſtat enim ex Græcis eſſe nomen à nominatiuo, Scriba, cùm Græcis ſic ſit: σοφία γραμματέως ἐν εὐκαιρίᾳ σχολῆς, hoc eſt, Sapiẽtia ſcribæ in opportunitate otij, ſcilicet conſiſtit, aut comparatur.

Igitur

Igitur apud nos accusatiuus, sapientiam, meritò mutādus esset in nominatiuum, sapientia, quem imperitos scriptores verisimile est in accusatiuum mutasse, quòd dictionem, scribæ, putarent esse verbum. Aut si accusatiuus retinendus est, quia in omnibus quæ ad manum erant scriptis reperiebatur, dictio, scribæ, accipiēda est vt sit nominatiuus* pluralis, & ex sequenti membro subaudiendum est verbum, percipient, vt sit sensus: Scribæ, hoc est, legisdoctores (sicut nomen hoc sæpe ponitur in Euangelio) percipient sapientiam, in tempore quo vacui sunt ab operibus mechanicis & seruilibus totos se tradentes veritatis inquisitioni, scripturarum lectioni atque contemplationi: & qui minoratur actu, hoc est, qui parum in externa occupatur operatione, hic percipere poterit sapientiam. Quod sequitur; quia sapientia replebitur; etsi ferè in hac sententia coniungatur cum præcedentibus, tamen ex Græcis patet ad sequētia pertinere, quémadmodum & Rabanus & multa scripta sequentibus coniungunt, quamuis durè cum illis hærere videatur.

*al. Qui. 26 *Quia* sapientia replebitur qui tenet aratrum, & gloriatur in iaculo, stimulo boues agitat, & conuersatur in operibus eorum, & enarratio eius in filijs taurorum?*

Cor suum dabit ad uersandos sulcos, & uigilia eius in sagina uaccarum.

PRo, sapientia replebitur, Græcis est idem verbum quod mox interpres vertit, sapientiam percipier, nempe σοφισθήσεται, hoc est, sapiens fiet. vnde satis constat interpretem nostrum hanc partem non coniunxisse præcedentibus. alioqui sensus illi fuisset: Qui minoratur actu, sapiens fiet, quia sapiens fiet. Notandum secundò Græcis non esse coniunctionem, quia, sed interrogatiuū τί, hoc est, quid, vt sit sensus: Quid, hoc est, quomodo sapiēs fiet qui tenet aratrum, &c. quasi dicat: occupationes eius non sinūt vt fiat sapiens, hoc est, eruditus. Et omnino verisimile est interpretem nō vertisse, quia, sed quid, vel qui, pro quomodo: at cùm id non intelligeretur, quid vel quî, mutatum esse in, quia, nisi interpres legerit non τί, sed ὅτι, quia. Quæ lectio si retinenda sit, tamen vt habeatur sensus authoris, tota hæc sententia interrogatiuè efferenda erit, sicque coniungetur causalis coniunctio, quia, cum superiori sententia; Qui minoratur actu, & parum habet negotiorum, is fiet sapiens. Nam an sapientia replebitur qui tenet aratrum, &c. In quibusdam incerti authoris annotationibus scribitur quosdam libros habere; qua sapientia replebitur; & totum legendum interrogatiuè vsque ad, taurorum. quæ sanè lectio omnino est præferenda. Enumerantur autem aliquot hominum genera qui ad sapiētiam & singularem eruditionem percipiēdam non sunt idonei, propter externas occupationes quibus penitus detinentur: & potissimùm quatuor, in quibus omnia operariorum genera facilè comprehenduntur. Inter quos primum locum meritò tribuit agricolis, vt quorū opera maximè est necessaria, & naturæ conueniens. Secundum locum tribuit fabris, quorum duo facit genera, alterum eorū qui duram materiam exsculpūt, vt sunt lapicidæ & fabri lignarij: alterum eorum qui duram materiam malleo contundunt, extenuant, & molliunt. Nomen enim, faber, sicut & Græcum τέκτων, generale est, & commune iis omnibus qui circa duram versantur materiam, artificibus scilicet cunctis qui ex quauis materia aliquid faciunt, & malleo vtūtur in suo opificio: vnde quoniam hoc nomine, plastæ & figuli non comprehenduntur, quarto loco ponit figulos. Vnde facilè colligere licet ordinis hic obseruati & rationem & ornatum. Vbi & hoc obseruandum est, in singulis generibus semper repeti ad quid quodque genus cor suum det, atque in qua re vigilet. Inde semper subiungitur, post operationum enumerationem; Cor suum dabit, & vigilia eius, &c. Quod ergo attinet ad primum genus, agricolarum scilicet, insinuans eorum occupationes: Quomodo, inquit, aut an sapientia repleri poterit qui tenet aratrum, & gloriatur in iaculo? Vbi per iaculum conuenit intelligere baculum, qui instar iaculi est & paruæ hastæ, quo boues inter arādum agricolæ incitant & impellunt ad progrediēdum. Nam vt videre est in Italia, aliisque locis vbi in arando bobus vtuntur, sicut equi à sessoribus vrgentur calcaribus aut flagris, ita boues centris & stimulis prælongis instar hastæ & iaculi: vnde Græcis hic est ἐν δόρατι κέντρου, hoc est, in hastili stimuli, & apud nos sequitur quod exponit de quo iaculo sit sermo, Stimulo boues agitat. Stimulus enim propriè dicitur fustis acutæ cuspidis, quo rustici boues suppingunt. Quæ sequuntur in descriptione actionum agricolæ, clara satis sunt, nempe quod conuersatur in operibus boum, hoc est, occupatur in eis, & enarratio eius est in filiis taurorum, hoc est, sermo eius & locutio est de vitulis & progenie taurorū. Hic iam finis est interrogationis, qua dum recenset Sapiens agricolæ occupationes, significat illum non esse aptū qui singularem percipiat rerum sacrarum eruditionem. Vnde & subiūcit: Cor suum dabit ad versandos sulcos, hoc est, animum suum accommodabit vertendæ terræ, & ducendis per arationem sulcis, & vigilia eius in sagina vaccarū, hoc est, in ea re vigilat vt bene nutriat vaccas, quæ ei butyrum & lac suppeditent, ad eam rem & mane surgit, & vesperi serius se somno tradit. quasi dicat: cùm his in rebus totus sit animo intentus, quomodo vacare poterit percipiendæ sapientiæ? Idem prosequitur in operariis ciuitatis.

27. *Sic omnis faber & architectus, qui noctem tanquam diem transigit:*

28 *Qui sculpit signacula sculptilia, & assiduitas eius uariat picturam,*

29 *Cor suum dabit in similitudinem picturæ, & uigilia sua perficiet opus.*

Primùm

PRimùm in genere proponit latum fabrorum genus, quos dicit noctem tanquam diem transigere, hoc est, noctu occupari sicut interdiu, siue quòd opera sua nónunquam noctu peragant, non contenti labore diurno, siue quòd noctu cogitent animo quæ per diem facienda incumbunt. Deinde vnam fabrorum speciem exempli causa ob oculos depingit, lapicidam scilicet vel sculptorem, qui in lapide, aliáue materia du ra varias inducit sculpendo figuras. Qui, inquit, sculpit signacula sculptilia, pro quo Græcis est, γλύμματα σφραγίδων, hoc est, celaturas signaculorum vel sigillorum. Signacula ergo sculptilia hic dicũtur sigilla exsculpta, vt, sculptilia, sit adiectiuum, non autem substantiuum significans imagines, quæ sæpius sculptilia dicũtur. Malè enim legitur in quibusdam libris; Qui sculpit signaculo sculptilia. Cæterùm in eo quod sequitur; & assiduitas eius variat picturam; pro, variat picturam, Græcè est, ἀλλοιῶσαι ποικιλίαν, hoc est, assiduitas eius est mutare varietatem, hoc est, eius opera in hoc assidua est vt multam effingat varietatem. Proinde nomen picturæ, hic accipi debet pro figura, quæ sua varietate picturam variam imitatur. Non enim sculptorum est pingere, & colores inducere, sed sculpendo formarum varietatem ad imitationem picturæ effingere. Vnde & subditur: Cor suum dabit ad similitudinem picturæ; hoc est, vt imitetur picturam. Hic enim iam pro, picturæ, est ζωγραφίαν, quæ dictio propriè picturam significat, & animalium per colores figurationem. Hactenus autem adhuc pendet sententia, quæ perficitur per illud; Cor suum dabit, &c. vt sit sensus: Sic omnis faber, & qui sculpit, cor suum dabit vt assimilet picturā. quasi dicat: Etiā tales eruditioni percipiendæ apti non sunt, vt qui noctu diéque aliis in rebus occupentur. Idem ostendit in alio fabrorū genere, qui non incidendo & sculpendo vtuntur malleo, sed concutiendo, & extenuando, atque dilatando duram materiam: quod pertinet ad fabrum ferrarium, sub quo & argētarij, & ærarij omnes comprehenduntur.

30 *Sic faber ferrarius, sedens iuxta incudem, & considerans opus ferri:*

31 *Vapor ignis vret carnes eius, & in calore ignis concertatur.*

32 *Vox mallei innouat aures eius, & contra similitudinem vasis oculus eius.*

33 *Cor suum dabit in consummationem operum, & vigilia sua ornabit in perfectionem.*

ETiam hic pendet sententia vsq; ad illud; Cor suum dabit; Est enim sensus: Sic faber ferrarius, &c. cor suum dabit, ita vt duo versus intermedij quasi per parenthesim inserti sint. Quod dicit; in calore ignis concertatur; significat eum conflictari & veluti pugnare in æstu, dum ad perficiendum opus suum ignis calorē fortiter perfert, eúmque superare cōtendit. Cùm dicitur: Vox mallei innouat aures eius; significatur iteratū subinde sonum mallei contundere aures eius, eásque noua semper percussione impetere. Cum dicitur; contra similitudinem vasis oculus eius; significatur ipsum semper habere oculum defixum in exemplar operis à se perficiendi. Dictio enim, contra, hic ponitur pro, è regione, &, vas, pro quouis opere parãdo. Pulchrè ergo describitur huiusmodi fabri constantia & animi intentio, dum desiderio perficiendi à se operis, & ignis intolerabilem calorem toto corpore perfert, & aurium simul & oculorum molestias tolerat, quia & illæ frequenti sono mallei obtunduntur, & isti intēto candentis ferri aspectu. Vnde subdit; Cor suum dabit in consummationem operum; hoc est, ad hoc, vt perficiat opera sua. quasi dicat: Non obstantibus omnibus illis quę molesta sunt toti corpori, auribus & oculis, totum se accommodabit operibus suis, vt parum ei libeat aut liceat intendere sapientiæ diuinarum rerum. In eo quod sequitur legendum est non per vnam dictionem, imperfectionem, sed per duas, in perfectionem, quomodo & Rabanus habet, & quædā scripta. Græcè enim est ἐπὶ συντελείας, hoc est, ob perfectionē, id est, ad hoc vt perficiat opus suum. Et est notandum, quòd nomen, vigilia, iuxta exigentiam originalium, debet esse nominatiui casus, vt vertendum potius fuerit; & vigilia eius; sicut bene versum fuit in primo genere de agricolis. In singulis enim generibus dicitur: Cor suum dabit, & item quid vigilia efficiat. dicitur ergo de fabro quod vigilia eius ornabit opera ad hoc vt ea perficiat. Pro, innouat, sunt qui legsit, intonat, sed Græca habent καινιεῖ, quod innouare significat, nō intonare. Sequitur de quarto genere.

34 *Sic figulus sedens ad opus suum, & conuertens pedibus suis rotam,*

35 *Qui in solicitudine positus est semper propter opus suum, & innumera est omnis operatio eius.*

36 *In brachio suo formabit lutum, & ante pedes curuabit uirtutem suam.*

37 *Cor suum dabit ut consummet linitionem, & uigilia sua mundabit fornacem.*

ETiam figuli operationes sic ob oculos proponit, vt facilè quisque videri possit illi non vacare studium sapientiæ impendere. Pro innumera, Græcis est ἐναρίθμιος, hoc est, numerata. vt significetur figulum certum quotidie vasorum numerum conficere, aut singula vasorum genera certo numero persoluere. Noster videtur legisse ἀναρίθμιος, hoc est, innumera, quo significatur eum immensam vasorum conficere breui tempore multitudinē, & omnis generis vasa effingere. In eo quod dicitur; ante pedes curuabit virtutē suam; rectius versum fuisset pronomen, eius, vt ad lutum referatur, non ad operantem. Duas enim eo versu videtur exprimere figuli operationes, nempe quòd brachio suo & manu format, hoc est, figurat lutum, (est enim Græcè τυπώσει) & quòd prius ante pedes suos flectit, curuat & subigit vim ipsius luti, vt aptum scilicet fiat ad formā manibus & brachio inducendam.

cenoam. Huiusmodi enim luti subactio, quę est eius curuatio & temperatura, pedibus prius fit. Proinde conuenit relatiuum reciprocum accipere pro non reciproco, vt aliàs sæpe. Quod si quis volet ad operantem referre, sensus erit: quòd flectit fortitudinem suam incuruando se, & inclinando robur, suum & dorsum suum ad operis perfectionẽ. Vltimus versus continet postremas duas figuli operationes, videlicet linitionem, quę vasi figurato inducitur plumbo aut alia materia, ad ornandum & confirmandum illud; & fornacis mũdationem, vt scilicet illo mũdato vasa coquenda inferantur.

38 *Omnes hi in manibus suis sperauerunt, & unusquisque in arte sua sapiens est.*

39 *Sine his omnibus non ædificatur ciuitas, nec inhabitabunt, nec inambulabunt.*

ENumeratis opificum generibus, ne, quoniam dicturus est ad eos non pertinere eximiam sapientiæ perceptionem & functiones, haberentur contemptui, ostendit eos suo modo esse sapientes, nempe in arte sua, eorúmque sapientiam & operationem esse reipublicæ & vtilem & necessariã: quod sine his nec ædificetur ciuitas, nec ædificatam vel inhabitent homines, vel frequentent, ita vt ambulent in ea. Ad ciuitates enim concursus est ab his qui agros colunt, vt illi & sua inferant, & ex ea quibus indigent efferant opificum manu parata. Dicit autem omnes in manibus suis sperare, quòd manuali opera sibi quæ ad victum & vestitum sunt necessaria, comparare studeant. Postquam autem dixit quid illis sit tribuendum, & acceptum ferendum, subiicit quid illis non competat.

40 *Et in ecclesiam non transilient, super sellam iudicis non sedebunt, & testamentum iudicij non intelligent.*

41 *Neque palam facient disciplinam & iudicium, & in parabolis non inuenientur.*

PRo, transilient, Græca quædam habent ὑπερκαλοῦνται, hoc est, in ecclesia & cœtu non supernominabuntur, hoc est, non habebunt nomina dignitatum super alios. Alij legunt, vt & noster, ὑπεραλοῦνται, hoc est, supersilient, vt significetur tales in republica non supergressuros alios, nec eminentem locum obtenturos, quod per partes declarat, ostendens eis nec conuenire iudicis locum, quia non intelligunt constitutiones iudiciales, nec magistri & doctoris, ad docendum alios disciplinam & iudicium, vel æquitatem in vita morum seruandam, quia non occupantur in perdiscendis grauibus & seriis sapientum sententiis. Indicat ergo duo esse in republica officia, per quæ eminent in ea qui eis funguntur, eáque requirere singularem sapientiam, & hanc requirere otium, & cessationem ab operibus illis mechanicis.

42 *Sed creaturam æui confirmabunt, & deprecatio eorum in operatione artis.*

PRo, æui, est αἰῶνος, quod hic melius verteretur, sæculi. Significatur enim quòd illorum sit confirmare & tueri res huius sæculi, vt quæ per se fluxæ sunt & caducæ, illorum continua operatione reparentur, firmitérque persistant atque conseruentur, ne vnquam desint necessitatibus hominũ. Deprecatio eorũ dicitur esse in operatione artis, quia eorum præcipua vota & desideria sunt in eo vt artis suę operationem perficiãt & pręstẽt. De eo enim semper cogitant, hoc vnum maximè semper habent in votis.

43 *Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altissimi.*

HÆc pars non est referenda ad sententiam mox præcedentem, quemadmodum apparet ex nostra lectione, & quomodo omnes nostri intelligunt, contra quàm requirunt & originalia, & scopus authoris. Ipse enim omnino id hic agit, vt ostendat prædictorum artificum non esse cor suum tradere inquisitioni legis Dei, quia cor suũ quisque in suo genere tradit rebus arti suæ congruis: & mox dixit eorum vota esse in operatione artis: quomodo ergo iam eis tribuetur, accommodare animam suam legi altissimi, & conquirere in ea? Notandum ergo Gręca separare hanc partem à superioribus, quæ habent in hunc modum: πλὴν τοῦ ἐπιδιδόντος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ διανοουμένου ἐν νόμῳ ὑψίστου, hoc est, præter dantem animum suum, & cogitantem in lege altissimi. Quod videtur ad illa referenda esse quæ superius dicta sunt non conuenire operariis opificiorum, vt significetur illa tantùm conuenire ei qui dat se totum legi Dei, & in illa assiduè meditatur. Quod vt etiam nostra lectio significet, oportet in his participiis, accommodantes, &, conquirentes, aliquid subintelligere, per quod oratio imperfecta perficiatur, hoc modo: Accommodantes animam suam in lege altissimi, & conquirentes in ea (nam illud; in lege altissimi; ad vtrunque participium est referendum) hi soli illa quę dixi præstabunt. Vnus scriptus codex habuit per genitiuum singularis numeri, accommodantis animam suam. quomodo videri potest interpretem vertisse, quòd genitiuum singularem habeant Græca. Quæ lectio si recipiatur, sensus erit: Accommodantis animam suam & conquirẽtis in lege, supple sunt ea quæ modò dixi non esse artificũ, aut sunt ea quæ sequuntur. Sunt enim qui hanc partem satis obscuram in Gręcis referunt ad principiũ capitis sequentis, hoc modo vertentes: Veruntamen qui dat animum suum legi Dei, & meditatur in ea, sapiẽtiam omnium antiquorum exquiret. Nam quod nos legimus, sapiens, Græcis non est. Ita & in nostra lectione hęc pars referri potest ad sequentia, vt oratio sic perficiatur: Accommodantes animam suam in lege altissimi, hi facient quæ modo dicã. Porro legẽdum potius singulariter; animam suam; quàm animas suas, vt quidam legũt, ex Græcis est manifestum. Ponitur autem anima pro animo.

Rectius

Rectius enim dicimus accommodare animum alicui rei quàm animam. Quòd si quis secundùm receptam intelligentiā hæc participia referre volet, & cóiungere cum præcedenti sententia, sensus erit, quod artifices illi confirmabunt res huius mundi, ita tamen vt accommodent animam suam legi altissimi, illi scilicet quæ decalogo continetur qui ad omnes pertinet, si velint animam suam saluam esse.

Caput XXXIX.

1 *Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens, & in prophetis uacabit.*

DICTTO, sapiens, Græcis non est, vt modo dictum est: Suppositum enim verbi, exquiret, petendum est ex fine præcedentis capitis. Postquam ergo superiori capite descripsit officia & exercitia opificum, hic describit actiones eius qui sapientiæ studiosus est, qui in nostra lectione intelligendus est significari nomine sapientis, ostenditque primò per quas actiones sapientia singularis obtineatur, ac deinde quis sit fructus perceptæ sapientiæ. Inter actiones ergo ad obtinendam sapientiam necessarias primo loco ponit exquirere sapiētiam omnium veterum qui præcedentibus temporibus fuerunt, quærendo scilicet eorum scripta, eáque diligenter legendo, & quia inter eos præcipuum locum obtinent prophetæ, rectè de eis peculiariter subiungit; Et in prophetis vacabit, vel, vt habent Græca, ἐν προφητείαις, in prophetiis; sed id eôdem recidit. Vacatur enim in prophetis, dum in eorum scriptis quis occupatur, seséque exercet. Nam pro, vacabit, est ἀσχοληθήσεται, hoc est, occupatus erit.

2 *Narrationem uirorum nominatorum conseruabit, & in uersutias parabolarum simul introibit.*

PRo, narrationé, est διήγησιν, aut, vt quidam habent, διηγήσεις: quæ dictio propriè significat enarrationes & expositiones, vt ea videatur hic significari sacrarum scripturarum & prophetarum explicatio, quæ à viris nominatis, hoc est, celebribus & magni nominis fit, vel æditis libris, vel viua voce. Itaq; post lectioné sacrarū scripturarū, rectè secūdo loco insinuat sapientiæ studioso requirēdos celebriū virorū cōmentarios & expositiones, ne suæ fidat nimis intelligētiæ, eásq; diligenter obseruādas, conseruandas & retinendas. Iam cùm sequitur; & in versutias parabolarum simul introibit, rectè intelligitur quod simul cum nominatis illis viris ingredietur in versutias parabolarum, ad intelligendum scilicet eas adiutorio illorum. Potest tamé etiam per διήγησιν, hoc est, enarrationem virorum intelligi, non commentarij sacram scripturam exponentes, sed absolutè elocutio sapientię & enarratio, vt etiam pertineat ad authores sacrarum scripturarum, quæ continent narrationem virorum celebrium. Quoniam autem in scripturis sacris & aliorum sapientum scriptis præter prophetas peculiari indigent inquisitione parabolæ per sese obscuræ, & tamen multam in se continentes vtilitatem, rectè etiam de eis peculiariter subiungit; Et in versutias parabolarum simul introibit. Vbi præter sensum dictum dictio, simul, etiam referri potest ad prophetas, vt significetur quòd non solum vacabit in prophetis, sed quòd simul etiam se ingeret in lectionem parabolarum. Prophetis enim vacandum est, propter cognitionem futurorum: parabolis, propter ea quæ ad vitæ institutionem & recta consilia danda pertinent. Versutias enim parabolarum vocat, acutas subtilésque sententias, quæ à sapientibus de vita doctè & ingeniosè pronuntiatæ sunt, & ad varia verti & accommodari possunt. vnde rectè dicuntur versutiæ, vocabulo in bonum accepto: sicut & Græcis hic dicuntur στροφαὶ, à στρέφειν, quod est vertere. De eisdem subditur ad explicandum quomodo in versutiis parabolarum introibit sapientiæ studiosus.

3 *Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur.*

IDé significatur per prouerbia & parabolas, vt dictum est prolixè in commentariis super Prouerbia Salomonis, quamuis hic accipi possint hæ dictiones in suo proprio significato: vt prouerbia sint quæ adagia dicimus, sententiæ scilicet graues, quæ in ore omnium versantur, & ad vitæ institutionem pertinent: Parabolæ verò, similitudines & cōparationes vnius rei ad aliam, quales sunt parabolæ Euangelicæ à Saluatore ita pronuntiatæ, vt absconditæ sint, & reconditum habeant sensum, indigentes multa indagine, & explicatione. In prin. cap. 1. ca.

4 *In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu præsidis apparebit.*

5 *In terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala in hominibus tentabit.*

MAlè à multis legitur, in omnibus, cùm legendum esse, in hominibus, sicut habet Rabanus, & pleraque scripta, mais ei illum sit ex Græcis, quæ habent ἐν ἀνθρώποις, in hominibus. Quidam has duas sententias intelligunt, vt significent fructum quem sapiens percipit, nempe quòd per sapientiam id obtineat vt possit regibus ministrare, & stare coram magnatibus, vtque liberè possit versari in alienis regionibus & populis propter prudentiam vsu rerum cōparatam, aut quòd à principibus mittendus sit legatus in exteras regiones Cui intelligentiæ fauet quod Græca non habent per futurum, tentabit, sed ἐπείρασε, tentauit, quomodo & apud Rabanum legitur. At quoniam & præcedentia & mox sequentia describunt ea quæ ad sapientiā obtinendam pertinent, quia fructus obtentæ sapiētiæ postea descributur, magis

conuenit

conuenit etiam his sententiis intelligere significata esse quæ faciunt ad consequẽdam sapientiam. Ad eam enim obtinendam non satis est legere vel audire sacras literas, earúmque expositiones, sed oportet experientiam rerum addere, atque ob id sapiẽtię studiosum conseruari apud magnates eorúmque ministerio sese ingerere. Itẽ adire exteras regiones, ad audiẽdum doctorum disputationes, & probandum regionum mores: quemadmodum regina Saba ex Æthiopia venit Hierosolymam, audiendi Salomonis gratia: & de Solone dicitur intrasse eum Ægyptũ è Græcia: & de Platone atque Pythagora scribit Hieronymus eos in terras remotissimas cõmigrasse pro doctis audiendis. Et idem Hieronymus è Dalmatia Romã, hinc cùm Treuerim & Gallias cũ Germania pertrãsiisset, Constantinopolim venit, inde Alexandriam Ægypti, deinde Hierosolymam, idque experientiæ causa, & videndorum audiendorúmque virorum magnorum desiderio: quomodo & nunc à studiosis vniuersitates & exteræ regiones cum magno fructu adeuntur. Oportet enim & bona & mala in hominibus tentare & experiri, vt in eis quæ bona sunt sectemur, quæ mala sunt vitemus.

6 *Cor suum tradet ad uigilandum diluculò ad Dominum qui fecit illum, & in conspectu altißimi deprecabitur.*

7 *Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur.*

QVoniam præter omnia iam dicta quæ ad comparandam faciunt sapientiam, maximè & imprimis necessaria est frequens ad Deum oratio, quia Deus est qui dat sapientiam, rectè postremo loco etiam de ea prædictis coniungenda subiungit. Etsi enim de ea postremò meminit, tamẽ significat satis oportere, vt ea primas inter omnia partes obtineat, cùm dicit diluculò tradẽdum cor ad Dominũ in oratione, ante scilicet omnes alias actiones, & singulis diebus: vt intelligamus orationem adhibendam in omnibus prædictis, nempe lectione librorum, auditione doctorum, & profectione ad extera loca, vt cum fructu hæc fiant. Et sicut in descriptione actionum quibus occupantur artifices, superius dixit in singulis generibus ad quid cor suum tradant, & qua in re vigilent, ita & hic de sapiente dicit, quòd cor suum det ad vigilandum in precibus, significans satis id esse, vel primum & præcipuum eius opus. Bene autem cùm Dominum nominat, adiecit; qui fecit illum; insinuãs illum solum posse dare sapiẽtiam, qui dedit essentiam. Bene item prius dicit cor tradendum ad deprecandum, & posteà subijcit; Aperiet os suum in oratione; quia oportet vt orationem oris præcedat oratio cordis, quæ dum est intenta, non sibi temperat ab orando vocaliter, vnde & internus affectus sæpe magis excitatur. In eo tamen quod dicitur; aperiet os suum in oratione; rectè etiam intelligitur significari quod auidè & multùm desiderabit precando, iuxta illud: Dilata os tuum, & implebo illud. Non solùm autem vult Deum precandum pro obtinenda sapientia, sed & pro remissione peccatorum, ne scilicet peccata, sine quibus hæc vita non peragitur, impedimentum præstent dandæ à Deo sapientiæ, quia, vt dicitur Sapientiæ primo. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.

8 *Si enim Dominus magnus uoluerit, spiritu intelligentiæ replebit illum.*

COniunctio causalis, enim, Græcis non est, bene tamen addita est, vt intelligatur hic reddi rationem cur orandus sit Deus & pro sapiẽtia, & pro peccatorum remissione, nempe quia sapientiæ perceptio pendet à Domini voluntate, quæ ad dandum sapiẽtiam inclinatur, si ita precemur pro sapientia, vt simul deprecemur pro venia, iuxta illud Iacobi 1. Si quis indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter. hoc est ergo quod hic dicitur: Sapientiæ studiosus orabit assiduè Deum, quia si Dominus ille, qui magnus est & omnipotens, & ob id facilè quiduis præstare potest, voluerit, volet autem si vt oportet rogetur, affluenter orantem sapientia donabit.

9 *Et ipse tanquam imbres mittet eloquia sapientiæ suæ, & in oratione confitebitur Domino.*

POstquam ostendit quibus rationibus sapientia paretur, & à quo detur, describit iam pulchræ obtentæ sapientiæ fructus. Et primùm dicit, quòd qui iam Dei dono repletus est sapientia, non eam in seipso continebit, sed eloquia sapientiæ suæ de se diffundet tanquam imbres, hoc est, copiosè & largiter, quod imprimis faciet erga Dominum, quem sanctis & sapientibus verbis & orabit, & laudibus celebrabit, Ita assiduè orans pro his quibus se adhuc indigere agnoscet, vt pro acceptis beneficiis, & præcipuè pro sapientiæ dono gratias agat Domino, eúmque carminibus, hymnis & psalmis laudet & celebret. Bene enim coniunxit Sapiẽs orationem & gratiarum actionem atque cõfessionem dicens; in oratione confitebitur Domino. sicut & Paulus ea sæpius cõiungit, vt cùm dicit: Sine intermissione orate, in omnibus gratias agite. Bene etiam id subiecit illi quod dixit; mittet eloquia sapientiæ suæ; quia sapientiæ eloquia primùm in oratione & laude Dei exhibenda sunt. Nam de proferendis sapientiæ eloquiis ad aliorum vtilitatem posteà dicit: 1. The. 5

10 *Et ipse diriget consilium eius & disciplinam, & in absconditis suis consiliabitur.*

QVidam relatiuum, ipse, hîc referunt ad Dominum, de quo in fine versus sequentis, vt hic sit sensus: Et ipse Dominus diriget in finem bonum, & prosperabit consilium sapientis & scientiam eius, & in ab-

ſconditis ac ſecretis ſuis cloquiis conſilium illi ſuggeret vt ea intelligat. At magis referendum eſt relatiuum, ipſe, ad ipſum ſapientem, ſicut & in præcedenti & in ſequēti ſententia, vt ipſa tota oratio mollius fluat. In Græcis enim tres ſibi continuæ ſententiæ incipiunt ab αὐτὸς, Ipſe, ſine coniunctione, &c. Vnde ſemper videtur ad eūdem, nempe ſapientem, referendum idem pronomen in principio poſitum in nominatiuo, ſicut & idem pronomen in omnibus tribus ſententiis in genitiuo poſitū, nempe αὐτοῦ, magis referendum eſt ad Deum, vt & in præcedente ſententia dicendum fuerat: Ipſe iam repletus ſapientia à Deo mittet eloquia ſapientię eius, nempe Dei. Et in hac ſentētia: Ipſe iam donatus ſapientia à Deo, diriget conſilium Dei, & in abſconditis illius conſiliabitur. In ſequenti: Ipſe palam faciet diſciplinam doctrinæ illius. Sensus ergo huius ſentētiæ eſt: Ipſe ſapiens non ſatis habebit ſapientiā percepiſſe, ſed conſilium Dei quod in ſcripturis aut alibi didicit, & diſciplinam, hoc eſt, ſcientiam (eſt enim Græcè ἐπιστήμην) diriget, hoc eſt, in rectam deducet operationem, atque ad rectam vitæ degendæ rationem referet: ſicque huiuſmodi conſilium, quantum in ſe eſt, rectum faciet: quod qui non ſequuntur, quantum in ipſis eſt deprauāt. Et in abſconditis ipſius Dei conſiliabitur; hoc eſt, in præceptis conſiliiſque vitæ, quæ in occultis obſcuriſque quibuſdam ſentētiis ſunt poſita, atque in occultis iudiciis Dei aſſiduè cogitabit, meditabitur, & conſilia ſibi captabit. Pro, conſiliabitur, enim eſt διανοηθήσεται, quod eſt, cogitabit, vel meditabitur. Itaque apud nos reciprocum pronomen, ſuis, pro non reciproco, eius, accipiendum eſt. Et indicat hic verſus fructum perceptæ ſapientiæ, qui pertinet ad eum qui ſapiens iam Dei dono factus eſt. Sequens verò exprimit fructum qui à ſapiente ad alios dimanat, cùm dicitur:

11 *Ipſe palam faciet diſciplinam doctrinæ ſuæ, & in lege teſtamenti Domini gloriabitur.*

NOn tantū, inquit, per & propter ſapientiam perceptam confitebitur Domino, nec tantùm ſibi ſapiēs erit, ſibique ſoli conſulet, ſed etiam aliis palam faciet inſtitutionem doctrinę Dei, vel ſuæ quam à Deo percepit, & iucundum ei erit loqui de lege Dei, gloriabitúrque in ea, quòd eam Dei dono cognoſcat, & aliis eam docere poſſit, quemadmodum de ſe Dauid dicit: In labiis meis pronunciaui omnia iudicia oris tui. In via teſtimoniorum tuorum delectatus ſum, ſicut in omnibus diuitiis.

Pſ. 118.

12 *Collaudabunt multi ſapientiam eius, & uſque in ſeculum non delebitur.*

EXpreſſit fructus qui ab ipſo procedunt ſapiente, nunc exprimit fructus ſapientiæ, qui ab aliis redeunt ad ſapientem, laus ſcilicet ſapientiæ eius cum æterna eius memoria. Non ſine fructu, inquit, palam faciet doctrinam diuinam, quia collaudabūt multi ſapientiam eius, eáque vſque in perpetuum nō delebitur ex animis hominum, ſed ſemper hærebit cum laude in mentibus multorum. Qua in re differt hęc ſapientia à ſapientia humana, quæ admixtas habens plurimas vel vanitates vel falſitates, cum tempore & cum hominibus mutatur, & tādem falſa deprehenditur, ſicque in obliuionem venit, quemadmodum de philoſophorum & hæreticorum ſectis res ipſa docet.

13 *Non recedet memoria eius, & nomen eius requiretur à generatione in generationem.*

NOn tātùm, inquit, tradita ab eo ſapientia perpetua erit in mentibus hominū, ſed & eius memoria perpetua erit partim apud homines, ſed multò magis apud Deū, iuxta illud Pſal. 111. In memoria æterna erit iuſtus. Et nomen eius requiretur per omnes generationes, hoc eſt, in memoriam reuocabitur ad celebrandum illud, & honore afficiendum, quemadmodum patet in ſanctis Prophetis, Apoſtolis & Epiſcopis, qui in lege Domini ſiue docendo, ſiue ſcribendo laborauerunt: quos Dominus non tantùm in cœleſtibus, ſed etiam ſuper terram celebri nomine tantò magis exornat, quantò id minus optauerunt, qui Dei tantùm gloriam & ſalutem ſuam atque aliorum intenderunt. Quòd ſi ſint quidam, quorum memoria in mundo intercidit, manet tamen illa perpetuò in cœlis, vbi illorum nomen ſemper requiritur, hoc eſt, nunquam venit in obliuionem. Rurſum autem hic interpres vertēdo, requiretur, declarat ſe legiſſe ζητηθήσεται, cùm Græca modò habeant ζήσεται, hoc eſt, viuet. Sed ſenſus eòdem recidit.

14 *Sapientiam eius enarrabunt gentes, & laudem eius enunciabit eccleſia.*

ETiam exteræ, inquit, gentes loquētur de ipſius ſapientia, quam vel in libris ipſius legunt, vel ab aliis prædicari audiunt, vel denique ex ore ipſius audiuerunt, & piorū cætus (qui hic eccleſiæ nomine ſignificatur) laudem eius enūtiabit. Prioris partis veritas declarata eſt in Salomone, cuius ſapientiam non ſolum regina Saba gētilis admirata eſt, ſed vt de eo ſcriptum eſt, vniuerſa terra deſiderabat vultum Salomonis, vt audiret ſapientiam eius quam dederat Deus in corde eius. Et Ptolomæus Philadelphus circa ea tempora quibus hæc ſcripta ſunt, ſapiētiam in Hebræorum libris contentam, curauit in linguam Græcam conuerti, ita vt & ab ipſo, & à multis Græcis tunc ſanctorum virorum ſcripta & legi inciperent, & in admiratione haberi. Per quæ poſteà ita commoti ſunt plerique ex gentibus etiam ante Chriſtum, ſed maximè poſt Chriſtum, vt ſe ſanctorum cætui adiungerent, & populo Dei, qui hic ſine additione aliqua ſimpliciter dicitur eccleſia, vt mirū non ſit quod hoc nomen appropriatum nunc ſit populo Chriſtiano. Non enim legēdum eſt hic: eccleſia ſanctorum; vt quidam legunt, ſed abſolutè, eccleſia.

3. Reg. 10.

15 *Si permanserit, nomen derelinquet plusquam mille: & si requieuerit, proderit illi.*

MAlè hic ferè ab omnibus legitur; Si permanserit nomen eius; vt, nomen, sit suppositum verbi, permanserit, & sit sensus: Si permãserit nomen eius, derelinquet post se plusquam mille discipulos, hoc est, multos. Ex Græcis enim constat legendum sine pronomine, eius, &, nomen suppositum esse verbi, derelinquet: in verbo autem, permanserit, subaudiendum, sapiens, atque sic multa etiam habent scripta, vt sit sensus: Si sapiens permãserit in vita, relinquet sibi nomen plusquam mille, hoc est, celebrior erit multis: & si requieuerit, hoc est, vita hac defungatur ac moriatur, hoc ipsum proderit illi, tum quia fama nominis eius crescet post mortem vt frequenter fit, & in sacris doctoribus accidere videmus, tum quia pro amissa vita hac corporali, vitam consequetur æternam. Pro: proderit illi; Græcè est ἐμποιεῖ αὐτῷ, hoc est, acquiret sibi nempe famam & nomen. Significatur ergo sapientem celebrem fore & in vita & post mortem. Quędam Græca partes inuersas habent hoc modo: Si requieuerit, nomen derelinquet plusquam mille: & si permanserit, acquiret sibi. Quæ distributio cõuenientior est, quòd morienti melius competat relinquere nomen, post se scilicet: & viuenti competit acquirere sibi nomen & famam. Sicut tamen noster vertit, ita habet exemplar Germanicum.

16 *Adhuc consiliabor ut enarrem, ut furore enim repletus sum in uoce.*

NOui hic argumenti exordium est. Post multa enim dicta, superioribus alia adiecturus, quasi resumpto spiritu, pręparat lectorem, & attentum facit ad sequentia: in quibus imprimis hortatur ad celebrationẽ & considerationem operum Dei. Pro; consiliabor vt enarrem; Gręcè est, ἔτι διανοηθεὶς ἐκδιηγήσομαι, adhuc meditatus enarrabo, hoc est, ego præter iam à me dicta, adhuc alia enarrabo que meditatus sum. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ego adhuc intra me consultabo & meditabor, vt quæ meditatus sum animo, enarrem & exponam voce. In sequenti parte pro furore, Græcis est διχομηνία. Quam dictionem quidam interpretãtur semiplenam lunam, quasi diuisam lunam, à δίχα, quod diuisim significat, intelligũtque hũc sensum: Quoniam repletus sum sicut luna semiplena, cupiens scilicet semper in continuo augmento proficere ad perfectum. Alij intelligunt significare lunam plenã quasi duplam lunam, vt significet Sapiens se plenũ esse sapientia & cogitationibus instar lunæ plenæ. Noster legit μανία, quod furorẽ significat, & est sensus: Adhuc enarrare pergã quæ mente concipio, quia velut furore repletus sum, ita vt me à dicendo continere non valeam, spiritu me incitante & commouente ad loquendum, sicut commouentur furore correpti. Simile est illi quod est in Iob 32. Plenus sum sermonibus, & coarctat me spiritus vteri mei loquar & respirabo paululum. Et Ieremias 23. ait: Factus sum quasi vir ebrius, & quasi homo madidus à vino, à facie Domini, & à facie verborum sanctorum eius, & rursum: Ierem. 20. Dixi, non loquar vltra in nomine Domini. Et factus est in corde meo quasi ignis exæstuans, clausúsque in ossibus meis, & defeci ferre non sustinens. Sequitur in libris nostris; In voce dicit. Quod vt obscurum est, eo quod verbũ non habeat suppositũ: ita nihil ei in Græcis correspondet, & variè admodum legitur. Quidam enim habent cum cõiunctione: Et in voce dicit. Alij sine coniunctione: In voce dicit. Quidam, dixit. Et intelligitur suppositum vel spiritus internus, vel sapiens. Vnus codex habebat correctum in margine, Dicam. quæ lectio tolerabilior esset. In speculo Augustini legitur: In voce dicito. Rabanus tantùm habet: Vt furore enim repletus sum in voce; sine verbo, dixit vel dicit. Quæ lectio cũ sit aprissima, & tãti authoris, per quem multa in hoc libro corrigi merito debeant, iure hic amplexanda est. Videri enim omnino potest verbum, dicit in margine primùm asscriptum ab aliquo, qui notare voluit hic Sapientem sic dicere, deinde textui insertum esse.

17 *Obaudite me diuini fructus, & quasi rosa plantata super riuos aquarum fructificate.*

PRo, diuini fructus, est υἱοὶ ὅσιοι, hoc est, filij sancti, quo nomine compellat Israelitas & qui sunt de populo Dei, quorum est proprium dignis laudibus Deum celebrare. Rectos enim decet collaudatio. Hortatur enim in sequentibus ad laudem Dei, similitudine rerum suauissimarum atque odoratissimarum, significans illam Deo esse gratissimam, si bono animo atque iudicio, Deo tribuatur. Ad hoc enim significandum, pertinent quæ hic adhibentur similitudines rerum boni odoris, nempe vt ex animo Deũ dignis laudibus celebrando velut bonum odorem de nobis Deo offeramus. Illud enim esse gratissimum Deo sacrificium, fragrantissimi odoris plenissimum. Quòd ergo dicitur, quasi rosa fructificate, significat suauem Deo odorem per confessionem exhibendum instar rosæ odoriferæ. Sic & in sequentibus.

18 *Quasi libanus odorem suauitatis habete, Florete flores quasi lilium, & date odorem, & frondete in gratiam.*

LIbanus, non pro monte hic positum est, sed pro thure. Florete flores, dictum est pro producite flores. Frondete in gratiam, est ad gratiam frondere, gratásque ac iucundas frondes proferre. Allegoria autem quæ est in his verbis explicatur sequentibus versibus, quibus iam exponitur quod dictum est sub ænygmate.

19 *Et collaudate canticum, & benedicite Dominum in operibus suis.*

20 *Date nomini eius magnificentiam, & confitemini illi in uoce labiorum uestrorum, & in canticis*

labiorum & citharis.

COllaudare canticum, est laudando canticum proferre Dare nomini eius magnificentiam, est magnificè illum laudare, & magnificentiam illi carminibus attribuere. Confiteri illi in voce, est illum laudare, & agnoscere verbis, illius beneficia, multis enim verbis ad inculcationem, idem dicitur.

21 *Et sic dicetis in confessione: Opera Domini vniuersa bona valde.*

POst adhortationem ad laudem Dei, rectè etiam formam celebrandi Deum præscribit paucissimis verbis imprimis complexus in quo summa laudis diuinæ comprehenditur, ac deinde per partes illud explicans: ac primùm quidem incipit à commendatione bonitatis ipsius. Nihil enim magis Deum commendat, quàm quod de eo dici potest, vniuersa eius opera esse bona, & bona valde: ita vt in eis non solum nihil sit reprehensibile, sed etiam singula ob vtilitatem suam & ornatum summè sint laudanda. Id autem de nullo hominum dici potest, cùm nemo sit, qui etsi multa habeat laude digna, non tamen etiam habeat quædam reprehendēda. Deinde bene peculiariter monet in confessione & laude Dei dicendum: Vniuersa opera Domini esse valde bona, quia qui hoc sibi persuasum habet, is vt munitus erit contra omnem murmurationem in Deum: ita facilè ex animo Deum semper celebrabit, atque laudabit. Cùm enim plerique sentiant quædam sibi molesta, difficilè multis persuadetur omnia Dei opera bona esse valde. Loquitur autē nō tantùm de operibus creationis, de quibus dicitur: Gen. 1. Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona, sed etiam de operibus gubernationis mundi & hominum, de quibus etiam in sequentibus agit. Additur in Græcis; & omne præceptum eius in tempore suo erit; hoc est, quicquid iusserit & voluerit fieri, suo tempore erit, nec quisquam eius volūtatem impedire poterit. Quo iam significatur eius omnipotentia, sicut superiori parte eius bonitas, à quibus duobus Deus dicitur Optimus Maximus: demonstratúrque sic nihil in Deo esse reprehensibile, vt nihil in eo quod vult impediri possit. Quæ duo imprimis Dei magnificentiam & perfectionem declarant. Eius potentiam per insigne exemplum sequens ostendit sententia.

22 *In verbo eius stetit aqua sicut congeries, & in sermone oris illius sicut exceptoria aquarum.*

MEmorat quod in mari rubro atque in Iordane factū est, quando ad iussum & voluntatē Domini, cōtra naturā suam stetit aqua fluēs instar alicuius cōgeriei & aceruí: & in sermone oris illius, hoc est, per voluntatis eius imperiū facta sunt sicut exceptoria aquarum, hoc est, factum est vt aquæ continerentur sicut quæ in exceptoriis & receptaculis conseruantur. In hoc versu quidam legunt cum coniunctione causali; In verbo enim eius; sed melius omittitur coniunctio, quam vt non habēt Græca, ita nec Rabanus, nec pleraque scripta.

23 *Quoniam in præcepto ipsius placor fit, & non est minoratio in salute illius.*

PRo, placor, est εὐδοκία, hoc est, beneplacitum. Rabanus & quædam scripta habent, placatio Sensus ergò est, quòd cùm ipse vult & iubet, fit quod pro salute suorum ei beneplacet: & cùm ipse saluare statuit & incipit, nemo est qui salutem ipsius imminuere possit. Hoc enim est quod significat illud; Non est minoratio in salute illius; cùm Græcis sit; Et non est qui minuat salutem eius. His ergo ostendit eius omnipotentiam. Eius deinde omni scientiam describit versibus sequentibus, cùm dicit:

24 *Opera omnis carnis coram illo, & non est quicquam absconditum ab oculis eius.*

25 *A sæculo usque in sæculum respicit, & nihil est admirabile in conspectu eius.*

PRimùm quidem dicit, peculiariter coram Deo esse opera omnis carnis, hoc est, omnis viuentis vel hominis, hoc est, illi ita esse nota, velut nota sunt nobis quæ ante oculos nobis sunt, quia id maximè persuasum nobis esse conuenit quòd omnia nostra opera Deo sint cognita. Deinde generaliter dicit; & non est quicquam absconditum ab oculis eius. Iam ne putetur præsentia tātùm videre, sicut nos oculis nostris tantū quę coràm sunt videmus, subiicit; A sæculo vsq; in sæculum respicit; significans eum & præterita omnia & futura cognoscere, imo in vno æternitatis instāti semper pręsentialiter cuncta intueri, & quæ præcesserunt, & quæ secutura sunt. Cumque sic omnia respiciat, nihil tamen est in omnibus illis, quod sit mirabile in conspectu eius: quia nihil fit supra eius potentiam, nihil præter eius voluntatem & dispositionem, nihil quod ipse arduum ducat atque difficile,

26 *Non est dicere; Quid est hoc? aut quid est istud? omnia enim in tempore suo quærentur,*

DIxit nihil esse mirabile in oculis Dei. Cùm autem multa in operibus Dei sint mirabilia in oculis nostris, multáq; sint quorum causas & rationes ignoremus, commodè nunc monet ne vel nimia curiositate inquiramus omnium factorum Dei causas, vel quia earum causas & vsum ignoramus, contemptim de eis loquamur, quasi in eis pleraque sint superuacanea & inutilia. Idcóque dicit: Non licet dicere de operibus Dei per cōtemptum; Quid est hoc aut istud? hoc est, ad quid hæc sunt facta, quémue vsum aut fructum habent, etsi enim multarum rerum vsus ignoretur, tamen omnia suo tempore quærentur, tanquam alicui vsui conuenientia, aut

tia, aut necessaria, nihilque est quod non sit aliquo tempore desiderandum & optãdum propter vtilitatem quam habet: nihil item est quod non ad vniuersi decorem & ornatum suo tempore requiratur vt sit. Potest & sic accipi, vt dicat omnia suo tempore quærenda, quia omnia suo tempore cognoscentur & manifesta erunt, vt quia omnis inquisitionis finis, est ipsa inuentio & cognitio per metalepsim Hebraicam, qua prius pro posteriore sumitur, quærere, accipiatur pro, inuenire, & cognoscere: quemadmodum cùm de Deo dicitur, quod interroget iustum & impium; significatur eum cognoscere vtrumque. Psal. 10.

27 *Benedictio illius quasi fluuius inundauit, & quomodo cataclysmus aridam inebriauit.*

28 *Sic ira ipsius gentes quæ non exquisierunt eum, hæreditabit, quomodo conuertit aquas in siccitatem, & siccata est terra.*

ITa hos versus distinguendos Græca docent contra verò ferè sic distingui solent, vt ira Dei comparetur cataclysmo, quia per cataclysmum putatur significari diluuium tempore Noë mundo inductum, quod potius comparandum est iræ Dei quam eius benedictioni. Verùm dictio, cataclysmus, non illud tantùm significat diluuium, cui non bene conuenit inebriare terram, quod innuit beneficium terræ præstitum, sed etiam quamuis inundationem, quæ siccæ terræ inducta adfert ei fertilitatem: vnde bene comparatur benedictioni diuinæ, sicut & fluuius inundans. Quibus comparationibus significatur, quòd benedictio, hoc est, beneficentia diuina ita solet abundè electos recreare cùm visum ei fuerit, sicut inundans fluuius, aut quæuis alia aquarum inundatio sitibundam siccámque terram solet inebriare, & humore replere ad reddendum eam frugiferam. Contrà ira Dei, eiúsque seueritas & vltio in gentes incredulas, comparatur cõuersioni aquarum in siccitatem, vel vt habet Græca, in salsuginem, hoc est, cùm Deus efficit vt vbi erat aquarum copia, fiat siccitas, & sterilitas, quia in eis quibus Deus irascitur, sublato omnis gratiæ eius humore, maxima fit siccitas, & ad bonum aliquod proferendum sterilitas. Itaque his sententiis, sicut & sequentibus, ostenditur quomodo differenter se Deus habeat erga electos & reprobos: quanquam sit efficax eius tum beneficentia, tum seueritas, misericordia atque iustitia. Patet ex dictis particulam similitudinis, Sic, cùm dicitur; Sic ira ipsius: non respondere præcedẽti comparatiuæ dictioni. Quomodo, sed sequenti. In priori sententia legẽdum esse potius per præteritum, inundauit, quomodo habet Rabanus, Græca docent, quæ habent ἐκάλυψε. Cui & respondet in secundo membro verbum, inebriauit. In secunda sententia dicitur, iram Dei hæreditaturam gentes, quia illa ipsas imperpetuum est possessura, & occupatura, idque potissimùm in futura vita, quando omnem huius mundi fœlicitatem & bonum Deus in summam conuertet miseriam & calamitatem, vt merito comparetur conuersioni aquarum in siccitatem.

29 *Et viæ illius viis illorum directæ sunt, sic peccatoribus offensiones in ira eius.*

PRo, viis, Græcè est τοῖς ὁσίοις, hoc est, sanctis vel piis: & pro, offensiones, est προσκόμματα, hoc est, offendicula. Itaque Græca iucundum habent sensum; Viæ Dei sunt piis rectæ, sic peccatoribus sunt offendicula, hoc est, piis placent viæ Domini, eásque approbant: at eædem viæ Domini displicent peccatoribus, eisque offenduntur, & in illas impingunt. sic & Psalmista 24. dicit: Vniuersæ viæ Domini misericordia & veritas requirentibus testamentũ eius & testimonia eius. Psal. 24. Videri posset interpretem vertisse, piis, non autem, viis, nisi adderetur, illorum: vnde magis est verisimile ipsum in Græcis pro, τοῖς ὁσίοις legisse ταῖς ὁδοῖς, hoc est, viis. Additum relatiuum, illorũ, referri debet ad eos in quos benedictio Dei inundat. In seperioribus enim duobus versibus insinuauit duo hominum genera, alterum ad quos pertinet Dei benedictio, alterum ad quos eius ira. de quibus duobus generibus aliquot sententiæ sequuntur. Dicitur ergo quòd viæ Dei sunt directæ, hoc est, rectæ viis bonorum, quia ipsi suis actionibus suáque vita declarant se probare vias Dei, hoc est, & mandata eius quæ hominibus præcepit, & vniuersa eius facta atque iudicia quibus mundum gubernat, dum ei sedulam sine murmuratione obedientiam præstant. Peccatoribus aut viæ Domini sunt offendicula & scandala, quia impingunt & in eius mandata quæ ipsis maioris lapsus sunt occasio, & in illius facta atque iudicia, contra quæ murmurant tanquam iniusta. Id autẽ fit in ira eius, nimirum quòd eius gratia destituuntur, qua de his quæ bona sunt rectè sentire valerent.

30 *Bona bonis creata sunt ab initio, sic nequissimis bona & mala.*

GRæca tantùm habent in secundo membro: sic peccatoribus mala, ita vt omnino expungendæ videantur duæ illæ dictiones, bona &, quanquam illa inueniantur in omnibus quę ad manum erant scriptis. Omnino enim contrarium est sequenti declarationi, vt peccatoribus bona tribuantur, cùm apertè mox dicatur omnia impiis & peccatoribus in mala conuertentur. Porrò bonis bona creata sunt ab initio mundi, tum quia eis ab origine mũdi decreta sunt præmia vitæ æternæ, iuxta illud: Mat. 25. Venite benedicti patris mei, possidere paratum vobis regnum ab origine mundi, tum quia & quæ in initio mundi creata sunt, & quæcunque eis eueniunt, etiam quæ videntur mala esse, ex Dei constitutione eis cedunt in bonum, iuxta illud Pauli: Rom. 8. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Sic nequissimis, hoc est, peccatoribus (superla-

De his dicitur quod in furore suo confirmauerunt tormenta sua, quia cùm eis Dei iussione permittitur furere, firmiter & constanter exequuntur tormenta quæ iussi sunt impiis inferre, ita vt nemo ea impedire valeat. Quædam Græca non habent αὐτῶν, sed αὐτοῦ, hoc est, tormenta eius, nempe Dei, hoc est, quæ Deus per illos infligere statuit. & redit sensus eôdem. De istis subditur:

34 *In tempore consummationis effundent uirtutem, & furorem eius qui fecit illos, confundent.*

TEmpus consummationis, vocat tempus quo Deus decreuit aliquos consumere & perdere. Pro, confundent, Græcis est, κοπάσουσι, hoc est, sedabunt & quiescere facient: proinde conuenientior est lectio quam reperi in vno codice antiquissimo, qui habebat, placabunt. Placatur enim furor Domini, cum executa est vltio definita. Vnde Ezech. cap. 5. dicitur: Complebo furorem meum, & requiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor. Itaque sensus est: Cùm tempus internecionis aderit, effundent suã fortitudinem in impios, abundè suam in illos fortitudinem declarabunt, sicque sedabunt & placabunt furorem eius qui ad vindictam eos creauit & deputauit. Verbum, creandi, optimè quadrat in spiritus procellarum, vtpote qui ad hoc excitantur vt impios perdant. Alioqui, creare & facere, accipi debet pro, deputare: Si verò retinere placet verbum, confundent, sensus est: confundent furorem Dei, hoc est, cum magna rerum confusione exequentur Dei furorem, omnia inuoluentes & perturbantes. Spiritibus vindicantibus adduntur & alia.

35 *Ignis, grando, fames & mors, omnia hæc ad vindictam creata sunt.*

36 *Bestiarum dentes, & scorpij & serpentes, & rhomphea uindicans in exterminium impios.*

SIgnificat his omnibus Deum vti in vindictam & perditionem impiorum, quæ Dei voluntatem impletura & lubenter & infallibiliter, significat, cùm subijcit per quod sententia adhuc pendens absoluitur.

37 *In mandatis eius epulabuntur, & super terram in necessitate præparabuntur, & in temporibus suis non præterient uerbum.*

EPulabuntur, pósitum est pro exultabunt & gaudebunt, quia epulæ cũ gaudio sumi solent. Græcis est εὐφρανθήσονται, lætabũtur. Tribuit autem Sapiens per prosopopœiam his creaturis gaudium & obedientiam mandatorum Dei, significans & nequaquã lentè Dei voluntatem per ea implendam, & sine omni impedimẽto. Cùm autẽ de malis quæ impiis propria sunt hic sit sermo, videtur nomine mortis intelligenda vel mors immatura & violenta, vel pestis & mortalitas, vt hic coniungantur quatuor illæ vltionis diuinæ species, quæ apud Prophetas coniunguntur aliquoties, vt Ezechielis 5. Immittam in vos famem & bestias pessimas vsque ad internecionem, & pestilentia & sanguis transibunt per te, & gladium inducam super te. Et c. 14. vbi quatuor hæ plagæ prolixius describuntur, sic tandem dicitur: Et si quatuor iudicia mea pessima, gladium, & famem, ac bestias, malas, & pestilentiam immisero in Ierusalem, &c. De his ergo & aliis præcedentibus quæ pertinent ad fructuum terræ deuastationem, hic dicitur quòd super terram præparabuntur à Deo in necessitate, hoc est, cũ necesse erit opera illorum vti, & in constitutis sibi à Deo temporibus, non præteribunt verbum Dei, eiusque mandatum, iuxta illud Ps. 118.
Omnia seruiunt tibi. Simili modo describitur in Sapientiæ libro vltio impiis inferenda Sapiẽ. 5.
in nouissimo die, cùm dicitur: Armabit creaturam in vltionem inimicorum, & pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directæ emissiones fulgurum, & à petrosa ira plenæ mittentur grandines, excandescet in illos aqua maris, & flumina cõcurrent duriter. Contra illos stabit spiritus virtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos.

38 *Propterea ab initio confirmatus sum, & consiliatus sum, & cogitaui, & scripta dimisi.*

QVia, inquit, sic se res habet vt dixi, nempe quod omnia opera eius summæ sunt potentiæ, & benignitatis erga bonos, iustitiæ & sæueritatis erga malos, ideo ab initio atque iam pridem & firmiter apud me ita esse statui, & meditata mente ita esse cognoui, ideoque & reliqui scripta ea quæ modo dixi verba, quæ & repeto, vt quæ maximè inculcata esse velim, & quæ summam dictorum continent, nempe quod omnia opera Domini sint bona, &c. Pro duobus illis consiliatus sum & cogitaui; vnum est verbum διενοήθην, quod iam aliquoties vertit, consiliari, pro meditari & cognoscere. Pro, scripta dimisi, Græcè est, ἐν γραφῇ ἀφῆκα, hoc est, in scriptura reliqui, scilicet quod sequitur, & præcedentis carminis fuit principium.

39 *Omnia opera Domini bona, & omne opus hora sua subministrabit.*

LEgendum est per futurum, subministrabit, quemadmodum legunt Rabanus & Dionysius Græcis consentientes, & suppositum verbi est non, opus, sed, Deus, vt sit sensus: & Deus subministrabit, & in aliquem bonum vsum exhibebit omne opus in hora sua hoc est, oportuno tempore. Nullum opus faciet cùm erit importunum, sed quicquid facere decreuerit, suo faciet tempore, ideoque necesse est omne eius opus bonum esse. In sensu non multum differt quod habent Græca: & omnem vsum vel necessitatem tempore suo suppeditabit, hoc est, dabit suo tempore quæcunque vsus & necessitas postulabit.

40 *Non est dicere, hoc illo nequius est: omnia enim in tempore suo comprobabuntur.*

Non licet, inquit, rationabiliter dicere, vnum operum Dei esse nequius altero, quia nullum illorum operum est nequam, hoc est, reprehensibile aut culpabile. Nam, vt dicit Moyses, Deut. 23. Dei perfecta sunt opera. Etsi enim sint quædã Dei opera, quorum rationes & vtilitates latent & ignorantur, aut quæ quibusdam noxia videntur aut iniusta, tamen omnia suo tempore declarabuntur & cognoscentur esse bona, laudemque inuenient, cùm eorum rationes & fructus innotescent, siue hic in hoc mundo, siue perfectissimè in nouissimo die, quando
Psal. 10. nihil occultum erit quod non sciatur. Nunc enim mirum & iniquum sæpe multis videtur quod iusti hic affligantur, impij floreant,
Eccl. 8. & prosperè degant, vnde & Ecclesiastes dicit: Hoc vanissimũ esse iudicio. Et rursum:
Ibidẽ. 9. Hoc est, inquit, pessimum inter omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis eueniunt, vnde & corda filiorum hominum implentur malitia. Verum horum omnium rationes intelligunt iam ex parte pij, & plenius in futura vita intelligent, cùm ingressi fuerint cum Prophetà in sanctuariũ Dei, & intelligunt nouissima impiorum. Cùm ergo ergo omnia sint Dei opera bona, concludendo instituam exhortationem rursum repetit quod prius monuit.

14 *Et nunc in omni corde & ore collaudate & benedicite nomen Domini.*

Et nunc, dictum est pro, nunc igitur, postquam scilicet à me edocti estis omnia Dei opera bona esse. Aut sensus est: Etiam nunc, hoc est, rursum ergo, quasi dicat: non satis sit semel id fecisse, sed subinde id faciendum est. Bene coniungit cordi os, & præponit cor, quia & spiritu & voce laudandus est Dominus, sed prius spiritu, idque non frigidè, sed toto corde, hoc est, toto perfectoque affectu.

Caput XL.

1 *Occupatio magna creata est omnibus hominibus, & iugum graue super filios Adam.*
2 *A die exitus eorum de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ in matrem omnium.*

Postquàm celebrauit opera Dei subiungit de misera conditione vitæ humanæ, indicans & rationes cur eam omnes æquo animo ferre debeant, & eam miseriam magis pertinere ad impios quàm ad pios, quos præ illis fœlices esse insinuat, etiamsi communem ex parte aliqua cum illis miseriam patiantur. Primùm ergo dicit, occupationem magnam, hoc est, negotium, molestiam, & inquietudinem magnã, (est enim Græcis ἀσχολία) creatam esse, hoc est, deputatam omnibus hominibus, & graue iugum, hoc est, pondus & grauem molestiã super omnes eos qui ex Adam originem ducunt. Idque non pro breui aliquo tempore, quasi aliquando in hac vita ab hoc onere & molestia liberi esse possint, sed à die exitus eorum de ventre matris eorum, hoc est, iam inde à primo sui ortus die, vsque in diem sepulturæ in matrem omnium, hoc est, vsque ad vltimum vitæ diem, quo in terram communem omnium parentem reuertuntur. Idé significat Iob. 7. dicens: Militia est vita hominis super terram. &: Homo natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miseriis. Qui quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet. Indicat autem hic locus, præter apertam literam, duo ob quæ meritò miseria huius vitæ (quam experimur quàm magna sit & grauis) sine murmuratione sit à piis per ferenda animo patienti. Primùm, quia omni Psal. 42.
bus sine exceptione hæc definita est, etiam paruulis innocentibus, solent enim communia mala minus affligere. Secũdo, quia dum vocat omnes homines filios Adam, insinuat omnes hanc miseriam pati, eò quòd ex Adã peccatore progignuntur, ex quo & peccatum & miseriam peccato debitam contrahunt per generationem: sicut ex eodem, si non peccasset, & iustitiam, & cum iustitia libertatem ab omni malo per generationem obtinuissent. Patienter ergo ferenda sunt quæ iusto Dei iudicio ob peccatum patimur Vnde non malè D. Augustinus quibusdam locis, & potissimum libro 5. Hypognost. per iugum graue, peccatum originale intelligit, quod omnem secum huius vitæ miseriam trahit. Facit etiam ad consolationem mortis, que omnium malorũ maximum est & finis, quod dicit vsque in diem sepulturæ in matrem omnium; hoc est, in terram. Eo enim innuit mirum non debere videri quòd omnibus sit moriẽdum, & sepultura in terram expectanda, cùm illa sit omnium mater secundùm corpus. Naturale enim est vt omnia redeant ad suum principium. Vnde & Iob c. 1. simili vsus est locutione, dicens pro consolatione sua: Nudus egressus sum de vtero matris meæ, nudus reuertar illuc; hoc est, etiam in vterum matris, sed communis; terræ scilicet. Explicat autẽ ex parte quæ sit ea, quam dixit, occupatio magna, & iugum graue, cùm subiicit:

3 *Cogitationes eorum, & timores cordis, adinuentio expectationis, & dies finitionis.*

Pro, adinuentio, Græcis est ἐπίνοια quæ dictio etsi etiam significet adinuentionem, hic tamen magis vertenda erat, consideratio vel imaginatio, vt sit sensus: consideratio vel opinio rerum in futurum expectandarum. Vnde bene interpretatur Dionysius, adinuentio expectationis, hoc est, excogitatæ imaginationis imminentium malorum. Pro, finitionis, est τελευτῆς, hoc est, mortis. Inter ea ergo quæ in hac vita perpetuo cruciant, & grauia sunt, primo ponit cogitationes varias hominum, quibus assiduè sunt solliciti siue pro gerendis suis officiis, siue pro effugiendis malis: ex quibus cogitationibus sequuntur varij timores cor affligẽtes, itemque spes & expectatio rerũ desideratarum,

quæ &

quæ & ipsa sperantem grauiter affligit. Maximè autem inter cruciantia est dies mortis, qui non tantum cum adest, singulos grauissimè premit, sed etiam antequam adueniat, tota vita eos suo timore maximè affligit: quia vt inquit Paulus, timore mortis per totam vitam obnoxij sunt seruituti. Ex qua explicatione satis patet ordo & ratio istorum quatuor hic positorum. Sicut autem explicuit ex parte, quæ sit de qua locutus est occupatio: ita etiam clarè ad maiorem consolationem exprimit quod dixit omnibus hominibus, cum subiicit:

4 *A residente super sedem gloriosam, usque ad humilitatem in terra & cinere.*

5 *Ab eo qui utitur hyacintho, & portat coronam, usque ad eum qui operitur lino crudo.*

QVidam libri habent, præsidentes vel residẽtes, quomodo & Rabanus legit: sed rectius legitur, sicut etiam multi scripti codices habent, A præsidente, vel potius, a residente, quia ea lectio Græcis conuenit. Et pendet adhuc sententia cum eo quod habet prima sentẽtia; Occupatio magna creata est omnibus hominibus, videlicet à residente, &c. hoc est, à summo vsque ad minimum. Aut sententiæ hæ duæ referuntur ad sequentia. Huiusmodi autem explicatione distincta significat neminem expertem esse huius miseræ cõditionis, neque eũ quidem qui summo potitur honore vel voluptate: sicut nec eum qui abiectus est in hoc mundo, & in terra sedere cogitur, & dura veste linea operiri, immo miseriam & iugum, de quo dixit, incipere potius à maioribus, qui grauioribus sæpe curis, & timoribus atq; periculis subiecti sunt. Ideo non videri potest dixisse; A residente super sedem, & ab eo qui vtitur; cum potius videbatur dicendum, ab humiliato in terra. Quãquã etiam phrasi Hebraica accipi possit, à summo vsq; ad minimum, pro eo quod est, tã summus quam minimus, vt significetur quòd nec summo parcitur propter suam excellentiam: nec minimus elabitur aut negligitur propter suã abiectionem. Deinde verò subiiciuntur & alia quæ pertinent ad occupationem magnam & iugum graue, cùm dicitur:

6 *Furor, zelus, tumultus, fluctuatio, & timor mortis, iracundia perseuerans & contentio, & in tempore refectionis in cubili somnus noctis, immutat scientiam eius.*

QVod dicitur; immutat scientiam eius; rectè, nõ tantùm refertur ad vltimum, nempe somnum noctis, sed etiam ad omnia præcedẽtia quę in vigilia turbant hominem. Hæc enim omnia immutant scientiam cuiusuis hominis, quia faciunt eum aliter affectum, & alia committere quam ipse nouit esse faciendum, hoc est, vt quidam vertit, dementat hominem, & alienat à cognito vero. Inter ea ergo primò ponit furorem, quo nomine hic conuenit intelligere indignationem, quam dictio Græca θυμὸς etiam significat, quia sequitur de iracundia. Per zelum, inuidiam significat, qua quis intra se contra alium concitatur, sicut & indignatione. Sequitur tumultus, hoc est, vel perturbatio quæuis animi, vel externa quæuis turbatio. Hinc fluctuatio & perplexitas animi in rebus agendis, & cætera quæ in vigilia turbare solent. Post quæ additur, quomodo & tempore eo quo corpus & animus reficiendus est & recreãdus quiete super lecto, tamen non penitus ipse somnus sinit hominẽ quietum esse, sed etiã ipse vexat turbátq; hominem, & immutat scientiam eius, quia facit eum contra quam verè nouit, multa sentire, vt in sequentibus declarat. Legẽdum autem esse; somnus noctis, vt multa scripta habent non autem, somnus mortis, vt multi cum Rabano perperam legunt, Græca apertè docent, quę habent ὕπνος νυκτός. Proinde per tempus refectionis, oportet intelligere tempus quietis qua corpora reficiũtur, cùm Græcè sit ἐν καιρῷ ἀναπαύσεως, hoc est, in tempore requiei. Itaque pulchrè exaggerat malum nostræ miseriæ, quia nec tempore & loco ad quietem dato, nempe nocte & lecto licet plenè quietos esse, vt explicat cùm subiicit:

7 *Modicum tanquam nihil in requie, & ab eo in somnis, quasi in die respectus.*

8 *Conturbatus est in uisu cordis sui, tanquam qui euaserit in die belli.*

9 *In tempore salutis suæ exurrexit, & admirans ad nullum terrorem.*

PEr diem respectus, intelligẽdum est tempus excubiarũ. Est enim Græcè ἐν ἡμέραις σκοπιᾶς, hoc est, in diebus speculæ, vt certum sit nomen, respectus, esse genitiuum, nõ nominatiuum, vt aliqui intelligũt. Et est sensus: In requie, propter quam membra noctu lecto componuntur, tam modicum datur frequenter homini vt sit fere tanquam nihil, & ab eo, hoc est, deinde inter dormiendum, quemadmodum tempore excubiarũ in specula intenti sunt oculi vigilum in omnẽ partem, vt videant quid agatur: ita etiam cõturbatus est in imaginatione cordis sui, seque nonnunquam putat euadere, hoc est, effugere in die belli existimans se circumcinctum esse hostibus, ac ob id laborare ad euadendum manus eorũ, qua de causa intra se conturbatur & angitur. Cùm autẽ iam se saluatũ effugiendo somniat, exurgit à somno suo & suscitatur: ac tum qui prius multùm in somnio turbabatur, admiratur quód nullum videat esse vel fuisse terrorẽ, sicuti inter somniandum putauit. Notãdum ergo pro huius loci vero intellectu, quod cũ hic author duo similia adhibere videatur, quibus tẽpus nocturnũ aptè demonstrat plenum terroribus: primum simile cõparat hominem somniantem speculatori vigilias obseruãti, quia sicut ille intentus est in omnem partẽ, & irrequietus: ita etiam somnians intentus est animo quid euenturum sit. Secundum verò simile, cùm dicitur, tanquam qui euaserit, non significat somniantem similem esse ei qui fugit tempore belli, in eo quod conturbetur sicut

ille: sed significatur quòd somnians aliquando putat se fugere, & perinde se habeat ac si fugeret, Græcè clarius est, ὡς ἐκπεφευγὼς ἀπὸ προσώπου πολέμου, tanquā qui effugit à facie belli.

10 *Cum omni carne, ab homine usque ad pecus, & super peccatores septuplum.*

ORatio est imperfecta, hoc modo perficienda: Hæc quæ dixi sunt cum omni carne, hoc est, cōmunia sunt omni animanti, ab homine vsque ad pecus, quia etiam pecora multa prædictorum malorū patiuntur, sed super peccatores hæc septuplū, hoc est, multo ampliùs eueniunt quàm super alios homines, quia illi magis diurnis curis torquentur, & suis passionibus exagitantur, & nocturnis insomniis inquietantur. Vnde de Ægyptiis dicitur in libro Sapientiæ: 18. Visus somniorum malorum turbauerūt illos, & timores superuenerunt insperati. &: Solis ipsis superposita erat grauis nox, imago tenebrarum, & ipsi sibi erant grauiores tenebræ.

11 *Ad hæc mors, sanguis, contentio et romphea, oppressiones, fames, contritio & flagella.*

PRæter, inquit, ea mala interna quæ prius dixi, communia quidam omnibus hominibus, sed quæ magis deprehenduntur in impiis, accedunt mala alia externa quæ ab externo inferūtur, vt sunt mors, hoc est, mortalitas & pestis, sanguis, hoc est, homicidiū, contentio & rixæ cum aliis, & ex contentione gladius vulnerās: oppressiones deinde & vindictæ reliquæ, quales sunt, fames, contritio hostiū, & flagella quæuis. Toletanum enim exemplar tria illa; fames, contritio & flagella; iungit in genitiuo cum dictione ἐπαγωγαί, quæ quasuis vltiones significat. Et vnum scriptum habuit, oppressiones famis. Prius ergo posuit mala ea quæ in nobis ipsis à nobis oriūtur: hic verò mala quæ exterius inferūtur, quæ etiam maximè ad malos pertinere asserit, dicens:

12 *Super iniquos creata sunt hæc omnia, & propter illos factus est cataclysmus.*

APertè docet singularia omnia mala quę in mūdo fiunt, ex Dei deputatione fieri in punitionem impiorum, quod omnium maxima illa Dei vltione comprobat quæ per diluuium semel mundo inuecta fuit. Nec obstat his quòd etiam sanctissimi hæc mala passi sunt, & patiātur. Quia loquitur Sapiens de his malis, quatenus in vindictam & tanquam mala inferuntur: Sanctis verò nō tam in vindictam huiusmodi grauia inferuntur mala, quàm in probationem & augmentum meritorū, proinde non inferuntur tanquàm mala, sed vt bona eis.

13 *Omnia quæ de terra sunt in terram conuertentur, & omnes aquæ in mare conuertentur.*

SEcundam partem Græca sic habent; & ab aquis in mare reflectuntur. Et debet repeti; omnia quæ sunt; vt sit verus sensus: & omnia quæ sunt ab aquis, in mare reflecti nemo est qui ambigit. Idem tamen significatur quod in nostra lectione, nempe omnia redire in suum principium: quæ de terra sunt, in terram conuerti: quæ ex aquis omnibus quæ ex mari originem trahunt, vt dicitur Ecclesiastes primo, reuerti in mare. Et dicitur istud siue in consolationem mortis quā omnes subire necesse est, siue etiam ad significandum impios penitus perituros: Cum enim omnino de terra sint, non solùm secundùm corpus, sed etiam secundùm affectum, penitus in terram conuertentur, & secundum corpus scilicet & secundùm animam quæ ad inferna demergetur, ita vt nihil illorum veram immortalitatem consequatur. Aut potius hanc sententiam præmittit dicendis. Post explicatam enim miseriam conditionis vitæ humanæ, ostensurus quid hominis sit stabile & firmum, quid verò subsistere non possit, præmittit omnia quæ de terra sunt in terram conuertenda, vt omnes memores suæ originis sciant se ex ea parte qua ex terra sunt non posse semper subsistere nec habere se vnde magnopere superbiant & extollantur, qui cùm sint ex terra, in eandem redituri sint. Ad illud astruendum adiungit & de aquis omnibus in mare confluētibus, vt simili simile astruat. Rectè enim coniunctio, & cùm dicitur; Et aquæ omnes; accipitur posita pro nota similitudinis, sicut, quemadmodum & aliàs in prouerbialibus sententiis.

14 *Omne munus & iniquitas delebitur, & fides in seculum stabit.*

LOquitur de munere quod ad corrumpendam iustitiam datur vel suscipitur, vnde ei adiungit iniquitatem, eisque opponit fidem, hoc est, fidelitatem, vel potius integritatem, quæ scilicet se muneribus corrumpi non sinit, nec propter munera discedit à recto. Significat ergo opes quæ fraude & iniustitia parantur, perituras simul cum ipsa iniustitia, cùm homo qui de terra est, in terram redire cogetur: at vero integritatem in perpetuum persistituram, nec perituram cùm homo in terram redire cogitur. Persistet enim in æternum apud Dominum, Opt. Maximum, apud quem dignum obtinebit præmium in eo qui fidem seruauit. Bene ergo hæc sententia superiori subiicitur, vt quę ostendat quid cum moriente homine pereat quid verò eius supersit & permaneat. Eadem clarius in sequentibus explicantur, cùm dicitur,

15 *Substantiæ iniustorum sicut fluuius siccabuntur: & sicut tonitruum magnum in pluuia personabit.*

PRo, substantiæ, est χρήματα, hoc est, pecuniæ vel opes. Legendum autem personabit, vt habēt quædam antiqua Biblia etiā im-

pressa, potius quàm personabunt, & Græca requirunt & sensus. Parum enim aptè substantiæ vel opes iniustorum dicuntur personare: vnde etiam rectius in primo membro legitur verbum singulare, siccabitur, cuius lectionis etiam Glossa Ordinaria meminit. Hic ergo erit sensus: Sicut torrens aliquis magnus instar fluuij procurrens subito aliquando exarescit, & sicut tonitru magnum in pluuia ædit maximum sonitum, sed simul cum pluuia euanescit: ita se habent diuitiæ impiorum, quia cùm aliquandiu secundo cursu profluant, subitò cum morte & aliquando etiam ante mortem pereunt & fluere cessant: & cùm instar tonitrui ad tempus admirationem quandam habeant, suóque fulgore ac strepitu pompę terreant, tamen diuturnæ non sunt, sed mox euanescunt. Pulchris ergo & accommodis similitudinibus natura diuitiarum, in quibus impij confidunt, hic exprimitur.

16 *In aperiendo manus suas lætabitur, sic præuaricatores in consummatione tabescent.*

OMnes quidem intelligunt priore parte notari mores auari, vt significetur illum lætari cùm aperit manus suas, hoc est, cùm accipit dona. Verùm iuxta hunc intellectum & relatiuũ, suas, non habere expressum antecedens, & hæc pars nec conuenit multùm præcedentibus, nec sequenti parti qua comparatio absoluitur. Notandum ergo Græca sic habere, ἐν τῷ ἀνοῖξαι αὐτὴν χεῖρας εὐφρανθήσεται, In aperiendo ipsum manus lætabitur. Vbi relatiuum, αὐτὴν, credo referendum ad nomen pluuiæ, de quo præcedit, & est Græcis masculini generis. Germanicum enim exemplar habet in præcedenti versu ἐν ὑετῷ, sicut & noster legit, non autem, vt alij libri habent, pluraliter ἐν ὑετοῖς. Ad pluuiam ergo refertur relatiuum hic positum, vt sit sensus: Cum pluuia aperuerit manus suas, hoc est, sensus largiter super terram effuderit, lætabitur, quod terrorem scilicet tonitrui superauerit, & hominibus ademerit, quos & lætari facit suo in terram defluxu, quia pluuia copiosè cadente cessant tonitrua & fulgura, & minus timentur. vnde dicitur in Psalmis: Fulgura in pluuiam fecit. In hac ergo parte adhuc persistitur in similitudine versu præcedenti proposita, eáque hic absoluitur. Et per prosopopœiam tribuitur pluuiæ aperire manus suas & lætari, quemadmodum & in Psalmis dicitur: Flumina plaudent manu. Significatur ergo, quòd quemadmodum torrens aliquis exiccatur per calorem solis, & tonitruum superatur per pluuiæ defluxum: ita & opes diuitum simul cum ipsis subitò deficiũt per superuenientem eis vltionem diuinam, qua tanquam imbre eos obruente superatur omnis eorum error, quàm opibus suis confisi inferebant, sicque lætabitur iustus ab eorum terrore liberatus. vnde subiicitur: sic præuaricatores in cõsummatione tabescẽt, hoc est, ita deficient vt penitus consumantur. Quod ipsum alijs similitudinibus Da-

Psal. 134

uid Psal. 36. expressit, dicens: Tanquam fœnum velociter arescent, & quemadmodum olera herbarum citò decident. Quibus similia sunt quæ sequuntur.

17 *Nepotes impiorum non multiplicabunt ramos, & radices immundæ super cacumen petræ sonant.*

VErbum, sonant, aut, vt aliqui legunt, sonabũt, quod obscuritatem adfert huic sententiæ, Græcis non est: videtur interpres illud sumpsisse ex principio versus sequentis, vbi quidam legunt ἄχει vel ἠχεῖ, vt ipse legerit ἠχεῖ à verbo ἠχέω. Significat autem hæc sententia progeniem impiorum non fore stabilem, nec instar arboris ramos suos multiplicantis, & longè latéque diffundentis, multam sobolem producturam, sed Dei vltione subitò è medio tollendam, & eam similem futuram radicibus quæ sunt super cacumen petrosæ terræ, quæ cùm non possint profundè demitti & radicari, non possunt vim ventorum tolerare, sed statim deiiciuntur. Quod ergo nostra lectio habet, & radices immundæ super cacumen petræ sonant, sic potest intelligi, & homines immundi & impij sunt velut radices quæ super verticem petrosæ terræ ad breue tempus sonum aliquem ædunt in suis ramis, quasi dicat: sed non diu in suis ramis subsistẽt, mox à ventorum nimietate, quia non sunt radices altæ, simul penitus subuertẽtur cum tota sua progenie. Comparationes istæ proxius habentur in libro Sap. cap. 3. vbi dicitur: Filij adulterorum in consummatione erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur, &c. Et capite sequenti: Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt. Et si in ramis germinauerint, infirmiter polita a vento commouebuntur, & à nimietate ventorum eradicabuntur, &c.

18 *Super omnem aquam viriditas, & ad oram fluminis, ante omne fœnum euelletur.*

SEnsus est: viriditas, hoc est, viride gramen & herba quæ est super, hoc est, iuxta omnem aquá, & ad oram fluminis, euelletur ante omne aliud fœnum, hoc est, gramen. Nam & hic, vt alibi sæpe in scripturis, fœnum pro herba & gramine necdum demesso accipitur. Qua sentẽtia pulchrè opes & fœlicitas impiorum comparatur herbæ quæ circa aquam nascitur, quia sicut illa citò & ante alias herbas enascitur, & crescit propter aquæ humorem: ita etiam ante alias herbas depascitur à bestijs: & vt est in vliginoso loco, ita etiam facilius & citius euellitur. Ita quoque & opes impiorum, eorúmque fœlicitas, sicut ad tempus aliorum fœlicitatem excedere videtur: ita minus firma est, citò & facillimè tollitur. Contrariam significat esse conditionem piorum & misericordium, cùm subditur:

19 *Gratia sicut paradisus in benedictionibus, & misericordia in sæculum permanet.*

QVamuis aliqui non malè nomine gratiæ intelligant hic significari Dei gratiam, tamen si spectetur cui hic versus opponatur,& quòd gratia hic coniūgitur cum misericordia, aut, vt est Græcis, eleemosyna, rectius nomine gratiæ hic intelligitur beneficentia & benignitas piorum in pauperes. Illam enim opponit iniustitiæ impiorum, per quam sibi opes in hoc mundo congregant, quas sicut dixit non esse firmas, sed similes arboribus non bene radicatis, aut herbæ quæ mox euellitur: ita contra nunc dicit, quod piorum gratia, quam scilicet faciunt pauperibus largiendo sua, est in benedictionibus diuinis sicut paradisus: quia sicut hortus ille à Deo benedictus omni fructuum genere abundabat, habens inter cætera arborem vitæ: ita etiam piorum beneficentia, Dei multiplici benedictione, gratos proferet fructus, varios & immortales. vnde additur, & misericordia in sæculum permanet, iuxta illud Psal. 111. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculū sæculi.

20 *Vita sibi sufficientis operarij condulcabitur, & in ea inueniet thesaurum.*

IVxta nostram lectionem hæc sententia superioribus ideo cōnectitur, vt sicut comparatio facta est inter opes impiorum,& misericordiam piorum: ita nunc fiat comparatio eius qui suis laboribus etsi nō diuitias, tamen sufficientiam sibi parat, cū impiis diuitibus. Vita, inquit, hominis operarij, qui sua opera & labore efficit vt sibi sufficiat & habeat necessaria sibi, eis contentus condulcabitur, hoc est, dulcis erit, quia libera erit & à cruciante egestate,& à remorsu torquentis conscientiæ, quem sentiunt sæpe diuites ob iniustè partas diuitias, aut eas non bene distributas, & in tali vita inueniet talis operarius, aut, vt alij legunt, tu inuenies, hoc est, quisque inuenire poterit thesaurum, hoc est, diuitias. Verè enim diues est, qui labores manuum suarum manducat, & ab egestate liber suis contentus est. Est enim, inquit Paulus 1. Timoth. 6. quæstus magnus pietas cum sufficientia. Notandum tamen Græca hic longè alium habere sensum. Nam posteriorem partem sic habent, καὶ ὑπὲρ ἀμφότερα ὁ εὑρίσκων θησαυρόν; & super vtraque inueniens thesaurum. Itaque in priori membro inter; sibi sufficientis, & operarij; oportet intelligere coniunctionem,&, Vt hic sit sensus: Vita sibi sufficientia, hoc est, eius qui sua sorte contētus est,& operarij vita suam habet suauitatem, sed super vtrunque est is qui inuenit thesaurum, hoc est, qui fortuito diuitias consequitur, vt sine labore non tantùm habeat sufficientiam, sed etiam diuitias. Vnde Martialis inter ea quæ vitam faciunt beatiorem ponit: Res non parta labore, sed relicta. Ab hoc enim loco Sapiens aliquot sequentibus sententiis, comparat inter sese bona quædam, ostendens inter ea alia aliis esse meliora, aut iucundiora: semper autem duo coniungit similis generis, quibus tertium adiungit, quod duobus illis in eodem genere afferit esse præstantius, sicut hic præfert inuentorē thesauri & ei qui contentus est modico,& ei qui labore sibi necessaria parat. Cùm autem in priori membro non videantur designari duæ personæ, maximè cùm absit cōiunctio, &, non est mirum quòd interpres non legerit in secundo membro, ὑπὲρ ἀμφότερα, super vtraque, sed ἐν αὐτῇ, in ea.

21 *Filij, ædificatio ciuitatis confirmabit nomen, & super hanc mulier immaculata computabitur.*

GRæca duo exprimunt, quę nomen confirmant, hoc modo; Filij & ędificatio ciuitatis confirmant nomen, & super vtraque vxor immaculata reputatur. In nostris libris quidam habent in singulari vocatiuo, Fili, alij in plurali, Filij, alij in totum omittunt nomen, Filij, cùm tamen Græcis sit. Interpres videtur legisse sine coniunctione, &. & ideo dictionem τέκνα. filij, accepisse in vocatiuo plurali, quanquam verisimile sit locum hūc scriptorum vitio corruptum esse,& interpretem sic vertisse; Filij & ædificatio ciuitatis confirmant nomen,& super hæc mulier immaculata computabitur. Quidam enim libri habent, confirmabit, alij confirmant. Quidam habent fili, alij filij, alij neutrum horum, vt hinc satis pateat locum esse corruptum, quia non intelligebatur. Duo ergo esse dicit per quę nomen alicuius confirmatur, hoc est, per quæ diuturnum & celebre nomen paratur, multitudinem scilicet filiorum, per quos etiam defunctus pater adhuc quodammodo viuit ac celebris est,& ædificauit, siue eam ex fundamentis erigendo, siue eam sua prudentia bene instituendo, celebre sibi per hoc parat nomē, vt scilicet parens vrbis dicatur,& pater patriæ. Quibus tamen duobus præferēdam dicit vxorem immaculatam, hoc est, irreprehensibilem, quia parùm profuerit ad gloriam viri & multos reliquisse post se liberos,& vrbem ędificasse, si vxorem habeat malè moratam aut parùm castam, quam ante omnia rectè instituisset. Ab eius criminibus magis infamis habebitur, quàm si vel sine liberis decessisset, vel sine præclaris in rempub. meritis. Monet ergo parabola ante omnia curandum vt vxor habeatur irreprehensibilis, si quis bonum sibi nomē parare velit: Vnde in carmine de muliere forti dicitur: Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senioribus terræ. Pro. 31.

22 *Vinum & musica lætificant cor, & super vtraque dilectio sapientiæ.*

COmparatur voluptas & delectatio corporea, cum delectatione spirituali quā mens reficitur, & gaudio afficitur tanto solidiori, quanto puriori & meliori. Simile est quod sequitur:

23 *Tibiæ & psalterium iucundam faciunt melodiam, & super vtraque lingua suauis.*

Hæc

HAc ſententia aut cantus qui voce linguáque conficitur, cæteris ſonis muſicis ſuauitate præponitur, aut potius verborum ſuauitas, & ſermonis apta gratáque diſpoſitio, præfertur ſuauitati melodiæ, iuxta illud Prouerb. 16. Fauus mellis verba compoſita. Et re vera ſic eſt, vt ſermo ſuauis & gratior ſit & vtilior quouis muſico cócentu, quia & irã efficacius ſedat, & diutius mentẽ afficit, eiq; inhæret, cùm concétus muſicus citò euaneſcat Reſponſio enim mollis frangit iram; vt eſt etiam in Prouerbiis.

24 *Gratiam & ſpeciem deſiderabit oculus, & ſuper hæc uirides ſationes.*

VEnuſtatem formæ & pulchritudinẽ corporis deſiderat quidem oculus hominis, quia delectat hominem illa conſpicere, ſed ſuper illa ſunt virides ſationes, hoc eſt, virides herbæ recenter ſatæ, quia illas non tantùm deſiderat oculus, ſed etiã oculis ſua viriditate proſunt, eóſque confortant. Quæ enim iucunda ſimul ſunt & vtilia, præferenda ſunt his quæ ſolam habent voluptatem. Deinde cóſpecta formæ pulchritudo accẽdere ſolet concupiſcẽtiam, ſatorum autem viriditas nõ ita ad malum prouocat, ſed magis ad commẽdationem beneficiorum Dei. Præterea pulchritudo corporis frequenter artis eſt, conſiſtens in adiecto ornatu vel veſtium, vel aliarum rerum: herbarũ verò gratia planè naturalis eſt, & ob id naturaliter
Matt. 6. plus oblectans. Vnde & Saluator ait de liliis:
Luc. 12. Dico vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria ſua coopertus eſt ſicut vnum ex iſtis.

25 *Amicus & ſodalis in tempore conuenientes, & ſuper utroſque mulier cum uiro.*

PRo, conueniẽtes, eſt ἀπαντῶντες, quod propriè eſt, occurrentes, & intelligendum eſt verbum, ſunt, vt ſit ſenſus: Amicus & ſodalis ſibi mutuò occurrunt cùm tempus eſt & opportunum, ſimúlque conueniunt ad ſuccurrendum ſibi, & ſubleuandum ſe: at his præponenda eſt vxor cum viro conueniens, eique occurrens, quia inde viro plus adiutorij & ſolatij prouenit, quæ indiuulsè ei adhæret, deſiderio eius ſatisfacit, & in omnibus ſe illi ſociam præbet. Monet ergo parabola magis operam dandam, vt probam habeat vxorem, cui quis fidere in omnibus poſſit, quàm vt habeat amicum & ſodalem: magisque illam quàm hos amãdos, vtpote à qua magis pendere debet, & a qua plura bona accipit.

26 *Fratres in adiutorium in tempore tribulationis, & ſuper eos miſericordia liberabit.*

ITa habent omnes, quos vidi, libri, cùm Græcis ſit, ἀδελφοὶ καὶ βοήθεια, fratres & adiutorium; vt duo ſint ſicut in aliis ſententiis in priori membro, quibus in ſecundo membro tertium præponitur, quia etiam hic dicitur, ὑπὲρ ἀμφότερα, ſuper vtraque. Parùm tamen ad ad rem facit etiãſi legatur vt nos habemus, & eſt ſenſus: Fratres ſunt homini in adiutorium, hoc eſt, adiuuant eum in tempore tribulationis, vt eũ ex ea eripiant: at miſericordia pauperibus impenſa, magis in aduerſitatibus hominem liberabit, quia, vt dictũ eſt ſuprà cap. 3. Eleemoſyna reſiſtit peccatis, & Deus proſpector eius qui reddit gratiã meminit in poſterum, & in tempore caſus ſui inueniet firmamentum. Miſericordia ergo hic liberare dicitur, quia Deus propter eleemoſynam liberat, ſicut & Tob. 4. cap. dicit: Eleemoſyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animã ire in tenebras. Monet parabola plus fidendum eſſe in præſidio bonorum operum, quàm in præſidio hominum quantumuis amicorum.

27 *Aurum & argentum eſt conſtitutio pedum, & ſuper utrunque conſilium beneplacitum.*

MAlè multi legunt; Aurum & argentum & conſtitutio pedum; cùm legendum ſit, eſt conſtitutio, aut potius ſicut Rabanus legit, conſtituet pedem, quia Græcis eſt, στηρίσουσι πόδα, conſtituẽt vel ſtatuent pedem. Senſus autem eſt; Aurum & argentum conſtabiliunt pedes, hoc eſt, opes faciunt vt quis firmiter conſiſtat & bene confidat, vtq; ſine timore audacter ambulet. At his pręponendum eſt meritò rectum ſanúmque conſilium, quia illi frequenter magis eſt fidendum quàm pecuniis. Plus enim ſæpe prodeſt, ac ſecurũ magis hominũ reddit quàm opes. Porrò in adiectiuo, beneplacitum, eſt ſubaudiendum verbum, eſt, vt ſit ſenſus: cõſilium eſt beneplacitum; hoc eſt, approbatur ſuper vtrũque, quia Græcis eſt βουλὴ εὐδοκιμεῖται, conſilium approbatur, ne quis intelligat conſilium beneplacitum, hoc eſt, conſilium gratum & optatum.

28 *Facultates & uirtutes exaltant cor, & ſuper hæc timor Domini.*

IN Rabano legitur; Facultates eſt victus; ſed veriſimile eſt interpretem vertiſſe, virtus, quia Græcis eſt, ἰσχὺς, hoc eſt, fortitudo. Dionyſius tria ponit: Facultates & victus & virtutes, exponit tamen tantùm de duobus, diuitiis ſcilicet & viribus. Vera ergo lectio eſt: Facultates & virtus, vel, Facultates & virtutes, accipiendo nomen, virtutes, pro viribus corporis, non pro virtutibus morum. Duo, inquit, ſunt quæ extollunt cor hominis, faciúntque eum bene confidere & nihil magnopere metuere, opes ſcilicet & vires, at his præſtat timor Domini, qui magis extollit cor. Longè enim ſecurius facit hominem cõfidentem, quia efficit vt in Deo confidat, per quem melius munitus eſt, quàm quiſquã vel opibus vel viribus. Vnde eſt inſignis illa timentis Deum commendatio in Pſal. 111. Ab auditione mala nõ timebit, Paratũ cor eius ſperare in Domino, cõfirmatũ eſt cor eius, nõ cõmouebitur. Vt enim aliàs ſæpe dictum eſt, nomine timoris Domini ſignificatur affectus ille in Deũ, quo ſolicitus eſt homo de vera obſeruatione mandatorum ipſius, & adimpletione volũtatis ipſius.

Cui affectui meritò adiuncta esse & debet & potest spes illa in Deum quę non confundit. Duplici ergo nomine timor Domini securum facit hominem & confidentem, videlicet & quia ipsa obseruatio mandatorum Dei meretur Dei protectionem, & quia spem adfert firmam quæ non confundit. Si enim non reprehenderit nos cor nostrum, fiduciam habemus ad Deum, vt habet Ioannes. Bene autem notandum quòd
1.Ioan.3 timor Domini dicitur exaltare cor. Timor enim ex natura sua cor deprimit, viresque adimit. Contrà verò timor Dei tantùm abest vt eneruet, vt maximè vires addat. Vnde in huius commendationem subiungit.

29 *Non est in timore Domini minoratio, & non est in eo inquirere adiutorium.*

DIcit, in timore Domini non esse minorationem, hoc est, defectum. Aut quia ipsi timori nihil deest ad hoc vt hominē saluet, quia per se etiamsi alia externa non adsint, hominem proteget. vnde additur, & nō est in eo inquirere adiutorium, hoc est, non est necesse vt ei quæratur adiutorium, quod scilicet timorem quasi insufficientem adiuuet ad saluandum hominem. Aut, quod eòdem recidit, quia per timorem Domini fit vt nullus homini fit defectus, in rebus scilicet
Psal.33. ad salutem necessariis, iuxta illud: Timete Dominum omnes sancti eius, quoniam nihil deest timentibus eum. Diuites eguerunt & esurierunt, inquirentes autem Dominum non deficient omni bono. Non obest autem priori intelligentiæ quòd præter timorem Domini etiam aliæ virtutes homini sunt necessariæ, quia iuxta modum loquendi scri-
Eccl.7. pturæ in timore Domini omnes virtutes comprehenduntur, quia qui timet Deum, nihil negligit.

30 *Timor Domini sicut paradisus benedictionis, & super omnem gloriam operuerunt illum.*

GErmanica æditio habet vt noster legit, ἐκάλυψαν, operuerunt. At alij legunt, ἐκάλυψεν, operuit, scilicet Domin⁹. Operire autē positum est pro ornare, quia vestibus ornatur homo quibus operitur, & herbis hortus & terra, dum eis tegitur. Sic Dominus lilia & flores dicit cooperta esse gloria maiori quā
Matt.6. Salomon, quia ornata. Timorem Domini comparat paradiso benedictionis, hoc est, paradiso benedicto, Deique beneficiis affluenti, alludens ad paradisum à Deo in principio institutum, quia instar illius horti timor Dei per benedictionem diuinam ædit & varios & iucundos fructus, & fructū denique immortalitatis. Eūdem dicit aut Deum aut pios homines operuisse, hoc est, ornasse super omnem gloriam, hoc est, ornatu omnem magnificentiam & gloriam excedente. Deus enim illum ornauit promissione fœlicitatis vitæ quę nunc est, & futuræ. Et pij homines timorem Dei suis bonis operibus & exemplis ita ornauerūt & extulerunt, vt omnem gloriam eius gloria & splendor exuperet. Præcedens ergo versus ostēdit timorem Dei protegere ab omni malo, iste verò eundem adferre omnem & voluptatem & gloriam.

31 *Fili in tempore vitæ tuæ ne indigeas, melius est enim mori quàm indigere.*

QVoniam superius dixerat vitā sibi sufficientis operarij dulcem esse, & quibusdam sententiis comparatiuis interpositis, tandem eò deuēnit, vt timorem Dei omnibus præponendum bonis assereret, eundémque omne bonum adferre, & omnem defectum pellere: rectè iam monet, vt per hunc Dei timorem quisque bonis & vtilibus occupationibus insistens, caueat ne per otiū in inopiam & mendicitatem incidat. Pro indigeas enim & indigere, dictio Græca significat potius mēdicare. Est enim ἐπαιτεῖν, idem scilicet verbum quod est apud Luc. cap. 16. in parabola villici, dicentis: Mendicare erubesco. Interpres pro mēdicare vertit indigere, causam scilicet pro effectu, significans mendicitatē vitari si vitetur egestas. Aut indigere posuit pro mendicā vitam degere, sicut contrà in Psal. 39. nomen mendici ponitur aliquoties pro egeno & inope, vt cùm dicitur: Ego autē mēdicus sum & pauper. Monet ergo Sapiens filiū suum, vt labore honesto, suáq; industria & prouidentia curet, ne tēpore vitæ suæ quę necessariis opus habet, incidat in egestatē, & per eam mēdicare cogatur ab aliis quæ ad vitā hanc sustinendam sunt necessaria, eo quòd melius sit & optabilius mori, & omnino vita hac carere, quàm indigere, & mēdicam vitā agere, iuxta illud quod suprà dictum est Cap. 30. Melior est mors quàm vita amara. Vnde in oratione Sapiēs ca.30. studiosè mēdicitatē deprecatur, dicēs: Mēdicitatē & diuitias ne dederis mihi. Hæc enim vitæ ratio & turpissima & miserrima semper est iudicata, vnde inter cæteras maledictiones impij dicitur Psal. 108. Nutātes transferātur filij eius, & mendicent. Contrà de iustorum semine dicitur Psal. 36. Non vidi iustum derelictum, nec semē eius quærens panem.

32 *Vir respiciens in mensam alienam, non est vita eius in cogitatione victus.*

REspicit in mensam alienam, qui alieno cibo pasci expectat, vt facit mendicus. Eius vitam dicit non esse in cogitatione victus, aut, vt est Græcis ἐν λογισμῷ ζωῆς, hoc est, in reputatione vitæ, quia eius vita nō est reputanda pro vera vita, sed magis est continua mors, propter assiduam egestatem, famem, & contemptum. Vnde de talium vita Græcis dicitur, quòd sit ἀβίωτος βίος, hoc est, vita non vitalis, & nullo modo viuēdo. Iuxta hanc intelligentiam originalis linguæ congruam, nomē, victus, quod à viuēdo dicitur, accipitur hic pro vita, non pro cibis quibus viuitur. Potest alioqui nostra lectio etiam sic accipi, vt significetur eum qui alieno cibo pasci expectat, in vita sua nō cogitare de parando sibi victū, sed in otio miserè viuere.

Cui

Cui cõuenire magis videtur quod sequitur, quanquam & illud priori etiam conueniat intelligentiæ.

33 *Alit enim animam suam cibis alienis, vir autem disciplinatus & eruditus custodiet se.*

CONuenientem reddit rationem cur dixerit vitam mendici non esse repntandam vitam, quia, inquit, alit vitam suam cibis alienis, hoc est, ab alienis cibis pendet eius vita, ita vt non semper habeat cùm opus est vnde pascatur, sed frequenter famere cogatur, & vt viuat vel non, in aliorum potestate & voluntate situm est. Quod cum miserrimum sit, rectè subiungit; Vir autem disciplinatus; hoc est, rectè institutus, & eruditus vel prudens custodiet se ab huius vita, hoc est, labore & industria sua studebit euitare eiusmodi miseram vitam, malens manuum labore necessaria sibi parare, quàm vt otio torpescens incidat in mendicitatis necessitatem. Porrò pro verbo, alit, Græcis est dictio non ita multùm vsitata, ἀλισγήσει, quam alij hic veriè vertunt. Quidam enim vertit, contristat: alius, contaminat. Et Lexicon Græcum verbo huic omnia hæc tribuit significata, ἀλισγῶ, inquit, ἰςιάω, λυπῶ, μολύνω.

34 *In ore impudentis condulcabitur inopia, & in uentre eius ignis ardebit.*

LEgendum esse, impudentis, vt est apud Rabanum, nõ autem, vt ferè libri omnes habent, imprudentis, patet ex Græcis, quæ habent ἀναιδοῦς, hoc est, inuerecundi & impudentis. Ex eisdem patet malè multos legere, conculcabitur, legẽdúmq; esse, vt multi etiam habent libri condulcabitur. est enim γλυκανθήσεται, dulcescet. Pro, inopia, hic est verbale à verbo superius posito, quod mendicare significat, ἐπαίτησις, hoc est, mendicitas. Significatur ergo quòd is qui pudorem exuit, mendicitatem dulcem habet in ore suo, quia dulcius esse iudicat ore sibi cibum quærere & inuenire, quàm duro labore manuum, quod nequaquam dulcius esse iudicaret, si honesti aliquam ratione haberet, & non omnem semel pudorem abiecisset. Verùm etsi mendicitas sic in ore eius dulcis sit, tamen in ventre eius ignis sæpe ardebit, quia calor naturalis in stomacho famelico grauiter eũ vret & torquebit, dum per inopiam non habebit quo latrantem stomachum satiet. In nostra lectione cõuenit nomen, inopiæ, accipere pro, vita mendica. Alioqui enim suprà contrarium huius dictum est: Nequissima paupertas in ore impij. Et hactenus quidem de literali huius loci tractatione, quo Sapiens pulchrè mendicitatem vitandam monet. Cæterùm cauendum ne hic locus torqueatur contra voluntariam religiosorum & paupertatem & mẽdicitatem, quemadmodum quidam faciunt. Agit enim hic Sapiens de mendicitate quæ prouenit ex inerti otio, & fit ab his qui nulla in re vtiles sunt reipublicæ. Huius ergo do-

Cap. 13.

ctrinæ non repugnat ea mendicitas quæ humilitatis causa suscipitur ab his qui alioqui incumbunt rebus aliquibus religioni Christianæ magis conducentibus vel necessariis, quàm si labori manuum dediti essent. Tales enim non respiciunt in mẽsam alienam, sed in Deũ ipsum, qui sibi seruientibus promisit nihil defuturum, & quærentibus regnũ Dei omnia adiicienda pollicitus est. Tales item non tam pascuntur cibis alienis quàm suis, sibique debitis. Dignus est enim, inquit Dominus, operarius cibo suo: &, vt habet Paulus: Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? Porrò sicut in Prouerbiis ex sententiæ, quæ proferuntur contra otium & pigritiã, in mystico sensu accipiendæ sunt, vt ad virtutis & bonorum operum exercitium excitent: ita & quæ hic contra mendicitatem dicuntur, rectè mystico sensu accommodantur cõtra eos, qui dũ ipsi à bonis operibus sunt otiosi, tantum in aliorũ meritis confidunt, cupientes cum fatuis virginibus dari sibi de alieno oleo, quia lampades eorum extinguuntur, non curantes etiam suo labore oleum parare pro lampadibus suis, quẽadmodum hunc locum piè & doctè explicat Rabanus.

Luc. 10.
1. Cor. 9

Caput XLI.

1 *O mors quàm amara est memoria tua homini pacem habenti in substantijs suis:*

2 *Viro quieto, & cuius uiæ directæ sunt in omnibus, & adhuc ualenti accipere cibum.*

POSTQVAM cauendum esse monuit à mendicitate, dehortaturus etiã à timore mortis, prius quibusdam sententiis ostendit vnde fiat vt mors quibusdam sit admodum horribilis, aliis potius optabilis, vt ex diuerso & contrario horum iudicio & affectione insinuet mortem per se non ita esse horribilem; subiiciens deinde eam æquo animo expectãdam esse & suscipiendã: curandum verò vt cùm non semper viuere liceat, saltem bonũ nomen relinquatur, ob quod obtinendum, docet deinde à quibus sit per pudorem abstinẽdum, à quibus verò non. Principio ergo proponit duo hominũ genera, vnum fœlicium in hac vita, qui non tantùm abũdant opibus, sed etiam in eis pacem habent & tranquillitatem, nemine eos magnopere turbante aut molestante. Qui deinde etiam quieti sunt, hoc est, ab omni cura, solicitudine, & graui occupatione liberi: eorũ item viæ, studia & actiones directæ sunt, hoc est, prosperãtur & fœliciter procedunt in omnibus: & præter hæc etiam valẽt accipere cibũ, hoc est, sano sunt corpore, vt concessis diuitiis cum voluptate & lætitia frui possint. Istis amaram esse dicit non solùm mortem, sed etiam memoriam eius, & exclamando dicit: O mors quàm amara est memoria tua; significans eam esse valde amarãm talibus, quòd per eam cognoscant se omni hac fœlicitate priuandos:

vnde plerique talium ne amaritudinem hāc memoriæ mortis sentiant, solicitè curant vt ne huiusmodi cogitatio animos eorum subeat, aut ab aliis eadem suggeratur. Pro, viro quieto, Græcis est ἀνδρὶ ἀπερισπάστῳ, hoc est, viro indistracto & otioso. Proinde pulchrè Sapiens hic describit hominē secundùm mundi iudicium fœlicem, qui scilicet & externis abūdat bonis, & à nemine molestias patitur in eis, & animo non distrahitur per molestas occupationes, & sanitate insuper gaudet corporis, omibúsque suis votis compos est. Hunc omnibus sic modis fœlicem insinuat, tamen ea parte infœlicem esse, quòd mortis ei meditatio amara sit: cuius tamen meditatio omnibus & summè vtilis est & necessaria, vt verè fœlices fiant, & fœlicitate terrena non abutantur.

3 *O mors bonum est iudicium tuum homini indigenti, & qui minoratur viribus.*

4 *Defecto ætate, & cui cura est de omnibus, & incredibili, qui perdit sapientiam.*

PRo, incredibili, est ἀπειθεῖ, quod magis hic conuenit vertere, diffidenti, vt significetur is qui non habet spem melioris fortunæ, aut adiutorij ab aliquo obtinendi: proinde etiam hic nomen, incredibili, vt & alias, accipi debet pro diffidente, & eo qui non habet in quem confidat. Pro; qui perdit sapientiam; Græcè est ἀπολωλεκότι ὑπομονήν, qui perdidit patientiam; vt verisimile sit interpretem vertisse, patientiā, quod scriptorū vitio mutatum sit in dictionem similem, sapientiam. Benè enim paupe. ri & afflicto tribuitur perdidisse patientiam, qua perdita & deposita, grauior fit eius afflictio & intolerabilior. Hac tamen perdita, perditur etiam sapiētia, quæ docet afflictiones incidentes forti animo esse ferendas: vt etiam recepta lectio bene constare possit, si modò is intelligatur perdidisse sapientiam, non qui præ senio delirare incipit, vt cōmuniter intelligitur, sed per animi impotētiam abijcit sapientiam, quæ ipsum efficeret in aduersitatibus tolerantem & bono animo. Proponit ergo Sapiens hic alterum hominum genus miserorum scilicet & afflictorū, quibus ecōtrario dicit iudicium mortis esse bonum, hoc est, placere eis legem & necessitatem moriendi, ita vt optent sæpe mortē, tanquam per quam à miseria huius vitæ sint liberandi, dicentes quod suprà dictum est: Melior est mors quàm vita amara. Vt autem pulchrè superius descripsit ea quæ fœlicem hominem hic reddūt secundùm humanum iudicium: ita viciſſim & hic pulchrè cōprehendit quæ ad infœlicitatem præsentis vitæ faciunt. Quorum primum, est rerum necessariarum inopia: vnde dicit; homini indigenti. Secundum, defectio virium corporis siue per ægritudinem, siue per senectutem: vnde dicit; qui minoratur viribus; &, defecto ætate, hoc est, qui per ætatem deficit. Tertium, est assidua cura & solicitudo ad conquirendum quæ necessaria sunt. vnde dicit; & cui cura est de omnib⁹; hoc est, qui de omnibus sibi necessariis solicitus esse debet, pro quo Græcis est; distracto circa omnia. Quartum, est diffidentia melioris fortunæ & humani subsidij, quod significatur cùm dicitur; incredibili. Postremum est quod ex his sequitur, & omnibus aliis peius est, perdidisse patientiam & sapientiam: qua vna animus æger & afflictus sustineri debebat, qua vna item omnia prædicta mala non solum tolerabilia fierent, sed etiā vtilia. Talibus ergo sic omnibus modis miseris, bonum esse dicit iudicium mortis, non quòd re vera illis bonum sit, sed quòd talibus bona videatur mors, quam tales non solum optare, sed etiam sibi vltrò accersere solent: proinde insinuat, hac in parte istos, licet modis omnib⁹ infœlices videantur, fœliciores esse prioribus, quòd à morte minus abhorreant, atque ad eam suscipiendam sint paratiores. Insinuant item, in duobus istis hominum generibus quàm immoderatus sit in hominibus multis vel metus mortis vel appetitus, ideóque mox subiungit quomodo erga imminētem mortem tem sese quis iudicio disponere debeat, dicens:

Sup. cap. 30.

5 *Noli metuere iudicium mortis: memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuētura sunt tibi: hoc iudicium à Domino omni carni.*

MOnet non vt mors optetur, quemadmodum quidam faciunt per impatiētiam, sed vt saltem non metuatur, immoderato scilicet metu, iudicium mortis, hoc est, lex de morte subeunda, duplici ad hoc persuadendum argumento vtens, népe & quòd communis sit omnibus conditio ac necessitas moriendi, à qua nemo immunis sit, vel eorum qui præcesserunt, vel eorum qui secuturi sunt: & quòd huiusmodi lex à Deo constituta sit, cui repugnare non liceat, quíque omnia iuste disponit. Neq; enim detrectandū est publica iura pati, neq; contēdendum est vt immutabilia mutentur. Pro eo quod nos habemus; Memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi; Græcè est, μνήσθητι προτέρων σου καὶ ἐσχάτων; quod per masculinum genus rectius vertitur; memento eorum qui te priores fuerunt, & nouissimorum; hoc est, recordare quomodo mortui sint omnes qui ante te fuerunt, & morituri sint quotquot post te vsque in finē mundi futuri sunt. In quem sensum etiam nostra litera rectè accipitur, vt sit sensus: Memento quæ ante te fuerunt, quomodo scilicet omnes mortui sint qui præcesserunt te, itē memento quæ superuentura sunt tibi, hoc est, quæ post te euentura sunt in mundo, videlicet quòd omnes etiā moriētur qui te sequētur. Et vt cōmune hoc iudiciū reddat tolerarabilius, subdit illud à Domino iustissimo scilicet & potentissimo constitutum esse, dicens, hoc iudicium à Domino scilicet cōstitutum esse omni carni, hoc est, animanti.

6 *Et quid superueniet tibi in beneplacito altissimi, siue decem, siue centum, siue mille anni? Non*

ni? Non eſt enim in inferno accuſatio uitæ.

VAria hic eſt lectio. nam multi legunt: & quæ ſuperuenient tibi in beneplacito altiſſimi, &c. Et intelligunt: Et quæ tempora tibi adhuc accedent per beneplacitum altiſſimi, ſiue ſint decem, ſiue centum, ſiue mille anni ſubaudi, hęc tibi ſufficiant. Poteſt ea lectio & ſic intelligi; Et quæ ſuperuenient tibi, hæc ſunt in beneplacito altiſſimi. Quidam leguut, Et qui ſuperueniēt tibi, anni ſcilicet, de quibus ſubditur. Græca neutro modo habent, ſed longe aliter, *καὶ τί ἀπαναίνῃ ἐν εὐδοκίᾳ ὑψίστου*; Et quid renues in beneplacito altiſſimi? hoc eſt, quomodo recuſare poteris id quod altiſſimo viſum eſt bonum, eique bene placuit? Iam quod ſequitur; ſiue decem, ſiue centum, ſiue mille anni; iungitur cum ſequenti parte, in qua Græcis non eſt coniunctio, enim, vt ſit ſenſus: Siue decem, ſiue centum, ſiue mille ſint anni vitæ hominis, non eſt in inferno accuſatio vel reprehenſio vitæ. Græcæ lectioni magis accedit alia lectio, quam multi etiam antiqui libri ſcripti habent; Et quid ſuperueniet tibi? &c. vt ſit interrogatio ſicut eſt Græcis. Et poteſt eius lectionis hic eſſe ſenſus: Et quid quæſo temporis poterit tibi accedere ſuper illud quod altiſſimus tibi placuerit cōſtituere, ſiue illud ſit decem anni, ſiue centum, ſiue mille? Aut potius ſic: Quid accidere tibi poterit, quid excogitabis, aut facies in eo quod ab altiſſimo ſemel ſtatutum eſt, ſiue illud ſint pauci anni, ſiue multi? quaſi dicat: nihil in eo beneplacito mutando efficere potes, nihil euenire poteſt quo illud mutetur.
Pſal. 14 Nam de illo dictum eſt: Cōſtituiſti terminos eius qui præteriri non poterunt. Hæc intelligentia vt accedit ad originalia, ita bene conuenit ei quod ſequitur; Non eſt enim in inferno accuſatio vitæ. Quo ſignificatur quòd in inferno, hoc eſt, poſt mortē & in mortuorum ſtatu, nemo poterit accuſare vitā ſuam, & cōqueri de ea, quòd vel nimis breuis fuerit, vel nimis longa, quia huiuſmodi querela nihil proficeret, neq; obtineret vt turſum ad vitam reuocaretur. Pro, accuſatio, Græcis eſt, *ἐλεγμὸς*, quod magis ſignificat redargutionem, ſed eōdē redit quod noſter vertit, ſi bene intelligatur, Porro per infernum, non ſemper ſignificari damnationem, ſed ſimpliciter ſtatum poſt mortem, qui ante Chriſtum omnibus erat in inferno, aliàs ſatis dictū eſt. Non obſtat ergo huic ſententiæ quod in libro Sa-
Sap. 5. pientiæ impij in inferno propriam vitam accuſant & redarguunt, dicentes: Errauimus à via veritatis, & iuſtitiæ lumen nō luxit nobis, & ſol intelligentię non eſt ortus nobis: Laſſati ſumus in via iniquitatis, &c. Non enim hic ſermo eſt de redargutione actionū vitæ; ſed temporis quo vita tranſacta eſt, nempè quod nemo culpare poterit aut breuitatē, aut longitudinem vitę ſuæ, ſicut nec in aliquo aut breuitas aut lōgitudo vitæ culpabitur a Deo.

7 *Filij abominationum fiunt filij peccatorum, & qui conuerſantur ſecus domus impiorum.*

IN ſequentibus oſtendit impios poſt mortem relinquere malum nomen, inſinuans illos ſolos verè infœliciter & malè mori: mox ſubiungens curam habēdam boni nominis, per quod mortuus quis perpetuo viuat. Primùm ergo dicit, quòd filij peccatorum fiunt vt in plurimum filij abominationum, hoc eſt, filij abominabiles Deo & hominibus: Sic & qui conuerſantur ſecus domos impiorum, hoc eſt, qui conſortium & familiaritatem ineunt cum impiis, quia tales efficiuntur quales illi cum quibus cōuerſantur, vnde etiam ipſi fiunt abominabiles. Inſinuat ergo parentes impios in ſuis filiis non habituros bonum nomen poſt mortem, ſed malum: & viciſſim filios à ſuis parentibus non obtenturos gloriam, ſed ignominiam, & reiectionem. Sunt autem filij peccatorum, hi qui non tantùm à peccatoribus progeniti ſunt, ſed etiā vt fere fit, eorum imitantur mores & impietatem. ad quod ſignificandū additur de conuerſantibus ſecus domos impiorū. Vbi Græca habent pro; ſecus domos, vnam dictionē *παροικίαις*, parœciis, hoc eſt, vicinìis, vt ſit ſenſus: & filij qui conuerſanrur in vicinia peccatorū. Interpres legit duas dictiones *παρ᾽ οἴκοις*.

8 *Filiorum peccatorum periet hæreditas, & cum ſemine illorum aſſiduitas improperij.*

PEccatorum filij, inquit, non ſolum inglorij erunt & deſpecti, ſed etiam hæreditas eis à parentibus relicta peribit, & ſuo & parentum ſuorum demerito, Deo nimirum bona relicta eis ſubtrahente. Et cū ſemine peccatorum erit propter eorum peccata aſſiduitas opprobrij, hoc eſt, aſſiduum erit & indelebile opprobrium. Vnde & ſequitur quod ſubijcitur.

9 *De patre impio queruntur filij, quoniam propter illum ſunt in opprobrio.*

TAntùm abeſt, vt ſaltem a filiis ſuis celebrarentur parētes impij, vt etiam filij de eis conquerantur, quoniam propter eos ſunt in opprobrio, videlicet & quia nati ſunt ex parētibus impiis, quorum impietas etiam in filiorum dedecus redundat, ſicut parentum pietas ac vita bene acta filius gloriam adfert, & quia ab illis impiè educati & inſtituti, in ſimilem patrum & culpam & infamiam dilabuntur. Hanc querimoniam & hic frequenter audimus filios ædere cōtra parētes ſuos, ídque tum maximè, cùm ob peccata ſua puniuntur, & apud tribunal Dei grauiſſimè eā ædent, futuri apud Deum parentum ſuorum accuſatores. Quæ cum ita ſe habeant, rectè ſubijcit impiorum execrationem, dicens:

10 *Væ uobis uiri impij, qui dereliquiſtis legem Domini altiſſimi.*
11 *Et ſi nati fueritis, in maledictione naſcemini: & ſi mortui fueritis, in maledictione erit pars ueſtra.*

VIderi poſſet hic locus patrocinari aut errori Origeniſtico, quo putauit animas propter

propter demerita vitæ præcedētis in corpora mitti, & cum maledictione diuina nasci. Ant errori eorum qui propter præuisa impiorum mala merita asseruerunt quosdam à Deo reprobari. Apparet enim Sapiētem hic significare, quòd propter derelictam à se legem Domini impij nascantur cum maledictione diuina, quasi derelictio legis Dei præcesserit siue re, siue in Dei præscientia & præordinatione maledictionē natiuitatis. Proinde locus hic sic accipiendus est, vt nasci in maledictione, non significetur effectus esse præuaricationis impiorum, sed vt hic adferatur tanquam correspondēs maledictioni, in qua moriuntur, vt hic sit sensus: Væ vobis impij qui dereliquistis, &c. Quia sicut cùm nasceremini, nascebamini cum maledictione Dei: ita cùm mortui fueritis, in maledictione erit pars & portio vestra, idque ideo, quia dereliquistis legē altissimi. Verùm quidem est omnes nasci in maledictione, quia omnes nascimur filij iræ propter peccatum Adæ quod in omnes per propagationē transit: sed de ea maledictione hic nō est sermo, cùm hæc omnibus etiam electis communis sit: hic verò sit sermo de maledictione reprobis propria, ea scilicet qua Deus quosdam ab initio statuit deserere, & à communi maledictione nequaquam liberare, ob quā di-
Rom. 9 ctum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui; etiam antequam aliquid boni egissent aut mali. Proinde notandum Græca non habere; in maledictione nascemini; sed εἰς κατάραν, ad maledictionem, hoc est, ex diuina reprobatione æterna nascemini vt sitis vasa iræ aptata in interitum. Sic & in secundo membro habent εἰς κατάραν μερισθήσεσθε, in maledictionem separabimini, vt scilicet à piis & iustis hominibus separati, æternæ damnationis sitis participes, habentes propriam & distinctam ab eis partem. Sunt quidem qui legunt per præsens tempus, nascimini, quia non videtur satis conuenire, vt iam viuentibus dicatur, nascemini. Verùm futurum tempus habent Græca γεννηθήσεσθε, nascemini. Nec hoc tempus ineptè iam natis tribuitur, quia eis Sapiens loquitur tanquam nōdum natis, significare volens tales & in natiuitate & in morte maledictos esse à Deo. Quod si Græca lectio attendatur, quæ habet, vt dictū est, ad maledictionem; poterit difficultas, quæ in hoc loco esse videtur etiam aliter tolli quàm iam dictum est, nempe vt dicatur nomine maledictionis hic non significari æternam Dei reprobationem, sed miseriam & calamitatem aliquam in hoc mundo diuinitus inferendam, siue ob parentum, siue ob propria peccata. Iuxta quem intellectum, etiam rectè dicitur quòd impij cùm nascerētur, propter præuisa eorum futura mala opera, nati sunt ad sustinendam Dei maledictionem, hoc est, Dei vltionem in hac vita: sicut & cùm moriuntur propter peracta mala opera, maledictionem Dei, hoc est, damnationis vltionem sustinere coguntur. Declarat hanc sententiam sequens sententia.

12 *Omnia quæ de terra sunt, in terram conuertentur, sic impij à maledicto in perditionem.*

Sicut, inquit, omnia quę de terra facta sūt, in terram conuertuntur, vt superius dictū est: sic etiam impij à maledicto, hoc est, à maledictione, in qua, vel ad quam hic nascuntur, conuertentur per mortem in æternæ damnationis perditionem, sicque vtrobique finis suo respondebit principio.

13 *Luctus hominum in corpore ipsorum, nomen autem impiorum delebitur.*

Sententiæ huius obscuræ hic potest esse sensus: Lugentur homines cùm corpus eorū moritur & sepulturæ traditur, atq; huiusmōdi luctu memoria & nomen mortuorum celebratur: sed hæc ad memoriam eius seruandam non proficient, quia nomen impiorum, quod sæpe celebre est in hac vita, post mortem statim delebitur, simúlque cum corpore aut paulo pòst sepelietur. At sic, lugentur homines propter corpus ipsorum, cùm illud moritur & sepelitur: at impij magis lugendi essent, quòd simul cum corpore etiam eorū nomen & celebris memoria deleatur. Gręca habent non tantùm, nomen Impiorum, sed additur, οὐκ ἀγαθὸν, non bonum. At id vt nō legit noster interpres, ita perperam additum videtur ab aliquo. Quomodo enim vel verè vel aptè dicitur, quòd nomen impiorum nō bonum delebitur? Sicut enim piorum bonū nomen semper permanet, ita & malum impiorum nomen semper parmanet, saltem apud Deum. Quòd si eorum non bonum nomen deleretur, hoc ipsum non esset eis in vltionem deputandum, sed cederet in eorum bonum. Vnde hic rectior videtur esse nostra lectio quàm Græcorū, vt hodie extat. Potius enim dicendum erat, nomen impiorum bonum delebitur, illud scilicet, quo dum hic viunt sæpe celebrantur propter honores & diuitias.

14 *Curam habe de bono nomine, hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille thesauri pretiosi & magni.*

Postquam ostendit miseram esse mortem impiorum, quòd per eam etiam nomen eorum pereat: rectè monet in hoc operā adhibendam, vt obtineatur bonū nomen, quod etiam post mortē maneat, & ob id etiam præferēdum sit multis diuitiis, quemadmodum & in Prouerbiis 22. dicitur: Melius est nomē bonum quàm diuitiæ multæ; nempe quia, vt hic dicitur, diuturnius est. Porro nomē verè bonum non obtinetur nisi per verum virtutis & honestatis studium, per quod etsi apud plerosque in hoc mundo frequēter non obtinetur bonum nomen, magisque fiat vt malè quis audiat, tamē apud bonos & Deū, quorum potissimùm ratio habenda est, semper obtinetur. nam ab impiis quidem vituperari, laudari est. Itaque cùm curam boni nominis habendam monet Sapiens, non hoc ethnicè accipiendum est, quasi moneat aucupandam gloriam & famam apud homines: sed ita vult vitā institui, vt eam apud Deum & homines maximè bonos consequatur bonum nomen, prouidendo scilicet bona non

non solùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

15 *Bonæ vitæ numerus dierum, bonum autem nomen permanebit in æuum.*

SVnt qui per vitam bonam hic intelligũt vitam lætam & fœlicem, vt significetur vitam præsentis sæculi, quantumuis beata & fœlix videatur, certum habere dierum numerum, quo finienda sit, nomen autem bonum semper permansurum: sicque insinuetur magis habendam curam boni nominis, quã fœlicitatis præsentis vitæ. Alioqui enim etiam vita quæ ob virtutem dicitur bona, permanet in æternum. Rectè tamen & melius per bonam vitam hic intelligitur vita virtutis, in hoc sensu: Bona vita certum habet numerum dierum, quia non perpetuò hic licet virtutibus & bonis operibus incũbere, sed certo & pauco dierum spatio bona vita hic peragitur: at bonum nomen, quod ex bona vita hic breui tẽpore peracta comparatur, permanebit in perpetuum. Significatur ergo quòd bona vita, licet breuis sit temporis, immortale pariat & perpetuum nomen. Cùm autem plerique sint qui bona vita sua non videantur nomen bonum imperpetuum sibi parare hic apud homines, cùm multi sint qui nec de nomine cogniti sint, multiquorũ nomen & memoria omni no venit in obliuionẽ, certum est quod cùm scriptura toties dicat virtute parari bonum nomen, idque immortale, ad Deum potissimùm respiciat, & vitam illam atque conuersationem beatam sanctorum quæ est apud Deum. In ea enim quilibet quãtumlibet hic obscurus, præclarum nomen & memoriam, quæ non peribit, assequitur. Quanquam illæ scripturæ etiam indicent qua ratione apud mortales præclarum nomen & perpetuum verè obtineatur, & multi obtinuerint, vt patet in Patriarchis, Prophetis, Apostolis, & plerisque Martyribus atque Doctoribus: quorum nomina dum hic cum laude celebrantur propter virtutem, in ipsis etiam laudantur quotquot eis similes fuerunt, etiamsi nobis hic sint incogniti.

16 *Disciplinam in pace conseruate filij: sapientia enim abscondita & thesaurus occultus, quæ vtilitas in vtrisque?*

17 *Melior est homo qui abscondit stultitiam suam, quã homo qui abscondit sapientiam suam.*

QVod dicitur: disciplinam in pace cõseruate filij, dupliciter intelligitur. Sunt enim qui intelligunt Sapiẽtem monere suos discipulos, quos filios vocat, vt in pace, hoc est, in rerum prosperitate, cùm omnia eis salua videntur & tuta, tum maximè soliciti sint & disciplinam rectamque institutionem cõseruent, nec se sinãt per rerum prosperitatẽ decipi, & à recto abduci. Alij verò melius & intelligentia proposito magis conueniente accipiunt Sapientem hic rursum suos quos instituit excitare ad attentè audiendum quę pro bono nomine obtinendo est dicturus, vt sensus sit; O filij disciplinam & vitæ institutionem quam hactenus tradidi, quamque mox traditurus sum, conseruate in animis vestris cum pace & animi tranquillitate, nequaquam illi reluctantes, aut turbidè contradicentes. Quod sequitur; Sapientia enim abscondita; subijcitur in Græcis sine coniunctione causali. Tantùm enim est: Sapientia abscondita, vel, Sapientia autem abscondita. Putantque quidam quòd cùm hæc sententia simul cum sequenti superius totidẽ verbis polita sit cap. 20. & hic parum proposito conuenire videatur, hic locum non habere: sed ex illo loco huc asscripta prius margini, forte propter illud quod dicitur; conseruate disciplinam; deinde in textum esse relata, vnde à quibusdam prætermittitur. Verum quoniam eam non tantùm Latina, sed & Grę ca habeant, rectè intelligitur illam hic repetitam, vt significaret Sapiens cur suam disciplinam tam diligenter inculcet, quòd, scilicet sapientiam sibi à Deo datam putet non occultandã, sed alijs esse communicandam. vnde & alibi dicit aliquoties: Videte quoniã non mihi soli laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.

18 *Veruntamen reueremini in his quæ procedunt de ore meo. Non est enim bonum omnem reuerentiam obseruare, & non omnia omnibus placent in fide.*

LOcus valde à scriptoribus corruptus, & ob obscuritatem & corruptionem ab interpretibus minimè intellectus. Proinde primum aduertendum pro, veruntamen, Græcis esse τοιγαροῦν, hoc est, igitur, vel, quamobrẽ. Quoniam enim dixerat curandum de bono nomine, docet in sequentibus à quibus rebus per pudorem sit abstinendum, a quibus vero non sit per pudorem abstinendum. Itaque peruersè omnes fere legunt; reuertimini, cum legendum sit, vt etiam quædam scripta habent & quædam recenter impressa; reueremini vel reuerimini. Est enim Græcè ἐντράπητε, hoc est, reuereamini, & pudorem habete. Sensus ergo est: Vt bene audiatis, habete pudorem in his quæ mox dicturus sum Iam in eo quod sequitur, etsi omnes fere legunt; irreuerentiam, legendum tamen esse contrario modo, reuerentiam, quomodo & codex Bessarionis habet & alij aliquot, patet manifestè ex Græcis, quæ habent αἰσχύνην, hoc est, pudorem & verecundiam, pro quo noster vertit, reuerẽtiam. Significatur enim non esse bonum, omnibus in rebus esse verecundum, quia, vt prius etiam docuit, quidam pudor noxius est: vnde & hic postquam enumerauit eas res de quibus pudendum est, subijcit capite sequẽti de quibus rebus non sit verecundandũ. Et addit hic; & non omnia omnibus beneplacent in fide; hoc est, non omnia placẽt omnibus quæ in fide, hoc est, fideliter & integrè præstantur, sed sunt qui culpant ea quæ in fide fiunt. Itaque significat enim qui præ pudore in talibus volet facere quæ grata sunt hominibus, perfidè acturum & contra debitam integritatem, & proinde non vbique pudorem esse bonum.

Primùm ergo in sequentibus exponit quæ- dam de quibus est verecundãdum, & proinde præ pudore abstinendum ab eis.

19 *Erubescite à patre & à matre de fornicatione: & à præsidente & à potente de mendacio.*

20 *A principe & à iudice de delicto: à synagoga & plebe de iniquitate.*

Commemorantur sedecim res in quibus pudor præstari debeat, ne designétur. Harum autem rerum quædam turpitudinem habẽt ob malitiam quam secum habent inuolutam, quædam quia sunt contra debitam honestatem & decentiam. In his recensendis, quandoque non tantùm ponit rem de qua verecundandum est, sed etiam personas coram quibus pudor præstari debet, atque tunc personis additur præpositio, ἀπὸ, à rebus autem præpositio, περὶ, de. Quandoque nullas personas coram quibus de re turpi pudendum sit nominat, & tunc ipsi rei additur præpositio ἀπὸ, à. Quanquam autem omnia vitia pudorem adferre meritò debeant, idque coram omnibus, quædam tamen tantùm recenset quæ vulgò magis dehonestant, & certas personas exprimit, coram quibus ob certas circumstantias maior verecundia subeunda est. Primùm ergo dicit; erubescite à patre & à matre, de fornicatione; hoc est, pudeat vos fornicationis propter patrem, & matrem, quia apud parentes cùm conscij sunt, filiorum suorum fornicatio maximè est inhonesta. Illi enim maximè cupiunt suorum corpora incorrupta tradere cõiugio, & prolium fornicatio arguit illas non satis rectè à parentibus esse institutas. vnde & in veteri lege filia quæ in domo paterna deprehenditur fornicata, præcipitur lapidibus obrui apud domum paternam. Secundum, de quo erubescendum est, notat cùm dicit, à præsidẽte & à potente de mendacio. Quanquam enim vbique & apud omnes turpe sit mentiri, tamen de mendacio maximè pudendum est propter & apud præsidentes & potentes, hoc est, magnates & principes; quia illi maximè offenduntur mendacijs, & à mendacibus valde alienãtur. Tertium notat dicens; A principe, & à iudice de delicto: aut, vt est Græcis, περὶ πλημμελείας, hoc est, de negligentia aut delicto. Significatur ergo pudendum de his quæ per negligentiam & omissionem agendorum peccantur maximè apud principes & iudices rerumpublicarũ, qui facilè possunt punire negligentes sua decreta & præcepta. Sic & quarto loco monet pudendum; à synogoga & plebe de iniquitate; quia si aliquid singulariter iniquum, & contra leges publicas commissum fiat vel conscia plebe, vel contra eam, id perpetuam adfert ignominiam, nec caret sua vltione. Vnde superius
Sup.c.7. monuit: Non pecces in multitudinem ciuitatis, neque te immittas in populum.

21 *A socio & amico de iniustitia, & de loco in quo habitas de furto, de veritate Dei & testamento.*

Quinto loco monet vt pudeat nos iniustitiæ & iniuriæ, peculiariter propter & apud socium atque amicum, quia turpissimum est illi iniuriã inferre, ergo quem maximè ratione amicitiæ & confidentiæ amici in amicum, iustitia seruanda erat. Sexto loco monet vt quemque pudeat furti, maximè propter locum in quo habitat, si scilicet locus ille sit conscius furti, aut in ipso loco cõmittatur, quia singulariter turpe est à vicinis haberi pro fure, cùm tali nemo confidat, cúmque omnes abhorreãt. Deinde si in ipso loco habitationis furtum committatur, est singularis turpitudinis in eum locum peccare, in quo quis fouetur & alitur. Quod additur; de veritate Dei & testamento, non videtur huic loco conuenire, quia posteà cùm recensentur ea de quibus pudor non est habendus, dicitur primo loco de lege altissimi & testamento. Proinde videtur istud hic frustra ab aliquo insertum, aut aliquid deesse quod veritati ac fœderi Dei aduersetur. Quanquam rectè etiam referri potest ad id quod dicitur de furto, vt significetur pudorem habendum de furto, non solùm propter habitationis locum, sed etiam propter veritatem Dei & testamẽtum, atque legem eius quæ furtum vetat. Imò potest videri eã partem referendam ad omnia superiora, quæ non solùm sunt vitanda propter expressas personas, sed etiam quia sunt contra legem Dei, idque ideo hic prædictis subiecisse, quia subiecturus est quædam de quibus pudor habendus est, non quia per se mala & lege vetita, sed quia parum honesta sunt. Notandum autem quod quanquam interpres verterit per præpositionem, de, dicens; de loco in quo habitas, & de veritate Dei; sicut dixit de furto: ad distinctionem tamen quam seruauit in præcedentibus membris, debuisset dixisse; à loco & à veritate Dei; quia his locis est præpositio, ἀπὸ, cum furto tribuatur præpositio, περὶ.

22 *De discubitu in panibus, & ab obfuscatione dati & accepti.*

Per discubitum in panibus, intelligitur ferè notari vitium ambitionis in deligẽdo locum superiorem in conuiuijs. At Græca habent, ἀπὸ πήξεως ἀγκῶνος ἐπ' ἄρτοις, hoc est, à fictione cubiti super panes. Itaque notatur septimo loco vitanda rusticitas in mẽsa, qua aliqui cubito innituntur panibus. Id enim omninò indecens est, & eorum ferè vitium est qui cibo saturati, nullam erga Deum reuerentiam exhibent, nec eius donis cum gratitudine fruũtur. Pro obfuscatione, Græcè est, σκορακισμοῦ, hoc est, vituperatione. Nomine ergo obfuscationis, significatur denigratio famæ. Et significatur octauo loco pudorem habendum de vituperatione quæ incurritur ex eo quod quis non potest in his quæ fidei eius credita sunt, rationem reddere acceptorum & datorum, ostendendo data acceptis conuenire. Aut quæ incurritur ex eo quod quis pro iustitia peruertenda aut dat aut accipit munera. Vtroque enim modo accipi potest, & vtroque modo singularis quædã famæ denigratio incurritur.

23 *A salutantibus de silentio, à respectu mulieris fornicariæ, & ab auersione uultus cognati.*

24 *Ne auertas faciem à proximo tuo: & ab auferendo partem, & non est restituendo.*

PArs illa, ne auertas faciē à proximo tuo; Græcis non est, sed est expositio illius præcedentis partis; ab auersione vultus cognati; ex alia versione aut alicuius commentario inserta nostro cōtextul. Itaque his duobus versibus, quatuor notantur ob quæ pudor habendus est, nempe de silētio propter salutantes, hoc est, cùm salutantes non resalutantur. Id enim inofficiosum esse ac turpe, mores agrestes ac superbos præ se ferēs. Deinde de diligenti aspectu mulieris fornicariæ, à qua oculi erant auertendi, quia in illam intendere, ferè indicat mentis impudicitiam. Vt autem in illam oculi non sunt intendendi, ita facies non est auertēda à vultu hominis cognati & propinqui. Quod eorum esse vitium solet, qui subuecti ad ampliorem aliquam fortunam & gloriam, genus suum recognoscere nolunt, cum maximo fastu suos consanguineos aspernātes, nec aspectu dignantes: vnde monet pudendū etiam esse de auersione vultus cognati, hoc est, de eo quòd vultus eius & aspectus contemnitur. Sic enim dictum est; auersio vultus cognati; sicut in Psalmis: Non auertas faciem Christi tui, pro, Non contemnas nec asperneris. Cæterùm pro eo quod posteà dicitur; & ab auferendo partem & non restituendo; Græca habent, ἀπὸ ἀφαιρέσεως μερίδος καὶ δόσεως, hoc est, ab ablatione partis & dationis, hoc est, ab eo quòd alicui aufertur pars ipsius, & id quod datum est ei. Quòd cùm subiungatur mentioni de cognato factæ, videtur significare cauendum esse ne in diuidenda hæreditate pars & portio quæ alteri iure debetur, non subtrahatur ei, similiter nec quod per testamentum alicui legatum est & datum. Ita & nostra litera commodè accipi pôtest significare erubescendum esse de ablatione portionis alteri debitæ, & non restitutione, hoc est, non collatione eius quod debetur ex testantis donatione. Hac enim ex re peculiaris contrahitur infamia, quòd in diuisione hæreditatis, & testamentorum adimpletione non seruetur iustitia.

25 *Ne respicias mulierem alieni uiri, & ne scruteris ancillam eius, neque steteris ad lectum eius.*

INterpres hic mutauit genus orationis. Nā Græcis hic adhuc simul qua suprà forma commemorantur de quibus sit erubescendum. Habent enim sic, A cōsideratione mulieris maritatæ, à sollicitatione ancillæ eius, subaudi, Erubescite. Id enim semper repeti debet. Cæterùm quoniā etiam Græca deinde habent; Et ne steteris ad lectum eius; interpres non malè totam orationem similiter mutauit. Duo ergo adhuc addit superioribus à quibus per pudorem abstinendum sit, nempe & vt ne quis intentis oculis respiciat in alienam vxorem, quia & illud indecorum est, ac prauæ concupiscentiæ iudicium, & vt ne etiam ancillam eius curiosè sollicitet ad stuprum, inquirens num qua ratione eius animum corrumpere queat, & ad abutendum ea stans ad lectum eius. Nam cum id inhonestum sit in propria ancilla tentare, multo magis inhonestum est in aliena quærere, commaculando domum alienam.

26 *Ab amicis de sermonibus improperij, & cum dederis ne improperes.*

QVidam libri habent; Caue ab amicis, &c. sed melius omittitur verbum, caue, quod vt non habent Græca, ita nec multa scripta. Adhuc autem pergitur in commemoratione eorum à quibus per pudorē est abstinendum, & repetendum est verbum, Erubescite. Ergo iam decimoquinto loco monet Sapiens vt erubescamus de sermonibus improperij, maximè propter amicos, hoc est, vt pudeat amicis improperare, quia illis improperare collata beneficia inciuile est & inhonestum: vnde ad expositionē eius dicitur; & cùm dederis; amico scilicet, ne improperes ei, quia sic perit beneficiū collatum. Decimumsextum vitium, cuius peculiariter pudere nos oportet, notatur in capitis sequentis principio, quod meritò coniungendum esset fini huius capitis, vt omnia pudore digna simul iungerentur. Habet ergo sic:

Caput XLII.

1 *Non duplices sermonem auditum, de reuelatione sermonis absconditi.*

GRæca seruata superiori forma habent, καὶ ἀπὸ δευτερώσεως, καὶ λόγου ἀκοῆς, & ab iteratione & sermonibus auditus; ita vt repetendum sit verbum, Erubescite, sicut & in eo quod sequitur; de reuelatione sermonis absconditi; quod ad declarationem præcedentis additum est. Per iterationem autē sermonum, significat Sapiens eorum quæ audita sunt semel cōmemorationem apud alios factam: quod inhonestè fit, cùm reuelantur secreta concredita. Vnde & supra dixit: Non iteres verbum nequam, &c. Vbi pro, iteres, est verbum, δευτερώσῃς. vnde hic est nomen δευτερώσεως. Sensus ergo nostræ lectionis est: Non duplices, hoc est, non iteres sermonem à te auditum, qui scilicet tibi sic dictus erat vt semel tantùm dictus esse deberet: nec iterandus & repetendus esset apud alios, hoc est, erubescere de reuelatione sermonis absconditi. Ex superiori enim capite, vt iam dictum est, repetendum est verbum, erubesce. Iam rectè sequitur, quod pro conclusione huius argumenti subiicitur: Sup. cap. 19.

2 *Et eris uerè sine confusione, & inuenies gratiam in conspectu omnium hominum.*

PRo, sine cōfusione, Græcis est, αἰσχυντηρός, hoc est, verecundus, & est sensus: Si hæc quæ dixi præstiteris, & ab eis quæ dixi te pudeat, ita vt præ pudore illa vites, tunc reipsa declarabis te esse verè verecundum & pudi-

bundum, sicque gratus fies omnibus hominibus per pudorem tuum honestum, & bonum nomen apud homines consequeris. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Si quæ divi feceris, & te pudeat omnium eorũ quæ dixi, ita vt ab eis caueas ne confundi te necesse sit, tũc verè eris liber ab ignominia, & gratiam hominum cõsequeris. Referri enim istud debet ad omnia quæ dicta sunt ab eo loco: Erubescite à patre & à matre, &c. Itaque hic meritò capitis finis esse deberet, & initium noui capitis esse à sequentibus, in quibus vicissim exponitur de quibus verecundandum non sit. Istud à plerisque non animaduersum magnam confusionem attulit, & verum huius loci intellectum impediuit.

3 *Ne pro his omnibus confundaris, & ne accipias personam, ut delinquas.*

VErbum, confundaris, pro quo Græcis est, αἰσχυνθῇς, non accipitur hic pro, ignominia afficiaris: quanquam nomen, confusio, in superiori sententia accipiatur pro, ignominia, sed pro, verecunderis, erubescas & pudore afficiaris. Postquàm enim dixit de quibus sit erubescendum, nunc, vt dictum est, subiungit de quibus non sit erubescendum, ita vt propter verecundiam omittatur. Itaque quod dicitur, pro his omnibus, non debet referri ad præcedentia, sed ad sequẽtia, vbi commemorantur de quibus sic non est habendus pudor, vt ideo prætermittatur. Quoniam autem fieri solet vt in his quæ dicenda sunt peccetur per inutilẽ & noxium pudorem, propter acceptionem personarũ, dum pudet displicere certis personis, quarum gratia & fauor quæritur, aut potentia metuitur, ideo rectè postquàm dixit, Ne pro his omnibus, quæ scilicet iam dicturus sum, erubescas, subiungit: Et ne accipias personã vt delinquas, hoc est, ne præ pudore ita rationem habeas personarum, vt aliquid contra quàm bonum est & æquum committas. Ponit autem in sequentibus tredecim res, de quibus vult non sic erubescendum, vt in gratiam quorundam in illis rebus peccetur.

4 *De lege altissimi & testamento, & de iustificare impium.*

PLerique pudore reuocantur à seruanda lege Dei, aut ea defendenda, cùm se ob eius obseruationem aut defensionem sentiunt quibusdam displicere. Monet ergo imprimis ne quis quarumuis personarũ respectu confundatur & verecũdetur de seruanda aut defendenda lege Dei, quam & testamentum Dei vocat, quòd nobis Dei voluntatẽ testetur, eiúsque pacta & promissiones hominibus factas contineat. Hoc sanè vitiũ quod hic cauendum monetur, valde commune est, vt mirum non sit quod primo loco cauendum moneatur, de quo & Dominus: Qui me erubuerit & sermones meos, erubescam & ego illum coram patre meo. (Lucæ 9.) Nec infrequens est etiam vitium, quod mox cauendum iubetur, cùm dicitur, & de iudicio iustificare impium. Vbi repetẽdum est, ne confundaris, sicut & in omnibus sequentibus. Et est sensus: Ne pudore tenearis, cùm tibi ferẽdum est in aliqua re iudicium, sic vt pudore victus intuitu alicuius personæ, iustifices impium, hoc est, pro eo pronuncies sententiã, qui iniquã habet causam.

5 *De verbo sociorum & viatorum, & de datione hereditatis amicorum.*

CVm cognoscenda est causa hominis coniuncti & extranei, quales sunt viatores, periculum est ne amicitia alterius partis præ pudore impediat quò minus nos æquos iudices præbeamus. Itaque monet ne pudeat nos de verbo sociorum & viatorum, hoc est, ne per pudorem quid peccemus in negotio aliquo quod socij nostri cum extraneis viatoribus habent inter se, ita scilicet vt de eo non pronunciemus ex animi sentẽtia, sed ex fauore, metuentes offendere socium. Sic & in distribuẽda hæreditate amicis vult abesse pudorem, vt non pro fauore fiat, sed pro æquitate. hoc est enim quod dicit: Non te pudeat de datione hæreditatis, hoc est, in illa re aut circa eam rem absit pudor, eámque dationem perfice citra pudorem prout æquitas postulat, non habito personarum respectu.

6 *De æqualitate stateræ & ponderum, de acquisitione multorum & paucorum, de corruptione emptionis & negotiatorum.*

NOn pudeat, inquit, te quòd æquali erga omnes staterã & ponderibus vtaris citra personarum respectum, etiamsi fortè ob hanc tuam æquitatem à quibusdã tanquam nimis iustus & parum callidus ridearis. Et quoniam plerique ad iniustitiam committendam pertrahuntur, quia pudet eos quòd tam parum lucri faciunt, nec cum aliis sibi diuitias comparant. Non pudeat, inquit, te de acquisitione multorum & paucorũ, hoc est, non ob id erubescas quòd cùm alij multa acquirant, tu tantùm pauca lucreris. Aut, non pudeat te siue acquiras multa siue pauca, sed contentus esto ea quæ tibi per iustitiam obuenit fortuna. In eo quod sequitur, quod etiam pertinet ad iniustitiam vitandã, notãdum Græca habere, περὶ ἀδιαφόρου πράσεως, hoc est, non pudeat te de indifferente venditione, id est, tali quæ non sit varia, vt personarum intuitu vni non pluris merces vendantur quàm alteri. Quædam exemplaria habent, διαφόρου, hoc est, differente vel controuersa venditione. vt sit sensus: cùm controuersiæ existũt inter mercatores de rebus venditis emptísque, in ea re citra gratiam & verecundiam iudicãdum pro æquitate. Nostrum interpretẽ verisimile est legisse διαφθέρω, vel διαφθορᾶς, atque hinc est quod in multis libris legitur de corruptione, quemadmodũ est apud Rabanum, Lyranum & Dionysium. Quæ tamen lectio non video quomodo cõmodum habere possit sensum. Omnia enim hæc

hæc quæ hic commemorantur, ad quæ semper repetendum est, ne confundaris; hoc est, non pudeat te, sunt bona quædam, quæ monet non omitti per pudorem & personæ acceptionem, sicut superiori capite commemorauit mala, quæ monuit ex pudore omittenda esse. At corruptio emptionis vel venditionis & mercatorum res mala est, vt inter ea quæ non sunt omittenda per pudorem, numerari aptè non possit. Vnde mirum non est quòd quidam dictionem, corruptione, mutauerint in, correptione, sicut etiam in multis libris scriptis inuenitur. Sic enim commodus erit sensus: Non esse scilicet pudendum de correptione iniquitatis, quæ in emptione & venditione committitur a mercatoribus: nec eam correptionem, personarum intuitu præ pudore omittendam, sed eam amore iustitiæ constanter faciendam ab his quibus ex officio incumbit. Si tamen legatur, de corruptione, quomodo magis est verisimile interpretem vertisse, vt sensus conueniens habeatur, oportet aliquid subintelligere in hunc vel similem modum: Non pudeat te de reprehensa vel vitata corruptione emptionis & mercatorum.

7 *Et de multa disciplina filiorum, & seruo pessimo latus sanguinare.*

PLerique à debita castigatione aut seruorum pudore retrahuntur, dum metuunt scilicet haberi à quibusdam crudeles & seueri: itaque sinunt eos insolescere, & nimia indulgentia peiores fieri. Monet ergo vt inter cætera etiam non pudeat de multa disciplina, hoc est, castigatione filiorum, hoc est, non pudeat eis multam adhibere castigationem, etiamsi id quidam sint reprehensuri. Non pudeat etiam seruo pessimo latus sanguinare, hoc est, sanguinare per flagella perfundere. Intelligunt quidem quidam ex nostris hic significari cauendum esse ne nimia sit filiorum castigatio, & seruum non sic castigandum vt latus cruentetur, vt sit sensus: Non confundaris de multa disciplina, hoc est, caue ne ex nimia castigatione incidas in confusionem. At, vt iam dictum est, illud; ne confundaris; sic non est accipiendum, sed pro non pudeat te: nec commemorantur hic mala omittenda, sed nô omittenda bona, proinde prior sensus est retinendus.

8 *Super mulierem nequam bonum est signum: ubi manus multæ sunt claude.*

9 *Et quodcunque trades numera & appende: datum uerò & acceptum omne describe.*

ADhuc pergit commemorare de quibus non sit habendus pudor, quamuis hic locutionis forma mutetur, ne similitudo orationis tædium afferat. Plerique enim etiam retrahuntur pudore à diligenti vxoris custodia, aut aliarum rerum domesticarum, ne zelotypi aut attenti, & parum liberales habeantur. Itaque negligentia huiusmodi custodiæ fit, vt opes domesticæ vxoris improbæ & seruorum petulantia & laxiori vita pereant & dilabantur. Duo ergo monet quæ etiam per pudorem non sunt omittenda, nempe & vt vxor, si improba sit, diligenter custodiatur, etiam seris appositis, & vt contra infidelitatem domesticorum omnia seris claudantur, eisque omnia in numero & pondere tradere non sit molestum, ac in rationum libro omnia & data & accepta conscribere. Pro, signum, Græcè est, σφραγίς, hoc est, sigillum. Accipitur ergo hic signum pro signaculo & clausura, quæ adhibenda est prauæ vxori, aut ne per lasciuiam & incontinentiam peccet, aut ne abutatur rebus domesticis, si illæ in eius libertate relinquantur. Magis tamen quod de signaculo mulieri malæ adhibendo dicitur, videtur dictum ob cauendum incontinentiæ periculum, vt deinde etiam subiungatur de cura adhibenda pro custodia rerum domesticarum, pro qua quatuor requirit, nempe omnium reclusionem propter rapacitatem multarum manuum, numerationem, ponderationem & descriptionem: quæ tamen omnia cum moderamine magno sunt seruanda, nec, nisi quatenus vtilia sunt, cohibendæ nimiæ indulgentiæ & licentiæ. Ad hanc enim cohibendam ista dicuntur, significatúrque non satis esse familiam verbis subinde admonere ad præstandam fidelitatem, aut oculis diligenter obseruare cuiusque domestici actiones, sed tutissimum esse si omnia claudantur, & in numero ac pondere simul cum descriptione tradantur. Certè quàm hæc politia sit necessaria & vtilis, monasteria bene instituta declarant.

10 *De disciplina insensati & stulti, & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus.*

REdit iam rursum ad prius institutam loquendi formam, ita vt & hic repeti debeat illud; ne confundaris. Quoniam enim etiam sæpe fit vt præ pudore & verecundia omittatur correptio stultorum & insipientum, monet etiam in fine vt non pudeat nos de disciplina, hoc est, correptione aut recta institutione stulti & imprudentis, hoc est, vt non pudeat nos tales corripere, & de agendis rectè instituere. Quod additur; & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus; sic est Græcè καὶ ἐσχατογήρω κρινομένου πρὸς νέους. Et videntur genitiui illi coniungi cum præcedentibus, ἀνοήτου καὶ μωροῦ, insensati & stulti, vt sit sensus: Nô pudeat de disciplina stulti, & de disciplina hominis decrepiti, cùm contendit in iudicio cum iuuenibus: vt significetur senem extremæ ætatis corripiendum & admonendum, quando litem & contentionem suscipit cum iuuenibus. Id enim nô conuenit eius ætati & grauitati, quia se illis ridendum & contemnendum exponit. Noster interpres genitiuum, ἐσχατογήρω, retulit ad præpositionem περὶ, vnde vertit; Et de senioribus. Et potest hæc versio, vt cum superiori sensu conueniat, sic accipi; Et non pudeat te de admonendis senioribus, quando sinunt se iudicari ab adolescentibus. Aut potius sic:

 Non

Non pudeat te de defendendis senioribus, cùm vides eos à iunioribus iniquè iudicari, rideri aut impeti. hoc est, ne præ pudore omittas illis patrocinari, qui per extremam ætatem se non satis defendere possunt. His iam duodecim vel tredecim rebus commemoratis, de quibus verecundandum non est, nec per pudorem abstinendum, subiicit:

11 *Et eris eruditus in omnibus, & probabilis in conspectu omnium virorum.*

SI, inquit, hæc præstiteris, & de his te non pudeat, iam verè declarabis te in omnibus esse eruditum, benéque institutum, erisque probatus apud omnes, omnes nomen bonum apud cunctos obtinens. Pro; omnium virorum; verisimile est interpretem vertisse, omnium virorum, cùm Græcè sit, παντὸς ζῶντος, omnis viuentis.

12 *Filia patris abscondita est vigilia, & solicitudo eius aufert somnum.*

POstquàm ostendit de quibus sit erubescendum, & de quibus non, docuitque, bonum nomen, cuius curam suprà monuit habendam, obtineri, si quis per pudorem vitet mala, & bona per pudorem non prætermittat: subiicit adhuc occasione dictorum quædam documenta, quæ etiam eòdem pertinent, nempe ad euitandum dedecus & malum nomē. Quoniam enim dixit, super vxorem malam firmandam custodiam, monet ad euitandum dedecus etiam filiæ diligentem habendam curam & custodiam, præmittens quàm prudentem patrem cura filię non immeritò torqueat. In hac autem sententia perperam sic fit distinctio, vt pòst, abscondita est, fiat pūctus, quasi sensus sit: Filia patris abscondita esse debet, & reclusa à virorum conspectu, cùm, vt ex Græcis patet, adiectiuum, abscondita, sit coniungendum substantiuo, vigilia, vt sit sensus: Filia est abscondita vigilia patris, hoc est pater de ea in abscondito sui cordis secretam habet curam quæ ipsum torquet, & solicitudo quæ habetur de ea, aufert patri sæpe somnum, & efficit vt dormire nequeat. Græca enim non habent, patris, sed patri, vt sit sensus: Filia est patri abscondita vigilia. Quæ autem ea sint, pro quibus pater solicitus sit in filia, mox explicat cùm subdit.

13 *Ne forte in adolescentia sua adultera efficiatur, & cum viro commorata odibilis fiat.*

14 *Ne quando polluatur in virginitate sua, & in paternis suis grauida inueniatur.*

13 *Ne fortè cum viro commorata transgrediatur, aut certè sterilis efficiatur.*

OMnino certum esse puto interpretem in primo versu non vertisse, adultera, sed adulta, quomodo similis dictio vertitur apud Paulum, cùm legimus: Si quis turpem
1.Co.7. se videri existimat super virgine sua, quòd sit superadulta. Sicut enim ibi est ὑπέρακμος, ita hic est verbum παρακμάσῃ. Est autem ἀκμή, vnde vtraque dictio deriuatur, vigor & flos ætatis, in quo est summa pulchritudo in puellis. Itaque sicut apud Paulum significatur quibusdam patribus videri indecorum, quòd filia nō elocetur cùm est in flore ætatis suæ, & iam est in ætate adulta, quæ si prætereat, non facilè procum inueniat: ita & hic significatur patrem pro filia sua solicitum metuere in eius iuuentute ne antequam ad coniugium ambiatur, nimis adulta efficiatur, & florem ætatis suæ pertranseat. Nomen autem, adulteræ, nec verbo Græco vllo modo respondet, nec sensui conuenit. Neque enim satis aptè dicitur de adolescētula metuendum ne adultera efficiatur in adolescentia sua, vt quæ necdum nupta est. Notandum ergo in prædictis sententiis, pulchrè exprimi solicitudines quas pro filia pater habet, & ante connubium, cùm adhuc est in paternis ædibus, & post connubium, cùm iam viro tradita est. Et ante connubium quidem dicitur patrē solicitum esse, & metuere ne non tempestiuè nubat, sed nimis adulta efficiatur, sicque à procis relinquatur. Post connubium verò, ne iam viro tradita & viro cohabitans, odibilis illi fiat, sicque libello tradito à viro repudietur cum summa parentum ignominia. Rursum ante connubium metuere, ne in virginitate sua existens in domo patris, polluatur per fornicationem, & grauida fiat ante coniugium. Post coniugium verò metuere, aut ne transgrediatur leges coniugij adulterando, aut ne sterilis inueniatur, sicque à marito non ametur, vel etiam reiiciatur. Cùm ergo tam varia sit patris pro filia solicitudo, rectè subiicit de custodia illi adhibenda.

16 *Super filiam luxuriosam confirma custodiam, nequando faciat te in opprobrium venire inimicis.*

17 *A detractione in ciuitate & abiectione plebis, & confundat te in multitudine populi.*

PRo, luxuriosam, Græcè est ἀδιατρέπτῳ eadem scilicet dictio quam suprà noster vertit (in capite 26. vbi idem hemistichium ponitur) non auertentē se. significat autem inuerecundam & impudentem. Proinde, luxuriosam, hic non debet accipi pro ea quæ per libidinem peccat, sed pro ea quæ lasciua est & petulans, quæque sua inuerecundia declarat se ad libidinem procliuem esse. Huic firma custodia est adhibenda, ne si laxa ei licentia eundi quò vult, & faciendi quę vult præbeatur, per suam inuerecundiam & fornicationem patrem probro afficiat apud inimicos propter detractionē & obloquium quod est in ciuitate de filia, & propter abiectionem, aut, vt aliqui legunt, obiectionem plebis, sicque etiam ignominiosum patrem reddat in multitudine populi, quia in eius publicum dedecus redundat filiæ immodestia: quæ si in domo patris fornicata fuit, iubetur in lege lapidibus obrui ante fores paternas, vt dictum est. Pro, abiectione vel obiectione, Græcis est ἐκκλήτου λαοῦ, vocatum populi. Dicitur autem vocatus populi, quiio-tami aliquo nomine, conuitióque appellatur à

tur à populo, vt pater filiarum impudicarum aut luxuriosarum. Proinde melius videtur legi, obiectione, quàm, vt nomine detractionis, significetur conuitium quod secretò fit: nomine obiectionis, côuitium quod palam alicui in os obiicitur.

18 *Omni homini noli intendere in specie, & in medio mulierum noli commorari.*

POstquam monuit, quomodo per filiæ custodiam cauere sibi quis possit à dedecore ob impudicitiam filiæ incurrendo: monet etiam quomodo per sumptius custodiam cauere debeat ab ignominia ob conuersationem cum mulieribus incurrenda, declarans iam quod suprà dixit capite præcedenti, de vitando aspectu mulieris fornicariæ, vel alieni viri. Monet ergo imprimis in genere, ne temerè in specie, hoc est, propter pulchritudinem, cuiquam homini oculi fixè intendant, non quia hoc per sese malum est, sed quia propter innatam omnibus prauam concupiscentiam periculosum est, & mulieribus, intentè virorum contemplari pulchritudinem: & viris item, non tantùm mulierũ, sed & puerorum aliquando pulchritudinem fixè contemplari. Peculiariter verò propter idem periculum monet viros non commorari inter mulieres, sed eorum consortia & familiaritatem vitare, subiungens pulchram comparationem.

19 *De vestimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.*

QVædam Græca habent absolutè; A muliere iniquitas; Alij habent; A muliere iniquitas mulieris. Noster addidit; iniquitas viri. Et certè melius quàm si addatur genitiuus, mulieris. Est autem apposita hæc comparatio, consistens in eo, quòd quemadmodum tinea innascitur vestibus, atque ab eis suam trahit originem: ita in ipso mulierum aspectu & conuersatione cum eis insita est iniquitas viri, quæ inde velut naturaliter progignitur, non minus mentem hominis corrumpens quam tinea vestes. Sicut ergo vestes diligenter custodiendæ sunt, ne eis corrumpens tinea ingeneretur: ita & mens hominis vigili custodia munienda est, ne ei à mulierum consortio corruptio ingeneretur: quæ si semel admittatur, sicut ingenerata vesti tinea semper serpit, & totam vestem erodit: ita & libidinosa cogitatio in mente recepta paulatim proreplit, & totam eius pulchritudinem exedit, nisi tempestiuè occurratur. Proinde bene monuit Ecclesiasticos D. Hieronymus, scribens ad Nepotianum: Omnes puellas & virgines Christi aut æqualiter ignora, aut æqualiter dilige. Ne sub eodem tecto mansites, nec in præterita castitate confidas. Nec sanctior Dauid, nec Salomone potes esse sapientior. Memento semper quod paradisi colonum de possessione sua mulier eiecerit. Ægrotanti tibi quilibet sanctus frater assistat, & germana vel probatæ quædam apud omnes fidei. Scio quosdam conualuisse corpore, & animo ægrotare cœpisse. Periculosè tibi ministrat, cuius vultum frequenter attendis. Hæc ille. cuius vltima verba etiam Rabanus hic citat. Cæterùm vt vehementer deterreat Sapiens à mulierum consortio, rectè subiicit;

20 *Melior est iniquitas viri, quàm mulier benefaciens, & mulier confundens in opprobrium.*

COniunctionem, enim, quæ in quibusdam libris legitur hoc modo; Melior est enim iniquitas viri, sicut non habent Græca, ita nec Rabanus, nec multa scripta, & sensui obest. Absolutè enim hæc sententia est pronuncianda, quæ tamen prima facie absurda videtur, quòd vitium viri videatur præferri virtuti mulieris. Rabanus hunc locum explicans, suum commentarium mutuatus est, vt & alibi, ex Gregorio hanc sententiam tractante lib. Moral. 11. cap. 26. vbi per virum, hic dicit intelligendum fortem & discretum: per mulierem verò, mentem infirmam & indiscretã: ideóque dici meliorem esse iniquitatem viri quàm mulierem benefacientem, quia nonnunquam etiam culpa fortium, fit illis occasio virtutis: & virtus infirmorum fit illis occasio peccati: nempe quia isti ex virtute eleuantur, illi verò ex culpa assurgunt ad cautius se gerendum, & magis se humiliandum. At hic sensus vt pius est & subtilis, ita propositio non conuenit Sapientis, qui hac sententia significare voluit, aut quòd vtilius est pati viri alicuius nos corripientis seueritatem, quæ plerisque iniquitas videtur, quàm negotium habere cum muliere blandè tractante, & benignè agente verbis & factis, quòd huiusmodi benignitas frequentes ad illicitum pertrahat amorem. Aut quòd etiam vtilius sæpe sit, aut saltem minus noxium, veram viri iniquitatem ferre, ab illo iniquè vel verbis vel factis impeti, quam percipere mulieris benignitatem, & blando eius conortio atque munusculis frui, tum quia illata à viro iniuria patientiæ materiam subministret, mulieris verò benignitas concupiscentiam sæpe accendat: tum quia vir iniquus apertè ferè hominem inuadat vt eius iniquitatem facilè declinare, eique se opponere liceat, cùm sæpe mulier, dum benefacere videtur, id agat vt decipiat, & incautum illaque & suo amore. Certè Sapiens se non simpliciter beneficentiam mulieris reiicere, sed quatenus noxia est declarat, cùm addit; & mulier côfundens in opprobrium; significãs tunc mulierem benefacientem noxiam esse, cùm suo consortio, blanditia atque benignitate efficit vt homo incidat in ignominiam & opprobrium.

21 *Memor ero igitur operum Domini, & quæ vidi annunciabo, in sermonibus Domini opera eius.*

NOuum hic incipit argumentum vt merito hic noui capitis exordium esse debuerit. Postquam enim author iam multis capitibus doctrinam moralem est prosecutus, variasque virtutum & vitiorum formas expressit, priusquam operi suo finem impo-

nat,conuertit primùm sermonem suum in laudẽ creatoris, & prædicationem operum eius,deinde & patrum priorum memoriam faciens,illorum fortia facta & laudes describit,postremùm gratiarum actione & commemoratione eorum quæ ad se pertinebãt, librum hunc aptè concludens. Proinde in hac præscripta sententia parum conuenit coniunctio illatiua,igitur,pro qua in Græcis quibusdam est δὲ,autem, in aliis est,δὴ, hoc est,sane,iam:& est particula μεταβάσεως, qua post quædam commemorata, transitur ad alia commemoranda. Notant autem Latinæ linguæ obseruatores,cõiunctionem, igitur, non semper esse illatiuam,sed poni aliquando pro,inde, aut postea, vt cùm Plautus in Amphitr.Sin aliter sient animati, neque dẽt quæ petant, sese igitur summa vi virisque eorum oppidum expugnascere. Sic ergo & hic accipi debet coniunctio, igitur, cùm ex præcedentibus hic non fiat illatio, sed transitio ad alia,vt sit sensus: Cùm hactenus de operibus hominũ disseruerimus, iam deinde memor ero operum Domini. Porro illa pars;in sermonibus Domini opera eius, dupliciter distingui potest. Quidam enim eam coniungunt præcedentibus in hunc modum: annunciabo quæ vidi in sermonibus Domini opera eius, hoc est, prædicabo ea opera Domini quæ ego vidi in sermonibus eius, descripta scilicet in Genesi, & aliis libris sacris.aut, Annunciabo non tam meis quam Domini sermonibus ea opera Domini quæ vidi & obseruaui. Alij hanc partem seorsum accipiunt,& separatam à præcedẽtibus,vt sit principium narrationis,& sit sensus:Opera Domini substiterunt in sermonibus & verbis ipsius,nempe quia ipse dixit, & facta sunt:ipse mandauit, & creata sunt. Sic Rabanus,& alij quidam.

22 *Sol illuminans per omnia respexit, & gloria Domini plenum est opus eius.*

HAnc sententiam intelligunt communiter hic subiectam quasi in commemorandis operibus Dei a sole voluerit incipere Sapiens, quòd ille inter omnes creaturas summè sit admirandus. At magis apparet hac significare voluisse vnde opera Domini cognoscantur,quia mox dixit se annunciaturum opera Dei quæ vidit, nempe quia sol lumine suo omnia perfundens facit ea hominibus conspicua,sicque fit vt opus Domini agnoscatur esse plenum gloria & maiestate ipsius.Dicit ergo,Sol omnia illuminans respexit per omnia opera Domini, hoc est, ea veluti collustrat & inspicit qualia sint. Quo significatur, quòd suo respectu & luce super omnia diffusa, facit hominibus opera Domini conspicua.Et dum sic sol omnia collustrat,& aliis cognita facit, deprehenditur tota machina opificij diuini plenum esse gloria Domini,iuxta illud, Pleni sunt cœli & terra gloria tua.Itaque rectè subiicitur:

23 *Nónne Dominus fecit sanctos enarrare omnia mirabilia sua quæ confirmauit Dominus omnipotens stabiliri in gloria sua?*

SAnctos intelligit eos qui sunt de populo Dei,qui vt soli Deum in suis operibus verè cognoscunt,quem etiam gẽtes cognoscere debuissent,sole omnibus opera Dei, eiusque gloriam declarante:ita eis solis datum est enarrare & celebrare mirabilia Dei opera, quæ Dominus omnipotens ita firmiter constituit,vt stabilia sint, sempérque perdurent per gloriã potentiæ & maiestatis ipsius. Cæterùm dubitari hic potest, quomodo hic dicatur Dominum fecisse sanctos enarrare omnia mirabilia sua,cùm Iob dicat: Qui facit magna & inscrutabilia & mirabilia, quorum non est numerus. At respõdendum est, sanctos omnia enarrare, quia de omnibus generibus quædam enarrant, vt sit distributio pro generibus singulorum. quomodo & Dauid de se dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo,narrabo omnia mirabilia tua Sciendum tamen Græca non necessariò accipienda interrogatiuè, vt noster intellexit,sed posse etiam negatiuè accipi, vt significetur nulli sanctorum datum esse enarrare omnia Dei mirabilia, quia nulli datum est omnia quæ Dei sunt cognoscere, sicut Deus omnia quæ hominum sunt exactè cognouit,sicut mox subiicitur.Græcè enim est, οὐκ ἐνεποίησε τοῖς ἁγίοις κύριος, Non fecit in sanctis Deus. Quod etsi quidam post nostrum interpretem interrogatiuè accipiunt,alij tamẽ negatiuè dictum intelligunt.Pro; stabiliri in gloria sua; Rabanus in commentario videtur legisse; stabilis in gloria sua; quomodo legit & Dionysius & Lyra. At legendum esse,stabiliri,quomodo & multa scripta habẽt, patet ex Græcis,quæ habent στηριχθῆναι

24 *Abyssum & cor hominum inuestigauit, & astutia eorum excogitauit.*

IN priori parte Græcis non est, hominum, sed tantùm,abyssum & cor, proinde relatiuum,eorum,in secunda parte non videtur referendum ad,hominum, sed ad, abyssum & cor.Et habent secundam partem Græca clarius sic: καὶ ἐν πανουργεύμασιν αὐτῶν διενοήθη, & in astutiis eorum considerauit,hoc est, astuta eorum consilia ipse intelligit & considerat.Dubium ergo hic est quid nomine abyssi significetur, cuius astutiam Deus hic cognoscere dicitur. Lyranus diabolum intelligit: Alij profunditatem cordis, vt per abyssum & cor idem intelligatur, & vnum alterũ exponat, ad quæ deinde relatio fiat pluraliter,quia nomina diuersa sunt, etsi res sit eadem. Quidam etiam qui superiorem sententiam negatiuè accipiunt, relatiuum, eorum,referunt ad opera Dei, vt significetur, opera Dei quæ homines exactè pernoscere nequeunt, Deum solũ exactè nosse, eorumque subtiles rationes intelligere. Cui intelligentiæ conueniunt quæ sequuntur. Cæterùm in nostra lectione commodè relatiuum,eorum,ad antecedens, hominum, referri potest, & intelligi Deum inuestigare sicut omnem profunditatem, ira & cor hominum,eorumque astutiam, astutasque cogitationes excogitare, hoc est, considerare

& ani-

& animaduertere. Cùm ergo in superioribus sententiis Dei maiestas & potentia sit prædicata, hic & in sequentibus celebratur Dei scientia ad omnia pertingens. Vnde subditur.

25 *Cognouit enim dominus omnem scientiam, & inspexit in signum æui.*

26 *Annuntians quæ præterierunt, & quæ superuentura sunt, & reuelans uestigia occultorum.*

27 *Non præterit illum omnis cogitatus, non abscondit se ab eo ullus sermo.*

PVlchrè declarat infinitam esse, & omnia comprehendere Dei scientiam, primùm dicens Deum nosse omnem scientiam, hoc est, omnia quæ sciuntur, aut quæ sciri possunt. Deinde addens; quòd inspexit in signum æui; quòd vt bene intelligatur, obseruandum homines cupidos scientiæ futurorum euentuum, signa illorum euentuum requirere studiosè, & quæ putant illorum esse signa, diligenter obseruare: quæ nisi à Deo fuerint reuelata, fallunt sæpe homines, qui vera futurarum rerum signa non cognoscũt. Vnde apud Ieremiam dicitur: A signis cœli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum vanæ sunt. De Deo ergo peculiariter dicitur, quòd inspexit in signum æui, vel, vt quædam Græca habent, in signa æui. Quo significatur, illum solum quæ futuri sunt sæculi vsque in perpetuum nosse, vt qui solus futuri sæculi signum inspicere potuit, & antequam quæ futura sunt fiant, videre etiam signa illorum, & proinde neminem illa signa nosse posse, nisi Deo ei reuelante. Tertio de Deo dicitur, quòd ipse annuntiat hominibus quę præterierunt, quęadmodum patuit in Moyse, cui Deus reuelauit creationem mundi, & quæ post eam gesta sunt. Item quæ futura sunt quemadmodum patuit in Prophetis. Item quod ipse reuelat vestigia occultorum, hoc est, detegit rationes cognoscendi occulta, indicans qua ratione ad occultorum cognitionem perueniri possit. Per agnitionem enim vestigiorum peruenitur ad rem quæ quæritur. Hac nota reuelationis occultorum, præteritorum, & futurorum, apud Isaiam distinguitur & demonstratur verus Deus à diis gentium, cùm dicitur: Accedant & nuntiẽt nobis quæ ventura sunt, priora quæ fuerunt nuntiate: Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia dij estis vos. Postremùm pro declaranda maiestate scientiæ eius, dicitur, quòd nec aliquis cogitatus illum præterit, nec vllus sermo, quantumuis scilicet, occultè prolatus: sicut & in Sapientia dicitur, quòd cordis Deus scrutator est verus & linguæ auditor, quoniam spiritus Domini repleuit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis.

Iere. 10. Esa. 41. Sap. 1.

28 *Magnalia sapientiæ suæ decorauit, qui est ante sæculum, & usque in sæculum.*

29 *Neque adiectum est, neque minuitur, & non eget alicuius consilio.*

REdit ad celebrandum opera Dei, quæ vocat magnalia sapientiæ Dei, quia illa magnificè per Dei sapientiam facta sunt. Ea dicit Deum decorasse & ornasse, quia aptissimè ea disposuit in certo numero, pondere & mensura, eisque singulis suum vsum & fructum attribuit. Cuius infinitam sapientiam insinuat, cùm dicit; qui est ante sæculum & vsque in sæculum; vt sicut æternus est & infinitus in essentia, intelligatur etiam infinitus in sapientia. Cuius etiam immutabilitatem & perfectionem describens subdicit: Neque adiectum est ei vnquam aliquid, neque minuitur in eo aliquid, & non eget alicuius consilio ad aliquid prudenter faciendum. Non solùm autem nihil dicitur ei adiectum vel imminutum ratione substantiæ suæ, sed etiam ratione sapientiæ suæ, & item ratione operum eius, quibus nihil ab aliquo addi potest tanquàm imperfectis: nihil auferri tãquam superfluum. Itaque exclamat:

30 *Quàm desiderabilia omnia opera eius, & tanquam scintilla quæ est considerare!*

QVædam Græca habent; ἕως σπινθῆρος; vsque ad scintillam, est considerare, hoc est, opera Dei digna sunt quæ spectentur & amentur vsque ad minimam scintillam, in qua potentia Dei cerni potest. Alij tamen habent, ὡς σπινθῆρος, tanquam scintillæ. Variãt autem etiam libri nostri. nam quidam habẽt nominatiuum, scintilla: alij accusatiuum, scintillã. Prior lectio conueniẽtior videtur, vt subaudiatur verbum, sunt, in hoc sensu: Admodum desiderabilia sunt omnia opera eius, tum propter eorũ in se decorem, tum propter eorum vsum & fructum, & ea opera quæ est, hoc est, quæ licet nobis considerare, sunt tanquam scintilla, quia minimam tantùm partem operum Dei cognoscimus, iuxta illud Iob 26. Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cùm vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri? Et mox capite sequenti dicit Sapiens, Pauca vidimus operum eius. Si quis accusatiuum, scintillam, velit legere, omittendum esset relatiuum, quæ, quod non est Græcis, & non videtur legisse Rabanus, si commentarius obseruetur: alioqui dura est sententia, & ordinanda sic: & opera eius sunt quæ est considerare tanquam scintillam, hoc est, non licet ea cognoscere, nisi tanquam scintillam.

31 *Omnia hæc uiuunt & manent in sæculum, & in omni necessitate omnia obaudiunt ei.*

VAriis modis celebrat Dei opera, quæ sicut commendauit ab eorum pulchritudine, ita nunc ab eorum duratione & obedientia. Tribuit eis viuere, quia in suo esse & vigore persistunt. Manere dicit in sæculum, quia perdurant vel in seipsis, vel in sua saltẽ specie. Obediunt Deo in omni necessitate, quia per illa quicquid Deus vult præstatur ad omnem necessarium vsum. Nam vt dicit psalmista: Omnia seruiunt tibi. Psa. 118.

32 Omnia

32 *Omnia duplicia, unum contra unum, & non fecit quicquam deeſſe.*

HOc verſu celebrat varietatem operum Dei,quæ etiam ad ornatum facit. Non enim fecit omnia vniformia & eiuſdem generis,ſed fecit omnia duplicia,hoc eſt,paria, & talia quæ habeant aliud cui cõtrarientur. vnde ſubiicit,vnum contra vnum; quemadmodum & dictum eſt ſupra ca.33. vbi ſimilis eſt locus,in quo corruptè legi; Duo contra duo;& legendum eſſe Duo,duo, vt ibi dictũ eſt,vel ex hoc loco manifeſtum eſt. Omnia autem eſſe duplicia inter quæ vnum ſit contra vnum.ſic poteſt oſtendi, quia inter creata ſunt ſpiritus & corpus, ſunt ſuperna corpora & inferiora,ſunt frigida & calida, ſunt humida & ſicca. Item eſt verum & falſum, iuſtum iniuſtum,ſurſum deorſum, dextrum ſiniſtrum,præteritum futurum,& ſic de aliis. Hæc autem varietas facit, vt ſuprà dictum eſt,ad vniuerſi ornatum,& vt vniuſcuiuſque rei vſus & vtilitas ex oppoſito ſuo melius agnoſcatur, quia contraria iuxta ſe poſita magis elucefcunt. In ſequenti parte; & non fecit quicquam deeſſe; pro, deeſſe, Græcis eſt,ἐλλιπές,hoc eſt.non fecit quicquam deficiens & mancum, quod ſcilicet non habeat aliquod par cui comparetur, & cui contrarietur.Vnde & noſtra litera ſic eſt accipienda:Non fecit quicquam deeſſe à ſuo contrario,hoc eſt, habere defectum ſui contrarij, ſed vnicuique dedit aliquid ei oppoſitum, vnde melius agnoſcatur. Vnde & ſubditur:

33 *Vniuſcuiuſque confirmauit bona, & quis ſatiabitur uidens gloriam eius?*

LEgendum eſſe per præteritum, confirmauit,vt correctiora ſcripta habent,non per futurum.confirmabit, patet ex Græcis, quæ habent,ἐστερέωσεν.Pro vniuſcuiuſque, habent ἓν τοῦ ἑνός,Vnum vnius.Adhuc enim ſermo eſt de duplicibus,quorum vnum eſt cõtra vnum.de quibus dicit quòd vnum confirmat alterius bona, quia vtilitatem vniuſcuiuſque cõtrarium ipſius declarat & comprobat;proinde & noſtra lectio ſic eſt accipienda, vt ſignificetur quòd Deus confirmauit bona vniuſcuiuſque rei per prædictã ſuperiori verſu rationẽ, nempe quia omnia fecit duplicia,& vnicuique dedit ſuum contrarium. Cæterùm cùm variis modis celebrauerit in genere Dei opera, tandem exclamat:Et quis ſatiari poterit, videns gloriã & excellentiam Dei relucentem tam variè in creaturis? ſignificans gloriam Dei in eis relucentem tãtam eſſe, vt nemo ſit qui eam contemplando ſic ſaturetur,vt non amplius & perfectius eam contemplari deſideret,ita vt nunquam eius deſiderio ſit plenè ſatiſfactum.Dicit quidẽ Propheta: Satiabor cum

Pſ.16. apparuerit gloria tua.At loquitur de cõſpecta gloria Dei in ſeipſa, cùm ſcilicet Deus videtur ſicuti eſt. Sic enim conſpectu Dei gloria affert ſatietatem, quia facit vt nihil amplius homo deſideret. Hic verò ſermo eſt de viſione gloriæ Dei quæ hic percipitur,in creaturis veluti in ſpeculo relucens: quæ viſio hic nõ ita ſaturat vt deſiderio plenè ſatiſfaciat,cùm perfectior ſemper cognitio excellentiæ Dei quæratur, & potiſſimum ea quæ in futura vita percipietur, cùm videbitur etiam in ſeipſa.

Caput XLIII.

1 *Altitudinis firmamentum pulchritudo eius eſt, ſpecies cœli in uiſione gloriæ.*

CÆpit ſuperiori capite celebrare Dei opera in genere, nunc ſpeciatim ea cõmemorat,deſcribẽs particulatim eius opera, maximè quæ in ſuperioribus & in aquis ſunt conſpicua.Vt autem hic primus verſus rectè intelligatur, notandum Græca priorem partem ſic habere; καύχημα ὕψους στερέωμα καθαριότητος,ſuperbia (vel gloria) altitudinis eſt firmamentum puritatis. Primùm enim celebrat opus Dei ſecundo die factum,quod ſcriptura vocat firmamentum diuidens aquas ab aquis, æthera ſcilicet & cœlum:quod cùm ſit ſimpliciſſimum,& puriſſimum ab omni tali admixtione quæ cernitur in aqua & terra, vocat firmamentum puritatis,hoc eſt,purum & ſimplex. Hoc dicit eſſe gloriã altitudinis, quia altitudo machinæ huius mundi de hoc tam vaſto & pulchro corpore gloriari poteſt, quia illo ornatur.Similem ſenſum habebit noſtra lectio, ſi genitiuus,altitudinis, non conſtruatur cum, firmamentum.ſed cum ſubſtãtiuo, pulchritudo,vt relatiuum,eius, ex phraſi Hebraica redundet, ſicut cùm dicitur: Dominus in cœlo ſedes eius, pro, Domini ſedes eſt.Itaque ſic erit oratio diſtinguenda, vt poſt,altitudinis,fiat paruus punctus, ac deinde ſequatur, firmamentum pulchritudo eius eſt, hoc eſt,firmamẽtum eſt pulchritudo ipſius altitudinis,quia ipſam altitudinem exornat. Sic & ſecunda pars ſimiliter rectè accipitur in hoc ſenſu, vt per appoſitionem, ſpecies cœli,iungatur cum,firmamentum,vt ſit ſenſus:firmamentum, hoc eſt, ſpecies cœli, in viſione gloriæ,hoc eſt,habẽs aſpectum glorioſum & præclarum, hæc, inquam, ſpecies & forma cœli, eſt pulchritudo & gloria altitudinis.

2 *Sol in aſpectu annuncians in exitu, uas admirabile opus excelſi.*

3 *In meridiano exurit terram, & in conſpectu ardoris quis quis poterit ſuſtinere?*

SOlis encomium celebrat, extollens illum ab opificij magnitudine, à caloris efficacia,à luminis excellentia, à curſus celeritate,quemadmodũ & Dauid,Pſal.18.quẽ hic imitatus videtur Sapiens. Sol, inquit in aſpectu,hoc eſt,cùm incipit nobis apparere, annuntians,lucem ſcilicet aut gloriam Dei (quemadmodum dicitur Pſal.18.de cœlis)in exitu,hoc eſt,in ortu ſuo,(eſt enim hic eadẽ dictio quæ Pſalm. prædicto, cùm legimus:

A ſum

A summo cœlo egressio eius; vt ne quis per exitum intelligat solis occasum.) Sol, inquã, iste existens vas admirabile, hoc est, instrumentum mirabile,(Hebræa enim phrasi vas dicitur omne instrumentũ,& quoduis opus cuius est vsus) opus excelsi, hoc est, opus quod non potuit fieri nisi ab eo qui altissimus est,& super omnia. Et hactenus quidem adhuc pendet sentẽtia, quæ absoluitur cùm sequitur: In meridiano,scilicet tẽpore,exurit terram suo calore, adeo vt coram illo nemo possit sustinere, hoc est, subsistere Sic enim hic verbum, sustinere, positum est,sicut & cùm dicitur: Ante faciem frigoris eius quis
Psa.147. sustinebit?&. Si iniquitates obseruaueris Do-
Psa.119. mine, Domine quis sustinebit? Quibus locis est idem Græcis verbum, quod hoc loco, ὑποστήσεται. Significatur ergo calorem solis tantum esse, vt eum homines ægrè ferant. Eundem magis extollit,cùm subiicit:

4 *Fornacem custodiens in operibus ardoris, tripliciter sol exurens montes.*

GErmanica æditio habet vt noster legit, φυλάσσων, custodiens. Alij legunt φυσῶν, hoc est,inflans.sed sensus eodem redit, quia custodire fornacem, est eum continuis sufflationibus& materiæ subministratione souere, & accensum seruare. Videtur autem omnino in hac sententia satis obscura,comparatio esse solis cum eo qui fornacem accendit & fouet, vt hic sit sensus: Est aliquis qui inflat fornacem,eumque fouet pro conficiendis operibus quæ æstu & ardore fiunt. At sol tripliciter,hoc est, triplo magis exurit montes,hoc est,solis in calore efficacia longè excedit quemuis accensum caminum, cùm totos montes exurat, quos suis radijs primùm attingit & verberat.

5 *Radios igneos exsufflans,& refulgens radijs suis, obcæcat oculos.*

SIcut calorem eius extulit,ita nunc & eius claritatem,ostendens etiam hanc tantam esse, vt sicut calor eius hominibus est intolerabilis, ita & eius claritas, si quis in eam oculos defigere tentet, quia sua excellenti claritate obcæcat oculos in ipsum defixos.

6 *Magnus Dominus qui fecit illum, & in sermonibus eius festinauit iter.*

NEcesse est, inquit, magnum esse illum qui solem,corpus tam magnum, tantæque & in calefaciendo & in illuminando efficaciæ fecit. Per cuius etiam sermones, iussum & ordinationẽ ita festinat iter suum, hoc est, cum ea festinatione perficit iter suum,vt singulis diebus immensum gyrum cœli circumeat,& totum orbem ambiat. hoc
Psal.18. est quod & Dauid in sole celebrat, dicens: Exultauit vt gigas ad currendam viam.

7 *Et luna in omnibus in tempore suo, ostensio temporis, & signum æui.*

QVædam Græca habẽt, καὶ σελήνην ἐποίησεν εἰς στάσιν, Et lunam fecit ad statum. Germanica tamen æditio habet, vt noster legit, καὶ ἡ σελήνη ἐν πᾶσιν, & luna in omnibus. Ostendit post solem etiam lunæ vsum & miracula. Post solem, inquit, etiam luna in omnibus, hoc est, apud omnes gentes, vel potius in omnibus suis mutationibus quæ ei accidunt in tempore suo, est ostensio temporis, & signum æui, hoc est, temporis. Significat enim mensium exordia, & partes eorum sequentes, quia singulis mensibus suum circulum absoluit. Sol quidem etiam ostendit tempus, quia suo discessu ostendit Æstatem, Hyemem, Ver & Autumnum, & circulo suo absoluto ostendit annum esse absolutum. At peculiariter lunæ tribuitur quòd sit ostensio temporis, quia celerius sæpius & distinctius ex varia lunæ mutatione,temporis frequens & continua percipitur mutatio.

8 *A luna signum diei festi, luminare quod minuitur in consummatione.*

APud omnes luna sua mutatione mensis tempora ostendit,apud Iudæos verò peculiariter a luna definitur etiam signum celebrandi diei festi: quia ab ea pendet Festum Neomeniæ,quod in nouilunio semper celebrandum fuit, Festum item paschæ, quod primo quoque mense decimaquarta luna cel-brandum fuit, à quo & alia festa computanda erant. Hanc dicit esse luminare,non tamen tale quale sol semper permanens in eodem statu, sed quod minuitur in consummatione, hoc est, assiduè deficit in lumine, postquàm fuit in consummatione, hoc est,in plenilunio.

9 *Mensis secundum nomen eius est, crescens mirabiliter in consummationem.*

MEnsis secundùm nomen eius esse dicitur,quia mensis ab ea nomen accepit. quod maximè verum est iuxta linguam Hebræam & Græcam. Nam in lingua Hebræa nomen ירח lareah & lunam & mensem significat, qui sic appellatur, quod mensem suo motu luna conficiat. In Græca lingua, cùm luna dicatur, μήνη, mensis dicitur μήν. At in lingua Latina, mensis nomen à metiendo dicitur, iuxta Ciceronem, qui libro 2. de natura Deorum,sic habet: Qui quia menses spatia conficiunt, menses nominantur. Macrobius tamen à Græco μήνη, hoc est, luna,Latinum nomen mensis, deriuatum scribit,quod luna suo curriculo mensem conficiat. Itaque & in lingua Latina verum erit quod hic dicitur,quòd mensis nomen suum habet à luna, prout vocatur in lingua Græca. Verum huc confugere non est necesse, cùm in Latina lingua author iste non scripserit, sed Hebræa vel Græca: & quod ad linguam Græcam pertinet,dubium est an apud Græcos nomen mensis,μήν sit, deriuatum à nomine lunæ, μήνη, an potius nomen lunæ à nomine mensis, μήνη, scilicet à μήν, Quod si verum est, vt est magis probabile, cùm

cum hic dicitur mensem nomen suum accepisse à luna, respectus habitus est potissimum ad linguam Hebræam. Sicut autem superiori sententia dixit lunam minui in consummatione, hoc est, postquam habuit suum perfectum lumen: ita nunc dicit quòd crescit mirabiliter in lumine vsque in consummationem, hoc est, vsquequo perueniat ad perfectum suum lumen, quod fit in plenilunio. Multi enim libri hic legunt per accusatiuum; in consummationem. Porrò intelligi etiam potest dictum esse quòd mensis est secundum nomen lunæ, non quia mensis nomen accipit à luna per nominis deriuationem, sed quia cùm noua est luna, tunc etiam dicitur nouus esse mensis. vnde & ab huiusmodi nouatione lunæ, mensis apud Hebræos aliud etiam habet nomen, ei magis cõmune, vt dicatur חדש Hodesch, quod nomen deriuatur à verbo quod renouare significat. Atque huc magis authorem respexisse apparet, quia mox subiicit; crescẽs mirabiliter, post nouationem scilicet, & noui mensis initium. Sicut & in superiori sententia, cùm dicit; A luna signũ diei festi; respexisse videtur ad festum paschæ solùm, quod omnium festorum præcipuum erat, vnde subiicit de decremento lunæ quod sequitur plenilunium, in quo pascha celebrandum erat.

10 *Vas castrorum in excelsis, in firmamentum cœli resplendens gloriosè.*

ETiam hic versus communiter tribuitur lunæ, vt sicut sol superius dictus est vas mirabile, ita etiam hic luna dicatur vas castrorum, hoc est, præclarum instrumentum Dei inter astra, quæ Dei castra & militia cœli in scripturis sæpe dicuntur. Cui sensui cõuenit adiectiuum, gloriosa, quod in fine quidam libri habent, & lunæ tribuitur etiam à Rabano. At correctiores libri aut habent aduerbium, gloriosè, aut nec, gloriosa, nec, gloriosè, sicut nec Græca habent. Et melius hic versus accipitur dictus de ipsis astris, quorum excellentiam post solem & lunam hic iam Sapiens prosequitur, appellans vas castrorum, totum illum qui in cœlis videtur astrorum apparatum, instar castrorum pulchrè ordinatum & dispositum: vnde & militia cœli dicitur, & exercitus Dei, quo Deus ad iussa sua complenda vtitur. Est enim Græcis, σκεῦος παρεμβολῶν; quod rectè verti potest. Apparatus, instructio vel armatura castrorum. A σκεῦος enim, quod vas significat & quæuis arma, deriuatur verbum σκευάζω, quod est paro & instruo. Dicit ergo, post solem & lunam, esse etiam in excelsis insigne vas castrorum, hoc est, veluti apparatum militarem, resplendentem in firmamẽto cœli, qui & ipse mirabiliter Dei gloriã declarat.

11 *Species cœli gloria stellarum, mundum illuminans in excelsis Dominus.*

GLoria, inquit, hoc est, claritas & excellentia stellarum, ipsa est species, hoc est, pulchritudo cœli. Græcè enim est pro, species, κάλλος. Ipsa namque stellarum claritas mirè sua varietate exornat cœlum. Per hanc Dominus in excelsis habitans, est illuminans totum mundum. Potius tamen vertendus erat genitiuus, Domini, vt significetur gloriam stellarum illuminare mundum in excelsis locis Domini. Genitiuum enim κυρίου, habent Græca, quem & verisimile est vertisse interpretem. Nec est Græcis; mundum illuminas; sed κόσμος φωτίζων, hoc est, ornatus illuminans, quia in nominatiuo ponitur, κόσμος, non hic mundum significans, sed ornatum.

12 *In verbis sancti stabunt ad iudicium, & non deficient in vigiliis suis.*

QVoniam iuxta scripturæ morem astrorum multitudinem vocauit apparatum militarem, pulchrè de eis hoc versu loquitur tanquam de militibus qui ad iussum sui imperatoris semper stant parati, custodias & vigilias sibi deputatas accuratè seruantes, grauiter puniẽdi & reprehendẽdi si ab ordine sibi constituto deficiant, quales Græcis dicuntur λειποτάκται, hoc est, ordinis desertores. Dicit ergo; In verbis sancti; hoc est, iuxta præceptum Domini stabũt ad iudiciũ eius, hoc est, ad exequendũ eius sententiã & voluntatem mox aderunt stellæ singulæ suo tempore & ordine procedentes, & munus sibi à Deo attributum tuentes: & non deficient in vigiliis suis, hoc est, non fatigabuntur in officiis sibi veluti vigiliis delegatis. Sunt qui legunt cum Rabano; & non exardescent; sicut & Græca quædam habent, ἐκκαύσωσι, vt significetur astra labore nimio non ita fatigari vt impatientia inardescãt & turbentur, sed magis cõuenit verbum quod alij legunt in Græcis ἐκλύσωσι, hoc est, nõ dissoluuntur, quia non fatigantur sic vt ordinẽ suum deserant. Sic in variis locis de stellis scripturæ loquuntur tanquam militibus Dei iussa exequentibus, vt in libro Iudicum: Iud. 5.
Stellæ manentes in cursu & ordine suo contra Sisaram dimicauerũt. Et in Baruch 3. cap. Stellæ lumen dederunt in custodiis suis, & lætatæ sunt, vocatæ sunt, & dixerunt: Adsumus, & luxerunt ei cum iucunditate qui fecit illas. Quidam legunt; In verbis sanctis, sicut & Germanica æditio habet ἁγίοις, sed magis conuenit quod plures habent; In verbis sancti, scilicet Dei, sicut & plura Græca habent ἁγίου. Pro; iudicium; Græcè est κατὰ κρίμα, quod tamen etiam legitur per vnicam dictionem κατάκριμα, pro continuò & statim, vt sit sensus: cùm Dominus iubet, mox stant parata astra.

13 *Vide arcum, & benedic eum qui fecit illum: valde speciosus est in decore suo.*

14 *Gyrauit cœlum in circuitu gloriæ suæ: manus excelsi aperuerunt illum.*

QVinto loco proponit ad gloriam & laudem Dei considerandum arcum cœlestem,

lestem, hoc est, itidem, qui arcus intensi habet similitudinem, in quo considerari vult & pulchritudinem quæ in ipso est ob colorum miram varietatem, & curuaturam qua cœlum ambit ab vna parte vsque ad aliam. Non explicat naturalem eius causam quam curiosè physici inquisierunt, sed tãtùm monet vt per ea quæ in iride videntur admiranda, assurgatur in cognitionem, admirationẽ, & laudem Dei, quem simpliciter omnium causam & authorem agnoscere debemus. Atque si in hunc modum occuperaremur in creaturarum consideratione, vt omnia in Deum referantur, longè maiorem fructum ex eis perciperemus, quàm cùm curiosè admodum inquiruntur omnium causæ naturales: quanquam id etiam non malè fiat, modò in ea inquisitione modus seruetur, nec in causis naturalibus quiescatur, sed per eas in Deũ ascẽdatur, qui per eas operatur: quo non cooperante nihil possunt, qui & eas variis modis impedire potest, & contra cognitionem quæ de eis habetur aliter operari. Dicit ergo: vide oculis & corporis & mentis arcum cœlestem, & videns illum, ne in illo quiescas, sed benedic eum qui fecit illum. Est enim speciosus valde in decore & ornatu illo suo quem habet ex colorum varietate & splendore. Deinde & hoc in eo est mirabile, quòd giret & ambiat cœlum per circuitum suum gloriosum, extendens se ab vna cœli parte vsque ad aliam. Hunc sanè arcum manus hominis non possunt expandere & intendere, sicut arcus suos, planè ad hunc arcum pueriles, sed manus excelsi aperuerunt illum, hoc est, extenderunt illum, quia Græcè est, ἐτάνυσαν.

15 *Imperio suo accelerauit niuem, & accelerat coruscationes iudicij sui.*

PRoponit etiam consideranda & alia μετέωρα, quæ cùm varia admodum sint, & supra omnem hominum potestatem, imò & supra certam & euidentem humanam cognitionem, Dei gloriam magnificè commendant & prædicant: vnde ab eis Psalmista etiam Dei magnitudinem aliquoties ostendit, vt Psal. 147. vbi similia his quæ hic dicũtur habentur: Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo eius. Qui dat niuem sicut lanam, &c. Dicit ergo quòd Deus suo imperio, hoc est, voluntate accelerauit niuem, hoc est, celeriter & præter hominum expectationem facit adesse niuem, & similiter celeriter facit adesse coruscationes iudicij sui, hoc est, quæ pro iudicio & arbitrio suo producit, non indigens tempore aliquo ad illa cùm vult efficienda, nec alieno iudicio aut adiutorio. Potest etiam intelligi coruscationes dici iudicij diuini, quia illis, dum punire vult impios Deus, terret illos, & iusta sua in illos iudicia exercet.

16 *Propterea aperti sunt thesauri, & euolauerunt nubes sicut aues.*

PRopterea, inquit, hoc est, quia Deus imperat, & iudicat sic faciendum, thesauri aperiuntur, eisque apertis, euolant per aëra nebulæ & nubes sicut aues. Thesauros vocat veluti cellas & secreta reconditoria omnium quæ è cælo in terras à Deo emittuntur, non quòd illa nostro more in aliquibus locis apud Deum reposita seruẽtur, sed quòd illa Deus in sua voluntate & potestate apud se supra captum humanum parata habeat: quomodo habet homo in thesauris & cellis suis recondita aliqua secretò, quæ cùm vult inde depromit & profert. vnde non malè dixerit quispiam, thesauros, de quibus hic dicitur, secretam esse Dei voluntatem potentiam & iudicium. De his thesauris dicitur in Psal. 134. Qui producit ventos de thesauris suis. & in Iob 38. Nunquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti, quæ præparaui in tempus hostis, in diem pugnæ & belli? Aperiuntur ergo harum rerum thesauri, cùm Deus hæc ex secreta sua ordinatione producere incipit. Id cùm facit, primùm volare incipiunt in aëre per minutas partes nubes instar auiũ. Deinde sequuntur quæ subiicit.

17 *In magnitudine sua posuit nubes, & confracti sunt lapides grandinis.*

PRo, posuit, est ἴσχυσε, hoc est, corroborauit nubes. Itaque significatur, quòd cùm prius nubes volẽt instar auium, deinde Dei potentia nubes corroborantur & condensantur, quibus condensatis ex eis grando instar lapidum confractorum validè descendit. Sensus ergo nostræ lectionis est: Deus per magnitudinem potẽtiæ suæ nubes prius volantes ponit & consistere facit, condensando eas, & tunc confringuntur lapides grandinis, quia ex nube densa & in minutas partes diuisa descendit grando instar confractorum lapidum. Quæ enim hic per præteritum dicuntur, per præsens sunt explicanda, vt intelligatur Deum nõ solùm olim ita fecisse, sed subinde sic cùm vult facere.

18 *In conspectu eius commouebuntur montes, & in voluntate eius aspirauit Notus.*

PRo; in conspectu eius; est ἐν ὀπτασίᾳ αὐτοῦ, in aspectu eius, hoc est, cùm eos Deus aspexerit. Proinde hic; in conspectu eius; nõ accipitur pro, coram illo, sed sicut eadem oratio accipitur suprà cap. 16. vbi idem dicitur. Itaque sensus est. Per solum aspectum illius commouentur montes, terræmotu scilicet, iuxta illud: Qui respicit terram, & facit eã tremere. Cùmque hac ratione homines multùm perterrefaciat, rursum ad voluntatem eius aspirat australis ventus, hominibus gratus & iucundus. Psa. 103.

19 *Vox tonitrui eius uerberauit terram, tempestas Aquilonis, & congregatio spiritus.*

PRo, verberauit, Græcè est, ὠδίνησε, hoc est, parturire fecit terram, hoc est, ita commouit

mouit quasi partum cum tetrore & quasi dolore muliebri essent æditura. Est enim elegantissima descriptio terroris ex tonitru allati, apta similitudine conficta. In qua imitatio est eius quod iuxta Hebraicam veritatem dicitur Psal. 28. Vox Domini parturire facit desertum, parturire facit Dominus desertum Cades, Vox Domini parturire facit ceruas. Cæterum sicut Septuaginta illo loco sensum potius quàm verba reddentes, rectè verterunt: Vox Domini concutientis desertum, & commonebit Dominus desertũ Cades, terrore scilicet incusso per tonitru feris desertum inhabitantibus: ita & hic non malè vertit interpres, verberauit terram, hoc est, concussit timore homines & animalia quæ terram incolunt. Inter omnia enim μετεώρα, maximè perterrefacit homines, & suo sonitu verberat corda hominum ipsum tonitru, quod in scripturis sæpe Vox Domini dicitur, à quo & gentes suum Iouem, tonantem dixerunt, sicut & à tonitru suum nomé adhuc retinet apud Germanos. Mirum quid secutus Rabanus legit; Vox tonitrui eius exprobrabit terram. Ipsi tonitruo additur tempestas. Aquilonaris venti, qui omnium est tempestuolissimus, & congregatio spiritus, hoc est, venti, per quod significatur turbo venti, cùm ventus ex variis partibus in se congregatur, & in vortices colligitur. Græcè enim est συστροφὴ πνεύματος hoc est, vortex venti. Huiusmodi autem ventus, sicut & tempestas Aquilonaris, etiam perterrefacit terrã, quia valdè hominibus noxius. Quoniam autem tempestas Aquilonaris niuem adferre solet, rursum de ea subiungitur.

20 *Et sicut auis deponens ad sedendum aspergit niuem, & sicut locusta demergens, descensus eius.*

Coniunctioné, &, sicut non habent Græca in principio, ita nec scripta quædam, proinde eam expedit omittere. Pro, aspergit vnus codex habuit, dispergit, quod magis conuenit & sensui & Græcæ dictioni πάσσει, spargit. Pro, deponens ad sedendum, Græcè est καθιπταμένα, hoc est, deuolãtia. Itaque sensus est, Flante aquilone Deus spargit niuem in terra, ita vt sit sicut auis deponens se ex alto ad sedendum infra, hoc est, vt habent Græca, deuolans ex alto in terram, & descẽsus ipsius niuis est sicut locusta demergens se in terram & considens. Sicut autem nomen, locustæ, collectiné accipitur pro locustarum agmine & multitudine: ita & nomé, auis, côuenit accipere collectiuè pro auium agmine simul volante & deuolante in terrã. Græcè enim est, sicut aues deuolantes. Auiũ namque & locustarum densis agminibus descendentium, demõstrare voluit copiam & densitatem niuis ex aere cadentis.

21 *Pulchritudinem candoris eius admirabitur oculus, & super imbrem eius expauescit cor.*

Dvo in niue consideranda proponit, cãdorem quem oculus admiratur, quia omnem alium cãdorem excedit: & copiam quam nomine, imbris, significat, quia instar pluuiæ descendit copiosè. Hanc ob eius frigus & incommoda quædam quæ adfert expauescit cor. Potest etiam per imbrem niuis intelligi aqua in qua nix sæpe subito resoluitur, torrentes efficiens cum impetu vastantes agros, & quicquid occurrit rapientes.

22 *Gelu sicut salem effundit super terram, & dum gelauerit, fiet tanquam cacumina tribuli.*

Gelu hic accipitur pro pruina, quæ est Gelt ros cõgelatus, quia Græcis est πάχνην, hoc est, pruinam. Hæc enim instar salis à Deo effunditur super terram, quia & specie & partium paruitate salis speciem repræsentat. Pro, gelauerit, perperam legitur, flauerit, quomodo & Rabanus habet & Lyra cum Dionysio, quia Græcè est παγεῖσα, hoc est, cũ conglaciata fuerit, pruina scilicet. Pro, cacumina, legunt quidam cum Rabano, acumina, & bene conueniret sensui, vt significetur pruinam herbis adhærentem similem esse asperitati & acumini tribulorum: verum legédum esse potius, cacumina, dictio Græca ἄκρα indicat, quæ verticem & cacumen significat. Sensus tamen eodem redit. Significatur enim quòd dum pruina congelata fuerit, adhærés herbis & alus rebus fit aspera, & veluti spinosa, sicut cacumina & summitates tribuli.

22 *Frigidus uentus Aquilo flauit, & gelauit crystallus ab aqua.*

De glacie hic agit, quæ Græco nomine crystallus dicitur. Hanc dicit generari frigido vento aquilone flante, per quem glacies gelat, hoc est, condensatur ab aqua, sicut & in Iob dicitur: Flante Deo concrescit gelu. Iob 38.

23 *Super omnem congregationem aquarum requiescet, & sicut lorica induet se aquis.*

24 *Et deuorabit montes, & exuret desertum, & extinguet uiride sicut igne.*

Pulchrè effectus glaciei describit, dum dicit eam requiescere, & vim obtinere super omnem aquarum collectioné, ipsamque se aquis, concretis scilicet & conglatis, induere tanquam loricã. Pro quo elegantius Græcè dicitur, καὶ ὡς θώρακα ἐνδύσεται τὸ ὕδωρ, & tanquam thoracem vel loricam induet aquas: quo rectè intelligi potest significari quod glacies efficiat vt aquæ veluti loricam indutam habeant, non autem vt ipsa glacies aquas induat pro thorace, vt potius vertendum fuerit, & tanquãm lorica induet aquas. Facit enim glacies vt aquæ, fluxum alioqui elementum, munitæ sint, sicut corpus humanum, lorica. Eadem etiam deuorat montes, quia omnem eorũ viriditaté depascitur, & gramina eorũ arefacit, & similiter exurit desertũ, quia eius virentia cõsumit: & extinguit viride, hoc est, herbã, sicut si igne eã cõsumeret. Habét quidé libri cõmuniter, sicut ignem, verùm sensui & Græcæ lectioni magis conuenit, sicut igne, quomodo & Rabanus

nus legit,& quædā scripta, nominatim vnū Tongerlense. Græca verti possunt, extinguet herbam sicut ignis. At quomodo glacies extinguit herbam sicut ignem; nisi intelligatur ita extinguere herbam, sicut sua frigiditate & humore extinguit ignem.

25 *Medicina omnium in festinatione nebulæ, & ros obuians ab ardore venienti humilem efficiet eū.*

OMnium,inquit, eorū incommodorum quæ gelu adfert, medicina & curatio est,si festinanter adueniat nebula, quæ flante austro ascendere solet, terrámque humectat,& glaciem dissoluit. Aut potius dictio, nebulæ,in nominatiuo accipi debet, si Græca respiciamus, vt sit sensus: Nebulæ sunt omnium horum medicina in festinatione, hoc est,subitò ea mala curant & tollunt. In sequenti parte Græca clariorem habēt sensum, δρόσος ἀπαντῶσα ἀπὸ καύσωνος ἱλαρώσει, Ros obuians a calore hilarabit. Quo significatur quòd ros excitatus a calore, occurrens glaciei lætitia afficiet terram. Apud nos duplex est lectio. Nam quidam legunt cum Rabano; Ros obuians ardori venienti humilem efficiet eum. Et tunc est sensus facilis, sed proposito non conueniens,scilicet quòd ros occurrens ardori & calori diurno, temperat illum calorem. At Græca docent magis legendum;ab ardore; vt multi etiam libri habent.Iuxta quam lectionem vt commodus habeatur sensus, & proposito conueniens, relatiuum,eum, referendum est ad crystallum,vt sit sensus: Et ros excitatus ab ardore vel calore superueniente post frigiditatem, obuians ipsi crystallo & glaciei,efficiet eum humilē,quia eius vim dissoluet, & in aquas resoluet.Sic enim nostra lectio conuenit in sensu cum originali lingua, & ostēditur medicina eorum incommodorum quæ a glacie proueniunt:Idque sic proponitur,vt significetur admirandam esse hanc medicinam, dum dicitur quòd ros res tam exigua, crystallum rem tam durā, & qua aquæ tāquam lorica induuntur, vincit, humiliat, & quasi expugnat.

26 *In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssum,& plantauit illum Dominus Iesus.*

VIderi posset hic Sapiens loqui prophetıcè, de his quæ Saluator in carne gessit,dum imperauit vento & mari, & facta est tranquillitas magna , quia hic exprimitur nomen proprium Saluatoris.At notandum, in Græcis non esse primam illam partem,In sermone eius siluit ventus, & pro; plantauit illum Dominus Iesus;esse sic, ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νήσους,& plātauit in ea,(nempe abysso & mari)insulas.Interpres autē noster vitioso deceptus exemplari,legit pro νήσους, nomē Saluatoris,valde simile ei dictioni Ἰησοῦς.Lyra & Dionysius satis aduertētes authorem hunc non loqui hic de miraculis per Saluatorem in carne peractis.sed de operibus Dei quæ in natura fiunt,sicut in superioribus, nomen Iesus ad totam Trinitatem referunt , quia ipsa verè Iesus,hoc est, Saluator, sicut, & in Abacuc accipitur nomen Iesus cùm dicitur: Exultabo in Deo Iesu meo;hoc est, Saluatore meo. Rabanus intelligit opera naturæ hic tribui Iesu Domino nostro, quia ipse est author omnium rerum, per quem facta sunt omnia,& assiduè fiunt. Porro quò nostra lectio magis accedat Græcè,rectè intellexerimus Dominum plantasse abyssum, quia illi variis locis insulas inseruit: quomodo plantare dicimus hortum, cùm illi multas arbores inserimus,vt cùm dicitur Gene. 2. Plantauerat Dominus Deus hortum voluptatis à principio.Alioqui Dominum plātasse abyssum,nostri intelligunt,quia eum in vno loco firmiter collocauit, dicens: Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt in locum vnum. Quod dicitur;In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssum;clarum habet sensum,quia cùm iubet Deus, statim quiescit ventus:& cùm vel tantùm cogitat & vult,placat abyssum, hoc est, pacatum & tranquillum facit, quemadmodum ipso facto Saluator in carne declarauit. Abac. 3.

27 *Qui nauigant mare,enarrant pericula eius, & audientes auribus nostris admiramur.*

RAbanus legit, periculum, quomodo & Græca habent & quædam scripta.Legit etiam non futurum, admirabimur, sed præsens,admiramur, sicut Græca habent & scripta quædam. Proponit Sapiens etiam mirabilia quæ in mari obseruantur cōsideranda: & primùm proponit consideranda pericula,quæ si non visu,saltem auditu ab aliis percipiuntur cum summa admiratione , quæ propheta regius pulchrè depingit, dicens: Qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis, Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo, &c. Psa. 106.

28 *Illic præclara opera & mirabilia:varia bestiarum genera, & omnium pecorum, & creatura beluarum.*

PRoponit secundò in mari consideranda admiranda Dei opera, nempe & quòd ibi sint admodum varia piscium genera, qui bestiæ vocantur ac pecora, nominibus his abusiuè positis pro animantibus, & quòd ibi sint beluæ incredibilis magnitudinis, cete scilicet grandia, quæ noster significat per creaturam beluarum , pro quo Græcè est κτίσις κητῶν,creatio vel natura cetorum. Hæc duo,nempe & varietatem & magnitudinem marinorum animantium, admirādo describit etiam Psalmista,dicens: Illic reptilia quorum non est numerus. Animalia pusilla cum magnis,Draco iste quem formasti ad illudendum ei. Psa. 103.

29 *Propter ipsum confirmatus est itineris finis, & in sermone eius composita sunt omnia.*

LYra & Dionysius relatiuum, ipsum,referunt ad,abyssum,intelligentes significari quòd propter mare restringendum constitutus est firmiter itineris & fluxus eius finis,iuxta illud: Terminum posuisti quem Psa. 103.

non

non transgredientur, neque conuertentur operire terram. At relatiuum, ipsum, magis referendum est ad idem ad quod refertur sequẽs relatiuum, eius, nempe Dei. Nec habent Græca, propter ipsum, sed δι' αὐτὸν, per ipsum. Et pro; confirmatus est itineris finis; est εὐοδοῖ τὸ τέλος αὐτῶν, hoc est, per ipsum prosperatur finis ipsorum. Itaque post commemorata speciatim mirabilia animaduertenda in variis operibus Dei cœlestibus & marinis, concludendo dicit in genere, quòd per ipsum Dominum omnia hæc opera fœlicem consequuntur finem, & ab eo qui ea creat etiam dirigũtur & prosperãtur. Proinde & nostra lectio sic est accipiẽda; Propter ipsum Dominum, quia scilicet ita ordinat & vult, finis itineris cuiusque rei, hoc est, ad quem singula tendunt, est firmiter constitutus, quia nulla res est quæ non habeat suum finem, ad quem quandoque pertingat, sed omnia Dei voluntate in destinatum sibi finẽ immobiliter perducuntur, & per sermonem eius, atque iussum & volũtatem omnia sunt constituta, & rectè disposita. Finem ergo facturus commemorationis operũ Dei, quoniam ad omnia commemoranda non sufficit, rectè subiicit:

30 *Multa dicemus, & deficiemus in uerbis: consummatio autem sermonum, ipse est in omnibus.*

ETiamsi, inquit, multa dixerimus pro cõmemorãdis Dei operibus, & gloria eius ostendenda: tamen deficiemus in verbis, quia nulla est copia orationis tanta quæ magnitudinem, multitudinem & varietatem operum Dei pro dignitate exprimere possit. Itaque suam narrationem Sapiens cõcludit ab impossibili, quod genus ad rem propositã amplificandam plurimum valet. Sic enim significatur omnem orationem rei magnitudini imparem esse. Secundam sententiæ partem sic habent Græca: συντέλεια λόγων αὐτός ἐστι τὸ πᾶν, consummatio verborum ipse est vniuersum, hoc est, summa dictorum & dicendorum de operibus Dei est hæc: Deus est omnia, hoc est, omnia ad ipsum referri debent, omnia ei tribuenda, & quòd sunt, & quod perdurent, & quod aliquid perficiat, ipse est omnium principium, medium & finis ex quo omnia, per quẽ omnia, & in quo omnia. Ipse est qui in omnibus est attendendus. Itaque in nostra lectione illud, in omnibus; non est iungẽdum cum sequentibus, vt multi distinguũt, sed cum, ipse est, & est punctus faciendus post; consummatio autem sermonum: vt sit sensus; summa omnium, & vt summatim dicam, ipse est in omnibus, quomodo & de Christo dicitur à Paulo,
Ephe. 1. quòd omnia in omnibus adimplet. Cæterum quanquam omnia Dei opera superius commemorata ex natura sua & per se considerata eximiè Dei gloriam nobis cõmendent, tamẽ quò magis eam nobis commendent, in eis etiã conuenit obseruare id quod quæque suis proprietatibus spiritualiter designant, quod hoc loco diligenter prosecutus est Rabanus. Itaque in sole, Christũ conuenit intelligere. In luna, ecclesiam, quæ omne suum lumen a Christo participat, pro varietate temporum crescens & decrescẽs. In astris, electos variis suis virtutibus in hoc mundo fulgentes, tanquam milites Dei, eius iussui obsequentes. In niue, cæterisque huiusmodi meteoris, quæ terræ grata sunt & iucunda, cœlestis gratiæ abundantiam, corda hominum humectantem & recreantem quæ verò dura sunt & aspera, diuinas vltiones. In tempestatibus maris, persecutiones contra ecclesiam excitatas, quas suo iussu Dominus cùm vult sedat, post tempestatem tranquillum faciens. Et sic de similibus. In quibus tamen spiritualibus intelligẽtiis prosequendis modus adhibendus est, sic vt nec literalis intelligentia negligatur, quasi nimis frigida; nec curiosè nimis singula quæque mysticè tractentur, sed sobriè & generali quadam ratione, obseruando etiam diligenter ad quid significandum creaturas Dei scriptura adhibere soleat.

31 *Gloriantes ad quid ualebimus? ipse enim omnipotens super omnia opera sua,*

32 *Terribilis Dominus & magnus uehementer, & mirabilis potentia ipsius.*

IN sequentibus sic hortatur ad celebrandum totis viribus Dei magnitudinem, vt tamen persuasum esse velit, nunquam illam satis & pro sua dignitate celebrari posse, vt quæ nec verbis sufficienter possit exprimi, nec intellectu comprehendi. Pro; gloriantes ad quid valebimus, Græcè est, δοξάζοντες ποῦ ἰσχύσομεν, hoc est, glorificãtes quò valebimus. Est enim idem participium quod mox vertitur, glorificantes, & Græca phrasi; quò valebimus glorificantes, dicitur pro, quo valebimus glorificando & laudando Deum. Participium enim pro gerundio ponitur, & significatur parum posse præstare facultatem nostram in laudando Deum. Itaque & nostra lectio sic videtur accipienda: Ad quid, hoc est, quousque nos valebimus gloriando, hoc est, gloriam Dei prædicando, hoc est, quantum possumus in laude eius. Ipse enim omnipotens est super omnia opera sua, hoc est, ea superat, lõge eis maior, & maior quàm ipsa opera eum declarare valent, vnde ex eis non valemus eum satis laudare, etiãsi omnia nobis essent perspecta.

33 *Glorificantes Dominum quantumcunque potueritis, superualebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.*

34 *Benedicentes Dominum exaltate illum quantum potestis, maior enim est omni laude.*

PRo his duabus sententiis sibi similibus, Græcis vna tantùm est sentẽtia hoc modo: Glorificantes Dominum exaltate quantum potestis, excedet enim etiam adhuc. Itaque videtur apud nos ex variis versionibus coniunctis eadem sententia repetita, vt & aliàs. In priori sententia solœcismus est, & est participium rursum positum pro gerundio, ita vt sensus sit: Etiamsi glorificetis Dominũ quantùm potueritis, adhuc superualebit, hoc

bit,hoc eſt,adhuc non eritis aſſecuti perfectè eius laudem,ſed maiori adhuc erit laude dignus.Idem ſignificat & ſequens ſententia.

35 *Exaltantes illum replebimini uirtute, ne laboretis, non enim comprehendetis.*

REplemini, poſitum eſt, pro repleamini, & eſt ſenſus: Vos qui exaltatis illum, in hoc faciendo colligite vobis vires, vt in ea te ſtrenui & aſſidui ſitis. Idē ſignificat quod ſequitur; ne laboretis, id enim poſitum eſt pro ne defatigamini. Sic enim accipiendum hic,laborare, quomodo & ſuprà cum ca.16. de cœleſtibus corporibus dicitur: Non eſurierunt,neque laborauerunt, neque deſtiterunt ab operibus ſuis Ideo autem ſummis viribus & ſine defatigatione vult inſiſtendū eſſe laudi diuinæ,quia, inquit, quantumuis illum laudetis,non comprehēdetis, hoc eſt, non perfectè laudem eius aſſequemini.Quidam libri habēt;non perueniatis;& eſt idem ſenſus:nempe non peruenietis ad finem & perfectionem laudum ipſius.Rabanus legit; non enim habebitis.Dictio Græca ἀφίκησθε ſignificat aſſequi, vnde meritò præfertur lectio quæ habet comprehēdetis.Noſtri illud; ne laboretis;ſic ferè intelligunt vt ſignificetur non eſſe laborandum pro perfecta Dei cognitione,quia ipſe eſt incomprehēſibilis. At alter ſenſus propoſito magis conuenit, cui & ſequens ſententia bene conuenit,quæ oſtendit cur Deum nemo ſatis laudare & prædicare valeat.

36 *Quis uidit eum & enarrabit? & quis magnificabit eum ſicut ab initio?*

LEgendum eſſe per præteritum,vidit,non autem, videbit, & tamen per futura legendum,enarrabit & magnificabit, quemadmodum habent multa ſcripta.patet ex Græcis,quæ habēt ἑώρακε, idem ſcilicet verbum quod eſt apud Ioannem idem dicentem quod hic dicitur: Deū nemo vidit vnquam. Senſus ergo eſt: Quis hominum hic viuentium vidit vnquam Deum in ſua ſubſtantia, vt ſic enarrare illum aliis plenè poſſit,& perfectè exprimere eius ſubſtantiam: & quis poterit illū magnifacere & extollere ſicut eſt ab initio,hoc eſt, ſicut in ſeipſo ſemper ab æterno ſubſiſtit?Græcis tamen nō eſt,ab initio;ſed tantū,ſicut eſt.Significat ergo Deum, quia non eſt perfectè cognitus, nec viſus ab aliquo, non poſſe etiam ſatis vel exprimi vel extolli.

37 *Multa abſcondita ſunt maiora, his pauca enim uidimus operum eius.*

VEriſſimè dicit multa opera Dei abſcondita eſſe & incognita, quæ etiā ſint maiora & præclariora his iam enarratis Dei operibus.Primùm enim præter hæc commemorata & cognita nobis Dei opera,ſunt creaturæ ſpirituales mentes angelicæ, longè ſuperantes omnes creaturas corporales, cùm de illis tenuem & obſcurā habeamus cognitionem.Sunt & in terræ mariſque viſceribus & cœleſtibus corporibus pleraque nobis incognita.Sunt item & in exteris regionibus multa admodum præclara,& tamen nobis incognita. Quorum omnium comparatione rectè dicit,pauca vidimus operum eius,quod & ſapientes in mundo confeſſi fuerunt, vt indubitatè omnibus manifeſtum eſt de Socrate, qui aſſeueranter dicit apud Platonem, homines ſcire pauca, vel potius nihil. Hæc ſi verè dixit noſter Sapiens, reſpectu habito ad opera creationis, multò magis vera hæc deprehendentur, ſi operibus creationis etiam iungamus opera redemptionis,quæ tum abſcōdita erant, & tunc adhuc non erant viſa à noſtro Sapiente, vt nunc hoc tempore gratiæ nobis ſunt reuelata,quę longè ſunt excellentiora & maiora omnibus creationis operibus, etſi verè & excellētibus, & inexplicabilibus.

38 *Omnia autem Dominus fecit, & piè agentibus dedit ſapientiam.*

HOc ſolùm,inquit,dicere poſſum de omnibus quæ ſunt vbicunque rebus,quòd omnia Dominus fecerit,& licet nemo ſit qui ab eo omnium perceperit ſcientiam & cognitionem, piis tamen & ipſum colentibus dedit ſapientiam,qua quātum expedit creaturarum habent cognitionem, atque ex eis aſſurgunt in aliqualem Dei cognitionem, laudem & amorem:qua item & ſciunt & amplectuntur ea quæ ad ſalutem ſunt neceſſaria aut cōducibilia.Pro,piè agentibus, enim eſt εὐσεβέσι,hoc eſt,piis, Deumque religioſè colentibus. Impiis quidem contingit etiam dari multarum rerum ſcientiam,qua illi frequenter abutuntur, nec eos verè ſapientes facit. Solis autem piis dat Deus ſapientiam, ſicut ſoli ipſi verè ſunt ſapientes, vnde & in Iob,28.pro eo quod nos legimus:Ecce timor Domini ipſa eſt ſapientia, Septuaginta habent:Ecce pietas ipſa eſt ſapientia,vt aliquoties citat Diuus Auguſtinus.

Caput XLIIII.

1 *Laudemus uiros glorioſos & parentes noſtros in generatione ſua.*

2 *Multam gloriam fecit Dominus magnificentia ſua à ſeculo.*

POſt ſuperiorem laudationem, qua Dei laudes complexus eſt ob celebria eius opera quæ in creaturis obſeruare licet, commodè ſubiicit laudationem ſanctorum patrum,in quibus etiam Dei gloria mirè declaratur & agnoſcitur. Primùm autem eos generatim laudat, deinde ſingulorum laudes ſummatim proſequitur. Ante omnia ergo ad eorum celebrationem prouocat,dicēs; Laudemus viros glorioſos,hoc eſt,illuſtres & claros,eóſque potiſſimùm qui ſunt parētes noſtri per generationem ſuam, hoc eſt, à quibus progeniti ſumus. Græcè

enim est tantùm τῆ γενέσει, hoc est, generatione. Nec est pronomen, sua, nec præpositio, in. Dicit ergo; parentes nostros generatione; quomodo & Paulus vocat Abraham patrem Iudæorum secundum carnem, idque in gentis Iudaicæ commendationem, vt quæ gloriosos illos viros, de quibus dicturus est, patres habuerit, ex quibus originem duxit. Vt autem omnis gloria & claritas quæ in sanctis deprehenditur, intelligatur ad Deum referenda, atque in illius cedere gloriam, sicut & suprà omnem creaturarum excellentiam docuit in Deum referendam, bene subiicit; Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à sæculo; In qua sententia quidam Græcorum codices addunt ἐν αὐτοῖς, vt sit, Multam gloriam fecit Dominus in ipsis. &c. Et potest dupliciter hæc sententia intelligi. Primùm sic, Dominus per magnificam suam beneficentiam ab exordio mundi, fecit in sanctis suis multam gloriam, hoc est, fecit, vt multam haberent gloriam, & valde essent illustres ac clari omni sæculo alii quos per gratiam suam insignes mundo exhibens. Secundo sic: Dominus sibi fecit per sanctos suos multam gloriam, hoc est, magnam gloriam sibi acquisiuit per eos, quia per illos gloriosus declaratus est, & insigniter innotuit, magnificam suam beneficentiam & potentiam in eis omni sæculo declarando. Eum sensum requirit ea Græcorum lectio, quæ non per datiuum habet; τῇ μεγαλωσύνῃ αὐτοῦ, sed per accusatiuum, τὴν μεγαλωσύνην, magnificentiam, quomodo habet æditio Germanica. Iuxta quam lectionem accusatiuus ille per appositionem iungendus est cum, gloriam, vt sit sensus: Multam gloriam fecit Dominus, quæ gloria eius est magnificentia, quæ ab æterno in illo fuit. Ne enim putaretur gloria sic accessisse Deo, quasi prius ei defuerit, ab æterno eam adfuisse significat.

3 *Dominantes in potestatibus suis, homines magni uirtute, & prudentia sua præditi, nuntiantes in prophetis dignitatem prophetarum.*

Hic iam incipit commemorare excellentiam patrum, & oportet participia hic & infrà posita, accipere posita pro verbis præteriti temporis, vel, quod eòdem redit, subintelligere in eis verbum, erant aut fuerunt. Nisi quis malit omnes hos nominatiuos, dominantes, nuntiantes, &c. referre aliud quod posteà subiicitur, Omnes isti in generationibus suis gloriam adepti sunt, vt eousque sententia pendeat. Pro; in potestatibus; Græcè est, ἐν ταῖς βασιλείαις, in regnis. Vnde magis conuenit legere, in potentatibus suis, quomodo quędam & scripta & impressa Biblia habent, vt nomen potentatus, pro regno accipiatur, Pro; in prophetis, Græcè est, ἐν προφητείαις, in prophetiis. Nec est; dignitatem prophetarum; sed tantùm; nuntiantes in prophetijs; hoc est, nuntiãtes prophetias, & oracula diuina proferentes. Et variant hìc libri nostri. Rabanus enim omittit, in prophetis, legens tantùm; nuntiantes dignitatem propheta-rum. Quidam totum illud omittunt; nuntiãtes in prophetis, legentes tantùm, prudentia sua præditi dignitate prophetarũ. Vt ut est, si legatur, in prophetis, conuenit nomen, prophetis accipi pro libris & scriptis prophetarum, sicut & alibi, vt cùm dicitur: Est scriptum in prophetis. Certè Hugo Cardinalis sic interpretatur. Porrò in priori membro sententiæ iam positæ commendantur patres ab excellentia potestatis, quæ in plerisque fuit eximia, vt in Dauide, Salomone, Ezechia, & alijs. Dominabantur, inquit, in regnis suis & locis, in quibus potentatum & potestatem obtinuerunt, homines magni virtute, hoc est, propter potentiam suam celebres. Est enim, ἄνθρωποι ἐν δυνάμει, hoc est, nominati in potentia. In posteriori membro celebrantur à prudẽtia, cum dicitur: Et prudẽtia sua præditi nuntiabant in libris propheticis, dignitatem prophetarum, hoc est, eam suis scriptis & relictis post se diuinis oraculis declarabant. Vtràque excellẽtiam etiam sequens versus complectitur.

4 *Et imperantes in præsenti populo, & uirtute prudentiæ populis sanctißima uerba.*

Illud, in præsenti, si iungatur cum, populo, sensus est; imperantes erant in populo qui tunc illis præsens erat. Si verò dictio, populo, iungatur, vt magis debet, cum participio, imperantes, sensus est: Imperabunt populo in tempore quod ipsis tunc cùm viuerent præsens erat. Nam vt notat bene Latinæ linguæ obseruatores, præsens non solùm dicitur quod nunc fit, sed etiam quod fiebat tẽpore præterito tunc præsenti, vel quod futuro fiet tempore, tunc cùm fiet præsenti. Cæterùm mirum est vnde interpres verterit, in præsenti, si modo sic verterit, & non potius subsit mendum. nam Græca non habent quod huic respondeat. Habent enim sic; ἡγούμενοι λαοῦ ἐν βουλαῖς, qui præfuerunt populo in consilijs. In secunda parte ferè legitur; populis sanctissima verba, & repetitur ex superiori sententia participium, nuntiantes vt sit sensus: Virtute prudentiæ nuntiantes populis sanctissima verba. Verùm quoniam durum est repetere ex alia sentẽtia, verbum, nuntiantes, cum iam aliud intercesserit participium, & quia quod respondet illis dictionibus, sanctissima verba, ponitur in nominatiuo apud Græcos (habent enim σοφοὶ λόγοι) ideo magis conuenit sic accipere, & per vim & efficaciam prudentiæ eorum fuerunt ipsis populis sanctissima verba, hoc est, per eos populus habuit sancta eloquia Dei. Multa scripta habent, populi sanctissima verba; quæ lectio magis consentit Græcis, in quibus est genitiuus, λαοῦ, & nominatiui, σοφοὶ λόγοι, sapientes sermones. Itaque sensus erit: quòd patres illi virtute prudentiæ fuerunt sanctissima verba populi, hoc est, fuerunt per quos populus sanctissima verba à Deo percepit, vt causaliter dictum sit, quod patres fuerunt sanctissima verba populi.

5 *In peritia sua requirentes modos musicos, & narrantes car-*

tes carmina scripturarum.

MVlti libri habent, in perita, alij, in pueritia, nec satis constat vtro modo verterit interpres, quia dictio Græca, παιδεία, vtrâque significationem admittit. Significat enim & eruditionem quæ peritia dicitur (vnde aliqui hic legunt, prudentia) & pueritiam atque ætatem puerilem. Verisimile autem magis videtur interpretem vertisse, pueritia, sicut & Rabanus legit, quia non solet illud nomen vertere per peritiam, sed magis per disciplinam. Si ergo legatur, pueritia, in hoc versu, respexit Sapiens potissimùm ad Dauidem, qui à pueritia & iuuentute sua cœpit ludere cithara, & postea enarrauit carmina scripturarum, hoc est, carmina iam in sacris scripturis descripta. Videri etiam potest respexisse, & ad eos qui tempore Samuelis cum eo prophetabant, de quibus dicitur ad Saul: Obuium habebis gregem prophetarum, & ante eos psalterium & tympanum, & tibiam & citharam, ipsosque prophetantes. Si autem legatur in peritia sua, vt magis sensus postulat, respicitur ad eos qui cum Dauide sua peritia & carmina nobis reliquerunt Dei laudes continentia, & modulationem inuenerunt, qua tum voce, tum instrumētis musicis carmina illa & laudes Dei canerentur: quales fuerunt Asaph, Idithim, & Heman, cum filiis & fratribus eorum. Multi libri habent carmina scripturarum, alij, carmina in scriptura, sed sensus eódem redit.

6 *Homines diuites in virtute pulchritudinis studium habentes, pacificantes in domibus suis.*

QVòd oratio illa, in virtute, nō cum precedenti adiectiuo, diuites, sed cum sequenti participio, habentes, sit iungenda, Græca manifestè demonstrant, quæ pro toto illo, in virtute pulchritudinis studium habentes; habent κεχορηγημένοι ἰσχύϊ, hoc est, subministrati in virtute, vel instructi robore. Itaque hæc sententia commendat patres ab externis bonis, videlicet à diuitiis, robore atque fortitudine, & pace domestica, quæ tria bona multis patriarchis & regibus in veteri testamento contigerunt, vt patet in Dauide, Salomone, Iosaphat, Ezechia, & aliis. Quod ergo nos legimus, in virtute pulchritudinis studium habentes; vt cum originali conueniat, sic videtur accipiendum, vt significetur, eos in fortitudine & robore habuisse studium pulchritudinis, hoc est, eos duxisse illud esse pulchrum studium & excellens, vt sibi cōpararent fortitudinem, & instructi essent viribus tum sui corporis, tum exercitus sui. Cùm enim alij in delitiis & voluptatibus constituant pulchritudinis & excellentiæ studium, illudque pulchrum ducant, isti in robore habebant studium pulchritudinis, vt scilicet bene essent instructi contra hostes suos externos. Sicut autem Dei beneficio fuerunt robore instructi contra externos hostes, ita eiusdem beneficio, eorum plerique domi pacem & trāquillitatem obtinuerunt. vnde subditur, Pacificantes in domibus suis; hoc est, pacificè agentes in suis familijs. Non est enim hic Græcis, εἰρηνοποιοῦντες, quod esset, pacem facientes, sed εἰρηνεύοντες, hoc est, pacificè viuentes.

7 *Omnes isti in generationibus gentis suæ gloriam adepti sunt, & in diebus suis habentur in laudibus.*

OMnes, inquit, isti qui regno, prudentia, diuitiis, robore & pace apud nos excelluerunt, adepti sunt gloriam, honorem, & præclaram existimationem in gente sua per succedentes sibi generationes, & adhuc habentur in laude, & celebrantur propter ea quæ in diebus suis gesserunt & præstiterunt.

8 *Qui de illis nati sunt, reliquerunt nomen narrandi laudes eorum.*

GRæcis longè aliter est hoc modo: εἰσὶν αὐτῶν οἳ κατέλιπον ὄνομα, hoc est, sunt ipsorum qui reliquerūt nomen. Quod aliqui sic intelligunt, quasi Sapiens voluerit significare inter patres gentis Iudaicæ fuisse quosdam illustres, omniq̃ue laude dignissimos: quosdam obscuros atque inglorios, quorum nomen vna cum ipsis & posteris interijt, atque de hoc secundo genere agere sequenti sententia. Itaque quod hic dicitur, sunt ipsorum qui reliquerunt nomen, sic intelligunt: Sunt ipsorum aliqui qui reliquerunt nomen. Et sequentem sententiam sic accipiunt: Et rursum sunt ipsorum patrum nostrorum aliqui, quorum non est memoria, vt duo patrum Iudaicorum genera hic proponātur. Verùm sequentem sententiam magis verisimile est pertinere non ad patres Iudaicæ gentis, sed ad impios & idolatras, vt mox dicetur. Vnde quod habent Græca, sic potius accipiendum est: Et hi de quibus iam dixi sunt ipsorum, hoc est, sunt de numero illorum, qui reliquerunt sibi nomen. Noster interpres aliter legit quam modò legitur in Græcis, nempe vt relatiuum οἱ præponatur, in hunc modum, οἱ εἰσὶν αὐτῶν κατέλιπον ὄνομα. Sic enim rectè vertitur, Qui sunt ipsorum (pro quo noster vertit, qui de illis nati sunt) reliquerunt nomen. Et est sensus: Qui de illis nati sunt, etiam ipsi reliquerunt sibi nomen apud posteros, imitando patrum suorum religionem & præclara gesta, ita vt narrentur à posteris laudes eorum.

9 *Et sunt quorum non est memoria, perierunt quasi qui non fuerint: & nati sunt quasi non nati, & filij ipsorum cum ipsis.*

NOn rectè hanc sententiam accipi de altero patrum Iudaicæ gentis genere, quemadmodum tamen quidam intelligunt, vel ex eo satis patet, quòd patribus quos laudare instituit non rectè tribuitur, perijsse quasi non fuerint, & quasi nati non essent; cum huiusmodi scriptura tantùm impijs tribuere soleat: de omnibus autem iustis dicat quòd sint in æterna memoria. Proinde magis conuenit hanc sententiam intelligere

dictá de impijs & idololatris, qui non solùm apud Deum nullam habent bonam memoriam, sed nec apud homines, apud quos ita eorum memoria simul cum eorum posteritate periit, vt nec honorificè celebrentur à piis, nec eorum nomen in posteritate aliqua & gente subsistat. Non sunt enim iam qui vel Philisthei dicantur, vel Moabitæ aut Ammonitæ, & sic relinquit in circuitu gẽtibus. Hos ergo opponit patribus gentis Iudaicæ, significans aliarum gentium patres non ita & nomen & posteritatem post se reliquisse, sicut patres gentis Iudaicæ: quemadmodũ & nos de hæresiarchis dicere possumus, qui & nullum post se nomen honestum reliquerunt, & cum discipulis atq; sectatoribus suis semper penitus perierũt, cùm catholicæ doctrinæ partes celebres permaneant, sempérque habeant qui eorum per imitationem sint semen & filij. Cùm ergo dicitur; Et sunt quorũ non est memoria; non significat Sapiens inter eos de quibus locutus est, esse aliquos qui perierunt quasi non fuissent, sed cùm illi de quibus locutus est tam sint celebres, esse alios ex opposito quorum non sit memoria, vt illorum cõparatione, celebritatem & gloriam patrum Iudaicæ gẽtis magis commendet, de quibus iam ex opposito subiicit.

10 *Sed illi viri misericordiæ sunt, quorum pietates non defuerunt.*

ILli, inquit, de quibus modò dixi, patres nostri sunt viri misericordiæ, hoc est, fuerunt benigni & benefici in pauperes, quorũ pietates impensæ pauperibus, omniaq; eorum pia facta non defuerunt vnquam memoriæ hominum, hoc est, semper permanent in hominũ memoria: Græcè enim est, ἐπελήσθησαν, hoc est, non venerunt in obliuionem. Et videtur alludi ad illud Psal: 111. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculũ sæculi. Nã & hic pro, pietates, Græcis est, δικαιοσύναι, iustitię. Quo nomine aliquando in scripturis eleemosynæ vocantur, vt cùm dicitur apud Matth. 6. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus; vbi Græca habent, eleemosynam. Hic tamen nomine misericordiæ non tantùm accipiẽda sunt quæ propriè dicuntur eleemosynæ, sed omnia quæ iuuandis proximis fiunt, defendendo eos, instruendo, & aliis modis eos subleuando. Vnum scriptum habuit; quorum pietates nó desinit; vt videri posset interpretem potius vertisse; quorum pietates non desiuerunt. Id enim melius conueniret quàm; non defuerunt.

11 *Cum semine eorum permanet bona hæreditas, & nepotum eorum semen in testamentis stetit, & filij eorum propter illos.*

12 *Vsque in æternum manet semen eorum, & gloria eorum non derelinquetur.*

IN duobus his versibus varia est in libris scriptis & impressis lectio, non eam posuimus quæ in multis scriptis deprehensa, magis consentit cum Græcis. Ex quibus patet non rectè legi; Cum semine eorum permanent bona, hęreditas sancta nepotes eorum; quia in Græcis dictio, hæreditas substantiuum est adiectiui, bona, nec additur, sancta. Et quamuis legatur in Græcis, nepotes eorum, tamen hoc ipsum ad sequẽtia refertur. Porrò cùm dicitur: cum semine eorum permaret (vel, vt quidam libri habent, perseuerat aut perseuerauit) bona hæreditas, nomine hæreditatis oportet non tantùm intelligere terram promissionis bonam, quæ semini patriarcharum data est in longum tempus, sed etiam promissiones illas quæ patriarchis factę sunt de fauore diuino, quo Deus promisit se illos & eorum semen præ omnibus gentibus semper prosecuturum, & in eorum semine benedicendas omnes gentes, in qua promissione includitur & Messiæ aduẽtus. In huiusmodi enim promissionum ius filij patriarcharum successerunt veluti iure hæreditario, fuerúntque illæ promissiones eis velut bona hæreditas. Vnde Paulus Rom. 9. inter cætera dicit. Iudæorum fuisse promissa Dei. Et monet vt imitatores efficiamur eorum qui fide & patientia hæreditabant pomissiones. Et subiũgit de hæredibus pollicitationis: Volens, inquit, Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum. Et postea dicit: Noe institutum hæredem iustitiæ quæ per fidem est. Hæc est ergo bona hæreditas, quæ transit ad semen patriarcharum; non tantùm carnale, sed multò magis spirituale. De eodem semine subiungitur, quòd non solúm nepotes eorum, sed & semen eorum stetit in testamentis, Dei scilicet, hoc est, in pactis illis & fœderibus quæ Deus inüt cum patriarchis Abraham, Isaac & Iacob potissimùm. In quibus fœderibus semen eorum stetisse dicitur, quia in illis semen illorum vsq; in æternum futurum comprehensum est. Promisit enim Deus se non tantùm futurum Deum illorũ, sed etiam seminis ipsorum post eos vsque in sempiternum, vt licet videre Genes. 17. Idq́ue propter eos, vt dicitur Genes. 22. vbi inter cætera dicitur: Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Bene ergo & dicitur, Et filij eorum steterunt; hoc est, comprehensi sunt in testamentis Dei, propter illos. Sic enim magis videtur intelligendum quod hic dicitur semen eorum stetisse in testamentis, quàm, vt alij intelligunt, quia testamentum & legem Dei seruauit ad imitationem illorum. Legendum enim potius, in testamentis, quàm in testamento, Græca docent. Vnde & Paulus ad Romanos dicit Iudæis competere testamenta, hoc est, pacta Dei inita cum illo populo. Quia autem in fœdere Dei semen patriarcharum comprehensum est, ideo sequitur quod subiicitur: Vsque in æternum manet semen eorum; & quia illud semper manet, etiam gloria eorum non derelinquetur vnquam, non deficiet vnquam, sed semper celebrabitur, & in perpetuum summis laudibus in cœlum non immerito efferetur. Porrò quod dicitur semen eorum manere in æternum, non tam de semine eorum carnali est intelligendum,

etsi

etsi etiam illud in æternum maneat, quàm de semine spirituali quod patriarcharum fidem imitatur. Quia etsi etiam semen illorum carnale semper maneat, illud mirabili Dei iudicio potius fit in vindictam & fidelium ædificationem.

13 *Corpora ipsorum in pace sepulta sunt, & nomen eorum viuit in generatione & generationem.*

CОrpora quidem, inquit, ipsorum sepulta sunt, idque in pace, sed nomen eorum non simul cósepultum est, viuit autem, & in memoria hominum perdurat, atque subsistit per omnes generationes. Dicit autem corpora in pace sepulta, vel ad significandum quòd mortui sint libenter atque in senectute bona pleni dierum: vel etiam ad significandum illorum corpora quiescere, & sepulturæ tradita esse in spe bona futuræ resuscitationis.

14 *Sapientiam ipsorum narrant populi, & laudem eorum nuntiat ecclesia.*

MVlti legunt, narrent & nuntiet. Græca habent futura, narrabunt & nuntiabit. Quibus magis accedit quod quidam libri habent, sicut & Dionysius legit, narrant & nuntiat: quia non præcipere hic voluit Sapiens, sed indicare quid fiat, sempérque futurum sit, in populo Dei, quem & multitudinis nomine vocat populos, ob diuersitatem gentium in illum confluentium: & singulari nomine vocat ecclesiam, propter eius vnitatem.

15 *Enoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, ut det gentibus pœnitentiam.*

POst generalem sanctorum patrum commendationem, descendit ad singularem celebrationem aliquorum qui in scripturis peculiarem habent commendationem, incipiendo ab Enoch. Omittit mentionem Adæ, quòd de eo post peccatum nihil præclarum narret scriptura Geneseos. Omittit & Abel, quòd is sine generatione hinc sublatus inter patres Israeliticæ gentis non possit numerari. Incipit ergo ab Enoch illo secundo, qui ex progenie Seth natus est septimus ab Adam, nam primus fuit filius Cain. De hoc secundo dicit quòd placuit Deo, secutus in eo Septuaginta, sicut & diuus Paulus cùm de Enoch dicit, quòd testimonium habuit placuisse Deo. Nam pro eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem legimus in Genesi de Enoch, quòd ambulauit cum Deo, Septuaginta verterunt, εὐηρέστησε τῷ θεῷ, beneplacuit Deo, quomodo & hic & apud Paulum legitur. Hoc est enim ambulare cum Deo, placere ei grata sunt, vnde Abrahæ dicit Dominus: Ambula coram me & esto perfectus, hoc est, cura mihi vt placeas, & fac quæ grata sunt oculis meis. Quod sequitur, & translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam; Græca breuius sic habent: μετετέθη ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς, translatus est exemplum pœnitentiæ generationibus. Itaque interpres de suo addidit, in paradisum; secutus, vt est verisimile, receptam semper in ecclesia opinionem, qua Enoch sine morte creditur translatus in paradisum, sicut & Elias: vnde tempore Antichristi venturi putantur ad prædicandum omnibus pœnitentiam, ad quod confirmandum plerique hunc locum adducere solent. At ad hæc comprobanda non multùm valet hic locus iuxta Græcorum lectionem. Ea enim, vt satis patet, tantùm significat Enoch ex hoc mundo translatum, idque in exemplum pœnitentiæ omnibus generationibus, vt scilicet ex eius translatione omnes intelligentes Deo curæ esse qui illi student placere, etiam ipsi à mala sua vita conuertantur, & pœnitentiam agant, Deo se commendare studentes. Possunt etiam Græca sic intelligi, vt cùm dicitur Enoch trãslatus exemplum pœnitentiæ generationibus, significetur eum translatum, qui cùm viueret, erat omnibus exemplum pœnitentiæ, nimirum quia sua sancta vita hominibus sui sæculi docebat pœnitentiã, & ad eam trahebat. Nostra ergo lectio vt accedat ad lectionem originalem, sic videtur accipienda: Enoch translatus est in paradisum, hoc est, in locum aliquem voluptatis soli Deo notum, vt hac sua translatione daret gentibus pœnitentiam, hoc est, ad meliorem vitam homines prouocaret, intelligentes quàm sint Deo curæ hi qui placent ei, & quam odiat peccatores, ex quorum consortio ante tempus Deus suum famulum rapere studuit. De eo enim videtur peculiariter dictum illud Sapientiæ: cap. 4. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ipsius, aut ne fictio deciperet animam eius. Cùm enim mundus iam cœpisset ex corruptione peccati Adæ, & exemplis filiorum Cain, esse pestilentissimus, mille iam & centum exactis annis & amplius à condito Adam, sexcentis & sexagintanouem annis ante diluuium, Dominus huic Enoch indidit insigniter bonam mentem, & in timore Dei illum perfecerat, vt ambularet in innocentia cordis sui ad omne beneplacitum Dei, vt esset velut lucerna ardens in tenebroso sæculo. Sanctissime enim vixit 365. annis, homines sui sæculi facto & verbo pœnitentiam docens, quem, cùm non proficeret rapuit ex hoc sæculo nequam, tum ne malitia mutaret animum eius ex prauitate pessimorum exemplorum, tum vt ipsa translatione ostenderet Deus & quàm sint illi curæ pij, & quàm odiat impios, ex quorum consortio rapuit seruum suum, tanquam quo dignus non erat mundus, sicque etiam eis pœnitẽtiæ daret occasionem. Semper enim Dominus impiis varias occasiones pœnitentiæ agendæ suppeditauit, ita vt sint inexcusabiles. Itaque ablato Enoch, mox alium nasci fecit, Noe scilicet, de quo sequitur, qui & ipse conuersatione sancta, & verbo exhortationis reuocauit homines ad emendationem vitæ, quibus perseuerantibus in impietate, facto cœpit prædicare pœnitentiam,

centum annis arcam ædificando, designans certissimè mundo sibi reuelatũ futurum diluuium. Verùm vbi nihil profectum est in hominum conuersatione, iusto Dei iudicio expletum est, quod prædictum fuerat, totius orbis diluuium. Reliqua quæ de Enoch disputari possent, in quem scilicet locum translatus sit, & an adhuc sit in corpore mortali viuens, sitque in eo reuersurus ad prædicandum tempore Antichristi cõsulto hic omittimus, quod nostre intentioni & præsenti loco non sint necessaria. Sequitur ergo:

16 *Noë inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.*

ALluditur ad verba scripturæ Geneseos sexto, vbi dicitur: Noe inuenit gratiam coram Domino. &: Noe vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis; vnde apparet hoc loco duo illa adiectiua, perfectus, iustus, esse separanda, vt subaudiatur coniunctio, &, perfectus & iustus, quanquam etiam possint coniungi. vt sit sensus: Noe inuentus est perfectus iustus, hoc est, perfectè iustus. Cùm dicitur, Noe inuentus est; significatur eum inter multos dissimiles vnicum fuisse, & in tãta hominum multitudine, cùm Deus veluti quæreret iustos, vnum hunc reperisse. In tempore iracundiæ (vel, vt est Græcis, ὀργῆς, iræ) hoc est, cùm Deus toti mundo esset iratus, ita vt totum humanum genus vellet delere, diceretque, Delebo hominem quem creaui à facie terræ, ab homine vsque ad animantia, pœnitet enim me fecisse eos; Noe factus est reconciliatio, quia ipse sua innocentia & integritate obtinuit à Deo, vt ipse cùm suis paucis conseruaret genus humanum ne penitus excinderetur. Græcis pro reconciliatio, est dictio significantior ἀντάλλαγμα. Ea enim significat pretium quo aliquid emitur aut redimitur, vt & suprà annotatum est. Noe ergo dicitur pretium redemptionis, quo genus humanum ab interitu redemptum est, quia vt scriptura significat, suæ vitæ integritate à Deo obtinuit, vt genus humanum ab interitu decreto assereretur. Eam dictionem noster interpres accepit positam pro καταλλαγμα, quæ dictio propriè significat recõliliationem. Et eódem redit sensus. Posset autẽ etiã intelligi. Noe hic dici factum reconciliationem, quod post diluuiũ oblatione sacrificij obtinuerit à Deo, vt non amplius diluuio totus orbis perderetur, vt scribitur Gene. 8. & 9. Sed ad id quod prius dictum est potius Sapientem respexisse satis patet ex narratione Geneseos 6. & ex sententia sequenti. De secunda autem illa reconciliatione postea sequitur.

17 *Ideo dimissum est reliquum terræ, cùm factum est diluuium.*

ILlud; dimissum est reliquum terræ; quod non habet Complutensis æditio, habet tamen Germanica, hoc modo ἐγενήθη κατάλειμμα τῇ γῇ, quod sic verti potest, factæ sunt reliquiæ ipsi terræ, hoc est, relicti sunt aliqui in terra qui diluuio non perirent. Itaque & nostra litera sic est accipienda, vt, terræ, sit datiui casus, &, reliquum, substantiuè sit positum pro reliquiis, sitque sensus: Ideo, hoc est, quia ipse factus est reconciliatio, &, vt dicit scriptura, inuenit gratiam coram Deo, dimissum est ipsi terræ aliquid reliquum, hoc est, relictæ sunt terræ aliquæ reliquiæ, per quas genus humanum collapsum restitueretur, quæ reliquiæ erant ipse Noe cum octo illis qui saluati sunt in arca.

18 *Testamenta sæculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluuio omnis caro.*

PRosequitur hic secundum beneficium mundo per Noe prestitum, quod scilicet obtinuit post diluuium, cùm ædificato altari obtulit holocausta super illud, quæ adeo Deo placuerunt, vt promitteret se nequaquam vltra maledicturum terræ propter homines, eámque promissionem pacto confirmaret, addito fœderis signo, arcu scilicet cœlesti, qui in nubibus, vnde periculum diluuij imminere posset videri, apparens, promissionis & fœderis diuini homines commonefaceret. Porrò cùm dicitur hic, testamenta, plurale positum est pro singulari, testamentum, hoc est, fœdus & pactum. Testamentum sæculi, dictum est pro testamento æterno. Alluditur enim ad id quod dicitur in Genesi: cap. 9. Recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum & omnem animam.

19 *Abraham magnus pater multitudinis gentium, & non est inuentus similis illi in gloria.*

TErtio loco producit Abraham patriarcham omnium insignissimum electione, sanctitate, & honore. Hũc vocat magnum patrem multitudinis gentium, quia ad illum dictum est in mutatione nominis Abram in Abraham, quia patrem multarum gentium posui te, vbi & Græca & Hebræa habent, sicut hic, patrem multitudinis gentium. Huic non est inuentus similis in gloria, tum propter eximiam ipsius fidem & sanctitatem, per quæ Deo insigniter placuit: tum propter singularia pacta à Deo inita cum illo, & promissiones maximas illi factas. Vnde sequitur:

20 *Qui conseruauit legem excelsi, & fuit in testamento cum illo.*

MAlè legitur; Qui conseruaret; sed legendum est, vt plures codices habent conformiter cum Græcis; Qui conseruauit. Conseruasse autem legem excelsi dicitur Abraham, quòd & legem naturalem, quæ postea scripto tradita est, seruauerit, & præcepta quædam quæ ei peculiariter facta sunt, vt de egrediendo terram suam & cognationem, de circumcisione suscipienda, de immolatione filij, & alia similia. Quod dicitur eum fuisse in testamento & fœdere cum Deo, videtur respectus habitus ad id quod

quod ſcribitur Geneſ. 15. vbi cùm iuſſu Dei Abrahã aliquot animalia diuiſiſſet in duas partes, eaque veſperi ignis diuinus abſumpſiſſet, ſcribitur deinde: In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abram. Quanquam enim prius aliquoties ei multa promiſiſſet, vt patet cap. 12. 13. & 15. tunc tamen ſolùm dicitur cum eo fœdus pepigiſſe, quando externa quædam ſigna adhibita ſunt ex vtraque parte, quia in fœdere includitur vt vtraque pars aliquid faciat. Secundò autem fœdus cum illo Deus iniit, quando factum eſt quod ſcribitur cap. 17. de quo & hic ſubiicitur.

21 *In carne eius ſtare fecit teſtamentum, & in tentatione inuentus eſt fidelis.*

DVo commemorat hæc ſententia quæ in Abraham ſunt pręclara. Alterum, quòd in carne eius ſtare fecit teſtamentum, hoc eſt, conſtituit pactum ſuum Deus, dum ſcilicet ei præcepit carnis circumciſionem in ſignum & confirmationem fœderis. cum eo initi idque valdè aptè & conuenienter. Quia enim in pacto continebantur quædam, non ad ipſum tantùm, ſed etiam ad ſemen ipſius pertinẽtia, nempe quòd eſſet Deus ſeminis eius poſt ipſum, quod ſemini eius daret promiſſam terram, quòd ſemen eius eſſet multiplicandum ſicut arena maris, & quòd in ſemine eius eſſent benedictæ omnes gentes terræ, quod nõ niſi per Chriſtum ex ipſo naſciturum perficiendum erat, rectè in generationis membro ſignum fœderis illius conſtitutum eſt, vt hoc ſigno diſtingueretur à reliquis gentibus ſemen Abrahæ, ad quod promiſſiones illę de ſemine pertinebant. Alterum, quod hic attingitur, eſt illud quod de Abraham ſcribitur Geneſeos. 22. nempe quòd cùm Deus illum de perfectâ obedientia tentaret, præcipiẽdo vt vnigenitum ſuum filium, in quo ſuſceperat promiſſiones, immolaret, inuẽtus eſt fidelis, hoc eſt, conſtans & fidus in præſtanda obediẽtia. Fidelis item in credendo, quòd etiamſi occiſus, eſſet filius in quo promiſſiones acceperat, Deus tamen ſua promiſſa ſeruaret, quia firmiter credidit quia quæcunque promiſit Deus, potens eſſet & facere, quódq; & à morte Deus filium mortuum reuocare poſſet, vt de eo teſtatur Pau. Hebræorum 11. Hanc autem & obedientię eius & fidei cõſtantiam ſecutum eſt quod ſequitur:

22 *Ideo iureiurando dedit illi gloriam in gente ſua, creſcere illum quaſi terræ cumulum.*

23 *Et vt ſtellas exaltare ſemen illius, & hereditate illos à mari uſque ad mare, & à flumine uſque ad terminos terræ.*

CVm ante tentationem prædictam multa eſſent Abrahæ promiſſa, & percuſſo fœdere confirmata, eadem poſt probationem obedientiæ & fidei illius adhuc firmius ei ſunt addicta, addito ſcilicet iuramento quod prius Deus nõ addiderat. Scribitur enim Deum poſteà dixiſſe: Per metipſum iuraui quia feciſti hanc rem, & non pepercilti vnigenito filio tuo propter me, benedicam tibi, &c. Porrò pro eo quod nos legimus; dedit illi gloriam in gente ſua; Græca hic habent; conſtituit illi benedicere (vel vt benedicerentur) gẽtes in ſemine eius Hoc enim inter reliqua ibi iuramento promittitur Abrahæ. Proinde cùm nos legimus; dedit illi gloriam in gente ſua, intelligẽdum eſt de illa gloria quæ ſumma illi fuit, nempe quòd in ſemine eius benedicendæ eſſent omnes gentes, quia ex ipſo Chriſtus erat naſciturus, in quẽ ad imitationem fidei Abrahæ erant crediture omnes gentes, & per fidem cum fideli Abraham benedicendę. Rabanus legit; dedit illi ſemen in gente ſua. At altera lectiọ videtur præferenda. Iam in infinitiuis quæ ſequuntur repetendum eſt; dedit illi; hoc modo: Dedit etiam illi creſcere, hoc eſt, vt creſceret in multitudine quali terræ cumulus vel puluis, quia dictio Græca χῶμ, vtrumque ſignificat. Et dedit illi promittendo ſcilicet vt exaltaret ſemen illius in multitudine & claritate ſicut ſtellas, & vt illi qui ipſius ſemen eſſent futuri, hæreditatem conſecuturi eſſent à mari vſque ad mare, &c. Dictum enim ei tunc fuit: Multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli, & velut arenam quæ eſt in littore maris. Poſſidebit ſemen tuum portas inimicorum ſuorum. Et prius ei dictum erat: Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vſque ad fluuium magnum Euphraten. Termini autem hic deſcripti deſumpti ſunt ex Nume. 34. capite & Deute. 11. aut ex Pſalm. 71. vbi de Salomone dicitur: Dominabitur à mari vſque ad mare, & à flumine vſque ad terminos orbis terrarum. Ibi tamen habent Græca; ἕως τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης, hoc eſt, vſque ad fines totius orbis terræ, quod in Chriſto ſolo impletur. Hic verò eſt, ἕως ἄκρου τῆς γῆς, hoc eſt, vſque ad extremitatem terræ; quod & in ſemine carnali Abrahæ, populo ſcilicet Iſraelitico, inuenitur impletum, quia ille poſſedit aliquando terram illis promiſſam à mari occidentali magno vſque ad mare mortuum quod vergit ad occidentem, & à flumine magno & Euphrate, vſque ad finem terræ Paleſtinæ, quæ complectebatur eas gentes quæ nominantur Gene. 15. Malè ergo hic quidam legunt; vſque ad terminos orbis terræ; cùm dictio, orbis, ſicut non eſt Græcis, ita nec in multis ſcriptis emendatioribus.

24 *Et in Iſaac eodem modo fecit propter Abraham patrem eius.*

SImiliter, inquit, fecit in Iſaac, quia & illi tria illa promiſit, quæ Abrahæ, nempe poſſeſſionem promiſſæ terræ, multiplicationẽ ſeminis, & benedictionem omnium gentium per ſemen eius, idque propter Abraham patrem eius, vt legitur Geneſis 26. vbi ſic dicit Dominus ad eum: Ero tecum, & benedicam tibi: tibi enim & ſemini tuo dabo vniuerſas regiones has, complens iuramentum quod ſpopondi Abraham patri tuo. Et multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cœli.

Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quòd obedierit Abrahā voci meæ, & custodierit præcepta & mandata mea. Quoniam autem inter omnes factas his patriarchus benedictiones, præcipua est promissa in semine eorum benedictio omnium gentium, ideo de ea peculiariter subditur:

25 *Benedictionem omnium gentium dedit illi, & testamentum suum confirmauit super caput Iacob.*

MVlti legunt, dedit illi Dominus; sed, Dominus, sicut non est in Græcis, ita nec in correctioribus scriptis, nec apud Rabanum. Dedit ipsi Isaac Dominus benedictionem omnium gentium, quia sicut promiserat Abrahæ, ita etiam ipsi promisit quòd in semine eius benedicerentur omnes gentes. Sunt qui intelligunt Deum dedisse Isaac benedictionem omnium gentium, quia dedit ei vt omnes gentes illi benedicant, gloriantes se filios esse patriarcharum per fidem & Christum ex eis natum, sed magis conuenit scripturis ad quas hic alluditur, prior sensus de promissa passiua benedictione gentium. Quam promissionem simul cum aliis, Deus post Isaac transtulit in filium eius Iacob, reiecto Esau primogenito, vt legitur Genes. 28. ideóque hic rectè dicitur, quòd testamentum suum, hoc est, pactum illud quod prius inierat cum Abraham, & Isaac, confirmauit super caput Iacob, quia illud in personam Iacob transtulit, & terna illa promissionum suarum repetitione tribus facta patriarchis, fœdus suum cum illis cōfirmauit, & firmum ratúmque esse ostendit. Græcus habet pro, confirmauit, κατέπαυσεν, hoc est, fœdus quieuit, vel quiescere fecit super caput eius. De eodem Iacob sequitur:

26 *Agnouit eum in benedictionibus suis, & dedit illi hereditatem & diuisit ei partem in tribubus duodecim.*

AGnouit, inquit, eum in benedictionibus suis, quia recepit eum ad hoc vt ad ipsum deuoluerētur benedictiones, & bonæ promissiones factæ Abrahæ & Isaac: vnde & dedit ei hæreditatem, illam scilicet quam Abrahæ & Isaac promiserat, dicens etiam ei hæreditatem, illam scilicet dabo & semini tuo. Hanc dicitur hic ei dedisse, siue quod promissione ei fuerit addicta, siue quòd postea ei dederit in semine eius. vnde sequitur, Et diuisit ei patrem in tribubus duodecim; hoc est, partem illam & portionem terræ, quæ ei Dei dono addicta fuit, diuisit ei postea per ministerium scilicet Iosue, in tribubus duodecim. Etsi enim tribus Leui patrem non acciperet, tamen in eius locum tribus Ioseph in duas partes diuisa est, nēpe in tribum Ephraim & Manasse, vt sic integer consisteret numerus duodenarius.

27 *Et conseruauit illi homines misericordiæ, inuenientes gratiam in oculis omnis carnis.*

APud Rabanum sic legitur; Et conseruauit illi misericordiam inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. At ex commentario magis videtur eum legisse; Conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam, &c. Quo modo hunc locum legisse se declarat is qui lectionem illam epistolarem, quæ in ecclesiis iam passim legitur de Confessore Episcopo, & incipit; Ecce sacerdos magnus; collegit ex hoc loco, ex singulis quæ hic patriarchis tribuuntur, quædam tribuens Confessori Episcopo. In ea enim epistola, postquām dictū est: placuit Deo; quod hic Enoch tribuitur: & inuentus est iustus; quod hic de Noë dicitur: Non est inuentus similis illi qui conseruaret legem excelsi. Ideo iureiurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam; quod desumptum est ex his quæ hic dicuntur de Abraham, benedictionem omnium gentium dedit illi; quod hic Isaaco tribuitur: deinde ex his quæ de Iacob hic dicuntur, subiicitur: Et testamentum suum confirmauit super caput eius. Agnouit eum in benedictionibus suis, conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam coram oculis Domini. Et adiunguntur quædam ex his quæ capite sequenti tribuuntur Moysi & Aaron. Græca autem aliter habent hanc sententiam isto modo: Et eduxit ex ipso virum misericordiæ, inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. Quod de Moyse dictum esse patet ex Græcis, quæ subiungunt per accusatiuum; Dilectum à Deo & hominibus Moysen; vnde in æditione Germanica ab hoc versu est principium sequentis capitis. Noster interpres aut legit per pluralem numerum, aut quod singulari numero dictum fuit, intellexit pluraliter accipiendum, ideóque vertit, Conseruauit illi homines misericordiæ; & hoc est, viros pios & benignos, qui iuuandis aliis incumberent. Et possunt intelligi designari patriarchæ, duodecim, qui propter Ioseph virum pium, grati fuerunt Pharaoni, omnibúsque Ægyptiis. Aut potius illi, de quibus mox subditur, Moyses, Aaron, & Phinees, & reliqui qui sequuntur: quos Deus conseruauit ipsi Iacob, quia ad illius gloriam, semper ex ipsius semine aliquos superesse fecit, qui insigniter essent pij, & iuuandis aliis intenti, & ob id apud omnes homines valde chari & accepti, vt patet de Ioseph, Moyse, & aliis. De Moyse Exod. 11. enim dicitur, quòd fuerit vir magnus valde in terra Ægypti, coram seruis Pharaonis & omni populo.

Caput XLV.

1 *Dilectus Deo & hominibus Moyses, cuius memoria in benedictione est.*

HOc capite celebrātur Moyses, Aaron, & Phinees ab his quæ præclarè gesserunt, & quæ eis Dei beneficio singulari donata sunt. De Moyse ergo dicit, quod dilectus fuerit & sit & Deo & hominibus, propter præclaras scilicet eius virtutes, & potissimum ob insignem eius mansuetudinem, de qua dicitur, quòd Moyses erat vir mitissi

mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Mansuetudo enim valde hominem & Deo & hominibus commẽdat. Et quia sic dilectus fuit & est hominibus Moyses, eius memoria est in benedictione, hoc est, cũ laude & bona imprecatione. Frequẽs enim est eius memoria, & cùm fit eius memoria, laudibus ipse effertur, & bene omnes de eo loquuntur, atque fœlicia optant.

2 *Similem illum fecit in gloria sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum, & in uerbis suis monstra placauit.*

SImilem eum factum dicit in gloria sanctorum, quia similem & æqualem gloriam adeptus est gloriæ quam habuerunt sancti patriarchæ. Magnificauit eum Dominus in timore inimicorum, quia magnus effectus est & celeber per timorem quem inimicis populi Dei incussit, vt Pharaoni, & omnibus Ægyptiis, Amalechitis, deinde regibus Amorrhæorum, & omnibus Cananæis. Non solùm autem magnificauit Deus Moysen timore quem hostibus incussit per signa horrenda quæ ædidit coràm eis, sed etiam quia in verbis ipsius, hoc est, ad verba ipsius, & per verba ipsius, placauit monstra, hoc est, cessare fecit prodigia illa horrenda, quæ in Ægypto ad iussum Moysis extiterunt. Nam, vt dicitur in Exo. cap. 8. Clamauit Moyses ad Dominum pro sponsione ranarum quam condixerat Pharaoni: Fecitque Dominus iuxta verbum Moysi, & mortuæ sunt ranæ, &c. Similiter factum est in quibusdam plagis sequentibus. Pro, monstra placauit, Græcis est, σημεῖα κατέπαυσε, hoc est, signa sedauit, vel cessare fecit. Quod verbum potius referendum est ad Deum quàm ad Moysen, tum vt eodem tenore tota decurrat oratio, quia reliqua verba ad Deum pertinent: tum quia id magis conuenit narrationi libri Exodi, vbi Dominus dicitur hæc fecisse iuxta verbũ Moysi. Itaque quod noster vertit, in verbis suis; accipi debet positum pro in verbis ipsius, sicut est Græcè ἐν λόγοις αὐτοῦ.

3 *Glorificauit eum in conspectu regum, & iussit illi coram populo suo, & ostendit illi gloriam suam.*

QVia ad verba ipsius portenta excitata cessare fecit Deus, ideo gloriosum eum fecit in conspectu regum, Pharaonis scilicet & principum eius, & aliorum regum terræ, ad quos fama peruenit. Iussit etiam illi coràm populo suo, quia mandata dedit illi audiente populo. Dicitur enim Exodi 19. cap. quòd cùm Moyses adduxisset populum ad montem Sinai, Moses loquebatur, & Dominus respondebat ei. Et capite sequenti dicitur Deus sua voce Decalogum coràm populo ædidisse. Græca tamen habent, ἐνετείλατο αὐτῷ πρὸς λαὸν αὐτοῦ, mandauit illi, vel mãdata dedit ei, ad populum suum; iuxta illud, quod de aliis extra Decalogum mandatis sæpe dicitur in Exodo, & aliis locis: Hæc dices ad eos. Ostendit item illi gloriam suam, quia & in datione legis illi simul cum populo ostendit magnificentiam suam. vnde dixit populus: Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatẽ & magnitudinem suam. Et aliàs sæpe dicitur in Exodo, Leuitico, & Numeris, quòd apparuit Moysi & populo gloria Domini. Peculiariter verò ostẽdit Deus Moysi gloriam suam, quando, vt est Exodi 33. Moysi petenti vt Deus illi ostenderet gloriam suam, respondit Dominus: Ego ostendam tibi omne bonum. & iterum: Ecce, inquit, est locus apud me, & stabis supra petram: Cúmque trãsibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transeam, tollámque manum meam, & videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. An autẽ postea vnquam Deus Moysi ostenderit gloriam vultus diuini, vt eum videret sicuti est, quomodo eum vident sancti in cœlis, queadmodum Moysi contigisse asserit Augustinus, non est præsentis loci discutere, cum sufficiat intelligere Deũ Moysi ostendisse suam gloriam, iuxta scripturas prius citatas. Deut. 6.

4 *In fide & lenitate ipsius sanctum fecit illum, & elegit eum ex omni carne.*

IN hac sententia respicitur ad ea quæ de Moyse dicũtur Num. 12. Ibi enim duæ virtutes, fides & lenitas, hoc est, fidelitas & mãsuetudo, illi tribuuntur, & in eo præclarè cõmendantur. Nam de eius lenitate & mansuetudine dicitur; Erat Moyses vir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Et mox de summa fidelitate dat illi Dominus testimonium, dicens: Moyses in omni domo mea fidelissimus est. Itaque fides hic ei tribuitur respectu Dei, lenitas erga proximos. Quod autẽ in his duabus virtutibus dicitur Deus illum fecisse sanctum, aut, vt est Græcis, sanctificasse illum, significat quòd Deus illum his virtutibus à se donatum, fecit per eas illum præ aliis eximiè sanctũ: & quia sic per eas virtutes illum eximiè sanctum fecerat, ideo etiam, vt sequitur, elegit eum ex omni carne vel homine in ducem populi sui, & idoneum ministrum suũ. Per eas enim virtutes, in quibus præ aliis eminuit, idoneus factus est, qui & peculiaris esset Dei minister, & populi dux atq; actor. Ad hęc enim fidelitas erga Deum, & lenitas erga alios idoneum reddunt hominem.

5 *Audiuit enim eum & uocem ipsius, & induxit illum in nubem.*

PRiorem partem sic habent Græca, ἠκούτισεν αὐτὸν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, hoc est, auditam fecit illi vocem suam. Atque eo modo legit Rabanus, sicque habuit vnum eleganter scriptum exẽplar, cui tamen altera lectio minori litera superscripta erat, quæ dicitur in annotationibus legi ex altera versione. Rabani ergo lectio merito hic præferenda esset, vt quæ Græcæ lectioni cõsentiat, quáq; significatur quòd Deus effecit vt Moyses audiret vocẽ ipsius, nẽpe quia & vniuersaliter eum

fecit cum populo audire in monte Sinai decalogum ipsius voce expressum, & quia peculiariter supra montem Deus cum illo locutus est, ore ad os cum illo colloquens, sicut solet homo loqui ad amicũ suum. quando, vt sequitur, induxit illum in nubem, vt cum illo loqueretur, & traderet ei præcepta populo deferenda, vt mox sequitur. Si autem quis malit legere: Audiuit enim eum & vocem ipsius. Aut sine, enim, Audiuit eum; vt quidam libri habẽt, verbum, audiuit, potius referendum est ad Deum, vt significetur Deum audiuisse Moysen sibi loquentem, eiúsque orationem pro populo sæpe exaudiuisse, quam vt referatur ad Moysen, & significetur Moysen audiuisse Deum sibi loquentem, vt quidam intelligũt. Nam reliqua omnia verba ad Deum referuntur.

6 *Et dedit illi coràm præcepta, & legem vitæ, & disciplinæ.*

7 *Docere Iacob testamentum suum, & iudicia sua Israel.*

Perperam à plerisque legi; dedit illi cor ad præcepta; & legendum esse; dedit ei coràm præcepta; quomodo quædam scripta & impressa iam habent, manifestè patet ex Græcis, quæ habent, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ κατὰ πρόσωπον ἐντολάς. Et dedit ei mandata in facie, hoc est, coràm. Itaque, coràm, hic ponitur aduerbialiter pro, in præsentia. Et est sensus, quòd cùm Deus induxisset illum in nubem, tum dedit ei præcepta coràm, quia & dedit ei decalogum descriptũ in tabulis lapideis, & præterea coràm & in præsentia docuit eum iudicialia & cæremonialia præcepta, quæ voluit vt doceret populum suum, dicens ad eum: Hæc dices ad eos. Hæc autem omnia præcepta exponens qualia sint, vocat ea legem vitæ & disciplinæ, hoc est, legem quæ præscribit quomodo viuendum sit, & docet veram scientiam. Pro, disciplinæ, enim Græcis est, ἐπιστήμης, hoc est, scientiæ. Eandem vocat testamentum, hoc est, pactum quod Deus iniit cum populo suo, quia & Dei promissiones continet, & conditiones à populo seruandas, quas & iudicia Dei vocat, quia populo à Deo iustè præscripta & constituta.

8 *Excelsum fecit Aaron fratrem eius, & similem sibi de tribu Leui.*

Post Moysen prosequitur excellentiam quam diuino beneficio præ aliis in populo consecutus est Aaron frater illius, quem similem sibi, hoc est, Moysi dicit, tum ratione generationis, quia cũ illo fuit ex eadem tribu, eisdémque parẽtibus, tum magis quia simili in Deum pietate præditus esset, ob quod illum Moysi coniunxit in ædendis miraculis, & eductione populi ex Ægypto. Quem quomodo excelsum Deus fecerit, explicat cùm subdit:

9 *Statuit ei testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis.*

In eo ergo Deus illum excelsum fecit, quòd statuerit ei testamentum, hoc est, pactum æternum, nempe quod dederit ei non solùm pro se, sed pro posteris etiam suis sacerdotium in gente sua obeundum. Quod æterno pacto dicitur ei Deus statuisse, tum quòd à sua progenie Deus ius sacerdotij nũquam erat ablaturus, & alteri traditurus, quamdiu duraret vetus illa cæremonialis institutio: tum quòd cessantibus iam per Christum veteribus cæremoniis, & sacerdotio iam ad Christum & nouum populum Dei translato, in Christi sacerdotio perseuerat suo modo Aaronicum sacerdotium, quia hoc illius figura erat & exemplar; vnde per illud non penitus tollitur & euacuatur, sicut sacerdotium idololatrarum, sed perficitur & constabilitur, quia in illo præstatur quod Aaronicum figurabat. Sicut & Dauidi æternũ pro se & sua posteritate regnum promisit Deus, quia regnum super suum populum nunquam ablaturus erat ab eius posteritate, & alteri traditurus: quod etsi secũdùm externam & carnalem politiam defecerit, tamen in Christo Dauidis filio continuatur spiritualiter, sicque perficitur, dum quod illo regno adumbrabatur, adimpletur.

10 *Et beatificauit illum in gloria, & circũcinxit eum zona gloriæ.*

Pro, gloria, non est Græcis, δόξα, sicut in sequenti membro, sed εὐπρεπείᾳ, qua dictione in genere omnem ornatum sacerdotalem complexus est, qui Aaronem gloriosum reddidit. Sic & in sequenti membro Græcis non est dictio quæ zonam significat, sed περιστολήν, quæ dictio in genere quemuis habitum quo quis induitur significat. Postquàm enim dixit Aaroni datum gentis sacerdotium, extollit illud, primùm à glorioso vestitu qui illi proprius erat: deinde verò à sacrificiis, & authoritate, atque priuilegiis in concessis. Et de vestitus quidem ornatu prius in genere loquitur, deinde per partes prosequitur, ea breuiter complexus quæ latius scribũtur Exodi 28. Et est notandum in Græcis non esse eum coniunctione; Et beatificauit; sed tãtùm, beatificauit, sicut & in principio versus sequentis. In Græcis enim hic, vt & alibi ferè, sententiæ eleganter duobus membris absoluuntur, ideóque & nos à superiori sententia illam partẽ, & beatificauit; separauimus, quia ad intellectum non parùm facit obseruatus ordo. Est ergo sensus, quòd Deus ipsum Aaron beatum fecit, & fœlicem præ aliis, per gloriosum illum ornatum quo illum induit & circumcinxit. Vt autem dictionẽ generalem περιστολήν, interpres verterit speciali nomine, zona, videtur eum mouisse verbum περιζώννυμι, circumcinxit. At ζώννυμι Græcis, sicut & cingo Latinis, non tantùm significat cingulo stringere, sed & circũdare & induere, vt ibi Dominus regnauit, decorẽ indutus est: indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se. Porrò per zonam gloriæ, hoc est, gloriosam, intelligi potest baltheus ille summi sacerdo- Psal. 92.

tis,

tis, de quo Exodi 28. & 39. qui scilicet adhærebat ipsi superhumerali, & ex eadem materia cõtextus erat: aut etiã baltheus ille, qui erat summo sacerdoti communis cum aliis inferioribus sacerdotibus, quo tunica interior constringebatur, & contextus erat ex bysso retorta, hyacintho, purpura, & cocco, vt patet ex prædictis locis, cum baltheus ille qui adhærebat superhumerali, præter quatuor illa contextus etiam esset ex auro, eadem scilicet materia cum humerali & rationali. Quidam libri habent; zona iustitiæ. Sic enim legunt Rabanus & Dionysius, & sic habebant quædam scripta. At rectius alij legũt, gloriæ, cùm Græcis sit δόξης. Vt autem aliqui substituerent, iustitiæ, pro, gloriæ, mouisse eos videtur, quia præcedit, gloria, & in sequenti sentẽtia sequitur, gloriæ. Item quia de Christo dicitur apud Isaiã cap. 11. Et erit iustitia singulum lumborum eius.

11 *Et induit eum stolam gloriæ, & coronauit eum in vasis uirtutis.*

PRo, stolam gloriæ, Græcis est, συντέλειαν καυχήματος, hoc est, perfectionem gloriationis, qno significatur Deum induisse eum perfectum decorem: proinde apud nos hoc loco nomine stolę, non debet intelligi certa aliqua vestis, sed potius vniuersus ille vestitus, quo Aarõ gloriosè ornatus fuit, qui etiã in genere comprehẽditur, cùm subditur: Et coronauit eum, hoc est, ornauit eum, atque circundedit in vasis virtutis. Vbi nomine vasorum, phrasi Hebraica, de qua etiam suprà, significatur totus ille apparatus sacerdotalis, qui variis constabat partibus. Quem vocat vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. (Gręcè enim est, ἰσχύος) quia eo apparatu egregiè instructus fuit Pontifex, ita vt per eum multùm esset reuerẽdus omnibus, declarabátq; summam eius authoritatem & potestatem. Hunc apparatum in genere propositum per partes deinde explicat, cùm subdit:

12 *Circũpedes & femoralia & humerale posuit ei, & cinxit eum tintinnabulis aureis plurimis in gyro.*
13 *Dare sonitum in incessu suo, auditũ facere sonitum in templo, in memoriam gentis suæ.*

GRæca non habent, posuit ei, sed repetẽdum est verbum, induit, hic & in sequẽtibus. Interpres nõ malè ad dilucidationem sensus addidit, posuit ei, vel, vt quidam libri habent, imposuit ei. Cæterum pro eo quòd vertit, circũpedes, (vel, vt multi libri habent, circumpediles) & femoralia, Græca habent, περισκελῆ καὶ ποδήρη. Harum dictionũ prior, περισκελῆ, femoralia significat, vt patet ex Exodi 28. vbi eadem dictio habetur apud Septuaginta, & vertitur feminalia vel femoralia. Secunda dictio ποδήρη, vestem talarem significat, qua dictione Septuaginta significant in Exodo eam vestem quæ, Hebraicè dicitur מעיל Meil, quam D. Hieronymus vertit, tunicam superhumeralis, eam scilicet quę erat proximè sub ipso superhumerali, & erat tota hyacinthina, ad pedes vsque propendẽs: vnde eam vocarũt, ποδήρη, hoc est, vestem ad talos & pedes demissam. Hanc ergo oportet intelligere hic ab interprete significatã per circumpedes aut circumpediles, nõ autem, vt ferè intelligunt nostri, sandalia, de quibus nulla (cùm vestes Aaronis describuntur in Exodo) fit mentio. Melius ergo quàm Lyranus & Dionysius, intelligit Rabanus per circumpedes, strictam illam vestem lineam, & velut camisiam, quæ erat pontifici cum aliis sacerdotibus communis, quę & ipsa ad talos vsque protẽdebat: vnde etiam illam D. Hieronymus in epist. ad Fabiolam, agens de vestibus sacerdotalibus, vocat ποδήρη, cùm Septuaginta hanc vocẽt χιτῶνα, tunicam: illam verò aliam hyacinthinam, quæ propria erat Pontifici, vocant ποδήρη, poderem, quam hic commodè intelligimus significatam per circumpedes, quia pedes circũcingebat, ita vt inuerso ordine dictio, femoralia, quæ apud nos secundo loco ponitur, respõdeat dictioni, περισκελῆ, quæ Græcis primo loco ponitur: dictio verò, circumpedes, respõdeat dictioni Græcæ ποδήρη. Nam si quis putet dictionem, circumpedes, respõdere dictioni περισκελῆ, propter præpositionem περὶ, idem erunt, circumpedes, & femoralia. Posset quis per circumpedes aut circumpediles, quia pluralis est numerus, intelligere ambas illas talares vestes, de quibus dictum est, alteram lineam communem, alteram hyacinthinam summo sacerdoti propriam, quamuis Græcè singulari numero dicatur, poderem. Est autem dictio, circumpedes, etiam prophanis scriptoribus, ipsique Ciceroni vsitata: sed in alio significato quàm hic habet, nempe vt significet eos qui dicuntur, A pedibus. Tertium autem vestimenti sacerdotalis genus vocat humerale vel superhumerale, pro Græcis est, ἐπωμίδα, quæ dictio significat chlamydem, vestémque breuiorem quæ humeris iniicitur, dicitúrque Hebræis אפוד Ephod. Hæc autem vestis vt solis conueniebat summis sacerdotibus, ad renes vsque tantùm protendebatur, contexta ex auro ac quatuor coloribus, hyacintho, bysso, cocco, & purpura. Auri enim laminæ, id est, bracteæ, mira tenuitate tendebãtur, ex quibus secta fila torquebãtur, cum subtegmine trium colorum, hyacinthi, cocci, purpuræ, & cum stamine byssino, sicque efficiebatur palliolum miræ pulchritudinis, perstringẽs fulgore oculos, in modum, inquit Hieronymus, caracallarũ, sed absque cucullis. In huius vestis medio ante pectus erat apertura magnitudinis palmi per quadrum, quæ replebatur per aliud paruum vestimentũ quod rationale dicitur, de quo mox posteà. Plura de humerali licet legere in Exodo. Porrò ei tunicæ hyacinthinæ, de qua dictum est, quæ proximè erat sub superhumerali, additus erat singularis ornatus in extrema eius parte ad pedes, qui constabat ex appẽdentibus septuaginta duobus tintinnabulis aureis, & totidẽ malis punicis cõtextis ex subtegmine cocci, purpurę, hyacinthi, & stamine, byssino, sicut & zona omnibus sacerdotibus cõmunis. Inter duo tintinnabula

tinnabula vnum erat malum punicum: & inter duo mala, vnum tintinnabulum. De hoc ergo ornatu hic dicitur: Et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro. Numerum tintinnabulorum non exprimit scriptura, sed eum exprimit diuus Hieronymus. Vsus horum exprimitur & in Exodo & hic, nempe vt summus sacerdos in incessu suo, scilicet cùm vel ingrederetur, vel egrederetur, daret sonitum, sicque audiretur à populo sonitus in templo, idque in memoriam filiis gentis suæ, hoc est, vt populus moneretur reuerentiæ summo sacerdoti ministro Dei, & multò magis ipsi Deo tempore sacrificij exhibendæ Sic enim potius simpliciter intelligẽdum videtur, quàm, quomodo quidam intelligunt, populum illo sonitu admonitum, vt memores essent legẽ olim datam in sono tubæ clangẽtis. Non enim memoria tantùm dicitur respectu præteritorum, sed etiam respectu præsentium, ad quæ facienda vel cogitãda monemur. Dicit autem author; In templo; respiciens ad sua tempora quibus iam templum erat extructum.

14 *Stolam sanctam auro, & hyacintho, & purpura opus textile uiri sapientis, iudicio & ueritate præditi.*

15 *Torto cocco opus artificis, gemmis pretiosis figuratis in ligatura auri, & opere lapidarij sculptis, in memoriam secundùm numerum tribuum Israel.*

QVamuis Græca habeant datiuum στολῇ ἁγίᾳ, legendum tamen est apud nos potius per accusatiuum, vt multi libri habent, stolam sanctam, quàm per ablatiuum, stola sancta, tum quia repeti debet, posuit ei, tum quia sequitur; opus textile; quod appositiuè iungi debet cum, stolam sanctam. Per stolam autem sanctam videtur hic significari aut totum ipsum superhumerale cum ipso rationali, aut peculiariter ipsum rationale. quamuis ex vsu Latinorum nomen stolæ significet vestem ad talos vsque demissam, & maximè muliebrem: propriè tamen Græcis secundùm suam ethymologiam significat omne indumenti genus, vt patet Exodi 28. inter στολὰς sacerdotales, computatur primùm περιστήθιον, hoc est, pectorale & rationale. Pro hoc nomen stolæ isto loco accipiendum omnino videtur ex his quæ sequuntur, quia illa conueniunt illi sacerdotali indumento, quod pectorale vel rationale dicitur. Illud peculiariter dicitur stola sancta, quia etsi aliis minus esset, erat tamen aliis sacratius. Pannus enim erat breuis ex auro, & quatuor illis coloribus contextus, ex quibus & superhumerale, habens magnitudinem palmi par quadrum, & duplex, ne facilè rumperetur, qui aptissimè per circulos aureos & vittas hyacinthinas coniungebatur humerali, implens aperturam illam ante pectus relictam. Dicitur Hebræis חשן Chosen, quæ dictio cum non satis sciatur quid significet, vertitur ferè pectorale, Septuaginta verterunt λογίον, quod secutus diuus Hieronymus vertit, rationale, ita vt ipso nomine satis indicetur mysticum aliquid hic significari. De hoc ergo hic dicitur, quod Deus posuit Aaroni, cùmque induit stolam aureã, quæ erat opus textile ex auro & hyacintho & purpura Pro eo autẽ quod nos legimus fuisse opus illud, opus viri sapientis, iudicio & veritate præditi, Græca alium habent sensum, quem interpres non est assecutus. Habent enim, λογίῳ κρίσεως δήλοις ἀληθείας, hoc est, rationale iudicij, signis veritatis. Quibus verbis exprimitur, de qua stola sancta prius locutus sit, ea scilicet quæ dicitur, rationale iudicij. Additur, signis veritatis, quia in Exodo cap. 28. dicitur: Pones autem in rationali iudicij, doctrinam & veritatem; pro quo Hebręis est אורים Vrim & התמים Thumim, Græcis autem, τὴν δήλωσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν, hoc est, manifestationem & veritatem. Quæ duo quid fuerint nemo satis cognouit, nisi quòd satis constat sacerdotem, cùm Dominum cõsuleret indutus isto pectorali vel rationali iudicij, quibusdam indiciis intellexisse Dei volũtatem super ea re de qua interrogabatur. vnde hic dicitur in pectorali illo fuisse signa veritatis. Noster vertit, Viri sapientis, iudicio & veritate præditi; significans Beseleel, de quo dicitur in Exodo cap. 31. & 35. quòd Deus eum impleuit spiritu suo, sapientia, & intelligentia, & prudentia in omni opere, &c. De eadem stola sancta dicitur consequenter quod fuerit opus artificis, constans ex torto cocco, hoc est, ex tortis filis coccineis, quæ simul cùm aureis filis hyachintinis & purpureis intexebantur stamini byssino. Item quòd constabat gemmis pretiosis auro illigatis atque inclusis, & figuratis, hoc est, opere lapidarij sculptis, quia in ipso rationali intexti erãt 12 lapides magni pretij per quatuor ordines, ita vt in singulis ordinibus terni lapides collocarentur, in quibus insculpta erãt nomina 12. filiorum Iacob, in singulis scilicet vnum, secundùm ordinẽ natiuitatis eorum. Idq; dicitur factum in memoriam, vel vt est Gręcis εἰς μνημόσυνον, hoc est, in memoriale, quia dicitur in Exo. 28. Portabit Aaron nomina filiorum Israël in rationali iudicij super pectus suum, quãdo ingredietur sanctuariũ, memoriale coram Domino in æternum. Per hoc enim & sacerdos admonebatur, quòd filios Israel pro officio suo debuit Domino cõmẽdare, illorúmq; semper esse memor, & Deus itẽ velut monebatur, vt iuxta promissiones suas memor esset filiorũ Israël. Subiicit & de alio Pontifici proprio ornamẽto, cum dicit:

16 *Coronam auream super mitram eius, expressam signo sanctitatis.*

17 *Gloriam honoris, & opus uirtutis, desideria oculorum ornata.*

REpetendum est verbum, imposuit, vel induit, proinde per accusatiuum legendum est, coronam auream, sicut etiam Græca habent. & scripta quædam Latina emendatiora, Corona autem hæc, aurea est lamina illa aurea quæ fronti Pontificis imponebatur, & Exo. 28. vocatur, ציץ זהב Tsits zahab, hoc est, lamina aurea: cap. verò sequenti vocatur etiam, נזר הקדש Nezer haccodesch, hoc est, diadema vel corona sanctitatis

tatis. Erat enim velut ſemicirculus ab aure vſque ad aurem ſupra frontem protenſus, quæ à parte poſteriori vitta hyacinthina pileo capitis alligabatur. Porro mitram, ſupra quam hic dicitur impoſitam coronam hanc auream, diuus Hieronymus exiſtimat fuiſſe pileolum commune omnibus ſacerdotibus, quod dicit fuiſſe rotundum, quale, inquit, pictum in Vlyſſe conſpicimus, eſſéque quaſi ſphæram mediam diuiſam, cuius vna pars capiti imponatur. Verùm ſi diligenter legantur Hebræa & Græca Exod. 28.& 29. deprehendetur ſemper alio nomine vocari tegmen illud capitis, cui iubetur in ſummo ſacerdote imponi lamina aurea. Hebræis enim dicitur מִצְנֶפֶת Mitſnephet, quod Septuaginta vertunt, μίτραν, mitram. Et tegmen illud quod ſacerdotibus commune erat, dicitur מִגְבָּעוֹת Migbaoth, quod Septuaginta verterunt, κιδάρεις. Omnino ergo videtur: quemadmodum & Ioſephus apertè teſtatur, ſummum ſacerdotem præter pileum illi cum aliis ſacerdotibus communem, habuiſſe etiam alium acuminatum, quem quidam infulam vocant, cui lamina illa aurea affigebatur, quam etiam Ioſephus coronam auream vocat, ſed quam dicit triplici ordine circundatam, cuius ſcriptura nō meminit. Sic enim habet lib. Antiquitat. 3. cap. 8. Porrò pileo, quali cæteri ſacerdotes, vtebatur, ſuper quam extabat alius conſutilis ex hyacintho variatus, hunc aurea corona triplici ordine circumdabat, &c. Pro, mitra, tamen hic Græcis eſt, κιδάρεως, nomen ſcilicet quod in Exodo Septuaginta tribuunt pileo ſacerdotibus communi. Quod ſequitur: expreſſam ſigno ſanctitatis, Græcè ſic habetur, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγιάσματος, quod deſumptum eſt ex Exodi 28. vbi Septuaginta verterunt, ἐκτύπωμα σφραγῖδος ἁγίασμα κυρίου. Pro quo nos legimus, ſculpes opere celatoris, Sanctum Domino. Hebræa verò habent; Sanctitas Domino. Quod dupliciter intelligitur, videlicet aut quòd in lamina illa aurea ſculpta fuerint illa verba, קֹדֶשׁ לַאדֹנָי Codeſch Ladonai, hoc eſt, ſanctitas Domino, vt ſignificetur quòd ſoli Domino competit ſanctitas, quódque ipſe ſolus ſanctus ſit, iuxta canticum Seraphin: Sanctus, ſanctus, ſanctus Dominus Deus Sabaoth. Iuxta quem intellectum eùm in noſtra lectione dicitur; Sanctum Domino; dictio, Sanctum, ſubſtantiuè accipi debet pro, Sanctitas. Aut quòd in lamina illa aurea tantùm ſculptum fuerit ſanctiſſimum nomen Domini tetragrammaton, quod Iudæis ineffabile erat, vt illud dicatur ſanctitas Domino, vt habēt Hebræa, aut ſanctum Domino, vt nos legimus, aut ſanctificatio Domini, vt verterunt Septuaginta: quia illud nomen ſanctum erat Deo, & ſanctiſſimum haberi voluit. Sic intellexit diuus Hieronymus ſcribēs loco ſupradicto, in lamina ſcriptum fuiſſe nomen Dei Hebraicis quatuor literis, י Iod, ה He, ו Vau, ה He, quod apud Iudæos ineffabile nuncupatur Sic & Ioſephus, dicēs coronam auream ſacris characteribus nomen Dei inciſum habuiſſe. Et in libro Sapientiæ cap 18. dicitur, quod magnificentia Dei ſcripta fuit in diademate capitis. Cum ergo hic dicitur, coronam auream fuiſſe expreſſam ſigno ſanctitatis, ſignificatur exſculptam eam fuiſſe inſtar ſigilli ſigno ſanctitatis, hoc eſt, ſculptam in ea fuiſſe velut in ſigillo ſignum ſanctitatis, hoc eſt, nomen Dei ſanctiſſimum quo eius ſanctitas ſignificatur, quia illud nomen eſſentiam ſignificat: proinde inſinuat Deum ſic per ſeſe eſſe vt fons ſit & origo omnium eſſentiarum. Porrò quo ſequens verſus bene intelligatur & legatur, notandum primò Græcis non eſſe coniunctionem; Et gloria vel gloriam. Atque ea coniunctio etiam non eſt in multis ſcriptis emendatioribus, nec apud Dionyſium, qui nomen, gloria, appoſitiuè coniungit cum, corona aurea. An autem legendum ſit per nominatiuū, gloria, an per accuſatiuum, gloriam, cùm vtrunque in noſtris ſcriptis reperiatur, ex Græcis non ſatis conſtat, quia dictio καύχημα, poteſt eſſe vtriuſque caſus. Sanè ſi ad coronam referendum ſit, ſicut per accuſatiuum legendum eſt, Coronam auream, ſic & per accuſatiuum legendum eſt, gloriam honoris, vt ſignificetur ipſam coronam fuiſſe ſummo Pontifici gloriam honoris, hoc eſt, ornamentum honorificum, vel, vt eſt Græcis, gloriationem honoris, hoc eſt, per quam gloriari potuit de ſingulari honore: eandem etiam coronam fuiſſe opus virtutis, hoc eſt, opus declarans eximiam eius authoritatem & eminētiam. Verùm quibuſdam videtur hic verſus non pertinere tantùm ad explicandum dignitatem ipſius coronæ, ſed potius referendus ad totum illum ornatum ſacerdotalem, de quo iam per partes dictum eſt, quia pro; opus virtutis; quædam Græca habent; ἔργα ἰσχύος, opera fortitudinis & ſequitur, deſideria oculorum ornata. Itaque intelligunt, omnia illa quæ dicta ſunt de veſtitu ſacerdotali, eſſe gloriam honoris, & opera ſacerdotis eximiam authoritatem declarantia. Iuxta quem ſenſum perinde eſt ſiue legatur per nominatiuum, gloria, vt ſubaudiatur: Hæc omnia ſunt gloria honoris & opera virtutis, oculiſque ſpectantium grata & deſiderabilia: ſiue per accuſatiuum, vt repetatur verbum, induit, aut verbum, impoſuit. Legendum autem eſſe; Deſideria oculorum ornata, vt multa ſcripta habent, & non, vt quidam libri corruptè habent, deſiderio, Græca demonſtrant, quæ habent ἐπιθυμήματα, deſideria. Et eſt ſenſus: quòd ipſa corona, & omnia quæ de veſtitu ſacerdotali dicta ſunt, fuerint deſiderabilia oculis hominum, & ornata valde. Quo ſatis innuitur cur huiuſmodi ornatum & ſplēdorem Deus in ſacerdote eſſe voluerit: nempe quia talis hominum oculis gratus eſt, induceret eos ad reuerentiā ſacerdoti & cultui diuino exhibendam. Nec tamen hæc ſola cauſa fuit inſtituti à Deo huius ornatus, ſed etiam ob occultam quarundam rerum ſignificationē, quemadmodum etiam ante Chriſtum Iudæi intellexerunt. Nam Sapientiæ 18. dicitur: In veſte poderis quam habebat,

totus

totus erat orbis terrarum. Itaque & Iosephus explicat quomodo vestitus summi Sacerdotis significauerit totum orbem, vt videre licet lib. 3. Antiquitat. cap. 8. iuxta nouam versionem. Apud nos vero Christianos totus hic sacerdotalis apparatus non tantùm ad significationem orbis terrarum est referendus, sed etiam & magis ad Christum verè summum sacerdotem, qui finis est teste Paulo totius legis, vt intelligamus in eo apparatu significatam perfectionē omnium virtutum quæ in Christo conuenerunt, ob quam Deo patri meritò gratissimus est, & nobis reuerendus: significatum item quales virtutes ad ipsius imitationem esse debeant in eis qui vicarij eius essent futuri in nouo populo sacerdotes atque Pontifices: quemadmodum prolixè ea de re patres quidam scripserunt, vt Rabanus & Beda, & paucis pulchrè complexus est D. Thomas in prima secundæ artic. 5. ad 9. Huic autem sacerdotali apparatui tantùm tribuit etiam ipse Deus, vt prædicto libri Sapientiæ loco dicatur: His autē cessit qui exterminabat, & hæc extimuit. Quod non sic est intelligendum, quasi vestitus ille per se aliquam habuerit efficaciam, sed quòd Deus cessare fecerit plagam sæuientem propter orationem sacerdotis, tali habitu orantis vt à se institutum fuit: propter Christum item, qui in sacerdote sic vestito figurabatur. De hoc vestitu adhuc sequitur:

18 *Sic pulchra ante ipsum non fuerunt talia usque ad originem.*

19 *Non est indutus illa alienigena aliquis, sed tantùm filij ipsius soli, & nepotes eius per omne tempus.*

IN cōmendationem Aaronis dicitur, quòd nec ante ipsum fuerint tam pulchrè vestes vsque ad originem mundi, nec post ipsum quisquam alienigena, hoc est, ex alio genere vel tribu natus illas induit vnquam, sed tantùm filij eius & nepotes, idque in omne tempus quamdiu legis Mosaicæ ritus perstitit. Qua in re significatum est mysticè vnum tantùm esse, nempe Christum, in quem verè competit omnis perfectionis & elegantiæ plenitudo, quique verè solus sit summus Sacerdos. Demonstratum item quàm conueniat in nouo populo, vnum esse in terris, qui toti præsit ecclesiæ, solusque sit sub Christo vicarius eius Pontifex. Pro; vsque ad originem; quidam legunt, vsque ad orientem. Græcis est ἕως αἰῶνος, vsque in sæculum, hoc est, a sæculo & ab origine mūdi: proinde melius legitur; vsque ad originem; hoc est, etiamsi recurratur ad originem mūdi. Quamuis similiter etiam intelligi possit, vsque ad orientem mundum.

20 *Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie.*

PErinde est siue legatur, consummata, siue, consumpta, cum idem significetur. Postquàm ergo de Aaronis vestitu dixit, incipit & dicere de eius sacerdotali officio. De quo illud primùm commemorat, quòd quemadmodum illius vestitus perpetuis temporibus ad filios eius pertinebat: ita etiam sacrificia illius perpetua erāt, & quotidie bis igne penitus absumebantur. Loquitur enim de sacrificiis illis quæ quotidie fiebant ex duobus agnis: quorum alterum mane in holocaustum offerebatur, alterum vesperi. vnde Græca hic habent, quotidie bis. Quæ tamen sacrificia non erant propria ipsi Aaroni & summo Pontifici, sed etiam per minores sacerdotes offerebantur. vnde quædam Græca hic habent; Sacrificia illorum; vt ad Aaron & filios eius referatur, de quibus dicitur in versu præcedente. Ideo autem de his sacrificiis hic peculiariter fit mentio, quia hæc perpetuò in altari ardebant, & per hæc ignis in altari semper erat: quibus & quod de alijs sacrificiis cōburebatur imponebatur, vt patet Leuit. 6. vbi dicitur: Hęc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsq; mane: Ignis in altari semper ardebit, quem nutriat sacerdos subijciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto, desuper adolebit adipes pacificorum, &c.

21 *Compleuit Moyses manum eius, & unxit illum oleo sancto.*

COmplere vel implere manum alicuius, phrasi Hebraica significat in scripturis illum sacris imbuere & initiari: vnde sæpe vertit diuus Hieronymus, consecrare manus, quandoque tamen vertit, implere manum, vt bis Iudic. 17. Quidam hanc phrasim explicare volentes, putant subaudiendum, oblationibus, vt sit, implere manum oblationibus. At magis dicendum verbum, complere vel implere, accipi pro perficere, quia dictio Hebraica etiam perficere significat. Itaque implere manus alicuius, est eas perficere, eisque ius dare, & potestatem offerendi Domino sacrificia. Sic enim perficiuntur manus, quod nō est aliud quàm: vt bene vertit Hieronym. consecrare eas. Vnde & Exodi 32. vbi nos legimus dictum Leuitis; Consecrastis manus vestras hodie Domino; Hebræis est verbum quod implere significat, vbi tamen non est locus intelligendi; Impleuistis oblationibus manus vestras hodie Domino; sed potius; Perfecistis manus vestras hodie Domino; hoc est, consecrastis eas, obtinuistisque eis ius sacerdotale & oblationum. Quomodo autem Moyses Aaronem consecrauerit, ostenditur cùm subiungitur; & vnxit illum oleo sancto. Erat autem singularis quædam vnctio propria Aaroni & summo sacerdoti, nēpe qua oleum vnctionis fundebatur super caput eius. Nam dicitur Exo. 29. Oleum vnctionis fundes super caput eius, atque hoc ritu consecrabitur. Et Leuitici 8. dicitur quòd Moyses fundens oleum super caput Aaronis vnxit eum, & cōsecrauit. De reliquis verò sacerdotibus filiis Aaron dicitur eodem capite, quòd assumens vnguentum vel oleum & sanguinem qui erat super altare, aspersit super Aaron & vestimenta eius, & super filios eorum ac

vestes

veſtes eorum. Vnde in pſalmis dicitur peculiariter de Aaron: Ps. 132. Sicut vnguentum in capite quod deſcendit in barbã, barbam Aaron. Oleum autem ſacrum dicitur, cuius confectio diuinitus præſcripta eſt, vt ſcribitur Exodi 30. ex oleo oliuarũ & quatuor odoriferorum aromatum ſpeciebus, quo nemo vti potuit, & ſolùm conſecrationi ſacrorum vaſorum & ſacerdotum deputatum fuit.

22 *Factum eſt illi in teſtamentum æternum, & ſemini eius ſicut dies cœli.*

23 *Fungi ſacerdotio & habere laudem, & glorificare populum ſuum in nomine ſuo.*

ORdo eſt iſte; Ipſum fungi ſacerdotio, factum eſt illi in teſtamentum, hoc eſt, pactum æternum, & in diſpoſitionem per omne tempus duraturã, & poſteritati quoque eius factum eſt ſicut dies cœli, hoc eſt, vt tamdiu ei duraret quamdiu durant dies cœli. quomodo & in Pſal 88. dicitur de Dauide & eius poſteritate: Ponam in ſæculum ſæculi ſemẽ eius, & thronum eius ſicut dies cœli. Porrò pro; fungi ſacerdotio & habere laudem; Græcis eſt, Miniſtrare ei ſimul & ſacrificare, & benedicere populum in nomine eius, nempe Dei. Proinde noſtram literam ſic conuenit intelligere; Fungi ſacerdotio, & babere poteſtatem omnium nomine laudandi Deum ſolenniter, & glorificare, hoc eſt, benedicere, ac bona imprecari populo Dei in nomine ipſius, quemadmodum præſcribitur Num. 6.

23 *Ipſum elegit ex omni uiuente offerre ſacrificium Deo, incenſum & bonum odorem, in memoriam placare pro populo ſuo.*

EXaggerat Dei beneficium Aaroni præſtitum, quòd ad ſacrificandum ipſe præ & ex aliis omnibus tunc viuentibus à Deo electus ſit, Deo ſcilicet ipſum ſua gratia præueniente. Et indicat duplex oblationis genus quod ei concreditum erat, alterum quod offerẽdum erat ante fores tabernaculi ſuper altare æneũ, quod à præcipuis hoſtiis, quæ in eo offerebantur, dicitur altare holocauſtorum. Ideo enim dicit offerre ſacrificium Domino, vbi pro, ſacrificium, eſt Græcis κάρπωσιν, quo nomine Septuaginta ſæpe vocãt, holocauſta. Alterum erat oblationum genus, quod fiebat intra tabernaculi priorem partem ſuper altare aureum, quod thymiamatis dicitur, quia ſuper illud ſingulis diebus, mane & veſperi thymiama adolebatur, confectum ex quatuor aromatibus, vt ſcribitur Exodi 30. Ideo ergo additur; incenſum & bonum odorem. Hunc autem dicit illum Deo obtuliſſe in memoriam, hoc eſt, vt Deus ſui populi memor eſſet in bonũ; placare pro populo ſuo; hoc eſt, ad hoc vt Deũ placatũ redderet & propitium populo ſuo. Non quòd ſuauitas odoris per ſe quicquam faceret ad placandum Deum, velut odoris ſuauitate illectũ, ſed quod illa fieret ex obedientia legis pręſcribẽtis, & ſignificaret orationis & deuotionis ſacerdotalis atq; populi gratiam & efficaciã apud Deum, ita vt ſigno tribuatur quod ſignato propriè conuenit.

24 *Dedit illi in præceptis ſuis poteſtatem, in teſtamentis iudiciorum.*

25 *Docere Iacob teſtimonia, & in lege ſua lucem dare Iſrael.*

MElius omittitur coniunctio, &, quæ in quibuſdã libris inuenitur; Et dedit illi; quia ſicut nõ eſt in Græcis, ita nec in multis ſcriptis. Aliud enim hic ſacerdotale exprimitur officium, docẽdi ſcilicet populum legem Dei. Non eſt autem intelligẽdum quod dicitur; dedit illi in præceptis ſuis poteſtatẽ, quaſi Aaroni data ſit poteſtas diſpenſandi in præceptis legis, eáque mutandi, ſed quòd ei data ſit authoritas legem docendi, interpretandi, & in dubiis diffiniendi, ita vt hæc pertineant ad eum ex ipſius officio: vnde & interpretando quod dixit, poteſtatem, ſubiicit, Docere Iacob; hoc eſt, vt doceret Iacob præcepta quibus Deus teſtatus eſt populo ſuo voluntatem ſuam; & in lege ſua dare Iſraëli lucem; hoc eſt, illuminare illum, docẽdo ſcilicet illum legem Dei, & eam in dubiis & perplexis interpretando. Hinc dicit Malach. cap. 2. Labia ſacerdotis cuſtodiẽt ſcientiam, & legem reqnirent ex ore eius, quia Angelus Domini exercituũ eſt. Et in Deut. cap. 12. dicitur: Si difficile atque ambiguum apud te iudicium eſſe perſpexeris, venies ad ſacerdotes Leuitici generis, & ad iudicẽ qui fuerit illo tempore, & quæres ab eis, qui indicabunt tibi iudicij veritatem.

26 *Quia contra eum ſteterunt alieni, & propter inuidiam circundederunt illum in deſerto,*

27 *Homines qui erant cum Dathan & Abyron, & congregatio Chore in iracundia.*

28 *Vidit Dominus Deus, & non placuit illi, & conſumpti ſunt in impetu iracundiæ.*

29 *Fecit illis monſtra, & conſumpſit illos in flamma ignis.*

COniunctio, quia, iam non legitur in Græcis, ſed abſolutè narratur hiſtoria. In noſtra lectione conuenit ſententiam intelligere ſuſpenſam vſque ad illud, Vidit Dominus Deus, vt ibi ſententia abſoluatur. Poſt commemoratam ſingularem eminentiam Aaroni à Deo collatam, ſubiũgit & hiſtoriam de ſeditioſis contra Aaronem cõcitatis ex inuidia, quę ferè ſequi ſolet aliorum præcellentiam & honorem: quorum tamen ſeditionem ita Deus vltus eſt, vt demõſtrauerit eam ſummè ſibi diſplicere, ſicque Aaronis dignitatem non ſolum tutatus eſt, ſed eandem etiã magis illuſtrauit & auxit. vt ſcribitur Numeri 16. & 17. Porrò ſeditio, quæ hic attingitur, ſicut non ſolùm contra Aaronem, ſed etiam contra Moyſen mota fuit: ita ab hominibus diuerſarum tribuum, ſimili tamen ſuperbiæ & inuidiæ ſpiritu, excitata eſt. Ea enim facta eſt partim à Core, qui erat de tribu Leui, cum ſibi adhærentibus: partim à Dathan & Abyron & Hon, qui de tribu Ruben erant, quorum ille indignabatur

sacerd

sacerdotium soli Aaroni & filiis eius attributum, volens illud etiam sibi suisque vendicare, tanquam etiam ex tribu Leui existentibus: hi verò indignabantur Moysen & Aaron principatum in populo obtinere, volentes eum deberi tribui Ruben tanquam primogenito Iacob. Seditio tamen hæc describitur tanquam contra Aaronem solum exorta, quòd à Core hæc seditio maximè principium sumpserit, quódque excitata sit postquā Aaron à Moyse in sublimem suum gradum constitutus fuit. Horum seditionem Deus ostendit sibi admodum displicere, dum illos non communi aliqua vindicta, sed noua & prius inaudita subito perdidit: Dathan quidem & Abyron cum ipsorum familiis aperta terra viuos demergens in infernum: Core verò cum suis igne cœlesti consumens. ideóque hic dicitur quod Deus fecerit eis monstra, hoc est, fecit in eis admiranda, insolita, & inaudita. Quod autem additur; & cōsumpsit illos in flamma ignis; non exprimit totam illatam vindictam, sed tantùm præcipuam, & eam quæ ipsum Core seditionis authorem simul cum ducentis quinquaginta viris inuoluit, vt scribitur Numer. 16.

30 *Et addidit Aaron gloriam, & dedit illi hæreditatem, & primitias frugum terræ diuisit illi.*

COmmemorat quæ post mirabilem illam vltionem Dei beneficio accesserint Aaroni, dicens; & addidit Deus Aaroni gloriam; hoc est, cùm eam illi conarentur auferre, sibique vendicare, contrà Deus illi addidit gloriam, tum quia vltione illa mirabili, & item subsecuto miraculo florentis virgæ, de qua Numeri 17. Deus illi sacerdotalem dignitatē confirmauit, tum quia mox etiam adiecit ei ad illius gloriā, ea quæ describuntur sequenti capite. Numer. 18. quæ & hic breuiter attinguntur, cùm dicitur; & dedit ei hæreditatē, hoc est, singularem possessionem ei dono attribuit. Imprimis enim dedit ei omnes Leuitas vt ministrarent ei in officio sacerdotali, vt patet illo loco, vbi inter cætera dicitur sacerdotibus: Ego dedi vobis fratres vestros Leuitas de medio filiorum Israel. Dedit deinde ei omnes primitias frugum terræ, & primogenita, tam in hominibus quàm in pecoribus, vt eodem loco dicitur. vnde & hic dicitur; & primitias frugum terræ diuisit ei; pro sua scilicet portione quam haberet inter filios Israel. De qua portione etiam sequitur.

31 *Panem ipsius in primis parauit in satietate. Nam & sacrificia Domini edent, quæ dedit illi & semini eius.*

PArauit, inquit, & prouidit ei panem, hoc est, cibum, in primis, hoc est, in omnibus primitiis terræ nascentium, idque in satietate, hoc est, abundè & copiosè. Nam & præter primitias dixit eis vt ederent sacrificia quæ Domino offerūtur: in quibus omnibus præter holocausta suam partem habebant, & aliquando ex integro eorum erant præter ea quæ adolenda erāt, vt sacrificia ea quæ pro peccato erant. Tria ergo hic indicantur quæ augēt Dei beneficium quo prouidit sacerdotibus de cibo, nempe quod is paratus est eis ex primitiis quæ sunt optimi fructus terræ, deinde quòd in abūdantia eis sit paratus, postremùm quòd in sacrificiis Dei, cibo scilicet optimo & sanctissimo, eis sit prouisum. Itaque cùm sic eis insigniter & nobiliter præ aliis esset prouisum, meritò etiam eis addita est conditio, vt cum aliis non haberent portionē cōmunem in diuidenda terra Israelis promissa. Vnde sequitur:

32 *Cæterùm in terra gentis non hæreditabit, & pars non est illi in gente. Ipse enim est pars eius & hæreditas.*

PRima pars huius sententiæ in omnibus quos vidi libris variè corrupta est. Quidam enim habent: Inter gentes. Alij, in terra gente. Alij, in terra gens non hæreditabit, vt sit sensus: Gens Leuitica non accipiet hæreditatem in terra. Alij adhuc peius; In terra egentes. Cùm dubium esse non possit interpretem vertisse; In terra gentis; scilicet suæ Israëliticæ. Nam Græcè est, ἐν γῇ λαοῦ, in terra populi. Et refertur hic quod Numeri 18. post prędicta de primitiis possidendis subiicitur, hoc modo: Dixitque Dominus ad Aaron: In terra eorum nihil possidebitis, nec habebitis partem inter eos. Ego pars & hæreditas tua. Pro quo apud Septuaginta omnino similiter legitur, sicut hic Sapiens citat, mutata tantùm persona secunda & prima in tertiam. Habent enim sic; Et dixit Dominus ad Aaron: In terra eorum non hæreditabis, & pars non erit tibi in illis, quoniam ego pars tua & hæreditas tua. Dicitur autē Deus esse pars, hoc est, portio & hæreditas Aaronis, sacerdotum & Leuitarum, quoniam pro sua portione vnde viuerent acceperūt, quæ Dei proprio iure erant, eique vel debebantur, vel offerebantur sponte, vt primitiæ, sacrificia, & decimæ. Legendum autem potius per futurum, hęreditabit, quàm per prętęritum, hæreditauit, patet ex Græcis, quæ habent, vt dictum est, κληρονομήσει.

33 *Phinees filius Eleazari tertius in gloria est: in imitando eum in timore Domini, & stare in reuerentia gentis, in bonitate & alacritate animæ suæ, placuit Deo Israel.*

POst Aaronem, transit ad celebrandum nepotem eius Phinees, pręterito Eleazaro filio, quod de eo nihil singulariter præclarū sit memoriæ mandatum. Itaque ipsum Phinees tertium dicit, non quod tertius fuerit in sacerdotio, vt fere intelligitur, sed magis quòd in tribu Leui post Moysen tertius fuerit, qui peculiariter laude dignus esset: vnde dicit eum tertium esse in gloria, hoc est, qui merito celebrandus sit, idque ob zelum illum quo pro Dei honore aliis peccantibus fornicantem Israelitam cum meretrice Madian-

dianitide audacter in ipso facinore occidit: quo facto Deus se placatum testatus est, eiq; sacerdotium pacto sempiterno addixit, vt scribitur Num. 25. Interpres autem noster non satis est assecutus Sapientis nostri sensum, qui vt Græcè scripsit, ita hic, vt & alibi, imitatus est Septuaginta, vtens eisdem vocibus quibus illi vsi fuerant. Nam pro; in imitãdo ipsum Græcè est ἐν τῷ ζηλῶσαι αὐτὸν. Quod etsi etiam verti possit; in imitãdo eum; quod verbum ζηλόω etiam imitari significat: tamen hoc loco magis vertendum erat; eò quòd zelo accensus fuerit; quia ea de re commendat eum Dominus, dicens: Quia zelo meo commotus est contra eos, &c. vbi etiam Septuaginta habent ἐν τῷ ζηλῶσαι. Vnde cùm nos legimus; in imitando illum; relatiuum, illum, quod communiter refertur ad Aaronem, vt significetur ipsum Phinees imitatum Aaronem in timore Domini, referri potest ad Deum, vt significetur ipsum per timorem Domini imitatum Deum in zelo ipsius. Iam pro eo quod noster vertit; in reuerentia gentis, Græcè est ἐν τροπῇ λαοῦ, hoc est, in conuersione vel defectione populi. Et significatur quòd cùm populus deficeret à Deo, & conuerteretur ad idola Moabitarum, Phinees fortiter perstiterit. Interpres videtur legisse, ἐν ἐντροπῇ, quia ea dictio sæpe in scripturis vertitur, reuerentia. Et accipitur nomen, reuerentia, aliquoties in malam partem pro erubescentia, verecundia & pudore, vt cùm dicitur Psalm. 34. Induantur confusione & reuerentia. Et 1. Corinth. 6. Ad reuerentiam vestram dico. Proinde etiam hic quò ad sensum originalis literæ accedamus, sensus esse potest, quòd Phinees steterit in erubescentia illa & confusione gentis Israeliticæ, hoc est, cùm populus ille incidisset in ignominiosum illud scelus, vt fornicaretur cum filiabus Moab, earúmque deos adoraret. Pro; placuit Deo Israel; Græcè hic est, ἐξιλάσατο περὶ τοῦ Ἰσραήλ, hoc est, placauit vel expiauit pro Israel, quomodo & Septuaginta verterunt in libro Num. vbi nos legimus; Et expiauit scelus filiorum Israel, vt videri possit interpretem vertisse non placuit, sed, placauit Deo Israel, hoc est, placauit ipsum Israelem Deo. Debet autem apud nos legi cum præpositione. In imitando; quomodo legit Rabanus, quæ præpositio etiam referri debet ad verbum, stare, vt nostræ lectionis collatę cum originalibus hic sit sensus: Quia Phinees imitatus est Aaronem in timore Domini. Aut potius quia per timorem Domini imitatus est Deum in zelo suo, & quia cùm ignominiosè & turpiter populus laberetur, ipse fortiter stetit in bonitate animæ suæ & alacritate, hoc est, promptitudine ad vindicãdum iniuriam Deo illatam, ideo ipse placuit Deo Israel, ipsúmque Israelem irato Deo placuit & reconciliauit.

34 *Ideo statuit illi testamentum pacis, principem sanctorum, & gentis suæ, ut sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum.*

COmmemorat Sapiens quod Dominus ob egregium Phinees factum dixit de eo: Ecce do ei pacem fœderis, & erit tam ei quàm semini eius pactum sacerdotij sempiternum. Vbi pro pacem fœderis; Septuaginta habent, sicut hic, διαθήκην εἰρήνης, testamentum vel pactum pacis, hoc est, testamentum pacificum, & quo ei adduxit pacem & fœlicitatem. Quod autem sit illud testamentum pacis, explicatur cùm subditur; principem sanctorum; quod sic coniungi debet cum præcedenti; Statuit illi testamentum pacis; esse scilicet eum principem sanctorum. Vbi per, sanctorum, intelligi possunt vel omnes sacerdotes atque Leuitæ qui Deo sanctificati erant, quorum princeps erat summus sacerdos: vel omnia sancta ministeria & vasa, quorum cura imprimis cõmissa fuit summo sacerdoti. Ne autem ad tempus putaretur ei principatus addictus, additur sic eum constitutum à Deo ex pacto principem sanctorum, vt sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum. Circa quod tamen testamentum & pactum ipsi Phinees factum, duplex oritur quæstio. Primùm enim cur Deus summum sacerdotiũ promittit ipsi Phinees, cùm illud ei deberetur ex legis constitutione, quia erat primogenitus filius Eleazari. Deinde quomodo semini eius in æternum sacerdotij summi dignitas promittitur, cùm Heli fuerit summus sacerdos tempore Samuelis, & aliquot filij eius post eum, qui tamen non fuerit ex semine Phinees, sed ex semine Ithamar, vt patet satis 1. Paral. 24. Dicendum ergo, Dei pacto hoc accessisse ipsi Phinees, quòd per illud ei promitteretur ipsum superuicturum supra patrem suum, vt sic post eum summo sacerdotio fungeretur: deinde quòd posteritas eius & semper esset permansura, nec vnquam defectura, & semper habitura ius summi sacerdotij. Quod autem ad aliquod tempus videatur summum sacerdotium fuisse in filiis Ithamar, per Heli & filios eius, an legitimè factum sit, & qua de causa non constat ex scriptura, nec ex Iosepho. Illud tamen constat, etsi ob causam hoc factum sit, ius tamen semper mansit in posteritate Phinees, nec vnquam in totum ab eius posteritate ablatum est. Vnde & Dauid cum Abiathar, qui erat ex filiis Ithamar, simul constituit Sadoc, qui erat ex Phinees, & Postea Salomon sublato Abiathar solùm Sadoc voluit esse summum sacerdotem, in cuius posteritate permansit vsque ad captiuitatem Babylonicam, vt patet 1. Reg. 6. Et post captiuitatem constat etiam perdurasse sacerdotium summum vsque ad proxima tempora Christi in progenie Phinees, quia etiam Machabæi vocant Phinees patrem suum. Phinees, inquit Mattathias, pater noster zelãdo zelum Dei, accepit testamentum sacerdotij æterni. Et notandum bene, quod solius Eleazari per Phinees generatio texitur 1. Paralip. 6. vsque ad captiuitatem Babylonicam, quodq; tempore Dauidis duplo plures inuenti sunt filij Eleazari quàm filij Ithamar, ita vt sexdecim essent ordines sacerdotum ex filiis Eleazari, octo vero tantùm ex filiis Ithamar, vt hinc intelligamus vim pacti diuini.

35 *Et testamentum David regi filio Iesse de tribu Iuda, hereditas ipsi & semini.*
36 *Vt daret sapientiam in cor nostrum, iudicare gentem suam in iustitia.*
37 *Ne abolerentur bona ipsorum, & gloriam eorum in gentem æternam fecit.*

QVod ad lectinnem attinet, notandum malè à qnibusdam legi per genitiuos; Dauid regis filij Iesse; cùm per datiuos legendum esse, regi filio, vt etiam multa scripta habent, & meminit etiam Glosa Ordinaria, pateat ex originalibus Græcis. Quod ad sensum verò pertinet, eum satis extraneum nostri hic adferũt, & Græca admodum sunt perplexa. Ex quibus tamen satis constat hic obiter fieri comparationem dignitatis sacerdotalis & regiæ, quoad perpetuitatem in successione promissam ipsi Phinees & Dauidi. Et ex collatione facta cum Græcis, hic potest nostræ lectionis reddi commodus sensus. Et sicut pactum factum ipsi Phinees filio Eleazari de tribu Leui, fuit de sacerdotio in æternum permansuro in semine eius: ita etiam testamientum & pactum factum Dauidi regi filio Iesse de tribu Iuda fuit hæreditas ipsi Dauidi & semini eius, hoc est, fuit de perpetua possessione regni. Id autem significat ita Deum constituisse, vt bene prospiceret per vtramque potestatem populo suo, & vtrique etiam illi generationi æternam adiiceret gloriam. Ideòque subiicitur: Vt daret, Deus scilicet, sapientiam in cor nostrum; per officium scilicet sacerdotale, ad quod potissimùm pertinebat docere populum. Iudicare item gentem suam; hoc est, vt iudicaret etiam gentem suam in iustitia, quod potissimùm pertinebat ad potestatem regiam. Et hæc quidem est causa cur vtramque potestatem in populo cõstituerit Deus: cur autem vtramque perpetuam addixerit dictis duabus generationibus & tribubus, significat cùm subditur, Ne abolerentur bona ipsorum, &c. Vbi relatina, ipsorum & eorum, vel possunt referri ad Phinees & Dauid, vt sit sensus: Deum his dnobus eorum dignitatem premisisse fore perpetuam, ne bona eis collata vnquam abolerentur, ideóque eorum gloriam fecit esse æternam in gente & progenie ipsorum. Nam qnidam libri habent, in gente: alij, in gentem. Græca εἰς γενεὰς αὐτῶν, in generationes ipsorum. Vel possunt referri ad Israeliticum populum, vt significetur Deum hoc fecisse ne bona quæ per has dignitates illis accesserũt, & gloria item quæ inde illi popnlo prouenit, vnquam eis auferretur, sed essent eis perpetua.

Caput XLVI.

1 *Fortis in bello Iesus filius Naue, successor Moysi in prophetis.*

Oc capite consequenti ordine celebratur Iesus filius Naue, & socius eius Caleb. Deinde communiter Iudices qui post eos fuerunt, non expressis eorum nominibus. Postremùm fit egregia mẽtio Samuelis. Vocatus autem hic Iesus filius Naue, quem D. Hieronymns vocat Iosua filium Nun, non quod binominis esset ipse & pater eius, sed quia quem Hebræa vocant, יהושע Iehosua, pro quo Hieronymus posuit Iosue, Septuaginta, quos noster hic secutus est, vocant Ἰησοῦς, eodem scilicet nomine quo dictus est noster saluator. Et quem Hebræa vocant Nun, Septuaginta vocant ναυῆ. Dicebatur iste Iosue prius Osee, vel, vt est Gebræis, הושע Hosea, sed Moyses appositione vnius literæ, & mutatione vnius puncti, vocauit eum Iehosua, vt scribitur Nume. 13. Iste ergo hic peculiariter celebratur à fortitudine quam in bellis præstitit, & viuente adhuc Moyse deuincens Amalechitas, & reges Amorrhæorum, & post Moysen prosternens Cananæos. Celebratur & ab eo quòd meruit Moysi tanti viri & ducis esse successor in regimine populi, & spiritu prophetiæ. Rursum enim hic pro eo quod libri nostri constanter habent, in prophetis, Græca habent ἐν προφητείαις, in prophetiis, vt significetur Iosue successisse Moysi in spiritu prophetico, & intelligatur eum non humana prudentia rexisse populum, sed, sicut Moyses, omnia gessisse iuxta reuelationem & inspirationem diuinam. Vnde de eo dicitur Deuteron. 34. Post mortem Moysis Iosue filius Nun repletus est spiritu sapiẽtiæ, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et in libro Iosue loquitur Dominus ad ipsum, sicut prius ad Moysen, instruens eum de agendis. Quod ergo nos legimus; successor Moysi in prophetis; sic intelligendum est, quòd fuerit sic successor Moysi, vt post eum fuerit inter prophetas, hoc est, fuerit propheta, cui Dominus suam voluntatem indicauit, sicut prius Moysi.

2 *Qui fuit magnus secundùm nomen suum, maximus in salute electorum Dei expugnare insurgentes hostes, ut consequeretur hereditatem Israel.*

GRæcè non est, maximus, sed tantùm, magnus. Et legendum est potius; in salute; vt habent quædam scripta emendatiora, quàm, in salutem; quia Græcè est, ἐν σωτηρίᾳ. Commendatur ergo ab eo quòd sicut nomen habuit magnum, videlicet quod à salute deriuatur, & saluatoré significat: ita etiam responderit suo nomini, in præstanda salute & incolumitate eorum quos Deus sibi elegerat in populum, ita vt pro eis expugnaret hostes insurgentes contra populum Dei ad hoc vt Israeliticus populus consequeretur hæreditatem sibi à Deo promissam. Infinitiuus enim, expugnare, positus est Græco more pro gerundio, expugnando. Hac sanè in re magnus est declaratus Iosue, si historiam solum spectes: at maior deprehendetur, si consideremus eum hac in re singularem typum gessisse nostri Saluatoris, cum quo aut idem aut saltem valde vicinum nomen habuit commune. Vt enim ille dictus est à Moyse Iehôsua, à salute corporali quam præstitit populo Dei: ita & noster saluator nomen à Deo patre accepit à salute spiri-

tuali

tuali quam attulit populo Dei & electis eius, expugnando pro eis hostes eorum, & terram promissam eis distribuendo. An autem omnino idem fuerit apud Hebræos nomen nostri saluatoris & ipsius Iosue, sicut in Græcis idem omnino eis nomen est, non est huius loci inquirere.

3 *Quam gloriam adeptus est in tollendo manus suas, & iactando contra ciuitates romphæas?*

ALluditur ad id quod in prima illa victoria, quam Iosue sua manu & fortitudine obtinuit de vrbe Hai, scribitur de eo, vt est Iosue 8. capite: Iosue verò non contraxit manum quam in sublime porrexerat, tenens clypeum, donec interficerentur omnes habitatores Hai. Pro, iactando, Græcè est ἐν τῷ ἐκτεῖναι, & in extendendo, & est singulari numero ῥομφαίαν, quo nomine in scripturis sæpe significatur gladius, vt sit sensus: & extendendo gladium contra ciuitates. Noster vertendo; iactando romphæas; per romphæas videtur hic intellexisse iacula missilia, quæ ipsum nomen etiam significat, maximè si hastæ speciem præferant, & longa sint quanquam iactare romphæas, etiam accipi possit pro vibrare gladios Nam de iaculis Iosue nō ita legimus, sicut de gladio eius.

4 *Quis ante illum sic restitit; Nam hostes ipse Dominus perduxit.*

PRior pars significat neminem ante Iosue sic restitisse hostibus populi Dei sicut ipse, nec quidem Moysen, qui non ita armis pugnauit sicut Iosue, quo nemo cum pluribus hostibus negotium habuit, nemo efficacius & gloriosius superauit. Secundam partem Græca in Complutensi æditione aliter habent sic: τοὺς γὰρ πολέμους κυρίου αὐτὸς ἐπήγαγεν, hoc est, Nam prælia Domini ipse adduxit, hoc est, direxit, & ductor eorum fuit Germanica tamen æditio sic habet, quomodo noster declarat se legisse: τοὺς γὰρ πολεμίους αὐτὸς κύριος ἐπήγαγεν, Nam hostes ipse Dominus perduxit; quomodo & scripta quædam nostra habent, & impressa nunc biblia. Id cùm non intelligeretur, verbum, perduxit, in multis libris mutatum est in percussit, vt significetur Iosue non tam sua virtute quàm Dei vicisse hostes Dei. At potius interpretem vertisse, perduxit, Græca satis indicant. Quæ versio sic videtur accipienda, vt significet ipsum Dominum excitasse ei hostes, & adduxisse contra illum, quibus se opponeret, & pugnando gloriosas reportaret victorias. Aut potius sic: Ipse Dominus perduxit vel adduxit hostes in manus eius, iuxta illud quod ei dicitur à Domino: Ne timeas, In manus enim tuas tradidi, vt est Iosue 10. sicut & quod sequitur.

5 *Annon in iracundia eius impeditus est sol, & una dies facta est quasi duo?*

MVlti libri habent; Aut non, sed quidam melius habent; An non; quomodo & apud Dionysiū legitur. Græcè enim est ἢ οὐχὶ. Commemoratur hic quod describitur Iosue 10. & ad laudem ipsius multùm facit, nempe quòd cùm pugnaret pro Gabaonitis contra quinque reges, & dies deficeret præceperit vt sol & luna non mouerentur: vnde hic dicitur quòd sol est impeditus à progressu scilicet suo, ita vt vna dies essent quasi duo, quia, vt ibi dicitur, sol non festinauit occumbere spatio vnius diei, vt esset spatium Israëli vlciscendi se de suis inimicis. Pro; in iracundia eius; Græce est ἐν χειρὶ αὐτοῦ, in manu eius, hoc est, per ipsum, eiúsq; imperium. Nostra lectio significat hoc factum esse ex zelo & ira eius contra hostes Dei, quos penitus perdere cupidi, comprehendendi & perimendi. Quod quia à Deo precibus obtentum est, ideo subditur:

6 *Inuocauit altißimum potentem in oppugnando inimicos undique, & audiuit eum magnus & sanctus Deus in saxis grandinis uirtutis ualde fortis.*

IN bello illo, quod notatur versu præcedente, Iosue inuocasse Dominum significatur, cùm dicitur: Tunc locutus est Iosue Domino. Dicit ergo; Inuocauit altissimum potentem; hoc est, non confisus est in sua fortitudine, sed in Dei potentia; in oppugnando inimicos vndique; hoc est, cùm illum ex omni parte hostes oppugnarent, nam cōuenerant tunc contra eum quinque reges: & exaudiuit eum magnus & sanctus Deus non solum iuxta eius voluntatem solem retinendo, sed etiam mittendo supra hostes lapides grandinis valde fortis potentiæ & efficaciæ, quia, vt scribitur prædicto loco, Cùm fugerent filios Israel, Dominus misit super eos lapides magnos de cœlo, & mortui sunt multò plures lapidibus grandinis, quàm quos gladio percusserant filij Israel. Illud autem; in oppugnando inimicos vndique; Græca magis requirunt, vt exponatur modo iam dicto, quam vt sit sensus: cum ipse Iosue oppugnaret inimicos. quamuis Latina ratio eum sensum magis requireret.

7 *Impetum fecit contra gentem hostilem, & in descensu perdidit contrarios.*

8 *Vt cognoscant gentes potentiam eius, quia contra Deum pugnare non est facile.*

SVppositum verborum, fecit, & perdidit, est non, Iosue, sed, Deus magnus, qui versu præcedente dicitur exaudisse Iosue; & posset melius ea pars in saxis grandinis virtutis valde fortis; coniungi cum sequenti; Impetum fecit; vt significetur Deum pugnasse pro Iosue, & impressionem fecisse contra gentem hostilem per lapides grandinis è cœlo super eam demissos: quod, vt scribitur in Iosue, fiebat cùm essent in descensu Bethoron. vnde hic dicitur; & in descensu perdidit contrarios; hoc est, aduersarios populi sui. Quæ res cùm humanis viribus non perageretur, sed solùm diuina fortitudine, rectè dicit id factum esse vt gentes incredulæ cognoscerent Dei potentiam, qua

ſola id fieri videbant. Quia cõtra Dominum pugnare non eſt facile, imò eſt impoſſibile & admodum malum, Græca habent, ὅτι ἐναντίον κυρίου ὁ πόλεμος αὐτοῦ, hoc eſt, quia coram Domino bellum ipſius, hoc eſt, bellum Ioſue placuit Deo, & gerebatur fauente Domino.

9 *Et ſecutus eſt à tergo potentes, & in diebus Moyſi fecit miſericordiam, ipſe & Caleb filius Iephone.*
10 *Stare contra hoſtem, & prohibere gentem à peccatis, & perfringere murmur malitiæ.*

COmmuniter legitur; Et ſecutus eſt à tergo potẽtes; vt ſignificetur ipſum Ioſ. 10. in bello inſecutum fugientes potentes reges & principes, quemadmodum ſcriptum eſt de eo in bello contra quinque reges: Et perſecutus eſt eos per viam aſcenſus Berhoron. Secundùm quam lectionem & intelligentiam pars illa pertinet ad ſuperiora. At Græcis inſpectis, dubium mihi eſſe non poteſt quin interpres verterit per genitiuum; Et ſecutus eſt à tergo potentis; quomodo etiam habuit vnum ſcriptum magnæ antiquitatis. Græcè enim eſt, ἐπηκολούθησεν ὀπίσω δυνάστου, ſecutus à tergo potentis, vel poſt potentem. Nec dubium mihi eſt quin alludatur ad id quod de Caleb reſiſtente murmuri populi, de quo ſubditur, Dominus dixit: Num. 14. Seruum meum Caleb. qui plenus alio ſpiritu ſecutus eſt me, inducã in terram. Idem enim intelligendum competere in Ioſue, qui fuit ſocius Caleb. Illo autẽ loco pro; ſecutus eſt me Septuaginta habent ἐπηκολούθησέ μοι. Et Ioſue 14. pro eo quod nos legimus dictum; Caleb, quia ſecutus es Dominum Deum tuum, Græcè eſt eadem phraſi, qua hic, προσετέθης ἐπακολουθῆσαι ὀπίσω κυρίου, hoc eſt, appoſuiſti ſequi à tergo Domini vel poſt Dominum. Dicitur ergo in illo tempore Ioſue ſimul cum Caleb ſecutus à tergo potentis, & poſt Dominum potentem, quia cùm alij exploratores humani timoris ſpiritum ſequerentur ſpectantes ſolùm quid humanis viribus poſſent, atque ob id animos populi conſtringerent ſuæ diffidẽtiæ verbis, iſti duo alio ſpiritu ducti, diuinam & potentiam & veracitatem conſiderabant, cogitantes quid poſſent per eum qui ſuis promiſit terram Cananeorum, ideoque auſi ſunt aliis omnibus contradicere. Et ob id hic dicitur Ioſue ſecutus poſt potentem, quia eius potentiam conſiderabat, non autem humanam infirmitatem. Hic ſenſus quoniam non eſt intellectus, genitiuus, potentis, mutatus eſt in accuſatiuum, potentes. Aliquot ergo verſibus hic in Ioſue & Caleb celebratur inſignis illa virtus eorũ quæ ſcribitur Nũ. 13. & 14. Vnde & hic dicitur de eis quòd in diebus Moyſi fecerunt miſericordiã, hoc eſt, opus pietatis, & in ipſum Moyſen, & ipſum populũ, quia ſcriptũ eſt de Caleb, quod compeſcẽs murmur populi qui oriebatur cõtra Moyſen, ait: Aſcẽdamus & poſſideamus terram, quoniam poterimus obtinere eam. Qua autem in re fecerint miſericordiam, oſtenditur cùm ſequitur: Stare contra hoſtem, hoc eſt, ſtando contra hoſtem, & prohibendo populum à peccatis. Infinitiui enim Græco more hic rurſum poſiti ſunt pro gerundiis, vel exponendi ſunt, ita vt ſtarent contra hoſtem, & prohiberent gentem. Pro, hoſtem, quædam Græca habent, ἐκκλησίας, hoc eſt, eccleſiam, & totam illam populi congregationem, cui reſiſtebant Ioſue & Caleb. Germanica tamen æditio habet, ἐχθροῦ, contra hoſtem. Et videtur ſingulare poſitum pro plurali, hoſtes, qui ſcilicet contradixerunt verbis ipſorum. Pro, perfringere, vel vt, quidam legunt, confringere, quidam habent, perſtringere ſed altera lectio magis conuenit dictioni Græcè κοπάσαι, hoc eſt compeſcere & facere ceſſare.

11 *Et ipſi duo conſtituti, à periculo liberati ſunt à numero ſexcentorum millium peditum,*
12 *Inducere illos in hereditatem, in terram quæ manat lac & mel.*

GRæca clarius habent, καὶ αὐτοὶ δύο ὄντες διεσώθησαν, &c. Et ipſi duo exiſtentes ſaluati ſunt. Significatur ergo quòd merito ſuæ conſtantiæ ex magno illo numero ſexcentorum millium peditum, qui, vt ſcribitur in Exod. egreſſi ſunt ex Ægypto, ſoli iſti duo fuerunt qui ſunt ſaluati & liberati in periculo mortis, quæ omnes reliquos inuoluit iuxta verbum Domini ſpatio quadraginta annorum. Sic autem ſaluati ſunt, & liberati atque ſubtracti diuino beneficio à morte, vt induceret illos ſolos Deus in promiſſam hæreditatem, & in terram illam optimam quæ abundè profundit lac & mel. Verbum enim, inducere, magis referendum eſt ad Deum, vt ſignificetur Deum illos inducturum in terram Canaam, quàm ad Ioſue, qui inducturus erat Iſraëlitas in illam. Alluditur enim ad illud quod in hiſtoria dicit Deus: ſeruum meum Caleb. qui ſecutus eſt me, inducam in terram hanc quam circuiuit. Quam Ioſue & Caleb profitebantur lacte & melle manare, dicentes populo: Inducet nos in terram, & tradet humum lacte & melle manantem. Porrò cùm hi duo ſoli dicuntur inducendi in terram promiſſam, excluduntur Leuitæ, qui non comprehenduntur in numero ſexcentorũ milium, vt patet Num. 1. Nam Eleazarus & Phinees ſimul cum Ioſue ingreſſi ſunt, & ſimiliter alij multi Leuitæ, quoniam non conſenſerant in murmure contra Moyſen.

13 *Et dedit Dominus ipſi Caleb fortitudinem, & vſque in ſenectutem permanſit illi virtus:*
14 *Vt aſcenderet in excelſum terræ locum, & ſemen eius obtinuit hæreditatem.*

ALterum præmium à Deo redditum ipſi Caleb hic deſcribitur, quod commemoratur Ioſue 14. vbi dicitur in diuiſione terræ ſorte fienda, Caleb ante omnes petiuiſſe & obtinuiſſe ſine ſorte poſſeſſionem quam volebat, montem quendam à Deo illi promiſſum: & dicit Caleb ſe à Deo hoc peculiariter accepiſſe, vt cum iam octoginta quinque eſſet annorum, ſic valeret vt eò valebat

lebat tempore quo quadragenarius missus fuit ad explorandum terram. illius, inquit, temporis fortitudo in me vsque hodie perseuerat tam ad bellandum quàm ad gradiendum. Fructum horum beneficiorum con cessorum à Deo ipsi Caleb indicat sequens versus, cùm dicitur:

15 *Vt viderent omnes filij Israel, quia bonum est obsequi sancto Deo.*

Legendum esse, vt viderent, & non, & viderunt, patet ex Grecis, quæ habent ἵνα ἴδωσι. Pro obsequi sancto Deo; Græcè est, πορεύεσθαι ὀπίσω κυρίου, hoc est, ire post Dominum, Alluditur enim ad id quod prius dictum est de Caleb, quòd secutus est a tergo Dei vel post Deum, quod non est aliud quam obsequi Deo, hoc est, eius voluntati se accommodare, atque eius verbis credere.

16 *Et iudices singuli suo nomine, quorum non est corruptum cor, qui non auersi sunt à Domino ut sit memoria eorum in benedictione.*

17 *Et ossa eorum pullulent de loco suo, & nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios illorum sanctorum virorum gloria.*

SVmmatim perstringit laudem Iudicum qui post Iosue fuerunt in populo inculpatæ vitæ. Porrò quò constet de recta huius loci (qui obscurus est in litera) & lectione, & intelligentia, notandum quòd in secundo versu legendum non sit, pullulant & permanet, per indicatiua verba, sicut multi legunt, sed pullulent & permaneat, vt hæc verba correspondeant verbo, sit, præcedenti, quomodo & scripta & impressa iam correctiora Biblia habent, & Græca requirunt, quæ habent optatiuum modum, ἀναθάλλοι, repullulent. Deinde notãdum quòd in priori versu, pro, vt sit, in Complutensi æditione tantùm sit coniunctio, &, ita vt ad verbum habeatur, & memoria eorum benedictionibus. Quam lectionem sequentes intelligunt subaudiendo verbum optatiuum, sit, quod noster expressit, vt sit sensus: Etiam eorum memoria sit in benedictione, sicut & prædictorum. Itaque videri posset apud nos legendum pro, vt sit, & sit. Germanica tamen æditio non habet coniunctionem, καὶ, &, sed pro ea habet verbum optatiuum, εἴη, sit. Et sic sententia est manifesta, nisi quòd nominatiuus, Iudices singuli, ponatur absolutè sine verbo, sicut & alias nonnunquam, vt ibi: Virga tua & baculus tuus ipsa me cõsolata sunt. Psal. 22.
Vt hunc sensum nostra habeat litera, dictio, vt, est accipienda quemadmodum nonnunquam, vt sit aduerbium optandi pro vtinam, sicut apud Terentium: Vt illum dij, deæque perdant. In qua acceptione penè superest, sicut & hoc loco Græcis omnino non est. Optat ergo Sapiens vt Iudicum, qui singuli sua nomina habent expressa in scripturis, sit memoria in benedictione, hoc est, vt eorum memoria semper perduret cum laude, significans hoc voto dignos illos esse quorum memoria fiat semper cum laude ipsorum. Non autem vult omnium memoriam fieri cum laude, sed eorum quorũ non est corruptum cor: pro quo Græcè est, quorum non est cor fornicatum, hoc est, qui non ad idolatriam prolapsi sunt. Ea enim in scripturis sæpe nomine fornicationis significatur, eáque verè est maxima & præcipua cordis corruptio: vnde & exponendo subijcitur; qui non auersi sunt à Domino. Quanquam & per alia etiam vitia rectè dicatur cor corruptum, & auersi à Domino, vt videantur quidam Iudices excludi hic a laude, & potissimùm Abimelech. Quod subdit Sapiens; Et ossa eorum pullulent de loco suo; significat se optare & illos dignos esse, vt eorum sepulchra cum ossibus eorum nunquam penitus pereant, sed inspecta semper renouent eorum memoriam, sic enim suo modo eorum ossa pullulant de loco suo. Quanquam secretiori sensu etiam videatur significari dignos eos esse qui aliquando resurgant in resurrectione iustorum. Quod subditur; Et nomen eorum permaneat in æternũ, exponit allegoriam quæ est in verbis præcedentibus. Quod sequitur, duplicem habet lectionem. Nam sunt qui legunt per ablatiuos; permanente ad filios illorum sanctorum virorũ gloria; Et tunc significatur, quomodo cupiat nomẽ eorum permanere in æternum, videlicet per hoc quòd permaneat semper ad filios & posteros gloria illorum sanctorum virorum. Plures libri habent per nominatiuos, permanens gloria; & tunc exponit hæc pars quid sit quod dicitur; nomen eorum permaneat in æternum; hoc est, permanens sit ad filios gloria eorum. Græca paulò aliter habent, vt ex eis non satis indicari possit vtra lectio apud nos sit præferenda. Prior tamen lectio habet commodiorem sensum.

18 *Dilectus à Domino Deo suo Samuel propheta Domini, renouauit imperium, & vnxit principes in gente sua.*

PRosequitur laudes Samuelis qui vltimus fuit Iudicum, attingens ex ordine quæ in scripturis de eo praeclariora habentur. Primùm ergo dicit eum fuisse dilectum à Domino, quia de eo scriptum est adhuc in pueritia: Et magnificatus est puer Samuel apud Dominum. Et mox postea: Puer autem Samuel proficiebat, atq; crescebat, & placebat tam Deo quàm hominibus. 1.Reg.2
Prophetam autem Domini rectè dicit, quia cùm illo tempore sermo Domini esset pretiosus, nec esset visio manifesta, ista peculiari prophetiæ spiritu donatus est, & quasi prophetarum primus post Moysen habitus est, vnde dicitur Actuum 3. Omnes prophetæ à Samuel 1.Reg.3
& deinceps qui locuti sunt, annunciauerunt dies istos. Pro renouauit imperium; Græcè est, κατέστησε βασιλείαν, vel βασιλέα, hoc est, constituit regna vel regem, quia scilicet in populo Israelitico, qui prius tantum habebant iudices, instituit primus, petente populo & Deo annuente, regiam potestatem, constituendo regem Saul, & postea Dauidem. vnde & sequitur; Et vnxit principes, nempe Saul, & Dauidem

uidem in gente sua. Itaq; quod nos legimus; renouauit imperium; accipi debet pro, de nouo instituit imperium regium, & Iudicum potestatem mutauit in regiam.

19 *In lege Domini congregationem iudicauit, & uidit Dominus Iacob.*

PEruersè ab omnibus ferè legi; vidit Dominum vel Deum Iacob; & legendum esse; vidit Dominus Iacob; quomodo & scripta quædam antiqua habebāt, & modò quędam impressa, manifestum est ex Græcis, quę habent ἐπεσκέψατο κύριος τὸν ἰακώβ, hoc est, visitauit vel inspexit Dominus Iacob, hoc est, populum Israeliticum. Cùm enim in salutem populi sui misit Deus singularem aliquem virum post longam calamitatem, dicitur Deus visitasse populum suum. Sic de Moyse dicitur Exod. 4. Audierunt quòd visitasset Dominus filios Israel, & quòd respexisset afflictionem illorum. Itaque quòd nostra lectio habet; Vidit Dominus Iacob; significat quòd Deus populum suum respexerit, eiusque securam habere ostenderit, mittendo eis talem virum, qui prius sub Heli & filiis eius miserè tractabantur, quando corruptus erat status religionis & reipublicæ apud Iudæos. Tunc ergo, vt hic dicitur, iudicauit congregationem, hoc est, totam rempublicam Israeliticam (est enim hic συναγωγὴ) sed in lege Domini, hoc est, iuxta eius legem, sine omni acceptione personarum, aut commodi sui expectatione, atq; ob id dicitur Deus visitasse suum populum, quòd non solùm prophetam, sed etiam tam incorruptum iudicem eis dederit. De iudicio Samuelis agitur. 1. Reg. 7.

20 *Et in fide sua probatus est propheta, & cognitus est in uerbis suis fidelis, quia uidit Deum lucis.*

ALluditur ad illud quod de eò dicitur; Dominus erat cum eo, & non cecidit ex omnibus verbis eius in terram. Et cognouit vniuersus Israel à Dan vsque Bersabee, quòd fidelis Samuel propheta esset Domini. Est ergo sensus: quod Samuel probatus est esse verè propheta per fidem suam, hoc est, fidelitatē suam, qua nihil dixit, nisi quod à Deo audiuit, & quod non ipso facto impleretur. vnde & sequitur: Cognitus est in verbis suis fidelis. Cùm autem sequitur; Quia vidit Deum lucis; accipi pōtest coniunctio, quia, vel causaliter, vt sit sensus: eum ideo deprehensum esse fidelem, quia viderat Deum lucis, hoc est, quia à Deo omnis lucis & veritatis authore illustratus fuit. Vel infinitè pro, quod, vt sit sensus: cognitus est fidelis, nempe quòd viderat Deum lucis, hoc est, omnes cognouerunt eum vidisse Deum lucis. Cui sensui conuenit ea lectio, quam deprehendi in quibusdam antiquis & emendatis scriptis. Cognitus est in verbis suis fidelibus, quia vidit Deum lucis. Quam lectionem præferrem, nisi Græca haberent πιστὸς ὁράσεως, hoc est, cognitus est in verbis suis fidelis visionis, hoc est, certus & verus in his quæ viderat.

21 *Et inuocauit Dominum omnipotentem in oppugnando hostes circumstantes undique in oblatione uiri inuiolati.*

OStendit iam Samuelem non tantùm fuisse iudicem incorruptum, & prophetam fidelem, sed etiam populi saluatorem, cùm ab hostibus vndiq; premeretur, & maximè à Philisthæis, vt scribitur 1. Reg. 7. Pro, omnipotentem, Rabanus legit, potentem, sicut & Græca habent δυνάστην, quam dictionem etiam suprà noster vertit, potentem. Porrò obscuritatem aliquam facit quod legimus, viri inuiolati, vel, vt alij legunt, viri immolati, & torquent se hic nostri interpretes. Et Complutensis quidem æditio etiam habet ἀνδρὸς, hoc est, viri, sicut noster se declarat legisse, sed pro, inuiolati vel immolati, habet sicut & alia Græca, γαλαθηνοῦ, hoc est, lactentis: vnde nō dubium est quin per virum lactentē intelligi debeat masculus ille agniculus, quem Samuel orans pro Israel contra Philisthæos obtulit Domino, vt est prædicto capite, vbi etiam Septuaginta habent hanc dictionem, γαλαθηνόν. Verum cùm dura sit hæc locutio, qua vir ponitur pro agno, etsi masculus etiam sexus sit in eo genere, magis verisimile est corruptè in Græcis codicibus quibusdam legi ἀνδρὸς, & reponendum pro eo esse ἀρνὸς, quemadmodum habet æditio Germanica. Imitatus est enim noster Sapiens Septuaginta, qui in historia prędicta dicunt Samuelem obtulisse ἄρνα γαλαθηνὸν, agnum lactētem. Itaque in nostra lectione per virum, intelligendus est agnus masculus, & legendum est potius, inuiolati, quam immolati, quia sicut esse agnum lactentem commendat sacrificium à teneritudine, & integritate: ita etiam esse agnum inuiolatum, hoc est, immaculatum, aut needum coitu corruptum: vnde & paschalis agnus iubetur esse sine macula masculus anniculus. Et Christum Petrus vocat agnum immaculatum & incontaminatum. Sensus ergo est: Cum hostes vndique oppugnarent populum Israeliticum, ita vt grauiter timerent à facie illorum Israelitæ, inuocauit Samuel Dominum, in cuius potentia solùm confidebat, idque cum oblatione masculi agni adhuc teneri, delicati, & inuiolati. Cuius preces quàm fuerint efficaces, ostenditur cum subditur:

22 *Et intonuit de cœlo Dominus, & in sonitu magno auditam fecit uocem suam.*

23 *Et contriuit principes Tyriorum, & omnes duces Philisthijm.*

MAnifesta sunt hęc ex historia, nisi quód in ea dę principibus Tyriorum non fit mentio. At verisimile est eos sicut valde vicinos Philisthiim, tunc illis confœderatos fuisse contra Israelem.

24 *Et ante tempus finis uitæ suæ & sæculi, testimonium præbuit in conspectu Domini et Christi.*

25 *Pecunias & usque ad calceamenta ab omni carne non accepit, & non accusauit eum homo.*

PRædictis ad laudem eius pertinentibus adiicit & illud quod scribitur 1. Reg. 12. quomo

quomodo Samuel iam grandæuus ausus est innocentiam & integritatem suam apud totum populum, Deum & regem in testes adhibens, profiteri, nec quisquam inuentus sit in tanto populo, qui de eo conquereretur, & non potius pios iustitiæ attestaretur. Ante tempus, inquit, finis vitæ suæ, & ante tempus finis sæculi sui, hoc est, antequam desineret viuere, & suam durationem peregisset, aut ante tempus finis sæculi huius, hoc est, antequam finiret hoc sæculum, dilucidissimum testimonium præbuit de seipso coram Domino & vncto rege Saul, nempe quod pecunias, & vsque ad calceamenta, hoc est, minima quæque, non acceperit ab omni homine: & cum sic suam integritatem profiteretur, non accusauit eum homo, hoc est, quisquam, sed dixerunt confirmantes eius integritatem: Non es calumniatus nos, neque oppressisti, neque tulisti de manu alicuius quippiam in eo quod dicitur, vsque ad calceamenta; quod in verbis Samuelis non exprimitur, quamuis includatur, imitatio est verborum Abrahæ dicentis ad regem Sodomorum: Gen. 14. A filo subtegminis, vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus quæ tua sunt, hoc est, nihil omnino.

26 *Et post hoc dormiuit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem vitæ suæ.*

27 *Et exaltauit vocem eius de terra, in prophetia delere impietatem gentis.*

GRæca habent in principio, καὶ μετὰ τὸ ὑπνῶσαι αὐτὸν, προεφήτευσε, & postquam ipse dormiuisset, prophetauit. Dixit enim quid ante finem vitæ suæ præsciterit nunc verum quid etiam post mortem, respiciens eam historiam, quæ scribitur 1. Reg. 28. & ab eo quod etiam per eum post mortem gestum est illum commendare volens. Circa hunc tamen locum & prædictam historiam non parua exurgit quæstio, an is qui arte pythonissæ, & potestate dæmonis petente Saule excitatus est, verè fuit Samuel. Indignũ enim videtur tam sancti viri animam ex abditis mortuorũ receptaculis iussu & voluntate diaboli reuocatam. Et tamen sacra scriptura & in historia prædicta, & in hoc loco Samuelem testatur visum, & locutum regi. Deinde & veritatis prædictio videtur arguere verè fuisse Samuelem. Tractat hanc quæstionem satis exactè D. Augustinus lib. 2. ad Simplicianum quæstione tertia, ostendens vtramque partem defendi posse, magis tamen inclinãs in eam partem, vt credatur non verè spiritum Samuelis a sua requie excitatum fuisse, sed aliquod phãtasma & imaginariam illusionem diaboli machinationibus factam, quam propterea scriptura nomine Samuelis appellat, quia solent imagines rerum earum nominibus appellari quarum imagines sunt. Nec illud dicit quenquam mouere debere, quomodo a maligno spiritu Sauli vera prædicta sunt, quia incongruum non est vt Deus aliquando velit etiam per dæmones aliquem cognoscere vera maximè temporalia, & ad istam mortalitatem pertinentia, quæ ab angelis bonis didicerunt, vt malum quod ei impendet prænoscendo, patiatur etiam antequam veniat. Docet tamen absurdum non esse credere ex aliqua dispensatione diuinæ voluntatis permissum fuisse, vt non inuitus, nec dominante nec subiugante magica potentia, sed volens atque obtemperans occultæ dispensationi Dei, quæ & pythonissam illam & Saulem latebat, consentiret spiritus Prophetæ sancti se ostendi aspectibus regis, diuina eum sententia percussurus. Huic sententiæ omnino fauere videtur ipsa historica narratio, & maximè hic locus, in quo in laudem Samuelis dicitur quòd post mortem Samuel prophetauerit. Itaq; sequendo priorem sententiam quę probabilior est, de hoc loco dicendum est, quod author hic secutus est historiæ narrationem: proinde sicut illa loquitur de imaginario & phantastico Samuele, tanquam de vero, qualem suo merito decepti Pythonissa & Saul esse crediderunt, ita & iste. Nec obstat quod in laudem Samuelis istud hic asseratur, quia ad laudem illius hoc facit, quòd in illius & bonitatem & veracitatem Saul iam in summa consistens desperatione confisus sit, quódque illius merito Deus per malignum spiritum ab angelo edoctum veritatem prædicere & reuelare voluerit, vt ob id quasi Samuel ipse futurorum euentũ prædixerit, quia propter illum veritatem prænuntiari & prophetari permisit. Ideo ergo hic dicitur, quod Samuel notum fecit regi finem suum, & quod exaltauit vocem eius (pro suam) de terra, quia scilicet de terra ascendebat, ad hoc vt in prophetia, hoc est, per prædictioné futurorum deleret impietatem populi Israelitici, quia scilicet dixit ei: Dabit Dominus etiam Israel tecum in manus Philisthiim. 1. Re 28

Caput XLVII.

1 *Post hæc surrexit Nathan, propheta in diebus David.*

GErmanica æditio habet μετὰ τοῦτον, post hũc, nempe Samuelem: Complutẽsis, μετὰ τοῦτο, post hoc, quomodo & Rabanus habet, & vnum scriptum Tongerlense, quamuis parum ad rem faciat, quouis modo legatur. Transiturus ad commendationem Dauidis, interponit post mentionem Samuelis prophetæ, mentionem prophetę Nathan, qui prophetico spiritu sic in plerisque bene consuluit Dauidi, sicut Samuel consuluerat Sauli, quem & verisimile est gesta Dauidis conscripsisse, sicut Samuel Saulis.

2 *Quasi adeps separatus à carne, sic Dauid à filijs Israel.*

MVlti libri eam partem: & quasi adeps separatus est à carne, iungunt cũ præcedenti, vt ad Nathan pertineat, quomodo & Rabanus intelligit. At eam partem pertinere ad sequentia, sicut alij distinguunt, satis indicat, quòd perficiendo cõparationem

subiicitur, sic Dauid. Supereſt auté coniunctio, &, quæ in multis libris legitur, & quasi adeps. Nam vt illa non eſt in Græcis, ita nec in aliquot ſcriptis, nominatim in Biblijs Beſſarionis. Itaque abſolutè incipiendum eſt; Quaſi adeps. &c. Habent autem Græca pro, à carne, ἀπὸ σωτηρίου, à ſalutari. Et intelligitur per ſalutare, hoſtia pacificorum, quæ pro ſalute Domino offerebatur, cuius adeps ſolus cremabatur, pectuſculum autem & armus dexter erant ſacerdotis, reliquæ carnes edebantur cum gratiarum actione ab offerentibus. Comparatur ergo Dauid nó cuiuis adipi, ſed adipi qui Deo ſacratus erat in ſacrificio pacificorum. Et ſignificatur, quòd quemadmodum in tali ſacrificio adeps præ carne reliqua ſeparatus erat, & quaſi ſanctior erat, cùm in honorem Dei combureretur, reliqua verò caro ab offerétibus etiam laicis comedebatur: ſic Dauid apud Deum ſeparatus fuit à filiis Iſrael, hoc eſt, præ illis à Deo electus, & ei gratus, quamuis etiam omnes filij Iſrael eſſent Deo velut carnes ſanctæ. Ex cómentario omnino certum videtur Rabanum legiſſe; Quaſi adeps ſalutaris ſeparatus a carne, ſic enim habet: Quod autem dicit eum ſeparatum à carne, quaſi adipem ſalutarem, oſtendit eum, &c. Proinde omnino veriſimile eſt noſtrum interpretem vertiſſe, Quaſi adeps ſalutaris ſaparatus à carne, ſic tamen vt dictio, ſalutaris, ſit non nominatiui caſus, quemadmodum intellexit Rabanus, ſed genitiui, vt dictum ſit; adeps ſalutaris, ſicut in pſalmis dicitur: Calicem ſalutaris accipiam; vbi etiam eſt ſicut hic, σωτηρίου, & ſignificatur ſacrificium pacificorū, in quo edendo etiam calix cum lætitia ſumebatur. Porrò præpoſita hac magna Dauidis commédatione, quædam eius inſignia facta commemorat, quorum illud quod ſequitur primum eſt.

3 *Cum leonibus luſit quaſi cum agnis, & in urſis ſimiliter fecit ſicut in agnis ouium.*

TOletanum exemplar legit ἐπαίζεν, hoc eſt, familiariter egit, & velut hoſpites habuit. Alia tamen æditio habet, ſicut noſter ſe legiſſe declarat, & melius, ἔπαιξεν, luſit. Alluditur autem ad id quod Dauid dixit de ſeipſo à Saul, quòd cùm paſceret gregem patris ſui, interfecerit leonem & vrſum, rapientes ouem ex grege. Et quamuis in ſcriptura tantùm dicatur ſingulariter de leone & vrſo, pluraliter hic dicitur; cum leonibus & vrſis per amplificationem, ſignificans illum eadem facilitate cum multis vel præſtitiſſe, vel potuiſſe præſtare. Et alioqui numerus pluralis nonnunquam ponitur pro ſingulari, ſicut & econtra. Dicitur autem Dauid cum feris illis luſiſſe, ſed ludo ipſis feris malo, ad ſignificandum ſumma cum facilitate, ac ſine trepidatione, imò cum voluptate illum feras illas ſuperaſſe, non autem magis laboribus & ſudoribus, ſicut in prælio fieri ſolet, quemadmodum & ipſum Goliad velut per ludum deiecit in iactu fundæ, de quo & ſequitur:

4 *In iuuentute ſua nunquid non occidit gigantem, & abſtulit opprobrium de gente?*

5 *In tollendo manum in ſaxo fundæ, deiecit exultationem Goliæ.*

ILlud, in iuuentute ſua, quidam cóiungunt ſuperioribus, alij ſequentibus, & perinde eſt, quia vtrunque in iuuentute factum eſt, vnde Saul dixit Dauidi: Non vales reſiſtere Philiſthæo iſti, quia puer es. Porro quod in ſuperádis feris Dauidi datum fuit, fiduciam ei addidit etiam gigantem aggrediendi, vnde bene ſecundum iſtud factum ſuperiori ſubiicitur, quo occidendo gigantem abſtulit opprobrium de géte Iſraelitica, quia ille, vt habet hiſtoria, exprobrabat agminibus Iſrael, quod non ferens Dauid zelo Dei accenſus, dixit: Nunc vadam, & auferam opprobrium populi; quoniam quis eſt incircuncíſus iſte, qui auſus eſt maledicere exercitui Dei viuentis? Et vt ſignificaret quanta facilitate & paruo negotio ipſe iuuenis tam potentem virum vicerit: In tollendo, inquit, manum in ſaxo fundæ, hoc eſt, eleuando manum ſuam cum lapide fundæ (pro, ſaxo, enim eſt λίθῳ, lapide) re ſcilicet minima deiecit exultationem Goliæ, qua ſcilicet deſpiciens Dauid dixit ad eum confidenter: Veni ad me, & dabo carnes tuas volatilibus cœli & beſtiis terræ. Cæterùm vt intelligatur Dauidem non ſua virtute tantùm opus perfeciſſe, ſubditur:

6 *Nam inuocauit Dominum omnipotentem, & dedit in dextera eius tollere hominem fortem in bello, & exaltare cornu gentis ſuæ.*

MVlti libri habent; Vbi inuocauit Dominum, verùm cùm Græca habeant, ἐπεκαλέσατο γὰρ, Inuocauit enim; & Græcis conſentiant quædam ſcripta, quæ habent; Nam inuocauit; meritò hæc lectio præferenda & retinenda eſt. Inuocauit, inquit, Dominum omnipotentem, vel, vt quædam ſcripta habent, potentem, & is dedit in dextera eius, vt tolleret hominem qui in pugnando fortis erat, & ſic exaltaret cornu gentis ſuæ, hoc eſt, ſublimem faceret gloriam & potentiam populi ſui, quem Goliath omnino deprimere conabatur. Phraſi enim Hebraica cornu ſæpè pro gloria ponitur & potentia, metaphora deſumpta à cornigeris beſtiis, quarum gloria, potentia, & fortitudo in ipſorum cornibus ſita eſt.

7 *Sic in decem milibus glorificauit eum, & laudauit eum in benedictionibus Domini, in offerendo illi coronam gloriæ.*

COmmuniter verba, glorificauit & laudauit: referuntur ad Deum, vt ſignificetur

Deum glorificasse Dauidem,& laudasse eũ, hoc est, laudabilem eum fecisse in benedictionibus suis. At cùm hæc dura sit expositio,& quia durè etiam dicitur Deum laudasse illum in benedictionibus Domini, cùm dicendum fuisset; in benedictionibus suis; omnino videntur hæc verba referenda ad populum Israeliticum, de quo mox præcedit; exaltare cornu gentis suæ. De ea enim gẽte liberata iam subiungitur in gratiarum actionem præstiterit. Sic,inquit,hoc est,propterea, populus liberatus glorificauit eum in decem millibus; quia scilicet attribuit ei tam gloriosam victoriam ac si decem milia percussisset. Alludit enim hic Sapiens ad id quod scribitur 1.Reg.18. quòd, cùm Dauid reuerteretur percusso Philisthæo, & ferret caput eius in Ierusalem,egressę sunt mulieres de vniuersis vrbibus Israel, canentes, chorósque ducentes, atque dicentes: Percussit Saul mille, & Dauid decem millia. In eo autem quod sequitur, populum laudasse Dauidem in Benedictionibus Domini, &c. omnino videtur ad Psalmum 20. respectus haberi,in quo populus sic introducitur Deũ & Dauidem laudans: Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.Proinde ex hoc loco satis patet,illum etiã Psalmum,etsi ad Christum potissimùm pertineat, tamen ad literã de Dauide intelligẽdum,vt sit Psalmus populi gratulatorius pro salute per Dauidẽ obtenta,sicut præcedens est Psalmus populi precatorius pro salute sui regis.Sensus ergo huius loci est:Populus laudauit Dauidem propter singularia dona quæ Dei benedictione in eo fuerunt, cùm inter alias Deus ei obtulit coronam gloriosam,hoc est,regiam dignitatem.

8 *Contriuit enim inimicos undique, & extirpauit Philisthijm contrarios usque in hodiernum diem, contriuit cornu ipsorum usque in æternum.*

CONiunctio, enim, sicut non est Græcis, ita nec apud Rabanum. Nouum enim beneficiũ per Dauidem populo præstitum hic commemoratur, nempe quòd inimicos Israelis variis bellis contriuerit, vt scribitur 2.Reg.8. & præcipuè quod extirpauerit, vel, vt habẽt Græca, ἐξουδένωσεν, hoc est,ad nihilum redegerit Philisthæos,qui erãt præcipui hostes populi illo tempore,qui & tẽpore Saulis maximè erãt infesti populo, & illo cæso dominabantur eis.Hos ergo imprimis extirpauit,non quidẽ omnes occidendo,sed ita eos diminuendo & reprimendo, vt nũquam deinceps sint dominati Israeli: vnde de Dauid dicitur loco prædicto, quòd tulerit frenum tributi de manu Philisthĩm, & hic dicitur quòd cõtriuerit cornu ipsorum, hoc est,potentiam & imperium vsque in æternum.

9 *In omni opere dedit confeßionem sancto, & excelso in uerbo gloriæ.*

COniunctio, &, sicut non est Græcis, ita nec in multis scriptis,& quamuis subintelligi & addi possit,potest tamen etiam cõiunctim legi; sancto excelso. Exprimit hic versus & aliam Dauidis commendationem, nẽpe quòd cùm varia & insignia opera designaret, non tamen ea sibi tribuit, nec in eis superbiuit,sed in opere suo dedit confessionem laudis sancto, excelsóque Domino, ei omnem tribuens laudem, & confitens illius omnia virtute peracta esse, non sua. Idque fecit in verbo gloriæ, hoc est, sermone glorioso & præclaro, aut sermone qui gloriam Dei exprimeret, Psalmis scilicet celeberrimis à se conscriptis, in quibus Deum toties vocat fortitudinem suam, refugium, illuminationem, protectorem vitæ suæ,atque adiutorem suum.

10 *De omni corde suo laudauit Dominum, & dilexit Deum qui fecit illum, & dedit illi contra inimicos potentiam.*

GRæca tantùm habent; In omni corde suo laudauit; & dilexit eum qui fecit eum; ita vt apertè satis hic Dauidi tribuatur, non solùm quòd in toto corde laudauerit Deum, sed etiam quòd in toto corde dilexerit: quod bene notandum contra eos qui volunt neminem in hac vita diligere Deum in toto corde. Auget hic versus quod dictum est superiori versu, & demonstrat quòd non simpliciter dederit Deo confessionem & laudem,sed quòd idipsum fecerit in vel ex toto corde suo, iuxta id quod de se Dauid aliquoties dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo; hoc est, valde serio & ex animo penitus, sine omni fictione & torpore. Et quia id nemo facere potest, qui etiam in toto corde diligit, subijcit; Et dilexit Deum. Dilectionis huius causam nostra litera duplicem indicat, nempe & quia Deus creator eius esset,ac proinde etiã omnis boni fons: & quia dederat illi contra inimicos potentiam. Verbum enim, dedit,cõiungendum est cum verbo, fecit, vt etiam eius suppositum sit relatiuum,qui,& sit sensus: Dilexit Deum qui & fecit eum, & dedit illi contra inimicos potentiam.

11 *Et stare fecit cantores contra altare, & in sono eorum dulces fecit modos.*

ADijcitur conuenienti ordine superioribus, quod magis etiam Dauidis virtutem declarat, nempe quòd non satis ei fuerit Deum laudare, idque toto corde, sed quod etiam ad excitandum in Dei laudem totum populum instituerit ordinem cantorum, qui psalmos à se aut aliis compositos decantarent: quos & stare fecit cõtra altare, hoc est,coram altari holocaustorum, atque è regione eius. Quibus non tantum cãtandi potestatem,& psalmos decãtandos tradidit, sed etiam in sono & cantu eorũ fecit dulces melodias,siue tradendo eis etiam rythmum dulcẽ melodiam reddentẽ, siue cõstituendo vt in cantu iungeretur variorum instrumẽtorum musicorum suauitas,quemadmodum describitur in lib.1.Paralip.cap.1.

12 *Et dedit in celebrationibus decus, & ornauit tempora usque ad consummationem vitæ.*

13 *Vt laudarent sanctum nomen Domini, & amplificarent mane Dei sanctitatem.*

PRo, celebrationibus, Græcè est ἑορταῖς, hoc est, festiuitatibus aut festiuis diebus: proinde conuenit nomen, celebrationibus, accipere pro celebritatibus, hoc est, celebribus diebus, qui etiam significantur, cùm dicitur; ornauit tempora; ea scilicet quæ statuta erant festiuiter celebranda. Indicant ergo hi versus, quid boni secutum sit per cantorum institutionem, nempe quòd hac ratione festiuis diebus, qui à populo celebrandi erant ex legis præscripto, addiderit magnum decus & ornamentum, qui prius rudi modo peragebantur: quódque eadem illa tempora ornauerit, addito illo quo prius carebant splendore, idque fecit vsque ad consummationem vitæ suæ, semper scilicet, maximè in senectute, solicitus pro augendo & ornando cultu diuino, atque in ea solicitudine immoriens, ad hoc vt cantores instituti laudarent nomen sanctum Domini, & magnificarent etiam singulis diebus, idque mane. Dei sanctitatem, ita scilicet vt diem inciperent à Dei laude, quemadmodum constitutum legimus 1.Paralip.23 vbi sic habetur, Leuitæ vt stent mane ad confitendum & canendum Domino, similitérque ad vesperam, tum in oblatione holocaustorum Domini, quàm in Sabbathis & Calendis solennitatibus reliquis. Porrò per Dei sanctitatem etsi intelligi possit Dei integritas & puritas, imprimis in Deo prædicando: hic tamen videri potest significari nomen sanctum Dei, quia Græcè est, τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ. Sic autem Septuaginta vocant nomen Dei proprium, vt superius dictum est capite 45.

14 *Christus purgauit peccata ipsius, & exaltauit in æternum cornu eius.*

15 *Et dedit illi testamentum regni, & thronum gloriæ in Israel.*

NOuissimè de Dauide cõmemorat quòd peccatorum suorum in quæ inciderat remissionem cõsecutus sit à Deo, ita vt non solum propter peccata sua regno nõn exciderit sicut Saul, sed etiam promissionem stabilitatis regni æterni consecutus sit. Mirum autem meritò videri potest, quomodo hic author Christum & expectatum tunc Messiam dicat purgasse peccata Dauidis, cùm tunc adhuc nõ fuerit, sed adhuc expectaretur. Hac sanè de causa videri potest in quibusdã codicibus nomen, Christus, mutatum in, spiritus. Sic enim habet codex Bessarionis, & alia aliquot scripta. At Græcè nec Christus, est nec spiritus, sed κύριος, Dominus. Et hãc veram esse lectionem, nec esse, vt aliqui existimare possent, deprauatã, magis videri potest quod in verbis Nathan dicentis, Dominus quoque transtulit peccatũ tuum; sic sicut hoc loco, κύριος. Verisimile ergo est nostrum interpretem etiam vertisse, Dominus, 2.Re.12 sed in lectione quadã ecclesiastica, qua quæ hic dicuntur de Dauide, applicantur Cõfessoribus in Missæ epistola, nomen κύριος, mutatum esse in nomen, Christus, quia in nouo testamento per quandam appropriationem nomen, Domini, Christo ferè tribuitur, sicut & in epistola Iudæ nomẽ, Iesus, positum est, vbi Græca habent κύριος, Dominus, cùm legimus, Iesus populum suum ex Ægypto saluans, secundò eos qui non crediderunt perdidit. Ex hac ergo exemplari lectione deinde factum videtur vt etiam in Bibliis pro nomine, Dominus, poneretur Christus, & postea pro, Christus, quia id nomen non videbatur benè congruere, à quibusdam scriptum esse, Spiritus, quia vtrunque nomen similiter solet apud antiquos scribi, vt adhuc in antiquis Bibliis inuenitur. Nam nomem Christi scribitur etiam apud Latinos literis Græcis Xp̃s nomen vero spiritus, Sp̃s. Vtut est, Latinus etiam Christus noster rectè dicitur purgasse peccata Dauidis, aut, vt est Græcis abstulisse peccata, quia ipse sicut est agn⁹ qui occisus est ab origine mũdi, ita etiã ab origine tollit ex præuisõ suę passionis merito totius mundi peccata, & quatenus Deus fuit ab æterno, etiam cũ patre & spiritu sancto purgauit omniũ peccata remittendo ea.

16 *Post ipsum surrexit filius sensatus, & propter illũ deiecit omnem potentiam inimicorum.*

DE Salomone instituit narrationem eius, tum dona, tum vitia commemorãs Secundam huius sententiæ partẽ Græca aliter habent sic: καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλατυσμῷ, hoc est, propter illum habitauit in latitudine. Cui consonat id quod legitur apud Rabanum; & propter illum requieuit in latitudine. Cuius lectionis etiam meminit Glossa ordinaria, eamq; habebant duo exemplaria Tongerlensia, quamuis in margine etiam altera lectio addita fuit, proinde illa Rabani lectio meritò præferenda esset. Duo exemplaria M.N. Augustini Hunæi vtramq; lectionem in contextu habebant sic, Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorũ, & requieuit in latitudine. Ergo saltem vel sic legendũ est, & est sensus: quod Deus propter Dauidẽ tempore Salomonis repressẽrit omnem potentiam inimicorum, ita vt nemo vel vellet vel auderet se illi opponere, sicque ipse habitauit & requieuit in latitudine animi, securitate scilicet & libertate, non coarctatus aduersariorũ violentia. Aut in latitudine regni, quia scilicet Deus propter Dauidem amplificauit eius imperium, ita vt longè latéque dominaretur, vt dicitur 3.Regum 4.

17 *Salomõ imperauit in diebus pacis, cui subiecit Deus omnes hostes.*

18 *Vt conderet domum in nomine suo, & pararet sanctitatem in sempiternum.*

SVo, positum est pro, ipsius, scilicet Dei, & significatur ideo Deum Salomoni tempora pacifica cõcessisse, vt posset erigere domum

mum ad gloriam nominis eius. Pro, sanctitaté, hic rursum est ἁγίασμα, qua dictione hic significatur templum Deo sanctificatum, quemadmodum & alibi, & nominatim Psal. 88. vbi legim^s: Prophanasti in terra sanctuarium eius. Proinde apud nos nomen, sanctitas, accipi conuenit pro sancto Dei templo.

19 *Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, & impletus est quasi flumen sapientia.*

ILlam partem; quemadmodum eruditus est in iuuentute sua; nostri ferè referũt ad præcedentia, vt significetur Salomonem ædificasse tẽplum, iuxta quod institutus fuit in iuuentute à Dauide patre: qui non solum ei impensas construendi templi præparauit, sed etiam ei omnium ædificandorum descriptionem tradidit, vt scribitur 1. Paral. 28. At non solùm in Græcis hæc pars refertur ad sequentia, sed etiam in multis scriptis Latinis, in quibus hic est nouæ sententiæ initium. Itaque dictio, quemadmodum, accipi hic debet admiratè posita, pro, quàm, sicut, in illo Psalmo: Quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus; vt sit sensus: O quàm etiam in iuuentute sua fuit eruditus & sapiẽs à Deo factus. (Est enim Græcis ἐσοφίσθης) & quam impletus est sapientia, quasi flumen, hoc est, sicut flumen abundat aquis, quas aliis largiter communicat: ita & ipse abundabat sapientia, quam in alios copiosè diffudit. Sapientia enim diuina abundè repletus est, etiam in iuuentute, cùm ad Deum
3. Reg. 3 in oratione dixit: Ego sum puer paruulus, & ignorans egressum & introitum meum. Notandum & illud quòd Germanica editio habet in secunda persona ἐσοφίσθης & ἐνεπλήσθης, hoc est, repletus es, vt hic accipiat Apostrophe ad Salomonẽ, quæ postea continuatur. Quæ lectio maiorem habet vim & gratiam, & in quibusdam etiam scriptis Latinis reperitur, vt meritò illa præferenda sit.

20 *Et terram retexit anima tua, & repleuisti in comparationibus ænigmata.*

GRæca non habent in principio coniunctionem, &, vt intelligamus hic nouæ sententiæ esse initium. Pro, retexit, Græcè est ἐπεκάλυψεν, operuit. Itaq; significatur animum Salomonis tanta fuisse sapiẽtia, vt per eam quam elocutus est sapientiam operuerit, hoc est, repleuerit omnem terram, quia vt dicitur 3. Regum 4. Veniebant de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, & ab vniuersis regibus terræ qui audiebant sapientiam eius. Cui intelligentiæ conuenit quod Græca in sequenti parte habent sic: Et repleuisti (terram scilicet) parabolis ænigmatum. Noster interpres aut posuit cõpositum, retexit, pro suo simplici, texit: aut potius legit ἀπεκάλυψεν, reuelauit vel retexit. Et erit sensus: quòd anima & spiritus Salomonis Dei sapientia donatus, detexerit totã terram, aperiendo & explicando omnium quæ in terris sunt naturas, quia, vt dicit scriptura,
3. Reg. 4 Disputauit super lignis à cedro quæ est in Libano vsque ad hysopum, quę egreditur de pariete. Et disseruit de iumẽtis & volucribus & reptilibus & piscibus. Iam quod nos legimus; Et repleuisti in comparationibus ænigmata; significat quòd multa admodum ænigmata elocutus fuerit in suis comparationibus, hoc est, parabolis, quas vel locutus est, vel scriptas reliquit.

21 *Ad insulas longè diuulgatum est nomen tuum, & dilectus es in pace tua.*

EX historia patet huius sententiæ veritas. In ea enim dicitur & quomodo ad omnes terras & populos nomẽ eius innotuerit, & quomodo & ab exteris & maximè à suis dilectus fuerit ob pacem quam habuit cum omnibus, & quæ suis præstita fuit tempore ipsius. Dicitur enim quòd habebat pacẽ ex omni parte in circuitu. Habitabátque Iuda & Israel absque timore vllo, vnusquisq; sub vite sua, & sub ficu sua, à Dan vsque Bersabee, omnibus diebus Salomonis.

22 *In cantilenis & prouerbiis, & comparationibus & interpretationibus miratæ sunt terræ, & in nomine Domini Dei, cui cognomen est, Deus Israel.*

QVædam Græca habent ἀπεθαύμασάν σε, hoc est, miratæ sunt te, vt sit sensus: Terræ variæ, vel, vt est Græcis, χῶραι, regiones, sunt te admiratæ propter carmina, &c. Tria vel quatuor ponuntur in quibus homines admirati sunt Salomonem, quæ & commemorantur satis 3. Regum 4. Pro cantilenis Græcè est ᾠδαῖς, hoc est, canticis & carminibus, de quibus dicitur quòd fuerunt carmina eius quinque milia, vbi etiam Septuaginta habent ᾠδαί. Ex his carminibus partem habemus in libro qui dicitur Canticum Canticorum, quasi præcipuum omnium carminum eius. De prouerbiis & parabolis, quæ frequenter pro eisdem ponuntur, dicitur quod locutus sit Salomon tria milia parabolas, ex quibus partem habemus in libro qui dicitur Parabolæ, vel Prouerbia Salomonis. Interpretationes Salomonis insinuantur, cùm ibidem dicitur, quòd disputauit & disseruit de omnibus arborib^s & animalibus. Item, cum, regina Saba veniente vt tentaret 3. Re. 10
eum in ænigmatibus, docuit eam Salomon omnia verba quę proposuit. Quod sequitur, & in nomine Domini Dei, cui cognomẽ est Deus Israel, quidam coniũgunt cũ sequenti verbo, collegisti. Sic enim apud Rabanum distinguitur, vt ibi; Et in nomine Dei tui; sit principium nouæ sententiæ. At melius iũgitur cum verbo, miratæ sunt, quia omnino videtur author hic alludere ad id quod regina Saba dicitur audiuisse famam Salomonis in nomine Domini, quódq; eadem audiẽs & videns sapientiã Salomonis, adeo mirata sit; vt non haberet vltra spiritum, dixitque inter cætera; Sit Dominus Deus tuus benedictus, cui cõplacuisti, & posuit te super thronum Israel, eo quòd dilexerit Dominus Israel. Additur autẽ; cui cognomẽ De^s Israel: ad differẽtiam Deorum quos aliæ regiones colebant,

colebant, quæ confitebãtur Deum Israelis in Salomone & populo Israel esse mirabilem, & hoc in illis præstare quod ipsorum dij suis non præstarẽt, nec præstare possent. Mollius hæc pars coniungitur in Græcis cum præcedentibus, quia non habẽt coniunctionem, &, vt sit sensus: Nationes propter carmina, parabolas, &c. miratæ sunt in nomine Dei Israel, qui scilicet tantam sapientiam dederat Salomoni.

23 *Collegisti quasi aurichalcum aurum, & ut plumbum complesti argentum.*

QVidam istud intelligunt dictum in Salomonis vituperationem, & in notam auaritiæ contra legem Domini, qui in Deuteron. 10. cap. præcipit vt rex non habeat auri & argenti immẽsa pondera. At historia regum hæc de Salomone cõmemorat potius in laudem ipsius, vt cui diuitiæ immẽsæ singulari Dei beneficio contigerũt, qui eas an-
3. Reg. 3 te omnia petenti sapientiam, promisit etiam tãtas se daturum, vt nemo fuerit similis ei in regibus cũctis retrò diebus. Itaque postquã Sapiens noster Salomonẽ celebrauit ab excellenti eius sapiẽtia, celebrat etiam ab eius potentia & diuitiis, respiciens ad id quod de eo dicitur 3. Reg. 10. & 2. Paral. 1. Prębuit rex argentum & aurum in Ierusalem quasi lapides, & cedros quasi sycomoros, quæ nascũtur in campestribus multitudine magna. Post commendationem autem & sapientiæ & diuitiarum ipsius, subiecit & vitia, in quæ post tanta Dei beneficia prolapsus est, vt hinc intelligamus & quanta sit humani ingenij instabilitas, ne quis sibi nimis fidat, & quàm soleat rerum abundantia vitiorum esse causa, ne quis illam nimis ambiat, & quàm profunda sint iudicia Dei, qui tam perfectà à se sapientia donatum tam grauiter labi passus sit, vt illa semper quisque timeat. Itaque dicit:

24 *Et inclinasti fœmora tua mulieribus, potestatem habuisti in corpore tuo.*

PRo, potestatem habuisti; Græcè est verbum passiuum ἐξουσιάσθης, quod rectius verti posset, in potestatem redactus es; vt significetur illum corpus suum subiugasse libidini & voluntati mulierum. Noster in actiua accepit significatione, & potest conuenienter accipi vt significetur illum abusum esse suo corpore, & in illo nimiam sibi vsurpasse licentiam, ita vt eo vsus sit contra Dei præceptum, cui corpus suum subijcere debuisset. Modestè ergo hac sententia notat eius irrefrenatam libidinẽ, tacẽs interim de idololatria, in quam non nisi propter libidinem & amorem mulierũ incidit. Et, inquit, post tot beneficia à Deo obtẽta, deserto Deo inclinasti femora tua mulieribus, inordinatè illis addictus & coniunctus, atque in corpore tuo, quod Deo subiectũ esse oportuisset, tu nimiam tibi potestatem atque licentiam assumpsisti. Quid autem hinc mali sit consecutum, & in ipso, & in filio eius atque populo ostendit, cum subijcit:

25 *Dedisti maculam in gloria tua, & prophanasti semen tuum.*

26 *Inducere iracundiam ad liberos tuos, & in cæteris stultitiam tuam.*

27 *Vt faceres imperium bipartitum, & ex Ephraim imperare imperium durum.*

IN gloria, inquit, tua quam habuisti, magnam dedisti maculam, nec tibi tantum nocuisti, sed etiam prophanasti, violasti, & contaminasti semen tuum, ita vt tuo demerito induceres Dei iracundiam ad liberos tuos, & etiam in aliis, toto scilicet populo Dei, induceres stultitiam tuam, ita vt eam ipsi ferre debeãt, dum propter eam grauem Dei vltionem pati coguntur in eo quod propter te diuisum est regnum, & factum est imperium bipartitum; sicque fecisti vt ex Ephraim imperaret imperium durum, hoc est, pertinaciter semper resistens, nam Græcis est ἀπειθῆ, hoc est, rebelle & inobediens. Hæc historia describitur 3 Reg. 11. Illud; & in cæteris stultitiam tuam; Græca aliter habent sic: καὶ κατανυγῆναι ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ σου, hoc est, & compungi, vel & compungereris in stultitia tua, vt significetur illũ sibi sua stultitia dolorem contraxisse, dum scilicet, qui in pace semper vixerat, intelligeret sibi à Deo inimicos excitatos, Adad, Razon, & Ieroboam, vt scribitur loco prædicto. Mirum quid legerit noster interpres, dum sic vertit vt legimus, nisi fortè sit mẽdum. Nam vnus codex Tongerlensis pro; in cæteris, habuit in terris. Vnus M. N. Augustini Hunæi habuit; in cæteris incitari. Verbum autem, incitari, bene conuenit verbo Græco κατανυγῆναι, compungi, proinde credo veram lectionem esse: Et incitari stultitiam tuam; hoc est, vt stultitia tua incitaretur in seipsa, & dolore compungeretur, cùm intelligeres seruum tuum exurgere contra te. Facilè autem fuit verbum, incitari, à non intelligentibus mutari in, in cæteris, & postea diuersas lectiones simul coniungi.

28 *Deus autem non derelinquet misericordiam suam, & non corrumpet, nec delebit opera sua.*

29 *Neque perdet à stirpe nepotes electi sui, & semen eius qui diligit Dominum, non corrumpet.*

ALludit in his verbis ad id quod Dauidi promissum fuit 2. Regum 7. & Psal. 88. vbi dicit Dominus: Si dereliquerint filij eius legem meam, & mandata mea non custodierint, Misericordiam meam non dispergam ab eo, neque nocebo in veritate mea. Neque prophanabo testamentum meum, & quæ procedunt de labiis meis non faciã irrita, &c. Postquam ergo dixit quomodo peccata Salomonis Dominus punierit in eius posteritate, subijcit quomodo Deus memor suæ misericordiæ, propter Dauid seruum suum, non in totum reiecerit Salomonis semen, sicut abiecit semen Saulis: Deus, inquit, misericordiam suam, quam promisit Dauidi & semini eius se exhibiturum, non derelinquet, nec abijciet à se, aut non prætermittet eam exhibere, & non corrumpet aut perdet,

perdet, nec delebit opera sua: testamenta scilicet sua & pacta quæ cum Dauide iniit. Hoc est, non perdet à stirpe nepotes electi sui Dauidis, sic scilicet vt penitus esse desinant,& radicitus pereant: & semen eius qui diligit, vel vt est Græcis, qui diligit Dominum, nõ corrũpet,nec penitus tollet. Quod per Christum perfectè impletur,per quẽ semẽ Dauidis verè fit perpetuum,& perpetuò regnat. Proinde verè admirãdam se hic exhibet Dei prouidentia,qua factum est vt sic in Salomonis semine grauissimè & in longũ tempus punirentur eius peccata, vt tamen per ea peccata promissa Dei misericordia nõ tolleretur, sed salua illa maneret semini Dauid in ęternum.Et quamuis videri posset, Dei iustitiam grauiorem intulisse vltionem semini Salomonis propter eius peccata, quàm sit beneficium quod Dei misericordia præstitit Dauidis posteritati propter illius virtutem,quia à posteritate eius abstulit decem tribus,& illi tantum duas reliquit:tamen si Christum spectemus, plus longè est quod Dei misericordia propter Dauidem pręstitit,quàm quod Dei iustitia propter Salomonem abstulit. In Christum enim potissimùm respiciebant promissiones illæ de perpetuãdo & semine & regno Dauidis, quem quò certius cognosceremus ex Dauid,sicut promissum fuit, prognatum, conueniebat tribum Iuda ab aliis decem separatam esse, atque in ea sola regnum per successionem continuari.

30 *Dedit autẽ reliquũ Iacob, & Dauid de ipsa stirpe.*

PRo, reliquum, hic rursum est sicut capite 44. κατάλειμμα, quę & est apud Paulum,
Rom. 9. cùm dicit ex Isaia: Reliquiæ saluæ fient. Et dictio, Iacob, sicut & dictio, Dauid, est vt patet ex Grecis, datiui casus. Itaque sensus est: Deus dedit ipsi Iacob aliquid reliquũ, hoc est, reliquias, vt non in totum semen Iacob abiiceret & perire fineret, sicut alias gentes, & dedit ipsi Dauid reliquias ex ipsamet eius stirpe atque progenie.

31 *Et finem habuit Salomon cum patribus suis, & dereliquit post se de semine suo gentis stultitiam.*

32 *Et imminutũ à prudentia Roboam, qui auertit gentem consilio suo.*

COmmemorat duo mala quæ mortuo Salomone propter eius peccata populo obuenerunt. Primùm enim reliquit post se de semine suo filium tam imminutum à prudentia, & deficientem in sapientia, quàm ipse in sapientia abundauerat, ita vt dici meruerit gẽtis stultitia, siue quòd opinione populi talis haberetur, siue quòd exemplum quoddam stultitiæ esset in populo, cùm rex in populo sapientia prelucere debeat. Qua
3. Re. 12 autem in re stultitiam suam prodiderit indicat dicens; qui auertit gentem; à se scilicet, consilio suo, hoc est, per consilium suum, quod stultè secutus est ad suggestionẽ imprudentum iuuenum, spreto cõsilio sapientum seniorum. Quid enim stultius esse potuit quàm iste commisit, qui cùm populi fauorem ambire ipse debuisset, offerendo eis onerum remissionem, quod non ea polleret authoritate & gratia qua pater, populo iusta petẽti non solum non annuit cùm id suaderent seniores, quorum cõsilio omnia gessisse debuerat, sed sequens iuniorum consilium, etiam duriora non est veritus comminari. Sunt qui legunt per datiuum, genti stultitiã, vt sit sensus: reliquit ipsi populo stultitiam, sed legendum per genitiuum, gentis stultitiam, patet ex Græcis.

33 *Et Ieroboam filiũ Nabath, qui peccare fecit Israel, & dedit uiam peccandi Ephraim.*

SEcundum malum est, quòd post se Salomon reliquit (repetendum enim est verbum, dereliquit) Ieroboam ex suo semine, sed ex seruis suis filium Nabath, qui fuit author Israeli idololatrię,& dedit ipsi Ephraim viam peccandi, dum erectis vitulis iussit eos adorare,& prohibuit ne religionis causa iret in Ierusalem sicut Dominus promiserat. Vnde secutũ est quod subditur. Porrò Ephraim peculiariter meminit, quòd Ieroboam ex ea esset tribu quam ob id facilè sibi obsequentem habuit,& per eam etiam alias tribus, inter quas illa erat præcipua & numerosior: vnde & in scripturis decem tribus à tribu Iuda separatæ sæpe vocantur Ephraim.

34 *Et plurima redundauerunt peccata impiorum, vnde auerterunt eos à terra sua.*

PEr inductam, inquit, à Ieroboam idololatriam valde sunt peccata eorum coram Deo multiplicata, atque ob id tandem ea peccata alienauerunt eos longè à terra sua quam eis dederat Deus possidendam, & effecerunt vt irato Deo in longinquas terras ab Assyriis abducerentur, queadmodum scribitur 4. Regum 17. Ambulauerunt filij Israel in vniuersis peccatis Ieroboam quæ fecerat,& non recesserunt ab eis, vsquequo Dominus auferret Israel à facie sua, &c. Huic simile est quod sequitur:

35 *Et quæsiuit omnes nequitias, vsquequo perueniret ad illos defensio, & ab omnibus peccatis liberauit eos.*

OBscurus satis est hic locus, qui tamen Græcis breuior est & clarior. Sic enim habet æditio Germanica, nam Complutensis pauciora habet; καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν, ἕως ἐκδίκησις ἔλθῃ ἐπ' αὐτοὺς, Et omnem malitiam exquisierunt, donec veniret vltio super eos. Itaque vt nostra lectio rectè intelligatur, in verbo, quæsiuit, repetendũ nomen, Israel vel Ephraim, vt sit sensus: Israel à Ieroboam malè edoctus quæsiuit omnes nequitias, hoc est, studiosè quasuis peregit, donec à Deo eorum nequitiis prouocato, nec amplius ferre volẽte, perueniret super illos Dei vindicta, qua Deus defendit se,& se vltus est de iniuria sibi ab eis illata: quæ defensio & vltio liberauit eos ab omnibus peccatis, hoc

ſtimationem conſecutus eſt apud homines, nec immeritò, quia neminem habuit qui per omnia ſimiliter gloriari poſſet in Domino de mirabilibus quæ per eum Deus præſtitit. Nullus enim poſt Moyſen vſque ad Christum tam multa & magna præſtitit, & cùm inter ſumma miracula reputetur mortuorum reſurrectio, maius aliquid Moyſe præſtitit, quia mortuum reſuſcitauit, vt ſubijcitur. Ea etiam in parte Moyſe ſuperior, quia igneo curru ſubuectus eſt in cœlum, cum ille & mortuus ſit, & ſepultus in terra. Itaque ob multa quæ in ipſo ſunt ſingularia, rhetorum more facta apoſtrophe ad ipſum Eliam, ſicut prius ad Salomonẽ: Et quis, inquit, poteſt ſimiliter gloriari tibi? hoc eſt, ſicut tu? Eſt enim pia quædam gloriatio, in qua ſcilicet Deus author inſignium operum agnoſcitur.

5 *Qui ſuſtuliſti mortuum ab inferis, & de ſorte mortis in verbo Domini.*

CElebrat miraculum quod deſcribitur 3. Reg. 17. de ſuſcitato filio viduæ Sarephtanę, quem ſuis precibus ſuſcitauit à ſtatu & conditione mortis, quę hic ſignificantur per inferos & ſorte mortis, à quibus illum liberauit, non tã ſuo verbo, quàm verbo Domini, qui exaudiens vocem Eliæ, iuſſit animam pueri redire in viſcera ipſius.

6 *Qui deieciſti reges ad perniciem, & cõfregiſti facilè potentiam ipſorum, & glorioſos de lecto ſuo.*

FActo Eliæ ſalutem & vitam afferenti aptè adiungit planè diuerſum eius factũ mortem ſcilicet & calamitatem, idque regibus, afferens: eſtque elegans oppoſitio in verbis, ſuſtuliſti vel excitaſti, & deieciſti, quaſi dicat: Illum exurgere feciſti ab inferis, iſtos è ſumma ſua gloria deieciſti in perniciem & mortem. Deieciſſe autem reges dicitur in perniciem, quia ex iuſſu Domini eorũ perniciẽ certò euẽturam prędixit. Et ſunt reges illi de quibus loquitur, primũ Achab rex Iſrael, quem malè periturum prædixit, & in filio eius omne ipſius ſemen exterminãdum, vt eſt 3. Reg. 21. Deinde Ochozias filius eius, quem prædixit de lecto ægritudinis nõ ſurrecturum. Item alter filius eius Ioram, qui iuxta verbum Elię percuſſus eſt à Iehu cum
4. Reg. 9 tota progenie Achab. Præterea etiam Ioram rex Iuda filius Ioſaphat: cui, quòd non ſecutus eſſet viam patris ſui Ioſaphat, prædixit Elias per literas, quod ægrotaturus eſſet peſſimo languore vteri ſui, quòdque eodem moreretur, vt ſcribitur 2. Paralip. 21. Propter duos ergo prædictos reges, Ochoziam ſcilicet regem Iſrael, & Ioram regem Iuda, hic etiam dicitur quod Elias deiecit glorioſos de lecto ſuo, quia cùm humilem viduæ filium à morte reuocauerit, hos per regiam dignitatem valde glorioſos, ſuo irreuocabili vaticinio deiecit de lecto ipſorum in perniciem. Quod in medio legimus; & confregiſti facilè potentiam ipſorum, Græcis non eſt, ſed additum eſt explicationis cauſa, vt ſignificetur illos etſi reges, & ob id magnæ potentiæ, efficere non potuiſſe vt prædictam ab Elia perniciem ſuperarent & effugerent. Adiunxit & alia quæ in Elia magnificè contigerunt.

7 *Qui audis in Sina iudicium, & in Oreb iudicia defenſionis.*

COmmemorat quod ſcribitur 3. Reg. 19. quomodo Elias fugiens Iezabel in mõte Sina, cuius pars quędam dicitur Oreb, audierit Deum ſibi loquentem. Pro, iudicium, eſt alia dictio quàm cùm in ſecundo mẽbro dicitur, iudicia. Primo enim loco eſt ἐλεγμὸν, & additur κυρίου, hoc eſt, reprehẽſionem Domini. Quo videtur notari quòd Elias aliqualem reprehenſionem ſui ibi audierit à Domino. Reprehendit enim Dominus nõnihil eũ & de fuga, cùm dicit: Quid hic agis Elia? & quod putaret ſe ſolum relictum eſſe, cùm Dominus diceret ſe adhuc ſeptem milia ſibi reſeruaſſe, qui non curuauerunt genua ante Baal. Secundo verò loco eſt, κρίματα ἐκδικήσεως, hoc eſt, iudicia vltionis, qua ſe Deus defenſurus eſſe contra idololatras. Ea iudicia vindictæ audiuit, cùm Dominus ei diceret: Et erit quicunque fugerit gladium Hazael, occidet eum Iehu: & quicunque fugerit gladium Iehu, interficiet eum Elizeus.

8 *Qui vngis reges ad pœnitentiam, & prophetas facis ſucceſſores poſt te.*

IStud dicit, quia in Sina inter cætera dictũ eſt Eliæ à Domino: Vnges Hazael regem ſuper Syriam, & Iehu filium Namſi vnges regem ſuper Iſrael, Elizeum autem filium Saphat vnges prophetam pro te. Porrò pro, ad pœnitentiam, Græcè eſt εἰς ἀνταπόδομα, hoc eſt, ad retributionem, vel ad vicem rependendam. Conſtitui enim voluit Dominus illos reges, vt per illos vltionem ſumeret Deus de idololatris Iſraelitis, proinde non conuenit ea quorundam intelligentia quì intelligunt hic ſignificari reges vnctos ad correctionem Iſraelitarum, & mirum videri poteſt cur interpres verterit, pœnitentiam, niſi locus mendoſus ſit. Certè Rabanus in cõmẽtario ſemper dicit reges hos vnctos in vltionẽ prauorum. Et Lyranus, ſicut & Hugo, exponit illud, in pœnitentiam, per in punitionem idololatrarum. Itaque pœnitentiæ nomen hic non debet accipi in bonum pro reſipiſcentia, ſed pro pœna, vt, in pœnitentiam, dictum ſit pro, ad hoc vt pœna & digna vltio teneat impios. Ad hoc enim præcipi à Domino vngendos reges patet ex verbis quæ Dominus ſubijcit, ſicut iam dictum eſt; Et erit quicunque fugerit, &c. In ſecunda parte Græcis eſt verbum, facis, ſed tantùm; prophetas ſucceſſores poſt te; vt repetatur verbum, vngis, quia etiam Elizeum iubetur Elias vngere pro ſe, hoc eſt, vt ſit illi ſucceſſor. Cæterum quanquam Dominus iubeat Eliæ tres hos vngere, & hæc verba Domini imitatus Sapiens dicat hic; Qui vngis reges; nullum tamen horum trium

vnxiſſe

vnxisse legitur, imò solus Iehu legitur vnctus, idque post sublatum Eliam, per quendam discipulum prophetarũ ab Elizeo missum. Proinde quod dicit Dominus; vngues eos; intelligendum videtur de prophetica consecratione, vt significetur tantùm, tu eos diuinitus & meo iussu consecrabis, & deputabis in reges & prophetã, vt sint veluti vncti coram Deo. Quam consecrationem & deputationem firmam & infallibilem Elias declarauit Elizeo, vt ob id illos vnxisse dicatur. Cùm autem dicitur; Prophetas facis successores; plurale ponitur pro singulari. Nam hoc dicitur propter Elizeum, in quo hoc singulariter accidit inter omnes prophetas, vt ab homine designaretur propheta alterius successor.

9 *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum.*

PRo, receptus, est Græcè *ἀνελήφθης*, assumptus, in cœlum scilicet aërium, quemadmodum dicitur 4. Reg. 2. Ecce currus igneus & equi ignei diuiserunt vtrunque, Eliam scilicet & Elizeum, & ascendit Elias per turbinem in cœlum; vbi etiam Septuaginta habent *ἀνελήφθη*, assumptus est. Mirabilis sanè hæc est res, & admodum singularis, valde declarans viri huius eximiam & singularem excellentiam, eóque magis mirabilis, quòd in quem locum consistat, & quali vita viuat ignoretur. Dubium tamen esse non potest, quin hæc res facta sit in figuram futuræ ascensionis filij Dei, quamuis hęc longè mirabilior fuerit.

10 *Qui inscriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini,*

11 *Consiliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.*

NOn dubium est, quin Sapiens hic referre velit quod scribitur Malachiæ vltimo: Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, &c. sed dubium est quid hoc sit; Qui inscriptus es in iudiciis temporum; dubium item an legendum sit, iudiciis, an indiciis, vtrunque enim legitur. Sed Græca dictio *ἐλεγμοῖς* magis requirit vt legatur iudiciis, quia sic interpres mox eam superius vertit, ibi: qui audis in Sina iudicium, cùm propriè significet reprehensionem. Apud Rabanum omittitur hæc pars, & legitur tantùm; Qui scriptus es lenire iracundiam Domini. Et vnum exemplar M. N. Aug. Hunæi scriptum habuit; Qui scriptus; quæ lectio magis conuenit Græcæ dictioni *ὁ καταγραφεὶς*, hoc est, qui conscriptus vel descriptus. Scriptum enim eum dicit, eò quòd Malachias de eo scripserit. Sensus ergo originalibus conueniens hic erit. Tu scriptus es lenire iracundiam Domini, hoc est, de te scriptũ est quod lenitur us esses iracundiam Domini, idque per iudicia & redargutiones tuas, quas pro zelo tuo certis temporibus exercebis in populo Israelitico, vt tuis seueris commonitionibus cõpuncti suis vitiis relictis redeant ad Deum, sicque leniatur & sedetur iracundia Dei. Gręcè enim in correctioribus libris est, *ὁ καταγραφεὶς ἐν ἐλεγμοῖς εἰς καιροὺς*, Conscriptus in redargutionibus ad tempora. Et conuenienter illud, in redargutionibus vel in iudiciis, refertur ad sequẽs verbũ, lenire. Patet etiam quod dicitur; in iudiciis temporum; referri ad iudicia Dei, vt significetur Eliam venturum, vt, cùm exercenda erunt certis temporibus iudicia Dei quibus mundum redarguet, leniat sua doctrina iracundiam Domini. Quomodo autem lenienda sit ira Domini, indicatur in sequentibus; Conciliarę cor patris ad filium; vbi singularia, patris & filium, posita sunt pro pluralibus, patrum & filios, quomodo nos in Malachia legimus iuxta Hebraicam veritatem. Imitatus est enim hic author, vt alias semper, Septuaginta interpretes, qui etiam in Malachia habẽt, *καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱόν*, sed pluraliter tamen id accipiendum satis indicant, cùm subiungunt; & cor hominis ad proximum suum. Conciliare ergo cor patris ad filium, est efficere vt filij, qui in religione & pietate degenerauerunt a suis progenitoribus, patriarchis, & sanctis viris, redeant ad eorum pietatem, sicque patriarchæ offensi eis reconcilientur: vnde additur; & restituere tribus Iacob; collapsas scilicet a vetere & vera patrũ religione, sicut ad hoc ipsum valde laborauit Elias in tempore regum Israel. Vtitur autem author verbo, restituere, quia illud est apud Septuaginta, qui pro eo quod D. Hieronymus vertit, conuertet cor patrum, habent *ἀποκαταστήσει*, restituet, quod verbũ etiã est in Matthæo, cùm de Elia dicit Dominus, quod restituet omnia. Cæterùm quod de mittẽdo Elia promittitur apud Malachiam, ad quem author hic respicit, plerique existimant in Ioanne Baptista impletum, eò quod ad verba Malachiæ alludens angelus Gabriel dicat de eo Luc. 1. Ipse præcedet ante Dominum in spiritu & virtute Eliæ, vt cõuertat corda patrum ad filios, &c. Et quia Dominus bis in Euangeliis dicit Ioannẽ esse
Eliam, qui promissus erat venturus: Si, in- Mat. 11.
quit, vultis recipere, ipse est Elias qui ventu
rus est. & rursum: Dico vobis quia Elias iam Mat. 17.
venit. Et sanè si de Ioanne Baptista vaticinatus est Malachias in prædictis verbis, sicut de eo apertè vaticinatus est cap. 3. obseruandum est quod nouissima omnium propheciarum quę in canone apud Hebræos habentur, verba sunt de Ioanne Baptista, post quem promissum nulla extat prophetia scripta ab aliquo propheta qui canonicus habetur, quousque ille promissus veniret, à quo incipit scriptura noui testamẽti, vt hinc intelligere liceat mirabilem connexionem scripturæ noui testamenti cum propheciis. Communis tamen omnium antiquorum patrum sententia est, quod etsi Malachiæ prophetia etiam ex parte impleta sit ad Ioannem Baptistam, & ad eum etiam pertineat, qui fuit Elias non in persona, sed in spiritu, tamen adhuc ante secundũ Domini aduentum, venturus etiam sit Elias in propria persona, in quem ea prophetia perfectè implenda

plenda sit, vt ad quem ea propriè pertineat. Quæ sententia præter perpetuam traditionem probari etiam solet, partim ex eo quod Christus dicit in euangelio: Elias quidem venturus est, & restituet omnia; partim ex hoc loco, quia hic dicitur, quòd Elias ille, qui receptus est igneo curru in cœlum, ipse sit qui iuxta scripturam Malachiæ venturus est ad restituendas tribus Israel. At sicut locus ille euangelij non satis conuincit ante secũdum Domini aduentum venturũ etiam in persona propria Eliam, quia rectè intelligi potest Dominum tantùm significare voluisse, verum esse quod scribæ dixerũt Eliam venturum ante Messiam: ita nec hic locus omnino cogit hoc intelligere. Dici enim potest authorem istud dicere secundum receptam suo tempore opinionem, qua creditũ fuit ex verbis Malachiæ, quæ hoc clarè significare videntur, Eliam verè in sua persona venturum ante Messiam, cùm id non esset implendum in propria eius persona, sed in eo qui vẽturus erat in spiritu & virtute Eliæ, quemadmodum ab angelo & Christo declaratum est. Certè in Ioannem Baptistam bene competit quod hic dicitur, Eliam suis reprehensionibus egisse vt leniret iram Domini, camque venientem homines effugerent, cùm seuerè admodum redarguit Iudæos, dicens: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? & Iam securis ad radicem arborum posita est, &c. & Venit fortior me post me, cuius ventilabrum in manu eius, & permundabit aream suam, &c. Quæ & alia similia bene perpensa declarant in Ioannem bene competere, quę hic & apud Malachiam dicuntur de venturo Elia, qui hoc ageret vt tribus Iacob effugere possent Dei vindictam imminentem, de qua dicitur: Ne fortè veniam, & percutiã terram anathemate. Hæc tamen sententia, quam etiam catholici aliqui sequũtur, quòd scripturis videatur consentanea euangelicis, non sic est inculcanda pertinaciter, vt alia sententia communis de venturo adhuc Elia in propria persona planè reijciatur, quòd à tam multis patribus velut per manus accepta, asserta sit, non tamen sic quasi fide tenenda.

12 *Beati sunt qui te uiderunt, & in amicitia tua decorati sunt: Nam nos uita uiuimus tantùm, post mortem autem non erit tale nomen nostrum.*

LEgendum esse, viderunt, & non, audierunt, vt quidam libri habent, patet ex Græcis, quæ habent, οἱ ἰδόντες σε. Pro, decorati, quædam Græca habent κεκοιμημένοι, hoc est, qui obdormierunt. Æditio tamen Germanica habet vt noster legit, κεκοσμημένοι, hoc est, ornati & decorati. Pro toto autem illo quod sequitur; Nam nos vita viuimus tantùm, post mortem autem non erit, &c. Græca tantùm habent, καὶ γὰρ ἡμεῖς ζωῇ ζησόμεθα, Etenim nos vita viuemus. Et significari videtur hic grande mysterium, quod quoniam noster non intellexit, longè aliter vertit multis verbis additis. Apparet enim quòd quoniam hæc sententia subijcitur superiori sententiæ, qua dicitur venturus Elias ad salutem populi, hic iam significetur beatos illos futuros, qui illũ & essent visuri, & in eius amicitia essent obdormituri aut ornandi, vt verba præterita pro futuris sint posita prophetico more, quemadmodum hic quidam intelligunt, vt sit sensus: Beati erunt quibus continget te reuertentem vidisse, & in amicitia tua somnum mortis obdormire, aut tua ornari amicitia. Tales dicit meritò beatos, quia illi simul etiam videbunt Messiam quem ille pręcedet, & demonstrabit adesse, siue de vero Elia intelligatur, siue de Ioanne Baptista, qui primus salutem annunciauit, dicens: Appropinquauit regnum cœlorum. Beatos ergo tales dicit, quia intellexit per Eliam viuentibus veram salutem aduenturam, sed his qui non tantum eum viderent, sed etiam amarent, eiusque monita reciperent. Hanc salutem significare videtur, cùm subijcit; Nam nos vita viuemus; tunc scilicet per Messiam, qui & in primo suo aduentu attulit his qui ipsum expectauerunt, vitam animæ, quæ est resurrectio prima: & in secundo aduentu adferet eis & vitam corporum, quæ est resurrectio secunda. Hic videtur esse genuinus originalis linguæ sensus, plenus magno mysterio & prophetia sublimi. Similis est locus apud Tobiam, qui postquam magnifica prædixit de restitutione Ierusalem, subijcit: Maledicti erunt qui contempserint te, benedictique erunt qui ædificauerint te: Beati omnes qui diligũt te, & qui gaudent super pace tua: Beatus ero si fuerint reliquiæ seminis mei ad videndum claritatem Ierusalem, nempe quia erunt participes salutis quam Deus adferet in Ierusalem. Nostra litera sic accipi potest: Beati & erant qui olim te tantùm viderunt atque amauerunt, & erunt qui te reuertentem videbunt atque amabunt. Dissimilis enim tu admodum es à nobis, quia nos tantùm viuimus vita hac mortali ac breui peritura: post mortem autem non erit tale nomen nostrum, quale tuum, qui nec deprehenderis esse mortuus: & postquã sublatus es, etiam prophetico scripto prædicaris rursum mittendus, idque in salutem totius populi.

13 *Elias qui in turbine tectus est, & in Elizeo completus est spiritus eius.*

CLarior esset sententia si abesset relatiuum, qui, quod defuit in vno scripto, & in alio pro, qui, erat, quidem. Relatiuum tamen, qui, etiam est in Græcis, sed docti quidam existimant mendum esse, & pro relatiuo, ὃς, quod est in omnibus exemplaribus, legendum ὡς, vt sit sensus: Elias postquam in turbine tectus est, Elizeus impletus est spiritu eius. Sic enim posteriorem partem habent Græca. Verùm hæc correctio non est necessaria. Rectè enim intelligitur nomen, Elias, absolutè positum phrasi Hebraica, sicut ibi: Dominus in cœlo sedes eius: vt & hic sensus sit: Eliæ, qui in turbine tectus est, spiritus in Elizeo completus est: vel, Eliæ spiritu Elizeus repletus est. Non est enim Græcis coniunctio, &, quæ si non esset in nostra lectio

ctione, posset nostra etiam sic intelligi: iam verò nostra lectio sic accipi potest; Elias est qui in turbine tectus est, & tunc in Elizeo completus est spiritus Eliæ, quia scilicet sicut petiuit, accepit duplicem spiritum Eliæ, spiritum scilicet prophetię & miraculorum. vnde cùm viderent filij prophetarum Elizeum pallio Eliæ diuidentem aquas Iordanis, dixerunt: Requieuit spiritus Eliæ super Elizeum. Dicit Eliam in turbine tectum, quia postquam turbo eum comprehendit, dicit scriptura quòd eum amplius non vidit Elizeus. De Elizeo deinceps dicturus repetit de subuectione Elię per turbinem quia cum hoc fieret, Elizeus post eum duplicem eius accepit spiritum.

14 *In diebus suis non pertimuit principem, & potentia nemo vicit illum.*

GRæca habent, In diebus suis non est cōmotus à principibus, & nō subegit eum quisquam. Nostræ ergo lectionis sensus est; In diebus suis non pertimuit vllum principem, & nemo sua quantumuis magna potentia vicit illum, ita vt prætermitteret vel dicere vel facere, quod oportebat vel dicere vel facere. Significatur ergo eum in officio suo intrepido fuisse animo, nec cuiusquam personā timuisse. Declarant id variæ de eo historiæ in quarto Regum. Nam regi Ioram filio Achab dixit in faciem: Si non vultum Iosaphat regis Iudæ erubescerem, non attendissem quidem te, nec respexissem. De eodem intrepidus dixit: Nūquid scitis quod filius homicidæ misit vt præcidatur caput meum? Et cum rex Syriæ misisset exercitum ad capiēdum ipsum, dixit ad puerum suum: Non timeas, plures enim nobiscum sunt quàm cum illis. Vnde & subditur:

15 *Nec superauit illum aliquod verbum, & mortuum prophetauit corpus eius.*

NVllum, inquit, verbum, siue comminatorium, siue blandū, aut nulla res, (quia, verbum, Hebraica phrasi sæpe pro re q verbis exprimitur accipi solet) superauit eū, sic vt a recto deficeret, vt etiam declaratum est in Naaman Syro sanato, cuius muuera adduci non potuit vt susciperet. Mortuum corpus eius prophetasse dicitur, & quia propheticam exhibuit virtutem, & quia per exhibitam virtutem declarauit eum verum fuisse prophetam, dum iniectum fortè cadauer in sepulchrum ipsius reuixit ad tactum ossium ipsius.

16 *In vita sua fecit monstra, & in morte mirabilia operatus est.*

PRo, monstra, rursum est τέρατα, hoc est, prodigia & admiranda signa, qualia Elizeus numeratur in vita sua fecisse sedecim, cùm in Elia tantum numerentur octo. Pro, in morte, est ἐν τῇ τελευτῇ, hoc est, in fine vitæ. Proinde in morte, accipi debet pro instante morte, & cùm iā moreretur. Insinuatur enim quod habetur 4. Regum 13. quomodo rege Ioas illum inuisente in extremo vitæ eius, iussetit ei inter alia vt iaculo terram percuteret: quod cùm tantùm ter faceret, prædixit ei quod ter Syriā percuteret, percussurus sæpius si terrā sæpius iaculo ferijsset: quæ sanè mandata & prædictiones fuere admirabiles.

17 *In omnibus his non pœnituit populus, & non recesserunt à peccatis suis,*

18 *Vsquedum eiecti sunt de terra sua, & dispersi sunt in omnem terram.*

CVm omnia quæ Elias & Elizeus fecerūt atque docuerunt, fierent ad hoc vt populus, decem tribuum potissimum, recederet à peccatis, idolatriæ maximè, & reuerteretur ad Deum verum quem reliquerat, tamen per hæc omnia non pœnituit populus, nec correctus est. Vnde euenit vt deinde statim eiecti sint de terra sua hæreditaria, & dispersi in varias regiones. Illud enim; vsquedum, consecutiuè accipitur, vt significet quid deinde secutum sit, sicut tales dictiones sæpe sumuntur in scripturis. Huius sententiæ veritatem satis intelligere licet ex historia quarti libri Regum, sicut & quæ sequuntur.

19 *Et relicta est gens perpauca, & princeps in domo Dauid.*

SVblatis decē tribubus è terra sua simul cum rege suo relictus tantum est in terra sua admodum paucus populus comparatione aliorum, & princeps atque rex in familia Dauid. Sed nec in paucis illis relictis, nec in regibus ex familia Dauid, permansit semper vitæ & religionis integritas, vnde subditur:

20 *Quidam ipsorum fecerunt quod placeret Deo, alij autem multa commiserunt peccata.*

DE regibus Iuda potissimùm loquitur, de quibus tertio & quarto Regum, & secūdo Paralip. refertur, quod quidā multa commiserint peccata, quidā vero fecerunt quod placeret Deo, aut per totā vitam aut in principio. Inter eos qui post Dauidem fecerunt quod Deo placeret, singulariter emicuit Ezechias, ideoque aliis prætermissis eius laudes peculiariter prosequitur, vel ob id quod in diebus eius facta est captiuitas decem tribuum, de qua mox dictum est, primulq; fuerit qui sublato regno decem tribuum, solus regnauit in Iuda.

21 *Ezechias muniuit ciuitatem suam, & induxit in ipsius aquam.*

22 *Et fodit ferro rupem, & ædificauit ad aquam puteum.*

INter opera Ezechiæ primùm commemorat quæ ad munitionem ciuitatis, & ciuiū vtilitatem fecit, nempe quod muniuit ciuitatem suam Ierusalē regni sui metropolim, sicut scribitur de eo 2. Paralip. 32. vbi sic habetur: Ædificauit quoque agens industriè omnem murum qui fuerat dissipatus, & extruxit turres desuper & forinsecus alterum murum, instaurauitq; Mello in ciuitate Dauid, & fecit vniuersi generis armaturam & clypeos. Deinde quòd pro abundātia aquarum comparanda induxit in medium ciuitatis aquam, forte ex fonte Siloë, qui erat extra

extra ciuitatem ad radicem montis Sion vnde profluxit per factum aquæductum in ciuitatem, ea quæ dicitur natatoria Siloë. Et quoniam ad aquam introducendam opus erat rupem excauare, ideo subditur, quòd foderit ferro rupem, quod non nisi summis laboribus & impensis fieri potuit; & ædificauit puteum ad aquam; scilicet defluentem in eum recipiendam. Græca habent pluraliter; κρήνας εἰς ὕδατα puteos ad aquas vel propter aquas. Et rabanus in commentario legit pluraliter, ad aquas Deriuationis huius aquarum fit obiter mentio 4. Regum 18. cùm dicitur: Reliqua autem sermonum Ezechiæ. & omnis fortitudo eius, & quomodo fecerit piscinam & aquaductum, & introduxerit aquas in ciuitatẽ, nõne hæc scripta sunt, &c.

33 *In diebus ipsius ascendit Sennacherib, & misit Rapsacem, & sustulit manum suam contra illos.*

24 *Et extulit manum suam in Sion & superbus factus est potentia sua.*

NArrat deinde multis mirabilem illam liberationem, quam Deus ciuitati Ierusalem præstitit merito Ezechiæ regis & Isaiæ prophetæ, quæ prolixè satis scribitur in quarto Regum, & in Isaia. Nec est hic & in sequentibus quod multùm annotetur, cũ hæc satis ex historia clara sint. Illud tamen notari potest Græcis non esse bis; sustulit manum suam, & extulit manum suam; sed pro vtroque tantùm est, καὶ ἐπῆρε χεῖρα αὐτοῦ, & sustulit manum suam, vt videri rectè posset eam apud nos repetitionem ex diuersis versionibus connexis ortam esse. Certè codex Bessarionis tantùm habuit; Et sustulit manum suam in Sion; quæ vera & simplicior lectio videtur.

25 *Tunc mota sunt corda & manus ipsorum, & doluerunt quasi parturientes mulieres.*

NOtatur his verbis quòd Ezechias timore cõcussus iussit per seruos suos significari Isaiæ dies tribulationis & correptionis & blasphemiæ, quia venerunt filij vsque ad partum, & virtus non est pariendi, hoc est, sic affecti sumus, & tali tenemur dolore, quali mulieres in partubus difficilimis teneri solent. Mota ergo dicit corda & manus illorum, quia illa ex timore magno tremuerunt & commouebantur, pro quo Græcè significantius est ἐσαλεύθησαν, hoc est, concussa sunt & percussa. Cæterùm etsi meritò magno timore correpti sunt rex & sui, non tamen permiserunt illum sibi dominari, sed ad Dominum cum bona fiducia confugerunt, vnde sequitur:

26 *Et inuocauerunt Dominum misericordem, & expandentes manus suas extulerunt ad cœlum, & sanctus Dominus Deus audiuit citò uocem ipsorum.*

27 *Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis, sed purgauit eos in manus Isaiæ sancti prophetæ.*

MAnifesta sunt hęc ex historia, nec quicquam magnopere est annotãdum, nisi quòd Græcis non est totus ille versus. Non est commemoratus peccatorũ illorum, neq; dedit illos inimicis suis. Nec est verbum, purgaui, sed ἐλυτρώσατο, liberauit. Itaque Græcis duæ sunt sententiæ bimẽbres tantum, quarum secunda est; Et sanctus è cœlo citò exaudiuit eos. & liberauit eos in manu Isaiæ; hoc est, Isaia pro eis orante & prophetãte. Quod enim apud nos insertum est, de peccatis nõ videtur satis congruere ei quod mox subditur de sanctitate Ezechię, cuius intuitu Deus ciuitatem protexit. Proinde quod de peccatis apud nos incertum est, accipiendũ est potissimùm de iis quæ temporibus præcedentium aliquot regum Iuda commissa erant, ob quæ meritò Deus potuisset ciuitatem Ierusalem tradidisse inimicis, verùm abstinuit ob integritatem Ezechiæ & populi ad Deum conuersi monitis & doctrina Isaiæ, atque ob id dicitur Deus eos purgasse in manu Isaiæ, hoc est, eius opera & prædicatione, vnde & secuta est ex Dei misericordia ciuitatis mirabilis liberatio, de qua subditur:

28 *Deiecit castra Assiriorum, & contriuit eos Angelus Domini.*

NAm, vt habet historia, Egressus est Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque milia.

29 *Nam fecit Ezechias quod placuit Deo, & fortiter fuit in uia Dauid patris sui, quam mandauit illi Isaias propheta magnus & fidelis in conspectu Domini.*

PRo, fortiter fuit, Gręce est, ἐνίσχυσεν, hoc est fortis fuit, & fortiter sę gessit. Declarat hoc de eo scriptura quę dicit: Fecit quod erat placitũ in conspectu Domini iuxta omnia quę fecerat Dauid pater eius. Et post eũ non fuit similis ei de cunctis regibus, sed neque in his qui ante eum fuerũt, &c. Religiosa autem eius facta clarè prosequitur liber secũdus Paralip. népe quòd templũ aperuit, & instaurauit cõuocatis Leuitis, & eos ad religionem commonitis: Deinde quod & decem tribus ad veri Dei cultum excitauerit, missis ad illas literis quibus ad Pascha celebrandum solenniter prouocauit. Prętereà quòd posteà ad eius impulsum filij Israel cõfregerint simulacha, excelsa sint demoliti destructis altaribus, non solùm in Iuda, sed & in Ephraim atque Manasse, adeo vt & serpentem ęneum curauerit tolli ob eius abusum, vt est 4. Regum 18. Item quòd & curauerit dari sacerdotibus & Leuitis partes eis debitas, vt possent vacare legi Domini. Post hęc ergo & tanta & varia pietatis eius opera, secuta est tã prodigiosa ciuitatis Ierusalem liberatio. Cęterũ quod nos legimus de Isaia, quòd fuerit propheta fidelis in conspectu Domini, etsi nobis videatur significare, quòd fuerit fidelis coràm Domino, Gręcis tamen aliud significatur. Habent enim, πιστὸς ἐν τῇ ὁράσει αὐτοῦ, fidelis in visione ipsius vel sua, hoc fideliter referens, & certus in his quę Deo reuelante vidit; vt distinguatur à pseudo prophetis, qui mentiebantur se vidisse quę non viderant. Simile prius dictũ est de Samuele.

30 *In diebus ipsius retro rediit sol, & addidit regi vitã.*

PRosequitur iam laudes Isaiæ. In cuius diebus dicit retro rediisse solem, quia in signum restituendæ vitæ, & prorogandæ vitæ Ezechiæ ægrotãti, ad preces & iussum Isaiæ, in horologio Achaz vmbra linearũ descendit retrorsum decem gradibus. quod hic factum dicitur sole retrò redeunte. Quod factum ita scriptura tribuit Isaiæ, vt ipsemet dicat: Ecce ego reuerti faciam vmbram linearum. In quarto Regum tamen dicitur quòd Isaias inuocauit Dominum, & reduxit vmbram per lineas. Eũdem Isaiam dicit hic addidisse regi Ezechiæ scilicet vitam, quia eius certa denunciatione, & per signum confirmatione addita est regi vita quindecim annorum. Eundem non solùm à factis commendat, sed & à prophetiæ eius excellentia, qua omnium aliorum prophetarum scriptus longè præstat. vnde & subiicit:

31 *Spiritu magno uidit ultima, & consolatus est lugentes in Sion.*

32 *Vsque in sempiternum ostendis futura, & abscondita antequam euenirent.*

BEne dicit spiritu magno vidisse, quia vt ex eius scriptis patet, & clarissimè multa præuidit, & longè plura ac maioris ponderis quàm alij, vnde spiritus prophetiæ in eo fuit magnus, vt qui clarè fuit illuminatus, & ad multa ac magna diffusus. Dicit eum vidisse vltima, quia non tantùm, vt quidam prophetæ, præuidit quæ suo erãt tempore, aut mox secuturo futura, sed & ea quæ longè pòst & in vltimis temporibus, prædicens multa de aduentu Messiæ, de vocatione gentium, de ecclesiæ splendore, de nouissimo iudicij die, déque fœlicitate iustorum, & damnatione impiorum. vnde & nonnũquam dicit: In nouissimis diebus erit hoc vel illud. Dicitur consolatus lugentes in Sion, quia non solùm tempore Ezechiæ verbis cõsolatus est ciues Ierusalem in obsidione Sennacherib, sed etiam quia suo scripto lugentes in Sion consolatur, promittens eis reditum à captiuitate imminente, redemptionem per Christum ab omnibus malis, vnde toties ad consolationem adhortatur, dicens: Consolamini, consolamini popule meus Isaiæ 40. dicit Deus vester: Loquimini ad cor Ierusalem, Et consurge, consurge, induere fortitudine tua Sion, &c. Et in persona Christi dicit: Spiritus Domini super me, vt consolarer omnes lugentes, vt ponerem lugentibus Sion, &c. ad quæ verba verisimile est hic authorem respexisse. Itaque per lugentes in Sion, intelliguntur non solùm qui illius tempore lugebant, sed etiam qui futuris omnibus temporibus non solùm in Sion carnali, sed multò magis in Sion spirituali, hoc est, ecclesia lugent & sua & aliorum peccata, & huius sæculi miseriam expectantes vsque in finem mundi redemptionem per Christum: vnde & pars illa; vsque in sempiternum; non malè à plerisque iungitur præcedentibus, vt significetur lugẽtes in Sion, vsq; in finem sæculi consolationem accepturos ex scriptis Isaiæ. Sed præstat sequi distinctionẽ Græcorum, quæ eam partem coniungunt sequentibus, sicut in quibusdam emendatioribus Latinis scriptis distinguitur, vt sit sensus: quòd Isaias suis scriptis ostenderit quę futura sunt vsque in finem sęculi, & res valde absconditas & mundo incognitas tam clarè ostendit & descripsit longe antequam euenirẽt, vt eas clarè coràm vidisse videretur, & tam manifestè eas prędixerit, quàm hi scripserunt qui eas postea viderant contigisse, adeo vt à D. Hieronymo scriptũ sit, eum nõ tam prophetam dicendum quàm euangelistam. Ita enim, inquit, vniuersa Christi, ecclesięque mysteria ad liquidum prosecutus est, vt nõ putes eum de futuro vaticinari, sed de præteritis historiam texere.

Caput XLIX.

1 *Memoria Iosię in compositione odoris facta opus pigmentarij.*

HOc capite laudãtur Iosias rex, propheta Ieremias, Ezechiel, duodecim prophetę coniunctim sine expressione nominis, Zorobabel item Dux, & Iesus filius Iosedec sacerdos atque Nehemias. Et repetitur mentio priscorum quorundam, Enoch, Ioseph. Seth, Sem, Adam, Cæterum hæc prima sententia obscura satis est, vnde & variè admodũ legitur, sicut & Græca obscura sunt, & non eiusdẽ in omnibus lectionibus. Sic enim habet Complutensis æditio; μνημόσυνον ἰωσίου εἰς σύνθεσιν θυμιάματος, ἐσκευασμένου ἔργῳ μυρεψοῦ, Memoria Iosię in cõpositionem incensi, confecto opere vnguentarij. Quod cùm difficilem habeat sensum, legendum quidam putãt, ἐσκευασμένου, vt sit sensus incensi confecti opere vnguẽtarij. Certè Rabanus legit, facti. Germanica æditio habet ἐσκευασμένον, vt referatur ad μνημόσυνον, quomodo videtur legisse noster interpres: proinde dictio, facta, non debet cõiungi cum ablatiuo, compositione pro quo omnes Græci codices habent accusatiuum, in compositionem, quomodo & Rabanus & alij quidam codices. sed ad nominatiuum, Memoria, vt hæc possit esse & constructio & intelligentia nostræ lectionis: Memoria Iosiæ collata ad compositionem odoris, est facta opus pigmentarij, hoc est, inuenitur esse similis operi vnguentarij, qui ex diuersis speciebus per misturam aptam componit rem aliquam odoriferam: Odoris, enim positum est pro re odorifera, & compositio odoris, est apta diuersarum specierum mistura & coniunctio. Multi enim libri habent, facta est, cum verbo substantiuo. Vtut est, significatur, Memoriam Iosiæ similem esse vnguento aptè composito, & admodum odorifero atque grato, quia eius etiam memoria similiter esset admodum grata hominibus. Idem significatur cùm subditur:

In om

2 *In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & ut musica in conuiuio uini.*

TRibus rebus quæ homini valde gratæ sunt comparat Iosiæ memoriam, nempe iis quæ olfactum oblectant, gustum & auditum, significans eã omnibus modis delectare homines, idq; & narrantes & audiẽtes eam. Nam propter narrantes videtur dicere, in omni ore quasi mel dulcis erit propter audientes, vt musica in conuiuio vini, hoc est, lauto & splendido. Cæterùm cur istud tam peculiariter dicatur de Iosiæ memoria, intelligere licet ex his quæ de eo iam mortuo scribuntur 2. Paralippo. 35. carmina scilicet composita esse per Ieremiam, quæ cantores & cãtatrices futuris semper temporibus replicabant super Iosiam, quæ sic venerunt in consuetudinem, vt diceretur in Israel: Ecce descriptum est in Lamentationibus. Per hæc ergo carmina factum est vt fama eius latè spargeretur, & memoria conseruaretur, grataque esset & in referendo & in audiendo.

3 *Ipse est directus diuinitus in pœnitentia gentis, & tulit abominationes impietatis.*

DIuinitus, adiecit interpres, vt intelligatur à Deo directum esse. In pœnitentia, vel, vt est Græcis, ἐπιστροφῇ, in conuersione, positum videtur, pro ad pœnitentiam & conuersionem. Et sunt scripti libri qui habent, in pœnitentiam. Itaque sensus est ipsum a Deo directum esse & per eum populus induceretur ad pœnitentiam, & conuerteretur ab idololatria sua, aliisque peccatis. In sequenti parte legendum esse; abominationes impietatis; & non; ab hominibus impietatis, vt Rabanus & alij quidam, libri habent demonstrant Græca quæ habent, βδελύγματα ἀνομίας. Dicuntur autem abominationes impietatis, abominabiles impietates, aut abominationes quas impietas producit: qualia sunt altaria & simulachra idolorum, quæ summo zelo abstulit Iosias non solùm in Ierusalem aut circa, sed etiam in Ephraim & Manasse ad exemplum Ezechiæ. Tulit etiam aruspices & effœminatorum ædiculas quæ erant in domo Domini, vt scribitur 4. Regum 23. quæ omnia admodum sunt abominabilia coram Deo.

4 *Et gubernauit ad Dominum cor ipsius, & in diebus peccatorum corroborauit pietatem.*

PRo gubernauit, est verbum actiuum eius verbi quod mox vertit, directus est, κατεύθυνε, direxit. Cor ipsius positum est pro, cor suum, quomodo etiam quædam scripta habent. Sensus ergo est: Iosias à Deo directus, direxit etiam cor suum ad Dominum, quærens scilicet illi placere ex toto corde, & in diebus peccatorum, hoc est, eo tempore quo multi erant in terra, peccatores & idololatræ (nam, peccatorum, est genitiuus a, peccator, non à, peccatum, cùm Græcè sit ἀνόμων) corroborauit pietatem, tollendo omnia quæ ad idololatriam pertinebant, & restaurando templum & cultum Domini.

5 *Præter David, Ezechiam, & Iosiam, omnes peccatum commiserunt.*

NOn parua dubitatio oritur circa veritatem huius sententiæ, adeo vt, quia videtur apertè contraria scripturis, quidam de authoritate huius libri dubitent. Nam & hi tres etiam peccasse leguntur. Et alij etiam reges Iuda in scripturis valde laudantur, & imprimis Asa & Iosaphat. Nã de Asa dicitur, quod fecerit rectum ante cõspectum Domini, sicut David pater eius. Item quòd cor eius fuit perfectum cum Domino cũctis diebus suis. Similia dicuntur de Iosaphat. Dicẽdum ergo primùm, quod etsi David peccasse legatur & grauiter, tamen etiam legitur eius peccatum esse remissum, vnde pro non commisso habendum est. Deinde hic agitur potissimùm de peccato in Deum directè commisso, quale est idololatria: quo peccato nullo modo contaminati sunt tres hi reges, quorum David primus cultum Dei religiosissimè ornauit & auxit, & alij duo summo zelo Dei cultum collapsum restaurarunt, sublatis omnibus quæ illi contrariabantur. De reliquis autem omnibus regibus Iuda, etiam his qui valde laudantur, semper scribitur quòd excelsa non abstulerunt, quódque populus adhuc immolabat in excelsis. Et Iosaphat, qui inter reliquos maximè laudatur, aliquoties à Prophetis reprehensus est de familiaritate & affinitate contracta cum Achab & filio eius, per quæ in sua idololatria illi fouebantur. Hac sanè de causa generaliter subijcitur, etsi id in omnibus nõ similiter veritatẽ habuerit, sed tantùm in plerisque perfectè.

6 *Nam reliquerunt legem altissimi, Reges Iuda defecerunt, & contempserunt timorem Dei.*

VErbum defecerũt, quod in multis libris omittitur, addendum esse patet ex Græcis, queadmodum & Rabanus habet, & scripta quædam emẽdatiora, eique verbo cùm additur Reges Iuda, emphasis est. Non enim satis habens semel dixisse, eos de quibus loquebatur. Reges scilicet Iuda, reliquisse legem altissimi, repetit expresso eorum nomine; Reges Iuda defecerunt. quasi dicat: Non solùm reges Israël, sed etiam Reges Iuda, apud quos erat templum & varia sanctitatis exempla: quorum ob id defectio minus erat tolerabilis, quòd etiam ipsi defecerunt in obseruatione legis Dei. Id etsi in genere dicat non tamen significare vult omnes, præter tres, tales fuisse, sed maiorem partem, nisi intelligamus omnes defecisse, exceptis tribus, quòd, vt dictum est, omnes defecerint à perfecta legis diuinæ obseruatione in cultu Dei. Sed non omnibus rectè tribuitur quod sequitur; & contempserunt timorem Domini; quam tamen partem Græca non habent, sed tantùm Latina.

7 *Dederunt enim regnum suum alijs, & gloriam suam alienæ genti.*

COniunctio, enim, quæ non aptè probat præcedentia, sicut non est Græcis, ita

pec in quibusdam scriptis Latinis, nominatim in codice Bessarionis, proinde melius tollitur, & legendum est potius; alienæ genti, quàm alienigenę, cùm Græcis sit ἀλλοτρίῳ, & Rabanus legat, alienæ, consentientibus aliquot scriptis. Porro reges Iuda dicuntur dedisse regnum suum & gloriam aliis, quia eorum vitiis & peccatis factum est vt regnum eorum Deus offensus tandem etiam traderet in manu regis Nabuchodonosor & Chaldeorum. Quædam Græca habent ἔδωκε, dedit, vt ad Deum referatur: quædam tamen etiam habent ἔδωκαν, dederunt, quomodo noster se legisse declarat.

8 *Incenderunt electam sanctitatis ciuitatem: & desertas fecerunt vias ipsius, in manu Ieremiæ prophetæ.*

QVamuis intelligi possit idem esse suppositum verbi, incéderunt, quod prius verbi, dederunt, vt reges Iuda dicantur incendisse ciuitatem sanctam, nempe Ierusalem, quia meruerunt eam incendi: melius tamen intelligitur suppositum esse alij. illi & gens aliena, de quibus mox dictũ est, quòd eis traditũ sit regnum & gloria Iudaica. Illi, inquit, tradito sibi regno, & captis regibus incenderunt electam ciuitatem sanctitatis, hoc est, in qua erat sanctuarium, templúmque sanctum. Est enim hic rursum ἁγίασμα, quod sępe ponitur pro sanctuario. Et desertas fecerunt vias ipsius ciuitatis; iuxta illud in Threnis: Viæ Sion lugent, eo quòd non sint qui veniant ad solennitatem. Illud autem; in manu Ieremiæ; positum est Hebraica phrasi pro, iuxta vaticinia Ieremiæ, qui desolationem illam prædixit ob peccata regum Iuda certò futuram. Sic dicitur Oseæ 12. In manu prophetarum assimilatus sum. Et Aggei 1, Factum est verbum Domini in manu Aggei prohetæ. Additur causa cur Ieremias sic contra Iudam prophetauerit.

9 *Nam malè tractauerunt illum qui à ventre matris consecratus est propheta, euertere & eruere & perdere: & iterum ædificare & renouare.*

SVppositum verbi, tractauerunt, intelligendum iam est, reges Iuda vel Iudæi, qui quàm malè tractauerint Ieremiam, ex ipsius libro intelligi potest: quorum peccatum eo grauius fuit, quòd tam eximius propheta fuerit, vtpote de quo hoc singulariter scribitur, quòd cõsecratus & deputatus fuerit, à Deo propheta, cũ adhuc esset in vtero matris suæ, idq; ad euertendũ & perdẽdum, &c. Alluditur enim ad id quod Iere. 1. dicit Dominus illi: Priusquàm te formarem in vtero, noui te: & antequam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in gentibus dedi te. & postea: Constitui te hodie super gentes vt euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes. Euertere autem dicitur & ædificare, quia certò euenturam perditionem aut ædificationem prædixit. Mos enim scripturæ est, dicere prophetas id facere quod prædicunt. Quo loquendi more significatur, eorũ doctrinã non esse inanem sed maxima cũ virtute coniũctam.

10 *Ezechiel qui vidit conspectum gloriæ quam ostendit illi in curru Cherubim.*

11 *Nam commemoratus est inimicorum in imbre, & benefacere illis qui ostenderunt rectas vias.*

TRansit à Ieremia ad Ezechielis cõmendationem. Videtur autẽ aliquid in priori sententia deesse, quia nõ est verbum cum quo hæreat nomen, Ezech. Itaq; quidam sic absoluunt sententiã: Ezechiel is est qui vidit conspectum gloriæ. Magis tamẽ crediderim sententiam suspensam absolui in sequenti sententia; Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo; vt coniunctio, &, copulet duodecim prophetas cum nomine, Ezechiel, & sit sẽsus: Ezechielis qui vidit, &c. & duodecim prophetarum ossa pullulẽt de loco suo, pro quo æditio Complutensis habet, καὶ τὸ μνημόσυνον ἐν εὐλογίαις, sit memoria in benedictionibus; vt videri possit locum esse corruptum, & authorem horum duorum, quæ superius coniunguntur in mẽtione iudicum, vnum tribuisse Ezechieli, alterum 12. prophetis. Nisi enim sic ordinetur, coniunctio, Nam, cùm dicitur: Nam commemoratus est, (quæ sententia iã per parẽthesim erit interserẽda) nõ habebit quod probet. Nunc autem sensus erit: Ezechielis ossa pullulent de loco suo, aut sit memoria eius in benedictionibus. Nam commemoratus est inimicorum. Cùm dicit illum vidisse conspectum, hoc est, visionem & apparitionem gloriæ, Domini scilicet, notat illam ostentionẽ gloriæ Domini, de qua scribitur in principio prophetiæ ipsius: quam, inquit, ostendit illi, Dominus scilicet, in curru Cherubim, hoc est, quatuor animalium quæ ibi Cherubim vocantur. Vt autem quod sequitur intelligatur, notãdum est Græca habere: Nam meminit inimicorum in imbre, & direxit eos qui rectas faciunt vias. Priori parte significari videtur, quemadmodũ & Rabanus intelligit, ipsum vltionem impiorum & inimicorum Dei prædixisse, sub nomine imbris, quemadmodum fecit cap. 13. quando contra pseudo prophetas iubetur dicere: Dic ad eos qui liniunt parietem absque temperatura, quòd casurus sit. Erit enim imber inundans, & dabo lapides pręgrandes desuper irruentes, & ventum procellæ dissipantem. Et erumpere faciam spiritum tempestatum in indignatione mea, & imber inundans in furore meo erit, &c. Similiter nomine imbris significat diuinam vltionem, prophetans contra Gog, cap. 38. iudicabo eum peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis, ignem & sulphur pluam super eum, &c. Secunda parte videtur notari quod scribitur Ezechielis 18. cap. & 33. vbi conuertentibus se à viis suis malis, & facientibus iudicium & iustitiam, suásq; vias facientibus rectas promittitur quòd viuent, & non morientur. Patet ergo ex his in nostra lectione legendum cum coniunctione, Et benefacere; quia coniunctionem non tantùm Græca habent, sed etiam Rabanus & quædam scripta, quamuis in multis desit. Et est sensus: Commemoratus est inimicorum in imbre, hoc est, meminit de

nit de inimicis Dei & populi eius, quòd in imbre essent puniendi, eorúmque vltionem imbre designauit. Et commemoratus etiam benefacere his qui ipso facto ostenderunt vias bonas, quia de talibus prædixit quòd victuri essent, & non morituri. Hæc autem de eius prophetia peculiariter notauit, quia in eo ista satis sunt peculiaria, & diligenter hęc inculcauit.

12 *Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, nam corroborauerunt Iacob, & redemerunt se in fide uirtutis.*

QVid sit, ossa pullulent de loco suo, superius dictum est, cùm idem istud tribuitur Iudicibus in Israel: nihil enim aliud significatur, quàm eos etsi mortuos, dignos esse perpetua memoria, cuius causa redditur: Nam corroborauerunt Iacob, hoc est, populum Israeliticum, quem cõfirmauerunt suis prophetijs & scriptis, cum eis promittunt Saluatorem & finem suorum malorum. Græcè enim est pro, corroborauerũt, παρεκάλεσαν, consolati sunt, & sequens pars sic habet; καὶ ἐλυτρώσαντο αὐτοὺς ἐν πίστει ἐλπίδος, hoc est, & liberauerunt illos in fide spei, hoc est, per fidem qua certo sperabant euenturum quod prædixerunt, liberauerũt illos à malis suis, vt si nõ re essent liberati, spe tamen, & fide liberati essent, sicut Paulus dixit: Spe salui facti sumus. Proinde in nostra lectione rursum reciprocũ relatiuum, se, politum est pro nõ reciproco, ipsos, vt sit sensus: redemerũt Israelitas in fide & spe quam habuerunt de virtute ipsorum. Nisi malimus intelligere quòd prophetæ redemerunt se, ne pro mendacibus haberentur, per fidelitatem virtutis eorum, hoc est, per hoc quòd declarauerunt virtutem suam esse fidelem & certam.

13 *Quomodo amplificemus Zorobabel? Nam & ipse quasi signum in dextera manu Israel, Et Iesum filium Iosedec?*

14 *Qui in diebus suis ædificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctum Domino, paratum in gloriam sempiternam.*

POst prophetas duodecim, insignem gloriam meruerunt Zorobabel dux & Iesus sacerdos, de quibus legimus apud Aggeum, Zachariam, & Esdram, quomodo Dei templum post reditũ à Babylone ædificauerint, quo beneficio cùm primi diuinam rem restituerint, rectè dicit: Quòmodo amplificemus eos? significans eos nõ posse dignis laudibus celebrari. Cùm autem hic dicitur de Zorobabel, quòd ipse fuerit quasi signum, notatur id quod dicitur in fine Aggei ad Zorobabel: In die illa, dicit Dominus exercituum; assumam te Zorobabel fili Salathiel serue meus, dicit Dominus, & ponã te quasi signaculum, quia te elegi. Quo loco, sicut & hoc loco, Græci habent σφραγῖδα, hoc est, sigillum, sicut & dictio Hebraica חותם Chotam significat sigillum, & annulum cui sigillum est impressum, & quo aliquid sigillatur, sicut eædem dictiones ponuntur Canticorum. 8 cùm legimus: Pone me vt signaculum super cor tuum, vt signaculum super brachium tuum. Itaq; & hoc loco nomen, signum, accipi debet pro sigillo, vt & alibi. Quod autem dicitur Zorobabel fuisse quasi signum vel sigillum in dextera manu Israel, nostri intelligunt significari ipsum fuisse ornamentum Israelitici populi, sicut sigillum & annulus sigillaris, qui dexteræ manus digito inseri solet, eius est ornamentum. At norandum Græcis non esse nomen, Israel, sed tantum; quasi sigillum in dextera manu. Id autẽ non intelligendum de dextera manu Israelis, sed potius de manu dextera Dei, patet non solum ex interpretatione D. Hieronymi super Aggeum, in hæc verba dicentis: Ponet illum Deus quasi signaculũ in manu sua; sed etiam ex simili loco qui est Ierem. 22 de Iechonia. Viuo ergo, dicit Dominus, quia si fuerit Iechonias filius Ioacim regis Iuda annulus in dextera manu mea, inde euellam eum. Quo loco Hebræis pro, annulus, est eadem dictio quæ locis prædictis. Significatur ergo apud Aggeum, Deum assumpturum sic Zorobabel, vt sit quasi sigillum & annulus sigillaris in manu sua dextera, hoc est: & sicut annulus talis valde charus est, & semper ob oculos versatur, eiusque magna cura habetur, nec temere deponitur, aut alteri traditur: ita Deus illius perpetuam & magnam curam sit habiturus, tanquam sibi valde chari & dilecti. vnde & sequitur: quia te elegi. Hic sensus vt etiam hic in nostra lectione habeatur, conuenit nomen, Israel, non accipere in genitiuo casu, sed datiuo, vt sit sensus: Ipse fuit quasi sigillũ in manu dextera Domini Israeli, hoc est, in vtilitatem & gloriã populi Israelitici. Notandum & istud ex hoc loco, vaticinium illud Aggei ad literã etiam ad ipsum Zorobabel spectare, contra eos qui tantùm ad Christum ea verba pertinere existimant: quanquam dubitare non debeat Christianus sic ea ad Zorobabel pertinere temporalem, vt multò magis & perfectius ad Christum, cuius ille figura fuit, pertineant, & propter illum, in quem omnes prophetæ respiciunt, à spiritu sancto potissimùm dicta esse: qui sic est sigillum in manu Domini, vt sit imago substantiæ eius, & quicunque crediderit in Deum, hoc quasi annulo consignetur, queadmodum bene habet D. Hierony.

15 *Et Nehemias in memoria multi temporis, qui erexit nobis muros euersos, & stare fecit portas & seras, qui erexit domos nostras.*

POst Zorobabel & Iesum filium Iosedec, qui sub Dario templum desolatum ædificauerunt, celebrandum etiam rectè dicit & Nehemiam, qui aliquanto pòst, tempore sub Artaxerxe etiam ciuitatem Ierusalem, & euersos eius muros restaurauit, vt legitur in 2. Esdræ, qui & Nehemias dicitur. Videtur autem oratio perficienda, subaudiendo optatiuum, sit, vt sit sensus: Et Nehemias sit in memoria multi temporis, hoc est, sit longo tẽpore in memoria, ob beneficia per ipsum nobis & reipublicæ præstita.

16 *Nemo natus est in terra qualis Enoch, nam & ipse receptus est à terra.*

17 *Et Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum, firmamentum gentis, rector fratrum, stabilimentum populi.*

18 *Et ossa ipsius visitata sunt, & post mortem prophetauerunt.*

POstquàm cómemorationem insignium in scripturis virorum perduxit vsque ad Nehemiam, qui vltimus est què Hebręorum canon commendat, finem impositurus suæ commemorationi, qhorundam à se prætermissorum nomina per recapitulationem adiungit prædictis, qui in quibusdam códitionibus singularem habent eminentiam & prærogatiuam. Repetit autem nomé Enoch, à quo incœpit, vt cum eo conferat Ioseph prætermissum. Esse enim inter hos comparationem Græca satis indicant, quæ habent in secundo versu, οὐδὲ ὡς ἰωσὴφ ἐγεννήθη ἀνήρ. Neque vt Ioseph factus est, vel natus est vir. Significatur ergo quòd queadmodum nemo in primæuo sæculo fuit similis Enoch, eò quòd ob singularem & eminentem pietatem solus sit à Deo è terra sublatus: ita in sequente sæculo quadam ratione nullus fuit similis Iosepho, quia sicut in illo fuit prima nota insignis in Deum pietatis, ita in Iosepho fuit primum imperium super populum Dei. Et sicut ille ob insignem suam pietatem primus è terra diuinitus sublatus est, & subuectus in cœlum aut paradisum, insigni honore affectus: ita Ioseph primus ex numero piorum in regnum sublimatus est, Itaque quo banc comparationem etiam nostra litera vtcunque exprimat secundus versus sic est intelligendus, repetendo quædã ex priori versu; Et nemo natus est in terra qualis Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum, hoc est, qui ad hoc natus est, vt esset princeps fratrum, filiorum scilicet Iacob, & firmamentum gentis suæ, quam tempore famis in Ægypto aluit, & firmiter ibi plãtauit. Duo autem quæ sequuntur: rector fratrum, stabilimentum populi, Græcis non sunt, ita vt videantur esse duorum præcedentium repetitio ex alia versione. Quod sequitur: ossa eius visitata sunt, significat curam habitam ossium eius, vt in exitu Israelis ex Ægypto simul per Moysen exportarentur ex Ægypto, sepelienda in terra promissionis cum patriarchis, iuxta eius iam morituri petitionem. Adiurans enim suos dixit: Deus visitabit vos, asportate ossa mea vobiscum de loco isto. Quod & completum per Moysen scribitur. Exodi 13. Ideóque & post mortem dicuntur hic ossa eius prophetasse, sicut suprà dictum est mortuum corpus Elisei prophetatum, nempe quia cùm, iuxta eius prædictionem, & exitus ex Ægypto & ossium eius elatio facta est, ipsa ossa declarauerunt eum verum fuisse prophetam. Quanquam hæc pars iam in Græcis non legatur, in quibus noster suo tempore plura aliquando legisse videtur, sicut & alicubi pauciora. Itaque Ioseph hic à duobus commendatur, nempe à regni excellentia, & prophetiæ dono. Gen. vlt.

19 *Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt & super omnem animam in origine Adam.*

SIcut Enoch & Ioseph coniunxit in gloriæ singulari excellentia, ita nunc coniungit rectè Seth & Sem: quia sicut Seth post Adã est primus pater piæ generationis vsque ad diluuium, cùm frater eius Cain pater esset impiorum: ita & à diluuio post Noë, Sem rursum factus est primus parés eius sanctæ generationis, quæ ad patriarchas deducta est, vnde & Christus natus est: sicut Cam impiorum post diluuium primus pater fuit. Itaque hac de causa similé apud homines gloriam adepti sunt. Quoniam autem in ratione originis primam absolutè gloriam obtinuit Adam primus omnium parens, ideo subditur, finiendo in omnium primo homine, Et super omnem animam in origine, scilicet rerum, Adam; subaudi, est, vel gloriam adeptus est. Ipse enim & est primus hominum omnium parens, & ipse est qui à Deo in creatione omnium potitus est imperio & dominio super omnem animam, hoc est, omne animal vel omne viuum. Græce enim est, ὑπὲρ πᾶν ζῶον, quamuis dictio ζῶον, non sit in æditione Complutensi.

Caput L.

1 *Simon Oniæ filius sacerdos magnus, qui in vita sua suffulcit domum, & in diebus suis corroborauit populum.*

POst celebratos plerosque insignes viros, quorum meminit sacræ scripturæ canon, celebrat author prolixè quendam summum pontificem, qui vel suo tempore, vel circa sua tempora præclarè sacerdotio functus est, quem vocat Simonem Oniæ filium. Quoniam autem multi errant in isto quis fuerit, eo quòd duo fuerint summi sacerdotes diuersis temporibus hoc nomine dicti, vtile fuerit ad huius loci & aliorum quorundam intelligentiam, paucis historiam summorum pótificum, qui fuerunt ante Machabæos, extra scripturæ canonem perstringere, sicut colligi potest ex Iosepho maximè. Itaque post summum sacerdotem Iaddua, qui fuit vltimus Pontificum summorum sub regibus Persarum, & cuius fit mentio. 2. Esdræ 12. summus Pontifex fuit Onias filius Iadduæ: Quo mortuo successit ei filius Simon, cognominatus iustus, quòd & deum piè coleret, & eius summa polleret beneuolentia, vt habet Iosephus lib. Antiq. 12, cap. 2. Hoc quoque mortuo, superstite vnico filio paruulo cui etiam Onias nomen fuit, Eleazarus frater eius pontificatum assumpsit, à quo, Ptolomeo Philadelpho petente, missi sunt in Ægyptum Septuaginta seniores, qui biblia sacra verterent in linguam Græcam. Post obitum Eleazari, Manasses eius patruus, frater scilicet primi Oniæ, pontificatum assumpsit: quo defuncto successit in sacer

sacerdotium Onias Simonis Iusti filius. Is Onias pusillanimis erat & auarus, quæ causa fuit vt ob non solutum vectigal debitum regibus Ægypti, ad iram commouerit regem Ptolomeum Euergetẽ, filium Philadelphi. Hic mortuus reliquit honoris successorẽ Simonem filiũ. Quo vita perfuncto, successit tertius Onias, vt habet Ioseph. lib. Antiq. 12. cap. 4. Hic est ille Onias, ad quem literas societatis & amicitiæ misit Arius rex Lacedæmoniorũ, vt legimus 1. Machab. 12. De quo etiam fit mẽtio 2. Mach. 3. vbi narratur quomodo restiterit Heliodoro, eique precando vitã restituerit, cùm in summo esset periculo. Itẽ cap. 4. vbi narratur quomodo ab Antiocho Epiphane priuatus sit summo sacerdotio, illúdque traditum sit fratri eius Iasoni, qui illud multa ambitione & largitione obtinuerat. & quòd hoc mox reiecto, pontificatum simili arte adeptus sit Menelaus, frater Iasonis & Oniæ iuxta Iosephum, qui & Oniam ipsum occidi curauit. Hic itẽ est de quo fit mentio 2. Mach. 15. quomodo per visum apparuit Iudę manibus protensis, orare pro omni populo Iudæorum. Huius tertij Oniæ viri sanctissimi filius etiam erat Onias nomine, qui tyrannidem Menelai fugiẽs in Ægyptũ, ibi ex permissione regis ædificauit templum Deo vero, instar tẽpli Ierosolymitani, vt scribit Ioseph. lib. 13. cap. 6. Itaq; cùm post tertiũ illum Oniam virũ sanctissimum, summum sacerdotium iniustè obtineretur à diuersis per largitiones, tandem illud Machabæi hostibus superatis principatui iũxerunt. His ergo sic se habentibus, quæstio est an is de quo agitur hoc capite, & dicitur Simon Oniæ filius, sit primus ille Simon primi Oniæ filius, an secũdus Simon secũdi Oniæ filius. Secundum fuisse intelligunt nostri, Rabanus, Liranus & Dionysius, idque ideo, quia existimant hunc Simonẽ fuisse eodem tempore quo ipsum huius libri authorem: ideóque authorem hunc tantopere laudasse, quòd fuerit sui temporis Pontifex, cuius gloriam & insignia facta coràm viderit. Authorem autem ex prologo intelligunt scripsisse tẽpore Euergetis regis, sub quo etiam fuit secundus Simon secundi Oniæ filius. Verùm hanc sententiam non esse probabilem multa ostẽdunt, & imprimis quod apud Iosephum facta insigniora Pontificum describentem, nihil peculiare dicatur de secũdo Simone, nisi quòd fuerit secundi Oniæ filius, ita vt etiam Liranus ob id miratum se scribat, quomodo hoc capite tam præclara de eo dicantur, quorum nulla est apud Iosephum mentio. Deinde nec certum est hunc Simonem fuisse contemporaneum authori huius libri, quia significat se scripsisse hæc de eo post mortem ipsius, cùm dicit; qui in vita sua, & in diebus suis: quibus verbis satis innuitur ipsum scribere de iã mortuo. Nec etiam verum est, ex prologo huius libri intelligendum esse, authorem huius libri Iesum filium Sirach scripsisse sub Euergete, sed tantùm quòd interpres huius libri, qui fuit nepos Iesu filij Sirach, scripserit sub illo, vt probatum est superius in expositione prologi. Quæ cùm ita sint, magis est probabile, imò certum, hunc Simonem filium Oniæ esse illum primũ Simonem primi Oniæ filium, qui teste Iosepho iustus est cognominatus, ob insignem in Deum pietatem. In hunc enim bene quadrant eximiæ laudes quas continet istud caput, quem fuisse tempore Ptolomei Philadelphi aut paulo ante cõstat ex prædictis. Post huius Simonis mortem, verisimile est sub Philadelpho Iesum filium Sirach hanc Simonis prædicationem scripsisse, sicut & verisimile est eum fuisse iuxta quorundam sententiam vnum ex Septuaginta interpretibus missis ab Eleazaro fratre successore Simonis, vt deinde hunc librum nepos Iesu vertere cœperit sub Euergete rege fratre Philadelphi & eius successore, quemadmodum suprà in prologo dictum est. De hoc ergo Simone iusto hic dicitur; Simon Oniæ filius sacerdos magnus, subaudi, est; is qui in vita sua suffulsit domũ; hoc est, templum, domum Dei instaurauit, restituẽs ea quę ab eiectione per Zorobabel & Iesum facta cœperãt collabi, & in diebus suis corroborauit tẽplum. Sic enim omnes ferè habent libri, consentiente Germanica æditione, quæ habet ναὸν. Complutensis habet λαὸν, populum, vt significetur eum etiam confirmasse populum in pietate & vera religione, confirmando eum & doctrina sua, & sancta sua conuersatione. Quod eo tempore valde necessarium erat, tum quia iam nõ multo ante sub auo ipsius Iaddna erectum fuit templum in monte Garizim, ad quod etiam Iudæorum multi confluxerunt, tum quia vel eius vel patris sui Oniæ tempore Ptolomeo, Lagi filio grauia Iudæi & Ierosolyma passi sunt, vt scribit Iosephus lib. Antiquit. 12. cap. 1.

2 *Templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex ædificatio, & excelsi parietes templi.*

GRæca habent, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐθεμελιώθη ὕψος διπλοῦν, ἀναλήμμα ὑψηλὸν περιβόλου ἱεροῦ, hoc est, Et sub hoc fundata est altitudo duplex, munimen excelsum, circuitus tẽpli. Quibus quid significetur, cùm desit historia hæc explicans, satis constare non potest. Videtur tamen significari quòd præter antiquati templi rastaurationem, etiam ex fundamentis erexerit vel duplicem ambitum templi, vel parietem vnum duplo altiorem, quàm prius erat, quo totũ templum ambiebatur, muniebatur, & tegebatur. Hic in nostra lectione dicitur altitudo templi, non quia erat in ea domo, quę propriè tẽplum dicebatur, sed quia circa templum erat, & ad templum etiã pertinebat: sicut & atria, & parietes atriorum, & porticus sæpe dicuntur esse templi.

3 *In diebus ipsius remanauerunt putei aquarum, & quasi mare adimpleti sunt supra modum.*

GRæcè sic, ἐν ἡμέραις αὐτοῦ ἠλαττώθη ἀποδοχεῖον ὑδάτων, χαλκὸς ὡσεὶ θαλάσσης τὸ περίμετρον, vel, vt quædã Græca habent, τὸ περίμετρον, hoc est, In diebus ipsius imminutũ est receptaculum aquarum, æs velut mare, triplicis

mensuræ,

mensuræ, scilicet factum est. Quo videtur significari, quòd cùm illud receptaculum aquarum, quod in templo esse debuit pro aolutione sacerdotum, esset minus quàm oportebat, Simon curauit æneum vas, quod mare fusile dicitur tertio libro Regum, fieri magnæ mensuræ, vt esset quasi mare, multis aquis capax. Quædam tamen Græca habent pluraliter ἀοχῶα, vt sit, imminuta sunt receptacula aquæ. Quod secutus est noster interpres, quem ex Græcis constat vertisse, remanauerunt, vt post Rabanum habent libri emendatiores: non autem, emanauerunt, vt peruersè in multis hic locus est depranatus. Significatur ergo, quòd cùm in diebus ipsius putei aquarum refluxissent, deficientibus scilicet aquis quæ per aquæductus in ciuitatem influere solent, opera Simonis rursum quasi mare abundè repleti sint, ita vt curàuerit aquæductus reparari & restitui, quemadmodum suprà dictũ est de Ezechia, quòd induxerit aquas in ciuitatẽ.

4. *Qui curauit gentem suam, & liberauit eam à perditione, qui præualuit amplificare ciuitatem.*

NOn solùm habuit curam templi reparandi & puteorum, sed etiam peculiarem habuit curam populi sui, salutis ei monita præbendo, & prudenti prouidentia præuidendo, ne alicundè aliquod malum ei adueniret, sicque liberauit eum à perditione, quam ab irato Deo aut hostibus incidere potuisset, eadémque de causa vires etiam assumplit ad amplificandum ciuitatem, fortificando eam, & muros eius reparando, ita vt nõ solùm templum, sed etiam ciuitas amplitudini suæ, dignitati & splendori redderetur, aut etiam maiorem acciperet. Item amplificauit ciuitatẽ, quia etiam pluribus eam ciuibus auxit, efficiens sua pietate & cura, vt ad eam plures Iudæi confluerent.

5 *Qui adeptus est gloriam in conuersatione gentis, & in ingressu domus & atrij amplificatus est.*

MVlti legunt in secũda parte; & ingressum domus & atrij amplificauit, intelligentes eum vestibulum templi exornasse aut auxisse. At altera lectio, quam etiã habet in margine ex Rabano Glosa Ordinaria, habent item aliquot scripta, præferenda est, vt quæ originalibus magis cõueniat, & sensum habeat cõmodiorem: quanquam Græca habeãt ἐν ἐξόδῳ, in egressu, vt verisimile sit etiam interpretem nostrũ sic vertisse, quamuis ad rem parum hic faciat siue ingressum dicas, siue egressum. Sensus ergo est: Sicut ipse in multis benefecit genti suæ, ita vicissim gloriam ab ea consecutus est, dum in ea probè atque decenter conuersatus est. cúmq; eum aut ingredi templum & atrium contingeret aut egredi, peracto suo officio, à populo honore amplo affectus est. Quantam autẽ gloriam in populo adeptus sit, & quãti eũ fecerit populus, multis ostendit similitudinibus, comparãs enim variis quæ vel visui vel odoratui grata sunt, & multis modis oblectant. Itaque subditur:

6 *Quasi stella matutina in medio nebulæ, & quasi luna plena in diebus suis lucet.*

7 *Et quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei.*

PVlchrè à stella ad lunam plenã, & ab ea ad solem per auxesim ascendit, cõparans eum tribus syderibus, quæ suà luce màximè delectant. Imprimis stella matutina, hoc est lucifera, quę si post tenebras nocturnas, & in medio nebularum transluceat, seséque exerat, valde exhilarat mortales: magis tamen & plena luna & sol clarè splendens, nec obductus nubibus. Ad horum ergo similitudinem dicit illum effulsisse apud populũ, cùm ille se visendum in templo Dei exhiberet, atque in eo cõuersaretur. Quo præterquam quod in genere significatur quam grata fuerit eius in templo præsentia, etiam vlterius rectè intelligitur, quòd suæ doctrinæ & rectæ conuersationis luce populo præluxerit, eumque tenebris depulsis ad Dei tum cognitionem, tum amorem accenderit.

8 *Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriæ, & quasi flos rosarum in diebus vernis.*

9 *Et quasi lilia quæ sunt in trãsitu aquæ, & quasi thus redolens in diebus æstatis.*

A Cœlestibus luminaribus descẽdit in arcum cœlestem, qui colorũ pulchra varietate admodum fulget & splẽdet inter nebulas & nubes, quas sua claritate gloriosas & illustres reddit, vnde vocat nebulas gloriæ. Quo præter gratiã quæ in genere significatur, peculiariter rectè intelligitur significari summum hunc sacerdotem in populo obscuro, multisq; vitiis obtecto, vario suo ornatu virtutũ eminuisse, séq; illum suo splendore plurimùm ornasse. A cœlestibus visum recreantibus descenditur deinde ad ea quæ in floribus & arboribus non visum tantũ, sed etiam olfactum delectant. Quasi, inquit, flos rosarũ in diebus vernis, cùm scilicet primũ rosæ prodeunt, quando & suauiores sunt, & propter asperitatem hyemis præcedentem gratiores sunt. Rosis rubicũdis addit lilia cãdore simul & fragrantia reficientia, eáq; potissimùm quæ sunt in transitu aquæ, hoc est, iuxta profluentes aquas, ob quas & melius crescunt, & aquarũ murmure ac cursu coniuncto magis recreant. His addit & thus redolens in diebus æstatis. Vbi nomine thuris ipsam arborẽ thuriferam, non autem ipsum fructũ intelligere oportet, sicut mox postea patet ex Grecis, quæ habẽt, ὡς βλαστὸς λιβάνου, vt surculus thuris: hic tempore æstatis cùm sol ardet, de se suauẽ spargit odorẽ, sole ipsum excitãte, magis quàm alio quouis tempore. Quibus odoriferis cùm cõparatur hic summus sacerdos, præter hoc quod in genere significatur ipsum gratũ admodum fuisse populo, etiam accipitur rectè significari illum bonũ de se famæ & existimationis sparsisse odorem, sicut & sequenti comparatione.

10 *Quasi ignis effulgens, & thus ardens in igne.*

HIc iam thus accipitur pro aromate ipso, & comparatio fit cum igne lucenti, & thure

thure in eo ardenti: quæ duo simul coniuncta & luce, & calore & odore reficiunt. Quibus peculiariter rectè designatur summi sacerdotis & charitas & feruor deuotionis, Deo instar thuris gratissimæ.

11 *Quasi vas auri solidum, ornatum omni lapide pretioso.*

NOn tantùm odoriferis atque illuminantibus, sed etiam pretiosissimis comparatur, quale est maximè vas aliquod ex solido auro compositum, cui etiam accedit ornatus omnium lapidum pretiosorũ, vt iam duplici nomine pretiosum sit, & suo pretio gratum. Quo rectè in particulari intelligitur huius viri absoluta excellentia, ita vt sit & ratione sapientiæ & charitatis veluti vas purè aureum, & ratione diuersarum virtutũ, quibus ornatur & sapiẽtia & charitas, veluti vas ornatum omni lapide pretioso.

12 *Quasi oliua pullulans, & cypressus in altitudinem se extollens.*

COmparatur etiam duabus gratissimis apud homines arboribus, quarum altera à fructu vtilissimo commendata est, altera ab altitudine & proceritate: per quas non solùm etiam in genere significatur gratia quam obtinuit hic sacerdos apud homines, sed etiam in particulari vtilitas quã suis attulit, & authoritas quã apud eos obtinuit. Per oliuam enim pullulantem significatur olea fructum progerminans, quia Græcè est, ἀναθάλλουσα καρποὺς, fructus germinans. Variis his cõparationibus propositis significatur tam magnam fuisse huius gratiam, & tam varia eius dona, vt vna similitudine explicari nequeant, sed in eo deprehendi potuerit quicquid in rebus præclaris variis modis gratum est. Cæterùm vt quæ de eo dicuntur cũ fructu legantur, & ad moralem doctrinam trahantur, discẽdum hinc est quæ sint veri episcopi officia, nempe vt cura sit ei & templorum atque omnium quæ ad cultũ Dei pertinent reparandorum ac ornãdorum, & cura item plebis sibi commissæ, quo in pietate benè instituatur, & ab omnibus quæ noxia ei esse possent, vt ab hereticis & aliis bene protegatur. Deinde vt inter suos ita cõuersetur, ita se grauiter & decenter gerat in templo atque omnibus suis Pastoralibus officiis, vt gratiam, gloriam, & authoritatem apud eos obtineat. Ita futurũ vt veluti luminaria cœlestia omnibus præluceat, & omnes præcellat, iucundúmque sit suis illum videre, illius bonam famam veluti odorem sparsum audire, sitque habendus à suis tanquam res admodum pretiosa, vtilis, atque eximia.

13 *In accipiendo ipsum stolam gloriæ, & vestiri eum consummatione virtutis.*
14 *In ascensu altaris sancti, gloriam dedit sanctitatis amictum.*

EXprimit in sequentibus quàm gratum & vtile fuerit eius in templo ministerium, & quomodo illud sua authoritate & gratia commendauerit. Cæterùm quò hæc melius intelligantur, notandum pro, consummatione virtutis, Græcis esse συντελείᾳ καυχήματος, consummationem gloriationis. Vocat autem consummationem gloriationis phrasi Hebraica, perfectam illam gloriam & magnificentiam quæ inerat in vestitu & ornatu sacerdotali, quem antea per partes descripsit quum de Aaron loqueretur, vocans illum opus virtutis & vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. Pro, gloriam dedit sanctitatis amictum; Græcè est, ἐδόξασε περιβολὴν ἁγιάσματος. Et intelligunt quidam sensum esse: glorificabit ambitum sanctuarii, quia scilicet suæ personæ præsentia, & addito vestitu sacerdotali ornauit, & gloria affecit totum ambitum templi. Dictio enim περιβολὴ, etiam ambitum significat, & ἁγίασμα, sæpe ponitur in scriptura pro sanctuario & templo, vt dictum est. Significat tamen περιβολὴ, etiam vestitum & amictum: vnde rectè etiam vertitur; glorificauit sanctitatis amictum; proinde vertendum erat; gloriam dedit amictui sanctitatis quod & significabitur si nostra lectio sic accipiatur: ipsum amictũ sanctitatis, hoc est, amictũ sanctũ, dedit esse gloriã, hoc est, effecit eũ esse magis gloriosum suæ personę dignitate. Sẽsus ergo est: In accipiẽdo ipsum stolã gloriæ, hoc est, cùm assumeret ipse gloriosum illum habitũ summi sacerdotis: &, In vestiri ipsum consummatione virtutis, hoc est, cùm indueret ipse perfectũ illum ornatũ, qui summæ authoritatis & potestatis indiciũ erat. In ascẽsu altaris sancti, hoc est, cùm sic indutus ascenderet ad altare sanctũ, ipse non solùm gloria affectus est ab ipso quo indutus erat habitu, sed suæ etiã personæ gratia & dignitate attulit ipsi amictui gloriam, eúmq; per se gloriosum, magis etiã gloriosum reddidit. Quo moraliter docemur, episcopũ ita se gerere debere, vt non solùm ab episcopali habitu & officio honorẽ accipiat, sed vicissim etiã honorificet ea, & omnibus commẽdet, vt non episcopus honorabilis fit propter habitũ, sed habitus propter episcopum, & ita de omnibus sacerdotibus.

15 *In accipiẽdo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram, circa illum corona fratrũ.*
16 *Quasi plantatio cedri in monte Libano, sic circa illum steterunt quasi rami palmæ.*

DEpingit, & ob oculos ponit ornatum, ordinem, atque deuotionem quæ in ministerio huius sacerdotis seruari solebant, ita vt ea aliquando coràm vidisse videatur. Potest autem illa pars; circa illum corona fratrum; vel referri ad præcedentia, vt sit sensus: Cùm iam ascendisset ad altare sanctum, vt dictum est, acciperet autem de manu sacerdotum partes & membra immolatorũ & animalium, & ipse esset stans iuxta aram, erat circum illum stans corona fratrũ, sacerdotũ scilicet de eadem stirpe Aaron. Vel potest referri ad sequẽtia, vt prima plena

plena sit sententia hæc; In accipiẽdo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram; & sit sensus: Cùm acciperet de manu sacerdotum partes offerẽdas, etiam ipse erat stans iuxta aram, vt significetur eum sacerdotale munus non tantùm per alios, sed etiam per seipsum obiuisse. Ac prior distinctio videtur cõuenientior. Per partes autem intelligendum, non partes decimarum, quæ ab aliis sacerdotibus accepit summus sacerdos, sed partes animalium quæ immolabantur, vt armus dexter, & pectusculum, quæ leuari debebant coram Domino, patet ex dictione Græca μέλη, quæ membra significat. Sequenti versu exprimitur quàm decenter circa illum steterit corona fratrum. Cõparat enim eam primùm plantationi cedri in mõte Libano, hoc est, variis plantis cedri in mõte Libano plantatis, aut enatis circa altã aliquam cedrum, quia sicut huiusmodi plantatio eiusdem est naturæ cũ alta aliqua cedro quam circundat & ornat, etsi adhuc statura humilior: ita inferiores sacerdotes similis erant conditionis cum Põtifice, vtpote etiam filij Aaron & sacerdotali dignitate fulgẽtes: sed vt erant illo minores, ita sua circũadstantia eum tanquam altiorem cedrum exornabant. Comparat deinde filios Aaron summum sacerdotem circũadstantes ramis palmæ, quia sicut illi rami circũfusi, & in omnẽ partem extensi palmam ornant: ita & illi summum sacerdotem, dum illum circum stabant, qui meritò ramis palmæ comparantur respectu Pontificis, quod ab eo tãquam sacerdotalis dignitatis fundamento penderent, sicut rami a suo trunco.

17 *Et omnes filij Aaron in gloria sua, oblatio autem Domini in manibus ipsorum coram omni synagoga Israel.*

18 *Et consummatione fungẽs in ara, amplificare oblationem excelsi regis, porrexit manum suam in libatione, & libauit de sanguine uuæ.*

EXprimitur pulcherrimus ordo in oblatione seruatus, qui non satis intelligitur, nisi apta fiat versuũ distinctio. Est ergo sensus: Cum corona sacerdotum Pontificem circumstabat, vt dictum est, omnes filij Aaron, subaudi, erãt ibi, in gloria sua, hoc est, in decoro suo vestitu, & erat in manibus ipsorũ oblatio Domini in conspectu totius congregationis populi Israelitici. Tunc summus sacerdos perfecturus ipsum sacrificium, & vltimam ei manum impositurus, vt maiori gloria ornaret oblationẽ quæ fiebat excelso regi Deo, extendit manũ suam in superaddenda libatione, & libauit de sanguine vuæ, hoc est, de vino quod singulis sacrificiis in certa mensura erat addendũ, & Deo offerendum, vt præcipitur Num. 15. Per sanguinem enim vuæ, Hebraica phrasi significatur vinũ, tum propter colorem, tum quòd ex vua exprimitur, sicut ex corpore sanguis. Pro; cõsummatione fungens, vel consummationem fungens; Græcè est συντελῶν λειτουργίας, hoc est, cõsummationem ministrans vel sacrificans. Est autem ministrare cõsummationem, vltimas sacrificij partes exequi, & sacrificium perficere. Siue autem legatur, cõsummatione, siue consummationem fungens, perinde est, quia verbum, fungor, etsi potius ablatiuum desideret, iungitur tamen quãdoque etiam accusatiuo, vt apud Plautum: Parasitus octo hominum munus facilè fungitur.

19 *Effudit in fundamento altaris, odorem diuinum excelso principi.*

DE vino libato istud dicitur, quòd sacerdos cùm libasset, & Domino obtulisset, effudit deinde in fundamentum altaris, idq; in odorem diuinum & sacrum excelso principi. In quibus verbis notatur quod dicitur Numeri 15. Vinum ad libamentum offeret in odorem suauitatis Domino. Nam & hic pro; odorem diuinum, Græca habent sicut ibi, ὀσμὴν εὐωδίας, odorem suauitatis.

20 *Tunc exclamauerunt filij Aaron, in tubis ductilibus sonuerunt.*

21 *Et auditam fecerunt uocem magnam, in memoriam coram Deo.*

CVm, inquit, prædicto modo sacrificium peageretur à summo sacerdote, tunc exclamauerunt filij Aaron alta voce Deum laudantes, & simul sonitum magnũ edentes in tubis ductilibus, idq; iuxta Domini ordinationem, quæ est Nume. 10. vbi præcipitur Moysi vt fiant duæ tubæ argenteæ ductiles, quibus & populus cõuocetur cùm opus est, & in bello vsus esset cõtra hostes; vbi & præcipitur vt filij Aaron clangant tubis, & additur: Si quando habebitis epulum & dies festos, & calẽdas, canetis tubis super holocaustis & pacificis victimis, vt sint vobis in recordationem Dei vestri. Non fuisse autem tantùm duas tubas, quarum vsus erat in sacrificiis, ac tubarum vsum proprium fuisse sacerdotibus, cùm ex institutione Dauid alij Leuitæ variis aliis musicis instrumentis vterentur, satis patet ex 2. Paralip. 5. vbi Leuitis in cymbalis, citharis, & psalteriis concrepantibus dicitur, quòd cum eis sacerdotes centum viginti canebant tubis, quódque omnibus sic concinentibus, & vocem in sublime tollentibus, longè sonitus audiebatur, omnibus etiam Deum voce laudantibus, dicendo: Confitemini Domino quoniam bonus, quoniã in sæculum misericordia eius. Simile etiam factũ sub Simone hic significatur. Quod autem dicitur, in memoriam coram Deo; illud est quod prædicto Numeri loco dicitur vt sint vobis in recordationem Dei vestri, pro quo Græcis ibi est, καὶ ἔσαι ὑμῖν ἀνάμνησις ἔναντι τοῦ θεοῦ ὑμῶν, & erit vobis recordatio coram Deo. Quod etsi intelligi posset, huiusmodi sonitũ fieri ad hoc vt populus excitatus recordaretur Dei sui, magis tamen intelligendum est illum præcipi ad hoc vt Deus huiusmodi sonitu & potissimùm deuotione, quam huiusmodi sonitus ostẽdit, veluti excitatus, prouocaretur ad recordãdum populi, hoc est, illi benefaciẽdum. Quid autem deinceps in populo

secutum

secutum est ex iam descripto facto sacerdotum, diligenter exponitur, cùm subditur:

22 *Tunc omnis populus simul properauerunt, & ceciderunt in faciem super terram.*
23 *Adorare Dominum Deum suum, & dare preces omnipotenti Deo excelso.*

SAcerdotibus, inquit, offerentibus, & tubis cum laude clangentibus, populus his rationibus excitatus, concordibus animis festinauerunt cadere in faciem suam super terram, ad adorandum Dominum Deum suum, & preces fundendum omnipotenti Deo excelso.

24 *Et amplificauerunt psallentes in vocibus suis, & in magna domo auctus est sonus suauitatis plenus.*

PRo; amplificauerunt psallentes in vocibus suis; Grecè est, καὶ ᾔνεσαν οἱ ψαλτῳδοὶ φωναῖς αὐτῶν, Et laudauerunt cantores vocibus suis. Vnde patet dictionem, psallentes, apud nos non esse participialiter accipiẽdam, nec attribuendam toti populo, sed nominaliter pro cantoribus, vt sit sensus: Et psallentes, hoc est, Leuitæ, quorum, ex institutione Dauid, officium erat cantare Psalmos & carmina, populo in terram prostrato, amplificauerunt Deum in vocibus suis, hoc est, cum glorificauerunt, eiúsque laudem amplè & magnificè extulerunt: sicque in magno illo templi & atriorum ædificio, auctus est sonus plenus melodia. Primùm ergo sacerdotes tuba cecinerunt, deinde populus in terram prostratus est, & cantores suo officio functi. Illis autem canentibus quid populus fecerit, subijcitur:

25 *Et rogauit populus Dominum excelsum in prece, usque dum perfectus est honor Domini, & munus suum perfecerunt.*

ILlis, inquit, canẽtibus populus siue adhuc in terram prostratus, siue iam erectus rogauit Dominum in prece, hoc est, feruenter & ex animo, vsque dũ perfectus esset & absolutus honor ille qui Domino per sacrificia & psalmos decãtatos exhibebatur, & vsque dum sacerdotes & cãtores munus suũ, hoc est, ministerium suum (est enim Grecis, λειτουργίαν) perfecerunt. quasi dicat: non prius desiit populus Deum & adorare & orare. Quid autem his peractis secutũ est, pulchro ordine exprimunt sequentia.

26 *Tunc descendens manus suas extulit in omnem cõgregationem filiorum Israel.*
27 *Dare gloriam Deo à labijs suis, & in nomine ipsius gloriari.*

LOquitur de summo sacerdote, quẽ prius dixerat ascẽdisse ad altare, à quo iam dicit eum rebus peractis descẽdere & eleuare manus suas super populum, ad benedicendum scilicet & priusquam abiret, iuxta modum præscriptum Num. 6. de quo & dictum est suprà in commendatione Aaron, vbi pro eo quod nos legimus; glorificare populum suum, Græcè est, vt ibi dictum est, εὐλογεῖν τὸν λαὸν, benedicere populo, quemadmodum & hic pro; dare gloriam Deo à labiis suis, Græcè est, δοῦναι εὐλογίαν κυρίῳ ἐκ χειλέων αὐτοῦ, hoc est extulit manus suas ad dandum benedictionem Domini ex labiis suis, dicendo scilicet: Benedicat tibi Dominus, & custodiat te, &c. Noster interpres legit pro genitiuo, κυρίου, datiuũ, κυρίῳ, sicut & habet Germanica æditio: vnde vertit; dare gloriã Deo; quia dare Deo benedictionẽ, est dare gloriam Deo. Nostra lectio prędictũ sensum qui magis proposito conuenit habebit, si intelligatur Pontificem dare gloriam Deo, dum benedicendo populum significat omne bonum à Deo pẽdere. Qui enim dicit: Benedicat tibi Domin⁹, &c. multam dat Deo gloriam. Hoc item dicere, & sic benedicere populo, est in nomine Domini gloriari, qui solus illis verbis agnoscitur author omnis boni. Notãdum ex hoc loco morẽ sacerdotibus fuisse benedicere populo peracto sacrificio. Item quòd in benedictione populi mos illis fuerit, eleuandi manus suas super populũ, quod & dicitur ab eis fieri solitũ mouendo manus in quatuor mũdi partes, sursum scilicet, deorsum, sinistrorsum, & dextrorsum, cũ aperto crucis Christi mysterio. Qui mos ex veteri obseruatione etiam in ecclesiam deriuatus est, & retentus hactenus, vt mirum sit ab hæreticis quibusdam eum rideri & contemni.

28 *Et iterauit orationem suam, volens ostendere virtutem Dei.*

EX nostra lectione videretur verbum, iterauit, referẽdum esse ad summum sacerdotem, vt significetur illum iterasse orationem suam pro populo, dum scilicet inter benedicendum bene precatus est populo, pro quo prius orauit inter sacrificandũ. At Græca alium habent sensum, quia Græcè sic habet tota ista sententia, καὶ ἐδευτέρωσαν ἐν προσκυνήσει, ἐπιδέξασθαι τὴν εὐλογίαν παρὰ ὑψίστου, Et iterauerunt in adoratione, vt susciperent benedictionem ab altissimo. Quo significatur, populum qui prius tempore sacrificij se semel in terram prostrauerat, vt dictũ est, peracto sacrificio cùm sacerdos eũ esset benedicturus, rursum se adorando Deum prostrauisse, vt susciperet benedictionẽ, non tam à sacerdote, quàm ab altissimo, quemadmodum illi imprecabatur sacerdos, dicens: Benedicat tibi Dominus. Vnde & in nostra lectione in verbo, iterauit, repeti potest nomen, populus, & nomen, orationẽ, accipi positum pro, adorationem, vt sit sensus: Et populus sacerdote ipsum benedicẽte iterauit adorationẽ suam, volens ostendere virtutem Dei, se scilicet agnoscere. Cæterùm in hac tota narratione pulcherrimi ordinis seruati sub hoc pontifice, obseruandum quàm per omnia quadret ei cõsuetudo quæ nunc in ecclesiis sacrificij tẽpore seruatur, vbi pontifex sacris vestibus indutus ascendit altare, à diaconis accipit quæ offerenda sunt, circumstante eum corona sacerdotũ & aliorum ministrorum,

rum, quo tempore & sacris lectionibus, & cantorum concentibus populus ad orãdum excitatur per eos qui in clericorũ ordinem asscripti sunt: peractóque sacrificio, quod ex duabus partibus constat, panis scilicet oblatione,& vini libatione, aut potius sub illis speciebus, corpore & sanguine Domini, populus solenniter ab episcopo benedictionem accipit,humiliter se rursum prosternẽs in terram. Proinde mirum est proteruos quosdam ordinem hunc hic commendatũ, & per omnia cum nostro more consentientem in nostra consuetudine reijcere, & tentare omnia quo eam tollant.

29 *Et plus orauit Deum omnium, qui magna fecit in omni terra.*
30 *Qui auxit dies nostros à uentre matris nostræ, & fecit nobiscum secundùm suam misericordiam.*

Videtur hic mendum magnum esse in nostra lectione, tum quod hic sit varia lectio, tum quòd dissentiat a Græcis omnibus, nec habeat commodum sensum. Cùm enim iam dictum sit quòd iterauit orationem suam, quomodo hic dicitur; Et plus orauit. Deinde quis est qui plus orauit, populus an sacerdos? Quidam libri habent; Et post rursum plus orauit; sed etiam Liranus monet illas duas dictiones, post rursum, non esse in correctioribus libris. Vnus codex habuit; Et post orauit. Vnus item expuncta dictione, plus, habuit; Et populus orauit. Græca longè aliter sic: καὶ νῦν εὐλογήσατε τὸν θεὸν πάντων, hoc est, Et nunc benedicite Deum omnium,&c. Cui lectioni consentit quod habebat vnum M.N. Augustini Hunæi scriptum, quod in multis deprehendi esse correctissimum. Habet enim sic; Et nũc orate Deum omnium, &c. quæ lectio meritò retinenda esset tanquam accedens ad originalem lectionem. Nam &, orare, in scripturis nonnunquam ponitur pro gratias agere & laudibus celebrare, vt cùm dicitur: Pharisæus hoc apud se orabat, Gratias tibi ago, &c. Post longam enim de sanctis viris & de Simone Pontifice narrationem, author finem impositurus conuertit se ad suos Israelitas, occasionem ex præcedenti descriptione assumens commonefaciendi illos ad laudandum Deum, eúmque orandum atque adorandum. Quòd si hæc lectio non recipitur, saltem conuenit magis legere; & populus orauit; quàm, plus orauit; quia facilè fuit nomen, populus, quod scribi solet, pplus, mutari in plus. Itaq; priori sententia significabitur, quod sacerdos benedicturus iterauit orationem suam, & hac significabitur, quod illo orante etiam populus incuruatus orauit Deum. Bene autem Deo tribuitur & quòd sit Deus omnium, quemadmodum declarauit faciendo magna in omni terra: & quòd sui populi dies auxit à ventre matris: quo significatur, illum suorum semper peculiarem gerere curam, eisque non tantum vitam largiri, sed ab vtero singulari & paterna solicitudine vitæ incrementa addere. Itaque significatur duplici nomine Deum adorandum, orandum, & benedicendum, nempe & quia omnium Dominus, & quia sui populi peculiaris & benignus curator.

31 *Det nobis iucunditatem cordis, & fieri pacem in diebus nostris in Israel per dies sempiternos.*
32 *Credere Israel nobiscum esse misericordiam Dei, ut liberet eos in diebus suis.*

Postquàm dixit de sacerdotis & populi oratione, finem facturus author etiam suam orationem pro populo, & benedictionem adiungit, imprecans toti populo iucunditatem cordis, quæ est potissimum huius vitæ, imò & futuræ bonum. Nam, vt suprà dixit, Iucunditas cordis, ipsa est vita hominis. Et vt iucunditas cordis haberi possit, imprecatur vt tempore huius vitæ fiat pax perpetua in Israel, ad hoc vt populus Israeliticus credat firmius ex beneficiorum experientia misericordiã Dei esse cum ipso, sicque liberet eos in diebus suis. Aut enim legendum est; liberet nos in diebus nostris; quemadmodum Græca habent, aut; liberet eos in diebus suis; quemadmodum multi libri habẽt: non autem cóuenit legere, quemadmodum multi malè habent; liberet eos in diebus suis. Et Græcè non est, vt, sed, καὶ, &, ita vt verbum, liberet, sit deprecantis. Est enim, λυτρωσάσθω.

33 *Duas gentes odit anima mea, tertia autem non est gens quam oderim:*
34 *Qui sedent in monte Seir & Philisthijm, & stultus populus qui habitat in Sichimis.*

Postquàm commemorauit & celebrauit præcipua sanctorum patrũ nomina, qui ob suam in Deum pietatem meritò essent & laudandi & amandi, exponit & quas gentes ob suam impietatem præcipuè odiat. Sed difficultas hic oritur in verbis quæ sibi videntur contraria. Nam priori versu videtur significare duas tantùm esse gentes, quas peculiariter odiat, & præter eas non esse aliam gentem tertiam quam etiam odiat. At in secundo versu tres gentes apertè recenset, Iudæis eo tempore peculiariter vt infestas, ita & odiosas, nempe Idumæos, qui habitabant in monte Seir, Philisthæos, & populum in Sichimis habitantem, iuxta quam ciuitatem erat mons Garizim, in quo eo tempore erat recens constructum templum Deo Iudæorum, instar templi Ierosolymitani, ratione cuius cœpit inter Samaritanos & Iudæos esse grauis contentio, quæ etiam ad Saluatoris nostri tempora perdurauit, vt patet Ioan. 4. Vnde ad solutionẽ huius difficultatis parum momenti habet, quod quidam intelligũt hic significari tertiã non esse gentem, quam tam intensè & vehemẽter odiat, atque duas illas quæ primæ nominãtur, quia nullam gentem tunc Iudæi magis odiebant, quàm Samaritanos & Sichimitas, cum quibus erat eis pertinax de vera religione concertatio, adeo vt, sicut dicitur in Euangelio, non conterẽtur Iudæi Samaritanis, quorum Ioan. 4.
inter

inter se contentionem Iosephus in suis historiis multis locis declarat. Nec confugiendum hic est ad Græcorum lectionem, quæ pro monte Seir, habet in monte Samariæ, quia eam lectionem esse vitiosam, & hoc in loco Latinorum lectionum præferendum esse lectioni Græcorum, manifestè patet ex eo quòd in secundo versu tres partes ponuntur, quæ omnino tres gentes significare videntur. Si autem pro, Seir, legatur Samariæ, primum membrum coincidet cum tertio, quia per populum in Sichimis habitantem significantur Samaritani, quorum metropolis tunc erat Sichem. Notãdum ergo Græcis nõ esse illas duas dictiones; quam oderim; sed tantùm, καὶ τὸ ἔθνος οὐκ ἐςὶ ἔθνος. Et additus articulus, τὸ, significat hunc esse sensum; & tertia gens non est gens; hoc est, non est digna gentis nomine. quod ideo dicit, quia Samaritani non erant ex vno aliquo principio orlundi, sed erant ex variis gentibus conflati, vt patet 4 Regnm 17. vbi dicuntur missi de Babylone, & de Cutha, & de Auath, & de Emath, & de Sepharuaim, qui habitarent in ciuitatibus Samariæ pro Israel, vnde & dicitur: Gentes quas transtulisti ignorant legitima Dei terræ, &c. Deinde cùm ex tam variis gentibus orti essent, volebant tamen haberi prognati ex Iacob, ad quem genus suum referebant subinde, vt patet non solùm ex Iosepho, sed ex Euangelio, vbi mulier illa Samaritana dicit Christo: Nunquid tu maior es patre nostro
Ioan. 4. Iacob? &c. Meritò ergo author noster Iudæus & Ierosolymitanus, vt mox subijcitur, pro suo iusto in Samaritanos zelo dicit eos non esse gentem, vnam scilicet, & illam quam haberi volebant. Rabanus etiam ex cõmentario suo videtur eam partem quam oderim; non legisse: quæ si admittenda est, eo quòd in omnibus scriptis quæ vidi inueniatur, sic debet nostra litera intelligi: Tertia autem gens quam oderim, hoc est, meritò odire debeo, non est verè gens dicenda. Erant autem hæ gentes Iudæis Ierosolymitanis vicinissimæ, & infestissimæ semper, vt satis ex scripturis patet, & ex omni parte eis circumiectæ. Nam Idumæi imminebant eis à meridie, Philisthim ab occidente, Samaritani à septentrione. In quibus tribus gentibus mysticè à Rabano rectè intelliguntur triplices præcipui Ecclesiæ Christianæ hostes, vt & ipsa dicere possit se tria potissimùm odio habere hominum genera, sicut idipsum hic dicit author de hostibus præcipuis Iudæorum. In Idumæis enim, qui cum Iudæis ex eisdem patriarchis prognati sunt, rectè intelliguntur reiecti iam à Deo Iudæ, qui Christi sanguine rubicundi facti sunt, nobiscum quidem eosdem habẽtes patriarchas, easdémque scripturas, sed infensissimi semper hostes nostri. In Philisthæis, qui à populo Israel omnino erant alieni, nec aliquid habebant cõmune, rectè intelliguntur gentes infideles omnino, vt idololatræ, & nunc Turcæ, nominis Christiani hostes atrocissimi. In Samaritanis cũ Iudæis de religione concertantibus, hæretici bene designati sunt, qui etiam non sunt gens vna, sed ex variis sectis & hæresiarchis etiã inter sese contrariis constant, veritatem religionis libi cõtra veram Ecclesiam semper vendicantes, suámque originem falsò referentes ad Apostolos tãquam suos patres. Cui bene compe- Rom. 1.
tit nomen, stultus populus. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.

35 *Doctrinam sapientiæ & disciplinæ scripsit in codice isto Iesus filius Sirach Ierosolymita, qui renouauit sapientiam in corde suo.*

TAndem in fine asscribitur authoris nomen, sicut libris præponi solet ob fidem & commendationem comparandam. Hunc autẽ esse illum Iesum, quem prologi author & interpres huius libri vocat auum suum, suprà ostensum est in prologo. Addunt autem quædam Græca nomen, Eleazari, hoc modo: Iesus filius Sirach filij Eleazari, vt auus huius Iesu fuerit Eleazarus: quod si verum est, non videtur posse intelligi de illo Eleazaro, qui fuit Pontifex post Simonem illum iustum, de quo hoc capite facta est mẽtio. Quia sicut satis ex prædictis constat authorẽ huius libri Iesum scripsisse post mortem Simonis, ita non videtur diu post eius mortem scripsisse, quia, vt patet ex prologo, interpres huius libri testatur se vertisse hũc librum sub Ptolomeo Euergete, qui regnauit sub Pontifice Eleazaro, aut statim post eum. Iesus ergo filius Sirach huius libri author debuit scripsisse sub Eleazaro, quando & versio bibliorum facta est. Non potuit ergo Eleazarus fuisse huius authoris auus, cùm omnino sit verisimile hunc cùm scriberet senem fuisse, & Eleazaro coætaneum, vt deinde nepos eius potuerit hunc librum vertisse sub Euergete Ptolomeo. Quod autem legimus; qui renouauit sapientiam de corde suo; Græcè est, ὃς ἀνώμβρισε σοφίαν ἀπὸ καρδίας, qui distillauit (vel diffudit instar pluuiæ) sapientiam à corde. Renouasse ergo dicitur sapientiam, de corde suo, quia sapientiam, quam corde tenebat, etiã scripto renouauit, & aliis lubenter communicauit.

36 *Beatus qui in istis uersatur bonis: qui ponit illa in corde suo, sapiens erit semper.*
37 *Si enim hæc fecerit, ad omnia ualebit, quia lux Dei uestigium eius est.*

OStendit fructum huius libri, vt propter fructum meritò commẽdatus esse debeat hic liber. Beatum ergo dicit eum, qui in bonis his quæ hoc libro cõprehenduntur versatur, non tantùm ea legendo, sed etiam cordi imprimendo: vnde & adiicit, in omnibus semper sapiẽtem fore eum qui ea ponit in corde suo: quia si hoc fecerit, ad omnia quæ agenda erunt validus erit & potens, eo quòd hoc libro de quauis disputetur materia, vt ex eo in quouis negotio instrui quis possit, & contra omnia vitia muniri, quia per hunc librum ipsum vestigium hominis est lux Domini, hoc est, ingressus hominis talis illuminatur à Deo, & dirigitur luce diuina,

ita

ita vt non ambulet in tenebris, sed in luce, vnde non facilè offendit. Debet enim hic præcóstrui vestigium hominis, quemadmodum patet ex Græcis, quæ habent, ὅτι φῶς ὀφθαλμοῖς τὸ ἴχνος αὐτοῦ. vbi articulus, τὸ, significat ἴχνος debere præconstrui. Addit autem hic æditio Complutensis, quod alij tamen non habent; Et piis dat sapientiam. Benedictus Dominus in æternũ, fiat, fiat; quorum prius desumptum est ex fine capitis 43. huius libri, alterum ex fine Psalmi 88.

Caput L I.

Oratio Iesu filij Sirach.

1 *Confitebor tibi Domine rex, & collaudabo te Deum Saluatorem meum.*

2 *Confitebor nomini tuo, quoniam adiutor & protector factus es mihi.*

HOC vltimo capite librũ suum concludit sapiens, & singulari gratiarum actione, qua se Dei munere à grauibus periculis liberatũ agnoscit, & efficaci monitione, qua se primum in exéplum proposito, deinde ad sapiétiæ serium studiũ omnes adhortatur. Imprimis ergo pollicetur se & nũc in hoc psalmo, & toto vitæ suæ tempore cõfessione laudis celebraturum Dominum, quem & regem omnium vocat, & suum peculiariter vocat Saluatorem. Sunt auté quæ sequuntur satis facilia, imitantia in multis Psalmos Dauidicos, in quibus Propheta promittit se celebraturum Deum propter liberationem à malis imminétibus. Bene autem coniungit, sicut aliquoties Dauid, adiutor & protector. Adiutor scilicet, ad superandum mala iam parata; protector, ne obruerent noua mala. Adiutor, ad benefaciendum; protector, ad euitandum mala. Quod in genere dixit de sua liberatione, particularius exprimit, dicens:

3 *Et liberasti corpus meum à perditione, à laqueo linguæ iniquæ.*

4 *Et à labijs operantium mendacium, & in conspectu astantium factus es mihi adiutor.*

APparet omnino hunc virum à quibusdam æmulis grauiter fuisse falsis criminibus delatum apud regé Ægypti, qui tunc in populo Israelitico magnam obtinuit authoritatem, ita vt multũm periclitaretur de vita & grauibus supplicijs. Itaque agnoscit Deum liberasse corpus suum ab imminente perditione, atque custodisse ne inuolueretur aliquibus malis per linguam iniquam, & labia eorum qui mendacia fabricát, & mendacijs componédis dediti sunt. Factũ etiam illum sibi adiutorem in cõspectu eorum qui in iudicio astiterunt ipsi aduersarij, ad accusandum & conuincendum ipsum. Pro, astiterunt, enim Græcis est, ἀνθεστηκότων μου hoc est, contrastantium mihi.

5 *Et liberasti me secundùm multitudinem misericordiæ nominis tui, à rugientibus preparatis ad escam.*

6 *De manibus quærentium animam meam, & de multis tribulationibus quæ circundederunt me.*

VEhementer & multis verbis exaggerat pericula, in quibus versatus est, vt sic magis Dei in se beneficium commendet, quod non meritis suis deputat, sed multitudini misericordiæ eius. Itaque dicit se Dei misericordia liberatum à rugientibus præparatis ad escam, hoc est, à ferissimis hominibus, qui summa crudelitate cupierunt me deuorare & perdere. Metaphora enim est desumpta à sæuitia & rabie ferarum ad prædam frementium. Ideóque exponendo subiungitur; de manibus quærentium animam meam; hoc est, vitam meam tollere. In sequenti autem parte legendum esse potius; de multis tribulationibus, quàm, & de portis tribulationum; cum vtrunque legatur, patet ex Græcis, quæ habent, ἐκ πλειόνων θλίψεων, ex multis tribulationibus.

7 *A pressura flammæ quæ circundedit me, & in medio ignis non sum æstuatus.*

SIcut supra periculum in quo fuit, allegoricè significauit rugitu paratorũ ad escã: ita nunc alia metaphora significat, pressura circundantis flammæ. Quanquam enim fieri potuerit, vt etiam ad literam hæc impleta sint in authore, quemadmodum contigerũt in tribus pueris in fornacem missis, & multis martyribus: magis tamen verisimile est hic allegoriam esse locutionem, sicut & in præcedentibus, & in sequenti mox sententia. Itaque significat author se tam graui inuolutũ fuisse periculo, vt veluti in flamma vndique cingente, ex qua non videtur locus effugij, conclusus esset mox absumédus, Dei tamen beneficio factum esse, vt etiamsi sic veluti in medio ignis constitutus esset, non læderetur, nec perderetur. Similis est metaphora, cùm sequitur:

8 *Ab altitudine ventris inferi, & à lingua coinquinata, & à verbo mendacij, à rege iniquo, & à lingua iniusta.*

REpetendum semper est verbum, Liberasti. Nomen altitudine, pro profunditate positũ est, sicut & ibi: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei; cùm vtrobique sit, βάθος. Liberatum ergo se dicit de profunditate ventris infernalis, quia protectus fuit, ne à morte, quę quasi ventrem habens inexplebilem multos absorbet, etiã ipse absorberetur: aut quia cum iam videretur esse à morte absorptus, & in ventre mortis sic conclusus: sicut Ionas in vẽtre cœti, Dei beneficio morti sit subtractus, & vitæ cum Iona redditus. Sic & Dauid dicit: Nisi quia Dominus adiuuit me, paulominus habitasset in inferno anima mea. &: Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis, & in vmbra mortis. Rom. 11 Psal. 93. Psal. 87.

9 *Laudabit usque ad mortem anima mea dominum: & & vita mea appropinquans erat in inferno deorsum.*

Pro;

PRo,laudabit,habet æditio Complurẽsis, ἤγγισεν, appropinquauit, nec habet nomẽ, Dominum, sicque prior pars magis conuenit cũ sequenti, significaturque vitam ipsius morti vicinam fuisse: Germanica tamẽ æditio habet, sicut noster se legisse declarat, ᾔνεσεν, Laudauit, vt præteritum pro futuro sit positum. Iuxta quam lectionem, cõiunctionem, &, in secundo membro conuenit accipere positam pro, quia, sicut aliquando accipitur.

10 *Circundederunt me undique, & non erat qui adiuuaret: respiciens eram ad adiutorium hominum, & non erat.*

PVlchrè exaggerat periculi sui magnitudinem, vt magis extollat præstiti à Deo beneficij magnitudinem. Dicit enim hostes ipsum vndique circumcinxisse, & cùm multi essent ex omni parte hostes, neminem tamen esse qui adiuuaret, etiamsi humanum adiutorium diligẽter requireretur & expectaretur. Eo ergo adiutorio deficiente significat se confugisse ad diuinum, cùm subdit:

11 *Memoratus sum misericordiæ tuæ Domine, & cooperationis tuæ quæ à sæculo sunt.*

12 *Quoniam eruis sustinentes te Domine, & liberas eos de manibus gentium.*

PRo illo; cooperationis tuæ quæ à sæculo sunt; Græcè est, καὶ τῆς ἐργασίας ταύτης ἀπ' αἰῶνος, & operationis huius à sæculo. Et quædã scripta non habent, cooperationis, sed operationis: quædam etiam non habent; quæ à sæculo sunt; sed, quæ à sæculo est. Si legatur, sunt, relatiuum, quæ referendum est ad misericordiam & operationem. Venit, inquit, mihi in mẽtem misericordia illa tua, & operatio quam ab exordio mundi semper præstare soles. Quæ autem illa sit Dei operatio, exprimit subiungens, nempe quòd eruis eos qui te patienter expectant, & liberat eos de manibus gentiũ quæ pios persequuntur.

13 *Exaltasti super terram habitationem meam, & pro morte defluenti deprecatus sum,*

PRiorem partem sic habẽt Græca, ἀνύψωσα ἀπὸ γῆς ἱκετείαν μου, exaltaui à terra supplicationem meam. Quod magis conuenit præcedentibus & sequentibus, vt significetur illum iam recordantem misericordiæ Dei supplicem se prostrauisse in terram, atque ex ea suam precationem in altum subleuasse. Noster pro, ἀνύψωσα, legit ἀνύψωσας: & pro, ἱκετείαν, legit οἰκητείαν, quod familiam significat & domum. Et potest nostra lectio sic cõmodè accipi, vt significetur quòd præter memoriam generalem misericordiæ diuinæ, de qua in præcedenti sententia, etiam recordatus sit peculiaris beneficij sibi à Deo præstiti, nempe quòd super terram eius familiam & domum exaltauerit, præbendo ei in terris temporalia bona, & præclarum nomẽ. Sic enim iam rectè subiicietur, quòd ex harum rerum memoria pro morte euadenda deprecatus sit. Sensus ergo est: Memoratus sum etiã quòd exaltaueris super terram habitationẽ meam, vt fœliciter in ea & cum nominis claritate viuerem, & ideo pro morte defluẽti deprecatus sum. Vbi Græcis est, ὑπὲρ θανάτου ῥύσεως; hoc est, pro mortis liberatione deprecatus sum. Sed noster, pro, ῥύσεως, videtur legisse ῥεύσεως, fluxionis. Quod ergo dicit se deprecatum pro mortis fluxione, vel pro morte defluenti, significat eum orasse vt mors ab eo deflueret & dilaberetur, quemadmodum Dominus orauit vt transiret ab eo calix. Mat. 26.

14 *Inuocaui Dominum patrem Domini mei, ut non derelinquat me in die tribulationis meæ, & in tempore superborum sine adiutorio.*

PRæclarum hoc loco ædit author insignis suæ fidei testimonium, dum in diuinitate agnoscit esse patrem, eúmque Domini sui, hoc est, Messiæ, quem hic omnino videtur vocare Dominum suum, secutus Dauidem dicentem: Dixit Dominus Domino meo. Psa. 109.
Ideóque inter orandum meminit Domini sui Messiæ, quòd eo tempore à piis expectaretur tanquam redemptor, saluator & mediator hominum. Dicit ergo se inuocasse Dominum, vt in die tribulationis, & in tempore quo superbi potestatem obtinent, & pios opprimere moliuntur, non derelinqueretur sine adiutorio ipsius. In ea oratione quoniã exauditus fuit, promittit perpetuam gratiarum actionem, dicens:

15 *Laudabo nomen tuum assiduè, & collaudabo illud in confessione, & exaudita est oratio mea.*

16 *Et liberasti me de perditione, & eripuisti me de tempore iniquo.*

RVrsum cõiunctio, &, in priori versu accipienda est causaliter pro, quia. Aut quæ præcedunt verba promissoria, intelligenda sunt continere promissionem quæ inter orandum fiebat pro obtinenda liberatione, vt sit: Cùm inuocarem Dominum vt non derelinqueret me, dixi in oratione mea: Laudabo nomen tuum assiduè, & sic me cũ huiusmodi voto orante, exaudita est oratio mea. Et sicut rogaui, liberasti me ab impendente perditione, & eripuisti me de tempore in quo iniqua patiebar ab impiis.

17 *Propterea confitebor, & laudem dicam tibi, & benedicam nomen Domini.*

QVædam Græca habent; Benedicam nomen Domini; quædam, Nomen tuum Domine. Sic & scripta quædam Latina habent, nomini tuo Domine. Cæterùm totus hic sermo, quo author promittit perpetuam Dei laudem & gratiarum actionem ob liberationem è grauibus aliquibus malis, competit etiam piis quibuslibet, qui graui aliquo malo iniustè premuntur, & potissimùm qui falsa calumniantium lingua cum Susanna impetuntur. Generalius verò, sicut & similes Psalmi Dauidici, competunt hæc in omnes iustos

iustos,qui periclitantur in hoc mundo à falsa hæreticorum doctrina, & praua diabolicæ suggestionis impietate, vt, quoniam Dei singulari misericordia assiduis precibus impetrata agnoscunt se liberatos & defensos, ne illorū lingua & suggestione decepti mortem æternam inciderent, ac flammam ignis infernalis,promittāt se perpetuò Deum celebraturum, & in hac scilicet vita, & multò magis in futura.

18 *Cùm adhuc iunior sum, priusquam oberrarem, quæsiui sapientiam palam in oratione mea.*

SEcunda hic incipit istius capitis pars, in qua post gratiarum actionem refert author quomodo ad sapientiam peruenerit, vt deinde efficacius ad eam iam à se conscriptam amplexandam excitaret. Significat ergo se rara quadam ratione sapientiam obtinuisse,simili scilicet ratione qua & Salomon Rex,qui,adhuc in pueritia ferè existens sapientiam à Deo imprimis petiuit, & obtinuit in ætate immatura. Cùm,inquit, adhuc iunior sum,pro essem, priusquàm oberrarē, hoc est,priusquam variis erroribus & peccatis inuoluerer,atque ab eis vt frequenter fit anticiparer,quæsiui in oratione mea obtinere à Deo sapiētiam, idque palam & manifestè,claris scilicet & apertis verbis,& non solùm in genere, sed etiā expressè & in specie. Potest illud,priusquam oberrarem; etiā intelligi de errore peregrinationis, quomodo & supra author verbo errandi vsus est, vt sit sensus:priusquam inciperē diuersas mūdi partes peragrare. Sed prior interpretatio est conuenientior,vt significetur eum nunquam erroribus imbutum fuisse, sed velut in recens vas sapientiam ei infusam fuisse, contra communem ferè hominum morem, qui ferè solent ex indulgentia parētum, aut carnis ad malum procliuitate, erroribus & vitiis occupari in pueritia,quæ posteà necesse est paulatim corrigi per sapientiæ inculcationem.

19 *Ante tempus postulabam pro illa, & vsque in nouissimis inquiram eam.*

PRo,ante tempus:Græcè est ἔναντι ναοῦ, ante templum,vel coram templo,vt significetur aptus orationis locus, & videri posset apud nos mendum esse,& vitio scriptorum, templum,mutatum in,tempus. Bene tamen conuenit quod nos legimus, ante tempus, quia ei bene respondet quod sequitur; vsque in nouissimis. Itaque sensus est: Ante maturum sapientiæ percipiendæ tempus, & antequam tempus esset quo communiter solent homines percipere sapientiam, aut pro ea orare,ergo postulaui pro illa, nec desinam pro ea obtinenda laborare. sed vsque in nouissima vitæ meæ tempora inquiram eam,vt quæ nec satietatem adferr, nec fastidium.

20 *Et florebit tanquam præcox vua, lætatum est cor meum in ea.*

GRæca habent;ex flore tanquam maturescentis vuæ lætatum est cor meum in ea. Vnde patet eam partem,Et florebit, iungendam esse potius sequentibus quàm præcedentibus,Et est sensus.me inquirente sapientiam,ipsa mihi florebit tāquam præcox vua,quæ ante alias maturescit,tum quia singulari me voluptate afficiet suo fructu & flore, quemadmodum præcoquæ vuæ singularem afferunt voluptatem: tum quia in me effecta est velut vua præcox, dum ante tempus maturitatis,præmaturum in me fructum protulit. Magis enim conueniret tempus præteritum, floruit, quemadmodum & Rabanus legit,defloruit. Quia ergo, inquit, instar præcoquæ vuæ mihi floruit sapientia, ideo lætatum est cor meum in ea.

21 *Ambulauit pes meus iter rectum, à iuuentute mea inuestigabam eam.*

AMbulasse dicit pedem suum iter rectū, quòd non ad vitiorum deuia declinauerit,sed ad sapiētiam & virtutem obtinendam recta via contenderit,non tātùm quærens quod bonum est, sed etiam recta illud quærens intentione. Quod enim significare voluerit se contendisse ad sapientiam, patet ex eo quod sequitur,à iuuentute mea inuestigabam eam.

22 *Inclinaui modicè aurem meam, & excepi illā,multam inueni in me sapientiam, & multùm profeci in ea.*

NOn solùm, inquit, inuestigabam eam, atque ad eam accessi, sed cum inuenirem eam,inclinaui modicè aurem meam illi,audiens libenter eius monita, mox inueni in me multam sapientiam. Oppositio est inter modicè & multùm, significatúrque quod si labores qui pro sapientia obtinenda subeuntur, conferantur cum fructu qui inde percipitur:modicum est quod impenditur,respectu eius quod obtinetur. Significatur etiam,quòd qui antequam vitiis contaminatus est,à puero Deum pro sapiētia imprimis orat, talem etiam paruis laboribus quos in audiendo sapientiæ monita subit,facilè multùm profecturum. Deinde & hoc innuitur,nō satis esse Deum orare, sed opus item esse vt quis sapientiæ cupidus inclinet illi aurem suam, audiendo eam in homine per internam inspirationem loquentem, & exterius per sapientes & doctores. Quia tamen omnis sapientiæ perceptio,diuinæ gratiæ est beneficium,ideo rectè subiicit breui sententia:

23 *Danti mihi sapientiam,dabo gloriam.*

DEo,inquit, qui solus verè mihi dat sapientiam, ego vicissim dabo gloriam, agnoscendo me omnem habere ab ipso sapientiam,eámque nec mihi nec aliis hominibus tribuendo. Quædam Græca pro, gloriam,habent δύναμιν potentiam. Et redit sensus eodem. Dare enim Deo potentiam, est

agnosce

agnoſcere Dei virtute atque potẽtia ſapientiam homini acceſſiſſe, quod eſt dare Deo gloriam. Bene autem notandum, quod dicitur; Danti mihi ſapientiam; & non, Ei qui dedit mihi ſapientiã. Non enim ſatis eſt Deum ſemel dediſſe homini ſapientiam, niſi eam continuè det, conſeruando eam, & augẽdo.

24 *Conſiliatus ſum enim ut facerem illam; zelatus ſum bonum, & non confundar.*

25 *Colluctata eſt animà mea in illa, & in faciendo illã confirmatus ſum.*

CAuſam reddit cur à Deo ſapiẽtiam conſecutus ſit, nempe quòd eam non tantùm concupiuerit ad rerum cognitionem habendam, ſed quòd ſeriò conſtituerit eam etiam ipſo opere facere, & ad eius monita atque præcepta vitam ſuam inſtituere. Ea enim demum vera eſt ſapientiæ comparandæ ratio, ſi quis vitam ſuam ex animo componat ad ſapiẽtiæ inſtituta. Intellectus enim bonus omnibus facientibus eum. Pulchrè autem exprimit ſuum pro ſapientia opere præſtanda affectum. Primùm enim dicit ſe conſiliatum vt faceret illam, hoc eſt, ſecum iniiſſe conſiliũ, & cogitaſſe facere præcepta ſapientiæ. Deinde addit quod maius eſt, zelatum ſe bonum, hoc eſt, cum magno zelo & amore deſideraſſe virtutem, eámque ardẽter proſecutum, ita vt nullo pudore permittat ſe à virtutis proſecutione auelli. Ita enim intelligi poteſt quod additur, & non confundar. Quanquam etiam intelligi poſſit ipſum in eo quod cum zelo proſequitur, non fruſtrandum ſua ſpe, ſed aſſecuturũ quod zelatur. Poſtea etiam quod his maius adhuc eſt adiicit. Colluctata eſt, inquit, anima mea in illa; hoc eſt, pro illa & habenda & opere præſtanda, totis viribus ex animo contendi & anniſus ſum. Sic enim hic dicitur anima colluctata, quomodo dicimur contendere pro re aliqua, dum pro ea conatum & vires intendimus. In his autem locutionibus rectè includi videtur renſus & rebellio inhærentis malæ concupiſcentiæ, quæ efficit vt non ſine pugna & lucta quod bonum eſt peragamus, dum caro concupiſcit aduerſus ſpiritum. Poſtremùm ſubiicit quod iam dictis perfectius eſt, cùm dicit: Et in faciendo illam confirmatus ſum. Primum enim eſt de ſapientia perſequenda cogitare, deinde eam perſequi, atque pro ea depugnare & cõtendere, poſtremùm in ea perſequenda animo planè confirmari, vt non ad tempus, ſed perpetuò præſtentur quæ ſunt ſapientiæ. Sciendum tamen Græca vltimam partem ſic habere, καὶ ἐν ποιήσει μου διηκριβασάμην, hoc eſt, & in operatione mea exactus fui, hoc eſt, actiones meas diligenter & exactè expendi, vtrum cum mandatis ſapientiæ congruerent, quomodo & Dauid dicit: Cogitaui vias meas, & conuerti pedes meos in teſtimonia tua. Cui conueniunt quæ ſequuntur.

Pſa.110. Pſa.118.

26 *Manus meas extendi in altum, & in ſapientia eius luxit anima mea, & ignorantias meas illuminauit.*

GRæca tantum ſic habent; Manus meas expandi in altum, & ignorantias illius agnoui; ignorãtias ſcilicet animæ, de qua in ſuperiori ſententia. Significatur ergo quòd cùm anima eius colluctaretur intra ſe, & ſuas actiones ſecum expenderet, rogauerit etiam Deum expanſis in cœlum manibus, vt ſe illuminaret, & depulſis tenebris daret agnoſcere errores & lapſus ſine quibus hæc vita nõ ducitur: itáque factum eſſe vt agnoſceret propriæ ſuæ animæ errata & delicta. Et noſtra ergo lectio ſic eſt accipienda, vt ſignificetur quod quanquam omnibus modis niteretur ſapientiam & obtinere, & opere præſtare, non tamen in ſuo conatu ſolo confiſus ſit, ſed pro ea manus ſuas extenderit in altum ad Deum, & per ipſius Dei ſapientiam lucida facta ſit anima eius, quia Dei ſapientia illuminauit, & cognoſcere fecit ignorantias eius. Et iſtud quidem iuxta communiorem lectionem. At quidam libri correctiores ſcripti locum hunc aliter habent. nam pro illo; & in ſapientia eius luxit anima mea; habent, Et inſipientiam eius luxit anima mea. Vel, & inſipientiam eius luxi. Quidam etiam non addunt aut expungunt tertiam illam partem; & ignorantias meas illuminauit; vt ſit tantùm bimembris ſentẽtia, ſicut in Græcis, vbi mentio nulla ſapientiæ, ſed tantùm inſipiẽtiæ. Itaque hæc lectio, quam habebat vnus codex Tongerlenſis, & tres M.N. Aug. Hunæi, meritò eſt præferẽda, vt verbum, luxit, non ſit à verbo, luceo, ſed à verbo, lugeo, quia veriſimile eſt interpretem noſtrũ pro, ἐνενόησα, vt habet æditio Cõplutẽſis, vel, ἐπενοήθησα, vt habet æditio Germanica, legiſſe ἐπένθησα, quod eſt luxi, à lugeo. Sẽſus ergo erit: Extendi manus meas in cœlũ pro comparanda ſapientia, & quoniam deprehendi in me eſſe multarum rerum ignorantiam, aut etiam deprehẽdi in me aliquos ignorantiæ lapſus, ideo defleuit anima mea inſipientiã ſuam, aut ego deplanxi inſipientiam meam. Huic intelligentiæ conuenit quod ſequitur:

27 *Animam meam direxi ad illam, in in agnitione inueni eam.*

PRo; in agnitione; Græcis, ἐν καθαρισμῷ, in purificatione, hoc eſt, per hoc quod purgatus ſum à meis erroribus & ignorantiis, inueni eam. Vnde mirum eſt quid ſecutus noſter interpres verterit; Et in agnitione inueni eam. Erit tamen ſenſus originali accedens, ſi ſic intelligatur, per agnitionem meiipſius & erratorum atque inſipientiæ meæ inueni ſapientiam. Agnitio enim ſui ipſius & propriæ ignorantiæ, aut eorum quæ per errorem committuntur, eorúmque confeſſio adfert illorum purgationem, & per eam etiam clarior & purgatior obtinetur ſapientia. Senſus ergo eſt: Cùm in me deprehenderẽ & deflerem multam inſipientiam meam, animam meam direxi ad ſapientiam, curuatam ex parte, & obtenebratam animam erigendo ad ſapientiam, à qua

illuminari & purgari optaui, & per agnitionem errorum meorum, & secutá hinc purgationem, inueni ipsam sapientiam. Vera enim ratio percipiendæ sapientiæ, est agnitio propriæ insipientiæ, siue qua cognoscimus vitæ nostræ defectus, si sequatur eam agnitionem humilis pro sapientia precatio, & vitæ morúmque emendatio atque correctio.

28 *Possedi cum ipsa cor ab initio, propter hoc non derelinquar.*

29 *Venter meus conturbatus est quærendo eam, propterea bonam possidebo possessionem.*

LEgédum esse, cum ipsa, vt multi libri habent, non autem, cum ipsis, vt habet Liranus & multa scripta, patet ex Græcis, quæ habent μετ' αὐτῆς, cum ipsa, scilicet sapientia. Sensus ergo est: Statim ab initio quo cœpi studere sapientiæ, ego simul cum sapientia possedi cor, hoc est, cordatus effectus sum, prudens & circumspectus. Quomodo cótra
Iere. 5. dicitur in Ieremia: Audi popule stulte qui non habes cor. Aut potius sic: Ab initio vitæ meæ ego ex Dei dono obtinui & habui cor sapientiæ coniunctum, eámque semper desiderans, Ideóque firmiter confido quód nó derelinquar a Deo & sapiétia eius, quia eius raro dono ab infantia semper illi addictum habui cor. Nec frigidè eam quæliui, sed venter meus conturbatus est quærendo, eã, hoc est, interiora mea omnia studio quærendæ sapientiæ commota fuerunt, ita vt in meipso multas senserim perturbationes, eiúsque ardétissimo desiderio sæpe cómouerer, ideóque quia tam seriò eam sectatus sum, in ea bonam possidebo possessionem, ipsam scilicet sapientiam, quæ omne bonum temporale excedit, & in qua omne verum bonum obtinebo.

30 *Dedit enim mihi Dominus linguam mercedem meã, & in ea laudabo eum.*

COniunctionem, enim, Græca non habent, habent tamen omnia Latina, nec malè. Explicatur enim pars bonæ possessionis, quam studio sapientiæ obtinuit à Deo. Quia, inquit, seriò & ardenti affectu sapientiam quæliui, dedit mihi Dominus pro mercede aliqua studij & diligentiæ meæ linguã, qua illum laudare valeam, & in ea laudabo eum, tum hymnis eum celebrando, tum cócionibus gloriam eius apud populum illu-
Isa. 50. strãdo. Sic & Isaias dicit: Dominus dedit mihi linguam eruditã, vt possim sustétare eum qui lassus est, verbo. Notandum hic mercedis loco dari homini studioso sapientiæ linguam, & facultatem diuina bene eloquédi. Hac enim facultate præditus & multũ honoratur, & multa sibi bona comparare potest Porro hanc suiipsius tam magnificam commendationem quorsum hactenus protulerit, patet ex sequentibus, nempe quòd ea non sit facta ad sui ostentationẽ, sed partim vt suo exemplo proposito exhórtetur alios ad simile studium sapientiæ: partim vt sapientiam à se iam conscriptam reddat lectoribus & auditoribus commendatiorem, & ad eam suscipiendam excitet. Itaque subiungit:

31 *Appropiate ad me indocti, & congregate vos in domum disciplinæ.*

COngregant se in domũ disciplinæ, quicunque se magisterio sapientiæ imbuédos committunt, etiamsi tantùm legant sapientum scripta: sicut & indocti quique appropiant ad hunc qui loquitur authorem, dum ad eius scripta legenda animum applicant. Peculiariter autem congregantur in domum disciplinæ, qui in quemuis doctrinæ salutaris locum conueniunt, & potissimũ qui templa Catholica adeunt, discendi verã sapientiam causa. Mysticè verò congregantur in domum disciplinæ, qui in ecclesiam Catholicam se recipiunt, quæ vnica domus est, extra quam vera sapientia non percipitur: cui bene conuenit verbum, congregate, quamuis Græcè sit, αὐλίσθητε, hoc est, conuersemini in domo disciplinæ, hoc est, eruditionis & rectæ institutionis.

32 *Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? animæ uestræ sitiunt uehementer.*

VEhementer extimulat & interrogationibus, & necessitatis ostensione. Cùm inquit, tam vtilem, diuinam, atque elaboratam vobis iam proposuerim doctrinã, quid adhuc differtis eam amplecti? an est aliquid quod in his possitis dicere contrà, aut quo vos possitis ab his suscipiendis excusare? Certè nihil tale est, imò est cur meritò ad ea amplexanda festinetis. Nam animæ vestræ veheméter sitiunt, hoc est, valde aridæ sunt, & indigæ cœlestis & veræ sapientiæ, qua irrigentur & reficiantur. Ita enim hic magis accipere conuenit verbum, sitire, vt significet indigentiam, quàm vt significet vehemens desideriũ percipiendæ sapientiæ: quia qui sic sitiunt, eis non conuenienter dicitur, Quid adhuc tardatis; Alludit autem hic Sapiens ad illum Isaiæ locum: Omnes sitientes Isa. 55.
venite ad aquas. Nam sicut ibi subiungitur; venite, emite absque argento; ita & hic subiungitur in versu sequente; comparate vobis sine argento Et sicut hic increpatoriè dicitur: Quid adhuc retardatis? ita ibi dicitur: Quare appenditis argentum vestrum nó in panibus?

33 *Aperui os meum, & locutus sum, comparate uobis sine argento,*

VT, inquit, vestræ siti & inopiæ satisfacerem, aperui os meum, & locutus sum verba sapientiæ, quibus sitis vestra restingui poterit; comparate vobis quod vobis propinaui, absque argento. Gratis enim vobis offertur, nec aliud requiritur, quàm vt id vobis comparetis, & lubéter recipiatis quod liberaliter offertur. Non enim id comparatur nisi humili & deuota susceptione, quia nec nolenti & reiicienti obtrudi potest. Addune

multi

multi libri accusatiuum, sapientiam, vt sit: Comparate vobis sine argento sapientiam. At accusatiuus ille vt nō est Græcis, ita nec in Latinis aliquot, & melius omittitur, quia verbum, cōparate, refertur ad id quod aperto ore propositum est à Sapiente.

34 *Et collum uestrum subiicite iugo, & suscipiat anima uestra disciplinam. In proximo enim est inuenire eam.*

EXponit hic versus quod superiori versu dictum est; Comparate vobis sine argēto. Nec hic legēdum est; subiicite iugo eius; vt multi legunt, sed sine pronomine absolutè, subiicite iugo: hoc est, obediētes vos præbete, quemadmodum explicat sequēs pars; & suscipiat anima vestra disciplinam. Hoc est enim collum subiicere iugo. Id quò magis impetret adiicit; In proximo enim est inuenire eam; significans nō opus esse magno labore ad inueniēdum. Nam, vt habet alius, Præoccupat eos qui se concupiscunt, & facilè inuenitur ab his qui quærunt eam. Suo exemplo deinde ostendit quàm facilè inueniatur & cum quanto fructu, cùm dicit:

35 *Videte oculis uestris quia modicum laboraui, & inueni mihi multam requiem.*

QVod dicit se modicum laborasse, & tamen inuenisse multam requiem, idem videtur esse cum eo quod mox dixit; inclinaui modicè aurem meam, multam inueni in me sapientiam. Proinde quod dicit hunc videtur habere sensum: Videte oculis vestris, hoc est, ex his quæ vobis hoc scripto proposui clarè cognoscite, quia etsi, sicut modò dixi, modicum laborauerim pro sapientia obtinenda, tamen inuenerim mihi multam requiem. Hic enim liber satis ostendit, quātam hic author animi quietem consecutus sit, qui tam constanter & copiosè de omnibus rebus disseruit, declarans se ab omnibus animi perturbationibus liberum esse, atque in sapientiæ dulcedine & consolatione suauiter requiescere.

36 *Assumite disciplinam in multo numero argenti, & copiosum aurum possidete in ea.*

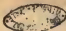
DVpliciter hic versus accipi potest. Altero modo sic: Assumite disciplinam simul cum multo numero argenti, & possidete copiosum aurū cum ea, hoc est, in eius possessione multas simul cogitate vos possidere diuitias, quia illius possessio, præterquam quòd etiam diuitias temporales sæpe adfert, per se verè diuites facit suos possessores, & longè ditiores quàm aurum & argentum, etiamsi copiosum sit. Altero modo sic: Etiamsi multus argenti & pecuniæ numerus sit vel expendendus, vel abiiciendus, & perdendus propter disciplinæ adeptionē, tamen lubenter eam assumite: quia si hoc feceritis, pro impenso vel amisso eius nomine argento, possidebitis copiosum aurum in ea, hoc est, longè plus boni in ea obtinebitis, quàm ob eam detrimenti passi fueritis.

37 *Lætetur anima uestra in misericordia eius, & non confundemini in laude ipsius.*

RElatiua, eius & ipsius, vt ex Græcis patet, quæ habent αὐτοῦ, sunt masculina, vt non ad sapientiam sint referenda, sed ad Deum. Est ergo sensus: Cùm iam adepti fueritis sapientiam, lætetur anima vestra in misericordia Dei, cuius benignitate sapientiam consequuti estis per quam sapientiam etiam alia Dei dona agnoscitis: & nō pudeat vos vnquam laudis ipsius, ita scilicet vt à laude diuina propter homines aliquos desistatis. Cōfundemini, enim positum est pro imperatiuo, confundamini, quia Græcè est, μὴ αἰσχυνθῆτε, ne erubescatis. Quamuis possit nostra lectio etiam sic accipi: Lætetur anima vestra in Dei donis, & si hoc feceritis, non confundemini vnquam ob id quòd illū laudaueritis, sicut confundentur qui vana sectantur, & in eis lætantur. Quia verò non satis est Deum voce laudare, nisi & opere ei seruiatur, rectè subiicit:

38 *Operamini opus uestrum ante tempus, & dabit uobis mercedem uestram in tempore suo.*

QVod dicitur, ante tempus, dupliciter accipi potest. Primùm sic: Antequam pereat vobis tempus operandi & benefaciēdi, vt duo tempora significentur, alterū, quo operandum est: alterum, quo merces recipienda est: sicut & Paulus dicit: Dum tempus habemus, operemur bonum: tempore enim suo metemus non deficientes. Aliter intelligi potest, de tempore mercedis vtrobique esse sermonem, vt significetur bona opera necessariò præcedere tempus mercedis. Itaque sensus erit: Antequā veniat tempus mercedis, operamini opus vestrū, quod scilicet vobis à Deo iniunctū est, vnusquisque officium suum, & tunc dabit vobis Deus mercedem vestram in tempore suo. quasi dicat: Si velitis incidere in tempus mercedis, necesse est prius bonis operibus insistatis. Hac autem sententia rectè imponit suo libro finem Sapiēs, quia finis omnis doctrinæ, est bene operari: & boni operis finis vltimus, est æterna retributio. Simili ferè modo & Ecccclesiastes suum librum concludit, dicens: Finē loquēdi omnes audiamus: Deum time, & mandata eius obserua. Hoc est enim omnis homo, & cuncta quæ fiunt adduces Deus in iudicium, &c. Præclara sanè est hæc sententia, & digna omnino quæ præcipuè menti imprimatur, vt quæ ad fœlicitatem percipiendam sufficiat, quam nobis præstare dignetur post huius vitæ labores qui est in sæcula benedictus. AMEN.

INDEX COMMENTARIORVM REVERENDISSIMI DOMINI, D. CORN. IANSENII, IN PSALMOS, PROVERBIA, ET *Ecclesiasticum.*

In Prouerbiis & Ecclesiastico prior numerus significat Caput: posterior, versum, sed in Prouerbiis paginam, quando versus non est per numerum notatus.

B

C

Expe

L

M

Mansuetu

N

O

Oculus

De pro

Scien

V

FINIS.

